

अस्य पुनर्मुद्रणायाः सर्वेऽधिकारा एतात्संस्था-
कार्यवाहकजनामायत्ताः स्थापिताः ।

TATTVĀRTHĀDHIGAMASŪTRA

(*A Treatise on the Fundamental Principles of Jainism*)

Part II—Chapters VI—X

BY

HIS HOLINESS S'RĪ UMĀSVĀTI VĀCHAKA

TOGETHER WITH HIS OWN GLOSS

Elucidated by

S'RĪ SIDDHASENAGANI

EDITED WITH

INTRODUCTIONS IN SANSKRIT & ENGLISH

BY

HĪRĀLĀL RASIKDĀS KĀPADĪĀ, M.A.,

Translator of Nyāyakusumāñjali, Śṛīṅgaravairāgyatarāṅgiṇī, etc.

PUBLISHED BY

JIVANCHAND SAKERCHAND JAVERI,

A Trustee of Sheth Devchand Lalbhai Jain Pustakoddhar Fund.

All rights reserved.

First Edition,]

A. D. 1930.

[1250 Copies.

Price Rs. 6-0-0.

अस्य पुनर्मुद्रणायाः सर्वेऽधिकारा एतात्सत्या-
कार्यमाहफत्रनामायत्ताः स्थापिताः ।

Printed by M. N. Kulkarni, at the Karnatak Printing Press,
No. 318/A, Thakurdwar, Bombay

AND

Sold by Jivanchand Sakerchand Javeri, Trustee, Sheth Devchand
Lalbbhai Jain Pustakoddhar Fund,
Badekhan Chakla, Surat.

सन् १९३१ मध्ये मराठी भाषासहित १३३१

विज्ञापनद्वारा.

जन्म वि. सं. १९११ श्रावणशुक्ल १५ राजनगरे. दीक्षा वि. सं. १९३४ ज्येष्ठकृष्ण २. राजनगरे.
पंथ्यासपदं वि. सं. १९५७ आषाढशुक्ल ११ सूर्यपुरे. सूर्यपदं वि. सं. १९७५ भावशुक्ल ५ महेशानपुरे.

राजपूत समाजवादी मंच १९८८

विजयविजयसुरीभार.

मंच वि. १९८९ मंच १९८९ राजपूत, श्रीका वि. स. १९८८ राजपूत २, राजपूत,
राजपूत वि. स. १९८९ राजपूत १९ राजपूत, राजपूत वि. स. १९८९ राजपूत ५ राजपूत.

समर्पणपत्रम् ।

अयि प्रशमपीयूषपयोनिधि-शान्त-तपोमूर्ति-मूरिमन्त्राराधक-तपागच्छाधिपति-
प्रातःस्मरणीय-आचार्यवर्य-श्री १००८ विजयसिद्धिसूरीश्वरपादाः !

समाकृष्टमस्ति मधेतो भगवत्पादानामप्रतिभैः शमदमादिगुणगणैः । सुविहितनामधेया-
नां भवतां गमीरता, “मुधादायी मुधाजीवी” इत्यादिशास्त्रीयवचनानुसा-
रिष्युपदेशप्रवृत्तिश्चापूर्वा वर्तत इति तु सर्वजनाऽविगानमेव । ‘सा मम समग्रस्य
कुटुम्बस्य सधर्मजीवनं निर्मातुमतीवोपयोगिन्यभूत्’ इत्येतत् सूचयति खलु
मां प्रति निरतिशयं वात्सल्यं सदा संस्मरणीयानां श्रीमताम् । समग्रप्राणि-
गणहितपरायणानां भगवत्पादानां प्राग् दर्शिताया एतस्याः
स्तुत्योपकृतेस्तया ‘अस्मदीयसंस्थायै श्रीमद्भिर्वितीर्यमाणायाऽ-
नर्घ्यानुमतेर्विध्वोपकारकसर्वोत्तमसाहित्यसंशोधनप्रचारकर्मणि
स्वकीयस्वहस्तसंशोधितानेकशास्त्रप्रतिप्रदानादिना मम परो-
पकारैकनिष्ठैर्मुनिपुङ्गवैर्भवद्भिर्विहितं भूरि भूरि साहाय्यं’
तस्य च चिरस्मरणाय महनीयेभ्योऽपि महनीये
भवतां कराम्मोजे समर्प्यतेऽयमपूर्वग्रन्थो
मया भवदमिलापाद्वत्तेऽपि ।

सकलवस्तुतत्त्वप्रज्ञापके श्रीमहावीरदेवशासने द्रव्यानुयोगाद्यनेकमेदभिन्नं ज्ञाना-
दिरत्नत्रयप्रापकमत एव सकलशास्त्रेभ्योऽतिशयितं त्रिभुवनार्थकरं साहित्यनिधानं
वरिवर्ति । तस्य प्रचारकर्मणि चतुस्त्रिंशदतिशयशालि-सकलसुरासुरसंसेवित-
सकलोपमातीत-देवाधिदेव-श्रीमहावीरदेवाज्ञापरिपालनपरैः श्रीवीरशासन-
वियत्प्रकाशनहिमांशुभिर्महर्षिभिः शासनरसिकैः श्राद्धरत्नैश्च कामं कामं
व्यवसितं तस्याग्रे मम प्रयत्नास्तु सर्वथाऽकिञ्चित्करा एव, तथापि ते
फलेग्रहिणोऽभूवन् तत् कृपावतां भवादृशां कृपाफलमित्येव
मन्येऽहम् । साहित्यप्रचारकस्य मम स्वल्पा अपि यत्नाः फल-
वैपुल्यभाजो भवन्त्विति मनोऽमिलापपूर्वकं विरमाम्यहम् ।

सूर्यपूर्वार्ध
वि. सं. १९८६
आषाढमासे
अमावास्यां शुक्लवासरे
(‘दिवासा’पर्वदिने)

भवदीयचरणसेवासमुत्सुकः

साकरचन्द्रात्मजो जीवनचन्द्रः ।

Dedication
TO
THE CALM, HOLY & AUSTERE
ĀCHĀRYA S'RĪ 1008 VIJAYASIDDHISŪRĪS'VARA
THE HEAD OF THE TAPĀ-GACHCHA.

Your great and incomparable merits such as control over senses have captivated my heart. Your selflessness and the subjects you select for delivering sermons are indescribable. My entire family owes a deep debt of gratitude to your Holy self for the fatherly tenderness and care with which you have drawn us to the path of religion.

I beg leave to dedicate this invaluable work to you as an humble tribute and holy offering in recognition of the incomparable services you have rendered to the spread of *Jaina* literature by placing at my disposal rare manuscripts that you were careful to go through and correct yourself and by giving me on all occasions and at all times your invaluable sympathy, help, advice and guidance in every matter of difficulty, thus rendering my task of publication as easy and smooth as it should become.

I am paying this tribute as a spontaneous and heart-felt offering in spite of your wishes to the contrary.

Compared with the efforts that the *Jaina* scholars—the ascetics and laymen as well, have made in the past to spread the sacred literature of Jainism far and wide, out of mere love of learning and knowledge and as a matter of pious duty owed by them to Lord *Mahāvira* of holy and imperishable memory, my publishing work is like a mere drop in the ocean. But I do feel that what little I have been able to do so far is the fruit of your Holiness's blessing and encouragement. With the prayer and wish that my work may grow and prosper by your grace and favour,

I beg to remain,
Your most obedient servant,
JIVANCHAND SAKERCHAND JAVERI.

शास्त्रविशारदजैनाचार्यश्रीविजयधर्मसूरिविनेयरत्नानां
न्यायतीर्थन्यायविशारदपदसमलङ्कृतानाम्
उपाध्यायश्रीमङ्गलविजयानाम्

अभिप्रायः ।

नमो नमः श्रीप्रभुधर्मसूरये ।

अयि भाग्यवन्तः सज्जनमहोदयाः ! आर्यावर्तेऽस्मिन् प्राक्काले चतुर्थारकलक्षणेऽनेके महात्मानः स्वपरदर्शने सज्जातास्ताथाऽस्मिन् पञ्चमारकेऽपि बहवः स्वपरदर्शनज्ञाः समभूवन्, दर्शनान्यपि षोढा मुख्यतया प्रचलितानि । अपि च तैः सर्वदर्शनकारमहानुभावैः स्वकीय-स्वकीयदर्शने यानि यानि तत्त्वान्यभिमत्तानि सन्ति तत्प्रतिपादकानि शास्त्राण्यपि स्वानुकूल-शुक्तियुक्तानि निपुणबुद्धिशालिगम्यानि निरूपितानि । अधुनाऽपि विद्यन्ते तेषां समस्तानां महाशयानां प्रधानतयोद्देशस्तु मोक्षनिरूपणविषयक एव । किञ्च तैर्निरूपितं शास्त्रं पूर्णमपूर्णं वेति न चर्च्यतेऽप्रस्तुतत्वात्, परन्तु तेषां मध्ये गीर्वाणगिरायां जैनदर्शनविषयकं श्रीउत्तराध्ययन-भगवतीप्रभृतिस्मृत्यग्रन्थरत्नेभ्यः पूज्यपादभगवदुमास्वातिमहर्षिणा सङ्गृहीतं तत्त्वार्थ-सूत्राख्यं शास्त्रं खोपत्रभाष्ययुक्तं यदाऽऽलोकितं तदा निर्णयीदमेव शास्त्रं सम्पूर्णतया मोक्ष-मार्गनिरूपणपरम् । अत्र प्रतिपादकशैल्यपि अतीव गम्भीरा मुमुक्षोर्भुक्तिमार्गस्याश्वाश्वासनी-भूताऽर्थाद् विश्वासाधायिनी । अत्रत्यः क्रमोऽपि योऽपूर्वो वर्तते सोऽपि स्पष्टतया प्रदर्श्यते—

अस्य दशाध्यायात्मकस्य शास्त्रस्योत्थानभूतं सम्पूर्णतया मोक्षमार्गप्रदर्शकं महामङ्गल-स्वरूपं प्रथमाध्यायस्य प्रथमं सूत्रम्—“सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः” इत्येव प्रथममुपन्यस्तम् । किञ्च दर्शनान्तरे तु न तादृशः क्रमः, किन्तु ज्ञानमेव केवलं मोक्षसाधकं प्रज्ञप्तम् । यदि च क्रियां विनाऽपि ज्ञानादेव केवलाद् मोक्षप्राप्तिः स्यात् तर्हि समग्रोऽष्टाङ्गयोग-प्रकारो व्यर्थः स्यात्, तस्मात् पूर्णश्रद्धापूर्वकज्ञानचारित्रद्वारा एव मोक्षप्राप्तिरित्युपर्युक्तो मार्ग एव मोक्षसाधकः स्यान्नापरः । किञ्चैतत् सूत्रमवलम्ब्यैव सकलं शास्त्रं प्रवृत्तम्, अर्थादिदमेव सूत्रं सम्पूर्णशास्त्रविरचने बीजभूतम् ।

अधुना विषयविभागोपर्यपि दृष्टिपातः क्रियते । तथाहि—तावत् प्रथमाध्याये सम्यग्-दर्शनज्ञानयोनिरूपणावसरेऽत्रात्यन्तोपकारिजीवतत्त्व-नय-निक्षेप-प्रमाणप्रभृतीनामपि निरूपणम-त्यन्तगम्भीररूपेण कृतम्, अर्थात् शब्दतः सङ्क्षेपतयाऽर्थतो विशदरूपेण निरूपणमकारि ।

द्वितीयेऽध्याये जीवानां स्वतत्त्वरूपौपशमिकादिभावपञ्चकानां व्याख्यानं जीवस्वरूप-प्रदर्शनपूर्वकं तथेन्द्रियाणां द्रव्यभावभेदपूर्वकनिरूपणसहकृतजन्मयोनि-शरीरपञ्चकानामपि प्ररूपणं सम्यक्कृतया कृतम् ।

तृतीये नरकस्थानभूतनरकावास-नरकसङ्ख्यानिर्देश-जम्बूद्वीपस्यमेरुभरतादिक्षेत्रप्ररूपणा-पुरस्सरद्वीपसमुद्रपरिधिप्रभृतीनां निरूपणेन सह मनुष्यतिरश्चामपि स्पष्टरूपेण भेदनिरूपणं कृतम् ।

शास्त्रविशारदजैनाचार्यश्रीविजयधर्मसूरिविनेयरत्नानां
न्यायतीर्थन्यायविशारदपदसमलङ्कृतानाम्
उपाध्यायश्रीमङ्गलविजयानाम्

अभिप्रायः ।

नमो नमः श्रीप्रभुधर्मसूरये ।

अयि भाग्यवन्तः सज्जनमहोदयाः ! आर्यावर्तेऽस्मिन् प्राक्काले चतुर्थारकलक्षणेऽनेके महात्मानः स्वपरदर्शने सज्जातास्तथाऽस्मिन् पञ्चमारकेऽपि बहवः स्वपरदर्शनज्ञाः समभूवन्, दर्शनान्यपि षोढा मुख्यतया प्रचलितानि । अपि च तैः सर्वैर्दर्शनकारमहानुभावैः स्वकीय-स्वकीयदर्शने यानि यानि तत्त्वान्यभिमतानि सन्ति तत्प्रतिपादकानि शास्त्राण्यपि स्वानुकूल-युक्तियुक्तानि निपुणयुद्धिशालिगम्यानि निरूपितानि । अधुनाऽपि विद्यन्ते तेषां समस्तानां महाशयानां प्रधानतयोद्देशस्तु मोक्षनिरूपणविषयक एव । किञ्च तैर्निरूपितं शास्त्रं पूर्णमपूर्णं वेति न चर्च्यतेऽप्रस्तुतत्वात्, परन्तु तेषां मध्ये गीर्वाणगिरायां जैनदर्शनविषयकं श्रीउत्तराध्ययन-भगवतीप्रभृतिमूत्रग्रन्थरत्नेभ्यः पूज्यपादभगवदुमास्वातिमहर्षिणा सङ्गृहीतं तत्त्वार्थ-सूत्राख्यं शास्त्रं खोपज्ञभाष्ययुक्तं यदाऽऽलोकितं तदा निर्णायीदमेव शास्त्रं सम्पूर्णतया मोक्ष-मार्गनिरूपणपरम् । अत्र प्रतिपादकशैल्यपि अतीव गम्भीरा मुमुक्षोर्मुक्तिमार्गस्याधाधासनी-भूताऽर्थाद् विश्वासाधायिनी । अत्रत्यः क्रमोऽपि योऽपूर्वं वर्तते सोऽपि स्पष्टतया प्रदर्श्यते—

अस्य दशाध्यायात्मकस्य शास्त्रस्योत्थानभूतं सम्पूर्णतया मोक्षमार्गप्रदर्शकं महामङ्गल-स्वरूपं प्रथमाध्यायस्य प्रथमं सूत्रम्—“सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः” इत्येव प्रथममुपन्यस्तम् । किञ्च दर्शनान्तरे तु न तादृशः क्रमः, किन्तु ज्ञानमेव केवलं मोक्षसाधकं प्रज्ञप्तम् । यदि च क्रियां विनाऽपि ज्ञानादेव केवलाद् मोक्षप्राप्तिः स्यात् तर्हि समग्रोऽष्टाङ्गयोग-प्रकारो व्यर्थः स्यात्, तस्मात् पूर्णश्रद्धापूर्वकज्ञानचारित्रद्वारा एव मोक्षप्राप्तिरित्युपर्युक्तो मार्ग एव मोक्षसाधकः स्यान्नापरः । किञ्चैतत् सूत्रमवलम्ब्यैव सकलं शास्त्रं प्रवृत्तम्, अर्थादिदमेव सूत्रं सम्पूर्णशास्त्रविरचने बीजभूतम् ।

अधुना विषयविभागोपर्यपि दृष्टिपातः क्रियते । तथाहि—तावत् प्रथमाध्याये सम्यग्-निरूपणस-मकारि ।

द्वितीयेऽध्याये जीवानां स्वतत्त्वरूपौपशमिकादिभावपञ्चकानां व्याख्यानं जीवस्वरूप-प्रदर्शनपूर्वकं तथेन्द्रियाणां द्रव्यभावभेदपूर्वकनिरूपणसहकृतजन्मयोनि-शरीरपञ्चकानामपि प्ररूपणं सम्पद्यतया कृतम् ।

तृतीये नरकस्थानभूतनरकावास-नरकसङ्ख्यानिर्देश-जम्बूद्वीपस्थमेरुभरतादिक्षेत्रप्ररूपणा-पुरस्तरद्वीपसमुद्रपरिधिप्रभृतीनां निरूपणेन सह मनुष्यतिरश्चामपि स्पष्टरूपेण भेदनिरूपणं कृतम् ।

चतुर्थे देवयोनिप्रदर्शनेन देवविभागे विस्तृतरूपेन निरूप्याभ्यासोऽयं पूर्णाकृतः ।

पञ्चमे जीवानां साक्षात् परम्परया चोपचारिभूतानां धर्माभिरायागर्भाभिरायाकाशान्ति-
कायपुद्गलास्ति कायकालेत्यजीवनचरानां लक्षणप्रभेदाङ्गाहप्ररूपणपूर्वकं सुस्पष्टतया निरूपणं कृतम् ।

षष्ठसप्तमाष्टमेषु च जीवानां संगारभोधापन्त्यामाधत्वाधत्तानां स्वरूपं वृत्तिपूर्वकं प्रदर्शक-
मास्त्वचन्याख्यं तत्त्वद्वयं चित्तरणे प्रतिपादितम् ।

नवमेऽध्याये मोक्षसंगारावस्थायाधत्वाधत्तानां लक्षणस्वरूपभेदप्रभेदनिरूपणपूर्विका
संवरनिर्जराख्यतत्त्वद्वयी प्ररूपिता ।

दशमे मोक्षस्वरूपप्रतिपादकं मोक्षनन्वं निरूपितम् ।

किञ्च यथाऽस्य स्रोतस्रभाष्यवृत्तिरस्य गृह्यन्तेपरि अनेकादीनां सम्प्रत्यक्षपुनश्च्यन्ते
तथैव केवलमूत्रोपर्यपि सम्प्रदायान्तरिका वार्तिकवृत्त्यादिरूपा पठनीयानां दृष्टिपथमवतरन्ति ।
तासु सर्वासु टीकासु मर्दायं गनस्तु पूज्यपादगगवत्सिद्धसेनगणिविरचिनवृत्त्या यादृशमाकृष्टं
तादृशं न कयाऽपि टीकया । पठिना अपि प्रायोऽनेकादीनाः, परन्तु न्यायशैलीपूर्वक-
सिद्धान्तरूपणमतीवगम्भीररूपेणात्र यादृशं प्रतिमाति तादृशमन्यत्र न । अत्र तु मरमीरुणा
श्रीमता भगवता सिद्धसेनमुनिवरेण तथाविधमपि कष्टसाध्यं कार्यं सम्पूर्णतया कृतम् । वृत्तिरपि
साधेद्वाविंशतिश्लोकसद्व्यस्रमाणा विशालकाया गम्भीरार्थप्रतिपादिका दृश्यते । अपरञ्च तत्र
सूत्रार्थनिष्कर्षरूपाणि वाक्यान्यपि प्रचुरतथोपलभ्यन्तेस्त एव शायने प्रौढपाण्डित्यमृच्चिकेयं
वृत्तिः प्राचीनतराऽपि । भाष्यमपि सर्वं विशदरूपेण व्याख्यातमनेन महर्षिणा, अन्यैस्तु स्वकीय-
स्वार्थसाधकत्वं तत्राविलोक्य नैतदुमास्यातिप्ररूपितमित्युक्त्वा विलुम्पकैर्विलुम्पितं, परन्तु न तत्र
तादृशापलापकार्यकरणे मनागपि अधोदष्टम् । किञ्च भवमीरुणा श्रीसिद्धसेनगणिना तु पूज्यतया
सूत्रसहितं भाष्यं प्रामाणीकृत्य व्याख्यातम् । पडधिकद्विशत (२०६) तमे पृष्ठे भाष्यवृत्तिगतोद्देशस्य
भावार्थस्तु प्रक्षिप्तकारस्य प्रमत्तत्वकथनद्योतकं, न तु पूज्यपादभाष्यकारस्य, यतस्तत्त्वचरत्नानामा-
करमर्पयितुंरूपकारस्थाने दीपारोपणं कः सुधीः कुर्यात् ? किञ्च वृत्तिकारमहाशयानामाशयान-
भिज्ञेन केनचित् पण्डितमन्येनाक्षेपो वृत्तिकारोपरि कृतः, स तु निनान्तभ्रममूलकोऽजगन्तव्यः ।

अपरञ्चैवं वृत्तिरपि सूत्रभाष्यसमेता जैनसमाजस्य भाष्योदयेन महानुमायैः सज्जन-
महोदयैर्देवचन्द्र लालभाइ जैनपुस्तकोद्धारसंस्थाकार्यवाहकैर्विपुलद्रव्यव्ययपूर्वकं महत्पुण्यस्वाय-
तीकृत्य मुद्रापिता । किञ्च तादृशग्रन्थरत्नस्य प्रशंसनीयं संशोधनकार्यं महापरिश्रमपूर्वकमनेक-
ग्रन्थसम्पादकानुवादकविवेचकविद्वद्भ्यैप्रोफेसर हीरालाल रसिकदास कापडिया एम्. ए.
इत्युपाधिधारिणा विशिष्टप्रस्तावनाटिप्पण्यादिविषयविभागविशदपूर्वकं कृतं तेन पाठकानां
पठनपन्था अतीव सरलः कारितः । यादृशं संशोधनकार्यमन्यैः कर्तुं दुःशकं तादृशमनेन
महाशयेन कृतम् । पाठान्तराण्यपि न विस्मृतानि । अन्तत एतत्संस्थाकार्यवाहकश्रेष्ठिवर्ध-
जीवनचन्द्रसाकरचन्द्रप्रभृतयः श्रद्धापूर्वकसंशोधनकार्यकर्तारः प्रोफेसरहीरालालमहाशया
अपि धन्यवादमर्हन्ति । एते सर्वेऽपि एतादृक्साहित्योद्धारकार्यकरणे निरन्तरदक्षा भवन्त्विति
शासनदेवं प्रति विज्ञप्यते न्यायतीर्थमुनिमङ्गलविजयेन ।

શ્રીવીરમ્ આમુખ

શ્રીતત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રનો ખીન્ને વિભાગ અધ્યાય ૬ થી ૧૦ અઘાપિ પ્રસિદ્ધ થયો ન હોતો તે અમે શેઠ દેવચંદ લાલભાઇ જૈન પુસ્તકાલયે અંયાંક ૭૬ તરીકે પ્રસિદ્ધ કરવા લાગ્યશાળી થયા હ્યે.

પ્રથમ વિભાગની પેઠે આ દ્વિતીય વિભાગનું કાર્ય પણ પ્રેફેસર હીરાલાલ રશિકદાસ કાપડિયા M.A. દ્વારા કરાવવામાં આવ્યું છે. તેઓએ અંચકારનો પરિચય વગેરે પ્રાસંગિક બાબતો ઉપર બન્યો એટલો સુન્દર પ્રકાશ પાડ્યો છે એટલે એ સંબંધે હમારે કશું ઉમેરવા જેવું રહેતું નથી.

પ્રથમ વિભાગ સંબંધે પૌર્વાત્ય અને પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોના અભિપ્રાયો મળ્યા છે તે ઉપરથી વાંચક વર્ગે આ અપૂર્વ અન્યનું મૂલ્ય આંકી શકશે એમ ધારિયે હિયે. અભિપ્રાયો અંતમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા છે.

અમારા પ્રકાશન કાર્યમાં વિના સંકોચે સહાયતા કરનાર પરમ પૂજ્ય આચાર્યવર્ય શ્રીવિજયસિદ્ધિ-સૂરીશ્વરજીના કરકમળમાં પ્રથમ વિભાગની જેમ આ દ્વિતીય વિભાગ પણ સમર્પણ કરી પ્રમોદિત થયે હિયે.

દ્વિતીય વિભાગનું પણ પાર્શ્વતરપૂર્વક શુદ્ધિપત્રક તૈયાર કરી આપવા માટે ન્યાયતીર્થ ન્યાયવિશારદ ઉપાધ્યાય શ્રીમંગલવિજયજી મહારાજશ્રીના અગ્રો ઋણી હિયે.

સદર અંચની પ્રાચીનમાં પ્રાચીન તાડપત્રીની પ્રત પાલણપુરના એક યતિજીના ભંડારમાં છે એવી અમોને ખબર મળતાં તે મંગાવવા બનતો પ્રયાસ સેવ્યો પણ તેમાં ફલીભૂત થઇ શક્યા નહિ. પાલણપુર જઇ ત્યાં લાંબો સમય શેકાઇ કાર્ય કરાવી શકવાની અનુકૂલતા હતી નહિ તેથી તે પ્રતિને લાલ લઇ શકાયો નથી પણ ભવિષ્યમાં ઉપયોગી થઇ પડે એ આશાએ અમે એની અત્ર દુક નોંધ લેવી દુસ્ત ધારીએ હિયે.

સુરત, ગોપીપુરા,
સં. ૧૯૮૬ જેઠ સુદ ૧
શુક્રવાર
તા. ૨૯ મે ૧૯૭૦.

લિ.
જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી
ગેતે અને ખીના ટ્રસ્ટીઓ વતી.

विषयसूचीपत्रम्—TABLE OF CONTENTS

विषयः	पृष्ठाङ्कः
समर्पणपत्रम्	५
Dedication (अर्पणपत्रिका)	७
अभिप्रायः	९—१०
आमुखम् (Foreword)	११
किञ्चिद् विज्ञापनम्	१३—१४
Preface (सम्पादकीयं निवेदनम्)	१५—१६
प्रस्तावना	१७—
Introduction (उपोद्घातः)	१—
तत्त्वार्थाधिगमसूत्रं स्वोपज्ञमाप्यश्रीसिद्धसेनगणिवरविरचितवृत्तिविभूषितम्	१—३२८
पष्ठोऽध्यायः	१—४०
सप्तमोऽध्यायः	४१—१२०
अष्टमोऽध्यायः	१२१—१७९
नवमोऽध्यायः	१८०—२९२
दशमोऽध्यायः	२९३—३२८
सूत्रक्रमेणान्तराधिकारसूचा	३२९—३४६
श्वेताम्बरीय-दिगम्बरीयसूत्रपाठभेदसूची	३४७—३५५
पाठान्तराणि	३५६—३५९
अनुभवधारेणाशुद्धिशोधनपत्रकम्	३६०—३६६
अभिप्रायाः (Opinions)	३६७—३६९

किञ्चिद् विज्ञापनम्

चिरत्नग्रन्थरत्नगवेषकाः ! सानन्दं निवेदयामि तत्रभवद्भ्यः श्रेष्ठपीशालिभ्यो यदुत यद्वार्थाल्पमूत्रस्य श्रीतत्त्वार्थाधिगमसूत्रेतिनामधेयस्यास्य ग्रन्थरत्नस्य प्रथमविभागप्रस्तावनाप्रान्ते 'द्वितीयं विभागं यथापति संशोध्य धीघनकरकमले समर्पयिष्यामी'ति याऽभिलाषा प्रदर्शिता मया तत्पूर्तिः सज्जाता सम्प्रति देवगुरुकृपाकटाक्षेण । परं न चार्थं मे प्रयासो विघ्न-विकलः, यतो लघिष्ठभ्रातुः खुशमनलालस्य वर्षद्वयपर्यन्तानारोग्येण न केवलं नानाकदर्थनामम सज्जाताः, किन्तु तत्परलोकगमनेन चिरस्थायी मर्मस्पर्शी उद्वेगश्चानुभूतो मया ।

किञ्च 'श्रीमोहनलालजीजनसेन्दललाइत्रेरी'सत्कक-संज्ञकप्रत्याधारेणारब्धे अद्यावध्य-प्रकाशितैतद्विभागमुद्राप्यमाणपुस्तिकाकर्मणि गरीयांसं तापं समन्वभवम्, अशुद्धिपाठपातादिप्रा-चुर्यात् । श्रीयुतजीवनचन्द्रद्वारा प्राप्ता श्रीविजयसिद्धिमूर्तिरिवरसत्का ख-प्रतिरपि तद्-रीकरणे न प्रभविष्णुरभूत् । अतः प्रायः सार्धपष्टाध्यायात् गेतिसंज्ञानिर्धारितस्या मदीयजन्म-भूमि 'सूर्यपुर'स्य 'जैनानन्दपुस्तकालय'प्रत्या आधारेण मुद्राप्यमाणा पुस्तिका कथमपि सम्पूर्णतामानिन्ये ।

एवं महता कष्टेन विहितायां पुस्तिकायां 'एशियाटिक् सोसायटी ऑफ़ चेन्नौल्' इति संज्ञया सुप्रसिद्धसंस्थया मुद्रापितस्य च-संज्ञितस्य पुस्तकस्य साहाय्येन सूत्रमाप्यपाठानां संशोधनसमये महती चिन्ताऽऽपतिता यत् किं करणीयं शेषसन्दिग्धस्थलपरिस्खलनापरि-मार्जने । प्रकाशकमहाशयाय निवेदितेऽस्मिन् सङ्कटे तेन कतिपयमासान्तरे कस्याश्चन प्रतेः प्रतिलेखो मह्यं प्रददे । तत्र प्रतिलेखकस्य प्रमादात् लिपेरनभिज्ञानत्वाच्च शुद्धा अपि पाठा अशुद्धीभूता दृष्टिगोचरमागताः, तथापि किमपि साहाय्यमलेभि ङ-संज्ञकयाऽनया प्रत्या, अतो मूलप्रतिप्रापणे प्रयत्नोऽकारि किन्तु स न सफलीवभूव ।

एवं पुस्तकपञ्चकसाहाय्येन कथमपि निष्पादिता मुद्रणालयोचितपुस्तिका यन्त्रालये एव प्रेषिता । अत्रायं हेतुर्यद् ग्रामानुग्रामविहारकरणप्रवृत्तानामागमोद्धारक-व्याख्याप्रज्ञ-जैनाचार्यश्रीआनन्दसागरमूर्तिरवराणामेकत्र स्थिरताऽभावात् तत्सविधे पुस्तिकाप्रेषणे नावकाशः, विलम्बकरणं तु दुःसहं द्वितीयविभागपाठनतत्परजनानां चारंवारपृच्छनादि-त्वात् ।

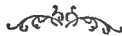
सत्यामयेवंविधपरिस्थित्यां ग्रन्थस्यास्य द्वितीयवेलांशोधनपत्राणि (revised proofs) तु मया ग्रहितानि जैनागमप्रसिद्धिसेवाहेवाकिनां सार्वसिद्धान्तप्रवीणानां श्रीमतां आनन्द-

सागरमुरिपादानां सविधे । एभिः मूरिमूर्तमोहिदासास्थायामपि यास्त्वयं पाठस्थ-
च्छायादिभिः सङ्कलय्य संशोभितानि तानि पत्राणि ।

२४० पृष्ठेषु तु मुद्रितेषु एवंविधमपि माहात्म्यं दत्तुमवसरं अभूत् मूरिरा विराट्प्रा-
च्यप्रचिताः । तयापि संशोषनकर्मणि स्वर्गोत्पन्नपापकेन यानां साहाय्यदानेनानुगृहीतोऽस्मि
तावता तेभ्यो ददामि शतशो हार्दिकान् धन्यसादान् । अत्रत्यागशिशुस्य विभागस्य संशोषने
मुख्यत्वेनोपकर्तृणां दक्षिणविहारिमुनिरर्थीअमरविजयशिशुश्चनुरविजयानां नामधेयं
कीर्तयाम्यनेकशः ।

अत्रेदमपि निवेदनमावश्यकं यद् १०४पृष्ठमुद्रणानन्तरं प्रकाशकेनान्यद् प्रतिपत्तं
महामदायि । तत्र एका च-संज्ञका प्रतिः अमदायादस्यदहेलेतिनामकोपाश्रयमाष्टागार-
सत्का, ज-संज्ञका तु एतदपेक्षया प्राचीना कतिपयजीर्णपत्रमया 'जैनानन्दपुस्तकालय'-
सत्का यत्सहायतया ग-प्रतिलिखितेति मां प्रतिगाति । एतद् प्रतिपुगलमभूत् किमप्यु-
पपुक्तं सन्देहनिराकरणावसरे । छ-सञ्ज्ञप्रतिष्ठाप्यायानां न्यायतीर्थन्यायविशारदेतिपदवी-
द्वयविराजितृणां श्रीमङ्गलचिजयानां यदुपयोगः कश्चिदेव कुतोऽयं मया ।

अन्तेऽस्य २०६८०श्लोकप्रमाणकस्य ग्रन्थस्य प्रकाशनेन जैनतत्त्वज्ञिज्ञागूनां प्राच्य-
पाश्चात्यविपश्चितां साहाय्यकारिणः, मदीयमूचनानुसारेण प्रो. पकोयी-विन्डर्निटस् लॉयमेन्-
गरिनोप्रमुखविद्वद्भ्योऽग्रचनरूपां प्रस्तावनासम्बन्धिनीं वा लेखसामग्रीं विज्ञप्तिपत्रद्वारा याच-
मानस्य च श्रेष्ठिप्रवरस्य श्रीधृतसाकरचन्द्रात्मजजीवनचन्द्रस्य प्रयासमिममनुमोदयन्,
ग्रन्थस्य द्वितीयस्यापि विभागस्य शुद्धिपत्रकस्य विधातृणां न्यायव्याकरणतत्त्वज्ञानविरयकनाना-
ग्रन्थप्रणेतृणां उपाध्यायश्रीमङ्गलचिजयानां कृतज्ञतापूर्विकामुपकृतिं संस्मरन् कृपापीयूष-
पाथोधिभ्यो विवेकविवक्षणेभ्यः स्वलनासम्बन्धिनीं च क्षमां याचमानो विरमाम्यस्माद् विज्ञा-
पनाप्रस्तावाद् विबुधवृन्दारविन्दमकरन्देन्दिन्द्रो हीरालालः ।

PREFACE

It is a matter of great solace to me to mention that I have fortunately succeeded in fulfilling my promise of editing this important and interesting work, though the progress in the direction of completing this arduous task was seriously hampered by the untimely death of my youngest brother *Khush-manlāl*. He appeared for the B. Sc. examination with Chemistry from the Elphinstone College, the Almameter of mine also, in 1921 A. D. and secured the first class. Soon after, he joined the St. Xavier's College as an Assistant Professor of Chemistry, the College wherein, I, too, have worked as Assistant Professor of Mathematics, though, for a term. He continued to discharge his duties till the cruel hand of Death snatched him away from the midst of his relations, friends and acquaintances, on the 28th August 1926, after he had suffered from a protracted illness for about two years. This is not the place where I should even briefly record his career; so, without dilating upon my personal worries and shocks, I had to put up with, owing to the premature deaths of three members of my family who passed away though young, within a period of 15 months, I shall now add a few words in connection with the completion of the press-copy, in addition to what I have said in the preface of the first part of this voluminous work.

It was indeed very difficult for me to prepare the press-copy of this work, since, the manuscripts herein designated as *Ka* and *Kha* were unreliable. I would have been obliged to give up this attempt, after the sixth chapter and a part of the seventh were copied out, had I not succeeded in procuring the Ms. from the *Jainānanda Pustakālaya* of Surat which is here named as *Ga*. This, too, did not facilitate my work very much; for, it only partially helped me in clearing some doubts. In course of time, I was supplied by the publisher with a hand-written copy of this work prepared by a scribe, who, ignorant as he must be of the Sanskrit language had even failed to decipher the charactres. Anyhow, this was useful to me in tackling some knotty points, a fact that led me to suggest to the publisher that he should kindly supply me with the original Ms., which I am sorry to mention, proved a fruitless attempt for him.

Under these circumstances, on the one hand, I was inclined to proceed rather slowly with a view that I may get better materials to work with, while on the other, my attention was being drawn to the continuous demand for the second part, from the various sources.

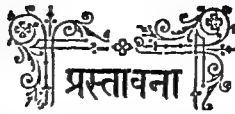
1 A brief sketch is outlined in the St. Xavier's College Magazine (September 1926).

It was after 13 formes of this part were printed that I was supplied by the publisher with a Ms. belonging to the Dehla Bhander of Ahmedabad which gave me some relief. This is the very Ms. which is here referred to as Co. This will explain the lot of inconvenience I had to undergo in compiling the press-copy. Over and above this, unfortunately, not only was *Śrī Ānandaśāgarasūri* unable to go through my press copy but also he could not assist me even by examining the revised proofs; for, this sort of valuable assistance was available only up to the printing of 30 formes. For the rest of the work I was obliged to solicit help from two or three *Munis* out of whom *Śrī Caturvijaya* deserves to be specially mentioned as he has favoured me by going through the revised proofs of Sanskrit Introduction and a major part of the portions appended to the text.

Before I can properly record my repeated thanks and gratitude to . . . an erudite scholar of Jainism, without whose willing and valuable co-operation it would have been indeed extremely difficult for me to complete this work. I shall be failing in my duty if I did not cordially thank *Nyāya-tīrtha Nyāyāvis'ārada Uśādhyāya Śrī Maṅgala-vijaya* who has exerted himself not only in removing the discrepancies which must have crept in this work owing to my inefficiency, by preparing the errata, but also has furnished the reader with different readings by comparing the printed formes with the Ms. in his possession, here designated as *Chq.* Furthermore, I may offer my heartiest congratulations to the publisher for the service he has rendered to the cause of Jainism by undertaking the publication of this gigantic work of immense value. In the end, I may avail myself of the present opportunity to acknowledge my indebtedness to *Pandit Sukhalal* as well as other authors whose works may have been useful to me in preparing the Introductions.

H. R. KĀPADĪA.

“ परब्रह्माकारं सकलजगदाकाररहितं
सत्त्वं नीरूपं सगुणमगुणं निर्विशु-विशुम् ।
विभिन्नं सम्भिन्नं विगतमनसं साधुमनसं
पुराणं नव्यं चाधिहृदयमधीशं प्रणिदधे ॥ ”

इह हि निःसीमसंसारपारावारनिमज्जनवस्तानामाधिव्याध्युपाधिप्रस्तानां परिस्फुरज्जन्म-
जरामरणमोहानां करालकलिकालकवलितशेयुपीसन्दोहानां सङ्घिसृचीनां भव्यसत्त्वानां परोप-
कारसम्पादनमेव सर्वोत्तमा स्वार्थसिद्धिः सौजन्यसौशील्यसारल्यशेवधीनां सार्वसिद्धान्तसार-
पीयूषपानपीवराणां श्रीजिनेश्वरशासनप्रभावनाप्रभाऽऽविर्भावभास्कराणामिति मत्वा परोपकृति-
कर्मकर्मठैः श्वेताम्बरपरम्परानुसारेण पञ्चशतप्रकरणप्रणेतृभिरप्रतिमप्रतिभामण्डलैर्वाचकाखण्डलैः
श्रीउमास्वातीतिसुभगनामधेयैर्न केवलं सन्देहस्तत्त्वार्थाधिगमसूत्रनामा व्यक्तविषयात्मको
महामूल्यो ग्रन्थः, किन्तु सङ्कलितोऽयं भवसन्ततिदारिकाभिरशेषकेशनिराकारिकाभिरुपोद्घात-
रूपिकाभिः सम्प्रन्धकारिकाभिः, समलङ्कृतश्च गीर्वाणगीर्गुम्फितेन सूत्रार्थप्रदीपकेन सरल-
सरससुश्लिष्टस्योपज्ञभाष्येणेति समवगम्यते प्रथमविभागगवेषकैः । अद्याद्यावदनुद्धृतस्यास्य
ग्रन्थस्य प्रस्तावना प्रस्तूयते प्रतिज्ञापालनार्थं मन्दमेधसाऽपि मया । अवतार्यते तावन्मीमांसा-
भूमिकायां प्रश्नोऽयं यत् प्रथमं केन जैनमुनिरत्नेन संस्कृतभाषायां सिद्धान्तप्रणयनमकारि ।
प्रत्येकतीर्थङ्करशासने द्वादशाङ्गी रच्यते गणधरनामकमोदयवर्तिभिर्वीजबुद्धिभिर्गणधरदेवैः ।
तत्र दृष्टिवादसञ्ज्ञकं द्वादशाङ्गं प्रायो गीर्वाणगीर्गुम्फितं समस्ति । उक्तं च श्रीवर्धमानसूरिभिर-
वतरणरूपेण आचारदिनकरे निजप्रणयने—

“ मृत्तूण दिद्विवायं कालियउकालियंगसिद्धंतं ।

थीवालवायणत्थं पाययमुद्दयं जिणवरेहि ॥”

अनेन निरस्यते मतमिदं केपाञ्चिद् यदुत श्रीचीरनिर्वाणसमयानन्तरमेव जैनैः संस्कृत-
भाषाज्ञानं सम्पादितम् । अपरञ्च एतन्निरसने निम्नलिखिते गाथे अप्युपयुक्ते—

“ सक्कया पागता चेव दुहा मणितीओ आदिहिया ।

सरमंडलम्मि गिज्जंते पसत्था इसिमासिता ॥”

—स्यानाङ्गे सप्तमे स्थानके ३९४तमे पत्रे

१ श्रीसिद्धसेनगणिवरिर्भाष्यकारिकेति नाम निरदेशि विंशतितमे पृष्ठे ।

२-३ छाया—मुक्त्वा दृष्टिवादं कालिकोत्कालिकाङ्गसिद्धान्तम् ।

स्त्रीवालवाचनायं प्राकृतमुदितं जिनवरैः ॥

संस्कृता प्राकृता चैव द्विधा मणिती आदिहिये ।

स्वरमण्डले गीयेते प्रचस्ते ऋषिमापिते ॥

“सकृदा पापया येन भजिद्भो ह्येति श्रेयसि वा ।
सत्सङ्गमि गच्छति पतन्त्या इति भागवता ॥”

— अनुयोगकारं सू० १२७, १३१ नवे वने

एवं परिस्थित्यां गत्यां गीर्वाणमिगयां मिद्वान्नामप्यनननादिवाचीनाम्, यन् प्रश्नानि
तीर्थानि प्रयतिनान्यथावपि । अतः येन प्रयममेवं कृतमिति प्रश्नस्य कोऽन्तस्ततः ? । किञ्च
श्रीमद्वाचीरस्यामिगयायां श्रीहन्त्रभूमिप्रसृगर्गनर्गं गविनानि पशुदेन पूतानि विद्यावाप्या
हृण्दावसर्पिण्या अस्मिन्ने गीर्वाणमापामयः कः प्रयमो ग्रन्थ इति विज्ञागात्रमर्थं यथेष्टमापना-
नामभावः, परन्तु यत्मानकाले समुपलब्धे मादित्यमाश्रित्य तत्त्वार्थभिगममग्न्यक्रमिद्वाप्या
प्रायमिकं स्थानमलङ्करोतीति कथने न मनागपि गन्देहो यत्ने, गीर्वाणां पूर्वाणामुपेक्षताम् ।

वालसीमन्दसूचीनामप्युपकारिणीं प्राकृतमायां परिहाय कस्माद् हेतोर्गीर्वाणमिगयाऽपि
तत्त्वार्थसूत्र-प्रशमरतिप्रभृतिग्रन्थप्रयनस्तानतर्फीनाथानापर्यवान्तर्परित्यपि प्रश्नः सङ्घ-
जायेत, किन्तु तस्य सन्तोषकारकमुचरं दातुं नाहमलम् । याचक्यारिपिगतासमये संस्कृत-
भाषायाः प्राधान्यं, दर्शनान्तरीयसाहित्यस्य एतद्भाषाद्वारा सुप्रचारस्याप्यनूक्तं, तेषां
संस्कृतभाषामापिषेधेषु विहारः, तेषां ब्राह्मणजातिरित्वादिग्रन्थावनाकरूपरेखलेन तेष्वस्वार्थ-
स्तुत्रस्य स्वोपलभ्यपूर्वकस्य प्रणयनं कृतं संस्कृतभाषायामिति सम्भाव्यते ।

१ छाया प्राय उपरिपत् ।

२ अन्तिमावतुर्दशपुष्पताः धीर्यसूत्रमद्राः, प्रान्तिमा दशपुष्पताः धीर्यसूत्रस्यामिनः, तांनवपुष्पताः धी-
र्यार्यरक्षितसुरयोऽन्त्याधैर्यपूर्वविदः धीदेवर्द्धिगन्धिसमाश्रमनाः । धीचीरनिषांनात् वपुषदहरे स्वतीक्ष्णे पूषंरिच्छेद इति
भगवद्व्यां (श. १, व. ८, सू. ६७८) निर्देशः । स वायम्—

“जगदीधे न भते । दीधे भारदे याते इमीरे ओतपिणीए देवागुप्रियाणं केयतिं काळे पुष्यगए अगुमि-
स्तति । गीयमा । न दीधे भारदे याते इमीरे उ(ओ?)स्तपिणीए यमे एण वागएहस्ते पुष्यगए अगुमिस्तति ।”

[जम्बूद्वीपे भदन्त । द्वीपे भारते वर्येऽस्यामवसर्पिण्यां देवागुप्रियाणां क्रियन्ते वाळे पूर्वेगुतमगुचंस्वति । ।
गीतम् । द्वीपे भारते वर्येऽस्यामवसर्पिण्यां मयैकं वर्येहस्ते पूर्वेगुतमगुचंस्वति ।]

किञ्च निम्नावतारितोऽप्युद्देशो धरीवर्तिः—

“बोलीणमि सहस्ते, वरिवाणं चीरमोक्षममाज ।

उत्तरपायगवसमे, पुष्यगयस्स भवे छेदो ॥

वरिसहस्ते पुण्णे, तित्योमगळिणें घड्यमाणस्स ।

नासि ही पुष्यगतं, अणुपरिवाडिणें जं जस्स ॥”

[व्यतीते सहस्ते वर्षाणां चीरमोक्षममाज ।

उत्तरवाचकृषमे पूर्वगतस्य भवेत् छेदः ॥

वर्षसहस्ते पूर्णे तीर्थोद्गण्डिते घर्धमानस्य ।

नासि ही पूर्वगतमनुपरिपाटितो यद् यस्य ॥]

३ प्राकृतभाषायां ये साम्प्रदायिका-विचारा सुबद्धा आसन्ते गीर्वाणगिरायां सुप्रसन्नसहितसरलशुद्धशैल्या
वाचकवर्थैः सफलं शुम्भिताः । अनेनागुमीयेते यदुत वाचकवर्थसमयात् प्राकालीना जैनमुनिपुत्राः संस्कृतभाषायां
ग्रन्थनिर्माणे न केवलं समर्था आसन्, किन्वेतस्यां दिशि सफलः प्रयासोऽपि तैः कृतः स्यात् ।

श्रीदेवगुप्तसूरिविचारः—

यद्यपि द्वितीये विभागेऽस्मिन् न कोऽपि सम्बन्धः साक्षात् समस्ति श्रीदेवगुप्तसूरि-
प्रस्तावस्य तथापि प्रथमविभागगतसम्बन्धकारिकाप्रणेतृत्वपरिचयप्रकाशनपट्ट किमपि
वक्तव्यं नासङ्गतिमङ्गति । संशोधनार्थं मया समासादितासु सर्वासु तत्त्वार्थाधिगमसूत्रप्रतिषु
श्रीदेवगुप्तीया टीका श्रीसिद्धसेनीयायाः पूर्वमुल्लेखिता दरीदृश्यते । तत्र केनापि
कारणेन भवितव्यमिति तर्के सति प्रतिभाति विकल्पोऽयं यदुत श्रीदेवगुप्तसूरयः श्रीसिद्धसेन-
सूरिभ्यः पूर्वगामिनो ज्यायांसो वा भवेयुः । अथैतैः प्रणीतायाटीकायाः सम्बन्धकारिका-
टीकाया एवोपलब्धिः पूर्वोल्लेखने कारणं भवेत् ।

गन्धहस्तिपदपरामर्शः—

गन्धहस्तिपदमुपलभ्यते श्वेताम्बरीये दिगम्बरीये च साहित्ये । तावत् प्रथमं श्वेताम्बराणां
साहित्यं लक्ष्यीकृत्य किञ्चिदुच्यते । शक्रस्तवेत्यपरनामधेये 'नमोत्पुणं' नाम्नि प्राचीने
स्तोत्रे 'पुरिसवरगन्धहस्तीणं' इति परमकारुणिकचतुस्त्रिंशदतिशयधारिधर्मदेवश्रीतीर्थङ्करस्य
विशेषणं विद्यते, परन्तु न चास्यात्र किमपि विशिष्टं प्रयोजनं वर्तते । बृद्धवादिश्रीदेवसूरिशिष्यरत्न-
श्रीसिद्धसेनदिवाकराणां गन्धहस्तिरूपेणोल्लेखोऽकारि न्यायाचार्यन्यायविशारदमहामहोपा-
ध्यायश्रीयशोविजयगणिभिः स्वनिर्मिते धीरस्तुतिरूपे न्यायखण्डखाद्ये (श्लो. १६, पृ. १६).
निम्नलिखितपद्धिप्रणयनेन—

“अनेनैवाभिप्रायेणाह गन्धहस्ती सम्मतौ ”

किन्तु भ्रान्तिमूलकोऽयमुल्लेख इत्यवगम्यते, यतः श्रीयशोविजयान् विहाय न केनापि
ग्रन्थकारेण श्रीसिद्धसेनदिवाकराणां विषये तेषां सुनिश्चितां काञ्चन कृतिं तद्वतावतरणसमु-
द्धरणप्रसङ्गं वाऽऽश्रित्य 'गन्धहस्ती'ति विशेषणं प्रायुज्जि । अपरञ्च श्रीसिद्धसेनदिवाकराणां
जीवनवृत्तान्तस्य ये प्राचीना अर्वाचीनाश्च प्रबन्धाः सम्प्राप्यन्ते तत्रापि तेषां पदवीरूपेण
उपनामरूपेण वा गन्धहस्तिपदं न दृष्टिपथमवतरति । तेषां दिवाकरेत्युपाधिस्तु दरीदृश्यतेऽन्या-
न्यस्थलेषु, यथाहि—श्रीहरिभद्रसूरिविरकृते पञ्चवस्तुनामके ग्रन्थे (गां. १०४८) सन्मति-
तर्कस्य श्रीअभयदेवसूरिकृतायां व्याख्यायां च प्रथमे पृष्ठे ।

किञ्च गन्धहस्तिनामधेयाः केऽपि सूरय आसन्नित्यनुमीयते जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तैः
श्रीशान्तिचन्द्रवाचकविहितप्रमेयरत्नमञ्जूपाऽभिधृतिगतेन निम्नलिखितेन पद्येन—

१ एतत्सम्पादकमतेन 'सन्मति' नाम वास्तविकम् ।

२ श्रीभद्रेश्वरविरचितकथावलीगतः श्रीसिद्धसेनप्रबन्धः, प्रभाषकचरित्रगतो बृद्धवादिप्रबन्धावर्तगतः
श्रीसिद्धसेनप्रबन्धः, प्रबन्धचिन्तामणिगतः श्रीसिद्धसेनप्रबन्धश्च ।

३ “आयरियसिद्धसेणेण सम्मईए पदद्विअजसेणं । दूमणि'दिवागर'कप्यत्तणओ तदक्खेणं ॥”

४ “सिद्धसेनदिवाकरः तदुपायमृतसम्मत्याध्यप्रकरणे ० ।”

"सोऽपि पापना येन भविष्यति तं भविष्यति वा ।

सत्सन्धमग्निं विज्ञानं पश्यन्ता इति भागिना ॥"

— अनुगोपनाद्वारे मू० १२७, १३१ मने वने

एवं परिस्थित्या मत्तां श्रीरामागिनायां मिथान्दमनपनमनादिवाक्यमम्, यत् अनन्तानि तीर्थानि प्रयतिनान्यथापि । अतः केन प्रथममेवं कृतमिति प्रश्नस्तु कोऽप्यतः । किञ्च श्रीमहावीरस्वामिनायां श्रीहन्त्रभूमिप्रसूतिगणपते रक्षितानि चतुर्दश पूर्वाणि विरावाभ्यां गुण्ठावसर्पिण्या अस्मिन्नरे गीर्वाणमागामयः कः प्रथमो ग्रन्थ इति विज्ञायात्कृत्यर्थं यथेष्टमापना-
नामभावः, परन्तु यत्मानकाले सापुण्ड्र्या मादित्यमाधिन्य तत्त्वार्थागिरामगन्त्रकमिदं प्राप्ते प्रायमिकं स्थानमलङ्करोतीति कथने न मनागपि गन्देहो यत्ने, गीर्वाणां पूर्वाणामुच्छेदत्वात् ।

वालसीमन्दमूर्त्तानामप्युपकारिणी प्राकृतमायां परिधानं कस्माद् गीर्वाणागिनाऽपि तत्त्वार्थसूत्र-प्रशस्तरतिप्रभृतिग्रन्थप्रथनकलानतंकीनाद्यानार्ययोगसूत्रैरित्यपि प्रश्नः सङ्घ-
जायेत, किन्तु तस्य सन्तोषकारकमुत्तरं दातुं नाहमलम् । यागकृतगिरिभिन्नासमये संस्कृत-
भाषायाः प्राधान्यं, दर्शनान्तरीयसाहित्यस्य एतद्भाषाद्वारा गुप्तरारस्यान्योक्तं, तेषां
संस्कृतभाषामपि क्षेत्रेषु विहारः, तेषां प्राक्षणातिरिक्तादिस्माधनारूपभेदकपलेन तेन तत्त्वार्थ-
सूत्रस्य स्वोपज्ञमाप्यपूर्वकस्य प्रणयने कृते संस्कृतभाषायामिति सम्भाव्यते ।

१ छाया प्राय उपरिवाह ।

२ अन्तिमाद्यनुर्ध्वपूरपराः धीःसूत्रमद्वाः, प्रान्तिमा दशपूर्वपराः धीःसूत्रस्यामिनः, सार्धनपूर्वपराः धीः
धार्थ्यरक्षितसूत्रयोऽन्त्यार्थरूपपूर्वविदः धीद्वयद्विगणितमाग्रमग्नः । धीधीरनिर्वाणत्वं वर्षसहस्रे व्यतीते पूर्वाधिच्छेद इति
अगद्यतया (श. २, उ. ८, सू. ६७८) निर्दिष्टः । य चायम्—

"जम्बुद्वीपे ण मते । द्वीपे भारते याते इमीमे शीगण्णिणीए देवाजुप्रियाणं केपतिर्यं काठं पुण्यए अणुगमि-
त्सति । शीयमा । ण द्वीपे भारदे याते इमीमे उ(ओ!)त्सपिणीए ममे एगे काण्णदस्वं पुण्यए अणुगमिस्सति ।"

[जम्बुद्वीपे भदन्त । द्वीपे भारते यथेष्टस्यामयसर्पिण्या देवाजुप्रियाणां श्रियन्ते वाते पूर्वगतमनुवंस्यति ।]
गौतम । द्वीपे भारते यथेष्टस्यामयसर्पिण्या ममेकं वर्षसहस्रे पूर्वगतमनुवंस्यति ।]

किञ्च निम्नवतारितोऽप्युद्धेतो वरीवर्तिः—

"वोलीणमि सहस्ते, परिसाणं धीरमोत्तरगममाउ ।

उत्तरवायगवसमे, पुण्यमयस्स भवे छेदः ॥

परिसहस्ते पुण्णे, तित्योग्गालिणं चद्धमाणस्स ।

नासि ही पुण्यगते, अणुपरिवाडिणं जे जस्स ॥"

[व्यतीते सहस्ते वर्षाणां धीरमोक्षगमतात् ।

उत्तरवाचकश्रुते पूर्वगतस्य भवेत् छेदः ॥

वर्षसहस्ते पूर्णं तीर्थोद्घालिते चर्धमानस्य ।

नासि ही पूर्वगतमनुपरिपाटितो यद् यस्य ॥]

३ प्राकृतभाषायां ये साम्प्रदायिका विचारा सुबद्धा आसन्ते गीर्वाणगिरायां उपसन्नसहितसरलशुद्धरीत्या
वाचकवयैः सफलं गुम्फिताः । अनेनाजुमीयते यदुत वाचकवयैसमयात् प्राधालीना जैनमुनिपुङ्गवाः संस्कृतभाषायां
ग्रन्थनिर्माणे न केवलं समया आसन्, किन्चेतस्यां दिशि सफलः प्रयासोऽपि तैः कृतः स्यात् ।

श्रीदेवगुप्तसूरिविचारः—

यद्यपि द्वितीये विभागेऽस्मिन् न कोऽपि सम्बन्धः साक्षात् समस्ति श्रीदेवगुप्तसूरि-
प्रस्तावस्य तथापि प्रथमविभागगतसम्बन्धकारिकाप्रणेतृत्वपरिचयप्रकाशनपट्ट किमपि
वक्तव्यं नासङ्गतिप्रङ्गति । संशोधनार्थं मया समासादितासु सर्वासु तत्त्वार्थाधिगमसूत्रप्रतिष्ठ
श्रीदेवगुप्तीया टीका श्रीसिद्धसेनीयायाः पूर्वमुल्लेखिता दरीदृश्यते । तत्र केनापि
कारणेन भवितव्यमिति तर्कं सति प्रतिभाति विकल्पोऽयं यदुत श्रीदेवगुप्तसूरयः श्रीसिद्धसेन-
सूरिभ्यः पूर्वगामिनो ज्यायांसो वा भवेयुः । अयवैतः प्रणीतायाटीकायाः सम्बन्धकारिका-
टीकाया एवोपलब्धिः पूर्वोल्लेखने कारणं भवेत् ।

गन्धहस्तिपदपरामर्शः—

गन्धहस्तिपदमुपलभ्यते श्वेताम्बरीये दिगम्बरीये च साहित्ये । तावत् प्रथमं श्वेताम्बराणां
साहित्यं लक्ष्यीकृत्य किञ्चिदुच्यते । शक्रस्तवेत्यपरनामधेये 'नमोत्पुणं' नाम्नि प्राचीने
स्तोत्रे 'पुरिसवरगन्धहत्थीणं' इति परमकारुणिकचतुर्विंशदतिशयधारिधर्मदेवश्रीतीर्थङ्करस्य
विशेषणं विद्यते, परन्तु न चास्यात्र किमपि विशिष्टं प्रयोजनं वर्तते । बृद्धवादिश्रीदेवसूरिशिष्यरत्न-
श्रीसिद्धसेनदिवाकराणां गन्धहस्तिरूपेणोल्लेखोऽकारि न्यायाचार्यन्यायविशारदमहामहोपा-
ध्यायश्रीपद्मविजयगणिभिः स्वनिर्मिते वीरस्तुतिरूपे न्यायखण्डखाद्ये (श्लो. १६, पृ. १६).
निम्नलिखितपङ्क्तिप्रणयनेन—

“अनेनैवाभिप्रायेणाह गन्धहस्ती संम्मतौ ”

किन्तु भ्रान्तिमूलकोऽयमुल्लेख इत्यवगम्यते, यतः श्रीयशोविजयान् विहाय न केनापि
ग्रन्थकारेण श्रीसिद्धसेनदिवाकराणां विषये तेषां सुनिश्चितां काञ्चन कृतिं तद्वतावतरणसमु-
द्धरणप्रसङ्गं चाऽऽश्रित्य 'गन्धहस्ती'ति विशेषणं प्रायुज्जि । अपरञ्च श्रीसिद्धसेनदिवाकराणां
जीवनवृत्तान्तस्य ये प्राचीना अर्वाचीनाश्च ग्रन्थाः सम्प्राप्यन्ते तत्रापि तेषां पदवीरूपेण
उपनामरूपेण वा गन्धहस्तिपदं न दृष्टिपथमवतरति । तेषां दिवाकरेत्युपाधिस्तु दरीदृश्यतेऽन्या-
न्यत्थलेषु, यथाहि—श्रीहरिभद्रसूरिविरकृते पञ्चवस्तुनामके ग्रन्थे (गां. १०४८) सन्मति-
तर्कस्य श्रीअभयदेवसूरिकृतायां व्याख्यायां च प्रथमे पृष्ठे ।

किञ्च गन्धहस्तिनामधेयाः केऽपि सूरय आसन्नित्यनुमीयते जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तः
श्रीशान्तिचन्द्रवाचकविहितप्रमेयरत्नमञ्जूपाऽभिधृतिगतेन निम्नलिखितेन पद्येन—

१ एतत्सम्पादकमतेन 'सन्मति' नाम वास्तविकम् ।

२ श्रीभद्रेश्वरविरचितकथावलीगतः श्रीसिद्धसेनप्रबन्धः, प्रभावकचरित्रगतो बृद्धवादिप्रबन्धाभ्यामर्गतः
श्रीसिद्धसेनप्रबन्धः, प्रबन्धचिन्तामणिगतः श्रीसिद्धसेनप्रबन्धः ।

३ "आययिसिद्धसेणेण सम्मईए पइद्विअजसेण । दूमणि'दिवागर'कण्पत्तण्यो तदद्वेणं ॥"

४ "सिद्धसेनदिवाकरः तदुपायभूतसम्मत्याख्यप्रकरणे ॥"

“ गुरुणा पापना येन भविष्यति क्षीयति क्षीयति वा ।

समन्तदन्तर्गमि विहसि पण्येना इति भाषिणा ॥ ”

— अनुगोप्यकारे सू० १२७, १३१ त्वे एवं

एवं परिस्थित्यां गन्तां गीर्तनानिगमां गिहान्दन्तमनमननादिकार्यम्, यत् प्रवृत्तानि तीर्थानि प्रवर्तितान्यपातयि । अतः केन प्रयत्नमेवं कृतमिति प्रश्नश्च कोऽन्यथातः ? । किञ्च श्रीमद्वाचीस्पृश्यामिगतायां श्रीहन्द्भूमिप्रवृत्तेर्गणेशः रविगानि चतुर्दश पूर्वानि विरावासा-
-कृष्णदावसर्पिण्या अस्मिन्नेवं गीर्तनमातामयः कः प्रथमो प्रवृत्तिरिति विज्ञातात्पर्यं यथेष्टमाप्ता-
-नामभावः, परन्तु यत्मानकाले समुपपन्नं मादिन्यमात्रिण्य तत्त्वार्थाधिगममन्त्रकमिदं शब्दं
प्रायमिकं स्थानमलङ्करोतीति कथने न मनापि गन्देहो यत्ने, गीर्तां पूर्वानामुत्प्रेक्षताम् ।

पालदीमन्दमूर्तानामप्युपकारिणीं प्राकृतभाषां परिहार कस्माद् ततोर्गीर्तनगिराऽऽश्रयि-
-तत्त्वार्थसूत्र-प्रशस्तरितिप्रभृतिप्रवृत्तप्रयत्नस्तानन्तर्फीनाद्यानार्थगोचरत्वमित्यपि प्रश्नः सङ्घ-
-जायेत, किन्तु तस्य सन्तोषकारकमुत्तरं दातुं नाहमहम् । पात्रकारिधिगतामये संस्कृत-
-भाषायाः प्राधान्यं, दर्शनान्तरीयसाहित्यस्य एतादृशाणां द्वारा सुप्रचारस्यावलोकनं, तेषां
-संस्कृतभाषामापिक्षेपेषु विहारः, तेषां व्याख्यानजातिरित्यादिस्तम्भावनारूपप्रेरकयत्नेन तेन तत्त्वार्थ-
-सूत्रस्य स्वोपज्ञभाष्यपूर्वकस्य प्रणयनं कृतं संस्कृतभाषायामिति सम्भाव्यते ।

१ छाया प्राय उपरिषत् ।

२ अन्तिमाद्यद्वैतपूर्वपराः धीर्युत्तमद्वैतः, प्रान्तिमा दत्तपूर्वपराः धीयस्तस्यामिनाः, साधनपूर्वपराः धी-
-आयैरक्षितसूर्योऽन्यार्थरूपविदः धीदेवादिगणितसामग्रमनाः । धीवीरनिषांणात् वर्षगहसं स्थीते पूर्वविच्छेद इति
-भगवत्परां (श. २, व. ८, सू. १७८) निर्देशः । उ वायम्—

“ जंघुदीये नं मंते । दीये भारदे याते इमीमे शोरापिणीए देवातुप्रियाणां केवाजिये काले पुत्र्यगए अणुगवि-
-स्तति । गोयमा । नं दीये भारदे याते इमीमे व(ओ?)स्तपिणीए ममे एण यातमहस्ते पुत्र्यगए अणुगविस्तति । ”

[जम्बुद्वीपे भदन्त । द्वीपे भारते वर्षेऽस्यामवतर्पिण्यां देवातुप्रियाणां कियन्ते काले पूर्वगतमनुवंश्यति ।]

गौतम । द्वीपे भारते वर्षेऽस्यामवतर्पिण्या ममेकं वर्षसहस्रं पूर्वगतमनुवंश्यति ।]

किञ्च निम्नावतारितोऽप्युद्धेतो वरीयर्तिः—

“ धोलीगंमि सहस्ते, वरिसाणं धीरमोवसगमनात् ।

उत्तरवायवसमे, पुत्र्यगयस्त भवे छेदो ॥

वरिसहस्ते पुणे, तित्योग्गालिणें वरुममाणस्त ।

नासि ही पुत्र्यगते, अणुपरिवाकिणें जं जस्त ॥ ”

[व्यतीते सहस्ते वर्षाणां धीरमोक्षगमतात् ।

उत्तरवायवकृपमे पूर्वगतस्य भवेत् छेदः ॥

वर्षसहस्ते पूर्णे तीर्थोद्घातिते वर्धमानस्य ।

नासि ही पूर्वगतमनुपरिपाटितो यद् यस्य ॥]

३ प्राकृतभाषायां ये साम्प्रदायिका-विचारा सुबद्धा आसंस्ते गीर्वाणनिरायां सुप्रसन्नसाक्षात्सरलक्ष्मदीत्या
वाचकवयैः सफलं शुभ्रिताः । अनेनालुमीयते यदुक्त वाचकवयैसमयात्, प्राकृतलीना जैनमुनिपुत्रवाः संस्कृतभाषायां
प्रत्यनिर्माणे न केवलं समर्था आसन्, किन्वेतस्यां दिशि सफलः प्रयासोऽपि तैः कृतः स्यात् ।

(३) “तत्र याऽपायसद्द्रव्यवर्तिनी
श्रेणिकादीनां सद्द्रव्यापगमे च भवति
अपायसहचारिणी सा सादिपर्यावसाना,”
—तत्त्वार्थ(अ. १, सू. ७)वृत्तौ (पृ. ५९)

(४) “प्राणापानावुच्छ्वासनिःश्वासक्रिया-
लक्षणी”

—तत्त्वार्थ(अ. ८, सू. १२)वृत्तौ (पृ. १६१)

(५) “हरयो विदेहाश्च पञ्चालतुल्याः”

—तत्त्वार्थ(अ. ३, सू. १०)वृत्तौ (पृ. २५३)

(६) “सम्यक्त्वं च मोहशुद्धदलिकानु-
भवः, प्रायेण तत्प्रवृत्ता क्रिया सम्यक्त्वक्रिया-
प्रशमसंवेगनिर्वेदानुकम्पास्तिक्याभिव्यक्तिलक्ष-
णजीवादिपदार्थविषयाश्रद्धा, जिनसिद्धगुरु-
पाध्याययतिजनयोग्यपुष्पधूपप्रदीपचामरातपत्र-
नमस्करणवस्त्राभरणान्नपानशय्यादानाद्यनेक-
वैयाघ्रत्याभिव्यङ्ग्या च सम्यक्त्वसद्भाव-
संघर्षनपट्टी सद्बन्धवन्धहेतुर्देवादिजन्मप्रतिलम्भ-
कारणम्”

—तत्त्वार्थ(अ. ६, सू. ६)वृत्तौ (पृ. ११)

(७) “समन्तानुपातक्रिया स्त्रीपुरुषपुं-
सकपशुसम्पातदेशे उपनीयवस्तुत्यागः। प्रमत्त-
संयतानां वा भक्तपानादिकेऽनाच्छादितेऽवश्य-
त्याज्ये समन्तादनुपातो भवति सम्पात्यसत्त्वा-
नाम्”

—तत्त्वार्थ(अ. ६, सू. ६)वृत्तौ (पृ. १२)

(३) “यदुक्तं गन्धहस्तिना तत्र-या-
ऽपायसद्द्रव्यवर्तिनी अपायो-मतिज्ञानांशः
सद्द्रव्याणि-शुद्धसम्यक्त्वदलिकानि तद्वर्तिनी
श्रेणिकादीनां च सद्द्रव्यापगमे भवत्यपाय-
सहचारिणी सा सादिसर्पयवसाना इति”

—नवपदवृत्तौ ८८तमे पत्रे विशेषशतके च

(४) “यदाह गन्धहस्ती-प्राणापानौ
उच्छ्वासनिःश्वासौ इति।”

—धर्मसङ्ग्रहणीवृत्तौ ४२तमे पत्रे

(५) “यदाह तत्त्वार्थमूलटीकाकृत् गन्ध-
हस्ती-

‘हरयो विदेहाश्च पञ्चालादितुल्याः’ इति”

—बृहत्क्षेत्रसमासंविष्टौ १९तमे पत्रे।

(६) “एतासु च प्रेमद्वेषप्रत्ययक्रियाद्वय-
स्थाने सम्यक्त्वमिथ्यात्वक्रिये गन्धहस्ति-
नोक्ते, तयोश्च शुद्धमिथ्यात्वमोहदलिकानुभव-
प्रवृत्तप्रशमादिलिङ्गगम्यजीवादिपदार्थविषयश्र-
द्धारूपा, जिनसिद्धाचार्योपाध्यायसाधुयोग्य-
पुष्पधूपप्रदीपचामरातपत्रनमस्करणवस्त्रान्नपान-
शय्यादानाद्यनेकवैयाघ्रत्याभिव्यङ्ग्या, शुद्ध-
सम्यक्त्वादिभाववृद्धिहेतुर्देवादिजन्मसद्बन्ध-
कारणं सम्यक्त्वक्रिया।”

—नवतत्त्वप्रकरणभाष्ये ३१तमे पत्रे

(७) “पूर्वव्याख्यानं तु गन्धहस्त्य-
भिप्रायेण कृतम्”

—नवतत्त्वप्रकरणभाष्ये ३३तमे पत्रे

तच्चैवम्—“समन्तात् सर्वत उपनिपतनमुपनि-
पात-आगमनं ह्यादीनां सम्पात्यसत्त्वानां वा
यत्र देशे भोजनादौ वा स समन्तोपनिपातः।”

—नवतत्त्वप्रकरणभाष्ये ३०तमे पत्रे-

“गणानुसो गणिद्वान् इदानीं प्रसिद्धमिदं मदिनहृदयम् ।

प्रचनराक्षननितान् यानि गन्धहस्तिगुणान् ॥ २ ॥”

अपरश्च दशगणगार्दीयेः सन्मन्त्रिणीकाः शीतभयदेशगुणिभिः सन्मन्त्रिणीकैः
द्वितीय कान्दगणाधगाभ्यान्त्यायां तत्प्राप्तोधिगमयत्स्य प्रथमाधपय न्यमान् इदं
नानां भवानामरणपूर्वकं ५९५ गमे श्लो यो प्रोक्तः कृतीपराहस्य कृत्तुभ्यारिभ्युमाधायन-
हेतुपादपदव्याख्यामरेऽग्निं ग्यगतापि पचं ६११ गमे श्लो महर्षिणं तान्नामपि निर्गमायां
गन्धहस्तीति गुमगनामोषाः केऽपि सुनिता कभ्यरिनिगमयन्ते । किञ्च कोत्राचार्यैः
मिधानैः श्रीशीलाद्वगुणिभिः स्तुतीयायामाचाराहर्षीकायां निम्नत्रिणिगी—

“शरपरिता विपरणमनिगदहनं च गन्धहस्तिगुणम्” (पृ. १)

“शरपरिता विपरणमनिगदहनमितीर तित्त कृत्तु पृथेः ।

श्रीगन्धहस्तिभिर्धेविगुणोमि ततोऽहमवजिष्टम् ॥” (पृ. ८२)

—उद्येखौ कृत्तौ । अनेनापि रदीमवति पूर्वोक्तः गन्धहस्तिः ।

अपरश्च गन्धहस्तिनामनिर्देशपूर्वकाणि यान्यावरणानि समुपलभ्यन्ते तानि समग्राणि
स्वल्पेन परिवर्तनेन युक्तानि भावगाम्यपुरस्तराणि याऽधिगम्यन्ते तत्प्राप्तोधिगमयत्स्य श्रीसिद्ध-
सूरीणां प्रशिव्यैः श्रीभास्यामिनां शिव्यैः श्रीसिद्धसेनगणिविधेतिचिगायामस्मिन् ग्रन्थे
प्रसिद्धिं च नीतायां टीकायाम् । तद्यथा—

(१) “निद्रादयो यतः समाधिगताया एव
दर्शनलब्धेः उपयोगयाते प्रवर्तन्ते, चक्षुर्दर्शना-
वरणादिचतुष्टयं तद्गमोच्छेदित्वान्मूलपातं नि-
हन्ति दर्शनलब्धिमित्यतो ॥”

—तत्त्वार्थ (अ. ८, सू. ८) वृत्तौ
(पृ. १३५)

(२) “या तु भवत्यकेवलिनो द्विविधस्य
सयोगाऽयोगमेदस्य सिद्धस्य वा दर्शनमोह-
नीयसप्तकक्षयादपायसद्गन्धक्षयाच्चोदपादि सा
सादिरपर्यवसानेति ॥”

—तत्त्वार्थ (अ. १, सू. ७) वृत्तौ (पृ. ६०)

(१) “आह च गन्धहस्ती—निद्रादयः
समाधिगताया एव दर्शनलब्धेरुपपाते वर्तन्ते,
दर्शनावरणचतुष्टयं तद्गमोच्छेदित्वात् समूत-
पातं हन्ति दर्शनलब्धिमिति ॥”

—प्रचचनसारोद्धारटीकायां

३५८ तमे पत्रे

(२) “यदाह गन्धहस्ती—भवत्य-
केवलिनो द्विविधस्य सयोगायोगमेदस्य सिद्धस्य
वा दर्शनमोहनीयसप्तकक्षयाविर्भूता सम्यग्दृष्टिः
सादिरपर्यवसाना इति ॥”

—नवपदवृत्तौ ८८ तमे पत्रे विशेषशतके च

१ “अस्य च सूत्रसमूहस्य व्याख्या गन्धहस्तिप्रश्रुतिभिर्विहितेति न प्रदश्यते ॥”

२ “तथा गन्धहस्तिप्रश्रुतिभिर्विक्रान्तमिति नेह प्रदर्श्यते विस्तरभयात् ॥”

३ अत इम एव गणिवरा “गन्धहस्ति विरुद्धारिण इति पण्डितसुखलालाः ।

४ अयमेव पाठो गन्धहस्तिनामपूर्वको वर्तते श्रीदेवेन्द्रसुरिकृतप्रथमकर्मग्रन्थ (गा. १२) टीकायाम् ।

५ १२४ तमे वैक्रमीयाब्दे श्रीसिद्धसेनसूरीणां रचितेयम् । ६ श्रीजिनचन्द्रैः श्रीदेवगुप्ताचार्यैस्तुत्तर-
मामधेयैः १००३ तमे वैक्रमीयन्दे प्रणीतेयम् । ७ उपाध्यायश्रीसमयसुन्दरकृतोऽयं ग्रन्थः ।

अपरञ्च गन्धहृस्तिमहाभाष्यकर्तारः श्रीसमन्तभद्राचार्या दिगम्बरीया एवेति सुनिश्चयो न सञ्जायेत निम्नलिखितपदवीक्षणोन्नेत्यद्यमानशङ्काया निरसनं विना ।

“अथो गुरुश्चन्द्रकुलेन्दुदेव-कुलादिवासोदितनिर्ममत्त्वः ।

समन्तभद्रः १७ श्रुतदिष्टशुद्ध-तपस्क्रियः पूर्वगतश्रुतोऽभूत् ॥

पृथक्ततोऽभूत् किल देवसूरिः १८, शरच्छते विक्रमतः सपादेः ।”

सहस्रावधानिश्रीर्मुनिसुन्दरसूरिकृताया गुर्वावल्या अवतरणमिदम् । अनेन श्रीसमन्तभद्रसमयो यो ध्वन्यते स एव दिगम्बरसम्प्रदाये श्रीसमन्तभद्रसमयरूपेण सुप्रतिष्ठितः । अतः समुपतिष्ठति शङ्का यदुत किमिमे श्वेताम्बरीया दिगम्बरीया वा । एवं परिस्थित्यां सत्यां दिगम्बरीयश्रीसमन्तभद्राचार्यगन्धहृस्तिनाम्नी टीका प्रणीतेति निर्णयात्मकं कथनं दुःशकं प्रतिभाति ।

वाचकविचारः—

वाचकशब्दस्यार्थत्रितयं समस्ति—(१) पूर्ववित्त्वं, (२) उपाध्यायत्वं, (३) वाचकवंशीयत्वं च । श्रीउमास्वातीनुद्दिश्य उपाध्यायत्वं न सङ्गच्छते, आचार्यरूपेण तेषां सुप्रसिद्धत्वात् । एते वाचकवंशे सञ्जाता अतस्तेषां वाचकत्वं श्रीधनगिरि-सिंहगिरिवत्, न तु विद्ययेत्यपि पक्षो नादरणीयः तत्समये पूर्वानुच्छेदात्, अनधिकारिषु पदवीप्रदानासम्भवात्, स्वस्य वाचकरूपेण स्वयं ग्रन्थकारकृतनिर्देशाद्, घोषनन्दिक्षमणानामेकादशाङ्गवित्त्वरूपेणैव न तु वाचकपदद्वारोद्धेत्वात्, उच्चैर्नागरस्य वाचकवंशस्य शास्त्रारूपेण कथनस्यानुपलब्धेः ।^१ पण्डित-सुखलालैर्वाचकवंशीयत्वेनैव तेषां वाचकत्वमिति कल्पना कृताऽस्ति, किन्तु साऽसमीचीना भाष्यगतप्रशस्तेः सशुचितानवधारणात् तदुत्पत्तेः, अतः प्राथमिक एव अर्थोऽत्र स्वीकर्तव्यः । किञ्च न कस्यापि श्वेताम्बरमुनिवरस्यास्य विषये विसंवादो दृश्यते ।

भाष्यं तत्कर्तृत्वं च—

१ “समन्तभद्रः शान्तारिधर्माचार्यो दयानिधिः” इति जिनसहस्रनामगतपदार्थसूचितः समन्तभद्रो नाम्नः विवक्षितः, तस्य ‘जिन’शब्दस्य पर्यायत्वात् । गहर्षिबुद्धस्यापि पर्यायोऽयम्, परन्तु सोऽप्यत्रानपेक्षणीयः ।

२ इमे श्वेताम्बराचार्याः ।

३ इयं तु अथवायव नैवोपलब्धा ।

४ एतदुल्लेखः समस्ति निम्नलिखितगाथायाम्

“वायगवरवंसाओ तेवीसद्देण धीरपुरिसेण । हुदरघरेण सुणिण पुव्वसुयससिद्धबुद्धीण ॥”

५ प्रेक्ष्यतां सभाष्यसटीकस्य तत्त्वार्थोधिगमसूत्रस्य प्रथमो विभागः (पृ. १, ३, १०) ।

६ विलोम्यतामाङ्गलभाष्यानिबद्ध उपोद्धातः (पृ. ५) ।

७ सूत्रभाष्यगतमिश्रिताऽपि व्यनक्ति तेषां पूर्ववित्त्वम् ।

(८) "अत एव न मेदः प्रदेनानामप-
यानां च, ये न जातुभिर्गन्तुमनिरिच्छन्ति-
रुन्मन्ते ते प्रदेनाः, ये तु विनश्विताः परि-
फलितमृतयः प्रजापयमलग्नि मेज्यमाः
इत्यतः ।"

—तत्त्वार्थ(अ. ५, सू. ६) पूर्णा (पृ. ३२८)

(८) "महन्मन्त्रादेनोपयोग्यहस्त-
सिद्धि मेदोऽपि ।"

—न्यायादमन्त्रार्थ ६२२मे वृत्ते

अथ दिगम्बरसाहित्ये गन्धहस्तिपरत्वे कीदृश उद्देशः गर्न्ताभि विनाशने । प्रकीर-
दशैकादशशतार्द्धायेषु दिगम्बरीयशिवान्तेगेषु परस्परं सुमदस्य गन्धहर्न्ताभ्यामभिगमनेत्सत्ते,
परन्तु न चापमृद्वेत्तोऽप्युक्तो विशेषणः । दिगम्बरपरम्परानुगारेण आत्ममीमांसादिप्र-
यितृभिः श्रीसमन्तभद्राचार्यगन्धवार्थसूत्रस्य मोक्षशान्तेलापराहस्य या टीका निरमा-
सा गन्धहस्तिरूपेण प्रतिदिं गता, परन्तु प्रमाणोपलब्धिं विना कथं स्वीक्रियनेऽभिप्रायोऽन्यम् ?
अपरञ्च इयं टीका श्रीसमन्तभद्राचार्याणां कृतिरित्यङ्गीकारेऽपि मर्यादार्थसिद्धौ तत्त्वार्थ-
राजवार्तिके वा तस्या नामधेयं किमप्यवनरणं न दृष्टिपथमलग्नि, अतः किं फलति ? यदि
साऽभिविष्यत् तर्हि सा नाशं गता, न केवलं श्रीअकलङ्कदेवगमयात् प्राक्, किन्तु श्रीदेव-
नन्दीतिमूलनामधेयानां पेशुशतार्द्धायेषु ज्यपादसमपादपि । परन्तु न धेयं सम्मायना विद्यास-
भाजनप्राया, यतः श्रीवीरसेनाचार्यः ७३८तमे शतसंस्कारे प्रणीतायां धयलाख्यटीकायां
वर्तते निम्नलिखितमवतरणमिति न्यायालङ्कारपण्डितयंशीधराः—

"उक्तं च पुनर्गन्धहस्तिभाष्ये उपपदो जन्म प्रयोजनं येषां त इमे औपपादिकाः विजय-
वैजयन्तजयन्तापराजितसर्वार्थसिद्धाख्यानि पञ्चानुत्तराणि अनुत्तरे स्वापपादिकाः ऋषिदास-
धन्य-सुनक्षत्र-कार्तिकेय-नन्द-शालिभद्रा-ऽभय-चारिण्येण-चिलातपुत्रा इति ।" अनेन गन्धहस्ति-
भाष्यस्य विद्यमानता श्रीअकलङ्कदेवसत्तासमयरूपवैक्रमीयनवमशतार्द्धपर्यन्तेत्यनुमीयते ।

किञ्च 'गन्धहस्ति'सञ्ज्ञात्मिका टीका तत्त्वार्थसूत्रं विहाय अन्यस्य कस्यचिद् दिग-
म्बरीयसैद्धान्तिकग्रन्थस्यापि न सम्भवतीति कथने निम्नलिखितादुल्लेखादन्यत् किमपि प्राचीनं
प्रमाणं वर्तते इति न मे श्रुतिपथं दृष्टिगोचरतां वा गतम्—

"भगवद्भिरुमास्वातिपादैराचार्यवर्यैरासूत्रितस्य तत्त्वार्थाधिगमस्य मोक्षशास्त्रस्य गन्ध-
हस्त्याख्यं महाभाष्यमुपनिबध्नन्तः स्याद्वादविद्याग्रगुरवः श्रीस्वामिसमन्तभद्राचार्याः ।"

१ श्रीहेमचन्द्रसूत्रिपरिमिताया स्याद्वादकारिकेलापराहया अन्ययोग्यवयवच्छेदिकाह्यात्रिशिकाया धृति-
स्थिं श्रीमद्विषेणसूत्रिप्रणीता । २ प्रेक्ष्यतां दिगम्बरसाहित्यगवेषकश्रीयुतज्जगलकिशोररचितः स्वामिसमन्तभद्रनामके
निबन्धः (पृ. १४१-१४३) ।

तत्त्वार्थसूत्रे स्योपदे भाष्ये च कतिपया उद्धृताः सन्ति ये श्वेताम्बरीयागमादिषु ग्रन्थेषु दिगम्बरीयप्रधानभूतेषु वा न दृष्टिपथमवतरन्ति । ते चैमे—

(१) तत्त्वार्थसूत्रे (१-४) तत्त्वसप्तकस्य निर्देशः । जैनसम्प्रदायद्वये तु पुण्यपापपूर्वकं सप्तकमिदमर्थात् नैवतत्त्वनिरूपणम् । एवं सति चिरोधप्रसङ्ग इति चेन्न, 'शुभः पुण्यस्य' 'अशुभः पापस्य' इति सूत्रद्वयेन पुण्यपापयोस्तत्त्वरूपेण सूत्रकारैः स्वीकृतिः । किञ्च पुण्यपापयोः फलस्वातन्त्र्यमपि प्रदर्शितं 'सम्यक्त्रहास्यरतिपुण्ड्रशुभायुर्नामगोत्राणि पुण्यम्' इति सूत्रप्रथनेन ।

ननु प्रज्ञापना-स्थानाङ्गा-ऽनुयोगद्वारेषु जीवाजीवेति तत्त्वद्वयं निर्दिष्टम् । किमनेनासत्वादेरपलापो वक्तुं न शक्यते ? नैव, किन्तु सत्यमेतद् यदुत पुण्यपापयोः स्वतन्त्रतत्त्वरूपेणाङ्गीकृतिर्न कृता वाचकमुख्यैः, एकनिष्ठदृष्ट्या प्ररूपितं तत्त्वसप्तकम् ।

(२) अस्मिन् ग्रन्थे (१-३४) नयानां प्रथमं पञ्चविधता प्रदर्शिता । तदनन्तरं (१-३५) पञ्चमस्य त्रैविध्यं प्रतिपादितम् । तत्र साम्प्रतमित्येकस्य नयस्य संज्ञा समस्ति साऽन्यत्र कुत्रापि न दृश्यते । एवं नयनिरूपणे वैशिष्ट्यं वर्तते । नैगमस्य सङ्ग्रहन्यवहार-योरन्तर्भावं कृत्वा श्रीसिद्धसेनदिवाकरैर्नयस्य सङ्ख्या पङ्क्तिनिर्धारिता । किञ्च विशेषावश्य-कभाष्ये (गा. २२६४) नयपञ्चकप्रपञ्चो विद्यते स औमास्वातिकपरम्पराप्रतिविम्बरूप इत्यनुमी-यते । अनुयोगद्वारे वसतिप्रदेशविषयकनयवर्णनावसरे शब्दसमभिरूढैवम्भूतानां गणनैक-रूपेण कृता ।

१ एतदुद्धेक्षसमर्थनाय कतिपयान्यवतरणादीनि दीयन्ते, यथादि—

(अ) " अभिगयजीवाजीवा त्वलक्षपुण्यपावा आसत्संवरनिज्जराकरिरियादिगणबंधप्पमोक्षपकुसला " इत्यादि भावकज्ञानसमृद्धिवर्णनं भगवत्याम् ।

(आ) उत्तराध्ययनधृष्टे भोक्षमार्गगतिसङ्गकेऽप्ययने निम्नलिखिता गाथा—

" जीवाजीवा य बंधो य, पुण्यं पावासवो तहा ।

संवरो निज्जरा भोक्खो, संते ए तहिया नव ॥ १४ ॥ "

(इ) वाचकवर्गप्रणीतायां प्रज्ञामरतौ १९० तमपद्यादारभ्य १२१ तमपर्यन्तानि पद्यानि ।

(ई) भीदेचेन्द्रसूरिभिर्निर्मितधर्मरत्नप्रकरणवृत्त्युद्धृता १०७ गाथाः ।

२ " अस्यां प्रज्ञापनायां पदत्रिशतं पदानि, तत्र प्रज्ञापनावहुवकव्यविशेषचरमपरिणामसङ्गेषु पञ्चषु पदेषु जीवाजीवानां प्रज्ञापना । प्रयोगपदे क्रियापदे चाध्रवस्य "कायवाङ्मनःकर्म योग आध्रव" इति वचनात् । कर्म-प्रकृतिपदे वन्धस्य प्ररूपणा । समुद्रातपदे केवलिसमुद्रातप्ररूपणायां संवरनिर्जराभोक्षाणां त्रयाणाम्, शेषेषु तु स्थाना-दिषु पदेषु कचित् कस्यचित् " इति प्रज्ञापनावृत्तौ श्रीमलयगिरिसूर्यः ।

३ इदमनुसृत्य कलिकालसर्वज्ञधीहेमचन्द्रसूरिभिर्लिखितपट्टिशालाकापुरुषचरिते भीदेचानन्दसूरिभिः समय-सारे, न्यायतीर्थन्यायविशारदोपाध्यायश्रीमङ्गलविजयैर्जनिततत्त्वप्रदीपे च तत्त्वसप्तकविरचनाऽकारीति प्रतिभाति ।

४ सङ्ज्ञाऽभिनवत्वे समीक्ष्यतां पञ्चमे सूत्रे निक्षेपस्थाने न्यासपदप्रयोगः ।

भाष्यं स्वोक्तं गमयितुं न येति प्रथम उक्तानो विचारविषये । अत्र तावत् तद्वै कवी-
ह्वने । एकविंशत्यमन्यताशिक्षा दृग्नाभ्यासस्य मन्त्रमयस्य विश्वमात्मिका शक्तिस्तु स्वोक्त-
प्रशस्तिय भाष्यस्याह्वानीति ज्ञाने । यस्मात् साधनेन शुक्तिनेन मन्त्रमन्येन मन्त्राह्वानि-
भावस्त्वः पक्षः कर्त्ताक्रियते तर्हि भाष्ये गदिवान्ते किं नागनीति प्रथमस्य मन्त्रोक्तपरि वशाकन-
दुःशक्तम् । शेषाभ्यर्त्ताकासागद्विभिर्भाष्यस्य मन्त्रोक्तस्य स्वीकृत्ये स्वीकृत्ये, दिग्मन्त्रोक्तु अनाह्वयम् । एवं
सत्यपि मुद्रितान्त्याभ्यर्त्ताकासागद्विभिर्भाष्यस्य मन्त्रोक्तस्य स्वीकृत्ये स्वीकृत्ये, दिग्मन्त्रोक्तु अनाह्वयम् । एवं
स्वोक्ता अज्ञादिरूपस्यपरिचयनपूर्वका दृष्टिपथमापन्ति । अंशुमः स्वीकृत्ये ओमास्त्वानि इति मन्त्र-
श्रीहरिमन्त्रश्रुतिरः द्वात्रिंशदानासमुद्योगमन्त्राणां स्वीकृत्ये ६९३मन्त्रपक्षेभेदवारि ।
सम्बन्धकारिकाणामेकोनविंशत्यमा तथेयोक्ता श्रीमुनिचन्द्रश्रुतिनिर्भर्मन्त्रिन्नुक्तौ । कस्मिन्
आह उक्तं चेत्यादि निर्देशपुरस्सरं तदुद्देशादित्यानि वा यानि कतिपयानि यथानि भाष्ये दृश्यन्ते
तान्यपि भाषाशैलीसमानत्वाद् भाष्यकारस्यैव सम्मयेषुः ।

शैली-साम्प्रदायिकामिनिवेश-ऽर्थवित्तासरूपश्रुतिनिर्दिष्टिन्नुमिः परीक्ष्यमाणयोः भाष्य-
सर्वाथैसिद्धयोर्भाष्यस्य प्राचीनता पोष्टुरीति । अनस्तुप्पत्तु दुर्जेन इति न्यायेन यदि
भाष्यस्य स्वोपज्ञता न स्वीक्रियते तर्ह्यपि उपलब्धव्याख्यानिहाये भाष्यस्य सर्वोपरि प्राचीनतेति
कथने न मनागपि सन्देहो निष्पद्यप्रतिभाशालिनां सम्भवति ।

पाकिनीमहत्तराष्ट्रमुश्रीहरिमन्त्रश्रुतिशेखर-श्रीसिद्धसेनगणिवरप्रभृतिभिः समस्तैः
श्वेताम्बरमुनिवैर्भाष्यस्य स्वोपज्ञत्वं स्पष्टतयाङ्गीकृतमिति निर्विवादम् । प्रो. यकोपी-प्रो.
विन्दिनिस्त-५. सुखलालाद्याधुनिकविद्वद्वरेण्य तथैव कृतम् । अनेन किं न फलति बहुतेषां
मतं प्रामाणिकम् ? भवतु, दे युक्ती अपि निर्दिश्यते । तावत् कतिपयानु सम्बन्धकारि-
कासु भाष्येऽपि कुत्रचिदुपदेश्यामः वक्ष्यामि वक्ष्यामि इति प्रतिज्ञाद्वारा ये विपयाः सूचितास्तेषां
प्ररूपणं सूत्रेषु दृश्यते, न तु भाष्ये । अतोऽनुमीयते सूत्रभाष्ययोरेककर्तृत्वमर्याद् भाष्यस्य स्वोप-
ज्ञता वरीवर्ति । अपरञ्च मूलकारव्याख्याकारयोरेव भिन्नव्यक्तित्वं वर्तते तत्र प्रायः सूत्रपाठानां
विसंवादिस्वरूपं तदर्थविषयकं विकल्पजालं सन्दिग्धत्वं सूत्रपाठभेदयेति दरीदृश्यते । निदर्शनार्थं
समीक्ष्यतां सर्वाथैसिद्धिप्रमुखदिग्मन्त्रटीकासाहित्यं श्रीवादरायणप्रणीतस्य ब्रह्मसूत्रस्य
शारीरकसूत्रेयपरब्रह्मस्य व्याख्यावजं वा । ईदृक्परिस्थितेरभावो भाष्ये समर्थयति तत्स्वोप-
ज्ञत्वमिति मे मतिः ।

सूत्रभाष्ययोर्वैशिष्ट्यम्—

१ सन्तुल्यतामर्थं निम्नलिखितया श्रीऔपपातिकसूत्रगतया गायया—

“ बीजाण पुनरपि अग्निद्वयार्थं अंशुरूपतीणं भवद् ।

एवामेव सिद्धार्थं कम्मवीणं दृष्ट्वे पुनरपि अम्बुपती न भवद् ॥ ”

तत्त्वार्थसूत्रे स्वोपदे भाष्ये च कतिपया उल्लेखाः सन्ति ये श्वेताम्बरीयागमादिषु ग्रन्थेषु दिगम्बरीयप्रधानभूतेषु वा न दृष्टिपथमवतरन्ति । ते चैमे—

(१) तत्त्वार्थसूत्रे (१-४) तत्त्वसप्तकस्य निर्देशः । जैनसम्प्रदायद्वये तु पुण्यपापपूर्वकं सप्तकमिदमर्थात् नैवतत्त्वनिरूपणम् । एवं सति विरोधप्रसङ्ग इति चेन्न, 'शुभः पुण्यस्य' 'अशुभः पापस्य' इति सूत्रद्वयेन पुण्यपापयोस्तत्त्वरूपेण सूत्रकारैः स्वीकृतिः । किञ्च पुण्यपापयोः फलस्वातन्त्र्यमपि प्रदर्शितं 'सम्यक्चहास्यरतिपुंवेदशुभायुर्नामगोत्राणि पुण्यम्' इति सूत्रग्रयनेन ।

ननु प्रज्ञापना-स्थानाङ्गा-ऽनुयोगद्वारेषु जीवाजीवेति तत्त्वद्वयं निर्दिष्टम् । किमने-
नासत्त्वादेरपलापो वक्तुं न शक्यते ? नैव, किन्तु सत्यमेतद् यदुत पुण्यपापयोः स्वतन्त्रतत्त्व-
रूपेणाङ्गीकृतिर्न कृता वाचकमुख्यैः, एकनिष्ठदृष्ट्या प्ररूपितं तत्त्वसप्तकम् ।

(२) अस्मिन् ग्रन्थे (१-३४) नयानां प्रथमं पञ्चविधता प्रदर्शिता । तदनन्तरं
(१-३५) पञ्चमस्य त्रैविध्यं प्रतिपादितम् । तत्र साम्प्रतमित्येकस्य नयस्य संज्ञा
समस्ति साऽन्यत्र कुत्रापि न दृश्यते । एवं नयनिरूपणे वैशिष्ट्यं वर्तते । नैगमस्य सङ्ग्रहव्यवहार-
योरन्तर्भावं कृत्वा श्रीसिद्धसेनदिवाकरैर्नयस्य सङ्ख्या पट् निर्धारिता । किञ्च विशोपावर्त्य-
कभाष्ये (गा. २२६४) नयपञ्चकप्रपञ्चो विद्यते स औमास्वातिकपरम्पराप्रतिबिम्बरूप इत्यनुमी-
यते । अनुयोगद्वारे वसतिप्रदेशविषयकनयवर्णनावसरे शब्दसमभिस्तुष्टैवम्भूतानां गणनैक-
रूपेण कृता ।

१ एतदुल्लेखसमर्थनाय कतिपयान्यमतरणादीनि दीयन्ते, यथादि—

(अ) " भूमिगयजीवाजीवा सवलद्वपुष्णपावा आसवसंवरनिज्जरकिरियाहिगरणबंधप्पमोक्खकुसला " इत्यादि
भावकज्ञानसमृद्धिवर्णनं भगवत्प्याम् ।

(आ) उत्तराध्ययनसूत्रे मोक्षमार्गगतिसङ्गहेऽध्ययने निम्नलिखिता गाथा—

" जीवाजीवा य बंधो य, पुणं पावासवो तहा ।

संवरो निज्जरा मोक्खो, संते ए सहिया नव ॥ १४ ॥ "

(इ) वाचकवर्त्यप्रणीतायां प्रज्ञाप्रवृत्तौ १९० तमपवादादभ्य १२१ तमपर्यन्तानि पद्यानि ।

(ई) श्रीदेवेन्द्रसूरिनिर्मितधर्मरत्नप्रकरणवृत्तुता १०७ गाथाः ।

२ " वास्यां प्रज्ञापनायां पदत्रिंशत् पदानि, तत्र प्रज्ञापनावहुवचन्यविशेषचरमपरिणामसङ्गेषु पञ्चसु पदेषु
जीवाजीवानां प्रज्ञापना । प्रयोगपदे क्रियापदे चाध्रवस्य 'कायवाहमनःकर्म योग आध्रव' इति वचनात् । कर्म-
प्रकृतिपदे वन्धस्य प्ररूपणा । समुद्रातपदे केवलिसमुद्रातप्ररूपणायां संवरनिज्जराभोक्षाणां त्रयाणाम्, शेषेषु तु स्थाना-
दिषु पदेषु कचित् कस्यचित् " इति प्रज्ञापनावृत्तौ श्रीमलयगिरिसूरयः ।

३ इदमनुष्ठत्य कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्रसूरिभिस्त्रिपष्टिशालाकापुरुषचरिते श्रीदेवानन्दसूरिभिः समय-
सारे, न्यायतीर्थन्यायविशारदोपाध्यायश्रीमद्भलविजयैर्जनतत्त्वप्रदीपे च तत्त्वसप्तकविरचनाऽङ्करीति प्रतिभाति ।

४ सङ्ज्ञाऽभिनवत्वे समीक्ष्यतां पञ्चमे सूत्रे निक्षेपस्थाने न्यासपदप्रयोगः ।

(३) भादानां गुणजननिष्ठादानां च क्रमोऽस्ति न त्वं (७१६) नकारः न शेषापरपरम्परायां न नवनमोचानां नः ।

अयेद् ध्येयं यद्गुणप्रपदये नमस्य मौननाम्, न यदुक्तमेव सद्गुरुस्य प्रतिपादनं कुत्रचिद् विपत्ते ।

(४) अष्टमेऽध्याये षड्विंशे सूत्रे साधुपराधनित्विमागददर्शनायं दृश्येद्-शास्त्र-रति-सम्पत्त्वमोहनिमित्तं प्रवृत्तिप्राप्तं पुण्यरूपेण स्मारयितुम् । कर्मप्रवृत्तिरनुत्तमकर्मका-दिषु नवनमविपत्तेषु विविधेषु च ग्रन्थेषु दिननामिषु पुण्यमहत्तमः प्रदर्शितवान् न यत्प्रवृत्तस्य ममादेशः कृतः । एतद्विषयविहासस्य टीकायां नास्ति नित्यं कथयन्ति द्वितीये विभागे १७८तमे सूत्रे । एषा मान्यताऽऽर्थादन्वेषामिति तु निर्दिष्टं तैः १७९तमे सूत्रे । अनुकूलतया यद् घेत्यते-अनुभूयते नत् पुण्यम्, प्रतिवृत्ततया तु यद् घेत्यते नत् पारामितिरूप-पूर्वकं कस्मिंश्चिन्मासिके आगमानुगामीत्युपनामकारिणा येनापि मास्यगनव्याख्याः सङ्गतिः साधितेति मां स्फुरति ।

(५) नवमेऽध्याये द्वाविंशे सूत्रे प्रापयितव्यं नवविधत्वं निर्दिष्टं । उन्तराध्ययना-दिषु तु तस्य दशविधता प्रोक्ताऽस्ति । परन्वेतदभिप्रायमिदं योः समाधानं टीकाकारैः समसूचि २५३तमे पृष्ठे इत्यानन्दस्य प्रसङ्गः ।

छेदमूलप्रापयितव्येति कथञ्चित् साधयितुं शक्यते । यतः साधुपर्यापस्यांशतश्छेदनं छेदः, सर्वथा छेदनं मूलम् । एवं छेदविशेषा मूलस्यापि छेदेति सञ्ज्ञा स्यात् । अनवस्था-प्यप्रापयित्वेऽमुकं कालं पर्यन्तं महाप्रतारोपणं न विधीयते इति निष्कर्षः, परिहारेऽप्येवम् । उप-स्थापनशब्देन स्थितिकरणात्मकोऽर्थो ध्वन्यते । प्रापयितव्यस्य चिरकालेन पारं गत्वा स्वेषमित्य-र्थात्मकः पाराश्रिकः । अनेनोपस्थापनेऽनवस्थाप्यपाराश्रिकयोरन्तर्भावः । अपरञ्च पाराश्रि-कस्य प्रापयितव्यस्य सञ्ज्ञावधत्तुर्दशपूर्वधरानाश्रित्य । तेषामनुपलब्धौ एतदनुष्ठेयोऽपि समीचीन इति केचित् ।

१ सर्वार्थसिद्धौ धार्तिकद्वयेऽपि सूत्रपाठभेदः समस्ति ।

२ नवतत्त्वप्रतिपादनपरिष्कृतानां कतिपयानां ग्रन्थानां नामानि सूच्यन्ते, यथादि—

(अ) श्रीदेवगुप्तसूत्रिसूत्रितं नवतत्त्वप्रकरणम् । श्रीअभयदेवसूत्रिसन्ध्येन भाष्येण विभूयितम् ।

(आ) श्रीजयशेखरसूत्रिविरचितं नवतत्त्वप्रकरणम् ।

(इ) चिरन्तनाचार्यकृतावचरि-श्रीसाधुरत्नप्रणीतावचरि-श्रीदेवेन्द्रसूत्रिनिर्मितवृत्ति-वृद्धमयतत्त्वप्रशिक्षणाय-सदवचरि-विभूयितं नवतत्त्वप्रकरणम् ।

(ई) श्रीमान्यविजयाधिकृतनवतत्त्वस्तवधनादिर्गौरीशुम्भिकतो ग्रन्थसद्व्रदः । एतत्प्रवृत्तनामनिर्देशार्थं विलो-क्यतां श्रीजैनग्रन्थप्रकाशकसमाह्वारा प्रसिद्धिनीतस्य नवतत्त्वविस्तरार्थस्य विषयास्तुक्रमणि कायास्त्रयोदशं पृष्ठम् ।

३ त्रिशत्तमेऽध्यायेन एकत्रिंशत्तमायां गाथायाम् ।

(६) भगवती-ज्ञाताधर्म-स्थानाङ्गादिषु सुप्रसिद्धेष्वामेपु लोकान्तिका नवविधाः प्रज्ञाः, तत्त्वार्थे त्वष्टविधाः । अत्र समाधानमिदम्—लोकस्यान्ते भवा-त्रल्लोकपर्यन्त-वासिनो लोकान्तिका इति लोकान्तिकशब्दस्य व्युत्पत्तिमनुलक्ष्य सूत्रं निरमायि सूत्रकारैः ।

अथ भाष्यगतपाठानां परामर्शः क्रियते । तथाहि—

(१) १-८ भाष्ये सम्यग्दर्शनसम्यग्दृष्टयोरर्थान्तरता प्रकटीकृता ।

(२) २-१७ भाष्ये उपकरणेन्द्रियस्य द्वैविध्यं निर्दिष्टम् । एतदुद्दिश्य प्रोक्तं

टीकाकारैः—

“आगमे तु नास्ति कश्चिदन्तर्वेदिर्भेद उपकरणस्येत्याचार्यस्यैव कुतोऽपि सम्प्रदाय इति ।”

(३) पण्णवतेरन्तरद्वीपानां निर्देशो नास्त्यधुनोपलभ्यमाने भाष्ये, किन्तु तथाविध आसीदित्यवगम्यते टीकाकारवचनात् (पृ. २६७) । इदं स्मरणीयं यदेतादृगुल्लेखे दिगम्बराणां सम्मतिः, श्वेताम्बराणां तु विमतिः । अनेनानुमीयते यदुत केनापि तादृक् वर्णनं श्रीसिद्धसेनगणिवरेभ्यः प्राक्काले तत्समये वा भाष्ये प्रक्षिप्तम्, तदनन्तरं केनचित् तद् भाष्यान्निरस्तं तत्स्थाने च श्वेताम्बरसम्प्रदायानुसारि निर्दर्शनं पुनः कृतम् । अथवा शुद्धं भाष्यमुपलब्धम् ।

(४) ८-३२ भाष्ये द्वितीयसंहननस्य सञ्ज्ञार्धवज्रर्पभनाराचमिति, परन्तु नान्यत्र तथाविधमभिधानं समवलोक्यते ।

(५) पर्याप्तीनां सुप्रसिद्धपट्टसङ्घास्थाने पञ्चेत्युल्लेखः, किन्तु इदं न विस्मरणीयं यद् राजप्रश्नीयसूत्रे ९८तमे पत्रे भाषामनसोरैक्यं मत्वा पञ्चानां ‘निर्देशः समस्ति ।’

(६) दशविधयतिधर्मवर्णनप्रसङ्गे भिक्षोर्द्वादशप्रतिमाप्ररूपणेऽष्टमी सप्तरात्रिकी नवमी चतुर्दशरात्रिकी दशमी त्वेकविंशतिरात्रिकीति प्रतिपादितम्, किन्तु न चेयं पद्धतिरागमानुसारिणी ।

(७) निर्ग्रन्थनिरूपणे पुलाकवकुशादीनां यत् श्रुतं निर्दिष्टं तच्चागमविसंवादि । दिगम्बर-ग्रन्थेषु तु तथाविधो निर्देशः समस्ति ।

एवं कचित् श्वेताम्बरीयागमेभ्यः पृथग्रूपा, कुत्रचिद् सम्प्रदायद्वयान्यतरा कर्हिचिद् दिगम्बरामतानुसारिणी च प्ररूपणा श्वेताम्बरमान्ये मूलग्रन्थे भाष्ये च वर्तते ।

१ तच्च यथा—

“एतयान्तरद्वीपकमाप्यं प्रायो विनाशितं सर्वत्र कैरपि दुर्विदग्धैर्येन पण्णवतिरन्तरद्वीपका भाष्येषु दृश्यन्ते ।”

‘भाष्येषु’ इति प्रयोगेण भाष्यस्य विविधा हस्तलिखिताः प्रतयः सम्भवेयुरथवा ‘टीकासु’ इत्यर्थकोऽयं प्रयोगः स्यात् ।

२ ॥ चायम्—

“देवे अहुणोववण्णमित्तए चेव समाणे पंचविहाए पज्जतीए पज्जती भावं गच्छइ.....।”

३ विलोक्यतां मदीयाऽऽहृतदर्शनदीपिकाभिधा कृतिः (पृ. १-३४-१-३५) ।

(३) श्राद्धानां गुणव्रतशिद्ध्यवतानां यो क्रमोऽस्मिन् ग्रन्थे (७-१६) ममादृतः स श्वेताम्बरपरम्परायां न नयनगोचरतां गतः ।

अत्रेदं ध्येयं यदुत व्रतग्रहणे क्रमस्य गौणत्वम्, न त्वमुक्तक्रमेण तद्ग्रहणस्य प्रतिपादनं कुत्रचिद् विद्यते ।

(४) अष्टमेऽध्याये षड्विंशे मूत्रे पापपुण्यप्रकृतिविभागप्रदर्शनावगमे पुरुषवेद-हास्य-रति-सम्यक्त्वमोहनीयेति प्रकृतितत्तुष्कं पुण्यरूपेण व्यावर्णितम् । कर्मप्रकृतिप्रमत्तकर्मग्रन्थादिषु नवतत्त्वविषयकेषु विविधेषु च ग्रन्थेषु द्वित्रिवारिंशत् पुण्यप्रकृतयः प्रदर्शितास्तत्र न एतत्तत्तुष्कस्य समावेशः कृतः । एतद्विरोधपरिहारकरणे टीकाकारा नालमिति स्वयं कथयन्ति द्वितीये विभागे १७८तमे पृष्ठे । एषा मान्यताऽऽसीदन्नेषामिति तु निर्दिष्टं तैः १७९तमे पृष्ठे । अनुकूलतया यद् वेद्यते-अनुभूयते तत् पुण्यम्, प्रतिकूलतया तु यद् वेद्यते तत् पापमिति कथन-पूर्वकं कस्मिन्मासिके आगमानुरागीत्युपनामधारिणा केनापि भाष्यगतव्याख्यायाः सङ्गतिः साधितेति मां स्फुरति ।

(५) नवमेऽध्याये द्वाविंशे मूत्रे प्रायश्चित्तस्य नवविधत्वं निरदेशि । उन्तराध्ययनादिषु तु तस्य दशविधता प्रोक्ताऽस्ति । परन्त्वेतदभिप्रायभिन्नतयोः समाधानं टीकाकारैः समसूचि २५३तमे पृष्ठे इत्यानन्दस्य प्रसङ्गः ।

छेदमूलप्रायश्चित्तयोरैक्यं कथञ्चित् साधयितुं शक्यते । यतः साधुपर्यायस्यांशतश्छेदनं छेदः, सर्वथा छेदनं मूलम् । एवं छेदविवक्षया मूलस्यापि छेदेति सञ्ज्ञा स्यात् । अनवस्थाप्यप्रायश्चित्तेऽमुकं कालं पर्यन्तं महाव्रतारोपणं न विधीयते इति निष्कर्षः, परिहारेऽप्येवम् । उपस्थापनशब्देन स्थितिकरणात्मकोऽर्थो ध्वन्यते । प्रायश्चित्तस्य चिरकालेन पारं गत्वा स्थेयमित्यर्थात्मकः पाराश्विकः । अनेनोपस्थापनेऽनवस्थाप्यपाराश्विकयोरन्तर्भावः । अपरञ्च पाराश्विकस्य प्रायश्चित्तस्य सञ्ज्ञावशतुर्दशपूर्वधारनाश्रित्य । तेषामनुपलब्धौ एतदनुष्ठेखोऽपि समीचीन इति केचित् ।

१ सर्वार्थसिद्धौ धार्तिकद्वयेऽपि सूत्राढ्यभेदः समस्ति ।

२ नवतत्त्वप्रतिपादनपरिष्कृतानां कतिपयानां ग्रन्थानां नामानि सूच्यन्ते, यथाहि—

(अ) श्रीदेवगुप्तसूरिसृजितं नवतत्त्वप्रकरणम् । श्रीअभयदेवसूरिसन्ध्वेन भाष्येण विभूषितम् ।

(आ) श्रीजयशेखरसूरिविरचितं नवतत्त्वप्रकरणम् ।

(इ) चिरन्तनाचार्यकृतावचूनि—श्रीसाधुरत्नप्रणीतावचूनि—श्रीदेवेन्द्रसूरिनिर्मितवृत्ति—वृहन्नवतत्त्वप्रसिद्धाया—तदवचूनिविभूषितं नवतत्त्वप्रकरणम् ।

(ई) श्रीभाग्यविजयादिकृतनवतत्त्वस्तवनादिगूर्जरीगुम्फितो ग्रन्थसङ्ग्रहः । एतद्वृष्टद्वानामनिर्देशार्थं विलोक्यतां श्रीजैनग्रन्थप्रकाशकसमाह्वारा प्रसिद्धिनीतस्य नवतत्त्वविस्तारार्थस्य विषयानुक्रमणिकायास्त्वयोदशं पृष्ठम् ।

३ त्रिंशत्तमेऽध्याये एकत्रिंशत्तमायां गाथायाम् ।

तत्त्वार्थ०

(५) शुभः पुण्यस्य । (६-३) अशुभः पापस्य । (६-४)

(६) सकपायाकपाययोः साम्प्रयायिके-
र्यापययोः । (६-५)

(७) हिंसानृतस्तेयान्नक्षपरिग्रहेभ्यो विर-
तिर्व्रतम् । (७-१)

(८) हिंसादिविहायुत्र चापायावचदर्श-
नम् । (७-४)

(९) दुःखमेव वा । (७-५)

(१०) मैत्रीप्रमोदकारुण्यमाध्यस्थानि स-
त्त्वगुणाधिकक्रियमानादिनेयेषु । (७-६)

(११) मिथ्यादर्शनाविरतिप्रमादकपाय-
योगा बन्धहेतवः । (८-१)

(१२) सकपायत्वाज्जीवः कर्मणो योग्यान्
पुद्गलानादत्ते । (८-२) स बन्धः । (८-३)

(१३) आसवनिरोधः संवरः । (९-१)

(१४) स गुप्तिसमितिधर्मानुप्रेक्षापरीपह-
जयचारित्रैः । (९-२) तपसा निर्जरा च ।
(९-३)

(१५) पृथक्त्वैकत्ववितर्कसूक्ष्मक्रियाप्रति-
पातिव्युपतक्रियाऽनिवृत्तीनि । (९-४२) ।
तत् त्र्येककाययोगायोगानाम् । (९-४३)
एकाग्रये सवितर्के पूर्वे । (९-४४) वितर्कः

योग०

(५) ते ह्यदपरितापफलाः पुण्यापुण्य-
हेतुत्वात् । (२-१४)

(६) (२-१२) । सति मूले तद्विपाको
जात्यापुर्भोगाः । (२-१३)

(७) अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्यापरिग्रहा-
यमाः । (२-३०)

(८) वितर्कनाधने प्रतिपक्षभावनम् ।
(२-३३) वितर्का हिंसादयः कृतकारितानु-
मोदिता लोभक्रोधमोहपूर्वका मृदुमध्याधि-
मात्रा दुःखाज्ञानन्तफला इति प्रतिपक्षभावनम् ।
(२-३४)

(९) दुःखमेव सर्वं विवेकिनः । (२-१५)

(१०) मैत्री करुणामुदितोपेक्षाणां सुख-
दुःखपुण्यापुण्यविषयाणां भावनातश्चित्तप्रसाद-
नम् । (१-३३)

(११) प्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतयः ।
(१-६) अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः
क्लेशाः । (२-३)

(१२) द्रष्टृदृश्ययोः संयोगो हेयहेतुः ।
(२-१७)

(१३) योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः । (१-२)

(१४) अभ्यासवैराग्याभ्यां तन्निरोधः ।
(१-१२) यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहार-
धारणाध्यानसमाधयोऽष्टावङ्गानि । (२-२९)

(१५) वितर्कविचारानन्दास्मितारूपा-
नुगमात् सम्प्रज्ञातः । (१-१७) तत्र शब्दार्थ-
ज्ञानविकल्पैः सङ्कीर्णां सवितर्कां समापत्तिः ।
(१-४२) स्मृतिपरिशुद्धौ स्वरूपशून्येवार्थ-

ः सूत्रभाष्यपाठमीमांसा—

सत्यार्थेभिर्गमयुद्भाष्यगतानां कतिपयानां पाठानां आदिष्वपि व्याख्यानं कृतं
ग्रन्थेऽपि दृश्यते । तत्र महर्षिर्भाष्यस्युक्तिप्रतीतिं योगदर्शने श्री व्यासमहोदये काले
च शब्द-विषय-प्रक्रिया-सम्बन्धिनी गमान्ता तु गता—

सत्यार्थे०

योग०

(१) भवप्रत्ययो नारुदेवानाम् ।

(१-२२)

(२) ज्ञेया मनुष्यास्त्रिष्योनिजाः सोप-
क्रमा निरुपक्रमाश्चापस्त्यापुषोऽनपस्त्यापुषम
भवन्ति ।.....

यथाहि संहतस्य शुष्कस्यापि तृणराशे-
खयवशः क्रमेण दममानस्य चिरेण दाहो
भवति तस्यैव शिथिलप्रकीर्णोपचितस्य सर्वतो
युगपदादीपितस्य पवनोपक्रमाभिहतस्यार्थस्या-
शु दाहो भवति तद्वत् ॥ यथा वा सहस्राना-
चार्यः करणलाघवार्थे गुणकारभागद्वाराभ्यां
राशिं छेदादेवापवर्तयति, न च सहस्रेयस्या-
र्थस्याभावो भवति, तद्वदुपक्रमाभिहतो मरण-
समुद्घातदुःखार्तः कर्मप्रत्ययमनाभोगपूर्वकं कर-
णविशेषमुत्पाद्य फलोपभोगलाघवार्थे कर्मा-
पवर्तयति, न चास्य फलाभाव इति ॥ किञ्चा-
न्यत्—यथा वा धौतपटो जलाद्र एव संहत-
श्चिरेण शोषमुपयाति, स एव च वितानितः
सूर्यरश्मिवायुभिर्हतः क्षिप्रं शोषमुपयाति ।

(२-५२ भा०)

(३) सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्ष-
मार्गाः । (१-१)

(४) कायवाङ्मनःकर्म योगः । (६-१)
स आस्रवः । (६-२)

(१) भवप्रत्ययो विदेशकमित्राणाम् ।

(१-१६)

(२) आपुर्गिराकं कर्म द्विविधम्—सोपक्रमं
निरुपक्रमं च । तत्र यथाऽऽद्रेवर्गं किमानीं
लर्पायता कालेन शुष्येत् तथा सोपक्रमम् ।
यथा च तदेव सपिण्डं चिरेण संशुष्येद्
एवं निरुपक्रमम् । यथा वाग्भिः शुष्के कृष्ये
शुक्तो यातेन वा समन्ततो युक्तः क्षेपीयता
कालेन दहेत् तथा सोपक्रमम् । यथा वा स
एवाग्नितृणराशौ क्रमशोऽन्यपेव न्यस्तश्चिरेण
दहेत् तथा निरुपक्रमम् । (३-२२ भा०)

(३) विवेकख्यातिरविष्टवा हानोपायः ।

(२-२६)

(४) क्लेशमूलः कर्माशयो दृष्टादृष्टजन्म-
वेदनीयः । (२-१२)

तत्त्वार्थ०

योग०

(५) शुभः पुण्यस्य । (६-३) अशुभः पापस्य । (६-४)

(६) सकपायाकपाययोः साम्प्रयागिके-
र्यापययोः । (६-५)

(७) हिंसानृतस्तेयाव्रतपरिग्रहेभ्यो विर-
तिव्रतम् । (७-१)

(८) हिंसादिष्विहामुत्र चापायावद्यदर्श-
नम् । (७-४)

(९) दुःखमेव वा । (७-५)

(१०) मैत्रीप्रमोदकारुण्यमाध्यस्थ्यानि स-
त्त्वगुणाधिककृत्रिम्यमानाविनेयेषु । (७-६)

(११) मिथ्यादर्शनाविरतिप्रमादकपाय-
योगा बन्धहेतवः । (८-१)

(१२) सकपायत्वाज्जीवः कर्मणो योग्यान्
पुद्गलानादत्ते । (८-२) स बन्धः । (८-३)

(१३) आस्रवनिरोधः संवरः । (९-१)

(१४) स गुप्तिप्रसमितिधर्मानुप्रेक्षापरीपह-
जयचारित्रैः । (९-२) तपसा निर्जरा च ।
(९-३)

(१५) पृथक्त्वैकत्ववितर्कसूक्ष्मक्रियाप्रति-
पातिव्युत्पत्तिक्रियागतिवृत्तीनि । (९-४२) ।
तत् त्र्येककाययोगायोगानाम् । (९-४३) ।
एकाग्रये सवितर्के पूर्वे । (९-४४) वितर्कः

(५) ते हादपरितापफलाः पुण्यापुण्य-
हेतुत्वात् । (२-१४)

(६) (२-१२) । सति मूले तद्विपाको
जात्यापुर्भोगाः । (२-१३)

(७) अहिंसासत्यास्तेयव्रतचर्यापरिग्रहा
यमाः । (२-३०)

(८) वितर्कनाधने प्रतिपक्षभावनम् ।
(२-३३) वितर्का हिंसादयः कृतकारितानु-
मोदिता लोभक्रोधमोहपूर्वका मृदुमध्याधि-
मात्रा दुःखाज्ञानन्तफला इति प्रतिपक्षभावनम् ।
(२-३४)

(९) दुःखमेव सर्वं विवेकिनः । (२-१५)

(१०) मैत्री करुणामुदितोपेक्षाणां सुख-
दुःखपुण्यापुण्यविषयाणां भावनातश्चित्तप्रसाद-
नम् । (१-३३)

(११) प्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतयः ।
(१-६) अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः
क्लेशाः । (२-३)

(१२) द्रष्टृदृश्ययोः संयोगो हेयहेतुः ।
(२-१७)

(१३) योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः । (१-२)

(१४) अभ्याससर्वैराग्याभ्यां तन्निरोधः ।
(१-१२) यमनियमासनप्राणायामप्रत्याहार-
धारणाध्यानसमाधयोऽष्टावङ्गानि (२-२९)

(१५) वितर्कविचारानन्दास्मितारूपा-
नुगमात् सम्प्रज्ञातः । (१-१७) तत्र शब्दार्थ-
ज्ञानविकल्पैः सङ्कीर्णा सवितर्का समापत्तिः ।
(१-४२) स्मृतिपरिशुद्धौ स्वरूपशून्येवार्थ-

तत्त्वार्थ०

धुतम् । (९-४५) विनाशोऽर्थाज्जनयोग-
साधकान्तिः । (९-४६) ।

(१६) मोक्षस्याज्ञानदर्शनान्तरात्साध-
काच्च फलदम् । (१०-१)

(१७) (९-३) छत्तल्लर्मयसो मोक्षः ।
(१०-३)

तत्त्वार्थसूत्रे (६-११) 'ज्ञानावरण' प्रयोगः, योगदर्शने (२-५२, ३-४३)
'प्रकाशावरण' प्रयोगः । तत्त्वार्थ (८-१२) भाष्ये 'वत्तर्पमनारानां जनन' प्रयोगः, योग-
दर्शने (३-४६) 'वत्तसंहनन' प्रयोगः । तत्त्वार्थ (६-१४) 'केलि' शब्दः, योगदर्शन-
(२-२७) भाष्येऽप्ययं शब्दः । योगदर्शने (२-४) अविद्यायाः प्रधानता, यथा जैनदर्शने
मिथ्यात्वस्य । योगदर्शने (२-२४) अनादिसंप्रयोगस्याधीनानारूपेणाविद्याया उल्लेखः,
यथा जैनदर्शने अनादिबन्धस्याधारो मिथ्यादर्शनम् । योगदर्शने (२-३९, ३-१६) संप्र-
जनितविभूतीनां दिग्दर्शनम्; एवं तत्त्वार्थेऽपि ।

वाचकसमयपरामर्शः—

प्रणीतप्रवचनोन्नतिहेतुप्रशमरति-तत्त्वार्थाधिगम-पूर्वाप्रकरणार्थानामेकमहाशास्त्राणां
पूर्वगतवेदिनां श्रीउमास्वातिवाचकवर्याणां सत्तासमयनिर्णयात्मकानि साधनानि स्वल्पानि
प्राप्यन्ते । भाष्यान्तगतप्रशस्तौ तेषां तदीयागुरुप्रगुर्वादीनां या समयनिर्देशो नास्ति ।
उच्चैर्नागरशास्त्रोद्धेयस्तु वर्तते किन्तु किमियं कल्पसूत्रस्यविराजतीनिर्दिष्टाऽऽर्यशान्ति-
श्रेणिकनिर्गता चास्ति न वेति शङ्कास्पदम् । एवं परिस्थित्यां सर्वार्थसिद्धेर्याप्यस्य प्राचीन-
तेति निर्णयः कश्चन प्रकाशं जनयति । अनेन वैकर्म्यीयपञ्चमीयष्टीशताब्दीतो वाचकवर्या
नार्याचीना इति फलति । समयनिर्णये विविधानि मतान्तराण्यवतरणानि च सहायकारीणि,
परन्तु तत्तत्कर्तृविषयकं ज्ञानमपि न यथास्थितमिति निरुपाया वयम् ।

१ समीक्ष्यतां यदुक्तं शौचप्रकरणमाधित्य तत्त्वार्थटीकाया द्वितीये विभागे ७७तमे पृष्ठे ।

२ प्रेक्ष्यतां चन्द्रकुलम्बरानिशाकश्रीशान्तिसूरिसङ्कलिते स्वोपसृष्टतिविभूयिते च धर्मरत्नप्रकरणे ६६तमं पत्रम् ।

३ एतेषां सत्तासमयो धीरनिर्वाणात् ४७१ वर्षप्रायः ।

४ एतदर्थं विलोक्यन्तां ४४, ५१, ७५, १०९, १६२ इत्याद्यङ्गत्वमिति पृष्ठानि प्रथमस्य विभागस्य ।

५ एतत्स्थलानि ४४, ११०, १६२ इत्याद्यङ्कितानि पृष्ठानि । अत्र धाणिनिप्रणीतव्याकरणगते अवतरणे पूर्वस्य
शब्दप्राभृताभिधमन्यगते इत्यनुमीयते तत्त्वार्थटीकायाः ५०तमपृष्ठावलोकनेन ।

६ अनेन (अ. ३, सू. १) भाष्यगतः खण्डनात्मक उल्लेखोऽनुवीचि (भा० ७, ३)-वेदा (भा० १०, ६)-
देशीशब्दप्रयोगोऽपि द्वैयौ ।

श्रीसिद्धसेनगणीनां समयः—

श्रीसिद्धसेनगणीनां परिचये स्वनिर्मिततत्त्वार्थटीकाप्रशस्तिः साधनम् । परन्तु तेषां तद्गुरुवादीनां वा समयनिर्देशात्मक उल्लेखो न विद्यते । एवं सति टीकानिरूपणेनैव तेषां समयस्य निर्णयः कथञ्चित् भवेत् । तत्र निर्दिष्टग्रन्थावतरणादीनां मूलस्थलानामवगमने मार्गः सरलः स्यात् । एभिर्गवसुचन्द्र-धर्मकीर्त्यादिविदुषां नामधेयान्युल्लिखितानि । धर्मकीर्तेः समयः सप्तमा शताब्दी । अनेनेदं स्फुटं भवति यदुक्तं नैतेषां पूर्वगामिनः । यद्यपि हिमवन्तपद्माचल्याद्याधारेण श्रीसिद्धसेनगणयः श्रीगन्धहस्तिभ्यो भिन्ना इत्यवगम्यते तथापि पण्डितसुखलालाभिप्रायो यदि स्वीक्रियते तर्हि श्रीआचाराङ्गटीकायां तत्त्वणेश्वरिभिः श्रीशीलाङ्गसूरिभिः कृताभ्यामुल्लेखाभ्यामेतेषां सत्ता नवमशताब्दीतो पूर्विकेत्यनुमीयते । तद्व्यावन्त इतिहासज्ञा निर्णयं करिष्यन्तीति तेभ्यः प्रार्थयामि सहृदयसाक्षरकृपाकाङ्क्षी

हीरालालः ।

१-३ ग्रन्थसूचीविशिष्टनरनगरादिसुचिरवतरणानामकाराद्यनुक्रमश्च मया रच्यमाना वर्तन्ते, परन्तु प्रकाशन-विलम्बनसहनाक्षमेण प्रकाशकेनात्र तन्मुद्रापणं दुःशकं भाति ।

४ तर्करहस्यदीपिकायाः ८१तमे पत्रेऽयमुल्लेखः—

“ ययोक्तं श्रीगन्धहस्तिना महातर्क-द्वादशाङ्गमपि श्रुतं विदर्शनस्य सिध्दा । ”

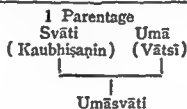
‘ तदुक्तं च प्रवचने ’ इत्युल्लेखपुरस्सरेयं पङ्क्तिरवतरणरूपेणावतारिता श्रीदेवगुप्तसूरिभिस्तत्त्वार्थटीकायां द्वितीये पृष्ठे । यदीयं सन्देहा पण्डितसुखलालमतानुसारेण श्रीगन्धहस्तिभ्योऽभिन्नेः श्रीसिद्धसेनगणिभिस्तर्हि श्रीदेवगुप्तसूरयः एतत्पूर्वानुगामिनो नेत्यनुमीयते । इयं पङ्क्तिः श्रीसिद्धसेनगणिपुष्पिततत्त्वार्थटीकायां न दृश्यते मया । कदाचित् सत्यामपि श्रीगन्धहस्तीति नामपूर्वकाणां विविधानां निर्देशानामत्र सर्वाङ्गीणसादृश्याभावेन श्रीसिद्धसेनगणयः श्रीगन्धहस्तिभ्यो भिन्ना इति मे मतिः । अपरञ्च सम्बन्धकारिकाटीकाप्रारम्भगतेन तृतीयेन पद्येनानुमीयते यदुक्तटीकाया विस्तृततरा अपि कतिपया विवृतय आसन् । तासु विशालतमकाया विवृतिः श्रीगन्धहस्तिप्रणीता स्यादिति मां भाति । निर्णयात्मकनिर्देशकरणे तु विशेषज्ञा अस्मू ।

INTRODUCTION

We have briefly outlined the life of our venerable and prolific author in the introduction to the first part (p. 7) of this work; but, as some issues have arisen in the meanwhile, we shall commence this introduction by examining his *parentage* and *gotra* (lineage).

Generally speaking, there are two kinds of genealogy namely (1) *janma-vamśa* and (2) *vidyā-vamśa*. The former refers to the line of ancestors, while the latter to that of preceptors. Both of these seem to have been current in India from a very remote period, even before the time of *Śrī Pāṇini*, the great grammarian; for, there is a side-reference to these in his *Aṣṭādhyāyī* (2-4-3-77). Furthermore, the second type of genealogy is twofold due to the duplicate nature of a *guru*. He may be a *dikṣā-guru*, that is to say, one who initiates an individual and admits him as a member of the holy order of ascetics or a *vidyā-guru* meaning one who imparts spiritual knowledge to such an individual.

In the case of our venerable author *Umāsvāti*, the colophon (*praśasti*) given at the end of the *bhāṣya* supplies us with information on all these points. For, from the third verse we learn that the name of his father is *Svāti*, that of his lineage *Kaumbhīṣaṇa*, and his mother's *Vatsa*, her name being *Umā*. The latter fact is of course based upon the interpretation of the learned commentator *Śrī Siddhasena Gaṇi*. As his is the oldest record available at present in this connection we need not doubt its vera-

2 "विद्यायोनिसम्बन्धेभ्यो युक्" i. e. to say "the affix युक् comes, in the sense of 'thence come' after a word denoting a person connected through the relationship of learning or family origin."—Eng. trans. by *Srisa Chandra Vasu*, B. A.

3 "न्योषिका प्रसूतेन विहरता पुरवरे कृष्टुम नाम्नि ।

कौमोपनि ना स्वातितनयेन वात्सी सुतेनार्थम् ॥ ३ ॥"

4 References to this *gotra* are found in "History of Mediaeval Hindu India" (vol. II, pp. 50-51) by C. V. Vaidya, M.A., LL.B.

In connection with the antiquity of this *gotra* may be mentioned the following lines from "Vedic Index of names and subjects" (vol. II, p. 284) by Prof. *Macdonell* and Dr. *Keith*:—

"Vātsī-putra, 'son of a female descendant of Vatsa', as the name of a teacher mentioned in the last Vamśa (list of teachers) of the Bṛhadāraṇyaka Upaniṣad, as a pupil of Pārāśariputra according to the Kāpva recension (VI, 5, 2), as a pupil of Bhāradvājiputrā according to the Mādhyamīna (VI, 4, 31).

his very pupil. For him, however, is reserved the less dignified title of *Ekā-daśāṅgavid*, the knower of 11 *āṅgas*. This circumstance deserves a careful examination; so, first of all we shall note what *Vācaka* means. At the very outset, it may be pointed out that there is practically no *Digambara* source much less one which reliably throws light on this word. Therefore, we have to turn our eye only to the *Śvetāmbara* literature. *Vācaka* is a learned degree given to one who is conversant with the *Pūrva* literature. This is what is borne out by *Brhatkalpa*, *Siddhasena Gaṇi*'s commentary (pt. II, 'p. 206,) *'Prajñā-panā-vṛtti* (p. 5) and *'Pañcāśaka-vṛtti* (p. 122). It also signifies *Upādhyāya*, or a sub-preceptor i.e. one who imparts spiritual *vācanā*. This meaning is indicated in *Āvaśyaka-niryukti* (v. 182), *Āvaśyaka-cūrṇi* (p. 86) and *Viśeṣāvaśyaka* (v. 1260). Over and above this it refers to a *Vācaka-vamśa* so to say a dynasty of the *Vācakas* as is clear from *Nandisūtra* (v. 30-36), etc.¹⁰. The inter-

1 As regards its meaning, causes of being lost etc., Prof. Jacobi has expressed his opinion in his introduction to the Sacred Books of the East (vol. XXII, pp. XLIV-XLV), from which I humbly beg to differ.

2 "पूर्वगतं श्रुतं सूत्रमन्यथ विनेयान् वाचयतीति वाचकः । पूर्वगतश्रुतधारेणि, वृ. ६ उ. 1"

—अभिधानराजेन्द्रे (भा. ६, पृ. १०८४)

3 "वाचको हि पूर्ववित् कथमेवंविधमार्पयिषंवादि नियन्तोयात् ॥"

4 "वाचकाः पूर्वविदः" इति श्रीमल्लयगिरिसूर्यः ।

5 "वाचकः पूर्वधरोऽभिधीयते । स च श्रीमानुमास्वातिनामा महातार्किकः प्रकरणपञ्चदातीकर्ता-ऽऽचार्यः सुप्रसिद्धोऽभवत् ।"

6 "एकारस वि गणहरे पयाय पवयणस्त वंदामि । सर्वं गणहरवंसं 'वायग'वंसं पवयणं च ॥"

7 "सर्वं गणहरवंसं अजमुहम्मोहिं वेरावलिा या जेरिं जाव अम्हं सामाइयमादीयं वादितं । वायगवंसो णाम जेहिं परंपरणं सामाइयादि अत्थो गंधो य वादितो अन्नो गणहरवसो अन्नो य वायगवंसो तेण पत्तेयं कियते ।"

These two quotations apparently seem to refer to *Vācakavamśa* but so far as I remember, the interpretation for this as well as for *Gaṇadharavamśa* is that the former means a line of *Vācanā-nāyakas* or *Upādhyāyas* and the latter, a succession of *Gacchā-nāyakas* or *Ācāryas*. Hence, these two are here bracketed with *Viśeṣāvaśyaka*.

8 The 1260th *gāthā* of this work here referred to is the same as the one quoted in ft. note 6.

9 "वड्डठ 'वायग'वंसो जसवंसो अब्जनागहरथीणं । वागरणकरणभंगियकम्मपयडीपहाणाणं ॥ ३० ॥

जच्चंजणधाउसमप्पहाण सुदियकुबलयनिहाणं । वड्डठ 'वायग'वंसो रेचइन्नक्खत्तनामाणं ॥ ३१ ॥

'अयल'पुरा णिक्खंते कालियसुयअणुओणिए धीरे । 'वंमहीवग'सीहि वायगपयमुत्तमं पत्ते ॥ ३२ ॥

जेसि इमो अणुओगो पयरइ अब्जावि अड्डठ'मरह'म्मि । बहुनयरनिगयजसे ते वंदे खंदिल्लायरिए ॥ ३३ ॥

तत्तो हिमवंतमहंतविकिये षिइपरकमणंते । सज्जायमणंतघरे हिमचंतं वदिमो सिरसा ॥ ३४ ॥

कालियसुय अणुओगस्त चारए धारए य पुच्चाणं । हिमचंतपमासमणे वंदे णागज्जुणायरिए ॥ ३५ ॥

मिठमइयसंपत्ते अणुपुब्बी वायगत्तणं पत्ते । ओहसुयसमायारे नागज्जुणवायए वंदे ॥ ३६ ॥"

10 Cf. the following verses quoted by *Śrī Malayagiri* in his commentary to *Prajñāpanāsūtra* (p. 5.) :—

"वायग'वरवंसाओ तेवीसइमेण चीरपुरिसेणं । दुद्धरधरेण सुणिणा पुव्वसुयसमिद्धवुद्धीणं ॥

सुयसागरा विणेऊण जेण सुयरयणमुत्तमं दिसे । सीसगणए भगवओ तस्स नमो अब्जसामस्स ॥"

city unless we come across a solid argument against it, even if it may be that this is his intention to explain the significance of the word *Umāsvāti*, of which the latter part is admitted by all the *Śaṅkharas* as denoting the name of the father of the author. Looking to the tradition of the *Hindus* that the members of the same lineage are not admissible for marriage (that is to say even a niece is marriageable) it is but natural that the author should mention the lineage of his mother rather than her name especially when it is easily inferable as in the present case. Pandit *Sukhlal*, however, considers *Vatā* to be the very name of *Umāsvāti's* mother (vide p. 5 of *Paricaya*); but, strange to say, in support of this, he advances no argument. Moreover, a closer examination of his introduction (i.e., *Paricaya* p. 35) reveals the fact that he, too, considers *Vatā* as the name of the father of *Umāsvāti's* mother; so, his former statement loses its significance.

Spiritual descent—

We shall now turn to *Umāsvāti's* spiritual line. From the 'first two verses of the colophon we learn that his *dikṣā-guru* is 'Śrī *Ghoṣanandin*, a *kṣamāśramaṇa* well-versed in the 11 'aṅgas and a disciple of Śrī *Śivaśrī*, a *Vācaka-mukhya* of great renown, whereas his *vidyā-guru* is Śrī *Mūla* who is a *Vācaka-cūrya* and who has as his *guru* Śrī *Muṇḍapāda*, a *Mahā-vācaka kṣamaṇa*.

Significance of the word 'Vācaka'—

The word *Vācaka* is used in the *prāsaṣti* (v. 1, 2 & '45) as an appellation for *Śivaśrī*, *Muṇḍapāda*, *Mūla* and even for *Umāsvāti*. Thus the only individual left out is *Ghoṣanandin*, even though the colophon is composed by

1 See "Hindu Law and Custom" (pp. 137-140) by Prof. *Julius Jolly*.

2 Line of *vidyā-gurus*

Muṇḍapāda

↓
Mūla

↓
Umāsvāti

Line of *dikṣā-gurus*

Śivaśrī

↓
Ghoṣanandin

↓
Umāsvāti

3 "वाचकमुख्यस्य शिवश्रियः प्रकाशयतासः प्रशिष्येण । शिष्येण घोषनन्दिनामथमण्यैकादशाहविदः॥१॥
वाचनया च महावाचकक्षमणमुण्डपादशिष्यस्य । शिष्येण वाचकाचार्यसूत्रनाम्नः प्रथितकीर्तिः ॥ २ ॥"

4 Replace "who was" by "and a" in the English introduction pt. I, p. 7, l. 22.

5 Prof. *Albrecht Weber* has treated these *angas*, etc., in his article "Über die heiligen scriphen der Jainas" published in *Indischen Studien* vol. XVI-XVII. This article was subsequently translated into English and published in *Indian Antiquary* (XVII 279,339; XVIII 181,369; XIX 62; XX 18,170,365; XXI 14,106 etc.)

6 "इदमुच्चैर्गणवाचकेन सत्त्वानुकम्पया ह्वयम् ।

तत्त्वायार्थधिगमाख्यं सष्टमुमास्वातिना शास्त्रम् ॥ ५ ॥"

his very pupil. For him, however, is reserved the less dignified title of *Ekā-dāśāṅgavid*, the knower of 11 *āṅgas*. This circumstance deserves a careful examination; so, first of all we shall note what *Vācaka* means. At the very outset, it may be pointed out that there is practically no *Digambara* source much less one which reliably throws light on this word. Therefore, we have to turn our eye only to the *Śvetāmbara* literature. *Vācaka* is a learned degree given to one who is conversant with the *Pūrva* literature. This is what is borne out by *Brhathkalpa*, *Siddhasena Gaṇi*'s commentary (pt. II, *p. 206,) *‘Prajñā-panā-vṛtti* (p. 5) and *‘Pañcāsaka-vṛtti* (p. 122). It also signifies *Upādhyāya*, or a sub-preceptor i.e. one who imparts spiritual *vācanā*. This meaning is indicated in *Āvaśyaka-niryukti* (v. *82), *Āvaśyaka-cūrṇi* (*p. 86) and *Viśeṣāvaśyaka* (*v. 1260). Over and above this it refers to a *Vācaka-vaniśa* so to say a dynasty of the *Vācakas* as is clear from *Nandisūtra* (v. *30-36), etc.¹⁰. The inter-

1 As regards its meaning, causes of being lost etc., Prof. Jacobi has expressed his opinion in his introduction to the Sacred Books of the East (vol. XXII, pp. XLIV-XLV), from which I humbly beg to differ.

2 “पूर्वगतं श्रुतं सूत्रमन्यथ विनयान् वाचयतीति वाचकः । पूर्वगतश्रुतधारिणि, वृ. ६ उ. १”

—अभिधानराजेन्द्रे (भा. ६, पृ. १०८४)

3 “वाचको हि पूर्ववित् कथमेवंविधमार्पणं विस्वादि नियन्नीयात् ॥”

4 “वाचकाः पूर्वविदः” इति श्रीमल्लयगिरिसूरयः ।

5 “वाचकः पूर्वधरोऽभिधीयते । स च श्रीमानुमास्वातिनामा महातार्किकः प्रकरणपञ्चशतीकर्ता-
ऽऽचार्यः सुप्रसिद्धोऽभवत् ॥”

6 “एषारस वि गणहरे पवायए पवयणस्स वंदामि । सव्वं गणहरवंसं ‘वायग’वंसं पवयणं च ॥”

7 “सव्वं गणहरवंसं अज्जसुहम्महिं धेरावलिया वा जेरिं जाव अहं सामाइयमादीयं वादितं । वायगवंसो
णम जेहि परंपरणं सामाइयादि अत्थो गंथो य वादितो अत्थो गणहरवसो अत्थो य वायगवंसो तेण पत्तेयं कियते ॥”

These two quotations apparently seem to refer to *Vācakavaniśa* but so far as I remember, the interpretation for this as well as for *Ganadharavaniśa* is that the former means a line of *Vācanā-nāyakas* or *Upādhyāyas* and the latter, a succession of *Gacchā-nāyakas* or *Ācāryas*. Hence, these two are here bracketed with *Viśeṣāvaśyaka*.

8 The 1260th *gāthā* of this work here referred to is the same as the one quoted in ft. note 6.

9 “बहुदठ ‘वायग’वंसो जसवंसो अज्जनागहत्थीणं । वागरणकरणमंगियकम्मपयडीपहाणाणं ॥ ३० ॥

जच्चंजणधाडसमप्पहाण सुद्धियकुवल्लयनिहाणं । बहुदठ ‘वायग’वंसो रेचइन्नक्खत्तनामाणं ॥ ३१ ॥

‘अयल’पुरा णिक्खंते कालियसुयआणुओणिए धीरे । ‘वंमहीवग’सीहि वायगपयसुत्तमं पत्ते ॥ ३२ ॥

जेसि इमो अणुओगो पयइ अज्जावि अद्व‘भरह’म्मि । बहुनयरनिगयजसे ते वंदे खंदिल्लायरिए ॥ ३३ ॥

तसो हिमवंतमईतविकमे थिपरक्कमणंते । सज्जायमणंतधरे हिमवंते वदिमो सिरसा ॥ ३४ ॥

कालियसुय अणुओगस्स धारए धारए य पुव्वाणं । हिमवंतखमासमणे वंदे णामज्जुणायरिए ॥ ३५ ॥

मिउमहवपंत्ते अणुपुव्वी वायगतणं पत्ते । ओहसुयसमावारे नागज्जुणवायए वंदे ॥ ३६ ॥”

10 Cf. the following verses quoted by *Śrī Malayagiri* in his commentary to *Prajñāpanāsūtra* (p. 5.) :—

“‘वायग’वरवंसाओ तेवीसइमेण धीरपुरिसेणं । इदरधरेण सुणिणा पुव्वसुयसमिद्वयुदीणं ॥

सुयसागरा विणेऊण जेण सुयरयणसुत्तमं दिवं । सीसगणस्य भगवओ तस्स नमो अज्जसामस्स ॥”

pretation of *Ācāryaka nirvṛtti* etc., a meaning, no doubt etymologically correct is not applicable here; for, the learned commentator 'Śrī Devagupta Sūri as well as the exegetist 'Siddhasena Gani distinctly inform us that he is *Ācārya*. So, we have to fall back upon the first and the last interpretations. This presents some difficulty; for, while accepting the first interpretation our author's knowledge shall have to be admitted to be superior to and wider than that of his *guru*; since, the *Pūrvas* form a part of the 12th *aṅga* and thus the status of a *Pūrvavid* (*Vācaka*) is much higher than that of an *Ekādśaṅga-vid*. But such a circumstance is not certainly impossible. The very fact that our author's 'vidyā-guru' is different from his 'dīkṣā-guru' (though the latter is well-versed in the 11 *aṅgas*), seems to be suggestive. It may be that our author's thirst for drinking the nectar of knowledge was not to be quenched by his *dīkṣā-guru* and to his training was to be entrusted to a *śiṣhu* superior in knowledge¹. Such a *śiṣhu* here is of course *Vācakaśārya* 'Mūla, pupil of *Mahāvācaka Munda-pāda*. These two being well-versed in the *Pūrvas*, it is not unnatural, if their student, our competent author should become equally clever and earn the unique title of *Vācaka*.

Another question that may confront us at this stage is about the self-praise or boasting of our author. Our thoroughly educated and cultured author will not like to belittle his *dīkṣā-guru's* merits, much less can we expect him to be puffed up with pride and announce his *vācakatva*, and only *ekādśaṅgavittva* of his *guru*. But, he had no other go; the fact could not be denied. The phrase *uccairnūgaravācakena* is, no doubt, capable of being construed in two ways: (1) meaning one belonging to the *uccanāgara śākhā* of the *Vācaka-vamśa* and (2) implying one belonging to the *uccanāgara* branch and *Vācaka* (conversant with the *Pūrvā* literature); but the former is hardly admissible as we shall presently see.

1 See pt. I, pp. 1, 3, 4 and 10.

2 Vide pt. I pp. 26, 31, 41, 56, 59, 63, 65, 66, 68, 78, 80, 93, 103, 120, etc., and pt. II p. 308, etc.

3-4 In the *Sihavirāvalī* of *Kaṭhasūtra* or any other *paṭṭāvalī* we do not come across the names of these two.

5 Compare the cases of *Śrī Vajrasvāmin* and *Śrī Āryarakṣita Sūri*, who respectively studied from *Śrī Bhadrakṛpā* and *Śrī Vajrasvāmin*.

6 It may be added that *Śrī Śivaśrī*, the *guru* of *Umāsvatī's* *dīkṣā-guru* could have taught him; but, perhaps, owing to his old age or death; he had to receive instructions at the feet of *Mūla*.

Let us see if the 'third interpretation can hold good so that if it does, the first may be discarded in its favour. This would mean that our author is styled *Vācaka*, merely because he happens to be a member of that 'dynasty like *Śrī Dhanagiri* and *Śrī Simhagiri*. To put it plainly, a son of a Vakil is also so designated, even if he has not passed the LL.B. examination. Similar will be the case with our author. This will surely be an open insult and an outrage to his profound scholarship. Moreover, are we prepared to admit that even in the days of our author the practice of conferring degrees to the undeserving was in vogue? Has he not flourished in a period when persons used to acquire their dignified titles rightly?

Furthermore, is there any conclusive data by means of which it can be established that *uccanāgara* branch which is 'founded by *Śrī Ārya Śānti-śreṇika* belongs to *Vācaka-vamśa* so that the first construction embodied in the third interpretation may be unquestionably admitted?

Over and above this, it should not be forgotten that the tradition of the *Digambaras*, too, supports his high standard of proficiency. The following inscription of *Epigraphica Karnatika* (vol. 8, Nr. 46, p. 268) bears testimony to this:—

“ तत्त्वार्थसूत्रकर्तार-मुमास्यातिमुनीश्वरम् ।

श्रुतकेवलदेहीयं, वन्देऽहं गुणमन्दिरम् ॥ ”

1 The three interpretations are:—(1) conversant with the *Pūrva* literature, (2) *Upādhyāya* and (3) belonging to the *Vācaka-vamśa*.

2 This *vamśa* seems to be only traceable till there were some individuals conversant with at least one *Pūrva*. In other words the disappearance of knowledge of a *Pūrva* synchronizes with the termination of this dynasty.

Furthermore, it is rather strange to note, that in this dynasty we do not come across the names of *Umāsvāti*, *Śivaśrī*, *Mūla* and *Muṇḍapāda*. Are even the last three holding a bogus title of *Vācaka*?

3 By the time (*Vīra saṃvat* 980 i. e. A. D. 453) the reduction of *Jaina* canon took place under the leadership of *Śrī Devardhi Gaṇi*, at least knowledge of one *Pūrva* did exist and our author has flourished undoubtedly before him. However, according to the *Digambaras* the *Pūrvavid* flourished up to 345 years after the liberation of Lord *Mahāvīra* i. e. till B. C. 182. They maintain that *Umāsvāti* lived from 135 A. D. to 219 A. D.; so, in that case he cannot be considered by them as conversant with one or more *Pūrvas*.

4 This is borne out by *Sihavirāvaṇi* of *Kalpasūtra*:—

“ धेहिं तो णं अजसंतिसेणिण्हितो ‘मादस’ गुतेहिं तो एत्थ णं ‘उचानागरी’ साहा निगया । ”

At this stage, it may be mentioned that Pandit Sukhlāl, however, endorses the third interpretation. But, as far as I can see, he is forced to take up this attitude as he does not remember the verse correctly—a fact that leads him to an erroneous interpretation. He believes that *Vācaka* and *Ekādśāṅgarid* are the two qualifications simultaneously mentioned in the case of *Ghoṣanandin*. So, the resulting incongruity can only be accounted for by interpreting *Vācaka* as denoting the dynasty and not the required knowledge. But, how can we attach any weight to an interpretation based upon unreality?

The very fact that *vācaka* is not attributed to *Ghoṣanandin* rather establishes our proposition. Moreover, it should be borne in mind that there are 'certain statements in the *sūtras* and the *bhāṣyas* as well, which chalk out altogether a new path—the path astounding to but at the same time admired by even the orthodox *Jainas*. This is a task worthy of one conversant with at least one *Pūrva*; otherwise, by this time, our author would have been ridiculed and thrown into oblivion by at least the orthodox *Jainas*. The fact is, however, just the reverse. Under these circumstances, I, for one, am inclined to consider the first interpretation as legitimate.

There remains, all the same, a problem to be solved as to the number of *Pūrvas* our author had mastered. The general trend is in favour of nine or so. But, this statement may be left for more comprehensive intellects to be amended or altered.

Uccairnāgara śākhā—

In Prakrit we find a name *uccānāgarī*. See the 4th ft-note on p. 5. This branch seems to have been named after some city or village. But the identification is rather difficult; for, there are many villages and cities having *nāgara* as their last member. *Cunningham* believes it to be associated with *uñchanāgar* (*vide* Archaeological survey of India, vol.

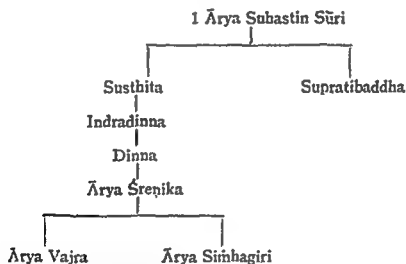
1 I am sorry to mention that Pandit *Sukhlāl* is blind from his very birth; so, unfortunately he has to get the required portion read by some one else; hence I have not used the word "misreads".

2 See Sanskrit introduction pp. 25-27.

14, p. 147). This branch originated from *Ārya Śāntiśreṇika* who is the fourth in descent from *Śrī Ārya Suhastin Sūri* who left this mortal world in *Vira samvat* 584 (A. D. 57).

Materials for composing ²Tattvārthādhigama-sūtra and its gloss—

Our celebrated author ³*Vācaka-mukhya Umāsvāti* was singularly fortunate in inheriting the proficiency in the sacred ⁴*āgamas*, which form the seed, germ or essence of Jainism and which are fully respected by the *Jainas* as the highest, the most direct and unique authority in religious and spiritual matters. ⁵His tour in the *Bihar* and other districts and perhaps his birth in a Brahmin family helped him a great way in becoming thorough-

2 This name is suggested by the author himself in the 22nd *Sambandhakārikā*. It is also designated as *Tattvārtha* by *Śrī Devagupta Sūri* in the very beginning of his commentary to *Sambandhakārikās*. *Śrī Malayagiri Sūri*, too, has used this very title in his commentary to *Prajñāpanā* (vide my introduction in Sanskrit pt. I, p. 16) and in his commentary to *Bṛhat-kṣetra-samāsa*; for, there he has said :—

“एतच्चामिदितं प्रपद्यतस्तत्त्वार्थदीक्षायामिति नेहामिधीयते १”

In his commentary to *Jīvājīvābhigama sūtra* (p. 9), he has however styled it as *Tattvārthasūtra*.

3 This is how he is often quoted by the subsequent writers. See *Praśamarati*-(v.1), *ṛtti-Guṇasthānakramāroha*, (v. 1)-*ṛtti* and my Sanskrit introduction (pt. I, p. 20.)

4 The *Jainas* give to these the same importance and prominence as some of the other *Hindus* give to the *Vedas*.

5 See the 3rd couplet of the colophon.

ly conversant with the Sanskrit language. This gave him a special opportunity of studying the important non-Jaina works composed in Sanskrit in the aphoristic style, in case we admit that *Maheśwari Karṇāda* and *Patāñjali* were his predecessors or senior contemporaries. Thus our author's keen insight in the *āgamika* literature, his complete mastery over the Sanskrit language and his perfect familiarity with the style of presenting the different subjects in 'sūtras' enabled him to introduce a new line in the Jaina literature. So far as the available literature of the Jains is concerned, he is the first to have presented the fundamental principles of this grand religion in 'sūtras' in Sanskrit. Later on, several eminent Jaina scholars adopted this style while composing works on different subjects like grammar, logic, rhetorics, etc.⁴

The Object of Composition—

Every Indian writer has more or less the attainment of salvation for his aim and object, in composing a work, even if his work is of a secular

1 As to the date when this language became an object of study for Europeans may be cited the following remark of Prof. *Jarl Charpentier* made by him in his article "A Treatise on Hindu Cosmography from the 17th century" (Brit. Mus. Ms. Sloane 2748A) and published in "Bulletin of the School of Oriental Studies London Institution":—

"Antique and mediæval Europe never had as far as we are able to ascertain the slightest acquaintance with the literature and *sūtras* of the Hindus; nor do we know of any European from the most remote times up to the sixteenth century who possessed even the scantiest knowledge of either Sanskrit or any other Indian language."

2 *Sūtras* or "the short and pregnant half-sentences" serve to hold before the reader the lost thread of memory of elaborate disquisitions with which he is already thoroughly acquainted. They aim pre-eminently at brevity and therefore there is no room for repetitions of the same ideas, in a compact system of *sūtras*. Prof. *Theodor Goldstücker* has elsewhere suggested that the *sūtra* style may have arisen from the scarcity of materials for writing.

3 The *bhāgyakāra* who will be hereafter identified with the author himself gives this designation as can be seen from the *bhāgya* of I. 35, II. 2 etc.

4 Cf. what Dr. A. B. Keith, D. C. L., D. Litt., says in "A History of Sanskrit Literature (p. 497):—

"Jaina philosophy, originally written in Prākṛit, was driven by the advantage of Sanskrit to make use also of that language, and in that *Tattvārthahigamasūtra* of Umāsvāti we find in *Sūtras* and commentary a very careful summary of the system. His example was followed widely; *Samantabhadra* wrote in the seventh century the *Āptamīmāṃsā*....."

nature, to say the least even if it deals with erotics and eugenics. Under these circumstances it is but natural that the object of philosophical and metaphysical works may be the same. This is corroborated by a number of works. For instance, *Kaṇāda*, the founder of the *Vaiśeṣika* system points out in the 4th *sūtra* that the discussion of the *prameyas* will lead to absolution. *Śrī Gautama*, the helmsman of the *Nyāya* philosophy starts with the firm belief that his logical system will land him on the beautiful island of liberation. *Śrī Īśvara Kṛṣṇa*, the author of the *Sāṅkhya-kārikā* sails in the same boat as could be seen from his 'second couplet. This rule applies even to the *Yoga darśana*, the *Brahma-mīmāṃsā*, the Buddhist philosophy etc. Our learned author, too, commences this noble and ennobling work of his with the same view *viz.*, that the ultimate goal of even philosophical quest is not knowledge but the achievement of true and transcendental freedom from bondage. He points out the way to salvation to the ignorant and the misguided as well. It may be added that the 28th chapter of *Uttarā-dhyāyanasūtra* which is designated as *mokṣa-mārga* and in which the *Jaina* philosophical conceptions are very beautifully epitomised (or to express it

1 As for example *Vātsyāyana* (identified with *Kauṭilya*, by *Śrī Hemacandra Sūri*, one of the stars of the first magnitude in the galaxy of the Jain writers), the author of *Kāmasūtra* which embraces these two sciences in its scope winds up his thesis by saying that the *trivarga* must be worked out in such a way that there may be no conflict among these three and one should not be unmindful of the fourth or final good of mankind, *viz.*, *mokṣa*, the ultimate release from the limitations that check the eternal growth of his soul. In support of this may be quoted the following verses from his work:—

“ अधिकारवशादुक्ता, ये चित्रा रागवर्धनाः । तदनन्तरमत्रैव, ते यत्नाद् विनियारिताः ॥ ”

“ तदेतद् ब्रह्मचर्येण, परेण च समाधिना । विहितं लोकयात्रार्थं, न रागार्थोऽस्य संविधिः ॥ ”

“ रक्षन् धर्मार्थकामानां, स्थितिं स्वां लोकवर्तिनीम् । अस्य शास्त्रस्य तत्त्वज्ञो, भवत्येव जितेन्द्रियः ॥ ”

“ स्वाविरे धर्मं मोक्षं च ॥ ”

■ “ धर्मविशेषप्रसूताद् द्रव्यगुणकर्मसामान्यविशेषसमायानां पदार्थानां साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां तत्त्वज्ञानाग्निः-
धेयसम् (१-१-४) । ”

3 “ प्रमाणप्रमेयसंशयप्रयोजनदृष्टान्तसिद्धान्तावयववर्तकनिर्णयवादाजल्पवितण्डाहेत्वाभासच्छलजातिनिग्रहस्यानानां
तत्त्वज्ञानाग्निःधेयसाधिगमः (अ. १, भा. १, सू. १) । ”

4 “ दृष्टवदानुश्रविकः, स ह्यविशुद्धिद्वयातिशययुक्तः । तद्विपरीतः श्रेयान्, व्यक्त्वान्यकज्ञविज्ञानात् ॥ २ ॥ ”

In this connection we may quote the following *Sūtra* of the *Sāṅkhya* system of thought:—

“ अथ त्रिविधदुःखात्यन्तनिवृत्तिरत्यन्तपुरुषार्थः । ”

યારહિતમ્ । ‘અરૂપં’ અરુનમ્-અવિધમાના રૂપા યસ્ય તત્, અવિધમાનસરીર-
મનસ્કત્વાત્, આધિવ્યાધિરહિતમિત્યર્થઃ । ‘અણંતં’ અનન્તમ્-અવિધમાનોઽન્તો=
નાશો યસ્ય તત્, અતપ્ત્વં ‘અવસ્તયં’ અક્ષયં-નાસ્તિ લેશતોઽપિ ક્ષયો યસ્ય તત્, અવિ-
નાશિ-इत्यर्थः, ‘અવ્યાવાહં’ ‘અવ્યાવાધમ્-ન વિધતે વ્યાવાધા-પીડા દ્રવ્યતો
ભાવતશ્ચ યત્ર તત્ । ‘અપુનરાવિત્તિયં’ અપુનરાવૃત્તિકમ્-અવિધમાના પુનરાવૃત્તિઃ=
સંસારે પુનરાવર્તનં યસ્માત્ તત્, યત્ર ગત્વા ન કદાચિદપ્યાત્મા વિનિવર્તતે । इत्थ-
મુક્તશિવત્વાદિ विशेषणविशिष्टं. ‘સાસયં’ શાશ્વતં-નિત્યં ‘ઠાણં’ સ્થાનમ્-
સ્થાયીયતેઽસ્મિન્-इति स्थानं लोकाऽग्रलक्षणम्, ‘ઉવગણં’ ઉપગતેન-પ્રાપ્તેન શ્રમણેન
ભગવતા મહાવીરેણ પચ્ચમસ્યાદ્વસ્ય=વ્યાખ્યાપદ્મસિરૂપસ્ય અયમર્થઃ-અનન્ત-
રોદિતત્વેન બુદ્ધ્યા સન્નિધાવાનીતત્વાત્પ્રત્યક્ષં પ્રજ્ઞસઃ-કથિતઃ, તતઃ પદ્મસ્યાદ્વસ્ય-

પહુંચે હુણ જીવોં કો શરીર ઔર मन से रहित होने के कारण आधि-
व्याधिरूप दुःखों को भोगना नहीं पड़ता इसलिये यह अरुजरूप हैं। त्रिकाल
में भी इस स्थान का नाश नहीं होता है इसलिये यह अनन्तरूप हैं
और इसलिये अविनाशी होने से अक्षयरूप है। द्रव्यपीडा तथा भावपीडा
का इसमें लेशतः भी सम्बन्ध नहीं है, इसलिये व्यावाधा-पीडा से
रहित होने के कारण यह अव्यावाध रूप है। इस स्थान पर पहुँचे हुए
जीवों का पुनः संसार में कभी भी आगमन नहीं होता है इसलिये यह अपु-
नरावृत्तिरूप हैं। शाश्वत होने के कारण यह स्थान नित्य है और लोक
के अग्र भाग में यह स्थित है। ऐसे स्थान को भगवान् महावीर ने प्राप्त
किया है। अतः जम्बूस्वामीने सुधर्मास्वामी से ऐसा पूछा कि ऐसे स्थान-
को प्राप्त हुए तथा आदिकर आदि विशेषणों से युक्त हुए श्रमण भग-
वान् महावीर प्रभुने व्याख्याप्रज्ञसिरूप पंचम अंग का अर्थ इस प्रकार

અહીં પહોંચેલ જીવોને શરીર અને મનથી રહિત હોવાને લીધે આધિવ્યાધિરૂપ દુઃખો
ભોગવવાનાં રહેતાં નથી, એટલા માટે એ અરુનરૂપ છે. ત્રણે કાળોમાં પણ આ સ્થાન
નો નાશ થતો નથી, એટલા માટે આ અનંતરૂપ છે. અને એથી અવિનાશી હોવા બદલ
અક્ષયરૂપ છે, દ્રવ્ય પીડા અને ભાવપીડાનો એનાથી થોડો પણ સંબંધ નથી, એટલા
માટે વ્યાખાધા પીડાથી રહિત હોવાને કારણે આ અવ્યાખાધ રૂપ છે. આ સ્થાને
પહોંચેલ જીવોને ફરીથી સંસારમાં ક્યારેય પણ પાછા ફરવાનું થતું નથી, એટલા
માટે એ આ અપુનરાવૃત્તિરૂપ છે. શાશ્વત હોવાને લીધે આ સ્થાન નિત્ય છે, અને
લોકના અગ્રભાગમાં આ અવસ્થિત છે. એવા સ્થાનને ભગવાન મહાવીરે મેળવ્યું છે.
માટે જંબૂસ્વામીએ સુધર્માસ્વામીને એવું પૂછ્યું કે એવા સ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલ તેમજ
આદિકર વગેરે વિશેષણોથી યુક્ત શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પ્રભુએ વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપિ

અનગારધમાંમૃતવર્ષિની ટીકા. પૃ. ૩ મુધર્માંસ્વામિનઃચમ્પાનગયોસમવસરણમ

(૧) ઉત્તિસજ્ઞાતપૂ-મેયકુમારજીવેન સ્વ હસ્તિભવે દાવદલમાન
જીવરક્ષાયૈ પાદ ઉત્તિસજ્ઞાતઃ=ઋર્ધ્વીકૃત એવં ધૂત ઇતિ તદુપલક્ષિતમિદં પ્રથમમધ્ય
મુત્તિસજ્ઞાતમ્ । જ્ઞાતમિત્યુદાહરણ-તદેવાધીયમાનત્વાદધ્યયનમ્ । એવમગ્રેડા

(૨) સદ્ગાટકઃ-ધન્યશ્રેષ્ઠિ-વિજયતસ્કરયોરેકવન્ધન વદ્ધત્વાર્થાભિ-
જ્ઞાતં સદ્ગાટકજ્ઞાતમ્ ।

૧૧ પગૂળવીસડમે ॥

જેવું કે इस प्रश्नका उत्तर देते हुए श्री मुधर्मास्वामी कहते हैं-
श्रमण भगवान महावीरने जो कि आदिकर आदि विशेषणों से युक्त हैं
शिव आदि रूप सिद्धिगति नामक स्थान पर विराजमान हो चुके हैं उ-
ज्जाता नामक प्रथम श्रुतस्वंध के इस प्रकार १० अध्ययन प्ररूपित वि-
वेचें हैं-उत्तिक्षसज्जात १, संघाटक २, अंड ३, कूर्म ४, शैल ५, तुंग ६, रोहि-
मल्लि ८, माकंदी ९, चान्द्रिक १०, दावद्रव ११, उदकज्जात १२, मंडूक १३, ते-
१४, नंदिकल १५, अपरकंका १६ आकीर्ण १७ सुंसमा १८, पुंडरीकज्जा-
ज्जात शब्द का अर्थ उदाहरण है। उत्तिक्षसज्जात में यह कहा गया
कि मेघकुमार के जीवने जब कि यह हस्ती के भव में था दावागि
दलमान (जलता हुआ) एक शशक की रक्षा करने के लिये अपने
को ऊँचा किया था-सो वह उसे ऊँचा ही किये रहा।

इस उत्तिक्ष उदाहरण से युक्त होने के कारण इस अध्ययन का
भी उत्तिक्ष ज्ञात पड़ गया है । संघाटकज्जात में धन्य श्रेष्ठि और वि

पगूળવીસડમે ।

જળૂતા આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં શ્રી મુધર્માંસ્વ.મીએ કહ્યું કે-જળૂ ! શ્રમણ ભ
મહાવીરે-કે જેઓ આદિકર વગેરે વિશેષણોથી વિશિષ્ટ છે, અને શિવ વગેરે રૂપ સિદ્ધિ
નામના સ્થાને વિરાજમાન થયા છે. તેઓએ જ્ઞાતા નામના પ્રથમશ્રુતના આ રીતે યોગ
[૧૬] અધ્યયનો પ્રરૂપિત કર્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે:-ઉત્તિક્ષિપ્તજ્ઞાત ૧, સંઘાટક ૨,
૩ કૂર્મ ૪, શૈલ ૫, તુંગ ૬, રોહિણી ૭, મલ્લિ ૮, માકંદી ૯, ચાન્દ્રિક ૧૦, દાવદ્રવ
ઉદકજ્ઞાત ૧૨, મંડૂક ૧૩, તેતલિ ૧૪, નંદિકલ ૧૫, અપરકંકા ૧૬, આકીર્ણ
સુસંમા ૧૮, પુંડરીકજ્ઞાત ૧૯, જ્ઞાત શબ્દનો અર્થ ઉદાહરણ છે. ઉત્તિક્ષિપ્ત
એ બતાવવ માં આ બધું છે કે મેઘકુમરનો જીવ જ્યારે તે હાથીના ભવ (સ્વરૂપ) માં
ત્યારે દવાગિની બળતા અસલ ની રક્ષા કરવા માટે પોતાના યગને અદ્ધર કર્યો
તે તેને આદર જ ગણના કરતા

ધર્મકથાશ્ચ, અનયોઃ શ્રુતસ્કન્ધયોર્મધ્યે પ્રથમસ્ય-જ્ઞાતારૂપસ્ય સ્વલુ ભગવન્ ! શ્રુત-સ્કન્ધસ્ય શ્રમણેન યાવન્સમ્પાપ્તેન-શાશ્વતસ્થાનમુપગતેન ભગવતા મહાવીરેણ જ્ઞાતાનાં કતિ અધ્યયનાનિ પ્રજ્ઞાનિ-રૂયિતાનિ, એવં પ્રશ્ને કૃતે સુધર્માસ્વામી-ઉત્તરમાહ-એવં સ્વલુ જંબૂઃ ! સ્વલુ-નિશ્ચયેન એવમ્-એતન્નામકમથમાશ્રુતસ્કન્ધસ્ય એકોનવિંશતિરધ્યયનાનિ પ્રજ્ઞાનિ, તથા તાનિ સાર્દ્ધશ્લોકદ્વયેન દર્શયતિ-‘ઉચ્ચિત્તણા’ ઇત્યાદિ ।

અંગસસ દો સુયક્ષ્વંધા પળ્ળત્તા તંજહા ણાયાણીય ધમ્મકહાઓ ય । પઢમસસ ણં-અંતે ! સુયક્ષ્વંધસસ સમણેણં જાવ સંપત્તેણં ણાયાણં કહ અજ્ઞયણા પળ્ળત્તા ? પુનઃ જંબૂ પૂછતે હૈં મદન્ત ? યદિ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને કિ જો આદિ-કરાદિ વિશેષણોંવાલે એવં શિવ આદિ વિશેષણ સંપન્ન સિદ્ધિગતિ નામક સ્થાન પર પહુંચ ચુકે હૈં છઠ્ઠે અગકે યે દો શ્રુતસ્કંધ પ્રરૂપિત કિયે હૈં-? જ્ઞાતા ઓર દૂસરા ધર્મકથા-તો મદંત ! પ્રથમ શ્રુતસ્કન્ધ જ્ઞાતા કે ઉન શ્રમણભગવાન મહાવીરને કિ જો પૂર્વોક્ત વિશેષણ વાલે હૈં એવં શિવ આદિ વિશેષણ યુક્ત સ્થાન પર વિરાજમાન હો ચુકે હૈં ઉન્હોંને કિતને અધ્ય-યનપ્રરૂપિત કિયે હૈં ? (એવં સ્વલુ જંબૂ ? સમણેણં જાવ સંપત્તેણં ણાયાણં ઇગૂળવીસં અજ્ઞયણા પળ્ળત્તા તં જહા ઉચ્ચિત્તણા ૧ સંઘાહે ૨, અંઢે ૩, કુમ્મે ૪, સેલગે ૫, તુવે ૬, યરોહિણી ૭ મલ્લી ૮ માયંદી ૯, ચંદિમાહય ૧૦ ॥૧૧॥ દાવહવે ૧૧, ઉદગણા ૧૨ મુંઢવકે ૧૩, તેયલી ૧૪, ત્રિય । નંદી ફલે ૧૫, અચરકંકા ૧૬, આહન્ને ૧૭, સુસમા ૧૮ હય । અચરે ય પુંઢરીય ણાયણ

છઠ્ઠસસ અંગસસ દો સુયક્ષ્વંધા પળ્ળત્તા તં જહા ણાયાણીય ધમ્મકહાઓ ય । પઢ-મસસ ણં અંતે ! સુયક્ષ્વંધસસ સમણેણં જાવ સંપત્તેણં ણાયાણં કહ અજ્ઞયણા પળ્ળત્તા ? ફરી જંબૂ પૂછે છે કે હે ભદ્રન્ત ? જો શ્રમણ ભગવાન મહાવીર-જેઓ આદિકરાદિ વિશેષણોથી યુક્ત અને શિવ વગેરે વિશેષણોથી સંપન્ન સિદ્ધ ગતિ નામના સ્થાને પહોંચ્યા છે-તેઓએ છઠ્ઠા અંગના આ બે શ્રુતસ્કંધ નિરૂપિત કર્યા છે-[૧] જ્ઞાતા અને બીજો ધર્મકથા તો હે ભદ્રન્ત ! પ્રથમ શ્રુતસ્કંધ જ્ઞાતાના તે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર-જેઓ પૂર્વે કહેવામાં આવેલા બધા વિશેષણોથી યુક્ત છે અને શિવ વગેરે વિશેષણ યુક્ત સ્થાને વિરાજમાન થયેલ છે, તેમણે કેટલા અધ્યયનો નિરૂપિત કર્યા છે ? (એવં સ્વલુ જંબૂ ? સમણેણં જાવ સંપત્તેણં ઇગૂળવીસં અજ્ઞયણા પળ્ળત્તા તં જહા ઉચ્ચિત્તણા ૧, સંઘાહે ૨, અંઢે ૩, કુમ્મે ૪, સેલગે ૫, તુવે ૬, યરોહિણી ૭, મલ્લી ૮, માયંદી ૯, ચંદિમાહય ૧૦ ॥૧૧॥ દાવહવે ૧૧, ઉદગણા ૧૨, મુંઢવકે ૧૩, તેયલી ૧૪, ત્રિય । નંદી ફલે ૧૫, અચર-કંકા ૧૬, આહન્ને ૧૭ સુસમા ૧૮, હય । અચરે ય પુંઢરીય ણાયણ ૧૦

(૧) ઉત્ક્ષિપ્તજ્ઞાતમ્—મેઘકુમારજીવેન સ્વ હસ્તિમવે દાવદ્યમાનશશક
જીવરક્ષાયૈ પાદ ઉત્ક્ષિપ્તઃ—ઋર્ધ્વોક્તુત્ત્વમ્ ધૃત ઇતિ તદુપલક્ષિતમિદં પ્રથમમધ્યયન-
મુત્ક્ષિપ્તજ્ઞાતમ્ । જ્ઞાતમિત્યુદાહરણમ્—તદેવાધીયમાનત્વાદધ્યયનમ્ । એવમગ્રેડપિ ।

(૨) સદ્ગાટકઃ—ધન્યશ્રેષ્ઠિ—વિજયતસ્કરયોરેકવન્ધન વદ્ગત્વાર્થાભિધાયકં
જ્ઞાતં સદ્ગાટકજ્ઞાતમ્ ।

૧૧ પગૂળચીસહમે ॥

જંચુ કે હસ મશ્નકા ઉત્તર દેતે હુપ શ્રી મુધર્મસ્વામી કહતે હૈ—જંચુ ?
શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને જો કિ આદિકર આદિ વિશેષણોં સે યુક્ત હૈં ઓર
શિવ આદિ રૂપ સિદ્ધિગતિ નામક સ્થાન પર વિરાજમાન હો ચુકે હૈં ઉન્હોંને
જ્ઞાતા નામક પ્રથમ શ્રુતસ્વંધ કેં હસ મ્વાર ૧૦ અધ્યયન પ્રરૂપિત દિયે હૈ—
વે વે હૈં—ઉત્ક્ષિપ્તજ્ઞાત ૧, સંઘાટક ૨, અંક ૩, કૂર્મ ૪, શૈલક ૫, તુંગ ૬, રોહિણી ૭,
મહિલ ૮, માકંદી ૯, ચાન્દ્રિક ૧૦, દાવદ્રવ ૧૧, ઉદકજ્ઞાત ૧૨, મંદૂક ૧૩, તેતલિ
૧૪, નંદિકલ ૧૫, અપરકંકા ૧૬ આકીર્ણ ૧૭ મુંસમા ૧૮, પુંડરીકજ્ઞાત ૧૯।
જ્ઞાત શબ્દ કા અર્થ ઉદાહરણ હૈ। ઉત્ક્ષિપ્તજ્ઞાત મેં યહ કહા ગયા હૈ
કિ મેઘકુમાર કે જીવને જવ કિ યહ હસ્તી કે મવ મેં થા દાવાગ્નિ સે
દહમાન (જલતા હુઆ) એક શશક કો રક્ષા કરને કે લિયે અપને ચરણ
કો ઝેંચા કિયા થા—સો વહ ઉસે ઝેંચો હી કિયે રહા।

હસ ઉત્ક્ષિપ્ત ઉદાહરણ સે યુક્ત હોને કે કારણ હસ અધ્યયન કા નામ
બી ઉત્ક્ષિપ્ત જ્ઞાત પડ ગયા હૈ । સંઘાટકજ્ઞાત મેં ધન્ય શ્રેષ્ઠિ ઓર વિજય
પગૂળચીસહમે ।

જંચુના આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં શ્રી મુધર્મસ્વામીએ કહ્યાં કે—જંચુ ! શ્રમણ ભગવાન
મહાવીર—કે જેઓ આદિકર વગેરે વિશેષણોથી વિશિષ્ટ છે, અને શિવ વગેરે રૂપ સિદ્ધિ ગતિ
નામના સ્થાને વિરાજમાન થયા છે. તેઓએ જ્ઞાતા નામના પ્રથમ શ્રુતના આ રીતે ઓગણીસ
[૧૮] અધ્યયનો પ્રરૂપિત કર્યા છે, તે આ પ્રમાણે છે:—ઉત્ક્ષિપ્તજ્ઞાત ૧, સંઘાટક ૨, અંક
૩ કૂર્મ ૪, શૈલક ૫, તુંગ ૬, રોહિણી ૭, મહિલ ૮, માકંદી ૯, ચાન્દ્રિક ૧૦, દાવદ્રવ ૧૧,
ઉદકજ્ઞાત ૧૨, મંદૂક ૧૩, તેતલિ ૧૪, નંદિકલ ૧૫, અપરકંકા ૧૬, આકીર્ણ ૧૭,
મુંસમા ૧૮, પુંડરીકજ્ઞાત ૧૯, જ્ઞાત શબ્દનો અર્થ ઉદાહરણ છે. ઉત્ક્ષિપ્ત નામ
એ ગતાવવ માં અ ઓયું છે કે મેઘકુમારે નો છવ જ્યારે તે હાથીના લવ (સ્વરૂપ) માં હતો,
ત્યારે દવાગ્નિથી બળતા સસલ ની રક્ષા કરવા માટે પોતાના પગને અદ્ધર કર્યો હતો,
તે તેને અદ્ધર જ રાખતા રહ્યા.

આ ઉત્ક્ષિપ્ત ઉદાહરણથી યુક્ત હોવાને કારણે આ અધ્યયનનું નામ પણ
ઉત્ક્ષિપ્ત જ્ઞાત પડ્યું છે. ૧, સંઘાટકજ્ઞાતમાં ધન્ય શ્રેષ્ઠી અને વિજય ચોરને લગતી કથા છે,

ધર્મકથાશ્ચ, અનયોઃ શ્રુતસ્કન્ધયોર્મધ્યે પ્રથમસ્ય-જ્ઞાતારૂપસ્ય સ્વલુ ભગવન ! શ્રુત-
સ્કન્ધસ્ય શ્રમણેન યાત્રત્સમ્પ્રાપ્તેન-શાશ્વતસ્થાનમુપગતેન ભગવતા મહાવીરેણ
જ્ઞાતાનાં કતિ અધ્યયનાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ-રૂપિતાનિ, એવં પ્રથમે કૃતે સુધર્માસ્વામી-
ઉત્તરમાદ-એવં સ્વલુ જંબૂઃ ! સ્વલુ-નિશ્ચયેન એવમ્-એતન્નામકપ્રથમાશ્રુતસ્કન્ધસ્ય
एकोनविंशतिरध्ययनानि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा तानि सार्द्धं श्लोकद्वयेन दर्शयति-‘उत्खि-
त्तणाए’ इत्यादि ।

અંગસસ દો સુયવલંબા પળ્ણત્તા તંજહા ણાયાણીય ધમ્મકહાઓ ય । પદમસસ ણં-
ખંતે ! સુયવલંબસસ સમણેણં જાવ સંપત્તેણં ણાયાણં કહ અજ્ઞયણા પળ્ણત્તા?)
પુનઃ જંબૂ પૂછતે હું મદન્ત ? યદિ શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને કિ જો આદિ-
કરાદિ વિશેષણોવાલે એવં શિવ આદિ વિશેષણ સંપન્ન સિદ્ધિગતિ નામક
સ્થાન પર પહુંચ ચુકે હું છટ્ટે અગકે યે દો શ્રુતસ્કન્ધ પ્રરૂપિત કિયે હું-
૧ જ્ઞાતા ઓર દૂસરા ધર્મકથા-તો મદંત ! પ્રથમ શ્રુતસ્કન્ધ જ્ઞાતા કે ઉત્ત
શ્રમણભગવાન મહાવીરને કિ જો પૂર્વોક્ત વિશેષણ વાલે હૈ એવં શિવ આદિ
વિશેષણ યુક્ત સ્થાન પર વિરાજમાન હો ચુકે હૈ ઉન્હોને કિતને અધ્ય-
યનપ્રરૂપિત કિયે હું ? (એવં સ્વલુ જંબૂ ? સમણેણં જાવ સંપત્તેણં ણાયાણં
પગૂળવીસં અજ્ઞયણા પળ્ણત્તા તં જહા ઉત્તિલ્લક્ષણાએ ? સંઘાઢે ૨, અંઢે ૩,
કુમ્મે ૪, સેલગે ૫, તુવે ૬, યરોહિણી ૭ મલ્લી ૮ માયંદી ૯, ચંદીમાહય ૧૦
॥૧॥ દાવદ્ધવે ૧૧, ઉદગણાએ ૧૨ મંઢુલ્લકે ૧૩, તેયલી ૧૪, વિય । નંદી ફલે
૧૫, અવરકંકા ૧૬, આહન્ને ૧૭, સુસમા ૧૮ હય । અવરે ય પુંઢરીય ણાયણ

છટ્ટસસ અંગસસ દો સુયવલંબા પળ્ણત્તા તં જહા ણાયાણીય ધમ્મકહાઓ ય । પદ-
મસસ ણં ખંતે ! સુયવલંબસસ સમણેણં જાવ સંપત્તેણં ણાયાણં કહ અજ્ઞયણા
પળ્ણત્તા ?) કરી જંબૂ પૂછે છે કે હે ભદન્ત ? જો શ્રમણ ભગવાન મહાવીર-
જેઓ આદિકરાદિ વિશેષણોથી યુક્ત અને શિવ વગેરે વિશેષણોથી સંપન્ન સિદ્ધ ગતિ
નામના સ્થાને પહોંચ્યા છે-તેઓએ છટ્ટા અંગના આ બે શ્રુતસ્કન્ધ નિરૂપિત કયાં છે-[૧] જ્ઞાતા
અને બીજો ધર્મકથા તો હે ભદન્ત ! પ્રથમ શ્રુતસ્કન્ધ જ્ઞાતાના તે શ્રમણ ભગવાન
મહાવીર-જેઓ પૂર્વે કહેવામાં આવેલા બધા વિશેષણોથી યુક્ત છે અને શિવ વગેરે
વિશેષણ યુક્તસ્થાને વિરાજમાન થયેલ છે, તેમણે કેટલા અધ્યયનો નિરૂપિત કયાં છે ?
(એવં સ્વલુ જંબૂ ? સમણેણં જાવ સંપત્તેણં પગૂળવીસં અજ્ઞયણા પળ્ણત્તા તં
જહા ઉત્તિલ્લક્ષણાએ ૧, સંઘાઢે ૨, અંઢે ૩. કુમ્મે ૪, સેલગે ૫, તુવે ૬,
યરોહિણી ૭, મલ્લી ૮, માયંદી ૯. ચંદીમાહય ૧૦ ॥૧॥ દાવદ્ધવે ૧૧
ઉદગણાએ ૧૨, મંઢુલ્લકે ૧૩. તેયલી ૧૪, વિય । નંદી ફલે ૧૫, અવર-
કંકા ૧૬, આહન્ને ૧૭ સુસમા ૧૮, હય । અવરે ય પુંઢરીય ણાયણ ૧૦

(૧૨) ઉદકજ્ઞાતમ્-ઉદકં=નગરપરિત્વાજલં, તદુદાહરણેન પુદ્ગલસ્વભાવ
પ્રતિપાદકત્વાદજ્ઞાતમ્ ઉદકજ્ઞાતમ્ ।

(૧૩) મણ્ઢકઃ-મેકઃ-નન્દમણિકાર શ્રેષ્ઠિજીવઃ, તચરિત્રોપલક્ષિતં મણ્ઢકજ્ઞાતમ્ ।

(૧૪) તેતલિઃ-તેતલિરિતિ તેતલિપુત્રઃ સૂચામાત્રત્વાત્પુત્રસ્ય, સ કનકસ્થરાજા-
માત્યઃ, તદુપલક્ષિતં તેતલિજ્ઞાતં તેતલિપુત્રજ્ઞાતમિત્યર્થઃ ।

(૧૫) નન્દિફલમ્-નન્દિફલાભિધાના આપાતભદ્રાઃ પરિણામદારુણાદૃશાઃ,
તદુદાહરણપ્રતિપાદકમધ્યયનં નન્દિફલજ્ઞાતમ્ ।

(૧૬) અપરકઙ્કા-પ્રાતકીલ્પઙ્ક-ભરતક્ષેત્ર રાજધાની, તત્ર પરિહૃતદ્રૌપદ્યા-
નયનાર્થ કૃષ્ણ વ્રામુદેવ ગમનરૂપાશ્ચર્યાદિ પરુપકં જ્ઞાતમ્ અપરકઙ્કાજ્ઞાતમ્ ।

(૧૭) આકીર્ણઃ-આકીર્ણાઃ-કાલિકઢીપર્વર્તિનો જાત્યાશ્વાઃ, તદુદાહરણો-
પલક્ષિતમ્ આકીર્ણજ્ઞાનમ્ ।

(૧૮) સુંસમા-સુંસમાનામ્ની ધન્યશ્રેષ્ઠિદુહિતા, તચરિત્રવિષયકમધ્યયનં
સુંસમાજ્ઞાતમ્ ।

(સાદ્) કે જલ કે દૃષ્ટાન્ત દ્વારા પુદ્ગલ કે સ્વભાવ કા પ્રતિપાદન કિયા ગયો
હે ૧૨, મંઢકજ્ઞાત મેં નંદિમણિકારસેઠ કા જીવ જો મંઢક હુઆ થા ઉસકા
જીવનચરિત્ર કહા ગયા હૈ ૧૩ તેતલિજ્ઞાત મેં કનકસ્થરાજા કે શ્રમાત્ય
તેતલિ કા જીવન ચારિત્ર લિખા ગયા હૈ ૧૪ નંદીફલજ્ઞાત મેં નંદિફલ-
જો દેખને મેં તો વઢા સુન્દર હોતા હૈ પરન્તુ ઉસકા પરિણામ વઢા હી
દારુણ હોતા હૈ- યદ-વાત સ્પષ્ટ કી ગઈ હૈ ૧૫ અપર કંકાજ્ઞાત મેં પ્રાતકી
લ્પદસ્થ ભરત ક્ષેત્ર કી રાજધાની અપરકંકા મેં પરિહૃત દ્રૌપદી કો લાને કે લિયે
ગયે હુણ કૃષ્ણ વ્રામુદેવ કા વર્ણન કિયા હૈ ૧૬ આકીર્ણજ્ઞાત મેં કાલિક
ઢીપ મેં રહે હુણ જાત્યશ્વો (જાતિમાન અશ્વો) કા ઉદાહરણ પ્રદર્શિત કિયા
ગયા હૈ ૧૭ સુંસમાજ્ઞાત મેં ધન્ય શ્રેષ્ઠી કી પુત્રી કા ચરિત્ર લિખા ગયા

૧૧, ઉદકજ્ઞાતમાં પરિણા (ખાઈ)ના પાણીના ઉદાહરણ વડે પુદ્ગલના સ્વભાવનું નિરૂ-
પણ કરવામાં આવ્યું છે. ૧૨ મંઢકજ્ઞાતમાં નંદિ મણિકાર શેઠનો જીવ બે મેઢક (દેડકો)
થયો, તેના જીવનની કથા કહેવામાં આવી છે ૧૩, તેતલીજ્ઞાતમાં કનકસ્થ રાજાના
મંત્રી તેતલીનું જીવન ચરિત્ર લખવામાં આવ્યું છે ૧૪, નંદીફળજ્ઞાતમાં નંદીફળ બે
જેવામાં બહુ જ સાડું હોય છે, પણ તેનું પરિણામ બહુ જ ખરાબ હોય છે, આ વાત
સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે. અપરકંકાજ્ઞાતમાં પ્રાતકી ખંડ ક્ષેત્રની રાજધાની અપરકંકામાં
પરિહૃત દ્રૌપદીને લાવવા માટે ગયેલ કૃષ્ણ-વામુદેવનું વર્ણન કરાયું છે ૧૬. આકીર્ણ-
જ્ઞાતમાં કાલિકઢીપમાં રહેતા જાત્યશ્વો (જાતિમાન અશ્વો)નું દૃષ્ટાન્ત જતાવવામાં આવ્યું
છે ૧૭. સુંસમાજ્ઞાતમાં ધન્ય શ્રેષ્ઠીની પુત્રીનું ચરિત્ર લખાયું છે. ૧૮. પુંડરીકજ્ઞાતમાં

સવ્વભૂમિયાસુ લહ્ધપચ્છાવ વિહરણવિચારે રજ્જધુરચિત્તે યાત્રિ હોત્થા,
સેણિયસ્સ રન્નો રજ્જં ચ રટ્ઠં ચ કોસં ચ કોટ્ટાગારં વલં ચ વાહણં ચ
પુરં ચ અંતેરુરં ચ સયમેવ સમુવેક્ખમાણે સમુવેક્ખમાણે વિહરહાસુ, ૪।

ટીકા—‘જહણં મંતે !’ इत्यादि । जम्बूस्वामी भगवन्तमार्यसुधर्मस्वामिनं
पृच्छति—यदि खलु भगवन् ! श्रमणेन यावत्सम्प्राप्तेन ज्ञातानां=ज्ञाताख्य-
स्य प्रथमश्रुतस्कन्धस्यैकोनविंशतिरध्ययनानि-प्रज्ञप्तानि, तद्यथा-उत्क्षिप्तज्ञातादीनि
यावत्=पुण्डरीकज्ञातान्तानि च, एतेषु प्रथमस्य खलु भगवन् ! अध्ययनस्य=
उत्क्षिप्तज्ञाताख्यस्य कोऽर्थः प्रज्ञप्तः ? । इति प्रश्ने कृतोसति-आर्यसुधर्मास्वामी प्राह-
एवम्=अमुना प्रकारेण खलु=निश्चयेन हे जम्बू ! तस्मिन् काले तस्मिन्
समये इहैव=निवासाधारतया प्रत्यक्षाऽऽसन्ने न तु जम्बूद्वीपानामसहस्यतयाऽन्य-

❀ જહણં મંતે ! સમણેણં જાવ હત્યાદિ ❀

જંબૂસ્વામી-આર્ય સુધર્માસ્વામી સે પુનઃ યહ પૂછતે હું કિ (જાવ
સંપત્તેણં સમણેણં) આદિ કરઆદિ વિશેષણોં સે લેકર-સિદ્ધિગતિ કો પ્રાપ્ત ।
હુવે વિશેષણોં વાલે શ્રમણ ભગવાન-મહાવીરને (જાગ્યાણં ઇમૂણવીસા અજ્ઞ-
યણા પળ્લણ્ણા) જ્ઞાતા નામક-પ્રથમ શ્રુતસ્કંધ કે યે ૧૦, ઉચ્છીસ અધ્યયન કહે
હું (તં જહા) જૈસે (ઉત્તિવત્તણાવ જાવ પુંડરીણત્તિય) ઉત્તિવત્તજ્ઞાત સે લગાકર-
પુંડરીકજ્ઞાત તક । તો હનમેં (પદમસસ ણં મંતે । અજ્ઞયણસસ કે-અટ્ટે પળ્લણ્ણે)
પ્રથમ અધ્યયન જો ઉત્તિવત્તજ્ઞાત હૈ ઉસકા કયા અર્થે ઉન્હોંને પ્રતિપાદિત
કિયા હૈ । હસપ્રકાર જંબૂસ્વામી કા વક્તવ્ય સુનકર શ્રી સુધર્માસ્વામી ઉત્તર
રૂપ મેં યહ કહતે હું કિ-(એવં ચલુ જંબૂ ! તેણં કાલેણં તેણંસમણંં હૈવ

“જંબૂણં મંતે ! સમણેણં જાવ હત્યાદિ”

જંબૂસ્વામી આર્ય સુધર્માસ્વામીને કહી આ પ્રમાણે પૂછે છે કે (જાવ સંપત્તેણં સમણેણં)
આદિકર આદિ વિશેષણોથી લઈને સિદ્ધિગતિને પ્રાપ્ત કરેલ વિશેષણોવાળા શ્રમણ
ભગવાન મહાવીરે (જાગ્યાણં ઇમૂણવીસા અજ્ઞયણા પળ્લણ્ણા) જ્ઞાતા નામના પ્રથમ
શ્રુતસ્કંધના એ ઓગણીસ (૧૯) અધ્યયનો કહ્યાં છે. (તં જહા) જેમ કે
(ઉત્તિવત્તણાવ જાવપુંડરીણત્તિય) ઉત્તિવત્તજ્ઞાતથી લઈને પુંડરીકજ્ઞાત સુધી તો
એમનામાં (પદમસસ ણં મંતે ! અજ્ઞયણસસ કે અટ્ટે પળ્લણ્ણે) પ્રથમ અધ્યયન જે
ઉત્તિવત્તજ્ઞાત છે, તેના શ્રી અર્થે તેઓએ બતાવ્યો છે? આ રીતે જંબૂસ્વામીના
અધ્યયનો સાંભળીને શ્રી સુધર્માસ્વામી ઉત્તરમાં આ પ્રમાણે કહે છે કે-(એવં ચલુ
જંબૂ ! તેણં કાલેણં તેણં સમણંં જંબૂ હીવે દીવે મારહે વાસે દાહિણદ્વે મ હૈ

अपरं च अन्यत्-एकोनविंशतितमं—

(१९) पुण्डरीकज्ञातम्-पुण्डरीकः=पुष्कलावतीविजयमध्यवर्त्तिपुण्डरीकिणी नगर्यमेतन्नामको राजा, तद्वक्तव्यता प्रतिवद्धत्वादिदं पुण्डरीकज्ञातम् ।

इत्थं सङ्कलनया प्रथमश्रुतस्कन्धे ज्ञातानामके एकोनविंशतिसंख्यकानि ज्ञातानि-उत्क्षिप्तादीनि सन्ति ॥मृ० ३॥

मूलम्--जड़णं भंते समणेणं जाव संपत्तेणं एगूणवीसा अज्झ यणा पणत्ता तं जहो-उक्खित्तणाए जाव पुंडरीए त्ति य, पढमस्स णं भंते अज्झयणस्स के अट्टे पन्नत्ते ? एवं खलु जंवू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबुदीवे दीवे भारहे वासे दाहिणढ्ढे भरहे राय-गिहे णामं नयरे होत्था वण्णओ, गुणसिलए चेइए वन्नओ । तत्थणं रायगिहे नयरे सेणिए नामं राया होत्था, महयाहिमवंतं वण्णओ । तस्स णं सेणियस्स रन्नो नंदा नामं देवी होत्था सुकुमालपाणिपाया वण्णओ ।

तस्स णं सेणियस्स रन्नो पुत्ते नंदाए देवीए अत्तए अमए नामं कुमारे होत्था, अहीण जाव सुरूवे साम-दंड-भेय-उक्कप्पयाणणीत्ति-सुप्पउत्तणयविहिन्नू ईहा-वूह-मग्गण-गवेसण-अत्थसत्थ-मइविसारए उक्कप्पित्तिआए वेणइयाए कम्मियाए पारिणा-मियाए चउव्विहाए बुद्धिए उव्वेए सेणियस्स रण्णो बहुसु कज्जेसु य कुडुंवेसु य मंतेसु य गुज्जेसु य रहस्सेसु य निच्छएसु य आपु-च्छणिजे पडिपुच्छणिजे मेढीपमाणं आहारे आलंवणं चक्खू मेढी-भूए पमाणभूए आहारभूए आलंवणभूए चक्खूभूए सब्बकज्जेसु

है १८। पुण्डरीकज्ञात में पुष्कलावती विजय के मध्य में रही हुई पुण्डरी किणी नाम की नगरी में पुण्डरीक राजा की कथा दिखलाई गई है १९ ॥३॥

पुण्डलावती विजयना मध्यमां आवेली पुंडरीकिणी नामनी नगरीमां पुंडरीक राजानी
इथा अताववाभां आवी छे १६. ॥३॥

પર્વતઃ ક્ષુલ્લહિમવત્પર્વતાપેક્ષયા—ઉચ્ચત્વાયામોદ્દેધ (ગામ્ભીર્ય) વિષ્કમ્ભપરિક્ષેપાદિના રત્નમયપદ્મચરવેદિકા નાનામણિરત્નમયકૂટ=રત્નતરુશ્રેણિપ્રમૃતિના ક્ષેત્રમર્યાદાકારિત્વેન ચ મહાન્ તથા શ્રેણિકભૂષોડપિ શેષરાજાપેક્ષયા જાતિકુલનીતિન્યાયાદિના વિપુલધનકનકરત્નમણિમૌક્તિકશક્તશિલામવાલ—રાજ્યરાષ્ટ્રવલવાહનકોશકોષ્ટાગારાદિના જાતિકુલધર્મમર્યાદાકારિત્વેન ચ મહાન્ વરીવર્જિ, તથા-સર્વજનમનોમોદકતયા વિસ્તૃતયશઃ કીર્તિરૂપમુગન્ધતયા ચ મહામલયવત્, ઔદાર્યધૈર્ય-ગામ્ભીર્યાદિગુણેર્મન્દરવત્, ભૂપટ્ટન્દે દિવ્યર્દિ-દિવ્યશ્રુતિ-દિવ્યપ્રભાવાદિર્મિર્મહેન્દ્રવત્

કે-જેસા શ્રેષ્ઠ થા । જેસે મહા હિમવાન પર્વત અન્ય છોટે ૨ પર્વતોંકી અપેક્ષા ઉચ્ચતા આયામ (દીર્ઘતા) एवं ઉદ્દેધ (ગામ્ભીર્ય) તથા વિષ્કમ્ભ ઓર પરિક્ષેપ આદિ દ્વારા રત્નમય પદ્મ કી ચરવેદિકાદ્વારા નાનામણિ મય एवं રત્નમય કૂટોં દ્વારા તથાકલ્પવૃક્ષોંકી પંક્તિયોંદ્વારાક્ષેત્ર કી મર્યાદા-કારી હોને સે મહાન્ માના જાતા હૈ ઉસી પ્રકાર શ્રેણિક રાજા બી અન્ય રાજાઓં કી-અપેક્ષા, જાતિ, કુલ નીતિ, ન્યાય આદિદ્વારા વિપુલ ધન, કનક, રત્ન, મણિમૌક્તિક, શંખ શિલા-મવાલ દ્વારા, રાજ્ય, રાષ્ટ્રવલ, વાહન કોશ, કોષ્ટાગાર આદિ દ્વારા, જાતિ કુલ, ધર્મ કી મર્યાદા કરનેવાલા હોને સે મહા હિમવાન જેસા કહા ગયા હૈ । સમસ્તજનતા કે મન કો મમત્ત ફરનેવાલા હોનેસે તથા વિસ્તૃત યશ एवं કીર્તિરૂપ મુગંધિવાલા હોનેસે મહામલય કી તરહ વહ શ્રેષ્ઠ માના ગયા હૈ ।—ઔદાર્ય ધૈર્ય તથા ગાંભીર્ય આદિ ગુણોં સે યુક્ત હોને કે કારણ વહ-રાજામન્દર કી તરહ ઉત્તમ કહા

જેવા શ્રેષ્ઠ હતા. જેમ મહાન્ હિમવાન્ પર્વત ખીજ નાના પર્વતોંની અપેક્ષા ઉચ્ચતા આયામ (દીર્ઘતા) ઉદ્દેધ (ગંભીરતા) તેમજ વિષ્કમ્ભ અને પરિક્ષેપ વડે રત્નમય પદ્મની ઉત્તમ વેદિકાવડે અનેક મણિમય અને રત્નમય કૂટો (શિખરો) વડે, તેમજ કલ્પવૃક્ષની હારમાળાઓ વડે ક્ષેત્રની મર્યાદા કરનાર હોવાથી મહાન્ માનવામાં આવે છે, તેમજ શ્રણિક રાજા પણ ખીજ રાજાઓ કરતાં ભવિ, કુળ, નીતિ ન્યાય વગેરે વડે પુષ્કળ ધન, કનક, રત્ન, મણિ, મૌક્તિક, શંખ, શિલા મવાલવડે રાજ્ય, રાષ્ટ્ર, બળ, વાહન, કોશ, કોષ્ટાગારવડે ભવિકુળ અને ધર્મની મર્યાદા કરનાર હોવાથી મહા હિમવાન્ જેવા કહેવામાં આવ્યા છે. અંપૂર્ણ જનસમાજના મનને પ્રસન્ન કરનાર હોવાથી તેમજ વિસ્તૃત યશ અને કીર્તિરૂપ મુગંધિવાળા હોવાથી મહા મલયની જેમ તેમને શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવ્યા છે. ઉદારતા ધીરજ, તેમજ ગંભીરતા વગેરે ગુણોથી સંપન્ન હોવાને લીધે તે રાજાને મેરુપર્વતની જેમ ઉત્તમ કહેવામાં આવ્યા છે. રાજાઓના

સ્મિન્ જમ્બૂદ્વીપે, જમ્બૂદ્વીપનામકે દ્વીપે ભારતે=ભારતનામકે વર્ષે=ક્ષેત્રે દક્ષિણા-
ર્ધભરતે ભરતક્ષેત્રસ્ય દક્ષિણાર્ધે રાજગૃહં નામકં નગરમાસીત્, 'વણ્ણઓ' વર્ણકઃ=વર્ણન-
ગ્રન્થોઽવ વક્તવ્યઃ, સ ચ ચમ્પાવર્ણનાત્મકઔપપાતિકમૂત્રં વર્તતે, સોઽવ નપુંસકલિ-
ટ્તનિર્દેશેન દ્રષ્ટવ્યઃ, વ્યાख्याતોઽપ્યસૌ તસ્ય પીયૂષવર્ષિણ્યાં ટીકાયાં મયેતિ । ગુણ-
શિલકં ચૈત્યમ્ વર્ણકઃ=ઔપપાતિકમૂત્રકૃતવર્ણનવદેવાત્રજ્ઞાતવ્યઃ । તત્ર ચલુ રાજગૃહે
નગરે શ્રેણિકો નામ રાજાઽસીત્ । સ કીદશઃ ? इत्यग्राह—'મહયાદિમવંત' इत्यनेन
'महयादिमवंतमहंतमलयमंदरमहिदिसारे' इत्येवं विज्ञेयम् महाहिमवन्महामलय-
मन्दरमहेन्द्रसारः=तत्र महाहिमवानिव=एतन्नामकवर्षधरपर्वतइव, यथा महाहिमवान्

જંબુદ્વીપે દ્વીપે-ભારતે વાસે દાહિણદ્વિભરતે રાયગિહે જામં જયરે હોત્યા) જંબૂ ।
તુમ્હારે પ્રશ્ન કા ઉત્તર હસ પ્રકાર હૈ-ઉસકાલ મેં ઓર ઉસ સમય મેં હસી
જંબૂ દ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં ભરત નામ કા ક્ષેત્ર હૈ । હસ ભરત ક્ષેત્ર કે દક્ષિ-
ણાર્ધે મેં રાજગૃહ નામકા નગર થા । યહોં જો (વણ્ણઓ) યહ પદ આયા હૈ
ઉસકા તાત્પર્ય યહ હૈ કિ ઔપપાતિક મૂત્ર મેં ચમ્પાનગરી કા જૈસા વર્ણન
કિયા ગયા હૈ વૈસા હી વર્ણન હસ રાજગૃહ નગર કા મી જાનનાં ચાહિયે ।

ઉસ વર્ણનકા અનુવાદ ઔપપાતિક મૂત્રકી પીયૂષવર્ષિણી નામકી ટીકા મેં
કર દિયા હૈ । જિજ્ઞાસુઓં કો વહાં સે યહ વિષય સમજ લેનાં ચાહિયે । (ગુણ
સિલ્લુ ચેદ્દુ વણ્ણઓ) ઉસ નગર મેં ગુણ શિલક નામકા-ચૈત્ય થા । હસકા
વર્ણન મી ઔપપાતિક મૂત્ર મેં કિયા ગયા હૈ વહાં સે જાન લેના ચાહિયે ।
(તત્થ જં રાયગિહે નયરે સેણિય નામં રાયા હોત્યા મહયા હિમવંત વણ્ણઓ) ઉસ
રાજગૃહ નામ નગર મેં શ્રેણિક હસ નામ કા રાજા રાજ્ય કરતા થા । યહ મહાં
હિમવાન પર્વત-જૈસા મહામલય પર્વત જૈસા, મંદરાવલ જૈસા, ઓર મહેન્દ્ર

રાયગિહે જામં જયરે હોત્યા) જંબૂ! તમારા પ્રશ્નનો જવાબ આ પ્રમાણે છે-તે
કાળે અને તે વખતે એજ જંબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમાં ભરત નામે ક્ષેત્ર હતું. આ
ક્ષેત્રના દક્ષિણાર્ધમાં રાજગૃહ નામે નગર હતું. અહીં જે (વણ્ણઓ) આ પદ આવ્યું
છે. તેનો અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે કે ઔપપાતિક મૂત્રમાં ચંપાનગરીનું જેવું વર્ણન
કરવામાં આવ્યું છે, તેવું જ વર્ણન આ રાજગૃહ નગરનું પણ સમજવું નેઈએ.

તે વર્ણનનો અનુવાદ પીયૂષવર્ષિણી નામની ટીકામાં કરવામાં આવ્યો છે. જિજ્ઞા-
સુઓએ ત્યાંથી આ વિષયને સમજવો નેઈએ. (ગુણસિલ્લુ ચેદ્દુ વણ્ણઓ) તે નગરમાં
ગુણશિલક નામે ચૈત્ય હતું. આનું વર્ણન પણ ઔપપાતિક મૂત્રમાં કરવામાં આવ્યું છે.
ત્યાંથી જાણવું નેઈએ. (તત્થ જં રાયગિહે નયરે સેણિય નામં રાયા હોત્યા મહયા
હિમવંત વણ્ણઓ) તે રાજગૃહ નગરમાં શ્રેણિક નામે રાજા રાજ્ય કરતા હતા. તે
મહા હિમાલય પર્વતના જેવા મહામલય પર્વત જેવા, મંદરાચલ જેવા અને મહેન્દ્રના

લક્ષણ-વંજણગુણોચ્ચે, માણુસ્માણપ્રમાણપટિપુણમુજાચસબ્ધંગમુદરંગે, સત્તિ-
સોમાકારે, કંતે, પિયદંસણે મૃત્ત્વે' इति संग्रहः । व्याख्या-અહીંનપ્રતિપૂર્ણપદ્ધે-
ન્દ્રિયશરીર:- અહીંનાનિ=લક્ષણતોડન્યૂનાનિ પ્રતિપૂર્ણાનિ=સ્વરૂપતોડવર્ણિતોડનાનિ
પદ્ધાવીન્દ્રિયાણિ યસ્મિન્ તત્તથાવિધં શરીરં યસ્ય સ તથોક્તઃ । લક્ષણવ્યજ્ઞનગુણો-
પપેતઃ-લક્ષણાનિ=સ્વસ્તિકચક્રયવમત્સ્યાદીનિ, વ્યજ્ઞનાનિ=મપતિલાદીનિ,
તેવાં ગુણઃ=પ્રજ્ઞસ્તત્ત્વરૂપાસ્તૈઃ ઉપપેતઃ=યુક્તઃ । અત્ર-'ઉપ' 'અપ' અનયોરુપ-
સર્ગધોઃ શકન્વાદિત્વાત્પરરૂપે 'ઉપપદ્ધતઃ' અનયોર્ગુણે 'ઉપપેતઃ' इति सिद्धम् ।
માનોન્માનપ્રમાણપ્રતિપૂર્ણમુજાતસર્વાદ્રમુન્દરાદ્ધઃ-અત્ર માનં=જલેન પરિપૂર્ણે કુણ્ટે
યસ્મિન્ પુરુષે પ્રવિષ્ટે સત્તિ યજ્ઞલં કુણ્ડાદ્વદિનિસ્સરતિ તજ્ઞલં યદિ દ્રોણપરિ-
માણં ભવતિ તદા તસ્ય શરીરાવગાહના માનમુચ્યતે । તુલાદળેન સન્તુલિતઃ
પુરુષો યદ્દર્દભારપરિમાણો ભવતિ તદા તસ્ય અર્ધભારપરિમાણમ્ ઉન્માનમુચ્યતે ।
સ્વાતુલેનાટોત્તરશતોત્તરતા પ્રમાણં કથ્યતે તતઃ-માનં ચ ઉન્માનં ચ પ્રમાણં
ચ માનોન્માનપ્રમાણાનિ, તૈઃ પ્રતિપૂર્ણાનિ મુજાતાનિ સર્વાદ્રાણિ, તૈઃ
મુન્દરાદ્ધઃ-સર્વથા પ્રમાણપ્રતિપૂર્ણમુજાતતથા સર્વાદ્રીણ મુન્દર इति भावः । 'सति-

तथा स्वरूप से परिपूर्ण पांचो इन्द्रियों से युक्त था ।' लक्षणों-स्वस्तिक-चक्र
यव एवं मत्स्य आदि के चिह्नो-से-तथा मपा तिल-आदिरूप व्यञ्जनों से
भरपूर था । 'मान' उन्मान, तथा 'प्रमाण' से शरीर का प्रत्येक अवयव

આવ્યો છે કે એમનું શરીર લક્ષણોથી અન્યૂન (અંપૂર્ણ) તેમજ સ્વરૂપ (સૌંદર્ય)થી
પરિપૂર્ણ પાંચે ઈન્દ્રિયોથી યુક્ત હતું. લક્ષણો-સ્વસ્તિક ચક્ર, યવ અને મત્સ્ય વગેરે
ચિહ્નો-થી તેમજ મપાતિલ વગેરે વ્યંજનોથી અંપૂર્ણ રીતે ભરેલું હતું. માન, (૧)
ઉન્માન, (૨) તેમજ પ્રમાણવડે (૩) શરીરનો દરેકે દરેક અવયવ પરિપૂર્ણ હતો.

(૧) જલ સે પરિપૂર્ણ ભરે હુણ કુણ્ડ મેં મનુષ્ય કો વૈઠાને પર ઉસ
કુણ્ડ સે જિતના પાની વાહર-નિકાલ આવા હૈ વહ પાની નૌલને પર પદિ
एक द्रोण प्रमाण होता है तो वह जल उस पुरुष की शरीरावगाहना का
मान माना जाता है । (२) तराजू पर सन्तुलित होने पर पुरुष का जो अर्ध
भार होगा वह उन्मान माना जावेगा । (३) १०८ अंगुल की जो ऊँचाई होती

વિશેષ:- (૧) પાણીથી પૂર્ણ ભરેલ કુંડમા માણુસને બેસાડ્યા પછી તે કુંડમાંથી
જેટલું પાણી બહાર નિકળી આવે છે, તે પાણીને જો તોલવામાં આવે, અને તે એક
દ્રોણ પ્રમાણ તોલમાં ઉતરે તો તે પાણીને તે પુરુષની શરીરાવગાહનાતુ 'માન' માન-
વામાં આવે છે.

(૨) ત્રાજુ ઉપર તોલવામાં પુરુષનું જે અર્ધું વજન થાય તેને 'ઉન્માન' માનવામાં આવે છે.

(૩) એકસો આઠ (૧૦૮) આંગળની જે ઊંચાઈ હોય છે તેને 'પ્રમાણ' કહેવામાં આવે છે.

सारः=श्रेष्ठः, इत्यादि। 'वण्णओ' वर्णकः=भूपवर्णनप्रचरणमौपपातिकमृत्राद् विज्ञेयम्, तस्य खलु श्रेणिकस्य राज्ञः नन्दानाम्नी देव्यासीत्। सा कीदृशी? इत्यत्राह-'सुकुमालपाणिपाया' सुकुमारपाणिपादा=पाणी च पादौ च पाणिपादं=करचरणं, सुकुमारम्=अतिकोमलं पाणिपादं यस्याः सा तथोक्ता=अतिकोमलकरचरणयतीत्यर्थः, 'वण्णओ' वर्णकः=राज्ञीवर्णन औपपातिकमृत्रादवसेयम्।

तस्य खलु श्रेणिकस्य पुत्रः 'नंदाए देवीए अत्तए' नन्दाया देव्या आत्मजः=तद्गर्भज इत्यर्थः अभयनामा कुमारऽआसीत्। स कीदृशः? इत्याह-'अहीण जाव मुरुवे' अहीन यावत्सुरूपः, अत्रत्ययावच्छब्देन-'अहीणपट्टिपुण्णपंचिदियसरीरे,

गया है। राजाओं के समूह में दिव्यक्रुद्धि, दिव्यद्युति, तथा दिव्यप्रभाव आदिद्वारा वह महेन्द्रकी तरह उत्तम प्रकट किया गया है। यहाँ पर भी जो यह "वण्णओ" शब्द आया है वह यह प्रकट करता है कि इस राजा के विषय में और भी अधिक वर्णन अन्य ग्रन्थों में किया गया है, सो वह वर्णन औपपातिक सूत्र से जाना जा सकता है।

(तस्स णं सेणियस्स रन्नो नंदा नामं देवी होत्था सुकुमार पाणिपाया वण्णओ) उस श्रेणिक राजा की रानी का नाम नंदाया। इसके हाथ पाँव बहुत ही सुकुमार थे। यह कितनी-अधिक सुन्दर थी-और किस स्वभाव आदि की थी यह सब विषय का वर्णन औपपातिक सूत्र में दिया गया है। (तस्सणं सेणियस्सरन्नो पुत्ते नंदाए अत्तए अभयनामं कुमारे होत्था) उस श्रेणिक राजा के एक पुत्र था जिसका नाम अभयकुमार था। यह नंदा-देवी की कुक्षि से अवतरित हुआ था। (अहीण जाव मुरुवे) यहाँ यावत् शब्द से यह पाठ-ग्रहीत हुआ है-इसका शरीर लक्षण से अन्यून

अमूढमां दिव्यक्रुद्धि, दिव्यद्युति तेभज दिव्यप्रभाव वगैरेथी तेने भडेन्द्रनी जेम उत्तम जतावनामां आःया छे, अही पणु जे 'वण्णओ' शब्द आःयो छे, ते आभ जतावे छे के आं राजना विषे जेना करतां जीजुं वधु वरुन जीजुं शास्त्रोमां करवामां आःयुं छे, भाटे ते वरुन औपपातिक सूत्रवडे समष्ट शक्य छे।

तस्स णं सेणियस्स रन्नो नंदा नामं देवी होत्था सुकुमार पाणिपाया वण्णओ) ते श्रेणिक राजनी राणीनुं नाम नंदा इतुं, तेना हाथभग जहु ज सुकेभग इता, ते केटली जधी इपवती इती तेना स्वभाव वगैरे केने इतो, आ जतना जधा निपयेनुं वरुन औपपातिक सूत्रमां आपवामां आःयुं छे, (तस्स णं सेणियस्स रन्नो पुत्ते नंदाए देवीए अत्तए अभयनामं कुमारे होत्था) ते श्रेणिक राजना जेके पुत्र इता, तेनुं नाम अभयकुमार इतुं, ते नंदादेवीनी इणमांथी अवतयो इता, (अहीण जाव मुरुवे) अही यावत् शब्दथी जे पाठ अडणु करवामां

કોપાદ્યપહરણેન વા. શત્રોનુગાસનમ્ । ભેદઃ=શત્રુપક્ષે સ્નેહાપનયનપુરસ્સરં સ્વામિ સેવકયોશ્ચિત્તભેદકરણં, સ ત્રિવિધઃ, ।

ઉક્તઞ્ચ—“પરોપ્પરં જેહમંગો, કલ્હૃપ્પાયણં તદ્દા ।

તજ્જણં સત્તુપક્કલેસુ, મેયણીઈ પકિત્તિયા ॥૧” ઇતિ ।

અસ્ય છાયા-પરસ્પરં સ્નેહમદ્ગઃ, કલ્હૃત્પાદન તથા ।

તર્જનં શત્રુપક્ષેષુ, ભેદનીતિઃ પ્રકીર્તિતા ॥૧॥ ઇતિ ।

ઉપમદાનમ્=પૂર્વગૃહીતવસ્તુપ્રતિપદાનમ્, અભિમતાર્થદાનં વા, એતદ્દૂષા ચતુર્વિધા નીતિઃ-નીયતે=સ્થાનુકૂલ્યં પ્રાપ્યતે રિપુરનયેતિ સા તથોક્તા તયા સામાદિ ચતુર્વિધયા નીત્યા મુ=મૃદ્ધુ મધુક્તં=મયોગો વ્યાપારો-યત્ર સ સુમધુક્તઃ, એતાદૃશો નયઃ=ન્યાયસ્તસ્યે વિધિઃ=વિધાનં, તં જાનાતીતિ સ તથોક્તઃ-યથાયોગ્યનીતિન્યાય કુશલ ઇત્યર્થઃ । નીતિ પ્રયોગો યથા-‘ઉત્તમં પ્રણિપાતેન, શૂરં મેદેન યોજયેત્ ।

‘પરોપ્પરં જેહમંગો, કલ્હૃપ્પાયણં તદ્દા ।’

તજ્જણં સત્તુપક્કલેસુ “મેયણીઈ પકિત્તિયા ॥૧॥

શત્રુ પક્ષમે સ્વામી સેવકમે સ્નેહ કા મંગ કરવાના ઉનમે આપસમે લડાઈ ળગડા કરવા, દેના-અર્થ પરસ્પર મે તર્જન-હાટ-હપટ-આદિ કરવાના । પૂર્વમે ગૃહીત કી હુઈ વસ્તુ કા દેના અથવા અભિમત અર્થકા દેના, હસ કા નામ ઉપમદાન હે સામ, દણ્ડ ભેદ એવં ઉપમદાન હસ તરહ ૪ ચાર પ્રકાર કી નીતિ કે પ્રયોગરૂપ ન્યાય કે વિધાનમેં યહ અમય-કુમાર નિષ્ણાંત ધા-યથા યોગ્યનીતિ ન્યાય મેં કુશલ યા-નીતિ કા પ્રયોગ, હસ પ્રકાર કહા ગયા હૈ-(ઉત્તમં પ્રણિપાતેન) ઉત્તમ જનકો યદિ

સ્નેહભાવ હોય છે, તેમાં ફૂટ પાડવી, તેમના મનમાં એવી વાત ઠસાવવી કે જેથી જાનને એક બીજાનો વિશ્વાસ ન કરે, તેનું નામ ભેદ-નીતી છે. આ ભેદ નીતિ ત્રણ પ્રકારની બતાવવામાં આવી છે.

પરોપ્પરં જેહમંગો, કલ્હૃપ્પાયણં તદ્દા ।

તજ્જણં સત્તુપક્કલેસુ મેયણીઈ પકિત્તિયા ॥૧॥”

શત્રુપક્ષમાં સ્વામી સેવકના સ્નેહમાં ફૂટ પડાવવી, તેમનામાં પરસ્પર કલહ કરાવવો અને પરસ્પર તર્જન (તિરસ્કાર) દમદાટી વગેરે કરાવવાં. પૂર્વે કોઈ પાસેથી લીધેલ પદાર્થને આપવો અથવા અભિમત (ઈષ્ટ) અર્થને આપવો તેનું નામ ઉપમદાન છે. સામ, દંડ, ભેદ અને ઉપમદાન આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારની નીતિનો પ્રયોગ કરતાં ન્યાય આપવામાં અમયકુમાર નિષ્ણાત હતા. નીતિના સમુચિત માર્ગને અનુસરતાં ન્યાય આપવામાં તે કુશળ હતા. નીતિનો યથાયોગ્ય વ્યવહાર આ રીતે બતાવવામાં આવ્યો છે:—‘ઉત્તમં પ્રણિપાતેન, સારા માણસને વશ કરવો હોય તો તેની આગે નમ્ર થઈને વર્તન

સોમાગારે' શશિસૌમ્યાકારઃ-શશી=ચન્દ્રસ્તદ્વત્ સૌમ્યઃ=રમણીયઃ, આકારઃ=સ્વરૂપં यस્ય સ તથોક્તઃ । 'કંતે' કાન્તઃ=કમનીયઃ । 'પિયદંસણે' પ્રિયદર્શનઃ-પ્રિયં=દર્શકજનમનોહલાદકં દર્શનમ્=અવલોકનં यस્ય સ તથોક્તઃ । 'સુરુવે' સુરૂપઃ=સર્વાતિશાયિરૂપલાવણ્યવાન । 'સામદંડભેદઉવપ્પયાણની' સુપ્પઉત્તણ-યવિહિણ્ણુ' સામદંડભેદોપમદાનનીતિ સુપ્પુક્તનયવિધિજ્ઞઃ-તથ સામ=વયં યુષ્મા-કં યૂયમસ્માકં કો મેદોઽસ્માકમ્' इत्यादि मधुरवाक्यैः शत्रुपक्षवशीकरणम्, दण्डः दण्डयते-धनाद्यपहरणेन निस्सारी कियते जनो येन स तथोक्तः=क्लेशोत्पादेन

परिपूर्ण था । चंद्रमाके जैसा इसका सौम्य आकार था । देग्नने वालों को यह बहुत अधिक प्रिय लगता था । कमनीय था । रूप लावण्य इसके प्रत्येक अंग से टपकता रहा था ।

यहाँ “अहीणजावसुरुवे” में जो यावत् पद रखा है-उस से इस पाठ का यहाँ ग्रहण किया गया है-अहीणपडिपूण-पंचेन्द्रियसरीरे लखणवंजणगुणोववेण, माणुम्माणप्पमाणपडिपुण-सुजायसव्वंगसुंदरंगे, ससिसोमागारे, कंते, पियदंसणे सुरुवे । (सामदंडभेदउवप्पयाणणी-तिसुप्पउत्तणयविहिण्णु ईहा-बृहमगण-गवेसणअत्थसत्थमइविसामए) हम आपके हैं आप हमारे हैं हम में और आप में कोई भेद नहीं है इत्यादि मधुर वचनों द्वारा शत्रुपक्ष को वश में करना यह साम उपाय है, क्लेश उत्पन्न करके अथवा कांप आदि का अपहरण करके शत्रु को वश में करना-या उसे बिलकुल कम-जोर बना देना यह दण्डनीति है, शत्रु पक्ष के स्वामी-तथा सेवक में जो परस्पर में स्नेह होता है उसमें भेद करना-उनके चित्त में ऐसी बात जमा देना कि जिससे दोनों आपसमें एक दूसरे का विश्वास न कर सकें इसका नाम भेदनीति है । यह भेदनीति ३ तीन प्रकार की कही गई है-

ચન્દ્રના જેવો એમનો સૌમ્ય આકાર હતો. જોનારને એ ગહુજ વધારે ગમતો હતો. એ કમનીય હતા. ૩૫ અને લાવણ્ય એમના દરેકે દરેક અંગમાંથી નીતરતું હતું.

અહીં 'અહીણ જાવ સુરુવે' માં જે યાવત્ પદ મુકવામાં આવ્યું છે, તેનાથી આ પાઠનું અહીં ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે-અહીણપડિપુણપંચેદિયસરીરે લલ્લણવંજનગુણોવવેણ માણુમ્માણપ્પમાણપડિપુણસુજાયસવ્વંગસુંદરંગે સસિસોમાગારે, કંતે, પ્રિયદંસણે સુરુવે ।” સામદંડભેદઉવપ્પયાણનીતિસુપ્પઉત્તણયવિહિણ્ણુ ઈહા બ્રૂહમગણગવેસણઅત્થમત્થમइविसामए) અમે તમારા છીએ; તમે અમારા છો; આપણામાં કોઈ પણ બાતનો ભેદ નથી, વગેરે મીઠા વચનોથી શત્રુપક્ષને વશ કરવો આ સામ ઉપાય છે. ખીરિત કરીને અથવા તેા ધન-ભંડારનું હરણ કરીને દુશ્મન ઉપર કાળુ મેળવવો અગરતો તેને સાવ નિર્ણય બનાવવો આ દણ્ડનીતિ છે. શત્રુપક્ષના સ્વામી તેમજ સેવકમાં જે એક બીલા વચ્ચે

हे वह प्रमाण कही गई है ।

અપોહઃ-અપોહતે=નિવાર્યતે સ્વાકારાદ્વિપરીત આકારોઽનેનેતિ સ તથોક્તઃ=નિજા-
કારનિર્ણયજ્ઞાનં યથા-‘સ્થાણુરેવાય’ મિતિ। માર્ગગં-માર્ગ્યતે=અન્વિષ્યતે વસ્-
નેનેતિ તત્તથોક્તમ્=અપોહાગ્રે સદ્ભૂતાર્થવિશેષજ્ઞાનાભિમુખમેવ ‘તત્સત્ત્વે તત્સ-
ત્ત્વમન્વયઃ’ इत्यन्वयधर्मान्वेषणं, યથા વહ્લીલતાધારોહણં સ્થાણુધર્મં ઇવાત્ર ષટ્તે
ઇતિ। સ્થાણુમેવાશ્રિત્ય વહ્લીલતાધારોહણં ભવતિ, અતઃસ્થાણુ ધર્મત્વેન વહ્લીલતા-
ધારોહણં વ્યપદિશ્યતે। ગવેષણં-ગવેષ્યતે=વિશેષતો નિશ્ચીયતે વસ્ત્વનેનેતિ તત્ત-

“इसी का नाम संशय है। इस संशयके होने पर यह स्थाणु होना चाहिये
अथवा पुष्ट होना चाहिये इसतरह किसी एक तरफ झुकती हुई जो
बुद्धि की चेष्टा होती है यही ईहा है।

ईहा के बाद जो विशेष ज्ञान होता है उसका नाम अवाय है-
अपोह है-। अपने आकार से विपरीत आकार जहां दूर किया जाता है
वह ‘अपोह’ है ऐसी अपोह शब्द की व्युत्पत्ति है। जैसे जब यह
बोध हुआ कि यह स्थाणु होना चाहिये तब ऐसा जो बोध
होता है कि यह स्थाणु ही है इसी का नाम अपोह है मार्गग शब्द
का अर्थ होता है-अन्वेषण-यह स्थाणु ही है ऐसा जो अपोह नामक
बोध हो रहा है वह इस वान को लेकर हो रहा है कि यहाँ पर बल्ली
आरोहण आदि जो स्थाणुगत धर्म है वे ही घटित हो रहे हैं। इसी का
नाम अन्वय है ‘तत्सत्त्वे तत्सत्त्वमन्वयः’ यह अन्वय का लक्षण है। स्थाणु
को अश्रित करके ही बल्ली लता आदि का वहाँ आरोहण होता है-
इसलिये ये स्थाणु के धर्म तरी के प्रकट किये जाते हैं। मार्गणा में अन्वय
धर्म की पर्यालोचना होती है। गवेषणा में व्यतिरेक धर्म का विचार चलता

આ પ્રમાણે કોઈ એક તરફ વળતી બુદ્ધિની ચેષ્ટા થાય છે, તેનું નામ ઇહા છે.

ઇહા પછી જે વિશેષજ્ઞાન હોય તેનું નામ અવાય છે-અપોહ-છે. પોતાના
આકારથી ભિન્ન આકારને જ્યાં દૂર કરવામાં આવે તેને અપોહ કહે છે. એ રીતે અપોહ શબ્દની
વ્યુત્પત્તિ છે. ઇ. ત. જ્યારે એ જ્ઞાન થયું કે આ સ્થાણુ (કુંડ) હોયું નોંધ્યો. ત્યારે
એવું નિશ્ચયરૂપે જે જ્ઞાન થાય છે કે આ સ્થાણુ (કુંડ) જ છે, આનું જ નામ અપોહ છે.
માર્ગણુ શબ્દનો અર્થ ‘અન્વેષણુ’ થાય છે. આ સ્થાણુ જ છે, આ પ્રકારનું અપોહ
નામે જે જ્ઞાન થઈ રહ્યું છે, તે આને લઈને જ થઈ રહ્યું છે કે અહીં વલ્લી (વેલ)
આરોહણ વગેરે જે સ્થાણુમાં રહેનારા ધર્મો છે, તે જ ઘટિત થઈ રહ્યા છે. આનું નામ
અન્વય છે. “તત્સત્ત્વે તત્સત્ત્વમન્વયઃ” આ અન્વયનું લક્ષણ છે. ‘સ્થાણુ (કુંડ) ના
આધારે જ લતા વગેરેનું આરોહણ થાય છે. માટે જ એ સ્થાણુના ધર્મ બતાવવામાં
આવ્યા છે. માર્ગણુમાં ‘અન્વય’ ધર્મની પર્યાયોચના થાય છે. ગવેષણુમાં કે વ્યતિરેક

નીચમલ્પપ્રદાનેન, સમં તુલ્યપરાક્રમૈઃ॥૧૧॥” ઇતિ, અન્યચ—“લુબ્ધમર્થેન ગૃહ્ણીયાત્, સાધુમઞ્જલિકર્મણા । મૂર્ખં છન્દાનુરોધેન, તત્ત્વાર્થેન ચ પण्डितम् ॥” ઇતિ । ‘ઈદાવોદ મગ્ગણગવેસણઘરથસત્થમદ્વિસારપ્’ ઈદાડ્ઘોદમાગ્ગણગવેપણાર્થશાસ્ત્રમતિવિશાદઃ— તત્ર ઈદા=કર્યાપિવસ્તુનોડનાલોંચિતવિલોકનજન્યસંશયનિરાશાય બુદ્ધિવેષ્ટા, યથા દૂરત ઉચૈસ્ત્વયુક્તસ્ય કસ્યચિદ્દર્શને ‘સ્થાણુ વાં પુરુષો ચા ઇતિ વિવેકાય બુદ્ધિવેષ્ટનમ્ ।

વશ મેં કરના હોંવે તો ઉસકે સાથ નમ્રતા કા બગવહાર રાખના યાહિયે । (શૂરં ભેદેન યોજયેત્) કિસી શૂરવીરકો યદિ વશ મેં કરના હે તો ઉસકે સાથ ભેદનીતિ કા પ્રયોગ કરના યાહિયે । (નીચમલ્પપ્રદાનેન) યદિ કિસી નીચજનકો વશ મેં કરના હે, તો ઉસે કુછ ન કુછ થોડા બહુત અવશ્ય દે દેના યાહિયે ।

(સમં તુલ્યપરાક્રમૈઃ) ધરાધરી વાલે શત્રુકો યદિ વશ મેં કરના હે તો ઉસકે તો ઉસકે સાથ ધરાધરી કા પરાક્રમ કરના યાહિયે । યહી યાત અન્યત્ર હસ પ્રકાર સે ગઈ હે—

‘લુબ્ધમર્થેન ગૃહ્ણીયાત્ સાધુમઞ્જલિકર્મણા,
‘મૂર્ખં છન્દાનુરોધેન તત્ત્વાર્થેન ચ પण्डितम्’ ।

સામાન્ય રૂપ સે વસ્તુ કે વાદ જો ઉસમેં સંપશ્ચ હોતા હે ઉસ સંશય કોં દૂરકરને કી જો એક પ્રકાર કી બુદ્ધિ વેષ્ટા હોતી હે ઉસકા નામ ઈદા હે । જૈસે દૂર સે કિસી કૂંચી વસ્તુ કા જબ હમે દર્શન હોતા હે તથ યહ કુછ હે એસા સામાન્ય વોધ હોતા હે અથ હસ સામાન્ય વોધ કે વાદ ફિર એસા જો વિચાર આતા હે કિ યહ સ્થાણુ હે યા પુરુષ હે

કરવું બોધ્યે ‘શૂરં ભેદેન યોજયેત્’ વીર પુરુષને વશકરવો હોય તો તેની સાથે ભેદનીતિને પ્રયોગ કરવો બોધ્યો. ‘નીચમલ્પપ્રદાનેન’ નીચ માણસને વશ કરવો હોય તો કંઈકને કંઈક—થોડું થોડુંસ આપવું બોધ્યો. ‘સમં તુલ્યપરાક્રમૈઃ’ સરખી શક્તિવાળા દુશ્મનને વશ કરવો હોય તો તેની સાથે બરાબરીનું શૂરાતન બતાવવું બોધ્યો એજ વાત બીજે સ્થાને આ રીતે બતાવવામાં આવી છે:—

લુબ્ધમર્થેન ગૃહ્ણીયાત્ સાધુમઞ્જલિકર્મણા ।

મૂર્ખં છન્દાનુરોધેન તત્ત્વાર્થેન ચ પण्डितम् ॥૧૧॥,

સામાન્ય રૂપમાં વસ્તુના ગોધ પછી જે તેમાં સંશય ઉદ્ભવે છે તેને દૂર કરવાની એક પ્રકારની બુદ્ધિનીવેષ્ટા હોય છે, તેનું નામ ‘મૂર્ખ’ છે. ઇ. ત. દરથી કોઈ બિંચી વસ્તુનું ન્યાયે દર્શન થાય છે, ત્યારે આ કંઈક છે, એવું સામાન્ય જ્ઞાન આપણને થાય છે. આ સામાન્ય જ્ઞાન પછી ફરી એમ વિચાર થાય કે આ સ્થાણું (કુદું) છે કે પુરુષ છે, આનું નામ સંશય છે. આ સંશય પછી આ સ્થાણું હોવું બોધ્યો અથવા પુરુષ હોવો બોધ્યો,

वैनयिक्या-विनयेन जाता वैनयिकी=गुर्वादिविनयप्राप्तशास्त्रार्थ संस्कारजन्या, तथा,
अत्र नैमित्तिकशिष्यद्वयोदाहरणं संक्षेपतः प्रदर्श्यते—

एकस्मिन्नगरे समकक्षवयस्की द्वौ शिष्यौ निमित्तशास्त्रं पठितुं कस्यापि
नैमित्तिकस्य समीपे गतवन्तौ। तयोरेको विनयशीलो यद् यथा गुरुरुपदिशति तत्तथैव
बहुमानपुरस्सरं विनयावनतमस्तकोऽधीते, गुरुपाठितं मुहुर्मुहुर्विमृशति, शङ्कास्पदं स्थूलं
गुरुसमीपमुवेत्य सविनयं निर्णयति च। अपरस्तु न तथा विनयेन पठति, न पृच्छति,
नापि विमृशति च। अधीतशास्त्रावुभौ कालान्तरे जीविकार्थं देशान्तरं गतौ। ववचि-

है। गुरु आदि के विनय से प्राप्त हुए शास्त्री अर्थ के संस्कार से जो
बुद्धि प्राप्त होती है वह वैनयिकी बुद्धि है।

इस विषय में दो नैमित्तिक शिष्यों का उदाहरण इस प्रकार है—
किसी नगर में समान अवस्था वाले दो शिष्य किसी निमित्तज्ञ के पास
निमित्त शास्त्र को पढ़ने के लिये गये। उनमें एक शिष्य विनय शील
था। गुरुमहाराज उसे जिस प्रकार जिस बात को पढ़ाते थे वह उस
बात को बहुमान पुरस्सर बड़े भारी विनय के साथ पढ़ता था। विद्या
गुरु जिस विषय को उसे समझाया करते थे वह उस विषय को बार
बार विचार में लाया करता था। जिन विषय में उसे किसी भी तरह
का संदेह होता तो वह गुरु के पास जा कर विनय के साथ उसका
निर्णय करता। दूसरा शिष्य ऐसा कुछ अविनयी था कि वह न तो कुछ
पढ़ता न कुछ लिखता और न गुरु से कुछ पूछता और न कुछ विचार
ही करता। अब उन दोनों के लिये ऐसा अवसर आया कि उन्हें आज्ञा

गुरु वगेरेना विनयशी प्राप्त करेव शास्त्रीय अर्थना संस्कार बडे ले बुद्धि प्राप्त थाय
छे, तेवेनायित्री बुद्धि छे. आ विषयने लगता ये नैमित्तिक शिष्योना दृष्टान्त आ प्रमाण छे—

कोई नगरमां अश्वी उभरना ये विद्यार्थिओ कोई निमित्तज्ञनी पासे निमित्त-
शास्त्रना अस्यासार्थे गया. तेओमां ओक शिष्य विनय छतो. गुरु तेने ले बात
शीणवता ते ते बातने अहुन मानपूर्वक घण्टा विनय साथे ते शीणतो छतो. विद्या
आपनाय गुरु ले विषय तेने समझवता ते ते विषय उपर बारबार मनन करतो
छतो. ते विषयमां तेने कोइ पणु बातनी शंका होय तो ते गुरुनी पासे अर्थने
सविनय तेनुं समझान करतो छतो. जीजे शिष्य कंठक अपिनयी छतो न
तो ते कंठ बांयतो अने न ते कंठ वणतो तेमज न गुरुने ते कंठ पूछतो अने
अन ते कोइपणु—अतना विचार करतो. हवे विद्याअव्यास करी रक्षा पथी आ अन्नेने

યોક્ત-માર્ગનાદ્યર્થે સદ્ભૂતાર્થવિશેષ નિર્ણયાભિમુખમેવાન્યધર્મપરિત્યાગેન 'તદસત્ત્વે તદસત્ત્વં વ્યતિરેકઃ' इति व्यतिरेक धर्माभ्यास समालोचनं यथा—'अस्मिन् शिरः शरीर कण्डूयनादयः पुरुषधर्मा न दृश्यन्ते' इति। एतेषां समाहारे ईहापोहमार्गगवेपणानि, तैरर्थशास्त्रे=अर्थोपार्जननिमित्तं शास्त्रमर्थशास्त्रं, तत्र या मतिः=मननं तथा विशारदः=निपुणः स तथोक्तः। तथा 'उत्पत्त्याए वेणइयाए कम्मयाए पारिणामियाए चउव्विहाए बुद्धीए उववेए' औत्पत्तिकया, वैनयिकया, कर्मजया, पारिणामिकया, चतुर्विधया बुद्ध्या उपपेतः, तत्र-औत्पत्तिकया-उत्पत्तिव-शास्त्राभ्यासकर्मपरिशीलनादिकं विहाय प्रयोजनं यस्या सा औत्पत्तिकी-पूर्वमदृष्टाश्रुताननुभूतविषयतयाप्यकस्मादुद्भवनशीला, तथा, अत्र रोहकदृष्टान्तःप्रसिद्ध एव।

है जैसे ऐसा विचार होना—कि यह स्याणु ही है— पुरुष नहीं—कारण पुरुषगत जो शिरः कण्डूयन आदि धर्म हैं वे यहां प्रतीत नहीं हो रहे हैं। 'तदसत्त्वे तदसत्त्वम्' यह व्यतिरेक का लक्षण है। अभयकुमार जिस तरह साम आदि नीति के प्रयोग करने में विशेष पटु थे उसी प्रकार वे ईहा अपोह मार्ग, गवेपण द्वारा अर्थशास्त्र के विचार करने में भी विशेष विशारद थे। (उत्पत्त्याए वेणइयाए कम्मयाए पारिणामियाए चउव्विहाए बुद्धीए उववेए) औत्पत्तिकी, वैनयिकी कर्म जा तथा, परिणामिकी, इस तरह चार प्रकार की बुद्धि से वे अभयकुमार युक्त थे। जो बुद्धि स्वतः इस जीव को बिना किसी शास्त्राभ्यास आदि के उत्पन्न होती है वह औत्पत्तिकी बुद्धि है। यह बुद्धि पूर्व में अदृष्ट अश्रुत तथा अननुभूत हुए विषयों को अकस्मात् जान लेती है। इस विषय में रोहक का दृष्टान्त प्रसिद्ध ही

[અભાય] ધર્મ ઉપર વિચાર કરવામાં આવે છે. દા. ત. એમ 'વિચાર' થયો કે આ સ્થાણુ ન છે, પુરુષ નથી. કારણ કે પુરુષગત છે શિર કણ્ડૂયન વગેરે ધર્મો છે, તેઓની અહીં પ્રતીતિ થતી નથી. 'તદસત્ત્વે તદસત્ત્વમ્' આ વ્યતિરેકનું લક્ષણ છે. એમ અભયકુમાર, સામ વગેરે નીતિના, પ્રયોગ કરવામાં વિશેષ કુશળ હતા; તેમજ ઈહા, અપોહ, માર્ગણ, ગવેપણ વડે અર્થશાસ્ત્ર ઉપર વિચાર કરવામાં પણ વિશેષ હોશિયાર હતા. (ઉત્પત્તિયાએ વેણઇયાએ કમ્મયાએ પરિણામિયાએ ચઉવ્વિહાએ બુદ્ધિએ ઉવવેએ) ઔત્પત્તિકી, વૈનયિકી, કર્મજ અને પરિણામિકી આ ચીતે ચાર પ્રકારની બુદ્ધિથી અભયકુમાર સંપન્ન હતા. છપને પોતાની મેળે કોઈ પણ જાતના શાસ્ત્રાભ્યાસ વગર જે બુદ્ધિ ઉદ્ભવે છે તે ઔત્પત્તિકી બુદ્ધિ છે. આ બુદ્ધીપહેલાં કોઈપણ વખત જોવામાં નહિ આવેલા, સાંભળવામાં નહીં આવેલા તેમજ અનુભૂતિના વિષયમાં નહિ આવેલા વિષયને અનાયાસ સમજ લે છે. આ જાણતમાં રોહકનું દૃષ્ટાંત પ્રસિદ્ધ થયેલ ન છે.

वैनयिक्या-विनयेन जाता वैनयिकी=गुर्वादिविनयमाप्तशान्त्रार्थं संस्कारजन्या, तथा,
अत्र नैमित्तिकशिष्यद्वयोदाहरणं संक्षेपतः प्रदर्श्यते—

एकस्मिन्नगरे समकक्षवयस्कौ द्वौ शिष्या निमित्तशास्त्रं पठितुं कस्यापि
नैमित्तिकस्य समीपे गतवन्तौ। तयोरेको विनयशीलो यद् यथा गुरुपदिशति तत्तथैव
बहुमानपुरस्सरं विनयावनतमस्तकोऽधीते, गुरुपाठितं मुहुर्मुहुर्विमृशति, शङ्कास्पदं स्थलं
गुरुसमीपमुपेत्य सविनयं निर्णयति च। अपरस्तु न तथा विनयेन पठति, न पृच्छति,
नापि विमृशति च। अधीतशास्त्रावुभौ कालान्तरे जीविकार्थं देशान्तरं गतौ। वयचि-

है। गुरु आदि के विनय से प्राप्त हुए शास्त्री अर्थ के संस्कार से जो
बुद्धि प्राप्त होती है वह वैनयिकी बुद्धि है।

इस विषय में दो नैमित्तिक शिष्यों का उदाहरण इस प्रकार है—
किसी नगर में समान अवस्था वाले दो शिष्य किसी निमित्तज्ञ के पास
निमित्त शास्त्र को पढ़ने के लिये गये। उनमें एक शिष्य विनय शील
था। गुरुमहाराज उसे जिस प्रकार जिस बात को पढ़ाते थे वह उस
बात को बहुमान पुरस्सर बड़े भारी विनय के साथ पढ़ता था। विद्या
गुरु जिस विषय को उसे समझाया करते थे वह उस विषय को चार
चार विचार में लाया करता था। जिन विषय में उसे किसी भी तरह
का संदेह होता तो वह गुरु के पास जा कर विनय के साथ उसका
निर्णय करता। दूसरा शिष्य ऐसा कुछ अविनयी था कि वह न तो कुछ
पढ़ता न कुछ लिखता और न गुरु से कुछ पूछता और न कुछ विचार
ही करता। अब उन दोनों के लिये ऐसा अवसर आया कि उन्हें आजी

गुरु वगेरेना विनयशी प्राप्त कदेव शास्त्रीय अर्थना संस्कार बढे ने बुद्धि प्राप्त धाय
छे, तेवैनाधिद्रीबुद्धि छे, आ विषयने लगता जे नैमित्तिक शिष्योना दृष्टान्त आ प्रमाण छे—

कोई नगरमां सरणी उभरना जे विद्यार्थिओ कोछ निमित्तज्ञनी पास निमित्त-
शास्त्रना अवस्थासाथे जया. तेओमां ओछ शिष्य विनय छतो. गुरु तेने ने वान
शीलयता ते ते वातने गुरुज मानपूर्वक घण्टा विनय साथे ते शीलयतो छतो. विद्या
आपनाग गुरु ने विषय तेने समजवता ते ते विषय उपर बारंवार मनन करेनो
छतो. ते विषयमां तेने कोछ पणु जतनी शंका होय तो ते गुरुनी पास नर्धने
अविनय तेनुं समाधान करेनो छतो. पीले शिष्य कंधक अविनयी छतो न
तो ते कंध बांयनो अने न ते कंध लयतो तेमज न गुरुने ते कंध पूछतो अने
ते कोछपणु जतना विचार करेनो. हवे विचारक यास करी रक्षा पछी आ यन्नेने

નગરનિકટે સરસ્તીરે વિશ્રમતુઃ । 'પતાવુમી વિદ્વાંસી' ઇતિજ્ઞાત્વા મસ્તકન્યસ્ત-
જલમૃતઘટા કાચિદ્ગદ્ગદા વિદેશગતસ્વમૃતકુશલિનીં ત્રાસાં પપ્રચ્છ । મશ્તસમકાલમેવ
તન્મસ્તકાદ્ ઘટો ન્યપતત્, તદ્દદ્દૃશ્વા સોઽવિમૃશ્યકારી ક્ષટિતિપ્રાદ- 'વૃદ્ધે । =મૃતસ્તવ-
પુત્રઃ' ઇત્યાદિ । કર્ણકઠોરં માળાપહારકં વજ્રમિવાઽપતત્ પુત્રમરણરૂપં તદ્વચનં
શ્રુત્વા યાવત્સા મૃચ્છા પ્રાપ્નોતિ તાવદપરો વિમર્શશીલો નૈમિત્તકો ન્યગદન્ મોખ્રાત-
ર્મેવ વ્રૂહિ, અસ્યાઃ પુત્રઃ સામ્પ્રતમેવ સ્વગૃહમાગતો વર્તતે, માતઃ ! ગચ્છ શીઘ્રં ગૃહં
પુત્રમુલાવલોકનજનિતમમન્દપરમાનન્દમનુભવેત્યાદિ । તચ્છૃત્વા પ્રત્યુજીવિતેવ

વિકા સંપાદન કે લિયે પરદેશ મેં જાના પડા । જ્ય યે બાહર જા રહે થે તો
કિસી એક નગર કે પાસ કે સરોચર કે કિનારે યે દોનોં ઠહર ગયે । ઇતને મેં
એક દૃઢાને કિ જિસકા પુત્ર વહુત સમય સે પરદેશ ગયા હુઆ થા ઓર અમી તક
વાપિસ નહીં આયા થા ડન્હે દેલા-વહ મસ્તક પર ઘડા રત્નકર વહાં
જલ ભરને કો ઘાઈ થી । ડસને વિદ્વાન સમક્ષ કર ઇનસે અપને પુત્ર કો
કુશલ વાર્તા પૂછી તો અવિનીત શિષ્યને યહ દેત્તકર કિ ડસકે મસ્તક
સે મશ્ત પૂછને કે સાથ સાથ ઘડા ગિર ગયા હૈ જલ્દી સે એસા કહા
કિ હે વૃદ્ધે ! તેરા પુત્ર તો પરદેશ મેં હી મર ગયા હૈ-તૂ અવ કિસ કો
કુશલ વાર્તા પૂછ રહી હૈ । એસા ડસકા કર્ણકઠોર વજ્ર કે પ્રહાર જૈસા
તીક્ષ્ણ મર્મભેદક પુત્ર કા મરણ રૂપ વચન સુનકર વહ મૃચ્છિત હોને
વાળી હી થી ઇતને મેં દૂસરે વિનયશીલ શિષ્યને વિચાર કર કહા ઘાઈ
એસા મતકહો-ઇસકા પુત્ર તો ઇસ સમય ઘર પર હી આ પહુંચા હૈ । એસા
કહકર ફિર ડસને ડસ વૃદ્ધા સે કહા ! તુમ જલ્દી સે જલ્દી ઘર જાઓ ।

પોતાની આલુવિકા ચલાવવા માટે પરદેશ જવાનું થયું. જ્યારે તેઓ બહાર નીકળ્યા
હતા ત્યારે માર્ગમાં દાર્દનગર પાસે સરોવરના કાંઠે આ બન્ને શેકાયા. એટલામાં એક ડાશીએ
કે જેનો પુત્ર ઘણા સમય પહેલાં વિદેશ ગયો હતો અને હજી પોતાને ઘર પાછો ફર્યો
ન હતો-તેઓને જોયા, તે ઘડા માથા ઉપર મૂકીને પાણી ભરવા આવી હતી. તે
ડાશીએ તેઓને વિદ્વાન સમજીને એમને પોતાના પુત્રનું કુશળ પૂછ્યું પ્રશ્ન પૂછતાની
સાથે જ વૃદ્ધાના માથા ઉપરથી પાણીનો ઘડો પડી ગયો છે, એ જોઈને અવિનીત શિષ્યે અકપટી
કહ્યું કે હે વૃદ્ધે ! તારો પુત્ર તો વિદેશમાં મરણ પામ્યો છે, તું હવે કોના
કુશળની વાત પૂછે છે, આ પ્રમાણે તેનું વજ્રપ્રહાર જેવું કાર્યકંડુ, તીક્ષ્ણ, અન્તાઃકરણને
વીધનાઈ, પુત્રમરણ રૂપવચન સાંભળીને તે જોલાન થવાની જ હતી તેટલામાં બીજા વિનયશીલ
શિષ્યે વિચારીને કહ્યું કે ભાઈ આપું ન જોલો એનો પુત્ર તો અત્યારે ઘર આવી પહોંચ્યો છે.
આમ કહીને પછી તેણે તે ડાશીને કહ્યું કે મા ! તમે સત્વરે ઘર જાઓ. તમારો પુત્ર

सा गता गृहे, मिलितो लब्धलङ्गलाभः पुत्रः, हर्षप्रकर्षमुपागता । तद्गुत्ता बहुमूल्यं पारितोषिकमादाय सरस्तीरमागत्य तौ पृष्ठवतीकथं ज्ञातमेतददृष्टमिति । अविमृश्यकारी व्रूते-प्रश्नसमये तत्र मस्तकान्निपत्य कुम्भः स्फुटितस्तेन मया ज्ञातं-‘मृतस्तव पुत्रः’ इति । तत्पश्चाद् विमृश्यकारी प्रवक्ति-प्रश्नसमकालमेव तत्र घटाऽथो भूमौ निपतितस्तज्जलं च सरोजलेन साकं मिलितं तेन मया ज्ञातं-‘यस्य यज्जलं तत्तेन

तुम्हारा पुत्र घर पर आ गया है। उसके मुखवालो कन से तुम परम हर्ष का अनुभव करो। इस प्रकार उस विनयशील विचारक शिष्य के वचन सुनकर उसे मानो नई चेतना मी प्राप्त हो गई हो इस तरह चनकर वह अपने घर पहुँची। पहुँचते ही वहाँ उसने एक लाल कपड़ों को कमाकर साथ में लाये हुए अपने पुत्र को देखा-देखते ही उसे परम आनन्द का अनुभव हुआ हर्ष प्रकर्ष से युक्त हो कर वह बहुमूल्य पारितोषिक लेकर पुनः उस तालाब के किनारे पर वह आई। आते ही उन दोनों से उसने पूछा-माई बतलाओ तुमने यह सब कैसे जाना। सुनकर अविमृश्यकारी शिष्यने उससे कहा-मा! प्रश्न पूछने के साथ ही जब तुम्हारे मातक से घड़ा गिर कर फूट गया-तो मैंने विचार किया कि जिस प्रकार यह घड़ा अचानक गिरकर फूट गया है उसी प्रकार तुम्हारा पुत्र भी मर गया है। विमृश्यकारीने अपनी बात के समर्थन में उसे कहा-कि मातः ? प्रश्न करने के समकाल में ही जब आप का घड़ा जमीन पर गिर पड़ा और उसमें का जल सरोवर के साथ मिल गया

घेर आवी गयो छे. तेनुं आ जेधने तमे भूषण आनंद अनुभवो. आ रीते विनयी अने विचारक शिष्यना वचन सांलणीने तेछे जाले देनवी चेतनान भेजवी होय, तेभ ते तस्तज पोताने घेर गध अने घेर पडोयतां ज त्यां तेछे ओइ लाण इपिया इभाई आवेल पोताना पुत्रने जेयो. जेतांनी साथे ज तेनुं ‘हेयुं’ आनन्दथी तस्मैण धर्ष गयुं. प्रसन्नथती ते जलु कीमती जेठ लधने तेज तणावने कठि इरी आवी आवीने तेथो जन्नेने तेछे ‘पूछयुं’ ‘लाई. तमे आ जधुं’ देवी रीते जलयुं ?’ ओ सांलणीने अविमृश्यकारी [अविचारी] शिष्ये कहुं-‘मा ! प्रश्न करतांनी साथे ज तमारा माथा उपरथी घडो पडीने इरी गयो, त्यारे अने ययुं’ के जे रीते आ घडो ओयिंते पडीने इरी गयो, ते रीते तमादे पुत्र पलु भःलु पाभ्यो हुये. “विमृश्यकारीओ [विचारक] पोतानी वातानी अभर्थनभां कहुं’ के ‘मा ! प्रश्न करती वणते तमादे घडो जमीन पर पडयो अने तेनुं पाछी सरोवरना पाछीनी साथे भणी गयुं’ ते ओ उपरथी भे जलयुं’ के जे प्रभाछे आ घडनुं पाछी आ सरोवरना पाछीनी साथे भणी गयुं छे, तेज प्रभाछे तमादे पुत्र पलु तमने जइही भणवो जेधयो. आ

મિલિતમિત તતોઽસ્યાઃપુત્રેઽપ્યનયા સહદુતમેવ મિલિપ્યતી' ત્યાદિ । તત્કૃત્વા
તમવિમૃશ્યકારિણં દુર્વચનૈર્નિર્મત્સ્ય વિમૃશ્યકારિણે વહુપૂત્યં પારિતોષિકં સમર્પ્યા-
શીર્વાદશતાનિ દદૌ । અયાસાવવિમૃશ્યકારી શ્વેદલિન્નો ભૂત્વા સ્વચેતસિ ચિન્તયા-
માસ-'મયા ગુરુજન વિનયાભાવેન શાસ્ત્રમભ્યસ્તં તસ્માન્મે વિદ્યા ન ફલવતી જાતે'
ત્યાદિના મનઃસંતાપં સંપ્રાપ । વિનયશીલો વિમૃશ્યકારી તુ ગુરોરુપકારં મુદુર્મદ્
રતુસ્મરન્ વિદ્યાપચારં કુર્વન્થાસ્મિન્ લોકે જનરમ્યતમિવ પૂજિતઃ-ક્રમગ આત્મ-
વિદ્યાં સંપ્રાપ્ય કલ્યાણમાર્ગ સાધિતવાન્ । સહાધ્યયને કૃતેઽપિ વિનીતે एव

તો હસ પર સે મૈને જાના કિ જિસ પ્રકાર યહ જલ હસ જલ કે સાથ
મિલ જુલ ગયા હૈ-ઉસી પ્રકાર આપકા પુત્ર બી આપકે સાથ શીઘ્ર હી
મિલ જાના ચાહિયો । હસ પ્રકાર ઉસ વિમૃશ્યકારી કે ખૂરિ ખૂરિ પ્રશંસા
કરતી હુઈ ઉસ વૃદ્ધાને ઉસ અવિમૃશ્યકારી વ્યક્તિ કો ગુરા ખલા કહ કર
તથા ઉમ વિચારશીલ વ્યક્તિ કો વહુમૂલ્ય પારિતોષિક પ્રદાન કર અન્ત
મેં સૈકડોં આશીર્વાદ વચનોં સે વધાયા । અપને સાથી કો હસ પ્રકાર દેવ
દુર્લભ સન્માન દેલકર અવિમૃશ્યકારી વહુત અધિક શ્વેદ લિધ્ન હુઆ ।
ઉસને અપને ચિત્ત મેં સોચા મૈને વિદ્યાગુરુકે પાસ વિદ્યા કા અધ્યયન તો
કિયા હૈ-પરન્તુ વિનયાભાવ કે કારણ વહ મુશ્ક મેં ફલવતી નહીં હુઈ
હૈ । વિનયશીલ વિમૃશ્યકારીને 'વિનયાદિ સંપન્ન બનકર જો બી વિદ્યા
મૈને વિદ્યા ગુરુ સે પઠી વહ મુશ્ક મેં વિશેષ રીતિ સે પ્રસ્ફુટિત હુઈ હૈ અતઃ
મેરે ડુપર વિદ્યાગુરુ કા વહા ખારી ઉપકાર હુઆ હૈ-'હસ પ્રકાર વાર
વાર વિદ્યા ગુરુ કે ઉપકાર કા સ્મરણ કરતે હુએ વિદ્યા કા પ્રચાર અછ્છી
તરહ સે કિયા હસ પ્રચારસે લોગો મેં ઉસકી અમૃત જૈસી માન્યતા વઢી ।
ક્રમશઃ જય વહ આત્મવિદ્યા કી સાધના કરતેર કલ્યાણમાર્ગ કા પશ્ચિક્ષન

પ્રમાણે વાતબળી તે ઠાથીએ અવિમૃશ્યકારીના જ્ઞાનની ખૂબ ઝાટકણી કાઢી, અને તે પછી
વિચારશીલને ખૂબ કીમતી હેટ અને સેકડો આશીર્વાચનો આપ્યાં. 'પોતાના સાથીનું' આ
રીતે દેવ દુર્લભ સન્માન લેઈને અવિમૃશ્યકારી ખૂબ જ હુઃખી થયો અને તેણે
પોતાનાં મનમાં વિચાર કર્યો કે 'મેં વિદ્યાગુરુ પાસેથી વિદ્યાભ્યાસ તો કર્યો છે પણ
વિનય રહિત હોવાને લીધે વિદ્યા સારી પેઠે મારામાં ફળવતી થઈ નથી.' વિનય-
શીલ વિમૃશ્યકારી શિષ્યે વિચાર કર્યો કે 'વિનયાદિથી જે વિદ્યા ગુરુ પાસેથી મેળવી
છે, તે મારામાં સવિશેષ વિકાસ પામી છે. ખરેખર મારા ઉપર વિદ્યાગુરુનો બહુ બારે
ઉપકાર થયો છે.' આ રીતે વારંવાર વિદ્યાગુરુના ઉપકારનું સ્મરણ કરતાં સારી પેઠે
વિદ્યાપ્રચાર કર્યો. આ પ્રચારથી લોકોમાં અમૃત જેવી તેની ખ્યાતી વધી. અનુક્રમે ત્યારે
તે આત્મવિદ્યાની સાધના કરતાં કરતાં કલ્યાણપથનો પશ્ચિક્ષ જન્યો ત્યારે અનન્ત જનમ-

વિદ્યા સકલશાસ્ત્રરહસ્યં પ્રકટયતિ। મૃત્વિનીતત્તદ્ વિદ્યા પ્રભાવેનાસ્મિન્ લોકે
સ્વ રચનયા શાસ્ત્રાદિરહસ્યં પ્રકટયન્ આત્મવિદ્યાં સમવાપ્ય સ્વપર કલ્યાણાય પ્રભવતિ।
इतिवैनयिकी बुद्धि दृष्टान्तः। अत्रानेकशो दृष्टान्ताः सन्तीति विस्तरभयाद्
विरम्यते।

કાર્મિકયા=કર્મણઃ=કૃપિવાણિજ્યાદિ વ્યવસાયાત્ જાતા કાર્મિકી=તત્તત્ક-
માંગ્યાતપ્રકર્પજનિતેત્યર્થઃ તયા । અત્ર તસ્કરકૃપીવલોદાહરણમ્—

કશ્ચિત્સ્કરો વાણિજ્યામે કસ્યચિદ્વાણિજો ગૃહે કમલાકારં સ્વાતં સ્થનિતવાન્ ।
પ્રમાતે જના એકત્રીભૂતારત્તસ્વાતં દૃષ્ટ્વા ભૂયો ભૂયઃ પ્રશંસાં કૃતવન્તઃ—અહો ! ચૌરસ્ય

गया तो अनन्त संसार का भी अंत उसने कर दिया। उस दृष्टान्त लिखने का
तात्पर्य यह है कि साथर अध्ययन करने पर भी विनीत जनमें ही विद्या
फलवती बनती है तथा सकल शास्त्रों का रहस्य भी आत्मा में प्रकट होता है
जो आत्मा विनीत होता है। विनीत जन ही विद्या के प्रभाव से इस
लोक में अपनी रचना द्वारा शास्त्रादि के रहस्य को प्रकट करते हैं—और
आत्मविद्या को प्राप्त कर अन्त में वे स्व और पर के कल्याण करने में
समर्थ बन जाते हैं। इस बुद्धि के ऊपर और भी अनेक प्रकार दृष्टान्त
हैं जो यहां ग्रन्थ विस्तृत हो जाने के भय से नहीं लिखे गये हैं। कृपि वाणि
ज्य आदि व्यवसायरूप कर्म से जो बुद्धि उत्पन्न होती है वह कार्मिकी बुद्धि है।

इसके ऊपर कृपिवल (किशान) और चोर का उदाहरण इस प्रकार है—

एक चोर ने वाणिज गाँव में किसी एक वाणिज के घर में रात्रि
के समय कमल के आकार जैसा स्वात-ओँडा किया।—प्रमातकाल जब
हुआ तो लोगोंने इसे देख कर चोर की बड़ी भारी प्रशंसा की। कहने

મણુનો પણ તેણે અંત કયો. આ દૃષ્ટાન્ત લખવાનું પ્રયોજન એ છે કે એકી સાથે
અભ્યાસ કરવા છતાં પણ વિનીત માણુસમાં જ વિદ્યા સફળ થાય છે, અને બધા શાસ્ત્રોનું
રહસ્ય પણ તે જ આત્મામાં પ્રકટે છે, કે જે આત્મા વિનમ્ર હોય છે. નમ્ર માણુસ જ
વિદ્યાના પ્રભાવથી આ લોકમાં પોતાની રચના વડે શાસ્ત્ર વગેરેનું રહસ્ય બતાવે છે, અને
આત્મવિદ્યાને મેળવીને અંતે સ્વ [પોતાનું] અને પર [પારકાનું] કલ્યાણ સાધવામાં સમર્થ
થાય છે. આ બુદ્ધિ વિષે બીજાપણ એનેક દૃષ્ટાન્તો છે. જે અહીં અન્ય વિસ્તારના
ભયથી લખ્યા નથી. કૃપિ, વાણિજ્ય વગેરે વ્યવસાયના કર્મોથી જે બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય
છે. તે કાર્મિકી બુદ્ધિ છે.

એના માટે કૃપીવલ [કેહત] અને ચોરનું ઉદાહરણ આ પ્રમાણે છે—

વાણિજ ગામમાં કોઈ એક વાણિયાના ઘેર રાતના વખતે એક ચોરે કમળના
આકાર જેવું બાકોડું [ખાતર] પાડ્યું. સવારે લોકોએ એ જોઈને ચોરના બહુ ભારે

अस्यामवसर्पिण्यां जातस्य चतुर्विंशस्य चरमतीर्थकरस्य भगवतः श्रीवर्धमान-
स्वामिनश्चरमचातुर्मास्यं पावापुर्यामासीत् । तत्र कृतपष्ठभक्तेषु नवमल्लकि-नव-
लेच्छकि-काशी-कौशलकेषु अष्टादशसु गणराजेषु समुपस्थितेषु तस्य चरमदेशना
पट्विंशदध्ययनात्मिका उत्तराध्ययननामतः प्रसिद्धा, विंशत्यध्ययनात्मिका तु
विपाकश्रुतारव्या । तत्रोत्तराध्ययनस्य शब्दार्थस्त्वेवम्-उत्तराणि=मोक्षसाधकत्वात्
प्रधानानि अध्ययनानि यत्र तदुत्तराध्ययनम् ।

नन्विदमेव शास्त्रं प्रधानं चेत् आचाराङ्गादिद्वादशाङ्गी भगवत्प्रज्ञाऽपि
प्रधानतयाऽनुक्तत्वादितोऽपकृष्टतया प्रेक्षावद्भिरनुपादेया स्यादिति चेद् ? अत्रो-
भगवान् गौतम गणधर को (नत्वा) नमस्कार कर में (उत्तराध्ययने)
इस उत्तराध्ययन सूत्र के ऊपर (प्रियदर्शिनीं वृत्तिं) प्रियदर्शिनी नामक
वृत्ति की (कुर्वे) रचना करता हूँ ॥ ४ ॥

टीकार्थ-इस अवसर्पिणी काल में उत्पन्न चौबीसवें अन्तिम तीर्थकर
भगवान् श्रीवर्धमान स्वामी का अन्तिम चातुर्मास पावापुरी में हुआ ।
वहाँ पर भगवान् की सेवा में, नवमल्लकि नवलेच्छकि जो काशी एवं
कौशलदेश के अठारह गणराजा थे वे उपस्थित हुए । उन सबों ने पष्ठभक्त
किया । उस समय उन श्री भगवान् महावीर स्वामी की अन्तिम देशना
हुई, जो देशना छत्तीस अध्ययनरूप 'उत्तराध्ययन' इस नाम से प्रसिद्ध
हुई, तथा बीस अध्ययनरूप विपाकश्रुत, इस नाम से भी प्रसिद्ध हुई ।
उनमें 'उत्तराध्ययन' शब्द का अर्थ इस प्रकार है—मोक्ष साधक होने
से उत्तर-प्रधान हैं अध्ययन जिसमें वह उत्तराध्ययन है ।

गणधरने (नत्वा) नमस्कार करी हुई (उत्तराध्ययने) उत्तराध्ययन सूत्र ऊपर
(प्रियदर्शिनीम् वृत्तिं) प्रियदर्शिनी नामकी वृत्तिनी (कुर्वे) रचना करूँ ॥४॥

टीका-आ अवसर्पिणी कालमें उत्पन्न थयेला चौबीसमा छेदला तीर्थ'कर लग-
वान् श्री वर्धमान स्वामीने छेदलो चातुर्मास पावापुरीमां थये। त्यां आगण
लगवाननी सेवामां नवमल्लकि नवलेच्छकि जे काशी अने कौशल देशना अठार
गणराज आवेल हुता जे गंधाजे पष्ठभक्त करेल। आ समये लगवान् श्री
महावीर स्वामीनी अन्तिम देशना थछ, जे देशना छत्तीस अध्ययनरूप
'उत्तराध्ययन' आ नामथी प्रसिद्ध थछ, तथा बीस अध्ययनरूपमां विपाकश्रुत
नामथी पणु प्रसिद्ध थछ, आमां 'उत्तराध्ययन' शब्दनेो अर्थ आ प्रकारे छे-
मोक्षसाधक होवाथी उत्तर-प्रधान छे अध्ययन जेमां ते उत्तराध्ययन छे।

(સગુપ્તિસમિતિ સમાં વિરતિમાદધાનં સદા) જો પાંચ સમિતિ ઔર ત્રીન ગુપ્તિયોં કૈ ધારક હૈં, તથા સર્વદા સર્વવિરતિ કો પાલને વાલે હૈં, (ક્ષમાવદલિલક્ષમં) પૃથિવી કૈ સમાન જો સર્વ પ્રકાર કૈ અનુકૂલ પ્રતિકૂલ પરીપહાદિક કો સહન કરતે હૈં, (કલિતમઞ્જુચારિત્રકમ્) જો નિરતિચાર ચારિત્ર અરાધન મેં સદા તત્પર રહતે હૈં, તથા—(સદોર-મુલ્લવલ્લિકાવિલસિતાનનેન્દુ) વાયુકાયાદિ કો યતના કૈ લિયે જિનકા મુલ્લરૂપી ચન્દ્રમણ્ડલ સદા સદોરક મુલ્લવલ્લિકા સે સુશોભિત હૈં, તથા—(અપૂર્વવોધપ્રદં) જો અપૂર્વ સમકિતરૂપી વોધ-વોજ કૈ દાતા હૈં ઔર (મલ્લવારિધિપ્લવમ્) ઇસ સંસારસમુદ્ર સે મન્ય જીવોં કૈ પાર હોને કૈ લિયે નૌકા સમાન હૈં, ઁસે (ગુરં) નિર્ગન્ય ગુરુ મહારાજ કો (પ્રણૌમિ) મેં નમસ્કાર કરતા હૂં ॥ ૩ ॥

અલ ટીકાકાર મલ્લવાનકી વાણી આદિકો નમસ્કાર કરકે અપની વ્યક્તવ્યતા પ્રકટ કરતે હૈં—‘જૈનો’ ઇત્યાદિ ।

(જૈનો સરસ્વતીં) જિનેન્દ્ર કૈ મુલ્લકમલ સે નિર્ગત દ્વાદશાંગીરૂપ સરસ્વતી દેવી કો, ઁવં (ગણનાયકં ગૌતમં) ગણનાયક-ગચ્છ કૈ નાયક

(સગુપ્તિસમિતિ સમાં વિરતિમાદધાનં સદા)—જે પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિયોના ધારક છે, તથા સર્વદા સર્વવિરતિને પાળવાવાળા છે, (ક્ષમાવદલિલક્ષમં) પૃથ્વીના સમાન જે સર્વ પ્રકારના અનુકૂળ પ્રતિકૂળ પરિપહોને સહન કરે છે, (કલિતમંજુચારિત્રકમ્)—જે નિરતિચાર ચારિત્રના આરાધનમાં સદા તત્પર રહે છે. તથા (સદોરમુલ્લવલ્લિકાવિલસિતાનનેન્દુ) વાયુકાય આદિની યતનાને માટે જેમનું મુખથી ચન્દ્રમંડળ સદા દોરાસહિતની મુંડપત્તીથી સુશોભિત છે, તથા (અપૂર્વવોધપ્રદં) અપૂર્વ સમકિતથી વોધ-પીળના દાતા છે અને (મલ્લવારિધિપ્લવમ્) આ સંસારસમુદ્રથી ભવ્ય ભવોને પાર કરવામાં નૌકાસમાન છે, એવા (ગુરં) નિર્ગન્ય ગુરુ મહારાજને (પ્રણૌમિ) હું નમસ્કાર કરું છું.

હવે ટીકાકાર જીન ભગવાનની વાણી આદિને નમસ્કાર કરી સ્વવક્તવ્યતા પ્રકટ કરે છે—‘જૈનો’ ઇત્યાદિ.

(જૈનો સરસ્વતીં) જિનેન્દ્રના મુખકમળથી નિર્ગત દ્વાદશાંગીરૂપ સરસ્વતી દેવીને, અને (ગણનાયકમ્ ગૌતમં) ગણનાયક-ગચ્છના નાયક ભગવાન ગૌતમ

તત્ર પદ્ત્રિંશદધ્યયનાનાં નામાનિ પ્રદર્શ્યન્તે—

૧-વિનયશ્રુતમ્, ૨-પરીપહઃ, ૩-ચતુરંગીયમ્, ૪-અસંસ્કૃતમ્, ૫-અકામસકામમરણીયમ્, ૬-શુલ્લકનિર્ગ્રન્થીયં, ૭-एलकीयम् (उरभीयम्), ૮-કાપિલકમ્, ૯-નમિપ્રવ્રજ્યા, ૧૦-દ્રુમપત્રકમ્, ૧૧-વહુશ્રુતમ્, ૧૨-હરિકેશીયમ્, ૧૩-ચિત્તસંભૂતીયમ્, ૧૪-ઇપુકારીયમ્, ૧૫-સમિશ્નુ, ૧૬-બ્રહ્મચર્યસમાધિઃ, ૧૭-પાપશ્રમણીયમ્, ૧૮-સંયતીયમ્, ૧૯-મૃગાપુત્રીયમ્, ૨૦-મહાનિર્ગ્રન્થીયમ્, ૨૧-સમુદ્રપાલીયમ્, ૨૨-રથનેમીયમ્, ૨૩-કેશિગૌતમીયમ્, ૨૪-સમિતીયમ્, ૨૫-યજ્ઞીયમ્, ૨૬-સામાચારી, ૨૭-ખલુંકીયમ્, ૨૮-મોક્ષમાર્ગગતિઃ, ૨૯-સમ્યક્ત્વપરાક્રમઃ, ૩૦-તપોમાર્ગઃ, ૩૧-ચરણવિધિઃ, ૩૨-પ્રમાદસ્થાનમ્, ૩૩-કર્મ-

જગહ-જગહ વર્ણિત હુઆ હૈ, અતઃ પ્રસિદ્ધિવશ્ચ ઇસે પ્રધાન કહના કોઈ અનુચિત નહીં હૈ । ઇસલિલ્લ ઇસ મૂલસૂત્ર કા નામ ઉત્તરાધ્યયન કહા ગયા હૈ । ઉત્તરાધ્યયન કે ૩૬ અધ્યયન યે હૈ—

(૧) વિનયશ્રુત, (૨) પરીપહ, (૩) ચતુરંગીય, (૪) અસંસ્કૃત, (૫) અકામસકામમરણ, (૬) શુલ્લકનિર્ગ્રન્થીય, (૭) એલકીય, (૮) કાપિલક, (૯) નમિપ્રવ્રજ્યા, (૧૦) દ્રુમપત્રક, (૧૧) વહુશ્રુત, (૧૨) હરિકેશીય, (૧૩) ચિત્તસંભૂતીય, (૧૪) ઇપુકારીય, (૧૫) સમિશ્નુ, (૧૬) બ્રહ્મચર્યસમાધિ, (૧૭) પાપશ્રમણીય, (૧૮) સંયતીય, (૧૯) મૃગાપુત્રીય, (૨૦) મહાનિર્ગ્રન્થીય, (૨૧) સમુદ્રપાલીય, (૨૨) રથનેમીય, (૨૩) કેશિગૌતમીય, (૨૪) સમિતીય, (૨૫) યજ્ઞીય, (૨૬) સામાચારી, (૨૭) ખલુંકીય, (૨૮) મોક્ષમાર્ગગતિ, (૨૯) સમ્યક્ત્વપરાક્રમ, (૩૦) તપોમાર્ગ,

એટલે પ્રસિદ્ધિવશ્ચ આને પ્રધાન કહેવામાં કાંઈ અનુચિત જેવું નથી. આ માટે આ મુલસૂત્રનું નામ ઉત્તરાધ્યયન કહેવાયેલ છે. ઉત્તરાધ્યયનના છત્રીસ અધ્યયન આ પ્રકારે છે—

(૧) વિનયશ્રુત, (૨) પરિપહ, (૩) ચતુરંગીય, (૪) અસંસ્કૃત, (૫) અકામસકામમરણ, (૬) શુલ્લકનિર્ગ્રન્થીય, (૭) એલકીય, (૮) કાપિલક, (૯) નમિપ્રવ્રજ્યા, (૧૦) દ્રુમપત્રક, (૧૧) વહુશ્રુત, (૧૨) હરિકેશીય, (૧૩) ચિત્તસંભૂતીય, (૧૪) ઇપુકારીય, (૧૫) સમિશ્નુ, (૧૬) બ્રહ્મચર્યસમાધિ, (૧૭) પાપશ્રમણીય, (૧૮) સંયતીય, (૧૯) મૃગાપુત્રીય, (૨૦) મહાનિર્ગ્રન્થીય, (૨૧) સમુદ્રપાલીય, (૨૨) રથનેમીય, (૨૩) કેશિગૌતમીય, (૨૪) સમિતીય, (૨૫) યજ્ઞીય, (૨૬) સામાચારી, (૨૭) ખલુંકીય, (૨૮) મોક્ષ માર્ગગતિ, (૨૯) સમ્યક્ત્વપરાક્રમ,

ચ્યતે—યદ્યપિ સર્વ પ્રવચનં પ્રધાનમેવ, તથાપ્યેતાનિ વિનયશ્રુતાદીનિ પટ્ટત્રિશદ-
ધ્યયનાનિ રુઢિવશાત્ પ્રધાનાનિ । ભગવચ્ચરમદેશનાસ્વરૂપતયાઽસ્મિન્ શાસ્ત્રે દ્વાદશાશ્રી
પ્રતિપાદિતાર્થમુપસંહરતા ભગવતા પ્રાધાન્યં રુઢ્યા પ્રદર્શિતમ્, સવિસ્તરં તુ તત્ત્વં તત્ર
તત્ર સૂત્રે વર્ણિતમિતિ ન કાઽપ્યનુપપત્તિઃ ।

પ્રશ્ન—યદિ છત્તીસ અધ્યયનાત્મક યહ શાસ્ત્ર હી પ્રધાન માના
જાવેગા તો આચારાંગ આદિ દ્વાદશાંગ કિ જિનકા પ્રરૂપણ ખી સ્વયં
ભગવાન્ ને હી ક્રિયા હૈ, પ્રધાનરૂપ સે નહીં કહે જાને કે કારણ ઇસકી
અપેક્ષા અપકૃષ્ટ-અપ્રધાન હો જાયેંગે, ઓર ઇસ કારણ વે પ્રેક્ષાવાન્-
બુદ્ધિમાનો-કી દૃષ્ટિ મેં ઉપાદેય નહીં રહ સકેંગે, સો ઇસ પ્રકાર યદિ
કોઈ પ્રશ્ન કરે તો ઉસકા સમાધાન ઇસ પ્રકાર હૈ—

ભગવત્પ્રતિપાદિત હોને કે કારણ યદ્યપિ સમી દ્વાદશાંગાત્મક
પ્રવચનપ્રધાન હૈ ફિર ખી યહાંજો ઇન વિનયશ્રુતાદિક છત્તીસ અધ્યયનોં
મેં પ્રધાનતા પ્રદર્શિત કી ગઈ હૈ વહ કેવલ પ્રસિદ્ધિ કે વશ સમજના
ચાહિયે । ભગવાન કી અન્તિમદેશનાસ્વરૂપ હોને સે ઇસ શાસ્ત્ર મેં
દ્વાદશાંગપ્રતિપાદિત અર્થ કા સંક્ષેપ સે સમાવેશ ક્રિયા ગયા હૈ, અતઃ
સૂત્રકાર ને પ્રસિદ્ધિ સે હી ઇસમેં પ્રધાનતા પ્રકટ કી હૈ । દ્વાદશાંગ કા
વિસ્તારસહિત વાસ્તવિક તત્ત્વ, આચારાંગ, સૂત્રકૃતાંગ આદિ આગમોંમેં

પ્રશ્ન—જો છત્તીસ અધ્યયનાત્મક આ શાસ્ત્ર જ પ્રધાન મનાશે તો આચારા-
ંગ વગેરે દ્વાદશાંગ કે જેનું પ્રજ્વલ્ય પણ સ્વયં ભગવાને જ કરેલ છે, તે
પ્રધાનરૂપનાં ન કહેવાવાને કારણે આની અપેક્ષા અપકૃષ્ટ-અપ્રધાન બની જશે,
અને આ કારણથી તે પ્રેક્ષાવાન્-બુદ્ધિમાનો-ની દૃષ્ટિએ ઉપાદેય નહીં રહે. જો
આ પ્રકારનો કદાચ કોઈ પ્રશ્ન કરે તો એનું સમાધાન આ પ્રકારથી છે—

સ્વયં ભગવાનથી પ્રતિપાદિત હોવાના કારણે જોકે બંધાં દ્વાદશાંગાત્મક
પ્રવચન પ્રધાન છે છતાં પણ અહિં આ વિનયશ્રુતાદિક છત્તીસ અધ્યયનોમાં
પ્રધાનતા પ્રદર્શિત કરાયેલ છે, તે કેવળ પ્રસિદ્ધિને વશ હોવાનું સમજવું
જોઈએ. ભગવાનની છેલ્લીદેશનાસ્વરૂપ હોવાથી આ શાસ્ત્રમાં દ્વાદશાંગપ્રતિ-
પાદિત અર્થનો સંક્ષેપમાં સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે, એટલે સૂત્રકારે
પ્રસિદ્ધિથી જ આમાં પ્રધાનતા પ્રગટ કરી છે. દ્વાદશાંગનું વિસ્તારસહિત
વાસ્તવિક તત્ત્વ, આચારાંગ, સૂત્રકૃતાંગ વગેરે આગમોમાં ઠેકઠેકાણે વર્ણન થયેલ

સહ સમ્બન્ધઃ । ભાવસંયોગઃ—અશુભભાવૈઃ સહાત્મનઃ સમ્બન્ધઃ, તસ્માત્ સર્વવિધ-
સંયોગાદ્ વિપ્રયુક્તસ્ય=વિપ્રયુક્તસ્ય, અનિત્યાશરણાદિદ્વાદશભાવનાભિઃ સંયોગસ્ય
ફલં સંસારપરિભ્રમણાદિરૂપં વિજ્ઞાય સંયોગં પરિત્યક્તવત્ इत्यर्थः । સંયોગો હિ મૃગ-
તુષ્ણાવદ્ ભ્રમોત્પાદકઃ, કુગતિસાધકઃ, વિવેકતરુન્મૂલને મત્તગજરાજોપમઃ, અમ-
ન્દાત્માનન્દરસશોપણે પ્રચण्डमार्तण्डसमः, શ્રુતચારિત્રધર્મારામદાવાનલઃ, સદ્ધ્યાન-
વારિદવિક્ષેપણે શૈલશિખરાનિલઃ । સંયોગસ્ય પ્રિયવિયોગजनकत्वेन दारुणदुःखोत्पाद-
कतयाऽपि परिहार्यता,

ક્તસ્ય) સર્વથા રહિત (અણગારસ્સ-અનગારસ્ય) અનગાર (મિક્તુણો-
-મિક્ષોઃ)-સાધુ કે (વિણયં-વિનયં) વિનય કો મૈં (આણુપુલ્વિ-આ-
નુપૂર્વી) શાસ્ત્રોક્તપદ્ધતિ કે અનુસાર (પાઝકરિસ્સામિ-પ્રાદુષ્કરિણ્યામિ)
પ્રકટ-ક ગા । અતઃ હે જમ્બૂ ! તુમ સવ ઉસે (મે-મત્તઃ) મુદ્ધ સે
(સુણેહ-શુણુત) સુનો ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—સંયોગ શબ્દ કા અર્થ સંબંધ હૈ । દ્રવ્યસંયોગ ઔર
ભાવસંયોગ કે ભેદ સે यह संयोग दो प्रकार का है । पूर्वसंयोग और
पश्चात्संयोग के भेद से द्रव्यसंयोग भी दो तरह का बतलाया गया है ।
माता पिता आदि के साथ जो जन्म से संबंध है वह पूर्वसंयोग है ।
श्वशुर अदि के साथ पीछे से हुआ संबंध पश्चात्संयोग है । अशुभ
भावों के साथ आत्मा का संबंध रहता है वह भावसंयोग है । इस
संयोग का सर्वथा परित्याग वही आत्मा कर सकता है जो अनित्य

રહિત (અણગારસ્સ-અનગારસ્ય) અણુગાર (મિક્તુણો-મિક્ષોઃ) સાધુના (વિણયં-
વિનયં) વિનયને હું (આણુપુલ્વિ-આનુપૂર્વી) શાસ્ત્રોક્ત પદ્ધતિ અનુસાર (પાઝક-
રિસ્સા મિ-પ્રાદુષ્કરિણ્યામિ) પ્રગટ કરીશ. એટલે હે જમ્બૂ ! તમે બધા એને
(મે-મત્તઃ) ભારી પાસેથી (સુણેહ-શુણુત) સાંભળો.

ભાવાર્થ—સંયોગ શબ્દનો અર્થ સંબંધ છે. દ્રવ્યસંયોગ અને ભાવસંયોગના
ભેદથી આ સંયોગ બે પ્રકારે છે. પૂર્વસંયોગ અને પશ્ચાત્સંયોગના ભેદથી દ્રવ્ય
સંયોગ પણ બે રીતનો બતાવેલ છે. માતા પિતા વગેરેની સાથેનો જે જન્મનો
સંબંધ છે, તે પૂર્વસંયોગ છે. શ્વશુર વગેરેની સાથે પછીથી થયેલ સંબંધ
એ પશ્ચાત્સંયોગ છે. અશુભ ભાવોની સાથે આત્માનો જે સંબંધ રહે છે એ
ભાવસંયોગ છે. આ સંયોગનો સર્વથા પરિત્યાગ એજ આત્મા કરી શકે છે,

प्रकृतिः, ३४-लेख्या, ३५-अनगार मार्गगतिः, ३६-जीवाजीव-विभक्तिः, इति । तत्र-श्रीसुधर्मा स्वामी जम्बूस्वामिनमन्यानपि शिष्यानुत्तराध्ययनसूत्रार्थं प्रतिबोधयितुं प्रवृत्तः सन् धर्मस्य विनयमूलकत्वात्प्रथमं विनयश्रुताख्यमध्ययनं प्रस्तुवंस्तस्याद्यं सूत्रमाह—

मूलम्—

संजोगो विष्णुमुक्कस्स, अणगारस्स भिक्खुणो ।

विणयं पाउंकरिस्सामि, आणुपुंविं सुणेहं मे ॥ १ ॥

छाया—

संयोगाद् विप्रमुक्तस्य, अनगारस्य भिक्षोः ।

विनयं प्रादुर्करिष्यामि, आनुपूर्वीं शृणुत मे ॥ १ ॥

टीका—

‘संजोगा.’ इत्यादि । संयोगादिति, संयोगः=सम्बन्धः, स द्विविधः—द्रव्यसंयोगः भावसंयोगश्च । तत्र द्रव्यसंयोगो द्विविधः—पूर्वसंयोगः पश्चात्संयोगश्च । तत्र पूर्वसंयोगो मातापित्रादिभिः सार्धं सम्बन्धः । पश्चात्संयोगस्तु भ्रशुरादिभिः (३१) चरणविधि, (३२) प्रमादस्थान, (३३) कर्मप्रकृति, (३४) लेख्या, (३५) अनगारमार्गगति, (३६) जीवाजीवविभक्ति ।

इन में श्री सुधर्मास्वामीने सर्व प्रथम जंबूस्वामी एवं और भी दूसरे शिष्योंको इस उत्तराध्ययन सूत्र के अर्थको समझाने के लिये “विनय है मूल कारण जिसका ऐसा धर्म है” ऐसा समझकर पहले इस विनयश्रुत नाम अध्ययनका प्ररूपण करते हुए प्रथम सूत्र कहते हैं—‘संजोगा’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(संजोगा-संयोगात्) संयोग से (विष्णुमुक्कस्स-विप्रमु-

(३०) तपोमार्ग, (३१) यशस्विधि, (३२) प्रमादस्थान, (३३) कर्मप्रकृति, (३४) लेख्या, (३५) अनगारमार्गगति, (३६) लुवालुवविलक्षित ।

आमां श्री सुधर्मा स्वामीने सर्व प्रथम जम्बूस्वामी अने पीण घण्टा शिष्योने आ उत्तराध्ययन सूत्रने अर्थ समझववा भाटे “विनय छे मूल कारण जेनुं जेवो धर्म छे” जेवुं समझ पड़ेलां आ विनयश्रुत नामना अध्ययननुं प्ररूपण करतां प्रथम सूत्र कहे छे—‘संजोगा विष्णुमुक्कस्स’ इत्यादि ।

अन्वयार्थः—(संजोगा-संयोगात्) संयोगशी (विष्णुमुक्कस्स-विप्रमुक्तस्य) सर्वथा

સહ સમ્યન્ધઃ । ભાવસંયોગઃ-અશુભભાવૈઃ સદ્વાત્મનઃ સમ્યન્ધઃ, તસ્માત્ સર્વવિધ-
સંયોગાદ્ વિપ્રયુક્તસ્ય=વિપ્રયુક્તસ્ય, અનિત્યાશરણાદિદ્વાદશમાત્રનાભિઃ સંયોગસ્ય
ફલં સંસારપરિશ્રમણાદિરૂપં વિજ્ઞાય સંયોગં પરિત્યક્તવત્ इत्यर्थः । સંયોગો હિ મૃગ-
વૃણાવદ્ ભ્રમોત્પાદકઃ, કુગતિસાધકઃ, વિવેકતસ્મૂલને મત્તગજરાજોપમઃ, અમ-
ન્દાત્માનન્દરસશોપણે પ્રચण्डमार्तण्डसमः, શ્રુતચારિત્રધર્મારામદાવાનલઃ, સદ્ધ્યાન-
ચારિદિવિલેપણે શૈલશિલ્પરાનિલઃ । સંયોગસ્ય પ્રિયવિયોગજનકત્વેન દારુણદુઃખોત્પાદ-
કતયાऽपि परिहार्यता,

ક્તસ્ય) સર્વથા રહિત (અણગારસ્સ-અનગારસ્ય) અનગાર (ભિક્ષુણો-
-ભિક્ષોઃ)-સાધુ કે (વિણયં-વિનયં) વિનય કો મૈં (આણુપુર્વિ-આ-
નુપૂર્વી) શાસ્ત્રોક્તપદ્ધતિ કે અનુસાર (પાઙ્કરિસ્સામિ-પ્રાદુષ્કરિણ્યામિ)
પ્રકટ-ક ગા । અતઃ હે જમ્બૂ ! તુમ સય ઉસે (મે-મત્તઃ) મુક્ક સે
(સુણેહ-શૃણુત) સુનો ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—સંયોગ શબ્દ કા અર્થ સંબંધ હૈ । દ્રવ્યસંયોગ ઔર
ભાવસંયોગ કે ભેદ સે यह संयोग दो प्रकार का है । पूर्वसंयोग और
पश्चात्संयोग के भेद से द्रव्यसंयोग भी दो तरह का बतलाया गया है ।
माता पिता आदि के साथ जो जन्म से संबंध है वह पूर्वसंयोग है ।
श्वशुर अदि के साथ पीछे से हुआ संबंध पश्चात्संयोग है । अशुभ
भावों के साथ आत्मा का संबंध रहता है वह भावसंयोग है । इस
संयोग का सर्वथा परित्याग वही आत्मा कर सकता है जो अनित्य

રહિત (અણગારસ્સ-અનગારસ્ય) અણગાર (ભિક્ષુણો-ભિક્ષોઃ) સાધુના (વિણયં-
વિનયં) વિનયને હું (આણુપુર્વિ-આનુપૂર્વી) શાસ્ત્રોક્ત પદ્ધતિ અનુસાર (પાઙ્ક-
રિસ્સા મિ-પ્રાદુષ્કરિણ્યામિ) પ્રકટ કરીશ. એટલે હે જમ્બૂ ! તમે બધા એને
(મે-મત્તઃ) મારી પાસેથી (સુણેહ-શૃણુત) સાંભળો.

ભાવાર્થ—સંયોગ શબ્દનો અર્થ સંબંધ છે. દ્રવ્યસંયોગ અને ભાવસંયોગના
ભેદથી આ સંયોગ બે પ્રકારે છે. પૂર્વસંયોગ અને પશ્ચાત્સંયોગના ભેદથી દ્રવ્ય
સંયોગ પણ બે રીતનો બતાવેલ છે. માતા પિતા વગેરેની સાથેનો જે જન્મનો
સંબંધ છે, તે પૂર્વસંયોગ છે. શ્વશુર વગેરેની સાથે પછીથી થયેલ સંબંધ
એ પશ્ચાત્સંયોગ છે. અશુભ ભાવોની સાથે આત્માનો જે સંબંધ રહે છે એ
ભાવસંયોગ છે. આ સંયોગનો સર્વથા પરિત્યાગ એજ આત્મા કરી શકે છે,

અન્યચ—

ન સ્વલુ વિઘટિતાઃ પુનર્ઘટન્તે,

ન ચ ઘટિતાઃ સ્થિરસંગતં શ્રયન્તે ।

પિપતિપુમવશં રુજન્તિ વશ્યા,-

સ્તટતરુમાપ ઇવાપગાગણસ્ય ॥ ૩ ॥

અત્ર વિષયે દૃષ્ટાન્તં કથયતિ—

કથિદ્ વણિક્ષુત્રઃ સંયોગસ્ય કટુકફલં વિજ્ઞાય વિરજ્ય સંયોગં પરિત્યક્ત-
વાન્ । તથાહિ—મધુરાનગર્યો સુભગ-મુનન્દનામાનો દ્વૌ વણિજો સ્તઃ, સુભગસ્તત્ર

ઔર મી-ન સ્વલુ વિઘટિતા પુનર્ઘટન્તે, નચ ઘટિતાઃ સ્થિરસંગતં શ્રયન્તે ।

પિપતિપુમવશં રુજન્તિ વશ્યાસ્તટતરુમાપ ઇવાપગાગણસ્ય ॥ ૩ ॥

જો મિલકર ફિર અલગ હો જાતે હૈં उनका उसी पर्याय में उसी
રૂપ સે ફિર મિલના હોગા, यह सर्वथा असम्भव है । जो मिले हैं वे
हमारे साथ सदा स्थिर ही रहेंगे-यह भी कोई नहीं कह सकता । जिस
प्रकार नदियों का पानी अपने तट पर रहे हुए वृक्षोंको दुःख देता है,
उसी प्रकार वश्य-प्रिय स्त्रीपुत्रादि मरते समय मनुष्य को दुःखी करते हैं,
अर्थात् ये स्त्री पुत्रादिक इस जीव को अनेक प्रकार से व्यथित करते
रहते हैं । इस लिये माता पिता आदि का संयोग सर्वथा त्यागने योग्य है ।

इस पर सुधन नामक वणिक्पुत्र का दृष्टान्त इस प्रकार है—

सुधन नामक एक वणिक्पुत्र ने किस तरह इस संयोग का फल
कटुक जाना और किस तरह विरक्त होकर उसका परित्याग किया? यह

બળી પણ....ન સ્વલુ વિઘટિતાઃ પુનર્ઘટન્તે, ન ચ ઘટિતાઃ સ્થિરસંગતં શ્રયન્તે ।

પિપતિપુમવશં રુજન્તિ વશ્યાસ્તટતરુમાપ ઇવાપગાગણસ્ય ॥ ૩ ॥

જે મળીને ફરી ભુદા થઈ બાથ છે, એમનું એજ પર્યાયમાં એજ રૂપમાં
ફરી મળવાનું થાશે; એ સર્વથા અસંભવ છે. જે મળ્યા છે તે અમારી સાથે
સદા સ્થિર જ રહેશે—આ પણ કોઈ કહી શકતું નથી. જે રીતે નદિયોનું પાણી
ચોતાના તટ ઉપરનાં વૃક્ષોને દુઃખ આપે છે, એજ પ્રકારે વશ્ય-પ્રિય સ્ત્રી પુત્રાદિ
મરતી સમયે મનુષ્યને દુઃખી કરે છે, અર્થાત્ જે સ્ત્રીપુત્રાદિક આ જીવને
અનેક પ્રકારથી દુઃખી કરતાં રહે છે. આ માટે માતાપિતા આદિનો સંયોગ
સર્વથા ત્યાગવા યોગ્ય છે.

આ અંગે સુધન નામના વણિક્ષુત્રનું દૃષ્ટાન્ત આ પ્રકારનું છે—

સુધન નામના એક વણિક્ષુત્રને કેવી રીતે આ સંયોગનું ફળ કડવું
માણુમ પડ્યું? અને કેવી રીતે વિરક્ત બનીને તેનો પરિત્યાગ કર્યો? એ વાત

दक्षिणतः, सुनन्दश्चोत्तरतो निवसन्नासीत् । तत्रैकोऽपरस्य गृहे प्राघुणिकोऽभवत्, तदोभौ मिथश्चिन्तितवन्तौ—आवयोः प्रीतिर्द्वन्द्वतरा कथं भविष्यति ?, यथावयोर्मध्ये एकस्य पुत्रः स्यादेकस्य च पुत्री, तदा तयोर्वैवाहिकसम्बन्धेनावयोः संयोगस्तज्जनिता प्रीतिश्च स्थिरतरा भविष्यति । अथैकदा दक्षिणदिग्वर्तिनः श्रेष्ठिनः सुधननामकः पुत्रो जातः, उत्तरदिग्वर्तिनः श्रेष्ठिनश्च पुत्री, कुसुमवती—नाम्नी समजनि । तयोः परस्परं वाग्दानं संजातम् । तदनन्तरं दक्षिणदिग्वासी वणिग् गृहः । तस्मिन् गृहे—सति तत्पुत्रः सुधनः पितुर्धनाधिकारी संजातः । प्रचुरं पितृधनं प्राप्य स प्रमुदितो—

यात उसीके आख्यान द्वारा प्रकटित की जाती है—मथुरा नगरीमें सुभग और सुनन्द नाम के दो वणिक् निवास करते थे । सुभग का घर दक्षिण दिशा में था और सुनन्द का घर उत्तर दिशा में । एक दिनकी बात है कि इन दोनों में से एक दूसरे के घर में हमान हुआ था, वहाँ इन दोनों ने परस्पर यह विचार किया कि—अपने दोनों का यह स्नेह सर्वदा इसी तरह से बना रहे, इस हेतु अपने दोनों में से यदि एक को पुत्र हो और दूसरे को पुत्री हो तो दोनों का विवाह कर दें । भाग्यवशात् ऐसा ही हुआ कि—सुभग के यहाँ पुत्र का जन्म हुआ । लड़केका नाम सुधन रखा गया । उत्तरदिशा में निवास करनेवाले उस सुनन्दके यहाँ एक पुत्री हुई । उसका नाम कुसुमवती रखा गया, पूर्वनिश्चित के अनुसार इनकी सगाई—वाग्दान पक्की कर दी गई । सगाई पक्की करके सुभग का तो देहांत हो गया । पिता के धनका अधिकारी पुत्र होता है, इस नियम

तेना आख्यान द्वारा प्रकट करवाया आवे छे—मथुरा नगरीमां सुभग अने सुनन्द नामना जे वणिक् निवास करता छता । सुभगनुं घर दक्षिण दिशामां छतुं अने सुनन्दनुं घर उत्तर दिशामां । ओक दिवसनी बात छे के जे जन्मेमांथी ओक जीजने घर भइमान जनेल, त्यां आ जन्मेजे परस्पर विचार कर्यो के—आपणा जन्मेना आ स्नेह कायम टक्की रहे ते हेतुथी आपणा जन्मेमांथी कहाय ओकने पुत्र होय अने जीजने पुत्री होय तो जन्मेना विवाह करी देवा । भाग्यवशात् जेवुं जे जन्मुं के, सुभगने त्यां पुत्रनो जन्म थयो, छेकरानुं नाम सुधन राखवामां आव्युं उत्तर दिशामां निवास करवावाणा ते सुनन्दने त्यां पुत्री अवतरी, तेनुं नाम कुसुमवती राखवामां आव्युं । अगाडिना निश्चय अनुसार तेमनी सगाई करवामां आयी । सगाई पाकी कर्या पछी सुभगनुं मृत्यु थयुं । पिताना धननो अधिकारी पुत्र होय छे, आ नियम अनुसार पिताना पिताना धननो सुधन अधिकारी जन्यो । कोय ओक समये सुधने स्नान

ऽभवत् । अथैकदा तेन स्नानार्थं पार्श्वतः प्रपुष्टः पुरतश्चतुर्दिक्षु चत्वारः स्वर्ण-कलशा-
श्चत्वारो रौप्यकलशाश्चत्वारस्ताम्रकलशाश्चत्वारो मृन्मयकलशा जलपूर्णाः स्थापिताः,
अन्यान्यपि स्नानोपकरणानि तत्रोपस्थापितानि । अत्रान्तरे तत्पूर्वमयमित्रदेवस्तं
प्रतिबोधयितुं समागतः । स वणिक्पुत्रः सुधनः स्नानार्थं स्वर्णकलशमुत्थापयति,
स स्वर्णकलशस्तदानीमेव मित्रदेवमभावात्प्रणष्टः, एवं चतुर्दिक्षु सर्वे कलशाः
प्रणष्टाः । ततोऽसौ स्नानपीठादुत्तिष्ठति । तस्मिन्नुत्थिते सति स्नानपीठमपि नष्टम् ।
ततस्तस्य धृतिर्नष्टा । यावद् गृहं प्रविष्टः, धृत्यैर्भोजनविधिरुपस्थापितः, स्वर्णरौप्य-

के अनुसार सुधन अपने पिताके धनका अधिकारी बना । किसी एक
समय सुधनने स्नान के अवसर पर भृत्योंसे चार सोने के कलश, चार
चांदी के कलश, चार ताँबे के कलश और चार हीमिट्टी के कलश पानी
से भरवाकर अपनी चारों ओर आजू बाजू और समक्ष एवं पीछे की
ओर, इस प्रकार चारों दिशाओं में रखवा लिये । इसके बाद इसका
पूर्वभवका मित्र जो देवपर्याय में था इसकी इस तरह संयोगी पदार्थों के
सेवन में अधिक लालसा का निरीक्षण कर उसको प्रतिबोध देने के लिये
वहाँ आया । वणिक्पुत्र उस सुधन ने ज्योंही नहाने के लिये सुवर्ण के
कलश को ऊपर उठाया कि उसी समय वह कलश उस अदृश्य हुए देव
के प्रभाव से शीघ्र ही अदृश्य हो गया । इसी तरह अवशिष्ट तीन
कलशों की भी यही हालत हुई । वह एकदम स्नान पीठ से उठ कर खड़ा
हो गया और ज्यों ही उससे नीचे उतरा तो वह स्नान पीठ भी इसकी
नजरों के समक्ष ही नष्ट-अदृश्य हो गया । उसने आश्चर्यचकित होकर
इधर उधर देखा पर कुछ समझ में नहीं आया । यह क्या बात है इससे

करवाना समये नोकरेथी चार सोनाना कलश, चार चाँदीना कलश, चार ताँबा
कलश, अने चार भाटीना कलश पाणीथी बराबीने पोतानी चारे तरङ्ग-आबु-
बाबु चारे दिशाओमां रखाव्या. आ पछी ओना पूर्व ओवनो मित्र ने देव
पर्यायमां डतो तेछे आ रीते संयोगी पदार्थना सेवनमां अधिक लालसानुं
निरीक्षेणु करी तेने प्रतिबोध आपवा माटे त्यां आव्यो. वणिक्पुत्र सुधने नडावा
माटे न्यां सुवर्ण कलशने उपाडयो त्यां अदृश्य रहेला देवना प्रभावथी
ते कलश तुरत न अदृश्य थछ गया. आन रीते पीछा त्रणु कलशोनी
पणु ओन डालत थछ. वणिक्पुत्र स्नाननी नग्याओथी ओडहम उलो थछ
गयो अने पाटला उपर पोते गेठो डतो तेनाथी नीचे उतर्यो त्यां ओ पाटला
पणु अदृश्य थछ गयो. ओछे आश्चर्यचकित जनी चारे तरङ्ग ओवा मांड्यु

मयभोजनपात्राणि समानीतानि, तत्रैकैकभाजनं क्रमेण नष्टमभवत् । यदाऽसौ स्वर्णमयस्थालमग्रतो धावमानं व्योम्नि पश्यति, तदा तत् स्थालं हस्तेन गृह्णाति, गृहीते सति तदग्रभागतः खण्डमेकं तस्य करतललग्नमासीत्, अपरभागतः स्वर्णमय-स्थालं सर्वं प्रणष्टम् । ततः त्रुटितस्थालैकखण्डहस्तः सुधनः सर्वं नश्यद् विलोकयन् मूलधनं द्रष्टुमागच्छति, तावत् सर्वं मूलधनमपि नष्टम् । एवं सर्वाऽपि तस्य श्री विनष्टा । अथ निर्धिं द्रष्टुमागच्छति तदा सर्वं निधानमपि नष्टम् । एवं दासीवर्गः, परिवारवर्गोऽपि तस्य नष्टः ।

इसका धैर्य नष्ट हो गया । घर में जाकर यह ज्यों ही भोजन करने के लिये भोजनालय में गया तो रसोईयने पहिलेसे सजाकर रखे हुए सुवर्ण एवं चांदी के भोजनपात्रों में इसके बैठनेपर भोजन परोस दिया परन्तु इसके समक्ष ही वे सब के सब भोजनपात्र क्रम २ से नष्ट हो गये- पता नहीं पडा कहाँ चले गये। जब एक सुवर्णका थाल जो इसके समक्ष ही आगे से उठकर आकाश में उड़ने लगा तो इसने उसे धाम कर पकड़ लिया । पकड़ते ही उस थाल की किनार टूटकर इसके हाथ में रह गयी। चांदी का थाल नष्ट हो गया । यह फिर उस टुकड़े को हाथ में लिये हुए ही अपने मूल धन को देखने के लिये वहाँ से दूसरी तरफ चला तो क्या देखता है कि इसका मूल धन भी सब नष्ट हो चुका है । इस तरह समक्ष ही देखते २ इसकी समस्त लक्ष्मी नष्ट हो गई । निधान नष्ट हो गया । दासी-दास आदि और परिवार वर्ग भी नष्ट हो गये । अब यह उस

परन्तु कांछ समज्जवामां न आब्धुं. जेतामां धिरज न रही. आथी अकजाध नावानुं छोडी दध धरमां गथे. अने भोजन करवा भोजनादधमां पडोअथे. ज्यां रसोईयाजे सोना चांदिना वासखोमां जेना जेडा पछी भोजन पीरस्थुं. भोजन पिरसाया पछी तेनी नजर सामे जेत जेतामां कम कमथी भोजनपात्रे अदृश्य थवा लाग्यां. जपर न पडी कथां आल्यां गयां. जेक सुवर्ण थाण जे तेनी सामेथी उडवा भांडेले तेने हाथथी पकडतां जे थाणनी किनार तुटीने तेना हाथमां रही गध. अने भाडीने थाण अदृश्य जनी गथे. थाणना तुटेला टुकडाने हाथमां राणीने पोताना मुण धनने जेवा भाटे त्यांथी जीलु तरइ गथे. त्यां जतां शुं देजे छे के पोतानुं मुण धन पलु अदृश्य जनी गथुं छतुं आ दीते पोतानी नजर सामे तेनी सधणी लक्ष्मी अदृश्य जनी गध, निधान नष्ट थध गथे. दासी दास वगेरे परिवार पलु

અથાસૌ સ્વર્ણમયસ્થાલૈકલ્પણદ્વયસ્તઃ સન્નિતસ્તતો ભ્રામ્યન્નકસ્માદુત્તરભાગ-
વાસિનઃ પિતૃમિત્રસ્ય સુનન્દનામકસ્ય વણિજો ગૃહં જગામ । તં દૃષ્ટ્વા સુનન્દસ્તં
સાદરં ભોજયામાસ । ભોજનસમયે સુધનસ્તાનિ તાનિ રત્નાનિ, તાંથ સ્વર્ણકલશાન,
તાનિ સ્વર્ણમયસ્થાલાનિ સર્વાણિ સ્વકીયાનિ વસ્તૂનિ તત્ર દદર્શ । તત્તદ્ વસ્તુજાતં
પ્રેક્ષમાણં વણિક્પુત્રં સુધનં સુનન્દો વણિક્ પૃચ્છતિ-કિં મમ પુત્રીં પશ્યસિ ?
સુધનેનોક્તમ્-નાહં તવ પુત્રીં પશ્યામિ, કિં તુ ત્વદગૃહસ્થિતાન્યેતાનિ રત્નમયાનિ
વસ્તૂનિ મદીયાનિ સન્તીતિ વિલોકયામિ । સુનન્દેન વણિજા પ્રોક્તમ્-કિમત્ર

સોને કે થાલ કે ટુકડે કો હાથ મેં લિયે હુણ્ ઇધર-ઉધર ધૂમને ફિરને
લગા । ફિરતે ૨ ઇસકી દૃષ્ટિ ઉસ ઉત્તર દિશા મેં રહને વાલે સુનન્દ કે
મકાન ડૂપર પડી, જો ઇસકે પિતા કા મિત્ર થા । યહ્ ઉસકે ઘર પર
ગયા । સુનન્દ ને ઉસકો આદર કે સાથ ભોજન કરને કે લિયે ઘેઠાયા ।
વહાં પર સુધન ને અપની સમસ્ત નષ્ટ હુઈ વસ્તુઈં દેખી-વે હી સોને કે
થાલ, વે હી સુવર્ણાદિ કે કલશાંઝોર વે હી રત્ન આદિ । જય ઉસકી દૃષ્ટિ
ઉન અપની ચીજોંકે નિરીક્ષણ કરને મેં આસક્ત હો રહી થી, તથ અચા-
નક હી વીચમેં ટોકતે હુણ્ સુનન્દ ને કહા-સુધન ! યહ્ કયા કરતે હો ?
તુમ્હારી દૃષ્ટિ ઇસ સમય કહાં હૈ, કયા હમારી પુત્રી કો દેખ રહે હો ?
સુનન્દ કે વચન સુન કર સુધન ને કહા-મહાશય ! મેં આપકી પુત્રી કો
નહીં દેખ રહા હૂં, કિન્તુ યહ વિચાર કર રહા હૂં કિ “તુમ્હારે યહાં રહી
હુઈ યે સબહી રત્નાદિક વસ્તુઈં મેરી હૂં, યહાં યે કૈસે આ ગઈ” ઇસ વાત
કા વિચાર કર રહા હૂં । સુનન્દ ને કહા-તુમ્હારી હોને કા કયા પ્રમાણ હૈ ?

નષ્ટ થઈ ગયા, આ પછી સોનાના થાલના ટુકડાને હાથમાં રાખીને તે અહિં
તહિં ધુમવા લાગ્યો. ફરતાં ફરતાં તેની દૃષ્ટિ ઉત્તર દિશામાં રહેવાવાળા સુનન્દના
મકાન ઉપર પડી, જે તેના પિતાનો મિત્ર હતો. તે એના ઘર ગયો. સુનન્દે
તેને આવકારી પ્રેમપૂર્વક લોજન કરવા બેસાડ્યો. ત્યાં સુધને પોતાની નષ્ટ
થએલી સધળી વસ્તુઓ બોધ-તેજ સોનાનો થાળ, એજ સોનાના કળશ અને
એજ રત્ન આદિ. બ્યારે તેની દૃષ્ટિ એ પોતાની ચીજોનું નિરીક્ષણ કરવામાં
આસક્ત થઈ રહી હતી, ત્યારે અચાનક જ તેને ટોકતાં સુનન્દે કહ્યું-સુધન !
આ શું કરો છો ? તમારી દૃષ્ટિ આ સમયે કયાં છે, શું મારી પુત્રીને બોધ
રહ્યા છે ? સુનન્દના વચન સાંભળીને સુધને કહ્યું-મહાશય ! હું આપની
પુત્રી તરફ બેતો નથી, પરંતુ એ વિચાર કરું છું કે “તમારે ત્યાં રહેલી આ
સધળી રત્નાદિક વસ્તુઓ મારી છે, અહિં એ કઈ રીતે આવી” આ વાતનો
વિચાર કરી રહ્યો છું. સુનન્દે કહ્યું-તમારી હોવાનું શું પ્રમાણ છે. હા, પ્રમાણ છે.

પ્રમાણમ્ ? । સુધનઃ પ્રત્યાહ-ત્વદગૃહાવસ્થિતસ્યૈતસ્ય ત્રુટિતસ્વર્ણમયસ્યાલસ્ય ચ્વણ્ડ-
મેકં મમ હસ્તે વિધતે, પશ્ય સંયોજયામીત્યુક્ત્વા સંયોજયતિ, સંયોજિતે સતિ તત્
ચ્વણ્ડં તત્ર સમ્પક્ સંલગ્નમ્ । અથ મુનન્દઃ પૃચ્છતિ-કસ્ત્વમ્, મુનન્દેન પૃષ્ઠોઽસૌ
વણિક્પુત્રઃ સુધનઃ સ્થપિતુર્નામ કથયિત્વા પરિચયં દત્તવાન્ । તસ્મિન્ વણિક્-
પુત્રે પરિચિતે સતિ મુનન્દઃ પુનરાહ—ત્વં તુ મમ જામાતાઽસિ, ઇતિ । इत्थं सर्वं

હાં, પ્રમાણ હૈ તમી તો એસા કહ રહા હૂં, નમ્રતા સે સુધન ને
જવાબ દિયા । સાચિત કરનેકી ચેષ્ટા કરતે હુણ સુધન ને વહ એક
સોને કે થાલ કી કિનાર જો उसके हाथ में पहिलेसे थी उसको
दिखलाया, और यह भी बतलाया कि देखो यह सुवर्ण का थाल
जो भग्न अवस्था में आप के यहां है उसी की यह किनार है ।
मैं आप के ही समक्ष उसे इसमें जोड़ता हूँ, यदि यह उस थाल में
जुट जाये तो आपको मेरी बात सत्य माननी पड़ेगी । सुनंद ने
यह सब स्वीकार कर लिया । सुधन ने सुनंद के समक्ष ही उस किनार
को उस थाल में ज्यों ही योजित किया तो वह उस में अच्छी तरह जुट
गया । यह देखकर सुनंद ने कहा—ठीक है । अब तुम यह तो बतलाओ
कि तुम हो कौन ? इस प्रकार सुनंद के पूछ ने पर सुधन ने उसे अपना
परिचय दे दिया । परिचय पाकर सुनंद बहुत हर्षित हुआ और कहने
लगा कि धन्य है आज का दिन जो आपके दर्शन हुए । आपके पिताने
मेरी पुत्री के साथ आप का पहिले से वाग्दान निश्चित कर दिया था,
अतः आप मेरे संबंध में जामाता हैं । अब आप योग्य हो चुके हैं, इस

ત્યારે તો એવું કહી રહ્યો છું તેણે નમ્રતાથી જવાબ સુધને આપ્યો. સાબીત
કરવાની ચેષ્ટા કરતાં પોતાના હાથમાં રહેલી સોનાના થાળની કિનાર તેને
બતાવી, અને એ પણ જણાવ્યું કે બુઝ્યો સોનાનો થાળ જે તુટેલી અવસ્થામાં
તમારે ત્યાં છે તેની આ કિનાર છે. આપની સમક્ષ જ હું તેને આ સાથે જોડું
છું, કદાચ તે આ થાળ સાથે જોડાઈ જાય તો આપને મારી વાત સત્ય માનવી
પડશે. મુનંદે એ વાતનો સ્વીકાર કર્યો. સુધને મુનંદની સામે જ એ કિનાર
તુટેલા થાળ સાથે જોડતાં તેની સાથે બરાબર મળી ગઈ. આ જોઈ મુનંદે
કહ્યું—ઠીક છે, હવે તમે એ તો બતાવો કે તમે છે કોણ ? આ પ્રકારે મુનંદના
પૂછવાથી સુધને તેને પોતાનો પરિચય આપ્યો. પરિચય સાંભળતાં જ ખૂબ જ
હર્ષ પામ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે ધન્ય છે આજનો દિવસ, કે આપનાં દર્શન
થયાં. તમારા પિતાએ મારી પુત્રી સાથે તમારું વેવિશાળ અગાઉ નક્કી કરેલું
એટલે તમે મારા જમાઈ છો, અને તમે યોગ્ય ઉમરના થયા છો, એ માટે મારી

પૂર્વદૃષ્ટં વર્ણયિતા મુનન્દો ઘણિક્ષુ પુનરવોચત્-ગૃહાણ મમ પુત્રીં, મદીયં સર્વસ્વં ચ ।
 एतद्वचनं श्रुत्वा सुधनोऽब्रवीत्-पुरुषः पूर्वं कामभोगान् परित्यजति, कामभोगा
 वा पुरुषम्, मां तु कामभोगा एव पूर्वं परित्यक्तवन्तस्तेनाहं तान् परित्यजामि,
 नास्ति मे किञ्चित् प्रयोजनं तव पुत्र्या सर्वस्वेन चेति । एवं संवेगसंवलितं सुधन-
 वचनं श्रुत्वा मुनन्दो घणिक्क्षु संवेगं प्राप्तवान् ।

अथ घणिक्क्षुपुत्रस्य सुधनस्य वैराग्यं दृष्ट्वा तत्पूर्वभवमित्रदेवः प्रत्यक्षीभूय
 तमब्रवीत्-त्वां प्रतिबोधयितुं मया सर्वमेतत् समाचरितम्, इत्युक्त्वा तस्मै सदोरक-
 मुखवस्त्रिकारजोहरणपात्रादीनि साधूपकरणानि समर्पितानि । तदा मुधनः मुनन्देन
 सह प्रव्रजित इति ।

लियે મેરી પુત્રી કો ઔર મેરે સર્વસ્વ કો અપનાકર મુક્તે કૃતાર્થ કરે ।
 सुनंद के वचनोंको सुनकर सुधन ने कहा-संसार की विचित्रता को
 देखो । प्रायः पुरुष ही पहिले काम-भोगोंका परित्याग किया करता है
 परन्तु आश्चर्य है कि जब काम-भोगों ने ही मुझे पहिले से छोड़ दिया
 है, तब अब सुन्दर मार्ग यही है कि मैं भी अब इन्हें सर्वथा छोड़ दूं ,
 अतः मुझे अब न आपकी पुत्री से मतलब है और न आपके सर्वस्व से ।
 इस प्रकार वैराग्य से युक्त सुधन के वचनको सुनकर सुनंद भी वैराग्य
 को प्राप्त हुआ । घणिक्क्षुपुत्र सुधनके वैराग्यको देखकर उसका पूर्वभवीय
 वह मित्र जो देव था प्रत्यक्ष होकर उससे कहने लगा-मित्र सुधन !
 तुम्हें प्रतिबोधित करने के लिये ही मैंने यह सब खेल रचा है, अच्छा
 हुआ तुम प्रतिबोधित हो गये । इस प्रकार कहते हुए उसने उसके लिये

પુત્રીને અને મારા સર્વસ્વને પોતાનું માની મને કૃતાર્થ કરે. મુનંદનાં વચનો
 સાંભળી સુધને કહ્યું-સંસારની વિચિત્રતાને જુઓ, ખરી રીતે પુરુષ જ કામ
 ભોગોનો પરિત્યાગ કરતો આવેલ છે, પરંતુ આશ્ચર્ય છે કે જ્યારે કામ-ભોગોએ
 જ પહેલેથી મને છોડી દીધેલ છે, ત્યારે સારામાં સારો માર્ગ એ છે કે હું
 પણ આને સર્વથા છોડી દઉં, એટલે મને હવે નથી આપની પુત્રીથી મતલબ
 કે ન આપના સર્વસ્વથી. આ પ્રકારનાં વૈરાગ્યથી યુક્ત એવાં સુધનનાં વચનો
 સાંભળીને મુનંદને પણ વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત થયો. હવે ઘણિક્ષુપુત્ર સુધનના વૈરાગ્યને
 જોઈ તેના પૂર્વભવનો મિત્ર કે જે દેવ છે તે પ્રત્યક્ષ બની તેને કહેવા લાગ્યો-
 -મિત્ર સુધન ! તને પ્રતિબોધિત કરવા માટે જ મેં આ ત્રણો જેલ રચેલ છે.
 ઠીક થયું કે તમે પ્રતિબોધ પામ્યા. આ પ્રકારે કહેતાં તેણે તેના માટે

અનગારસ્ય=ન વિદ્યતેઽગારં = ગૃહં यस્ય સોઽનગારઃ=દ્રવ્યભાવગૃહ-
રહિતઃ, તત્ર દ્રવ્યાગારં-નિયતવાસસ્થાનમ્, ભાવાગારં કપાયમોહનીયં કર્મ, તસ્ય
સ્થિત્યાદિભૂયસ્ત્વે નાસ્તિ વિરતિસંભવસ્તસ્માદલ્પકપાયમોહનીયો ભાવતોઽનગાર-
સ્તસ્ય મિશ્નોઃ=હનનઘાતનાદિનવકોટિપરિશુદ્ધમિત્સાગ્રાહિણઃ વિનયમ્=વિશિષ્ટો
સાધુ કે ઉપકરણરૂપ સદોરક સુખવસ્ત્રિકા રજોદ્ધરણ ઇવં પાત્ર આદિ
સમર્પિત કિયે । ઇસ પ્રકાર સંયોગ કા કટુક ફલજાનકર સુધનકે સાથ
સુનન્દ 'ભી પ્રવ્રજિત હો ગયા ।

અવ 'અણગારસ્સ મિક્કલુણો' કા અર્થ કહતે હૈં-અનગાર શબ્દ
કા અર્થ ઘર કા પરિત્યાગ કરના હૈં । દ્રવ્ય ઓર ભાવકે ભેદસે અગાર
કે દો ભેદ હૈં । નિયત જો નિવાસ કા સ્થાન હૈં-વહ દ્રવ્ય-અગાર હૈં ।
કપાય-મોહનીય કર્મ ભાવ-અગાર હૈં । ઇસકી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આદિ મેં
જીવ કો વિરતિકા લાભ નહોં હોતા હૈં । વિરતિ કા લાભ હોને કે લિયે
ઇસકી સ્થિતિ આદિ અલ્પ અપેક્ષિત હોતી હૈં, ઇસલિયે અલ્પકપાય-
મોહનીયવાલા ભાવાનગારરૂપ સે વિવક્ષિત હુઆ હૈં । અવ 'મિક્કુ'
શબ્દ કા અર્થ કહતે હૈં-મિક્કુ વહી હો સકતા હૈં જો હનન ઘાતન આદિ
ક્રિયાઓં કા નવકોટિ સે પરિત્યાગી હોતા હૈં, અર્થાત્ હનના, હનવાના,
ઉસકા અનુમોદન કરના, પકાના, પકવાના, ઉસકા અનુમોદન કરના,
ઘરીદના, ઘરીદવાના, ઉસકા અનુમોદન કરના, ઇન નવકોટિ દોષોંસે

સાધુનાં ઉપકરણરૂપ દોરાસાથેમુખવસ્ત્રિકા, રજોદ્ધરણ અને પાત્રો આદિ
સમર્પિત કર્યાં. આ પ્રકારે સંયોગનાં કડવાં ફળને બાણીને સુધનની સાથેસાથ
સુનંદ પણ પ્રવ્રજ્યા અંગીકાર કરી.

હવે "અણગારસ્સ મિક્કલુણો" નો અર્થ કહે છે—અનગાર શબ્દનો
અર્થ ઘરનો પરિત્યાગ કરવો. તે દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદથી અગારના બે ભેદ છે.
નિયત જે નિવાસનું સ્થાન છે તે દ્રવ્ય-અગાર છે. કપાય મોહનીય
કર્મ ભાવ-અગાર છે. તેની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આદિમાં જીવને વિરતિનો લાભ થતો
નથી. વિરતિનો લાભ થવા માટે એની સ્થિતિ આદિ અલ્પ અપેક્ષિત થાય
છે, આ માટે અલ્પકપાયમોહનીયવાળા ભાવાનગારરૂપથી વિવક્ષિત થયેલ છે.
હવે "મિક્કુ" શબ્દનો અર્થ કહે છે—મિક્કુ એજ થઈ શકે છે જે હનન ઘાતન
આદિ ક્રિયાઓનો નવકોટીથી પરિત્યાગ કરે છે. અર્થાત્ હણવું, હણાવવું અને તેનું
અનુમોદન કરવું. પકાવવું, પીબથી તૈયાર કરાવવું, તેનું અનુમોદન કરવું,
ખરીદવું, ખરીદાવવું, અને તેનું અનુમોદન કરવું, આ નવકોટી દોષોથી રહિત

નયો નીતિર્વિનયઃ=સાધુસમાદતઃ સમાચારસ્તમ્, યદ્વા-વિનયતિ=નાશયતિ સકલ-
 વલેશજનકમણ્વિધં કર્મ સ વિનયસ્તમ્, ગુરું પ્રતિ નીચૈર્વૃત્તિલક્ષણા નમ્રતા દ્રવ્યતો
 વિનયઃ, સાધ્વાચારં પ્રતિ મવળત્વં ભાવતો વિનયસ્તમિત્યર્થઃ, પ્રાદુષ્કરિષ્યામિ=
 પ્રકટયિષ્યામિ । કેન પ્રકારેણ પ્રાદુષ્કરિષ્યામીત્યાકાઙ્ક્ષાયમાહ-‘આણુપુન્નિ’
 ઇતિ । આણુપૂર્વોમિતિ, અત્ર-સૌત્રત્વાત્ તૃતીયાર્થે દ્વિતીયા, આણુપૂર્વ્યા=ક્રમેણ
 શાસ્ત્રોક્તપરિપાટયેત્યર્થઃ, હે શિષ્યાઃ ! મે=મમ મત્સકાશાદિત્યર્થઃ, યદ્વા-‘મે’ ઇતિ
 વિમત્તયન્તમતિરુપકમવ્યયમ્ મે=મત્તઃ, શૃણુત=યુવમાકર્ણયત શ્રવણં પ્રતિ સાવધાના
 ભવતેત્યર્થઃ । સ્વશિષ્યામિમુલીકરણાર્થમિદમ્ ॥ ૧ ॥

‘વિનયં પ્રાદુષ્કરિષ્યામી’ત્યુક્તં, તત્ર વિનીતલક્ષણે વિજ્ઞાતે સતિ વિનય-
 સ્વરૂપં વિદિતં સ્યાદિતિ વિનીતલક્ષણમાહ—

રહિત ભિક્ષા કા ગ્રહણ કરનેવાલા ભિક્ષુ કહા ગયા હૈ । વિનય કા અર્થ
 હૈ-વિશિષ્ટ નય, ઇસલિયે યહાં ‘વિનય’ શબ્દ સે સાધુઓંકા આચાર
 સમજના ચાહિયે । અથવા-જો અષ્ટવિધ કર્મોંકા નાશ કરે સો ‘વિનય’
 હૈ । વહ વિનય દ્રવ્ય-વિનય ઓર ભાવ-વિનય કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા
 હૈ । ગુરુ કે પ્રતિ, તથા પર્યાયજ્યેષ્ઠોંકે પ્રતિ નમ્ર હોના, તથા ઉનકી સેવા
 કરના યહ દ્રવ્ય-વિનય હૈ । સાધ્વાચાર મેં તત્પર રહના યહ ભાવ-વિનય
 હૈ । ઉસ વિનય કો મેં શાસ્ત્રોક્ત પદ્ધતિ કે અનુસાર પ્રકટ કરૂંગા,
 અતઃ હે જંબૂ ! તુમ સબ મુદ્ધ સે ઇસ વાત કો અચ્છીતરહ સુનો ॥ ૧ ॥

વિનીત કે લક્ષણ કા જ્યતક જ્ઞાન ન હો જાય તબ તક વિનય કા
 સ્વરૂપ જાના નહીં જા સકતા હૈ, ઇસલિયે સૂત્રકાર વિનીત કા લક્ષણ
 કહતે હૈ—‘આણાણિદેસકરે’ ઇત્યાદિ ।

ભિક્ષાને પ્રહણ કરવાવાળા ‘ભિક્ષુ’ કહેવાય છે. વિનયનો અર્થ છે-વિશિષ્ટ નય,
 આ માટે અહિં ‘વિનય’ શબ્દથી સાધુઓનો આચાર સમજવો બોધાયે. અથવા-
 જે અષ્ટવિધ કર્મોનો નાશ કરે તે ‘વિનય’ છે. તે વિનય દ્રવ્ય-વિનય અને ભાવ
 -વિનયના ભેદથી બે પ્રકારે છે. ગુરૂના પ્રતિ તથા પર્યાયથી ગડાઓ પ્રતિ નમ્ર
 થવું, તથા તેની સેવા કરવી તે દ્રવ્ય વિનય છે. સાધુના આચારમાં તત્પર રહેવું
 એ ભાવ-વિનય છે. તે વિનયને હું શાસ્ત્રોક્ત પદ્ધતિ અનુસાર પ્રગટ કરીશ,
 માટે હે જંબૂ ! તમે મારાથી આ સઘળી વાતને સારી રીતે સાંભળો (૧).

વિનીતના લક્ષણનું ન્યાં સુધી જ્ઞાન ન થાય ત્યાં સુધી વિનયનું સ્વરૂપ જાણી
 શકાતું નથી. આ માટે સૂત્રકાર વિનીતનાં લક્ષણ કહે છે.—‘આણાણિદેસકરે’. ઇત્યાદિ.

मूलम्—आणाणिद्वेसकरे, गुरुणमुववायकारण ।

इंगियागारसंपण्णे, सँ विणीए त्तिं वुच्चई ॥ २ ॥

छाया—

आज्ञानिर्देशकरः गुरुणापुपपातकारकः ।

इङ्गिताकारसम्पन्नः स विनीत इत्युच्यते ॥ २ ॥

टीका—

‘आणाणिद्वेसकरे’ इत्यादि । आज्ञानिर्देशकरः=आज्ञा=विधिरूपं प्रतिपेधरूपं वा गुरुवचनं, यथा—‘इदं कुरु’ ‘इदं मा कुरु’ इति, तस्या निर्देशः—भवद्वचनानुसारेण करिष्यामीति कथनं, तस्य करः=कर्ता, यद्वा—आज्ञायाः=तीर्थ-करवाण्या निर्देशः=उत्सर्गापवादकथनं, तस्य कारकः, तथा-गुरुणाम्=आचार्यादीनाम्, उपपातकारकः=उपपातः=समीपेऽवस्थानं, तस्य कारकः, आचार्यादिसंनिहितस्थान-वर्ती, न तु तन्नियोगवचनभयाद् दूरावस्थापीत्यर्थः, तथा-इङ्गिताकारसम्पन्नः, इङ्गितं=निपुणमतिगम्यं स्वाभिप्रायसूचकमीपद्भ्रूचालनादिकम्, आकारः=स्थूल-मतिगम्यः प्रस्थानादिसूचको दिगवलोकनादिः, ताभ्यां संपन्नः=युक्तः, गुरुमनो-वृत्तिज्ञानवानित्यर्थः, एवंभूतो यः शिष्यः सः विनीतः=विनयवान्, इत्युच्यते तीर्थकरगणधरादिभिरिति शेषः ।

अन्वयार्थ—(गुरुणं-गुरुणां) आचार्य आदिकी (आणाणिद्वेसकरे-आज्ञानिर्देशकरः) आज्ञा को मानने वाला (उववायकारण-उपपातकारकः) उनके निकट सदा रहने वाला (इंगियागारसंपण्णे-इंगिताकारसंपन्नः) इंगित-सूक्ष्म बुद्धि वालों से जानने योग्य गुरु आदि की भ्रूचालन आदि चेष्टा । आकार-स्थूल बुद्धि वालों से भी समझने योग्य गुरु आदि की गमनादिसूचक दिशाका अवलोकनादि चेष्टा । गुरु आदि की इन दोनों चेष्टाओं को अच्छी तरह जानने वाला जो शिष्य होता है (से विणीए

अन्वयार्थ—(गुरुणं-गुरुणां) आचार्य वगैरेणी (आणाणिद्वेसकरे-आज्ञा-निर्देशकरः) आज्ञाने मानवावाणा (उववायकारण-उपपातकारकः) ओभनी पास सदा रहेवावाणा (इंगियागारसंपण्णे-इंगिताकारसंपन्नः) इंगित-सूक्ष्म बुद्धिवाणाथी वलुवा योग्य शुद्धी भ्रूचालन-(आंभनो धशारे) आदिनी चेष्टा, आकार-स्थूल बुद्धिवाणाथी पलुसभज्जवा योग्य शुद्ध आदिनी गमनादिसूचक दिशानुं अवलोकन आदि चेष्टा, शुद्ध आदिनी आ भन्ने चेष्टाओने सारी रीते वलुवावाणा

ત્તિ બુચ્છ-સઃ વિનીત ઇતિ ઉચ્યતે) વહ તીર્થંકર ગણધર આદિ કે દ્વારા વિનીત કહા ગયા હૈ ॥ ૨ ॥

ભાવાર્થ—“આજ્ઞાનિર્દેશકરઃ” “યહ કરો, યહ ન કરો” ઇસ પ્રકાર વિધિરૂપ ઓર નિષેધરૂપ જો ગુરુ કે વચન હૈં વે ‘આજ્ઞા’ શબ્દ સે ગ્રહણ કિયે ગયે હૈં । “આપ કે વચન કે અનુસાર હી પ્રવૃત્તિ કરને કા ભાવ હૈ, અન્યથા નહીં,” ઇસ પ્રકાર શિષ્ય કા કથન નિર્દેશ હૈ । ઇસ નિર્દેશ કા અચ્છી તરહ સે પાલન કરને ચાલા આજ્ઞાનિર્દેશકર હૈ । અથવા—આજ્ઞા-તીર્થંકર પ્રભુ કી વાણી કેદ્વારા જો ઉત્સર્ગ ંવં અપવાદ માર્ગ કા નિર્દેશ અર્થાત્ વિધાન કિયા ગયા હૈં ઉસકે અનુસાર કરને ચાલા આજ્ઞાનિર્દેશકર કહા જાતા હૈ । ઉપપાત શબ્દ કા અર્થ હૈ—સમીપ બૈઠના । શિષ્ય કા કર્તવ્ય હૈ કિ વહ સદા અપને ગુરુ કે સમીપ બૈઠે । ઉનકી આજ્ઞા કે પાલન કરને કે ભય સે ઉનસે દૂર ન બૈઠે । ગુરુ કા અભિપ્રાય પરખના યહ સાધારણ વાત નહીં હૈ । યહ વાત તબ હી સીખી જા સકતી હૈ કિ જવ શિષ્ય ઉન કે પાસ મૈં બૈઠે, અન્યથા નહીં । વિનીત શિષ્ય ગુરુ કી સેવા કરને સે આત્મકલ્યાણ કરતા હૈ, ।

જે શિષ્ય હોય છે, (સે વિળીન-ત્તિ બુચ્છ-સઃ વિનીત ઇતિ ઉચ્યતે) તે તીર્થંકર ગણધર આદિ દ્વારા વિનીત કહેવાયેલ છે (૨).

ભાવાર્થ—“આજ્ઞાનિર્દેશકરઃ” “આ કરો અને આ ન કરો.” આ પ્રકારે વિધિરૂપ અને નિષેધરૂપ જે ગુરૂનાં વચન છે તે ‘આજ્ઞા’ શબ્દથી ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે. “આપના વચન અનુસાર જ પ્રવૃત્તિ કરવાના ભાવ છે ખીજ નથી” આ પ્રકારનું શિષ્યનું કથન નિર્દેશ છે. નિર્દેશનું સારી રીતે પાલન કરવાવાળા આજ્ઞાનિર્દેશકર છે. અથવા—આજ્ઞા-તીર્થંકર પ્રભુની વાણીદ્વારા જે ઉત્સર્ગ અને અપવાદ માર્ગનો નિર્દેશ અર્થાત્ વિધાન કરવામાં આવેલ છે તે અનુસાર કરવાવાળા આજ્ઞાનિર્દેશકર કહેવાય છે. ઉપપાત શબ્દનો અર્થ છે. સમીપ બેસવું. શિષ્યનું કર્તવ્ય છે કે તે સદા પોતાના ગુરૂની સમીપ બેસે. ગુરૂની આજ્ઞાનું પાલન કરવાના ભયથી તેનાથી દૂર ન બેસે. ગુરૂનો અભિપ્રાય બહુવેલે તે સાધારણ વાત નથી. એ વાત ત્યારે જ શીખી શકાય કે જ્યારે શિષ્ય તેની પાસે બેસે, એ શિષ્ય નહીં. વિનીત શિષ્ય ગુરૂની સેવા કરવાથી આત્મકલ્યાણ કરે છે.

अत्र गुणनिधिश्रमणस्य दृष्टान्तः—

तथाहि—धर्मसिंहाचार्यस्य गुणनिधिनामकः सुधीः शिष्यः प्रकृतिभद्रः प्रकृतिविनीतः प्रतिदिवसं गुरुनिकटवासी गुरुवचनानुकूलकार्यकारी गुरुमनोवृत्त्यनुसारी गुरुविचारश्रेणिसरणिचरणशीलः प्रकृतिसरलः सुशील आसीत्। यदा गुरुरागच्छति तदाऽऽसनादुत्थाय तस्मै सविनयमासनं प्रयच्छति, यदा गच्छति तदाऽऽसनमुपादाय तदुपवेशनस्थाने विस्तारयति, गुरोराज्ञा कदा क्रीडशी भविष्यतीत्येवं गतिक्षणं प्रतीक्षमाणस्तिष्ठति। यस्मिन् यस्मिन् ऋतौ यद् यद् गुरुप्रकृत्यनुकूलमशनादिकं, तत्तत् समानीय गुरवे समर्पयति। गुरुहिं जननीजनकाभ्यामप्यधिकः, तत्र कारणं-जन्मदाता जन्मनि जन्मनि भवति, मुक्तिदाता गुरुस्तु दुर्लभः,

इस पर गुणनिधिश्रमण का दृष्टान्त कहते हैं—

धर्मसिंह आचार्य का गुणनिधि नामका एक शिष्य था। यह सुबुद्धि एवं प्रकृतिभद्र था। विनीत था। गुरु महाराज के पास बैठना उनके वचन के अनुसार चलना, उनकी मनोवृत्ति के अनुकूल काम करना, इत्यादि समस्त सद्गुणों से युक्त था। बड़ा ही सुशील था। जब गुरु महाराज पधारते तब आसन से उठ कर वह उनके लिये विनयपूर्वक आसन देता, तथा जब गुरु महाराज वहाँ से उठ कर जाते तब वह आसन लेकर उनके पीछे २ चलता और जहाँ गुरु महाराज बैठना चाहते वहाँ आसन बिछा देता। गुरु महाराज की आज्ञा कब कैसी होगी, इसकी प्रतिक्षण प्रतीक्षा करता था। जिस २ ऋतु में जो जो आहार पानी आदि गुरुमहाराज के प्रकृति के अनुकूल होता उस उस ऋतु में वही वही पदार्थ लाकर गुरु महाराज को अर्पण करता। गुरु ने जो कुछ कहा वही

आ अंगे शुष्मनिधि श्रमणुं दृष्टांत कहे छे—

धर्मसिंह आचार्यने शुष्मनिधि नामनो अक शिष्य छेतो. ते सुबुद्धि-वाणो अने प्रकृतिभद्र छेतो. विनीत छेतो. शुद्ध महाराज पासे भेसबुं, तेमना वचन अनुसार आसबुं, तेमनी मनोवृत्ति अनुकूल काम करबुं छत्यादि समस्त सद्गुणोत्थी युक्त छेतो. धर्मो सुशील छेतो. न्यारे शुद्ध महाराज पधारे त्यारे आसनथी छीने ते तेमने भाटे विनयपूर्वक आसन आपते, तथा न्यारे शुद्ध महाराज त्यांथी छीने जता त्यारे ते आसन लधने तेमनी पाछण पाछण जतौ अने न्यां शुद्ध महाराज भेसवा धुंछे त्यां आसन पीछावी (पाधरी) छेतो. शुद्ध महाराजनी आज्ञा क्यारे केवी छशे, तेनी प्रतिक्षण प्रतीक्षा करतो छेतो. जे जे इतुभां जे जे आहार पाणी आदि शुद्ध महाराजनी प्रकृतिने अनुकूल छायते ते इतुभां ते ते पदार्थ लावीने शुद्ध महाराजने

ગુરુ વિના કાલત્રયેऽપિ જ્ઞાનં દુર્લભમ્, યથા સિદ્ધાઞ્જનં વિના ભૂતલાન્તર્ગતં નિધાનં નયનપથં નાવતરતિ, તથૈવ ગુરુમન્તરેણાત્મસ્વરૂપં ન પશ્યતિ । યથા દુઘ્ધાન્નવનીતં તદ્વિલોડનં વિના ન પ્રાપ્યતે, एवं ગુરુસેવનં વિના રત્નત્રયં નોપલભ્યતે । સ ગુણ-

કરના, યહ સમજ કર કિ ગુરુ મહારાજ કમી ભી અન્યથા પ્રવૃત્તિ નહીં કરા સકતે હૈં, અહિત મેં પ્રવર્તન કરાને કા અભિપ્રાય ઇનકે અન્તઃકરણ મેં કમી ભી જાગ્રત નહીં હો સકતા હૈ, ક્યોં કિ યે મેરે હિતકારી હૈં, હિસ અભિપ્રાય સે-હિસ દૃઢ આસ્થા સે-ચહ સદા ગુરુ કી આજ્ઞા કા આરાધન કિયા કરતા થા । સાથ મેં ઉસ્કા યહ પક્કા વિશ્વાસ થા કિ ગુરુમહારાજ માતા પિતા સે ભી અધિક ઉપકારી હોતે હૈં, ક્યોં કિ જન્મ દાતા તો હિસ જીવ કો પ્રત્યેક ભવ મેં પ્રાપ્ત હોતે રહતે હૈં, પરન્તુ મુક્તિદાતા ગુરુ તો વડે ભાગ્ય સે હી મિલતે હૈં, નિર્ધન કો નિધિકે સમાન આત્મા કો ઇનકા સમાગમ બહુત દુર્લભ હૈ । આત્મજ્ઞાનકી પ્રાપ્તિ ઇનસે હી હુઆ કરતી હૈ । ગુરુ કે વિના તો કાલત્રય મેં ભી સમ્યગ્જ્ઞાન કા લાભ નહીં હો સકતા હૈ. યે તો સિદ્ધ-અંજન સમાન હૈં-જિસ પ્રકાર સિદ્ધ-અંજન આંત્રોં મેં આંજને કે પ્રભાવ સે જીવોં કી ભૂમિગત નિધાન કો લક્ષિત કરનેવાલી દૃષ્ટિ ખુલ જાતી હૈ ઉસી પ્રકાર ગુરુ કી કૃપા સે આત્મજ્ઞાન કા અનુભવ જીવકો હોને લગતા હૈ । દુઘ્ધ કે વિલોડન કિયે વિના જૈસે મક્ખન કા

અર્પણ કરતો. ગુરુએ જે કંઈ કહ્યું એજ કરવું, એવું સમજીને કે ગુરુ મહારાજ કદી પણ અન્યથા પ્રવૃત્તિ ન જ કરાવે. અહિતમાં પ્રવર્તન કરાવવાનો અભિપ્રાય તેમના અંતઃકરણમાં કોઈ વખત પણ બંધત થાય જ નહીં, કેમકે તેઓ મારા હિતકારી છે. આ અભિપ્રાયથી-આવી દૃઢ આસ્થાથી-તે સદા ગુરુની આજ્ઞાનું આરાધન કર્યા કરતો. સાથેસાથ તેને એ પાકો વિશ્વાસ હતો કે ગુરુ મહારાજ માતા પિતાથી પણ અધિક ઉપકારી હોય છે. કેમકે જન્મદાતા તો આ જીવને પ્રત્યેક ભવમાં પ્રાપ્ત થતા જ રહે છે. પરંતુ મુક્તિદાતા ગુરુ તો સારા સદ્ભાગ્યથી જ મળે છે. નિર્ધનને નિધિ સમાન તેવી રીતે આત્માને ગુરુનો સમાગમ ઘણો જ દુર્લભ છે. આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ તેમનાથી જ થાય છે. ગુરુ વિના તો કાલત્રયમાં પણ સમ્યગ્જ્ઞાનનો લાભ થઈ શકતો નથી. એઓ તો સિદ્ધ-અંજન સમાન છે. જે પ્રકારે સિદ્ધ-અંજન આંખોમાં આંજવાના પ્રભાવથી જીવોની ભૂમિગત નિધાનને લક્ષિત કરવાપણી દૃષ્ટિ ખુલી જાય છે એવી રીતે ગુરુની કૃપાથી આત્મજ્ઞાનનો અનુભવ જીવને થવા લાગે છે. ઇધને વલોડ્યા શીવાય જેમ માળખુનું મળવું અસંભવ છે તેમ

નિધિર્ગુરુસ્તુતિં કરોતિ—હે ગુરો ! ભવાન્ ચારિદ્ર્યં કરુણારસદૃષ્ટ્યામામકીનં ચિત્ત-
ચાતકં પ્રમોદયતિ, શમદમાદિગુણોદ્યાનં દરિતીકરોતિ । હે કરુણાસાગર ! ભવ-
ત્કરુણાં વિના સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિર્ન ભવતિ, સમ્યક્ત્વં વિના તત્ત્વાતત્ત્વવિવેકરૂપાઽમૃત-
ભાવના ન જાયતે, અમૃતભાવનાં વિના વિશુદ્ધધ્યાનં ન ભવતિ । વિશુદ્ધધ્યાનં વિના
ક્ષપકશ્રેણિર્ન પ્રાદુર્ભવતિ । ક્ષપકશ્રેણિં વિના શુક્લધ્યાનસ્ય દ્વિતીયપાદઃ પ્રાપ્તો ન
ભવતિ । શુક્લધ્યાનસ્ય દ્વિતીયપાદં વિના કેવલજ્ઞાનં ન સંભવતિ । કેવલજ્ઞાન-

મિલના અસંભવ હૈં उसी प्रकार गुरुकी सेवा किये बिना भी रत्नत्रयकी
प्राप्ति होना महादुर्लभ है, धन्य है, गुरुमहाराज !। गुणनिधि ने इस प्रकार
मन में विचार कर गुरु महाराज की स्तुति की, जो इस प्रकार है—
हेगुरुमहाराज ! आप मेघ की तरह मेरे चित्तरूपी चातक को करुणारस
के वर्षण से प्रमुदित करनेवाले हैं । शम दम आदि गुणस्वरूप उद्यान
को हरा भरा बनाने वाले हैं । हे करुणासागर ! जबतक आपकी करुणा-
रसाद्र दृष्टि जीवों पर नहीं पड़ती, तबतक उन्हें सम्यक्त्व का लाभ नहीं
होता है । सम्यक्त्व प्राप्त किये बिना जीव कभी भी तत्त्वातत्त्वविवेकरूप
अमृत से भरी हुई भावना को अपने में नहीं भर सकता । अमृतभा-
वना भरे बिना विशुद्ध ध्यान कभी भी नहीं जग सकता । विशुद्ध
ध्यान की जागृति बिना जीव को क्षपकश्रेणिकी प्राप्ति नहीं हो सकती,
क्षपकश्रेणिकी प्राप्ति हुए बिना शुक्लध्यान का द्वितीयपाद (दूसरा

શુદ્ધી સેવા કર્યા ત્રિવાય રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ થવી મહાદુર્લભ છે. ધન્ય છે
શુદ્ધ મહારાજ !. શુદ્ધનિધિએ આ પ્રકારનો મનમાં વિચાર કરી શુદ્ધમહારાજની
સ્તુતિ કરી, જે આ પ્રકારની છે.—હે શુદ્ધમહારાજ આપ મેઘની માફક
મારા ચિત્તરૂપી ચાતકને કરુણારસના વર્ષણથી પ્રમુદિત કરવાવાળા છે. શમ
દમ આદિ ગુણસ્વરૂપ ઉદ્યાનને ફાલતો ફૂલતો બનાવવાવાળા છે, હે કરુણાસાગર !
ત્યાં સુધી આપની કરુણા રસાદ્ર (દયાથી ભીની) દૃષ્ટિ જીવો પર નથી પડતી
ત્યાં સુધી તેને સમ્યક્ત્વનો લાભ થતો નથી. સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કર્યા વગર
જીવ ક્યારેય પણ તત્ત્વાતત્ત્વવિવેકરૂપ અમૃતથી ભરેલી ભાવનાને પોતાનામાં
ભરી શકતો નથી. અમૃત ભાવના ભર્યા વગર વિશુદ્ધ ધ્યાન કદી પણ બ્રહ્મત
થતું નથી. વિશુદ્ધધ્યાનની બ્રહ્મતિ વિના જીવને ક્ષપકશ્રેણીની પ્રાપ્તિ થતી
નથી. ક્ષપકશ્રેણીની પ્રાપ્તિ થયા વિના શુક્લધ્યાનનો બીજો પાયો પ્રાપ્ત થતો

પ્રાપ્તિં વિના શૈલેશ્યવસ્થા ન જાયતે । તાં વિના સકલકર્મક્ષયો ન ભવતિ । સકલ-
કર્મક્ષયં વિના મુક્તિર્ન સંભવતિ । મુક્તિપ્રાપ્તિં વિનાઽયમાત્માઽમરપદં ન લભતે ।
અમરપદપ્રાપ્તિં વિનાઽઽત્મનઃ સિદ્ધાવસ્થા ન જાયતે, અતો ભવાનેવ સકલકલ્યાણ-
કારણમિતિ પ્રતિક્ષણં ભવચરણસમારાધનમેવ મમ સંયમારાધનમ્ । એવં ગુરુમારા-
ધયન્ ગુણનિધિઃ સંયમયાત્રાં નિર્વહન્ સ્વાત્મકલ્યાણમચિરેણ સાધિતવાન્ । એવ
મન્યેનાપિ શિષ્યેણ વિનયપરેણ ભવિતવ્યમ્ ॥ ૨ ॥

અવિનીતત્વવર્જનેન વિનીતો ભવતીત્યતો વિનીતવિપરીતમવિનીત-
સ્વરૂપમાહ—

પાયા) પ્રાપ્ત નહીં હો સકતા । શુદ્ધધ્યાન કે દૂસરે પાયાે કી પ્રાપ્તિ વિના
કેવલજ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ નહીં હો સકતી । કેવલજ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ વિના શૈલેશી
અવસ્થા પ્રાપ્ત નહીં હો સકતી હૈ । શૈલેશી અવસ્થા કી પ્રાપ્તિ વિના સકલ
કર્મોંકા ક્ષય નહીં હો સકતા હૈ ઓર સકલ કર્મોંકે ક્ષય વિના મુક્તિ
કી પ્રાપ્તિ નહીં હો સકતી, ઓર મુક્તિકી પ્રાપ્તિ વિના અમરપદ નહીં
મિલ સકતા । અમર પદ પાયાે વિના આત્મા સિદ્ધાવસ્થાસમ્પન્ન નહીં
બન સકતા । ઇસ લિયે હે નાથ ! આપ હી સકલ કલ્યાણ કે કારણ
હૈ, અતઃ પ્રતિક્ષણ આપકે ચરણોંકા આરાધન હી મેરા સંયમારાધન હૈ ।
ઇસ પ્રકાર અપને ગુરુકી આરાધના કરતે હુણ ગુણનિધિ ને તપ સંયમ
કી આરાધના કી, ઓર થોડે હી કાલ મેં આત્મકલ્યાણ કિયા । ઇસી
તરહ અન્ય શિષ્યોંકો ભી અપને ગુરુકે પ્રતિ વિનયશીલ રહના ચાહિયે ॥ ૨ ॥

નથી. શુદ્ધધ્યાનના પીઞ પાયાની પ્રાપ્તિ વિના કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી
નથી. કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત થતી નથી. શૈલેશી
અવસ્થાની પ્રાપ્તિ વિના સકલ કર્મોંના ક્ષય થતો નથી અને સકલ કર્મોંના
ક્ષય વિના મુક્તિની પ્રાપ્તિ થતી નથી. અને મુક્તિની પ્રાપ્તિ વિના અમરપદ
મળી શકતું નથી. અમરપદ મેળવ્યા વગર આત્મા સિદ્ધાવસ્થાસંપન્ન
બની શકતો નથી માટે હે નાથ ! આપજ સકલ કલ્યાણના કારણ છે. એટલે
પ્રતિક્ષણ આપના ચરણોંનું આરાધનજ માફ સંયમ આરાધન છે. આ પ્રકારથી
પોતાના ગુરુની આરાધના કરતાં કરતાં ગુણનિધિએ તપ સંયમની આરાધના
કરી અને થોડાજ કાળમાં આત્મકલ્યાણ કર્યું. આવી રીતે અન્ય શિષ્યોંએ
પણ પોતાના ગુરુ પ્રત્યે વિનયશીલ રહેવું બોધ્યું. ॥૨॥

આળાઽણિદેસકરે, ગુરુણમણુવવાયકારણ ।

પડિંणीए असंबुद्धे, अविणीए—त्तिं वुच्चइ ॥ ૩ ॥

છાયા—

આજ્ઞાઽનિર્દેશકરો ગુરુણામનુપપાતકારકઃ ।

પ્રત્યનીકોઽસંબુદ્ધઃ અવિનીત ઇત્યુચ્યતે ॥ ૩ ॥

ટીકા—

‘આળાઽણિદેસકરે’ ઇત્યાદિ । આજ્ઞાઽનિર્દેશકરઃ=આજ્ઞાયા ગુરુવચન-
સ્થાનિર્દેશકરઃ—અનાદરકારકઃ, તથા ગુરુણામ્=આચાર્યાદીનામ્, અનુપપાતકારકઃ=
સમીપાનવસ્થાયી, ગુરુણાં સંનિધૌ તિષ્ઠામિ चेद् ગુરવો માં સ્વકાર્યાર્થમાજ્ઞાપયિष्य-
ન્तीति વિજ્ઞાય દૂરે તિષ્ઠતીત્યર્થઃ । તથા—પ્રત્યનીકઃ=પ્રતિકૂલઃ, ગુરુદોપાન્વેષણપર
ઇત્યર્થઃ । તથા—અસમ્બુદ્ધઃ જીવાજીવાદિતત્ત્વાનભિજ્ઞઃ, એવંભૂતો યઃ શિષ્યઃ સ
સ્વસ્વવિનીત ઇત્યુચ્યતે ।

શિષ્ય મેં વિનીતતા, અવિનીતતા કે પરિત્યાગ સે હી આતી હૈ
ઇસલિયે વિનીત સે વિપરીત અવિનીત કા સ્વરૂપ સૂત્રકાર કહતે હૈ—
‘આળાઽણિદેસકરે’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(ગુરુણ આળાઽણિદેસકરે—ગુરુણાં આજ્ઞાઽનિર્દેશકરઃ) ગુરુ
કી આજ્ઞા કા અનાદર કરને વાલા, (અણુવવાયકારણ) અનેક સમીપ
નહીં થૈઠને વાલા (પડિંणीए) અનેક સદા પ્રતિકૂલ વર્તાવ કરનેવાલા
(અસંબુદ્ધે) જીવ એવં અજીવ આદિ કે સ્વરૂપ કો નહીં જાનનેવાલા એસા
શિષ્ય (અવિનીત વુચ્છइ—અવિનીતઃ—ઉચ્યતે) અવિનીત કહા જાતા હૈ ।

ભાવાર્થ—ઇસ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર ને વિનીત સે વિપરીત અવિનીત
કા સ્વરૂપ પ્રદર્શિત કિયા હૈ । યદ્યપિ યહ વાત અર્થોપપત્તિ સે સ્વયં સિદ્ધ

શિષ્યમાં વિનીતતા અવિનીતતાના પરિત્યાગથી જ આવે છે. આ માટે
વિનીતથી વિપરીત અવિનીતનું સ્વરૂપ સૂત્રકાર કહે છે—‘આળાઽણિદેસકરે.’ ઇત્યાદિ
અન્વયાર્થ—(ગુરુણ આળાઽણિદેસકરે—ગુરુણાં આજ્ઞાઽનિર્દેશકરઃ) ગુરુની આજ્ઞાને
અનાદર કરવાવાળા (અણુવવાયકારણ) એમની સાથે જ એસવાવાળા (પડિંणीए)
એમનાથી સદા પ્રતિકૂળ વર્તાવ કરવાવાળા (અસંબુદ્ધે) એવ અને અણુવ આદિના
સ્વરૂપને નહીં બાણુવાવાળા એવા શિષ્ય (અવિનીત—વુચ્છइ—અવિનીતઃ ઉચ્યતે)
અવિનીત કહેવાય છે.

ભાવાર્થ—આ ગાથાદ્વારા સૂત્રકારે વિનીતથી વિપરીત અવિનીતનું સ્વરૂપ
પ્રદર્શિત કરેલ છે. એકે આ વાત અર્થોપપત્તિથી સ્વયંસિદ્ધ થઈ જતી હતી

પ્રાપ્તિં વિના શૈલેશ્યવસ્થા ન જાયતે । તાં વિના સકલકર્મક્ષયો ન ભવતિ । સકલ-
કર્મક્ષયં વિના મુક્તિર્ન સંભવતિ । મુક્તિપ્રાપ્તિં વિનાઽયમાત્માઽમરપદં ન લભતે ।
અમરપદપ્રાપ્તિં વિનાઽઽત્મનઃ સિદ્ધાવસ્થા ન જાયતે, અતો ભવાનેવ સકલકલ્યાણ-
કારણમિતિ પ્રતિક્ષણં ભવચરણસમારાધનમેવ મમ સંયમારાધનમ્ । एवं गुरुमारा-
धयन् गुणनिधिः संयमयात्रां निर्वहन् स्वात्मकल्याणमचिरेण साधितवान् । एव
मन्येनापि शिष्येण विनयपरेण भवितव्यम् ॥ २ ॥

અવિનીતત્ત્વવર્જનેન વિનીતો ભવતીત્યતો વિનીતવિપરીતમવિનીત-
સ્વરૂપમાહ—

પાયા) પ્રાપ્ત નહીં હો સકતા । શુદ્ધધ્યાન કે દૂસરે પાયે કી પ્રાપ્તિ વિના
કેવલજ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ નહીં હો સકતી । કેવલજ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ વિના શૈલેશી
અવસ્થા પ્રાપ્ત નહીં હો સકતી હૈ । શૈલેશી અવસ્થા કી પ્રાપ્તિ વિના સકલ
કર્મોંકા ક્ષય નહીં હો સકતા હૈ ઓર સકલ કર્મોંકે ક્ષય વિના મુક્તિ
કી પ્રાપ્તિ નહીં હો સકતી, ઓર મુક્તિકી પ્રાપ્તિ વિના અમરપદ નહીં
મિલ સકતા । અમર પદ પાયે વિના આત્મા સિદ્ધાવસ્થાસમ્પન્ન નહીં
યન સકતા । હસ લિયે હે નાથ ! આપ હી સકલ કલ્યાણ કે કારણ
હૈ, અતઃ પ્રતિક્ષણ આપકે ચરણોંકા આરાધન હી મેરા સંયમારાધન હૈ ।
હસ પ્રકાર અપને ગુરુકી આરાધના કરતે હુઐ ગુણનિધિ ને તપ સંયમ
કી આરાધના કી, ઓર થોડે હી કાલ મેં આત્મકલ્યાણ કિયા । હસી
તરહ અન્ય શિષ્યોંકો ભી અપને ગુરુકે પ્રતિ વિનયશીલ રહના ચાહિયે ॥ ૨ ॥

નથી. શુદ્ધધ્યાનના ખીજ પાયાની પ્રાપ્તિ વિના કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી
નથી. કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત થતી નથી. શૈલેશી
અવસ્થાની પ્રાપ્તિ વિના સકલ કર્મોંના ક્ષય થતો નથી અને સકલ કર્મોંના
ક્ષય વિના મુક્તિની પ્રાપ્તિ થતી નથી. અને મુક્તિની પ્રાપ્તિ વિના અમરપદ
મળી શકતું નથી. અમરપદ મેળવ્યા વગર આત્મા સિદ્ધાવસ્થાસંપન્ન
બની શકતો નથી માટે હે નાથ ! આપજ સકલ કલ્યાણના કારણ છે. એટલે
પ્રતિક્ષણ આપના ચરણોંનું આરાધનજ માફ સંયમ આરાધન છે. આ પ્રકારથી
પોતાના ગુરૂની આરાધના કરતાં કરતાં ગુણનિધિએ તપ સંયમની આરાધના
કરી અને થોડાજ કાળમાં આત્મકલ્યાણ કર્યું. આવી રીતે અન્ય શિષ્યોંએ
પણ પોતાના ગુરૂ પ્રત્યે વિનયશીલ રહેવું જોઈએ. ॥૨॥

આળાઽણિદેસકરે, ગુરુણમણુવવાયકારણ ।

પડિણીણ અસંબુદ્ધે, અવિણીણ-તિં વુચ્ચઈ ॥ ૩ ॥

છાયા—

આજ્ઞાઽનિર્દેશકરો ગુરુણામનુપપાતકારકઃ ।

પ્રત્યનીકોઽસંબુદ્ધઃ અવિનીત ઇત્યુચ્યતે ॥ ૩ ॥

ટીકા—

‘આળાઽણિદેસકરે’ ઇત્યાદિ । આજ્ઞાઽનિર્દેશકરઃ=આજ્ઞાયા ગુરુવચન-
સ્યાનિર્દેશકરઃ—અનાદરકારકઃ, તથા ગુરુણામ્=આચાર્યાદીનામ્, અનુપપાતકારકઃ=
સમીપાનવસ્થાયી, ગુરુણાં સંનિર્થો તિષ્ઠામિ चेद् ગુરવો માં સ્વકાર્યાર્થમાજ્ઞાપયિष्य-
ન્तीति વિज्ञાય દૂરે તિષ્ઠતીત્યર્થઃ । તથા—પ્રત્યનીકઃ=પ્રતિકૂલઃ, ગુરુદોષાન્વેષણપર
ઇત્યર્થઃ । તથા—અસમ્બુદ્ધઃ જીવાજીવાદિતત્ત્વાનભિન્નઃ, એવંભૂતો યઃ શિષ્યઃ સ
સ્વસ્ત્રવિનીત ઇત્યુચ્યતે ।

શિષ્ય મેં વિનીતતા, અવિનીતતા કે પરિત્યાગ સે હી આતી હૈ
હસલિયે વિનીત સે વિપરીત અવિનીત કા સ્વરૂપ સૂત્રકાર કહતે હૈ—
‘આળાઽણિદેસકરે’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(ગુરુણ આળાઽણિદેસકરે—ગુરુણાં આજ્ઞાઽનિર્દેશકરઃ) ગુરુ
કો આજ્ઞા કા અનાદર કરને વાલા, (અણુવવાયકારણ) અનેક સમીપ
નહીં ઘેઠને વાલા (પડિણીણ) અનેક સદા પ્રતિકૂલ વર્તાવ કરનેવાલા
(અસંબુદ્ધે) જીવ એવં અજીવ આદિ કે સ્વરૂપ કો નહીં જાનનેવાલા એસા
શિષ્ય (અવિણીણ વુચ્ચઈ—અવિનીતઃ—ઉચ્યતે) અવિનીત કહા જાતા હૈ ।

ભાવાર્થ—હસ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર ને વિનીત સે વિપરીત અવિનીત
કા સ્વરૂપ પ્રદર્શિત કિયા હૈ । યદ્યપિ યહ વાત અર્થોપત્તિ સે સ્વયં સિદ્ધ

શિષ્યમાં વિનીતતા અવિનીતતાના પરિત્યાગથી જ આવે છે. આ માટે
વિનીતથી વિપરીત અવિનીતનું સ્વરૂપ સૂત્રકાર કહે છે—‘આળાઽણિદેસકરે’ ઇત્યાદિ
અ-વયાર્થ—(ગુરુણ આળાઽણિદેસકરે—ગુરુણાં આજ્ઞાઽનિર્દેશકરઃ) ગુરુની આજ્ઞાનો
અનાદર કરવાવાળા (અણુવવાયકારણ) એમની સાથે ન બેસવાવાળા (પડિણીણ)
એમનાથી સદા પ્રતિકૂળ વર્તાવ કરવાવાળા (અસંબુદ્ધે) જીવ અને અજીવ આદિના
સ્વરૂપને નહીં જાણવાવાળા એવા શિષ્ય (અવિણીણ—વુચ્ચઈ—અવિનીતઃ ઉચ્યતે)
અવિનીત કહેવાય છે.

ભાવાર્થ—આ ગાથાદ્વારા સૂત્રકારે વિનીતથી વિપરીત અવિનીતનું સ્વરૂપ
પ્રદર્શિત કરેલ છે. જોકે આ વાત અર્થોપત્તિથી સ્વયંસિદ્ધ થઈ જતી હતી

પ્રાપ્તિં વિના શૈલેશ્યવસ્થા ન જાયતે । તાં વિના સકલકર્મક્ષયો ન ભવતિ । સકલ-
કર્મક્ષયં વિના મુક્તિર્ન સંભવતિ । મુક્તિપ્રાપ્તિં વિનાઽયમાત્માઽમરપદં ન લભતે ।
અમરપદપ્રાપ્તિં વિનાઽઽત્મનઃ સિદ્ધાવસ્થા ન જાયતે, અતો ભવાનેવ સકલકલ્યાણ-
કારણમિતિ પ્રતિક્ષણં ભવચરણસમારાધનમેવ મમ સંયમારાધનમ્ । એવં ગુરુમારા-
ધયન્ ગુણનિધિઃ સંયમયાત્રાં નિર્વહન્ સ્વાત્મકલ્યાણમચિરેણ સાધિતવાન્ । એવ
મન્યેનાપિ શિષ્યેણ વિનયપરેણ ભવિતવ્યમ્ ॥ ૨ ॥

અવિનીતતત્ત્વવર્જનેન વિનીતો ભવતીત્યતો વિનીતવિપરીતમવિનીત-
સ્વરૂપમાદ—

પાયા) પ્રાપ્ત નહીં હો સકતા । શુદ્ધધ્યાન કે દૂસરે પાયાે કી પ્રાપ્તિ વિના
કેવલજ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ નહીં હો સકતી । કેવલજ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ વિના શૈલેશી
અવસ્થા પ્રાપ્ત નહીં હો સકતી હૈ । શૈલેશી અવસ્થા કી પ્રાપ્તિ વિના સકલ
કર્મોંકા ક્ષય નહીં હો સકતા હૈ ઓર સકલ કર્મોંકે ક્ષય વિના મુક્તિ
કી પ્રાપ્તિ નહીં હો સકતી, ઓર મુક્તિકી પ્રાપ્તિ વિના અમરપદ નહીં
મિલ સકતા । અમર પદ પાયાે વિના આત્મા સિદ્ધાવસ્થાસમ્પન્ન નહીં
વન સકતા । ઇસ લિયે હે નાથ ! આપ હી સકલ કલ્યાણ કે કારણ
હૈ, અતઃ પ્રતિક્ષણ આપકે ચરણોંકા આરાધન હી મેરા સંયમારાધન હૈ ।
ઇસ પ્રકાર અપને ગુરુકી આરાધના કરતે હુએ ગુણનિધિ ને તપ સંયમ
કી આરાધના કી, ઓર થોડે હી કાલ મેં આત્મકલ્યાણ કિયા । ઇસી
તરહ અન્ય શિષ્યોંકો ભી અપને ગુરુકે પ્રતિ વિનયશીલ રહના ચાહિયે ॥ ૨ ॥

નથી. શુદ્ધધ્યાનના ળીળ પાયાની પ્રાપ્તિ વિના કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થતી
નથી. કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ વિના શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત થતી નથી. શૈલેશી
અવસ્થાની પ્રાપ્તિ વિના સકલ કર્મોંના ક્ષય થતો નથી અને સકલ કર્મોંના
ક્ષય વિના મુક્તિની પ્રાપ્તિ થતી નથી. અને મુક્તિની પ્રાપ્તિ વિના અમરપદ
મળી શકતું નથી. અમરપદ મેળવ્યા વગર આત્મા સિદ્ધાવસ્થાસંપન્ન
બની શકતો નથી માટે હે નાથ ! આપજ સકલ કલ્યાણના કારણ છે. એટલે
પ્રતિક્ષણ આપના ચરણોંનું આરાધનજ મારું સંયમ આરાધન છે. આ પ્રકારથી
પોતાના ગુરુની આરાધના કરતાં કરતાં ગુણનિધિએ તપ સંયમની આરાધના
કરી અને થોડાજ કાળમાં આત્મકલ્યાણ કયું. આવી રીતે અન્ય શિષ્યોંએ
પણ પોતાના ગુરુ પ્રત્યે વિનયશીલ રહેવું બેધએ. ॥૨॥

अत्र क्षुद्रबुद्धिशिष्यस्य दृष्टान्तः—

यथा एकस्य भद्रबुद्धिनामकाचार्यस्याऽचिनीतः क्षुद्रबुद्धिनामकः शिष्य आसीत् । यदा गुरुः शिक्षार्थं प्रेरयति, तदा शिक्षा वह्निज्वालेव तस्य प्रतिभाति, व्रतं विषयत्, तपस्या खड्गधारेव, स्वाध्यायः कर्णमूचीव, संयमो यम इव । अयमाहारे विहारे व्यवहारे च सर्वदाऽऽचार्यं पीडयति । सरसं भद्रकं मुस्वादमाहारं स्वयमश्नाति विवर्णं विरसमभद्रकं रुक्षमाचार्याय प्रयच्छति । अथ कदाचिदसौ श्रावकश्राविकाणां पुरतो ब्रूते—अद्य मम गुरोरुपवासः,

पास वह इसलिये नहीं रहना चाहता है कि वह प्रत्यनीक—अर्थात्—गुरु-द्वेषी—गुरु के छिद्रान्वेषण में तत्पर है, गुन्द्वेषी वह इसलिये है कि वह असम्बुद्ध अर्थात् हिताहित के विचारों से रहित है ।

अचिनीत शिष्य कैसा होता है इस बात को क्षुद्रबुद्धि शिष्य के दृष्टान्त से स्पष्ट किया जाता है—

भद्रबुद्धि नामके एक आचार्य थे । उनका क्षुद्रबुद्धि नामक शिष्य था जो बड़ा अचिनीत था । यह यथानाम तथागुण था । गुरु महाराज जब इसे शिक्षा देने बैठते तब उसका मन उदास हो जाता था । शिक्षा उसे ऐसी मालूम होती थी कि जैसे अग्नि की ज्वाला है । विषतुल्य इसे व्रत ज्ञात होने लगते । तलवार की धार के समान यह तपस्या को मानता, कर्ण को भेदनेवाली शलाई के तुल्य यह स्वाध्याय को समझता । अधिक क्या कहा जाय—संयम को तो यह यमके समान निहारता । आहार में विहार में एवं व्यवहार में यह सदा गुरु—महाराज को दुःखित ही किया

नथी, तेमनी पास रहते नथी, पास रहवानुं ते ओटला भाटे नथी आडते । के ते प्रत्यनीक—अर्थात् शुद्धद्वेषी—शुद्धनां छिद्रां जेवाभां तत्पर छे । शुद्धद्वेषी ते ओ भाटे छे के ते छिताहितना विचारथी रहित छे ।

अचिनीत शिष्य केवा डोय छे आ वातने क्षुद्रबुद्धि शिष्यना दृष्टान्तथी स्पष्ट करवाभां आवे छे—

भद्रबुद्धि नामना ओक आचार्य हता । तेमने क्षुद्रबुद्धि नामनो ओक शिष्य हतो जे अचिनीत हतो, तेनाभां नाम प्रभाणु गुण हता । शुद्ध भडारान् न्यारे तेने शिक्षा आपवा भेसता त्यारे तेनुं मन उदास थधं नतुं । शिक्षा जेने अग्निनी न्याणा जेवी लागती हती । व्रत तेने जेहेर जेवां कडवां लागतां, तपस्याने ते तपवारनी धार समान गणुतो, स्वाध्यायने ते डानने विधनारा सोथा भाङ्क न्णुतो हतो । वधु शुं कडेवाभां आवे । संयमने तो ते यमनी भाङ्क न्ण जेतो, आहारभां, विहारभां, ने वडेवारभां ओ शुद्धभडारान्ने

હો જાતી થીં કિ જો વિનીત કે કથિત સ્વરૂપસે રહિત હૈં વહ અવિનીત હૈં
 ફિર ખી જો યહાં સૂત્રકાર ને ઉસે સ્પષ્ટ શબ્દોં દ્વારા અલગ ઉલ્લેખ
 કિયા હૈં ઉસકા કારણ વિશેષરીતિ સે વિવેચન કરના હૈં, તાકિ મંદ-
 બુદ્ધિ જન ખી ઇસ ઘાત કો અચ્છી તરહ સમજ સકેં। ગુરુ કે સમીપ વહ
 અવિનીત શિષ્ય ઇસલિયે નહીં રહના ચાહતા હૈં કિ વહ વિચારતા હૈં કિ
 યદિ ગુરુ કે પાસ બૈઠંગા તો ઉનકા પ્રત્યેક કાર્ય મુજે કરના પડેગા
 ઇસલિયે અચ્છા હૈં કિ મૈં ઉનસે દૂર હીં બૈઠૂં। એસા કરને ચાલા શિષ્ય
 સ્વેચ્છાચારી હો જાતા હૈં। ગુરુ કે પાસ બૈઠને કા મુખ્ય યહીં ઉદ્દેશ્ય હોતા
 હૈં કિ શિષ્યજન વિનય આદિ ગુણોં કો પ્રાપ્ત કરતે હુણ તપ સંયમ કી
 આરાધના સુખ સે કર સકેં। મુજ્જ સે ગુરુ કુછ ખી કહ ન સકેં, ગુરુ
 પર ખી મેરા રૌબ રહે, ઇસ ચલાલ સે વહ અપને પૂજ્ય ગુરુજનોં મેં ખી
 દોષોં કો ઢૂંઢને મેં લગા રહતા હૈં। યહ કામ ઉસી શિષ્ય સે હો સકતા
 હૈં જો અસંબુદ્ધ-અર્થાત્ હિતાહિત કે વિચારોં સે રહિત હૈં। અભિજ્ઞ
 શિષ્ય એસા નહીં હોતા। ગાથા મેં યે સવ વિશેષણ હેતુહેતુમદ્ભાવ વાલે હૈં,
 જિનકા અભિપ્રાય ઇસ પ્રકાર હૈં-વહ ગુરુ કી આજ્ઞા કા પાલક ઇસલિયે
 નહીં હૈં કિ વહ ઉનકે પાસ નહીં બૈઠતા હૈં-ઉનકે પાસ નહીં રહતા હૈં,

કે જે વિનીતના કથિત સ્વરૂપથી રહિત છે, તે અવિનીત છે, તો પણ અહિં
 સૂત્રકારે એનો સ્પષ્ટ શબ્દો દ્વારા અલગ ઉલ્લેખ કરેલ છે, તેનું કારણ વિશેષ
 રીતિથી વિવેચન કરવું એજ છે, કારણ કે મંદબુદ્ધિવાળો માણસ પણ આ
 વાતને સારી રીતે સમજી શકે. ગુરુની અમીપ તે અવિનીત શિષ્ય એટલા
 માટે રહેવા નથી ચાહતો કે તે વિચારે છે કે કદાચ ગુરુની પાસે બેસું તો
 તેનું પ્રત્યેક કાર્ય મારે કરવું પડશે. આ માટે સાફ એ છે કે હું તેમનાથી
 દૂર બેસું. આવું કરનાર શિષ્ય સ્વેચ્છાચારી બને છે. ગુરુની પાસે બેસવાનો
 ખાસ ઉદ્દેશ તો એ છે કે શિષ્યજન વિનય આદિ ગુણોને પ્રાપ્ત કરતાં કરતાં
 તપ સંયમની આરાધના સુખથી કરી શકે. ગુરુ મને કાંઈ પણ કહી ન શકે,
 ગુરુ ઉપર મારો દાબ રહે, આ ખ્યાલથી તે પોતાના પૂજ્ય ગુરુજનોમાં પણ
 દોષોને શોધવા લાગી રહે છે. આ કામ તેવા શિષ્ય કરે છે કે જે અસંબુદ્ધ
 અર્થાત્ હિતાહિતના વિચારથી રહિત છે, અભિજ્ઞ શિષ્ય આવા નથી હોતા.
 ગાથામાં આ બધાં વિશેષણ હેતુહેતુમદ્ભાવવાળાં છે, એનો અભિપ્રાય આ પ્રકારે
 છે. તે ગુરુની આજ્ઞાનો પાલક એ ખાતર નથી કે તે ગુરુની પાસે બેસતો

કરોતિ, યદિ કમપિ દાનાદિકં વિપયમવલમ્બ્ય ગુરુર્મન્યાનુપદિશતિ, તદા તત્સ-
ભાયામેવ ગુરોરનભિજ્ઞતાં વદન્ તં વિપયં સ્વયમુપદિશન્ ગુરુમપમાનયતિ । કદાચિદ્
વદતિ—‘અથ મમ ગુરુર્મૌનવ્રતમનુતિષ્ઠન્નાસ્તે’ इत्युक्त्वा स्वयमेव व्याख्यानं करोति।
एवं शूद्रवुद्धिचरितं विलोक्य वृद्धाचार्यः स्वचेतसि चिन्तयति—अयमभीक्ष्णं ‘सनि-
मित्त-मनिमित्तं वा क्रोधकारकः, कलहप्रियः, अभिमानी, अज्ञानी, मर्ममृपावादी च,
तदिदं ममैव कर्मणः फलमिति मन्त्रानो वृद्धाचार्यः सर्वं सहमान आसीत् । कदा-

સે વિદ્વીન હો ગયા । ગુરુજી વૃદ્ધ થે, ઇસ લિયે વિહારકાલ મેં ચલતે
સમય ઉન્હેં ઘડા કપ્ડ હોને લગા, પરન્તુ ક્યા કિયા જાય ફિર મી
શિષ્ય કી પ્રેરણા સે ઉન્હેં અનિચ્છા હોને પર મી વિહાર કરના હી પડતા
થા । શિષ્ય કા યહ હાલ થા કિ વહ સાધુસામાચારી કો મી વિપરીત
કરતે હુણ નહીં લજાતા થા । ગુરુ-મહારાજ જય કમી કિસી દાનાદિક
વિપય કો લેકર પ્રવચન પરિપદ કે મીતર ચેઠકર કરતે તવ યહ ઉનકે
પ્રવચન કો અન્યથારૂપ મેં જાહિર કરને કે લિયે, અથવા ઉસ વિપય મેં
ઉનકી અનભિજ્ઞતા પ્રકટ કરને કે લિયે ચીચ હી મેં બોલ ઉઠતા ઓર
કહતા કિ યહ એસે નહીં એસે હૈ, ગુરુજી વૃદ્ધ હોને કે કારણ ભૂલ ગયે
હૈં । જય કમી ઇસે બોલના હોતા તો લોગોંસે કહને લગતા કિ આજ
ગુરુજી કો મૌનવ્રત હૈ, વે વ્યાખ્યાન નહીં દેંગે, મેં હી વ્યાખ્યાન દૂંગા, ઇસ
પ્રકાર કહ કર વ્યાખ્યાન દેને લગ જાતા । શુદ્રવુદ્ધિ કા ઇસ પ્રકાર
સ્વચ્છંદાચરણ દેલ કર ગુરુ-મહારાજ સ્વયં ઇસમેં અપને કર્મોંકા ફલ

ખની ગચું. શુદ્ધ વૃદ્ધ હતા એથી વિહારમાં ચાલતી વખતે તેમને ઘણું કષ્ટ
થવા લાગ્યું પરંતુ શું થઈ શકે ? શિષ્યની પ્રેરણાથી તેમણે ધ્વષ્ટિ ન
હોવા છતાં પણ વિહાર કરવો પડતો. શિષ્ય સાધુસામાચારીથી વિપરીત
ચાલવામાં પણ લજતો નહતો. શુદ્ધ મહારાજ ન્યારે કોઈ દાનાદિક વિષયને
લઈને તેના ઉપર પ્રવચન પરિપદમાં કરતા ત્યારે તે શિષ્ય તેમના પ્રવચનને
અન્યથારૂપમાં બહાર કરવા માટે અથવા એ વિષયમાં તેમની અનભિજ્ઞતા
ખતાવવા માટે વચમાં જ બોલી ઉઠતો અને કહેતો કે આ આમ નથી પણ
આમ છે, શુદ્ધ વૃદ્ધ હોવાથી ભૂલી ગયા છે. ન્યારે તેને બોલવાનું મન થતું
ત્યારે તે લોકોને કહેતો કે આજે શુદ્ધને મૌનવ્રત છે. તે વ્યાખ્યાન આપશે
નહીં, હું જ ભાષણ કરીશ. આ રીતે કહીને ભાષણ કરવા લાગતો. શુદ્રવુદ્ધિનું
આવું સ્વચ્છંદ આચરણ બોધને શુદ્ધ મહારાજ પોતાના કર્મોનું ફળ

इति, ततोऽसौ स्वयमश्नाति, गुरुश्च क्षुधार्तः सन् दिवसं यापयति। कदाचिद् वदति-
अद्य मम गुरुणा पष्ठभक्तं कृतम्, कदाचिच्च वदति-अद्य मम गुरुणाऽष्टभक्तमनु-
ष्ठितमिति, एवं क्रमेण गुरुः क्षुधया विवर्णः कृशः शक्तिरहितः संजातः। विहार-
काले दृढत्वेन शीघ्रगमनसामर्थ्यवर्जितोऽपि गुरुः शिष्यप्रेरणया सकलेशं
विहरति। साधुसामाचार्यां क्षुद्रबुद्धिर्विपरीतमाचरति, प्रतिलेखनादिकं सम्यग् न

करता था। आहार के समय सरस सुस्वादु एवं रुचिकारक आहार यह
स्वयं पहिले खाता और जो रूक्ष विरस एवं अंत प्रान्त आहार होता
वह गुरु-महाराज को देता। जब इसे गुरु-महाराज को आहार देनेकी
इच्छा नहीं होती तो श्रावक और श्राविकाओं के समक्ष कहने लगता
कि आज तो मेरे गुरु-महाराज ने उपवास किया है, इस प्रकार यह गुरु
महाराज को भूखा रखकर स्वयं खूब खाने पीनेकी मजामौज उड़ाता
रहता। विचारे गुरुजी क्षुधा को शांतिभाव से सहन करते हुए
शमभाव में समय को व्यतीत करते। कभी २ कहता है कि आज
हमारे गुरु महाराज ने पष्ठभक्त किया है, आज अष्टभक्त किया है।
इस प्रकार गुरु को अत्यन्त कष्ट पहुँचाता। गुरु जी भी सम-
ताभाव से क्षुधा की वेदना इसे अविनीत समझ कर सहन करने लगे,
परन्तु आखिर औदारिक शरीर ही तो ठहरा वह बिना आहार के कहाँ
तक दिके। अन्त में वह शरीर विवर्ण-म्लान, कृश-कमजोर, और शक्ति

સહા દુઃખીત જ કર્યો કરતો, આહારના સમયે સરસ સ્વાદવાળા એટલે રૂચી-
કારક આહાર તે પોતે પહેલાં ખાઈ લેતો અને જે રૂક્ષ, વિરસ એવા અન્ત-
પ્રાન્ત આહાર હોય તે ગુરુ મહારાજને આપતો. બીજાં તેની ગુરુમહારાજને
આહાર દેવાની ઈચ્છા ન થતી ત્યારે શ્રાવક અને શ્રાવિકાઓની સમક્ષ કહેવા
લાગતો કે આજ તો મારા ગુરુમહારાજે ઉપવાસ કરેલ છે. આ પ્રકારે તે
ગુરુ મહારાજને ભૂખ્યા રાખીને પોતે ખૂબ ખાવાપીવાની મોજમજાડ ઉડાવતો
રહેતો, બીજાં ગુરુજી ક્ષુધાને શાન્ત લાવથી સહન કરીને સમભાવમાં સમયને
વ્યતીત કરતા. કોઈ કોઈ વખત કહેતો કે આજે અમારા ગુરુ મહારાજે છઠું કરેલ
છે. આજે અઠ્ઠમ કરેલી છે. આવી રીતે ગુરુને અત્યંત કષ્ટ પહોંચાડતો. ગુરુ
પણ સમતાભાવથી ક્ષુધાની વેદના તેને અવિનીત સમજી સહન કરવા લાગ્યા,
પરંતુ આખરે ઔદારિક શરીર તો છે જ તે આહાર વિના ક્યાં સુધી ટકી
શકે? અંતમાં તો શરીર વિવર્ણ મ્લાન, કૃશ-કમજોર, અને શક્તિ વગરનું

જરાજર્જરિતે કૃશે નિઃસત્ત્વે સત્યપિ શરીરે કાતરજનદુષ્કરં કઠિનતરં તીવ્ર-
મનશનં સ્વીકૃતમ્ । एवं चतुर्विधसंघवचनं श्रुत्वा गुरुणा चिन्तितम्—यदि स्वगतां
बुभुक्षां प्रकाशयामि शिष्यप्रपञ्चं चावेदयामि, तर्हि जिनशासनस्य हीलना
निन्दना लघुता भवतीति । तदन्तरं वृद्धाचार्येण चिन्तितम्—मम साहजिकः सकल-
कर्मक्षयसमयः समायात इति । एवमसौ मनसि धारयन् समाधिभावमुपगत्य प्रवृद्ध-
परिणामेन क्षपकश्रेणिं प्राप्य सकलकर्म क्षपयित्वा केवली भूत्वा सिद्धिमर्तिं प्राप्तवान् ।

કો સુનકર સમસ્ત ચતુર્વિધ સંઘ उसी समय आचार्य के समीप आया
और कहने लगा हे महात्मा ! आपको अनेकशः धन्यवाद हैं, आप वास्तव
में बड़े भाग्यशाली हैं, आप जैसे जिनशासन को प्रकाशित करनेवाले
सूर्य से धर्मकी प्रभावना होती है । करुणासागर ! हम आपका गुणगान
कहां तक गावें, हम सबको तो यह सुनकर अपार हर्ष हो रहा है कि
आपने जरा से जर्जरित, कृश एवं निःसत्त्व शरीर के होने पर भी
कायर जनों द्वारा दुष्कर एवं कठिनतर तीव्र अनशन को जो स्वीकृत
किया है । इस प्रकार चतुर्विध संघ के वचन सुनकर गुरुमहाराज ने
चित्त में विचार किया कि यदि मैं अपनी भूख प्रकट करता हूं और 'यह
सब कुछ शिष्यका प्रपंच है' ऐसा जो कहता हूं तो जिनशासन की अव-
हेलना होती है, निन्दा होती है लघुता जाहिर होती है अतः अद्य श्रेय
इसी में है कि अनशन व्रत अंगीकार कर लूं, यह सहज ही कर्मक्षय-
का समय उपस्थित हुआ है, इसे छोड़ना बुद्धिमानी की बात नहीं

નોને સાંભળી સમસ્ત ચતુર્વિધ સંઘ તે સમયે આચાર્યની પાસે આવી અને
વિનંતી કરી કહેવા લાગ્યા કે હે મહાત્મા ! આપને અનેકાનેક ધન્યવાદ છે,
આપ વાસ્તવમાં મહાન ભાગ્યશાળી છે. આપ જેવા જીનશાસનને પ્રકાશિત
કરવાવાળા સૂર્યથી ધર્મની પ્રભાવના થાય છે. કરુણાસાગર અમે આપના
શુભોને ક્યાં સુધી વર્ણવી શકીયે. અમને બધાને તો એ બાણીને એવો હર્ષ
થયો છે કે આપે વૃદ્ધાવસ્થાથી જીર્ણ કૃશ અને નિઃસત્ત્વ શરીર હોવા છતાં
પણ કાયરજનો દ્વારા દુષ્કર એવા આ કઠિનતર તીવ્ર અનશનનો અંગીકાર
કરેલ છે. ચતુર્વિધ સંઘના આ પ્રકારનાં વચન સાંભળીને ગુરૂ મહારાજે ચિત્તમાં
વિચાર કર્યો કે જો હું મારી ભુખ પ્રગટ કરું અને 'આ સંઘજો શિષ્યનો
પ્રપંચ છે' એમ જો કહું તો જીનશાસનની અવહેલના થાય છે, નિન્દા થાય
છે, લઘુતા બહાર થાય છે, માટે હવે તો શ્રેય એમાં છે કે અનશન વ્રત
અંગીકાર કરી લઉં. કર્મક્ષયનો આ સહેજે સમય પ્રાપ્ત થયો છે. એને
છોડવો એ બુદ્ધિવાળી વાત નથી. આ પ્રકારે વિચાર કરી ગુરૂ મહારાજે

ચિદતિશુધયા પીડિતો ગુરુચિન્તયતિ આહારાનયનાર્થે ક્ષુદ્રબુદ્ધિં મેપયामीતિ, તાવદસો ક્ષુદ્રબુદ્ધિઃ સ્વગુરોઃ પ્રાણવ્યપરોપણાર્થે ચતુર્વિધસંઘસમક્ષમવાદીત્-ગુરુના શરીરમતિકૃશં શક્તિરહિતં વિલોક્ય યાવજ્જીવમનશનં સ્વીકૃતમ્, ક્ષુદ્રબુદ્ધિવાક્યં શ્રુત્વા ચતુર્વિધસંઘસ્તદૈવાચાર્યસ્ય સમીપમાગત્યાવ્રવીત્-ધન્યોઽસિ કૃતપુણ્યોઽસિ મહાત્મન્ ! ભવાન્ જિનશાસનભાસ્કરઃ કરુણાસાગરઃ, યત્ સલુ ભવતા

વિચારતે થે ઓર મનહી મન કહતે થે-દેલો તો સહી इसकी किन्ती बड़ी भारी अज्ञानता है जो बिना निमित्त के ही क्रोध किया करता है, चाहे जिससे झगड़ा करता है, समझाने पर भी नहीं मानता है, अभिमान का पुतला बना हुआ है, मर्मच्छेदी मृपावचन बोलने में इसे संकोच तक नहीं होता, अब इसका इलाज क्या किया जावे, कुछ भी उपाय नहीं, अनुपायवस्तु में सहनशीलता धारण करना ही उचित है। इस प्रकार के विचार से गुरुमहाराज शान्त होकर उस के द्वारा प्रदत्त कष्टोंको सहते रहते। एक समय की बात है जब कि गुरु-महाराज क्षुधा से पीड़ित होकर आहार लाने के लिये क्षुद्रबुद्धिको भेजनेका विचार कर रहे थे कि इतने में क्षुद्रबुद्धि ने गुरुमहाराज को मारने के अभिप्राय से चतुर्विध संघ के समक्ष ऐसा प्रकट कर दिया कि वृद्धावस्था के कारण गुरुमहाराजने शरीर की स्थिति कमजोर जानकर यावज्जीव अनशनव्रत-संधारा धारण कर लिया है। क्षुद्रबुद्धि के इस प्रकार वचनों

હોવાનું પોતે વિચારતા અને મનમાં જ કહેતા કે જુઓ તો ખરા આની કેટલી બધી અજ્ઞાનતા છે કે જે બિના નિમિત્ત ક્રોધ કર્યા કરે છે, આહે તેનાથી ઝગડે છે, સમજાવવા છતાં પણ માનતો નથી, અભિમાનનું પુતળું બની ગયો છે. મર્મવેધક મૃષા વચન બોલવામાં. તેને સંકેત થતો નથી, હવે એનો ઇલાજ શું થઈ શકે, કોઈ ઉપાય નથી. અનુપાય વસ્તુમાં સહન-શીલતા ધારણ કરવી તે જ ઉચિત છે. એવા પ્રકારના વિચારથી ગુરુમહારાજ શાન્ત બનીને તેનાથી અપાતા કષ્ટોને સહ્યા કરતા. એક સમયની વાત છે જ્યારે ગુરુ મહારાજ જુબથી પીડિત બનીને આહાર લાવવાને ક્ષુદ્રબુદ્ધિને મોકલવાનો વિચાર કરતા હતા એટલામાં ક્ષુદ્રબુદ્ધિએ ગુરુમહારાજને મારવાના અભિપ્રાયથી ચતુર્વિધ સંઘની સમક્ષ એવું પ્રગટ કર્યું કે વૃદ્ધાવસ્થાને કારણે ગુરુ મહારાજના શરીરની સ્થિતિ સારી રહેતી ન હોવાથી તેમણે જ્યાં સુધી જીવે ત્યાં સુધી અનશન વ્રત ધારણ કરેલ છે. ક્ષુદ્રબુદ્ધિના આ પ્રકારનાં વચ-

તરાં દશવિધક્ષેત્રવેદનામનુભૂય સ ગર્ભાદ્ ગર્ભ, જન્મતો જન્મ, મરણાદ્ મરણં, દુઃસ્વાદ્ દુઃસ્વં, પુનઃ પુનશ્ચતુર્ગતિદુઃસ્વં પ્રાપ્નુવન્ દુર્લભવોધિતાં દીર્ઘસંસારિતાં ચ પ્રાપ્તવાન્ ॥૩॥

અવિનીતસ્ય સદૃષ્ટાન્તમવસ્થામાહ—

મૂલમ્—જહાં સુખી પૂઝકર્ણી, નિવકસિજ્ઞૈ સર્વસો ।

एवं दुस्सील पडिणीए, मुहंरी निवकसिज्ज्ञै ॥ ૪ ॥

છાયા—

यथा शुनी पूतिकर्णी निष्कास्यते सर्वतः ।

एवं दुःशीलः प्रत्यनीकः मुखारिर्निष्कास्यते ॥ ૪ ॥

‘જહા૦’ ઇત્યાદિ—યથા—પૂતિકર્णी=પૂતી=દુર્ગન્તવન્તો કર્ણો યસ્યાઃ સા

તથોક્તા, કર્ણગતાનેકવિપમવ્રણપરિપાકજનિતદુસ્સહદુર્ગન્થપૂયવિકૃતરક્તસ્રાવસ્થિ-
તકૃમિમક્ષિકાનિકરદંશનોદ્ભૂતતીવ્રતરવેદનાવ્યાકુલતયા પ્રતિક્ષણમિતસ્તતો ભ્રમ-
ન્તીત્યર્થઃ, શુની=કુકુરી, સર્વશઃ=સર્વમકરેણ પ્રતિસ્થાનાત્ નિષ્કાસ્યતે=નિઃસાર્યતે,

और घोर नरक में जाकर नारकी की पर्याय से उत्पन्न हुआ । वहां उसने दश प्रकार की तीव्रतर क्षेत्रसंबंधी वेदना को पाया । वहां की स्थिति को समाप्त कर जब वह वहां से निकला तो भी इस के दुःस्वों का अन्त नहीं आया । एक गर्भ से दूसरे गर्भ में पहुंचना और वहां के कष्टों को भोगना, फिर वहां से मर कर पुनः जन्म धारण करना और कष्टों को भोगना, इस प्रकार अनंतसंसारि बने हुए इस क्षुद्रबुद्धि की आत्मा को योधिका लाभ दुर्लभ हो गया ॥ ૩ ॥

અવિનીત કી અવસ્થા કોદૃષ્ટાન્તદ્વારા સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરતે હૈં—

‘જહા સુખી૦’ ઇત્યાદિ ।

દસ પ્રકારની તીવ્રતર ક્ષેત્ર સંબંધી વેદનાઓ સહેલી પડી. એ સ્થિતિ ભોગવી એ બ્યારે ત્યાંથી નિકળ્યો છતાં પણ તેના દુઃખોનો અંત ન આવ્યો. એક ગર્ભમાંથી બીજા ગર્ભમાં જવું અને ત્યાંનાં કષ્ટ ભોગવવાં. એક સ્થળેથી મરી બીજે સ્થળે ફરી જન્મ ધારણ કરવો અને કષ્ટો ભોગવવાં. આ પ્રકારે અનન્ત સંસારી બનેલ તે ક્ષુદ્રબુદ્ધિના આત્માને યોધિનો લાભ દુર્લભ બની ગયો.

અવિનીતની અવસ્થાને દૃષ્ટાંત દ્વારા સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરે છે—‘જહા સુખી’. ઇત્યાદિ.

તદા ગગનમण्डले देवैर्दुन्दुभिर्नादयद्भिर्जयजयध्वनिः कृतः । क्षुद्रबुद्धिकृतं सर्वमत्याचारं च ते देवा विदितवन्तः । ततस्ते तद्वृत्तमुद्रोषितवन्तः । तच्छ्रुत्वा चतुर्विधसंग्रस्तं संयान्निष्कासितवान् । तस्मिन्नेव समये आचार्यांशतनाजनितपापेन क्षुद्रबुद्धेर्वपुषि षोडश रोगाः समुत्पन्नाः । गच्छान्निष्कासितः, तीव्रवेदनां सर्वजन-तिरस्कारं च प्राप्नुवन् स क्षुद्रबुद्धिर्मृतः । तदतन्तरं स नरके निपतितः । तत्र तीव्र-

હોગી । इस प्रकार विचार कर गुरु-महाराज ने समाधिभाव को धारण कर लिया, और परिणामों की अतिशय विशुद्धि एवं वृद्धि से क्षपक श्रेणि पर आसक्त होकर घातिया कर्मों के नाश से केवली-अवस्था प्राप्त करली, पश्चात् अघातिया कर्मों के नाश से सिद्धिगति के अधिपति बन गये । देवों ने भद्रबुद्धि आचार्य के केवलज्ञानप्राप्तिका उत्सव मनाया । आकाश में जयघोषपूर्वक दुंदुभियां बजायीं । उन देवों ने साथ २ यह भी जान लिया कि इन आचार्य के साथ इस क्षुद्रबुद्धि ने अच्छा व्यवहार नहीं किया, उन्हें इसने अधिक से अधिक दुःख दिये और खूब मनमाना उनके साथ अविनीतता का व्यवहार किया है । देवताओं ने इस बात को संघ में जाहिर की । संघ ने क्षुद्रबुद्धि को संघबाहर किया, क्षुद्रबुद्धि भी कुछ समय बाद गुरुद्वेषी होने के कारण अर्जित पापकर्म के उदय से बहुत दुःखी हुआ, उसके शरीर में १६ प्रकार के रोगों ने अपना प्रभाव जमाया । संघ से बहिष्कृत वह इस प्रकार तीव्र वेदना एवं तिरस्कारजन्य दुःखों का अनुभव करता हुआ मर गया,

સમાધિભાવ ધારણ કર્યો અને પરિણામોની અતિશય વિશુદ્ધિ અને વૃદ્ધિથી ક્ષપકશ્રેણી પર આસક્ત બની ઘાતીયા કર્મોના નાશથી સિદ્ધિગતિના અધિપતિ બની ગયા. દેવોએ ભદ્રબુદ્ધિ આચાર્યને પ્રાપ્ત થયેલ કેવળજ્ઞાનનો ઉત્સવ મનાવ્યો. આકાશમાં જયજયકાર સાથે દુદ્ધંભિયો વગાડવામાં આવી, અને દેવોએ સાથોસાથ એ પણ બાણી લીધું કે આ આચાર્યની સાથે ક્ષુદ્રબુદ્ધિએ સારો વહેવાર કરેલ નથી, તેણે એમને વધુમાં વધુ દુઃખ આપેલ છે, અને મનમાન્યો અવિનીતનો વહેવાર એમની સાથે ચલાવ્યો છે. દેવતાઓએ આ વાતને સંઘમાં બહેર કરી સંઘે ક્ષુદ્રબુદ્ધિને સંઘ બહાર કર્યો. ક્ષુદ્રબુદ્ધિ ગુરુદ્વેષી હોવાના કારણે થોડા સમય બાદ અર્જત પાપકર્મના ઉદયથી ઘણો દુઃખીત થયો, તેના શરીરમાં સોળ ૧૬ પ્રકારના રોગોએ પોતાનો પ્રભાવ જમાવ્યો. સંઘથી બહિષ્કૃત એવા એ શિષ્યે આ પ્રકારની તીવ્ર વેદના અને તિરસ્કાર-જન્ય દુઃખોનો અનુભવ કર્યો, અને છેવટે તેનો દેહાંત થયો. મરણબાદ તેને

સમાલોચયતિ, મુગ્ધં હિ આસેવના ક્રિયતે, દુઃખં ચેત્યમાલોચયિતુમ્, તસ્માદયં
શાસ્ત્રહીનઃ શુદ્ધ ઇતિ । એવં તં ગુરુણા પ્રશસ્યમાનં દૃષ્ટ્વાઽન્યેઽપિ અગીતાર્થશ્રમણાઃ
પ્રશંસન્તિ ચિન્તયન્તિ ચ-દોષાસેવનાયામસકૃદાપતિતાયામપિ ન કથિદોષઃ,
આલોચનયૈવ સકલદોષપરિહારસંભવાત્ । અથાન્યદા તત્ર સંવિગ્રગીતાર્થઃ કથિદા-
ચાર્યઃ શિષ્યગણપરિવૃત્તઃ સમાયાતઃ । સ ચ પ્રતિદિનં તમેવ વ્યતિકરં વિલોક્યા-
ચાર્યમવ્રવીત્-હે મહાભાગ ! શાસનપ્રભાવક ! મન્યમાસ્કર ! અયમવિનીતઃ લલુશિષ્યો

કરતા હૈં । જો મુનિ ઇસ પ્રકાર સે અપને અતિચારોં કી આલોચના કરતા
હૈં उसी की आलोचना करना ठीक हैं । ऐसी आलोचना से ही दुःखों का
विनाश होता है । इस प्रकार अन्य शिष्योंने जब गच्छाचार्य को उसकी
प्रशंसा करने में रत देखा तो अगीतार्थ शिष्य भी उसकी प्रशंसा करने
लगे । तथा साथ २ में यह भी धारणा उनके चित्त में जम गई कि वार २
दोषों की आसेवना करने पर भी हरकत नहीं है, क्योंकि दोष करने
पर भी उन दोषोंकी शुद्धि आलोचना से हो जाती है, नहीं तो इस
मुनिकी प्रशंसा हमारे आचार्य क्यों करते, और क्यों यह दोषों
का आसेवन करता हुआ भी उनकी आलोचना करता है । एक दिन की
बात है कि वहां संविग्न गीतार्थ-(क्रियापात्र) कोई आचार्य महाराज
अपनी शिष्यमंडलीसहित आये । उन्होंने ने जब वहां इस अविनीत
शिष्य के इस प्रकार के प्रतिदिन के व्यवहार को देखा तो वे आश्चर्य
पाये और गच्छाचार्य से कहने लगे कि-हे महाभाग ! शासनप्रभावक ।

લાગેલા અતિચારોની શુદ્ધ આલોચના કરે છે. જે મુનિ આ રીતે પોતાના
અતિચારોની આલોચના કરે છે. તેવી આલોચના કરવી ઠીક છે. આવી આલો-
ચનાથીજ દુઃખોનો વિનાશ થાય છે. આ પ્રકારે અન્ય શિષ્યોએ જ્યારે શુદ્ધ
મહારાજને તેની પ્રશંસા કરવામાં રત જોયા ત્યારે બીજા શિષ્યો પણ તેની
પ્રશંસા કરવા લાગ્યા. અને સાથેસાથ એવી ધારણા એમના ચિત્તમાં ઠસી
ગઈ કે વારંવાર દોષોનું સેવન કરવામાં પણ હરકત નથી કેમકે દોષ કરવા
છતાં પણ તેવા દોષોની શુદ્ધિ આલોચનાથી થઈ જાય છે. નહીં તો આ
મુનિની પ્રશંસા અમારા આચાર્ય કયા કારણે કરત. તેમ આવા દોષોનું
આસેવન કરવા છતાં પણ તે તેની આલોચના કરે છે. એક દિવસની વાત છે
કે ત્યાં કોઈ અન્ય આચાર્ય મહારાજ પોતાની શિષ્યમંડળી સાથે આવ્યા.
તેઓએ જ્યારે ત્યાં તે અવિનીત શિષ્યના આ પ્રકારના દરરોજના વહેવારને
જોયો તો તેમને આશ્ચર્ય થયું અને આચાર્ય મહારાજને કહેવા લાગ્યા કે

અવ દૃષ્ટાન્તસ્તથાહિ—

કસ્મિંશ્ચિદ્ ગચ્છે એકઃ શ્રમણગુણમુક્તઃ સર્વથા ભાવવિનયવર્જિતઃ સાધ્વાભાસઃ શિષ્ય આસીત્ । સ ચ પ્રતિદિનં પુરઃકર્માદિદોષદૂષિતમનેષ્ણીયં ભક્તાદિકં ગૃહીત્વા મહતા સંવેગેન પ્રતિક્રમણકાલે આલોચયતિ । તસ્ય ગચ્છાચાર્યઃ પ્રાયશ્ચિત્તં પ્રયચ્છન્ વદતિ—અહો પશ્યત કથમસૌ ભાવમગોપયન્ શાઠ્યહીનઃ સર્વં

ઇસ અવિનીતતારૂપી ઘાવ કે હોને પર શિષ્યજનોં મેં સ્વાભાવિક ચશ્ચલતા આજાતી હૈ, પરન્તુ જય ઉસ ઘાવ મેં ગુરુઓં સે 'ભી પ્રત્યનીક હોનેરૂપ સઙ્ગા આને લગતા હૈ તય ઉસકી દુર્ગંધ કો ગુરુજન 'ભી સહન નહીં કર સકતે હૈં, અતઃ વહ સંઘ સે અથવા ગચ્છ સે વાહર કર દિયા જાતા હૈ । યદિ ઇસપ્રકાર કી પરિસ્થિતિવાલે શિષ્ય કો સંઘ સે વાહર ન કરે તો કુલ ગણ એવં સંઘ મેં મહાન્ અનર્થ હોતા હૈ । ઇસી વિષય કો એક ઉદાહરણ દ્વારા સ્પષ્ટ કિયા જાતા હૈ—

કિસી ગચ્છ મેં સાધુઓં કે 'ભીતરી આચાર વિચાર સે રહિત પરન્તુ ઉપર સે સાધુ જૈસા જ્ઞાત હોને ચાલ્લા એક સાધ્વાભાસ શિષ્ય રહતા થા । વહ પ્રતિદિન પુરઃકર્માદિદોષોં સે દૂષિત અનેષ્ણીય—આહારાદિક ગ્રહણ કરતા ઓર ઉપર સે દિશાવટી સંવેગભાવ સે વહે જોર-શોર સે પ્રતિક્રમણ કે સમય આલોચના કિયા કરતા થા । ગચ્છાચાર્ય પ્રાયશ્ચિત્ત દેતે સમય કહા કરતે કિ દેલો યહ કિતના ભદ્રપરિણામી જીવ હૈ જો અપને હાર્દિક ભાવોં કો નહીં છુપાકર લગે હુવે અતિચારોં કી શુદ્ધ આલોચના

કારણે અવિનીતતારૂપ ધા ને લઈ તેના મનમાં ભારે અંચળતા આવી જાય છે પરંતુ શુદ્ધ-આજ્ઞાના અનાદરરૂપી સડો એના દિલમાં લાગી જાય છે ત્યારે એની દુર્ગંધીને શુદ્ધન પણ સહન કરી શકતા નથી એટલે એને સંઘથી અથવા ગચ્છથી બાહર કરી દેવામાં આવે છે. જો આ પ્રકારની પરિસ્થિતિવાળા શિષ્યને સંઘથી બહાર કરવામાં ન આવે તો કુલ ગણ અને સંઘમાં મહાન અનર્થ બને છે. આ વિષયને એક ઉદાહરણ દ્વારા સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે:—

કોઈ ગચ્છમાં સાધુઓના અંદરના આચાર વિચારથી રહિત પરંતુ ઉપરથી સાધુ જેવો દેખાવ રાખતો એક સાધ્વાભાસ શિષ્ય રહેતો હતો. તે દિન દહાડે આધા કમોદિ દોષોથી દૂષિત અનેષ્ણીય આહારાદિક ગ્રહણ કરતો. અને ઉપરના દેખાવમાં સંવેગભાવથી ઘણા બેશ્યારથી પ્રતિક્રમણના સમયે આલો-ચના કર્યા કરતો. શુદ્ધ મહાશય એને પ્રાયશ્ચિત્ત દેતી વખતે કહેતા કે ભુઓ આ કેટલો ભદ્રપરિણામી જીવ છે જે ચોતાના હાર્દિક ભાવોને નહીં છુપાવતાં

આગતેનાચાર્યેણ કથિતમ્—

ગિરિનગરનિવાસી કશ્ચિદગ્નિભક્તો વણિક્ પદ્મરાગરત્નૈર્ભવનં પૂરયિત્વા પ્રતિવર્ષં વહ્નિના પ્રદીપયતિ । તત્રત્યમન્દબુદ્ધિનૃપતિસભાયાં સ વણિક્ પ્રશંસિતઃ—અહો ધન્યોઽયં વણિક્ યદનેન વહ્નિદેવઃ પદ્મરાગરત્નૈઃ સંતર્પ્યતે । તદનન્તરમેકદા પ્રવલપવનપટલપ્રેરિતસ્તત્પ્રદીપિતદહનઃ સરાજપ્રાસાદં સમસ્તમપિ તન્નગરં દહતિસ્મ । તતોઽસૌ વણિક્ રાજા દષ્ટિતો નગરાન્નિષ્કાસિતઃ, તદેવં રાજા

કો વાંધને મેં મિલ્હ કે જૈસા સિદ્ધહસ્ત હોતા હૈ । ધર્મરૂપી ઉદ્યાન કો નષ્ટ કરને કે લિયે યહ તરુકોટરાન્તર્ગત વહ્નિકી જ્વાલા કે સમાન દારુણ ઓર વિનાશકારી માના ગયા હૈ । આપ જૈસે ગચ્છાધિપતિ કો ઇસ અવિનીત કી પ્રશંસા કરતે હુ! દેખ કર મુઝે ઉસ રાજા કી કથા યાદ આતી હૈ—

ગિરિનગરનામક એક શહેર મેં અગ્નિભક્ત કોઈ એક બનિયા રહતા થા, જો પ્રતિવર્ષ અપને ભવન કો પદ્મરાગ મળિયોં સે ખર કર જલા દિયા કરતા થા । ઉસકે ઇસ કાર્યકી પ્રશંસા વહાં કે મન્દબુદ્ધિ નામક રાજા તથા પ્રજા સમી મુક્તકંઠ સે કરતે થે । વે કહતે થે—ધન્ય હૈ યહ અગ્નિભક્ત જો અગ્નિ કી પ્રતિવર્ષ ઇસ પ્રકાર સે પૂજા કિયા કરતા હૈ । એક દિન કી યાત હૈ કિ ઉસ વણિક્ ને જ્યોં હી અપના મકાન જલાયા કિ ઇતને મેં વઢી ભારી આંધી કા એક પ્રવલ વેગ આયા, ઓર ઉસસે પ્રજ્વલિત હો ઉસ અગ્નિજ્વાલા ને ઉસ નગર કો ભસ્મ કર દિયા ।

ભાળા ભવ્ય ભુવરૂપી મૃગેને ખાંધવામાં લિલની માફક સિદ્ધહસ્ત હોય છે. ધર્મરૂપી બાગનો નાશ કરવા માટે આ તરુકોટરાન્તર્ગત અગ્નિની જ્વાલા સમાન દારુણ અને વિનાશકારી માનવામાં આવેલ છે. આપ જેવા ગચ્છાધિપતિને આવા અવિનીતની પ્રશંસા કરતા બેઈ મને એક રાજાની વાત યાદ આવે છે—

ગિરિનગર નામના એક શહેરમાં અગ્નિભક્ત એવો એક વણીક રહેતો હતો જે દર વરસે પોતાના મકાનને પદ્મરાગ મણીઓથી ભરી બાળી નાખતો. તેના આ કાર્યની પ્રશંસા રાજા અને પ્રજા બધા મુક્તકંઠે કરતા હતા અને કહેતા હતા કે—ધન્ય છે આ અગ્નિભક્તને કે જે દરવરસે અગ્નિની આ પ્રકારથી પૂજા કર્યા કરે છે. એક દિવસની વાત છે કે એ વણીકે પોતાનું મકાન સળગાવ્યું એ સમયે ભારે ભેરશોરથી પવનની આંધી ચઢી આવી વેગવાળી પવનની આંધીને લઈ અગ્નિ ભેરશોર પ્રજ્વલિત બન્યો અને તેના અંગારા શહેરભરમાં ફરી વળતાં આવું શહેર અને રાજાના મહેલમાં પણ અગ્નિશાખાઓ ફરી વળી અને સાડું એ શહેર તથા રાજામહેલ પણ નાશ પામ્યો. રાજાએ આથી અસંતુષ્ટ બની એ વણીકને

જન્મજરામરણગર્તપાતનાય પશ્ચવિધાસ્રવરૂપઃ, ક્ષાન્ત્યાદિગુણકમલનિકરનાશનાય મયંકરતુપારનિકરસ્વરૂપઃ, ચારિત્રવિધ્વંસને ધૂમકેતુઃ, સકલાસ્રવહેતુઃ, મુનિ-મણ્ડલાલ્પણ્ડશશિમણ્ડલે રાહુરિવ, માયાજાલેન મન્યમૃગવન્ધને મિલ્લ રિવ, ધર્મોદ્યાનદહને તરુકોટરવહ્નિરિવ ગચ્છે વર્તતે । મયાનિત્યમસ્ય પ્રશંસાં કુર્વન્ સિત્તીશ રિવ લક્ષ્યતે । આચાર્યેનોક્તમ્-કોઽસી સિત્તીશઃ ? કીદૃશી તસ્ય વાર્તા ?

આપ મન્ય જીવોંકે વિકસિત કરને મેં યથાપિ સૂર્ય કે તુલ્ય હું તો મી આપકી છત્રછાયા મેં રહ્કર મી જો કુમુદ હી બના રહે, અર્થાત્-આચાર વિચાર સે સદા શિથિલ રહે ઉસ મન્દભાગી કે લિયે ક્યા કહા જાય । આપ કે ઇસ ગચ્છ મેં એક અવિનીત શિષ્ય હૈ, જો ઇસ ગચ્છ કા કલંક સ્વરૂપ હૈ, ક્યોં કિ અવિનીત શિષ્ય જન્મ જરા એવં મરણરૂપી લ્લેખ મેં પાડ્ઢને કે લિયે પંચવિધ આસ્રવરૂપ માના ગયા હૈ, જિસ પ્રકાર તુપાર-હિમ કા પુંજ કમલોં કે વન કો વિધ્વસ્ત કરને મેં કસર નહીં રલ્લતા હૈ ઉસી પ્રકાર અવિનીત શિષ્ય મી ક્ષાન્ત્યાદિ ગુણોં કો નષ્ટ ભ્રષ્ટ કરને મેં જરા મી આગે પીછે કા વિચાર નહીં કરતા હૈ । અવિનીત શિષ્ય ચારિત્ર કે વિનાશ કરને કે લિયે ધૂમકેતુ કે જૈસા માના ગયા હૈ । સમ્પૂર્ણ આસ્રવોં કા યહ કારણ બતલાયા ગયા હૈ । મુનિમંડલરૂપ અલંકાર ચન્દ્રમણ્ડલ કો પ્રસન કરને કે લિયે વિદ્વાનોં ને ઇસ કો રાહુ કે જૈસા કહા હૈ । યહ અપની માયા-જાલસે અન્ય વિચારે ખોલે ખોલે મન્યજીવરૂપી મૃગોં

હે શાસન પ્રભાવક ! આ લબ્ય છવોને વિકસિત કરવામાં જે કે સૂર્યના તુલ્ય છે તો પણ આપની છત્રછાયામાં રહીને પણ જે કુમુદ જ બની રહે-અર્થાત્ આચાર વિચારથી સદા શિથિલ રહે તેવા મંદભાગી માટે શું કહેવામાં આવે. આપના આ ગચ્છમાં એક અવિનીત શિષ્ય છે-જે આ ગચ્છમાં કલંકસ્વરૂપ છે કેમકે અવિનીતજન જન્મ, જરા, અને મરણરૂપી ખાડામાં પાડવાવાળા પંચવિધ આસ્રવરૂપ માનવામાં આવેલ છે. જે પ્રકારે તુપાર, અર્થાત (બરફ) હીમનો પુંજ કમળના વનનો નાશ કરવામાં કસર રાખતો નથી તેમ અવિનીત શિષ્ય પણ ક્ષાન્ત્યાદિ ગુણોને નષ્ટ ભ્રષ્ટ કરવામાં આગળ પાછળનો વિચાર કરતો નથી. અવિનીત શિષ્ય ચારિત્રનો વિનાશ કરવા માટે ધૂમકેતુ જેવો માનવામાં આવેલ છે. સંપૂર્ણ આસ્રવતું એ કારણ બતાવવામાં આવ્યું છે. મુનિમંડળરૂપ અખંડચંદ્રમંડળને અહંશ કરનારા રાહુ જેવો વિદ્વાનોએ કહેલ છે તે પોતાની આ અવિનીતતા રૂપી બળથી અન્ય બીયારા લોળા-

નનુ દુઃશીલં સકલ્પાનર્થમૂલં ચેત્ અવિનીતેન કથં તર્હિ તન્નાનુરજ્યતે ?
 इत्याकाङ्क्षायां दुःशीलरतिकारणं सदृष्टान्तं प्रतिबोधयितुमाह—

મૂલમ્—કળકુંડગં ચૈદ્દત્તાં ણં; વિદ્દં મુંજઈ સૂયરો ।

एवं सीलं चैदत्तां णं, दुस्सीले रमई मिष्ट ॥ ५ ॥

છાયા—

કળકુંડકં ત્યક્ત્વા સ્વલુ, વિદ્દાં મુંજઈ સૂકરઃ ।

एवं शीलं त्यक्त्वा स्वलु, दुःशीले रमते मृगः ॥ ५ ॥

ટીકા—

‘કળકુંડગં’ इत्यादि । सूकरः स्वलु कणकुण्डकम्—तण्डुलपूर्णभाजनम्—
 इदमुपलक्षणम्—रुचिरं मधुरं सुस्वादं सुगन्धयुक्तं त्वङ्मांसादिपुष्टिकरं द्रवितकरं
 यत् तण्डुलादिकं, तेन पूर्णं यद्भाजनमुपस्थितं तदिति भावः, त्यक्त्वा विष्टां
 भुङ्क्ते, अत्र विष्टामित्यनेन अपवित्रां घृणोत्पादिकां रुजाकरां हेयां दुर्गन्धां कृमिमक्षि-
 कादिपरिपूर्णामित्यर्थो ध्वनितः । एवम्=अमुना प्रकारेण मृगः=मृग इव मृगः अन्नः—
 हिताहितविवेकवर्जित इत्यर्थः, शीलं=मूलोत्तरगुणलक्षणं साध्वाचारं, यद्वा-विनय-
 समाधिलक्षणं त्यक्त्वा दुःशीले=दुराचारे अविनयलक्षणे रमते=आसज्यते । अयं
 भावः—यथा सूकरः मशस्तमाहारं विधाय नितान्तमशुचिं सादरं भुङ्क्ते, अज्ञत्वात् ,

यदि दुःशील સકલ અનર્થોની કી જઇ હૈ તો ફિર ક્યોં અવિનીત ઉસમેં
 अनुरक्त होता है? इस प्रकार की शंका के समाधान निमित्त दुःशील में
 रतिका कारण दृष्टान्त देकर सूत्रकार समझाते हैं—कणकुंडगं. इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—જૈસે—(સૂયરો—સૂકરઃ) સૂકર (કળકુંડગં—કળકુંડકં)
 तन्दुल-आदि उत्तम भोजनीय पदार्थों से भरे हुए भाजन को (चइत्ता)
 परित्याग कर (णं—स्वलु) निश्चय से आनंद के साथ (विद्वं—विष्टां)
 विष्टा-अशुचिको (भुंजइ—भुंक्ते) खाता है (एवं) इसी तरह (मिष्ट—

ને દુઃશીલ સકલ અનર્થોની જડ છે તો પછી અવિનીત એમાં કેમ
 अनुरक्त थाय છે. આ પ્રકારની શંકાનું સમાધાન કરવા નિમિત્ત દુઃશીલમાં
 રતિનું દૃષ્ટાંત આપી સૂત્રકાર સમજાવે છે—‘કળકુંડગં.’ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જેમ (સૂયરો—સૂકરઃ) સુકર (ભૂંડ) (કળકુંડગં—કળકુંડકં)
 એખા વગેરે ઉત્તમ ભોજનના પદાર્થોથી ભરેલા ભોજન પાત્રનો (ચइत्ता) ત્યાગ કરી
 (णं—स्वलु) निश्चयથી आनंद साथे (विद्वं—विष्टां) विष्टा-अशुचिने (भुंजइ—

તસ્ય પ્રશંસાં કુર્યતા આત્મા નગરં લોકથ નાશિતઃ । તથા મવાનપિ અસ્યાવિધિ-
પ્રવૃત્તસ્ય પ્રશંસાં કુર્વન્ આત્માનં સમસ્તગચ્છં ચોચ્છેદયતિ । તતસ્તદ્વચનં શ્રુત્વા સ
આચાર્યઃ સાધ્વાભાસમવિનીતં શિષ્યં સ્વગચ્છતો નિષ્કાસિતવાન્ । તસ્માદ્ દુઃશી-
લસ્ય નિષ્કાસનં શ્રેયસ્કરમ્ ॥ ૪ ॥

દેખતે ૨ વહ સમસ્ત નગર ઉસ રાજા કે મહલસહિત એકદમ જલ કર
નષ્ટ હો ગયા । રાજાને ઇસસે અસંતુષ્ટ હો ઉસ વણિક્ કો દળિંદત
કરકે અપને નગર સે વાહર નિકાલ દિયા । રાજા જો પહિલે સે ઉસ
વણિક્ કે ઇસ કાર્ય કી પ્રશંસા ન કરતા તો ઉસકા હોસલા આગે મી
ઇસ કાર્ય કો કરને કે લિયે નહીં વઢતા । સમસ્ત નગર એવં રાજમહલ
જો નામશેષ હુણ ઉસકા પ્રધાન કારણ ઉસ રાજા કી હી નાસમહી હૈ ।
ઇસી તરહ સાધુ કે અકલ્પનીય કાર્ય મેં પ્રવૃત્ત ઇસ અવિનીત શિષ્ય કી
જો આપ પ્રશંસા કરતે હૈં ઉસસે ઇસકા હોસલા વઢતા હૈ, આગે મી
અકલ્પનીય કાર્ય કરને મેં સોત્સાહ ઘનતા હૈ । જિસકા અન્તિમ ફલ
હોગા ગચ્છકા ઉચ્છેદ, ઓર ઇસ ઉચ્છેદજન્ય દોષોં કે ભાગી હોના
પડેગા આપ કો, અતઃ આપકા અપની ઓર ગચ્છકી રક્ષાનિમિત્ત ઇસ
અવિનીત કો ગચ્છ સે વાહર કર દેને મેં હી શ્રેય હૈ । ઇસ પ્રકાર આપે
હુવે આચાર્ય મહારાજ કે કથન પર અચ્છી તરહ ધ્યાન દેકર ગચ્છા-
ચાર્યજીને ઉસ અવિનીત શિષ્ય કો અપને ગચ્છ સે વાહર કર દિયા ।
વ્યોં કિ દુઃશીલ શિષ્ય કા ગચ્છ સે સંબંધવિચ્છેદ કરના શ્રેયસ્કર હી
માના ગયા હૈ ॥ ૪ ॥

સારી રીતે ઠંડ કરવા ઉપરાંત તેને પોતાના શહેરમાંથી કાઢી મૂક્યો. રાજા
ને વણીકના એ કાર્યની પ્રશંસા ન કરત તો એ વણીકની તાકાત નહોતી
કે હર વરસે આ પ્રમાણે અભિજ્ઞવાલા પ્રગટાવી શકે. સમસ્ત શહેર અને
રાજમહેલ ખળી ગયાં તેનું પ્રધાન કારણ એ રાજાની બીનસમજદારી જ છે.
એ રીતે સાધુના અકલ્પનીય કાર્યમાં પ્રથમ આ અવિનીત શિષ્યની આપ
પ્રશંસા કરો છે, એથી એ પોતાના મનમાં કુલાઈને આગળ ઉપર આથી
પણ વિશેષ અકલ્પનીય કાર્યમાં આગળ વધશે. જેનું અંતિમ ફળ ગચ્છના
ઉચ્છેદમાં આવવાનું અને એ ઉચ્છેદજન્ય દોષોના લાગી આવને બનવું પડશે.
આથી આપની અને ગચ્છની રક્ષા માટે આ અવિનીતને ગચ્છમાંથી બહાર
કરી દેવામાં જ શ્રેય છે. આ પ્રકારે આવેલા આચાર્ય મહારાજના કહેવા ઉપર
સારી રીતે ધ્યાન દઈ ગચ્છાચાર્યજીએ એ અવિનીત શિષ્યને પોતાના ગચ્છથી
બહાર કરી દીધો. કેમકે દુઃશીલ શિષ્યનો ગચ્છથી વિચ્છેદ કરવો એ શ્રેયસ્કર
માનવામાં આવેલ છે (૪).

જ્ઞાનાવરણીયાદિકર્મરજઃસમુત્પાદકં ક્ષાન્ત્યાદિગુણધાતકં મૂલોત્તરગુણકલ્પપાદ-
પોન્મૂલકં શુભભાવનાઽમ્બોજનિકરનીઠારપટલં સકલાનર્થમૂલં ધર્મમર્યાદાવિધ્વંસન-
શીલં દુઃશીલં સેવતે । અજ્ઞાનં ઠિ સર્વાનર્થકરં વિવેકહરં કષ્ટકષ્ટકાનુવિદ્ સકલ-
દુર્ગુણસમિદ્ધં તપઃસંયમવિનાશકં પ્રમાદજનકં સ્વર્ગાપવર્ગમુલહારકમ્ ।

દેને ચાલે એસે શીલ-અર્થાત્ મુનિ કે આચાર કા પરિત્યાગ કર દેતા હૈ ।
યહ શીલ સકલ ગુણોં મેં પ્રધાન માના ગયા હૈ । જીવ કે સાથ અનાદિ-
કાલ સે લગે હુણ અષ્ટવિધ જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોં કે બંધ કા ઉચ્છેદ
કરને ચાલા ચતલાયા ગયા હૈ । મિથ્યાત્વરૂપી પ્રચલગ્રન્થિ-(ગાંઠ) કા યહ
ભેદ કરને ચાલા હૈ । સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપી અમૃત કી વૃષ્ટિ કરના ઇસ્કા
સ્વભાવ હૈ । એસે પ્રશસ્ત ઉપકારક ઇસ શીલ કા વહ અવિનીત શિષ્ય
પરિત્યાગ કરકે દુઃશીલકા સેવન કિયા કરના હૈ । યહ દુઃશીલ શિષ્ય
જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મરૂપી ધૂલીકો અપની આત્મા મેં ચિપકાને ચાલા હૈ ।
ક્ષાન્તિ આદિ મદ્ગુણોં કા ધ્વંસક હૈ । મૂલગુણ ઇવં ઉત્તરગુણરૂપ
કલ્પવૃક્ષ કા ઉન્મૂલક હૈ । શુભભાવનારૂપી કમલોં કો નષ્ટ-ભ્રષ્ટ કરને
કે લિયે તુપારપાત-અર્થાત્-હિમવર્ષા જૈસા હૈ । સકલ અનર્થોં કા યહ
મૂલ હૈ । એસે ધાર્મિક મર્યાદા કો ઉઘાડને કે સ્વભાવચાલે ઇસ દુઃશીલ
કા વહ અવિનીતશિષ્ય સેવનકર હિતાહિન કો નહોં સમજતા હૈ । યહ
કિતને આશ્ચર્ય કી યાત હૈ કિ જિસ ચિનયમૂલ ધર્મ સે અપની આત્મા
કા ઉદ્ધાર હોતા હૈ ઇસ્કા વહ અવિનીત ત્યાગ કર અપકારક દુઃશીલ

આચારનો પરિત્યાગ કરી દે છે. આ શીલ સકલ શુભોમાં પ્રધાન મનાયેલ છે.
છવની સાથે અનાદિકાળથી લાગેલા આઠ પ્રકારના જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મના
બંધનોનો ઉચ્છેદ કરવા વાળા બતાવેલ છે. મિથ્યાત્વરૂપી પ્રબળ શ્રેયીનો આ
ભેદ કરવાવાળો છે. સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપી અમૃતની વૃષ્ટિ કરવી તેનો સ્વભાવ છે,
એવા પ્રશસ્ત ઉપકારક આ શીલનો તે અવિનીત શિષ્ય પરિત્યાગ કરીને દુઃશીલનું
સેવન કરે છે. આવો દુઃશીલ શિષ્ય જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મરૂપ ધૂળને પોતાના
આત્મામાં ચોંટાડનાર છે. ક્ષાન્તિ આદિ સદ્ગુણોનો નાશ કરનાર છે. મૂળગુણ
ઉત્તરગુણરૂપ કલ્પવૃક્ષનો ઉન્મૂલક-નાશ કરનાર છે. શુભ ભાવનારૂપી કમલોને
નષ્ટ ભ્રષ્ટ કરવા માટે તુપારપાત-અર્થાત્ હિમવર્ષા જેવા છે. સકળ અનર્થોનું
એ મુળ છે. એવા ધાર્મિક મર્યાદાને ઉખાડવાની વૃત્તિવાળા આવો દુશીલનું
તે અવિનીતજન સેવન કરી હિતાહિતને સમજતા નથી. આ કેવા આશ્ચર્યની
વાત છે કે જે ચિનય મુળ ધર્મથી પોતાના આત્માનો ઉદ્ધાર થાય છે. તેનો

યથા વા હિતાહિતવિવેકરહિતત્વાન્મૃગઃ સ્વાપાયમપચ્ચન્ ગાનતાનશ્રવણમોહિતઃ
 સન્ વ્યાધમભિસરતિ, एवम्-અજ્ઞાનતિમિરસંવૃતાત્મા ત્વલુ સંસારવારિધિમહાતરણિ
 શિવપદસરલસરણિ સિદ્ધિપદદાયકં સકલગુણનાયકમ્, અનાદિભવસંચિતાવૃથિ-
 કર્મવન્ધનોચ્છેદકં મિથ્યાત્વગ્રંથિભેદકં સમ્યગ્જ્ઞાનમુધાર્પણશીલં શીલં પ્રવિહાય
 મૃગઃ) વિવેક રહિત હોને કે કારણ મૃગ જૈસા યહ અવિનીત શિષ્ય બી
 (સીલં-શીલં) મૂલોત્તરગુણરૂપ અથવા વિનયસમાધિરૂપ સાધુસંબંધી
 આચાર કો (ચૈત્તા-ત્યક્ત્વા) પરિત્યાગ કર (ણં-ત્વલુ) નિશ્ચય સે
 (દુસ્સીલે-દુઃશીલે) અવિનયરૂપ દુરાચાર કા (રમદ્-રમતે) સેવન
 કરતા હૈ ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ—બોધવિકલ હોને કે કારણ જૈસે સૂકર પ્રશસ્ત આહાર
 કા પરિત્યાગ કર નિતાન્ત અશુચિ પદાર્થકા વડે આનંદકે સાથ સેવન
 કરતા હૈ, તથા હિતાહિત વિવેક સે રહિત હોનેકી વજહ સે જૈસે
 મૃગ ભવિષ્ય મેં હોને ચાલી આપત્તિ કો નહીં જાનતા હુઆ ગાન કે
 સુનને મેં એકતાન હોકર અપને આપ વ્યાધ કી જાલ મેં ફસ જાતા હૈ,
 ઉસી તરહ અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર સે આચ્છાદિત હુઆ અવિનીત શિષ્ય બી
 સંસારરૂપી સમુદ્ર સે પાર લગાને કે લિયે વડે સુરક્ષિત જહાજ જૈસે, તથા
 શિવપદ મેં લેજાને કે લિયે સુન્દર સીધે માર્ગ જૈસે, एवं સિદ્ધિપદ કો

મુક્તે) પાચ છે (एवं) આ પ્રમાણે (મિણ-મૃગઃ) વિવેકરહિત થયાને કારણે મૃગ
 જેવા આ અવિનીત શિષ્ય પણ (સીલં-શીલં) મૂલોત્તર ગુણરૂપ અથવા વિનય-
 સમાધિરૂપ સાધુસંબંધી આચારનો (ચૈત્તા-ત્યક્ત્વા) પરિત્યાગ કરી (ણં-ત્વલુ)
 નિશ્ચયથી (દુસ્સીલે-દુઃશીલે) અવિનયરૂપ દુરાચારનું (રમદ્-રમતે) સેવન કરે છે.

ભાવાર્થ—બોધવિકલ હોવાને કારણે જેમ સૂકર (બૂડ) પ્રશસ્ત
 આહારનો પરિત્યાગ કરી નિતાન્ત અશુચિ પદાર્થનું ભારે આનંદથી સેવન કરે
 છે. અને હિતાહિત વિવેકથી રહીત હોવાના કારણે જેમ મૃગ ભવિષ્યમાં
 આવનારી આપત્તિને બાણુતો નથી, કારણકે સંગીતના સુરોમાં એકતાન બનીને
 પોતે પોતાના હાથે શીકારીની જાળમાં ફસાઈ બચ છે. એવી રીતે અજ્ઞાનરૂપી
 અંધકારથી આચ્છાદિત બનેલા અવિનીતશિષ્ય પણ સંસારરૂપી સમુદ્રથી પાર
 કરવાવાળા મોટામાં મોટા સુરક્ષિત જહાજ જેવા તથા શિવપદમાં લઈ જવાવાળો
 સુંદર સીધા માર્ગ જેવા અને સિદ્ધિપદને આપનાર એવા શીલ-અર્થાત્ મુનિના

દાસી સૂકરીસંનિધૌ ગત્વા તદીયશિશું સમાનીય રાજપુત્ર્યૈ સમર્પયામાસ । સા
ચ રાજપુત્રી ચાત્સલ્યેન સૂકરશિશું પાલયન્તી કદાચિત્તમઙ્ક્રે સ્થાપયતિ, સ્નાપયતિ,
તદન્નં કરેણ પ્રોઞ્છયતિ, કદાચિત્ તદન્નસંલગ્નાં ધૂલિમપસારયિતું માર્જયતિ, વિવિધં
મિષ્ટાન્નં ભોજયતિ, મૃદુલશય્યાયાં સ્વસમીપે સ્થાપયતિ । સા રાજપુત્રી તસ્ય
સૂકરશિશોર્ગલે ચરણેષુ ચ સકિઙ્કિણીકં સ્વર્ણાભરણં રચયતિ, પૃષ્ઠોપરિ વહુમૂલ્યકં
વિવિધવર્ણરઙ્ગિતં 'ઙ્ગ' ઇતિ પ્રસિદ્ધં સ્વર્ણજટિતવસ્ત્રં ચ વિતરતિ । એવં સા રાજપુત્રી
પુત્રવત્ સૂકરશિશું લાલયતિસ્મ ।

एक दिनकी बात है कि जब यह अपने महलके झरोखे में बैठी हुई बाहर
की ओर निहार रही थी कि सहसा इसकी दृष्टि एक सूकरी पर पड़ी,
जो अपने बच्चोंको संगमें लिये हुए वहीं पर इधर-उधर फिर रही थी ।
उसे देखकर उसने मन में विचार किया कि यह सूकरी मेरी अपेक्षा
अधिक श्रेष्ठ है, जो कम से कम अपने बच्चों के साथ घूमा करती है । इस
अवस्था में इसे जो आनंद मिलता है वह यही जान सकती है । एक
में अभागिनी हूं जो राजमहल में रहती हुई भी इस प्रकार के सुख से
वंचित बनी हुई हूं । इस प्रकार का विचार कर उसने अपनी एक दासी
को बुलाया और कहा कि जाओ और इन सूकरी के बच्चों में से एक
बच्चे को ले आओ । आज्ञा पाते ही दासी सूकरी के पास पहुँची और
वहाँ से एक बच्चे को उसने उस राजपुत्री के लिये लाकर दे दिया ।
राजपुत्री ने भी बड़े आनंद के साथ उसका पालन पोषण करना प्रारंभ
कर दिया । इस सिलसिले में कभी वह उसे अपनी गोद में बैठा लेती,

આચારે એ પોતાના મહેલના અડખામાં બેઠી બેઠી બહાર બેઠી રહી હતી, કે
મહસા તેની દષ્ટી એક ભૂંડણ ઉપર પડી. જે પોતાના બચ્ચાઓને સાથમાં
લઈને આમતેમ ઘુમી રહી હતી તેને બેઠેને રાજકન્યાએ મનમાં વિચાર
કર્યો કે આ સૂકરી મારા કરતાં ઘણી સુખી છે, જે પોતાના બચ્ચાઓ સાથે
લઈને ફરે છે, આ અવસ્થામાં એને જે આનંદ મળતો હશે તે એજ નાણુતી
હશે. એક હું જ એવી અભાગણી છું કે રાજમહેલમાં રહેવા છતાં પણ આ
પ્રકારના સુખથી વંચિત બનેલ છું. આ પ્રકારનો વિચાર કરી તેણે પોતાની
એક દાસીને બોલાવી અને કહ્યું કે બચ્ચો અને એ સૂકરીના બચ્ચામાંથી એક
બચ્ચું લઈ આવો. આજ્ઞા મળતાં જ દાસી સૂકરીની પાસે પહોંચી અને ત્યાંથી
એક બચ્ચું લઈ રાજપુત્રી પાસે આવી તેને સુખદ કયું. રાજપુત્રીએ તેનું
સારી રીતે પાલન પોષણ કરવાનું શરૂ કર્યું. આ ઉત્સાહમાં તે કોઈ વખત
સૂકરીના બચ્ચાને પ્રેમથી પોતાના બોળામાં બેસારી દેતી, ક્યારેક તેને નવડાવતી

અસ્મિન્નર્થે સૂકરદૃષ્ટાન્તઃ પ્રદર્શયતે—

વજ્રદેશેક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિતનગરેઽરિમર્દનનામા નૃપો વબૂવ । તસ્ય સપ્ત કન્યકા આસન્ । સ ભૂપતિસ્તાસાં કન્યકાનાં યૌવને વયસિ પ્રાપ્તે તા એકૈકક્રમેણ વિવાહિતાઃ । તત્રૈકા કન્યકા કર્મયોગતો વિવાહાનન્તરમચિરેણૈવ કાલેન પતિહીના જાતા । એકદા સા ગચ્ચક્ષે સ્થિતા કુતચિદ્ સમાગતાં સમુતાં સૂકરીં દૃષ્ટ્વા ચિન્તયામાસ—અહો ! ધન્યમસ્યા જન્મ, યદિયં વ્રહ્મિરપત્યૈઃ સાર્થં વિચરન્તી મુક્તમનુભવતિ । ઇતિ ચિન્તિત્ય સા સ્વદાસીમઘચીત્—અત્રૈકં સૂકરશિશું સમાનય । તદાગ્રયા

કો સેવતા હૈ । અજ્ઞાન કી મહિમા અપાર હૈ । સમસ્ત અનર્થો કી જડ એક અજ્ઞાન હી તો હૈ । અજ્ઞાન આતે હી પહિલે વહ વિવેક પર હી કુઠારા ઘાત કરતા હૈ । જિસ આત્મા સે વિવેક કા લોપ હો જાતા હૈ ઉસ આત્મા મેં વિવિધ કષ્ટરૂપી કાંટે લહે હો જાતે હૈ । યહ અજ્ઞાન અનેક પ્રકાર કે દુર્ગુણો કો ઉત્પન્ન કરતા હૈ । તથા તપ ઓર સંયમ કા વિનાશક હૈ, યહ પ્રમાદ કો ઉત્પન્ન કરનેવાલા હૈ, તથા સ્વર્ગ ઓર મોક્ષ કે સુખોંકા વિઘાતક હૈ ॥ ઇસ પર સૂકર કા દૃષ્ટાન્ત ઇસ પ્રકાર હૈ—

વંગદેશ મેં ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નામકા એક સુંદર નગર થા । અરિમર્દન નામકા રાજા ઉસકા શાસક થા । ઇસકે સાત કન્યાઈ થીં । રાજા ને ઇનકા ક્રમશઃ જ્ય વે તરુણ અવસ્થાવાલી હો ચુકીં વિવાહ કર દિયા । કર્મકી વિચિત્રતાવશ એક લડકી વિવાહ કે બાદ હી વિધવા હો ગઈ ।

તે અવિનીત ત્યાગ કરી અપકારક દુઃશીલને સેવે છે. અજ્ઞાનની મહિમા અપાર છે. સમસ્ત અનર્થોની જડ એક અજ્ઞાન જ છે. અજ્ઞાન આવતાંની સાથે જ તે સહુ પ્રથમ વિવેક ઉપર જ ઘા કરે છે. જે આત્મામાંથી વિવેકનો લોપ થઈ જાય છે એ આત્મામાં નાના પ્રકારના કષ્ટરૂપી કાંટાઓ ખીછાવાઈ જાય છે. એ અજ્ઞાન અનેક પ્રકારના દુર્ગુણોને ઉત્પન્ન કરે છે. તથા તપ અને સંયમનો વિનાશ કરે છે. એ પ્રમાદને ઉત્પન્ન કરનાર છે તથા સ્વર્ગ અને મોક્ષના સુખોનો નાશ કરનાર છે.

આ ઉપર સૂકરનું દૃષ્ટાંત આ પ્રકારે છે.

વંગદેશમાં ક્ષિતિ પ્રતિષ્ઠિત નામનું એક સુંદર નગર હતું. અરિમર્દન નામના રાજાનું શાસન હતું, તેને સાત કન્યાઓ હતી રાજાએ તેના કેમ પ્રમાણે । જેમ જેમ ઉંમર લાયક થતી ગઈ તેમ તેમ તેના વિવાહ કરી આપ્યા. કર્મની વિચિત્રતાવશ એક પુત્રી વિવાહ પછી વિધવા બની. એક દિવસની વાત છે કે

सह भुक्तवत्यः । सा दुर्भगाऽपि सूकरशिशुना सह भोक्तुं प्रवृत्ता स्वर्गस्थाले रत्न-
कटोरकेषु च स्थापितं प्रशस्तं पथ्यं रुचिकरं वातपित्तकफहरं विविधमशनं पानं
खाद्यं स्वाद्यं च चतुर्विधमाहारमभ्यवहरन्ती प्रेम्णा प्रथमग्रासं सूकरशिशुमुखे दत्त्वा
तदनु सानन्दं स्वयमश्नाति, तदाऽकस्मादेकस्या भगिन्याः शिशुना आसन्नप्रदेशे
पुरीषोत्सर्गः कृतः, तमालोक्य तेन सूकरशिशुना प्रशस्तमशनं परित्यज्य पुरीष-
भक्षणं कृतम् । पुरीषमश्नन्तं सूकरशिशुं विलोक्य सर्वा भगिन्यः सपरिहासमब्रुवन्-
विधवा राजपुत्रीने कहा कि यदि आप सब जनों मेरे इस सूकर शिशु के
साथ जो भोजन करने के लिये तैयार हों तो ही मैं आपके साथ भोजन
करने में सम्मिलित हो सकती हूँ अन्यथा नहीं। उसकी इस बात को
सुनकर उसकी अन्य बहिनोंने मंजूर नहीं किया। अतः उन सबने
अपने-अपने बच्चोंके साथ पृथक्-पृथक् रूप में ही भोजन करना प्रारंभ
किया। और पति विना की राजपुत्री भी अपने सूकर शिशु के साथ
भोजन करने में प्रवृत्त हुई। खाने के पहिले उसने जो भोजन सुवर्णके
थालों में परोसा हुआ था और सुवर्णकी कटोरियों में अलग-अलग
रूपमें रखा गया था और जो प्रशस्त, पथ्य, रुचिप्रद तथा वात पित्त
एवं कफ हारक था ऐसे उस विविध भाति के अशन-हल्ला पुरी आदि,
पान-दुध शरबत आदि, खाद्य-द्राक्षा आदि, खाद्य-चूरण आदि, एवं
चार प्रकार के भोजन में से एक-एक ग्रास अपने प्रिय उस सूकर
शिशु के मुखमें देती हुई आनंद के साथ भोजन करने लगी। जब यह
भोजन करने में प्रवृत्त थी कि इतने में ही एक अपनी बहिन के बच्चे

भास सूकरना भन्थ्यानी साथे भोजन करवा तैयार हो, तो न हुं आपनी
साथे भोजन करवाभां सामील थई शकुं ओ शिवाय नहीं. तेनी आ वातने
भीलु भडेनाओ भन्नुन न करी ओटले ते भधीयोओ पोतपोताना भाणके।
साथे भुद्री भुद्री रीते भोजन करवानो आरंभ कर्यो. अने विधवा राजपुत्री
पथु पोताना सूकर भन्थ्यानी साथे भोजन करवा लागी. आवा भेसतां पडेलां
ओहे ने भोजन सोनाना थाणभां पीरसेल हुतुं, ने नानी वाटकीओभां अलग
अलग रीते गोठववाभां आवेल हुतुं ने भोजन प्रशस्त, पथ्य, रुचिप्रद तथा
वातपित्त अने कङ्क डरनाार हुतुं ओवा विविध प्रकारना भोजनभां डलवा
पुरी आदि, पान-दुध शरबत विगेरे भाद्य-द्राक्ष वगेरे, स्वाद्य-चूर्ण वगेरे
आवा चार प्रकारना भोजनभांथी अडेक डोणीयो पोताना प्रिय सूकरना भन्थ्याना
भोढाभां देती देती विधवा राजपुत्री भुशी साथे भोजन करवा लागी. न्यारे
ओ भोजन करवाभां प्रवृत्त हुती त्यारे तेनी ओक भडेनना भाणके थोडे छेडे

एकदाऽरिमर्दनस्य भवने कंचिदुत्सवं निमित्तीकृत्य सर्वाः कन्यकाः समायाताः । प्रेम्णा परस्परं ता ऊचुः—अद्यास्माभिः सर्वाभिः सदैव भोजनं कर्तव्यम्, तदाऽसौ दुर्भगा राजपुत्री जगाद—यद्यनेन मम प्रियशिथुना सह यूयं भोजनं कुरुत, तर्हि युष्माभिः साकं मया भोक्तव्यं नान्यथा, ततोऽन्याभिस्तस्याः सर्वभगिनीभिस्तद्वचनं नास्तीकृतम् । तदा पृथक् पृथगेव सर्वाः स्व-स्व-शिथुभिः

कभी उसको स्नान कराती । और स्नान कराकर फिर उसका शरीर भी पोंछती । कभी कभी यह उसके शरीर पर लगी हुई धूलीका मार्जन करती । विविध मिष्टान्न खिलाती । नरम-मृदुल-शय्या पर उसे अपने ही पास सुलाती । इतने मात्र से ही वह राजपुत्री संतुष्ट नहीं रहती किन्तु वह उस बच्चे के गले में और पैरों में सुवर्ण रचित बहुमूल्य आभरणों को भी पहिराती । जिनमें छोटी-छोटी बजती हुई घंटियां लगी रहती थीं । उसकी पीठ पर वह झूल भी ओढाती जो बहुत कीमती होती तथा अनेक प्रकार के रंगविरंगे रंगों से रंजित रहा करती । और जिस झुलमें सुनहरी काम बना रहता । इस प्रकार वह राजपुत्री उस सूकर के बच्चे का लालन पालन करने में तत्पर रहने लगी । एक समय की बात है कि राजा अरिमर्दनने अपनी समस्त कन्याओं को किसी उत्सव के समय आमंत्रित किया और कन्यायें आयीं, बहुत समय के बाद उन सबको परस्पर मिलने से बहुत ही आनंद हुआ । सबने विचार किया कि आज हम सब मिलकर एक ही साथ भोजन करें । यह सुनकर उस

अने नवजायी तेना शरीरने साक्ष करती, क्यारेक क्यारेक तेना शरीर उपर ठोडेली धुणने साक्ष करती, विविध भिष्टान्न भवडावती अने सुवाणी अेवी शैया उपर पोतानी पासे सुवाडती. आटलाथी न राजपुत्रीने संतोष न थतो परंतु ते भय्याना गणाभां अने पजेभां सोनाना भहु मुल्य अलंकारे। पछु पडेरावती जेभां नानी नानी टाकरीओ-धुधरीओ लगाडवाभां आवती अेनी पीठ उपर जुल पछु ओढाडती जे धण्णी किमती हुती तेमज अनेक प्रकारना रंगभेरंगी रंगोवाणी हुती. जेभां सोनेरी तारनी कसण कणा पछु करवाभां आवेल हुती. आ प्रकारे राजपुत्री ओ सूकरना भय्यानुं लालन पालन करवाभां तत्पर रहेती. ओक समये राज अरिमर्दनने पोतानी समस्त कन्याओने डोई उत्सवना प्रसंगे आमंत्रण आपी ओलावी, कन्याओ आवी. धण्ण समय पछी ओक भीलओने परस्पर भणतां धण्णे न आनंद थयो. भधी भडेनोओ भणी विचार कर्यो के आनं भधी भडेनो साथे जेसीने लोअन करीओ. आ सांभणी ओ विधवा राजपुत्रीओ कहुं के जे तमे भधी भडेनो

ઉક્તાર્થમુપસંહરન્ કર્તવ્યમુપદિશતિ—

મૂલમ્—સુણિયાંઽભાવં સાણસ્સ સૂયરસ્સ નરસ્સ ચં ।

વિણેણ ઠવિઙ્ગેજ અપ્પાણં ઇચ્છંતો હિર્યમપ્પણો ॥૬॥

છાયા—

શ્રુત્વાઽભાવં શુન્યાઃ સૂકરસ્ય નરસ્ય ચ ।

વિનયે સ્થાપયતિ આત્માનમ્ ઇચ્છન્ હિતમાત્મનઃ ॥ ૬ ॥

ટીકા—

‘સુણિયા.’ इत्यादि —शुन्याः=पूतिकर्णशुन्याः सूकरस्य च एतदुभय-
दृष्टान्तस्य, तथा च=पुनः नरस्य=पुरुषस्य-दाष्टान्तिकतया कथितस्य दुःशीलशिष्य-
अग्नि जलाकर उसको अग्नि में भून दिया । इस कुमौत से उसको
मारा । इस लिये सूत्रकार कहते हैं कि-दुःशील का त्यागकर शील
सदाचार का सेवन करना चाहिये ॥ ५ ॥

इसी कथित अर्थका उपसंहार करते हुए सूत्रकार कर्तव्य का उप-
देश अगली गाथा द्वारा करते हैं—‘सुणिया. इत्यादि’

अन्वયાર્થ—(સાણસ્સ-શુન્યાઃ) પૂતકર્ણી કુતી કે (સૂયરસ્સ
નરસ્સ ચ-સૂકરસ્ય નરસ્ય ચ) સૂકર કે ઓર દાષ્ટાન્તિક રૂપ મેં પ્રદર્શિત
કિયે ગયે દુઃશીલ શિષ્ય કે (અભાવ-અનાદર) અર્થાત્ દુર્દશારૂપ
અવસ્થા કો (સુણિયા-શ્રુત્વા) સુનકર (અપ્પણો હિયં ઇચ્છંતો-આત્મનઃ
હિતમ્ ઇચ્છન્) આત્મા કે હિત કે અભિલાષી શિષ્ય (અપ્પાણં-
આત્માનં) અપની આત્માકો (વિણેણ ઠવિઙ્ગ-વિનયે સ્થાપયેત્) વિનય

સળગાયે. અને તેમાં તેને ભૂંછ નાખ્યું. આ રીતે કમોતથી તેને માર્યું.
આ માટે સૂત્રકાર કહે છે કે દુઃશીલનો ત્યાગ કરી શીલ-સદાચારનું સેવન
કરવું જોઈએ. (૫)

આ કહેવાયેલા અર્થનો ઉપસંહાર કરીને સૂત્રકાર કર્તવ્યનો ઉપદેશ
આ ગાથા દ્વારા કરે છે.—‘સુણિયા ભાવં.’ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—(સાણસ્સ-શુન્યાઃ) પૂતકર્ણી કુતરીના (સૂયરસ્સ નરસ્સ ચ -
સૂકરસ્ય નરસ્ય ચ) સૂકરના અને દાષ્ટાન્તિક રૂપમાં પ્રદર્શિત કરાયેલ દુઃશીલ શિષ્યના
(અભાવ-અનાદર) અર્થાત્ દુર્દશારૂપ અવસ્થાને (સુણિયા-શ્રુત્વા) સાંભળીને
(અપ્પણો હિયં ઇચ્છંતો-આત્મનઃ હિતમ્ ઇચ્છન્) આત્માના હિતના અભિલાષી
શિષ્ય (અપ્પાણં-આત્માનં) પોતાના આત્માને (વિણેણ ઠવિઙ્ગ-વિનયે સ્થાપયેત્)

મગિનિ ! પદ્ય તવાયં શિશુઃ કિં કરોતિ ! વિષ્ઠાં ભક્ષયતિ । અનેનૈવ સાક્રમસ્માન
 મોજયિતું સમીદસે, एवं सर्वमगिनीनां वचनं श्रुत्वा लज्जिता सा राजपुत्री सूकर-
 शिशुं तत्याज । तदनन्तरमितस्ततो भ्रमन्तं दृष्टपुष्टाङ्गं तं सूकरशिशुं विलोक्य
 चाण्डालः स्वगृहं नीत्वा चरणेषु वदध्वा बह्वीं प्रक्षिप्य कुत्सित मृत्युना हतवान् ।
 तस्मात् दुःशीलं परित्यज्य शीलमासेवनीयम् ॥ ५ ॥

ને થોડી દૂર પર જાકર અશુચિ કર દી । યહ દેવકર ઉસ સૂકર શિશુ
 ને ઉસ પ્રશસ્ત મધુર સુસ્વાદુ સુગન્ધિ પથ્ય ભોજન કા પરિત્યાગ કરકે
 કન્યા કે મના કરતે મી શીઘ્ર હી દોડકર અશુચિ કે પાસ જાકર
 ઉસકા ભક્ષણ કરને લગા । સૂકર શિશુ કો અશુચિ ખાતે દેવકર બે
 સમી વહિને મજાક કરતી હુઈ અપને વહિન સે ચોલીં કિ હે વહિન !
 દેવો તો સહી આપકા યહ પ્યારા પુત્ર ક્યા કર રહા હૈ । કિતને આનંદસે
 અશુચિ ખાને મેં મગ્ન હો રહા હૈ । હસી કે સાથ આપ હમ સબકો
 ભોજન કરને કે લિયે પ્રેરિત કરતી હૈં ? હિસ પ્રકાર વહિન કો ઉન સબ
 વહિનોં ને ઝલાહના દિયા । ઝલાહનેકે વચન સુનકર વહ ઉનકે સમક્ષ
 અધિક લજ્જિત હુઈ ઔર ઉસ સૂકર શિશુ કો ઘર સે બાહિર નિકાલ
 દિયા । ઘરસે બાહિર હોજાને પર યહ ઇધર ડધર ફિરને લગા । હિતને મેં
 ચાંડાલ ને હિસે પકડ લિયા ઔર ઘર લે જાકર ચારોં પૈર ઘાંધકર જમીન
 પર ઢાલ દિયા ઔર ઉસ પર ઘાંસ ઢાલકર ફિર અગ્નિ જલાઈ ઔર

જઈને અશુચિ કરી, આ જોઈ તે સૂકર બચ્ચાએ પ્રશસ્ત, મધુ, સુસ્વાદિષ્ટ, સુગંધી
 ભોજનને પરિત્યાગ કરીને વિધવા રાજકન્યાના રોકવા છતાં ન રોકાતાં
 ઝડપથી દોડી જઈ અશુચિ પાસે પહોંચી તેનું ભક્ષણ કરવું શરૂ કર્યું. સૂકર
 બચ્ચાને અશુચિ ખાતું જોઈ બધી બહેનો મશ્કરી કરતાં પેલી વિધવા બહે-
 નને કહેવા લાગી કે હે બહેન ! જુઓ તો ખરાં તમારો એ ખ્યારો પુત્ર
 શું કરી રહેલ છે. કેટલા આનંદથી અશુચિ ખાવામાં મગ્ન બની ગયેલ છે.
 આની સાથે તમે અમેને ભોજન કરવાનું કહેતાં હતાં. આ પ્રકારે પેલી બધી
 બહેનોએ તેને મહેણું દેતાં મહેણાનું વચન સાંભળીને તે એમની સમક્ષ
 જુબ શરમાઈ ગઈ અને એ સૂકર બચ્ચાને ઘરમાંથી બહાર કાઢી મૂક્યું.
 ઘરથી બહાર થઈ જતાં તે જ્યાં ત્યાં ભટકવા લાગ્યું એટલામાં ચાંડાળને હાથ
 તે પડી ગયું જેને પકડી તે પોતાને ઘેર લઈ ગયો અને ત્યાં લઈ જઈ ચારે
 પગ ખાંધી જમીન ઉપર પછાડ્યું, અને તેના ઉપર ઘાસ નાખીને પછી અગ્નિ

उक्तार्थमुपसंहरन् कर्तव्यमुपदिशति—

मूलम्—सुणियांऽभावं साणस्स सूयरस्स नरस्स यं ।

विण्णं ठविज्जं अप्पणं इच्छंतो हियंमप्पणो ॥६॥

छाया—

श्रुत्वाऽभावं श्रुत्याः सूकरस्य नरस्य च ।

विनये स्थापयति आत्मानम् इच्छन् हितमात्मनः ॥ ६ ॥

टीका—

‘सुणिया.’ इत्यादि—श्रुत्याः=श्रुतिकर्णश्रुत्याः सूकरस्य च एतदुभय-
दृष्टान्तस्य, तथा च=पुनः नरस्य=पुरुषस्य-दार्ष्टान्तिकतया कथितस्य दुःशीलशिष्य-
अग्नि जलाकर उसको अग्नि में भून दिया । इस कुमौत से उसको
मारा । इस लिये सूत्रकार कहते हैं कि-दुःशील का त्यागकर शील
सदाचार का सेवन करना चाहिये ॥ ५ ॥

इसी कथित अर्थका उपसंहार करते हुए सूत्रकार कर्तव्य का उप-
देश अगली गाथा द्वारा करते हैं—‘सुणिया. इत्यादि’

अन्वयार्थ—(साणस्स-श्रुत्याः) श्रुतिकर्णी कुत्ती के (सूयरस्स
नरस्स य-सूकरस्य नरस्य च) सूकर के और दार्ष्टान्तिक रूप में प्रदर्शित
किये गये दुःशील शिष्य के (अभाव-अनादर) अर्थात् दुर्दशारूप
अवस्था को (सुणिया-श्रुत्वा) सुनकर (अप्पणो हियं इच्छंतो-आत्मनः
हितम् इच्छन्) आत्मा के हित के अभिलाषी शिष्य (अप्पणं-
आत्मानं) अपनी आत्माको (विण्णं ठविज्जं-विनये स्थापयेत्) विनय

सणगाव्यो अने तेमां तेने भूँछ नाभ्युं. आ रीते कुमौतथी तेने भार्युं.
आ भाटे सूत्रकार कहे छे के दुःशीलने त्याग करी शील-सदाचारनुं सेवन
करवुं लेधये. (५)

आ कहेवायेला अर्थने उपसंहार करीने सूत्रकार कर्तव्यने उपदेश
आ गाथा द्वारा करे छे.—‘सुणिया भावं.’ इत्यादि.

अन्वयार्थ—(साणस्स-श्रुत्याः) श्रुतिकर्णी कुत्तीना (सूयरस्स नरस्स य-
सूकरस्य नरस्य च) सूकरना अने दार्ष्टान्तिक रूपमां प्रदर्शित करायेल दुःशील शिष्यना
(अभाव-अनादर) अर्थात् दुर्दशारूप अवस्थाने (सुणिया-श्रुत्वा) सांलग्नीने
(अप्पणो हियं इच्छंतो-आत्मनः हितम् इच्छन्) आत्माना हितना अभिलाषी
शिष्य (अप्पणं-आत्मानं) पोताना आत्माने (विण्णं ठविज्जं-विनये स्थापयेत्)

સ્યેત્યર્થઃ, અભાવં-કુત્સિતો ભાવઃ અભાવઃ દુર્દશાલક્ષણઃ, સ ચેહ ભવે સર્વતો નિષ્કાસનાદિરૂપઃ, પરભવે ગુરોરાશાતનયા અવોધિઃ, અવોધેસ્તપઃસંયમાસંભવઃ, સંયમભાવેન મોક્ષમાર્ગાનારાધનમ્, તેનાનન્તસંસારપરિભ્રમણમ્ તં તથાવિધમભાવં તપઃ શ્રુત્વા=ગુરુસંનિધૌ નિશમ્ય આત્મનઃ=સ્વસ્ય, હિતં=કલ્યાણમ્ ઇચ્છન્ આત્માનં ધર્મ મેં સ્થાપિત કરતા હૈં । અથવા-ભાવ યહ હૈં કિ કુત્તી સૂકર ઓર અવિનીત શિષ્યકા સ્વરૂપ સૂનકર આત્મહિતૈપી વિનય શીલ વૈનં ।

ભાવાર્થ—ઇસ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર યહ ઉપદેશ દે રહે હૈં કિ જો શિષ્ય આત્મકલ્યાણ કા અભિલાષી હૈં ઉસકા કર્તવ્ય હૈં કિ વહ ઇસ વિનયધર્મકે આચરણ કરને મેં થોડા ભી પ્રમાદ ન કરે । કારણ કિ અવિનીત શિષ્ય કી વહ દુર્દશા હોતી હૈં જો પૂતિકર્ણી શુની કી તથા સૂકર શિશુ કી હુઈ હૈં । અવિનીત કે ડપર કિસી કા ભી વિશ્વાસ નહીં રહતા વહ ઇસ ભવમેં ગુરુ કી અકૃપાકા ભાજન વનતા હુઆ જગહ-જગહ અપમાન આદિ દુઃસ્થિતિ કો સહન કરતા હૈં—ઓર ગચ્છ સે ચાહર ભી કર દિયા જાતા હૈં તથા પરભવ મેં ગુરુ કી આશાતના સે યોધિ કે લાભ સે ભી વંચિત રહતા હૈં યોધિલાભ કે વિના કમી ભી શ્રેયસ્કર મુક્તિ કા માર્ગ ઉસે પ્રાપ્ત નહીં હો સકતા હૈં । ક્યોં કિ યોધિ કે અભાવ મેં સમ્યક્ તપ ઓર સંયમ નહીં હોતા હૈં । સમ્યક્ તપ સંયમ કે અભાવ સે મોક્ષમાર્ગ કી આરાધના નહીં હોતી હૈં ઓર મોક્ષ-

વિનય ધર્મમાં સ્થાપિત કરે છે. અથવા ભાવાર્થ એ છે કે—કુતરી, સૂકર અને અવિનીત શિષ્યનું સ્વરૂપ સાંભળી આત્મહિતૈપી વિનયશીલ બને.

ભાવાર્થ—આ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર એવો ઉપદેશ આપે છે કે જે શિષ્ય આત્મ કલ્યાણનો અભિલાષી છે, એનું કર્તવ્ય છે કે તે આ વિનય ધર્મનું આચરણ કરવામાં થોડો પણ પ્રમાદ ન કરે. કારણ કે અવિનીત શિષ્યની આવી દુર્દશા થાય છે જે પૂતકર્ણી શુનીની તથા સૂકર (ભૂંડલુના બચ્ચાની) બાળકની થઈ છે, અવિનીતનો કોઈ પણ વિશ્વાસ કરતું નથી. તે આ ભવમાં શુદ્ધી અકૃપાનો ભાજન બની દરેક સ્થળે અપમાન આદિ દુસ્થિતિને સહન કરે છે. અને ગચ્છથી બહાર કરી દેવામાં આવે છે અને પરભવમાં શુદ્ધી આશાતનાથી યોધિના લાભથી પણ વંચિત રહ્યા કરે છે. યોધિ લાભ વિના કદી પણ શ્રેયસ્કર મુક્તિનો માર્ગ એને પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. કેમકે યોધિના અભાવમાં સમ્યક્ તપ અને સંયમ હોતું નથી. સમ્યક્ તપ સંયમના અભાવથી મોક્ષ માર્ગની આરાધના બની શકતી નથી. અને મોક્ષમાર્ગની

વિનયે=અભ્યુત્થાનાદિગુરુશુશ્રૂપાલક્ષણે સ્થાપયતિ । ઉક્તં ચ—

વિનયા હોઐ ય ણાણં, ણાણાઓ દંસણં તઓ ચરણં ।

ચરણાર્હિતો મોક્ષો મોક્ષે, મોક્ષં નિરાવાહં ॥ ૧ ॥

છાયા—

વિનયાદ્ ભવતિ ચ જ્ઞાનં, જ્ઞાનાદ્ દર્શનં તત્તથરણમ્ ।

ચરણાદ્ મોક્ષો, મોક્ષે સૌખ્યં નિરાવાધમ્ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ॥ ૬ ॥

અધોપસંહરન્નાહ—

મૂલમ્—તમ્હાં વિણંયમેસિંજ્જા સીલં પહિલંભેજ્જંઓ ।

બુદ્ધપુત્તે નિયાગંદ્દો નં નિવ્વકસિંજ્જંદ્દ કણ્ઠુદ્દં ॥ ૭ ॥

છાયા—

તસ્માદ્ વિનયમેપયેત્ શીલં પ્રતિલભેત્ યતઃ ।

બુદ્ધપુત્રો નિયાગાર્થી ન નિવ્વકાસ્યતે કુતથિત્ ॥ ૭ ॥

ટીકા—

‘તમ્હા. ઇત્યાદિ ।—તસ્માત્=દુઃશીલસ્ય સર્વતો નિવ્વકાસનાદિરૂપા દુર્ગતિ મેવતીત્યુક્તરૂપાત્ કારણાત્ સાધુર્વિનયમ્ એપયેત્=કુર્યાત્ ધાતૂનામનેકાર્થત્વાત્ ।

માર્ગ કે આરાધના કે અભાવ મેં અનંત સંસાર પરિભ્રમણ કરના પડતા હૈ, ફસલિયે શિષ્ય કો અપને પરમોપકારી ગુરુ મહારાજ કા વિનય સદા કરના ચાહિયે । વે જવ કહીં સે અપને સ્થાન પર આવેં તો શિષ્ય કા કર્તવ્ય હૈ કિ વહ્ અનેકે સમક્ષ જાવેં—અન્હેં દેખકર અપને આસનસે ઉઠ ચઢા હોવે । અનેકી શુશ્રૂષા આદિ કરતા રહે । ફસલે વિનય ધર્મકી આરાધના હોતી હૈ । કહા મી હૈ—વિનય સે જ્ઞાન હોતા હૈ । જ્ઞાન સે દર્શન ઓર દર્શન સે ચારિત્રકા લાભ હોતા હૈ ચારિત્ર સે મોક્ષ ઓર મુક્તિ હોને સે ફસ જીવ કો અવ્યાવાધ સુખ કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ ॥ ૬ ॥

આરાધનાના અભાવથી અનંત સંસાર પરિભ્રમણ કરવું પડે છે. આ માટે શિષ્યે પોતાના પરોપકારી ગુરુ મહારાજનો સદા વિનય કરવો જોઈએ. તેઓ બન્યારે કયાંયથી પોતાના સ્થાન ઉપર આવે ત્યારે શિષ્યનું એ કર્તવ્ય છે કે તે તેમની સામે બન્ય—એમને જોઈ પોતાના આસન ઉપરથી ઉઠી ઉભા રહે અને એમની સેવા કરવામાં લાગી બન્ય, આથી વિનય ધર્મની આરાધના થાય છે. વિનયથી જ્ઞાન થાય છે, જ્ઞાનથી દર્શન અને દર્શનથી ચારિત્રને લાભ થાય છે. ચારિત્રથી મોક્ષ અને મુક્તિ થવાથી આ જીવને અવ્યાબાધ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. ॥૬॥

સ્યેત્યર્થઃ, અભાવં-કુત્સિતો ભાવઃ અભાવઃ દુર્દશાલક્ષણઃ, સ ચેહ ભવે સર્વતો નિષ્કાસનાદિરૂપઃ, પરમવે ગુરોરાશાતનયા અવોધિઃ, અવોવેસ્તપઃસંયમાસંમવઃ, સંયમભાવેન મોક્ષમાર્ગાનારાધનમ્, તેનાનન્તસંસારપરિભ્રમણમ્ તં તથાવિધમભાવં તપઃ શ્રુત્વા=ગુરુસંનિધૌ નિશમ્ય આત્મનઃ=સ્વસ્ય, હિતં=કલ્યાણમ્ ઇચ્છન્ આત્માનં ધર્મ મેં સ્થાપિત કરતા હૈ । અથવા-ભાવ યહ હૈ કિ કુત્તી સૂકર ઓર અવિનીત શિષ્યકા સ્વરૂપ સૂનકર આત્મહિતૈપી વિનય શીલ યને ।

ભાવાર્થ—ઇસ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર યહ ઉપદેશ દે રહે હૈં કિ જો શિષ્ય આત્મકલ્યાણ કા અભિલાષી હૈં ઉસકા કર્તવ્ય હૈં કિ વહ ઇસ વિનયધર્મકે આચરણ કરને મેં થોડા ભી પ્રમાદ ન કરે । કારણ કિ અવિનીત શિષ્ય કી વહ દુર્દશા હોતી હૈં જો પૂતિકર્ણી શુની કી તથા સૂકર શિશુ કી હુઈ હૈં । અવિનીત કે ઊપર કિસી કા ભી વિશ્વાસ નહીં રહતા વહ ઇસ ભવમેં ગુરુ કી અકૃપાકા ભાજન યનતા હુઆ જગહ-જગહ અપમાન આદિ દુઃસ્થિતિ કો સહન કરતા હૈં—ઓર ગચ્છ સે બાહર ભી કર દિયા જાતા હૈં તથા પરમવ મેં ગુરુ કી આશાતના સે યોધિ કે લાભ સે ભી વંચિત રહતા હૈં યોધિલાભ કે વિના કમી ભી શ્રેયસ્કર મુક્તિ કા માર્ગ ઉસે પ્રાપ્ત નહીં હો સકતા હૈં । ક્યોં કિ યોધિ કે અભાવ મેં સમ્યક્ તપ ઓર સંયમ નહીં હોતા હૈં । સમ્યક્ તપ સંયમ કે અભાવ સે મોક્ષમાર્ગ કી આરાધના નહીં હોતી હૈં ઓર મોક્ષ-

વિનય ધર્મમાં સ્થાપિત કરે છે. અથવા ભાવાર્થ એ છે કે—કુતરી, સૂકર અને અવિનીત શિષ્યનું સ્વરૂપ સાંભળી આત્મહિતૈપી વિનયશીલ અને.

ભાવાર્થ—આ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર એવો ઉપદેશ આપે છે કે જે શિષ્ય આત્મ કલ્યાણનો અભિલાષી છે, એનું કર્તવ્ય છે કે તે આ વિનય ધર્મનું આચરણ કરવામાં થોડો પણ પ્રમાદ ન કરે. કારણ કે અવિનીત શિષ્યની આવી હુઈશા થાય છે જે પૂતકર્ણી શુનીની તથા સૂકર (ભૂંડણના ખચ્ચાની) બાળકની થઈ છે, અવનીતનો કેઈ પણ વિશ્વાસ કરતું નથી. તે આ ભવમાં શુરૂની અકૃપાનો ભાજન બની દરેક સ્થળે અપમાન આદિ હસ્થિતિને સહન કરે છે. અને ગચ્છથી બહાર કરી દેવામાં આવે છે અને પરભવમાં શુરૂની આશાતનાથી યોધિના લાભથી પણ વંચિત રહ્યા કરે છે. યોધિ લાભ વિના કદી પણ શ્રેયસ્કર મુક્તિનો માર્ગ એને પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. કેમકે યોધિના અભાવમાં સમ્યક્ તપ અને સંયમ હોતું નથી. સમ્યક્ તપ સંયમના અભાવથી મોક્ષ માર્ગની આરાધના બની શકતી નથી. અને મોક્ષમાર્ગની

માલમ્બનમ્ । યથા શ્રીચણ્ડચંદનતરુઃ સમસ્તમલયાચલકાનનગતાન્ વૃક્ષાન્ સુર-
ભયતિ, યથા વા અમૃતમયશીતલચન્દ્રકિરણસંસર્ગતો વિકસત્ કુમુદવનં મનોહ્રમુગન્ધ
શીતલપવનમનોહરચન્દ્રિકાભિર્જનમનઃપ્રસાદકં ભવતિ, યથા વા ક્ષીરસાગરનિર્ઘરી
સ્વાસન્નવર્તિનો વૃક્ષગુચ્છગુલ્મલતાવલ્લીપ્રભૃતીન્ નાનાવિધાન્ વનસ્પતીન્ રસપ્રદાનેન
વર્ધયન્તી મોદયતિ, एवं વિનયવિભૂષિતઃ સ્વલુ શીલેન કુલગણગચ્છાન્ મોદયન્
લોકે ચિન્તામણિરિવ સંમન્યતે, કલ્પતરુરિવ સેવ્યતે, નિધિરિવ સમાદ્રિયતે, સુધેવ
પરિપૂજ્યતે ॥ ૭ ॥

કર લેતી હૈ કિ મુઝે અપના કલ્યાણ કરના હૈ—અતઃ વહ નિયાગાર્થી-
મોક્ષાભિલાષી યન જાતા હૈ । ઓર ઇસ સ્થિતિ મેં ઉસકી પ્રત્યેક ક્રિયા
પૈ મોક્ષપ્રાપ્તિ કી ઓર હી ઉસે લે જાને વાલી હોતી રહતી હૈ, અતઃ વહ
કિસી મી કુલ, ગણગવં-ગચ્છ સે નહીં નિકાલા જાતા હૈ ।

ભાવાર્થ—જિસ પ્રકાર શ્રીચણ્ડચંદન કા વૃક્ષ સમસ્ત મલયાચલ
કે જંગલ મેં રહે હુણ વૃક્ષોં કો અપની અપાર સુગંધિ સે સુરભિત કરતા
રહતા હૈ । અથવા જિસ પ્રકાર અમૃતમય શીતલચન્દ્ર કી કિરણોં કે
સંસર્ગ સે વિકસિત કુમુદવન, મનોહ્ર, શીતલ एवं સુગંધિત વાયુ एवं
મનોહર ચાંદની કે દ્વારા પ્રત્યેક જન કે મન કો આલ્હાદિત કરતા હૈ ।
અથવા—જિસ પ્રકાર ક્ષીર સાગર કી નિર્ઘરી અપને નિકટ રહે હુણ વૃક્ષોં
કો ઉનકે ગુચ્છોં કો ગુલ્મોં एवं લતાવલ્લી આદિ કો રસપ્રદાન સે વૃદ્ધિ-
ગત અર્થાત્ વઢાતી હુઈ ઉન્હેં વિકસિત કરતી હૈ ઇસી તરહ વિનય સે

મારે પોતાનું કલ્યાણ કરવું છે—આથી તે નિયાગાર્થી—મોક્ષ અભિલાષી બની
જાય છે. અને એ સ્થિતિમાં એની પ્રત્યેક ક્રિયાઓ મોક્ષ પ્રાપ્તિની તરફ જ
એને લઈ જવાવાળી થતી રહે છે. એટલે તે કોઈપણ કુળ, ગુણ અને ગચ્છથી
દૂર કરવામાં આવતા નથી. મતલબ આનો એ છે કે જે પ્રકારે શ્રીખંડ
ચંદનનું વૃક્ષ સમસ્ત મલયાચલના જંગલમાં રહેલાં બધાં વૃક્ષોને પોતાની
અપાર સુગંધીથી સુરભિત કરતું રહે છે. અથવા જે પ્રકારે અમૃતમય શીતળ
કિરણોના સંસર્ગથી વિકસિત કુમુદવન, મનોહ્ર, શીતળ અને સુગંધિત વાયુ
એવી મનોહર ચાંદની દ્વારા પ્રત્યેક જનના મનને આલ્હાદિત કરે છે. અથવા—
જે પ્રકાર ક્ષીર સાગરની નિર્ઘરી (ઝરણાં) પોતાની નિકટ રહેલા વૃક્ષોને
એની ડાળો વિગેરેને તથા કુલકળાદિ, પાંદડાં વગેરેને રસપ્રદાનથી વૃદ્ધિગત
અર્થાત્ વધારે છે. અને વિકસીત કરે છે. આ રીતે વિનયથી વિભૂષિત બનેલ

વિનયસ્ય ફલમાહ—સીલમિત્યાદિ । યતઃ વિનયાત્, શીલં=મૂલોત્તરગુણલક્ષણં પ્રતિલભેત=પ્રાપ્નુયાત્ । અનેન વિનયસ્ય ફલં શીલપ્રાપ્તિરિત્યુક્તમ્ । શીલસ્યાપિ ફલં પ્રદર્શયન્નાહ—‘બુદ્ધપુત્તે.’ ઇત્યાદિ । બુદ્ધપુત્રઃ—બુદ્ધસ્ય=આચાર્યસ્ય પુત્ર ઇવ પુત્રઃ—શીલધારી શિષ્યઃ, પુત્રશિષ્યયોઃશિક્ષણીયતયા સામ્યાત્ ; અતएव नियगार्थी—નિયાગો=મોક્ષસ્તમર્થયતીતિ નિયાગાર્થી—મોક્ષાભિલાષી કુતથિત્=કુલગણગચ્છતઃ ન નિષ્કાસ્યતે=ન વહિષ્ક્રિયતે । અયં ભાવઃ—વિનીતઃ કુલગણગચ્છાનાં સર્વેષા—

અથ ઉપસંહાર કરતે હૈ—‘તમ્હા.’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—અતઃ (તમ્હા-તસ્માત્) અવિનીત શિષ્ય કી સર્વ જગહ દુર્દશા હોતી હૈ સાધુ કા કર્તવ્ય હૈ કિ વહ (વિનયં-વિનયમ્) વિનયરૂપ ધર્મકા (એસિજ્ઞા-એપયેત્) પાલન કરે । ઇસ વિનય ધર્મ કે પાલન કરનેકા કયા ફલ હૈ—ઇસ વાતકો (સીલં પઢિલભેજ્જઓ—શીલં પ્રતિ લભેત યતઃ) ઇસ પદ દ્વારા સૂત્રકાર પ્રકટ કરતે હુણ કહતે હૈ કિ યહ વિનયધર્મ, આચરિત હોને સે આચરણ કરને વાલે સાધુ કે લિયે મૂલગુણ ઓર ઉત્તરગુણોંકી પ્રાપ્તિ કરાતા હૈ । શીલ કી પ્રાપ્તિ હોને સે વહ શીલધારી શિષ્ય (બુદ્ધપુત્તે નિયાગટ્ટી—બુદ્ધપુત્રઃ નિયાગાર્થી) ગુરુજનોં કી દ્રષ્ટિ મેં અપના પુત્ર જૈસા હો જાતા હૈ । ક્યોં કિ પુત્ર શિક્ષણીય હોતા હૈ ઓર વૈસે શિષ્ય મી શિક્ષણીય હોતા હૈ । ઇસી વિચાર સે શિષ્ય કો યહાં પુત્ર જૈસા વતલાયા ગયા હૈ જબ વહ ગુરુ કૃપા કા પાત્ર હર તરહ સે હો જાતા હૈ તથ યહ વાત મી સ્વતઃ ઉસકે હૃદય મેં સ્થાન

હવે ઉપસંહાર કરે છે—‘તમ્હા.’ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—એટલા માટે (તમ્હા-તસ્માત્) અવિનીત શિષ્યની સર્વ સ્થળે દુર્દશા થાય છે. સાધુનું કર્તવ્ય છે કે તે (વિનયં-વિનયમ્) વિનયરૂપ ધર્મનું (એસિજ્ઞા-એપયેત્) પાલન કરે. આ વિનય ધર્મનું પાલન કરવાનું શું ફળ છે. આ વાતને (સીલં પઢિલભેજ્જઓ—શીલં પ્રતિ લભેત યતઃ). આ પદ દ્વારા સૂત્રકાર પ્રગટ કરતાં કહે છે કે આ વિનય ધર્મ આચરિત હોવાથી આચરણ કરવાવાળા સાધુને માટે મુળશુભ અને ઉત્તર શુભોની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. શીલની પ્રાપ્તિ થવાથી એ શીલધારી શિષ્ય (બુદ્ધપુત્તે નિયાગટ્ટી—બુદ્ધપુત્રઃ નિયાગાર્થી) ગુરુજનોની દ્રષ્ટીમાં પોતાના પુત્ર જેવો બની જાય છે. કેમકે પુત્ર શિક્ષણીય હોય છે અને આવા શિષ્ય પણ શિક્ષણીય હોય છે. આ વિચારથી શિષ્યને આર્હિ પુત્ર જેવો બતાવવામાં આવેલ છે. બ્યારે તે ગુરુકૃપાને પાત્ર દરેક રીતે બને છે ત્યારે આ વાત પણ સ્વતઃ એના દિલમાં સ્થાન કરી જાય છે કે

યુક્તાનિ-અર્ચ્યતે=પ્રાર્ચ્યતે મુમુક્ષુર્મિયઃસોઽર્થઃ અવ્યાવાધસુખરૂપો મોક્ષસ્તેન
યુક્તાનિ તત્પ્રતિબોધકાનિ । યદ્વા-અર્થો=હેયોપાદેયસ્વરૂપસ્તેન યુક્તાનિ-તત્પ્રતિપાદ-
કાનિ વીતરાગશાસ્ત્રાણિ શિક્ષેત=અભ્યસ્યેત્ । અયં ભાવઃ-મોક્ષમાર્ગપ્રદર્શકાનિ
શાસ્ત્રાણ્યેવ ઉપાદેયાનિ પારમાર્થિકસ્વરૂપપ્રતિપાદકત્વાત્, યથા સિન્ધુસ્તરઙ્ગૈર્વિલસતિ
તથા સ્યાદ્વાદૈર્વિલસિતાનિ રાગદ્વેષદોષપરિવર્જિતાનિ અવ્યાવાધસુખજનકાનિ
ઉત્પાદવ્યયપ્રાૈવ્યસ્વરૂપનિરૂપકાણિ ભગવદ્વચનાનિ, તસ્માત્ તાન્યેવાભ્યસેદિતિ ।

કે સમીપ (સયા-સદા) સદા-કાલ (અઢ્ઢુજુત્તાનિ-અર્થયુક્તાનિ) મોક્ષ-
પ્રતિબોધક-અથવા હેયોપાદેય તત્ત્વ પ્રતિપાદક-એસે વીતરાગો-પદિષ્ટ
શાસ્ત્રોંકા (સિખિલજ્ઞા-શિક્ષેત) અભ્યાસ કરે । તથા (નિરદ્વાણિ ડ
વજ્જણ-નિરર્થાનિ તુ વર્જયેત્) ઇનસે વિપરીત અન્ય શાસ્ત્રોંકા વર્જન કરે ।

ભાવાર્થ—વસ્તુકા પારમાર્થિક સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરને વાલે હોને
સે મોક્ષમાર્ગકે પ્રદર્શક શાસ્ત્ર હી ઉપાદેય હું । જિસ પ્રકાર સમુદ્ર અપની
તરફમાલાઓસે શાંભિત હોતા હૈં ઉસી તરહ પ્રભુ કે વચન સ્વરૂપ
આગમશાસ્ત્ર ખી સ્યાદ્વાદ-શૈલી સે સુશોભિત હોતે હું । ઇનમેં રાગ ંવં
દ્વેષકો વઢાને વાલી-કથાઁ ચિલકુલ નહોં હું । ડનસે યે સદા વર્જિત હું ।
અવ્યાવાધ સુખ કે યે જનક હું । ઉત્પાદ વ્યય ંવં પ્રાૈવ્ય કે યથાર્થ
સ્વરૂપ કા યે નિરૂપક હું । ઇસલિયે મોક્ષાભિલાષિઓ કો વીતરાગ
પ્રણીત શાસ્ત્રકા હી અભ્યાસ કરના ચાહિયે । જિન મેં ઇસ પ્રકાર કી
વાતેં નહોં હું જો સર્વથા ંકાન્તવાદ કે પોષક અસર્વજ્ઞોપદિષ્ટ શાસ્ત્ર હું

(અઢ્ઢુજુત્તાનિ-અર્થયુક્તાનિ) મોક્ષ પ્રતિબોધક-અથવા હેયોપાદેય તત્ત્વ પ્રતિપાદક
એવાં વીતરાગોપદિષ્ટ શાસ્ત્રોંનો (સિખિલજ્ઞા-શિક્ષેત્) અભ્યાસ કરે. તથા
(નિરદ્વાણિ ડ વજ્જણ-નિરર્થાનિ તુ વર્જયેત્) એનાથી વિપરીત અન્ય શાસ્ત્રોંનો
ત્યાગ કરે.

ભાવાર્થ—વસ્તુતુ પારમાર્થિક સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરવાવાળા હોવાથી
મોક્ષમાર્ગના પ્રદર્શક શાસ્ત્ર જ ઉપાદેય છે. જે પ્રકાર સમુદ્ર પોતાની તરંગ-
માળાઓથી શોભિત હોવાય છે એ જ રીતે પ્રભુના વચન સ્વરૂપ આગમ-
શાસ્ત્ર પણ સ્યાદ્વાદશૈલીથી સુશોભિત હોય છે. તેમાં રાગ અને દ્વેષને વધા-
રનારી કથાઓ ખીલકુલ હોતી નથી. એનાથી એ સદા વર્જીત છે. અવ્યાવાધ
સુખના એ જનક છે. ઉત્પાદ વ્યય, અને પ્રાૈવ્યના યથાર્થ સ્વરૂપના એ નિરૂપક છે.
આ માટે મોક્ષાભિલાષિઓએ વીતરાગ પ્રણીત શાસ્ત્રનો જ અભ્યાસ કરવો
જોઈએ. જેમાં આ પ્રકારની વાતો નથી, જે સર્વથા એકાન્તપાદને પોષનાર

વિનયઃ કથમેષનીય ઇત્યાહ—

મૂલમ્—નિસંતે સિંયાઽમુહરી બુદ્ધાણં અંતિષેં સયાં ।

અદ્વજુંતાણિ સિખિવર્જજા, નિરદ્વાંણિ ડું વર્જજે ॥૮ ॥

છાયા—

નિશાન્તઃ સ્યાત્ અમુલ્હારિઃ બુદ્ધાનામ્ અન્તિકે સદા ।

અર્થયુક્તાનિ શિક્ષેત નિર્ધાનિ તુ વર્જયેત્ ॥ ૮ ॥

ટીકા—

‘નિસંતે ઇત્યાદિ’—નિશાન્તઃ=નિતરાં શાન્તઃ—ઉપશમયુક્તઃ—અન્તઃ ક્રોધ-પરિવર્જનેન વહિશ્ચ સૌમ્યાકારેણ પ્રશાન્તઃ સ્યાદ્=ભવેત્, અમુલ્હારિઃ=અવિરુદ્ધભાષી પ્રિયભાષી સન્ બુદ્ધાનામ્=આચાર્યાણામ્, અન્તિકે=સમીપે, સદા=સર્વકાલમ્ અર્થ—વિભૂષિત બના શિષ્ય ભી શીલ સે કુલ, ગણ એવં ગચ્છ કો પ્રમુદિત કરતા હુઆ લોક મેં ચિન્તામણિ રત્ન કે સમાન માના જાતા હૈ કલ્પ-વૃક્ષકે સમાન સેવિત કિયા જાતા હૈ, નિધિકે સમાન આદરીણય હોતા રહતા હૈ ઓર સુધા (અમૃત) કે સમાન પૂજા જાતા હૈ ॥ ૭ ॥

વિનય પાલન કૈસે કરના ચાહિયે ઇસે સૂત્રકાર ઇસ નિમ્નલિ-
ખિત ગાથા સે સ્પષ્ટ કરતે હૈ—‘નિસંતે.’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(નિસંતે-નિશાન્તઃ) જો ઉપશમ ભાવ સે યુક્ત હૈ—
ભીતર મેં જિસકે ક્રોધ કા ઉદ્રેક નહીં હોતા હૈ—તથા બાહિર સે જિસકા
સદા સૌમ્ય આકાર બના રહતા હૈ એસા શિષ્ય (અમુલ્હારિ) અવિરુદ્ધ-
ભાષી-પ્રિયભાષી-હોતા હુઆ (બુદ્ધાણં અંતિષ-બુદ્ધાનાં અન્તિકે) આચાર્યાં

શિષ્ય પણ શીલથી કુળ, ગણ એટલે ગચ્છને પ્રમુદિત કરીને લોકમાં ચિન્તા-
મણી રત્ન સમાન માનવામાં આવે છે. કલ્પવૃક્ષના સમાન સેવિત કરવામાં
આવે છે. નિધિની માફક આહત થતા રહે છે. અને સુધાની (અમૃત)
માફક પૂજાય છે. ॥૭॥

વિનય પાલન કેવી રીતે કરવું બોધ્યે તેને સૂત્રકાર આ નિચે બતાવેલ
ગાથાથી સ્પષ્ટ કરે છે. નિસંતે. ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—(નિસંતે-નિશાન્તઃ) જે ઉપશમ ભાવથી યુક્ત છે—જેને
અંદર ક્રોધનો ઉપદ્રવ થતો નથી. તથા બાહરથી જેનો સદા સૌમ્ય આકાર
બન્યો રહે છે એવા શિષ્ય (અમુલ્હારી) અવિરુદ્ધભાષી-પ્રિયભાષી બનીને
(બુદ્ધાણં અંતિષ-બુદ્ધાનાં અન્તિકે) આચાર્યોની સમિષ (સયા-સદા) હંમેશાં

પ્રશમસરઃશોષણે પ્રચડમાર્તઙ્ડકિરણરૂપાણિ, ભ્રમોત્પાદને મૃગતૃષ્ણાસ્વરૂપાણિ,

શ્રદ્ધા જાગ્રત હુએ વિના જીવકો આત્મ કલ્યાણ કા માર્ગ દિશ્વલાઈ નહીં દેતા હૈ । અતઃ વહ પતિત હોકર અનંત સંસારી હો જાતા હૈ । હસીલિયે લૌકિક શાસ્ત્રોંકા અધ્યયન વર્જનીય વતલાયા ગયા હૈ યદિ હસ ભાવના સે ડનકા અધ્યયન કિયા જાય કિ દેશું કિ વીતરાગ પ્રસૂપિત શાસ્ત્રોં મેં ઓર ડનકે ઉપદેશ મેં કિતના ભેદ હૈ તો હસ સ્થિતિ મેં જ્ઞાની કો અનેકાન્ત શાસન પર ઓર અધિક દૃઢ શ્રદ્ધા વઢ જાતી હૈ । વયોં કિ સચ્ચે મણિકી કીમત તો જૂઠે મણિ કે દેશ્વને સે હી હોતી હૈ । સચ્ચે મણિકા પરિચાયક જૂઠામણિ હી હુઆ કરતા હૈ । હસીલિયે ટીકાકાર નેં ડન્હેં મહાવ્રત રૂપ પર્વત કે ભેદન કરને મેં વજ્રકી ઉપમા દી હૈ । દાવાનલ જિસ પ્રકાર વન કો ભસ્મ કરને મેં ઢીલ નહીં કરતા ડસી પ્રકાર નિરર્થક શાસ્ત્રોં કા અધ્યયન ભી મોક્ષાભિલાષિઓં કે તપ ઓર સંયમરૂપ ઉદ્યાન કો નાશ કરતા હૈ । જિસ પ્રકાર ગ્રીષ્મકાલ કા પ્રચર આતપ-ધૂપ સરોવર કો શોષણ કરતા હૈ ડસી પ્રકાર યે મોક્ષમાર્ગ કે ઉપદેશ સે વિહીન શાસ્ત્ર ભી મોક્ષાભિલાષી કે પ્રશમભાવકોશુષ્ક કરને મેં જરા સી ભી કસર નહીં રગ્વતે હૈં । મૃગતૃષ્ણા જિસ પ્રકાર મૃગોં કો

વિના જીવને આત્મકલ્યાણનો માર્ગ મળતો નથી. એટલે તે પતિત બની અનંત સંસારી થઈ બચ છે આ માટે લૌકિક શાસ્ત્રોનું અધ્યયન વર્જનીય બતાવવામાં આવેલ છે. જો એ ભાવનાથી તેનું અધ્યયન કરવામાં આવે કે જોઈ વીતરાગ પ્રસૂપિત શાસ્ત્રોમાં અને એમના ઉપદેશમાં કેટલો ભેદ છે તો આ સ્થિતિમાં જ્ઞાનીને અનેકાન્ત શાસન પર વધુ દૃઢ શ્રદ્ધા જેસી બચ છે કેમકે સાચા મણિની કિંમત તો જુઠા મણિને જોવાથી જ થાય છે સાચા મણિને જોળખાવનાર ખોટો મણિ જ હોય છે. આ માટે ટીકાકારે તેને મહાવ્રતરૂપ પર્વતનું ભેદન કરનારા વજ્રની ઉપમા આપી છે. દાવાનળ જે રીતે વનને ભસ્મ કરવામાં ઢીલ કરતો નથી, તેવી જ રીતે નિરર્થક શાસ્ત્રોનું અધ્યયન પણ મોક્ષાભિલાષિઓના તપ અને સંયમરૂપ ઉદ્યાનનો નાશ કરે છે. જે પ્રકાર ગ્રીષ્મકાળનો પ્રચર આતપ સરોવરનું સોશણ કરે છે. તેવા પ્રકારે મોક્ષમાર્ગનાં ઉપદેશથી વિહીન શાસ્ત્ર પણ મોક્ષ અભિલાષિના પ્રશમભાવને શુષ્ક કરવામાં કસર રાખતો નથી. મૃગજળ જેવા પ્રકારે મૃગોને

નિરર્થકાનિ મોક્ષાર્થવર્જિતાનિ, યદ્વા-હેયોપાદેયરૂપાર્થાનભિધાયકાનિ વૈશેષિકાદીનિ વાત્સ્યાયનપ્રણીતકામશાસ્ત્રાણિ તુ વર્જયેત્-પરિહરેત્ । અયં માત્રઃ-લૌકિકશાસ્ત્રાણિ તુ-મહાવ્રતપર્વતભેદને વજ્રોપમાનિ, તપઃસંપમકાનનચિનાશને દાવાનલસમાનિ, વે નિરર્થક શાસ્ત્ર હૈં । ઉનકા અભ્યાસ નહીં કરના ચાહિયે । ક્યોં કિ વે અપને અભ્યાસિયોંકે લિયે મોક્ષમાર્ગ કે યથાર્થ સ્વરૂપ સે વંચિત ઇવં અપરિચિત હૈં । અથવા-નિરર્થક વે શાસ્ત્ર હૈં કિ જિનકે અધ્યયન કરને સે જીવોંકો હેય ઓર ઉપાદેય રૂપ અર્થકા ભાન ન હો સકે, જો હસ પ્રકાર કે મોક્ષ અર્થ કે અભિધાયક નહીં હૈં ઇસે વૈશેષિક આદિ-આદિ દ્વારા પ્રણીત શાસ્ત્ર તથા વાત્સ્યાયન દ્વારા પ્રણીત કામ શાસ્ત્રોં કા અધ્યયન કમી મી મોક્ષામિલાયિઓં કો નહીં કરના ચાહિયે । લૌકિક-અસર્વજ્ઞ-દ્વારા ઉપદિષ્ટ લૌકિક શાસ્ત્ર સંસાર વધાને વાલી હી શિક્ષાઓં સે પરિપૂર્ણ હૈં । હસે સાધુઓં કો અપને મહાવ્રતોં કો પાલન કર-નેકી શિક્ષા યથાર્થતયા પ્રાપ્ત નહીં હોતી હૈં । અતઃ ઉનકા અધ્યેતા અર્થાત્-અધ્યયન કરને વાલા ભદ્રપરિણામી સાધુજન અપને વ્રતોં સે મી ચ્યુત હો જાતા હૈં । હસલિયે ઇસે શાસ્ત્રોં કા અધ્યયન મહાવ્રતરૂપ પર્વત કો નષ્ટ કરને કે લિયે વજ્રકા કામ કરતા હૈં । સમ્યગ્દર્શન કી પુષ્ટિ જવતક જીવ કી નહીં હોતી હૈં-તવતક ઉસે સમસ્ત દ્રવ્યોં સે ભિન્ન આત્મદ્રવ્ય મેં દૃઢ શ્રદ્ધા જાગ્રત નહીં હોતી હૈં । હસ પ્રકાર કે

અસર્વજ્ઞોપદિષ્ટ શાસ્ત્ર છે તે નિરર્થક શાસ્ત્ર છે, તેનો અભ્યાસ નહીં કરવો જોઈએ. કેમકે તે આપણા અભ્યાસિયો માટે મોક્ષમાર્ગના યથાર્થ સ્વરૂપથી વંચિત અને અપરિચિત છે. અથવા-નિરર્થક તે શાસ્ત્ર છે કે જેનું અધ્યયન કરવાથી જીવને હેય અને ઉપાદેયરૂપ અર્થનું ભાન થઈ શકતું નથી. જે આ પ્રકારના મોક્ષ અર્થના અભિધાયક નથી એવા વૈશેષિક આદિ આદિ દ્વારા પ્રણીત શાસ્ત્ર તથા વાત્સ્યાયન દ્વારા પ્રણીત કામશાસ્ત્રોનું અધ્યયન કદી પણ મોક્ષના અભિલાષીયોએ કરવું ન જોઈએ. લૌકિક-અસર્વજ્ઞ-દ્વારા ઉપદિષ્ટ લૌકિક શાસ્ત્ર સંસાર વધારનારી શિક્ષાઓથી પરિપૂર્ણ હોય છે. તેનાથી સાધુઓને પોતાનાં મહાવ્રતોનું પાલન કરવાની શિક્ષા યથાર્થ તથા પ્રાપ્ત થતી નથી, એટલે એનું અધ્યયન કરવાવાળા ભદ્રપરિણામી સાધુજન પોતાના વ્રતોથી પણ ચ્યુત બની જાય છે. આ માટે એવા શાસ્ત્રોનું અધ્યયન મહા-વ્રતરૂપ પર્વતને નષ્ટ કરનાર વજ્રનું કામ કરે છે. સમ્યગ્દર્શનની પુષ્ટિ જ્યાં સુધી જીવને થતી નથી, ત્યાં સુધી તેને સમસ્ત દ્રવ્યોથી ભિન્ન આત્મ-દ્રવ્યમાં દૃઢ શ્રદ્ધા જાગ્રત થતી નથી. આ પ્રકારની શ્રદ્ધા જાગ્રત થયા

ગુરુ પરુપવચનાનિ ગ્રીષ્મર્તુસહસ્રકિરણકિરણાવલીસમાનિ તથાપિ સ્વલ્પેનૈવ સમયેન સજલા જલદ્રાવલીસમુત્થિતસમીરસહચારિનીરકળિકા ઇવ પરિણમન્તીતિ ગુરુણાં પરુપવચનાનિ અનન્તદિતવિધાયકાનિ મોક્ષપથપ્રદર્શકાનિ સાવધકર્મ-નિવર્તકાનિ અમૃતમયાનિ આસેવનાગ્રહણ શિક્ષારૂપાણિ ભવન્તીતિ મન્યમાનઃ સન્ સહેત । ઉક્તં ચ—

શાસ્ત્ર કિસ તરહ સે સીખે સો વતલાતે હૈં—‘ અણુસાસિઓ. ’
ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—શિષ્યજન યદિ કદાચિત્ ગુરુઓં દ્વારા કઠોર વચનોં સે ભી (અણુસાસિઓ-અનુશાસિતઃ) અનુશાસિત-શિક્ષાપાતે હૈં તો ભી ઉન્હેં ચાહિયે કિ વે (ન કુપ્પિજ્ઞા-ન કુપ્યેત્) અપને શિક્ષાપ્રદાતા ગુરુજન પર કભી ભી કુપિત ન હૈં । પ્રત્યુત એસી અવસ્થા મેં સત્ ઓર અસત્ કે વિવેક કરને મેં (પંડિત-પંડિતઃ) કુશલમતિ વહ શિષ્ય (સંતિ સેવિજ્ઞ ક્ષાન્તિ સેવેત) પરુપભાષણકો સહન કરને રૂપ શાંતિભાવકા હી સેવન કરે । તથા (સુહૃદેહિં સહ સંસર્ગં હાસં ક્રીડં ચ વજ્જણ-ક્ષુદ્રૈઃ સહ સંસર્ગં હાસં ક્રીડં ચ વર્જયેત્) ક્ષુદ્રજનોં-ચાલ અથવા પાર્શ્વસ્થ અવસન્ન-કુશીલ સંસન્ન-સ્વેચ્છાચારી સાધુઓં કા સંગ વર્જન કરે । તથા-હાસ્ય ક્રીડા કા ભી વર્જન કરે ।

ભાવાર્થ—ચદાપિ ગુરુ મહારાજકે વચન ઉસ સમય શિષ્ય કો ગ્રીષ્મઋતુકે પ્રજ્વર સૂર્યકી કિરણોં કે સમાન માલૂમ પડતે હૈં પરન્તુ

શાસ્ત્ર કઇ રીતે શીખવાં તે બતાવે છે.—અણુસાસિઓ. ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—શિષ્યજન બે કદાચ ગુરુઓ દ્વારા કઠોર વચનોથી પણ

(અણુસાસિઓ-અનુશાસિતઃ) અનુશાસિત-શિક્ષા મેળવતા હોય તો પણ તેમણે પિતારવું બેઠે એ કે તે (ન કુપ્પિજ્ઞા-ન કુપ્યેત્) પોતાના શિક્ષા પ્રદાતા ગુરુજન ઉપર કદી પણ ક્રોધ ન કરે. પરંતુ એવી અવસ્થામાં સત્ અને અસતનો વિવેક કરવામાં (પંડિત-પંડિતઃ) કુશળમતિ તે શિષ્ય (સંતિ સેવિજ્ઞ-ક્ષાન્તિ સેવેત) (કઠોર) પરુપ ભાષણને સહન કરવારૂપ શાંતિભાવવું જ સેવન કરે. તથા (સુહૃદેહિં સહ સંસર્ગ હાસં ક્રીડં ચ વજ્જણ-ક્ષુદ્રૈઃ સહ સંસર્ગ હાસં ક્રીડાં ચ વર્જયેત્) ક્ષુદ્રજનો, ૧ બાળ અથવા ૨ પાર્શ્વસ્થ, ૩ અવસન્ન, ૪ કુશીલ, ૫ સંસન્ન-સ્વેચ્છાચારી સાધુઓનો સંગ વર્જન કરે. તથા હાસ્ય ક્રીડાનું પણ વર્જન કરે.

મતલબ તેનો એ છે કે કદાચ ગુરુ મહારાજનું વચન, તે સમયે શિષ્યને ઉનાળાના પ્રજ્વર સૂર્યના કિરણો સમાન માલુમ પડે છે. પરંતુ પરિણામમાં

સકલાપત્તિદાયકવિપયવિલાસમવર્તકાનિદીર્ઘાધ્વચતુર્ગતિકસંસારપરિભ્રમણકારણાનિ
સન્તિ, તસ્માદ્ વિપમવિપધરમુજઙ્ગવત્ તાનિ દૂરતઃ પરિવર્જનીયાનિ ॥૮॥

અર્થયુક્તાનિ કથં શિક્ષેત ? इत्याह—

मूलम्—अणुसोसिओ नं कुप्पिज्जां, खंतिं सेविज्जं पण्डिणं ।

खुँडेहिं सह संसर्गं, हांसं क्रीडं' च वज्जए ॥ ९ ॥

छाया—

अनुशासितः न कुप्येत्, क्षान्तिं सेवेत् पण्डितः ।

धुद्रैः सह संसर्गं, हांसं क्रीडं च वर्जयेत् ॥ ९ ॥

टीका—

‘अणुસાસિઓ.’ इत्यादि—अनुशासितः—गुरुभिः कठोरवचनैस्तर्जितोऽपि न कुप्येत्=कोपं न कुर्यात् । किं तर्हि ? इत्याह—‘खंतिं.’ इत्यादि । पण्डितः=सदसद्विवेकवान् सन् क्षान्तिं=परुपभाषणसहनरूपां सेवेत् । अयं भावः—यद्यपि

જલકા ભ્રમ ઉત્પન્ન કરતી છે उसी तरह मिथ्या शास्त्र भी मोक्षाभिलाषियोंके लिये यथार्थस्वरूप का ज्ञान न कराकर केवल वस्तु के स्वरूप में भ्रमोत्पादक होते हैं । समस्त आपत्ति—एवं विपत्तियों को देने वाले विषय कपायोंकी ही इनसे केवल वृद्धि होती रहती है अतः इनसे संसार का अन्त न आकर जीवों के अनन्त संसार के मार्ग की ही पुष्टि होती है और इसी वजह से यह जीव इस चतुर्गति स्वरूप संसार में इतस्ततः परिभ्रमण किया करता है । इस लिये जिस प्रकार जहरीले सर्पका दूर से ही परिहार कर दिया जाता है उसी प्रकार मोक्षाभिलाषियों को इन निरर्थक शास्त्रोंका परिहार कर देना चाहिये ॥ ८ ॥

જળનેા ભ્રમ ઉત્પન્ન કરે છે, તેવી રીતે મિથ્યાશાસ્ત્ર પણ મોક્ષ અભિલાષીઓ માટે યથાર્થ સ્વરૂપનું જ્ઞાન ન કરાવતાં કેવળ વસ્તુના સ્વરૂપમાં ભ્રમોત્પાદક બને છે. સમસ્ત આપત્તિ અને વિપત્તિને દેવાવાળા વિષય કપાયોની જ તેનાથી ફક્ત વૃદ્ધિ થતી રહે છે. જેથી તે વડે સંસારનો અંત ન આવતાં જીવોને અનંત સંસારના માર્ગમાં લઇ જાય છે, અને એ કારણે આ જીવ આ ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં અહિં તહિં ભટકતો રહે છે. આ માટે જે પ્રકારે જહેરીલા સાપનો દુરથી જ ત્યાગ કરવામાં આવે છે, તેવી રીતે મોક્ષના અભિલાષીઓએ આવા નિર્થક શાસ્ત્રનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. ॥૮॥

નનુ ચાલપાર્શ્વસ્થાદિસંસર્ગે સત્યપિ સાધોઃ કા હાનિઃ ? દૃશ્યતે હિ વૈદ્યૃમણિઃ કાચસહયોગેઽપિ કાચધર્મં નામોતિ, એવાત્માર્થિનો યુનેર્વાલપાર્શ્વસ્થાદિ-સંસર્ગે સત્યપિ સ્વાચારપરિવર્તનં ન સ્યાત્ ? અવોચ્યતે—જીવો હિ સંસર્ગદોપાનુ-ભાવતો ચાલપાર્શ્વસ્થાદ્યાચરિતપ્રમાદાદિભાવનાભાવિતત્વાત્ દ્રુતમેવ તદ્વાવં પ્રામોતિ, યથા—નિમ્બોદકવાસિતાયાં ભૂમૌ કચિદાન્નવૃક્ષઃ સમુત્પન્નઃ, પુનસ્તન્નાન્નસ્ય નિમ્બસ્ય ચ દ્વયોરપિ મૂળે મિલિતે, તતથ સંસર્ગદોપાદાન્નો નિમ્બત્વં પ્રાપ્ય

કઠોર અક્ષરોં સે યુક્ત ગુરુજનોં કે વચનોં સે તિરસ્કૃત હુણ શિષ્યજન મહત્ત્વ કો પ્રાપ્ત કરતે હૈં । જયતક મળી શાળ પર નહીં ચઢાયા જાતા હૈં તયતક વહ અપને ઉત્કર્ષ કો પ્રાપ્ત નહીં કર સકતા હૈં ઓર ન રાજાઓં કે મુકુટોં મેં બી જડા જાતા હૈં । સાધુ યદિ ચાલ પંચ પાર્શ્વસ્થ આદિ કી સંગતિ કરે તો ઉસકી ઇસસે ક્યા હાનિ હૈં । ક્યોં કિ દેખા જાતા હૈં કિ વૈદ્યૃમણિ કાચમણિ કે સાથ રહતે હુણ બી ઉસકે ધર્મકો અર્થાત્ કાચ કે ગુણ કો ગ્રહણ નહીં કરતા હૈં ઇસી પ્રકાર પાર્શ્વસ્થ આદિ કી સંગતિ મેં રહા હુઆ આત્માર્થોં સાધુ બી અપને આચાર વિચાર સે પરિચલિત નહીં હો સકતા ? પ્રશ્ન ઠીક હૈં—પરન્તુ યહ ધ્યાન રત્નના ચાહિયેકિ ભદ્રપરિણામી આત્મા નિમિત્તાધીન હોતા હૈં । નિમિત્ત મિલને પર નિમિત્ત કે અનુસાર શીઘ્ર હી ઉસકા પરિણામન હો જાતા હૈં । જિસ પ્રકાર જિસ ભૂમિ મેં નીમકે વૃક્ષ લગે હુણ હોતે હૈં ઓર ઉસી ભૂમિમેં યદિ આમ કા બી વૃક્ષ લગા દિયા જાવે તો વહ નીમકે મૂળ કે

કઠોર અક્ષરેથી ભરેલા ગુરુજનોના વચનોથી તિરસ્કૃત થયેલ શિષ્યજન મહત્ત્વને પામે છે. જ્યાં સુધી મણીને સરાણ ઉપર ચડાવવામાં આવતો નથી ત્યાં સુધી તે પોતાના ઉત્કર્ષને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી. અને ન તો એ રાજાઓના મુગટોમાં જડાય છે. સાધુ જે બાલ અને પાર્શ્વસ્થ આદિની સંગતિ કરે તો એથી એને કંઈ જ નુકસાન થતું નથી. કેમકે બોધ શકાય છે કે વૈદ્યૃમણી કાચ મણીની સાથે રહેવા છતાં પણ એ કાચના ગુણ ગ્રહણ કરતો નથી. આ રીતે પાર્શ્વસ્થ આદિની સંગતિમાં રહેલા આત્માર્થોં સાધુ પણ પોતાના આચાર વિચારથી પરિચલિત થતા નથી ? પ્રશ્ન ઠીક છે—પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું બોધએ કે ભદ્રપરિણામી આત્મા નિમિત્ત આધીન બને છે. નિમિત્ત મળવાથી નિમિત્તના અનુસાર જલ્દીથી તેતું પરિણામન થઈ જાય છે. જે પ્રકારે જે ભૂમિમાં લીમડાનાં વૃક્ષો લાગેલાં હોય છે. અને એ જ ભૂમિમાં જે આંખાતું વૃક્ષ વાવવામાં આવે તો લીમડાના મૂળ સાથે તેના મૂળ મળવાથી

ગીર્મિર્ગુરુણાં પરુપાક્ષરામિ,-

સ્તિરસ્કૃતા યાન્તિ નરા મહત્ત્વમ્ ।

અલબ્ધશાનોત્કપ્પના નૃપાણાં,

ન જાતુ મૌલૈ મળયો વસન્તિ ॥ ૧ ॥

ચ=પુનઃ ધુત્રૈઃ=વાલૈઃ, અથવા પાર્શ્વસ્થાવસન્નકુશીલસંસક્તયથાચ્છન્દૈઃ
સહ સંસર્ગે=સક્તિ વર્જયેત્ ।

પરિણામ મેં વે જલ સે ભરે હુણ મેઘ કે સમય ઉત્પન્ન વાયુ કે સાથ જલ કણિકા કે સમાન હિતવિધાયક હોતે હૈં । જિસ પ્રકાર વર્ષાકાલ મેં જબ આકાશ મેં ઘટાણું ઘિર આતી હૈં તો ઉસસમય વાયુ કા બી સંચાર હોને લગતા હૈ-આંધી ઉઠને લગતી હૈં ઓર ઉસકે ઉઠતે હી વે ઘટાણું વરસને લગતી હૈં । ઇસસે આતપતત્ત-ગરમીસે પીડિત આત્માઓં કો શીતલતા કા અનુભવ હોને લગતા હૈ । ઇસી પ્રકાર ઉસ સમય ગુરુજનોં કે વચન કઠોર પ્રતીત હોતે હૈં પરન્તુ ભવિષ્ય મેં વે શિષ્યોં કે લિયે આત્મકલ્યાણ કે સાધક હોને સે અનંત શીતલતાપ્રદાન કરને વાલે હો જાતે હૈં । શિષ્યજન કો ગુરુ કે વચન અનંતહિત વિધાયક, મોક્ષપથપ્રદર્શક, સાવધકર્મનિવર્તક અમૃતસ્વરૂપ જાનકર સહતે રહના ચાહિયે । ક્યોં કિ ઇનસે શિષ્યોંકો આસેવનશિક્ષા ઇવં ગ્રહણ શિક્ષા પ્રાપ્ત હોતી હૈં વ્રતોં કો ગ્રહણ કરના ઇવં ઉનકા સમ્યગ્રીતિ સે પાલન કરના યહ શિક્ષા ગુરુ કે વચનોંસે હી શિષ્યોં કો મિલતી હૈ । કહા બી હૈ-ગીર્મિર્ગુરુણાં૦ ઇત્યાદિ-

તે જળથી ભરેલા મેઘના સમયે ઉત્પન્ન થતા વાયુની સાથે જળકણિકાના જેવાં હિત વિધાયક હોય છે. જે પ્રકારે વર્ષાકાળમાં જ્યારે આકાશમાં ઘટાઓ ઘરાય છે. એ સમયે વાયુનો પણ સંચાર થાય છે. અને આંધી ઉઠવા લાગે છે. અને આંધીના આગમનથી તે ઘટાઓ વરસવા લાગે છે. એનાથી (તડકાથી તપેલ) આતપતત્ત આત્માઓને શીતળતાનો અનુભવ થવા લાગે છે. આ પ્રકારે એ સમયે ગુરુજને.નું વચન કઠોર જણાય છે. પરંતુ ભવિષ્યમાં તે શિષ્યોને માટે આત્મ કલ્યાણનું સાધક હોવાથી અનંત શીતળતા આપનાર બને છે. શિષ્યજને ગુરુનાં વચન અનંત હિત વિધાયક, મોક્ષપથ પ્રદર્શક, સાવધ કર્મ નિવર્તક અમૃત સ્વરૂપ બાણીને સહી લેવાં જોઈએ. કેમકે તેનાથી શિષ્યોને આસેવન શિક્ષા અને ગ્રહણશિક્ષા પ્રાપ્ત થાય છે. વ્રતોનું ગ્રહણ કરવું અને તેને સમ્યગ્રીતિથી પાલન કરવું આ શિક્ષા ગુરુના વચનોથી જ શિષ્યોને મળે છે. કહ્યું પાણુ છે-ગીર્મિર્ગુરુણાં. ઇત્યાદિ-

તથા-હાસં=હસનં, ક્રીડાં=કન્દુકાદિકાં ચ વર્જयेत्, જ્ઞાનાવરણીયાદ્યષ્ટવિધ-
કર્મવન્ધજનકત્વાદિતિ ભાવઃ ।

ઉક્તંચ—“જીવે ણં મંતે ! હસમાણે વા ઉસ્સુયમાણે વા કહ કમ્મપગડીઓ
વંધઈ ? । ગોયમા ! સત્તવિહવંધણ વા અટ્ટવિહવંધણ વા ”

છાયા-જીવઃ સ્વલુ મદન્ત ! હસન્ વા ઉત્સુકન્ વા કતિ કર્મપ્રકૃતીર્વિ-
ધ્નાતિ, ગૌતમ ! સત્તવિધવન્ધકો વા અટ્ટવિધવન્ધકો વા ઇત્યાદિ । ક્રીડાવિપયે-
ઽપ્યેવમેવાગમોઽનુસન્ધેયઃ ॥ ૯ ॥

કે મહત્વ કો ખી વિનષ્ટ કર દેતા હૈ एवं દશવિધ ધર્મકો ધ્વસ્ત કર દેતા
હૈ । ઇસલિયે ક્ષુદ્રોં કા તથા બાલકોં કા સંસર્ગ સદા પરિહાર્યં થતલાયા
ગયા હૈ । તથા બાલઆદિજનોંકી સંગતિ સે નિંદા હોતી હૈ एवं પાપકાર્યોં
મેં અનુમતિ દેને કી ખી આદત પડ જાતી હૈ । ઇસી તરહ જ્ઞાનાવરણીય
આદિ અષ્ટવિધ કર્મોંકે વંધ કે જનકહોને સે સાધુજન કો બાલોંકે સાથ
હૈસી કરના, ક્રીડા કરના આદિ અકર્તવ્યોંકા ખી પરિહાસ કર દેના
ચાહિયે । પ્રભુકા સ્વયં ખી એસા હી ઉપદેશ હૈ—“જીવે ણં મંતે ! હસમાણે
ઉસ્સુયમાણે વા કહ કમ્મપગડીઓ વંધઈ ? ગોયમા ! સત્તવિહવંધણ વા
અટ્ટવિહવંધણ વા ” ઇત્યાદિ—પ્રભુ સે ગૌતમને પ્રશ્ન કિયા હૈ મદન્ત !
યહ જીવ જય હૈસી કરતા હૈ અથવા ઉત્સુક હોતા હૈ તવ કિતને કર્મકી
પ્રકૃતિયોં કા વંધ કરતા હૈ ? તવ પ્રભુ ને ઉત્તર દિયા કિ હૈ ગૌતમ ! ઇસ
અવસ્થા મેં યહ જીવ સાત પ્રકાર કે યા આઠ પ્રકાર કે કર્મોંકા વંધ કરતા

સંયમના મહત્વનો પણ નાશ કરી નાખે છે. એમ જ દશવિધ ધર્મનો
પણ ધ્વસ્ત કરી નાખે છે. આ માટે ક્ષુદ્રોનો તથા બાલકોનો સંસર્ગ સદા
પરિહાર્યં બતાવવામાં આવેલ છે. તથા બાળ આદિ જનોની સંગતિથી નિંદા
થાય છે. તેમજ પાપકાર્યોમાં અનુમતિ દેવાની પણ આદત પડી ગય છે.
આ રીતે જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ કર્મનાં બંધનોના જનક હોવાથી સાધુજનોએ
હાંસી કરવી, ક્રિડા કરવી આદિ અકર્તવ્યોનો પરિહાર કરી દેવો જોઈએ.
પ્રભુનો સ્વયં આવો જ ઉપદેશ છે. “જિવેણં મંતે ! હસમાણે વા ઉસ્સુયમાણે વા
કહ કમ્મપગડીઓ વંધઈ ? ગોયમા ! સત્તવિહ વંધણ વા અટ્ટવિહ વંધણ વા”
ઇત્યાદિ—પ્રભુથી ગૌતમે પ્રશ્ન કર્યો હે મદન્ત ! આ જીવ જ્યારે હસે છે
ત્યારે કેટલા કર્મની પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે ? પ્રભુએ ઉત્તર આપ્યો કે હે
ગૌતમ ! આ અવસ્થામાં આ જીવ સાત પ્રકારના અથવા આઠ પ્રકારના કર્મોનો

કદુકલો ભવતિ । અપરં ચ ચાલપાર્શ્વસ્થાદિસંસર્ગો લોકે ગર્હો જનયતિ, સર્વં
 એવૈતે સાધવ્યં એવંભૂતાં ઇતિ, તથા પાપેઽનુમતિમુત્પાદયતિ । અયં ભાવઃ—યથા—
 રજઃપુજ્જો મણિગણં મલિનયતિ, રાહુચન્દ્રમંડલપ્રભામપકર્પયતિ, લોભઃ સર્વગુણ-
 ગણં વિનાશયતિ, હેમન્તઃ કમલવનં પ્રલીનયતિ, તથા—શુદ્રસંસર્ગઃ શાન્ત્યાદિગુણગણં
 મલિનયતિ, લબ્ધ્યાદિપ્રભાવમપકર્પયતિ, તપઃસંયમજનિતમહત્ત્વં વિનાશયતિ, દશ-
 વિધધર્મં પ્રલીનયતિ, તસ્માત્ શુદ્રસંસર્ગઃ પરિવર્જનીય ઇતિ ।

સાથ અપને મૂલ સે મિલા રહને પર કદુકફલ દેને લગતા હૈ । યહ બાત
 પ્રસિદ્ધ હૈ । ઇસલિયે સંસર્ગ કે દોષ સે જૈસે આમ્ર નિમ્બભાવ કો પ્રાપ્ત
 હોકર કહુવે ફલ દેને લગતા હૈં ડસી પ્રકાર આત્માર્થી સાધુજન બી
 ચાલ પાર્શ્વસ્થાદિ કે સંગતિ સે સ્વાચાર અપ્ત હો જાતે હૈં । આમ્ર પર
 નીમકા હી પ્રભાવ પડતા હૈ—નીમ પર આમ કા નહીં—કારણ કિ બુરી
 વસ્તુ કા હી અધિક પ્રભાવ પડા કરતા હૈં ઓર વહી વસ્તુ દુસરોં કો
 જલ્દી અપને અનુરૂપ પરિણમા લેતી હૈ—યહ એક સ્વાભાવિક વાત હૈ ।
 યહ તો આંખોંદેહી વાતે હૈં કિ ધૂલિ કા પુંજ મણિગણકો બી મલિન
 બના દેતા હૈ । રાહુચન્દ્રમંડલ કી પ્રભા કા અપકર્પક હોતા હૈ, લોભ
 સમસ્ત સદ્ગુણોંકા લોપક હોતા હૈ । હેમન્ત ઋતુ કમલવન કો દગ્ધ કર
 દેતા હૈ । ઇસી તરહ યહ બી માનને મેં કોઈ આપત્તિ નહીં હૈં કિ શુદ્ર-
 જનોં કા સંસર્ગ બી સાધુજનોં કે શાંતિ આદિ ગુણગણોં કો મલિન
 બના દેતા હૈ । ડનકે પ્રાપ્ત-પ્રભાવ કો કમ કર દેતા હૈ । તપ એવં સંયમ

કડવાં ફળ આપવા લાગે છે. આ વાત પ્રસિદ્ધ છે. આ માટે સંસર્ગના
 દોષથી જેમ આંખો લીમડાના ભાવને પામી કડવાં ફળ આપનાર બને છે
 એ જ રીતે આત્માર્થી સાધુજન પણ બાળ પાર્શ્વસ્થાદિના સંગથી સ્વાચારબ્રહ્મ
 બની જાય છે. આંખા ઉપર લીમડાનો જ પ્રભાવ પડે છે, લીમડા ઉપર
 આંખાનો નહીં કારણ કે ખરાબ વસ્તુનો અધિક પ્રભાવ પડે છે. અને વસ્તુ
 બીજાઓને જલ્દી પોતાના જેવી બનાવે છે. આ એક સ્વાભાવિક વાત છે આ
 તો આંખે જોયેલી વાત છે કે ધુળનો વંટોળ મણીઓને પણ મલીન બનાવી
 દે છે. રાહુ ચંદ્ર મંડળ તેજને ઢાંકી દે છે. લોભ સમસ્ત સદ્ગુણોને લોપનાર
 હોય છે. હેમન્ત કમળ વનને બાળી નાખે છે. આ રીતે એ માનવામાં કોઈ
 અચુક્તિ નથી કે શુદ્રજનોના સંસર્ગ પણ સાધુજનોના શાંતી આદિ ગુણોને
 મલીન બનાવી દે છે. એના પ્રાપ્ત પ્રભાવને ઓછા કરે છે, તપ અને

ક્રોધ કે આવેશ સે મૃપાભાષણ મત કરો । (વહુયં માય આલવે-વહુકં માચ આલપેત્) વ્યર્થ આલજાલરૂપ વચનોંકા ઉચારણ મત કરો-અનર્થ પ્રલાપ મત કરો-અધિક મત બોલો । (કાલેણ ચ અહિજ્જિત્તા-કાલેન વાધીત્ય) પ્રથમ પૌરુષી મેં સ્વાધ્યાય કરકે (તઓ ઇગઓ જ્ઞાહજ્જ-તતઃ ઇકાકી ધ્યાયેત્) દ્વિતીય પૌરુષી મેં ઇકાકી હોકર સૂત્રાર્થકા ચિન્તવન કરો । ઉપલક્ષણ સે તૃતીય પૌરુષી મેં ભિક્ષાચર્યા, ઇવં ચતુર્થી પૌરુષી મેં ભણ્ડોપકારણ કી પ્રતિલેખના કે વાદ પુનઃ સ્વાધ્યાય કરો । યહ વાત સ્વયં સૂત્રકાર છાઈસ વે અધ્યયન મેં કહેંગે ।

ભાવાર્થ—ઈસ સૂત્ર દ્વારા પ્રકારાન્તર સે વિનય ધર્મકા શિષ્ય-જનોં કો ઉપદેશ દેતે હુપ સૂત્રકાર કહતે હેં કિ હે શિષ્યોં યદિ તુમ ઈસ વિનય ધર્મકો પાલન કરને કે અભિલાપી હો તો તુમ્હારા યહ કર્તવ્ય હૈ કિ તુમ ક્રોધ કે આવેશમેં આકર કબી ભી મૃપાભાષણ મત કરો । ક્યોં કિ ઈસ પ્રકાર કરનેસે વિનયધર્મકી પાલના નહીં હોતી હૈ મૃપા-ભાષણ કે નિવેચ સે ઉસકે સાથ-સાથ માન, માયા, લોભ, ઇવં હાસ્યાદિ કોં કા ભી વિનયવાન કો ત્યાગ કર દેના ચાહિયે । મૃપાવાદાદિ કો ત્યાગ કરને કા કારણ યહ હૈ કિ ઈસ પ્રકાર કી પ્રવૃત્તિ કરને વાલા

મૃપાભાષણ ન કરે । (વહુયં માય આલવે-વહુકં માચ આલપેત્) આજખંપાજ રૂપ વચનોંકાં વ્યર્થ ઉચ્ચારણ ન કરે-અનર્થ પ્રલાપ ન કરે-વધારે ન બોલે । (કાલેણ ચ અહિજ્જિત્તા-કાલેન વાધીત્ય) પ્રથમ પૌરુષીમાં સ્વાધ્યાય કરી (તઓ ઇગઓ જ્ઞાહજ્જ-તતઃ ઇકાકી ધ્યાયેત્) બીજા પૌરુષીમાં એકાકી થઇને સૂત્રાર્થનું ચિન્તવન કરે । ઉપલક્ષણથી ત્રીજા પૌરુષીમાં ભિક્ષા ચર્યા અને ચોથા પૌરુષીમાં ભંડોપકરણની પ્રતિલેખના પછી કરી સ્વાધ્યાય કરે । આ વાત સૂત્રકાર પોતે ૨૬ મા અધ્યયનમાં કહેશે ।

ભાવાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા પ્રકારાન્તરથી વિનય ધર્મનો શિષ્યજનોને ઉપદેશ આપતાં સૂત્રકાર કહે છે કે હે શિષ્યો ! જો તમે આ વિનયધર્મનું પાલન કરવાના અભિલાષી હો તો તમારું એ કર્તવ્ય છે કે તમે ક્રોધના આવેશમાં આવી કદી પણ મૃપાભાષણ કરો નહીં. કેમકે આ પ્રકારે કરવાથી વિનય ધર્મની પાલના થતી નથી. મૃપાભાષણના નિપેધથી એની સાથે માન, માયા, લોભ અને હાસ્યાદિકનો પણ વિનયવાને ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. મૃપાવાદાદિકોનો ત્યાગ કરવાનું કારણ આ છે કે આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ કરવા-

પુનરપિ પ્રકારાન્તરેણ વિનયમુપદિશન્નાહ—

મૂલમ્—માં યં ચંડાલિયં કાંસી, વહુંયં માં યં આલંવે ।

કાલેણં યં અહિર્જિત્તા, તંઓ જ્ઞાઈર્જે એર્ગંઓ ॥ ૧૦ ॥

છાયા—

મા ચ ચળ્ડાલીકં કાર્પીદ્, વહુકં મા ચ આલપેત્ ।

કાલેન ચાધીત્ય, ત્વો ધ્યાયેત્ એકકઃ ॥ ૧૦ ॥

ટીકા—

‘મા ય’ ઇત્યાદિ—ચ શબ્દઃ સમુચ્ચયાર્થકઃ । ચળ્ડાલીકં—ચળ્ડઃ=ક્રોધ-
સ્તદ્વશાદલીકં=મૃપાભાષણં મા કાર્પીત્=મા કુર્યાત્, ઇદમુપલક્ષણં માનમાયાલોભ-
ભયહાસ્યાદીનામ્ । ઉક્તંચ—

મુસાવાઓ ઉ લોગમ્મિ, સન્વસાહુદિ ગરિહિઓ ।

અવિસ્સાસો ય ભૂયાણં, તમ્હા મોસં વિવજ્જણ ॥ (દશવૈ. ૬ અ. ૧૩ ગા.)

છાયા—

મૃપાવાદસ્તુ લોકે, સર્વસાધુભિર્ગર્હિતઃ ।

અવિશ્વાસશ્ચ ભૂતાનાં, તસ્માદ્મૃપા વિવર્જયેત્ ॥

ચ=પુનઃ વહુકં-વદ્ધેવ વહુકમ્-અતિશયમ્ આલજાલરૂપં મા આલપેત્=મા
વેદેત્ । વહુભાષણે વહવો દોષા ભવન્તિ । ઉક્તં ચ—

હૈ । હસી તરહ ક્રીડાકે વિપય મેં બી સમજ્ઞ લેના ચાહિયે ॥ ૯ ॥

દૂસરે પ્રકાર સે બી હસી વિનયધર્મકા સૂત્રકાર ઉપદેશ કરતે
હૈ—‘માય. ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—શિષ્યજનોં કો સંવોધિત કરતે હુએ સૂત્રકાર કહતે
હૈં કિ હે શિષ્યો ! તુમ (ચળ્ડાલિયં મામ કાસી-ચંડાલીકં મા ચકાર્પીત્

અંધ કરે છે. આ રીતે ક્રીડાઓના વિષયમાં પણ સમજા લેવું નેઇએ. ॥ ૬ ॥

બીજા પ્રકારથી પણ આ વિનય ધર્મનો સૂત્રકાર ઉપદેશ કરે છે—
માયં ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—શિષ્યજનોને સંવોધન કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે હે
શિષ્યો ! તમે ચંડાલિયં મામ કાસી-ચંડાલીકં મા ચકાર્પીત્) ક્રોધના આવેશથી

પાલને કા આદેશ હૈ । વહુભાપણ મૈં અથવા વિના વિચાર કિયે ભાપણ મૈં ન તો સાધુ કે મૂલગુણરૂપ ઇસ સમિતિ કા હી પાલન હોતા હૈ ઓર ન ગુણિ કા હી । ઇસીલિયે વહુભાપણ મૈં “વહુત દોષ હૈ” અન્યત્ર ભી એસા હી કહા હૈ—

વહુભાપણમુન્માદં સ્વાધ્યાયધ્યાનમંજનં કુરુતે ।

અહિતમનર્થકરં તત્, ભવતિ ચ પીઢાકરં નિતરામ્ ॥ ૧ ॥

વહુભાપણાત્ દ્વિતીયં નશ્યતિ, તાવન્મહાવ્રતં તસ્માત્ ।

સ્વાદેવ કર્મવંધસ્તસ્માદ્ દીર્ઘાધ્વસંસારઃ ॥ ૨ ॥

વહુત આલજાલરૂપ વકવાદ કરને વાલોંકે ઉન્માદ રોગ હો જાતા હૈ । સાધુ કે સ્વાધ્યાય ઁવં ધ્યાન મૈં વિઘ્ન પડતા હૈ—સ્વાધ્યાય ધ્યાન નષ્ટ હો જાતે હૈ । વહુભાપણ સે અનેક અનર્થ હોતે હૈ । જ્યાદા ઇસ વિષય મૈં ઓર વ્યા કહા જાય સાધુ કા ઇસ હાલત મૈં દ્વિતીય સત્ય-મહાવ્રત ભી ઁંડિત હો જાતા હૈ અતઃ વહુભાપીકે કર્મ વહુત વન્ધતે હૈ ઓર વહુ દીર્ઘ સંસારી હોકર સંસાર મૈં પરિભ્રમણ કરતા હૈ ।

“કાલેણ” ઇસ પદ સે સૂત્રકાર સાધુ કા વ્યા કર્તવ્ય હૈ યહ વાત દિઁલ્લાતે હૈ । વે કહતે હૈં કિ સાધુ કો પ્રથમ પૌરુષી મૈં સ્વાધ્યાય

સમિતિ અને વચનગુપ્તિ પાળવાનો આદેશ છે. બહુ ભાષણમાં અથવા વિચાર કર્યા વગરના ભાષણમાં ન તો સાધુના ગુણગુણ રૂપ એ સમિતિનું પાલન થાય છે અને ન ગુપ્તિનું પણ આ માટે બહુ ભાષણમાં “ધણે દોષ છે” બીજામાં પણ તેમજ કહ્યું છે.

વહુભાપણમુન્માદં સ્વાધ્યાયધ્યાનમંજનં કુરુતે ।

અહિતમનર્થકરં તત્ ભવતિ ચ પીઢાકરં નિતરામ્ ॥૧॥

વહુભાપણાત્ દ્વિતીયં નશ્યતિ તાવન્મહાવ્રતં તસ્માત્ ।

સ્વાદેવ કર્મવંધસ્તસ્માત્ દીર્ઘાધ્વસંસારઃ ॥૨॥

આલ બલરૂપ વધુ બકવાદ કરવાવાળાને ઉન્માદ રોગ થઈ આવે છે. સાધુના સ્વાધ્યાય અને ધ્યાનમાં વિઘ્ન પડે છે—સ્વાધ્યાય ધ્યાન નષ્ટ થઈ જાય છે. બહુ ભાષણથી અનેક અનર્થ થાય છે. આ વિષયમાં વધુ શું કહેવાય. સાધુનું આ હાલતમાં બીજું સત્ય મહાવ્રત પણ ખંડિત થઈ જાય છે. એટલે બહુભાષીનાં કર્મ વધુ બંધાય છે. અને તે દીર્ઘ સંસારી બની સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે છે.

“કાલેણ” આ પદથી સૂત્રકાર સાધુનું શું કર્તવ્ય છે આ વાત બતાવે છે, તેઓ કહે છે કે સાધુને પ્રથમ પૌરુષીમાં સ્વાધ્યાય કરવો જોઈએ. પછી

વહુભાષણમુન્માદં, સ્વાધ્યાયધ્યાનમઞ્જનં કુરુતે ।

અહિતમનર્થકરં તદ્, ભવતિ ચ પીડાકરં નિતરામ્ ॥૧॥

વહુભાષણાદ્ દ્વિતીયં, નશ્યતિ તાવન્મહાત્રતં તસ્માત્ ।

સ્વાદેવ કર્મવન્ધ, -સ્તસ્માદ્ દીર્ઘાધ્વસંસારઃ ॥ ૨ ॥

તર્હિં કિં કુર્યાત્ ? इत्याह—‘कालेण.’ इत्यादि । ‘कालेण’—इत्यत्र सप्तम्यर्थे

तृतीया; काले=मथमपौरुष्यां तु, चकारस्त्वर्थवाचकः, अर्थात्=स्वाध्यायं कृत्वा
ततः=तदनु द्वितीयपौरुष्याम् एककः—एकाकी सन् भावतो रागादिरहितः, द्रव्यतो
विविक्तशयनासनादिसंस्थः ध्यायेत्—सूत्रार्थं चिन्तयेत् । उपलक्षणमेतत् तृतीयचतुर्थ-
पौरुष्योरपि, तथा च—तृतीयपौरुष्यां भिक्षाचर्यं चतुर्थ्यां पुनः स्वाध्यायं कुर्या-
दित्यर्थः । वक्ष्यति पङ्क्तिशेऽध्ययने—

સાધુ સાધુ નહોં હૈ વહ સાધ્વાભાસ હૈ । કહા બી હૈ કિ—

મુસાવાઓ ઊલોગમ્મિ સવ્વાસાહ્મિં ગરિહિઓ ।

અવિસ્સાસો ય મૂયાણં તમ્હા મોસં વિવજ્જણ । (દશવૈ૦૬ અ.૧૩ ગાથા)

यह मृपावाद सर्व—साधुओं अर्थात् तीर्थंकर आदि महापुरुषों
द्वारा गर्हित—निन्दित है, दूसरे मृपावादी पर जगत का कोई भी प्राणी
विश्वास नहीं करता है, अर्थात् वह सब के लिये अविश्वास्य होता है ।
इसी प्रकार बहुत बोलने से भी विनय धर्म यथावत् पालित नहीं हो
सकता है । क्योंकि इस अवस्था में ऐसे भी कई शब्द निकल जाते हैं
जो व्यर्थ होते हैं एवं सुनने वाले के लिये भी कष्टप्रद होते हैं । जो मन
में आया सो बोल देना—यह प्रवृत्ति साधु मार्ग की नहीं है । इसमें तो
बड़ी सावधानी रखनी पड़ती है । इसी लिये भापासमिति एवं वचनगुप्ति

વાળા સાધુ સાધુ નથી તે સાધ્વાભાસ છે. ઠહું પણ છે કે—

મુસાવઓ ડ લોગમ્મિ સવ્વાસાહુ હિં ગરિહિઓ ।

અવિસ્સાસો ય મૂયાણં તમ્હા માસં વિવજ્જણ । દશવૈ૦ ૬ અ. ૧૩ ગાથા.

આ મૃપાવાદ સર્વ સાધુઓ અર્થાત્ તીર્થંકર આદિ મહાપુરુષોદ્વારા
અહિત છે. બીજા મૃપાવાદી ઉપર જગતના કોઈપણ પ્રાણી વિશ્વાસ કરતા
નથી તે બધાને માટે અવિશ્વાસ હોય છે. આ પ્રકારે બહુ બોલવાથી પણ
વિનયધર્મ યથાવત્ પાલિત નથી થઈ શકે. કેમકે એ અવસ્થામાં એવા પણ
કોઈ શબ્દ નિકળી જાય છે, જે વ્યર્થ હોય છે, અને સાંભળવાવાળાને માટે
પણ દુઃખદાયક હોય છે. જે મનમાં આવ્યું તે બોલી નાખ્યું—આ કામ
સાધુનું નથી. એણે તો ખૂબજ સાવધાની રાખવી પડે છે. આ માટે ભાષા

ચ-પુનઃ, અકૃતમ્=અનાચરિતં ચણ્ડાલીકાદિકં, નો કૃતમિતિ=મૃપાભાષણં મયા ન કૃતમિત્યેવ ભાષેત । અયં ભાવઃ-ગુરુશુશ્રૂપાકારિણોઽપિ શિષ્યસ્ય કથંચિદતીચાર-સંભવે ગુરુસંનિધૌ તદાલોચના કરણીયા । આલોચના દ્વિ-મોક્ષમાર્ગવિગ્રાતકાનામ-નન્તસંસારર્થકાનાં માયા-નિદાન-મિત્યાદર્શનશલ્યાનાં નિષ્કર્ષણી, જ્ઞાનાવરણીયા-ઘટત્રિધકર્મમલાપકર્ષણી, શુદ્ધાત્મસ્વરૂપદર્શની, તત્ત્વાતત્ત્વવિમર્શની, અવ્યાવાધ-મુક્તવર્ણિનીતિ ॥ ૧૧ ॥

(આહુચ-કદાચિત્) યદિ અકસ્માત્ (ચંડાલિયં કદ્દુ-ચંડાલીકં કૃત્વા । ક્રોધ કે આવેશ સે અકસ્માત્ જૂઠ ઘોલા ગયા હો તો મી ઉસે (કયાવિ ન નિન્દુવિજ્ઞ-કદાપિ ન નિહ્નુવીત) કમી મી કિસી મી પરિસ્થિતિ મેં છિપાના નહીં ચાહિયે । (કડં કઢેત્તિ માસેજ્ઞા-કૃતં કૃતમિતિ ભાષેત) એસા નહીં કહના ચાહિયે કિ મેંને ક્રોધાદિક કે આવેશ સે અસત્ય ભાષણ નહોં કિયા હૈ-કિન્તુ એસા હી કહના ચાહિયે કિ મેરે દ્વારા ક્રોધાદિક કે આવેશ સે અસત્યભાષણ અવશ્ય-અવશ્ય હુઆ હૈ, (અકડં નો કઢેત્તિ ય-અકૃતં નો કૃતમિતિ ચ) ઓર જો ક્રોધાવેશસે અસત્ય નહીં ઘોલા ગયા હો તો એસા મી નહીં કહના ચાહિયે કિ મેંને અસત્ય ભાષણ કિયા હૈ ।

માવાર્થ-યદિ ક્રોધાદિક કપાયોં કે આવેશ સે સહસા અસત્ય ભાષણ હો મી જાય તો ઉસે યહ નહીં કહના ચાહિયે કિ મેંને અસત્ય ભાષણ નહીં કિયા હૈ । જૈસે રક્ત સે દૂપિત વસ્ત્ર રક્તસે ધોને

આહુચ-કદાચિત્-કદાચ યદિ-અકસ્માત્ ચંડાલિયં કદ્દુ-ચંડાલીકંકૃત્વા ક્રોધના આવેશથી અકસ્માત્ બહું બોલી જવાયું હોય તો પણ તેને કયાવિ ન નિન્દુ-વિજ્ઞ-કદાપિ ન નિહ્નુવીત કદી પણ કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં છુપાવવું નહીં ભેદએ. કડં કઢેત્તિ માસેજ્ઞા-કૃતં કૃતમિતિ ભાષેત એમ ન કહેવું ભેદએ કે મેં ક્રોધા-દિકના આવેશમાં અસત્ય-ભાષણ કરેલ નથી-પરંતુ એવું કહેવું ભેદએ કે મારાથી ક્રોધના આવેશમાં અસત્ય ભાષણ જરૂરાજરૂર થયું છે. અકડં નો કઢે-ત્તિ ય-અકૃતં નો કૃતમિતિ ચ અને બે ક્રોધાવેશના લીધે અસત્ય ન બોલાયું હોય તો એવું પણ ન કહેવું ભેદએ કે મેં અસત્ય ભાષણ કર્યું છે.

મતલબ આનો એ છે કે બે ક્રોધાદિક કપાયોના આવેશથી સહસા અસત્ય-ભાષણ થઈ જાય તો એવું ન કહેવું ભેદએ કે મેં અસત્ય-ભાષણ નથી કર્યું. જે રીતે લોહીથી ખરડાયેલું દૂપિત વસ્ત્ર લોહીથી ધોવાથી શુદ્ધ થતું

“ પદમં પોરિસિ સજ્ઞાયં વીયં જ્ઞાણં જ્ઞિયાયઈ ।

તદ્યાય મિક્ત્વાયરિયં પુણો ચઠ્ઠીઈ સજ્ઞાયં ” ઇતિ ॥ સૂ. ૧૦ ॥

યદિ કથન્નિદસત્યભાષણં ભવેત્તદા તન્ન ગોપયેદિત્યાહ-‘આહચ્ચ.’ ઇત્યાદિ ।

મૂલ્ય-આહચ્ચં ચંડાલિયં કટ્ટુ, નં નિન્દુવિજ્ઞ કયાઈવિ’ ।

કંડં કંડેત્તિ’ ભાસેજ્ઞો, અકંડે નો કંડેત્તિ’ ચં ॥૧૧॥

છાયા—

કદાચિત્ ચણ્ડાલીકં કૃત્વા, ન નિહ્નુવીત કદાચિદપિ ।

કૃતં કૃતમિતિ ભાષેત, અકૃતં નોકૃતમિતિ ચ ॥ ૧૧ ॥

ટીકા—

‘ આહચ્ચ ’ ઇત્યાદિ-કદાચિત્=અકસ્માદ્ ચણ્ડાલીકં=ક્રોધાદિવશાદ-
વૃત્તભાષણં કૃત્વા કદાચિદપિ-યદા પરેણ જ્ઞાતં નોજ્ઞાતં ચા તદાપિ ન નિહ્નુવીત=ન
ગોપયેત્-અવૃત્તભાષણં મયા ન કૃતમિત્યપલાપં ન કુર્યાત્ । કિં તર્હિ ? ઇત્યાહ-કૃતં
ચણ્ડાલીકાદિ, કૃતમિતિ=ક્રોધાદિવશાદવૃત્તભાષણં મયા કૃતમિત્યેવ ભાષેત, તથા

કરના ચાહિયે । પશ્ચાત્ દ્વિતીય પૌરુષી મેં રાગાદિક ભાવોં સે રહિત
હોકર સૂત્રાર્થકા ચિન્તવન કરના ચાહિયે । ઉપલક્ષણ સે તૃતીય, ‘ એવં
ચતુર્થ પૌરુષી કા ગ્રહણ હુઆ હૈં જિસકા ભાવ ઇસ પ્રકાર હૈં કિ તૃતીય
પૌરુષી મેં વહ મિક્ષાચર્યા કરે ઓર ચતુર્થ પૌરુષી મેં પુનઃ સ્વાધ્યાય કરે
ઈસી વાત કો ઇસી સૂત્ર કે છાઈસ ૨૬ વેં અધ્યયન મેં ભગવાનને કહા હૈં-

પદમં પોરિસિ સજ્ઞાયં વીયં જ્ઞાણં જ્ઞિયાયઈ ।

તદ્યાયમિક્ત્વાયરિયં પુણો ચઠ્ઠીઈ સજ્ઞાયં ॥ ઇતિ ॥ સૂ. ૧૦ ॥

અગર કિસી કારણ વશ અસત્ય બોલાજાય તો ઉસે છિપાવે
નહીં, ઇસી વાતકો કહતે હૈં—‘ આહચ્ચ. ’ ઇત્યાદિ ।

બીજા પૌરુષીમાં રાગાદિક ભાવોથી રહિત બની સૂત્રાર્થનું ચિંતવન કરવું
જોઈએ. ઉપલક્ષણ ત્રીજા અને ચોથા પૌરુષીનું ગ્રહણ થયેલ છે. જેનો ભાવ
આ પ્રકારે છે કે ત્રીજા પૌરુષીમાં તે ભિક્ષા ચર્યા કરે અને ચોથા પૌરુષીમાં
કરી સ્વાધ્યાય કરે. આ વાત આજ સૂત્રના ૨૬મા અધ્યયનમાં ભગવાને કહી છે-

પદમં પોરિસિ સજ્ઞાયં વીયં જ્ઞાણં જ્ઞિયાયઈ ।

તદ્યાય મિક્ત્વાયરિયં પુણો ચઠ્ઠીય સજ્ઞાયં ઇતિ ॥ સૂ. ૧૦ ॥

આ વાતને આ સૂત્રના ૨૬ મા અધ્યયનમાં ભગવાને કહ્યું છે.

જો કેાઈ કારણવશ અસત્ય બોલાઈ બય તો એને છૂપાવવું નહિં એજ
વાત ને કહે છે. આહચ્ચં ઇત્યાદિ.

ગુરોરભિપ્રાયેણૈવ સર્વં કર્તવ્યમિત્યાદ્—

મૂલમ્—માં ગલિયસ્સેવં કંસં, વંયણમિચ્છે પુણો પુણો ।

કંસં વં દંદુમાઇન્ને”, પોત્રેગં પરિવંજજણ ॥૧૧॥

છાયા—

મા ગલિતાશ્વ ઇવ કશાં, વચનમ્ ઇચ્છેત્ પુનઃ પુનઃ ।

કશામ્ ઇવ દૃષ્ટ્વા આકીર્ણઃ, પાપકં પરિવર્જયેત્ ॥ ૧૨ ॥

ટીકા—

‘મા ગલિયસ્સેવ.’ इत्यादि—इव=यथा, गलिताश्वः=अविनीततुङ्गः, पुनः पुनः कशां=कशामहारं वाञ्छति, तथा पुनः पुनः वचनं=प्रवृत्तिनिवृत्तिपरं गुरोरुपदेशं मा इच्छेत् । उपदिष्टार्थमेव पुनः पुनर्वक्तुं गुरवे परिश्रमो न देय इति भावः ।

પર શુદ્ધ નહીં હોતા, उसी प्रकार झूठ की शुद्धि पुनः झूठ बोलने से नहीं होती है यह विश्वास रखना चाहिये । फलितार्थ यह है कि वास्तविक स्थिति को साधु के लिये छुपाना नहीं चाहिये, और अवास्तविक स्थिति को कल्पना के तूलिका से सजाकर प्रकट नहीं करना चाहिये । शिष्य चाहे गुरुजन की शुश्रूषा करनेवाला भी क्यों न हो तो भी उसे कथंचित् अतीचार लगने पर गुरु के समीप आलोचना अवश्य करनी चाहिये । कारण कि आलोचना से आत्मा की शुद्धि होती है एवं मोक्ष-मार्ग के विघातक तथा अनंत संसार के वर्धक ऐसे माया, मिथ्या एवं-निदान इन तीन शक्तियों का अभाव होता है । आत्मा को मलिन करने-

નથી એજ રીતે ભુઠની શુદ્ધિ કરી ભુઠ બોલવાથી થતી નથી, આ વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ. આનો અર્થ એ છે કે વાસ્તવિક સ્થિતિને સાધુએ કદી પણ છુપાવવી ન જોઈએ, અને અવાસ્તવિક સ્થિતિને કલ્પનાથી સજાવીને પ્રગટ ન કરવી જોઈએ. શિષ્ય ગુરુજનની શુશ્રૂષા કરવાવાળો પણ કેમ ન હોય તો પણ તેને કથંચિત્ અતીચાર લાગવાથી શુદ્ધિની પાસે તેણે આલોચના જરૂર કરવી જોઈએ. કારણ કે આલોચનાથી આત્માની શુદ્ધિ થાય છે અને મોક્ષ-માર્ગના વિઘાતક તથા અનંત સાગરને વધારનાર એવાં માયા, મિથ્યા અને નિદાન આ ત્રણ શક્તિઓનો અભાવ હોય છે. આત્માને મલિન કરવાવાળા અદ્વિધ કર્મેનો આ આલોચનાના પ્રભાવથી વિનાશ થાય છે. આત્મિક

સ ચ તુરજ્ઞમઃ કશયા પુનઃ પુનસ્તાહિતોઽપિ નેચ્છતિ શત્રુમભિગન્તુમ્ । અત્રાન્તરે શત્રુ-
સૈનિકા અસ્ય સવલાનપિ સૈનિકાન્ અનાથાનિવ અશરણાનિવ મન્વાના અચિરેણૈવ
વિજિત્ય નિજયાગ્રં વાદયામાસુઃ, શત્રુમર્દનઃ સ્વત્રાહનેન ગલિતાશ્વેન પરાજિતઃ શ્રી-
હતો યાવત્પલાયિતું વાચ્છતિ, તાવત્ “ગૃહ્યતાં ગૃહ્યતામ્”-ઇતિ વદન્તઃ શત્રુસૈનિકાસ્તં
નિગ્રહીતું પથાદ્વાવમાનાઃ શત્રુમર્દનં નિગૃહ્ય લૌહપિઞ્જરે સ્થાપિતવન્તઃ । एवं गलिता-
श्वसदृशः शिष्यो महतेऽनर्थाय भवति । किं तर्हि कुर्यादित्याह-कशां-‘चावूक’
इति भाषामसिद्धां दृष्ट्वा, अक्षीर्णः=जात्याश्वः, विनीताश्व इव शिष्यो गुरोरिङ्गि-
तमाकारं दृष्ट्वा पापकं=पापानुष्ठानम्-अविनीततामित्यर्थः, परियर्जयेत्=सर्वथा परि-
हरेत् । अयं भावः-यथा जात्याश्वः कशां दृष्ट्वाश्वाखरुदस्याशयं विज्ञाय कशाताडनं
घोड़े को चावुकसे ताड़ना करता था वह घोड़ा त्यों त्यों पीछे हटता
जाता था और शत्रु के सन्मुख जाने में अचकचाता था । इसके बाद शत्रु
सैनिकों ने इस राजा के सैनिकोंको अशरण एवं अनाथ जैसा मानकर
बहुत जल्दी पराजित कर दिया । और अपनी विजयकी बुंदुंभी बजा दी ।
शत्रुमर्दन नरेश ज्यों ही अपने को उस अड़ियल घोड़े की बजह से
पराजित समझकर एवं श्रीविहीन होकर युद्धभूमि से पलायन करने को
तैयार हुआ कि इतने में ही “ इसको पकड़ लो पकड़ लो ” इस प्रकार
बोलते हुए शत्रुसैनिकों ने उसका पीछा किया और उसको पकड़कर
उन्होंने लौहनिर्मित एक पींजर के अन्दर बन्द कर दिया ।

इस कथा से यह सारांश निकलता है कि गलिताश्व-अड़ियल
घोड़े की तरह अविनीत शिष्य भी महान् अनर्थकारी होता है । तथा
जिस प्रकार विनीत घोड़ा अपने स्वामी के अभिप्रायानुसार चलता

વાર તેને ક્રટકાશ્વાનું શરૂ કર્યું. પરંતુ ગમે તેટલા ચાવુક પડવા છતાં પણ
ઘોડો પાછળજ હડતો ગયો, શત્રુની સામે જવામાં તે અચકાતો હતો. આ
પરિસ્થિતિના લાભ લઈ શત્રુ સેનાએ શત્રુમર્દન રાજાના સૈન્યમાં હાહાકાર વર્તાવી
દીધો અને શત્રુઓએ છૂત મેળવી પોતાના વિજયનાં વાન્ત વગાડ્યાં. શત્રુમર્દન
રાજાએ, આ પોતાના અડીયલ ઘોડાને કારણે પરાજિત થવું પડ્યું છે તે બાંધી
યુદ્ધભૂમિથી પલાયન કરવાની તૈયારી કરી એટલામાં “આને પકડી લ્યો, પકડી
લ્યો ” આ પ્રકારે બોલતા શત્રુસૈનિકો તેની પાસે આવી પહોંચ્યા. અને તેને
પકડી લોહાના મજબુત સળીયાવાળા પાંજરામાં પુરી દીધો.

આ વાર્તાથી એ સારાંશ નિકળે છે કે ગલિતાશ્વ-અડિયલ ઘોડાની
માફક અવિનીત શિષ્ય પણ મહાન અનર્થકારી હોય છે. જે પ્રકારે વિનીત

अत्र शत्रुमर्दनदृष्टान्तः, तथाहि—

आसीदङ्गदेशे चम्पापुरी नाम नगरी, तत्र नरवीरः समरवीरः शूरः शत्रु-
मर्दनो नाम नृपतिर्यभूव । स चैकदा युद्धप्रसङ्गेन तुरङ्गमारुह्य हस्त्यश्वरथपदातिभिः
परिवृतः संग्रामभूमौ गतः । तत्प्रतिपक्षनृपसैनिका दुर्बला अपि ससैन्यं शत्रुमर्दनं
शस्त्रास्त्रवर्णैः पीडयन्ति । अथ शत्रुमर्दनः सोत्साहं शत्रुसैनिकान् मर्दयितुं स्ववाहनं
वैरिसेनायां प्रवेशयन् प्रेरयति स्म । तेन तुरङ्गमेन विलोमतः पश्चात् गमनं समार-
ब्धम् । ततः शत्रुमर्दनः कशया स्ववाहनं ताडयन् पुनः पुनरपि धावयितुमिच्छति,

अङ्गदेशे में चंपापुरी नामकी एक नगरी थी । उसका शासक
शत्रुमर्दन नामका एक राजा था । वह मनुष्यों में श्रेष्ठ, युद्धकला में
निपुण एवं शूरों में वीर था । एक दिन की बात है कि वह नरेश युद्ध
के प्रसंग से घोड़े पर सवार होकर हस्ति, अश्व, रथ एवं पदातियों से
परिवृत होकर संग्राम भूमि में गया । उसके प्रतिपक्षभूत राजा की
सेनाने जो कि एक प्रकार से दुर्बल थी तो भी ससैन्य उस शत्रुमर्दन
नरेश को शस्त्र एवं अस्त्रों के प्रहारों से जर्जरित कर दिया । शत्रुमर्दन
ने जब इस प्रकार की अपनी स्थिति देखी तो उसने उत्साहित होकर
शत्रु के सैनिकों को मर्दन करने के लिये अपने घोड़े को शत्रुकी सेनाके
भीतर प्रविष्ट होने के लिये आगे प्रेरित किया । परन्तु वह घोड़ा उस
सेना के भीतर न घुसकर उल्टा पीछे ही हटने लगा । तब शत्रुमर्दन ने
कोड़े से बारंबार अपने उस घोड़े की ताड़ना करना प्रारंभ की जिससे
कि उस घोड़े द्वारा वह शत्रुसेना हट सके । परन्तु ज्यों-ज्यों नरेश उस

अङ्गदेशमां चंपापुरी नामनी ऐक नगरी छती. त्यां शत्रुमर्दन नामना
राज राज्य करता छता. ते मनुष्यमां श्रेष्ठ, युद्धकलामां निपुण अने शूरवीर
छता. ऐक दिवसनी बात छे के राज शत्रुमर्दन युद्धना प्रसंगे घोडा उपर
स्वार थछ छथी, घोडा, रथ अने सैनिकेना समुदाय साथे संग्राम भूमि
उपर गया. अना प्रतिपक्षी राजनी सेना ऐक प्रकारथी धुली ओछी छती,
छतां पक्ष शत्रुमर्दन राजना सैन्यने तथा युद्ध शत्रुमर्दनने पक्ष राक्ष अस्त्रना
प्रहारोथी विह्वल जनावी छीछा. शत्रुमर्दने पोतानी आ प्रकारनी स्थिति
लेछ त्यारे ऐक साथी वीर पुरुषने शोखे ओ रीते शत्रुसैन्यने शिक्स्त
आपवा अने पोताना सैन्यने निकजतो कच्चरघाषु जयाववा पोताना घोडाने
शत्रुसैन्यनी वञ्चोवञ्च लछ जवा प्रयत्नशील जन्था, परंतु ते घोडा शत्रु-
सेनानी वञ्चे न जतां पाछो छठवा लाग्यो. त्यारे शत्रुमर्दने डेरडथी बार-

भो ! मन्त्रिणः ! किमधुना करणीयं, प्रवलवैरिणश्चतुर्दिगी सेना चतुर्षु खलु भागेषु नगरी-मावेष्ट्य तिष्ठति। मन्त्रिण ऊचुः-प्रभो ! अलमनया चिन्तया, वयमल्पसंख्यका अपि भवदीयतेजः समुपलभ्य शात्रवलविजये प्रखरतरशक्तिशालिनो भवामः । भवत्प्रतापादेव सर्वे रिपुवलं प्रणष्टं भविष्यति । देव ! जात्याश्वमारुह्य भवान् सन्नद्धः सन्नग्रतः शत्रुमभिसरतु, वयमपि सन्नद्धाः सन्तो भवन्तमनुगच्छामः । एवं विचार्य स्वकीयसेनापरिवृतः स मणिनाथो योद्धुं निःसृतः । अल्पवलं मणिनाथ-मवलोक्य शत्रुसैनिकाः केचिदसिचर्महस्ताः केचिद्गल्लहस्ताः केचिदनुर्वाणधराः साध विचार किया, बोला-हे मंत्री महाशयो ! कहो अब क्या करना चाहिये । देखो, प्रवलशत्रुकी चतुरंगिणी सेना नगरी को चारों ओर से घेर कर पड़ी हुई है । सुनकर मंत्रियोंने कहा प्रभो ! चिन्ता मत करो । हम सब लोग आपके प्रवल तेज से उद्दीप्त होकर शत्रुसेना को पराजय करने में प्रखर शक्तिशाली होंगे । आपके प्रताप से ही समस्त रिपुदल प्रणष्ट होगा । स्वामिन् ! सजधज कर आप जात्याश्व पर सवार होकर पहिले से ही शत्रु के सन्मुख जाडये । हम लोग भी सन्नद्ध होकर आपके पीछे-पीछे आते हैं । इस प्रकार विचार कर मणिनाथ नरेश सेना से परिवृत होकर युद्ध करने के लिये निकल पडे । अल्पवलवाले नरेश को देखकर शत्रु के सैनिकोंने उसे घेर लिया । सैनिकों में किन्हीं-किन्हीं के हाथों में तलवारें थीं । किन्हीं-किन्हीं के हाथों में भाले थे । किन्हीं-किन्हीं के हाथों में धनुष एवं बाण थे । किन्हीं-किन्हीं के हाथों में

आ लक्ष्मी मंत्रीओ साथे विचार कर्यो, मंत्रीओने उद्देशीने तेखे कह्युं-हे मन्त्रि-महाशयो ! कडो हुवे शुं कर्युं जेधओ. प्रणज शत्रुनी चतुरंगिणी सेना नगरने आरे तरङ्ग्य घेरे घालीने पडेल छे. आ प्रकारनुं राजनुं कडेवुं सांलणी मन्त्रियोओ कह्युं, प्रभो ! चिन्ता न करो. अओ जधा आपना प्रणज तेज्यी उद्दीप्त थध शत्रु सेनाने पराजय करवाभां प्रखर शक्तिशाली थधशुं. आपना प्रताप्यी शत्रुनुं सैन्य डारी नथे. स्वामिन् ! आप तैयार थध जात्याश्व पर सवार थध पडेलांज शत्रुओनी सन्मुख पडेओ, अओ पणु तैयार थध आपनी पाछण पाछण आवीओ छीये. आ प्रकारे विचार करी मणिनाथ राज सेनाथी परिवृत थध युद्ध करवा भाटे निकणी पड्या. थोडा जणवाणा राजने जेध शत्रुसेनाओ तेभने घेरी लीधा. सैनिकोभां कोध कोधना हाथभां तलवार डती, कोधना हाथभां बाळां डतां. कोधनी पासे धनुष्य बाणु डतां. कोधना

ચિનેત્ત તદભિપ્રાયાનુસારં ચેદ્યતે, તથા મુશિષ્યોઽપિ ગુરોરિદ્વિતાકારં દૃષ્ટ્વા તદાશ્રયં વિજ્ઞાય “ગુરોર્વચનાયાસો માભૂદિતિ”-વચનેનામેરિત એવ તદભિપ્રાયાનુસારં કુર્યાત્ ।

અત્ર મણિનાથદૃષ્ટાન્તઃ-તથાહિ—

આસીદજિતનાથજિનશાસને વદ્વદેશે રઙ્ગપુરં નામ નગરમ્ । તત્ર પ્રજા-પાલનતત્પરઃ સ્વજનપદહિતકરઃ પ્રશાન્તમાનસઃ સુજનહંસમાનસઃ સમાશ્રિતનીતિ-સરણિઃ સકલસદ્ગુણસરોજતરણિર્મણિનાથનામકો નૃપતિઃ । સ ચૈકદા દુરાત્મભિઃ પ્રવલરિપુભિઃ પરિતો વેદિતાં સ્વનગરીમાલોક્ય મન્ત્રિભિઃ સહ વિચારિતવાન્-ભો હૈ ડસી પ્રકાર સુશિષ્ય ભી ગુરુ કે ઇંગિત આકાર કો સમજ્ઞ કર ડનકી આજ્ઞા કે અનુસાર ચલતા રહતા હૈ ।

હસ વિપય મેં મણિનાથરાજા કા દૃષ્ટાન્ત હૈ ઓર વહ હસપ્રકાર હૈ—

દ્વિતીય તીર્થકર શ્રી અજિતનાથ સ્વામી કે સમય મેં વંગાલ દેશ કે અન્દર રંગપુર નામકા ઁક નગર થા । વહાં કે નરેશ કા નામ મણિનાથ થા । યહ પ્રજાપાલન કરને મેં સદા તત્પર રહા કરતા થા । હસસે દેશ ખર મેં આનન્દ મંગલ છા રહા થા । રાજ્યકાર્ય સે હસકા મન કભી ભી કાયર નહીં વનતા થા । સુજનરૂપી હંસોં કો રમને કે લિયે યહ માનસરોવર જૈસા માના જાતા થા । રાજનીતિ કે પાલન કરને મેં યહ સર્વદા દત્તચિત્ત રહા કરતા થા । સદ્ગુણરૂપી કમલોં કો વિકસિત કરને કે લિયે યહ સૂર્ય જૈસા થા । ઁક દિન કી વાત હૈ કિ હસકી નગરી કો હસકે પ્રવલ શત્રુ ને આકર ઘેર લિયા । રાજાને યહ દેવકર મંત્રિયોંકે

ઘોઢા પોતાના માલીકના કહેવા મુજબ આલે છે, ઁ જ રીતે સુશિષ્ય પણ ગુરુના ઇંગિત આકારને સમજી ઁમની આજ્ઞા પ્રમાણે આલતો રહે છે.

આ અંગે મણિનાથ રાજાનું દષ્ટાંત છે જે આ પ્રકારનું છે.

ખીજા તીર્થકર શ્રી અજિતનાથ સ્વામીના સમયમાં બંગાળ દેશમાં રંગપુર નામના ઁક નગરમાં મણિનાથ નામના રાજા રાજ્ય કરતા હતા. જે પ્રજા પાલન કરવામાં સદા તત્પર રહેનાર હતા. આથી દેશભરમાં આનંદ મંગળ વરતાઈ રહેલ હતા. રાજ્યકાર્યથી ઁનું મન કદી પણ કાયર બનતું નહીં. સુજનરૂપી હંસોને રમવા માટે તે માનસરોવર જેવા ગણાતા હતા. રાજનીતિનું પાલન કરવામાં તે સર્વદા દત્તચિત્ત રહેતા હતા, સદ્ગુણરૂપી કમળોને વિકસિત કરવા માટે તે સૂર્ય જેવા હતા. ઁક દિવસની વાત છે કે ઁના નગરને ઁના પ્રબળ શત્રુએ, સૈન્યસાથે આવી ઘેરી લીધું. રાજાએ

ટીકા—

‘અણાસવા’ इत्यादि—अनाश्रवाः=अनाश्रकारिणः, उच्छृङ्खलत्वात्, स्थूलवचसः=अविचारितभाषिणः, अभिमानीत्वात्, कुशीलाः=कुत्सिताचारवन्तः दुष्टस्वभावा उभयलोकभयरहितत्वादित्यर्थः । शिष्याः मृदुमपि=कोमलहृदयमपि गुरुं, चण्डं=सकोपं प्रकुर्वन्ति । पूर्वार्धेनाविनीतशिष्याचरणं प्रदर्शितम् ।

કા આરાધન કરતા હુઆ સ્વ ઓર પર કા કત્યાણ કરનેવાલા હોતા હૈ ॥ ૧૨ ॥

फिर भी सूत्रकार अविनीत एवं विनीत के स्वरूप को कहते हैं—
‘अणासवा०’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(અણાસવા-અનાશ્રવાઃ) અવિનીત હોને સે આજ્ઞા-નુસાર નહીં ચલને વાલે (થૂલવચા-સ્થૂલવચસઃ) અભિમાની હોને સે વિના વિચારે ચોલનેવાલે, (કુસીલા-કુશીલાઃ) હૃદ્યલોક એવં પરલોક કે ભય સે રહિત હોને કે કારણ દુષ્ટ સ્વભાવવાલે એસે (સીસા-શિષ્યાઃ) શિષ્ય (મિઝંપિ-મૃદુમપિ) કોમલ હૃદયવાલે ગુરુ કો ભી (ચંડં પકરંતિ-ચંડં પ્રકુર્વન્તિ) કોપયુક્ત કરતે હૈં । એવં જો શિષ્ય (ચિત્તાણુયા-ચિત્તા-નુગા) આચાર્ય મહારાજકી આરાધના તપ એવં સંયમ કી હેતુ હોતી હૈં એસા જાનકર આચાર્ય મહારાજ કી મનોવૃત્તિકા અનુસરણ કરનેવાલે હોતે હૈં અર્થાત્ ઉનકે આજ્ઞા કે આરાધક હોતે હૈં, તથા (દક્ષોવચેયા-દાક્ષ્યોપપેતાઃ) ગુરુ મહારાજ કી સુખ શાતા કે અભિલાપી હોને સે

કરકાવી આ પ્રકારે મુશિષ્ય પણ ગુરુ મહારાજની આજ્ઞાનું આરાધન કરતાં પોતાનું અને બીજાનું કલ્યાણ કરવાવાળા હોય છે. ॥૧૨॥

સૂત્રકાર વધુમાં અવિનીત એને વિનિતતા સ્વરૂપને કહે છે. અણાસવા૦ ઇત્યાદિ અન્વયાર્થ—અણાસવા-અનાશ્રવાઃ અવિનીત બનવાથી આજ્ઞાનુસાર ન ચાલવાવાળા થૂલવચા-થૂલવચસઃ અભિમાની હોવાથી વગર વિચાર્યું બોલવાવાળા કુસીલા-કુશીલાઃ આલોક અને પરલોકના ભયથી રહિત હોવાના કારણે દુષ્ટ સ્વભાવવાળા એવા શિષ્ય કોમળ હૃદયવાળા ગુરુને પણ કોપ યુક્ત કરે છે. અથવા જે સીસા-શિષ્યાઃ શિષ્ય મિઝંપિ-મૃદુમપિ કોમળ હૃદયવાળા ગુરુને પણ ચંડં પકરંતિ-ચંડં પ્રકુર્વન્તિ કોપ યુક્ત કરે છે. આચાર્ય મહારાજની આરાધના તપ અને સંયમના હેતુથી હોય છે એવું બાણી આચાર્ય મહારાજની મનોવૃત્તિનું અનુસરણ કરવાવાળા હોય છે, અર્થાત્ એમની આજ્ઞાના આરાધક હોય છે તથા દક્ષોવચેયા-દાક્ષ્યોપપેતાઃ ગુરુ મહારાજની સુખશાતાના અભિલાપી

કેચિદ્ યષ્ઠિધારિણઃ કેચિત્તોમરકરા અનેકાનેકશસ્ત્રાસ્ત્રધારિણઃ પરિતો મણિનાથં
વેષ્ટિતવન્તઃ । एवं विविधसंक्रटेषु समुपस्थितेषु स मणिनाथस्तेन जात्याश्वाहनेन
शत्रुसैनिकरचितविविधव्यूहेषु मृगेषु सिंह इव निःशङ्कः प्रविश्य सर्वांनुचरैः सहाग्रतो
धावमानः शत्रुसैनिकेषु विजयं प्राप्तवान् । एवं मुशिष्यः स्वगुरुमाराधयन् स्वपर-
कल्याणाय भवति ॥ १२ ॥

પુનરવિનીતવિનીતયોરાચરણમાહ—

मूलम्—अणासंवा थूलवया कुसीला, मिउंपि चंडं पकैरंति सीसा ।

चित्ताणुया लंहु दर्कलोववेया, पसारंए ते' हुं दुरासंयंपि ॥ १३ ॥

છાયા—

अनाश्रवाः स्थूलवचसः कुशीलाः, मृदुमपि चण्डं प्रकुर्वन्ति शिष्याः ।

चित्तानुगा लघु दाक्ष्योपपेताः, प्रसादयन्ति ते हु दुराशयमपि ॥ १३ ॥

લકડિયાં થીં । કિન્हीं—કિન્हीं કે હાથોં મેં તોમરજાતિ કે શસ્ત્ર થે । इस
प्रकार अस्त्र एवं शस्त्रों से सुसज्जित उस शत्रुसेना ने चारों ओर से
मुझे घेर लिया है, यह देखकर नरेश ने अपने उस घोड़ेको उस सेना के
रचित विविध प्रकार के व्यूह में आगे बढ़ाया । जिस प्रकार मृगों के
ढोले में निःशंक होकर सिंह घुस जाता है उसी प्रकार मणिनाथनरेश
भी उस घोड़े पर बैठे हुए उस शत्रु की सेना में घुस पड़े और अपनी
एवं अपने अनुचरों की उनसे रक्षा करते हुए आगे बढ़ते गये । शत्रु-
सेना भी इनसे ज्यों—ज्यों ये आगे बढ़ते जाते थे परास्त होती जाती
थी । इस प्रकार शत्रुसेना को पराजित कर मणिनाथ ने अपनी विजय-
पताका वहां फहराई । इसी प्रकार सुशिष्य भी गुरु महाराज की आज्ञा

હાથમાં લાકડીએ હતી, કોઈના હાથમાં તોમર નામનાં શસ્ત્ર હતાં. આ
પ્રકારના શસ્ત્ર—અસ્ત્રથી સુસજ્જ એવી શત્રુસેનાએ મને ઘેરી લીધેલ છે, એવું
જોઈ મણિનાથ રાજાએ પોતાના ઘોડાને એ સેનાએ રચેલા વ્યૂહની વચ્ચે
આગળ વધાર્યો. જે રીતે મૃગોના ટોળામાં નિઃશંક બની સિંહ ધૂમતો હોય,
આ રીતે શત્રુસેનાની વચ્ચે ઘુસી જઈ પોતાનું અને પોતાના સૈનિકોનું રક્ષણ
કરતાં કરતાં આગળ વધવા માંડ્યું. આથી શત્રુસેનામાં ભંગાણ પડ્યું. આ
પ્રકારે શત્રુસેનાને પરાજિત કરી રાજા મણિનાથે પોતાની વિજયપતાકા

ચંડનામકઃ શિષ્યો મિલિતઃ । અધૈકદા મિશ્લાચર્યા ગચ્છતસ્તસ્યાચાર્યસ્ય માર્ગે-
કસ્માદજ્ઞાનતો મૃતમણ્ડકલેવરોપરિ ચરણતલં સંલગ્નમ્ । તદનુગતોઽસૌ ચંડસ્તદાની-
ગુરુમવ્રવીત્-અહહ ! ભવતા ચરણાઘાતેન મણ્ડકો મારિતઃ, તદા ગુરુઃ શિષ્યવચનં શ્રુત્વા
દુઃશીલોઽયમિતિ મત્વા સમતામવલગ્ન્ય મૌનમાસ્થાય સ્વસ્થાનમાગત્ય સ્વાધ્યાય-
ધ્યાનસંલગ્નો જાતઃ । તદાનોં ચંડેન મનસિ વિચારિતમ્-મામયં પ્રતિદિનં પ્રતિક્ષણં
ગ્રહણાસેવનાશિક્ષાયાં પ્રેરયતિ-મા પ્રમાદતામ્, મા પ્રમાદતામ્ । ઇતિ કાર્યમારં

છિદ્રોંકા અન્વેષણ કરના હી એક ઉસકા કામ થા । ઇસી સે ગુરુમહારાજ
જેસે પરમોપકારી કે સાથે ભીં યહ સદા અંપની દેષ ભરી દૃષ્ટિ રખા
કરતા થા । એક દિન કી વાત હૈં કિ જવ ગુરુ મહારાજ સ્વયં ગોચરી કે
લિયે જા રહે થે-તવ માર્ગ મેં ઇનકા પૈર એક મૃતક મણ્ડક કે કલેવર
કે ઉપર અનજાન સે પડ ગયા । સાથ મેં યહ ક્રોધી શિષ્ય ભીં થા ।
જો ગુરુમહારાજ કે પીછે-પીછે ચલ રહા થા । ઉસને જ્યોં હી યહ દેખા,
સહસા ચોલ ઉઠા કિ ગુરુ મહારાજ આપ કે પૈર કે આઘાત સે મંડૂક કી
વિરાધના હુઈ હૈં । ઇસ પ્રકાર શિષ્ય કા વચન સુનકર ઔર યહ દુઃશીલ
હૈં એસા જાનકર સમતા કા અવલંબન કરકે ચુપચાપ ગુરુ મહારાજ અપને
સ્થાન પર વાપિસ લૌટ આયે ઔર વહાં આકર સ્વાધ્યાય એવં ધ્યાન મેં
લીન હો ગયે । એસા દેખકર ઉસ સમય ચંડ-(ક્રોધી શિષ્ય) ને મનમેં
વિચાર કિયા-દેખો ગુરુ મહારાજ તો મુજે પ્રતિદિન એવં-પ્રતિક્ષણ
“પ્રમાદ મત કરો, પ્રમાદ મત કરો” ઇસ પ્રકાર સે ગ્રહણ શિક્ષા ઔર

મહારાજના છિદ્રોંકા અન્વેષણ કરવું એ જ એનું કામ હતું. એથી ગુરુ
મહારાજ જેવા પરમોપકારીના સાથે પણ સદા પોતાની દ્વેશભરી દૃષ્ટિ રાખ્યા
કરતા હતા. એક દિવસની વાત છે કે, ન્યારે ગુરુમહારાજ પોતે ગોચરી
માટે જઈ રહ્યા હતા, ત્યારે માર્ગમાં તેમનો પગ એક મરેલા દેડકાના
કલેવર ઉપર અનજાણથી પડી ગયો. તે ક્રોધી શિષ્ય પણ સાથે હતો જે ગુરુ
મહારાજની પાછળ પાછળ ચાલતો હતો ન્યારે તેણે આ જોયું તો તુર્તજ
બોલી ઉઠ્યો કે ગુરુ મહારાજ આપના પગના આઘાતથી દેડકાનું મૃત્યુ થયું
છે. આ પ્રકારનાં શિષ્યનાં વચન સાંભળીને અને તે દુઃશીલ છે, તેવું જાણીને,
સમતાનું અવલંબન કરીને ગુરુ મહારાજ ચુપચાપ પોતાના સ્થાન ઉપર પાછા
ફરી ગયા. અને ત્યાં આવીને સ્વાધ્યાય તેમજ ધ્યાનમાં લીન બની ગયા. આવું
જોઈ ચન્ડે (તે ક્રોધી શિષ્યે) મનમાં વિચાર કર્યો: જુઓ ગુરુ મહારાજ તો
મને પ્રતિદિન તેમજ પ્રતિક્ષણ “પ્રમાદ ન કરો, પ્રમાદ ન કરો” આ પ્રકાર

અત્ર ચણ્ડશિષ્યદૃષ્ટાન્તઃ, તથાહિ—

एकः सरलहृदयः सदयस्तपस्वी तेजस्वी रत्नत्रयसम्पन्नः कोमलान्तः
करणः सुभद्रनामको वृद्धाचार्य आसीत् । तस्यातिविद्वेषी गुरुच्छिद्रान्वेषी प्रचण्ड-
चतुराई से युक्त होते हैं वे शिष्य (दुरासयंपि-दुराशयं अपि) कुपित
भी अपने गुरुमहाराज को (हु) निश्चय से (लहु-लघु) शीघ्र ही
(पसायण-प्रसीदयन्ति) प्रसन्न करते हैं ।

अविनीत शिष्य का आचरण चण्ड अर्थात् क्रोधी शिष्य के
दृष्टान्त से वर्णन किया जाता है—

एक वृद्ध आचार्य थे । जिनका नाम सुभद्र था । हृदय इनका
कषाय निर्मुक्त होने से बहुत ही सरल था । और दयालु थे । वे बहुत
ही अधिक तपस्या किया करते थे, अतः “ तपस्वी ” इस नाम से
प्रसिद्ध थे । जैसे ये तपस्वी थे वैसे ही ये तेजस्वी भी थे । इसी से
रत्नत्रय से सुशोभित इनका अन्तःकरण बना हुआ था । आर्जव
(सरलता) धर्मकी प्राप्ति हो जाने से जो मनमें एक प्रकार की नरमाई
आजाती है उसका नाम कोमलता है । यह कोमलता इनके अन्तःकरण
में पूर्णतया भरी हुई थी । इनका एक शिष्य था । इसका नाम चण्ड था ।
यह यथा नाम तथा गुणवाला था । जितने गुरु महाराज कोमल
परिणामी थे उतना ही अधिक यह कठोर था । अपने गुरु महाराज के

હોવાથી ચતુરાઈથી યુક્ત હોય છે તે શિષ્ય દુરાસયંપિ-દુરાશયંઅપિ ક્રોધાયમાન
થયેલા પોતાના ગુરુ મહારાજને હુ નિશ્ચયથી લહુ-લઘુ જલ્દી પસાયણ-
પ્રસીદયન્તિ પ્રસન્ન કરે છે.

અવિનીત શિષ્યનું આચરણ ચંડ અર્થાત્ ક્રોધી શિષ્યના દૃષ્ટાંતથી વર્ણન
કરવામાં આવે છે.

એક વૃદ્ધ આચાર્ય હતા, જેમનું નામ સુભદ્ર હતું. એમનું હૃદય
કષાય નિર્મુક્ત હોવાથી ખૂબ સરળ હતું અને દયાળુ હતા. તેઓ ખુબ
અધિક તપસ્યા કર્યા કરતા હતા. જેથી તપસ્વી નામથી પ્રસિદ્ધ હતા. જેવા
એ તપસ્વી હતા એવા એ તેજસ્વી પણ હતા. તેજસ્વીપણાને લીધે રત્ન-
ત્રયથી સુશોભિત એમનું અંતઃકરણ હતું. આર્જવ (સરલતા) ધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ
જવાથી જે મનમાં એક પ્રકારની નરમાઈ આવી જાય છે, એનું નામ કોમળતા
છે. આ કોમળતા એમના અંતઃકરણમાં પૂર્ણતયા ભરી હતી. એમને એક શિષ્ય
હતો જેનું નામ ચંડ હતું. તે યથા નામ તથા ગુણવાળો હતો. જેટલા ગુરુ
મહારાજ કોમળ પરિણામી હતા એટલો જ એ કઠોર હતો. પોતાના ગુરુ

ચણ્ડગતોઽસૌ વૃદ્ધાચાર્યઃ શરીરં ત્યજ્વા સર્પદેહં પ્રાપ્તવાન । સ ચ વિપમવિપધરો
નામ્ના ચણ્ડકૌશિકઃ સર્પો જાતઃ । एवं चण्डशिष्यवदविनीतशिष्या मृदुमपि गुरुं
પ્રકોપયન્તિ, દુર્ગતિમપિ પ્રાપયન્તિ ।

અથ વિનીતશિષ્યાચરણં પ્રદર્શયતિ—‘ચિચાણુયા’ . ઇત્યાદિ । ચિચાણુયાઃ=
આચાર્યમનોઽત્યનુસરણશીલાઃ, આચાર્યારાધનસ્ય તપઃસંયમહેતુત્વાત્, દાક્ષ્યોપેતાઃ
—દાક્ષ્યં=ચાતુર્યં તેનોપેતાઃ=યુક્તાઃ, ગુરુશતાભિલાષિત્વાત્, તે શિષ્યાઃ હુ=
નિશ્ચયેન, દુરાશયમપિ=સકોપમપિ ગુરું, લઘુ=શીઘ્રં પ્રસાદયન્તિ=પ્રસન્નં કુર્વન્તિ ।
અથ ચણ્ડરુદ્રાચાર્યશિષ્યોદાહરણમ્—તથાહિ—

કદાચિદુજ્જયિનીનગર્યાં શિષ્યપરિવારસહિતઃ સ્વભાવતઃશ્વળ્લ શ્વળ્લરુદ્રનામક
આચાર્યઃ સમવસ્યતઃ । સ ચ સાધૂનાં ગ્રહણાસેવનાશિષ્યાયાં ન્યૂનાતિરિક્તાદિદોષ-
જો અન્ધકાર હોને કી વજહ સે દિલ્લાઈ નહીં પડ રહા થા । ઉસસે
ઝનકા માથા ટકરાયા ઓર ફૂટ ગયા વિશિષ્ટ આઘાત હોને સે ઝનકે
ચિત્ત મેં આર્તધ્યાન ઉત્પન્ન હુઆ । ઇસસે બે વૃદ્ધ આચાર્ય આર્તધ્યાન મેં
મરકર વિપમ-વિપધર ચણ્ડકૌશિક સર્પકી પર્યાય મેં ઉત્પન્ન હુએ । ઇસ
પ્રકાર ચંડશિષ્યકી તરહ અવિનીત શિષ્ય કોમલ હૃદયવાલે ભી અપને
ગુરુ મહારાજ કો ક્રુપિત કરતે હૈં ઓર દુર્ગતિ તક પહુંચાતે હૈં—

વિનીત શિષ્યકા આચરણ કૈસા હોતા હૈં, યહ યાત ચણ્ડરુદ્રા-
ચાર્યકે શિષ્ય કે ઉદાહરણ સે સ્પષ્ટ કી જાતી હૈં—

કિસી સમય ઉજ્જયિની નગરી મેં શિષ્ય પરિવાર સહિત ચણ્ડરુદ્ર
નામક એક આચાર્ય જો સ્વભાવતઃ ક્રોધી થે આયે । બે એકાન્ત સ્થાન મેં
બેઠકર સ્વાધ્યાય ઇવં ધ્યાન ઇસ અભિપ્રાય સે કિયા કરતે થે કિ કહીં

તેમનું માથું ટકરાયું અને કુટી ગયું. વિશિષ્ટ આઘાત હોવાથી તેમના ચિત્તમાં
આર્તધ્યાન ઉત્પન્ન થયું, જેનાથી તે વૃદ્ધ આચાર્ય આર્તધ્યાનમાં મરીને વિપમ
વિપધર ચંડકૌશિક સર્પની પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થયા. આ પ્રકારે ચંડ શિષ્યની
માફક અવિનીત શિષ્ય કોમળ હૃદયવાળા ચોતાના ગુરુને પણ ક્રોધીત બતાવે
છે, અને દુર્ગતિમાં પહોંચાડે છે.

વિનિત શિષ્યનું આચરણ કેવું હોય છે તેવાત ચંડરુદ્રાચાર્યના શિષ્યના
ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે.

કેાઇ એક સમય ઉજ્જયિની નગરીમાં શિષ્ય પરિવાર સહિત ચંડરુદ્ર
નામના એક આચાર્ય જે સ્વભાવે ક્રોધી હતા તે પધાર્યા તે એકાન્ત સ્થાનમાં
બેસીને સ્વાધ્યાય તેમજ ધ્યાન એવા અભિપ્રાયથી કરતા હતા કે ક્યારેક

દત્ત્વાઽનેન વિશ્રામાય મહાં સમયો ન પ્રદીયતે, અથ તુ સ્વયમેવ પ્રમાદવશં ગતઃ ।
 પ્રતિક્રમણસમયે સાયંકાલે સર્વવૈરનિર્યાતનં કરિષ્યામિ । તદનુ સાયંકાલે દૈવસિક-
 પ્રતિક્રમણે કૃતે સતિ સ ચંડો વન્દન સમયે શ્રાવકસંઘસમક્ષે ત્રયીતિ-ગુરો !
 મળ્દૂકવિરાધનાયાઃ પ્રાયશ્ચિત્તં કથં ન શૂઘતે, एवं पुनः पुनः शिष्येणोक्तः सन्
 गुरुः क्रोधवशेन तं शिष्यं ताडयितुं सवेगमुत्थितो यावत् तदभिमुखं गच्छति ताव-
 दुपाश्रये तमसि पापणमयस्तम्भे संघट्टितं तस्य शिरः स्फुटितम् । तदाऽऽर्तध्यान

આસેચન શિક્ષા દેતે રહતે હૈં । તથા મેરે ડપર ઇતના અધિક કાર્યભાર
 રખ દિયા હૈં કિ જિસસે મુઝે વિશ્રામ કરને કા ખી સમય નહીં મિલતા
 હૈં । ઓર આપ સ્વયં પ્રમાદ કા સેવન કરતે હૈં । આજ સાયંકાલ કે
 સમય પ્રતિક્રમણ કરને કે અવસર પર મૈં ડનસે સમસ્ત વૈર ભાવ કા
 વદલા લૂંગા । ઇસ પ્રકાર વિચાર કર ડસને સાયંકાલ કે સમય પ્રતિ-
 ક્રમણ કર ચુકને પર વન્દના કે સમય શ્રાવકસંઘ કે સમક્ષ ગુરુમહારાજ
 સે કહા કિ હૈ ગુરો ! આજ આપને મંદૂક કી વિરાધના કા પ્રાયશ્ચિત્ત
 ક્યોં નહીં લિયા । શિષ્ય કી ઇસ બાત કો ગુરુ મહારાજ ને લક્ષ્ય મૈં નહીં
 દિયા । અતઃ શિષ્ય કો બુરા માલૂમ દિયા ઓર ઈર્ષ્યાવશ ડસને ફિર સે
 વહી બાત વારંવાર કહી । ગુરુમહારાજ કો સુનકર ક્રોધ કા આવેશ હો
 આયા । ઇસસે વે ડસ શિષ્ય કો મારને કે લિયે ડહડે હુણ ઓર ડસકી
 તરફ આગે વડે । વીચ મૈં ડસ ડપાશ્રય મૈં ઇક પાપાણ કા સ્તમ્ભ થા

રથી ઝડહણ શિક્ષા અને આસેવન શિક્ષા આપે છે અને મારા ઉપર ઓટલો
 અધિક કાર્યભાર રાખ્યો છે કે જેથી મને વિશ્રામ કરવાનો સમય મળતો
 નથી, અને પોતે પ્રમાદનું સેવન કરે છે. આજ સાંજના વખતે પ્રતિક્રમણ
 કરવાના અવસર ઉપર હું તેમનાથી સમસ્ત વેરભાવનો બદલો લઈશ. આ
 પ્રકારે વિચાર કરી તેણે સાયંકાળનું પ્રતિક્રમણ કરી લીધા પછી વંદનાના
 સમયે શ્રાવક સંઘની સમક્ષ ગુરુ મહારાજને કહ્યું કે હે ગુરુ ! આજ આપે
 દેડકાની વિરાધનાનું પ્રાયશ્ચિત્ત કેમ ન લીધું ? શિષ્યની આ વાતને ગુરુ
 મહારાજે લક્ષમાં લીધી નહીં આથી શિષ્યને ખરાબ લાગ્યું અને ઈર્ષ્યાવશ
 ફરીથી તેને તે વાત વારંવાર કહી. ગુરુ મહારાજે સાંજળીને તેમના મનમાં
 ક્રોધનો આવેશ આવી ગયો જેથી તે પોતાના શિષ્યને મારવા ઉભા થયા
 અને તેની તરફ આગળ વધ્યા, વચમાં તે ઉપાશ્રયમાં એક પથ્થરનો સ્તંભ
 હોતો જે અંધકાર હોવાના કારણે દેખવામાં આવતો ન હતો તે સ્તંભ સાથે

निर्विण्णोऽयं गृहवासेन, भार्ययाऽप्ययं परित्यक्तः अतः प्रसीदत, संसारदुत्तारयत, साधुभिरुक्तम्-अत्रास्माकं गुरुस्ति स प्रत्राजयिष्यति, वयमनधिकारिणोदीक्षा-दानस्य, तस्मात् तत्समीपं गच्छत, तदनु मित्रवर्गस्तमिभ्यपुत्रं चण्डरुद्राचार्यस्य समीपं नीत्वा तं प्रणम्य सपरिहासमुक्तवान्-भदन्त ! दीयतामस्मै दीक्षा । ततस्तत्परिहासवचनं श्रुत्वा संजातकोपेन चण्डरुद्राचार्येण कथितम्-भस्मानयेति, तदानीमेकेन मित्रेण हास्यादेव भस्मानीतं, ततश्चण्डरुद्राचार्यो भस्म गृहीत्वा बलादेव तत्केशलुञ्चनं चकार, तदा तद्वयस्याः सर्वे प्रव्रज्याभयात्पलायिता ।

उन्होंने हँसी में कहा कि महाराज ! इस नव परिणीत श्रेष्ठ पुत्र को आप दीक्षा दीजिये । क्यों कि यह गृहस्थावाससे उदासीन हो रहा है । इस की धर्मपत्नी ने भी इसका परित्याग कर दिया है । अतः प्रसन्न होकर इसे संसार से पार उतारिये । मुनिराजों ने सुनकर उनसे कहा कि यहां हमारे गुरुमहाराज विराजमान हैं-वे ही दीक्षा देंगे-हम लोग उनके समक्ष दीक्षा देने के अधिकारी नहीं हैं । इसलिये आप लोग इन्हें उनके ही पास ले जाइये । साधुओंके इस प्रकार के कहे गये वचनों को सुनकर वे लोग अपने उस मित्र को चंडरुद्र आचार्य के समीप ले गये । आचार्य महाराज को वन्दना कर वे उनसे भी परिहासपूर्वक यही कहने लगे कि हे भदन्त ! इसको आप दीक्षा दीजिये । उनकी हँसी के वचन सुनकर कुपित होते हुए चंडरुद्र आचार्य बोले-ठीक है-भस्म लाओ मैं इसे दीक्षा देता हूँ । इतना सुनते ही किसी एक मित्र ने हंसी-हंसी में शीघ्र ही भस्म लाकर वहां उपस्थित कर दी । चंडरुद्राचार्य ने उस भस्म

तेमले कुछुं के महाराज ! आ नवपरिणीत श्रेष्ठ पुत्रने आप दीक्षा आपो केभडे ओ गृहस्थावासीनी उदासीन बनी रहले छे. आनी धर्मपत्निओ पणु तेनो त्याग कर्यो छे. आथी प्रसन्न थधने आने संसार सागरथी पार उतारो. मुनिराजोओ ओ सांभलीने तेमने कुछुं के अछिं अमारा गुरु महाराज गिराओ छे ते दीक्षा आपथे. ओते तेमनी साओ दीक्षा आपवाना अधिकारी नथी. भाटे आप लोग तेने गुरु महाराज पास लई जाव. साधुओना आ प्रकारे कडेवाभां आवेल वयनोथी तेओ तेमना मित्रने य'उइद्र आचार्य पास लई गया. आचार्य महाराजने वंदना करी तेओ तेमने पणु परिहासपूर्वक ओवुं न कडेवा लाओ के छे लहन्त ! आने आप दीक्षा आपो. तेमनां हांसीनां वयन सांभलीने कधीत थतां य'उइद्र आचार्य जोल्या ठीक छे-भस्म लावो, हुं तेने दीक्षा आपुं छुं आ सांभलतां कोछ ओक मित्रे हसतां हसतां तुरतन भस्म लावीने हाजर करी. य'उइद्राचार्ये ओ भस्मने हाथमां

दर्शनात् कौपोत्पत्तिर्माभूदिति मनसि कृत्वा रहसि स्वाध्यायध्यानं कुर्वन्नन्यसाधुभ्यः
 पृथगवतिष्ठते । अत्रान्तरे उज्जयिनीयास्तव्य इभ्यपुत्रः कोऽपि नवपरिणीतः
 सुहृत्परिवृतः कृतकुङ्कुमरागः पञ्चरत्नेष्वभ्यः साधूनां चन्दनार्थं तत्रागतः, साधूनां
 सविधि चन्दनं कृत्वा तत्र स्थितः । अथ तन्मित्रैः कैश्चित् सोपहासमुक्तम्-भो साधवः !
 धर्मं व्रूत । ते साधवस्तेषामुपहासवचनं विदित्वा किमपि नाक्तवन्तः, किंतु स्वा-
 ध्यायं कुर्वन्त आसन् । पुनस्तैः सपरिहासमुक्तम्-हे भगवन्तः ! दीयतामस्मै दीक्षा,

साधुओं की ग्रहण शिक्षा एवं आसेवन शिक्षा में न्यूनातिरिक्त दोषों के
 देखने से उनके प्रति मेरे चित्त में क्रोध की उत्पत्ति न हो जाय, । अतः
 वे साधुओं से सदा अलहदा ही एकान्त में रहा करते थे । और वहां
 स्वाध्याय एवं ध्यान करते-करते अपना समय व्यतीत करते । एक
 समय की बात है कि उसी उज्जयिनी नगरी का रहने वाला कोई एक
 सेठ का पुत्र कि जिसका उसी समय विवाह हुआ था अपनी मित्रमंडली
 सहित सजधज के साधुओंको वन्दना करनेके लिये आया ! उसके
 पैरों का माहुर अभी ढीला भी नहीं पड़ा था और हाथोंकी मेंहदी भी
 अभी पूरी तरह से सुखी नहीं थी । वह सविधिवन्दना कर एक ओर
 बैठ गया । इतने में उसके मित्रों ने मुनिराज से उपहास करके कहा कि
 हे महाराज ! आप लोग धर्मका उपदेश दीजिये । साधुओंने उनके हास्य
 मिश्रित वचन सुनकर उन्हें धर्मका उपदेश नहीं दिया और न कुछ कहा
 भी किन्तु अपने स्वाध्याय करने में ही तल्लीन रहे । पश्चात् फिर भी

साधुओंकी अछूट शिक्षा अने आसेवन शिक्षाभ्यां न्यूनातिरिक्त दोषोंने जेवाथी
 तेमना प्रति भास चित्तमां कोधनी उत्पत्ति न थई जाय, आथी तेओ साधु-
 ओथी सदा अलायदा ओकांतमां ज रह्या करता छता, अने त्यां स्वाध्याय
 अने ध्यान करतां करतां पोतानो समय व्यतीत करता, ओक समयनी बात
 छे के, ओ उज्जयनी नगरीमां रहनेार ओक सेठनो पुत्र के जेनो तुरतमां
 विवाह थयो छतो- ते पोताना मित्र मंडल साथे जनी ठनीने साधुओने
 वंदना करवा आव्यो, ओना पगनुं माहुर (महावर) पगना तणीसानो लाळ
 रंग) छलु ढीलु थयेव न छतुं तेम हाथमांनी भेरी पलु सुकाई न छती,
 ते सविधि वंदना करी ओक जालु जेठो, ओ वणते तेना भिनोओ मुनिराजने
 उपहास करी कहुं के महाराज ! आप धर्मनो उपदेश आपो, साधुओओ
 तेमनुं हास्य मिश्रीत वचन सांलणीने उपदेश न आव्यो, अने न कांई
 पलु कहुं, पोतानो स्वाध्याय करवामांज तटवीन रह्या, करीथी, छसतां छसतां

वान्धवा उपद्रवं करिष्यन्ति । गुरुणोक्तम्—अहो शिष्य ! संप्रति रात्रिर्जाता, अहं रात्रौ न पश्यामि । ततस्तेन शिष्येण स्वकीयस्कन्धे गुरुरारोपितः, मार्गे उच्च-नीचप्रदेशे वहनेन गुरुचेतसि खेदः समुत्पन्नः, तेन चण्डरुद्राचार्येण शिष्यशिरसि रजोहरणदण्डप्रहारो दत्तः, असौ शिष्यो मनस्येवं विचारयति—अहो! ममाराधनीयो गुरुं मयेदृशीमवस्थां प्रापितः इति । एवं सम्यग्भावनायाः तस्य शिष्यस्य केवल-

बन्धुजन यद्वा आकर उपद्रव करेंगे। शिष्यकी यह बात सुनकर आचार्य महाराज ने कहा—ठीक है परन्तु इस समय तो अब रात्रि हो चुकी है तथा मुझे रात्रि में दिखता भी नहीं है—अतः जाना ठीक नहीं है । आचार्य महाराज की बात सुनकर शिष्य ने कहा कि आप इसकी चिन्ता नहीं करें । मैं आप को अपने कंधे पर बैठा लूंगा । ऐसा कह कर उस शिष्य ने गुरु महाराज को अपने कंधे पर बैठा लिये और उस स्थानसे दूसरे स्थान पर पहुँचने के लिये प्रयाण प्रारंभ कर दिया । मार्ग सम विषम था । अतः गुरु महाराज को अचानक हिलने डुलने की वजह से कष्ट हुआ और इससे उनके चित्तमें अशांति उत्पन्न हो गई । उन्होंने बैठे-बैठे ही अपना रजोहरण दंड उसके मस्तक पर देमारा । चोट लगते ही शिष्य ने चित्त में चिन्तन किया कि हे मन जिनकी मुझे सेवा करनी चाहिये उन गुरु महाराज को इस समय मेरे द्वारा कितना कष्ट पहुँच रहा है । गुरुमहाराज की इस कष्टावस्था का कारण मैं ही बन रहा हूँ । इस प्रकार की भक्तिरूप हार्दिकभावना के प्रभाव से क्षपक श्रेणी

जन अडिग्यां आपीने उपद्रव करथे. शिष्यनी आ वात सांलणीने आचार्य महाराज्ने कहुं, ठीक छे. परंतु आ समये रात्रीतुं आगमन थध युक्तुं छे तेम भने रात्रीमां सुजतुं पण नथी, आथी जतुं ठीक नथी. आचार्य महाराजनी वात सांलणी शिष्ये कहुं, आप जेनी चिंता न करे. हुं आपने मारा जला उपर जेसाडी लथि जेवुं कही ते शिष्ये गुरु महाराज्ने पोताना जला उपर जेसाडी लीधा जने जे स्थानथी जीज स्थान तरफ प्रयाण करवाने प्रारंभ कर्यो. मार्ग सम विषम हतो. आथी गुरु महाराज्ने अचानक डलवा डोलवाने कारण् कष्ट थयुं जने तेथी जेमना चित्तमां अशांती उत्पन्न थध तेजोअे जेठा जेठा ज पोतानो रजोहरण दंड जेना माथा उपर मार्यो, चोट लागतान शिष्ये मनमां विचार्युं के छे मन! जेनी मारे सेवा करवी जेधज्जे जे गुरु महाराज्ने आ समय मारा तरफथी केटवुं कष्ट थध रह्युं छे. गुरु महाराजनी कष्ट अवस्थानुं कारण हुं ज जनी रहेल छुं. आ प्रकारनी लक्षित्प हार्दिक लावनाना प्रभावथी क्षपक श्रेणी प्राप्त करी घातक जेमोने

તતઃ સ ઇમ્યપુત્રો ભાગ્યવશેન લઘુકર્મણા ચ ભાવશ્રમણો જાતઃ, તદાનીં તસ્યેભ્યપુત્રસ્ય લોચે કૃતે સતિ “મમ પ્રવ્રજ્યૈવાસ્તુ” ઇતિ પરિણામઃ સમ્પન્નઃ, તતો રજોહરણસદોરકમુલવલ્લિકાદિભિઃ સાધુવેપં ધૃત્વા દ્રવ્યભાવતઃ સંયતો જાતઃ । તતોઽસૌ ગૃહીતપ્રવ્રજ્યઃ શિષ્યો ગુરુમવ્રવીત્-ભદન્ત ! અન્યત્ર વ્રજામઃ, અત્ર મમ

કો હાથ મેં લેકર જવર્દસ્તી ઉસકે કેશોં કા લુંચન કર દિયા । મિત્રોં ને યહ દેલકર સમજા કિ કહીં હમારી ખી યહી હાલત ન હો જાય-હમેં ખી જવર્દસ્તી સે દીક્ષિત ન ચના દિયા જાય-ઇસ ડરસે વે સય કે સબ વહાં સે શીઘ્ર ભાગ ગયે ।

ઉસ સમય વહ શ્રેષ્ઠિપુત્ર ભાગ્ય કે ઉદય સે એવં લઘુકર્મ કે પ્રભાવ સે ભાવશ્રમણ ચન ગયા થા । ક્યોં કિ જિસ સમય આચાર્ય-મહારાજને ઉસકે કેશોંકા લુંચન કિયા થા ઉસ સમય ઉસકે ચિત્ત મેં યહી પરિણામ હો ગયા થા કિ મેરી દીક્ષા હી હો જાય તો સર્વ સુન્દર હૈ । ” ઇસ પરિણામ વિશિષ્ટ-ભાવ શ્રમણ અવસ્થા સંપન્ન-ઉસ ઇમ્યપુત્ર કે લિયે આચાર્ય મહારાજ ને કેશલુંચન કરને કે ઘાદ હી રજોહરણ એવં સદોરક મુલવલ્લિકા પ્રદાન કરદી-ઇસસે વહ યથાર્થ મેં દ્રવ્યરૂપ સે ખી સાધુ વેપસે સુશોભિત હોને લગા । ઇસ પ્રકાર દ્રવ્ય એવં ભાવ સે સંયત અવસ્થા કો ધારણ કિયે હુઐ-ઉસ નવીન શિષ્ય ને ગુરુમહારાજ સે કહા કિ હૈ ભદન્ત ! ચલો અવ યહાં સે દૂસરી જગહ ચલેં । નહીં તો મેરે

હાંને જખરજસ્તીથી તેના વાળનો લોચ કર્યો. મિત્રો આજોઈને એવું સમજ્યા કે અમારી પણ આવી હાલત ન થઈ બાચ અમને પણ જખરજસ્તીથી દીક્ષિત ન બનાવાય આવા ડરથી તેઓ સઘળા ત્યાંથી તુરંતજ ભાગી ગયા.

તે સમય શ્રેષ્ઠી પુત્ર ભાગ્યના ઉદયથી તેમજ લઘુ કર્મના પ્રભાવથી ભાવશ્રમણ બની ગયો હતો કેમકે જે સમય આચાર્ય મહારાજે તેના વાળનો લોચ કર્યો ત્યારે તે સમયે તેના ચિત્તમાં એજ પરિણામ થઈ ગયું હતું કે મને દીક્ષા અપાય તો તે સર્વ સુન્દર છે. આ પરિણામ વિશિષ્ટ-ભાવશ્રમણ અવસ્થા સંપન્ન-તે ઇમ્ય પુત્ર માટે આચાર્ય મહારાજે કેશનો લોચ કર્યો પછી રજોહરણ અને દોરા સાથેની મુખવલ્લિકા આપી. આથી યથાર્થમાં દ્રવ્ય રૂપથી પણ સાધુ વેશથી સુશોભિત બની રહ્યો. આ પ્રકારે દ્રવ્ય અને ભાવથી સંયત અવસ્થાને ધારણ કરીને એ નવીન શિષ્યે ગુરુમહારાજને કહ્યું કે હે ભદન્ત ! ચાલો હવે અહિંથી બીજા સ્થળે જઈએ. નહીં તો મારા બંધુ-

वान्यवा उपद्रवं करिष्यन्ति । गुरुनोक्तम्—अहो शिष्य ! संप्रति रात्रिर्जाता, अहं रात्रौ न पश्यामि । ततस्तेन शिष्येण स्वकीयस्कन्धे गुरुरारोपितः, मार्गे उच्च-नीचप्रदेशे वहनेन गुरुचेतसि खेदः समुत्पन्नः, तेन चण्डरुद्राचार्येण शिष्यशिरसि रजोहरणदण्डप्रहारो दत्तः, अस्मै शिष्यो मनस्येवं विचारयति—अहो! ममाराधनीयो गुरुं मयैवदशीमवस्थां प्रापितः इति । एवं सम्यग्भावनया तस्य शिष्यस्य केवल-

बन्धुजन यहाँ आकर उपद्रव करेंगे। शिष्यकी यह बात सुनकर आचार्य महाराज ने कहा—ठीक है परन्तु इस समय तो अब रात्रि हो चुकी है तथा मुझे रात्रि में दिखता भी नहीं है—अतः जाना ठीक नहीं है। आचार्य महाराज की बात सुनकर शिष्य ने कहा कि आप इसकी चिन्ता नहीं करें। मैं आप को अपने कंधे पर बैठा लूंगा। ऐसा कह कर उस शिष्य ने गुरु महाराज को अपने कंधे पर बैठा लिये और उस स्थानसे दूसरे स्थान पर पहुँचने के लिये प्रयाण प्रारंभ कर दिया। मार्ग सम विषम था। अतः गुरु महाराज को अचानक हिलने डुलने की वजह से कष्ट हुआ और इससे उनके चित्तमें अशांति उत्पन्न हो गई। उन्होंने बैठे-बैठे ही अपना रजोहरण दंड उसके मस्तक पर दे मारा। चोट लगते ही शिष्य ने चित्त में चिन्तन किया कि हे मन जिनकी मुझे सेवा करनी चाहिये उन गुरु महाराज को इस समय मेरे द्वारा कितना कष्ट पहुँच रहा है। गुरुमहाराज की इस कष्टावस्था का कारण मैं ही बन रहा हूँ। इस प्रकार की भक्तिरूप हार्दिकभावना के प्रभाव से क्षपक श्रेणी

जन अङ्गि'यां आवीने उपद्रव करे। शिष्यनी आ वात सांलणीने आचार्य महाराजने कहुं, ठीक छे. परन्तु आ समये रात्रीनुं आगमन धध सुक्युं छे तेम भने रात्रीमां सुलतुं पणु नथी, आथी ननुं ठीक नथी. आचार्य महाराजनी वात सांलणी शिष्ये कहुं, आप जेनी चिंता न करे हुं आपने भारा भला उपर जेसाडी लछि जेवुं कही ते शिष्ये गुरु महाराजने पोताना भला उपर जेसाडी वीधा अने जे स्थानथी जीज स्थान तरङ्ग प्रयाण करवाने प्रारंभ कर्यो. मार्ग सम विषम छेतो. आथी गुरु महाराजने अचानक डलवा डालवाने कारणे कष्ट थयुं अने तेथी जेमना चित्तमां अशांती उत्पन्न धध तेजोअे जेठा जेठा न पोताना रजोहरण दंड जेना माथा उपर भार्यो, चोट लागतांन शिष्ये मनमां विचार्युं डे छे मन! जेनी भारे सेवा करवी जेधअे जे गुरु महाराजने आ समय भारा तरङ्गथी डेटवुं कष्ट धध रह्युं छे. गुरु महाराजनी कष्ट अवस्थानुं कारणे हुं न जनी रडेव छुं. आ प्रकारनी लक्षितरूप हार्दिक लावनाना प्रलापथी क्षपक श्रेणी आप्त करी घातक कर्मोना

તતઃ સ ઇન્દ્રપુત્રો ભાગ્યવશેન લઘુકર્મણા ચ ભાવશ્રમણો જાતઃ, તદાનીં તસ્યેન્દ્રપુત્રસ્ય લોચે કૃતે સતિ “મમ પ્રવ્રજ્યૈવાસ્તુ” ઇતિ પરિણામઃ સમ્પન્નઃ, તતો રજોહરણસદોરકમુલવલ્લિકાદિભિઃ સાધુવેપં ધૃત્વા દ્રવ્યભાવતઃ સંયતો જાતઃ । તતોઽસૌ ગૃહીતપ્રવ્રજ્યઃ શિષ્યો ગુરુમવ્રવીત્-ભદન્ત ! અન્યત્ર વ્રજામઃ, અત્ર મમ

કો હાથ મેં લેકર જવર્દસ્તી ઉસકે કેશોં કા લુંચન કર દિયા । મિત્રોં ને યહ દેલકર સમજા કિ કહીં હમારી બી યહી હાલત ન હો જાય-હમેં બી જવર્દસ્તી સે દીક્ષિત ન યના દિયા જાય-ઇસ ડરસે વે સબ કે સબ વહાં સે શીઘ્ર ભાગ ગયે ।

ઉસ સમય વહ શ્રેષ્ઠિપુત્ર ભાગ્ય કે ઉદય સે એવં લઘુકર્મ કે પ્રભાવ સે ભાવશ્રમણ બન ગયા થા । ક્યોં કિ જિસ સમય આચાર્ય-મહારાજને ઉસકે કેશોંકા લુંચન કિયા થા ઉસ સમય ઉસકે ચિત્ત મેં યહી પરિણામ હો ગયા થા કિ મેરી દીક્ષા હી હો જાય તો સર્વ સુન્દર હૈ । ” ઇસ પરિણામ વિશિષ્ટ-ભાવ શ્રમણ અવસ્થા સંપન્ન-ઉસ ઇન્દ્રપુત્ર કે લિયે આચાર્ય મહારાજ ને કેશલુંચન કરને કે વાદ હી રજોહરણ એવં સદોરક મુલવલ્લિકા પ્રદાન કરદી-ઇસસે વહ યથાર્થ મેં દ્રવ્યરૂપ સે બી સાધુ વેપસે સુશોભિત હોને લગા । ઇસ પ્રકાર દ્રવ્ય એવં ભાવ સે સંયત અવસ્થા કો ધારણ કિયે હુએ-ઉસ નવીન શિષ્યે ને ગુરુમહારાજ સે કહા કિ હે ભદન્ત ! ચલો અબ યહાં સે દૂસરી જગહ ચલેં । નહીં તો મેરે

લઈને જખરજસ્તીથી તેના વાળને લોચ કર્યો. મિત્રો આ લોઈને એવું સમજ્યા કે અમારી પણ આવી હાલત ન થઈ જાય અમને પણ જખરજસ્તીથી દીક્ષિત ન બનાવાય આવા ડરથી તેઓ સઘળા ત્યાંથી તુરંતજ ભાગી ગયા.

તે સમય શ્રેષ્ઠી પુત્ર ભાગ્યના ઉદયથી તેમજ લઘુ કર્મના પ્રભાવથી ભાવશ્રમણ બની ગયો હતો કેમકે જે સમય આચાર્ય મહારાજે તેના વાળને લોચ કર્યો ત્યારે તે સમયે તેના ચિત્તમાં એજ પરિણામ થઈ ગયું હતું કે મને દીક્ષા અપાય તો તે સર્વ સુન્દર છે. આ પરિણામ વિશિષ્ટ-ભાવશ્રમણ અવસ્થા સંપન્ન-તે ઇન્દ્ર પુત્ર માટે આચાર્ય મહારાજે કેશને લોચ કર્યા પછી રજોહરણ અને દોરા સાથેની મુખવલ્લિકા આપી. આથી યથાર્થમાં દ્રવ્ય રૂપથી પણ સાધુ વેશથી સુશોભિત બની રહ્યો. આ પ્રકારે દ્રવ્ય અને ભાવથી સંયત અવસ્થાને ધારણ કરીને એ નવીન શિષ્યે ગુરુમહારાજને કહ્યું કે હે ભદન્ત ! ચાલો હવે અહિંથી બીજા સ્થળે જઈએ. નહીં તો મારા બંધુ-

પુનસ્તત્સામણં કુર્વન્ સોઽપિ કેવલજ્ઞાનં પ્રાપ્તવાન્ । એવં વિનીતશિષ્યૈર્ભવિતવ્યમ્ ॥૧૩॥

કથં ગુરુચિત્તાનુગામી ભવેદિત્યાહ—

મૂલમ્—નાપુદ્ગો વાગરે કિંચિ, પુદ્ગો વાં નાલિયં વણં ।

કોહં અસત્ત્વં કુંઘિજ્ઞા, ધારિજ્ઞાં પિયંમાપ્પિયં^૩ ॥૧૪॥

છાયા—

નાપુદ્ગો કુર્યાત્ કિંચિત્ , પુદ્ગોવા નાલીકંવદેત્ ।

ક્રોધમ્ અસત્યં કુર્યાત્ , ધારયેત્ મિયમપિયમ્ ॥ ૧૪ ॥

ટીકા—‘નાપુદ્ગો’. इत्यादि—

અપુદ્ગઃ=ગુરુણાઽનુક્તઃ કિંચિત્ ન વ્યાકુર્યાત્=ન વદેત્ પુદ્ગો વા=ગુરુણા કાસ્મિન્-
થિદ્ વિપયે પુદ્ગઃ સન્ અલીકમ્=અનૃતં ન વદેત્, ક્રોધં=કેનાપિ કારણેન સમુત્પન્નં
ક્રોધમ્ અસત્યં=નિષ્ફલં કુર્યાત્ ।

કર વાર વાર અતિશય પશ્ચાત્તાપ કરને લગે । પશ્ચાત્ ઉનસે અપને દોષ
ખમાને લગે । इस प्रकार पश्चात्ताप करते करते विशुद्ध भावना से गुरु
ने भी केवलज्ञान प्राप्त किया । इसदृष्टान्त का सार यही है कि विनीत
शिष्य अपनी विशुद्धि के साथ-साथ गुरु महाराज की भी विशुद्धि का
कारण बनता है । अतः शिष्य को इसी तरह विनीत होना चाहिये ॥१३॥

ગુરુ-ચિત્તાનુગામીશિષ્ય કે ચિન્હોં કો इस गाथा द्वारा सूत्रकार
बतलाते हैं—‘नापुद्गो.’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(અપુદ્ગો કિંચિ ન વાગરે-અપુદ્ગઃ કિંચિત્ ન વ્યા-
કુર્યાત્) ગુરુમહારાજ જય તક કોઈ વાત નહીં પૂછે તય તક શિષ્ય કા
કર્તવ્ય છે કિ વહ કિસી મી વિપય મેં કુછ ન કહે । (પુદ્ગો વા

अतिशय पश्चात्ताप કરવા लाग्या. પછી તેનાથી પોતાનો દોષ ખમાવવા લાગ્યા.
આ પ્રકારે પશ્ચાત્તાપ કરતાં કરતાં વિશુદ્ધ ભાવનાથી ગુરુને પણ કેવલી જ્ઞાન
પ્રાપ્ત થયું.

આ દષ્ટાંતનો સાર એ છે કે વિનીત શિષ્ય પોતાની વિશુદ્ધિની સાથે
સાથે ગુરુ મહારાજની પણ વિશુદ્ધિનું કારણ બને છે. એટલે શિષ્યોએ આ
રીતે વિનીત થવું ભેધએ. ॥૧૩॥

ગુરુ-ચિત્તાનુગામી શિષ્યના ચિન્હોને આ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર બતાવે
છે. નાપુદ્ગો. ઇત્યાદિ,

અન્વયાર્થ—અપુદ્ગો કિંચિ ન વાગરે-અપુદ્ગઃ કિંચિત્ ન વ્યાકુર્યાત્ ગુરુ
મહારાજ ન્યાં સુધી કોઈ વાત ન પૂછે ત્યાં સુધી શિષ્યનું કર્તવ્ય છે કે તે
કોઈ પણ વિપયમાં કાંઈ ન કહે. પુદ્ગો વા નાલિયં વણ-પુદ્ગોવા અલીકંવદેત્

જ્ઞાનમુત્પન્નમ્, તતઃ કેવલજ્ઞાનપ્રભાવાદસૌ સમપ્રદેશ इव वहन् गुरुणा प्रोक्तः-
 मार एव सारः, अधुना कीदृशः समप्रदेशे इव वहन्नसि ? शिष्येणोक्तं-युष्मत्प्र-
 सादान्मम वहनं समं भवति । पुनर्गुरुणोक्तम्-किं रे ! ज्ञानं समुत्पन्नं तव । शिष्ये-
 णोक्तम्-एवम् । पुनर्गुरुणा प्रोक्तम्-प्रतिपाति, अप्रतिपाति वा ज्ञानमुत्पन्नम् ? ।
 तेनोक्तम्-अप्रतिपाति । ततो गुरुः पश्चात्तापं कुर्वन् वदति-हा ! मया केवली आशा-
 तितः-इत्युक्त्वा शिष्यशिरसि रजोहरणदण्डप्रहारजनितं रुधिर प्रवाहं पश्यन् पुनः

પ્રાસકર ઘાતક કર્મોંકા નાશકર ઉસ શિષ્ય ને કેવલજ્ઞાન કો પ્રાસ
 કિયા । કેવલ જ્ઞાન કે પ્રભાવ સે યહ ગુરુકો ઇસ પ્રકાર અવ લેજાને લગા
 કિ માનો સમ પ્રદેશમેં હી વહ ચલ રહા હો । ગુરુજીને કહા કિ માર હી
 સાર હૈ, ઇતના માર ને પર અવ તૂ સીધા ચલને લગા હૈ । શિષ્યને કહા
 મહારાજ આપકે પ્રભાવસે હી યહ સચ કુછ હો રહા હૈ-અર્થાત્ પહિલે ચલતે
 સમય ડેંચી નીચી જગહ મેં મેરા પૈર પડતા થા સો આપકો કષ્ટ હોતા થા ।
 પર અવ નહીં પડતા હૈ અતઃ સમભૂમિ મેં ચલને કી તરહ મેં ચલ રહા
 હૂં । ગુરુ મહારાજ ને કહા તો વ્યા તુજે જ્ઞાન ઉત્પન્ન હો ગયા હૈ ? શિષ્યને
 કહા હાં ! પુનઃ ગુરુ મહારાજ ને કહા વહ જ્ઞાન પ્રતિપાતિ ઉત્પન્ન હુઆ હૈ
 યા અપ્રતિપાતિ ઉત્પન્ન હુઆ હૈ । શિષ્યને ઉત્તર દિયા મહારાજ ! અપ્રતિ-
 પાતિ જ્ઞાન ઉત્પન્ન હુઆ હૈ । વાદ ગુરુ ને કહા ! હાય ! મેં ને કેવલી કી
 ઇસ સમય આશાતના કી હૈ । ઇસ પ્રકાર કહ કર ગુરુ જી શિષ્ય કે
 શિર પર રજોહરણ કે દણ્ડ કે પ્રહાર સે વહતે હુઅ રુધિર કો દેખ-દેખ

નાશ કરી તે શિષ્યે કેવલ જ્ઞાનને પ્રાપ્ત થયું. કેવલજ્ઞાનના પ્રભાવથી તે
 ગુરુને એવા પ્રકારે લઈ જવા લાગ્યો કે બધે તે સમપ્રદેશમાં ચાલી રહ્યા
 હોય. ગુરુજીએ કહ્યું કે “માર જ સાર છે.” આટલું મારવાથી હવે તું
 સીધો ચાલવા લાગ્યો છે, શિષ્યે કહ્યું મહારાજ ! આપના પ્રભાવથી જ આ
 સઘળું બની રહ્યું છે. અર્થાત્ પહેલાં ચાલતી વખતે ડેંચી નીચી જગ્યામાં
 મારા પગ પડતા હતા જેનાથી આપને કષ્ટ થતું હતું પણ હવે પડતા નથી.
 એટલે સમભૂમિમાં ચાલવાની માફક હું ચાલું છું. ગુરુ મહારાજે કહ્યું કે
 શું તને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ ગયું છે ? શિષ્યે કહ્યું હા ! ફરી ગુરુ મહારાજે
 કહ્યું, તે જ્ઞાન પ્રતિપાતિ ઉત્પન્ન થયું છે કે અપ્રતિપાતિ શિષ્યે કહ્યું.
 મહારાજ ! અપ્રતિપાતિ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે. આથી ગુરુએ કહ્યું, અહાહા !
 મેં કેવલીની આ સમયે આશાતના કરી છે. આ પ્રકારે કહીને ગુરુજીએ
 શિષ્યના શીર ઉપર રજોહરણના દંડના પ્રહારથી વહેતા રુધીરને બેઠે વારંવાર

ઉત્તંચ—લોભી પદ્યેદ્દનપ્રાપ્તિ, કામિનીં કામુકસ્તથા ।

ભ્રાન્તં પદ્યેદ્યોન્મત્તો ન ક્વિંચિચ્છ ક્રુધાકુલઃ ॥૧॥

અન્વચ—અપકારિણિ ચેત્ ક્રોધઃ ક્રોધે ક્રોધઃ કથં ન તે ।

ધર્માર્થકામમોક્ષાણાં ચતુર્ણાં પરિપન્થિનિ ॥ ૨ ॥

ક્રોધસ્યાસત્યકરણે ઉદાહરણમ્ । યથા—કસ્યચિત્કુલપુત્રસ્યભ્રાતા વૈરિણા હતઃ ।

“લોભી આત્મા ધનકી પ્રાપ્તિ કી ચિન્તા મેં હી મસ્ત બના રહતા હૈ । કામુક કામિની મેં મસ્ત હૈ । ઉન્મત્ત સર્વત્ર ભ્રાન્તિ યુક્ત બના રહતા હૈ । પરન્તુ ક્રોધ સે આકુલ હુઆ આત્મા દેવતા હુઆ ભી અન્ધા બના રહતા હૈ ॥૧॥”

ઇસ ક્રોધ કો નિવારણ કરના હો તો ઇસ પ્રકાર કી ભાવના માનની ચાહિયે જૈસે—

“હે આત્મન્ ! તૂ અપને અપકાર કરનેવાલે પર જિસ પ્રકાર ક્રોધ કરતા હૈ ઉસી પ્રકાર ઇસ અપકાર કરનેવાલે ક્રોધ પર ક્રોધ ક્યોં નહીં કરતા । ક્યોં કિ યહ તેરા વડા ભારી અપકારી હૈ । કારણ કિ ઇસકે સદ્ભાવ મેં ધર્મ, અર્થ, કામ ંવં મોક્ષ કા સર્વથા વિનાશ હો જાતા હૈ । અતઃ ચતુર્વર્ગકા વિનાશ કરનેવાલા હોને સે યહ તેરા સવ સે અધિક અપકારી હૈ । ક્રોધ પર ક્રોધ કરના ઇસકા મતલબ હૈ કિ ક્રોધ કમી નહીં કરના ચાહિયે ॥ ૨ ॥”

ક્રોધ કો અસત્ય કરને મેં દવા દેને મેં—દૃષ્ટાન્ત ઇસ પ્રકાર હૈ—

કિસી કુલપુત્ર કે માઈ કો ઉસકે વૈરી ને માર ડાલા । વહ કુલ-

લોભી આત્મા ધનની પ્રાપ્તિની ચિન્તામાં જ મસ્ત બની રહે છે, કામુક કામિનીમાં મસ્ત છે, ઉન્મત્ત સર્વત્ર ભ્રાંતિયુક્ત બની રહે છે. પરંતુ ક્રોધથી વ્યાકુલ બનેલ આત્મા જોવા છતાં પણ આંધળો બની રહે છે. ॥૧॥

આ ક્રોધનું નિવારણ કરવું હોય તો આ પ્રકારની ભાવના કરવી જોઈએ કે હે આત્મા ! તું તારા ઉપર અપકાર કરવાવાળા ઉપર જે પ્રકારે ક્રોધ કરે છે એ પ્રકારે તે અપકાર કરવાવાળા ક્રોધ ઉપર ક્રોધ કેમ નથી કરતો. કેમકે એ તારો પુણ મોટો અપકારી છે. કારણ કે તેના સદ્ભાવમાં ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષનો સર્વથા વિનાશ થાય છે. એથી ચતુર્વર્ગનો વિનાશ કરવાવાળો હોવાથી એ તારો બધાથી વધુ અપકારી છે. ક્રોધ પર ક્રોધ કરવો એનો મતલબ છે કે ક્રોધ કદી ન કરવો જોઈએ.

ક્રોધને દબાવી દેવામાં દષ્ટાંત આ પ્રકારે છે—

કોઈ કુળપુત્રના ભાઈને તેના વૈરીએ મારી નાખ્યો. તે કુળપુત્ર મરણ

અર્થ ભાવ:-ગુરુગા નિર્ભર્ત્સને કૃતે સતિ કદાચિત્ ક્રોધોત્પત્તો સત્યાં તસ્ય કદુઃકવિપાકમનુચિન્ત્ય ક્ષમયા તં પરિહરેત્, ક્રોધો હિ સર્વાનર્થકરઃ સકલશુભહરઃ તપઃ સંયમોદ્યાનદાઞ્જલનઃ સમભાવજલદપટલીવિકિરણમચ્છંડપવનઃ શાન્તિમુધાકરતમઃ' સકલસદ્ગુણસરોજવનહિમઃ ચિત્તોદ્વેજકઃ શત્રુતાવર્ધકઃ સકલવિપદામાસ્પદં જનપદં વિપ્લવયતિ ।

૧-તમઃ=રાહુઃ ।

નાલિયંવણ-પૃષ્ઠો વા અલીકં ન વદેત્) યદિ પ્રસંગ વશ કિસી વિષય મેં ગુરુ મહારાજ પૂછેં મી તો ઉસ મેં શૂઠ નહીં વોલના ચાહિયે । (કોહં અસચ્ચં કુલ્લિજ્ઞા-કોપં અસત્યં કુર્યાત્) કિસી નિમિત્ત સે ઉત્પન્ન હુણ ક્રોધ કો શીઘ્ર હી દવા દેના ચાહિયે ।

ભાવાર્થ—કિસી કારણ વશ યદિ કદાચિત્ ગુરુ મહારાજ શિષ્ય કો કઠિન વચન સે શિક્ષા દેં તો ઉસ સમય ક્રોધ કા કદુઆ ફલ સમજ્ઞકર ઉત્પન્ન હુવે ક્રોધ કો ક્ષમા સે દવા દેવે । કારણ કિ ક્રોધ સમસ્ત અનર્થોં કી એક મજબૂત જડ હૈ । સકલ કલ્યાણોં કા વિનાશક હૈ । સંયમરૂપી ઉદ્યાન કો ભસ્મ કરને કે લિયે યહ દાવાનલ કી જ્વાલા જૈસા ભયંકર હૈ । સમતારૂપી મેઘઘટાઓં કો વિક્ષિપ્ત કરને કે લિયે યહ ક્રોધ પ્રચ્છંડ પવન કે જૈસા હૈ । શાન્તિરૂપી ચન્દ્રમંડલ કે ગ્રસને કે લિયે રાહુ જૈસા, સકલ સદ્ગુણરૂપી કમલવન કો દગ્ધ કરને કે લિયે હિમપાત જૈસા કહા હૈ । ક્રોધ સે ચિત્ત મેં ઉદ્વેગ ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઓર ક્રોધ સે હી શત્રુતા કી વૃદ્ધિ હોતી હૈ । જિસ જનપદ (દેશ) મેં ઇસ ક્રોધ કા આવાસ હો જાતા હૈ વહ સકલ વિપત્તિયોં કા સ્થાન બનકર દેશ આદિ કો નષ્ટ કર દેતા હૈ । કહા મી હૈ—

જો પ્રસંગવશ કોઈ વિષયમાં ગુરુ મહારાજ પૂછે તો પણ એમાં ભુલું નહીં બોલવું બેઠેએ. કોઈ અસજ્જકુલિજ્ઞા-કોપં અસત્યં કુર્યાત્ કોઈ નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થયેલા કોઈને જલદીથી દબાવી દેવો બેઠેએ.

ભાવાર્થ—કોઈ કારણવશ જો કદાચ ગુરુ મહારાજ શિષ્યને કઠીન વચનથી શિક્ષા આપે તો તે સમયે કોઈનું કડવું ક્ષણ સમજી ઉત્પન્ન થયેલ કોઈને ક્ષમાથી દબાવી દે. કારણ કે ક્રોધ સમસ્ત અનર્થોની એક મજબૂત જડ છે. બધા કલ્યાણોનો વિનાશક છે. સંયમરૂપી ઉદ્યાનને ભસ્મ કરવા માટે દાવાનળની જ્વાળા જેવો ભયંકર છે. સમતારૂપી મેઘ ઘટાઓને વેરવિખેર કરવા માટે આ ક્રોધ પ્રચ્છંડ પવન જેવો છે. શાંતિરૂપી ચંદ્રમંડળને ગ્રસવા માટે રાહુ જેવા સકળ સદ્ગુણરૂપી કમળવનને દગ્ધ કરવા માટે હિમપાત જેવો કહેલ છે. ક્રોધથી ચિત્તમાં ઉદ્વેગ ઉત્પન્ન થાય છે અને ક્રોધથીજ શત્રુતાની વૃદ્ધિ થાય છે. જે જનપદ (દેશમાં) આ ક્રોધનો આવાસ થાય છે તે સકલ વિપત્તિઓનું સ્થાન બની દેશ આદિનો નાશ કરે છે. કહું પણ છે—

તતસ્તેન કુલપુત્રેણ કથિતમ્-તર્હિ કયં સ્વરોપં સફલીકરોમિ ? જનન્યા પ્રોક્તમ્-વત્સ ! સર્વત્ર ન રોપઃ સફલીક્રિયતે । માતૃવાક્યાત્ કુલમિત્રેણ સ વન્ધુઘાતકો મુક્તઃ । તતોઽસૌ તયોશ્વરણેષુ નિપત્ય સ્વાપરાધં ક્ષામયિત્વા ગતઃ । એવં કુલ-પુત્રવત્ ક્રોધમસત્યં કુર્યાત્ ।

તથા-અપ્રિયં=શિક્ષાર્થં ગુરોઃ કદુવચનં, પ્રિયં=પ્રિયમિતિ-દ્વિતમિત્યર્થઃ, ધારયેત્=

માતા કે इस प्रकार वचन सुनकर कुलपुत्र ने कहा-टीक है यह अवध्य है परन्तु हे जननि ! यह रोप जो मुझे उत्पन्न हुआ है उसे कैसे अब सफल करूँ ? माता बोली प्रिय पुत्र ! उत्पन्न रोप सर्वत्र सफल ही किया जाय ऐसा कोई नियम नहीं है । माता के इन वचनोंसे सन्तुष्ट होकर कुलपुत्र ने रोप को शांत करते हुए उस अपने वन्धु के घात करने वाले वैरी को बिना किसी तकलीफ़ दिये छोड़ दिया । उस वैरी ने भी उन दोनोंके चरणों में गिरकर अपने अपराध की क्षमा मांगी और खुश होते हुए अन्त में वह अपने घर चला गया । प्रत्येक मुनि का कर्तव्य है कि वह कुलपुत्र की तरह अपने उत्पन्न हुए क्रोध को विफल बनाने में सचेष्ट रहे ।

(अप्यियं पियं धारिज्जा-अप्रियं प्रियं धारयेत्) शिष्य का यह कर्तव्य है कि वह गुरु महाराज के द्वारा कहे गये अप्रिय वचनों को भी प्रियवचन ही मानकर हृदय में धारण करे । गुरु महाराज के वचन

એમના ઉપર મહાપુરૂષ પ્રહાર કરતા નથી, પરંતુ તેની રક્ષા કરે છે.

માતાનાં આ પ્રકારનાં વચન સાંભળીને કુળપુત્રે કહ્યું ઠીક છે. આ અવધ્ય છે. પરંતુ હે માતા ! આ રોપ જે મારામાં ઉત્પન્ન થયો છે તેને હું કઈ રીતે શાન્ત કરું ?

માતાએ કહ્યું પ્રિય પુત્ર ! ઉત્પન્ન થયેલ રોપ બધી રીતે સફળ કરવામાં આવે એવો કોઈ નિયમ નથી, માતાનાં આવાં વચનોથી સંતુષ્ટ બની કુળપુત્રે રોપને શાન્ત કરીને તેણે પોતાના બંધુનો ઘાત કરનાર વૈરીને કોઈ તકલીફ આપ્યા વગર છોડી દીધો. મારનાર વૈરીએ પણ બન્નેના ચરણોમાં પડીને પોતાના અપરાધની ક્ષમા માગી અને ખુશ થતા તે પોતાના ઘર તરફ ચાલી ગયો. પ્રત્યેક મુનિનું કર્તવ્ય છે કે કુળપુત્રની માફક પોતાનામાં ઉત્પન્ન થયેલ ક્રોધને દબાવવામાં સચેષ્ટ રહે.

(અપિયં પિયં ધારિજ્જા-અપ્રિયં પ્રિયં ધારયેત્) શિષ્યનું કર્તવ્ય છે કે તે ગુરુ મહારાજ દ્વારા કહેવામાં આવેલ અપ્રિય વચનોને પણ પ્રિય વચન માની હૃદયમાં ધારણ કરે. ગુરુ મહારાજના વચન પરિણામમાં સંતાપને

પુત્રમરણાર્ત્તધ્યાનયુક્તાં જનનીં વિલોક્ય ત કુલપુત્રસ્તં વૈરિણં ગૃહીત્વા માતુઃ સમિપમાનીયાબ્રવીત્-અરે ! વન્ધુઘાતક ! અનેનાસિના ત્વાં કુત્ર હન્યામ્, તેનાતિમી-તેન કથિતમ્ યત્ર શરણાગતા ન હન્યન્તે તત્ર । એતદ્વચનં શ્રુત્વા કુલપુત્રેણ જનનીમુલં વિલોકિતમ્ । જનન્યા ચ મધ્યસ્થભાવમવલમ્બ્ય સંજાત-કરુણયા નિગદિતમ્-હે પુત્ર ! શરણાગતા ન હન્યન્તે । યતઃ—

સરણાગયા ય વીસ,-ત્થા પળયા વસળપત્તા ય ।

રોગી અજંગમા ય, સપ્પુરિસા ણેવ પહરંતિ ॥

છાયા—શરણાગતાંશ્ચ વિશ્વસ્તાન્ પ્રણતાન્ વ્યસનમાત્તાંશ્ચ ।

રોગિણઃ અજઙ્ગમાંશ્ચ સત્પુરુષા નૈવ પ્રહરન્તિ ॥

પુત્ર પુત્રમરણ જનિત દુઃખ સે આર્તધ્યાન કરતી હુઈ માતા કો દેખકર શીઘ્ર હી અપને ભાઈ કે ઉસ ઘાતક કો પકડ કર માતા કે સન્મુખ ઉપસ્થિત કર કહા અરે વન્ધુ ઘાતક ! ચોલ તુજે હસ તલવાર કે દ્વારા કહા પર મારું । ઉસને ડરતે હુણ કહા-જહાં શરણ મેં આયે હુણ પ્રાણી નહીં મારે જાતે હું વહીં પર આપ મુજે મારે । વન્ધુ ઘાતક કે હસ પ્રકાર વચન સુનકર કુલપુત્ર ને માતા કે મુલકી ઓર દેલા । માતા ને ધૈર્ય ધારણ કર દયાયુક્ત હોતે હુણ કહા કિ હે બેટા ! શરણ મેં આયે હુણ કો વીર પુરુષ મારા નહીં કરતે હું । કયોં કિ હતને પ્રાણી અવધ્ય હોતે હું—

સરણાગયા ય વીસ,-ત્થા પળયા વસળ પત્તાય ॥

રોગી અજંગમા ય, સપ્પુરિસા ણેવ પહરંતિ ॥ ૧ ॥

ગાથાર્થ—શરણાગત, વિશ્વાસપાત્ર, કષ્ટ મેં પડા હુઆ, રોગી ઓર અપંગ, હનકે ડપર મહા પુરુષ પ્રહાર નહીં કરતે હું અર્થાત્ હનકી રક્ષા કરતે હું ॥

જનીત દુઃખથી આર્તધ્યાન કરતી માતાને જોઈ તુરતજ પોતાના ભાઈના એ ઘાતકને પકડીને માતાની સન્મુખ ઉભો રાખી કહ્યું, અરે બંધુ ઘાતક ! જોલ તને આ તરવાર કયે સ્થળે મારું. તેણે કહ્યું-જ્યાં શરણમાં આવેલાં પ્રાણીને મારવામાં નથી આવતાં એ સ્થળે આપ મને મારો. બંધુને મારનારનાં આ પ્રકારનાં વચનને સાંભળી કુળપુત્રે માતાના મુખની સામે જોયું. માતાએ ધૈર્ય ધારણ કરી દયાયુક્ત બની કહ્યું કે હે બેટા ! શરણમાં આવેલાને વીરપુરુષો કદી મારતા નથી કેમકે આટલા પ્રાણી અવધ્ય હોય છે.

સરણાગયા ય વીસ,-ત્થા પળયા વસળપત્તા ય ।

રોગી અજંગમા ય, સપ્પુરિસા ણેવ પહરંતિ ॥ ૧ ॥

ગાથાર્થ—શરણાગત, વિશ્વાસપાત્ર, કષ્ટમાં પડેલા, રોગી અને અપંગ,

ઇદમત્ર વોધ્યમ્—યથા ગુરોરાજયા મિશ્તાચર્યાં ગતઃ શિષ્યઃ શ્રાવકગૃહં
પ્રવિષ્ટઃ, તત્ર મદ્રમાવસંપન્નો ધાર્મિકો ધર્માનુગો ધર્મસેવી ધર્મિષ્ઠો ધર્મહ્યાતિધર્મા-
નુરાગી ધર્મપ્રલોકી ધર્મજીવી ધર્મપ્રરજ્ઞનો ધર્મશીલઃ શ્રાવકો મુનિં દૃષ્ટ્વા સપ્તાષ્ટપદાનિ
તદમિમુલ્યમાગચ્છન્નં હૃષ્ટસ્તુષ્ટઃ પ્રસન્નચિત્તઃ પ્રીતમનાઃ પરમસૌમનસ્યયુક્તો મુનિદ-
ર્શનજનિતહર્ષવશચિર્સર્પન્માનસસ્તં વન્દિત્વા નમસ્કૃત્ય પુનઃ પુનઃ સ્તુવન્ વદતિ—

લાભ મેં, અલાભ મેં, સુખ મેં, દુઃખ મેં, જીને મેં મરણે મેં, જ્ઞાન
મેં, અપમાન મેં તથા નિંદા ઓર પ્રશંસા મેં એક સાધુ હી એસા હૈ જો
સમાન રહતા હૈ । યહાં ઇસ પ્રકાર સમજના ચાહિયે—ગુરુ કી આજ્ઞા પ્રાપ્ત
કર હી તો શિષ્ય મિશ્તાચર્યાં કે લિયે ગૃહસ્થોં કે ઘર જાતા હૈ । ગૃહસ્થ
મી અપને ઘર પર પધારે હુણ સાધુ કે દર્શન કર અપને આપકો વહુત
હી પુણ્યશાલી માનતા હૈ । ક્યોં કિ એસે ગૃહસ્થજન પ્રકૃતિ સે મદ્રપરિ-
ણામી એવં ધર્માનુગ-ધર્મકા અનુસરણ કરને વાલે હોતે હૈં । ધર્મ સેવી
હોતે હૈં ઓર ધર્મિષ્ઠ હોતે હૈં । ધર્મહ્યાતિ-ધર્મકા ઉપદેશ દેનેવાલે એવં
ધર્માનુરાગી-ધર્મ મેં અનુરાગ રખને વાલે હોતે હૈં । ધર્મપ્રલોભી ઓર
ધર્મજીવી હોતે હૈં । ધર્મપ્રરજ્ઞન ઓર ધર્મશીલ હોતે હૈં । યે મુનિ કો
ઘર પર આતે હુણ દેખકર સર્વ પ્રથમ ઉનકા વિનય કરને કે નિમિત્ત
સાત આઠ પગ ઉનકે સમક્ષ જાતે હૈં । હર્ષ સે સંતુષ્ટ ચિત્ત હોકર એસે
ફૂલ જાતે હૈં કિ માનોં કોઈ અપૂર્વ નિધિ કા હી ઇન્હેં લાભ હુઆ હૈ ।

લાભમાં, અલાભમાં, સુખમાં, દુઃખમાં, જીવવામાં, મરણમાં, જ્ઞાનમાં,
અપમાનમાં, તથા નિંદા અને પ્રશંસામાં એક સાધુજ એવા છે જે સમાન
રહે છે. અહિં એ પ્રકારે સમજવું બોધ્યે—ગુરુની આજ્ઞા મેળવીને પછીજ
શિષ્ય મિશ્તાચર્યાં માટે ગૃહસ્થાને ઘેર બીથ છે. ગૃહસ્થ પણ પોતાના ઘેર
પધારેલા સાધુનાં દર્શન કરી પોતાને બહુજ પુણ્યશાળી માને છે. કેમકે
એવા ગૃહસ્થજન પ્રકૃતિથી ભદ્ર પરિણામી તેમજ ધર્મનું અનુસરણ કરવાવાળા
હોય છે, ધર્મ સેવી હોય છે અને ધર્મિષ્ઠ હોય છે. ધર્મહ્યાતિ-ધર્મનો ઉપદેશ
દેવાવાલા એટલે ધર્માનુરાગી-ધર્મમાં અનુરાગ રાખવાવાળા હોય છે. ધર્મપ્રલોભી
અને ધર્મહવી હોય છે. ધર્મ પ્રરજ્ઞન અને ધર્મશીલ હોય છે. મુનિને ઘેર
આવતા બોધને સર્વ પ્રથમ તેનો વિનય કરવા નિમિત્ત સાત આઠ પગલાં એમની
સામે બીથ છે. હર્ષથી સંતુષ્ટ ચિત્ત બનીને એવા કુલાતા હોય છે કે બાણ
કોઇ અપૂર્વ નિધિનો એમને લાભ થયો હોય, અહેરો પ્રસન્ન થઈ બીથ છે, મનમાં

મનસા ભાવયેત્ । ગુરોર્વચનં હિ પરિણામે તાપોપશ્ચમકં રત્નત્રયપરિશોધકં શાન્તિષુષા-
સંપૃતં પરમહિતમ્, આમ્રફલમિવાદૌ કદુકં, મધ્યેઽમ્લરસયુતમ્, અન્તે ચાપૂર્વાસ્વાદ-
જનકં ભવતીતિ મત્વા પ્રિયમેવ મન્યેતેતિ ભાવઃ ।

યદ્વા-પ્રિયં=પ્રીતિજનક સ્તુત્યાદિ, અપ્રિયમ્=અપ્રીતિકારકં નિન્દાદિ, ધારયેત્=
સમં જાનીયાત્ । મિત્તાચર્યાદૌ પ્રિયમપ્રિયં ચા વચનં શ્રુત્વા સમભાવનયા તત્ વૈતિક્ષેત,
તત્ર રાગં દ્વેષં વા ન કુર્યાદિત્યર્થઃ । ઉક્તં ચ ભગવતા—

લાભાલાભે સુદે દુઃખે, જીવિષ મરણે તદા ।

સમો નિંદાપસંસાસુ, તદા માણાવમાણઓ ॥ (ઉત્ત૦ ૧૯અ.)

પરિણામ મેં સંતાપ કો મિટાને ચાલે રત્નત્રય કો પરિ શુદ્ધ કરને ચાલે,
શાન્તિરૂપી અમૃત કે સમુદ્ર પરમ હિતકારી તથા આમ્રફલ કે સમાન
આદિ મેં કદુક, મધ્ય મેં આમ્લરસયુક્ત એવં અન્ત મેં અપૂર્વ રસ કા
આસ્વાદ કરાને ચાલે હોતે હેં । ઇસલિયે ગુરુ મહારાજ કે વચન કો પ્રિય
માનકર હી ઉનકા સેવન કરતે રહના ચાહિયે યહી વિનીત શિષ્ય કા
કર્તવ્ય હૈ । અથવા—“ ધારિજ્ઞા પ્રિયમપ્પિયં ” ઇસકા અભિપ્રાય યહ બી
હૈ કિ સાધુ જવ મિત્તાચર્યા આદિ કે લિયે જાવે તવ ઉસ સમય યદિ
કોઈ સ્વોટે મીઠે વચન બી કહે-નિંદા એવં સ્તુતિ બી કરે તો બી ઉસમેં
ઈસે પક્ષપાતી નહીં હોના ચાહિયે-દોનોં પર સાધુ કા સમાન ભાવ હી
હોના ચાહિયે । ઉસ પર રાગ એવં દ્વેષ કરના સાધુકા કર્તવ્ય નહીં હૈ ।

લાભાલાભે સુદે દુઃખે । જીવિષ મરણે તદા ॥

સમો નિંદા પસંસાસુ । તદા માણા વ માણઓ ॥ (ઉ. ૧૯અ.)

મટાડવાવાળા રત્નમયને પરિશુદ્ધ કરવાવાળા શાંતિરૂપી અમૃતના સમુદ્ર પરમ
હિતકારી તથા આમ્રફળ જેવા. શરૂઆતમાં તુરા, મધ્યમાં આમ્લરસ યુક્ત
તથા અંતમાં અપૂર્વ રસનો આસ્વાદ કરવાવાળા હોય છે. આ માટે ગુરુ
મહારાજનાં વચનને પ્રિય માનીને તેનું સેવન કરતા રહેવું જોઈએ. તે વિનીત
શિષ્યનું કર્તવ્ય છે. અથવા—“ ધારિજ્ઞા પ્રિયમપ્પિયં ” આનો અભિપ્રાય એવો
પણ છે કે સાધુ જ્યારે ભિક્ષા ચર્યા વગેરે માટે જાય ત્યારે તે સમયે કોઈ
કોઈ સાડું નરસું વચન કહે-નિંદા અગર સ્તુતિ પણ કરે તો પણ એમાં
તેમણે પક્ષપાતિ ન બનવું જોઈએ. બન્ને પર સાધુનો સમાનભાવ હોવો જોઈએ.
એના પર રાગ અગર દ્વેષ કરવો એ સાધુનું કર્તવ્ય નથી.

લાભાલાભે સુદે દુઃખે, જીવિષ મરણે તદા ।

સમો નિંદાપસંસાસુ, તદા માણાવમાણઓ ॥ (ઉત્ત૦ ૧૯ અ.)

તથા—કેચિદધાર્મિકા અનાર્યા મ્લેચ્છા અધર્મજીવિનોઽધર્માનુરાગિનોઽધર્મ-
શીલા વિવેકવિકલાઃ સાધું દૃષ્ટ્વા નિન્દન્તિ હીલન્તિ ત્રિસન્તિ—‘અયં વરાકો
નિઃસત્ત્વઃ કાતરો દામ્ભિકો મિક્ષામાત્રોપજીવી કુર્ષિભરિર્ભૂમિભાસ્વરૂપો ગૃહે ગૃહે
ગૃહપાલ इव भ्रमति’ इत्यादि वचनं श्रुत्वा मुनिः स्वात्मानं नापकर्षयेत् ।

અત્રોદાહરણમ્—કથિદ્ વૃદ્ધો મહાત્મા મિક્ષાર્યમેકસ્મિન્ ગૃહે ગત્વા તદ્ગૃહસ્વા-
મિનોં પ્રતિ કિં સચિત્તજલાદિસ્પર્શરહિતાઽસિ ન વેત્યાશયેન પૃષ્ટવાન્-ભગિનિ !

તથા કિતનેક એસે મી અધાર્મિક, મ્લેચ્છ, અનાર્યજન હૈં કિ
જિનકા જીવન સત્ય ધર્મ કી વાસના સે ચિલકુલ વિહીન બના હુઆ
હૈ, અધર્મ મેં હી જિન્હેં વડાભારી અનુરાગ હૈ, પ્રકૃતિ મી જિનકી
અધર્મશીલ હૈં, વિવેક સે જો સર્વથા પરાઙ્મુખ હૈં વે સાધુજન કો દેખતે
હી અપની નાક મોંહેં સિકોડને લગતે હૈં ઓર જો મન મેં આતા હૈ વહી
બકને લગ જાતે હૈં-નિન્દા કરતે હૈં, હીલના કરતે હૈં-ત્રિસાતે હૈં-કહતે
હૈં કિ દેખો તો સહી યહ વિચારા કિતના અપને આપકો મૂલતા હૈ તથા
કિતના કાયર બના હુઆ ફિર રહા હૈ કૈસે-કૈસે દંભ રચ રહા હૈ જો
યહ વહાં સે મિક્ષા માંગકર અપના નિર્વાહ કરતા હૈ । અપના હી પેટ
ભરના ઇસને સીખા હૈં । એસે જનોં સે સંસાર કી ક્યા મ્લાઈ હો સકતી
હૈ । યે તો કેવલ ઇસ પૃથિવી કે ભારભૂત હૈં જો કુસેકી તરહ ઘર ઘર મેં
પ્રતિદિન ભ્રમણ કરતે રહતે હૈં । ઇસ પ્રકાર કે વચન સુનકર સાધુ કો
ચાહિયે કિ વહ અપની આત્મા કો હલ્કી ન સમજે । ઇસી વિષય કો
એક ઉદાહરણ દ્વારા સ્પષ્ટ કિયા જાતા હૈ—

તથા કેટલાક એવા પણ અધાર્મિક, મ્લેચ્છ, અનાર્યજન છે કે જેમનું
જીવન સત્ય ધર્મની વાસનાથી ખીલકુલ વિહીન અનેલ હોય છે. ‘અધર્મોમાં જ
જેને ભારે અનુરાગ છે, પ્રકૃતિ પણ જેની અધર્મશીલ છે, વિવેકથી જે સર્વથા
પરાઙ્મુખ છે. તે સાધુજનને જોઈને પોતાનાં નાક તથા મ્હોંને બગાડે છે
અને મનમાં આવે તેવું બકવા લાગી જાય છે. નિંદા કરે છે, હીલના કરે છે-
ખિસાય છે, કહે છે કે બુદ્ધો તો ખરા આ ખીચારો કેટલો પોતાની જાતને
બુલે છે તથા કેવો કાયર બનીને ફરી રહ્યા છે, કેવા કેવા દંભ રચી રહેલ છે,
જે અહિં તહિંથી ભિક્ષા માગીને પોતાનો નિર્વાહ કરે છે. પોતાનું જ પેટ
ભરવાનું એ શીખેલ છે. આવા સાધુથી સંસારની શું ભલાઈ થઈ શકવાની
છે. આ તો કેવળ આ પૃથ્વી ઉપર ભાર જેવા છે. જે કુતરાની માફક ઘેર
ઘેર દરેકજા ભમતા રહે છે. આ પ્રકારનાં વચન સાંભળી સાધુએ પોતાના
આત્માને હલકો માનતા ન બનવું જોઈએ. આ વિષયને એક ઉદાહરણ દ્વારા
સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે—

‘ધન્યોઽસ્મિ, કૃતપુણ્યોઽસ્મિ, કૃતલક્ષણોઽસ્મિ ભવદર્શનેન, ભવદાગમનં દરિદ્રસ્ય ગૃહે સ્વર્ણઘૃષ્ટિરિવ કામધેનુરિવ મમ સર્વસૌભાગ્યજનકમ્” ઇત્યુક્ત્વા સ્વગૃહં સાદર-
માનીય વિપુલમશનં પાનં શાઘં સ્વાઘં દદાતિ, દત્ત્વા ચ પુનઃ પુનઃ સ્તૌતિ, તત્ત
મુનિઃ સ્વાત્માનં નોત્કર્પયેત્ ।

બેહરા પ્રસન્ન હો જાતા હૈ । મન મેં એક પ્રકાર કા વિલક્ષણ સંતોષ આ
જાતા હૈ, ઉસ સમય ઉસે વડા ભારી આનન્દ આતા હૈ । ઉસ આનન્દ મેં
તલીન હોતા હુઆ વહ શ્રાવક ઉસ સમય એક પ્રકાર સે અપને આપકો
ભી ભૂલ સા જાતા હૈ ઓર વન્દના એવં નમસ્કાર કર ભક્તિ કે આવેશ
સે સ્વયં અપને ગુરુ મહારાજ કી સ્તુતિ કરતા હુઆ કહતા હૈ હે નાથ !
આજ મેં ધન્ય હુઆ હું કૃતપુણ્ય હુઆ હું ઓર મેરી યહ પર્યાય સફલ
હુઈ હૈ જો આપકે દર્શન પાયે । દરિદ્ર કે ઘર મેં સુવર્ણ કી વર્ષા કે સમાન
એવં કામધેનુ કે સમાન આપ કા મેરે ઘર પધારના મેરે પરમ સૌભાગ્ય
કા ઉત્પન્ન કરને વાલા એવં વૃદ્ધિ કરનેવાલા હૈ । ઇસલિયે પધારિયે ઓર
ઘર કો પાવન કીજિયે—ઇસ પ્રકાર કહ કર વહ મહાત્મા કો અપને ઘર
લાતા હૈ ઓર સાદર ઉન્હેં વિપુલ અશન, પાન, શાઘ એવં સ્વાઘ ચાર
પ્રકાર કા આહાર દેતા હૈ । ફિર વારમ્યાર ઉનકી સ્તુતિ કરતા હૈ । એસી
પ્રશંસા સુનકર ગૃહસ્થકી એસી વિનય ભક્તિ દેલકર સાધુ કો ફૂલ નહીં
જાના ચાહિયે ।

એક પ્રકારનો વિલક્ષણ સંતોષ આવી જાય છે. એ સમયે એને ઘણોજ આનંદ
થાય છે. એ આનંદમાં તલીન થતાં થતાં તે શ્રાવક એ સમયે એક પ્રકારથી
પોતે પોતાને પણ ભૂલી જાય છે. અને વંદના એવં નમસ્કાર કરી ભક્તિના
આવેશથી સ્વયં પોતાના ગુરુ મહારાજની સ્તુતિ કરતાં કહે છે કે હે નાથ !
આજ હું ધન્ય બન્યો છું, કૃત પુણ્ય બન્યો છું, અને ભારી આ પર્યાય સફળ
બની છે જે આપનાં દર્શન થયાં. દરિદ્રના ઘરમાં સોનાના વરસાદ સમાન તેમ
કામ ધેનુ સમાન આપનું મારે ઘર પધારવું મારા પરમ સૌભાગ્યને ઉત્પન્ન
કરવાવાળું અને વૃદ્ધિ કરનાર છે. આ માટે પધારો અને ઘરને પાવન કરો. આ
પ્રકારે કહી તે મહાત્માને પોતાને ઘર લાવે છે અને આદર માનથી તેમને
વિપુલ અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય એમ ચાર પ્રકારનો આહાર આપે છે.
પછી વારંવાર તેની સ્તુતિ કરે છે. એવી પ્રશંસા સાંભળી, ગૃહસ્થની એવી
વિનય ભક્તિ બોધે, સાધુએ કુલાઈ જવું ન બોધ્યો.

પતિ-સ્થૂલસ્ય હૃષ્ટપુષ્ટાદ્વસ્ય તવ કથમલ્પેનોદરં ભરિષ્યતિ ? इत्यादि परिभववचनं
 શ્રુત્વાઽપિ સ મહાત્મા સમભાવં સમાલમ્બ્ય સ્વાત્માનં હીનં ન મન્યતે સ્મ, તદા સ
 ઉચિતમિત્તાં ગૃહીત્વા પ્રતિનિવૃત્તઃ । एवं सर्वैर्मुनिभिर्भाष्यम् ॥ ૧૪ ॥

આત્મનો દમને સત્યેવ ક્રોધવૈફલ્યં કર્તું શક્યતે તસ્માત્ તદુપદેશં તત્કલં ચાહ-
 મૂલમ્—અર્પ્પાં ચેવં દમેયંઘ્વો અર્પ્પા હું ખલું દુર્દમો ।

અર્પ્પા દંતો સુંહી હોઈ અંસિંસ લોઈ પરતંથ યં ॥૧૫॥

છાયા—આત્મા એવ દમિતવ્યઃ આત્મા હુ ખલુ દુર્દમઃ ।

આત્માનં દામ્યન્ સુખી ભવતિ, અસ્મિન્ લોકે પરત્ર ચ ॥૧૫॥

સ્વામિનિ ને કહા—ચાહ સૂત્ર કહા ઇતને સંડસુસંડ તો હોરહે હો ફિર મી
 થોડા આહાર દેને કે લિયે કહ રહે હો થોડે સે દિયે ગયે આહાર સે
 મલા ઇસ હૃષ્ટપુષ્ટ શરીર કી તૃપ્તિ કૈસે હો સકેગી । इत्यादि उसके
 અપમાન જનક વચન સુનકર મી વે મહાત્મા સમભાવશાલી હી વને રહે
 ઔર ઉન્હોને ઉસકે વચન સે અપને આપકો હીન નહીં સમજા । વહાં સે
 ઉચિત મિક્ષા લેકર ફિર વે અપને સ્થાન પર વાપિસ આગયે । इसी
 પ્રકાર કહને કા મતલબ યહ હૈ કિ સમસ્ત મુનિજનોંકો અપને આપકો
 પ્રતિકૂલ સંયોગ મેં હીન નહીં માનના ચાહિયે ॥ ૧૪ ॥

જો આત્મા કા દમન કરતા હૈ વહી ક્રોધ કો નિષ્ફલકર સકતા
 હૈ ઇસ લિયે સૂત્રકાર આત્મા-અર્થાત્-મન કો દમન કરને કા ઉપદેશ
 દેતે હૈં एवं उसका फल भी कहते हैं—‘अर्पाचेव०’ इत्यादि ।

વાહ ખૂબ કહું, આટલા અલમસ્ત જેવા તો બની રહેલ છે છતાં પણ
 થોડો આહાર દેવાનું કહી રહ્યા છે. થોડા આહારથી ભરા આ અલમસ્ત
 શરીરની તૃપ્તિ કઈ રીતે થઈ શકશે. ઇત્યાદિ એનાં અપમાન જનક વચન
 સાંભળીને પણ તે મહાત્મા સમભવશાળી જ બની રહ્યા અને તેનાં તેવાં વચનોથી
 પોતાની બાતને હીન નહિં સમજ્યા. ત્યાંથી ઉચિત ભિક્ષા લઈને પછી તે પોતાના
 સ્થાન ઉપર આવી ગયા. આ પ્રકાર કહેવાનો મતલબ એ છે કે સમસ્ત મુનિ
 જનોએ પોત પોતાને પ્રતિકુલ સંજોગમાં પણ હિન માનવું ન જોઈ એ. ॥૧૪॥

જે આત્માનું દમન કરે છે તે ક્રોધને નિષ્ફળ કરી શકે છે આ માટે
 સૂત્રકાર આત્મા-અર્થાત્-મનને દમન કરવાનો ઉપદેશ આપે છે. અને તેનું ફળ
 પણ કહે છે—અર્પાચેવં ઇત્યાદિ

સ્વસ્થાઽસિ, તથા કથિતમ્-ત્વમેવાસિ રોગી, અહં તુ સ્વસ્થૈવારિમ મિશ્નાદાનાર્થં
મહાત્મના પ્રોક્તા સા ગૃહસ્વામિની વદતિ-કિમત્ર તવ પિત્રોપાર્જનં કૃત્વા સ્થાપિતં,
તદ્ ગ્રહીતુમત્રાગતોઽસિ, એતદ્ વચનં શ્રુત્વા સ મહાત્મા પરાવૃત્તઃ । તતો ગૃહસ્વામિની
વદતિ-ઓહો ! મિશ્નાર્થિનોઽપિ તૈવૈતાવાન્ મદઃ, એહિ, એહિ, દદામિ મિશ્નામ્, એવં
તથાઽમિહિતઃ સન્ સ મહાત્મા પુનસ્તદ્ગૃહે મિશ્નાં ગ્રહીતુમાગતઃ । સ્પૃહાઃ સ્પૃહાશ્ચ-
તસો રોટિકાસ્તથા સમાનીતાઃ, મહાત્મના પ્રાંતમ્-સ્તોકં દેહિ, ગૃહસ્વામિની કથ-

કોઈ એક વૃદ્ધ મહાત્મા મિશ્નાકે લિયે કિસી એક ઘર પર પહુંચે।
વહાં જાકર ગૃહસ્વામિની સે “ સચિત્ત જલાદિક કે સ્પર્શ સે રહિત હો
કિ નહીં ” ઇસ અભિપ્રાય સે પૂછા કિ વહિ ન ! સ્વસ્થ તો હો ? મહાત્મા
જી કી વાત સુનકર ગૃહસ્વામિની કહને લગી કિ મેં તો સ્વસ્થ હી હું-
રોગી તો તુમ હી હો । મહાત્માજી ને ફિર ઉસસે મિશ્ના દેને કે લિયે કહા
તો વહ ચોલી કિ યહાં ક્યા તુમ્હારા વાપ કમાકર રમ્મ ગયા હું જો લેને
કે લિયે દોડે આયે હો ? ઇન વચનોંકો સુનકર મહાત્માજી વહાં સે પીંછે
લૌટે । મહાત્માજી કો પીંછા લૌટા હુઆ દેલકર ગૃહસ્વામિની યડવડાતી
હુઈ કહને લગી-ઓહો ! મિશ્નાર્થી હોકર કે મીઠના અભિમાન । અચ્છા
આઓ આઓ ઔર મિશ્ના લે જાઓ । મેં મિશ્ના દેતી હું । ઇસ પ્રકાર
જવ ઉસ ગૃહસ્વામિની ને કહા તો મહાત્મા ઉસકે ઘર મિશ્ના લેને કે લિયે
પીંછે આયે । વહ જવ ઉન્હેં મોટી-મોટી ચાર રોટી દેને લગી તો મહાત્મા-
જીને પુનઃ કહા વહિન ધોડા આહાર દો-યહ તો અધિક હું । તવ ગૃહ

કોઈ એક વૃદ્ધ મહાત્મા મિશ્ના માટે કોઈ એક ઘર પહોંચ્યા ત્યાં જઈ
ગૃહસ્થની સ્ત્રીને “ સચિત્ત જલાદિકના સ્પર્શથી રહિત છે કે નહીં ” આ
અભિપ્રાયથી પૂછ્યું કે, બહેન ! સ્વસ્થ છે ને ? મહાત્માજીની વાત સાંભળીને
ગૃહસ્થની સ્ત્રી કહેવા લાગી કે હું તો સ્વસ્થ જ છું-રોગી તો તમેજ છે.
મહાત્માજીએ પછી તેને મિશ્ના આપવા કહ્યું તો એ ભાલી કે, અહીં ક્યાં
તમારો ખાપ કમાઈને રાખી ગયેલ છે, જે લેવા માટે દોડી આવ્યા છે ?
આ વચનેને સાંભળીને મહાત્માજી ત્યાંથી પાછા ફર્યા, મહાત્માજીને પાછા
ફરેલા જોઈ ગૃહસ્થની સ્ત્રી બડબડાટ કરતાં કહેવા લાગી, ઓહો ! મિશ્નાર્થી
હોવા છતાં પણ આટલું અભિમાન ! આવો મિશ્ના લઈ આવ. હું મિશ્ના આપું
છું. આ પ્રકારે એ ગૃહસ્થની સ્ત્રીએ કહ્યું તો મહાત્મા એને ઘર મિશ્ના લેવા
પાછા ગયા તે જ્યારે તેને મોટી મોટી ચાર રોટલી દેવા લાગી તો મહાત્માજીએ
કહ્યું બહેન થોડો આહાર આપો-આ તો ઘણું છે. ત્યારે ગૃહસ્થની સ્ત્રીએ :-

ઉક્તંચ—જઓ જઓ સંચરઈ, મળો ચંચલમત્થિરં ॥

તઓ તઓ નિયમિય, કુજ્જા અપ્પંમિ તં થિરં ॥૧॥

છાયા—યતો યતઃ સંચરતિ મનઃ ચંચલમસ્થિરમ્ ।

તતસ્તતો નિયમ્ય કુર્યાત્ આત્મનિ તત્ સ્થિરમ્ ।

સૂર્યોદયે સતિ શીતવેદના નિવૃત્તવન્મનોવિજયે સતિ સકલદુઃખાનામાત્યન્તિક નિવૃત્તિર્ભવતિ । અવિજિતં મનસ્તત્ત્વજ્ઞાનં વિનાશયતિ તપઃ સંયમશિશ્વરાદાત્માનં

જાગ્રત્ હો સકતી હૈ । આત્મા શબ્દ કા અર્થ યહાં પર મન હૈ । ક્યોં કિ હસીકા દમન કિયા જાતા હૈ । જીવ આત્મા હસકા દમન કરને વાલા હૈ । દમન કરને સે આત્મા કો સવ સે થડા ભારી લાભ યહ હોતા હૈ કિ જિસ પ્રકાર સૂર્યકે ઉદય હોને પર શીતવેદના કી નિવૃત્તિ હો જાતી હૈ ડસી પ્રકાર મનકો જીત લેને પર આત્મા સે સકલ દુઃખોં કી આત્યન્તિક નિવૃત્તિ હો જાતી હૈ । હસીલિયે શાસ્ત્રકારોં કા યહ ઉપદેશ હૈ કિ “જઓ જઓ સંચરઈ મળો ચંચલમત્થિરં । તઓ-તઓ નિયમિય કુજ્જા અપ્પંમિ તં થિરં ॥ યહ અસ્થિર ચંચલ મન જિન-જિન પદાર્થોંકી ઓર ઘુકે-ઝનમેં ચલે-ઝસે વહાં સે લેંચકર મોક્ષાભિલાષી કા કર્તવ્ય હૈ કિ વહ ઝસે અપની આત્મા મેં સંલગ્ન કરે । જવતક મન સ્થિર નહીં હોગા ડસકા નિગ્રહ નહીં હોગા-તવ તક તત્ત્વજ્ઞાન આત્મા મેં ઉત્પન્ન નહીં હો સકતા હૈ । તત્ત્વજ્ઞાન કી જાગૃતિ હુએ વિના આત્માકો હેય એવં ઉપાદેય પદાર્થોંકા વાસ્તવિક ભાન નહીં હો સકતા । મનકી હી તો યહ ચંચલતા

જ આત્મામાં શાંતી જાગી શકે છે. આત્મા શબ્દનો અર્થ અહીં મન છે. કેમ કે આત્માનું જ દમન કરવામાં આવે છે. જીવ આત્મા એનું દમન કરવાવાળા છે. દમન કરવાથી આત્માને મોટામાં મોટો લાભ તો એ થાય છે કે જે પ્રકારે સૂર્યને ઉદય થવાથી ઠંડીની વેદનાની નિવૃત્તિ થાય છે. એજ રીતે મનને જીતી લેવાથી આત્માના સકળ દુઃખોની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે. આ માટે શાસ્ત્રકારોના આ ઉપદેશ છે કે:-

“જઓ જઓ સંચરઈ, મળો ચંચલમત્થિરં ।

તઓ તઓ નિયમિય, કુજ્જા અપ્પંમિ તં થિરં ॥”

આ અસ્થિર અચલ મન જે જે પદાર્થોની તરફ ઢળે-એમાં ચાલે-એને ત્યાંથી ખેંચીને મોક્ષાભિલાષીએ પોતાના આત્મામાં સંલગ્ન કરી દેવું જોઈએ. જ્યાં સુધી મન સ્થિર નહીં હોય-ત્યાં સુધી એનો નિગ્રહ થનાર નથી-ત્યાં સુધી તત્ત્વજ્ઞાન આત્મામાં ઉત્પન્ન થઈ શકતું નથી. તત્ત્વજ્ઞાનની જાગૃતિ થયા વગર આત્માને હેય અને ઉપાદેય પદાર્થોનું વાસ્તવિક જ્ઞાન થઈ શકતું નથી.

ટીકા—‘અપ્પા ચેવ૦’ ઇત્યાદિ—

આત્મૈવ=મન એવ, દમિતવ્યઃ=વશી કર્તવ્યો જેતવ્ય ઇત્યર્થઃ, ઇહાત્મશબ્દેન મનો ગૃહ્યતે તસ્યૈવ દમનીયત્વાત્ । આત્મા તુ દમકો વોધ્યઃ । શબ્દાદિ વિષયેષુ પ્રવર્તમાનં મનસ્તતઃ પ્રત્યાહત્ય સ્વાત્મનિ સ્થાપનીયમિતિ ભાવઃ ।

અન્વયાર્થ—(અપ્પાચેવ દમેયવ્યો-આત્મા એવ દમિતવ્યઃ) મન હી દમન કરને યોગ્ય હૈ । (અપ્પા હુ સ્વલુ દુદ્દમો-આત્મા હુ સ્વલુ દુર્દમઃ) ક્યોં કિ મન હી દુર્દમ હૈ । (અપ્પા દંતો અસ્સિ લોણ પરત્થ ય સુહી હોઈ-આત્માનં દામ્પ્યન્ ઇહલોકે પરત્ત ચ સુખી ભવતિ) મનકો દમન કરને ચાલા જીવ નિયમ સે ઇસ લોક મેં તથા પરલોક મેં સુખી હોતા હૈ ।

ભાવાર્થ—સૂત્રકાર ઇસ ગાથા દ્વારા ઇન્દ્રિયોં કે વિષયોં મેં પ્રવર્તમાન મન કે નિગ્રહ કરનેકા ઉપદેશ દે રહે હેં । વે કહતે હેં કિ ઇસલોક એવં પરલોક મેં યદિ સુખી હોના ચાહતે હો-તો મનકા નિગ્રહ કરો ઉસે અપને વશ મેં કરો । જવ તક ઇસકો વશ મેં નહીં કિયા જાયગા તવ તક ઇસકા અધીન બના હુઆ આત્મા કબી બી કિસી બી ભવ મેં સુખ શાંતિ નહીં પાયેગા । આત્મા હી મન કા દમન કર સકતા હૈ । દમન કરનેકા મતલબ યહ હૈ કિ જો મન ઇન્દ્રિયોંકે વિષયોં મેં ગૃહ્થ બના હુઆ હૈ ઉસકો ઉનમેં ગૃહ્થ નહીં બનને દેતા । યહી મનકા દમન કરના હૈ । મનકો વિષયોંસે હટાકર આત્મામેં સ્થાપિત કરના ચાહિયે । તબી આત્મા મેં શાંતિ

અન્વયાર્થઃ—અપ્પા ચેવ દમેયવ્યો-આત્મા એવ દમિતવ્યઃ—,

મનજ દમન કરવા યોગ્ય છે.

અપ્પા હુ સ્વલુ દુદ્દમો-આત્મા હુ સ્વલુ દુર્દમઃ—,

કેમકે મનજ દુર્દમ છે.

અપ્પા દંતો અસ્સિ લોણ પરત્થ ય સુહી હોઈ ।

આત્માનં દામ્પ્યન્ ઇહ લોકે પરત્ત ચ સુખી ભવતિ ।

મનનું દમન કરનાર જીવ આલોક અને પરલોકમાં સુખી થાય છે.

ભાવાર્થ—સૂત્રકાર આ ગાથા દ્વારા ઇન્દ્રિયોના વિષયોમાં પ્રવર્તમાન મનનો નિગ્રહ કરવાનો ઉપદેશ આપી રહ્યા છે. તેઓ કહે છે કે, આ લોક અને પરલોકમાં જો સુખી થવાં ચાહતા હો તો-મનનો નિગ્રહ કરો, એને પોતાના વશમાં રાખો. જ્યાં સુધી મનને વશ કરવામાં ન આવત્યાં સુધી એના આધીન બનેલો આત્મા ક્યારેય પશુ-કોઈ પશુ ભવમાં સુખ શાંતિથી રહી શકવાનો નથી. આત્મા જ મનનું દમન કરી શકે છે. દમન કરવાનો હેતુ એ છે કે મન ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં વ્યાપ્ત બન્યું છે. એને એમાંથી દૂર કરવું એજ મનનું દમન કરવું છે. મનને વિષયોથી હટાડી આત્મામાં સ્થાપિત કરવું જોઈ એ. ત્યારે

वृक्षतले उपविष्ट आसीत् तदा तेन महात्मना ध्यानावस्थायामेकं श्वापदसंकुलं व्यालाकुलं विशालं महारण्यं दृष्टम् । तत्रैको पुरुषस्तेन दृष्टः, स च सहस्रभुजो विस्तृतकायः सहस्रहस्तधृतैः सहस्रमुशलैः स्वदेहं ताडयन् भीतभीत इव चीत्कारं कुर्वन्निस्ततः पलायमानः शतयोजनानि धावमानः श्रेमेण शिथिलावयवः परवशः सन् पातालवद्गम्भीरे गाढान्धकारे महान्धकूपे निपतितः । पुनरसौ तस्मादन्धकूपाद् बहिर्निःसृतः पूर्ववत् सहस्रमुशलैः स्वदेहं ताडयति तदनु महत्यामग्निज्वालायां शलभ इवासौ प्रविष्टः । पुनरसौ ततोऽपि बहिर्निःसृत्यकण्टकाकीर्णं महारण्ये इतस्ततो धावति, तदनु पुनः स्वदेशेपरि पूर्ववत्सहस्रमुशलप्रहारं कुर्वन् स दृष्टः ।

बैठे हुए थे । मुख पर सदोरक मुखवस्त्रिका बँधी हुई थीं, उन्हें उस ध्यान में एक विशाल जंगल दिखलाई पड़ा । जो श्वापदों हिंसक प्राणीयों से संकीर्ण एवं व्याप्त था । उस में उन्होंने एक महाकाय व्यक्ति जिसके हजार हाथ थे देखा । उसके सब ही हाथों में मुसल थे । वह इधर उधर भागता हुआ मुसलको शरीर पर मारता हुआ भयंकर चीत्कार शब्द करता था । वह भागता भी इतना अधिक कि सौ योजन तक निकल जाता । जब वह थक जाता और उसका शरीर जब ढीला हो जाता तब वह पाताल के समान गंभीर एक महान्धकूप में कि जिसमें गाढ अंधकार ही अंधकार था उसमें गिर जाता था । पीछे वहाँसे निकलना और इसी तरह अपने शरीर को हजारों मुसलोंसे पीटता, चाद में शलभ—(पतंग) की तरह एक महती अग्निज्वाला में प्रविष्ट हो जाता । पश्चात् वहाँ से भी निकल कर वह एक कण्टकाकीर्ण अरण्य में घुस जाता और वहाँ इधर उधर दौड़ता हुआ अपने शरीर को सहस्र मुसलों से पूर्वकी तरह

झेका जाता. मोठा ઉપર દોરાસાથે મુખવસ્ત્રિકા બાંધેલ હતી. એમને એ ધ્યાનમાં એક વિશાળ જંગલ દેખાયું, જે અનેક પ્રકારના હિંસક પ્રાણીઓથી ભરેલું હતું, તેમાં એમણે એક મહાકાય વ્યક્તિ જેને હજાર હાથ છે તેવી ભેદ, એના બધા હાથોમાં મુશળ હતાં, તે અહિંથી તહીં દોડતા દોડતા મુસલોને પોતાના શરીર પર મારતો હતો અને ભયંકર ચિત્કાર શબ્દ કરતો હતો, એ એટલા ભેરથી દોડતો હતો કે સો યોજન સુધી નિકળી જતો. થાક લાગતો અને શરીર ન્યારે ઢીલું થઈ જતું ત્યારે તે મુખજ ઉંડા અને ગાढ અંધકારથી છવાયેલ કુવામાં કુદી પડતો, પાછો ત્યાંથી નિકળતો અને એજ રીતે હજારો મુસલોથી પોતાના શરીરને ટીપતો. બાદમાં શલભ (પતંગ)ની માફક એક મહત્તી અગ્નિ-જ્વાલામાં પડતો અને ત્યાંથી પણ નીકળીને તે મહાન કાંટાંઓવાળા જંગલમાં ઘુસી જતો ત્યાં પણ આમ તેમ દોડતો અને પહેલાંની જેમ પોતાના

પાતયતિ ઉન્માર્ગં પ્રાપ્યતિ ચતુર્ગતિકસંસારચક્રે ભ્રામયતિ નરકનિગોદાદ્યનન્તદુઃખ-
ગતે નિપાતયતિ રત્નત્રયં લુપ્તયતિ આત્મગુણાન્ પાતયતિ જ્ઞાનાવરણીયાઘપ્ટનિધં
કર્મોપાર્જયતિ । તસ્માન્મનો નિગ્રહં કુર્યાત્ ।

અત્રોદાહરણમ્—

તથાહિ—एको लब्धिसंपन्नो महात्मा वदत्तदोरकमुखवस्त्रिकः ध्याननिष्ठः सन्

है जो अच्छे-अच्छे ज्ञानीजन भी संयमरूपी शिखर से इकदम पतित
हो जाते हैं और नहीं सेवन करने योग्य मार्ग में भी प्रवृत्त हो जाते हैं।
इससे उनकी चतुर्गतिरूप संसार में परिभ्रमणरूप दुर्दशा ही होती रहती
है। नरक एवं निगोद के अनंत दुःखों को वे भोगते हैं। इन समस्त
दुःखों से आत्मा का संरक्षण करनेवाला जो रत्नत्रय धर्म है—वह उनका
लुप्त जाता है। वे विलकुल निर्धन बन जाते हैं। इन निर्धनता में और
भी अनेक जो आत्मा के सदगुण हैं उनका विकास नहीं होते पाता है
इस स्थिति में इस आत्मा की इतनी दयनीय स्थिति हो जाती है, कि
ज्ञानावरणादिक अष्ट प्रकार के कर्म इस पर रात दिन अपना प्रहार
करते रहते हैं। इसको उस समय ध्यानेवाला कोई नहीं होता है। इस
लिये मोक्षामिलापी का कर्तव्य है कि वह मन का निग्रह करे।

इस विषय को एक उदाहरण द्वारा स्पष्ट किया जाता है—

कोई एक महात्मा जो लब्धिसंपन्न थे, एक वृक्ष के नीचे ध्यानमें

મન એવું અંચળ છે કે ભલભલા જ્ઞાનીજનને પણ સંયમરૂપી શિખર ઉપરથી
એકદમ નીચે ગબડાવી મુકે છે, અને સેવન ન કરવા યોગ્ય માર્ગમાં પ્રવૃત્ત
બનાવી દે છે. આથી તેમની ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં પરિભ્રમણ રૂપ દુર્દશા જ
થતી રહે છે. નરક અને નિગોદના અનંત દુઃખો તે ભોગવે છે. આ સમસ્ત
દુઃખોથી આત્માનું રક્ષણ કરનાર જે રત્નત્રય ધર્મ છે—તે એની પાસેથી
લુપ્ત થાય છે, આથી બિલકુલ નિર્ધન બની જાય છે. આ નિર્ધનતામાં
આત્માના જે બીજા સદ્ગુણ હોય છે એનો પણ વિકાસ થતો નથી. આ
પરિસ્થિતિમાં આત્માની એટલી દયામય હાલત થઈ જાય છે, કે જ્ઞાનાવરણાદિક
આઠ પ્રકારનાં કર્મ રાત અને દિવસ એના પર પ્રહાર કરતાં રહે છે. આ સમયે
એને આમાંથી કોઈ બચાવનાર હોતું નથી આ માટે મોક્ષામિલાપીનું કર્તવ્ય
છે કે, તે મનનો નિગ્રહ કરે.

આ વિષયને એક ઉદાહરણ દ્વારા સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે—

કોઈ એક મહાત્મા જે લ્બિધસંપન્ન હતા, એક વૃક્ષની નીચે ધ્યાનમાં

અહમન્યો નાસ્મિ કિં તુ મનોનામ્ના પ્રસિદ્ધોઽસ્મિ ઇષ્ટાનિષ્ટશબ્દાદિવિષયે પ્રવર્ત-
માનોઽહં તૃષ્ણારજ્જ્વા પ્રાણિનં વધ્નામિ, તતસ્તમારમ્ભપરિગ્રહાઽસત્તં સંસારચક્રે
ભ્રામયન્ કદાચિદેવજાતૌ કદાચિન્નરજાતૌ કદાચિત્તિર્યગ્જાતૌ કદાચિત્ પૃથિ-
વ્યાદિસ્થાવરયોનિષુ ક્ષીન્દ્રિયાદિ-ત્રસયોનિષુ અનન્તદુઃખં પ્રાપયામિ । યદા તુ
ભવાદશેન મહાત્મના નિગૃહીતો ભવામિ તદા રત્નત્રયારાધનં કારયામિ, મોક્ષમાર્ગે
સ્થાપયામિ, ક્ષપકચ્રેણિમારોહયામિ । શનૈઃ શનૈર્નિગ્રહાભ્યાસપ્રકર્ષે સતિ શાસ્ત્રસંદર્શિ-

નહીં હું-મેરા નામ મન હૈ । ઇષ્ટ અનિષ્ટ શબ્દાદિક વિષયોં મેં પ્રવૃત્તિ
કરના ઓર તૃષ્ણારૂપી રસી સે પ્રાણિયોં કો જકડના યહી મુજે પ્રિય
હૈ । મુજે આનંદ ભી ઇસી મેં આતા હૈ કિ જય પ્રાણી આરંભ પરિગ્રહ મેં
આસક્ત હોકર સંસાર ચક્રમેં ઘૂમતા હૈ । મેં હી તો ડનકી ઇસ સ્થિતિ
કા મૂલ કારણ બનતા હું । કબી મેં જીવોં કો દેવજાતિ મેં, કબી મનુષ્ય
યોનિ મેં કબી તિર્યગ્ગતિ મેં, કબી પૃથ્વીયાદિક સ્થાવર યોનિ મેં, કબી
ક્ષીન્દ્રિયાદિક ત્રસ પર્યાયોં મેં ઘુમાતા રહતા હું ઓર વહાંકે અનંત કષ્ટોં
કા ડનહેં પાત્ર બનાતા હુઆ વડા ખુશી હોતા રહતા હું । આપ જૈસે
મહાત્માઓં પર દુઃખ હૈ કિ મેરા વશ નહીં ચલતા । કારણ કિ આપકે
સામર્થ્ય કે આગે મેરી શક્તિ સર્વથા સંકુચિત હો જાતી હૈ । વહ
ઇસ દિશા મેં ન વહ કર દૂસરી દિશા તરફ વહને લગ જાતી હૈ ।
ઇસલિયે મેં નિગૃહીત હોકર આપ જૈસોં સે રત્નત્રય કી આરાધના
કરવાતા હું । મુક્તિ કે માર્ગ મેં લગા દેતા હું તથા ક્ષપકચ્રેણિ
પર ભી ચઢા દેતા હું । જય સાધુજનોં કા મુજે નિગ્રહ કરને

હું બીજો કોઈ નથી-મારું નામ મન છે. ઇષ્ટ અનિષ્ટ શબ્દાદિક વિષયોમાં
પ્રવૃત્તિ કરવી અને તૃષ્ણારૂપી રસીથી પ્રાણીઓને બાંધવા એ મને પસંદ છે.
મને આનંદ પણ એ વાતમાં આવે છે કે બ્યારે પ્રાણી આરંભ પરિગ્રહમાં
આશક્ત બની સંસાર ચક્રમાં ઘૂમે છે. હું પોતેજ તેની આ સ્થિતિનું મૂળ
કારણ બનું છું, કોઈ વખત હું જીવોને દેવ જાતીમાં, ક્યારેક મનુષ્ય યોનીમાં,
ક્યારેક તિર્યચ ગતિમાં, ક્યારેક પૃથ્વી આદિ સ્થાવર યોનીમાં, ક્યારેક બે
ક્ષીન્દ્રિયવાળા ત્રસ પર્યાયોમાં ઘૂમતો રહું છું. અને ત્યાંના અનેક કષ્ટોને પાત્ર
બનાવી હું ખુશી થતો રહું છું. આપ જેવા મહાત્માઓ ઉપર મારો પ્રભાવ પડી
શકતો નથી એ વાતનું મને દુઃખ છે. કારણ કે આ આપના સામર્થ્ય આગળ
મારી શક્તિ સર્વથા સંકુચિત બની બંધ છે. તે આ દિશામાં ન વહેતાં બીજી
દિશા તરફ વહેતી હોય છે. આ માટે હું નિગૃહીત બનીને આપ જેવાઓથી
રત્નત્રયની આરાધના કરાવું છું મુક્તિના માર્ગમાં લગાડી દઉં છું, અને ક્ષપક

અથાસૌ દૂરં ગત્વાઽદ્દાહાસં કુર્વન્ ધાવમાનશ્ચન્દ્રકિરણશીતલં કદલીવનં પ્રવિષ્ટઃ ।
 ક્ષણાદેવ તતોઽપિ વહિર્નિઃમૃત્યુ પુનઃ સ્વદેહોપરિ સહસ્રમુશ્લૈઃ પ્રહારં કુર્વન્ ધાવમાન
 શ્વસ્તતો ભ્રામ્યતિ । પુનઃ શ્રમેણ શિથિલાવયવઃ સન્ મહાન્ધકપે નિપતિતઃ । તત-
 થિરેણ નિઃમૃત્યુ પુનઃ કદલીવનં પ્રવિષ્ટઃ, તતોઽપિ નિર્ગત્ય લેતાવનં ગતઃ, લતા-
 વનાદ્ વહિર્ભૂત્વાઽન્ધકૂપે પતિતઃ, તદનુ કૂપાન્નિઃમૃત્યુ કુસુમવનં ગતસ્તપ્રેતસ્તતો
 ધાવમાનઃ સ્વદેહોપરિ મુશ્લૈઃ પ્રહારં કરોતિ તતોઽપિ નિઃમૃત્યુ ફલવનં પ્રવિષ્ટઃ,
 તત્રાપિ ધાવમાનઃ સ્વદેહોપરિ પૂર્વવત્ સહસ્રમુશ્લૈઃ પ્રહારં કરોતિ । एवंવિધં પુરુષ
 સ મહાત્મા જ્ઞાન દૃષ્ટ્યા ધિલોક્ય સ્વલબ્ધિ વલેન તસ્ય પ્રતિરોધં કૃત્વા પૃથ્વાન્-
 કસ્ત્યમ્ ? કિમર્થમેવં ક્રિયતે ? તવ કિં પ્રિયમસ્તિ ? एवं પૃષ્ઠોઽસૌ પુરુષોઽન્નવીત્-

હી પ્રહારિત કરતા । ફિર દૂર જાકર વઢે જોર સે હૈસતા ઔર ચંદ્રકિરણ
 કે સમાન શીતલ કદલીવન મેં પ્રવેશ કર વહાં વિશ્રામ કરને લગતા ।
 ક્ષણ એક વિશ્રામિત હોકર વહાંસે યાહર આતે હી ફિર વહી અપની ચાલ
 શુરુ કરતા, જવ વહુ ઇસ ચાલ સે થક જાતા થા તો ગાઢ અંધકાર બાલે
 કૂંઈ મેં ગિર જાતા થા, વહાં સે નિકલ કર ફિર કદલી વનમેં જાતા, વહાં
 સે યાહર હોતે હી લતાવન મેં વહાંસે ફિર અંધકૂપ મેં વહાં સે કુસુમિત
 વન મેં, વહાં સે ફલ બાલે વન મેં ઇસ પ્રકાર ભ્રમણ કરતા-કરતા વહુ
 અપને શરીર કો મૂસલોં કે પ્રહારોંસે કૂદતા રહતા । મહાત્મા ને જબ ઇસ
 પ્રકાર કી ઇસકી સ્થિતિ દેખી તો ઉન્હેં વઢા હી અચરજ હુઆ । ઉસકી
 ઇસ સ્થિતિ કો ઉન્હોંને અપને લબ્ધિવલ સે સ્થંભિત કર દિયા ઔર ઉસસે
 પૂછા-તું કૌન હૈ ઔર ક્યોં ઇસ પ્રકાર કી ચેષ્ટાઈ કરતા હૈ ? તુજે ક્યા
 પ્રિય હૈ ? મહાત્માકી ઇસ વાત કો સુનકર ઉસને કહા કિ મૈં ઔર કોઈ

શરીર ઉપર મુશલોના ફટકા લાગાવતો પછી થોડા આગળ વધી બેર બેરથી
 હસતો અને ચંદ્રકિરણ સમાન શીતળ કેળોના વનમાં પ્રવેશ કરી ત્યાં આરામ
 કરવા લાગતો. થોડો સમય વિશ્રાંતિ લઈ-શ્રમ રહિત બની ત્યાંથી બહાર
 નીકળી પૂર્વવત્ દોડા દોડ અને શરીર ઉપર મુશલના પ્રહારની પ્રવૃત્તિ, અંધ-
 કારવાળા કુવામાં પડવું, ફરી પાછો કેળોના વનમાં પ્રવેશ, ત્યાંથી લતા વનમાં,
 ત્યાંથી ફરી કુવામાં, ત્યાંથી નીકળી ફરી કેળોના વનમાં, આ પ્રકારે બ્રમણ કરતો
 અને પોતાના શરીરને મુશલોથી મારતો. આ સ્થિતિ બ્યાદે મહાત્માએ બેઠ
 ત્યાદે તેમને બાદે અચરજ થઈ, એની એ સ્થિતિને પોતાના લબ્ધિબળથી સ્થંભિત
 બનાવી દઈ મહાત્માએ તેને પૂછ્યું-તું કોણ છે અને આ પ્રકારની ચેષ્ટાઓ
 શા માટે કરે છે ? તને શું પ્રિય છે ? મહાત્માની વાત સાંભળી તેણે ક

યદ્વા—આત્મા=વાહ્યેન્દ્રિયં દમિતવ્ય એવ વાહ્યેન્દ્રિય પશ્ચવિધં શ્રોત્રચક્ષુઘ્રાણ
રસનસ્પર્શનભેદાત્ । વાહ્યેન્દ્રિયાણાં દમનાકરણે આત્મનો વિનાશઃ સ્યાત્ । ઉક્તંચ—

જિસ પ્રકાર સૂર્ય કે ઉદય હોને કે પહિલે उसका आलोक-प्रकाश
प्रसृत हो जाता है उसी प्रकार समस्त रूपादिक पदार्थोंको विषय करने
वाला यह प्रतिभज्ञान, केवलज्ञानरूप सूर्य के उदित होने के पहिले उसकी
प्रभा सरीखा प्रकट हो जाता है । जिससे यह बात निश्चित हो जाती
है कि अब इस आत्मा में केवलज्ञान का उदय होनेवाला है । जब मनो-
निग्रह का अभ्यास सर्वोत्कृष्ट अवस्था संपन्न हो जाता है तब उस समय
आत्मा में केवलज्ञान की उद्भूति हो जाती है । इसके समस्त पदार्थोंका
स्पष्ट प्रतिभास होने लग जाता है । कोई भी रूपी अथवा अरूपी पदार्थ
ऐसा नहीं बचता जो केवलज्ञान का विषय नहीं बनता हो । यह ज्ञान
अनुपम है—ऐसा कोई और ज्ञान नहीं है—कि जिससे इसे उपमित किया
जा सके । इसके द्वारा प्रकाशित पदार्थों में किसी भी प्रकार से बाधा
नहीं आती है । इस प्रकार महात्मासे कहकर वह मन नामका पुरुष
अन्तर्हित हो गया ॥

આત્મા શબ્દ का अर्थ बाह्य इन्द्रियां भी हैं । वे स्पर्शन, रसना,
घ्राण, चक्षु और कर्ण के भेद से ५ प्रकार की हैं । मोक्षाभिलाषी आत्मा

જ્ઞાનની અપેક્ષા રહેતી નથી. જેમ સૂર્યનો ઉદય થયા પહેલાં તેનો આવવાનો
પ્રકાશ પ્રસાર પામે છે, ભાસ પ્રસ્તુત બને છે તે પ્રકારે સમસ્ત રૂપાદિક પદાર્થોનો
વિષય કરવાવાળા આ પ્રતિભા જ્ઞાન કેવળ જ્ઞાનરૂપ સૂર્યના ઉદય થતાં
પહેલાં તેની પ્રભારૂપે પ્રગટ થાય છે. જેથી એ વાત નિશ્ચય બને છે કે
હવે આ આત્મામાં કેવલજ્ઞાનનો ઉદય થવાનો છે. બ્યારે મનોનિગ્રહનો અભ્યાસ
સર્વોત્કૃષ્ટ અવસ્થા સંપન્ન બની બાય છે, ત્યારે તે સમય આત્મામાં કેવલજ્ઞાનની
ઉદ્ભૂતિ થઈ બાય છે. આથી સમસ્ત પદાર્થોનો સ્પષ્ટ પ્રતિભાસ થવા લાગી બાય
છે. કોઈ પણ રૂપી અથવા અરૂપી પદાર્થ એવો નથી બચતો જે કેવલજ્ઞાનનો
વિષય ન બનતો હોય, આ જ્ઞાન અનુપમ છે એવું બીજું કોઈ જ્ઞાન નથી કે
જેનાથી આને ઉપમિત કરી શકે. તેના દ્વારા પ્રકાશિત પદાર્થોમાં કોઈ પણ
પ્રકારની બાધા આવતી નથી. આ પ્રકારે મહાત્માને કહીને તે મન નામનો
પુરૂષ અંતર્ધાન થઈ ગયો.

આત્મા શબ્દનો અર્થ બાહ્ય ઇન્દ્રિયો પણ છે, જે સ્પર્શન, રસના, ઘ્રાણ,
ચક્ષુ, અને કાનના લેહથી પાંચ પ્રકારની છે. મોક્ષાભિલાષી આત્મા એવું જમન

તોપાયાઃ વચનગોચરાતીતાઃ, નિગ્રહાભ્યાસપ્રકર્પરહિતમાણિગણસંવેદનયાગમ્યાઃ
સિદ્ધિપદસંપન્નજનકાઃ સૂક્ષ્મસૂક્ષ્મતરાર્થવિપયા મનાઃ સમુદ્ધસત્સ્ફુટપ્રતિભાસા
જ્ઞાનવિશેષા ઉત્પન્નન્તે। તતઃ કિંચિદ્નાત્યન્તપ્રકર્પેનિરપેક્ષમત્યાદિજ્ઞાનં પ્રકર્પપર્યન્તો-
ત્તરકાલભાવિકેવલજ્ઞાનાર્વાક્તનં સચિતુરુદયાત્ પ્રાક્ તદાલોકકલ્પમ્ અશેષ-
રૂપાદિવસ્તુવિશેષં પ્રાતિભં જ્ઞાનમુદયતે, પશ્ચાત્ સર્વોત્કૃષ્ટપ્રકર્પે સતિ મુસ્પટપ્રતિ-
ભાસંસકલલોકાલોકવિષયમનુપમમવાચ્યં કેવલજ્ઞાનમુત્પન્નતે। એવમુક્તવાઽસી તિરો-
હિતો જાતઃ। તસ્માદાત્મૈવ દમનીયઃ।

કા અભ્યાસ ધીરે-ધીરે પ્રકર્પ અવસ્થા કો પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ તવ્વે આ અભ્યાસ કી પ્રકર્પતા કી કૃપા સે ઉન્હે જ્ઞાનવિશેષોંકી પ્રાપ્તિ હો જાતી
હૈ। ઉન્સે વે શાસ્ત્ર પ્રતિપાદિત ઉપાયોં કા નિરીક્ષણ કિયા કરતે હૈ।
ઉન જ્ઞાનવિશેષોં કા કથન એસા તો નહીં હૈ જો આપકે સમક્ષ વચનોં
દ્વારા કથિત હો સકે। યદ્ વાત તો વે હી જાન સકતે હૈ જો આ અવ-
સ્થા પર પહુંચ ચુકે હોતે હૈ। જિનકી આત્મા આ નિગ્રહ કે અભ્યાસ કે
પ્રકર્પ સે વિહીન હૈ ભલા વે ઉન્કે સ્વાદ કો કયા જાને। એ જ્ઞાન વિશેષ
સિદ્ધિપદરૂપી સંપત્તિ કે જનક હોતે હૈ। સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મતર ભી પદાર્થોંકે એ
નિર્ણાયક હોતે હૈ। ઉન્સે જીવોંકા કુછ-કુછ પદાર્થોંકા સ્પષ્ટ પ્રતિભાસ
હોને લગ જાતા હૈ। જવ મનોનિગ્રહ કરનેકા અભ્યાસ કિચિત્ ન્યૂન
અત્યંત પ્રકર્પ અવસ્થા તક પહુંચ જાતા હૈ તવ્વે ઉન્સ સમય આત્મા મેં
પ્રાતિભ નામકા એક જ્ઞાનવિશેષ ઉત્પન્ન હોતા હૈ। યદ્ જ્ઞાન કેવલજ્ઞાનસે
પહિલે હોતા હૈ। ઉન્સમેં મત્યાદિક પરોક્ષ જ્ઞાનકી અપેક્ષા નહીં રહતી હૈ।

શ્રેણી પર પણ ચડાવી દઉં છું. બ્યારે સાધુજનનો નિગ્રહ કરવાનો મને અભ્યાસ
ધિરે ધિરે પ્રકર્ષ અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે આ અભ્યાસની પ્રકર્ષતાની
કૃપાથી તેને જ્ઞાન વિશેષોની પ્રાપ્તિ થઈ જાય છે, તેનાથી તે શાસ્ત્ર પ્રતિપાદિત
ઉપાયોનું નિરીક્ષણ કર્યા કરે છે. એ જ્ઞાન વિશેષોનું કથન એવું તો નથી જે
આપની સામે વચનથી કહી શકાય, તે વાત તો તેજ જાણી શકે છે જે આ અવ-
સ્થાને પહોંચેલ છે. જેની આત્મા આ નિગ્રહના અભ્યાસના પ્રકર્ષથી વિહીન
છે. આવા જીવ એ સ્વાદને કયાંથી જાણે. આ જ્ઞાન વિશેષ સિદ્ધિ પદરૂપી
સંપત્તિના જનક હોય છે. સૂક્ષ્મથી સૂક્ષ્મ પદાર્થોના પણ એ જાણકાર હોય છે.
એમનાથી જીવોને કોઈ કોઈ પદાર્થોના સ્પષ્ટ પ્રતિભાસ થવા લાગે છે.
મને નિગ્રહ કરવાનો અભ્યાસ બ્યારે થોડા અંશે અત્યંત પ્રકર્ષ અવસ્થા સુધિ
પહોંચી જાય છે ત્યારે એ સમયે આત્મામાં પ્રાતિભ નામનું એક જ્ઞાનવિશેષ
ઉત્પન્ન થાય છે. આ જ્ઞાન કેવલ જ્ઞાનથી પહેલાં થાય છે. તેમાં મત્યાદિક

અયં ભાવઃ—મનોનિગ્રહેણ વાહ્યેન્દ્રિયનિગ્રહેણ ચાત્મા ઉપશમભાવે નેતવ્ય
ઇતિ ભાવઃ ।

હુ=નિશ્ચયેન, સ્વલુ-યતઃ આત્મા દુર્દમઃ=દુર્જયઃ ।

અત્રોદાહરણમ્—

‘અપ્પા હુ સ્વલુ દુદ્દમો’ ઇતિ ભગવદ્વચનં ભદ્રાચાર્યસન્નિધૌ શ્રુત્વાઽઽત્મક-
લ્યાણસાધક ઉપવંશોત્પન્ન ઉગ્રનામા નૃપઃ પ્રવ્રજ્યાં ગૃહીતવાન્ । સ્વકલ્યાણાર્થં મનો
નિગ્રહોત્તું પ્રવૃત્તઃ । કિન્તુ મનઃ પારદવત્ પરમચન્દ્રલમ્, તેન તત્સ્વાયત્તં ન જાતમ્,
અસૌ મુનિવ્રતધારી નૃપશ્ચિન્તયતિ-અહો ! એકેનાપિ કોપકટાક્ષમાત્રેણ સર્વે જના
મમાજ્ઞાં શિરસિ ધૃત્વા મમાયત્તાઃ સન્તો મમ ચરણં શરણીકૃત્ય તિષ્ઠન્તિ સ્મ । પરન્તુ

વિષયોં કી ઓર અર્થાત અસંયમ માર્ગ મેં પ્રવૃત્તિ કરતે હૈં । સંયમરૂપી
લગામ સે સંયમિત કરે જિસસે ડનકી અસંયમ મેં પ્રવૃત્તિ રુક જાય । કહને
કા ભાવ યહી હૈ કિ પાંચ ઇન્દ્રિય એવં મન ઇન છહ કો નિગૃહીત કરને સે
આત્મા અપને ઉપશમ ભાવમેં સ્થિત હોતા હૈ । અતઃ ઇનકે નિગ્રહ કરનેકા
પ્રયત્ન પ્રત્યેક મોક્ષાભિલાષીઃ આત્મા કો કરના ચાહિયે । “અપ્પા હુ
સ્વલુ દુદ્દમો ” ઇસ પ્રભુ કથિત વચન કો ભદ્રાચાર્ય કે પાસ સુનકર ઉગ્ર-
વંશીય ઉગ્ર નામકા રાજા દીક્ષિત હૂણે । ડન્હોને હર તરહ સે અપને મન
કો નિગ્રહ કરને કા સ્વૂય પ્રયત્ન કિયા, પરન્તુ પારે એવં પવન કે સમાન
અતિ ચંચલ હોને સે ડસકા વહ નિગ્રહ નહીં કર સકે । ડસી મુનિવ્રત-
ધારી રાજા ને વિચાર કિયા-વહે આશ્ચર્યકી વાત હૈ કિ એક કોપકુટિલ
બ્રહ્મકુટીમાત્ર સે બી સમસ્ત મેરે પ્રજાજન મેરી આજ્ઞાકો શિર પર ધારણ
કર લિયા કરતે થે ઓર ચરણ કી શરણ મેં આ જાતે થે-પરન્તુ-યહ

માર્ગમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. એને સંયમરૂપી લગામથી સંયમિત બનાવે જેનાથી
તેની અસંયમની પ્રવૃત્તિ રોકાઈ જાય. મતલબ કહેવાનો એ છે કે, પાંચ ઇન્દ્રિય
અને મન, આ છ ને નિગૃહીત કરવાથી આત્મા પોતાના ઉપશમ ભાવમાં સ્થિત
થાય છે. આથી એનો નિગ્રહ કરવાનો પ્રયત્ન દરેક મોક્ષાભિલાષી આત્માએ
કરવો જોઈએ. “અપ્પા હુ સ્વલુ દુદ્દમો” આ પ્રભુએ કહેલા વચનને ભદ્રાચાર્યની
પાસેથી સાંભળીને ઉગ્રવંશીય ઉગ્ર નામના રાજા દીક્ષિત થયા. તેઓએ દરેક
પ્રકારે પોતાના મનનો નિગ્રહ કરવાનો ખુબ પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ પવનના સમાન
અતિ ચંચળ હોવાથી તેનાથી નિગ્રહ કરી શકાયો નહીં. એ મુનિવ્રતધારી રાજાએ
વિચાર કર્યો-ઘણા આશ્ચર્યની વાત છે કે, એક કોપ કુટિલ બ્રહ્મકુટી માત્રથી મારા
સમસ્ત પ્રજાજનો મારી આજ્ઞાને માથા ઉપર ધારણ કરતા હતા અને ચરણના
શરણમાં આવી જતા હતા. પરંતુ આ મન કેટલું બળવાળું છે જે મારા વશમાં

કુરુમાતદ્વપતદ્વશ્ચ, -

મીના હતાઃ પશ્ચમિરેવ પશ્ચ ।

एकः प्रमादीस न इत्यते किं,

यः सेवते पश्चमिरेव पश्च ॥ ૧ ॥

અન્યથા—ઇન્દ્રિયાણાં હિ ચરતાં, વિષયેષ્વપહારિણુ ।

સંયમે યત્નમાતિષ્ઠેદ્, વિદ્વાન્ યન્તેવ વાજિનામ્ ॥ ૧ ॥

અયમર્થઃ—વિદ્વાન્=તત્ત્વજ્ઞઃ અપહારિણુ=ભાકર્ષકેણુ=તત્ત્વદિન્દ્રિયવિષયેણુ ચરતાં=ગચ્છતામ્ ઇન્દ્રિયાણાં સંયમે=સંયમને યત્નમ્ આતિષ્ઠેદ્=કુર્યાદ્, ક ઇવ ? ઇત્યાદિ-વાજિનામ્=અશ્વાનાં યન્તેવ=સારથિરિવેતિ ।

यदि इनका दमन नहीं करता है तो वह मुक्तिमार्ग में प्रवृत्त नहीं हो सकता है और न साधक ही बन सकता है । इन्द्रियों का यदि दमन न किया जाय तो शास्त्रकारों ने यहां तक कह दिया है कि आत्मा का भी विनाश हो जाता है । कहा भी है—देखो—जब क्रमशः एक एक इन्द्रिय के विषय में लोलुप होने से कुरंग-हिरण, मातंग-हस्ती, पतंग, भ्रमर एवं मीन-मछली, ये प्राणी अपने प्राणों से रहित होते हैं तब जो मनुष्य पांचों इन्द्रियों के विषय में लोलुप बनेगा क्या वह विनष्ट नहीं होगा ? परंतु अवश्य विनष्ट होगा—दुर्गति को प्राप्त करेगा । अतः जिस प्रकार यन्ता-अश्वरोही-घुड़सवार-इच्छित मार्ग पर चलाने के लिये घोड़े को लगाम द्वारा अपने आधीन बना लेता है उसी प्रकार आत्महितैषी का कर्तव्य है कि वह भी इन इन्द्रियरूपी घोड़ों को कि जो अपने-अपने

ન કરે તો તે મુક્તિ માર્ગમાં પ્રવર્તી બની શકતો નથી. તેમજ સાધક પણ બની શકતો નથી. ઇન્દ્રિયોનું જે દમન ન કરવામાં આવે તો શાસ્ત્રકારોએ ત્યાં સુધી કહેલું છે કે, આત્માનો પણ વિનાશ થઈ જાય કહ્યું પણ છે—બુઓ-બ્યારે ક્રમથી એક એક ઇન્દ્રિયના વિષયમાં લોલુપ હોવાથી કુરંગ-હરણ, માતંગ-હાથી, પતંગ, ભ્રમર, તેમજ માછલી, આ પ્રાણી પોતાના પ્રાણોથી રહિત બને છે. તો પછી માણસ બ્યારે પાંચેય ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં લોલુપ બની રહે તો તેનો નાશ ન થાય ? ખરેખર નાશ થવાનો—દુર્ગતિને પ્રાપ્ત કરશે. એથી જે રીતે ઘોડેસ્વાર ઇચ્છિત માર્ગ ઉપર ચલાવવા માટે ઘોડાને લગામ દ્વારા પોતાના આધિન બનાવી લે છે. એજ પ્રકારે આત્મહિતૈષીનું કર્તવ્ય છે કે, તે પણ આ ઇન્દ્રિયરૂપી ઘોડાઓને કે જે પોતા પોતાના વિષયોની તરફ અર્થાત અસંયમ

नियमयति, ततोऽपि निःसृतं पुनरुपशमभावे समारोहयति, ततोऽपि निःसृतं दृष्ट्वा स चिन्तयति—अहो ! मनो हि दुर्दमम् तदपि ज्ञानक्रियाभ्यां वशीकरिष्यामि, इति विचिन्त्य क्षपकश्रेण्यामारुह्य मनो निगृह्य शुक्लध्यानद्वितीयपादं संप्राप्य केवलज्ञानं प्राप्तवान् । आत्मानं दाम्प्यन् अस्मिन् लोके परत्र च सुखी भवति ।

अत्रोदाहरणम्—

एको धर्मघोषनामाऽऽचार्यः शिष्यसहितो ग्रामानुग्रामं विहरन् विस्मृतमार्गः पञ्चगतचौराधिष्ठितायां चौरपल्ल्यां गतः । मार्गविस्मरणादेव चातुर्मास्यकरणाथ

जय यह वहां भी नहीं ठहरा तो सूत्रार्थचिन्तनरूप ध्यान में लगा दिया । तब यह वहां सूत्रार्थ के चिन्तन करने में लग गया । परंतु यह बहुत काल तक स्थित नहीं रह सका । तो फिर उसको उपशम भाव में लगाया । जिससे उसको शांति मिले, फिर भी यह स्थिर नहीं रहा और निकला तो मुनि विचारने लगे अहो ! मन बड़ा ही दुर्दम है उसको ज्ञान एवं क्रिया में लगा दिया । ज्ञान क्रिया से इसको वश में करूंगा ऐसा निश्चित विचारकर क्षपक श्रेणी का आश्रयण किया, फिर मन स्थिर हो गया, और शुक्ल ध्यान के द्वितीय पाद के अवलम्बन से केवलज्ञान को प्राप्त कर लिया और सिद्धिपद पाये, तात्पर्य कहनेका यह है कि आत्मा को दमन करने वाला साधु इस लोक एवं परलोक में सुखी होता है ।

धर्मघोष नाम के कोई एक आचार्य थे । वे शिष्यों सहित विहार करते हुए किसी दूसरे ग्राम को पधार रहे थे । चलते-चलते वे मार्ग

तडिं जवाने अथत्न कर्यो के, राज्ञपिओ तुरतज स्वाध्यायमां निरत करी दीधुं । न्यारे ते त्यां पणु न टक्युं त्यारे सूत्रार्थं चिंतनरूप ध्यानमां लगावी दीधुं । अने ते सूत्रार्थना चिंतनमां त्यां लागी गया, परंतु त्यां पणु ते लागेो समथ स्थिर न रही शक्या । आ पछी उपशम भावमां लगाववामां आवतां जेमांथी शांति भजे । छतां पणु ओ स्थिर न रह्युं । त्यारे मुनि वीचारवा लाग्या के, मन ञहुंज यन्त्रण छे । तेने ज्ञान वजेरेनी क्रियामां लगाउवामां आब्युं, ज्ञानक्रियाथी तेने वश करीश ओयो निश्चांत विचार करी क्षपक श्रेणीने आश्रय लीधो, पछी मन स्थिर थयुं अने शुक्ल ध्यानना भीज पढना अवलम्बनथी केवलज्ञानने प्राप्त क्युं । अने सिद्धी पद पाभ्या । तात्पर्य कहेवानुं ओ छे के, आत्माने दमन करवावाणा साधु आ लोक अने परलोकमां सुखी थाय छे । आने उदाहरण द्वारा समर्थन करवामां आवे छे—

धर्मघोष नामना कोई ओक आचार्य हुता, ते शिष्यो सहित विहार करीने कोछ गाये जई रह्या हुता, आवतां आवतां ते मार्ग भुली गया अने

इदमेकमेव मनः शतधा मां नर्तयति, अहं जातिसम्पन्नः कुलसम्पन्न उग्रवंशीयः क्षत्रियोऽस्मि, येन केनापि प्रकारेणातिचञ्चलमिदं मनः स्वायत्तीकरिष्यामि तपसा संयमेन वा स्वाध्यायध्यानादिना वा यथातथा मनः सुस्थिरं करिष्यामि, इति मनसि निश्चित्य समितिषु मनः संयोजयति, ततो निःसरति तदनु गुप्तिषु नियोजयति ततोऽपि निःसृतं स्वाध्याये, ततोऽपि निःसृतं मृत्यार्थचिन्तनलक्षणे ध्याने

મન કિતના ચલિછ હૈ જો મેરે વશમં નહીં આતા હૈ—ઉલ્ટા મુશ્કે હી અનેક તરહ સે નચાતા હૈ । મં જાતિ સંપન્ન હું, કુલ સંપન્ન હું ઔર ઉગ્રવંશીય ક્ષત્રિય હું, અતઃ મેરા કર્તવ્ય હૈ કિ હસકા વિજય કરને કે લિયે મં અપની શક્તિ કા પરિચય હું । મં કોઈ એસા વૈસા વ્યક્તિ તો હું નહીં જો હસકે વશ મં પડ જાઉં । અતઃ જૈસે બી હો સકેગા હર એક ઉપાય સે ચાહે યહ કિતના બી ચંચલ ક્યોં ન હો હસે અપને અધીન બનાકર હી રહુંગા । યદિ યહ તપ સે વશ મં હોના ચાહેગા—તો તપ કરુંગા—સંયમ સે વશ મં હોના ચાહેગા—તો સંયમ માર્ગ અરાધુંગા, યદિ સ્વાધ્યાય એવં ધ્યાન સે વશ મં હોના ચાહેગા—તો સ્વાધ્યાય, ધ્યાન કરુંગા, પરંતુ હસે અવ છોડુંગા નહીં । હસ પ્રકાર દૃઢ પ્રતિજ્ઞ હોકર સર્વપ્રથમ હસને પાંચ સમિતિયોં કે પાલન કરને મં મનકો નિયુક્ત કિયા, પરંતુ યહ તો બડા હી ચંચલ થા, હસલિયે જ્યોં હી વહાં સે નિકલા કી ગુપ્તિયોં મં નિયુક્ત કિયા, ફિર બી યહ વહાં કુછ હી દેર ઠહર કર જવ હસને હધર ઉધર જાનેકા પ્રયત્ન કિયા કિ રાજકપિ ને શીઘ્ર હી સ્વાધ્યાય મં નિરત કર દિયા ।

આવતું નથી. ઉલટું મનેજ અનેક રીતે નચાવે છે. હું ભતિ સંપન્ન છું, કુળ સંપન્ન છું, અને ઉગ્ર વંશિય ક્ષત્રિય છું. આથી મારું કર્તવ્ય છે કે, એના ઉપર વિજય કરવા માટે હું મારી શક્તિનો પરિચય કરાવું. હું કોઈ એવો નબળા મનનો માણસ નથી કે એના વશમાં પડી ભઉં. આથી જેમ બને તેમ દરેક ઉપાયથી ચાહે તે કેટલું પણ ચંચલ કેમ ન હોય તેને મારા આધિન બનાવીને જ જંપીશ. જો તે તપથી વશ બનશે તો હું તપ કરીશ—સંયમથી વશ થશે તો સંયમ માર્ગનું આશયન કરીશ, જો સ્વાધ્યાય અને ધ્યાનથી વશમાં આવશે તો સ્વાધ્યાય, ધ્યાન કરીશ. પરંતુ આને હું છોડનાર નથી. આ પ્રકારની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા લઈ સર્વ પ્રથમ તેણે પાંચ સમિતિઓનું પાલન કરવામાં મન પડેલું પરંતુ મન તો ભારે ચંચલ હતું આ કારણે જેમ-ત્યાથી નિકળ્યું કે ગુપ્તિઓમાં નિયુક્ત થયું. છતાં પણ તે ત્યાં થોડીવાર રહી બ્યારે તેણે અહિં

મેઘાં પિપીલિકા હંતિ, યૂકા કુર્યાજ્જલોદરમ્ ॥
 કુરુતે મક્ષિકા વાન્તિ, કુષ્ઠરોગં ચ કોલિકઃ ॥ ૧ ॥
 કણ્ઠકો દારુલ્લઘ્નં ચ, વિતનોતિ ગલગ્ન્યામ્ ।
 વ્યજ્જનાન્તર્નિપતિત, -સ્તાલુ વિધ્યતિ વૃથિકઃ ॥ ૨ ॥
 વિલગ્નસ્તુ ગલે વાલઃ, સ્વરભંગાય જાયતે ।
 ઇત્યાદયો દૃષ્ટદોષાઃ, સર્વેષાં નિશિભોજને ॥ ૩ ॥
 તથૈવ પરલોકેઽપિ, દુર્ગતિર્જાયતે ધ્રુવમ્ ।
 તસ્માત્ રાત્રીં ન શુઙ્ગીત પ્રોક્તં ભગવતા સદા ॥ ૪ ॥

લિયે ઉનકે પોછે ૨ ગયે । વહાં આચાર્ય ને ઉન્હેં રાત્રિભોજન ન કરને કા ઉપદેશ દિયા । ઉસ સમય મેં ઉન્હેં ને વતલાયા કિ રાત્રિભોજન મેં અનેક દોષ હેં, કયોં કિ સૂર્યાસ્ત હો જાને સે ઉસ સમય અનેક સૂક્ષ્મ જીવોં કા પ્રચાર ઔર ઉત્પત્તિ હોતી હૈ તથા યદિ ભોજન મેં પિપીલિકા-કીઢી જાને મેં આ જાવે તો જાને વાલે કી વુદ્ધિ નષ્ટ હો જાતી હૈ । જું યદિ ભોજનમેં જાને મેં આ જાવે તો જલોદર નામકા રોગ હો જાતા હૈ । ભોજનમેં મક્ષિકા આ જાનેસે વમન હોતા હૈ, ભોજનમેં કૌલિક કરોલ્હિયા કે જાને સે કુષ્ઠરોગ હોતા હૈ, કાંટા તથા લકડી કી ફાંસ સે ગલે મેં ઘોર દુઃખ હોતા હૈ, વિહુ જાને મેં આ જાય તો તાલુ કા ભેદન હોતા હૈ, કેશ-જાને મેં આ જાવે તો સ્વર કા ભંગ હોતા હૈ ઇત્યાદિ અનેક દોષ રાત્રિભોજન મેં હૈ । તથા પરલોક મેં રાત્રિભોજન કરને વાલે કો દુર્ગતિ કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ । ઇસલિયે કિસી કો રાત્રિભોજન નહીં કરના ચાહિયે ।

મહાશયને પહોંચાડવા તેમની પાછળ પાછળ ગયા. ત્યાં આચાર્યે તેમને રાત્રી ભોજન ન કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો, તે વખતે તેમણે જણાવ્યું કે રાત્રી ભોજનમાં અનેક દોષ છે કેમકે, સૂર્યાસ્ત થઈ જવાથી અનેક સૂક્ષ્મ જીવોનો પ્રચાર અને ઉત્પત્તિ થાય છે. અને ભોજનમાં જો પીપીલીકા-કીડી ખાવામાં આવી જાય તો બુદ્ધિનો નાશ થાય છે. જું વગેરે જો ખાવામાં આવી જાય તો જલોદર નામનો રોગ થાય છે, માખી આવી જવાથી ઉલટી થાય છે, જો કરેળીયો ખાવામાં આવી જાય તો કોઠ થાય છે, કાંટા તેમજ લાકડાંની ફાંસ જેવું ખાવામાં આવી જાય તો ગળામાં અટકાઈ જાય છે અને મણુ દુઃખ થાય છે, પિંછી જો ખાવામાં આવી જાય તો તાળવું તોડી નાખે છે, મોવાળો ખાવામાં આવી જાય તો સ્વરનો ભંગ થાય છે. ઇત્યાદિ અનેક દોષ રાત્રી ભોજનમાં છે અને રાત્રી ભોજન કરનારને દુર્ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. આ માટે કોઈએ રાત્રી ભોજન ન કરવું,

निश्चितस्थानं गन्तुमक्षमो भूत्वा चौरपल्लयामेव चातुर्मास्येऽवस्थातुं चौर-
पल्लीनायकमुपाश्रयं याचितवान् चौरपल्लीनायकेन प्रोक्तम्-अत्र भवता देशना न
कर्तव्या, सर्वे वयं तस्करवृत्तिजीविनः । मुनिना तद्वचनं स्वीकृत्य स्वाध्यायध्याना-
दिना चातुर्मास्यं यापितम् । चातुर्मास्यावसाने विहारसमये सर्वे तस्कराः किञ्चिद्दूरं
मुनिमनुगताः तदा मुनिना तेभ्यो रात्रिमोजनमतिपेधरूपा देशना दत्ता । तथा चोक्तम्-

भूल गये और चौरोंकी पल्ली में जा पहुँचे । वहाँ ५०० चौर रहते थे,
चौमासे का समय बिलकुल नजदीक आ पहुँचा था । इतना समय था
नहीं कि किसी और दूसरे स्थान पर वहाँ से चलकर चौमासे में रहने
का निश्चय किया जा सके । अतः आचार्यने वहीं पर चतुर्मास व्यतीत
करने के अभिप्राय से चौरों के नायकसे चतुर्मास में ठहरने के लिये
उपाश्रयकी याचना की । आचार्यकी बात सुनकर पल्लीपति ने उनसे कहा
कि आप यहाँ ठहरें-हमें इसमें कुछ हरकत नहीं है परंतु आप यहाँ
धार्मिक उपदेश देने का कष्ट न करें । कारण कि हम सब यहाँ के
निवासी चोरी करके अपना निर्वाह करते हैं कहीं ऐसा न हो कि
आपकी देशना से हमारा व्यापार धंदाबंद हो जाय । आचार्य ने उसकी
बात मान ली और स्वाध्याय एवं ध्यान से वहीं पर रहते हुए अपना
चौमासे का समय व्यतीत किया । जब विहार करने का समय आया
तो उस वख्त सब चौर मिलकर आचार्य को पहुँचाने के लिए इकट्ठे
हुए और कुछ दूर तक सब के सब आचार्य महाराज को पहुँचाने के

बोलेना नेसडामां जडि पडोन्त्या । त्यां ५०० चोर रहता डता, चौमासाने समय
नष्ट आवी रह्यो डतो, अटबो समय न डतो के त्यांथी भीन स्थाने पडोन्त्याने
त्यां चौमासामां रहवाने निश्चय करी शक्य । आथी आचार्ये अे स्थान उपर
चतुर्मास व्यतित करवाना अभिप्रायथी बोरोना नायकथी चतुर्मास रोकावा भाटे
आश्रय स्थाननी याचना करी । आचार्यनी बात सांजणी बोरोना नायके कहुं के
बले आप अडिं रह्यो अभने अेमां कांठ बांधा नथी । परंतु आप अडिं
धार्मीक उपदेश आपवाने विचार न राख्यो । कारण के अभे सधजा अडिंना
निवासी चोरी करीने पोताने निर्वाह करीअे छीये । कदाच अेवुं न अने के
आपना उपदेशथी अभारे धंधे अंध थर्थ अय, आचार्ये तेनी बात भानी
दीधी अने स्वाध्याय अने ध्यानथी त्यां रहीने पोताने चौमासाने समय व्यतित
कथी । न्यारे विहार करवाने समय आव्यो ते वजते अथा बोरोअे भणी आचा-
र्यने पडोन्त्याडवा भाटे अेकडा थथा अने बोडे इर सुधी आ अथा

निर्विपा । पाकप्रवृत्ता अपि एवमेव विचार्य स्वभोजनार्थमर्थं मांसं पृथक् निधाय
अर्थं मांसं विषमिश्रितं कृतवन्तः । सर्वे भोजनार्थमुपस्थिताः पल्लीनायकं प्रोक्तवन्तः ।
पल्लीपतिनोक्तम्—इदानीं रात्रिः संजाता, मया रात्रिभोजनस्य प्रत्याख्यानं कृतम्,
सर्वैर्भुज्यताम्, ततः पल्लीनायकाज्ञया सर्वे चौरा भोक्तुमुपविष्टाः । तत्र सार्धद्वय-
संख्यकाश्चौराः सविषमदिरापानेन मृताः, अन्ये सार्धद्वयसंख्यकाः सविष-
मांसभक्षणेन मृताः । एतत् सर्वं दृष्ट्वा पल्लीनायकेन मनसि चिन्तितम्—

से आधी मदिरा में विष मिला दिया जाय । ऐसा विचार कर उन्होंने
आधी मदिरा में विष मिला दिया और आधी मदिरा अपने लिये बिना
विष की अलग रख ली । उधर जो मांस आदि पकाने में लगे हुए थे
उन्होंने भी यही विचार किया और जैसा काम इन लोगोंने किया वैसा
ही उन्होंने ने किया—अर्थात् उन लोगों ने भी आधे भोजन में विष मिला
दिया और आधा भोजन अपने लिये बिना विष का अलग रख लिया ।
जब सब भोजन के लिये बैठने लगे तब सब ने पल्लीपति को भोजन
करने के लिये बुलाया । परंतु पल्लीपति ने उस समय भोजन करने से
यह कह कर मना कर दिया कि देखो भाईयों इस समय रात्रि हो चुकी है—
मैं ने रात्रिभोजन का त्याग किया है, अतः आप लोग ही इस समय
भोजन करें ! पल्लीपति की इस प्रकार आज्ञा प्राप्त कर वे सब के सब
भोजन करने के लिये बैठ गये । उनमें आधे तो विष मिश्रित मदिरा
के पान करने से मर गये और आधे विषमिश्रित मांस के खाने से
मर गये । इस प्रकार सर्व विनाश देखकर पल्लीपति ने मन में विचार

आवे, એવો વિચાર કરી તેઓએ અરધા દારૂમાં વિષ મેળવી દીધું અને અરધો
દારૂ પોતાના માટે અલગ રાખ્યો. અહિં, પણ જે માંસ વગેરે પકાવવામાં
લાગેલ હતા તેમણે પણ એવો વિચાર કર્યો જેવું કામ આ લોકોએ કર્યું,
અર્થાત્ એ લોકોએ પણ અરધા લોજનમાં વિષ મેળવી દીધું અને અરધું પોતાના
માટે અલગ રાખી લીધું. જ્યારે બધા જમવા માટે બેસવા માંડ્યા ત્યારે બધાએ
તેના આગેવાનને જમવા માટે બોલાવ્યા. પરંતુ આગેવાને એમ કહી ના કહી
કે બુઝો ભાઈઓ આ સમયે રાત્રીનો સમય થઈ ચુક્યો છે મેં રાત્રી લોજ-
નનો ત્યાગ કરેલ છે આથી આપ લોકોજ જમી લ્યો. આગેવાનની આ પ્રકારે
આજ્ઞા મળતાં તે બધા જમવા માટે બેસી ગયા, અને અરધા તો વિષ મેળવેલ
દારૂનું પાન કરવાથી મરી ગયા અને અરધા વિષ મિશ્રીત માંસના ખાવાથી
મરી ગયા. આ પ્રકારે સર્વ વિનાશ બોધને આગેવાને મનમાં વિચાર કર્યો કે

देशनां श्रुत्वा तेषु केवलमेकेन पल्लीपतिना रात्रिभोजनप्रत्याख्यानं कृतम् । एकदा पञ्चशतसंख्यकैर्यौरैः सह पल्लीपतिः स्तंभं कर्तुं गतः । एकस्यां नगर्यां बहुतरं धनं चौर्येण प्राप्तं, तदुपादाय ते सर्वे महारण्ये समागत्य तत्र सर्वं संस्थिताः । तत्र तन्नायकेन कथितम्—अत्र भुज्यतां सर्वं, तदा सार्धद्वयसंख्यकाः पाककरणार्थं प्रवृत्ताः, सार्धद्वयसंख्यकाश्च सुरादिकमानेतुं समीपस्थं ग्रामं गताः । मदिरादिकमानेतुं प्रवृत्तैस्तेश्चित्तितम्—चौर्येणोपार्जितं सर्वं धनमस्माकं भविष्यति, यद्यर्धमदिरा विपमि-
थिता नीयते । एवं विचिन्त्यार्धमदिरा विपमिथिता तैरानीता, अर्धा तु स्वायं

आचार्य महाराज की इस प्रकार की धर्मदेशना सुनकर उनमें से केवल एक पल्लीपति ने रात्रिभोजन का त्याग कर दिया । एक समय की बात है कि यह पल्लीपति उन पांचसौ चोरों के साथ चोरी करने के लिये बाहर गया । किसी एक नगर में चोरी करने से उन्हें बहुत सा द्रव्य मिला । उसे लेकर वे सब के सब वहाँ से चल दिये और किसी एक जंगल में आकर ठहर गये । पल्लीपति ने सब से कहा कि अब सब लोग भोजन की तैयारी करो । पल्लीपति के इस आदेश को पाकर उनमें से आधे अर्थात् अठाईसौ चौर तो भोजन करने की तैयारी में लग गये और अठाईसौ चौर सुरा मदिरा आदि को लेने के लिये पास के गावों में गये । मदिरादिक लानेके लिये गये हुए इन व्यक्तियों ने मनमें विचार किया कि चोरी में जितना भी द्रव्य हाथ लगा है वह सब का सब हम सब लोगों को ही मिल जावे तो बहुत ही उत्तम बात है, इसलिये ऐसा प्रयत्न करना चाहिये कि जो लोग भोजन बना रहे हैं वे सब के सब मर जायें—अतः उन्हें मारने की तरकीब एक यही है कि इस मदिरा में

आचार्य महाराजनी आ प्रकारनी धर्म देशना सांख्यीने तेभांथी कृता ओक योरना आगेवाने रात्री लोअनने त्याग कथीं. ओक वअते ते योरने आगेवान ओ पांचसो योरानी साथे योरी करवा भाटे अडारगयो, कोछ ओक नगरमां योरी करवाथी तेने धल्लुं द्रव्य भअथुं ओने लछं ते अथा त्यांथी आलता थया अने, कोछ ओक जंगलमां पडोंथी त्यां रोकाया. योरना आगेवाने अधाने लोअननी तैयारी करवानुं कहुं तेना आदेशने सांख्यी अरध जेटला योर तो लोअननी तैयारीमां लागी गया अने अरधा दाइ विगेरे देवा भाटे पासेना गाममां गया, दाइ विगेरे देवा गयेला ओ योरोओ मनमां विचार कथीं के, योरीमां भजेछुं सधछुं द्रव्य अधु अमने भणी जय तो धल्लुं साइं थाय आ भाटे ओवे प्रयत्न करवे लोअओ के जे दोका लोअन अनावे छे ते अथा मरी जय. तेभने भारवानी तरकीब देवण ओक ज छे के आ दाइमांन अरधा दाइमां विष लेणव

લક્ષણેન સપ્તદશવિધેન, તપસા અનશનાદિદ્વાદશવિધેન ચ દાન્તઃ=વશીકૃતઃ સ્યાત્ તર્હિ વરં=ત્રેયઃ શોભનં ભવેદિત્યર્થઃ, સંયમો હિ આસ્રવનિરોધં જનયતિ, ક્ષપકત્રેણિ સમારોહયતિ, કર્મ નિર્જરયતિ કેવલજ્ઞાનમુત્પાદયતિ, શૈલેશ્યવસ્થાં પ્રાપયતિ સિદ્ધા-વસ્થાં પ્રકટયતિ । તપથ રાગદ્વેષાદિદોષમલિનાત્મસંશોધકં, તેજોલેશ્યાદિવિવિ-ધલબ્ધિજનકં પૂર્વસંચિતસકલકર્મદાહકં નવકર્માનુત્પાદકમ્ । પુનર્મનસ્યેવં ચિન્ત-યેત્-અહં પરૈઃ=અન્યૈઃ વંધનૈઃ શૃંગલાદિભિઃ, વધૈઃ=લગુલચપેટાદિભિઃ, દમિતઃ= નિગૃહીતઃ-વદ્ધ્વા તાડયિત્વા ચ સ્વાધીનીકૃતિત્યર્થઃ, મા ભવેયમ્ ।

અર્થ ભાવઃ-યદાઽન્યે મમ વંધન તાડનૈર્દમનં કરિષ્યન્તિ તદા મમ ત્રેયો નાસ્તિ, પરવશત્વાત્, તથાહિ-વધવંધનૈઃ પરવશસ્ય મમ ચિત્તસમાધિર્ ન સમ્ભવતિ તદભાવે કર્મનિર્જરાભાવઃ, તદભાવે દીર્ઘાધ્વસંસારપરિભ્રમણં ભવિષ્યતીતિ ।

एवं मन का दमन कहूँ यह सर्वोत्तम है । अगर ऐसा नहीं कहूँ तो कदाचित् मुझे (बंधणेहिं वहेहिं परेहिं दम्भं तो अहं मा वरं-बंधनैः वधैः परैः दमितः अहं मा वरं) बंधनों-शृंगला आदि के द्वारा बांधना-रूप क्रियाओं से तथा वध-चपेटा आदि प्रहारों से जो मैं दूसरों के द्वारा दमित होऊँ । अथवा यदि मैं इन्द्रियो एवं मनका जो तप तथा संयम द्वारा दमन कर लूंगा तो यह इसलिये उत्तम है कि मैं भविष्य में अन्य व्यक्तियों द्वारा बंधन एवं वध से निगृहीत नहीं हो सकूंगा । कहने का तात्पर्य यह है कि जब मुझे अन्यजन बंधन एवं ताड़न आदि द्वारा निगृहीत करेंगे तो इसमें मेरी कोई भी भलाई नहीं है कारण कि यह अवस्थाएँ अनिच्छापूर्वक वश होने की वजह से सहन करनी पड़ती हैं । इसमें चित्त की समाधि तो होती नहीं है । चित्त में समता भावरूप

સંયમ અને તપ દ્વારા જો હું આત્માનો-ઇન્દ્રિયો અને મનનું દમન કરું એ સર્વોત્તમ છે. જો તેમ ન કરું તો કદાચિત મને વંધણેહિં વહેહિં પેરેહિં દમ્ભંતો અહં મા વરં-વંધનૈઃ વધૈઃ પરૈઃ દમિતઃ અહં મા વરં બંધનો શ્રંગલા આદિ દ્વારા બાંધવારૂપ ક્રિયાઓથી તથા વધ-ચપેટા આદિ પ્રહારોથી જો હું બીજાઓથી દમિત બનું અથવા-જો હું ઇન્દ્રિયો અને મનનું તપ તથા સંયમ દ્વારા દમન કરી લઉં તો તે એ માટે ઉત્તમ છે કે હું ભવિષ્યમાં અન્ય વ્યક્તિઓ દ્વારા બંધન અને વધથી નિગૃહીત નહીં થઈ શકું. કહેવાનો મતલબ એ છે કે જ્યારે મને બીજા માણસો બંધન અથવા તાડન આદિ દ્વારા નિગૃહીત કરે તો આમાં મારી કોઈ પણ લાભ નથી. કારણ કે, આ અવસ્થાઓ અનિચ્છાએ પરવશ થવાને કારણે સહન કરવી પડે છે. તેમાં ચિત્તની સમાધિ થતી નથી..ચિત્તમાં

રાત્રિભોજનપત્યાખ્યાનેન રસનેન્દ્રિયમાત્રદમનસ્ય ફલમેતદ્ યન્મયા જીવનં
લબ્ધમ્, યદિ પુનઃ સર્વયાઽઽત્મદમનં કુર્યોં તર્હિ કથં ન ધ્રુવં નિત્યમચલમવ્યાપાધં
શિવસૌખ્યં લભેયમ્ । એવં વિચિન્ત્ય ચૌરપછીનાયકેન મુનિસમીપે ગત્વા પ્રવ્રજ્યા
ગૃહીત્વા સ્વાત્મકલ્યાણં સાધિતમ્ ॥ ૧૫ ॥

આત્મદમનાર્થમેવં ચિન્તયેદિત્યાહ—

મૂલમ્—‘વરં મે’ અપ્પાં દંતો. સંજમેણ તવેણ ચં ।

મેઽહં પરેહિં દમ્મેમંતો, વંધંણેહિં વેહેહિ ચં ॥ ૧૬ ॥

છાયા—વરં મે આત્મા દાન્તઃ સંયમેન તપસા ચ ।

માઽહં પરૈદમિતઃ વન્ધનૈર્વધૈશ્ચ ॥ ૧૬ ॥

ટીકા—‘વરં મે’ ’ ઇત્યાદિ ।

મે=મયા, આત્મા=મનૌરુપઃ પચ્ચેન્દ્રિયરુપશ્ચ સંયમેન=સાવધાનુદ્ધાનવિરતિ-

ક્રિયા કિ રાત્રિભોજન ત્યાગ કરને કા, જિસમેં એક માત્ર રસનેન્દ્રિય
કા દમન ક્રિયા જાતા હૈ, યહ ફલ હૈ જો મેં એકલા જીવિત ચલ સકા
હું । યદિ સર્વ પ્રકાર સે મેં આત્મા-ઇન્દ્રિયોં એવં મન કા દમન કરૂં તો
કયોં નહીં ધ્રુવ, નિત્ય, અચલ ઓર અવ્યાપાધ મુક્તિ સુખ કા અધિકારી
બનું । હસ પ્રકાર વિચાર કર ઉસ પછીપતિ ને ઉસી સમય મુનિકી પાસ
જા કર વીક્ષા ધારણ કર આત્મકલ્યાણ કે માર્ગ કા સાધન કરના
પ્રારંભ કર દિયા ॥૧૫॥

આત્મા કો દમન કરને કે લિયે મોક્ષાભિલાષી કો હસ પ્રકાર વિચાર
કરના ચાહિયે—‘વરંમે’ ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(મે અપ્પા સંજમેણ તવેણ ચ દંતો વરં-સંયમેન તપસા
મયા દાન્તઃ વરં) સંયમ એવં તપ કે દ્વારા જો મેં આત્મા કા-ઇન્દ્રિયોં

રાત્રી ભોજન ત્યાગ કરવાથી માત્ર એક રસનેન્દ્રિયનું દમન કરવામાં આવે છે
તેનું આ ફળ છે. જે હું એકલો જીવતો રહી શક્યો. જે હું સર્વ પ્રકારથી
આત્મા-ઇન્દ્રિયો અને મનનું દમન કરું તો ધ્રુવ, નિત્ય, અચલ અને અવ્યાપાધ
મુક્તિ સુખનો અધિકાર કેમ ન બનું ? આ પ્રકારનો વિચાર કરી તે ચેરના
આગેવાને એજ વખતે મુનિ પાસે જઈને વીક્ષા ધારણ કરી આત્મ કલ્યાણના
માર્ગનું સાધન કરવાનો પ્રારંભ કરી દીધો ॥ ૧૫ ॥

મોક્ષના અભિલાષીએ આ પ્રકારે આત્માનું દમન કરવાનો વિચાર
કરવો જોઈએ—વરંમે’ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—મે અપ્પા સંજમેણ તવેણ ચ દંતો વરં-સંયમેન તપસા મયા દાન્તઃ વરં

ચિન્તયતિ, યદા કથમપિ મે વાલકો ભવિષ્યતિ તદાઽનેન ઠનિષ્યતે । તતઃ
સા હસ્તિની યુધાદપસરતિ, ક્રમેણ પ્રહરં પ્રહરદ્વયમન્તરિતં કૃત્વા યુધમધ્યે મિલતિ,
ક્રમશઃ સા દ્વિતીયે દિવસે યુધમધ્યે ગત્વા મિલતિ એવં કુર્વત્યા તયા પ્રસવસમયે
સમાગતે સતિ તાપસાશ્રમો દૃષ્ટઃ, સા તત્રાઽલીના ગુપ્તસ્થાને પ્રમૂઠા, વાલકઃ
સંજાતઃ । સ વાલકસ્તત્ર યથા તાપસકુમારા ઘટાદિમિલ્ધ્યાનગતાન્ વૃક્ષાન્ સિશ્વન્તિ,
તથા જલાશયં ગત્વા સ્વશુન્ડાયાં જલં ભૂત્વા વૃક્ષાન્ સિશ્વતિ । તતસ્તાપસૈસ્તસ્ય

નિવાસ કરતા થા । વહાં જિતને ખી નવીન વચ્ચે પૈદા હોતે થે સવ કો
માર ઢાલતા થા । એક સમય કી વાત હૈ કિ એક હસ્તિની ગર્ભવતી હુઈ ।
ગર્ભાવસ્થા મેં હસ્તિની ને વિચાર કિયા કિ જવ મેરી કુક્ષિ સે
વચ્ચા પૈદા હોગા તો યહ નિશ્ચય હૈ કિ યહ દુરાત્મા ગજ ઉસે વિના
મારે નહીં રહેગા, અતઃ અચ્છી અવ યહી હૈ કિ મૈં ઇસ યુધ સે અલગ
હી હોકર રહું । એસા વિચાર કર યુધ સે અલગ રહને લગી-પરન્તુ યહ
અલગ રહને કા ભેદ પ્રગટ ન હો જાય ઇસ રૂયાલ સે પહિલે તો વહ
યુધ મેં એક ૨ દો ૨ પ્રહર કે વાદ આતી જાતી રહી, ફિર ૧-૧-૨-૨ દિન
કે વાદ મિલતી રહી । ઇસ પ્રકાર કરતે ૨ જવ ઉસકે પ્રસવ કા સમય
નજદીક આ ગયા તો વહ કિસી તાપસ કે આશ્રમ મેં જા પહુંચી । વહાં
પર ગુપ્તસ્થાન મેં પ્રચ્છન્ન હોકર ઉસને વચ્ચે કો જન્મ દિયા । વચ્ચા
ક્રમશઃ વઢને લગા । યહાં પર જિસ તરહ તાપસ કુમાર ઘડો મેં પાની
ભરકર ઉચ્ચાન કે વૃક્ષોં કો સીંચા કરતે થે ઉસી પ્રકાર યહ હાથી કા
વચ્ચા ખી જલાશય સે અપની ઘૂંઙ મેં પાની ભર કર ઉચ્ચાન કે વૃક્ષોં

(હાથી) નિવાસ કરતો હતો. ત્યાં બેટલાં નવાં બચ્ચાં જન્મતાં હતાં તે
બધાને તે મારી નાખતો. એક સમયની વાત છે એક હાથણી ગર્ભવતી થઈ,
ગર્ભાવસ્થામાં હાથણીએ વિચાર કર્યો કે બચ્ચાં મને બચ્ચુ અવતરશે ત્યારે એ
વાત નિશ્ચિત છે કે આ દુરાત્મા હાથી તેને મારી નાખ્યા વગર રહેશે નહીં.
આથી સારું તો એ છે કે, આ બુધથી બુદ્ધ પડીને રહું. આવો વિચાર કરી
તે બુધથી બુદ્ધ રહેવા લાગી. પરંતુ અલગ રહેવાનો ભેદ પ્રગટ ન થઈ જાય એ
માટે તે બુધમાં અવાર નવાર આવતી જતી અને ધીરે ધીરે એકેક દિવસ અને
બખે દિવસના અંતરે આવતી જતી. આ પ્રકારે કરતાં કરતાં બચ્ચાં તેને પ્રસવ
સમય નજીક આવ્યો ત્યારે તે કોઈ તપસ્વીના આશ્રમમાં જઈ પહોંચી અને
ત્યાં ગુપ્ત સ્થાનમાં પ્રચ્છન્ન-છુપાઈને બચ્ચાંને જન્મ આપ્યો. બચ્ચું મોટું થવા
માંડ્યું, ત્યાં જ રીતે તાપસ કુમાર ઘડામાં પાણી ભરીને ઉચ્ચાનના વૃક્ષોને પાતા
હતા તે રીતે આ હાથીનું બચ્ચું પણ જળાશયથી પોતાની ઘૂંઙમાં પાણી ભરીને

અત્ર દૃષ્ટાન્તઃ સેચનકહસતી યથા—

• એકસ્યામટગ્યાં વદુતસદ્દસ્તિર્નાભિઃ સદ્દ મહાગતો નિવસન્નાસીત્ । સ ચ જાતં જાતં કરિશાવકં વિનાશયતિ । એકદા તત્રૈકા દસ્તિર્ના સગર્ભા જાતા, સા ચૈવં સમાધિ કી પ્રાપ્તિ નહીં હોગી—યહ બી નિશ્ચિત છે કે કર્મ કી નિર્જરા નહીં હોગી । કર્મ કી નિર્જરા કે અભાવ મેં હસ અનન્તસંસાર કા પરિભ્રમણ બી નહીં રુક સકતા હૈ । ૧૭ પ્રકાર કે સંયમ સે ંવં ૧૨ પ્રકાર કે અનશન આદિ તપ સે જો મેં આત્મા કા દમન કર લુંગા ઁસસે મેરા ંકાન્ત હિત હોગા । કારણ કિ સંયમ સે હી આશ્રવ કા નિરોધ હોતા હૈ । ઁસકી સહાયતા સે હી આત્મા ક્ષપકશ્રેણી પર આરુઢ હોતા હૈ । અનન્તગુણી કર્મો કી નિર્જરા ઁસકે હી સદ્ભાવ સે હોતી હૈ । કેવલજ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ જીવ કો ઁસી કે ચલ પર હોતી હૈ । શૈલેશી અવસ્થા કા લાભ ંવં સિદ્ધાવસ્થા કી પ્રકટતા ઁસી તપ સંયમ સે મિલતી હૈ । રાગદ્વેષ આદિ સે મલિન આત્મા કા શોધન તપ સે હોતા હૈ । તેજોલેશ્યા આદિ વિવિધ લગ્ધિયોં કા જનક તથા પૂર્વ મેં સંચિત સમસ્ત કર્મોં કા નાશક ંવં નવીન કર્મોં કા આગમન કા નિરોધક તપ હોતા હૈ । અતઃ ઁસ અવસ્થા મેં ંકાન્તતઃ આત્મા કા હિત મેરા હુઆ હૈ ।

અવ સેચનકહસતી કે દૃષ્ટાન્ત સે ઁસ વિષય કો સ્પષ્ટ કરતે હૈ—

કિસી ંક અટવીમેં અનેક દસ્તિર્નાકે સાથ ંક મદોન્મત્ત મહાગત

સમતાલાવરૂપ સમાધીની પ્રાપ્તિ થશે નહીં. આ પણ નિશ્ચીત છે કે, કર્મની નિર્જરા પણ થશે નહીં. કર્મની નિર્જરાના અભાવમાં આ અનંત સંસારનું પરિભ્રમણ પણ રોકી શકાવાનું નથી. ૧૭ પ્રકારના સંયમથી અને ૧૨ પ્રકારના અનશન આદિ તપથી જો હું આત્માનું દમન કરી લઉં તો તેનાથી મારું ંકાન્ત હિત થશે. કારણ કે, સંયમથી જ આશ્રવનો નિરોધ થાય છે, તેની સહાયતાથી જ આત્મા ક્ષપક શ્રેણીએ પહોંચે છે. અનંતગુણી કર્મોની નિર્જરા એનાજ સદ્ભાવથી થાય છે. કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જીવને એના જ બળથી મળે છે. શૈલેશી અવસ્થાનો લાભ તેમજ સિદ્ધાવસ્થાની પ્રગટતા એજ તપ સંયમથી મળે છે. રાગદ્વેષ આદિથી મલીન આત્માનું શોધન તપથી થાય છે. તેજે લેશ્યા આદિ વિવિધ લગ્ધિઓના જનક તથા પૂર્વનાં સંચિત સમસ્ત કર્મોનો નાશ કરનાર અને નવીન કર્મોને રોકનાર તપ હોય છે. આથી આ અવસ્થામાં ંકાન્તતઃ આત્માનું હિત સમાધેલું છે.

(સેચનક હાથીના દષ્ટાંતથી સૂત્રકાર આ વિષયને સ્પષ્ટ કરે છે.)

કોઈ એક વનમાં અનેક હાથણીઓની સાથે એક મદોન્મત્ત

આલાનસ્તમ્ભે લૌહશૃંગ્ણાભિઃ સ નિવદ્ધઃ । તાપસાસ્તત્રાગત્ય સેચનકં ભર્ત્સયન્તિ-
અરે ગજરાજ ! અધુના ક્વ તે પરાક્રમઃ, અવિનયસ્ય ફલમિદાર્ણીં લબ્ધમ્ । એતદ્વચનં
શ્રુત્વા સેચનકઃ ક્રુદ્ધઃ સ્તમ્ભં મંક્ત્વા પુનર્વનં પ્રવિષ્ટસ્તેપામાવાસભૂમૌ વૃક્ષાન્ વિધ્વં-
સિત્તવાન્ । પુનઃ શ્રેણિકઃ સેચનકં ગજં નિવૃદ્ધીતું તદ્વનં ગતઃ । અત્રાન્તરે પૂર્વભવ
મિત્રદેવેન સેચનકસમીપમાગત્ય પ્રોક્તમ્-હે વત્સ ! પરંમ્યો દમનાત્ સ્વયં દમનં
વરમ્, તતસ્તદ્વચઃ શ્રુત્વાઽસૌ સ્વયમાગત્યાલાનસ્તમ્ભનિકટે સ્થિતઃ ।

રહા હૈ । હમારે આશ્રમ કા સમસ્ત વન ઉસને નષ્ટ બ્રષ્ટ કર દિયા હૈ ।
તાપસૌં કી હસ પ્રકાર ઘાત સુનકર શ્રેણિક ને વડી સેના કે સાથ વન
મેં જાકર ઉસ સેચનક હાથી કો પકડ લિયા । ઓર ઉસે લાકર આલાન-
સ્તંભ મેં લૌહે કી સાંકલોં સે વાંધ દિયા । તાપસ આકર અવ ઉસે
ભર્ત્સિત કરને લગે । કહને લગે-અરે ! સેચનક ગજરાજ ! કહ અવ વહ
તેરા પરાક્રમ કહાં ચલા ગયા, દેસ તરી કૈસી દુર્દશા હુઈ હૈ । સમજા
યહ અવિનય કરને કા ફલ હૈ, જિસે તૂ ભોગ રહા હૈ । તાપસૌં કે
હસ પ્રકાર ભર્ત્સના ભરે વચનોં કો સુનકર સેચનક કો વહુત હી ક્રોધ
આયા ઓર ઉસ આવેશ મેં આલાનસ્તંભ કો તોડ મરોડ કર વહ સીધા
વન મેં જા પહુંચા । વહાં પહુંચકર ઉસને પહિલે કી તરહ હી ઉનકી
આવાસભૂમિ કે વૃક્ષોં કા વિધ્વંસ કરના પ્રારંભ કર દિયા । રાજા શ્રેણિક
પુનઃ ઉસે પકડને કે લિયે વન મેં આયે । હતને મેં પૂર્વભવ કે મિત્ર દેવને
આકર સેચનક સે કહા-જો તુમ વાર ૨ દૂસરોં કે દ્વારા દમિત કિયે
જાતે હો-ઉસકી અપેક્ષા તો યહી અચ્છા હૈ કિ તુમ અપને આપકો

આશ્રમનાં સઘળાં વૃક્ષોનો એલો નાશ કરી નાખ્યો છે. તાપસોની વાત સાંભળી
શ્રેણિક રાજાએ ભારે સેના સાથે વનમાં જઈ એ સેચનક હાથીને પકડી લીધો.
અને તેને રાજધાનીમાં લાવી એક ખૂબ મજબૂત સ્તંભ સાથે લોઢાની સાંકળોથી
બાંધી દીધો. તાપસોએ આ સમયે તેની સાથે જઈ તેની મરકરી શરૂ કરી અને
કહેવા લાગ્યા-અહો ! સેચનક ગજરાજ કહો હવે તમારું પરાક્રમ કયાં આવ્યું
ગયું ? જો તારી કેવી દુર્દશા થઈ ? અવિનયનું આ ફળ છે, જે તું લોગવી રહેલ છે.
તાપસોનું આ કહેવાનું સાંભળી સેચનકને ખૂબ જ ક્રોધ આવ્યો. અને તે
જખરજસ્ત એવા સ્તંભને તોડી નાખી લોઢાની સાંકળોને ફગાવી દઈ વનમાં
જઈ પહોંચ્યો. ત્યાં પહોંચીને ચારે બાજુથી વનનાં વૃક્ષોનો વિષ્ટેદ કરવાનું
શરૂ કરી દીધું. રાજા શ્રેણિક ફરી તેને પકડવા માટે વનમાં પહોંચ્યા. આ સમયે
સેચનકના પૂર્વભવના મિત્ર દેવે આવી સેચનકને કહ્યું-તમે બીજા દ્વારા ઘડી
ઘડી હેરાન થાવ છો-આથી સાડું તો એ છે કે તમે તમારી જાતે પોતાનું દમન કરો.

‘सेचनक’ इति नाम कृतम् । स सेचनकस्तापसबालकानां वयस्यो जातः । कदाचिद् भ्रमन्तं यूथाधिपतिं दृष्ट्वा सेचनकस्तं मारितवान् । स्वयं यूथाधिपतिर्जातः । स च तापसाश्रमे वृक्षाणां विध्वंसनं कृतवान्, काष्ठपुष्पान्या मन्मातेव प्रच्छन्ना मा तिष्ठतु इति विचारित्वांश्च । ततस्ते तापसा रुष्टाः पुष्पफलपूर्णहस्ताः श्रेणिकनृपस्य समीपं गत्वा तमनुवन्-एकः सेचनकनामाहस्ती वने तिष्ठति, स चास्माकं वासस्थाने वनं विनाशयति । ततः श्रेणिकेन महत्या सेनया सह वनं गत्वा सेचनकं निगृह्य

को सींचने का काम करने लगा । सिंचनरूप कार्य को करने से तापसों ने इसका नाम “सेचनक” रख दिया । तापस बालक इस पर घड़े प्रसन्न रहा करते, अतः उन सबके साथ यह खूब हिलमिल कर रहने लगा, यहां तक कि उनके साथ इसकी पूर्ण मित्रता हो गई । जब यह खूब बलिष्ठ हो चुका-तो एक समय की बात है कि उसने अवसर पाकर यूथाधिपति हाथी को घूमते समय जान से मार दिया और स्वयं यूथ का अधिपति हो गया । इसने ऐसा विचार किया कि मेरी माता के समान कोई भी हथिनी छुप कर न बच्चा उत्पन्न करे और न छुप कर ही रहे, इस अभिप्राय से इसने आश्रम के समस्त वृक्ष उखाड़ डाले । इसके इस प्रकार के कार्य से तापस लोग रुष्ट हो गये । वे सब के सब पुष्प फलादिकरूप भेद लेकर राजा श्रेणिक के पास पहुँचे । वहां पहुँचकर उन्होंने राजा को अपनी सारी कथा सुनाई । कहा महाराज ! एक सेचनक नामक हस्ती वनमें रहता है वह बहुत ही उपद्रव कर

उद्यानना वृक्षाने पाष्ठी पावानुं काम करवा लाग्युं, तापसोऽपि आ प्रकारानुं काम करवाथी ते हाथी आणकनुं नाम ‘सेचनक’ राज्युं । तापस आणक तेना पर भूष प्रसन्न रक्षा करता, अथी ते अमनी साथे भूष ढणी मणीने रडेवा लाग्युं, ते त्यां सुधी के अमनी साथे तेनी पूर्ण मित्रता थर्ध गर्ध न्यारे ते हाथी भव्युं भूष भणवान भन्युं त्यारे अेक समये ते सशक्त अने भणवान भनेवा हाथी आणे महाभणवान अने घातक अेवा हाथी जुंउपतिने अवसर भेणवी लवथी भारी नाभ्यो । अने पोते जुंउपति भन्यो । तेले विचार कथो के भारी मातानी माइक केर्ध पण हाथली छुपाधने भव्याने जन्म न आये अने न तो छुपाधने रहे । आ अलिप्रायथी तेले आश्रमनां भधां वृक्षोने जउमुणथी उजेडी नाभ्यां । हाथीना आ प्रकारना कार्यथी तपस्वीओना हिलभां लारे दुःख थयुं अने तेओ पुष्प इण वजेरे लेट लर्ध राज श्रेणिकनी पासे पडेवा अने त्यां जर्ध राजने भधी बात कही संलणावी अने कहुं, महाराज ! सेचनक नामने अेक हाथी वनभां रहे छे ते भूष उपद्रव करे छे, अमारा

સમાગતાઃ પ્રજા સંમિલન્તિ । તસ્ય પ્રાજ્યં રાજ્યસુખં, પ્રતિદિવસં નવં નવમિવ યૌવનમ્,
નવનીતમિવ શિરીષકુસુમમિવ સુકુમારં શરીરમ્, નયનલોભકરં રૂપલાવણ્યમ્, સર્વશ્રા-
વ્યાહતગતિકં યાનમ્, દિગ્મંડલવિજયિની ચતુરઙ્ગિણી સેના, શીતલસુગન્ધ-
મન્દમારુતમનોવિનોદનં, નન્દનવનમિવ સર્વર્તુસુખદં રમણીયમુદ્યાનમ્, ચન્દ્રમંડલ-
વધીરણગગનસ્પર્શિધવલપ્રાસાદાઃ, સર્વે કામભોગા અનુકૂલા આસન્ । અસી દૌગુન્દુ-
કદેવ ઇવ સર્વં સુખમનુભવન્નાસ્તે । તત્રૈકદા ધર્મચન્દ્રનામક આચાર્યઃ શિષ્યગણપરિ-

રાજ્ય કા ઉસે અધિક સે અધિક સુખ થા । યૌવન મી હસકા પ્રતિ-
દિન નવીન નવીન રૂપ મેં લિલતા રહતા થા । શરીર હસકા નવનીત
અવં શિરીષ પુષ્પ સે મી અધિક સુકુમાર થા । રૂપ લાવણ્ય નયનોં કો
લુભાવે એસે થે હસે કહોં પર મી ચલે જાને મેં કોઈ રુકાવટ નહીં હોતી
થી । હસકી ચતુરંગિણી સેના દિગ્મંડલ કો વિજય કરને વાલી થી ।
હસકે એક રમણીય ઉદ્યાન થા જો નન્દનવન કે સમાન સમસ્ત ક્રતુઓં
મેં સુખદાયક થા । જિસમેં શીતલ, મંદ અવં સુગંધિત પવન વહા
કરતા થા ઉસસે મન કા અચ્છા વિનોદ હોતા થા । જિસ મહલ મેં
રાજા કા નિવાસ થા વહ ચંદ્રમંડલ સે મી રમણીય થા તથા હતના ઝૂંચા
થા કિ આકાશ કો જૈસે સ્પર્શ કરતા હો । સમસ્ત કામભોગ હસકે
અનુકૂલ થે । દૌગુન્દક દેવ કી તરહ યહ સમસ્ત પ્રકાર કે સુખોં કો
ભોગતા હુઆ અપના સમય નિશ્ચિતરૂપ સે વ્યતીત કરતે થે । હતને મેં
એક દિન કી વાત હૈ ગ્રામાનુગ્રામ વિચરતે હુઅ ધર્મચન્દ્ર નામકે આચાર્ય

દ્વિશાઓમાંથી લોકો દોડીને આવતા હતા. રાજ્યનું એમને સાઈ એવું સુખ હતું,
યૌવન પણ એમનું પ્રતિદિન અવનવીન રીતે ખીલતું રહેતું હતું, શરીર એમનું
નવનીત (માખણ) અને શિરીષ પુષ્પથી પણ અધિક સુકુમાર હતું, રૂપ લાવણ્ય
નયનોને લોભાવે તેવું હતું, કોઈ પણ સ્થળે જવામાં એને કોઈ રૂકાવટ ન
હતી, એમની ચતુરંગિણી સેના દિગ્મંડળને વિજય કરનાર હતી, એમનું એક
સુંદર એવું ઉદ્યાન હતું જે નન્દનવન સમાન દરેક રૂતુમાં સુખ આપનાર
હતું. જેમાં શીતળ, મંદ, અને સુગંધિત પવન વહ્યા કરતો હતો, જેથી મનને
સારો આનંદ મળતો. જે મહેલમાં રાજાનો નિવાસ હતો તે ચંદ્રમંડળથી
પણ રમણીય હતો અને તે એટલો ઉંચો હતો કે જે આકાશને અડીને ઉભો
હોય એમ લાગતું. બધા કામભોગ એને અનુકૂળ હતા. દૌગુન્દક દેવની માફક
એ સમસ્ત પ્રકારનાં સુખોને લોગવતાં પોતાનો સમય નિશ્ચિત રીતે વ્યતિત
કરતા હતા. આમાં એક દિવસની વાત છે કે ગ્રામાનુગ્રામ વિચરતા ધર્મચંદ્ર

સ્વયમાગતં સ્તમ્ભસમીપે ત્રિચરણેનાવસ્થિતં સેચનકં દૃષ્ટ્વા શ્રેણિકૃત્પસ્તં
મિષ્ટાહારૈઃ સ્વર્ણભૂષણૈઃ કરસ્પર્શાદિભિઃ નિતરાં લાલયતિ સ્મ । एवं सैचनकह-
स्तिवत् स्वयमात्मनो दमनेन लोके सर्वत्रादरं लभमानः सुखी भवति । तथैव
परलोकेऽपि सुखी भवति ' तत्रोदाहरणम्—

અષ્ટમતીર્થકરસ્ય શ્રીચંદ્રમથસ્ય શાસને ચંદ્રપુરીનગર્યાં તદ્વંશપરંપરાયાં સુદ-
ર્શનો નામ નરપતિરાસીત્ । સ ચૈવં પૂર્વોપાર્જિતપુણ્યરાશિરાસીત્-ચેન તસ્ય દર્શનાત્
પ્રજાનામિષ્ટલાભો ભવતિ, અતસ્તદર્શનાર્થમનુદિવસં તત્ર ચતસ્ટમ્યો દિગ્મ્યઃ

દમન કરો । દેવ કે હસ પ્રકાર વચન સુનકર સેચનક આલાનસ્તમ્ભ કે
પાસ સ્વયં આ કર યજ્ઞા હો ગયા । રાજા સેચનકકો આલાનસ્તંભકે
પાસ યજ્ઞા દેવકર વડા પ્રસન્ન હુઆ । ડસને મિષ્ટ આહાર સે તથા સ્વર્ણ
કે આભૂષણોં સે ડસકા યજ્ઞ સત્કાર કિયા । ચારંચાર ડસકે ડપર હાથ
ફેરા ઓર પુચકારા । મતલબ કહને કા યહી હૈ કિ જો વ્યક્તિ સેચનક
હાથી કી તરહ અપના સ્વયં દમન કરતા હૈ વહ સર્વત્ર આદરણીય વન
કર હસ લોક મેં સ્વયં સુખી હો જાતા હૈ । તથા પરલોક મેં આનંદકા
ભોક્તા વનતા હૈ, હસ વિષય મેં ડદાહરણ હસ પ્રકાર હૈ—

અષ્ટમતીર્થકર શ્રી ચંદ્રપ્રભુ સ્વામી કે શાસન મેં ચંદ્રપુરી નામ કી
નગરી મેં સુદર્શન નામકા ઇક રાજા થે । યહ ચંદ્રપ્રભુસ્વામી કી વંશપરં-
પરા મેં હી ડત્પન્ન હુઇ થે । ડસકી પૂર્વોપાર્જિતપુણ્યરાશિ હતની પ્રવલ થી કિ
જો કોઈ પ્રજાજન હસકા દર્શન કરતે થે ડસે અવશ્ય હી ઇષ્ટ કા લાભ
હોતા થા । હસી સે ડસકે દર્શન કે લિયે હરઇક દિશા સે ડોઢ ૨ આતે થે ।

દેવનાં આ પ્રકારનાં વચન સાંભળી સેચનક પોતાની બાતે જ રાજધાનીમાં
પહોંચ્યો અને પ્રથમ જે સ્થળે તેને બાંધવામાં આવેલ હતો તે સ્થળે જઈ ઉભો
રહી ગયો. સેચનકને આ રીતે પાછો આવેલો જોઈ રાજા શ્રેણિકૃત ખુશી થયા
અને તેને સારું એવું મીઠું ભોજન આપી સોનાના અલંકારો પહેરાવી તેના
શરીર ઉપર પ્રેમથી હાથ ફેરવવા લાગ્યા. કહેવાનો મતલબ એ છે કે જે વ્યક્તિ
સેચનક હાથીની માફક સ્વયં પોતાનું દમન કરે છે તે સર્વત્ર આદરને પાત્ર
બની આ લોકમાં ખૂબ સુખી થઈ પરલોકમાં પણ આનંદના ભોગવનાર બને છે.

આ વિષયમાં ઉદાહરણ આ પ્રકારનું છે—

આઠમા તીર્થકર શ્રી ચંદ્રપ્રભુસ્વામીના શાસનમાં ચંદ્રપુરી નામના નગ-
રમાં સુદર્શન નામના રાજા હતા. તે ચંદ્રપ્રભુ સ્વામીના વંશના જ હતા. એની
પૂર્વોપાર્જિત પુણ્યરાશિ એટલી પ્રબળ હતી કે જે કોઈ પ્રબળ અને દર્શન
કરતા તેને ઇષ્ટનો લાભ અવશ્ય મળી જતો, આથી એમના દર્શન માટે દરેક

अनश्नावमौदरिकाभ्यां तपोभ्यां रूपलावण्य संपन्नं सुकुमारं शरीरं कृशयति, तथाहि—चतुर्भक्तं कृत्वा तत्पारणायामन्तप्रान्तंरुक्षं, तदपिसाभिग्रहं, तदपि स्वल्पं, तदप्यवमौदरिकानुकूलं गृह्णाति । तदनन्तरं पष्ठभक्तमष्टमभक्तं दशमभक्तं द्वादशभक्तं यावन्मासक्षणं तपः कृत्वा सर्वपारणासु अवमौदरिकं तपः कुर्वन्नेव शरीरं कृशतरं कृतवान् । एवं तीव्रतरतपश्चरणाद् घन्यनामानगारवत शुष्कमांसशोणितः सन् परिचिन्तयति—आचार्यदेशनानुसारेण मया सर्वथाऽऽत्मा दमितः, धर्मध्यानेनात्मवलं प्राप्य पुष्टोऽस्मि, अतः परं शृङ्खलानाय सर्वथा यतिष्ये, एवं सौत्साहं विशुद्धभावनया क्षपकश्रेणिं समारुह्यान्तर्मुहूर्तमात्रेण केवलज्ञानं प्राप्तवान्, एवं वर्षकमात्रेण तीव्रतपसा स्वात्मानं दमयन् सिद्धो जातः । तस्मात् स्वयमेव स्वात्मा दमनीय इति ॥१६॥

होकर दीक्षित हो गये । उन्होंने ने अपने रूपलावण्ययुक्त सुन्दर सुकुमार शरीर को अनश्नान एवं अवमौदरिक तप द्वारा कृश करना प्रारंभ कर दिया । कभी यह चतुर्भक्त उपवास करते और पारणा के समय अन्त, प्रान्त एवं रुक्ष आहार लेते, उसमें भी अभिग्रह, अभिग्रह में भी स्वल्प, उसमें भी अवमौदरिकानुकूल लेते । बाद में पष्ठ भक्त, अष्टमभक्त, द्वादशभक्त, से लेकर एक मासक्षण तक भी तपश्चर्या करते । और इन सब तपस्याओं के पारणा के दिन यह अवमौदरिक तप करते । इससे इनका शरीर अतिशय दुर्बल हो गया । इस प्रकार तीव्र तपश्चर्या के करने से इनका शरीर घन्य नामक अनगार के शरीर की तरह शुष्क मांस शोणित वाला होकर केवल अस्थिपंजर मात्र अवशिष्ट रहा । उस समय उन्होंने विचार किया—कि मैं ने आचार्य महाराज की देशना अनुसार सर्व प्रकार से अपनी आत्मा का दमन किया तथा इस अवस्था

सुकुमार शरीरने अनश्नान अने अवमौदरिक तपशी कृश करवाने प्रारंभ करी दीथी। क्यारेक तेजो अतुर्भक्त अपवास करता अने पारणाना समये अन्त, प्रान्त अने रुक्ष आहार लेता हुता। जेमां पण्ड अलिग्रह, अलिग्रहमां पण्ड स्वल्प, जेमां पण्ड उमौदरिक तप करता आदमां पष्ठभक्त, अष्टमभक्त, दशमभक्त, द्वादशभक्त, थी लई जेक मासक्षणपण्ड सुधीनी पण्ड तपश्चर्या करता अने जे पधी तपश्चर्याना पारणाना दिवसे उल्लोदरिक तप करता। आधी जेमनुं शरीर अतिशय दुर्बल जनी गयुं, आ प्रकारनी तीव्र तपश्चर्या करवाथी तेमनुं शरीर घन्य नामना अनगारना शरीरनी भाइक लोडी मांस पगरनुं थई गयुं, अने इकत डाउडाने भाजथे न पाडी रह्यो। जे समये तेमणे विचार कथे क्रे-जे आचार्य महाराजनी देशना अनुसार सर्व प्रकारथी मारा आत्मानुं दमन कथुं

વૃત્તો ગ્રામાનુગ્રામં વિહરન્ ચન્દ્રપુરીનગર્યાં વહિરુદ્યાને સહસ્રાઽઽમ્રવને સમવષ્ટતઃ ।
તદ્વન્દનાર્થં સુદર્શનો નૃપઃ સપરિવારઃ સમાયાતઃ । આચાર્યેણ સુદર્શનનૃપસ્ય નામા-
નુરૂપં રૂપલાવણ્યાદિકં વિલોચ્ય ધર્મદેશનાદત્તા-સુદર્શનનૃપો નિશમ્ય મુનિદેશનાં
મનસિ ચિન્તયતિ-અહો ! યઃ સ્વાત્માનં સ્વયં ન દમયતિ, સ પરે વંધવન્ધનાદિભિ
ર્દમિતઃ સન્ સ્વાત્માનઃ કર્મ નિર્જરયિતું ન પ્રમચતિ અપિતુ જ્ઞાનાવરણીયાઘટ્ટવિષ-
કર્મરજોમિઃ સ્વાત્માનં ગુરુતરીકૃત્ય ચતુર્ગતિકસંસારગર્તે નિપતતિ જન્મજરામ-
રણાધનન્તદુઃખં પ્રાપ્નોતિ । ઇતિ ચિન્તયન્ સર્વેભ્યઃ કામભોગેભ્યો વિરજ્ય મવ્રજિતઃ ।

મહારાજ અપને શિષ્યગણ સહિત ઉસ ચંદ્રપુરી નગરી કે બાહિર વગીચે
મેં સહસ્રામ્રવન મેં પધારે । उनको वन्दन करने के लिये वे सुदर्शननरेश
परिवारसहिक वहां गये । आचार्य महाराज ने नाम के अनुरूप उनके
रूपलावण्य को देखकर धर्म देशना प्रारंभ की । सुनकर नरेश बहूत
ही आनंदित हुए और विचारने लगे-जो व्यक्ति अपनी आत्मा को स्वयं
दमन नहीं करता है वह दूसरों द्वारा वध बंधनादिक से दमित होकर
अपने कर्मों की निर्जरा करने में शक्ति शाली नहीं होता है किन्तु दुर्ध्यान
होने से उस समय वह आत्मा चतुर्गतिक संसाररूप गर्त में निपातन
हेतु जो ज्ञानावरणीयादिक अष्टविध कर्म का बंध है उसे दृढ़ करता है ।
उस कर्मरूपी रज से मलिन बना वह आत्मा इतना भारी हो जाता है
कि उसका पतन संसाररूपी गर्त में अवश्यंभावी होता है । और वहां
पड़ा हुआ वह जन्ममरण आदिके अनंत दुःखों को भोगता रहता है ।
इस प्रकार विचार कर वह नरेश समस्त कामभोगों से विरक्त

નામના આચાર્ય પોતાના શિષ્યગણ સહિત એ ચંદ્રપુરી નગરના બહારના બગી-
ચામાં પધાર્યા. રાજા સુદર્શન તેમને વંદન કરવા પરિવાર સાથે ત્યાં ગયા. આચાર્ય
મહારાજે નામના જેવાજ તેના રૂપ લાવણ્યને જોઈ ધર્મ દેશના પ્રારંભ કરી.
સાંભળી રાજા ખૂબજ ખુશ થયા અને મનમાં વિચારવા લાગ્યા કે જે વ્યક્તિ
પોતાના આત્માનું સ્વયં દમન નથી કરતો તે બીજા દ્વારા વધ બંધનાદિકથી
દમિત થઈ પોતાના કર્મોની નિર્જરા કરવામાં શક્તિશાળી બની શકતો નથી.
પરંતુ દુર્ધ્યાન હોવાથી એ સમય તે આત્મા ચતુર્ગતિક સંસારરૂપ ખાડામાં
અવશ્ય પડે છે. અને એમાં જ પડ્યો રહી તે જન્મ મરણ આદિના અનંત
દુઃખો ભોગવતો રહે છે. આ પ્રકારનો વિચાર કરી રાજા સુદર્શન સમસ્ત કામ-
ભોગોથી વિરક્ત બની દીક્ષિત થઈ ગયા. તેમણે પોતાના રૂપલાવણ્ય સુક્ત સુંદર

कर्मयोग्यानाम् आचार्यादीनामित्यर्थः, पक्षतः=पार्श्वतः, न उपविशेदिति शेषः । पार्श्वभागोपवेशने गुर्वादिपंक्तौ समावेशात् तत्साम्यं स्यात्, किंच शिष्यं प्रति वक्रावलोकने गुरोः स्क्रन्धादिबाधासम्भवः तथा चाविनयः प्रसज्येत, तस्मादाचार्यादिबाहुना सह बाहुं कृत्वा शिष्यो नोपविशेदिति भावः । पुरतो न=गुर्वादीनामग्रतोऽपि नोपविशेत्, तथोपवेशने वन्दनार्थमागतानां जनानां गुर्वादिमुखावलोकनेऽन्तरायः स्यात्, पृष्ठतोऽपि नैवोपविशेत्, गुरुशिष्ययोरुभयोरपि मुखादर्शने वाचनादीनामानन्दो न स्यादिति भावः । ऊरुणा=जङ्घया ऊरुं=जङ्घां न युञ्ज्यात्=न संघटयेत्, अत्यासन्नोपवेशनादिभिः शिष्यः स्वक्रीयेनोर्गुणा गुरोरुहं न स्पृशेदित्यर्थः । तथाकरणे सति गुर्वादीनामविनयः स्यात् । तथा-शयने=शय्यायां शयित आसीनो वा न प्रतिशृणुयात् । अयं भावः-शय्यागतः शिष्यो यदि गुरुणाऽऽहूतः

आसन विनय को सूत्रकार कहते हैं—'न पक्खओ०' इत्यादि ॥

अन्वयार्थ (किच्चाणं पक्खओ-कृत्यानां पक्षतः "न उपविशेत्" कृतिकर्म-अर्थात् वन्दनादि के योग्य-आचार्य तथा अपने से बड़ों के पास में संघटा करते हुए बराबर नहीं बैठे । (पुरओ न पिट्ठओ न-पुरतः न पृष्ठतः न) गुरु महाराज के आगे नहीं बैठे । पीछे संघटा करता हुआ नहीं बैठे । (ऊरुणा ऊरुं न जुंजे-ऊरुणा ऊरुं न युञ्ज्यात्) उनके ऊरु-घुटना से घुटना लगाकर नहीं बैठे । (सयणे नो पडिस्सुणे) तथा जिस समय आचार्य आदि किसी काम करने के लिये बुलावें अथवा कहें उस समय अपने आसन पर बैठ ही बैठे उत्तर नहीं दे ।

कृतिकर्म का अर्थ वन्दन विशेष है । इसका वर्णन मेरे द्वारा रचित आवश्यक सूत्र की टीका में किया गया है । अतः यह विषय वहां से जान लेना चाहिये । इस कृतिकर्म के योग्य आचार्य आदि होते हैं ।

आसन-विनय विषे सूत्रकार कहे छे—न पक्खओ० इत्यादि.

अन्वयार्थ—किच्चाणं पक्खओ-कृत्यानां पक्षतः "न उपविशेत्" कृतिकर्म अर्थात् वन्दनादिने योग्य आचार्य तथा पोतानाथी भोटाओनी पासे तेमनी अडोअड थर्धने जेसवुं नईई, पुरओ न पिट्ठओ न-पुरतः न पृष्ठतः न गुरु भडाराजनी आगण जेसवुं नईई, पाछण अडोअड थर्ध न जेसे ऊरुणा ऊरुं न जुंजे-ऊरुणा ऊरुं न युञ्ज्यात् तेमना घुंठथुथी घुंठथु लगाडीने न जेसे सयणे नो पडिस्सुणे तथा जे समये आचार्य आदि कोई काम करवा भाटे भोलावे अथवा कहे ते समये पोताना आसन उपर जेकां जेकां जवाम न आप्पे.

भावार्थ—कृति कर्मनो अर्थ वन्दन विशेष छे । जेनुं वजुंन माराथी रचित आवश्यक सूत्रनी टीकाभां करवामां आवेल छे, आधी आ विषय लांधी

આસનવિનયમાદ—

મૂલમ્—નં પંક્તઓ નં પુરંઓ, નેવં કિચ્ચાણ પિટ્ટંઓ ।

નંં જુંજે” ઝરુણા ઝરું, સયંણે નો” પડિસ્સુણે ॥૧૮॥

છાપા—ન પશ્વતો ન પુરતો, નેવ કૃત્યાનાં શુદ્ધતઃ ।

ન યુઙ્ગ્યાદ્ ઝરુણા ઝરું, શયને નો પ્રતિશ્રુણ્યાત્ ॥ ૧૮ ॥

ટીકા—‘ ન પંક્તઓ ’ इत्यादि ।

કૃત્યાનામ્=કૃતિયોગ્યાઃ કૃત્યાઃ, અથ કૃતિશબ્દેન કૃતિકર્મ ગૃહ્યતે, કૃતિકર્મ-વન્દનવિશેષઃ, તદ્વર્ણનમાવશ્યકસૂચસ્ય મત્કૃતમુનિતોષિનીટીકાયાં દ્રવ્યમ્, કૃતિ-

સુન્દર લતા કો પ્રત્યનીકભાવ નષ્ટ કર દેતા હૈ । इसलिये मोक्षाभिलाषी विनयवान शिष्य का कर्तव्य है कि वह स्वप्न में भी अपने गुरु महाराज का प्रत्यनीक न्चनें ।

શ્લોક મેં “ વાચા કર્મણા ” જો પદ દિયે ગયે હૈં ઉસકા મતલબ યહ હૈ કિ ગુરુ કે પ્રતિ શિષ્ય એસા ન કહે કિ “ આપ મી ક્યા કુછ જાનતે હૈં ” । इस प्रकार का व्यवहार वाचनिक प्रतिकूल आचरण में गर्भित होता है । इसी तरह वे जिस संस्तारक पर बैठते हों उसका कभी भी शिष्य को उल्लंघन नहीं करना चाहिये । उससे पैर का संघर्षण या संघट्टन न हो इसकी सदा सावधानी रखनी चाहिये । तथा आचार्य महाराज के समक्ष कभी भी शिष्य को उच्च आसन पर नहीं बैठना चाहिये और उनके आने पर अपने आसन से उठकर गुरु महाराज को वंदन आदि करना उचित है ॥ १७ ॥

લતાનો પ્રત્યનિકભાવ નાશ કરી નાખે છે. આ માટે મોક્ષાભિલાષી વિનયવાન શિષ્યનું કર્તવ્ય છે કે તે સ્વપ્નામાં પણ પોતાના ગુરુ મહારાજનો પ્રત્યનિક ન બને.

શ્લોકમાં (વાચા કર્મણા) જે પદ આપવામાં આવેલ છે તેનો મતલબ એ છે કે ગુરુના પ્રતિ શિષ્ય એવું ન કહે કે “ તમે પણ શું કાંઈ જાણો છો ” આ પ્રકારનો વહેવાર વાચનિક પ્રતિકૂલ આચરણમાં ગર્ભિત થાય છે. આ રીતે તે જે આસન ઉપર બેસતા હોય તેનું શિષ્યે કદિ પણ ઉલ્લંઘન કરવું ન જોઈએ, એ આસનને તેનો પગ ન લાગે તેની તેણે સાવચેતી રાખવી જોઈએ તથા આચાર્ય મહારાજની સામે કદી પણ શિષ્યે ઉંચા આસન પર બેસવું ન જોઈએ અને તેમના આવવાથી પોતાના આસન ઉપરથી ઉભા થઈ ગુરુ મહારાજને વંદન વગેરે કરવું ઉચિત છે ॥ ૧૭ ॥

મૂલમ્—નેવ પલ્હત્થિયં કુજ્જા, પક્ષ્વપિંડં ચ સંજણં ।

પાણે પેસારિણ વાવિં ને ચિદ્દે' ગુરુણંતિણં ॥ ૧૯ ॥

છાયા—નેવ પર્યસ્તિકાં કુર્યાત્ , પક્ષપિંડં ચ સંયતઃ ।

પાદો પ્રસાર્ય વાપિ, ન તિષ્ઠેદ્ ગુરુણામન્તિકે ॥ ૧૯ ॥

ટીકા—‘ નેવ પલ્હત્થિયં ’ इत्यादि ।

સંયતઃ—મુનિઃ, પર્યસ્તિકામ્—દ્વે જાનુની ઉત્થાપ્ય વસ્ત્રેણ પૃષ્ઠતઃ સમારમ્ય પાર્શ્વદ્વયં જાનુદ્વયં ચ સંવેષ્ટ્યોપવેશનં પર્યસ્તિકા, યદ્વા—જદ્વાદ્વયં વસ્ત્રેણ સંવેષ્ટ્યો-

ઉન્હે પ્રાપ્ત નહીં હો સકેગા । તથા ગુરુ મહારાજ કી જંઘા સે જંઘા અઢાકર મ્હી શિષ્ય કો ફસલિયે નહીં વૈઠના ચાહિયે કિ ફસ પ્રકાર કી ક્રિયા સે ગુરુ મહારાજ કા અવિનય હોતા હૈ । ગુરુ મહારાજ જવ કિસી કાર્ય કરને કે લિયે શિષ્ય કો બુલાવે તો ઉસ સમય ઉસકા કર્તવ્ય હૈ કિ વહ ‘તહેતિ-તહેનિ’ કહકર આસનસે ઉસી વસ્ત્ર સંધ્રાન્તચિત્ત હોકર આસન કા પરિ-ત્યાગકર દેવેં ઓર વઢી ભક્તિસે ચિનયકે સાથ ગુરુકે સમક્ષ જાકર હાથ જોડ વન્દના કરકે પૂછે કિ હેમન્ત ! આજ્ઞા દીજિયે—કિસ કાર્ય કે લિયે આપને મુજે યાદ કિયા હૈ । ફસ પ્રકાર કા વ્યવહાર મ્હી ચિનયધર્મ મેં પરિગૃહીત હુઆ હૈ ॥ ૧૮ ॥

‘નેવ પલ્હત્થિયં’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(સંજણ સંયતઃ) મુનિ શિષ્ય કો (ગુરુણંતિણ-ગુરુણા-મન્તિકે) અપને ગુરુજનોં કે સમક્ષ (પલ્હત્થિયં નેવ કુજ્જા-પર્યાસ્તિકાં નેવ કુર્યાત્) પેરોં પર પેર રસ્તકર-પાલરથી મારકર-પદ્માસન માઢકર-કમી નહીં વૈઠના ચાહિયે । ફસ પ્રકાર વૈઠને સે આશાતના દોષ લગતા હૈ ।

એને પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. તેમ ગુરુ મહારાજના ગોઠણથી ગોઠણ બીડાવીને શિષ્યે એટલા માટે ન બેસવું બોઈએ, કારણ કે આ પ્રકારની ક્રિયાથી ગુરુ મહારાજનો અવિનય થાય છે, ગુરુ મહારાજ કોઈ કામ માટે શિષ્યને બોલાવે તો તે સમયે એનું કર્તવ્ય છે કે પોતાના આસન ઉપરથી એજ વળતે સ્વસ્થ ચિત્ત બની ગુરુ બોલાવે ત્યારે તહેત કહી આસનનો ત્યાગ કરી ભક્તિપૂર્વક વિનય સાથે ગુરુની સામે જઈ હાથ બેડી વંદના કરી પૂછે કે હે મન્ત ! આજ્ઞા આપો કયા કામ માટે આપે મને યાદ કરેલ છે. આ પ્રકારનો વહેવાર પણ વિનય ધર્મમાં પ્રહણ કરવામાં આવેલ છે ॥ ૧૮ ॥

નેવ પલ્હત્થિયં ઇત્યાદિ,

અન્વયાર્થ—સંજણ-સંયતઃ મુનિ શિષ્યે ગુરુણંતિણ-ગુરુણામન્તિકે પોતાના શરૂનોની સામે પલ્હત્થિયં નેવકુજ્જા-પર્યાસ્તિકા નેવ કુર્યાત્ પણ ઉપર પણ રાખી-પલોંઠી લગાવી-પદ્માસન લગાડી, કહિ પણ બેસવું ન બોઈએ. આ

કિંચિત્કાર્યકરણાય પ્રોક્તો વા સ્યાત્, તદા શિષ્યેણ શર્યાપાં સ્થિતૈર્નૈવ ન શ્રોતવ્યમ્, કિં તુ ગુરુવચનશ્રવણસમનન્તરમેવ સંભ્રાન્તચેતાઃ સવિનયઃ કૃતાઙ્ગલિઃ સન્ ગુરોઃ સમીપમાગત્ય ચરણારવિન્દં વન્દમાનઃ ‘અનુગૃહીતોઽહમ્’ ઇતિ મનસિ મન્યમાનો વદેત્-‘ભદન્ત ! આજ્ઞાપયતુ કિં વિધેયં મયા ’ ઇતિ ॥ ૧૮ ॥

મોક્ષાભિલાષી શિષ્ય કા કર્તવ્ય હૈ કિં વહ આનાર્થાદિક કો દાયેં વાયેં ન વૈઠે । કારણ કિં હસ પ્રકાર વૈઠને સે ગુર્વાદિક કી પંક્તિ મેં ઉસકા સમાવેશ હોતા હૈ । દર્શનાર્થી લોગ શિષ્ય કો સમજેંગે કિં યહી ગુરુ મહારાજ હૈ । તથા શિષ્ય કે પ્રતિ જય ગુરુ કો દેગ્ગને કી ઇચ્છા હોગી તો વે અપની ગર્દન કો મોઢકર ઉસકો દેલેંગે, હસસે ઉનકી ગર્દન મેં તથા સ્કન્ધ આદિ ફિરાને મેં તકલીફ હોગી, તથા ગુરુ મહારાજ કા સંઘટ્ટા આદિ હોને સે શિષ્ય કો આશાતના આદિ દોષ લગને કા સંભવ હૈ । હસલિયે ગુરુ મહારાજ કી વરાયરી મેં નહીં વૈઠના ચાહિયે । ગુરુ મહારાજ કે આગે ખી હસી તરહ સે નહીં વૈઠના ચાહિયે । કારણ કિં હસ પ્રકાર સે વૈઠને મેં ગુરુ મહારાજ કો વન્દના નિમિત્ત આને વાલોં કો ઉનકે દર્શનો મેં અન્તરાય હોતી હૈ । હસી પ્રકાર ગુરુ કે પીછે ખી શિષ્ય કો નહીં વૈઠના ચાહિયે-ક્યોં કિં હસ પ્રકાર સે વૈઠને પર ગુરુ કો શિષ્ય કા મુખ નહીં દીઘ સકેગા ઓર શિષ્ય કો ગુરુ કા મુખ નહીં દીઘ સકેગા, હસસે વાચના પૃચ્છના આદિ મેં અન્તરાય હોને સે ઉનકા આનંદ

જાણી લેવો. જોઈએ, આ કૃતિકર્મના ચોખ્ખા આચાર્ય આદિ હોય છે. મોક્ષા-ભિલાષી શિષ્યનું કર્તવ્ય છે કે તે આચાર્ય આદિથી ડાબા-જમણા ન બેસે કારણ કે, આ પ્રકારે બેસવાથી ગુરુ આદિની પંક્તિમાં તેના સમાવેશ થાય છે. દર્શનાર્થી હોય શિષ્યને જ ગુરુ મહારાજ માની લે. શિષ્ય તરફ જ્યારે ગુરુ મહારાજને જોવાની ઇચ્છા થાય ત્યારે તે પોતાની ગરદન મરડીને તેના તરફ જોશે આથી એમની ગરદનમાં તથા ખભા વગેરે ફેરવવામાં તકલીફ થશે તથા ગુરુ મહારાજનું સંઘટ્ટ આદિ થવાથી શિષ્યને અશાતના આદિ દોષ લાગવાનો સંભવ છે. આ માટે ગુરુ મહારાજની બરાબરીમાં બેસવું ન જોઈએ તેમ ગુરુ મહારાજની આગળ પણ આ રીતે બેસવું ન જોઈએ. કારણ કે આ પ્રકારના બેસવાથી ગુરુ મહારાજની વંદના માટે આવનારને તેમના દર્શનમાં અંતરાય થાય છે. આ પ્રકારે ગુરુની પાછળ પણ શિષ્યે બેસવું ન જોઈએ કેમ કે આ રીતે બેસવાથી ગુરુ શિષ્યનું મુખ જોઈ શકતા નથી અને શિષ્ય, ગુરુનું મુખ જોઈ શકતા નથી અને ગુરુ શિષ્યનું મુખ જોઈ શકે નહીં આથી વાચના પૃચ્છના આદિમાં અંતરાય થવાથી એને

પ્રેક્ષિતું શીલમસ્યેતિ તથા, અસૌ ગુરુણાં પ્રસાદઃ—યદન્યેષાં શિષ્યાણાં સદ્ભાવેઽપિ ગુરવો મામાજ્ઞાપયન્તીતિ વિચારશીલ इत्यर्थः । यद्वा—केन विधिना गुरुः प्रसन्नो भवेदिति भावनाभावितः, गुरुप्रसादलाभार्थी इति यावत् । उक्तञ्च—

जो नस्त्य भग्नसाली, नो सो गुरुदेसणं इहं लभए ।

ધારામિયસ્સ નિવડ્ઠ, અંગેણો પુત્રહીણાણં ॥ ૧ ॥

છાયા—યો નાસ્તિ ભાગ્યશાલી, નાસૌ ગુરુદેશનામિહાલભતે ।

ધારાઽમૃતસ્ય નિપતતિ, અગ્ને નો પુણ્યહીનાનામ્ ॥ ૧ ॥

તથા નિયાગાર્થી=મોક્ષાર્થી શિષ્યઃ ગુરું=ધર્માચાર્યાદિકં, સદા ઉપતિષ્ઠેત્= 'મત્યપ્થેન વંદામિ' इत्यादि वदन् सविनयं गुरुसमीपे तिष्ठेदित्यर्थः ॥ ૧૦ ॥

જાવે, અથવા કિસી કાર્ય કરને કે લિયે કહા જાવે—તવ વહ (કયાઈચિં-કદાચિદપિ) કમી ભી (તૂસણીઓ ન-તૂર્ણીકઃ ન ભવેત્) ઉત્તર દિયે ચિના નહીં રહે વાહે વીમાર ભી હોવે તો ભી ચુપચાપ ન રહે । (પસાય-પેહી-પ્રસાદપ્રેક્ષી) યહ સમજે કિ મેરા વડા ભારી સૌભાગ્ય કા ઉદય હૈ, જો અન્ય શિષ્યોં કે હોને પર ભી ગુરુ મહારાજ મુજે હી આજ્ઞાપ્રદાન-કર રહે હૈં । અથવા—યહ વિચાર કરે કિ ગુરુ મહારાજ જિસ ઉપાય સે મેરે પર પ્રસન્ન હૌં વહી ઉપાય મુજે કરતે રહના ચાહિયે । ઇસ પ્રકાર કી ભાવના સે ભાવિત હોકર ગુરુ કે પ્રસાદ કા લાભાર્થી બને । ક્યોં કિ કહા ભી હૈ—જિસ પ્રકાર હીન પુણ્યવાલોં કે શરીર ઉપર અમૃત રસ કી ધારા નહીં પડતી હૈ—ઉસી પ્રકાર જો શિષ્ય ભાગ્યશાલી નહીં હોતા હૈ વહ ગુરુ કી દેશના કા પાત્ર નહીં હોતા હૈ । ઇસી તરહ (નિયાગટ્ટી) મોક્ષા-ભિલાષી શિષ્ય કા કર્તવ્ય હૈ કિ વહ (સયા ગુરું ઉવચિદ્ઠે—સદા ગુરું

ન્યારે તેને બેલાવવામાં આવે અથવા કોઈ કામ માટે કહેવામાં આવે ત્યારે કયાઈચિં-કદાચિદપિ તે કદિ પણ તુસણીઓ ન-તુર્ણીકઃ ન ભવેત્ ઉત્તર આપ્યા વગર ન રહે. આહે તે બીમાર હોય તો પણ ચુપચાપ ન રહે. પસાયપેહી-પ્રસાદપ્રેક્ષી તે એવું સમજે કે, મારા સૌભાગ્યનો મોટો ઉદય છે કે, બીજા શિષ્યો હોવા છતાં પણ શુરુ મહારાજ મને જ આજ્ઞા આપે છે. અથવા એવો વિચાર કરે કે ગુરુ મહારાજ જે ઉપાયથી મારા ઉપર પ્રસન્ન રહે તેવો જ ઉપાય મારે કરતા રહેવું જોઈએ. આ પ્રકારની ભાવનાથી ભાવિત બનીને શુરુના પ્રસાદનો લાભાર્થી બને. કેમકે, કહું છું કે—જે પ્રકારે દુભોગીના શરીર ઉપર અમૃતરસની ધાર પડતી નથી, એ પ્રકારથી જે શિષ્ય ભાગ્યશાળી નથી હોતો તે શુરુની દેશનાને પાત્ર બનતો નથી. આ રીતે નિયાગટ્ટી-મોક્ષાભિ-લાષી શિષ્યનું કર્તવ્ય છે કે તે સયા ગુરું ઉવચિદ્ઠે—સદા ગુરું ઉપતિષ્ઠેત્ હમેશાં

પવેશનં, પર્યસ્તિઠ્ઠા, તામ્, પક્ષપિષ્ઠં—ચાહુદ્રયેન કાયવેષ્ટનં ચ નૈવ કુર્યાત્ । અપિ
 ચા=અપિ ચ ગુરુણામ્ અન્તિકે=સંનિધૌ પાદૌ=ચરણૌ પ્રસારિતૌ કૃત્વા ન તિષ્ઠેત્ ।
 હૃદયપલક્ષણમ્—અકજ્ઞોપરિ અપરચરણં નિધાયાપિ ન તિષ્ઠેત્ । તથાસત્યવિનયઃ
 સ્યાદિતિ ભાવઃ ॥ ૧૯ ॥

મૂલમ્—આયરિણ્હિં વાહિત્તો, તુસિઁળીઓ નં કયાઈં વિ ।
 પંસાયપેહી નિયૌગટ્ટી, ઉંવચિદ્દે ગુરં સયા ॥૨૦॥

છાયા—આચાર્યેવ્યાહતઃ તૂષ્ણીકો, ન કદાચિદપિ ।

પ્રસાદપ્રેક્ષી નિયાગાર્થી, ઉપતિષ્ઠેત્ ગુરં સદા ॥ ૨૦ ॥

ટીકા—‘આયરિણ્હિં’ ઇત્યાદિ ।

આચાર્યઃ=ગુરુભિઃ, વ્યાહતઃ—આહૂતઃ, યદ્વા—ઉક્તઃ સન્ તૂષ્ણીકઃ=મૌનાવલમ્બી,
 કદાચિદપિ=ગ્લાનાઘવસ્થાયામપિ ન ભવેદિતિ શેષઃ । કિંતુ પ્રસાદપ્રેક્ષી=પ્રસાદં
 (પક્ષપિષ્ઠં ચ નૈવ કુઙ્જા-પક્ષપિષ્ઠં ચ નૈવ કુર્યાત્) હસી પ્રકાર દોનો
 હાથોં સે છુટને વાંધકર તથા પીઠ ભાગ સે હેકર દોનો છુટનોં કો વક્ષ
 વાંધકર ભી વૈઠના ગુરુ મહારાજ કી આશાતના હૈ । (પાપ પસારિણ વાવિ
 ન ચિદ્દે-પાદૌ પ્રસાર્ય વાપિ ન તિષ્ઠેત્) અર્થાત્ ગુરુ મહારાજ કે સામને
 પૈરોં કો પસાર કર ભી શિષ્ય કો વૈઠના ઉચિત નહીં હૈ । હસી તરહ
 અર્ધ પદ્માસન કે રૂપ મેં ભોં ઉનકે સમક્ષ નહીં વૈઠનાં ચાહિયે । એસા
 કરને સે અવિનય દોષ લગતા હૈ ॥ ૧૯ ॥

‘આયરિણ્હિં’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—શિષ્ય કો ચાહિયે કિ વહ (આયરિણ્હિં વાહિત્તો-
 આચાર્યઃ વ્યાહતઃ સન્) આચાર્ય તથા અપને સે વડોં દ્વારા જય બુલાયા

પ્રકારે બેસવાથી અશાતનાનો દોષ લાગે છે. પક્ષપિષ્ઠં ચ નૈવ કુઙ્જા-પક્ષપિષ્ઠં
 ચ નૈવ કુર્યાત્ આ પ્રકારે બન્ને હાથોને ગોઠણ ઉપર લગાવી. તથા
 વાંસાના લાગથી લઈ બન્ને છુટણને વક્ષથી બાંધી બેસવાથી પણ ગુરુ
 મહારાજની અશાતના થાય છે. પાપ પસારિણ વાવિ ન ચિદ્દે-પાદૌ પ્રસાર્યવાપિ ન
 તિષ્ઠેત્ અર્થાત્ ગુરુ મહારાજની સામે પગ લાંબા કરીને પણ શિષ્યે બેસવું
 ઉચિત નથી. આ રીતે અર્ધ પદ્માસનના રૂપથી પણ એમની સામે બેસવું ન
 જોઈ એ એમ કરવાથી અવિનય દોષ લાગે છે ॥ ૧૯ ॥

‘આયરિણ્હિં’ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—વિવેક્ષી શિષ્ય માટે એ જરૂરી છે કે તે આયરિણ્હિં વાહિત્તો-
 આચાર્યઃ વ્યાહતઃ સન્ આચાર્ય તથા પોતાનાથી મોટા

આસનાવસ્થિતં શિષ્યં વદતિ, તદા શિષ્યો વ્યાખ્યાનાદિકાલેપિ પટ્ટાઘાસને નોપ-
વિષ્ટઃ સ્યાદ્, કિંતુ આસનં ત્યક્ત્વા ધીરઃ=બુદ્ધિમાન્, શિષ્યઃ યતઃ=યત્નવાન્ એકા-
ગ્રચિત્તઃ સન્ યત્=યત્ કાર્યં, ગુરુણોક્તં સુકરં દુષ્કરં વા, તત્તત્ પ્રતિશૃણુયાત્,
'અવશ્યકરણભાવોઽસ્તિ' હત્યુક્ત્વા સ્વીકુર્યાત્ । અત્ર-ધીર ઇતિ વિશેષણં વ્યાખ્યા-
નાદિકાલે, તથા સ્વશરીરાદિકાર્યવશાદ્ વ્યગ્રસ્યાપિ શિષ્યસ્ય ગુરુત્રિનયારાધનાર્થં
ક્ષમત્વં સાવધાનત્વં ચ સૂચયતિ । 'યતઃ' ઇતિ વિશેષણેન સમિતિગુપ્તિસમારાધન-
પૂર્વકં ગુરોઃ સકલકાર્યસંપાદનાભિરુચિઃ સૂચિતા । પ્રતિશૃણુયાદિતિ પદેન ગુરુ-
વ-ચનશ્રવણસમનન્તરમવિલમ્બેન તત્કાર્યસંપાદનાર્થં સ્વીકૃતિવચનમુક્ત્વાઽન્યત્ સર્વં
સ્વકીયકાર્યં વિહાય પ્રથમં સર્વથા ગુરુકાર્યસાધને સાદરા પ્રવૃત્તિઃ સૂચિતા ॥૨૧॥

થેઠા હો તો મી ઉસ સમય શીઘ્ર ઉઠકર ઉસે ગુરુ મહારાજ કી આજ્ઞા
કા પાલન કરના ચાહિયે । એસા નહીં કરના ચાહિયે કિ ગુરુ મહારાજ
કી યાત સુનકર મી પુનઃ આસન પર થૈઠ જાવે । અર્થાત્ ઉસ સમય
વ્યાખ્યાન આદિ કા સમય હો તો મી ગુરુ મહારાજ કી આજ્ઞા કા
આરાધન કરના ચાહિયે । હસી યાત કો ઉત્તરાર્થ મે સૂત્રકાર ને સ્પષ્ટ
કિયા હૈ-(ચઙ્ગુણ આસનં ધીરો જઓ જત્તં પઢિસ્સુણે-ત્યક્ત્વા આસનં
ધીરઃ યત્તત્ પ્રતિશૃણુયાત્) ચાહે વહ કાર્ય સરલ હો ચાહે કઠિન હો તો
મી સર્વપ્રકાર કે સંકલ્પ વિકલ્પ સે રહિત હોકર ગુરુ મહારાજ કથિત
કાર્ય કો " અવશ્ય કરને કા ભાવ હૈ " એસા કહકર શિષ્ય કો સ્વીકાર
કરના ચાહિયે । સૂત્ર મેં જો ધીર વિશેષણ દિયા ગયા હૈ ઉસસે સૂત્રકાર
કા યહ અભિપ્રાય સૂચિત હોતા હૈ કિ જિસ સમય ગુરુ મહારાજ કાર્ય
કરને કે લિયે શિષ્ય સે કહેં ઉસ સમય વહ શિષ્ય ચાહે વ્યાખ્યાન દેને

આસન ઉપર બેસેલ હોય તો પણ ત્યાંથી તુરંત જ ઉઠીને તેણે ગુરુ મહારાજની
આજ્ઞાનું પાલન કરવું બેઠાએ. એવું નહીં કરવું બેઠાએ કે, ગુરુ મહારાજની
વાત સાંભળીને પણ આસન ઉપર પાછો બેસી બીય અર્થાત્ એ વખતે વ્યાખ્યાન
આદિને સમય હોય તો પણ ગુરુ મહારાજની આજ્ઞાનું આરાધન કરવું
બેઠાએ. આ વાતને ઉત્તરાર્થથી સૂત્રકારે સ્પષ્ટ કરેલ છે.

ચઙ્ગુણ આસનં ધીરો જઓ જત્તં પઢિસ્સુણે-ત્યક્ત્વા આસનં ધીરઃ યતો યત્તત્ પ્રતિ-
શૃણુયાત્ યાહે તે કામ સરળ હોય, યાહે કઠીન હોય તો પણ સર્વ પ્રકારના
સંકલ્પ વિકલ્પથી રહિત થઈને ગુરુ મહારાજે કહેલા કામને " અવશ્ય કરવું
બેઠાએ તેવો ભાવ છે " એવું કહીને શિષ્યે તેનો સ્વીકાર કરવો બેઠાએ.
સૂત્રમાં જે ધીર વિશેષણ અપાયેલ છે તેનાથી સૂત્રકારનો એ અભિપ્રાય જણાય
છે કે, જે સમયે ગુરુ મહારાજ કામ કરવા માટે શિષ્યને કહે તે સમયે શિષ્ય

આસનસ્થિતસ્ય શિષ્યસ્ય વિનયમાદ—

મૂલમ્—આલંબંતે લંબંતે વા, નં નિસિજ્જં કર્યાઙ્ગિવિ ।

વડ્ઙ્ગણ આસંણં ધીરો, જંઓ જંતં” પડિસેસુણે ॥૨૧॥

જાયા—આલપતિ લપતિ વા, ન નિપીદેત્ કદાચિદપિ ।

ત્પક્ત્વા આસનં ધીરો, યતો યત્ત્વ પ્રતિગૃણ્યાત્ ॥ ૨૧ ॥

ટીકા—‘આલંબંતે’ ઇત્યાદિ ।

ગુરૌ આલપતિ=સકૃદ્ વદતિ સત્તિ, કાર્યસ્ય લઘુત્વાત્સકૃત્કથનમિતિ ભાવઃ,

યથા—આસનમાનીપતામ્, પારણં ક્રિયતામ્, ઇત્યાદિ, વા=અથવા ગુરૌ લપતિ=પુનઃ પુનઃ કથયતિ સત્તિ ગ્રહણાસેવનાશિક્ષાયાં સ્વપરચૈવાદ્યત્કાર્યે ચ, કાર્યસ્ય બૃહત્ત્વાદત્યાવશ્યકત્વાત્ચ પુનઃ પુનઃ કથનમિતિ ભાવઃ, શિષ્યઃ કદાચિદપિ ન નિપીદેત્=આસનાઽસીનો ન ભવેત્ । અયં ભાવઃ—યદિ ગુરુઃ કિંચિત્ કાર્યં સકૃદ્વા, પુનઃ પુનર્વા,

ઉપતિષ્ઠેત્) “મત્થે ણં વંદામિ” ઇસ પ્રકાર વિનયગોતક શબ્દ કા વ્યવહાર કરતા હુઆ સદા અપને ગુરુ કે સમક્ષ ઉપસ્થિત હોવે ।

ભાવાર્થ—ગુરુમહારાજ જિસ તરહ અપને ઉપર પ્રસન્ન હો ઉત્તમ શિષ્ય કા કર્તવ્ય હૈ કિ વહ ઉસ પ્રકાર પ્રયત્નશીલ રહે ॥ ૨૦ ॥

‘આલંબંતે’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(આલંબંતે લંબંતે વા કયાઙ્ગિવિ ન નિસિજ્જા-આલપતિ લપતિ વા કદાચિદપિ ન નિપીદેત્) ઉત્તમશિષ્ય-વિનયશીલશિષ્ય કા કર્તવ્ય હૈ કિ જવ ગુરુ મહારાજ કિસી કાર્ય કો કરને કે લિયે એક હી વાર મેં કહેં યા વાર ૨ બી કહેં તૌં ઉસ સમય ઉસે કમી ઉસ કાર્ય કો કરને કે લિયે આના કાની નહીં કરની વાહિયે । અર્થાત્—ઉસ સમય વહ શિષ્ય વાહે અપને આસન પર બી

પોતાના ગુરુની સમક્ષ જતી વખતે મત્થે ણં વંદામિ આ પ્રકારનો વિનય ઘોતક શબ્દનો વહેવાર કરતો રહે.

ભાવાર્થ—ગુરુદેવ જે રીતે પોતાના ઉપર પ્રસન્ન થાય એવો પ્રયત્ન કરવાનું ઉત્તમ શિષ્યનું કર્તવ્ય છે, અને એ પ્રકારે તે પ્રયત્નશીલ રહે ॥ ૨૦ ॥

આલંબંતે ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—આલંબંતે લંબંતે વા કયાઙ્ગિવિ ન નિસિજ્જા-આલપતિ લપતિ વા કદાચિદપિ ન નિપીદેત્ ઉત્તમ શિષ્ય-વિનયશીલ શિષ્યનું કર્તવ્ય છે કે જ્યારે ગુરુ મહારાજ કોઈ કામ કરવા માટે એક જ વખતે કહી દે અથવા વારંવાર કહે તે સમયે તેણે કહી પણ એ કાર્યને કરવા માટે આનાકાની કરવી ન જોઈએ. અર્થાત્—જે વખતે એ શિષ્ય ભલે પોતાના

કૃત્વા સ્થિતઃ સન્ પ્રાક્ષલિપુટઃ=ઠતાઙ્ગલિઃ, સૂત્રાદિકં પૃચ્છેત્ । યદ્વા-કદાચિદપિ
=બહુશ્રુતત્વેડપિ આસનગતઃ શય્યાગતો વા ન પૃચ્છેત્ સૂત્રાદિકમિત્યર્થઃ ।

‘આસનગઓ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—ઉત્તમ શિષ્યં કોઃ ચાહિયે કિં વહ (આસનગઓ-આસનગતઃ) આસન પર બેઠે ૨ અથવા (સેજાગઓ-શય્યાગતઃ) સંસ્તારક પર બેઠે ૨ યા સોયે ૨ (રોગાદિક અવસ્થા કો છોડ-કર) (કયાઈવિ-કદાચિદપિ) કબીં ભી (ન પુચ્છિજ્ઞા-ન પૃચ્છેત્) ગુરુ મહારાજ સે સૂત્ર કા અર્થ અથવા ડનકી કુશલતા ન પૂછે । કિન્તુ (આગમ્મુકકુડુઓ સંતો પંજલી ડહો પુચ્છિજ્ઞા-આગમ્ય ડત્કુડુકઃ સન્ પ્રાક્ષલિપુટઃ પૃચ્છેત્) ડનકે સમીપ આકર ઓર ડત્કુડુકાસન-ડકડુ આસનસે બેઠકર ડોનોં હાથજોડ ફિર ડનસે સૂત્ર આદિ કા અર્થ પૂછે । શિષ્ય કિતના હી વહુશ્રુતી ક્યોં ન હો તો ભી અપને ગુરુ સે સૂત્રાર્થ કી પ્રચ્છના અથવા સુખ શાતા કી પૃચ્છના આસન પર બેઠે ૨ યા વિસ્તર પર લેડે ૨ નહીં કરનીં ચાહિયે । યદ્યપિ સૂત્રાર્થ કી પૃચ્છના સંશય હોને પર હી કી જાતી હૈ । વહુશ્રુત હોને પર ભી સંશય હો સકતા હૈ । અવ ઁસી સ્થિતિ મેં શિષ્ય કા ધર્મ હૈ કિ ડસ સંશય કી

આસનગઓ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—ઉત્તમ શિષ્યની ઁ ૩૨જ છે કે તે આસનગઓ-આસનગતઃ આસન ઉપર બેઠાં બેઠાં અથવા સેજાગઓ-શય્યાગતઃ શય્યામાં બેઠાં બેઠાં કે સુતાં સુતાં (રોગાદિક અવસ્થાને છોડીને) કયાઈવિ-કદાચિદપિ કદી પણ ગુરુ મહારાજથી સૂત્રનો અર્થ અથવા ઁમની કુશળતા ન પુચ્છિજ્ઞા-ન પૃચ્છેત્ ન પુછે. પરંતુ આગમ્મુકકુડુઓ સંતો પંજલિ ડહો પુચ્છિજ્ઞા-આગમ્ય ડત્કુડુકઃ સન્ પ્રાક્ષલિપુટઃ પૃચ્છેત્ તેમનિ સામે આવી અને ડત્કુડાસનથી બેસી બન્ને હાથ બેઠી ત્યારપછી ઁમને સૂત્ર આદિના અર્થ પુછે અને સુખ-શાતાના સમાચાર પુછે શિષ્ય ગમે તેવો બહુશ્રુત કેમ ન હોય તો પણ પોતાના ગુરુથી સૂત્રાર્થના અર્થ અથવા સુખશાતાના સમાચાર આસન પર બેઠાં બેઠાં અથવા તો પથારી પર સુતાં સુતાં ન પુછના બેઠઁ. બે કે સૂત્રાર્થ આદિના અર્થ સંશય થવાથી જ પુછાય છે. બહુશ્રુત હોવા છતાં પણ સંશય થાય છે. આથી આવી સ્થિતિમાં શિષ્યનો ધર્મ છે કે, ઁ સંશયની નિવૃત્તિ માટે તે ગુરુની સમક્ષ બાય અને ખુબ વિનયની સાથે ઁ સંશયની નિવૃત્તિ

मूलम्—आसणगओ न पुच्छिज्जा, नैव सेज्जागओ कयाइ वि ।

आगम्मुककुडुओ संतो, पुच्छिज्जा पंजलीउडो ॥२२॥

छाया—आसनगतो न पृच्छेत्, नैव शय्यागतः कदाचिदपि ।

आगम्योत्कुडुकः सन्, पृच्छेत् प्राञ्जलिपुटः ॥ २२ ॥

टीका—‘आसणगओ’ इत्यादि । आसनगतः=आसनोपविष्टः सन् न पृच्छेत् सूत्रार्थं कुशलादिकं वा किमपि न पृच्छेदित्यर्थः । तथा—कदाचिदपि कस्मिन्नपि काले शय्यागतः-संस्तारकस्थितः नैव पृच्छेत्-रोगाघवस्थां विना शयानः सन् किमपि नैव पृच्छेदित्यर्थः । किंतु आगम्य=गुरोः समीपे आगत्य, उत्कुडुकः=उत्कुडुकासनं

के लिये भी तैयार रहा हो—वह काल उसके व्याख्यान करने का भी हो अथवा अपने शारीरिक कार्य के वश से वह शिष्य व्यग्रचित्त वाला भी हो तौ भी विनय धर्म की आराधना निमित्त उसे गुरु महाराज कथित कार्य करने की क्षमता एवं उस कार्य करने में विशेष सावधानी रखनी चाहिये । “जओ-यतः” यह पद यह प्रकट करता है कि शिष्य को समिति गुप्ति के आराधनपूर्वक ही गुरु महाराज के समस्त कार्यों के सम्पादन में रुचि शील होना चाहिये । “प्रतिश्रृणुयात्” यह क्रियापद इस विशेषता का सूचक है कि गुरु वचन के श्रवण के अनन्तर ही विना किसी चिंतन के उनके कार्य को करने के लिये प्रतिज्ञा वचन कहकर और अपने निज कार्य को भी छोड़कर शिष्य का कर्तव्य है कि वह सर्व प्रकार से उनके कार्य के साधन करने में सादर प्रवृत्ति करे ॥२१॥

जब व्याख्यान आपवा भाटेनी तैयारीमां डोय—ते समय तेने व्याख्यान करवाने डोय, अथवा पोताना शारीरिक कार्यना वशथी ते शिष्य व्यग्र चित्त-वाणे डोय तो पछु विनय धर्मनी आराधना निमित्त तेनामां गुरु महाराज के डोला कामने करवानी क्षमता अने ओ काम करववामां विशेष सावधानी राखवी जेईये. जओ-यतः ओ पद ओवुं प्रकट करे छे के, शिष्ये समिति गुप्तिना आराधन पूर्वक ओ गुरु महाराजना दरेक कामेनुं संपादन करवामां रुचि डेजववी जेईये. प्रतिश्रृणुयात् ओ क्रियापद ओ विशेषतानुं सूचक छे के गुरुवचनने सांख्यतां ओ जेई प्रकारना विवर्ण विना ओमना कामने करवा भाटे प्रतिज्ञा वचन कडीने अने पोतानुं काम डोय तेने छोडीने शिष्यनुं कर्तव्य छे के, ते सर्व प्रकारथी गुरु महाराजना कामने पूरूं करवामां पोतानी सादर प्रवृत्ति करे. ॥ २१ ॥

કૃત્વા સ્થિતઃ સન્ પ્રાઙ્ગલિપુટઃ=ઘટાન્નલિઃ, સૂત્રાદિકં પૃચ્છેત્ । યદ્વા-કદાચિદપિ
=બહુશ્રુતત્વેડપિ આસનગતઃ શય્યાગતો વા ન પૃચ્છેત્ સૂત્રાદિકમિત્યર્થઃ ।

‘આસનગઓ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—ઉત્તમ શિષ્ય કો, ચાહિયે કિ વહ (આસનગઓ-આસનગતઃ) આસન પર બેઠે ૨ અથવા (સેઝાગઓ-શય્યાગતઃ) સંસ્તારક પર બેઠે ૨ યા સોયે ૨ (રોગાદિક અવસ્થા કો છોડ-કર) (કયાઈવિ-કદાચિદપિ) કમીં મી (ન પુચ્છિઝ્જા-ન પૃચ્છેત્) ગુરુ મહારાજ સે સૂત્ર કા અર્થ અથવા ડનકી કુશલતા ન પૂછે । કિન્તુ (આગમ્મુક્કુડુઓ સંતો પંજલી ડહો પુચ્છિઝ્જા-આગમ્ય ડત્કુડુકઃ સન્ પ્રાઙ્ગલિપુટઃ પૃચ્છેત્) ડનકે સમીપ આકર ઓર ડત્કુડુકાસન-ડકડુ આસનસે બેઠકર ડોનોં હાથજોડ ફિર ડનસે સૂત્ર આદિ કા અર્થ પૂછે । શિષ્ય કિત્તના હી બહુશ્રુતી ક્યોં ન હો તો મી અપને ગુરુ સે સૂત્રાર્થ કી પ્રચ્છના અથવા સુખ શાતા કી પૃચ્છના આસન પર બેઠે ૨ યા વિસ્તર પર લેડે ૨ નહીં કરનીં ચાહિયે । યવ્યપિ સૂત્રાર્થ કી પૃચ્છના સંશય હોને પર હી કી જાતો હૈ । બહુશ્રુત હોને પર મી સંશય હો સકતા હૈ । અવ ંસી સ્થિતિ મેં શિષ્ય કા ધર્મ હૈ કિ ડસ સંશય કી

આસનગઓ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—ઉત્તમ શિષ્યની એ ફરજ છે કે તે આસનગઓ-આસનગતઃ આસન ઉપર બેઠાં બેઠાં અથવા સેઝાગઓ-શય્યાગતઃ શય્યામાં બેઠાં બેઠાં કે સુતાં સુતાં (રોગાદિક અવસ્થાને છોડીને) કયાઈવિ-કદાચિદપિ ઠઠી પણ ગુરુ મહારાજથી સૂત્રનો અર્થ અથવા એમની કુશળતા ન પુચ્છિઝ્જા-ન પૃચ્છેત્ ન પુછે. પરંતુ આગમ્મુક્કુડુઓ સંતો પંજલિ ડહો પુચ્છિઝ્જા-આગમ્ય ડત્કુડુકઃ સન્ પ્રાઙ્ગલિપુટઃ પૃચ્છેત્ તેમનિ સામે આવી અને ઉત્કુટાસનથી બેસી બન્ને હાથ બેઠી ત્યારપછી એમને સૂત્ર આદિના અર્થ પુછે અને સુખ-શાતાના સમાચાર પુછે શિષ્ય ગમે તેવો બહુશ્રુત કેમ ન હોય તો પણ પોતાના ગુરુથી સૂત્રાર્થના અર્થ અથવા સુખશાતાના સમાચાર આસન પર બેઠાં બેઠાં અથવા તો પધારી પર સુતાં સુતાં ન પુછવા બેઠએ. જો કે સૂત્રાર્થ આદિના અર્થ સંશય થવાથી જ પુછાય છે. બહુશ્રુત હોવા છતાં પણ સંશય થાય છે. આથી આવી સ્થિતિમાં શિષ્યનો ધર્મ છે કે, એ સંશયની નિવૃત્તિ માટે તે ગુરુની સમક્ષ બાય અને સુખ વિનયની સાથે એ સંશયની નિવૃત્તિ

અર્થે ભાવઃ—વદુશ્રુતોઽપિ શિષ્યઃ સંશયે સતિ ગુરું પૃચ્છતિ સૂત્રાર્થમ્, તત્ર વિનયપૂર્વિકૈવ પ્રચ્છના કરણીયા યથા ગુરોરાશાતના ન ભવેદિતિ । ઉત્કુદુક ઇતિ વિશેષણેન—ઇન્દ્રિયદમનશીલત્વં વિનીતત્વં ચ સૂચિતમ્, પ્રાઞ્જલિપુટ ઇત્યનેન સર્વવિધવિનયવત્ત્વં જાતિકુલસમ્પન્નત્વં ચ સૂચિતમ્ ॥ ૨૨ ॥

મૂલમ્—એવં વિણયજુત્તસ્સ, સુત્તં અર્થં ચં તદુભયં ।

પુચ્છમાણસ્સ સીસસ્સ, વાગંરિજ્જ જહાસુયં ॥ ૨૩ ॥

છાયા—એવં વિનયયુક્તસ્ય, સૂત્રમ્ અર્થં ચ તદુભયમ્ ।

પૃચ્છતઃ શિષ્યસ્ય, વ્યાકુર્યાદ્ યથાશ્રુતમ્ ॥ ૨૩ ॥

ટીકા—‘એવં વિણયજુત્તસ્સ’ ઇત્યાદિ । એવં=ઉક્તપ્રકારેણ વિનયયુક્તસ્ય-વિનયયતઃ, સૂત્રમ્-કાલિકોત્કાલિકાદિ, અર્થં-તદ્વોધ્યં, સૂત્રાભિપ્રાયમિત્યર્થઃ ।

નિવૃત્તિકે લિયે ગુરુકે સન્મુખ જાવેઔર વઢે વિનયકે સાથ ઉસ સંશય કી નિવૃત્તિ કરે । ગુરુ મહારાજ કા વિનય ભક્તિ મેં યદિ જરા સી ભી શુદ્ધિ હો જાયગી તો શિષ્ય આશાતના દોષ કા ભાગી હોગા । “ઉત્કુદુક” ઇસ વિશેષણ સે સૂત્રકાર યહ સૂચિત કરતે હું કિ જો ઇસ આસન સે થેઠતા હૈ વહ સાધુ ઇન્દ્રિય દમન શોલ તથા વિનીત હોતા હૈ । “પ્રાઞ્જલિપુટ” ઇસ વિશેષણ સે શિષ્ય મેં સભી પ્રકાર કે વિનયગુણ તથા જાતિસમ્પન્નતા એવં કુલ સમ્પન્નતા સૂચિત હોતી હૈ ॥ગા.૨૨॥

‘એવં’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(એવં-એવં) પૂર્વોક્ત પ્રકાર સે (વિણયજુત્તસ્સ-વિનયયુક્તસ્ય) વિનયધર્મ સે યુક્ત હોકર (સુત્તં અર્થં ચ તદુભયં પુચ્છમાણસ્સ-સૂત્રં અર્થં તદુભયં પૃચ્છતઃ) સૂત્ર-અર્થ ઔર સૂત્ર અર્થ દોનોં કો પૂછને વાલે (સીસસ્સ-શિષ્યસ્ય) શિષ્ય કો (જહાસુયં

કરી હ્યે. ગુરુ મહારાજની વિનય ભક્તિમાં જરા પણ ભૂલ થાય તો શિષ્ય આશાતના દોષનો ભાગી બને છે. “ઉત્કુદુક” આ વિશેષણથી સૂત્રકાર એ એ સૂચિત કરે છે કે, જે આ આસનથી બેસે છે તે સાધુ ઇન્દ્રિયનું દમન કરનાર તથા વિનિત હોય છે. “પ્રાઞ્જલિપુટ” આ વિશેષણથી શિષ્યમાં સર્વ પ્રકારના વિનયગુણ તથા જાતિસમ્પન્નતા અને કુલસમ્પન્નતા દેખાઈ આવે છે. ॥૨૨॥ એવં ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—એવં-એવં પૂર્વોક્ત પ્રકારથી વિણયજુત્તસ્સ - વિનયયુક્તસ્ય વિનય ધર્મથી યુક્ત બની સુત્તં અર્થં ચ તદુભયં પુચ્છમાણસ્સ-સૂત્રં અર્થં તદુભયં પૃચ્છતઃ સૂત્ર-અર્થ અને સૂત્ર અર્થ બન્નેને પુછવાવાળા

ઉક્તચ્ચ—

જો સુત્તાભિપ્પાઓ, સો અત્યો અજ્ઞણ ય જમ્હા । (સ્થા. ૨ ઠા. ૧ ઉ૦)

છાયા—યઃ સૂત્રાભિપ્રાયઃ સોઽર્થઃ, અર્થતે ચ યસ્માત્ ।

વ્યાખ્યા—યઃ સૂત્રસ્ય અભિપ્રાયઃ સ એવ અર્થઃ । યસ્માત્=યતઃ કરુણાદસા-
ર્થઃ સૂત્રાત્ અર્થતે ગમ્યતે । તદુભયં=સૂત્રાર્થદ્વયં ચ પૃચ્છતઃ=પૃચ્છાં કુર્વતઃ શિષ્યસ્ય
ગુરુઃ યથાશ્રુતં-ગુરુપરંપરાતો યથા જ્ઞાતં તથા સૂત્રમ્, અર્થ તદુભયં ચ વ્યાકુર્યાત્
=કથયેત્, ન તુ સ્વબુદ્ધ્યા કલ્પિતં કૃત્વા ગોષયેદિતિ ભાવઃ । इह तावत् सूत्रज्ञा-
नाय सूत्रस्य शब्दार्थं तद्वक्षणं तदभेदं तद्वाचनादिकं च निर्दिशामः, तथाहि—

વાગરિજ્ઞા-યથાશ્રુતં વ્યાકુર્યાત્) ગુરુ મહારાજ ડન સઘ કા શાસ્ત્રચિહિત
વિધિ કે અનુસાર પ્રતિપાદન કરે ।

કાલિક ઉત્કાલિક આદિ સૂત્ર હૈ । સૂત્ર કા જો અભિપ્રાય હૈ વહી
અર્થ હૈ । કહા ખી હૈ-જો સુત્તાભિપ્પાઓ સો અત્યો અજ્ઞણ ય જમ્હા-
સૂત્ર કે અભિપ્રાય કો અર્થ કહા ગયા હૈ । કયોં કિ યહ અર્થ સૂત્ર સે હી
નિશ્ચિત કિયા જાતા હૈ । ઇસ તરહ કેવલ સૂત્ર કો અથવા ડસકે અર્થ
કો ઇવં ઇન ડોનોં કો જઘ શિષ્ય અપને આચાર્ય મહારાજ સે પૂછે તો
આચાર્ય મહારાજ કો ચાહિયે કિ વે ડસકો ગુરુ પરંપરા સે યથાજ્ઞાત
સૂત્ર-અર્થ ઇવં ડોનોં કો અચ્છી તરહ સમજાવેં । ઇસા ન કરેં કિ અપની
નિજી કલ્પના સે મિશ્રિત કર ડન્હેં સમજાવેં । સૂત્રજ્ઞાન કે લિયે ડપયોગી
સમજકર સૂત્ર કા શબ્દાર્થ, ડસકા લક્ષણ, ડસકે ભેદ, ઇવં ડસકી
વાચના આદિ કે વિષય મેં કુછ સ્પષ્ટીકરણ કિયા જાતા હૈ ।—

શિષ્યને જહાસુયં વાગરિજ્ઞા-યથાશ્રુતં વ્યાકુર્યાત્ ગુરુ મહારાજ એ બધાનો શાસ્ત્ર
વિહિત વિધિ અનુસાર પ્રતિપાદન કરે.

કાલિક ઉત્કાલિક આદિ સૂત્ર છે, સૂત્રનો જે અભિપ્રાય છે તેજ અર્થ
છે. કહું પણ છે, -જો સુત્તાભિપ્પાઓ સો અત્યો અજ્ઞણ ય જમ્હા-સૂત્રના અભિપ્રાયને
અર્થ કહેવામાં આવેલ છે. કેમ કે, આ અર્થ સૂત્રથી નિશ્ચિત કરવામાં આવે
છે. આ રીતે કેવળ સૂત્રને અથવા તેના અર્થને અથવા એ બન્નેને બ્યારે
શિષ્ય પોતાના આચાર્ય મહારાજને પૂછે તો આચાર્ય મહારાજે તેને ગુરુ
પરંપરાથી યથાજ્ઞાત સૂત્ર-અર્થ અને બન્નેને સારી રીતે સમજાવે એવું ન
કરે કે પોતાની જ કલ્પનાથી મિશ્રિત કરી તેને સમજાવે. સૂત્ર જ્ઞાનને માટે
ઉપયોગી સમજીને સૂત્રનો શબ્દાર્થ, તેનું લક્ષણ, તેનો ભેદ, અને તેની વાચના
આદિના વિષયમાં કાંઈક સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે-સૂચયતીતિ સૂત્રમ્—

અર્થ ભાવઃ—વહુશ્રુતોઽપિ શિષ્યઃ સંશયે સતિ ગુરું પૃચ્છતિ સૂત્રાર્થમ્, તત્ર વિનયપૂર્વિકૈવ
પચ્છના કરણીયા યથા ગુરોરાશાતના ન ભવેદિતિ । ઉત્કુટુક ઇતિ વિશેષણેન—
ઇન્દ્રિયદમનશીલત્વં વિનીતત્વં ચ સૂચિતમ્, પ્રાઞ્જલિપુટ ઇત્યનેન સર્વવિધવિનયવત્તં
જાતિકુલસમ્પન્નત્વં ચ સૂચિતમ્ ॥ ૨૨ ॥

મૂલમ્—એવં વિણયજુત્તસ્સ, સુત્તં અર્થં ચ તદુભયં ।

પુચ્છમાણસ્સ સીસસ્સ, વાગંરિજ્જ જહાસુયં ॥૨૩॥

છાયા—એવં વિનયયુક્તસ્ય, સૂત્રમ્ અર્થં ચ તદુભયમ્ ।

પૃચ્છતઃ શિષ્યસ્ય, વ્યાકુર્યાદ્ યથાશ્રુતમ્ ॥ ૨૩ ॥

ટીકા—‘ એવં વિણયજુત્તસ્સ ’ ઇત્યાદિ । એવં=ઉક્તપ્રકારેણ વિનયયુક્તસ્ય-
વિનયવતઃ, સૂત્રમ્-કાલિકોત્કાલિકાદિ, અર્થ—તદ્વોધ્યં, સૂત્રાભિપ્રાયમિત્યર્થઃ ।

નિવૃત્તિકે લિયે ગુરુકે સન્નુલ્લ જાવેઔર વહે વિનયકે સાથ ઉસ સંશય
કી નિવૃત્તિ કરે । ગુરુ મહારાજ કા વિનય ભક્તિ મેં યદિ જરા સી મી
ત્રુટિ હો જાયગી તો શિષ્ય આશાતના દોષ કા ભાગી હોગા । “ઉત્કુટુક”
ઇસ વિશેષણ સે સૂત્રકાર યહ સૂચિત કરતે હેં કિ જો ઇસ આસન સે
બેઠતા હૈ વહ સાધુ ઇન્દ્રિય દમન શીલ તથા વિનીત હોતા હૈ । “પ્રાઞ્જ-
લિપુટ” ઇસ વિશેષણ સે શિષ્ય મેં સમી પ્રકાર કે વિનયગુણ તથા
જાતિસમ્પન્નતા એવં કુલ સમ્પન્નતા સૂચિત હોતી હૈ ॥ગા.૨૨॥

‘ એવં ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(એવં-એવં) પૂર્વોક્ત પ્રકાર સે (વિણયજુત્તસ્સ-
વિનયયુક્તસ્ય) વિનયધર્મ સે યુક્ત હોકર (સુત્તં અર્થં ચ તદુ-
ભયં પુચ્છમાણસ્સ-સૂત્રં અર્થં તદુભયં પૃચ્છતઃ) સૂત્ર-અર્થ ઔર સૂત્ર
અર્થ દોનોં કો પૂછને વાલે (સીસસ્સ-શિષ્યસ્ય) શિષ્ય કો (જહાસુયં

કરી લ્યે. શુરુ મહારાજની વિનય ભક્તિમાં જરા પણ ભૂલ થાય તો શિષ્ય
આશાતના દોષને ભાગી બને છે. “ઉત્કુટુક” આ વિશેષણથી સૂત્રકાર એ
એ સૂચિત કરે છે કે, જે આ આસનથી બેસે છે તે સાધુ ઇન્દ્રિયનું દમન
કરનાર તથા વિનિત હોય છે. “પ્રાઞ્જલિપુટ” આ વિશેષણથી શિષ્યમાં સર્વ
પ્રકારના વિનયગુણ તથા જાતિસંપન્નતા અને કુલસંપન્નતા દેખાઈ આવે છે. ॥૨૨॥
એવં ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—એવં-એવં પૂર્વોક્ત પ્રકારથી વિણયજુત્તસ્સ - વિનયયુક્તસ્ય
વિનય ધર્મથી યુક્ત બની સુત્તં અર્થં ચ તદુભયં પુચ્છમાણસ્સ-સૂત્રં અર્થં
તદુભયં પૃચ્છતઃ સૂત્ર-અર્થં અને સૂત્ર અર્થ બન્નેને પુછવાવાળા

ઉક્તચ્ચ—

જો સુત્તાભિપ્પાઓ, સો અત્યો અજ્ઞાણ ય જન્મ્યા । (સ્થા. ૨ ઠા. ૧ ૩૦)

છાયા—યઃ સૂત્રાભિપ્રાયઃ સોઽર્થઃ, અર્થતે ચ યસ્માત્ ।

વ્યાખ્યા—યઃ સૂત્રસ્ય અભિપ્રાયઃ સ એવ અર્થઃ । યસ્માત્=યતઃ કરણાદસા-
ર્થઃ સૂત્રાત્ અર્થતે ગમ્યતે । તદુભયં=સૂત્રાર્થદ્વયં ચ પૃચ્છતઃ=પૃચ્છાં કુર્વતઃ શિષ્યસ્ય
ગુરુઃ યથાશ્રુતં-ગુરુપરંપરાતો યથા જ્ઞાતં તથા સૂત્રમ્, અર્થ તદુભયં ચ વ્યાકુર્યાત્
=કથયેત્, ન તુ સ્વચુદ્ધયા કલ્પિતં કૃત્વા બોધયેદિતિ ભાવઃ । इह तावत् सूत्रज्ञा-
नाय सूत्रस्य शब्दार्थं तद्वक्षणं तद्भेदं तद्वाचनादिकं च निर्दिशामः, तथाहि—

વાગરિજ્ઞા-યથાશ્રુતં વ્યાકુર્યાત્) ગુરુ મહારાજ ડન સવ કા શાસ્ત્રવિહિત
વિધિ કે 'અનુસાર પ્રતિપાદન કરે ।

કાલિક ઉત્કાલિક આદિ સૂત્ર હૈ । સૂત્ર કા જો અભિપ્રાય હૈ વહી
અર્થ હૈ । કહા મી હૈ—જો સુત્તાભિપ્પાઓ સો અત્યો અજ્ઞાણ ય જન્મ્યા—
સૂત્ર કે અભિપ્રાય કો અર્થ કહા ગયા હૈ । કયોં કિ યહ અર્થ સૂત્ર સે હી
નિશ્ચિત કિયા જાતા હૈ । હસ તરહ કેવલ સૂત્ર કો અથવા ડસકે અર્થ
કો ઇવં હન ડોનોં કો જય શિષ્ય અપને આચાર્ય મહારાજ સે પૂછે તો
આચાર્ય મહારાજ કો ચાહિયે કિ બે ડસકો ગુરુ પરંપરા સે યથાજ્ઞાત
સૂત્ર-અર્થ ઇવં ડોનોં કો અચ્છી તરહ સમજાવેં । ઇસા ન કરેં કિ અપની
નિજી કલ્પના સે મિશ્રિત કર ડન્હેં સમજાવેં । સૂત્રજ્ઞાન કે લિયે ડપયોગી
સમજકર સૂત્ર કા શબ્દાર્થ, ડસકા લક્ષણ, ડસકે ભેદ, ઇવં ડસકી
વાચના આદિ કે વિષય મેં કુછ સ્પષ્ટીકરણ કિયા જાતા હૈ ।—

શિષ્યને જહાસુયં વાગરિજ્ઞા-યથાશ્રુતં વ્યાકુર્યાત્ ગુરુ મહારાજ એ બધાને શાસ્ત્ર
વિહિત વિધિ અનુસાર પ્રતિપાદન કરે.

કાલિક ઉત્કાલિક આદિ સૂત્ર છે, સૂત્રનો જે અભિપ્રાય છે તે જ અર્થ
છે. કહ્યું પણ છે,—જો સુત્તાભિપ્પાઓ સો અત્યો અજ્ઞાણ ય જન્મ્યા—સૂત્રના અભિપ્રાયને
અર્થ કહેવામાં આવેલ છે. કેમ કે, આ અર્થ સૂત્રથી નિશ્ચીત કરવામાં આવે
છે. આ રીતે કેવળ સૂત્રને અથવા તેના અર્થને અથવા એ બન્નેને બંધારે
શિષ્ય પોતાના આચાર્ય મહારાજને પૂછે તો આચાર્ય મહારાજે તેને ગુરુ
પરંપરાથી યથાજ્ઞાત સૂત્ર-અર્થ અને બન્નેને સારી રીતે સમજાવે એવું ન
કરે કે પોતાની જ કલ્પનાથી મિશ્રિત કરી તેને સમજાવે. સૂત્ર જ્ઞાનને માટે
ઉપયોગી સમજીને સૂત્રનો શબ્દાર્થ, તેનું લક્ષણ, તેનો ભેદ, અને તેની વાચના
આદિના વિષયમાં કાંઈક સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે—સૂચયતીતિ સૂત્રમ્—

અયં ભાવઃ—વહુશ્રુતોઽપિ શિષ્યઃ સંશયે સતિ ગુરું પૃચ્છતિ સૂત્રાર્થમ્, તત્ર વિનયપૂર્વિકૈવ
પચ્છના કરણીયા યથા ગુરોરાશાતના ન ભવેદિતિ । ઉત્કુડુક ઇતિ વિશેષણેન—
ઇન્દ્રિયદમનશીલત્વં વિનીતત્વં ચ સૂચિતમ્, પ્રાજ્ઞલિપુટ ઇત્યનેન સર્વવિધવિનયવત્ત્વં
જાતિકુલસમ્પન્નત્વં ચ સૂચિતમ્ ॥ ૨૨ ॥

મૂલમ્—એવં વિણયજુત્તસ્સ, સુત્તં અર્થં ચં તદુભયં ।

પુચ્છમાણસ્સ સીસસ્સ, વાગેરિજ્જ જહાસુયં ॥ ૨૩ ॥

છાયા—એવં વિનયયુક્તસ્ય, સૂત્રમ્ અર્થં ચ તદુભયમ્ ।

પૃચ્છતઃ શિષ્યસ્ય, વ્યાકુર્યાદ્ યથાશ્રુતમ્ ॥ ૨૩ ॥

ટીકા—‘ એવં વિણયજુત્તસ્સ ’ ઇત્યાદિ । એવં=ઉક્તપ્રકારેણ વિનયયુક્તસ્ય-
વિનયવતઃ, સૂત્રમ્-કાલિકોત્કાલિકાદિ, અર્થં-તદ્વોધ્યં, સૂત્રાભિપ્રાયમિત્યર્થઃ ।

નિવૃત્તિકે લિયે ગુરુકે સન્નુલ્લ જાવેઔર વહે વિનયકે સાથ ઉસ સંશય
કી નિવૃત્તિ કરે । ગુરુ મહારાજ કા વિનય ભક્તિ મેં યદિ જરા સીં મી
ત્રુટિ હો જાયગી તો શિષ્ય આશાતના દોષ કા ભાગી હોગા । “ ઉત્કુડુક ”
હિસ વિશેષણ સે સૂત્રકાર યહ સૂચિત કરતે હેં કિ જો હિસ આસન સે
બેઠતા હૈ વહ સાધુ ઇન્દ્રિય દમન શીલ તથા વિનીત હોતા હૈ । “ પ્રાજ્ઞ-
લિપુટ ” હિસ વિશેષણ સે શિષ્ય મેં સમી પ્રકાર કે વિનયગુણ તથા
જાતિસમ્પન્નતા એવં કુલ સમ્પન્નતા સૂચિત હોતી હૈ ॥ ગા. ૨૨ ॥

‘ એવં ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(એવં-એવં) પૂર્વોક્ત પ્રકાર સે (વિણયજુત્તસ્સ-
વિનયયુક્તસ્ય) વિનયધર્મ સે યુક્ત હોકર (સુત્તં અર્થં ચ તદુ-
ભયં પુચ્છમાણસ્સ-સૂત્રં અર્થં તદુભયં પૃચ્છતઃ) સૂત્ર-અર્થ ઔર સૂત્ર
અર્થ દોનોં કો પૂછને વાલે (સીસસ્સ-શિષ્યસ્ય) શિષ્ય કો (જહાસુયં

કરી દ્યે. ગુરુ મહારાજની વિનય ભક્તિમાં જરા પણ ભૂલ થાય તો શિષ્ય
આશાતના દોષનો ભાગી બને છે. “ ઉત્કુડુક ” આ વિશેષણથી સૂત્રકાર એ
એ સૂચિત કરે છે કે, જે આ આસનથી બેસે છે તે સાધુ ઇન્દ્રિયનું દમન
કરનાર તથા વિનિત હોય છે. “ પ્રાજ્ઞલિપુટ ” આ વિશેષણથી શિષ્યમાં સર્વ
પ્રકારના વિનયગુણ તથા જાતિસંપન્નતા અને કુલસંપન્નતા દેખાઈ આવે છે. ॥ ૨૨ ॥
એવં ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—એવં-એવં પૂર્વોક્ત પ્રકારથી વિણયજુત્તસ્સ-વિનયયુક્તસ્ય
વિનય ધર્મથી યુક્ત બની સુત્તં અર્થં ચ તદુભયં પુચ્છમાણસ્સ-સૂત્રં અર્થં
તદુભયં પૃચ્છતઃ સૂત્ર-અર્થ અને સૂત્ર અર્થ બન્નેને પુછવાવાળા સીસસ્સ-

સૂત્રપદનિર્ણયનામકં દ્વિતીયં દ્વારમ્—

અર્થ-સૂત્રપદનિર્ણયઃ । દ્રવ્યસૂત્ર-કાર્પાસાદિકમ્ । ભાવસૂત્રં તુ-અસ્મિન્ જ્ઞાનાધિકારે સૂચકં જ્ઞાનં શ્રુતજ્ઞાનમ્, તસ્યૈવ સ્વપરાર્થસૂચકત્વાત્, શ્રૂયતે યત્ તત્ શ્રુતં જ્ઞાયતેઽનેનેતિ જ્ઞાનં, શ્રુતં ચ તદ્ જ્ઞાનં શ્રુતજ્ઞાનમ્ । તચ-૧૬ાદશાઙ્ગાનિ, પ્રકીર્ણકાનિ, દૃષ્ટિવાદશ્ચ । તદુક્તમ્—

“૧કારસમંગાઈં, પઙ્ગમં દિદ્ધિવાઓ ચ” ઇતિ । (૩. ૨૮ અ. ૨૩ ગા.)

॥ ઇતિ દ્વિતીયં સૂત્રપદનિર્ણયદ્વારમ્ ॥

અર્થ તૃતીયં સૂત્રલક્ષણદ્વારમ્—

યત્ સૂત્રં સૂત્રલક્ષણોપેતં તદેવોચારણીયમ્, લક્ષણરહિતં હિ સૂત્રં ચિત્રક્ષિતમર્થં ન સાધયતિ, તસ્માદ્લક્ષણયુક્તમેવ સૂત્રમિપ્યતે, અતઃ સૂત્રલક્ષણં વાચ્યમ્ । તદ્ યથા-અપ્પક્વરં મહત્થં, વત્તીસદોસવિરહિયં જં ચ ।
લક્ષણજુત્તં સુત્તં, અદ્ધહિ ય ગુણેહિ ઉવ્વેયં ॥

જિસકે સેવન સે-ઉપાસના કરને સે-ઉસકે દ્વારા પ્રતિપાદિત માર્ગ કા અનુસરણ કરને સે-અષ્ટવિધ કર્મો કા આત્મા સે નિર્ગમન હો જાય ઉસકા નામ સૂત્ર હૈ । ૧ ।

સૂત્ર પદ નિર્ણય નામક દ્સરા દ્વાર કહતે હૈ—

સૂત્ર કે દો ભેદ હૈ-૧ દ્રવ્યસૂત્ર, ૨ ભાવસૂત્ર । કપાસ આદિ સે બના હુઆ દ્રવ્યસૂત્ર હૈ । ભાવશ્રુત કા નામ ભાવસૂત્ર હૈ । ઇસસે હી સ્વરૂપ ઓર પરસ્વરૂપ કા સૂચન-અર્થાત્ બોધ હોતા હૈ । જો સુના જાય વહ શ્રુત ઇવં જિસકે દ્વારા જાના જાય વહ જ્ઞાન હૈ । શ્રુતરૂપ જો જ્ઞાન હૈ ઉસ કા નામ શ્રુતજ્ઞાન હૈ । ૧૧ અંગ પ્રકીર્ણક (પઙ્ગા) ઇવં દૃષ્ટિવાદ ચે સર્વ શ્રુતજ્ઞાન સ્વરૂપ હૈ । કહા ખી હૈ-“૧કારસમંગાઈં પઙ્ગમં દિદ્ધિવાઓય” । ૩ ।

કરવાથી તેના દ્વારા પ્રતિપાદિત માર્ગનું અનુસરણ કરવાથી આઠ પ્રકારના કર્મોનું આત્માથી નિર્ગમન થઈ બાંધ તેનું નામ સૂત્ર છે. ॥ ૧ ॥

સૂત્રપદ નિર્ણય નામનું ખીજું દ્વાર કહે છે—

સૂત્રના બે ભેદ છે—૧ દ્રવ્યસૂત્ર, ૨ ભાવસૂત્ર । કપાસ વગેરેથી બનેલ દ્રવ્યસૂત્ર છે, ભાવશ્રુતનું નામ ભાવસૂત્ર છે. આનાથી જ સ્વ સ્વરૂપ અને પર-સ્વરૂપનું સૂચન-અર્થાત્ બોધ થાય છે. જે સાંભળી શકાય તે શ્રુત અને જેનાથી બાંધી શકાય તે જ્ઞાન છે. શ્રુતરૂપ જે જ્ઞાન છે, એનું નામ શ્રુતજ્ઞાન છે. ૧૧ અંગ પ્રકીર્ણક (પઙ્ગા) અને દૃષ્ટિવાદ એ બધા શ્રુતજ્ઞાન સ્વરૂપ છે. કહ્યું પણ છે કે-૧કારસમંગાઈં પઙ્ગમં દિદ્ધિવાઓ ચ

નનુ કઃ સૂત્રશબ્દાર્થઃ ?-અચ્યતે-સૂચયતીતિ સૂત્રમ્, યથા સૂચી સૂત્રેણ સૂચ્યતે, સૂચીસંલગ્નં યત્ સૂત્રં તદેવ સૂચ્યાઃ સૂચકં પ્રબોધકં ભવતિ, તથાર્થસંવદં સૂત્રં, વાચ્યવાચકભાવસમ્યગ્ન્યેન યાવાનર્થઃ સૂત્રે વિદ્યમાનસ્તસ્ય તસ્યાર્થસ્ય સૂચકં સૂત્રમ્। એવમર્થસ્ય સૂચનાત્ સૂત્રમ્ ॥ ૧ ॥ અથવા-સીવ્યતીતિ સૂત્રમ્। યથા-સૂત્રં-તન્તુઃ અઙ્ગરક્ષિકાદીનિ સીવ્યતિ, એવમર્થે ચ પદં સીવ્યતિ-યોજયતિ-એવં ચ સીવનાત્ સૂત્રમિતિ ॥ ૨ ॥ અથવા-સ્રવતીતિ સૂત્રમ્ યથા-ચન્દ્રકાન્તમણિઃ ચન્દ્રકિરણસંનિધાનાઞ્જલં સ્રવતિ-પ્રાદુર્ભાવયતિ। એવં સૂત્રમપ્યાચાર્યસંનિધાનાદર્થં પ્રસ્રવતિ તથા ચ સ્રવણાત્ સૂત્રમિતિ ॥ ૩ ॥ અથવા-સરતીતિ સૂત્રમ્, અણ્વિધં કર્મ સરતિ-નિર્ગચ્છતિ યેન તત્ સૂત્રમ્ ॥ ૪ ॥

॥ ઇતિ પ્રથમં સૂત્રશબ્દાર્થદ્વારમ્ ॥ ૧ ॥

સૂચયતીતિ સૂત્રમ્—

સૂત્ર શબ્દ કા અર્થ-જિસ પ્રકાર સૂઈ સંલગ્ન સૂત્ર સૂઈ કા પ્રબોધક હોતા હૈ ડસી તરહ અર્થ સંવદ્ધ સૂત્ર વાચ્ય વાચકભાવ સંવંધ સે જિતના ૨ અર્થ અપને મેં વિદ્યમાન હોતા હૈ ડતને ૨ અર્થ કા સૂચક હોતા હૈ, ઇસ તરહ “સૂચયતીતિ સૂત્રમ્” અર્થ કા સૂચક હોને સે સૂત્ર કહા ગયા હૈ। યહ વ્યુત્પત્તિલભ્ય અર્થ હૈ। અથવા-“સીવ્યતીતિ સૂત્રમ્”—જિસ પ્રકાર ડોરા અંગરક્ષિકા-કુર્તા-આદિ વસ્ત્રોં કો સીતા હૈ પરસ્પર મેં જોડ દેતા હૈ-ડસી તરહ સૂત્ર ધી અર્થ કો યોજિત કર દેના હૈ। અથવા-“સ્રવતીતિ સૂત્રમ્”—જિસ પ્રકાર ચંદ્રકાન્તમણિ ચંદ્ર કિરણોં કે સંપર્ક સે દ્રવિત હો જાતા હૈ-પાની છોડતા હૈ-ડસી પ્રકાર સૂત્ર ધી આચાર્ય કે સંનિધાન સે અર્થ કો અપનેમેં પ્રકટ કર દેતા હૈ। અથવા-“સરતીતિ સૂત્રમ્”—

સૂત્ર શબ્દનો અર્થ-જે રીતે સોય સંલગ્ન સૂત્ર સોયનો પ્રબોધક બને છે તેવી રીતે અર્થ સંબદ્ધ સૂત્ર વાચ્ય વાચક ભાવ સંબંધથી બેટલા બેટલા અર્થ તેનામાં વિદ્યમાન હોય છે, એટલા એટલા અર્થનો સૂચક હોય છે. “સૂચયતીતિ સૂત્રમ્” અર્થનો સૂચક હોવાથી જ સૂત્ર કહેવામાં આવેલ છે. આ વ્યુત્પત્તિલભ્ય અર્થ છે. અથવા-સીવ્યતીતિ સૂત્રમ્ જે રીતે દોરા અંગતું રક્ષણ કરનાર કુર્તા આદિ વસ્ત્રોને સીવે છે, પરસ્પરથી જોડી દે છે. એવી જ રીતે સૂત્ર પણ અર્થને યોજનાર હોય છે. અથવા સ્રવતીતિસૂત્રમ્ જે રીતે ચંદ્રકાન્ત મણી ચંદ્રકિરણોના સંપર્કથી દ્રવિત બને છે. પાણી છોડે છે-તે પ્રકારે સૂત્ર પણ આચાર્યના સંનિધાનથી અર્થને કે જે પોતાનામાં સમાયેલ છે તે પ્રગટ કરી દે છે અથવા સરતીતિ સૂત્રમ્ બેના ૨.

‘महाक्षरं महार्थं’ यथा-दृष्टिवादः ॥ ४ ॥ यच्च द्वात्रिंशदोषविरहितं= अलीकादिभिर्द्वात्रिंशदोषैर्वर्जितं तथाऽष्टभिर्गुणैरुपेतं सूत्रं तल्लक्षणयुक्तं सूत्रं भवति तत् सूत्रं पठनीयमित्यर्थः ।

अथ-सूत्रदोषाः—

अथ सूत्राणां द्वात्रिंशदोषा उच्यन्ते—

अलियमुवघायजणयं, निरस्थगमवत्थयं छलं दुहिलं ।
निस्तारमहियमूणं, पुनरुक्तं वाहयमजुक्तं ॥ १ ॥

क्रमभिन्न-वचनभिन्ने, विभक्तिभिन्नं च लिङ्गभिन्नं च ।
अणमिहियमपयमेव य, सभावहीणं ववहियं च ॥ २ ॥

काल-जति-ल्लवि-दोसो, समयविरुद्धं च वयणमित्तं च ।
अत्थावत्ती दोसो, हवइ य अत्तमासदोसो य ॥ ३ ॥

उवमा रूवगदोसो, निदेसपयत्थसंधिदोसो य ।
एण य सुत्तदोसा, वत्तीसं हुंति नायव्वा ॥ ४ ॥

छाया—अलीकम् १, उपघातजनकं २, निरर्थकं ३, अपार्थकं ४, छलं ५,
दुहिलम् ६, निस्तारम् ७, अधिकम् ८, ऊनम् ९, पुनरुक्तं १०, व्याहृतं ११,
अयुक्तम् १२, ॥ १ ॥

क्रमभिन्न १३, वचनभिन्ने १४, विभक्तिभिन्नं च १५, लिङ्गभिन्नं च १६,
अनभिहितं १७, अपदमेव च १८, स्वभावहीनं १९, व्यवहितं च २० ॥ २ ॥

तथा वृहत्कल्पादि सूत्र २ । महा अक्षर वाला हो पर अर्थ अल्प हो जैसे-
ज्ञाताध्ययन आदि ३ । महाक्षर वाला हो और अर्थ भी जिसका महान्
हो जैसे दृष्टिवाद ४ । ३२ वत्तीस दोष सूत्र के ये हैं—

३२ दोष सूत्र के—अलीक १, उपघातजनक २, निरर्थक ३, अपार्थक ४,
छल ५, दुहिल ६, निस्तार ७, अधिक ८, ऊन ९, पुनरुक्त १०,
व्याहृत ११, अयुक्त १२, क्रमभिन्न १३, वचनभिन्न १४, विभक्तिभिन्न १५,
लिङ्गभिन्न १६, अनभिहित १७, अपद १८, स्वभावहीन १९, व्यवहित

दोषादि सूत्र २. पधु अक्षरवाणा होय पधु अर्थ नानो होय जेवां साताध्ययन
आदि ३. पधु अक्षरवाणा होय अने अर्थ पधु जेना महान होय जेवां
दृष्टिवाद ४. सूत्रना अत्तीस दोष आ छे.....

अलीक १, उपघातजनक २, निरर्थक ३, अपार्थक ४, छल ५,
दुहिल ६, निस्तार ७, अधिक ८, ऊन ९, पुनरुक्त १०, व्याहृत ११, अयुक्त
१२, क्रमभिन्न १३, वचनभिन्न १४, विभक्तिभिन्न १५, लिङ्गभिन्न १६, अन-
भिहित १७, अपद १८, स्वभावहीन १९, व्यवहित २०, कालदोष २१, यति-

યદ્ અલ્પાક્ષરં, તથા-મહાર્થ ચ ભવતિ, અત્ર “અલ્પાક્ષરં મહાર્થમ્” ઇતિ વિશેષણદ્વયે ચત્વારો ભક્ત્રા ભવન્તિ, યથા—અલ્પાક્ષરમલ્પાર્થમ્’ યથા કાર્પાસાદિકમ્ ॥ ૧ ॥ ‘અલ્પાક્ષરં-મહાર્થમ્’ યથા-સામાયિકં વૃહત્કલ્પાદિ ચ ॥ ૨ ॥ ‘મહાક્ષરમલ્પાર્થમ્’ । યથા—જ્ઞાતાધ્યયનાનિ, અન્યચ યદસ્યાં કોટી વ્યવસ્થિતમ્ ।

અવ સૂત્રલક્ષણ નામ કા તીસરા દ્વાર કહતે હૈ—જો સૂત્ર સૂત્રલક્ષણ સે યુક્ત હૈ વહી ઉચ્ચારણ કરને કે યોગ્ય હોતા હૈ । ઓર ઉસીસે અપને વાસ્તવિક અર્થ કા ઘોધ હોતા હૈ । ઇસસે વિપરીત સૂત્ર દ્વારા વિવક્ષિત અર્થ કી પ્રતિપત્તિ-જ્ઞાન નહીં હો સકતી હૈ ક્યોં કિ ઉસસે યથાર્થ અર્થ કા પ્રકાશન નહીં હોતા હૈ । ઇસ લિયે “સૂત્ર કા કયા લક્ષણ હૈ” ઇસ પ્રકાર કે પ્રશ્ન કે સમાધાન નિમિત્ત ઉસકા લક્ષણ કહા જાતા હૈ ।

“અલ્પક્ષરં મહત્થં, વત્તીસદોસ, વિરહિયં જં ચ ।

લક્ષણજુતં સુતં, અદૃહિય ગુણેહિ ઉવવેયં” ॥ ૧ ॥

જિસમેં અલ્પ અક્ષર હોતે હૈં ઓર મહાન્ જિસકા અર્થ હોતા હૈં એવં વત્તીસ દોષોં સે જો રહિત હોતા હૈં તથા આઠગુણોં સે જો યુક્ત હોતા હૈં વહ સૂત્ર હૈં “અલ્પ અક્ષર વાલા હો એવં અર્થ જિસકા મહાન્ હો” ઇસ પ્રકાર કે સૂત્ર કે વિશેષણ સે યે ૪ ભંગ હોતે હૈં—અલ્પ અક્ષર વાલા હો એવં અલ્પ અર્થ વાલા હો જૈસે કપાસ આદિ કા બના હુઆ સૂત ૧ । અલ્પ અક્ષર વાલા હો, પર જિસકા મહાન્ અર્થ હો જૈસે સામાયિક સૂત્ર,

હવે સૂત્ર લક્ષણ નામનું ત્રીણું દ્વાર કહે છે—

જે સૂત્ર સૂત્રલક્ષણથી યુક્ત છે તે જ ઉચ્ચારણ કરવા માટે યોગ્ય છે, અને એનાથી પોતાના વાસ્તવિક અર્થનો ઘોષ થાય છે. એનાથી વિપરીત સૂત્રથી વિવક્ષિત અર્થની પ્રતિપત્તિ-જ્ઞાન થઈ શકતું નથી, કારણ કે, એનાથી યથાર્થ અર્થનું પ્રકાશન થતું નથી.

અલ્પક્ષરં મહત્થં વત્તીસ દોસવિરહિયં જં ચ ।

લક્ષણજુતં સુતં અદૃહિયગુણેહિ ઉવવેયં જેમાં અક્ષર ઓછા હોય છે અને અર્થ મહાન હોય છે જે બત્તીસ દોષોથી રહિત હોય છે તથા આઠ ગુણોથી જે યુક્ત હોય છે તે સૂત્ર છે. “થોડા અક્ષરવાળા હોય અને અર્થ જેનો મહાન હોય”

આ પ્રકારના સૂત્રના વિશેષણથી આ ચાર ભંગ થાય છે. થોડા અક્ષરવાળા હોય અથવા અલ્પ અર્થવાળા હોય. જેમ કે કપાસ આદિથી બનેલ સુતર ૧. થોડા અક્ષરવાળા હોય પણ જેનો અર્થ મહાન હોય, જેવાં સામાયિક

યયા- 'અ, આ, ઇ, ઈ' ઇત્યાદિ । ડિત્યાદિવદ્વા ॥ ૩ ॥ અપાર્થકમ્-અસંવદ્ધા-
ર્થકમ્, યયા-“દશ દાડિમાનિ પટપૂષાઃ, સપ્ત ગર્દભપુચ્છાઃ, ઇત્યાદિ ॥ ૪ ॥

છલ-યત્રાનિષ્ટસ્પાર્થાન્તરસ્ય સંભવાદ્ વિવક્ષિતાયોપઘાતઃ કર્તુ શક્યતે
તત્છલમ્, યયા-“નવકમ્બલો દેવદત્તઃ” ઇત્યાદિ, અત્ર-નૂતનકમ્બલસ્ય વિવ-
ક્ષિતાર્થસ્ય નવસંલયકકમ્બલવિષયકચોધસંભવાદુપઘાતઃ કર્તુ શક્યતે ॥ ૫ ॥

દુહિલં-જન્તુનામહિતોપદેશકત્વેન પાપવ્યાપારપોષકમ્, યયા-

અનુદુપ્છન્દઃ-—પ્રતાવાનેવ લોકોડ્યં, યાવાનિન્દ્રિયગોચરઃ ।

ભદ્રે! વૃકપદં પશ્ય, યદ્ વદન્ત્યવહુશ્રુતાઃ ॥ ૧ ॥

વિયોગિની છન્દઃ-—પિવ ત્વાદ ચ ચારુલોચને, યદતીતં વરગાત્રિ ! તન્ન તે ।

નહિ ભીરુ ! ગતં નિવર્તતે, સમુદયમાત્રમિદં કલેવરમ્ ॥ ૨ ॥

નહીં પડતા; જૈસે-અ આ હ ઈ ઈ ઇત્યાદિ ॥ ૩ ॥ અસંવદ્ધ અર્થ જિસ સૂત્ર
દ્વારા કહા જાતા હૈ વહ અપાર્થક દોષ ચાલા સૂત્ર માના જાતા હૈ-જૈસે
દશદાડિમ, છહ માલપુષ, સાત ગધે કી પૂંછે ઇત્યાદિ ॥ ૪ ॥ યે સવ સૂત્ર
અસંવદ્ધ અર્થ કે પ્રતિપાદક હૈં । જહાં અનિષ્ટ અર્થાન્તર કી સંભાવના સે
વિવક્ષિત અર્થ કા અપલાપ કિયા જા સકતા હૈ વહ છલદોષ હૈ જૈસે કિસી
ને કહા કિ “નવ કમ્બલોડ્યં દેવદત્તઃ” દેવદત્ત નવકમ્બલ ચાલા હૈ-યહાં
નવ શબ્દ કા અર્થ નૂતન હૈ, ઓર હસી અર્થ મેં નવ શબ્દ વિવક્ષિત હુઆ
હૈ, પરંતુ ઇસ અર્થ કો ઉપઘાત કરને ચાલા યહ કહ દેતા હૈ કિ ૧ સંખ્યા
યુક્ત કમ્બલ ઇસકે પાસ કહાં હૈ એક હી કમ્બલ તો હૈ । ઇસ પ્રકાર કે
અર્થ કી સંભાવના નવ શબ્દ સે હુઈ હૈ । અતઃ વિવક્ષિત અર્થ કા ઉપઘાત
જિસ શબ્દ સે યુક્ત સૂત્ર કા હોના, ઉપઘાત દોષાવશિષ્ટ માના જાતા હૈ.

જ મળતો નથી, જેમ અ આ ઇ ઈ ઇત્યાદિ (૩) અસંવદ્ધ અર્થ જે સૂત્ર દ્વારા
કહેવામાં આવે છે તે અપાર્થક દોષવાળા સૂત્ર માનવામાં આવે છે. જેમ દસ
દાડમ, છ પુષા, સાત ગધેડાની પૂછ ઇત્યાદિ. (૪) આ બધા સૂત્ર અસંવદ્ધ
અર્થનાં પ્રતિપાદક છે. જ્યાં અનિષ્ટ અર્થાન્તરની સંભાવનાથી વિવક્ષિત અર્થનો
અપલાપ કરવામાં આવે છે તે છલદોષ છે. જેમ કહેવું કે, “નવ
કમ્બલોડ્યં દેવદત્તઃ” આ દેવદત્ત નવ કમ્બલવાળા છે-અહિં નવ શબ્દનો અર્થ
નૂતન છે. અને આજ અર્થમાં નવ શબ્દ વિવક્ષિત થયેલ છે. પરંતુ આ અર્થને
ઉપઘાત કરવાવાળા એવું કહી દે છે કે, નવ સંખ્યા યુક્ત કમ્બલ એમની પાસે
ક્યાં છે. એક જ કમ્બલ છે. આ પ્રકારે અર્થની સંભાવના નવ શબ્દથી થઈ છે.
વિવક્ષિત અર્થનો ઉપઘાત જે સૂત્રમાં થાય છે એ શબ્દથી યુક્ત સૂત્રનું હોવું
ઉપઘાત દોષાવશિષ્ટ માનવામાં આવે છે. (૫)

કાલ-યતિ-ચ્છવિદોષ: (કાલદોષ: ૨૧, યતિદોષ: ૨૨, છવિદોષ: ૨૩) સમયવિરુદ્ધં ચ ૨૪, વચનમાત્રં ચ ૨૫, । અર્થાપત્તિર્દોષો ૨૬, ભવતિ ચ અસમાસ દોષશ્ચ ૨૭ ॥ ૩ ॥

ઉપમા ૨૮, -રૂપકદોષો ૨૯, નિર્દેશ ૩૦, -પદાર્થ ૩૧, -સંધિદોષશ્ચ ૩૨, એ તે સૂત્રદોષા દ્વાત્રિશદ્ ભવન્તિ જ્ઞાતવ્યા: ॥ ૪ ॥

વ્યાખ્યા—અલીકમ્-અનૃતમ્ તદ્વ દ્વિધા-અભૂતોદ્ભાવનં ભૂતનિહવથ । યથા-‘ઈશ્વરકર્તૃકં જગત્’ ઇત્યાદિ-અભૂતોદ્ભાવનમ્ । ‘નાસ્તિ આત્મા’ ઇત્યાદિકસ્તુ ભૂતનિહવ: ॥ ૧ ॥ ઉપઘાત:—સત્ત્વઘાતાદિ:, તજ્જનકં યથા-‘વેદવિહિતા હિંસા-ધર્માય’ ઇત્યાદિ ॥ ૨ ॥ નિરર્થકં-યત્ર વર્ણનાં ક્રમનિર્દેશમાત્રમુપલભ્યતે ન ત્વર્થો

૨૦, કાલદોષ ૨૧, યતિદોષ ૨૨, છવિદોષ ૨૩, સમયવિરુદ્ધ ૨૪, વચનમાત્ર ૨૫, અર્થાપત્તિ ૨૬, અસમાસદોષ ૨૭, ઉપમા ૨૮, રૂપક ૨૯, નિર્દેશ ૩૦, પદાર્થ ૩૧, એવં સંધિદોષ ૩૨ । કહાં મી હૈ—

‘અલિયમુવઘાયજળયં’ ઇત્યાદિ—

इन ३२ दोषों का स्वरूप इस प्रकार है—अलीक नाम असत्य का है यह दो प्रकार का होता है—अभूतोद्भावन १ । भूतनिहव है २ । जैसे—“ईश्वर कर्तृक जगत् इत्यादि” जगत् को ईश्वर ने बनाया है—इस प्रकार का प्रतिपादक सूत्र अभूतोद्भावक है नास्ति आत्मा—आत्मा नहीं इस प्रकार जमाली द्वारा कथित सूत्र भूतनिहव स्वरूप है ॥ १ ॥ उपघात शब्द का अर्थ है प्राणियों की हिंसा आदिका प्ररूपण करना । इस घात के प्ररूपक सूत्र उपघात दोषवाले माने जाते हैं—जैसे कहना कि वेदविहिता हिंसा धर्माय ” वेदविहित हिंसा धर्म के लिये है ” ॥ २ ॥ जिसमें सिर्फ वर्णों का क्रम ही निर्दिष्ट हो वह निरर्थक दोष है—इसमें अर्थ का पता

દોષ ૨૨, છવિદોષ ૨૩, સમયવિરુદ્ધ ૨૪, વચનમાત્ર ૨૫, અર્થાપત્તિ ૨૬, અસમાસ દોષ ૨૭, ઉપમા ૨૮, રૂપક ૨૯, નિર્દેશ ૩૦, પદાર્થ ૩૧. અને સંધીદોષ ૩૨, તદુક્ત—“અલિયમુવઘાય જળયં” ઇત્યાદિ ।

આ બત્રીસ દોષોનું સ્વરૂપ આ પ્રકારે છે—અલીક નામ અસત્યનું છે. આ છે પ્રકારે છે, ૧ અભૂતોદ્ભાવન, ૨ ભૂતનિહવ, જેમ-‘ઈશ્વર કર્તૃક જગત્ ઇત્યાદિ’ જગતને ઈશ્વરે બનાવ્યું છે—આ પ્રકારે પ્રતિપાદિત સૂત્ર અભૂતોદ્ભાવક છે, નાસ્તિ આત્મ-આત્મા નથી, આ પ્રકારના જમણી દ્વારા કહેવાયેલ સૂત્ર ભૂતનિહવ સ્વરૂપ છે. ઉપઘાત શબ્દનો અર્થ છે. પ્રાણીઓની હિંસા આદિનું પ્રરૂપણ કરવું, આ ઘાતને પ્રરૂપક સૂત્ર ઉપઘાત દોષવાળા માનવામાં આવે છે—જેમ કહેવું કે, વેદવિહિતા હિંસા ધર્માય (૨) ” વેદ વિહિત હિંસા ધર્મના માટે છે ” જેમાં ક્ષત વર્ણોના કબજાને નિર્દેષ હોય તે નિરર્થક દોષ છે, —આમાં અર્થ

ऊनम्—अक्षरपदादिभिर्हीनम् । अथवा—हेतुदृष्टान्ताभ्यामेव हीनम् ऊनम् । यथा—अनित्यः शब्दो घटवदिति । अत्र हेतुर्नास्ति, यथा वा ‘अनित्यः शब्दः कृतकत्वाद्’ इत्यादि, अत्र-घटादिरूपो दृष्टान्तो नास्ति ॥ ९ ॥

पुनरुक्तं त्रिधा—शब्दतोऽर्थतश्च । तथा—अर्थादापन्नस्य पुनर्वचनं—पुनरुक्तं । तत्र शब्दतः पुनरुक्तं यथा—घटः, घटः, इत्यादि । अर्थतः पुनरुक्तं यथा—घटः, कुटः, कुम्भ इत्यादि । अर्थादापन्नस्य पुनर्वचनं यथा—पीनोऽयं देवदत्तो, दिवा न भुङ्क्ते इत्युक्ते अर्थादापन्नं—‘रात्रौ भुङ्क्ते’ इति, तत्रार्थादापन्नमपि ‘रात्रौ भुङ्क्ते’ इति यो ब्रूयात् तस्य पुनरुक्तता ॥ १० ॥

व्याहतं—यत्र पूर्वेण परं विद्वन्पठते । यथा—

“कर्म चास्ति फलं चास्ति कर्ता न त्वस्ति कर्मणाम्” इत्यादि ।

અક્ષર એવં પદ આદિ સે હીન હોતા હૈ વહાં ડન નામક દોષ માના જાતા હૈ । અથવા હેતુ ઇવં દૃષ્ટાન્ત સે જો હીન હોતા હૈ વહાં ભી યહ દોષ માના જાતા હૈ । જૈસે “અનિત્યઃ શબ્દઃ ઘટવત્” યહ વાક્ય હેતુ સે હીન હૈ ॥ ૯ ॥ પુનરુક્ત દોષ શબ્દ, અર્થ એવં પ્રસંગાદિ સે પ્રાપ્ત અર્થ કે પુનઃ કથન સે હોતા હૈ । ઘટ ઘટ યહાં શબ્દ કી અપેક્ષા, ઘટ કુંભ કુટ યહાં અર્થ કી અપેક્ષા તથા “પીનોઽયં દેવદત્તઃ દિવા ન ભુંક્તે” યહાં અર્થાત્ પ્રસક્ત અર્થ રાત્રિ મેં ભોજન કરના હૈ ફિર ભી “રાત્રૌ ભુક્તે” રાત્રિ મેં ખાતા હૈ યહ કહના પુનરુક્તિ દોષ સે દૂષિત માના જાતા હૈ ॥ ૧૦ ॥ પૂર્વ સે પર જહાં વિરોધ હોતા હૈ, વહાં વ્યાહત દોષ માના જાતા હૈ—જૈસે—કિસી ને કહા કિ કર્મ હું ફલ હું પરન્તુ કર્મોં કા કર્તા કોઈ નહીં હૈ । યહ વાક્ય પૂર્વાપર મેં

અને બે દૃષ્ટાંત નહીં. (૮) જે અક્ષર અને પદ આદિથી હીન હોય છે. ત્યાં ડન નામનો દોષ માનવામાં આવે છે. અથવા હેતુ અને દૃષ્ટાંતથી જ હીન હોય છે, ત્યાં પણ એ દોષ માનવામાં આવે છે. જેવી રીતે અનિત્યઃ શબ્દઃ ઘટવત્ આ વાક્ય હેતુથી હીન છે. અનિત્યઃ શબ્દઃ કૃતકત્વાત્ અહિં દૃષ્ટાંતથી વિહિનતા છે. (૯) પુનરુક્ત દોષ શબ્દ, અર્થ અને પ્રસંગ આદિથી પ્રાપ્ત અર્થના પુનઃ કથનથી થાય છે. ઘટ ઘટ અહિં શબ્દની અપેક્ષા ઘટ કુંભ કુટ અહિં અર્થની અપેક્ષા તથા “પીનોઽયં દેવદત્તઃ દિવા ન ભુંક્તે” અહિં અર્થોત્ પ્રસક્ત અર્થ રાત્રીમાં ભોજન કરવું એ છે. છતાં પણ એ કહેવું છે કે રાત્રૌ ભુંક્તે એ રાત્રીમાં ખાય છે, આમ કહેવું પુનરુક્તિ દોષથી દુષિત માનવામાં આવે છે. (૧૦) પૂર્વથી પરને ત્યાં વિરોધ છે, ત્યાં વ્યાહત દોષ માનવામાં આવે છે, જેમ કે, કોઈ એ કહ્યું કે, કર્મ છે, ફળ છે, પરંતુ કર્મોનો કર્તા કોઈ નથી. આ વાક્ય

इत्यादि ॥ ६ ॥

निःसारं=तथाविधयुक्तिरहितं परिफल्गु, यथा-सौगतादिशास्त्रम् ॥ ७ ॥

अधिकम्-अक्षरपदादिभिरतिमात्रम् । अथवा हेतुदृष्टान्तस्य वाऽऽधिक्ये सति अधिकं, यथा-अनित्यः शब्दः, कृतकत्वप्रयत्नानन्तरीयकत्वाभ्यां घटपटवदित्यादि। एकस्मिन् साध्ये एक एव हेतुदृष्टान्तश्च नक्तव्यः । अत्र च प्रत्येकं द्वयाभिधानादाधिक्यमिति भावः ॥ ८ ॥

॥ ५ ॥ जन्तुओं को अहित का उपदेशक होने से जो पापव्यापार का पोषक सूत्र होता है वह द्रुहिल दोषवाला सूत्र माना जाता है । जैसे-चार्वाक का यह कहना कि-यह लोक जितना प्रत्यक्ष से दिखता है उतना ही है इससे आगे नहीं । पुण्य पाप एवं स्वर्ग नरक यह भी नहीं है । इस लिये खाओ पीओ मस्त रहो और आनंद से अपने समय को निकालो ॥ ६ ॥ युक्ति रहित जो सूत्र होता है वह निस्सार दोष वाला माना जाता है, जैसे सौगत आदि का शास्त्र ॥ ७ ॥ जिसमें अक्षर पद आदि आवश्यकता से अधिक होते हैं वह सूत्र अधिक दोष संयुक्त जानना चाहिये, अथवा-जिसमें एक हेतु और दृष्टान्त के अतिरिक्त हेतु और दृष्टान्त हों वह भी अधिक दोषवाला सूत्र मानना चाहिये-जैसे-“अनित्यः शब्दः कृतकत्वप्रयत्नानन्तरीयकत्वात् घटपटवदिति” शब्द अनित्य है क्यों कि वह कृतक है एवं प्रयत्नपूर्वक होता है जैसे घट और पट ॥ ७ ॥ इस अनुमान में एक हेतु और १ दृष्टान्त अधिक है । एक साध्य में १ ही हेतु और १ ही दृष्टान्त होता है । दो हेतु और दो दृष्टान्त नहीं ॥ ८ ॥ जो

જન્તુઓના અહિતના ઉપદેશક હોવાથી જે પાપ વ્યપારને પોષક સૂત્ર હોય છે, તે દ્રુહિલ દોષવાળા સૂત્ર માનવામાં આવે છે. જેમ ચાર્વાક કહે છે કે:- આ લોક જે રીતે પ્રત્યક્ષથી દેખાય છે એટલું જ છે એનાથી આગળ નથી, પુણ્ય, પાપ અને સ્વર્ગ નરક એ પણ નથી, આ માટે ખાઓ પીઓ અને મસ્ત રહો તથા આનંદથી સમયને પસાર કરો, (૬) યુક્તિ રહિત જે સૂત્ર હોય છે તે નિસ્સાર દોષવાળા મનાય છે. જેમ સૌગત આદિ શાસ્ત્ર, (૭) જેમાં અક્ષર પદ આદિ આવશ્યકતાથી અધિક હોય છે તે સૂત્ર અધિક દોષ સંયુક્ત બાણુવું બેઠે એ. અથવા જેમાં એક હેતુ અને દૃષ્ટાંતના અતિરિક્ત હેતુ અને દૃષ્ટાંત હોય તેને પણ અધિક દોષવાળા સૂત્ર માનવા બેઠે એ. જેમ-“અનિત્યઃ શબ્દઃ કૃતકત્વપ્રયત્નનાન્તરીયકત્વાત્ ઘટપટવદિતિ” શબ્દ અનિત્ય છે, કેમ કે, તે કૃતક છે. અને પ્રયત્નપૂર્વક થાય છે, જેમ ઘટ અને પટ. આ અનુમાનમાં એક હેતુ અને એક દૃષ્ટાંત અધિક છે. એક સાધ્યમાં એક જ હેતુ અને એક જ દૃષ્ટાંત હોય છે. એ .

શબ્દરૂપગન્ધરસસ્પર્શાં ઇતિ વક્તવ્યે રૂપગન્ધશબ્દસ્પર્શરસા ઇતિ દ્રૂયાદ્' ઇત્યાદિ ॥૧૩॥

વચનભિન્ન—યત્ર વચનવ્યત્યયઃ, યથા—'વૃક્ષાઃ ક્રતૌ પુષ્પિતઃ' ઇત્યાદિ ॥૧૪॥

વિભક્તિભિન્ન—યત્ર વિભક્તિવ્યત્યયઃ, યથા—'વૃક્ષં પદ્ય' ઇતિ વક્તવ્યે 'વૃક્ષઃ પદ્ય' ઇતિ દ્રૂયાત્' ઇત્યાદિ ॥ ૧૫ ॥

લિંગભિન્ન—યત્ર લિંગવ્યત્યયઃ, યથા—'ઇયં સ્ત્રી' ઇતિ વક્તવ્યે 'અયં સ્ત્રી' ઇતિ દ્રૂયાત્, ઇત્યાદિ ॥ ૧૬ ॥

અનભિહિતં—સ્વસિદ્ધાન્તોપદિષ્ટાધિકકથનમ્ । યથા—રાશિદ્વયમિતિ' વક્તવ્યે રાશિત્રયકથનમ્, ઇત્યાદિ ॥ ૧૭ ॥

કા દોષ આતા હૈ । ક્યોં કિ સૂત્ર મેં જિસ ક્રમ સે ઇન્દ્રિયોં કા વર્ણન કિયા ગયા હૈ ઉસી ક્રમ સે ઉનકે વિષય કા ભી વર્ણન કરના ચાહિયે ॥ ૧૩ ॥ જહાં વચન કા વ્યત્યય હોતા હૈ વહાં વચનભિન્ન નામકા દોષ હોતા હૈ જૈસે "વૃક્ષાઃઃ ક્રતૌ પુષ્પિતઃ" યહાં વચન વ્યત્યય હૈ । ક્યોં કિ "પુષ્પિતઃ" કી જગહ "પુષ્પિતાઃ" એસા યદુવચન હોના ચાહિયે ॥૧૪॥ જહાં વિભક્તિ કા વ્યત્યય હોતા હૈ વહાં વિભક્તિભિન્ન દોષ માના જાતા હૈ જૈસે "વૃક્ષઃ પદ્ય" યહાં પર વિભક્તિ ભિન્ન દોષ હૈ યહાં, 'વૃક્ષઃ' કી જગહ 'વૃક્ષં' એસા હોના ચાહિયે ॥ ૧૫ ॥ જહાં સ્ત્રીલિંગ આદિ કા વ્યત્યય હોતા હૈ વહ લિંગભિન્ન દોષ હૈ જૈસે; "અયં સ્ત્રી" યહાં હુઆ હૈ । 'અયં' કી જગહ 'ઇયં' હોની ચાહિયે સો 'ઇયં' કી જગહ 'અયં' કર દિયા યહ લિંગવ્યત્યય હૈ ॥ ૧૬ ॥ જો વાત સિદ્ધાન્ત મેં પ્રતિપાદિત નહીં હૈ ઉસે ભી માનના અર્થાત્ સિદ્ધાન્તકથિત વાત સે ભી

ભિન્ન નામનો દોષ આવે છે. કેમ કે, સૂત્રમાં જે ક્રમથી ઇન્દ્રિયોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે એ જ ક્રમથી એના વિષયનું પણ વર્ણન કરવું જોઈએ. (૧૩) ત્યાં વચનનો ઉલટ-સુલટ વ્યત્યય થાય છે ત્યાં વચનભિન્ન નામનો દોષ લાગે છે. જેમ વૃક્ષાઃઃ ક્રતૌ પુષ્પિતઃ—અહીં વચનવ્યત્યય છે, કેમકે પુષ્પિતઃ ની જગ્યાએ "પુષ્પિતાઃ" એમ બહુવચન હોવું જોઈએ. (૧૪) ત્યાં વિભક્તિનો વ્યત્યય હોય છે. તે વિભક્તિ ભિન્ન દોષ માનવામાં આવે છે. જેમ "વૃક્ષઃ પદ્ય" અહિં પદ્ય છે "વૃક્ષં પદ્ય" એ ઠીક છે. વૃક્ષં ની જગ્યાએ વૃક્ષઃ આ વિભક્તિનો વ્યત્યય છે. (૧૫) ત્યાં સ્ત્રીલિંગ આદિનો વ્યત્યય બને છે તે લિંગ ભિન્ન દોષ છે, જેમ અયં સ્ત્રી અહીં અયં ની જગ્યાએ ઇયં હોવું જોઈએ. તે ઇયં ની જગ્યાએ અયં કરી દીધું એ લિંગવ્યત્યય છે, (૧૬) જે વાત સિદ્ધાન્તમાં પ્રતિપાદિત નથી તેને માનવી, અર્થાત્ સિદ્ધાન્ત કથિત વાતથી પણ અધિક જે સુકિત

पूर्व-‘कर्म चास्ति’ इत्युक्तम्, तेन-कर्मणां कर्तानास्तीत्यस्य विघातो भवति ।
यथा वा—अयं बालको बन्ध्याप्रसूतः, इत्यादि ॥ ११ ॥

अयुक्तम्—बुद्ध्या चिन्त्यमानम्—अनुपपत्तिक्षमम् । यथा—

“तेषां कटवटभ्रष्टैः—गजानां मदविन्दुभिः ।

भावतेत नदी घोरा, हस्त्यश्चरथवाहिनी ॥ १ ॥

यथा वा—श्रावकस्य मुनिदर्शनदर्पाश्रुभिरुपाश्रयः संभृतः ॥ १२ ॥

क्रमभिन्नं—यत्र क्रમો નારાધ્યતે । યથા—‘શ્રોત્રચક્ષુર્ધ્રાણરસનસ્પર્શનાનાં વિવયાઃ

विरोधी है कारण कि जब कर्म है तों कोई न कोई इनका कर्त्ता भी है—फिर यह कहना कि इनका कोई कर्त्ता नहीं है यह व्याहत दोष है । इसी तरह “अयंबालकोबन्ध्याप्रसूतः” अर्थात् यह बालक बन्ध्यापुत्र है यह भी समझना चाहिये ॥ ११ ॥ जो युक्ति सह नहीं होता है वहां अयुक्त दोष आता है जैसे—हाथियों का वर्णन करते समय ऐसा कहा जाय कि उनके हाथियों के गण्डस्थल से च्युत मदजल का इतना अधिक प्रवाह वहा कि वहां एक घोर नदी हो गई जिसमें हाथी, अश्व एवं रथ सब के सब बह गये । यह बुद्धिकल्पित चीज युक्ति सह नहीं है । इस लिये ये अयुक्त नामका दोष है । इसी तरह यह कथन भी “कि मुनियों के दर्शन से श्रावकों की आंखों से इतने आनंदाश्रु निकले कि उपाश्रय भर गया” ॥ १२ ॥ जहां क्रम वर्णन पर ध्यान नहीं रखा जाता है वहां क्रमभिन्न नामका दोष है—जैसे—श्रोत्रचक्षुर्धाणरसनस्पर्शनानां विवयाः रूपगंधशब्दस्पर्शरसाः, ऐसा कोई सूत्र बनावे तो उसमें क्रमभिन्न नाम

પૂર્વાપરમાં વિરોધી છે કારણ કે, બ્યારે કર્મ છે તો કોઈને કોઈતેનો કર્તા પણ હોવો જોઈએ. પણ એ કહેવું કે એનો કોઈ કર્તા નથી એ ‘વ્યાહત’ દોષ છે. આ રીતે “અયં બાલકો બન્ધ્યાપ્રસૂતઃ” અર્થાત્ “આ બાળક બન્ધ્યા પુત્ર છે” એમ કહેવું તે પણ સમજવું જોઈએ. (૧૧) જે યુક્તિ પુરઃસર નથી ત્યાં અયુક્ત દોષ આવે છે. જેમ હાથીઓનું વર્ણન કરતી વખતે એમ કહેવામાં આવે કે તે હાથીઓના ગાંડસ્થલથી ચ્યુત મદજળનો એટલો વધુ પ્રવાહ નિકળ્યો કે, ત્યાં એક ઘોર નદી થઈ ગઈ જેમાં હાથી, અશ્વ અને રથ આ બધાં તણાઈ ગયાં, આ બુદ્ધિ કલ્પિત ચિજ યુક્તિ સહ નથી. આ માટે અયુક્ત નામનો દોષ છે. એવી રીતે “મુનિયાના દર્શનથી શ્રાવકોની આંખોમાંથી એટલાં આંસુ વહ્યા કે તેનાથી ઉપાશ્રય ભરાઈ ગયો. આ કથન પણ અયુક્ત દોષવાળું છે (૧૨) બ્યાં ક્રમવર્ણન ઉપર ધ્યાન નથી રખાતું ત્યાં ક્રમભિન્ન નામનો દોષ છે—જેમ શ્રોત્રચક્ષુર્ધ્રાણરસનસ્પર્શનાનાં વિવયાઃ—રૂપ-ગંધ-શબ્દ-સ્પર્શ-રસાઃ એવું કોઈ સૂત્ર બનાવે તો એમાં ક્રમ-

કાલદોષો યત્રાતીતાદિકાલવ્યત્યયઃ, યથા 'રામો વનં પ્રવિવેશ' ઇતિ વક્તવ્યે 'રામો વનં પ્રવિશતિ' ઇત્યાદિ ॥ ૨૧ ॥

યતિદોષોઽસ્થાનવિરતિઃ, સર્વથાઽવિરતિર્વા । યથા-‘ધમ્મો મંગલમુક્કિટ્ઠ’ ઇત્યાદૌ ‘ધમ્મો’ ઇત્યત્ર વિરામઃ । યદ્વા-ગાથાયાં અન્તે વિરામકરણમ્ ॥ ૨૨ ॥

છવિઃ-અલંકારઃ, તેન શૂન્યં છવિદોષઃ । યથા-‘વાલો ધાવતિ’ ઇત્યાદિ ॥ ૨૩ ॥

સમયવિરુદ્ધ-સ્વસિદ્ધાન્તવિરુદ્ધ, યથા-સ્યાદ્વાદસિદ્ધાન્તે તદ્વિરુદ્ધકથનમ્ ॥ ૨૪ ॥

મેં સુવન્ત તિહન્તાત્મક પદ કા સ્વરૂપ વિસ્તાર સે વિવેચિત કરકે અથવા અર્થશાસ્ત્ર કા કથન કરકે પુનઃ હેતુ કા કથન કરને લગ જાના । ઇસી તરહ દયા કે વર્ણવ કરતે સમય શીલ કા વિસ્તૃત વર્ણન કરના ઔર પુનઃ દયા કા વર્ણન કરના । ઇસ પ્રકાર કા વર્ણન ઇસ દોષ વાલા જાનના ચાહિયે ॥ ૨૦ ॥ જહાં અતિતાદિકાલ કા વ્યત્યય હોતા હૈ વહાં કાલ-દોષ માના જાતા હૈ-જૈસે-રામ વન મેં પ્રવિષ્ટ હુય કી જગહ એસા કહના કિ રામ વન મેં પ્રવેશ કરતે હૈ ॥ ૨૧ ॥ અસ્થાન મેં વિરતિ-‘અર્થાત્-વિરામ-રુકના’ હોના અથવા સર્વથા અવિરતિ-‘નહી રુકના’ હોના ઉસકા નામ યતિ દોષ હૈ । જૈસે-ધમ્મોમંગલ મુક્કિટ્ઠ” ઇત્યાદિ મેં ધમ્મો યહાં વિરામ કરના અથવા ગાથા કા અન્તમેં વિરામ કરના ॥ ૨૨ ॥ અલંકાર શૂન્યતા મેં છવિદોષ હોતા હૈ-જૈસે-“વાલો ધાવતિ” ઇત્યાદિ ॥ ૨૩ ॥ જહાં સ્વસિદ્ધાન્ત સે વિરુદ્ધ કહા જાતા હૈ વહાં સમય વિરુદ્ધ દોષ લગતા હૈ-જૈસે-સ્યાદ્વાદસિદ્ધાન્ત મેં ઉસકે વિરુદ્ધ પ્રતિપાદન કરના

સુખન્ત તિહન્તાત્મક પદનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી વિવેચિત કરીને અથવા અર્થ-શાસ્ત્રનું કથન કરીને પુનઃ હેતુનું કથન કરવા લાગી જવું. આ રીતે દયાનું વર્ણન કરતી વખતે શિલનું વિસ્તૃત વર્ણન કરવું અને ફરીથી દયાનું વર્ણન કરવું. આ પ્રકારનું વર્ણન બ્યવહિત દોષવાળું બાળુવું બેઠાયે. (૨૦) જ્યાં અતીતાદિ કાળનો વ્યત્યય થાય છે ત્યાં કાળ દોષ મનાય છે-જેમ રામ વનમાં પ્રવિષ્ટ થયાની જગ્યાએ જોવું કહેવું કે, રામ વનમાં પ્રવેશ કરે છે. (૨૧) અસ્થાનમાં વિરતિ-અર્થાત્-વિરામ-રોકાવું, થવું અથવા સર્વથા અવિરતિ-“ન રોકાવું” થવું, તેનું નામ યતિદોષ છે. જેમ-“ધમ્મો મંગલમુક્કિટ્ઠ” ઇત્યાદિમાં ધમ્મો એ જગ્યાએ વિરામ કરવો અથવા ગાથાના અંતમાં વિરામ કરવો. (૨૨) અલંકાર શૂન્યતામાં છવિ દોષ થાય છે. જેમ “વાલો ધાવતિ” એકરો દોષ છે. (૨૩) ઇત્યાદિ. જ્યાં સ્વસિદ્ધાંતથી વિરુદ્ધ કહેવામાં આવે છે ત્યાં સમયવિરુદ્ધ દોષ લાગે છે. જેમ સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાંતમાં તેની વિરુદ્ધ પ્રતિપાદન કરવું. (૨૪) યુક્તિશૂન્ય કથન કરવામાં વચન માત્ર નામનું દુષણ આવે છે.

અપદં—નિર્વિભક્તિકશબ્દોચારણરૂપમ્ । યથા—મુનિર્વિહરતીતિ વક્તવ્યે મુનિ
નિહરતીતિ કથનમ્ ॥ ૧૮ ॥

સ્વભાવહીનં—યત્ર વસ્તુસ્વભાવોઽન્યથા સ્થિતોઽન્યથાઽભિધીયતે તત્ । યથા
'શીતો વહ્નિઃ' 'રૂપવદાકાશમ્' इत्यादि ॥ ૧૯ ॥

વ્યવહિતં—યત્ર પ્રકૃતમુક્ત્વાઽપ્રકૃતં વિસ્તરતોઽભિધાય પુનઃ પ્રકૃતમુચ્યતે તદ્ ।
યથા—હેતુકથામધિકૃત્ય મુક્તિહનત્પદલક્ષણપ્રપञ्चમર્થશાસ્ત્રં વા અભિધાય પુનર્હેતુવચ-
નમ્ । યથા વા—દયાં પ્રસ્તુત્ય શીલસ્ય વિસ્તરવર્ણનં વિધાય પુનર્દયાવર્ણનમ્ ॥ ૨૦ ॥

અધિક જો યુક્તિયુક્ત નહીં હૈ—ઉસ કો માનના જૈસે—જીવરાશિ અજીવ-
રાશિ યે દો હી રાશિયાં હૈં । પર એસા કહના કિ “નો જીવ નો અજીવ”
હસ પ્રકાર તૈસરા રાશિ કા વર્ણન કરના અનભિહિત દોષ હૈ ॥ ૧૭ ॥
વિભક્તિ રહિત શબ્દ ચાલા સૂત્ર અપદ દોષ ચાલા માના જાતા હૈ જૈસે
“મુનિવિહરતિ” યહાં હુઆ હૈ । ક્યોં કિ સુવન્ત એવં તિહન્ત કી પદ
સંજ્ઞા હોતી હૈ । નિર્વિભક્તિક શબ્દ પદ સંજ્ઞક નહીં હોતા । અતઃ હસ
પ્રકાર કા શબ્દ ચાલા સૂત્ર હસ દોષ સે વિશિષ્ટ માના જાતા હૈ ।
“મુનિર્વિહરતિ” યહ શુદ્ધ હૈ ॥ ૧૮ ॥ જિસ સૂત્ર દ્વારા વસ્તુ કા યથા-
વસ્તિ સ્વરૂપ નિરૂપિત ન હોકર અન્યથારૂપ મેં નિરૂપિત કિયા જાતા
હૈ વહાં સ્વભાવહીન દોષ હોતા હૈ । જૈસે—અગ્નિ કો શીત એવં આકાશ
કો રૂપી કહના ॥ ૧૯ ॥ જહાં પ્રકૃત અર્થ કો છોડકર અપ્રકૃત કા
વિસ્તાર સે વર્ણન કરકે પુનઃ પ્રકૃત અર્થ કા વર્ણન કિયા જાતા હૈ વહાં
વ્યવહિત નામ કા દોષ હોતા હૈ—જૈસે—હેતુ કે લક્ષણ કે કથન અવસર

યુક્ત નથી તેને માનવી જેમ-જીવરાશી અજીવરાશી એ જે રાશી છે, પણ
જેમ કહેવું કે નો જીવ-નો અજીવ આ પ્રકારે ત્રીજી રાશીનું વર્ણન કરવું
અનભિહિત દોષ છે. (૧૭) વિભક્તિરહિત શબ્દવાળા સૂત્ર અપદ દોષવાળા
માનાય છે જેમ “મુનિવિહરતિ” અહિં થયેલ છે. કેમકે, સુવન્ત અને તિહન્તની
પદ સંજ્ઞા થાય છે. નિર્વિભક્તિક શબ્દ પદ સંજ્ઞક થતો નથી એટલે આ
પ્રકારના શબ્દવાળા સૂત્ર આ દોષથી વિશિષ્ટ માનવામાં આવે છે. “મુનિર્વિહરતિ”
આ શુદ્ધ છે. (૧૮) જે સૂત્રથી વસ્તુનું યથાવસ્થિત સ્વરૂપ નિરૂપિત ન થતાં
બીજા રૂપમાં નિરૂપિત કરવામાં આવે છે ત્યાં સ્વભાવહીન દોષ હોય છે. જેમ
અગ્નિને શીત અને આકાશને રૂપી કહેવું. (૧૯) જ્યાં પ્રકૃત અર્થને છોડીને
અપ્રકૃતનું વિસ્તારથી વર્ણન કરીને પુનઃ પ્રકૃત અર્થનું વર્ણન કરવામાં આવે છે
ત્યાં વ્યવહિત નામનો દોષ લાગે છે—જેમ હેતુ લક્ષણના કથન અવસર

પ્રિયવાંશિની ટોકા ગા. ૨૩ સૂત્રદોષા: ૩૨

રૂપકદોષ:—અવયવિન્યારોપયિતવ્યેઽવયવારોપણમ્ । યથા-પર્વતાદો રૂપયિ-
તવ્યે શિખરાદોસ્તદવપવાન્ રૂપયતિ । ગજં પ્રતિ ઉચ્ચત્વાદિ ધર્મં નિરીક્ષ્ય પર્વતા-
ભેદમારોપ્ય પર્વતોઽયમિતિ વક્તવ્યે શિખરોઽયમિતિ કથનમ્ ॥ ૨૯ ॥

નિર્દેશદોષસ્તત્ર, યત્ર નિર્દિષ્ટપદાનામેકવાક્યતા ન ક્રિયતે, યથા-ઈહ શ્રાવક
ઉપાશ્રયે પ્રતિક્રામતીત્યભિપ્રાયતવ્યે પ્રતિક્રામતિ શબ્દં નાભિધતે ॥ ૩૦ ॥

પદાર્થદોષ:—યત્ર વસ્તુનિ પર્યાયોઽપિ સન્ પદાર્થાન્તરત્વેન કલ્પ્યતે, યથા-
'સતો માવ: સત્તા' ઇતિ કૃત્વા વસ્તુપર્યાય એવ સત્તા, સા ચ વૈશેષિકૈઃ પદ્મ
પદાર્થેષુ મત્ત્યે પદાર્થાન્તરત્વેન સ્વીકૃતા, તત્ત્વાયુક્તમ્-વસ્તુનામનન્તપર્યાયત્વેન
પદાર્થાન્તર-પ્રસંગાદિતિ ॥ ૩૧ ॥

ઉપમા કરને મેં આતી હૈ વહાં ઉપમા દોષ માના જાતા હૈ જૈસે કહના કિ મેરુ
સર્પ કે સમાન હૈ અથવા સર્પ મેરુકે સમાન હૈ ॥૨૮॥ અવયવી કા જહાં
આરોપણ કરના ચાહિયે વહાં અવયવ કા આરોપણ કરના, જૈસે-પર્વતકે
નિરૂપયિતવ્ય હોને પર ઉસ કે અવયવમૂત શિખરાદિકોં કા નિરૂપણ
કરના । ગજ મેં ઉચ્ચત્વ આદિ ધર્મ કા નિરીક્ષણ કર કે ઉસ મેં પર્વત કા
રૂપક બાંધકર ફિર એસા કહના કિ યહ શિખર હૈ ॥ ૨૯ ॥ જહાં નિર્દિષ્ટ
પદો મેં એક વાક્યતા નહીં કી જાતી હૈ વહાં નિર્દિષ્ટ દોષ માના જાતા
હૈ । જૈસે-ઈસ ઉપાશ્રય મેં શ્રાવક પ્રતિક્રમણ કરતા હૈ એસે કહને કી
જગહ સિર્ફ ઇતના હી કહના । " ઇહ ઉપાશ્રયે શ્રાવકઃ " અર્થાત્ એક
વાક્યતા પ્રદર્શક ક્રિયાપદ કા પ્રયોગ નહીં કરના ॥ ૩૦ ॥ જિસ વસ્તુમેં
પર્યાય બી દૂસરે પદાર્થરૂપ મેં કલ્પિત કી જાવે વહાં પદાર્થદોષ માના
જાતા હૈ । જૈસે-સત્ કા ભાવ હી સત્તા હૈ ઓર યહ સત્તા વસ્તુ કી હી

ત્યાં ઉપમાદોષ માનવામાં આવે છે. જેમ કહેવું કે, મેરુ સર્પના જેવા છે
અથવા સર્પ જેટલા સમાન છે. (૨૮) અવયવીનું બધાં આરોપણ કરવું
જોઈએ ત્યાં અવયવનું આરોપણ કરવું, જેમ પર્વતના નિરૂપયિતવ્ય કથન
કરવું જોઈએ ત્યાં એમના શિખરાદિકોનું નિરૂપણ કરવું; ગજમાં ઉચ્ચત્વ
આદિ ધર્મનું નિરીક્ષણ કરી એમાં પર્વતનું રૂપક બાંધીને યહી એવું કહેવું કે
એ શિખર છે. (૨૯) બધાં નિર્દિષ્ટ પદોમાં એકવાક્યતા કરવામાં નથી આવતી
ત્યાં નિર્દિષ્ટ દોષ માનવામાં આવે છે. જેમ આ ઉપાશ્રયમાં શ્રાવક પ્રતિક્રમણ
કરે છે એમ કહેવાને બદલે ફક્ત એટલું જ કહેવું કે, " ઇહ ઉપાશ્રયે શ્રાવકઃ "
અર્થાત્ એક વાક્યતા પ્રદર્શક ક્રિયાપદનો પ્રયોગ કરવા નહીં. (૩૦) જે વસ્તુમાં
પર્યાય યણ બીજા પદાર્થરૂપમાં કલ્પિત કરવામાં આવે ત્યાં પદાર્થ દોષ મનાય
છે, જેમ સત્તાનો ભાવ જ સત્તા છે અને એ સત્તા વસ્તુની જ એક પર્યાય છે-

વચનમાત્ર-નિર્દેશક કેવલવચનમ્, યથા કથિદ્ યથેચ્છયા કંચિત્ પ્રદેશં લોક-મધ્યતયા જનેભ્યઃ પ્રરૂપયતિ ॥ ૨૫ ॥

અર્થાપત્તિદોષઃ—યત્રાર્થાપત્ત્યાઽનિષ્ટમાપતતિ તત્ર, યથા—પ્રામકુક્કુટો ન હન્તવ્યઃ, ઇત્યુક્તેઽર્થાપત્ત્યા શેષઘાતોઽદુષ્ટ ઇત્યાપતતિ ॥ ૨૬ ॥

અસમાસદોષઃ—યત્ર સમાસવિધિપ્રાપ્તૌ સમાસં ન કરોતિ, વ્યત્યયેન વા કરોતિ તત્ર । યથા—ભગવતો નામનિર્દેશે ‘મહાવીરઃ’ ઇતિ વક્તવ્યે ‘મહાન્ વીરઃ’ ઇતિ કથનમ્ । યદ્વા—સમાનાધિકરણ્યેન સમાસે કર્તવ્યે વ્યધિકરણેન તત્કરણમ્ । યથા—મહતો વીરો મહદ્વીર ઇતિ ॥ ૨૭ ॥

ઉપમાદોષો યત્ર હીનોપમા ક્રિયતે । યથા—મેરુઃ સર્પપોપમઃ । અધિકોપમા વા ક્રિયતે, યથા—સર્પપો મેરુસંનિમઃ । અનુપમા વા યથા મેરુઃ સમુદ્રોપમઃ, ઇત્યાદિ ॥ ૨૮ ॥

॥ ૨૪ ॥ યુક્તિ શૂન્ય કથન કરને મેં વચનમાત્ર નામકા દૂષણ આતા હૈ । જૈસે—અપની ઇચ્છા સે કલ્પના કરકે કહના કિ અમુક પ્રદેશ લોક કે મધ્ય મેં હૈ ॥ ૨૫ ॥ જહાં પર અર્થાપત્તિ સે અનિષ્ટ કી પ્રસક્તિ હોતી, વહાં અર્થાપત્તિદોષ માના જાતા હૈ । જૈસે—કિસી ને કહા કિ ગ્રામ કા કુક્કુટ (મુર્ગા) નહીં મારના ચાહિયે, તો ઇસસે ઇસ અનિષ્ટ કા આપાદન હોતા હૈ કિ શેષ જીવોં કા ઘાત કરના દોષાવહ નહીં હૈ ॥ ૨૬ ॥ જહાં સમાસવિધિ પ્રાપ્ત હો બી તૌ બી વહાં સમાસ નહીં કરના, ઇસમેં અસમાસદોષ માના જાતા હૈ અથવા વ્યત્યય સે સમાસ કરના ઇસમેં બી સમાસદોષ માના જાતા હૈ । જૈસે કિસી ને પૂછા કિ અન્તિમ તીર્થંકર કા નામ કયા હૈ ? વહાં મહાવીર ન કહ કર મહાન્ વીર એસા કહ દેના । અથવા—સમાનાધિકરણ્ય સે સમાસ કર્તવ્ય હોને પર વ્યધિકરણ સે સમાસ કરના—જૈસે—મહતો વીરઃ મહદ્વીરઃ ॥ ૨૭ ॥ જહાં હીન ઉપમા અથવા અધિક

જેમ પોતાની ઇચ્છાથી કલ્પના કરીને કહેવું કે, અમુક પ્રદેશ લોકના મધ્યમાં છે. (૨૫) ત્યાં અર્થાપત્તિથી અનિષ્ટની પ્રસક્તિ થાય છે ત્યાં અર્થાપત્તિ દોષ માનવામાં આવે છે. જેમ કેહએ કહું કે, ગામનો કુકડો મારવો ન જોઈએ, તો આથી એ અનિષ્ટનું કથન આપાદન થાય છે કે, શેષ જીવોના ઘાત કરવો તે દોષાવહ નથી. (૨૬) ત્યાં સમાસવિધિ પ્રાપ્ત થાય તો પણ ત્યાં સમાસ ન કરવો એમાં અસમાસ દોષ માનવામાં આવે છે, અથવા વ્યત્યયથી સમાસ કરવો એમાં પણ સમાસ દોષ માનવામાં આવે છે, જેમ કેહએ પૂછવું કે અંતિમ તીર્થંકરનું નામ શું છે ? ત્યાં મહાવીર ન કહેતા મહાન્ વીર એમ કહી દેવું અથવા સામાનાધિકરણથી સમાસ કર્તવ્ય હોવા છતાં વ્યધિકરણથી સમાસ કરવો, જેમ ‘મહતોવીરઃ મહાવીરઃ’ (૨૭) ત્યાં હીન ઉપમા અથવા અધિક ઉપમા કરવામાં આવે છે

વ્યાખ્યા—નિર્દોષમ્—અલીકાદિદોષવર્જિતમ્ ॥ ૧ ॥ સારવત્—ભૂમિશબ્દવદ્
વહુપર્યાયયુક્તમ્ ॥ ૨ ॥ હેતુયુક્ત—હેતવઃ—અન્વયવ્યતિરેકલક્ષણાસ્તૈર્યુક્તમ્ ॥ ૩ ॥
અલંકૃતમ્—ઉપમોત્પ્રેક્ષાચલંકારૈર્યુક્તમ્ ॥ ૪ ॥ ઉપનીતમ્—ઉપનયોપસંહતમ્ ॥ ૫ ॥
સોપચારં—ગ્રામ્યમણિતિરહિતમ્ ॥ ૬ ॥ મિતં=વર્ણાદિનિયતપરિમાણમ્ ॥ ૭ ॥
મધુરં—શ્રવણમનોહરમ્ ॥ ૮ ॥

અવ સૂત્રકે ૮ ગુણ કૌન ૨ સે હૈં સો કહતે હૈં—નિર્દોષ ૧, સારવત્ ૨, હેતુયુક્ત ૩, અલંકૃત ૪, ઉપનીત ૫, સોપચાર ૬, મિત ૭, એવં મધુર ૮, કહાં મી હૈં—

“નિર્દોષં સારવતં ચ, હેતુયુક્ત મલંકિયં ।

ઉવળીયં સોવાચારં ચ, મિયં મહુરમેવ ચ ॥૧॥

જો સૂત્ર અલીકાદિ દોષોં સે વર્જિત હોતા હૈં વહાં નિર્દોષ યહ ગુણ માના જાતા હૈં ॥ ૧ ॥ જિસ પ્રકાર ભૂમિ શબ્દ કે અનેક પર્યાયવાચી શબ્દ હૈં, ઉસી પ્રકાર અનેક પર્યાયોં સે યુક્ત જો સૂત્ર હોતા હૈં વહ “સારવત્” હસ ગુણ સે વિશિષ્ટ માના જાતા હૈં ॥ ૨ ॥ અન્વય વ્યતિરેક લક્ષણ હેતુ સે યુક્ત હો વહ હેતુયુક્ત નામક તીસરા ગુણ હૈં ॥ ૩ ॥ ઉપમા ઉત્પ્રેક્ષા આદિ અલંકારોં સે સંપન્ન સૂત્ર કો અલંકૃત ગુણ વાલા કહા ગયા હૈં ॥ ૪ ॥ ઉપનય પૂર્વક સે ઉપસંહત—સમાસિ જો સૂત્ર હોતા હૈં વહ ઉપવીતગુણવાલા કહા ગયા હૈં ॥ ૫ ॥ ગ્રામ્યમણિતિ સે રહિત જો સૂત્ર હોતા હૈં અર્થાત્ જિસ સૂત્ર કી ભાષા સાધારણજનોં કી ભાષા જૈસી નહીં હોતી હૈં વહ સૂત્ર સોપચારગુણ સે વિશિષ્ટ માના ગયા હૈં.

હવે સૂત્રના આઠ શુષ્ઠ કયા કયા છે તે કહે છે—નિર્દોષ, સારવત્, હેતુયુક્ત, અલંકૃત, ઉપનીત, સોપચાર, મિત, અને મધુર કહ્યું પણ છે—

નિર્દોષં સારવતં ચ, હેતુયુક્ત મલંકિયં ।

ઉવળીયં સોવાચારં ચ, મિયં મહુરમેવ ॥ ૧ ॥

જે સૂત્ર અસત્ય અલીકાદિ દોષોથી વર્જિત હોય છે ત્યાં નિર્દોષ આ શુષ્ઠ માનવામાં આવે છે. (૧) જે પ્રકારે ભૂમિ શબ્દ જે અનેક પર્યાયવાચી શબ્દ છે એ જ રીતે અનેક પર્યાયોથી યુક્ત જે સૂત્ર હોય છે તે “સારવત્” આ શુષ્ઠી વિશિષ્ટ માનવામાં આવે છે. (૨) અન્વય વ્યતિરેક લક્ષણ હેતુથી યુક્ત હોય તે હેતુયુક્ત નામનો ત્રીજો શુષ્ઠ છે. (૩) ઉપમા ઉત્પ્રેક્ષા આદિ અલંકારોથી સંપન્ન સૂત્રને અલંકૃત શુષ્ઠવાળા કહેવામાં આવેલ છે. (૪) ઉપનય પૂર્વકથી ઉપસંહત સમાસિ જે સૂત્ર હોય છે તે ઉપવિત શુષ્ઠવાળા કહેવાયેલ છે. (૫) ગ્રામ્યમણિ-તિથી રહિત જે સૂત્ર હોય છે અર્થાત્ જે સૂત્રની ભાષા સાધારણ જનોની ભાષા જેવી હોતી નથી તે સૂત્ર સોપચાર શુષ્ઠી વિશિષ્ટ માનવામાં આવેલ છે. (૬)

સન્ધિદોષઃ—યત્ર સન્ધિમાત્રો તં ન કરોતિ, દુષ્ટં વા કરોતિ તત્ર, યથા
-“સંયમારાધનમ્” ઇતિ વક્તવ્યે ‘સંયમ, આરાધનમ્’ ઇતિ કથનમ્ । યથા વા
‘મુનિ ઇતૌ’ ઇતિ વક્તવ્યે ‘મુન્યેતૌ’ ઇતિ કથનમ્ ॥૩૨॥ એતે દ્વાવિંશત્ સૂત્રદોષાઃ ।

અથ સૂત્રગુણાઃ—

સૂત્રાણામષ્ટૌ ગુણાસ્ત્વેવમ્—

નિદોસં સારવંતં ચ, હેતુજીત મલંકયં ।

ઉવળીયં સોવ્યારં ચ, મિર્ય મહુરમેવ ય ॥ ૧ ॥

એક પર્યાય છે—ફિર ખો વૈશેષિક સિદ્ધાન્તકાર હસે દ્રવ્યગુણ આદિ-પદાર્થ
સે ભિન્ન પદાર્થરૂપ સે સ્વીકાર કરતે હૈં । અતઃ ઉનકે સૂત્રોં મેં યહ દોષ
આતા હૈં । કારણ કિ હસ પ્રકાર સે પર્યાય કો યદિ ભિન્ન પદાર્થ તરીકે
માના જાયગા તો પ્રત્યેક પદાર્થ કી અનંત પર્યાયે હૈં ઉન સયમેં અનંત
પદાર્થતા કી પ્રસક્તિ માનની પડેગી, હસ પ્રકાર છહ હી ભાવાત્મક પદાર્થ
હૈં, યહ કથનવિરુદ્ધ માનના પડેગા ॥ ૩૧ ॥ જહાં સંધિ કી પ્રાપ્તિ હોને પર
ખી સંધિ નહીં કી જાય વહાં સન્ધિદોષ હોતા હૈં જૈસે—“યહ સંયમ કા
આરાધન કરતા હૈં” હસ સ્થાનમેં સંયમારાધનં ન કહ કર “સંયમ
આરાધનં” એસા કહના । હસી પ્રકાર “મુની ઇતૌ” હસ જગહ
“મુન્યેતૌ” કહના । “મુની ઇતૌ” યહાં વ્યાકરણ સિદ્ધાન્ત કે અનુસાર
દ્વિવચનાન્ત ઈદન્ત શબ્દકી પ્રગૃહ્ય સંજ્ઞા હોતી હૈં ઔર ઉસસે સન્ધિકાર્ય
કા અભાવ હો જાતા હૈં ॥૩૨॥ હસ પ્રકાર સૂત્રકે યે બત્તીસ (૩૨) દોષ હૈં ।

વૈશેષિક સિદ્ધાન્તકાર તેનો દ્રવ્યશુષ્ક આદિ પદાર્થથી ભિન્ન પદાર્થ રૂપથી સ્વીકાર
કરે છે. આથી તેમના સૂત્રોમાં એ દોષ આવે છે. કારણ કે, આ પ્રકારથી પર્યાયને
કદિ ભિન્ન પદાર્થ તરીકે માનવામાં આવે તો પ્રત્યેક પદાર્થની અનંત પર્યાયો છે
એ બધામાં અનંત પદાર્થતાની પ્રસક્તિ માનવી બેઠશે. આ પ્રકારે છ ભાવાત્મક
પદાર્થ છે, એ કહેવું વિરુદ્ધ માનવું પડશે. (૩૧) બધાં સંધિની પ્રાપ્તિ હોવા છતાં
પણ સંધી ન કરવામાં આવે તો સંધી દોષ બને છે. એમ—“આ સંયમનું
આરાધન કરે છે” આ સ્થાનમાં સંયમારાધન ન કહીને “સંયમ આરાધન”
એમ કહેવું. આ પ્રકારે “મુનિ ઇતૌ” આ સ્થળે મુન્યેતૌ કહેવું. વ્યાકરણ
સિદ્ધાન્ત અનુસાર દ્વિવચનાન્ત ઈદન્ત શબ્દની પ્રગૃહ્ય સંજ્ઞા થાય છે. અને એથી
સંધી કાર્યનો અભાવ થઈ બાક્ય છે. (૩૨) આ પ્રકારે સૂત્રના ૩૨ દોષ છે.

ચત્વારોઽપ્યનુયોગા વ્યાખ્યાયન્તે॥૪॥ ‘અસ્તોમકમ્, સ્તોમકાઃ-નિરર્થકતયા પ્રયુક્તાઃ, ચકાર-વા-શબ્દાદયો નિપાતાઃ, વૈવિધ્યુક્તમ્ ॥૫॥ ‘અનવચ્ચં’-કામાદિપાપવ્યાપારા-પ્રરૂપકમ્ ॥૬॥ એવંભૂતં સૂત્રં સર્વજ્ઞભાષિતમ્ । ઇમે પદ્મ ગુણાઃ પૂર્વોક્તેષ્વપ્ટસુ ગુણે-પ્વન્તર્ભૂતાઃ સન્તિ, તથાદિ-અલ્પાક્ષરસ્ય વિશ્વતોમુખસ્ય ચ મિતે સમાવેશઃ, અસં-ન્દિગ્ધાનવદ્યાસ્તોભાનાં ચ નિર્દોષેઽન્તર્ભાવઃ ।

એવં સૂત્રાનુગમે સમસ્તદોષવર્જિતે લક્ષણયુક્તે સૂત્રે ઉચ્ચારિતે સતિ સ્વસમયગત-જીવાદ્યર્થપ્રતિપાદકસ્ય સ્વસમયપદસ્ય જ્ઞાનં ભવતિ તથા પરસમયગત-પ્રકૃતીશ્વ-રાદ્યર્થપ્રતિપાદકસ્ય પરસમયપદસ્ય જ્ઞાનં ભવતિ । અનયોરેવ મધ્યે પરસમયપદં

જૈસે “ ધમ્મોમંગલમુક્ષિદ્ઠં ” યહ સૂત્ર હૈ । ઇસ સૂત્ર મેં ચારોં હી અનુયોગ કા વ્યાખ્યાન હૈ ॥ ૪ ॥ જિસ સૂત્ર મેં ચકાર, વકાર આદિ નિરર્થક શબ્દોં કા પ્રયોગ નહીં કિયા જાતા હૈ વહ સૂત્ર “અસ્તોમ” ગુણ વાલા માના ગયા હૈ ॥ ૫ ॥ જિસ સૂત્ર દ્વારા કામાદિક વ્યાપારોં કી પ્રરૂપણા નહીં કી જાતી હૈ વહ સૂત્ર “અનવચ્ચ” ગુણ સંપન્ન હૈ ॥૬॥ સૂત્ર ઇસી પ્રકાર કા હોના ચાહિયે, ઇસસે વિપરીત નહીં, એસા પ્રમુ કા આદેશ હૈ । યે છહ ગુણ પૂર્વોક્ત અષ્ટગુણોં મેં અન્તર્ભૂત સમજના ચાહિયે । અલ્પાક્ષર એવં વિશ્વતોમુખ, ઇન દો ગુણોં કા અન્તર્ભાવ “ મિત ” ઇસ ગુણ મેં તથા અસંદિગ્ધ, અનવચ્ચ એવં અસ્તોમ ઇન ગુણોં કા અન્તર્ભાવ “ નિર્દોષ ” ઇસ ગુણ મેં હુઆ હૈ ।

ઇસ પ્રકાર સમસ્તદોષવર્જિત, એવં લક્ષણયુક્ત સૂત્ર કે ઉચ્ચારિત હોને પર જીવાદિક અર્થ કે પ્રતિપાદક સ્વસમય-પદ કા જ્ઞાન તથા પર સમયાનુસાર પ્રકૃતિ ઈશ્વર આદિક અર્થ કે પ્રતિપાદક પરસમય-પદ કા

જેમ-“ ધમ્મો મંગલમુક્ષિદ્ઠં ” આ સૂત્ર છે આમાં આરે અનુયોગ ને વ્યાખ્યાન છે. ચકાર, વકાર આદિ વ્યાખ્યાન છે આદિ નિરર્થક શબ્દોના પ્રયોગ નથી કરવામાં આવ્યો તે સૂત્ર અસ્તોમ શુભવાણા મનાયેલ છે. (૫) જે સૂત્રદ્વારા કામાદિક વ્યાપારોની પ્રરૂપણા કરવામાં નથી આવતી તે સૂત્ર અનવચ્ચ શુભસંપન્ન છે. (૬) સૂત્ર આવા પ્રકારનું હોવું જોઈએ એનાથી વિપરીત નહીં એવો પ્રભુનો આદેશ છે. આ છ શુભ પૂર્વોક્ત આઠ શુભમાં અન્તર્ભૂત સમજવા જોઈએ. અલ્પાક્ષર તેમજ વિશ્વતોમુખ આ બે શુભોનો અન્તર્ભાવ “ મિત ” આ શુભમાં તથા અસંદિગ્ધ, અનવચ્ચ અને અસ્તોમ શુભોનો અન્તર્ભાવ “ નિર્દોષ ” આ શુભમાં થયેલ છે.

આ પ્રકાર સમસ્ત દોષ વર્જિત, અને લક્ષણયુક્ત સૂત્રના ઉચ્ચારિત હોવાથી જીવાદિક અર્થના પ્રતિપાદક સ્વસમય પદનું જ્ઞાન તથા પર સમયાનુસાર પ્રકૃતિ, ઈશ્વર આદિક અર્થના પ્રતિપાદક પરસમયપદનું જ્ઞાન થાય છે.

કેચિત્તુ સૂત્રસ્ય પદ ગુણાન્ વદન્તિ । તદ્ યથા—

અપ્પક્ષરમસંદિગ્ધં, સારવં વિસ્સમોમુદં ।

અત્યોભમણવજ્જં ચ, સુત્તં સવ્વણ્ણમાસિયં ॥ ૧ ॥

છાયા—અલ્પાક્ષરમસંદિગ્ધં, સારવદ્ વિશ્વતોમુલ્લમ્ ।

અસ્તોભમનવદ્યં ચ, સૂત્રં સર્વજ્ઞમાપિતમ્ ॥ ૧ ॥

વ્યાખ્યા—‘અલ્પાક્ષરમ્’ મિતાક્ષરં, યથા સામાયિકસૂત્રમ્ ॥ ૧ ॥

અસંદિગ્ધમ્—સૈન્ધવશબ્દવદ્ યલ્લવણ-વસન-તુરગાદ્યનેકાર્થસંશયકારિ ન ભવતિ, યથા—અહિંસા ॥૨॥ સારવત્ત્વં ચ પૂર્વવત્ ॥૩॥ ‘વિશ્વતોમુલ્લ’ પ્રતિમૂલ્લં ચરણાનુયોગા-ધનુયોગચતુષ્ટયવ્યાખ્યાક્ષમમ્, યથા—‘ધમ્મોમંગલ મુક્કિટ્ટં’ इत्यादि શ્લોકે

॥ ૬ ॥ વર્ણાદિક કા જિસમેં નિયત પરિમાણ હોતા હૈ વહ મિત ગુણ હૈ ॥ ૭ ॥ એવં કર્ણમનોહર જો હોતા હૈ વહ મધુર ગુણ સંયુક્ત સૂત્ર માના જાતા હૈ ॥ ૮ ॥ કિન્હીં ૨ કે મતાનુસાર સૂત્ર કે ૬ ગુણ ભી માને ગયે હૈ—વે ચે હૈ—

અલ્પાક્ષર ૧, અસંદિગ્ધ ૨, સારયુક્ત ૩, વિશ્વતોમુલ્લ ૪, અસ્તોભ ૫, અનવદ્ય ૬ । इनमें मित अक्षर जिसमें हो वह अल्पाक्षर गुण है, यह “अल्पाक्षर” प्रथम गुण है । जैसे सामायिक सूत्र ॥ १ ॥ सैन्धव शब्द की तरह जो लवण, वसन, तुरग आदि अनेक अर्थों के बोध का संशय-जनक नहीं हो वह “असंदिग्ध” गुण है । जैसे अहिंसा शब्द ॥ २ ॥ भूमि शब्द के समान अनेक पर्यायों से युक्त जो सूत्र वह “सारवत्” तीसरा गुण वाला है ॥ ३ ॥ प्रत्येक सूत्र चरणानुयोगादिक अनुयोग-चतुष्टय से युक्त है वह “विश्वतोमुख” गुणवाला सूत्र माना जाता है ।

વર્ણાદિકતુ' જેમાં નિયત પરિમાણ હોય છે તે મિતગુણ છે. (૭) જે કર્ણ મનોહર હોય છે તે મધુરગુણ સંયુક્ત સૂત્ર માનવામાં આવે છે. (૮) કોઈ કોઈના મત અનુસાર સૂત્રના છ ગુણ પણ માનવામાં આવ્યા છે તે પ્રમાણ છે—

અલ્પાક્ષર ૧ અસંદિગ્ધ ૨ સારયુક્ત ૩

વિશ્વતોમુલ્લ ૪ અસ્તોભ ૫ અનવદ્ય ૬

આમાં મિત અક્ષર જેમાં હોય તે અલ્પાક્ષર ગુણ છે, આ “અલ્પાક્ષર” પ્રથમ ગુણ છે, જેમ સામાયિક સૂત્ર (૧) સૈન્ધવ શબ્દની માફક લવણ, વસન, તુરગ આદિ અनेक अर्थोंના બોધ જેમાં સંશયजनक न હોય તે “અસંદિગ્ધ” ગુણ છે. જેમ અહિંસા શબ્દ (૨) ભૂમિ શબ્દની માફક અનેક પર્યાયોથી યુક્ત જે સૂત્ર હોય તે “સારવત્” ત્રીજા ગુણવાળા છે. (૩) પ્રત્યેક સૂત્ર ચરણાનુયોગાદિક અનુયોગ ચતુષ્ટયથી યુક્ત છે તે “વિશ્વતોમુલ્લ” ગુણવાળા સૂત્ર માનવામાં છે.

“સુયનાળે દુવિહે પળ્લત્તે, તં જહા-અંગપવિટ્ઠે ચેવ, અંગવાહિરે ચેવ” ।
સ્થા૦ ૨ ઠા૦ ૧

અન્નપ્રવિષ્ટં દ્વાદશભેદમ્-આચારાદિભેદાત્, તત્ત્વ દૃષ્ટિવાદવર્જં સર્વં કાલિકમ્,
દૃષ્ટિવાદસૂત્રં તૂત્કાલિકમ્ । તત્ત્વ યદ્ દિવસસ્ય પ્રથમપશ્ચિમપૌરુષીદ્વયે રાત્રેશ્ચ
પ્રથમપશ્ચિમપૌરુષીદ્વય એવ પઠ્યતે, તત્ કાલિકમ્ । યત્તુ કાલવેલાવર્જં પઠ્યતે
તદુત્કાલિકમ્ । અન્નવાહ્યં દ્વિવિધમ્, આવશ્યકં, તદ્ વ્યતિરિક્તં ચ । તત્ત્વ આવશ્યક
મુત્કાલિકં, તત્ત્વ-પદ્મવિધમ્-સામાયિકં ૧, ચતુર્વિંશતિસ્તત્ત્વઃ ૨, વન્દનકં ૩,
પ્રતિક્રમણં ૪, કાયોત્સર્ગઃ ૫, પ્રત્યાખ્યાનં ૬ ચ ।

અવ સૂત્ર ભેદનામ કે પાંચવા દ્વાર કહતે હૈં—

યહ કહા હી જા ચુકા હૈં કિ સૂત્ર કા દૂસરા નામ શ્રુતજ્ઞાન ભી હૈં,
અતઃ યહ મૂલભેદ કી અપેક્ષા સે દો ભેદવાલા હૈં—૧ અન્નપ્રવિષ્ટ ૨ અંગ-
વાહ્ય । કહા ભી હૈં—“ સુયનાળે દુવિહે પળ્લત્તે તં જહા-અંગપવિટ્ઠે ચેવ
અંગવાહિરે ચેવ ” ઇનમેં અંગપ્રવિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાન કે ૧૨ ભેદ હૈં—આચારાંગ સે
લેકર દૃષ્ટિવાદ તક । ઇનમેં દૃષ્ટિવાદ કો છોડકર વાકી સવ કાલિક હૈં ।
દૃષ્ટિવાદ ઉત્કાલિક હૈં । જો સૂત્ર દિવસ કે પ્રથમ પશ્ચિમ પૌરુષીદ્વય મેં
તથા રાત્રિ કે પ્રથમ પશ્ચિમ પૌરુષીદ્વય મેં હી પઢા જાતા હૈં વહ સૂત્ર
કાલિક જાનના ચાહિયે । જો સૂત્ર અકાલ કે સમય કો છોડ કર પઢા
જાતા હૈં વહ ઉત્કાલિક હૈં । અંગવાહ્ય શ્રુતજ્ઞાન ભી આવશ્યક એવં તદ્વ્ય-
તિરિક્ત કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા હૈં । ઇનમેં આવશ્યક સૂત્ર ઉત્કાલિક હૈં,
ઔર વહ ૬ પ્રકાર કા હૈં જૈસે—સામાયિક ૧, ચતુર્વિંશતિસ્તત્ત્વ ૨, વન્દનક ૩,
પ્રતિક્રમણ ૪, કાયોત્સર્ગ ૫, એવં પ્રત્યાખ્યાન ૬ । કાલિક, ઉત્કાલિક કે ભેદ

હેવે સૂત્રભેદ નામનુ પાંચમું દ્વાર કહે છેઃ—

એ કહેવાઈ ગયું છે કે, સૂત્રનું બીજું નામ શ્રુતજ્ઞાન પણ છે. આથી તે
મૂળ ભેદની અપેક્ષાએ બે ભેદવાળું છે અંગ પ્રવિષ્ટ ને ૧ અંગવાહ્ય ૨. કહ્યું પણ
છે કે સુયનાળે દુવિહે પળ્લત્તે તં જહા-અંગપવિટ્ઠે ચેવ અંગવાહિરે ચેવ તેમાં અંગ
પ્રવિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાનના ૧૨ ભેદ છે. આચારાંગથી લઈને દૃષ્ટિવાદ સુધી. એમાં દૃષ્ટિવાદને
છોડીને બાકી બધા કાલીક છે. દૃષ્ટિવાદ ઉત્કાલિક છે, જે સૂત્ર દિવસના પ્રથમ અને
પશ્ચિમ બે પૌરુષીમાં તથા રાત્રીના પ્રથમ અને પશ્ચિમ બે પૌરુષીમાંજ વાંચી શકાય
છે, તે સૂત્રને કાલીક બાણવાં બોઈએ. જે સૂત્રને અકાલના સમયને છોડી વાંચી
શકાય છે તે ઉત્કાલિક છે. અંગવાહ્ય શ્રુતજ્ઞાન પણ આવશ્યક અને તદ્વ્ય-
તિરિક્તના ભેદથી બે પ્રકારે છે. એમાં આવશ્યક સૂત્ર ઉત્કાલિક છે, અને તે છ
પ્રકારનું છે, જેમ સામાયિક ૧, ચતુર્વિંશતિસ્તત્ત્વ ૨, વંદનક ૩, પ્રતિક્રમણ ૪,

કુવાસનાજનકત્વાં વન્ધપદમ્, સ્વસમયપદં તુ-સદ્વોધકારણસ્વાન્મોક્ષપદ-
મિતિ વોધ્યમ્ ।

इति तृतीयं द्वारम् ।

अथ सूत्रपर्यायनामकं चतुर्थं द्वारम् :—

सुयसुत्तगंधसिद्धं-त, सासणे आण वयण उवएसो ।

पण्णवणा मा गमइय, एगट्ठा पज्जवा सुत्ते ॥ ૧ ॥

શ્રુતમ્, સૂત્રમ્, ગ્રન્થઃ, સિદ્ધાન્તઃ, શાસનમ્, આજ્ઞા, વચનમ્, ઉપદેશઃ,
પ્રજ્ઞાપના, આગમઃ, इति दश पर्यायाः एकार्याः ।

॥ इति चतुर्थं द्वारम् ॥

अथ सूत्र भेद नामकं पञ्चमं द्वारम्—

સૂત્રં નામ શ્રુતજ્ઞાનમિત્યુક્તમ્, તત્ સ્વલ્લ મૂલભેદાપેક્ષયા દ્વિભેદમ્, અન્નપ્રવિ-
ષ્ટમ્, અન્નવાહ્યં ચ । તથા ચોક્તમ્—

જ્ઞાન હોતા હૈ । કુવાસના કા જનક હોને સેં પરસમયપદ વન્ધપદ હૈ
એવં સદ્વોધ કા કારણ હોને સેં સ્વસમય-પદ મોક્ષપદ હૈ ॥

॥ इस प्रकार तीसरा द्वार सम्पूर्ण हुआ ॥ ૩ ॥

अथ चौथा द्वार कहते हैं—

શ્રુત, સૂત્ર, ગ્રન્થ, સિદ્ધાન્ત, શાસન, આજ્ઞા, વચન, ઉપદેશ, પ્રજ્ઞાપના
આગમ, ये सब सूत्र के पर्यायवाची शब्द-नामान्तर हैं—

कहा भी है—“सुयसुत्तगंधसिद्धं सासणे आण वयण उवएसो ।

पण्णवणा-मागम इय, एगट्ठा पज्जवा सुत्ते ॥ ૧ ॥

॥ चौथा द्वार सम्पूर्ण ॥ ૪ ॥

કુવાસનાના જનક હોવાથી પરસમયપદ વન્ધ પદ છે અને સદ્વોધના કારણ-
રૂપ હોવાથી સ્વસમયપદ મોક્ષપદ છે.

આ પ્રકારથી ત્રીજું દ્વાર સંપૂર્ણ થયું.

હવે સૂત્રભેદ નામનું ચોથું દ્વાર કહે છે:—

શ્રુત, સૂત્ર, ગ્રન્થ, સિદ્ધાન્ત, શાસન, આજ્ઞા, વચન, ઉપદેશ, પ્રજ્ઞાપના,
આગમ, આ બધા સૂત્રનાં પર્યાયવાચી શબ્દ-નામાન્તર છે, કહ્યું પણ છે—

સુયસુત્તગંધસિદ્ધં, સાસણે આણ વયણ ઉવણ્ણો ।

પણ્ણવણા-માગમ ઇય પગટ્ઠા પજ્જવા સુત્તે ॥ ૧ ॥

॥ ચોથું દ્વાર સંપૂર્ણ ॥

किंचिदर्थविशेषं जानाति, यदा तु गुरुणाऽर्थेन सह सूत्रं प्रवोधितं भवति, तदा शिष्यस्तदन्तर्गतानां सर्वेषां भावानां ज्ञाता भवति, यथा स एव कलाऽभिज्ञः पुरुषः प्रवोधितः सन् सर्वासां कलानां ज्ञाता भवति, अतः सूत्रं गुरुसंनिधानं विना प्रसुप्त-समं भवति, तस्माद् सूत्रं गुरुसंनिधौ श्रुत्वा पठनीयम् ।

किंच-गुरुसंनिधानाभावे सूत्रोच्चारणं स्वलितादिदोषदुष्टं स्यात् । तथा सति प्रायश्चित्तम्, अज्ञानं, मिथ्यात्वं, आत्मविराधना, संयमविराधनादयो दोषा भवन्ति तस्माद् गुरुसंनिधौ सूत्रमुच्चारणीयम् ।

सूत्र का अर्थ यदि ज्ञात न हो तो पढ़ने वाला व्यक्ति उसके महत्त्व को नहीं जान सकता है । जिस समय शिष्य गुरु महाराज के पास अर्थ-सहित सूत्र का अध्ययन करता है, अथवा गुरु महाराज शिष्य को अर्थ-सहित सूत्र पढ़ा देते हैं उस समय शिष्य उसके अन्तर्गत समस्त भावों का ज्ञाता हो जाता है । जिस प्रकार ७२ कला के जानने वाला पुरुष जगने पर समस्त कलाओं का ज्ञाता होता है । इसलिये सूत्र गुरु महाराज के समीप सुनकर ही पढ़ना चाहिये, क्यों कि विना गुरु महाराज के पठित सूत्र कलानिपुण सोया हुआ पुरुष जैसा माना जाता है, पढ़ने वाले को उससे अर्थविशेष की प्राप्ति नहीं हो सकती है ।

किञ्च-गुरुमुखसे यदि सूत्र का अध्ययन न किया जाय तो सूत्र के यथावत् उच्चारण करने में स्वलना आदि दोषों का सङ्भाव हो सकता है । इससे अध्ययन करने वालों को लाभ के स्थान में प्रायश्चित्त का भागी होना पड़ता है । अज्ञान, मिथ्यात्व, आत्मविराधना एवं संयम की विराधना आदि दोषों का भाजन भी बनना पड़ता है । इसलिये गुरु महाराज के

व्यक्ति तेना भइलने लखी शकता नथी. जे समये शिष्य गुरुमहाराजनी पास अर्थ सहित सूत्रनुं अध्ययन करे छे अथवा गुरु महाराज शिष्यने अर्थ सहित सूत्र लखायी दे छे, ते समये शिष्य तेना अंतर्गत समस्त भावोने ज्ञाता भनी लय छे. जे प्रकारे ७२ कलाने लखवावाणा पुरुष जगवाथी समस्त कलाओना ज्ञाता भने छे. आ भाटे सूत्र गुरु महाराजनी समीप सांलणीने लखबुं भेईछे. हेम के गुरु महाराज नगर लखवामां आवेल सूत्र कला निपूछुं सुतेवा पुश्प जेबुं मानवामां आवे छे. लखवावाणाने ओनाथी अर्थ विशेषनी प्राप्ति थवी नथी.

किञ्च इसी-गुरु मुखसी सूत्रनुं अध्ययन कइय न करवामां आवे तो, सूत्रनुं यथावत् उच्चारण करवामां स्वलना आदि दोषोने सङ्भाव भने छे. ओथी अध्ययन करवावाणो लालना स्थानमां प्रायश्चित्तना लागी बनबुं पडे छे, अज्ञान, मिथ्यात्व, आत्मविराधना अने संयमनी विराधना आदि दोषोना लावन

આવશ્યકવ્યતિરિક્તં દ્વિવિધમ્—કાલિકમ્, ઉત્કાલિકં ચ । તત્ર—જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિ-
ચન્દ્રપ્રજ્ઞસિર્નિરયાવલિકાદીનિ ચ પઞ્ચ સૂત્રાણીતિ સપ્તોપાદ્ધાનિ, વ્યવહારાદીનિ ચત્વારિ
છેદસૂત્રાણિ, મૂલસૂત્રેષુ—ઉત્તરાધ્યયનં, સમુત્થાનસૂત્રં ચ । એતત્ સર્વં કાલિકમ્ ।
ઉત્કાલિકં તુ દશવૈકાલિકસૂત્રં નન્દીસૂત્રમ્, અનુયોગદ્વારસૂત્રં ચ—એતત્ત્રયં મૂલસૂત્રમ્,
ઔપપાતિકં રાજપ્રશ્નીયં જીવાભિગમઃ પ્રજ્ઞાપના સૂર્યપ્રજ્ઞસિરિતિ પશ્ચોપાદ્ધાનિ ચ ।

॥ ઇતિ પશ્ચમદ્વારમ્ ॥

અથ સૂત્રોચ્ચારણવિધિનામકં પઠ્યં દ્વારમ્—

સુવિનીતેન શિષ્યેણ સૂત્રં ગુરુસંનિધૌ ગ્રહીતવ્યમ્ । યથા—દ્વાસપ્તતિકલાપષ્ટિતો
મનુષ્યઃ પ્રસુપ્તઃ સન્ તાસાં કલાનાં ન કિંચિત્ જાનાતિ, એવમર્થેનાવોધિતે સૂત્રે ન
સે તદ્વ્યતિરિક્ત દો પ્રકાર કા હૈ । જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિ, ચન્દ્રપ્રજ્ઞસિ ઓર નિર-
યાવલિકા આદિ પાંચ સૂત્ર—યે સાતોં ઉપાંગ, વ્યવહાર આદિક ચાર છેદ
સૂત્ર, મૂલસૂત્રોં મેં ઉત્તરાધ્યયન, ઓર સમુત્થાનસૂત્ર, યે સઘ કાલિક હૈ ।
દશવૈકાલિક, નન્દીસૂત્ર ઓર અનુયોગદ્વાર યે તીનોં મૂલસૂત્ર, તથા—
ઔપપાતિક, રાજપ્રશ્નીય, જીવાભિગમ, પ્રજ્ઞાપના ઓર સૂર્યપ્રજ્ઞસિ યે
પાંચોં ઉપાંગ ઉત્કાલિક હૈ ।

॥ પાંચવા દ્વાર સંપૂર્ણ ॥

અવ છઠ્ઠે દ્વાર મેં સૂત્ર કે ઉચ્ચારણ કી વિધિ કહતે હૈ—

સુવિનીત શિષ્ય કો સૂત્ર કા અધ્યયન ગુરુ મહારાજ કે સમીપ
કરના યાહિયે । જિસ પ્રકાર ૭૨ કલાઓં કા જ્ઞાતા મનુષ્ય પ્રસુપ્ત
અવસ્થા મેં ઊન કલાઓં કે અર્થવિશેષ કો નહી જાનતા હૈ, ઊસી પ્રકાર

કાયેત્સર્ગ ૫, અને પ્રત્યાખ્યાન ૬. કાલિક, ઉત્કાલિકના લેદથી તદ્વ્યતિરિક્ત યે
પ્રકારે છે. જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞસિ, ચન્દ્રપ્રજ્ઞસિ અને નિરયાવલિકા આદિ પાંચ તથા
વ્યવહારઆદિક ચાર સૂત્ર—યે સાતે ઉપાંગ, વ્યવહાર આદિક ચાર છેદ સૂત્ર,
મૂળસૂત્રોમાં ઉત્તરાધ્યયન અને સમુત્થાન સૂત્ર યે બધાં કાલિક છે. દશવૈકાલિક,
નન્દિસૂત્ર અને અનુયોગદ્વાર આ ત્રણે મૂળસૂત્ર તથા—ઔપપાતિક, રાજપ્રશ્નીય,
જીવાભિગમ, પ્રજ્ઞાપના અને સૂર્યપ્રજ્ઞસિ આ પાંચે ઉપાંગ ઉત્કાલિક છે.

॥ પાંચમું દ્વાર સંપૂર્ણ ॥

હવે છઠ્ઠા દ્વારમાં સૂત્રના ઉચ્ચારણની વિધિ કહે છે—

સુવિનીત શિષ્યે સૂત્રનું અધ્યયન ગુરુ મહારાજની સમીપ કરવું જોઈએ,
જે પ્રકાર ૭૨ કલાઓનો જ્ઞાતા મનુષ્ય પ્રસુપ્ત અવસ્થામાં એ કલાઓના અર્થ
વિશેષને નથી જાણતો એ જ રીતે સૂત્રનો અર્થ જો જાણેલ ન હોય તો વાંચનાર

અત્ર ન જ્ઞાયતે સકલસાધારણશ્રોતૃભિઃ, યદિદં કાલિકમુત્કાલિકં વા । યથા વા-સામાયિકપદે દશવૈકાલિકોત્તરાધ્યયનપ્રભૃતીનામનેકાનિ પદાનિ મીલયતિ ।

૩ વ્યાવિદ્ધાક્ષરમ્—વ્યાવિદ્ધાક્ષરં, વિપર્યસ્તરત્નમાલાગતરત્નાનીવ વિદ્ધાનિ વિપર્યસ્તાન્યક્ષરાણિ યત્ર તત્ । યથા—‘ધમ્મો મંગલ’ ઇત્યત્ર ‘લગમંમ્મોધ’ ઇત્યુચ્ચારણમ્ ।

૪ હીનાક્ષરમ્-અક્ષરેહીનમ્ । યથા—‘નમો અરિહંતાણં’ ઇત્યત્ર ‘નમો અરિહંતા’ ઇત્યુચ્ચારણમ્ ।

૫ અધિકાક્ષરં—સ્વયુદ્ધયાધિકાક્ષરયોજનં યત્ર તત્ । યથા—‘ધમ્મો મંગલ મુક્કિટ્ઠં’ અત્ર—‘ધમ્મો મંગલમુક્કિટ્ઠં નરગં’ ઇત્યુચ્ચારણમ્ । હીનાક્ષરે અધિકાક્ષરે વા

સર્વસાધારણ શ્રોતાજન યહ નહીં સમજ સકતે કિ યહ કાલિક હૈ અથવા ઉત્કાલિક હૈ । અથવા-જો ઉચ્ચારણ સામાયિક પદ મેં દશવૈકાલિક ઉત્તરાધ્યયન આદિકે અનેક પદોં કો મિલા દેતા હૈ વહાં પર મી યહ દોષ હોતા હૈ ॥ ૨ ॥ વ્યાવિદ્ધાક્ષરમ્-જિસ ઉચ્ચારણ મેં ઉલ્ટે ઉલ્ટે કર અક્ષર ચોલે જાવેં વહાં વ્યાવિદ્ધાક્ષર નામકા દોષ હોતા હૈ-જૈસે-ધમ્મો મંગલં એસા ન ચોલકર “લગમંમ્મોધ” એસા ઉચ્ચારણ કરના ॥૩॥ હીનાક્ષરમ્-જૈસા સૂત્ર હો વૈસા ઉચ્ચારણ ન કરના-હીનાક્ષર દોષ હૈ । જૈસે-“નમો અરિહંતાણં” કી જગહ “નમો અરિહંતા” એસા ચોલના ॥૪॥

અધિકાક્ષર-જિસ ઉચ્ચારણ મેં અધિક અક્ષર ઉચ્ચરિત હોં વહાં અધિકાક્ષર નામકા દોષ જાનના ચાહિયે, જૈસે-ધમ્મો મંગલમુક્કિટ્ઠં ” ચોલતે સમય ધમ્મો મંગલમુક્કિટ્ઠં નરગં ” એસા અધિક “નરગં ” અક્ષર કા ઉચ્ચારણ કરના । હીનાક્ષર એવં અધિકાક્ષર, યે દોનોં દોષ ઉચ્ચારણ કે

સર્વ સાધારણ શ્રોતાજન એ નથી સમજ શકતા કે, આ કાલિક છે કે ઉત્કાલિક છે. જે ઉચ્ચારણ સામાયિક પદમાં દસ વૈકાલિક ઉત્તરાધ્યયન આદિના અનેક પદોને મેળવી દે છે ત્યાં પણ આ દોષ થાય છે. (૨)

(૨) વ્યાવિદ્ધાક્ષરમ્—જે ઉચ્ચારણમાં ઉલટાવી ઉલટાવીને અક્ષર બોલવામાં આવે ત્યાં ‘વ્યાવિદ્ધાક્ષર’ નામનો દોષ બને છે. જેમ ધમ્મોમંગલં એવું ન બોલીને લગમંમ્મોધ એવું ઉચ્ચારણ કરવું.

(૩) હીનાક્ષરમ્—જેવાં સૂત્ર હોય તે પ્રમાણે ઉચ્ચારણ ન કરવું અર્થાત્ એછા અક્ષરોથી ઉચ્ચારણ કરવું-‘હીનાક્ષર’ દોષ છે, જેમ-“નમો અરિહંતાણં” ની જગ્યાએ “નમો અરિહંતા” એવું બોલવું.

(૪) અધિકાક્ષર—જે ઉચ્ચારણમાં વધુ અક્ષર ઉચ્ચારવામાં આવે ત્યાં અધિકાક્ષર નામનો દોષ બાણવો ભેઈએ. જેમ “ધમ્મો મંગલ મુક્કિટ્ઠં” બોલતી વખતે “ધમ્મો મંગલ મુક્કિટ્ઠં નરગં” એમ “નરગં” આ વધારાના અક્ષરનું ઉચ્ચારણ કરવું. હીનાક્ષર અને અધિકાક્ષર આ બંને દોષ ઉચ્ચારણમાં

અયોચ્ચારણદોષાઃ સ્વલિતાદયો દશ પ્રોચ્યન્તે-સ્વલિતમ્ ૧, મિલિતમ્ ૨, વ્યાવિદ્વાક્ષરમ્ ૩, હીનાક્ષરમ્ ૪, અધિકાક્ષરમ્ ૫, વ્યત્યાગ્રેડિતમ્ ૬, અપરિપૂર્ણમ્ ૭, અપરિપૂર્ણઘોષમ્ ૮, અકળ્ઠોષ્ટવિપ્રમુક્તમ્ ૯, અગુરુવાચનોપગતમ્ ૧૦, इति । तत्र-

૧ સ્વલિતમ્-યદ્ અન્તરાડ્ઞ્તરા આલાપકાન્ મુચ્ચતિ, યથા-“ અહિંસા ” “ દેવા વિ તં નમંસંતિ ” ।

૨ મિલિતમ્-યદ્ અન્યસ્યાન્યસ્યોદ્દેશકસ્યાધ્યયનસ્ય વા આલાપકાન્ એકત્ર મીલયતિ ‘ સર્વે જિનવચનમ્ ’ इति कृत्वा, યથા-“ સવ્વે પાણા પિયાડયા ” (સર્વે પ્રાણાઃ મિયાયુષ્કાઃ) (આચા. ૧ શ્રુ. ૨ અ. ૩ ઉ.) “ સવ્વે જીવા વિ ઇચ્છંતિ જીવિઠં ન મરિજ્જિઠં ” (સર્વે જીવા અપિ ઇચ્છન્તિ જીવિતું ન મર્તુમ્) દશ. વૈ. ૬ અ. ।

સમીપ હી સૂત્ર કા અધ્યયન યા ઉસકા ઉચ્ચારણ કરના સીખના ચાહિયે । ઉચ્ચારણ કે કિતને દોષ હૈં યહ અવ પ્રકટ કિયા જાતા હૈ-સ્વલિત ૧, મિલિત ૨, વ્યાવિદ્વાક્ષર ૩, હીનાક્ષર ૪, અધિકાક્ષર ૫, વ્યત્યાગ્રેડિત ૬, અપરિપૂર્ણ ૭, અપરિપૂર્ણઘોષ ૮, અકળ્ઠોષ્ટવિપ્રમુક્ત ૯, એવં અગુરુવાચનોપગત ૧૦, યે ૧૦ દોષ ઉચ્ચારણ સંવંધી હૈં । સ્વલિત-વીચ ૨ મેં રુક ૨ કર સૂત્ર કા બોલના યહ સ્વલિત દોષ હૈ, જૈસે-અ હિં સા, દેવા વિ તં નમં સંતિ ઇત્યાદિ ॥૧॥ મિલિત-જહાં અન્ય ૨ ઉદ્દેશક અથવા અધ્યયન કે આલાપકોં કો એકત્ર મિલા દિયા જાતા હૈ વહાં મિલિત દોષ હોતા હૈ, જૈસે-“ સર્વે જિનવચનં ” એસા રુચાલકર “ સવ્વે પાણા પિયાડયા ” “ સવ્વે જીવા વિ ઇચ્છંતિ જીવિઠં ન મરિજ્જિઠં ” इन सब को एक साथ ही बोल देना । इन सब के एक साथ बोलने में मिलित दोष इसलिये आता है कि

પણ બનવું પડે છે. માટે શુરુ મહારાજ સમીપજ સૂત્રનું અધ્યયન અગર તેનું ઉચ્ચારણ કરવું-સીખવું જોઈએ ઉચ્ચારના કેટલા દોષ છે તે હવે પ્રગટ કરવામાં આવે છે. (૧) સ્પલિત, (૨) મિલિત, (૩) વ્યાવિદ્વાક્ષર, (૪) હીનાક્ષર, (૫) અધિકાક્ષર, (૬) વ્યત્યાગ્રેડિત, (૭) અપરિપૂર્ણ, (૮) અપરિપૂર્ણઘોષ, (૯) અકળ્ઠોષ્ટવિપ્રમુક્ત, અને (૧૦) અગુરુવાચનોપગત આ દસ દોષો ઉચ્ચારણ સંબંધી છે.

સ્પલિત-વચમાં વચમાં રોકાઈને સૂત્રનું બોલવું તે સ્પલિત દોષ છે. જેમ--અહિંસા દેવા વિ તં નમં સંતિ ઇત્યાદિ ! (૧) મિલિત-જ્યાં અન્ય અન્ય ઉદ્દેશક અથવા અધ્યયનના આલાપોને એકત્ર મેળવી અપાય છે ત્યાં મિલિત દોષ થાય છે જેમ “ સર્વે જિનવચનં ” એવો ખ્યાલ કરી “ સવ્વે પાણા પિયાડયા સવ્વે જીવા વિ ઇચ્છંતિ જીવિઠં ન મરિજ્જિઠં ” આ બધાને એક સાથે જ બોલવું. આ બધાને એક સાથે બોલવામાં મિલિત દોષ એ માટે આવે છે કે,

દ્રવ્યભાવતો વ્યત્યાગ્રેહિતં મૂત્રે કુર્વતોઽર્થસ્ય વિસંવાદઃ ઇત્યાદિ વિવક્ષા પ્રાગિવ, યયા દીક્ષા નિરર્થિકા ।

૭ અપરિપૂર્ણ-માત્રાભિઃ, પદૈ ચરણૈ વિન્દુભિ વર્ણેશ્ચ । માત્રાભિરપરિપૂર્ણ ‘ધમ્મ મંગલમુક્ષિદ્ઠં’ । પદૈરપરિપૂર્ણ-યથા-“ધમ્મં ઉક્ષિદ્ઠં” । ચરણૈરપરિપૂર્ણ-યથા-‘ધમ્મો મંગલમુક્ષિદ્ઠં’ ઇત્યાદિ ગાથાયાં ક્રમપિ ચરણં પરિત્યજ્ય પઠનમ્ । વિન્દુ-ભિરપરિપૂર્ણ-યથા ‘ધમ્મો મંગલમુક્ષિદ્ઠં’ ઇતિ । વર્ણૈરપરિપૂર્ણ યથા-‘ધમ્મો લ ઉક્ષિદ્ઠં’ ઇત્યાદિ । માત્રાભિઃ પદૈચરણૈવિન્દુભિવર્ણૈરપરિપૂર્ણ ઉચ્ચારિતે તદેવ પ્રાયશ્ચિત્તં ત એવ દોષાશ્ચ ભવન્તિ ।

મેં વ્યત્યાગ્રેહિત કર દેતા હૈ તવ उसके અર્થ મેં સ્વભાવતઃ વિસંવાદ होने लगता है और इससे जो हानि होती है यह अधिकाक्षर तथा हीनाक्षर के दोष के स्वरूपनिरूपण में यत्ना चुके हैं ॥ ६ ॥ अपरिपूर्ण-जहां मात्राओं से, पदों से, चरणों से, विन्दुओं से, वर्णों से अपरिपूर्णता होती है वहां अपरिपूर्ण दोष माना जाता है, जैसे “धम्मो मंगलमुक्षिदुठं” की जगह “धम्ममंगलमुक्षिदुठं” इस प्रकार “ओकार” की मात्रा हीन कर पढ़ना । “धम्मं उक्षिदुठं” ऐसा मंगलपद हीन कर पढ़ना । किसी चरण को-पाद को-हीन कर पढ़ना, किसी विन्दु को हीन कर पढ़ना, किसी वर्ण को हीन कर पढ़ना सो क्रमशः मात्रा आदिकों से अपरिपूर्ण दोष माना गया है । इस प्रकार के उच्चारण करने पर एकतो आगम की आशातना होने से प्रायश्चित्त का भागी होना पड़ता है दूसरे विसंवादादि अनेक अनर्थ उत्पन्न हो जाते हैं । इससे जीव को मुक्ति का लाभ नहीं हो सकता है । तथा दीक्षा में निरर्थकता की प्रसक्ति का प्रसंग प्राप्त होता है ॥ ७ ॥

વિસંવાદ થવા લાગે છે અને એથી જે હાની થાય છે તે અધિકાક્ષર તથા હિનાક્ષરના દોષના નિરૂપણમાં બતાવવામાં આવેલ છે.

(૬) અપરિપૂર્ણ જ્યાં માત્રાઓથી પદોથી, ચરણોથી, વિન્દુઓથી, વર્ણોથી, અપરિપૂર્ણતા હોય છે ત્યાં ‘અપરિપૂર્ણ’ દોષ માનવામાં આવે છે. “ધમ્મો મંગલ મુક્ષિદ્ઠં” ની જગ્યાએ ધમ્મમંગલમુક્ષિદ્ઠં આ રીતે, ઓકાર”ની માત્રા હીન કરી વાંચવું, “ધમ્મં ઉક્ષિદ્ઠં” એમ મંગલ પદ હીન કરી વાંચવું, કેઈ વર્ણને હીન કરી વાંચવું તે ક્રમશઃ માત્રા આદિથી અપરિપૂર્ણ દોષ માનવામાં આવેલ છે. આ પ્રકારનું ઉચ્ચારણ કરવાથી એક તો આગમની આશાતના થવાથી પ્રાયશ્ચિત્તના લાગી થવું પડે છે બીજું વિસંવાદાદિ ઘણા અનર્થ ઉત્પન્ન થાય છે, આથી જીવને મુક્તિનો લાભ મળી શકતો નથી. આથી દીક્ષામાં નિરર્થકતાની પ્રસક્તિનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે.

ઉચ્ચારિતે સતિ-અર્થસ્ય વિસંવાદઃ, અર્થસ્ય વિસંવાદે ચરણસ્ય વિસંવાદઃ, ચરણ-વિસંવાદાન્ન મોક્ષઃ, મોક્ષાભાવે સર્વા દીક્ષા નિરર્થિકા ।

૬ વ્યત્યાગ્રેહિતં—નામ અન્યાન્યશાસ્ત્રપલ્લવત્રિમિશ્રણં, યથા—‘ સવ્વભૂયપ્પ-ભૂયસ્સ સમ્મં ભૂયાઈ પાસઓ । પિહિયાસવસ્સ દંતસ્સ, પાવકમ્મં ન વંધઈ ॥ ’
અગ્રેદમપિ-ઘટતે ઇતિ કૃત્વા ક્ષિપતિ—અન્યશાસ્ત્રવચનમ્—

શ્રૂયતાં ધર્મસર્વસ્વં, શ્રુત્વા ચૈવાવધાર્યતામ્ ।

આત્મનઃ પ્રતિકૂલાનિ, પરેપાં ન સમાચરેત્ ॥

હસલિયે માને જાતે હૈં કિ સૂત્ર મેં હીનાક્ષર અથવા અધિકાક્ષર ઉચ્ચરિત હોને પર ઉસકે અર્થ મેં વિસંવાદ (વિપરીતતા) હોતા હૈ । અર્થ મેં વિસંવાદ જહાં હુઆ કિ ચરણ-આચાર-ચારિત્ર મેં બી વિસંવાદ હોને લગતા હૈ । હસસે મોક્ષ કા લાભ નહીં હો સકતા । મોક્ષ કે અભાવ મેં સમસ્ત દીક્ષા નિરર્થક હો જાતી હૈ ॥ ૬ ॥ વ્યત્યાગ્રેહિત-મિત્ર ૨ શાસ્ત્રોં કે પલ્લવ (અંશ) કા જિસ ઉચ્ચારણ મેં મિશ્રણ હોતા હૈ વહાં વ્યત્યાગ્રેહિત દોષ માના જાતા હૈ । જૈસે—‘ સવ્વભૂયપ્પભૂયસ્સ સમ્મં ભૂયાઈ પાસઓ । પિહિયાસવસ્સ દંતસ્સ પાવકમ્મં ન વંધઈ ’—યહાં યહ બી ઘટિત હોતા હૈ એસા સમજકર અન્ય શાસ્ત્ર કા વચન મિલાના, જૈસે—

‘ શ્રૂયતાં ધર્મસર્વસ્વં, શ્રુત્વા ચૈવાવધાર્યતામ્ ॥

આત્મનઃ પ્રતિકૂલાનિ, પરેપાં ન સમાચરેત્ ॥૧॥ ’

મહાભારત કે હસ વાક્ય કો મિશ્રિત કરના । યહ વ્યત્યાગ્રેહિત દોષ હસ લિયે માના ગયા હૈ કિ ઉચ્ચારણ કરને ચાલા દ્રવ્ય એવં ભાવ સે જવ સૂત્ર

એ માટે માનવામાં આવેલ છે કે સૂત્રમાં હીનાક્ષર અથવા અધિકાક્ષર ઉચ્ચારવાથી એના અર્થમાં વિસંવાદ થાય છે. વિપરીત અર્થમાં વિસંવાદ ન્યાં થયો કે, ચરણ-આચાર ચારિત્રમાં પણ વિસંવાદ થવા લાગે છે એથી મોક્ષનો લાભ થઈ શકતો નથી. મોક્ષના અભાવથી સમસ્ત દીક્ષા નિરર્થક થઈ જાય છે.

(૫) વ્યત્યાગ્રેહિત બુદ્ધા બુદ્ધા શાસ્ત્રોના પલ્લવનું જે ઉચ્ચારણમાં મિશ્રણ થાય છે ત્યાં ‘ વ્યત્યાગ્રેહિત ’ દોષ માનવામાં આવે છે. જેમ સવ્વભૂયપ્પભૂયસ્સ સમ્મં ભૂયાઈ પાસઓ ” ” પિહિયાસવસ્સ દંતસ્સ પાવકમ્મં ન વંધઈ ” અહિં એ પણ ઘટિત થાય છે એમ સમજી બીજા શાસ્ત્રનું વચન મેળવવું જેમ—

‘ શ્રૂયતાં ધર્મસર્વસ્વં શ્રુત્વા ચૈવાવધાર્યતામ્ ॥

આત્મનઃ પ્રતિકૂલાનિ પરેપાં ન સમાચરેત્ ॥૧॥

મહાભારતના આ વાક્યને મેળવવું, આ ‘ વ્યત્યાગ્રેહિત ’ દોષ એ માટે માનવામાં આવેલ છે કે, ઉચ્ચારણ કરવાવાળા દ્રવ્ય અને ભાવથી ન્યાયે સૂત્રમાં વ્યત્યાગ્રેહિત થવાથી એના અર્થમાં સ્વભાવતઃ

અથ વાચનાનામકં સપ્તમં દ્વારમ્—

અથ વાચનાવિધિરુચ્યતે—તત્રૈવં વાચનાશબ્દાર્થઃ—વાચયતીતિ વાચના—પાઠના, શિષ્યાય સૂત્રાદિદાનં । નત્ર વાચનાયાઃ કિં ફલમ્ ? વાચનયા જીવો નિર્જરાં જનયતિ શ્રુતસ્ય ચાનાશાતનાયાં પ્રવર્તતે, તત્ર ચ પ્રવર્તમાનો જીવઃ શ્રુતપ્રદાનરૂપં તીર્થધર્મમવલમ્બતે, એવં તીર્થધર્મમાશ્રયન્ કૃત્સ્નકર્મક્ષણેન મહાનિર્જરાવાન્ ભવતિ । તતો મુક્તિપ્રાપ્તયા તસ્ય સર્વથા ભવપર્યવસાનં ભવતિ । વાચનાદાનગ્રહણવિધિસ્ત્વેવમ્—

ઉવચિસહ ઉવજ્ઞાઓ, સીસા વિઅરંતિ વંદનં તસ્સ ।

સો તેસિ સન્નસમયં, વાયહ સામયપ્પમુહં ॥ ૧ ॥

વાચના સે જો વિહીન હોતા હૈ, અર્થાત્-ગુરુપ્રદત્ત વાચના સે જો પ્રાપ્ત નહીં હોતા હૈ વહ અગુરુવાચનોપગત દોષ હૈ ॥ ૧૦ ॥

॥ યહ છટ્ટા દ્વાર હુઆ ॥ ૬ ॥

સાતવાં વાચનાદ્વાર કહતે હૈ—

અથ વાચના કી વિધિ ઘતલાતે હૈ—શિષ્ય કો સૂત્રાદિક કા દેના-પઢાના યહ વાચના હૈ । સૂત્ર કી વાચના સે કર્મોં કી નિર્જરા હોતી હૈ તથા ઉસકી અનાશાતના મેં પ્રવૃત્તિ હોતી હૈ । ઉસ વાચના મેં લગા હુઆ જીવ શ્રુતપ્રદાનરૂપ તીર્થધર્મ કા આધાર હોતા હૈ । તીર્થધર્મ કા આધાર હોને સે વહ જીવ સમસ્ત કર્મોં કે ક્ષણ સે મહાનિર્જરાવાલા હોતા હૈ । મહાનિર્જરાવાલા હોને સે મુક્તિ કી પ્રાપ્તિ દ્વારા ઉસકે સર્વથા ભવ કા ક્ષય હો જાતા હૈ । વાચના કે દેને કી એવં ઉસકે ગ્રહણ કરને કી વિધિ હસ પ્રકાર હૈ—

નાથી જે વિહિન હોય છે, અર્થાત્-ગુરુપ્રદત્ત વાચનાથી જે પ્રાપ્ત થયેલ નથી હોતું. તે અગુરુ વાચનોપગત દોષ છે. (૧૦)

આ છટ્ટું દ્વાર થયું

સાતમું વાચનાદ્વાર કહેવામાં આવે છે.—

હવે વાચનાની વિધિ બતાવવામાં આવે છે—શિષ્યને સૂત્રાદિક ભણાવવા-સમજાવવાં એ વાચના છે. સૂત્રની વાચનાથી કર્મોની નિર્જરા થાય છે, તથા તેના અનાશાતનાની પ્રવૃત્તિ થાય છે. એ વાચનામાં લાગેલ જીવ શ્રુતપ્રદાનરૂપ તીર્થ ધર્મના આધાર બને છે, તીર્થ ધર્મના આધાર થવાથી તે જીવ સમસ્ત કર્મોના ક્ષણથી મહાનિર્જરાવાળા થાય છે. મહાનિર્જરાવાળા થવાથી મુક્તિની પ્રાપ્તિ દ્વારા એને જીવન મરણના ફેરાનો બંધ મટી જાય છે.

૮ અપરિપૂર્ણઘોષમ્—ઘોષૈરેવાપરિપૂર્ણ નાકસાદિભિઃ, ઘોષા-ઉદાત્તાદયઃ । તત્ર-ઉચ્ચૈરુદાત્તઃ, નીચૈરનુદાત્તઃ, સમાઠારઃ સ્વરિતઃ । ઉચ્ચૈઃશબ્દેન યથા—“ઉપ્પન્નેઈ વા વિગમેઈ વા, ધુવેઈ વા ” ઇત્યાદિ । નીચૈઃશબ્દેન યથા—“જે ભિક્ષુ વા ભિક્ષુણી વા ” ઇત્યાદિ । અત્ર ઘોષૈરયુક્તમુચ્ચારણં કુર્વતસ્તદેવ પ્રાયશ્ચિત્તં ત एव च दोषाः ।

૯ અકણ્ઠૌષ્ઠવિપ્રમુક્તમ્—કણ્ઠૌષ્ઠેન વિપ્રમુક્તં-વ્યક્તં-મુસ્પટં યન્ન ભવતિ, બાલમૂકભાપિતચદવ્યક્તમિત્યર્થઃ ।

૧૦ અગુરુવાચનોપગતમ્, ગુરુપદત્તયા વાચનયા યન્ન પ્રાપ્તં તત્ ॥
॥ ઇતિ પઠ્ઠં દ્વારમ્ ॥

અપરિપૂર્ણઘોષ-ઘોષોં સે અર્થાત્-ઉદાત્તાદિક સ્વરોં સે-જો અપરિપૂર્ણ હોતા હૈ વહાં અપરિપૂર્ણઘોષ નામ કા દોષ આતા હૈ । જો ઊંચે સ્વર સે ઘોલા જાય उसका नाम उदात्त, નીચે સ્વર સે જો ઘોલા જાય उसका नाम अनुदात्त, तथा जो न अधिक ऊँचे स्वर और न अधिक नीचे स्वर से किन्तु मध्यम स्वर से घोला जाय उसका नाम स्वरित है । जैसे—“उपपन्नेइ वा, विगमेइ वा, धुवेइ वा,” इत्यादि ऊँचे स्वर से घोले जाते हैं । नीचे स्वर से जैसे—“जे भिक्षू वा भिक्षुणी वा ” इत्यादि सूत्र नीचे स्वर से घोला जाता है । इस को दोष इसलिये माना है कि घोषों से अयुक्त उच्चारण करने वाले को आगम की आशातनाजन्य दोष का भागी होने से प्रायश्चित्त का भागी होना पड़ता है ॥ ८ ॥ अकण्ठौष्ठविप्रमुक्त-बालमूकादिक के बोलने की तरह जो उच्चारण व्यक्त-स्पष्ट नहीं होता है वह अकण्ठौष्ठविप्रमुक्त दोष है ॥ ९ ॥ अगुरुवाचनोपगतदोष-गुरुपदत्त

(૭) અપરિપૂર્ણઘોષ—ઘોષોથી-અર્થાત્ ઉદાત્તાદિક સ્વરોથી-જે અપરિ-પૂર્ણ હોય છે, ત્યાં ‘અપરિપૂર્ણઘોષ’ નામનો દોષ લાગે છે, જે ઉંચા સ્વરથી બોલાય તેનું નામ ઉદાત્ત, નીચા સ્વરથી બોલાય એનું નામ અનુદાત્ત તથા જે ન તો ધણા ઉંચા સ્વરથી કે ન તો ધણા નીચા સ્વરથી પરંતુ મધ્યમ સ્વરથી બોલાય એનું નામ સ્વરિત છે. જેમ—“ઉપ્પન્નેઈ વા, વિગમેઈ વા, ધુવેઈ વા,” ઇત્યાદિ ઉંચા સ્વરથી બોલાય છે. નીચા સ્વરથી જેમ—“જેભિક્ષુ વા ભિક્ષુણી વા ” ઇત્યાદિ સૂત્ર નીચા સ્વરથી બોલાય છે. આનો દોષ એ માટે માનવામાં આવેલ છે કે, ઘોષોથી અયુક્ત ઉચ્ચારણ કરવાવાળાએ આગમની આશાતના જન્ય દોષના ભાગી બનવાથી પ્રાયશ્ચિત્તના ભાગી બનવું પડે છે. (૮) અકણ્ઠૌષ્ઠ વિપ્ર-મુક્ત-બાલ મૂકાદિકના બોલવાની રીતે જે ઉચ્ચારણ સ્પષ્ટ વ્યક્ત થતું નથી તે અકણ્ઠૌષ્ઠ વિપ્રમુક્ત દોષ છે. (૯) અગુરુ વાચનોપગત દોષ-ગુરુ પ્રદત્ત વાચ-

નિદ્રારૂપે પ્રમાદે, અપ્રતિલેખને દુષ્પ્રતિલેખનાદૌ ચ સકૃત્ સ્વલ્પિતસ્ય સ્મા-
રણા કર્તવ્યા ભવતિ । યથા—“ મો આયુષ્મન્ ! પ્રમાદો વર્જનીયઃ ” ઇતિ પૂર્વમેવા-
સ્માભિઃ કથિતમ્, અતઃ પ્રમાદં મા કુરુ તપઃસંયમં ચ સમારાધય, ઇત્યેષા સ્મારણા ।

અથ પ્રતિસ્મારણા—

પુનઃ પુનઃ સામાચાર્યો પ્રમાદં કુર્વન્ શિષ્યઃ પુનર્ગુરુણા વોધનીયઃ—“ વત્સ ! મા
પ્રમાદતામ્, તપઃસંયમારાધનં ક્રિયતામ્ ” । ઇત્યેષા પ્રતિસ્મારણા ।

ઇત્યમુક્તોઽપિ યદિ પ્રમાદ્યતિ, તદા દણ્ડના-લઘુપ્રાયશ્ચિત્તરૂપા કર્તવ્યા ।

પ્રતિલેખના નહીં કરે અથવા દુષ્પ્રતિલેખના આદિ કરતા હૈં ઉસ સમય
ઉસે સ્મારણા વાચના દેની ચાહિયે, હસમેં ઉસે યહ સમજ્ઞાના ચાહિયે
કિ હૈં આયુષ્મન્ ! તુમ્હેં યહ પહિલે વતલા દિયા ગયા હૈં કિ પ્રમાદ
વર્જનીય હૈં । હસલિયે હસ વાત કા ક્યાલ કરો, ઔર પ્રમાદ કા આસે-
વન મત કરો. તથા તપ એવં સંયમ કી અચ્છી તરહ આરાધના કરો,
હસકા નામ સ્મારણા હૈં । પ્રતિસ્મરણા વાચના શિષ્ય કો ઉસ સમય દી
જાતી હૈં જવ શિષ્ય અપની સમાચારી મેં વાર ૨ પ્રમાદ કરતા હૈં । ઉસ
સમય ઉસે યહી સમજ્ઞાયા જાતા હૈં કિ હે વત્સ ! દેખો યહ પ્રમાદ
ઠીક નહીં હૈં, હસસે તપ એવં સંયમ કી આરાધના ઠીક ૨ નહીં હોતી હૈં ।
તુમ્હેં વાર વાર યહ સમજ્ઞા દિયા ગયા હૈં અતઃ હસકા પરિત્યાગ કર તપ
એવં સંયમ કી આરાધના કરો । હસી મેં આત્મા કી ખલાઈ હૈં, હસકા
નામ પ્રતિસ્મારણા હૈં । અથ દણ્ડના કહતે હૈં—હસ પ્રકાર ઉપદેશ, સ્મારણા,

ઉપદેશ છે. નિદ્રારૂપ પ્રમાદમાં પડેલ શિષ્ય જો પ્રતિલેખના ન કરે અથવા દુષ્પ્ર-
તિલેખના આદિ કરતો હોય તો એ સમયે એને સ્મારણા વાચના આપવી જોઈએ
એમાં એને એ સમજવવું જોઈએ કે આયુષ્યમન્ ! તમને એ પહેલું બતાવ-
વામાં આવેલ છે કે, પ્રમાદ છોડવા યોગ્ય છે, જેથી એ વાતનો ખ્યાલ કરો ને
પ્રમાદનો ખ્યાલ ન કરો, તથા તપ અને સંયમની સારી રીતે આરાધના કરો.
આનું નામ સ્મારણા છે. પ્રતિસ્મારણા વાચના શિષ્યને તે સમયે આપવામાં આવે
છે જ્યારે શિષ્ય યોતાની સામાચારીમાં વારંવાર પ્રમાદ કરે છે. તે સમયે
તેને એવું સમજવાય છે કે હે વત્સ જુઓ આ પ્રમાદ કરવો ઠીક નથી તેનાથી
તપ અને સંયમની આરાધના સારી રીતે થતી નથી તમને વખતો વખત એ
સમજવવામાં આવેલ છે, માટે તેનો પરિત્યાગ કરી સંયમ અને તપની આરા-
ધના કરો. તેમાં આત્માની ભલાઈ છે, તેનું નામ પ્રતિ સ્મારણા છે. હવે
દંડના કહે છે—આ પ્રકારનો ઉપદેશ સ્મારણા, પ્રતિસ્મારણા રૂપ ત્રણ પ્રકાર-

છાયા—ઉપવિશતિ ઉપાધ્યાયઃ, શિષ્યા વિતરન્તિ વન્દનં તસ્મૈ ।

સ તેભ્યઃ સર્વસમયં, વાચયતિ સામાયિકપ્રમુલ્લમ્ ॥ ૧ ॥

વાચના—ત્રિવિધા ભવતિ—ઉપદેશઃ, સ્મારણા, પ્રતિસ્મારણા ચ । યે સ્વલુ ગૃહીત-
સામાચારીકાઃ શિષ્યાસ્તેભ્ય સૂત્રાર્થવાચના દાતવ્યા । તેપાં સામાચારીકરણે પ્રમાદં
કુર્વતાં ક્રમેણ ઉપદેશઃ, સ્મારણા, પ્રતિસ્મારણા ચ કર્ણીયા । તત્ર ગુરુસ્તાન્ પ્રતિ
વદતિ—“ મુનીનામેષા સામાચારી યન્નિદ્રાવિકથાદયઃ પ્રમાદાઃ પરિહર્તવ્યાઃ ”
એવ ઉપદેશઃ ।

“ ઉવચિસહ ઉવજ્ઞાઓ, સીસા વિચરંતિ વંદનં તસ્સ ।

સો તેસિં સન્વસમયં, વાયહ સામાહ્યપ્પમુહં ॥ વાચના દેને બાલા
ઉપાધ્યાય અપને આસન પર ચિરાજમાન જય હો જાય તય વાચના લેને
બાલા શિષ્ય સર્વપ્રથમ ઉન્હેં વંદના કરે । ફિર વાદ મેં ઉનસે સામાયિક
આદિ સર્વ સૂત્રોં કી વાચના લેવે । ઉપદેશ ૧, સ્મરણા ૨ એવં પ્રતિ-
સ્મારણા ૩ કે ભેદ સે વાચના ૩ પ્રકાર કી હૈ । જિન શિષ્યોં ને સામા-
ચારી કો ગ્રહણ કર લિયા હૈ ઉન શિષ્યોં કો સૂત્રાર્થ કી વાચના દેના
ચાહિયે । વે યદિ સામાચારી કે આચરણ કરને મેં પ્રમાદ કરેં તો ગુરુ
કા કર્તવ્ય હૈ કિ વે ઉન્હેં ક્રમ સે ઉપદેશ, સ્મારણા એવં પ્રતિસ્મારણા
રૂપ વાચના દે । ઉસમેં વે ઉસે યહ સમજાવેં કિ દેલ્લો યહી મુનિયોં કી
સામાચારી-આચાર હૈ કિ વે સર્વપ્રથમ નિદ્રા વિકથા આદિ પ્રમાદોં કો
દૂર કરેં । યહ ઉપદેશ હૈ । નિદ્રારૂપ પ્રમાદ મેં પડા હુઆ શિષ્ય યદિ

વાચના દેવાની અને તેને શ્રદ્ધા કરવાની વિધિ આ પ્રકારે છે—

ઉવચિસહ ઉવજ્ઞાઓ, સીસા વિચરંતિ વંદનં તસ્સ ।

સો તેસિં સન્વસમયં વાયહ સામાહ્યપ્પમુહં ॥

વાચના આપવાવાળા ઉપાધ્યાય જ્યારે પોતાના આસન ઉપર બિરાજમાન
શ્રદ્ધાળય ત્યારે વાચના દેવાવાળા શિષ્ય સર્વ પ્રથમ એમને વંદના કરે અને
પછી તેમની પાસેથી સામાયિક આદિ સર્વ સૂત્રોની વાચના લે. ઉપદેશ,
સ્મારણા અને પ્રતિ સ્મારણા ના ત્રણે લેઈથી વાચના ત્રણ પ્રકારની છે. જે
શિષ્યોએ સામાચારીને શ્રદ્ધા કરી લીધેલ હોય તે શિષ્યોને સૂત્રાર્થની વાચના
દેવી જોઈએ. તે કદી સામાચારીનું આચરણ કરવામાં પ્રમાદ કરે તો શુદ્ધ
કર્તવ્ય છે કે તે એને ક્યથી ઉપદેશ, સ્મારણા, અને પ્રતિ સ્મારણા રૂપ વાચના
આપે. એમાં તેઓ શિષ્યને એ સમજાવે કે, જુઓ આજ મુનિયોની સામા-
ચારી આચાર છે કે જે સર્વ પ્રથમ નિદ્રા, વિકથા આદિ પ્રમાદોને દૂર કરે આ

નિદ્રારૂપે પ્રમાદે, અપ્રતિલેખને દુષ્પ્રતિલેખનાદૌ ચ સઠત્ સ્વલિતસ્ય સ્મા-
રણા કર્તવ્યા ભવતિ । યથા—“ મો આયુષ્મન્ ! પ્રમાદો વર્જનીયઃ ” ઇતિ પૂર્વમેવા-
સ્માભિઃ કથિતમ્, અતઃ પ્રમાદં મા કુરુ તપઃસંયમં ચ સમારાધય, ઇત્યેવા સ્મારણા ।

અથ પ્રતિસ્મારણા—

પુનઃ પુનઃ સામાચાર્યો પ્રમાદં કુર્વન્ શિષ્યઃ પુનર્ગુરુણા વોધનીયઃ—“ વત્સ ! મા
પ્રમાદતામ્, તપઃસંયમારાધનં ક્રિયતામ્ ” । ઇત્યેવા પ્રતિસ્મારણા ।

ઇત્યમુક્તોઽપિ યદિ પ્રમાદયતિ, તદા દણ્ડના—લઘુપ્રાયથિત્તરૂપા કર્તવ્યા ।

પ્રતિલેખના નહીં કરે અથવા દુષ્પ્રતિલેખના આદિ કરતા હૈં ઉસ સમય
ઉસે સ્મારણા વાચના દેની ચાહિયે, ઇસમેં ઉસે યહ સમજ્ઞાના ચાહિયે
કિ હૈં આયુષ્મન્ ! તુમ્હેં યહ પહિલે ચતલા દિયા ગયા હૈં કિ પ્રમાદ
વર્જનીય હૈં । ઇસલિયે ઇસ ઘાત કા ક્યાલ કરો, ઔર પ્રમાદ કા આસે-
વન મત કરો. તથા તપ એવં સંયમ કી અચ્છી તરહ આરાધના કરો,
ઇસકા નામ સ્મારણા હૈં । પ્રતિસ્મરણા વાચના શિષ્ય કો ઉસ સમય દી
જાતી હૈં જય શિષ્ય અપની સમાચારી મેં વાર ૨ પ્રમાદ કરતા હૈં । ઉસ
સમય ઉસે યહી સમજ્ઞાયા જાતા હૈં કિ હૈં વત્સ ! દેખો યહ પ્રમાદ
ઠીક નહીં હૈં, ઇસસે તપ એવં સંયમ કી આરાધના ઠીક ૨ નહીં હોતી હૈં ।
તુમ્હેં વાર વાર યહ સમજ્ઞા દિયા ગયા હૈં અતઃ ઇસકા પરિત્યાગ કર તપ
એવં સંયમ કી આરાધના કરો । ઇસી મેં આત્મા કી ભલાઈ હૈં, ઇસકા
નામ પ્રતિસ્મારણા હૈં । અવ દણ્ડના કહતે હૈં—ઇસ પ્રકાર ઉપદેશ, સ્મારણા,

ઉપદેશ છે. નિદ્રારૂપ પ્રમાદમાં પડેલ શિષ્ય જો પ્રતિલેખના ન કરે અથવા દુષ્પ્ર-
તિલેખના આદિ કરતો હોય તો એ સમયે એને સ્મારણા વાચના આપવી જોઈએ
એમાં એને એ સમજાવવું જોઈએ કે આયુષ્યમન્ ! તમને એ પડેલું ખતાવ-
વામાં આવેલ છે કે, પ્રમાદ છોડવા યોગ્ય છે, જેથી એ વાતનો ખ્યાલ કરે ને
પ્રમાદનો ખ્યાલ ન કરે, તથા તપ અને સંયમની સારી રીતે આરાધના કરે.
આનું નામ સ્મારણા છે. પ્રતિસ્મારણા વાચના શિષ્યને તે સમયે આપવામાં આવે
છે જ્યારે શિષ્ય પોતાની સામાચારીમાં વારંવાર પ્રમાદ કરે છે. તે સમયે
તેને એવું સમજાવાય છે કે હે વત્સ જુઓ આ પ્રમાદ કરવો ઠીક નથી તેનાથી
તપ અને સંયમની આરાધના સારી રીતે થતી નથી તમને વખતો વખત એ
સમજાવવામાં આવેલ છે, માટે તેનો પરિત્યાગ કરી સંયમ અને તપની આરા-
ધના કરો. તેમાં આત્માની ભલાઈ છે, તેનું નામ પ્રતિ સ્મારણા છે. હવે
દંડના કહે છે—આ પ્રકારનો ઉપદેશ સ્મારણા, પ્રતિસ્મારણા રૂપ ત્રણ પ્રકાર-

તતોઽપિ યદિ પ્રમાદ્યતિ તર્હિ માસલઘુપ્રાયશ્ચિત્તરૂપા દણ્ડના કર્તવ્યા ।
 ઇત્યં દણ્ડિતોઽપિ યદિ પ્રમાદાન્ન વિરમતે તદા કુત્કુમ્હૃષ્ટાન્તો વક્તવ્યઃ । યથા-અતીવ
 પિષ્ટં કુત્કુમં 'કેસર' ઇતિ ભાષાપ્રસિદ્ધં પાપાણમિવ કઠોરં ન ભવતિ, ભવાન્
 મહતા પ્રયાસેન પ્રતિનોદ્યમાનઃ કથં પ્રમત્તઃ સંવૃત્તઃ । અત્ર માસલઘુ દીયતે ।

વાસ્તવ્યાદૂર્ધ્વં યદિ પ્રમાદત્તો ન નિવર્તતે તદા નિષ્કાસના કર્તવ્યા । અથાસી
 સ્વયં પરેણ વા પ્રજ્ઞાપિતઃ સન્ પુનરાગત્ય પ્રમાદાત્ પ્રતિનિવૃત્તો વદતિ-ભગવન્ ! ક્ષમસ્વ
 મદીયમપરાધનિકુરમ્યમ્, ન પુનરેવં કરિષ્યામીતિ । તદા ગુરુરેવં વદેત્-યથા

પ્રતિસ્મારણારૂપ ત્રીન પ્રકાર કી વાચના કે દેને પર ખી યદિ શિષ્ય
 પ્રમાદપતિત્ત હોતા હૈ, તો ઉસે એક માસ કા લઘુ પ્રાયશ્ચિત્ત દેના ચાહિયે ।
 ઉસ સમય ઉસસે યહ કહના ચાહિયે કિ દેલો કેશર જબ બાર ૨ રગડ
 કર પીસી જાતી હૈ તો વહ ખી પાપાણ જૈસી કઠોર નહીં રહતી હૈ કિન્તુ
 હકદમ નરમ પડ જાતી હૈ પરન્તુ વહે આશ્ચર્ય કી વાત હૈ કિ તુમ્હેં બાર ૨
 સમજાયા જાતા હૈ ફિર ખી તુમ પ્રમાદ કો નહીં છોડતે હો । વ્યા વાત
 હૈ પતા નહીં પડતા કિ તુમ પ્રમાદી વ્યોં વન રહે હો ॥

આચાર્ય તથા અન્ય મુનિ દ્વારા ત્રીન વાર સમજાને પર ખી યદિ
 શિષ્ય પ્રમાદ સે પીછે નહીં હટતા હૈ, ઉસ સમય ઉસે સંઘ સે બાહર
 કરને રૂપ દણ્ડ દેના ચાહિયે । ઉસ સમય યદિ દૂસરોં કે દ્વારા સમજાવે
 જાને પર અથવા અપની ગલ્તી અપને આપ સ્વીકાર કરને પર યહ એસા
 ગુરુ મહારાજ કે સમક્ષ કહે કિ હે ગુરુ મહારાજ ! મેરે અમીતક કે
 સમસ્ત અપરાધ આપ ક્ષમા કરે, અવ આગે એસા નહીં કરને કા ભાવ

રની વાચના દેવા છતાં પણ જો શિષ્ય પ્રમાદ વશ બને, તો તેને એક માસનું
 લઘુ પ્રાયશ્ચિત્ત દેવું જોઈએ. તે સમય તેને એવું કહેવું જોઈએ કે, કેશર
 ને વારંવાર ઘુટાઈ ઘુટાઈને પીસવામાં આવે છે, તો પણ પત્થરની
 માફક કઠોર નહિં બનતાં વધુ ને વધુ નરમ બને છે. ઘણું જ આશ્ચર્યની
 વાત છે કે, તમને વારંવાર સમજાવવા છતાં પણ તમે પ્રમાદને છોડતા નથી.
 ક્યું કારણ છે તે સમજાતું નથી કે તમે તમારો પ્રમાદ છોડતા નથી. આચાર્ય
 તથા અન્ય મુનિદ્વારા ત્રણવાર સમજાવ્યા છતાં પણ જો શિષ્ય પ્રમાદથી પાછો
 ન હોતો તો તેને તે સમયે સંઘની બહાર કરવારૂપ દંડ દેવો જોઈએ. તે સમય
 કદાચ બીજાઓ દ્વારા સમજાવવાથી અથવા પોતાની જૂલ પોતે જ સ્વીકારીને તે
 ગુરુ મહારાજ સમક્ષ એવું કહે કે, હે ગુરુ મહારાજ ! મારા આજ સુધીના
 બધા અપરાધ આપ માફ કરો, હવે આગળ હું આવું નહિં કરું. તે સમયે

તામ્બૂલપત્રં કુપિતં ન પરિત્યજ્યતે ચેત્, તર્હિ શેષાણ્યપિ પત્રાણિ તત્ કોપયતિ ।
 एवं ત્વમપિ સ્વયં વિનષ્ટો મમ અન્યાનપિ સાધૂન્ વિનાશયિष્યસીતિ કૃત્વા
 નિષ્કાસિતોઽસ્માભિઃ । સંપ્રતિ પુનરપ્રમત્તેન ભવિતવ્યમ્, માસગુરુ ચ તે પ્રાયશ્ચિત્તમ્ ।

અત્ર રાજદષ્ટાન્તો વર્ણનીયઃ ।

કસ્યચિદ્ રાજોઽક્ષિરોગઃ સંજાતઃ । તત્રત્યવૈશાસ્ત્રચિકિત્સાં કર્તુમશક્તા
 અબૂવન્ । અન્યથ કશ્ચિદાગન્તુકો વૈદ્યસ્તત્રાગત્યાહ—મમાક્ષિગુટિકાસ્તુ અક્ષિરોગપ્રશ-
 મન્યઃ । તાભિરજ્ઞિતેષુ અક્ષિપુ તીવ્રતરા દુઃસહા વેદના ભવતિ । સા તુ મુહૂર્તમાત્રમ્ ।

હૈ, ઉસ સમય ગુરુ મહારાજ ઉસસે એસા કહેં કિ દેસ્લો, પાન સડૂ જાને
 પર યદિ બાહર નિકાલ કર ન પેંક દિયા જાય તો વહ જૈસે અન્ય પાનો
 કો સડૂ કર વિગાડૂ દેતા હૈ, ઉસી પ્રકાર તુમ મી સ્વયં વિનષ્ટ હોકર
 મેરે સંઘ કે અન્ય સાધુઓં કો વિનષ્ટ કર દોગે હસ રૂયાલ સે હમ
 તુમ્હેં સંઘ સે બાહર કર રહે હૈં । યદિ આગે એસા નહીં કરોગે તો સંઘ મેં
 રલ્લ લિયે જાતે હૈં । હસલિયે જાઓ ૧ માસ કા યહ તુમ્હેં ગુરુ પ્રાયશ્ચિત્ત
 દિયા જાતા હૈં । હસ વિષય મેં એક રાજા કા દષ્ટાન્ત હસ પ્રકાર હૈં—

કિસી એક રાજા કો આંઘ્રોં મેં રોગ હો ગયા । નગર ભર મેં જિતને
 વૈદ્ય થે ઉન સય ને સૂય યત્નપૂર્વક હિલાજ કિયા, પરંતુ ઉનકે હિલાજ સે
 રાજા કી આંઘ્રોં કા રોગ શમિત નહીં હુઆ । એક સમય વહાં બાહર
 ગાંવ કા એક વૈદ્ય આયા । ઉસને નરેશ કે પાસ જાકર કહા કિ મહારાજ !
 હમારે પાસ એસી ગોલિયાં હૈં જો આંઘ્રોં મેં આંજને પર ચિલકુલ રોગ
 કો નષ્ટ કર દેતી હૈં । પરન્તુ ઉનકે આંજને પર ૧ મુહૂર્ત તક યડી દુઃસહ

શુરુમહારાજ તેને એવું કહે કે બુઝો પાન સડી જવાથી બહાર કાઢી ફેંકી
 દેવામાં ન આવે તો તે જેમ બીજા પાનને સડાવી બગાડી દે છે. તે જ રીતે
 તમે પણ સ્વયં વિનિષ્ટ બની મારા સંઘના બીજા સાધુઓને પણ વિનિષ્ટ
 બનાવી દેશો. આ ખ્યાલથી તમને સંઘથી બહાર કરવામાં આવે છે. કદાચ
 આગળ એવું નહીં કરે તો સંઘમાં રાખવામાં આવશે. આ માટે તમને એક
 મહિનાનું શુદ્ધ પ્રાયશ્ચિત્ત આપવામાં આવે છે.

આ વિષયમાં એક રાજાનો દાખલો આ પ્રકારે છે.—

કોઈ એક રાજાની આંખમાં રોગ થયો, શહેરમાં જેટલા વૈદ્ય હતા તે
 સઘળાથી ખૂબ પ્રયત્ન પુરુંક ઈલાજ કરવામાં આવ્યો પરંતુ તેઓના ઈલાજથી
 રાજાની આંખોનો રોગ મટ્યો નહીં. એક સમયે ત્યાં બહાર ગામનો એક વૈદ્ય
 આવ્યો તેણે રાજાની પાસે પહોંચી કહ્યું કે, મહારાજ ! મારી પાસે એવી ગોળીઓ
 છે, જે આંખોમાં આંજવાથી રોગને બીજકુલ મટાડે છે પરંતુ તેને આંજવાથી

યદિ વેદનાયાં સત્યાં માં પ્રાણદણ્ડં કર્તુ કર્મચારિભ્ય આજ્ઞાં ન દદાસિ, તર્હિ ત્વા-
ક્ષિણી અજ્ઞયામિ । રાજા કથિતમ્—નાહં તવ પ્રાણદણ્ડં કર્તુમાજ્ઞાપયિષ્યામિ । તદા
રાજોઽક્ષ્ણોરજનં વૈદ્યઃ કૃતવાન્ । અજ્ઞિતયોરક્ષ્ણોસ્તીવ્રતરા વેદના જાતા । તદા
રાજા નિગદિતમ્—‘અનેનાક્ષિણી મમ પીડિતે, અત્ એનં મારય ’ इत्याज्ञां स्वकर्म-
चारिणः प्रति दत्तवान् । તે: કર્મચારિભિસ્તસ્ય રાજો હિતકરં વિજ્ઞાય વૈદ્યઃ પ્રચ્છન્નઃ
સ્થાપિતઃ । મુહૂર્તાન્તરેણ રાજો વેદના ઉપશન્તાઃ, અક્ષિણી રોગરહિતે દિવ્યે દિવ્ય-
જ્યોતિષ્મતી સંજાતે । તદા રાજા વૈદ્યઃ સ્મૃતઃ । રાજકર્મચારિભિરાનીય સમર્પિતો
વૈદ્યઃ સત્કારિતઃ સંમાનિતથ્ । યથા તસ્ય રાજસ્તત્કાલદુઃસહમપિ ગુટિકાજનં ક્રમેણ
ચક્ષુષો નૈરુજ્યકરણાત્ પરિણામસુન્દરં સમજનિ, एवं भवतामपि स्मारणादिकं खर-

પીડા હોતી હૈ । યદિ આપ વેદના હોને પર અપને કર્મચારિયોં કો સુઝે
પ્રાણદણ્ડ દેને કી આજ્ઞા ન કરે તો મૈં આપકી આંખોં મૈં ડન ગોલિયોં
કો આંજ સકતા હું । રાજાને વૈદ્ય કી વાત સુન કર ઉસે અભય કરને
કા વચન દે દિયા । વૈદ્ય ને બી ગોલિયોં કો ઘિસ કર રાજા કી આંખોં
મૈં આંજ દિયા । આંજતે હી રાજા કી આંખોં મૈં તીવ્રતર દુઃસહ વેદના
હોને લગી । ઉસ વેદના સે પીડિત હોકર રાજા ને ઉસે મારને કી
આજ્ઞા દે દી । કર્મ ચારિયોં ને ઉસે રાજા કા હિતકારી માન કર ઇક
જગહ છિપા દિયા ઔર મારા નહોં । કુછ સમય કે વાદ વેદના શાંત હો
ગઈ ઔર આંખેં રોગ રહિત હો ગઈ । રાજા ને પ્રસન્ન હોકર ઉસ વૈદ્ય
કો યાદ કિયા તવ કર્મચારિયોં ને ઉસ વૈદ્ય કો લાકર હાજર કિયા ।
રાજા ને ઉસકો સૂચ આદર સત્કાર કરકે વિસર્જિત કિયા । મતલબ
હસ દ્રષ્ટાન્ત કા યહ હૈ કિ જિસ પ્રકાર ઉસ રાજા કે લિયે દુઃસહ બી

એક ઘડી સુધી ઘણી જ અસહ્ય વેદના થાય છે. વેદના થવાથી આપ આપના
કર્મચારીઓ દ્વારા મને પ્રાણદંડ દેવાની આજ્ઞા ન કરે તો હું આપની આંખોમાં
એ ગોળીઓ આંજવા ઇચ્છું છું. રાજાએ વેદની વાત સાંભળીને તેને અભય
કરવાનું વચન આપ્યું. વૈદ્ય પણ ગોળીઓને ઘસીને રાજાની આંખમાં આંજ
દીધી આંજતાં જ રાજાની આંખોમાં તીવ્રતર દુઃસહ વેદના થવા લાગી, આ
વેદનાથી બ્યાકુળ બની રાજાએ તેને મારવાની આજ્ઞા આપી. કર્મચારીઓએ
તેને રાજાનો હિતકારી માની એક જગ્યાએ છુપાવી દીધો અને માથે નહીં.
થોડા સમય પછી વેદના શાન્ત થઇ અને આંખો રોગ રહિત બની. રાજાએ
પ્રસન્ન થઇને તે વૈદ્યને યાદ કર્યો ત્યારે કર્મચારીઓએ તે વૈદ્યને લાવીને હાજર
કર્યો. રાજાએ તેનો ખૂબ આદરસત્કાર કરીને વિદાય આપી. આ દ્રષ્ટાંતનો સાર એ
છેકે, રાજા માટે દુઃસહ એવી આંખોની પીડાનું ગુટિકાના અંજનથી શમન થયું.

પરુપ્તવાત્ યદ્યપ્યાપાતમાત્રદુઃસ્વજનકં તથાપિ પરિણામસુન્દરમેવ દ્રષ્ટવ્યમ્, इह
પરત્ર ચ સકલકલ્યાણપરંપરાકારણત્વાદિતિ ।

॥ इति सप्तमं वाचनाद्वारम् ॥

સૂત્રાર્યોઃ પૌર્વાર્પ્યનિરૂપણનામકમષ્ટમંદ્વારમ્—

અથ પૂર્વે સૂત્રમ્ અર્થો વા ? इति निरूप्यते—उत्पादव्ययध्रौव्यलक्षणोऽर्थस्तीर्थ-
કૌરેઃ પૂર્વમુક્તઃ, પથ્વાત્ તમેત્રાર્થે હૃદયે નિધાય ગણધરાઃ સૂત્રં રચયન્તિ, તસ્માદર્થતઃ
પથ્વાદ્વાચિ સૂત્રમ્, इति सिद्धान्तः । અતઃ એવ સૂત્રમ્ અણુ-લઘુ ભવતિ, અર્થસ્તુ મહાન,

गुटिकांजन आंखो की पीड़ा का शमक हुआ—पीडाजनक होने पर भी
પરિણામ મેં હિતવિધાયક હુઆ, उसी प्रकार शिष्यों को भी गुरु
મહારાજ દ્વારા પ્રદત્ત સ્મારણાદિક તીવ્ર કઠોર હોને પર મી આયતિ—
(उत्तरकाल) सुख कारक होने से एकान्त हितविधायक ही होते हैं ।
ક્યોં કિં હનસે હસ લોક મેં તથા પરલોક મેં આત્મા કા હિત હી હોતા
है अहित नहीं ।

॥ सातवाँ द्वार समाप्त हुआ ॥ ७ ॥

અચ આઠવાં દ્વાર કહતે હૈં—

સૂત્ર એવં અર્થ કે પૌર્વાર્પ્ય દ્વાર કા નિરૂપણ કરતે હૈં—

અચ यहां यह बतलाया जाता है कि पहिले सूत्र होता है कि अर्थ
હોતા હૈ । उत्पाद, व्यय, एवं ध्रौव्य इस लक्षण से युक्त अर्थ-पदार्थ
હોતા હૈ । अर्थ का यह लक्षण तीर्थकर प्रभुने कहा है । इसी अर्थ
કો હૃદય મેં અવધૃત કર ગણધર દેવોં ને સૂત્રોં કી રચના કી હૈ । इस-

पीडा आपनार डोवा छतां पक्षु परिष्णाममां हितकारक परिष्णाम आभ्युं.
આ પ્રકાર શિષ્યોએ પક્ષુ શુરુમહારાજ દ્વારા પ્રદત્ત સ્મારણાદિક તીવ્ર-કઠોર હોવા
છતાં પક્ષુ અંતે શુભ કરનાર સુખકારક હોવાથી એકાન્ત હિતવિધાયક જ હોય
છે કેમકે એનાથી આલોક તથા પરલોકમાં આત્માનું હિત થાય છે, અહિત નહીં

॥ सातमुं द्वार समाप्तं थयुं ॥७॥

હવે આઠમું દ્વાર કહેવામાં આવે છે—

સૂત્ર તથા અર્થના પૌર્વાર્પ્યદ્વારનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.—

હવે અહિં એ બતાવવામાં આવે છે કે, પહેલાં સૂત્ર હોય છે કે અર્થ
હોય છે. ઉત્પાદ, વ્યય, અને ધ્રૌવ્ય આ લક્ષણથી યુક્ત અર્થ પદાર્થ બને છે.
અર્થનું એ લક્ષણ તીર્થકર પ્રભુએ કહેલ છે તે અર્થને હૃદયમાં ધારણ કરીને
ગણધર દેવોએ સૂત્રની રચના કરી છે, માટે અર્થની પાછળ સૂત્ર છે, એ સિદ્ધાંત

યદિ વેદનાયાં સત્યાં માં પ્રાણદણ્ડં કર્તુ કર્મચારિભ્ય આજ્ઞાં ન દદાસિ, તર્હિ તવા-
ક્ષિણી અગ્રયામિ । રાજ્ઞા કથિતમ્-નાહં તવ પ્રાણદણ્ડં કર્તુમાજ્ઞાપયિષ્યામિ । તદા
રાજ્ઞોઽક્ષ્ણોરજ્ઞનં વૈઘઃ કૃતવાન્ । અજિતયોરક્ષ્ણોસ્તીવ્રતરા વેદના જાતા । તદા
રાજ્ઞા નિગદિતમ્-‘અનેનાક્ષિણી મમ પીઢિતે, અત એનં મારય ’ ઇત્યાજ્ઞાં સ્વકર્મ-
ચારિણઃ પ્રતિ દત્તવાન્ । તૈઃ કર્મચારિભિસ્તસ્ય રાજ્ઞો હિતકરં વિજ્ઞાય વૈઘઃ પ્રચ્છન્નઃ
સ્થાપિતઃ । મુહૂર્તાન્તરેણ રાજ્ઞો વેદના ઉપશાન્તાઃ, અક્ષિણી રોગરહિતે દિવ્યે દિવ્ય-
જ્યોતિષ્મતી સંજાતે । તદા રાજ્ઞા વૈઘઃ સ્મૃતઃ । રાજકર્મચારિભિરાનીય સમર્પિતો
વૈઘઃ સત્કારિતઃ સંમાનિતશ્ચ । યથા તસ્ય રાજસ્તત્કાલદુઃસહમપિ ગુટિકાગ્નનં ક્રમેણ
ચક્ષુષો નૈરુજ્યકરણાત્ પરિણામસુન્દરં સમજનિ, એવં ભવતામપિ સ્મારણાદિકં ત્વર-

પીઢા હોતી હૈ । યદિ આપ વેદના હોને પર અપને કર્મચારિયોં કો મુશ્કે
પ્રાણદણ્ડ દેને કી આજ્ઞા ન કરે તો મૈ આપકી આંખોં મેં ઉન ગોળિયોં
કો આંજ સકતા હું । રાજાને વૈઘ કી વાત સુન કર ઉસે અભય કરને
કા વચન દે દિયા । વૈઘ ને બી ગોળિયોં કો ઘિસ કર રાજા કી આંખોં
મેં આંજ દિયા । આંજતે હી રાજા કી આંખોં મેં તીવ્રતર દુઃસહ વેદના
હોને લગી । ઉસ વેદના સે પીઢિત હોકર રાજા ને ઉસે મારને કી
આજ્ઞા દે દી । કર્મ ચારિયોં ને ઉસે રાજા કા હિતકારી માન કર એક
જગહ છિપા દિયા ઓર મારા નહોં । કુછ સમય કે વાદ વેદના શાંત હો
ગઈ ઓર આંખેં રોગ રહિત હો ગઈ । રાજા ને પ્રસન્ન હોકર ઉસ વૈઘ
કો યાદ કિયા તવ કર્મચારિયોં ને ઉસ વૈઘ કો લાકર હાજર કિયા ।
રાજા ને ઉસકો ખૂબ આદર સત્કાર કરકે વિસર્જિત કિયા । મતલબ
ઇસ દૃષ્ટાન્ત કા યહ હૈ કિ જિસ પ્રકાર ઉસ રાજા કે લિયે દુઃસહ બી

એક ઘડી મુઘી ઘણી જ અસહ્ય વેદના થાય છે. વેદના થવાથી આપ આપના
કર્મચારીઓ દ્વારા મને પ્રાણદંડ દેવાની આજ્ઞા ન કરો તો હું આપની આંખોમાં
એ ગોળીઓ આંજવા ઇચ્છું છું. રાજાએ વેદની વાત સાંભળીને તેને અભય
કરવાનું વચન આપ્યું. વૈઘે પણ ગોળીઓને ઘસીને રાજાની આંખમાં આંજી
દીધી આંખમાં જ રાજાની આંખોમાં તીવ્રતર દુઃસહ વેદના થવા લાગી, આ
વેદનાથી વ્યાકુળ બની રાજાએ તેને મારવાની આજ્ઞા આપી. કર્મચારીઓએ
તેને રાજાને હિતકારી માની એક જગ્યાએ છુપાવી દીધો અને માથે નહીં.
થોડા સમય પછી વેદના શાન્ત થઇ અને આંખો રોગ રહિત બની. રાજાએ
પ્રસન્ન થઇને તે વૈઘને યાદ કર્યો ત્યારે કર્મચારીઓએ તે વૈઘને લાવીને હાજર
કર્યો. રાજાએ તેના ખૂબ આદરસત્કાર કરીને વિદાય આપી. આ દૃષ્ટાન્તનો સાર એ
છેકે, રાજા માટે દુઃસહ એવી આંખોની પીડાનું ગુટિકાના આંજનથી થમન થયું.

તત્ર માન્તિ સ્મ । एवं पेटिकास्थानीये सूत्रे बहून्यर्थपदानि वर्तन्ते, तत्र सूत्रमेव वादरं भवितुमर्हति नार्थ इति । किंचार्थस्य महत्त्वमेकान्ततो नास्ति, प्रथमे उत्क्षिप्तज्ञाते हि 'अनुकम्पा कर्तव्या' इत्यर्थो बहुभिः सूत्रैर्वर्णितः । तथा-अष्टादशे सुंसुमादारिकाज्ञाते वर्णरूपबलादिवृद्धयर्थं नाहारयितव्यम्, इत्यर्थो बहुभिः सूत्रैर्वर्णितः, तस्मादर्थो न महान् किन्तु सूत्रमेव महदिति चेत्—?

अत्रोच्यते—पूर्वं सूत्रं पश्चादर्थः, इति न संभवति । अर्थस्य हि सूत्रतः पश्चाद्भावित्वं न युज्यते, अर्थं विना सूत्रं निश्चारहितं सत् कीदृशं स्यात् ? असंबद्धं મેં અનેક વસ્ત્ર રાખ દિયે જાતે હું ઇત્તાવતા પેટી મેં હી વાદરતા આતી હૈ વસ્ત્રોં મેં નહીં । કયોં કિ ઉસકે આધાર સે હી વહુત વસ્ત્ર ઉસમેં સમા જાતે હૈ । इसी तरह पेटी के स्थानीय सूत्र में भी बहुत से अर्थपद रहा करते हैं इसलिये सूत्र को ही वादर होने का प्रसंग प्राप्त होता है अर्थ को नहीं । तथा-अर्थ में महत्ता भी एकान्त से स्थापित नहीं होती है । “प्रथमे उत्क्षिप्तज्ञाते” ज्ञातासूत्र के प्रथम उत्क्षिप्तज्ञात नामक अध्ययन में भगवान ने फरमाया है कि अनुकम्पा करनी चाहिये इस प्रकार का अर्थ बहुत सूत्र से वर्णित किया है । तथा “अष्टादशे सुंसुमादारिकाज्ञाते” अर्थात् इसी ज्ञाता सूत्र के अठारवें सुंसुमादारिकानामक अध्ययन में वर्ण, रूप, बल आदि की वृद्धि निमित्त मुनियों को आहार नहीं करना चाहिये यह अर्थ बहुत सूत्रों से वर्णित किया है । इसलिये अर्थ महान् नहीं है किन्तु सूत्र ही महान् है यही बात ज्ञात होती है ।

ઉત્તર-પહિલે સૂત્ર હોતા હૈ પશ્ચાત્ અર્થ યહ કથન યુક્તિયુક્ત નહીં હૈ,

આવે છે, વસ્ત્રોમાં નહીં, કેમ કે પેટીના આધારથી જ ઘણું વસ્ત્રો તેમાં સમાઈ શકે, એવી રીતે સ્થાનીય સૂત્રમાં પણ ઘણા અર્થ પદ રહ્યા કરે છે માટે જ સૂત્રને બાદર હોવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે, અર્થને નહી. તેમ અર્થમાં મહત્તા પણ એકાન્તથી સ્થાપિત થતી નથી, જ્ઞાતા સૂત્રના પ્રથમ ઉત્ક્ષિપ્તજ્ઞાત નામના અધ્યયનમાં ભગવાને ફરમાવ્યું છે કે, અનુકમ્પા કરવી જોઈએ. આ પ્રકારનો અર્થ ઘણા સૂત્રોથી વર્ણવવામાં આવેલ છે તથા “અષ્ટાદશે સુસમાદારિકા જ્ઞાતે” અર્થાત્ આ જ્ઞાતા સૂત્રના અઠારમા “સુસમાદારિકા” નામના અધ્યયનમાં વર્ણ, રૂપ, બળ વગેરેની વૃદ્ધિ નિમિત્તે મુનિઓએ આહાર ન કરવો જોઈએ આ અર્થ ઘણા સૂત્રોમાં વર્ણવવામાં આવેલ છે. આ માટે અર્થ મહાન નથી પણ સૂત્ર જ મહાન છે આ વાત જ્ઞાત થાય છે.

ઉત્તર-પહેલાં સૂત્ર હોય છે પછી અર્થ આ કહેવું યુક્તિ યુક્ત નથી, કારણ

एकैकस्य सूत्रस्यार्थोऽनन्तः । स्तोक्तत्वात् पश्चादभिहितत्वाच्च सूत्रम् 'अणु' इत्युच्यते, तेन चाणुना सूत्रेण सार्धस्य यः सम्बन्धो योगः स चाणुयोग इत्युच्यते ।

નનુ પૂર્વમર્થઃ પશ્ચાત્ સૂત્રમિતિ કથનમયુક્તમ્, પૂર્વં હિ સૂત્રં પશ્ચાદર્થઃ, સૂત્રાભાવે તુ અર્થઃ કસ્ય સ્પાત્ । લૌકિકા અપ્યેવમેવ વદન્તિ-આધારે સત્યેવાધેયં તિષ્ઠતીતિ ।

यच्च सूत्रमणु, अर्थस्तु विस्तृत इति, तदप्ययुक्तम् ? एकस्यां हि पेटिकायां बहूनि वक्त्राणि सन्ति, तत्र पेटिकाया एव वादरत्वं युज्यते, तद्वशाद् बहूनि वक्त्राणि

લિયે અર્થ કે પશ્ચાદ્ સૂત્ર હૈ यह सिद्धान्त निर्धारित हो जाता है । सूत्र अणु-लघु होता है । तथा-अर्थ सूत्र की अपेक्षा महान् होता है । एक २ सूत्र के अनन्त अर्थ होते हैं । सूत्र को अणु इसी अभिप्राय से कहा गया है कि एक तो वह अर्थ के पश्चाद् भावी है और दूसरे वह स्तोक अर्थात् छोटा होता है । उस अणु सूत्र के साथ अर्थ का जो योग है-संबंध है उसी का नाम अनुयोग है ।

પ્રશ્ન-પહિલે અર્થ હોતા હૈ વાદ મેં ઉસકે સૂત્ર હોતા હૈ यह कथन अयुक्त है । कारण कि सूत्र के बिना अर्थ नहीं हो सकता है । इसलिये ऐसा मानना चाहिये कि पहिले सूत्र होता है और बाद में अर्थ होता है । लौकिक जन भी यही कहते हुए पाये जाते हैं । सूत्र आधार है और अर्थ आधेय है । सूत्र में अर्थ रहता है अर्थ में सूत्र नहीं । आधार के होने पर ही आधेय रह सकता है अन्यथा नहीं । दूसरे-अर्थ की अपेक्षा जो सूत्र को अणु कहा गया है वह भी ठीक नहीं मालूम पड़ता । कारण कि देखा जाता है कि एक ही सन्दूक

निर्धारित બની જાય છે. સૂત્ર અણુ-લઘુ હોય છે. તથા અર્થ સૂત્રની અપેક્ષાથી મહાન હોય છે, એક એક સૂત્રના અનન્ત અર્થ થાય છે. સૂત્રને અણુ એ અભિ-પ્રાયથી કહેવામાં આવેલ છે કે, એક તો તે અર્થના પશ્ચાદ્ભાવિ છે, (પાછળ થનાર) અને બીજાં તે લઘુ હોય છે, એ અણુ સૂત્રની સાથે અર્થનો જે યોગ છે-સંબંધ છે તેનું નામ અનુયોગ છે.

પ્રશ્ન-પહેલાં અર્થ થાય છે અને એ પછી સૂત્ર થાય છે, તે કહેવું અયુક્ત છે. કારણ કે સૂત્ર વગર અર્થ થઈ શકે નહીં. આ માટે સમજવું જોઈએ કે પહેલાં સૂત્ર હોય છે અને પછી અર્થ થાય છે. સૂત્ર આધાર છે અને અર્થ આધેય છે. સૂત્રમાં અર્થ રહે છે અર્થમાં સૂત્ર નહીં. આધારના હોવાથી જ આધેય રહી શકે છે તેના વગર નહીં. બીજાં અર્થની અપેક્ષા જે સૂત્રને અણુ કહેવામાં આવેલ છે તે પણ ઠીક નથી. કારણ કે, જોવામાં આવે છે કે, એક જ પેટીમાં ઘણાં વસ્ત્ર રાખવામાં આવે છે આથી તે પેટીમાં બાદરતા

પ્રિયદર્શિની ટીકા. અં ૧ ગાં ૨૩ સ્થિતદુર્ભયેષુ ચંચોત્તરં પ્રાવલ્યમ્ । ૧૭૬

રચ્યન્તે । एवं वल्लस्थानीयस्यार्थस्य । इच्चम्, पेटिकास्थानीयस्य तु सूत्रस्थाणु-
त्वमेव । यदप्युक्तम्-अर्थो महानित्यस्यैकान्तता नास्तीति तदप्यविचारितभाषितम्
-उत्क्षिप्तज्ञातादिषु सत्त्वानुकम्पादिकोऽस्तत्तदध्ययनमात्रस्य, अशेषस्य तु सूत्रस्य
तदतिरिक्ता अपि बहवोऽर्थाः सन्ति ।

॥ इति अष्टमं द्वारम् ॥

અર્થ કે વિના સૂત્ર નિશ્ચારહિત હોતા હુઆ દશદાહિમ આદિ વાક્ય
કી તરહ કેવલ અસંબદ્ધ ઓર નિરર્થક હી માના જાતા હૈ । ૨ । જો યહ
કહા હૈ કિ પેટી કી તરહ સૂત્ર વાદર હોતા હૈ તથા વલ્લાદિક કી તરહ
અર્થ અણુ હોતા હૈ સો યહ કહના ભી ઠીક નહીં હૈ । ક્યોં કિ જિસ
પ્રકાર ડસી પેટી કે કિસી એક વલ્લ દ્વારા ડસી પેટી જૈસી અનેક પેટિયા
લપેટી જા સકની હૈં ડસી પ્રકાર એક અર્થ સે અનેક સૂત્ર રચે જા સકતે હૈં ।
હસ તરહ વલ્લસ્થાનીય અર્થ મેં મહત્વ આતા હૈ ઓર પેટી સ્થાનીય
સૂત્ર મેં અણુત્વ હો । એકાન્તસે અર્થ મેં મહત્વ નહીં હૈ ક્યોં કિ ઉત્ક્ષિપ્ત
આદિ અધ્યયનોં મેં જો કહા ગયા હૈ વહ સત્વાનુકંપાદિક રૂપ અર્થ
ડસ અધ્યયનમાત્ર કા હી હૈ, અર્થાત્ ડનમેં અનુકંપાદિ અર્થોં કી હી
પ્રધાનતા હૈ । ઓર અનુકંપાદિ અર્થોં કો હી સિદ્ધ કિયા હૈ । ન કિ
અવશિષ્ટ સમસ્ત સૂત્ર કા । ડસકે તો ડસસે અતિરિક્ત ઓર ભી
અનેક અર્થ હૈં ।

॥ યહ આઠઠ્ઠા દ્વાર સંપૂર્ણ હુઆ ॥ ૮ ॥

દશદાહીમ આદિ વાક્યની માફક કેવળ અસંબદ્ધિત અને નિરર્થક જ માનવામાં
આવે છે. એમ કહેવામાં આવે કે પેટીની માફક સૂત્ર બાદર હોય છે, તથા
વલ્લાદિકની માફક અર્થ આણું હોય છે તો તે કહેવું પણ ઠીક નથી. કેમ કે, એ
પેટીના કોઈ એક વલ્લમાં આવી અનેક પેટીઓ બાંધી શકાય છે. એજ રીતે
એક અર્થથી અનેક સૂત્ર રચી શકાય છે. આ રીતે વલ્લનું સ્થાનીય અર્થમાં
મહત્વ આવે છે. અને પેટી સ્થાનીય સૂત્રમાં આણુત્વ જ એકાન્તથી અર્થમાં મહત્વ
નથી એવું જ કહેવામાં આવેલ છે તે પણ ઠીક નથી. કેમકે, ઉત્ક્ષિપ્ત વગેરે
અધ્યયનમાં જ કહેવાયેલ છે તે સત્વાનુકંપાદિક રૂપ અર્થ તે તે અધ્યયન
માત્રાના જ છે. અર્થાત્ તેમાં અનુકંપાદિ અર્થોની જ પ્રધાનતા છે. અને અનુ
કંપાદિ અર્થોને જ સિદ્ધ કરેલ છે. ન કે અવશિષ્ટ બધા સૂત્રોને. એના તો એનાથી
બીજા ઘણા અર્થો છે.

॥ આ આઠમું દ્વાર સંપૂર્ણ થયું. ॥ ૮ ॥

નિરર્થકં સ્યાત્, યથા નવ પૂપા દશદાદિમાનીત્યાદિવાક્યં સમ્બન્ધારહિતં નિરર્થકં ભવતિ । અપિ ચ-લૌકિકા અપિ શાસ્ત્રારઃ પ્રથમતોડ્યં દૃષ્ટ્વા સૂત્રં કુર્વન્તિ, અર્થમન્તરેણ સૂત્રસ્યાનિષ્પત્તેઃ । તથા ચોક્તમ્--

“અત્યં ભાસઈ અરિહા, તમેવ સુત્તીકરેંતિ ગણધારી ।

અત્યં વિના ચ સુત્તં, અણિસ્સિયં કેરિસં હોઈ ॥ ૧ ॥

છાયા--અર્થ ભાષતેડઈન્, તમેવ સુત્તીકુર્વન્તિ ગણધારિણઃ ।

અર્થં વિના ચ સૂત્રમ્, અનિશ્રિતં કીદશં સ્યાત્ ॥ ૧ ॥

કિંચ--“અત્યં ભાસઈ અરિહા, સુત્તં ગુંફંતિ ગણહરા નિડળા ।”

અપરજ્ઞ--સાસળસ્સ હિયદ્દાણ, તતો સુત્તં પવત્તઈ ॥

યદપ્યુક્તં--પેટિકાવદ્ વાદરં સૂત્રમ્, અર્થસ્તુ અણુરિતિ તદપ્યસત્, યતસ્તસ્યા પેટિકાયા એકં વસ્ત્રમાદાય તેનાનેકાઃ પેટિકા વધ્યન્તે, તથૈકેનાર્થેન વહુનિ સૂત્રાણિ

કારણં કિ અર્થં કે વિના નિશ્રારહિત સૂત્ર હો હી નહીં સકતા હૈ । યદિ વહુ હોતા હૈ તો “નવપૂપા દશદાદિમા” આદિ વાક્ય કી તરહ નિરર્થક ઓર અસંયદ્દ હી હોગા । લૌકિક શાસ્ત્ર કે જાનને વાલે ભી તો પ્રથમ અર્થ કો દેખકર હી સૂત્ર કી રચના કિયા કરતે હૈ । ક્યોં કિ અર્થ કે વિના સૂત્ર કી નિષ્પત્તિ નહીં હોતી હૈ । કહા ભી હૈ--

અત્યં ભાસઈ અરિહા, તમેવ સુત્તી કરેંતિ ગણધારી ।

અત્યં વિના ચ સુત્તં, અણિસ્સિયં કેરિસં હોઈ ॥ ૧ ॥

અત્યં ભાસઈ અરિહા, સુત્તં ગુંફંતિ ગણહરા નિડળા ।

સાસળસ્સ હિયદ્દાણ, તતો સુત્તં પવત્તઈ ॥ ૨ ॥

તીર્થંકર ભગવાન પહિલે અર્થ કી પ્રરૂપણા કરતે હૈ ઓર ડસી અર્થ કો ગણધર ભગવાન સૂત્રરૂપ મેં ગુંથતે હૈ । ૧ ।

કે અર્થના વિના નિશ્રા રહિત સૂત્ર થઈ જ શકતુ નથી. કદાચ તે હોય છે, તો “નવપૂપા દશદાદિમા” આદિ વાક્યની માફક નિરર્થક અને સંબંધ વગરનું હોય લૌકિક શાસ્ત્રના બાણુવાવાળા પણ પ્રથમ અર્થને બોધને સૂત્રની રચના કર્યા કરે છે. કેમ કે અર્થના વગર સૂત્રની ઉત્પત્તિ થતી નથી. કહ્યું પણ છે કે--

અત્યં ભાસઈ અરિહા, તમેવ સુત્તીકરેંતિ ગણધારી ।

અત્યં વિના ચ સુત્તં, અણિસ્સિયં કેરિસં હોઈ ॥ ૧ ॥

અત્યં ભાસઈ અરિહા, સુત્તં ગુંફંતિ ગણહરા નિડળા ।

સમળસ્સ હિયદ્દાણ, તતો સુત્તં પવત્તઈ ॥ ૨ ॥

તીર્થંકર ભગવાન પહેલા અર્થની પ્રરૂપણા કરે છે, અને બીજા અર્થને ગણધર ભગવાન સૂત્રના રૂપમાં ગૂંથે છે. અર્થના વગર સૂત્ર નિશ્રારિ નીને

પ્રિયદર્શિની ટીકાં. ઑં ૧ ગાં ૨૩ સ્વ ઈયંતદુભયેપુ ચંચોત્તરં પ્રાવલ્યમ્ । ૧૭૨

રચ્યન્તે । एवं वस्त्रस्थानीयस्यार्थस्य महत्त्वम्, पेटिकास्थानीयस्य तु सूत्रस्थाणु-
त्वमेव । यदप्युक्तम्-अर्थो महानित्यस्यैकान्तता नास्तीति तदप्यविचारितभाषितम्
-उत्क्षिप्तज्ञातादिषु सत्त्वानुकम्पादिकोऽर्थस्तत्तदध्ययनमात्रस्य, अशेषस्य तु सूत्रस्य
तदतिरिक्ता अपि बहवोऽर्थाः सन्ति ।

॥ इति अष्टमं द्वारम् ॥

अर्थ के बिना सूत्र निश्चारहित होता हुआ दशदाडिम आदि वाक्य
की तरह केवल असंबद्ध और निरर्थक ही माना जाता है । २ । जो यह
कहा है कि पेट्टी की तरह सूत्र बाहर होता है तथा वस्त्रादिक की तरह
अर्थ अणु होता है सो यह कहना भी ठीक नहीं है । क्यों कि जिस
प्रकार उसी पेट्टी के किसी एक वस्त्र द्वारा उसी पेट्टी जैसी अनेक पेट्टियाँ
लपेट्टी जा सकती हैं उसी प्रकार एक अर्थ से अनेक सूत्र रचे जा सकते हैं ।
इस तरह वस्त्रस्थानीय अर्थ में महत्व आता है और पेट्टी स्थानीय
सूत्र में अणुत्व हो । एकान्तसे अर्थ में महत्व नहीं है क्यों कि उत्क्षिप्त
आदि अध्ययनों में जो कहा गया है वह सत्त्वानुकंपादिक रूप अर्थ
उस अध्ययनमात्र का ही है, अर्थात् उनमें अनुकंपादि अर्थों की ही
प्रधानता है । और अनुकंपादि अर्थों को ही सिद्ध किया है । न कि
अवशिष्ट समस्त सूत्र का । उसके तो उससे अतिरिक्त और भी
अनेक अर्थ हैं ।

॥ यह आठवां द्वार संपूर्ण हुआ ॥ ८ ॥

દશદાડીમ આદિ વાક્યની માફક કેવળ અસંબંધિત અને નિરર્થક જ માનવામાં
આવે છે. એમ કહેવામાં આવે કે પેટીની માફક સૂત્ર બાહર હોય છે, તથા
વસ્ત્રાદિકની માફક અર્થ આણું હોય છે તે તે કહેવું પણ ઠીક નથી. કેમ કે, એ
પેટીના કોઈ એક વસ્ત્રમાં આવી અનેક પેટીઓ બાંધી શકાય છે. એજ રીતે
એક અર્થથી અનેક સૂત્ર રચી શકાય છે. આ રીતે વસ્ત્રનું સ્થાનીય અર્થમાં
મહત્વ આવે છે, અને પેટી સ્થાનીય સૂત્રમાં આણુત્વ જ એકાન્તથી અર્થમાં મહત્વ
નથી એવું જ કહેવામાં આવેલ છે તે પણ ઠીક નથી. કેમકે, ઉત્ક્ષિપ્ત વગેરે
અધ્યયનમાં જે કહેવાયેલ છે તે સત્વાનુકંપાદિક રૂપ અર્થ તે તે અધ્યયન
માત્રાના જ છે. અર્થાત્ તેમાં અનુકંપાદિ અર્થોની જ પ્રધાનતા છે. અને અનુ
કંપાદિ અર્થોને જ સિદ્ધ કરેલ છે. ન કે અવશિષ્ટ બધા સૂત્રોને. એના તો એનાથી
બીજા ઘણા અર્થો છે.

॥ આ આઠમું દ્વાર સંપૂર્ણ થયું. ॥ ૮ ॥

અથ નવમે દ્વારમ્—સૂત્રાર્થતદુભયેણ યથોત્તરં પ્રાવલ્યમ્—

દ્વાદશાન્ગમધીયાનાનાં વૈયાટ્ચ્યે ક્રિયમાણે તેપાં વૈયાટ્ચ્યકરાણાં મહતી નિર્જરા ભવતિ તદાવરણીયસ્ય કર્મણઃ ક્ષયકરણાત્, તેપાં મહાપર્યવસાનં ચ ભવતિ—પુનરન્ય નવકર્મચન્ધાભાવાત્ । નનુ કસ્ય કીદૃશી નિર્જરા ભવતિ ?

અગ્રોચ્યતે—સૂત્રેઽર્થે ચ યથોત્તરં વલત્તી નિર્જરા । આવશ્યકાદિવાચ્ચતુર્દશ પૂર્વાણિ સૂત્રં, તદ્વારા યથોત્તરં મહતી મહત્તરા નિર્જરા ભવતિ । ઇયમત્ર ભાવના—એક આવશ્યકસૂત્રધરસ્ય વૈયાટ્ચ્યં કરોતિ, અપરો દશવૈકાલિકસૂત્રધરસ્ય વૈયાટ્ચ્યક-

સૂત્ર, અર્થ એવં સૂત્રાર્થ મેં યથોત્તર પ્રવલતા કા કથન નવમે દ્વાર મેં કરતે હેં—

દ્વારશાંગ કો પડતે હેં ઓર વે વૈયાટ્ચ્ય કરતે હેં (અર્થાત્ આચાર્ય ઉપાધ્યાય કી સેવા કરતે હેં) ડનકો શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મો કી મહા-નિર્જરા હોતી હૈ તથા અન્ય નવીન કર્મ કા ચન્ધ ખી નહીં હોતા હૈ । કિસકે કૈસી નિર્જરા હોતી હૈ ? ઇસ વાત કો સ્પષ્ટ કિયા જાતા હૈ—સૂત્ર એવં અર્થ કો પઢને વાલોં કી યથોત્તર મહાનિર્જરા હોતી હૈ । આવશ્યક સૂત્ર સે લેકર ૧૪ પૂર્વતક કે આગમ સૂત્ર હેં । ડનકે દ્વારા ઉત્તરોત્તર મહાનિર્જરા હોતી હૈ મો તાત્પર્ય ઇસકા ઇસ પ્રકાર હૈ કિ કોઈ મુનિ આવશ્યક સૂત્ર કો જાનને વાલે કી વૈયાટ્ચિ (સેવા) કરતા હૈ ઓર કોઈ દૂસરા દશવૈકાલિક સૂત્ર કો જાનને વાલે કી વૈયાટ્ચિ (સેવા) કરતા હૈ । તો ડનમેં આવશ્યક સૂત્ર કો જાનને વાલે કી વૈયાટ્ચિ કરને વાલે કી નિર્જરા કી અપેક્ષા જો દશવૈકાલિક કો પઢાને વાલે કી વૈયા-

સૂત્ર, અર્થ એવં સૂત્રાર્થમાં યથોત્તર પ્રવલતાનું કથન નવમાં દ્વારમાં કરે છે.—

દ્વાદશાંગ ભણે છે અને જે વૈયાટ્ચ્ય કરે છે. (આચાર્ય—ઉપાધ્યયની સેવા કરે છે) અને શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મોની મહાનિર્જરા થાય છે. તથા નવા બીજા કર્મોના બંધ પણ થતો નથી. કોને કેવી નિર્જરા થાય છે ? આ વાતને સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે.—

સૂત્ર અને અર્થને બહુવાવાળાને યથોત્તર મહાનિર્જરા થાય છે. આવશ્યક સૂત્રથી લઈ ૧૪ પૂર્વ સુધીનાં આગમ સૂત્ર છે, એના દ્વારા ઉત્તરોત્તર મહાનિર્જરા થાય છે. મતલબ કોઈ મુનિ આવશ્યક સૂત્રને બહુવાવાળાની વૈયાટ્ચિ (સેવા) કરે છે અને કોઈ બીજા દશવૈકાલિક સૂત્રને બહુવાવાળાની વૈયાટ્ચિ (સેવા) કરે છે. તો એમાં આવશ્યકસૂત્રને બહુવાવાળાની વૈયાટ્ચિ કરવાવાળાની નિર્જરાને બદલે જે દશવૈકાલિકના બહુવનારની વૈયાટ્ચિ કરવાવાળા છે,

સ્તસ્યાવશ્યકસૂત્રધરવૈયાવૃત્ત્યકરાપેક્ષયા મહતી નિર્જરા, આવશ્યકસૂત્રધરસ્યેવ દશ-
વૈકાલિકાધ્યયનેઽધિકારાત્ । એન્મ્ અથસ્તનાપસ્તનતરશ્રુતધરવૈયાવૃત્ત્યકરાપેક્ષયા
અર્થપરિતિનશ્રુતધરવૈયાવૃત્ત્યકરો યથોત્તરં મહાનિર્જરાવાન્ ભવતિ । एवं त्रयोदश-
पूर्वधरवैयावृत्त्यकरापेक्षया चतुर्दशपूर्वधरवैयावृत्त्यकरो महानिर्जराकारी भवति ।
एवमर्थेऽपि भावनीयम् । આવશ્યકાર્થધરસ્ય યો વૈયાવૃત્ત્યં કરોતિ, તદપેક્ષયા દશ-
વૈકાલિકાર્થધરસ્ય યો વૈયાવૃત્ત્યકરસ્તસ્ય મહતી નિર્જરા ભવતિ, एवं पूर्वत्रद्वयोध्यम्
यथा सूत्रे यथोत्तरं वलिष्ठता एवमर्थेऽपि भावनीया । तत्र विशेषस्तु-अर्थधरवैया-

વૃત્તિ કરને વાલા છે અને મહાનિર્જરા થોતી છે । ક્યોં કિ આવશ્યક
સૂત્ર કો પદ ચુકને વાલે કા હી અધિકાર દશવૈકાલિક સૂત્ર કે અધ્યયન
મેં હોતા છે । इस प्रकार नीचे २ श्रुत को धारण करने वालों की वैया-
वृत्ति करने वालों की निर्जरा की अपेक्षा जो ऊपर २ के श्रुत को धारण
करने वाले हैं उनकी वैयावृत्ति करने वालों की निर्जरा यथोत्तर अधिक
अधिकतर होती है । इसी तरह जो तेरहपूर्व के धारी हैं उनकी जो वैयावृत्त
करने वाला है उसके जितनी निर्जरा होगी उसकी अपेक्षा जो १४ पूर्व
के पाठियों की वैयावृत्ति करने वाला होगा उसकी महानिर्जरा होगी ।
इसी तरह इनके अर्थ विषय में भी समझ लेना चाहिये । जैसे-जो आव-
श्यक सूत्र के अर्थ का पाठी है उसका जो वैयावृत्त्य करने वाला है उसके
जितनी निर्जरा होगी उसकी अपेक्षा जो दशवैकालिक सूत्र के अर्थ का
पाठी है उनकी वैयावृत्ति करने वाले की निर्जरा अधिकतर होगी । इस
तरह पहिले की तरह अर्थ के विषय में लगा लेना चाहिये । जिस तरह

એને મહાનિર્જરા થાય છે. કેમકે, આવશ્યક સૂત્ર પુરી રીતે શીખી લેનારનો જ
અધિકાર દશવૈકાલિકસૂત્રના અધ્યયનનો હોય છે. આ રીતે નીચે નીચેનાં શ્રુતને
ધારણ કરવાવાળાની વૈયાવૃત્તિ કરનારને નિર્જરાની અપેક્ષા જે ઉપર ઉપરનાં
શ્રુતને ધારણ કરવાવાળા છે એની વૈયાવૃત્તિ કરનારની નિર્જરા યથોત્તર અધિક
અધિકતર થાય છે. આ રીતે જે તેરપૂર્વના ધારક છે એમની જે વૈયાવૃત્તિ કરે
છે, એને જેટલી નિર્જરા થાય એની અપેક્ષા જે ચૌદપૂર્વના ધારક છે એની વૈયાવૃત્તિ
કરવાવાળાને મહાનિર્જરા થાય છે આવી જ રીતે અર્થમાં પણ સમજવું બેઠું એ.
જે આવશ્યક સૂત્રના અર્થના પાઠી છે, એનો વૈયાવૃત્તિ કરનારની જેટલી નિર્જરા
થાય એની અપેક્ષા જે દશવૈકાલિક સૂત્રના અર્થના પાઠી છે એમની વૈયાવૃત્તિ
કરવાવાળાની નિર્જરા અધિકતર થાય છે. એજ રીતે પહેલાની માફક અર્થના વિષ-
યમાં સમજી લેવું બેઠું એ. જે રીતે સૂત્રમાં ઉત્તરોત્તર મહાનિર્જરા કહી છે એજ

વૃત્ત્યકરેષુ નિશીથ-વૃહત્કલ્પ-વ્યવહારાર્થધરાણાં વૈયાવૃત્ત્યકરો મહાનિર્જરાવાન્
ભવતિ । તથા દ્વાદશાઙ્ગીધરસ્ય વૈયાવૃત્ત્યકરઃ । શેપાર્થેભ્યષ્ટેદ સૂત્રાર્થસ્ય વલવત્ષ્વે
કિં કારણમિતિ ચેત્-ઉચ્યતે-સ્થલિતચારિત્રસ્ય છેદસૂત્રાર્થેન શોધિર્ભવતિ, તસ્માત્
શેપાત્ સર્વસ્માદપ્યર્થાત્ છેદસૂત્રાર્થો વલવાન્ ।

સૂત્રેર્થે તથા યુગપત્ તદુભયર્થમિથિન્ત્પમાને યથોત્તરં નિર્મરા વલવતી ભવતિ ।
સૂત્રાપેક્ષયાઽર્થો મહદ્વિકઃ, અર્થાપેક્ષયા તદુભયો મહદ્વિકઃ, તત્ર કિં કારણમિતિ
ચેત્ ? અત્રોચ્યતે-ગૃહનિષ્પત્તૌ યત્ સાધનં-કાષ્ઠ પાપાણાદિ, તત્સંગ્રહે કૃતે સત્યેવ

સૂત્ર મેં ઉત્તરોત્તર મહાનિર્જરા કહી હું उसी तरह अर्थ में उत्तरोत्तर
महानिर्जरा समझनी चाहिये । अर्थधरों की वैयावृत्ति करने वालों में
निशीथ, सूत्र, बृहत्कल्पसूत्र, एवं व्यवहार सूत्र के अर्थधरों की वैयावृत्ति
करने वालों के महानिर्जरा होतो हैं तथा-द्वादशांगी के पाठी की वैया-
वृत्ति करनेवाला महानिर्जरा करता है । शेष अर्थ की अपेक्षा छेद सूत्रों
के अर्थों में अधिकता क्यों कही गई हैं, उसका समाधान इस प्रकार
है । यदि कोई साधु अपने गृहोत्त चारित्र्य से स्थलित हो जाता है तो
उसकी शुद्धि छेदश्रुत के अर्थ से होती है । इसलिये अवशिष्ट-समस्त
अर्थों की अपेक्षा छेदश्रुतों का अर्थ अधिक कहा गया है ।

સૂત્ર કા, અર્થ કા તથા યુગપત્ સૂત્રાર્થ કા અધ્યયન કરને પર યથો-
ત્તર અધિક ૨ નિર્જરા હોતી હૈ । સૂત્ર કી અપેક્ષા અર્થ મહાન્ હોતા હૈ
ઔર અર્થ કી અપેક્ષા તદુભય-સૂત્ર એવં અર્થ-યે દોનોં મહાન્ હોતે હૈ ।
इसमें कारण यह है कि जिस प्रकार घर बनाने में जो काष्ठपाषाण
आदि साधन हैं जब उनका संग्रह हो जाता है तब घर बनता है । उसी

રીતે અર્થમાં ઉત્તરોત્તર મહાનિર્જરા સમજવી જોઈએ. અર્થધરાની વૈયાવૃત્તિ
કરવાવાળામાં નિશીથસૂત્ર, બૃહત્કલ્પસૂત્ર અને વ્યવહારસૂત્રના અર્થધરાની
વૈયાવૃત્તિ કરવાવાળાને મહાનિર્જરા થાય છે. તથા દ્વાદશાંગીના પાઠીની વૈયાવૃત્તિ
કરનાર મહાનિર્જરા કરે છે શેષ અર્થની અપેક્ષા છેદ સૂત્રોના અર્થોમાં અધિ-
કતા કેમ કહેવામાં આવી છે, એનું સમાધાન આ પ્રકારનું છે.-જો કોઈ સાધુ
પોતે યદ્વથ કરેલા ચારિત્રથી સ્થલિત થઈ જાય છે. તો એની શુદ્ધિ છેદશ્રુતના
અર્થથી થાય છે. આ માટે અવશિષ્ટ-સમસ્ત અર્થોની અપેક્ષા છેદશ્રુતોના અર્થ
અધિક કહેવાયેલ છે.

સૂત્રનું, અર્થનું તથા યુગપત્ સૂત્રાર્થનું અધ્યયન કરવાથી યથોત્તર અધિક
અધિક નિર્જરા થાય છે. સૂત્રની અપેક્ષા અર્થ મહાન હોય છે. આમાં એ કારણ
છે કે, જે રીતે ઘર બનાવવામાં પાષાણ લાકડાં વગેરે સાધન છે, અને તેના સંગ્રહ

મૂઢં નિષ્પદ્યતે, તથાઽર્થાનુસન્ધાને સત્યેવ મૂઢં નિષ્પદ્યતે, અતઃ સૂત્રાપેક્ષયાઽર્થસ્ય પ્રાધાન્યં ભવતિ । કિં ચ-મૂઢંગણધર પ્રોક્તમ્, અર્થસ્તુ ભગવદ્વોધિતસ્તસ્માત્ સૂત્રાપેક્ષયાઽર્થસ્ય પ્રાધાન્યં ભવતિ । તથાચોક્તમ્—

તિત્થગરદ્વાણો સ્વલુ, અત્યો મુત્તં તુ ગણહરદ્વાણં ।

અત્યેણ ય વંતિજ્ઞઙ્ગ મુત્તં, તમ્હા ઉ સો વલ્લવં ॥ ૧ ॥

છાયા-તીર્થકરસ્થાનઃ સ્વલુ અર્થઃ, મૂઢં તુ ગણધરસ્થાનમ્ ।

અર્થેન ચ વ્યજ્યતે મૂઢં, તસ્માત્તુ સ વલ્લવાન ॥ ૧ ॥

વ્યાખ્યા—અર્થઃ સ્વલુ તીર્થકરસ્થાનઃ, તસ્ય તેનાભિદિતત્વાત્ । મૂઢં તુ ગણધરસ્થાનં તસ્ય તૈર્ગ્રથિતત્વાત્ । અર્થેન ચ યસ્માત્ મૂઢં વ્યજ્યતે=પ્રકટીક્રિયતે, તસ્માત્ સોઽર્થઃ મૂઢાદ્ વલ્લવાન ॥ ૧ ॥

સૂત્રાપેક્ષયાઽર્થાપેક્ષયા ચ મૂત્રાર્થોભયસ્ય પ્રાવલ્યે દૃષ્ટાન્તઃ, પ્રદર્શ્યતે । યથા જાતમાઞ્ઞં દધિ મધુરં, તદપેક્ષયા શર્કરા મધુરતરા, એકત્ર સંમિલિતે દધિશર્કરે શ્રીશ્વ-

તરહ અર્થ કા અનુસંધાન જય હોતા હૈ તમી ગણધર ભગવાન મૂઢોં કી રચના કરતે હૈ । અતઃ સૂત્ર કી અપેક્ષા અર્થ મેં પ્રધાનતા આતી હૈ । તથા-મૂઢ ગણધરોં ને કહે હૈં ઓર અર્થ પ્રભુ દ્વારા પ્રરૂપિત હુઆ હૈં । ફસલિયે મી સૂત્રકી અપેક્ષા અર્થ મેં પ્રધાનતા આજાની હૈ । કહા મી હૈ-અર્થ તીર્થકર કે સ્થાનાપન્ન હૈ ક્યોં કિ તીર્થકર હી અર્થ કી પ્રરૂપણા કરતે હૈં । મૂઢ ગણધર કે સ્થાનાપન્ન હૈ ક્યોં કિ વહુ ઉનકે દ્વારા ગ્રથિત હોતા હૈ । અર્થ સે હી સૂત્ર ઉત્પન્ન હોતા હૈ અતઃ અર્થ હો પ્રધાન હૈ । સૂત્ર કી અપેક્ષા એવં અર્થ કી અપેક્ષા સૂત્રાર્થ કિસ પ્રકાર પ્રધાન હોતા હૈ યહ યાત દૃષ્ટાન્ત દ્વારા સ્પષ્ટ કી જાતી હૈં-જૈસે-તાજા દહી મીઠા હોતા હૈ । દહી કી અપેક્ષા શકર મીઠી હોતી હૈ । જય ફન દોનોં કા પરસ્પર

કરવામાં આવે છે ત્યારે જ ઘર બને છે એ જ રીતે અર્થ તુ અનુસંધાન થાય છે, ત્યારે ગણધર ભગવાન સૂત્રોની રચના કરે છે. આથી સૂત્રની અપેક્ષાએ અર્થમાં પ્રધાનતા આવે છે. તથા-સૂત્ર ગણધરોએ કહેલ છે, અને અર્થ પ્રભુ દ્વારા પ્રરૂપિત થયેલ છે. આ કારણે પણ અર્થમાં પ્રધાનતા આવે છે. કહ્યું પણ છે.-અર્થ તીર્થકર પ્રભુના સ્થાનાપન્ન છે કેમકે, તીર્થકર જ અર્થની પ્રરૂપણા કરે છે. સૂત્ર ગણધરનાં સ્થાનાપન્ન છે કેમકે, તે એમના દ્વારા ગ્રથિત થાય છે. અર્થથી જ સૂત્ર ઉત્પન્ન થાય છે આથી અર્થ જ પ્રધાન છે. સૂત્રની અપેક્ષા અને અર્થની અપેક્ષા સૂત્રાર્થ કઈ રીતે પ્રધાન હોય છે, તે વાત દ્રષ્ટાંત દ્વારા સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે.—જેમ-તાળુ દહીં મીઠું હોય છે, અને દહીંથી સાકર મીઠી હોય છે, જ્યારે એ બંને ને એક બીજા સાથે મેળવવામાં આવે છે ત્યારે

ઘડનામકં દ્રવ્યં ભવતિ, તત્ સ્વરૂપં ઉપાધ્યાયં પૃથગાસ્થિતામ્નાં દેધિશર્કરાભ્યામધિકં
વિશિષ્ટાસ્વાદજનકં યથા ભવતિ, તથા સૂત્રાર્થોભયસ્ય સર્વભાવાધિગમકારણત્વેન
વિશિષ્ટભાવયુદ્ધિજનકત્વાત્ સર્વતઃ પ્રાધાન્યમ્ । અતસ્તદુભયધરસ્ય મહતી નિર્જરા
ભવતિ ॥ ૨૩ ॥

॥ इति नवमं द्वारम् ॥

પુનઃ શિષ્યસ્ય વાગ્વિનયમાહ—

मूलम्—मुंसं परिहरे भिक्षू, न र्य ओहंरणि वए ।

भासादोसं परिहरे, मीयं चं वज्जेण सय्या ॥ २४ ॥

મેં સંમિશ્રણ હો જાતા હૈ તો ઉસસે શ્રીગ્વંડનામ કા એક અપૂર્વ મધુર
પદાર્થ બનતા હૈ । ઉસકા સ્વાદ ન દહી જૈસા હોતા હૈ ઓર ન શક્કર
જૈસા હોતા હૈ । કિન્તુ ઇન દોનોં સે વિલક્ષણ સ્વાદ હોતા હૈ । ઇસી
તરહ સૂત્ર અર્થ યે દોનોં જય સમ્મિલિત હોતે હૈ તય ઇનસે સમસ્ત ભાવોં
કા-પદાર્થોં કે સ્વરૂપ કા જ્ઞાન હોને લગતા હૈ જો ન કેવલ સૂત્ર સે સાધ્ય
હૈ ઓર ન કેવલ અર્થ સે । ઇસસે વિશિષ્ટ ભાવોંની અર્થાત્-અધ્યવસાયોં
ની વિશિષ્ટ શુદ્ધિ હોતી હૈ । ઇસલિયે સૂત્ર ઓર અર્થ ઇન દોનોં ની
અપેક્ષા તદુભય પ્રધાન કહા ગયા હૈ ઓર ઇસીલિયે કેવલ સૂત્રધારી
અથવા કેવલ અર્થધારી ની અપેક્ષા તદુભયધારી ની સેવા કરને બાલે
કે મહાનિર્જરા હોતી હૈ । ઇસ તરહ તેવીસવીં ગાથા કા અર્થ સંક્ષેપ સે
સંપૂર્ણ હુઆ વિસ્તાર સે અર્થ અન્ય શાસ્ત્રોં સે સમજના ચાહિયે ॥ ૨૩ ॥

नवमा द्वार सम्पूर्ण

એનાથી શ્રીખંડ નામનો એક અપૂર્વ મધુર પદાર્થ બને છે, જેનો સ્વાદ ન દહીં
જેવો હોય છે અને ન તો સાકર જેવો, પરંતુ આ બન્નેથી બુદ્ધિ જ બાતનો
સ્વાદ હોય છે. આવી જ રીતે સૂત્ર અને અર્થ એ બન્ને બ્યારે સમ્મિલિત હોય
છે, ત્યારે એનાથી 'સમસ્ત ભાવોનું'—પદાર્થોના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થવા લાગે છે. જે
ન કેવળ સૂત્રથી સાધ્ય છે અને ન કેવળ અર્થથી. એનાથી વિશિષ્ટ ભાવોની
અર્થાત્-અધ્યવસાયોની વિશિષ્ટ શુદ્ધિ થાય છે. આ માટે સૂત્ર અને અર્થ આ
બન્નેની અપેક્ષા તદુભય પ્રધાન કહેવામાં આવેલ છે. અને એજ માટે કેવળ સૂત્ર
ધારી અથવા કેવળ અર્થધારીની અપેક્ષા તદુભયધારીની સેવા કરવાવાળાની મહા-
નિર્જરા થાય છે. આ રીતે તેવીસમી ગાથાનો અર્થ સંક્ષેપથી સંપૂર્ણ થયો.
વિસ્તારથી અર્થ અન્ય શાસ્ત્રોથી સમજવો જોઈ એ. ॥ ૨૩ ॥

नवमुं द्वार संपूर्ण

છાયા—મૃપા પરિહરેદ્ મિશ્નુઃ, ન ચાવધારણીં વદેત્ ।

માપાદોષં પરિહરેત્, માયાં ચ વર્જયેત્ સદા ॥ ૨૪ ॥

ટીકા—‘ મુસં પરિહરે ’ इत्यादि ।

મિશ્નુઃ=સાધુઃ, મૃપા=મૃપાવાદમ્-અસત્યવચનં પરિહરેત્=વર્જયેત્ । મૃપાવાદઃ સંક્ષેપેણ દ્વિવિધઃ—લૌકિકો લોકોત્તરચ્ચ । તત્ર પ્રત્યેકં દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવ-ભેદા-ચતુર્થા । દ્રવ્યતો લૌકિકમૃપાવાદઃ—વિપરીતદ્રવ્યકથનમ્, યથા—ગામ્ અશ્વં કથયતિ । ક્ષેત્રતઃ—યથા—અન્યદીયક્ષેત્રં પ્રતિ મદીયમિદં ક્ષેત્રમ્, इति કથનમ્ । એવમેવ કાલેऽપિ ભૂત ભવિષ્યદ્ વર્તમાનવિષયે વિપરીતકથનમ્, યથા—પૂર્વાહં પ્રતિ—મધ્યાહ્નકાલો-ऽપમિતિ કથનમ્ इत्यादि ।

ભાવતો લૌકિકમૃપાવાદઃ—ક્રોધાદિકપાયનિમિત્તકઃ, તત્ર ક્રોધતો યથા—રુષ્ટઃ પુત્રો વદતિ નૈવ મમ પિતા, રુષ્ટઃ પિતા ચ વદતિ—નૈવ મમ પુત્ર इति । માનતો

શિષ્ય કે વચનવિનય કે વિષય મેં સૂત્રકાર સમજાતે હુણ કહતે હૈં કિ—‘ મુસં ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(મિશ્નુ મુસં પરિહરે-મિશ્નુઃમૃપા પરિહરેત્) મિશ્નુ-સાધુ કા કર્તવ્ય હૈં કિ વહ મૃપાવાદ કા પરિત્યાગ કર દેવે । મૃપાવાદ સંક્ષેપ સે દો પ્રકાર કા હૈં—એક લૌકિક ઓર દૂસરા લોકોત્તર । યે દોનોં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, એવં ભાવ સે ચાર ૨ પ્રકાર કે હૈં । વિપરીત દ્રવ્ય કા કહના યહ દ્રવ્ય સે લૌકિક મૃપાવાદ હૈં જૈસે ગાય કો ઘોડા કહના ॥ ૧ ॥ દૂસરે કે ક્ષેત્રકો અપના ક્ષેત્ર વનાના યહ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા મૃપાવાદ હૈં ॥ ૨ ॥ પૂર્વાહ કો મધ્યાહ્નકાલ વતલાના યહ કાલ કી અપેક્ષા મૃપાવાદ હૈં ॥ ૩ ॥ જો ક્રોધાદિ કપાય નિમિત્તક હોતા હૈં વહ ભાવ કી અપેક્ષા મૃપાવાદ કહલાતા હૈં ૪ ॥ વહ મી ચાર પ્રકાર કા હૈં—જૈસે ક્રોધ કે આવેશ મેં

શિષ્યના વચનવિનયના વિષયમાં સૂત્રકાર સમજાવતાં કહે છે કે—મુસં इत्यादि

અન્વયાર્થ—મિશ્નુમુસં પરિહરે-મિશ્નુઃ મૃપાપરિહરેત્ મિશ્નુ-સાધુનું કર્તવ્ય છે કે તે મૃપાવાદનો પરિત્યાગ કરી દે. મૃપાવાદ સંક્ષેપથી બે પ્રકારે છે. એક લૌકિક અને બીજો લોકોત્તર આ બંને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી ચાર પ્રકારના છે. વિપરીત દ્રવ્યનું કહેવું એ દ્રવ્યથી લૌકિક મૃપાવાદ છે, જેમ ગાયને ઘોડો કહેવો, ॥૧॥ બીજાના ક્ષેત્રને પોતાનું ક્ષેત્ર બનાવવું તે ક્ષેત્રની અપેક્ષા મૃપાવાદ છે ॥૨॥ સવારને મધ્યાહન કાળ કહેવો એ કાળની અપેક્ષા મૃપાવાદ છે. ॥૩॥ જે ક્રોધાદિક કપાય નિમિત્ત બને છે, તે ભાવની અપેક્ષા મૃપાવાદ કહેવાય છે. ॥૪॥ તે પણ ચાર પ્રકારથી છે. જેમ ક્રોધનાં આવેશમાં આવીને પુત્ર કહે છે કે આ મારો પિતા નથી અથવા જે સમય

ળડનામકં દ્રવ્યં ભવતિ, તત્ સ્વરૂપ ઉપાધ્યાં વૃથગાસ્થિતામ્યાં દધિર્શકરાધ્યામધિકં
વિશિષ્ટાસ્વાદજનકં યથા ભવતિ, તથા મૃગાર્થોભયસ્ય સર્વભાવાધિગમકારણત્વેન
વિશિષ્ટભાવશુદ્ધિજનકતાત્ સર્વતઃ પ્રાધાન્યમ્ । અતસ્તદુભયધરસ્ય મહતી નિર્જરા
ભવતિ ॥ ૨૩ ॥

॥ इति नवमं द्वारम् ॥

પુનઃ શિષ્યસ્ય વાગ્વિનયમાહ—

मूलम्—मुंसं परिहरे भिक्षुं, न यं ओह्यारणि वए ।

भासादोसं परिहरे, मौयं चं वज्जेण सय्यां ॥ २४ ॥

મેં સંમિશ્રણ હો જાતા હૈ તો ઉસસે શ્રીગ્લંડનામ કા એક અપૂર્વ મધુર
પદાર્થ બનતા હૈ । ઉસકા સ્વાદ ન દહી જૈસા હોતા હૈ ઓર ન શકર
જૈસા હોતા હૈ । કિન્તુ ઇન દોનોં સે વિલક્ષણ સ્વાદ હોતા હૈ । ઇસી
તરહ સૂત્ર અર્થ યે દોનોં જય સમ્મિલિત હોતે હૈ તય ઇનસે સમસ્ત ભાવોં
કા-પદાર્થોં કે સ્વરૂપ કા જ્ઞાન હોને લગતા હૈ જો ન કેવલ સૂત્ર સે સાધ્ય
હૈ ઓર ન કેવલ અર્થ સે । ઇસસે વિશિષ્ટ ભાવોં કી અર્થાત્-અધ્યવસાયોં
કી વિશિષ્ટ શુદ્ધિ હોતી હૈ । ઇસલિયે સૂત્ર ઓર અર્થ ઇન દોનોં કી
અપેક્ષા તદુભય પ્રધાન કહા ગયા હૈ ઓર ઇસીલિયે કેવલ સૂત્રધારી
અથવા કેવલ અર્થધારી કો અપેક્ષા તદુભયધારી કી સેવા કરને વાલે
કે મહાનિર્જરા હોતી હૈ । ઇસ તરહ તેવીસવીં ગાથા કા અર્થ સંક્ષેપ સે
સંપૂર્ણ હુઆ વિસ્તાર સે અર્થ અન્ય શાસ્ત્રોં સે સમજના ચાહિયે ॥ ૨૩ ॥

नवमा द्वार सम्पूर्ण

એનાથી શ્રીગ્લંડ નામનો એક અપૂર્વ મધુર પદાર્થ બને છે, જેનો સ્વાદ ન દહીં
જેવો હોય છે અને ન તો શકર જેવો. પરંતુ આ બન્નેથી બુદ્ધિ જ બાતનો
સ્વાદ હોય છે. આવીજ રીતે સૂત્ર અને અર્થ એ બન્ને જ્યારે સમ્મિલિત હોય
છે, ત્યારે એનાથી સમસ્ત ભાવોતું-પદાર્થોના સ્વરૂપતું જ્ઞાન થવા લાગે છે. જે
ન કેવળ સૂત્રથી સાધ્ય છે અને ન કેવળ અર્થથી. એનાથી વિશિષ્ટ ભાવોની
અર્થાત્-અધ્યવસાયોની વિશિષ્ટ શુદ્ધિ થાય છે. આ માટે સૂત્ર અને અર્થ આ
બન્નેની અપેક્ષા તદુભય પ્રધાન કહેવામાં આવેલ છે. અને એજ માટે કેવળ સૂત્ર
ધારી અથવા કેવળ અર્થધારીની અપેક્ષા તદુભયધારીની સેવા કરવાવાળાની મહા-
નિર્જરા થાય છે. આ રીતે તેવીસમી ગાથાનો અર્થ સંક્ષેપથી સંપૂર્ણ થયો.
વિસ્તારથી અર્થ અન્ય શાસ્ત્રોથી સમજવો જોઈ એ. ॥ ૨૩ ॥

नवमुं द्वार संपूर्ण

જાયા—મૃપા પરિહરેદ્ મિશ્નુઃ, ન ચાવધારણીં વદેત્ ।

માપાદોપં પરિહરેત્, માયાં ચ વર્જયેત્ સદા ॥ ૨૪ ॥

ટીકા—‘ મુસં પરિહરે ’ इत्यादि ।

મિશ્નુઃ=સાધુઃ, મૃપા=મૃપાવાદમ્-અસત્યવચનં પરિહરેત્=વર્જયેત્ । મૃપાવાદઃ સંક્ષેપેણ દ્વિવિધઃ-લૌકિકો લોકોત્તરચ્ચ । તત્ર પ્રત્યેકં દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવ-ભેદા-ચતુર્થા । દ્રવ્યતો લૌકિકમૃપાવાદઃ-વિપરીતદ્રવ્યકથનમ્, યથા-ગામ્ અથં કથયતિ । ક્ષેત્રતઃ-યથા-અન્યદીયક્ષેત્રં પ્રતિ મદીયમિદં ક્ષેત્રમ્, इति કથનમ્ । એવમેવ કાલેऽપિ ભૂત ભવિષ્યદ્ વર્તમાનવિષયે વિપરીતકથનમ્, યથા-પૂર્વાહં પ્રતિ-મધ્યાહ્નકાલો-ऽપિમિતિ કથનમ્ इत्यादि ।

ભાવતો લૌકિકમૃપાવાદઃ-ક્રોધાદિકપાયનિમિત્તકઃ, તત્ર ક્રોધતો યથા-રુષ્ટઃ પુત્રો વદતિ નૈવ મમ પિતા, રુષ્ટઃ પિતા ચ વદતિ-નૈવ મમ પુત્ર इति । માનતો

શિષ્ય કે વચ્ચનવિનય કે વિષય મેં સૂત્રકાર સમજાતે હુણ કહતે હેં કિ—‘ મુસં ૦ ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(મિશ્નુ મુસં પરિહરે-મિશ્નુઃમૃપા પરિહરેત્) મિશ્નુ-સાધુ કા કર્તવ્ય હૈ કિ વહ મૃપાવાદ કા પરિત્યાગ કર દેવે । મૃપાવાદ સંક્ષેપ સે દો પ્રકાર કા હૈ-એક લૌકિક ઓર દૂસરા લોકોત્તર । યે દોનોં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, એવં ભાવ સે ચાર ૨ પ્રકાર કે હેં । વિપરીત દ્રવ્ય કા કહના યહ દ્રવ્ય સે લૌકિકમૃપાવાદ હૈ જૈસે ગાય કો ઘોડા કહના ॥ ૧ ॥ દૂસરે કે ક્ષેત્રકો અપના ક્ષેત્ર ઘનાના યહ ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા મૃપાવાદ હૈ ॥ ૨ ॥ પૂર્વાહ્ન કો મધ્યાહ્નકાલ વતલાના યહ કાલ કી અપેક્ષા મૃપાવાદ હૈ ॥ ૩ ॥ જો ક્રોધાદિ કપાય નિમિત્તક હોતા હૈ વહ ભાવ કી અપેક્ષા મૃપાવાદ કહલાતા હૈ ૪ ॥ વહ ભી ચાર પ્રકાર કા હૈ-જૈસે ક્રોધ કે આવેશ મેં

શિષ્યતા વચ્ચનવિનયના વિષયમાં સૂત્રકાર સમજાવતાં કહે છે કે—મુસં ૦ इत्यादि

અન્વયાર્થ—મિશ્નુમુસં પરિહરે-મિશ્નુઃ મૃપાપરિહરેત્ મિશ્નુ-સાધુનું કર્તવ્ય છે કે તે મૃપાવાદનો પરિત્યાગ કરી દે. મૃપાવાદ સંક્ષેપથી બે પ્રકારે છે. એક લૌકિક અને બીજો લોકોત્તર આ બંને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી ચાર પ્રકારના છે. વિપરીત દ્રવ્યનું કહેવું એ દ્રવ્યથી લૌકિક મૃપાવાદ છે, જેમ ગાયને ઘોડો કહેવો, ॥૧॥ બીજાના ક્ષેત્રને પોતાનું ક્ષેત્ર બનાવવું તે ક્ષેત્રની અપેક્ષા મૃપાવાદ છે ॥૨॥ સવારને મધ્યાહન કાળ કહેવો એ કાળની અપેક્ષા મૃપાવાદ છે. ॥૩॥ જે ક્રોધાદિક કપાય નિમિત્ત બને છે, તે ભાવની અપેક્ષા મૃપાવાદ કહેવાય છે. ॥૪॥ તે પણ ચાર પ્રકારથી છે. જેમ ક્રોધનાં આવેશમાં આવીને પુત્ર કહે છે કે આ મારો પિતા નથી અથવા જે સમય

યથા-અસ્ય કુદુમ્બસ્ય ભરણપોષણાદિકાર્યં કર્તું કો માં વિહાય સમર્થઃ ? । માયાતો
 યથા-રાજકરગ્રાહકઃ કંચિદ્ વ્યાપારિણં વિક્રયવસ્તુ સમાદાય સ્વસ્થાનમાગતં પ્રતિ
 પૂછતિ-‘કસ્યેદં વસ્તુજાતમ્’ ઇતિ, એવં ઘૃષ્ટોઽસી વ્યાપારી માયયા કથયતિ-
 ‘નાસ્તિ મમેદં વસ્તુજાતમ્, અન્યદીયમેતત્ સર્વમ્’ ઇતિ ।

લોભતો યથા-વ્યાપારી લોભવશાદ્ વદતિ ગ્રાહકં પ્રતિ ‘યાવતા મૂલ્યેન મયા
 કીતં, તાયતૈવ તવ હસ્તે વિક્રીણામિ કિંચિદપ્યધિકં મૂલ્યં ન ગૃહ્ણામી-’તિ ।

લોકોત્તરમૃપાવાદઃ પ્રદર્શ્યતે-તત્ર દ્રવ્યતો યથા-જીવમ્ અજીવં વદતિ, અજીવં

આકર પુત્ર કહતા કિ યહ મેરા પિતા નહીં હૈ । અથવા જિસ સમય
 પિતા રુઠ્ઠ હોતા હૈ, ઉસ સમય વહ કહતા હૈ કિ યહ મેરા પુત્ર નહીં હૈ,
 યહ સવ કથન ક્રોધ રુપ ભાવ કી અપેક્ષા મૃપાવાદ હૈ (૧) મન કષાય
 કે વશવર્તી હોકર ઁસા કહના કિ યદિ મૈં ન હોઁ તો ઇસ કુદુમ્બ કા
 ભરણ પોષણ કૌન કરે (૨) માયા કે વશ મૈં હોકર જો ઁસા કહતા
 હૈ કિ યહ વસ્તુ મેરી નહીં હૈ યહ તો દુસરોં કી હૈ, તાત્પર્ય ઇસકા
 યહ હૈ જવ કોઈ વ્યાપારી કિસી રાજા કા કર લેને વાલે કે પૂછને પર
 કિ યહ વિક્રેય વસ્તુ કિસકી હૈ તવ યહ માયા વશ કહતા હૈ કિ યહ
 તો દુસરો કી હૈ મેરી નહીં હૈ (૩) લોભ કે વશ હોકર જો झूठ વચન
 બોલા જાતા હૈ યહ લોભ કષાય કી અપેક્ષા મૃપાવાદ હૈ-જૈસે વ્યાપારી
 લોગ ગ્રાહકોં કો ઁસા કહતે હૈં કિ ભાઈ હમને જિતને. મૂલ્ય મૈં યહ
 ઘીજ ટ્વરીદી હૈ ઉતને હી મૂલ્ય મૈં હમ તુમ્હેં યહ દે રહે હૈં । કુછ બી
 અધિક નહીં લે રહે હૈં ॥ ૪ ॥ યહ સવ લૌકિક મૃપાવાદ હૈ । ચાર પ્રકાર
 કા લોકોત્તર મૃપાવાદ ઇસ પ્રકાર હૈ-જીવ કો અજીવ કહના, અજીવ

પિતા કો ઘેત બને છે તે વળતે તે કહે છે કે, આ મારો પુત્ર નથી, આ સઘળાં
 કથન ભાવની અપેક્ષા મૃપાવાદ છે (૧) મન કષાયના વશવર્તિ બનીને એવું કહેવું
 કે બેહું નહીં તો આ કુદુમ્બ ધરણ પોષણ કોણ કરે. (૨) માયાના વશમાં
 આવીને જે એમ કહે છે કે આ વસ્તુ મારી નથી પણ બીજાની છે. મતલબ આની
 એ છે કે, બ્યારે કોઈ રાજાને કર્મચારી, કર વસુલ માટે આવે અને તેના પુછ-
 વાથી કોઈ વેપારી પોતાની વસ્તુ હોવા છતાં માયા વશ બની પોતાની ન હોવાનું
 કહી બીજાની હેવાનું બતાવે (૩) લોભના વશ બનીને જે બહુ વચન બોલવામાં
 આવે છે તે લોભ કષાયની અપેક્ષા મૃપાવાદ છે. જેમ-વેપારી લોક ગ્રાહકોને
 એમ કહે છે કે, ભાઈ જેટલી કિંમતે આ વસ્તુ મારા ઘરમાં પડેલ છે તેજ
 કિંમતે હું તમોને આપું છું, કાંઈ પણ નફો લેતો નથી. (૪) આ બધા
 લૌકિક મૃપાવાદ છે. આર પ્રકારના લોકોત્તર મૃપાવાદ આ પ્રકારે છે અને

વા જીવમ્, ઇત્યાદિ । ક્ષેત્રતો યથા—ભરતક્ષેત્રમ્ પેરવતક્ષેત્રમ્ વદતિ, પેરવતં વા
ભરતમિતિ । કાલતો યથા—ઉત્સર્પિણીમ્ અવસર્પિણીં વદતિ, તથા—અવસર્પિણીમ્
ઉત્સર્પિણીં વદતિ । ભાવતો લોકોત્તરમૃપાવાદઃ ક્રોધાદિકપાયજનિતઃ, તત્ર ક્રોધતો
યથા—સત્યપિ ગુરુશિષ્યસમ્બન્ધે રુષ્ટો ગુરુર્વદતિ—ન ત્વમસિ મમ શિષ્યઃ, ક્રોધાવિષ્ટઃ
શિષ્યોઽપિ વદતિ—‘ નાયં મમ ગુરુઃ ’ ઇત્યાદિ । માનતો યથા—અહમેવ ગચ્છધુરાધા-
રણે સમર્થોઽસ્મિ, યદ્વા—અહમેવ સાધુનિર્વાહકોઽસ્મિ । માયાતો યથા—કૃતાતિચારં
શિષ્યં પ્રતિ ગુરુઃ પૃચ્છતિ—ત્વયાઽતિચારઃ કૃતઃ કિમ્ ? તદા શિષ્યો માયયા વદતિ
ન મયાતિચારઃ કૃતઃ ’ ઇત્યાદિ ।

કો જીવ કહના । યહ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા મૃપાવાદ હૈ ૧ । ભરતક્ષેત્ર કો
પેરાવત ક્ષેત્ર કહના અથવા પેરાવત ક્ષેત્ર કો ભરત ક્ષેત્ર કહના યહ ક્ષેત્ર કી
અપેક્ષા લોકોત્તર મૃપાવાદ હૈ ૨ । ઉત્સર્પિણી કાલ કો અવસર્પિણી કાલ
કહના અથવા અવસર્પિણી કાલ કો ઉત્સર્પિણી કાલ કહના યહ કાલ
કી અપેક્ષા લોકોત્તર મૃપાવાદ હૈ ૩ । ભાવ સે લોકોત્તર મૃપાવાદ ક્રોધા-
દિક કપાય કો લેકર ચાર પ્રકાર કા હૈ । ગુરુ શિષ્ય સંબંધ હોને પર
ભી જિસ સમય ગુરુ કિસી નિમિત્ત કો લેકર જય શિષ્ય કે પ્રતિ રુષ્ટ
હો જાતે હૈ તય વે કહને લગતે હૈ કિ તુમ મેરે શિષ્ય નહીં હો । શિષ્ય
ભી જય ક્રોધ કે આવેશ મેં આ જાતા હૈ તો વહ ભી ઇસ તરહ સે ગુરુ
કે પ્રતિ કહને લગતા હૈ કિ આપ હમારે ગુરુ નહીં હૈ । યહ ક્રોધ કી
અપેક્ષા લોકોત્તર ભાવ મૃપાવાદ હૈ (૧) । મેં હી ગચ્છ કી ધુરા ધારણ
કરને મેં સમર્થ હું અથવા મેં હી સાધુઓં કા નિર્વાહક હું ઇસ પ્રકાર
કહના યહ માન કપાય કી અપેક્ષા લોકોત્તર ભાવ મૃપાવાદ હૈ (૨) ।

અણવ કહેવું, અણવને ણવ કહેવો, એ દ્રવ્યની અપેક્ષા મૃપાવાદ છે. (૧) ભરત
ક્ષેત્રને ઐરાવતક્ષેત્ર કહેવું અને ઐરાવત ક્ષેત્રને ભરતક્ષેત્ર કહેવું તે ક્ષેત્રની અપેક્ષા
લોકોત્તર મૃપાવાદ છે. (૨) ઉત્સર્પિણી કાળને અવસર્પિણી કાળ કહેવો અથવા
અવસર્પિણી કાળને ઉત્સર્પિણી કાળ કહેવો એ કાળની અપેક્ષા લોકોત્તર મૃપા
વાદ છે. (૩) ભાવથી લોકોત્તર મૃપાવાદ ક્રોધાદિક કપાયને લઈ આર પ્રકારના
છે. ગુરુ કોઈ નિમિત્તે ત્યારે શિષ્ય પ્રત્યે ક્રોધિત બને છે ત્યારે તે
કહેવા લાગે છે કે તું મારો શિષ્ય નથી, શિષ્ય પણ ક્રોધના આવેશમાં આવી ગય
છે, ત્યારે તે પણ પોતાના ગુરુને કહેવા લાગે છે કે આપ મારા ગુરુ નથી. આ
ક્રોધની અપેક્ષા લોકોત્તર ભાવ મૃપાવાદ છે. (૧) હું જ ગચ્છની ધુરા ધારણ કર-
વામાં સમર્થ છું અથવા હું જ સાધુઓના નિર્વાહક છું. આ પ્રકારે કહેવું એ
માન કપાયની અપેક્ષા લોકોત્તર ભાવ મૃપાવાદ છે. (૨) જે સમય શિષ્ય ત્યારે

લોભતો યથા—અકલ્પ્યેઽપિ વસ્ત્રપાત્રાદી, ‘મમેદં વસ્ત્રં કલ્પતે’ इत्यादि कथनम् ।

यद्वा-मृपावादश्चतुर्विधः—सद्भावप्रतिषेधः १, असद्भावोद्भावनम् २, अर्था-
नन्तरम् ३, गर्हा च ४, । तत्र सद्भावप्रतिषेधो यथा—नास्त्वात्मा, नास्ति पुण्यं,
नास्ति पापम्, इत्यादि । असद्भावोद्भावनं यथा—अस्त्वात्मा सर्वगतः, आत्मा स्यामाक-
तण्डुलमात्रः, इत्यादि । अर्थान्तरं यथा—गोविषये—‘अथोऽयम्’ इति । गर्हा तु
त्रिधा—एका सावद्यव्यापारप्रवर्तनी, यथा ‘क्षेत्रं कृप’ इत्यादि । द्वितीया—अप्रिया,

जिस समय शिष्य जब कोई अतिचार लगा लेता है तो गुरु महाराज उससे पूछते हैं कि क्या तुमने अतिचार लगाया है तब शिष्य माया कपाय का अवलम्बन कर कहता है कि मैंने कोई अतिचार नहीं लगाया, इस प्रकार शिष्य का यह कथन माया कपाय की अपेक्षा लोकोत्तर भावमृपावाद है (३) । जो वस्त्र पात्रादिक अकल्पनीय हैं उनमें ये मेरे लिये कल्पनीय हैं इस प्रकार कहना यह लोभकपाय की अपेक्षा लोकोत्तर मृपावाद है । अथवा—मृपावाद इन अन्य प्रकारों से भी चार भेद वाला है—१ सद्भाव का प्रतिषेध, २ असद्भाव का उद्भावन, ३ अर्थान्तर, ४ गर्हा । आत्मा नहीं है पुण्य और पाप नहीं हैं इस प्रकार सत् अर्थ का अपलापक वचन सद्भाव प्रतिषेध मृपावाद है १ । आत्मा सर्वव्यापक है अथवा इयामाक तन्दुल के समान आत्मा है इस प्रकार असत् अर्थ का उद्भावक वचन असद्भाव का उद्भावनरूप द्वितीय मृपावाद है २ । गो के विषय में ऐसा कहना कि यह अश्व है इस प्रकार अर्थान्तर का कथक वचन तृतीय अर्थान्तर नामक मृपावाद है ३ । गर्हा तीन प्रकार की है सावद्य

કોઈ અતિચાર લગાડી લે છે તો ગુરુ મહારાજ એને પૂછે છે કે, શું તને અતિ-
ચાર લાગેલ છે, તારે શિષ્ય માયા કપાયનું અવલંબન કરી કહે છે કે મેં
કોઈ અતિચાર લગાડેલ નથી. આ પ્રકારનું એ શિષ્યનું કથન માયા કપાયની
અપેક્ષા લોકોત્તર ભાવ મૃપાવાદ. (૩) જે વસ્ત્ર પાત્રાદિક અકલ્પનીય છે એમાં
એ મારા માટે કલ્પનીય છે એમ કહેવું તે લોક કપાયની અપેક્ષા લોકોત્તર મૃપા-
વાદ છે. અથવા—મૃપાવાદ એ અન્ય પ્રકારથી પણ ચાર ભેદ વાળા છે. ૧ સદ્-
ભાવનો પ્રતિષેધ, ૨ અસદ્ભાવનું ઉદ્ભાવન, ૩ અર્થાન્તર, ૪ ગર્હા. આત્મા નથી,
પુણ્ય અને પાપ નથી, આ પ્રકારનું સાચા અર્થનું અપલાપક વચન સદ્ભાવ
પ્રતિષેધ મૃપાવાદ છે. ૧. આત્મા સર્વ વ્યાપક છે, અથવા સ્યામાક ચોખાના જેવો
આત્મા છે, આ પ્રકારનું અસત્ અર્થનું ઉદ્ભાવક વચન અસદ્ભાવનું ઉદ્ભાવ-
ન ૩૫ બીજું મૃપાવાદ છે. ૨. ગાયના ત્રિપદમાં એવું કહેવું કે તે ઘોડો છે.
આ પ્રકારે અર્થાન્તરનું કથન વચન ત્રીજો અર્થાન્તર નામનો મૃપાવાદ છે. ૩. ગર્હા

યથા-કાણં પ્રતિ-‘અયં કાણ’ ઇત્યાદિ । તૃતીયા-આક્રોશરૂપા યથા-‘અરે વાન્ધકિનેય દાસીપુત્ર: ? ’ ઇત્યાદિ । પુનરયં ક્રોધાદિભાવોપલક્ષિતથતુર્વિધ: । અત્રેદં વોઘ્યમ્-મૃપાવાદ: ક્રોધમાનમાયાલોભહાસ્યભયત્રીઢાક્રીડાસ્ત્યરતિદાક્ષિણ્યમાત્સર્યવિપાદાદિભિઃ સંભવતિ । પીઢાઝનકઃ: સત્યવાદોઽપિ મૃપાવાદ ઇતિ । મૃપામાપણે દોષા ઉક્તા:—

ધર્મહાનિરવિશ્વાસો, દેહાર્થવ્યસનં તથા ।

અસત્યમાપિણાં નિન્દા, દુર્ગતિશ્ચોપજાયતે ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

વ્યાપાર પ્રવર્તિની, અપ્રિયા, ઔર આક્રોશરૂપા । ક્ષેત્ર કો જોતો ઇત્યાદિક સાવચવ્યાપાર મેં પ્રવર્તન કરાને વાલા વચન ગર્હાં કા પ્રથમ ભેદ હૈ । કાને કો કાના કહના યહ ગર્હાં કા દ્વિતીય પ્રકાર હૈ । ‘અરે કુલટા કે પુત્ર’ ઇત્યાદિ વચન ગર્હાં કા તૃતીય પ્રકાર હૈ । ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હાસ્ય, ભય, ત્રીઢા-(લજ્જા) ક્રીડા, રતિ, અરતિ, દાક્ષિણ્ય, માત્સર્ય ણં વિપાદ આદિ નિમિત્તો કો લેકર મૃપાવાદ મેં મનુષ્યોં કી પ્રવૃત્તિ હોતી હૈ । જિસ સત્યવચન સે દૂસરોં કી પીઢા ઉપજે એસા સત્યવચન ઓ મૃપાવાદ મેં અન્તર્હિત જાનના ચાહિયે । મૃપાવાદ મેં અનેક દોષ હૈ—જેસે કહા હૈ—

“ધર્મહાનિરવિશ્વાસો, દેહાર્થવ્યસનં તથા ॥

અસત્યમાપિણાં નિન્દા, દુર્ગતિશ્ચોપજાયતે ॥ ૧ ॥ ”

મૃપાવાદ સે ધર્મ કી ક્ષતિ હોતી હૈ લોગોં મેં વિશ્વાસ ઉઠ જાતા હૈ દેહ ઔર ધન કા નાશ હોતા હૈ । જો અસત્યમાપી હોતે હૈં ડનકી અનેક

પણ પ્રકારની છે. સાવચ વ્યાપાર પ્રવર્તિની, અપ્રિયા અને આક્રોશ રૂપા ક્ષેત્રને ભેદને ઇત્યાદિક સાવચ વ્યાપારમાં પ્રવર્તન કરાવનાર વચન ગર્હાંનો પ્રથમ ભેદ છે. કાણાને કાણો કહેવો એ ગર્હાંનો બીજો પ્રકાર છે ‘અરે કુલટાના પુત્ર’ ઇત્યાદિ વચન ગર્હાંનો ત્રીજો પ્રકાર છે. ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હાસ્ય, ભય, લજ્જા ક્રીડા, રતિ, અરતિ, દાક્ષિણ્ય, માત્સર્ય અને વિપાદ આદિ નિમિત્તોને મૃપાવાદમાં મનુષ્યોની પ્રવૃત્તિ થાય છે. જે સત્ય વચનથી બીજાઓને પીડા ઉપજે એવું સત્ય વચન પણ મૃપાવાદમાં અંતર્હિત બાણુવું ભેદ એ મૃપાવાદમાં એનેક દોષ છે. જેવી રીતે કહું છે કે—

“ધર્મહાનિરવિશ્વાસો દેહાર્થવ્યસનં તથા ।

અસત્યમાપિણાં નિન્દા દુર્ગતિશ્ચોપજાયતે ॥ ૧ ॥ ”

મૃપાવાદથી ધર્મની ક્ષતિ થાય છે, લોકોનો વિશ્વાસ ઉઠી જાય છે, દેહ અને ધનનો નાશ થાય છે, જે અસત્ય ભાષી હોય છે તેની અનેક પ્રકારથી

ચ-પુનઃ, અવધારણીમ્-નિશ્ચયાત્મિકાં ભાષાં ન વદેત્-‘ગમિષ્યામ્યેવ’
‘કરિષ્યામ્યેવ’ इत्यादिकां भाषां न व्रूयादित्यर्थः । यतः—

“अन्नह परिचितिज्जइ, कज्जं परिणमइ अन्नहा चेव ।

विद्विषसाण जियाणं, मुहुत्तमेत्तं पि बहुविग्घं ॥ १ ॥

છાયા-અન્યથા પરિચિન્ત્યતે, કાર્ય પરિણમત્યન્યથા ચૈવ ।

विधिवशगानां जीवानां मुहूर्तमात्रमपि बहुविघ्नम् ॥ १ ॥

યદ્વા—અવધાર્યતે જ્ઞાયતેઽર્થોઽનયેત્યવધારણી અવબોધનનિકા ભાષા, સા
ચતુર્વિધા-સત્યા, મૃપા, સત્યામૃપા, અસત્યામૃપા ચ ।

પ્રકાર સે ઇમ લોક મેં નિન્દા હોની હૈ ઓર પરલોક મેં ઉન્હેં દુર્ગતિ કી
પ્રાપ્તિ હોની હૈ । અવધારણાત્મક (નિશ્ચયકારી) ભાષા કો ચોલના યહ
ભી એક અસત્ય કા પ્રકાર હૈ-જૈસે-‘ જાઝૂંગા હી, ’ ‘ કરૂંગા હી ’ ।
અથવા-‘ જાઝૂંગા ’ ‘ કરૂંગા ’ ઇમ પ્રકાર કો ભાષા ગુનારાદ મેં ઇસલિયે
સમ્મિલિત હો જાતી હૈ કિ—

“અન્નહ પરિચિતિજ્જઈ, કજ્જં પરિણમઈ અન્નહા ચેવ ।

વિદ્વિષસાણ જિયાણં મુહુત્તમેત્તં પિ બહુવિગ્ધં” ॥૧॥

ચોલને વાલા વિચારતા કુછ હૈ ઓર હોતા કુછ હૈ । મન મેં અવ-
ધારિત વાત કી પૂર્તિ નહોં હોતી હૈ । વયોં કિ કર્મ વશવર્તી જીવોં કે
એક મુહૂર્ત મેં ભી અનેક વિઘન ઉત્પન્ન હો જાતે હેં । અથવા-“અવધારણ”
શબ્દ કા અર્થ અવબોધ જનક ભી હૈ । યહ અવબોધજનક ભાષા
સત્યા ૧, મૃપા ૨, સત્યામૃપા ૩, એવં અસત્યામૃપા ૪, કે ભેદ સે

આ લોકમાં નિંદા થાય છે, અને પરલોકમાં તેને દુર્ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે.
અવધારણાત્મક નિશ્ચયકારી ભાષા બોલવી એ પણ એક અસત્યનો પ્રકાર છે.
જેમ-‘જઈશજ, કરીશજ’ અથવા-‘જઈશ-કરીશ’ આ પ્રકારની ભાષા મૃપાવાદમાં
એ માટે સમાય જાય છે,—

અન્નહ પરિચિતિજ્જઈ કજ્જં પરિણામઈ અન્નહા ચેવ ।

વિદ્વિષસાણ જીયાણં મુહુત્તમેત્તં બહુવિગ્ધં ॥ ૧ ॥

બોલવાવાળો વિચારે છે કાંઈ અને જાને છે કાંઈ, મનમાં અવધારીત
વાતની પૂર્તિ થતી નથી કેમકે, કર્મવશ વર્તી જીવોને એક ઘડીમાં પણ અનેક
વિઘન ઉત્પન્ન થાય છે. અથવા-“અવધારણ” શબ્દનો અર્થ અવ બોધજનક પણ છે.
અવ બોધજનક ભાષા ૧ સત્યા, ૨ મૃપા, ૩ સત્યામૃપા અને ૪ અસત્યા-
મૃપાના લેદથી ચાર પ્રકારની છે. દેશકાલાદિકની અપેક્ષા જેમાં કાંઈ પ્રકારનો

તત્ત્વારાધની સત્યા । આરાધ્યતે મોક્ષમાર્ગોઽન્યેત્યારાધની યથાવસ્થિતવસ્ત્વ-
ભિધાયિની-યા સર્વજ્ઞમતાનુસારેણ ભાષ્યતે, યથા-અસ્ત્યાત્મા સદસન્નિત્યાનિ-
ત્યાદ્યનેકધર્મયુક્ત ઇત્યાદિ ।

યા તુ વિરાધની વિપરીતવસ્ત્વભિધાયિની સા મૃષા । વિરાધ્યતે મોક્ષમાર્ગોઽન-
યેતિ વિરાધની, સર્વજ્ઞમતપ્રાતિકૂલ્યેન ભાષ્યતે, યથા-‘નાસ્ત્યાત્મા’ યથા વા-
‘એકાન્તનિત્ય આત્મા’ યથા વા-અચૌરે ‘અયં ચૌરઃ’ ઇત્યાદિ । તથા-સત્યાઽપિ
પરપીડોત્પાદિકા, સા પરપીડાજનકત્વાદ્ મુક્તિવિરાધનાદ્ વા વિરાધની, વિરાધનો-
ત્વાચ્ચ મૃષા । યથા ચૌરં પ્રતિ-‘અયં ચૌરઃ’ ઇતિ ।

ચાર પ્રકાર કી હૈ । દેશકાલાદિક કી અપેક્ષા જિસમેં કિસી મી પ્રકાર
કા વિસંવાદ ન આસકે एवं વસ્તુકા જો સ્વરૂપ હૈ ઉસે ઉસી
પ્રકાર સે કહને વાલી ભાષા સત્ય ભાષા હૈ । હસ ભાષા સે મોક્ષાભિલાષી
મોક્ષમાર્ગ કી આરાધના કરતે હૈ । જૈસે-આત્મા હૈ ઓર વહ ન
સર્વથા નિત્ય હૈ ઓર ન સર્વથા અનિત્ય હૈ કિન્તુ કથંચિત્ નિત્યા-
નિત્યાત્મક હૈ (૧) હસ પ્રકાર અનેક ધર્મવિશિષ્ટ વસ્તુ કા કથન કરને
વાલી ભાષા હસ કોટિ મેં પરિગણિત હોતી હૈ ૧ । જો ભાષા વિરાધિની
હૈ-વસ્તુ કે વિપરીત સ્વરૂપ કો પ્રતિપાદન કરને વાલી હૈ-વહ મૃષા ભાષા
હૈ । હસકો ચોલને વાલા પ્રાણી કમી મી મુક્તિમાર્ગ કા આરાધક નહીં
હો સકતા હૈ । હસ પ્રકાર કી ભાષા મેં સદા સર્વજ્ઞ મત સે પ્રતિકૂલતા
રહા કરતો હૈ । જૈસે-આત્મા નહીં હૈ । અથવા હૈ મી તો વહ સર્વથા
નિત્ય હૈ યા સર્વથા અનિત્ય હૈ । અથવા જો ચોર નહીં હૈ ઉસકો ‘યહ
ચોર હૈ’ જેસા કહના । જો ભાષા સત્ય મી હો-પરન્તુ યદિ ઉસસે દૂસરોં
કો પીડા હોતી હો તો વહ મી હસી મૃષાવાદ મેં સમ્મિલિત જાનની ચાહિયે ૨ ।

વિસંવાદ ન આવી શકે અને વસ્તુનું જે સ્વરૂપ છે તેને તેવા પ્રકારથી કહેવા-
વાળી ભાષા સત્ય ભાષા છે આ ભાષાથી મોક્ષાભિલાષી મોક્ષ માર્ગની આરા-
ધના કરે છે. જેમ આત્મા છે અને તે સર્વથા નિત્ય નથી તેમ સર્વથા અનિત્ય
પણ નથી. પરંતુ કથંચિત્ નિત્યાનિત્યાત્મક છે. આ રીતે અનેક ધર્મ વિશિષ્ટ
વસ્તુનું કથન કરવાવાળી ભાષા આ કોટિમાં પરિગણીત થાય છે (૧) જે ભાષા
વિરાધિની છે વસ્તુના વિપરીત સ્વરૂપને પ્રતિપાદન કરવાવાળી છે. તે મૃષા ભાષા છે.
એને બોલનાર પ્રાણી કદી પણ મુક્તિ માર્ગને આરાધક બની શકતો નથી.
આ પ્રકારની ભાષામાં સદા સર્વજ્ઞ મતથી પ્રતિકૂળતા રહ્યા કરે છે. જેમ-આત્મા
નથી, અથવા છે તો પણ તે સર્વથા નિત્ય છે યા સર્વથા અનિત્ય છે, અથવા જે
ચોર નથી એને ‘આ ચોર છે’ એમ કહેવું, જે ભાષા સત્ય પણ હોય-પરંતુ
જે એનાથી બીજાને પીડા થતી હોય તો તે પણ આ મૃષાવાદમાં સંમિલિત

યા તુ આરાધનવિરાધની સા સત્યમૃપા-આરાધની ચાસૌ વિરાધની ચ આરાધનવિરાધની, કર્મધારયત્વાત્ પુંવદ્ભાવઃ । યથાવસ્થિતવસ્તુતત્ત્વાભિધાયિની વિપરીતવસ્ત્યભિધાયિની ચેત્યુભયસમાવા સત્યામૃપા । યથા-ઋર્ષિમથિન્નગરે પચ્ચસુ દારકેષુ જાતેષુ એવમભિધીયતે ‘ અસ્મિન્નગરેઽઘ દશ દારકા જાતાઃ ’ ઇતિ સા આરાધનવિરાધની । ઇયં હિ પચ્ચાનાં દારકાણાં યજ્ઞન્મ, તાવતાંશેન સંવાદન-સંભવાદારાધની, દશ ન પૂર્યન્તે ઇત્યેતાવતાંઽશેન વિસંવાદસંભગાદ્ વિરાધની ભવતિ । યદ્વા-શ્વસ્તે શતં દાસ્યામીત્યભિધાય પચ્ચાશ્વત્સપિ દત્તેષુ લોકે મૃપાત્વાદર્શનાત્, અદત્તેષ્વેચ ચ મૃપાત્વસિદ્ધેઃ, સર્વથા પ્રદાનક્રિયાઽભાવેન સર્વથાવ્યત્યયાત્ ।

જો માપા આરાધની મી હો ઓર વિરાધિની હો વહ સત્યમૃપા માપા હૈ । સત્યમાપા કા નામ આરાધિની હૈ ઓર મૃપામાપા કા નામ વિરાધિની હૈ । ઇન દોનોં સ્વરૂપવાલી જો માપા હૈ વહ સત્યામૃપા માપા હૈ જૈસે યહ કહના કિ આજ ઇસ ગાંવ મેં દશ ચાલક ઉત્પન્ન હુણ હૈં । ડસ ગાંવ મેં પાંચ હી ચાલક ઉત્પન્ન હુણ થે । તચ એસા કહના સત્યામૃપા સ્વરૂપ ઇસલિયે હૈ, કિ દશ કે કહને મેં પાંચ કા અન્તર્ભાવ તો હો હી જાતા હૈ અતઃ ઇતને અંશકી અપેક્ષા યહ વચન સત્ય હૈ પરન્તુ દશ ચાલક હુણ નહીં હૈં ઇતને અંશ મેં વહ મૃપા હૈ । અથવા એસા કહના કિ “ શ્વસ્તે શતં દાસ્યામિ ” મેં કલ તુમ્હે સો (૧૦૦) રૂપયે દૂંગા । ઇસમેં સો રૂપયે ન દેકર વહ યદિ પચાસ રૂપયે હો દે દેતા હૈ તો ઇસપ્રકાર કે વ્યવહાર કો લોક મેં અસત્ય મેં પરિગણિત નહીં કિયા જાતા હૈ । જિતના ભાગ નહીં દિયા ગયા હૈ ડસી મેં અસત્યતા આતી હૈ । હાં યદિ વહ ચિલકુલ ન દેતા તો યહ માપા

જાણુંવી જોઈ એ. (૨) જે ભાષા આરાધની પણ હોય અને વિરાધની પણ હોય તે સત્યામૃપા ભાષા છે. સત્યભાષાનું નામ આરાધિની છે અને મૃપા ભાષાનું નામ વિરાધિની છે. આ બન્ને સ્વરૂપવાળી જે ભાષા છે તે સત્યામૃપા ભાષા છે. જેમ એવું કહેવું કે, આજ આ ગામમાં ૧૦ બાળક જન્મ્યાં છે. કોઈ ગામમાં પાંચ જ બાળક જન્મ્યાં હતાં. ત્યારે એવું કહેવું સત્યામૃપા સ્વરૂપ આ માટે છે કે, દશના કહેવામાં પાંચને અંતર્ભાવ તો થઈ જાય છે. આથી આટલા અંશની અપેક્ષા આ વચન સત્ય છે પરંતુ ઇસ બાળક જન્મ્યાં નથી એટલા અંશે એ મૃપા છે. અથવા જેમ કહેવું કે હું “ કાલે તમને સો રૂપીયા આપીશ, ” આમાં સો ન આપતાં જે ૫૦ રૂપીયા પણ આવે તો આ પ્રકારના વ્યવહારમાં લોકોમાં અસત્ય બોલનાર તરીકેની ગણના નથી થતી, જેટલો ભાગ આપવામાં ન આવ્યો એટલા પુરતી એમાં અસત્યતા આવે છે, પણ

યા તુ નૈવાઽસત્યા નાપિ સત્યા સા અસત્યામૃષા નામ ચતુર્થીભાષાવ્યવહારરૂપા ।
તત્ર પ્રથમા ચતુર્થી ચ ભાષા ભાષણીયા । ચતુર્થી-અસત્યામૃષા ભાષા-આમન્વ-
પ્યાદિભેદયુક્તા । તત્ર કોઽસાવામન્વપ્યાદિભેદઃ ? ઉચ્યતે-અવમર્થો ભગવત્યામુક્તઃ ।
યથા-“ અહં મંતે ! આસદ્ઽસ્તામો સદ્ઽસ્તામો ચિદ્વિસ્તામો નિસીદ્ઽસ્તામો તુયદ્વિસ્તામો ।
આમંતણિ આણવળી, જાયણિ તદ્ પુચ્છળી ય પળવળી ।
પચ્ચક્ષણી ભાસા, ભાસા ઇચ્છાણુલોમા ય ॥ ૧ ॥
અણભિગ્ગહિયા ભાસા, ભાસા ય અભિગ્ગહમ્મિ ચોદ્ધવા ।
સંસયકરણી ભાસા, ચોયડમન્વોયડા ચેવ ॥ ૨ ॥
પન્નવળી ણં એસા, ન એસા ભાસા મોસા ? ।

મૃષા મેં હી અન્તર્ભૂત હો જાતી (૨) । જો ન સત્ય હૈ, ઓર ન અસત્ય
હૈ એસી ભાષા કા નામ અસત્યામૃષા-અર્થાત્ વ્યવહાર ભાષા હૈ ૪ ।
इनमें प्रथम एवं चतुर्थ भाषा बोलने योग्य है । चौथी जो असत्यामृषा
भाषा है वह आमन्त्रणी आदि भेदों से अनेक प्रकार की कही गई है ।
इसी विषय को भगवान ने भगवतीसूत्रमें कहा है-

अहं मंते ! आसदस्तामो सदस्तामो चिद्विस्तामो निसीदस्तामो
तुयद्विस्तामो ।

આમંતણિ આણવળી, જાયણિ તદ્ પુચ્છળી ય પળવળી ।
પચ્ચક્ષણી ભાસા, ભાસા ઇચ્છાણુલોમા ય ॥ ૧ ॥
અણભિગ્ગહિયા ભાસા, ભાસા ય અભિગ્ગહમ્મિ ચોદ્ધવા ।
સંસયકરણી ભાસા, ચોયડમન્વોયડા ચેવ ॥ ૨ ॥
પન્નવળી ણં એસા, ન એસા ભાસા મોસા ? ।

ન દેત તો એ ભાષા મૃષામાં જ અન્તર્ભૂત બની જાત. (૩) જે ન સત્ય છે અને
ન અસત્ય છે એવી ભાષાનું નામ અસત્યામૃષા-અર્થાત્ વ્યવહાર ભાષા છે. (૪)
આમાં પ્રથમ અને ચોથી ભાષા બોલવા યોગ્ય છે. ચોથી જે અસત્યામૃષા ભાષા
છે, તેને આમન્ત્રણી આદિ ભેદોથી અનેક પ્રકારની કહેવામાં આવે છે. આ વિષયને
ભગવાને ભગવતી સૂત્રમાં કહેલ છે-

अहं मंते आसदस्तामो सदस्तामो चिद्विस्तामो निसीदस्तामो तुयद्विस्तामो ।

આમંતણિ આણવળી, જાયણિ તદ્ પુચ્છળી ય પળવળી ।

પચ્ચક્ષણી ભાસા, ભાસા ઇચ્છાણુ લોમાય ॥ ૧ ॥

અણભિગ્ગહિયા ભાસા, ભાસા ય અભિગ્ગહમ્મિ ચોદ્ધવા ।

સંસયકરણી ભાસા, ચોયડમન્વોયડા ચેવ ॥ ૨ ॥

પન્નવળી ણં એસા, ન એસા ભાસા મોસા ? ।

हंता ! गोयमा ! आसइस्सामो तं चेव० जाव न एसा भासा मोसा ।
(भ० १० श० ३ उ० ४०३ सू०)

छाया—अथ भदन्त ! आशयिष्यामहे शयिष्यामहे स्थास्यामः निपत्स्यामः
त्वग्वर्तयिष्यामः ।

आमन्त्रणी आज्ञापनी याचनी तथा प्रच्छनी च प्रज्ञापनी ।

प्रत्याख्यानी भाषा, भाषा इच्छानुलोमा च ॥ १ ॥

अनभिगृहीता भाषा, भाषा चाभिग्रहे योद्धव्या ।

संशयकरणी भाषा, व्याकृता अव्याकृता चैव ॥ २ ॥

प्रज्ञापनो खलु एषा, नैषा भाषा मृषा ? ।

हंत ! गौतम ! आशयिष्यामहे तदेव यावत् नैषा भाषा मृषा ।

व्याख्या—‘अथ’ इति प्रश्नार्थकः । भदन्त ! हे भगवन् इत्येवं श्री महावीरं गौतमः
पृच्छति—आश्रयिष्यामहे=आश्रयणीयं वस्तु स्वीकरिष्यामः, शयिष्यामहे=विशेषतः
शयनं करिष्यामहे, स्थास्यामः—ऊर्ध्वस्थानेन स्थास्यामः, निपत्स्यामः=उपवेद्यामः ।
त्वक्परिवर्तयिष्यामः—संस्तारके पार्श्वपरिवर्तनं करिष्यामः, यद्वा—आश्रयिष्यामः=
आश्रयणीयं स्थानादिकं स्वीकरिष्यामः । इत्यादिका भाषा किं प्रज्ञापनी ? इत्यन्वयः
इदमुपलक्षणम् । एवंजातीया भाषाविशेषाः किं प्रज्ञापनोरूपाः ? इति भावः ।

हंता ! गोयमा ! आसइस्सामो तं चेव० जाव न एसा भासा मोसा
(भ० १० श० ३ उ० ४०३ सूत्र)

भगवान् महावीर से गौतम पूछते हैं कि—हे भगवन् ! हम आश्रय-
योग्य वस्तु का आश्रय लेंगे, शयन करेंगे, खड़े रहेंगे, बैठेंगे, करवट बदलेंगे
इत्यादिक भाषा, तथा आमन्त्रणी आदि भाषा क्या प्रज्ञापनी भाषा है ? यह
भाषा मृषा नहीं है ? । आमन्त्रणी आदि भाषाओं के नाम ये हैं—१ आमन्त्रणी,
२ आज्ञापनी, ३ याचनी, ४ प्रच्छनी, ५ प्रज्ञापनी, ६ प्रत्याख्यानी, ७ इच्छा-
नुलोमा, ८ अनभिगृहीता, ९ अभिगृहाता, १० संशयकरणी, ११ व्याकृता,
१२ अव्याकृता । इस प्रकार गौतम स्वामी के पूछने पर भगवान् उत्तर

हंता गोयमा ! आसइस्सामो तं चेव० जाव न एसा भासा मोसा (भ० १० श० ३ उ० ४०३ सूत्र)

भगवान् महावीर ने गौतम पूछे छे छे छे भगवान् ! अमे सुधंशुं, वधुं
सुधंशुं, उला रडिंशुं, जेसंशुं, करवट बदलंशुं, धत्यादिक लाषा तथा आमन्त्रणी
आदि लाषा शुं प्रज्ञापनी लाषा छे ? आ लाषा मृषा नथी ?

आमन्त्रणी आदि लाषाओंनां नाम आ छे—१ आमन्त्रणी २ आज्ञापनी
३ याचनी ४ प्रच्छनी ५ प्रज्ञापनी ६ प्रत्याख्यानी ७ इच्छानुलोमा ८ अनभिगृहीता
९ अभिगृहीता, १० संशयकरणी, ११ व्याकृता, १२ अव्याकृता. आ गौतम

તત્ર-આમન્ત્રણી-યથા 'હે સાધો !' इत्यादि । एषा च किञ्च वस्तुनोऽविधायकत्वादनિपेधकत्वाच्च सत्यादिभाषात्रयलक्षणवियोगतश्चाऽसत्यामृषा व्यवहाररूपा । १ ।

આજ્ઞાપની—કાર્યે પરસ્પ્ર પ્રવર્તની યથા “ इदं कुरु ” “ इदं मा कुरु ” इत्यादि । एषा च निर्दिष्टकार्यप्रवर्तकत्वाददुष्टविवक्षासद्भावाच्चाऽसत्यामृषा । एवमन्यत्रापि भावनीयम् ॥ २ ॥

યાચની—અનિર્દિષ્ટવસ્તુવિશેષસ્ય દેહીત્વેવં યાચનરૂપા । યથા— “ भिक्षां देहि ” ॥ ૩ ॥

પ્રચ્છની—અવિજ્ઞાતસ્ય સંદિગ્ધસ્ય વાઙ્મ્યસ્ય જ્ઞાનાર્થ પ્રચ્છનમ્ । યથા— “ कथमेतत् ” ? ॥ ૪ ॥

દેતે હૈં કિ હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત પ્રકાર કો ભાષા પ્રજ્ઞાપની ભાષા હૈં, કિન્તુ યહ ભાષા મૃષા નહીં હૈં । આમન્ત્રણી આદિ ભાષાઓં કા અર્થ કહતે હૈં—

આમન્ત્રણી—‘ હે સાધો ! ’ इत्यादि । यह किसी वस्तु की अविधायक एवं अनिपेधक होने से, तथा सत्यादि तीन भाषा के लक्षण से रहित होने से असत्यामृषास्वरूप व्यवहार भाषा है १ । आज्ञापनी—दूसरे को कार्य में प्रवृत्त कराने वाली भाषा आज्ञापनी भाषा है । जैसे—‘ यह करो, यह मत करो ’ इत्यादि । यह भाषा निर्दिष्टकार्य में प्रवर्तक होने से तथा निर्दोष विवक्षा के सद्भाव से असत्यामृषा—स्वरूप है २ । याचनी—“ भिक्षा दो ” इस प्रकार की याचनस्वरूप भाषा याचनी भाषा है ३ । प्रच्छनी—अविज्ञात—अर्थात्—विना जाने हुए विषय को, अथवा संदिग्ध अर्थात्—संदेहयुक्त विषय को जानने के लिये जो पूछना वह प्रच्छनी भाषा है ४ ।

સ્વામીના પુછવાથી લગવાન ઉત્તર દે છે કે હે ગૌતમ પૂર્વોક્ત પ્રકારની ભાષા પ્રજ્ઞાપનીભાષા છે પરંતુ આ ભાષા મૃષા નથી. આમન્ત્રણી વગેરે ભાષાઓના અર્થ કહે છે. આમન્ત્રણી—હે સાધો ! इत्यादि ! આ કોઈ વસ્તુની અવિધાયક અને અનિપેધક હોવાથી, તથા સત્યાદિ ભાષાત્રયના લક્ષણથી રહિત હોવાથી અસત્યામૃષા સ્વરૂપ વ્યવહાર ભાષા છે. ૧ આજ્ઞાપની—ખીબને કાર્યમાં પ્રવૃત્ત કરાવવાવાળી ભાષા આજ્ઞાપની ભાષા છે. જેમ—આ કરો, આ ન કરો, इत्यादि ! આ ભાષા નિર્દિષ્ટકાર્યમાં પ્રવર્તક હોવાથી તથા નિર્દોષ વિવક્ષાના સદ્ભાવથી અસત્યામૃષા સ્વરૂપ છે. ૨ યાચની—“ भिक्षादो ” આ પ્રકારની યાચના સ્વરૂપ ભાષા યાચનીભાષા છે. ૩ પ્રચ્છની—અવિજ્ઞાત, અર્થાત્ જાણ્યા વગરના વિષયની અથવા—સંદિગ્ધ અર્થાત્—સંદેહયુક્ત વિષયને જાણવા માટે જે પૂછવું તે પુચ્છની ભાષા છે. ૪ પ્રજ્ઞાપની—શિષ્યને ઉપ-

પ્રજ્ઞાપની-વિનયસ્યોપદેશદાનરૂપા, અર્થબોધિકા ભાષા, યથા-હિંસાપ્રવૃત્તો-
ડનન્તદુઃખભાગી ભવતિ ” ઇત્યાદિ । યથા ચા-પ્રાણિવધાન્નિવૃત્તાઃ પ્રાણિનો મન્વે
મન્વે દીર્ઘાયુષો નીરોગાથ ભવન્તિ । ઉક્તચ--

પાણિવહાઽ નિયત્તા, હવંતિ દીઘાઽ યા અરોગા ય ।

એસ મર્દ પન્નત્તા, પન્નવળી વીયરાગેહિં ॥ ૧ ॥ ૫ ॥

છાયા-પ્રાણિવધાદ્ નિવૃત્તા, ભવન્તિ દીર્ઘાયુષઃ અરોગાથ ।

એવા મતિઃ પ્રજ્ઞા, પ્રજ્ઞાપની વીતરાગેઃ ॥ ૧ ॥

પ્રત્યાખ્યાની-ભાષા-યાચમાનસ્ય પ્રતિપેધ વચનમ્ । યથા-મર્યાદાતિરિક્તં વસ્ત્રં
પાત્રં ચા યાચમાનં શિષ્યં પ્રતિ ગુરુરેદતિ-“અધિકં વસ્ત્રં પાત્રં ચા ન દીયતે” ઇતિ ॥ ૬ ॥

પ્રજ્ઞાપનો-શિષ્ય કો ઉપદેશ દેને સ્વરૂપ જો ભાષા હોતી હે કિ જિસસે
ઉસે અર્થ કા અવબોધ હોના હે ઉસકા નામ પ્રજ્ઞાપની ભાષા હૈ । જૈસે-“જો
હિંસા મેં પ્રવૃત્ત હોતા હે વહ અનંત દુઃખ કા ભાગી હોતા હે ” અથવા
જો પ્રાણિવધ સે દૂર રહતે હૈં વે ભવ ભવ મેં દીર્ઘ આયુ પાતે હૈં તથા
નિરોગ શરીર હોતે હૈં ૫ । ઉક્તચ—

“પાણિવહાઽ નિયત્તા, હવંતિ દીઘાઽ યા અરોગા ય ।

એસ મર્દ પન્નત્તા, પન્નવળી વીયરાગેહિં ॥ ”

પ્રત્યાખ્યાની-ગુરુ મહારાજ કે પામ યાચના કરતે હુણ શિષ્ય કે
લિયે જો નિપેધાત્મક ભાષા કા પ્રયોગ હોતા હૈ વહ પ્રત્યાખ્યાની ભાષા હૈ,
જૈસે-મર્યાદા સે અતિરિક્ત વસ્ત્ર એવં પાત્ર કો યાચને વાલે શિષ્ય કો
ગુરુ મહારાજ કહતે હૈં કિ-મર્યાદા સે અધિક વસ્ત્ર વ પાત્ર નહીં દિયા
જાતા હૈ ” ઇત્યાદિ ૬ । ઇચ્છાનુલોમા-પ્રતિપાદન કરને વાલે કી અર્થાત્

દેશ આપવા સ્વરૂપ જે ભાષા હોય છે તે જેનાથી તેને અર્થનો અવબોધ થાય છે.
એનું નામ પ્રજ્ઞાપનીભાષા છે જેમ-“જે હિંસામાં પ્રવૃત્ત અને છે તે અનંત
દુઃખનો ભાગી થાય છે ” અથવા જે પ્રાણી વધથી દૂર રહે છે તે લગભગમાં
દીર્ઘાયુ ભોગવે છે તથા શરીર નિરોગી રહે છે. ૫ કહ્યું છે કે—

“પાણિવહાઽ નિયત્તા, હવંતિ દીઘાઽ યા અરોગા ય ।

એસ મર્દ પન્નત્તા, પન્નવળી વીયરાગેહિં ॥ ”

પ્રત્યાખ્યાની-ગુરુ મહારાજની પાસે યાચના કરનાર શિષ્યને માટે જે
નિપેધાત્મક ભાષાનો પ્રયોગ હોય છે તે પ્રત્યાખ્યાની ભાષા છે. જેમ-મર્યાદાથી
અતિરિક્ત વસ્ત્ર અને પાત્રની યાચના કરનાર શિષ્યને ગુરુ મહારાજ કહે છે કે.
મર્યાદાથી વધુ વસ્ત્ર અને પાત્ર દેવામાં આવતું નથી. (૬) ઇત્યાદિ ! ઇચ્છાનુલોમા-

ઇચ્છાનુલોમા-પ્રતિપાદયિતુર્યા ઇચ્છા તદનુલોમા-તદનુકૂલા । યથા શુભકાર્યે પ્રેરિતસ્ય “ એવમસ્તુ મમાપ્યભિપ્રેતમેતત્ ” એવં રૂપા, યથા વા કથિત્ કિંચિત્ શુભ-કાર્યમારમમાણઃ કંચન પૃચ્છતિ, સ પ્રાદ-‘ ભવાન્ કરોતુ મમાપ્યેતદભિપ્રેતમ્ ’ ઇતિ । યથા વા-કેનચિત્ કથિદુક્તઃ-“ સાધુસકાશં ગચ્છામઃ ” સ વદતિ-એવમસ્તુ ઇતિ ॥ ૭ ॥

અનભિગૃહીતા-અર્થમનભિગૃહ્ય યોચ્યતે ‘ ડિત્યાદિવત્ ’ । અથવા-અન-ભિગૃહ્યા યત્ર ન પ્રતિનિયતાર્થાવધારણમ્ । યથા-વહુપુકાર્યેષ્વસ્થિતેષુ કથિત્ કચન પૃચ્છતિ-કિમિદાનીં કરોમિ ?, સ પ્રાદ-‘ યત્ રોચતે તત્ કુરુ ’ ઇતિ ॥ ૮ ॥

અભિગૃહીતા-અર્થમનભિગૃહ્ય યોચ્યતે-ઇદં વસ્ત્રપાત્રાદિક ધર્મોપકરણમ્, અથવા પ્રેરક કી ઇચ્છા કે અનુકૂલ જો ખાપા વોલી જાતી હૈ વહ ‘ ઇચ્છાનુલોમા ’ ખાપા હૈ-જૈસે કોઈ કિસી કો કિસી શુભ કાર્યમેં પ્રેરણા કરે તવ વહ કહે કિ ‘ ઠીક હૈ યહ મુજે ખી અખિલપિત હૈ ’ । અથવા કોઈ કિસી શુભ કાર્ય કા પ્રારંભ કરતે હુમ કિસી કો પૂછે તો વહ કહે કિ-કરો યહ મુજે ખી પસંદ હૈ । અથવા-કોઈ એસા કહે-‘ મેં સાધુ કે પાસ જા રહા હું ’ તો સુનને વાલા કહતા હૈ કિ અચ્છા જાઓ ૭ । અનભિગૃહીતા-અર્થશૂન્ય-ડિત્યડિવિત્યાદિ શબ્દો કા બોલના । અથવા જિસમેં કિસી એક અર્થ કા નિશ્ચય ન હો જૈસે-વહુનસે કાર્યોં કે ઉપસ્થિત હોને પર કોઈ કિસો સે જવ યહ પૂછતા હૈ કિ-‘ કહો મેં ઇસ સમય કૌનસા કામ કરૂં ? ’ તો વહ કહતા હૈ કિ-જો તુમ્હેં રુચે સો કરો ’ । ઇસ પ્રકાર કી ખાપાકા નામ અનભિગૃહીતા ખાપા હૈ ૮ । અભિગૃહીતા-અર્થ કો લક્ષ્ય કરકે જિસ ખાપાકા પ્રયોગ કિયા જાતા હૈ વહ અભિગૃહીતા ખાપા હૈ-જૈસે ‘ યે વસ્ત્ર પાત્રાદિક ધર્મ કે ઉપકરણ હૈ ’ । અથવા ‘ ઇસ

પ્રતિપાદન કરવાવાળાની અર્થાત્-પ્રેરકની ઇચ્છાને અનુકૂળ જે ભાષા બોલાય છે તે ‘ ઇચ્છાનુલોમા ’ ભાષા છે. જેમ-કોઈ કોઈને કોઈ શુભ કાર્યમાં પ્રેરણા કરે ત્યારે કહે કે ઠીક છે. એ મારી પણ અભિલાષા છે અથવા-કોઈ શુભ કાર્યનો પ્રારંભ કરતાં કોઈને પૂછે તો તે કહે કે-કરો એ મને પણ પસંદ છે. અથવા કોઈ એમ કહે કે હું સાધુની પાસે જઈ રહ્યો છું તો સાંભળનાર કહે કે, સાડું બરા. ૭ અનભિગૃહીતા-અર્થશૂન્ય-“ ડિત્ય ડિવિત્યાદિ ” શબ્દ બોલવો અથવા જેમાં કોઈ એક અર્થનો નિશ્ચય ન હોય, જેમ-ઘણાં કામો ઉપસ્થિત થતાં કોઈ બીજાને જ્યારે એ પૂછે છે કે, કહો હું આ વખતે કયું કામ કરું, તો તે કહે છે કે, જે તમને રૂચે તે કરો. આ પ્રકારની ભાષાનું નામ અનભિગૃહીતા ભાષા છે. ૮ અભિગૃહીતા-અર્થનું લક્ષ કરીને જે ભાષાનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે તે ‘ અભિગૃહીતા ’ ભાષા છે. જેમ-“ આ વસ્ત્ર પાત્રાદિક ધર્મનાં ઉપકરણ છે ” અથવા ‘ આ સમયે

પ્રજ્ઞાપની-ચિનયસ્યોપદેશદાનરૂપા, અર્થચોધિકા માયા, યથા-હિંસાપ્રવૃત્તો-
ડનન્તદુઃસ્વભાગી ભવતિ " ઇત્યાદિ । યથા ચા-પ્રાણિવધાન્નિવૃત્તાઃ પ્રાણિનો મથે
મથે દીર્ઘાયુષો નીરોગાથ ભવન્તિ । ઉક્તચ--

પાણિવહાઽ નિયત્તા, હવંતિ દીહાઽ યા અરોગા ય ।

एस मई पन्नत्ता, पन्नवणी वीयरगेहिं ॥ १ ॥ ५ ॥

છાયા-પ્રાણિવધાદ્ નિવૃત્તા, ભવન્તિ દીર્ઘાયુષઃ અરોગાથ ।

एषा मतिः प्रज्ञप्ता, प्रज्ञापनी वीतरागेः ॥ १ ॥

પ્રત્યાખ્યાની-ભાષા-યાચમાનસ્ય પ્રતિપેધ વચનમ્ । યથા-મર્યાદાતિરિક્તં વસ્ત્રં
પાત્રં ચા યાચમાનં શિષ્યં પ્રતિ ગુરુર્વદતિ--"અધિકં વસ્ત્રં પાત્રં ચા ન દીયતે" ઇતિ ॥૬॥

પ્રજ્ઞાપનો-શિષ્ય કો ઉપદેશ દેને સ્વરૂપ જો ભાષા હોતી હૈ કિ જિસસે
ઉસે અર્થ કા અવચોધ હોતા હૈ ઉનકા નામ પ્રજ્ઞાપની ભાષા હૈ । જૈસે-"જો
હિંસા મેં પ્રવૃત્ત હોતા હૈ વહ અનંત દુઃસ્વ કા ભાગી હોતા હૈ " અથવા
જો પ્રાણિવધ સે દૂર રહતે હૈ વે ભવ ભવ મેં દીર્ઘ આયુ પાતે હૈ તથા
નિરોગ શરીર હોતે હૈ ૫ । ઉક્તચ--

“પાણિવહાઽ નિયત્તા, હવંતિ દીહાઽ યા અરોગા ય ।

एस मई पन्नत्ता, पन्नवणी वीयरगेहिं ॥ ”

પ્રત્યાખ્યાની-ગુરુ મહારાજ કે પામ યાચના કરતે હુણ શિષ્ય કે
લિપે જો નિપેધાત્મક ભાષા કા પ્રયોગ હોતા હૈ વહ પ્રત્યાખ્યાની ભાષા હૈ,
જૈસે-મર્યાદા સે અતિરિક્ત વસ્ત્ર એવં પાત્ર કો યાચને ચાલે શિષ્ય કો
ગુરુ મહારાજ કહતે હૈ કિ-મર્યાદા સે અધિક વસ્ત્ર વ પાત્ર નહીં દિયા
જાતા હૈ " ઇત્યાદિ ૬ । ઇચ્છાનુલોમા-પ્રતિપાદન કરને ચાલે કી અર્થાત્

દેશ આપવા સ્વરૂપ જે ભાષા હોય છે તે જેનાથી તેને અર્થને અવબોધ થાય છે.
એનું નામ પ્રજ્ઞાપનીભાષા છે જેમ-" જે હિંસામાં પ્રવૃત્ત બને છે તે અનંત
દુઃખનો ભાગી થાય છે " અથવા જે પ્રાણી વધથી દૂર રહે છે તે બવોભવમાં
દીર્ઘાયુ ભોગવે છે તથા શરીરે નિરોગી રહે છે. ૫ કહ્યું છે કે--

“પાણિવહાઽ નિયત્તા, હવંતિ દીહાઽ યા અરોગા ય ।

एस मई पन्नत्ता, पन्नवणी वीयरगेहिं ॥ ”

પ્રત્યાખ્યાની-ગુરુ મહારાજની પાસે યાચના કરનાર શિષ્યને માટે જે
નિપેધાત્મક ભાષાનો પ્રયોગ હોય છે તે પ્રત્યાખ્યાની ભાષા છે. જેમ-મર્યાદાથી
અતિરિક્ત વસ્ત્ર અને પાત્રની યાચના કરનાર શિષ્યને ગુરુ મહારાજ કહે છે કે,
મર્યાદાથી વધુ વસ્ત્ર અને પાત્ર દેવામાં આવતું નથી. (૬) ઇત્યાદિ । ઇચ્છાનુલોમા-

इच्छानुलोमा-प्रतिपादयितुया इच्छा तदनुलोमा=तदनुकूला । यथा शुभकार्ये प्रेरितस्य “ एवमस्तु ममाप्यभिप्रेतमेतत् ” एवं रूपा, यथा वा कश्चित् किञ्चित् शुभ-
कार्यमारभमाणः कंचन पृच्छति, स प्राह-‘ भवान् करोतु ममाप्येतदभिप्रेतम् ’ इति ।
यथा वा-केनचित् कश्चिदुक्तः-“साधुसकाशं गच्छामः” स वदति-एवमस्तु इति॥७॥

अनभिगृहीता-अर्थमनभिगृह्य योच्यते ‘ हित्यादिवत् ’ । अथवा-अन-
भिग्रहा यत्र न प्रतिनियतार्थवधारणम् । यथा-बहुपुकार्येष्ववस्थितेषु कश्चित् कचन
पृच्छति-किमिदानीं करोमि ?, स प्राह-‘ यत् रोचते तत् कुरु ’ इति ॥ ८ ॥

अभिगृहीता-अर्थमभिगृह्य योच्यते-इदं वस्त्रपात्रादिक धर्मोपकरणम्, अथवा

પ્રેરક કી ઇચ્છા કે અનુકૂલ જો ભાષા ઘોલી જાતી હૈ વહ ‘ઇચ્છાનુલોમા’
ભાષા હૈ-જૈસે કોઈ કિસી કો કિમી શુભ કાર્યમે પ્રેરણા કરે તવ વહ
કહે કિ ‘ ઠીક હૈ યહ સુજે ભી અભિલપિન હૈ ’ । અથવા કોઈ કિસી
શુભ કાર્ય કા પ્રારંભ કરતે હુઁ કિસી કો પૂછે તો વહ કહે કિ-કરો
યહ સુજે ભી પસંદ હૈ । અથવા-કોઈ ઁસા કહે-‘ મૈ સાધુ કે પાસ જારહા
હું ’ તો સુનને વાલા કહતા હૈ કિ અચ્છા જાઓ ૭ । અનભિગૃહીતા-
અર્થશૂન્ય-હિત્યહિત્યાદિ શબ્દો કા ઘોલના । અથવા જિસમે કિસી
ઁક અર્થ કા નિશ્ચય ન હો જૈસે-યહુતસે કાર્યો કે ઉપસ્થિત હોને પર
કોઈ કિસો સે જવ યહ પૂછતા હૈ કિ-‘ કહો મૈ ઇસ સમય કૌનસા
કામ કરું ? ’ તો વહ કહતા હૈ કિ-જો તુમ્હે રુચે સો કરો ’ । ઇસ
પ્રકાર કી ‘ભાષાકા નામ અનભિગૃહીતા ‘ભાષા હૈ ૮ । અભિગૃહીતા-અર્થ
કો લક્ષ્ય કરકે જિસ ‘ભાષાકા પ્રયોગ કિયા જાતા હૈ વહ અભિગૃહીતા
‘ભાષા હૈ-જૈસે ‘યે વસ્ત્ર પાત્રાદિક ધર્મ કે ઉપકરણ હું ’ । અથવા ‘ ઇસ

પ્રતિપાદન કરવાવાળાની અર્થાત-પ્રેરકની ઇચ્છાને અનુકૂળ જે ભાષા બોલાય છે તે
‘ઇચ્છાનુલોમા’ ભાષા છે. જેમ-કોઈ કોઈને કોઈ શુભ કાર્યમાં પ્રેરણા કરે ત્યારે
કહે કે ઠીક છે. એ મારી પણ અભિલાષા છે અથવા-કોઈ શુભ કાર્યનો પ્રારંભ
કરતાં કોઈને પૂછે તો તે કહે કે-કરો એ મને પણ પસંદ છે. અથવા કોઈ એમ
કહે કે હું સાધુની પાસે જઈ રહ્યો છું તો સાંભળનાર કહે કે, સારું જાન. ૭
અનભિગૃહિતા-અર્થશૂન્ય-“ હિત્ય હિત્યાદિ ” શબ્દ બોલવો. અથવા જેમાં કોઈ
એક અર્થનો નિશ્ચય ન હોય, જેમ-ધણું કામે ઉપસ્થિત થતાં કોઈ બ્રીજને ન્યાયે
એ પૂછે છે કે, કહો હું આ વખતે કયું કામ કરું, તો તે કહે છે કે, જે તમને
રૂચે તે કરો. આ પ્રકારની ભાષાનું નામ અનભિગૃહિતા ભાષા છે. ૮ અભિગૃહીતા-
અર્થનું લક્ષ કરીને જે ભાષાનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે તે ‘અભિગૃહિતા’
ભાષા છે. જેમ-“ આ વસ્ત્ર પાત્રાદિક ધર્મનાં ઉપકરણ છે ” અથવા ‘ આ સમયે

પ્રજ્ઞાપની-વિનયસ્યોપદેશદાનરૂપા, અર્થવૌધિકા ભાષા, યથા-હિંસાપ્રવૃત્તો-
જનન્તદુઃસ્વભાગી ભવતિ ” ઇત્યાદિ । યથા ત્રા-પ્રાણિવધાન્નિટ્તાઃ પ્રાણિનો મથે
મથે દીર્ઘાયુપો નીરોગાશ્ચ ભવન્તિ । ઉક્તચ-—

પાણિવહાઽ નિયત્તા, હવંતિ દીહાઽ યા અરોગા ય ।

એસ મઈ પન્નત્તા, પન્નવણી વીયરાગેહિ ॥ ૧ ॥ ૫ ॥

છાયા-પ્રાણિવધાદ્ નિટ્તા, ભવન્તિ દીર્ઘાયુપઃ અરોગાશ્ચ ।

એવા મત્તિઃ પ્રજ્ઞા, પ્રજ્ઞાપની વીયરાગેઃ ॥ ૧ ॥

પ્રત્યાખ્યાની-ભાષા-યાચમાનસ્ય પ્રતિપેધ વચનમ્ । યથા-મર્યાદાતિરિક્તં વસ્ત્રં
પાત્રં ત્રા યાચમાનં શિષ્યં પ્રતિ ગુરુર્નદત્તિ-“અધિકં વસ્ત્રં પાત્રં ત્રા ન દીયતે” ઇતિ ॥ ૬ ॥

પ્રજ્ઞાપનો-શિષ્ય કો ઉપદેશ દેને સ્વરૂપ જો ભાષા હોતી છે કિ જિસસે
ઉસે અર્થ કા અવબોધ હોતા છે ઉમકા નામ પ્રજ્ઞાપની ભાષા છે । જૈસે-“ જો
હિંસા મેં પ્રવૃત્ત હોતા છે ત્હ અનંત દુઃસ્વ કા ભાગી હોતા છે ” અથવા
જો પ્રાણિવધ સે દૂર રહતે હૈં વે મથ મથ મેં દીર્ઘ આયુ પાતે હૈં તથા
નિરોગ શરીર હોતે હૈં ૫ । ઉક્તચ—

“ પાણિવહાઽ નિયત્તા, હવંતિ દીહાઽ યા અરોગા ય ।

એસ મઈ પન્નત્તા, પન્નવણી વીયરાગેહિ ॥ ”

પ્રત્યાખ્યાની-ગુરુ મહારાજ કે પાસ યાચના કરતે હુણ શિષ્ય કે
લિયે જો નિપેધાત્મક ભાષા કા પ્રયોગ હોતા છે ત્હ પ્રત્યાખ્યાની ભાષા છે,
જૈસે-મર્યાદા સે અતિરિક્ત વસ્ત્ર એવં પાત્ર કો યાચને વાલે શિષ્ય કો
ગુરુ મહારાજ કહતે હૈં કિ-મર્યાદા સે અધિક વસ્ત્ર ત્રા પાત્ર નહીં દિયા
જાતા છે ” ઇત્યાદિ ૬ । ઇચ્છાનુલોમા-પ્રતિપાદન કરને વાલે કી અર્થાત્

દેશ આપવા સ્વરૂપ જે ભાષા હોય છે તે જેનાથી તેને અર્થનો અવબોધ થાય છે.
એનું નામ પ્રજ્ઞાપનીભાષા છે જેમ-“ જે હિંસામાં પ્રવૃત્ત બને છે તે અનંત
દુઃખનો ભાગી થાય છે ” અથવા જે પ્રાણી વધથી દૂર રહે છે તે લવોલવમાં
દીર્ઘાયુ લોગવે છે તથા શરીરે નિરોગી રહે છે. ૫ કહ્યું છે કે—

“ પાણિવહાઽ નિયત્તા, હવંતિ દીહાઽ યા અરોગા ય ।

એસ મઈ પન્નત્તા, પન્નવણી વીયરાગેહિ ॥ ”

પ્રત્યાખ્યાની-શુરુ મહારાજની પાસે યાચના કરનાર શિષ્યને માટે જે
નિપેધાત્મક ભાષાનો પ્રયોગ હોય છે તે પ્રત્યાખ્યાની ભાષા છે. જેમ-મર્યાદાથી
અતિરિક્ત વસ્ત્ર અને પાત્રની યાચના કરનાર શિષ્યને શુરુ મહારાજ કહે છે કે,
મર્યાદાથી વધુ વસ્ત્ર અને પાત્ર દેવામાં આવતું નથી. (૬) ઇત્યાદિ । ઇચ્છાનુલોમા-

इच्छानुलोमा-प्रतिपादयितुया इच्छा तदनुलोमा=तदनुकूला। यथा शुभकार्ये प्रेरितस्य “एवमस्तु ममाप्यभिप्रेतमेतत्” एवं रूपा, यथा वा कश्चित् किञ्चित् शुभ-कार्यमारभमाणः कंचन पृच्छति, स प्राह-‘भवान् करोतु ममाप्येतदभिप्रेतम्’ इति। यथा वा-केनचित् कश्चिदुक्तः-“साधुसकाशं गच्छामः” स वदति-एवमस्तु इति॥७॥

अनभिगृहीता-अर्थमनभिगृह्य योज्यते ‘दित्यादिवत्’। अथवा-अन-भिग्रहा यत्र न प्रतिनियतार्थोपधारणम्। यथा-बहुपुकार्येण्वस्थितेषु कश्चित् कचन पृच्छति-किमिदानीं करोमि?, स प्राह-‘यत् रोचते तत् कुरु’ इति ॥ ८ ॥

अभिगृहीता-अर्थमभिगृह्य योज्यते-इदं वस्त्रपात्रादिक धर्मोपकरणम्, अथवा

પ્રેરક કી ઇચ્છા કે અનુકૂલ જો ભાષા વોલી જાતી હૈ વહ ‘इच्छानुलोमा’ ‘भाषा’ है-जैसे कोई किसी को किसी शुभ कार्य में प्रेरणा करे तब वह कहे कि ‘ठीक है यह मुझे भी अभिलषित है’। अथवा कोई किसी शुभ कार्य का प्रारंभ करते हुए किसी को पूछे तो वह कहे कि-करो यह मुझे भी पसंद है। अथवा-कोई ऐसा कहे-‘मैं साधु के पास जा रहा हूं’ तो सुनने वाला कहता है कि अच्छा जाओ ७। अनभिगृहीता-अर्थशून्य-दित्यदित्यादि शब्दों का बोलना। अथवा जिसमें किसी एक अर्थ का निश्चय न हो जैसे-बहुतसे कार्यों के उपस्थित होने पर कोई किसी से जब यह पूछता है कि-‘कहो मैं इस समय कौनसा काम करूं?’ तो वह कहता है कि-जो तुम्हें रुचे सो करो’। इस प्रकार की भाषाका नाम अनभिगृहीता भाषा है ८। अभिगृहीता-अर्थ को लक्ष्य करके जिस भाषाका प्रयोग किया जाता है वह अभिगृहीता भाषा है-जैसे ‘ये वस्त्र पात्रादिक धर्म के उपकरण हैं’। अथवा ‘इस

પ્રતિપાદન કરવાવાળાની અર્થાત્-પ્રેરકની ઇચ્છાને અનુકૂળ જે ભાષા બોલાય છે તે ‘इच्छानुलोमा’ ભાષા છે. જેમ-કોઈ કોઈને કોઈ શુભ કાર્યમાં પ્રેરણા કરે ત્યારે કહે કે ઠીક છે. એ મારી પણ અભિલાષા છે અથવા-કોઈ શુભ કાર્યને પ્રારંભ કરતાં કોઈને પૂછે તો તે કહે કે-કરો એ મને પણ પસંદ છે. અથવા કોઈ એમ કહે કે હું સાધુની પાસે જઈ રહ્યો છું તો સાંભળનાર કહે કે, સારું ત્વર. ૭ અનભિગૃહિતા-અર્થશૂન્ય-“ દિત્ય ડિત્યાદિ ” શબ્દ બોલવો અથવા જેમાં કોઈ એક અર્થનો નિશ્ચય ન હોય, જેમ-બધાં કામો ઉપસ્થિત થતાં કોઈ બીજાને બન્યારે એ પૂછે છે કે, કહો હું આ વખતે કયું કામ કરું, તો તે કહે છે કે, જે તમને રૂચે તે કરો. આ પ્રકારની ભાષાનું નામ અનભિગૃહિતા ભાષા છે. ૮ અભિગૃહિતા-અર્થનું લક્ષ કરીને જે ભાષાનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે તે ‘અભિગૃહિતા’ ભાષા છે. જેમ-“ આ વસ્ત્ર પાત્રાદિક ધર્મનાં ઉપકરણ છે ” અથવા ‘ આ સમયે

પ્રજ્ઞાપની-વિનયસ્યોપદેશદાનરૂપા, અર્થત્રોધિકા ભાષા, યથા-હિંસાપ્રવૃત્તો-
ડનન્તદુઃસ્વભાગી ભવતિ ” ઇત્યાદિ । યથા ત્રા-પ્રાણિવધાન્નિવૃત્તાઃ પ્રાણિનો ભવે
ભવે દીર્ઘાયુષો નીરોગાશ્ચ ભવન્તિ । ઉક્તશ્ચ--

પાણિવહાઽ નિયત્તા, હવંતિ દીહાઽ યા અરોગા ય ।

એસ મર્દ પન્નત્તા, પન્નવળી વીયરાગેહિ ॥ ૧ ॥ ૫ ॥

છાયા-પ્રાણિવધાન્નિવૃત્તા, ભવન્તિ દીર્ઘાયુષઃ અરોગાશ્ચ ।

એવા મતિઃ પ્રજ્ઞાસા, પ્રજ્ઞાપની વીતરાગેઃ ॥ ૧ ॥

પ્રત્યાખ્યાની-ભાષા-યાચમાનસ્ય પ્રતિપેદ વચનમ્ । યથા-મર્યાદાતિરિક્તં વસ્ત્રં
પાત્રં વા યાચમાનં શિષ્યં પ્રતિ ગુરુર્દતિ--“અધિકં વસ્ત્રં પાત્રં વા ન દીયતે” ઇતિ ॥૬॥

પ્રજ્ઞાપનો-શિષ્ય કો ઉપદેશ દેને સ્વરૂપ જો ભાગા હોતી હૈ કિ જિસસે
ઉસે અર્થ કા અવબોધ હોતા હૈ ઉસકા નામ પ્રજ્ઞાપની ભાષા હૈ । જૈસે-“ જો
હિંસા મેં પ્રવૃત્ત હોતા હૈ વહ અનંત દુઃસ્વ કા ભાગી હોતા હૈ ” અથવા
જો પ્રાણિવધ સે દૂર રહતે હૈં વે ભવ ભવ મેં દીર્ઘ આયુ પાતે હૈં તથા
નિરોગ શરીર હોતે હૈં ૫ । ઉક્તંચ--

“ પાણિવહાઽ નિયત્તા, હવંતિ દીહાઽ યા અરોગા ય ।

એસ મર્દ પન્નત્તા, પન્નવળી વીયરાગેહિ ॥ ”

પ્રત્યાખ્યાની-ગુરુ મહારાજ કે પાસ યાચના કરતે હુણ શિષ્ય કે
લિયે જો નિપેદાત્મક ભાષા કા પ્રયોગ હોતા હૈ વહ પ્રત્યાખ્યાની ભાષા હૈ,
જૈસે-મર્યાદા સે અતિરિક્ત વસ્ત્ર એવં પાત્ર કો યાચને વાલે શિષ્ય કો
ગુરુ મહારાજ કહતે હૈં કિ-મર્યાદા સે અધિક વસ્ત્ર વ પાત્ર નહીં દિયા
જાતા હૈ ” ઇત્યાદિ ૬ । ઇચ્છાનુલોમા-પ્રતિપાદન કરને વાલે કી અર્થાત્

દેશ આપવા સ્વરૂપ જે ભાષા હોય છે તે જેનાથી તેને અર્થનો અવબોધ થાય છે.
એનું નામ પ્રજ્ઞાપનીભાષા છે જેમ-“ જે હિંસામાં પ્રવૃત્ત બને છે તે અનંત
દુઃખનો ભાગી થાય છે ” અથવા જે પ્રાણી વધથી દૂર રહે છે તે ભવોભવમાં
દીર્ઘાયુ હોય છે તથા શરીરે નિરોગી રહે છે. ૫ કહ્યું છે કે--

“ પાણિવહાઽ નિયત્તા, હવંતિ દીહાઽ યા અરોગા ય ।

એસ મર્દ પન્નત્તા, પન્નવળી વીયરાગેહિ ॥ ”

પ્રત્યાખ્યાની-શુરુ મહારાજની પાસે યાચના કરનાર શિષ્યને માટે જે
નિપેદાત્મક ભાષાનો પ્રયોગ હોય છે તે પ્રત્યાખ્યાની ભાષા છે. જેમ-મર્યાદાથી
અતિરિક્ત વસ્ત્ર અને પાત્રની યાચના કરનાર શિષ્યને શુરુ મહારાજ કહે છે કે.
મર્યાદાથી વધુ વસ્ત્ર અને પાત્ર દેવામાં આવતું નથી. (૧) ઇત્યાદિ । ઇન્દ્રિય મા-

इच्छानुलोमा-प्रतिपादयितुयां इच्छा तदनुलोमा=तदनुकूला । यथा शुभकार्ये प्रेरितस्य “ एवमस्तु ममाप्यभिप्रेतमेतत् ” एवं रूपा, यथा वा कश्चित् किञ्चित् शुभ-
कार्यमारभमाणः कंचन पृच्छति, स प्राह-‘ भवान् करोतु ममाप्येतदभिप्रेतम् ’ इति ।
यथा वा-केनचित् कश्चिदुक्तः-“ साधुसकाशं गच्छामः ” स वदति-एवमस्तु इति॥७॥

अनभिगृहीता-अर्धमनभिगृह्य योज्यते ‘ इत्थादिवत् ’ । अथवा-अन-
भिग्रहा यत्र न प्रतिनियतार्थावधारणम् । यथा-बहुपुकार्येष्ववस्थितेषु कश्चित् कंचन
पृच्छति-किमिदानीं करोमि ?, स प्राह-‘ यत् रोचते तत् कुरु ’ इति ॥ ८ ॥

अभिगृहीता-अर्धमभिगृह्य योज्यते-इदं वस्त्रપাত্রાદિક ધર્મોપકરણમ્, અથવા

પ્રેરક કી ઇચ્છા કે અનુકૂલ જો ‘માપા ચોલી જાતી હૈ વહ ‘इच्छानुलोमा’
‘માપા હૈ-જૈસે कोई किसी को किसी शुभ कार्य में प्रेरणा करे तब वह
कहे कि ‘ ठीक है यह मुझे भी अभिलपिन है ’ । अथवा कोई किसी
शुभ कार्य का प्रारंभ करते हुए किसी को पूछे तो वह कहे कि-करो
यह मुझे भी पसंद है । अथवा-कोई ऐसा कहे-‘ मैं साधु के पास जा रहा
हूँ ’ तो सुनने वाला कहता है कि अच्छा जाओ ७ । अनभिगृहीता-
अर्थशून्य-इत्थडवित्थादि शब्दों का बोलना । अथवा जिसमें किसी
एक अर्थ का निश्चय न हो जैसे-बहुतसे कार्यों के उपस्थित होने पर
कोई किसी से जब यह पूछता है कि-‘ कहो मैं इस समय कौनसा
काम करूँ ? ’ तो वह कहता है कि-जो तुम्हें रुचे सो करो ’ । इस
प्रकार की ‘मापाका नाम अनभिगृहीता ‘मापा है ८ । अभिगृहीता-अर्थ
को लक्ष्य करके जिस ‘मापाका प्रयोग किया जाता है वह अभिगृहीता
‘मापा है-जैसे ‘ ये वस्त्र पत्रादिक धर्म के उपकरण हैं ’ । अथवा ‘ इस

પ્રતિપાદન કરવાવાળાની અર્થાત્-પ્રેરકની ઇચ્છાને અનુકૂળ જે ભાષા બોલાય છે તે
‘ઇચ્છાનુલોમા’ ભાષા છે. જેમ-કોઈ કોઈને કોઈ શુભ કાર્યમાં પ્રેરણા કરે ત્યારે
કહે કે ઠીક છે. એ મારી પણ અભિલાષા છે અથવા-કોઈ શુભ કાર્યનો પ્રારંભ
કરતાં કોઈને પૂછે તો તે કહે કે-કરો એ મને પણ પસંદ છે. અથવા કોઈ એમ
કહે કે હું ‘સાધુની પાસે જઈ રહ્યો છું તો સાંભળનાર કહે કે, સારું જાય. ૭
અનભિગૃહિતા-અર્થશુ-ય-“ ડિત્થ ડવિત્થાદિ ” શબ્દ બોલવો અથવા જેમાં કોઈ
એક અર્થનો નિશ્ચય ન હોય, જેમ-ઘણાં કામો ઉપસ્થિત થતાં કોઈ બીજાને ત્યાં
એ પૂછે છે કે, કહો હું આ વખતે કયું કામ કરું, તો તે કહે છે કે, જે તમને
રુચે તે કરો. આ પ્રકારની ભાષાનું નામ અનભિગૃહિતા ભાષા છે. ૮ અભિગૃહિતા-
અર્થનું લક્ષ કરીને જે ભાષાનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે તે ‘અભિગૃહિતા’
ભાષા છે. જેમ-“ આ વસ્ત્ર પાત્રાદિક ધર્મનાં ઉપકરણ છે ” અથવા ‘ આ સમયે

—પ્રતિનિયતાર્થાવધારણમ્ । યથા—ઇદમિદાર્નીં કર્તવ્યમ્, ઇદં ન કર્તવ્યમિતિ ॥૯॥

સંશયકરણી—યાડનેકાર્થપ્રતિપત્તિકરી સા । યા ભાષા અનેકાર્થામિધાયિ તયા પરસ્ય સંશયમુત્પાદયતિ, યથા—સૈન્ધવમાનયેત્યવ સૈન્ધવશબ્દો નરજ્વળ-વાજિવાચકત્વેન સંશયોત્પાદકઃ ॥ ૧૦ ॥

વ્યાકૃતા—યા પ્રકટાર્થા । યથા—અહિંસા—સર્વકલ્યાણકારિણી ॥ ૧૧ ॥

અવ્યાકૃતા—અતિગમ્ભીરશબ્દાર્થા, અવ્યક્તાક્ષરપ્રયુક્તા વા, યથા—
“સંયત-સ્ય મહત્પાપં પ્રતિક્રમણકર્મણા” । इत्यादि, यथा वा मम्मगादि
वालभाषा ॥ ૧૨ ॥ एषा=आमन्त्रण्यादिका भाषा प्रज्ञापनी खलु-प्रज्ञाप्यते प्रकटी
क्रियतेऽर्थोऽनयेति प्रज्ञापनी अर्थकथनी, सा भाषणीया इत्यर्थः । नैषा भाषा मृषा

સમય યહ કરના ચાહિયે, યહ નહીં કરના ચાહિયે ’ ૯. સંશયકરણી-
જિસ ભાષા સે સુનને વાલેકો અનેક અર્થોં કી પ્રતિપત્તિ હોને લગે उस
भाषा का नाम संशयकरणी भाषा है, जैसे-किसी ने कहा कि-‘सैन्धव
लाओ’ यह सैन्धव शब्द पुरुष, लवण और घोड़े रूप अर्थों का प्रतिपादक है,
अतः सुनने वाले को संशय जनक हो जाता है १० । व्याकृता-
जिस्का अर्थ स्पष्ट होता है वह व्याकृता भाषा है जैसे-“अहिंसा
सर्व प्रकार से कल्याण करने वाली है” ११ । अव्याकृता-अतिगंभीर
शब्दार्थवाली भाषा अव्याकृता भाषा है । अथवा-जो अव्यक्त अक्षर से
युक्त होती है वह भाषा अव्याकृता भाषा है जैसे-“संयत-स्य महत्पापं
प्रतिक्रमणकर्मणा” प्रतिक्रमण कर्म से संयत को बड़ा भारी पाप लगता
है । यहां पर जब “स्य” को क्रियापद मान लिया जाता है तब इसका

આ કરવું જોઈએ, આ ન કરવું જોઈએ.” ૯ સંશયકરણી-જે ભાષાર્થો સાંભળ-
નારને અનેક અર્થોના આભાસ થવા લાગે તે ભાષાનું નામ સંશયકરણી ભાષા
છે. જેમ કોઈએ કહ્યું કે—“સૈન્ધવ લાઓ” આ સૈન્ધવ શબ્દ પુરુષ મીઠું અને
ઘોડાંરૂપ અર્થોના પ્રતિપાદક છે. આથી સાંભળવાવાળાને પ્રકરણાદિના અભાવમાં
સંશયજનક બને છે. એ માટે પ્રકરણ સમજીને આ ભાષા જોલવામાં દોષ નથી
કેમકે, તે વ્યવહારૂ ભાષા છે. ૧૦ વ્યાકૃતા-જેનો અર્થ સ્પષ્ટ થાય છે તે વ્યાકૃત
ભાષા છે. જેમ—“અહિંસા” સર્વ પ્રકારથી કલ્યાણ કરવાવાળી છે.” ૧૧ અવ્યાકૃતા
અતિ ગંભીર શબ્દાર્થવાળી ભાષા અવ્યાકૃતા ભાષા છે. અથવા-જે અવ્યક્ત
અક્ષરથી યુક્ત હોય છે તે ભાષા અવ્યાકૃતા ભાષા છે. જેમ—

સંયત-સ્ય મહત્પાપં પ્રતિક્રમણા કર્મણા—

પ્રતિક્રમણ કર્મથી સંયતને મોટું ભારે પાપ લાગે છે, અહિં ન્યારે
“સ્ય” ને ક્રિયાપદ માનવામાં આવે ત્યારે એનો અર્થ એવો થાય છે કે, હે

—એપા ભાષા મૃપા અવ્યક્તવ્યા નેત્યર્થઃ । પ્રશ્નકર્તુરયમભિપ્રાયઃ—‘ આશયિવ્યામહે ’
 ઇત્યાદિકા ભાષા ભવિષ્યત્કાલવિષયા, સાચાન્તરાયસંભવેન કદાચિદર્થાભિધાયિની
 ન સ્યાત્ । તથા એકાર્થવિષયાઽપિ વહુવચનાન્તતયાઽભિહિતા તસ્માદયથાર્થા ।
 તથા—આમન્ત્રણીપ્રભૃતિકા, સત્યભાષાત્તદર્થે નિયતા નાસ્તિ વિધિપ્રતિષેધબોધકત્વા
 ભાવાત્, અતઃ કિમિયં વક્તવ્યા સ્યાત્, ઉત ન ? ઇતિ ।

અર્થ એસા હોતા હૈ કિ હે સંયત ? પ્રતિક્રમણ કર્મ સે તુમ અપને પાપોંકા
 ક્ષય કરો । યહ ચોધ શીઘ્ર નહીં હો સકતા હૈ, અતઃ હસે અવ્યાકૃત ભાષા
 કહા હૈ । અથવા—ચાલકકી ભાષાકો અવ્યાકૃત ભાષા કહતે હૈ ૧૨ । યે સચ
 ભાષાં પ્રજ્ઞાપની હૈ, યહ પ્રજ્ઞાપની ભાષા મૃપાસ્વરૂપ નહીં હૈ । પ્રશ્ન કરને
 ચાલેકા કહને કા હેતુ યહ હૈ—જય યહ કહા જાતા હૈ કિ હમ ‘શયનકરેંગે’
 ઇત્યાદિ, તય યહ ભાષા ભવિષ્યત્ કાલ કો વિષય કરને ચાલી હોને સે
 અર્થકી પૂર્તિ મેં અસન્નર્થ જાન પડતી હૈ, કારણ કિ અન્તરાય કર્મ કે
 ઉદય કી સંભાવના હોને સે ઉસ વિવક્ષિત અર્થકી કદાચિત્ પૂર્તિ ન બી
 હો સકે તો ફિર જિસ પ્રકાર મૃપાભાષા અર્થકો કહનેચાલી નહીં માની
 જાતી હૈ ઉસી પ્રકાર યહ ભાષા બી અનર્થાભિધાયિની માન લેના ચાહિયે
 તથા “ હમ શયનકરેંગે ” હસ કથનમેં “ મેં શયનકરૂંગા ” હસ એક
 વચન કે હી પ્રયોગ મેં વહુવચન કા પ્રયોગ કિયા ગયા હૈ । જિસે એક કો
 અનેક કહનેચાલી ભાષા અયધાર્થ માની જાતી હૈ । ઉસી પ્રકાર યહ બી
 અયધાર્થ માની જાની ચાહિયે । હસી તરહ આમન્ત્રણી ભાષાં બી સત્ય
 ભાષાકી તરહ અર્થ મેં નિયત નહીં હૈ, ક્યોં કિ હનમેં વિધિ એવં પ્રતિષેધ
 કી યોધકતા કા અભાવ હૈ, હસલિયે યહ સંદેહ હોતા હૈ કિ યહ ચોલને
 કે યોગ્ય હૈ અથવા નહીં હૈ । હસ પ્રકારકી આશંકા કા યહ ઉત્તાર હૈ કિ

સંયત ! પ્રતિક્રમણ કર્મથી તમે તમારાં પાપોને ક્ષય કરો. આ બોધ જલદી
 થઈ શકતો નથી આથી આને અવ્યાકૃત ભાષા કહેવામાં આવે છે. અથવા—
 પાળકની ભાષાને અવ્યાકૃત ભાષા કહેવામાં આવે છે. ૧૨ આ બધી ભાષા પ્રજ્ઞાપની છે.
 આ પ્રજ્ઞાપની ભાષા મૃપા સ્વરૂપની નથી. પ્રશ્ન કરનારના કહેવાને મતલબ
 એ છે કે, જ્યારે એમ કહેવામાં આવે છે કે, “ અમે સુઈએ છીએ ” આ
 કથનમાં “ હું સુઈ છું ” આ એક વચનના પ્રયોગમાં બહુ વચનનો પ્રયોગ
 કરવામાં આવેલ છે. જેમ એકને અનેક કહેવાવાળી ભાષા અયધાર્થ માનવામાં
 આવે છે એ રીતે પણ અયધાર્થ માનવી બોઈએ આ રીતે આમન્ત્રણી ભાષાઓ
 પણ સત્ય ભાષાની જેમ અર્થમાં નિયત નથી કેમકે, એનામાં વિધિ અને પ્રતિષેધની
 બોધકતાનો અભાવ છે. આ માટે એ સંદેહ થાય છે, એ બોલવાને યોગ્ય છે,

અગ્રોત્તરમાદ્—હંતા । ઇત્યાદિ । ‘હન્ત’ ઇતિ સ્વીકાર્યકઃ, અયં ભાવઃ—
 ‘આશયિષ્યામહે’ ‘શયિષ્યામહે’ ઇત્યાદિકા ભાષા નિશ્ચયાત્મકશબ્દપ્રયોગ-
 ભાવાન્નાસ્તિ નિશ્ચયાત્મિકા, યા તુ—‘આશયિષ્યામહે એવ’ ‘શયિષ્યામહે એવ’
 ઇત્યાદિકા નિશ્ચયાત્મિકા સૈવાન્તરાયસંભવાદ્ ભવિષ્યત્કાલવિષયા ભાષા મૃષા-
 ભવિતુમર્હતિ । ‘આશયિષ્યામહે’ ઇત્યાદૌ તુ—શયનાદિક્રિયાયાં વક્તુરભિપ્રાયઃ
 “શયનાદિક્રિયાકરણસ્ય ભાવો મમ વર્તતે” ઇત્યાદિ રૂપઃ સત્ય એવાસ્તીતિ ભવતિ
 પ્રજ્ઞાપની । એકાર્થયિષયે વહુવચનાભિધાનમપિ આત્મનિ ગુરૌ ચ શાસ્ત્રાનુમતં,
 તસ્માદ્ વહુવચનાન્તતયા પ્રયુક્તાઽપિ પ્રજ્ઞાપન્યેવ ભવતિ । એવમામન્ત્રણ્યાદિકાઽપિ ।

“આશ્રયિષ્યામહે” ઇત્યાદિક ભાષાએ નિશ્ચયાત્મક શબ્દ કે પ્રયોગ કે
 અભાવ સે નિશ્ચયાત્મક નહીં હૈં । યે નિશ્ચયાત્મક જ્ય હી માની જાતી
 હૈં કિ જ્ય इनके साथ નિશ્ચયાત્મક શબ્દકા પ્રયોગ કિયા હુઆ હોતા હૈં ।
 જૈસે—આશ્રયિષ્યામહે એવ, શયિષ્યામહે એવ” હસ પ્રકારકી નિશ્ચયા-
 ત્મક ભાષા મૈં જો કિ ભવિષ્યત્ કાલકો વિષય કરનેવાલી હો અન્તરાય
 કર્મ કે ઉદય સે અપને અર્થકી પૂર્તિ કી નિશ્ચિતતા સંદિગ્ધ રહતી હૈં અતઃ
 ઘઘી ભાષા મૃષાવાદ રૂપ માની જાતી હૈં । “આશ્રયિષ્યામહે” ઇત્યાદિ
 ભાષા મૈં તો શયનરૂપ ક્રિયા કરને કા ભાવ હી કેવલ વક્તા કા રહા
 હુઆ હૈં અતઃ ઉસ અપેક્ષા વહ સત્ય હી હૈં । ઇસી અર્થ કો મન મૈં રખ
 કર મુનિરાજ ભવિષ્યત્કાલ કે અર્થ મૈં ભાવ શબ્દ કા પ્રયોગ કરતે હૈં,
 જૈસે—‘કાલે સ્વાધ્યાય કરને કા ભાવ હૈં’ અથવા—‘તપસ્યા કરને કા
 ભાવ હૈં’ ઇત્યાદિ । એકવચન મૈં બી વ્યાકરણસિદ્ધાન્ત કે અનુસાર

અથવા નથી એ પ્રકારની આશંકાનો આ ઉત્તર છે કે, “આશયિષ્યામહે” ઇત્યાદિક
 ભાષાઓ નિશ્ચયાત્મક નથી. અને નિશ્ચયાત્મક ત્યારે જ માનવામાં આવે
 કે જ્યારે એની સાથે નિશ્ચયાત્મક શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ હોય
 જેમ આશયિષ્યામહે એવ શયિષ્યામહે એવ—આ પ્રકારની નિશ્ચયાત્મક ભાષામાં
 કે જે ભવિષ્યત્ કાળનો વિષય કરવાવાળી હોય અંતરાય કર્મના ઉદયથી
 તેના અર્થની પૂર્તિની નિશ્ચિતતા સંદિગ્ધ રહે છે. આથી તે ભાષા મૃષા-
 વાઃ રૂપ માનવામાં આવે છે. “આશયિષ્યામહે” ઇત્યાદિ ભાષામાં તો કહેનારનો
 સુવાની ક્રિયા કરવાનો ભાવ જ ફક્ત રહેલ છે. આથી એ અપેક્ષાથી તે સત્ય
 જ છે. આ જ અર્થને મનમાં રાખી મુનિરાજ ભવિષ્યકાળના અર્થમાં ભાવ શબ્દનો
 પ્રયોગ કરે છે. જેમ—‘કાલે સ્વાધ્યાય કરવાનો ભાવ છે’ અથવા “તપસ્યા
 કરવાનો ભાવ છે” ઇત્યાદિ ! એક વચનમાં પણ વ્યાકરણ સિદ્ધાંતની

યા નિરવધપુરુષાર્થસાધની સા પ્રજ્ઞાપન્યેવ । યથા “ હે સાધો ! ” “ હિંદં કુરુ ” “ હિંદં મા કુરુ ” ઇત્યાદિકા । સા તુ ભાષણીયૈવેતિ ।

ભાષાદોષ=સાવધાનુમોદનાદિકં, મૃષા-કર્કશાસમ્યશબ્દોચ્ચારણાદિકં ચ, પરિહરેત્ । ચ-પુનઃ, માયાં સદા=સર્વકાલં પરિવર્જયેત્ ।

અત્ર માયામિત્યુપલક્ષણમ્, ક્રોધમાનલોભાનાં કપાયાણામ્ । સર્વાન્ કપાયાન્ પરિવર્જયેદિત્યર્થઃ । કપાયાણાં મૃષાભાષણહેતુત્વાત્, કપાયવર્જને સતિ મૃષાભાષણપરિહારઃ સુતરાં સ્યાદિતિ ભાવઃ ॥ ૨૪ ॥

બહુવચન કા પ્રયોગ હો જાતા હૈ । વહાં કહાગયા હ કિ અપને મેં एवं ગુરુ મેં બહુવચન કા પ્રયોગ કરના નિર્દોષ હૈ, इसलिये एक में भी बहु-वचनान्तरूप से प्रयुक्त भाषा प्रज्ञापनी ही भाषा है । इसी तरह आम-न्त्रणी आदि भाषाएँ भी जो निरवध पुरुषार्थ की साधक होती हैं वे प्रज्ञापनी ही हैं । जैसे-“ हे साधो । ” “ यह करो यह मत करो ” इत्यादि ।

સાવધ કર્મ કી અનુમોદના આદિ કરના યહ ભાષા દોષ હૈ । इसी प्रकार कर्कश एवं कठोर शब्द का उच्चारण करना आदि भी मृषा भाषा में ही अन्तर्हित है । माया शब्द उपलक्षण है । इसलिये क्रोधादिक कपाय के विषय में भी समझ लेना चाहिये, क्योंकि कपाय के आवेश से ही मृषाभाषण होता है । इनके परिवर्जन से मृषाभाषाका परिवर्जन हो जाता है । अतः भाषादोष एवं माया का सदा काल परित्याग कर देना चाहिये ॥ २४ ॥

બહુ વચનનો પ્રયોગ થઈ બધ છે, આથી એ બતાવાયું છે કે, પોતાનામાં અને શુરુ મહારાજમાં બહુ વચનનો પ્રયોગ કરવો નિર્દોષ છે. આ માટે એકમાં પણ બહુવચનાન્તરૂપથી પ્રયુક્ત ભાષા પ્રજ્ઞાપની ભાષા જ છે આ રીતે આમ-ન્ત્રણી આદિ ભાષાઓ પણ જે નિરવધ પુરુષાર્થની સાધક હોય છે તે પ્રજ્ઞાપની જ છે. જેમ—“ હે સાધો ! ” “ આ કરો, આ ન કરો, ” ઇત્યાદિ !

સાવધ—કર્મની અનુમોદના આદિ કરવી એ ભાષા દોષ છે. આ પ્રકારે કર્કશ અને કઠોર શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરવું આદિ પણ મૃષાભાષામાં જ અન્તર્હિત છે. માયા શબ્દ ઉપલક્ષણ છે આ માટે ક્રોધાદિક કપાયના વિષયમાં પણ સમજવું જોઈએ. કેમકે, કપાયના આવેશથી જ મૃષાભાષણ થાય છે. તેના ત્યાગથી મૃષા ભાષાનો ત્યાગ થાય છે. આથી ભાષાદોષ અને માયાનો સદાકાળ પરિત્યાગ કરી દેવો જોઈએ. (૨૪)

મૂલમ્—ને લવેજ્જ પુટ્ટો સાવજ્જં, નં નિરંદં નં મમ્મયં ।

અપ્પણઢા પરંઢા વો, ઉભયસ્સંતરેણે વો ॥ ૨૫ ॥

છાયા—ન લપેત્ પુટ્ટઃ સાવઘં, ન નિરંથં ન મર્મગમ્ ।

આત્માર્થ પરાર્થ વા, ઉભયસ્ય અન્તરેણ વા ॥ ૨૫ ॥

ટીકા—‘ ન લવેજ્જ ’ ઇત્યાદિ । પુટ્ટઃ=કેનચિત્ , સાવઘં=અવઘેન-પાપેન સહ વર્તેતે ઇતિ સાવઘં-સદોષં વચનં ન લપેત્=ન વદંત્ , સાવઘ્યવચનં હિ રાગદ્વે-
પાદિદુર્ગુણનિધાનં સકલાસ્રવનિદાનમ્ , આત્મસમાધિવિધુવિધુંતદસ્વરૂપં, ગુણવૃક્ષસ-
મૂલોન્મૂલને પ્રચન્ડશંકાવાતરૂપં, કપાયવિપવહ્નોવર્ધકં, પદ્મજીવનિકાયોપમર્દકમ્ ।

ન લવેજ્જ ઇત્યાદિ—

અન્વયાર્થ—(પુટ્ટો સાવજ્જં ન લવેજ્જ-પુટ્ટઃ સાવઘં ન લપેત્)
કિસી કે દ્વારા પૂછે જાને પર સાવઘ-પાપયુક્ત વચન નહીં ચોલના
ચાહિયે । (ન નિરંદં ન મમ્મયં-ન નિરંથકં ન મર્મગં) નિરંથક વચન
નહીં ચોલના ચાહિયે । મર્મ ઉદ્ઘાટક વચન નહીં ચોલના ચાહિયે । (અપ્પ-
ણઢા પરંઢા વા ઉભયસ્સંતરેણ વા સાવજ્જં ન લવેજ્જ-આત્માર્થ પરાર્થ વા
ઉભયસ્યાન્તરેણ વા સાવઘં ન લપેત્) અપને નિમિત્ત અથવા પર કે
નિમિત્ત તથા ઉભય-સ્વ પર કે નિમિત્ત ઓર વિના પ્રયોજન કે (વ્યર્થ)
ભી સાવઘ વચન નહીં ચોલના ચાહિયે । કયોં કિ-સાવઘ વચન રાગ દ્વેષ
આદિ દુર્ગુણોં કા નિધાન હૈ, સમસ્ત આલ્લચોં કા નિદાન-કારણ હૈ,
આત્મસમાધિરૂપ ચન્દ્રમા કો ગ્રસન કરને મેં રાહુસમાન હૈ, ગુણરૂપ
વૃક્ષોં કો જહ સે ઉત્ત્રાહ ને મેં પ્રચન્ડ શંકાવાત સમાન હૈ, તથા કપાય-

ન લવેજ્જ ઇત્યાદિ—

અન્વયાર્થ—પુટ્ટો સાવજ્જં ન લવેજ્જ-પુટ્ટઃ સાવઘં ન લપેત્—કોઈના પુછવાથી
પાપયુક્ત સાવઘ વચન બોલવું બોધ એ નહીં. ન નિરંદં ન મમ્મયં-ન નિરંથકં ન મર્મગં
નિરંથક વચન બોલવું ન બોધ અને મર્મ ઉદ્ઘાટક વચન બોલવું ન બોધ એ.

અપ્પણઢા પરંઢા વા ઉભયસ્સંતરેણ વા સાવજ્જં ન લવેજ્જ—

આત્માર્થ પરાર્થ વા ઉભયસ્યાન્તરેણ વા સાવઘં ન લપેત્—

પોતાના નિમિત્ત અથવા બીજાના નિમિત્ત તથા અરસપરસના નિમિત્ત
અને વગર પ્રયોજન (વ્યર્થ) સાવઘ વચન ન બોલવાં બોધ એ.

કેમકે, સાવઘ વચન રાગ દ્વેષ આદિ દુર્ગુણોં નિધાન છે, સમસ્ત
આશ્રવોં કારણ છે, આત્મસમાધિરૂપ ચન્દ્રમાનું ચક્ર મસિત કરવામાં રાહુ
સમાન છે, પુણ્ય વૃક્ષને જડથી ઉખેડવામાં પ્રચંડ અંજાવાત સમાન છે. તથા

સાવચવચન માપણદટ્ટાન્તઃ—

નિરવચમાપાનમિજઃ કથિદશ્વપતિર્લક્ષમૂલ્યકમથં વિક્રેતું કર્મિશ્ચિન્નગર-
જગમ । તન્નાકસ્માદશ્વપતિદસ્તાદશ્વો નિર્મુક્તઃ સન્ ધાવતિ । ધાવન્તમશ્વં પરિગ્રહીતું
તત્પૃષ્ઠતોઽશ્વપતિરપિ ધાવતિ । તં પરિગ્રહીતુમશક્તોઽસૌ ધાવનાત્ પરિશ્રાન્તઃ કોપા-
વેશેન તદાનોં સ્વાભિમુલ્ખમાગચ્છન્તં કંચિદ્ ભાષાદોપાનમિજં દણ્ડદસ્તં પુરુષમ-
બ્રવીત્-ભો ! અશ્વોઽયં ધાવતિ, એનં મારય મારય, એવમુક્તોઽસૌ દણ્ડેન તમશ્વં
મર્મસ્થાને તાહિત્વાન્ । તદાઽસૌ દણ્ડાચાતેન મૃતઃ । અથાશ્વપતિસ્તં તુરગધાતવકં
રૂપ વિપલતાઓં કો ચઢાને મેં મેઘસમાન હૈ, एवं पडजीवनिकायों का
उपमर्दन करने वाला है ।

સાવચ વચન કે ચોલને મેં જીવ કો કયા હાની ઉટાની પડતી હૈ,
इसे दट्टान्त द्वारा स्पष्ट किया जाता है.

एक अश्वपति था जो निरवच भापा चोलने का अनभिज्ञ था । वह
एक लाज्ज रूपा की कीमत वाले अपने घोड़े को बेचने के लिये किसी
नगर में आया । वहां आते ही उसके हाथ से वह घोड़ा छूटकर भाग
निकला । भागते हुए उस घोड़े का पीछा करने पर भी वह पकड़ नहीं
सका । जब यह दौड़ते २ थक गया तो क्रोधके आवेश में आकर इसने
एक पुरुष से जो हाथ में दंडा लिये हुए इसकी ही ओर आ रहा था ।
तथा भापा के दोष से अनभिज्ञ था कहा कि हे भाई देखो यह घोड़ा
जो भाग रहा है इसे मारो मारो । इस प्रकार अश्वपति के कहने पर
उस व्यक्ति ने एक दंडा ऐसा मारा जो उस घोड़े के मर्मस्थान में लगा ।

કપાયરૂપ વિષ લક્ષ્મણને વધારનાર છે, પર છવનીકાયેનું ઉપમર્દન કરનાર છે.

સાવચ વચન બોલવાથી શું અનર્થ થાય છે, તે આ દ્રષ્ટાંત દ્વારા સ્પષ્ટ
કરવામાં આવે છે—

એક અશ્વપતિ હતો, જે નિરવચ ભાષા બોલવામાં અનભિજ્ઞ હતો. તે
એક લાજ રૂપીયાની કિંમતના ચોતાના ઘોડાને વેચવા માટે કોઈ એક નગરમાં
ગયો ત્યાં પહોંચતાં જ તેના હાથમાંથી તે ઘોડો છુટીને ભાગી ગયો, ભાગી
રહેલા તે ઘોડા પાછળ તેને હાથ કરવા તે ખૂબ દોડ્યો છતાં પકડી શકાયો
નહીં. બ્યારે તે દોડતાં દોડતાં થાકી ગયો ત્યારે ક્રોધના આવેશમાં આવી એણે એક
પુરૂષ, કે જે હાથમાં દંડો લઈને તેની સામે આવી રહ્યો હતો અને તે ભાષાના
દોષથી અનભિજ્ઞ હતો, તેને કહ્યું કે હે ભાઈ ! આ ઘોડો જે ભાગી રહ્યો છે તેને મારો.
આ પ્રકારે એ અશ્વપતિના કહેવાથી પેલા માણસે એક દંડો ઘોડાને એવો માર્યો
કે જે મર્મસ્થાનમાં લાગવાથી તેના પ્રહારના કારણે ઘોડો એજ વખતે મરી ગયો.

गृहीत्वा न्यायालयं गतः । तत्र स न्यायाध्यक्षसंनिधौ वदति—अनेन मम लक्ष्म-
ल्यकस्तुरगो दण्डाघातेन मारितः । तदा न्यायाध्यक्षेण कथितम्—‘कथय कस्ते साक्षी’
इति । अश्वपतिर्वृत्ते—अस्यैव पुत्रो मम साक्षी । न्यायाध्यक्षेण पृष्टस्तत्पुत्रोऽवदत्—
अनेनाश्वपतिना मम पिता निगदितः—“ भो ! तुरगोऽयं धावति, एनं मारय मारय ”
इति । तदा मम पित्रा दण्डेनास्य तुरगो मारितः । एवं साक्षिभाषणं श्रुत्वा न्याया-
धीशो मनसि विचारयति—अहो ! सावधभाषादोषानभिज्ञतयाऽनेनाश्वपतिना ‘मारय
मारय’ इत्युक्तम् दण्डताडनभयं प्रदर्श्य तुरगं निवर्तयेत्याशयेनानेन प्रोक्तमेतत् ।

घोडा दंडा के प्रहार से शीघ्र मर गया । जब अश्वपति ने अपने घोड़े को
मरा हुआ देखा तो वह उस मारने वाले को पकड़कर न्यायालय ले
गया । न्यायधीश के समक्ष उसके ऊपर अभियोग (आरोप) लगा ने के
अभिप्राय से इसने कहा कि इसने मेरा एक लाख रुपये की कीमत का
घोडा दंडे के प्रहार से मार दिया है । यह सुनकर न्यायधीश ने कहा
ठीक है । परंतु इसका साक्षी कौन है कहो ! अश्वपतिने कहा कि साहेब !
इसका पुत्र ही मेरे इस विषय में साक्षी है । न्यायधीश ने उसके पुत्र
से पूछा—तब पुत्र ने कहा कि स्वयं इस अश्वपति ने ही मेरे पिता से
घोड़े को मारने के लिये कहा था । अतः मेरे पिता ने दंडे के प्रहार से
इस के घोड़े को मारा है । इस प्रकार साक्षी के भाषण को सुनकर
न्यायधीश ने मन में विचार किया मालूम पड़ता है कि घोड़े का यह
स्वामी भाषा दोष से अनभिज्ञ है । इसलिये इसने “मारो मारो”
ऐसा कहा है । इसके कहने का अभिप्राय केवल उस समय इतना ही
था की यह दण्डे का भय दिखलाकर उस घोड़े को लौटा देवे । इस

न्याये अश्वपतिछे पोताना घोडाने मरषु पायेवे। जेथे त्यारे ते मार-
नारने पकडी न्यायालयां लई गये, न्यायाधीशनी सामे तेना उपर आरोप
लगाववाना लावधी तेखे कह्युं के, आ माणसे मारा जेक लाग इपीयानी किंम-
तना घोडाने दंडाना प्रहारथी मारी नायेव छे. आ सांखणीने न्यायाधीशे कह्युं
ठीक छे, परंतु आने साक्षी केणु छे ते कहे. अश्वपतिछे कह्युं के, साडेण !
तेना पुत्र न मारा आ विषयमां साक्षी छे. न्यायाधीशे तेना पुत्रने पूछ्युं त्यारे
पुत्रे कह्युं के, आ अश्वपतिछे पोते न मारा पिताने घोडाने मारवानुं कह्युं छे.
आधी मारा पिताने दंडाना प्रहारथी तेना घोडाने मारेव छे. आ प्रकारे साक्षीनुं
लापणु सांखणी न्यायाधीशे मनमां विचार कर्यो के घोडाने आ स्वामी लापा
दोषथी अनभिज्ञ छे तेनुं जलाय छे, आ माटे तेखे मारो, मारो ! जेम
कहेव छे. आम कहेवाने अभिप्राय केवण ते समय जेटवे न छेतो के, दंडाने

ઇત્યં મનસિ ચિમૃદય ન્યાયાધીશઃ સાવચભાષાભાષિગમન્વપતિ પ્રાહ—ત્વયા સાવચ-
ભાષા પ્રોક્તા, તત્કલમેતત્ પ્રાપ્તમ્ । પુનરેવં કદાપિ કથમપિ સાવચભાષા ન
વાચ્યા ॥ ઇતિ । તથા નિરર્થમ્=અર્થરહિતં ન લપેત્, યથા—

एष वन्ध्यासुतो याति, खपुष्पकृतशेखरः ।

मृगतृष्णाम्भसि स्नातः, शशशृंगधनुर्धरः ॥ ૧ ॥

પ્રકાર વિચાર કર સાવચ ભાષા ભાષી उस अश्वस्वामी से न्यायधीशने
કહા કિ इसका क्या अपराध है ! अपराध तो तेरा ही है । जो तूने
मारो २ इस प्रकारकी सावच भाषा द्वारा इसे मार ने के लिये उत्साहित
किया, उसीका यह फल है । अब आगे इस बात का ध्यान रखो कि
इस प्रकारकी सावच भाषा न बोली जाय ।

इसी प्रकार निरर्थक भाषा भी नहीं बोलनी चाहिये । जिस भाषा
का कोई अर्थ नहीं होता हो ऐसी भाषा का प्रयोग करना भी वर्जित
बतलाया गया है—जैसे—

एष वन्ध्या सुतो याति । खपुष्पकृतशेखरः ।

मृगतृष्णाम्भसि स्नातः । शशशृंग धनुर्धरः ॥ ૧ ॥

यह वन्ध्या पुत्र जा रहा है । इस के शिर पर आकाश के पुष्पों को
माला है, तथा यह मृग तृष्णा के जल में स्नान किया हुआ है, इस के
हाथ में शशले के सींग का धनुष है । इस प्रकार के वचन निरर्थक
होते हैं । क्योंकि कि न तो वंध्या का कोई पुत्र होता है, न आकाश का

બય દેખાડી તે ઘોડાને પાછો ફેરવી દે. આ પ્રકારનો વિચાર કરી સાવચ ભાષ.-
ભાષી તે અશ્વસ્વામીને ન્યાયાધીશે કહ્યું આનો શું અપરાધ છે, અપરાધ તો તારોજ
છે, જે તેં મારો, મારો ! આ પ્રકારની સાવચ ભાષા દ્વારા તને મારના માટે
ઉત્સાહિત બતાવ્યો તેનું આ ફળ છે, હવે પછી એ વાત ધ્યાનમાં રાખો કે આ
પ્રકારની સાવચ ભાષા બોલવામાં ન આવે.

આજપ્રકારે—નિરર્થક ભાષા પણ ન બોલવી જોઈએ. જે ભાષાનો કોઈ
અર્થ ન થતો હોય એવી ભાષાનો પ્રયોગ કરવો એ નિરર્થક બતાવવામાં
આવેલ છે જેમ—

“ एष वन्ध्या सुतो याति ख पुष्प कृत शेखरः ।

मृगतृष्णाम्भसि स्नातः शशशृंग धनुर्धरः ॥ ”

આ વંધ્યાપુત્ર જઈ રહ્યો છે, તેના માથા ઉપર આકાશના પુષ્પોની માળા છે,
તથા એણે મૃગતૃષ્ણાના જળમાં સ્નાન કરેલ છે, એના હાથમાં સસલાના
શીંગડું ધનુષ્ય છે, આ પ્રકારનાં વચન નિરર્થક હોય છે, કેમકે, ન તો વંધ્યા

ગૃહીત્વા ન્યાયાલયં ગતઃ । તત્ર સ ન્યાયાધ્યક્ષસંનિધૌ વદતિ—અનેન મમ લક્ષ્મ-
લ્યકસ્તુરગો દણ્ડાઘાતેન મારિતઃ । તદા ન્યાયાધ્યક્ષેણ કથિતમ્—‘કથય કસ્તે સાક્ષી’
इति । અશ્વપતિર્વ્રૂતે—અસ્યૈવ પુત્રો મમ સાક્ષી । ન્યાયાધ્યક્ષેણ પૃષ્ટસ્તપુત્રોઽવદત્—
अनेनाश्वपतिना मम पिता निगदितः—“ भो ! तुरगोऽयं धावति, एनं मारय मारय ”
इति । તદા મમ પિત્રા દણ્ડેનાસ્ય તુરગો મારિતઃ । एवं साक्षिभाषणं श्रुत्वा न्याया-
धीशो मनसि निचारयति—अहो ! सावधभाषादोषानभिज्ञतयाऽनेनाश्वपतिना ‘मारय
मारय’ इत्युक्तम् दण्डताडनभयं प्रदर्श्य तुरगं निवर्तयेत्सावधेनानेन प्रोक्तमेतत् ।
घोडा दंडा के प्रहार से शीघ्र मर गया । जब अश्वपति ने अपने घोड़ेको
मरा हुआ देखा तो वह उस मारने वाले को पकड़कर न्यायालय ले
गया । न्यायधीश के समक्ष उसके ऊपर अभियोग (आरोप) लगा ने के
आभिप्राय से इसने कहा कि इसने मेरा एक लाख रुपये की कीमत का
घोडा दंडे के प्रहार से मार दिया है । यह सुनकर न्यायधीश ने कहा
ठीक है । परंतु इसका साक्षी कौन है कहो ! अश्वपतिने कहा कि साहेब !
इसका पुत्र ही मेरे इस विषय में साक्षी है । न्यायधीश ने उसके पुत्र
से पूछा—तब पुत्र ने कहा कि स्वयं इस अश्वपति ने ही मेरे पिता से
घोड़े को मारने के लिये कहा था । अतः मेरे पिता ने दंडे के प्रहार से
इस के घोड़े को मारा है । इस प्रकार साक्षी के भाषण को सुनकर
न्यायधीश ने मन में विचार किया मालूम पड़ता है कि घोड़े का यह
स्वामी भाषा दोष से अनभिज्ञ है । इसलिये इसने “मारो मारो”
ऐसा कहा है । इसके कहने का अभिप्राय केवल उस समय इतना ही
था की यह दण्डे का भय दिखलाकर उस घोड़े को लौटा देवे । इस

જ્યારે અશ્વપતિએ પોતાના ઘોડાને મરણ પામેલો જોયો ત્યારે તે માર-
નારને પકડી ન્યાયાલયમાં લઈ ગયો, ન્યાયાધીશની સામે તેના ઉપર આરોપ
લગાવવાના ભાવથી તેણે કહ્યું કે, આ માણસે મારા એક લાખ રૂપિયાની કિંમ-
તના ઘોડાને દંડાના પ્રહારથી મારી નાખેલ છે. આ સાંભળીને ન્યાયાધીશે કહ્યું
ઠીક છે, પરંતુ આનો સાક્ષી કોણ છે તે કહો. અશ્વપતિએ કહ્યું કે, સાહેબ !
તેનો પુત્ર જ મારા આ વિષયમાં સાક્ષી છે. ન્યાયાધીશે તેના પુત્રને પૂછ્યું ત્યારે
પુત્રે કહ્યું કે, આ અશ્વપતિએ પોતે જ મારા પિતાને ઘોડાને મારવાનું કહ્યું હતું.
આથી મારા પિતાએ દંડાના પ્રહારથી તેના ઘોડાને મારેલ છે. આ પ્રકારે સાક્ષીનું
ભાષણ સાંભળી ન્યાયાધીશે મનમાં વિચાર કર્યો કે ઘોડાનો આ સ્વામી ભાષા
દોષથી અનભિજ્ઞ છે તેવું જણાય છે, આ માટે તેણે મારો, મારો ! એમ
કહેલ છે. આમ કહેવાનો અભિપ્રાય કેવળ તે સમય એટલો જ હતો કે, દંડાનો

મૂર્ખો, એકસ્તુ ભાણ્ડનિર્માણકલાભિજ્ઞોઽપિ નૈવ નિર્માતિ । યસ્તુ નાસ્તિ ભાણ્ડનિર્માતા, તેન ત્રીણિ ભાણ્ડાનિ નિર્મિતાનિ । તત્ર દ્વે સ્ફુટિતે, એકં ન યુજ્યતે । અયોજિતે ભાણ્ડે ત્રયસ્તપ્તુલા રન્ધ્રિતાઃ, તત્રોમૌ તપ્તુલાવામરૂપૌ, એકો ન સિધ્યતિ । તેન ત્રયો બ્રાહ્મણા ભોજિતાઃ તત્રોમૌ વુશુધિતૌ, એકો ન શુદ્ધ્યતે, એવમેકઃ કથિદાસીદ્ ભૂષતિર્ય આસીદાસીન્નચાસીત્ ।

તથા-મર્મગં=મર્મવાચકં વચનં ન લપેત્ । રહસ્યોદ્ઘાટકં વચનં ન વ્રૂયાદિત્યર્થઃ । મર્મગં વચનં હિ હૃદયે શરાયાતવેદનામિવ વેદનાં જનયતિ, ચત્રાઘાત ઇવ મૂર્છયતિ,

નિવાસ ના હો અભાવ થા । જો ગાંધ જનોં કે નિવાસ સે વિહીન થા
 ઉસમેં ત્રીન કુંભાર થે । ઇન મેં દો મૂર્ખ થે ઓર એક ચર્તન બનાને કી
 કલા મેં નિપુણ થા । પરંતુ યહ ચર્તન નહીં ચનાતા થા । જો ચર્તન બનાને
 ચાલા નહીં થા-ઉસને ત્રીન ચર્તન બનાયે । દો ફુટે ઓર એક એસા જો
 જુહતા નહીં થા । અર્થાત્ કપાલ માલા જિસકી જુદી ૨ થી । ઇસ મેં ત્રીન
 ચાવલ પકાયે ગયે । ઇન મેં દો ચાવલ કચ્ચેરહે ઓર એક ચાવલ સીંછા
 નહીં । ઉસસે ત્રીન બ્રાહ્મણો કો ભોજન કરાયા ગયા । દો બ્રાહ્મણ તો
 મૂર્ખે રહે ઓર એક ને સ્વાયા નહીં । ઇસ પ્રકાર ઇસ કથા મેં કેવલ
 નિરર્થક શબ્દોં કા હો પ્રયોગ હુઆ હૈ । ઇસ પ્રકાર કે નિરર્થક વચન
 નહીં બોલના ચાહિયે ।

જિનસે દૂસરોં કે મર્મ કા ઉદ્ઘાટન હોતા તો એસે વચન મી નહીં
 બોલના ચાહિયે । જો મર્મોદ્ઘાટક વચન હોતે હૈં વે જિસ પ્રકાર ઘાળ
 હૃદય મેં આઘાત પહુંચાતા હૈં, ઉસી તરહ આઘાત પહુંચાતે હૈં । વજ્ર કે

વિહીન હતું તેમાં ત્રણ કુંભાર રહેતા હતા, જેમાં બે મૂર્ખ હતા અને
 એક વાસણ બનાવવાની કળામાં નિપુણ હતો, પરંતુ તે વાસણ બનાવતો ન
 હતો. જે વાસણ બનાવનાર ન હતો, તેણે ત્રણ વાસણ બનાવ્યાં. બે કુટેલાં
 અને એક એવું કે જે બોડાતું ન હતું. અર્થાત્ કપાલમાળા જેની જુદી જુદી
 હતી, એમાં ત્રણ ચોખા પકવવામાં આવ્યા, જેમાં બે ચોખા કાચા રહ્યા અને
 એક ચોખો ચઢ્યો નહીં—એનાથી ત્રણ બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવામાં આવ્યું.
 બે બ્રાહ્મણ તો ભુખ્યા રહ્યા અને એકે ખાધું નહીં. આ રીતે આ કથામાં કેવળ
 નિર્ર્થક શબ્દોના જ પ્રયોગ થયો છે. આ પ્રકારનાં નિર્ર્થક વચન
 ન બોલવાં ભેઈએ.

જેનાથી બીજાના મર્મનું ઉદ્ઘાટન થાય એવાં વચન પણ ન બોલવાં
 ભેઈએ. જે મર્મોદ્ઘાટક વચન હોય છે, તે જેમ બાણ હૃદયમાં આઘાત
 પહોંચાડે છે એજ રીતે આઘાત પહોંચાડે છે. વજ્રના આઘાતથી જે રીતે મૂર્ખા

નિરર્થકં વચનં હિ વદ્ધિવત્ સકલગુણમસ્મકારકં, સદ્ભૂતાર્થાપલાપકં, મિથ્યા-
ર્થપ્રતિવોધકં, મવાટવીભ્રામકં, વિકલ્પજાલજનકં, વૈરાગ્યલતાવિનાશકં, વિવેક-
ચંદ્રમચ્છાદકમ્ ।

અત્ર દૃષ્ટાન્તઃ પ્રદર્શ્યતે યથા—

આસીત્ કશ્ચિદેકો વસતિનિર્માપકો નૃપતિઃ, સ આસીદાસીન્ન ચાસીત્ ।
અસદ્ભાવં પ્રાપ્તેન તેન ભૂપતિના ત્રયો ગ્રામા નિર્માપિતાઃ । તત્ર વતતિનિવાસિનાં
જનાનાં નિર્વાસનાદ્ દ્વો ગ્રામો નિર્વાસિતો, એકથ જનનિવાસાભાવાદેવ વમતિ-
ર્નાભૂત્ । અથ યત્ર જનાનાં વાસો નાભૂત તત્ર ત્રયઃ કુમ્ભકારા આસન્ । તેષુ દ્વો
કોઈ પુણ્ય હોતા હૈ, ન મૃગતૃષ્ણા રૂપ જલ કોઈ ભાવાત્મક પદાર્થ હૈ, ઓર
ન શશશ્રંગ કોઈ વસ્તુ હૈ । નિરર્થક વચન અગ્નિ કી તરહ સકલગુણો
કો મસ્મ કરને વાલે સદ્ભૂત અર્થ કે અપલાપક ણ્યં મિથ્યા અર્થ કે
પ્રતિવોધક હોતે હૈ । इनके प्रयोग से प्रयोक्ता भवाटवो में ही भ्रमण
करता रहता है । अनेक प्रकार के विकल्पों का तांता इन निरर्थक वचनों
से आत्मा में उद्भूत होता रहता है । वैराग्यरूपी लता के ये विनाशक
तथा विवेक रूपी चंद्रमा के आच्छादक ये माने गये हैं । इस विषय में
दृष्टાન્ત इस प्रकार है—

કોઈ એક રાજા થા જો વસ્તિ કા નિર્માણ ક્રિયા કરતા થા । વહ
હોકર મો નહોં થા । उसने अपनी गैर मौजूदगी अवस्था में तीन ग्रामों
की रचना की । दो गांवों को उसने वहां के निवासियों को निकाल कर
विलकुल उजड़ कर दिये । एक इसलिये ऊजड़ था कि उसमें जनों के

અનિ પુત્ર હોય છે, ન આકાશનું કોઈ પુણ્ય હોય છે, મૃગતૃષ્ણારૂપ જળ ન તો
કોઈ ભાવાત્મક પદાર્થ છે, અને ન તો સસલાના શિંગ કોઈ વસ્તુ છે. નિરર્થક વચન
અગ્નિ માફક સઘળા ગુણોને ભસ્મ કરવાવાળા સદ્ભૂત અર્થનો અપલાપક અને
મિથ્યા અર્થ કરવાવાળા હોય છે. આવા પ્રયોગથી પ્રયોક્તા ભવાટવીમાં જ
ભ્રમણ કરતા રહે છે. અનેક પ્રકારના વિકલ્પોના તાંતા આવા નિરર્થક વચનોથી
આત્મામાં ઉદ્ભવતા રહે છે, વૈરાગ્યરૂપી લતાના એ વિનાશક તથા વિવેકરૂપી
ચંદ્રમાનું આચ્છાદન કરનાર માન્યા ગયા છે.

આ વિષયમાં આ પ્રકારે દ્રષ્ટાન્ત છે.—

કોઈ એક રાજા હતો, જે વસ્તીનું નિર્માણ કર્યા કરતો હતો, તે હોવા
છતાં ન હતો, તેણે પોતાની ગેરમોજુદગી અવસ્થામાં ત્રણ ગામોની રચના કરી જે
ગામોને ત્યાંના રહેવાસીઓને ત્યાંથી કાઢી સુકી ઉજાડ બનાવી દીધાં. એક એ
માટે ઉજાડ હતું કે ત્યાં કોઈ વસ્તી જ ન હતી. જે ગામ લોકોના નિવાસથી

શ્વશુરગ્રામસમીપસ્ય કૂપસ્ય તટે વિશ્રામાર્થમુપવિષ્ટઃ । તત્ર તદ્ધાર્યયા ચિન્તિતમ્-વિદેશે
નાનાવિધં કપ્ટં મયા કથં સોઢ્યમ્ ? इति विमृश्य सा पतिमब्रवीत्-प्राणनाथ ! मां
पिपासा बाधते । ततोऽसौ श्रेष्ठी भार्यावचनं निशम्य तत्र कूपादुदकमुद्रतुं कूपा-
भिमुखं शिरोऽवनतीकरोति यावत्, तावदेव भार्यया पृष्ठे हस्ताघातेन कूपे निपा-
तितः । तदनन्तरं सा पितुर्गेहं गत्वा पितरमब्रवीत्-तव नामाता गृहात् क्वचिन्नि-
र्गतस्तस्य नास्ति वार्ता, अतस्तव समीपे समागताऽस्मि ।

उसे अपने श्वशुर का ग्राम मिला । वह वहां गाम के बाहर कुए के पास विश्राम करने के लिये एक तरफ ठहर गया । इतने में उसकी पत्नी ने विचार किया कि-‘ये विदेश जा रहे हैं और मैं भी इनके साथ जा रही हूं । विदेश में अनेक प्रकार के कष्ट प्राणियों को सहन करने पड़ते हैं मैं उन कष्टों को कैसे सहन करूंगी’ ऐसा विचार कर उसने अपने पति धनगुप्त से कहा कि हे प्राणनाथ ! मुझे इस समय बड़े जोरकी प्यास लग रही है, पति पानी लेने को ज्यों ही कुए पर पहुँचा और पानी भरने लगा कि इतने में पीछे से उस पत्नी ने आकर उसे धक्का मारकर कुए में पटक दिया । बाद में फिर वह अपने पिता के घर जाकर कहने लगी कि हे पिता ! तुम्हारे जमाई न मालूम घर से कहाँ निकल कर चले गये हैं । मैं ने बहुत तपास कराई परन्तु अभीतक उनकी कोई खबर नहीं मिली है, सो मैं तुम्हारे पास आई हूँ ।

જવા નીકળ્યા આવતાં ચાલતાં માર્ગમાં તેના સસરાનું ગામ આવ્યું. તે ત્યાં ગામ બહાર એક કુવા પાસે આરામ કરવા રોકાયા. એ સમયે તેની સ્ત્રીએ વિચાર કર્યો કે, “શેઠ પરદેશ બાંધે છે અને હું પણ તેમની સાથે બાંધે છું” પરદેશમાં અનેક પ્રકારના દુઃખો પ્રાણીયોએ સહન કરવાં પડે છે, હું એ દુઃખોને કેમ કરીને સહન કરી શકીશ ” એવો વિચાર કરી તેણે પોતાના પતિ ધનગુપ્તને કહ્યું કે, હે પ્રાણનાથ ! મને અત્યારે ખૂબ જ તરસ લાગી છે, પતિ પાણી લેવા માટે જ્યાં કુવા પર પહોંચ્યા, અને પાણી ભરવા લાગ્યા કે એટલામાં તેની સ્ત્રીએ પાછળથી આવીને તેને ધક્કો મારી કુવામાં હડસેલી દીધો. આ પછી તે પોતાના પિયર પહોંચી અને ત્યાં જઈ કહેવા લાગી કે, હે પિતા ! તમારા જમાઈ કદાચ વગર કંઈ બાળ મળી નથી, માટે હું તમારી પાસે આવી છું.

દ્વેપાગ્નિ પ્રજ્વલયતિ, શોકમૃત્વાદયતિ, ચારિત્રં ધ્વંસયતિ, ગુણગણં સંહારયતિ, નરકનિગોદાદિદુઃસ્વર્ગતે નિપાતયતિ, નિશ્ચિતકૃપાણધારાવન્મર્માણિ કર્તવ્યતિ ।

મર્મગવચનભાષણસ્ય દૃષ્ટાન્તસ્ત્વેવમ્—

આસીદ્ ધનગુપ્તનામા કથિદેકઃ શ્રેષ્ઠી । સ ચૈકદ્વા માર્યામવ્રવીત્-પ્રિયે ! ધનાર્જનાય વિદેશં વ્રજામિ । તથા પ્રોક્તમ્-નાથ ! મયાન્ મામપિ તત્ર નયતુ । સ શ્રેષ્ઠી સહગમનાર્થમનુમતિ પત્ન્યૈ પ્રદત્તવાન્ । તતોઽસૌ પત્ન્યા સહ ગચ્છન્ માર્ગં

આઘાત સે જિસ પ્રકાર મૂર્છાં આજાતી હૈ उसी प्रकार इन वचनों से भी प्राणी मूर्च्छित हो जाता है । ये वचन सदा द्वेष रूपी अग्नि को प्रज्वलित करते रहते हैं और शोक परम्परा के संवर्द्धक होते हैं । इन के सद्भाव में चरित्र का सर्वथा विनाश होता रहता है । गुणगण का संहार करके ये वचन प्राणी को नरक एवं निगोदादिक के दुःख रूपी खड्गे में गिराते हैं । जैसे तीक्ष्ण धार वाली तलवार हर एक वस्तु को छेदनभेदन करती है उसी प्रकार मर्मग वचन भी प्राणी के मर्मस्थानों को छेदनभेदन करते हैं ।

इस विषय में दृष्टાંત इस प्रकार है—

કોઈ એક ધનગુપ્ત નામ કા સેઠ થા । ડસને એક દિન અપની પત્ની સે કહા કિ હૈ પ્રિયે ! મૈં ધન કમાને કે લિયે પરદેશ જાના ચાહના હું । સુનકર ડસને કહા કિ હૈ નાથ ! આપ મુજે ભી સાથ લે તે ચલિયે । પત્ની કી ઘાત સુનકર ધનગુપ્ત ને ડસે અપને સાથ ચલને કી અનુમતિ દે દી । ધનગુપ્ત પત્ની કો સાથ લેકર પરદેશ નિકલા । ચલતેર માર્ગ મેં

આવી બાય છે, એ જ રીતે આવા વચનોથી પણ પ્રાણી મૂર્ચ્છિત થઈ બાય છે. આવા વચનો હંમેશાં દેશરૂપી અગ્નિને પ્રગટ કરતાં રહે છે અને શોક પરંપરાને ઉત્તેજન કરનાર નિવડે છે. આના સદ્ભાવમાં ચારિત્રનો સર્વથા વિનાશ થતો રહે છે. શુષ્ક સમૂહનો સંહાર કરીને એ વચનો પ્રાણીને નરક અને નિગોદાદિ કના દુઃખરૂપી ખાડામાં પાડે છે. જેમ તીક્ષ્ણ ધારવાળી તરવાર હરએક વસ્તુનું છેદન ભેદન કરે છે એજ રીતે માર્મિક વચન પણ પ્રાણીના મર્મસ્થાનોનું છેદન ભેદન કરે છે.

આ વિષયમાં આ પ્રકારનું દૃષ્ટાંત છે.—

કોઈ એક ધનગુપ્ત નામે શેઠ હતા, એણે એક દિવસ પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું કે, હે પ્રિયે ! હું ધન કમાવા માટે પરદેશ જવા ઇચ્છું છું. સાંભળીને તેણે કહ્યું, કે હે નાથ ! આપ મને પણ સાથે લેતા બવ, સ્ત્રીની વાત સાંભળી ધનગુપ્ત શેઠે તેને પોતાની સાથે ચાલવાની અનુમતિ આપી. ધનગુપ્ત સ્ત્રીને સાથે લઈ

व्यजनवीजनं कुर्वती पुरोऽवतिष्ठते । अकस्माद् भास्करकिरणास्तद्भवनजालान्त-
र्गताः श्रेष्ठिमुखोपरि निपतन्तस्तथा दृष्टाः । पत्युर्मुखे भास्कर कर स्पर्शजनितस्तापो
मा भूदिति भावनया सा सत्वरं निजकरद्वयं भास्कर किरणसंमुखेकृत्वा श्रेष्ठिमुखो-
परि मूर्चकिरणान् निवारयति ।

अकस्मात्तदैव पत्नीकृतं पूर्ववृत्तं श्रेष्ठिना स्मृतम् । श्रेष्ठी मनसि चिन्तयति-
“अहो ययाहं रूपे निपातितः सैवेयमधुना मम सूर्यरस्पर्शजनितं तापं निवारयति”
इत्येवं विचारयतस्तस्य श्रेष्ठिनो मुखे हास्यं समजनि । तदा तत्पुत्रवधूर्हसन्तं श्रेष्ठि-
नमकस्मादपश्यत् । सा पत्युः समीपमागत्य वदति-नाथ ! भवतः पिता श्वभूषमक्षं

कि धनगुप्त अपने रंगभवन में बैठा हुआ भोजन कर रहा था । और
पत्नी उस के ऊपर पंखा कर रही थी । धनगुप्त के चहरे पर अकस्मात्
सूर्य की किरणें मकान की छत के छिद्रों में से आकर पड़ने लगी, पत्नी
ने ज्यों ही यह देखा कि शीघ्र ही उसने ‘पति को ताप न लगे’ इस
खयाल से अपनी दो नौ हथेलियों को सूर्य के साम्हने कर दिया । इससे
धनगुप्त के मुख पर पड़ती हुई वे किरणें धम गई-मुख पर हथेलियों की
छाया हो गई । पत्नी द्वारा इस प्रकार की गई सेवा का अवलोकन कर
धनगुप्त को पहले का वह कुएँ में डाल ने का वृत्तान्त याद आ गया ।
धनगुप्त ने विचार किया, देखो-जिसने मुझे पहिले कुएँ में पटकवा वही
अब मुझे ‘सूर्यजनित संताप न हो’ इस खयाल से उस संताप का
निवारण कर रही है । ऐसा खयाल कर धनगुप्त को कुछ हँसी आगई ।
धनगुप्त को अकस्मात् हँसता हुआ उस समय उसकी पुत्रवधू ने देख-
लिया था, इसलिये वह अपने पति के पास आकर कहने लगी कि नाथ,

अने तेनी श्री पंभाथी तेने डवा नाथी रही छती ऐ वणते धनशुप्तना चडेर
उपर भकानना छतना काष्ठाभांथी सूर्यनां किरणो अकस्मात् पडवा लाव्यां तेनी
श्रीऐ जेवुं आ जेयुं के तुरत ज ऐले “पतिने ताप न लागे” ऐवा आलथी
पोताना जन्ने हाथनी डुथेणीओने सूर्यना ऐ किरणोनी आडे धरी दीधी. आथी
धनशुप्तना चडेर उपर पडतो किरणोनी ताप अटकी गयो, मुअ उपर
डुथेणीओनी छाया यध गध, श्री तरक्षथी आ रीते करवाभां आवेली सेवा
जेधने धनशुप्तने पडेलाने कुवावाणे प्रसंग याद आवी गयो, धनशुप्ते विचार
क्यो, जुओ ! जेले भने पडेलं कुवाभां नाथी दीधो छतो ते डवे भने सूर्यना
किरणोनी ताप न लागे ऐवा आलथी ऐ संतापनु निवारण करी रही छे. आ
विचारथी धनशुप्तने जरा डसवुं आओयुं. धनशुप्तने अकस्मात् डसतां तेनी पुत्र
वधुऐ जेध दीधेल, आथी ऐ पोताना पति पासे जध डडेवा लागी के-

इतथासौ श्रेष्ठी रूपे पतन् भाग्यवशात् रूपमिनिगतं पापाणं प्राप्य तमवल-
म्ब्य स्थितः । तदनु तत्रागतैर्जलार्थिजनैरनुकम्पयाऽसौ रूपान्निःसारितः । ततोऽसौ
विदेशं गत्वा पुण्यप्रभावात् प्रचुरं धनं समुपाज्यं श्वशुरगृहे समायातः । तदा तस्य
पत्नी प्रसन्ना जाता, तथा सह श्रेष्ठी स्वगृहं गतः । अथैकदा श्रेष्ठिनः पुत्रो जातः
तस्य यौवने वयसि प्राप्ते श्रेष्ठिना विवाहः कारितः । पुत्रवधूरागता । किंचिदि-
वसेषु व्यतीतेषु सत्सु श्वश्रूवध्वोर्यध्ये कलहः प्रवृत्तः । कथूनिर्त्यं श्वश्रूच्छिद्रान्वेषण-
परा जाता । एकदाऽसौ श्रेष्ठी रत्नभवने भोजनं कुर्वन्नासीत्, तत्पत्नी तदानीं बाल-

धनगुप्त ज्यों ही कुए में गिरा कि भाग्यवश से उसे कुए की भित्ति
में पास ही एक पत्थर का टुकड़ा लगा हुआ दिखलाई पड़ा । यह भित्ति से
कुछ अधिक बाहर की ओर निकला था । पड़ते ही धनगुप्त ने उसको पकड़
लिया । जब पानी भरने वाले वहाँ पानी भर ने के लिये आये तब
उन्होंने धनगुप्त को कुए से बाहर निकाला । स्वस्थ होकर यह बिना कुछ
कहे परदेश की ओर चल दिया । वहाँ पहुँच कर उसने पुण्यकर्म के
उदय से खूब धन कमाया । कमाकर यह वहाँ से अपने घर वापिस
हुआ । रस्ते में इस के श्वसुर का गाम आया और यह श्वशुर के घर
पहुँचा । पत्नी ने पति को देखकर बहुत आनंद मनाया । वहाँसे अपनी
पत्नी को साथ लेकर घर आ गया । कालान्तर में धनगुप्त के एक पुत्र
हुआ । समय पर उसका विवाह कर दिया गया, बहु घरमें आई । रहते २
सास और बहु में झगडा होने लगा । बहु ने सास को दवाने के लिये
उस के छिद्रों का अन्वेषण करना प्रारंभ कर दिया । एक दिनकी बात है,

धनगुप्त कुवाभां पड्यो है, भाज्यवश कुवानी लीं तभां तेनी पासे ७ ओक
पत्थर थोड़ा डोढा नजरे पड्यो ७े लीं तथी थोड़ा अडार चिकणेडो डोढो । कुवाभां
पडतां नी साथे ७ धनगुप्ते ते पत्थर पकडी लीधो ७्यारे पाछी भरवावाणा कुवा उपर
पाछी भरवा आवां त्यारे तेमछे धनगुप्तेने कुवाभां थी अडार काढ्यो । स्वस्थ अनी
हांध पछु गोदया सिवाय ते परदेश ७वा आली निकल्यो । त्यां पडों थी ते पूण्य
कर्मा उदयथी भूष धन कमायो । भूष धन कमाई ते पोताने घेर आववा निकल्यो,
रस्ताभां सासरानुं गाम आब्युं त्यारे ते सासराने घेर पडों थ्यो, पतिने ७े
नेई आनंद मनाव्यो । त्यां थी ७े पोतानी स्त्रीने लधने पोताने गाम पोताने घेर
पडों थ्यो । समय ७तां ७े धनगुप्तेने त्यां ओक पुत्र थ्यो, समय उपर तेनां लग्न
कर्यां, बहु घेर आवी, रडोतां रडोतां सासु अने बहु वर्ये विभवाह थवा लाग्यो,
बहु ७े सासुने दणाववा माटे तेनां गुप्त छिद्रोनां अन्वेषण करवाने प्रारंभ करी
दीधो । ओक दिवस धनगुप्त पोताना रंगलवनभां भेसी बोजन करी रडेल डोढो

પુનરેકદા શ્રેષ્ઠિપત્ન્યાઃ પુત્રવધ્વા સદ્ કલહો જાતઃ, તસ્મિન્નવસરે પુત્રવધૂર-
વદત્-જાનામિ તવ ચરિત્રમ્, પતિ ક્રૂપે નિપાત્ય, સંપતિ પતિવ્રતા મચિતુમ્વ્યતાસિ ।
પત્ન્યમાર્મિકં વચનં નિશમ્ય શ્વશુઃ પરમદુઃખિતા જાતા, વહુશો રુરોદ, રુદિત્વા ચ
મનસિ ચિન્તયતિ સ્મ-શ્વશુના મમ જીવનં ધૂલિસ્તિ નિર્થકમ્. અય મમેયં વાર્તા
લોકે પ્રસારિષ્યતિ, માં લોકઃ કિં વદિષ્યતિ । इत्येवं विचिन्त्य सा भवनस्य द्वितीय-
भूमिकामाहरोह । तत्र गत्वा गले पाशं संयोज्य रज्ज्यां लम्बिता प्राणान्
परित्यक्तवती ।

હુંસી કા જો કુછ કારણ થા વહુ અપને પુત્ર કો કહ દિયા । માંકા પાકર
શ્રેષ્ઠિ પુત્ર ને 'મો જો કુછ જૈસી વાત થી વહુ અપની પત્ની સે કહ દી ।

एक समय सास वहु में परस्पर जब कलह हुआ तो पूत्रवधू ने
सासु से कहा कि " आप ज्यादा मन बोलो मैं जानती हूं कि आप वही
हैं जिन्होंने ने अपने पति को क्रूर में डाल दिया था, अब पतिव्रता
बनती हूं । " इस प्रकार वहु के मार्मिक वचनों को सुनकर सास के
हृदय में अपार दुःख हुआ, वह बारं बार रोने लगी, विचार किया कि
अब मेरा जीना बिलकुल निरर्थक है । वहु ने मेरी सब गान धूलि में
मिला दी है । यदि मेरी यह बात लोक में फैल गई तो लोग क्या कहेंगे ?
इस प्रकार सोचकर वह अपने मकान के दूसरे मंजिल पर गई, और
वहां उसने गले में फांसी डालकर आत्मघात कर लिया ।

વાગા શેઠે હાંશીતું જે કાંઈ કારણ હતું તે સ્વધર્મ પોતાના પુત્રને કહી દીધું.
અવસર મેળવીને શેઠ પુત્રે પછુ જે કાંઈ વાત હતી તે પોતાની પત્નીને
કહી દીધી.

સાસુ વહુમાં પરસ્પર બ્યારે કંઈક થયો ત્યારે પુત્રવધુએ સાસુને કહ્યું
કે, " તમે વધુ ન બોલો, હું બાણ છું કે, તમે એ જ છો કે જેણે પોતાના
પતિને કુવામાં ધકેલ્યો હોય, હવે પ્રતિવ્રતા બનો છો. " આ પ્રકારનાં વહુનાં
માર્માક વચનોને સાંભળી સાસુના હૃદયમાં અપાર દુઃખ ઉપજ્યું અને તે ચોધાર
આંસુએ રડવા લાગી, તેણે મનમાંને મનમાં એવો નિશ્ચય કર્યો કે, હવે મારું
જીવનું ખીલકુલ નીરર્થક છે, વહુએ મારી બધી જ્ઞાન ધુળમાં મેળવી દીધી છે. જો
મારી આ વાત લોકોમાં ફેલાઈ જાય તો લોકો શું કહેશે ? આ રીતે વિચાર
કરી તે પોતાના મકાનના ખીજા માળા ઉપર પહોંચી અને ત્યાં જઈ ગળામાં
ફાંસો નાખી આત્મઘાત કર્યો.

હસન્ મયા દૃષ્ટઃ, કિં તત્ર હાસસ્ય કારણમભૂદિત્યાવેચતામ્ । શ્રેષ્ઠિપુત્રઃ પ્રાઠ-
પતિપત્ન્યોર્વૃત્તમવેદ્યં ભવતિ । પત્ની વદતિ-ભવતા યાવદંતદૃષ્ટં નાનેધ્યતે, ન ચ
વૃત્તાનયનવચનં દાસ્યતે, તાવન્મયાઽન્નપાનં પરિત્યાજ્યમ્ । પ્રેમપરચ્છેન ત્રિસ્મૃતવિવે-
કેન શ્રેષ્ઠિપુત્રેણ 'હાસ્યકારણં કથયિષ્યામી' તિ વચન પ્રદાનેન પત્ની પરિતોષિતા ।

एकदा श्रेष्ठिपुत्रः पितुश्चरणसंग्राहने कूर्चन् पृच्छतिस्म आर्य ! तस्मिन् दिवसे
केनकारणेन भवता हसितम्, इत्येवं पृष्टोऽसी सरलहृदयः श्रेष्ठो सर्वं पूर्ववृत्तं
पुत्राय कथितवान् । श्रेष्ठिपुत्रः सर्वं पूर्ववृत्तं विज्ञाय पत्न्यै कथयामास ।

आज मैं ने आप के पिता को सामुजी के समक्ष हँसते हुए देखा है
अतः हे नाथ ! आप मुझे बतलाई ये कि इस अकारण हँसी का क्या
कारण है । सेठ के पुत्र ने अपनी पत्नी को समझाया कि पति और पत्नी
का वृत्त अवेद्य हुआ करता है । अतः इस विषय को जानने की चेष्टा
करना व्यर्थ है । पत्नी ने पति के मुख से यह बात सुनकर कहा हे नाथ !
जब तक आप मुझे इसका कारण नहीं बतलावेंगे, तबतक मैं अन्नजल
ग्रहण नहीं करूंगी । पत्नी का इस प्रकार वृत्त को जानने का अधिक
आग्रह देखकर पति ने उसके प्रेम से पागल जैसे बनकर उसे इस
बात का आश्वासन दिया कि वह कुछ समय बाद इसका वास्तविक
कारण उसे बतला देगा । इस प्रकार रुष्ट हुई पत्नी संतुष्ट हो गई । एक
समय की बात है कि श्रेष्ठि पुत्र ने पिता के चरणों को दाबते हुए उनसे
पूछा कि हे तात ! आप एक दिन भोजन करते समय किस कारण से
हँसे थे ? पुत्र की इस बात को सुनकर सरल हृदय वाले सेठ ने समस्त

હે નાથ ! આજ મેં તમારા પિતાને સામુજી સામે હસતા જોયા. તે આપ એ
બતાવેા તે તેમના અકારણ હસવાનું શું કારણ છે ? શેઠ પુત્રે પોતાની સ્ત્રીને
સમજાવ્યું કે, પતિ પત્નીનો સંબંધ અવેદ્ય હોય છે. આ વિષયને જાણવાની
ચેષ્ટા કરવી વ્યર્થ છે. પત્નીએ પતિના મુખથી આવી વાત સાંભળીને કહ્યું કે,
હે નાથ ! જ્યાં સુધી તમે મને તેનું કારણ નહીં બતાવેા ત્યાં સુધી હું અન્ન
જળ ગ્રહણ કરીશ નહીં. પત્નીનો આ પ્રકારે વૃત્તાન્ત જાણવાનો અધિક આગ્રહ
જાણીને પતિએ તેના પ્રેમમા પાગલ જેમ બનીને તેને આ વાતનું આશ્વાસન
આપ્યું કે, થોડા સમયમાં પોતે તેનું વાસ્તવિક કારણ બતાવશે. આથી રૂઢ
બનેલ પત્નીને સંતોષ થયો. એક સમયની વાત છે કે, શેઠ પુત્રે પોતાના પિતાના
પગ દાબતા દાબતાં એમને પૂછ્યું કે, હે તાત ! આપ એક દિવસ લોજન
કરતાં કરતાં શા માટે હસ્યા હતા ? પુત્રની આ વાતને સાંભળીને સરળ કથ-

તદાઽસૌ પુત્રોઽપિ માતાપિત્રોર્વિયોગેન શોકાર્તઃ સન્ ભવિષ્યદનિષ્ઠં ચિન્તયન્ મૃતં પિતરં પાશવન્ધનાદ્ વિમુચ્ય સ્વગલે તં પાશં વદ્ધ્વા મૃતઃ ।

તદનન્તરં પુત્રવધૂઃ ‘ ઇમે ત્રયઃ સ્વલુ મિલિત્વા મમૈવ દુર્દશાં ભાવયન્તિ ’ ઇતિ વિચિન્ત્ય ક્રોધાવેશેન ધમધમાયમાના ઉપરિ ગતા । તત્ર સા પश्यति—શ્વશ્રુઃ શ્વશુર-શ્રોભૌ મૃતૌ નિપતિતૌ, પતિરપિ ગલે વદ્ધપાશો મૃતઃ પાશરજ્જ્વાં લમ્બિત ઇતિ । તદા વિનિવૃત્તક્રોપા નિતાન્તદુઃખાર્તા સા ચિન્તયતિ સ્મ—અતઃ પરં કીદૃશી દશા મમ ભવિષ્યતિ, લોકાઃ કિં વદિષ્યન્તિ, કઃ સ્યાન્મમ શરણમ્, ઇત્યાદિ। તદનન્તર-મસૌ સગર્ભા પુત્રવધૂઃ પત્યુર્ગલે સંલગ્નં પાશવન્ધનં વિમુચ્ય સ્વગલે સંયોજ્ય લમ્બિતા માણાન્ ત્યક્તવતી ।

ગલે મેં ફાંસી લગાકર મરે હુણ લટક રહે હેં । હસ પરિસ્થિતિ સે ઉસે વહુત હી દુઃખ હુઆ । માતા પિતા કે વિયોગ ને ઉસે પાગલ બના દિયા, અન્ત મેં ઉસ વિચારે ને બી અપને પિતા કે ગલે સે ફાંસી ઉતાર કર અપને ગલે મેં લગાલી । જબ પુત્રવધૂ ને યહ વિચારા કિ “ દેખો યે તિનોં કે તિનોં મિલકર મેરી દુર્દશા કર ને કી ભાવના કર રહે હેં । અતઃ ડપર જાકર દેખૂં, કિ હન સવકી ક્યા રાય હો રહી હૈ ’ હસ પ્રકાર ક્રોધ કે આવેશ સે ધમ ધમ કરતી હુઈ વહ ડપર ગઈ । જાતે હી ઉસને દેખા કિ સાસ શ્વશુર મરે પડે હુણ હેં પતિ બી ગલે મેં ફાંસી લગાકર મરે હુણ લટક રહે હેં । ઉસ દુર્ઘટના કો દેખકર ઉસકે શરીર મેં સન્નાટા ડા ગયા, કોપ જાતા રહા । અત્યંત શોક સે વહ વિહ્વલ હો ગઈ । વિચારા કિ અવ સંસાર મેં મેરા કૌન હૈ, કિ જિસ કે લિયે હન પ્રાણોં કી રક્ષા કરૂં । લોગ સુનેંગે તો ક્યા કહેં ગે । હસ પ્રકાર વિચાર કર વહ બી અન્ત મેં

ગંગામાં ફાંસી લગાડી મરેલી હાલતમાં લટકી રહ્યા છે. આ પરિસ્થિતિ જોઈ તેને ખૂબ દુઃખ થયું, માતા પિતાના વિયોગે તેને પાગલ બનાવી દીધો. અંતે એ વિચારાએ પણ પોતાના પિતાના ગંગામાંથી ફાંસી કાઢી પોતાના ગંગામાં લગાવી આત્મઘાત કર્યો જ્યારે પુત્રવધુએ એ વિચાર્યું કે, “ આ ત્રણે જણા મળી મારી દુર્દશા કરવાની યોજના ઘડી રહ્યાં હશે. આથી ઉપર જઈ જોઉં તો ખરી કે બધા કેવો વિચાર કરી રહ્યા છે ” આ રીતે ક્રોધના આવેશથી ધમ ધમ કરતી વહુ ઉપર પહોંચી ને જુએ છે તો સાસુ સસરા મરેલ પડ્યા છે. અને પતિ પણ ગંગામાં ફાંસી લગાવી મરેલ લટકી રહેલ છે. આ દુર્ઘટનાને જોઈ એના શરીરમાં કંપારી વધુટી, ક્રોધ જતો રહ્યો અને શોકથી વિહ્વળ બની ગઈ. વિચાર્યું કે હવે સંસારમાં મારું કાણુ છે કે જેના માટે આ પ્રાણની રક્ષા કરેં લોકો જણશે તો શું કહેશે ? આ વિચાર કરી તેણે પોતાના

અય શ્રેષ્ઠી ગૃહમાગતઃ, પત્નીમનવલોક્ય પુત્રવધૂં પૃષ્ટવાન્-આયુષ્મતિ ! તવ
શ્વશ્રુઃ ક્વાસ્તિ ?, પુત્રવધૂઃ કરચેષ્ટ્યાઽઽવેદયતિ-માનોપરિભાગે ગતાં ઇતિ । શ્રેષ્ઠી
ગૃહોપરિભાગભૂમિકાં ગત્વા શ્રેષ્ઠિનાં ગચ્છે પાશવદ્વાં મૃતાં પશ્યતિ । તદાઽસૌ શ્રેષ્ઠી
ત્રિપાદમુપગતઃ સન્ વિચિન્તાયતિ-અનયા વિના મમ કીદૃશી દશા મવિષ્યતિ,
ઇત્યાદિ । તદનુ સ શ્રેષ્ઠો પત્નીગલગતં પાશં વિમુચ્ય સ્વગલે સંયોજ્ય પ્રાણાંસ્ત્યક્તવાન્ ।
પુત્રોઽપિ ગૃહમાગતઃ, સ પિતરમદૃષ્ટ્વા પત્નીં પૃષ્ટવાન્-‘ક્વાસ્તિ મમ તાતઃ’ ।
પત્ની પ્રાહ-ઉભૌ મમાનિષ્ટં કર્તુમુપરિ વર્તેતે । પુત્રઃ પત્નીવચનમાકર્ણ્ય તત્ર ગત્વા
પશ્યતિ-માતા મૃતા નિપત્તિતાઽસ્તિ, પિતાઽપિ પાશવદ્વો મૃતઃ પ્રલમ્બિતો વર્તેતે, ઇતિ ।

ધનગુપ્ત જવ ઘર આપા તો ઉસને સેઠાની કો ન દેખકર બહુ સે
પૂછા આયુષ્યમતી ! તુમ્હારી સાસ કહાં હૈ ? ઉસને હાથ કે હશારં સે
કહા કિ વે મકાન કે દૂસરે મંજિલ પર હૈં । ધનગુપ્ત વહાં પહુંચા ઔર
દેખા કિ વહ ગલે મેં ફાંસી લગા કર મર ગઈ હૈ । ધનગુપ્ત ને યહ દશા
દેખકર વહુન હી શોચ વિચાર કિયા ઔર અન્ત મેં યહ નિર્ણય કર કિ
સેઠાની કે વિના મેરી ક્યા દશા હોગી, પત્ની કો ફાંસી સે ઉતાર કર
વહ સ્થયં ફાંસી લટક ગયા । પુત્ર ને પિતા કો ઘર પર આકર જવ નહીં
દેખા તો પત્ની સે પૂછા કિ પિતાજી કહાં પર હૈં । ઉસને ઘાત કો ચના-
કર કહા કિ માતા-પિતા દોં નોં હી દૂસરે મંજિલ પર મેરા અનિષ્ટ કર
ને કી વિચારણા કરને કે લિયે ગયે હુએ હૈં । પત્ની કી વાત સુનકર
વહ મકાન કે ઉપર ગયા । દેખા કિ માતા મરી પડી હૈ ઔર પિતાજી

ધનગુપ્ત બ્યારે ઘેર આવ્યો તો તેણે પોતાની સ્ત્રીને ન જોતાં વહુને પૂછ્યું,
આયુષ્યમતી ! તમારી સાસ ક્યાં છે ? તેણે હાથના ઇશારાથી કહ્યું કે, ખીજા માળ
ઉપર (મેડી ઉપર) છે. ધનગુપ્ત ત્યાં પહોંચ્યો અને જુએ છે તો ગળામાં ફાંસી
નાખી તે મરી ગયેલ છે. આ રીતે પોતાની પત્નિની દશા જોઈ ધનગુપ્તે ખૂબજ
મનોમંથન સાથે વિચાર કર્યો. અને અંતે એ નિર્ણય કર્યો કે, પત્નિના જવા
પછી હવે મારી શું દશા થશે ? ફાંસાથી લટકતી પત્નિને નીચે ઉતારી એ
દોરડાને ફાંસી પોતાના ગળામાં નાખી લઈ પોતે પણ આત્મઘાત કર્યો.

એક તરફ પતિપત્નિ એક જ દોરડાના ફાંસાથી આત્મહત્યા કરી જીવમુક્ત
બન્યાં એ સમયે પુત્રે ઘેર આવતાં પોતાના પિતાને ન જોવાથી પત્નિને પૂછ્યું,
પિતાજી ક્યાં ગયા ? સ્ત્રીએ વાતને બનાવીને કહ્યું કે, માતા-પિતા બન્ને જણાં
મારું અનિષ્ટ કરવાની વિચારણા કરવા મેડી ઉપર ગયેલ છે. પત્નિની વાત
સાંભળી તે મેડી ઉપર ગયો. જોયું તો મા નીચે મરેલી પડી છે, અને પિતાજી

લક્ષણં સર્વેષાં સ્થાનાનામ્, કુત્રાપિ સ્ત્રિયા સદાવસ્થાનં સંભાષણં ચ ન કુર્યાદિત્યર્થઃ,
 एकग्रहणमप्युपलक्षणम् तेनानेकस्त्रीभिरपि सदावस्थानं संभाषणं च वर्जनीयम्, यत्र
 पुरुषः साक्षी नास्ति तत्र स्त्रिया सदावस्थानं संभाषणं च परिहरेदिति सूत्राशयः ।

उक्तं च श्रीदशवैकालिक सूत्रे—

जहा कुक्कुटपोयस्स, निच्चं कुललओ भयं ।

एवं खु वंभयारिस्स, इत्थीविग्गहओ भयं ॥ (अ. ८ गा. ५४)

छाया—यथा कुक्कुटपोतस्य, नित्यं कुललाद् भयम् ॥

एवमेव व्रह्मचारिणः, स्त्रीविग्रहाद् भयम् ॥

स्वगत दोष का निरूपण कर के अब अन्य के संसर्ग से होने वाले दोषोंका वर्णन करते हैं—‘समरेसु-इत्यादि.

अन्वयार्थ—(समरेसु-समरेषु) लुहारकी शाला में (अगारेसु-अगारेषु) घरों में, (संधीसु-संधिषु) दो घरों के अंतराल में तथा (महापहेसु-महापथेषु), राजमार्ग में (एगित्थिएसद्धि-एकस्त्रियासार्ध) अकेली स्त्री के साथ (नेवचित्ठे न संलवे-नैवतिष्ठेत् नैव संलपेत्) न खड़ा होवे और न उससे बातचीत करे ।

इस श्लोक में समरादिक चार पद उपलक्षण हैं, इससे समझना चाहिये कि किसी भी जगह में जब तक पुरुष साक्षीभूत न हो तब तक अकेली स्त्री से अथवा अनेक स्त्रियों से ब्रह्मचारी का कर्तव्य है कि वह न बोले और न वहाँ खड़ा रहे । दशवैकालिक सूत्र में भगवानने कहा है

આ પ્રકારે પોતાનામાં રહેલ દોષોનું વર્ણન કરી હવે બીજાના સંસર્ગથી થયેલ દોષોનું વર્ણન કરે છે. સમરેસુ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—સમરેસુ-સમરેષુ લુહારની ઠેાડમાં, અગારેસુ-અગારેષુ ઘરોમાં, સંધેસુ-સંધેષુ બે ઘરોના અંતરાલમાં તથા મહાપહેસુ-મહાપથેષુ રાજ માર્ગમાં, એગિત્થિયે સદ્ધિ-એકસ્ત્રિયા સાર્ધ એકલી સ્ત્રી સાથે, નેવ ચિટ્ઠે ન સંલવે-નૈવ તિષ્ઠેત્ નૈવ સંલપેત્ ભાષા ન રહેવું અને એનાથી વાતચીત કરવી નહીં.

આ શ્લોકમાં સમરાદિક ચાર ઉપલક્ષણ છે, એથી એ સમજવું જોઈએ કે, કેઈ પણ સ્થળે જ્યાં સુધી બીજો પુરુષ સાક્ષીભૂત ન હોય ત્યાં એકલી સ્ત્રી અથવા અનેક સ્ત્રીઓ સાથે બ્રહ્મચારીએ બોલવું ન જોઈએ, અને ત્યાં બોલવું પણ ન જોઈએ. દશવૈકાલિક સૂત્રમાં ભગવાને કહ્યું છે કે, જે રીતે કુકડાના બચ્ચાને બિલાડીનો ભય રહે છે, એ રીતે સ્ત્રીના શરીરનો બ્રહ્મચારીને પણ ભય રહ્યા કરે છે.

અસ્મિન્ દૃષ્ટાન્તે-સકૃદ્દુક્તાદપિ મર્મવચનાત્ પળ્લાં જીવાનાં પ્રાણવ્યપરોપણં જાતમ્, યતઃ પુત્રવધૂર્ગર્ભે દ્વયમપત્યમાયીત્ । તસ્માન્માર્મિકં વચનં ન માપનીયમ્ ।

સાવચ-નિર્થક-મર્મગ-વચનમાપગસ્ય સર્વથા પ્રતિપેદ્યં વૌધયિતુમ્પ્રત્યર્થમાહ-
'અપ્પણઢ્ઠા' इत्यादि । આત્માર્થ=સ્વાર્થ, પાર્થ વા, તથા ઉભયસ્ય આત્મનઃ પરસ્ય ચ અર્થ, વા-અથવા, અન્તરેગ=અનુભવાર્થે સ્વાત્મપ્રયોજનાભાવેऽપિ સાવચં ન લપેત્= ન નિર્થકં લપેત્, ન મર્મગં લપેત્, इति सम्बन्धः ॥ ૨૫ ॥

અથાન્યસંસર્ગકૃતદોષપરિહારમાહ—

મૂલમ્—સમરેસુ અગારેસુ, સંધીસુ યં મહાપથે ।

एंगो ऐंगितिथिए संद्धि, नैव चिद्धे' नै संलवे ॥૨૬॥

છાયા—સમરેપુ અગારેપુ, સંધિપુ ચ મહાપથે ।

एकः एकस्त्रिया सार्धं, नैव तिष्ठेत् न संलपेत् ॥૨૬॥

ટોકા—'સમરેસુ' इत्यादि—

સમરેપુ=ઘૌઠકારશાલાસુ તથા-અગારેપુ=ઘૃદેપુ, તથા સંધિપુ=ઘૃદદ્વયાન્તરા-
લેપુ તથા-મહાપથે=રાજમાર્ગે, एकः=एकासो, एकस्त्रिया=एकाकिन्या સ્ત્રિયા,
सार्धं=सह, नैव तिष्ठेत्=ऊर्ध्वस्थानावस्थितो नैव भवेत् । न संलपेत्-तया=सह सम-
रादिषु स्थानेषु क्वाऽपि संभाषणं न कुर्यादित्यर्थः । अत्र सपरादिवचतुष्टयस्थानेषु

पति के गले से फांसी निकाल कर अपने गले में फांसी डालकर मर गई वह उस समय गर्भवती थी । उस के गर्भ में दो बालक थे ।

इस दृष्टान्त से यह बात स्पष्ट होती है कि देखो एक बार भी कहे गये मार्मिक वचन से छह प्राणियों का दारुण आपघात हुआ । इसलिये मार्मिक वचन नहीं कहना चाहिये । अपने अथवा पर के निमित्त तथा दोनों के निमित्त एवं जहां स्व और पर का कुछ भी प्रयोजन न हो वहां पर भी व्यर्थ ही मनुष्य को सावच, निरर्थक एवं मर्मग वचन नहीं बोलना चाहिये ॥ २६ ॥

પતિના ગળામાંથી ફાંસો કાઢી પોતાના ગળામાં નાખી મરી ગઈ. તે એ સમયે ગર્ભવતી હતી, એના ગર્ભમાં બે બાળક હતાં.

આ દૃષ્ટાંતથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે, એક વખત પણ કહેવામાં આવેલા માર્મિક વચનથી છ પ્રાણીઓનો કંઈક આપઘાત થયો, આ માટે માર્મિક વચન ન બોલવાં જોઈએ. પોતાના અથવા બીજાના નિમિત્ત તથા બન્નેના નિમિત્ત અને બંન્નાં પોતાનું કે બીજાનું કોઈ પણ પ્રયોજન ન હોય ત્યાં પર પણ મનુષ્યને સાવચ, નિર્થક અને માર્મિક વચન બોલવાં ન જોઈએ. (૨૬)

રણમ્, લાભઃ—અપ્રાપ્તસ્ય સમ્યક્દર્શન—સમ્યગ્જ્ઞાન—સમ્યક્ચારિત્રલક્ષણસ્તત્રવસ્ય પ્રાપ્તિસ્તસ્ય કારણમસ્તિ, इति प्रेषया=इति पर्यालोचनात्मिकया बुद्ध्या प्रयतः=प्रकर्षेण यतनात्वात् सहनशीलः सन् शिष्यः तत्=अनुशासनं गुरोः शिक्षावचनं प्रतिशृणुयात्=कर्तव्यतयाऽङ्गीकुर्यात् ।

અયં ભાવઃ—

यथा—वर्षाकाले सूर्यकिरणाः प्रचण्डतरा भवन्ति, परंतु परिणामे द्वित्रदिवसाभ्यन्तर एव ते जलदावलीसमागमनशीतपवनजलधारासंपातजनितशीतस्पर्श-सुखंमादुर्भावयन्ति। “यथा वा—नालिकेरं वहिः कर्कशं भवति. तथापि तदीयं शीतलमधुरनीरगर्भितमाभ्यन्तरिकभागमुपलभ्य लोकस्तदास्वादनेन तुष्टिं पुष्टिं इससे अप्राप्त सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान एवं सम्यक् चारित्र की मुझे प्राप्ति होती है। (त्ति पेहाए—इति प्रेष्य) इस प्रकार पर्यालोचनात्मक बुद्धि से विचार कर (पयओ तं पंडिस्सुणे—प्रयतःतं प्रतिशृणुयात्) सहनशील बना हुआ शिष्य गुरु के शिक्षात्मक वचनों को कर्तव्य समझकर अंगीकार करे ।

તાત્પર્ય—જિસ પ્રકાર વર્ષાકાલ મેં સૂર્યકી કિરણે પ્રચણ્ડતર હો જાતી હેં ઓર હસ સે વે પ્રાણિયોં કો અસહનીય બનતી હેં પરંતુ પરિણામ મેં દો ત્રીન દિન કે ખીતર હી વે વરસાત કે સમાગમન સે પવન કો શીતલ બના દેતી હેં ઉસ સે જલવૃષ્ટિ ખૂબ હોકર શીતસ્પર્શ કે સુખ કા ઉન્હેં અનુભવ કરાતી હેં । અથવા જૈસે—નારિયલ ઉપર સે કઠોર હોતા હૈ પરંતુ ઉસકા ખીતર કા ભાગ શીતલ, મીઠે જલ સે ભરા રહતા હૈ, ઉસકો

બધું મારે માટે લાભકારક છે. કેમ કે, એનાથી અપ્રાપ્ત સમ્યક્ દર્શન સમ્યક્જ્ઞાન, અને સામ્યક્ ચારિત્રની મને પ્રાપ્તિ થાય છે. ત્તિપેહાએ—इति प्रेष आ प्रकारे पर्या-लोचनात्मक बुद्धिથી વિચાર કરી, પયઓ તં પંડિસ્સુણે—प्रयतः तत् प्रतिशृणुयात् सहनशील બનેલ શિષ્ય ગુરુના શિક્ષાત્મક વચનોને કર્તવ્ય સમજી અંગિકાર કરે.

આતું તાત્પર્ય એ છે કે, જેવી રીતે વર્ષાકાળમાં સૂર્યનાં કિરણો પ્રચંડતર થઈ જાય છે, અને તેથી તે પ્રાણીઓ માટે અસહનીય બની જાય છે. પરંતુ પરિણામે જે ત્રણ દિવસની અંદર તે વરસાદના સમાગમથી પવનને શીતળ બનાવી દે છે, જેથી જળવૃષ્ટિ ખૂબ થાય છે અને ઠંડીનો સ્પર્શ સુખનો અનુભવ કરાવે છે. અથવા જેમ નાળિયેર ઉપરથી કઠોર હોય છે પરંતુ એની અંદરનો ભાગ શીતળ મીઠા જળથી ભરેલો હોય છે. જેને મેળવી લોકો તુષ્ટિ-સંતોષ

ઉક્તં ચાન્યત્ર-સસા સુપા નુસા માયા, ઇયાર્હિં વિ ન સંલવે ।

एगंते नेव चिद्वेज्जा, अप्पही संजए सया ॥ १ ॥

छाया—स्वसा सुता स्नुषा माता, एतामिरपि न संलपेत् ।

एकान्ते नैव तिष्ठेत्, आत्मार्यी संयतः सदा ॥ १ ॥ इति ॥ २६ ॥

અથ વિનીતશિષ્યકર્તવ્યમાહ—

मूलम्—जं मे' बुद्धोऽणुसांसन्ति, सीएणं फरुसेणं वा ।

મમ લાભો ત્તિ' પેહાણે, પંયઓ તં' પડિસંસુણે ॥ ૨૭ ॥

छाया—यन्मां बुद्धा अनुशासन्ति, शीतेन परुषेण वा ।

મમ લાભ ઇતિ પ્રેક્ષયા, પ્રયતસ્તત્ પ્રતિગૃણ્યાત્ ॥ ૨૭ ॥

टीका—‘जं मे’ इत्यादि ।

બુદ્ધાઃ=આચાર્યાઃ, યન્મામ્ શીતેન=શીતલવચનેન મૃદુવચનેનેત્યર્થઃ, વા=અથવા પરુષેણ=કઠોરવચનેન અનુશાસતિ શિક્ષયન્તિ, इदमनुशासनं मम लाभः=મામલાભ-

-કિ-જિસં પ્રકાર મુર્ગે કે યચ્ચેકો કુલલ-વિલાડી સે ભય બના રહતા હૈ ઉસી તરહ બ્રહ્મચારી કો ભી સ્ત્રી કે શરીર સે સદા ભય રહા કરતા હૈ । ઇસલિયે ચાહે અપની સાંસારિક બહિન ભી હો, ચાહે પુત્રી હો, વહુ હો, માતા ભી હો, તો ભી એકાન્તમેં બ્રહ્મચારી કો इनके साथ उठना बैठना नहीं चाहिये और न बातचीत ही करनी चाहिये ॥ ૨૬ ॥

અથ વિનીત શિષ્ય કા કર્તવ્ય કહતે હૈં—‘જમે’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—વિનીત શિષ્ય કો ઇસ પ્રકાર વિચાર કરના ચાહિયે કિ (જમે બુદ્ધા-યન્માં બુદ્ધા) જો મુક્તે આચાર્ય મહારાજ (સીણ-શીતેન) મીઠે વચનોં સે, વા અથવા (ફરુસેણ-પરુષેણ) કઠોર વચનોં સે (અણુસા-સન્તિ-અનુશાસતિ) અનુશાસિત કરતે હૈં અર્થાત્ શિક્ષા દેતે હૈં સો (મમ લાભો-મમ લાભઃ) યહ મેરે લિયે એક બડા ખારી લાભ હૈ, ક્યોં કિ

આ માટે બહે પોતાની સંસારીક બહેન હોય, આહે પુત્રી હોય, વહુ હોય, અથવા માતા હોય તો પણ એકાંતમાં એમની સાથે એસવું ઉઠવું કે વાતચિત પણ બ્રહ્મચારીએ કરવી ન બેઈએ. ॥૨૬॥

હવે વિનીત શિષ્યનું કર્તવ્ય કહે છે—જમે ઇત્યાદિ.

વિનીત શિષ્યે આ પ્રકારનો વિચાર કરવો બેઈએ કે,

અ-વયાર્થ—જમેબુદ્ધા-યન્માંબુદ્ધા મને આચાર્ય મહારાજ, સીણ-શીતેન મીઠા વચનોથી, વા અથવા ફરુસેણ-પરુષેણ કઠોર વચનોથી, અનુસાસન્તિ-અનુ-શાસન્તિ અનુશાસિત કરે છે, અર્થાત્ શિક્ષા આપે છે. મમલાભો

રામ્, લાભ:-અપ્રાપ્તસ્ય સમ્યક્દર્શન-સમ્યગ્જ્ઞાન-સમ્યક્ચારિત્રલક્ષણતત્ત્વત્રયસ્ય પ્રાપ્તિત્વસ્ય કારણમસ્તિ, इति प्रेक्षया=इति पर्यालोचनात्मिकया बुद्ध्या प्रयतः=प्रकर्षेण यतनात् सदनशीलः सन् शिष्यः तत्=अनुशासनं गुरोः शिक्षावचनं प्रति शृणुयात्=कर्तव्यतयाऽङ्गीकुर्यात्।

અર્થ ભાવ:-

यथा—वर्षाकाले सूर्यकिरणाः प्रचण्डतरा भवन्ति, परंतु परिणामे द्वित्रदिन-साम्यन्तर एव ते जलदावलोसमागमनशीतलपवनजलधारासंघातजनितशीतस्पर्श-सुखं प्रादुर्भावयन्ति। “यथा वा-नालिकेरं वहिः कर्कशं भवति, तथापि तदीयं शीतलमधुरनीरगर्भितमाभ्यन्तरिकभागमुपलभ्य लोकस्तदास्वादनेन तुष्टिं पुष्टिं इससे अप्राप्त सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान एवं सम्यक् चारित्र की मुझे प्राप्ति होती है। (स्ति पेहाए-इति प्रेक्ष्य) इस प्रकार पर्यालोचनात्मक बुद्धि से विचार कर (पयओ तं पंडिस्सुणे-प्रयतःतं प्रतिशृणुयात्) सहनशील बना हुआ शिष्य गुरु के शिक्षात्मक वचनों को कर्तव्य समझकर अंगीकार करे।

તાત્પર્ય-જિસ પ્રકાર વર્ષાકાલ મેં સૂર્યની કિરણે પ્રચણ્ડતર હો જાતી હેં ઓર ઇસ સે વે પ્રાણિયોં કો અસહનીય બનતી હેં પરંતુ પરિણામ મેં દો ત્રીન દિન કે ખીતર હી વે વરસાત કે સમાગમન સે પવન કો શીતલ બના દેતી હેં ડસ સે જલવૃષ્ટિ ખૂબ હોકર શીતસ્પર્શ કે સુખ કા ડન્હેં અનુભવ કરાતી હેં। અથવા જૈસે-નારિયલ ડપર સે કઠોર હોતા હૈ પરંતુ ડસકા ખીતર કા ખાગ શીતલ, મીઠે જલ સે ખરા રહતા હૈ, ડસકો

ખધુ માદે માટે લાભકારક છે. કેમ કે, એનાથી અપ્રાપ્ત સમ્યક્ દર્શન સમ્યગ્જ્ઞાન, અને સામ્યક્ ચારિત્રની મને પ્રાપ્તિ થાય છે. સ્તિપેહાએ-ઇતિપ્રેક્ષ આ પ્રકારે પર્યા-લોચનાત્મક બુદ્ધિથી વિચાર કરી, પયઓ તં પંડિસ્સુણે-પ્રયતઃ તત્ પ્રતિશ્રુણુયાત્ સહનશીલ અને શિષ્ય ગુરુના શિક્ષાત્મક વચનોને કર્તવ્ય સમજી અંગિકાર કરે.

આનું તાત્પર્ય એ છે કે, જેવી રીતે વર્ષાકાળમાં સૂર્યનાં કિરણો પ્રચંડતર થઈ જાય છે, અને તેથી તે પ્રાણીઓ માટે અસહનીય બની જાય છે. પરંતુ પરિણામે જે વૃષ્ટિ દિવસની અંદર તે વરસાદના સમાગમથી પવનને શીતળ બનાવી દે છે, જેથી જળવૃષ્ટિ ખૂબ થાય છે અને ઠંડીનો સ્પર્શ સુખનો અનુભવ કરાવે છે. અથવા જેમ નાજિયેર ઉપરથી કઠોર હોય છે પરંતુ એની અંદરનો ભાગ શીતળ મીઠા જળથી ભરેલો હોય છે. જેને એજવી લોકો તુષ્ટિ-સંતોષ

ઉક્તં ચાન્યત્ર-સસા મુતા મુતા માયા, ય્યાદિં વિ ન સંલયે ।

અંગતે નૈવ ચિદ્દેજ્ઞા, અપ્પટ્ટી સંજણ સયા ॥ ૧ ॥

છાયા—સ્વસા મુતા મુતા માતા, યતામિરપિ ન સંલપેત્ ।

એકાન્તે નૈવ તિષ્ઠેત્, આત્માર્થો સંયતઃ સદા ॥ ૧ ॥ ઇતિ ॥ ૨૬ ॥

અથ વિનીતશિષ્યકર્તવ્યમાહ—

મૂલમ્—જં મે' બુદ્ધોઽણુસાંસંતિ, સીંણં ફરુસેણ વા ।

મમ લાભો તિ' પેહાણે, પંચઓ તં' પડિસંસુણે ॥ ૨૭ ॥

છાયા—યન્માં બુદ્ધા અનુશાસંતિ, શીતેન પરુપેણ વા ।

મમ લાભ ઇતિ પ્રેક્ષયા, પ્રયતસ્તત્ પ્રતિગૃણ્યાત્ ॥ ૨૭ ॥

ટીકા—'જં મે' ઇત્યાદિ ।

બુદ્ધાઃ=આચાર્યાઃ, યન્માં શીતેન=શીતલવચનેન મૃદુવચનેનેત્યર્થઃ, વા=અથવા પરુપેણ=કઠોરવચનેન અનુશાસતિ શિક્ષયન્તિ, ઇદમનુશાસનં મમ લાભઃ=જામકા-

-કિ-જિસં પ્રકાર મુર્ગે કે વચ્ચેકો કુલલ-વિલાડી સે ભય બના રહતા હૈ
ઉસી તરહ બ્રહ્મચારી કો ભી સ્ત્રી કે શરીર સે સદા ભય રહા કરતા હૈ ।
ઇસલિયે યાહે અપની સાંસારિક યદિન ભી હો, યાહે પુત્રી હો, વહુ હો,
માતા ભી હો, તો ભી એકાન્તમેં બ્રહ્મચારી કો ઇનકે સાથ ઉઠના બેઠના
નહીં યાહિયે ઓર ન યાતચીત હી કરની યાહિયે ॥ ૨૬ ॥

અથ વિનીત શિષ્ય કા કર્તવ્ય કહતે હૈ—'જંમે' ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—વિનીત શિષ્ય કો ઇસ પ્રકાર વિચાર કરના યાહિયે
કિ (જંમે બુદ્ધા-યન્માં બુદ્ધા) જો મુક્તે આચાર્ય મહારાજ (સીંણ-શીતેન)
મીઠે વચનોં સે, વા અથવા (ફરુસેણ-પરુપેણ) કઠોર વચનોં સે (અણુસા-
સંતિ-અનુશાસતિ) અનુશાસિત કરતે હૈ અર્થાત્ શિક્ષા દેતે હૈ સો
(મમ લાભો-મમ લાભઃ) યહ મેરે લિયે એક વડા ભારી લાભ હૈ, કયોં કિ

આ માટે ભડે પોતાની સંસારીક બહેન હોય, યાહે પુત્રી હોય, વહુ
હોય, અથવા માતા હોય તો પણ એકાંતમાં એમની સાથે એસવું ઉઠવું કે
યાતચિત પણ બ્રહ્મચારીએ કરવી ન ભેઈએ. ॥૨૬॥

હવે વિનીત શિષ્યનું કર્તવ્ય કહે છે—જંમે ઇત્યાદિ.

વિનીત શિષ્યે આ પ્રકારનો વિચાર કરવો ભેઈએ કે,

અ-વયાર્થ—જંમેબુદ્ધા-યન્માંબુદ્ધા મને આચાર્ય મહારાજ, સીંણ-શીતેન
મીઠા વચનોથી, વા અથવા ફરુસેણ-પરુપેણ કઠોર વચનોથી, અનુસાસંતિ-અનુ-
શાસંતિ અનુશાસિત કરે છે, અર્થાત્ શિક્ષા આપે છે. મમલાભો એ

રણમ્, લાભઃ—અપ્રાપ્તસ્ય સમ્યક્દર્શન—સમ્યગ્જ્ઞાન—સમ્યક્ચારિત્રલક્ષણરત્નત્રયસ્ય પ્રાપ્તિસ્વસ્ય કારણમસ્તિ, इति प्रेक्षया=इति पर्यालोचनात्मिकया बुद्ध्या प्रयतः=प्रकर्षेण यतनावान् सहनशीलः सन् शिष्यः तत्=अनुशासनं गुरोः शिक्षावचनं प्रति-
शृणुयात्=कर्तव्यतयाऽद्वीकुर्यात्।

અર્થ ભાવઃ—

यथा—वर्षाकाले सूर्यकिरणाः प्रचण्डतरा भवन्ति, परंतु परिणामे द्वित्रदिव-
साभ्यन्तर एव ते जलदावलीसमागमनशीतजलपवनजलधातासंपातजनितशीतस्पर्श-
मुखंप्रादुर्भावयन्ति। “यथा वा—नालिकेरं वहिः कर्कशं भवति. तथापि तदीयं
शीतलमधुरनीरगर्भितमाभ्यन्तरिकभागमुपलभ्य लोकस्तदास्वादनेन तुष्टिं पुष्टिं

इससे अप्राप्त सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान एवं सम्यक् चारित्र की मुझे
प्राप्ति होती है। (त्ति पेहाण-इति प्रेक्ष्य) इस प्रकार पर्यालोचनात्मक बुद्धि
से विचार कर (पयओ तं पंडिस्सुणे-प्रयतःतं प्रतिशृणुयात्) सहनशील
बना हुआ शिष्य गुरु के शिक्षात्मक वचनों को कर्तव्य समझकर
अंगोकार करे।

तात्पर्य—जिस प्रकार वर्षाकाल में सूर्यकी किरणें प्रचण्डतर हो जाती
हैं और इस से वे प्राणियों को असहनीय बनती हैं परन्तु परिणाम में
दो तीन दिन के भीतर ही वे वरसात के समागमन से पवन को शीतल
बना देती हैं उस से जलवृष्टि खूब होकर शीतस्पर्श के सुख का उन्हें
अनुभव कराती हैं। अथवा जैसे—नालियल ऊपर से कठोर होता है
परन्तु उसका भीतर का भाग शीतल, मीठे जल से भरा रहता है, उसको

ખધુ મારે માટે લાભકારક છે. કેમ કે, એનાથી અપ્રાપ્ત સમ્યક્ દર્શન સમ્યક્ જ્ઞાન,
અને સામ્યક્ ચારિત્રની મને પ્રાપ્તિ થાય છે. ત્તિપેહાણ-इतिप्रेक्ष आ प्रकारे पर्या-
लोचनात्मक बुद्धिથી વિचार કરી, पयओ तं पंडिस्सुणे-प्रयतः तत् प्रतिशृणुयात्
સહનશીલ અનેલ શિષ્ય ગુરુના શિક્ષાત્મક વચનોને કર્તવ્ય સમજી અંગિકાર કરે.

આનું તાત્પર્ય એ છે કે, જેવી રીતે વર્ષાકાળમાં સૂર્યનાં કિરણો
પ્રચંડતર થઈ જાય છે, અને તેથી તે પ્રાણીઓ મારે અસહનીય બની જાય છે.
પરંતુ પરિણામે જે ત્રણ દિવસની અંદર તે વરસાદના સમાગમથી પવનને
શીતળ બનાવી દે છે, જેથી જળવૃષ્ટિ ખૂબ થાય છે અને ઠંડીનો સ્પર્શ સુખનો
અનુભવ કરાવે છે. અથવા જેમ નાળિયેર ઉપરથી કઠોર હોય છે પરંતુ એની
અંદરનો ભાગ શીતળ મીઠા જળથી ભરેલો હોય છે. જેને મેળવી લોકો તુષ્ટિ-સંતોષ

ઉક્તં ચાન્યત્ર-સસા સુસા નુસા માયા, ય્યાદિં વિ ન સંલયે ।

અંગતે નૈવ ચિદ્દેજ્ઞા, અપ્પઘ્ઘી સંજ્ઞા સયા ॥ ૧ ॥

છાયા—સ્વસા સુસા સ્નુપા માતા, યતામિરપિ ન સંલપેત્ ।

અકાન્તે નૈવ તિષ્ઠેત્, આત્માર્થી સંયતઃ સદા ॥ ૧ ॥ ઇતિ ॥ ૨૬ ॥

અય વિનીતશિષ્યકર્તવ્યમાદ—

મૂલમ્—જં મે' બુદ્ધાઽણુસાંસંતિ, સીણેણ ફરુસેણ વા ।

મમ લાભો તિ' પેહાપે, પંચઓ તં' પડિસંસુણે ॥ ૨૭ ॥

છાયા—યન્માં બુદ્ધા અનુશાસંતિ, શીતેન પરુપેણ વા ।

મમ લાભ ઇતિ પ્રેક્ષયા, પ્રપતસ્તત્ પ્રતિગૃણ્યાત્ ॥ ૨૭ ॥

ટીકા—‘જં મે’ ઇત્યાદિ ।

બુદ્ધાઃ=આચાર્યાઃ, યન્માં શીતેન=શીતલવચનેન મૃદુવચનેનેત્યર્થઃ, વા=અથવા પરુપેણ=કઠોરવચનેન અનુશાસતિ શિક્ષયન્તિ, ઇદમનુશાસનં મમ લાભઃ=કામકા-

-કિ-જિસં પ્રકાર મુર્ગે કે ઘચ્ચેકો કુલલ-ચિલાડી સે ભય બના રહતા હૈ
ઉસી તરહ બ્રહ્મચારી કો બી સ્ત્રી કે શરીર સે સદા ભય રહા કરતા હૈ ।
ઇસલિયે યાહે અપની સાંસારિક વહિન ખો હો, યાહે પુત્રી હો, વહુ હો,
માતા બી હો, તો બી અકાન્તમેં બ્રહ્મચારી કો ઇનકે સાથ ઉઠના બેઠના
નહીં યાહિયે ઓર ન યાતચીત હી કરની યાહિયે ॥ ૨૬ ॥

અબ્ધ વિનીત શિષ્ય કા કર્તવ્ય કહતે હૈ—‘જંમે’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—વિનીત શિષ્ય કો ઇસ પ્રકાર વિચાર કરના યાહિયે
કિ (જંમે બુદ્ધા-યન્માં બુદ્ધા) જો મુઝે આચાર્ય મહારાજ (સીણ-શીતેન)
મીઠે વચનોં સે, વા અથવા (ફરુસેણ-પરુપેણ) કઠોર વચનોં સે (અણુસા-
સંતિ-અનુશાસતિ) અનુશાસિત કરતે હૈ અર્થાત્ શિક્ષા દેતે હૈ સો
(મમ લાભો-મમ લાભઃ) યહ મેરે લિયે એક બંડા ખારી લાભ હૈ, ક્યોં કિ

આ માટે ભલે પોતાની સંસારીક બહેન હોય, યાહે પુત્રી હોય, વહુ
હોય, અથવા માતા હોય તો પણ એકાંતમાં એમની સાથે એમણું ઉઠણું કે
વાતચિત પણ બ્રહ્મચારીએ કરવી ન ભેઈએ. ॥ ૨૬ ॥

હવે વિનીત શિષ્યનું કર્તવ્ય કહે છે—જંમે ઇત્યાદિ.

વિનીત શિષ્યે આ પ્રકારનો વિચાર કરવો ભેઈએ કે,

અ-વયાર્થ—જંમેબુદ્ધા-યન્માંબુદ્ધા અને આચાર્ય મહારાજ, સીણ-શીતેન
મીઠા વચનોથી, વા અથવા ફરુસેણ-પરુપેણ કઠોર વચનોથી, અનુસાસંતિ-અનુ-
શાસિત કરે છે. અર્થાત્ શિક્ષા આપે છે. મમલાભો એ

રણમ્, લાભઃ—અપ્રાપ્તસ્ય સમ્યક્દર્શન—સમ્યગ્જ્ઞાન—સમ્યક્ચારિત્રલક્ષણતત્ત્વત્રયસ્ય પ્રાપ્તિસ્તસ્ય કારણમસ્તિ, इति प्रेक्षया=इति पर्यालोचनात्मिकया बुद्ध्या प्रयतः=प्रकर्षेण यतनावान् सहनशीलः सन् शिष्यः तत्=अनुशासनं गुरोः शिक्षावचनं प्रतिशृणुयात्=कर्तव्यतयाऽङ्गीकुर्यात्।

અર્થ ભાવઃ—

यथा—वर्षाकाले सूर्यकिरणाः प्रचण्डतरा भवन्ति, परंतु परिणामे द्वित्रदिव-
साभ्यन्तर एव ते जलदावलोसमागमनशीतलपवनजलधारासंपानजनितशीतस्पर्श-
सुखंप्रादुर्भावयन्ति। “यथा वा—नालिकेरं वहिः कर्कशं भवति. तथापि तदीयं
शीतलमधुरनीरगर्भितमाभ्यन्तरिकभागमुपलभ्य लोकस्तदास्वादानेन तुष्टिं पुष्टिं
इससे अप्राप्त सम्यग्दर्शन, सम्यग्ज्ञान एवं सम्यक् चारित्र की मुझे
प्राप्ति होती है। (त्ति पेह्वाण—इति प्रेक्ष्य) इस प्रकार पर्यालोचनात्मक बुद्धि
से विचार कर (पयओ तं पंडिस्सुणे—प्रयतःतं प्रतिशृणुयात्) सहनशील
बना हुआ शिष्य गुरु के शिक्षात्मक वचनों को कर्तव्य समझकर
अंगोकार करे।

તાત્પર્ય—જિસ પ્રકાર વર્ષાકાલ મેં સૂર્યની કિરણે પ્રચણ્ડતર હો જાતી
હैं और इस से वे प्राणियों को असहनीय बनती हैं परन्तु परिणाम में
दो तीन दिन के भीतर ही वे वरसात के समागमन से पवन को शीतल
बना देती हैं उस से जलवृष्टि खूब होकर शीतस्पर्श के सुख का उन्हें
अनुभव कराती हैं। अथवा जैसे—नालियल ऊपर से कठोर होता है
परन्तु उसका भीतर का भाग शीतल, मीठे जल से भरा रहता है, उसको

ખધુ માટે માટે લાભકારક છે. કેમ કે, એનાથી અપ્રાપ્ત સમ્યક્ દર્શન સમ્યગ્જ્ઞાન,
અને સામ્યક્ ચારિત્રની મને પ્રાપ્તિ થાય છે. ત્તિપેહ્વાણ—इतिप्रेक्ष आ प्रकारे पर्या-
लोचनात्मक बुद्धिથી વિચાર કરી, पयओ तं 'पंडिस्सुणे—प्रयतः तत् प्रतिशृणुयात्
સહનશીલ બનેલ શિષ્ય ગુરુના શિક્ષાત્મક વચનોને 'કર્તવ્ય સમજી અંગિકાર કરે.

આનું તાત્પર્ય એ છે કે, જેવી રીતે વર્ષાકાળમાં સૂર્યનાં કિરણો
પ્રચંડતર થઈ જાય છે, અને તેથી તે પ્રાણીઓ માટે અસહનીય બની જાય છે.
પરંતુ પરિણામે જે ત્રણ દિવસની અંદર તે વરસાદના સમાગમથી પવનને
શીતળ બનાવી દે છે, જેથી જળવૃષ્ટિ ખૂબ થાય છે અને ઠંડીનો સ્પર્શ સુખનો
અનુભવ કરાવે છે. અથવા જેમ નાળિયેર ઉપરથી કઠોર હોય છે પરંતુ એની
અંદરનો ભાગ શીતળ મીઠા જળથી ભરેલો હોય છે. જેને જેળવી લોકો તુષ્ટિ-સંતોષ

ઉક્તં ચાન્યન્ન-સસા મુયા નુસા માયા, ઇયાદિં ત્રિ ન સંલ્પે ।

અંતે નેવ ચિદ્દેજ્ઞા, અપ્પઠ્ઠી સંત્રણ સયા ॥ ૧ ॥

છાયા—સ્વસા મુતા સ્તુપા માતા, ઇતામિરપિ ન સંલપેત્ ।

અકાન્તે નેવ તિષ્ઠેત્, આત્માર્થી સંયતઃ સદા ॥ ૧ ॥ ઇતિ ॥ ૨૬ ॥

અથ વિનીતશિષ્યકર્તવ્યમાહ—

મૂલમ્—જં મે' બુદ્ધાઽણુસાંસંતિ, સીંણેણ ફરુસેણ વા ।

મમ લાભો તિ' પેહાપે, પંચઓ તં' પડિસંસુણે ॥ ૨૭ ॥

છાયા—યન્માં બુદ્ધા અનુશાસંતિ, શીતેન પરુપેણ વા ।

મમ લાભ ઇતિ પ્રેક્ષયા, પ્રયતસ્તત્ પ્રતિનૃણુયાત્ ॥ ૨૭ ॥

ટીકા—‘જં મે’ ઇત્યાદિ ।

બુદ્ધાઃ=આચાર્યાઃ, યન્માં શીતેન=શીતલવચનેન મૃદુવચનેનેત્પર્યઃ, વા=અથવા પરુપેણ=કઠોરવચનેન અનુશાસતિ શિક્ષયન્તિ, હ્રદમનુશાસનં મમ લાભઃ=જામકા-

-કિ-જિસં પ્રકાર મુર્ગે કે વચ્ચેકો કુલલ-વિલાડી સે ભય બના રહતા હૈ
ઉસી તરહ બ્રહ્મચારી કો બી સ્ત્રી કે શરીર સે સદા ભય રહા કરતા હૈ ।
હસલિયે યાહે અપની સાંસારિક વહિન ખી હો, યાહે પુત્રી હો, વહુ હો,
માતા ખી હો, તો ખી અકાન્તમેં બ્રહ્મચારી કો હનકે સાથ ઉઠના બેઠના
નહીં યાહિયે ઔર ન યાતચીત હી કરની યાહિયે ॥ ૨૬ ॥

અથ વિનીત શિષ્ય કા કર્તવ્ય કહતે હૈ—‘જંમે’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—વિનીત શિષ્ય કો હસ પ્રકાર વિચાર કરના યાહિયે
કિ (જંમે બુદ્ધા-યન્માં બુદ્ધા) જો મુજે આચાર્ય મહારાજ (સીંણ-શીતેન)
મીઠે વચનોં સે, વા અથવા (ફરુસેણ-પરુપેણ) કઠોર વચનોં સે (અણુસા-
સંતિ-અનુશાસતિ) અનુશાસિત કરતે હૈ અર્થાત્ શિક્ષા દેતે હૈ સો
(મમ લાભો-મમ લાભઃ) યહ મેરે લિયે એક બડા ખારી લાભ હૈ, કયોં કિ

આ માટે ભલે પોતાની સંસારીક બહેન હોય, યાહે પુત્રી હોય, વહુ
હોય, અથવા માતા હોય તો પણ એકાંતમાં એમની સાથે એસવું ઉઠવું કે
વાતચિત પણ બ્રહ્મચારીએ કરવી ન જોઈએ. ॥ ૨૬ ॥

હવે વિનીત શિષ્યનું કર્તવ્ય કહે છે—જંમે ઇત્યાદિ.

વિનીત શિષ્યે આ પ્રકારનો વિચાર કરવો જોઈએ કે,

અન્વયાર્થ—જંમે બુદ્ધા-યન્માં બુદ્ધા મને આચાર્ય મહારાજ, સીંણ-શીતેન
મીઠા વચનોથી, વા અથવા ફરુસેણ-પરુપેણ કઠોર વચનોથી, અનુસાસંતિ-અનુ-
શાસંતિ અનુશાસિત કરે છે, અર્થાત્ શિક્ષા આપે છે. મમ લાભો-મમ લાભ એ

છાયા—અનુશાસનમૌખ્યં, દુષ્કૃતસ્ય ચ નોદનમ્ ।

હિતં તત્ મન્યતે માતૃઃ, દ્વેષ્યં ભવતિ અસાધોઃ ॥ ૨૮ ॥

ટીકા—‘અણુસાસન’ ઇત્યાદિ—

માતૃઃ=પ્રજાવાન્ મેધાવી શિષ્યઃ, ઔપાયમ્-ઉપાયે=શીતપરુષભાષણરૂપે ભવમ્, મૃદુકઠોરભાષણસમન્વિતમ્ અનુશાસનં=ગુરોઃ શિક્ષાવાચ્યં, ચ-પુનઃ દુષ્કૃતસ્ય=અતિ-
ચારસ્ય નિવારણાર્થં નોદનં=પ્રેરણં, ‘હા કિમિદમકલ્પ્યં ત્વયા કૃતમ્’ ઇત્યાદિરૂપમ્
તદ્ વચનં હિતં-લોકહૃદયકલ્યાણકારકં, મન્યતે । અસાધોઃ=અવિનીતશિષ્યસ્ય તદેવ
વચનં દ્વેષ્યં=દ્વેષજનકં ભવતિ ।

યથા—શુદ્ધક્ષેત્રે દત્તં જલં મધુરરસરૂપેણ પરિણતં ભવતિ, નિમ્નતરુમૂલે તુ તદેવ

સકલ કલ્યાણ કરનેવાલી ‘મી ગુરુશિક્ષા કિસ કો કિસ રૂપ મેં
પરિણત હોની હૈ સો કહતે હૈ’-‘અણુસાસન’-ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(પત્નો-પ્રજ્ઞઃ) બુદ્ધિમાન મેધાવી શિષ્ય (ઓવાયં-ઔપાયં)
મૃદુ एवं કઠોર ભાષણ સે મુક્ત (અનુસાસનં-અનુશાસનં) ગુરુ કે શિક્ષા
સ્વરૂપ વચનોં કો કિ જો (દુષ્કકઠસ્ત ય ચોચનં-દુષ્કૃતસ્ય ચ નોદનમ્)
અતિચાર કે નિવારણ કે લિપે પ્રયુક્ત કિયે ગયે હૈં-‘યદ્ તુમને નહીં
કરને યોગ્ય કામ કયોં કર દિયા હૈ’ ઇત્યાદિરૂપ સે જો કહે ગયે હૈં
(તં હિયં મન્નન-તત્ હિતં મન્યતે) ઉસ્કો અપના હિતકારક માનતા હૈ ।
(અસાહુણો-અસાધોઃ) પરંતુ જો અવિનીત શિષ્ય હોના હૈ વહ ઉન્હીં
શિક્ષાવચનોં કો (વેસંહવદ્-દ્વેષ્યં ભવતિ) અહિતકારી માનતા હૈ । મેધાવી
શિષ્ય ગુરુ કે મૃદુકઠોરરૂપ વચનોં કો અપના હિતકારક, एवं અસાધુ
અર્થાત્ અવિનીત શિષ્ય ઉન્હીં વચનોં કો દુઃસ્વદાયક માનતા હૈ ।

સકલ કલ્યાણ કરવાવાળી ગુરુ શિક્ષા કેને કયા રૂપમાં પરિણત થાય છે
તે કહેવામાં આવે છે. અણુસાસનં ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—પત્નો-પ્રજ્ઞઃ બુદ્ધિમાન મેધાવી શિષ્ય ઓવાયં-ઔપાયં કેમળ
અથવા કઠોર ભાષણથી યુક્ત અણુસાસનં-અનુશાસનં ગુરુનાં શિક્ષા સ્વરૂપ
વચનોને કે જે દુષ્કકઠસ્ત ય ચોચનં-દુષ્કૃતસ્ય ચ નોદનમ્ અતિચારના નિવારણ માટે
પ્રયુક્ત કરવામાં આવેલ છે. આ ન કરવા યોગ્ય કામ તમે શા માટે ક્યું ?”
ઇત્યાદિ રૂપથી જે કહેવાય છે તેહિયં મન્નન-તત્ હિતં મન્યતે એને યોગ્યતાનાં હિતકર
માને છે અસાહુણો-અસાધોઃ પરંતુ જે અવિનીત શિષ્ય હોય છે તે એ શિક્ષા
વચનોને દ્વેષ્યં ભવતિ અહિતકારી માને છે.

ચ લભતે । એવાચાર્યાનાં શીતં પરૂપં ચેત્યુભયવિધં શિક્ષાવચનં પરિણામે સુલજ્ઞ
નકમેવ । આચાર્યવચનં દિ-પરિણામતસ્તપઃસંયમારાધનમવર્તકં, મિથ્યાત્વાદિપશ્ચન્નિ-
ધાસ્રવનિવર્તકં, જ્ઞાનાવરણીયાદિકર્મરજઃપટલાપસારણપરમમીપણસમીરણાત્મકં, ના-
નાવિધલ્લિસાધકં, નિશ્ચિન્નભાવસ્વભાવાવભાસકેવલાલોકપ્રદર્શકં, શાશ્વતિક્ષુલ-
સમર્પકં ચ ભવતિ ” इत्येव पर्यालोच्य गुरोः शिक्षावचनमद्वीकुर्यादिति ॥ २७॥

સકલકલ્યાણકારિણ્યપિ ગુરુશિક્ષા કસ્યે કીદૃશી પરિણમતીત્યાદ—

मूलम्—अणुसासनमोवायं, दुक्कडंस्स र्थ चोर्यणं ।

हियं तं मच्चणं पेत्तो, वेस्सें होईं असोहुणो ॥२८॥

પ્રાપ્ત કર લોક તુષ્ટિ એવં પુષ્ટિ કો પ્રાપ્ત કરતે હૈં । इसी तरह आचार्य
महाराज के कोमल एवं कठोर, दोनों प्रकार के शिक्षाप्रद वचन शिष्य
को परिणाम में सुखजनक होते हैं । शिष्य को आचार्य महाराज के
वचन ही अन्त में तप एवं संयम की आराधना करने में प्रवृत्त कराने
वाले होते हैं । मिथ्यात्वादि पांच प्रकार के आस्रव के वे निरोधक होते
हैं । ज्ञानावरणीय आदि कर्मरज के पटल को हटाने में वे प्रचण्ड पवन
के वेगतुल्य होते हैं । शिष्यजनोमें अनेक प्रकार की लल्लियों की
जागृति कराने वाले होते हैं । समस्त पदार्थों के स्वभाव का जिस में
अवभासन होता है ऐसे केवलज्ञानरूप प्रकाश के प्रदर्शक एवं शाश्वतिक
सुख के देनेवाले होते हैं । इस प्रकार गुरु महाराज के शिक्षा वचनों को
हितकारक जानकर शिष्यका कर्तव्य है कि वह उन्हें अंगीकार करे ॥२७॥

અને પુષ્ટિ પ્રાપ્ત કરે છે. આ રીતે આચાર્ય મહારાજનાં કોમળ અથવા કઠોર
બન્ને પ્રકારનાં શિક્ષાપ્રદ વચન શિષ્યને પરિણામમાં સુખજનક બને છે. આચાર્ય
મહારાજનાં વચનજ અંતમાં શિષ્યને તપ તથા સંયમની આરાધના કરવામાં
પ્રવૃત્ત કરાવનાર હોય છે. મિથ્યાત્વાદિ પાંચ પ્રકારના આસ્રવના એ નિરોધક હોય
છે. જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મરજના આવરણને દૂર કરવામાં તે પ્રચંડ પવનના
વેગ જેવાં હોય છે. શિષ્યજનોમાં અનેક પ્રકારની લલ્લિયોની જાગૃતિ કરાવનાર
હોય છે, સમસ્ત પદાર્થોના સ્વભાવનું જેનામાં અવભાસન હોય છે એવા કેવળ
જ્ઞાન રૂપ પ્રકાશના પ્રદર્શક અને શાશ્વતિક સુખને દેવાવાળા હોય છે. આ પ્રકારે
ગુરુ મહારાજના શિક્ષા વચનોને હિતકારક બાળીને શિષ્યનું એ કર્તવ્ય છે કે
તે એનો અંગિકાર કરે. ॥ ૨૭ ॥

ટીકા—‘હિયં’ ઇત્યાદિ—

વિગતભયાઃ=ભયરહિતાઃ, ભયં સપ્તવિધમ્-ઇહલોકભયમ્ ૧, પરલોકભયમ્ ૨, આદાનભયમ્ ૩, અકસ્માદ્ભયમ્ ૪, આજીવિકાભયમ્ ૫, મરણભયમ્ ૬, અશ્લોક-ભયં ચ ૭, એતૈર્વિવર્જિતાઃ, બુદ્ધાઃ=જ્ઞાતતત્ત્વા મેધાવિન ઇત્યર્થઃ, એવંભૂતાઃ શિષ્યાઃ પરુષમપિ=ઠોરમપિ, અનુશાસનમ્=ગુરુણાં શિક્ષાવચનમ્ હિતં=પથ્યં મન્યન્તે ઇતિ શેષઃ । કિંતુ ક્ષાન્તિશોધિકરં-ક્ષાન્તિઃ=ક્ષમા, શોધિઃ=શુદ્ધિઃ આત્મશુદ્ધિઃ, તયોઃ કરમ્=ઉત્પત્તિજનકં, યથા-વર્ષાઋતુનિમિત્તં પ્રાપ્ય જલધરા ગર્જન્તિ, વસન્તં પ્રાપ્ય વૃક્ષા નૂતનપલ્લવકુસુમત્રિયોપેતા ભવન્તિ, ચન્દ્રં પ્રાપ્ય ચન્દ્રકાન્તમણયઃ પ્રસવન્તિ, સૂર્યં પ્રાપ્ય કમલાનિ વિકસન્તિ, તથા ક્ષમાં પ્રાપ્ય નિર્ઘોમતાદિગુણાઃ પ્રાદુર્ભવન્તિ । શોધિ-શ્ચ દુઃખમેઘનાશને પવનરૂપા, સુખોત્પાદને કલ્પતરુરૂપા ભવસિન્ધુપારકરણે નૌકા-રૂપા, અજ્ઞાનાન્ધકારનાશને પ્રમારૂપા । એવંભૂતયોઃ ક્ષાન્તિશોધ્યોર્જનકમ્, દ્વદશુપ-લક્ષણમ્ તેન આર્જવાદિકરમપિ, પદં=જ્ઞાનાદિ ગુણાનાં સ્થાનમ્ । તત્=અનુશાસનં, મૂઢાનાં=કુશિષ્યાણાં દ્વેષ્યં=દ્વેષજનકં ભવતિ । ઉક્તં ચ—

પુનરપ્યાહ—‘હિયં’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(વિગતભયા-વિગતભયાઃ) ઇહલોકભય, પરલોકભય, આદાનભય, અકસ્માત્ભય, આજીવિકાભય, મરણભય, એવં અશ્લોકભય, એ સાત ભય હે । इनसे जो रहित हैं तथा (बुद्धा-बुद्धा): तत्त्वों के जो जानकार हैं-मेधावी हैं वे शिष्य (परुषंसपि-परुषमपि) कठार भी (अनुशासनं-अनुशासनं) गुरु महाराज के शिक्षात्मक वचनों को (हियं-हितं) पथ्य-हितविधायक मानते हैं । किन्तु (खंति सोहिकरं -क्षान्तिशोधिकरं) क्षमा और शुद्धि के विधायक तथा (पयं-पदम्) ज्ञानादिक गुणों के स्थानभूत (तत्) गुरु के वे ही अनुशासनरूप

પુનરપ્યાહ હિયં:-ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—વિગતભયા-વિગતભયાઃ આ લોકનો ભય, પરલોકનો ભય, આદાન ભય, અકસ્માત ભય, આજીવિકા ભય, મરણ ભય અને અશ્લોક ભય આ સાત ભય છે એનાથી જે રહિત છે તથા (બુદ્ધા-બુદ્ધા) તત્ત્વોનો જે જાણકાર છે, મેધાવી છે, તે શિષ્ય પરુષસંપિ-પરુષમપિ કઠોર પણ અનુશાસન-અનુશાસન ગુરુ મહારાજનાં શિક્ષાત્મક વચનોને હિયં-હિતં પથ્ય હિત વિધાયક માને છે, હંતિસોહિકરં-શાંતિશોધિકરં ક્ષમા અને શુદ્ધિના વિધાયક, પયં-પદમ્ જ્ઞાનાદિક

કટુકરસરૂપેણ, યથા ચા સિતોપલં-‘મિસરી’ ઇતિ ભાવામસિદ્ધં સર્વેણાં મધુરા-
સ્વાદજનકં ભવતિ તદેવ પિત્તદ્વિપિતરસનસ્ય નિમ્બાદિભ્યઃ કટુકં, ગર્દભાણાં તુ વિષ-
મેવ ભવતિ, યથા ચા શુદ્ધં ઘૃતં સર્વેણાં પુષ્ટિકરં ભવતિ, તદેવ જ્વરાક્રાન્તાનાં જનાનાં
રોગવર્ધકમ્ । एवं गुरुवचनं सचिनयस्य हिताय जायते, चिनयरहितस्य शिष्यस्य तु
द्वेषाय इति भावः ॥ २८ ॥

ઉક્તમર્થ વિશદયન્નાહ—

મૂલમ્—હિયં વિગતભયા બુદ્ધા, ફરુસં પિ અણુસાસણં ।

વેસંસં તં હોઁ મૂઢાણં, ચંતિસોહિકરં પયં ॥ ૨૯ ॥

છાયા—હિતં વિગતભયા બુદ્ધાઃ, પરુપમપિ અનુશાસનમ્ ।

દેવ્યં તત્ત્વં ભવતિ મૂઢાનાં, જ્ઞાન્તિશોધિકરં પદમ્ ॥ ૨૯ ॥

તાત્પર્યે इसका इस प्रकार का है कि जिस प्रकार इक्षु के खेन में दिया गया पानी मधुर रसरूपसे परिणत होता है और वही पानी जब निम्बवृक्ष के मूलमें दिया जाता है तो कटुवे रूपमें परिणत हो जाता है, अथवा जैसे मिश्री सय के लिये मधुर आस्वाद देती है परन्तु जिस की जीभ पित्त से दूषित हो रही है उसके लिये वह मिश्री कटुवी नीम जैसी मालूम होती है, तथा गर्धों को तो वह विष जैसी ही मालूम होती है । अथवा जैसे शुद्ध घृत समस्तजनों को पुष्टि करने वाला होना है परन्तु वही घृत ज्वरबाछे के लिए रोगवर्द्धक होता है, इसी प्रकार जो चिनयी शिष्य हैं उनके लिये गुरु महाराज के वचन हितकारक होते हैं और वे ही वचन अविनीन शिष्य के लिये द्वेषकारक होते हैं ॥ २८ ॥

તેનું તાત્પર્ય આ પ્રકારનું છે, કે જે પ્રકારે દ્રાક્ષના ખેતરમાં આપવામાં આવેલ પાણી મધુરરસરૂપમાં પરિણીત બને છે અને તેજ પાણી જ્યારે લિખડાના વૃક્ષના મૂળમાં આપવામાં આવે છે તો કટુરસ રૂપમાં પરિણમે છે. જેમ-સાકર બધા માટે મધુર આસ્વાદ આપે છે પરંતુ જેની જીભ પિત્તથી દુષિત થયેલ હોય છે, તેને માટે સાકર કડવા લિખડા જેવી માલુમ પડે છે. અને ગર્ધેડાને તો તે ઝંકેર જેવી બને છે. અથવા જેમ ચોખ્ખું ઘી સઘળા માટે પુષ્ટી કરવાવાળું હોય છે પરંતુ તે ઘી તાવવાળા માટે રોગને વધારનાર બને છે. એ જ રીતે જે ચિનયી શિષ્ય છે તેને માટે ગુરુ મહારાજનું વચન હિતકારક હોય છે. અને તે જ વચન અવિનીત શિષ્ય માટે દેવકારક હોય છે. ॥ ૨૮ ॥

ટીકા—‘ હિયં ’ ઇત્યાદિ—

વિગતભયાઃ=ભયરહિતાઃ, ભયં સપ્તવિધમ્-ઇહલોકભયમ્ ૧, પરલોકભયમ્ ૨, આદાનભયમ્ ૩, અકસ્માદ્ભયમ્ ૪, આજીવિકાભયમ્ ૫, મરણભયમ્ ૬, અશ્લોક-ભયં ચ ૭, એતૈર્વિવર્જિતાઃ, બુદ્ધાઃ=જ્ઞાતતત્ત્વા મેધાવિન ઇત્યર્થઃ, એવંભૂતાઃ શિષ્યાઃ પરુપમપિ=કઠોરમપિ, અનુશાસનમ્=ગુરુણાં શિક્ષાવચનમ્ હિતં=પથ્યં મન્યન્તે ઇતિ શેષઃ । કિંતુ ક્ષાન્તિશોધિકરં-ક્ષાન્તિઃ=ક્ષમા, શોધિઃ=શુદ્ધિઃ આત્મશુદ્ધિઃ, તયોઃ કરમ્=ઉત્પત્તિજનકં, યથા-વર્ષાકૃતુનિમિત્તં પ્રાપ્ય જલધરા ગર્જન્તિ, વસન્તં પ્રાપ્ય વૃક્ષા નૂતનપલ્લવકુસુમપ્રિયોપેતા ભવન્તિ, ચન્દ્રં પ્રાપ્ય ચન્દ્રકાન્તમણયઃ પ્રસ્રવન્તિ, સૂર્યં પ્રાપ્ય કમલાનિ વિકસન્તિ, તથા ક્ષમાં પ્રાપ્ય નિર્ઘોભતાદિગુણાઃ પ્રાદુર્ભવન્તિ । શોધિ-થ દુઃખમેધનાશને પવનરૂપા, સુખોત્પાદને કલ્પતરુરૂપા ભવસિન્ધુપારકરણે નૌકા-રૂપા, અજ્ઞાનાન્ધકારનાશને પ્રભારૂપા । એવંભૂતયોઃ ક્ષાન્તિશોધ્યોર્જનકમ્, હ્રદયપ-લક્ષણમ્ તેન આર્જવાદિકરમપિ, પદં=જ્ઞાનાદિ ગુણાનાં સ્થાનમ્ । તત્=અનુશાસનં, મૂદાનાં=કુશિલ્પાણાં દ્વેષ્યં=દ્વેષજનકં ભવતિ । ઉક્તં ચ—

પુનરપ્યાહ—‘ હિયં ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(વિગતભયા-વિગતભયાઃ) ઇહલોકભય, પરલોકભય, આદાનભય, અકસ્માત્ભય, આજીવિકાભય, મરણભય, એવં અશ્લોકભય, યે સાન ભયં હૈં । ઇનસે જો રહિત હૈં તથા (બુદ્ધા-બુદ્ધા) : તત્ત્વોં કે જો જ્ઞાનકાર હૈં-મેધાવી હૈં વે શિષ્ય (ફરુસંપિ-પરુપમપિ) કઠાર ભી (અણુસાસણં-અનુશાસનં) ગુરુ મહારાજ કે શિક્ષાત્મક વચનોં કો (હિયં-હિતં) પથ્ય-હિતવિધાયક માનતે હૈં । કિન્તુ (હંતિ સોહિકરં -ક્ષાન્તિશોધિકરં) ક્ષમા ઓર શુદ્ધિ કે વિધાયક તથા (પયં-પદમ્) જ્ઞાનાદિક ગુણોં કે સ્થાનભૂત (તત્) ગુરુ કે વે હી અણુશાસનરૂપ

પુનરપ્યાહ હિયં:-ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—વિગતભયા-વિગતભયાઃ આ લોકનો ભય, પરલોકનો ભય, આદાન ભય, અકસ્માત ભય, આજીવિકા ભય, મરણ ભય અને અશ્લોક ભય આ સાત ભય છે એનાથી જે રહિત છે તથા (બુદ્ધા-બુદ્ધા) તત્ત્વોનો જે બાણકાર છે, મેધાવી છે, તે શિષ્ય ફરુસંપિ-પરુપમપિ કઠોર પણ અણુસાસણં-અનુશાસનં ગુરુ મહારાજનાં શિક્ષાત્મક વચનોને હિયં-હિતં પથ્ય હિત વિધાયક માને છે, હંતિસોહિકરં-શાન્તિશોધિકરં ક્ષમા અને શુદ્ધિના વિધાયક, પયં-પદમ્ જ્ઞાનાદિક

કઢુકરસરૂપેણ, યથા વા સિતોપલં—‘મિસરી’ ઇતિ ભાષાપ્રસિદ્ધં સર્વેષાં મધુરા-
સ્વાદજનકં ભવતિ તદેવ પિત્તદૂષિતરસનસ્ય નિમ્બાદિત્વ કઢુકં, ગદ્દમાણાં તુ વિપ-
મેય ભવતિ, યથા વા શુદ્ધં ઘૃતં સર્વેષાં પુષ્ટિકરં ભવતિ, તદેવ જ્વરાક્રાન્તાનાં જનાનાં
રોગવર્ધકમ્ । એવં ગુરુવચનં સચિનયસ્ય હિતાય જ્ઞાયતે, વિનયરહિતસ્ય શિષ્યસ્ય તુ
દ્વેષાય ઇતિ ભાવઃ ॥ ૨૮ ॥

ઉક્તમર્થે વિશદયનાહ—

મૂલમ્—હિયં વિગયેભયા યુદ્ધા, ફરુસં પિ અણુસાસણં ।

વેરેસં તં હોરે મૂઢાણં, સ્વંતિસોહિકરં પયં ॥૨૯॥

છાયા—હિતં વિગતભયા યુદ્ધાઃ, પરુપમપિ અણુગતનમ્ ।

દ્રેષ્યં તત્ત્વ ભવતિ મૂઢાનાં, ક્ષાન્તિશોધિકરં પદમ્ ॥ ૨૯ ॥

તાત્પર્યે इसका इस प्रकार का है कि जिस प्रकार इक्षु के खेन में दिया गया पानी मधुर रसरूपसे परिणत होता है और वही पानी जय निम्बवृक्ष के मूलमें दिया जाता है तो कड़ुवे रूपमें परिणत हो जाता है, अथवा जैसे मिश्री सब के लिये मधुर आस्वाद देती है परन्तु जिस की जीभ पित्त से दूषित हो रही है उसके लिये वह मिश्री कड़ुवी नीम जैसी मालूम होती है, तथा गधों को तो वह विप जैसी ही मालूम होती है । अथवा जैसे शुद्ध घृत समस्तजनों को पुष्टि करने वाला होना है परन्तु वही घृत ज्वरवाले के लिए रोगवर्द्धक होता है, इसी प्रकार जो चिनयी शिष्य हैं उनके लिये गुरु महाराज के वचन हितकारक होते हैं और वे ही वचन अविनीत शिष्य के लिये द्वेषकारक होते हैं ॥ २८ ॥

તેનું તાત્પર્ય આ પ્રકારનું છે, કે જે પ્રકારે દ્રાક્ષના ખેતરમાં આપવામાં આવેલ પાણી મધુરરસરૂપમાં પરિણીત બને છે અને તેજ પાણી જ્યારે લિમડાના વૃક્ષના મૂળમાં આપવામાં આવે છે તો કઢુરસ રૂપમાં પરિણમે છે. જેમ-સાકર બધા માટે મધુર આસ્વાદ આપે છે પરંતુ જેની જીભ પિત્તથી દુષિત થયેલ હોય છે, તેને માટે સાકર કડવા લિમડા જેવી માલુમ પડે છે. અને ગધેડાને તો તે ઝંકેર જેવી બને છે. અથવા જેમ ચોખ્ખું ઘી સઘળા માટે પુષ્ટી કરવાવાળું હોય છે પરંતુ તે ઘી તાવવાળા માટે રોગને વધારનાર બને છે. એ જ રીતે જે ચિનયી શિષ્ય છે તેને માટે ગુરુ મહારાજનું વચન હિતકારક હોય છે. અને તે જ વચન અવિનીત શિષ્ય માટે દ્રેષકારક હોય છે. ॥ ૨૮ ॥

मूलम्—आसणे उवंचिट्ठिज्जा, अणुच्चे अकुए थिरे^३ ।

अप्पुट्ठाई निरुट्ठाई, निसीएजप्पकुर्वकुए ॥३०॥

छाया—आसने उपतिष्ठेत्, अनुच्चे अकुचे स्थिरे ।

अल्पोत्थायी निरुत्थायी, निपीदेत् अल्पकौकुच्यः ॥ ३० ॥

टीका—‘आसणे’ इत्यादि—

अनुच्चे—द्रव्यतो गुर्वासनाग्नीचे, भावतः स्वल्पमूल्यके, अकुचे अकम्पमाने, यद्वा चटत्कारादिशब्दरहिते, स्थिरे=समपादवच्चेन निश्चले, आसने उपतिष्ठेत् पीठादौ वर्षासु उपतिष्ठेत्=उपविशेत् । ईदृशेऽप्यासने साधुः किमवस्थः संस्तिष्ठे-
दित्याह—‘अप्पुट्ठाई’ इति अल्पोत्थायी—कार्ये सत्यपि ईषदुत्तिष्ठतीत्येवंशीलः,
एककार्येणोत्थितः सन् बहुकार्यसंपादक इत्यर्थः । अत-एव-कीदृशः सन्नित्याह—

अथ शिष्य के लिये आसन की विधि कहते हैं—‘आसणे’—इत्यादि ।

अन्वयार्थ—शिष्य (अणुच्चे-अनुच्चे) द्रव्यकी अपेक्षा गुरुमहाराज के आसनसे नीचा भावकी अपेक्षा अल्पमूल्यवाला (अकुए-अकुचे) तथा चटचट इत्यादि शब्द से रहित, अथवा हिलनेवाला नहीं ऐसा जो (थिरे-स्थिरे) स्थिर-चारों पाये जिसके समान हों ऐसे (आसणे-आसने) आसन—पीठ फलक पाट पाटले आदि, उन पर वर्षाकाल में (उवंचिट्ठिज्जा-उपतिष्ठेत्) बैठे । शिष्य जिस आसन पर बैठे वह गुरु के आसन की अपेक्षा नीचा होना चाहिये । तथा अल्प मूल्यवाला एवं हिलने डुलने वाला नहीं होना चाहिये । शिष्य अपने आसन पर जम कर बैठे, कारण बिना न उठे, यही बात (अप्पुट्ठाई-अल्पोत्थायी) इस पद द्वारा प्रदर्शित की गई है । उठने का काम यदि

हुवे शिष्य भाटे आसननी विधि कहे छे, आसणे-इत्यादि.

अन्वयार्थ—शिष्य अणुच्चे-अनुच्चे द्रव्यकी अपेक्षा गुरुमहाराजना आसनथी नीचा, लावनी अपेक्षा अल्पमूल्यवाला, अकुए-अकुचे तथा चटचट इत्यादि शब्दथी रहित अथवा हिलवाला नहीं अथवा जे थिरे-स्थिरे स्थिर-चारों पाया जेना ओक सरभा होय तेवा, आसणे-आसने आसन-पीठ फलक पाट पाटला आदि जेना उपर वर्षाकालमां उवंचिट्ठिज्जा-उपतिष्ठेत् जेसे. शिष्य जे आसन उपर जेसे ते गुरुना आसनथी नीचुं होवुं जेधजे, तथा हुवे यदे नहीं तेवुं होवुं जेधजे. शिष्य पोताना आसन उपर स्थिर बधने जेसे, कारण पगर न उठे, अप्पुट्ठाई-अल्पोत्थाई आ बात आ पद द्वारा प्रदर्शित करवामां

સદ્ગોષ્ઠં વિદધાતિ હન્તિ કુમતિ મિથ્યાદ્રશં વાધતે,
ધત્તે ધર્મમતિં તનોતિ પરમે સંવેગનિર્વેદને ।
રાગાદીન્ વિનિહન્તિ નીતિમમલાં પુષ્પાતિ હન્ત્યુત્પથં,
યદ્વા કિં ન કરોતિ સદ્ગુરુભાદમ્યુદ્ગતા ભારતી ॥૧॥ ઇતિ ॥ ૨૯ ॥

વચન (મૂઢાણં વેસ્સં હોદ્-મૂઢાનાં દ્વેષ્યં ભવતિ) મૂર્ખ-અવિનીત શિષ્યો
કે લિયે દ્વેષજનક હોતે હૈં । કહાં બી હૈ—

“સદ્ગોષ્ઠં વિદધાતિ હન્તિ કુમતિ મિથ્યાદ્રશં વાધતે,
ધત્તે ધર્મમતિં તનોતિ પરમે સંવેગનિર્વેદને ।
રાગાદીન્ વિનિહન્તિ નીતિમમલાં પુષ્પાતિ હન્ત્યુત્પથં,
યદ્વા કિં ન કરોતિ સદ્ગુરુભાદમ્યુદ્ગતા ભારતી ” ॥ ૧ ॥

સદ્ગુરુ કે મુખસે નિકલો હુદ્ વાણી પ્રશસ્ત યોધકી-સમ્યગ્જ્ઞાન કી
જનક હોતી હૈ, કુમતિ કી ચિદારક હોતી હૈ, મિથ્યાત્વરૂપી દૃષ્ટિ કી
વિધ્વંસક હોતી હૈ, ધર્મ મેં મતિ ઉત્પન્ન કરને ચાલી હોતી હૈ, સંવેગ,
અર્થ નિર્વેદ ગુણ કી ઉત્કર્ષક હોતી હૈ, રાગાદિકોં કી વિનાશક હોતી હૈ,
નિર્મલ નીતિ કી પોષક હોતી હૈ, કુમાર્ગ કી વિદ્રાવક હોતી હૈ । એસે
ઔર કૌન સે સદ્ગુણ વચતે હૈં જો ગુરુદેવ કી વાણી સે જીવોં કો પ્રાપ્ત
ન હોતે હૈં ॥ ૨૯ ॥

શુભોનાં સ્થાનભૂત, તત્ તે ગુરુ કે શ્રેણીનાં અનુશાસના રૂપ વચન મૂઢાણં
વેસ્સં હોદ્-મૂઢાનાં દ્વેષ્યં ભવતિ અવિનીત શિષ્ય માટે દેવ જનક અને છે.
કહ્યું પણ છે કે—

સદ્ગોષ્ઠં વિદધાતિ હન્તિકુમતિ, મિથ્યાદ્રશં વાધતે ।
ધત્તે ધર્મમતિ તનોતિ પરમે સંવેગનિર્વેદને ॥
રાગાદીન્ વિનિહન્તિ નીતિમમલાં પુષ્પાતિ હન્ત્યુત્પથં ।
યદ્વા કિં ન કરોતિ સદ્ગુરુભાદમ્યુદ્ગતા ભારતી ॥૧॥

સદ્ગુરુના અખતી નીકળેલી વાણી પ્રશસ્ત યોધની સામ્યગ્જ્ઞાનની જનક
હોય છે, કુમતિની વિદારક હોય છે, મિથ્યાત્વરૂપી દૃષ્ટિની વિધ્વંસક હોય છે,
ધર્મમાં મતિ ઉત્પન્ન કરવાવાળી હોય છે, સંવેગ અને નિર્વેગ શુભોના ઉત્કર્ષક
કરવાવાળી હોય છે, રાગાદિકોના વિનાશ કરનારી હોય છે, નિર્મલ નીતિની
પોષક હોય છે. કુમાર્ગની વિદ્રાવક હોય છે, એવા અને બીજા કયા સદ્ગુણ
બાકી રહે છે કે જે ગુરુદેવની વાણીથી શ્રવેને પ્રાપ્ત ન થતા હોય

मूलम्—आसणे उवचिट्टिज्जा, अणुच्चे अकुए थिरे^१ ।

अण्पुट्टाई निरुट्टाई, निसीएजप्पकुर्वकुए ॥३०॥

छाया—आसने उपतिष्ठेत्, अनुच्चे अकुचे स्थिरे ।

अल्पोत्थायी निरुत्थायी, निपीदेत् अल्पकौकुच्यः ॥ ३० ॥

टीका—‘आसणे’ इत्यादि—

अनुच्चे—द्रव्यतो गुर्वासनाग्नीचे, भावतः स्वल्पमूल्यके, अकुचे अकम्पमाने, यद्वा चटत्कारादिशब्दरहिते, स्थिरे=समपादवच्चेन निश्चले, आसने उपतिष्ठेत् पीठादौ वर्षासु उपतिष्ठेत्=उपविशेत् । ईदृशेऽप्यासने साधुः किमवस्थः संस्तिष्ठे-दित्याह—‘अण्पुट्टाई’ इति अल्पोत्थायी—कार्ये सत्यपि ईषदुत्तिष्ठतीत्येवंशीलः, एककार्येणोत्थितः सन् बहुकार्यसंपादक इत्यर्थः । अत-एव-कीदृशः सन्नित्याह—

अयं शिष्य के लिये आसन की विधि कहते हैं—‘आसणे’—इत्यादि ।

अन्वयार्थ—शिष्य (अणुच्चे-अनुच्चे) द्रव्यकी अपेक्षा गुरुमहाराज के आसनसे नीचा भावकी अपेक्षा अल्पमूल्यवाला (अकुए-अकुचे) तथा चटचट इत्यादि शब्द से रहित, अथवा हिलनेवाला नहीं ऐसा जो (थिरे-स्थिरे) स्थिर-चारों पाये जिसके समान हों ऐसे (आसणे-आसने) आसन - पीठ फलक पाट पाटले आदि, उन पर वर्षाकाल में (उवचिट्टिज्जा-उपतिष्ठेत्) बैठे । शिष्य जिस आसन पर बैठे वह गुरु के आसन की अपेक्षा नीचा होना चाहिये । तथा अल्प मूल्यवाला एवं हिलने डुलने वाला नहीं होना चाहिये । शिष्य अपने आसन पर जम कर बैठे, कारण विना न उठे, यही बात (अण्पुट्टाई-अल्पोत्थायी) इस पद द्वारा प्रदर्शित की गई है । उठने का काम यदि

हुवे शिष्य भाटे आसननी विधि कहे छे, आसणे-इत्यादि.

अन्वयार्थ—शिष्य अणुच्चे-अनुच्चे द्रव्यकी अपेक्षा गुरुमहाराजना आसनथी नीचा, लावनी अपेक्षा अल्पमूल्यवाणा, अकुए-अकुचे तथा चटचट इत्यादि शब्दथी रहित अथवा डुलवावाणा नहीं जेवा जे थिरे-स्थिरे स्थिर-आसे पाया जेना ओक सरणा होय तेवा, आसणे-आसने आसन-पीठ फलक पाट पाटला आदि जेना उपर वर्षाकालमां उवचिट्टिज्जा-उपतिष्ठेत् जेसे. शिष्य जे आसन उपर जेसे ते गुरुना आसनथी नीचुं होवुं जेधजे, तथा हुवे थवे नही तेवुं होवुं जेधजे. शिष्य पोताना आसन उपर स्थिर थधने जेसे, कारधु पगर न उठे, अण्पुट्टाई-अल्पोत्थाई आ बात आ पद द्वारा प्रदर्शित करवाभां

સદ્ગોષં વિદધાતિ હન્તિ કુમતિ મિથ્યાદ્રશં વાધતે,
 ધત્તે ધર્મમતિ તનોતિ પરમે સંવેગનિવેદને ।
 રાગાદોન્ વિનિહન્તિ નીતિમમલાં પુણ્નાતિ હન્ત્યુત્પથં,
 યદ્વા કિં ન કરોતિ સદ્ગુરુમુખાદમ્યુદ્ગતા ભારતી ॥૧॥ इति ॥ ૨૯ ॥

વચન (મૂઢાણં વેસ્સં હોદ્-મૂઢાનાં દ્વેષ્યં ભવતિ) મૂર્ખ-અવિનીત શિષ્યો
 કે લિપે દ્વેષજનક હોતે હું । કદા બી હૈ—

“સદ્ગોષં વિદધાતિ હન્તિ કુમતિ મિથ્યાદ્રશં વાધતે,
 ધત્તે ધર્મમતિ તનોતિ પરમે સંવેગનિવેદને ।
 રાગાદોન્ વિનિહન્તિ નીતિમમલાં પુણ્નાતિ હન્ત્યુત્પથં,
 યદ્વા કિં ન કરોતિ સદ્ગુરુમુખાદમ્યુદ્ગતા ભારતી ” ॥ ૧ ॥

સદ્ગુરુ કે મુખસે નિકલો હુદ્ વાળી પ્રશસ્ત યોધકી-સમ્યગ્જ્ઞાન કી
 જનક હોતી હૈ, કુમતિ કી ચિદારક હોતી હૈ, મિથ્યાત્વરૂપી દૃષ્ટિ કી
 વિધ્વંસક હોતી હૈ, ધર્મ મેં મતિ ઉત્પન્ન કરને વાલી હોતી હૈ, સંવેગ,
 પથં નિવેદ ગુણ કી ઉત્કર્ષક હોતી હૈ, રાગાદિકોં કી વિનાશક હોતી હૈ,
 નિર્મલ નીતિ કી પોષક હોતી હૈ, કુમાર્ગ કી વિદ્રાવક હોતી હૈ । એસે
 ઓર કોન સે સદ્ગુણ વચતે હૈ જો ગુરુદેવ કી વાળી સે જીવોં કો પ્રાપ્ત
 ન હોતે હોં ॥ ૨૯ ॥

શુણ્ણાના સ્થાનભૂત, તત્ તે શુરુ કે જ્ઞેઓનાં અનુશાસના રૂપ વચન મૂઢાણ
 વેસ્સં હોદ્-મૂઢાનાં દ્વેષ્યં ભવતિ અવિનીત શિષ્ય માટે દ્વેષ જનક બને છે.

કહ્યું પણ છે કે—

સદ્ગોષં વિદધાતિ હન્તિકુમતિ, મિથ્યાદ્રશં વાધતે ।
 ધત્તે ધર્મમતિ તનોતિ પરમે સંવેગનિવેદને ॥
 રાગાદિન્ વિનિહન્તિ નીતિમમલાં પુણ્નાતિ હન્ત્યુત્પથં ।
 યદ્વા કિં ન કરોતિ સદ્ગુરુમુખાદમ્યુદ્ગતા ભારતી ॥૧॥

સદ્ગુરુના મુખથી નીકળેલી વાણી પ્રશસ્ત યોધની સામ્યગ્જ્ઞાનની જનક
 હોય છે, કુમતિની વિદારક હોય છે, મિથ્યાત્વરૂપી દૃષ્ટિની વિધ્વંસક હોય છે,
 ધર્મમાં મતિ ઉત્પન્ન કરવાવાળી હોય છે, સંવેગ અને નિવેગ શુણ્ણો ઉત્કર્ષક
 કરવાવાળી હોય છે, રાગાદિનો વિનાશ કરનારી હોય છે, નિર્મળ નિતીની
 પોષક હોય છે. કુમાર્ગની વિદ્રાવક હોય છે, જોવા અને જીવન કયા સદ્ગુણ
 બાકી રહે છે કે જે શુરુદેવની વાણીથી જીવોને પ્રાપ્ત ન થતા હોય ॥

मूलम्—आसणे उवंचिट्ठिजा, अणुञ्चे अकुए थिरे ।

अप्पुट्ठाई निरुट्ठाई, निसीएजप्पकुर्वकुए ॥३०॥

छाया—आसने उपतिष्ठेत्, अनुच्चे अकुचे स्थिरे ।

अल्पोत्थायी निरुत्थायी, निपीदेत् अल्पकौकुच्यः ॥ ३० ॥

टीका—‘आसणे’ इत्यादि—

अनुच्चे—द्रव्यतो गुर्वासनानीचे, भावतः स्वल्पमूल्यके, अकुचे अकम्पमाने, यद्वा चटत्कारादिशब्दरहिते, स्थिरे=समपादवत्त्वेन निश्चले, आसने उपतिष्ठेत् पीठादौ वर्षासु उपतिष्ठेत्=उपविशेत् । ईदृशेऽप्यासने साधुः किमवस्थः संस्तिष्ठेदित्याह—‘अप्पुट्ठाई’ इति अल्पोत्थायी-कार्ये सत्यपि ईषदुत्तिष्ठतीत्येवंशीलः, एककार्येणोत्थितः सन् बहुकार्यसंपादक इत्यर्थः । अत-एव-कीदृशः सन्नित्याह—

अयं शिष्य के लिये आसन की विधि कहते हैं—‘आसणे’—इत्यादि ।

अन्वयार्थ—शिष्य (अणुच्चे-अनुच्चे) द्रव्यकी अपेक्षा गुरुमहाराज के आसनसे नीचा भावकी अपेक्षा अल्पमूल्यवाला (अकुए-अकुचे) तथा चटचट इत्यादि शब्द से रहित, अथवा हिलनेवाला नहीं ऐसा जो (थिरे-स्थिरे) स्थिर-चारों पाये जिसके समान हों ऐसे (आसणे-आसने) आसन - पीठ फलक पाट पाटले आदि, उन पर वर्षाकाल में (उवंचिट्ठिजा-उपतिष्ठेत्) बैठे । शिष्य जिस आसन पर बैठे वह गुरु के आसन की अपेक्षा नीचा होना चाहिये । तथा अल्प मूल्यवाला एवं हिलने डुलने वाला नहीं होना चाहिये । शिष्य अपने आसन पर जम कर बैठे, कारण बिना न उठे, यही घात (अप्पुट्ठाई-अल्पोत्थायी) इस पद द्वारा प्रदर्शित की गई है । उठने का काम यदि

हुवे शिष्य भाटे आसननी विधि कडे छे, आसणे-इत्यादि.

अन्वयार्थ—शिष्य अणुच्चे-अनुच्चे द्रव्यकी अपेक्षा गुरुमहाराजना आसनथी नीचा, लापनी अपेक्षा अल्पमुल्यवाणा, अकुए-अकुचे तथा चटचट इत्यादि शब्दथी रहित अथवा डुलवावाणा नहीं जेवा जे थिरे-स्थिरे स्थिर-चार पाया जेना जेक सरणा होय तेवा, आसणे-आसने आसन-पीठ इलक पाट पाटला आदि जेना उपर वर्षाकाणमां उवंचिट्ठिजा-उपतिष्ठेत् जेसे. शिष्य जे आसन उपर जेसे ते गुरुना आसनथी नीचुं होवुं जेधजे, तथा हुवे जेवे नहीं तेवुं होवुं जेधजे. शिष्य पोताना आसन उपर स्थिर यधने जेसे, कारण वगर न उठे, अप्पुट्ठाई-अल्पोत्थाई आ घात आ पद द्वारा प्रदर्शित करवाभां

‘નિરુઠ્ઠાઈ’ ઇતિ નિરુત્થાપી-પ્રયોજનેઽપિ ન પુનઃ પુનરુત્થાનશીલઃ પુનઃ કીદૃશઃ સન્નિત્યાહ-‘અપ્પકુક્કુપ’ ઇતિ અલ્પકૌકુચ્યઃ-અલ્પં કૌકુચ્યં यस્ય સ તથા-અત્રાલ્પશબ્દો નગર્યે વર્તતે તથાચ-કરચરણભ્રૂભ્રમણાદશિષ્ટચેષ્ટારહિત ઇત્યર્થઃ નિપીદેત્=ઉપવિશેત્ ।

‘અનુચ્ચે’ ઇતિ વિશેષણેન વિનયઃ પ્રદર્શિતઃ ।

‘અકુચે’ ઇત્યનેન દ્વીન્દ્રિયાદિત્રસજીવયતના સૂચિતા ।

‘સ્થિરે’ ઇત્યનેન વાયુકાયયતના સૂચિતા ।

‘અલ્પોત્થાપી’ ઇત્યનેન નિપઘાપરિપદવિજયઃ સૂચિતઃ ।

‘નિરુત્થાપી’ ઇત્યનેન આભ્યન્તરિકવ્યુત્સર્ગતપસઃ સમારાધનાઽઽવેદિતા ।

પહે ભી તૌ ભી જય ઉઠે તય જિસ કામ કે લિયે ઉઠા હો ઉસ સમય ઔર ભી જો કામ કરના હો વે ભી કર લેવે । તથા (અપ્પકુક્કુપ-અલ્પ કૌકુચ્યઃ) હાથ તથા પૈર એવં ઝૂ આદિ કા અશિષ્ટ સંચાલન ન કરે, તાત્પર્યં યહ કિ યદિ યહ પાટ આદિ આસનપર જમકર બેઠે તો ભી એસી હાલત મેં જિસ પ્રકાર સંસારી જન બેઠે ૨ હી હાથ પૈર આદિ હિલાયા ડુલાયા કરતે હૈં વૈસી અશુભ ચેષ્ટાઈ નહીં કરની चाहिये । સૂત્રકાર ને ‘અનુચ્ચે’ હસ પદ દ્વારા વિનયગુણ પ્રદર્શન કિયા હૈં । ‘અકુચે’ હસ વિશેષણ દ્વારા દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવોં કી યાતના કા સૂચન કિયા હૈં । ‘સ્થિરે’ હસ શબ્દ દ્વારા વાયુકાય કી યાતના કા ‘અલ્પોત્થાપી’ હસ પદ દ્વારા નિપઘાપરીપદ કે વિજય કા ‘નિરુત્થાપી’ હસ દ્વારા આભ્યન્તર

આવેલ છે. ઉઠવાનું કામ જો પડે તો પંજુ બંધાવે ઉઠે ત્યારે જે કામ માટે ઉઠેલ હોય તેની સાથે પીજી પંજુ જે કામ કરવાનું હોય તે કરી લે. તથા અલ્પકુક્કુપ-અલ્પકૌકુચ્યઃ તથા હાથ અને પગ તથા ઝૂ વગેરેનું અશિષ્ટ સંચાલન ન કરે. તાત્પર્યં એ છે કે, જો તે પાટ આદિ આસન ઉપર સ્થિર બેસે તો પંજુ એવી હાલતમાં જે પ્રકારથી સંસારી જન બેઠાં બેઠાં જ હાથ પગ વગેરે ડલાવ્યા-ડાલાવ્યા કરે છે તે રીતે અશુભ ચેષ્ટાઓ કરવી ન જોઈ એ. સૂત્રકારે “અનુચ્ચે” આ પદ દ્વારા વિનયગુણ પ્રદર્શન કરેલ છે. અકુચે આ વિશેષણ દ્વારા દ્વીન્દ્રિયાદિ જીવોની યાતનાનું સૂચન કરેલ છે. સ્થિરે આ પદ દ્વારા વાયુકાયની યાતનાનું સૂચન કરેલ છે. “અલ્પોત્થાપી” એ પદ દ્વારા નિપઘા પરિપદના વિજયનું સૂચન કરેલ છે. નિરુત્થાપી એ પદ દ્વારા આભ્યન્તર વ્યુત્સર્ગ

‘અત્પકૌકુચ્યઃ’ ઇતિ વિશેષણેન સંયમલજ્જા સૂચિતા ॥ ૩૦ ॥

સંપ્રતિ એળણસમિતિવિધયં વિનયમાહ—

મૂલમ્—કાલેણ નિવૃત્તમે ભિક્ષુ, કાલેણ ચ પઢિક્કમે ।

અકાલં ચ વિવંજિત્તા, કાલે કાલં સમાયરે ॥૩૧॥

છાયા—કાલેન નિષ્ક્રામેદ્ ભિક્ષુઃ, કાલેન ચ પ્રતિક્રામેત્ ।

અકાલં ચ વિવર્જ્ય, કાલે કાલં સમાચરેત્ ॥ ૩૧ ॥

ટીકા—‘કાલેણ’ ઇત્યાદિ—

કાલેન—કાલે—દેશકાલાનુસારેણ ભિક્ષાયોગ્યસમયે એવ ભિક્ષુઃ=સાધુનિષ્ક્રામેત્=ભિક્ષાર્થં નિર્ગચ્છેત્—અકાલે ભિક્ષાર્થં નિર્ગમને સંનિવેશનિન્દાસ્વાત્મક્લેશાદિ દોષસંભવાત્ । ચ—પુનઃ કાલેન=કાલે ઉચિત સમય એવ પ્રતિક્રામેત્=ભિક્ષાટનાત્ પ્રતિ-નિવર્તેત્, અત્પલાભે અલાભે વા લાભાશયા કાલમતિક્રમ્ય ન ચિરકાલમદેદિતિ ભાવઃ ।

વ્યુત્સર્ગ તપકા તથા ‘અત્પકૌકુચ્યઃ’ ઇસ પદ દ્વારા સંયમ કી લજ્જા કે નિર્વાહ કા સૂચન કિયા હૈ ॥ ૩૦ ॥

અવ એળણસમિતિવિધયક વિનયધર્મકા સૂત્રકાર કથન કરતે હૈ—‘કાલેણ’ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—(કાલેણ—કાલેન) દેશ કાલ કે અનુસાર ભિક્ષાયોગ્ય સમય મેં હી (ભિક્ષુ—ભિક્ષુ) સાધુ કો (નિવૃત્તમે—નિષ્ક્રામેત્) ભિક્ષા કે લિયે અપને સ્થાન સે જાના ચાહિયે । અકાલ મેં ભિક્ષા કે લિયે નિકલ ને મેં સંનિવેશ—ગાંવ કી તથા સાધુ કી નિન્દા હોતી હૈ, ઇસ સે આત્મા કો ક્લેશાદિક દોષોં કી સંભાવના રહતી હૈ । તથા (કાલેણ ચ પઢિક્કમે—કાલેન ચ પ્રતિક્રામેત્) ઉચિત સમય મેં હી વહ વાપિસ ભિક્ષાટન સે લૌટ આવે, એસા નહીં કરના ચાહિયે કિ ભિક્ષા કા અત્પલાભ હો અથવા

અત્પકૌકુચ્યઃ એ પદ દ્વારા સંયમની લજ્જાના નિર્વાહનું સૂચન કરેલ છે. ॥૩૦॥

હવે એળણસમિતિવિધયક વિનયધર્મનું સૂત્રકાર કથન કરે છે. કાલેણં ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—કાલેણ—કાલેન દેશકાળ અનુસાર ભિક્ષાના યોગ્ય સમયેજ, ભિક્ષુ—ભિક્ષુ સાધુએ નિવૃત્તમે—નિષ્ક્રામેત્ ભિક્ષા માટે પોતાના સ્થાનથી જવું જોઈએ. અકાળમાં ભિક્ષા માટે નિકળવામાં ગામની તથા સાધુની નિંદા થાય છે. એથી આત્માને ક્લેશાદિક દોષોની સંભાવના રહે છે, તથા કાલેણ ચ પઢિક્કમે—કાલેન, ચ પ્રતિક્રામેત્ ઉચિત સમયમાં જ તે ભિક્ષાટનથી પાછા ફરે. એવું ન કરવું જોઈએ કે ભિક્ષાનો અલ્પ લાભ હોય અથવા અલાભ હોય તો તે લાભની

ઉક્તં ચ—અભો તિ ન સોઙ્ગા, તવોત્તિ અહિયાસૃ ॥

છાયા—અભામ્મ ઇતિ ન શોચેત્, તપ્પ ઇત્યધ્યાસીત ॥

ચ—પુનઃ અકાલં—પ્રતિક્રમણ—પ્રતિલેખનાઽઽપૃચ્છના—સ્વાધ્યાય-ભિક્ષાચરીપ્રવૃત્તિ-
કાર્યાણામયોગ્ય સમયં ચ વિવર્જ્ય=પરિત્યજ્ય, કાલે—યસ્ય કાર્યસ્ય યઃ કાલસ્ત-
સ્મિન્નેવ, કાલં-તત્તત્કાલોચિતં પ્રતિક્રમણ-પ્રતિલેખનાદિકં કાર્યં સમાચરેત્=કુર્યાત્ ।

અયં ભાવઃ—યો યસ્ય અદ્વપ્રવિષ્ટાદેઃ શ્રુતસ્ય કાલઉક્તસ્તસ્ય શ્રુતસ્ય તસ્મિ-
ન્નેવ કાલે સ્વાધ્યાયઃ કાર્યઃ, નાન્યદા, વિઘ્નસંભવાત્, તીર્થકરાણાવિરોધાન્વ ।

અભામ્મ હો તો વહીં લાભ કો આશા સે સમય કો ઉલ્લંઘન કર બહુત
સમય તક ઘૂમતા હી રહે । ભગવાન ને કહા ખી હૈ—

“અભો તિ ન સોઙ્ગા, તવોત્તિ અહિયા સૃ”

સાધુ કો જવ અપને સમયાનુસાર ભિક્ષા કા લાભ ન હો તો ઉસ
સમય ઉસે શોચ નહીં કરના ચાહિયે કિન્તુ એસા સમજના ચાહિયે કિ
યહ્ એક વડે ભારી તપ્પ કા લાભ હુઆ હૈ । પ્રતિક્રમણ, પ્રતિલેખના,
અપૃચ્છના, સ્વાધ્યાય તથા ભિક્ષાચર્યા કા જો સમય નિયત હૈ ઉસ
સમય કે અતિરિક્ત (અકાલં ચ વિવર્જિત્તા—અકાલં ચ વિવર્જ્ય) શેષ
ઉનકા અકાલ કા સમય હૈ અતઃ ઉસે છોડકર (કાલં) જોર, કાર્ય
જિસર સમય મેં કિયે જાને ચાહિયે ઉન્હેં (કાલે) ઉસી સમય મેં (સમાચરે-
સમાચરેત્) કરે ।

ભાવાર્થ—જિસ અંગપ્રવિષ્ટ આચારાંગ આદિ સૂત્રોં કે સ્વાધ્યાય
કરને કા જો સમય નિયત હૈ ઉસ સમય મેં ઉસી શ્રુત કી સ્વાધ્યાય

આશાથી સમયનું ઉલ્લંઘન કરીને ઘણા સમય સુધી ફરતા રહે. ભગવાને કહ્યું છે કે
અભોત્તિ ન સોઙ્ગા તવો ત્તિ અહિયાસૃ સાધુને બંધારે પોતાના સમય અનુસાર
ભિક્ષાને લાભ ન થાય તો તે સમયે તેણે સેવ્ય ન કરવો જોઈએ પરંતુ
એમ સમજવું જોઈએ કે, આ એક ભારે તપનો લાભ મળ્યો, પ્રતિક્રમણ,
પ્રતિલેખના. આપૃચ્છના. સ્વાધ્યાય. તથા ભિક્ષાચર્યાને જે સમય નિયત છે એ
સમય સિવાય, અકાલં ચ વિવર્જિત્તા—અકાલં ચ વિવર્જ્ય શેષ તેનો અકાળનો
સમય છે, આથી એને છોડી, કાલં જે જે કાર્ય જે જે સમયમાં કરી લેવાં
જોઈએ એને એ જ કાલે સમયમાં સમાચરે—સમાચરેત્ કરે.

ભાવાર્થ—અંગ પ્રવિષ્ટ આચારાંગ આદિ સૂત્રોનો સ્વાધ્યાય કરવાનો જે
સમય નિયત છે એ સમયમાં એજ શ્રુતનો સ્વાધ્યાય કરવો જોઈએ. બીજા

દ્રશ્યતે ચ લોકેઽપિ કાલ એવ કૃષ્યાદિકરણે ધાન્યાદિનિષ્પત્તિરૂપં ફલં ભવતિ, વિપર્યયે તુ વિપર્યયઃ । યથા કાલ એવ વનસ્પતીનામઙ્કુરાઃ પ્રાદુર્ભવન્તિ, કાલ એવ વૃક્ષાઃ કુસુમિતા ભવન્તિ, ફલવન્તશ્ચ, કાલ એવ પદ્મ ક્ષતવઃ સમાયાન્તિ, કાલ એવ તીર્થંકરાશ્ચક્રિણો વલદેવા વાસુદેવા જાયન્તે, કાલ એવ શુક્તિકાયાં મુક્તા ઉત્પદ્યન્તે, કાલે આવશ્યકકારિણસ્તીર્થંકરગોત્રં કર્મોપાર્જયન્તિ ।

યતઃ—કાલમ્મી કીરમાણં, કિસિકમ્મં વહુફલં જહા હોઃ ।

ઇય સલ્લચ્ચિય કિરિયા, નિય-નિય-કાલમ્મિ વિન્નેયા ॥ ૧ ॥

છાયા—કાલે ક્રિયમાણં, કૃષિકર્મ વહુફલં યથા ભવતિ ।

ઇતિ સર્વેવ ક્રિયા, નિજ-નિજ-કાલે વિજ્ઞેયા ॥ ૧ ॥

કરનીં ચાહિયે, ભિન્ન સમય મેં નહીં, કારણ કિ અકાલ મેં વિઘ્નોં કે આને કી સંભવના રહતી હૈ । તથા તીર્થંકર પ્રભુકી એસી આજ્ઞા નહીં હૈ, અતઃ ઉનકી આજ્ઞા કે વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરને સે સ્વચ્છંદતા કા દોષ લગતા હૈ । લોકમેં ઘી યહી ઘાત દેખી જાતી હૈ—લેતી આદિ કરને કા જો કાલ નિયત હૈ ઉસો મેં ઉસ કે કરને સે ધાન્યાદિક ફલ કી નિષ્પત્તિ હોતી હૈ, અન્ય સમય મેં નહીં । સમયાનુસાર હી વૃક્ષોં મેં પત્ર પુષ્પ ફલાદિક આયા કરતે હૈ । તથા વનસ્પતિઓં અંકુરોં કો ઉત્પન્ન કરતી હૈ । અપને અપને સમય મેં છહ ક્રતુએં આતી હૈ । તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, વલદેવ, વાસુદેવ, યે સબ અપને ૨ સમય પર હી હોતે હૈ । સીપ મેં મોતી, સમયાનુસાર હી હોતે હૈ । આવશ્યક ક્રિયાઓં કો કરને વાલે જીવ સમય પર હી તીર્થંકર ગોત્ર કા ઉપાર્જન કિયા કરતે હૈ । કહા ઘી હૈ—

સમયમાં નહીં. કારણ કે અકાલમાં વિઘ્નો આવવાની સંભાવના રહે છે. તથા તીર્થંકર પ્રભુની એવી આજ્ઞા નથી. માટે એમની આજ્ઞાની વિરુદ્ધ પ્રવૃત્તિ કરવાથી સ્વચ્છંદતાનો દોષ લાગે છે. લોકોમાં પણ આવી વાત દેખાય છે—એતી વગેરે કરવાનો જે કાળ નિયત છે એ સમયે જ કરવાથી ધાન્યાદિક ફળની ઉત્પત્તિ થાય છે. અન્ય સમયમાં નહીં. સમયાનુસારજ વૃક્ષોમાં પત્ર પુષ્પ ફળાદિક આવ્યા કરે છે. તથા વનસ્પતિઓ અંકુરોને ઉત્પન્ન કરે છે. મોતીના સમયમાં જ ક્રતુઓ આવે છે તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, વલદેવ; વાસુદેવ. એ બધા મોત મોતના સમય ઉપર થાય છે. સીપમાં મોતી સમયાનુસાર જ થાય છે. આવશ્યક ક્રિયાઓને કરવાવાળા જીવ સમય પર જ તીર્થંકર પ્રકૃતિનો ખંધ કર્યા કરે છે. કહું પણ છે કે—

तस्मात् साधुभिः कालएव सर्वा प्रतिक्रमणप्रतिलेखनादिक्रिया कर्तव्येति ।
सूत्रे 'कालेण' इत्यत्र तृतीया सप्तम्यर्थे ॥ ३१ ॥

मूलम्—परिवाडीए न चिट्ठेज्जा, भिक्खू दत्तेसणं चरे ।

पंडिरूवेण एसित्ता, मियं" कालेण भक्खेए ॥ ३२ ॥

छाया—परिपाट्यां न तिष्ठेत्, भिक्षुः दत्तैषणां चरेत् ।

प्रतिरूपेण एपित्वा, मितं कालेन भक्षयेत् ॥ ३२ ॥

टोका—'परिवाडीए' इत्यादि—

भिक्षुः=साधुः, परिपाट्यां—गृहस्थगृहे भुञ्जानानां जनानां पङ्क्तौ न तिष्ठेत् ।
किं च—दत्तैषणां=दत्तं—दानं तस्मिन् गृहस्थेन दीयमाने, एषणा—तद्गतशङ्कित-

“कालमि कीरमाणं, किसिकम्मं बहुफलं जहा होइ ।

इय सव्वच्चिय किरिया, निय-निय-कालमि विन्नेया ॥ १ ॥

छाया—काले क्रियमाणं, कृपिकर्म बहुफलं यथा भवति ।

इति सर्वा चैव क्रिया निज-निज-काले विज्ञेया ॥ १ ॥

इस लिये साधुओं को चाहिये कि वे समस्त अपनी प्रतिक्रमण
प्रतिलेखनादिक क्रियाओं को नियत समय पर ही करते रहें ॥ ३१ ॥

'परिवाडीए' इत्यादि.

अन्वयार्थ—(भिक्षु-भिक्षुः) साधु (परिवाडीए न चिट्ठेज्जा-
परिपाट्यां न तिष्ठेत्) गृहस्थ के घर में भोजन करती हुई जीमणवार
की जनपंक्ति में न खड़ा रहे । (दत्तेसणं चरे-दत्तैषणां चरेत्)

“कालमि कीरमाणं, किसिकम्मं बहुफलं जहा होई ।

इय सव्वच्चिय किरिया, निय-निय-कालमि विन्नेया ॥ १ ॥

छाया—काले क्रियमाणं, कृपिकर्म बहुफलं यथा भवति ।

इतिसर्वैवक्रिया, निज-निज-काले विज्ञेया ॥ १ ॥

आ भाटे साधुनुं कर्तव्य छे के तेबु चोतानी समस्त क्रियाओ प्रतिक्रमण
प्रतिलेखनादिक नियत समय उपर करवी ओईओ. ॥ ३१ ॥

परिवाडिए—इत्यादि.

अन्वयार्थ—भिक्षु-भिक्षुः साधु, परिवाडीए न चिट्ठेज्जा-परिपाट्यां न तिष्ठेत्
गृहस्थनागरमां भोजन करती भिक्षुवारनी जनपंक्तिमां उभा न रहे. दत्तेसणं चरे—
दत्तैषणां चरेत् गृहस्थ द्वारा प्रदत्त दानमां शक्ति, भिक्षु आदिदोषानी अवेयुआ इय

પ્રક્ષિતાદિદોપાન્વેષણાત્મિકા દત્તૈષણા તાં, ચરેત્=આસેવેત । અનેન ગ્રહૈષણા સૂચિતા ।
કિં કૃત્વા દત્તૈષણાં ચરેદિત્યાહ-‘પઢિરૂવેણ’ ઇત્યાદિ । પ્રતિરૂપેણ=મુનિવેષેણ,
વદ્વસદોરકમુલ્લવસ્ત્રિકત્વં, રજોહરણપાત્રધારકત્વં, શ્વેતવસ્ત્રપરિધાયકત્વં ચ મુનિ-
વેષરતેન, એપિત્વા=ગવેષયિત્વા, અનેન ઉદ્ગમોત્પાદનાવિષયા ગવેષણૈષણા પ્રોક્તા ।
મિતં=પરિમિતં કાલેન-કાલે-આગમોક્તસમયે દેશકાલાનુસારેણ ભક્ષયેત્-શુક્ષીત ।
અનેનાભ્યવહરણવિષયા ગ્રાસૈષણાઽઽવેદિતા ।

અત્ર ‘પરિવાહીય ન ચિદ્દેજ્ઞા’ ઇત્યનેન અપ્રીતિઃ, રસલોલુપતાવર્જનં
ચ સૂચિતમ્ । ‘દત્તૈસણં’ ઇત્યનેનાદત્તાદાનનિવૃત્તિઃ સૂચિતા । ‘પઢિરૂવેણ’
ઇત્યનેન નિષ્કપટતા પ્રદર્શિતા । ‘મિયં’ ઇત્યનેનાધિકભોજનનિવૃત્તિરાવેદિતા ॥૩૨॥

ગૃહસ્થદ્વારા પ્રદત્ત દાન મેં શક્તિ, પ્રક્ષિત આદિ દોષોં કી ગવેષણા રૂપ
દત્તૈષણા અર્થાત્ ગ્રહૈષણા કા ધ્યાન રલે । (પઢિરૂવેણ-પ્રતિરૂપેણ)
પ્રતિરૂપસે-મુનિ કે વેષ સે-મુલ પર દોરાસહિત મુંહપત્તિ બાંધના,
રજોહરણ ઁવં પાત્રોં કા ધારણ કરના, યહ મુનિવેષ હૈં હસ વેષ સે
(એસિત્તા-એપિત્વા) ગવેષણા કર (કાલેણ-કાલેન) આગમન મેં કથિત
સમયમેં દેશ કાલ કે અનુસાર સમય પર મિલે હુએ અત્ર આદિકા (મિયં-
મિતં) પરિમિતં (મક્ષણ-મક્ષેત્) આહાર કરે । ‘એસિત્તા-એપિત્વા’ હસ પદ
સે ઉદ્ગમ, ઉત્પાદન આદિ દોષોં સે વર્જિત ગવેષણૈષણા, તથા ‘શુક્ષીત’ હસ
ક્રિયાપદ દ્વારા ગ્રાસૈષણા પ્રકટ કી ગઈ હૈં । ‘પરિવાહીય ન ચિદ્દેજ્ઞા’ હસ
પદ દ્વારા અપ્રીતિ ઁવં રસ મેં લોલુપતાકા પરિહાર સૂચિત હુઆ હૈં ।
‘દત્તૈસણં’ સે અદત્તાદાન સે નિવૃત્તિ, ‘પઢિરૂવેણ’ સે નિષ્કપટતા, ‘મિયં’
હસ સે અધિક ભોજનકી નિવૃત્તિ સૂચિત કી ગઈ હૈં ॥ ૩૨ ॥

હતૈષણા અર્થાત્ પ્રહૈષણાનું ધ્યાન રાખે. પઢિરૂવેણ-પ્રતિરૂપેણ પ્રતિરૂપી-મુનિના
વેશથી મોઢા ઉપર દોરાસહિત મુંહપત્તિ બાંધવી, રજોહરણ તથા પાત્રોનું ધારણ
કરવું તથા શુકલ વસ્ત્રોને ધારણ કરવાં એ મુનિવેશ છે. આ વેશને, એસિત્તા-
એપિત્વા ધારણ કરી, કાલેણ-કાલેન આગમના કહેલા સમયમાં દેશકાળ સમય અનુ-
સાર સમય ઉપર મળેલા અત્ર આદિને મિયં-મિતં પરિમિત મક્ષણ-મક્ષયેત્ આહાર
કરે. એસિત્તા-એપિત્વા એ પદથી ઉદ્ગમ, ઉત્પાદન આદિ દોષોથી વર્જિત ગવેષણૈષણા
તથા “શુક્ષીત” આ ક્રિયા પદ દ્વારા ગ્રાસૈષણા પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે.
પરિવાહીય ન ચિદ્દેજ્ઞા આ પદ દ્વારા અપ્રીતિ એવં રસમાં લોલુપતાનો
પરિહાર સૂચિત થયેલ છે. દત્તૈસણં આ પદથી અદત્તાદાનની નિવૃત્તિ, સૂચિત
કરવામાં આવી છે. પઢિરૂવેણ આ પદથી નિષ્કપટતા સૂચિત કરે છે. મિયં
એ પદથી અધિક ભોજનની નિવૃત્તિ સૂચવવામાં આવેલ છે. (૩૨)

। મિક્ષાચર્યાં કુર્વતા સાધુના ગૃહસ્થગૃહે પૂર્વસમાગતમિશ્વસન્નાથે યત
કર્તવ્યં તદાહ—

મૂલમ્—નાઈદૂરમણાસન્ને, નન્નેસિં ચર્કેલુપાસઓ ।

। ઇંગો ચિદ્દેજ્ઞ મર્ત્તદં, લંધિત્તાં તં નૌદ્દકેમે ॥૩૩॥

છાયા—નાતિદૂરં અનાસન્ને, નાન્યેપાં ચક્ષુઃસ્પર્શતઃ ।

। એકસ્તિષ્ઠેદ્ મક્તાર્થમ્, લઙ્ક્યપિત્વા તં નાતિક્રમેત્ ॥ ૩૩ ॥

•ટીકા—‘નાઈદૂરં’ ઇત્યાદિ—

‘અતિદૂરમ્’=અતિદૂરે ન તિષ્ઠેત્, મિક્ષાચર્યાં કુર્વન્ સાધુ ગૃહસ્થગૃહે પૂર્વસમાગત
મિશ્વકં દૃષ્ટ્વા તતોઽતિ દૂરે ન તિષ્ઠેત્, અતિદૂરાવસ્થાને મિશ્વનિર્ગમનં જ્ઞાતુમશક્યં
હ્યાત્, એપ્પા શુદ્ધચસંભવથેતિ ભાવઃ । તથા આસન્ને=અતિનિકટેઽપિ ન તિષ્ઠેત્,

જિસ સમય સાધુ મિક્ષાચર્યા કર રહ્યા હો તે સમય યદિ ગૃહસ્થ
કે ઘર મેં કોઈ દૂસરા મિશ્વ મિક્ષાચર્યા કે લિયે આયા હુઆ હો તો
સાધુ કા કયા કર્તવ્ય હૈ ? ઇસ વિષય કો ઇસ ગાથાદ્વારા સ્પષ્ટ કિયા
જાતા હૈ—‘નાઈદૂરં’ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—મિક્ષા કરતા હુઆ સાધુ (નાઈદૂરમણાસન્ને-નાતિદૂરં
અનાસન્ને) જય યહ દેલે કિ ગૃહસ્થ કે ઘર પર પહિલે સે કોઈ દૂસરા
મિશ્વ આદિ મિક્ષાનિમિત્ત આયા હુઆ હૈ, યા મિક્ષા ગ્રહણ કર રહ્યા હૈ
તો વહ તે સમય વહુત દૂર જાકર લખડા ન હોવે ઓર ન અતિ સમીપ
લખડા હોવે । ક્યોં કિ અતિદૂર લખડે હોને પર મિશ્વ કા નિર્ગમન તે સે
જ્ઞાત નહીં હો સકતા હૈ, તથા અતિ સમીપ લખડે રહને પર તે સે પૂર્વગત

તે સમય સાધુ મિક્ષા ચર્યા કરતા હોય એ સમયે ગૃહસ્થને ઘર કોઈ
બીજા મિશ્વ મિક્ષાચર્યા માટે આવેલ હોય તો સાધુનું શું કર્તવ્ય છે. આ
વિષયને આ સૂત્રદ્વારા સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે—નાઈદૂરં-ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—મિક્ષા માટે નિકળેલ સાધુ, નાઈદૂરમણાસન્ને-નાતિદૂરં અનાસન્ને
એ બુદ્ધિ કે જે ગૃહસ્થને ત્યાં પોતે જઈ રહેલ છે, ત્યાં તેની પહેલાં કોઈ બીજા
મિશ્વ મિક્ષા નિમિત્ત ગયેલ છે, અથવા મિક્ષા ગ્રહણ કરી રહેલ છે, તો તે
એ સમયે ઘણું આવે જઈ બિલા ન રહે તેમ અતિ સમીપમાં પણ બિલા ન
રહે કેમ કે, અતિ દૂર બિલા રહેવાથી મિક્ષાચર્યા ગયેલા મિશ્વનું નિર્ગ-
મન બાધી શકાતું નથી તથા અતિ સમીપ રહેવાથી પહેલાં ન માટે

तत्र स्थिते सति पूर्वागतभिक्षुकस्य द्वेषः स्यादिति भावः । अन्येषां=भिक्षुकापेक्षया=येऽन्ये सन्ति गृहस्थास्तेषां, चक्षुःस्पर्शतः=चक्षुःस्पर्शे दृष्टिगोचरे न तिष्ठेत्, 'अयं भिक्षुः पूर्वागतभिक्षुनिष्क्रमणं प्रतिक्ष्यते इति यथा गृहस्था न जानन्ति तथा तिष्ठेदिति भावः । एकः=रागद्वेष रहितः सन्, भक्तार्थम्-आहारार्थं तिष्ठेत् । तम्=पूर्वागतभिक्षुकं, लङ्घयित्वा=अनादृत्य, नातिक्रमेत्=न गृहमध्ये गच्छेत्, पूर्वागतभिक्षुकस्य सद्भावे गृहस्थस्यगृहे-गमने तदप्रीतिशासनलघुतादिदोषाणां संभव इति भावः ॥ ३३ ॥

सम्पत्ति ग्रहणैषणाविधिं सूत्रकारः प्रदर्शयति—

मूलम्—नांङ्उच्चे न नीए वा, नांसण्णे नांङ्दूरओ ।

फासुयं परंकडं पिंडं, पडिगांहिज्ज संजए ॥३४॥

छाया—नात्युच्चे न नीचे वा नासन्ने नातिदूरतः ।

प्रामुक्तं परकृतं पिण्डं, प्रतिगृहीयात् संयतः ॥ ३४ ॥

भिक्षु को द्वेष हो सकता है । इसी प्रकार (नन्नेसिं चक्खुफासओ चिट्ठेज्ज-नान्येषां चक्षुःस्पर्शतः तिष्ठेत्) गृहस्थ के नजर में आवे ऐसा भी खडा न होवे (एगो-एकः) एक तथा राग-द्वेष रहित होकर (भक्तद्वं-भक्तार्थम्) आहार के लिये (चिट्ठेज्ज) खडा रहे और (लंघित्ता तं नाइक्कमे-लङ्घयित्वा तं नातिक्रमेत्) पहले वाला भिक्षु जब तक बाहर न निकले तब तक मुनि को उस गृहस्थ के घर में आहार निमित्त प्रविष्ट नहीं होना चाहिये । पहले आये हुए भिक्षु के सद्भाव में गृहस्थ के घर जाने पर गृहस्थ को उस के प्रति अप्रीति हो सकती है एवं शासन की लघुता आदि दोषों की संभावना हो सकती है ॥ ३३ ॥

गयेला भिक्षुकना मनमां द्वेष लागवा जेवुं भने छे. तेम नन्नेसिं चक्खु-फासओ चिट्ठेज्ज-नान्येषां चक्षुः स्पर्शतः तिष्ठेत् गृहस्थनी दृष्टि पडे ओ रीते पद्यु जिला न रडे. एगो-एकः ओक तथा राग द्वेष रहित भनीने भक्तद्वं-भक्तार्थम् भिक्षा भाटे चिट्ठेज्ज जिला रडे अने लंघित्ता तं नाइक्कमे-लंघयित्वा तं नातिक्रमेत् पडेला भिक्षा भाटे गयेल भिक्षु न्यां सुधी भडार न नीकणे त्यां सुधी मुनिओ ते गृहस्थना घरमां आहार निमित्त प्रवेस न करवे जेधओ. पडेलां गयेलां साधुना सहलावमां गृहस्थने त्यां जवाथी गृहस्थने तेना तरङ्ग अप्रीति थाय अने शासननी लघुता आदि दोषोनी संभावना थाय छे. ॥ ३३ ॥

ટીકા—‘નાઈઉચ્ચે’ ઇત્યાદિ—

સંયતઃ=સાધુઃ, પ્રાસુકં=પનકાદિજંતુરહિતં, નિર્દોષિ=નવકોટિવિશુદ્ધં, પર-
કૃતં=પરેણ ગૃહસ્થેન સ્વાર્થે કૃતં ન તુ સાધ્વર્થમ્, પિણ્ડમ્=ચતુર્વિધમાહારમ્, અત્યુચ્ચે-
ગૃહોપરિભૂમિકાદૌ વંશકાષ્ઠનિર્મિતચર નિત્રેણિકારોહણં કૃત્વા, ન પ્રતિગૃહ્ણીયાત્
પ્રતિગૃહ્ણીયાદિત્યસ્ય નીચાદાવપિ સમ્યગ્ધઃ । નીચે=અતિનીચે-ભૂમિગૃહાદૌ વા ન
પ્રતિગૃહ્ણીયાત્ તથા-આસન્ને=અત્યાસન્ને, અતિસમીપે સ્થિતઃ સન્ ન પ્રતિ-
ગૃહ્ણીયાત્, અતિદૂરતઃ=અતિદૂરે સ્થિતઃ સન્ ન પ્રતિગૃહ્ણીયાત્ ।

અન્ન-‘અત્યુચ્ચે’ ઇતિ-આરોહણેઽવરોહણે ચ સ્વપરવિરાધનાસંભવં સૂચયતિ ।

અવ ગ્રહણૈપણા કી વિધિ કહતે હૈં—‘નાઈઉચ્ચે’ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—(સંજય-સંયતઃ) સાધુ (પ્રાસુક-પ્રાસુકં) પનક-નીલન-
-ફૂલન-આદિ જીવોં સે રહિત-નિર્દોષ-નવકોટિ સે વિશુદ્ધ તથા
(પરકડં-પરકૃતં) ગૃહસ્થ દ્વારા અપને નિમિત્ત બનાયે ગયે-ન કિ સાધુ કે
નિમિત્ત બનાયે ગયે, એસે (પિંડં-પિણ્ડં) ચતુર્વિધ આહાર કો (અઈઉચ્ચે
ન પડિગાહિજ્જ-અત્યુચ્ચે ન પ્રતિગૃહ્ણીયાત્) ઘર કે ઊપર કી ભૂમિ
કાદિ પર વાંસ અથવા કાષ્ઠ કી નિસરણી સે ચઢકર ન લેવે. ઇસી
તરહ જો આહાર (નીચ-નીચે) અત્યંત નીચે તલઘર આદિ મેં હો ઉસકો
(ન) નહીં લેવે । તથા (નાસણે નાઈદૂરઓ-નાસન્ને નાતિદૂરતઃ) ન અતિ
નજદીક સે લેવે ઔર ન અતિદૂર સે હી લેવે ।

‘અત્યુચ્ચે’ ઇસ પદ દ્વારા સૂત્રકાર યહી સૂચિત કરતે હૈં કિ ઈન્ચે
સ્થાન પર ચઢને ઇવં ઉતર ને મેં સ્વ ઔર પર કો વિરાધના હોને કી

હવે ગૃહણૈપણાની વિધિ કહેવામાં આવે છે. નાઈઉચ્ચે-ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—સંજય-સંયતઃ સાધુ, પ્રાસુક-પ્રાસુકં પનક, નીલન, ફૂલન, આદિ
જીવોથી રહિત નિર્દોષ-નવ કોટીથી વિશુદ્ધ તથા પરકડં-પરકૃતં ગૃહસ્થને ત્યાં
પોતાના નિમિત્ત બનાવવામાં આવેલ ન કે સાધુના નિમિત્ત બનાવેલ એવા પિંડ-પિણ્ડ
ચતુર્વિધ આહારને આઈઉચ્ચે ન પડિગાહિજ્જ-અત્યુચ્ચે ન પ્રતિગૃહ્ણીયાત્ ઘરની
ઉપરની ભૂમિ ઉપર વાંસ કે લાકડાની નિસરણી ઉપર ચડીને ન લે આ રીતે
જે આહાર નીચ-નીચે અત્યંત નીચે તલઘર આદિમાં હોય તેને પણ ન લે
તથા નાસણે નાઈદૂરઓ-નાસન્ને નાતિદૂરતઃ અતી નજીકથી ન લે તેમજ
અતિ દૂરથી પણ ન લે.

અત્યુચ્ચે આ પદ દ્વારા સૂત્રકાર એવું સૂચિત કરે છે કે, ઈન્ચા સ્થાને
ચડવા અગર ઉતરવામાં સ્વ અને પરની વિરાધના થવાની સંભાવના રહે છે.

‘નીચે’ ઇતિ તત્રોત્કેપનિક્ષેપનિરીક્ષણાસંભવઃ સ્વપરવિરાધનાસંભવથેતિ ઘોતયતિ ।

‘આસન્ને’ ઇતિ પથ્થાત્કર્માદિસંભવં જ્ઞાપયતિ ।

‘અતિદૂરે’ ઇતિ એપણાશુદ્ધિસંભવં વોધયતિ ॥ ૩૪ ॥

અથ ગ્રાસૈપણાવિધિમાહ—

મૂલમ્—અપ્પપાણેઽપ્પવીયમ્મિ, પઢિચ્છન્નમ્મિ સંબુઢે ।

સમયં સંજેઃ મુંજે, જંયં અર્પરિસાડિયં ॥૩૫॥

છાયા—અલ્પપ્રાણેઽલ્પવીજે, પ્રતિચ્છન્ને સંવૃતે ।

સમકં સંપતો મુજ્જીત, યતમાનોઽપરિશાટિતમ્ ॥૩૫ ॥

ટીકા—‘અપ્પપાણે’ ઇત્યાદિ—

અલ્પપ્રાણે=અવસ્થિતાગન્તુકદ્વીન્દ્રિયાદિજીવરહિતે, અલ્પવીજે=શાલ્યાદિ-
વીજરહિતે, ઇદમુપલક્ષણમ્-પૃથ્વીયાદ્યેકેન્દ્રિયજીવરહિતે ઇત્યર્થઃ, પ્રતિચ્છન્ને=સંપા-
તિમજીવા યથા ન પતન્તિ તથોપરિકૃતપ્રાવરણયુક્તે, સંવૃતે=પાર્શ્વતઃ કટકુહ્યા-

સંભાવના રહતી હૈ । ‘નીચે’ હસ પદ સે ખી યહી વાત ડનકી લક્ષિત
હોતી હૈ । ‘આસન્ને’ પદ સે પથ્થાત્કર્માદિક કી સંભાવના રહતી હૈ, તથા
‘અતિદૂરે’ પદ સે એપણાશુદ્ધિ કી ઠીક તરહ પાલના નહીં હોતી હૈ વહ
વાત પ્રદર્શિત કી ગર્હ હૈ ॥૩૪॥

અવ ગ્રાસૈપણા કા વિધિ કહતે હૈ—‘અપ્પપાણ’ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—(અપ્પપાણે અપ્પવીયમ્મિ પઢિચ્છન્નમ્મિ સંબુઢે-અલ્પ-
પ્રાણે અલ્પવીજે પ્રતિચ્છન્ને સંવૃતે) અવસ્થિત એવં આગન્તુક દ્વીન્દ્રિ-
યાદિક જીવોં સે રહિત તથા શાલી આદિ વીજોં સે રહિત, હસી તરહ
પૃથ્વી આદિ એકેન્દ્રિય જીવોં સે વર્જિત ઓર સંપાતિમ જીવ ન પઢ સકે
હસ ઘ્યાલ સે ડપર સે તથા ચારોં તરફ સે છાપે હુણ એસે ડપાશ્રય

“નીચે” આ પદથી પણ એ જ વાત એને લક્ષિત છે. “આસન્ને” આ પદથી
પથ્થાત્કર્માદિકની સંભવના રહે છે. તથા “અતિદૂરે” આ પદથી એપણા શુદ્ધિની
ઠીક ઠીક પાલના થતી નથી એ વાત પ્રદર્શિત કરવામાં આવી છે. ॥ ૩૪ ॥

હવે ગ્રાસૈપણાની વિધી કહેવામાં આવે છે. અપ્પપાણે-ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—અપ્પપાણે અપ્પવીયમ્મિ પઢિચ્છન્નમ્મિ સંબુઢે—અલ્પપ્રાણે અલ્પવીજે
પ્રતિચ્છન્ને સંવૃતે અવસ્થિત અને આગતુક દ્વીન્દ્રિયાદિક એવાથી રહિત તથા શાલી
આદિ બીજેથી રહિત, એજ રીતે પૃથ્વી આદિ એકેન્દ્રિય એવાથી વર્જિત અને
સંપત્તિમય એવ ન પડી શકે આ ખ્યાલથી ડપરથી તથા ચારે બાજુથી

દિના સમાધૃતે ઉપાશ્રયાદાવિત્યર્થઃ, સંયતઃ=સાધુઃ, યતમાનઃ-ચપ્પડ ચપ્પડાદિ શબ્દમકુર્વન્ સન્ અપરિશાદિત=પરિશાદિત્વં રહિતં । સિદ્ધપાતનેન રહિતં યથા સ્યાત્, યથા ઇકોડ્યન્નકણઃ કરાન્મુલતો વાડ્યઃ પતિતો ન ભવેત્ત્યેત્યર્થઃ, સમકમ્-સંભોગિ સાધુભિઃ સહ ન ત્વેકાવયેવ આહારં યુજીત ॥ ૩૫ ॥

સંપતિ વાગ્યતનામાહ—

મૂલમ્—સુકડેત્તિ સુપકેત્તિ, સુચ્છિન્ને સુહૃદે મહે ।

સુનિદ્વિષ્ણુ સુલઢેત્તિ સાવજ્જં વજ્જણ મુણી ॥૩૬॥

છાયા—સુકૃતમિતિ સુપક્વમિતિ, સુચ્છિન્નં સુદૃઢં મૃતમ્ ।

સુનિષ્ઠિતં સુલઢમિતિ, સાવઘં વર્જયેન્મુનિઃ ॥ ૩૬ ॥

ટીકા—‘સુકડેત્તિ’ इत्यादि—

મુનિઃ=સાધુઃ, સાવઘં=સપાપં વચનં વર્જયેત્=ન વદેત્ । કીદૃશં તત્સાવઘમિત્યાહ

આદિ મેં (સંજણ-સંયતઃ) સાધુ (જયં-યતમાનઃ) ચપ્પડ ચપ્પડ આદિ શબ્દ કે તથા ચિના (અપરિશાદિયં-અપરિશાદિતમ્) હાથ સે યા મુઠ્ઠ સે એક ભી સીધ-અન્ન કા કણ-નીચે ન ગીરે, ઇસ રૂપ સે (સમયં-સમકં) સંભોગી સાધુઓં કે સાથ (મુંજે-મુઝીત) આહાર કરે ॥૩૫॥

અવ વચન કી યાતના કહતે હૈ—‘સુકડેત્તિ’ इत्यादि.

અન્વયાર્થ—(મુણી સાવજ્જં વજ્જણ-મુનિઃ સાવઘં (વચનં) વર્જયેત્ મુનિ કા કર્તવ્ય હૈ કિ વહ ઇસ પ્રકાર કે સાવઘ-સપાપ વચન કે ધોલને કા પરિત્યાગ કરે । વે વચન વે હૈ—(સુકડે ત્તિ સુપક્વે ત્તિ, સુચ્છિન્ને, સુદૃઢે મહે સુનિદ્વિષ્ણુ, સુલઢેત્તિ, -સુકૃતમિતિ, સુપક્વ-મિતિ સુચ્છિન્નં સુદૃઢં મૃતમ્ (સુમૃતમ્) સુનિષ્ઠિતં સુલઢમિતિ, ‘સુકડે’

છવાયેલ એવા ઉપાશ્રય આદિમાં સંજયે-સંયતઃ સાધુ જયં-યતમાનઃ ચપ્પડ ચપ્પડ આદિ શબ્દ વગર અપરિશાદિયં-અપરિશાદિતમ્ તથા હાથથી તથા મોઢાથી એક પણ સીધ અન્નનો કણ નીચે ન પડે એ રીતે સમયં-સમકં સંભોગી સાધુઓની સાથે મુંજે-મુઝીત આહાર કરે ॥ ૩૫ ॥

હવે વચનની યતના કહેવામાં આવે છે. સુકડેત્તિ-इत्यादि.

અન્વયાર્થ—મુણીસાવજ્જં વજ્જણ-મુનિ સાવઘં વચનં વર્જયેત્ મુનિ કર્તવ્ય છે કે તે આ પ્રકારના સાવઘ-સપાપ વચનને ધોલવાનો પરિત્યાગ કરે તે વચન આ છે. સુકડેત્તિ સુપક્વેત્તિ સુચ્છિન્ને સુદૃઢે મહે સુનિદ્વિષ્ણુ સુલઢેત્તિ-સુકૃતમિતિ, સુપક્વમિતિ, સુચ્છિન્નં સુદૃઢં મૃતમ્ (સુમૃતમ્) સુનિષ્ઠિતમ્ સુલઢમિતિ

—‘મુકડેત્તિ’ ઇત્યાદિ । મુકૃતમિતિ—ઇદં મૂપમિષ્ટાન્નાદિકં હિદ્ગુજીરકાદિવ્યા-
ધારૈઃ સુપ્તુ સંસ્કૃતમિતિ, તથા—મુપન્નમિતિ—ઇદં ઘૃતાદિના મુપક-
મસ્તીત્યાદિકં, તથા—મુચ્છિન્નમિતિ—ઇદં શાકપત્રાદિ દાત્રાસિપુત્રાદિશૈઃ સુપ્તુ છેદિત-
મસ્તીત્યાદિકં, તથા—મુહત્વં=‘કારવેલ્લાદિશાકસ્થં કઢુકત્વં સુપ્તુ હત્વં=નિવારિતં
તદુત્કાલનેન’ ઇત્યાદિકમ્, તથા—‘મહે’ ઇત્યનેન પૂર્વાપર—સાહચર્યાત્ ‘મુમહે’
ઇતિ बोध्यते, મૃતં=મુમૃતમ્—પારદાદિધાતુજાતમ્, ઇત્યાદિકં, તથા—‘મુનિદ્વિષ્’
મુનિષ્ઠિતમ્—‘ઇદમન્નાદિકં સમ્યગ્ નિષ્ઠાં રસપ્રકર્પાત્મિકાં ગ્રાસં, સુપ્તુ રસવત્કૃત-
મસ્તિ’ ઇત્યાદિકં, તથા—‘મુલટ્ટેત્તિ’ મુલટ્ટં—સુપ્તુ કમનોયમ્ ‘ઇદમન્નાદિકં
મનોહરમસ્તિ’ ઇત્યાદિકં સાવચં વર્જયેદિતિ સંવચ્છઃ ।

यह दाल वगैरह हींग जीरे आदि के चवार से बहुत अच्छी बनी हुई है,
तथा ‘सुपके’ यह कचौरी खाजा मालपुआ बेवर आदि घी में बहुत
अच्छी तरह से पकाये गये हैं, तथा—‘मुच्छिन्ने’ यह शाक आदि चाकू
छुरि आदि से बहुत ही उत्तम रीत से काटा गया है, तथा ‘मुहडे’ यह
करेला का शाक देखो तो सही कितना स्वादिष्ट बना है कि इन का
कडुआपन सर्वथा हरलिया है अर्थात् इन में जरा भी कडुआपन नहीं
रहा है, । तथा—‘महे’ यह पारदादिक धातुएँ कितनी अच्छी तरह से
मार कर दवा के उपयोग लायक बना दी गई हैं । तथा—‘मुनिद्विष’ यह
आहार बहुत ही स्वादिष्ट बनाया गया है । ‘मुलट्टे’ यह भोजन जब
देखने में ही मनोहर लग रहा है तो फिर इस के खाने में कितना आनंद
आवेगा ? इत्यादि, ये समस्त सावच्य वचन हैं, इस लिये साधु को इस
प्रकार के सावच्य वचन नहीं बोलना चाहिये ।

આ દાળ વગેરે હિંગ છરા વગેરેના વધારથી ઘણી સારી બની છે, તથા સુપકે
આ કચોરી, ખાલ, માલપુવા, બેવર વગેરે ઘીમાં ઘણી સારી રીતે પકવવામાં
આવેલ છે, તથા મુચ્છિન્ને આ શાક વગેરે ચાકા છરીથી ઘણી ઉત્તમ રીતે
મુધારવામાં આવેલ છે, તથા મુહડે આ કારેલાંનું શાક બુચો તો ખરા કેવું
સ્વાદિષ્ટ બન્યું છે કે એનું કડવાપણું પણ દૂર થયેલ છે. અર્થાત એમાં જરા પણ
કડવાપણું રહેલ નથી. મહે આ પારદાદિક ધાતુઓ કેવી સારી રીતે મારીને
દવાના ઉપયોગ લાયક બનાવવામાં આવી છે. તથા મુનિદ્વિષ આ આહાર
ઘણો જ સ્વાદિષ્ટ બનાવવામાં આવેલ છે. મુલટ્ટે આ ભોજન જ્યારે ભેવાથી જ
મનોહર લાગે છે તો પછી એને ખાવામાં કેટલો આનંદ આવશે ? ઇત્યાદિ.
આ સઘળાં સાવચ વચન છે. સાધુએ આ પ્રકારનાં વચન ન બોલવા ભેદ્ય.

યદ્વા-મુકુતં-‘મુકુતં યદનેન શત્રું પ્રતિ પ્રતિક્રિયા કૃતા’ ઇતિ, સુપક્ષ્મ્,
 શ્દમપૂપાદિકં ઘૃતાઘતિશયેન પાચિતમિતિ, મુચ્છિન્નોડ્યં ટક્ષો વટપિપ્પલાદિરિતિ,
 મુહતં-કૃષ્ણસ્ય ધનં વસ્કરૈરિતિ, મૃતઃ-મૃત્નુ મૃતોડ્યં દુષ્ટ ઇતિ । મુનિષ્ઠિતઃ-
 ‘મૃત્નુ નષ્ટોડ્યં પ્રાસાદઃ, કૂપો વા’ ઇતિ, યદ્વા-‘મૃત્નુ નિર્મિતોડ્યં પ્રાસાદઃ, કૂપો વા’
 ઇતિ, યદ્વા-‘મૃત્નુ નષ્ટમસ્યદુષ્ટસ્ય દ્રવિણાદિક’ મિતિ । મુલટઃ-‘મુપુષ્ટોડ્યં ગજસ્તુર-
 ઙ્ગમો વા’ ઇતિ, યદ્વા-‘મુલટા રુચિરાવ્યવેયં રાજકન્યે’-તિ સાવધં વર્જયેત્ ।

અથવા-ઇસ પ્રકાર સાધુ કો કમી નહીં કરના ચાહિયે, કિ જો
 -‘સુકહે’-ઇસને શત્રુ કો માર મગા દિયા હૈ, યહ વહુત અચ્છા કામ
 કિયા । ‘સુપક્ષે’ યે અપૂપાદિક અધિક ઘૃત મેં સૂચ અચ્છે પકાયે ગયે હૈ
 ઇસ લિયે સુપક્ષ હૈં જ્વાને મેં વહુત અચ્છે લગતે હૈં । ‘મુચ્છિન્ને’ ઇસ વૃક્ષ
 કો આસાની સે સૂચ અચ્છા કાટા હૈ । ‘મુહટે’ અચ્છા હુઆ જો ઇસ
 કંજૂસ કા દ્રવ્ય ચોરોં ને પુરા લિયા । ‘મટે’ યહ વડા દુષ્ટ થા મરા સો
 અચ્છા હી હુવા । ‘મુનિષ્ઠિત’ યહ મકાન અથવા કુંઆ ગિર ગયા વહ
 અચ્છા હુઆ, અથવા-યહ મકાન યા કુંઆ વહુત હી સુન્દર બનાયા
 ગયા હૈ, યા એસા કહના કિ મલા હુવા ઇસ દુષ્ટ કી સંપત્તિ જો હુંડ
 ગઈ । ‘મુલટે’ યહ હાથી અથવા ઘોડા વહુત અચ્છા પુષ્ટ હુઆ હૈ । યહ
 રાજકન્યા વડી સુન્દર હૈ । યે સવ વચન સાવધ હૈં, અતઃ સાધુ કે
 કહને યોગ્ય નહીં હૈં ।

અથવા-આ પ્રકારનાં વચનો પણ સાધુએ કદી ઉચ્ચારવાં ન જોઈએ.
 કે જે સુકહે આણે શત્રુને મારી લગાડી દીધો છે, એ કામ ધણું સારું થયું.
 સુપક્ષે આ મિકાઈઓ, અપૂપ-માલપુકા વગેરે સારા ધીમાં ઘણી જ સારીરીતે
 પકાવવામાં આવેલ છે તેથી એ સુપક્ષ છે, ખાવામાં બહુ લીભ્યત આવે છે.
 મુચ્છિન્ને આ વૃક્ષને ઓછી મહેનતે સારીરીતે કાપવામાં આવ્યું છે. મુહટે સારું થયું
 કે, આ કંબુસનું ધન ચોર ઉપાડી ગયા મટે એ ઘણું દુષ્ટ હતો મર્યો તે સારું
 થયું, મુનિષ્ઠિત આ મકાન અગર કુવો પાડી અથવા ધુરી નાખવામાં આવતાં
 સારું થયું અથવા આ મકાન અગર કુવો ખૂબ સુંદર બનાવવામાં આવેલ છે.
 તથા આ દુષ્ટની સંપત્તિ હુંડાઈ ગઈ તે સારું થયું મુલટે આ હાથી અથવા
 ઘોડા ખૂબ સારીરીતે પુષ્ટ બનેલ છે, આ રાજકન્યા ખૂબ સુંદર છે, આ
 બધાં વચનો સાવધ વચન છે આથી તે સાધુએ બોલવા યોગ્ય નથી.

‘સુકૃતમ્’ इत्यनेन सूपनिधानादिसंपादने लवणलक्षणपृथिवीकायादिजल-
तेजोवायुवनस्पतिद्वीन्द्रियादित्रसजीवपर्यन्त हिंसानुमोदनं सूचितम् । एवं सुप-
कमित्यत्रापि हिंसानुमोदनं बोध्यम् ।

सुच्छिन्नमित्यनेन-वनस्पतिद्वीन्द्रियादिहिंसानुमोदनं सूचितम् । सुहृतमित्य-
नेन कारवेष्टादिपक्षे वनस्पत्यादिहिंसानुमोदनम्, धनहरणपक्षेऽदत्तादानपरपीडोत्पा-
दनाद्यनुमोदनं सूचितम् । मृतमित्यनेन पारदादिधातुपक्षे पृथिवीकायादि हिंसानु-

‘सुकृतम्’ इस पद से सूत्रकार यह प्रकट करते हैं कि जब साधु ऐसा कहता है कि यह दाल आदि बहुत ही अच्छी बनी हैं तब उसे लवणरूप पृथिवीकाय तथा जलकाय, तेजस्काय, वायुकाय, वनस्पति-
काय एवं द्विन्द्रियादिक त्रस काय, इन सबकी हिंसा की अनुमोदना करने का दोष लगता है । इसी प्रकार सुपक कहने में भी यही दोष लगते हैं ।

‘सुच्छिन्नम्’ इस पद से सूत्रकार यह बात सूचित करते हैं कि यदि मुनि ‘ये शाकपत्रादि चाक् आदि से अच्छी तरह काटे गये हैं’ ऐसा कहता है तो उसे वनस्पति काय की एवं द्वीन्द्रियादिक त्रसकाय की हिंसा की अनुमोदना करने का दोष लगता है । ‘सुहृतम्’ यदि यही बात धन हरण आदि के पक्ष में जब बोलने में आती है तो उस समय उसे अदत्तादान की अनुमोदना करने का तथा पर को पीड़ा उत्पन्न करने आदि की अनुमोदना का दोष लगता है । ‘मृतम्’ इस

“सुकृतम्” આ પદથી સૂત્રકાર એ પ્રકટ કરે છે કે, સાધુ જ્યારે એમ કહે છે કે, આ દાળ વગેરે ખૂબ સ્વાદિષ્ટ અનેલ છે. ત્યારે તેને લવણ રૂપી પૃથ્વીકાય, જળકાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય અને દ્વિન્દ્રિયાદિક ત્રસકાય આ બધાની હિંસામાં અનુમોદના કરવાનો દોષ લાગે છે. આ રીતે સુપક્કમ્ કહેવાથી પણ આ દોષ લાગે છે.

સુનિચ્છન્નમ્ આ પદથી સૂત્રકાર આ વાત સૂચિત કરે છે કે, મુનિ જો શાક પત્રાદિક ચાકુ વગેરેથી સરસ રીતે કાપવામાં આવેલ છે. એવું કહે તો તેને વનસ્પતિ કાય અને દ્વિન્દ્રિયાદિક ત્રસકાયની હિંસા કરવામાં અનુ-
મોદન કરવાનો દોષ લાગે છે. સુહૃતમ્ આવી જ રીતે ધન હરણ વગેરેની બાબતમાં બોલવામાં આવે ત્યારે તેને અદત્તા દાનની અનુમોદન કરવાનો તથા બીજાને પીડા ઉત્પન્ન કરવી વગેરેની અનુમોદનનો દોષ લાગે છે મૃતમ્ એ પદથી

મોદનં સૂચિતમ્, દુષ્ટપક્ષે તુ પ્રાણઘાતાનુમોદનં બોધ્યમ્ । સુનિષ્ઠિતમિત્યનેન પટ્કાય
હિંસાનુમોદનં સૂચિતમ્ । સુલઘ્નમિત્યત્રાપિ તથૈવ બોધ્યમ્ ।

‘સાવચં વર્જયેત્’ इत्यनेन उक्तमेव भाषणं निरवयवं चेत् तत्र न प्रतिषेध
इति ध्वन्यते, तथा च पक्षद्वयमनया गाथया गम्यते । तत्र सावच्यपक्षो व्याख्यातः,

પદ સે સૂત્રકાર કા યહ અભિપ્રાય હૈ કિ જય સાધુ ‘સુમૃતં’ ઇસ પદ કા
ખુશ હોકર પ્રયોગ કરતા હૈ ઓર વહ પ્રયોગ યદિ ઉસકા પારદાદિક
ઘાતુઓં કે મારણ કરને કે પક્ષ મેં હોતા હૈ તો ઉસ સમય ઉસે પૃથિવી
કાયાદિક એકેન્દ્રિય જીવ કી હિંસા કરને કી અનુમોદના કા સમર્થક
માના જાતા હૈ । જય પહી પ્રયોગ સાધુ કી ઓર સે કિસી દુષ્ટ કે પક્ષ
મેં કિયા ગયા હોતા હૈ તો વહ પ્રાણઘાત કા અનુમોદક માના જાતા હૈ ।
‘સુનિષ્ઠિતમ્’ ઇસ પદ સે સૂત્રકાર યહ સૂચિત કરતે હૈં કિ જય સાધુ
‘યહ અન્નાદિક સામગ્રી સરસ તૈયાર હુઈ હૈ’ ઇસ પ્રકાર કા પ્રયોગ કરતા
હૈ તો ઉસે અન્નાદિક સામગ્રી કી તૈયારી મેં જો પટ્કાય કે જીવોં કી
વિરાધના હુઈ હૈ ઉસકી અનુમોદના કરને કા દોષ લગતા હૈ । ઇસી
તરહ ‘સુલઘ્નમ્’ ઇસ પદ કે ઉચ્ચારણ કરને મેં બી ઇસી દોષ કા ભાગી
હોના પડતા હૈ ।

‘સાવચં વર્જયેત્’ ઇસ પ્રકાર કે કથન કા યહ અભિપ્રાય હૈ કિ
યદિ યહ સુકૃત આદિ ભાષણ નિરવચ્ય હોતા હૈ તો ઉસ સમય સાધુ કો

સૂત્રકારનો એ અભિપ્રાય છે કે, બ્યારે સાધુ “સુમૃતં” આ પદનો ખુશ થઈ
પ્રયોગ કરે છે અને તે પ્રયોગ પારદાદિક ધાતુઓનું મારણ કરવાના પક્ષમાં
હોય છે તો એ સમયે એને પૃથ્વીકાયાદિક એકેન્દ્રિય જીવની હિંસા કરવાની
અનુમોદનાના સમર્થક માનવામાં આવે છે. બ્યારે એજ પ્રયોગ સાધુ તરફથી
કોઈ દુષ્ટના પક્ષમાં કરવામાં આવ્યો હોય તો તે પ્રાણઘાતનો અનુમોદક માન-
વામાં આવે છે.

સુનિષ્ઠિતમ્ આ પદથી સૂત્રકાર એ સૂચિત કરે છે કે, બ્યારે સાધુ “આ
અન્નાદિ સામગ્રી સરસ તૈયાર કરવામાં આવી છે” આ પ્રકારનો પ્રયોગ કરે
છે તો તેને અન્નાદિક સામગ્રીની તૈયારીમાં જે પટ્કાય જીવોની વિરાધના
થઈ છે એની અનુમોદના કરવાનો દોષ લાગે છે. આ રીતે “સુલઘ્નમ્” એ
અંગેના પદનું ઉચ્ચારણ કરવામાં પણ એ દોષના ભાગી બનવું પડે છે.

“સાવચં વર્જયેત્” આ પ્રકારના કથન અંગે એ અભિપ્રાય છે કે, જે
એ સુકૃત આદિ ભાષણ નિરવચ્ય હોય છે તો એ સમયે સાધુને કોઈ દોષ

નિરવધપક્ષો વ્યાખ્યાયતે—યથા—‘ સુકૃતમિતિ ’ સુષ્ટુ કૃતમનેન વૈયાટ્યમભયદાને
સુપાત્રદાનાદિકં વેતિ, ‘ સુપક્વમિતિ ’ સુષ્ટુ પક્વમસ્ય વ્રહ્મચર્યાદિકમિતિ,
‘ સુચ્છિન્નં ’ સુષ્ટુ છિન્નમનેન સ્નેહવન્ધનમિતિ, ‘ સુહતં ’ સુષ્ટુ હતં=સ્વાયત્તીકૃતં
જ્ઞાનાદિરત્નત્રયમિતિ, ‘ સુનિષ્ઠિતમ્ ’ સુષ્ટુ નષ્ટમસ્યાપ્રમત્તસાધોઃ કર્મજાલમ્,
સમૃત્તઃ=સુષ્ટુ મૃતોયં પण्डितमरणेन इति । सुलष्टा=सुष्टु मनोज्ञा क्रियाऽस्य साधोः,
यद्वा-सुलष्टा=दीक्षायोग्या कन्येति वदेत् ॥ ૩૬ ॥

કોઈ દોષ નહીં લગતા, ઇસ પ્રકાર યહ સાવચ પક્ષ કા વર્ણન હુવા હૈ ।
અવ નિરવચ પક્ષકા અર્થ કહતે હૈ—નિરવચ પક્ષ મેં જવ સાધુ ‘ સુકૃતં ’
‘ ઇસ ને વૈયાટ્ય; અભયદાન એવં સુપાત્ર દાન આદિ સત્કર્મ જો કિયે
હૈં વે વહુત અચ્છે કિયે હૈં ’ ઇસ પ્રકાર ચોલ ને મેં કોઈ દોષ નહીં હૈ ।
ઇસી પ્રકાર આગે સવ જગહ સમજલેના ચાહિયે, —જૈસે ‘ સુષ્ટુ પક્વમસ્ય
વ્રહ્મચર્યાદિકં ’ ઇસ કે વ્રહ્મચર્ય આદિ સદ્ગુણ અચ્છી તરહ સે પરિપક્વ
હો ચુકે હૈં, ઇતિ ‘ સુષ્ટુ છિન્નં અનેન સ્નેહવન્ધનમ્ ’ ઇતિ, ઇસ ને સ્નેહ
કા વંધન અચ્છી તરહ સે કાટ દિયા હૈ, ‘ સુષ્ટુ હતં સ્વાયત્તીકૃતં અનેન
જ્ઞાનાદિરત્નત્રયં ’ ઇતિ, ઇસ ને જ્ઞાનાદિક રત્નત્રય કો અચ્છી તરહ સે
સ્વાધીન કર લિયા હૈ, ‘ સુષ્ટુ નષ્ટમસ્યાપ્રમત્તસાધોઃ કર્મજાલમ્ ’
ઇતિ, ઇસ અપ્રમત્ત સાધુ કા કર્મજાલ અચ્છી તરહ સે નષ્ટ હો ચુકા હૈ;
‘ સુષ્ટુ મૃતોઽયં પण्डितमरणेन ’ ઇતિ, પંડિત મરણ સે ઇસકી મૃત્યુ હુઈ
યહ વહુત હી સુંદર વાત હુઈ, ‘ સુષ્ટુ મનોજ્ઞા અસ્ય સાધોઃ ક્રિયા ’ ઇતિ,

લાગતો નથી. આ પ્રકારે આ સાવધ પક્ષનું વર્ણન થયું હવે નિરવધ પક્ષનું
વર્ણન કરવામાં આવે છે.—

નિરવધ પક્ષમાં જ્યારે સાધુ “ સુકૃતં ” આણે વૈયાટ્ય, અભયદાન, અને
સુપાત્રદાન આદિ જે સત્કર્મ કર્યાં છે તે ઘણાં સારાં કર્યાં છે ” આ પ્રકારે
બોલવામાં કોઈ દોષ નથી. આ પ્રકારે આગળ દરેક જગ્યાએ સમજી લેવું
જોઈએ. જેમ—“ સુષ્ટુ પક્વમસ્ય વ્રહ્મચર્યાદિકં ” એનો અર્થ આદિ સદ્ગુણ
સારી રીતે પરિપક્વ થયેલ છે, ઈતિ, “ સુષ્ટુ છિન્નં અનેન સ્નેહવન્ધનમ્ ” ઈતિ,
એણે સ્નેહનું બંધન સારી રીતે કાપી નાખેલ છે “ સ્વાયત્તીકૃતં અનેન જ્ઞાનાદિરત્નત્રયં ”
ઈતિ, એણે જ્ઞાનાદિક રત્નત્રયને સારી રીતે સ્વાધીન કરી લીધેલ છે. ‘ સુષ્ટુ નષ્ટમસ્યા-
પ્રમત્ત સાધોઃ કર્મજાલમ્ ” આ અપ્રમત્ત સાધુની કર્મજાળ સારી રીતે નષ્ટ થઈ
ચુકેલ છે, “ સુષ્ટુ મૃતોઽયં પण्डितमरणेन ” ઈતિ, પંડિત મરણથી એનું મૃત્યુ
થયું એ ઘણું જ સારું થયું, “ સુષ્ટુ મનોજ્ઞા અસ્ય સાધોઃ ક્રિયા ” ઈતિ યદ્વા—

વિનીતાવિનીતયોરુપદેશદાને યત્ ફલં ગુરોર્ભવતિ તદાહ-
મૂલમ્—રમણે પંડિણે સાંસં, હ્યં ભદ્રં વે વાહણે ।

વાલં સમ્મેઙ્ઙ સાંસંતો, ગલિયેસ્સં વે વાહેણ ॥૩૭॥

છાયા—રમતે પણ્ડિતાન્ શાસ્ત્ર, હ્યં ભદ્રમિવ વાહકઃ ।

વાલં શ્રામ્યતિ શાસ્ત્ર, ગલિતાથમિવ વાહકઃ ॥ ૩૭ ॥

ટીકા—‘રમણે’ રમણે—

અત્ર ગુરુરિતિ કર્તૃવદં પ્રકરણવશાદ્વિજ્ઞેયમ્ । પણ્ડિતાન્=વિનીતશિષ્યાન્, શાસ્ત્ર
=શિક્ષયન્ ગુરુઃ, રમતે=સફલપ્રયત્નતયા પ્રસન્નો ભવતીત્યર્થઃ । કઙ્ક ? ભદ્રં=જાત્યં
વિનીતં, હ્યમ્=અથ વાહયન્, વાહકઃ=અશ્વવાહ ઇવ, યથા જાત્યાશ્વં વાહ્યન્અશ્વવાહઃ

યદ્વા- ‘સુલઘ્ઠા દીક્ષાયોગ્યા કન્યેતિ’ ઇસી સાધુ કી ક્રિયા મનોજ્ઞ હૈ
અથવા યહ કન્યા દિક્ષા યોગ્ય હૈ ।

ભાવાર્થ—સુકૃત આદિ શબ્દોં કો પ્રયોગ યદિ સાધુ સાંસારિક કાર્યોં
કો લક્ષ્ય મેં રલ્લ કર કરતા હૈ તો વહ દોષ કા ભાગી હોતા હૈ ઓર
ઈન્હીં શબ્દોં કા પ્રયોગ યદિ વહ ધાર્મિક કાર્યોં કો લક્ષ્ય મેં રલ્લકર
કરતા હૈ તો ઉસકો કોઈ દોષ નહીં લગતા હૈ ॥૩૬॥

વિનીત ઓર અવિનીત શિષ્ય કો ઉપદેશ દેને મેં ગુરુ મહારાજ કો જો
ફલ પ્રાપ્ત હોતા હૈ ઉસે ઇસ ગાથાદ્વારા સૂત્રકાર કહતે હેં—‘રમણે’ રમણે—

અન્વયાર્થ—ગુરુ મહારાજ (પંડિણે-પંડિતાન્) વિનીત શિષ્યોં કો
(સાંસં-શાસ્ત્ર) શિક્ષા દેતે હુણ (રમણે-રમતે) સફલ પ્રયત્નવાલા
હોને સે પ્રસન્ન હોતે હેં । જૈસે—(ભદ્રં હ્યં વ વાહણે-ભદ્રં હ્યં ઇવ વાહકઃ)

સુલઘ્ઠા દીક્ષાયોગ્યા કન્યેતિ” આ સાધુની ક્રિયા મનોજ્ઞ છે. અથવા આ કન્યા
દિક્ષા યોગ્ય છે.

ભાવાર્થ—સુકૃત આદિ શબ્દોનો પ્રયોગ જો સાધુ સંસારીક કાર્યોને લક્ષમાં
રાખીને કરે છે તો તે દોષનો ભાગી બને છે અને જો જ શબ્દોનો પ્રયોગ જો
તે ધાર્મિક કાર્યોને લક્ષમાં રાખીને કરે છે તો તેને કોઈ દોષ લાગતો નથી. ॥૩૬॥

વિનીત અને અવિનીત શિષ્યને ઉપદેશ દેવામાં ગુરુ મહારાજને જે ફળ
પ્રાપ્ત થાય છે એને આ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર કહે છે.—રમણે ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—ગુરુ મહારાજ પંડિણે-પંડિતાન્ વિનીત શિષ્યોને સાંસં-શાસ્ત્ર
શિક્ષા આપતાં રમણે-રમતે સફળ પ્રયત્ન વાળા હોવાથી તેના ઉપર પ્રસન્ન થ

પ્રિયદર્શિની ટીકા. અ૦ ૨ ગા. ૩૭-૩૮ વિનીતોપદેશે ફલમ્, કુશિષ્યદુર્ભાવના ચ ૨૪૩

પ્રસીદતિ તદ્વદિત્યર્થઃ। ચાલં=વિનયરહિતં શિષ્યં, શાસત્=શિક્ષયન્ ગુરુઃ શ્રામ્યતિ=સ્વિચ્છતે, ક ઇવ? ગલિતાશ્વં=દુર્વિનીતમશ્વં વહુશઃ કશયા તાડનેઽપિ વિપરીતગત્યા પથાદ્ભાગગમનાદિકારિણમશ્વં વાહયન્ વાહક ઇવ। યથા દુર્વિનીતમશ્વં વાહયન્ વાહકઃ સ્વલુ નિષ્ફલપ્રયત્નતયા સ્વેદં પ્રાપ્નોતિ તદ્વદિત્યર્થઃ ॥ ૩૭ ॥

વિનીત ઘોડે કો ઇચ્છિત માર્ગ પર ચલાને રૂપ શિક્ષા સે ઘુઢસવાર પ્રસન્ન હોતા હૈ। (ચાલં-ચાલં) વિનયરહિતશિષ્યકો (સાસંતો-શાસત્) શિક્ષા દેતે હુણ ગુરુ મહારાજ (સમ્મદ્-શ્રામ્યતિ) સ્વેદસ્થિત્ત હોતે હૈં। જૈસે-(ગલિયસ્સં વ વાહણ-ગલિતાશ્વં ઇવ વાહકઃ) દુર્વિનીત અશ્વકો વાર ૨ કશા સે તાડિત કરને પર સવાર દુઃસ્થિત હોતા હૈ, ક્યોં કિ દુર્વિનીત અશ્વ કો જ્યોં ૨ ચાલુક લગાતે હૈં ત્યોં ૨ વહ પીછે ડલડા હડતા હૈ। ઇસસે સવાર કા પ્રયત્ન નિષ્ફલ હોતા હૈ।

ભાવાર્થ-વિનીત શિષ્ય કો દી ગઈ શિક્ષા સફલતા કા સાધક હોને સે ગુરુ કી પ્રસન્નતા કા કારણ હોતી હૈ। અવિનીત શિષ્ય કો દી ગઈ વહી શિક્ષા અસફલ હોતી હૈ। અતઃ ડસ સે ડલડા ગુરુ મહારાજ કો સ્વેદસ્થિત્ત હી હોના પડતા હૈ। જૈસે-વિનીત અશ્વ ઇચ્છિત માર્ગ પર ચલ કર અપને માલિક કો પ્રસન્ન કરતા હૈ ઓર અવિનીત અશ્વ કશાદ્વારા તાડિત હોને પર ઓ વીપરીત હી માર્ગ પર ચલતા હૈ, ઇસ સે સવાર કો ડલડા કષ્ટ ડઠાના પડતા હૈ ॥ ૩૭ ॥

જેમ મદ્ હ્યં વવાહણ-મદ્દહ્યં ઇવ વાહકઃ-વિનીત ઘોડાને ઇચ્છિત માર્ગે ઉપર ચલાવવા ઇપ શિક્ષાથી ઘોડેસ્વાર પ્રસન્ન થાય છે. ચાલં-ચાલં વિનય રહિત શિષ્યને સાસંતો-શાસત્ શિક્ષા આપતાં ગુરુ મહારાજ સમ્મદ્-શ્રામ્યતિ ખેદ ખિન્ન બને છે, જેમ ગલિયસ્સેવ વાહણ-ગલિતાશ્વં ઇવ વાહકઃ અવિનીત ઘોડાને ઘડી ઘડી આખખાથી મારવાની ખાખતમાં સ્વારનું મન દુઃખીત બને છે. કેમ કે, અવિનીત ઘોડાને જેમ જેમ આખુલ મારવામાં આવે છે તેમ તેમ તે પાછો પડે છે આથી સવારનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ બને છે.

ભાવાર્થ:-વિનીત શિષ્ય ને આપવામાં આવેલ શિક્ષા સફળતાની સાધક બનવાથી ગુરુ મહારાજની પ્રસન્નતાનું કારણ બને છે, અવિનીત શિષ્યને આપવામાં આવતી એ જ શિક્ષા અસફળ બને છે, આથી ગુરુ મહારાજે ખેદ ખિન્ન બનવું પડે છે. જેમ-વિનીત ઘોડો ઇચ્છિત માર્ગે ચાલી પોતાના માલિકને પ્રસન્ન કરે છે, અને અવિનીત ઘોડો આખુલથી પીટવામાં આવવા છતાં પણ વિપરીત માર્ગે પર જ ચાલે છે જેનાથી સવારને ડલડાનું કષ્ટ જ ભોગવવું પડે છે. ॥૩૭॥

વિનીતાવિનીતયોરુપદેશદાને યત્ ફલં ગુરોર્ભવતિ તદાહ—

મૂલમ્—રમણે પંડિણે સાંસં, હ્યં ભદ્રં વે વાહંણ ।

વાલં સમ્મેંદ્ર સાંસંતો, ગલિયેસ્સં વે વાહેંણ ॥૩૭॥

છાયા—રમતે પંડિતાન્ શાસ્ત્ર, હ્યં ભદ્રમિવ વાહકઃ ।

વાલં શ્રામ્યતિ શાસ્ત્ર, ગલિતાશ્રમિવ વાહકઃ ॥ ૩૭ ॥

ટીકા—‘રમણ’ इत्यादि—

અત્ર ગુરુરિતિ કર્તૃપદં પ્રકરણવશાદ્વિજ્ઞેયમ્ । પંડિતાન્=વિનીતશિષ્યાન્, શાસ્ત્ર =શિક્ષયન્ ગુરુઃ, રમતે=સફલપ્રયત્નતયા પ્રસન્નો ભવતીત્યર્થઃ । ક ઇવ ? ભદ્રં=જાત્યં વિનીતં, હ્યમ્=અથં વાહયન્, વાહકઃ=અશ્વવાહ ઇવ, યથા જાત્યાદયં વાહયન્નશ્વવાહઃ

યદ્વા- ‘સુલઠા દીક્ષાયોગ્યા કન્યેતિ’ હસી સાધુની ક્રિયા મનોહર છે અથવા યહ કન્યા દિક્ષા યોગ્ય છે ।

ભાવાર્થ—સુકૃત આદિ શબ્દોં કો પ્રયોગ યદિ સાધુ સાંસારિક કાર્યોં કો લક્ષ્ય મેં રાખ કર કરતા છે તો વહ દોષ કા ભાગી હોતા છે ઓર ઇન્હીં શબ્દોં કા પ્રયોગ યદિ વહ ધાર્મિક કાર્યોં કો લક્ષ્ય મેં રાખકર કરતા છે તો ડસકો કોઈ દોષ નહીં લગતા છે ॥૩૬॥

વિનીત ઓર અવિનીત શિષ્ય કો ઉપદેશ દેને મેં ગુરુ મહારાજ કો જો ફલ પ્રાપ્ત હોતા છે ડસે હસ ગાથાદ્વારા સૂત્રકાર કહતે હેં—‘રમણ’ इत्यादि.

અન્વયાર્થ—ગુરુ મહારાજ (પંડિણ-પંડિતાન્) વિનીત શિષ્યોં કો (સાંસં-શાસ્ત્ર) શિક્ષા દેતે હુણ (રમણ-રમતે) સફલ પ્રયત્નવાલા હોને સે પ્રસન્ન હોતે હેં । જૈસે—(ભદ્રં હ્યં વ વાહંણ-ભદ્રં હ્યં ઇવ વાહકઃ)

સુલઠા દીક્ષાયોગ્યા કન્યેતિ” આ સાધુની ક્રિયા મનોહર છે. અથવા આ કન્યા દિક્ષા યોગ્ય છે.

ભાવાર્થ—સુકૃત આદિ શબ્દોં નો પ્રયોગ જો સાધુ સંસારીક કાર્યોં ને લક્ષમાં રાખીને કરે છે તો તે દોષનો ભાગી બને છે અને જો જ શબ્દોં નો પ્રયોગ જો તે ધાર્મિક કાર્યોં ને લક્ષમાં રાખીને કરે છે તો તેને કોઈ દોષ લાગતો નથી. ॥૩૬॥

વિનીત અને અવિનીત શિષ્યને ઉપદેશ દેવામાં શુરુ મહારાજને જો ફળ પ્રાપ્ત થાય છે અને આ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર કહે છે.—રમણં ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—શુરુ મહારાજ પંડિણ-પંડિતાન્ વિનીત શિષ્યોં ને સાંસં-શાસ્ત્ર શિક્ષા આપતાં રમણ-રમતે સફળ પ્રયત્ન વાળા હોવાથી તેના ઉપર પ્રસન્ન થા છે,

અયં ભાવઃ—દુર્વિનીતશિષ્યઃ સ્વલ્પેવં ચિન્તયતિ-અયં ગુરુર્મા કેવલં સ્વદુઃકાદિભિઃ પીડયતિ ન તુ કિમપિ મમહિતં ચિન્તયતીતિ ॥ ૩૮ ॥

સચિનયશિષ્યસ્ય ભાવનામાહ--

મૂલમ્—પુત્તો મે' માયે ણાઈત્તિ, સાહૂ કહ્ણાણ મન્નઈ ।

પાવંદિટ્ઠી ઁ અપ્પાણં, સાંસં દાંસેત્તિ' મન્નઈ ॥ ૩૯ ॥

છાયા—પુત્રો મે ભ્રાતા જ્ઞાતિરિતિ, સાધુઃ કલ્યાણં મન્યતે ।

પાપદૃષ્ટિસ્તુ આત્માનં, શાસ્યમાનં દાસ इति મન્યતે ॥ ૩૯ ॥

ટોકા—'પુત્તો મે' इत्यादि—

અયં શિષ્યઃ, મે=મમ, પુત્રતુલ્ય इति, ભ્રાતા=ભ્રાતૃતુલ્ય इति, જ્ઞાતિઃ=જ્ઞાતિ-

ભાવાર્થ—ઉભયલોકસંબંધી હિતકારક ઉપદેશ દેને પર મી અવિનીત શિષ્યકી દૃષ્ટિમેં વહ ગુરુ મહારાજ કે શિક્ષાવચન હિતકારક પ્રતીત ન હોકર કેવલ કષ્ટપ્રદ ચપેટા આદિરૂપ હી પ્રતીત હોતે હું । વહ એસા માનતા હૈ કિ યે મુજે ઇસ વહાને કેવલ પીડિત હી કરના ચાહતે હું । કયોં કિ ઇન્હોં ને કમી મી મેરે હિત કા વિચાર હી નહીં કિયા હૈ તો ફિર યે મેરે હિત કી બુદ્ધિ સે અચ્છી વાત કહેંગે મી કૈસે ॥ ૩૮ ॥

વિનીત શિષ્ય કી ભાવના કૈસી હોતી હૈ ! ઇસકો ઇસ ગાથાદ્વારા સૂત્રકાર પ્રકટ કરતે હું—'પુત્તો મે' इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—જવ ગુરુમહારાજ શિષ્યોં કો શિક્ષા દેતે હું તવ ડનમેં જો (સાહુ-સાધુઃ) વિનીત શિષ્ય હોતા હૈ વહ ઇસ પ્રકાર વિચાર કરતા

ભાવાર્થઃ—ઉભયલોક સંબંધી હિતકારક ઉપદેશ દેવા છતાં પણ અવિનીત શિષ્યની દૃષ્ટીમાં ગુરુ મહારાજનું તે શિક્ષા વચન હિતકારક ન ગણતાં કેવળ દુઃખદાયક તેમજ મુશ્કેલીનાર આદિરૂપ જ લાગે છે તે એવું માને છે કે, આ બહાના તમે તેઓ કેવળ પિડાવા જ માગે છે. કેમકે, તેમણે કદી પણ મારા હિતનો વિચાર કયોં નથી. તો તેઓ મારા હિતની ભાવનાથી સારી વાત કેવી રીતે કહે. ॥ ૩૮ ॥

વિનીત શિષ્યની ભાવના કેવી હોય છે-એને આ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે. પુત્તો મે ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જ્યારે ગુરુ મહારાજ શિષ્યને શિક્ષા આપે છે, ત્યારે એનામાં જે સાહુ-સાધુઃ વિનીત શિષ્ય હોય છે તે એ પ્રકારનો વિચાર કરે છે કે, આ ગુરુ

ગુરોઃ શિક્ષાયચને કુશિખ્યસ્ય દુર્માચનામાહ—

મૂલમ્—‘खड्डुया मे चवेडा मे, अक्रोसा ये वहा ये मे’ ।

કલ્હાણમણુસાસંતો, પાવદિદ્વિત્તિ મન્નૈર્દ ॥ ૩૮ ॥

છાયા—‘खड्डुका मे चपेटा मे, आक्रोशाश्च वधाश्च मे ।

कल्याणमनुशासतु, पापदृष्टिरिति मन्यते ॥ ૩૮ ॥

ટીકા—‘ खड्डुया ’ इत्यादि—

कल्याणं=लोफद्वयहितम्, अनुशासतु = शिक्षयन् गुरुः कुशियेण पापदृष्टिः= पापा=पापमयी दृष्टिर् यस्य स तथा, इति मन्यते—अयं गुरुर्मम हिंसकोऽस्तीति मन्यते । यतोऽनेन—मे=मम, खड्डुकाः=दफरा आघाता दीयन्तेऽनेनेति शेषः । तथा मे=मम, चपेटाः=करतलाघाता दीयन्ते । च-पुनः, आक्रोशाः=परुषभाषणानि, च-पुनः, मे=मम, वधाः=दण्डादिघाताः क्रियन्ते ।

જો કુશિખ્ય હોતા હૈં ઉસે જય ગુરુ મહારાજ શિક્ષા દેતે હૈં તથા ઉસકી કયા ભાવના હોતી હૈં યહ વાત હિસ ગાથા દ્વારા પ્રકટ કી જાતી હૈ—
‘ खड्डुया ’ इत्यादि.

અન્વયાર્થ—અવિનીત શિષ્ય (કલ્હાણમણુસાસંતો—કલ્યાણં અનુશાસત્) ઉભયલોકસંબંધી હિત શિક્ષા દેને વાલે ગુરુ મહારાજ કો (પાવદિદ્વી—પાપદૃષ્ટિઃ) યહ પાપદૃષ્ટિ વાલે મેરે ઘાતક હૈં (ત્તિ-इति) હિસ પ્રકાર સમક્ષતા હૈ । ક્યોં કિ વહ ગુરુ મહારાજ કી શિક્ષા સમ્બન્ધી વાતોં કો હિસ પ્રકાર માનતા હૈ કિ (खड्डुया मे चवेडा मे अक्रोसा ये वहा ये मे—खड्डुका मे चपेटा मे आक्रोशाश्च वधाश्च मे) યે મેરે લિયે આઘાતસ્વરૂપ હૈં થપ્પડસ્વરૂપ હૈં, પરુષભાષણ—ગાલી—સ્વરૂપ હૈં, પ્રહારસ્વરૂપ હૈં ।

જે કુશિખ્ય હોય છે એને ગુરુ મહારાજ શિક્ષા આપે છે, ત્યારે તેની કેવી ભાવના હોય છે તે વાત આ ગાથા દ્વારા પ્રગટ કરવામાં આવે છે. खड्डुया इत्यादि.

અન્વયાર્થ—અવિનીત શિષ્ય કલ્હાણમણુસાસંતો—કલ્યાણં અનુશાસત્ ઉભય લોક સંબંધી હિતશિક્ષા દેવાવાળા ગુરુ મહારાજને પાવદિદ્વી—પાપદૃષ્ટિઃ જે પાપ દૃષ્ટીવાળા મારા ઘાતક છે ત્તિ-इति એ પ્રકારના સમજે છે. કેમ કે, ગુરુ મહારાજની શિક્ષા સંબંધી વાતોને એ પ્રકારે માને છે કે, खड्डुया मे चवेडा मे अक्रोसा ये वहा ये मे—खड्डुका मे चपेटा मे आक्रोशाश्च वधाश्च मे આ મારા માટે આઘાત સ્વરૂપ છે, થપ્પડ સ્વરૂપ છે, પ્રહાર સ્વરૂપ છે.

અથ વિનયસર્વસ્થમુપદિશતિ—

મૂલમ્—ને કોવેષ આચરિય, અપ્પાણં પિ ને કોવેષ ।

બુદ્ધોવેધાઈ ને સિયાં, ને સિયાં તોત્તંગવેસણ ॥૪૦॥

છાયા—ન કોપયેત્ આચાર્યમ્, આત્માનમપિ ન કોપયેત્ ।

બુદ્ધોપવાતી ન સ્યાત્, ન સ્યાત્ તોત્તંગવેષકઃ ॥ ૪૦ ॥

ટીકા—‘ન કોવેષ’ इत्यादि—

આચાર્ય ન કોપયેત્=ક્રોધાવિષ્ટં ન કુર્યાત્, આચાર્યમિત્યુપલક્ષણં તેન વિનયા-
ર્હમુપાધ્યાયાદિકમપિ ન કોપયેદિત્યર્થઃ । આત્માનમપિ ન કોપયેત્—આચાર્યેણ પરુષ
ભાષણાદિભિઃ શિક્ષ્યમાણમાત્માનમપિ કોપયુક્તં ન કુર્યાત્ । અપિનાઽન્યસ્યાપિ સંગ્રહઃ
અન્યં કમપિ ન કોપયેદિત્યર્થઃ ॥

યતઃ—માતૌપવાસનિરતોઽસ્તુ તનોતુ સત્યં,

ધ્યાનં કરોતુ વિદધાતુ વહિર્નિવાસમ્ ।

બ્રહ્મવ્રતં ધરતુ ભૈશ્વરતોઽસ્તુ નિત્યં,

રોપં કરોતિ યદિ સર્વમનર્થકં તત્ ॥ ૧ ॥

કથંચિત્ કૌષાવેશેઽપિ બુદ્ધોપવાતી ન સ્યાત્—આચાર્યોપધાતકો ન ભવેત્ ।

અથ વિનય કા સારાંશ કહતે હૈ—‘ન કોવેષ’ इत्यादि.

અન્વયાર્થ—(આચરિયં ન કોવેષ—આચાર્ય ન કોપયેત્) વિનીત શિષ્ય કા કર્તવ્ય હૈ કિ વહ આચાર્ય કો કબી ‘મી ક્રુપિત ન કરે ।
(અપ્પાણં પિ ન કોવેષ—આત્માનમપિ ન કોપયેત્) આચાર્ય મહારાજ જવ
કોઈ શિક્ષા દેવેં ઉસ સમય અપની આત્મા કો ‘મી ક્રુપિત ન કરે । યદિ
કદાચિત્ કોપ કા આવેશ આ ‘મી જાવે તો ઉસ સમય (બુદ્ધોવેધાઈ ને
સિયા—બુદ્ધોપવાતી ન સ્યાત્) અપને આચાર્ય મહારાજ કા ઉપધાતક નહીં

હવે વિનયનેા સારાંશ કહે છે.—ન કોવેષ इत्यादि.

અન્વયાર્થ—આચરિયં ન કોવેષ—આચાર્યાન્ ન કોપયેત્ વિનીત શિષ્યતું એ
કર્તવ્ય છે કે, તે આચાર્યને કદી પણ ક્રોધિત ન કરે. અપ્પાણં પિ ન કોવેષ—
આત્માનમપિ ન કોપયેત્ આચાર્ય મહારાજ ત્યારે ક્રોધ શિક્ષા આપે ત્યારે પોતાના
આત્માને પણ ક્રોધિત ન કરે. કદાચિત્ જો ક્રોધનેા આવેશ આવી પણ બધ તો તે
સમયે બુદ્ધોવેધાઈ ને સિયા—બુદ્ધોપવાતી ન સ્યાત્ પોતાના આચાર્ય મહારાજતું

તુલ્ય इति गुरुर्जानाति, इत्येवं साधुः=विनयवान् शिष्यः कल्याणं=शुभं मन्यते-
 ‘अयं गुरुः पुत्रादिभावेन मामनुशास्ति’ इति शुभभावनां करोतीत्यर्थः। कुशिष्यः
 पुनः किं मन्यते ? इत्याह-‘पावदिद्वीउ’ इत्यादि। पापदृष्टिः=विनयरहितः शिष्यस्तु
 शास्यमानम् आत्मानं=मां दास इति गुरुर्जानाति, इत्येवं मन्यते। ‘अयं गुरुर्न च-
 दृष्टव्याऽवमानयन्मां दासमिव तर्जयति’ इत्यशुभभावनां करोतीत्यर्थः।

अन्ये तु सुयुक्तिव्यत्ययात् ‘पुत्रो’ इत्यस्य ‘पुत्रमिव’ ‘भाय’
 इत्यस्य-‘भ्रातरमिव’ ‘णाइ’ इत्यस्य ‘ज्ञातिमिव’ इति द्वितीयान्ताय कल्पयन्ति
 ‘मे’ इति द्वितीयान्तार्थकं च कल्पयन्ति तत्सर्वमनुचितम्-आगमोक्तपाठेऽर्थसंगतौ
 सत्यां तद्विपरीतार्थकल्पनायां भगवद्वचनविराधनाऽऽपत्तेः ॥ ३९ ॥

है कि ये गुरु महाराज मुझे (पुत्रो मे-पुत्रः मे) यह शिष्य मेरे पुत्रतुल्य
 है (भाय-भ्राता) भाई के समान है (णाय-ज्ञातिः) ज्ञातिजनतुल्य है,
 ऐसा समझकर शिक्षा देते हैं, (त्ति-इति) इस प्रकार विनीत शिष्य
 (कल्याण-कल्याणं) शुभ (मन्नइ-मन्यते) मानता है, अर्थात् विनीत
 शिष्य गुरु महाराज के प्रति कल्याण भावना करता है। और (पावदिद्वी
 य-पापदृष्टिस्तु) जो अविनीत शिष्य होता है वह इस प्रकार विचारता
 है कि ये गुरुमहाराज (सासं अप्पाणं-शास्यमानमात्मानम्) शिक्षापाते
 हुए मुझको (दासे-दासः) यह दास है, इस प्रकार समझकर शिक्षा देते
 हैं (त्ति-इति) इस प्रकार (मन्नइ-मन्यते) अशुभ मानता है, अर्थात्
 अविनीत शिष्य गुरु महाराज के प्रति अशुभ भावना करता है। इस
 गाथा में विनीत और अविनीत शिष्य की भावना प्रदर्शित की है॥३९॥

મહારાજ મને પુત્રો મે-પુત્રઃ મે આ શિષ્ય મારા પુત્ર તુલ્ય છે ભાય-ભ્રાતા ભાઈની
 તુલ્ય છે ણાય-જ્ઞાતિ જ્ઞાતિ તુલ્ય છે. એવું સમજીને શિક્ષા આપે છે. ત્તિ-ઈતિ આ
 પ્રકારે વિનીત શિષ્ય કલ્યાણ મન્નઈ-કલ્યાણં-મન્યતે કલ્યાણકારક અને શુભકારક
 માને છે. અર્થાત્ વિનીત શિષ્ય ગુરુ મહારાજ તરફ ખૂબ ઉંચી ભાવના રાખે છે અને
 પાવદિદ્વીય-પાપદૃષ્ટિસ્તુ જે અવિનીત શિષ્ય હોય છે તે એવા પ્રકારનું વિચારે છે કે,
 ગુરુ મહારાજ સાસં અપ્પાણં-શાસ્યમાનમાત્માનં શિક્ષા આપતી વખતે મને દાસે-દાસઃ
 આ દાસ છે, એવી રીતે સમજીને શિક્ષા આપે છે. ત્તિ ઇતિ આ પ્રકારે મન્નઈ-મન્યતે
 અશુભ માને છે. અર્થાત્ કુશિષ્ય, ગુરુ મહારાજ તરફ અશુભ ભાવના ભાવે છે.
 આ ગાથામાં શિષ્યની વિનીત અને અવિનીત ભાવના પ્રદર્શિત કરેલ છે. ॥૩૯॥

વુદ્ધોપધાતી ન સ્પાદિતિ યદુક્તં તત્ર દ્રષ્ટાન્તો વર્ણયતે—

અજ્ઞદેશે ચમ્પાપુરીનગર્યાં ગણિગુણસમન્વિતઃ પ્રક્ષીણપ્રાયકર્મા ક્ષીણજહ્વાવલઃ
કૃતૈકશિષ્યમતિદ્વઃ કથિદ્ વીર્યોલ્લાસનામક આચાર્યઃ ક્ષુદ્રમતિનામ્નૈકેનૈવ શિષ્યેણ

જો વિનય કે યોગ્ય હૈં ઉન્હેંં બી કુપિત નહીં કરનાં ચાહિયે, ક્યોં કિ
કોપ અનેક અનર્થોં કી જડ એવં સમસ્ત ઉત્તમ ક્રિયાઓં કા વિનાશક
માના ગયા હૈ, કહાં બી હૈ—

“માસોપવાસનિરતોઽસ્તુ તનોતુ સત્યં,
ધ્યાનં કરોતુ વિદધાતુ વહિર્નિવાસમ્ ।
બ્રહ્મવ્રતં ધરતુ મૈક્ષરતોઽસ્તુ નિત્યં,
રોપં કરોતિ યદિ સર્વમનર્થકં તત્” ॥ ૧ ॥

કોઈં બી વ્યક્તિ યદિ માસ માસ સ્વમણ બી પારણા કરતાં હોં, સદા
સત્ય બોલતા હો, ધ્યાન કરતા હો, વન મેંં બી નિવાસ કરતા હો, બ્રહ્મ-
ચર્યવ્રત કા પાલન કરતા હો, ભિક્ષાવૃત્તિ કરતા હો પરંતુ યદિ રોપ
-કોપ કરતા હૈતોં ઉસકીં યે સમસ્ત ક્રિયાઈં વ્યર્થ હૈં ॥ ૧ ॥

‘વુદ્ધોપધાતી નહીં હોનાં ચાહિયે’ એસાં જો કહાં હૈં ઉસકો
દ્રષ્ટાન્ત સે સ્પષ્ટ કરતે હૈં—

અંગદેશ મેંં ચંપા નામકી નગરી થી । ઉસમેં ગણિગુણોં સે યુક્ત

કરવાં ભેઈંએ, કેમકે, કોપ અનેક અનર્થોનીં બડ તેમજ સમસ્ત ઉત્તમ
ક્રિયાઓંને નાશ કરનાર બનાયેલ છે. કહ્યુંં પશ્ય છે.—

માસોપવાસ નિરતોઽસ્તુ તનોતુ સત્યં,
ધ્યાનં કરોતુ વિદધાતુ વહિર્નિવાસમ્ ।
બ્રહ્મવ્રતં ધરતુ મૈક્ષરતોઽસ્તુ નિત્યં,
રોપં કરોતિ યદિ સર્વમનર્થકં તત્ ॥ ૧ ॥

કોઈં પશ્ય વ્યક્તિ કદાચ તે મહિના મહિનાનાં અપવાસ કરે, સદા સાચું
બોલતો હોય, ધ્યાન કરતો હોય, વનમાં પશ્ય રહેતો હોય, બ્રહ્મચર્યવ્રતનું
પાલન કરતો હોય, ભિક્ષાવૃત્તિ કરતો હોય, પરંતુ તેને ક્રોધ કરતો હોય તો
તેનીં એ સઘળી ક્રિયાઓં વ્યર્થ છે.

બુદ્ધોપધાતિ ન થવુંં ભેઈંએ, એવુંં બે કહેવામાં આવે છે એને દષ્ટાં-
તથી સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે.—

અંગ દેશમાં ચંપાપુરી નામની નગરી હતી, તેમાં ગણીશુભોથી યુક્ત

तथा तोत्रगवेपको न स्यात्-तोत्रं=तोदनं तत्सदृशस्य पीडोत्पादकस्य परुषभाषणा-
ऽऽदेर्गवेपकः=अन्वेपको न भवेदित्यर्थः । अयं भावः-यया-दुष्टस्तुरङ्गमो विपरीत-
गत्या प्रचलन् तोदनमन्वेपयति तद्वत् शिष्यः आचार्यस्य प्रेरणान्तरगवचनस्य
गवेपको न भवेदिति ।

होना चाहिये । तथा-(तोत्रगवेसण न सिया-तोत्रगवेपकः न स्यात्)
तोत्रगवेपक भी नहीं होना चाहिये-अर्थात् गुरु महाराज को बार २
प्रेरणा करने की आवश्यकता नहीं होने दे । तात्पर्य इसका यह है
कि शिष्य को यह चाहिये कि जिस समय आचार्य महाराज अपने
लिये परुष भाषण आदि रूप में भी यदि शिक्षात्मक वचन कहें तो
उस समय वह उनके प्रति ऐसा व्यवहार न करे कि, जिससे वे कुपित
हो जावें, तथा स्वयं भी अपनी आत्मा को उनके व्यवहार से अप्र-
सन्न न रखे । तथा ऐसी चेष्टा भी उसको नहीं करना चाहिये कि जिसमें
आचार्य महाराज का उपघात हो । जिस प्रकार दुष्ट धोड़ा विपरीत चाल
से चलता हुआ अपने मालिक को पद २ पर दुःखित किया करता है
उसी प्रकार उनकी इच्छा के विरुद्ध चलकर शिष्यको उन्हें कभी भी
दुःखित नहीं करना चाहिये । सूत्र में जो अपि-शब्द आया है वह इस
घात का सूचक है कि शिष्य को अपने आचार्य महाराज से अतिरिक्त
और भी किसी को व्यथित नहीं करना चाहिये । तथा उपाध्याय आदि

अपमान करना न थोवे जेष्ठ अ. तथा तोत्रगवेसण न सिया-तोत्रगवेपकः न स्यात्
तोत्रगवेपक पक्ष न जनवुं जेष्ठ अ. अथवा-गुरु महाराज बार-बार प्रेरणा करवी
पडे तेषुं न थवा हे. जे समये आचार्य महाराज पोताना भाटे पक्ष लापक्ष
आदि रुपथी पक्ष कदाय शिक्षात्मक वचन कहे तो ते वचने ते तेमना प्रये
जेवो वडेवार न करे के, जेथी गुरु महाराज कोषित जनवुं पडे. तथा तेमना
वडेवारथी पोतानी जतने पक्ष अप्रसन्न न राजे. तथा जेनी जेष्टा पक्ष तेष्टे
न करवी जेष्ठ अ. के जेमां आचार्य महाराजनुं अपमान डोय, जे प्रकार दुष्ट
धोड़ा विपरीत यादथी यादीने पोताना मालीकने पगले पगले दुःखित कयां करे
छे तेवी रीते, तेमनी धिछानी विरुद्ध यादीने शिष्ये तेमने कही पक्ष दुःखी
न करवा जेष्ठ अ. सूत्रमां जे 'अपि' शब्द आवेल छे ते आ वात सूचन करे
छे के शिष्ये पोताना गुरु महाराज के जीव कोषने पक्ष दुःख न पडोयाडवुं
जेष्ठ अ. तथा उपाध्याय आदि जे विनयने योग्य छे तेमने पक्ष पित. न

પથ્યં ચતુર્વિધમશનાદિકં શ્રાવકજનૈરુદારભાવૈરનુદિનં દીયમાનમુપાદાય તસ્મૈ નાર્પ-
યતિ સ્વયમેવ તદશ્નાતિ ।

અન્તં પ્રાન્તં રુક્ષં શુષ્કં કુપથ્યમશનાદિકમાનીય ગુરવે ગ્રયચ્છતિ । વદતિ ચ-
કિમિદ કુર્મો વયમ્ । ઈદૃશીં દશમુપગતાનાં ભવતાં યોગ્યમશનાદિકં વિદ્યમાનમપિ
નામી વિવેકવિકલાઃ શ્રાવકા દાતુમિચ્છન્તિ । શ્રાવકાન્ કથયતિ ચ-મમાચાર્યાઃ
સ્વલુપરમનિઃસ્પૃહતયા સ્વશરીરયાત્રામપ્યચિન્તયન્તઃ પ્રણીતં ભક્તપાનં ગ્રહીતું નેચ્છન્તિ

और दूसरी जगह भी चल फिर सकें। इस प्रकार विचार कर उसने
ऐसा काम करना प्रारंभ किया कि-श्रावकों से जो आचार्य की अवस्था
अनुरूप स्निग्ध, मधुर, मनोज्ञ, सरस चतुर्विध आहार इसे भिक्षा में
मिलता वह स्वयं खा जाता और गुरु महाराज को अन्तप्रान्त, रुक्ष
शुष्क एवं कुपथ्यरूप आहार लाकर देता। जब गुरु महाराज पूछते तो
कहने लगता कि महाराज हम इस में क्या करें। यहां के श्रावक आप-
की ऐसी अवस्था को देखकर असंतुष्ट हो गये हैं, इसी लिये वे अपने
घर में होते हुए भी योग्य अशनादिक को देना नहीं चाहते। जब
श्रावक उससे पूछते तो कहता कि हमारे ये आचार्य महाराज अब
विलकुल शिथिलशरीर हो रहे हैं इसलिये उन्हें अपने शरीरमें अब
कोई ममत्वपरिणति नहीं रही है। उन्हें तो जैसा भी आहार मिलजाता
है वे उसे ले लेते हैं। वे नहीं चाहते कि हमारा यह शरीर अब और

રહી નથી કે એક સ્થળ ઉપરથી બીજા સ્થળે જરા પણ હાલી ચાલી શકે.
આ પ્રકારનો વિચાર કરી તેણે એવા કામનો પ્રારંભ કર્યો કે, શ્રાવકોથી
આચાર્યની અવસ્થા અનુરૂપ જે સ્નિગ્ધ, મધુર, મનોજ્ઞ, સુરસ ચાર પ્રકારનો
આહાર તેને ભિક્ષામાં મળતો તે સ્વયં ખાઈ જતો અને ગુરુ મહારાજને
અન્ત, પ્રાન્ત, રૂક્ષ, શુષ્ક અને કુપથ્યરૂપ આહાર લાવી આપતો. ગુરુ મહા-
રાજના પૂછવાથી તે કહેતો કે, મહારાજ હું એમાં શું કરું અહીંના શ્રાવકો
આપની આવી અવસ્થા જોઈને અસંતુષ્ટ બની ગયા છે. આ માટે તેઓ પોતાના
ઘરમાં હોવા છતાં પણ યોગ્ય આહાર આપવા ઈચ્છતા નથી. ન્યારે શ્રાવક
તેને પૂછતા તો કહેતો કે, મારા આચાર્ય મહારાજ હવે બીલકુલ શિથિલ
શરીરના બની ગયા છે આ માટે તેમને હવે પોતાના શરીરમાં કોઈ મમત્વ
પરિણતી રહી નથી. તેમને જેવો આહાર મળી જાય છે તેવો તે લે છે. તે
નથી ચાહતા કે મારું આ શરીર હવે વધુ વખત ટકયું રહે. આ માટે પ્રણીત

સહ કૃતસ્થિરવાસ આસીત્ । તત્રાસૌ શિષ્યઃ પ્રતિદિવસં સંસારસાગરોત્તારકં જન્મમર-
ણોચ્છેદકં સફલકર્મવિધ્વંસકં તીર્થં કરગોત્રોપાર્જકં ગુરુવૈયાવૃત્ત્યં કુર્વાણો ગુરુકર્મ-
ક્ત્વાદ્ દુર્લભયોધિત્વાચ્ચૈકદા મનસિ ચિન્તયતિ-‘પ્રક્ષીણવલઃ સ્થવિરોઽયમસ્મામિઃ
કિયત્કાલમનુપાલનીયઃ’ ઇત્યેવં વિમૃશ્યાસૌ તદ્વયોઽનુરૂપં સ્નિગ્ધં મધુરં મનોજ્ઞં મુરતં

વીર્યોદ્ધાસ નામ કે આચાર્ય અને પ્રિય ક્ષુદ્રમતિ નામક શિષ્ય કે સાથ
સ્થિરવાસ રહેતે થે । વિશેષ વૃદ્ધ હોને કે કારણ હલન-ચલન આદિ
ક્રિયાઈં इनकी क्षीणप्राय हो चुकी थी । जंचा चल भी कम हो गया था ।
“मैं एक ही शिष्य करूंगा ” ऐसी उनकी प्रतिज्ञा थी । उस के अनुसार
उन्होंने क्षुद्रमति नामक एक ही शिष्य किया था, और उसी के साथ वे
वहां रहा करते थे । शिष्य भी अपने गुरु महाराज की ठीक २ रीत से
वैयावृत्य किया करता था । वैयावृत्य करना यह एक तप है इसके प्रभाव
से प्राणी संसार समुद्र से पार हो जाता है । जन्म, मरण और जरा से
विमुक्त हो जाता है । अष्ट कर्मों का विनाश भी इस वैयावृत्य के बल
पर प्राणी कर देता है । इससे तीर्थंकरनामगोत्र का उपार्जन भी करता है ।

શિષ્ય ગુરુ કર્મો થા । હિસ લિપે વૈયાવૃત્ત્ય કરને પર બી હિસે બોધ
કા લાભ દુર્લભ હો રહા થા । એક દિન શિષ્ય ને વિચાર કિયા કિ હમ
इनकी अब कयतक वैयावृत्य करते रहेंगे । यह तो बिल्कुल स्थविर हो
चुके हैं । इन में तो अब इतनी भी शक्ति नहीं रही है जो ये यहाँ से

એક વિર્યોદ્ધાસ નામના આચાર્ય પોતાના ક્ષુદ્રમતિ નામના શિષ્ય સાથે સ્થિર
વાસ રહેતા હતા. ખૂબ વૃદ્ધ થઈ જવાના કારણે હલન ચલન આદિ ક્રિયાઓ
તેઓ કરી શકતા નહીં. શરીરનું તેમજ બાંગોત્રું બળ પણ ક્ષિપ્ત થઈ ગયું
હતું. “ હું એક જ શિષ્ય કરીશ ” એવી તેમની પ્રતિજ્ઞા હતી એ અનુસાર તેમણે
એક જ શિષ્ય કરેલ હતો. જેનું નામ ક્ષુદ્રમતિ હતું તે શિષ્યની સાથે તે
ચંપાપુરીમાં રહેતા હતા. શિષ્ય પણ પોતાના ગુરુમહારાજની યોગ્ય રીતે આકરી
ખરદાસ કરતો હતો. વૈયાવૃત્ય કરવું એ એક તપ છે. તેના પ્રભાવથી પ્રાણી
સંસાર સમુદ્રથી પાર થાય છે. જન્મ મરણ અને જરાથી વિમુક્ત થઈ જાય છે.
આઠ ક્રમેનો વિનાશ પણ આ વૈયાવૃત્યના બળ ઉપર પ્રાણી પુરી દે છે. તેનાથી
તીર્થંકર નામ ગોત્રનું ઉપાર્જન પણ કરે છે. શિષ્ય ગુરુ કર્મો હતો. આ માટે
વૈયાવૃત્ય કરવા છતાં પણ એને બોધનો લાભ દુર્લભ થતો હતો. એક દિવસ
શિષ્યે વિચાર કર્યો કે, હું કયાં સુધી આમની સેવા આકરી કરતો રહીશ.
આ તો બીલકુલ સ્થવિર બની ગયા છે. એમનામાં એટલી પણ શક્તિ હવે

રસ્માભિર્ભવન્તઃ શિષ્યથ પીડનોયાઃ ? इति निवेद्य भक्तं प्रत्याख्याय स प्राणरहितो जातः । एवं क्षुद्रमतिशिष्यवत् साधुर्बुद्धोपघाती न भवेत् ॥ ૪૦ ॥

આચાર્યે કુપિતે શિષ્યકર્તવ્યમાહ—

મૂલમ્—આચરિયં કુવિયં નચ્ચા, પત્તિર્ણ પસાયેણ ।

विज्झविज्झ पंजलीउडो, वएज्ज न पुंणुत्ति थ ॥ ૪૧ ॥

છાયા—આચાર્ય કુપિતં જ્ઞાત્વા, પ્રીતિકેન પ્રસાદયેત ।

विध्यापयेत् मात्रलिपुटः, वदेत् न पुनरिति च ॥ ૪૧ ॥

ટીકા—‘ આચરિયં ’ इत्यादि ।

શિષ્યઃ કેનચિત્ સ્વાપરાધેન આચાર્ય કુપિતમ્=અપરિતુષ્ટં જ્ઞાત્વા પ્રીતિકેન= પ્રીતિરેવ પ્રીતિકં તેન-પ્રીતિજનકેન વિનયભાવેન યદ્વા-‘પ્રતીતિકેન’ इतिच्छाया; પ્રતીતિકેન-વિશ્વાસજનકેન વાક્યેન તં પ્રસાદયેત્=પ્રસન્નં કુર્યાત્ । ‘ પ્રીતિકેન ’

કહ્યાં તક કષ્ટ દિયા જાય, અતઃ યહી સર્વસુંદર માર્ગ હૈ કિ સંલેખના ધારણ કરલો જાય । એસા કહ કર ડન્હોને ભક્તપ્રત્યાહવાન કર દિયા ઓર કુછ સમય કે વાદ વે સમાધિમરણ કો પ્રાપ્ત કર અપના કલ્યાણ કિયા । હસ કથા સે શિષ્ય કો યહ શિક્ષા લેની ચાહિયે કિ ક્ષુદ્રમતિ શિષ્ય કી તરહ વહ ગુરુ મહારાજ કા પ્રાણપ્રહારી ન વને ॥ ૪૦ ॥

આચાર્ય મહારાજ કે કુપિત હોને પર શિષ્ય કા કયા કર્તવ્ય હૈ સો કહતે હૈ—‘ આચરિયં ’ इत्यादि.

અન્વયાર્થ—શિષ્ય (કુવિયં આચરિયં નચ્ચા-કુપિતં આચાર્ય જ્ઞાત્વા । જય યહ સમજે કિ આચાર્ય મહારાજ કુપિત હૈ ઉસ સમય વહ (પત્તિર્ણ પસાયે-પ્રીતિકેન પ્રસાદયેત્) પ્રીતિજનક-વિનયભાવ સે અથવા

સર્વ સુંદર માર્ગ છે કે, સંલેખણા ધારણ કરી હૈ એવું કહીને તેઓએ ભક્ત-પ્રત્યાખ્યાન કરી લીધું અને થોડા સમય બાદ સમાધી મરણને પ્રાપ્ત કરી. પોતાનું કલ્યાણ કર્યું. આ કથાથી શિષ્યે એ શિક્ષા લેવી જોઈએ કે, ક્ષુદ્રમતિ શિષ્યની ભાક્ષ તે પોતાના ગુરુ મહારાજના પ્રાણ હરનાર ન બને. ॥ ૪૦ ॥

આચાર્ય મહારાજના ક્રોધિત થવાથી શિષ્યનું શું કર્તવ્ય છે. તે કહેવામાં આવે છે.—આચરિયં-इत्यादि.

અન્વયાર્થ—શિષ્ય કુવિયં આચરિયં નચ્ચા-કુપિતં આચાર્ય જ્ઞાત્વા ત્યારે એવું સમજે કે આચાર્ય મહારાજ કુપિત છે તે સમય તે પત્તિર્ણ પસાયે-પ્રીતિકેન પ્રસાદયેત્ પ્રીતિજનક-વિનય ભાવથી અથવા વિશ્વાસ જનક વાક્યથી તેને પ્રસન્ન

કિંતુ સંલેખનામેવ કનું વ્યવસ્યન્તિ । તતઃ શિષ્યવચનં નિશ્ચય શોકાર્ત્વચેતસઃ
 શ્રાવકાસ્તદ્ગુપ્ત્ય સગદ્ગદં વદન્તિ-ભગવન્ ! કથમત્ર ભવદ્ગિરકાલ એવ સંલેખના-
 વિધિરાત્થઃ ? ન ચ વયં નિર્વેદદેહતયઃ, इति मन्तव्यम् यतः शिरःस्थिता अपि
 ભવન્તો ન ભારમસ્માકં કુર્વન્તિ । इत्थं श्रावकाणां वचनं श्रुत्वाऽऽचार्येण विचारि-
 तम्—सर्वमेतच्छिष्यदुश्चरितम्-भलमस्य शिष्यस्यापीतिकरेण मम प्राणधारणेन,
 इति मनसि विचिन्त्य तेन श्रावकाणां शिष्यस्य च पुरस्तादुक्तम्—क्रियचिरमज्झमै

અધિક સમય તક ટિકા રહે । इस लिये प्रणीत रस वाले भक्त पान को
 લેને કી વે અવ ચાહના હી નહીં કરતે હૈ, કિન્તુ સંલેખના ધારણ
 કરને કે લિયે ઉચત હો રહે હૈ, શ્રાવક જનોં ને જય શિષ્ય કે इन वचनों
 કો સુના તો વે વહુત શોકાર્ત્ત ચિત્ત હો ચિન્તિત હુए और गुरु महाराज
 કે સમીપ પહુચ કર ગદ્ગદ વાણી સે કહને લગે કિ-महाराज ! अकाल
 મેં આપ સંલેખના ક્યોં ધારણ કર રહે હૈં ? हम लोग तो आपके लिये
 નિર્વેદ કે કારણ હૈં નહીં-हमारे तो आप माथे पर भी बैठें तौ भी आपका
 હમેં કોઈ ભાર નહીં લગ સકતા હૈ । आचार्य ने जब श्रावकों के इन
 વચનોં કો સુના તો વે વડે વિચાર મેં પડ ગયે और मन में कहने लगे
 કિ यह सब करतूत हमारे शिष्य की है, मालूम पड़ता है इस को मैं
 વહુત ભારી હો રહા હું । इस प्रकार सोच समझकर आचार्य ने शिष्य
 एवं श्रावकों के समक्ष कहा कि महानुभाव ! अब हम से चलना फिरना
 વનતા નહીં હૈ, अतः ऐसी स्थिति में आप सब को एवं शिष्य को

રસવાળા ભક્ત પાનને લેવાની ચાહના હવે તેઓ કરતા નથી. પરંતુ સંલેખના
 ધારણ કરવામાં પ્રયત્નશીલ બની રહ્યા છે. શિષ્યનું આ કહેવું સાંભળી શ્રાવક-
 જનો ખૂબ શોકાતુર બન્યા અને ગુરુ મહારાજ પાસે બેઠને ગદ્ગદ વાણીથી
 કહેવા લાગ્યા કે, મહારાજ ! અકાલમાં આપ સંલેખના કેમ ધારણ કરી રહ્યા
 છો ? અમે લોકો તો આપના માટે નિર્વેદના કોઈ કારણ નથી ? આપ અમારા
 માથા ઉપર બેસો તો પણ અમને આપનો કોઈ ભાર લાગતો નથી. આચાર્યે
 શ્રાવકોનું જ્યારે આ પ્રકારનું કહેવું સાંભળ્યું તો તે વિચારમાં પડી ગયા અને
 મનમાં કહેવા લાગ્યા કે, આ બધું કરતૂત મારા શિષ્યનું છે, એને હું ખૂબ ભાર
 રૂપ બની રહ્યો છું. આ પ્રકારનું સમજી વિચારીને આચાર્યે શિષ્ય તેમજ
 શ્રાવકોની સમક્ષ કહ્યું કે, મારાથી હાલીચાલી ચકાતું નથી, આથી આવી
 સ્થિતિમાં આપ બધાને તથા શિષ્યને કયાં સુધી કષ્ટ આપ્યો કહું. આથી એજ

રસ્માભિર્ભવન્તઃ શિષ્યશ્ચ પીડનોયાઃ ? इति निवेद्य भक्तं प्रत्याख्याय स प्राणरहितो जातः । एवं क्षुद्रमतिशिष्यवत् साधुर्युद्धोपघाती न भवेत् ॥ ૪૦ ॥

આચાર્યે કુપિતે શિષ્યકર્તવ્યમાહ--

મૂલમ્—આયરિયં કુવિયં નચ્ચા, પત્તિર્ણ પસાયેણ ।

विज्झविज्झ पंजलीउडो, वएज्ज न पुंणुत्ति य ॥ ૪૧ ॥

છાયા—આચાર્ય કુપિતં જ્ઞાત્વા, પ્રીતિકેન પ્રસાદયેત ।

विध्यापयेत् प्राञ्जलिपुटः, वदेत् न पुनरिति च ॥ ૪૧ ॥

ટીકા—‘ આયરિયં ’ इत्यादि ।

શિષ્યઃ કેનચિત્ સ્વાપરાધેન આચાર્ય કુપિતમ્=અપરિતુષ્ટં જ્ઞાત્વા પ્રીતિકેન=પ્રીતિરેવ પ્રીતિકં તેન-પ્રીતિજનકેન વિનયભાવેન યદ્વા-‘પ્રીતિકેન’ इतिच्छाया; પ્રતીતિકેન-વિશ્વાસજનકેન વાક્યેન તં પ્રસાદયેત્=પ્રસન્નં કુર્યાત્ । ‘ પ્રીતિકેન ’

કહાં તક કષ્ટ દિયા જાય, અતઃ યહી સર્વસુંદર માર્ગ હૈ કિ સંલેખના ધારણ કરલો જાય । એસા કહ કર ઉન્હોને ભક્તપ્રત્યાખ્યાન કર દિયા ઔર કુછ સમય કે વાદ વે સમાધિમરણ કો પ્રાપ્ત કર અપના કલ્યાણ કિયા । હસ કથા સે શિષ્ય કો યહ શિક્ષા લેની ચાહિયે કિ ક્ષુદ્રમતિ શિષ્ય કી તરહ વહ ગુરુ મહારાજ કા પ્રાણપ્રહારી ન વને ॥૪૦॥

આચાર્ય મહારાજ કે કુપિત હોને પર શિષ્ય કા ક્યા કર્તવ્ય હૈ સો કહતે હૈ--‘ આયરિયં ’ इत्यादि.

અન્વયાર્થ—શિષ્ય (કુવિયં આયરિયં નચ્ચા-કુપિતં આચાર્ય જ્ઞાત્વા । જવ યહ સમજે કિ આચાર્ય મહારાજ કુપિત હૈ ઉસ સમય વહ (પત્તિ-ર્ણ પસાયે-પ્રીતિકેન પ્રસાદયેત્) પ્રીતિજનક-વિનયભાવ સે અથવા

સર્વ સુંદર માર્ગ છે કે, સંલેખણા ધારણ કરી હઉં એવું કહીને તેઓએ ભક્ત-પ્રત્યાખ્યાન કરી લીધું અને થોડા સમય બાદ સમાધી મરણને પ્રાપ્ત કરી. પોતાનું કલ્યાણ કર્યું. આ કથાથી શિષ્યે એ શિક્ષા લેવી બેઠીએ કે, ક્ષુદ્રમતિ શિષ્યની માફક તે પોતાના ગુરુ મહારાજના પ્રાણ હરનાર ન બને. ॥ ૪૦ ॥

આચાર્ય મહારાજના ક્રોધિત થવાથી શિષ્યનું શું કર્તવ્ય છે. તે કહેવામાં આવે છે.—આયરિયં-इत्यादि.

અન્વયાર્થ—શિષ્ય કુવિયં આયરિયં નચ્ચા-કુપિતં આચાર્ય જ્ઞાત્વા જ્યારે એવું સમજે કે આચાર્ય મહારાજ કુપિત છે તે સમય તે પત્તિર્ણ પસાયે-પ્રીતિકેન પ્રસાદયેત્ પ્રીતિજનક-વિનય ભાવથી અથવા વિશ્વાસ જનક વાક્યથી તેને પ્રસન્ન

इत् यत्र रूढया नपुंसकत्वम् । प्राञ्जलिपुटः=कृताञ्जलिः सन् विध्यापयेत्=कथंचिदुत्थित-
कोपवर्द्धिं प्रशमयेत् । च=पुनः 'न पुनरेवं करिष्यामि' 'क्षान्तव्योऽयमपराधः' इति
वदेत् । मानसिक-कायिक वाचिकोपायै गुरुः प्रसादनीय इति भावः ॥४१॥

अथ येन गुरोः कोप एव नोत्पद्येत तमुपायमाह—

मूलम्—धम्मज्जियं चं ववंहारं, बुद्धेहायंरियं सया ।

तंमायंरंतो ववंहारं, गरंहं नाभिगच्छइ ॥४२॥

छाया—धर्माजितश्च व्यवहारः बुद्धेः आचरितः सदा ।

तमाचरन् व्यवहारं, गर्हं नाभिगच्छति ॥४२॥

टीका—‘धम्मज्जियं’ इत्यादि—

यत्तदોર્નિત્યસમ્બન્ધાદ યઃ ધર્માર્જિતઃ=ધર્મેણ ક્ષાન્ત્યાદિના અર્જિતઃ=ઉપા-
ર્જિતઃ, ચ=પુનઃ સદા=સર્વકાલં બુદ્ધેઃ=તત્ત્વવિદ્ધિઃ આચરિતઃ=સેવિતઃ, વ્યવહારઃ=
-વિશ્વાસજનક વાક્ય સે ડન્હે પ્રસન્ન કરે । ઓર (પંજલીડહો વિજ્ઞવિજ્ઞ
-પ્રાજ્ઞલિપુટઃ વિધ્યાપયેત્) દોનોં હાથ જોડકર ડનકી કથંચિત્ ઉત્થિત
કોપાગ્નિ કો બુદ્ધાવે । ડસ સમય વહ ંસા (વણ્જ્ઞ-વદેત્) કહે કિ (ન
પુણ્તિ ય-ન પુનરિતિ ચ) હે ગુરુ મહારાજ અવ ંસા વ્યવહાર નહીં કરને
કા ભાવ હૈ અતઃ અવ યહ મેરા અપરાધ આપ ક્ષમા કરેં । મન સે વચન સે
ંવં કાયા સે જૈસે ભી વને ડસ પ્રકાર કે ડપાયોં સે ગુરુ મહારાજ કો
પ્રસન્ન કર લેના ડાહિયે ॥ ૪૧ ॥

અવ સૂત્રકાર ‘ગુરુ મહારાજ કો કોપ હી ન ઉત્પન્ન હો સકે ંસા
ઉપાય વતલાતે હૈ—‘ધમ્મજ્જિયં’ ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જો (ધમ્મજ્જિયં-ધર્માર્જિતઃ) ઉત્તમ ક્ષમા આદિ ધર્મોં

કરે. પંજલિડહો વિજ્ઞ વિજ્ઞ-પ્રાજ્ઞલિપુટઃ વિધ્યાપયેત્ અને બન્ને હાથ જોડીને
તેમની કથંચિત્ ઉત્થિત કોપાગ્નિને જુઁાવે. ં સમય તે ંવું વણ્જ્ઞ-વદેત્ કહે કે,
ન પુણ્તિ ય-ન પુનરિતિ ચ હે ગુરુ મહારાજ હવે હું ંવું કદી નહીં કરું આથી
હવે આપ આ મારો અપરાધ ક્ષમા કરો. મન વચન અને કાયાથી જેવું પણ
બને ં પ્રકારના ઉપાયોથી ગુરુ મહારાજને પ્રસન્ન કરી લેવા જોઈં. ॥ ૪૧ ॥

હવે સૂત્રકાર ‘ગુરુ મહારાજને કોપજ ન ઉત્પન્ન થાય’ ંવેા ઉપાય
બતાવે છે.—ધમ્મજ્જિયં’ ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જો ધમ્મજ્જિયં-ધર્માર્જિતમ્ ઉત્તમ ક્ષમા આદિ ધર્મોંથી અર્જિત કર-

મોક્ષાર્થી કર્તવ્ય: પ્રતિલેખનાદિરૂપ: , અસ્તિ, તં વ્યવહારમ્-આચરન્ સાધુ: , ગર્હા-
નિન્દામ્-‘ અવિનીતોઽયમ્ ’ ઇત્યાદિરૂપાં નાભિગચ્છતિ=ન પ્રાપ્નોતિ । એવં કૃતે ગુરો:
કોપોત્પત્તિર્ન ભવતીતિ ભાવ: ।

‘ ધમ્મજ્ઞિયં ’ ઇત્યાદૌ પ્રથમાર્થે દ્વિતીયા આર્પત્વાત્ । ‘ ધમ્મજ્ઞિયં ’ ઇતિ
વિશેષણં પ્રતિલેખનાદિવ્યવહારસ્ય શાસ્ત્રાનુકૂલતાં દંભસંમાનાદયથં કૃતવ્યવહારસ્ય
પરિહાર્યતાં ચ વોદયતિ । ‘ બુદ્ધેહાયરિયં ’ ઇતિ વિશેષણં વ્યવહારસ્ય શાસનસંપ્રદા-
યાનુગતત્વં સૂચયતિ ॥ ૪૨ ॥

મૂલમ્—મંળોગયં વૈકલ્પયં, જાણિંત્તાર્યરિયસ્સ ૩ ।

‘ તં પરિગિજ્ઞા વાર્યાણ, કમ્મુણા ઉવવાંયણ ॥૪૩॥

કે દ્વારા અર્જિત ક્રિયા હૈ, તથા (સયા-સદા) સર્વ કાલ (બુદ્ધેહાયરિયં-
બુદ્ધેઃ આચરિતઃ) તીર્થંકર ગણધારોં કે દ્વારા આચરિત-સેવિત હુઆ હૈ
એસા યહ (વ્યવહારં-વ્યવહારઃ) પ્રતિલેખનાદિરૂપ કર્તવ્ય હૈ । (તં વ્યવહારં
આચરંતો-તં વ્યવહારમ્ આચરન્) ડસ વ્યવહાર કો અપને આચરણ મેં
લાને ચાલા સાધુ (ગરહં-ગર્હાં) ‘યહ અવિનીત હૈ’ ઇત્યાદિરૂપ નિન્દા કો
(નાભિગચ્છદ્-નાભિગચ્છતિ) પ્રાપ્ત નહીં કરતા હૈ । “ ધમ્મજ્ઞિયં ” યહ પદ
યહ સૂચિત કરતા હૈ કિ પ્રતિલેખનાદિકરૂપ જો વ્યવહાર હૈ વહ શાસ્ત્રાનુ
કૂલ હૈ, તથા દંભ એવં સમ્માન આદિ કે નિમિત્ત જો વ્યવહાર ક્રિયા
જાતા હૈ વહ પરિહાર્ય હૈ । “ બુદ્ધેહાયરિયં ” યહ પદ ‘યહ વ્યવહાર તીર્થ-
ંકર એવં ગણધરોં કી પરંપરા સે ચલા આ રહા હૈ અતઃ પ્રામાણિક હૈ’
યહ સૂચિત કરતા હૈ ॥ ૪૨ ॥

વામાં આવેલ છે તથા સયા-સદા સર્વ કાળ બુદ્ધેહાયરિયં-બુદ્ધઃ આચરિતઃ તીર્થંકર
ગણધરોથી સેવિત થયેલ છે એવાં આ વ્યવહારં-વ્યવહારઃ પ્રતિલેખનાદિરૂપ કર્તવ્ય
છે. આ વ્યવહારને પોતાના આચરણમાં લાવનાર સાધુ ગરહં-ગર્હાં ‘ આઅવિનીત
છે ’ ઇત્યાદિ રૂપ નિન્દાને નાભિગચ્છદ્-નાભિગચ્છતિ પ્રાપ્ત કરતા નથી. ધમ્મજ્ઞિયં
આ પદથી એ સૂચિત થાય છે કે પ્રતિલેખનાદિક રૂપ જે વ્યવહાર છે તે શાસ્ત્રા-
નુકૂળ છે. તથા દંભ અને સમ્માન આદિ નિમિત્ત જે વ્યવહાર કરવામાં આવે
છે તે પરિહાર્ય છે “ બુદ્ધેહાયરિયં ” આ પદથી આ વ્યવહાર તીર્થંકર તેમજ
ગણધરોની પરંપરાથી ચાલ્યો આવે છે આથી તે પ્રમાણીક છે એવું સૂચિત
કરવામાં આવે છે. ॥ ૪૨ ॥

छाया—मनोगतं वाक्यगतं, ज्ञात्वा आचार्यस्य तु।

तत् परिगृह्य वाचा, कर्मणा उपपादयेत् ॥४३॥

टीका—‘मणोगयं’ इत्यादि—

आचार्यस्य मनोगतं=मनसि वर्तमानं, तथा वाक्यगतं=वचसि स्थितं तु शब्दात् वाक्यगतमपि कार्यं पूर्वं ज्ञात्वा, पश्चात् तत्=कार्यं वाचा परिगृह्य=अङ्गीकृत्य, ‘अहमेतत् कार्यं करोमि’ इत्युक्त्वा शिष्यः कर्मणा=कार्यवया क्रियया, उपपादयेत्=संपन्नं कुर्यात्। यत् कार्यं गुरोर्मनसि विद्यमानं, ‘कार्यमिदं क्रियताम्’ इत्यादिना वचसा वाऽभिहितं, गुरुणा क्रियमाणं वा यत् कार्यं तद् गुरुहस्तादुपादाय त्वरितमेव सुशिष्येण संपादनीयमिति भावः ॥४३॥

‘मणोगयं’ इत्यादि.

अन्वयार्थ—(आचार्यस्स मणोगयं वक्त्रगयं-आचार्यस्य मनोगतं वाक्यगतं) आचार्य महाराज के मनोगत एवं वाक्यगत “तु” शब्द से वाक्यगत कार्य को (जाणिता-ज्ञात्वा) पहिले जानकर पश्चात् (तं-तत्) उस कार्य को (वाचाए-वाचा) वाणी से (परिगिज्ज-परिगृह्य) अंगीकार कर के शिष्य (कमुणा-कर्मणा) कार्यसंबंधी क्रिया द्वारा (उववायए-उपपादयेत्) उस कार्य को कर देवे। जो कार्य गुरु के मन में स्थित हो-गुरु ने जिस कार्य को करने का विचार किया हो ‘इदं कार्यम् क्रियताम्’ यह काम करो’ इस प्रकार जिस कार्य को करने के लिये उन्होंने कहा हो, अथवा गुरु महाराज जिस कार्य को स्वयं अपने हाथ से कर रहे हों तो विनयी शिष्य का कर्तव्य है कि वह उस कार्य को शीघ्र ही स्वयं संपादित करे। और गुरु महाराज करते हों तो उनके हाथ से लेकर स्वयं करने लग जाय ॥ ४३ ॥

मणोगयं-इत्यादि.

अन्वयार्थ—आचार्यस्स मनोगयं वक्त्रगयं-आचार्यस्य मनोगतं वाक्यगतं आचार्य महाराजना मनोगतं अने वाक्यगत “तु” शब्दधी वाक्यगत कार्यने जाणिता-ज्ञात्वा पहिलां जाणीने पछीथी तं-तत् ते कार्यने वाचाए-वाचा वाणीथी परिसिज्ज-परिगृह्य अंगिकार करीने शिष्य कमुणा-कर्मणा कार्य संबंधी क्रिया द्वारा उववाय-उपपादयेत् अे कार्य करी दे. जे कार्य गुरुना मनमां स्थित होय, गुरुअे जे कार्य करवाने विचार कर्यो होय, “आ काम करो.” आ प्रकार जे कार्यने करवा भाटे पोते पोताना हाथथी करी रह्या होय तो विनयी शिष्यनुं कर्तव्य छे के अे ते कार्यने तुरत न पोते उपाडी दे अने गुरु महाराज करता होय तो तेमना हाथमांथी लधने पोते करवा लग्यो नथ. ॥ ४३ ॥

मूलम्—वित्ते' अचोइए निच्चं, खिप्पं हवइ सुचोइए ।

जहोवइट्टं सुकयं, किच्चाइं कुव्वेई सयां ॥४४॥

छाया—वित्तः अनोदितः नित्यं, क्षिप्रं भवति सुनोदितः ।

यथोपदिष्टं सुकृतं, कृत्यानि करोति सदा ॥ ४४ ॥

टीका—' वित्ते ' इत्यादि—

वित्तः=विनयादिगुणेन प्रसिद्धः शिष्यः, अनोदितः=अप्रेरित एव गुरुकार्येषु नित्यं=सर्वदा, प्रवर्तते। कदाचित् स्वयमेव कार्यं कुर्वाणः सुनोदितः=गुरुणा सुपटु प्रेरितश्चेत् स विनयवान् शिष्यः क्षिप्रं=क्षिप्रकृद् शीघ्रमेव-कार्यकारी भवति। अयं भावः—कार्यं कुर्वन् आचार्येण प्रेरितश्चेद् एवं न ब्रूते—'अहं तु कार्यकरोम्येव, किं

' वित्ते ' इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(वित्ते-वित्तः) विनय आदि गुणों से प्रसिद्ध शिष्य (अचोइए-अनोदितः) विना कहे ही-प्रेरणाकिये विना ही-अपने गुरु महाराज के कार्यों में (निच्चं-नित्यं) सर्वदा प्रवृत्ति शील रहा करता है। (सुचोइए-सुनोदितः) गुरु महाराज अपने कार्य को करने की प्रेरणा करें तो विनयवान् शिष्य का कर्तव्य है कि वह (खिप्पं हवइ-क्षिप्रं भवति) गुरु महाराज का कार्य यतनापूर्वक शीघ्र करे। ऐसा शिष्य गुरु महाराज जब कार्य करने के लिये कहते हैं तब ऐसा नहीं कहता है कि 'मैं तो कार्य कर ही रहा हूं आप क्यों कहते हैं'। वह तो (सया-सदा) सर्वदा जो कुछ भी करने को कहा जाता है उसे ही कहने के अनुसार (सुकयं-सुकृतं) जैसे वह अच्छी रीति से हो सकता है उसी

वित्ते इत्यादि—

अन्वयार्थ—वित्त-वित्तः विनय आदि गुणोत्थी प्रसिद्ध शिष्य अचोइए-अनोदितः कदा वगर प्रेरणा कर्था वगर-पोताना गुरु महाराजना कार्योभां निच्चं-नित्यं सदा सर्वदा प्रवृत्तिशील रह्या करे छे. सुचोइए-सुनोदितः गुरु महाराज पोतानुं कार्य करवा भाटे प्रेरणा करे तो विनयवान शिष्यनुं कर्तव्य छे के ते खिप्पं हवइ-क्षिप्रं भवति गुरु महाराजना ते कार्यने यतनापूर्वक तुस्त न करवा भांटे. विनयी शिष्य गुरु महाराजना तरइथी काम भाटेनुं सूथन यतां ओपुं कही पणु कडेते नथी के, हुं काम तो करी रह्यो छुं, आप था भाटे कडे छे. ते तो सया-सदा सर्वदा ओने ने कांई कडेवाभां आवे ते काम ते कडेवा अनु-सार सुकयं-सुकृतं नेम ते सारी रीते थई शई ओ रीते किच्चाइं कुव्वइ-कृत्यानि

भवद्भिः प्रलप्यते?' इति। यद्योपदिष्टम्=उपदिष्टमनतिक्रम्य सर्वमुपदिष्टं कार्यं, सुकृतं=सुष्ठु कृतं, यथा स्यात्, तथा कार्याणि=सर्वाणि गुरुकार्याणि, सदा=सर्वकालं, करोति=संपादयति। गुरुकार्येष्वालस्यं न विधेयं प्रसन्नभावेन तदेव कार्यं सत्त्वं करणीयमिति भावः ॥ ४४ ॥

अध्ययनार्थमुपसंहरन्नाह—

मूलम्—नच्चा नमई मेहावी, लોએ કિંતી સે' જાયે ।

હવેઈં કિર્ચ્ચાણ સંરણં, મૂર્યાંણં જર્ગંઈં જહો ॥ ૪૫ ॥

છાયા—જ્ઞાત્વા નમતિ મેઘાવી, લોકે કીર્તિસ્તસ્ય જાયતે ।

भवति कृत्यानां शरणं, भूतानां जगती यथा ॥ ४५ ॥

ટીકા—'નચ્ચા' ઇત્યાદિ—

મેઘાવી=મર્યાદાવર્તી શિષ્યઃ, જ્ઞાત્વા=અનન્તરોક્તં સર્વમધ્યયનાર્થમવગમ્ય, નમતિ=નમ્રીભવતિ વિનયવાન્ ભવતીત્યર્થઃ, સ્વકર્તવ્યકરણં પ્રતિ સાદરમુદ્યતો ભવતીતિ યાવત્ । વિનયસ્ય ફલમાહ—'લોએ' ઇત્યાદિ । લોકે તસ્ય કીર્તિઃ—

રીતિ કે માફિક (કિર્ચ્ચાઈં કુચ્ચઈ—કૃત્યાનિ કરોતિ) उन सब कार्यों को सुसंपादित करता है । गुरु महाराज के कार्यों में कभी भी आलस्य नहीं करना चाहिये प्रत्युत प्रसन्नचित्त से जो कुछ भी करने को कहा जाय वह शीघ्र ही कर देना चाहिये ॥ ४४ ॥

અથ અધ્યયન કે અર્થ કા ઉપસંહાર કરતે હુએ સૂત્રકાર કહતે હૈં—
'નચ્ચા' ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(મેહાવી-મેઘાવી) મર્યાદાવર્તી શિષ્ય (નચ્ચા-જ્ઞાત્વા) અનન્તરોક્ત ઇસ સમસ્ત અધ્યયન કે અર્થ કો જાનકર (નમઈ-નમતિ) અવશ્ય વિનયી હોતા હૈ । અર્થાત્ અપને કર્તવ્ય કો નિભાને કે લિયે સાદર ઉદ્યત હો જાતા હૈ । (સે લોએ કિતી જાયે—તસ્ય લોકે કીર્તિઃ

કરોતિ તે બધાં કામો સારીરીતે કરતો રહે છે. ગુરુ મહારાજના કામોમાં કદી પણ આળસ શિષ્યે ન કરવી જોઈએ. જે કાંઈ કરવાનું કહેવામાં આવે તે પ્રસન્ન ચિત્તે શીઘ્ર કરી દેવું જોઈએ. ॥ ૪૪ ॥

હવે અધ્યયનના અર્થને ઉપસંહાર કરતા સૂત્રકાર કહે છે—નચ્ચા ઇત્યાદિ—

અન્વયાર્થ—મેહાવી-મેઘાવીમર્યાદાવર્તી શિષ્ય નચ્ચા-જ્ઞાત્વા અનન્તરોક્ત આ સમસ્ત અધ્યયનના અર્થને બાણીને નમઈ-નમતિ અવશ્ય વિનયી બને છે. અર્થાત્ પોતાના કર્તવ્યને નિભાવવા માટે સાદર ઉદ્યત રહે છે. સે લોએ કિતિ

‘અનેન સફલીકૃતં જન્મ, છિન્નં ચ દુશ્ચેયં કર્મવન્ધનં નિસ્તીર્ણથ દુસ્તરઃ સંસાર-સાગરઃ’ इत्यादिरूपा, जायते=मादुर्भवति, अपि च-स कृत्यानां=आचार्याणां शरणम्=आश्रयो भवति, यथा जगती=पृथिवी, भूतानां=प्राणिनां शरणम्=आधारो-ऽस्ति तद्वत् ॥ ४५ ॥

મૂલમ્—પુજ્જા જર્સ પસીયંતિ, સંવુદ્ધા પુવ્વંસંથુયા ।

પસન્ના લાભઈસંસંતિ, વિઝંલં ઈદ્રિયં સુયમ્ ॥૪૬॥

છાયા—પૂજ્યા यस्य प्रसीदन्ति, संवुद्धाः पूर्वसंस्तुताः ।

પસન્ના લાભયિપ્યન્તિ, વિપુલમ્ આર્થિકં શ્રુતમ્ ॥ ૪૬ ॥

ટીકા—‘પુજ્જા’ इत्यादि—

સંવુદ્ધાઃ=સમ્યગ્જ્ઞાનવન્તઃ, પૂર્વસંસ્તુતાઃ=પૂર્વ સમ્યક્ પ્રકારેણ સ્તુતાઃ, શ્રુતદા-

जायते) जो साधु अपने कर्तव्य को निभाता है उसका उसे यह फल मिलता है कि उसकी कीर्ति इस लोक में फैल जाती है । लोग कहने लग जाते हैं कि इसने अपने जन्म को सफल बना लिया है । दुश्चेय कर्मवन्धन इसने छेद डाला है । दुस्तर संसार सागर इसने पार कर लिया है । (जहा-यथा) जैसे-(जगई-जगती) पृथिवी (भूयाणं सरणं हवइ-भूतानां शरणं भवति) प्राणियों के लिये आधारभूत होती है, इसी तरह वह शिष्य भी (किच्चाण सरणं हवइ-कृत्यानां शरणं भवति) अपने आचार्य महाराज का आधार बन जाता है ॥ ४५ ॥

‘પુજ્જા’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(સંવુદ્ધા-સંવુદ્ધાઃ) પહિલે-શ્રુતદાન કે પહિલે હી વિનય-

लोके कीर्तिः जायते જે સાધુ પોતાના કર્તવ્યને નિભાવે છે એને તેણે એ ફળ મળે છે કે, તેમની કિર્તિ આ લોકમાં ફેલાઈ જાય છે, લોકો કહેવા લાગે છે કે, આણે પોતાના જન્મને સફળ બનાવી લીધો છે, કર્મના બંધનને એણે તોડી નાખ્યાં છે, દુસ્તર સંસાર સાગર એણે પાર કરી લીધો છે. જહા-યથા જેમ-જગઈ-જગતી પૃથ્વી ભૂયાણં સરણં હવइ-ભૂતામાં શરણં ભવતિ પ્રાણીઓને માટે આધારભૂત હોય છે, એજ રીતે તે શિષ્ય પણ પોતાના આચાર્ય મહારાજને આશ્રય બની જાય છે. ॥ ૪૫ ॥

પુજ્જા-इत्यादि—

અન્વયાર્થ—સંવુદ્ધા-સંવુદ્ધાઃ પહેલાં શ્રુતદાનના પહેલાં-વિનયશુભ્રથી

भवद्भिः प्रलप्यते?' इति। ययोपदिष्टम्=उपदिष्टमनतिक्रम्य सर्वमुपदिष्टं कार्यं, मुकुतं =सुष्ठु कृतं, यथा स्यात्, तथा कार्याणि=सर्वाणि गुरुकार्याणि, सदा=सर्वकालं, करोति=संपादयति। गुरुकार्येष्वालस्यं न विधेयं प्रसन्नभावेन तदेव कार्यं सत्वरं करणीयमिति भावः॥ ४४॥

अध्ययनार्थमुपसंहरन्नाह—

मूलम्—नच्चा नमइ मेहावी, लોए કિંતી સે' જાયંણ ।

હવંઈં કિર્ચ્ચાણ સંરણં, ભૂયાંણં જગંઈં જહો ॥૪૫॥

છાયા—જ્ઞાત્વા નમતિ મેઘાવી, લોકે કીર્તિસ્તસ્ય જાયતે ।

भवति कृत्यानां शरणं, भूतानां जगती यथा ॥ ४५ ॥

ટીકા—'નચ્ચા' ઇત્યાદિ—

મેઘાવી=મર્યાદાવર્તી શિષ્યઃ, જ્ઞાત્વા=અનન્તરોક્તં સર્વમધ્યયનાર્થમવગમ્ય, નમતિ=નમ્રીભવતિ વિનયવાન્ ભવતીત્યર્થઃ, સ્વકર્તવ્યકરણં પ્રતિ સાદરમુદ્યતો ભવતીતિ યાવત્ । વિનયસ્ય ફલમાહ—'લોએ' ઇત્યાદિ । લોકે તસ્ય કીર્તિઃ—

રીતિ કે માફિક (કિચ્ચાઈં કુચ્ચઈ—કૃત્યાનિ કરોતિ) ઉન સવ કાર્યોં કો સુસંપાદિત કરતા હૈ । ગુરુ મહારાજ કે કાર્યોં મેં કમીં મીં આલસ્ય નહીં કરનાં ચાહિયે પ્રત્યુત પ્રસન્નચિત્ત સે જો કુછ મીં કરને કો કહાં જાયવહ શીઘ્ર હી કર દેનાં ચાહિયે ॥ ૪૪ ॥

અવ અધ્યયન કે અર્થ કા ઉપસંહાર કરતે હુએ સૂત્રકાર કહતે હૈ—
'નચ્ચા' ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(મેહાવી-મેઘાવી) મર્યાદાવર્તી શિષ્ય (નચ્ચા-જ્ઞાત્વા) અનન્તરોક્ત હસ સમસ્ત અધ્યયન કે અર્થ કો જાનકર (નમઈ-નમતિ) અવશ્ય વિનયી હોતા હૈ । અર્થાત્ અપને કર્તવ્ય કો નિભાને કે લિયે સાદર ઉદ્યત હો જાતા હૈ । (સે લોએ કિંતી જાયંણ-તસ્ય લોકે કીર્તિઃ

કરોતિ તે બધાં કામો સારીરીતે કરતો રહે છે. ગુરુ મહારાજના કામોમાં કદી પણ આગસ શિષ્યે ન કરવી બોધ્યે. જે કાંઈ કરવાનું કહેવામાં આવે તે પ્રસન્ન ચિત્તે શીઘ્ર કરી દેવું બોધ્યે. ॥ ૪૪ ॥

હવે અધ્યયનના અર્થને ઉપસંહાર કરતા સૂત્રકાર કહે છે—નચ્ચા ઇત્યાદિ—

અન્વયાર્થ—મેહાવી-મેઘાવીમર્યાદાવર્તી શિષ્ય નચ્ચા-જ્ઞાત્વા અનન્તરોક્ત આ સમસ્ત અધ્યયનના અર્થને બાણીને નમઈ-નમતિ અવશ્ય વિનયી બને છે. અર્થાત્ પોતાના કર્તવ્યને નિભાવવા માટે સાદર ઉદ્યત રહે છે. સે લોએ કિંતિ જાયંણ-તસ્ય

‘અનેન સફલીકૃતં જન્મ, છિન્નં ચ દુશ્છેદ્યં કર્મવન્ધનં નિસ્તીર્ણથ દુસ્તરઃ સંસાર-
સાગરઃ’ ઇત્યાદિરૂપા, જાયતે=પાદુર્ભવતિ, અપિ ચ-સ કૃત્યાનાં=આચાર્યાણાં શર-
ણમ્=આશ્રયો ભવતિ, યથા જગતી=પૃથિવી, ભૂતાનાં=પ્રાણિનાં શરણમ્=આધારો-
ઽસ્તિ વદ્વત્ ॥ ૪૫ ॥

મૂલમ્—પુજ્ઞાં જર્સં પંસીયંતિ, સંવુદ્ધા પુર્વસંસ્થુયા ।

પસન્નાં લાભઈંસંતિ, વિઝંલં ઈદ્રિયં સુર્યમ્ ॥૪૬॥

છાયા—પૂજ્યા यस્ય પ્રસીદન્તિ, સંવુદ્ધાઃ પૂર્વસંસ્તુતાઃ ।

પસન્ના લાભયિષ્યન્તિ, વિપુલમ્ આર્થિકં શ્રુતમ્ ॥ ૪૬ ॥

ટીકા—‘પુજ્ઞા’ ઇત્યાદિ—

સંવુદ્ધાઃ=સમ્યગ્જ્ઞાનવન્તઃ, પૂર્વસંસ્તુતાઃ=પૂર્વ સમ્યક્ પ્રકારેણ સ્તુતાઃ, શ્રુતદા-

જાયતે) જો સાધુ અપને કર્તવ્ય કો નિમાતા હૈં ઉસકા ઉસે યહ ફલ મિલતા હૈં કિ ઉસકી કીર્તિ હિસ લોક મેં ફેલ જાતી હૈં । લોગ કહને લગ જાતે હૈં કિ હિસને અપને જન્મ કો સફલ યના લિયા હૈં । દુશ્છેદ્ય કર્મવન્ધન હિસને છેદ ડાલા હૈં । દુસ્તર સંસાર સાગર હિસને પાર કર લિયા હૈં । (જહા-યથા) જૈસે-(જગઈ-જગતી) પૃથિવી (ભૂયાણં સરણં હવઈ-ભૂતાનાં શરણં ભવતિ) પ્રાણિયોં કે લિયે આધારભૂત હોતી હૈં, હિસી તરહ વહ શિષ્ય ભી (કિચ્ચાણ સરણં હવઈ-કૃત્યાનાં શરણં ભવતિ) અપને આચાર્ય મહારાજ કા આધાર યન જાતા હૈં ॥ ૪૫ ॥

‘પુજ્ઞા’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(સંવુદ્ધા-સંવુદ્ધાઃ) પહિલે-શ્રુતદાન કે પહિલે હી ચિનય-

લોકે કીર્તિઃ જાયતે જે સાધુ પોતાના કર્તવ્યને નિલાવે છે એને તેનું એ ફળ મળે છે કે, તેમની કિર્તિ આ લોકમાં ફેલાઈ જાય છે, લોકો કહેવા લાગે છે કે, આણે પોતાના જન્મને સફળ બનાવી લીધો છે. કર્મના બંધનને એણે તોડી નાખ્યાં છે, દુસ્તર સંસાર સાગર એણે પાર કરી લીધો છે. જહા-યથા જેમ-જગઈ-જગતી પૃથ્વી ભૂયાણં સરણં હવઈ-ભૂતાનાં શરણં ભવતિ પ્રાણીઓને માટે આધારભૂત હોય છે, એજ રીતે તે શિષ્ય પણ પોતાના આચાર્ય મહારાજને આશ્રય બની જાય છે. ॥ ૪૫ ॥

પુજ્ઞા-ઇત્યાદિ—

અન્વયાર્થ—સંવુદ્ધા-સંવુદ્ધાઃ પહેલાં શ્રુતદાનના .પહેલાં-ચિનયશુભધી

कार्ये रुचिरिच्छा यस्य स मनोरुचिः—गुरुमनोऽनुवर्ती न तु स्वेच्छाचारी तिष्ठति=
आस्ते तथा-तपःसमाचारीसमाधिसंवृतः—तपसोऽनशनानादेर्द्रादशविधस्य समाचारी च
समाधिश्च तपःसमाचारीसमाधी, ताभ्यां संवृतः=निरुद्धास्रवः, पञ्च व्रतानि=प्राणा-
तिपातविरमणादीनि पञ्चमहाव्रतानि पालयित्वा=निरतिचारं समाराध्य महाद्युतिः
=महती द्युति र्यस्य स महाद्युतिः=तपस्तेजःसमन्वितः, तेजोलेइयापुलाकलब्ध्यादि
सहितो भवतीत्यर्थः ॥ ४७ ॥

કાર્ય કો સંપાદન કરને કી જિસકી ઇચ્છા યની રહતી હૈ—ગુરુ મહા-
રાજ કી ઇચ્છાનુસાર ચલને વાલા, સ્વેચ્છાચારી નહીં । एवं (તવોસમા-
યારિસમાહિસંવુઢે—તપઃસમાચારીસમાધિસંવૃતઃ) અનશન આદિ બારહ
પ્રકાર કે તપ કે અનુષ્ઠાન સે, તથા ચિત્તકી શુદ્ધિરૂપ સમાધિ સે જિસને
આશ્રવ કે દ્વારકો નિરુદ્ધ કર દિયા હૈ (પંચવયાઈ પાલિયા—પંચવ્રતાનિ
પાલયિત્વા) પાંચ પ્રાણાતિપાતવિરમણ આદિ મહાવ્રતોં કા નિરતિચાર
પાલન કરકે (મહજ્જુઈ ચિદ્ઠઈ—મહાદ્યુતિઃ તિષ્ઠતિ) તપસ્તેજ સે સમન્વિત
હોતા હુઆ તેજોલેશ્યા એવંપુલાકલબ્ધિ આદિ સે સહિત હોતા હૈ ।

ભાવાર્થ—ગુરુ મહારાજ કે પ્રસાદ સે જિસને શ્રુતજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર
લિયા હૈ એસા શિષ્ય શાસ્ત્રસંમત અર્થ મેં વિગતસંશયહોકર જનતા દ્વારા
પ્રસંશનીયજ્ઞાનવાલા માના જાતા હૈ । ઉસકે વચન કો જનતા નિસ્સંદેહ
અંગીકાર કર લેનેમેં નિસ્સંકોચિત હો જાતી હૈ । ઉસકી વિનયાદિ

પોતાનો ગુરુ મહારાજના મનોનુકૂળ કાર્ય સંપાદન કરવાની ઇચ્છા બેની બની
રહે છે. એવા ગુરુ મહારાજની ઇચ્છાનુસાર ચાલવાવાળા સ્વેચ્છાચારી નહિં એવા
શિષ્ય કે જેણે તવોસમાયારિસમાહિસંવુઢે—તપઃ સમાચારીસમાધિસંવૃતઃ અનશન
આદિ બાર પ્રકારનાતપના અનુષ્ઠાનથી તથા ચિત્તની શુદ્ધિરૂપ સમાધીથી જેણે
આશ્રવના દ્વારને નિરુદ્ધ કરી દીધાં છે, પંચવયાઈ પાલિયા—પંચવ્રતાનિ પાલયિત્વા પંચ
પ્રણ્યાતિપાત વિરમણ આદિ મહાવ્રતોને નિરતિચાર પાલન કરી મહજ્જુઈ ચિદ્ઠઈ—
મહાદ્યુતિઃ તિષ્ઠતિ તપસ્તેજથી સમન્વિત થઈ તેણે લેશ્યા એવં પુલાકલબ્ધિ
આદિથી સહિત બને છે.

ભાવાર્થ—ગુરુ મહારાજના પ્રસાદથી શ્રુતજ્ઞાન જેણે પ્રાપ્ત કરી લીધું છે
એવા શિષ્ય શાસ્ત્રીય સંમત અર્થમાં વિગતસંશય બનીને જનતા દ્વારા પ્રસં-
શનીય જ્ઞાનવાળા માનવામાં આવે છે. એવા વચનને જનતા નિઃસંદેહ અંગીકાર
કરવામાં સંકેતરહિત બની બાય છે. એની ક્રિયા—સંપત્તિથી ગુરુ મહારાજ

મૂલમ્—સે દેવગંધર્વમણુસ્સપૂઙ્ગ, ચઈંતુ દેહં મલપંકપૂઙ્ગયં ।
સિદ્ધે વા હવંઙ સાસં, દેવે^૩વાં અપ્પરં મહિદ્દિં^૩એ-ત્તિ^૩વેમિ^૩ ॥૪૮॥

[સ સિદ્ધ એ વા હવ એ ય સાસ એ, સુરેય વા અપ્પર એ મહિદ્દિ એ-ત્તિવેમિ]

॥ ઉત્તરજ્ઞયણસ્સ પદમજ્ઞયણં સમત્તં ॥

ઝાયા—સ દેવ ગન્ધર્વમનુષ્યપૂજિતઃ, ત્યક્ત્વા દેહં મલપદ્મપૂતિકમ્ ।

સિદ્ધો વા ભવતિ શાશ્વતઃ, દેવો વા અલ્પરજા મહર્દિક્ક ઇતિ વ્રવીમિ ॥૪૮॥

[સ સિદ્ધો વા ભવતિ ચ શાશ્વતઃ, સુરશ્વ વા અલ્પરજા મહર્દિક્કઃ—ઇતિ વ્રવીમિ]

ટીકા—‘સ દેવગંધર્વ૦’ ઇત્યાદિ—

સઃ=પૂર્વોક્તલક્ષણવિશિષ્ટો વિનયવાન્ શિષ્યઃ, ઇહ લોકે દેવગન્ધર્વમનુષ્ય-
પૂજિતઃ=દેવૈઃ=વૈમાનિક જ્યોતિષ્કૈઃ, ગન્ધર્વઃ=ગન્ધર્વનિકાયો=પલક્ષિતૈર્વ્યન્તરભ-
વનપતિભિઃ, મનુષ્યૈઃ=ચક્રવર્ત્યાદિભિઃ પૂજિતઃ સંમાનિતો ભવતિ । યથા મલપદ્મપૂ-
તિકં=મલં=વિષ્ણુશ્રાદિકં, તદેવ પદ્મઃકર્દમસ્તેન પૂતિકં=દુર્ગન્ધિયુક્તદેહમ્=ઔદારિકં

ક્રિયાસંપત્તિ સે ગુરુ મહારાજ ઉસ પર સદા પ્રસન્ન રહ્યા કરતે હૈં । દ્વાદશ
પ્રકાર કી તપસ્યા સે વહ કર્મોં કે આશ્રવ કો રોકને વાલા હો જાતા હૈ ।
પાંચ મહાવ્રતોં કી આરાધના સે ઉસકા આત્મિક બલ વિશિષ્ટ હોકર
ઉસકો તપસ્તેજ કી લબ્ધિ સે સંપન્ન બના દેતા હૈ ॥ ૪૭ ॥

‘સદેવ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(સ-સઃ) પૂર્વોક્ત લક્ષણોં સે વિશિષ્ટ વિનયશાલી શિષ્ય
(દેવગંધર્વમણુસ્સપૂઙ્ગ-દેવગંધર્વમનુષ્ય પૂજિતઃ) દેવ વૈમાનિક જ્યોતિષ્ક
દેવોં સે ગંધર્વ-ગંધર્વનિકાય સે ઉપલક્ષિત વ્યન્તર દેવોં સે, એવં ભવનપતિ-
દેવોં સે, તથા મનુષ્યોં-ચક્રવર્તી આદિ સે પૂજિત હોતા હૈ । તથા (મલપં-

એના પર સદા પ્રસન્ન રહ્યા કરે છે બાર પ્રકારની તપસ્યાથી તે કર્મના
આશ્રવને રોકનાર બની બાથ છે. અને પાંચ મહાવ્રતોની આરાધનાથી એનું
આત્મિક બલ વિશિષ્ટ બને છે. અને આથી તેને તપસ્તેજની લબ્ધિ સંપન્ન
બનાવે છે. ॥ ૪૭ ॥

“સ દેવ ઇત્યાદિ—

અન્વયાર્થ—સ-સઃ પૂર્વોક્ત લક્ષણની વિશિષ્ટ વિનયશાળી શિષ્ય દેવ ગંધર્વ-
મણુસ્સપૂઙ્ગ-દેવ ગંધર્વ મનુષ્ય પૂજિતઃ દેવ-વૈમાનિક જ્યોતિષ્ક દેવો, ગંધર્વ-ગંધર્વ
નિકાયથી ઉપલક્ષિત વ્યન્તર દેવ એવે ભવનપતિ દેવો તથા મનુષ્યો-ચક્રવર્તી
આદિથી પૂજિત બને છે. તથા મલપંક પૂઙ્ગ દેહં ચઈંતુ-મલપંકપૂતિકં દેહં ત્યક્ત્વા

મનુષ્યશરીરં, ત્યક્ત્વા, શાશ્વતઃ=સર્વકાલાવસ્થાયી જન્મમરણરહિતઃ સિદ્ધો ભવતિ ।
 વા=અથવા, સાવશેષકર્મા તુ અલ્પરજાઃ=અલ્પકર્મા મહર્દિકઃ=મહતી=દિવ્યા ઋદ્ધિઃ=
 વિમાનાદિસમ્પત્તિ, ઉપલક્ષણેન દિવ્યાનિ દ્યુતિયશોર્વર્ણવલવીર્યાદીનિ ચ યસ્ય સ
 મહર્દિકઃ, તત્ર=દ્યુતિઃ-શરીરાભરણકાન્તિઃ, યશઃ=કીર્તિઃ, વર્ણઃ=શુભ્રાદિઃ, વલ=
 શારીરિકપરાક્રમઃ, વીર્યમ્=આત્મવલમ્, આદિપદેન-ઇતોઽન્યદપિ સંગ્રાહ્યમ્, ઇમિઃ
 સંપન્નઃ, દેવો ભવતિ ।

કપૂર્યં દેહં ચહત્તુ-મલપંકપૂતિકં દેહં ત્યક્ત્વા) શુક્રશોણિત સે જન્યે સ્વ
 ઔદારિક શરીર કા પરિત્યાગ કર (સાસણ સિદ્ધે હ્વઈ-શાશ્વતઃ સિદ્ધો
 વા ભવતિ) અનંત કાલ તક સદા સિદ્ધિ સ્થાન મેં રહેને વાલા સિદ્ધ
 પરમાત્મા હો જાતા હૈ । (વા) અથવા યદિ વહ સિદ્ધ નહીં બને તો
 (અપ્પરેમહિદ્ધિદેવે વા હ્વઈ-અલ્પરજાઃ મહર્દિકઃ દેવો વા ભવતિ)
 અલ્પકર્મા મહર્દિક દેવ હો જાતા હૈ ।

ભાવાર્થ — પૂર્વોક્તલક્ષણવિશિષ્ટ વિનીત શિષ્ય દેવાદિક દ્વારા
 પૂજ્ય હોતા હૈ, એવં સ્વ અપવિત્ર ઔદારિક શરીર કા પરિત્યાગ કર
 સિદ્ધ હો જાતા હૈ । યદિ કર્મ શેષ રહ જાય તો વહ મહાઋદ્ધિશાલી દેવ
 હોતા હૈ । યદાં ઋદ્ધિસે દ્યુતિ, યશ, વર્ણ, વલ, વીર્ય ઇન સબકા
 ગ્રહણ હુવા હૈ । વિમાન આદિ સંપત્તિ કા નામ ઋદ્ધિ હૈ । શરીર એવં
 આભરણ કી કાન્તિ કા નામ દ્યુતિ હૈ । કીર્તિ કા નામ યશ હૈ । શરીર
 કા જો શુકલ આદિ વર્ણ હૈ — ઉસકા નામ વર્ણ હૈ । શારીરિક
 પરાક્રમ કા નામ વલ એવં આત્મજન્ય શક્તિ કા નામ વીર્ય હૈ ।

શુક શોણિત જન્ય આ ઔદારિક શરીરનો પરિત્યાગ કરી સાસણ સિદ્ધે હ્વઈ-
 શાશ્વતઃ સિદ્ધો ભવતિ અનંતકાળ સુધી સદા સિદ્ધિ સ્થાનમાં રહેવાવાળા સિદ્ધ
 પરમાત્મા બની જાય છે. વા અથવા જો તે સિદ્ધ ન બને તો, અલ્પકર્મા મહ-
 ર્દિક દેવ બની જાય છે.

ભાવાર્થ—પૂર્વોક્ત લક્ષણવિશિષ્ટ વિનીત શિષ્ય દેવાદિક દ્વારા પૂજ્ય બને
 છે. અને આ અપવિત્ર ઔદારિક શરીરનો પરિત્યાગ કરી કાં તે સિદ્ધ બની
 જાય છે. જો કર્મ શેષ રહી જાય તો તે મહાઋદ્ધિ શાળી દેવ બને છે. ઋદ્ધિથી
 દ્યુતિ, યશ, વર્ણ, બળ, વીર્ય, આ બધાનું ગાથામાં ગ્રહણ કરેલ છે, વિમાન
 આદિ સંપત્તિનું નામ ઋદ્ધિ છે. શરીર અને આભરણની કાન્તિનું નામ
 દ્યુતિ છે, કીર્તિનું નામ યશ છે. શરીરનો જે શુકલ આદિ વર્ણ છે-દ્રવ્ય લેશ્યા
 છે-એનું નામ વર્ણ છે. શારીરિક પ્રસંગમનુ નામ બળ છે. અને

इति शब्दः समाप्तिबोधकः, अथवा 'इति' एवम्-अमुना प्रकारेण एतद् विनयश्रुतारूपमध्ययनं ब्रवीमि यथा भगवता कथितं तथा कथयामि न तु स्वबुद्ध्या परिकल्प्य किञ्चिद् ब्रवीमीत्यर्थः ॥ ४८ ॥

इति श्रीविश्वविख्यात-जगद्गुरु-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापक-प्रवि-शुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्माय-
कयादिमानमर्दक-श्रीशाहछत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-
“ जैनशास्त्राचार्य ”-पदभूषित-कोल्हापुर-राजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य-
श्रीधासीलालव्रतिविरचितायां श्रीमदुत्तराध्ययन-
सूत्रस्य प्रियदर्शिन्याख्यायां व्याख्यायां
विनयसमाधिनामकं प्रथममध्ययनं
संपूर्णम् ॥ १ ॥

—000—

(‘તિવેમિ’-‘इति ब्रवीमि’) यह पद अध्ययनकी समाप्ति का सूचक है, इसका यह अर्थ है कि-श्री सुधर्मास्वामी जम्भूस्वामी से कहते हैं कि हे जम्भू! यह विनयश्रुत नाम का अध्ययन जैसा भगवान से सुना है उसी तरह का मैंने कहा है। इस में अपनी बुद्धि से कल्पित कुछ नहीं कहा गया है ॥ ४८ ॥

विनयश्रुतनामक प्रथम अध्ययन सम्पूर्ण ॥ १ ॥

—000—

શક્તિનું નામ વીર્ય છે. “તિવેમિ” ‘इति ब्रवीमि’ આ પદ અધ્યયનની સમાપ્તિનું સૂચક છે તેનો અર્થ આ છે કે-શ્રી સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે કે હે જમ્બૂ! આ વિનયશ્રુત નામનું અધ્યયન જેવું ભગવાનથી સાંભળ્યું છે તેજ પ્રકારે મેં કહ્યું છે. આમાં પોતાની બુદ્ધિથી કલ્પિત કંઈ નથી કહ્યું. ॥ ૪૮ ॥
॥ આ વિનયશ્રુત નામનું પ્રથમ અધ્યયન સંપૂર્ણ ॥ ૧ ॥

—000—

દિતિયાધ્યયનમ્ ।

વિનયશ્રુતાસ્થં પ્રથમમધ્યયનં વર્ણિતમ્, હ્દાનોં દ્વિતીયમધ્યયનં પ્રારમ્ભ્યતે ।
 અસ્ય ચાયમભિસમ્બન્ધઃ—હ્દાનન્ટરાધ્યયને વિનયઃ સચિસ્તરં વર્ણિતઃ, સ ચાનુકૂલપ્ર-
 તિકૂલપરીપદજયનશીલૈરેવ કર્તું શક્યતે इति દ્વિતીયં પરીપદાસ્યમધ્યયનં પ્રારમ્ભ્યતે—
 યદ્વા—વિનયારાધકાઃ પ્રાયઃ પરીપદભાજો ભવન્ત્યેવેતિ દ્વિતીયં પરીપદાસ્ય-
 મધ્યયનં પ્રારમ્ભ્યતે, તસ્યેદમાદ્યં સૂત્રમ્—

મૂલમ્—સુયં મે આડસં ! તેણં ભગવયા એવમક્ષાયં—ઈહ
 યલ્લુ વાવીસં પરીસહા સમણેણં ભગવયા મહાવીરેણં કાસવેણં
 પવેડયા, જે ભિક્ષૂ સોચ્ચા નચ્ચા જિચ્ચા અભિભૂય ભિક્ષા-
 યરિયાણ પરિવ્વયંતો પુટ્ઠો નો વિનિહન્નેજ્જા ॥૧॥

છાયા—શ્રુતં મે આયુષ્મન્ ! તેન ભગવતા એવાસ્વાતમ્—ઈહ યલ્લુ દ્વાવિંશતિઃ
 પરીપદાઃ શ્રમણેન ભગવતા મહાવીરેણ કાશ્યપેન પવેદિતાઃ, યાન્ ભિક્ષુઃ શ્રુત્વા
 જ્ઞાત્વા જિત્વા અભિભૂય ભિક્ષાચર્યાયાં પરિવ્રજન્ સ્પૃષ્ઠો નો વિનિહન્યેત ॥૧॥

દ્વિતીય અધ્યયન ।

વિનયશ્રુત નામ કે પ્રથમ અધ્યયન કા વર્ણન હુવા, અવ સૂત્રકાર
 દ્વિતીય અધ્યયન કા વર્ણન કરતે હૈં । પ્રથમ અધ્યયન કે સાથ હસકા
 સંબંધ હસ પ્રકાર હૈ—પ્રથમ અધ્યયન મેં વિસ્તારપૂર્વક વિનયધર્મ કા
 વર્ણન કરને મેં આયા હૈ । હસ વિનયધર્મ કી આરાધના પરીપદો કો
 જીતને વાલા હી કર સકતા હૈ, ઓર વિનયશીલ કો પ્રાયઃ પરીપદ
 ઉત્પન્ન હોતે હી હૈં હસલિણ અવ પરીપદાધ્યયન કહતે હૈં જિસકા યહ
 પ્રથમસૂત્ર હૈ—“સુયંમે” હત્યાદિ ।

બીજું અધ્યયન

વિનય શ્રુત નામના પ્રથમ અધ્યયનનું વર્ણન પૂરું થયું હવે સૂત્રકાર
 બીજા અધ્યયનનું વર્ણન કરે છે. પ્રથમ અધ્યયનની સાથે એનો સંબંધ આ
 પ્રકારનો છે. પ્રથમ અધ્યયનમાં વિસ્તાર પૂર્વક વિનય ધર્મનું વર્ણન કરવામાં
 આવેલ છે. તે વિનય ધર્મની આરાધના પરિપદને છૂટવાવાળા જ કરી શકે છે
 અને વિનયશીલને પરિપદ ઘણે ભાગે ઉત્પન્ન થાય જ છે, આ માટે હવે “પરિ-
 પદાધ્યયન” કહેવામાં આવે છે એનું આ પ્રથમ સૂત્ર છે સુયંમે

ટીકા—શ્રીસુધર્મા સ્વામી શ્રીજમ્બૂસ્વામિનં પ્રતિ કથયતિ—‘સુયં મે આડસં!’
 ઇત્યાદિ । હે આયુષ્મન્ ! ભગવતા=જ્ઞાનાદિયુક્તેન, તેન=તીર્થકરેણ, એવમ્=વક્ષ્યમા-
 નપ્રકારેણ, યત્ આહ્યાતં=સકલજીવભાષાપરિણામિન્યા ભાષયા કથિતમ્, ઉક્તञ્ચ—

દેવા દૈવીં નરા નારીં, શવરાશ્વાપિ શાવરીમ્ ।

તિર્યંચોઽપિ હિ તૈસ્થૌં, મેનિરે ભગવદ્ભિરમ્ ॥ ૧ ॥

તત્, મે=મયા, શ્રુતમ્ । ભગવત્કથિતમેવાર્થ તવાગ્રે વર્ણયામીતિ ભાવઃ । અસ્ય
 સવિસ્તરં વ્યાખ્યાનં જિજ્ઞાસુભિરાચારાદ્ગમ્યસ્ય મત્કૃતાચારચિન્તામણીટીકાયાં
 દ્રશ્યમ્ । યદ્વા—‘આડસંતેણં’ ઇત્યેકં પદં, ‘મયા’ ઇત્યસ્ય વિશેષણમ્ ।

શ્રી સુધર્મા સ્વામી શ્રી જમ્બૂસ્વામી સે કહતે હૈં—(આડસં—આયુષ્મન્)
 ફિ હે આયુષ્મન્ ! જમ્બૂ ! (તેણં ભગવયા એવમક્ષાયં—તેન ભગવતા
 એવં આહ્યાતમ્) જ્ઞાનાદિ ગુણો સે યુક્ત ડન તીર્થકર ભગવાન્ શ્રી મહા-
 વીર સ્વામી ને વક્ષ્યમાણ પ્રકાર સે કહા હૈં વહ (મે સુયં—મયા શ્રુતમ્)
 મૈને સુના હૈં વહી મેં કહતા હું । પ્રભુ કી ભાષા સર્વભાષામય હોતી હૈં,
 કહા મી હૈં—“દેવા દૈવીં” ઇત્યાદિ ।

પ્રભુ કી વાણીકો દેવ, મનુષ્ય, આર્ય, અનાર્ય, તિર્યંચ, સમી અપની
 અપની ભાષા મેં સમજતે હૈં ।

હસ સૂત્ર કા વિસ્તૃત વિવેચન આચારાંગ સૂત્ર કી આચારચિન્તામણિ
 ટીકા મેં કિયા ગયા હૈ, હસલિએ જિજ્ઞાસુ કો વહાં સે દેલ હેના ચાહિયે ।
 “આડસં તેણં” હસ પદ કી સંસ્કૃત છાયા “આયુષ્મન્ તેન” એસી ન

શ્રી સુધર્માસ્વામી, શ્રી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે કે આડસં—આયુષ્મન્ ‘હે
 આયુષ્મન્ જમ્બૂ ! તેણં ભગવયા એવમક્ષાયં—તેન ભગવતા એવં આહ્યાતમ્ જ્ઞાનાદિ
 ગુણોથી યુક્ત એવા તીર્થકર ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીએ વક્ષ્યમાણ પ્રકાર-
 થી કહ્યું છે મે સુયં—મયા શ્રુતમ્—તે મેં સાંભળ્યું છે એ હું કહું છું. પ્રભુની
 ભાષા સર્વભાષામય હોય છે. કહ્યું પણ છે—દેવા દૈવીં ઇત્યાદિ.

પ્રભુની વાણીને દેવ, મનુષ્ય, આર્ય, અનાર્ય, તિર્યંચ, સઘળા પોત પોતાની
 ભાષામાં સમજે છે.

આ સૂત્રનું વિસ્તૃત વિવેચન આચારાંગસૂત્રની આચારચિન્તામણી ટીકામાં
 કરેલ છે. માટે જિજ્ઞાસુએ ત્યાંથી બેઠું લેવું બેઠું એ. “આડસં તેણં” એ
 પદની સંસ્કૃત છાયા “આયુષ્મન્ તેન” એવી ન થતાં આડસંતેણં “આવસતા”

મનુષ્યશરીરં, ત્યક્ત્વા, શાશ્વતઃ=સર્વકાલાવસ્થાયી જન્મમરણરહિતઃ સિદ્ધો ભવતિ ।
 વા=અથવા, સાવશેષકર્માતુ અલ્પરજાઃ=અલ્પકર્મા મહર્દ્ધિકઃ=મહતી=દિવ્યા ઋદ્ધિઃ=
 વિમાનાદિસમ્પત્તિ, ઉપલક્ષણેન દિવ્યાનિ દ્યુતિયશોવર્ણવલ્લીયાંદીનિ ચ यस્ય સ
 મહર્દ્ધિકઃ, તત્ર=દ્યુતિઃ-શરીરાભરણકાન્તિઃ, યશઃ=કીર્તિઃ, વર્ણઃ=શુદ્ધાદિઃ, વલં=
 શારીરિકપરાક્રમઃ, વીર્યમ્=આત્મવલ્લમ્, આદિપદેન-ઇતોઽન્યદપિ સંગ્રાહમ્, એભિઃ
 સંપન્નઃ, દેવો ભવતિ ।

કપૂર્યં દેહં ચૈત્તુ-મલપંકપૂતિકં દેહં ત્યક્ત્વા) શુદ્ધશોણિત સે જન્ય હસ
 ઔદારિક શરીર કા પરિત્યાગ કર (સાસણ સિદ્ધે હવઈ-શાશ્વતઃ સિદ્ધો
 વા ભવતિ) અનંત કાલ તક સદા સિદ્ધિ સ્થાન મેં રહને ચાલા સિદ્ધ
 પરમાત્મા હો જાતા હૈ । (વા) અથવા યદિ વહ સિદ્ધ નહીં યને તો
 (અલ્પરજામહિદ્ધિદેવ દેવે વા હવઈ-અલ્પરજાઃ મહર્દ્ધિકઃ દેવો વા ભવતિ)
 અલ્પકર્મા મહર્દ્ધિક દેવ હો જાતા હૈ ।

ભાવાર્થ — પૂર્વોક્તલક્ષણવિશિષ્ટ વિનીત શિષ્ય દેવાદિક દ્વારા
 પૂજ્ય હોતા હૈ, એવં હસ અપવિત્ર ઔદારિક શરીર કા પરિત્યાગ કર
 સિદ્ધ હો જાતા હૈ । યદિ કર્મ શેષ રહ જાય તો વહ મહાઋદ્ધિશાલી દેવ
 હોતા હૈ । યહાં ઋદ્ધિસે દ્યુતિ, યશ, વર્ણ, વલ, વીર્ય હન સબકા
 ગ્રહણ હુવા હૈ । વિમાન આદિ સંપત્તિ કા નામ ઋદ્ધિ હૈ । શરીર એવં
 આભરણ કી કાન્તિ કા નામ દ્યુતિ હૈ । કીર્ત્તિ કા નામ યશ હૈ । શરીર
 કા જો શુદ્ધ આદિ વર્ણ હૈ — ઉસકા નામ વર્ણ હૈ । શારીરિક
 પરાક્રમ કા નામ વલ એવં આત્મજન્ય શક્તિ કા નામ વીર્ય હૈ ।

શુદ્ધ શોણિત જન્ય આ ઔદારિક શરીરનો પરિત્યાગ કરી સાસણ સિદ્ધે હવઈ-
 શાશ્વતઃ સિદ્ધો ભવતિ અનંતકાળ સુધી સદા સિદ્ધિ સ્થાનમાં રહેવાવાળા સિદ્ધ
 પરમાત્મા બની જાય છે. વા અથવા જો તે સિદ્ધ ન બને તો, અલ્પકર્મા મહ-
 ર્દ્ધિક દેવ બની જાય છે.

ભાવાર્થ—પૂર્વોક્ત લક્ષણવિશિષ્ટ વિનીત શિષ્ય દેવાદિક દ્વારા પૂજ્ય બને
 છે. અને આ અપવિત્ર ઔદારિક શરીરનો પરિત્યાગ કરી કાં તો સિદ્ધ બની
 જાય છે. જો કર્મ શેષ રહી જાય તો તે મહાઋદ્ધિ શાળી દેવ બને છે. ઋદ્ધિથી
 દ્યુતિ, યશ, વર્ણ, બળ, વીર્ય, આ બધાનું ગાથામાં ગ્રહણ કરેલ છે, વિમાન
 આદિ સંપત્તિનું નામ ઋદ્ધિ છે. શરીર અને આભરણની કાન્તિનું નામ
 દ્યુતિ છે, કીર્ત્તિનું નામ યશ છે. શરીરનો જો શુદ્ધ આદિ વર્ણ છે—જન્ય દેશ્યા
 છે—એનું નામ વર્ણ છે. શારીરિક પ્રસંગનું નામ બળ છે.

ટીકા—શ્રીસુધર્મા સ્વામી શ્રીજમ્બૂસ્વામિનં પ્રતિ કથયતિ—‘સુયં મે આડસં!’
 ઇત્યાદિ । હે આયુષ્મન્ ! ભગવતા=જ્ઞાનાદિયુક્તેન, તેન=તીર્થંકરેણ, ઇવમ્=વક્ષ્યમા-
 નપ્રકારેણ, યત્ આખ્યાતં=સકલજીવભાષાપરિણામિન્યા ભાષયા કથિતમ્, ઉક્તશ્ચ-

દેવા દૈવીં નરા નારીં, શવરાશ્વાપિ શાવરીમ્ ।

તિર્યંચોઽપિ હિ તૈરશ્વોં, મેનિરે ભગવદ્વિરમ્ ॥ ૧ ॥

તત્, મે=મયા, શ્રુતમ્ । ભગવત્કથિતમેવાર્થં તવાગ્રે વર્ણયામીતિ ભાવઃ । અસ્ય
 સવિસ્તરં વ્યાખ્યાનં જિજ્ઞાસુભિરાચારાદ્ગમ્મત્રસ્ય મત્કૃતાચારચિન્તામણિટીકાયાં
 દ્રષ્ટવ્યમ્ । યદ્વા—‘આડસંતેણં’ ઇત્યેકં પદં, ‘મયા’ ઇત્યસ્ય વિશેષણમ્ ।

શ્રી સુધર્મા સ્વામી શ્રી જમ્બૂસ્વામી સે કહતે હેં—(આડસં-આયુષ્મન્)
 કિ હે આયુષ્મન્ ! જમ્બૂ ! (તેણં ભગવયા ઇવમક્ષાયં-તેન ભગવતા
 ઇવં આખ્યાતમ્) જ્ઞાનાદિ ગુણોં સે યુક્ત ડન તીર્થંકર ભગવાન્ શ્રી મહા-
 વીર સ્વામી ને વક્ષ્યમાણ પ્રકાર સે કહા હૈ વહ (મે સુયં-મયા શ્રુતમ્)
 મૈને સુના હૈ વહી મેં કહતા હું । પ્રભુ કી ભાષા સર્વભાષામય હોતી હૈ,
 કહા બી હૈ—“દેવા દૈવીં” ઇત્યાદિ ।

પ્રભુ કી વાણીકો દેવ, મનુષ્ય, આર્ય, અનાર્ય, તિર્યંચ, સબી અપની
 અપની ભાષા મેં સમજતે હેં ।

હસ સૂત્ર કા વિસ્તૃત વિવેચન આચારાંગ સૂત્ર કી આચારચિન્તામણિ
 ટીકા મેં કિયા ગયા હૈ, હસલિં ડિજ્ઞાસુ કો વહાં સે દેલ લેના ચાહિયે ।
 “આડસં તેણં” હસ પદ કી સંસ્કૃત છાયા “આયુષ્મન્ તેન” ઇસી ન

શ્રી સુધર્માસ્વામી, શ્રી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે કે આડસં-આયુષ્મન્ ‘હે
 આયુષ્મન્ જમ્બૂ! તેણં ભગવયા ઇવમક્ષાયં-તેન ભગવતા ઇવં આખ્યાતમ્ જ્ઞાનાદિ
 શુભોર્થી યુક્ત એવા તીર્થંકર ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીએ વક્ષ્યમાણ પ્રકા-
 રથી કહ્યું છે મે સુયં-મયા શ્રુતમ્-તે મેં સાંભળ્યું છે એ હું કહું છું. પ્રભુની
 ભાષા સર્વભાષામય હોય છે. કહ્યું પણ છે—દેવા દૈવીં ઇત્યાદિ.

પ્રભુની વાણીને દેવ, મનુષ્ય, આર્ય, અનાર્ય, તિર્યંચ, સઘણ પોત પોતાની
 ભાષામાં સમજે છે.

આ સૂત્રનું વિસ્તૃત વિવેચન : આચારાંગસૂત્રની આચારચિન્તામણી ટીકામાં
 કરેલ છે. માટે જિજ્ઞાસુએ ત્યાંથી જોઈ લેવું જોઈએ. “આડસં તેણં” એ
 પદની સંસ્કૃત છાયા “આયુષ્મન્ તેન” એવી ન થતાં આડસંતેણં” “આવસતા”

દ્વિતીયાધ્યયનમ્ ।

વિનયશ્રુતાલ્પ્યં પ્રથમમધ્યયનં વર્ણિતમ્, इदानीं द्वितीयमध्ययनं प्रारभ्यते ।
 अस्य चायमभिसम्बन्धः—इहानन्तराध्ययने विनयः सविस्तरं वर्णितः, स चानुकूल-
 तिकूलपरीपहजयनशीलैरेव कर्तुं शक्यते इति द्वितीयं परीपहाख्यमध्ययनं प्रारभ्यते—
 यद्वा—विनयाराधकाः प्रायः परीपहभाजो भवन्त्येवेति द्वितीयं परीपहाख्य-
 मध्ययनं प्रारभ्यते, तस्येदमाद्यं सूत्रम्—

मूलम्—सुयं मे आउसं ! तेणं भगवया एवमक्खायं—इह
 खलु वावीसं परीसहा समणेणं भगवया महावीरेणं कासवेणं
 पवेइया, जे भिक्खू सोच्चा नच्चा जिच्चा अभिभूय भिक्खा-
 यरियाए परिव्वयंतो पुटो नो विनिहन्नेज्जा ॥१॥

છાયા—શ્રુતં મે આયુષ્મન્ ! તેન ભગવતા એવાખ્યાતમ્—ઇહ સ્વલુ દ્વાવિંશતિઃ
 પરીપહાઃ શ્રમણેન ભગવતા મહાવીરેણ કાસ્યપેન પ્રવેદિતાઃ, યાન્ મિહુઃ શ્રુત્વા
 જાત્વા જિત્વા અભિભૂય મિસાચર્યાયાં પરિવ્રજન્ સ્પૃષ્ટો નો વિનિહન્વેત ॥૧॥

द्वितीय अध्ययन ।

વિનયશ્રુત નામ કે પ્રથમ અધ્યયન કા વર્ણન હુવા, અવ સૂત્રકાર
 દ્વિતીય અધ્યયન કા વર્ણન કરતે હૈં । પ્રથમ અધ્યયન કે સાથ હસકા
 સંબંધ હસ પ્રકાર હૈ—પ્રથમ અધ્યયન મૈં વિસ્તારપૂર્વક વિનયધર્મ કા
 વર્ણન કરને મૈં આયા હૈ । હસ વિનયધર્મ કી આરાધના પરીપહોં કો
 જીતને વાલા હી કર સકતા હૈ, ઓર વિનયશીલ કો પ્રાયઃ પરીપહ
 ઉત્પન્ન હોતે હી હૈં હસલિએ અવ પરીપહાધ્યયન કહતે હૈં જિસકા યહ
 પ્રથમસૂત્ર હૈ—“ સુયંમે ” હત્યાદિ ।

બીજું અધ્યયન

વિનય શ્રુત નામના પ્રથમ અધ્યયનનું વર્ણન પુરું થયું હવે સૂત્રકાર
 બીજા અધ્યયનનું વર્ણન કરે છે. પ્રથમ અધ્યયનની સાથે એનો સંબંધ આ
 પ્રકારનો છે. પ્રથમ અધ્યયનમાં વિસ્તાર પૂર્વક વિનય ધર્મનું વર્ણન કરવામાં
 આવેલ છે. તે વિનય ધર્મની આરાધના પરિપહને છતવાવાળા જ કરી શકે છે
 અને વિનયશીલને પરિપહ ધણે ભાગે ઉત્પન્ન થાય જ છે, આ માટે હવે “ પરિ-
 પહાધ્યયન ” કહેવામાં આવે છે જેનું આ પ્રથમ સૂત્ર છે સુયંમે ઈ

એવં શ્રીસુધર્મસ્વામિના પ્રોક્તે સતિ શ્રી જમ્બૂસ્વામી પૃચ્છતિ—

મૂલમ્—કયરે તે खलु चावीसं परीसहा समणेणं भगवया महावीरेणं कासवेणं पवेइया जे भिक्खू सोच्चा नच्चा जिच्चा अभिभूय भिक्खायरियाए परिव्वयंतो पुट्ठो नो विनिहन्नेज्जा? ॥२॥

છાયા—કતરે તે खलु द्वाविंशतिः परीपहाः श्रमणेन भगवता महावीरेण काश्यपेन प्रवेदिताः । यान् भिक्षुः श्रुत्वा ज्ञात्वा जित्वा अभिभूय भिक्षाचर्यायां परिव्रजन् स्पृष्टो न विनिहन्येत ? ॥२॥

ટીકા—‘કયરે તે’ ઇત્યાદિ ।

કતરે=કિનામકાસ્તે=અનન્તરસૂત્રોક્તાઃ खलु द्वाविंशतिः परीपहाः, અજ खलु શબ્દો વાક્યાલંકારે, શેષપદાનાં વ્યાખ્યા પૂર્વવત્ ॥

તદા શ્રીસુધર્મા સ્વામી શ્રીજમ્બૂસ્વામિનં પ્રતિ પ્રાહ—

મૂલમ્—इमे ते खलु चावीसं परीसहा समणेणं भगवया

इस तरह श्री सुधर्मास्वामिका कहने पर श्री जम्बू स्वामी पूछने लगे—‘कयरे’ इत्यादि ।

(कासवेणं) काश्यपगोत्री (समणेणं भगवया महावीरेणं) श्रमण भगवान् महावीर स्वामी ने जिन २२ परिपहों का (पवेइया-प्रवेदिता) वर्णन किया है और जिनके सुनने आदि से भिक्षाचर्या में घूमता हुआ मुनि उन परिपहों से स्पृष्ट होने पर भी संयममार्ग से चलित नहीं होता है उन परिपहों के नाम क्या २ हैं ? ।

सुधर्मास्वामी जंबूस्वामी के २२ परिपहों के नामों को जानने विषयक प्रश्न का उत्तर देने के लिये कह रहे हैं कि हे जंबू ! सुनो—

આ પ્રમાણે શ્રી સુધર્માસ્વામીએ કહ્યું ત્યારે જમ્બૂસ્વામી ફરી પૂછવા લાગ્યા કયરે ઇત્યાદિ.

कासवेणं काश्यपगोत्री “समणेणं भगवया महावीरेणं” श्रमण भगवान् महावीर स्वामीએ જે २२ परिपहोंનું पवेइया-प्रवेदिता पणुंन કરેલ છે. અને જેના સાંભળવા આદિથી ભિક્ષાચર્યામાં ફરી રહેલ મુનિ એ પરિપહોથી સ્પૃષ્ટ થયા પછી પણ સંયમ માર્ગથી ચલિત બનતા નથી. એ પરિપહોનાં નામ કયાં કયાં છે ?

સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને ૨૨ પરિપહોના નામને બાણવા અંગેના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં કહે છે કે, કે જમ્બૂ ! સાંભળો “इमे” ઇત્યાદિ !

કદાચિત્ સ્પૃષ્ટઃ=પરીપદૈરાક્રાન્તઃ સન્, ન વિનિહન્યેત=મોક્ષમાર્ગાત્ પ્રચ્યુતો ન ભવેદિત્યર્થઃ । ‘ભિક્ષ્વાપરિયાણ’ ઇત્યનેન ભિક્ષાટને પ્રાયઃ પરીપદાઃ પ્રાદુર્ભવન્તિ, ઇતિ સૂચિતમ્ ॥

નહીં હોવે । “ભિક્ષ્વાપરિયાણ” હસસે યહ પ્રકટ હોતા હૈ કિ ભિક્ષુ કો ભિક્ષાટન કરતે સમય પ્રાયઃ પરીપદ ઉત્પન્ન હોતે હૈં ।

ભાવાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામી કો સમજાતે હુણ્ણ યહ કહ રહે હૈં કિ હૈ જમ્બૂ ! મૈં હસ અધ્યયન મૈં ૨૨પરીપદોં કૈ સંબંધ મૈં જો કુછ બી વિવેચન કરૂંગા વહ સવ જૈસા મૈને પ્રભુ વર્ધમાનસ્વામી કૈ મુખ સે સુના હૈ વૈસા હી કરૂંગા । ભગવાન્ ને વાઈસ પરીપદ ફરમાયે હૈં—જો ભિક્ષુ હન પરીપદોં સે સ્વયં પરાજિત ન હોકર હનકો જીતતા રહતા હૈ વહ મોક્ષમાર્ગ સે કબી બી વિચલિત નહીં હોતા હૈ । ભિક્ષાચર્યા કરતે સમય પરીપદોં કૈ આને કો અર્થાત્ ઉત્પન્ન હોને કી પ્રાયઃ અધિક સંભાવના રહતી હૈ, અતઃ સાધુ કો હનસે વિચલિત નહીં હોના ચાહિયે । પરીપદ સાધુ કો કસૌટી હૈ । હનકે દ્વારા કસા જાને પર જો સાધુ મોક્ષમાર્ગ સે ચલાયમાન નહીં હોતા હૈ, ઇવં વીર્યોલ્લાસ પ્રકટ કર હનકા સામ્હના કરતા હૈ વહ કર્મોં કી નિર્જરા કરતા હુઆ અપના કલ્યાણ કરતા હૈ ॥

પદ્ધતી પ્રગટ થાય છે કે, ભિક્ષુને ભિક્ષાટન કરતી વખતે પ્રાયઃ પરિપદ ઉત્પન્ન થાય છે.

ભાવાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને એ સમજાવીને કહે છે કે, હે જમ્બૂ ! હું આ અધ્યયનમાં ૨૨ પરિપદનાં સંબંધમાં જે કાંઈ પણ વિવેચન કરીશ. તે મેં પ્રભુ વર્ધમાનસ્વામીથી જે રીતે સાંભળ્યું છે તે કરીશ. ભગવાને ખાવીસ ૨૨ પરિપદ ફરમાવ્યા છે. જે ભિક્ષુ આ પરિપદોથી સ્વયં પરાજીત ન બની તેને છોડે તે મોક્ષ માર્ગથી કદી પણ વિચલિત થતો નથી. ભિક્ષાચર્યા કરતી વખતે પરિપદોના આવવાની અર્થાત્ ઉત્પન્ન થવાની પ્રાયઃ અધિક સંભાવના રહે છે. આથી સાધુએ તેનાથી વિચલિત ન બનવું જોઈએ. પરિપદ સાધુની કસોટી છે તેના દ્વારા કસાયા પછી સાધુ મોક્ષમાર્ગથી ચલાયમાન નથી થતા તેમજ વિર્યોલ્લાસ પ્રગટ કરી એનો સામનો કરે છે તે કર્મોની નિર્જરા કરીને પોતાનું કલ્યાણ કરે છે.

ટીકા--તદ્ યથા-ધુધાપરીપદઃ દિગ્દિશાશ્વદો દેશીયઃ ધુધાર્થે વર્તતે ।
 સૈવ પરીપદઃ પરિપલ્યતે ઇતિ પરીપદઃ, ॥ ૧ ॥ પિપાસાપરીપદઃ - પિપાસા
 =તૃપ્તા, સૈવ પરીપદઃ, એવં સર્વત્ર પરીપદાર્થેન સમાનાધિકાણ્યં બોધ્યમ્ ॥૨॥ શીત-
 પરીપદઃ-શીતં=હેમન્તશિશિરયોર્જાતઃ શીતસ્પર્શઃ, તદેવ પરીપદઃ શીતપરીપદઃ
 ॥૩॥ ઉષ્ણપરીપદઃ-ઉષ્ણં-ગ્રીષ્મવર્ષાસુ જાતસ્તાપરૂપ ઉષ્ણસ્પર્શઃ, તદેવ પરીપદઃ ॥૪॥
 દંશમશકપરીપદઃ-દંશમશકાઃ પ્રસિદ્ધાઃ, ત એવ પરીપદઃ દંશમશકપરી-
 પદઃ, દંશમશકાઃ પરીપદત્વવન્તે ઇત્યર્થઃ, તત્ર પરીપદત્વગતૈકત્વવિવક્ષ્યા પરીપદ
 ઇત્યેકવચનમ્ ॥ ૫ ॥ અચૈલં=ચૈલાભાવઃ જિનકલ્પિકવિશેષણામ્ । સ્થવિરક-
 લ્પિકાનાં તુ જીર્ણં સ્વઙ્ઙિતમલ્પમૂલ્યં પ્રમાણોપેતં ચ ચૈલં સદપ્યચૈલમેવ । તદેવ

“હેમે”-હત્યાદિ । શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામી ને જિન ૨૨ પરીપદોં કો
 સહન કરને કે લિખે મિશ્રુકો આદેશ દિયા હૈ વે ૨૨ પરીપદ હૈ હૈ—

દિગ્દિશાશ્વદ દેશીય શ્વદ હૈ, ઇસકા અર્થ ધુધા હૈ । દિગ્દિશારૂપ
 પરીપદ કા નામ દિગ્દિચ્છાપરીપદ હૈ ॥૧॥ પિપાસા-શ્વદ કા અર્થ તૃપ્તા હૈ ।
 ઇસરૂપ જો પરીપદ હૈ વહ પિપાસાપરીપદ હૈ ॥૨॥ હેમન્ત એવં શિશિર
 ઋતુ મેં ઉત્પન્ન શીતસ્પર્શ કા નામ શીત હૈ । ઇસરૂપ જો પરીપદ હૈ
 ઇસકા નામ શીતપરીપદ હૈ ॥૩॥ ગ્રીષ્મ ઋતુ એવં વર્ષા ઋતુ મેં ઉત્પન્ન હુણ
 તાપ કા નામ ઉષ્ણસ્પર્શ હૈ । ઇસરૂપ પરીપદ કા નામ ઉષ્ણપરીપદ હૈ ॥૪॥
 ડાંસ, મચ્છર, વિચ્છ્ર, ચિંટી આદિ કા નામ દંશમશક હૈ । ઇનકે
 કાટને કી વેદનારૂપ જો પરીપદ હૈ વહ દંશમશકપરીપદ હૈ ॥૫॥ વસ્ત્રકા
 સર્વથા અભાવ અચૈલ હૈ, યહ જિનકલ્પિયોં કો હોતા હૈ । સ્થવિરકલ્પિયોં
 કે જીર્ણ, સ્વઙ્ઙિત, અલ્પમૂલ્યવાલે એવં પ્રમાણોપેત વસ્ત્ર હોતે હૈ તૌ મી ઇનકો

શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ જે ૨૨ પરીપદોને સહન કરવાનો ભિક્ષુને
 આદેશ આપેલ છે તે ૨૨ પરિપદ આ છે.

દિગ્દિચ્છાપરીપદ નામ દિગ્દિચ્છાપરીપદ છે (૧) “દિગ્દિચ્છા”
 એટલે ભૂખ. પિપાસા શબ્દનો અર્થ તૃપ્તા છે, આ રૂપ જે પરીપદ છે તે પિપાસા-
 પરીપદ છે (૨) હેમન્ત અને શિશિર ઋતુમાં ઉત્પન્ન થતાં ઠંડા સ્પર્શનું નામ શીત-
 પરીપદ છે (૩) ગ્રીષ્મ તથા વર્ષા ઋતુમાં ઉત્પન્ન થતા તાપ રૂપ ઉષ્ણ સ્પર્શનું નામ
 ઉષ્ણપરીપદ છે (૪) ડાંસ, મચ્છર, વીંછી, માકડ, આદિનું નામ દંશમશક છે. તેના
 કરડવાની વેદના રૂપ પરીપદ તે દંશમશકપરીપદ છે. (૫) વસ્ત્રનો સદા અભાવ તે અચૈલ
 છે એ જીનકલ્પિયોને થાય છે. સ્થવિરકલ્પિયોના જીર્ણ, સ્વઙ્ઙિત અલ્પમૂલ્યવાળાં
 એવાં પ્રમાણોપેત વસ્ત્ર હોય છે તો પણ તેને અચૈલજ્ઞ માનવા જોઈએ. એવે।

महावीरेणं कासवेणं पवेइया, जे भिक्खू सोच्चा नच्चा जिच्चा
अभिभूय भिक्खायरियाए परिव्वयंतो पुट्ठो नो विनिहन्नेज्जा ॥३॥

छाया—इमे ते खलु द्वाविंशतिः परीपहाः श्रमणेन भगवता महावीरेण
काश्यपेन प्रवेदिताः, यान् भिक्षुः श्रुत्वा ज्ञात्वा जित्वा अभिभूय भिक्षाचर्यायां
परिव्रजन् स्पृष्टो नो विनिहन्त्येत ॥३॥

‘इमे ते’ इत्यादि ।

ये द्वाविंशतिः परीपहाः श्रमणेन भगवता महावीरेण काश्यपेन प्रवेदितास्ते
खलु इमे—अग्रे वक्ष्यमाणाः सन्ति, अनन्तरमेव वक्ष्यमाणत्वात् इदि वर्तमानाः परी-
पहाः ‘इदं’ शब्देन निर्दिष्टाः। यान् भिक्षुः श्रुत्वा ज्ञात्वेत्यादि पदानां व्याख्या पूर्ववत्॥
अथ तानेव नामनिर्देशपूर्वकं दर्शयति—

मूलम्—तं जहा—दिगिंछापरीसहे १, पिवासापरिसहे २, सी-
यपरीसहे ३, उसिणपरीसहे ४, दंसमसयपरीसहे ५; अचेल-
परीसहे ६, अस्सइपरीसहे ७, इत्थीपरीसहे ८, चरियापरीसहे ९,
निसीहियापरीसहे १०, सेज्जापरीसहे ११, अक्कोसपरीसहे १२,
वहपरीसहे १३, जायणापरीसहे १४, अलाभपरीसहे १५,
रोगपरीसहे १६, तणफासपरीसहे १७, जल्लपरीसहे १८,
सक्कारपुरक्कारपरीसहे १९, पन्नापरीसहे २०, अन्नानपरीसहे २१,
दंसणपरीसहे २२ ॥४॥

छाया—तद् यथा—क्षुधापरीषहः १, पिपासापरीषहः २, शीतपरीषहः ३,
उष्णपरीषहः ४, दंशमशकपरीषहः ५, अचैलपरीषहः ६, अरतिपरीषहः ७, स्त्री-
परीषहः ८, चर्यापरीषहः ९, नैषेधिकीपरीषहः १०, शय्यापरीषहः ११, आक्रोश-
परीषहः १२, वधपरीषहः १३, याचनापरीषहः १४, अलाभपरीषहः १५,
रोगपरीषहः १६, तृणस्पर्शपरीषहः १७, जल्लपरीषहः १८, सत्कारपुरस्कारपरीषहः १९,
प्रज्ञापरीषहः २०, अज्ञानपरीषहः २१, दर्शनपरीषहः २२ ॥ ४ ॥

॥ १५ ॥ रोगः=वातपित्तश्लेष्मणां वैषम्येण समुत्पन्नः कुष्ठादिः, स एव परीपहो रोगपरीपहः ॥ १६ ॥ तृणस्पर्शः-दर्मादिस्पर्शः, स एव परीपहः तृणस्पर्शपरीपहः ॥ १७ ॥ जल्ल=मलः, स एव परीपहः जल्लपरीपहः ॥ १८ ॥ सत्कारो वस्त्रपात्रादिदानेन संमाननम्, पुरस्कारोऽभ्युत्थानासनप्रदानवन्दनाद-संपादनम्, तावेव परीपहः सत्कारपुरस्कारपरीपहः ॥ १९ ॥ प्रज्ञा=स्वयंविमर्श-पूर्वको वस्तुपरिच्छेदः, सैव परीपहः प्रज्ञापरीपहः ॥ २० ॥ अज्ञानपरीपहः—ज्ञानं=मत्यादि, तदभावस्तु अज्ञानम् तदेव परीपहः ॥ २१ ॥ दर्शनपरीपहः—दर्शनं=सम्यग्दर्शनं, तदेव क्रियादिवादिनां नानाविधमतश्रवणेऽपि निश्चलतया त्रिय-माणत्वात् सम्यक् परिपहमाणं सत् परिपहो भवति ॥ २२ ॥ ४ ॥

एवं श्रीसुधर्मा स्वामी परीपहणां नामान्यभिधाय तेषां स्वरूपं वक्तुकामः ग्राह-

मूलम्—परीसहाणं पविभेत्ती, कासवेणं पवेड्या ।

तं मे उदाहरिस्तामि, आणुपुर्वि सुणेहं मे ॥१॥

कफ की विषमता से समुत्पन्न कुष्ठादिरूप परीपह रोगपरीपह है ॥ १५ ॥ दर्भ आदि का स्पर्शरूप परीपह तृणस्पर्शपरीपह है ॥ १६ ॥ मेल आदिरूप परीपह जल्लपरीपह है ॥ १७ ॥ अन्यद्वारा वस्त्र, पात्र आदि के देने रूप सत्कार, एवं अभ्युत्थान, आसनप्रदान तथा वंदना आदि करने रूप पुरस्कार, इन दोनोंरूप परीपह सत्कारपुरस्कार परीपह है ॥ १९ ॥ स्वयं विमर्शपूर्वक वस्तु के परिच्छेद करनेरूप परीपह प्रज्ञापरीपह है ॥ २० ॥ मत्यादिज्ञान के अभावरूप अज्ञानपरीपह है ॥ २१ ॥ क्रियावादी आदि के अनेकविध सिद्धान्तों के श्रवण करने पर भी सम्यग्दर्शन को निश्चल-रूप से धार रखने के परिपह का नाम दर्शनपरीपह है ॥ २२ ॥

उत्पन्न थयेव कुष्ठादिइय परीपह रोगपरीपह छे. (१६) दर्भ आदिना स्पर्शइय परीपह तृणस्पर्शपरीपह छे. (१७) मेल आदिइय परीपह जल्लपरीपह छे. (१८) अन्यद्वारा वस्त्र, पात्र आदिना देवाइय सत्कार, अने अभ्युत्थान, आसनप्रदान तथा वंदना आदि करवाइय पुरस्कार आ जन्ने इय परीपह सत्कार-पुरस्कारपरीपह छे. (१९) स्वयं विमर्शपूर्वक वस्तुने निष्कथ-परिच्छेद करवाइय परीपह प्रज्ञापरीपह छे. (२०) मत्यादि ज्ञानना अभावइय परीपह अज्ञानपरीपह छे. (२१) क्रियावादी आदिना अनेकविध सिद्धान्ताने श्रवण करवाथी पणु सम्यग् दर्शनने निश्चय इयथी धारी राखवाना परीपहनुं नाम दर्शनपरीपह छे. ॥ २२ ॥

પરીપદઃ અચેલપરીપદઃ ॥ ૬ ॥ અરતિપરીપદઃ-રતિઃ=સંયમવિષયિકા પ્રીતિઃ । તદ્વિપરીતા ત્વરતિઃ, સૈવ પરીપદઃ, અરતિપરીપદઃ ॥ ૭ ॥ સ્ત્રી=નારી સૈવ કથંચિદ્ દૃષ્ટા સતી તદ્વતરાગપૂર્વકગતિવિલાસઘાસચેષ્ટાચંદુર્વિકારાઘવલોકનેઽપિ તદભિલાષનિવર્તનેન પરિણમાણત્વાત્ પરીપદઃ સ્ત્રીપરીપદઃ ॥ ૮ ॥ ચર્યા-ગ્રામાનુષામ વિહારરૂપા, સૈવ પરીપદઃ ચર્યાપરીપદઃ ॥ ૯ ॥ નૈપેધિકી-સ્વાધ્યાયભૂમિઃ, સૈવ પરીપદઃ-નૈપેધિકીપરીપદઃ ॥ ૧૦ ॥ શય્યા=વસતિઃ, સૈવ પરીપદઃ શય્યાપરીપદઃ ॥ ૧૧ ॥ આક્રોશઃ=અસમ્યભાષણરૂપઃ, સ એવ પરીપદઃ આક્રોશપરીપદઃ ॥ ૧૨ ॥ વધઃ-તાડનં, સ એવ પરીપદઃ વધપરીપદઃ ॥ ૧૩ ॥ યાચનૈવ પરીપદઃ યાચનાપરીપદઃ ॥ ૧૪ ॥ અલાભઃ-અભિલપિતવસ્તુનોઽપ્રાપ્તિઃ, સ એવ પરીપદઃ, અલાભપરીપદઃ

અચેલ હી જાનના ચાહિયે । ઇસ રૂપ પરીપદ્ હી અચેલ પરીપદ્ હૈ । ૬। સંયમવિષયક અપ્રીતિ કા નામ અરતિ હૈ ઇસ અપ્રીતિરૂપ હી અરતિ પરીપદ્ હૈ । ૭। સ્ત્રી કે રાગપૂર્વક ગમન, વિલાસ, હાસ્ય, ચેષ્ટા, તથા ચંદુ કે વિકાર કટાક્ષ-આદિ કે અવલોકિત હોને પર ભી ઉસ વિષય કી કોઈ ભી અભિલાષા નહીં કરના-વહ સ્ત્રી પરીપદ્ હૈ । ૮। એક ગ્રામ સે દૂસરે ગ્રામ મેં વિહાર કરના ઇસકા નામ ચર્યા હૈ ઇસરૂપ પરીપદ્ ચર્યાપરીપદ્ હૈ । ૯। સ્વાધ્યાય કરને કે સ્થાન કા નામ નૈપેધિકી હૈ । ઇસરૂપ જો પરીપદ્ હૈ વહ નૈપેધિકી પરીપદ્ હૈ । ૧૦। વસતિ રૂપ પરીપદ્ શય્યાપરીપદ્ હૈ । ૧૧। અસમ્યભાષણરૂપ પરીપદ્ આક્રોશપરીપદ્ હૈ । ૧૨। તાડનરૂપ પરીપદ્ વધપરીપદ્ હૈ । ૧૩। યાચનારૂપ પરીપદ્ યાચનાપરીપદ્ હૈ । ૧૪। અભિલપિત વસ્તુ કી અપ્રાપ્તિરૂપ પરીપદ્ અલાભપરીપદ્ હૈ । ૧૫। વાત પિત્ત

પરીપદ્ અચેલપરીપદ્ છે. (૬) સંયમવિષયક અપ્રીતિનું નામ અરતિ છે, એ અપ્રીતિરૂપ પરીપદ્ અરતિપરીપદ્ છે (૭) સ્ત્રી તરફના રાગપૂર્વક ગમન, વિલાસ, હાસ્ય, ચેષ્ટા તથા ચંદુનો વિકાર-કટાક્ષ આદિના અવલોકન બેઠાને પણ એ વિષયની કોઈ અભિલાષા ન કરવી તેવો પરીપદ્ તે સ્ત્રીપરીપદ્ છે. (૮) એક ગામથી બીજા ગામે વિહાર કરવો એનું નામ ચર્યા છે, આ રૂપ જે પરીપદ્ તે ચર્યાપરીપદ્ છે. (૯) સ્વાધ્યાય કરવાના સ્થાનનું નામ નૈપેધિકી છે તેવા રૂપનો જે પરીપદ્ તે નૈપેધિકીપરીપદ્ છે. (૧૦) વસતીરૂપ પરીપદ્ શય્યાપરીપદ્ છે. (૧૧) અસમ્યભાષણ સહન કરવું તે આક્રોશપરીપદ્ છે. (૧૨) તાડનરૂપ પરીપદ્ વધપરીપદ્ છે. (૧૩) યાચનારૂપ પરીપદ્ તે યાચનાપરીપદ્ છે. (૧૪) અભિલપિત વસ્તુની અપ્રાપ્તિરૂપ પરીપદ્ તે અલાભપરીપદ્ છે. (૧૫) વાત, પિત્ત, કફની વિષમતાથી

તસ્માદાદૌ દ્વાભ્યાં ગાથાભ્યાં ક્ષુધાપરીપદજયં ગ્રાહ—

મૂળ—દિગિંછાપરિગણ દેહે, તવસ્તી મિશ્નૂ થામંત્રં ।

નં છિંદે નં છિંદાવણ, નં પંપે નં પયોવણ ॥ ૨ ॥

ઠાયા—ક્ષુધાપરિગટે દેહે, તપસ્વી મિશ્નુઃ સ્યામવાન ।

ન છિન્ધાત્ ન છેદયેત્, ન પચેત્ ન પાચયેત્ ॥ ૨ ॥

ટીકા—‘દિગિંછાપરિગણ૦’ इत्यादि ।

તપસ્વી=પટ્ટાષ્ટમભક્તાદિતપોડ્નુષ્ઠાનવાન્ સ્યામવાન્=મનોવલ સમન્વિતઃ, મિશ્નુઃ=સાધુઃ, દેહે=શરીરે, ક્ષુધાપરિગટે=વુશ્નુક્ષયા વ્યાપ્તે સતિ, ન છિન્ધાત્=ફલાદિકં સ્વયં ન ત્રોટયેત્, ન છેદયેત્=નાપ્યન્યૈઃ ફલાદાનાં છેદનં કારયેદિત્યર્થઃ, ન પચેત્=સ્વયં પાકં ન કુર્યાત્, ન ચ પાચયેત્=અન્યૈઃ પાકં ન કારયેત્ । इदमुपलक्षणम्—

પંથસમા નતિથિ જરા, દારિદ્ર સમો ય પરિભવો નતિથિ ।

મરણસમં નતિથિ ભયં, સુહાસમા વેયણા નતિથિ ॥ ૧ ॥

માર્ગ કે સમાન જરા કોઈ નહીં હૈ અર્થાત્—નિરન્તર ચલનેવાલા માર્ગ ગામી જરાજનિત દુઃખોં કા અનુભવ કરતા હૈ । તથા દારિદ્ર્ય કે સમાન અન્ય કોઈ ખી પરિભવ—અર્થાત્ અનાદર નહીં હૈ, તાત્પર્ય ઘટ્ટ હૈ—અન્ય ગુણ કે રહને પર ખી દારિદ્ર્ય કે અસ્તિત્વ મેં મનુષ્ય અનાદર પાતા હૈ । તથા—મરણ કે સમાન ભય નહીં હૈ ઓર ન ક્ષુધા સે વઢકર કોઈ વેદના હૈ, અર્થાન્ મનુષ્ય મરણ કે ભયસે જિતના ડરતા હૈ ઉતના અન્ય સે નહીં । તથા—ક્ષુધાજનિત વેદના જિતની દુઃખદાયી હોતી હૈ ઉતની અન્ય વેદના નહીં ॥ ૧ ॥

પંથસમા નતિથિ જરા, દારિદ્ર્યસમો ય પરિભવો નતિથિ ।

મરણસમં નતિથિ ભયં, સુહાસમા વેયણા નતિથિ ॥ ૧ ॥

માર્ગના સમાન જરા કોઈ નથી, અર્થાત્ નિરંતર ચાલવાવાળા માર્ગગામી જરાજનિત દુઃખોનો અનુભવ કરે છે. તથા દારિદ્ર્યના જેવું અન્ય કોઈ પણ પરિભવ—અર્થાત્ અનાદર નથી. તાત્પર્ય એ છે કે, અન્ય ગુણના હોવા છતાં દારિદ્ર્યના અસ્તિત્વમાં માણસ અનાદર પામે છે. તથા મરણના સમાન ભય નથી. અને ક્ષુધાથી પણ કોઈ વેદના નથી. અર્થાત્ મનુષ્ય મરણના ભયથી જેટલો ડરે છે, એટલો ખીલથી નથી ડરતો, તથા—ક્ષુધાજનક વેદના જેટલી અસહ્ય હોય છે, તેવી ખીલ કોઈ વેદના નથી. ॥ ૧ ॥

છાયા—પરીપહાણાં પ્રવિભક્તિઃ, કાશ્યપેન પ્રવેદિતા ।

તાં યુષ્માકમ્ ઉદાહરિષ્યામિ, આનુપૂર્વ્યાં શૃણુત મે ॥ ૧ ॥

ટીકા—‘પરીસહાણં’ ઇત્યાદિ ।

હે શિષ્યાઃ ! પરીપહાણાં પ્રવિભક્તિઃ=પૃથક્ પૃથક્ વિભાગઃ, કાશ્યપેન=કાશ્ય=ગોત્રોત્પન્નેન, શ્રીમદ્વાચીસ્વર્ધમાનસ્વામિના પ્રવેદિતા, પ્રકર્ષેણ વોધિતા દ્વાદશપરિપદિ, તાં=પરીપહાણાં પ્રવિભક્તિમ્, આનુપૂર્વ્યાં=અનુક્રમેણ, યથાનિર્દિષ્ટક્રમેણ યુષ્માકમ્ ઉદાહરિષ્યામિ=કથયિષ્યામિ, મે=મત્, મમ સકાશાત્, શૃણુત=સાવધાનતયા શ્રવણગોચરી કુરુત । ‘સુણેહ’—અત્ર વહુચનમાદસાર્થમ્ ॥ ગા. ૧ ॥

इह सर्वेषु परीपहेषु क्षुधापरीपह एव दुस्सहः । उक्तञ्च—

पथसमा नत्थि जरा, दारिद्र्यसमो य परिभवो नत्थि ।

मरणसमं नत्थि भयं, खुदासमा वेयणा नत्थि ॥ ૧ ॥

છાયા—પથિસમા નાસ્તિ જરા, દારિદ્ર્યસમથ પરિભવો નાસ્તિ ।

મરણસમં નાસ્તિ ભયં, ક્ષુધાસમા વેદના નાસ્તિ ॥ ૧ ॥ ઇતિ

इस प्रकार सुधर्मा स्वामी परीपहों के नामोंका कथन करके अब उनका प्रत्येक का स्वरूप प्रकट करते हैं—परीसहाणं—इत्यादि.

हे शिष्य ! (परीसहाणं पविभक्ती—परीपहाणां प्रविभक्तिः) परीपहों का यह पृथक् २ विभाग (कास्यवेणं—काश्यपेन) काश्यगोत्रोत्पन्न श्री वर्धमान स्वामीने (पवेइया—प्रवेदिता) समवसरण में प्रकट किया है । मैं (तं मे उदाहरिस्तामि—तां युष्माकं उदाहरिष्यामि) उस परीपहों के पृथक् २ विभाग को तुम को कहूंगा (मे आणुपुर्व्वि सुणेह—मे आनुपूर्व्यां शृणुत) अतः मेरे से उस को यथा क्रम तुम सुनो । इन समस्त परीपहो में क्षुधापरीपह ही दुस्सह है । कहा भी है—

આ પ્રકારે સુધર્મા સ્વામી પરીપહોના નામોનું કથન કરીને હવે તે દરેકનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરે છે —પરીસહાણં ઇત્યાદિ.

હે શિષ્ય ! ‘પરિસહાણં પવિભક્તી’—પરીપહાણાં પ્રવિભક્તિઃ પરિપહોનો પ્રથક્ પ્રથક્ વિભાગ કાસ્યવેણં પવેइया—કાશ્યપેન પ્રવેદિતા કાશ્યપગોત્રોત્પન્ન શ્રી મહાવીર વર્ધમાન સ્વામીએ સમવસરણમાં પ્રગટ કરેલ છે. તં મે ઉદાહરિસ્તામિ—તાં યુષ્માકં ઉદાહરિષ્યામિ હું એ પરીપહોના પ્રથક્ પ્રથક્ વિભાગ તમોને કહીશ. મે આણુપુર્વ્વિ સુણેહ—મે આનુપૂર્વ્યાં શૃણુત આથી યથાક્રમ તેને સાંભળો. મારાથી આ સમસ્ત પરિપહોમાં ક્ષુધા પરિપહ હૃદયર છે. કહ્યું છે કે—

કિંચ —

મૂલમ્—કાલીપવ્વંગસંકાસે, કિંસે ધમણિસંતણ્ ।

માયન્ને ઍસણપાણસ્સ, અદીણમણસો ચેરે ॥૩॥

છાયા — કાલીપર્વસંકાશઙ્ગઃ, કૃશઃ ધમનિસંતતઃ ।

માત્રજઃ અશનપાનસ્ય, અદીનમનાથરેત્ ॥ ૩ ॥

ટીકા—‘ કાલીપવ્વંગ૦ ’ इत्यादि ।

કાલીપર્વસંકાશઙ્ગઃ—કાલી=કાકજઙ્ગા વનસ્પતિ, તસ્યાઃ પર્વાણિ મધ્યે તનૂનિ, અન્યે સ્થૂલાનિ ભવન્તિ તત્સંકાશાનિ=તત્સદૃશાનિ વાહુજઙ્ગાદીન્યઙ્ગાનિ यस્ય સ તથા, यस્ય સાધોસ્તપથ્યર્યયા જાનુર્કૂર્પરાદયોઽવયવાઃ કાકજઙ્ગાવત્ પ્રતલાઃ સન્તિ સ इत्यर्थः । અત એવ કૃશઃ=કૃશશરીરઃ, ધમનિસંતતઃ=ધમનિભિઃ નાડીભિઃ સંતતઃ=વ્યાપ્તઃ શોણિતમાંસાદીનાં શુષ્કતયા દૃશ્યમાનનાડીયુક્ત इत्यर्थः । તથા—અશનપાનસ્ય=અશનમ્=ઓદનરોટિકાદિ, પાનં=દુગ્ધાદિ, તયોઃ સમાહારઃ અશનપાનં, તસ્ય, માત્રજઃ=પરિમાણજ્ઞાનસમ્પન્નઃ । યાવતાઽઽહારેણ સ્વકીયોદરપૂર્ણં ભવેત્ તાવત્પ્રમાણમેવાહારં શૃક્ષાતિ, ન તુ રસાસ્વાદાદિલોભાદધિકં શૃક્ષાતીતિ ભાવઃ । તથા—અદીનમનાઃ તાત્પર્યં यह है कि साधु को भूखसे पीडित होने पर भी नवकोटि से विशुद्ध आहार ग्रहण करना चाहिये ॥ २ ॥

ફિર મી—‘ કાલીપવ્વંગ૦ ’—इत्यादि ।

(કાલીપવ્વંગસંકાસે—કાલીપર્વાંગસંકાશઃ) કાલી—કાકજંઘા (વનસ્પતિ વિશેષ)કે પર્વ જૈસે અંગવાલા અત એવ (કિસે—કૃશઃ) કૃશશરીરયુક્ત, (ધમણિસંતણ્—ધમનિસન્તતઃ) નસાજાલ સે વ્યાપ્ત, एवं (અસણપાણસ્સ માયન્ને—અશનપાનસ્ય માત્રજઃ) અશન પાન કી માત્રા કા જ્ઞાતા સાધુ

તાત્પર્યં આ છે કે, સાધુએ ભૂખથી પીડિત હોવા છતાં પણ નવપ્રકારના વિશુદ્ધ આહારને જ ગ્રહણ કરવો જોઈએ. ॥ ગા. ૨ ॥

ફરી પણ કહે છે. કાલિપવ્વંગ૦ इत्यादि.

કાલિપવ્વંગસંકાસે—કાલીપર્વાંગ સંકાશઃ કાલી—કાકજંઘાના પર્વ જેવા અંગવાળા અતએવ કિસે—કૃશઃ કૃશ શરીરયુક્ત, ધમણિસંતણ્—ધમનિસંતતઃ નસાજાળથી વ્યાપ્ત અને અસણપાણસ્સ માયન્ને—અશનપાનસ્ય માત્રજઃ અશન પાનની માત્રાના જ્ઞાતા સાધુ અદીણમણસો—અદીન મન ધની સંયમના માર્ગમાં

અન્યં છિન્દન્તં પચન્તં વા નાનુમોદયેત્ । ઉપલક્ષણત્વાદેવ-ન સ્વયં ક્રીणीયાત્, નાપ્યન્યૈઃ ક્રાપયેત્, ન ચાન્યં ક્રીણન્તમનુમોદયેત્ । ન સ્વયં હન્યાત્, ન ચાન્યૈર્ધાતયેત્, ન ચાન્યં ઘનન્તમનુમોદયેત્ । વુશ્લક્ષયા પોહિતોઽપિ નવકોટિશુદ્ધમેવાહારં શક્તીયાદિતિ ભાવઃ ॥ ગા. ૨ ॥

ધુધા સે અધિક કોઈ વેદના નહીં હૈં इस लिये सब से पहिले सूत्रकार प्रथम क्षुधापरिपह का जय कहते हैं—‘दिग्गिच्छापरिगण’-इत्यादि.

(તવસ્સી-તપસ્વી) પઠાષ્ટમભક્તાદિ તપોંકા અનુષ્ઠાન કરને વાલા એવં (ધામવં-સ્થામવાન્) મનોવલ સે સમન્વિત (મિશ્નુ-મિશ્નુઃ) -સાધુ (દેહે) શરીર (દિગ્ગિચ્છાપરિગણ-ક્ષુધાપરિગણે) ક્ષુધા સે વ્યાસ હોને પર ખી (ન છિંદે-ન છિન્ધ્યાત્) ફલાદિક કો સ્વયં છેદે નહીં-તોડે નહીં (ન છિંદાવણ-ન છેદયેત્) ન દૂસરોં સે તુડવાવે (ન પણ ન પચાવણ-નપચેત્ ન પાચયેત્) ન સ્વયં પકાવે ઓર ન દૂસરોં સે પકાવે । ઉપલક્ષણ સે (અન્યં છિન્દન્તં પચન્તં વા નાનુમોદયેત્, ન સ્વયં ક્રીणीયાત્ નાપ્યન્યૈઃ ક્રાપયેત્ ન ચાન્યં ક્રીણન્તમનુમોદયેત્, ન સ્વયં હન્યાત્ ન ચાન્યૈર્ધાતયેત્ ન ચાન્યં ઘનન્તં અનુમોદયેત્) ઇન પદોં કા ખી યહાં સંગ્રહ કરલેના ચાહિયે, અર્થાત્ છેદન કરને વાલે તથા પકાને વાલે વ્યક્તિ કી અનુમોદના ન કરે, ન સ્વયં સ્વરીદે ન દૂસરોં સે સ્વરીદવાવે ઓર ન સ્વરીદને વાલે કી અનુમોદના કરે, ન સ્વયં હણે ન દૂસરોં સે હણાવે ઓર ન હણતે હુણ કી અનુમોદના કરે ।

ધુધાથી અધિક કોઈ વેદના નથી, એટલા માટે સૂત્રકાર સૌથી પહેલાં ક્ષુધા પરીપહનો જય કરવા કહે છે. દિગ્ગિચ્છાપરિગણ-इत्यादि.

તવસ્સી-તપસ્વી છાટ અકુમ ભક્તાદિ તપોનું અનુષ્ઠાન કરવાવાળા તથા ધામવં-સ્થામવાન્ અને મનોબળથી સમન્વીત મિશ્નુ-મિશ્નુઃ મિશ્નુ-સાધુ દિગ્ગિચ્છા પરિગણ-ક્ષુધાપરિગણે શરીરે ભૂખથી વ્યાકુળ હોવા છતાં પણ ન છિંદે-ન છિન્ધ્યાત્ કુળ કુળાદિકને સ્વયં છેદવું નહિ, તોડવું નહિ, ન છિંદાવણ-ન છેદયેત્ બીજાથી તોડાવવું નહિ. નપણ ન પચાવણ-નપચેત્ ન પાચયેત્ ન સ્વયં પકાવે, અને ન બીજાથી પકાવે. ઉપલક્ષણથી અન્યં છિન્દન્તં પચન્તં વા નાનુમોદયેત્ છેદન કરવાવાળી તથા પકવવાવાળી વ્યક્તિની અનુમોદના ન કરે ન સ્વયં ક્રીणीયાત્ નાન્યૈઃ ક્રાપયેત્ ન ચાન્યં ક્રીણન્તમનુમોદયેત્ ન સ્વયં સ્વરીદે ન બીજાથી સ્વરીદાવે કે ન તેની અનુમોદના કરે. ન સ્વયં હન્યાત્ ન ચાન્યૈર્ધાતયેત્ ન ચાન્યં ઘનન્તમનુમોદયેત્ ન સ્વયં હણે, ન કોઈથી હણાવે કે ન તેની અનુમોદના કરે.

અત્ર ક્ષુધાપરીપદ્ધત્તયે દૃષ્ટાન્તઃ પ્રદર્શ્યતે—

આસીદુઃખચિન્તાં ગજમિત્રનામા શ્રેષ્ઠી । તસ્ય દૃઢવીર્યનામકઃ પુત્રોઽભવત્ ।
 એકદા ગજમિત્રશ્રેષ્ઠિનો માર્યા મૃતા । તતઃ સંસારાસારતાં વિજ્ઞાય સંજાતવૈરાગ્યો-
 ઽસૌ દૃઢવીર્યપુત્રેણ સહ પ્રવ્રજિતઃ । સ ચ ગજમિત્રમુનિઃ સ્વ શિષ્યેણ દૃઢવીર્યેણ સહ
 ગ્રામાનુગ્રામં વિચરન્તત્ર તત્ર ધર્મદેશનાં કુર્વન્ સંયમેન તપસાઽઽત્માનં ભાવયન્
 વિહરતિ । સ ચૈકદા વિહારં કુર્વન્ વિસ્મૃતમાર્ગઃ સન્ મહારણ્યં પ્રવિષ્ટઃ ।

તત્ર ક્વચિન્મૃગાણાં યુથા ઇતસ્તતો ધાવન્તિ । ક્વચિજ્જમ્યૂકાઃ સ્વપરિવારૈઃ સહ
 શબ્દાયન્તે । ક્વચિદ્ વ્યાગ્રાઉત્પ્લવન્તિ । ક્વચિત્ સિંહા ગર્જન્તિ, યેપાં નાદાનુપશ્રુત્ય

ક્ષુધાપરીપદ્ધ કે વિજય કરને મેં દૃષ્ટાંતે હસ પ્રકાર હૈ—ઉજ્જૈની
 નગરી મેં ગજમિત્ર નામકા એક સેઠ રહતા થા । ઉસકા એક પુત્ર થા
 જિસકા નામ દૃઢવીર્ય થા । એક સમય કી વાત હૈ કિ સેઠ કી પત્ની
 કા દેહાન્તે હો ગયા । હસસે સેઠ કો સંસાર, શરીર એવં ભોગોં સે
 વિરક્તિ આગઈં ઓર અપને પુત્ર કે સાથે ઉન્હોને દીક્ષા ધારણ કરલી ।
 સાધુચર્યા કી વિધિ કે અનુસાર સશિષ્ય વે વિહાર કરને લગે । વે
 જનતા કો ધર્મ કે ઉપદેશ સે વાસિત કરતે ઓર સંયમ એવં તપ સે
 અપની આત્મા કો ભાવિત કરતે હુએ ગ્રામાનુગ્રામ વિચરતે થે । એક સમય
 કી વાત હૈ કિ યે વિહાર મેં માર્ગ ભૂલ ગયે ઓર ભયંકર કિસી અટવી
 મેં જા પહુંચે । વહાં પહુંચ કર યે દેખતે કયા હૈં કિ કહીં પર ઇધર ઉધર
 મૃગોં કા કુણ્ડ ઢોંડ રહા હૈ, કહીં પર શ્રંગાલ ફિક્કાર કર રહે હૈ

ક્ષુધા પરિપદ્ધને છતવાની ઉપર દૃષ્ટાંત આ પ્રકારે છે—

ઉજ્જૈની નગરીમાં ગજમિત્ર નામનો એક શેઠ રહેતો હતો. તેને એક
 પુત્ર હતો તેનું નામ દૃઢવીર્ય હતું. એક સમયની વાત છે કે, શેઠની પત્નીનો
 દેહાંત થઈ ગયો તેથી શેઠને સંસાર શરીર અને લોભોથી વિરક્તિ આવી ગઈ
 અને પોતાના પુત્રની સાથે તેણે દીક્ષા ગ્રહણ કરી લીધી. સાધુ ચર્યાની વિધિ
 અનુસાર સશિષ્ય તેઓ વિહાર કરવા લાગ્યા. તેઓ જનતાને ધર્મનો ઉપદેશ
 આપતાં આપતાં સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા ગ્રામનુ-
 ગ્રામ વિચરવા લાગ્યા. એક સમયની વાત છે કે વિહારમાં એ મુનિરાજ માર્ગ
 ભૂલી ગયા અને ભયંકર જંગલમાં જઈ પહોંચ્યા. ત્યાં પહોંચતાં તેમણે એવું
 બેચું કે, ત્યાં ત્યાં મૃગોનાં ટોળાં ઢોડી રહ્યાં છે, કયાંક શિયાળયાં લાખી કરી
 રહ્યાં છે, વાઘ ધુમ્મી રહ્યા છે, સિંહ ગર્જી રહ્યા છે, કયાંક સિંહગર્જનના ભયથી

=અવ્યાકુલચિત્તઃ, અશનાદેરપ્રાપ્તી દૈન્યં વિપાદં ચ ન કુર્વન્નિત્યર્થઃ, ચરેત્=સંયમમાર્ગે વિચરેત્ । પ્રાકૃતત્વાત્-‘સંકાસ’ ઇતિ વિશેષણસ્ય પરિણાતઃ ।

(અદીણમણસો-અદીનમનાઃ) આદીનમન હોકર સંયમ કે માર્ગ મેં (ચરે-ચરેત્) વિચરણ કરે ।

ભાવાર્થ-વિશિષ્ટ તપસ્યાઓં કે અનુષ્ઠાન કરતે ૨ જિસકે શારીરિક અવયવ કાક કી જંઘા કે પર્વ સમાન વીચ મેં પતલે તથા અન્ત મેં સ્થૂલ હો ગયે હેં, ઓર ઇસસે જિસકા શરીર અત્યંત કૃશ હો ગયા હૈ, તથા શરીર મેં કૃશતા હોને કી વજહ સે હી જિસકે શરીર કે નસાજાલ સ્પષ્ટ દિખલાઈ દે રહા હૈ એસા સાધુ ઇતના હી આહાર ગ્રહણ કરે કી જિન સે સંયમયાત્રાકા નિર્વાહ હો સકે ! રસાસ્વાદ કે લોભ સે અધિક આહાર ન લેવે । તથા જિસ સમય તપસ્યા કા પારણા કરને કા અવસર આવે ઉસ સમય યદિ આહાર પ્રાપ્ત ન હો તો ખી ચિત્ત મેં કિસી ખી પ્રકાર કા વિપાદ ન કરે ઓર સંયમમાર્ગ મેં સદા સાવધાન બને રહને કી ચેષ્ટા કરતા રહે । કાક કી જંઘા કે પર્વ વીચ મેં પતલે એવં અન્ત મેં સ્થૂલ હોતે હેં, તપસ્યા કરતે ૨ સાધુ કે ખી જંઘા આદિ અંગ ઇસી તરહ હો જાતે હેં ।

ચરે-ચરેત્ વિચરણ કરે.

ભાવાર્થ-વિશિષ્ટ તપસ્યાઓં અનુષ્ઠાન કરતાં કરતાં જેનાં શારીરિક અવયવ કાકની જંઘાના પર્વ સમાન વચમાં પાતળા તથા અંતમાં સ્થૂળ થઈ ગયેલ હોય અને તેનાથી જેનું શરીર અત્યંત કૃશ થઈ ગયેલ હોય તથા શરીરમાં કૃપતા આવી જવાના કારણે જેના શરીરની નાડીઓ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે, એવા સાધુ એટલો જ આહાર ગ્રહણ કરે કે, જેનાથી સંયમ માર્ગનો નિર્વાહ થઈ શકે. રસ સ્વાદના લોભથી અધિક આહાર ન લે. તથા જે સમય તપસ્યાનું પારણું કરવાનો સમય આવે તે વખતે કદાચ આહાર ન મળી શકે તો પણ ચિત્તમાં કોઈ પણ પ્રકારનો વિપાદ ન કરે અને સંયમ માર્ગમાં સદા સાવધાન બની રહેવાની ચેષ્ટા કરતા રહે. કાકની જંઘાનું પર્વ વચમાં પાતળું અને છેડે સ્થૂળ હોય છે, તપસ્યા કરતાં કરતાં સાધુની જંઘા આદિ અંગ આ પ્રકારનાં થઈ જાય છે.

तत्र वने गच्छतस्तस्य गजमित्रमुनेश्चरणतलं विषमविषभरेण कण्टकाग्रेण विद्ध-
मभवत् । ततो गन्तुमसमर्थोऽसौ निजायुरल्पमवगम्य चतुर्विधाहारस्य प्रत्याख्यानं
कर्तुमुद्यतः सन् शिष्यमवदत्-इतोऽन्यत्र गम्यताम्, अत्र दुःसहः खलु क्षुधापरीपह-
स्तत्र सोढव्यः स्यात् । शिष्योऽवदत्-भदन्त ! यथा छाया शरीरं विहाय नापस-
रति, तथाऽहमपि भवदीयचरणयुगलं परित्यज्य नैव गमिष्यामि । इत्युक्त्वाऽसौ

उधर फैले हुए हैं, लताप्रतानों द्वारा ग्रथित होकर एक जैसे वन गये हैं ।
इस प्रकार यह अटवी अनेक हिंसक जीवों से परिपूर्ण होती हुई जनो
के लिये सर्वथा दुर्गम थी । कुश काश आदि घास से भरे हुए रहने के
कारण यहां के मार्ग बड़े ही विकट बने हुए थे । यहां की भूमि ऊंची नीची
और कांटों से व्याप्त थी ।

इस अटवीमें चलते हुए गजमित्र मुनिराज के पैरों में विषम
वेदना कारक विपैले कांटे चुमने लगे तथा उनके पैरों के तलिये
कांटों से विंध गये, इससे ये आगे विहार नहीं कर सके । इन्होंने उस
समय अपनी अवशिष्ट आयु बहुत अल्प जानकर चतुर्विध आहार के
परित्याग करने के अभिप्राय से अपने शिष्य से कहा—तुम यहां से
किसी दूसरी जगह चलेजाओ नहीं तो यहां पर मेरे साथ रहने से
तीव्र क्षुधापरीपह तुम्हें सहन करना पड़ेगा । गुरु की इस बात को सुनकर
शिष्य ने कहा, भदन्त ! जिस प्रकार छाया वृक्ष को नहीं छोड़ती है उसी
तरह मैं भी आप के चरणकमलों को छोड़कर अन्यत्र नहीं जा सकता ।

ओधी आ जधां वृक्षो ओकश्च जनी गयां देषाय छे, आ प्रकारे ते जंगल
अनेक छिंसक लयेथी परिपूषुं डतुं, भाषुसे भाटे दरेक रीते लयकारक डतुं,
जमीन उपर उगेलां घास वगेरेने कारखे कोर सरण भाग देषातो नथी, भूमि
छिंसीनीची अने कांटाथी भरेली हती.

आ जंगलमां आलतां आलतां गजमित्र मुनिराजना पगेभां धषी
वेदना उपनवे तेवा कांटा लागवा लाग्या आथी तेना पगेनां तणीयां कांटाथी
विंधाछ गयां जेथी ते आगण विहार करी शक्यां नहीं तेमखे ते समय पोतानी
भाडी रडेल आयु मषी दुंडी बलुणीने यार प्रकारना आहारने त्याग करवाना
भावथी पोताना शिष्यने कहुं, तमे अछिंथी कोर अन्य स्थणे विहार करे, आ
स्थणे भारी साथे रडेवाथी तमारें भूषने तीव्र परिपड सहन करवे पडये,
शुचनी आ वातने सांलणीने शिष्ये कहुं-भदन्त ! जे प्रकारे छाया वृक्षने छोडती
नथी तेवी रीते हुं पषु आपना अरखु कमलने छोडीने अन्यत्र जई शकतो नथी.

અવચિદ્વ્યમીતાશ્રફિતા હસ્તિનઃ પલાયન્તે । અવચિદ્ વિપમવિપધરા મયંક્રગઃ
 ફળિનઃ સ્વકીયવિસ્તૃતફળાટોપમુત્થાપ્ય સમૃત્તિષ્ઠન્તિ । તથા વૃદ્ધદ્વિપાણધારિણઃ
 સ્થૂલકાયાઃ શ્યામવર્ગા મહિષાઃ અવચિદ્ સજલપદ્મિલે ગતે શરીરપરિવર્તનેન પદ્મલિપ્ત-
 વેદાઃ સન્તિ । અવચિદ્ તથૈવ યૂરુરાણાં યુથાઃ પરિભ્રમન્તિ । અવચિદ્વાનરાઃ અવચિદ્
 કુક્ષા અત્યુત્પ્લવન્તિ । લતાવહ્નીસમાવૃતા નિનિડચ્છાયા ચિટપિનઃ પરિતઃ સમુદ્ભ-
 સન્તિ । અવચિદ્વાનાવિધાનિ નિકૃજ્ઞાનિ ભવનાનોવ વિલમ્બન્તિ । અવચિદ્ કણ્ટકિનો
 વૃક્ષાઃ પરિતઃ પરસ્પરં લતાવિતાનેરુદ્ગ્રથિતાઃ સન્તિ, યેષાં કણ્ટકા ઇતસ્તતો ત્રિ-
 કીર્ણાઃ સન્તિ । એવં વદ્ધર્હિસસંકુલા કુશકાશાદિવૃણપરિપૂર્ણા નિમ્નોન્નતા કણ્ટ-
 ફિતા જનાનાં દુર્ગમા વનસ્થલી વર્તતે ।

કહીં પર વ્યાગ્ર ઘૂમ રહે હૈં, કહીં પર સિંહ ગર્જ રહે હૈં, કહીં
 પર સિંહ કી ગર્જના કો મુનકર ભય સે ત્રસ્ત ગજરાજ ચિંધાર
 કરતે હુએ ઇધર ઉધર ભાગે ફિર રહે હૈં, કહીં પર વિપમ વિષધર
 સર્પ અપને ફળોં કો ઊપર ઉઠાકર બેઠે હુએ હૈં, કહીં પર જંગલી
 મૈસે કિ જિનકા શરીર ચિલકુલ કાલા હૈ, તથા સીંગ મી જિનકે બડે ૨
 હૈં ઓર જો શરીર મેં વિશેષ સ્થૂલ હૈં, સજલગર્ત મેં કિ જિસમેં કાદબ
 હો રહા હૈ અપને શરીર કો ઇધર સે ઉધર કરતે હુએ કીચડ સે લિપ્ત બને
 હુએ હૈં । હસી તરહ કહીં ૨ શૂકરોં કા યુથ મી ઇધર ઉધર ભાગ રહા
 હૈ । કહીં ૨ પર વાનર ઓર કહીં પર વૃક્ષ-રીંછ-ઉછલકૂદ કર રહે હૈં ।
 હસ વન મેં ચારોં ઓર લતાઓં સે વેષ્ટિત વહુત ગહરી છાયા વાલે વૃક્ષોં
 કે કુન્ડ હૈં । કહીં ૨ પર વૃક્ષોં કા કુન્ડ એસે માલૂમ પડતે હૈં જૈસે માનો
 મકાન હી ટહે હુએ હૈં । કહીં ૨ પર કાંટેદાર વૃક્ષ કિ જિનકે કાંટે ઇધર

ત્રાસીને હાથી ચિલકાર કરતાં અહિં તહિં નાસભાગ કરી રહ્યા છે, કયાંક
 વિપમ વિપધરો પોતાની કુલોને ઉંચી કરીને બેઠા છે, કયાંક જંગલી ભેંસો કે
 બેનાં શરીર એકદમ કાળાં છે અને બેનાં શીંગ લાંબાં છે અને શરીર બેનાં
 અલમસ્ત છે તે જળથી ભરેલા ખાડાઓમાં બેમાં કાદવ ભરેલ છે તેમાં આખોટી
 પોતાના શરીરને કીચડથી ખરડાવી રહેલ છે, આવી રીતે ડુંકરાનાં બુથો પણ
 અહિં તહિં ભાગતાં નજરે પડે છે, કયાંક કયાંક વાનર અને રીંછ કુદાકુદ
 કરતાં દેખાય છે. એ જંગલ ચારે તરફથી મોટાં વૃક્ષો અને તેની ડાળીયો
 તથા અન્ય વેલા પાનથી છવાઈ રહેલ છે, કોઈ વૃક્ષનાં કુંડ એવાં અરસપરસ
 મળી ગયાં દેખાય છે કે બાણે તેની નીચે મઝાન જેવું બની ગયેલ છે, કોઈ
 સ્થળે કાંટાવાળાં વૃક્ષોથી તેના કાંટા જમીન ઉપર જ્યાં ત્યાં પડ્યા વેલા-

યા સા રૂપવિનાશિની સ્મૃતિહરી પન્ચેન્દ્રિયાકર્પિણી,
ચક્ષુઃશ્રોત્રલલાટદીનકરણી સંક્લેશસંપાદિની ।
ચન્ધૂનાં ત્યજની વિદેશગમની ધૈર્યસ્ય વિધ્વંસિની,
સેયં તિષ્ઠતિ સર્વભૂતદમની પ્રાણાપહારિક્ષુધા ॥ ૧ ॥

અપરં ચ—

વિવેકો હ્રીદયા ધર્મો, વિદ્યા સ્નેહશ્ચ સૌમ્યતા ।

સત્ત્વં ચ જાયતે નૈવ, ક્ષુધાર્તસ્ય શરીરિણઃ ॥ ૨ ॥ ઇતિ ॥

તથાપિ સ દૃઢવીર્યશિષ્યઃ કસ્મિન્નપિ નિજાત્મપ્રદેશે કાતરતાં નાશ્રયતિ કિં
જો આત્માકે પ્રતિપ્રદેશમેં વ્યાસ હોકર અપના પ્રવલ પ્રતાપ દિશ્વલાતી હૈ,
જૈસે કહા મી હૈ—

યહ ક્ષુધા રૂપ કો વિનષ્ટ કર દેતી હૈ, સ્મૃતિ કો ધ્વસ્ત કર
દેતી હૈ, પાંચોં ઇન્દ્રિયોં કી શક્તિ કા હાસ કર દેતી હૈ, ચક્ષુ મેં
શ્રોત્ર મેં એવં લલાટ મેં દિનતા કે નિશાનેંચના દેતી હૈં સંક્લેશ
પરિણામોં કો જાગૃત કરતી રહતી હૈ, ચન્ધુઓં કા વિયોગ કરા દેતી હૈ,
વિદેશ મેં વાસ કરા દેતી હૈ, ધૈર્ય કો જડમૂલ સે ઉઘાડ દેતી હૈ,
અધિક કયા કહા જાય યહ ક્ષુધા પ્રાણિયોં કે પ્રાણ કા મી હરણ કરને
વાલી હૈ ॥ ૧ ॥

ઔર મી કહા હૈ—ક્ષુધાર્ત પ્રાણી કે વિવેક, લજ્જા, દયા, ધર્મ, વિદ્યા
સ્નેહ, સૌમ્યતા, ઘલ આદિ સમી સદ્ગુણ નષ્ટ હો જાતે હૈં ॥ ૨ ॥

મુનિ દૃઢવીર્ય શિષ્ય કી આત્મા કે પ્રતિપ્રદેશ મેં યદ્યપિ ક્ષુધા કી
તીવ્ર વેદના જાગૃત હો રહી થી તૌ મી વહ કમી મી કાયર નહીં ઘના ।

અંદરના ભાગમાં પ્રવેશ કરીને પોતાનો પ્રબળ પ્રભાવ બતાવે છે. કહ્યું પણ છે—

આ ભૂખ રૂપનો નાશ કરે છે, સ્મૃતિનો ધ્વંસ કરે છે, પાંચ
ઇન્દ્રિયની શક્તિઓને હિણુ બનાવી દે છે, આંખ, કાન અને કપાળમાં દિનતાની
નિશાની જગાડે છે. કલેશના પરિણામોને બાશત કરે છે, બંધુઓનો વિયોગ કરાવે
છે, વિદેશમાં વાસ કરાવે છે, ધૈર્યને જડમુળથી ઉખેડી નાખે છે, છેલ્લે છેલ્લે
આ ભૂખ પ્રાણીઓના પ્રાણોનું પણ હરણ કરે છે. ॥ ૧ ॥

ફરી પણ કહ્યું છે ભૂખથી પીડાતા પ્રાણીમાં વિવેક, લજ્જા, દયા, ધર્મ
વિદ્યા, સ્નેહ, સૌમ્યતા, બળ, આદિ સઘળા સદ્ગુણો નાશ પામે છે. ॥ ૨ ॥

મુનિ દૃઢવીર્ય શિષ્યના આત્માના ઉંડાણમાં જો કે, ભૂખની તીવ્ર
વેદના થઈ હતી તો પણ કોઈ વખત કાયર ન બન્યો. પોતાના

तत्रैव निवसति स्म । गुरुश्च चतुर्विधाहारस्य प्रत्याख्यानं कृतवान् । स च शिष्यः स्वगुरुं परितस्तदङ्गरक्षणार्थं परिभ्रमंस्तिष्ठति, तत्र विविधेषु मनोज्ञेषु रुचिरेषु फलेषु सत्स्वपि न तानि त्रोटयितुमिच्छति, वृक्षापस्तले पतितान्यपि फलानि सचित्ततया केनाप्यदत्ततया च नैव गृह्णाति । आहारार्थं किञ्चिद्गुरुं गत्वा गत्वा प्रतिनिवर्तते । वसतेरभावात् क्वचिदाहारो न लभ्यते । मार्गस्य दुर्गमतया कश्चित् पथिकोऽपि नायाति, यस्मादशनं गृह्णीयात् । पुनरुज्ज्वलभावेन गुरोर्वैयावृत्यं करोति । यद्यपि तदा क्षुधाया बलं वर्धमानमात्मनः प्रतिप्रदेशं व्याप्तुं प्रवर्तते । यतः—

शिष्य की इस प्रकार बात को सुनकर गुरु महाराज ने चारों प्रकार के आहार का परित्याग कर दिया । शिष्य ने इस परिस्थिति में अपने गुरु महाराज की सेवा करना प्रारंभ कर दिया । उस अटवी में यद्यपि अनेक प्रकार के मनोज्ञ सरस फल थे तौ भी उन्हें तोड़ने का शिष्य ने स्वप्न में भी विचार नहीं किया । वृक्षों के नीचे दूटे हुए फल पड़े रहते थे उनको भी सचित्त होने की वजह से ग्रहण नहीं किया । तथा किसी २ फल के अचित्त होने पर भी दाता के अभाव से वे अदत्त होने से नहीं लिये । शिष्य आहार के लिये जाता है और कुछ दूर जा जाकर पीछे वापिस लौट आता है, क्यों कि एक तो वहां वसति नहीं थी, इस लिये वहां आहार का कोई जोग नहीं मिलता था । दूसरे—मार्ग अत्यंत दुर्गम होने से उस रास्ते कोई भी पथिक प्रायः नहीं आता जाता था । परन्तु शिष्य अनन्य भाव से गुरु की सेवा करता था । क्षुधा एक ऐसी वस्तु है कि

शिष्यनी आ प्रकारनी बात सांभलीने गुरु भडाराजे चार प्रकारना आहार रने त्याग करी दीधा । शिष्ये आ परिस्थितिमां पोताना गुरु भडाराजनी सेवा करवाना प्रारंभ कर्यो । ते जंगलमां जे के, अनेक प्रकारनां सुंदर अने स्वाद्विष्ट जेवां इज्जा छतां तो पण तेने तोडवाना शिष्ये स्वप्नामां पण विचार न कर्यो । वृक्षानी नीचे तूटीने पडेवां जे इण देखातां तेने पण सचित्त मानीने ग्रहण कर्यो नही तथा केछ केछ इण अचित्त होवा छतां आपनारना अभावथी ते अदत्त होवाथी वीधां नही । शिष्य आहार भाटे जतो अने थोडे दूर जछ त्यांथी पाछे इरी आवतो केभके, जेक तो त्यां वस्ती छती नही । भाटे त्यां आहारना केछ जोग भजतो न छतो, थोडुं मार्ग अत्यंत दुर्गम होवाथी ते रस्ते केछ पण पढेभार्थ आवतो जतो न छतो । परंतु शिष्य अनन्य भावथी गुरुनी सेवा करतो छतो । जूण जेक जेवी वस्तु छे के जे आत्मानी

યા સા રૂપવિનાશિનો સ્મૃતિહરી પઞ્ચેન્દ્રિયાકર્પિણી,
ચક્ષુઃશ્રોત્રલલાટદીનકરણી સંક્લેશસંપાદિની ।
ચન્ધૂનાં ત્યજની વિદેશગમની ધૈર્યસ્ય વિધ્વંસિની,
સેયં તિષ્ઠતિ સર્વભૂતદમની પ્રાણાપહારિક્ષુધા ॥ ૧ ॥

અપરં ચ—

વિવેકો હ્રીદયા ધર્મો, વિદ્યા સ્નેહસ્ય સૌમ્યતા ।
સત્ત્વં ચ જાયતે નૈવ, ક્ષુધાર્તસ્ય શરીરિણઃ ॥ ૨ ॥ ઇતિ ॥

તથાપિ સ દૃઢવીર્યશિષ્યઃ કસ્મિન્નપિ નિજાત્મપ્રદેશે કાતરતાં નાશ્રયતિ કિં
જો આત્માકે પ્રતિપ્રદેશમેં વ્યાસ હોકર અપના પ્રવલ પ્રતાપ દિશ્વલાતી હૈ,
જૈસે કહા મી હૈ—

યહ ક્ષુધા રૂપ કો વિનષ્ટ કર દેતી હૈ, સ્મૃતિ કો ધ્વસ્ત કર
દેતી હૈ, પાંચોં ઇન્દ્રિયોં કી શક્તિ કા હાસ કર દેતી હૈ, ચક્ષુ મેં
શ્રોત્ર મેં એવં લલાટ મેં દિનતા કે નિશાનેવના દેતી હૈં સંક્લેશ
પરિણામોં કો જાગૃત કરતી રહતી હૈ, ચન્ધુઓં કા વિયોગ કરા દેતી હૈ,
વિદેશ મેં વાસ કરા દેતી હૈ, ધૈર્ય કો જડમૂલ સે ઉલાઢ દેતી હૈ,
અધિક કયા કહા જાય યહ ક્ષુધા પ્રાણિયોં કે પ્રાણ કા મી હરણ કરને
વાલી હૈ ॥ ૧ ॥

ઔર મી કહા હૈ—ક્ષુધાર્ત પ્રાણી કે વિવેક, લજ્જા, દયા, ધર્મ, વિદ્યા
સ્નેહ, સૌમ્યતા, બલ આદિ સમી સદ્ગુણ નષ્ટ હો જાતે હૈ ॥ ૨ ॥

મુનિ દૃઢવીર્ય શિષ્ય કી આત્મા કે પ્રતિપ્રદેશ મેં યદ્યપિ ક્ષુધા કી
તીવ્ર વેદના જાગૃત હો રહી થી તૌ મી વહ કમી મી કાયર નહીં બના ।

અંદરના ભાગમાં પ્રવેશ કરીને પોતાનો પ્રબળ પ્રભાવ બતાવે છે. કહું પણ છે—

આ ભૂખ રૂપનો નાશ કરે છે, સ્મૃતિનો ધ્વંસ કરે છે, પાંચ
ઇન્દ્રિયની શક્તિઓને ક્ષિણ બનાવી દે છે, આંખ, કાન અને કપાળમાં દિનતાની
નિશાની જગાડે છે. કલ્પેશના પરિણામોને બાજત કરે છે, બંધુઓનો વિયોગ કરાવે
છે, વિદેશમાં વાસ કરાવે છે, ધૈર્યને જડમુળથી ઉખેડી નાખે છે, છેલ્લે છેલ્લે
આ ભૂખ પ્રાણીઓના પ્રાણોનું પણ હરણ કરે છે. ॥ ૧ ॥

હરી પણ કહું છે ભૂખથી પીડાતા પ્રાણીમાં વિવેક, લજ્જા, દયા, ધર્મ
વિદ્યા, સ્નેહ, સૌમ્યતા, બળ, આદિ સઘળા સદ્ગુણો નાશ પામે છે. ॥ ૨ ॥

મુનિ દૃઢવીર્ય શિષ્યના આત્માના ઉંડાણમાં જો કે, ભૂખની તીવ્ર
વેદના થઈ હતી તો પણ કોઈ વખત કાયર ન બન્યો. પોતાના

તુ કર્મનિર્જરાર્થં શુધાપરીપહં વિજિત્ય ગુરુસેવાપરાયણ યયાસીત્ । તતોગજમિત્ર-
મુનિઃ કણ્ટકજનિતામસદ્ગવેદનાં સહમાનઃ સમાધિભાવેન નિજાયુઃ સમાપ્ય પ્રથમ-
કલ્પે વૈમાનિકદેવત્વં પ્રાપ્તઃ । અયાસી દેવઃ સ્વકીયપૂર્વભયમવધિના વિજ્ઞાય,
સ્વદિવ્યશક્ત્યા શિષ્યરક્ષાર્થં તત્સમીપપ્રદેશે વસતિં નિર્માય સ્વયં મનુષ્યરૂપઃ સન્
દૃઢવીર્યશિષ્યં પ્રાહ—મુને ! ઇતઃ સમીપે વસતિર્દેશ્યતે, અશનપાનમાનીયતામ્ ।
શિષ્યો વદતિ—અયમસ્તિ કથિદેવમપ્તઃ, ઇહ હિ નાસીત્ પુરા કાપિ વસતિઃ, ભૂમિ-

અપને વીર્યોલ્લાસ સે ઉસને હસ પરીપહ કો સ્ત્રૂવ સહન કિયા ।
ઑર ગુરુ મહારાજ કો સેવા ભક્તિ કો, ક્યોં કિ શિષ્ય કો યહ પૂર્ણ-
શ્રદ્ધા થી કિ કર્મનિર્જરા કે લિયે શુધાપરીપહ કો સહન કરના હી
ચાહિયે । પૈર મેં લગે હુઅ કાંટે કી અસદ્ગ વેદના પ્રતિક્ષણ વઢને લગી,
અપની આયુ કે અન્ત સમયમેં સમાધિભાવ સે કાલધર્મ કો પ્રાપ્ત હોકર
પ્રથમકલ્પ મેં વૈમાનિક દેવ હુઅ । ઇન્હોં ને દેવ કી પર્યાય મેં અપને પૂર્વભવ
કો અવધિજ્ઞાન સે જાનકર અપને શિષ્ય કી પ્રાણરક્ષા નિમિત્ત દિવ્યશક્તિ
સે ઉસકે સમીપ પ્રદેશ મેં એક વસતિ કા નિર્માણ કિયા ઑર સ્વયં
મનુષ્ય કે રૂપ મેં પ્રકટ હોકર શિષ્ય સે કહને લગે કિ યહાં સે નજદીક
હી એક વસતિ દિલાઈ દેતી હૈ અતઃ વહાં સે આપ આહાર પાની લે આઈયે ।
દેવ કી હસ પ્રકાર વાત કો સુનકર શિષ્ય ને ચિત્ત મેં વિચાર કિયા—યહ
કોઈ દેવ છલના કરતા હૈ । મેં પહિલે યહાં કઈ ચાર આયા હું પરન્તુ
મુક્ષે તો કોઈ વસતિ નજર નહીં આઈ, હસલિયે યહાં સે આહાર પાની

વિશેદિલાસથી તેણે આ પરીપહને ખૂબ સહન કર્યો અને ગુરુ મહારાજની
સેવા ભક્તિ કરી. કેમકે, શિષ્યને એ પૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી કે, કર્મનિર્જરા
માટે શુધા પરિપહ સહન કરવો જોઈએ. પગમાં લાગેલા કાંટાઓની વેદના
રાજ બરાજ વધવા લાગી, પોતાના આયુના અંતસમયમાં સમાધિલાવથી ગુરુજી
કાળ ધર્મને પામી પ્રથમ કલ્પમાં વૈમાનિક દેવ બન્યા. તેઓએ દેવની પર્યા-
યમાં પોતાના પુર્વભવને અવધિજ્ઞાનથી જાણીને પોતાના શિષ્યની પ્રાણરક્ષા
નિમિત્ત દિવ્ય શક્તિથી તેના સમીપપ્રદેશમાં એક વસતિનું નિર્માણ કર્યું અને
પોતે મનુષ્યના રૂપમાં પ્રગટ બનીને શિષ્યને કહેવા લાગ્યા કે, અહિંથી નજીક
જ એક વસતિ દેખાય છે માટે ત્યાંથી તમે આહાર પાણી લઈ આવો, દેવની
આ પ્રકારની વાતને સાંભળીને શિષ્યે ચિત્તમાં વિચાર કર્યો કે, આ કોઈ દેવ
મારી છલના કરે છે. હું પહેલાં કેટલીએ વખત ગયો છું પરંતુ મને કોઈ
વસ્તી દેખાઈ નથી, માટે ત્યાંથી આહાર પાણી લાવવો ઉચિત નથી. શિષ્યની આ

रत्रत्या प्रागेव दृष्टाऽस्माभिः, अतोऽत्राशनपानं न ग्रहीष्यामि । ततोऽसौ प्रसन्नमनसा साक्षादेवरूपं धृत्वा दृढवीर्यमुनिं प्रशंसति-धन्योऽसि दृढव्रतोऽसि ' इत्यादि । पुनरसौ दृढवीर्यमुनिर्दुःसहं क्षुधापरीपहं सहमानः क्षपकश्रेणीमारुह्य प्रशस्तध्यानेन शुभाध्यवसायेन केवलज्ञानं प्राप्य मोक्षं प्राप्तवान् । स च देवस्तस्य केवलोत्सवं निर्वाणोत्सवं च कृत्वा स्वस्थानं गतः । एवं सर्वैर्मुनिभिरपि दृढवीर्यमुनिवत् क्षुधापरीपहः सोढव्यः ॥ ३ ॥

क्षुधां सहमानस्यैपणीयाहारार्थं भिक्षाचर्यां पर्यटतो मुनेर्यदि श्रमादिजनिता पिपासा स्यात्तर्हि साऽपि सोढव्येत्याशयेन पिपासापरीपहजयं प्राह—

मूलम्—तंओ पुंठो पिवासांए, दोगुंछ्छी लज्जसंजए ।

सीओदगं नं सेविजा, वियंडस्सेसंणं चरे ॥ ४ ॥

ग्रहण करना उचित नहीं है । शिष्य की इस प्रकार दृढ विचारधारा को देखकर वह देव बहुत ही प्रसन्न हुआ और साक्षात् रूप में प्रकट होकर शिष्य की बहुत प्रशंसा करने लगा, बोला—आप धन्य हैं व्रत के पालन करने में अतीव दृढप्रतिज्ञ हैं । शिष्य ने दुःसह क्षुधापरीपह को सहन करने से क्षपकश्रेणी पर आरुह्य होकर प्रशस्त-ध्यान एवं शुभाध्यवसाय के बल पर केवलज्ञान का लाभ कर मोक्ष को प्राप्त किया । इनके गुरु महाराज का जीव जो देव था उसने अपने पूर्वपर्याय के शिष्य को प्राप्त हुए केवलज्ञान के एवं निर्वाण के उत्सव को मनाकर अपने स्थान गया । इसी तरह प्रत्येक मुनिका कर्तव्य है कि वह दृढवीर्यमुनि की तरह क्षुधापरीपह को सहन करे ॥ ३ ॥

प्रकारनी दृढ धारणा जोधने ते देवने एव भूषण प्रसन्न थयो. अने प्रगट थधने शिष्यनी भूष प्रसंशा करवा लाज्या. तेमणे कहुं—आपने धन्यवाद छे, मतनुं पालन करवायां दृढ प्रतिज्ञ छे. शिष्ये दुःसह भूषणे परिपड सडन करवाथी क्षपकश्रेणी उपर आइद गनी प्रशस्त ध्यान अने शुभ अध्यवसायना भण उपर केवणज्ञानने लाभ करी मोक्षने प्राप्त कर्यो. देव के ने तेना गुरु भडाराजने एव इतो तेणे पोताना पूर्व पर्यायना शिष्यने प्राप्त थयेव केवणज्ञानना अने निर्वाणना उत्सवने मनावीने पोताने स्थाने गया. आवी रीते प्रत्येक मुनितुं कर्तव्य छे के, ते दृढवीर्य मुनिनी भाइक क्षुधा परिपडने सडन करे. ॥ ३ ॥

छाया—ततः स्पृष्टः पिपासया, जुगुप्सी लज्जासंयतः ।

शीतोदकं न सेवेत विकृतस्य एषणां चरेत् ॥ ४ ॥

टीका—‘तओ पुट्रो’ इत्यादि ।

ततः=क्षुधापरीपहानन्तरं, पिपासया=वृषया, स्पृष्टः=व्याप्तः सन्, जुगुप्सी=जुगुप्सकः अनाचारविरत इत्यर्थं तथा—लज्जासंयतः—लज्जायां=संयमे सम्यग् यत्नवानित्यर्थः । साधुः शीतोदकं=सचित्तं जलं ‘न सेवेत’ न व्यापृणुयात् किं तु विकृतस्य=यत्तद्वलद्राक्षादिधावनोत्कालनादिना वर्णगन्धरसस्पर्शन्यधाभावं प्राप्तस्य प्रासुकस्य जलस्य, प्रासुकजलं त्वेकविंशतिविधं भवतीत्याचाराद्गमूने द्वितीयश्रुतस्कन्धे नवमाध्ययने निगदितम्—

क्षुधापरीपह को सहन करने वाला मुनि को आहार की गवेषणा करते हुए पिपासा लगे, तथा अहार करने के बाद पिपासा लगे तो उसको सहन करना चाहिये, इस आशय से अथ सूत्रकार पिपासापरीपह को कहते हैं—“तओ पुट्रो” इत्यादि ।

(तओ-ततः) क्षुधापरीपह के अनन्तर (पिपासाए पुट्रो-पिपासया-स्पृष्टः) पिपासा से व्याप्त होने पर भी (दोगुच्छी-जुगुप्सी) अनाचार-विरत तथा (लज्जसंजए-लज्जासंयतः) संयमकी रक्षा करने में प्रयत्न-शील साधु (सीओदगं न सेविज्जा-शीतोदकं न सेवेत) सचित्त जल का सेवन नहीं करे । किन्तु (वियडसेसणं चरे-विकृतस्य एषणां चरेत्) विकृत-यव, तण्डुल, एवं द्राक्षा आदि के घोने से अथवा उनके उकालने से जिनके वर्ण, गंध, रस तथा स्पर्श का परिवर्तन हो चुका है ऐसे प्रासुक जल की गवेषणा करे । तात्पर्य यह है कि पिपासा से पीड़ित होने

क्षुधा परिपह सहन करना मुनिने आहार कर्त्ता पछी तरस लागे तेने सहन करवी नैछि ओ आ आशयथी सूत्रकार पिपासा परिपह कहे छे. तओ पुट्रो-इत्यादि.

तओ-ततः क्षुधा परिपहना अनन्तर पिपासाए पुट्रो-पिपासयास्पृष्टः तरसथी व्यापृत होवा छतां अनाचार विरत तथा दोगुच्छि-जुगुप्सी अनाचार विरत तथा लज्जसंजए-लज्जासंयतः संयमनी रक्षा करवाभां प्रयत्नशील साधु सीओदगं न सेविज्ज-शीतोदकं न सेवेत सचित्त जलनुं सेवन न करे. किन्तु वियडसेसणं चरे-विकृतस्य एषणां चरेत् विकृत (अचित्त)-जव, ओभा, द्राक्ष वगेरेना धावाथी अथवा ओने उकालवाथी तेना वषुं, गंध, रस तथा स्पर्शनुं परिवर्तन यध युक्तुं छे ओवा प्रासुक जलनी गवेषणा करे. तात्पर्य ओ छे के, तरसथी पीडाता होवा छतां पछु साधुओ सचित्त प य

- (૧) ઉસ્સેહમં-ઉત્સ્વેદિમં-પિષ્ઠોત્સ્વેદનાર્થમુદકમ્ । રોટિકાયાં કૃતાયાં યેનો-
દકેન પિષ્ઠસ્થાલ્યાદિધાવનં ક્રિયતે તદિત્યર્થઃ ।
- (૨) સંસેહમં-સંસેક્ષિમં-ઉત્કાલિતાનાં પત્રશાકાદીનામનપગતવિક્તાદિરસાપ-
સારણાર્થં ઐત્યાર્થં વા યેનોદકેન ધાવનં ક્રિયતે, તદિત્યર્થઃ ।
- (૩) ચાઉલોદગં-તળુલોદકં-તળુલધાવનોદકમ્ ।
- (૪) તિલોદગં-તિલોદકં-તિલધાવનોદકમ્ ।
- (૫) તુસોદગં-તુપોદકં-તુપધાવનોદકમ્ ।
- (૬) જવોદગં-યવોદકં-યવધાવનોદકમ્, અત્ર 'યવ' ઇત્યુપલક્ષણં તેન વ્રીહ્યા-
દિધાવનોદકસ્યાપિ ગ્રહણમ્ ।

પર ખી સાધુ કો ચાહિયે કિ વહ કમો ખી સચિત્ત અનેપનીય જલ કા
ઉપયોગ ન કરે । પ્રાસુક જલ ઇક્ષીસ ૨૧ પ્રકાર કા હોતા હૈ યહ યાત
આચારાંગસૂત્ર મેં દ્વિતીય શ્રુતસ્કન્ધ કે નવમ અધ્યયન મેં કહી ગઈ હૈ-

૧ ઉસ્સેહમં-ખોજન બન ચુકને કે વાદ આટે કી ધાલી આદિકા ધોવન ।

૨ સંસેહમં-શાકપત્રાદિકોં કે ઉચાલને પર ઉનકા કહુઆપન આદિ
નિકાલને કે લિયે અથવા ઉન્હે ઠંઢે કરને કે લિયે જો
જલ ઉપર સે ડાલા જાતા હૈ વહ ।

૩ ચાઉલોદકં-ચાવલોં કા ધોવન ।

૪ તિલોદગં-તિલોં કા ધોવન ।

૫ તુસોદગં-તુપોં કો ધોને સે નિકલા હુઆ જલ ।

૬ જવોદગં-જો આદિ કા ધોયા હુઆ જલ ।

જળનેા ઉપયોગ કહી પશ્ચ ન કરવો બોઈએ. પ્રાસુક જળ એકવીસ પ્રકારનું
હોય છે આ વાત આચારાંગસૂત્રમાં બીજા શ્રુતસ્કંધના નવમાં અધ્યયનમાં
કહેવામાં આવેલ છે.

ઉસ્સેહમં- ૧ ભોજન બની ચુક્યા પછી આટાની થાળી વિગેરેનું ધોવણુ.
સંસેહમં- ૨ શાક પત્રાદિકને ઉકાળવાથી તેના કડવા પશ્ચા વગેરેને કાઢવા
માટે અથવા તેને ઠંડા કરાવવા માટે જે પાણી ઉપરથી નાખ-
વામાં આવે છે તે.

ચાઉલોદગં- ૩ ચાખાનું ધોવણુ.

તિલોદગં- ૪ તલનું ધોવણુ.

તુસોદગં- ૫ તુપોને ધોવાથી નિકળેલ પાણી.

જવોદગં- ૬ જવ આદિને ધોતાં નિકળેલ પાણી.

છાયા—તતઃ સ્પૃષ્ટઃ પિપાસયા, જુગુપ્સી લજ્જાસંયતઃ ।

શીતોદકં ન સેવેત વિકૃતસ્ય ઇપ્પણં ચરેત્ ॥ ૪ ॥

ટીકા—‘ તઓ પુઢો ’ ઇત્યાદિ ।

તતઃ=હુધાપરીપહાનન્તરં, પિપાસયા=ઠપયા, સ્પૃષ્ટઃ=વ્યાપ્તઃ સન્, જુગુપ્સી =જુગુપ્સકઃ અનાચારવિરત ઇત્યર્થ તથા—લજ્જાસંયતઃ—લજ્જાયાં=સંયમે સમ્યગ્ યત્નવાનિત્યર્થઃ । સાધુઃ શીતોદકં=સચિત્તં જલં ‘ ન સેવેત ’ ન વ્યાપ્ણુયાત્ કિં તુ વિકૃતસ્ય=યવત્તણ્ડુલદ્રાક્ષાદિધાવનોત્કાલનાદિના વર્ણગન્ધરસસ્પર્શૈરન્યધામાવં પ્રાપ્તસ્ય પ્રાસુકસ્ય જલસ્ય, પ્રાસુકજલં ત્વેકવિંશતિવિધં ભવતીત્યાચારાદ્રમ્યુત્તરે દ્વિતીયશ્રુતસ્કન્ધે નવમાધ્યયને નિગદિતમ્—

હુધાપરીપહ કો સહન કરને વાલા મુનિ કો આહાર કી ગવેષણા કરતે હુએ પિપાસા લગે, તથા અહાર કરને કે વાદ પિપાસા લગે તો ઉસકો સહન કરના ચાહિયે, ઇસ આશય સે અવ સૂત્રકાર પિપાસાપરીપહ કો કહતે હૈ—“ તઓ પુઢો ” ઇત્યાદિ ।

(તઓ—તતઃ) હુધાપરીપહ કે અનન્તર (પિપાસાએ પુઢો—પિપાસયા—સ્પૃષ્ટઃ) પિપાસા સે વ્યાપ્ત હોને પર ખી (દોગુંચ્છી—જુગુપ્સી) અનાચાર-વિરત તથા (લજ્જાસંજય—લજ્જાસંયતઃ) સંયમ કી રક્ષા કરને મેં પ્રયત્ન-શીલ સાધુ (સીઓદગં ન સેવિજ્જા—શીતોદકં ન સેવેત) સચિત્ત જલ કા સેવન નહીં કરે । કિન્તુ (વિયદ્ધસેસણં ચરે—વિકૃતસ્ય ઇપ્પણં ચરેત્) વિકૃત—યવ, તણ્ડુલ, એવં દ્રાક્ષા આદિ કે ધોને સે અથવા ઉનકે ઉકાલને સે જિનકે વર્ણ, ગંધ, રસ તથા સ્પર્શ કા પરિવર્તન હો ચુકા હૈ એસે પ્રાસુક જલ કી ગવેષણા કરે । તાત્પર્ય યહ હૈ કિ પિપાસા સે પીડિત હોને

હુધા પરિષદ સહન કરનાર મુનિને આહાર કર્યા પછી તરસ લાગે તેને સહન કરવી બેઠ એ આ આશયથી સૂત્રકાર પિપાસા પરિષદ કહે છે. તઓ પુઢો—ઈત્યાદિ.

તઓ—તતઃ હુધા પરિષદના અનન્તર પિપાસાએ પુઢો—પિપાસયાસ્પૃષ્ટઃ તરસથી વ્યાપ્ત હોવા છતાં અનાચાર વિરત તથા દોગુંચ્છી—જુગુપ્સી અનાચાર વિરત તથા લજ્જાસંજય—લજ્જાસંયતઃ સંયમની રક્ષા કરવામાં પ્રયત્નશીલ સાધુ સીઓદગં ન સેવિજ્જા—શીતોદકં ન સેવેત સચિત્ત જલનું સેવન ન કરે. કિન્તુ વિયદ્ધસેસણં ચરે—વિકૃતસ્ય ઇપ્પણં ચરેત્ વિકૃત (અચિત્ત)—યવ, ચોખા, દ્રાક્ષ વગેરેના ધોવાથી અથવા એને ઉકાળવાથી તેના વર્ણ, ગંધ, રસ તથા સ્પર્શનું પરિવર્તન થઈ ચુક્યું છે એવા પ્રાસુક જળની ગવેષણા કરે. તાત્પર્ય એ છે કે, તરસથી પીડાતા હોવા છતાં પણ સાધુએ સચિત્ત ય

- (૧) ઉસ્સેહમં-ઉત્સેદિમં-પિષ્ઠોત્સેદનાર્થમુદકમ્ । રોટિકાયાં કૃતાયાં યેનો-
દકેન પિષ્ઠસ્થાલ્યાદિધાવનં ક્રિયતે તદિત્યર્થઃ ।
- (૨) સંસેહમં-સંસેકિમં-ઉત્કાલિતાનાં પત્રશાકાદીનામનપગતતિક્તાદિરસાપ-
સારણાર્થં શૈત્યાર્થં વા યેનોદકેન ધાવનં ક્રિયતે, તદિત્યર્થઃ ।
- (૩) ચાઉલોદગં-તણ્ડુલોદકં-તણ્ડુલધાવનોદકમ્ ।
- (૪) તિલોદગં-તિલોદકં-તિલધાવનોદકમ્ ।
- (૫) તુસોદગં-તુપોદકં-તુપધાવનોદકમ્ ।
- (૬) જવોદગં-યવોદકં-યવધાવનોદકમ્, અત્ર 'યવ' હત્યુપલક્ષણં તેન વ્રીહ્યા-
દિધાવનોદકસ્યાપિ ગ્રહણમ્ ।

પર ખી સાધુ કો ચાહિયે કિ વહ કમો ખી સચિત્ત અનેપનીય જલ કા
ઉપયોગ ન કરે । પ્રાસુક જલ ફક્કીસ ૨૧ પ્રકાર કા હોતા હૈ યહ યાત
આચારાંગસૂત્ર મેં દ્વિતીય શ્રુતસ્કન્ધ કે નવમ અધ્યયન મેં કહી ગઈ હૈ-

૧ ઉસ્સેહમં-ખોજન વન ચુકને કે વાદ આટે કી થાલી આદિકા ધોવન ।

૨ સંસેહમં-શાકપત્રાદિકોં કે ઉવાલને પર ઉનકા કહ્ડુઆપન આદિ
નિકાલને કે લિયે અથવા ઉન્હેં ઠંડે કરને કે લિયે જો
જલ ઉપર સે ડાલા જાતા હૈ વહ ।

૩ ચાઉલોદકં-ચાવલોં કા ધોવન ।

૪ તિલોદગં-તિલોં કા ધોવન ।

૫ તુસોદગં-તુપોં કો ધોને સે નિકલા હુઆ જલ ।

૬ જવોદગં-જો આદિકા ધોયા હુઆ જલ ।

જળનો ઉપયોગ કદી પણ ન કરવો બેઈએ. પ્રાસુક જળ એકવીસ પ્રકારનું
હોય છે આ વાત આચારાંગસૂત્રમાં બીજા શ્રુતસ્કન્ધના નવમાં અધ્યયનમાં
કહેવામાં આવેલ છે.

ઉસ્સેહમં- ૧ ભોજન બની ચુક્યા પછી આટાની થાળી વિગેરેનું ધોવણ.
સંસેહમં- ૨ શાક પત્રાદિકને ઉકાળવાથી તેના કડવા પણા વગેરેને કાઢવા
માટે અથવા તેને ઠંડા કરાવવા માટે જે પાણી ઉપરથી નાખ-
વામાં આવે છે તે.

ચાઉલોદગં- ૩ ચોખાનું ધોવણ.

તિલોદગં- ૪ તલનું ધોવણ.

તુસોદગં- ૫ તુપોને ધોવાથી નિકળેલ પાણી.

જવોદગં- ૬ જવ આદિને ધોતાં નિકળેલ પાણી.

અથ ગ્રામનગરાદિખ્યો વહિઃ ક્વચિદટ્વ્યાદિમાર્ગે વિહરન્ મુનિર્યદિ પિપાસયા પીડિતઃ સ્યાત્ તદાઽપિ તત્પરીપહઃ સોઢવ્ય ઇત્યાહ—

મૂલમ્—છિન્નાવાણસુ પંથેસુ, આઠરે સુપિવાસિણ ।

પરિસુક્કમુહાદીણે, તં તિતિક્ષ્ણે પરીસંહં ॥૫॥

છાયા—છિન્નાપાતેષુ પથિષુ આતુરઃ સુપિપાસિતઃ ।

પરિશુષ્કમુલાદીનઃ તં તિતિક્ષેત પરીપહમ્ ॥ ૫ ॥

ટીકા—‘છિન્નાવાણસુ’ ઇત્યાદિ ।

છિન્નાપાતેષુ=છિન્ન=અપગતઃ, આપાતઃ=જનાનાં ગમનાગમનરૂપઃ સંચારો યત્ર તેષુ, પથિષુ=માર્ગેષુ ગચ્છન્નિતિ શેષઃ, આતુરઃ તૃપ્યા વ્યાપ્તકાયઃ, અત એવ સુપિપાસિતઃ=અતિશયેન તૃપિતઃ, અત એવ પરિશુષ્કમુલાદીનઃ=પરીશુષ્કમુલઃ ગત-નિષ્ઠીવનતયા શુષ્કતાલુરસનોષ્ઠઃ, સ ચાસાવદીનથ પરિશુષ્કમુલાદીનઃ, પરિશુષ્ક-

ગ્રામ નગર આદિ સે બાહર કિસો અટવી આદિ કે માર્ગ મેં વિચરતે હુણ સાધુ કો યદિ પિપાસા સે આકુલતા ઉત્પન્ન હો જાવે તો બી ઉસે ઉસ દ્વિતીય ક્ષુધાપરીપહ કો સહન કરના ચાહિયે યહ યાત્ ઇસ નીચે કી ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર પ્રકટ કરતે હૈં—‘છિન્નાવાણસુ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(છિન્નાવાણસુ-છિન્નાપાતેષુ) જિન માર્ગોં મેં જનોં કા આવાગ-મનરૂપ સંચાર છિન્ન હો ગયા હૈ અર્થાત્-નહીં હોતા હૈ એસે (પંથેસુ-પથિષુ) માર્ગોં મેં સંચરણ અર્થાત્-વિચરણ કરતા હુઆ સાધુ (સુપિવાસિણ આઠરે-સુપિપાસિતઃ આતુરઃ) યદિ પિપાસા સે વ્યાપ્ત હોકર આતુર-અત્યંત પીડિત હો જાતા હૈ ઓર ઇસીસે (પરિસુક્કમુહાદીણે-પરિશુષ્ક-મુલાદીનઃ) જિસકે મુલ કા થૂંક તક બી સૂચકુકા હૈ ઓર એસી

ગ્રામ, નગર વગેરેથી બહારના રસ્તા ઉપર વિચરતા સાધુને માર્ગમાં તર-સની આકુળતા ઉત્પન્ન થાય તો પણ તેણે એ બીજા ક્ષુધાપરીપહને સહન કરવો જોઈએ. આ પાત નીચેની ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે. છિન્નાવાણસુ—ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—છિન્નાવાણસુ-છિન્નાપાતેષુ એ માર્ગમાં માણસોનો અવાગમનરૂપ સંચાર બંધ થઈ ગયો હોય. અર્થાત્ નથી થતો એવા પંથેસુ-પથિષુ માર્ગોમાં સંચારણ અર્થાત્ વિચારણ કરનાર સાધુ સુપિવાસિણ આઠરે-સુપિપાસિતઃ આતુરઃ પાણીની તરસથી વ્યાકુળ બની અત્યંત પીડિત થઈ જાય છે અને એથી પરિસુક્કમુહાદીણે-પરિશુષ્કમુલાદીનઃ જેના મોઢામાંનું થૂંક પણ સુકાઈ જાય છે એવી માં,

મુલોઽપિ સન્નદીન इत्यर्थः । तं=तृपापरीपहं, तितिक्षेत=सहेत । अयं भावः—निर्जन-
स्थानस्थितोऽपि तृपाव्याकुलितोऽपि सन् सचित्तमनेषणीयं जलं न पिबेदिति ।

‘છિન્નાવાણ્ણુ પંથેસુ’ इत्यनेन मुनीनां चरणविहारः सूचितः ।

‘આઝરે’ इत्यनेन—परीपदावस्थायामपि समाधिभावेन वर्तितव्यमिति
बोधितम् ।

‘सुपिवासिण’ इत्यनेन पिपासाग्रिक्येऽपि सचित्तमनेषणीयमुदकं न ग्रहीत-
व्यमिति सूचितम् ।

‘परिमुक्कमुहादीणे’ इत्यनेन कष्टावस्थायामपि परીપહો જેતવ્ય એવેત્તિ—
સૂચિતમ્ ।

‘तितिक्षे’ इत्यनेन परीपहोपस्थितौ सहिष्णुता समाश्रयणीया, इति
बोधितम् ।

હાલત મેં તાલુ, રસના એવં ઓઠ ધી વલકુલ શુષ્ક હો ચુકા હૈ ફિર
ધી અદાન બના હુવા મુનિ (તં પરીસહં તિતિક્ષે—તં પરીપહં તિતિક્ષેત)
હસ તૃપાપરીપહ કો જીતે । તાત્પર્ય હસકા યહ હૈ કિ નિર્જનસ્થાન મેં
રહને પર ધી યદિ સાધુ તૃપા સે પીડિત હોતા હૈ તૌ ધી ઉસે સચિત્ત
અનેષણીય જલ કા પાન નહીં કરનાં ચાહિયે ।

ગાથા મેં રહે હુ “છિન્નાવાણ્ણુ પંથેસુ” હસ વિશેષણગર્ભિત પદ
દ્વારા મુનિયોં કા ચરણ વિહાર સૂચિત કિયા હૈ । “આઝરે” હસ
પદ દ્વારા પરીપહ અવસ્થા મેં મુનિયોં કો સમાધિભાવપૂર્વક રહના
વતલાયા ગયા હૈ । “સુપિવાસિણ” પદ દ્વારા પિપાસા કી તીવ્ર
અવસ્થા મેં ધી સચિત્ત અનેષણીય ઉદક નહીં લેના ચાહિયે, યહ પ્રકટ

તાલુ રસના અને ડોઠ પણ તર્ફન મુકા બની બય છે, એવી પરિસ્થિતિમાં
મુકાવા છતાં પણ અદીન અનેલ મુનિ તં પરિસહં તિતિક્ષે—તં પરિપહં તિતિક્ષેત
એ તૃપા પરીપહને જીતે. એવું તાત્પર્ય એ છે કે, નિર્જન સ્થાનમાં રહેવા
છતાં પણ સાધુ તરસથી પીડિત હોય તો તેણે સચિત્ત અનેષણીય જળનું
પાન ન કરવું જોઈએ.

ગાથામાં રહેલા “છિન્નાવાણ્ણુ પંથેસુ” વિશેષણ ગર્ભિત પદ દ્વારા મુનિ-
યોના ચરણ વિકાર મુગ્ધતામાં આવેલ છે. આઝરે—આપદથી પરીપહ અવસ્થામાં
મુનિયોએ સમાધિ ભાવ પૂર્વક રહેવાનું બતાવેલ છે. સુપિવાસિણ આ પદથી
તરસની તીવ્ર અવસ્થામાં પણ સચિત્ત અનેષણીય પાણી ન લેવું જોઈએ,

અત્ર દૃષ્ટાન્તઃ—

આસીદુઃખિન્યાં ધનમિત્રનામકઃ શ્રેષ્ઠી, સ ધનપ્રિયનામ્નાઽષ્ટવર્ષવયસ્કેન સ્વપુત્રેણ સહ મિત્રગુપ્તાચાર્યસમીપે પ્રવ્રજિતઃ । સ ધનપ્રિયશિષ્યઃ સપરિવારેણાચાર્યેણ સહ કદાચિન્માર્ગે વિહરન્ પિપાસાર્તોઽભવત્ । અન્યૈઃ સાધુભિઃ સહાચાર્યમગ્રે ગતં દૃષ્ટ્વા ધનમિત્રમુનિના નદીમાલોક્ય પુત્રાનુરાગેણ કથિતમ્, વત્સ ! જલં પિવ, પશ્ચાદાલોચનયા શુદ્ધિર્ભવિષ્યતિ । इत्युक्तोऽपि शिष्यो जलपानं कर्तुं न वाञ्छति । 'તો

કિયા ગયા છે । “ પરિસુક્કમુહાદીણે ” હસ પદ સે સૂત્રકાર યહ પ્રદર્શિત કર રહે હૈં કિ કષ્ટ કી અવસ્થા મેં ભી પરીપહોં કો જીતના હી ચાહિયે । “ તિતિક્ષ્ણે ” પદ સે યહ જ્ઞાત હોતા હૈં કિ પરીપહ કી ઉપસ્થિતિ મેં ઘવઢાના નહીં ચાહિયે કિન્તુ સહિષ્ણુતા ધારણ કરની ચાહિયે ।

હસ વિષય કો અવ દૃષ્ટાન્તદ્વારા સ્પષ્ટ કિયા જાતા હૈ—

ઉજ્જૈની નગરી મેં ધનમિત્ર નામ કા એક સેઠ રહતા થા । વૈરાગ્ય પાકર ઉસને અપને આઠવર્ષ કે ધનપ્રિય નામક પુત્ર કે સાથ મિત્રગુપ્ત આચાર્ય કે પાસ મુનિદીક્ષા ધારણ કરલી । એક સમયકી વાત હૈં કિ વે ધનપ્રિય મુનિ સપરિવાર આચાર્ય કે સાથ જવ વિહાર કર રહે થે તવ માર્ગ મેં ઉન કો પ્યાસ કી વેદના જાગૃત હુઈ । અન્ય સાધુઓં કે સાથ આચાર્ય કો આગે ગયે હુએ જાન કર ધનમિત્ર મુનિ ને નદી કો દેખતે હી પુત્રાનુરાગ કે વશવર્તી બન ધનપ્રિય સે કહા કિ વત્સ ! જલ પીલો, પીછે આલોચના સે ઇસકી શુદ્ધિ કર લેના । હસ પ્રકાર ધનમિત્ર મુનિ કે વચન

એવું પ્રગટ કરેલ છે. પરિસુક્કમુહાદીણે આપદથી કષ્ટની અવસ્થામાં પણ પરિ-
પ્રહોને છતવા નેધએ. એવું સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરે છે. “ તિતિક્ષ્ણે ” આપદથી
પરિપ્રહનાં આવવાથી ગભરાવું ન નેધએ પરંતુ સહિષ્ણુતા ધારણ કરવી નેધએ.

આ વિષય ઉપર એક દૃષ્ટાન્ત કહેવામાં આવે છે.—

ઉજ્જૈની નગરીમાં ધનમિત્ર નામે એક શેઠ રહેતો હતો. વૈરાગ્ય પામીને તેણે પોતાના આઠ વર્ષના ધનપ્રિય નામના પુત્ર સાથે મિત્રગુપ્ત નામના આચાર્ય પાસે મુનિ દીક્ષા ધારણ કરી. એક સમયની વાત છે કે, ધનપ્રિય મુનિ સપરિવાર આચાર્યની સાથે જ્યારે વિહાર કરી રહેલ હતો, ત્યારે માર્ગમાં તેને તરસ લાગી. બીજા સાધુઓ સાથે આચાર્યને આગળ ગયેલા નજીની ધનમિત્ર મુનિએ નદીને નેધને પુત્રપ્રેમને વશ બની ધનપ્રિયને કહ્યું, વત્સ પાણી પીઈ લો. પછી આલોચનાથી એની શુદ્ધિ કરી લેજો. આ પ્રકારનાં ધનમિત્ર

धनमित्रमुनिश्चिन्तयति—मम समक्षे नायं जलं पिवतीति, एवं विचिन्त्य शुष्कमार्गेण सत्वरं नदीमुत्तीर्याग्रे गतः, तदनन्तरं धनप्रियमुनिर्जलपानार्थं नद्यां प्रविश्याञ्जलीं जलं भृत्वा सद्यः संजातकारुण्यश्चिन्तयति—कथमहं जलं पिबामि । यतः—

एगंमि उदगविंदुम्मि, जे जीवा जिणवरेहि पन्नत्ता ।

ते सरिसवपरिमित्ता, जम्बुद्वीवे न मायंति ॥ १ ॥

छाया—एकस्मिन्नुदकचिन्दौ, ये जीवा जिनवरैः प्रज्ञप्ताः ।

ते सर्पपपरिमात्राः जम्बूद्वीपे न मायेयुः ॥ १ ॥

व्याख्या—एकस्मिन् जलचिन्दौ ये जीवाः सन्ति, ते यदि सर्पप्रमाणं शरीरं धृत्वा वर्तेयुस्तर्हि जम्बूद्वीपे न मायेयुरित्यर्थः ॥ १ ॥

सुनकर धनप्रिय ने पानी पीने की जरा भी इच्छा नहीं की । इस परिस्थिति को देखकर धनमित्र मुनि ने विचार किया कि यह मेरे साम्हने जल नहीं पीवेगा अतः यहां से चल देना चाहिये, सो वे शुष्कमार्ग से नदी को पार कर आगे चले गये । इसके बाद धनप्रियमुनि जलपान करने के लिये नदी में प्रविष्ट हुए और अंजलि में पानी भर कर दया भाव से विचारने लगे कि इस अकल्पनीय सचित्त जल को मैं कैसे पीऊँ ? क्यों कि—

“एगंमि उदगविंदुम्मि, जे जीवा जिणवरेहि पन्नत्ता ।

ते सरिसवपरिमित्ता, जंबुद्वीवे न मायंति ॥ १ ॥”

एक जल के चिन्दु में जितने जीव जिनेन्द्र भगवान ने बतलाये हैं वे यदि सरसों के आकार को धारण करलें तो इस जंबूद्वीप में नहीं समा सकते हैं ॥१॥

मुनिनां वयन सांलणीने धनप्रियमुनिये पाणी पीवानी जरा पछु धिच्छा न करी आ परिस्थितिने लेध धनमित्रमुनिजे विचार कर्यो के, आ भारी सामे पाणी पीये नहीं माटे अहीथी आलपुं लेधे जेथी तेओ सुका भागेथी नदीने पार करीने आगण आह्या. आ पछी धनप्रियमुनिजे जलपान करवा माटे नदीमां प्रवेश कर्यो अने हाथमां पाणी लध द्या लावथी विचारवा लाग्या के, आ अकल्पनीय सचित्त पाणी हुं केवी रीते पीठं केमके कहुं छे के—

एगंमि उदगविंदुम्मि, जे जीवा जिणवरेहि पन्नत्ता ।

ते सरिसव परिमित्ता, जम्बुद्वीवे न मायन्ति ॥ १ ॥

जणना ओक दीपामां जेटवा एव एनेन्द्र भगवाने बताव्या छे ते कदाच सरसवना आकारने धारण करीत्ये तो आ जम्बूद्वीपमां समाध न शके ॥१॥

જત્ય જલં તત્ય વર્ણં, જત્ય વર્ણં તત્ય ણિચ્છિયો તેજઃ ।

તેજઃ વાઽસહગઓ, તસા ય પચ્ચક્ખયા ચેવ ॥ ૨ ॥

છાયા—યત્ર જલં તત્ર વર્ણં, યત્ર વર્ણં તત્ર નિશ્ચિતં તેજઃ ।

તેજો વાયુસહગતં ત્રસાથ પ્રત્યક્ષકા એવ ॥ ૨ ॥

વ્યાખ્યા—યત્ર જલં તત્ર વર્ણં=વનસ્પતિઃ, યત્ર વનસ્પતિસ્તત્ર નિશ્ચયેન તેજો=વહ્નિઃ, યત્ર તેજસ્તત્ર વાયુઃ સહયોગિત્વાત્, ત્રસાસ્તુ પ્રત્યક્ષા એવ સન્તિ ॥૨॥

હંતૂણ પરપ્પાણે, અપ્પાણં જો કરેહ સપ્પાણં ।

અપ્પાણં દિવસાણં, કણ ય નાસેહ સપ્પાણં ॥ ૩ ॥

છાયા—હત્વા પરમાણાન્, આત્માનં યઃ કરોતિ સપ્રાણમ્ ।

અલ્પાનાં દિવસાનાં, કૃતે નાશયતિ સ્વાત્માનમ્ ॥ ૩ ॥

વ્યાખ્યા—તસ્માત્ પરમાણાન્ હત્વા યઃ આત્માનં સપ્રાણં=સર્વલં કરોતિ, સ અલ્પાનાં દિવસાનાં કૃતે સ્વાત્માનં નાશયતિ ॥૩॥

“જત્ય જલં તત્ય વર્ણં, જત્ય વર્ણં તત્ય ણિચ્છિઓ તેજઃ ।

તેજઃવાઽ સહગઓ, તસા ય પચ્ચક્ખયા ચેવ ॥ ૨ ॥”

જહાં જલં હૈ વહાં નિશ્ચિત વનસ્પતિ હૈ । જહાં વનસ્પતિ હૈ વહાં નિશ્ચિત તેજ-અગ્નિ હૈ । જહાં તેજ હૈ વહાં નિશ્ચિત વાયુ હૈ । ત્રસકાય તો પ્રત્યક્ષ હી હૈ ॥૨॥

“હંતૂણ પરપ્પાણે, અપ્પાણં જો કરેહ સપ્પાણં ।

અપ્પાણં દિવસાણં, કણ ય નાસેહ સપ્પાણં ॥ ૩ ॥”

જો દૂસરે જીવોં કે પ્રાણોં કા હનન કર કુછ હી દિનોં કે લિયે અપને આપકો સર્વલ બનાને કી ચેષ્ટા કરતા હૈ વહ અપને આપકા વિનાશ કરતા હૈ ॥૩॥

જત્યજલં તત્ય વર્ણં, જત્ય વર્ણં તત્ય ણિચ્છિઓ તેજઃ ।

તેજઃ વાઽસહગઓ, તસાય પચ્ચક્ખયા ચેવ ॥ ૨ ॥

જ્યાં જળ છે ત્યાં વનસ્પતિનું હોયું નિશ્ચિત છે, જ્યાં વનસ્પતિ છે ત્યાં તેજ અગ્નિ નિશ્ચિત છે. જ્યાં તેજ છે. ત્યાં વાયું નિશ્ચિત છે. ત્રસકાય તો પ્રત્યક્ષ છે જ ॥૨॥

હંતૂણ પરપ્પાણે, અપ્પાણં જો કરેહ સપ્પાણં ।

અપ્પાણં દિવસાણં, કણ ય નાસેહ સપ્પાણં ॥ ૩ ॥

જે બીજા જીવોના પ્રાણોની વિશધના કરીને થોડા દિવસો માટે પોતે પોતાની જાતને સખળ બનાવવાની ચેષ્ટા કરે છે તે પોતે પોતાની જાતને વિનાશ કરે છે ॥૩॥

અહો! દુર્લભા સંયમપ્રાપ્તિઃ, તતોઽપિ સંયમરક્ષણં દુર્લભતરં, તદ્વાપ્કાયવિરાધનાયા પદ્કાયવિરાધનાયાં સત્યાં ન ભવિતું શક્યતે, સંયમરક્ષણાભાવે સર્વેષાં મહાવ્રતાનાં ભક્તઃ સ્યાત્, તતશ્ચ ચતુર્ગતિકસંસારપરિભ્રમણં ભવિષ્યતિ । યસ્માન્નેદં જલં પાસ્યામીતિ નિશ્ચિત્યાસૌ મુનિ રજ્જલિતો જલં નદ્યામેવ યતનયા મુમોચ । સ લઘુત્રયસ્કોઽપિ મહ- નીયધૈર્યઃ શુષ્કમાર્ગેણ તાં નદીમુત્તીર્ય તત્તીર એવ પિપાસયા ગન્તુમક્ષમઃ સન્ ભૂમૌ નિપતિતઃ ।

इस प्रकार विचार कर धनप्रियनामक लघुमुनिने यह भी विचार किया कि इस संसार में जीवों को एक तो संयम की प्राप्ति होना दुर्लभ है, और उसकी अपेक्षा संयम की रक्षा महान् दुर्लभ है । मैं कच्चा पानी पीऊँ तो अप्काय की विराधना होती है अप्काय की विराधना में पद्काय की विराधना अवश्य होती है, पद्काय की विराधना से संयम की रक्षा नहीं हो सकती । जहाँ संयम की रक्षा नहीं है वहाँ समस्त महाव्रतों का भंग है । इनके भंग से संसारपरिभ्रमण अवश्य होता है, अतः मैं तो इस जलको नहीं पीऊँगा । इस प्रकार निश्चय कर लघुमुनि ने बड़ी ही यतना से अंजलि में लिये हुए जल को उसी नदी में छोड़ दिया । उस समय उनकी आयु कोई अधिक नहीं थी परंतु धैर्य की मात्रा हृदय में बड़ी हुई थी इस लिये यथा कथंचित् वे शुष्क- मार्ग से होकर नदी को पार करके दूसरे तीर पर आगये । परन्तु प्यास ने इतनी प्रचलता धारण की कि वे आगे मार्ग पर नहीं चलसके और

આ પ્રકારેના વિચાર કરી ધનપ્રિય નામના નાના મુનિએ એવો વિચાર કર્યો કે, આ સંસારમાં જીવોને એક તો સંયમની પ્રાપ્તિ થવી દુર્લભ છે અને તેની અપેક્ષા સંયમની રક્ષા મહાન દુર્લભ છે. હું કાચું પાણી પીઉં તો અપ્- કાયની વિરાધના થાય છે, અપ્કાયની વિરાધનામાં પદ્કાયની વિરાધના અવશ્ય જાને છે. પદ્કાયની વિરાધનાથી સંયમની રક્ષા થતી નથી. ત્યાં સંયમની રક્ષા નથી ત્યાં સમસ્ત મહાવ્રતોનો ભંગ છે. તેના ભંગથી સંસાર પરિભ્રમણ અવશ્ય થાય છે. માટે હું તો આ જાળને પીઈશ નહીં. આ પ્રકારેના નિશ્ચય કરી લઘુ મુનિએ જૂળજ યતનાથી જોખામાં લીધેલ પાણીને તે નદીમાં છોડી દીધું. આ સમયે તેની ઉંમર કાંઈ મોટી ન હતી પરંતુ ધૈર્યની માત્રા હૃદયમાં વધેલી હતી. આ કારણે આગળ કહેવામાં આવ્યા પ્રમાણે સુકા માર્ગથી નદીને પાર કરી સામા કાંઠે પહોંચી ગયા. પરંતુ તરસ એટલા ભેરથી લાગી હતી કે આને

अथ पिपासाविवशोऽपि धर्मे निश्चलमतिरतौ पञ्चनमस्कारस्मरणपूर्वकं समाधिभावेन देहं विहाय प्रथमकल्पे वैमानिकदेवत्वेन समुत्पन्नः । ततोऽवधिज्ञानेन स्वपूर्वभवं विज्ञाय तेन धनप्रियेण देवेन सर्वेषां मुनीनामनुग्रहार्थं वैक्रियशक्त्या पथि गोकुलं निर्मितम् । अथ सपरिवारो मित्रगुप्ताचार्यः पुरतो गोकुलं दृष्ट्वा तत्र शुद्ध तक्रादि गृहीत्वा पिपासां निवार्य चलितः । अथ तेन देवेन स्वपरिचयार्थमेकस्य साधोरासनं विस्मारितम् । येन मुनिनाऽऽसनं विस्मृतम् , त च स्वासनान्वेषणार्थं पुनर्गोकुलस्थानमागत्य गोकुलमपश्यन् प्रत्यावृत्तः सर्वान् मुनीनब्रवीत्-नास्ति तत्र वहीं पर गिर पडे । पिपासा से चिचश होने पर भी इनकी मति धर्म में निश्चल बनी रही, पंचनमस्कार मंत्र का स्मरण करते हुए इन्होंने समाधिभाव से काल को प्राप्त किया । पिपासापरीपह को सहन करने के प्रभाव से ये प्रथमकल्प में वैमानिक देव हुए । अवधिज्ञान से अपने पूर्व भव को जानकर उस लघुमुनि के जीव देव ने समस्त मुनियों की रक्षा के लिये अपनी वैक्रियिक शक्ति से मार्ग में गोकुल की रचना कर दी । सपरिवार मित्रगुप्ताचार्य ने आगे गोकुल देखा ।

वहां से शुद्ध तक्र आदि को लेकर अपनी पिपासा को शांत किया, एवं आगे विहार करना प्रारंभ कर दिया । किसी ने भी यह नहीं जाना कि यह सब देवकृत माया है, अतः देव ने अपने परिचय के निमित्त एक साधु को अपना आसन विस्मृति करा दिया । जो मुनि वहां पर आसन भूल गया था वह उस आसन को लेने के लिये पीछे उस स्थान पर आया तो क्या देखता है कि यहां पर तो कोई

लघु ते आगण भागे आली शक्या नही' अने त्यां ज पडी गया. तरसथी विवश बनवा छतां पक्षु तेनी भति धर्ममां निश्चल बनी रही. पंचनमस्कार मंत्रनुं स्मरषु करीने तेमणे समाधी लावथी काणधर्म प्राप्त कथी. तरसना परीपडने सहन करवाना प्रलावथी ते प्रथम कल्पमां वैमानिक देव थया. अवधिज्ञानथी पोताना पूर्वभवने जाणीने ते लघुमुनिना एव देवे समस्त मुनियेना अनुग्रह भाटे पोतानी वैक्रियिक शक्तिथी भागमां गोकुलनी रचना करी. सपरिवार मित्रगुप्ताचार्य आगण गोकुल जेथुं अने त्यांथी शुद्ध छाश आदि लघने पोतानी तरसने छिपावी. अने आगण विहार करवा लाग्या. कोछजे जे न जाण्युं के आ बधी देवकृत माया हती. आथी देवे पोताना परिचय निमित्त जेक साधुने तेनुं आसन बुलावी दीधुं. जे मुनि आसन बुली गया हता ते मुनि त्यां आसन देवा भाटे पाछा आव्या तो थुं देजे छे के त्यां कोछ गोकुल

पूर्वदृष्टं गोकुलम् । तदा तद्वचनेन सर्वैरपि साधुभिर्ज्ञातगोकुलाभावैस्तत्र काचिदेव शक्तिर्विदिता । सर्वैस्तत्पिण्डभोजनस्य प्रायश्चित्तं कृतम् । ततस्तत्रागत्य तेन देवेन संसारवस्थायां तातं स्वगुरुं मुक्त्वा सर्वे साधवो वन्दिताः । किं कारणं त्वया नायं वन्दितः ? एवमाचार्येण पृष्टोऽसौ सर्वं स्ववृत्तान्तं सचित्तजलपानार्थं पितुः प्रेरणं च सर्वेषां साधूनां पुरस्ताद् कथयित्वा देवलोकं गतः । एवमन्यैरपि मुनिभिस्तृपापरीपहः सोढव्यः ॥ ५ ॥

क्षुधापिपासापरीपहसहनेन कृशशरीरस्य साधोः शीतकाष्ठे शीतमपि बहु वा-
धते, इति शीतपरीपहजयं प्राह—

गोकुल नहीं है । वह शीघ्र ही पीछे वहां से वापिस लौटा और अपने आचार्य के पास आकर इस बात को कहा कि अब तो वहां पर कोई गोकुल नहीं है । साधुओं ने जब यह बात सुनी तो उन्होंने ने यह निश्चित किया कि अवश्य इसमें कोई देव की माया थी। सब ने मिलकर इसका प्रायश्चित्त लिया, क्योंकि, कि इन सब ने वहां से पहिले तक्रादि को ग्रहण किया था । बाद में देव ने आकर अपने संसार अवस्था के पिता-धन-मित्र मुनि को छोड़कर बाकी के समस्त साधुओं को वंदना की। आचार्य ने पूछा धनमित्र मुनि को वंदन क्यों नहीं किया? तब उस देव ने समस्त पहिले का वृत्तान्त जो धनमित्र मुनि ने सचित्त जल को पीने के लिये अपने शिष्य धनप्रिय को मुनि की अवस्था में कहा था आचार्य के समक्ष कह दिया। कह कर फिर यह स्वर्ग को वापिस चला गया। इसी प्रकार अन्य मुनियों को भी तृपापरीपह का विजय करना चाहिये ॥ ५ ॥

नथी. ते એજ વખતે પાછા ફર્યા અને પોતાના આચાર્યની પાસે આવીને કહ્યું કે, ત્યાં તો કંઈ ગોકુળ નથી. સાધુઓએ બ્યારે આ વાત સાંભળી તો તેઓએ એવું નક્કી કર્યું કે, અવશ્ય આમાં કંઈ દેવની માયા હતી, સહુએ મળીને તેણે પ્રાયશ્ચિત્ત લીધું. કારણ કે, તે સહુએ ત્યાંથી છાસ આદિ વસ્તુ ગ્રહણ કરેલ હતી. બાદમાં દેવે આવીને પોતાના સંસાર અવસ્થાના પિતા ધનમિત્ર મુનીને છોડીને બાકીના સમસ્ત સાધુઓને વંદના કરી, આચાર્યે પૂછ્યું કે, ધનમિત્ર મુનિને વંદના કેમ ન કરી? ત્યારે તે દેવે પહેલાનો સમસ્ત વૃત્તાંત જે ધનમિત્ર મુનિએ સચિત્ત પાણી પીવા માટે પોતાના શિષ્યને મુનિ અવસ્થામાં કહ્યું હતું તે આચાર્ય સમક્ષ કહી દીધું. આ કહીને તે પોતાના મુળધામ સ્વર્ગમાં ચાલ્યા ગયા. આ પ્રકારે આ મુનિઓએ પણ તૃપાપરીપહનો વિજય કરવો જોઈએ. ॥ ૫ ॥

મૂલમ્—‘ચરંતં વિરયં લૂહં, સીયં ફુસદ્ એગયા ।

નાઇ વેલં” મુળી ગેચ્છે, સોઘા ણં જિણંસાસણં ॥૬॥

છાયા—ચરન્તં વિરતં રૂઘં, શીતં સ્પૃશતિ એકદા ।

નાતિવેલં મુનિર્ગચ્છેત્ શ્રુત્વા લલુ જિનશાસનમ્ ॥ ૬ ॥

ટીકા—‘ચરંતં’ ઇત્યાદિ ।

ચરન્તં=મોક્ષમાર્ગે, ગ્રામાનુગ્રામં વા વિહરન્તં, વિરતં=સાવધયોગતો નિવૃત્તમ્-અગ્નિમજ્જાલનાદિભ્યો નિવૃત્તમિત્યર્થઃ, રૂઘં=સ્નિગ્ધાહારતૈલાભ્યન્નપરિહારેણ ધૂસરાન્નમ્, એકદા=શીતકાલે, શીતં સ્પૃશતિ=પીડયતિ ।

શીતકાલે હિ ધનસ્પતયો હિમનિપાતેન પરિતઃ પરિશુષ્કા ભવન્તિ, પથિકાઃ સંકોચિતપાણયઃ પદૈકમપિ ગન્તુમસમર્થાઃ પદ્મુવત્ તત્ર તત્રૈવ તિષ્ઠન્તિ, કેચિત્ ક્ષવણન્તવીણિકાઃ કમ્પમાનગાત્રાઃ કુશાનુસેવનાય તદભિમુખં શલભા ઇવાપતન્તિ ।

ક્રુધા એવં પિપાસા પરીપહ કે સહન કરને સે મુનિ કા શરીર કૃશ હો જાતા હૈ ઇસસે શીતકાલ મેં શીત કી પીડા વહુત હોતી હૈ ઇસલિયે તીસરે શીતપરીપહ કો જીતના ચાહિયે; યહી યાત ઇસ નીચે કી ગાથા સે સૂત્રકાર પ્રકટ કરતે હૈ—

‘ચરંતં વિરયં’ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—(ચરંતં વિરયં—ચરન્તં વિરતં) મોક્ષ માર્ગ મેં અથવા એક ગ્રામ સે દૂસરે ગ્રામ મેં વિહાર કરને વાલે તથા સાવધયોગ સે વિરક્ત એવં (લૂહં—રૂઘમ્) સ્નિગ્ધાહાર તૈલમર્દન આદિકે ત્યાગ સે ધૂસર શરીર વાલે એસે મુનિ કો (એગયા—એકદા) શીતકાલ મેં (સીયં ફુસદ્—શીતં સ્પૃશતિ) શીત પીડિત કરતા હૈ । ઉસ સમય વહ મુનિ (ણં—લલુ) નિશ્ચ-

બૂખ અને તરસ સહન કરનારા મુનિનું શરીર દુર્બળ બની જાય છે, અને દુર્બળ શરીરવાળાને ઠંડિથી બહુ પીડા થાય છે. આથી ત્રીજો ઠંડિના પરિપહને મુનિએ શ્રુતવો બોધ્યો. એવી વાત સૂત્રકાર નીચેની ગાથાથી પ્રગટ કરે છે.

ચરંતં વિરયં ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—ચરંતં વિરયં—ચરંતં વિરતં મોક્ષમાં અથવા એક ગામથી બીજા ગામે વિહાર કરવાવાળા તથા સાવધ યોગથી વિરક્ત અને લૂહં—રૂઘમ્ સ્નિગ્ધાહાર તૈલમર્દન આદિના ત્યાગથી ધૂસર શરીરવાળા એવા મુનિને એગયા—એકદા શીતકાળમાં સીયં ફુસદ્—શીતં સ્પૃશતિ શીતકાળ પીડિત કરે છે. તે સમયે તે મુનિ ણં—લલુ

वायवश्च तुपारासारसंगादतिशय शिशिराः प्राणिनां शरीराणि परितः सात्तिश्यं पोडयन्ति । अनवरतशीतपातजनितव्यथाचारणाय बालकाः काष्ठखण्डादीनि समा-
हृत्यैकत्र वह्निं प्रज्वाल्य प्रसारितपाणयस्तापमासेवन्ते । यत्र प्रतिक्षणं प्राणिनां प्राणाः
प्रखर शीतवेदनाभिरुद्विग्ना भवन्ति ।

तदा स मुनिः खलु=निश्चयेन, जिनशासनं जिनवचनरहस्यं श्रुत्वा 'अनेन
ममात्मना नरकनिगोदादौ तीव्रतरा अनन्तवेदना अनन्तवारमनुभूता' इति विभाव्य,
अतिवेलं=वेलाऽतिक्रमणं न गच्छेत्=न प्राप्नुयात्-प्रतिलेखनादे र्यः कालस्तं
शीतभयादुल्लङ्घ्याऽन्यस्मिन् काष्ठे प्रतिलेखनादिकं न कुर्यादित्यर्थः । यद्वा-शीत-
भयात् पूर्वोपविष्टस्थानं विहाय स्थानान्तरं न व्रजेदिति ।

'चरंतं' इत्यनेन कारणं विना एकत्रावस्थानं न करणीयमिति सूचितम् ।

'विरयं' इत्यनेन यतनावच्छं सूचितम् ।

यसे (जिनशासनं सोच्चा-जिनशासनं श्रुत्वा) जिन शासम को- 'इस
मेरी आत्मा ने नरक निगोद आदि स्थानों में तीव्रतर अनंत वेदनाएँ
अनन्तवार भोगी हूँ उस वेदना के सामने यह शीतवेदना क्या अधिक
है ?' इस बात को सुनकर-समझकर (अइवेलं-अतिवेलम्) समय
को उल्लंघन करके-प्रतिलेखना आदि के समय को टालन करके (न
गच्छे-न गच्छेत्) प्रतिलेखना आदि का जो समय है उसके सिवाय
अन्य समय में प्रतिलेखनादिक क्रियाओं को न करे । तथा शीत के भय
से पूर्वाधिष्ठित स्थान का परित्याग कर दूसरे स्थान में भी न जावे ।

गाथा में रहे हुए "चरंतं" इस पदद्वारा सूत्रकार यह प्रदर्शित
करते हैं कि मुनि को कारणविशेष विना एक जगह स्थिररूप से नहीं

निश्चयथी जिनशासाणं सोच्चा-जिनशासनं श्रुत्वा एन शासनने आ भारा आत्माओ
नरक निगोद आदि स्थानोभां तीव्रतावाणी अनंत वेदनाओ धरुी वण्णत भोगवी
छे ते वेदनाओ सागे आ शीत वेदना क्या हिसाभमां छे ?' आ वातने सांलणी
सभए अइवेलं-अतिवेलं समयनुं उल्लंघन करी प्रतिलेखना आदिना सभयने
टाणीने न गच्छे-न गच्छेत् प्रतिलेखना आदिना जे समय छे तेना सीवाय भीण
सभयभां प्रतिलेखनादिक क्रियाओने न करे. तथा ठंडीना लयथी पूर्वाधिष्ठित
स्थानने त्याग करीने भीण स्थानभां न लय.

गाथाभां रहेवा "चरंतं" ओ पदद्वारा सूत्रकार ओ प्रदर्शित करेछे के,
मुनिजे कारण विशेष बीना ओक जगहाओ स्थिर रूपथी बैठावुं न लेछे ओ.

‘લૂહં’ इत्यनेन तपश्चरणशीलत्वं प्रवेदितम् ॥ ६ ॥

‘मुणी’ इत्यनेन सावद्यकार्यं मौनत्वमिति बोधितम् ।

मूलम्—‘न मे’ निवारणं अस्ति, छवित्ताणं न विज्ઞે ।

अहं तु अग्निं सेवामि, इइ भिक्षू न चिंतये ॥ ७ ॥

छाया—न मे निवारणम् अस्ति, छवित्राणं न विद्यते ।

अहं तु अग्निं सेवे, इति भिक्षुर्न चिन्तयेत् ॥ ७ ॥

टीका—‘न मे’ इत्यादि ।

મે=મમ, નિવારણં=શીતનિવારકં સ્થાનં નાસ્તિ, તથા—છવિત્રાણં=શરીરાચ્છાદનકં વસ્ત્રકમ્બલાદિકં ન વિદ્યતે । તુ=પુનઃ, અગ્નિં સેવે=અગ્નિં પ્રજ્વાલ્ય તત્તાપમાશ્રયેય, इति=एवं, भिक्षुर्न चिन्तयेत्=मनसापि न प्रार्थयेत् । चिन्ताप्रतिषेધेन तत्सेवनं तु दूरत एव निराकृतम् ।

ઠહરના ચાહિયે । “વિરયં” ઇસસે મુનિકો યતનાવાન્ હોના ચાહિયે યહ સૂચિત કિયા ગયા હૈ । “લૂહં” પદ સે તપશ્ચરણ શીલતા એવં “મુણી” ઇસ પદ સે સાવધકાર્ય મેં મૌન રાખના યહ સૂચિત કિયા ગયા હૈ ॥ ૬ ॥

‘ન મે નિવારણં’ इत्यादि.

અન્વયાર્થ—(મે-મમ) મેરે પાસ (નિવારણં-નિવારણમ્) શીત કો દૂર કરને વાલા સ્થાન (ન અસ્તિ-નાસ્તિ) નહીં હૈં (છવિત્તાણં ન વિજ્ઞે-છવિત્રાણં ન વિદ્યતે) શરીર કો આચ્છાદાન કરને વાલા વસ્ત્ર એવં કમ્બલ આદિ મી નહીં હૈ અતઃ (અહં તુ અગ્નિં સેવામિ-અહંતુ અગ્નિં સેવે) મેં અગ્નિ કા સેવન કરૂં (इइ-इति) ઇસ પ્રકાર (ભિક્ષુ-ભિક્ષુઃ) સાધુ (ન ચિંતય-ન ચિન્તયેત્) મન સે મી વિચાર ન કરે, ઉસકે સેવન કી વાત તો દૂર રહી ।

“વિરયં” એનાથી મુનિયે યતનાવાન બનવું જોઈ એ. એવું સૂચિત કરવામાં આવ્યું છે “લૂહં” પદથી તપશ્ચરણ શીલતા અને “મુણી” આ પદથી સાવધ કાર્યમાં મૌન રાખવું એ સૂચિત કરવામાં આવેલ છે.

નમે નિવારણં ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—મે-મમ મારી પાસે નિવારણં-નિવારણમ્ ઠંડીથી બચાવી શકે તેવું સ્થાન ન અસ્તિ-નાસ્તિ નથી, છવિત્તાણં ન વિજ્ઞે-છવિત્રાણં ન વિદ્યતે શરીર ઉપર એાદવા માટે વસ્ત્ર તાથા કમ્બલ વગેરે પણ નથી. આથી અહંતુ અગ્નિં સેવામિ-અગ્નિં સેવે અગ્નિતુ સેવન કરૂં इइ-इति આ પ્રકારનો મનથી પણ ભિક્ષુ-ભિક્ષુ મુનિ ન ચિંતય-ન ચિન્તયેત્ વિચાર ન કરે. તેના સેવનની વાત તો દૂર રહી.

અર્થ ભાવઃ—શીતે મહત્ત્વપિ પતતિ સતિ જીર્ણવસનઃ પરિત્રાણવર્જિતો નાક-
લ્પ્યાનિ વસનાનિ ગૃહ્ણીયાત્ શીતત્રાણાય । આગમવિહિતેન વિધિના એપ્પણીયમેવ
યથાકલ્પં ગવેપયેત્ પરિશુઝીત વા । નાપિ શીતાર્તોઽગ્નિં જ્વાલયેત્, અન્યજ્વાલિતં
વા નાસેવેત । એવમનુતિષ્ઠતા શીતપરીપદ્મજયઃ કૃતો ભવતીતિ ।

અત્ર ‘ભિક્ષુ’ इत्यनेन निरवद्यभिक्षाग्रहणशीलत्वं सूचितम् ।

અત્ર દૃષ્ટાન્તઃ—

ચતુર્ધારકે—રાજગૃહે નગરે ચત્વારઃ કુવેરદત્તથ્રેષ્ઠિપુત્રાઃ કુવેરસેન-કુવેરમિત્ર-
કુવેરવલ્લભ-કુવેરપ્રિયનામાનો મદ્રગુપ્તાચાર્યસમીપે જિનોક્તં ધર્મં શ્રુત્વા પ્રવ્રજિતાઃ ।

इस का भाव यह है कि जब शीतकाल में शीत पड़ता है उस
समय जीर्णवस्त्र वाला एवंशीत की रक्षा के साधनों से रहित साधु
अकल्पनीय वस्त्रों को शीत की रक्षा निमित्त ग्रहण नहीं करे । आगम
में विहित विधिके अनुसार जो एपणीय हों तथा साधु के लिये कल्प-
नीय हों उन्हें ही ग्रहण करें । ठंड से पीड़ित होने पर भी अग्नि को न
जलावे तथा दूसरों द्वारा जलाई गई अग्नि का भी सेवन नहीं करें ।
ऐसा करने से ही साधु शीतपरिपहविजयी माना जाता है । गाथा में
रहे हुए-भिक्षूपद से सूत्रकार ‘भिक्षु को निरवद्य भिक्षा ही ग्रहण
करना चाहिये’ यह सूचित करते हैं ।

इस विषय पर यहां दृष्टान्त दिया जाता है—राजगृह नगरमें कुवेर-
दत्त नामक एक सेठके कुवेरसेन, कुवेरमित्र, कुवेरवल्लभ, कुवेरप्रिय

આનો ભાવ એ છે કે, જ્યારે શીતકાળમાં ઠંડી પડે છે એ સમયે જીર્ણ વસ્ત્ર-
વાળા અને ઠંડીની રક્ષાના સાધનોથી રહિત સાધુ અકલ્પનીય વસ્ત્રોને ઠંડીની રક્ષા
નિમિત્તે ગ્રહણ ન કરે. આગમમાં કહેવાયેલ વિધિ અનુસાર જે એપણીય હોય
તથા સાધુ માટે કલ્પનિય હોય તેને જ ગ્રહણ કરે. ઠંડીથી પીડિત હોવા છતાં
પણ અગ્નિને પ્રગટાવે નહીં તથા બીજાઓ દ્વારા પ્રગટાવવામાં આવેલ અગ્નિનું
પણ સેવન ન કરે. આ શીતનું વર્તન રાખનાર સાધુ શીતપરીપદ્મવિજયી
માનવામાં આવે છે. ગાથામાં રહેલા “ભિક્ષુ” પદથી સૂત્રકાર એમ સૂચિત
કરે છે કે, ‘ભિક્ષુએ નિરવધ ભિક્ષા જ ગ્રહણ કરવી જોઈએ.’

આ વિષય ઉપર અહીં દૃષ્ટાંત કહેવામાં આવે છે.

ચોથા આશામાં—રાજગૃહ નગરમાં કુવેરદત્ત નામનો એક શેઠ હતો. જેને
કુવેરસેન, કુવેરમિત્ર, કુવેરવલ્લભ અને કુવેરપ્રિય નામે ચાર પુત્ર હતા. આ

તે શ્રુતમધીત્યાન્યદા કદાચિદેકાકિત્વવિહારાસ્વ્યપ્રતિમાં સ્વીકૃતવન્તઃ । તદનન્તર-
મેકાકિત્વપ્રતિમયા વિહરન્તસ્તે પુનરપિ રાજગૃહનગરસમીપવર્તિનિ વૈમારગિરિપદેશે
વસતેર્યથાકલ્પમવગ્રહમવગૃહ્ય સંયમેન તપસાઽત્માનં ભાવયન્તો વિહરન્તિ સ્મ । તદા
હેમન્તર્તુસ્તુપારાસારૈર્જનાન્ પીડયન્ , વનસ્પતીન્ પરિમ્લનયન્ , પશુપક્ષ્યાદીન્ કા-
ષ્ઠવજ્જડતાં પ્રાપયન્ , સર્વપ્રાણિપ્રાણાનુદ્વેજયન્નાસીત્ । તસ્મિન્ સમયે તે ચત્વારો
મુનયસ્તૃતીયયામે મિત્તાચર્યાર્થં રાજગૃહનગરં પ્રવિષ્ટાઃ, તપ્ર મિત્તાં ગૃહીત્વા કૃતા-
નામકે ચાર પુત્ર થે । ડન ચારોં પુત્રોં ને અદ્રગુપ્ત આચાર્ય કે સમીપ ધર્મ
કા શ્રવણ કર મુનિદીક્ષા ધારણ કી । શાસ્ત્રોં કા અચ્છી તરહ સે
અધ્યયન કિયા ।

એક સમય કી વાત હૈ ડન્હોં ને એકાકિત્વવિહાર નામ કી મિશ્ત્રુ
પ્રતિમા સ્વોકાર કી ડસસે વે એકાકી હોકર વિહાર કરને લગે । વિહાર
કરતેર વે કિસી સમય પુનઃ રાજગૃહ નગર કે સમીપવર્તી વૈમારગિરિ
કી તલહટી મેં વસી હુઈ એક વસ્તી મેં આયે ઓર વહાં યથાકલ્પ અવ-
ગ્રહ-આજ્ઞા લેકર ડતરે ઓર સંયમ એવં તપ સે આત્મા કો ભાતે હુપ
વિચરને લગે । યહ સમય હેમન્તઋતુ કા ધા । તુપાર-હિમ કે છોડે ર
કળોં સે ડસ સમય મનુષ્યોં કો અધિક કષ્ટ હોતા હૈ । વનસ્પતિયોં હિમ-
કળોં કે નિપાત સે દગ્ધ હો જાતી હૈં । પશુ પક્ષી કાષ્ઠ જૈસે જડ હો
જાતે હૈં । તાત્પર્ય યહ કિ ડસ ઋતુ મેં ઠંડ કી અધિકતા સે હરએક
પ્રાણી કો અધિક કષ્ટ કા અનુભવ હોતા હૈ । એસે સમય મેં વે ચારોં હી

આરે પુત્રોએ ભદ્રગુપ્ત આચાર્ય પાસેથી ધર્મનું શ્રવણ કરી મુનિદીક્ષા ધારણ
કરી. શાસ્ત્રોતું સારી રીતે અધ્યયન કર્યું. એક સમયની વાત છે, તેઓએ
એકાકિત્વ વિહાર નામની મિશ્ત્રુ પ્રતિમા સ્વીકારી. આથી તેઓ આરે એકાકી
બનીને વિહાર કરવા લાગ્યા. વિહાર કરતાં કરતાં કોઈ સમયે રાજગૃહ નગર
સમીપ રહેલી વૈમારગિરીની તળેટીમાં વસેલી એક વસ્તીમાં ગાળ્યા અને ત્યાં
યથાકલ્પ અવગ્રહ આજ્ઞા લઈને ઉતર્યા સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવતા
વિચરવા લાગ્યા. આ સમયે હેમન્ત ઋતુ હતી. તુષાર હિમનાં નાનાં નાનાં
કણોથી આ સમયે મનુષ્યો અધિક કષ્ટ પામે છે. વનસ્પતિઓ હિમ કણોના
પડવાથી બળી નાશ છે, પશુ પક્ષીઓ લાકડાં જેવા જડ થઈ બાચ છે. મતલબ
એ કે, આ ઋતુમાં ઠંડીની અધિકતાથી દરેક પ્રાણીને વધુ કષ્ટનો અનુભવ
થાય છે. એવા સમયમાં એ ચારેય મુનિ દિવસના ત્રીભ ભાગમાં ।

द्वारास्ते सर्वे स्ववसतिं गन्तुं पृथक् पृथगेव प्रतिनिवृत्ताः तेषामेकस्य कुबेरसेनमुने-
वैभारगिरिकन्दरान्तिकमुपगतस्य रात्रिः संजाता, अतस्तत्रैव सोऽतिष्ठत् । द्वितीयस्य
कुबेरमित्रमुनेरुद्याने रात्रिः समजनि, अतस्तत्रैव सोऽतिष्ठत् । तृतीयस्य कुबेरवल्ल-
भमुनेरुद्यानसमीपे, चतुर्थस्य कुबेरप्रियमुनेस्तु नगरसमीपे । तत्र वैभारगिरिकन्दरा-
द्वारसमीपावस्थितस्य मुनेर्निपतनुपाससंपर्कशीतलैः शैलमारुतैः प्रकम्पितशरीरस्यापि
मनो मेरुरिवनिष्कम्प मासीत् । यथा यथा शीतं प्रवर्धते, तथा तथा ऽऽत्मिकवलं
प्रकाशयन् मनः सुस्थिरं कुर्वन् रणे वीर इव शत्रुं शीतं विजेतुं श्रोत्साहसंपन्नः सुधीरः
शीतवेदनां सहमानोऽसौ मुनिः समाधिभावेन रात्रेः प्रथमयाम एव कालं गतः ।

मुनि दिवस के तृतीय प्रहर में भिक्षाचर्या के लिये राजगृहनगर में
आये । वहाँ पर मिले हुए एपणीय आहार करके वे सब फिर वहाँ से
एक पीछे एक वैभारगिरि के समीप जहाँ उतरे हुए थे वहाँ पहुँचने के
लिए चले । इनमें कुबेरसेन मुनि को मार्ग में ही जब वे वैभारगिरि का
कन्दरा के पास पहुँचे तो रात्रि हो गई, इसलिये वह वहीं पर ठहर गये ।
दूसरे कुबेरमित्रमुनि रात्रि हो जाने से बगीचे में ठहरे । वैसे ही तीसरे
कुबेरवल्लभमुनि बगीचे के पास ठहरे । चौथे कुबेरप्रियमुनि रात्रि होने
से राजगृह नगर के पास ही ठहर गये । वैभारगिरि की कन्दरा-गुफा के
द्वार पर ठहरे हुए मुनिराज ने पड़ते हुए शीत के संपर्क से अत्यंत
शीतल पर्वतीय वायु के वेग से कम्पितशरीर होने पर भी अपने मनको
मेरु के समान निष्कम्प बनाते हुए उस शीत को प्रबलता का सामना
किया । जैसे २ शीतकी अधिकता होती जाती थी, उस उस रूप से

भाटे राजगृह नगरमां आब्यां. त्यांथी भजेल ओषष्ठीय आडार करीने ते सधणा
इरी पाछा ओक पछी ओक वैभारगिरीनी समीप न्यां तेओ उतयां छता त्यां
पडोंयवा भाटे आली नीकल्या. तेमांथी कुबेरसेन मुनिने भार्गभांज रात्रि पडी
जवाथी वैभारगिरीनी कंदरानी पासै शेकाई गया. णीज्ज कुबेरमित्र मुनि रात्रि
थवाथी जगीयाभां शेकाई गया, जेवी ज रीते त्रीज्ज कुबेरवल्लभ मुनि जगी-
आनी पासै शेकाई गया, जेथा कुबेरप्रियमुनि रात्रि थई जवाथी राजगृह
नगरनी पासै ज शेकाई गया वैभारगिरि कंदराना मुण्ण द्वार पासै शेकाई
जयेला, मुनिराजे ठंडीना संपर्कथी अत्यंत शीतल पर्वतीय वायुना वेगथी कंभीत
शरीर डोवा छातां पण्ण पोताना मनने भेइ समान अउज राणी ठंडीनी प्रणजताने
सामने कथीं. जेम जेम ठंडीनी अधिकता वधनी गर्ध ते ते इपथी तेभनुं आत्म-

ઉદ્યાનસ્થં તુ નીચપ્રદેશવર્તિત્વાદ્ દ્વિતીયયામે પ્રવલતરં શીતં વાઘતે સ્મ, તદા સોઽપિ પૂર્વોક્તમુનિયન્નિથલેન મનસા શીતવેદનાં સહમાનઃ સમાધિભાવેન દ્વિતીયયામે કાલગતોઽભવત્ । એવમુદ્યાનસમીપસંસ્થિતસ્તુ તૃતીયયામે, એવં નગરાસન્નસ્તુ-
 ડનકા આત્મિકઘલ ભી અધિકર વિકસિત હોતા જાતા થા। જિસ પ્રકાર કોઈ ઉત્તમ વીર રણાઙ્ગણ મેં વૈરી કા સામના કરતા હૈ, ઉસી પ્રકાર યે ભી ઉસ શીત કા ઢટકર સામના કર રહે થે। સદ્ભાવના મેં જરા સી ભી શિથિલતા ઇન્હોં ને નહીં આને દી। સામ્હના કરતે ૨ હી વે મુનિ સમાધિભાવ સે કાલધર્મ કો પાવે ૧ ।

જો મુનિરાજ ઉદ્યાન મેં ઠહરે હુણ થે ઇન્હેં શીત કી વેદના ને દ્વિતીયપ્રહર મેં સતાયા। જિસ પ્રકાર પ્રથમ મુનિરાજ ને શીત કી વેદના સહન કરને મેં નિશ્ચલતા ધારણ કી, ઉસી પ્રકાર ઇન્હોં ને ભી ઉસકે સહન કરને મેં નિશ્ચલતા ધારણ કી। અન્ત મેં સમાધિભાવ સે યે ભી કાલધર્મ પા ગયે ૨ ।

જો મુનિરાજ ઉદ્યાન કે સમીપ ઠહરે હુણ થે, ઇન્હેં શીત કી વેદના રાત્રિ કે તૃતીય પ્રહર મેં સતાને લગી, ઓર નગર કે પાસ ઠહરે હુણ મુનિરાજ કો શીત વેદના ને રાત્રિ કે ચતુર્થ પ્રહર મેં સતાના શુરુ કિયા। ઇસ પ્રકાર યે દોનોં મુનિરાજ ભી શીતપરીપહ કો જીતતે ૨ હી સમાધિભાવ સે અન્ત મેં કાલધર્મ કો પ્રાપ્ત હુણ ૪। યે ચારોં કે ચારોં હી અનુસ્તર

બળ પશુ અધિક રૂપથી વિકસતું જતું હતું. જે રીતે કોઈ ઉત્તમ વીર રણાંગણમાં વૈરીના સામનો કરે છે તેવા પ્રકારે મુનિ પણ ઠંડીના એવી જ રીતે સામનો કરી રહ્યા હતા. સદ્ભાવનામાં જરા પણ શિથિલતા તેમણે આવવા ન દીધી. સામનો કરતાં કરતાં તે મુનિ સમાધિ ભાવથી કાળ ધર્મ પામ્યા.

જે મુનિ બગીચામાં રહ્યા હતા. તેમને ઠંડીની વેદના બીજા પ્રહરમાં થઈ. જે પ્રકારે પ્રથમ મુનિરાજે ઠંડીની વેદના સહન કરવામાં અડગતા ધારણ કરી તેવી જ રીતે આમણે પણ અડગતા દાખવી અને છેવટે સમાધિભાવથી કાળધર્મ પામ્યા.

જે મુનિરાજ બગીચાની ખંડાર રોકાયા હતા તેમને ઠંડીની વેદના રાત્રીના ત્રીજા પહોરમાં થવા લાગી અને નગરની પાસે રોકાયેલા મુનિરાજને ઠંડીની વેદના એવા પહોરે સતાવવા લાગી. આ પ્રકારે આ બન્ને મુનિરાજ પણ ઠંડીના પરીપહને જીતતાં જીતતાં સમાધિ ભાવથી અંતે કાળધર્મને પામ્યા. આ રીતે

ચતુર્થયામે । સર્વેઽપ્યેતે વિજિતશીતપરીપદ્ધાઃ કાલં કૃત્વાઽનુત્તરવિમાનેષુ એકમવા-
ચતારિત્વેન સમુત્પન્નાઃ । એવમન્યૈરપિ મુનિભિઃ શીતપરીપદ્ધઃ સોઢવ્યઃ ॥ ૭ ॥

શીતકાલાનન્તરં ગ્રીષ્માગમો ભવતીત્યતઃ શીતપરીપદ્ધાનન્તરમુષ્ણપરીપદ્ધ
જયં ગ્રાહ—

મૂલમ્—ઉસિણપરિયાવેણં, પરિદાહેણ તંજિણ ।

ધિંસુ વાં પરિયાવેણં, સાયં નો પરિદેવણ ॥ ૮ ॥

છાયા—ઉષ્ણપરિતાપેન, પરિદાહેન તર્જિતઃ ।

ગ્રીષ્મે વા પરિતાપેન, સાતં નો પરિદેવયેત્ ॥ ૮ ॥

ટીકા—‘ઉસિણ૦’ ઇત્યાદિ ।

ગ્રીષ્મે=ઉષ્ણકાલે, યત્ર હિ-ભાસ્કરઃ કિરણનિકરૈર્દહનં કિરન્નિવ ધરાતલેઽદ્ધાર-
મકરમાસ્તૃણન્નિવ જીવજાતં પરિતાપયતિ, તરુણં પરિશોપયતિ, શુષ્કયતિ ચ ।

વિમાનોં મેં એકમવાચતારી રૂપ સે ઉત્પન્ન હુણ । ઇસી પ્રકાર અન્ય મુનિયો
કો મી શીતવેદના કે સહન કરને મેં અપના પરાક્રમ ફોડના ચાહિયે ॥૭॥

શીતકાલ કે વાદ હી ગ્રીષ્મઋતુ કા આગમન હોતા હૈ અતઃ શીત-
પરીપદ્ધ કો સહન કરને કે વાદ ચૌથા ઉષ્ણપરીપદ્ધ મી મુનિરાજ કો
સહન કરના ચાહિયે, યહ વાત હસ નીચે કી ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર પ્રદ-
ર્શિત કરતે હૈં—‘ઉસિણ૦’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(ધિંસુ-ગ્રીષ્મે) ગ્રીષ્મકાલ મેં કિ જિસમેં સૂર્ય અપની પ્રલ્હ
કિરણોં કે નિકર સે હસ સમસ્ત ભૂમણ્ડલ પર પ્રચલ તાપ કી વર્ષા કિયા
કરતા હૈ, સમસ્ત જીવ જિસમેં માનોં અગ્નિ તાપસે જલતે હોં, વૃક્ષસમૂહ
જિસ મેં શુષ્ક જૈસા હો જાતા હૈ । વિચારે પ્યાસે મોલે મૃગોં કે કુણ્ડ કે

એ ચારે મુનિરાજ અનુત્તર વિમાનમાં એકલવ અવતારી રૂપથી ઉત્પન્ન થયા. આ
પ્રકારે અન્ય મુનિયોએ પણ શીતવેદના સહન કરવામાં પોતાનું પરાક્રમ
ખતાવવું બોધ્યું. ॥૭॥

કંડીના વખત પછી ઉનાળાનો વખત આવે છે અહીં શીતપરીપદ્ધને
સહન કર્યા પછી ચોથો ગરમીના પરીપદ્ધને પણ મુનિરાજે સહન કરવો બોધ્યો.
એ વાત નીચેની ગાથાથી સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે.—“ઉસિણ૦” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—ધિંસુ-ગ્રીષ્મે ગ્રીષ્મ કાળમાં કે બ્યારે સૂર્ય પોતાનાં પ્રખર કિરણોથી
સમસ્ત ભૂમંડળ ઉપર પ્રબળ તાપની વર્ષા વરસાવે છે. સમસ્ત જીવ જેમાં
અગ્નિના તાપની આક્રમ બળતા હોય છે, વૃક્ષ સમૂહ શુષ્ક બની જાય છે.

મૃગતૃણાભિરાચિતજલતરંગમાલાભિરિવ પ્રચલજ્જલધારા વિભ્રમમુપગતા મુષ્મમૃગ-
યૂથાઃ પિપાસયા પરિતઃ પ્રથાવન્તિ । મનુષ્યાઃ સ્વલુ પ્રાયશઃ પ્રચ્છન્દમાર્તઙ્કરનિક-
સંપર્કેપ્રસ્થરરજઃકળોપેતયાત્યાપરિધટ્ટિતાઃ પ્રતપ્તભૂતલનિપતિતાઃ પિપાસયાઽઽસ-
ન્નમૃત્યવ ઇવ ભવન્તિ । યત્ર સ્વલુ વનસ્થલી પિપાસાવશવિભ્રમદ્વિર્વિવિધપશુપક્ષ્યા-
દિભિઃ પરિશુષ્કતાલુરસનકષ્ઠેઃ સમાકુલા, નભસ્તલે ચ નાનાવિધ પત્રકાષ્ઠતૃણકવ-
ચરોદ્ધૂલનકરપ્રતિકૂલમાસ્તુધ્વનિસમાકુલં ભવતિ । તસ્મિન્નુષ્ણકાલે, વા શબ્દેન-
શરદિ વર્ષાસુ વા, ઉષ્ણપરિતાપેન=ઉષ્ણમ્-સૂર્યકિરણસંયોગાત્તત્ત્વં-ભૂમિધૂલિપાપાણા-

મુખંડ જિસમેં “યહ જલધારા વહ રહી હૈ” હસ પ્રકાર શ્રમોત્પાદક
મૃગતૃણા સે પાગલ જૈસે વને હુણ્ ઇધર ઉધર દૌડને લગતે હૈ । જિસ
ક્રતુમેં સૂર્ય કી પ્રચ્છન્દ કિરણોં સે ધૂપ સૂચ પડતી હૈ જિસસે રેતી તપ
જાતી હૈ ઓર લૂ ચલને લગતી હૈ । સંતપ્ત રજકળ સે મિશ્રિત ઉસ લૂકે
વેગ સે વ્યાકુલ હોકર મનુષ્ય બી ઉસ તપી હુઈ ભૂમિ પર ગિર ગિર કર
પ્યાસ કે મારે મૂર્છિત હો આસન્નમૃત્યુ જૈસે દિખાઈ દેને લગતે હૈ । જિસ
ગ્રીષ્મ કાલમેં પિપાસા કે વશ જિનકે તાલૂ ઓઠ એવં કંઠ સૂચ રહે હૈ
ગર્મીં કે મારે મુંહ જિન કે ફટે હુણ્ હૈ ઓર જીભ લટક રહી હૈ એસે
પશુ પક્ષિયોં સે અટવી વ્યાસ હો જાતી હૈ । તથા જિસમેં આકાશ
નાનાવિધપત્ર, કાષ્ઠ, તૃણ, કૂડા-કચરા આદિ કો ઉડાને વાલી પ્રતિકૂલ
વાયુ કી સનસનાહટ ધ્વનિ સે વ્યાસ હો જાતા હૈ એસે ઉષ્ણકાલ મેં ।
(ઉસિણપરિયાવેળં-ઉષ્ણપરિતાપેન) ઉષ્ણપરિતાપ સે-સૂર્ય કિરણોં કે

તરસથી બીચારા લોખાં હરણનાં ટોળાં ‘ આ જળધાર વહી રહી છે ’ આ
પ્રકારના બ્રમથી પાગલની માફક મૃગજળ રૂપી જળના આભાસ તરફ
દોડતાં રહે છે. જે ક્રતુમાં સૂર્યના પ્રચંડ કિરણોથી ખૂબ તાપ પડે છે તેનાથી
રેતી તપે છે, અને લૂ ચાલવા લાગે છે, સંતપ્ત રજકણથી મિશ્રિત તે લૂના
વેગથી વ્યાકુળ બની મનુષ્ય પણ તે તપેલી ભૂમી ઉપર તરસના માર્યા પડી
જઈ મૂર્છિત થઈ આસન્ન મૃત્યુ જેવા દેખાય છે. જે ગ્રીષ્મકાળમાં અટવીમાં પીપા-
સાને વશ જેનું તાળવું, ઢોઠ અને કંઠ સુકાઈ જાય છે, ગરમીના માર્યા મોઢું જેડું
ફાટી રહે છે અને જીભ લટકી જાય છે એવા પશુ પક્ષિઓથી વ્યાપ્ત થઈ જાય છે.
તથા જેમાં આકાશ ભૂદી ભૂદી જાતનાં પાંદડાં, લાકડું, ઘાસ, કચરા, પુંખ વગેરેને
ઉડાવવાવાળા પ્રતિકૂળ વાયુના સુસવોટા કરતા ધ્વનિથી વ્યાપ્ત થઈ જાય છે. એવા
ઉષ્ણકાળમાં “ ઉસિણ પરિયાવેળં-ઉષ્ણપરિતાપેન ” ઉષ્ણ પરિતાપથી ના

દિકં, તેન પરિતાપઃ—ઉષ્ણપરિતાપસ્તેન તર્જિતઃ, અત્યંત પીડિતઃસન્, તથા—
પરિદાહેન=સૂર્યકિરણસંતપ્તવાયુના ‘લૂ’ ઇતિ ભાપાપ્રસિદ્ધેન, દાહજ્વરાદિકૃતા-
ન્તરિકતાપેન વા, તર્જિતઃ, તથા પરિતાપેન=સૂર્યકિરણાદિજનિતતાપેન-તર્જિતઃ,
સાતં=સુખં પ્રતિ ન પરિદેવયેત્=હા ! કદા મમ ચન્દ્રચન્દનશીતલાનિલાદિભિઃ
સહ સંયોગો ભવિષ્યતિ યેન મમ શાન્તિઃ સ્યાદિતિ ॥ ૮ ॥

ઉપદેશાન્તરમાહ—

મૂઝ્મ્—ઉપહાહિતત્તો મેહાવી, સિઠાણં નો વિ’ પત્થંઈ ।
ગાયં નો પરિસિંચેજ્જા, ને વીણેજ્જા યં અપ્પેયં ॥૯॥

છાયા—ઉષ્ણાભિતપ્તઃ મેધાવી, સ્નાનં નો અપિ પ્રાર્થયેત્ ।
ગાત્રં નો પરિપિચ્ચેત્, ન વીજયેચ્ચ આત્માનમ્ ॥૯॥

સંયોગ સે તપ્ત એસે જો ભૂમિ, ધૂલિ, एवं पापाण आदि हैं उनके द्वारा
જો પરિતાપ-કષ્ટ હોતા હૈં ઉસસે, તથા (પરિદાહેણ) સૂર્ય કી કિરણોં
દ્વારા ગર્મ હુઈ વાયુ સે-લૂસે, અથવા દાહજ્વર આદિ સે હોને વાલે
આન્તરિક તાપ સે (પરિયાવેણં-પરિતાપેન) एवं सूर्य की किरणों से उत्पन्न
હુઈ અત્યંત ગર્મી સે (તર્જિત-તર્જિતઃ) અતિશય પીડિત સાધુ
(સાયં નો પરિદેવ-શાતં નો પરિદેવયેત્) સુખ કી વાન્છા ન
કરે-હા ! કિસ સમય મુજે ચન્દ્ર અથવા ચંદન કે સમાન શીતલ પવનાદિ
કા સંયોગ મિલેગા કિ જિસ સે મુજે શાન્તિ મિલે । અર્થાત્-સાધુ કા
કર્તવ્ય હૈં કિ વહ હરેક અવસ્થા મેં ઉષ્ણપરીપહ કો જીતે કિન્તુ ઇસ સે
ઘચરાવે નહીં ॥ ૮ ॥

સંયોગથી તપેલ એવી જે ભૂમિ ધૂળ અને પાપાણુવાળી છે. તેના દ્વારા જે કષ્ટ થાય
છે, એનાથી તથા “પરિદાહેણ” સૂર્યના કિરણો દ્વારા ગરમ થયેલા વાયુથી લૂથી,
અથવા દાહજ્વર આદિથી થનાર આંતરિક તાપથી પરિયાવેણં-પરિતાપેન અને સૂર્યના
કિરણોથી ઉદ્ભવેલ અત્યંત ગરમીથી તર્જિત-તર્જિતઃ અતિશય પીડિત સાધુ
“સાયંનો પરિદેવ-શાતં નો પરિદેવયેત્” સુખની વાંચ્છના ન કરે-મને કયા સમયે ચંદ્ર
અથવા ચંદનની જેવી શીતળ પવન આદિનો સંયોગ મળે કે જેથી મને
શાન્તી થાય. અર્થાત્-સાધુનું કર્તવ્ય છે કે તે દરેક અવસ્થામાં ઉષ્ણ પરીપહને
છતે, પરંતુ તેનાથી ગભરાય નહીં. (૮)

टीका—‘उण्हाहित्तो’ इत्यादि ।

मेधावी=आगमोक्तमर्यादानुवर्ती मुनिः, उण्णामित्तः=उण्णेन-उण्णस्पर्शेन, अभित्तः-तापाकुलः सन् स्नानं नो प्रार्थयेत्=नैवामिलयेत् । अपि च गात्रं-शरीरं, नो परिपिच्छेत्-न जलैराद्रीकुर्यात् । च=पुनः आत्मानं-स्वदेहं न वीजयेत्=व्यजनादिना शरीरे वायुं नोदीरयेत् ।

अयं भावः-उण्णतप्तोऽपि मुनिर्जलावगाहनस्नानव्यजनवातादि वर्जयेत्, न च जलैर्गात्रं सिञ्चेत् । आतपचारणाय स्वदेहोपरि रजोहरणादिना छायां न कुर्यात् । न चापि उन्नादिकं धारयेत् । मनसाऽपि न प्रार्थयेत् किं तु उण्णपरीपहं सम्यक् सहेतेति ।

‘उण्हाहि०’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ- (मेधावी-मेधावी) आगमोक्त मर्यादा का अनुसरण करने वाला मुनि (उण्हाहित्तो-उण्णामित्तः) उण्णस्पर्श से संतप्त होता हुआ भी (सिसाणं नो विपत्थए-स्नानं नोऽपि प्रार्थयेत्) स्नान की अभिलाषा न करे । तथा (गायं नो परिसिञ्जेज्जा-गात्रं नो परिपिच्छेत्) अपने शरीर ऊपर पानी न छींटे तथा उसको गीला भी न करे और न गीले कपड़े से ही पोंछे । तथा (अप्पयं न वीएज्जा-आत्मानं न वीजयेत्) शरीर पर वीजना आदि से हवा भी न करे ।

इसका भाव यह है-उण्ण से संतप्त भी मुनि अचिस्त जल का भी अवगाहन करना-उससे स्नान करना, वीजनादि से-पंखा आदि से हवा करना इन समस्त शीतलोपचारकारक क्रियाओं का परित्याग कर देवे । अपने शरीर पर गर्मी की वेदना को शमन करने के लिए शीतल जल के

“उण्हाहि” इत्यादि.

अन्वयार्थ-मेधावी-मेधावी आगमभां कहेल मर्यादानु अनुसरण करवावाण मुनि उण्हाहित्तो-उण्णामित्तः उण्ण स्पर्शे संतप्त यवा छां पणु सिसाणं नो विपत्थए-स्नानंनोऽपि प्रार्थयेत् स्नानं नी अभिलाषा न करे गायं नो परिसिञ्जेज्जा-गात्रं नो परिपिच्छेत् पोताना शरीर उपर पाणी न छींटे तेम ओने बीनुं पणु न करे के न तो बीना कपडाथी छुछे, तथा “अप्पयं न वीएज्जा”-आत्मानं न वीजयेत् शरीर उपर वीजणु वजेरैथी हवा पणु न नाणे.

आनो भाव ओ छे-उण्णताथी संतप्त भनेल मुनिओ पाणीनो आशरी देवे, ओनाथी स्नान करवुं, पंखा आदिथी हवा भावी आ समस्त शीतल उपचार करके क्रियाओनो परित्याग करवे। पोताना शरीर उपर गरभीनी वेदनानु शमन करवा भाटे शीतल वणनो छांटे पणु न देवे, आतपनुं वारण

अत्र दृष्टान्तः—

आसीत् तगरानगर्यां दत्तनामकः श्रेष्ठी । तस्य भद्राभार्यायामरहन्नक नामकः पुत्रो जातः । एकदाऽसौ दत्तश्रेष्ठी भार्यापुत्राभ्यां सहार्हन्मित्राचार्यसंनिधौ धर्मदेशनां निश्चयं विरक्तः सन् प्रव्रज्यां गृहीतवान् । स दत्तमुनिः स्नेहवशादरहन्नकं कदाचिदपि भिक्षार्थं न प्रेषयति, स्वयमेव भिक्षामानीय तं पोषयति, न च तेन किमपि कार्यं कारयति, अतोऽसौ सुकुमारो जातः । अन्यदा कदाचित् तस्य पिता

छींटे भी न दे, तथा आतप को धारण करने के लिये रजोहरणादिक से शरीर पर छाया भी न करे। छत्र-छाता-आदि को भी धारण न करे और न इस प्रकार की क्रियाओं को करने की भावना ही रखे। जैसे भी बने उष्णपरीपह को सहन करे।

दृष्टान्त—तगरा नाम की नगरीमें दत्त नाम का एक सेठ रहता था। उसकी धर्मपत्नी का नाम भद्रा था। भद्रा से एक पुत्र हुआ, जिस का नाम अरहन्नक था। एक समय सेठ ने अपने स्त्री पुत्र के साथ जाकर अर्हन्मित्र नामके किसी आचार्य के पास धर्म का उपदेश सुना। सुनकर वे संसार से विरक्त हो गये और स्त्रीपुत्रसहित उसने दीक्षा अंगीकार करली, पुत्र से प्रेम होने के कारण वे कभी भी अपने पुत्र को भिक्षा लाने के लिये नहीं भेजते थे, किन्तु स्वयं जाकर भिक्षा लाते और पुत्र को भी आहार कराते। पुत्र से कुछ भी कार्य नहीं कराते। इस तरह दत्तमुनि का वह पुत्ररूप शिष्य बहुत ही सुकुमार प्रकृति के

करवा भाटे रणेहरणादिकथी शरीर उपर छाया पणु न करवी, छत्र-छत्री वगेरे पणु धारणु न करवां. अने आ प्रकारनि क्रियाओ करवानी लावना पणु न राखवी. जेम अने तेम उष्णपरीपहने सहन करवां.

दृष्टान्त—तगरा नामनी नगरीमां दत्त नामना ओक शेठ रहेता हुता, तेनी धर्मपत्तिनुं नाम भद्रा हुतुं. भद्राथी ओक पुत्र थयो जेतुं नाम अरहन्नक हुतुं ओक समय शेठे पोताना स्त्री पुत्रनी साथे अर्हन्मित्र नामना ओक आचार्य पासे धर्मने उपदेश सांलज्ये। ओ उपदेशथी संसारथी विरक्तभाव लाग्ये। अने स्त्री पुत्र साथे तेहे दीक्षा अंगिकार करी लीधी. पुत्रथी प्रेम होवाने अरहे कही पणु पोताना पुत्रने भिक्षा लाववा भाटे मोकलता न हुता परंतु पोते न जई ने भिक्षा लावता अने पुत्रने पणु आहार करावता. पुत्रथी कांई पणु कार्यं करावता नही. आ रीते दत्त मुनिना ओ पुत्ररूप शिष्य धखी न सुकुमार प्रकृतिवाणा

दत्तमुनिर्मृतः तदनन्तरं साधुभिः प्रेरितः सन्नरहन्नको ग्रीष्मकाले भिक्षायं गतः । स पूर्वमकृतश्रमोऽतीवसुकुमाराङ्गः सूर्यकिरणोत्तमरेणुनिकरण चणतले, तपनाग्निर्मस्तके च तापाभिभूतस्पाशुष्कण्ठोऽरहन्नकः कस्यचित् श्रेष्ठिनः प्रोत्तुङ्गमवनस्य-
च्छायामाश्रित्य तिष्ठति ।

तदा तं सुकुमारं रूपसौन्दर्यं लावण्यगुणैर्मनमयावतारं मुनिमरहन्नककुमारं दृष्ट्वा काचित् प्रोपितभर्तृका वणिग्भार्या दास्या तं समाहूय गृहमानयति । ततः सा तं पृच्छति-भवान् किं याचते ? अरहन्नकः ग्राह-भिक्षां याचे । ततः सा कामवशंगता

वन गये । कालान्तर में दत्तमुनि का स्वर्गवास हो गया । अब क्या था-साधुओं से प्रेरित होकर वह एक समय भिक्षा लाने के लिये ग्रीष्म काल में गये । सुकुमार प्रकृति के तो थे ही, पिता के समय पहिछे इन्होंने ने कुछ परिश्रम भी नहीं किया था, अतः उस ग्रीष्मकाल में सूर्य की प्रचण्ड किरणों से संतप्त भूमि पर चलने से उनके पैरों में छाले पड़ गये । माथा गरम हो गया । कंठ गर्मी के मारे सूख गया गर्मी की इनको अधिक वेदना हुई । पास में किसी एक सेठकी बहुत ऊँची हवेली थी सो वे गर्मी के मारे उसकी छाया में आकर ठहर गये । ठहरे हुए इन मुनि को एक प्रोपितभर्तृका-विरहिणी-स्त्री ने देखा । यह शारीरिक रूप, लावण्य एवं सौन्दर्य से ऐसे मालूम पड़ते थे कि जैसे मानो साक्षात् देव ही हो । देखते ही सुकुमार इस अरहन्नक मुनि को उस विरहिणी वणिग्भार्या ने अपनी दासी द्वारा मकान ऊपर बुलवाया । मकान ऊपर पहुँचते

अनी गया. कालान्तरे दत्तमुनिने स्वर्गवास थयो. आ पछी साधुओंनी प्रेरणाथी प्रेरित अनी ते सुकुमारमुनि ग्रीष्मकाळमां भिक्षा लेवा भाटे गया. सुकुमार प्रकृति तो હતી જ, પિતાની હાજરીમાં તેણે જરા બેટલા પણ પરિશ્રમ કરેલ ન હતો. આથી ગ્રીष्મकाळમાં સૂર્યનાં પ્રચंड કિરણોથી સંતપ્ત અનેલ ભૂમિ ઉપર ચાલવાથી એના પગમાં छाला પડી ગયાં, માથું गरम થઈ ગયું, ગળું गरમીના કારણે सुકાઈ गयું, गरमोनी એને अधिक वेदना થઈ, પાસે જ કોઈ એક સેઠની ઘણી જ ઉંચી હવેલી હતી-આથી તે એ હવેલીની છાયામાં જઈને ઉભા રહ્યા. ઉભેલા મુનિને બેઈ એક વિરહણી સ્ત્રીનું એ તરફ લક્ષ ખેંચાયું. જે શારીરિક રૂપ, લાવણ્ય અને સૌંદર્યથી તેની દ્રષ્ટિએ દેવ તુલ્ય દેખાયા. આ અરહન્નક સુકુમાર મુનિને બેઈ ને તે વિરહિણી વણિક સ્ત્રીએ પોતાની દાસી મારફત મકાન ઉપર બોલાવ્યા. મકાન ઉપર પહોંચતાં જ મુનિ અરહન્નકને તેણે

तं प्रलोभ्य स्वभवने स्थापितवती । अथ तन्माता भद्रासाध्वी मुनीनां निवासस्थाने
वन्दनार्थमागता । सा तत्र तमपश्यन्ती अर्हन्मित्राचार्यमपृच्छत्-भदन्त ! अरहन्न-
कमुनिः क्व वर्तते ? अर्हन्मित्राचार्यः प्राह-अरहन्नको भिक्षार्थं गतः, किं तु न पुनः
परावृत्तः, अतस्तमन्वेपयन्ति मुनयः, इति तदनुपलब्धिवचनं वज्राघातमिव कठोरं
श्रुत्वा व्याकुला सती भद्रा साध्वी पुत्रमोहेन अरे अरहन्नक ! अरे अरहन्नक !
इत्युच्चैर्विलपन्ती नयननिःस्रवदश्रुधारां पातयन्ती मोहेन पदे पदे प्रस्खलन्ती प्रति-

ही मुनि अरहन्नक से उसने पूछा आप क्या चाहते हैं ? अरहन्नक ने कहा
भिक्षा चाहता हूं । काम के वशंगत हुई उस स्त्री ने भिक्षा का लोभ देकर
अरहन्नक मुनि को अपने घर पर ठहरा लिया । उधर अरहन्नक मुनि की
माता भद्रा साध्वी मुनियों को वन्दना करने के लिये आई । अरहन्नक
मुनि को ज्यों ही वहां साध्वी ने नहीं देखा त्यों ही वह अर्हन्मित्रा-
चार्य को पूछने लगी कि भदन्त ! अरहन्नक मुनि कहाँ हैं । आचार्य
महाराज ने कहा कि वे भिक्षा लेने के लिये बाहर गये थे, परन्तु अभी-
तक वापिस नहीं आये हैं अतः अन्यमुनिजन उनकी तलाश कर रहे
हैं । माता भद्रा साध्वी ने ज्यों ही यह बात सुनी त्यों ही उसके हृदय
में वज्र के आघात जैसा एक कठोर आघात हुआ और उसी समय
उस का चित्त विक्षिप्त-हो गया । वह पुत्र के मोह से बहुत ही आकुल-
व्याकुल होने लगी, और अपने आप बड़-बड़ाने लगी-अरे अरहन्नक !
तू इस समय कहाँ है, कह तो सही । इस प्रकार ऊँचे स्वर से विलाप
करती और आंखों से आंसुओं की धारा बहाती हुई वह स्थान स्थान पर

पूछथुं. आप शुं भन्छो छे ? अरहन्नक के कछुं के, हुं भिक्षा आहुं छुं. कामने
वश भनेल ते स्त्रीके भिक्षाने लेल आपीने अरहन्नक मुनिने पेताने घेर शैकी
दीधा. अडिं अरहन्नक मुनिनी माता भद्रा साध्वी मुनियेने वंदना करवा आपी.
अरहन्नक मुनिने न्यारे ते साध्वीके त्यां न जेया त्यारे आचार्यने पूछथुं के, ' हे
भदन्त ! अरहन्नक मुनि क्यां छे ? आचार्य भद्राके कछुं के, भिक्षा देवा भाटे तेजे
भंडार गया छे, परंतु डब्लु सुधी पाछा इरेल नथी. जेथी अन्य मुनिजन तेनी
तपास करी रडेल छे. माता भद्रा साध्वीके न्यारे आ वात सांलणी त्यारे तेना हुं-
यमां वज्जना घा जेवे। जेके आघात थये। अने जे वज्जते जेतुं चित्त व्याकुण भनी
गथुं. ते पुत्रना मोहथी घणुं आकुण व्याकुण थवा लाग्यां, अने पोताना मनमांज
भडभडवा लाग्यां के, अरे अरहन्नक ! तूं आ समये क्यां छे, कहे तो भरे।
आ प्रकारे हुंया स्वरथी विलाप करतां अने आपोथी अश्रुधारा बहावतां, ते

સ્યલં ભ્રામ્યતિ, સા યત્ર યત્ર ગચ્છતિ તત્ર તત્ર પુનઃ પુનર્લોકાન્ પૃચ્છતિ-મમ પ્રાણવલ્લભઃ પુત્રોઽરહન્નકઃ ક્વાપિ દૃષ્ટો ભવદ્મિઃ? । ઇત્યેવં પૃચ્છન્તી રુદતી યં કમપિ દૃષ્યતી, તં પ્રતિ-અપમરહન્નક ઇતિ મત્વા હર્ષમુદ્વહન્તી, પુનસ્તમનાલોક્ય સ્વતીં વિલપન્તી એકદા યત્રારહન્નક આસીત્ તદ્વચનસમીપે સમાગતા । તદા ગવાક્ષવર્તિનાઽરહન્નકેન તાદૃશાવસ્થાપન્ના માતા દૃષ્ટા, સંજાતાત્પન્તસંવેગઃ સ ગવાક્ષાદુત્તીર્ય ચરણયોઃ પતિત્વા માતરમેવમાહ-હે માતઃ ! સોઽહમરહન્નકઃ । ઇતિ તદ્વચનં શ્રુત્વા માતા સ્વસ્થમાનસા જાતા, તદનુ સા પુત્રં માહ-વત્સ ! મન્યકુલોત્પન્નસ્ય તવ કથમીદૃશી-

ગિરતી પડતી ફધર ઉધર ઘૂમને લગી । જહાં જહાં વહ જાતી વહાં ૨ પૂછતી કિ હે મહાનુભાવો ! કહો તો સહી તુમ લોગોં ને મેરે પુત્ર અરહન્નક કો કંહીં દેખા ભી હૈ ? । હિસ પ્રકાર પૂછતી, વિલાપ કરતી, રોતી હુઈ વહ ભદ્રા સાંધવી જિસ કિસી કો ભી દેખતી હર્ષ કે ભાવાવેશ મેં આકર કહને લગતી 'યહ રહા મેરા અરહન્નક' । પરન્તુ જય ઉસમેં ઉસે અરહન્નક દિખાઈ નહીં પડતા તો પુનઃ રોને લગતી । હિસ પ્રકાર અત્યંત વિહ્વલ બની હુઈ એક દિન વહ વહાં પહુંચી જિસ મકાન મેં સ્વયં અરહન્નક થે । જબ યહ વહાં પહુંચી થી ઉસ સમય અરહન્નક ઉસ મકાન કી સ્ત્રીઢકી મેં પેઠે હુપ થે । ઉસને રોતી હુઈ અપની માતા કો જ્યોં હી દેખા ત્યોં હી ઉસે સંવેગ કે ભાવ અતિશય રીતિ સે જાગૃત હો ઉઠે । વહ ફકદમ સ્ત્રોરોલે સે નીચે ઉતર કર માતા કે દોનોં ચરણોં મેં પડ ગયે ઓર ઘોલા કિ હે માતઃ મેં અરહન્નક હું । હિસ પ્રકાર ઉનકે વચન કો સુનકર માતા કા ચિત્ત શાન્ત હો ગયા ઓર ઘોલી-વત્સ ! તુમ તો કુલવાન્ હો જાતિમાન હો ફિર તુમ્હારી

સ્થળે સ્થળે અથડાતાં અહિં તહિં ફરવા લાગ્યાં. જે તે સ્થળે તે જઈ પૂછતાં કે હે મહાનુભાવો ! કહો તો ખરા તમારે મારા પુત્ર અરહન્નકને ક્યાંઈ દેખ્યો છે ? આ પ્રકારે પૂછતાં અને વિલાપ કરતાં અને રોતાં તે ભદ્રા સાંધવી બ્યારે કોઈને જુએ તો હર્ષના ભાવાવેશમાં આવીને કહેવા લાગતાં કે આ રહ્યો મારો અરહન્નક ! પરંતુ બ્યારે તેને અરહન્નક ન દેખાતો ત્યારે તે ફરીથી રોવા લાગતાં આ પ્રકારે અત્યંત વિહ્વળ બની એક દિવસે તે એ મકાન ઉપર પહોંચ્યાં કે જ્યાં અરહન્નક હતો. બ્યારે તે ત્યાં પહોંચ્યાં તે વખતે અરહન્નક તે મકાનની એક બારીમાં બેઠેલ હતો. તેણે પોતાની માતાને રોતી જોઈ ત્યારે તેનામાં સંવેગનો ભાવ અતિશય બળતૂં થયો. તે એકદમ અજાણેથી નીચે ઉતરીને માતાના ચરણોમાં પડી ગયો અને બોલ્યો કે હે માતા ! હું અરહન્નક છું. આ પ્રકારનાં તેનાં વચન સાંભળીને માતાનું ચિત્ત શાન્ત બની ગયું અને બોલી, વત્સ !

દશા ? સોજ્વદત્—હે માતશ્ચારિત્રં પાલયિતુમસમર્થોઽસ્મિ । સા ગ્રાહ-તર્હિ
અનશનં કુરુ । યતઃ—

વરં પવેસો જલિણ હુયાસણે,
ન યાવિ ભગ્નં ચિરસંચિયં વયં ।

વરં હિ મચ્ચૂ સુવિસુદ્ધકર્મઓ,
ન યાવિ સીલક્ષલિયસ્સ જીવણં ॥ ૧ ॥

છાયા—વરં પ્રવેશો જ્વલિતે હુતાશને,
ન ચાપિ ભગ્નં ચિરસંચિતં વ્રતમ્ ।

વરં હિ મૃત્યુઃ સુવિશુદ્ધકર્મતો,
ન ચાપિ શીલસ્વલિતસ્ય જીવનમ્ ॥ ૧ ॥

સુવિશુદ્ધકર્મતઃ—નિરવધક્રિયાઽઽચરણતઃ, મૃત્યુઃ=મરણં, વરં=શ્રેયઃ, ન તુ
શીલસ્વલિતસ્ય=ચરિત્રપતિતસ્ય જીવનમ્ । અન્યત્ સુગમમ્ ।

ऐसी दशा क्यों हुई ?। अरहन्नक बोले—मातः ! इस दशा के होने का
कारण चारित्र को पालन करने की असमर्थता है। माता बोली—यदि तुम
चरित्र पार करने के लिये असमर्थ हो तो अनशन करो। जैसे कहा है—

“ वरं पवैसो जलिण ह्यासणे,
न यावि भग्नं चिरसंचियं वयं ।

वरं हि मच्चू सुविसुद्धकम्मओ,
न यावि सीलक्खलियस्स जीवणं ॥ १ ॥ ”

ધધકતી હુઈ અગ્નિ મેં પ્રવેશ કરના તો ઠીક હૈ પરન્તુ ચિરસંચિત
વ્રત કા ભંગ કરના ઠીક નહીં હૈ । સુવિશુદ્ધ કર્મ-શીલ આરાધન કરતે

તમે તો કુળવાન છો, જાતિવાન છો, છતાં તમારી આવી દશા કેમ થઈ ?
અરહન્નકે કહ્યું, માતા ! આ દશા થવાનું કારણ ચારિત્ર પાલન કરવાની અસ-
મર્થતા છે. માતાએ કહ્યું, જો તમે ચારિત્ર પાલન કરવા માટે અસમર્થ છો
તો અનશન કરો. જેમ કહ્યું છે—

“ વરં પવેસો જલિણ હુયાસણે,
ન યાવિ ભગ્નં ચિરસંચિયં વયં ।

વરં હિ મચ્ચૂ સુવિસુદ્ધકર્મઓ,
નયાવિ સીલક્ષલિયસ્સ જીવણં ॥ ૧ ॥ ”

ભલકતી એવી અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવો ઠીક છે, પરંતુ ચિરસંચિત વ્રતનો
ભંગ કરવો ઠીક નથી. સુવિશુદ્ધ કર્મશીલ આરાધના કરતાં કરતાં મૃત્યુ થવું ઠીક છે,

एवं मातृवचः श्रुत्वा स संज्ञातवैराग्यः सर्वसावधयोगं प्रत्याख्याय पुनः संयमं गृहीतवान् । तत उत्कृष्टाचारेण ग्रामानुग्रामं विहरन् उष्णपरीपहं सहमानः क्वचित् पापाणमयप्रदेशं प्राप्य चिन्तयति—‘प्रदेशोऽयं प्रचण्डमार्त्तण्डकिरणसंयोगाद् बहिः कल्मसः, उष्णतरश्च वायुः प्रवहति, अत्र पदमपि गन्तुमसमर्थोऽस्मि,’ एवं विचिन्त्य परितः प्रतप्तभूमीतलं विलोक्य परीपहोऽयं मया सोढव्य इत्यवधार्य तप्तशिलोपरि

करते मृत्यु होना ठीक है, परन्तु शील से स्वलित व्यक्ति का जीवन ठीक नहीं है। निरवय क्रिया का नाम सुविशुद्धकर्म एवं चारित्र से पतित होने का नाम शील से स्वलित होना है।

इस प्रकार जननी के वचन सुनकर उसका मुक्त वैराग्य जग उठा, पश्चात् उसने सर्वसावध योग का प्रत्याख्यान कर पुनः संयम लिया। माता के वचन से उद्योधित होकर उसने फिर उत्कृष्ट चरित्र का आराधन किया और चारित्र की आराधनापूर्वक ही ग्रामानुग्राम विहार करते हुए उष्णपरीपह को सहन किया। एक समय की बात है कि ये विहार करते २ ऐसे प्रदेश में पहुँचे कि जहाँ पत्थरों की बहुलता थी। वहाँ पहुँच कर उन्होंने विचार किया कि यह प्रदेश सूर्य की किरणों से अधिक संतप्त बना हुआ है। यह तो ऐसा तप रहा है कि जैसे मानों अग्नि ही जल रही हो। वायु भी इतनी गर्म चल रही है कि जिससे एक पैर भी सुखपूर्वक चला नहीं जा सकता है। इस प्रकार विचार करते हुए अरहन्नक मुनि ने अपने आसपास की समस्त भूमि को

પરંતુ શીલથી સ્ખલિત થયેલ વ્યક્તિનું જીવન ઠીક નથી. નિરવય ક્રિયાનું નામ સુવિશુદ્ધ કર્મ, ચારિત્રથી પતિત થવાનું નામ શીલથી સ્ખલિત બનવું તે.

આ પ્રકારનાં માતાનાં વચન સાંભળીને તેનો સુતેલો વૈરાગ્ય જાગી ઉઠ્યો અને તેણે સર્વ સાવધ યોગનું પ્રત્યાખ્યાન કરી પુનઃ સંયમને ધારણ કર્યો. માતાના વચનથી ઉદ્દોષિત બની તેણે પછી ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રનું આરાધન કર્યું અને ચારિત્રની આરાધના પૂર્વક જ આમનુઆમ વિહાર કરીને ઉષ્ણ પરીપહને સહન કર્યો. એક સમયે એ વિહાર કરતાં કરતાં એવા પ્રદેશમાં પહોંચી ગયા કે, જ્યાં પથરાઓ મોટા પ્રમાણમાં હતા. ત્યાં પહોંચીને તેઓએ વિચાર કર્યો કે, આ પ્રદેશ સૂર્યના કિરણોથી અધિક સંતપ્ત બનેલો છે. આ તો એવા તપી રહ્યા છે કે બધું અગ્નિ જ સળગી રહી છે. વાયુ પણ એટલી જ રીતે ગરમ કુંકારી રહેલ છે આથી એક ડગલું પણ સુખપૂર્વક ચાલી શકાતું નથી. આ પ્રકારનો વિચાર કરતાં કરતાં અરહન્નક મુનિએ પોતાની આસપાસની

समुपविशति । तत्र-प्रत्याख्याताष्टादशपापः कृतदुष्कृतगर्हः क्षामितसकलसत्त्वः
स्वीकृतचतुर्विधशरणः, परित्यक्तसर्वसंगः पुनः पुनः कृतपंचनमस्कारोऽनशनं कृत्वा
समाधिभावसम्पन्नः पादपोपगमनेन मुहूर्तमात्रेण सुकुमारशरीरो नवनीतपिण्डद्वयोष्णेन
विलीनः सौधर्मं मुरलोकं गतः, एवं मुनिमिरुष्णपरीपहः सोढव्यः ॥९॥

ग्रीष्मकालान्तरं वर्षाकाले दंशमशकादिकृतपीडां प्राप्तेन साधुना तत्परीपहः
सोढव्यः इत्याह—

मूलम्—पुंठो ये दंसंमसएहिं, संम रेवै महामुणी ।

नागो संगामसीसे वां, सूरुो अभिहणे 'परं ॥१०॥

छाया—सृष्टश्च दंशमशकैः सम एव महामुनिः ।

नागः संग्रामशीर्षे वा, सूरुोऽभिहन्यात् परम् ॥ १० ॥

अत्यंत उष्ण देखा और पुनः विचार करने लगे कि यह उष्णपरीपह
मुझे साधु के नाते अवश्य सहन करना चाहिये, ऐसा निश्चित कर वह
एक तप्त शिला के ऊपर बैठ गये। वहां उन्होंने १८ पापस्थानों का
प्रत्याख्यान किया, अपने दुष्कृतों की गहरी की, समस्त जीवों से खमत
खामणा किया। चार प्रकार के शरणों को स्वीकार किया, समस्त भमता
का त्याग किया, एवं पंचपरमेष्ठी को बार बार नमस्कार किया। पश्चात्
अनशन धारण कर समाधिभाव से युक्त अरहन्नक मुनि ने पादपोपगमन
संधारा किया। एक मुहूर्तमात्र में ही उनका सुकुमार शरीर मक्खन के
पिंड की तरह गर्मी से विलीन हो गया और वे मर कर सुधर्मदेवलोक
में देव हुए। इसी तरह अन्य मुनि जनों को भी उष्णपरीपह सहन
करना चाहिये ॥ ९ ॥

समस्त भूमीने अत्यंत उष्ण जेष्ठ अने पाछा विचार करवा लाग्या के उष्ण
परीपह भादे साधुना धर्मथी अवश्य सहन करवा जेष्ठ अ. जेवा निश्चय करी
जेक तपेली शिला उपर जेसी गया न्यां तेज्याजे १८ पापस्थानानुं प्रत्याख्यान
कथुं, पोताना दुष्कृत्यानी भाङ्गी भागी, समस्त लोवेथी भमत भामणा लीधां,
चार प्रकारना शरणुनो स्वीकार कथी अने समस्त भमतानो त्याग कथी तेमज
पंचपरमेष्ठीने वारंवार नमस्कार करवा लाग्या. पछी अनशन धारण करी समाधि-
भावथी युक्त अरहन्नक मुनिजे पादपोपगमन संधारा कथी.. जेक मुहूर्त मात्रमां ज
तेमनुं सुकुमार शरीर भाजणुना पीडनी भाङ्क गरभीथी जोगणी गथुं. अने ते भरीने
सुधर्म देवलोकमां देव थया. आरी ते अन्य मुनिजनोजे पणु उष्णपरीपह सहन
करवा जेष्ठ अ. ॥ ९ ॥

एवं मातृवचः श्रुत्वा स संजातवैराग्यः सर्वसाधययोगं प्रत्याख्याय पुनः संयमं गृहीतवान् । तत उत्कृष्टाचारेण ग्रामानुग्रामं विहरन् उष्णपरीपहं सहमानः क्वचित् पापाणमयप्रदेशं प्राप्य चिन्तयति—‘प्रदेशोऽयं प्रचण्डमार्तण्डकिरणसंयोगाद् वह्नि-वत्प्रसन्नः, उष्णतरश्च वायुः प्रवहति, अत्र पदमपि गन्तुमसमर्थोऽस्मि,’ एवं विचिन्त्य परितः प्रसन्नभूमीतलं विलोक्य परीपहोऽयं मया सोढव्य इत्यवधार्य तप्तशिलोपरि करते मृत्यु होना ठीक है, परन्तु शील से स्वलित व्यक्ति का जीवन ठीक नहीं है। निरवध क्रिया का नाम सुविशुद्धकर्म एवं चारित्र्य से पतित होने का नाम शील से स्वलित होना है।

इस प्रकार जननी के वचन सुनकर उसका मुक्त वैराग्य जग उठा, पश्चात् उसने सर्वसाधय योग का प्रत्याख्यान कर पुनः संयम लिया। माता के वचन से उद्वोधित होकर उसने फिर उत्कृष्ट चरित्र का आराधन किया और चारित्र्य की आराधनापूर्वक ही ग्रामानुग्राम विहार करते हुए उष्णपरीपह को सहन किया। एक समय की बात है कि ये विहार करते २ ऐसे प्रदेश में पहुँचे कि जहाँ पत्थरों की बहुलता थी। वहाँ पहुँच कर उन्होंने विचार किया कि यह प्रदेश सूर्य की किरणों से अधिक संतप्त बना हुआ है। यह तो ऐसा तप रहा है कि जैसे मानों अग्नि ही जल रही हो। वायु भी इतनी गर्म चल रही है कि जिससे एक पैर भी सुखपूर्वक चला नहीं जा सकता है। इस प्रकार विचार करते हुए अरहन्नक मुनि ने अपने आसपास की समस्त भूमि को

પરંતુ શીલથી સ્ખલિત થયેલ વ્યક્તિનું જીવન ઠીક નથી. નિરવધ ક્રિયાનું નામ સુવિશુદ્ધ કર્મ, ચારિત્રથી પતિત થવાનું નામ શીલથી સ્ખલિત બનવું તે.

આ પ્રકારનાં માતાનાં વચન સાંભળીને તેનાં સુતેલો વૈરાગ્ય બળી ઉઠ્યો અને તેણે સર્વ સાધય યોગનું પ્રત્યાખ્યાન કરી પુનઃ સંયમને ધારણ કર્યો. માતાના વચનથી ઉદ્વેગીત બની તેણે પછી ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રનું આરાધન કર્યું અને ચારિત્રની આરાધના પૂર્વક જ ગ્રામનુગ્રામ વિહાર કરીને ઉષ્ણ પરીપહને સહન કર્યો. એક સમયે એ વિહાર કરતાં કરતાં એવા પ્રદેશમાં પહોંચી ગયા કે, જ્યાં પથરાઓ મોટા પ્રમાણમાં હતા. ત્યાં પહોંચીને તેઓએ વિચાર કર્યો કે, આ પ્રદેશ સૂર્યના કિરણોથી અધિક સંતપ્ત બનેલો છે. આ તો એવા તપી રહ્યા છે કે બધું અગ્નિ જ સળગી રહી છે. વાયુ પણ એટલી જ રીતે ગરમ કુંકાઈ રહેલ છે આથી એક ડગલું પણ સુખપૂર્વક ચાલી શકાતું નથી. આ પ્રકારનો વિચાર કરતાં કરતાં અરહન્નક મુનિએ પોતાની આસપાસની

समुपविशति । तत्र-प्रत्याख्याताष्टादशपापः कृतदुष्कृतगर्हः क्षामितसफलसत्त्वः स्वीकृतचतुर्विधशरणः, परित्यक्तसर्वसंगः पुनः पुनः कृतपंचनमस्कारोऽनशनं कृत्वा समाधिभावसम्पन्नः पादपोषगमनेन मुहूर्तमात्रेण सुकुमारशरीरो नवनीतपिण्डइवोष्णेन विलीनः सौधर्म मुरलोकं गतः, एवं मुनिभिरुष्णपरीपहः सोढव्यः ॥९॥

ग्रीष्मकालान्तरं वर्षाकाले दंशमशकादिकृतपीडां प्राप्तेन साधुना तत्परीपहः सोढव्यः इत्याह—

मूलम्—पुट्टो ये दंसमसएहिं, संम रेवँ महामुणी ।
नागो संगामसीसे वां, सूरुओ अभिहणे 'परं ॥१०॥

छाया—स्पृष्टश्च दंशमशकैः सम एव महामुनिः ।

नागः संग्रामशीर्षे वा, शूरोऽभिहन्यात् परम् ॥ १० ॥

अत्यंत उष्ण देखा और पुनः विचार करने लगे कि यह उष्णपरीपह मुझे साधु के नाते अवश्य सहन करना चाहिये, ऐसा निश्चित कर वह एक तप्त शिला के ऊपर बैठ गये। वहां उन्होंने १८ पापस्थानों का प्रत्याख्यान किया, अपने दुष्कृतों की गर्हा की, समस्त जीवों से खमत खामणा किया। चार प्रकार के शरणों को स्वीकार किया, समस्त ममता का त्याग किया, एवं पंचपरमेष्ठी को बार बार नमस्कार किया। पश्चात् अनशन धारण कर समाधिभाव से युक्त अरहन्नक मुनि ने पादपोषगमन संथारा किया। एक मुहूर्तमात्र में ही उनका सुकुमार शरीर मक्खन के पिण्ड की तरह गर्मी से विलीन हो गया और वे मर कर सुधर्मदेवलोक में देव हुए। इसी तरह अन्य मुनि जनों को भी उष्णपरीपह सहन करना चाहिये ॥ ९ ॥

समस्त भूमीने अत्यंत उष्ण जेष्ठ अने पाछा विचार करवा लाग्या के उष्ण परीपह भारे साधुना धर्मधी अवश्य सहन करवा जेष्ठये. जेवो निश्चय करी जेक तपेही शिला उपर जेसी गया ज्यां तेजोये १८ पापस्थानोतुं प्रत्याख्यान कर्युं, पोताना दुष्कृत्योनी भाई भागी, समस्त लोकोधी भमत आभण्णा लीधां, चार प्रकारना शरणुने स्वीकार कर्यो अने समस्त भमतानो त्याग कर्यो तेमज पंचपरमेष्ठीने वारवार नमस्कार करवा लाग्या. पछी अनशन धारण करी समाधि-भावधी युक्त अरहन्नक मुनिजे पादपोषगमन संथारे कर्यो.. जेक मुहूर्त मात्रमांज तेमनुं सुकुमार शरीर भाण्णुना पीडनी भाई गरभीधी ओगणी गर्थुं. अने ते भरीने सुधर्म देवलोकमां देव थया. आ रीते अन्य मुनिजनोये पण उष्णपरीपह सहन करवा जेष्ठये. ॥ ९ ॥

एवं मातृवचः श्रुत्वा स संजातवैराग्यः सर्वसाधयोगं प्रत्याख्याय पुनः संयमं गृहीतवान् । तत उत्कृष्टाचारेण ग्रामानुग्रामं विहरन् उष्णपरीपहं सहमानः क्वचित् पाषाणमयप्रदेशं प्राप्य चिन्तयति—‘प्रदेशोऽयं मचण्डमार्त्तण्डकिरणसंयोगाद् बहिः वत्प्रतप्तः, उष्णतरश्च वायुः प्रवहति, अत्र पदमपि गन्तुमसमर्थोऽस्मि,’ एवं विचिन्त्य परितः प्रतप्तभूमीतलं विलोक्य परीपहोऽयं मया सोढव्य इत्यवधार्य तप्तशिलोपरि करते मृत्यु होना ठीक है, परन्तु शील से स्खलित व्यक्ति का जीवन ठीक नहीं है। निरवध क्रिया का नाम सुविशुद्धकर्म एवं चारित्र से पतित होने का नाम शील से स्खलित होना है।

इस प्रकार जननी के वचन सुनकर उसका मुक्त वैराग्य जग उठा, पश्चात् उसने सर्वसाध योग का प्रत्याख्यान कर पुनः संयम लिया। माता के वचन से उद्बोधित होकर उसने फिर उत्कृष्ट चरित्र का आराधन किया और चारित्र की आराधनापूर्वक ही ग्रामानुग्राम विहार करते हुए उष्णपरीपह को सहन किया। एक समय की बात है कि ये विहार करते २ ऐसे प्रदेश में पहुँचे कि जहाँ पत्थरों की बहुलता थी। वहाँ पहुँच कर उन्होंने विचार किया कि यह प्रदेश सूर्य की किरणों से अधिक संतप्त बना हुआ है। यह तो ऐसा तप रहा है कि जैसे मानों अग्नि ही जल रही हो। वायु भी इतनी गर्म चल रही है कि जिससे एक पैर भी सुखपूर्वक चला नहीं जा सकता है। इस प्रकार विचार करते हुए अरहन्नक मुनि ने अपने आसपास की समस्त भूमि को

પરંતુ શીલથી સ્ખલિત થયેલ વ્યક્તિનું જીવન ઠીક નથી. નિરવધ ક્રિયાનું નામ સુવિશુદ્ધ કર્મ, ચારિત્રથી પતિત થવાનું નામ શીલથી સ્ખલિત બનવું તે.

આ પ્રકારનાં માતાનાં વચન સાંભળીને તેનો સુતેલો વૈરાગ્ય જાગી ઉઠ્યો અને તેણે સર્વ સાધ યોગનું પ્રત્યાખ્યાન કરી પુનઃ સંયમને ધારણ કર્યો. માતાના વચનથી ઉદ્બોધિત બની તેણે પછી ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રનું આરાધન કર્યું અને ચારિત્રની આરાધના પૂર્વક જ આમનુઆમ વિહાર કરીને ઉષ્ણ પરીપહને સહન કર્યો. એક સમયે એ વિહાર કરતાં કરતાં એવા પ્રદેશમાં પહોંચી ગયા કે, જ્યાં પત્થરાઓ મોટા પ્રમાણમાં હતા. ત્યાં પહોંચીને તેઓએ વિચાર કર્યો કે, આ પ્રદેશ સૂર્યના કિરણોથી અધિક સંતપ્ત બનેલો છે. આ તો એવા તપી રહ્યા છે કે જાણે અગ્નિ જ સળગી રહી છે. વાયુ પણ એટલી જ રીતે ગરમ કુંકારી રહેલ છે આથી એક ડગલું પણ સુખપૂર્વક ચાલી શકાતું નથી. આ પ્રકારનો વિચાર કરતાં કરતાં અરહન્તક મુનિએ ચોતાની આસપાસની

समुपविशति । तत्र—प्रत्याख्याताष्टादशपापः कृतदुष्कृतगर्हः क्षामितसकलसत्त्वः
स्वीकृतचतुर्विधशरणः, परित्यक्तसर्वसंगः पुनः पुनः कृतपंचनमस्कारोऽनशनं कृत्वा
समाधिभावसम्पन्नः पादपोषगमनेन मुहूर्तमात्रेण सुकुमारशरीरो नवनीतपिण्डइवोष्णो
विलीनः सुधर्म मुरलोकं गतः, एवं मुनिमिरुष्णपरीपहः सोढव्यः ॥९॥

ग्रीष्मकालान्तरं वर्षाकाले दंशमशकादिकृतपीडां प्राप्तेन साधुना तत्परीपहः
सोढव्यः इत्याह—

मूलम्—पुंढो ये दंसमसएहिं, संम रेवं मर्हामुणी ।
नागो संगामसीसे वां, सूरुओ अभिहणे परं ॥१०॥

छाया—स्पृष्टश्च दंशमशकैः सम एव महामुनिः ।

नागः संग्रामशीर्षे वा, सूरुओभिहन्यात् परम् ॥ १० ॥

अत्यंत उष्ण देखा और पुनः विचार करने लगे कि यह उष्णपरीपह
मुझे साधु के नाते अवश्य सहन करना चाहिये, ऐसा निश्चित कर वह
एक तप्त शिला के ऊपर बैठ गये। वहाँ उन्होंने १८ पापस्थानों का
प्रत्याख्यान किया, अपने दुष्कृतों की गर्हा की, समस्त जीवों से खमत
खामणा किया। चार प्रकार के शरणों को स्वीकार किया, समस्त भमता
का त्याग किया, एवं पंचपरमेष्ठी को बार बार नमस्कार किया। पश्चात्
अनशन धारण कर समाधिभाव से युक्त अरहन्नक मुनि ने पादपोषगमन
संधारा किया। एक मुहूर्तमात्र में ही उनका सुकुमार शरीर मक्खन के
पिंड की तरह गर्मी से विलीन हो गया और वे मर कर सुधर्मदेवलोक
में देव हुए। इसी तरह अन्य मुनि जनों को भी उष्णपरीपह सहन
करना चाहिये ॥ ९ ॥

समस्त भूमीने अत्यंत उष्ण जेष्ठ अने पाछा विचार करवा लाग्या हे उष्ण
परीपह भारे साधुना धर्मथी अवश्य सहन करवो जेष्ठजे. जेवो निश्चय करी
जेक तपेदी शिला उपर भेसी गया ज्यां तेजेजे १८ पापस्थानोनुं प्रत्याख्यान
क्युं, पोताना दुष्कृत्योनी भाक्षी भागी, समस्त जेवोधी भमत भामज्जा दीधां,
चार प्रकारना शरणुनो स्वीकार क्यो अने समस्त भमतानो त्याग क्यो तेमज्ज
पंचपरमेष्ठीने वारवार नमस्कार करवा लाग्या. पछी अनशन धारण करी समाधि-
भावथी युक्त अरहन्नक मुनिजे पादपोषगमन संधारो क्यो.. जेक मुहूर्त मात्रमांज
तेमज्ज सुकुमार शरीर भाज्जुना पीडनी भाक्षक गरभीथी जोगणी गयुं. अने ते भरीने
सुधर्म देवलोकमां देव थया. आ रीते अन्य मुनिज्जनेजे पण उष्णपरीपह सहन
करवो जेष्ठजे. ॥ ९ ॥

ટીકા—‘ પુદ્ધો ય ’ इत्यादि ।

च=अपरं च सम एव=उपकार्यपकारिणु तुल्यभावधारकः, महामुनिः=उग्र-
तपश्चरणशीलः दंशमशकैः, इदमुपलक्षणम्, तेन मत्कुणयूकादिभिरपि स्पृष्टः-पीडितः
सन्, संग्रामशिरसि=रणमस्तके, शूरः=पराक्रमी, नागो वा=हस्तीव परं=शत्रु-
रागद्वेषलक्षणं भावशत्रुम्, अभिहन्यात्=पराजयेत् । ‘ समरेव ’ इत्यत्रार्पणद्वेष्टः ।

अयं भावः—यथा-शूरः=करो शराघातैर्व्यथितोऽपि रणे शत्रुं जयति, तद्वत्
साधुरपि दंशमशकादिभिः पीड्यमानोऽपि कषाय शत्रुं जयेदिति ॥ १० ॥

ગ્રીષ્મ કાલ કે ચાદ ચર્પા કાલ આતા હે, ઉસમેં દંશમશક આદિ કા
પરીપહ ઉત્પન્ન હોતા હે । સાધુ કા કર્તવ્ય હૈ કિ વહ ઇસ દંશમશકરૂપ
પાંચવે પરીપહ કો સહન કરે, ઇસ ચાત કો સૂત્રકાર આગે કી ગાથા
દ્વારા ચતલાતે હૈ—‘ પુદ્ધો ય ’ इत्यादि ।

અન્યર્થ—(સમરેવ-સમણ) ઉપકારી ઓર અપકારી મેં તુલ્ય ભાવ
ધારણ કરને વાલા (મહામુની-મહામુનિઃ) ઉગ્રતપશ્ચરણશીલ મહામુનિ
(દંસમસર્પહિં-દંશમશકૈઃ) દંશમશકોં કે દ્વારા, ઉપલક્ષણ સે મત્કુળ-
લ્લદમલ, યૂકા-જૂં આદિ દ્વારા મી (પુદ્ધો-સ્પૃષ્ટઃ) પીડિત હોને પર (સંગ્રામ-
સીસે-સંગ્રામ શીર્ષે) યુદ્ધ કે વીચ મેં (શૂરો-શૂરઃ) પરાક્રમી (નાગો વા-
નાગ ઇવ) હસ્તી કી તરહ (પરં અભિહ્ણે-પરં અભિહન્યાત્) શત્રુ કો-
રાગદ્વેષરૂપ ભાવશત્રુ કો પરાસ્ત કરે ।

ગરમઋતુ પછી ચોમાસાનો સમય આવે છે આમાં દંશમશક વગેરે પરી-
પહની ઉત્પત્તિ થાય છે, સાધુનું એ કર્તવ્ય છે કે દંશમશકરૂપી પાંચમો પરીપહ
સહન કરે. આ વાતને સૂત્રકાર આગળની ગાથાથી બતાવે છે.

“ પુદ્ધો ય ” इत्यादि.

અન્યર્થ—(સમરેવ-સમણ) ઉપકારી અને અપકારીમાં સમભાવ ધારણ
કરવાવાળા મહામુની-મહામુનિઃ ઉગ્ર તપસ્યા કરનાર શીલવાન મહામુનિ દંસમસર્પહિં-
દંશમશકૈઃ ડાંસ, મચ્છર દ્વારા ઉપલક્ષણથી માકડ, જૂ, આદિ દ્વારા પણ પુદ્ધો-સ્પૃષ્ટઃ
પીડિત હોવા છતાં “ સંગ્રામસીસે-સંગ્રામશીર્ષે ” યુદ્ધની વચમાં (શૂરો-શૂરઃ) પરાક્રમી
(નાગો વા-નાગઇવ) હાથીની માફક (પરં અભિહ્ણે-પરં અભિહન્યાત્) શત્રુને-રાગ દ્વેષ
રૂપ ભાવશત્રુને પરાસ્ત કરે. એનો ભાવ આ છે. જેમ પરાક્રમી હાથી બાણોના
આઘાતથી વ્યથિત હોવા છતાં પણ રણમાં શત્રુઓને હરાવે છે તેવી રીતે સાધુ પણ
ડાંસ, મચ્છર આદિ દ્વારા પીડિત હોવા છતાં પણ કષાયરૂપી શત્રુને પરાસ્ત કરે.

કેન પ્રકારેણ ભાવશત્રું જયેદિત્યાહ—

મૂલમ્—નં સંતસે નં વારેજ્ઞાં, મંણંપિ નં પંઓસણ્ ।

ઉવેહે નં હંણે પાંણે, મુંજંનંતે મંસંસોણિયં ॥ ૧૧ ॥

છાયા—ન સંતસેત્ ન વારયેત્, મનોઽપિ ન પ્રદૂપયેત્ ।

ઉપેક્ષેત ન હન્યાત્ પ્રાણાન્, મુઝ્જાનાન્ માંસં શોણિતમ્ ॥ ૧૧ ॥

ટીકા—‘ ન સંતસે ’ इत्यादि ।

મહામુનિદંશમશકૈરુપદ્રુતઃ સન્ ન સંત્રસેત્—નોદ્વિજેત્—દંશમશકાદિભિર્દંડપમા-
નોઽપિ ન તતઃ સ્થાનાદપગચ્છેદિત્યર્થઃ । ન વારયેત્, હસ્તવત્ત્વાદિના નાપસારયેત્-
મનોઽપિ ન પ્રદૂપયેત્=ન કલુષિતં કુર્યાત્ અપિ—શબ્દાદ્વચનાદિકમપિ ન પ્રદુષ્ટં

इसका भाव यह है—जैसे पराक्रमी हस्ती बाणों के आघात से व्यथित होने पर भी रण में शत्रु को परास्त कर देता है, उसी तरह साधु भी दंशमशक आदि द्वारा पीडित होने पर भी कषायरूपी शत्रु को परास्त करे ॥ १० ॥

भावशत्रु को किस तरह परास्त करना चाहिये इसको इस गाथा द्वारा स्पष्ट किया जाता है—न संतसे इत्यादि

अन्वयार्थ—महामुनि दंशमशक आदि से पीडित होने पर भी (न संतसे—न संत्रसेत्) कभी भी चित्त में उद्विग्न न होवे—दंशमशक आदि से पीडित होने पर भी मुनि एक स्थान से दूसरे स्थान पर नहीं जावे (न वारेज्जा—न वारयेत्) दंशमशक को अपने शरीर पर बैठ जाने पर हस्तअथवा वस्त्र आदि से नहीं हटावे । (मणं पि न पओसण्—

આનો ભાવ એ છે કે—જેમ પરાક્રમી હાથી આજ્ઞાના આઘાતથી પીડિત હોવા છતાં પણ રણમાં શત્રુને પરાજીત કરે છે, તેવી જ રીતે સાધુ પણ દંશમશક આદિ દ્વારા પીડિત હોવા છતાં પણ કષાયરૂપી શત્રુનો પરાજય કરે ॥૧૦॥

ભાવશત્રુને કેવી રીતે જીતવા બોધ એ, એ હકીકત આ ગાથા દ્વારા પ્રગટ કરવામાં આવે છે. નસંતસે—ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—ઠાંસ અને મચ્છરથી પીડિત બનવા છતાં પણ ન સંતસે—ન સંત્રસેત્ મહામુનિ ચિત્તમાં ઉદ્વેગ ન લાવે,—ઠાંસ મચ્છરના કરડવાથી મુનિએ એક સ્થાનથી બીજા સ્થાને ન જવું, ન વારેજ્ઞા—ન વારયેત્ ઠાંસ મચ્છરને પોતાના શરીર પર એકેલ બેઠને હાથ અને વસ્ત્ર આદિથી તેને હટાવે નહીં, મણંપિ ન પઓસણ્—

ટીકા—‘ પુટ્ટો ય ’ इत्यादि ।

च=अपरं च सम एव=उपकार्यपकारिषु तुल्यभावनधारकः, महामुनिः=उग्र-
तपश्चरणशीलः दंशमशकैः, इदमुपलक्षणम्, तेन मत्कुणयूकादिभिरपि स्पृष्टः-पीडितः
सन्, संग्रामशिरसि=रणमस्तके, शूरः=पराक्रमी, नागो वा=हस्तीव परं=शत्रु-
रागद्वेषलक्षणं भावशत्रुम्, अभिहन्त्यात्=पराजयेत् । ‘ समरेव ’ इत्यत्रार्पत्वाद्भेदः ।
अयं भावः-यथा-शूरः=फरी शराघातैर्व्यथितोऽपि रणे शत्रुं जयति, तद्वत्
साधुरपि दंशमशकादिभिः पीड्यमानोऽपि कषाय शत्रुं जयेदिति ॥ १० ॥

ગ્રીष्મ કાલ કે વાદ વર્ષા કાલ આતા હે, ઉસમેં દંશમશક આદિ કા
પરીપહ ઉત્પન્ન હોતા હે । સાધુ કા કર્તવ્ય હે કિ વહ ઇસ દંશમશકરૂપ
પાંચવે પરીપહ કો સહન કરે, ઇસ વાત કો સૂત્રકાર આગે કી ગાથા
દ્વારા વતલાતે હે—‘ પુટ્ટો ય ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(સમરેવ-સમણ) ઉપકારી ઓર અપકારી મેં તુલ્ય ભાવ
ધારણ કરને વાલા (મહામુની-મહામુનિઃ) ઉગ્રતપશ્ચરણશીલ મહામુનિ
(દંસમસર્પહિં-દંશમશકૈઃ) દંશમશકોં કે દ્વારા, ઉપલક્ષણ સે મત્કુળ-
લ્લટમલ, યૂકા-જૂં આદિ દ્વારા મી (પુટ્ટો-સ્પૃષ્ટઃ) પીડિત હોને પર (સંગામઃ
સીસે-સંગ્રામ શીર્ષે) યુદ્ધ કે વીચ મેં (સૂરો-શૂરઃ) પરાક્રમી (નાગો વા-
નાગ ઇવ) હસ્તી કી તરહ (પરં અમિહણે-પરં અમિહન્યાત્) શત્રુ કો-
રાગદ્વેષરૂપ ભાવશત્રુ કો પરાસ્ત કરે ।

ગરમઋતુ પછી ચોમાસાનો સમય આવે છે આમાં દંશમશક વગેરે પરી-
પહની ઉત્પત્તિ થાય છે, સાધુનું એ કર્તવ્ય છે કે દંશમશકરૂપી પાંચમો પરીપહ
સહન કરે. આ વાતને સૂત્રકાર આગળની ગાથાથી બતાવે છે.

“ પુટ્ટો ય ” इत्यादि.

અન્વયાર્થ—(સમરેવ-સમણ) ઉપકારી અને અપકારીમાં સમભાવ ધારણ
કરવાવાળા મહામુની-મહામુનિઃ ઉગ્ર તપસ્થા કરનાર શીલવાન મહામુનિ દંસમસર્પહિં-
દંશમશકૈઃ ડાંસ, મચ્છર દ્વારા ઉપલક્ષણથી માકડ, જૂ, આદિ દ્વારા પણ પુટ્ટો-સ્પૃષ્ટઃ
પીડિત હોવા છતાં “ સંગામસીસે-સંગ્રામશીર્ષે ” યુદ્ધની વચમાં (સૂરો-શૂરઃ) પરાક્રમી
(નાગો વા-નાગઇવ) હાથીની માકડ (પરં અમિહણે-પરં અમિહન્યાત્) શત્રુને-રાગ દ્વેષ
રૂપ ભાવશત્રુને પરાસ્ત કરે. એનો ભાવ આ છે. જેમ પરાક્રમી હાથી બાણોના
આઘાતથી વ્યથિત હોવા છતાં પણ રણમાં શત્રુઓને હરાવે છે તેવી રીતે સાધુ પણ
ડાંસ, મચ્છર આદિ દ્વારા પીડિત હોવા છતાં પણ કષાયરૂપી શત્રુને પરાસ્ત કરે.

कृत्वा समुत्तस्यौ । तत्र प्रथमयामे लघुकाया मूच्यग्रतीक्ष्णमुखाः दंशमशकाः सहस्रशः परितः समागत्य मुनेः शरीरं दंशन्ति । तदनु-द्वितीययामे तदपेक्षया स्थूलाकारा दंशमशकाः घनघनध्वनिं कुर्वन्तः परितस्तद्रपुस्तीक्ष्णतरं दंशन्ति, तदनु तृतीयचतुर्थयामयोस्तदपेक्षयापि स्थूलतराः स्थूलतीक्ष्णमुखा विविधजातीया दंशमशकास्तं सातिशयं दंशन्ति । ततः सूर्योदये सति पञ्चमप्रहरे अकस्मात् तत्रैवोद्गीयमाना मधुमक्षिकाः सहस्रशस्तद्रपुःसंलग्नास्तं मुनिं दंशन्ति । मधुमक्षिकाभि-राच्छादितं सकलं तद्रपुः श्यामवर्णं संजातम् । तस्य मुखोपरि सदोरकमुखवद्विकाऽपि

एक समय की बात है कि इन्होंने एक अटवी में रात्रि के समय पांच प्रहरका कायोत्सर्ग धारण किया । उस अटवी में कायोत्सर्ग में रहे हुए इन सुदर्शन मुनि के शरीर को प्रथम प्रहर में लघुकायवाले हजारों दंशम-शकों ने सूची के अग्रभाग के समान अपने २ तीक्ष्ण मुखों से चारों ओर से आ आकर खूब डसा । फिर द्वितीय प्रहर में इनकी अपेक्षा स्थूला-कार वाले दंशमशकों ने घन घन शब्द करते हुए सब तरफ से आकर बहुत बुरी तरह उनके शरीर को डसना प्रारंभ किया । बाद में तृतीय चतुर्थ प्रहर में द्वितीय याम में आये हुए दंशमशकों की अपेक्षा बलिष्ठ एवं स्थूलतर विविध जाति के दंशमशकों ने काटना शरु किया । इस प्रकार जब रात्रि के चार प्रहर समाप्त हो चुके और सूर्योदय हुआ तब पंचमप्रहर में-अर्थात् दिवस के प्रथमप्रहर में-अकस्मात् उड़ी हुई हजारों मधुमक्षिकाओं ने उन मुनि के शरीर में चिपट कर उन्हें काटना प्रारंभ

तेजोतेजो तेजो नगलभां रात्रिना सभये पांच प्रहरने कायोत्सर्ग कथो. ते नगलभां कायोत्सर्गभां रहेला आ सुदर्शन मुनिना शरीरने प्रथम प्रहरभां नाना शरीरवाणा हुनरो डांस, मच्छरोते सोयनी अणी नेवा पोत पोताना तीक्ष्ण मुजोधी आरे जालुथी आवीने जूण उंज भार्या. पाछा पीन प्रहरभां तेनी अपेक्षा स्थूल आकारवाणा डांस, मच्छरोते गणु गणु शब्द करीने आरे तरक्षी आवीने घणी भराण रीते तेमना शरीरने उंज भारवा लाग्या. लार पछी त्रीन अने सोथा प्रहरभां आवेला डांस मच्छरोनी अपेक्षा नाना मोटा विविध नतना डांस मच्छरोते उंज भारवा शर् कथो. आ प्रकारे न्यारे रात्रीना आर प्रहर पुरा थया. अने सूर्योदय थयो लारे पांचभा प्रहरभां अर्थात् दिवसना प्रथम प्रहरभां अकस्मात् उड़ी हुनरो मधमाभीजोते ते मुनिना शरीर उपर चोटी पडीने करउं शर् कथुं. मधमाभीजोधी आच्छा-

कुर्यादित्यर्थः । किं तु उपेक्षेत-मध्यस्थभावमाश्रयेत् । अत एव-मांसशोणितं भुञ्जानान् प्राणान्=प्राणिनः, न हन्यात्=न मारयेत् ।

अत्र सुदर्शनमुनेर्दृष्टान्तः—

चम्पानगरीं रिपुमर्दननामको भूपतिरासीत् । तस्य पुत्रः सुदर्शननामकः संजातः । स धर्मघोषाचार्यसमीपे धर्मदेशनां निशम्य कामभोगेभ्यो विरक्तः प्रव्रजितः । स सुदर्शनो मुनिर्गुरुमत्तादात् श्रुतज्ञानसम्पन्नो दृढसच्चतया एकाकित्व-विहारालम्ब्यप्रतिमया विहरन् कदाचित् महादृष्ट्यां निशि पञ्चप्रहरात्मकं कायोत्सर्गं मनोऽपि न प्रदूषयेत् । अपने मन में उनके काटने पर अपने मन में कलुषित विचार नहीं करे । अथवा उनके काटने पर मन को कलुषित नहीं करना चाहिये । अपि शब्द से वचन आदिक को भी प्रदुष्ट नहीं करे । किन्तु उस समय (उवेहे-उपेक्षेत) मध्यस्थभाव का ही आश्रय करे । अतः साधु का कर्तव्य है कि वह (मांस शोणियं भुञ्जते पाणे न हणे-मांस शोणितं भुञ्जानान् प्राणिनः न हन्यात्) मांस खाते एवं शोणित को पीते हुए प्राणियों को कभी भी न मारे ।

दृष्टान्त—चंपानगरी में रिपुमर्दन नामक एक राजा था । उसका एक पुत्र था, जिसका नाम सुदर्शन था । उसने धर्मघोष आचार्य के पास धर्म-देशना सुनकर काम भोगों से विरक्त वन मुनिदीक्षा धारण की । इन सुदर्शन मुनि ने अपने गुरु महाराज के प्रसाद से श्रुतज्ञान की प्राप्ति कर दृढ पराक्रमशाली होने की वजह से एका की विहार करने रूप प्रतिमा को धारण किया । अब ये उस प्रतिमा से विचरने लगे ।

मनोऽपि न प्रदूषयेत् तेना कर्तव्यार्थी चोत्तमाना मनमां कलुषित विचार पणु न करे, अथवा तेना कर्तव्यार्थी मनने कलुषित न करे, अरे शब्दार्थी वचनार्थिकने पणु प्रदुष्ट न करे, परंतु ते समये उवेहे-उपेक्षेत मध्यस्थ भावने आश्रय करे आर्थी साधु कर्तव्य छे के ते मांसशोणियं भुञ्जतेपाणे न हणे-मांसशोणितं भुञ्जानान् प्राणिनः न हन्यात् मांस खाता अने ढोड़ी पीता प्राणीआने कही पणु न मारे.

दृष्टान्तः—चंपा नगरीमां रिपुमर्दन नामना ऐक राजा हुता तेमने ऐक पुत्र हुतो; जेतु नाम सुदर्शन हुतुं तेणे धर्मघोष आचार्यनी पासे धर्मदेशना सांख्यी कामभोगार्थी विरक्त अनी मुनिदीक्षा धारण करी. आ सुदर्शन मुनिआ चोत्तमाना गुरुमहाराजना प्रसादार्थी श्रुतज्ञाननी प्राप्ति करी, दृढ पराक्रम-शाली भवाना कर्तव्यार्थी ऐकाकी विहार करवा रूप प्रतिमाने धारण करी अने तेआ आ प्रतिमाथी विचरवा लाग्या. ऐक समयनी वात् . के,

વેદના જાયતે તતોઽપ્યનન્તગુણા વેદના નરકેઽનન્તવારં મયા સોઢા, एवं निगो-
 देऽपि, यत्र सूच्यग्रपरिमितकन्दादौ असंख्याताः श्रेणयः सन्ति, एकैकश्रेण्या
 मसंख्यातानि प्रतराणि, एकैकप्रतरे असंख्याता गोलाः, एकैकगोले असंख्यातानि
 निगोदशरीराणि, एकैकशरीरे अनन्ता जीवाः, एकैकनिगोदजीवः प्रत्येकश्वासो-
 च्छ्वासे सार्धसप्तदश जन्ममरणानि करोति, एवंविधनिगोदेऽपि अनन्तजन्ममर-
 णानां दारुणदुःखानि अनन्तवारं परवशेन मया सोढानि । किं पुनरेतत्, यतस्त-
 तदुःखसागरैकविन्दुमात्रमपि नैतत्, एवं दंशमशकपरीपहं प्रकृष्टपरिणामेन सहमानः

હસેસે ભી અનંતગુણી વેદના નરક મેં અનંતવાર તૂને ભોગી હૈ । ઇસી તરહ
 નિગોદ મેં ભી સહી હેં । સૂચી-સુઈ-કે અગ્રભાગ પ્રમાણ કન્દ આદિ મેં
 અસંખ્યાત શ્રેણિયાં હોતી હેં એક એક શ્રેણી મેં અસંખ્યાત પ્રતર હોતે હેં ।
 એક એક પ્રતર મેં અસંખ્યાત ગોલે હોતે હેં । એક એક ગોલે મેં અસંખ્યાત
 નિગોદ શરીર હુઆ કરતે હેં । એક એક નિગોદ શરીર મેં અનન્ત જીવ રહા
 કરતે હેં । એક એક નિગોદરાશિ કા જીવ એક ૨ શ્વાસોચ્છ્વાસ મેં ૧૭ા
 સાઢાસત્રહ વાર જન્મતા હૈ ઓર ૧૭ા સાઢા સત્રહ વાર હી મરતા હૈ । ઇસ
 પ્રકાર કે સ્વરૂપ વાલે નિગોદ મેં ભી હૈ આત્મન્ । તૂને અનન્તવાર અનંત
 જન્મ ઓર મરણ કે દુઃખોં કો પરવશ હોકર સહન કિયા હૈ । ડન દુઃખોં
 કે સામને યહ દંશમશક આદિ સે હોને વાલા દુઃખ કિતના સા હૈ । ડન
 દુઃખોં કે સામને તો યહ એક લેશ માત્ર ભી નહીં હૈ । ઇસ પ્રકાર દંશમશક
 પરીપહ કો પ્રકૃષ્ટ શુભાધ્યવસાય સે સહન કરતે હુએ સુદર્શન મુનિરાજ

અગ્નિથી બાળવાથી જેવી વેદના જીવોને થાય છે, તેથી અનંતગણી વેદના નરકમાં
 અનંતવાર તેં લોગવી છે. આ રીતે નિગોદમાં પણ સહન કરેલ છે. સોયના અગ્રભાગ
 પ્રમાણનાં કન્દ આદિમાં અસંખ્યાત શ્રેણિયો હોય છે. એકેક શ્રેણીમાં અસંખ્ય
 પ્રતર હોય છે. અને એકેક પ્રતરમાં અસંખ્ય ગોળા હોય છે. અને એકેક ગોળામાં
 અસંખ્યાત નિગોદ શરીર હોય છે. એકેક નિગોદ શરીરમાં અનંત જીવ રહ્યા કરે છે.
 એકેક નિગોદ શરીરો જીવ એક શ્વાસોચ્છ્વાસમાં સાઠસત્તરવાર જન્મે છે. અને
 સાઠસત્તરવાર મરે છે. આ પ્રકારના સ્વરૂપવાળા નિગોદમાં પણ હે આત્મન્ । તેં
 અનંતવાર અનંત જન્મ અને મરણના દુઃખોને પરવશ બની સહન કર્યાં છે
 એ દુઃખોની સામે આ ડાંસ મચ્છરોથી થતું દુઃખ કેવડું છે ? તે દુઃખોની
 સામે તો આ દુઃખ લેશ માત્ર પણ નથી. આ પ્રકારે ડાંસ મચ્છરોના પરી-
 પહને પ્રકૃષ્ટ શુભાધ્યવસાયથી સહન કરતાં સુદર્શન મુનિરાજે પ્રયત્ન

મક્ષિકાભિરાચ્છાદિતત્વાનલક્ષ્યતે । एवं दंशमशकमक्षिकाकृतवेदनां प्राप्यापि स
 सुदर्शनमुनिर्दंशादीन् न निवारयति चिन्तयति च-दुःखमेतत् कियत्, इताऽनन्तगुण-
 वेदनाऽनन्तवारं नरकेषु मया प्राप्ता, असिपत्रेण क्षुरपत्रेण कदम्बचीरिकापत्रेण छिद्य-
 मानं शक्यपत्रेण कुन्तापत्रेण शरापत्रेण सूत्राग्रेण छुरिकाग्रेण, सूचीकलापाग्रेण, कपिक-
 च्छुना, वृश्चिककण्टकेन भिद्यमाने, अक्षरेण, प्रज्वलज्ज्वालाया दहमाने च यादृशी
 कर दिया । मधुमक्षिकाओं से आच्छादित सुदर्शन मुनि का गौर शरीर
 उस समय श्यामवर्णवाला मालूम देने लगा । उनके मुख के ऊपर डोरे
 से जो मुखचस्त्रिका बंधी हुई थी वह भी मक्षिकाओं से आच्छादित होने
 की वजह से दिखलाई नहीं पड़ती थी । इस प्रकार दंशमशकों द्वारा तीव्र
 वेदना को पाकर भी सुदर्शन मुनि ने उन दंशमशकों का अपने हाथ
 आदि से निवारण नहीं किया । प्रत्युत उस समय यही विचार किया
 कि हे आत्मन् ! यह जो वर्तमान में दुःख मिल रहा है वह तेरे द्वारा
 पहिले भोगे हुए नरक एवं निगोद के दुःखों के समक्ष कितना सा है ।
 अरे ! तूने पहिले भवों में इस वेदना से भी अनन्तगुणी वेदनाएँ अनं-
 तवार नरक में भोगी हैं । असिपत्र, क्षुरपत्र एवं कदम्बचीरिका पत्र से
 छेदे जाने पर, शक्ति के अग्रभाग से कुन्त-भाला के अग्रभाग से, बाणके
 अग्रभाग से, छुरिका के अग्रभाग से, सूचिकलाप के अग्रभाग से,
 कपिकच्छु कोंचकीफली से और विच्छु के डंक से भेदे जाने पर, तथा
 जलती हुई अग्नि से जलाये जाने पर जैसी वेदना जीवों को होती है

દિત બનેલ સુદર્શન મુનિનું ગૌર શરીર તે સમયે શ્યામ વર્ણવાળું દેખાવા
 લાગ્યું, તેમના મુખ ઉપર દોરાથી જે મુખપત્તિ બંધાયેલ હતી તે પણ
 માખીઓથી આચ્છાદિત હોવાના કારણે જોવામાં આવતી ન હતી. આ પ્રકારે
 ડાંસ, મચ્છરોથી તીવ્ર વેદના પામીને પણ સુદર્શન મુનિએ એ ડાંસ, મચ્છર,
 વગરેને પોતાના હાથ આદિથી દૂર ન કર્યા. પરંતુ એ વખતે એવોજ વિચાર
 કર્યો કે હે આત્મન્ ! વર્તમાનમાં જે પ્રકારનું આ દુઃખ મળી રહ્યું છે તે
 તારાથી પહેલાં ભોગવવામાં આવેલ નરક અને નિગોદના દુઃખો પાસે શું
 હિસાબમાં છે, અરે ! તે પહેલાના ભવોમાં આ વેદનાથી પણ અનંતગુણી
 વેદનાઓ અનંતવાર નરકમાં ભોગવી છે. અસિપત્ર, ક્ષુરપત્ર, અને કદંબચીરિકા
 પત્રથી છેદાઈ જવાથી, શક્તિના અગ્રભાગથી કુંત ભાલાના અગ્રભાગથી,
 બાણના અગ્રભાગથી, છુરીના અગ્રભાગથી, સૂચિ કલાપના અગ્રભાગથી, કપિ
 કચ્છુ-કોંચની ફળીથી, અને વીંછીના ડંખથી, ભેદાઈ જવાથી તથા બળતી

लकः=नूतनवस्त्रवान् भविष्यामि, इति मिश्रुर्न चिन्तयेत्, अयं भावः-जीर्णवस्त्र-
साधुवेस्त्राभावसंभावनया स्वात्मनि विपादं न कुर्याद्, नापि च नूतनवस्त्र-
संभावनया हर्षं कुर्यादिति ॥१२॥

उक्तार्थमेव दृढीकर्तुमाह—

एग्या अचेलए होई, संचेले याँवि एगयाँ ।

एयं धम्माहियं नच्चा, नाणी नो परिदेवए ॥१३॥

छाया—एकदा अचेलको भवति, सचेलश्चापि एकदा ।

एतद् धर्मद्वितं ज्ञात्वा, ज्ञानी नो परिदेवयेत् ॥१३॥

टीका—‘एग्या’ इत्यादि ।

एकदा=कदाचित्, कल्पनीयजीर्णवस्त्रविहितमलिनाल्पवस्त्रस्य सद्भावे मुनिः,

रभाव न करे । (अदुवा-अथवा) अथवा (सचेलए होक्खं-सचेलको भविष्यामि) नवीन वस्त्रों से “उनकी अधिक स्थिति होने से” सचेलक-
वस्त्र सहित हो जाऊँगा (इति) इस प्रकार (मिक्खु) साधु (न चिंतए-
न चिन्तयेत्) विचार न करे ।

इस का भाव केवल यही है कि साधु जिस समय जीर्ण वस्त्रों का परिधान करे उस समय मुनि “ये फटे पुराने वस्त्र कितने दिन तक चलेँगे इनके फट जाने पर मैं निर्वस्त्र हो जाऊँगा” इस प्रकार कभी भी अपनी आत्मा में विपाद न करे । “ये नवीन वस्त्र हैं अधिक दिन तक चलते रहेंगे अतः मैं सबस्त्र ही रहूँगा” इस प्रकार कभी हर्ष भाव को प्राप्त न हो । अथवा ‘अयं नूतन वस्त्रों की मुझे प्राप्ति होगी, इस बात की संभावना से भी साधु कभी भी हर्षित न होवे ॥ १२ ॥

सचेलए होक्खं-सचेलको भविष्यामि नवीन वस्त्रोत्थी “ते वधु प्रमाणुभां डोवाथी” सचेलक वस्त्र सहित थर्ध जर्धश आ प्रकारेनो पणु “मिक्खु” साधु नचिंतए-न चिन्तयेत् विचार न करे.

आनो भाव डेवण ओ ज छे डे, साधु ने समये एणु वस्त्रो परिधान करे ओ समये आ शटथां तूटथां वस्त्रो डेट्ठा दिवस आलशे, आना शटी जवा पछी हुं वस्त्र वगरनो णनी जर्धश. आ प्रकारेनो विपाद कही पणु चोताना आत्माभां न करे. आ नवां वस्त्र छे, धणु समय सुधी आलतां रडेशे, अने आथी हुं सवस्त्र रहीश. आ प्रकारेनो डर्षभाव पणु कही न लावे. अथवा डवे अने नवां वस्त्रनी प्राप्ति थशे आ वातनी संभावनाथी पणु साधु कही हर्षित न थाय (१२)

પ્રશસ્તધ્યાનેન શુભાપ્યવસાયેન પ્રાપ્તકેવલજ્ઞાન-કેવલદર્શનઃ મુદર્શનઃ સાધનન્તમ-
વ્યાબાધં શાશ્વતં શિવપદં લબ્ધવાન । એવમન્યૈરપિ મુનિર્મિમધ્યસ્થભાવેન દંશમશ-
કપરીપદ્મઃ સોદ્ભવ્યઃ ॥ ૧૧ ॥

અપાચેલપરીપદ્મજયં પ્રાહ—

મૂલમ્—પરિજુન્નેર્હિં વંત્યેર્હિં, હોક્ષ્વામિ તિં અચેલૅ ૫ ।

અર્દુવા સચેલૅ ૫, હોક્ષ્વં, ઇતિ મિર્કંસૂ નં ચિંતૅ ૫ ॥૧૨॥

છાયા—પરિજીર્ણૈર્વત્તૈર્, ભવિષ્યામિ ઇતિ અચેલકઃ ।

અથવા સચેલકો ભવિષ્યામિ, ઇતિ મિશુર્ન ચિન્તયેત્ ॥૧૨॥

ટીકા—‘ પરિજુન્નેર્હિં ’ ઇત્યાદિ ।

પરિજીર્ણૈઃ=પુરાતનૈઃ, વત્તૈઃ, અચેલકઃ=વદ્ધરહિતઃ, ભવિષ્યામિ, તેષાં સ્વલ્પ-
કાલસ્યાપિત્વાત્, ઇતિ=એતદ્રૂપં દૈન્યં, મિશુર્ન ચિન્તયેત્=ન કુર્યાત્ । અથવા

ને પ્રશસ્તધ્યાન સે ઓર શુભ પરિણામોં કો ધારા સે કેવલજ્ઞાન ઓર
કેવલદર્શન પ્રાપ્ત કર લિયા । પથ્થાત્ આયુ કે અંત મેં સાદિ અનંત,
અવ્યાબાધ એવં શાશ્વત પદ જો મુક્તિપદ હૈં ઉસ કો પ્રાપ્ત કર લિયા ।
મુદર્શન મુનિ કી તરહ અન્યમુનિજનોં કો ભી મધ્યસ્થભાવ સે દંશમશક
પરીપદ્મ સહન કરના ચાહિયે ॥ ૧૧ ॥

અથ સૂત્રકાર છઠે અચેલ પરીપદ્મ કો જીતને કા ઉપદેશ કરતે હૈં—
પરિજુન્નેર્હિં-ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—(પરિજુન્નેર્હિં-પરિજીર્ણૈઃ) પુરાને (વત્ત્યેર્હિં-વત્તૈઃ) વત્ત્વોંસે
(અચેલૅ હોક્ષ્વામિ-અચેલકઃ ભવિષ્યામિ) મેં ઉનકી અલ્પકાલ
સ્થિતિ હોંને સે અચેલ વદ્ધરહિત હો જાઉંગા । (તિ-ઇતિ) ઇસ પ્રકાર કા

ધ્યાનથી અને શુભ પરિણામોની ધારાથી કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન પ્રાપ્ત
કર્યું. પછી આયુના અંતમાં આદિ અનંત, અવ્યાબાધ અને શાશ્વત પદ જે
મુક્તિપદ છે તેને પ્રાપ્ત કર્યું. મુદર્શન મુનિની માફક અન્ય મુનિઓએ
પણ મધ્યસ્થ ભાવથી ડાંસ અને મચ્છરોના પરીપદ્મને સહન કરવો જોઇએ ॥૧૧॥

હવે સૂત્રકાર છઠા અચેલ પરીપદ્મને જીતવાનો ઉપદેશ કરે છે. પરિજુન્નેર્હિં ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—પરિજુન્નેર્હિં-પરિજીર્ણૈઃ બુનાં “વત્ત્યેર્હિં-વત્તૈઃ” વત્ત્વોંથી અચેલૅ
હોક્ષ્વામિ-અચેલકઃ ભવિષ્યામિ હું તેની અલ્પકાળ સ્થિતિ હોવાથી અચેલ વત્ત્વ
રહિતથઈ જઈશ તિ-ઇતિ આ પ્રકારનો દૈન્યભાવ ન કરે અર્દુવા-અથવા અથવા

નવીનવસ્ત્રસદ્ભાવે તન્નિમિત્તકં હપં ન કુર્યાત્, તથા એપણીયપ્રમાણોપેતવદ્વાણા-
મમદામૂલ્યકત્વાદલ્પત્વાદશોભનત્વાચ્ચ વિપાદં ન કુર્યાત્ શીતસ્પર્શાદિના વાધિતોઽપિ
પ્રમાણાધિકવદ્વાકાઙ્ગાં ચ ન કુર્યાદિત્યયઃ । તથાચોક્તમાચારાઙ્ગસૂત્રે—

“ જે મિક્તૂ તિહિં વત્યેહિં પરિવુસિણ પાયચડત્યેહિં, તસ્સ ણં ણો એવં ભવહ,
ચડત્યં વત્યં જાહસ્સામિ । ” (આચા. ૧ શુ. ૮ અ. ૪૩.)

છાયા—યો મિક્તુસ્ત્રિભિર્વસ્ત્રૈ પર્યુપિતઃ પાત્રચતુર્થઃ, તસ્ય સ્વલુ નો એવં ભવતિ
ચતુર્થં વસ્ત્રં યાચિવ્યે । પર્યુપિતઃ=વ્યવસ્થિતઃ । અનેન સ્થવિરકલ્પિકસ્ય ચતુર્થવસ્ત્ર
પ્રતિપેદ્યોઽવગમ્યતે । અપરં ચ-તત્રૈવોક્તમ્—

“ જસ્સ ણં મિક્તુસ્સ એવં ભવહ-પુટ્ટો સ્વલુ અહમંસિ નાલમહમંસિ સીયફાસં

ભાવ નહીં કરનાં चाहिये-और ये नवीन वस्त्र हैं इनसे शीत आदिक
की रक्षा बहुत अच्छी तरह हो जायगी ” इस प्रकार कभी हर्षित भी
नहीं होना चाहिये । शीतस्पर्शादिक से पीडित होने पर प्रमाण से
अधिक वस्त्रों की आकांक्षा करना साधुमार्ग में निषिद्ध है । आचारांग-
सूत्र (१ श्रु. ८ अ. ४ उ.) में यही बात बतलाई गई है “ જે મિક્તૂ
તિહિંવત્યેહિં પરિવુસિણ પાયચડત્યેહિં તસ્સ ણં ણો એવં ભવહ ચડત્યં
વત્યં જાહસ્સામિ ” જો મિક્તુ ત્રણ વસ્ત્રોં સે એવં ચૌથે પાત્ર સે વ્યવસ્થિત
રહતા હૈં ઉસે ચતુર્થ વસ્ત્ર કે યાચન કી આવશ્યકતા નહીં હોતી હૈં ઉસ
કે ચિત્ત મેં યહ વાત નહીં આતી હૈં કિ મૈ ચતુર્થ વસ્ત્ર કી યાચના કરૂં ।
इस कथन से स्थविरकल्पी साधु को चतुर्थवस्त्र का प्रतिषेध सिद्ध होता है ।
और भी आचारांग सूत्र (१ श्रु. ८ अ. ४ उ.) में कहा है “ जस्स णं
मिक्तुस्स एवं भवह-पुट्टो स्वलु अहमंसि नालमहमंसि सीयफासं

नवीन वस्त्र છે, તેનાથી ઠંડી વગેરેની રક્ષા સારી રીતે થશે, આ પ્રકારે કઠી
હર્ષિત પણ ન થવું જોઈએ. ઠંડીના સ્પર્શથી પીડિત થવાથી અધિક વસ્ત્રોની
આકાંક્ષા કરવી તે સાધુ માર્ગમાં નિષેધ છે. આચારાંગસૂત્ર (૧ શ્રુ. ૮. અ. ૪ ઉ)
માં એવી વાત બતાવવામાં આવેલ છે કે, જે મિક્તૂ તિહિંવત્યેહિં પરિવુસિણ પાય
ચડત્યેહિં તસ્સ ણં ણો એવં ભવહ ચડત્યં વત્યં જાહસ્સામિ જે શિક્ષુ ત્રણ વસ્ત્ર અને
ચોથા પાત્રથી વ્યવસ્થિત રહે છે. તેને ચોથા વસ્ત્રની યાચના કરવાની આવશ્યકતા
થતી નથી. એના ચિત્તમાં એ વાત આવતી નથી કે હું ચોથા વસ્ત્રની યાચના
કરું. આ કથનથી સ્થવિરકલ્પી સાધુને ચોથા વસ્ત્રનો પ્રતિષેધ સિદ્ધ થાય છે.

બીજું પણ આચારાંગ સૂત્ર (૧. શ્રુ. ૮. અ. ૪. ઉ.) માં કહ્યું છે—

જસ્સ ણં મિક્તુસ્સ એવં ભવહ-પુટ્ટો સ્વલુ અહમંસિ નાલમહમંસિ સીયફાસં

અચેલકઃ=વસ્ત્રરહિત ઇવ, ભવતિ-તથાવિધવસ્ત્રસ્ય તનુગ્રાયકત્વાભાવાત્ । એકદા=કદાચિત્-નૂતનવસ્ત્રસદ્ભાવે, સચેલકોઽપિ=નવીનવસ્ત્રવાર્નાપ ભવતિ । એતદ્=અચેલકત્વં સચેલકત્વં ચેતિ દ્વયં, ધર્મહિતં=ધર્માય હિતં-શ્રુતચારિત્રધર્મોપકારકં, જ્ઞાતાજ્ઞાની=મેધાવી, નો પરિદેવયેત્=જીર્ણવસ્ત્રસદ્ભાવે વિપાદં ન કુર્યાત્,

‘એગયા અચેલણ’ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—(એગયા-એકદા) કभी किसी समय कल्पनीय जीर्ण खंडित मलिन एवं अल्प वस्त्रों के सदभाव में मुनि (अचेलण होई-अचेलको भवति) वस्त्र रहित जैसा ही होता है। क्यों कि जो जीर्णादिबस्त्र उसके होते हैं उनसे यथावत् शरीर की रक्षा नहीं होती है। (एगया) कभी किसी समय-नूतन वस्त्रों के सदभाव में (सचेले यावि होई-सचेलकोऽपि भवति) सचेल भी-नवीन वस्त्र वाला भी होता है। (एवं-एतत्) ये दोनों ही अवस्थाएँ साधु की उसके (धम्महियं-धर्महितम्) श्रुतचारित्र रूप धर्म की उपकारक हैं। ऐसा (नच्चा-ज्ञात्वा) जानकर (नाणी नो परिदेवण-ज्ञानी नो परि देवयेत्) ज्ञानी मुनि किसी भी अपनी अवस्था में चाहे वस्त्र सहित अवस्था हो चाहे वस्त्र रहित अवस्था हो उसमें हर्णविपाद न करे।

भावार्थ—साधु को “ये वस्त्र जो मेरे पास हैं वे बहुत ही जीर्ण शीर्ण हैं, तथा हलके पोतके हैं, ये बहुत थोड़े हैं, सुन्दर भी नहीं हैं इनसे शीत आदिक की रक्षा कैसे होगी” इस प्रकार कभी विपाद

‘એગયા અચેલણ’ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—એગયા-એકદા કેઈ વખત કલ્પનીય જીર્ણ ખંડિત મલિન અને અલ્પવસ્ત્રોના સદ્ભાવમાં મુનિ અચેલણ હોઈ-અચેલકો ભવતિ વસ્ત્ર રહિત જેવો જ હોય છે, કેમ કે, જે જીર્ણ એવાં વસ્ત્ર તેની પાસે હોય છે તેનાથી યથાવત્ શરીરની રક્ષા થતી નથી એગયા કેઈ વખત નવા વસ્ત્રોના સદ્ભાવમાં સચેલે યાવિ હોઈ-સચેલકોઽપિ ભવતિ સચેલ પણ-નવીન વસ્ત્રવાળા પણ હોય છે. એવં-એતત્ આવી બન્ને અવસ્થાઓ સાધુની ધમ્મહિયં-ધર્મહિતં શ્રુતચારિત્ર ઇવ ધર્મમાં ઉપકારક છે એવું નચ્ચા-જ્ઞાત્વા બાણીને નાણી નો પરિદેવણ-જ્ઞાની નો પરિદેવયેત્ જ્ઞાની કેઈ પણ અવસ્થામાં ચાહે વસ્ત્રસહિત અવસ્થા હોય, ચાહે વસ્ત્રરહિત અવસ્થા હોય તેમાં હર્ણ-વિપાદ ન કરે.

ભાવાર્થ—સાધુએ “આ વસ્ત્ર જે મારી પાસે છે તે ઘણાં જીર્ણશીર્ણ છે, તથા હલકા પોતનાં છે અને ખૂબ થોડાં છે, સુંદર પણ નથી, એનાથી ઠંડી વગેરેથી રક્ષા કેમ થશે” આ પ્રકારનો વિપાદભાવ કદી ન કરવો ભેઈ એ. આ

નવીનવસ્ત્રસદ્ભાવે તન્નિમિત્તકં હપં ન કુર્યાત્, તથા एपणीयप्रमाणोपेतवस्त्राणाममहामूल्यकत्वादल्पत्वादશोभनत्वाच्च विषादं न कुर्यात् शीतस्पर्शादिना बाधितोऽपि प्रमाणाधिकवस्त्राकाङ्क्षां च न कुर्यादित्यर्थः । तथाचोक्तमाचाराङ्गसૂત્રे—

“ જે ભિક્ષુ તિહિં વત્થેહિં પરિવુસિણ પાયચડત્થેહિં, તસ્સ ણં ણો એવં ભવહ, ચડત્થં વત્થં જાહસ્સામિ । ” (આચા. ૧ શુ. ૮ અ. ૪૩.)

છાયા—યો ભિક્ષુસ્ત્રિભિર્વસ્ત્રૈ પર્યુપિતઃ પાત્રચતુર્થૈઃ, તસ્ય ચલુ નો એવં ભૂવતિ ચતુર્થં વસ્ત્રં યાચિષ્યે । પર્યુપિતઃ=વ્યવસ્થિતઃ । અનેન સ્થવિરકલ્પિકસ્ય ચતુર્થવસ્ત્ર પ્રતિપેધોઽવગમ્યતે । અપરં ચ—તત્રૈવોક્તમ્—

“ જસ્સ ણં ભિક્ષુસ્સ એવં ભવહ—પુટ્ટો ચલુ અહમંસિ નાલમહમંસિ સીયફાસં

ભાવ નહીં કરનાં चाहिये—और ये नवीन वस्त्र हैं इनसे शीत आदिक की रक्षा बहुत अच्छी तरह हो जायगी ” इस प्रकार कभी हर्षित भी नहीं होना चाहिये । शीतस्पर्शादिक से पीडित होने पर प्रमाण से अधिक वस्त्रों की आकांक्षा करना साधुमार्ग में निषिद्ध है । आचारांग-सूत्र (१ श्रु. ८ अ. ४ उ.) में यही बात बतलाई गई है “ જે ભિક્ષુ તિહિંવત્થેહિં પરિવુસિણ પાયચડત્થેહિં તસ્સ ણં ણો એવં ભવહ ચડત્થં વત્થં જાહસ્સામિ ” જો ભિક્ષુ ત્રણ વસ્ત્રોં સે એવં ચૌથે પાત્ર સે વ્યવસ્થિત રહતા હૈં ઉસે ચતુર્થ વસ્ત્ર કે યાચન કી આવશ્યકતા નહીં હોતી હૈં ઉસ કે ચિત્ત મેં યહ વાત નહીં આતી હૈં કિ મૈ ચતુર્થ વસ્ત્ર'કી યાચના કરૂં । ઇસ કથન સે સ્થવિરકલ્પી સાધુ કો ચતુર્થવસ્ત્ર કા પ્રતિપેધ સિદ્ધ હોતા હૈં । ઔર બી આચારાંગ સૂત્ર (૧ શ્રુ. ૮ અ. ૪ ઉ.) મેં કહા હૈં “ જસ્સ ણં ભિક્ષુસ્સ એવં ભવહ—પુટ્ટો ચલુ અહમંસિ નાલમહમંસિ સીયફાસં

નવીન વસ્ત્ર છે, તેનાથી ઠંડી વગેરેની રક્ષા સારી રીતે થશે, આ પ્રકારે કદી હર્ષિત પણ ન થવું જોઈએ. ઠંડીના સ્પર્શથી પીડિત થવાથી અધિક વસ્ત્રોની આકાંક્ષા કરવી તે સાધુ માર્ગમાં નિષેધ છે. આચારાંગસૂત્ર (૧ શ્રુ. ૮. અ. ૪ ઉ) માં એવી વાત બતાવવામાં આવેલ છે કે, જે ભિક્ષુ તિહિંવત્થેહિં પરિવુસિણ પાય ચડત્થેહિં તસ્સ ણં ણો એવં ભવહ ચડત્થં વત્થં જાહસ્સામિ જે ભિક્ષુ ત્રણ વસ્ત્ર અને ચોથા પાત્રથી વ્યવસ્થિત રહે છે. તેને ચોથા વસ્ત્રની યાચના કરવાની આવશ્યકતા થતી નથી. એના ચિત્તમાં એ વાત આવતી નથી કે હું ચોથા વસ્ત્રની યાચના કરું. આ કથનથી સ્થવિરકલ્પી સાધુને ચોથા વસ્ત્રનો પ્રતિપેધ સિદ્ધ થાય છે.

ખીલુ' પણ આચારાંગ સૂત્ર (૧. શ્રુ. ૮. અ. ૪. ઉ.) માં કહ્યું છે—

જસ્સ ણં ભિક્ષુસ્સ એવં ભવહ—પુટ્ટો ચલુ અહમંસિ નાલમહમંસિ સીયફાસં

अहियासित्तए, से वसुमं सव्वसमन्नागयपन्नाणेणं अप्पाणेणं केइ अकरणयाए आउट्टे, तवस्सिणो हु ते सेयं जं एगे विहमाइए । तत्थवि तस्स कालपरियाए । से वि तत्थ विअंतिकारए । इच्चेयं विमोहायतणं हियं सुहं खमं णिस्सेयसं अणुगामियं । (आचा. १ थ्र. ८ अ. ४ उ.)

छाया—यस्य खलु भिक्षोः एवं भवति—स्पष्टः खलु अहमस्मि, नालमहमस्मि शीतस्पर्शम् अध्यासितुम्, स वसुमान् सर्वसमन्वागतप्रज्ञानेन आत्मना कोऽपि अकरणतया आहतः तपस्विनः खलु तच्छ्रेयः यदेकं वैहायसादिकम् । तत्रापि तस्य कालपर्यायः । सोऽपि तत्र व्यन्तकारकः । इत्येतत् विमोहायतनं हितं सुखं क्षमं निःश्रेयसम् आनुगामिकम् ।

व्याख्या—यस्य भिक्षोः खलु एवम्=ईदृशी विचारणा भवति—अहं खलु परीपहैः स्पष्टः=वाधितोऽस्मि, अहं शीतस्पर्शम् अध्यासितुं=सोढुम्, अलं=पर्याप्तः, नास्मि । सः—ईदृशभावनाभावितः, कोऽपि वसुमान्=संयमी, सर्वसमन्वागतप्रज्ञानेन=पूर्णोपयोगयुक्तेन, आत्मना=अन्तःकरणेन अकरणतया=उपसर्गप्रतीकारस्या-अहियासित्तए, से वसुमं सव्वसमन्नागयपन्नाणेणं अप्पाणेणं केइ अकरणयाए आउट्टे, तवस्सिणो हु ते सेयं जं एगे विहमाइ ए । तत्थ वि तस्स कालपरियाए । से वि तत्थ विअंतिकारए । इच्चेतं विमोहायतणं हियं सुहं खमं णिस्सेयसं अणुगामियं ॥ ”

जिस भिक्षु के हृदय में ऐसी विचारणा होती है कि मैं परीपहों से पीडित हूँ अतः शीतपरीपह को सहन करने के लिये समर्थ नहीं हूँ । इस प्रकार के विचार से युक्त होकर वह संयमी मुनि प्रमाणाधिक वस्तुओं को ग्रहण करने रूप, तथा अग्नि को जलाने रूप सावध्य व्यापारों को कभी भी न करे । किन्तु वैहायस (फांसी) अहियासित्तए से वसुमं सव्वसमन्नागयपन्नाणेणं अप्पाणेणं केइ अकरणयाए आउट्टे तवस्सिणो हु ते सेयं जं एगे विहमाइए । तत्थ वि तस्स कालपरियाए । से वि तत्थ विअंतिकारए । इच्चेतं विमोहायतणं हियं सुहं खमं णिस्सेयसं अणुगामियं ॥

७ भिक्षुना हृदयमां एवी विचारणा थाय छे के, “हुं परीपडोथी पीडित छुं आथी ठंडीना दुःखोने सहन करवाभां समर्थ नथी ” आ प्रकारना विचारथी युक्त जनी ते संयमी मुनि प्रमाणाधिक वस्तुओने ग्रहण करवां ३५, तथा अग्निने जलाववा ३५ सावध्यव्यापारोने कही पछु न करे. पछु ते वैयहायस

કરણભાવનયા આવૃતઃ=વ્યવસ્થિતસ્તિષ્ઠેત્ । તપસ્વિનઃ સ્વલુ તચ્છ્રેયઃ=તદેવ શ્રેયસ્કરં
ભવતિ, યત્-એકં વૈદાયસાદિકં=વૈદાયસત્રિપદમક્ષણજંપાપાતાદિમરણેષુ કિમપ્યેકં
મરણમ્ । તત્રાપિ=વૈદાયસાદિષુ તસ્ય કાલપર્યાયઃ=મક્તપરિજ્ઞાદિવત્ કાલમૃત્યુરેવ નત્વ-
કાલમૃત્યુઃ, અત એવ સોઽપિ તત્ર=ચતુર્થવસ્ત્રાનાકાઢ્યાવિપયે, વ્યન્તકારકઃ=પર્યવસાન
મૃત્યુકારકઃ, સંસારાન્તકારક ઇત્યર્થઃ । ઇત્યેતત્-ઇતિ=અતઃ-અસ્માત્ કારણાત્,
એતન્મરણં ત્રિમોહાયતનમ્-ત્રિમોહાનાં=પરીપદસહિષ્ણુનામ્, આયતનં=સ્થાનં-મો-
ક્ષપદદાયકમિતિભાવઃ, હિતમ્=ઉપકારકમ્, સુખં=સુખકરં, ક્ષમં=યોગ્યં, નિઃશ્રે-
યસં=નિશ્ચિતં-નિશ્ચલં, શ્રેયઃ-શુભમ્, આનુગામિકમ્=ગચ્છન્તં પુરુષમ્ આ=સમન્તાત્,
અનુગચ્છતીત્યેવં શીલં આનુગામિ, તદેવ-આનુગામિકમ્, મોક્ષપદપર્યન્તાનુગમન-
શીલમિત્યર્થઃ ।

અર્થ ભાવઃ-એપણીયવસ્ત્રત્રયધારણે શીતસ્પર્શવેદનામસહિષ્ણુશ્ચતુર્થવસ્ત્રાકાઢ્યાયા
અકરણેન ત્રિવસ્ત્રકત્વરૂપમચેલં પરીપદં સદમાનો મુનિર્વૈદાયસાદિપ્ત્વેકં કિમપિ
મરણમુપગતથેત્તર્હિ તાદૃશમરણજન્યઃ પ્રકૃષ્ઠધર્મસ્તસ્ય મુનેસ્તસ્મિન્નેવ ભવે સંસારાન્તં
કરોતિ, મોક્ષપદં ચ પ્રાપયતિ ।

ઈહાચેલકત્વં પ્રવચનોક્તરીત્યા ગ્રાહ્યમ્ । તીર્થકરોપદિષ્ટાચારસેવિનો મુનયઃ પ્રવ-
ચનાનુસારેણ કલ્પનીયાલ્પજીર્ણખણ્ડિતમલિનવસ્ત્રપરિધાનાઃ પ્રમાણોપેતવસ્ત્રધારિણ-
શ્ચાપ્યચેલકા એવ । યથા-પરિહિતકૌપીના અપિ તાપસા લોકે નગ્ના ઉચ્ચન્તે,
આદિ મરણોં મેં સે કિસી એક મરણ કો ધારણ કર અપને પ્રાણોં કા
વ્યુત્સર્ગ કર દેવે । ઇસ પ્રકાર કે મરણ સે હોને વાલા જો પ્રકૃષ્ઠ ધર્મ હૈ
વહ ઉસ મુનિ કો ઉસી ભવ મેં સંસાર કા અન્ત કરતા હુઆ મોક્ષ કા
પ્રદાયક હોતા હૈ ।

પ્રવચન મેં કથિત રીતિ કે અનુસાર યહાં અચેલકતા કા ગ્રહણ
કિયા ગયા હૈ । તીર્થકરોં દ્વારા ઉપદિષ્ટ આચાર કા સેવન કરને
વાલે મુનિ પ્રવચન કે અનુસાર કલ્પનીય, અલ્પ, જીર્ણ, એવં

કાંસી વગેરે મરણુમાંથી કેઇ એક મરણુને ધારણ કરી ચેતાના પ્રાણુને ત્યાગ
કરી દે. આ પ્રકારના મરણુથી થનાર જે પ્રકૃષ્ઠ ધર્મ છે તે એ મુનિને એ
લવમાં સંસારનો અંત કરાવનાર મોક્ષદાયી બને છે.

પ્રવચનમાં કહેલ રીત અનુસાર આદિ અચેલકતાનું શ્રદ્ધણ કરવામાં આવેલ છે.
તીર્થકરો દ્વારા ઉપદિષ્ટ આચારનું સેવન કરવાવાળા મુનિ પ્રવચન અનુસાર કલ્પનીય,
અલ્પ, જીર્ણ અને ખંડિત મલિન વસ્ત્રને, પ્રમાણોપેત વસ્ત્રોને, ધારણ કરેલ હોવા છતાં

યથા વા યસ્યાઢ્ઢરક્ષિકા જીર્ણા સંજાતા, ત્ત પરિષ્ટતાઢ્ઢરક્ષિકોઽપિ સૌચિકાન્તિકં ગત્વા વદતિ-અનાવૃત્તોઽસ્મિ, અઢ્ઢરક્ષિકાં દેહીતિ, યથા વા કાચિન્નારી પરિહિત-પરિજીર્ણશાટિકાઽપિ વસ્ત્રકારં તન્તુવાયં વદતિ-‘નગ્નાઃ હમસ્મિ, દેહિ મે શાટિકામ્’ ઇત્યાદિ, એવં સાધયોઽપ્યમહાલ્પમૂલ્યાનિ લ્ખણ્ડિતાનિ જીર્ણાનિ પ્રમાણોપેતાનિ પ્રમાણતો ન્યૂનાનિ વા વસ્ત્રાણિ શ્રુતોપદેશાદ્ ધર્મવુદ્ધયા ધારયન્તોઽવેલકા એવં । અવેલકસદશા અપ્યવેલકા ઉચ્યન્તે ।

લ્ખંડિત મલિન વસ્ત્ર કો પ્રમાણોપેત વસ્ત્રોં કો ધારણ કરતે હુણ્ મી અવેલક હી માને જાતે હેં । જિસ પ્રકાર લોક મેં લંગોટીમાત્ર કો ધારણ કરને પર મી તાપસ લોગ “યે નગ્ન હેં” ઇસ પ્રકાર કહે જાતે હેં । અથવા જૈસે કિસી પુરુષ કા અંગરલા જીર્ણ હો જાય ઓર વહ ઉસે પહિર કર મી જય દર્જીં કે પાસ દસરે અંગરલા કો સિલાને કે લિયે જાતા હૈ તો કહતા હૈ કિ માઈ દેલો જલ્દી ઇસે સીકર દે દેના મૈ ઉઘાડા ફિરતા હૂં, મેરે પહિરને કો અંગરલા નહીં હૈ । અથવા-જૈસે કોઈ સ્ત્રી કિ જિસકી શાટિકા-સાડી પરિજીર્ણ હો ચુકી હૈ જય તન્તુ-વાય-કપડે વુનનેવાલે કે પાસ જાતી હેં તો કહતી હેં કિ મુક્ષે સાડી દે મેં વિના સાડી ફિર રહી હૂં । ઇસી તરહ સાધુ મી પ્રમાણોપેત લ્ખંડિત જીર્ણ એવં અત્યંત અલ્પમૂલ્યવાલે વસ્ત્રોં કો શ્રુતોપદેશ કે અનુસાર ધર્મ-વુદ્ધિ સે ધારણ કરતે હુણ્ મી અવેલક હી હેં, એસા સમજના ચાહિયે । જો અવેલક કે તુલ્ય હોતે હેં વે મી અવેલક હી માને જાતે હેં ।

પણ અવેલક જ માનવામાં આવે છે. જે પ્રકારે લોકમાં તાપસ લોકો લંગોટી ધારણ કરે છે. પણ “આ નગ્ન છે” આ પ્રકારથી કહેવામાં આવે છે. અથવા જેમ-કેઈ પુરૂષનું અંગરથું લુપ્ત થઈ જાય અને તે તેને પહેરીને પણ ન્યારે ઢરણની પાસે ખીણું અંગરથું શીવડાવવા માટે જાય છે તો કહે છે લાઈ બુચ્ચો આને જલ્દીથી શીવી આપજો હું ઉઘાડો કરું છું. મારે પહેરવાને અંગરથું નથી અથવા જેમ-કેઈ સ્ત્રી કે જેની સાડી પરિલુપ્ત થતાં તે કપડાં બનાવનાર પાસે જાય છે અને કહે છે કે મને સાડી આપ હું સાડી વગરની કરી રહી છું. આ રીતે સાધુ પણ પ્રમાણોપેત લ્ખંડિત લુપ્ત અને અત્યંત અલ્પમૂલ્યવાળાં વસ્ત્રોને શ્રુત ઉપદેશ અનુસાર ધર્મ વુદ્ધિથી ધારણ કરતા હોવા છતાં અવેલક જ છે એવું સમજવું જોઈએ. જે અવેલક તુલ્ય હોય છે તે પણ અવેલક જ માન્યા જાય છે.

આગમે હિ દ્વિવિધઃ કલ્પઃ-સ્થવિરકલ્પઃ જિનકલ્પથ્થ । તત્ર ગચ્છપ્રતિવદ્ધાનાં મુનીનામાચારઃ સ્થવિરકલ્પઃ ।

નનુ કસ્તાવત્ સ્થવિરકલ્પક્રમઃ ? ઉચ્યતે-પ્રથમં શ્રુતચારિત્રલક્ષણધર્મશ્રવણમ્ , તતઃ સમ્યક્ત્વલાભઃ, તદનુઆલોચનાપૂર્વિકા પ્રવ્રજ્યાપ્રતિપત્તિઃ, તતઃ શિક્ષાધિકારો ભવતિ શિક્ષા ચ દ્વિવિધા-ગ્રહણશિક્ષા, આસેવનાશિક્ષા ચ । તત્ર ગ્રહણશિક્ષા-સૂત્રાધ્યયનરૂપા, આસેવનાશિક્ષા-પ્રતિલેખનાદિરૂપા । તતઃ સૂત્રાણામર્થગ્રહણમ્ । તત્પથ્થાદનિયતવાસઃ । ત ચ તાદૃશયોગ્યતાસંપન્નસ્ય મુનેઃ સાધુસહાયસ્ય ગ્રામ-નગરસંનિવેશાદિપુ દેશાન્તરે વા ગુરોરાગ્ન્યા પર્યટનમ્ ।

આગમ મેં સ્થવિરકલ્પ ઓર જિનકલ્પ કે ભેદ સે દો કલ્પ ભગવાન ને કહે હૈં । ડનમેં ગચ્છપ્રતિવદ્ધ મુનિયોં કા જો આચાર હૈં વહ સ્થવિર-કલ્પ હૈં । સ્થવિરકલ્પ કા ક્રમ હસ પ્રકાર હૈં-પ્રથમ શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મ કા શ્રવણ, ડસસે સમ્યક્ત્વ કા લાભ, વાદ મેં આલોચનાપૂર્વક પ્રવ્રજ્યા કી પ્રતિપત્તિ, ડસસે ગ્રહણશિક્ષા ઇવં આસેવનશિક્ષા કે અધિકાર કા લાભ । સૂત્ર કે અધ્યયન કરને રૂપ ગ્રહણશિક્ષા ઇવં પ્રતિલેખનાદિકરૂપ આસેવનશિક્ષા હૈં । હસકે વાદ સૂત્રોં કા અર્થ ગ્રહણ કરના, પથ્થાત્ અનિયત વાસ । અનિયતવાસ કા તાત્પર્ય હૈં ગુરુ કી આજ્ઞા સે ગ્રામ, નગર ઇવં સન્નિવેશ આદિકોં મેં અથવા દેશાન્તર મેં વિચરણ કરના । યહ વિચરણ, વિચરણ કરને કી યોગ્યતા સંપન્ન જો સાધુ હોતા હૈં ડસી કા હોતા હૈં । ફિર 'ભી યહ ઇકાકી વિહાર નહીં કર સકતા કિન્તુ અન્ય સાધુઓં કે સાથ હી વિહાર કરતા હૈં ।

આગમમાં સ્થવિરકલ્પ અને જીનકલ્પના ભેદોથી જે કલ્પ ભગવાને કહ્યાં છે. એમાં ગચ્છપ્રતિવદ્ધ મુનિયોના આચાર છે, તે સ્થવિરકલ્પ છે. સ્થવિર કલ્પનો ક્રમ આ પ્રકારનો છે.-પ્રથમ શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનું શ્રવણ, એનાથી સમ્યક્ત્વનો લાભ, પછી આલોચના પૂર્વક પ્રવ્રજ્યાની પ્રાપ્તિ એથી ગ્રહણ-શિક્ષા અથવા આસેવનશિક્ષાનો લાભ, સૂત્રનું અધ્યયન કરવા રૂપ ગ્રહણ-શિક્ષા અને પ્રતિલેખનાદિકે રૂપ આસેવનશિક્ષા છે. એ પછી સૂત્રોના અર્થ સમજ્યા પછી અનિયતવાસ, અનિયતવાસનું તાત્પર્ય એ છે કે, ગુરુની આજ્ઞાથી ગ્રામ-નગર અને સિન્નિવેશ વગેરેમાં અથવા દેશાન્તરમાં વિચરણ કરવું. આ વિચરણ કરવાની યોગ્યતા સંપન્ન જે સાધુ હોય છે, તેને જ ગુરુ મહારાજ એવી આજ્ઞા આપે છે. આમાં તે એકાકી વિહાર કરી શકતા નથી પરંતુ અન્ય સાધુઓની સાથે જ વિહાર કરે છે.

નનુ કિં પ્રયોજનં દેશાન્તરપર્યટનસ્ય ? ઉચ્યતે—નાનાસ્થાનેષુ વદુશ્રુતાનાચાર્યાદીન્ પશ્યતસ્તસ્ય સૂત્રાર્થેષુ સમાચાર્યાં ચ વિશેષપ્રતિપત્તિર્ભવતિ, નાનાદેશભાષાજ્ઞાનં ચ । તેનાસૌ તત્તદેશીયભાષણા તત્ર તત્ર ધર્મદેશનાં દદાતિ પ્રવ્રજ્યાં ગ્રાહ્યતિ ચ । ગચ્છાન્તરીયા અન્યદેશીયાઃ સાધવઃ ‘અયમસ્મદ્ગ્રાપાજ્ઞાનવાન્’ ઇતિ મત્વા તદન્તિકમાગત્ય શાસ્ત્રાભ્યસનરૂપાં તદુપસંપદં પ્રતિપદ્યન્તે, તેષાં પ્રીતિશ્ચ તદુપરિજાયતે । એવમનિયતવાસેન પર્યટતસ્તસ્ય નિષ્પત્તિર્ભવતિ । નિષ્પત્તિર્નામ સદ્ગુણવત્ત્વેન પ્રભૂતશિષ્યાણાં તદન્તિકે સંસિદ્ધિઃ ।

દેશાન્તર મેં ભ્રમણ કરને કા પ્રયોજન યહ હૈ કિ જય સાધુ દેશાન્તર મેં ભ્રમણ કરતે હૈ, તય ઉનકા અન્યદેશ કે અનેક વદુશ્રુત આચાર્ય આદિકોં કે સાથ સંપર્ક વદતા હૈ । ઉસસે ઉનકો સૂત્રમેં અર્થ મેં એવં સાધુ સમાચારી મેં વિશેષ પ્રતિપત્તિ—જાનકારી હોતી હૈ । તથા નાના દેશકી ભાષાઓં કા જ્ઞાન મી હો જાતા હૈ । ઇસસે સાધુ કો ધર્મપ્રચાર કરને મેં વડી ભારી સહાયતા મિલતી હૈ । ક્યોં કિ વહ ઉસ ૨ દેશમેં ઉસ ૨ દેશ કી ભાષા સે ઉપદેશ દેકર વહાં કી જનતા કો ધાર્મિક વાસના સે વાસિત કરતે હૈ । એવં લોગોં કો દીક્ષા ગ્રહણ કરને કી ભાવના જાગૃત કરતે હૈ । લોગ ઉનસે પ્રતિવોધ પાકર દીક્ષા ધારણ કરતે હૈ । દૂસરે ગચ્છ કે અથવા અન્ય દેશ કે સાધુ “યે હમારી ભાષા ભાષી હૈ” યહ સમજકર ઉનકે પાસ આતે જાતે હૈ ઓર ઉનસે શાસ્ત્રોં કા અભ્યાસ કરતે હૈ । ઇસસે દૂસરે ગચ્છ કે મુનિરાજોં કી ઉન પર અધિક પ્રાતિ મી હો જાતી હૈ । શિષ્યપરંપરા કી મી વૃદ્ધિ હોતી હૈ । ક્યોં કિ લોગ જબ

દેશાન્તરમાં બ્રમણ કરવાનું પ્રયોજન એ છે કે, બ્યારે સાધુ દેશાન્તરમાં બ્રમણ કરે છે ત્યારે તેને બીજા દેશના બહુશ્રુત આચાર્ય વગેરે સાથે સંપર્ક થાય છે આથી તેને સૂત્રમાં અર્થમાં અને સાધુ સમાચારીમાં વધુ બહુવાનું મળે છે. અને બુદ્ધા બુદ્ધા દેશની ભાષાઓનું પણ જ્ઞાન થાય છે. આથી સાધુને ધર્મ પ્રચાર કરવામાં સારી એવી સહાયતા મળી રહે છે. કેમ કે, તે જે તે દેશમાં જે તે દેશની ભાષાથી ત્યાંની જનતાને ધાર્મિક ભાવનાથી ભાવનાયુક્ત બનાવી શકે છે, અને લોકોમાં દીક્ષા ગ્રહણ કરવાની ભાવના જાગૃત કરે છે. બીજા ગચ્છના અથવા બીજા દેશના સાધુ “આ અમારા ભાષાભાષી છે.” એમ સમજ એની પાસે આવે છે. સંપર્ક વધારે છે. અને એની પાસેથી શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરે છે. આથી બીજા ગચ્છના મુનિરાજોની પણ તેના પર પ્રીતિ થવા લાગે છે આથી શિષ્ય પરંપરાની વૃદ્ધિ થાય છે, કેમ કે

અર્થે શિષ્યપ્રાપ્ત્યનન્તરં સ્વ પરીપકારકરણેન ગચ્છકાર્યે સંપાદિતે દીર્ઘે પર્યાયે ચ પ્રતિપાલિતે સત્તિ અભ્યુદયતમરણં સ્વીકરણીયમ્ । અભ્યુદયતમરણં ત્રિવિધમ્—પાદપોષગમનં, ઇન્દ્રિતમ્, ભક્તપ્રત્યાખ્યાનં ચ ।

અભ્યુદયતમરણે સંલેખનાદિરૂપા સમાચારી પ્રદર્શ્યતે—સંલેખના આગમોક્તેન વિધિના શરીરાદેઃ કૃશીકરણમ્, સા ત્રિવિધા—ઉત્કૃષ્ટા, મધ્યમા, જયન્યા ચ । તત્રો-

અનેકો ગુણગણશાલી સમજાને લગતે હૈં તો અનેકે અધિક પરિચય મેં આને સે લોગોં પર અનેકે જ્ઞાનાદિક ગુણોં કા પ્રભાવ પડતા હૈં । હસસે પ્રભાવિત હોકર વે અનેકો અપના હિતકારક જ્ઞાન અનેકે સમીપ દીક્ષિત મીં હો જાતે હૈં । હસસે શિષ્યપરંપરા વઢતી હૈં । હસ પ્રકાર અનિયત વાસ સે પર્યટન કરને વાલે સાધુ કો વે અનેક લાભ હોતે હૈં ।

શિષ્યપ્રાપ્તિ કે અનન્તર સ્વ અર્થે પર કા ઉપકાર કરને સે ગચ્છ કા કાર્ય સંપાદિત હોને પર તથા સાધુ અવસ્થા કી પર્યાય દીર્ઘકાલતક પાલીજાને પર અન સાધુઓંકો અભ્યુદયતમરણ સ્વીકાર કરના ચાહિયે । યહ અભ્યુદયતમરણ ૩ ત્રીન પ્રકાર કા હૈં ૧ પાદપોષગમન, ૨ ઇન્દ્રિત, ૩ ભક્તપ્રત્યાખ્યાન ।

હસ અભ્યુદયતમરણ મેં અવ સંલેખનાદિ રૂપ સમાચારી દિખલાઈ જાતી હૈં — આગમોક્તવિધિ કે અનુસાર શરીર આદિ કા કૃશ કરના હસ કા નામ સંલેખના હૈં । યહ ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અર્થે જયન્ય કે

લોકો ન્યાયે તેને ગુણશાળી સમજતા થાય છે ત્યારે તેના અધિક પરિચયમાં આવે છે. આથી લોકો ઉપર એના જ્ઞાનાદિક ગુણોના પ્રભાવ પડે છે. એથી પ્રભાવિત થઈ તેને પોતાના હિતકારી બાણી તેની સમીપ દીક્ષિત પણ થઈ જાય છે. આથી શિષ્યપરંપરા વધે છે. આથી આ પ્રકારનો અનિયતવાસ અને પર્યટન કરવાવાળા સાધુને અનેક લાભ થાય છે.

શિષ્ય પ્રાપ્તિ ઉપરાંત સ્વ અને પરના ઉપકારક બનવાથી ગચ્છતું કાર્ય સંપાદિત થવાથી. તથા સાધુ અવસ્થાની પર્યાય લાંબા સમય સુધી પાળવામાં આવવાથી એ સાધુઓએ અભ્યુદયતમરણ સ્વીકારવું જોઈએ. આ અભ્યુદયતમરણ ત્રણ પ્રકારનાં છે. (૧) પાદપોષગમન (૨) ઇન્દ્રિત (૩) ભક્તપ્રત્યાખ્યાન.

આ અભ્યુદયતમરણમાં હવે સંલેખનાદિ રૂપ સમાચારી બતાવવામાં આવે છે. આગમમાં બતાવેલ વિધિ અનુસાર શરીર વગેરેને કૃશ કરવું, એવું નામ સંલેખના છે. એ ઉત્કૃષ્ટ, મધ્યમ અને જયન્યના લેક્ષ્ય ત્રણ પ્રકારની

ત્કૃષ્ટા દ્વાદશવર્ષપ્રમાણા, મધ્યમા-સંવત્સરપ્રમાણા, જઘન્યા-પાળ્માસિકી । તત્રો-ત્કૃષ્ટા તાવદેવમ્-પ્રથમં ચત્વારિ વર્ષાણિ વિચિત્રં તપઃ કૃત્વા પારણકે વિકૃતિપરિ-ત્યાગં કરોતિ । તતઃ પરં ચત્વારિ વર્ષાણિ વિચિત્રતપાંસિ કરોતિ । નનુ કિં નામ વિચિત્રં તપઃ ? ઉચ્યતે-કદાચિચતુર્થમ્ કદાચિત્ પષ્ટમ્, કદાચિદષ્ટમમ્, एवं दशम द्वादशादीन्यपि करोति, પારણં ચ સર્વકામગુણિતેન ઉદ્ગમાદિ શુદ્ધેનાહારેણ વિષ્ણુતે । તતઃ પરં દ્વે ચ વર્ષે એકાન્તરિતમાચામ્લં કરોતિ । એકાન્તરં ચતુર્થ કૃત્વા આચામ્લેન પારણં કરોતીત્યર્થઃ । एवं दशवर्षाणि व्यतीत्यैकादशेवर्षे आद्यान् पण्मासान् चतुर्थ

ભેદ સે ત્રીન પ્રકાર કી હોતી હૈ । ઉત્કૃષ્ટસંલેખના ચારહ ૧૨ વર્ષ કી, મધ્યમ સંલેખના એક ૧ વર્ષ કી एवं જઘન્ય સંલેખના છહ ૬ માસ કી હોતી હૈ । ઉત્કૃષ્ટસંલેખના કી વિધિ હસ પ્રકાર હૈ-સવ સે પહિલે જો ઉત્કૃષ્ટસંલેખના ધારણ કરતા હૈ વહ પ્રથમ કે ચાર વર્ષ લગાતાર વિચિત્ર તપ કરકે પારણા મેં વિકૃતિ-વિગય કા ત્યાગ કરે । દૂસરે ચાર વર્ષોં મેં વિચિત્ર તપ અર્થાત્ કબી વહ ચતુર્થ કરતા હૈ કબી છટ્ટ કરતા હૈ કબી અઠ્ઠમ કરતા હૈ કબી દશમ કરતા હૈ ઓર કબી દ્વાદશ આદિ કરતા હૈ । પારણા સર્વકામગુણિત સવ હન્દ્રિયોં કે અનુકૂલ તથા ઉદ્ગમ આદિ દોષોં સે વિશુદ્ધ એસે આહાર સે કરતા હૈ । હસકે વાદ ફિર વહ દો વર્ષોં મેં અર્થાત્ નવમેં દશમેં વર્ષ મેં એકાન્તરિત આચામ્લ (આયંબિલ) વ્રત કી આરાધના કરતા હૈ । યહ આરાધના ઉસકી દો ૨ વર્ષ તક ચલતી રહતી હૈ । અર્થાત્-દો વર્ષ એકાન્તર ચતુર્થ કરકે આચામ્લ (આયંબિલ) સે પારણા કરતા હૈ । હસ પ્રકાર કરતે ૨ ઉસકે દસ ૧૦

હોય છે. ઉત્કૃષ્ટસંલેખના બારવર્ષની, મધ્યમ સંલેખના એકવર્ષની, અને જઘન્યસંલેખના છ મહિનાની હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ સંલેખનાની વિધિ આ પ્રકારની છે, સહુથી પહેલાં જે ઉત્કૃષ્ટ સંલેખના ધારણ કરે છે, તેણે પ્રથમના ચાર વર્ષ સુધી વિચિત્ર તપ કરી પારણામાં વિકૃતિ વિગયનો ત્યાગ કરે, બીજા ચાર વર્ષોમાં તે વિચિત્ર તપ અર્થાત્ કદી ચોથ કરે છે. કદીક છટ્ટ કરે છે. કદીક અઠ્ઠમ કરે છે. અને ક્યારેક દ્વાદશ વગેરે કરે છે. પારણું સર્વ-કામ શુદ્ધિત બધી ઇન્દ્રિયોને અનુકૂળ તથા ઉદ્ગમ આદિ દોષોથી રહિત આહારથી કરે છે. આ પછી તે જે વર્ષમાં અર્થાત્ નવમા દશમા વર્ષમાં એકાન્તરિત આયંબીલ વ્રતની આરાધના કરે છે. આ આરાધના જે વર્ષ સુધી ચાલે છે. અર્થાત્ જે વર્ષ એકાન્તર ચોથ કરી આયંબીલથી પારણું કરે છે, આ રીતે કરતાં કરતાં એના દશ વર્ષ વ્યતિત થઈ જાય છે. બ્યારે અગીયારમાં વર્ષની

પષ્ઠં વા તપઃ કરણીયં નાષ્ટમાદિકમ્ । તતઃ પરમન્યાનુ પ્ષમાસાનુ અષ્ટમદશમ-
દ્વાદશાદિકમુત્કૃષ્ટં તપઃ કરોતિ । અસ્મિન્નેકાદશેવર્ષે પારણકે તુ પરિમિતં-સ્વલ્પ-
સંખ્યકમાચામ્લં કરોતિ । કદાચિત્ કરોતિ કદાચિન્નકરોતીતિ ભાવઃ । દ્વાદશે
તુ વર્ષે કોટિસહિતં નિરન્તરમાચામ્લં કરોતિ । અત્ર કોટિસહિતમિત્યસ્યાયમર્થઃ-
કોટિભ્યાં સહિતમ્-વિવક્ષિતદિને આચામ્લં કૃત્વા પુનર્દ્વિતીયેઽક્ષિ આચામ્લમેવ
પ્રત્યાહ્વાતિ, તતઃ પ્રથમસ્ય પર્યન્તકોટિઃ, દ્વિતીયસ્ય પ્રારમ્ભકોટિઃ, એમ દે મિલિતે
ભવતસ્તત્કોટિસહિતં ભવતિ, દ્વિમાચામ્લં નિરન્તરં ભવતીત્યર્થઃ । તત્રાપિ માસાર્દ્દેન
માસિકેન વાઽઽહારત્યાગેન તપશ્ચરણીયમ્ । અનશનં કરણીયમિત્યર્થઃ । અનેન ક્રમેણ
દ્વાદશવાર્ષિકીમુત્કૃષ્ટાં સંલેખનાં કૃત્વા ગિરિગહરં વા પદ્માયોપમર્દરહિતં નિર્જનં

વર્ષ વ્યતીત હો જાતે હૈં ઓર જવ ગ્યારહ ૧૧વાં વર્ષ પ્રારંભ હોતા હૈં તો
ઉસમેં આદિ કે છહ ૬ માસ તક વહ ચતુર્થ, પષ્ઠ, તપસ્યા કી આરાધના
કરતા હૈ, અષ્ટમ આદિ કી નહીં । વાકી ઉપર કે છહ ૬ મહિનોં મેં
અષ્ટમ, દશમ એવં દ્વાદશ આદિ ઉત્કૃષ્ટ તપ કરતા હૈ । ઇસ વર્ષ મેં
પારણાં કે દિન પરિમિત આયંબિલ કરતા હૈ । અર્થાત્ કમ્બી આયંબિલ
કરતા હૈ કમ્બી નહીં કરતા । વારહ ૧૨વે વર્ષ મેં કોટિસહિત-નિરન્તર
આયંબિલ કરતા હૈ । જહાં પહિલે આયંબિલ કા અન્ત હો ઓર દુસરે
આયંબિલ કા પ્રારંભ, ઇસકા નામ કોટિ હૈ । ઇન દોનોં કોટિયોં સે
સહિત જો આયંબિલ હોતા હૈ ઉસકા નામ કોટિસહિત આયંબિલ હૈ ।
યે આયંબિલ નિરન્તર હોતા હૈ, અન્ત મેં માસાર્ધ્ય-એક પક્ષ ઓર
માસિક-એક માસ કા અનશન કરતા હૈ । ઇસ ક્રમ સે વારહ ૧૨
દ્વાદશ વર્ષ કી ઉત્કૃષ્ટ સંલેખના હોતી હૈ । ઇસ ઉત્કૃષ્ટ સંલેખના કો

શરૂઆત હોય છે. છ માસ સુધી તે ચોથ, છઠ્ઠ તપસ્યાની આરાધના કરે છે.
અષ્ટમ વગેરેની નહીં એ પછીના છ મહિનામાં અષ્ટમ, દશમ, અને દ્વાદશ
આદિ ઉત્કૃષ્ટ તપ કરે છે. આ વર્ષમાં પારણાના દિવસે પરિમિત આયંબિલ
કરે છે. અર્થાત્ કોઈ વખત આયંબિલ કરે છે. કોઈ વખત કરતા નથી.
પ્રારંભ વર્ષમાં કોટિ સહિત નિરંતર આયંબિલ કરે છે. બધાં પહેલાં આયં-
બિલનો અંત આવે અને બીજા આયંબિલનો પ્રારંભ થાય એનું નામ કોટિ
છે. આ બંને કોટિઓ સહિત જે આયંબિલ હોય છે એનું નામ કોટિ
સહિત આયંબિલ છે. આ આયંબિલ રાજ થાય છે. અંતમાં માસાર્દ-એક
પક્ષ અને માસિક-એક માસનું અનશન કરે છે. આ કમ્બી બાર (દ્વાદશ)
વર્ષની ઉત્કૃષ્ટ સંલેખના થાય છે. આ ઉત્કૃષ્ટ સંલેખના કરીને સાધુ કાં તો

સ્થાનં વા ગત્વા પાદપોષગમનમ્, શ્ચિત્તં ભક્તપ્રત્યાખ્યાનં વા મરણં યથાશક્તિ પ્રપદ્યતે ।

મધ્યમા તુ સંલેખના પૂર્વોક્તપ્રકારેણ દ્વાદશભિર્માસેર્ભવતિ । તત્ર વર્ષસ્થાને માસા સ્થાપનીયાઃ ।

જઘન્યા તુ દ્વાદશભિઃ પક્ષૈઃ પૂર્વોક્તપ્રકારેણ ભવતિ । પક્ષાનેવ વર્ષસ્થાનીયાદ કૃત્વા તપશ્ચરણં કર્તવ્યં ભવતિ । ગિરિકન્દરાદિગમનં મધ્યમજઘન્યયોરપિ ।

કરકે સાધુ યા તો કિસી પર્વત કી ગુફા મેં ચલા જાતા હૈ, યા પટ્ટકાપ કે ઉપમર્દન સે રહિત નિર્જીવ કિસી નિર્જનસ્થાન મેં ચલા જાતા હૈ । વહાં પહુંચ કર પાદપોષગમન, ઇંગિત, ભક્તપ્રત્યાખ્યાન इन तीनों में से किसी एक को जैसी शक्ति होती है उसके अनुसार स्वीकार कर लेता है ।

મધ્યમા સંલેખના એક ૧ વર્ષ કી હોતી હૈ । જો વિધિ ચારહ ૧૨ વર્ષ કી સંલેખના મેં પ્રદર્શિત કરને મેં આઈ હૈ વહ વિધિ હસકી બી હૈ વહાં જહાં વર્ષ કા પ્રમાણ ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ હસમેં હસ જગહ માસ રૂપ પ્રમાણ સમજાના ચાહિયે । જૈસે વહાં ૪ વર્ષ આદિ કહા હૈ હસમેં ૪ માસ સમજાના ચાહિયે ।

જઘન્ય સંલેખના ૧૨ પક્ષો-૬ માસ-કે પ્રમાણ વાલી હોતી હૈ । હસકી બી વિધિ વહી હૈ જો ઉત્કૃષ્ટ સંલેખના કી હૈ । વર્ષ કે સ્થાન મેં યહાં પક્ષો કો ગ્રહણ કિયા જાતા હૈ । મધ્યમ સંલેખના એવં જઘન્ય સંલેખના इन दोनों में भी गिरिकन्दरा आदि में जाना आवश्यकिय है ।

કોઈ પર્વતની શુક્રામાં આલ્યા જાય છે. અથવા પટ્ટકાપના, ઉપમર્દનથી રહિત નિર્જીવ એવા નિર્જન સ્થાનમાં આલ્યા જાય છે. ત્યાં પહોંચી પાદપોષગમન ઇંગિત, ભક્તપ્રત્યાખ્યાન આ ત્રણમાંથી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કોઈ એક ભરણુનો સ્વીકાર કરી લે છે,

મધ્યમા સંલેખના એક ૧ વર્ષની હોય છે. જે વિધિ બાર ૧૨ વર્ષની સંલેખનામાં પ્રદર્શિત કરવામાં આવી છે તે વિધિ આની પણ છે. જ્યાંવર્ષનું પ્રમાણ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે ત્યાં મહિનાનું પ્રમાણ મધ્યમા સંલેખના માટે સમજવું જોઈએ. જેમ ત્યાં ચાર વર્ષ આદિ કહેલ છે. ત્યાં આમાં ચાર મહિના સમજવા જોઈએ.

જઘન્ય સંલેખના ૧૨ પક્ષ-૬ માસ ના પ્રમાણવાળી હોય છે. આની વિધિ પણ એ જ છે. જે ઉત્કૃષ્ટ સંલેખનાની છે. મધ્યમ સંલેખના અને જઘન્ય સંલેખના આ બંનેમાં પણ ગિરિકન્દરા આદિમાં જવું

સંલેખનાયામસમર્થેન મુનિના સંલેખનાં વિનાઽપિ યથાશક્તિ સંસ્તારકં કૃત્વાઽ-
ભ્યુદયતમરણં સ્વીકરણીયમ્ ।

અભ્યુદયતમરણાઙ્ગીકરણાત્ પ્રાંગિદં ચિન્તનીયમ્-મયા વિશુદ્ધચારિત્રાનુષ્ઠાનેન
સ્વપરહિતં સંપાદિતમ્ , શિષ્યાદ્યુપકારતઃ પરહિતં ચ, નિષ્પન્નાશ્ચ સમ્પ્રતિ મમ ગ-
ચ્છપરિપાલનક્ષમાઃ શિષ્યાઃ, અથ વિશેષેણ મમાત્મહિતમનુષ્ઠેયમિતિ ત્રિચિન્ત્ય
સ્વપરિજ્ઞાને સતિ સ્વકીયમાયુઃ શેષં સ્વયમેવ પર્યાલોચયતિ, તદભાવેઽન્યં વિશિષ્ટ
માચાર્યાદિકં વૃચ્છતિ । સ્વાયુષિસ્તોકતયા જ્ઞાતે ભક્તપ્રત્યાખ્યાનાદિ મરણં યથા-
શક્તિ પ્રતિપદ્યતે । યદિ સ્વાયુર્દીર્ઘતયા જ્ઞાતં જહ્વાવલમાત્રં પરિક્ષીર્ણં તદા સ્થિરવાસં

જો સાધુ સંલેખના કરને મેં અસમર્થ હૈં ઉસે સંલેખના કે વિના મી
યથાશક્તિ સંધારાકર અભ્યુદયતમરણ સ્વીકાર કરના ચાહિયે । ઇસ અભ્યુ-
દયતમરણ કો અંગીકાર કરને કે પહિલે સાધુ કો ઇસ પ્રકાર વિચાર
કરના ચાહિયે કિ મેંને વિશુદ્ધ ચારિત્ર કે અનુષ્ઠાન સે સ્વ હિત સંપાદિત
કર લિયા હૈં । શિષ્યાદિકોં કે ઉપકાર સે પર કા ઉપકાર મી કર દિયા
હૈં । ઇસ સમય ગચ્છ કા પરિપાલન કરને મેં સમર્થ મેરી શિષ્યાદિ સંપત્તિ
મી સર્વે પ્રકાર સે શક્તિશાલી હો ચુકી હૈં । અવ મુજે નિશ્ચિન્ત હોકર
વિશેષ રીતિ સે અપની આત્મા કા કલ્યાણ કરના ચાહિયે “મેરી અવ-
શિષ્ટ આયુ કિતની હૈં ” ઇસ પ્રકાર સ્વયં જાન કર અથવા યદિ સ્વયં
નહીં જાન સકે તો અન્ય વિશિષ્ટ આચાર્ય આદિ સે પૂછકર નિશ્ચિત
કરલે । યદિ આયુ અલ્પ જ્ઞાત હોવે તો યથાશક્તિ ઉસે ભક્તપ્રત્યાખ્યા-
નાદિ મરણ સ્વીકાર કર લેના ચાહિયે । યદિ આયુ દીર્ઘ જ્ઞાત હોવે ઔર

જે સાધુ સંલેખના કરવામાં અસમર્થ છે, એણે સંલેખના વગર પણ
યથાશક્તિ સંધારો કરી અભ્યુદયત મરણનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. આ અભ્યુ-
દયત મરણનો અંગિકાર કરતાં પહેલાં સાધુએ એ પ્રકારનો વિચાર કરવો જોઈએ
કે, મેં વિશુદ્ધ ચારિત્રના અનુષ્ઠાનથી સ્વહિત સંપાદિત કરી લીધું છે, શિષ્યા-
દિકોના ઉપકારની સાથેસાથ બીજા ઉપર પણ ઉપકાર કર્યો છે. આ સમય
ગચ્છનું પરિપાલન કરવામાં સમર્થ એવી મારી શિષ્યાદિસંપત્તિ પણ સર્વ
પ્રકારથી શક્તિશાળી બની ચુકી છે. હવે મારે નિશ્ચિત બનીને વિશેષ રીતથી
મારા આત્માનું કલ્યાણ કરવું જોઈએ. “મારી અવશિષ્ટ આયુ કેટલી છે ” આ
વાત પોતે બાણીને અથવા જો પોતે ન બાણી શકે તો બીજા શુણ્ડસંપન્ન
આચાર્ય આદિથી પૂછીને નક્કી કરી લે. જો આયુષ્ય અલ્પ હોય તો; યથાશક્તિ
તેણે ભક્તપ્રત્યાખ્યાન આદિ મરણનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. જો આયુ લાંબી

સ્વીકરોતિ તત્રૈવ ક્ષેત્રે વસત્રપિ વસતિદોષૈરુપધિદોષૈશ્વરહિતો ભવતિ । શક્તૌ પુષ્ટાયાં તુ અસ્મિન્ પञ્ચમારકે જિનકલ્પપ્રતિપત્તિવિધાનાભાવાત્ સ્થવિરકલ્પેનૈવ સ્વપરોપકારકરણેન દીર્ઘપર્યાયઃ પ્રતિપાલનીયઃ ।

॥ ઇતિ સ્થવિરકલ્પિકસામાચારી ॥

ચતુર્થારકાપેક્ષયા જિનકલ્પાદિપ્રતિપત્તિરૂપે અભ્યુદયતવિહારે મર્યાદા પ્રદર્શયતે -તત્ર જિનકલ્પાદિ પ્રતિપિત્સુના પ્રથમેવ 'મયા વિશુદ્ધચારિત્રાનુષ્ઠાનેન સ્વપરિત્તં' ઇત્યાદિ વિચિન્ત્ય, તપઃ સત્વાદિ ભાવનામિરાત્મા ભાવનીયઃ ।

સાથ મેં જંઘાવલ ક્ષીણ હુઆ માલૂમ પડે તો ઉસે સ્થિરવાસ અંગીકાર કરલેના ચાહિયે । ઓર હસી સ્થિરવાસ સે ઉસી ક્ષેત્ર મેં રહતે હુણ મી વહ વસતિ કે દોષોં સે ઇવં ઉપાધિ કે દોષોં સે રહિત હો જાતા હૈ । યદિ શક્તિ પુષ્ટ હોવે તો મી હસ પઞ્ચમ આરે મેં જિનકલ્પ કી પ્રતિપત્તિ કે વિધાન કા અભાવ હોને સે સ્થવિરકલ્પ કી હાલત મેં હી રહતે હુણ સ્વ પર કા ઉપકાર કરતે ૨ દીર્ઘપર્યાય કો પાલતે રહના ચાહિયે ।

॥ યહ સ્થવિર કલ્પ કી સમાચારી હૈ ॥

અવ-ચૌથે આરે કી અપેક્ષા સે જિનકલ્પ આદિ કી પ્રતિપત્તિ સ્વીકૃતિ રૂપ અભ્યુદયત વિહાર મેં કેસી વ્યા મર્યાદા હોતી હૈ યહ વાત પ્રકટ કી જાતી હૈ-જો સાધુ જિનકલ્પ આદિ કો પ્રાપ્ત કરને કા અમિલાષી હૈ ઉસે ચાહિયે કી વહ સર્વ પ્રથમ એસા વિચાર કરે કિ મૈને વિશુદ્ધ ચરિત્ર કે અનુષ્ઠાન સે અપના ઓર પર કા હિત તો સાધિત કિયા । અવ હમ કો તપ ઇવં સત્વાદિ પાંચ ભાવનાઓં સે આત્મા કો ભાવિત કરના ચાહિયે ।

હોય અને સાથે જંઘાવળ ક્ષીણ જણાય તો તેણે સ્થિરવાસ અંગિકાર કરી લેવો જોઈએ. આ સ્થિરવાસથી તે ક્ષેત્રમાં રહેવા છતાં તે વસ્તીના દોષોથી અને ઉપાધીના દોષોથી રહિત બને છે. કદાચ શક્તિ સારી હોય તો પણ આ પાંચમા આરામાં જનકલ્પની પ્રતિપત્તિના વિધાનનો અભાવ હોવાથી સ્થવિર-કલ્પની હાલતમાં રહીને સ્વ અને પરનો ઉપકાર કરતાં કરતાં દીર્ઘ પર્યાયનું પાલન કરતા રહેવું જોઈએ.

॥ આ સ્થવિરકલ્પની સમાચારી છે ॥

હવે ચોથા આરાની અપેક્ષાથી જનકલ્પ આદિની પ્રતિપત્તિ સ્વીકૃતિરૂપ અભ્યુદયત વિહારમાં કેવી અને કેટલી મર્યાદા હોય છે આ વાત પ્રગટ કરવામાં આવે છે-જો સાધુ જનકલ્પ આદિને પ્રાપ્ત કરવાનો અભિલાષી છે તેણે જાણવું જોઈએ કે, મેં વિશુદ્ધ ચારિત્રના અનુષ્ઠાનથી પોતાનું અને પરનું હિત તો સાધ્યું. હવે મારે તપ અને સત્વાદિપાંચ ભાવનાઓથી આત્માને ભાવિત કરવા જોઈએ

તથાચોક્તમ્—

તવો સત્ત્વં ચ સુત્તં ચ, એગત્તં વલમપ્પણો ।

પદમં પંચ ભાવિત્તા, જિણકપ્પં પવજ્જહ ॥ ૧ ॥

છાયા—તપઃ સત્ત્વં ચ મૂત્રં ચ, એકત્વં વલમાત્મનઃ ।

પ્રથમં પન્ન ભાવયિત્વા, જિનકલ્પં પ્રપદ્યતે ॥ ૧ ॥

અર્થ ભાવઃ—જિનકલ્પપ્રતિપિત્સુસ્તપોભાવનયાત્માનં ભાવયન્ દેવાદિકૃતોપસ-
ર્ગાદિનાડનેપણાદિકારણતો વા યદિ પળ્માસપર્યન્તમાહારં ન લભતે તથાપિ ન
વાધ્યતે ॥ ૧ ॥ સત્ત્વભાવનયા મયં પરાજયતે ॥ ૨ ॥ સૂત્રભાવનયા મૂત્રં સ્વના-
મવત્ પદ્ધિચિત્તં કરોતિ ॥ ૩ ॥ એકત્વ ભાવનયા ચાત્માનં ભાવયન્ સાધર્મિક
સાધ્વાદિના સહ મિથઃ કથાદિવ્યતિકરાન્ સર્વાનપિ પરિવર્જયતિ । તતો વાહ્ય-
કહા મી હૈ ।

તવો સત્ત્વં ચ સુત્તં ચ, એગત્તં વલમપ્પણો ।

પદમં પંચ ભાવિત્તા, જિણકપ્પં પવજ્જહ ॥ ૧ ॥

इसका भाव यह है कि—जिनकलप को धारण करने का इच्छुक साधु
तप भावना से आत्मा को भावित करता हुआ यदि देव मनुष्य आदि
द्वारा होने वाले उपसर्ग से अथवा अनेपणादि रूप कारण से छह मास
तक आहार प्राप्त न कर सके तो भी बाधित नहीं होता है । सत्व
भावना से वह भय पर विजय प्राप्त करता है । एकत्वभावना से अपनी
आत्मा को भावित करता हुआ साधर्मिक साधु आदिकों के साथ पर-
स्पर में कथा वार्ता आदि समस्त बातों का परित्याग कर देता है । जब

કહ્યું પણ છે—

તવો સત્ત્વં ચ સુત્તં ચ, એગત્તં વલમપ્પણો ।

પદમં પંચ ભાવિત્તા, જિણકપ્પં પવજ્જહ ॥ ૧ ॥

આનો ભાવ એ છે કે—જનકલ્પને ધારણ કરવાની ઈચ્છાવાળા સાધુ તપ
ભાવનાથી આત્માને ભાવિત કરીને દેવ મનુષ્ય આદિ દ્વારા થનાર ઉપસર્ગથી
અથવા અનેપણાદિરૂપ કારણથી છ મહિના સુધી આહાર મેળવી ન શકે તો પણ
પીડા પામતો નથી. સત્ત્વભાવનાથી તે ભય ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરે છે. સૂત્ર-
ભાવનાથી પોતાના નામની માફક સૂત્રનો પરિચય પ્રાપ્ત કરે છે, એકત્વ ભાવ-
નાથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરીને સાધર્મિક સાધુ આદિની સાથે પરસ્પરમાં
કથાવાર્તા આદિ સમસ્ત વાતોનો પરિત્યાગ કરી દે છે. બ્યારે બાહ્યમાં તેનું મમત્વ

મમત્વે મૂલત એવોચ્છેદિતે પથાદ્ દેહાદિભ્યોઽપિ ભિન્નમાત્માનં પશ્યન્ સર્વથા તેષ્-
નાસક્તો ભવતિ ॥ ૪ ॥ ચલભાવનાયાં ચલં દ્વિવિધં-શરીરં, માનસં ચ । તત્ર શરી-
રમપિ ચલં જિનકલ્પપ્રતિપત્તિયોગ્યસ્ય શેષજનાતિશાયિકં સ્યાત્, તપઃ પ્રભૃતિભિઃ
શુષ્યમાણસ્ય યદ્યપિ શારીરં ચલં તાદૃશં ન ભવતિ તથાપિ સ્વાત્મા ધૃતિચલેન તથા
ભાવયિતવ્યો યથા મરુદ્ધિરપિ પરીપહોપસર્ગેર્નવાધ્યતે ।

આભિઃ પશ્ચભિર્ભાવનાભિર્માવિતાત્મા જિનકલ્પાદિ પ્રતિપિત્સુર્ગચ્છે પ્રતિ-
વસન્નાહારાદિપરિકર્મ પ્રથમમેવ કરોતિ । આહારાદાવન્યસાધ્યપેક્ષ્યાઙ્તપ્રાન્તાદિ-

વાહ્ય મેં મમત્વ મૂલતઃ; ઉસકા ઉચ્છેદિત હો જાતા હૈ તય અન્ય દેહાદિ
પદાર્થો સે ભિન્ન સ્વ આત્મા કો જાનતા હુઆ વહ્ ઉન મેં સર્વથા અના-
સક્ત હી રહતા હૈ । ઉનમેં આસક્ત નહીં હોતા । ચલભાવના મેં ચલ દો
પ્રકાર હૈ ઇક શરીર સંબંધી ઓર દુસરા મનસંબંધી । જો સાધુ જિન-
કલ્પ કી પ્રતિપત્તિ કે યોગ્ય હોતા હૈ ઉસકા શારીરિક ચલ ભી યદ્યપિ
સાધારણજન કી અપેક્ષા અતિશય વિશિષ્ટ હોતા હૈ પરન્તુ તપશ્ચર્યા
આદિ કે કારણ ઉનકા શરીર જય કૃશ હો જાતા હૈ તય વહ્ વૈસા નહીં
રહતા હૈ તૌ ભી ઉનકી આત્મા ધૃતિચલ દ્વારા ઇતની અધિક ભાવિત
રંહતી હૈ કિ જિસકી વજહ સે વે અધિક સે અધિક પરીપહ્ ઓર ઉપ-
સર્ગોં સે આક્રાન્ત હોને પર ભી અપને કર્તવ્યમાર્ગ સે જરા ભી
વિચલિત નહીં હોતે ।

इन पांच भावनाओं से भावितात्मा जिनकल्पादिक को ग्रहण
करने की इच्छा से गच्छ में रहता हुआ आहारादि परिकर्म को सब

મુલતઃ નાશ પામે છે ત્યારે બીજા દેહાદિ પદાર્થોથી ભિન્ન પોતાના આત્માને
જાણીને તેમાં સર્વથા અનાસક્ત જ રહે છે. એમાં આસક્ત બનતા નથી.
બળભાવનામાં બળ બે પ્રકારનાં છે. એક શરીર સંબંધી અને બીજું મન
સંબંધી. જે સાધુ જનકલ્પની પ્રતિપત્તિને યોગ્ય હોય છે તેનું શારીરિક બળ
પણ બે કે, સાધારણ જનની અપેક્ષા અતિશય બલવાન હોય છે. પરંતુ તપ-
શ્ચર્યા આદિના કારણથી તેનું શરીર બ્યારે કૃષ બને છે ત્યારે તે તેવા રહેતા
નથી. તેા પણ તેની આત્મા ધૃતિબળ દ્વારા એટલી અધિક ભાવિત રહે છે કે,
જેનાથી તે અધિકથી અધિક પરીપહ્ અને ઉપસર્ગોથી આક્રાન્ત થતા હોવા છતાં
પણ પોતાના કર્તવ્યમાર્ગથી જરા પણ ચલિત થતા નથી.

આ પાંચ ભાવનાઓથી ભાવિતાત્મા જનકલ્પાદિકને શ્રદ્ધા કરવાની ઇચ્છાથી
ગચ્છમાં રહીને આહારાદિ પરિકર્મને બધાથી પહેલાં કરી લે છે, આહારાદિમાં

ગ્રહણાદુલ્કૃષ્ટતાસંપાદનમ્-પરિકર્મ । યથા-તૃતીયપૌરુષ્યામવગાઢાયાં વલ્લ-ચળ-
કાદિકમન્તં પ્રાન્તં રુક્ષં ચ ગૃહ્ણતિ ।

“ સંસદ્દમસંસદ્ધા, ઉદ્દહ તહ હોહ અપ્પલેવા ય ।

ઉગ્ગહિયા પગ્ગહિયા, ઉઙ્ગિયધમ્મા ય સત્તમિયા ॥ ૧ ॥ ”

આસાં સપ્તવિધાનાં પિણ્ઠેપણાનાં મધ્યે આઘદ્વયં વિહાય પચ્ચાનાં મધ્યાદન્ય-
તરૈપણાદ્વયાભિગ્રહેણાઽઽહારં ગૃહ્ણતિ એકયૈષણયા ભક્તં, દ્વિતીયયા તુ પાનકમ્ ।
એવમાગમોક્તવિધિનાઽઽત્માનં ભાવયિત્વા ગચ્છપ્રતિવદ્ એવ જિનકલ્પં પ્રતિપિત્તુ-
ચ્ચતુર્વિધસંઘં સંમેલયતિ, તદભાવે સ્વર્ગણં તતસ્તીર્થકરસ્ય સમીપે, તદભાવે ગણ-

સે પહિલે હી કર લેતા હૈ આહાર આદિ મેં અન્ય સાધુ કી અપેક્ષા
અંતપ્રાંત આદિ ગ્રહણ સે ઉલ્કૃષ્ટતા કા સંપાદન કરના પરિકર્મ હૈ ।
જૈસે તૃતીય પૌરુષી મેં વલ્લ; ચના આદિ કા આહાર કરના એવં અન્ત-
પ્રાન્ત રુક્ષ આહાર કરના ।

સંસદ્દમસંસદ્ધા, ઉદ્દહ તહ હોહ અપ્પલેવા ય ।

ઉગ્ગહિયા પગ્ગહિયા, ઉઙ્ગિયધમ્મા ય સત્તમિયા ॥ ૧ ॥

इन सात प्रकार की पिण्डैपणाओं के मध्य में आदि की दो एप-
णाओं को छोड़कर बाकी बची पांच एपणाओं में से अन्यतर एपणा दो
के अभिग्रह से वह आहार को ग्रहण करता है । एक एपणा से भक्त
को और द्वितीय एपणा से पान को । इस प्रकार आगमोक्त विधि के
अनुसार आत्मा को भावित करके गच्छ में रहता हुआ ही जिनकल्प
को अंगीकार करने का अभिलाषी साधु चतुर्विध संघ को एकत्रित

અન્ય સાધુની અપેક્ષા અંતપ્રાન્ત આદિ ગ્રહણથી ઉલ્કૃષ્ટતાનું સંપાદન કરવું
પરિકર્મ છે. જેમ-ત્રીજા પૌરુષીમાં વાલ, ચણા આદિનો આહાર કરવો અને
અન્તપ્રાન્ત રુક્ષ આહાર કરવો.

સંસદ્દમસંસદ્ધા, ઉદ્દહ તહ હોહ અપ્પલેવા ય ।

ઉગ્ગહિયા પગ્ગહિયા, ઉઙ્ગિયધમ્મા ય સત્તમિયા ॥ ૧ ॥

એ સાત પ્રકારની પિ-ડૈપણાઓના મધ્યમાં પહેલાની એ એપણાઓને
છોડીને બાકી બચેલ પાંચ એપણાઓમાંથી અન્યતર એપણા બેના અભિગ્રહથી
તે આહાર ગ્રહણ કરે છે, એક એપણાથી ભક્તને અને બીજી એપણાથી પાનને
આ પ્રકારે આગમમાં કહેલ વિધિ અનુસાર આત્માને ભાવિત કરીને ગચ્છમાં
રહીને જ જનકલ્પને અંગિકાર કરવાના અભિલાષી સાધુ ચતુર્વિધ સંઘને એક-

ધરસ્ય, તદભાવે ચતુર્દશપૂર્વધરસ્ય, તદભાવે દશપૂર્વધરસ્ય, તદભાવે વટાશ્વત્થાશ્લોક-
વૃક્ષાણાં સંનિધૌ સિદ્ધસાક્ષિકં જિનકલ્પં સ્વીકરોતિ । તદા સચાલવૃદ્ધં ગચ્છ
ક્ષામયતિ । તતો નિઃશલ્યો નિષ્કપાયોઽસૌ સ્વગણસાધ્વાદીનનુશસ્તિ । એવમેવ
યુષ્માભિરપ્યાચરણીયમ્ નાત્ર પ્રમાદઃ કાર્યઃ । ગણમર્યાદા નોલ્લઙ્ઘનીયા । इत्यादि
શિષ્યાં દત્વા ગચ્છાદ્ વિનિર્ગતો ભવતિ । તસ્મિન્ ચક્રુર્વિપયાતિક્રાન્તે સતિ સાધવઃ
પ્રતિનિવર્તન્તે ।

કરતા હૈ । इसके अभाव में अपने गण को, एकत्रित करता है बाद में
तीर्थंकर के समीप में, इनके अभाव में गणधर के समीप में, इनके
अभाव में चौदहपूर्वधारी के समीप में, इनके अभाव में दशपूर्वधारी के
समीप में, इनके भी अभाव में वटवृक्ष, अश्वत्थ-पीपल वृक्ष, अथवा
अशोक वृक्ष के समीप सिद्ध परमात्मा को साक्षी करके जिनकल्प को
स्वीकार करता है । उस समय यह अपने गच्छ में रहने वाले बालवृद्ध
साधुओं से खमत खामणा करते हैं । पश्चात् निःशल्य एवं निष्कषाय
होकर अपने गच्छ के साधु आदिकों को यह शिक्षा देता है कि आप-
लोग भी इसी तरह से 'करें' इसमें प्रमाद करना ठीक नहीं है । गण की
जो मर्यादा है उसका उल्लंघन नहीं करना । इत्यादि शिक्षा देकर फिर
वह गच्छ निर्गत हो जाता है । साधु वर्ग जब तक वह दिखता रहता
है तबतक उसके पीछे २ चलता रहता है और जब वह दिखलाई नहीं
पड़ता तब सब पीछे वापिस लौट आते हैं ।

ત્રીત કરે છે. એના અભાવમાં પોતાના ગણને એકત્રીત કરે છે. બાહમાં તીર્થ-
કરની સમીપમાં, એના અભાવમાં ગણધરની સમીપમાં, તેના અભાવમાં ચૌદ
પૂર્વધારીની સમીપમાં, તેના અભાવમાં દશપૂર્વધારીની સમીપમાં, તેના પણ
અભાવમાં વટવૃક્ષ, આશોખાલવ, પીપળો અથવા અશોકવૃક્ષના સમીપ સિદ્ધ
પરમાત્માને સાક્ષી રાખીને જનકલ્પનો સ્વીકાર કરે છે. આ સમયે તે પોતાના
ગચ્છમાં રહેલા બાળ-વૃદ્ધ સાધુઓથી ખમત ખામણ કરે છે પછી નિઃશલ્ય અને
નિષ્કષાય થઈને પોતાના ગચ્છના સાધુ આદિને એવી શિખામણ આપે છે કે,
આપ લોકોએ પણ આજ રીતે કરવું. તેમાં પ્રમાદ કરવો ઠીક નથી. ગણની જે
મર્યાદા છે તેવું ઉલ્લંઘન કરવું નહીં. ઇત્યાદિ શિખામણ આપીને પછી તે ગચ્છ
નિર્ગત થઈ જાય છે. જ્યાં સુધી તે દેખાય છે ત્યાં સાધુવર્ગ તેની પાછળ પાછળ
આવતા રહે છે અને જ્યારે તે દેખાતા બંધ થાય છે ત્યારે સઘળા પાછા ફરે છે.

અથ જિનકલ્પિકમર્યાદા—

અનયા મર્યાદયા જિનકલ્પં સ્વીકૃત્યાસૌ યત્ર ગ્રામે માસકલ્પઃ કરિષ્યમા-
ણસ્તત્ર પદ્ ભાગાન્ કલ્પયતિ, તતથ્થ યસ્મિન્ ભાગે એકસ્મિન્ દિને ભિક્ષાચર્યા-
કૃતા, તત્ર પુનરપિ સપ્તમ એવ દિને પર્યટતિ । ભિક્ષાચર્યા ગ્રામાન્તરગમનં ચ તૃતીય-
પૌરુષ્યામેવ કરોતિ । યત્ર ચતુર્થપૌરુષી ગ્રામ્ના ભવેત્, તત્રૈવાવતિષ્ઠતે, નાન્યત્ર ગ-
ચ્છતિ । ભક્તં પાનકં ચ પૂર્વોક્તૈષ્ણાદ્વ્યાભિગ્રહેણાલેપકદેવ ગૃહ્ણતિ । એપણાદિ-
વિષયમન્તરેણ ન કેનાપિ સાર્થે ભાપતે । એકસ્થાં ચ વસતૌ યદ્યપિ ઉત્કૃષ્ટતઃ સપ્ત
જિનકલ્પિકાઃ પ્રતિવસન્તિ તથાપિ તે પરસ્પરં સંભાષણં ન કુર્વન્તિ । સમાપન્નાન્ ઉપ-
સર્ગપરીપદાન્ સર્વાન્ સહત એવ । રોગેષુ ચિકિત્સાં ન કારયત્યેવ તદ્વેદનાં તુ

અથ જિનકલ્પી કી મર્યાદા કહતે હૈં—

હસ મર્યાદા સે જિનકલ્પ કો સ્વીકાર કર યહ જિસ ગ્રામ મેં માસ-
કલ્પ કરતા હૈં વહાં છહ ભાગોં કી કલ્પના કરતા હૈં । જિસ ભાગ મેં
એક દિન મેં ભિક્ષાચર્યા કરલી ગઈ હો વહાં ફિર યહ સાતવે દિન હી
ભિક્ષાચર્યા કરતા હૈં । ભિક્ષાચર્યા કરના અથવા એક ગ્રામ સે દૂસરે ગ્રામ
મેં જાના યહ તૃતીય પૌરુષી મેં હી કરતા હૈં । જહાં ચતુર્થ પૌરુષી આ
જાતી હૈં વહ વહીં પર ઠહર જાતા હૈં । અન્યત્ર નહીં જાતા હૈં । પૂર્વોક્ત દો
એપણાઓં કે અભિગ્રહ સે અલેપકૃત-લેપરહિત જિસકા લેપ ન લગે એસે
ભક્ત પાન કો ગ્રહણ કરતા હૈં । એપણાદિ વિષય-કે વિના કિસી કે ભી
સાથ વાતચીત નહીં કરતા હૈં । એક વસ્તી મેં યદ્યપિ અધિક સે અધિક
સાત જિનકલ્પી સાધુ રહ સકતે હૈં તૌ ભી વે પરસ્પર સંભાષણ નહીં
કરતે હૈં । જો ભી ઉપસર્ગ યા પરીપદ આપડે તો ઉસે સહતે હી હૈં । રોગ

હવે જીનકલ્પીની મર્યાદા કહેવામાં આવે છે—

આ મર્યાદાથી જીનકલ્પનો સ્વીકાર કરી તે સાધુ જે ગામમાં માસ કલ્પ
કરે છે ત્યાં છ ભાગોની કલ્પના કરે છે. જે ભાગમાં એક દિવસમાં ભિક્ષાચર્યા
કરી લેવામાં આવી હોય ત્યાં તે ફરી સાતમા દિવસે જ ભિક્ષાચર્યા કરે છે.
ભિક્ષાચર્યા કરવી અથવા એક ગામથી બીજા ગામે જવું એ ત્રીજા પૌરુષીમાં જ
કરે છે બ્યાં એથી પૌરુષી આવે ત્યાં તે રોકાઈ બાય છે આગળ વધતા નથી.
પૂર્વોક્ત જે એષણાના અભિગ્રહથી (અલેપકૃત) જેનો લેપ ન લાગે એવા ભક્ત
પાનને ગ્રહણ કરે છે. એષણાદિ વિષય વગર કોઈની સાથે વાતચિત કરતા નથી,
એક વસ્તીમાં જો કે, વધુમાં વધુ સાત જીનકલ્પી સાધુ રહી શકે છે તો પણ
તેઓ પરસ્પર સંભાષણ કરતા નથી. જે પણ ઉપસર્ગ અને પરીપદ આવી પડે

સમ્યગેવ સહતે । આપાતસંલોકાદિદોષરહિતે સ્થળિડલે ઉચ્ચારાદીન્ કરોતિ, નત્વસ્થળિડલે । પરિકર્મરહિતાયાં વસતૌ તિષ્ઠતિ । યદ્યુપવિશતિ તદા નિયમાદુત્કુ-
ડુક એવ, ન તુ નિપઘાયામ્, ઔપગ્રાહિકોપકરણસ્યૈવાભાવાત્ । મત્તમાતંગ્સિંહવ્યા-
ગ્રાદિકે સંમુખે સમાપતતિ સતિ ઉન્માર્ગગમનાદિના ઈર્યાસમિતિ ન ભિનત્તિ ।

જિનકલ્પિકોડપવાદં નાસેવતે, જઙ્ઘાવલપરિક્ષીણસ્તુ અચિહરમાળોડપ્યારાધકઃ
લોચં ચ કરોત્યેવ, દશવિધસામાચાર્યાં પઞ્ચ સમાચાર્યો જિનકલ્પિકાનાં, આપ્રચ્છના,
મેં યે કિસીં ખી પ્રકાર ચિકિત્સા નહીં કરાતે હું કિન્તુ જૈસે ખી યનતા હૈ
ઉસ રોગ કો સહન હી કરતે હું । જહાં મનુષ્યોં કા આવાગમન નહીં
હોતા હૈ એસે સ્થળિડલ મેં હી યે ઉચ્ચાર આદિ કે લિયે જાતે હું । અસ્થ-
ળિડલ મેં નહીં । પરિકર્મ રહિત-ઘઠારી મઠારી ચિના કી વસ્તી મેં યે
રહતે હું જય વૈઠતે હું તો નિયમ સે ઉત્કુડુક આસન સે હી વૈઠતે હું ।
નિપઘા સે નહીં ક્યોં કિ ઔપગ્રહિક ઉપકરણ આસન આદિ કા હી ઇનકે
પાસ અભાવ હૈ । મત્તમાતંગ, સિંહ, એવં વ્યાગ્ર આદિ ઇન્હેં માર્ગ મેં ચલતે
હુએ સામ્હને મિલ જાય તો ખી યે ઉસીમાર્ગ સે ચલકર અપની ઈર્યા
સમિતિ કો ઇંદિત નહીં કરતે હું ।

યે જિનકલ્પી સાધુ અપવાદ માર્ગ કા સેવન નહીં કરતે હું । ઇનકા
જંઘાવલ યદિ પરિક્ષીણ ખી હો જાવે ઔર ઉસકી વજહ સે યે વિહાર
ન ખી કરે તૌ ખી આરાધક હી માને ગયે હું । યે કેશોં કા લોચ કરતે હું ।
દશ પ્રકાર કી સમાચારી મેં સે પાંચ પ્રકાર કી સમાચારી ઇન જિનકલ્પિયોં

તેને તેઓ સહન કરે છે. રોગમાં કોઈ પણ પ્રકારની ચિકિત્સા તેઓ કરાવતા
નથી પણ જેમ અને તેમ તે રોગને સહન કરે છે. જ્યાં મનુષ્યોનું આવાગમન
હોતું નથી એવા ઉજ્જડ સ્થાનોમાં જ તેઓ શૌચાદિક કર્મ મટે જાય છે.
અવરજવરના સ્થાને નહીં. પરિકર્મ રહિત-ઘઠારી મઠારી વગરની-વસ્તીમાં રહે
છે. જ્યારે બેસે છે તો નિયમથી ઉત્કુડુક (ઉલળક પગે બેસવું) આસનથી બેસે
છે, નિપઘાથી નહીં. કેમકે, ઔપગ્રહિક ઉપકરણ આસન આદિના તેની પાસે
અભાવ છે. મત્ત માતંગ, સિંહ, અને વાઘ આદિ તેને માર્ગમાં ચાલતાં સામા
મળે તો પણ તે તે માર્ગથી ચલીને પોતાની ઈર્યાસમિતિને ખંડિત કરતા નથી.

એ જનકલ્પી સાધુ અપવાદ માર્ગે જતા નથી, તેમનું જંઘાબળ બે ક્ષિણ
પણ થઈ જાય અને એ કારણે તે પોતાની જગ્યાએથી વિહાર ન પણ કરે તો
પણ આરાધક જ માનવામાં આવે છે. તે કેશોના લોચ કરે છે દશ પ્રકારની સમા-
ચારીમાંથી પાંચ પ્રકારની સમાચારી જનકલ્પીયોની છે તે આ પ્રકારે છે. ૧ આપ્ર-

મિથ્યાકાર:, આવશ્યકી, નૈપેધિકી, ગૃહસ્થોપસંપદ્, इति। આવશ્યકીપ્રભૃતયસ્તિસો
વા સામાચાર્યસ્તેપામ્। તેણાં શ્રુતજ્ઞાનં જઘન્યતો નવમસ્ય પૂર્વસ્ય તૃતીયમાચારવસ્તુ,
ઉત્કર્ષતસ્તુ દશપૂર્વાણિ ભિન્નાનિ, ન તુ સમ્પૂર્ણાનિ। સંહનનં ચ શારીરં-વજ્રપ્રભના-
રાચાર્યં, માનસં વજ્રકુહચસમાના ધૃતિઃ ચ।

સ્થિતિરપિ તેણાં ક્ષેત્રાદિકા અનેકવિધા। ક્ષેત્રતસ્તાવજ્જન્મના સદ્ભાવેન ચ
પશ્ચદશસ્વપિ કર્મભૂમિષુ, સંહરણતઃ કદાચિત્ કર્મભૂમૌ, અકર્મભૂમૌ વા સદ્ભાવાપે-
કી હૈ। વહ્ ઇસ પ્રકાર હૈ-૧ આપ્રચ્છના, ૨ મિથ્યાકાર, ૩ આવશ્યકી,
૪ નૈપેધિકી, ૫ ગૃહસ્થોપસંપદા ગૃહસ્થ કી આજ્ઞા લેકર ઉતરના, વૈઠના।
અથવા આવશ્યકી, નૈપેધિકી, ગૃહસ્થોપસંપત્, યહ ત્રીન પ્રકાર કી સામા-
ચારી ઇન જિનકલ્પિયોં કે હોતી હૈ। ઇનકા શ્રુતજ્ઞાન જઘન્ય કી અપેક્ષા
નવમપૂર્વ કી તૃતીય આચાર વસ્તુતક, ઉત્કૃષ્ટ કી અપેક્ષા ભિન્ન દશપૂર્વ-
તક હી સીમિત રહ્યા કરતા હૈં સંપૂર્ણ નહીં। ઇનકા શારીરિક સંહનન
વજ્ર ઋપમ નારાચ નામક હૈઐઐ માનસિક સંહનન વજ્રકુહચ-વજ્રકી
ભીત કે તુલ્ય ધૈર્ય હૈઐઐ અર્થાત્ ઇનકા ધૈર્ય વજ્રભિત્તિ કે સમાન અભેદ્ય
હોતા હૈઐઐ ઇઐઐ ઇનકા માનસિક બલ હૈ।

ક્ષેત્ર આદિ કી અપેક્ષા ઇનકી સ્થિતિ અનેક પ્રકાર કી હૈ। ઇનકા ૧૫
કર્મભૂમિયોં મેં હી જન્મ હોતા હૈઐઐ ઇસ અપેક્ષા ૧૫ કર્મભૂમિયોં મેં ઇનકી
સ્થિતિ જન્મ ઐઐઐ સદ્ભાવ કી અપેક્ષા માની જાતી હૈ। સંહરણ કી અપેક્ષા
કદાચિત્ કર્મભૂમિમેં કદાચિત્ અકર્મભૂમિમેં ભી ઇનકી સ્થિતિ હો સકતી હૈ।

અઘના, ૨ મિથ્યાકાર, ૩ આવશ્યકી, ૪ નૈપેધિકી, ૫ ગૃહસ્થોપસંપદા ગૃહસ્થની
આજ્ઞા લઇને ઉતરવું, એસવું અથવા આવશ્યકી, નૈપેધિકી, ગૃહસ્થોપસંપત્, આ
ત્રણ પ્રકારની સામાચારી તે જનકલ્પીઓને હોય છે. તેમનું શ્રુતજ્ઞાન જઘન્યની
અપેક્ષા નવમા પૂર્વના ત્રીજા આચાર વસ્તુતક, ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષા ભિન્ન દશપૂર્વ
સુધી જ સીમિત રહ્યા કરે છે, સંપૂર્ણ નહીં. તેનું શારીરિક સંહનન વજ્ર વૃષભ
નારાચ નામનું છે. અને માનસિક સંહનન વજ્ર કુમ્ભ-વજ્રની ભીંત જેવું ધૈર્ય
છે. અર્થાત્ તેનું ધૈર્ય વજ્રભીંત સમાન અભેદ્ય હોય છે. તે તેનું માનસિક બળ છે.

ક્ષેત્ર આદિની અપેક્ષા એમની સ્થિતિ અનેક પ્રકારની છે, એમને ૧૫
કર્મભૂમીયોમાં જ જન્મ થાય છે. આ અપેક્ષા ૧૫ કર્મભૂમીયોમાં તેની સ્થિતિ
જન્મ અને સદ્ભાવની અપેક્ષા માનવામાં આવે છે. સંહરણની અપેક્ષા કદાચિત
કર્મ ભૂમિમાં, કદાચિત્ અકર્મભૂમિમાં પણ એની સ્થિતિ હોઈ શકે છે. આ

ક્ષયા સ્થિતિઃ। કાલતઃ ઉત્સર્પિણ્યાં, વ્રતાપેક્ષયા તૃતીયચતુર્થારકયોરેવ, જન્મમાત્રેષુ તુ દ્વિતીયારકેઽપિ । અવસર્પિણ્યાં તુ જન્મના તૃતીયચતુર્થારકયોરેવ । પૂર્વપ્રતિપન્નવ્રતાપેક્ષયા તુ પશ્ચમારકેઽપિ । સંહરણતસ્તુ મહાવિદેહક્ષેત્રાપેક્ષયા સર્વસ્મિન્નપિ કાલે પ્રાપ્યતે । ચારિત્રતઃ - પ્રતિપદ્યમાનાનાં સામાયિકે, છેદોપસ્થાપનીયે ચ ચારિત્રે સ્થિતિઃ । મધ્યમતીર્થકર-વિદેહતીર્થકરતીર્થવર્ત્યપેક્ષયાઽત્ર સામાયિકં, પ્રથમચરમ-તીર્થકરતીર્થવર્ત્યપેક્ષયા તુ છેદોપસ્થાપનીયચારિત્રમ્ । પ્રતિપન્નાનાં તુ સુક્ષ્મસંપરાયે,

યહ સદ્ભાવ કી અપેક્ષા કથન હૈ । કાલ કી અપેક્ષા-ઉત્સર્પિણી કાલ કે તૃતીય ઓર ચતુર્થ આરે મેં ડનકી સ્થિતિ માની ગઈ હૈ । સો યહ વ્રત કી અપેક્ષા જાનના ચાહિયે । ચૈસે તો જન્મમાત્ર કી અપેક્ષા સે દ્વિતીય આરે મેં ભી ડનકી સ્થિતિ હૈં । અવસર્પિણીકાલ મેં જન્મ કી અપેક્ષા તૃતીય ઓર ચૌથે આરે મેં હી, તથા પૂર્વપ્રતિપન્ન વ્રત કી અપેક્ષા અર્થાત્ -ચૌથે આરે કે વ્રત કો લેકર પંચમ આરે મેં ભી ડનકી સ્થિતિ જાનના ચાહિયે । યદિ કોઈ દેવ ડન્હે હરણ કર મહાવિદેહ ક્ષેત્ર સે અન્યત્ર પહુંચા દેવે તો ડસ અપેક્ષા ડનકી સ્થિતિ સય કાલ જાનની ચાહિયે । ચારિત્ર કી અપેક્ષા જો પ્રતિપદ્યમાનચારિત્રી હૈં ડનકો સામાયિક એવં છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર મેં સ્થિત માનના ચાહિયે, ક્યોં કિ જો મધ્યમતીર્થકર એવં વિદેહ ક્ષેત્ર મેં રહે હુએ તીર્થકર કે તીર્થ મેં રહેને વાલે હૈં વે સામાયિકચારિત્ર મેં, એવં જો પ્રથમ એવં, ચરમતીર્થકર કે તીર્થવર્તી હૈં વે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર મેં સ્થિત રહેતે હૈં । જો

સદ્ભાવથી અપેક્ષા કથન છે. કાળની અપેક્ષા-ઉત્સર્પિણી કાળના ત્રીજા ચોથા આરામાં સ્થિતિ માનવામાં આવેલ છે. આને વ્રતની અપેક્ષાથી જાણવું જોઈએ. એમ તો જન્મ માત્રની અપેક્ષાથી બીજા આરામાં પણ તેની સ્થિતિ છે. અવસર્પિણી કાળમાં જન્મની અપેક્ષા ત્રીજા અને ચોથા આરામાં, તથા પૂર્વપ્રતિપન્ન વ્રતની અપેક્ષા અર્થાત્ ચોથા આરાના વ્રતને લઈ પાંચમા આરામાં પણ એની સ્થિતિ જાણવી જોઈએ. કહાય કેઈદેવ આદિ એનું હરણ કરી મહાવિદેહ ક્ષેત્રથી બીજે પહોંચાડી દે તો એ અપેક્ષા એની સ્થિતિ બધા કાળમાં જાણવી જોઈએ. ચારિત્રની અપેક્ષા જે પ્રતિપદ્યમાન ચારિત્રી છે તે સામાયિક અને છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રમાં સ્થિત માનવા જોઈએ કેમકે, જે મધ્યમ તીર્થકર અને વિદેહ ક્ષેત્રમાં રહેતા તીર્થકરના તીર્થમાં રહેવાવાળા છે તે સામાયિક ચારિત્રમાં, અને જે પ્રથમ એવં ચરમતીર્થકરના તીર્થવર્તી છે તે છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્રમાં સ્થિત રહે છે. જે પ્રતિપન્ન ચારિત્રી છે તેની

યથાહ્યાતે ચ ચારિત્રે ઉપશમશ્રેણ્યામ્ । તીર્થતસ્તુ જિનકલ્પિકાનાં સ્થિતિનિયમત-
સ્તીર્થ એવ ભવતિ ન તુ તીર્થે વ્યવચ્છિન્ને । પર્યાયાગમવેદાહ્યાઃ સ્થિતિભેદા
અપ્યવગન્તવ્યાઃ ।

સ્થવિરકલ્પિકાનાં જિનકલ્પિકાનાં ચ કલ્પો દશવિધઃ—આચૈલક્યમ્ ૧, ઔદે-
શિકં ૨, શય્યાતરપિન્ડત્યાગઃ ૩, રાજપિન્ડત્યાગઃ ૪, કૃતિકર્મ ૫, મહાવ્રતમ્ ૬,
પુરુષજ્યેષ્ઠત્વમ્ ૭, પ્રતિક્રમણમ્ ૮, માસકલ્પઃ ૯, પર્યુપણકલ્પ ૧૦ (વર્ષાકલ્પ)
થેતિ । તેષુ મધ્યમતીર્થંકરતીર્થવર્તિનાં સાધુનાં ચત્વારઃ કલ્પાઃ અવસ્થિતાઃ નિયમેન
પાલનીયાઃ—શય્યાતરપિન્ડત્યાગઃ ૧, કૃતિકર્મ ૨, મહાવ્રતમ્ ૩, પુરુષજ્યેષ્ઠત્વં ૪ ચેતિ ।
इतरे षट् कल्पास्तु तेषामनवस्थिताः ।

પ્રતિપન્નચારિત્રી હૈં ડનકી સ્થિતિ ઉપશમશ્રેણી મેં સૂક્ષ્મસાંપરાય, એવં
યથાહ્યાતચારિત્ર મેં હોતી હૈ । તીર્થ કી અપેક્ષા જિનકલ્પિયોં કી સ્થિતિ
નિયમ સે તીર્થ મેં હી હોતી હૈ, તીર્થ કે વ્યવચ્છિન્ન હોને પર નહીં । પર્યાય
આગમ એવં વેદ, યે બી સ્થિતિ કે ભેદ હૈ ।

સ્થવિરકલ્પિયોં કા એવં જિન કલ્પિયોં કા કલ્પ દશ પ્રકાર કા હૈ—

૧ આચૈલક્ય, ૨ ઔદેશિક, ૩ શય્યાતરપિન્ડત્યાગ ૪ રાજપિન્ડ-
ત્યાગ, ૫ કૃતિકર્મ, ૬ મહાવ્રત, ૭ પુરુષજ્યેષ્ઠતા ૮ પ્રતિક્રમણ ૯ માસ-
કલ્પ ૧૦ પર્યુપણકલ્પ (વર્ષાકલ્પ) ઇન કલ્પો મેં મધ્યમતીર્થકર કે
તીર્થવર્તી સાધુઓ કે ચાર કલ્પ અવસ્થિત હોતે હૈ—નિયમ સે પાલનીય
હોતે હૈ । વે ચાર યે હૈ —શય્યાતરપિન્ડત્યાગ, કૃતિકર્મ, મહાવ્રત, પુરુષ-
જ્યેષ્ઠતા । બાકી કે ૬ કલ્પ ડનકે લિયે અનવસ્થિત હૈ ।

સ્થિતિ ઉપશમ શ્રેણીમાં સૂક્ષ્મસાંપરાય, એવા યથાહ્યાત ચારિત્રમાં થાય છે.
તીર્થની અપેક્ષા જીનકલ્પિયોની સ્થિતિ નિયમથી તીર્થમાં જ થાય છે, તીર્થના
વ્યવચ્છિન્ન થવાથી નહીં. પર્યાય, આગમ અને વેદ આ પણ સ્થિતિના ભેદ છે.

સ્થવિરકલ્પિયોના અને જીનકલ્પિયોના કલ્પ દશ પ્રકારના છે.—

૧ આચૈલક્ય, ૨ ઔદેશિક, ૩ શય્યાતરપિન્ડત્યાગ, ૪ રાજપિન્ડત્યાગ,
૫ કૃતિકર્મ, ૬ મહાવ્રત, ૭ પુરુષજ્યેષ્ઠતા, ૮ પ્રતિક્રમણ ૯ માસકલ્પ, ૧૦
પર્યુપણકલ્પ (વર્ષાકલ્પ) આ કલ્પોમાં મધ્યમતીર્થંકરના તીર્થવર્તી સાધુઓના
ચાર કલ્પ અવસ્થિત હોય છે—નિયમથી પાળવાના હોય છે. તે ચાર આ છે—
શય્યાતરપિન્ડત્યાગ, કૃતિકર્મ, મહાવ્રત, પુરુષ જ્યેષ્ઠતા. બાકીના છ કલ્પ એમને
માટે અનવસ્થિત છે.

આદ્યચરમતોર્થકરતીર્થવર્તિનાં સાધુનામેષ દશવિધઃ કલ્પોઽવસ્થિત એવ । તત્રા-
ચૈલક્યં દ્વિવિધમ્-મુખ્યમ્, ઔપચારિકં ચ । અધિગમાનચૈલકત્વરૂપં મુખ્યમાચૈ-
લક્યં પ્રાયશો જિનકલ્પિકવિશેષાણામ્ । ઔપચારિકમાચૈલક્યં સ્થવિરકલ્પિકા-
નામ્, સ્થવિરકલ્પિકા દ્વિ-કલ્પનીયમેષનીયં જીર્ણં સ્ખંડિતં મલિનં તથૈવ નૂતન-
મપિ સ્વલ્પમૂલ્યકં વસ્ત્રં ગૃહ્ણન્તિ, લોકસ્તુષ્પકારાદન્યપ્રકારેણ ચ તદાસેવન્તે ।
અતસ્તે ચેલસદ્ભાવેઽપ્યુપચારતોઽચેલકા વ્યપદિશ્યન્તે ।

પ્રથમતીર્થકર એવં અન્તિમતીર્થકર કે તીર્થ મેં રહનેવાલે જો સાધુ
હેં ઉનકે લિયે તો યહ ૧૦ પ્રકાર કા કલ્પ અવસ્થિત હી હેં-અવશ્ય
પાલને યોગ્ય હી હૈ । આચૈલક્ય જો પ્રથમ કલ્પ હૈ વહ દો પ્રકાર કા હૈ ।

૧ મુખ્ય ૨ ઔપચારિક, કટિબન્ધન-રજોહરણ-ઔર સદોરકમુખવ-
સ્ત્રિકા કે સિવાય અન્ય વસ્ત્ર કા પરિત્યાગ કરના યહ મુખ્ય આચૈલક્ય
હૈ । યહ જિનકલ્પિક વિશેષોં કે હોતા હૈ । ઔપચારિક જો આચૈલક્ય
હૈ વહ સ્થવિરકલ્પિકોં કે હોતા હૈ । ક્યોં કિ જો સ્થવિરકલ્પી સાધુ
હોતે હેં વે કલ્પનીય, એષનીય, જીર્ણ સ્ખંડિત એવં મલિન વસ્ત્ર રખતે
હેં । જો નવીન વસ્ત્ર ખી હેં તો વહ ખી અલ્પમૂલ્ય વાલા હી હેતે હેં ।
લૌકિકજન જિસ પદ્ધતિ સે વસ્ત્રોં કા પરિધાન કરતે હેં વે ઉસ પદ્ધતિ
સે વસ્ત્રોં કા પરિધાન નહોં કરતે હેં, કિન્તુ અન્ય પ્રકાર સે હી ઉન્હેં
પહિનતે હેં । ઇસ લિયે ચેલ કે સદ્ભાવ મેં ખી વે અચેલક હી કહે જાતે હૈ ।

પ્રથમ તીર્થકર અને અંતિમ તીર્થકરના તીર્થમાં રહેવાવાળા જે સાધુ છે,
તેમને માટે તો આ દશ પ્રકારના કલ્પ અવસ્થિત જ છે.-અવશ્ય પાળવા
યોગ્ય જ છે. આચૈલક્ય જે પ્રથમ કલ્પ છે તે બે પ્રકારના છે.

૧ મુખ્ય, ૨ ઔપચારિક, કટીબન્ધન રજોહરણ અને સદોરકમુખવસ્ત્ર-
િકાના સિવાય અન્ય વસ્ત્રનો પરિત્યાગ કરવો આ મુખ્ય આચૈલક્ય છે, આ
જિનકલ્પિક વિશેષોમાં હોય છે. ઔપચારિક જે આચૈલક્ય છે તે સ્થવિરકલ્પ-
િકાને હોય છે. કેમકે, સ્થવિરકલ્પી સાધુ હોય છે તે કલ્પનીય, એષણીય,
સ્ખંડિત અને મલિન, વસ્ત્ર રાખે છે. જે નવીન વસ્ત્ર મળે તે પણ
ઓછા મૂલ્યનું હોય તે જ લે છે. લૌકિકજન જે પદ્ધતિથી વસ્ત્રોનું પરિધાન કરે
છે એ પદ્ધતિથી તેઓ વસ્ત્ર પરિધાન કરતા નથી. પરંતુ અન્ય પ્રકારથી જ અને
પહેરે છે આ માટે ચેલના સદ્ભાવમાં પણ તે આચૈલક જ કહેવાય છે.

નનુ—જીર્ણખણ્ડિતાદિવસ્ત્રસદ્ભાવે મુનીનામચેલકત્વે દરિદ્રા અપિ—અચેલકાઃ કથં ન કથ્યન્તે ? ઉચ્યતે—નવન્યૂતસદશકમહામૂલ્યકાદીનાં વસ્ત્રાણામઘ્નભેદરિદ્રાઃ પરિજીર્ણાદીનિ વાસાંસિ ધારયન્તિ ન તુ ધર્મવુદ્ધયા । અતો ભાવતસ્તદ્વિપયકમૂર્છા-પરિણામસ્યાનિવૃત્તત્વાત્ પરિજીર્ણવસ્ત્રસદ્ભાવે દરિદ્રાણામચેલકત્વવ્યપદેશો ન ભવતિ । મુનયસ્તુ—કેનચિદ્વીયમાનાન્યપિમહામૂલ્યકાનિ પ્રમાણવહિર્ભૂતાનિ વસ્ત્રાણિ

શંકા—જીર્ણ, ખણ્ડિત આદિ વસ્ત્રોં કે સદ્ભાવ મેં યદિ મુનિયોંકો અચેલક માના જાય તો જો દરિદ્રી જન હેં, જિનકે પાસ જીર્ણ ખણ્ડિત આદિ વસ્ત્ર હેં વે ભી અચેલક કહે જાને યાદિયે ? પરન્તુ વે તોં અચેલક નહીં કહે જાતે હેં ?

ઉત્તર—દરિદ્રી જો જીર્ણ શીર્ણ આદિ વસ્ત્ર ધારણ કરતે હેં વે ધર્મ-વુદ્ધિ સે નહીં કરતે હેં કિન્તુ ઉન્હેં નવીન મહામૂલ્યવાલે વસ્ત્ર મિલતે નહીં હેં—અતઃ ઉન્કે અભાવ મેં ઉન્હેં વે પહિનને પડતે હેં પરન્તુ પહિનના નહીં યાદતે, ઇસલિયે વે અચેલક નહીં કહે જાતે હેં । ક્યોં કિ ઉન્કે ભાવ સે તદ્વિપયક મૂર્છાપરિણામ કો અનિ-વૃત્તિ હેં, ઇસલિયે પરિજીર્ણ વસ્ત્ર કે સદ્ભાવ મેં દરિદ્રીયોં મેં અચેલકત્વ કા વ્યવહાર નહીં હોતા હેં । મુનિયો કો તદ્વિપયક મૂર્છા નહીં હેં, ક્યોં કિ યદિ કોઈ ઢાતા ઉન્હેં વહુમૂલ્યવસ્ત્ર પ્રદાન કરતા હેં ઓર વસ્ત્ર યદિ પ્રમાણોપેત નહીં હેં—પ્રમાણ સે વહિર્ભૂત હેં તો વે ઉસ કો ગ્રહણ નહીં કરતે હેં, કિન્તુ જીર્ણ ખંડિત હી વસ્ત્ર ગ્રહણ કરતે હેં । યદિ કોઈ નવોન

શંકા છુઈ. ખંડિત, આદિ વસ્ત્રોના સદ્ભાવમાં જો મુનિયોને અચેલક માનવામાં આવે તો જે દરિદ્રી જન છે, જેની પાસે છુઈ ખંડિત આદિ વસ્ત્ર છે. તેને પણ અચેલક કહેવા જોઈએ ? પરંતુ તેને તો અચેલક નથી કહેવામાં આવતા ?

ઉત્તર—દરિદ્રી જે છુઈ શીર્ણ વસ્ત્ર ધારણ કરે છે, તે ધર્મ બુદ્ધિથી નહીં, પરંતુ તેને નવીન સારા મૂલ્યવાળા વસ્ત્રો મળતાં નથી, એના એની પાસે અભાવ છે તેથી એના અભાવમાં તેણે તે પહેરવાં પડે છે, પરંતુ પહેરવાં યાદતા નથી. આ માટે તે અચેલક કહેવાતાં નથી. કેમ કે તેને ભાવથી તદ્વિપયક મૂર્છા પરિણામની અનિવૃત્તિ છે. માટે પરિછુઈ વસ્ત્રોના સદ્ભાવથી દરિદ્રીયોમાં અચેલકત્વનો વ્યવહાર થતો નથી. મુનિયોને તદ્વિપયક મમતા—મૂર્છા નથી. કેમ કે, કોઈ ઢાતા તેમને બહુમૂલ્ય વસ્ત્રપ્રદાન કરે છે. અને તે વસ્ત્ર જો પ્રમાણોપેત નથી હોતું—પ્રમાણથી બહિર્ભૂત હોય છે તો તે તેને ગ્રહણ કરતા નથી. પરંતુ છુઈ ખંડિત વસ્ત્ર જ ગ્રહણ કરે છે. જો કોઈ

પરિવર્જયન્તિ, જીર્ણસ્થિતિતાનિ નૂતનાન્યપ્યમહામૂલ્યકાનિ વસનાનિ પ્રમાણોપે-
તાન્યેવ ધારયન્તિ । તાન્યપિ શ્રુતચારિત્રધર્મોપકરણચુદ્ધયં, ન તુ તત્ર મુનીનાં
મૂર્છાપરિણામો ભવતિ । અતસ્તેષામચેલકત્વેન વ્યપદેશઃ સમ્યગેવ ।

મધ્યમતીર્થકરતીર્થવર્તિનાં મુનીનામાચેલકત્વમનવસ્થિતમ્ અતસ્તેષાં રક્તપીતાદિ
રાગરક્તિતમહામૂલ્યકાદિવસ્ત્રવર્જનનિયમો નાસ્તિ, મમત્વરહિતત્વાત્ તેષામ્ ।
પ્રથમચરમતીર્થકરતીર્થવર્તિનાં મુનીનાં તુ ધર્મચુદ્ધયા સ્વલ્પમૂલ્યકપ્રમાણોપેત-
શ્વેતવસ્ત્રાણામેવ ધારકત્વાદાચેલકત્વં ભવતિ ।

વસ્ત્ર દેતા भी हो तो वह यदि अल्पमूल्य वाला एवं प्रमाणोपेत है तो ही
लेते हैं । उसका लेना भी वे इसीलिये आवश्यक समझते हैं कि वह
उनके श्रुतचारित्ररूप धर्म का उपकरण है । मूर्च्छापरिणाम से उसका वे
ग्रहण नहीं करते हैं, क्योंकि उनके तद्विषयक मूर्च्छा का अभाव है ।
इसलिये मुनियों में अचेलकत्व का व्यवहार वास्तविक ही है ।

જો મધ્યમ તીર્થકરોં કે તીર્થવર્તી સાધુ છે અને અચેલકત્વ અન-
સ્થિત છે । ફસલિયે ઉન્હે લાલપીલે આદિ રંગ સે રંગે હુણ, તથા મહામૂ-
લ્યવાલે વસ્ત્રોં કે પરિવર્જન કા કોઈ નિયમ નહીં છે, ક્યોં કિ યે મમતા
સે રહિત હોતે હેં । પ્રથમ ચરમ તીર્થકર કે તીર્થવર્તી મુનિયોં કે તો પ્રમા-
ણોપેત તથા સ્વલ્પમૂલ્યવાલે શ્વેતવસ્ત્રોં કે પરિધાન કરને કા હી નિયમ
છે, સો भी ઉન કા ગ્રહણ કેવલ ધર્મચુદ્ધિ સે હો છે । મૂર્છાપરિણામ સે
નહીં, અતઃ વસ્ત્રોં કે સદ્ભાવ મેં भी ફનમેં અચેલકતા હો છે ।

નવીન વસ્ત્ર આપે છે તો તે અલ્પમૂલ્યવાળું અને પ્રમાણોપેત હોય તો જ લે
છે. એ લેવાનું પણ તેઓ એ ખાતર આવશ્યક માને છે કે, એના શ્રુત
ચરિત્ર રૂપ ધર્મનું ઉપકરણ છે. મૂર્છા પરિણામથી તેને એ ગ્રહણ કરતા નથી.
કેમ કે એનામાં એના માટેની ભાવનાનો અભાવ છે આ માટે મુનિઓમાં
અચેલકત્વનો વ્યવહાર વાસ્તવિક જ છે.

જે મધ્યમ તીર્થકરોના તીર્થવર્તી સાધુ છે. એમનામાં અચેલકત્વ અન-
વસ્થિત છે. આ માટે તેને લાલ, પીળા આદિ રંગથી રંગેલાં તથા બહુમૂલ્ય
વસ્ત્રોના પરિવર્જનનો કોઈ નિયમ નથી. કેમ કે એ મમતાથી રહિત હોય છે.
પ્રથમ ચરમ તીર્થકરના તીર્થવર્તી મુનિ છે. એને તો પ્રણોપેત તથા સ્વલ્પ
મૂલ્યવાળાં શ્વેત વસ્ત્રો પરિધાન કરવાનો જ નિયમ છે અને તે ગ્રહણ કરવાનો
નિયમ કેવળ ધર્મ ચુદ્ધિથી જ છે. મૂર્છા પરિણામથી નહીં. આથી વસ્ત્રોના
સદ્ભાવમાં પણ એમનામાં અચેલકતા છે જ.

સ્થવિરકલ્પિકાનાં વસ્ત્રધારણમાચારાઙ્ગવૃહત્કલ્પાધ્યાગમેષુ વ્યવસ્થિતમ્ (આચારાઙ્ગસૂત્રે દ્વિતીયશ્રુતસ્કન્ધે ચતુર્દશાધ્યયને) (વૃહત્કલ્પસૂત્રે તૃતીયોદેશકે) ।

સ્થાનાઙ્ગસૂત્રે ભગવતાઽચેલકસ્ય પંચમિઃ સ્થાનૈઃ પ્રશસ્તત્વં પ્રતિવોધિતમ્, તથાહિ—

પંચર્હિ ઠાળેર્હિ અચેલણ પસત્યે ભવઈ । તં જહા—“અપ્પા પહિલેહા, લાઘવિણ પસત્યે, રૂવે વેસાસિણ, તવે અણુણ્ણાણ, વિઝલે ઇંદિયનિગ્ગહે ।”

પંચામિઃ સ્થાનૈઃ=કારણૈઃ, અચેલકઃ પ્રશસ્તઃ—તીર્થંકરાદિભિઃ પ્રશંસિત इत्यर्थः । સ ચ જિનકલ્પિકવિશેષઃ, સ્થવિરકલ્પિકથ । તત્ર વસ્ત્રાભાવાદેવ જિનકલ્પિકવિ-

સ્થવિરકલ્પિયોં કે લિયે વસ્ત્રોં કો ધારણ કરને કી વ્યવસ્થા કા ઉલ્લેખ આચારાંગસૂત્ર ઇવં વૃહત્કલ્પસૂત્ર આદિ આગમોં મેં પાયા જાતા હૈ । ઇસકે લિયે આચારાંગસૂત્ર દ્વિતીય શ્રુતસ્કન્ધ કા ૧૪ વાં અધ્યયન દેખના ચાહિયે । તથા વૃહત્કલ્પસૂત્ર કા તૃતીય ઉદેશ દેખના ચાહિયે ।

સ્થાનાઙ્ગસૂત્રમેં ભગવાન્ ને પાંચ કારણોં કો લેકર અચેલકતા કો પ્રશસ્ત પ્રતિવોધિત કી હૈ, જૈસે—

“પંચર્હિ ઠાળેર્હિ અચેલણ પસત્યે ભવઈ । તં જહા—અપ્પા પહિલેહા ૧, લાઘવિણ પસત્યે ૨, રૂવે વેસાસિણ ૩, તવે અણુણ્ણાણ ૪, વિઝલે ઇંદિયનિગ્ગહે ૫ ॥”

પાંચ કારણોં સે ભગવાન્ ને અચેલકતા કી પ્રશંસા કી હૈ । જિન-કલ્પિકવિશેષોં મેં જો અચેલકતા કહી ગઈ હૈ વહ વસ્ત્ર કે અભાવ સે

સ્થવિરકલ્પીયોને માટે વસ્ત્રોને ધારણ કરવાની વ્યવસ્થાને ઉલ્લેખ આચારાંગસૂત્ર એને બૃહત્કલ્પસૂત્ર આદિ આગમોમાં લાગી શકાય છે. આને માટે આચારાંગસૂત્ર બીજા શ્રુતસ્કન્ધના ૧૪ મા અધ્યયનને બોધ લેવું બોધ્ય. તથા બૃહત્કલ્પસૂત્રના ત્રીજા ઉદ્દેશને બોધ લેવો બોધ્ય.

સ્થાનાંગસૂત્રમાં ભગવાને પાંચ કારણોને લઈ અચેલકતાને પ્રશસ્ત પ્રતિબોધિત કરેલ છે.

પંચર્હિ ઠાળેર્હિ અચેલણ પસત્યે ભવઈ । તં જહા અપ્પા પહિલેહા, ૧ લાઘવિણ પસત્યે ૨ રૂવે વેસાસિણ ૩ તવે અણુણ્ણાણ ૪ વિઝલે ઇંદિયનિગ્ગહે ૫ ॥

પાંચ કારણોથી ભગવાને અચેલકતાની પ્રશંસા કરેલ છે. જનકલ્પી વિશેષોમાં જે અચેલકતા કહેવામાં આવી છે. તે વસ્ત્રના અભાવથી જ

શેષોઽચેલકઃ, સ્થવિરકલ્પિરુસ્તુ અલ્પમૂલ્યસપ્રમાણજીર્ણમલિનવસનત્વાદિતિ વિશેષઃ।
તાનિ સ્થાનાનિ પ્રદર્શયતિ—

‘તં જહા’ ઇત્યાદિ। ‘અપ્પા પડિહેહા’ અલ્પા પ્રત્યુપેક્ષા પ્રતિલેખનીયસ્ય
વસ્ત્રસ્યાલ્પત્વાત્, અલ્પપ્રતિલેખનયા સ્વાધ્યાયાદેરન્તરાયો ન ભવતીતિ ભાવઃ।
તથા ‘લાઘવિણ્ પસત્યે’ લાઘવિકં પ્રશસ્તમ્—લઘોર્ભાવો લાઘવં તદેવ લાઘવિકમ્,
યદ્ વસ્ત્રસ્ય પરિમાણતો મૂલ્યતઃ સંખ્યયા ચાલ્પતરત્વાલ્લઘુત્વં, તદેવ દ્રવ્યતો
લાઘવમ્, ભવતોઽપિ તત્ર રાગાદિભાવાદિત્યચેલકસ્ય લાઘવિકં પ્રશસ્તમ્—અનવ-
ધમ્। ‘રૂચે વેસાસિણ’ રૂપં વૈશ્વાસિકમ્—તત્ર રૂપં—વેપઃ, તત્ત્વ સાધૂનાં મુલ્લવદ્ભવેત
હી કહી ગઈ છે। તથા સ્થવિરકલ્પિયોં મેં જો અચેલકતા કહી ગઈ છે
વહ કેવલ અલ્પમૂલ્યવાળે પ્રમાણોપેત જીર્ણ, મલિન વસ્ત્રોં કે ગ્રહણ
કરને કી અપેક્ષા સે કહી ગઈ છે। યહ વાત તીર્થકરોં કી પરમ્પરા સે
પ્રશંસિત હોતી હુઈ ચલી આ રહી છે। કલ્પિત નહીં છે। વે પાંચ સ્થાન-
કારણ યે હેં—અલ્પપ્રતિલેખના-પ્રતિલેખનીય વસ્ત્રોં કી અલ્પતા સે પ્રતિ-
લેખના મી અલ્પ હી હોગી—અલ્પસમયસાધ્ય હોગી, ઇસ સે સ્વાધ્યાય
આદિ મેં અન્તરાય નહીં આ સકતી છે। ઇસ અપેક્ષાં અચેલકતા પ્રશસ્ત
કહી ગઈ છે। ૧। ઇસી તરહ લાઘવ કી અપેક્ષા મી અચેલકતા પ્રશસ્ત
કહી ગઈ છે, ક્યોં કિ વસ્ત્રોં મેં જો લઘુતા છે વહ પરિમાણ, મૂલ્ય એવં
સંખ્યા કી અપેક્ષા સે છે। યહ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા લઘુતા છે। ભાવ કી
અપેક્ષા લઘુતા ડનમેં સાધુ કે રાગાદિક કા અભાવ છે। ૨। વૈશ્વાસિક
રૂપકી અપેક્ષા અચેલકતા ઇસલિયે પ્રશંસિત હુઈ છે કિ જય કોઈ એસા

કહેવામાં આવી છે. તથા સ્થવિરકલ્પિયોમાં જે અચેલકતા કહેવામાં આવી
છે તે કેવળ અલ્પમૂલ્યવાળા પ્રમાણોપેત જીર્ણ, મલિન વસ્ત્રોને ગ્રહણ
કરવાની અપેક્ષાથી કહેવામાં આવેલ છે. આ વાત તીર્થકરોની પરંપરાથી
પ્રશંસિત થતી આવી આવેલ છે કલ્પિત નથી. આ પાંચ સ્થાન—કારણ આ
છે. અલ્પપ્રતિલેખના પ્રતિલેખનીય વસ્ત્રોની અલ્પતાથી પ્રતિલેખના પણ અલ્પ
જ થશે. અલ્પ સમય સાધ્ય થશે. આથી સ્વાધ્યાય આદિમાં અંતરાય
આવી શકતો નથી. આ અપેક્ષાથી અચેલકતા પ્રશસ્ત કહેવામાં આવેલ છે.
(૧) આ રીતે લાઘવની અપેક્ષા પણ અચેલકતા પ્રશસ્ત રહી છે. કેમ કે,
વસ્ત્રોમાં જે લઘુતા છે તે પરિણામ મૂલ્ય અને સંખ્યાની અપેક્ષાથી છે. આ
દ્રવ્યની અપેક્ષા લઘુતા છે. લાવની અપેક્ષા આ લઘુતામાં સાધુના રાગાદિકનો
અભાવ છે. (૨) વૈશ્વાસિક રૂપની અપેક્ષા આ અચેલકતા એ માટે પ્રશંસનીય થઈ

સદોરકમુખવસ્ત્રિકં પરિહિતશ્વેતચોલપટ્ટકં પરિધૃતશ્વેતવસ્ત્રપાવરણં પરિગૃહીતપ્ર-
માર્જિકારજોહરણં, મિત્રાધાનીસમાવૃતપાત્રઢસ્તમ્, અનાવૃતમસ્તકમ્, પાદત્રાણ-
રહિતચરણમ્, ઈર્યાદિપદ્મસમિતિસમિતં ગુપ્તિત્રયગુપ્તમ્, જિનકલ્પિકાનાં તુ-મુખ-
વદ્ધશ્વેતસદોરકમુખવસ્ત્રિકં પરિગૃહીતરજોહરણં, વદ્ધકટિવન્ધનવસ્ત્રં ચ । એતાદૃશં
સાધુનાં રૂપં વૈશ્વાસિકં=જનાનાં વિશ્વાસજનકં ભવતિ નિઃસ્પૃહતાસૂચકત્વાત્ । તથા
'તવે અણુણાણ' તપઃ અનુજ્ઞાતં=તપઃ સકલેન્દ્રિયસંગોપનરૂપમ્ અનુજ્ઞાતં=જિના-

વેપ દેખતા હૈ કિ "મુખ પર સફેદદોરાસહિત મુખવસ્ત્રિકા વંધી હુઈ હૈ, સફેદ ચોલપટ્ટા પહિરા હુઆ હૈ, સફેદ ચાદર ઓઢી હુઈ હૈ, રજોહ-
રણ ધારણ કિયા હુઆ હૈ, મિત્રાધાની-ઝોલી-સે ઢંકે હુણ પાત્ર હાથ મેં
હૈ, મસ્તક ખુલા હુઆ હૈ, પેરોં મેં પગરખી મોજા આદિ નહીં હૈ, ઈર્યા-
સમિતિ આદિ પાંચ સમિતિયોં સે યુક્ત હૈ, ત્રીન ગુપ્તિયોં સે ગુપ્ત હૈ "

યહી સાધુ કા વેપ હૈ ઓર ઇસ વેપ વાલા "યહ સાધુ હૈ " એસા શીઘ્ર હી
સમજાજાતા હૈ, તથા જિનકલ્પિયોં કા યહ વેપ હૈ કિ વે અપને મુખ પર
દોરે સે સફેદ મુખવસ્ત્રિકા વાંધે રહતે હૈ, રજોહરણ લિયે રહતે હૈ ઓર
કટિવન્ધન વસ્ત્ર રખતે હૈ । જય કોઈ ઇસ વેપ કો દેખતા હૈ દેખ-
કર વહ યહ સમજ જાતા હૈ કિ યહ જિનકલ્પિ સાધુ હૈ । ઇસ પ્રકાર કા
યહ સાધુ કા વેપ લોગોં મેં વિશ્વાસજનક હોતા હૈ ઓર વહ ઇસલિયે
હોતા હૈ કિ યહ વેપ નિઃસ્પૃહતા કા સૂચક હોતા હૈ । ૩। તપ કી અપેક્ષા
યહ અચેલકતા ઇસલિયે પ્રશંસિત હુઈ હૈ કિ ઇસમેં સકલ ઇન્દ્રિયોં કા

છે કે, જ્યારે કોઈ એવા વેશ બુએ છે "મુખ ઉપર દોરા સાથેની મુખ-
વસ્ત્રિકા બાંધેલ છે. સફેદ ચોલપટ્ટો પહેરેલ છે. સફેદ ચાદર ઓઢેલ છે, રજો
હરણ ધારણ કરેલ છે. બિશ્વા માટેના પાત્ર ઝોળીમાં ઢંકાયેલ હાથમાં છે.
મસ્તક ખુલ્લું છે. પગમાં પગરખાં, મોઝા આદિ નથી, ઈર્યા સમિતિ આદિ
પાંચ સમિતિઓથી યુક્ત છે. ત્રણ ગુપ્તિઓથી ગુપ્ત છે." સાધુનો આજ વેશ
છે. અને આવા વેશવાળા આ સાધુ છે, એવું તુરત જ સમજાઈ જાય છે.
તથા જનકલ્પિઓનો એ વેપ છે કે તે પોતાના મોઢા ઉપર દોરાથી સફેદ
મુખવસ્ત્રિકા બાંધે છે. રજોહરણ રાખે છે, અને કટિબંધન વસ્ત્ર રાખે છે.
એને જોતાંની સાથે જ જોનાર સમજી જાય છે કે એ જનકલ્પિ સાધુ છે, આ
પ્રકારનો સાધુનો વેપ લોકોમાં વિશ્વાસ જનક હોય છે. અને તે એ માટે
કે, આ વેપ નિઃસ્પૃહતાનો સૂચક હોય છે. (૩) તપની અપેક્ષા આ આચે-
લકતા એ માટે પ્રશંસનીય બની છે કે જેમાં સકલ ઇન્દ્રિયોના સંગોપન

નુમતં ભવતિ । તથા-‘ચિત્તે ઇન્દિયનિગ્ગહે’ વિપુલઃ=મહાન, ઇન્દ્રિયનિગ્રહો ભવતિ, ઉપકરણં વિના સ્પર્શનપ્રતિકૂલશીતવાતાતપાદિસહનાત્ ।

અત્ર દૃષ્ટાન્તઃ પ્રદર્શયતે—

આસીદશપુરનામ્નિનગરે સોમદેવનામા વ્રાહ્મણઃ । તસ્ય જિનાશ્ચારાધિકા રુદ્ર-સોમાનામ્ની માર્યાઽભવત્ । તસ્યાં માર્યાંયાં સોમદેવસ્ય દ્વૌ પુત્રૌ જાતૌ । તત્ર જ્યેષ્ઠ આર્યરક્ષિતનામકઃ, દ્વિતીયઃ ફલ્ગુરક્ષિતનામકઃ । આર્યરક્ષિતઃ પિતુઃ સંનિષ્ઠૌ શાસ્ત્ર-મધીત્યાધિકવિદ્યાભાર્યં પાટલિપુત્રનગરં ગતઃ । તત્ર તેન સાક્ષીપાદ્માશ્વત્તારો વેદા અધીતાઃ, ચતુર્દશવિદ્યાસ્થાનાનિ શૃદ્ધીતાનિ । તતોઽસૌ દશપુરં નગરં સમાયાતઃ ।

સંગોપનરૂપ તપ જિનેન્દ્ર ભગવાન્ કા અનુજ્ઞાત હૈ । ૪ । તથા હિસમેં મહાન્ ઇન્દ્રિય નિગ્રહ હોતા હૈ, ક્યોં કિ ઉપકરણ કે વિના સ્પર્શન ઇન્દ્રિય કે પ્રતિકૂલ શીત વાત આતપ આદિ કા સહન હોતા હૈ । હિસસે ઇન્દ્રિયાં કાબૂ મેં રહતી હૈ ।

દૃષ્ટાન્ત—દશપુર નામકે નગર મેં એક સોમદેવ નામ કા વ્રાહ્મણ થા । ઉસકી પત્ની કા નામ રુદ્રસોમા થા । યહ જિનેન્દ્ર ભગવાન્ કી આજ્ઞા કી આરાધિકા થી । સોમદેવ કે દો પુત્ર થે । જ્યેષ્ઠ પુત્ર કા નામ આર્યરક્ષિત થા ઓર છોટે પુત્ર કા નામ ફલ્ગુરક્ષિત । આર્યરક્ષિત પિતા કે પાસ શાસ્ત્રોં કા અધ્યયન કરકે અધિક વિદ્યા કી પ્રાપ્તિ કી અભિલાષા સે દશપુર સે પાટલિપુત્ર નગર કો રવાના હુઆ । વહાં પહુંચકર હિસ ને સાંગોપાંગ ચારોં વેદોં કા ઇવં ૧૪ ચૌદહ વિદ્યાઓં કા સ્વૂચ અધ્યયન કિયા । જવ યહ પટુ બન ચુકા તવ વહાં સે વાપિસ દશપુર નગર કી

૩૫ તપ જિનેન્દ્ર ભગવાનથી અનુજ્ઞાત છે. (૪) તથા તેમાં મહાન ઇન્દ્રિય નિગ્રહ થાય છે. કેમ કે ઉપકરણ વગર સ્પર્શન ઇન્દ્રિયને પ્રતિકૂલ શીતવાત, આતપ, આદિ સહેવાં પડે છે, આનાથી ઇન્દ્રિયો કાબુમાં રહે છે.

દૃષ્ટાન્ત—દશપુર નામના નગરમાં એક સોમદેવ નામનો બ્રાહ્મણ હતો, તેની સ્ત્રીનું નામ રુદ્રસોમા હતું. તે જિનેન્દ્ર ભગવાનની આજ્ઞાની આરાધિકા હતી. સોમદેવને બે પુત્રો હતા. મોટા પુત્રનું નામ આર્યરક્ષિત અને નાના પુત્રનું નામ ફલ્ગુરક્ષિત હતું. આર્યરક્ષિત પિતાની પાસે શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરીને અધિક વિદ્યાપ્રાપ્તિની અભિલાષાથી દશપુરથી પાટલીપુત્ર રવાના થયો, ત્યાં પહોંચીને તેણે સાંગોપાંગ ચારે વેદોનું અને ચૌદ વિદ્યાનું ખૂબ અધ્યયન કર્યું. બીજાએ તે પારંગત બની ચૂક્યો ત્યારે તે પાટલીપુત્રથી પોતાને

तन्नगरनरेशस्तं नगरसमीपे समागतं विज्ञाय तदभिमुखं गत्वा गजोपरि तमुपवेश्य बहुसंमानपुरस्सरं नगरे प्रावेश्य तस्य रूप्यस्वर्णमणि प्रभृतिभिः प्राभृतैः संमानं कृतवान् । एवं तन्नगरनिवासिभिः प्रवेशोत्सवं कृत्वा संमानितः स्वगृहमागतः पितरौ प्रणतवान् । प्राप्तविद्यं लोकसंमानितमार्यरक्षितं विलोक्य पितास्तीव हृष्टो जातः, किंतु माता हर्षं न दर्शितवती । आर्यरक्षितस्तदा मातरमजातहर्षां दृष्ट्वा प्राह—हे मातः ! किमिदानीं मदवलोकनेन हृष्टा न भवसि ? सा प्राह—किमनेन

ओर प्रस्थान किया । दशपुर के राजा को जब इसके आने का समाचार मिला तो उसने इसके स्वागत की खूब तैयारी की । जब आर्यरक्षित आते २ नगर के समीप पहुँचा तो राजा इन्हें नगर में प्रवेश कराने के लिये इसके संमुख गया । हाथी पर बैठा कर बहुत सन्मानपूर्वक राजा ने इसको नगर में प्रवेश कराया । रूप्य, सुवर्ण और मणि आदि के नजराने से राजा ने इसका खूब सत्कार किया । इसी तरह नगरनिवासियों ने भी राजा का साथ दिया । सब से अच्छी तरह संमानित होकर आर्यरक्षित अपने घर पर आया । मातापिता को नमस्कार किया । विद्या की प्राप्ति से राजा तथा अन्य नगर निवासियों द्वारा संमानित अपने पुत्र को देखकर पिता तो चित्त में बहुत ही हर्षित हुआ, परन्तु माता ने इस विषय में अपना हर्ष नहीं प्रकट किया । जब आर्यरक्षितने अपनी माता की इस प्रकार परिस्थिति देखी तो वह बोला हे माता ! क्या बात है तुम्हें क्यों नहीं इस समय मेरी इस परिस्थिति के अवलोकन से हर्ष

गाम पाछो आब्यो. दशपुरना राजने न्यादे तेना आववाना सभाचार भन्या अेटवे तेबु तेना स्वागतनी भूष तैयारी करी. आर्यरक्षित न्यादे नगरनी समीप पडोअ्यो, ते सभये राज तेने नगरभां प्रवेश करायवा तेनी साथे गया. हाथी उपर जेसाडीने धषाज सन्मान पूर्वक राजने तेना नगरभां प्रवेश कराय्यो. इपुं, सोबुं विजेरेना नगराबुथी राजने तेना भूष सत्कार कथ्यो. आ रीते नगर निवासीओअे पषु राजने साथ आय्यो. सारी रीते आदर सत्कार भेजवीने आर्यरक्षित चाताने घेर पडोअ्यो. माता पिताने नमस्कार कथ्यो. विधानी प्राप्तिथी राज तथा अन्य नगरवासीओथी सन्मानित चाताना पुत्रने जेध पिता तेना हिलभां भूष ज डर्पित भन्या, माताअे आ विषयभां चाताने डर्षं प्रगट कथ्यो नही न्यादे आर्यरक्षिते मातानी आ प्रकारनी स्थिति जेध तो ते बोदयो के, हे माता ! शुं कारख छे के तमे आ

जीवघातादिहेतुकेन बहुशास्त्राध्ययनेन ? किं त्वया दृष्टिवादः पठितः ? येन मम हर्षः स्यात् । मातुरेतद् वचनं श्रुत्वाऽऽर्यरक्षितः पृच्छति-क्यास्ति दृष्टिवादः ? जनन्या निगदितम्-इक्ष्वाटकनामके ग्रामे विद्यमानस्य तोसलिपुत्राचार्यस्य समीपेऽस्ति, तदासेवनया तदाज्ञापरिपालनया वत्सनिधौ दृष्टिवादोऽभ्यसनीयः । आर्यरक्षितेनोक्तम्—हे मातः ! श्वस्तत्राई गमिष्यामि दृष्टिवादपठनार्थम् । रात्रौ सुप्तो-

हो रहा है। पुत्र के वचन सुनकर माताने कहा कि बेटा ! मुझे जो हर्ष नहीं उमड़ रहा है उसका कारण यह है कि तुम्हें जीवघात की हेतुभूत अनेक वेदादि शास्त्रों की इस पढ़ाई से क्या लाभ ? बेटा ! तुम हमें यह बतलाओ कि क्या तुमने दृष्टिवाद का भी अध्ययन किया है ? मुझे तो तभी हर्ष हो सकता है कि जब तुम दृष्टिवाद का ज्ञाता हो जाओ। जननी के इस प्रकार के वचन सुनकर आर्यरक्षित ने माता से पूछा मातः ! जिसके लिये तुम मुझे पढ़ने के लिये कह रही हों वह दृष्टिवाद शास्त्र कहां है। माता ने कहा-सुनो ! इक्ष्वाटक नाम का एक ग्राम है। उस में तोसलिपुत्र नामके एक आचार्य ठहरे हुए हैं, उनके पास यह शास्त्र है सो तुम वहां जाओ और उनकी खूब सेवा करो तथा उनकी आज्ञानुसार रहो तो वे तुम्हें इस शास्त्र का अध्ययन करा देंगे। आर्यरक्षित ने माता के ये सीखभरे वचन सुनकर कहा-मातः ! मैं कल उनके समीप इस शास्त्र का अध्ययन करने के लिये जाऊंगा। रात्रि में

સમયે મારી આ પ્રકારની સ્થિતિથી હર્ષિત થતાં નથી ? પુત્રનું વચન સાંભળીને માતાએ કહ્યું, કે હે પુત્ર ! મને હર્ષ થતો નથી તેનું કારણ એ છે કે, જીવનઘાતના હેતુભૂત અનેક વેદાદિ શાસ્ત્રો ભણવાથી તને શું લાભ થશે ? બેટા ! તું મને એ તો બતાવ કે તે દૃષ્ટિવાદનું પણ અધ્યયન કયું છે ? મને ત્યારે જ હર્ષ થાય કે જ્યારે તું દૃષ્ટિવાદને જ્ઞાતા બને. માતાનું આ પ્રમાણેનું વચન સાંભળીને અર્થરક્ષિતે માતાને પૂછ્યું, માતા ! તું મને જે ભણવાનું કહે છે તે દૃષ્ટિવાદ શાસ્ત્ર કયાં છે ? માતાએ કહ્યું, સાંભળ ! એક ઈક્ષ્વાટક નામનું ગામ છે, તેમાં તોસલી પુત્ર નામના એક આચાર્ય વિચરે છે તેમની પાસે આ શાસ્ત્ર છે, જેથી તું ત્યાં જા અને તેની ખૂબ સેવા કર તથા એની આજ્ઞાનુસાર રહે તો તેઓ તને આ શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરાવી દેશે. આર્ય-રક્ષિતે માતાનું આવું હિતવાળું વચન સાંભળીને કહ્યું, મા ! હું આવતી કાલે આ શાસ્ત્રનું અધ્યયન કરવા માટે તેમની પાસે જઈશ, રાત્રે જ્યારે અર્થરક્ષિત સુવા

ત્થિતેન તેન મનસ્યેવં ચિન્તિતમ્-દષ્ટિવાદનામ્નૈવ તસ્ય શાસ્ત્રસ્ય તત્ત્વજ્ઞાનવોધકત્વં જ્ઞાયતે । તતોઽસૌ પ્રમાતે પ્રસ્થિતઃ । માર્ગે દશપુરનગરનિકટવર્તિગ્રામનિવાસી પિતૃમુહુર્દ્વં વ્રાહ્મણઃ સાર્ધનવેશ્વદણ્ડાન્ ગૃહીત્વા સમાગચ્છન્ મિલિતઃ । સ્વ આર્યરક્ષિતં દૃષ્ટ્વા પરસ્પરં કુશલપ્રશ્નં કૃત્વાઞ્વદત્-એતે મયા સાર્ધનવસંખ્યકા રક્ષવો ભવદર્થમા-નીતાઃ, ગૃહ્ણાતુ ભવાન્ । આર્યરક્ષિતો વદતિ-રૂદમિશ્વરૂપં પ્રાપ્તં મમ માતુર્હસ્તે ભવતાર્ષપિત્વા કથનીયમ્-એતે રક્ષવો મયાઽર્ચ્યરક્ષિતાય સમાનીતાઃ, તેન તુભ્યં પ્રેપિતાઃ, ઇતિ । કથિતં ચ-અહમેવ માર્ગે પ્રથમં મિલિતઃ, ઇત્યપિ તદગ્રે કથનીય-

આર્યરક્ષિત સોને કે લિયે અપને સ્થાન પર ગયા ઓર શાંતિ સે સો ગયા । જય વહ ઉઠા તો ઉસને વિચાર કિયા-માતા ને જો કુછ કહા હૈ વહ ચિલકુલ ઠીક હૈ, કારણ કિ વહ શાસ્ત્ર તત્ત્વજ્ઞાન કા બોધક હૈ યહ વાત તો ઉસકે નામ સે હી જ્ઞાત હોતી હૈ । પ્રાતઃકાલ હોતે હી વહ ઘર સે રક્ષુવાટક ગ્રામકી ઓર ચલ દિયા । માર્ગ મેં રક્ષ કો દશપુર નગર કે પાસ કે ગ્રામ મેં રહને વાલા એક વ્રાહ્મણ જો રક્ષકે પિતા કા મિત્ર થા મિલા । વહ ૯૥ સાદે નૌ રક્ષુ દણ્ડોં કો લેકર આ રહા થા । કુશલ પ્રશ્ન કે વાદ ઉસને આર્યરક્ષિત સે કહા કિ ભાઈ ! યે ૯૥ સાદે નૌ રક્ષુદંડ મેં આપ કે લિયે હી લાયા હૂં-અતઃ આપ ર્ને લીજિયે । આર્ય-રક્ષિત ને કહા ઠીક હૈ આપ રક્ષ મેંડ કો મેરી માતા કે હાથ મેં દેકર કહના કિ યે ૯૥ સાદે નૌ રક્ષુદંડ મેં આર્યરક્ષિત કે લિયે લાયા થા । વે મુક્તે માર્ગ મેં મિલ ગયે હૈ । ર્ને ને હી યે તુમ્હારે પાસ મેજે હૈ । ઓર

માટે પોતાના સ્થાન ઉપર ગયો અને શાંતિથી સુઈ ગયો. જ્યારે તે ઉઠ્યો ત્યારે તેણે વિચાર કર્યો કે, માતાએ જે કાંઈ કહ્યું છે તે અક્ષરશઃ સત્ય છે. કારણ કે તે શાસ્ત્ર તત્ત્વજ્ઞાનનો બોધ આપનાર છે, એ હકિકત તેના નામ ઉપરથી જ જણાઈ આવે છે. સવાર થતાં તે ઘરથી બહાર નીકળી રક્ષુવાટક ગામની તરફ ચાલતો ગયો. માર્ગમાં તેને દશપુરનગરની પાસેના ગામમાં રહેવા વાળો અને પોતાના પિતાનો મિત્ર એક બ્રાહ્મણ મળી ગયો. તે બ્રાહ્મણ હાથમાં ૯૥ રક્ષુદંડ લઈને આવતો હતો. કુશળ સમાચાર પૂછ્યા બાદ તેણે આર્યરક્ષિતને કહ્યું કે, ભાઈ ! આ ૯૥ રક્ષુદંડ તારા માટે જ લાગ્યો છું. માટે તું તેનો સ્વીકાર કર. આર્યરક્ષિતે કહ્યું, ઠીક છે. આપ આ દંડ મારી માતાના હાથમાં આપીને કહેજો કે, હું આ ૯૥ રક્ષુદંડ આર્યરક્ષિત માટે લાગ્યો હતો, તે મને માર્ગમાં મળ્યો હતો અને તેણે આ દંડ તમને આપ-

મિતિ । અથાસી તદ્વચનાચયૈવ કૃતવાન્ । તતો માતાઝીવ દૃષ્ટા તુષ્ટા સંજાતા,
ચિન્તયતિ ચ । માર્ગે સાર્ધનવસંમ્યક્તા રક્ષતો મિલિતા અતોઽસી સાર્ધનવપૂર્વાપિ
અધ્યેપ્યતે । આર્યરક્ષિતોઽપિ શુભં શકુન્ મત્વેશ્વવાટકં ગતઃ । ઉપાશ્રયે પ્રવિશ્ય
તોસલિપુત્રાચાર્યસ્ય વન્દનં કૃત્વા તત્રોપવિષ્ટઃ । તોસલિપુત્રાચાર્યેણ પૃષ્ટમ્-તવ કિં
નામ?, કિં ચ પ્રયોજનમ્ ? । આર્યરક્ષિતેન સ્વનામ કથયિત્વા પ્રયોજનં કથિતમ્-
દૃષ્ટિવાદમધ્યેતુમહમત્રાગતોઽસ્મિ, મામધ્યાપયન્તુ દૃષ્ટિવાદં ભવન્તઃ । આચાર્યઃ

યહ ભી કહના કિ માર્ગ મેં ડનકો પહલે પહલ મેં હી મિલા ધા । આર્ય-
રક્ષિત કે વચનાનુસાર ડસ ત્રાલ્પણ ને વૈસા હો કિયા । માતા ને ૧॥ સાઢે
નૌ દ્ધુદંડ પ્રાસકર ડસ શકુનસે ંસા અનુમાન લગાવા કિ ડસે જો ં
૧॥ સાઢે નૌ દ્ધુદંડ માર્ગ મેં ચલતે સમય મિલે હેં ડસસે ંસા હી જ્ઞાત
હોતા હૈ કિ યહ ૧॥ સાઢે નૌ પૂર્વો કા અધ્યયન કર સકેગા । આર્યરક્ષિત
ને ભી “ ડનકી પ્રાસિ શુભ શકુન સ્વરૂપ હૈ ” ંસા જાનકર બઢે આનંદ
કે સાથ દ્ધુવાટકકો ંર અધિક તેજી સે ચલને લગા । વહૌ પહુંચતે
હી વહ ડપાશ્રય મેં ગયા । તોસલિપુત્ર આચાર્ય કો વંદન કર ફિર વહીં
ઘેઠ ગયા । આચાર્યશ્રી ને પૂછા તુમ્હારા કયા નામ હૈ ? યહાં કિસ પ્રયો-
જન સે આયે હો । ? આર્યરક્ષિત ને અપના નામકહ કર પ્રયોજન ભી
સ્પષ્ટ કર ડિયા । આચાર્યશ્રી ને જવ યહ જાના કિ “ યહ દૃષ્ટિવાદ કે
અધ્યયન કે લિયે યહાં આયા હૈ ” તવ આચાર્યશ્રી ને ડસસે કહા કિ

વાતુ' કહ્યું છે. અને ં પછ કહેજે કે માર્ગમાં અને પહેલપહેલો હું જ
મળ્યો હતો. આર્યરક્ષિતના વચનાનુસાર તે બ્રાહ્મણે તેવું જ કયું. માતાએ
હાા દ્ધુદંડ પ્રાપ્ત કરી એ શુકનથી એવું અનુમાન લગાવ્યું કે, તેને જે આ
હાા દ્ધુદંડ રસ્તામાં ચાલવા સમયે મળેલ છે એથી એવું જ્ઞાત થાય છે કે,
સાડાનવ પૂર્વતું અધ્યયન કરી શકશે. આર્યરક્ષિતે પણ આની પ્રાપ્તિ શુભ શુકન
સ્વરૂપ છે તેવું બાણીને ઘણા આનંદની સાથે દ્ધુવાટકની તરફ ડડપથી ચાલવા
માંડ્યું. ત્યાં પહોંચતાં જ તે ડપાશ્રયમાં ગયો તોસલીપુત્ર આચાર્યને વંદન કરી
ત્યાં બેસી ગયો. આચાર્યશ્રીએ તેને પૂછ્યું, તમારું નામ શું છે ? શું કારણથી
અહિં આવ્યા છો ? આર્યરક્ષિતે પોતાનું નામ આપીને આવવાનું પ્રયોજન
જણાવી દીધું. આચાર્યશ્રીએ બ્યારે એવું બાણ્યું કે, “ આ દૃષ્ટિવાદના અધ્યયન
માટે અહિં આવેલ છે. ત્યારે આચાર્યશ્રીએ તેને કહ્યું કે, દૃષ્ટિવાદનું અધ્યયન બ્યારે

प्राह-यदि ममान्तिके प्रव्रज्यां गृह्णासि, तर्हि त्वां दृष्टिवादमध्यापयामः । आर्यरक्षितेन प्रव्रज्याग्रहणं स्वीकृतम्, तदनन्तरमसौ श्रावकेण दत्तं साधुवेपयोग्यं सदो-
रकमुखचस्त्रिका-रजोहरणवस्त्रपात्रादिकं लब्ध्वा साधुवेपेण मातुरनुमत्या च प्रव्रजितः
सन्नाचार्यस्य समीपे एकादशाङ्गानि सोपाङ्गानि पठित्वा दृष्टिवादस्य प्रथमं परिकि-
र्माण्यं द्वितीयं सूत्राख्यमध्ययनमधीतवान् । अथातः परं दृष्टिवादं पठितुं तोसलि-
पुत्राचार्याज्ञया स वज्रस्वामिसमीपं गन्तुकामः पथि गच्छन्नवन्त्यां भद्रगुप्ताचार्य-
स्यान्त्यक्रियारूपां निर्यापनां कृतवान् । तेन चान्त्यसमये प्रोक्तम्-त्वया रात्रौ

दृष्टिवाद का अध्ययन हम तुम को तब ही करायेगे कि जब तुम मेरे पास
दीक्षा धारण करोगे । आर्यरक्षित ने दीक्षाग्रहण करना मंजूर कर लिया ।
माताने उन्हें दीक्षा लेने की अनुमति पहले दे दी थी । आर्यरक्षित ने मुनिदीक्षा
धारण कर ली । श्रावकों ने मिलकर उनके लिये मुनिवेप के योग्य सदो-
रक मुखचस्त्रिका एवं रजोहरण तथा वस्त्रपात्रादिक प्रदान किये । आचार्य
के पास रह कर आर्यरक्षित ने उपाङ्गसहित ग्यारह अंगों का अध्ययन
कर दृष्टिवाद का प्रथम परिकर्म नाम का अध्ययन तथा द्वितीय सूत्र
नाम का अध्ययन पढ़ लिया । अवशिष्ट दृष्टिवाद को पढ़ने के लिये
फिर वे वहां से तोसलिपुत्राचार्य की अनुमति से वज्रस्वामी के समीप
जाने को इच्छुक हुए । जब ये उनके पास जा रहे थे तो मार्ग में इन्हें
उज्जैनो नगरी आई । वहां उस समय भद्रगुप्ताचार्य की उन्होंने अन्त्य-
क्रिया रूप निर्यापना की । आचार्य ने अंत समय में इनसे यह कहा कि

तमे भारी पासे दीक्षा धारण करयो त्वारे न करववाभां आवये. आर्यरक्षिते दीक्षा
ग्रहण करवानु स्वीकार्युं, माताये पथ तेने दीक्षा लेवानी अनुमति पडेतांथी आपी,
हती. आर्यरक्षिते मुनिदीक्षा धारण करी. श्रावकोये भणीने तेने भाटे मुनिवेपने योग्य
सदोदकमुखचस्त्रिका, रजोहरण तथा वस्त्रपात्रादिक प्रदान कर्थां. आचार्यनी पासे रहने
आर्यरक्षिते उपाङ्ग सहित अग्यार अंगोनुं अध्ययन करी दृष्टिवादनुं प्रथम परिकर्म
नामनुं अध्ययन तथा द्वितीय सूत्र नामनुं अध्ययन शीघ्री वीधुं. पाकीना दृष्टिवा-
दने शीघ्रवा भाटे पछी ते त्यांथी तोसलीपुत्राचार्यनी अनुमतिथी वज्रस्वामी समीप
जवा भाटे धर्य करी. न्यारे ते तेनी पासे नई रह्यो हतो त्वारे पथभां
मार्गभां उज्जैनि नगरी आवी. त्यां ये समये भद्रगुप्ताचार्यनी अन्त्यक्रिया
इप निर्यापना करी. आचार्ये अंत समये तेने ये कह्युं के, तमे रात्रीभां वज्र-

વજ્રસ્વામિના સહ ન સ્થાતવ્યમ્ યતસ્તેન સઠ રાત્રી સંવસન્ પ્રિયતે । એતદ્વચનં હિદિ
નિધાય સ તતો નિર્ગત્યાવન્તીનગર્યાં અદૂરં એવ ગ્રામાદ્ વઢિરુદ્યાને રાત્રી સ્થિતઃ ।
વજ્રસ્વામિના રાત્રિશેષે સ્વપ્નો-દૃષ્ટઃ કેનનિદાગન્તુકેન શિષ્યેણ મત્પાત્રસ્યં સાવ
શેષં પયઃ પીતમિતિ । આર્યરક્ષિતઃ પ્રભાતે ક્વચિદન્યસ્મિન્નુપાશ્રયે વસતિ કૃત્વા
વન્દનાર્થં વજ્રસ્વામિનોઽન્તિકં ગતઃ । તદાનોં સ વજ્રસ્વામી રાત્રિશેષદૃષ્ટં સ્વપ્નં
ચિન્તયન્નાસીત્ । વજ્રસ્વામિના કુશલપ્રશ્નપ્રશ્નનન્તરં રાત્રાવન્યત્રાવસ્થાનસ્ય કારણં દૃષ્ટ્વ
આર્યરક્ષિતઃ પ્રાહ-ભદ્રગુપ્તાચાર્યસ્યાનુશાસનાદહમન્યસ્મિન્નુપાશ્રયે નિવસામિ,
વજ્રસ્વામી તુ તદા પૂર્વે નિજોપયોગં દત્ત્વા આર્યરક્ષિતકૃતસ્ય રત્ન્યામન્યત્રોપાશ્રયેઽ

તુમ રાત્રિ મેં વજ્રસ્વામી કે સાથ નહીં રહના, ક્યોં કિ રાત્રિ મેં ઉનકે
સાથ રહને વાલે કી મૃત્યુ હો જાની હૈ । આચાર્ય કે ઇન વચનોં કો હૃદય
મેં રલ્લકર વે વહાં સે નિકલે ઓર જાકર પાસ કે કિસી ગ્રામ કે વાહિર
ઉદ્યાન મેં રાત્રિ મેં ઠહર ગયે । ઉધર વજ્રસ્વામીને રાત્રિકે શેષભાગ મેં એક
એસા સ્વપ્ન દેલ્લા, કિ કિસી આનેવાલે શિષ્ય ને મેરે પાત્ર કા સાવશિષ્ટ
(કુછ વાકી રલ્લકર) ક્ષીરકો પી લિયા હૈ । ઇધર આર્યરક્ષિત પ્રભાત કાલ મેં
કિસી અન્ય ઉપાશ્રયમેં અપને ઉપકરણ રલ્લકર એવં સ્થાન નિશ્ચિત કર વંદના
નિમિત્ત વજ્રસ્વામી કે પાસ પહુંચે । ઉસ સમય વજ્રસ્વામી રાત્રિ કે શેષ-
ભાગ મેં દૃષ્ટ સ્વપ્ન કા વિચાર કરને મેં મગ્ન હો રહે થે । વજ્રસ્વામી ને
કુશલપ્રશ્ન કે વાદ રાત્રિ મેં અન્યત્ર ઠહરને કા કારણ આર્યરક્ષિત સે પૂછા,
આર્યરક્ષિત ને કહા કિ મેં ભદ્રગુપ્તાચાર્ય કે અનુશાસન સે અન્ય ઉપા-
શ્રય મેં ઠહર ગયા હું । ઉસ સમય વજ્રસ્વામી ને અપને ઉપયોગ કે બલસે

સ્વામીની સાથે રહેશે નહીં. કારણ કે, રાત્રે તેની સાથે રહેવાવાળાનું મૃત્યુ
થાય છે. આચાર્યના આ વચનને હૃદયમાં રાખીને ત્યાંથી નીકળી પાસેના કોઈ
ગામે બહાર બગીચામાં રાત્રી રોકાયો. આ તરફ વજ્રસ્વામીએ રાત્રીના છેલ્લા
પ્રહરે એક એવું સ્વપ્ન દેખ્યું કે, કોઈ આવી રહેલા શિષ્યે મારા પાત્રમાંથી
સાવશિષ્ટ(કંઈકે બકી રાખીને) ખોર પીઈ લીધેલ છે. આ તરફ આર્યરક્ષિત પ્રભાતકા-
ળમાં કોઈખીલ ઉપાશ્રયમાં પોતાનું ઉપકરણ રાખીને અને સ્થાન નિશ્ચિત કરીને
વંદનાનિમિત્ત વજ્રસ્વામી પાસે પહોંચ્યો. એ સમયે વજ્રસ્વામી રાત્રીના છેલ્લા
પ્રહરે જોયેલા સ્વપ્નનો વિચાર કરવામાં મગ્ન હતા. વજ્રસ્વામીએ કુશળ પ્રશ્ન બાદ
રાત્રીમાં ખીલ સ્થળે રોકાવાનું કારણ આર્યરક્ષિતને પૂછ્યું. આર્યરક્ષિતે કહ્યું કે હું
ભદ્રગુપ્તાચાર્યના અનુશાસનથી ખીલ ઉપાશ્રયમાં રોકાયો છું. તે સમયે વજ્ર-
સ્વામીએ પોતાના ઉપયોગના બળથી “આર્યરક્ષિતનું” ખીલ ઉપાશ્રયમાં

વસ્થાનસ્ય કારણં જ્ઞાત્વાઽવ્રવીત્-યુક્તમેતદુક્તં ભદ્રગુપ્તાચાર્યેણેતિ । અર્ચારક્ષિતેન વજ્રસ્વામિસંનિધૌ નવ પૂર્વાણિ પઠિતાનિ, દશમપૂર્વસ્ય કતિચિદધિકારાસ્તેન યાવત્ પઠિતાસ્તાવદ્ દશપુરાત્ ફલગુરુક્ષિતો ભ્રાતા ચિરવિરહાર્તમાત્રાદિભિઃ પ્રેરિતસ્તસ્યા-કારણાય તત્રાગતઃ । આર્યરક્ષિતસ્તં પ્રતિવોદ્ય તત્રૈવ પ્રવ્રજ્યાં ગ્રાહયતિ સ્મ ।

एकदाऽऽर्यरक्षितो वज्रस्वामिनं पृच्छति-भगवन् ! मम पठनार्थं दृष्टिवादे दशमं पूर्वं कियदवशिष्टमस्ति ? वज्रस्वामी प्राह-वत्स ! त्वया दशमपूर्वस्य बिन्दुमात्रं पठितं समुद्रोपमं दशमं पूर्वमस्ति । ततोऽसौ श्रान्तमनाः प्राह-नाहमतः परं पूर्वपाठं कर्तुं

‘આર્યરક્ષિત કા અન્ય ઉપાશ્રય મેં રાત્રિ મેં ઠહરને કા કયા કારણ હૈ’ યહ વાત અચ્છી તરહ જાનકર આર્યરક્ષિત સે કહા ભદ્રગુપ્તાચાર્ય ને જો કહા વહ યુક્ત હી કહા હૈ । યાદ મેં આર્યરક્ષિત ને વજ્રસ્વામી સે નવ પૂર્વ કા અધ્યયન આનન્દ સે કર લિયા । પરન્તુ દશમ પૂર્વ કે કિતનેક અધિકાર જવ યે પઢ રહે થે કિ ઇતને મેં ઇનકા છોટા ખાઈ ફલગુરુક્ષિત દશપુર સે ચિરવિરહાર્ત માતા આદિ દ્વારા પ્રેરિત હોકર ઇન્હેં બુલારને કે લિયે વહાં આપહુંચા । આર્યરક્ષિત ને ઉસે સમજાકર-પ્રતિવોધિતકર-વહીં દીક્ષા દિલવા દી । એક દિન કી વાત હૈ કિ આર્યરક્ષિત ને વજ્ર-સ્વામી સે પૂછા કિ ભગવન્ ! દૃષ્ટિવાદ મેં દશમપૂર્વ, પઢને કે લિયે અવ મેરા કિતના યાકી રહા હૈ । યહ સુનકર વજ્રસ્વામી ને કહા કિ વત્સ ! દશમ પૂર્વ તો સમુદ્ર કે સમાન હૈ તુમને તો અભીતક ઉસકો બિન્દુમાત્ર હી પઢા હૈ । વજ્રસ્વામી કી યહ વાત સુનકર ઇનકા મન કુછ શ્રાન્ત સા

રોકવાનું શું કારણ છે ” આ વાત સારી રીતે બાણીને આર્યરક્ષિતને કહ્યું. ભદ્ર-ગુપ્તાચાર્યે જે કહ્યું છે, તે યુક્ત જ કહ્યું છે. બાદમાં આર્યરક્ષિતે વજ્રસ્વામીથી નવ પૂર્વનું અધ્યયન આનંદથી શીખી લીધું. પરંતુ દશમા પૂર્વના કેટલાક અધિકાર બ્યારે તે શીખી રહ્યો હતો ત્યારે તે અરસામાં તેનો નાનોભાઈ ક્લેશુ-રક્ષિત દશપુરથી પુત્રનો વિરહ અનુભવતી માતા દ્વારા પ્રેરિત બની તેને બોલા-વવા માટે ત્યાં આવી પહોંચ્યો. આર્યરક્ષિતે તેને સમજાવીને પ્રતિબોધિત કરી ત્યાંજ દીક્ષિત બનાવ્યો. એક દિવસની વાત છે કે, આર્યરક્ષિતે વજ્રસ્વામીને પૂછ્યું કે બહંત દૃષ્ટીવાદમાં દસમું પૂર્વ પુરૂં થવા માટે હવે કેટલો સમય બાકી છે? આ સાંભળીને વજ્રસ્વામીએ કહ્યું કે, વત્સ ! દશમું પૂર્વ તો સમુદ્ર સમાન છે, આમાંથી તે તો માત્ર હબ્બ બીંદુ જેટલું જ શીખેલ છે. વજ્ર-સ્વામીની આ વાત સાંભળીને તેનું મન કાંઈક બિન્ન થઈ ગયું અને કહેવા

शक्नोमि । वज्रस्वामी तु दशमपूर्वस्य स्वस्मिन्नेवावस्थानं ज्ञात्वा मौनमवलम्ब्य स्थितः । आर्यरक्षितो वज्रस्वामिगुरोरनुज्ञया फल्गुरक्षितेन सह दशपुरनगरं समागतः । वज्रस्वामिना स्वायुरल्पं ज्ञात्वा तस्मै सुशिष्याचार्यरक्षिताय विहारसमये आचार्यपदं प्रदत्तम् । आचार्यरक्षिताचार्यः स्वमातृभगिनीप्रमुखसांसारिकवर्गं प्रतिबोधय प्रव्रज्यां ग्राहयामास । सोमदेवस्तु प्रतिबोधितोऽपि साधुवेपं नैव गृह्णाति, आर्यरक्षिताचार्यस्तं दीक्षाग्रहणार्थं बहुशः कथयति । ततस्तस्य पिता सोमदेवः प्रारवत्स्युग्मं, यज्ञोपवीतं, कमण्डलुं, छत्रं, पादुकां चापरित्यज्यैव मया दीक्षा ग्राह्या ।

हो गया और कहने लगे—भदन्त ! अब मैं इससे आगे बढ़ने के लिये समर्थ नहीं हूँ । वज्रस्वामी दशमपूर्व “मेरे हृदय में ही अवस्थित रहेगा” ऐसा जानकर पश्चात् चुप हो गये । आर्यरक्षित वज्रस्वामी गुरु की आज्ञा से फल्गुरक्षित के साथ विहार करके दशपुर नगर को आये । वज्रस्वामी ने अपनी आयु अल्प जानकर उन सुशिष्य आर्यरक्षित के लिये विहार के समय में आचार्य पद दे दिया था । आचार्य आर्यरक्षित ने अपनी माता बहिन आदि सांसारिक जनों को प्रतिबोधित कर उन्हें दीक्षा से दीक्षित कर दिये । अपने संसारी पिता सोमदेव को भी समझाया पर उन्होंने प्रतिबोधित होने पर भी दीक्षा धारण नहीं की । आचार्य आर्यरक्षित ने उनको अनेक बार बहुत २ भी कहा कि ‘आप दीक्षा स्वीकार कर लो’ परन्तु उन्होंने ने साधुवेप अंगीकार नहीं किया । कहने लगे कि वत्स्युग्म, यज्ञोपवीत, कमण्डलु, छत्र एवं पादुका नहीं छोड़कर ही मैं दीक्षा ग्रहण

लाग्यो, भदन्त ! डबे डूँ आनाथी आंगण शीघ्री शकुं तेम नथी. वज्रस्वामी दशमं पूर्वं पोताना हृदयमां न अवस्थित रहेशे तेषु नष्टीने युप रक्षा. आर्यरक्षित वज्रस्वामी गुरुनी आशाथी इदंशुरक्षितनी साथे विहार करी दशपुर नगरमां आव्या. वज्रस्वामीजे पोतानी आयु अल्प नष्टीने विहार करवाना समये सुशिष्य आर्यरक्षितने आचार्य पद आपी दीधु. आचार्य आर्यरक्षिते पोतानी माता, बहिन, वगेरे संसारी संनधीओने प्रतिबोधित करीने तेओने दीक्षा आपी दीक्षित कथो. पोताना संसारिक पिता सोमदेवने पक्ष समनव्या पक्ष तेओने प्रतिबोध करवा छतां पक्ष तेमछे दीक्षा ग्रहण न करी. आचार्य आर्यरक्षिते तेमने अनेकवार धलुं धलुं कहुं के, तमे दीक्षा लई हो. परंतु तेओजे साधुवेश अंगीकार न न कर्यो. कडेवा लाग्या के, पञ्चनी जेडी, यज्ञोपवीत, ... डण,

आर्यरक्षिताचार्येण स्वपितृवृद्धावस्थायां तारणवृद्ध्या पूर्वज्ञाने उपयोगं दत्त्वा तथैवासौ प्रवाजितः ।

अन्यदा कदाचिद् गृहस्थबालकाः साधूनां वन्दनार्थं तत्र मंडल्यां समागताः, आचार्यः कचिदन्यत्र तदानीं गतथासीत्, तत्र साधुभिरिज्जितेन प्रतिबोधितास्ते बालका वदन्ति—इमं छत्रधरं मुक्त्वाऽन्यान् सर्वान् साधून् वन्दामहे । इत्युक्त्वा ते बालका एकं छत्रधरं तं विहाय सर्वान् साधून् वन्दन्ते । ततः सोमदेवमुनिः प्राह—एते मम पुत्रनप्त्रादयः सर्वे युष्माभिर्वन्दिताः, अहं कस्मान्न वन्दितः? किं मया दीक्षान

करूंगा । अपने पिता सोमदेव की यह बात सुनकर आर्यरक्षित आचार्य ने उन्हें वृद्धावस्था में तारण की भावना से पूर्वज्ञान में उपयोग देकर अपने आगमविहारी होनेसे उसीरूप से दीक्षित कर लिया ।

किसी एक समय की बात है कि गृहस्थों के बालक साधुओं को वंदना निमित्त वहां मंडली में आये । आचार्य आर्यरक्षित कहीं दूसरी जगह उस समय गये हुए थे । साधुओं के इशारे से प्रतिबोधित किये गये वे सब बालक कहने लगे कि—हम लोग इस छत्रधारी साधु को छोड़कर बाकी समस्त साधुओं को वंदना करते हैं । इस प्रकार कह कर वे सबके सब एक छत्रधारी मुनिको छोड़कर सबको वंदना करने लगे । सोमदेव मुनिने जब यह बालकों का व्यवहार देखा तो बोले—क्यों बालको !—तुमने हमारे इन पुत्रों एवं नातियों को तो वंदना की पर मुझे वंदना क्यों नहीं की ? क्या मैंने

छत्र, अने पाहुका छोड्या शिवायज्जुं दीक्षा ग्रहण करीश. पोताना पिता सोमदेवनी आ बात सांभलीने आर्यरक्षित आचार्ये तेमनी वृद्धावस्थाभां तारवानी भावनाथी पूर्वज्ञानने उपयोग आपी पोताना आगम विहारी होवाथी तेवा इपथी दीक्षित भनाव्या.

कोई ओक समयनी बात छे के गृहस्थानां आणके साधुओनी वंदना निमित्ते साथे भलीने आव्या. आचार्य ओ समये कोई भीज नग्याओ गया हुता. साधुओओ धराराथी दरेकने वंदना करवा भाटे ते आणकेने कहुं. तो ते सभणा आणके कहेवा लाग्या के, अमे भधा आ छत्रधारी मुनिने छोडीने भाकी समस्त साधुओने वंदना करीओ छीये ओम कहीने ते सभणा आणके छत्रधारी महाराजने छोडीने भीज भधाने वंदना करवा लाग्या. सोमदेव मुनिओ आणकेने न्यारे आ प्रकारने वडेवार जेयो तो ओदथा के छे आणके । तमे भारा आ पुत्रा तेमज्ज संभंधीओने वंदना करी तो मने केम वंदना करी

ગૃહીતા ?, ચાલકા ઝુઝુ:-કિં દીક્ષિતાઞ્ચત્રપારિણઃ સ્યુઃ । एवमुक्त्वा गंतुं बाष्केषु
 आर्यरक्षिताचार्यस्तत्र समायातः । तदाऽसौ सोमदेवमुनिस्तत्समीपमागत्य वदति-
 पुत्र ! ચાલકા અપિ માં હસન્તિ, અલમનેન છત્રેણ, इत्युक्त्वा तेन छत्रं परित्यक्तम् ।
 एवमेकैकं क्रमेण परित्यजता तेन धौतिकवस्त्रमन्तरेण सर्वं यज्ञोपवीतादिकं परित्य-
 क्तम्, बहुशस्तथा वन्दनाकरणैरुपहासादि प्रयोगैश्चापि स धौतिकं न मुञ्चति ।

મુનિદીક્ષા ધારણ નહીં કરી છે ? । ચાલકોં ને ઝુઝુની હસ યાત કો સુનકર
 શીઘ્ર હી નિસ્સંકોચ સે ઉત્તર દિયા કિ જો મુનિદીક્ષા સે દીક્ષિત હુઆ
 કરતે હૈં કયા વે છત્રધારી હોતે હૈં ? । ચાલક એસા કહ કર ચલે ગયે હતને
 મેં હી વહાં વાહર સે આર્યરક્ષિત આચાર્ય આ પહુંચે । આચાર્ય કો આયે
 દેખકર સોમદેવ મુનિ ને ઝુઝુને પાસ જાકર કહા પુત્ર ! દેખો તો સહી-
 ચાલક બી મેરી હૈંસી મજાક કરતે હૈં-કહતે હૈં કિ મુનિ કહીં છત્રધારી
 બી હોતે હૈં । અતઃ હસ છત્ર કી મુક્તે અવ જરૂરત નહીં હૈં । એસા કહકર
 સોમદેવ ને છત્રકા પરિત્યાગ કર દિયા । હસી તરહ ક્રમશઃ ઔર બી
 ગૃહીત વસ્તુઓસે અપની મુનિ અવસ્થા મેં હૈંસી હોતી હુઈ જાનકર ઝુઝુને
 ધોતીજોડે કે સિવાય અન્ય સમસ્ત જનેઝ આદિ વસ્તુઓં કા પરિત્યાગ
 કર દિયા । યદ્યપિ ધોતી કે રાખને સે લોગ ઝુઝુના ઉપહાસ બી કરતે થે
 તો બી વે ઝુઝુને નહીં છોડ સકે ।

નહીં ? ઝુઝુ મેં મુનિદીક્ષા ધારણ નથી કરી ? બાળકોએ તેની આ વાત
 સાંભળીને તરત જ નિઃસંકોચથી જવાબ દીધો કે, જે મુનિદીક્ષા લે છે તેઓ
 છત્રધારી હોય છે ખરા ? બાળકો આ પ્રમાણે કહીને ચાલ્યાં ગયાં એવા સમયે
 બહાર ગયેલા આર્યરક્ષિત આચાર્ય આવી પહોંચ્યા. આચાર્યને આવેલા ભેધને
 સોમદેવ મુનિએ તેમની પાસે જઈને કહ્યું. પુત્ર બુઝો તો ખરા ! બાળકો
 પણ મારી હાંસી મજાક કરે છે. કહે છે કે, મુનિ કયાંય છત્રધારી હોય છે
 ખરા ! આથી આ છત્રની હવે મને જરૂરત નથી એમ કહીને સોમદેવે તે છત્રનો
 પરિત્યાગ કરી દીધો. આ પ્રમાણે ક્રમે ક્રમે તેમણે ગ્રહણ કરેલી વસ્તુઓથી
 પોતાની મુનિ અવસ્થામાં હાંસી થતી બાળીને તેમણે ધોતીજોડા સિવાય
 બીજી સમસ્ત જનોઈ આદિ વસ્તુઓનો પરિત્યાગ કરી દીધો. એમ છતાં પણ
 ધોતીના રાખવાથી લોકો તેમનો ઉપહાસ કરતા હતા. છતાં પણ તેઓ તેને
 છોડી શક્યા નહીં.

અન્યદા કદાચિદેકઃ સાધુરનશનતપશ્વરણેન સ્વર્ગં ગતઃ । તત આર્યરક્ષિતાચાર્યેણ તસ્ય સોમદેવમુનેષોતિકપરિત્યાજનાથં સાધવોઽભિદિતાઃ—ય એનં સાધુમૃતકં સ્કન્ધેન વહતિ તસ્ય મહતી નિર્જરા ભવતિ । તદનન્તરં સ સોમદેવમુનિર્વદતિ—પુત્ર ! અત્ર નિર્જરા ભવતિ કિમ્ । આર્યરક્ષિતાચાર્ય આહ—સત્યમ્, તતઃ સ વદતિ—અહં વહામિ । આચાર્યઃ પ્રાહ—અત્રોપસર્ગાં વહવો જાયન્તે, કતિચિદ્ વાલકાસ્તસ્ય સંલગ્ના ભવન્તિ, તત્ર તૂષ્ણીભાવ આશ્રયणीયઃ, કોપો ન કરणीયઃ, સ્વીકૃતકાર્યં સર્વથા સં-પાદનીયમ્, યદિ સકલા ઉપસર્ગાઃ શક્યન્તે સોહુમ્, તદા શ્રેયઃ, અન્યથાઽસ્માકમ-

કોઈ એક દિન કી વાત હૈ કિ એક સાધુ અનશન સે કાલધર્મ પાવે । આર્યરક્ષિત આચાર્ય ને સોમદેવ મુનિ કી ધોતી છુડાને કે અભિપ્રાય સે સાધુઓ સે કહા કિ જો હસ મૃતક સાધુ કો અપને કંધે પર આરોપિન કર લે જાયગા ઉસકે લિયે મહાન્ નિર્જરા હોગી । યહ વાત સુનકર સોમદેવ મુનિને કહા કિ પુત્ર ! કયા હસ કાર્ય કે કરને મેં નિર્જરા હોતી હૈ ? । આચાર્ય ને કહા—હાં હોતી હૈ । સોમદેવ ને કહા તો હસે કંધે પર રલ્લકર મેં લે જાઝગા । આચાર્ય ને કહા કિ દેલ્હો—એસા કરને મેં વહુત વિઘ્ન આતે હૈં—કિતનેક વાલક દેલ્હતે હી ઉસકે પીછે લગ જાતે હૈં, હૈંસી ઉડાતે હૈં સો ઉસમેં શાંતિભાવ રલ્લના પડતા હૈ । ક્રોધ નહીં કરના પડતા હૈ । તથા જિસ કાર્ય કો કરને કા આરંભ કિયા જાતા હૈ ઉસે અન્તતક નિભાના પડતા હૈ । યદિ હન સવ વિઘ્નો કો સહન કરને કે લિયે અપને કો શક્તિશાલી સમક્ષતે હો તો હી હસમેં શ્રેય હૈ અન્યથા હમસવ લોગોં કા

એક વખતે એક સાધુ અનશનથી કાળધર્મ પામ્યા, આર્યરક્ષિત આચાર્યે સોમદેવ મુનિને ધોતી છોડાવવાના ભાવથી સાધુઓને કહ્યું કે, જે કોઈ આ મૃત્યુ પામેલા સાધુને ધોતાની કાંધ ઉપર લઈને જશે તેમના માટે મહાન નિર્જરા થશે. આ વાત સાંભળીને સોમદેવ મુનિએ કહ્યું કે હે પુત્ર ! શું આ કાર્ય કરવામાં નિર્જરા થાય છે ? આચાર્યે કહ્યું કે, હા ! થાય છે. સોમદેવે કહ્યું કે, તો હું એને કાંધ ઉપર ઉપાડીને લઈ જઈશ. આચાર્યે કહ્યું કે, બુઝો ! આમ કરવામાં બહુ વિઘ્ન આવે છે. કેટલાક બાળકો દેખતાં જ તેમની પાછળ પડે છે, હસી ઉડાવે છે, તો આમાં શાન્તી ભાવ રાખવો પડે છે. ક્રોધ આવવો ન જોઈએ તથા જે કાર્ય કરવાનો આરંભ કર્યો છે તેને અન્ત સુધી નભાવવું પડે છે. જો આ બધા વિઘ્નોને સહન કરવા માટે આપ આપને શક્તિશાળી માનતા હો તો જ તેમાં શ્રેય છે. નહિતર અમારા સઘળા લોકોનું તેમાં અનિષ્ટ

शुभं भविष्यति । एवं प्रवर्तितोऽसौ मृतकं साधुं स्कन्धे समारोप्य साधुभिः सह
 वहति । मार्गे मृतकं वहतस्तस्य धीतिकं चालकैराचार्यसंकेति तैराकर्णितम् । स लज्जा-
 वशात्तं मृतकं स्कन्धादवतारयति तावदन्यः साधुभिरुक्तम्—मा मुञ्च, मा मुञ्च,
 तदा तस्य कठ्यां केनचित्साधुना स्वसार्धमानीतधोलपट्टको वद्धः, स तु लज्जया तं
 शयं वहन् निर्जने वने प्रासुकस्थण्डिले तं व्युत्सृज्याचार्यसमीपमागतो ब्रूते—हे

इसमें अनिष्ट हो जायगा । इस प्रकार समझाने पर जब सोमदेव
 संभल गये तो उन्होंने ने उस शय को उठाकर अपने कंधे पर रख लिया
 और साधुओं के साथ चले । मार्ग में मृतकसाधु को वहन किये हुए
 सोमदेव को देखकर घालकों ने उनकी आचार्यआर्यरक्षित के संकेत
 करने पर धोती खींच ली । अपनी धोती उतारी हुई देखकर उन्हें नग्न
 होने की वजह से बड़ी लज्जा का अनुभव होने लगा । उन्होंने ने चाहा कि
 इस मृतकसाधु के शय को कंधे से नीचे उतार कर चालकों से अपनी
 धोती छुड़ा ली जाय । ज्यों ही वे ऐसा करने को उद्यत हुए कि इतने
 में ही साधुओं ने कहना प्रारंभ कर दिया कि इसे नीचे मत उतारो
 मत उतारो । और इसी के भीतर ही किसी साधु ने जो चोलपट्टा उनके
 पहिराने के लिये पहिले से साथ ले आया था उन्हें पहिरा दिया । लज्जा
 से उस साधु के शय को वहन करते हुए सोमदेव ने निर्जन वन में
 उस शय को प्रासुक भूमि पर उतार दिया, और आचार्य महाराज के

यर्ध ज्ये. आ प्रभाष्टे सभजववाधी ज्यारै सोमदेव सभल गया त्यारै तेमष्टे
 ते शयने उठावी पोतानी कांध उपर राभी दीधुं अने साधुओनी साथे
 थाह्या. मार्गमां भरेवा साधुने उपाडी जता सोमदेवने नेधने भाजकेअ
 आचार्य आर्यरक्षितना छिसाराथी तेमनी धोती जेथी दीधी. पोतानी धोती
 नीकणी गयेदी जखीने तेमने नग्न थवाना कारखे धणी लज्जनो अनुभव था
 लाज्यो. तेओअे छिञ्छुं के, आ भरेवा साधुना शयने कांधथी नीचे उतारी
 भाजके पासेथी भारी धोती छोडावी लठं ज्यां तेओ अेबुं करवाने उद्यत
 जन्था अेटवाभां ज साधुओअे कडेवाने प्रारंभ कर्यो के, तेने नीचे न उतारो
 अेक तरङ्गथी आम कडेवायुं अेज वजते अे साधुओभांथी अेक साधुअे
 चोलपट्टो तेने पडेरववा माटे अगावथी ज साथे राखेव ते पडेरवी दीधो.
 लज्जथी अे साधुना शयने वहन करतां सोमदेवे निर्जन वनमां अे शयने
 प्रासुक भूमि उपर उतारी दीधुं अने आचार्य महाराजनी समीप आवीने

પુત્ર ! અથ મહાનુપસર્ગો જાતઃ, તથાપિ સર્વં કાર્યં ભવત્કથનાનુસારેણમયા સમ્પા-
દિતમ્ । આચાર્યોઽન્યં મુનિં પ્રતિ પ્રાહ-ધૌતિકમાનીયાસ્મૈ દીયતામ્ તદા સ વૃદ્ધોઽવ-
દત્-ઇદાનીમલં ધૌતિકવસ્ત્રેણ, યદ્ દ્રષ્ટવ્યં તદ્ દૃષ્ટમેવ, અતઃ પરમયં ચૌલપટ્ક-
એવ મમ દેહે તિષ્ઠતુ । અથપ્રમૃતિ નવીનવસનં નૈવ પરિધાસ્યામિ, અન્યસાધુઘ્યાપ્-
તમેવ વસ્ત્રં ગ્રહીપ્યામ, એકેનૈવ પ્રાવરણેન, એકે નૈવ ચોલપટ્કેન સંયમયાત્રા
નિર્વાહં કરિષ્યામિ । એવમેવાસૌ વિહરન્નવીનવસ્ત્રાનાકાઙ્ગયા દ્વિતીયપ્રાવરણચોલપટ્ટા-
નાકાઙ્ગયા ચ જીર્ણશીર્ણવસ્ત્રહેતુકદૈન્યાયકરણેન ચાચેલપરીપહં સહતે સ્મ । એકદા-

સમીપ આકર કહને લગે-હે પુત્ર ! આજ ચઢા ભારી ઉપસર્ગ ઉપસ્થિત
તો હુઆ થા, પરન્તુ આપકે કથનાનુસાર મૈને સર્વ કાર્ય યથાવસ્થિત
સંપાદિત કર દિયા હૈ । આચાર્ય ને ડસી સમય એક મુનિ સે કહા કિ-
ધોતી લાકર ઇન્હે દે દો । આચાર્ય મહારાજ કો વાત સુનકર સોમદેવ ને
કહા કિ અવ ધોતી સે વસ કરો । ઇસકી અવ આવશ્યકતા નહીં રહી હૈ ।
જો કુછ દેખના થા વહ દેખ લિયા હૈ, ઇસ લિયે યહ ચૌલપટ્ટા હી અથ
મેરે શરીર પર રહે યહી ભાવના હૈ, તથા મૈ આજ સે નવીન વસ્ત્ર નહીં
પહિરૂંગા, તથા અન્ય સાધુઓં દ્વારા ઉપશુક્ત વસ્ત્ર હી ગ્રહણ કરૂંગા, એક
હી પ્રાવરણ સે એક હી ચોલપટ્ક સે સંયમ યાત્રા કા નિર્વાહ કરૂંગા ।
ઇસ પ્રકાર સોમદેવ મુનિ વિહાર કરતે હુએ નવીન વસ્ત્ર કી અનાકાંક્ષા સે
તથા દ્વિતીય પ્રાવરણ (ચાદર) એવં દ્વિતીય ચોલપટ્ક કી અનિચ્છા સે
જીર્ણશીર્ણવસ્ત્ર હેતુક દીનતા કે નહીં કરને સે અચેલપરીપહ કો સહતે

કહેવા લાગ્યા હે પુત્ર ! આજ ધણે ભારે ઉપસર્ગ ઉપસ્થિત થયો હતો, પરંતુ
તમારા કથન અનુસાર મેં સઘળું કાર્ય યથાવસ્થિત સંપૂર્ણ કરેલ છે. આચાર્ય
એજ વખતે એક મુનિને કહ્યું કે, ધોતી લાવીને આમને આપી દો. આચાર્ય
મહારાજની વાત સાંભળીને સોમદેવે કહ્યું કે, હવે ધોતીથી બસ કરો. મારે
હવે તેની આવશ્યકતા નથી. જે કાંઈ બેસું હતું તે બેઈ લીધું છે. જેથી આ
ચોલપટ્ટોજ મારા શરીર ઉપર રહે એજ ભાવના છે. તથા હું આજથી નવીન
વસ્ત્ર પહેરવાનો નથી. અને બીજા સાધુઓ દ્વારા વપરાયેલા વસ્ત્રોનો હું અંગિ-
કાર કરીશ. એક જ પ્રાવરણથી, એકજ ચોલપટ્ટાથી સંયમ યાત્રાનો નિર્વાહ
કરીશ. આ પ્રકારે સોમદેવ મુનિ વિહાર કરતા કરતા નવા વસ્ત્રોની આકાંક્ષા
વગર તથા બીજા પ્રાવરણ ચાદર અને બીજા ચોલપટ્ટાની અનિચ્છાથી છૂટું
શીર્ષું વસ્ત્રથી દિનતા ન બતાવતા અચેલપરીપહ સહન કરતા રહ્યા. એક

ઽતિશયિતં હિમં સમાપતિતમ્ તયાપ્યેકમાત્રં પ્રાવરણમસૌ દધાતિ ન તુ દ્વિતીયક્ષ્ણ
 યદ્દાતિ, તસ્મિન્નેવ જીર્ણશીર્ણં પ્રાવરણે પ્રોત્સાહસમ્પન્નેન મનસાઽચેલપરીપદં
 સહમાનઃ સમાધિભાવેન કાલધર્મં પ્રાપ્ય દેવલોકં ગતઃ । એવં તેન યથા-અચેલપરીપદઃ
 સોદસ્તથૈવાન્યૈરપિ સાધુભિઃ સર્વદાઽચેલપરીપદઃ સોદન્ય એવ ॥૧૩॥

અચેલકસ્ય શીતાદિભિઃ સ્પૃષ્ટસ્યારતિઃ સ્યાત્, અતસ્તતપરીપદજન્યં પ્રાહ—
 મૂલમ્—ગામાણુગામં રીયંતં, અર્ણગારં અર્કિચેનં ।

અરંઈ અણુપ્પવેસેજ્જા, તં તિતિંક્ખે પરીસહં ॥૧૪॥

છાયા—ગ્રામાનુગ્રામં રીયમાણમ્, અનગારમ્ અર્કિચ્ચનમ્ ।

અરતિઃ અનુપ્રવિશેત્, તં તિતિક્ષેત પરીપદમ્ ॥ ૧૪ ॥

ટીકા—‘ ગામાણુગામં ’ ઇત્યાદિ ।

ગ્રામાનુગ્રામમ્-ગ્રામમ્ અનુ, ગ્રામાત્ પથાત્, ગ્રામાનન્તરવર્તી યો ગ્રામઃ સ

રહે । એક દિન કી વાત હૈ કિ શીતકાલ મેં અત્યન્ત હિમ ગિરા તૌ બી
 इन्होंने ने द्वितीय प्रावरण धारण करने की स्वप्न में भी इच्छा नहीं की
 किन्तु एक ही प्रावरण से उस हिम का सामना किया । जीर्ण शीर्ण
 उस प्रावरण में ही प्रोत्साहसंपन्न चित्त से अचेलपरीपह को सहन
 करते हुए उन सोमदेव महात्माने समाधिभाव से कालधर्म पाकर देव-
 लोक को प्राप्त किया ।

इस कथा के कहने का केवल एक यही प्रयोजन है कि देखो
 सोमदेव मुनिराज ने पहिले अचेलपरीपह नहीं सहा, पश्चात् प्रतिबोधित
 होने पर उस परीपहको अधिक प्रोत्साह के साथ सहन किया । इस तरह
 अन्य साधुओं को भी अचेलपरीपह सहन करना चाहिये ॥ १३ ॥

દિવસની વાત છે કે, ઠંડીના સમયે અત્યંત હિમ પડ્યું તો પણ તેઓએ બીજું
 પ્રાવરણ કરવાની સ્વપ્નમાં પણ ઇચ્છા ન કરી. પરંતુ એક જ પ્રાવરણમાંજ ઉત્સાહ
 સંપન્ન ચિત્તથી અચેલ પરીપહને સહન કરીને તે સોમદેવ મહાત્માએ સમાધી
 ભાવથી કાળધર્મ પામી દેવલોક ને પ્રાપ્ત કર્યો.

આ કથા કહેવાનું કેવળ એક જ પ્રયોજન છે કે, જુઓ, સોમદેવ મુનિએ
 પહેલાં અચેલપરીપહ ન સહ્યો પાછળથી પ્રતિબોધ પામતાં તેમણે એ પરીપહને
 અધિક ઉત્સાહથી સહન કર્યો. અન્ય સાધુઓએ પણ એમની માફક
 અચેલપરીપહ સહન કરવો એઈએ (૧૩)

ગ્રામાનુગ્રામસ્તમ્ । નગરાદ્યુપલક્ષણમેતત્, નગરાદિકં ચેત્યર્થઃ । રીયમાણં=વિહર-
માણમ્, અકિચ્ચનં=નિપ્પરિગ્રહમ્, અનગારં=મુનિમ્ અરતિઃ=સંયમવિપયિકાઽધૃતિઃ
મોહનીયકર્મોદયજનિતા સંયમારુચિરૂપાઽઽત્મપરિણતિઃ; અનુપ્રવિશેત્=પ્રવિષ્ટા ભવેત્-
મુનેર્મનસિ પ્રાપ્તા ભવેત્, તમ્=અરતિરૂપં પરીપદં તિતિક્ષેત=અરતિરૂપસ્ય મનઃ
પરિણામસ્ય કટુકફલં ચિક્ષણકર્મવન્ધનં ચતુર્ગતિકસંસારપરિભ્રમણં ચ વિજ્ઞાય
મનસસ્તન્નિરાકરણેન સદેત ॥

અચેલક કે શીત આદિ દ્વારા સતાયે જાને પર અરતિ મી હો સક્તી
હૈ ફસલિયે સાતવેં અરતિપરીપદ્ધ કો સહને કે લિયે સૂત્રકાર કહતે હૈં ।

‘ ગામાણુગામં ’ ઇત્યાદિ

અન્વયાર્થ—(ગામાણુગામં રીયતં-ગ્રામાનુગ્રામં રીયમાણમ્) એક ગાંવ સે
દૂસરે ગાંવ તથા ઉપલક્ષણ સે એક નગર સે દૂસરે નગર વિહાર કરતે હુણ
તથા (અકિચ્ચનં-અકિચ્ચનમ્) અકિચ્ચન-પરિગ્રહરહિત એસે (અનગારં-
અનગારમ્) મુનિ કો (અરદ્ધ અણુપ્પવેસેજ્ઞા-અરતિઃ અનુપ્રવિશેત્) યદિ
અરતિ-સંયમમેં અરુચિ અર્થાત્ મોહનીય કર્મ કે ઉદય સે હોનેવાલી જો
સંયમઅરુચિરૂપ આત્મપરિણતિ, તથા સંયમમેં અધૃતિ જાગ્રત્ હો જાવે
તો મુનિ કા કર્તવ્ય હૈં કિ વહ (તં પરીપદં તિતિક્ષે-તં પરીપદં તિતિ-
ક્ષેત) ઉસ પરીપદ્ધ કો શાંતિ કે સાથ સહન કરે । “ અરતિરૂપ ફસ માન-
સિક પરિણતિ કા ફલ ચિક્ષણકર્મવન્ધરૂપ હૈં ઓર ઉસસે જીવ કા

અચેલકમુનીને શીતઆદિ સતાવે ત્યારે અરતિ પદ્ધ થવાનો સંભવ છે
તેથી જમા અરતિપરીપદ્ધને સહન કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે.

‘ ગામાણુગામં ’ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—ગામાણુગામં રીયતં-ગ્રામાનુગ્રામં રીયમાણમ્ એક ગામથી બીજા ગામ
તથા ઉપલક્ષણથી એક નગરથી બીજાનગર વિહાર કરતા અકિચ્ચનં-અકિચ્ચનમ્ તથા
અકિચ્ચન-પરિગ્રહ રહિત એવા અનગારં-અનગારમ્ મુનિને કદાચ અરદ્ધ
અણુપ્પવેસેજ્ઞા-અરતિ અનુપ્રવિશેત્ અરતિ-સંયમમાં અરુચિ અર્થાત્ મોહનીય કર્મના
ઉદયથી થનારી જે સંયમ અરુચિ રૂપ આત્મપરિણતિ-તથા સંયમમાં અધૃતિ, જાગૃતિ
થઈ જાય તો મુનિનું કર્તવ્ય છે કે, તે મુની તંપરિસદ્ધં તિતિક્ષે-તં પરીપદં તિતિક્ષેત
એ પરિપદ્ધને શાંતિની સાથે સહન કરે “ અરતિ રૂપ આ માનસિક પરિણતિનું
ફળ ચિક્ષણ કર્મવન્ધ રૂપ છે. અને તેનાથી જીવનું ચતુર્ગતિરૂપે સંસારમાં

‘ગામાનુગામં રીયંતં’ ઇત્યનેન રાગાદિનિવૃત્તિઃ સૂચિતા ।

‘અર્કિચણં’ ઇત્યનેન મમત્વરહિતત્વં પ્રવેદિતમ્ ।

‘અરઈઅણુપ્પવેસેજ્જા’ ઇત્યનેન શબ્દાદિવિષયાણાં પ્રબલતા પ્રદર્શિતા ।

‘તિતિક્ખલે’ ઇત્યનેનાનગારસ્ય પરીપહસહિષ્ણુતા સૂચિતા ॥ ૧૪ ॥

ઉક્તમર્થ દ્રવ્યબ્રાહ્—

મૂલમ્—અરંદં પિટ્ઠો કિંચા, વિરઓ આયરંક્ષિણ ।

ધમ્મારામે નિરારંભે, ઉવંસંતે, મુંળી ધેરે ॥ ૧૫ ॥

છાયા—અરતિ પૃષ્ઠતઃ કૃત્વા, વિરતઃ આત્મરક્ષિતઃ ।

ધમ્મારામે નિરારમ્ભઃ, ઉપશાન્તઃ મુનિશ્ચરેત્ ॥ ૧૫ ॥

ટીકા—‘અરંદં’ ઇત્યાદિ ।

વિરતઃ=હિંસાદિમ્યો નિવૃત્તઃ, આત્મરક્ષિતઃ—આત્મા રક્ષિતઃ નરકનિગોદાદિ-

ચતુર્ગતિક સંસાર મેં પરિભ્રમણ હોતા હૈ” યહ સમક્ષકર હસ સંયમ વિષયક અરતિ કો સાધુ મનસે ખી હટાતે રહે ।

સૂત્રકાર ને “ગામાનુગામં” હસ પદ સે રાગાદિક કી નિવૃત્તિ સૂચિત કી હૈ । “અર્કિચણં” હસ પદ સે મુનિ કો મમત્વરહિત પ્રદર્શિત કિયા હૈ ॥ “અરઈ અણુપ્પવેસેજ્જા” હસ પદ સે શબ્દાદિક વિષયોં કી પ્રબલતા પ્રકટ કી હૈ । “તિતિક્ખલે” હસસે ‘અણગાર કો પરીપહ સહિષ્ણુ હોના ચાહિયે’ યહ કહા હૈ ॥ ૧૪ ॥

હસી અર્થ કો દટ કરતે હુણ સૂત્રકાર કહતે હૈ—‘અરંદં પિટ્ઠો’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(વિરઓ-વિરતઃ) હિંસાદિક પાપોંસે વિરક્ત તથા (આયર-વિશ્લેષ-આત્મરક્ષિતઃ) નરકનિગોદાદિકકે દુઃખોંકે જનક અશુભ ધ્યાનસે

પરિભ્રમણ થાય છે. એવું સમજીને આ સંયમ વિષયક અરતિને સાધુએ મનથી પણ હટાવવી જોઈ એ.

સૂત્રકારે ગામાનુગામં આ પદથી રાગાદિકની નિવૃત્તિ સૂચિત કરેલ છે.

અર્કિચણં—આ પદથી મુનિને મમત્વ રહિત પ્રદર્શિત કરેલ છે. અરઈઅણુપ્પવેસેજ્જા આ પદથી શબ્દાદિક વિષયોની પ્રબળતા પ્રગટ કરેલ છે. “તિતિક્ખલે” આથી અણુગારે પરીપહ સહિષ્ણુ બનવું જોઈ એ તેમ કહ્યું છે. ॥૧૪॥

આ અર્થને દ્રઢ કરતા સૂત્રકાર કહે છે. અરંદં પિટ્ઠો ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—વિરઓ-વિરતઃ હિંસાદિક પાપોથી વિરક્ત તથા આયરવિશ્લેષ-આત્મરક્ષિતઃ નરક નિગોદાદિકના દુઃખના જનક એવા અશુભ ધ્યાનથી ચોતાના આત્માની રક્ષા

દુઃસ્વજનકાદશુભધ્યાનાદ્ યેન સ તથા, યદ્વા-આયરક્ષિત્વ ઇતિચ્છાયા, આયઃ-
રત્નત્રયસ્ય લાભઃ, રક્ષિતો યેન સ તથેત્યર્થઃ । નિરાશ્મ્ભઃ=સાવધક્રિયાવર્જિતઃ, તથા
ઉપશાન્તઃ=ક્રોધાદિકપાપોપશમાદ્ મનોવાકાયવિકારવર્જિતઃ મુનિઃ, અરતિ પૃષ્ઠતઃ
કૃત્વા=ઇયં ધર્મવિરાધિકેતિ મત્વા પરિત્યજ્ય ધર્મારામે ચરેત્, ઇત્યગ્રેણ સમ્બન્ધઃ ।

અરતિર્હિ ધૂલિરિવાત્માનં મલિનયતિ, જલદપટલાવલીસંકુલા ગાઢતિમિરપરિ-
વ્યાપ્તા રજનીવ વિવેકં સંહરતિ, અવિવેકં વર્ધયતિ, વજ્રમિવ જ્ઞાનાદિગુણાનુપધાત-
યતિ, અવિવેકિજનમનઃકાનનનિવાસિની કૃષ્ણસર્પિણીવ છિદ્રાન્વેષણપરા મુનોનાં

અપની આત્મા કી રક્ષા કરને વાલા અથવા “આયરક્ષિતઃ” રત્નત્રય-
લાભરૂપ આય-આવક કી રક્ષા કરને વાલા-સંભાલ રાખનેવાલા, તથા
(નિરાશ્મ્ભે-નિરાશ્મ્ભઃ) સાવધ ક્રિયા કે સેવન સે વર્જિત, તથા (ઉવસંતે
-ઉપશાન્તઃ) ક્રોધાદિક કપાય કે ઉપશમ સે મન વચન એવં કાય
સંબંધી વિકારો સે રહિત (મુણી-મુનિઃ) સાધુ (અરહં પિઢુઓ કિચ્ચા-
અરતિ પૃષ્ઠતઃ કૃત્વા) અરતિ કા પરિત્યાગ કર (ધર્મારામે-ધર્મારામે)
ધર્મરૂપી ઉદ્યાન મેં (ચરે-ચરેત્) સદા લવલીન રહે-ઉસ મેં સર્વદા
વિચરતા રહે ।

યહ અરતિભાવ ધૂલી કી તરહ આત્મા કો મલિન કરતા હૈ ।
ઘાદલોં કે સમૂહ સે સંકુલ એવં ગાઢ અન્ધકાર સે વ્યાપ્ત રાત્રી કે
સમાન યહ વિવેકરૂપી સૂર્ય કો આચ્છાદિત કરદેતા હૈ, એવં અવિવેક-
રૂપી અન્ધકાર કી વૃદ્ધિ કરતા હૈ । વજ્ર કી તરહ જ્ઞાનાદિક ગુણરૂપ
પર્વત કા ભેદન કરતા હૈ । યહ અરતિભાવ અવિવેકી જન કે મનરૂપ

કરવાવાળા અથવા “આયરક્ષિતઃ” રત્નત્રય લાભરૂપ આય-આવકની રક્ષા કરવા-
વાળા-સંભાળ રાખવાવાળા નિરાશ્મ્ભે-નિરાશ્મ્ભઃ તથા સાવધ ક્રિયાના સેવનથી
વર્જિત ઉવસંતે-ઉપશાન્તઃ ક્રોધાદિક કપાયના ઉપશમથી મન વચન અને કાય
સંબંધી વિકારોથી રહિત મુણી-મુનિઃ સાધુ અરહં પિઢુઓ કિચ્ચા-અરતિ પ્રથ્ઠતઃ
કૃત્વા અરતિને ત્યાગ કરી ધર્મારામે-ધર્મારામે ધર્મરૂપી ઉદ્યાનમાં ચરે-ચરેત્
એમાં સદા વિચરતા રહે.

આ અરતિભાવ ધુળીની માફક આત્માને મલીન કરે છે. વાદળોના સમૂહથી
છવાયેલ અને ગાઢ અંધકારથી વ્યાપ્ત રાત્રિના સમાન એ વિવેકરૂપી સૂર્યને
આચ્છાદિત કરે છે, અને અવિવેકરૂપી અંધકારની વૃદ્ધિ કરે છે. વજ્રની માફક
જ્ઞાનાદિક શુષ્ક પર્વતનું ભેદન કરે છે. આ અરતિભાવ અવિવેકી માણસના

સંયમપ્રાણાનપહરતિ, કુઠાર ઇવ શ્રુતચારિત્રધર્મતરૂન્ સમુન્દ્રેશ્યતિ, કુપથ્યારાર જ્ઞ
કર્મવ્યાધિ વર્ધયતિ । एवं विचिन्त्य धर्मारामे=धर्म एव निरन्तरानन्दहेतुतया
પ્રતિપાલ્યતયા ચારામઃ ધર્મારામઃ, યદ્વા-ધર્મ આરામ ઇવ કર્મસંતાપોપવત્તાનાં
જન્તુનાં નિર્વૃત્તિહેતુતયા સ્વામિલપિતફલપ્રદાનતથેતિ ધર્મારામઃ, યત્ર સમ્યક્ત્વં ધૂમિઃ,

વન મેં વિહાર કરને ચાલા હૈ, કૃષ્ણસર્પ કી तरह છિદ્રાન્વેષણ મેં તત્પર
રહતા હૈ, एवं मुनियों के संयमरूपी प्राणों का हरण करने वाला है।
કુઠાર કી तरह શ્રુતચારિત્રરૂપી વૃક્ષ કો યહ મૂલસે ઉચ્છેદન કરતા હૈ।
કુપથ્ય આહાર કી तरह કર્મવન્ધરૂપી વ્યાધિકો થઢાને ચાલા હૈ। इस
પ્રકાર વિચાર કરકે સાધુ કો इस धर्मरूपी उद्यान में विचरण
કરતે રહના ચાહિયે। उद्यान जिस प्रकार अपने में विचरण करने
ચાલોં કો આનંદ કા હેતુ હોતા હૈ, उसी प्रकार यह धर्म भी अपने
આરાધકોં કો આનન્દ કા કારણ હોતા હૈ, तथा उद्यान जिस प्रकार
પ્રતિપાલ્ય-રક્ષણ કરને કે યોગ્ય હોતા હૈ उसी प्रकार जीवन को सुन्दर
વનાને ચાલા હોને સે ધર્મ બી પ્રતિપાલ્ય-કરને યોગ્ય હોતા હૈ। अथवा
ધૂપ સે સંતસ પ્રાણિયોં કે लिये उद्यान जिस प्रकार शीतलता प्रदान
કરતા હૈ उसी प्रकार कर्मरूपी आताप के संताप से संतस प्राणियों को
શાંતિ કા હેતુ હોને સે एवं अभिलपित फल का देनेवाला होने से धर्म
બી એક ઉત્તમ ઉદ્યાન કે સમાન યહાં પ્રકટ કિયા ગયા હૈ। इस उद्यान

મનરૂપી વનમાં વિહાર કરનાર છે. કાળા સાપની માફક ડંથ દેવામાં તત્પર
રહે છે, અને મુનિયોના સંયમરૂપી પ્રાણોનું હરણ કરનાર છે. કુહાડારૂપે શ્રુત
ચારિત્રરૂપી વૃક્ષનું એ મૂળસાથે ઉચ્છેદન કરે છે, કુપથ્ય આહારની માફક કર્મ
બંધરૂપી વ્યાધિને વધારનાર છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને સાધુએ ધર્મરૂપી
ઉદ્યાનમાં વિચરણ કરતા રહેવું જોઈએ.

ઉદ્યાન જેમ તેની અંદર ફરનારાઓને આનંદ આપવાવાળું છે તેજ પ્રમાણે
ધર્મ પણ પોતાના આધારરૂપ સાધુ માટે આનંદનું કારણ હોય છે. તથા ઉદ્યાન
જેમ પ્રતિપાલ્ય-રક્ષણ કરવાને યોગ્ય છે તેજ પ્રમાણે જીવનને સુંદર બનાવવાળા
ધર્મને પણ પ્રતિપાલ્ય-પાલન કરવાને યોગ્ય છે. અથવા ધૂપથી સંતપ્ત બનેલા
પ્રાણીયોને ઉદ્યાન જેમ શીતળતા આપે છે તેજ પ્રમાણે કર્મરૂપી આ તાપથી
સંતપ્ત થયેલા પ્રાણીઓને માટે શાંતિના હેતુ હોવાથી અભિલપિત ફળને દેનાર
ધર્મને એક ઉદ્યાન રૂપથી અહિં બતાવવામાં આવેલ છે. આ ઉદ્યાનમાં સમ્યક્ત્વ

ગુપ્તિરાલવાલઃ, સમિતિઃ પાલી, ક્ષાન્ત્યાદયો ધર્મા એવ વૃક્ષાઃ, વિનયસ્તેપાં મૂલમ્, ભાવના સલિલમ્, શ્રુતમેવ સ્કન્ધઃ ધર્મશુક્લધ્યાનરૂપાઃ શાખાઃ, ધ્યાન-ભેદાઃ પ્રશાખાઃ, યોગસંગ્રહાઃ પત્રાણિ, જ્ઞાનાદિગુણાઃ પુષ્પાણિ, સ્વર્ગપવર્ગપ્રાપ્તિઃ ફલમ્, તદ્વતં સુખં રસઃ, તસ્મિન્ ધર્મારામે ચરેત્-વિચરેત્, અરતિં નિરાકૃત્ય સ્વાધ્યાયધ્યાનેષુ પરાયણો મહેદિત્યર્થઃ ॥

‘અરહં પિટ્ઠઓ કિચ્ચા’ ઇત્યનેન મુનેરાત્મવલસંપન્નત્વં સૂચિતમ્ ।

‘વિરણ’ ઇત્યનેન મુનેવૈરાગ્યદશા પ્રદર્શિતા ।

મેં સમ્યક્ત્વ તો ભૂમિ છે, ગુપ્તિયાં ક્યારિયાં છે, સમિતિયાં હી પાલિયાં છે, ક્ષાન્ત્યાદિક ધર્મ વૃક્ષ છે, એવં એ વૃક્ષોં કા મૂલ વિનય છે । ભાવના-રૂપી જલ સે વે સદા હરે-ભરે રહતે છે । શ્રુતજ્ઞાન એનકા વિસ્તૃત સ્કંધ છે । ધર્મધ્યાન એવં શુક્લધ્યાન એનકી શાખાઈ છે, ધ્યાન કે ભેદ એનકી પ્રશાખાઈ છે । વત્તીસ યોગસંગ્રહ એનકે પત્ર, જ્ઞાનાદિકગુણ એનકે પુષ્પ, સ્વર્ગ એવં મોક્ષ કી પ્રાપ્તિ એનકે ફલ, સ્વર્ગમોક્ષસંબંધી સુખ હી એનકા રસ છે । ઇતને મનોહર ઇસ ધર્મરૂપી ઉદ્યાન મેં સાધુ કા કર્તવ્ય છે કિ વહ અરતિ કો દૂર કર વિચરણ કરતા રહે । સ્વાધ્યાય એવં શુભધ્યાન મેં સદા આત્મપરિણતિ કો લગાતા રહે ।

‘અરહં પિટ્ઠઓ કિચ્ચા’ ઇસ પદ સે વહ સૂચિત કિયા ગયા છે કિ મુનિ કો આત્મવલ સે યુક્ત હોના ચાહિયે । “વિરણ” ઇસ પદ સે વહ જ્ઞાત હોતા છે, કિ મુનિ મેં ઇસ પ્રકાર કે વલ કી જાગૃતિ વિના વૈરાગ્ય દશા કે નહીં હો સકતી છે, અતઃ વૈરાગ્યદશા દૃઢ બનાની ચાહિયે ।

તો ભૂમિ છે. ગુપ્તિયો ક્યારા છે, સમિતિયો પાળા છે, ક્ષાન્ત્યાદિક ધર્મવૃક્ષ છે, એને એ વૃક્ષોનું મૂળ વિનય છે, ભાવનારૂપ બળથી તે સદાય હયાલિયા રહે છે. શ્રુતજ્ઞાન એનો વિશાળ સ્કંધ છે, ધર્મધ્યાન તેમજ શુક્લધ્યાન એની શાખાઓ છે, ધ્યાનનો ભેદ એની પ્રશાખાઓ છે, ૩૨ યોગ સંગ્રહ તેના પાન, જ્ઞાનાદિક શુભ તેનાં પુષ્પ, સ્વર્ગ અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ એનાં ફળ સ્વર્ગ મોક્ષ સંબંધિ સુખ તે એનો રસ છે, આવા મનોહર ધર્મરૂપી બાગમાં સાધુનું એ કર્તવ્ય છે કે તેઓ અરતિને દૂર કરી વિચરણ કરતા રહે. સ્વાધ્યાય અને શુભ ધ્યાનમાં યોગતાના આત્માપરિણતિ ને લગાવતા રહે.

અરહં પિટ્ઠઓ કિચ્ચા-આ પદથી એ સૂચિત કરવામાં આવે છે કે, મુનિયે આત્મબળથી યુક્ત રહેવું જોઈએ “વિરણ” આ પદથી મુનિમાં બળની બાગૃતિ વિના વૈરાગ્યદશા આવી શકતી નથી. આથી વૈરાગ્યદશા દૃઢ બનાવવી જોઈએ.

- ‘આયરક્ષિણ’ ઇત્યનેન મુનેરાસ્રવનિરોધઃ પ્રદર્શિતઃ ।
 ‘નિરારંભે’ ઇત્યનેન મુનેરતિપરીપદ્ધવિનયયોગ્યતા સૂચિતા ।
 ‘ઉવસંતે’ ઇત્યનેન કપાયનિગ્રહિત્વં સૂચિતમ્ ।
 ‘મુળી’ ઇત્યનેન પ્રવચનરહસ્યમનનગ્રીઢત્વં પ્રતિયોધિતમ્ ।
 ‘ધમ્મારામે’ ઇત્યનેન સંયમસ્ય રમણસ્થાનત્વં સૂચિતમ્ ।
 ‘ચરે’ ઇત્યનેન મુનેઃ સંયમવિષયે પ્રમાદવર્જિતત્વં પ્રવેદિતમ્ ।

“આયરક્ષિણ” ઇસસે યહ સૂચિત કિયા હૈ કિ મુનિ કો આસ્રવ કા નિરોધ કરતે રહના ચાહિયે । “નિરારંભે” પદ સે યહ જ્ઞાત હોતા હૈ કિ અરતિપરીપદ્ધ કો જીતને કી યોગ્યતા વિના મુનિઅવસ્થા આતી નહીં હૈ, ક્યોં કિ ઉસી અવસ્થા મેં નિરારંભતા રહતી હૈ । “ઉવસંતે” પદ સે યહ સૂચિત હોતા હૈ કિ વિના કપાય કે નિગ્રહ હુણ આત્મા મેં મુનિવ્રત પાલને કી યોગ્યતા નહીં આતી હૈ, અતઃ કપાય કા નિગ્રહ અવદ્ય કરના ચાહિયે । ‘મુળી’ પદ સે કપાય કા નિગ્રહ કરને વાલા તમી હો સકતા હૈ કિ જય વહ પ્રવચન કે રહસ્ય કા મનન કરને વાલા હોતા હૈ । વિના એસા કિયે આત્મા કપાયોં કા નિગ્રહ નહીં કર સકતા હૈ । “ધમ્મારામે” ઇસસે યહ સૂચિત કિયા ગયા હૈ કિ કપાયોં કા નિગ્રહ કરને કા વહી આત્મા પરિણામશાલી હોગા—જો સંયમ મેં રમણ કરને કી ભાવના રખતા હોગા, ઇસકે વિના નહીં । ઇસી લિયે સંયમ કો રમણ કા સ્થાન બતલાયા ગયા હૈ । “ચરે” ઇસ ક્રિયાપદ સે મુનિ કો સંયમ કે વિષય મેં પ્રમાદરહિત હોના ચાહિયે યહ બતલાયા ગયા હૈ ।

આયરક્ષિણ આ પદ્ધતી એમ સૂચિત કરવામાં આવ્યું છે કે, આસ્રવનો નિરોધ કરીને રહેવું એ નિરારંભે આ પદ્ધતી અરતિ પરીપદ્ધને છૂતવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કર્યા સિવાય મુનિઅવસ્થા આવતી નથી. કારણ કે, આ અવસ્થામાં નિરા રંભતા રહે છે. ઉવસંતે આ પદ્ધતી સૂચિત થાય છે કે, કપાયનો નિગ્રહ કર્યા સિવાય આત્મામાં મુનિવ્રત પાળવાની યોગ્યતા આવતી નથી એથી કપાયનો નિગ્રહ અવશ્ય કરવો એવું છે. “મુળી” પદ્ધતી કપાયનો નિગ્રહ કરવાવાળા ત્યારે જ બની શકે છે કે, બ્યારે પ્રવચનનું રહસ્ય મનન કરનાર બની રહે. એમ કર્યા સિવાય આત્મા કપાયનો નિગ્રહ કરી શકતો નથી. ધમ્મારામે આ પદ્ધતી સૂચિત કરવામાં આવેલ છે કે—કપાયનો નિગ્રહ તેજ આત્મા કરવાને પરિણામ શાળી બને છે જે સંયમમાં રમણ કરવાની ભાવના રાખતા હોય, તેના વગર નહીં. આથી સંયમને રમણનું સ્થાન બતાવેલ છે. ચરે આ પદ્ધતી મુનિએ સંયમના વિષયમાં પ્રમાદ રહિત બનવું એવું છે એમ બતાવેલ છે.

અત્ર દદાન્તઃ પ્રદર્શયતે—

અચલપુરે જિતશત્રુનામ્નો રાજ્ઞઃ પુત્રોઽપરાજિતનામા રોહાચાર્યસ્ય સમીપે દીક્ષિતોઽભવત્ । એકદા રોહાચાર્યઃ સ્વશિષ્યપરિવારૈઃ સહ ગ્રામાનુગ્રામં વિહરન્ તગરાનગરીં સમવસ્યતઃ । તદાનીં રોહાચાર્યસ્ય સ્વાધ્યાયશિષ્ય આર્યરોહનામાઽઽ-ચાર્યં ડજ્જયિન્યામાસીત્, તસ્ય જ્યેષ્ઠઃ શિષ્યઃ શ્રુતકીર્તિનામકો મુનિઃ શિષ્ય-પરિવારૈઃ સહ ગ્રામાનુગ્રામં વિહરમાણસ્તગરાનગર્યાં સમાગતઃ । રોહાચાર્યઃ શિષ્ટા-ચારાનન્તરં શ્રુતકીર્તિમુનિં પૃચ્છતિ—ડજ્જયિન્યાં સાધવો નિરુપસર્ગે તિષ્ઠન્તિ કિમ્, ? શ્રુતકીર્તિમુનિઃ પ્રાહ—ભદન્ત ! સર્વં તત્ર કુશલમ્, કિન્તુ રાજપુત્રઃ પુરોહિતપુત્રથ

દદાન્ત—અચલપુર મેં જિતશત્રુ રાજા કા અપરાજિત નામકા પુત્ર થા । વહ ધર્મશ્રવણ કર રોહાચાર્ય કે સમીપ દીક્ષિત હો ગયા । એક સમય કી વાત હૈ કિ રોહાચાર્ય અપની શિષ્યમંડલી સહિત ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતે હુએ તગરાનગરી પધારે । ડસ સમય ઇન રોહાચાર્ય કે સ્વાધ્યાય શિષ્ય આર્યરોહ નામકે આચાર્ય ડજ્જયિની નગરી મેં વિરાજમાન થે । ડન આર્યરોહ આચાર્ય કે મુખ્ય શિષ્ય શ્રુતકીર્તિ મી અપને શિષ્યપરિ-વાર કે સાથ ગ્રામાનુગ્રામ વિચરતે હુએ ઇસી તગરા નગરી મેં રોહાચાર્ય કે પાસ પધારે । રોહાચાર્ય ને શિષ્ટાચાર કે અનન્તર શ્રુતકીર્તિ મુનિ સે પૂછા—કહો ડજ્જયિની નગરી મેં સાધુ મંડલ તો સુખશાતા મેં વિરાજમાન હૈ ન ? સુનકર શ્રુતકીર્તિ મુનિ ને ડત્તર મેં કહા—ભદન્ત ! સવ સુખશાતા મેં વિરાજમાન તો હૈ, પરન્તુ વહાં કે રાજા કા એવં પુરોહિત કા પુત્ર

દદાન્ત—અચળપુરમાં જિતશત્રુ રાજાને અપરાજિત નામનો પુત્ર હતો. તેણે ધર્મશ્રવણ કરીને રોહાચાર્ય પાસે દીક્ષા લીધી. એક સમયની વાત છે, કે રોહાચાર્ય પોતાની શિષ્ય મંડળી સાથે વિહાર કરતા કરતા તગરાનગરીમાં પધાર્યા. આ સમયે રોહાચાર્યના સ્વાધ્યાય શિષ્ય આર્યરોહ નામના આચાર્ય ડજ્જયિની નગરીમાં બિરાજમાન હતા. આ આર્યરોહ આચાર્યના મુખ્ય શિષ્ય શ્રુતકીર્તિ પણ પોતાના શિષ્ય પરિવાર સહિત એક ગામથી બીજે ગામ વિચરતા આ તગરા નગરીમાં રોહાચાર્યની પાસે પધાર્યા. રોહાચાર્યે શિષ્ટાચાર પછી શ્રુતકીર્તિ મુનિને પૂછ્યું, કહો ! ડજ્જયેની નગરીમાં સાધુ મંડળ તો સુખ શાતામાં બિરાજમાન છે ને ? આ સાંભળી શ્રુતકીર્તિ મુનિએ જવાબમાં કહ્યું, ભદન્ત ! દરેક સુખ શાતામાં બિરાજમાનતો છે, પરંતુ ત્યાંના રાજાનો અને પુરોહિતનો પુત્ર

મુનીનુદ્વેજયતઃ । શ્રુતકીર્તિરેતદ્વચનં શ્રુત્વા રોહાચાર્યોઽપરાજિતમુનિં કથયતિ-ત્વ
 સાંસારિકભાવપુત્રોઽસૌ રાજકુમારઃ સાધુજનમુદ્વેજયતિ, તં પ્રતિવોધયિતુમુઽઞ્જયિન્યાં
 ત્વયા ગન્તવ્યમ્ । આચાર્યનિર્દેશેન શિષ્યપરિચારેણ સહાપરાજિતમુનિરુઞ્જયિન્યાં
 ગતઃ । તત્રાર્યરોહાચાર્યં પ્રણમ્યાપરાજિતમુનિર્મિશાવેલાયાં રાજકુલં પ્રવિષ્ટઃ ।
 તત્રાપરાજિતમુનિં રાજપુત્ર-પુરોહિતપુત્રૌ સોપહાસં વન્દનં કુરુતઃ । મુનિવરે ગતે સતિ
 તસ્મિન્નેવ સમયે મુનેરુપહાસાઞ્જઞ્જઠરે વેદના સમુત્પન્ના, ઉચ્ચૈઃ સ્વરેણ તૌં રોદનં

મુનિયોં કો દુઃખિત કિયા કરતે હૈં । શ્રુતીકર્તિ કે વચનોં કો સુનકર
 રોહાચાર્ય ને અપને શિષ્ય અપરાજિત મુનિ સે કહા કિ ડઞ્જયિની
 નગરી કા જો કુમાર હૈ વહ તુમ્હારે સાંસારિક ભાઈ કા પુત્ર હૈ । હસ
 સમય વહ સાધુઓં કો ડઞ્જયિનીનગરી મેં કષ્ટ પહુંચા રહા હૈ અતઃ
 તુમ ઉસકો સમજાને કે લિયે વહાં જાઓ । આચાર્ય કે આદેશ સે
 અપરાજિત મુનિ તગરાનગરી સે શિષ્યમંડલી સહિત વિહાર કર ડઞ્જ-
 યિની નગરી મેં આર્યરોહ આચાર્ય કે પાસ પહુંચે, ઓર ઉનકો વંદન
 નમસ્કાર કિયે । યાદ ભિક્ષા કે સમય આચાર્ય કે નિર્દેશ સે બે અપરા-
 જિત મુનિ રાજમહલ મેં પ્રવિષ્ટ હુએ । વહાં ઉન અપરાજિત મુનિ કે
 સાંસારિક ભાઈ કા પુત્ર રાજકુમાર એવં પુરોહિત પુત્ર ને ઉન મુનિ કો
 ઉપહાસપૂર્વક વંદના કિ । અપરાજિત મુનિ કે વહાં સે ચલે જાને પર
 મુનિ કે ઉપહાસ સે ઉન દોનોં કે પેટ મેં વડે જોર સે પીડા હોને લગી ।

મુનિયોંને હુઃખિત કયાં કરે છે. શ્રુતકીર્તિનું વચન સાંભળીને રોહાચાર્યે પોતાના
 શિષ્ય અપરાજિત મુનિને કહ્યું કે, ઉઠ્ઠાઈની નગરીના જે રાજકુમાર છે તે તમારા
 સંસારીક ભાઈના પુત્ર છે. આ સમયે તેઓ ઉઠ્ઠાઈની નગરીમાં સાધુઓંને કષ્ટ
 પહોંચાડી રહ્યા છે જેથી તમે તેને સમજાવવા માટે ત્યાં જાવ. આચાર્યના
 આદેશથી અપરાજિત મુનિ તગરાનગરીમાંથી શિષ્ય મંડળી સાથે વિહાર કરી
 ઉઠ્ઠાઈની નગરીમાં આર્યરોહાચાર્યની પાસે આવી પહોંચ્યા અને તેમને વંદન
 નમસ્કાર કર્યા બાદ ભિક્ષાના સમયે આચાર્યના આદેશથી અપરાજિત મુનિયે
 રાજમહેલમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં તે અપરાજિત મુનિના સંસારીક ભાઈના પુત્ર
 રાજકુમાર તેમજ પુરોહિતપુત્રે તે મુનિને ઉપહાસપૂર્વક વંદના કરી. અપરા-
 જિત મુનિના ત્યાંથી જવા બાદ મુનિને ઉપહાસ કરવાથી આ બંનેના પેટમાં
 એકદમ પીડા ઉત્પન્ન થઈ. બંને જણા ખૂબ જોર જોરથી રોડો પાડવા આ,

कृतवन्तौ । राजा पुरोहितश्च पुत्रयोर्दुस्वस्थां परिवारवचनाद् विज्ञाय आर्यरोहा-
चार्यस्य समीपं गतवन्तौ । तत्रार्यरोहाचार्यं प्रणम्य तौ सरोदनं प्रार्थितवन्तौ,
भदन्त ! प्रसीदतु भवान्, अस्मद्वालकौ रक्षणीयौ, इत्यादि । आर्यरोहाचार्य आह—
राजन् ! अस्मिन् विषये न किञ्चिज्जानामि, इमं प्राधुणकं महामुनिं प्रसादय ।
ततस्तद्वचनाद्राजा पुरोहितेन सदापराजितमुनेः पार्श्वं गत्वा तं प्रणम्य ब्रवीति—
हे भदन्त ! स्वभ्रातृपुत्रं जीवितं कुरु, मुनिः प्राह—साधुपीडकस्य पुत्रस्यापि
शिक्षां दातुं न शक्नोषि?, नीतिमार्गानुसारिणा राज्ञाऽन्यस्यापि कस्यचिदपराधे
कृते तु पुत्रो निग्रहणीयः किं पुनर्यः साधुबाधकः ? नृपेणोक्तम्—भदन्त ! ममापराधं—

दोनों जने खूब जोर २ से चिल्लाने लगे । राजा एवं पुरोहित दोनों ही
परिवार जनों के कहने से अपने २ पुत्रों की दुरवस्था जानकर साथ २
आर्यरोहाचार्य के पास आये । आचार्य महाराज को वंदन कर वे दोनों
के दोनों उनके समक्ष रोते २ प्रार्थना करने लगे, कि भदन्त ! आप हमारे
ऊपर प्रसन्न होइये—कृपा कीजिये—हमारे बालकों की रक्षा कीजिये इत्यादि ।
आर्यरोहाचार्य ने कहा कि राजन् ! मैं इस विषय में कुछ नहीं जानता हूँ ।
यह जो महैमानरूप में महामुनि आये हुए हैं उनके पास जाओ और उनसे
कहो । राजा आर्यरोह के वचन से पुरोहित को साथ लेकर अपराजित
मुनि के पास गया और उनको वंदन कर कहने लगा कि—हे भदन्त !
अपने भाई के पुत्र को जीवित करो । मुनि ने कहा कि—हे राजन् राजनीति
इस प्रकार की है कि जब अपना पुत्र साधारण जनता का भी अपराध करे
तो उसके लिये शिक्षा है तो फिर जो मुनिजनों को पीड़ा पहुंचावे

राजा અને પુરોહિત બન્ને પોતાના પરિવાર બંનેના કહેવાથી પોતાના પુત્રોની
દુઃખદ અવસ્થા બાણીને આર્યરોહાચાર્યની પાસે આવ્યા. આચાર્ય મહારાજને
વંદના કરીને બન્ને તેમની સમક્ષ રેતાં રેતાં પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા કે, હે
ભદન્ત ! અમારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ, કૃપા કરો, અમારાં બાળકોની રક્ષા કરો,
વિગેરે. આર્યરોહાચાર્યે કહ્યું, હે રાજન્ ! આ વિષયમાં હું કંઈ બાણુતો નથી. મહેમા-
નરૂપમાં મહામુનિ પધાર્યા છે તેમની પાસે બાણુ અને તેમને કહેા. આર્યરોહનાં
વચન સાંભળી રાજા પુરોહિતને સાથે લઈને અપરાજિત મુનિની પાસે ગયા. અને
તેમને વંદના કરીને કહેવા લાગ્યા કે, હે ભદન્ત ! તમારા ભાઈના પુત્રને જીવતદાન
આપો. મુનિએ કહ્યું કે, હે રાજન્ ! રાજનીતિ એવા પ્રકારની છે કે, બ્યારે આપનો
પુત્ર સાધારણ જનતાનો પણ અપરાધ કરે તો તેને માટે શિક્ષા છે તો મુનિરાજને

समस्त, बालकौ महाकष्टं प्राप्तौ, अनुकम्पस्य भगवन् । स्वस्थावस्थासम्पन्नौ -
 मुनिदेशनया प्रव्रज्यां स्वीकृतवन्तौ । तत्र राजपुत्रः शुद्धभावेन चारित्रपालनं -
 चान्, पुरोहितपुत्रस्तु जातिमदं कृत्वा पूर्वपीडास्मरणेन गुरुं प्रति सामर्थ्यं ज्ञातः ।
 द्वावपि चारित्रं पालयन्तौ मृत्वाज्जन्ते देवलोकं गतौ ।

इत्थं कौशाम्बीनगर्या तापसनामकः कोऽपि धनिक आसीत् । स स्वपुत्रे
 मृत्वा लोभावेशेन सुकरो जातः, स स्वभवनादिकं दृष्ट्वा जातिस्मरणं प्राप्तवान् ।

उसके लिए राजा को चाहिये कि जरूर ध्यान रखे । अपराजित मुनि
 की बात सुनकर राजाने समझकर कहा कि महाराज ! आजपीछे ऐसा
 नहीं हांगा, आप मेरे इस अपराध को क्षमा करें । तथा राजकुमार
 और पुरोहित पुत्र ने भी अपराजित मुनि से क्षमा मांगी । फिर उपदेश
 सुनकर वे दोनों प्रव्रजित हो गये । प्रव्रज्या छे ने पर राजपुत्र ने तो
 शुद्ध भाव से चारित्र का पालन किया परन्तु जो पुरोहित का पुत्र था,
 वह जाति मद से संयम का आराधन पूरा नहीं करता था और अपने
 पेट की पीड़ा को याद करता हुआ अपने गुरु अपराजित मुनि पर रुष्ट
 भाव रखता था । अन्त में ये दोनों ही चारित्र की पालना करते हुए
 काल धर्म को पाकर देव लोक में देव हुए ।

इधर-कौशाम्बी नामकी एक नगरी थी । उसमें तापस नामका एक
 हिंसक धनिक व्यक्ति रहता था । वह लोभ के बश होकर मरा तो
 अपने ही घर पर सूअर की योनि में उत्पन्न हुआ । अपने पूर्व के भवना-

पिडा पढोआउनाशेओ भाटे राजेओ जर ध्यान राखु' जेधेओ. अपराजित
 मुनिनी बात सांभलीने राजेओ समझ जेधेने कहुं, के, भडाराज ! हुयेथी ओबु'
 'नडी' जने. आप भास आ अपराधने क्षमा' करे. राजकुमार' जने पुरोहि-
 तना पुत्रे पणु' अपराजित मुनिनी क्षमा मांगी. त्पार' भाद उपदेश सांभलीने
 ते' जने प्रव्रजित जन्था. प्रव्रज्या लीधा यही राजपुत्रे शुद्ध लावथी चारित्रतु' पालन
 'कहुं'. परंतु जे पुरोहितने पुत्र हते' ते जतीना भदना कारखे स'यम'तु' आरा-
 धन 'पणु' रीते करेता न हते' जने' पोताना चेटनी' पीडाने याद करेतां' करेतां
 अपराजित मुनि उपर कोधभाव राखेता हते. अंतमां ओ' जने चारित्रतु' पालन
 'करेतां' करेतां काजधम'ने पाभीने देवलोकमां देव थया.

आ तरफ कौशांबी नामकी एक नगरी होती. जेमां तापस नामने
 एक हिंसक धनवान् आषुस रहते' हते. ते दोलवशे 'करीने' पोताना ज
 धरमां 'सुवर' (भूँड) । इपे जन्थे. पोताना 'पूर्वना' भवना' आदि' जेधेने

एकदा तत्पूर्वभवपुत्रास्तं तस्यैव श्राद्धदिने हतवन्तः, ततः स्वगृह एवासौ सर्पों जातः, तस्मिन्नपि भवे तस्य जातिस्मरणं संजातम् । पुनस्तः एव पूर्वभवपुत्रास्तं सर्पं गृहान्तर्भ्रमन्तं दृष्ट्वा जघ्नुः । तदनन्तरमसौ स्वपुत्रस्य पुत्रोऽभवत्, पित्रा तस्य 'अशोकदत्त' इति नाम कृतम् । स तत्रापि जन्मनि जातिस्मरणं प्राप्य मूकत्वमङ्गी-
चकार । पूर्वभवीया पुत्रवधूरिदानो माता जाता, कथमेनां मातेति ब्रवीमि । पुत्रोऽपि पिताभवत् कथमेनं 'तातः' इति संबोधयामि, इत्येवं मनसि विचार्य स मूकोऽभवत् ।
मातापितृभ्यां तन्मूकत्वापनयनार्थं बहवः प्रयत्नाः कृतास्तथापि तस्य मूकत्वं नाप-
गतम्, अतो लोकास्तं मूकनाम्नाऽऽह्वयन्ति ।

दિકો देखकर उस सूअर के बच्चे को जातिस्मरण ज्ञान हो गया ।
एक दिन की बात है कि पुत्रोने अपने बाप के श्राद्ध के निमित्त उस
सूअर को मार डाला । यह मर कर अपने ही घर में सर्प हुआ । इस
भव में भी इसे जातिस्मरण ज्ञान हो गया । पुत्रों ने अपने घर में
इधर उधर घूमते हुए सर्प को जब देखा तो उसको मार डाला । मर
कर यह तृतीय भव में अपने पुत्र का पुत्र हुआ । पिताने इसका नाम
अशोकदत्त रक्खा । इस अवस्था में भी इसे जातिस्मरण ज्ञान हो
गया, अतः इसने मूकपना अंगीकार कर लिया । जो पूर्वभव में मेरी
पुत्रवधू थी वह इस भव में माता हो गई है अतः कैसे तो इसे माता
कह कर पुकारूँ तथा जो पुत्र था वह भी अब मेरा बाप बन गया है—
इसलिये अब इसे पिता कैसे कहूँ, ऐसा मन में विचार कर उसने अपना

આ સૂઅરના બચ્ચામાં જાતિ સ્મરણ જ્ઞાન થયું. એક દિવસની વાત છે.
પુત્રોએ પોતાના બાપના શ્રાદ્ધ નિમિત્તે આ સૂઅરને મારી નાખ્યું. ત્યાંથી
મરીને ફરીથી પોતાના એજ ઘરમાં સર્પ થયો. આ ભવમાં પણ તેને જાતિ
સ્મરણ જ્ઞાન થયું. પુત્રોએ પોતાના ઘરમાં આમ તેમ ધુમતા સર્પને જ્યારે
જોયો ત્યારે તેને મારી નાખ્યો. મરીને ત્રીજાભવમાં પોતાના પુત્રના પુત્ર (પૌત્ર)
તરીકે જન્મ્યો. પિતાએ તેનું નામ અશોકદત્ત રાખ્યું. આ અવસ્થામાં પણ
તેને જાતિસ્મરણ જ્ઞાન થયું. આથી તેણે મૌનવ્રત ધારણ કરી લીધું.
પહેલા ભવમાં જે મારી પુત્રવધૂ હતી તે આ ભવમાં મારી માતા થઈ છે તો
કેવી રીતે હું, માતા કહીને બોલાવું. જે મારો પુત્ર હતો તે અત્યારે મારો બાપ
થઈ ગયેલ છે તેથી હવે તેને પિતા તરીકે કેમ સંબોધન કરું ? એમ મનમાં વિચાર

एकदा चतुर्ज्ञानधराः स्थविराः स्वज्ञानोपयोगेन मूकं विज्ञाय तं प्रति-
बोधयितुं तत्र शिष्यपरिवारैः सह समवष्टताः, तैश्च मूकगृहे द्वौ श्रमणौ प्रेषितौ
तत्रैकेन मूकस्य पुरतः स्थविरशिक्षिता गाथा पठिता ।

“तावस ! किमिणा ? मूअव्वयेण पडिवज्ज जाणिउं धम्मं ।

मरिऊण सूअरोग, जाओ पुत्तस्स पुत्तोत्ति ॥ १ ॥”

मूकभाव (गुंगापन) रखना ही अच्छा समझा । माता पिता ने अपने
बच्चे की जब ऐसी स्थिति देखी तो उसकी मूकता दूर करने के लिये
उन्होंने अनेक प्रयत्न किये, परन्तु उसकी मूकता दूर नहीं हुई, इसलिये
लोगों ने उसका नाम “मूक” रख दिया, और इसी नाम से उसे
बुलाने लगे ।

एक समय कि बात है कि चार ज्ञान के धारी स्थविर मुनि अपने
ज्ञानोपयोगसे उस मूक की परिस्थितिको जानकर उसे प्रतियोधित करनेके
लिये वहाँ शिष्यमंडलीसहित आये । उन्होंने उस मूकके घर पर दो
मुनियों को भेजा । उनमेंसे एक मुनिने उस मूक के आगे स्थविरशिक्षा
से युक्त एक गाथा पढ़ी । वह गाथा इस प्रकार है—

तावस ! किमिणा ? मूअव्वयेण पडिवज्ज जाणिउं धम्मं ।

मरिऊण सूअरोग, जाओ पुत्तस्स पुत्तोत्ति ॥ १ ॥

करीने ते आणके भूंगापणुं राअवानुं येअय भान्थुं. माता पिताअे न्यादे आणकनी
आ स्थिति जेअे त्यादे तेनुं भूंगापणुं हर करवा भाटे अनेक प्रयत्नो कयां परंतु
तेनुं भूंगापणुं हर न थयुं. आथी दोआअे तेनुं नाम “भूंगा” राअयुं. अने
अेअ नामथी तेने जेलाववा लाय्या.

अेक वअत आर ज्ञानना धारी स्थविरे पोताना ज्ञानना उपयोगथी
आ भूंगानी परिस्थिति जण्णीने तेने प्रतिजोधित करवा भाटे शिष्य
मंडणी साथे त्यां पधायी. तेअेअे आ भूंगाना घेर जे मुनिअेने जोकल्या.
आमांथी अेक मुनिअे आ भूंगानी आगण स्थविरनी शीअवेदी अेक गाथा गाअ.
ते गाथा आ अकारनी छे.

तावस ? किमिणा ? मूअव्वयेण, पडिवज्ज जाणिउं धम्मं ।

मरिऊण सूअरोग, जाओ पुत्तस्स पुत्तोत्ति ॥ १ ॥

छाया—तापस ! किमनेन मूकव्रतेन प्रतिपद्यस्व ज्ञात्वा धर्मम् ।

मृत्वा सूकर उरगो जातः पुत्रस्य पुत्र इति ॥ १ ॥”

मूकस्तां गाथां श्रुत्वाऽऽश्चर्यं गतस्तौ प्रणम्य पृच्छति — भवद्भिरेतत् कथं ज्ञातम् ? तौ ब्रूतः—इहोद्यानेऽस्मद्गुरवः समवसृतास्ते खलु जानन्ति । ततोऽसौ मूकस्ताभ्यां श्रमणाभ्यां सह गत्वा नगरोद्याने स्थविराणां वन्दनं कृत्वा तद्देशनां श्रुत्वा श्रावको भूत्वा मूकत्वं परित्यक्तवान् ।

इतश्च कृतजातिमदः पुरोहितपुत्रजीवदेवः कृताञ्जलिः सन् महाविदेहे तीर्थकर-समीपे पृच्छति—भगवन् ! किमहं सुलभवोधिस्तदिवरो वा ? भगवता प्रोक्तम्—त्वं दुर्लभवोधिकोऽसि । देवः पुनरपृच्छत्—इतश्च्युतः सन् कुत्राहमुत्पन्नो भविष्यामि ?

इस गाथा को सुनकर मूक को बड़ा भारी आश्चर्य हुआ । उसने उन दोनों को नमस्कार कर पूछा—आपने हमारी सूअर की पर्याय से लेकर यहां तक की समस्त परिस्थिति कैसे जानली ? उन्होंने कहा—कि इस नगर के उद्यान में हमारे गुरु महाराज पधारे हुए हैं वे तुम्हारी इस समस्त स्थितिको जानते हैं । मूकने जब यह सुना तो वह उन दोनों मुनियों के साथ उद्यान में आया । उसने सब मुनियों को नमस्कार एवं वंदन किया । पश्चात् उनसे धर्मका उपदेश सुनकर श्रावक हो गया और मूकता का परित्याग कर दिया ।

जातिमद करने वाला जो पुरोहितपुत्र का जीव था कि जो मरकर देव की पर्याय से उत्पन्न हुआ था उसने हाथ जोड़ कर महा-विदेह क्षेत्र में तीर्थकर श्री सीमंधर स्वामी के पास ऐसा प्रश्न किया

आ गाथा सांक्षणीने ते भूंगाने लारे आश्चर्यं यथुं. तेछे आ जन्ने स्थविराने नमस्कार करीने पूछथुं, “तमोच्चे भारी सूवरनी स्थितिथी भांडीने आज सुधीनी समस्त परिस्थिति के भ लणी ?” तेछोच्चे कहुं के, “आ नगरना जगीयाभां अमारा गुरु महाराज पधार्थो छे अने तेछो तमारी सघणी णीना लोछे छे.” भूंगाच्चे ब्यारे आ लएथुं त्यारे ते जन्ने मुनियोनी साथे जगीयाभां आब्यो, अने तेछे भधा मुनियोने नमस्कार अने वंदना करी. त्यार पछी तेभनी पासेथी धर्मने उपदेश सांक्षणीने ते श्रावक जनी गयो अने भूंगापछाने छोडी दीधुं.

जातिमद करवावाणा पुरोहित पुत्रनो एव जे भरीने देवनी पर्यायभां उत्पन्न थयो इतो तेछे हाथ जेडीने महाविदेह क्षेत्रभां तीर्थकर श्रीमंधर स्वामी नी समक्ष जेवो प्रश्न कथी के, “हे लगवंत ! हुं सुलभवोधि छुं के दुर्लव-जोधि छुं ?” लगवाने जवाबभां कहुं के; तमे दुर्लवजोधि छे. देवे करी प्रश्न

ભગવતા કથિતમ્-કૌશામ્બીનગર્યા મૂકશ્રાતા ભવિષ્યસિ । ધર્મપ્રાપ્તિશ્ચ મૂકાદેવ
તવ ભવિષ્યતિ । इत्येवं भगवद्वचनं श्रुत्वाऽसौ देवस्तं प्रणम्य कौशाम्बीनगर्या
મૂકોપાન્તિકમાગત્ય તસ્મૈ વહુદ્રવ્યં દત્વા પ્રોક્તવાન્-સ્વર્ગાત્ પ્રચ્યુતસ્ય મમ જન્મ
ત્વન્માતુર્ગર્ભે ભવિષ્યતિ, તદા તસ્યા અકાલેઽપ્યાપ્તદોહદો ભવિષ્યતિ । તદર્થં સર્વં
ફલવાનામ્નદૃષ્ઠઃ કૌશામ્બ્યાઃ સમીપ એવ પર્વતસ્ય નિર્જનપ્રદેશે મયા રોપિતઃ ।
યદા સા તદોહદાકુલાઽઽમ્નં યાચતે તદા તસ્યાઃ પુરસ્ત્વયા વાચ્યમ્ । યદિ જનિ-
પ્યમાણં ચાલકં મહં દદાસિ, તદાઽઽમ્નફલમાર્નીય તુમ્હં દદામિ ।

કિં હે ભગવાન્ ! મੈં છુલભયોધિ હું કિં દુર્લભયોધિ હું ? ભગવાન ને
इसके उत्तर में कहा कि तुम दुर्लभयोधि हो । देव ने पुनः प्रश्न किया
कि मैं, यहां से च्यवकर कहाँ उत्पन्न होऊँगा ? भगवान ने कहा कि
કૌશામ્બી નગર મેં મૂક કે ભાઈ હોગે । વહાં તુમ્હેં ધર્મ કી પ્રાપ્તિ મૂક સે
હી હોગી । इस प्रकार भगवान् की वाणी सुनकर वह देव उन्हें नमन
कर के कौशाम्बी नगरी में मूक के पास आया और उसे बहुत सा द्रव्य
દેકર કહને લગા કિ મેં સ્વર્ગ સે ચ્યવકર તુમ્હારી માતા કી કુશ્તિ મેં
જન્મ ધારણ કરુંગા । उस समय उसे अकाल में आम खाने का दोहला
ઉત્પન્ન હોગા । उस दोहले की पूर्ति के लिये सर्वश्रतुओं में फल देने
વાલા આમ કા વૃક્ષ મૈને પહિલે સે હી કૌશામ્બી નગરી કે સમીપ કે
પર્વત કે નિર્જન પ્રદેશ મેં આરોપિત કર દિયા હૈ । जिस समय वह
દોહલ સે આકુલિત હોકર આમ કી યાચના કરે તો તુમ उससे ऐसा
કહના કિ જો ચાલક ઉત્પન્ન હોગા उसे યદિ તુમ મુઝે દેના અંગીકાર
કરો તો મૈં તુમ્હેં લાકર આમ દેતા હું ।

કર્ચો, હું અહિંથી ચ્યવીને ક્યાં ઉત્પન્ન થઈશ ? ભગવાને કહ્યું કે, કૌશામ્બી
નગરીમાં મૂંગાને ભાઈ થઈશ. ત્યાં તમને ધર્મની પ્રાપ્તિ મૂંગાથી થશે. આ
પ્રકારની ભગવાનની વાણી સાંભળીને તે દેવ નમસ્કાર કરીને કૌશામ્બી નગરીમાં
તે મૂંગાની પાસે આવ્યા અને તેને ખૂબ દ્રવ્ય હર્ષને કહેવા લાગ્યા કે હું
સ્વર્ગથી ચ્યવીને તમારી માતાની કુંજે જન્મ ધારણ કરીશ. એ વખતે તેને
અકાળે કેરી ખાવાનો ભાવ (દોહલ) ઉત્પન્ન થશે. આ દોહલની સફળતા માટે
સર્વ શ્રુત્યોમાં ફળ દેનાર આંખાના વૃક્ષને પહેલેથી જ કૌશામ્બી નગરીની પાસે
આવેલા પર્વતના નિર્જન પ્રદેશમાં એ વાવી દીધેલ છે. બ્યારે તે દોહલથી
બ્યાકુળ થઈને કેરીની માગણી કરે ત્યારે તારે તેને એ પ્રમાણે કહેવું કે,
જે આળક જન્મે તેને મને સોંપવાનું સ્વીકારે તો હું તમને કેરી લાવી આપું.

एवमुक्ता तत्र माता यदि गर्भस्थपुत्रदानं स्वीकुर्यात् तर्हि तस्यै त्वया महर्शि-
ताऽऽम्नफलं दातव्यम् । जातस्य मम यथा जैनधर्मप्राप्तिर्भवेत् तथा प्रयत्नस्त्वया
कर्तव्यः । एवमुक्त्वा स पुरोहितपुत्रजीवदेवो गतः ।

अन्यदा कदाचिदसौ देवो देवलोकान्च्युतस्तस्या गर्भे समुत्पन्नः, तदा तस्या
आम्रदोहदः समुत्पन्नः । मूकेन पूर्वोक्तव्यवस्थां कारयित्वाऽऽम्रदोहदः पूरितः ।
पुत्रो जातः । तस्यार्हदत्त इति नाम मातापितृभ्यां कृतम् । तदनन्तरमसौ मूक
स्तं बालसोदरं बालयन् साधूनां समीपं तद्वन्दनार्थं नयति, परन्त्वसौ दुर्लभबोधि-

तुम्हारी माता जब तुम्हारे इस कथन को मंजूर कर ले अर्थात्-
गर्भस्थ पुत्र का तुम्हें देना स्वीकार कर ले-तो तुम उसके लिये मेरे
द्वारा बताये हुए आम के वृक्ष से आम लाकर दे देना । तथा तुम इस
प्रकार का प्रयत्न भी करते रहना कि जिससे मुझे जैनधर्म की प्राप्ति हो ।
इस प्रकार कह कर वह पुरोहित के पुत्र का जीव देव तिरोहित हो गया ।

किसी समय अपनी आयु के समाप्त होने पर यह स्वर्गलोक से
व्यवहार मूक की माता के गर्भ में अवतरित हो गया । उस की माता
को आम खाने का दोहला उत्पन्न हुआ । मूक ने पूर्वोक्त व्यवस्था करवा
कर उस के आम के दोहले की पूर्ति की । पुत्र का जन्म हुआ । उसका
नाम अर्हदत्त रक्खा गया । अर्हदत्त को जो कि अपना बालसोदर था
मूक ने बड़े चाव से लाड़ प्यार से रखा । कभी २ यह उसे साधुओं के
समीप भी वंदना कराने के लिये ले जाता था, परन्तु यह ता दुर्लभ-

तमारी माता ज्यारे तमारी आ भागणीने मंजुर करे अर्थात्
गर्भमां रड़ेला पुत्रने तमने सोंपी देवाने स्वीकार करे त्यारे तमारे मे तमने
अतावेला आंभाना वृक्ष उपरथी करी लावीने तेने आपवी । तथा तमारे जेवा
प्रकारना प्रयत्न करता रड़ेवुं के जेनाथी भने जैनधर्मानी प्राप्ति थाय.
आ प्रभाजे कहीने ते पुरोहित पुत्रने एव-देव अवैप धर्ध गयो.. डेटलाक
समय आद पोताना आयुष्यनी समाप्ति थाथी ते देव स्वर्गलोकथी व्यवीने
भूंगानी माताना गर्भमां उत्पन्न था. तेनी माताने करी आवानुं मन थयुं. भूंगाजे
पड़ेलेथी ज व्यवस्था करीने तेनी करी आवानी ध्छाने पूछुं करी. समय जतां
पुत्रने जन्म थयो. तेनुं अर्हदत्त नाम राणवाभां आवुं. अर्हदत्त के जे पोताने
नाने लाध थतो इतो तेने भूंगाजे पूण लाड प्यारथी राण्यो. डोध डोध वार
ते तेने साधुज्योनी पासो वंदना करवा माटे लध जतो इतो. परंतु आ तो

ત્વેન સાધૂન્ દૃષ્ટ્વા રોદિતિ । પૃથ્વાચાલં પ્રતિચોધિતોઽપ્યસૌ ન ચોધિ ભ્રમતે ।
તતસ્તદ્ભ્રાતા મૂકઃ પ્રવ્રજિતો ભૂત્વા સંયમં પરિપાલ્ય દેવલોકં ગતઃ ।

અથ તેન મૂકજીવદેવેનાસી દુર્લભચોધિર્વાલકઃ પ્રતિચોધાર્યં જલોદરવ્યાધિ-
યુક્તઃ કૃતઃ, સ્વયં ચ વૈધરૂપં કૃત્વા તત્સમીપમાગત્યાહ-અહં સર્વરોગોપશ્ચમનં કરોમિ ।
જલોદરી યદતિ-મમ જલોદરવ્યાધિં પ્રશમય । વૈદ્યનોક્તમ્-અસાધ્યોઽયં તવ રોગઃ,
તથાપિ તત્પ્રતીકારં કરોમિ, યદિ મમોપધકોત્થલકં સ્કન્ધે સમારોપ્ય મામનુગચ્છસિ ।
જલોદરિણોક્તમ્-એવમસ્તુ । તતો વૈદ્યેન ત જલોદરી નિર્વ્યાધિઃ કૃતઃ ।

ચોધિ થા, इसलिये साधुओं को देखते ही रोने लग जाता । इस प्रकार
पाल्य अवस्था से प्रतिचोधित करने पर भी यह चोधि को प्राप्त नहीं
कर सका । इसके बाद उसके बड़े भाई मूकने दीक्षा धारण कर ली और
संयम का पालन कर अन्तमें यह देवलोक में जा कर उत्पन्न हो गया ।

अपने सहोदर को प्रतिचोधित करने के लिये मूक के जीव देव ने
उसके शरीर में जलोदर की व्याधि उत्पन्न कर दी । यह उसने इस लिये
की कि देखें यह दुर्लभचोधि कैसे है । तथा स्वयं वैद्य का रूप ले कर
उसके पास आ कर कहने लगा कि मैं समस्त रोगों को दूर करने का
इलाज करता हूँ । उस जलोदरी बालक ने कहा कि ठीक है आप मेरे
इस रोग का इलाज करें । वैद्य ने प्रत्युत्तर में कहा कि यद्यपि तुम्हारा
यह रोग असाध्य है तौ भी इस शर्त पर प्रयत्न करता हूँ कि यदि तुम
मेरे इस कोथले को कि जिस में औषधियाँ भरी हैं अपने कंधे पर

દુર્લભ યોધી હતો એટલે સાધુઓને જોઈને રાવા લાગી જતો આ પ્રભાણે
બાલ્યાવસ્થાથી જ તેને પ્રતિયોધિત કરવા છતાં પણ તે યોધને પ્રાપ્ત કરી શક્યા
નહીં. આ બાદ તેના મોટાભાઈ મૂંગાએ દીક્ષા ધારણ કરીને, સંયમનું પાલન
કરીને, અંતમાં દેવ લોકમાં ઉત્પન્ન થયો. પોતાના સહોદરને પ્રતિયોધિત કરવા
માટે મૂંગાના છવ દેવે તેના શરીરમાં જજોદરની વ્યાધિ ઉત્પન્ન કરી. તે વ્યાધિ
એટલા માટે ઉત્પન્ન કરી કે, જોઈ તો ખરો કે તે દુર્લભ યોધી કેવો છે? પછી
પોતે વૈદ્યનું રૂપ લઈને તેની પાસે આવીને કહેવા લાગ્યા કે, સમસ્ત રોગોને
નિવારવાને ઈલાજ મારી પાસે છે. તે જજોદરવાળા બાળકે કહ્યું કે, આપ
મારા આ રોગનો ઈલાજ કરો. વેદે પ્રત્યુત્તરમાં કહ્યું કે જો કે તમારો આ
રોગ અસાધ્ય છે. તો પણ એવી શરત ઉપર પ્રયત્ન કરું કે, તમે મારા આ
કોથળાને જેમાં ઔષધીઓ ભરી છે તેને તમારા કંધ ઉપર રાખીને મારી પાછળ

અથ તેન વૈદ્યેનૌપધકોત્થલકસ્તસૈ વાહનાર્થં સમર્પિતઃ । સ ચાર્હદત્તઃ
કોત્થલકમુત્યાપ્ય સ્કન્ધોપરિ વહન્ વૈદ્યપૃષ્ઠતથ્થલતિ । તથા સ કોત્થલકો દેવમા-
યયાસ્તીવભારકારકઃ સંજાતઃ, તેનાતિમારેણ સ શ્રાન્તોઽપિ તમુત્સૃજ્ય ગન્તું ન શક્નોતિ,
ચિન્તયતિ ચ-અહં વચનવદ્ધોઽસ્મિ, કથમિમં મારં પરિત્યજામિ, કોત્થલકં વહતો
મમૈવત્પૃષ્ઠતો ગમનેન પુનર્જલોદરવ્યાધિર્ન સ્યાદતો વજ્રસાર તુલ્યમિવ મારં વહન્ યદહં
લ્વજો ભવામિ તન્મે યોગ્યં ભવતીત્યેવં વિચિન્ત્ય સ કોત્થલકં વહન્ વૈદ્યમનુગચ્છતિ ।

રખ કર મેરે પીછેર ચલો તો । જલોદરી ને કહા હસ મેં કૌન સી ષડી
બાત હૈ । ‘યહ મેરા કોથલા ઉઠાયેગા’ એસા જાનકર વૈદ્ય ને હલાજ કે
દ્વારા ઉસકો વ્યાધિમુક્ત કર દિયા । વૈદ્યને અપના ઔષધિ કા કોથલ
ઉઠા કર ચલને કે લિયે દે દિયા । અર્હદત્ત ઉસ કોથલે કો કન્થે પર
રખ કર વૈદ્ય કે પીછેર ચલને લગા । કોથલા દેવ કી માયા સે લે જાતે
હે જાતે માર્ગ મેં વહુત વજનદાર બન ગયા । ઉસસે વહ વહુત થક ગયા ।
પરન્તુ ફિર બી ઉસકી હિમ્મત ઉસે છોડકર આગે જાને કી નહીં હુઈ ।
વિચારને લગા કિ મૈં વચન વદ્ધ હો ચુકા હૂં અતઃ અથ હસ માર કો કૈસે
છોડસકતા હૂં । તથા યદિ કોથલે કો લાદ કર હસ વૈદ્ય કે પીછેર જો ન
ચલૂં તો ફિર જલોદર હો જાનેકી આશંકા હૈ, અતઃ જૈસે બી બનેં વજ્ર-
સમાન ભારી હસ કોથલે કો લેકર હી ચલને મેં શ્રેય હૈ, ચાહે મેરે શિર કે
બાલ બી ક્યોં ન ઘિસ જાયૈં । હસ પ્રકાર વિચાર કર વહ કોથલે કો
સિર પર લિપ છુપ વૈદ્ય કે પીછેર ચલતા રહા ।

પાછળ ચાલો. જળોદર વાળાએ કહ્યું કે, તેમાં કંઈ મોટી વાત છે. ‘આ માંસે
કેયળો ઉઠાવશે’ એવું બાણી ને વેદે ધલાજ દ્વારા તેને વ્યાધિમુક્ત કરી દીધો.
વેદે પોતાની ઔષધીને કેયળો ઉઠાવીને ચાલવા માટે તેને આપ્યો. અર્હદત્ત
તે કેયળાને કાંધ ઉપર રાખીને વેદની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગ્યો. કેયળો
દેવની માયાથી ચાલતાં ચાલતાં માર્ગમાં ઘણો વજનદાર બની ગયો, આથી
તે ઘણો જ થાકી ગયો અને આગળ ચાલવાની તેનામાં હિંમત ન રહી છતાં
પણ તે વિચારવા લાગ્યો કે હું વચનથી બંધાયેલ છું માટે હવે આ મારને
હું કેવી રીતે છોડી શકું? અને જો કેયળાને ઉપાડીને હું આ વૈદ્યની પાછળ પાછળ
ન ચાલું તો ફરી પાછો જળોદરનો ઉપદ્રવ થઈ જવા સંભવ છે. જેમ અને
તેમ વજ્ર સમાન ભારે આ કેયળાને ઉપાડીને ચાલવામાં જ શ્રેય છે. મારા
માથાના વાળ ઘસાઈ બાથ તો પણ મારે કેયળાને ઉપાડીને ચાલવું નોંધ્યો. આ
પ્રકારનો વિચાર કરી માથા ઉપર કેયળો લઈ તે વૈદ્યની પાછળ પાછળ ચાલતો રહ્યો.

एकदा स मायिको वैद्यस्तं मुनिसंनिधौ नीत्वा वदति यदि त्वं दीक्षां ग्रह्णासि, तर्हि त्वां मुञ्चामि । स भाराक्रान्तो वदति ग्रहीष्याम्येव दीक्षाम् । ततोऽसौ मायिक-
वैद्यस्तस्मै दीक्षां प्रदाप्य स्वयं देवलोकं गतः । देवे स्वस्थानं गते स 'दुर्लभवोषि-
त्वादरतिपरीपहेणाभिभूतः सन् संयमं त्यक्तुं समुद्यतः' । ततो देवेनावधिना शास्त्रा-
पुनरपि तथैव जलोदरं कृत्वा वैद्यरूपेणागत्य पुनरसौ प्रतिबोधितः । पुनर्गते च देवे
परीपहाभिभूतेन तेन दीक्षात्यागो मनसि भूतः । तदाऽसौ वैद्यरूपो देवस्त्वरीय-
वारं प्रतिबोध्य व्रते स्थिरीकरणार्थमर्द्धचतसमीप एव तिष्ठति ।

अब वह मायिक वैद्य उस जलोदरी को मुनि के पास ले गया और कहने लगा कि यदि तुम दीक्षा धारण करलो तो मैं तुम्हें छोड़ दूँ । भार से हेरान होकर उसने विचार किया कि—'अच्छा है दीक्षा लेने से इस वजन को उठाने के दुःख से तो बच जाऊँगा' और बोला दीक्षा ही ले लूँगा । वैद्य उसको संयम दिला कर अपने स्थान देवलोक को चला गया । देव को अपने स्थान पर गया हुआ जानकर वह दीक्षा का परित्याग करने को उद्यत हुआ । देवने पुनः उसे जलोदर रोग से पीडित किया और वैद्य के रूप से आकर प्रतिबोधित किया । फिर भी वह अरतिपरीपह से उद्विग्न होकर संयम छोड़ने की इच्छा करने लगा । फिर भी देव आकर उसको प्रतिबोधित किया और "यह संयम मैं स्थिर बना रहे" इस खयाल से वह देव स्वयं इसके पास रहने लगा ।

ये भोयाधारी वैद्य ये जलोदरवाणाने मुनिनी पास ले गया अने कहेंवा लाज्या के ले तेने दीक्षा धारण करी द्यो तो हुं तमने छोडी इठो लासथी हेरान अनेवा तेणे विचार क्यो के,—'दीक्ष छे दीक्षा देवाथी आ वजनने उठाव-
पाना दुःखथी तो भयि अर्थ' आम विचारी तेणे कह्युं के लवे । हुं दीक्षा लेधथ ते पछी तेने दीक्षा अपावी वैद्य पोताना स्थान देवलोकमां आल्या गया. देवने पोताना स्थान उपर गयेवा लासथीने ते दीक्षाने परित्याग करवा तैयार थयो. देवे करीथी तेने जलोदरना वागथी पीडित अनाये अने वैद्यता स्वइयथी आवीने प्रति बोधित क्यो. करीथी ते अरतिपरीपहथी उद्वेग पात्रीने संयम छोडवानी इच्छा करवा लाये. करी पाछा देवे आवीने तेने प्रतिबोधित क्यो अने "आ संयममां स्थिर अनी रहे" अवा ज्योवथी ते देव पोते तेनी पास रहेवा लाज्या.

एकदा स देवो मनुष्यवेपेण तृणभारं गृहीत्वा कस्मिंश्चित् प्रज्वलति ग्रामे प्रविशति, तदा संयमारतिं कुर्वन्नर्हदत्तमुनिः प्राह—ज्वलति ग्रामे तृणभारं नयन् कथं प्रविशसि ? किं मूढोऽसि ? देवेनोक्तम्—त्वं तु, महामूढोऽसि, यतः सकलकल्याणकारणं संयमं विहाय क्रोधमानमायालोभवह्निप्रज्वलिते सकलानर्थकरे गृहवासे पुनः पुनर्वार्यमाणोऽपि प्रवेष्टुमिच्छसि ? । स एतद्वचनं श्रुत्वाऽप्यरतिं सर्वथा न मुञ्चति ।

... एक दिन की बात है कि वह देव मनुष्य का वेप, धारण कर, घास का गट्ठा लेकर एक गांव में कि जिसमें आग लगी हुई थी जाने लगा । उस समय अरतिभाव को धारण करते, चले उस अर्हदत्त मुनि ने उस से कहा कि तुम कितने मूर्ख हो जो आग से जल रहे इस ग्राम में घास का भारा लेकर जा रहे हो । इस स्थिति में तो कोई मूर्ख भी इस गांव में घास का भारा लेकर जाने को तैयार नहीं हो सकता है, अतः तुम्हारे जैसे समझदार व्यक्ति को ऐसा काम करना इस समय सर्वथा अनुचित है । अर्हदत्त मुनि की इस बात को सुनकर देव ने कहा कि—परोंपदेश में पांडित्य प्रदर्शन करने वाले दुनिया में अनेक मनुष्य हैं तुम भी उन्हीं में से एक हो । मैं तो समझता हूं कि मेरी अपेक्षा अधिक मूर्ख तुम हो जो कल्याण के कारणभूत इस ग्रहण किये हुए संयम में अरतिभाव धारण करते हुए क्रोध, मान, माया एवं लोभ—रूपी अग्नि से प्रज्वलित एवं सकल अनर्थों के उत्पादक ऐसे गृहस्थाश्रम में जाने के लिये बार-बार मना करने पर भी संयम छोड़ने की इच्छा करते हो ।

એક સમય તે દેવે મનુષ્યનો વેશ ધારણ કરીને ઘાસની ગાંસડી લઈ એક ગામમાં કે જ્યાં આગ લાગી હતી ત્યાં જવા લાગ્યા તે સમયે અરતી ભાવના ધારણ કરવાવાળા તે અર્હદત્ત મુનિએ તેમને કહ્યું, કે, તમે કેવા મૂર્ખ છો કે, આગથી બળી રહેલા ગામમાં ઘાસનો ભારો લઈને જાવ છો ? આ સ્થિતિમાં તો કોઈ મૂર્ખ પણ તે ગામમાં ઘાસનો ભારો લઈને જવાની તૈયારી ન કરે. માટે તમારા જેવી સમજદાર વ્યક્તિએ એવું કામ કરવું આ સમયે સર્વથા અનુચિત છે. અર્હદત્ત મુનિની આ વાતને સાંભળીને દેવે કહ્યું કે, પારકાને ઉપદેશ આપવામાં પાંડિતાર્થનું પ્રદર્શન કરવાવાળા દુનિયામાં અનેક મનુષ્યો છે. તેમાંના તમે એક છો. હું તો સમજું છું કે મારી અપેક્ષાએ તમે અધિક મૂર્ખ છો. જે કલ્યાણના કારણભૂત એવા લીધેલા સંયમમાં અરતી ભાવ ધારણ કરીને, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ રૂપી અગ્નિથી પ્રજ્વલિત એવા સંકળ અનર્થોના ઉત્પાદક એવા ગૃહસ્થાશ્રમમાં જવા માટે વારંવાર મના કરવા છતાં પણ સંયમ છોડવાની ઇચ્છા કરે છે. આ પ્રમાણે તે દેવતા

अन्यदा कदाचित् तेन सह पुरः पुरभलभसौ देवः पन्थानं विहाय कण्ट-
काकीर्णेनोत्पथेनाटवीं गच्छति । ततोऽसौ दुर्लभबोधिरर्हत्तः साग्रहं वदति मन्थानं
हत्वा कथमुत्पथेन गच्छसि ? देवेनोक्तम्—त्वमपि विशुद्धं मोक्षमार्गं परित्यज्याऽऽधि-
व्याधिरूपे कण्टकाकीर्णे संसारमार्गे कस्माद् व्रजसि ? एवमुक्तोऽप्यर्हत्तो बोधिमल-
ब्ध्वा वदति—कस्त्वम् । ततो देवः स्वपूर्वभवसम्बन्धिनं मूकरूपं दर्शयित्वा प्राह-
हे भ्राता ! शृणु, भवता पूर्वजन्मनि देवभवं प्राप्य मम निगदितम्—यदा स्वर्ग-

इस प्रकार उस देव के वचन सुनकर अर्हत्त मुनि अरतिपरीषद
को सर्वथा नहीं त्याग सका । देवने और भी उपाय उसे समझाने
के लिये किये जैसे—कोई एक दिन जब अर्हत्त बाहर जा रहे थे तब
देव भी इनके आगे चलने लगा और रास्ता छोड़कर कुरास्ते जाने
लगा । वह मार्ग कण्टकाकीर्ण था एवं अटवी की ओर जानेवाला था ।
उसकी इस प्रकार चाल देखकर अर्हत्त मुनि ने कहा कि—तुम कैसे
आदमी हो जो मार्ग का परित्याग कर कुमार्ग से जा रहे हो । तब देव
ने भी अर्हत्त से कहा कि तुम भी कैसे आदमी हो जो विशुद्ध मोक्षमार्ग
का परित्याग कर आधिव्याधिरूप कंटकों से आकीर्ण संसारमार्ग में जाने
को तैयार हो रहे हो । इस प्रकार जब देव ने कहा तो वह अर्हत्त कहने
लगा कि—सच तो कहो तुम कौन हो । देवने अर्हत्त की इस प्रकार
बात सुनकर अपना पूर्वभवसंबंधी मूक रूप दिखा कर कहा—हे मित्र !
सुनो आपने पूर्वभव में देवभव प्राप्त कर मुझ से कहा था कि यदि मैं

पथन सांभलीने पशु अर्हत्त मुनिजे अरतिपरीषदने त्याग सर्वथा न
कथ्यो. देवे भीजा पशु उपाय तेने समभववा भाटे कथ्यो. जेभ कोर्छ ओक
दिवस अर्हत्त भडार जर्छ रह्या छता त्यारे देव पशु तेनी आगज आगज
आलवा लाग्या अने रस्ते छोडीने कुरस्ते जवा लाग्या. ते मार्ग कांटाथी
भरेल छता. अने घोर जंगल तरङ्ग जता छता. तेनी आ प्रकारनी आल
जेधने अर्हत्त मुनिजे कछु तमे केवा मायूस छे के मार्गने त्याग करी
कुमार्गे जर्छ रह्या छे. त्यारे देवे पशु अर्हत्तने कछु के, तमे पशु केवा
आहमी छे के, विशुद्ध मोक्ष मार्गने परित्याग करी आधि व्याधि इप
कांटाओथी भरेला संसारमार्गमां जवाने तैयार थर्छ रह्या छे. आ प्रकारे
देवे कछु ओठवे अर्हत्त कहेवा लाग्या के, सायुं कहे तमे कोष छे ? देवे
अर्हत्तनी आ बात सांभलीने पोताना पूर्वभव संबधी भूंगलुं स्वइय देखाडीने
कछु के, छे मित्र ! सांभलो. आपे पूर्वभवमां देव भव प्राप्त करी अने कहुं के,

त्प्रच्युतः स्याम्, तदा तव सहोदरभ्राता भविष्यामि, ततस्त्वया सुरालयगते-
नाऽप्यहं जैनधर्मं प्रतिबोधनीयः, इति त्वद्वचनं मया स्वीकृतम्, अतस्त्वां प्रतिबो-
धयितुमहमत्रागतोऽस्मि, तस्माद् धर्मं स्वीकृत्य मुहुर्मुहुररतिं मा सेवस्व, इत्येवं
मूकदेववचनं निशम्यार्हदत्तोऽब्रवीत्-पूर्वभवेऽहं देव आसमित्यत्र किं प्रमाणम् ? ततो
मूकदेवस्तद्विश्वासाय देवभवे तेन रोपितमात्रवृक्षं प्रदर्श्य सर्वं पूर्ववृत्तमवदत् । ततस्त-
स्य जातिस्मरणमभूत् । तेनाऽस्य चारित्रदृढता जाता । अस्य पूर्वमरतिः, पश्चात्संय-
मे रतिः समुत्पन्ना । एवमन्यैरपि मुनिभिररतिपरीपहस्तन्निराकरणेन सोढव्यः ॥१५॥

देवभव से च्युत हुआ तो तुम्हारा सहोदर होजंगा, इसलिये तुम देवलोग
में देव होते हुए भी मुझे जैनधर्म का प्रतिबोध देना । तुम्हारे इस कथन
को उस समय मैंने स्वीकार कर लिया था । इसलिये मेरी प्रतिज्ञा के
अनुसार मैं तुम्हें प्रतिबोधित करने के लिये यहां आया हुआ हूं; अतः
संयमको अंगीकार कर फिर उसमें बार बार अरति का सेवन नहीं करना
चाहिये । इस प्रकार मूक देव के वचन सुनकर अर्हदत्त ने कहा कि
इस में क्या प्रमाण है कि मैं पूर्वभव में देव था । मूकदेव ने अर्हदत्तकी
बात सुनकर उसके विश्वास के लिये देवभव में आरोपित आम्रवृक्ष को
दिखलाकर समस्त पूर्व का वृत्तान्त कह दिया । इस सब को सुनकर
उसे जातिस्मरण हो गया । इससे इसके चारित्र में दृढता आ गई ।
इस का सारांश यही है कि देखो अर्हदत्त को पहिले चारित्र में अरति
थी पश्चात् प्रतिबोधित होने पर उसे चारित्र में रति आ गई इस बात को

जो हूं देव भवथी च्युत यथेश तो तमारे सहोदर जनीश. आ माटे
देव बोडभां रहेवा छतां पणु तमे भने जैनधर्मने प्रतिबोध आपता
तमारे जे कथनने मे जे समये स्वीकार करी लीधो હતો જેથી મારી
પ્રતિજ્ઞા અનુસાર હું તમેને પ્રતિબોધિત કરવા માટે અહિં આવ્યો છું.
આથી સંયમને અંગિકાર કરી તેમા વારંવાર અરતિનું સેવન ન કરવું
જોઈએ. આ પ્રકારે તે મૂંગા દેવનાં વચન સાંભળીને અહંદત્તે કહ્યું કે,
આમાં કયું પ્રમાણ છે કે, હું પૂર્વભવમાં દેવ હતો. મૂંગા દેવે અહંદત્તની
વાત સાંભળીને તેના વિશ્વાસ માટે દેવ ભવમાં ઉગાડેલું આમ્રવૃક્ષ દેખાડીને
અગાઉનું સઘળું વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યું. આ બધું જોઈ જાણીને તેને જાતિ-
સ્મરણ થયું. આનો સારાંશ એ છે કે, અહંદત્તને પહેલાં ચરિત્રમાં અરતિ
હતી. પછી પ્રતિબોધિત થવાથી તેના ચરિત્રમાં રતિ આવી. આ વાતને જાણીને

અરતિસદ્ભાવે સ્ત્રીપ્રભિલાપઃ સ્પાદતઃ સ્ત્રીપરીપદજયં પ્રાહ—

મૂલમ્—સંગો એસ મણુસ્સાણં, જાઓ લોગંમિં. ઇતિઓ. ।

જેસ પંચા પરિણાયાં, સુકેડં તસેસ સામણેણં ॥૧૬॥

છાયા—સંગ એ મનુષ્યાણાં, યાઃ લોકે સ્ત્રિયઃ ।

યસ્ય એતાઃ પરિણાતાઃ, સુકૃતં તસ્ય શ્રામણ્યમ્ ॥ ૧૬ ॥

ટીકા—‘સંગો’ ઇત્યાદિ ।

લોકે=અસ્મિન્ સંસારે યાઃ સ્ત્રિયઃ સન્તિ, એ મનુષ્યાણાં-પુરુષાણાં સંગઃ=સંગચ્છેતે=યશીભવતિ. જીવો યસ્માત્ સ સંગો=વંધનમ્-યથા મૃગાણાં વંધનં, વાગુ-રાદિ, યથા યા મક્ષિકાણાં શ્લેષ્મસંગો વંધનં, તથા પુરુષાણાં સ્ત્રિયો. વંધનમિત્યર્થઃ । સ્ત્રિયો દિ હાવભાગાદિભિઃ પુરુષાણાં વિષયાસક્તિરૂપાં રાગમુત્પાદયન્તિ, રાગો જાતકર, સવ મુનિયો. કો ચાહિયે. કિં વે આતે. હુપ. અરતિપરીપદ કો નિવારણ કર સંયમ મેં રતિ રહે ॥ ૧૬ ॥

અરતિ. કે સદ્ભાવ મેં. મુનિ કો. સ્ત્રીપરીપદ. ઉત્પન્ન હોને. કા સંભવ હૈ. હસ લિયે. અવ. સૂત્રકાર આઠવે સ્ત્રીપરીપદજય કો કહતે હૈ—

‘સંગો. એસ.’—ઇત્યાદિ

અન્વયાર્થ—(લોગંમિ-લોકેઃ) હસ સંસાર મેં. (જાઓ ઇતિઓ-યાઃ સ્ત્રિયઃ). જો. સ્ત્રિયાં હૈં. (એસ મણુસ્સાણં સંગો-એપઃ મનુષ્યાણાં સંગઃ) યહ મનુષ્યો, કા. વંધન હૈ. । જિસ પ્રકાર મૃગોં. કા વંધન વાગુરા-જાલ-આદિ; મક્ષિકા કા. વંધન. શ્લેષ્મ આદિ હૈં. ડસી પ્રકાર સ્ત્રિયાં. મી. પુરુષોં. કા વંધનરૂપ હૈં, ક્યોં કિ, વે સ્ત્રિયાં હાવ, ભાવ, આદિ સે, પુરુષોં મેં વિષયા-સક્તિરૂપ રાગ ઉત્પન્ન કરતી હૈં. । તદ્વિષયક રાગ, કી. ઉત્પત્તિ. હોને. પર

સઘળા મુનિઓએ. બાણુ બેઠએ કે, આવેલ અરતિપરીપદને નિવારી સંયમમાં રતિ રાખે. ॥ ૧૫ ॥

અરતિના સદ્ભાવમાં મુનિને. સ્ત્રી. પરીપદ ઉત્પન્ન થવાનો. સંભવ છે. તેથી સૂત્રકાર. આઠમે. સ્ત્રી પરીપદ ઉત્પન્ન કરે છે. સંગોએસ—ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—લોગંમિ-લોકે યાઃ સંસારમાં જાઓ-ઇતિઓ-યાઃ સ્ત્રિયઃ જે સ્ત્રિઓ છે, એસ મણુસ્સાણં સંગો-એપઃ મનુષ્યાણાં સંગઃ તે મનુષ્યોનું બંધન છે. જેમ મૃગોનું બંધન બાળ આદિ માખીઓનું બંધન ગળકા આદિ છે, તે પ્રકાર સ્ત્રિઓ પણ પુરુષોને બંધનરૂપ છે કેમ કે, સ્ત્રિઓ હાવભાવ આદિથી. પુરુષોમાં વિષયાસક્તિ રૂપ રાગ ઉત્પન્ન કરે છે, તે વિષયરાગ ઉત્પત્તિ થવાથી પુરુષ તેને. વશીબૂત બની. બંધ છે.

ત્વતૌ ચ તદ્વશીભૂતાનાં પુરુષાણાં નરકનિગોદાદિદુર્ગતિકસંસારપાતઃ, તસ્માત્ સ્ત્રિયઃ પુરુષાણાં વંધનમિતિ વ્યપદેશઃ ।

અતઃ કિં કર્તવ્યમિત્યાકાઙ્ક્ષાયામાહ—‘જસ્સ’ ! इत्यादि ।

यस्य—अत्र सम्बन्धसामान्ये पृष्ठी, येन मुनिनेत्यर्थः, एताः स्त्रियः परिज्ञाताः परि—सर्वथा ज्ञाताः ज्ञ—परिज्ञयाऽस्मिन् भवे परभवे चानन्तदुःखकारणतया विज्ञाताः प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परिवर्जिताः, तस्य मुनेः श्रामण्यं=चारित्र्यम्, अत्र श्राम-ण्येन सह परिपाल्यपरिपालकभावसम्बन्धे पृष्ठी । सुकृतं=सुष्ठु आचरितं भवति, सफलं भवतीत्यर्थः ॥ १६ ॥

પુરુષ-उनके वशीभूत हो जाता है । उनके वश में हो जाने से उसका नरक निगोद आदि दुर्गतिरूप संसार में पतन अवश्यभावी है । इसलिये ये स्त्रियां पुरुषों का बंधन है । इसलिये (जस्स-यस्य) जिस मुनि द्वारा (एया परिण्णाया-एताः परिज्ञाताः) ये सर्वथा ज्ञ-परिज्ञा से इस भव में तथा परभव में अनंत दुःखों के कारणरूप जानकर प्रत्याख्यान-परिज्ञा से परिवर्जित कर दी जाती हैं (तस्स सामण्णं सुकटं-तस्य श्रामण्यं सुकृतम्) उस मुनि का साधुपना सफल है ।

भावार्थ—जिस प्रकार मृगादि पशुओं को पकड़ कर रखने के लिये बांधुरा (जाल) आदि बन्धन प्रसिद्ध हैं क्यों कि इन द्वारा पर-तन्त्र किये वे स्वतन्त्र विहार से रहित हो जाते हैं, और अनेक प्रकार की यातनाएँ सहन करते हैं इसी प्रकार पुरुषों का बंधन ये स्त्रियां हैं । इनके वश में पड़ा हुआ प्राणी परतन्त्र होकर अपनी स्वतन्त्रता-चारित्र्य

તેના વશ થવાથી તેનું નરક નિગોદ આદિ દુર્ગતિ રૂપ સંસારમાં પતન અવશ્યભાવિ છે માટે સ્ત્રિઓ પુરુષોનું બંધન છે, આ માટે જસ્સ-યસ્ય એ મુનિદ્વારા એયાપરિણ્ણાયા-એતાઃ પરિજ્ઞાતાઃ એ સર્વથા જ્ઞ-પરિજ્ઞાથી આ ભવ તથા પરભવમાં અનંત દુઃખોના કારણ રૂપ બાંધીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી પરિવર્જિત કરી દેવામાં આવે છે. તસ્સ સામણ્ણં સુકટં-તસ્ય શ્રામણ્યં સુકૃતમ્ એવા મુનિનું સાધુ પશું સંજ્ઞા છે.

ભાવાર્થ—જે પ્રકાર મૃગ આદિ પશુઓને પકડી રાખવા માટે જાળ આદિ બંધન પ્રસિદ્ધ છે કેમ કે, તેના દ્વારા પરતન્ત્ર કર્યાથી તે સ્વતન્ત્ર વિહારથી રહિત બની જાય છે અને અનેક પ્રકારની યાતનાઓ સહન કરે છે, આ રીતે પુરુષોનું બંધન સ્ત્રીઓ છે તેના વશમાં પડેલાં પ્રાણી પરતન્ત્ર બનીને

અર્થ ભાવ:-ધર્મમર્યાદાનુવર્તી મુનિ:-સ્ત્રીનામદ્વપ્રત્યક્ષસંસ્થાનહસ્તિવિષ્ણુ-
ધ્યાતિવિષ્ણુકારિણીધેષ્ટાઃ કદાચિદપિ ન ચિન્તયેન્, નાપિ કામચુદ્ધયા મોક્ષ-
માર્ગકર્દમકલ્પાસુ તાસુ ચક્રુરપિ નિશ્ચિપેત્ કિંત્વાત્માનમેવ પર્યાલોચયેત્। એવં સ્ત્રી
પરીપહજયઃ સ્યાદિતિ ।

અત્ર દૃષ્ટાન્તઃ પ્રદર્શયતે—

દ્વાદશતીર્થંકરવાસુપૂજ્યશાસને ચમ્પાનગર્યાં તદંશીયો રૂપલાવણ્યસમ્પન્નઃ,
સુજાતસર્વાંગસુન્દરઃ, શશિસીમ્પાકારઃ, શ્વેતઃ, શ્વેતરૂપઃ, કાન્તઃ, કાન્તરૂપઃ, પ્રિયઃ,

હસ કા ભાવ યહ હૈ-ધર્મ મર્યાદા અનુવર્તન કરને વાલા મુનિ ચિત્ત
કો વિક્ષિપ્ત કરને વાલી સ્ત્રિયોં કે અંગ, પ્રત્યંગ કી આકૃતિ કા, તથા
અનકી હાંસી આદિ ક્રિયાઓં કા એવં હાવ વિભાવ આદિ વિલાસોં કા
કમ્પી મ્પી વિચાર તક ન કરે, ઓર ન મોક્ષમાર્ગ મેં કર્દમસ્વરૂપ
અનકો વિકારદૃષ્ટિ સે દેલે । જહાં તક હો મુનિકા યહી કર્તવ્ય હૈ કિ
વહ અપની આત્મા કા જિસ તરહ સે કલ્યાણ હોતા રહે, તથા જિન
વિચારધારાઓં સે વહ અહર્નિશ અપને ગૃહીત પથ પર અગ્રગામી બના
રહે, હસ પ્રકાર કા હી પ્રયત્ન સાધુ કો કરતે રહના ચાહિયે । યહી
અપની પર્યાલોચના હૈ ॥

દૃષ્ટાન્ત—વાહર વેં તીર્થંકર શ્રી વાસુપૂજ્ય સ્વામી કે શાસન કાલ મેં
ચમ્પાનગરી મેં અહીં કા વંશજ લાવણ્યપૂર નામકા એક રાજા રહતા થા ।

વહ સુજાતસર્વાંગસુન્દર-અર્થાત્ આકાર સે સર્વાંગ સુન્દર થા,

આનો લાવાય એ છે કે-ધર્મ મર્યાદાનું અનુવર્તન કરવાવાળા મુનિ ચિત્તને
વિક્ષિપ્ત કરવાવાળી સ્ત્રિઓના અંગ પ્રત્યંગની આકૃતિનું તથા તેની હાંસી આદિ
ક્રિયાઓનું, અને લાવણ્ય આદિ વિલાસોનો કદી વિચાર સુદ્ધાં પણ ન કરે.
મોક્ષમાર્ગમાં કર્દમસ્વરૂપ એવી આ લાવણ્યને વિકાર દૃષ્ટિથી ન જુએ. એનું
કર્તવ્ય છે કે, જ્યાં સુધી બની શકે ત્યાં સુધી પોતાના આત્માનું કલ્યાણ થવું
રહે અને જે વિચારધારાઓથી તે હરહંમેશ પોતે શ્રદ્ધા કરેલ માર્ગ ઉપર
અગ્રગામી બની રહે. આ પ્રકારનો જ વિચાર પ્રયત્ન સાધુએ કરવો જોઈએ
એ જ તેમની પર્યાલોચના છે.

દૃષ્ટાન્ત—ધાર્મિક તીર્થંકર શ્રી વાસુપૂજ્ય સ્વામીના શાસનકાળમાં ચંપા-
નગરીમાં તેમના જ વંશના લાવણ્યપૂર નામના એક રાજા રાજ્ય કરતા હતા.
તે સુજાતસર્વાંગસુન્દર અર્થાત્ આકારથી સર્વાંગ સુંદર હતા, તે સ્વલસભાજના
મનોરથ પૂર્ણ કરવાવાળા હોવાથી બધાને શ્રદ્ધા હતા, તેમની આકૃતિ મનોહર

प्रियरूपः, मनोज्ञः, मनोज्ञरूपः, सौम्यः, सुभगः, प्रियदर्शनः, सुरुषोः लावण्यपूर-
नामको नृप आसीत् । अस्मै नृपः सुभूमनामकस्य वासुपूज्यतीर्थकृतप्रथमगणधरस्य
समीपे धर्मदेशनां श्रुत्वा दीक्षितो जातः ।

स चैकदा भिक्षाचर्यां पर्यटन् श्रावकगृहं मत्वा वेश्यागृहं प्रविष्टः, तत्र सा काम-

वह सकल समाज का मनोरथ पूर्ण करनेवाला होने से सब को इष्ट था,
इसकी आकृति मनोहर होने से इष्टरूप था, तथा वह सबका सहायक
होने से कान्त अभिलषणीय था । वह कान्तरूप रूप से भी कान्त कम-
कमनीय था । वह सब जनों के उपकार करने में परायण होने से सबके
लिये प्रिय था । वह रूप से भी प्रिय होने से प्रियरूप था । सब के हित-
कारी होने से वह मनोज्ञ था । इसके देखने वाले के लिये यह चित्ता-
कर्षक होने से मनोज्ञ रूप था । दुःखियों का दुःख दूर करने वाला होने
से मनोऽम् सबके मन में बसने वाला था । सकल जनमन के अनुकूल
आकृति वाला होने से मनोऽमरूप था, इसलिये वह सौम्य-भद्र
स्वभाव होने से समस्त जन का आहादक था । तथा कल्याण
मार्ग पर चलने वाला होने से सुभग था । वह प्रियदर्शन था अर्थात्
जो व्यक्ति इसे एकबार भी देख लेता तो पुनः उसे देखनेकी लालसा
उस के बनी रहती थी । वह सुरुप-लावण्य की राशि से भरपूर था ।
राजा ने सुभूम नाम के गणधर के पास जो वासुपूज्यतीर्थकर के प्रथम
गणधर थे धर्मदेशना सुनकर दीक्षा धारण करली ।

डोवाथी इष्टरूप होता. तथा तेजो अधाने सहायकरवावाणा डोवाथी कान्त अभि-
लषणीय होता, ते कान्तरूप रूपथी पक्षु कान्त-कमनीय होता. तेजो हरेक भनुध्य
पर उपकार करवाभां परायण्य डोवाथी हरेकने प्रिय होता. ते रूपथी पक्षु प्रिय
डोवाथी प्रियरूप होता. हरेकना हितचिंतक डोवाथी ते मनोज्ञ होता. तेभने
जेनारने तेजो चित्ताकर्षक डोवाथी मनोज्ञरूप होता, दुःखीजोना दुःख हरे
करवावाणा डोवाथी मनोऽम् अर्थात् हरेकना मनभां पास करवावाणा होता. सकल
जनमननी अनुकूल आकृतिवाणा डोवाथी मनोऽमरूप होता, जे भाटे तेजो
सौम्य सद्रस्वभाव डोवाथी समस्तजनना आह्लादक होता. तथा कल्याण
पर आलवावाणा डोवाथी सुभग होता तेजो प्रियदर्शनीय होता, अर्थात् जे कोई
तेने जेकवार जेजो ते। श्रीथी तेने जेवानी लालसा उत्पन्न थया करती. ते सुरुप-
रूपलावण्यथी भरपूर होता. राजजो सुभूम नामना गणधरनी पासो के जे वासुपूज्य
तीर्थकरना प्रथमः गणधर होता तेभनी धर्मदेशना सांभलीने दीक्षा धारण करी लीधी.

मञ्जरीनाम्नी वेद्या छावण्यपूरमुनेर्भनोहरं वयोरुपलावण्यसंस्थानादिकं विलोच्य
मोहिता जाता । अथ सा लावण्यपूरमुनिं प्रणम्य द्रष्टुं द्वारदेशमागत्य सर्वाणि
निर्गमद्वाराणि पिपाय पुनस्तस्य समीपमागत्य सानुरागं पश्यन्ती सस्मितं वदति-
महात्मन् ! स्वल्पमेव कालं भवानग्र तिष्ठतु, यावन्निधामानयामि । तद्विनयवचनं
निशम्य लावण्यपूरमुनिस्तत्रैव तिष्ठति । सा च गृहाम्बन्तरगता मुनिसंगमाम्बिलाक्ष्मी
भिसोपयोगियस्तुग्रहणव्याजेन नृत्यन्तीव भवने चलन्ती, बाहुविक्षेपैः

एक समय की बात है कि जब ये भिक्षाचरी के लिये निकले तो वे श्रावक का घर जानकर वेद्या के घर में आहार पानी के लिये पहुंच गये । वहां वेद्या ने जब इन्हें आया हुआ देखा तो वह इन पर इनके सुन्दरातिमुन्दररूप को देखकर मोहित हो गई । वेद्या का नाम काममंजरी था । अब क्या था रूप का निधान जब घर के भीतर स्वयं आ गया है तो उसने विचार किया कि यह वापिस न हो जाय इस ख्याल से उठ कर उसने शीघ्र ही बाहिर निकल ने के जितने भी द्वार थे वे सब द्वार बंद कर दिये । पश्चात् वह उन मुनिराज के पास आई और सानुराग उनकी ओर निहार कर मुस्कराती मुस्कराती कहने लगी कि-हे महात्मन् ! आप कुछ देर तक यहां ठहरिये-जब तक मैं भिक्षा लेकर आती हूं । मुनिराज उसके विनीत वचन सुनकर वे वहीं पर ठहरे रहे और वह मुनि के साथ संगम की अम्बिलाषा से घर के भीतर रही हुई आहार पानी लाने के वहाने से मकान में ऐसी चलने लगी कि जैसे मानो नाचती हो । कामराग के प्रकट

એક સમયની વાત છે કે, જ્યારે તે ભિક્ષાચર્યા માટે બહાર નીકળ્યા ત્યારે શ્રાવકનું ઘર બાણીને એક વેશ્યાના ઘરમાં આહાર પાણી માટે બંધ થય્યા. જ્યારે વેશ્યાએ મુનિને આવેલા બોયા ત્યારે તે તેના રૂપલાવણ્યને બેઠું તેના ઉપર મોહિત બની ગઈ. વેશ્યાનું નામ કામમંજરી હતું. રૂપનું નિધાન જ્યારે ઘરની અંદર આવેલ હતું પછી બાકી રહે શું ? એણે વિચાર કર્યો કે, મુનિ પાછા ન ફરી જાય એ વાતના ખ્યાલથી ઊઠીને તેણે તરત જ બહાર નીકળવાના બેટલા રસ્તા હતા તે બધા બંધ કરી દીધા. પછી તે મુનિરાજની પાસે આવી અને વિવેકપૂર્વક હસતી હસતી સામે આવી અને મુનિરાજની સામે બેઠું કહેવા લાગી કે, હે મહાત્મન્ ! આપ થોડીવાર રોકાઈ જાવ ત્યાં હું ભિક્ષા લઈને આવું છું. મુનિરાજ તેનાં વિનીત વચન સાંભળીને હરવાબ પાસે ઉભા રહ્યા અને તે વેશ્યા મુનિરાજની સાથે સંગમની અંબિલાષાથી ઘરની અંદર આવી ગઈ. આહારપાણી લાવવાના બહાને તે મકાનમાં એ રીતે આલવા

पावरणवसनापगमव्यक्तीकृताङ्गप्रत्यङ्गाच्छादनपरा कामरागं प्रदर्शयति । भोगाभिलापमकाशक मदनधनुःकल्पभ्रुकुटिविलाससद्वृत्तशिथिलारुणनयननिपातैर्लावण्यगूरमुनेर्मनो हरन्तीव, रूपयौवनसौन्दर्यसम्पन्नसुकुमाराङ्गलीलाप्रदर्शनपरा कोकिलारावमधुरस्वरेण गायति । तदनु तनुनूतनविविधवर्णचित्रितरुचिरवसनाञ्चल-स्फालनं प्रकुर्वती भूषणध्वनिमनोहरैश्चरणप्रचारणैर्मुनेः समीपमागत्य सा भृङ्गावलि-समाश्लिष्टकमलायमानलावण्यभरविद्योतितसुषुप्तरागोपगतकपोलपाली समाल-म्बितालकावलिचिभूषितसमुज्ज्वलभ्रमाणवदना भुजादिनिजगात्राणि मोटयन्ती स्मरमदोन्मादेनापहतकृत्याकृत्यविवेकविज्ञाना गद्गदस्वरेण मुनिमभ्यर्थयति काम-

करने के अभिप्राय से अपने अंग एवं प्रत्यङ्ग को साड़ी के गिर जाने के छल से प्रकट कर फिर उन्हें चारर ढकने लगी । मानों मुनि के मन को हरती हो इस प्रकार वह उनके ऊपर, भोगाभिलाप सूचक एवं काम के धनुष जैसी भ्रुकुटी के विलास के साथर कुछर झुके हुए अरुण नयनों के विक्षेपों से प्रहार करने लगी । रूप, यौवन, एवं सौन्दर्य से संपन्न अपने सुकुमार अंगोंकी लीला के प्रदर्शन में तत्पर बनी हुई उसने फिर कोकिल के शब्दसमान मीठे स्वर से गाना गाना भी प्रारंभ कर दिया । पश्चात् शरीर पर पहिरे हुए नवीन बहुमूल्य रंग विरंगे वस्त्र के अंचल को हिलाती एवं भूषणों की ध्वनि से मनोहर पैरों को ठुमक ठुमक कर रखती हुई वह मुनि के समीप आकर गद्गद स्वर से कहने लगी । कहते हुए उसे जरा भी संकोच जो नहीं हुआ उसका कारण इसके ऊपर चढा हुआ काम का उन्माद था, इससे कृत्य और अकृत्य का विवेक विलुप्त हो चुका था । भौरों से युक्त कमल जिस

लागी है, जल्ले ते नाचती होय. कामराग प्रगट करवान्नी छिछाथी पोताना हरेक अंग प्रत्यंगने साडीना पडी जवाना भडानाथी प्रगट करी इरीथी ते शरीरने वारवार ढांकवा लागी जल्ले मुनिना मनने हरती होय । आ प्रकारे ते मुनि उपर, लोगविलासनां सूचक जेवां कामना धनुष जेवी भ्रुकुटिना विलासनी साथे साथे नयनोनां जल्ले इंकवा लागी. रूप, यौवन अने सौंदर्यथी संपन्न पोताना सुकुमार अंगोनी लीलाना प्रदर्शनमां तत्पर बनेली ते वेश्याज्ये डेकिबकंठ जेवा भीडा स्वरथी गायन गावानी शङ्खात करी. पछी शरीर उपर पडेरैला नवीन रंगजेरंगी वस्त्रोना छेडाने छेडावती तेमज धरेल्लाज्योनी ध्वनीथी मनोहर पजोथी ठुमक ठुमक नाचती ते मुनिनी साथे आपीने ते गद्गद् स्वर कडेवा लागी, कडेती वजते तेने जरा पणु सडोय न थयो तेनुं कारण तेना उपर कामना उन्मादनी छाया इलाध गर्भ छती. आथी कृताकृत्यना लानने विवेक ते युकी

મોગાય—“ મહાત્મન ! કામજ્વરભરેણ સંતપ્તમિદં મદદ્ગમધુના, દયસ્વ મમ તપ શાન્ત્યૈ ” ઇત્યાદિવિવિધપ્રાર્થનાવચનૈર્વિવિધકામચેષ્ટામિથ સા મુનિ ચારિત્રાન્વાહયિતું પ્રયુક્તા । તદા મુનિચિન્તયતિ—

ગણિકાસ્ત્રિયો હિ સ્વલુ નામ્નાઽવલાઃ ૧, કાર્યેણ સવલાઃ ૨, પ્રકૃતિવિપમાઃ ૩, કપટપ્રેમગિરિનયઃ ૪, અપરાધસહસ્રગૃહાઃ ૫, પ્રભવઃ (ઉત્પત્તિસ્થાનં) શોકસ્ય ૬,

પ્રકાર સુંદર માલૂમ પડતા હૈં उसका मुख्यकमल भी केशपंक्ति से चिराजित होने से ठीक ऐसा ही सुन्दर मालूम पड़ता था । मुख की कपोलपाली लावण्य के प्रकर्ष से चमक रही थी । ललाई को लिये हुए थी । काम के आवेश से यह क्षण २ में जंभाई लेती और क्षण २ में आलस्य मोड़ती हुई बोली—महात्मन ! मेरा यह शरीर इस समय कामज्वर से संतप्त हो रहा है । अतः दया करो और इस कमज्वर को शान्त करो । इत्यादि विविध प्रार्थना के वचनों एवं अनेकविध काम की चेष्टाओं से उसने मुनि को उनके पवित्र चारित्र्य से चलायमान करने के लिये कोशिश की, परन्तु मुनिराज ने उस समय भी यही विचार किया कि—

ये વેદ્યા સ્ત્રિયાં કેવલ નામ સે હી અવલા હૈં કાર્યસે નહીં ૧ । કાર્ય મેં તો યે વડી ભારી સવલ હૈં ૨ । પ્રકૃતિ સે યે વિપમ હોતી હૈં ૩ । કપટ પ્રેમ કી યે પહાડી નદિયાં હૈં જો શીઘ્ર હી શુષ્ક હો જાતો હૈં ૪ । હજારોં અપરાધોં કી યે સ્થાન હૈં ૫ । શોક કી ઉત્પત્તિ કા યે સ્થાનમૂત હૈં ૬ ।

ગઈ હતી. ભમરાથી શુંજતું કમળ જે રીતે સુંદર દેખાય છે તેવી રીતે એવું સુખ કમળ પણ કેશ પંક્તિથી વિરાજીત હોવાથી એવુંજ સુંદર દેખાતું હતું. તેના મોઢા ઉપરની લાલીમા લાવણ્યથી ચમકી રહેલ હતી. કામના આવેશથી એ કષ્ણ કષ્ણમાં અટકતી અને આજસ ભરડતી બોલી. મહાત્મન ! હું આ સમયે કામજ્વરથી પીડાઈ રહી છું આથી દયા કરી આ કામજ્વરને શાંત કરો. ઇત્યાદિ વિવિધ પ્રાર્થના વચનોથી તેમજ અनेकविध कामचेष्टाથી તેણે મુનિને તેના પવિત્ર ચારિત્રથી ચલાયમાન કરવાની કોશિષ કરી. આ સમયે મુનિરાજે એ વિચાર કર્યો કે,—

આ વેદ્યા સ્ત્રીઓ કેવળ નામથીજ અવળા છે, કાર્યથી નહીં ૧. કાર્યમાં તો એ ઘણી ભારે સવળ છે ૨. પ્રકૃતિથી એ વિપમ હોય છે ૩. કપટ પ્રેમની એ પહાડની નદીઓ જેવી છે, જે વહેલી સુકાઈ જાય છે ૪. હજારો અપરાધોં એ સ્થાન છે ૫. શોકની ઉત્પત્તિને જગાવનાર છે ૬. બુદ્ધિનો વિનાશ કરનાર

ચિનાશો વલસ્ય, (વલહારકત્વાત્) ૭, મૃના (વધસ્થાનં) પુરુષાણામ્ ૮, નાશો લજ્જાયાઃ—(લજ્જારહિતત્વાત્, અસ્યાઃ સંગે પુરુષસ્ય લજ્જાનાશાચ્ચ) ૯, મૂલમવિનયસ્ય ૧૦, ગૃહં માયાનામ્ ૧૧, સ્વનિર્વેરસ્ય ૧૨, ભેદો મર્યાદાનામ્, (સંયમમર્યાદાયા ચિનાશદેતુત્વાત્) ૧૩, આશ્રયો રાગસ્ય, (આશ્રયઃ સ્થાનં) ૧૪, ગૃહં દુશ્ચરિત્રાણામ્ ૧૫, સ્વલ્લનાઃ જ્ઞાનસ્ય ૧૬, વિધ્વંસનં બ્રહ્મચર્યસ્ય ૧૭, વિઘ્નોધર્મસ્ય ૧૮, અરિઃ સાધુનામ્ (મોક્ષમાર્ગસાધકાનાં ચારિત્રપ્રાણચિનાશકત્વાત્) ૧૯, દૂષણં બ્રહ્મચારિણામ્ ૨૦, કારણં કર્મરજસઃ ૨૧, અર્ગલા મોક્ષમાર્ગસ્ય ૨૨, ભવનં દુર્ગુણસ્ય ૨૩, મત્તગજવન્મદનપરવશાઃ ૨૪, વ્યાધ્રીવદ્ દુષ્ટહૃદયાઃ ૨૫ તૃણચ્છન્ન-રૂપવદ્ અપ્રકાશાન્તઃકરણાઃ ૨૬, કારીપાગ્નિવદન્તર્દહનશીલાઃ ૨૭, અન્તર્દુષ્ટ્ર-

ઘલ કો ચિનાશ કરને ચાલી હૈં ૭ । પુરુષોં કે મન કી હત્યા કરને કે લિયે યે વધસ્થાન હૈં ૮ । લજ્જા કી ચિનાશક હૈં ૯ । અવિનય કી યે મૂલ કારણ હૈં ૧૦ । માયા કા તો યહાં સ્વજાના હી ભરા રહતા હૈં ૧૧ । વૈર વિરોધ આદિ જિતને મી અનર્થ દુનિયાં મેં હોતે હૈં । યે સવ મેં યે પ્રધાન રહા કરતી હૈં । અતઃ યે યે સ્થાન હૈં ૧૨ । સંયમમર્યાદા કા ભંગ કરને ચાલી હૈં ૧૩ । રાગ કા યે સ્થાન હૈં ૧૪ । દુશ્ચરિત્રોં કી તો યે પેટી હૈં ૧૫ । જ્ઞાન કી સ્વલ્લના કરનેચાલી હૈં ૧૬ । બ્રહ્મચર્ય કી આંખેં કૈસે ફોડી જાતી હૈં । હસ યાત મેં યે વડી હોશિયાર હોતી હૈં ૧૭ । ધર્મ કી વિઘ્નભૂત હૈં ૧૮ । સાધુઓં કે લિયે શત્રુસમાન હૈં ૧૯ । બ્રહ્મચારિયોં કે લિયે દૂષણરૂપ હૈં ૨૦ । કર્મરજ કી કારણ ૨૧, ઇવં મુક્તિમાર્ગ કી યે આર્ગલા હૈં ૨૨ । યે દુર્ગુણોં કે ભવન હૈં ૨૩ । મત્તગજરાજ કે સમાન હૈં ૨૪ । વ્યાધ્રી કે સમાન દુર્હૃદયચાલી હૈં ૨૫ । તૃણ સે ઢકે દુષ્ટ રૂપ કે સમાન હૈં ૨૬ । કરીપાગ્નિ કે સમાન અન્તર્દહન-

છે ૭. પુરુષોના મનની હત્યા કરનાર એ વધસ્થાન છે ૮. લજ્જાના નાશ કરનાર છે ૯, અવિનયનું એ મૂળ છે ૧૦. માયાનો તો એ ખબરો છે ૧૧. વૈર વિરોધ આદિ બેટલા અનર્થ દુનિયામાં છે તે સઘળા અનર્થોનું ઉદ્ભવ સ્થાન છે ૧૨. આથી તે એ અનર્થોની ખાણ છે, સંયમમર્યાદાનો ભંગ કરનાર છે ૧૩. રાગનું એ સ્થાન છે ૧૪. દુશ્ચરિત્રોની તો એ પેટી છે ૧૫. જ્ઞાનનો નાશ કરનાર છે ૧૬. બ્રહ્મચર્યની આંખ ફાડનારી છે ૧૭. એ મહા ચપલ હોય છે, ધર્મમાં વિઘ્ન કરાવનારી છે. ૧૮. સાધુઓ માટે શત્રુ સમાન છે ૧૯. બ્રહ્મચારિઓ માટે કલંક છે ૨૦. કર્મરજનું કારણ છે ૨૧. મુક્તિ માર્ગમાં આર્ગલા છે ૨૨. દુર્ગુણોની ખાણ છે ૨૩. મત્ત ગજરાજ સમાન છે ૨૪. વાધળ જેવી દયા વગરની છે ૨૫. ઘાસથી ઢંકાયેલા કુવા જેવી છે ૨૬. છુપા-

મોગાય—“ મહાત્મન ! કામજ્વરભરેણ સંતપ્તમિદં મદન્નમધુના, દયસ્વ મમ તપ શાન્ત્યૈ ” ઇત્યાદિવિવિધપ્રાર્થનાવચનૈર્વિવિધકામચેષ્ટાગ્રિથ સા મુનિ ચારિત્રાન્ના-
ચયિતું પ્રવૃત્તા । તદા મુનિચિન્તયતિ—

ગણિકાસ્ત્રિયો હિ સ્વલુ નામ્નાઽવલા:૧, કાર્યેણ સવલા:૨, પ્રકૃતિવિપમા: ૩,
કપટપ્રેમગિરિનય: ૪, અપરાધસહસ્રગૃહા: ૫, પ્રભવ: (ઉત્પત્તિસ્થાનં) શોકસ્પ ૬,
પ્રકાર સુન્દર માલૂમ પડતા હૈં ઉસકા મુલકમલ ભી કૈશપંતિ સે
વિરાજિત હોને સે ટીક એસા હી સુન્દર માલૂમ પડતા થા । મુલ્ક કી
કપોલપાલી લાવણ્ય કૈ પ્રકર્ષ સે ચમક રહી થી । લલાઈ કો લિયે હુ
ધી । કામ કૈ આવેશ સે યહ ક્ષણ૨ મેં જંભાઈ છેતી ઓર ક્ષણ૨ મેં
આલસ્ય મોઢતી હુઈ ચોલી-મહાત્મન ! મેરા યહ શરીર ઇસ સમય
કામજ્વર સે સંતપ્ત હો રહા હૈં । અતઃ દયા કરો ઓર ઇસ કમજ્વર કો
શાન્ત કરો । ઇત્યાદિ વિવિધ પ્રાર્થના કૈ વચનોં એવં અનેકવિધ કામ
કી ચેષ્ટાઓં સે ઉસને મુનિ કો ઉનકે પવિત્ર ચારિત્ર સે ચલાયમાન
કરને કૈ લિયે કોશિશ કી, પરન્તુ મુનિરાજ ને ઉસ સમય ભી યહી
વિચાર કિયા કિ—

યે વેશ્યા સ્ત્રિયાં કેવલ નામ સે હી અવલા હૈં કાર્યસે નહીં ૧ । કાર્ય મેં
તો યે વઢી ભારી સવલ હૈં ૨ । પ્રકૃતિ સે યે વિપમ હોતી હૈં ૩ । કપટ પ્રેમ
કી યે પહાડી નદિયાં હૈં જો શીઘ્ર હી શુષ્ક હો જાતો હૈં ૪ । હજારોં
અપરાધોં કી યે સ્થાન હૈં ૫ । શોક કી ઉત્પત્તિ કા યે સ્થાનમૂત હૈં ૬ ।

ગઈ હતી. કામરાથી શુંજતું કમળ જે રીતે સુંદર દેખાય છે તેવી રીતે એવું
મુખ કમળ પણ કેશ પંકિતથી વિરાજીત હોવાથી એવું જ સુંદર દેખાતું
હતું. તેના મોઢા ઉપરની લાલીમા લાવણ્યથી ચમકી રહેલ હતી. કામના
આવેશથી એ ક્ષણ ક્ષણમાં અટકતી અને આળસ મરડતી બોલી. મહાત્મન!
હું આ સમયે કામજ્વરથી પીકાઈ રહી છું આથી દયા કરી આ કામજ્વરને
શાંત કરો. ઇત્યાદિ વિવિધ પ્રાર્થના વચનોથી તેમજ અનેકવિધ કામચેષ્ટાથી
તેણે મુનિને તેના પવિત્ર ચારિત્રથી ચલાયમાન કરવાની કોશિશ કરી. આ સમયે
મુનિરાજે એ વિચાર કયો કે,—

આ વેશ્યા સ્ત્રીઓ કેવળ નામથી જ અવળા છે, કાર્યથી નહીં ૧. કાર્યમાં
તો એ ઘણી ભારે સળંગ છે ૨. પ્રકૃતિથી એ વિપમ હોય છે ૩. કપટ પ્રેમની એ
પહાડની નદીઓ જેવી છે, જે વહેલી સુકાઈ જાય છે ૪. હજારો અપરાધો
એ સ્થાન છે ૫. શોકની ઉત્પત્તિને જગાવનાર છે ૬. બળને વિનાશ કરનાર

૪૭, પરદોષપ્રકાશિકા: ૪૮, અરજ્જુકા: પાશા: (રજ્જુકં વિના વન્ધનરૂપા:) ૪૯, કૃતપાપપશ્ચાત્તાપવર્જિતા: ૫૦, અકાર્યપ્રવૃત્તિશીલા: ૫૧, અનામકા વ્યાધય: ૫૨, અરૂપા ઉપસર્ગા: (અનુકૂલોપસર્ગભૂતા:) ૫૩, ચિત્તવિક્ષેપકારિકા: ૫૪, અનન્નકા વિદ્યુત: ૫૪, સમુદ્રવેગા:, (કેનાપિ નિરોદ્ધુમશક્યત્વાત્ ૫૬ । ઉક્તઞ્ચ—

ન તથાઽસ્ય ભવેન્મોહો વન્ધશ્ચાન્યપ્રસંગત: ।

યોપિત્સંગાદ્ યથા પુંસો યથા સ્ત્રીસંગિસંગત: ॥ ૧ ॥

પદાઽપિ યુવર્તી મિશ્નુર્ન સ્પૃશેદારવીમપિ ।

સ્પૃશન્ કરીવ વધ્યેત કરિણ્યા અદ્ગસંગત: ॥ ૨ ॥

કે દોષોં કો પ્રકાશિત કરને વાલી હૈં ૪૮ । યે વિના દોરી કે પાશતુલ્ય હૈં ૪૯ । કિયે હુણ પાપોં કે પશ્ચાત્તાપ સે વર્જિત ૫૦, એવં અકાર્ય મેં પ્રવૃત્તિ કરને વાલી હોતી હૈં ૫૧ । વિના નામ કી યે વ્યાધિયાં હૈં ૫૨ । વિના આકૃતિ કે ઉપસર્ગ સમાન હૈં ૫૩ । ચિત્તકો વિક્ષેપ કરને વાલી હૈં ૫૪ । વિના વાદલોં કી યે વિદ્યુત્ હૈં ૫૫ । કિસી સે ભી ઇનકા વેગ રોકા નહીં જા સકતા, ઇસલિયે યે સમુદ્ર કે વેગ જૈસી હૈં ૫૬ । કહા ભી હૈ—

ન તથાઽસ્ય ભવેન્મોહો વન્ધશ્ચાન્યપ્રસંગત: ।

યોપિત્સંગાદ્ તથા પુંસો, યથા સ્ત્રીસંગિસંગત: ॥ ૧ ॥

પદાઽપિ યુવર્તી મિશ્નુર્ન સ્પૃશેદારવીમપિ ।

સ્પૃશન્ કરીવ વધ્યેત, કરિણ્યા અંગસંગત: ॥ ૨ ॥

અર્થાત્-પુરુષ કો સ્ત્રી કે સંગ સે તથા વિષયવિલાસી કે સંગ સે જિસ પ્રકાર કા મોહ ઔર વન્ધ હોતા હૈં ઉસ પ્રકાર કા મોહ ઔર

સ્વજનમાં તેમજ મિત્રોમાં છેલ્લે કરાવનારી છે ૪૭, ખીજના દોષોને પ્રકાશીત કરવાવાળી છે ૪૮, દોરી વગરના ફાંસલા જેવી છે ૪૯, કરેલા પાપોના પશ્ચાત્તાપથી દૂર રહેનારી છે ૫૦, અકાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરનાર હોય છે ૫૧, નામ વગરનો એ રોગ છે ૫૨, આકૃતિ વગરનો ઉપસર્ગ છે ૫૩, ચિત્તને વ્યગ્ર બનાવનાર છે ૫૪, વાદળ વગરની વિજળી જેવી છે, કોઈથી તેનો વેગ રોકી શકાતો નથી આ કારણે તે સમુદ્રના વેગ જેવી છે. કહ્યું છે કે—

ન તથાઽસ્ય ભવેન્મોહો વન્ધશ્ચાન્ય પ્રસંગત: ।

યોપિત્સંગાદ્ તથા પુંસો, યથા સ્ત્રી સંગિસંગત: ॥ ૧ ॥

પદાઽપિ યુવર્તિ મિશ્નુર્ન સ્પૃશેદારવી મપિ ।

સ્પૃશન્ કરીવ વધ્યેત, કરિણ્યા અંગ સંગત: ॥ ૨ ॥

પુરુષને સ્ત્રીના સંગથી તેમજ વિષય વિલાસીના સંગથી જે પ્રકારનો મોહ અને બંધ થાય છે, તે પ્રકારનો મોહ અને બંધ ખીજથી થતો નથી, આ

ગવત્કુચિતહૃદયા: ૨૮, સંધ્યાગ્રાગવન્મુહર્તરાગા: ૨૯, સમુદ્રવીચિયચલસ્વમાના: ૩૦, કૃષ્ણસર્પવનિરુક્મ્યા: ૩૧, સલિલવન્નિમ્નગામિન્ય: ૩૨, કૃષ્ણવદુષ્ણન-
હસ્તા: ૩૩, નરકવત્ ત્રાસોત્પાદિકા: ૩૪, દુષ્ટાશ્વવદ્ દુર્દમા: ૩૫, ચાલવત્ સ્થ
રુષ્ટતુષ્ટા: ૩૬, અન્ધકારવદ્ દુષ્પ્રવેશા: ૩૭, વિપવહ્લીવદ્ અનાશ્રયણીયા: ૩૮,
કિંપાકફલતુલ્યમુલ્લમધુરા: ૩૯, રાક્ષસીવદ્ અકાલચારિણ્ય: ૪૦, દુરુપચારા: ૪૧,
અગમ્ભીરા: ૪૨, અવિશ્વસનીયા: ૪૩, અરતિકરા: ૪૪, રૂપસૌભાગ્યમદ-
મતા:—(રૂપં-મુન્દરાકૃતિ:, સૌભાગ્યં-સ્વકીર્તિશ્રવણાદિરૂપં, મદો-મનમયજગર્વ:,
તૈમેતા:) ૪૫, ધુજગગતિવત્ કુટિલહૃદયા: ૪૬, કુલસ્વજનમિત્રભેદનકારિકા:

શીલ હૈં ૨૭ । भीतर के घाव की तरह कुचिंत हृदयवाली हैं २८ ।
संध्यारागसमान हैं २९ । समुद्र की तरङ्ग के समान चंचल स्वभाव
वाली हैं ३० । कृष्णसर्प के समान भयंकर हैं ३१ । जल के समान
नीचे की ओर जाने वाली हैं ३२ । कृष्ण की तरह उत्तान हाथोंवाली
अर्थात् हर समय 'लाव-लाव' करने वाली हैं ३३ । नरक के तुल्य
कष्ट देनेवाली हैं ३४ । दुष्ट घोड़े की तरह दुर्दम हैं ३५ । चालक के
समान क्षण २ में रुष्ट एवं तुष्ट होनेवाली हैं ३६ । अन्धकार की
तरह दुष्प्रविश्य हैं ३७ । विपवह्ली की तरह आश्रय लेने योग्य नहीं हैं
३८ । किंपाक फल की तरह आदि में मधुर हैं ३९ । राक्षसी की तरह
अकाल में चलने वाली हैं ४० । दुरूपचार ४१, अगंभीर ४२, अवि-
श्वसनीय ४३, और अरतिकर हैं ४४ । रूप, सौभाग्य तथा मद से
सदा उन्मत्त हैं ४५ । सर्प की गति के समान कुटिल मनवाली हैं ४६ ।
कुल में, स्वजन में, एवं मित्रों में भेद-भेद करने वाली हैं ४७ । दूसरों

યેલા છાણના અગ્નિ માફક બાળવાવાળી છે ૨૭. અંદરના ઘાતા જેવી દુર્ગંધીમાં
કુચિત્ત જેવા હૃદયવાળી છે ૨૮. સંધ્યાના રંગ જેવી છે ૨૯. સમુ-
દ્રના તરંગોની માફક અચ્ચલ સ્વભાવવાળી છે ૩૦. કાળા સર્પ જેવી ભયંકર
છે ૩૧. જળની માફક નીચે જનારી છે ૩૨. કૃષ્ણની માફક ઉત્તાન હાથવાળી
અર્થાત્ હર સમય લાવ લાવ કરવાવાળી છે ૩૩. નરકના જેવાં દુઃખો દેનારી
છે ૩૪. દુષ્ટ ઘોડાના જેવી દુર્દમ છે ૩૫. બાળકની માફક ઘડીમાં રીસાનાર
અને ઘડીમાં હસનાર છે ૩૬. અંધકારના જેવી બીહામણી છે ૩૭. વિપવેલના
જેવી આશ્રય લેવાય તેવી નથી ૩૮ કિંપાક ફળની માફક શરૂમાં મધુર છે ૩૯.
રાક્ષસીની માફક અકાળમાં ચાલવાવાળી છે ૪૦, દુરૂપચાર છે ૪૧, અગંભીર
છે ૪૨, અવિશ્વસનીય છે ૪૩, અરતિકર છે ૪૪, રૂપ, સૌભાગ્ય તથા મદથી
સદા ઉન્મત્ત છે ૪૫, સર્પની ગતિ સમાન કુટિલ મનવાળી છે ૪૬

પ્રિયદર્શિની ટીકા. અ૦ ૨ ગા૦ ૧૭ સ્ત્રીપરીપદ્મજયે લાવણ્યપૂરમુને: પરીપદ્મ: ૪૦૩

મગિનિ ! इदमब्रह्मचर्यं महापुरुषैरनाचरितं, जन्मजरामरणदायकं कातरपुरुषसेवितं
प्रमादबहुलं तपःसंयमविघ्नभूतमधर्मद्वारम्, पङ्कपनकपाशजालतुल्यम् । अस्य खलु
अब्रह्मचर्यस्य फलविपाकोनरकनिगोदाद्यनन्तदुस्वरूपो महादारुणः, पल्योपमसाग-
रोपमकालेनाप्यमुच्यमानाऽशातवेदनारूपः, तस्माद् विरम्यतामस्मात्पापाचरणात्,

फिर अपनी अमृततुल्य चाणी से समझाना प्रारंभ किया । कहा-हे
देवानुप्रिये ! तुम क्या करने के लिये उद्यत हो रही हो । तुम्हें क्या
मालूम नहीं है कि कुशीलसेवन का मार्ग महापुरुषों से अनाचरित
है । इस में ऐसा कोई भी लाभ नहीं है जो आत्मा को हितकारक
हो । इस से जन्म जरा एवं मरण व कष्टों को भोगने के सिवाय कुछ
नहीं मिलता है । ब्रह्मचर्य में जो कायर हैं वे ही इसमें आनंद मानते
हैं । ये विषयभोग प्रमादबहुल एवं तप तथा संयम के पालन में
प्रबल अन्तरायस्वरूप हैं । अधर्म के प्रधान मार्ग हैं । यह
कुशीलसेवन पंक - कीचड़, पनक-काई तथा जाल के समान है ।
अर्थात् इसमें मनुष्य गड़ जाता है, फिसल जाता है, और बंध जाता है ।
इस अब्रह्मचर्य सेवन का फल जीवों को नरक निगोद के अनंत दारुण
दुःखों के भोगने के रूप में प्राप्त होता है ।

इसके सेवन के फलस्वरूप अशातवेदनाएँ पल्योपम सागरोपम
तक भोगनी पड़ती हैं, इस लिये इस पापाचरण से विरक्त होने में ही

આરંભ કર્યો, અને કહ્યું ! હે દેવાનુપ્રિયે ! તું શું કરવા માટે પ્રવૃત્ત બની છે ?
તને શું ખબર નથી કે, કુશીલ સેવનનો માર્ગ મહાપુરુષે આચરવા થોડા
નથી. તેમાં કોઈ એવો લાભ નથી જે આત્માને હિતકારક હોય, એનાથી જન્મ,
જરા અને મરણનાં દુઃખો ભોગવવા સીવાય બીજું કંઈ મળતું નથી. બ્રહ્મચ-
ર્યમાં જે કાયર હોય છે તેજ આમાં આનંદ માને છે. આ વિષયભોગ પ્રમાદ
તપ તથા સંયમના પાલનમાં પ્રબળ અંતરાય સ્વરૂપ છે. અધર્મનો પ્રધાન
માર્ગ છે, આ કુશીલ સેવન કિચડ, ખાઈ, તથા બળ સમાન છે. અર્થાત્-
મનુષ્ય તેમાં ગળડી બાય છે, ફસાઈ બાય છે, બંધાઈ બાય છે. આ અબ્રહ્મચર્ય
સેવનનું ફળ જીવોને નરક નિગોદના અનંત દુઃખોને ભોગવવાના રૂપમાં
પ્રાપ્ત થાય છે. આના સેવનના ફળ સ્વરૂપ આશાતવેદનાઓ પલ્યોપમ
સાગરોપમ સુધી ભોગવવી પડે છે. માટે આ પાપાચરણથી વિરક્ત થવામાં જ

તથૈવ પુરુપસંગઃ સાધ્વીનામપિ । ઉક્તચ્ચ—

ઘૃતકુમ્ભસમા નારી તપ્તાદ્ધારસમઃ પુમાન્ ।

તસ્માદ્ ઘૃતં ચ વહ્નિં ચ, નૈકત્ર સ્થાપયેદ્ બુધઃ ॥ ૧ ॥

હત્યેવં વિચિન્ત્યાસૌ મુધાધારાસારયા પ્રવચનસારયા ગિરા તાં પ્રતિબોધયતિ ।

બન્ધ દૂસરે સે નહીં હોતા હૈ ॥ ૧ ॥ ફસલિયે મુનિ કો ચાહિયે કી વહ કાષ્ટ કી પુતલી કો 'ભી પૈર સે 'ભી સ્પર્શ ન કરે, અગર સ્પર્શ કરે તો જિસ પ્રકાર હથની કે અંગસ્પર્શ સે હાથી બન્ધ જાતા હૈ ઉસી પ્રકાર મુનિ 'ભી કામરાગ મેં બંધ જાતા હૈ ॥ ૨ ॥

ઈસી પ્રકાર સાધ્વિયોં કે લિયે 'ભી પુરુષોં કા સંગ વર્જનીય હૈ । ક્યોં કિ—પુરુષ કા સંગ સાધ્વી કે વ્રાપ્તચર્ય કે નાશ મેં અસાધારણ હેતુ હૈ । કહા 'ભી હૈ—

“ ઘૃતકુમ્ભસમા નારી, તપ્તાદ્ધારસમઃ પુમાન્ ॥

તસ્માદ્ ઘૃતં ચ વહ્નિં ચ, નૈકત્ર સ્થાપયેદ્ બુધઃ ॥ ૧ ॥

અર્થાત્—સ્ત્રી ધી કે 'ભરે હુણ ઘડે કે સમાન હૈ ઔર પુરુષ પ્રજ્વલિત અદ્ધાર કે સમાન હૈ । ફસલિયે વિદ્વાન્ કો ચાહિયે કિ ઘૃત ઔર અગ્નિ કો ઇક જગહ નહીં રખલે ।

ફસ પ્રકાર ઁન લાવણ્યપૂર મુનિરાજ ને વિચાર કિયા । વિચાર કરને કે પશ્ચાત્ કામ સે અતિ વિહલ બની હુઈ ઉસ વેદ્યા કો ઁન્હોં ને

માટે મુનિઁઓઁ લાકડાની પુતળીનો પગથી પણ સ્પર્શ ન કરવો જોઈઁ. કારણ કે, સ્પર્શ કરવાથી જોમ હાથી હાથણીના અંગસ્પર્શથી બંધાઈ બાય છે, જોજ રીતે મુનિ પણ કામ રાગમાં બંધાઈ બાય છે.

કહ્યું છે કે—આ પ્રકારે સાધ્વિઁઓને માટે પણ પુરુષોનો સંગ તજવા યોગ્ય છે, કારણ કે પુરુષનોસંગ સાધ્વિને બ્રહ્મચર્યના નાશમાં અસાધારણ હેતુ છે કહ્યું પણ છે—

ઘૃતકુમ્ભસમા નારી, તપ્તાદ્ધારસમઃ પુમાન્ ।

તસ્માદ્ ઘૃતં ચ વહ્નિં ચ, નૈકત્ર સ્થાપયેદ્ બુધઃ ॥ ૧ ॥

સ્ત્રી ધીના બરેલા ઘડા સમાન છે અને પુરુષ પ્રજ્વલિત અગ્નિ સમાન છે, માટે વિદ્વાને બાણુવું જોઈઁ કે ધી અને અગ્નિને જોક સ્થળે ન રાખે.

આ પ્રકારે તે લાવણ્યપૂર મુનિરાજે વિચાર કર્યો વિચાર કરીને પછીથી કામવિહળ બનેલી તે વેશ્યાને પોતાની અમૃતતુલ્ય વાણીથી સમબળવાનો

ટીકા—‘ એગ ’ ઇત્યાદિ ।

લાઢઃ=અયં દેશીયઃ શબ્દઃ, લાઢઃ=પ્રાસુકૈષ્ણીયાહારેણાત્મનિર્વાહકો મુનિઃ
પરીપહાન્=શુત્પિપાસાદીન્ અભિભૂય=વિજિત્ય, ગ્રામે=અલ્પજનનિવાસસ્થાને, વા=
અથવા નગરે=પ્રાકારવેષ્ટિતેઽપિ, વા=અથવા નિગમે=વણિગજનસ્થાને, વા=અથવા
રાજધાન્યામ્=રાજસ્થાને, ઉપલક્ષણમેતત્ તેન મહમ્વાદિષુ વા, એષુ ગ્રામાદિષુ યત્ર
કુત્રાપિ સ્થાને, એકઃ=રાગદ્વેષરહિતઃ, યદ્વા-યોગ્યસહાયસ્થાલાભે એકઃ=એકાકી,
ચરેદેવ=અપ્રતિવદ્વિહારેણ ચર્યાં કુર્યાદિવ ।

મુનિ કો એક જગહ રહતેર અરતિ આદિ પ્રસંગ પ્રાપ્ત હો સકતા હૈ
ઇસલિયે ઉસે ગ્રામાનુગ્રામવિહારરૂપ ચર્યા કરની ચાહિયે । ઇસ પ્રકાર
ચર્યાકે કરને સે હી નૌવેં ચર્યાપરીપદ પર વિજય પાઈ જાતી હૈ, ઇસી થાત
કો ઇસ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરતે હૈ—‘ એગ એવ ચરે ’—ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(લાઢે—લાઢઃ) ‘લાઢ’ યહ દેશીય શબ્દ હૈ । ‘પ્રાસુક એષ્ણીય
આહાર સે અપના નિર્વાહ કરને ચાલા મુનિ’ એસા ઇસકા અર્થ હૈ,
અતઃ એસા મુનિ (પરીસહે—પરીપહાન્) શુત્પિપાસા આદિ પરીપહોં કો
(અભિભૂય—અભિભૂય) જીતકર (ગામે વા નગરે વાવિ નિગમે વા રાય-
હાણિય—ગ્રામે વા નગરે વાઽપિ નિગમે વા રાજધાન્યામ્) ધોડે જનોં કા
જિસમેં નિવાસ હૈ એસે ગ્રામ મેં, અથવા પ્રાકાર સે જો વેષ્ટિત હૈ એસે
નગર મેં, અથવા વ્યાપારી જનોંકે સ્થાનભૂત એસે નિગમ મેં, અથવા રાજા
કા જહાં રહના હો રહા હૈ એસી રાજધાની મેં, ઉપલક્ષણ સે મહંબ આદિ

મુનિને એક જગ્યાએ રહેવાથી અરતિ વગેરેના પ્રસંગ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે
તેથી તેણે એક ગામથી બીજા ગામ વિહાર રૂપી ચર્યા કરવી જોઈ એ આ
પ્રકારની ચર્યાને કરવાથી જ નવમા ચર્યાપરીપદ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત થાય છે
આ વાતને સૂત્રકાર આ ગાથા દ્વારા પ્રદર્શિત કરે છે—એગ એવ ચરે—ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—લાઢે—લાઢઃ “ લાઢ ” એ દેશીય શબ્દ છે. ‘પ્રાસુક એષ્ણીય
આહારથી પોતાનો નિર્વાહ કરવાવાળા મુનિ’ એવો આનો અર્થ છે, એટલે આવા મુનિ
પરીસહે—પરીપહાન્ શુત્પિપાસા આદિ પરીપહોને અભિભૂય—અભિભૂય છતીને
ગામે વા નગરે વાવિ નિગમેવા રાયહાણિય—ગ્રામે વા નગરે વાઽપિ નિગમે વા રાજધાન્યામ્
થોડા માણસો જેમાં રહેતા હોય તેવા ગામમાં, અથવા કોટથી ઘેરાયેલ હોય
તેવા નગરમાં, અથવા વેપારી જનોના જેમાં વાસ હોય તેવા નિગમમાં, અથવા રાજા
બ્યાં રહેતો હોય તેવી રાજધાનીમાં, ઉપલક્ષણથી મહંબ આદિ સ્થાનોમાં આવા

एवं मुनिवचनं श्रुत्वा सा चेदया हतमनोरथा जाता, तदनन्तरमसौ कोपा-
वेशेन यष्टिमुष्ट्यादिभिर्मर्मणि गादमहारं कृतवती । तदाऽसौ मुनिर्निर्गमनोपायमन-
वलोक्य ब्रह्मचर्यं परिरक्षयन् तामुज्ज्वलवेदनां शुभाध्यवसायेन सहमानः क्षप-
कश्रेणिमारुहोऽन्तर्मुहूर्तं नैव प्राप्तकेवलज्ञानः कालं कृत्वा मोक्षं प्राप्तवान् । एवमन्येऽपि
मुनिभिः स्त्रीपरीपहः सोढव्यः ॥ १७ ॥

एकत्र स्थितस्य मुनेररत्यादिप्रसङ्गः स्यात्, अतो ग्रामानुग्रामविहारस्या
चर्या कार्येति चर्याकरणेनैव चर्यापरीपहः सोढव्य इत्याह—

મૂઢમ્—પેંગ પેવ ધેરે લાઢે, અભિભૂય પરીસંહે ।

गाँमे वा नंगरे वावि, निर्गमे वां रायहोंणिप ॥ १८ ॥

छाया—एक एव चरेत् लाढः, अभिभूय परीपहान् ।

ग्रामे वा नगरे वाऽपि, निर्गमे वा राजधान्याम् ॥ १८ ॥

તેરા કલ્યાણ હૈ । હસ પ્રકાર મુનિ કે વચનોં કો સુનકર વેશ્યા બઢી
લજ્જિત હુઈ । કોપ કે આવેશ મેં આકર વહ મુનિરાજ પર ઘોર ઉપસર્ગ
કરને લગી । ડન મુનિ કો ઘટ્ટિ एवं મુટ્ટિ આદિકે પ્રહારોં સે મર્મ સ્થલોં મેં
આઘાત પહુંચાયા । મુનિ મહારાજ ને વહાં સે નિકલના યાહા પરંતુ
નિકલને કે જિતને બી દરવાજે થે વે સવ પહિલે સે હી બંદ કિયે જા
ચુકે થે, અતઃ વહાં સે નિકલને કા જવ ડનહેં કોઈ ઉપાય નહીં સૂઝા તો
અપને બ્રહ્મચર્ય કી રક્ષા મેં શુભાધ્યવસાય સે જીવન કો સમર્પિત કરતે હુપ
ડનહેં ને ક્ષપકશ્રેણિપર આરોહણ કિયા ઓર અન્તર્મુહૂર્ત મેં કેવલ જ્ઞાન
કી પ્રાપ્તિ કર મુક્તિ કા લાભ કર લિયા । હસી પ્રકાર અન્યમુનિજનોં
કો બી હસ સ્ત્રીપરીપહ કો જીતના યાહિયે ॥ ૧૭ ॥

તાઈ' કલ્યાણ છે. આ પ્રકારનાં મુનિનાં વચનોને સાંભળી વેશ્યા ખૂબ લજવાઈ
ગઈ અને કોપના આવેશમાં આવીને તે મુનિરાજને ઘોર ઉપસર્ગ આપવા લાગી.
મુનિના મર્મસ્થાનોમાં મુઠીઓથી અને પગની લાતોથી આઘાત પહોંચાડ્યો.
મુનિરાજે ત્યાંથી નીકળવા યાહું પરંતુ નીકળવાના જેટલા રસ્તા હતા તે પહે-
લેથી જ બંધ કરી દેવામાં આવ્યા હતા. આથી એ સ્થળેથી નીકળવાનો કોઈ
પણ માર્ગ ન સૂઝ્યો ત્યારે પોતાના બ્રહ્મચર્યની રક્ષા માટે તેમણે શુભ અધ્ય-
વસાયથી જીવનનું સમર્પણ કરીને ક્ષપકશ્રેણી પર આરોહણ કર્યું અને અંત
મુહૂર્તમાં કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરી મુક્તિનો લાભ લીધો. આ રીતે અન્ય મુનિ-
જનોએ પણ સ્ત્રી પરીપહને જીતવો બોધ્યો. ॥ ૧૭ ॥

ટીકા—‘ એગ ’ ઇત્યાદિ ।

લાઢઃ=અયં દેશીયઃ શબ્દઃ, લાઢઃ=પ્રાસુકૈષ્ણીયાહારેણાત્મનિર્વાહકો મુનિઃ
પરીપહાન્=શ્રુત્પિપાસાદીન્ અભિભૂય=વિજિત્ય, ગ્રામે=અલ્પજનનિવાસસ્થાને, વા=
અથવા નગરે=પ્રાકારવેષ્ટિતેઽપિ, વા=અથવા નિગમે=વણિગજનસ્થાને, વા=અથવા
રાજધાન્યામ્=રાજસ્થાને, ઉપલક્ષણમેતત્ તેન મહમ્વાદિષુ વા, એષુ ગ્રામાદિષુ યત્ર
કુત્રાપિ સ્થાને, એકઃ=રાગદ્વેષરહિતઃ, યદ્વા-યોગ્યસહાયસ્વાલામે એકઃ=એકાકી,
ચરેદેવ=અપ્રતિવદ્ધવિહારેણ ચર્યાં કુર્યાદિવ ।

મુનિ કા એક જગહ રહતેર અરતિ આદિ પ્રસંગ પ્રાપ્ત હો સકતા હૈ
હસલિયે ઉસે ગ્રામાનુગ્રામવિહારરૂપ ચર્યા કરની ચાહિયે । હસ પ્રકાર
ચર્યાકે કરને સે હી નૌવેં ચર્યાપરીપહ પર વિજય પાઈ જાતી હૈ, હસી યાત
કો હસ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરતે હૈ—‘ એગ એવ ચરે’-ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(લાઢે-લાઢઃ) ‘લાઢ’ યહ દેશીય શબ્દ હૈ । ‘પ્રાસુક એષ્ણીય
આહાર સે અપના નિર્વાહ કરને વાલા મુનિ’ એસા હસકા અર્થ હૈ,
અતઃ એસા મુનિ (પરીસહે-પરીપહાન્) શ્રુત્પિપાસા આદિ પરીપહોં કો
(અભિભૂય-અભિભૂય) જીતકર (ગામે વા નગરે વાવિ નિગમે વા રાય-
હાણિએ-ગ્રામે વા નગરે વાઽપિ નિગમે વા રાજધાન્યામ્) થોડે જનોં કા
જિસમેં નિવાસ હૈ એસે ગ્રામ મેં, અથવા પ્રાકાર સે જો વેષ્ટિત હૈ એસે
નગર મેં, અથવા વ્યાપારી જનોંકે સ્થાનભૂત એસે નિગમ મેં, અથવા રાજા
કા જહાં રહના હો રહા હૈ એસી રાજધાની મેં, ઉપલક્ષણ સે મહંય આદિ

મુનિને એક જગ્યાએ રહેવાથી અરતિ વગેરેના પ્રસંગ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે
તેથી તેણે એક ગામથી બીજા ગામ વિહાર રૂપી ચર્યા કરવી જોઈ એ આ
પ્રકારની ચર્યાને કરવાથી જ નવમા ચર્યાપરીપદ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત થાય છે
આ વાતને સૂત્રકાર આ ગાથા દ્વારા પ્રદર્શિત કરે છે—એગ એવ ચરે-ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—લાઢે-લાઢઃ “ લાઢ ” એ દેશીય શબ્દ છે. ‘પ્રાસુક એષ્ણીય
આહારથી પોતાનો નિર્વાહ કરવાવાળા મુનિ’ એવો આનો અર્થ છે, એટલે આવા મુનિ
પરીસહે-પરીપહાન્ શ્રુત્પિપાસા આદિ પરીપહોને અભિભૂય-અભિભૂય છતીને
ગામે વા નગરે વાવિ નિગમેવા રાયહાણિએ-ગ્રામે વા નગરે વાઽપિ નિગમે વા રાજધાન્યામ્
થોડા માણસો જેમાં રહેતા હોય તેવા ગામમાં, અથવા કોટથી ઘેરાયેલ હોય
તેવા નગરમાં, અથવા વેપારી જનોનો જેમાં વાસ હોય તેવા નિગમમાં, અથવા રાજા
જ્યાં રહેતા હોય તેવી રાજધાનીમાં, ઉપલક્ષણથી મહંય આદિ સ્થાનોમાં આવા

तथा चाग्रे वक्ष्यति—

न वा लभिज्जा निउणं सहायं, गुणादियं वा गुणओ समं वा ।

एको वि पावाइ विवज्जयंतो, विहरेज्ज कामेसु असज्जमाणो ॥ १ ॥

(उत्त. ३२ अ. ५ गा.)

छाया—न वा लभेत् निपुणं सहायं, गुणाधिकं वा गुणतः समं वा ।

एकोऽपि पापानि विवर्जयन्, विहरेत् कामेषु असजन् ॥

उक्तमन्यत्रापि—

ग्रामाद्यनियतस्थायी, स्थानबन्धविवर्जितः ।

चर्यामेकोऽपि कुर्वीत, विविधाभिग्रहैर्युतः ॥ १ ॥ इति ।

स्थानों में जहां कहां भी वह (एग एव चरे—एकाकी एव चरेत्) राग
बेप से रहित होकर समुदाय के साथ अथवा योग्य सहाय के अभाव
में अप्रतिबंध विहार से अकेला ही विचरे। कहा भी है—

न वा लभिज्जा निउणं सहायं, गुणादियं वा गुणओ समं वा ।

एगो वि पावाइ विवज्जयंतो, विहरेज्ज कामेसु असज्जमाणो ॥

(उत्त० ३२ अ. ५ गा.)

तात्पर्य इसका यह है कि साधु को जब योग्य सहायक (शिष्य
आदि) की प्राप्ति न हो तो वह निष्पाप होकर, तथा इच्छाओं को
जीतता हुआ अकेला भी विहार करे। अन्यत्र भी यही बात कही है—

ग्रामाद्यनियतस्थायी, स्थानबन्धविवर्जितः ।

चर्यामेकोऽपि कुर्वीत, विविधाभिग्रहैर्युतः ॥ १ ॥

कहाँ पक्ष स्थानों में एग एव चरे—एकाकी एव चरेत् राग द्वेषधी रहित अपनी समु
हायनी साथे अथवा योग्य सहायना अभावमां अप्रतिबंध विहारधी अकेला
विचरे कहें छे—

न वा लभिज्जा निउणं सहायं, गुणादियं वा गुणओ समं वा ।

एगो वि पावाइ विवज्जयंतो, विहरेज्ज कामेसु असज्जमाणो ॥ उ. ३२. अ. ५.

आनु तात्पर्य अे छे के, साधुने न्यारे योग्य सहायक शिष्य आदिनी
प्राप्ति न होय तो ते निष्पाप अपनीने इच्छाओंने छतीने अकेला पक्ष विहार
करे. अन्यत्र पक्ष आज बात कहल छे—

ग्रामाद्यनियतस्थायी, स्थानबन्धविवर्जितः ।

चर्यामेकोऽपि कुर्वीत, विविधाभिग्रहैर्युतः ॥ ॥

અયં ભાવઃ—યથાકલ્પં ગ્રામનગરાદાવનિયતવાસં કુર્વતા મુનિનાઽઽલસ્યપરિવર્જનેન તત્ર તત્રાનાસક્ત્યા ચ ગ્રામાનુગ્રામવિહરણાત્મકચર્યાકરણાદેવ ચર્યાપરીપદ્ધત્યો સોદો ભવતિ । યસ્તુ પરિક્ષીણજઙ્ઘાવલસ્તેન સ્થિરવાસે કૃતે ભિક્ષાચર્યાયાં કથંચિત્ સ્વયં પ્રવૃત્ત્યાઽપિ સ પરીપદ્ધત્યઃ સોદો ભવતીતિ ।

નનુ—ચર્યાપરીપદ્ધત્યો ન ભવત્યાગન્તુકઃ, કથં તર્હિ સ્વયમુદીરિતાયાશ્ચર્યાયાઃ પરીપદ્ધત્યમિતિ चेत्, उच्यते—कल्पस्यापि कस्यचित् कष्टकारित्वेन सङ्गमानत्वात्

યથાકલ્પ ગ્રામ નગર આદિ મેં અનિયતવાસ કરને ચાલા અપ્રતિબંધ વિહારી મુનિ નાના પ્રકાર કે અભિગ્રહોં સે યુક્ત હોકર અકેલા અર્થાત્—સમ્પ્રદાય મેં રહતે હુણ્ ભી રાગદ્વેષ રહિત વિચરે ॥૧॥

પ્રમાદ કા પરિહાર કરતે હુણ્ ગ્રામનગરાદિ મેં આસક્તિ રહિત હોકર ગ્રામાનુગ્રામ વિચરણરૂપ ચર્યા કે કરને સે હી યહ ચર્યાપરીપદ્ધત્ય જીતા જાતા હૈ । જિસકા જંઘાવલ ક્ષીણ હો ચુકા હૈ ઉસ સાધુ કો ભી સ્થિરવાસ કરને પર ભિક્ષાચર્યા મેં કથંચિત્ સ્વયં પ્રવૃત્તિ સે યહ પરીપદ્ધત્ય સહન કિયા જાતા હૈ । આયે હુણ્ કષ્ટ કા નામ પરીપદ્ધત્ય હૈ । ચર્યા તો આનેચાલી નહીં હૈ યહ તો સ્વયં ઉદીરિત કી જાતી હૈ અતઃ ચર્યા કો પરીપદ્ધત્યરૂપ કૈસે માના જા સકતા હૈ ? ઇસકા સમાધાન ઇસ પ્રકાર હૈ—યદ્યપિ ચર્યા સાધુ કા કલ્પ હૈ તો ભી કિસીર કલ્પ કો કષ્ટકારી હોને સે વહ સહન કરના હી પડતા હૈ । ચર્યા ભી ઇસી પ્રકાર હૈ । અતઃ ભગવાનને ઇસકો પરીપદ્ધત્યરૂપ ફરમાયા હૈ । અપને કલ્પ કા પ્રમાદ સે

યથાકલ્પ ગ્રામ નગર આદિમાં અનિયતવાસ કરવાવાળા અપ્રતિબંધ-વિહારી મુનિ વિવિધ પ્રકારના અભિગ્રહોથી યુક્ત બની એકલા, અર્થાત્—સંપ્રદાયમાં રહેવા છતાં પણ રાગદ્વેષ રહિત વિચરે. પ્રમાદને ત્યાગ કરીને ગ્રામ નગર આદિમાં આસક્તિ રહિત બનીને ગ્રામાનુગ્રામ વિચરવારૂપ ચર્યા કરવાથી જ આ ચર્યા પરીપદ્ધત્ય જીતાય છે. જેનું જંઘાવળ ક્ષીણ બની ગયેલ છે એવા સાધુએ પણ સ્થિરવાસ કરવાથી ભિક્ષાચર્યામાં કહેવામાં આવેલ સ્વયં પ્રવૃત્તિથી આ પરીપદ્ધત્ય સહન કરવામાં આવે છે. આવેલા દુઃખોને સહન કરવાં તેનું નામ પરીપદ્ધત્ય છે. ચર્યા આવતી નથી પરંતુ સ્વયં ઉભી કરવામાં આવે છે. આથી ચર્યાને પરીપદ્ધત્ય કેમ માનવામાં આવે છે ? તેનું સમાધાન આ પ્રકારથી છે—કદાચ ચર્યા સાધુને કલ્પ છે તો પણ કોઈ કોઈ કલ્પ કષ્ટકારી હોવાથી તે સહન કરવાજ પડે છે. ચર્યાનો પણ આજ પ્રકાર છે. માટે ભગવાને તેને પરીપદ્ધત્ય ફરમાવેલ છે. પોતાના કલ્પનું પ્રમાદથી આચરણ ન કરવું તે પરીપદ્ધત્ય

તથા વાગ્રે વક્ષ્યતિ—

ન વા લભિજ્ઞા નિઝળં સહાયં, ગુણાદિયં વા ગુણઓ સમં વા ।

एको वि पावाइँ विवज्जयंतो, विहरेज्ज कामेसु असज्जमाणो ॥ १ ॥

(ઉત્ત. ૩૨ અ. ૫ ગા.)

છાયા—ન વા લભેત્ નિષ્ણં સહાયં, ગુણાધિકં વા ગુણતઃ સમં વા ।

एकोऽपि पापानि विवर्जयन्, विहरेत् कामेषु असज्ज ॥

ઉત્તમન્યત્રાપિ—

ग्रामाद्यनियतस्थायी, स्थानबन्धविवर्जितः ।

चर्यामेकोऽपि कुर्वीत, विविधाभिग्रहैर्युतः ॥ १ ॥ इति ।

સ્થાનોં મેં જહાં કહાં ખી વહ (એગ એવ ચરે-એકાકી એવ ચરેત્) રાગ
રૂપ સે રહિત હોકર સમુદાય કે સાથ અથવા યોગ્ય સહાય કે અભાવ
મેં અપ્રતિબંધ વિહાર સે અકેલા હી ચિચરેં । કહા ખી હૈ—

ન વા લભિજ્ઞા નિઝળં સહાયં, ગુણાદિયં વા ગુણઓ સમં વા ।

एको वि पावाइँ विवज्जयंतो, विहरेज्ज कामेसु असज्जमाणो ॥

(ઉત્ત૦ ૩૨ અ. ૫ ગા.)

તાત્પર્યેં ઇસકા યહ હૈ કિ સાધુ કો જંબ યોગ્ય સહાયક (શિષ્ય
આદિ) કી પ્રાપ્તિ ન હો તો વહ નિષ્પાપ હોકર, તથા ઇચ્છાઓં કો
જીતતા હુવા અકેલા ખી વિહાર કરે । અન્યત્ર ખી યહી વાત કહી હૈ—

ग्रामाद्यनियतस्थायी, स्थानबन्धविवर्जितः ।

चर्यामेकोऽपि कुर्वीत, विविधाभिग्रहैर्युतः ॥ ૧ ॥

ઠાઈં પણુ સ્થળેં તે એગ એવ ચરે-એકાકી એવ ચરેત્ રાગ દ્વેષથી રહિત બની સમુ
દાયની સાથે અથવા યોગ્ય સહાયના અભાવમાં અપ્રતિબંધ વિહારથી એકલા જ
વિચરે ઠહું છે—

ન વા લભિજ્ઞા નિઝળં સહાયં, ગુણાદિયં વા ગુણઓ સમં વા ।

एको वि पावाइँ विवज्जयंतो, विहरेज्ज कामेसु असज्जमाणो ॥ ૩. ૩૨. અ. ૫.

આનું તાત્પર્ય એ છે કે, સાધુને બ્યારે યોગ્ય સહાયક શિષ્ય આદિની
પ્રાપ્તિ ન હોય તો તે નિષ્પાપ બનીને ઇચ્છાઓને છૂતીને એકલા પણુ વિહાર
કરે. અન્યત્ર પણુ આજ વાત કહેલ છે—

ग्रामाद्यनियतस्थायी, स्थानबन्धविवर्जितः ।

चर्यामेकोऽपि कुर्वीत, विविधाभिग्रहैर्युतः ॥ ॥

छाया—असमानश्चरेद् भिक्षुः, नैव कुर्यात् परिग्रहम् ।

असंसक्तो गृहस्थैः, अनिकेतः परिव्रजेत् ॥ १९ ॥

टीका—‘असमाणो’ इत्यादि ।

भिक्षुः=मुनिः, असमानः=गृहस्थैरन्यतीर्थिकैश्चासदृशः, तत्राश्रयमूर्छारहितत्वेन गृहस्थैरसदृशः, अनियतविहारादिनाऽन्यतीर्थिकैरसदृश इति भावः । यद्वा—मानस-
हितः समानः, न तथेत्यसमानः, अभिमानवर्जित इत्यर्थः, यद्वा—‘असमाणे’
इत्यस्य ‘असन्निति’ छाया, असन्नित्वा-असन्, यत्र विद्यते तत्राप्यविद्यमान इव,
अल्पतरकालस्थायित्वेन तत्र तत्र तत्सत्ताया अनियतत्वात्, तत्र तत्र विद्यमानत्वेऽपि
तत्तद्ग्रामोपाश्रयादिषु ममत्वाभिमानाभावाच्च । इममेवार्थं प्रकटयन्नाह—‘नैव कुञ्जा’
इत्यादि । परिग्रहम्=तत्तद्ग्रामोपाश्रयादिषु स्थानेषु द्रव्यभावपरिग्रहं नैव कुर्यात्=
न धारयेत् । उक्तञ्च—

“गामे कुले वा नयरे य देसे, ममंति भावं न कर्हिचि कुञ्जा” ॥ इति ॥

‘असमाणे’—इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(असमाणे-असमानः) गृहस्थरूपआधार की मूर्च्छा से
रहित होने के कारण गृहस्थों के समान नहीं, तथा अनियत विहार आदि
द्वारा अन्यतीर्थिकों के समान नहीं, अथवा-असमान-मान से वर्जित, या
“असमाणे-असन्”—अल्पतर काल तक ग्राम नगरादिमें रहने वाला होने
की वजह से वहां नहीं जैसा ऐसा (भिक्षू-भिक्षुः) मुनि (परिग्रहं-नेव
कुञ्जा-परिग्रहं नैव कुर्यात्) उन २ ग्राम एवं उपाश्रयादिकों में द्रव्य एवं
भावरूप परिग्रह से नहीं बंधे-उनमें ममत्व भाव न करे। कहा भी है—

“गामे कुले वा नयरे य देसे, ममंति भावं न कर्हिचि कुञ्जा ॥”

असमाणे इत्यादि.

अन्वयार्थ—असमाणे-असमानः गृहस्थरूप आधारणी मूर्च्छांती रहित होवाने
कारण गृहस्थाना समान नहीं, तथा अनियतविहार आदि द्वारा अन्य तीर्थि-
काना समान नहीं, अथवा-असमान-मानथी वर्जित, या असमाणे-असन् अल्पतर
काल मुधी ग्राम नगर आदिमां रहेवावाणा होवाना कारण त्यां नहीं जेवा जेवा
भिक्षू-भिक्षुः मुनि परिग्रहं नैवकुञ्जा-परिग्रहं नैव कुर्यात् जे जे गामे अने
उपाश्रय आदिमां द्रव्य अने भावरूप परिग्रहथी न आंधाय-तेमां ममत्वभाव न
राजे. कह्यु छे हे—

“गामे कुले वा नयरे य देसे, ममंति भावं न कर्हिचि कुञ्जा ॥”

પરીપહરૂપત્વં ભવતિ, તત્ર પ્રમાદેન સ્વકલ્પાનાચરણમેત્ર પરીપહકૃતઃ પરાજયઃ, તસ્માત્ પ્રમાદવર્જિતેન યથાકલ્પચર્યાપરાધનેનૈવ ચર્યાપરીપહઃ સોઢો ભવતીતિ ॥૧૮॥

ઉક્તમર્થે દૃઢીકુર્વન્નાહ—

મૂલમ્—અસંમાણે ચૈરે મિંકલૂ, નૈવ કુજ્જા પરિંગ્ગહં ।

અસંસંતો ગિહંત્યેહિં, અણિણો પંરિવ્વણ ॥ ૧૯ ॥

આચરણ નહીં કરના હી પરીપહજનિત પરાજય હૈ । इसलिये प्रमाद वर्जित होकर यथाकल्प चर्या के आराधन से ही चर्यापरीपह सहन किया जाता है । तभी चर्यापरीपहजयी साधु कहलाता है ।

भावार्थ—चतुर्मास कल्प को छोड़कर मुनि के लिये एकत्र स्थिर रहना जैनशासन की आज्ञा से बाहिर है । कोई खास कारण हो तो मुनि एकत्र वास कर सकता है, अन्यथा नहीं । अतः आत्मकल्याण की भावना से अथवा ‘जनता में धर्म का प्रचार होता रहे’ इस शुभ अध्यवसाय से मुनि को नगर ग्राम आदि स्थानों में विचरते रहना चाहिये । एक स्थान पर रहने वाले साधु को स्थानजन्य मोह सता देता है, अतः वह चाहे एकाकी रूप में विहार करे चाहे योग्य सहायकों के साथ विहार करे, परन्तु विहार अवश्य करे । विहार में सदा अपने संघम की पूरी दृढता रखे । क्षुत्पिपासा आदि परीपह सतावें तो भी उनकी परवाह न करे । इसका नाम चर्यापरीपहजय है ॥ १८ ॥

જનિત પરાજય છે માટે પ્રમાદથી દૂર રહીને યથાકલ્પ ચર્યાના આરાધનાથી જ ચર્યાપરીપહ સહન કરી શકાય છે. એજ ચર્યાપરીપહ છતેલ સાધુ કહેવાય છે.

ભાવાર્થ:—ચતુર્માસ કલ્પને છોડીને મુનિ માટે એક સ્થળે સ્થિર રહેવું જૈનશાસનની આજ્ઞાથી બહાર છે. ‘કોઈ ખાસ કારણ હોય તો મુનિ એક સ્થળે વાસ કરી શકે છે, તે સીવાય નહીં’. આથી આત્મકલ્યાણની ભાવનાથી અથવા ‘જનતામાં ધર્મનો પ્રચાર થતો રહે એવા શુભ આશયથી મુનિએ નગર ગ્રામ આદિ સ્થાનોમાં વિચરતા રહેવું જોઈએ. એક સ્થાન ઉપર રહેવાવાળા સાધુને સ્થાનજન્ય મોહ સતાવે છે. આથી બલે તે એકાકી રૂપમાં વિહાર કરે અગર યોગ્ય સહાયકોની સાથે વિહાર કરે, પરંતુ વિહાર અવશ્ય કરે. વિહારમાં પોતાના સંઘમની સદા પૂરી દ્રઢતા રાખે, ક્ષુત્પિપાસા આદિ પરીપહ સતાવે તો પણ તેની પરવા ન કરે. આનું નામ ચર્યાપરીપહનો વિજય છે.

छाया—असमानश्चरेद् भिक्षुः, नैव कुर्यात् परिग्रहम् ।

असंसक्तो गृहस्थैः, अनिकेतः परित्रजेत् ॥ १९ ॥

टीका—‘असमाणो’ इत्यादि ।

भिक्षुः=मुनिः, असमानः=गृहस्थैरन्यतीर्थिकैश्चासदृशः, तत्राश्रयमूर्च्छारहितत्वेन गृहस्थैरसदृशः, अनियतविहारादिनाऽन्यतीर्थिकैरसदृश इति भावः । यद्वा—मानस-हितः समानः, न तथेत्यसमानः, अभिमानवर्जित इत्यर्थः, यद्वा—‘असमाणे’ इत्यस्य ‘असन्निति’ छाया, असन्निव-असन्, यत्र विद्यते तत्राप्यविद्यमान इव, अल्पतरकालस्थायित्वेन तत्र तत्र तत्सत्ताया अनियतत्वात्, तत्र तत्र विद्यमानत्वेऽपि तत्तद्ग्रामोपाश्रयादिषु ममत्वाभिमानाभावाच्च । इममेवार्थं प्रकटयन्नाह—‘नैव कुञ्जा’ इत्यादि । परिग्रहम्=तत्तद्ग्रामोपाश्रयादिषु स्थानेषु द्रव्यभावपरिग्रहं नैव कुर्यात्=न धारयेत् । उक्तञ्च—

“गामे कुले वा नयरे य देसे, ममंति भावं न कर्हिचि कुञ्जा” ॥ इति ॥

‘असमाणे’—इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(असमाणे-असमानः) गृहस्थरूप आधार की मूर्च्छा से रहित होने के कारण गृहस्थों के समान नहीं, तथा अनियत विहार आदि द्वारा अन्यतीर्थिकों के समान नहीं, अथवा-असमान-मान से वर्जित, या “असमाणे-असन्”—अल्पतर काल तक ग्राम नगरादिमें रहने वाला होने की वजह से वहाँ नहीं जैसा ऐसा (भिक्षु-भिक्षुः) मुनि (परिग्रहं-नैव कुञ्जा-परिग्रहं नैव कुर्यात्) उन २ ग्राम एवं उपाश्रयादिकों में द्रव्य एवं भावरूप परिग्रह से नहीं बंधे-उनमें ममत्व भाव न करे। कहा भी है—

“गामे कुले वा नयरे य देसे, ममंति भावं न कर्हिचि कुञ्जा ॥”

असमाणे इत्यादि.

अन्वयार्थ—असमाणे-असमानः गृहस्थरूप आधारणी मूर्च्छांही रहित होवाने कारणे गृहस्थाना समान नहीं, तथा अनियतविहार आदि द्वारा अन्य तीर्थि-याना समान नहीं, अथवा-असमान-मानथी वर्जित, या असमाणे-असन् अल्पतर काल सुधी ग्राम नगर आदिमां रहवावाणा होवाना कारणे त्यां नहीं लेवा अथवा भिक्षु-भिक्षुः मुनि परिग्रहं नैवकुञ्जा-परिग्रहं नैव कुर्यात् ले ले गाम अने उपाश्रय आदिमां द्रव्य अने भावरूप परिग्रहथी न आधाय-तेमां ममत्वभाव न राखे. कहा छे के—

“गामे कुले वा नयरे य देसे, ममंति भावं न कर्हिचि कुञ्जा ॥”

મમત્વાભાવઃ કથં સ્યાદિત્યાહ-ગૃહસ્થૈઃ=શ્રાવકૈઃ, અસંસક્તઃ=રાગસંસર્ગવર્જિત
 इत्यर्थः, अनिकेतः=गृहवर्जितः नैकत्र प्रतिबद्धस्थितिक इत्यर्थः, परिव्रजेत्=सर्वतो
 विहरेत् न तु नियतदेशादावेव । अयं भावः-गृहस्थैः सह रागसंसर्गकरणे, एकत्र
 प्रतिबद्धास्पदत्वे, नियतदेशग्रामनगरादिविहारितायां वा ममत्वबुद्धिः स्यात् ।
 तस्मादालस्यं निरस्य ग्रामनगरकुलादिष्वनियतवसतिनिर्ममत्वः सन् यथाकल्पमा-
 सक्तिरहितश्चर्यामाचरेदिति ।

અર્થાત્-ગ્રામાદિ મેં કહીં ભી મમત્વ નહીં કરે । તથા (ગિહસ્થેહિં અ-
 संसक्तो-गृहस्थैः असंसक्तः) ગૃહસ્થોં કે સાથ રાગ કે સંસર્ગ સે વર્જિત
 उनमें मोहरूप परिणाम से रहित होकर वह (अणिणओ-अनिकेतः)
 स्थानादि की ममतारहित होता हुआ (परिव्रज-परिव्रजेत्) ग्राम
 नगरादि में विहार करता रहे । इसका भाव यह है कि गृहस्थों से
 रागात्मक परिणति करने पर साधु को एक ही जगह प्रतिबद्ध होकर
 रहने का प्रसंग प्राप्त हो सकता है, इस परिस्थिति में नियत देश, ग्राम
 आदि में ही उसका विहार होगा, अतः उसमें ममत्वबुद्धि का सद्भाव
 हो जायगा । इसलिये प्रमाद का परित्याग कर ग्राम नगर आदि में
 अनियतरूप से विचरने वाले मुनि में निर्ममत्वभाव रहता है ।
 इसलिये साधु को चाहिये की वह गृहस्थों से असंसक्त होकर यथाकल्प
 अनियतविहाररूप चर्या करता रहे ।

ભાવાર્થ—ઈસ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર ૧૮વીં ગાથા મેં કહે હુણ હી

અર્થાત્—ગ્રામાદિમાં કયાંય પણ મમત્વ ન કરે તથા ગિહસ્થેહિં અસંસક્તો-
 गृहस्थैः-असंसक्तः गृहस्थानी साथे रागना संसर्गथी रहित-तेमां मोहइप
 परिणामથી रहित બનીને તે અણિણઓ-અનિકેતઃ સ્થાનાદિકની મમતા રહિત
 થઈને, પરિવ્રજ-પરિવ્રજેત્ ગ્રામ નગર આદિમાં વિહાર કરતા રહે. તેના
 ભાવાર્થ એ છે કે, ગૃહસ્થો સાથે રાગાત્મક પરિણતી કરવાથી સાધુને માટે એક
 જગ્યાએ પ્રતિબદ્ધ થઈને રહેવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. આ પરિસ્થિતિમાં
 નિયત ગ્રામનગર આદિમાંજ તે વિચરશે, આથી એનામાં મમત્વની ભાવના
 ઉત્પન્ન થશે. માટે પ્રમાદનો પરિત્યાગ કરી ગ્રામનગર આદિમાં અનિયત
 રૂપથી વિચરનાર મુનિમાં નિર્મમત્વભાવ રહે છે. આટલા માટે જ સાધુ માટે તે ગૃહ-
 સ્થોથી અસંસક્ત બની યથાકલ્પ અનિયત વિહારસ્વરૂપી ચર્યા કરતા રહે તે જરૂરી છે.

ભાવાર્થ—આ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર ૧૮ મી ગાથામાં કહેલ

॥

અત્ર દષ્ટાન્તઃ—

કોહ્લાકસંનિવેશે વહુશ્રુતઃ શાન્તો દાન્તઃ પરીપદ્ધોપસર્ગસહને સુધીરઃ ક્ષમા-
દિગુણગમ્भीરઃ કર્મધૂલિનિવારણે સમીરઃ, શ્રુતચારિત્રધર્મારાધનપરઃ ક્ષીણજઙ્ગા-
વલો નિઃસદ્ગુનામક આચાર્ય આસીત્ । એકદા તત્ર દુર્મિક્ષે જાતેઽસૌ સ્વશિષ્યં

અર્થ કી પુષ્ટિ કર રહે હૈ । જવ ગૃહસ્થ જનોં કા સામાન્ય भी परिचय
મનુષ્ય કો उनमें ममत्वबुद्धि से जकड़ देता है तो फिर साधु की
आत्मा को वह भाव वहां जकड़ न देगा यह कैसे हो सकता है । इसी-
लिये साधु को अनियत विहार कहा गया है । इसमें गृहस्थों के संसर्ग
से साधु बचा रहता है । संसक्तिभाव उसका उनमें नहीं हो पाता है ।
सामान्य परिचय में संसक्ति नहीं आती है । अधिक परिचय से यह
दोष पैदा होता है । मूर्च्छापरिणति का नाम ही परिग्रह है । यह परि-
ग्रह द्रव्य एवं भाव के भेद से दो प्रकार का होता है । साधु इन दोनों
प्रकार के परिग्रहों से रहित होता है । रागादिकभाव भावपरिग्रह, एवं
क्षेत्र वस्तु आदि द्रव्य-परिग्रह है । अनियत विहार करने वाले साधुमें
यह दोष नहीं हो सकता है । इसीलिये उसको सदा यथाकल्प अनियत
विहार करना भगवान ने कहा है ।

દષ્ટાન્ત-કોહ્લાક નામ કે સન્નિવેશ મેં વહુશ્રુત, શાંત, દાન્ત પરીપદ્ધ
અવં ઉપસર્ગ કે સહન કરને મેં ધીર વીર ક્ષમાદિ ગુણોં સે ગંભીર, કર્મ
ધૂલિ કે નિવારણ કરને મેં પવનતુલ્ય નિઃસંગ નામ કે એક આચાર્ય થે ।

કરે છે. જ્યારે ગૃહસ્થ જનો સાથે સામાન્ય પરિચય પણ મનુષ્યને તેની સાથે મમત્વ-
શુદ્ધિથી જકડી દે છે તો પછી સાધુના આત્માને તે ભાવ ત્યાં ન જકડે તે કેમ
ખની શકે. આટલા માટેજ સાધુને અનિયત વિહાર સુચવાયેલ છે. આમાં ગૃહસ્થના
વધુ પડતા સંસર્ગથી સાધુ બચી જાય છે, સંસક્રિતભાવ તેનો તેમાં આવતો નથી,
સામાન્ય પરિચયથી સંસક્રિતભાવ ઉત્પન્ન થતાં નથી. અધિક પરિચયથી આ દોષો
પેદાથાય છે. મૂર્છાપરિણતીનું નામ જ પરિગ્રહ છે. આ પરિગ્રહના દ્રવ્ય અને ભાવ
એમ બે પ્રકારના હોય છે. સાધુ આ બંને પ્રકારના પરિગ્રહોથી પર હોય છે.
રાગાદિકભાવ ભાવપરિગ્રહ અને ક્ષેત્ર વસ્તુ આદિ દ્રવ્ય પરિગ્રહ છે. અનિયત
વિહાર કરનાર સાધુમાં આ દોષ આવતો નથી આટલા માટે સાધુને સદાય
યથાકલ્પ અનિયત વિહાર કરવાનું ભગવાને કહ્યું છે.

દષ્ટાંત—કોહ્લાક નામના સન્નિવેશમાં બહુશ્રુત, શાન્ત, દાન્ત, પરીપદ્ધ
અને ઉપસર્ગ સહન કરવામાં ધીરવીર, ક્ષમાદિ ગુણોથી ગંભીર, કર્મજનુ

विक्रमाचार्यं गच्छसहितं दूरदेशे प्रेषितवात् । स्वयं तु एकेन शिष्येण सह वसन् तत्रैव नगरे नव भागान् कल्पयित्वा यथाकल्पमज्ञातकुले रूक्षशुष्कमन्तप्रान्तमभा-
दिकं गृहीत्वा विहरति स्म । जराक्रान्तोऽपि चर्यापरीपहं सोढुकामः कृताभिग्रहत्वात्
स्वयंभिक्षार्थमटति स्म । एवं चर्यापरीपहं सद्मानस्तमभिग्रहं यावज्जीवं निर्वा-
ह्यालोचितमतिक्रान्तः कालमासे कालं कृत्वा स्वकल्याणं साधितवान् ।

श्रुतचारित्ररूप धर्म की आराधना करने में ही इनका जीवन का अधिक से अधिक समय निकलता था । अवस्थाप्राप्त होने से इनका जंघाबल क्षीण हो गया था । एक समय की बात है कि वहां पर भयंकर दुर्भिक्ष पड़ गया । आचार्य ने परिस्थिति का अवलोकन कर अपने विक्रमाचार्य शिष्य को गच्छसहित दूर देश में विहार करा दिया और स्वयं एक शिष्य के साथ उसी नगरी में रहे । वहां नौ भागों की कल्पना कर वे यथाकल्प अज्ञातकुल में रूक्ष, शुष्क, अन्त प्रान्त आहारा-
दिक ग्रहण कर वहां विचरण करते रहे । यद्यपि इनकी वृद्धावस्था थी चलने में पूरी शक्ति नहीं थी तो भी चर्यापरीपह को सहन करने की अभिलाषा से वे विविध अभिग्रह ग्रहण करते और स्वयं भिक्षा के लिये जाते । इस प्रकार चर्यापरीपह को सहन करते-उन्होंने अपने अभि-
ग्रहों का अच्छी तरह से निर्वाह किया । अन्त में अपने कर्तव्यों की आलोचना कर उनके प्रति निवृत्त होकर आत्मकल्याण कर लिया ।

निवारण करवाभां यवनतुल्य एवा, ओक निःसंग नामना आचार्यं उता, श्रुतचारित्र
इय धर्मनी आराधना करवाभां ज तेमना लुवननो भोटो लाग तेओ गणता
उता, अवस्था यवाथी तेमनुं जंघाणज क्षीष्टु अनि गयुं उतुं. ओक समयनी
वात छे के, त्यां लयंकर एवो दुकाण पडयो, आचार्ये परिस्थितितुं अवलोकन
करी पोताना विक्रमाचार्यं नामना शिष्यने गच्छ साथे दूर देशभां विहार
करावराओ. अने पोते ओक शिष्यनी साथे ते नगरभां रक्षा. त्यां नव लागोनी
कल्पना करी तेओ यथाकल्प अज्ञात कुर्णभांथी रूक्ष, शुष्क अन्तप्रान्त आहार आदि
ग्रहण करी त्यां विचरता रक्षा. ओ के तेमनी वृद्धावस्थाने कारखे तेमनाभांयावानी
पूरी शक्ति न उती तो पण चर्यापरीपहने सहन करवानी अभिलाषाथी तेओ
विविध अभिग्रह करता अने स्वयं भिक्षा भाटे जाता. आ प्रकारे चर्यापरी-
पहने सहन करता करतां पोताना अभिग्रहोना सारी रीते निर्वाह करी. अंत
समय उपर पोतानां कर्तव्योंनी आलोचना करी तेनाथी निवृत्त यद्य
आत्मकल्याण प्राप्त करुं.

અગ્રાન્યોઽપિ દૃષ્ટાન્તઃ—

ઉજ્જયિન્યાં વૈશ્રવણનામક આચાર્યઃ સમવસૃતઃ । સ સ્વશિષ્યપરિવારૈઃ સહ ચર્યાપરીપદં સહમાનો ગ્રામાનુગ્રામં વિહરન્ કદાચિદટવ્યાં મવિષ્ટઃ । આચાર્ય ઇવ શિષ્યા અપિ ચર્યાપરીપદસદ્વિષ્ણવ આસન્ । તત્ર સર્વે ધુનિભિરકસ્માદ્ માર્ગો વિસ્મૃતઃ । તત્રેવ શર્કરામપૃથિવીવદ્ વિકીર્ણતીક્ષ્ણકષ્ટકિતે નિમ્નોન્નતશિલાલ્ખણદુર્ગમે ભયંકરે વિપિને ગચ્છતા તેન દિવસો યાપિતઃ, રાત્રી ચ વૃક્ષાધસ્તલે નિવાસઃ કૃતઃ, એવં શિષ્યપરિવારૈઃ સહાસૌ ભ્રમન્નટવ્યા અન્તં ન પ્રાપ,નાપિ કશ્ચિદ્ ગ્રામો દૃષ્ટિ-

દ્વિતીય દૃષ્ટાન્ત—

ઉજ્જૈની નગરી મેં વૈશ્રવણ નામ કે આચાર્ય પધારે । વે અપને શિષ્યપરિવાર કે સાથ ચર્યાપરીપદ્ધ કો સહન કરતે હુએ ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતે ૨ કદાચિત્ માર્ગ ભૂલ જાને સે એક અટવી મેં જા પહુંચે । इनके समान ही चर्यापरीपद सहन करने में समर्थ इनके शिष्य भी थे । અકસ્માત્ વે સવ કે સવ હી માર્ગ ભૂલ ગયે । સમસ્ત દિવસ ઉન સવકા શર્કરા પૃથ્વી કે સમાન, ઇધર ઉધર ફેલે હુએ તીક્ષ્ણ કાંટોં વાલે તથા નીચે ડુંચે શિલાલંડોં સે દુર્ગમ ઉસ ભયંકર અટવી મેં હી સમાસ હો ગયા । રાત્રિ કા સમય આ ગયા । દૂસરા કોઈ ઉપાય નહીં હોને સે સમી ને વહીં એક વૃક્ષ કે નીચે ઠહર કર રાત્રિ વ્યતીત કી । પ્રાતઃ કાલ હુઆ । સૂર્ય કી કિરણેં નિકલી । માર્ગ કી તલાશ કરને લગે પરન્તુ માર્ગ કા પતા નહીં ચલા । અટવી કિતની વડી થી હસકા કુછ અન્ત હી નહીં જ્ઞાત હો સકા, ઓર ન “યહાં સે ગ્રામ કિતની દૂર હૈ.”

દ્રષ્ટાંત બીજું—ઉજ્જૈની નગરીમાં વૈશ્રવણ નામના આચાર્ય પધાર્યા. તેઓ પોતાના શિષ્ય પરિવારની સાથે ચર્યાપરીપદ સહન કરતા કરતા ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતા કરતા માર્ગ ભૂલવાથી અચાનક એક જંગલમાં જઈ ગયા. ચર્યાપરીપદ સહન કરવામાં તેમના સમાન જ સમર્થ તેમના શિષ્યો પણ હતા. બેગાનુબેગ તેઓ બધા માર્ગ ભૂલી ગયા. શર્કરાપ્રભ પૃથ્વીની સમાન, આંહી તાંહી ચોમેર તીક્ષ્ણ કાંટાઓથી પથરાયેલી તથા ઉંચી નીચી શિલાઓથી દુર્ગમ એવી બચાનક અટવી-જંગલમાં આજોએ દિવસ વીતી ગયો. રાત્રીનો સમય આવી પહોંચતાં બીજો કોઈ પણ ઉપાય ન હોવાથી સઘળાએ એક જાડ નીચે રહીને રાત વિતાવી. સવાર પડ્યું, સૂર્યનાં કિરણો દેખાયાં, માર્ગની તપાસ કરી પરંતુ બહાર નીકળવાનો માર્ગ ન જડ્યો. જંગલ મોટું હતું તેના અંતની પણ ખબર પડતી ન હતી અને ગામ આ સ્થળેથી કેટલું દૂર છે તે પણ બાણી શકાતું ન

પથે સમાયાતઃ । સ ચ તસ્મિન્નેવ વિપમકણ્ઠકિતપર્વતીયમાર્ગે ચલન્નપિ ચર્યાપરીપહૈઃ પરાજિતો નાભૂત્ । આચાર્યો વદતિ-અસ્મિન્ વને ચલતામસ્માકં ત્રયો દિવસા અતીતાઃ, ક્વચિદાહારો ન લબ્ધો નાપિ પાનીયમ્ ।

एतदभ्यन्तरे केनचिद्देवेन वैक्रियशक्त्या तत्र शोभनो राजमार्गो निर्मितः । तत्र कस्यचिन्नृपस्य चतुरङ्गिणी सेना गच्छति, बह्वधः शिविका नरैर्वाक्ष्यमाना इस यात का पता ही चल सका । आचार्य महाराज शिष्यमंडली सहित उसी जंगल में घूमते रहे । कभी २ चलते २ विपम एवं कंठकित पर्वत के मार्ग पर पहुँच जाते तो भी इनके चित्त में खेदखिन्नता नहीं आती । 'चर्यापरीपह सहन करना यह साधु की कर्तव्य कोटि में है' इस ख्याल से ये उसको शांति के साथ सहन करते रहे । चलते २ जब ठीक तीन दिन व्यतीत हो चुके तब आचार्य महाराज ने शिष्यों से कहा कि देखो-इस वन में लगातार अपने लोग तीन दिन से चल रहे हैं फिर भी मार्ग नहीं मिल रहा है । आहार पानी का भी ठिकाना नहीं पड़ा, अतः समस्या विकट बन रही है ।

આચાર્ય મહારાજ જયે હસ પ્રકાર અપને શિષ્યોં સે કહ રહે થે કિ હતને મેં હી કિસી દેવને અપની વૈક્રિયિક શક્તિ કે દ્વારા ઉસ અટવીં મેં એક સુન્દર રાજમાર્ગ બના દિયા, ઔર હસ પ્રકાર કા દ્રશ્ય દિલ્લાયા કિ ઉસ પર હોકર કિસી રાજા કી ચતુરંગિણી સેના જા રહી હૈ ।

હતું. આચાર્ય મહારાજ શિષ્ય મંડળી સાથે એ જંગલમાં ખૂબ ભટક્યા. ચાલતાં ચાલતાં કોઈ વેળા સ્થળે વિષમ એવા કાંટાળા ટેકરાવાળા રસ્તે ચઢી જતા તો પણ તેમના ચિત્તમાં ખેદ-ખિન્નતા આવતી નહીં. “ચર્યાપરીપહ સહન કરવો એ સાધુની કર્તવ્ય કોટીમાં છે આ ખ્યાલથી તેઓ આવતા પરીપહોને શાન્તી સાથે સહન કરતા રહ્યા. ચાલતાં ચાલતાં જ્યારે ત્રણ ત્રણ દિવસો વીતી ગયા ત્યારે આચાર્યમહારાજે શિષ્યોને કહ્યું કે, બુઝો આ વનમાં આપણે ત્રણ ત્રણ દિવસોથી ભટકીએ છીએ છતાં પણ બહાર નીકળવાનો કોઈ માર્ગ દેખાતો નથી. આહાર પાણીનું પણ ઠેકાણું પડતું નથી એટલે આપણી સમસ્યા વિકટ સમસ્યા બની થઈ છે.

આચાર્યમહારાજ આવું જ્યારે પોતાના શિષ્યોને કહી રહ્યા હતા એ વખતે કોઈ દેવે પોતાની વૈક્રિયિક શક્તિ દ્વારા તે જંગલમાં એક સુંદર રાજમાર્ગ બનાવી દીધો અને એ પ્રકારનું દ્રશ્ય ઉભું કરી દીધું કે તે માર્ગ ઉપરથી જાણે કોઈ રાજાની ચતુરંગિણી સેના જઈ રહી છે તેમાં અનેક પાલખી

આસન્ । તત્ર સેનાપતિઃ કાનને ભ્રામ્યમાણમાચાર્યં ત્રવીતિ-ભગવન્ ! સન્ત્યજ
 વહ્નિ શિવિકાદીનિ યાનાનિ, યદત્ર રોચતે ભવદ્વચસ્તત્રારુહ્ય ગમ્યતામ્ । આચાર્યેણો-
 ક્તમ્-યાનેન ગમનં નાસ્માકં કલ્પતે, ઇત્યુત્ત્વા તેન 'સર્વોઽયં દેવપ્રપન્ન' ઇતિ વિજ્ઞા-
 તમ્ । રાજસૈનિકે ગતે સતિ સ આચાર્યઃ શિષ્યાન્ પૃચ્છતિ-કિમિદાનીં કર્તવ્યમ્, ।
 શિષ્યા આહુઃ-આર્યેણ યદનુષ્ઠેયં, તદેવાસ્માભિરપિ કર્તવ્યમ્, આચાર્યઃ પાદપો-
 પગમનાર્થં પ્રતિજ્ઞાતવાન્, તદનુ તદીયશિષ્યા અપિ પાદપોપગમનાર્થં સંસ્તારકં
 કૃતવન્તઃ । સર્વઃ સમાધિભાવેન કાલં કૃત્વાઽઽત્મનઃ કલ્યાણં સાધિતમ્ । એવમન્યૈ-
 રપિ મુનિભિશ્ચર્યાપરીપહઃ સોઢવ્યઃ ॥ ૧૯ ॥

ઉસ મેં અનેક પાલકિયાં કો વહન કરતે હુએ મનુષ્ય ચલે જા રહે હૈં ।
 યહ સવ દૃશ્ય આચાર્ય મહારાજ કે દેલ્ખને મેં આ રહ્યા થા । હસી સમય
 એક સેનાપતિ ને અટવી મેં ભ્રમણ કરતે હુએ આચાર્ય મહારાજ સે કહ્યા
 હે ભદન્ત ! યહાં વહુત સે પાલકિયાં આદિ વાહન હૈં આપ જિન્હેં પસંદ કરે
 ઉનપર ચઢકર ચલેં । આચાર્યશ્રીને સેનાપતિ કી વાત સુનકર કહ્યા કિ-
 યાન પર ચઢકર ચલના યહ હમારે કલ્પ સે વાહર હૈં । તથા સાથ ૨ મેં
 આચાર્યમહારાજ ને યહ બી જાન લિયા કિ યહ સવ દૈવી માયા હૈં । સેનાપતિ
 કે ચલે જાને પર ફિર આચાર્ય મહારાજ ને શિષ્યોં સે પૂછ્યા કિ કહો હસ સમય
 કયા કરના ચાહિયે । શિષ્યોં ને કહ્યા જો આપકો કરના રુચે
 વહી હમેં મંજૂર હૈં । શિષ્યોં કી વાત સુનકર આચાર્ય મહારાજને પાદ-
 પોપગમન ધારણ કરને કી વિચારણા કરલી । શિષ્યોં ને બી એસા હી
 કિયા । સવને વહાં સમાધિભાવ સે સંપન્ન હોકર પણ્ડિતમરણ કિયા,

ઉપાડીને મનુષ્યો આલી રહ્યા છે આ સઘળું દૃષ્ય આચાર્ય મહારાજના જોવામાં
 આવી રહ્યું હતું. એવામાં એક સેનાપતિએ જંગલમાં વિચરી રહેલા
 આચાર્ય મહારાજને કહ્યું, ભદ્રંત ! અહિં ઘણી પાલખીઓ વિગેરે વાહન
 છે, આપ જેને પસંદ કરો તેમાં બેસીને ચાલો. આચાર્ય સેનાપતિની
 વાત સાંભળીને કહ્યું કે, પાલખીમાં બેસીને વિચરવું તે અમારા
 કલ્પની બહાર છે. સાથે સાથે આચાર્ય મહારાજે એ પણ બાળી લીધું કે આ
 સઘળી દૈવી માયા છે. સેનાપતિના આલી ગયા પછી આચાર્ય મહારાજે શિષ્યોને
 પૂછ્યું કે, કહો ! આવે વખતે હવે શું કરવું બેઠયો ? શિષ્યોએ કહ્યું કે, આપને
 જે કરવું રુચે તે અમને મંબુર છે. શિષ્યોની વાત સાંભળીને આચાર્ય મહારાજે
 પાદપોપગમન કરવાની પ્રતિજ્ઞા ધારણ કરી લીધી. શિષ્યોએ પણ એમજ કયું.
 પરિણામે સઘળા ત્યાં સમાધી ભાવથી સંપન્ન બની પંડિત મરણ પામ્યા અને

अथ नैपेधिकीपरीपहजयं प्राह—

मूलम्—सुसाणे सुज्ञेगारे वां, रुक्खमूले वं एगओ ।

अकुक्कुओ निसीएज्जा, नं यं वित्तासए 'परं ॥ २० ॥

छाया—श्मशाने शून्यागारे वा, वृक्षमूले वा एककः ।

अकौकुच्यः निपीदेत् न च वित्रासयेत् परम् ॥ २० ॥

टीका—‘सुसाणे’ इत्यादि ।

श्मशाने—शवस्थाने, वा=अथवा, शून्यागारे=निर्जनगृहे, वा=अथवा, वृक्ष-
मूले=वृक्षाधस्तले, मुनिः एककः=द्रव्यतः एकाकी प्रतिमाऽपेक्षया, भावतो—मुनि
गणस्थितोऽपि रागद्वेषरहितः, अकौकुच्यः=अशिष्टचेष्टारहितः—विषयचेष्टावर्जितः
सन्नित्यर्थः, निपीदेत्=भयरहितं यतनापूर्वकमुपविशेदित्यर्थः॥ च—पुनः मुनिस्तत्रोपवि-
ष्टः सन्, परम्—अन्यं जीवं द्वीन्द्रियादिकं, न वित्रासयेत्=तत्रस्थं जीवं स्थानभ्रष्टादिकं

और आत्मकल्याण की सिद्धि की । इसी तरह समस्त साधुओं को
चर्यापरीपह पर विजय पाने में प्रयत्नशील रहना चाहिये ॥१९॥

अब दसवें नैपेधिकीपरीपह को जीतने के लिये सूत्रकार कहते
हैं—‘सुसाणे’—इत्यादि ।

अन्वयार्थ—मुनि को (सुसाणे—श्मशाने) श्मशानमें (वा) अथवा (सु-
ज्ञागारे—शून्यागारे, शून्य घर में (वा) वा (रुक्खमूले—वृक्षमूले) वृक्ष के नीचे
(एगओ—एककः) एकाकी द्रव्य—से प्रतिमा की अपेक्षा अकेले, तथा भाव
की अपेक्षा मुनि समुदाय में रहते हुए भी रागद्वेषरहित एवं (अकु-
कुओ—अकौकुच्यः) अशिष्ट चेष्टा से रहित होते हुए (निसीएज्जा-
निपीदेत्) भयशून्य होकर यतनापूर्वक रहे । (च—च) तथा वहाँ पर

आत्मकल्याणकी सिद्धि भेगवी. आ प्रभाणे सर्व साधुओओ चर्यापरीपहं उपर
विजय भेगववा प्रयत्नशील रहवुं ओधओ. ॥१९॥

इसे सूत्रकार दशमा नैपेधिकीपरीपहने लतवा भाटे कहे छे—‘सुसाणे’ इत्यादि.

अन्वयार्थ—मुनिओ सुसाणे—श्मशाने श्मशानमां “वां” अथवा सुज्ञागारे—शून्यागारे
सूना ओवा घरमां “वा” अथवा रुक्खमूले—वृक्षमूले वृक्षनी नीचे एगओ—एककः
ओकाकी द्रव्यथी प्रतिमानि अपेक्षाओ ओकवा तथा भावनी अपेक्षाओ मुनि समुदायमां
रहेतां छतां पणु रागद्वेष रहित ओने अकुक्कुओ—अकौकुच्यः अशिष्ट चेष्टाथी
रहित ओनीने निसिएज्जा—निपीदेत् भय रहित थर्ध यतनापूर्वक यन्

ન કુર્યાદિત્યર્થઃ । इदमत्र-बोधयम्-आदावस्मिन्नध्ययने 'निसीहियापरीसहे' इति यदुक्तं तस्य छाया 'नैपेधिकीपरीपहः' इति । निपेधः=प्राणातिपातादि निवृत्तिः, स प्रयोजनमस्या इति नैपेधिकी । यद्वा निपेधः=पापकर्मणां गमनादिक्रियायाश्च निवृत्तिः, स प्रयोजनमस्या इति नैपेधिकी, निपद्या=उपवेशनस्थानम् कायोत्सर्ग-भूमिः । स्वाध्यायभूमिश्चेत्यर्थः । सैव च परिपहो नैपेधिकीपरीपहः उपवेशनस्थान परीपहः, तत्र श्मशानादिषु स्थानेषु स्थितेन मुनिना भयंकरोपसर्गसमापतने सति न भेतव्यम्, नापि स्वरविकारादिभिरन्येषां भयमुत्पादनीयमिति ॥ २० ॥

રહે હુણે ઉસ મુનિ કો ચાહિયે કી વહ (પરં ન વિત્તાસણ-પરં ન વિત્રા-સયેત્) વહાં પર પહિલે સે રહને વાલે ક્ષીન્દ્રિયાદીક જીવોં કો સ્થાન-બ્રષ્ટ ન કરે, યહાં યહ સમજના ચાહિયે કિ પહિલે હસ અધ્યયન મેં "નિસીહિયા પરીસહે" એસા કહા ગયા હૈં ઉસકી સંસ્કૃત છાયા નૈપેધિકીપરીપહઃ" એસી કી ગઈ હૈં । ઉસકા અર્થ હસ પ્રકાર હૈ- "પ્રાણાતિપાતાદિક ક્રિયાઓં સે નિવૃત્તિ કરને કા જિસકા પ્રયોજન હો વહ નૈપેધિકી હૈ, અથવા પાપકર્મોં કી એવં ગમનાદિક્રિયા કી નિવૃત્તિરૂપ નિપેધ જિસકા પ્રયોજન હો વહ નૈપેધિકી હૈ, અથવા નિપદ્યા ઉપવેશન સ્થાન કા નામ હૈ, વહ યા તો કાયોત્સર્ગ કી ભૂમિસ્વરૂપ હોગા યા સ્વાધ્યાય કી ભૂમિસ્વરૂપ । ઉસ નિપદ્યારૂપ જો પરીપહ ઉસકા નામ નૈપેધિકીપરીપહ હૈ । હસકા ફલિતાર્થ ઉપવેશનસ્થાન સમ્બન્ધી પરીપહ નૈપેધિકીપરીપહ હૈ । શ્મશાન આદિક સ્થાનોં મેં રહે હુણે મુનિ કો ભયંકર ઉપસર્ગ કેં

તથા ત્યાં રહેતા એ મુનિનું કર્તવ્ય છે કે તે પરં ન વિત્તાસણ-પરં ન વિત્રાસયેત્ ત્યાં પહેલાથી રહેવાવાળા દ્વિધન્દ્રિયાદિક જીવોને સ્થાનબ્રષ્ટ ન કરે, અહીં એ સમજવું જોઈએ કે, પહેલાં આ અધ્યયનમાં નિસીહિયા પરીસહે એવું કહેવાયું છે કે જેની સંસ્કૃત છાયા " નૈપેધિકી પરીપહઃ " એમ કરવામાં આવેલ છે. એનો અર્થ આ પ્રકારનો છે- "પ્રાણાતિપાતાદિક ક્રિયાઓથી નિવૃત્તિ કરાવવાનું જેનું પ્રયોજન હોય તે નૈપેધિકી છે, અથવા પાપકર્મોની અને ગમનાદિક ક્રિયાઓની નિવૃત્તિરૂપ નિપેધ જેનું પ્રયોજન હોય તે નૈપેધિકી છે, અથવા નિપદ્યા ઉપવેશન સ્થાનનું નામ છે. તે યાતો કાયોત્સર્ગની ભૂમિ સ્વરૂપ હોય યા સ્વાધ્યાયની ભૂમિસ્વરૂપ. એ નિપદ્યારૂપ જે પરીપહ તેનું નામ નૈપેધિકીપરીપહ આનો તો ફલિતાર્થ ઉપવેશન સ્થાન સંબંધી પરીપહ નૈપેધિકીપરીપહ છે, શ્મશાન આદિ સ્થાનોમાં રહેનારા મુનિએ ભયંકર ઉપસર્ગોના આવવા છતાં પણ બચીત ન બનવું જોઈએ,

ઉક્તમર્થે વિશદીકૃત્વન્નાહ—

મૂલમ્—તત્થે સે' ચિદ્દમાણસ્સ, ઉવસંગ્ગા ભિધારણ ।

સંકામીઓ નં ગચ્છેજ્ઞો, ઉદ્ધિત્તાં અન્નમાસેણ ॥ ૨૧ ॥

છાયા—તત્ર તસ્ય તિષ્ઠતઃ, ઉપસર્ગા અભિધારયેત્ ।

શક્કામીતઃ ન ગચ્છેત્; ઉત્થાયાન્યદાસનમ્ ॥ ૨૧ ॥

ટીકા—‘તત્થ’ ઇત્યાદિ ।

તત્ર=શ્મશાનાદૌ, તિષ્ઠતઃ=ઉપવિષ્ટસ્ય તસ્ય મુનેઃ ઉપસર્ગાઃ—દેવમનુષ્યતિર્ય-
કંકૃતા ઉપદ્રવાઃ, યદિ ભવેયુસ્તર્હિ સ મુનિસ્તાનુપસર્ગાન્ અભિધારયેત્—‘મમાચલ
ષેતસઃ કિમેતે કરિષ્યન્તીતિ ચિન્તયન્ સહેત । પરન્તુ શક્કામીતઃ=ઉપસર્ગકૃતોપદ્રવ-
સંશયાદુદ્વેગવાન્ સન્, ઉત્થાય—તતઃ સ્થાનાદપસૃત્ય, અન્યત્=પરમ્, આસનમ્=
આસ્યતે—ઉપવિષ્યતેઽસ્મિન્નિત્યાસનં=સ્થાનમ્, ન ગચ્છેત્ ।

આને પર મી ભયમીત નહીં હોના ચાહિયે ઔર ન અપને અંગોં કો વિકૃત
કરકે દૂસરોં કો ભયમીત કરના ચાહિયે ॥ ૨૦ ॥

इसी अर्थ को विशद करते हुए सूत्रकार समझाते हैं—
‘तत्थ से’—इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(તત્થ-તત્ર) શ્મશાન આદિ સ્થાન મેં (ચિદ્દમાણસ્સ સે-
તિષ્ઠતસ્તસ્ય) સ્થિત ઉસ સાધુકે ઉપર (ઉવસંગ્ગા-ઉપસર્ગાઃ) દેવ, મનુષ્ય,
તિર્યચ્ચ સમ્બન્ધી ઉપસર્ગ યદિ આવે તો ઉસ મુનિ કા કર્તવ્ય હૈં કિ વહ
ઉન ઉપસર્ગોં કો (અભિધારણ-અભિધારયેત્) “યે ઉપસર્ગ મેરા ક્યા
કર સકતે હૈં” નિશ્ચલચિત્ત સે એસા વિચાર કર સહન કરે । પરન્તુ
(શંકામીઓ-શંકામીતઃ) ઉપસર્ગકૃત ઉપદ્રવ કે સન્દેહ સે ઉદ્વેગવાન્

અથવા તો પોતાના અંગોને વિકૃત બનાવી બીજાને હાયલીત કરવા ન જોઇએ. ॥૨૦॥

આજ અર્થવિશે સૂત્રકાર વિષદરૂપથી સમજાવે છે. ‘તત્થ સે’ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—(તત્થ-તત્ર) શ્મશાન આદિ સ્થાનમાં ચિદ્દમાણસ્સ સે—તિષ્ઠતઃ તસ્ય રહેલા
એ સાધુની ઉપર ઉપસંગા-ઉપસર્ગાઃ દેવ, મનુષ્ય, તિર્યચ્ચ સંબંધી ઉપસર્ગ આવે
ત્યારે એ મુનિનું કર્તવ્ય છે કે તે એ ઉપસર્ગોને અભિધારણ-અભિધારયેત્ આ
ઉપસર્ગ માફ શું કરી શકવાના છે “નિશ્ચલ” ચિત્તે એવો વિચાર કરી સહન કરે.
પરંતુ, શંકામીઓ-શંકામીતઃ ઉપસર્ગકૃત ઉપદ્રવના સંદેહથી

સ્વાધ્યાયકરણાર્થં કાયોત્સર્ગકરણાર્થં ચ સ્ત્રીપશુપંડકવિવર્જિતે સ્થાને નિપ-
ળ્લેન મુનિના અનુકૂલપ્રતિકૂલોપસર્ગસંપાતેऽનુદ્વેગકરણેન નિપદ્યાપરનામકો
નૈપેધિકીપરીપદઃ સોઢવ્ય ઇતિ ભાવઃ ।

અત્ર દૃષ્ટાન્તઃ પ્રદર્શયતે—

હસ્તિનાપુરે કુરુદત્તનામા શ્રેષ્ઠપુત્રઃ પ્રવ્રજિતો ભૂતૈકાકિવિહારપ્રતિમયા
ગ્રામાનુગ્રામં વિહરન્નયોધ્યાનગર્યા ઈપદ્દુર્મદેશે કાયોત્સર્ગમ્ કૃત્વા સ્થિતઃ । તત્ર
હોકર (ઉદ્વિત્તા-ઉત્થાય) ઉઠકર (અન્નમાસણં-અન્યદ્ આસનં) દૂસરે
કિસી સ્થાન પર (ન ગચ્છેઝ્જા-ન ગચ્છેત્) નહીં જાવે ।

તાત્પર્ય હસકા યહ હૈ કિ સ્વાધ્યાય કરને કે લિયે અથવા કાયો-
ત્સર્ગ કરને કે લિયે સ્ત્રી પશુ પંડક સે વર્જિત સ્થાન મેં વૈઠે હુણ મુનિ કો
ચાહિયે કિ વહ અનુકૂલ પ્રતિકૂલ ઉપસર્ગ કે આને પર અનુદ્વિગ્ન
ચિત્ત હોકર નિપદ્યાપરીપદ કિ જિસકા દૂસરા નામ નૈપેધિકીપરી-
પદ હૈ ઉસકો સહન કરે । અર્થાત્-સ્મશાન આદિ સ્થાન મેં વૈઠને પર
ઉપસર્ગ આદિ કા આના સ્વાભાવિક હૈ । અતઃ એસી સ્થિતિ મેં મુનિ કા
કર્તવ્ય હૈ કિ વહ તિર્યઞ્ચાદિકૃત ડન ઉપસર્ગો કો અવિચલિતચિત્ત
હોકર સહન કરે । ભયભીત ન હોવે, ઓર ન એક સ્થાન સે દૂસરે
સ્થાન પર અપની રક્ષા કે અભિપ્રાય સે જાવે ।

દૃષ્ટાન્ત-હસ્તિનાપુર મેં કુરુદત્ત નામ કા એક સેઠ કા પુત્ર રહતા થા ।
ઉસને ધર્મ કા ઉપદેશ સુનકર દીક્ષા ધારણ કરલી । જય વે શ્રુતચા-

ઉદ્વિત્તા-ઉત્થાય ત્યાંથી ઉઠીને અન્નમાસણં-અન્યત્ આસનં બીજા કોઈ સ્થાન ઉપર
ન ગચ્છેઝ્જા-ન ગચ્છેત્ ન જાય.

આનો ભાવ એ છે કે, સ્વાધ્યાય કરવા માટે અથવા તો કાયોત્સર્ગ
કરવા માટે સ્ત્રી, પશુ, પંડકથી વર્જિત એવા સ્થાનમાં બેઠેલા મુનિએ ગમે તેવા
અનુકૂળ પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગ આવવાથી ઉદ્વિગ્ન ચિત્ત ન બનતાં વિપદ્યાપરીપદ કે
બેનું બીજું નામ નૈપેધિકીપરીપદ છે એને સહન કરે. અર્થાત્-સ્મશાન આદિ
સ્થાનમાં બેસવાથી ઉપસર્ગ વગેરેનું આવવું સ્વાભાવિક છે. આથી એવી
સ્થિતિમાં મુનિનું કર્તવ્ય છે કે, તિર્યઞ્ચ આદિ દ્વારા થતા એ ઉપસર્ગોને અવિ-
ચલીત ચિત્ત બની સહન કરે અને ભયભીત ન થાય. પોતાના રક્ષણના અભિ-
પ્રાયથી એક સ્થાનથી બીજા સ્થાન ઉપર ન જાય.

દૃષ્ટાન્ત—હસ્તિનાપુરમાં કુરુદત્ત નામે એક શેઠનો પુત્ર રહેતો હતો એણે
ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળી દીક્ષા ધારણ કરી લીધી. બપોરે તે શ્રુતચારિત્ર રૂપ

रात्रेश्चतुर्थपौरुष्यां कुतश्चिद् ग्रामाद् गोधनापहारं कृत्वा चौराः कुरुदत्तमुनेः पार्श्व-
स्थेन मार्गेण सवेगं गताः । पश्चाद् गोस्वामिनस्तदन्वेयकास्तत्रायाताः द्वौ मार्गौ
तत्र दृष्ट्वा ते कुरुदत्तमुनिं पृच्छति-भदन्त ! ब्रूहि चौराः केन पथा गताः । तद्वचनं
श्रुत्वाऽपि स मुनिर्न किञ्चिदुक्तवान् ततस्ते गोस्वामिनः कोपावेशेन मुनेः शिरसि
आर्द्रमृत्तिकालेपेन पालीं कृत्वाऽङ्गाराः सिप्ताः मुनिस्तु तदुपसर्गकृतवेदनां सहमानो

रित्ररूप धर्म के पालन करने में पूर्ण निष्णात हों गये तो उन्होंने ने
एकाकीविहारप्रतिमा लेकर ग्रामानुग्राम विचरण करने लगे विहार
करते २ वे अयोध्यानगरी के समीप कुछ दूर प्रदेश में कायोत्सर्ग
धारण कर रहे । रात्रि के चतुर्थ प्रहर में किसी ग्राम से गायों को चुरा-
कर चौर कुरुदत्त मुनि के पास के मार्ग से जल्दी २ बड़े वेग के साथ
निकले । इनके निकल जाने के बाद ही गायों के स्वामी उनकी तपास
करते हुए वहाँ पर आ पहुँचे । वहाँ से दो रास्ते जाते थे । उन्हें देख-
कर उन लोगों ने कुरुदत्त मुनि से पूछा कि भदन्त ! यहाँ से चौर किस
रास्ते होकर गये हैं । मुनि ने उनकी बात सुनकर कुछ भी उत्तर नहीं
दिया । वे सबके सब मुनि के ऊपर रुष्ट हुए । क्रोध के आवेशमें
आकर उन लोगों ने मुनिराज के माथे ऊपर मिट्टी की क्यारी बनाकर
उसमें जलते हुए अंगार रख दिये । मुनि ने उनके द्वारा किये गये इस

धर्म'तु' पालन करवाभां भूषुं पछे निष्णात भनी गया त्यारे अभेष्टे ओकाकी
विहार प्रतिमा लई ग्रामानुग्राम विचरण करवा भांड्युं । विहार करतां करतां ते
अयोध्या नगरीनी पासो थोडा दूरना प्रदेशभां कायोत्सर्ग धारण करी रह्या,
रात्रीना थोथा प्रहरना समये केई गामथी गाये चोरीने चौर कुरुदत्त मुनिनी
पासेना मार्ग उपरथी उतावणथी निकली गया । गाये चोरीने लागेला ओ चोरनी
पाछण ओना नीकणी जवा पछी थोडीवारो गाये जेनी चोरायेली ते ओनी
तपासभां नीकल्या । अने कुरुदत्त मुनि जे स्थाने जेठेव डुता त्यां पडोअ्या । आ
स्थानेथी जुही जुही भाल्यु जता जे रस्ता कुटता डोवाथी गायेना माडीकोओ
मुनिने जेठेला ओई तेनी पासो आवी पूछ्युं के, भदंत ! अडिंथी-चोरो कछ
भाल्युओ गया ? मुनिओ आनो केई प्रत्युत्तर न आपतां ते बोडो मुनि उपर
भीजया अने कीधना आवेशभां आवी जछ ते बोडोओ मुनिराजना भाथा उपर
भाटीनी क्यारी भनावी तेभां भण भणता अंगारा भूझी दीधा । ओ बोडो द्वारा
करायेला उपसर्गथी मुनिने भूज वेदना यछ परंतु तेने भूजज शांत बिते

निरुद्धेगः सन् तत्र स्थित एव समाधिभावेन कालं कृत्वा सिद्धिं प्राप्तवान् । एव-
मन्यैरपि मुनिभिर्नैपेधिकीपरीपहः सोढव्यः ॥ २१ ॥

अथ शय्यापरीपहजयं प्राह—

मूलम्—उच्चावयाहिं सेज्जाहिं तवस्सी भिक्खु थामेवं ।

नाइवेलं विहंजेज्जा, पार्वदिट्ठी विहंन्नई ॥ २२ ॥

छाया—उच्चावचाभिः शय्याभिः, तपस्वी भिक्षुः स्थामवान् ।

नातिवेलं विहन्यात्, पापदृष्टिर्विहन्यते ॥ २३ ॥

टीका—‘उच्चावयाहिं’ इत्यादि ।

स्थामवान्=स्थाम=बलं तद्वान्, शीतोष्णादिसहनशक्तिमानित्यर्थः, तपस्वी=
अनशनादिविविधतपश्चरणशीलः, भिक्षुः=मुनिः, उच्चावचाभिः=उत्कृष्टापकृष्टाभिः

उपसर्ग की वेदना को बड़े ही शान्त परिणामों से सहन किया । चित्त
में जरा भी उद्वेग नहीं आने दिया । ध्यान में ही वे समाधिभाव से
स्थिर रहे । अन्त में कालधर्म को प्राप्तकर क्रुद्धत्तमुनिने सिद्धि प्राप्त की ।
इसी प्रकार अन्य मुनियों को भी इस कथासे यही शिक्षा लेनी चाहिये
कि निपद्यापरीपह में यदि इस प्रकार के विघ्न आवे तो उन्हें सहन
करना चाहिये ॥ २१ ॥

अथ ग्याहरवे शय्यापरीपहजय के विषय में सूत्रकार कहते हैं—

‘उच्चावयाहिं’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(थामेवं=स्थामवान्) शीत उष्ण आदि परीपहों को सहन
करनेकी शक्तिवाला, तथा (तवस्सी=तपस्वी) अनशन आदि विविध तपों
का अनुष्ठान करने वाला (भिक्खु=भिक्षुः) साधु (उच्चावयाहिं
सेज्जाहिं=उच्चावचाभिः शय्याभिः) अनुकूल जैसे हेमन्त शिशिर

सहन करी. चित्तमां जरा पणु उद्वेग आववा न दीधो अने ध्यानमां ज समाधी
भावमां स्थिर रह्या. अन्ते काण धर्मेने पाभी जेमहे सिद्धि प्राप्त करी. आ
प्रकारे अन्य मुनियोअे पणु आ कथाथी जेवी शिक्षा लेवी जेधं जे डे, निपद्या-
परीपहमां कदाय आ प्रकारनां विघ्न आवे तो जेने सहन करवां जेधं जे. ॥२१॥

इवे सूत्रकार शय्यापरीपह एतवाने कहे छे. ‘उच्चावयाहिं’ इत्यादि.

अन्वयार्थ—थामेवं=स्थामवान् ठंडीना अने गरमीना परीपहोने सहन करवानी
शक्तिवाला तथा तवस्सी=तपस्वी अनशन आदि विविध तपोअुं अनुष्ठान करवावाला
भिक्खु=भिक्षुः साधु उच्चावयाहिं सेज्जाहिं=उच्चावचाभिः शय्याभिः अनुकूल=जेवी डे,

उच्चाः=उत्कृष्टाः, अनुकूलाः-हेमन्तशिशिरयोः शैत्यरहिताः उष्णस्पर्शवत्यो वा, ग्रीष्मवर्षासु उष्णस्पर्शवर्जिताः, शीतस्पर्शवत्यो वा, द्रव्यतः उच्चप्रदेशस्थिता वा उच्चाः, सुधाभिः-‘चूना, सिमेन्ट’ इत्यादिभाषाप्रसिद्धाभिः, उपलिप्ततलादीनामुपलक्षणं चैतत् । अवचाः=अपकृष्टाः प्रतिकूलाः-हेमन्तशिशिरयोः शीतस्पर्शयुक्ताः, ग्रीष्मवर्षासु उष्णस्पर्शवत्यः, द्रव्यतः अधोभागस्थिता वा अवचाः, उच्चाश्च अवचाश्चेति, उच्चावचास्ताभिः, शय्याभिः शेरते यामु साधवस्ताः शय्याः=वसतयः उपाश्रयाः, पट्टकादिरूपाः संस्तारकाश्च उच्यन्ते, ताभिर्हेतुभिः, अतिवेळम्-वेला-मतिक्रम्य, स्वाध्यायादिकं न विहन्यात्=न परित्यजेत् । यद्वा-अतिवेला-इति छाया । वेलाशब्दो मर्यादावाचकः, अतिशयिता वेला अतिवेला, अन्यमर्यादाऽपेक्षयाऽतिशयिनीं मर्यादां समतारूपां न विहन्यात्=रागद्वेषजनिताभ्यां हर्षविषादाभ्यां

ऋतु में शैत्यरहित, अधवा-उष्णस्पर्शसहित, ग्रीष्म वर्षाऋतु में उष्ण-स्पर्शरहित, अधवा शीतस्पर्शसहित, अधवा द्रव्य की अपेक्षा उच्च-प्रदेश में स्थित, उपलक्षण से चूना सिमेंट आदि की बनाई गई ऐसी उच्चशय्या-उपाश्रय अधवा पाटला संस्तारकको लेकर, अधवा अवच-उच्च से प्रतिकूल-हेमन्त शिशिर में शीतस्पर्शयुक्त, ग्रीष्मवर्षा में उष्णस्पर्शयुक्त तथा द्रव्य की अपेक्षा अधोभाग में स्थित ऐसी शय्या को-उपाश्रय, पाटला, संस्तारक को-लेकर (अइवेलं न विहन्ने-ज्जा-अतिवेलं न विहन्यात्) वेला का उल्लंघन करके स्वाध्याय आदि को न छोड़े, अर्थात् कालोकाळ प्रतिलेखनादि करे । अधवा रागद्वेष-जनित हर्षविषादरूप परिणामों के द्वारा अन्यमर्यादा की अपेक्षा अति-शय्यविशिष्ट समतारूप मर्यादा का उल्लंघन न करे । उच्चशय्या-

हेमन्त शिशिर ऋतुमां शैत्य रहित, अधवा उष्णस्पर्शवाणी ग्रीष्म, वर्षा ऋतुमां उष्णस्पर्श रहित अधवा शीतस्पर्श सहित अधवा द्रव्यनी अपेक्षार्थी उच्य प्रदेशमां रहेल । उपलक्षणार्थी चूना, सीमेन्ट आदिवर्षाभां आवेल उच्य शैया, उपाश्रय, अधवा पाटला संस्तारकने लध अधवा अवच उच्यार्थी प्रतिकूल हेमन्त शिशिरमां ठंडीवाणी, ग्रीष्म वर्षाभां उष्ण स्पर्शवाणी तथा द्रव्यनी अपेक्षा अधोभागमां स्थित ऐवी अवचशय्याने-उपाश्रय, पाटला, संस्तारकने लध अइवेलं न विनिहन्नेज्जा-अतिवेलं न विहन्यात् वेलानुं उलंघन करी स्वाध्याय आदिने न छोडे, अर्थात् काणोकाण प्रतिलेखनादि करे । अधवा-रागद्वेष जनित हर्ष विषाद रूप परिणामो द्वारा अन्य मर्यादानी अपेक्षा अतिशय विशिष्ट समतारूप मर्यादानुं उलंघन न करे । उच्य शय्या-अनुकूल वस्तितो लाल भगतां ऐवो विशार

ન લઙ્ઘયેત્ । ઉચ્ચશય્યાં પ્રાપ્ય 'અહો ! ભાગ્યવાનઽહં યન્મમ સર્વકાલમુલ્લસદા વસતિ-
મિલિતે'તિ હર્ષઃ, અવચશય્યાં પ્રાપ્ય તુ ' અહો ! કીદૃશી મમ મન્દભાગ્યતા, યતઃ
શય્યાઽપિ શીતાદિનિવારિકા ન લઙ્ઘયતે' ઇતિ વિપાદઃ । એવંભૂતાભ્યાં હર્ષવિપા-
દાભ્યાં મધ્યસ્થભાવરૂપાં મર્યાદાં નોલ્લઙ્ઘનીયેત્યર્થઃ । યસ્તુ મુનિઃ પાપદષ્ટિઃ=પૂર્વોક્ત
મર્યાદોલ્લઙ્ઘકઃ સ ચિનિહન્યતે, પરીપદૈઃ પરાજિતોઽત एव સાધુમર્યાદાસ્થલિતો
મુનિઃ સંયમાત્પતિતો ભવતીત્યર્થઃ । તસ્માદુપાશ્રયાદી રાગદ્વેષપરિવર્જનેન શય્યા-
પરીપદઃ સોદન્ય ઇતિ ભાવઃ ॥ ૨૨ ॥

અનુકૂલ વસ્તિ કો પાકર પેસા વિચાર ન કરે કિ “અહો ! મેં ચઢા હી
'ભાગ્યશાલી હું જો મુલ્લે સર્વકાલ મેં મુલ્લ દેનેવાલી વસતિ મિલી હૈ”
તથા અવચશય્યા પ્રતિકૂલ વસ્તિ કો પાકર પેસા વિચાર ન કરે
કિ-અહો ! મેં કેસા મન્દભાગી હું જો મુલ્લે શીતાદિ નિવારણ કરને
વાલી વસ્તિ મો નહીં મિલી । હસ પ્રકાર અનુકૂલ પ્રતિકૂલ
વસતિ કી પ્રાપ્તિ કો લેકર મુનિ કો હર્ષવિપાદાત્મક પરિણામોં દ્વારા
મધ્યસ્થભાવરૂપ મર્યાદા કા ઉલ્લંઘન નહીં કરના ચાહિયે । જો
મુનિ (પાપદિષ્ટી વિહગ્રદ-પાપદષ્ટિઃ વિહન્યતે) અનુકૂલ પ્રતિકૂલ
વસતિ મેં રાગદ્વેષ કરતા હૈ વહ પાપદષ્ટિ મુનિ હસ સમતાભાવરૂપ
મર્યાદા કા નાશ કરતા હુવા સંયમ સે પતિત હો જાતા હૈ । હસલિયે
મુનિકા કર્તવ્ય હૈ કિ વહ ઉપાશ્રય આદિ મેં રાગદ્વેષ કે પરિવર્જન સે
શય્યાપરીપદ સહન કરે ॥ ૨૨ ॥

ન કરે કે, “ અહો ! હું ખૂબ જ ભાગ્યશાળી છું. જે મને સર્વકાળ મુજ દેવાવાળી
વસ્તિ મળી છે ” તથા “અવચ” શય્યા પ્રતિકૂળ વસ્તિથી એવો વિચાર ન કરે કે, હું
કેવો મંદભાગી છું જે મને ઠંડી આદિનું નિવારણ કરવાવાળી વસ્તિ ન મળી, આ
પ્રકારે અનુકૂળ પ્રતિકૂળ વસ્તિની પ્રાપ્તિને લઈ મુનિએ હર્ષ વિપાદાત્મક પરિણામો
દ્વારા મધ્યસ્થ ભાવરૂપ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવું ન જોઈએ. જે મુનિ પાપદિષ્ટી
વિહગ્રદ-પાપદષ્ટિઃ વિહન્યતે અનુકૂળ પ્રતિકૂળ વસ્તિમાં રાગદ્વેષ કરે છે. તે
પાપદષ્ટિ મુનિ આ સમતા ભાવ રૂપ મર્યાદાને નાશ કરી સંયમથી પતિત
થઈ જાય છે. આ માટે મુનિનું કર્તવ્ય છે કે તે, ઉપાશ્રય આદિમાં રાગદ્વેષના
પરિવર્જનથી શય્યા પરીપદ સહન કરે ॥ ૨૨ ॥

શઘ્યાપરીપહઃ કયા રીત્યા સોઢન્યઃ ? ઇતિ પ્રદર્શયતિ—

મૂલમ્—પદ્મરિક્તમુવૈસ્સયં લઙ્ઘું, કલ્લાણં અદુવ પાવગં ।

કિમેગૈરાયં કરિસ્સઙ્, ઇવં તત્થહિયાસે ॥ ૨૩ ॥

છાયા—પ્રતિરિક્તમુપાશ્રયં લઙ્ઘ્યા, કલ્યાણમ્ અથવા પાપકમ્ ।

કિમેકરાત્રં કરિષ્યતિ ઇવં તત્રાધ્યાસીત ॥ ૨૩ ॥

‘પદ્મરિક્ત’ ઇત્યાદિ ।

સાધુઃ, કલ્યાણમ્=શાતરૂપં સુખદાયકમ્, અથવા પાપકં-પાપરૂપં દુઃખજનકમ્, પ્રતિરિક્તં=સ્ત્રીપશુપ્પણ્ડકાદિવર્જિતમ્ — ઉપાશ્રયં=વસતિ, લઙ્ઘ્યા=પ્રાપ્ય, એકરાત્રમ્=એકસ્યાં રાત્રીં અપમુપાશ્રયઃ કિં સુખં દુઃખં વા કરિષ્યતિ ન કિંચિત્ કરિષ્યતિ’ એવમ્=ઈદ્રેશેન વિચારેણ તત્ર=ઉપાશ્રયે અધ્યાસીત=અધિવસેત્-રાગં દ્વેષં વા ન કુર્યાદિત્યર્થઃ । અયં ભાવઃ—કચ્ચિત્-સમભૂમિકં સુશોભનં સર્વતુસુખં,

શઘ્યાપરીપહ કિસ તરહ સહના ચાહિયે । ઇસ ઘાતકો સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરતે હૈ—‘પદ્મરિક્ત’—ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—સાધુ (કલ્લાણં-કલ્યાણમ્) શાતરૂપ-સુખદાયક (અદુવ-અથવા) યા (પાવગં-પાપકમ્) અશાતરૂપ-દુઃખજનક એસે (ઉવૈસ્સયં-ઉપાશ્રયં) ઉપાશ્રય-વસતિ કો જો (પદ્મરિક્તં-પ્રતિરિક્તમ્) સ્ત્રી પશુ એવં પ્પણ્ડક આદિ સે રહિત હૈ (લઙ્ઘું-લઙ્ઘ્યા) પ્રાપ્ત કર એસા વિચાર કરે કિ (એગૈરાયં-એકરાત્રં) યહ ઉપાશ્રય એકરાત્રભર ઠહરને વાલે મેરે લિયે કયા તો સુખ દે સકતા હૈ ઓર કયા દુઃખ દે સકતા હૈ (એવં તત્થહિયાસે-એવં તત્રાધ્યાસીત) ઇસ પ્રકાર વિચાર કર કે વહાં રહે — ઉપાશ્રય કે વિષય મેં વહ રાગદ્વેષ ન કરે । તાત્પર્ય યહ કિ સાધુ કે લિયે કહીં પર સમભૂમિ-

શઘ્યાપરીપહ કઈ રીતથી સહન કરવો ? આ વાતને સૂત્રકાર પ્રદર્શિત કરે છે ‘પદ્મરિક્ત’ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—સાધુ કલ્લાણં-કલ્યાણમ્ શાતરૂપ-સુખદાયક અદુવ-અથવા યા પાવગં-પાપકમ્ અશાતરૂપ-દુઃખજનક એવા ઉવૈસ્સયં-ઉપાશ્રયં ઉપાશ્રય-વસતિ કે જે પદ્મરિક્તં-પ્રતિરિક્તમ્ સ્ત્રી પશુ અને પંડક આદિથી રહિત છે, એવી વસતિ લઙ્ઘું-લઙ્ઘ્યા પ્રાપ્ત કરી વિચાર કરે કે, એગૈરાયં-એકરાત્રં આ ઉપાશ્રય એક રાત રોકાવાવાળા મારા માટે શું સુખ આપનાર છે કે શું દુઃખ આપનાર છે. એવં તત્થહિયાસે-એવં તત્રાધ્યાસીત આ પ્રકારનો વિચાર કરી ત્યાં રહે. ઉપાશ્રયના વિષયમાં તે રાગદ્વેષ ન કરે. તાત્પર્ય એ છે કે, સાધુને માટે કોઈ સ્થળે સમભૂમિવાળે

क्वचिद्विषमभूमिकं पांसुप्रचुरं शर्कराशकलसंकुलं शीतकालेऽतिशीतं ग्रीष्मे बहुधर्मकं दुःखदं सुखदं वा स्यादिरहितमृपाश्रयं, मृदुकठिनादिभेदेनोच्चावचं पट्टकादिरूपं संस्तारकं च प्राप्य, तत्र तत्र रागद्वेषाकरणेनानुद्विग्नो भवेत् । एवं शय्यापरीपहः साधुना विजितो भवतीति ।

बाला उपाश्रय मिले या विषम भूमिवाला, चाहे तो वह ऋतु के अनुकूल हो चाहे प्रतिकूल हो, चाहे वह कंकर पत्थर से युक्त भूमिवाला हो चाहे सिमेंट आदि से बनी हुई भूमिवाला हो—कैसा भी क्यों न हो परन्तु स्त्री पशु आदि से यदि वह रहित है तो साधु को उस में किसी भी प्रकार का हर्षविषाद नहीं करना चाहिये । इसी तरह संस्तारक भी चाहे मृदुगुणयुक्त हो चाहे कठिन हो कैसा भी हो उसको प्राप्तकर साधु को उस विषय में भी रागद्वेषपरिणति नहीं करनी चाहिये । इस तरह करने से साधु के द्वारा शय्यापरीपह जीता जाता है ।

भावार्थ—शय्यापरीपह पर यदि साधु को विजय पाना है तो उसकी विचारधारा ऐसी कभी नहीं होनी चाहिये कि यह शय्या, उपाश्रय अथवा पाट-पाटला आदि सुन्दर हैं या असुन्दर हैं ? ऋतु के अनुकूल हैं या प्रतिकूल हैं । साधु के लिये क्या तो अनुकूल और क्या प्रतिकूल ? सपके ऊपर उसकी समान दृष्टि होनी चाहिये । यह तो दृष्टि की विषमता है जो साधुके लिये उसकी समाचारी से उचित नहीं मानी जाती है । संयम का निर्विघ्नरूप से निर्वाह जैसे भी हो सके उस रूप से

भजे अथवा विषमभूमिवाले, ते ऋतुने अनुकूल होय अथवा प्रतिकूल होय, आड़े ते कंकर पत्थरनी भूमिवाले होय के, आड़े सिमेंट आदिनी भूमिवाले गमे तेवे होय. परन्तु स्त्री पशु आदिथी ने ते रहित होय तो साधुने तेमां कौं प्रक्षरनेो दुर्ष विषाद नहीं करवे नेधये. ये न रीते संस्तारक पशु आड़े तेधुं सुंवाणुं होय अथवा तो कठषु होय गमे तेधुं होय तेने प्राप्त करी साधुने ते विषयमां पशु रागद्वेष परिषुति राखवी न नेधये आवी रीते करवाथी साधु शय्यापरीपह लती नय छे.

भावार्थ—शय्यापरीपहने कदाच साधुने लतवे होय तो तेनी विचार धारा येवी कही न होय के, आ शय्या उपाश्रय-पाटला आदि सुंदर छे के असुंदर, ऋतुने अनुकूल छे के प्रतिकूल साधु भाटे क्युं अनुकूल अने क्युं प्रतिकूल जथा उपर तेनी समान दृष्टि होवी नेधये. ये तो धृष्टिनी विषमता छे ने साधु भाटे तेनी समाचारीथी उचित मानवामां आवती नथी. संयमनेो निर्विघ्न

અત્ર દૃષ્ટાન્તઃ પ્રદર્શયતે—

... એકદા ભાવિતાત્મા શુભચંદ્રનામાચાર્યઃ સુવિનીતશિષ્યપરિવારેઃ સહ ગ્રામાનુ-
ગ્રામં. વિહરન્ શ્રાવસ્તીનગર્યાં વહિરશોકનામકે નન્દનવનતુલ્યે ઉદ્યાને સમવસ્યતઃ ।
તસ્ય વહુમધ્યદેશભાગે કેલિપ્રિયભૂપસ્ય પ્રાસાદ આસીત્ । સ ચ પ્રાસાદઃ પ્રાસાદીયઃ
પ્રદર્શનીયોઽભિરૂપઃ પ્રતિરૂપો મણિકુદ્દિમતલઃ સમરમણીયભૂમિભાગ આદર્શતલોપમઃ
કોમલસ્પર્શઃ સર્વર્તુસુખદઃ સર્વથાઽનુકૂલો રુચિરપીઠફલકસંસ્તારકયુક્ત આસીત્ ।
તત્રાસૌ તપઃસંયમારાધકો યુનિર્નિવસન્ વિશુદ્ધભાવેન તમનુકૂલશય્યાપરીપદં મધ્ય-
સ્થભાવેન સહમાનથિન્તયતિ—અત્રૈકરાત્રમાત્રં મમાવસ્થાનં, કિમનેન શય્યાસુખેન ।

કરતે રહના चाहिये इसी में साधु की शोभा है ।

દૃષ્ટાન્ત-એક સમયની વાત છે-શુભચંદ્ર નામના આચાર્ય સુવિનીત
અપને શિષ્યપરિવારના સાથ ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતે હુણ શ્રાવસ્તી
નગરીના બહાર રહે હુણ નંદનવનતુલ્ય અશોકનામક ઉદ્યાનમાં પધારે ।
તે ઉદ્યાનના કેટલાક મધ્યભાગમાં કેલિપ્રિયભૂપના પ્રાસાદ થાય ।
તે પ્રાસાદ ખૂબ જ સુંદર થાય । તેના કુદ્દિમતલ મણિમય થાય ।
તેના ભૂમિભાગ સમ અને રમણીય થાય । તે એવો ચલકતા થાય કે
માનો દર્પણના તલ જેવો । સ્પર્શ તેના સુકુમાલ થાય । તે મહલ સર્વ
ઋતુઓનાં અનુકૂલ થાય । રુચિર પીઠ ફલક સંસ્તારકોનાં સાથે યુક્ત થાય ।
તથા પ્રાસાદિય દર્શનીય અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ થાય । તપ અને સંયમ
ના આરાધક તે આચાર્ય મહારાજ તે પ્રાસાદમાં એક તરફ ઠહર ગયે ।
તેમાં જ તે સમ વાતની સુવિધા થી । પરંતુ ફિર જી આચાર્યને
તે વિષયમાં અનુકૂલતાના વિચારનાં સર્વભાવ ધારણ નહીં કર્યા ।

इयं धी निवाहं जेम धर्धं थके तेवा इये करतुं रहेवुं जेधं जे तेभां साधुनी शोभा छे.

દૃષ્ટાન્ત—એક સમયે શુભચંદ્ર નામના આચાર્ય સુવિનીત પોતાના શિષ્ય
પરિવાર સાથે ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતા કરતા શ્રાવસ્તી નગરીની બહાર રહેલા
નંદનવન તુલ્ય અશોક નામના ઉદ્યાનમાં પધાર્યાં । તે ઉદ્યાનના મધ્ય ભાગમાં
કેલિપ્રિય રામનુજ નિવાસ સ્થાન હતું, તે મહાલય ખૂબ જ સુંદર હતો, એનું
આંગણું મણિજડિત હતું. ભૂમિભાગ સમ અને રમણીય હતો. તે એવો ચળ-
કાટ ભારતો હતો કે બધે અરિસો હોય । એનો સ્પર્શ ખૂબ સુવાળો લાગતો.
આ મહેલ સઘળી ઋતુઓમાં અનુકૂલ હતો. રૂચી ઉપભવે તેવા પીઠ, ફલક,
શય્યા, સંસ્તારક આદિ યુક્ત હતો. તપ અને સંયમના આરાધક શુભચંદ્ર
આચાર્ય તે મહેલની એક બાજુ ઉતર્યા એમાં તેમને દરેક પ્રકારની સગવડતા
હતી છતાં પ્રજ્ઞા આચાર્યે તે અનુકૂલતાના વિચારથી દર્પભાવ ધાર ન કર્યો.

ઈદશસુખાવહશય્યાનુરાગઃ કિમાત્મકલ્યાણાય મમ ભવિષ્યતિ ? કદાપિ નૈવ ।
 एवं વિચિન્ત્ય શુભપરિણામેન પ્રશસ્તાધ્યવસાયેન શિષ્યસહિતઃ શુભચન્દ્રાચાર્યસ્ત-
 દાઽવધિજ્ઞાનં પ્રાપ્તવાન્ । સ ચ દ્વિતીયદિવસે શિષ્યપરિવારૈઃ સહ વિહારં કૃત્વા
 ક્વચિદ્ લઘુગ્રામે વસતી નિવસતિ સ્મ ।

સા ચ વસતિરુન્દરુકૂતાનેકવિલયુક્તભિત્તિકા, ભૂતશુજંગમાદિભયોત્પાદિકા
 પ્રચુરપાંસુશર્કરાસંકુલા વિપમભૂમિકા જીર્ણશીર્ણાં પીઠફલકાદિરહિતા ચાસીત્ । તત્ર
 પ્રમાર્જનં કૃત્વા સંયમેન તપસાઽઽત્માનં ભાવયન્નસૌ વિહરતિ સ્મ । તત્ર રાત્રી

કિન્તુ વિશુદ્ધ ભાવ સે યુક્ત હોકર ઉસ અનુકૂલ શય્યાપરીપહ કો
 મધ્યસ્થ ભાવ સે સહન કિયા । વિચાર કિયા કિ-યહાં એક રાત્રિ
 ભર કે લિયે તો મેરી સ્થિરતા હૈ । ઇસ શય્યા કે સુખ સે મુક્કે ક્યા
 લાભ । ઇસ શય્યા કા સુખ મેરે આત્મકલ્યાણ કા કોઈ સાધક નહીં
 હૈ કિ જિસસે ઇસ મેં મેરી ઉપાદેય બુદ્ધિ હો । પર દ્રવ્ય કે શુભાશુભ
 પરિણમન સે મૈં અપને મેં શુભાશુભરૂપ પરિણમન ક્યોં હોને દૂં । ઇસકા
 પરિણમન ઇસકે સાથ હૈ ઓર મેરા પરિણમન મેરે સાથ । ઇસ પ્રકાર
 વિચાર કર શુભ પરિણામ એવં પ્રશસ્ત અધ્યવસાય કે પ્રભાવ સે શિષ્ય
 સહિત ઉનકો અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન હો ગયા ।

દુસરે દિન ઉન્હોં ને વહાં સે વિહાર કર દિયા । વિહાર કર વે એક
 છોટે સે ગ્રામ મેં આયે । જહાં યે ઠહરે વહાં કા સ્થાન વડા હી ભયાનક
 થા । ઉસ મેં અનેક ચૂહોં કે વિલ થે । ભૂત, શુજંગમ આદિ કા વહાં
 ઉપદ્રવ ભી થા । ધૂલિ એવં કંકર સે વહાં કી ભૂમિ સમ વિષમ થી ।

પણ વિશુદ્ધ ભાવથી યુક્ત બની તેમણે અનુકૂલ શય્યાપરીપહને સહન કર્યો. વિચારું
 કે અહિં એક રાત્રિ માટે ભારી સ્થિરતા છે. આ શય્યાના સુખથી મને શો લાભ ?
 શય્યાનું આ સુખ મારા આત્મકલ્યાણનું કોઈ સાધક નથી કે બેનાથી તેમાં ભારી
 ઉપાદેય બુદ્ધિ થાય. પરદ્રવ્યના શુભાશુભ પરિણમનથી હું પોતાનામાં શુભાશુભ
 રૂપ પરિણમન શા માટે થવા દઉં. તેનું પરિણમન તેની સાથે અને માફ
 પરિણમન ભારી સાથે. આ પ્રકારનો વિચાર કરી શુભ પરિણામ અને પ્રશસ્ત
 અધ્યવસાયના પ્રભાવથી શિષ્ય સહિત તેમને અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું.

ખીજે દિવસે તેઓએ ત્યાંથી વિહાર કર્યો. વિહાર કરીને તેઓ એક
 નાના ગામડામાં આવ્યા. જ્યાં તેઓ રોકાયા હતા તે સ્થાન ઘણું જ ભયા-
 નક હતું. તેમાં અનેક ઉંઢરનાં લોણ હતાં, ભૂત, શુજંગમ વગેરેનો ઉપદ્રવ
 ત્યાં હતો. ધૂળ અને કાંકરાથી ત્યાંની ભૂમિ ઉંચી નિચી હતી, ઘણું શીઘ્ર

स्वाध्यायं ध्यानं च कृत्वा भुमचन्द्राचार्यस्तदाज्ञया सर्वे मुनयश्च स्वस्वसंस्तारको-
परि शयनार्थमुद्यताः । तदा तत्रैको भुजङ्गमः स्वाहारमन्वेपयन् समागतः । तमवलोक्य
सर्वे मुनयोऽनुद्विग्ना एव तस्युः । स च भुजङ्गमः कंचिन्मूपकमनुधावमानस्तस्मिन्
दृष्टिपथातिक्रान्ते मुनीन् पश्यति । तस्य दृष्टौ विपमासीत् अतस्तेन दृष्टमात्रा एव
सन्तस्ते मुनयो विपाक्रान्ता जाताः अथ भुमचन्द्राचार्यस्तदीपशिष्याश्च सर्वे मुनयः
समाधिभावमवलम्ब्य क्षपकश्रेणिं समारुह्य शुक्लध्यानानलेन सकलं कर्म भस्मसात्
कृत्वा केवली भूत्वाऽन्तर्मुहूर्तमात्रेण शिवपदं प्राप्तवन्तः । एवं सर्वैर्मुनिभिः श्रुत्या-
परीपहः सोढव्यः ॥ २३ ॥

जीर्ण शीर्ण संस्तारक तक भी इसमें कोई नहीं था । उस भूमि का
प्रमार्जन कर आचार्य महाराज ने वहां पर अपनी साधुमंडलीसहित
निवास किया । तब एवं संयम से आत्मा को भावित करते हुए उन
आचार्य महाराज ने रात्रि में स्वाध्याय और ध्यान करने के पश्चात्
समस्त अपने शिष्यों को अपने२ संस्तारकों पर शयन करने की
आज्ञा दी । आज्ञा पाते ही सब के सब अपने२ संस्तारक पर सोने
लगे । इतने में वहां एक सर्प अपने आहार की खोज में आया । देखकर
समस्त मुनिमंडली अनुद्विग्न ही रही । वह सर्प एक चूहेके पीछे पड़ा हुआ
था । जब वह चूहा उसे दिखा नहीं तो उसने मुनिमंडली की तरफ अपनी
दृष्टि लगाई । उसकी दृष्टि में ही विष था, इसलिये उसके द्वारा देखे
गये वे आचार्यसहित मुनिराज विष से आक्रान्त हो गये । सब ने
मिलकर समाधिभाव का आलम्बन किया, और उसके प्रभाव से वे
सब के सब क्षपकश्रेणी पर आरुढ़ होकर शुक्लध्यान की प्राप्ति से सम-

संस्तारक पक्षु न હતું. આ ભૂમિને સાફ કરીને આચાર્ય મહારાજે તે સ્થળે
પોતાના શિષ્યો સાથે નિવાસ કર્યો. તપ અને સંયમથી આત્માને ભાવિત
કરીને તે આચાર્ય મહારાજે રાત્રિમાં સ્વાધ્યાય અને ધ્યાન કર્યા પછી પોતાના
બધા શિષ્યોને પોતપોતાના સંસ્તારક ઉપર શયન કરવાની આજ્ઞા આપી.
આજ્ઞા મળતાં જ સઘળા પોતપોતાના સંસ્તારક ઉપર સુવા લાગ્યા. એટલામાં
એક સર્પ પોતાના આહારની શોધમાં નીકળ્યો, એને જોઈ સમસ્ત સાધુ,
ગણુ અનુદ્વિગ્નજ રહ્યું. તે સર્પ એક ઉંદરની પાછળ પડેલ હતો. જ્યારે તે ઉંદર
તેના જોવામાં ન આવ્યો તો તેણે આ મુનિ ગણુ તરફ એની દૃષ્ટિ ફેરવી.
એની દૃષ્ટિમાં જ ઝેર હતું, એટલે એની દૃષ્ટિએ પડેલા આચાર્ય સહિત
મુનિરાજે વિષથી આકુળવ્યાકુળ બની ગયા. સઘળાએ મળીને સમાધિ ભાવનું
આલંબન કર્યું. અને તેના પ્રભાવથી તેઓ સઘળાં ક્ષપકશ્રેણી પર આરુઢ

અથાઽઽક્રોશપરીપહજયં પ્રાહ—

મૂલમ્—અક્રોસિજ્જ પરો મિક્કું, ન તંસિ પડિસંજલે ।

સરિસો હોઈં વાલાણં, તમ્હાં મિક્કેવૂ નં સંજલે ॥૨૪॥

છાયા—આક્રોશેત્ પરો મિક્કું, ન તસ્મિન્ પ્રતિસંજલેત્ ।

સદૃશો ભવતિ વાલાનાં, તસ્માદ્ મિક્કુર્નં સંજલેત્ ॥ ૨૪ ॥

ટીકા—‘અક્રોસિજ્જ’-ઇત્યાદિ ।

‘પરઃ’=અન્યઃ, ‘યદિ મિક્કું’=પુનિમ્ આક્રોશેત્=દુર્વચનેન તર્જયેત્, તર્હિ મુનિ-
સ્તસ્મિન્ ન પ્રતિસંજલેત્=ન પ્રતિકુપ્યેત્ । અવાચ્યભાષયાઽઽક્રુષ્ટઃ સન્ કોપાવે-

સ્ત કર્મો કો નાશકર કેવલી હો ગયે, તથા અન્તર્મુહૂર્ત મેં શિવપદ કો પ્રાસકર સિદ્ધ હો ગયે । હસ કથા સે યહી શિક્ષા મિલતી હૈ કિ શય્યાપરીપહ પર વિજય પાનેવાલા મુનિ આત્મકલ્યાણ કર મુક્ત હો જાતાં હૈ, અતઃ શય્યાપરીપહ પર વિજય પ્રાસ કરના ચાહિયે ॥ ૨૩ ॥

અવ સૂત્રકાર વારહવેં આક્રોશપરીપહ કા જય કહતે હેં—

‘અક્રોસિજ્જ’-ઇત્યાદિ.

અન્યયાર્થ—યદિ (પરો-પરઃ) કોઈ અજ્ઞાની મનુષ્ય (મિક્કું-મિક્કુમ્) સાધુકો (અક્રોસિજ્જ-આક્રોશેત્) દુર્વચન સે તર્જિત કરે તય વહ સાધુ (તંસિ-તસ્મિન્) ઉસકે ઉપર (ન પડિસંજલે-ન પ્રતિસંજલેત્) ક્રોધિત ન હો-અર્થાત્ જય કોઈ અશિષ્ટ ભાષા સે સાધુ કે સાથ અસભ્ય વ્યવહાર કરે-ગાલી આદિ દુર્વચન કહે તો સાધુ કો ઉસકે પ્રત્યુત્તરરૂપ મેં ક્રોધ કે આવેશ સે ઉસકે પ્રતિ ગાલી વગેરહ અશિષ્ટ

બની શુક્લધ્યાનની પ્રાપ્તિથી સમસ્ત કર્મભળનો નાશ કરી કેવળીપદને પ્રાપ્ત કર્યું. તથા અંતર મુહૂર્તમાં શિવપદને પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ બની ગયા. આ કથાથી એ શિક્ષા પ્રાપ્ત થાય છે કે, શય્યાપરીપહ પર વિજય મેળવનાર મુનિ આત્મકલ્યાણ કરી મુક્તિને પામે છે, માટે શય્યાપરીપહનો વિજય પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ. ॥ ૨૩ ॥

હવે સૂત્રકાર ખારમા આક્રોશ પરીપહના જય ને કહે છે. ‘અક્રોસિજ્જ’-ઇત્યાદિ,

અન્યયાર્થ—યદિ પરો-પરઃ જો કોઈ અજ્ઞાની મનુષ્ય મિક્કું-મિક્કુ સાધુને અક્રો-
સિજ્જ-આક્રોશેત્ ખરાબ વચનથી અપમાનીત કરે તો પણ તે સાધુ તંસિ-તસ્મિન્ તેના ઉપર ન પડિસંજલે-ન પ્રતિસંજલેત્ ક્રોધિત ન થાય અર્થાત્ જો કોઈ અશિષ્ટ ભાષાથી સાધુની સાથે અસભ્ય વહેવાર કરે, ગાળ આદિ દુર્વચન કહે તો સાધુએ તેના પ્રત્યુત્તર રૂપે ક્રોધ આવેશથી તેના પ્રતિ ગાળ વિગેરે અશિષ્ટ ભાષાનો પ્રયોગ

શેન પ્રત્યાક્રોશરૂપં ગાલીદુર્વચનાદિકં ન વદેદિત્યર્થઃ । નન્નુ પ્રતિસંજ્વલને કા હા-
નિરિત્યાશદ્વયપાદ—‘ સરિસો હોઈ ચાલાણં ’ ઇતિ । પ્રતિસંજ્વલન્ ચાલાનામ્-
અજ્ઞાનિનાં સદૃશો ભવતિ, તસ્માદ્ ભિક્ષુઃ=મુનિઃ ન સંજ્વલેત્=આક્રુષ્ટોઽપિ ક્રોધં
ન કુર્યાદિત્યર્થઃ ।

इदमत्र बोध्यम्—मिथ्यादर्शनोद्भूतमुखनिर्गतानि कोपानलोदीपनानि दुर्वचनानि
श्रुत्वा तत्प्रतीकारं कर्तुं समर्थोऽपि मुनिः—“ दुरन्तः क्रोधकषायोदयनिमित्तपापकर्म-
विपाकः ” इति चिन्तयन् स्वहृदये क्रोधापानवकाशदानेनाक्रोशपरीपहं सहेत ।

उक्तञ्च—

भाषા का प्रयोग नहीं करना चाहिये, क्योंकि गाली देने वाले को
गाली देनेवाला साधु—जैसे के साथ वैसा बनने वाला मुनि—(बालाणं
सरिसो होइ—बालाणां सदृशो भवति) अज्ञानियों के सदृश ही माना
जाता है । (तम्हा—तस्मात्) इसलिये (भिक्षू न संजले—भिक्षुः न
संज्वलेत्) भिक्षु क्रोध न करे ।

તાત્પર્યં इसका यह है कि—अज्ञान से मन्दोन्मत्त हुए व्यक्तियों के
मुख से निकले हुए दुर्वचनों को जो कि कोपरूप अग्नि के उदीपक होते
हैं, सुनकर उनके प्रतिकार करने में समर्थ भी मुनि “क्रोध कषाय के
उदय के निमित्त से पापकर्म का विपाक दुरन्त होता है” ऐसा विचार
कर अपने हृदय में क्रोध को स्थान न दे । इससे मुनि आक्रोशपरीषह
पर विजय पाता है । कहा भी है—

ન કરવો બોઈએ. કેમ કે, ગાળો દેનારને સાચી ગાળ દેનાર સાધુ-જેવાની
સાથે તેવા થનાર-મુનિ ચાલાણં સરિસો હોઈ-ચાલાણં સદૃશો ભવતિ અજ્ઞાની-
ઓની માફક જ માનવામાં આવે છે. તુમ્હા-તસ્માત્, આ માટે ભિક્ષૂ ન સંજલે-
ભિક્ષુઃ ન સંજ્વલેત્ ભિક્ષુ ક્રોધ ન કરે.

તાત્પર્યં આનું એ છે કે, અજ્ઞાનથી મદોન્મત્ત બનેલ વ્યક્તિઓના
મોઢામાંથી નિકળેલા દુર્વચનો કે જે ક્રોધ રૂપી અગ્નિ ઉત્પન્ન કરનાર
હોય છે, તે સાંભળી તેનો પ્રતિકાર કરવામાં સમર્થ હોય પણ મુનિ “ક્રોધ
કષાયના ઉદય નિમિત્તથી પાપકર્મનો વિપાક દુરન્ત હોય છે.” એવો વિચાર
કરી પોતાના હૃદયમાં ક્રોધને સ્થાન ન આપે. આથી તેવા મુનિ આક્રોશ
પરીષદ પર વિજય પ્રાપ્ત કરે છે. કહ્યું પણ છે—

नाकुष्टो मुनिराक्रोशेत्, सम्यग्ज्ञानाद्यवर्जकः ।

अपेक्षेतोपकारित्वं, न तु द्वेषं कदाचन ॥ १ ॥

अन्यच्च—

चाण्डालः किमयं द्विजातिरथवा शूद्रोऽथवा तापसः,

किं वा तत्त्वनिवेशपेशलमतिर्योगीश्वरः कोऽपि वा ।

इत्यस्वल्पविकल्पजालमुखरैः संभाष्यमाणो जनै-

र्नो रुष्टो नहि चैव हृष्टहृदयो योगीश्वरो गच्छति ॥ २ ॥

इति विचार्य समत्वेन तिष्ठेत् ॥ २४ ॥

नाकुष्टो मुनिराक्रोशेत्, सम्यग्ज्ञानाद्यवर्जकः ।

अपेक्षेतोपकारित्वं, न तु द्वेषं कदाचन ॥ १ ॥

सम्यग्ज्ञानादिक का परिहार नहीं करनेवाला, अर्थात् सम्यग्ज्ञानादिक गुणों के उपार्जन करने में कुशलमति मिश्र अपमानित होने पर भी कभी भी अपमान करने वाले के प्रति अशिष्ट भाषा का प्रयोग न करे । प्रत्युत अपने प्रति इस प्रकार का व्यवहार करने वाले व्यक्ति को अपना उपकारी ही माने, किन्तु इसके प्रति द्वेषभाव कभी न रखे । और भी—

चाण्डालः किमयं द्विजातिरथवा शूद्रोऽथवा तापसः,

किं वा तत्त्वनिवेशपेशलमतिर्योगीश्वरः कोऽपि वा ।

इत्यस्वल्पविकल्पजालमुखरैः संभाष्यमाणो जनै,

र्नो रुष्टो नहि चैव हृष्टहृदयो योगीश्वरो गच्छति ॥ २ ॥

नाकुष्टो मुनिराक्रोशेत्, सम्यग्ज्ञानाद्यवर्जकः ।

अपेक्षेतोपकारित्वं, न तु द्वेषं कदाचन ॥ १ ॥

सम्यग्ज्ञानादिकने परिहार न करवावाणा—अर्थात् सम्यग्ज्ञानादिक शुद्धि उपार्जन करवाभा कुशलमति मिश्र अपमानित था छतां पक्ष कही पक्ष अपमान करवावाणा तरक्ष अशिष्ट भाषानो प्रयोग न करे. पोताना तरक्ष आ प्रकारनो वडेवार करवावाणी व्यक्तिने पोतानो उपकारी न माने. तेम तेना तरक्ष देश भाव कही पक्ष न राजे. भीषु पक्ष—

चाण्डालः किमयं द्विजातिरथवा शूद्रोऽथवा तापसः,

किं वा तत्त्वनिवेशपेशलमतिर्योगीश्वरः कोऽपि वा ।

इत्यस्वल्प विकल्पजालमुखरैः संभाष्यमाणो जनै,

र्नो रुष्टो नहि चैव हृष्टहृदयो योगीश्वरो गच्छति ॥ २ ॥

મુનિકો દેવ કર કોઈ ઉનકો ચાળડાલ કહે, કોઈ બ્રાહ્મણ કહે, કોઈ શૂદ્ર કહે, કોઈ તપસ્વી કહે, કોઈ વિશિષ્ટ જ્ઞાની તો કોઈ યોગીશ્વર કહે, ઇસ પ્રકાર કહેને ચાલે વ્યક્તિયોં કે મુલ્ક સે નિકલતે હુણ લઘુતા ષ શ્રેષ્ઠતાસૂચક વચનોં કો સુનકર મુનિ ન તો રુષ્ટ હોતા હૈ ન તુષ્ટ હોતા હૈ કિન્તુ સમભાવ સે ચલા જાતા હૈ ।

ભાવાર્થ—અશિષ્ટ ભાષા કા પ્રયોગ સાધુ જૈસે સન્ત પુરુષોં કે પ્રતિ ષે હી વ્યક્તિ કરતે હૈં જો મિથ્યાત્વ કે કીચડ સે લિસ હોતે હૈં । અતઃ ઉનકે દ્વારા અપમાનિત હોને પર ભી સાધુ કો ઉનકે પ્રતિ રુષ્ટ ન હોકર પ્રત્યુત દયાવાન હી હોતે રહના ચાહિયે । યહ ઉસ સમય વિચાર કરના ચાહિયે કિ દેલો યે કિતને અજ્ઞાની હૈં જો લોટી લરી વસ્તુ કે યથાર્થ યોધ સે વિકલ હો રહે હૈં । યે જો કુછ કહેતે હૈં ઉનમેં ઇનકા અપરાધ નહીં હૈ, યહ તો મિથ્યાદર્શન કા હી પ્રભાવ હૈ, અતઃ ઇનકી આત્મા સમ્યગ્જ્ઞાન સે વાસિત યનેં ઓર યે ઉત્તમ માર્ગ પર આરુઢ હો જાયેં, ઈસી ભાવના સાધુકો રલ્લની ચાહિયે । તથા ઇસ સમય યદિ મેં ઇનકે સાથ અસમ્ય વ્યવહાર ઇન્હોં જૈસા કરને લગૂ તો ઇનમેં ઓર મુદ્ધ મેં કયા અન્તર હો સકતા હૈ । જ્ઞાની ઓર અજ્ઞાની કી ચેષ્ટા મેં આસમાન પાતાલ જૈસા અન્તર જો થતલાયા ગયાં હૈં વહં યહાં લુસ હો

મુનિને બેઠ કોઈ એને ચંડાલ કહે, કોઈ બ્રાહ્મણ કહે, કોઈ શૂદ્ર કહે, કોઈ તપસ્વી કહે, કોઈ વિશિષ્ટ જ્ઞાની તો કોઈ યોગીશ્વર કહે, આ રીતે કહેવા-વાળી વ્યક્તિઓના મુખથી નિકળતા લઘુતા અને શ્રેષ્ઠતા સૂચક વચનોને સાંભળી મુનિ ન તો કોપિત બને છે કે ન તો તુષ્ટમાન થાય છે. પરંતુ સમભાવથી વિચરે છે.

ભાવાર્થ—અશિષ્ટ ભાષાનો પ્રયોગ સાધુ જેવા સંત પુરુષ તરફ એજ વ્યક્તિ કરે છે કે જે મિથ્યાત્વના ક્રિયાક્રમાં લપટાયેલા હોય છે, આથી એમના દ્વારા અપમાનિત થવા છતાં પણ સાધુએ તેના તરફ ન રૂઠતાં પ્રત્યુત્તરમાં દયાવાન જ રહેવું બેઠ્યું છે. એ સમયે એવો વિચાર કરવો બેઠ્યું છે કે, જુઓ ! આ કેટલા અજ્ઞાની છે. જે ખોટી ખરી વસ્તુના યથાર્થ બોધથી વિકળ બની રહેલ છે. એ જે કોઈ કહે છે એમાં એનો અપરાધ નથી, મિથ્યાદર્શનનો જ આ પ્રભાવ છે. આથી એનો આત્મા સમ્યગ્જ્ઞાનથી વકસિત બની ઉત્તમ માર્ગ ઉપર આરુઢ થઈ બીજા એવી ભાવના સાધુએ રાખવી બેઠ્યું છે. આ સમય બે હું એના જેવોજ અસમ્ય વ્યવહાર કરવા લાગું તો એનામાં અને મારામાં શું અંતર રહ્યું ? જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીની ચેષ્ટામાં આકાશ પાતાળ જેટલું અંતર ખતાવવામાં આવ્યું છે તે આથી હુપ્ત થઈ બીજા છે. આના આ ૦ રને મારે

उक्तार्थमेव विशदीकुर्वन् प्राह—

मूलम्—सोच्चाणं फरुसा भासा, दारुणा गामकंटगा ।

तुसिणीओ उवेहेज्जा, न ताओ मणंसी करे ॥२५॥

छाया—श्रुत्वा खलु परुषा भाषाः, दारुणा ग्रामकण्टकाः ।

तूष्णीकः उपेक्षेत, न ता मनसि कुर्यात् ॥ २५ ॥

टीका—‘सोच्चाणं’ इत्यादि ।

दारुणाः—दारयन्ति=विदारयन्ति संयमधैर्यमिति दारुणाः=दुःसहाः, मनसि वज्रा-
घातकारिका इत्यर्थः, ग्रामकण्टकाः=ग्रामः=इन्द्रियाणां समूहस्तस्य कण्टका इव कण्टकाः
=दुःखोत्पादकत्वेन प्रतिकूलाः परुषा=रुक्षाः कठोराः, भाषाः=वचनानि, श्रुत्वा खलु
तूष्णीकः=मौनान्वलम्बी सन्, उपेक्षेत=ता भाषा अवधीरयेत्-नाद्रियेत । ‘उवेहिज्जा’

ज्ञाता है । इनके इस व्यवहार को मुझे समताभाव से सहन करना
चाहिये, क्यों कि इससे मेरे अधिक कर्मों की निर्जरा होगी, इस निर्जरा
में यह मेरा उपकारी है । अतः इस उपकारी के प्रति मैं ब्रेष करूँगा
यह मेरी कितनी अज्ञानता होगी । ऐसा विचार कर साधु आकोश-
परीपह पर विजय प्राप्त करे ॥ २४ ॥

उपरोक्त अर्थ को स्पष्ट करते हुए कहते हैं—‘सोच्चाणं’-इत्यादि-

अन्वयार्थ—(दारुणा-दारुणाः) संयमरूपी धैर्यको विदारणकरने वाली
मन में वज्र के तुल्य दुस्सह आघात पहुँचाने वाली तथा (गामकंटगा-
ग्रामकंटकाः) इन्द्रियों को कंटकतुल्य दुःख की उत्पादक होने से प्रतिकूल
(फरुसा-परुषाः) रुक्ष-कठोर ऐसी (भासा-भाषाः) लोगों की-असम्य
व्यक्तियोंकी भाषाओं-वचनों को (सोच्चाणं-श्रुत्वा खलु) सुनकर मुनि
(तुसिणीओ उवेहेज्जा-तूष्णीकः उपेक्षेत) चुपचाप रहा हुआ-मौन धारण

समताभावधी सहन करवो ओछे ओ. कभके ओधी भने अधिक कर्मोनी निर्जरा
धरो. ओवो विचार करी साधु आकोश परीपह उपर विजय प्राप्त करे. ॥२४॥

उपरोक्तअर्थने स्पष्ट करतां कहे छे—‘सोच्चा णं’ इत्यादि-

अन्वयार्थ—दारुणा-दारुणाः संयमरूपी धैर्यने विदारण करवावाणी दुःसह-भनमां
पूज तुल्य आघात पहुँचाउवावाणी गामकंटगा-ग्रामकंटकाः तथा इन्द्रियोने
कंटक समान दुःखने उत्पादन करनार होवाधी प्रतिकूल फरुसा-परुषाः रुक्ष कठोर
ओवी भासा-भाषाः असम्य बोझोना व्यनोने सोच्चाणं-श्रुत्वा खलु सांझणीने
मुनि तुसिणीओ उवेहेज्जा-तूष्णीकः उपेक्षेत चुपचाप रही, मौन धारण करी ते

इत्यस्यैवार्थं विशदीकुर्वन् ग्राह—‘न ताओ मणसी करे’ इति । ताः भाषा मनसि न कुर्यात्—न स्थापयेत् । ‘अज्ञानवशादनेन संयमधैर्यापहारिण्यो भाषा उक्ता अत्र नास्त्यस्य दोषः किं तु ममैव पूर्वार्जितकर्मणः फलमेतत्’ इति विचार्य तादृशभाषाया अनादरणेन तद्भाषिणि द्वेषं न कुर्यादिति भावः ।

अत्र दृष्टान्तः प्रदर्श्यते—

एकदा क्षमाधरनामकः कश्चिदुत्थरतपश्चर्यापरायणो मुनिरासीत् । तद्गुणान्तरागेण कश्चिदेवः प्रीत्या तमभिवन्द्यान्नवीत्—मम योग्यं कार्यमावेदनीयं भवद्भिः ।

अन्यदा कदाचिन्मार्गे गच्छन् मुनिः स्वामिमुख्यागतेन केनचिच्चाण्डालेन सोपहासमुक्तः—अहो ! अकर्मण्य ! भिक्षुक ! क्व गच्छसि ? । एतद् दुर्वचनं निश्चम्य

करता हुआ—उस तरफ उपेक्षाभाव धारण करे, किन्तु (ताओ मणसी न करे—ताः मनसि न कुर्यात्) उन वचनों को अपने मन में स्थान न देवे । “अज्ञानवशासे ही इसने संयम धैर्य को अपहरण करने वाली भाषा का प्रयोग किया है सो इस में इसका दोष नहीं है किन्तु मेरे ही पूर्वोपार्जित पापकर्मों का यह फल है ” । यह समझकर उस पुरुष भाषा बोलने वाले पर द्वेषयुद्धि न करे ।

दृष्टान्त—दुश्चरतपश्चर्या करने में लीन क्षमाधर नामक एक मुनि थे । उनके गुणों में अनुरागी होने से कोई एक देव वंदनाकर उनसे बोला कि यदि मेरे योग्य कोई कार्य हो तो आप मुझ से अवश्य कहें, यह मैं आप से हाथ जोड़ कर प्रार्थना करता हूँ ।

एक समय की बात है कि वे मुनि कहीं जा रहे थे । रास्ते में सन्मुख आता हुआ उन्हें एक चाण्डाल मिला । उसने मुनिराज को

तद्वत् उपेक्षाभाव धारण करे परन्तु ताओ मणसी न करे—ताः मनसि न कुर्यात् तेना वचनेने पोताना मनमां स्थान न आये. अज्ञानवशाताथी तेबु संयम धैर्यनु अपमान करनार भाषाने उपयोग कर्था छे तो तेमां जेना दोष नथी. परन्तु मारा पूर्वोपार्जित पाप कर्मेनु न जे क्षण छे. आपुं समझने जे असभ्य भाषा बोलवावाणा उपर देशयुद्धि न करे.

दृष्टान्त—क्षमाधर नामना दुष्कर तपश्चर्या करवासां लीन जेवा जेक मुनि हुता. तेमना शुशेना अनुरागी जेवा केछि जेक देवे वंदना करीने जेमने कहुं छे, मारा येअ केछि कार्य होय तो आप भने अवश्य कहे. जेम हुं आपने हाथ जोडी प्रार्थना करी कहुं छुं—जेक वपत्त ते मुनि कथां न्द रक्षा हुता. रस्तामां सामेथी आपते जेक अंशव भज्यो. तेबु. मुनिराजने

જાતકોપઃ સન્ મુનિરવ્રવીત્—ઉન્મત્તસ્ત્વમસિ કિમ્ ? । તતસ્તેન પ્રચન્ડકોપાવેશેન
 ચાન્ડાલેન કથિતમ્—અરે મિશુક ! કિં પ્રલપસિ ? કોઝ્યસ્ત્વત્સમો મલિનદેહઃ ક્ષુત્
 —પિપાસાદિવેદનાગ્રસ્તો લુઙ્ચિતશિરા ગૃહે ગૃહે ગૃહપાલ ઇવાહારમન્વેપયન્ ભ્રમસિ ?
 અરે ! અકર્મણ્ય ! પૂર્વકૃતકર્મણો વિપાકમનુભવત્રપિ ન લજ્જસે । કૃપિત્રાણિ-
 જ્યાદિકર્મ કર્તુમસમર્થા એવ મુલોપરિવ્રદ્ધમુલવચ્ચિકાઃ પાત્રહસ્તાઃ વહવો મિશુ-
 કાસ્ત્વાદૃશા ઉદરપૂરણકામા ગ્રામાનુગ્રામં પર્યટન્તિ । અરે દુર્ભગ ! પુત્રદારાદિભિઃ

દેખતે હી હૈંસી કરતે હુએ કહા કિ—હે અકર્મણ્ય મિશુક ! તૂ ક્યાં જા
 રહા હૈં । મુનિ ને જ્યોં હી ઇસ પ્રકાર કે ઉસકે દુર્વચન સુને તો મુનિ
 કો ક્રોધ આ ગયા, ઓર કહને લગા—ક્યા તૂં ઇસ સમય ઉન્મત્ત હો
 રહા હૈં । મુનિ કે વચન સુનકર ચાંડાલ કે ભી કોપ કા ઠિકાના ન
 રહા । ઉસને ચિઙ્કર મુનિકો કહા—“અરે મિશુક ! ક્યા વકતા હૈં ?
 તેરે જૈસા મલિન દેહ ચાલા ઓર કૌન હોગા ? જાતે કમાતે નહીં બના
 સો મુંઝ મુંઝાકર મુનિ બન ગયા ઓર ઘર ઘર મેં કુત્તે કી તરહ ભીલ
 માગને કે લિયે ફિરને લગા હૈં । શરમ નહીં આતી, કરતે ઘરતે કુછ
 નહીં બનતા સો નિકલ ગયે સાધુ બનને કો । પૂર્વ મેં દાન નહીં દિયા
 સો તો ઉસકા વહ ફલ ભોગના પડ રહા હૈં કિ દર દર કે મિલ્કારી બન
 રહા હૈં, ફિર ભી અકઙ્ક સે ઈંઠતા હૈં ? જરા શર્મ કર, તુમ્હારે
 જૈસે વહુત સે કાર્ય કરને મેં અસમર્થ હોકર મુંહ વાંધ કર પેટ ભરને કે
 લિયે ગાંવ ગાંવ ભટકતે હૈં । એસા કહ કર જબ વહ ચલા ગયા તો કોપ

બેધને હાંસી કરતાં કહ્યું કે, હે અકર્મણ્ય મિશુક ! તું ક્યાં બધું રહ્યો છે,
 મુનિએ બ્યારે તેનાં આવા દુર્વચન સાંભળ્યાં ત્યારે તેને ક્રોધ આવી ગયો અને
 કહેવા લાગ્યા કે, શું તું આ સમયે ઉન્મત્ત બની રહ્યો છે ? મુનિનું વચન
 સાંભળીને ચાંડાલના ક્રોધનું ઠેકાણું ન રહ્યું અને તેણે ચિડાઈને મુનિને કહ્યું
 અરે મિશુક ! તું શું બકે છે ? તારા જેવો મલીન દેહવાળો બીજને કોણ છે ?
 ખાતાં કમાતાં ન આવડતું એટલે મુંઝે મુંઝાવીને મુનિ બની ગયા, અને ઘર
 ઘરમાં કુતરાની માફક ભીખ માગવા લાગ્યો છે, શરમ નથી આવતી ? કાંઈ
 કામ કરતાં આવડતું નથી એટલે સાધુ બનવા નિકળી પડ્યો. પૂર્વભવમાં દાન
 નહીં દીધું હોય એટલે તો એનું આ કૃણ ભોગવવું પડે છે. અને ઘરઘરનો
 ભિખારી બની રહ્યો છે. છતાં પણ અછડ થઈને ફરે છે. જરા લાજ !
 તારા જેવા અનેક કાર્ય કરવામાં અસમર્થ હોઈને મેં બાંધીને પેટ ભરવા
 માટે ગામ ગામ ભટકે છે. આમ કહી બ્યારે તે ચાલ્યો ગયો ત્યારે ક્રોધના

परित्यक्ता निर्गतिकाः सन्तः प्रव्रज्यामभ्युपगताः । इत्युक्त्वा तस्मिन् गतवति सति कोपावेशदन्तर्दहमान इव मुनिः स्वस्थानं गतः । क्रमेण कोपप्रशमे सति मुनिना पश्चात्तापः कृतः ।

तदनन्तरमसौ देवस्तस्य मुनेः समीपे समागत्य तमभिव्रज्य तत्पुरोज्ज्वलितो वदति-भवतः संयमयात्रा मुखेन निर्वहति किम् ? शान्तात्मना मुनिना सस्मितं प्रोक्तम्—यदा संयमयात्रा चाण्डालेन बाधिता, तदा क्व गतस्त्वमासीः ? देवेन कथितम्—यदा युवयोः कलहो जातस्तदाऽहमलक्षितः कौतुकं द्रण्डुकामस्तत्रैवांसम् । किं तु तदा मया विशेषः कोऽपि नोपलब्धः, यथाऽसौ चाण्डालस्तथैव भवान् ।

के आवेश से वे मुनि भी भीतर ही भीतर जलते हुए अपने स्थान पर आ गये। जब कोप शांत हुआ तो उनको इस विषय का बड़ा ही पश्चात्ताप हुआ।

इस के बाद वह देव मुनि के पास आकर नमस्कार करके बैठ गया और बोला—आपकी संयमयात्रा तो सुखपूर्वक है ? शान्तात्मा मुनिने मुस्कराते हुए प्रत्युत्तर में कहा कि जिस समय इस संयमयात्रा में चाण्डाल ने विघ्न डाला था उस समय तुम कहाँ गये थे। देवने जवाब दिया—जब आप दोनों का कलह हो रहा था उस समय मैं अदृश्य होकर वहीं पर था। मुनिने कहा फिर आपने उस परिस्थिति में मेरी सहायता क्यों नहीं की ? इस प्रकार मुनि के कहने पर प्रत्युत्तरमें देवने कहा कि—मुझे उस समय सहायता करने लायक कोई विशेषता आप में लक्षित नहीं हुई। उस समय जैसा वह चाण्डाल मुझे प्रतीत हुआ वैसे ही आप भी मुझे प्रतीत हो रहे थे फिर सहायता किसकी करना। देव के इस उत्तर से

आवेशशील ते मुनि अंदरने अंदर भणता भणता पोताना स्थान उपर गये।

न्यारे तेभनो कोध शांत थये। त्यारे तेभने आ विषयमां बारे पश्चात्ताप थये।

आ पछी चेला देव मुनिनी पास आवीने नमस्कार करीने ओंठा आने कहुं, आपनी संयमयात्रा तो सुखपूर्वक छे ने ? शांत आत्मा मुनिने अंदरधी हसतां हसतां प्रत्युत्तरमां कहुं के, जे समये आ संयमयात्रामां अंठावे विघ्न नाप्युं ते समये तेमे कथां गया छेता ? देवे जबाब आये। न्यारे आप भनेने केवल आली रह्यो छेतो त्यारे हुं अदृश्य रूपे त्यां छेतो। तो पछी जे परिस्थितिमां तमे मारी सहायता केम न करी ? आ प्रकारे मुनिना कहेवाथी प्रत्युत्तरमां देवे कहुं, मने ते समये सहायता करेवा लायके कोछ विशेषता आपनामां न हेणायि। जे वणते जेवो ते आंठाव मने हेणायो तेवा जे आप मारी दृष्टिमां हेणोता छता। पछी सहायता कोनी करवी ? देवना।

मुनिनोक्तम्—तेन मम तुल्यता कथं ज्ञाता? । देवेनोक्तम्—एकेन कोपेनैव, अतस्तस्य शिक्षा न कृता, इदानीमाज्ञापयतु कीदृशी शिक्षा तस्मै कर्तव्या । मुनिः प्राह—नासौ दण्डनीयः, किंतु—सर्वथोपेक्षणीयः, यतः साधूनामयं धर्मः—आक्रोशपरीपहः सोढव्य इति । एवमुक्तोऽसौ देवस्तस्य मुनेः सेवायां सानुरागं तस्थौ । एवमन्यैरपि मुनिभिराक्रोशपरीपहः सोढव्यः ॥ २५ ॥

मुनि को बड़ा ही विस्मय हुआ और कहने लगे कि मुझ में और चांडालमें समानता का अनुभव कैसे किया ? । देव ने कहा—एक क्रोध से आपके अन्दर उस समय क्रोधरूप चांडाल प्रविष्ट होया हुआ था, और वह तो चांडाल था ही, अतः सहायता करने जैसी बात उस समय मुझे उचित प्रतीत नहीं हुई इसलिये सहायता नहीं की, और न उसे भी कुछ दण्डादिरूप शिक्षा ही दी, हां ! अब कहिये उसे कैसी शिक्षा दी जाय । मुनिराज ने कहा कि अब क्या आवश्यकता है जो अज्ञानी होते हैं वे उपेक्षा के ही पात्र हैं इसलिये उसको दण्डादिरूप शिक्षा प्रदान करने की कोई जरूरत नहीं है । मुनियों का तो यह आचार ही है कि वे आक्रोशपरीपह को सहन करे । मुनि की इस बात को सुनकर देव बड़ा ही अनुरागी होकर उनकी सेवा में रहने लगा । इस कथा से मुनियों को यही शिक्षा ग्रहण करनी चाहिये कि आक्रोशपरीपह सहन करना यह मुनिराजों का कर्तव्य है ॥ २५ ॥

मुनिने माधुं आश्रयं ययुं अने कडेवा लाग्या. भारामां अने अंडालमां समानतानो अनुभव तमोने केवी रीते थयो ? देवे कळुं ओठ कोधधी—आपनी अंदर ते समये कोध इपी अंडाल प्रविष्ट थयो હતો. अने ते तो अंडाल હતો જ. આથી સહાયતા કરવા જેવી વાત મને તે સમયે ઉચિત ન લાગી. એ માટે સહાયતા ન કરી, અને તેને પણ ઠંડ આદિ રૂપ કાંઈ શિક્ષા ન કરી. હા ! કહો એને કઈ રીતે શિક્ષા કરવામાં આવે ! મુનિ મહારાજે કહ્યું કે, હવે શું આવશ્યકતા છે. જે અજ્ઞાની હોય છે તે ઉપેક્ષાને પાત્ર જ છે. આ માટે તેને ઠંડાદિકરૂપ શિક્ષા આપવાની કોઈ જરૂર નથી. મુનિઓનો તે આચાર જ છે કે, તેઓ આક્રોશપરીપહને સહન કરે. મુનિની આ વાત સાંભળીને દેવ ઘણા અનુરાગી બની તેની સેવામાં રહેવા લાગ્યા. આ કથાથી મુનિઓએ એ જ શિક્ષા ગ્રહણ કરવી બોધ એ કે, આક્રોશપરીપહ સહન કરવો તે મુનિરાજોનું કર્તવ્ય છે. ॥ ૨૫ ॥

કશ્ચિદાક્રોશમાત્રેણાસ્તુષ્ટો દુષ્ટઃ સંયતસ્ય વધમપિ કુર્યાદતો વધપરીવહમાહ-
મૂલમ્—હૌઓ ન સંજલે ભિક્ષૂ, મળંપિ ન પઓસણં ।

તિતિક્ષ્ણં પરમં નચ્ચા, ભિક્ષુધર્મમં વિચિંતેણ ॥૨૬॥

છાયા—હતો ન સંજલેદ્ ભિક્ષુઃ મનોઽપિ ન પ્રદેપયેત્ ।

તિતિક્ષ્ણં પરમાં જ્ઞાત્વા, ભિક્ષુધર્મમં વિચિન્તયેત્ ॥ ૨૬ ॥

ટીકા—‘ હૌઓ ’ इत्यादि ।

ભિક્ષુઃ=મુનિઃ, હતઃ=કેનાપિ દુષ્ટેન મુષ્ટિયષ્ટ્યાદિના તાડિતઃ સન્, ન સંજલેત્=ન ક્રુધ્વેત્, તથા મનોઽપિ ન પ્રદેપયેત્=દ્રેપયુક્તં ન કુર્યાત્, તિતિક્ષ્ણં=જ્ઞાન્તિ,

કોઈ દુષ્ટ પુરુષ આક્રોશમાત્ર સે સંતુષ્ટ નહીં હોકર મુનિ કા વધ બી કરને લગતા હૈ इसलिये अब तेरहवें वधपरीवह को कहते हैं—‘ हौओ न संजले ’—इत्यादि.

અન્વયાર્થ—(ભિક્ષુ-ભિક્ષુઃ) મુનિ (હૌઓ-હતઃ) કિસી બી દુષ્ટકે દ્વારા યષ્ટિ મુષ્ટિ આદિ સે તાડિત હો જાય તૌ બી (ન સંજલે-ન સંજલેત્) ક્રોધ સે તપાયમાન નહીં હોવે । તથા (મળંપિ ન પઓસણ-મનોઽપિ ન પ્રદેપયેત્) મન કો બી દૂપિત નહીં કરે, કિન્તુ (તિતિક્ષ્ણં-તિતિક્ષ્ણમ્) ઉત્તમ ક્ષમા કો (પરમં-પરમામ્) દશવિધ ધર્મો મેં સર્વોત્કૃષ્ટ (નચ્ચા-જ્ઞાત્વા) જાનકર (ભિક્ષુ-ભિક્ષુઃ) વહ સાધુ (ધર્મમં વિચિંતેણ-ધર્મ વિચિન્તયેત્) ઉત્તમ ક્ષમાદિરૂપ સાધુ કે કર્તવ્ય કા, અથવા અપને આત્મસ્વરૂપ કા વિચાર કરે કિ-ક્ષમામૂલક હી ધર્મ હૈ । યહ જો મુશ્કે નિમિત્ત બના કર કે કર્મો કા ઉપચય કર રહા હૈ ઉસ મેં મેરા હી

કોઈ દુષ્ટ માણસ આક્રોશ માત્રથી સંતોષ ન પામવાથી મુનિનો વધ પણ કરમા લાગે છે. એ માટે હવે તેરમા વધપરીવહને કહે છે. ‘હૌઓ ન સંજલે’—ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—ભિક્ષુ-ભિક્ષુઃ મુનિ હૌઓ-હતઃ કોઈ પણ દુષ્ટ દ્વારા લાકડી ગડદાપાટુથી તાડિત થઈ બીય તો પણ ન સંજલે-ન સંજલેત્ ક્રોધથી તપી ન બીય મળંપિ ન પઓસણ-મનોઽપિ ન પ્રદેપયેત્ મનને પણ દૂપિત ન કરે પણ તિતિક્ષ્ણં-તિતિક્ષ્ણં ઉત્તમ ક્ષમાને પરમં-પરમાં દશવિધ ધર્મોમાં સર્વોત્કૃષ્ટ નચ્ચા-જ્ઞાત્વા બાણીને ભિક્ષુ-ભિક્ષુઃ તે સાધુ ધર્મમં વિચિંતેણ-ધર્મ વિચિન્તયેત્ ઉત્તમ ક્ષમાદિરૂપ સાધુના કર્તવ્યનો તથા પોતાના આત્મસ્વરૂપનો વિચાર કરે કે, ક્ષમા એ જ ધર્મ છે. આજે મને નિમિત્ત બનાવીને કર્મોનો ઉપચય કરી

પરમાન્ન=દશવિધેષુ ધર્મેષુ પ્રાધાન્યાત્ પ્રકૃષ્ટાં, જ્ઞાત્વા મુનિઃ, મિશ્રધર્મ=જ્ઞાન્ત્યાદિકં
સ્વાત્મસ્વરૂપં વા વિચિન્તયેત્, યથા-જ્ઞમામૂલ એવ ધર્મઃ, યત્ત્વ માં નિમિત્તીકૃત્યાયં
કર્મોપચિનોતિ, તત્ર મમૈવ પૂર્વકર્મ કારણમિતિ મમૈવ દોષઃ, તસ્માદેનં પ્રતિ કોપો
નોચિત્તિ ॥ ૨૬ ॥

પૂર્વોપાર્જિત કર્મ કારણ છે અતઃ હસમેં મેરા હી દોષ છે હસલિયે હસકે
પ્રતિ કોપ કરના મુક્તે ઉચિત નહીં છે ।

ભાવાર્થ—મુનિ જનોં કી યહ વિચારધારા કિતની સુન્દર છે ।
વજ્રહૃદય વાલા શત્રુ બી હસ વિચાર કે સામને નતમસ્તક હોકર
અપની ક્રૂરતા કા પરિત્યાગ કર દેતા છે । એક તરફ તાડના મારણા
આદિ ક્રિયાઈ હો રહી હૈં તો દૂસરી ઓર ઉસ પર પ્રતીકાર ન કરતે
હુણ અપને પૂર્વોપાર્જિત કર્મ કો હી ચલવાન માના જા રહા છે કિ-પૂર્વો-
પાર્જિત કર્મોં કા યહ ફલ મુક્તે મિલ રહા છે, હસ વેચારે કા ક્યા દોષ છે ।
અફસોસ કેવલ ઉંસ મુનિ આત્મા મેં હસી વાતકા હો રહા છે કિ જો
યહ પ્રાણી મેરા નિમિત્ત લેકર નવીન કર્મોં કા વંધક બન રહા છે ।
હસ પ્રકાર મન તક મેં બી જહાં પ્રતિકાર કરને કી ભાવના કા ઉદય
નિષિદ્ધ થતલાયા ગયા છે વહાં ઓર અન્ય પ્રતિકારોં કે કરને કી તો
વાત હી ક્યા હો સકતી છે । મહાત્મા કા યહાં કિતના અચ્છા ઉપદેશ
છે કિ વહ તાડિત હોને પર બી અપની ઉત્તમ ક્ષમાકો ન છોડે । કુલહાડા

રહેલ છે. તેમાં મારાં જ પૂર્વોપાર્જિત કર્મ કારણરૂપ છે. આથી તેમાં મારાં જ
દોષ છે માટે તેના પ્રતિ ક્રોધ કરવો અને ઉચિત નથી,

ભાવાર્થ—મુનિઓની આ વિચારધારા કેટલી સુંદર છે વજ્ર હૃદયવાળો
શત્રુ પણ આ વિચાર સામે નતમસ્તક બની પોતાની કુરતાને ત્યાગી દે છે.
એક તરફ ધાકધમકી અને માર મારવાની હલ સુધીની ક્રિયાઓ થાય છે,
ત્યારે બીજી તરફ આનો પ્રતિકાર ન કરતાં પોતાના પૂર્વોપાર્જિત કર્મોને જ
બળવાન માનવામાં આવે છે. “પૂર્વોપાર્જિત કર્મોનુ” ક્ષણ અને મળી રહ્યું છે.
એ બિચારાનો ક્રોધજ દોષ નથી” મુનિના આત્મામાં અક્રોધ રૂપ એ વાતનો
થાય છે કે, આ પ્રાણી અને નિમિત્ત બનાવીને નવા કર્મોનો બંધ બાંધી રહેલ
છે. આ પ્રમાણે મનમાં પણ પ્રતિકાર કરવાની ભાવનાના ઉદયનો નિષેધ બતા-
વવામાં આવેલ છે, ત્યાં અન્ય પ્રતિકાર કરવાની તો વાત જ ક્યાં રહી ?
મહાત્માનો આ કેવો સુંદર ઉપદેશ છે કે તેને ધાકધમકી ક્રોધના તરફથી
અપાય અથવા માર મારવામાં આવે તો પણ પોતાની ઉત્તમ ક્ષમાને ન

ઉક્તમેવાર્થ પ્રકારાન્તરેણાહ—

મૂલમ—સમૃંણં સંજયં દંતં, હણેજાં કોઈ કત્થઈ.

નંતિ જીવસ્સ નાંસોત્તિ”, ઇવં પેહેજે સંજંપ ॥૨૭॥

છાયા—શ્રમણં સંયતં દાન્તં, હન્યાત્ કોઽપિ કુત્રાપિ.

નાસ્તિ જીવસ્ય નાશ ઇતિ, ઇવં પ્રેક્ષેત સંયતઃ ॥ ૨૭ ॥

ટીકા—‘સમણં’ ઇત્યાદિ

કોઽપિ=કશ્ચિન્મનુષ્યઃ, કુત્રાપિ=ગ્રામાદૌ, સંયતં=પટ્કાયયતનાવન્તં, દાન્તમ્

ચંદન વૃક્ષ કો કાટ મી ફાલે પર ચંદનવૃક્ષ કા જો ઉસકે મુલ્ક કો મી સુવાસિત કરને કા કામ હૈ વહ ઉસે નહીં છોડતા । નહીં તો વહ ચંદન હી ત્રહીં । મહાત્મા મી અપને શત્રુ કે પ્રતિ હસી કર્તવ્ય કા ત્રિવાઈ કરતે હૈ નહીં તો વે મહાત્મા હી નહીં હૈ । ધન્ય હૈ મહાત્મા ! તેરે ફલ શુભાધ્યવસાય કો । ન્યોછાવર હૈ ત્રૈલોક્ય કા રાજ્ય હંસ પવિત્ર ભાવના પર । કયા હી સુન્દર વિચાર ધારા હૈ । હસી વિચારધારા કે બલ પર મહાવીર પ્રભુ કે શાસન મેં સર્વોત્કૃષ્ટતા રહી હુઈ હૈ । પ્રત્યેક મોક્ષાભિલાષી કો યહ અભિનંદનીય ચંદનીય વિચારધારા અપનાને યોગ્ય હૈ ॥૨૬॥

વધપરીપહકો કિસ ભાવના સે સહન કરે સો કહતે હૈ—‘સમણં’—ઇત્યાદિ

અન્વયાર્થ—(કોઈ—કોઽપિ) કોઈ અજ્ઞાની (કત્થઈ—કુત્રાપિ) કહીં પર મી (સંજયં—સંયતમ્) પટ્કાય કે જીવોં કી જતના કરનેવાલે (દંતં—દાન્તમ્)

છોડે. કુહાડો. ચંદન વૃક્ષને કાપી નાખે છતાં ચંદન વૃક્ષમાં જે સુવાસિતતાનો ઉત્તમ શુભ છે તે પોતાને કાપનાર કુહાડાને પણ આપે છે. જો એમ ન કરે તો તે ચંદન શેનું ? મહાત્મા પણ પોતાના શત્રુ તરફ આવું જ વર્તન રાખે છે. નહીં તો એ મહાત્મા શાના ? ધન્ય છે મહાત્મા ! તમારા આ શુભ વ્યવસાયને ! આ પવિત્ર ભાવના પર ત્રણ લોકનું રાજ્ય પણ ન્યોછાવર છે, કેવી સુન્દર વિચારધારા છે ! આ વિચાર ધારાના બળ ઉપર શ્રી મહાવીર પ્રભુના શાસનમાં સર્વોત્કૃષ્ટતા રહેલ છે. પ્રત્યેક મોક્ષાભિલાષીએ આ અભિનંદનીય ચંદનીય વિચારધારાને અપનાવવી બેધએ ॥ ૨૬ ॥

કેવા ભાવથી વધપરીપહને સહન કરવાને કહે છે—સમણં ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—કોઈ—કોઽપિ કોઈ અજ્ઞાની કત્થઈ—કુત્રાપિ કોઈ જગ્યાએ પણ સંજયં—સંયતમ્ પટકાય છત્રોનું જતન કરનાર દંતં—દાન્તમ્ પાંચ ઇન્દ્રિય આ નમક

=ઇન્દ્રિયનોઇન્દ્રિય દમનશીલમ્. શ્રમણં=તપસ્વિનં મુનિં હન્યાત્=મુષ્ટિયપ્ત્યાદિના તાડયેત્, તદા સંયતઃ=મુનિઃ, જીવસ્ય=આત્મનજ્ઞાનરૂપસ્ય નાશઃ નાસ્તિ=ન ભવતિ શરીરસ્યેવ નાશાત્, इत्येवं प्रेक्षेत=ચિન્તયેત્ ॥

પાંચ ઇન્દ્રિય એવં મન કો નિગ્રહ કરને વાલે (સમણં-શ્રમણમ્) શ્રમણ-તપસ્વી મુનિ કો (હણેજ્જા-હન્યાત્) યપ્તિ મુષ્ટિ આદિ દ્વારા મારે । ઉસ સમય (સંજય-સંયતઃ) વહ મુનિ (જીવસ્સ નાસો નત્થિ-જીવસ્ય નાશઃ નાસ્તિ) “જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા કા નાશ નહીં હોતા હૈ કિન્તુ ઉસકા પર્યાયાન્તર હોતા હૈ અતઃ શરીરકા હી નાશ હોતા હૈ” (એવં પેહેજ્જ-એવં પ્રેક્ષેત) એસા વિચાર કરે ।

ભાવાર્થ—આત્મા કો ક્રોધી તવ હોના ચાહિયે કિ જસ ઉસકી તિજ વસ્તુ કા વિનાશ હો । જૈસે સંસારી લોગ અપની વસ્તુ કે વિનાશ હોતે પર ક્રોધી યા દુઃખી હુઆ કરતે હૈ, દુસરોં કી વસ્તુઓં કે વિનાશ મેં તહીં । હસી પ્રકાર મહાત્મા કો બી કિસીકે દ્વારા તાડિત હોને પર યા મારે જાને પર વહ વિચાર કરના ચાહિયે કિ વહ શરીર પુદ્ગલ કા હૈ અતઃ વહ મેરી નિજવસ્તુ નહીં હૈ પરવસ્તુ હૈ । હસકે ચિન્ટ હોનેપર મેં ક્યોં ક્રોધી યા દુઃખી બનું ? મેરી નિજ કી વસ્તુ જો જ્ઞાનાદિક ગુણ હૈં વે તો હસ કે આઘાત સે નષ્ટ નહીં હોતે હૈં, વે તો સદા અક્ષય હી રહતે હૈં હસ લિયે ક્રોધી યા દુઃખી હોને કી મુશ્કે કિશ્ચિત્ માત્ર બી આવશ્યકતા નહીં હૈ ।

કરનારા સમણં-શ્રમણમ્ શ્રમણ તપસ્વી મુનિને હણેજ્જા-હન્યાત્ ઠાંસા પાટુ વગે-રેથી મારે એ સમયે સંજયે-સંયતઃ તે મુનિ જીવસ્સ નાસો નત્થિ-જીવસ્ય નાશઃ નાસ્તિ જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્માને નાશ થતો નથી પરંતુ એ પર્યાયાન્તરિત હોય છે, આથી શરીરનો જ નાશ થાય છે એવં પેહેજ્જ-એવં પ્રેક્ષેત એવો વિચાર કરે,

ભાવાર્થ—આત્માએ ક્રોધિત તો ત્યારે થવું જોઈએ કે, જ્યારે તેની પોતાની વસ્તુને વિનાશ થતો હોય. જેમ સંસારી લોકો પોતાની વસ્તુઓને વિનાશ થતાં ક્રોધિત અને દુઃખી થયા કરે છે, બીજાની વસ્તુઓના વિનાશમાં નહીં. આ પ્રકારે મહાત્માને પણ કોઈ તરફથી માર મારવામાં આવે કે ધાક ધમકી આપવામાં આવે ત્યારે તેણે વિચાર કરવો જોઈએ કે, આ શરીર પુરું શબનું છે, આ કારણે તે મારી પોતાની વસ્તુ નથી, પારકી વસ્તુ છે. એના વિનાશ થવાથી હું શા માટે ક્રોધી અથવા દુઃખી બનું ? મારી પોતાની જે વસ્તુ જ્ઞાનાદિક ગુણ છે તે એના આઘાતથી નાશ પામતી નથી. એ તો સદાય અક્ષય જ રહે છે. આથી ક્રોધી અથવા દુઃખી થવાની મારે લેશ માત્ર પણ આવશ્યકતા નથી.

अत्र दृष्टान्तः प्रदर्श्यते—

श्रावस्तीनगर्या रिपुमर्दननाम्नो राज्ञः पुत्रो धारिणीदेव्या अङ्गजातः स्कन्दक-
नामकः कुमार आसीत् । अस्य भगिनी पुरन्दरयशा नाम्नी । सा कुम्भकारकटक-
नामके पुरे दण्डकिनाम्ने नृपतये पित्रा प्रदत्ता । तस्य दण्डकिभूपस्य पुरोहितः
पालकनामा ब्राह्मणो मिथ्यादृष्टिरासीत् ।

एकदा मुनिसुव्रतस्वामी विंशतितमस्तीर्थकरः श्रावस्तीनगर्या समवसृतः, तस्य
देशनां श्रुत्वा स्कन्दककुमारः श्रावको जातः । एकदा कदाचिदसौ पालकपुरोहितः
श्रावस्तीनगर्यामागतः । स राजसभायामार्हतसिद्धान्तं खण्डयितुं प्रवृत्तः तदा

दृष्टान्त—श्रावस्ती नगरी में रिपुमर्दन नाम का एक राजा राज्य
करता था । उसकी धर्मपत्नी का नाम धारिणी था । धारिणीदेवी से राजा
के एक कुमार का जन्म हुआ, जिसका नाम स्कन्दक था । स्कन्दक के एक
बहिन भी थी । उसका नाम पुरन्दरयशा था । कुम्भकारकटक नाम के
पुर में दण्डकी नामक राजा के साथ उसका विवाह हुआ था । दण्डकी
राजा का एक ब्राह्मण पुरोहित था । इसका नाम पालक था । यह
मिथ्यादृष्टि था ।

एक समय की बात है कि वे बीसवें तीर्थङ्कर श्री मुनिसुव्रतस्वामी
श्रावस्ती नगरी में पधारे । उनकी देशना को सुनकर स्कन्दककुमार
ने श्रावकधर्म अंगीकार किया । किसी समय पालक पुरोहित श्रावस्ती
नगरी में आया । राजसभा में बैठकर उसने जैनसिद्धान्त को खण्डन
करने वाली बात प्रारंभ की । जब वह बोल चुका तब उसकी बात को

दृष्टान्त—श्रावस्ती नगरीमें रीपुमर्दन नामको ओके राजा राज्य करतो
होता. तेने धारिणी नामनी ओके राणी होती. धारिणीदेवीथी राजने ओके कुमा-
रको जन्म भयो, जेनुं नाम स्कंदक हुंतुं, स्कंदकने ओके भडेन पत्यु होती. तेनुं
नाम पुरंदरयशा हुंतुं. कुम्भकारकटक नामना नगरना दंडकी नामना राजनी साथे
तेने विवाह करवाभां आवेल हुतो. दंडकी राजने ओके ब्राह्मण पुरोहित हुतो
तेनुं नाम पालक हुंतुं. ते मिथ्यादृष्टी हुतो..

आ ओके समयनी बात छे के ब्यारे बीसभा तीर्थंकर श्री मुनिसुव्रत
स्वामी श्रावस्ती नगरीभां पधार्था. तेमनी देशना सांख्यीने स्कंदककुमार
श्रावकधर्म अंगिकार क्यो. केटलेके वषते पालकपुरोहित श्रावस्ती नगरीभां
आव्या. राजसभाभां जेसीने जैन सिद्धांतनुं पंडन करवावणी बातनी शरः
आत करी. ब्यारे तेणे बात पुरी करी त्यारे ते बात सांख्यीने त्यां जेठेवा

श्रावकव्रतधारी स्कन्दककुमारं आर्हतसिद्धान्तं समर्थयन् तं निरुत्तरं कृतवान् । तेन कारणेन पालकपुरोहितस्य स्कन्दककुमारं प्रति महान् विद्वेषो जातः ।

एकदाऽसौ स्कन्दककुमारः पञ्चभिः शतैः कुमारैः सह भगवतो मुनिसुव्रतस्वामिनः समीपे देशानां श्रुत्वा दीक्षां गृहीतवान् । भगवता ते पञ्चशतकुमारकास्तस्य शिष्यत्वेन निश्चिताः कृताः । ततोऽसौ स्कन्दकाचार्योऽन्यदा भगवन्तं पृच्छति— भगवन् ! कुम्भकारकटकपुराभिमुखं विहर्तुमिच्छामि, भगवानाह— वरं तत्र गम्यताम्, किंतु तत्रोपसर्गो मरणान्तिकः । पुनस्तेनोक्तम्— भगवन् ! वयमाराधकाः, किं वा विराधकाः ? । भगवता कथितम्— एकं तां विना सर्व आराधकाः सन्ति ।

सुनकर वहां पर बैठे हुए श्रावकव्रतधारी स्कन्दककुमार ने जैन-सिद्धान्त का समर्थन करते हुए उसको निरुत्तर कर दिया, इससे पालक स्कन्दककुमार का महान् विद्वेषी बन गया ।

कुछ काल के बाद स्कन्दककुमार ने पांचसौ कुमारों के साथ भगवान मुनिसुव्रतस्वामी के समीप धार्मिकदेशना सुनकर दीक्षा ली । उन पांचसौ कुमारोंको भगवानने उनकी नेत्राय(अधीनता) में कर दिया । अब वे स्कन्दक मुनि स्कन्दकाचार्य हो गये । स्कन्दकाचार्य ने एक दिन भगवान से पूछा कि भगवन् ! मैं यहां से कुम्भकारकटक पुर की तरफ विहार करना चाहता हूं यदि आपकी आज्ञा हो तो । भगवान ने कहा जैसा तुम्हें सुख हो वैसा करो परन्तु तुम को वहां मरणान्तिक उपसर्ग का साम्हना करना पड़ेगा । फिर इस बात को सुनकर स्कन्दक ने प्रभु से पूछा कि प्रभो ! हम सब आराधक हैं या विराधक ? भगवान ने कहा तुम्हारे सिवाय सब ही आराधक हैं । भगवान के मुख से इस

श्रावकव्रतधारी स्कन्दककुमार ने जैनसिद्धांतने समर्थन करतां तेने निरुत्तर भनावी दीषा. आधी पालक स्कन्दककुमारने महान विरोधी भनी गये।

केटलाक समय पछी स्कन्दककुमार पांचसो कुमारोनी साथे भगवान मुनिसुव्रतस्वामी पासोधी धार्मिक देशना सांभलीने दीक्षा अंगीकार करी, ओ पांचसो कुमारोने भगवाने स्कन्दककुमारनी देणदेण नीचे राख्या, आधी ते स्कन्दकमुनि स्कन्दकाचार्य भनी गया, स्कन्दकाचार्ये ओक द्विवस भगवानने पूछ्युं के, हे भगवन् ! हुं अडिंथी आपनी आज्ञा छाय तो कुंभकारकटकपुर तरफ विहार करवानी छंछा राखुं छुं. भगवाने कहुं, के रीते तमने सुभ थाय ओ रीते करे. परंतु तमारें त्यां मरणांतिक उपसर्ग ने सामने करवे पडशे. ते बात सांभलीने स्कन्दके प्रभुने पूछ्युं, के हे प्रभो ! अमे भधा आराधक छीअे के विराधक ? भगवाने कहुं, के तमारा शीवाय भधा आराधक छे. भगवाननी

એવં ભગવતા કથિતોઽપિ સ્કન્દકાચાર્યો ભાવિવશાત્ પશ્ચશતશિષ્યપરિવારસહિતઃ
 કુમ્ભકારકટકપુરં પ્રતિ વિહારં કૃતવાન્ । પાલકત્રાણેન તદ્ વિહારવાર્તા શ્રુતા-
 "અત્રાગच्छति स्कन्दकाचार्यः" इति । ततोऽसौ पूर्ववैरमनुस्मृत्य तन्निर्यातनाथं
 यत्रोद्याने स्कन्दकाचार्य आगन्तुकस्तत्परितो विविधशस्त्रास्त्राणि प्रच्छन्नीत्या भूमौ
 निखन्य राज्ञः समीपमागत्य ब्रूते-स्वामिन् ! स्कन्दकाचार्यः पश्चशतशिष्यपरिवारैः
 सह साधुवेपેण इह समायाति, स ભવદીપરાજ્યં હતુંમિચ્છતિ, યતોઽસૌ ભવદીપોદ્યા-
 નસ્ય ચતુર્દિશુ રાત્રૌ પ્રચ્છન્નો ભૂત્વાઽશ્વશસ્ત્રાણિ ભૂમ્યન્તર્નિહિતાનિ, તદ્દૃષ્ટં કથંચિ-
 ન્મયા જ્ઞાતમ્, તત્ર ગત્વા પશ્યન્તુ ભવન્તઃ । પુરોહિતવચનં શ્રુત્વા રાજા તત્ર ગત્વા
 ભવિષ્યત્ કો સુનકર મી સ્કન્દકાચાર્ય ને ભાવિવશાત્ પાંચસૌ શિષ્યો
 કે સાથ કુમ્ભકારકટકપુર કી ઓર વિહાર કર દિયા । પાલક
 પુરોહિતને અનેક વિહાર કી વાર્તા સુની તો ઉસ'કો જ્ઞાત હૌં ગયા કિ
 સ્કન્દકાચાર્ય વિહાર કર યહાં આરહે હૈં । ઉસને અનેક સાથ અપના પૂર્વ
 વૈર યાદ કર "વદલા લેને કા અવસર આગયા હૈ" હસ અમિપ્રાય સે
 ઉસને જિસ ઉદ્યાન મેં સ્કન્દકાચાર્ય આકર ઉતરે થે ઉસ મેં જમીન
 હેંદવાકર નીચે વિવિધ શસ્ત્ર એવં અશ્વ શુસરીતિ સે ગઢવા દિયે । પશ્ચાત્
 રાજા કે પાસ આકર ફિર વહ કંહને લગા કિ હે સ્વામિન્ ! યહાં પાંચ
 સૌ શિષ્યો કે પરિવાર સે સ્કન્દકાચાર્ય સાધુ કે વેશ મેં આયે હુએ હૈં ।
 હે આંપ કે રાજ્ય કો હરણ કરના યાહતે હૈં । હસ લિયે ઉન્હોં ને શુસ-
 રીતિ સે ઉદ્યાન મેં ચારોં ઓર અશ્વ શસ્ત્ર ભૂમિ મેં ગઢવા દિયે હૈં । યહ
 યાંત રાત્રિ મેં મૈને છુપકર દેખી હૈ । આપ કો જો વિશ્વાસ ન હો તો

મોઢાથી આ ભવિષ્યવાણી સાંભળીને પણ સ્કંદકાચાર્યે ભાવિવશાત્ ૫૦૦ શિષ્યોની
 સાથે કુમ્ભકારકટકપુરની તરફ વિહાર કરી દીધો. પાલકપુરોહિતે તેમના
 વિહારની વાત સાંભળીને બળેથી સ્કંદકાચાર્ય વિહાર કરતા કરતા આ
 તરફ આવી રહ્યા છે. તેણે પોતાનું અંગાઠનું તેમની સાથેનું વેર યાદ કરીને
 "અદ્યૈ લેવાનો અવસર આવી ચુક્યો છે" આવા અભિપ્રાયથી જે બગીચામાં
 સ્કંદકાચાર્ય આવીને ઉતર્યા હતા તેની અંદરની જમીન મોઢાવીને તેની નીચે
 બુદી બુદી બાતનાં શસ્ત્ર અશ્વ દાટી દીધાં. પછી રાજાની પાસે આવીને તે
 કહેવા લાગ્યો કે, પાંચસો શિષ્યોના પરિવાર સાથે સ્કંદકાચાર્ય સાધુના વેશમાં
 અહિં આવ્યા છે. તે આંપનું રાજ્ય લંઘ લેવા ઇચ્છે છે. કેમકે, તેમણે શુસ-
 રીતે બગીચામાં ચારે બાજુ શસ્ત્ર અશ્વ દટાવી રાખ્યાં છે. આ વાત મેં રાત્રિના
 વખતે છુપી રીતે જાણી લીધી છે. આંપને જે વિશ્વાસ ન હોય તો આપ ખુદ

भूम्यन्तर्गतानि तानि शस्त्रास्त्राणि विलोकितानि। ततोऽसौ नृपः कोपावेशेन पुरो-
हितमन्नवीत्-हे पालक ! सर्वानेतान् साधूनहं तवाधीनान् करोमि, यथेच्छसि
तथा कुरु। एवमुक्तोऽसौ दुष्टभावसमन्वितः पुरोहितः सर्वान् मुनीन् परितः समा-
क्रम्य एकैकं मुनिं विलादिपीडनयन्त्रे संस्थाप्य पीडयितुं प्रवृत्तः। ते स्वात्मक-
ल्यागार्थिनो मुनयस्तं वधपरीपदं सम्यक् परिपह्यन्तसमये केवलज्ञानं प्राप्य मोक्षं
गताः। तत्र ४९८ चतुःशताष्टनवतिसंख्यका मुनयः पीडनयन्त्रे पीडितास्त-
थापि स्कन्दकाचार्येण समभावं समालम्ब्य तत्र स्थितम्। तदा स्वस्मादन्य एक एव
मुनिरवशिष्टः, तमपि पीडनयन्त्रे स्थापयितुमुद्यतस्तदा स्कन्दकाचार्येणोक्तम्—

स्वयं चलकर देख सकते हैं। पुरोहित की बात सुनकर राजा उद्यान में
आया और वहाँ उसने भूमि के भीतर गढ़े हुए अनेक अस्त्र शस्त्र देखे।
इस स्थिति से राजा को बड़ा ही कोप बढ़ा और उसने कोप के ही
आवेश में तन्मय होकर पुरोहित से कहा, पालक ! इन सब साधुओं
को मैं तुम्हारे आधीन करता हूँ। तुम जैसा भी समझो इनके साथ
वैसा करो। राजा ने जब ऐसा कहा तब पुरोहित के आनंद का पार
न रहा। उसने शीघ्र ही चारों ओर से सब मुनियों को घिरवा दिया और
एक एक मुनि को कोल्हू (घाणी) में पीलने लगा। चारसोअठानवे(४९८)
मुनियोंने समभाव से वधपरीपदको सहन करके अंत समयमें केवलज्ञान
प्राप्तकर मुक्ति को प्राप्त किया। स्कन्दकाचार्य और एक बालमुनि पीलनेके
लिये अवशिष्ट रहे। जब पालक ने उस मुनि को पीलने के लिये कोल्हू
में रखने को उद्यत हुंवा तो इतने में स्कन्दकाचार्य ने उससे कहा कि

जधने जेध शके छे. पुरोहितनी बात सांझणीने राजा जगीयाभां गया अने
त्यां जभीननी अंदर हाटेलां अनेक शस्त्र अस्त्र जेयां. आथी राजाने भूय कोध
अये. अने कोधना आवेशभां आवीने तेछे पुरोहितने कछुं, पालक ! आ
जधा साधुओने हुं तमारें छपावे करे छुं. तभाने ठीक लागे तेम तेने। हे'सबो तभे
करे. राजाजे ब्यारे आ प्रभाछे कछुं त्यारे पुरोहितना आनंदनो पार न रह्यो. तेछे
तरत ज त्यारे तरकथी ते मुनिओने घेरी लछ पकडीने ओक पछी ओक मुनिने
घाणीभां पीलवातुं शरु कथुं. ४९८ मुनिओजे समभावथी वधपरीपदने सहन
करेने अंत समये डेवणजानने प्राप्त करीने मुक्तिने पाव्या. स्कंदकाचार्य अने
ओक मुनि पीलवा भाटे जाकी रह्या. ब्यारे पालके ते मुनिने पीलवा भाटे
घाणीभां नाजवा प्रवृत्त थया त्यारे स्कंदकाचार्ये तेने कछुं के, आ तो कामण-

અયમસ્તિ કોમલકાયો ચાલકઃ, તસ્માદયં ત્વયા ન દન્તવ્યઃ મમ સમક્ષે પીઠનય-
ન્ત્રેઽસ્ય સ્થાપને પીઠા મમ જાયતે, મુશ્વેનમ્ । સ્કન્દકાચાર્યવચનં શ્રુત્વાઽસૌ રાજ-
પુરોહિતઃ પાલકબ્રાહ્મણો વદતિ-રાજસભાયાં ત્વયા પરાજિતોઽહમ્, અતો યાવદધિ-
કાદપ્યધિકં દુઃખં તવ સ્યાત્ તદેવ કાર્યં મમ કર્તવ્યમ્ । ઇત્યુત્તવાઽસૌ તં ચાલમનગારં
સ્કન્દકાચાર્યસ્ય સમક્ષમેવ પીઠનયન્ત્રે સંસ્થાપ્ય તત્પીઠનં કૃતવાન્ । સ ચાલોઽપ્ય-
નગારસ્તત્ર વધપરીપહં સમ્યક્ પરિપક્વ કેવલજ્ઞાનં પ્રાપ્ય મોક્ષં ગતઃ ।

તદા સ્કન્દકાચાર્યો રોષાવેશેન નિદાનં કૃતવાન્-“યદિ મમ તપઃસંયમસ્ય
ફલં ભવેત્, તદા एतेषां सर्वेषां दुःखदायको भवेयम्” इति । अथाऽसौ स्कन्दका-

यह इस समय कोमलकाय चालक है अतः तुम इसे छोड़ दो । इसे
कोल्हू में रखते हुए देखकर मुझे पीड़ा होती है, अतः यह मारने
योग्य नहीं है । स्कन्दकाचार्य के इस प्रकार वचन सुनकर पालक उनसे
कहने लगा-सुनो-तुमने मुझे पहिले राजसभा में परास्त किया था,
अतः उसके उपलक्ष में अधिक से अधिक जो कष्ट हो सकता है वह
मैं तुमको दूँ ऐसा ही मेरा निर्णय है । इस में जरा भी इधर उधर नहीं
हरना चाहता हूँ । इस प्रकार कह कर उसने उस चालक मुनि को भी
स्कन्दकाचार्य के सामने ही कोल्हू में रखकर पील दिया । उस चालक
अनगार ने भी खुशी खुशी से वधपरीपह सहन करके अंत में केवल-
ज्ञान प्राप्त कर मुक्ति को प्राप्त कर लिया । उस समय स्कन्दकाचार्य ने
रोश के आवेश में आकर यह निदान किया कि “यदि मेरे तप एवं
संयम का फल होता हो तो मैं इन सब को दुःख देने वाला होऊँ ।”

કાય બાળક છે, માટે એને છોડી દો. એને ઘાણીમાં રાખે તો એને મને પીડા
થાય છે માટે તે મારવાને યોગ્ય નથી. સ્કન્દકાચાર્યનું આ પ્રમાણેનું વચન
સાંભળીને પાલક પુરોહિત કહેવા લાગ્યો કે, સાંભળો ! તમે મને અગાઉ રાજ-
સભામાં પરાજિત કરેલ હતો જેથી તેના ઉપલક્ષમાં હું અધિકમાં અધિક કષ્ટ
જે હોય તે હું તમને આપીશ એવો મારો નિર્ણય છે. તેમાં જરા પણ હું
ફેરફાર કરવા ઈચ્છતો નથી. આ પ્રમાણે કહીને તેણે તે બાળક મુનિને સ્કન્દકા-
ચાર્યની સામે જ ઘાણીમાં નાંખીને પીલી નાંખ્યો. આ બાળ અનગાર
પણ ખુશીથી વધપરીપહ સહન કરીને અંતમાં કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને મુક્તિ
પામ્યા. આ સમયે સ્કન્દકાચાર્યે રોષના આવેશમાં આવીને આ પ્રમાણે
નિદાન કર્યું કે, જો મારા તપ અને સંયમનું ફળ થતું હોય તો હું આ
બધાને હું જ દેવાવાળો બનું. પાલકે છેવટે સ્કન્દકાચાર્યને પણ પીલીને

चार्यं तत्र यन्त्रे निपीड्य हतवान् । स स्कन्दकाचार्यो मृत्वाऽग्निकुमारदेवत्वेन-
समुत्पन्नो भूत्वाऽवधिज्ञानेन स्वपूर्वभवंदृष्टं ज्ञात्वा कोपावेशेन नृपपुरोहितामात्यादि-
सहितं कुम्भकारकटकपुरं सदेशं भस्मसात् कृतवान् । दण्डकिभूपस्य स देशो दण्ड-
कारण्यनाम्ना पश्चात् प्रसिद्धो जातः । एवमन्यैरपि मुनिभिर्वधपरीपहः सोढव्य एव,
न तु स्कन्दकाचार्यवत् कोपाविष्टैर्भवितव्यम् ॥ २७ ॥

अथ याचनापरीपहजयं प्राह—

मूलम्—दुष्करं खलु भो ! निच्छं, अणंगारस्स भिक्खुणो ।

संवं सें जोइयं होइं, नैत्थि किंचि' अजाइयं ॥ २८ ॥

छाया—दुष्करं खलु भो ! नित्यम्, अनंगारस्य भिक्षोः ।

सर्वं तस्य याचितं भवति, नास्ति किंचिद् अयाचितम् ॥ २८ ॥

टीका—‘दुष्करं’ इत्यादि ।

खलु=निश्चयेन भो ! इति सम्बोधनम्, हे जम्बू ! अनंगारस्य=गृहरहितस्य

पालक ने अन्त में स्कन्दकाचार्य को भी कोल्हू में पील कर नष्ट कर
दिया । स्कन्दकाचार्य मर कर निदान के प्रभाव से अग्निकुमार जाति
के देव हुए । देवपर्याय में अवधिज्ञान द्वारा अपने पूर्वभव का वृत्ता-
न्त जानकर उस देवने क्रोध के आवेश में आकरके नृप पुरोहित एवं
अमात्य आदि सहित समस्त कुम्भकारकटकपुर को भस्मसात् कर
दिया । दण्डकीभूप का वह देश दण्डकारण्य नाम से प्रसिद्ध हुआ ।
इस कथा से मुनियों को यही शिक्षा लेना चाहिये कि वे वधपरीपह
को समभाव से सहन करे । जिस प्रकार उनमुनियों ने वधपरीपहको
सहा उसी प्रकार अन्य मुनियोंको भी वधपरीपह सहन करना चाहिये ।
स्कन्दकाचार्य की तरह कोपाविष्ट नहीं होना चाहिये ॥ २७ ॥

तेनो'नांशं कथो. स्कंदकाचार्यं मरीने निदानना प्रभावथी अग्निकुमार देव ज्ञानीमां
उत्पन्नं यथा. देवपर्यायमां पोताना अवधीज्ञानथी पोताना पूर्वभवतुं वृत्तांत ज्ञाणीने
ते देव क्रोधना आवेशमां आवीने सख पुरोहित अने आमात्य सहित समस्त
कुम्भकारकटकपुरने भस्मीभूत जनावी होधु. दंडकी सखने ते देश पछीथी
दंडकारण्य तरीके प्रसिद्ध थयो. आ कथाथी मुनिओअे शिक्षा ग्रहण करवी जेधओ
के, वधपरीपहने समभावथी सहन करे. जे प्रकारे मुनिओअे वधपरीपहने सहन
कथोअे प्रकारे सहन करे स्कंदकाचार्यनी-भाइक कोपायमान थवु न जेधओ. ॥ २७ ॥

भिक्षोः=मुनेः नित्यं=सर्वदा-यावज्जीवमित्यर्थः, दुष्करं=दुःखेन क्रियमाणं कठिनं भवति । किं दुष्करं भवति ? इत्याह—‘सर्वं’ इत्यादि, तत् सर्वम्=आहारोप-
कणादिकं वस्तु तस्य याचितं=याचितमेव भवति, किञ्चिदपि दन्तशोधनादिकमपि
अयाचितं नास्ति-न गृह्यते तस्मात् कष्टं मुनिजीवनमिति ॥ २८ ॥

उक्तार्थमेव सविशदं वर्णयति—

मूलम्—गोयरंगपविट्टस्य, पाणी नो सुप्सारण ।

सेओ अगारवासोत्ति, ईइ भिक्खू नं चित्तेण ॥ २९ ॥

छाया—गोचराग्रपविट्टस्य, पाणिः नो सुप्सार्यः ।

श्रेयान् अगारवासः इति, इति भिक्षुर्न चिन्तयेत् ॥ २९ ॥

टीका—‘गोयरंग०’ इत्यादि ।

गोचराग्रपविट्टस्य=गोचरः गोरिव चरणं गोचरः भिक्षाचर्या, यथा=ज्ञाताज्ञात-
विशेषमपहायैव गौः प्रवर्तते, तथा साधुरपि ज्ञाताज्ञातकुलेषु भिक्षार्थम् । तस्याग्रं
=प्रधानं, यतोऽसौ एषणायुक्तो गृह्णाति, न तु गौरिव यथा कथञ्चित्, तस्मिन् गो-
चराग्रे प्रविट्टस्य, मुनेः पाणिः=हस्तः नो सुप्सार्यः=नैव सुखेन प्रसारयितुं

अथ सूत्रकार चौदह वें याचनापरीपह को सहन करने का उपदेश
करते हैं—‘दुष्करं खलु’-इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(खलु) निश्चय से (भो=भोः) हे जंबू! (अणगारस्स
भिक्षुणो-अनगारस्य भिक्षोः) गृहरहित भिक्षुको (सर्वं जाइयं होइ-सर्वं
याचितं भवति) समस्त वस्तुएँ याचित ही होती हैं । (किञ्चि अजाइयं
नत्थि-किञ्चित् अयाचितं नास्ति) कोई भी वस्तु अयाचित नहीं होती है ।
इसलिये मुनिजीवन (दुष्करं-दुष्करम्) बड़ा ही दुष्कर है । बिना दिये
तो वह दन्तशोधनादिक भी तृण तक भी नहीं ले सकते हैं ॥ २८ ॥

इवे चौदहो याचनापरीपह सहन करवाने उपदेश सूत्रकार कहे छे—

‘दुष्करं खलु’ इत्यादि.

अन्वयार्थ—खलु निश्चयथी भो-भोः हे जंबू! अणगारस्स भिक्षुणो-अनगारस्य
भिक्षोः गृह रहित भिक्षुनी सर्व जाइयं होइ-सर्वं याचितं भवति समस्त वस्तुओ
याचित जे होय छे. किञ्चि अजाइयं नत्थि-किञ्चित् अयाचितं नास्ति केहि पक्ष वस्तु
अयाचित नथी, माटे मुनिजीवन दु रं-दुष्करम् खलु जे दुष्कर छे. केहिना आध्या
पयर ते हातने झाइ करवा माटे तबुअहुं पक्ष बध थकता नथी.

શક્યઃ, નહિ મુનિઃ કસ્યાપિ ગૃહસ્થસ્ય સમ્બન્ધીતિ માત્રઃ । ઇતિ=અતો હેતોઃ, અગારવાસઃ=ગાર્હસ્થ્યમ્, શ્રેયાન્=શ્રેષ્ઠઃ, ઇતિ=एतद्, ભિક્ષુઃ=મુનિર્ન ચિન્તયેત્, કિંતુ ગૃહવાસો હિ વહુસાવધયુક્તસ્તથા જ્ઞાનાવરણીયાઘટવિધર્મદન્ધસ્ય કારણમ્, સ કથમપિ શ્રેયસ્કરો ન ભવતીતિ વિચારયેત્ ।

ફિર સૂત્રકાર પૂર્વોક્ત અર્થકો હી વિશદ કરતે હૈં—‘ગોચરગ્ગ’—ઇત્યાદિ ।

અન્યવાર્થ—(ગોચરગ્ગપવિટ્વસ્સ—ગોચરાગ્રપ્રવિટ્વસ્ય) જ્ઞાત અજ્ઞાતકુલોં મેં ગોચરી કે લિયે પ્રવિટ્ હુણ સાધુ કા (પાણી—પાણિઃ) હાથ (નો સુપ્પ-સારણ—નો સુપ્રસાર્યઃ) સુપ્રસાર્ય નહીં હૈ, ક્યોં કિ મુનિ કિસી ગૃહસ્થ કા સંબંધી નહીં હૈ, ઇસલિયે (અગારવાસો સેઓ—અગારવાસઃ શ્રેયાન્) ઇસકી અપેક્ષા ગૃહસ્થ જીવન શ્રેષ્ઠ હૈ, એસા (ભિક્ષુ ન ચિંતણ—ભિક્ષુઃ ન ચિન્તયેત્) ભિક્ષુકો નહીં વિચારના ચાહિયે, ક્યોં કિ ગૃહવાસ વહુસાવધયુક્ત તથા જ્ઞાનાવરણીય આદિ અઘટવિધ કર્મોં કે બંધ કા કારણ હૈ અતઃ વહ કિસી પ્રકાર શ્રેયસ્કર નહીં માના જા સકતા હૈ ।

ભાવાર્થ—ગોચરી કે લિયે જ્ઞાત અજ્ઞાત કુલોં મેં ગયે હુણ સાધુ કો એસા નહીં વિચાર કરના ચાહિયે કિ યહાં મેં કિસકે સામને હાથ ફેલાજૈ—કોઈ મેરા સંબંધી તો હૈ નહીં । સંબંધી સે માગને મેં કોઈ શર્મ કી વાત નહીં હૈ । ઇસસે તો અઞ્ઞા ગૃહવાસ હી હૈ કિ જિસમેં હર ઇક સે હર ઇક ચીજ માંગને મેં કોઈ સંકોચ નહીં હોતા હૈ । સાધુ કા એસા

સૂત્રકાર પૂર્વોક્ત અર્થને જ કરી સમજાવે છે—‘ગોચરગ્ગ’ ઇત્યાદિ.

અન્યવાર્થ—ગોચરગ્ગપવિટ્વસ્સ—ગોચરાગ્રપ્રવિટ્વસ્ય બાણેલા : અગર અબણ્યા કુળોમાં ગોચરી માટે જનારા સાધુને પાણી—પાણિઃ હાથ નો સુપ્પસારણ—નો સુપ્રસાર્યઃ સુપ્રસાર્ય નથી. કેમકે, મુનિ કોઈ ગૃહસ્થના સંબંધી નથી તેથી અગારવાસો સેઓ—અગારવાસઃ શ્રેયાન્ તે અપેક્ષાએ ગૃહસ્થ જીવન શ્રેષ્ઠ છે એવો ભાવ ભિક્ષુ ન ચિંતણ—ભિક્ષુઃ ન ચિન્તયેત્ ભિક્ષુએ લાવવો ન જોઈએ. કેમકે, ગૃહવાસ બહુ સાવધ-યુક્ત તથા જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ કર્મોના બંધનું કારણ છે. આથી તે કોઈ પ્રકારે શ્રેયસ્કર માનવામાં આવેલ નથી.

ભાવાર્થ—ગોચરી માટે બાણીતા કે અબણ્યા કુળમાં જતા સાધુએ એવો વિચાર ન કરવો જોઈએ કે, હું ત્યાં કોની સામે હાથ લાંબો કરું ? કોઈ મારો સંબંધી તો નથી. સંબંધી પાસે માગવામાં કોઈ શરમની વાત નથી. આથી તો ગૃહસ્થાશ્રમ સારો કે જેમાં એક બીજાથી ચીજ માગવામાં સંકોચ થતો નથી.

અન્ન દટ્ટાન્તઃ પ્રદર્શ્યતે—

દશમતીર્થકરશ્રીશીતલનાથસ્વામિશાસને તદ્વંશીયો વજ્રપ્રિયનામા શ્રૂપતિ-
ર્વંશુવ । સ દીક્ષાં ગૃહીત્વા માસમાસક્ષણસ્ય પારણં કરોતિ સ્મ । સ પ્રથમમાસ-
ક્ષણપારણે ભિક્ષાચર્યાયાં મવિષ્ટથિન્તયતિ—કથમથ યાચ્યામિ, વજ્રપ્રિયનામ-
ધારકોઽહમિક્ષવાકુવંશોઽન્નવેષ્વપિ અગ્રસરસ્તથા જાતિકુલસંપન્નોઽસ્મિ, પુનરુચ્ચની-
ચમધ્યમકુલેષુ હસ્તપ્રસારણં મમાસિધારાવત્ કઠિનમ્ । યસ્ય ચરણે રાજાં મુકુટકો-
ટયઃ પરિલસન્તિ સ્મ, યસ્માન્નાં મન્દારકુમુદમમાલામિત્ર જનાઃ સાદરં ધારયન્તિ સ્મ,

વિચાર હસલિયે પ્રશસ્ય નહીં હૈ કિ ગૃહસ્થાશ્રમ વહુસાવધ કર્મો સે
યુક્ત હોતા હૈ તથા ઉસસે જ્ઞાનાવરણીયાદિક અષ્ટવિધ કર્મો કા બંધ
હોતા હૈ ।

દટ્ટાન્ત—દશવેં તીર્થકર શ્રીશીતલનાથસ્વામી કે શાસનકાલ મેં
હનકા હી વંશજ એક વજ્રપ્રિય નામકા રાજા થા । ઉસને ધાર્મિક ઉપદેશ
શ્રવણકર દીક્ષા ધારણ કર લી થી । મુનિ વનકર ઉન્હોને સ્વયં તપશ્ચર્યા કી।
માસરે ભ્રમણ કી તપસ્યા કરને લગે । એક સમય કી વાત હૈ કિ જબ
ઉનકે પ્રથમ માસક્ષણ કા પારણા થા તો સ્વયં ભિક્ષાચર્યા કે લિયે
ગયે । ઉસ સમય ઉન્હોને વિચાર કિયા કિ મેં આજ કૈસે યાચના કરૂંગા?
મેરા વંશ તો એસા નહીં હૈ કિ જિસમેં કિસીને યાચના કી હો । મેં તો
હક્ષવાકુવંશજોં મેં અગ્રેસર હૂં । મેં જાતિકુલસંપન્ન હૂં । ઉચ્ચ નીચ એવં
મધ્યમ કુલોં મેં હાથ ફેલાના મેરે લિયે તો અસિધારા કે સમાન કઠિન
પ્રતીત્ હોતા હૈ । જિન મેરે ચરણોં મેં રાજાઓં કે મુકુટ નમતે રહે થે,

સાધુને આવો વિચાર એટલા માટે હીક નથી કે, ગૃહસ્થાશ્રમ ઘણા સાવધ
કર્મોથી ભરેલ છે. તથા એનાથી જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ કર્મોના બંધ થાય છે.

દટ્ટાન્ત—દસમા તીર્થકર શ્રી શીતળનાથ સ્વામીના શાસન કાળમાં તેમના
જ વંશનો એક વજ્રપ્રિય નામનો રાજા હતો. તેણે ધાર્મિક ઉપદેશ સાંભળીને
દીક્ષા ગ્રહણ કરી. મુનિ બનીને તેણે ખૂબ તપશ્ચર્યા કરી. માસ માસ ખમણની
તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યા. એક સમયની વાત છે, જ્યારે તેમનું પહેલા માસ
ખમણનું પારણું હતું એટલે તે અંગે પોતે ભિક્ષાચર્યા માટે ગયા. તે સમયે તેમણે
વિચાર કર્યો કે, હું આજ કોની પાસે યાચના કરીશ? મારો વંશ તો એવો
નથી કે જે યાચના કરે. હું તો હક્ષવાકુવંશનો અગ્રેસર છું. જાતિકુળ સંપન્ન
છું. ઉચ્ચ નીચ મધ્યમ કુળોમાં હાથ ફેલાવવો એ મારા માટે તરવારની ધાર
માફક કઠીન છે. મારા ચરણોમાં જે રાજાઓના મુગટ નમતા હતા એની

યસ્ય દર્શનેન ચ સ્વજન્મ સફલં મન્યન્તે સ્મ, યેન મયા રાજ્ઞાં પુરતઃ કદાપિ હસ્તો ન પ્રસારિતઃ, સોઽહમિદાનીં તેષાં કુલે તથા હીનદીનકુલેષુ ચ કથં કરં પ્રસારયામિ । યદિ ગૃહવાસમક્તીકરોમિ, તદા તુ સ્વલુ મમ વીરપ્રતિજ્ઞૈવ નષ્ટા ભવતિ । જ્ઞાનદર્શનચારિત્રેભ્યશ્ચ પતિતો ભવામિ, તતશ્ચાનન્તસંસારવૃદ્ધિઃ સ્યાત્, તચાપિ નરકનિગોદેષ્યનન્તદુઃસ્વભોગાનન્તરમપિ રત્નત્રયં દુર્લભં સ્યાત્ । તત્ર રત્નત્રયે-દર્શનેન વિના જ્ઞાનં નાસ્તિ, જ્ઞાનેન વિના ચારિત્રં ન ભવતિ, ચારિત્રેણ વિના મોક્ષો ન લભ્યઃ, તસ્માદ્ યાચનાપરીપદઃ સર્વથા મયા સોદ્ભવ્યઃ, ઇતિ વિચિન્ત્ય પ્રાસુકૈષ્ણીયમિત્થા-

જિસકી આજ્ઞા કલ્પવૃક્ષ કે ફૂલોંકી માલા કે સમાન મનુષ્ય સાદર મસ્તક પર ધારણ કિયા કરતે થે, જિસકે દેખને સે લોગ અપને કો સફલ જન્મવાલા માનતે થે-આજ વહી મેં ઁન લોગોં કે ઘરોં મેં જાકર કૈસે માંગને કે લિયે હાથ ફેલાઁગા । મેંને આજતક તો કિસી રાજા કે ભી સામને હાથ નહીં ફેલાયા । ફિર સંઘમકે વિષય મેં વિચારને લગે કિ-યદિ હિસ સંકોચ સે મેં ગૃહવાસ કો સ્વીકાર કર લેતા હૂં તો મેરી સાવધત્યાગરૂપ વીરપ્રતિજ્ઞા નષ્ટ હોતી હૈ । જ્ઞાન દર્શન ઁવં ચારિત્ર સે ભી પતિત હો જાતા હૂં । હિસકા ફલ યહ હોગા કિ મેરા અનન્ત સંસાર વધેગા । અનન્તસંસારી હોને પર નરક નિગોદ કે અનંતદુઃખોં કો ભોગને કે બાદ ભી જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રરૂપ રત્નત્રય કી પ્રાપ્તિ મુક્તે દુર્લભ હી રહેગા, કયોં કિ દર્શન કે વિના જ્ઞાન નહીં ઁર જ્ઞાન કે વિના ચારિત્ર નહીં, તથા ચારિત્ર કે અભાવ મેં મુક્તિ કી પ્રાપ્તિ નહીં હોતી હૈ । હિસલિયે યાચનાપરીપદ મુક્તે સર્વથા સહન કરના હી ચાહિયે । હિસ પ્રકાર વિચાર

આજ્ઞા કલ્પવૃક્ષોના ફૂલોની માળા સમાન મનુષ્યો આદર સાથે માથા ઉપર ધારણ કરતા હતા, જેને જોઈને લોકો પોતાને સફળ જન્મવાળા માનતા હતા. આજ તેજ હું એ લોકોના ઘરોમાં જઈ લીક્ષા માગવા માટે કેવી રીતે હાથ લાંબો કરું ? મેં આજ સુધી કોઈ રાજા સામે પણ હાથ લાંબો કર્યો નથી. પછી સંઘમના વિષયમાં વિચાર કરવા લાગ્યા કે-જો આ સંકેતથી હું ગૃહવાસને સ્વીકારી લઉં તો મારી સાવધ ત્યાગરૂપ વીરપ્રતિજ્ઞા નાશ પામે છે. તેનું ફળ એ આવશે કે, મારો અનંત સંસાર વધશે. અનંત સંસારી બનાવથી નરક નિગોદનાં અનંત દુઃખોને લોગળ્યા પછી પણ જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ મને દુર્લભ રહેશે. કેમકે, દર્શન વિના જ્ઞાન નહીં, અને જ્ઞાન વગર ચારિત્ર નહીં, અને ચારિત્રના અભાવમાં મુક્તિની પ્રાપ્તિ નહીં. માટે યાચનાપરીપદ મારે સર્વથા સહન કરવો જ જોઈએ. આ પ્રકારનો વિચાર

मुपादाय संयमयात्रां निर्वहन् कालमासे कालं कृत्वा स्वकल्याणं साधितवान् ।
एवमन्यैरपि मुनिभिर्याचनापरीपहः सोढव्यः ॥ २९ ॥

याचनायां प्रवृत्तस्य मुनेः कदापिछामान्तरायोदयात् भिक्षाया अलाभः
स्यात्, इत्यलाभपरीपहजयं प्राह—

मूलम्—परेसुं घासमेसेज्जा, भोयणे परिनिष्ठिए ।

लद्धे पिण्डे अलद्धे वा, नोणुत्तप्पेज्जं पण्डिए ॥३०॥

छाया—परेषु ग्रासम् एषयेत्, भोजने परिनिष्ठिते ।

लब्धे पिण्डे अलब्धे वा, नानुत्तप्येत पण्डितः ॥ ३० ॥

टीका—‘परेसु’ इत्यादि ।

पण्डितः=भिक्षुधर्ममर्मज्ञः संयतः, भोजने=ओदनादी, परिनिष्ठिते=निष्पन्ने
सत्येव परेषु=गृहस्थेषु ग्रासं=पिण्डम् एषयेत्=गवेपयेत् । ततश्च पिण्डे=आहारेऽ-

कर उसने प्राप्त क एषणीय आहार की याचना की । याचना में प्राप्त आहार
को लेकर अपनी संयमयात्राका निर्विघ्न रीतिसे निर्वाह करते-अन्तमें वे
आयुके समाप्त होनेपर कालधर्मको प्राप्तकर आत्माका कल्याण किया ॥२९॥

याचना में प्रवृत्त मुनि को कदाचित् लाभान्तराय के उदय से
भिक्षा का लाभ न हो सके तो उसे पन्द्रहवें अलाभपरीपह को जीतना
चाहोये अब यह बात सूत्रकार प्रदर्शित करते हैं—‘परेसु’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(पण्डिए-पण्डितः) भिक्षुधर्म के मर्म का ज्ञाता संयमी
साधु (भोयणे-भोजने) ओदनादिक भोजन (परिनिष्ठिए-परिनिष्ठिते)
निष्पन्न होने पर ही (परेसु-परेषु) गृहस्थों के घर चिपे (घासं-ग्रासम्)
पिण्डकी (एसेज्जा-एषयेत्) गवेपणा करे (पिण्डे लद्धे अलद्धे वा-

करीने तेमणे प्राप्तुं केषल्लोय आहारनी याचना करी. अने याचनाथी प्राप्त
थयेला आहारने लधने पोतानी संयमयात्रानुं निर्विघ्ने निवोड करतां करतां अंतमां
तेज्जेअ आधुनी सभाप्ति थतां, काणधर्मं पामी आत्मावुं कल्याणुं कथुं. ॥२९॥

याचनामां प्रवृत्त मुनिने कदाचित् लाभान्तराया उदयथी भिक्षानो लाभ
भणी शकतो न होय तो तेथी हवे पंदरमा अलाभपरीपहने एतवो जेधजे
अ वात हवे सूत्रकार प्रदर्शित करे छे.—‘परेसु’ इत्यादि. .

अन्वयार्थ—पण्डिए-पण्डितः भिक्षुधर्मा ना भर्मा ज्ञाता संयमी साधु भोयणे-
भोजने ओदनादिक भोजन परिनिष्ठिए-परिनिष्ठिते निष्पन्न होवाथी अ परेषु-परेषु
गृहस्थाना घरे जेध घासं-ग्रासं पिण्डनी एसेज्जा-एषयेत् गवेपणा करे पिण्डे लद्धे

પિંડે સ્વલ્પે વા લઘ્વે સત્તિ, અલઘ્વે વા નાનુતપ્પેત=‘ભાગ્યહીનોઽસ્મિ, ભિક્ષાઽપિ ન લભ્યતે’ ઇત્યાદિરૂપં સંતાપં ન કુર્યાદિત્યર્થઃ । ‘પરિનિદ્વિષ’ ઇતિ વિશેષણેન ભોજનકાલ એવ ગચ્છેદિતિ સૂચિતમ્ । ‘ઘાસં’ ઇત્યનેન ભ્રમરવૃત્ત્યા ગ્રાહ્યમિતિ વોધિતમ્ ॥ ૩૦ ॥

તદિં કિં કુર્યાદિત્યાહ—

મૂલમ્—અજ્ઞેવાહં ને લઘ્વમામિ, અવિ લાભો સુંણ સિયા ।

જોં એવં પડિસંચિંચે, અલાભો તં ને તર્જણે ॥૩૧॥

છાયા—અજ્ઞેવાહં ન લભે, અપિ લાભઃ શ્વઃ સ્યાત્ ।

ય એવં પ્રતિસમીક્ષતે, અલામસ્તં ન તર્જયેત્ ॥ ૩૧ ॥

પિંડે લઘ્વે અલઘ્વે વા) ઉસ સમય યદિ થોડા આહાર મિલે અથવા ચિલકુલ બી ન મિલે તો બી વહ (નાણુતપ્પેજ્જ-નાનુતપ્પેત) “મેં ભાગ્યહીન હું સુદ્ધે ભિક્ષા બી નહીં મિલી” ઇત્યાદિરૂપ સંતાપ ન કરે । “પરિનિદ્વિષ” ઇસ વિશેષણદ્વારા સૂત્રકાર કી સાધુ કે લિયે વહ સૂચના હૈ કિ વે ગોચરી કે લિયે ભોજનકાલ મેં હી નિકલે । “ઘાસં” ઇસ પદ સે ગૃહસ્થોં કે યહાં સે જો બી આહાર ગ્રહણ કિયા જાય વહ ભ્રમરવૃત્તિ સે કિયા જાય, વહ સૂચિત કિયા હૈ ।

ભાવાર્થ—સાધુ કો ગોચરી કે લિયે ભોજનકાલ મેં હી નિકલના ચાહિયે, ઉસ સમય યદિ ભોજન અલ્પ મિલે યા ચિલકુલ બી ન મિલે તો ઇસ વિષય મેં કિસી બી પ્રકાર કા ઉસે મન મેં સંતાપ નહીં કરના ચાહિયે ॥ ૩૦ ॥

અલઘ્વે વા-પિંડે લઘ્વે અલઘ્વે વા એ સમયે તેને થોડું ભોજન મળે અથવા બીલકુલ ન મળે પણ તે નાણુતપ્પેજ્જ-નાનુતપ્પેત હું ભાગ્યહીન છું, મને ભિક્ષા ન મળી” એવી રીતે સંતાપ ન કરે પરિનિદ્વિષ એ વિશેષણદ્વારા સૂત્રકાર સાધુ માટે એવું સૂચન કરે છે કે, તે ગોચરી માટે ભોજન સમયે જ નિકળે ઘાસં આ પદથી ગૃહસ્થોને ત્યાંથી જો કંઈ આહાર ગ્રહણ કરવામાં આવે તે ભ્રમરવૃત્તિથી સ્વીકાર કરવો જોઈએ. આ સૂચના આપવામાં આવે છે.

ભાવાર્થ—સાધુએ ગોચરી માટે ભોજનકાળમાં જ નિકળવું જોઈએ તે સમયે જો થોડું મળે અગર ન મળે તો પણ આ વિષયમાં તેના મનમાં કોઈ પ્રકારનો સંતાપ થવો ન જોઈએ. ॥ ૩૦ ॥

ટીકા—‘ અજ્ઞેવાહં ’ इत्यादि ।

અહમ્, અધૈવ=અસ્મિન્નેવ દિને ન લભે=ન પ્રાપ્નોમિ અપિ=સમ્ભાવયામિ
શ્વઃ=આગામિદિને, ઇદમુપલક્ષણમ્ તેન અન્યસ્મિન્ કસ્મિન્ચિદાગામિનિ દિને इत्यर्थः,
લાભઃ સ્યાત્=આદારાદિપ્રાપ્તિર્ભવિષ્યતિ, एवम्=અનેનોક્તમકારેણ, યઃ સાધુઃ પ્ર-
તિસમીક્ષતે=ચિન્તયતિ-અભાવે સત્પનુદ્વિગ્નઃ સન્ સંયમયાત્રાં નિર્વહતીત્યર્થઃ । તં
મુનિમ્-અલાભઃ=અલાભપરીપદઃ, ન તર્જયેત્=કયમપિ પરાજયં કર્તુ ન શક્નુયા-

‘ અજ્ઞેવાહં ’-इत्यादि ।

અન્વયાર્થ-(અહં-અહમ્) મુદ્ધો (અજ્ઞેવ ન લભ્યામિ-અધૈવ ન લભે)
આજ યદિ આહાર કા લાભ નહીં હુઆ હૈઃ(અવિ-અપિ) તો (સુણ-શ્વઃ)
આગામી દિન મેં ઉપલક્ષણ સે ઓર મી કિસી અન્ય દિવસ મેં (લાભો
સિયા-લાભઃ સ્યાત્) ઉસકા લાભ હો જાયગા । (एवं-एवम्) इस
પ્રકારસે (જો-યઃ) સાધુ (પડિસંચિક્ષે પ્રતિસમીક્ષતે) વિચાર લેતા હૈ,
(તં-તમ્) ઉસકે લિયે (અલાભો-અલાભઃ) અલાભપરીપદ (ન
તર્જય-ન તર્જયેત્) કમી મી સંતાપિત નહીં કર સકતા હૈ । હસકા
તાત્પર્ય યહ હૈ-યાચના કરને પર મી યદિ ગૃહસ્થ-દાતા કી इच्छा होगी
તાં હી દેગા, નહીં હોગી તો નહીં દેગા । યદિ વહ નહીં દેતા હૈ તો હસમેં
સાધુ કે લિયે અપરિતુષ્ટ હોને કી વાત હી કૌન સી હૈ । જો સાધુ इस
પ્રકાર કી વિચારધારા સે યુક્ત હોતા હૈ વહ ભિક્ષા કા લાભ ન હોને
પર મી સમચિત્ત બના રહતા હૈ, ઉસકે મન મેં વિકૃતિ નહીં આતી હૈ ।
इसी से वह अलाभपरीपद का विजेता बन जाता है ।

‘ અજ્ઞેવાહં ’ इत्यादि.

અન્વયાર્થ-અહં-અહમ્ અને અજ્ઞેવ ન લભ્યામિ-અધૈવ ન લભે આજ ને લોજનને ।
લાભ થયો નથી અવિ-અપિ તો સુણ-શ્વઃ આગામી દિવસમાં ઉપલક્ષથી ખીન પણ
કોઈ દિવસે લાભો સિયા-લાભઃ સ્યાત્ એનો લાભ મળશે. एवं-एवम् આ પ્રકારે
જો-યઃ સાધુ પડિસંચિક્ષે-પ્રતિસમીક્ષતે વિચારી લે છે તં-તમ્ તેને માટે અલાભો-
અલાભઃ અલાભપરીપદ કહી પણ સંતાપ આપનાર મનનો નથી. આતું તાત્પર્ય એ છે
કે, યાચના કરવા છતાં પણ ને ગૃહસ્થ દાતાની इच्छा હશે તો આવશે. નહીં
હોય તો નહીં આવે. ને તે આવે નહિં. તો સાધુ માટે તેમાં અસંતોષ લાવવાની
વાત જ ક્યાં છે, જે સાધુ આ પ્રકારની વિચારધારાથી યુક્ત છે તે ભિક્ષાનો
લાભ ન થવાથી પણ સમચિત્ત બની રહે છે. તેના મનમાં વિકૃતિ આવતી નથી.
તેનાથી તે અલાભપરીપદનો વિજેતા બની રહે છે.

દિત્પર્યઃ । અયં ભાવઃ—યાચિતે સતિ ગૃહસ્થઃ સ્વેચ્છયા દદ્યાત્ ન વા દદ્યાત્, તત્ કોઽસ્ત્યસંતોષો ન યચ્છતિ સતિ । एवं भावनया लाभभावेऽपि मुनिना सम-
येतसैव अविहृतस्यान्ते नैव भवितव्यमित्यलाभपरीपદो विजितो भवतीति ।

ભાવાર્થ—અલાભપરીપદ પર વિજય પાને કે લિયે સાધુ કી વિચારધારા કૈસી હોની ચાહિયે યહ વાત હસ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર ને પ્રદર્શિત કી હૈ । યે કહરહે હૈં કિ સાધુ જબ ગોચરી કે લિયે કિસી સદ્ગૃહસ્થ કે યહાં જાતા હૈ ઓર આહારાદિકકી યાચના કરતા હૈ તો ઉસકો ઇચ્છા કી પૂર્તિ હોના ન હોના યહ સાધુ કે હાથ કી વાત નહીં હૈ । ગૃહસ્થ કી ભાવના હોગી તો વહ દેગા—નહીં હોગી તો નહીં દેગા । સાધુ કી કોઈ હસ મેં જયર્દસ્તી તો હૈ નહીં, અતઃ એસી પરિસ્થિતિ મેં જય કિ સાધુ કો આહાર કા લાભ ન હો તો ઉસકા કર્તવ્ય હૈ કિ વહ અપની આત્મા કો વ્યર્થ મેં ક્લેશિત ન કરે, ઓર ન ઉસ પર રુઢ પરિણતિ હો ધારણ કરે । વિચાર યહ કરે કિ—આજ નહીં મિલા તો કલ મિલ જાયગા, કલ ભી ન મિલા તો પરસોં મિલ જાયગા, હસમેં સોચ ફિકર કરને કી વાત હી કૌન સી હૈ । દાતા કા ભાવ હોગા તો દેગા, નહીં હોગા તો નહીં દેગા । હસ તરહ જો સાધુ વર્તતા રહના હૈ વહ વીર મુનિ અલાભ પરીપદ કો અવશ્ય જીત લેતા હૈ ।

ભાવાર્થ—અલાભપરીપદ ઉપર વિજય મેળવવા માટે સાધુની વિચારધારા કેવી હોવી જોઈએ એ વાત આ ગાથા દ્વારા સૂત્રકારે પ્રદર્શિત કરેલ છે. તેઓ કહે છે કે, સાધુ જ્યારે ગોચરી માટે કોઈ ગૃહસ્થને ઘેર બાથ અને આહારાદિકની યાચના કરે તો તેની ઇચ્છાની પૂર્તી થવી કે ન થવી તે સાધુના હાથની વાત નથી. ગૃહસ્થની ભાવના હોય તો આપે, નહીં હોય તો આપવાના નથી. સાધુની કોઈ જબરજસ્તી હોઈ શકે નહિં. આથી આવી પરિસ્થિતિમાં કોઈ સાધુને આહારનો લાભ ન થાય તો તેનું કર્તવ્ય છે કે તે પોતાના આત્માને નકામો કહાવિત ન કરે. અને ન તો તેના ઉપર ગુસ્સો કરે. વિચાર એ કરે કે, આવ ન મળ્યું તો કાલે મળશે. કાલે નહીં મળે તો પરમ દિવસ મળશે. આમાં ફિકર ચિંતા કરવાની હોય જ નહિં. દાતાનો ભાવ હશે તો આપશે, નહીં હોય તો નહીં આપે. આ પ્રકારે જે સાધુ વર્તતા રહે છે તે વીર મુનિ અલાભપરીપદને અવશ્ય જીતી લે છે.

અગ્ર દૃષ્ટાન્તઃ પ્રદર્શયતે—

વિન્ધ્યાચલપ્રદેશે હુણ્ડનામકે ગ્રામે નિર્ધનઃ કૃશશરીરઃ કુદુમ્બવહુલઃ સૌવીર નામા કૃપીવલ આસીત્ । તત્ર વિન્ધ્યાચલવર્તિના ગિરિસેનનૃપતિના પશ્ચાશ્વસંસ્થ-
કાનિ હલાનિ વાહયિતું વારકેણ પશ્ચાશ્વસંસ્થકા હલવાહકા નિયોજિતાઃ । તત્રૈકદા
સૌવીરકૃપીવલસ્ય વારકઃ સમાયાતઃ । તસ્મિન્ દિને ક્ષેત્રે દૃષમાન્નીત્વા હષ્ટેષુ
યોજયિત્વા ક્ષેત્રં કર્પિતવાન્ । દૃષમાઃ શ્રાન્તાઃ અતિસ્થગ્નાઃ ક્ષુત્પિપાસાવ્યાકુલા
ગ્રીષ્માતપસંતપ્તા હલમુક્તાવસ્થાં પ્રતીક્ષમાણાઃ સ્વાહારમભિલપન્તિ, પश्यन्ति च पुनः

દૃષ્ટાન્ત—વિન્ધ્યાચલ પ્રદેશ મેં એક હુણ્ડ નામ કા ગ્રામ થા । ઉસ
મેં એક નિર્ધન સૌવીર નામ કા કિસાન રહતા થા । કુદુમ્બ વહુત હોને
કી વજહ સે ઉસે સદા ઇસકે લાલન પાલન કી ચિંતા ઘેરે રહતી થી
ઇસલિયે ચિન્તા કે મારે ઇસકા શરીર કૃશ હો ગયા થા । વિન્ધ્યાચલ-
વર્તી ગિરિસેન રાજાને વારીર સે પાંચસીં હલોં કો જોતને કે લિયે પાંચસૌ
હલવાહક-હાલી-નિયુક્ત કર રહે થે । સૌવીર કૃપીવલ (કિસાન) કી
ભી એક દિન વારી આઈ । ઉસ દિન ઉસને સેત મેં ચેલ લે જાકર ઔર
ઉન્હેં હલ મેં નિયુક્ત કર ઉસ સેત કો જોતના પ્રારંભ કર દિયા । સેત
જોતતેર ચેલ થક ગયે વે વીચર મેં સ્વહે ભી હોને લગે । ગ્રીષ્મકાલ કે
તાપ સે અતિશય સંતપ્ત હોકર વે ક્ષુત્પિપાસા સે અત્યંત વ્યાકુલ હો
ગયે ઔર ઇસ વાત કી પ્રતીક્ષા કરને લગે કિ કવ હમ હલ સે મુક્તહોવેં
ઔર કવ ઘાસ આદિ સ્વાકર અપની ક્ષુધા કો શાંત કરેં । ઇસી અભિ-
પ્રાય સે વે વેચારે વાર વાર અપને હાલી સૌવીર કે મુલકી ઔર ભી

દૃષ્ટાન્ત—વિન્ધ્યાચલ પ્રદેશમાં એક હુંડ નામનું ગામ હતું. તેમાં એક નિર્ધન
સૌવીર નામનો ખેડુત રહેતો હતો. કુદુંબ મોટું હોવાના કારણે તેને સદા તેના
પાલન પોષણની ચિંતા રહ્યા કરતી હતી. આ ચિંતાના બોબના કારણે તેનું
શરીર ઘસારા થયું હતું. વિન્ધ્યાચલ પ્રદેશના ગિરિસેન રાજાએ વારા પાડીને
પાંચસો હજો ભેડવા માટે પાંચસો ખેડુતોને નિયુક્ત કરી રાખ્યા હતા. સૌવીર
ખેડુતનો પણ એક વખત વારો આવ્યો. એ દિવસે તેણે ખેતરમાં બળદ લઈ
બંધને હળ તૈયાર કરી ખેડવાનું શરૂ કર્યું. ખેતર ખેડતાં ખેડતાં બળદ
થાકી ગયા અને વચમાં વચમાં ઉભા રહેવા લાગ્યા. ઉનાળાના સખ્ત તાપથી
અતિશય સંતપ્ત થઈને બૂખ તરસથી તે ઘણા વ્યાકુળ બની ગયા. અને એ
વાતની પ્રતીક્ષા કરવા લાગ્યા કે, ક્યારે અમને હળથી મુક્ત કરવામાં આવે
અને ક્યારે ઘાસ વગેરે ખાઈ બૂખને શાંત કરીએ, આવા ભાવથી તે બીચારા
વારંવાર પોતાના માલીક સૌવીરના મોઢા તરફ બેતા હતા.

पुनः सौवीरमुखम् । परंतु सौवीरस्तान् न मुञ्चति । तेन भक्तपानवेलायामेकथासो-
ऽधिकः कर्पितस्तेन वृषभाणां भक्तपानान्तरायो जातः, ततश्चान्तरायकर्म सौ-
वीरेण वद्धम् । अथाऽसौ मृत्वा बहुकालं संसारे परिभ्रम्य, कदाचिद् गोपालदारक-
भवे बने गाथारयन् कस्मिंश्चित्तरुतले वद्धसदोरकमुखवस्त्रिकं पट्कायपालकं मुनिं
दृष्टवान् । तत्र तद्देशनां निश्चम्य स सौवीरस्तस्मिन् गोपालदारकभवे प्रव्रजितः ।
तदनन्तरं कालमासे कालं कृत्वा सौधर्मकल्पे देवत्वेन समुत्पन्नः । ततश्च्युतोऽसौ द्वार-

देखने लगते थे, परन्तु सौवीर ने उनकी इस परिस्थिति पर जरा भी
ध्यान नहीं दिया और न उन्हें छोड़ा ही । प्रत्युत उनके खाने पीने के
समय में उसने एक चास (हलरेखा) और अधिक जोता । इससे
सौवीर को प्रचल अंतराय कर्म का बंध हुआ । कुछ काल के बाद मर
कर उस पर्याय से पर्यायान्तरित हुआ । बहुत काल तक इसने संसार
परिभ्रमण किया । संसारपरिभ्रमण करते-र किसी समय यह गवाल
के घर में जन्मा । बड़ा होने पर गावों को चराता था । एक दिन जंगल
में इसकी दृष्टि वृक्ष के नीचे बैठे हुए एक मुनिराज पर जो पट्काय के
जीवोंकी यतना करने में तत्पर थे, तथा मुख पर जिनके दोरासहित
मुखवस्त्रिका बंधी हुई थी उन पर पड़ी । उनके पास पहुँचकर इसने
उनसे धर्मदेशना सुनी । उसका प्रभाव इसकी आत्मा पर इतना पड़ा
कि यह उसी समय दीक्षित हो गया । साधुचर्या का ठीकर तरह
निर्वाह करते हुए वह मृत्यु के अवसर में कालधर्म पाकर सौधर्म देव-

परिस्थिति उपर सौवीर ने तो जरा पक्ष ध्यान आभ्यु के नते। तेमने धुंसरीथी छोडया,
वधाराभां तेमने भावा पीवाना सभयने वणते ओक आस वधादे जेडाये। आथी
सौवीरने प्रणज अंतरायकर्मने अंध थयो। थोडा सभय पछी सौवीर जेडूत भरीने
पर्यायथी पर्यायान्तरित थयो। घण्टा काण सुधी तेबे संसारभां परिभ्रमण थुं,
संसारपरिभ्रमण करतां करतां काणांतरे ते ओक गोवाणने त्यां जनभ्यो।
भोटा थतां ते गाथेने चरावतो हतो। ओक द्विवस जंगलभां तेनी दृष्टी जाडनी नीचे
जेठेला ओक मुनिराज उपर पडी, जे पटकायना लुवोनी रक्षा करवाभां तत्पर
हता। तेमना भोडा उपर दोरा साथे ओक मुखवस्त्रिका बांधेली हती। तेनी
पासे पछोन्नीने तेमनी पासेथी धर्मदेशना सांखणी। जेनो प्रभाव तेना आत्मा
पर जेवो पडयो के ते ओज सभये दीक्षित जनी गयो। साधुचर्याना ठीक ठीक
निर्वाह करतां करतां ते मृत्युना अवसरे काणधर्म पाभ्यो जने ते सौधर्म देव-

कायां श्रीकृष्णवासुदेवगृहे पुत्रत्वेन सद्युत्पन्नः । स च वंशनाम्ना प्रसिद्धो जातः ।

अथैकदा स वंशकुमारः श्रीनेमिनाथ तीर्थंकरस्य समीपे प्रव्रजितः । भिक्षा-
चर्यायां प्रवृत्तोऽसौ श्रीकृष्णस्य पुत्रोऽपि त्रिजगद्गुरोस्तीर्थंकरस्य शिष्योऽपि स्वर्ग-
लक्ष्मीजित्तरसंपत्समन्वितायां विशालायां द्वारकायां नगर्यां महेश्यानां भवनेष्वपि
पर्यटन् लाभान्तरायवशात् किञ्चिदपि प्राप्तुकैपणीयं न लभते । ततोऽसौ श्रुधा-
पिपासया शुष्कशरीरः श्रीनेमिनाथस्वामिनं तदलाभकारणं पृष्ठवान् श्रीनेमिनाथ
स्वामिना कथितम्-वत्स ! अस्माद् पूर्वं नवनवतिलक्ष-नवनवतिसहस्र-नवशत-नवनवति
९९,९९,९९९ तमे भवे त्वं विन्ध्याचलप्रदेशे हुण्डकग्रामे सौवीरनामा कृषीवल

लोक में देवपने से उत्पन्न हुआ । वहां की स्थिति समाप्त होने पर यह
वहां से च्यवकर द्वारिकानगरी में श्रीकृष्ण वासुदेव के घर पुत्ररूप
से उत्पन्न हुआ और वहां इसका नाम वंशकुमार रक्खा गया ।

इस वंशकुमार ने श्रीनेमिनाथतीर्थंकर के समीप धर्मदेशना सुन-
कर दीक्षा अंगीकार की । भिक्षाचर्या करने को वे स्वयं जाते थे ।
श्रीकृष्ण के पुत्र एवं त्रिजगद्गुरु तीर्थंकर नेमिनाथ प्रभु के शिष्य होने
पर भी उस विशाल द्वारिका नगरी में इनको बड़े सेठ साहूकारों के घरों
में जाने पर भी लाभान्तराय कर्म के उदय से थोड़े से भी प्राप्तुक
ऐपणीय आहार का लाभ नहीं होता, अतः ये दिन प्रतिदिन शुष्क
शरीर होने लगे । भगवान् नेमिनाथ के पास जाकर एकदिन इन्होंने
आहार के अलाभ का कारण पूछा तो भगवान् ने कहा कि वत्स ! तूं
इस भव से पहिले निन्यानवे लाख निन्यानवे हजार नौ सो निन्यानवे
९९,९९,९९९ भव में विन्ध्याचल प्रदेश में हुण्डक ग्राम में सौवीर नाम

लोकमें देवपण्ण उत्पन्न थयो. त्यांनी स्थिति समाप्त थतां ते त्यांची अवीने
द्वारिका नगरीमां श्री कृष्ण वासुदेवने घेर पुत्र रूपे उत्पन्न थयो. अने त्यां
तेमनुं नाम वंशकुमार राखवांमां आण्युं.

आ वंशकुमारने श्रीनेमिनाथ तीर्थंकर पास धर्मदेशना सांभली दीक्षा ग्रहण
करी. भिक्षाचर्या करवा भाटे ते स्वयं जाता होता. श्रीकृष्णना पुत्र तेमनुं त्रिजगद्गुरु
तीर्थंकर नेमिनाथ प्रभुना शिष्य होवा छतां पण ते विशाल द्वारिका नगरीमां तेने
मोटा मोटा शेठ साहूकाराना घरेमां जवा छतां पण लाभान्तराय कर्मांना उदयथी
थोडा पण प्राप्तुक आहारने लाभ भणतो न होता. आथी ये दिनप्रतिदिन शुष्क
शरीरवाणा बनवा लाग्या. भगवान् नेमिनाथ पास जाईने एकदिवस तेमण्णे आहार-
ना अलाभनुं कारण पूछ्युं, भगवाने कळुं के, हे वत्स ! तूं आ भवथी पडेलीं
नवाण्ण लाभ नवाण्ण हजार नवसो नवाण्ण ९९,९९,९९९ भवमां विन्ध्या प्रदेशे-

आसीः। तत्र भवे हलधोजितवृषभाणां भोजनपानान्तरायस्त्वया कृतः। तदन्तरायकर्मा-
ऽस्मिन् भवे इदानीमुदितम्, अतोऽयमलाभपरीपहस्त्वया सोढव्यः। तदनु ढंढणकु-
मारेण स्वपूर्वभववृत्तान्तं श्रुत्वा तदन्तरायकर्म क्षपयितुं गाढसंवेगेन सोत्साहमभिग्र-
हो गृहीतः—अद्यमभृति मया परलाभो न ग्राह्य इति। तदनन्तरमभिग्रहमुपादाय स
प्रतिदिनं भिक्षार्थमटति, परंतु—लाभान्तरायोदयान्न किञ्चित् प्राप्नोति, तथापि नो
द्विग्नो भवति, नापि चान्यं निन्दति किन्तु, नित्यमदीनमानसः सन् स्वकर्मवाचिन्तयत्।

के एक किसान की पर्याय में था। उस समय तूने हल में जुते हुए
बैलों के भोजन पान में अन्तराय डाला था। वह अंतराय कर्म इस
भव में तुम्हारे इस समय में उदय में आया है इसलिये इस अलाभ
परीपह को तुझे सहन करना चाहिये। भगवान् द्वारा इस प्रकार कहे
गये अपने पूर्वभव के वृत्तान्त को सुनकर ढंढणकुमार मुनिने उस बद्ध
अन्तराय को नष्ट करने के निमित्त बड़े ही उत्साह के साथ गाढ
वैराग्य से युक्त अन्तःकरण होकर ऐसा अभिग्रह ग्रहण किया कि
“आज से लेकर मैं परलाभ को ग्रहण नहीं करूँगा” अर्थात् दूसरे
के निमित्त से मिला हुआ आहार पानी नहीं ग्रहण करूँगा। इस प्रकार
अभिग्रह ग्रहण कर वे प्रतिदिन भिक्षाचर्या को जाते परन्तु लाभान्त-
राय कर्म के उदय से उनको किञ्चित् भी आहार का लाभ नहीं होता,
परन्तु फिर भी इस परिस्थिति में भी उनके चेहरे पर उद्विग्नता के
चिह्न जरा भी दिखलाई नहीं पड़ते—वे उद्विग्नचित्त नहीं होते और न

शभां हुङ्क गामभां सौवीर नामथी ओक जेडुतना पर्यायभां डतो. ते समये
तें डणभां जेडेला जण्डने कोजन पानभां अंतराय नाम्थो डतो. ते अंतराय
कर्म आ लवभां तभारा भाटे आ समये उदयभां आवेल छे. भाटे आ अलाभ-
परीपहने तभारे सहन करवे जेईजे, भगवान तरइथी डडेवामां आवेल
आ प्रकारना पोताना पूर्वलवना वृत्तांतने जण्णी ढंढणकुमार मुनिजे आ अस
भद्ध अंतरायने नाश करवा भाटे जूज ज उत्साहथी गाढ वैराग्ययुक्त अंतः-
करणवाजा जनी जेवे अलिग्रह धारण करी के, “आजथी हुं परलालने अडण
नडीं डइं.” अर्थात् जीजाना निमित्तथी भजेव आहार पाणी अडण नडीं
डइं. आ प्रकारने अलिग्रह अडण करी ते प्रतिदिन भिक्षाचर्या भाटे जता
परंतु लाभान्तराय कर्मना उदयथी तेभने थोडे पण आहारने लाल भजतो नडीं.

અથાન્યદા શ્રીકૃષ્ણવાસુદેવઃ શ્રીનેમિનાથસ્વામિનં પૃષ્ટવાન્-ભગવન્! અષ્ટા-
દશસહસ્રેષુ શ્રમણેષુ કોઽસ્તિ દુષ્કરકારકઃ?, શ્રીનેમિનાથસ્વામિના પ્રોક્તમ્-સર્વે
શ્રમણદુષ્કરકારકાઃ, ઢંઢણમુનિસ્તુ અતિદુષ્કરકારકઃ। શ્રીકૃષ્ણેનોક્તમ્—કયમ્?,
શ્રીનેમિનાથસ્વામી ગ્રાહ—અભામપરીપહસ્ય સમ્યક્ સહનેન। તતો ભક્તિભરેણ
સંજાતરોમાન્નઃ શ્રીકૃષ્ણોઽવદત્—પ્રભો! મહાત્મા ઢંઢણમુનિઃ કવં વિદ્યતે?। શ્રી
ભગવાનાહ—ભિક્ષાથં દ્વારકાપુરીં ગતઃ, નગર્યાં પ્રાવિશન્નેવ તં દ્રક્ષ્યસિ। તદ્વચનં
શ્રુત્વા શ્રીકૃષ્ણઃ શ્રીનેમિજિનં પ્રણમ્ય ચલિતઃ। તતઃ પુરદ્વારે પ્રવિશન્ શ્રીકૃષ્ણઃ

કિસી દૂસરે કી નિન્દા હી કરતે। નિન્દા કરતે મી તો અદીનમન
હોકર અપને અશુભ કર્મ કી।

एक दिन की बात है कि श्रीकृष्ण वासुदेव ने श्रीनेमिनाथप्रभु से
पूछा कि भगवन्! इन अठाहर हजार मुनियों में इस समय दुष्कर-
कारक कौन है। प्रभु ने कहा सब ही श्रमण दुष्करकारक हैं परन्तु
ढंढणमुनि विशेष रीति से दुष्करकारक है। वासुदेव ने कहा यह क्यों?
प्रभुने कहा अलाभपरीपह के सम्यक् सहन करने से। यह सुनते ही
श्रीकृष्ण का समस्त शरीर भक्ति के आवेश से रोमांचित हो गया।
श्रीकृष्ण ने कहा—प्रभो! महात्मा ढंढणमुनि इस समय कहाँ विराजमान
हैं?। प्रभु ने उत्तर में कहा कि वे इस समय भिक्षा के लिये द्वारिका
में गये हैं। तुम्हें वहाँ जाते ही वे मिल जावेंगे। भगवान् की बात सुनकर
वासुदेव श्रीकृष्ण नेमिनाथ भगवान् को वंदना करके वहाँसे चलेगये।

આ પરિસ્થિતિમાં પણ તેમના ચહેરા ઉપર ઉદ્દીગ્નતાનું ચિહ્ન દેખાતું નહીં.
એ ઉદ્દીગ્નચિત્ત ન બનતા, અને ખીબા કોઈની નિંદા પણ કરતા નહીં. નિંદા
કરતા તો તે ફક્ત પોતાના અશુભ કર્મની.

એક દિવસની વાત છે કે, શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવે શ્રી નેમીનાથ પ્રભુને પૂછ્યું
કે, ભગવન્! આ અઠારહજાર મુનિઓમાં આ સમયે હુકર સ્થિતિ કોણ
લોગવે છે? પ્રભુએ કહ્યું કે, બધા શ્રમણ હુકર કષ્ટ લોગવે છે છતાં ઢંઢણ-
મુનિ આ બધાથી વધુ હુકર સ્થિતિમાં છે. વાસુદેવે કહ્યું એમ કેમ? પ્રભુએ કહ્યું કે,
અલાભપરીપહને સમ્યક્ સહન કરવાથી. આ સાંભળતાં જ શ્રી કૃષ્ણનું શરીર
લકિતના આવેશથી રોમાંચિત બની ગયું અને કહ્યું, પ્રભુ! મહાત્મા ઢંઢણ મુનિ
આ સમયે ક્યાં બિરાજે છે? પ્રભુએ ઉત્તરમાં કહ્યું કે, તે આ સમયે દ્વારિકામાં
ભિક્ષા માટે ગયા છે, તમને ત્યાં જતાં જ ભેટો થઈ જશે. ભગવાનની આ વાત
સાંભળી વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ નેમીનાથ ભગવાનને વંદના કરી ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા.

कृशशरीरं शान्तचेतसं ढंढणमुनिं दृष्टवान् । ततस्तद्गुणाकृष्टोऽतिगुदितः श्रीकृष्णो
हस्तिस्कन्धादवतीर्य महीतलमिलनमौलिस्तं वन्दे । तदा तेन वन्द्यमानोऽसौ ढंढणमुनिः
केनचिदिभ्येन दृष्टः । तदा तेनेभ्येन चिन्तितम्—अहो ! एष महात्मा श्रीकृष्णेन
वन्द्यते । एवं चिन्तयत एव तस्येभ्यस्य गृहे ढंढणमुनिः प्रविष्टः । तेनोत्कृष्टभावेन
मोदकैः प्रतिलम्बितः ।

ततोऽसौ ढंढणमुनिः श्रीनेमिनाथस्वामिनः समीपं गत्वा भिक्षां प्रदर्श्य पृच्छति—
भगवन् ! मम लाभान्तरायः क्षीणः किम् ? श्रीनेमिनाथस्वामिना प्रोक्तम्—न तव-

उस समय उन्होंने ने कृशशरीर एवं शान्तचित्त ढंढणमुनि को
पुरद्वार में प्रवेश करते हुए देखा । देखते ही वे अपने गजराज से नीचे
उतरे और झुककर उनको वंदना करने लगे । कृष्णवासुदेव को वंदना
करते हुए उस समय किसी सेठ ने देख लिया । देखते ही उसने
विचार किया कि जिस महात्मा को वंदना ये वासुदेव कर रहे हैं वह
कोई साधारण साधु नहीं हैं, ऐसा विचार कर ही रहा था कि ढंढणमुनि
इतने में उसी सेठ के घर में प्रविष्ट हुए । उसने बड़े ही उत्कृष्टभावों
से सम्पन्न होकर ढंढणमुनि को मोदकों की भिक्षा दी । भिक्षा लेकर वे
वापिस अपने स्थान पर आ गये और जो कुछ भिक्षा में उनको मिला
था वह उन्होंने ने श्रीनेमिनाथ भगवान् को दिखलाया । दिखलाकर फिर
भगवान् से उन्होंने ने पूछा कि हे भगवान् ! मेरा लाभान्तराय कर्म क्षीण
हो चुका है क्या ? । भगवान् ने कहा अभी नहीं, भिक्षा में जो ये

એ સમયે તેમણે કૃશશરીરવાળા અને શાંતચિત્ત ઢંઢણ મુનિને દ્વારિકાપુરીના
દ્વારમાં પ્રવેશ કરતી વખતે જોયા. જોતાં જ પોતાના હાથી ઉપરથી નીચે
ઉતરી ઢંઢણમુનિ પાસે જઈ પહોંચ્યા અને નીચા નમી વંદના કરી. કૃષ્ણ વાસુદે-
વને વંદના કરતા કોઈ શેઠ જોઈ ગયા અને મનમાં વિચાર કર્યો કે, જે મહાત્માને
વાસુદેવ વંદના કરી રહ્યા છે તે કોઈ સાધારણ સાધુ ન હોવા જોઈએ. જ્યાં શેઠ એવો
વિચાર કરી રહ્યા હતા ત્યાં ઢંઢણમુનિ એજ શેઠને ઘર ભિક્ષા માટે જઈ પહોંચ્યા.
એણે ખૂબ જ આદર ભાવથી ઢંઢણમુનિને લાડુની ભિક્ષા આપી. ભિક્ષા લઈ
તે પોતાના સ્થાન ઉપર પહોંચ્યા અને પોતાને જે કાંઈ ભિક્ષામાં મળ્યું હતું તે
તેમણે ભગવાન શ્રી નેમીનાથને બતાવ્યું. ભગવાનને બતાવીને પછી તેમણે
પૂછ્યું કે, ભગવન્ ! મારું લાભાન્તરાય કર્મ ક્ષીણ થઈ ગયું કે કેમ ? ભગવાને કહ્યું,

અથાન્યદા શ્રીકૃષ્ણવાસુદેવઃ શ્રીનેમિનાથસ્વામિનં પૃષ્ટવાન્-ભગવન્! અષ્ટા-
દશસહસ્રેષુ શ્રમણેષુ કોઽસ્તિ દુષ્કરકારકઃ?, શ્રીનેમિનાથસ્વામિના પ્રોક્તમ્-સર્વે
શ્રમણદુષ્કરકારકાઃ, ઢંઢળમુનિસ્તુ અતિદુષ્કરકારકઃ। શ્રીકૃષ્ણેનોક્તમ્—કથમ્?,
શ્રીનેમિનાથસ્વામી ગ્રાહ—અલાભપરીપહસ્ય સમ્યક્ સહનેન। તતો ભક્તિભરેણ
સંજાતરોમાન્નઃ શ્રીકૃષ્ણોઽવદત્—પ્રભો! મહાત્મા ઢંઢળમુનિઃ ક્વ વિધતે?। શ્રી
ભગવાનાહ—ભિક્ષાર્થં દ્વારકાપુરોં ગતઃ, નગર્યાં પ્રાવિશન્નેવ તં દ્રક્ષ્યસિ। તદ્વચનં
શ્રુત્વા શ્રીકૃષ્ણઃ શ્રીનેમિજિનં પ્રણમ્ય ચલિતઃ। તતઃ પુરદ્વારે પ્રવિશન્ શ્રીકૃષ્ણઃ
કિસીં દૂસરે કીં નિન્દાં હીં કરતે। નિન્દાં કરતે સ્ત્રીં તો અદીનમન
હોકર અપને અશુભ કર્મ કીં।

एक दिन की बात है कि श्रीकृष्ण वासुदेव ने श्रीनेमिनाथप्रभु से
पूछा कि भगवन्! इन अठाहर हजार मुनियों में इस समय दुष्कर-
कारक कौन है। प्रभु ने कहा सब ही श्रमण दुष्करकारक हैं परन्तु
ढंढणमुनि विशेष रीति से दुष्करकारक है। वासुदेव ने कहा यह क्यों?
प्रभुने कहा अलाभपरीपह के सम्यक् सहन करने से। यह सुनते ही
श्रीकृष्ण का समस्त शरीर भक्ति के आवेश से रोमांचित हो गया।
श्रीकृष्ण ने कहा—प्रभो! महात्मा ढंढणमुनि इस समय कहां विराजमान
हैं?। प्रभु ने उत्तर में कहा कि वे इस समय भिक्षा के लिये द्वारिका
में गये हैं। तुम्हें वहां जाते ही वे मिल जावेंगे। भगवान् की बात सुनकर
वासुदेव श्रीकृष्ण नेमिनाथ भगवान् को वंदना करके वहांसे चलेगये।

આ પરિસ્થિતિમાં પણ તેમના ચહેરા ઉપર ઉદ્દીગ્નતાનું ચિહ્ન દેખાતું નહીં.
એ ઉદ્દીગ્નચિત્ત ન બનતા. અને બીજા કોઈની નિંદા પણ કરતા નહીં. નિંદા
કરતા તો તે ફક્ત પોતાના અશુભ કર્મની.

એક દિવસની વાત છે કે, શ્રી કૃષ્ણ વાસુદેવે શ્રી નેમીનાથ પ્રભુને પૂછ્યું
કે, ભગવન્! આ અઠારહજાર મુનિઓમાં આ સમયે દુષ્કર સ્થિતિ કોણ
લોગવે છે? પ્રભુએ કહ્યું કે, બધા શ્રમણ દુષ્કર કષ્ટ લોગવે છે છતાં ઢંઢળ-
મુનિ આ બધાથી વધુ દુષ્કર સ્થિતિમાં છે. વાસુદેવે કહ્યું એમ કેમ? પ્રભુએ કહ્યું કે,
અલાભપરીપહને સમ્યક્ સહન કરવાથી. આ સાંભળતાં જ શ્રી કૃષ્ણનું શરીર
ભકિતના આવેશથી રોમાંચિત બની ગયું અને કહ્યું, પ્રભુ! મહાત્મા ઢંઢળ મુનિ
આ સમયે ક્યાં બિરાજે છે? પ્રભુએ ઉત્તરમાં કહ્યું કે, તે આ સમયે દ્વારિકામાં
ભિક્ષા માટે ગયા છે, તમને ત્યાં જતાં જ ભેટો થઈ જશે. ભગવાનની આ વાત
સાંભળી વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ નેમીનાથ ભગવાનને વંદના કરી ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા.

छाया—ज्ञात्वा उत्पत्तितं दुःखं, वेदनया दुःखार्तितः ।

अदीनः स्थापयेत् प्रज्ञां, स्पृष्टस्तत्र अधिसहेत ॥ ३२ ॥

टीका—“ नच्चा ” इत्यादि ।

वेदनया=वेदनीयकर्मणा दुःखं=श्वासकासादिषोडशविधरोगसम्बन्धिकं कष्टम् उत्पत्तितम्=उत्पन्नं भवतीति ज्ञात्वा दुःखार्तितः = भाविदुःखशङ्कयाऽऽर्त्तभावं गतः अदीनः = दैन्यभावरहितः सन् प्रज्ञां=बुद्धिं स्थापयेत्=भाविदुःखशङ्कया चलन्तीं बुद्धिं स्थिरीकुर्यात् । तथा यदि साधुः स्पृष्टः=श्वास-कास-ज्वर-दाह-कुक्षिशूल-भगन्दरा-शोऽर्जीर्ण-दृष्टिरोग-मूर्धशूल-रुच्य-क्षिशूल-कर्णशूल-कण्डू-

आहार के अलाभ से अथवा अन्तप्रान्त आहार के लाभ से शरीर में रोग उत्पन्न हो जाता है इसलिये सोलहवां रोगपरीषद् साधु को जीतना चाहिये, यह बात सूत्रकार कहते हैं—‘नच्चा’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(वेयणाए-वेदनया) वेदनीय कर्म के उदय से (दुःखं-दुःखं) श्वास कास आदि सोलह प्रकार के रोग संबंधी दुःख (उप्पइयं-उत्पत्तितम्) उत्पन्न होता है ऐसा (नच्चा-ज्ञात्वा) जानकर (दुहट्टिए-दुःखार्तितः) भावी दुःख की आशङ्का से आर्त्त भाव को प्राप्त हुआ मुनि (अदीणो-अदीनः) दैन्यभाव से रहित होकर (पन्नं ठावए-प्रज्ञां स्थापयेत्) भावी दुःख की आशङ्का से चलित होनी हुई अपनी बुद्धि को स्थिर करे । यदि साधु (पुट्ठो-स्पृष्टः) श्वास, कास, ज्वर, दाह, कुक्षिशूल, भगन्दर, अर्श, अर्जीर्ण, दृष्टिरोग मूर्धशूल, अरुचि, नेत्रशूल

आहारना अलाभथी अथवा आहितकर्ता (अपथ्य) आहारथी शरीरमां रोग थवा संभव छे तेथी सोणभा रोगपरीषद् साधुओ छतये नेधओ छे वात सूत्रकार कहे छे—‘नच्चा’ इत्यादि.

अन्वयार्थ—वेयणाए-वेदनया वेदनीय कर्मणा उदयथी दुःखं-दुःखम् श्वास कास आदि सोण प्रकारना रोग संबंधी दुःख उप्पइयं-उत्पत्तितम् उत्पन्न थाय छे ओपुं नच्चा-ज्ञात्वा ओणीने दुहट्टिए-दुःखार्तितः भावी दुःखानी आशङ्काथी आर्त्तभा-पने प्राप्त करतार मुनि अदीणो-अदीनः दैन्य भावथी रहित भनी पन्नं ठावए-प्रज्ञां स्थापयेत् भावी दुःखानी आशङ्काथी चलित यती पोतानी बुद्धिने स्थिर करे. अगर ने साधु पुट्ठो-स्पृष्टः १ श्वास, २ कास, ३ ज्वर, ४ दाह, ५ भग्गांठ, ६ भगन्दर, ७ डरस, ८ अलुब्ध, ९ दृष्टिरोग, १० मूर्धशूल, ११ अरुचि,

ર્મ ક્ષીણમ્, અયં તુ વાસુદેવસ્ય લાભઃ, યતઃ શ્રીકૃષ્ણસ્ત્વાં વન્દિતવાન્, અતસ્તે મોદકાન્
મેષ્ઠી દત્તવાન્ । તદ્વચનં શ્રુત્વા ઢંઢણમુનિઃ ‘પરલામો ન કલ્પતે’ ઇત્યુત્ત્વા રાગદ્વેષ-
વર્જિતો મૂર્છારહિતઃ સન્ નગરાદ્ વહિર્ગત્વા પ્રામુકસ્થણ્ડિલે મોદકાન્ યતનવા
પરિષ્ઠાપ્ય, તાપદૈન્યાદ્યકરણેન લાભાન્તરાયકર્મ ક્ષપયન્ ક્ષપકત્રેણિમાસ્ય કેવલી
જાતઃ । એવમન્યૈરપિ મુનિભિરલાભપરીપહઃ સોઢવ્યઃ ॥ ૩૧ ॥

અલાભાદન્તપ્રાન્તાઘાહારલાભાદ્ વા શરીરે રોગા उत्पद्यन्ते, અતઃ પાઠશ્ચ
રોગપરીપહજયં પ્રાહ—

મૂલમ્—નચ્ચૌં ઉપ્પદૈયં દુર્વેલ્લં, વેયળાણ દુહટ્ટિણ્ ।

અંદીળો ઠાવણ પેલ્લં, પુંડો તેંતથઽહિયાસંણ ॥ ૩૨ ॥

મોદકોં કા લાભ તુમ્હે હુઆ હૈ વહ લાભ તુમ્હારા નહીં હૈ કિન્તુ યહ
લાભ વાસુદેવ કા હૈ, કારણ કિ તુમ કો કૃષ્ણ ને વંદના કી હસલિયે
સેઠ ને તુમકો યે મોદક વહરાયે, અતઃ તુમ્હારે હસ લાભ મેં નિમિત્ત
કૃષ્ણ હૈ । ઢંઢણમુનિ ને ભગવાન્ કે હન વચનોં કો સુનકર “પરલાભ
મુક્ષે કલ્પતા નહીં હૈ ” એસા કહકર રાગદ્વેષ સે એવં મૂર્ચ્છા સે વર્જિત
હોતે હુએ નગર કે બાહર જાકર કિસી પ્રાસુક ભૂમિ મેં હન મોદકોં કો
યતનાપૂર્વક પરિઠવદિયા । તાપ એવં દીનતા કે નહીં કરને સે લાભાન્ત-
રાયકર્મ કો નષ્ટ કરતે હુએ હન ઢંઢણમુનિને ક્ષપકત્રેણી પર આરોહણ કર
કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કાર લિયા । હસી તરહ અન્યમુનિયોં કો બી અલાભ પરિ-
પહ કો સહન કરના ચાહિયે ॥ ૩૧ ॥

હજી સમય આઠી છે. શિક્ષામાં લાડવાને લાભ તમને થયો છે તે લાભ તમારો નથી
પરંતુ એ લાભ વાસુદેવનો છે. કારણ કે કૃષ્ણે તમારી વંદના કરી આ ભોધને
શેઠ તમને લાડવા પહોરાવ્યા છે. આથી તમારા આ લાભમાં નિમિત્ત કૃષ્ણ બન્યા છે.
ઢંઢણમુનિએ ભગવાનનાં આ વચન સાંભળી “ખીબનો લાભ મને કલ્પતો
નથી ” એમ કહી રાગદ્વેષ અને મૂર્ચ્છાથી વર્ણીત રહી નગરની બહાર જઈ કોઈ
પ્રાસુક ભૂમિમાં એ લાડવાને યતનાપૂર્વક ઊડી દીધા. તપ અને શિક્ષામાં દીનતા ન
કરવાથી લાભાન્તરાય કર્મને નષ્ટ કરતાં એ ઢંઢણમુનિએ ક્ષપકત્રેણી પર આરો-
હણ કરી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. આ રીતે અન્ય મુનિઓએ પણ અલાભ
પરીપહને સહન કરતા રહેવું ભોધ્યું. ॥ ૩૧ ॥

છાયા—જ્ઞાત્વા ઉત્પત્તિતં દુઃખં, વેદનયા દુઃખાર્તિતઃ ।

અદીનઃ સ્થાપયેત્ પ્રજ્ઞાં, સ્પૃષ્ટસ્તત્ર અધિસદેત ॥ ૩૨ ॥

ટીકા—“ નચ્ચા ” ઇત્યાદિ ।

વેદનયા=વેદનીયકર્મણા દુઃખં=શ્વાસકાસાદિપોઢ્યત્રિધરોગસમ્બન્ધિકં કષ્ટમ્
ઉત્પત્તિતમ્=ઉત્પન્નં ભવતીતિ જ્ઞાત્વા દુઃખાર્તિતઃ = ભાવિદુઃખશઙ્કયાઽઽર્તભાવં
ગતઃ અદીનઃ = દૈન્યભાવરહિતઃ સન્ પ્રજ્ઞાં=બુદ્ધિ સ્થાપયેત્=ભાવિદુઃખશઙ્કયા
ચલન્તીં બુદ્ધિ સ્થિરીકુર્યાત્ । તથા યદિ સાધુઃ સ્પૃષ્ટઃ=શ્વાસ-કાસ-જ્વર-દાહ-
કુક્ષિશૂલ-ભગન્દરા-શૌર્ડ્ઝર્જીર્ણ-દષ્ટિરોગ-મૂર્ધશૂલ-રુચ્ય-ક્ષિશૂલ-કર્ણશૂલ-કણ્ઠ-

આહાર કે અલાભ સે અથવા અન્તપ્રાન્ત આહાર કે લાભ સે શરીર
મેં રોગ ઉત્પન્ન હો જાતા હૈં ફસલિયે સોલહવાં રોગપરીપહ સાધુ કો
જીતના ચાહિયે, યહ વાત સૂત્રકાર કહતે હૈં-‘નચ્ચા’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(વેયણા—વેદનયા) વેદનીય કર્મ કે ઉદય સે (દુઃખ-
દુઃખ) શ્વાસ કાસ આદિ સોલહ પ્રકાર કે રોગ સંબંધી દુઃખ (ઉપ્પદ્યય-
ઉત્પત્તિતમ્) ઉત્પન્ન હોતા હૈં ણેસા (નચ્ચા-જ્ઞાત્વા) જાનકર (દુહટ્ટિ-
દુઃખાર્તિતઃ) ભાવી દુઃખ કી આશઙ્કા સે આર્ત ભાવ કો પ્રાપ્ત હુઆ
મુનિ (અદીણો-અદીનઃ) દૈન્યભાવ સે રહિત હોકર (પન્નં ઠાવણ-પ્રજ્ઞાં
સ્થાપયેત્) ભાવી દુઃખ કી આશઙ્કા સે ચલિત હોતી હુઈ અપની બુદ્ધિ
કો સ્થિર કરે । યદિ સાધુ (પુટ્ટો-સ્પૃષ્ટઃ) શ્વાસ, કાસ, જ્વર, દાહ,
કુક્ષિશૂલ, ભગન્દર, અર્શ, અર્જીર્ણ, દષ્ટિરોગ મૂર્ધશૂલ, અરુચિ, નેત્રશૂલ

આહારના અલાભથી અથવા અહિતકર્તા (અપચય) આહારથી શરીરમાં
રોગ થવા સંભવ છે તેથી સોળમે રોગપરીપહ સાધુએ જીતવો જોઈએ એ
વાત સૂત્રકાર કહે છે—‘નચ્ચા’ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—વેયણા—વેદનયા વેદનીય કર્મના ઉદયથી દુઃખ-દુઃખ શ્વાસ કાસ
આદિ સોળ પ્રકારના રોગ સંબંધી દુઃખ ઉપ્પદ્યય-ઉત્પત્તિતમ્ ઉત્પન્ન થાય છે એવું
નચ્ચા-જ્ઞાત્વા જાણીને દુહટ્ટિ-દુઃખાર્તિતઃ ભાવી દુઃખની આશંકાથી આર્તભા-
વને પ્રાપ્ત કરનાર મુનિ અદીણો-અદીનઃ દૈન્ય ભાવથી રહિત બની પન્નં ઠાવણ-પ્રજ્ઞાં
સ્થાપયેત્ ભાવી દુઃખની આશંકાથી ચલિત થતી પોતાની બુદ્ધિને સ્થિર કરે.
અગર જો સાધુ પુટ્ટો-સ્પૃષ્ટઃ ૧ શ્વાસ, ૨ કાસ, ૩ જ્વર, ૪ દાહ, ૫ બદગાંઠ,
૬ ભગન્દર, ૭ હરસ, ૮ અજીર્ણ, ૯ દષ્ટિરોગ, ૧૦ મુર્ધશૂળ, ૧૧ અરુચિ,

કર્મ ક્ષીણમ્, અયં તુ વાસુદેવસ્ય લાભઃ, યતઃ શ્રીકૃષ્ણસ્ત્વાં વન્દિતવાન્, અતસ્તે મોદકાન્ શ્રેષ્ઠી દત્તવાન્ । તદ્વચનં શ્રુત્વા ઢંઢણમુનિઃ ‘પરલાભો ન કલ્પતે’ ઇત્યુત્ત્વા રાગદ્વેષ-વર્જિતો મૂર્છારવિતઃ સન્ નગરાદ્ વહિર્ગત્વા પ્રામુકસ્થણ્ડિલે મોદકાન્ યત્નવાં પરિષ્ઠાપ્ય, તાપદૈન્યાદ્યકરણેન લાભાન્તરાયકર્મ ક્ષપયન્ ક્ષપકશ્રેણિમાસ્થ કેવલી જાતઃ । એવમન્યેરપિ મુનિભિરલાભપરીપદઃ સોઢવ્યઃ ॥ ૩૧ ॥

અલાભાદન્તપ્રાન્તાઘાહારલામાદ્ વા શરીરે રોગા उत्पद्यन्ते, અતઃ પોઢઙ્ગ રોગપરીપદજયં પ્રાહ—

મૂલમ્—નચ્ચૌં ઉપ્પદૈયં દુઃખં, વેયળાણ દુહટ્ટિયં ।

અંદીણો ઠાવણ પેંન્નં, પુંઢો તેંત્થઽહિયાસેણ ॥ ૩૨ ॥

મોદકોં કા લાભ તુમ્હેં હુઆ હૈ વહ લાભ તુમ્હારા નહીં હૈ કિન્તુ યહ લાભ વાસુદેવ કા હૈ, કારણ કિ તુમ કો કૃષ્ણ ને વંદના કી હસલિયે સેઠ ને તુમકો યે મોદક વહરાયે, અતઃ તુમ્હારે હસ લાભ મેં નિમિત્ત કૃષ્ણ હૈં । ઢંઢણમુનિ ને ભગવાન્ કે હન વચનોં કો સુનકર “પરલાભ મુક્ષે કલ્પતા નહીં હૈ” એસા કહકર રાગદ્વેષ સે એવં મૂર્છા સે વર્જિત હોતે હુણ નગર કે ઘાહર જાકર કિસી પ્રાસુક ભૂમિ મેં હન મોદકોં કો યતનાપૂર્વક પરિઠવદિયા । તાપ એવં દીનતા કે નહીં કરને સે લાભાન્તરાયકર્મ કો નષ્ટ કરતે હુણ હન ઢંઢણમુનિને ક્ષપકશ્રેણી પર આરોહણ કર કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કાર લિયા । હસી તરહ અન્યમુનિયોં કો બી અલાભ પરિપદ કો સહન કરના ચાહિયે ॥ ૩૧ ॥

હજી સમય બાકી છે. લિક્ષામાં લાડવાને લાભ તમને થયો છે તે લાભ તમારો નથી પરંતુ એ લાભ વાસુદેવનો છે. કારણ કે કૃષ્ણે તમારી વંદના કરી આ બોધને શેઠ તમને લાડવા વહેરાવ્યા છે. આથી તમારા આ લાભમાં નિમિત્ત કૃષ્ણ બન્યા છે. ઢંઢણમુનિએ ભગવાનનાં આ વચન સાંભળી “બીજાનો લાભ મને કલ્પતો નથી” એમ કહી રાગદ્વેષ અને મૂર્છાથી વળત રહી નગરની બહાર જઈ કોઈ પ્રાસુક ભૂમિમાં એ લાડવાને યતનાપૂર્વક છોડી દીધા. તાપ અને લિક્ષામાં દીનતા ન કરવાથી લાભાન્તરાય કર્મને નષ્ટ કરતાં એ ઢંઢણમુનિએ ક્ષપકશ્રેણી પર આરોહણ કરી કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. આ રીતે અન્ય મુનિઓએ પણ અલાભ પરીપદને સહન કરતા રહેવું બોધ્યું છે. ॥ ૩૧ ॥

छाया—ज्ञात्वा उत्पत्तिं दुःखं, वेदनया दुःखार्तिः ।

अदीनः स्थापयेत् प्रज्ञां, स्पृष्टस्तत्र अधिसहेत ॥ ३२ ॥

टीका—“ नच्चा ” इत्यादि ।

वेदनया=वेदनीयकर्मणा दुःखं=श्वासकासादिषोडशविधरोगसम्बन्धिकं कष्टम् उत्पत्तिम्=उत्पन्नं भवतीति ज्ञात्वा दुःखार्तिः = भाविदुःखशङ्कयाऽऽर्त्तभावं गतः अदीनः = दैन्यभावरहितः सन् प्रज्ञां=बुद्धिं स्थापयेत्=भाविदुःखशङ्कया चलन्तीं बुद्धिं स्थिरीकुर्यात् । तथा यदि साधुः स्पृष्टः=श्वास-कास-ज्वर-दाह-कुक्षिशूल-भगन्दरा-अर्शः-अजीर्ण-दृष्टिरोग-मूर्धशूल-रुच्य-क्षिशूल-कर्णशूल-कण्ठ-

आहार के अलाभ से अथवा अन्तर्प्रान्त आहार के लाभ से शरीर में रोग उत्पन्न हो जाता है इसलिये सोलहवां रोगपरीपह साधु को जीतना चाहिये, यह बात सूत्रकार कहते हैं—‘नच्चा’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(वेयणाए-वेदनया) वेदनीय कर्म के उदय से (दुःखं-दुःखं) श्वास कास आदि सोलह प्रकार के रोग संवन्धी दुःख (उत्पद्यं-उत्पत्तिम्) उत्पन्न होता है ऐसा (नच्चा-ज्ञात्वा) जानकर (दुहृष्टि-दुःखार्तिः) भावी दुःख की आशङ्का से आर्त्त भाव को प्राप्त हुआ मुनि (अदीणो-अदीनः) दैन्यभाव से रहित होकर (पन्नं ठावए-प्रज्ञां स्थापयेत्) भावी दुःख की आशङ्का से चलित होनी हुई अपनी बुद्धि को स्थिर करे । यदि साधु (पुटो-स्पृष्टः) श्वास, कास, ज्वर, दाह, कुक्षिशूल, भगन्दर, अर्श, अजीर्ण, दृष्टिरोग मूर्धशूल, अरुचि, नेत्रशूल

आहारना अलाभधी अथवा अहितकर्ता (अपथ्य) आहारधी शरीरमां रोग यथा संभव छे तेथी सोणमे रोगपरीपह साधुमे श्रुतवे नेधमे ये पात सूत्रकार कहे छे—‘नच्चा’ इत्यादि.

अन्वयार्थ—वेयणाए-वेदनया वेदनीय कर्मना उदयथी दुःखं-दुःखम् श्वास कास आदि सोण प्रकारना रोग संवन्धी दुःख उत्पद्यं-उत्पत्तिम् उत्पन्न शाय छे एवुं नच्चा-ज्ञात्वा ज्ञानीने दुहृष्टि-दुःखार्तिः भावी दुःखनी आशङ्काधी आर्त्तभा-पने प्राप्त करतार मुनि अदीणो-अदीनः दैन्य लावथी रहित अपनी पन्नं ठावए-प्रज्ञां स्थापयेत् भावी दुःखनी आशङ्काधी चलित यती पोतानी बुद्धिने स्थिर करे. अगर जे साधु पुटो-स्पृष्टः १ श्वास, २ कास, ३ ज्वर, ४ दाह, ५ भटगांड, ६ भगन्दर, ७ हृदय, ८ अशुष्क, ९ दृष्टिरोग, १० मूर्धशूल, ११ अरुचि,

કર્મ ક્ષીણમ્, અયં તુ વાસુદેવસ્ય લાભઃ, યતઃ શ્રીકૃષ્ણસ્ત્વાં વન્દિતવાન્, અતસ્તે મોદકાન્ શ્રેષ્ઠી દત્તવાન્ । તદ્વચનં શ્રુત્વા ઢંઢણમુનિઃ ‘પરલામો ન કલ્પતે’ ઇત્યુત્ત્વા રાગદ્વેષ-વર્જિતો મૂર્છારહિતઃ સન્ નગરાદ્ વહિર્ગત્વા પ્રાસુકસ્થણ્ડિલે મોદકાન્ યત્નવા પરિષ્ઠાપ્ય, તાપદૈન્યાદ્યકરણેન લાભાન્તરાયકર્મ ક્ષપયન્ ક્ષપકશ્રેણિમાસ્થ કેવલી જાતઃ । એવમન્યૈરપિ મુનિભિરલાભપરીપદઃ સોઢન્યઃ ॥ ૩૧ ॥

અલાભાદન્તપ્રાન્તાઘાહારલાભાદ્ વા શરીરે રોગા उत्पद्यन्ते, અતઃ પાંડરં રોગપરીપદજયં પ્રાહ—

મૂલમ્—નચ્ચૌ ઉપ્પદૈયં દુઃખં, વેયળાણ દુહટ્ટિયં ।

અંદીણો ઠાવણ પંન્નં, પુંઢો તેંત્થઽહિયાસેણ ॥ ૩૨ ॥

મોદકોં કા લાભ તુમ્હે હુઆ હૈ વહ લાભ તુમ્હારા નહીં હૈ કિન્તુ યહ લાભ વાસુદેવ કા હૈ, કારણ કિ તુમ કો કૃષ્ણ ને વંદના કી હસલિયે સેઠ ને તુમકો યે મોદક વહરાયે, અતઃ તુમ્હારે હસ લાભ મેં નિમિત્ત કૃષ્ણ હૈ । ઢંઢણમુનિ ને ભગવાન્ કે હન વચનોં કો સુનકર “પરલામ મુક્ષે કલ્પતા નહોં હૈ” એસા કહકર રાગદ્વેષ સે એવં મૂર્ચ્છા સે વર્જિત હોતે હુએ નગર કે બાહર જાકર કિસી પ્રાસુક ભૂમિ મેં હન મોદકોં કો યતનાપૂર્વક પરિઠવદિયા । તાપ એવં દીનતા કે નહીં કરને સે લાભાન્તરાયકર્મ કો નષ્ટ કરતે હુએ હન ઢંઢણમુનિને ક્ષપકશ્રેણી પર આરોહણ કર કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર લિયા । હસી તરહ અન્યમુનિયોં કો બી અલાભ પરિપદ્ધ કો સહન કરના ચાહિયે ॥ ૩૧ ॥

હજી સમય બાકી છે. લિક્ષામાં લાડવાનો લાભ તમને થયો છે તે લાભ તમારો નથી પરંતુ એ લાભ વાસુદેવનો છે. કારણ કે કૃષ્ણે તમારી વંદના કરી આ બોધને શેઠે તમને લાડવા વહોરાવ્યા છે. આથી તમારા આ લાભમાં નિમિત્ત કૃષ્ણ બન્યા છે. ઢંઢણમુનિએ ભગવાનનાં આ વચન સાંભળી “બીબનો લાભ મને કદપતો નથી” એમ કહી રાગદ્વેષ અને મૂર્ચ્છાથી વળીત રહી નગરની બહાર જઈ કોઈ પ્રાસુક ભૂમિમાં એ લાડવાને યતનાપૂર્વક છોડી દીધા. તપ અને લિક્ષામાં દીનતા ન કરવાથી લાભાન્તરાય કર્મને નષ્ટ કરતાં એ ઢંઢણમુનિએ ક્ષપકશ્રેણી પર આરોહણ કરી કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. આ રીતે અન્ય મુનિઓએ પણ અલાભ પરીપદને સહન કરતા રહેવું બોધ્યું છે. ॥ ૩૧ ॥

રોગાક્રાન્તસ્ય મુનેઃ કર્તવ્યમાહ—

મૂલમ્—તેગિચ્છં નાભિનંદિજ્ઞા, સંચિક્ષ્વત્તગવેસૅષ ।

एयं खुं तस्सं सामन्नं, जं नं कुज्जं नं कारेण ॥३३॥

છાયા—ચિકિત્સાં નામિનન્દેત્, સંતિષ્ઠેત આત્મગવેષકઃ ।

एतत् 'खु' तस्य श्रामण्यं, यन्न कुर्यात् न कारयेत् ॥३३॥

ટીકા—‘તેગિચ્છં’ इत्यादि ।

मुनिः, चिकित्सां=रोगप्रतीकारं, नाभिनन्देत्=नानुमोदेत् । अनुमतिनिषेधा-
चिकित्सायाः करणं कारणं तु दूरत एव प्रतिषिद्धम् । किं तु आत्मगवेषकः=आत्मा-
नम्-आत्मकल्याणं गवेषयति-संयमरक्षणेनेति आत्मगवेषकः स्वात्मकल्याणार्थं चारि-
त्रपालकः सन् संतिष्ठेत्=समाधिना तिष्ठेत् । ‘खु’=यस्मात्, एतत् तस्य=श्रम-

कुछ मुझे रोगादिक हो रहे हैं वे सय मेरे ही अशुभ कर्मोंके फल हैं”॥३२॥

રોગાક્રાન્ત મુનિ કે કર્તવ્ય કો સૂત્રકાર ઇસ ગાથાદ્વારા કહતે હૈં—

‘તેગિચ્છં’ इत्यादि ।

अन्यवार्थ—मुनि (तेगिच્छं-चिकित्साम्) रोग के प्रतीकार की (नाभि-
नंदिज्ज्ञा-न अभिनन्देत्) अनुमोदना नहीं करे । मुनि जब चिकित्सा तक
की अनुमोदना नहीं करता है तो उसकी चिकित्सा करना और कराना तो
बहुत दूरकी बात है । किन्तु (अत्तगवेषसए-आत्मगवेषकः) जो संयम
की रक्षा से आत्मकल्याण का गवेषक है उसका कर्तव्य है कि वह
(संचिक्ष्वे-संतिष्ठेत्) रोगादिक अवस्था में भी समाधि भाव से रहे ।
(खु-यस्मात्) क्यों कि (तस्स-तस्य) उस मुनि का (एयं-एतत्) यही

“આ જે કાંઈ મને રોગ આદિ થયેલ છે તે બધાં મારા અશુભ કર્મોનું
ફળ છે.” ॥ ૩૨ ॥

રોગાક્રાન્ત મુનિનું કર્તવ્ય શું છે તે સૂત્રકાર આ ગાથા દ્વારા કહે છે.
‘તેગિચ્છં’ इत्यादि.

अ-न्यवार्थ—मुनि तेगिच्छं-चिकित्साम् रोगना प्रतिकारनी नाभिनंदिज्ज्ञा-
न अभिनन्देत् अनुमोदना न करे. मुनिन्याये चिकित्सा सुधीनी अनुमोदना नथी
करता त्याये तेनी चिकित्सा करवी अथवा कराववी घण्टी दूरनी बात છે अत्तगवेषसए
-आत्मगवेषकः જે સંયમની રક્ષાદ્વારા આત્મકલ્યાણના ગવેષક હોય છે તેનું કર્તવ્ય
છે કે, સંચિક્ષ્વે-સંતિષ્ઠેત્ રોગાદિક અવસ્થામાં સમાધીભાવથી રહે खु-यस्मात्
કેમ કે, તસ્સ-तस्य એ મુનિનું एयं-एतत् એજ સામણ્ય-श्रामण्यम् श्रमण्यपण्यं છે

દરરોગ^{૧૧} - કુષ્ઠ^{૧૨} - તિ પોડશચિરોગાતઠ્ઠૈરાક્રાન્તો ભવેત્, તર્હિ તત્ર=તસ્મિન્ સમયે સ સાધુઃ તાન્ રોગાતઠ્ઠાન્ અધિસહેત-“યદધુનાડહં વ્યાધિના વાધ્યમાનોઽસ્મિ તદેતન્મમ સ્વસ્યૈવ પૂર્વકૃતકર્મણઃ ફલમ્” ઇતિ સમભાવમવલમ્બ્ય રોગપરીપહ-સહનં કુર્યાદિત્યર્થઃ ॥ ૩૨ ॥

કર્ણશૂલ, કણ્ઠ-જઝહટ, ઉદરરોગ, ઔર કુષ્ઠ, इन सोलह प्रकार के रोगों से आक्रान्त हो, तो (तत्थ-तत्र) उस समय वह साधु (अहियासए-अधिसहेत) उन रोगों को शान्तिपूर्वक सहन करे अर्थात्—‘मैं जो इस समय व्याधि से आक्रान्त हूं यह मेरे पूर्वभवं में किये हुए कर्मों का फल है’ ऐसा विचार कर मुनि रोगपरीपहको समभाव से सहन करे ॥ ३२ ॥

ભાવાર્થ—इस गाथा के द्वारा सूत्रकार साधु को रोगपरीपह सहन करने का उपदेश दे रहे हैं। वे कहते हैं कि-संसारी एवं मुनियों में रोगों को सहन करने की विचारधारा में बड़ा अन्तर रहता है। संसारी तो प्रायः रोगों के उत्पन्न होते ही अधीर हो जाते हैं तब संयमी जन उनका साम्हना बड़े ही धैर्य से करते हैं। रोगों से पीडित होने पर भी साधु को अपनी बुद्धि अस्थिर बनानी नहीं चाहिये-प्रत्युत अस्थिर होने पर उसे मानसिक बल द्वारा स्थिर कर धर्मध्यान में लीन बनाये रखना चाहिये। तथा विचार भी ऐसा करना चाहिये-“ये जो

૧૨ નેત્રશૂળ, ૧૩ કર્ણશૂળ, ૧૪ ખસ ખુજલી, ૧૫ ઉદરરોગ, અને ૧૬ કોઠ. આ સોળ પ્રકારના રોગથી વ્યાકુળતા થાય તો તત્થ-તત્ર એ સમયે તે સાધુ અહિયાસए-અધિસહેત એ રોગને શાંતિપૂર્વક સહન કરે. અર્થાત-‘હું આ સમય જે વ્યાધિથી પીડિત થઈ રહ્યો છું’ એ મારા પૂર્વભવનાં કરેલાં કર્મોનો ખડલો છે” એવો વિચાર કરી મુનિ રોગને સમભાવથી સહન કરે. ॥ ૩૨ ॥

ભાવાર્થ—આ ગાથા દ્વારા સૂત્રકાર સાધુને રોગપરીપહ સહન કરવાનો ઉપદેશ આપે છે, તેઓ કહે છે કે,—સંસારીઓ અને મુનિઓને રોગોમાં તેને સહન કરવાની વિચારધારામાં ભારે અંતર હોય છે. સંસારી તો રોગોને ઉત્પન્ન થતાં જ અધિરા થઈ જાય છે ત્યારે સંયમી જન તેનો અત્યંત ધૈર્યથી સામનો કરે છે. રોગથી પીડિત હોવા છતાં પણ સાધુએ પોતાની બુદ્ધિને અસ્થિર નહીં થવા દેવી જોઈએ. પરંતુ અસ્થિર થાય ત્યારે તેને માનસિક બળદ્વારા સ્થિર કરીને લીન બનાવી રાખવી જોઈએ. અને વિચાર પણ એવો જોઈએ

કૃતમ્ । તસ્ય કલવૈશિકસ્ય જ્યેષ્ઠા મગિની જિતશત્રુભૂપતિના મુદ્રશૈલનામકનગરાધિપાય હતશત્રુનામ્ને નૃપાય પ્રદત્તા ।

અન્યદા કદાચિત્ સ કાલવૈશિકકુમારો નિશ્ચિ શૃગાલશબ્દં શ્રુત્વા સ્વસેવકાન્ પૃચ્છતિ-કસ્યાયં શબ્દઃ શ્રૂયતે ?, સેવકા અબ્રુવન્-શૃગાલસ્ય, તતઃ કુમારો વ્રૂતે તં વદ્ધ્વા મત્સમીપે સમાનયત, તૈઃ શૃગાલ આનીતઃ । ક્રીડનપ્રિયોઽસૌ કુમારસ્તં યદ્વદ્ધા પુનઃ પુનસ્તાડયતિ । કાલવૈશિકકુમારેણ તાઢ્યમાનોઽસૌ શૃગાલઃ 'ચિ-ચી' શબ્દં કુર્વન્તુચ્ચૈરાક્રન્દતિ । તં શબ્દં શ્રુત્વાઽસૌ સહર્ષં હસતિ । एवं તાઢિતઃ શૃગાલઃ કાલં કૃત્વા અકામનિર્જરયા વ્યન્તરદેવો જાતઃ ।

જાય કાલવૈશિક કી એક વડી બહિન થી જિસકા વ્યાહ રાજા ને મુદ્ર-શૈલ નામક નગર કે અધિપતિ હતશત્રુ કે સાથ કિયા થા ।

એક દિન કી વાત હૈ કિ કાલવૈશિકકુમાર ને રાત્રિ મેં શૃગાલ કા શબ્દ સુનકર અપને સેવકોં સે પૂછા કિ યહ શબ્દ કિસકા સુનાઈ વે રહા હૈ ? નૌકરોં ને કહા કિ યહ શબ્દ શૃગાલ કા સુનાઈ પડ રહા હૈ । કુમાર ને કહા ડસકો વાંધકર મેરે પાસ લે આઓ । તચ વે શૃગાલ કો વાંધકર લે આયે ઓર કાલવૈશિકકુમાર કો સોંપ દિયા । કુમાર ચેલને કા શોકિન થા ઇસલિયે વહ શૃગાલ કો વારં વાર લકડી કા ઘોડા મારતા થા । જૈસેર કુમાર ડસકો લકડી કા ઘોડા મારતા થા તૈસેર વહ દુઃખિત હોકર "ચી ચી" શબ્દ કરતા હુઆ જોર સે ચિહ્લાતા થા । ડસકે શબ્દ કો સુનકર કુમાર વડા હર્ષિત હોતા થા ઓર વહ ખૂબ હસતા થા । ઇસ પ્રકાર કુમારસે તાઢિત વહ શૃગાલ મર કર અકામ નિર્જરા સે વ્યન્તરદેવ હો ગયા ।

એની લોકોને જાણ થાય. કાલવૈશિકને એક મોટી બાહેન હતી, જેનો વિવાહ રાજાએ મુદ્રશૈલ નગરના અધિપતિ હતશત્રુ રાજા બેઠે કર્યો હતો.

એક સમયની વાત છે કે કાલવૈશિક કુમારે રાત્રિના વખતે શીયાળનો શબ્દ સાંભળી પોતાના સેવકોને પૂછ્યું કે, આ શબ્દ શેનો સંભળાઈ રહ્યો છે ? સેવકોએ કહ્યું કે, આ શબ્દ શીયાળનો સંભળાય છે. કુમારે કહ્યું કે તેને બાંધીને મારી પાસે લઈ આવો. સેવકે તેને બાંધીને કુમાર પાસે લઈ આવ્યા. અને કાલવૈશિક ને સાંપી દીધું. કુમાર ખેલવાનો ભારે શેખીન હતો. એટલે તે શીયાળને વારંવાર લાકડીના ગોદા મારવા લાગ્યો. જેમ જેમ કુમાર તેને લાકડીના ગોદા મારવા લાગ્યો તેમ તેમ તે દુઃખી થઈને ખી.....ખી.....શબ્દ કરીને બેરથી ચીડાવા લાગ્યું. તેના શબ્દો સાંભળીને કુમાર ઘણો ખુશ થતો હતો અને બેરથી હસતો હતો. આ પ્રમાણે કુમારથી મારવામાં આવેલ તે શૃગાલ મરીને અકામ નિર્જ-રાથી વ્યંતરદેવ થઈ ગયું.

ળસ્ય, શ્રામણ્ય=શ્રમણધર્મઃ, યત્-ચિકિત્સાં સ્વયં ન કુર્યાત્, અન્યેન વા ન કારયેત્, ઉપલક્ષણત્વાત્ કુર્યન્તમન્યં નાનુમોદેત, હત્યપિ યોગ્યમ્ । इदं જિનકલ્પિકાપેક્ષયા ડમિ-
હિતમ્ । સ્થવિરકલ્પાપેક્ષયા તુ સાવચચિકિત્સા વર્જિતા, નિરવચચિકિત્સાયા અપિ
એચ્છિકં વર્જનમ્ ।

અત્ર દૃષ્ટાન્તઃ પ્રદર્શયતે—

મથુરાનગર્યાં શત્રુવિત્રાસી જિતશત્રુનામા ભૂપતિરાસીત્ । તેન સર્વાંગસુન્દરી
કાલાનામ્ની વેદ્યા સ્વાન્તઃપુરે સ્થાપિતા । તસ્યાં રાજઃ પુત્રો જાતઃ । તેન જિતશત્રુ
ભૂપતિના કાલાવેદ્યાયા અદ્વજાતોડયમિતિ હેતોસ્તસ્ય “કાલવૈશિક” ઇતિ નામ

તો (સામણ્ય-શ્રામણ્યમ્) શ્રમણપના હૈ (જં ન કુજ્જા ન કારણ-યત્ ન
કુર્યાત્ ન કારયેત્) જો વહ સ્વયં ખી ચિકિત્સા ન કરે ઓર ન દૂસરો
સે કરાવે । તથા ઉપલક્ષણ સે કરને વાલે દૂસરે કી અનુમોદના ન કરે ।
યહ જો હસ પ્રકાર કહા ગયા હૈ વહ જિનકલ્પી સાધુઓં કી અપેક્ષાસે
કહા ગયા હૈ । સ્થવિરકલ્પિયોં કી અપેક્ષા તો સાવચ ચિકિત્સા હી
વર્જિત હૈ । નિરવચચિકિત્સા ચાહે તો વે કરાવે ન ચાહેં નહીં કરાવે
યહ ઉનકી ઇચ્છા પર નિર્ભર હૈ ।

દૃષ્ટાન્ત—મથુરા નગરી મેં શત્રુ કો ત્રાસ પહુંવાને વાલા જિતશત્રુ
નામ કા એક રાજા થા । ઉસને કાલ નામ કી એક સર્વાંગ સુન્દરી વેદ્યા
કો અપને અન્તઃપુર મેં રખી થી । ઉસ વેદ્યા કે એક પુત્ર ઉત્પન્ન હુઆ ।
રાજાને હસ પુત્ર કા નામ હસ ઊવાલ સે કાલવૈશિક રખા કિ લોગોં મેં
હસકી પ્રસિદ્ધિ “યહ કાલવેદ્યા સે પૈદા હુઆ હૈ” હસ રૂપ સે હો

જે તે જ નકુજ્જા ન કારણ-યત્ ન કુર્યાત્ ન કારયેત્ સ્વયં ચિકિત્સા ન
કરે અગર બીજાઓ પાસે ન કરાવે, તથા ઉપલક્ષણથી બીજા કરવાવાળાઓની
અનુમોદના ન કરે. એજ પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે તે જનકલ્પી સાધુઓની
અપેક્ષાથી કહેવામાં આવેલ છે. સ્થવિરકલ્પિઓની અપેક્ષાએ તો સાવચ ચિકિત્સા
જ વર્જિત છે. નિરવચ ચિકિત્સા આહે તો તે કરાવે અને ન આહે તો ન કરાવે.
તે તેની ઇચ્છા પર નિર્ભર છે.

દૃષ્ટાન્ત—મથુરા નગરીમાં શત્રુઓને ત્રાસ પહોંચાડવાવાળા જિતશત્રુ
નામના એક રાજા હતા. તેણે કાલ નામની એક સર્વાંગ સુંદર વેદ્યાને પોતાના
અંતઃપુરમાં રાખેલ હતી. તે વેદ્યાથી તેને એક પુત્ર ઉત્પન્ન થયો. રાજાએ
એ પુત્રનું નામ એ ખ્યાલથી કાલવૈશિક રાખ્યું કે એ કાલ વેદ્યાથી પૈદા થયેલ છે.

મિત્રાર્થે પર્યટન દુઃશત્રુત્વ મવનં પ્રવિષ્ટઃ । ત્વ ત્વ કાલકેસરકથાને
સ્પર્શોત્તમં તત્ત્વનારિક્તમગિત્ત્વં જાત્વાડ્ઞોદરોપધનિધાં નિષ્ઠાં ૧૨૨૧ । તેન
વાજાનતા ના નિજા ગૃહીતા । આહારસમયે કુતાડ્ઞગારેય તેન તરતરેયનો રથે જાતા
જાતાહુગાનન ચિન્તિત્વ 'અહો ! જવાનતા મરાન્નુષિતનેક્ષ્તકુલ્લ મન્થિષિસ્તામનિ-
ચ્છવા નવા ઔષધનિયા નિજા ગૃહીતા મુક્તા ચ । દૈશ્વશાસતર્ધિનો કુનંતો સહ
અભિગ્રહસ્વ નદોગધિક્તસ્ય ગ્રહ્યં ચ સ્વાત્ તસ્માદયમ્મદિ આહારમેવ પરિત્ય-
જાનિ " इति विचिन्त्य मुद्गशैलनगरतो निर्गत्य गिरिमारुह्यत्परलतम्भवो मुनिः
पादपोषगमनं कर्तुं व्यवसितः ।

વાત હેં કિ જય વે મિત્રા કે લિયે પર્યટન ફારતેર દત્તશાહુ રાજા કે
મહલ મેં જા વઢુંચે તો ડનકી સંસારી પહિન ને ડનકે પધાસીર રોગ
ઉત્પન્ન ટુઝા જાનકર ઔપધમિશ્રિત ડનકો મિત્રા પી કિ ડિસસે ધવા-
સીર કા રોગ મિટ જાય । અનજાનપનમેં ઇન્હોં ને વહ મિત્રા ખેલી ।
આહાર કરતે સમય ડનકો માલૂમ હુઆ કિ ગહ આહાર ઔપધમિશ્રિત
હેં । મુનિ કો ડસ વાત કા વઢા પશ્ચાત્તાપ હુઆ । વિચાર ફારતે લગે કિ
યહ કામ અચ્છા નહીં હુઆ, જો મેંને ચિકિત્સાત્મક કરવાને પી ભાવના
સે રહિત હોકર 'મી ઔપધમિશ્રિત આહાર લિયા ઝોર લા મી લિયા ।
ઇસ પ્રકાર કે આહાર સે મુનિયોંકે અભિગ્રહ કા ભંગ અવધન હોતા હેં,
અતઃ આજ સે મેં અવ આહાર હી નહીં લેંગા । ઇસ પ્રકાર વિચાર ફર વે
મુનિરાજ મુદ્ગશૈલ નગરસે નિકલ ફર કિસી પર્યટ પર ખલે ગયે ઝોર વહાં
આત્મચલસંપન્ન હોકર પાદપોષગમન સંથારા ફરતે પી તૈયારી ફરતે લગે ।

એક દિવસની વાત છે કે, બ્યારે બિલાને માટે પર્યટન કરતાં કરતાં તત્તશત્રુ રાજાના
મહેલમાં બધ પહોંચ્યા ત્યાં તેની સસારી બહેને તેને હરસાની પીમારી મગેલ
છે એમ બાણીને ઔપધથી મિશ્રીત એવી બિલા આગી કે બેચી તેનો હરસાનો
રોગ મટી બય. અબાણુ પછે તેમણે એ બિલા તર્ધ લીધી. આહાર કરતી વખતે
તેમને ખબર પડી કે, આ આહાર તો ઔપધી મિશ્રીત છે મુનિને આ જાણ-
તનો ઘણો પશ્ચાત્તાપ થયો. વિચાર કરવા લાગ્યા, આ કામ કીક નથી થયું,
જે હું ચિકિત્સા કરાવવાની ભાવનાથી રહિત હોવા છતાં ઔપધમિશ્રીત આહાર
મેં લીધો અને ખાઈ પણ લીધો. આ પ્રકારના આહારથી મુનિઓના અભિગ્રહને
અવશ્ય ભંગ થાય છે. આથી હું આજથી આહાર જ નહીં લઉં, આ પ્રમાણે
વિચાર કરીને તે મુનિસજ મુદ્ગશૈલ નગરથી નીકળી કોઈ પહાડપર ગયા અને ત્યાં
આત્મબળથી સંપન્ન થઈને પાદપોષગમન સંથારો કરવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા.

क्रमेण यौवने वयसि प्राप्ते स कालवैशेषिककुमारः कदाचित् प्रभासनामकाचार्यस्य समीपे धर्मं श्रुत्वा जातवैराग्यः मन्त्रज्यां गृहीतवान् । स चेकदा एकाकिविहारप्रतिमां प्रतिपन्नो ग्रामानुग्रामं विहरन् मुद्गशैलारूपं नगरं गतः । तदा तस्य-महापुनेरशोऽरोगः समुत्पन्नः । स तेन व्याधिना पीड्यमानोऽपि धीरमानसो मनसाऽपि चिकित्सां नेच्छति । चिकित्सायाः कारणं कारणं तु तेन द्रुत एव निराकृतम् । 'व्याधिः कदा निवर्तिष्यते' इत्यपि न चिन्तितम्, किंतु 'स्वकृत-कर्मणः फलमेतदिति भावयन्नसौ रोगजनितवेदनां सहते स्म । एकस्मिन् दिने

जय कुमार यौवन अवस्था में आया तो उसने प्रभास नामक आचार्य के पास धार्मिक उपदेश सुनकर विषयों से विरक्त हो दीक्षा धारण करली । श्रुतज्ञानका खूब अभ्यास किया । जय वे मुनि आगमिक ज्ञान से विशिष्ट ज्ञानी बन चुके तो उन्होंने ने एकाकिविहार की प्रतिमा को अंगीकार कर ग्रामानुग्राम विहार करना प्रारंभ किया । विहार करते-तेरे एक दिन मुद्गशैल नामक नगरी में आये । वहां इन्हें पवासीर की बीमारी उत्पन्न हो गई इससे इन्हें अधिकाधिक कष्ट हुआ तो भी उस व्याधि की चिकित्सा के लिये इनका मन भी नहीं हुआ । 'इस व्याधि की निवृत्ति कब होगी' इतना तक भी संकल्प उनके दिल में नहीं उठा, पर यह विचार अवश्य हुआ कि यह स्वकृत-अपने किये हुये कर्म का फल है । इस प्रकार के दृढ़ अध्यवसाय से उन्होंने ने रोगजनित वेदना को बड़ी ही शूरीरता से सहन किया । एक दिन की

कुमार व्याधे यौवन अवस्थायां आभूत् । त्यादे प्रभास नामना आचार्य-
यनी पासैधी धार्मिक उपदेश सांलणीने विषयोधी विरक्त यध ने दीक्षा धारण
करी श्रुतज्ञानने भूष अभ्यास कयो । व्यादे ते मुनि आगमिकज्ञानधी
विशिष्ट ज्ञानी णनी युक्था त्यादे तेमणे ऐकाकी विहारनी प्रतिमाने अंगीकार
करी ऐक ग्रामधी भीजे ग्राम विहार करवाने प्रारंभ कयो । विहार करतां
करतां ऐक द्विपस मुद्गशैलनगरमां आव्या । त्यां तेमने दुस्सनी भीमारी
उत्पन्न यध तेनाधी तेमने अत्यंत कष्ट थयुं । परंतु आ व्याधिनी चिकित्सा
कराववानी छच्छ पण तेमने यध नही । आ व्याधि क्यारे-भट्ठे, ऐयो संकल्प
पण तेना दिलमां उठये नही । परंतु ऐ विचार तेमना मनमां अवश्य
थये के, पोताना करेला कर्मंतुं आ कृण छे । आ प्रभाणे दृढ अध्यवसायधी
तेयो रोगधी उत्पन्न थयेली वेदनाने भूष शूरीरताधी सहन करता कता ।

मुनेर्घोरमुपसर्गं कर्तुं कर्णकठोरं नीरसं शब्दमहर्निशं निरन्तरं करोति । स च व्यन्तर-
देवस्तं मुनिं शृगालवधरूपं पापं स्मारयति । तदा स तां शृगालीकृतां तथाऽर्शो-
रोग-
कृतां च घोरां दुःसहामुज्ज्वलां वेदनां धैर्येण समभावेन च सहमान आसीत् ।
एवं पञ्चदश दिनानि घोरपरीपहोपसर्गं परिपद्य स कालवैशिकमुनिः शुक्लध्यानेन
केवली भूत्वा कर्मक्षयं कृत्वा मोक्षपदं प्राप । एवमन्यैरपि मुनिभिः समभावेन रोग-
परीपहः सहनीयः ॥ ३३ ॥

अथ सप्तदशं तृणस्पर्शपरीपहजयं प्राह—

मूलम्—अचेलगस्स ल्हंहस्स, संजयस्स तव्वस्सिणो ।

तणेसु सयमाणस्स, होज्जा गायविराहणा ॥३४॥

छाया—अचेलकस्य रुक्षस्य, संयतस्य तपस्विनः ।

तृणेषु शयानस्य, भवति गात्रविराधना ॥ ३४ ॥

तीक्ष्ण दांतों द्वारा काटने लगी, तथा काट खाने के बाद फिर वह
उनके चारों ओर घूमर कर कर्णकटुक विरस शब्द करने लगी । इस
प्रकार वह तब तक करती रही कि जब तक उनका मृत्यु न हुआ । उस
व्यन्तरदेव ने भी मुनि के लिये शृगाल को वध करने रूप पाप का
स्मरण करा कर दुःखित करने की भी खूबर चेष्टा की । इस प्रकार
उन मुनिराज ने उस शृगाली की की हुई, व्यन्तरदेव की की हुई, तथा
बचाओर की घोर दुःसह वेदना को धैर्यपूर्वक समभाव से सहते हुए
पन्द्रह दिन व्यतीत कर दिये । पश्चात् शुक्लध्यान के प्रभाव से केवली हो
कर सर्व कर्मक्षय कर के मुक्ति को प्राप्त किया । इसी तरह अन्य मुनिजनों
को भी समभाव से रोगपरीपह को सहन करना चाहिये ॥ ३३ ॥

तेनी यारे आलुअे धुमीने कानने अग्रिय अेवा कर्कश शब्दो ओलवा लाग्युं. आ
प्रकारे ते त्यां सुधी करतुं रह्युं के, ज्यां सुधी तेनुं मृत्यु न थयुं, अे व्यन्तर-
देवे पणु मुनि भाटे शृगालना वध करवाइप पापतुं स्मरण करी, करावीने
दुःभीत करवाणी भूण अेष्टा करी, आ प्रकारे ते मुनिराजे शृगालीनी मारुत
थयेली अने व्यन्तरदेवे करेली अने हरसनी घोर दुःसह वेदनाने धैर्यपूर्वक
समभावथी सडेतां १५ द्विपत्र व्यतित कर्या पछी शुक्लध्यानना प्रभावथी
देवणी जनी सर्व कर्म क्षय करी मुक्ति पाव्या. आवी रीते अन्य मुनिज-
नोअे समभावथी रोगपरीपह सहन करवे ओछेअे ॥ ३३ ॥

अथ यः शृगालजीवो कालवैशिकेन संसारावस्थायां हतः, तस्य व्यन्तरदेवमर्षं प्राप्तस्य तदानीं विमाने गच्छतस्तत्र पादपोषगमनाय संस्थितस्य मुनेरुपरि गगने विमानगतिः प्रतिक्रुद्धा, तदा स व्यन्तरदेवोऽवधिना पूर्वभववृत्तं ज्ञात्वा वैरनिर्यातनेच्छया तत्र कालवैशिकमुनेः समीपे विकुर्वणशक्त्या स शिशुना शृगाली विकुर्विता । सा शृगाली 'खि-खि' इति शब्दं कुर्वती तस्य महामुनेर्गात्रं दन्तैर्दशति । तस्य

इतने में एकव्यन्तरदेव - जो पूर्वभवमें शृगाल था, जिसका इन मुनि ने अपनी कुमारावस्था में ताड़न तर्जन आदि किया था, और जो इनके ताड़न तर्जन आदि के कारण अकामनिर्जरा से मर कर व्यन्तर हो गया था, वह व्यन्तरदेव-विमानमें बैठ कर कहीं दूसरी जगह जा रहा था उसका विमान वहां आ पहुँचा, जहां ये मुनिराज पादपोष-गमन संधारा धारण किये हुए थे। उनके ऊपर से होकर जाने में उस विमान की गति रुक गई। विमान को जाते-रुका हुआ देखकर व्यन्तरदेव को बड़ा आश्चर्य हुआ। उसने अवधिज्ञान से विमान की गति के रुकने में कारण मुनिराज का वह समस्त पूर्व भव का वृत्तान्त जान लिया। उससे मुनि के ऊपर बहुत क्रोध उसका बढ़ने लगा। अपने पूर्वभव में मृत्यु के कारण मुनि को जानकर उस व्यन्तरदेव ने बदला लेने के अभिप्राय से उन मुनिराज के समीप अपनी वैक्रिय शक्तिके द्वारा एक बच्चे सहित शृगाली बनाकर खड़ी कर दी। उस शृगालीने 'खी-खी' शब्द करते हुए उन मुनिराज के समस्त शरीरको अपने

એટલામાં વ્યંતરદેવ કે જે પૂર્વભવમાં શૃગાલ હતો, જેનું આ મુનિરાજે પોતાની કુમાર અવસ્થામાં તાડન તર્જન કરેલ અને એ તાડન તર્જનના પરિણામે અકામનિર્જરાથી મરીને વ્યંતર થયેલ તે વિમાનમાં એસીને કોઈ ખીજે સ્થળે જઈ રહેલ હતા. એનું વિમાન ત્યાં આવી પહોંચ્યું કે ત્યાં મુનિરાજે પાદપોષગમન સંધારો ધારણ કરેલ હતા. ત્યાંથી પસાર થતા-તે વિમાનની ગતી અટકી ગઈ. વિમાનને એકદમ અટકેલું જોઈને વ્યંતરદેવને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું. તેણે અવધીજ્ઞાનથી વિમાનની ગતી શેષાવાના કારણરૂપ મુનિરાજનો પૂર્વભવનો સમસ્ત વૃત્તાંત જાણ્યો. એનાથી મુનિ ઉપર તેનો ક્રોધ એકદમ વધવા લાગ્યો. પોતાના પૂર્વભવના મૃત્યુના કારણરૂપ મુનિરાજ જ છે તેમ જાણીને તે વ્યંતરદેવે બદલો લેવાની ઇચ્છાથી તે મુનિરાજની પાસે પોતાની વૈક્રિયશક્તિ દ્વારા એક બચ્ચાવાળી પ્રબળ શિયાળને ઉત્પન્ન કર્યું. એ શિયાળ "ખી ખી" શબ્દ કરીને પોતાના તીક્ષ્ણ દાંતોથી મુનિરાજના શરીરને કાપવા લાગ્યું. કરડા પ કરીથી

તૃણસ્પર્શપીડાર્યાં મુનિના યત્ કર્તવ્યં તદ્ વોધયિતુમાહ—

મૂલમ્—આયવસ્સ નિવાંષણં, અડૈલા હવેઈ વેયેંણા ।

‘એવં નચ્ચા નં સેવંતિ’, તંતુંજં તર્ણતજિયા ॥૩૫॥

છાયા—આતપસ્ય નિપાતેન, અતુલા ભવતિ વેદના ।

એવં જ્ઞાત્વા ન સેવન્તે, તન્તુંજં તૃણતર્જિતાઃ ॥ ૩૫ ॥

ટીકા—‘આયવસ્સ’ ઇત્યાદિ ।

ભાવાર્થ—અચેલક પદ સે યહાં સ્થવિરકલ્પિક કો મી જો અચેલક કહા હૈ વહ્ ઇસી અભિપ્રાય સે કિ વે શાસ્ત્રમર્યાદા કે અનુસાર હી વચ્ચ રાખતે હૈં, ઉસસે અધિક નહીં આગમ મેં સ્થવિરકલ્પિક કે લિયે અલ્પમૂલ્ય વાલે પ્રમાણોપેત વચ્ચોં કા રાખના મર્યાદિત હૈં ઉનકો હી યે ધારણ કરતે હૈં । અતઃ ઇસ અવસ્થા મેં મી યે અચેલક હી માને જાતે હૈં, ઇસ વિષય કા વિશેષરૂપ સે રુલાસા છઠે અચેલક પરીપદ્ધ કે પ્રકરણ મેં કિયા જા ચુકા હૈં । મુનિ કો તૈલાદિક કી માલિશ કરના વર્જિત હૈં । તથા યેતપશ્ચર્યા કરતે રહતે હૈં, ઇસલિયે ઇનકા શરીર રુક્ષ હો જાતા હૈં । રુક્ષ શરીર મેં સૂન અલ્પ હોને સે તૃણસ્પર્શ આદિ કી વેદના અધિક હોતી હૈં, અતઃ એસી અવસ્થા મેં સાધુ કા કર્તવ્ય હૈં કિ વહ્ ઉસ વેદના કો સમભાવ સે સહન કરે ॥ ૩૪ ॥

જય તૃણસ્પર્શ સે પીડા હો તવ મુનિ કો કયા કરના ચાહિયે સો કહતે હૈં—‘આયવસ્સ’ ઇત્યાદિ ।

ભાવાર્થ—અચેલક પદથી અહિં સ્થવિરકલ્પિકને જે અચેલક કહ્યા છે. તે એવા અભિપ્રાયથી કે તે, શાસ્ત્ર મર્યાદાની અનુસારજ વચ્ચ રાખે છે. તેનાથી અધિક નહીં. આગમમાં સ્થવિરકલ્પિક માટે અલ્પમૂલ્યવાળાં પ્રમાણોપેત વચ્ચોને રાખવાં મર્યાદિત છે, એને જ તેઓ ધારણ કરે છે. આથી આ અવસ્થામાં પણ તે અચેલક જ માનવામાં આવે છે. આ વિષયનો વિશેષરૂપથી ખુલાસો પહેલાં છઠા અચેલકપરીપદના પ્રકરણમાં આપવામાં આવી ગયેલ છે. મુનિએ તેલ આદિનું માલીશ કરવું વર્જિત છે. તથા તપસ્થા કરતા રહે છે. આથી તેમનું શરીર રુક્ષ થઈ જાય છે. રુક્ષ શરીરમાં લોહી ખૂબ ઓછું હોવાથી તૃણસ્પર્શની વેદના અધિક થાય છે. આથી એવી અવસ્થામાં સાધુનું કર્તવ્ય છે કે, તે વેદનાને સમભાવથી સહન કરે. ॥ ૩૪ ॥

ત્યારે તૃણસ્પર્શથી પીડા થાય ત્યારે મુનિએ શું કરવું જોઈએ તે સૂત્રકાર કહે છે—‘આયવસ્સ’—ઈત્યાદિ.

ટીકા—‘અચેલગસ્સ’-ઇત્યાદિ ।

અચેલકસ્ય=સર્વથા વચ્ચરહિતસ્ય જિનકલ્પિકસ્ય, તથા શાસ્ત્રમર્યાદાતિરિક્તવચ્ચરહિતસ્ય સ્થવિરકલ્પિકસ્ય ચેત્યર્થઃ । આગમે હિ અન્વમૂલ્યકાલ્પવચ્ચસ્ય મર્યાદિતસ્યૈવ ધારણાત્ સ્થવિરકલ્પિકોઽપ્યચેલકઃ । એવાસ્તોતિ પ્રાગચેલકપરીપદમકરણે નિર્ણીતમ્ । તથા ઉભયવિષયસ્ય મુનેસ્તૃણસ્પર્શપરીપદેઽપ્યાન્યપિ કારણાનિ સન્તીતિ પ્રદર્શયિતુમાદ—‘લૂહસ્સ’-ઇત્યાદિ । રૂક્ષસ્ય=તૈલામ્પદ્વાદિવર્જનાદ્ અસ્તિગ્ધ-શરીરસ્યેત્યર્થઃ, સંયતસ્ય=નિરતિચારસંયમાઽઽરાધનતત્પરસ્ય, તપસ્વિનઃ=તપશ્ચ-રણશીલસ્ય, અનશનાદિતપઃસમાચરણાત્ કૃશશરીરસ્યેત્યર્થઃ મુનેઃ, તૃણેષુ-દર્ભાદિષુ તદુપરિશયાનસ્ય ઉપલક્ષણત્વાદાસીનસ્ય ચેત્યર્થઃ ગાત્રવિરાધના=શરીરે તૃણ-સ્પર્શજન્યા પીડા ભવતિ ॥ ૩૪ ॥

અથ સૂત્રકાર સતરહયાં તૃણસ્પર્શપરીપદજય કા વિવેચન કરતે હૈ—
‘અચેલગસ્સ’-ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(અચેલગસ્સ-અચેલકસ્ય) સર્વથા વચ્ચરહિત જિન-કલ્પિક, તથા શાસ્ત્ર કી મર્યાદા કે અતિરિક્ત વચ્ચ નહીં રચ્ચને વાળે સ્થવિરકલ્પિક મુનિ કે (લૂહસ્સ-રૂક્ષસ્ય) કિ જિન કા તૈલ આદિ કી માલિશ કરના વર્જિત હોને સે શરીર ચિલકુલ રૂક્ષ હો રહા હૈ, ંવં (સંજ-યસ્સ-સંયતસ્ય) જો નિરતિચાર સંયમકી આરાધના કરને મેં તત્પર રહતે હૈં, તથા (તવસ્સિણો-તપસ્વિનઃ) અનશન આદિ તપોં કે કરનેવાળે હોને સે કૃશ શરીર વાળે હૈં, ંર જો (તણેસુ સયમાણસ્સ-તૃણેષુ શયાનસ્ય) દર્ભાદિક તૃણોં કે ઉપર સોતે હૈં ઉપલક્ષણ સે ઉપર બેઠતે હૈં ંનકે (ગાયવિરાહના-ગાત્રવિરાધના) શરીર મેં તૃણસ્પર્શજન્ય પીડા હોતી હૈ ।

હવે સૂત્રકાર સત્તરમાં તૃણસ્પર્શપરીપદ છતવાનું વર્ણન કરે છે.
‘અચેલગસ્સ’-ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—અચેલગસ્સ-અચેલકસ્ય સર્વથા વચ્ચ રહિત જિનકલ્પિક, તથા શાસ્ત્રની મર્યાદાથી અતિરિક્ત વચ્ચ ન રાખવાવાળા સ્થવિરકલ્પિક મુનિ લૂહસ્સ-રૂક્ષસ્ય જેને તેલ આદિની માલીશ કરવાનું વર્જિત હોવાથી શરીર બીલકુલ રૂક્ષ બની ગયેલ છે. સંજયસ્સ-સંયતસ્ય અને જે નિરતિચાર સંયમની આરાધના કરવામાં તપ્પર રહે છે તવસ્સિણો-તપસ્વિનઃ તથા અનશન આદિ તપ કરનાર હોવાથી કૃશ શરીરવાળા છે. અને જે તણેસુ સયમાણસ્સ-તૃણેષુ શયાનસ્ય દર્ભાદિક તૃણોની ઉપર સુવે છે, ઉપલક્ષણથી ઉપર બેસે છે, તેમના ગાયવિહારણા-ગાત્ર-વિરાધના શરીરમાં તૃણસ્પર્શજન્ય પીડા થાય છે.

તૃણસ્પર્શપીડાયાં મુનિના યત્ કર્તવ્યં તદ્ વોધયિતુમાહ—

મૂલમ્—આયવસ્સ નિવાંણં, અડેલા હવેઈ વેયંણા ।

एवं नच्चा नं सेवन्ति”, तन्तुजं तर्णतज्जिया ॥ ૩૫॥

છાયા—આતપસ્ય નિપાતેન, અતુલા ભવતિ વેદના ।

एवं ज्ञात्वा न सेवन्ते, तन्तुजं तर्णतर्जिताः ॥ ૩૫ ॥

ટીકા—‘ આયવસ્સ ’ इत्यादि ।

भावार्थ—अचेलक पद से यहां स्थविरकल्पिक को भी जो अचेलक कहा है वह इसी अभिप्राय से कि वे शास्त्रमर्यादा के अनुसार ही ब्रह्म रखते हैं, उससे अधिक नहीं आगम में स्थविरकल्पिक के लिये अल्पमूल्य वाले प्रमाणोपेत वस्त्रों का रखना मर्यादित है उनको ही ये धारण करते हैं। अतः इस अवस्था में भी ये अचेलक ही माने जाते हैं, इस विषय का विशेषरूप से खुलासा छठे अचेलक परीपह के प्रकरण में किया जा चुका है। मुनि को तैलादिक की मालिश करना वर्जित है। तथा ये तपश्चर्या करते रहते हैं, इसलिये इनका शरीर रुक्ष हो जाता है। रुक्ष शरीर में खून अल्प होने से तृणस्पर्श आदि की वेदना अधिक होती है, अतः ऐसी अवस्था में साधु का कर्तव्य है कि वह उस वेदना को समभाव से सहन करे ॥ ३४ ॥

जब तृणस्पर्श से पीडा हो तब मुनि को क्या करना चाहिये सो कहते हैं—‘आयवस्स’ इत्यादि ।

ભાવાર્થ—અચેલક પદથી અહિં સ્થવિરકલ્પિકને જે અચેલક કહ્યા છે. તે એવા અભિપ્રાયથી કે તે, શાસ્ત્ર મર્યાદાની અનુસારજ વસ્ત્ર રાખે છે. તેનાથી અધિક નહીં. આગમમાં સ્થવિરકલ્પિક માટે અલ્પમુલ્યવાળાં પ્રમાણોપેત વસ્ત્રોને રાખવાં મર્યાદિત છે, એને જ તેઓ ધારણ કરે છે. આથી આ અવસ્થામાં પણ તે અચેલક જ માનવામાં આવે છે. આ વિષયનો વિશેષરૂપથી ખુલાસો પહેલાં છઠા અચેલકપરીપદના પ્રકરણમાં આપવામાં આવી ગયેલ છે. મુનિએ તેલ આદિનું માલીસ કરવું વર્જિત છે. તથા તપસ્યા કરતા રહે છે. આથી તેમનું શરીર રૂક્ષ થઈ જાય છે. રૂક્ષ શરીરમાં લોહી ખૂબ ઓછું હોવાથી તૃણસ્પર્શની વેદના અધિક થાય છે. આથી એવી અવસ્થામાં સાધુનું કર્તવ્ય છે કે, તે વેદનાને સમભાવથી સહન કરે. ॥ ૩૪ ॥

ન્યારે તૃણસ્પર્શથી પીડા થાય ત્યારે મુનિએ શું કરવું જોઈએ તે સૂત્રકાર કહે છે—‘ આયવસ્સ ’—इत्यादि.

ટીકા—‘અચેલગસ્સ’-ઇત્યાદિ ।

અચેલકસ્ય=સર્વથા વસ્ત્રરહિતસ્ય જિનકલ્પિકસ્ય, તથા શાસ્ત્રમર્યાદાતિરિક્તવસ્ત્રરહિતસ્ય સ્થવિરકલ્પિકસ્ય ચેત્યર્થઃ । આગમે હિ અપમૂલ્યકાલ્પવસ્ત્રસ્ય મર્યાદિતસ્યૈવ ધારણાત્ સ્થવિરકલ્પિકોઽપ્યચેલકઃ । એવાસ્તીતિ પ્રાગચેલકપરીપદમકરણે નિર્ણીતમ્ । તથા ઉભયત્રિધસ્ય મુનેસ્તૃણસ્પર્શપરીપદેઽન્યાન્યપિ કારણાનિ સન્તીતિ પ્રદર્શયિતુમાદ—‘લૂહસ્સ’-ઇત્યાદિ । રૂક્ષસ્ય=તૈલામ્યદ્વાદિવર્જનાદ્ અસ્નિગ્ધ-શરીરસ્યેત્યર્થઃ, સંયતસ્ય=નિરતિચારસંયમાઽરાધનતત્પરસ્ય, તપસ્વિનઃ=તપશ્ચરણશીલસ્ય, અનશનાદિતપઃસમાચરણાત્ કૃશશરીરસ્યેત્યર્થઃ મુનેઃ, તૃણેષુ-દર્ભાદિષુ તદુપરિશ્યાનસ્ય ઉપલક્ષણત્વાદાસીનસ્ય ચેત્યર્થઃ ગાત્રવિરાધના=શરીરે તૃણસ્પર્શજન્યા પીડા ભવતિ ॥ ૩૪ ॥

અવ સૂત્રકાર સત્તરહવાં તૃણસ્પર્શપરીપદજય કા વિવેચન કરતે હૈ—‘અચેલગસ્સ’-ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(અચેલગસ્સ-અચેલકસ્ય) સર્વથા વસ્ત્રરહિત જિન-કલ્પિક, તથા શાસ્ત્રની મર્યાદા કે અતિરિક્ત વસ્ત્ર નહીં રાખીને બાલે સ્થવિરકલ્પિક મુનિ કે (લૂહસ્સ-રૂક્ષસ્ય) કે જિન કા તૈલ આદિની માલીશ કરના વર્જિત હોને સે શરીર ચિલકુલ રૂક્ષ હો રહા હૈ, એવં (સંજયસ્સ-સંયતસ્ય) જો નિરતિચાર સંયમની આરાધના કરને મેં તત્પર રહતે હૈ, તથા (તપસ્વિનો-તપસ્વિનઃ) અનશન આદિ તપો કે કરનેવાલે હોને સે કૃશ શરીર ચાલે હૈ, ઓર જો (તણેસુ સયમાણસ્સ-તૃણેષુ શ્યાનસ્ય) દર્ભાદિક તૃણો કે ઉપર સોતે હૈ ઉપલક્ષણ સે ઉપર બેઠતે હૈ ઉનકે (ગાયવિરાહણા-ગાત્રવિરાધના) શરીર મેં તૃણસ્પર્શજન્ય પીડા હોતી હૈ ।

હવે સૂત્રકાર સત્તરમાં તૃણસ્પર્શપરીપદ ઉત્પાતું વર્ણન કરે છે.
‘અચેલગસ્સ’-ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—અચેલગસ્સ-અચેલકસ્ય સર્વથા વસ્ત્ર રહિત જિનકલ્પિક, તથા શાસ્ત્રની મર્યાદાથી અતિરિક્ત વસ્ત્ર ન રાખવાવાળા સ્થવિરકલ્પિક મુનિ લૂહસ્સ-રૂક્ષસ્ય જેને તેલ આદિની માલીશ કરવાતું વર્જિત હોવાથી શરીર બીકબીક રૂક્ષ બની ગયેલ છે. સંજયસ્સ-સંયતસ્ય અને જે નિરતિચાર સંયમની આરાધના કરવામાં તત્પર રહે છે તપસ્વિનો-તપસ્વિનઃ તથા અનશન આદિ તપ કરનાર હોવાથી કૃશ શરીરવાળા છે. અને જે તણેસુ સયમાણસ્સ-તૃણેષુ શ્યાનસ્ય દર્ભાદિક તૃણોની ઉપર સુવે છે, ઉપલક્ષણથી ઉપર બેસે છે, તેમના ગાયવિહારણા-ગાત્ર-વિરાધના શરીરમાં તૃણસ્પર્શજન્ય પીડા થાય છે.

ક્રિયા સર્વદા સોપયોગાઽલ્પા ચ ભવતીત્યાગન્તુકદ્વીન્દ્રિયાદિજીવાનાં વિરાધના ન સંભવત્યતસ્તે વહ્નં ન સેવન્તે । સ્થવિરકલ્પિકાસ્તુ સાપેક્ષસંયમિનો ભવન્ત્યતસ્તે તાનિ દર્ભાદીનિ તૃણાનિ ભૂમાવાસ્તીર્યં તત્રાગન્તુકકન્થુપિપીલિકાદિજન્તુવિરાધના નિવારણાય ગ્રાન્તભાગેષુ વેષ્ટનં યથા સ્યાત્તથા તદુપરિ સંસ્તારકં નિધાય શેરતે, આસતે ચ । એવં યઃ કઠોરકુશદર્ભાદિતૃણસંસ્પર્શં સમ્યક્ સહતે તેન મુનિના તૃણસ્પર્શપરીપહો વિજિતો ભવતિ ।

અત્ર દૃષ્ટાન્તઃ પ્રદર્શયતે—

શ્રાવસ્તીનગર્યાં જિતશત્રુપસ્ય ભદ્રનામકઃ પુત્ર આસીત્ । સ ચૈકદા પદ્મનામકાચાર્યસ્ય સમીપે ધર્મં શ્રુત્વા પ્રવ્રજિતઃ । ક્રમાદ્ વહુશ્રુતો ભૂત્વાઽન્યદા કદાચિ-

उनके शरीर की हलनचलन आदि क्रिया उपयोगपूर्वक तथा अल्प होती है इससे उनके आगन्तुक द्वीन्द्रियादिक जीवों की विराधना का प्रायः संभव नहीं है इसलिये वे वस्त्र का सेवन नहीं करते हैं । स्थविर-कल्पिकमुनि प्रायः ऐसे न होने से दर्भादिक तृणों को भूमि पर बिछा कर उसमें आगन्तुक कुन्थु पिपीलिका आदि जन्तुओं की विराधना निवारण करने के लिये ग्रान्त भागों में वेष्टन जिस प्रकार हो जाय इस रूप से उस के ऊपर संस्तारक बिछाकर सोते हैं और बैठते हैं । इस प्रकार जो कठोर कुशदर्भादिक तृणस्पर्श को अच्छी तरह सहन करता है वह मुनि तृणस्पर्शपरीपह का विजेता कहलाता है ।

દૃષ્ટાન્ત—શ્રાવસ્તી નગરી મેં જિતશત્રુ નામ કે રાજાં કા ભદ્ર નામ કા એક પુત્ર થા । પદ્મનામક આચાર્ય કે પાસ ઉસને એક સમય ધર્મ કા ઉપદેશ સુનકર દીક્ષા ધારણ કરલી । ક્રમ સે આગમોં કા

ચલન આદિ ક્રિયા ઉપયોગ પુરતી અને અલ્પ હોય છે. તેનાથી આવનાર દ્વિદ્વિન્દ્રિયાદિક જીવોની વિરાધના થવાનો સંભવ નથી. આ માટે તે વસ્ત્રનું સેવન કરતા નથી. સ્થવિરકલ્પિક મુનિ એવા ન હોવાથી દર્ભાદિક તૃણોને ભૂમિ ઉપર બીछાવી તેમાં આવવાવાળા કંથવા, પીપીલીકા, આદિ જન્તુઓની વિરાધનાનું નિવારણ કરવા માટે ગ્રાન્ત ભાગોમાં કાપા ન પડે તે માટે તેના ઉપર વસ્ત્ર બિछાવીને સુવે છે અને બેસે છે. આ પ્રકારે જે કઠોર કુશ-દર્ભાદિક તૃણસ્પર્શને સારી રીતે સહન કરે છે તે મુનિ તૃણસ્પર્શપરીપહના વિજેતા કહેવાય છે.

દૃષ્ટાન્ત—શ્રાવસ્તી નગરીમાં જિતશત્રુ નામના રાજાને ભદ્ર નામનો પુત્ર હતો. પદ્મ નામના આચાર્યની પાસે તેણે એક સમય ધર્મનો ઉપદેશ સાંભળી દીક્ષા ધારણ કરી લીધી. ક્રમથી આગમોનો અભ્યાસ કરી જ્યારે તે બહુશ્રુત

આતપસ્ય=ઘર્મસ્ય નિપાતેન=સંપાતેન, અતુલા=મહતી દુઃસહા વેદના ભવતિ, આતપોત્પન્નસ્વેદક્લેદયશાત્. તૃણક્ષતે ધારસેચનેન સમુત્પન્ના વેદનેવ વેદના ભવતીતિ ભાવઃ. ૧. એવમ્=અનેન પ્રકારેણ જ્ઞાત્વાઽપિ તૃણતર્જિતાઃ=દર્માદિતૃણક્ષતા મુનયઃ તન્તુજં-સૂત્રનિર્મિતં કાર્પાસિકમ્, ઝર્ણાતન્તુનિર્મિતં કમ્બલાદિકં વા વસ્ત્રમ્=આચ્છાદનવસ્ત્રં ન સેવન્તે ।

અર્થે ભાવઃ—શયને આસને ચ શુષિસ્વર્જિતતૃણસ્ય દર્માદિઃ પરિભોગોઽનુજ્ઞાતો જિનકલ્પિકાનાં સ્થવિરકલ્પિકાનાં ચ । તત્ર જિનકલ્પિકાનાં મુનીનાં દૃઢસંહનન-પૂર્વગતજ્ઞાન - તીક્ષ્ણોપયોગનિદ્રાલ્પત્વાદ્યનેકપ્રચરગુણસમ્પન્નત્વેન સ્પન્દનચલનાદિ

અન્વયાર્થ—(આયવસ્સ - આતપસ્ય) ધામ-ધૂપ કે (નિવાણં-નિપાતેન) પડને સે જો શરીર મેં પસીના આતા હૈ, વહ પસીના તૃણ-ક્ષત અર્થાત્ શરીર મેં તૃણ કે ડુભને સે ઉત્પન્ન હુએ ઘાવ મેં લગતા હૈ, તથા (અડલા વેયણા હવર્ડ-અતુલા વેદના ભવતિ) મહાવેદના હોતી હૈ । (એવં નચ્ચા-એવં જ્ઞાત્વા) એસી વેદના કા અનુભવ કરકે ભી (તણતર્જિયા-તૃણતર્જિતાઃ) દર્માદિજન્ય ઘાવ વાલે મુનિ (તંતુજં-તંતુજમ્) ઝર્ણાદિક તન્તુઓં સે નિર્મિત કમ્બલાદિક તથા કપાસ સે નિર્મિત વસ્ત્રાદિકરૂપ આચ્છાદન વસ્ત્ર કા સેવન નહીં કરતે હૈ ।

હસકા ભાવ યહ હૈ—શયન ઓર આસન મેં નિશ્ચિદ્ર દર્માદિક તૃણોં કા પરિભોગ જિનકલ્પિક તથા સ્થવિરકલ્પિક દોનોં કે લિયે અનુજ્ઞાત હૈ । જિસ મેં જિનકલ્પી મુનિ દૃઢસંહનન, પૂર્વોં કા જ્ઞાન, તીક્ષ્ણ ઉપયોગ તથા અલ્પનિદ્રા આદિ અનેક પ્રચર ગુણવાલે હોને સે

અન્વયાર્થ—આયવસ્સ-આતપસ્ય ધામ તડકાના નિવાણં-નિપાતેન પડવાથી શરીરમાં જે પરસેવો આવે છે તે પરસેવો તૃણક્ષત અર્થાત્ શરીરમાં તૃણના સ્પર્શથી ઉત્પન્ન થયેલા ઘાવમાં લાગે છે ત્યારે અડલા વેયણા હવર્ડ-અતુલા વેદના ભવતિ ભારે વેદના થાય છે એવં નચ્ચા-એવં જ્ઞાત્વા એવી વેદનાનો અનુભવ કરીને પણ તણતર્જિયા-તૃણ-તર્જિતાઃ દર્માદિજન્ય ઘાવ વાળા મુનિએ તંતુજં-તંતુજમ્ ઉંનના તાંતણુઓથી બનાવેલ કમ્બલ આદિ તથા કપાસથી બનાવેલ વસ્ત્રાદિકેનું આચ્છાદન ન કરવું એઈએ. એનો ભાવ આ પ્રમાણે છે, શયન અને આસનમાં છિદ્રો વગરના દર્ભ આદિ ખડનો પરિભોગ જીનકલ્પિક તથા સ્થવિરકલ્પિક બંનેને માટે અનુ-જ્ઞાત છે, જેમાં જીનકલ્પિક મુનિ તેને દૃઢતાથી સહન કરીને, પૂર્વજ્ઞાન, તીક્ષ્ણ ઉપયોગ, તથા અલ્પનિદ્રા આદિ પ્રચર શુભવાળા હોવાથી તેના શરીરનું સ્થન

शरीरे प्रत्येकावयवस्य मांसे त्रिदीर्यमाणेऽपि क्षोभवर्जितः शान्तरसनिमग्नो महामुनिः
क्षमानिधिः कलुषध्यानमकुर्वाणः समाधिभावेन प्रबलामुज्ज्वलां दुःसहं घोराति-
घोरवेदनां सहते स्म । इत्थं तृणस्पर्शपरीपहं विजित्य क्षपकश्रेणिमारुह्य केवली-
भूत्वा शिवपदं प्राप । एवमन्यैरपि मुनिभिस्तृणस्पर्शपरीपहः सोढव्यः ॥ ३५ ॥

अथाष्टादशं जलपरीपहजयं प्राह—

मूलम्—किलिण्णगाए मेहावी, पंकेण वं रएण वा ।

घिसु वा परित्तावेणं, सायं नो परिदेवँए ॥ ३६ ॥

छाया—क्लिन्नगात्रः मेधावी, पङ्केन वा रजसा वा ।

ग्रीष्मे वा परितापेन, सातं नो परिदेवयेत् ॥ ३६ ॥

टीका—‘किलिण्णगाए’ इत्यादि ।

मेधावी=स्नानपरित्यागमर्यादावर्ती मुनिः, ग्रीष्मे, वा शब्दात्—शरदि,

मांस क्षारजल से विदीर्ण होने पर भी क्षोभ से वर्जित एवं शान्त
रस में निमग्न, ऐसे उन क्षमा के निधि मुनिराज ने कलुषध्यान नहीं
करते हुए समाधिभाव से उस घोरातिघोर प्रबल दुःसह वेदना को
सहन किया । इस प्रकार उन्होंने ने तृणस्पर्शपरीपह को जीतकर अन्त में
क्षपकश्रेणी पर आरोहण करके केवलज्ञान की प्राप्ति से शिवपद
प्राप्त कर लिया । इसी तरह अन्य मुनियों को भी तृणस्पर्शपरीपह
सहन करना चाहिये ॥ ३५ ॥

अब अठारवें जलपरीपह को जीतने के लिये सूत्रकार कहते हैं—

‘किलिण्णगाए’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(मेहावी - मेधावी) स्नानपरित्यागरूप मर्यादा में
रहने वाला मुनि (घिसु-ग्रीष्मे) ग्रीष्मकाल में (वा-वा) तथा शरत्काल

भारा पाणीથી विहीर्ण થવાથી, क्षોભથી વર્જિત અને શાંત રસમાં નિમગ્ન એવા
તે ક્ષમાનિધિ મુનિરાજે કલુષભાવ ન રાખતાં સમાધીભાવથી એ ઘોર અતિ ઘોર
દુઃસહ વેદનાને સહન કરી. આ પ્રકારે તેઓએ તૃણસ્પર્શપરીપહને છતીને
અંતમાં ક્ષપકશ્રેણી પર ચડીને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી શિવપદ પ્રાપ્ત કરી
લીધું. આ રીતે અન્ય મુનિરાજોએ તૃણસ્પર્શપરીપહ સહન કરવો જોઈ એ ॥૩૫॥
હવે અઠારમા જલપરીપહ છતવા માટે સૂત્રકાર કહે છે—

‘કિલિણ્ણગા’ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—મેહાવી-મેધાવી સ્નાન પરિત્યાગરૂપ મર્યાદામાં રહેવાવાળા મુનિ ઘિસુ-

દેકાકિવિહારપ્રતિમાં પ્રતિપન્નઃ સન્નપ્રતિવદ્ધવિહારં વિહરતિ સ્મ । સર્વકદા વિહ-
 રન્ ક્વાપિ રાજ્યાન્તરે ગતઃ । રાજપુરુષાઃ “દેરિકોડય”-મિતિજ્ઞાત્વા તં ગૃહીત્વા
 પપચ્છુઃ-ઘ્રૂહિ કસ્ત્વં ? કેન ગુપ્તચારત્વાય મહિતોઽસિ ? । સ મદ્રમુનિઃ પ્રતિમા-
 ધારિત્વાત્ કિમપિ નોત્તરં દદૌ । તતસ્તે કુપિતાસ્તં મદ્રમુનિં ક્ષુરેણ તક્ષયિત્વા ન-
 સિધારાતુલ્યૈઃ ક્ષુરધારાતુલ્યૈઃ કુન્તાપ્રતુલ્યૈસ્તીક્ષ્ણધારૈર્દર્ભર્ગાદમાવેષ્ટય ક્ષારવર્તિતં
 કૃત્વા, ગતેં નિપાત્ય સ્વસ્થાનં ગતવન્તઃ । અતિતીક્ષ્ણાગ્રૈઃ કુશૈર્વિઘ્યમાને ક્ષારજલૈશ્ચ

અભ્યાસ કર જય વહ વહુશ્રુત હો ગયા તથા ઉસને એકાકિવિહાર
 પ્રતિમા અંગીકાર કર અપ્રતિવદ્ધ વિહાર કરના પ્રારંભ કર દિયા । એક
 દિન કી ઘાત હૈ કિ ચે મુનિરાજ વિહાર કરતેર દૂસરે કિસી રાજ્ય મેં
 જા પહુંચે । રાજપુરુષોં ને ઉન્હેં “યહ કહીં કા ગુપ્તચર હૈ” એસા સમજ-
 કર પકડ લિયા, ઓર પૂછને લગે-કહો કૌન હો? કિસને તુમ્હેં છુફિયા
 પુલિસ કે ઘતૌર યહાં મેજા હૈ । રાજપુરુષોં કી યહ યાત સુનકર પ્રતિમા-
 ધારી હોને સે મુનિરાજ ને કુછ મી ઉત્તર નહીં દિયા । મુનિરાજ કી હસ
 મૌન પરિસ્થિતિકા અવલોકન કર વે સવ કે સવ ઉન પર વહુત અધિક
 કુપિત હુવ । ઉન્હેં ને પ્રકૃતિમદ્ર ઉન મુનિરાજ કો પ્રથમ ક્ષુરા સે
 ઘાયલ કર પશ્ચાત્ તલવાર કી ધાર કે સમાન, ક્ષુરા કી ધાર કે સમાન,
 એવં માલે કી નૉક કે સમાન તીક્ષ્ણ અનીવાલે દર્મોં સે ગાઢ વેષ્ટિત
 કરકે ઓર ઉપર સે નમક મિલા હુઆ જલ છિડકકરકે એક સ્વડે મેં
 ઉનકો ડાલ દિયા, ઓર વે સવ કે સવ અપનેર સ્થાન પર ચલે ગયે ।
 અતિ તીક્ષ્ણ અનીવાલે કુશોં સે વીંધે ગયે શરીર કા પ્રત્યેક અવયવગત

બની ગયા ત્યારે તેમણે એકાકી વિહાર પ્રતિમા અંગિકાર કરી, અપ્રતિવદ્ધ
 વિહાર કરવાનો પ્રારંભ કર્યો. એક દિવસની વાત છે કે, આ મુનિરાજ વિહાર
 કરતા કરતા ખીબા કોઈ રાજ્યમાં જઈ પહોંચ્યા રાજપુરુષોએ તેને “આ કોઈ
 રાજ્યનો ગુપ્તચર છે” એમ સમજીને પકડી લીધા અને એને પૂછવા લાગ્યા કહે
 તમે કોણ છો? કોણે તમને ગુપ્ત યાત્રાધાર તરીકે અહિં મોકલેલ છે? રાજ-
 પુરુષોની એ વાત સાંભળી પ્રતિમા ધારી હોવાથી મુનિરાજે કંઈ પણ ઉત્તર ન
 આપ્યો. મુનિરાજની આ મૌન પરિસ્થિતિ જોઈ સઘળા તેના ઉપર ખૂબ જ
 ક્રોધિત બન્યા. તેઓએ પ્રકૃતિમદ્ર તે મુનિરાજને પ્રથમ છરાથી ઘાયલ કરી
 પછી તરવારની ધાર જેવા, છરાની ધાર જેવા, અને લાલાની અણી જેવા તીક્ષ્ણ
 અણીવાળા દર્ભોથી ગાઢ વ્યથિત કરીને ઉપરથી મીઠાનું પાણી છાંટી એક ખાડામાં
 નાખી દીધા અને બધા રાજપુરુષો પોત પોતાને સ્થાને ચાલ્યા ગયા. અતિ
 તીક્ષ્ણ અણીવાળા દર્ભના પાનથી વીંધાયેલા શરીરના પ્રત્યેક અવયવમાંથી માંસ,

મૂલમ્—વેણ્ઞનિર્જરાપેહી, આરિયં ધર્મમ્ણુત્તરં ।

જાવ સરીરમેઓત્તિ, જેહ્નં કાંણેણ ધારેણ ॥૩૭॥

છાયા—વેદયેત્ નિર્જરાપેક્ષી, આર્યં ધર્મમ્ અનુત્તરમ્ ।

યાવત્ શરીરમેદઃ, ઇતિ જેહ્નં કાયેન ધારયેત્ ।

ટીકા—‘વેણ્ઞ’ ઇત્યાદિ ।

નિર્જરાપેક્ષી=આત્યન્તિકકર્મક્ષયાભિલાષી મુનિઃ, આર્યં=હેયોપાદેયસ્વરૂપનિરૂપકમ્, અનુત્તરં=ન વિદ્યતે ઉત્તરમ્-ઉત્કૃષ્ટં યસ્માત્ સોઽનુત્તરસ્તં સર્વોત્તમમિત્યર્થઃ । ધર્મં=શ્રુતચારિત્રરૂપં પ્રાપ્તઃ ઇતિ શેષઃ । વેદયેત્-પ્રક્રમાત્ જહ્નુજનિતં દુઃખં સહેત । ઇમમર્થં વિશદીકૃર્વન્ પ્રાહ—‘જાવ સરીરમેઓ’ ઇત્યાદિ । ઇતિ=અતો હેતોઃ-યાવત્-યાવતાકાલેન શરીરમેદઃ=દેહપાતઃ સ્પાત્, તાવત્કાલપર્યન્તં, જેહ્નં=મલં, કાયેન=શરીરેણ ધારયેત્ ।

કરે કિ—“હા ! હસ મેલ કે નિવારણ સે મુક્ષે સાતા અર્થાત્ સુખ કા અનુભવ કય ઓર કૈસે હોગા ?” હસ પ્રકાર ચિલાપ ન કરે ॥ ૩૬ ॥

‘વેણ્ઞ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(નિઝ્જરાપેહી-નિર્જરાપેક્ષી) આત્યન્તિક રૂપ સે કામોં કે ક્ષયકા અભિલાષી મુનિ (આરિયં-આર્યમ્) હેય એવં ઉપાદેય કે સ્વરૂપ કા નિરૂપક (અણુત્તરં-અનુત્તરમ્) સર્વોત્કૃષ્ટ-જિસસે શ્રેષ્ઠ ઓર કોઈ દૂસરા નહીં હૈ-સર્વોત્તમ એસે (ધર્મં-ધર્મમ્) શ્રુતચરિત્રરૂપ ધર્મ કો પ્રાપ્ત કર (વેણ્ઞ-વેદયેત્) મેલ કે દુઃખ કો સહન કરે । ઉસકા કર્તવ્ય હૈ કિ (જાવ શરીરમેઓત્તિ-યાવત્ શરીરમેદ ઇતિ) જવ તક શરીર કા મેદ નહીં હોતા હૈ-મૃત્યુ દ્વારા શરીર કા વિયોગ નહીં

પરીપદ્ધત્ય છે. સાધુ સ્વપ્નામાં પણ સુખનો અનુભવ ક્યારે અને કેમ થશે. આ પ્રકારનો વિલાપ ન કરે ॥ ૩૬ ॥

‘વેણ્ઞ’-ઈત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—નિઝ્જરાપેહી-નિર્જરાપેક્ષી આત્યન્તિક રૂપથી ક્રમોનો ક્ષય કરવાના અભિલાષી મુનિ આરિયં-આર્યમ્ હેય અને ઉપાદેયના સ્વરૂપના નિરૂપક અણુત્તરં-અનુત્તરમ્ સર્વોત્કૃષ્ટ જેનાથી શ્રેષ્ઠ બીજો કોઈ નથી. સર્વોત્તમ એવા ધર્મ-ધર્મ શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મને પ્રાપ્ત કરી વેણ્ઞ-વેદયેત્ મલના દુઃખને સહન કરે. તેનું, કર્તવ્ય છે કે જાવ શરીરમેઓત્તિ-યાવત્ શરીરમેદઃ ઇતિ જ્યાં સુધી શરીરનો ભેદ નથી, થતો-મૃત્યુ દ્વારા શરીરનો વિયોગ થતો નથી ત્યાં સુધી

વર્ષાસુ વા, પરિતાપેન=ઉષ્ણસ્પર્શેન, હેતુર્થે. તૃતીયા । પક્કેન વા=પ્રસ્વેદાદાદ્રીભૂતેન મલેન વા, રજસા વા=પરિશુષ્ય કાઠિન્યં પ્રાપ્તેન મલેન વા, યદ્વા-રજસા=ધૂલ્યા, ક્લિન્નગાત્રઃ=વ્યાપ્તદેહઃ, સન્ સાતં=સુખં સમાશ્રિત્ય ન પરિદેવયેત્-“હા ! મમ-મલાપગમઃ, કથં કદા વા ભવિષ્યતી” - તિ કૃત્વા ન વિલપેત્, વિલાપં ન કુર્યાદિતિ ભાવઃ ॥ ૩૬ ॥

મેં ઓર વર્ષાકાલ મેં (પરિતાપેન-પરિતાપેન) ઉષ્ણસ્પર્શ દ્વારા આવે હુણ (પંકેણ વ-પક્કેન વા) પ્રસ્વેદ દ્વારા મીલે હુણ મૈલ સે (રણ વા-રજસા વા) યા પસીને મેં સંસક્ત ધૂલિ સે (કિલિણ્ણગાણ-ક્લિન્નગાત્રઃ) વ્યાપ્ત શરીર હોને પર મી (સાયં નો પરિદેવણ-સાતં નો પરિદેવયેત્) “હા મેરે હસ મૈલ કા નિવારણ કેસે ઓર કય હોગા” એસા વિચાર કર વિલાપ નહીં કરે । કિન્તુ ઉસ હાલત મેં ઉસ પરીપહ કો અછ્છી તરહ સહન કરે, હસકા નામ જલ્પપરીપહ જય હૈ ।

ભાવાર્થ—ગ્રીષ્મકાલ મેં યા વર્ષાકાલ મેં અધિક ગર્મી પડ્ને સે શરીર મેં અધિક પસીના આયા કરતા હૈ । ઉસસે શારીરિક મૈલ ઢીલાં પડ જાતા હૈ । રગડ્ને સે વહ ચિપકા હુઆ મૈલ શરીર સે અલગ હો જાતા હૈ । પુનઃ ઉસી સ્થાન પર ઉઢીં હુઈ રજ આકર લગ જાતી હૈ । ઉસસે શરીર મેં આકુલતા હોતી રહતી હૈ । હસ આકુલતા સે ન ઘવરા કર જો મુનિ ઉસ મૈલ સે સંસક્ત હોને કા પરીપહ સહન કરતે હૈં ઉસોકા નામ જલ્પપરીપહજય હૈ । સાધુ સ્વપ્ન મેં મી યહ વિચાર ન

ગ્રીષ્મે ઉનાળાની ઋતુમાં તથા વા-વા શરદકાળ અને વર્ષાકાળમાં પરિતાપેન-પરિતાપેન ઉષ્ણસ્પર્શ દ્વારા આવેલા પંકેણ વ-પક્કેન વા પરસેવા દ્વારા પલળેલા. મેલથી રણ વા-રજસા વા અગર પરસેવામાં ભળેલ ધૂળથી કિલિણ્ણગાણ-ક્લિન્નગાત્રઃ વ્યાપ્ત શરીરખનવા છતાં પણ સાયં નો પરિદેવણ-સાતં નો પરિદેવયેત્ મારા આ મેલનું નિવારણ કેમ અને ક્યારે થશે ” એવો વિચાર કરી વિલાપ ન કરે. પરંતુ તેવી હાલતમાં તે પરીપહને સારી રીતે સહન કરે તેનું નામ જલ્પમલ્લ પરિપહ જય છે.

ભાવાર્થ—ગ્રીષ્મકાળમાં યા વર્ષાકાળમાં અધિક ગરમી પડવાથી શરીરમાં અધિક પરસેવો વળે છે તેનાથી શરીર ઉપરનો મેલ ઢીલો પડે છે એળવાથી તે થોડેલ મેલ શરીરથી છુટો પડે છે. ફરી એજ સ્થળે ઉડતી રજ આવીને થોડે છે તેનાથી શરીરમાં આકુળતા થતી રહે છે. આથી એ આકુળતાથી ન ગભરાતાં જે મુનિ તે મેલનો સંસક્ત પરીપહ સહન કરે છે એનું નામ જલ્પમલ્લ

અન્યચ—અત્યન્તમલિનો દેહો, દેહી ચાત્યન્તનિર્મલઃ ।

ઉભયોરન્તરં જ્ઞાત્વા, કસ્ય શૌચં વિધીયતે ॥ ૨ ॥ ઇતિ ।

અત્યન્તમલિનો દેહો, દેહી ચાત્યન્તનિર્મલઃ ।

ઉભયોરન્તરં જ્ઞાત્વા, કસ્ય શૌચં વિધીયતે ॥ ૨ ॥

ક્યોં કિ માતાપિતા કે રજવીર્ય સે યહ શરીર અપવિત્ર હી સ્વભાવતઃ ઉત્પન્ન હુઆ હૈં । જવ કારણ સ્વયં અશુચિસ્વરૂપ હૈં તો ઉસકા કાર્યરૂપ યહ શરીર શુચિ કૈસે હો સકતા હૈં । પ્યાજ કો યા લહસુન કો ક્ષીરસમુદ્ર કે જલ સે પ્રક્ષાલિત કરને પર ભી જૈસે ઉસમેં નિર્ગન્ધતા નહીં આ સકતી હૈં ઉસી પ્રકાર હજારોં વાર સ્નાન કરને પર ભી ઇસ અપવિત્ર શરીર મેં ભી નિર્મલતા-શુચિતા નહીં આ સકતી હૈં, ક્યોં કિ યહ નિરન્તર નૌ દ્વારોં સે મલ કો વહાતા હી રહતા હૈં । દેહ કા જવ સ્વભાવ ઇસા હૈં તો ફિર ઇસકી શુચિવિધાયક સાધન હી યહાં કૌન સે એકત્રિત કિયે જા સકતે હૈં । જો મૈં હૂં વહ તો પવિત્ર હૂં અત્યંત નિર્મલ હૂં । જિસ પ્રકાર વસ્તુસ્થિતિ સે વિચાર કરને પર શૌચાલય મેં રહ્યા હુઆ આકાશ અપવિત્ર ન હો સકતા હૈં ઉસી પ્રકાર ઇસ અપવિત્ર દેહ મેં નિવાસ કરને વાલા યહ આત્મા ભી અપવિત્ર નહીં હોતા હૈં, વહ તો સદા અત્યંત નિર્મલ હૈં । ઇસ પ્રકાર શરીર ઔર આત્મામેં અન્તર જાનકર જ્ઞાની સદા ઇસા વિચાર કરતા રહે કી મૈં અચ

અત્યંતમલિનો દેહો, દેહી ચાત્યન્તનિર્મલઃ ।

ઉભયોરન્તરં જ્ઞાત્વા, કસ્ય શૌચં વિધીયતે ॥ ૨ ॥

કેમકે, માતા પિતાના રજવિર્યથી આ શરીર અપવિત્ર જ સ્વભાવતઃ ઉત્પન્ન થયેલ છે. બ્યારે કારણ સ્વયં અશુચિ સ્વરૂપ છે તો તેના કાર્ય રૂપ આ શરીર શુચિરૂપ કઈ રીતે ગણાય, હુંગળીને અથવા લસણને સમુદ્રના પાણીથી ધોવાથી પણ તેમાં નિર્ગંધતા આવી શકતી નથી તેવી રીતે હજારો વાર સ્નાન કરવા છતાં પણ આ અપવિત્ર શરીરમાં નિર્મળતા-શુચિતા આવતી નથી. કેમકે, આ શરીર નિરંતર નવ દ્વારોથી મળને બહાર કાઢ્યા જ કરે છે. દેહનો બ્યારે સ્વભાવ એવો છે તો પછી એના શુચિ વિધાયક સાધન જ ક્યાંથી મેળવી શકાય. જે હું છું તે તો સદા પવિત્ર જ છું, અત્યંત નિર્મળ છું, જે પ્રકારથી વસ્તુ સ્થિતિનો વિચાર કરવા છતાં, શૌચાલયમાં રહેલું આકાશ અપવિત્ર બની શકતું નથી તેવી જ રીતે દેહમાં નિવાસ કરવાવાળો આ આત્મા પણ અપવિત્ર હો તો નથી. તે તો સદા નિર્મળ જ છે. આ પ્રકારે શરીર અને આત્મામાં અંતર બાણી જ્ઞાની એવો સદા

દ્રશ્યન્તે હિ કેચિદ્ દાવાનલદગ્ધસ્થાણુવત્ કાલવર્ણાઃ શ્રીતવાતાદિમિલપદ્ધતા ધૂલિવ્યાપ્તા મલિનદેહા મનુષ્યાઃ। તેષામકામનિર્જરયા નાસ્તિ કશ્ચિદ્ ગુણઃ, મમ તુ મલધારણેન મહાન્ ગુણઃ, इति मत्वा मन्त्रापनयनाय स्नानाद्यभिलाषमपि न कदाचित् कुर्यादित्यर्थः । उक्तञ्च—

न शक्यं निर्मलीकर्तुं गात्रं स्नानशतैरपि ।

अश्रान्तमिव स्रोतोभि, - नैवभिर्मलमुद्गिरत् ॥ ૧ ॥

હોતા હૈ તવ તક યહ (કાણ-કાયેન) શરીર સે (જલ્લં ધારણ-જલ્લં ધારયેત્) મેલ કો ધારે । ઉસે યહ વિચાર કરતે રહના ચાહિયે કિ હસ સંસાર મેં એસે અનેક પ્રાણી-મનુષ્ય દેલે જાતે હૈં । જો દાવાનલ સે દગ્ધ સ્થાણુ કી તરહ યિલકુલ કૃષ્ણવર્ણ હોતે હૈં । ઉનકા શરીર શીતવાત આદિ સે સદા પીડિત હોતા રહતા હૈં । ધૂલિ સે વ્યાપ્ત હોને કે કારણ અત્યન્ત મલિન હોતા હૈં । પરન્તુ ફિર બી હનકો હસકી ચિન્તા નહીં હોતી હૈં । અકામ નિર્જરા સે હનકો હતના સબ કુછ સહન કરને પર બી કોઈ લાભ નહીં । મેરે લિયે તો હસ મેલ ધારણ કરને સે મહાન્ લાભ હૈ, અતઃ હસકે દૂર કરને કે લિયે મુક્તે સ્નાન આદિ સાવચક્રિયાઓં કી અભિલાષા સ્વપ્ન તક મેં બી નહીં કરની ચાહિયે । કહા બી હૈ—

न शक्यं निर्मलीकर्तुं, गात्रं स्नानशतैरपि ।

अश्रान्तमिव स्रोतोभि, - नैवभिर्मलमुद्गिरत् ॥ ૧ ॥

કાણ-કાયેન તે શરીરથી જલ્લં ધારણ-જલ્લં ધારયેત્ મેલને રાખે. તેણે એ વિચાર કરતા રહેલું બેઠએ કે, આ સંસારમાં એવાં અનેક પ્રાણી, મનુષ્ય દેખવામાં આવે છે જે દાવાનળથી દગ્ધ પાણુઓ જેવા તદ્દન કાળા સ્વરૂપના બ હોય છે. તેનું શરીર શીત, વાત આદિથી સદા પીડિત રહે છે. ધૂળથી ભરેલું હોવાને કારણે અત્યંત મલીન હોય છે, છતાં પણ એમને એની ચિંતા હોતી નથી. અકામનિર્જરાથી એમને એટલું બધું સહન કરવા છતાં પણ કોઈ લાભ નથી. મારા માટે તો આ મેલનો પરીવહ સહન કરવાથી મહાન લાભ છે, આથી તેને દૂર કરવા માટે મારે સ્નાન આદિ સાવચક્રિયાઓની અભિલાષા સ્વપ્ને પણ ન કરવી બેઠએ. કહ્યું પણ છે.—

न शक्यं निर्मलीकर्तुं, गात्रं स्नानशतैरपि ।

अश्रान्तमिव स्रोतोभि, - नैवभिर्मलमुद्गिरत् ॥ ૧ ॥

મુનિનિન્દયા દુષ્કર્મ વદ્ધવાન્ । કાલમાસે કાલં કૃત્વા શ્રાવકત્વાત્ સૌધર્મે કલ્પે
દેવત્વં પ્રાપ્તવાન્ । તત્ત્ચ્યુતઘાસૌ કૌશામ્બીનગરે ઇમ્યસ્ય વસુચન્દ્રશ્રેષ્ઠિનઃ પુત્રોઽભવત્ ।
સ શ્રેષ્ઠિપુત્રો વિશુદ્ધમતિનામ્ના પ્રસિદ્ધો જાતઃ ।

સ ચૈકદા વિશાસ્ત્રાચાર્યસમીપે ધર્મં શ્રુત્વા પ્રવ્રજિતઃ । અન્યદા કદાચિત્ તસ્ય
વિશુદ્ધમતિમુનેઃ પૂર્વભયકૃતમલિનમુનિનિન્દોપાર્જિતકર્મોદયાત્ દેહેઽતિદુર્ગન્ધઃ સમુ-
ત્પન્નઃ । શટિતસર્પાદિમૃતકગન્ધાદપ્યધિકં વિશુદ્ધમતિમુનિદેહમયં દુર્ગન્ધં કોઽપિ સોહું
નાશકત્ । સર્વો લોકસ્તદ્વપુઃસ્પૃષ્ટવાયુનાઽપિ વ્યાકુલીકૃતઃ સન્નિતસ્તતઃ પલાયતે ।

કારણ મૈલ સે ખરા રહતા હૈ । ફિર ખી યે લોગ અપને કો વહુત ઝંઝા
સમજાતે રહતે હૈં ઓર ઇધર સે ઉધર ખટકતે રહતે હૈં । ઇસ પ્રકાર
મુનિ કી નિંદા સે ડસને ગાઢ દુષ્કર્મ કા બંધ કર લિયા, ઓર શ્રાવક
હોને કી વજહ સે વહ મર કર સૌધર્મ દેવલોક મેં દેવપર્યાય સે
ઉત્પન્ન હુયા । વહાં સે ઘવકર વહ કૌશામ્બી નગરી મેં વસુચંદ્ર નામક
ઈમ્ય-શેઠ કા પુત્ર હુઆ । ડસકા નામ વિશુદ્ધમતિ રક્ષા ગયા ।

એક દિનકી વાત હૈ કિ વિશુદ્ધમતિ ને વિશાસ્ત્રાચાર્ય કે પાસ ધર્મ
શ્રવણકર દીક્ષા લે લી । કાલાન્તરમેં વિશુદ્ધમતિ મુનિકે શરીરમેં મુનંદ
વણિકૂકે ભવમેં કી ગઈ મુનિનિન્દાસે ઉપાર્જિત પાપકર્મ કે ઉદય સે અતિ
દુર્ગન્ધ આને લગી । સડે હુણ સાંપ આદિકી જૈસી દુર્ગન્ધ હોતી હૈ
ડસસે ખી અધિક દુર્ગન્ધ ઇનકે શરીર કી થી, અતઃ ડસ દુર્ગન્ધ કો
સહન કરને કે લિયે કોઈ ખી સમર્થ નહીં હુઆ । ડસકે શરીર કો
સ્પર્શકર જો વાયુ આતા થા લોગ ડસ વાયુ સે ખી ઘવરા જાતે યે ।

પણ આ ઢોઢેા પોતાને ખૂબજ ઉંચા સમજે છે અને અહીં તહીં ભટકતા
રહે છે. આ પ્રકારની મુનિની નિંદાથી તેણે ગાઢ દુષ્કર્મના બંધ કરી લીધેા
અને શ્રાવક હોવાના કારણે તે મરીને સૌધર્મ દેવલોકમાં દેવ પર્યાયથી ઉત્પન્ન
થયો. ત્યાંથી ચલીને તે કૌશામ્બી નગરીના વસુચંદ્ર નામના ઇમ્ય-શેઠના પુત્ર
થયો. તેનું નામ વિશુદ્ધમતિ રાખવામાં આવ્યું.

એક દિવસની વાત છે કે, વિશુદ્ધમતિએ વિશાસ્ત્રાચાર્યની પાસે ધર્મ શ્રવણ
કરી દીક્ષા લઈ લીધી કાલાન્તરમાં વિશુદ્ધમતિ મુનિના શરીરમાં મુનંદ વણી-
કના ભવમાં કરાયેલ મુનિ નિંદાથી ઉપાર્જન કરેલ પાપકર્મના ઉદયથી અતિ
દુર્ગંધ આવવા લાગી. સડેલા સર્પ વગેરેની જે દુર્ગંધ આવે છે તેનાથી પણ
અધિક દુર્ગંધ તેના શરીરની હતી. આથી એ દુર્ગંધને સહન કરવા કોઈ સમર્થ
ન બન્યું, તેના શરીરને સ્પર્શ કરીને જે પવન આવતો તે પવનથી પણ ઢોઢેા

અત્ર દૃષ્ટાન્તઃ પ્રદર્શયેતે—

ચંપાનગર્યાં સુનન્દનામા ધનાઢ્યો વણિક શ્રાવક આસીત્ । સંવહુવિધપણ્ય-
વ્યવહારકરણેન જાતાભિમાનો વિવેકરહિતઃ કદાચિદેકદા સાધું દૃષ્ટ્વા નિન્દતિ
સ્મ—અહો ! શરીરસંસ્કારવર્જિતાઃ અમદ્રવેષા ધૂલિધૂસરા ધર્માદિસમુત્પન્નમલા-
નપનયનેન મલિનશરીરાઃ પુનરપિ સ્વવેપં મન્યમેવ મન્યમાના વિહરન્તિ । સ ચૈવં

સ્નાનાદિક સે કિસકી શુચિ કરૂં ? જિસ શરીરકી શુચિ હન સ્નાનાદિ
ક્રિયાઓ સે કરના ચાહતા હું વહ તો સ્વભાવ સે હી અપવિત્ર હૈ, તથા
આત્મા પવિત્ર હોને સે ઉસકી શુચિ કરને કા પ્રયાસ વ્યર્થ હૈ । એસા
સમજકર સાધુ જલ્લપરીપહ કો સહન કરે ।

દૃષ્ટાન્ત—ચંપાનગરી મેં સુનંદ નામકા એક ધનાઢ્ય વૈશ્ય શ્રાવક
રહતા થા । ઇસકા વ્યાપાર સુખ ચલતા થા । અનેક ચીજોં કા રોજગાર
યહ કિયા કરતા થા । ઇસસે દુકાનદારી મેં ઇસકો અધિક લાભ હોતા
થા, ઇસલિયે ઇસે અપની દુકાનદારી કા યહુત કુછ અભિમાન થા ।
વિવેક સે રહિત હોને કે કારણ એક દિન કી વાત હૈ કિ ઇસને કિસી
એક સાધુ કો દેખકર ઉસકી ભારી નિંદા કી । કહને લગા—દેખો તો
સહી યે શરીર કે સંસ્કાર સે બિલકુલ વર્જિત રહતે હૈં, ઇનકા વેષ ખી
અદ્રપુરુષોં જૈસા નહીં હોતા હૈ, શરીર પર તો ઇનકે ધૂલ ચઢી રહતી હૈ ।
યે નહાતે ઘાતે નહીં હૈં । રાત દિન પસીના આતે રહનેસે કપડે ખી ઇનકે
ચુરી તરહ સે દુર્ગન્ધ દેને લગતે હૈં । શરીર ખી પસીને સે તર હો જાને કે

વિચાર કરતો રહે કે, હું હવે સ્નાન આદિથી કેની શુદ્ધિ કરું ? જેની શુદ્ધિ
આવી સ્નાનાદિક ક્રિયાઓથી કરવા ચાહું છું તે તો સ્વભાવથી જ અપવિત્ર
છે. તથા આત્મા પવિત્ર હોવાથી એની શુદ્ધિ કરવાનો પ્રયાસ વ્યર્થ છે એવું સમજીને
સાધુ જળપરીપહને સહન કરે.

દૃષ્ટાન્ત—ચંપાનગરીમાં સુનંદ નામનો એક ધનાઢ્ય વૈશ્ય-શ્રાવક રહેતો
હતો. તેનો વેપાર ખૂબ ચાલતો હતો. અનેક ચીજોનો રોજગાર તે કરતો હતો.
તેનાથી દુકાનદારીમાં તેને અધિક લાભ થતો હતો. તેને પોતાની દુકાનદારીનું
ધણું અભિમાન હતું. વિવેકથી રહિત હોવાના કારણે એક દિવસની વાત છે કે,
તેણે કોઈ એક સાધુને જોઈને તેની ખૂબ નિંદા કરી, કહેવા લાગ્યો કે, જુઓ
તો ખરા ! આ શરીરના સંસ્કારથી તદ્દન વર્ણીત રહે છે. તેનો વેષ પણ ભદ્ર
પુર્યો જેવો નથી. શરીર ઉપર તો ધૂળ ચોટેલી રહે છે, એ નાતા ઘોતા નથી,
રાત દિવસ પરસેવો આવતો હોવાથી તેમનાં કપડાં પણ દુર્ગન્ધ મારતાં હોય
છે અને શરીર પણ પરસેવાથી તર હોવાને કારણે ખેલથી ભરેલું રહે છે. તો

अथैकोनविंशतितमं सत्कारपुरस्कारपरीपहजयं प्राह—

मूलम्—अभिवायमब्भुट्टाणं, सामी कुज्जा निमंतणं ।

जे ताइं पडिसेवन्ति, ने तेसिं पीहेए मुंणी ॥३८॥

छाया—अभिवादम् अभ्युत्थानं, स्वामी कुर्यात् निमन्त्रणम् ।

ये तानि प्रतिसेवन्ते, न तेभ्यः स्पृहयेत् मुनिः ॥ ३८ ॥

टीका—‘अभिवाय०’ इत्यादि ।

स्वामी=राजादिकः, अभिवादम्-अभिवादनम्-‘शिरोनमनचरणस्पर्शनादिपूर्व-
कमभिवादये प्रणमामी’त्यादिवचनरूपं पुरस्कारं, तथा-अभ्युत्थानम्=अभिमुखमु-
त्थानम्-संभ्रममासनं परित्यज्योत्थानरूपं पुरस्कारं च, तथा-निमन्त्रणम्-
आहारादिग्रहणाय प्रार्थनम्, ‘अद्य मद्गृहे भिक्षा ग्रहीतव्या’ इत्यादिवचनरूपं

जन्ममरण से सदा के लिये विमुक्त हो गये। इसी तरह अन्य मुनियों
को भी जल्लपरीपह सहन करना चाहिये ॥ ३७ ॥

अथ उन्नीसवां सत्कारपुरस्कारपरीपहजय को सूत्रकार कहते हैं-
‘अभिवायं’-इत्यादि ।

अन्वयार्थ—यदि (सामी-स्वामी) राजा आदि (अभिवायं अब्भु-
ट्टाणं निमंतणं-अभिवादनं अभ्युत्थानम् निमन्त्रणं) अभिवादन-अपने
मस्तक को झुकाकर चरणस्पर्श करते हुए नमस्कार करें, तथा अभ्यु-
त्थान-मुनि को आते देखकर बड़े आदरभाव से अपने आसन का
परित्याग कर वे उठ खड़े हों और मुनि के सन्मुख जावें, तथा-निमं-
त्रण-आहार आदि के ग्रहण करने के लिये प्रार्थना करें कि महाराज !
आज आप मेरे घर पर भिक्षा लें, इस प्रकार अभिवादन, अभ्युत्थान

कृत्याणु साधीने जन्ममरणसुधी सहाने भाटे विमुक्त भनी गया. आ रीते अन्य
मुनिओअये पणु जणपरीपहने सहन करवो. जेधओ. ॥ ३७ ॥

हुवे ओगणुसमे सत्कारपुरस्कारपरीपह छतवाने सूत्रकार कहे छे.

‘अभिवायं’ इत्यादि.

अन्वयार्थ—यदि सामी-स्वामी राजा वगैरे अभिवायं अब्भुट्टाणं निमंतणं-अभिवादनं
अभ्युत्थानम् निमन्त्रणम् पोताना मस्तकने झुकावी अर्धस्पर्श करी नमस्कार करे,
तथा अभ्युत्थान-मुनिने आवता जेधने घणु आदरभावधी पोताना आसनने
परित्याग करी ते छडीने उठा रहे अने मुनिनी सामे जायं, तथा निमंत्रण-
आहार आदि ग्रहण करवा भाटे प्रार्थना करे के, महाराज ! आज आप मेरा
घर भिक्षा लें. आ प्रकारे अभिवादन, अभ्युत्थान तथा निमंत्रण कुज्जा-कुर्यात्

યત્ર યત્રાસૌ ભિક્ષાઘર્થે યાતિ તત્ર તત્ર લોકસ્તદ્ગન્ધેન વિમના ભવતિ । મુનિશ્ચ તિરસ્કારં પ્રાપ્નોતિ તથાપ્યસૌ જહ્નુપરીપદં સદતે ।

તદનન્તરં વિશાસ્વાચાર્યસ્તમત્રવીત્-વત્સ ! ત્વદેહદૌર્ગન્ધ્યાદ્ મૃશમુદ્દેગો જનાનાં જાયતે, તસ્માદુપાશ્રય એવ ત્વયા સ્થાતવ્યં, ન તુ વહિર્ગૃહસ્યસંનિધૌ ગન્તવ્યમ્ । इत्थं तद्वचनं निशम्य विशुद्धमतिमुनिस्तस्मिन्नेयोपाश्रये स्थितः । अन्तप्रान्ताहारेण दुर्बलशरीरोऽसौ विशुद्धमतिमुनिः स्वगुरुं प्रार्थ्य तदाज्ञामादाय पादपोषगमनं कृत्वा स्वकल्याणं साधयामास । एवमन्यैर्मुनिभिर्जह्नुपरीपदः सोढव्यः ॥ ३७ ॥

જહાં જહાં યે ભિક્ષા કે લિયે જાતે વહાંર લોગ ઉનકે શરીર કી દુર્ગન્ધ સે વ્યાકુલ હો ઉઠતે । इस दुर्गन्ध के कारण मुनिराज का भी तिरस्कार होने लगा । फिर भी उन्होंने ने इस तर्फ ध्यान नहीं दिया और जह्नु-परीपद को जीतने में ही वे अपनी सारी शक्ति लगाते रहे ।

વિશાસ્વાચાર્ય ને એક દિન ઇનસે કહા વત્સ ! તુમ્હારે શરીર કી દુર્ગન્ધ સે લોગોં મેં યડા અસન્તોષ ફેલ રહા હૈ વે વડે ઉદ્વિગ્ન હોતે હૈં, इसलिये तुम अब कहीं न जाकर सिर्फ उपाश्रय में ही रहा करो । इस प्रकार गुरु महाराज के वचन सुनकर विशुद्धमति मुनिराज अब उपाश्रय में ही रहने लगे-बाहर गृहस्थों के यहां आना जाना बंद कर दिया । अन्त प्रान्त आहार से इनका शरीर भी दुर्बल हो गया था, अतः अपने गुरु महाराज से प्रार्थना कर इन्होंने उनकी आज्ञानुसार पादपोषगमन संधारा धारण कर लिया और अपना कल्याण साध कर

ગભરાઈ જતા હતા. બ્યાં બ્યાં એ ભિક્ષા લેવા જતા ત્યાં ત્યાં લોકો એના શરીરની દુર્ગંધથી વ્યાકુળ બની જતા. અને આ દુર્ગંધના કારણે બ્યાં ત્યાં મુનિશાજનો પણ તિરસ્કાર થવા લાગ્યો. તે પણ તેમણે એ તરફ ધ્યાન ન આપ્યું. અને જહ્નુપરીપદ જીતવામાં જ પોતાની બધી શક્તિ લગાડી રહ્યા.

વિશાખાચાર્યે તેને એક દિવસ કહ્યું, હે વત્સ ! તમારા શરીરની દુર્ગંધથી લોકોમાં ઘણો અસંતોષ ફેલાઈ રહ્યો છે. આથી ઘણા ઉદ્વિગ્ન બને છે, માટે તમે હવે ક્યાંય ન જતાં ફક્ત ઉપાશ્રયમાં જ રહ્યા કરો. આ પ્રકારનું શુરુમહારાજનું વચન સાંભળીને વિશુદ્ધમતિ મુનિરાજ હવે ઉપાશ્રયમાં જ રહેવા લાગ્યા. બહાર ગૃહસ્થાને ત્યાં જવા આવવાનું બંધ કરી દીધું. અન્ત પ્રાન્ત આહારથી તેમનું શરીર પણ દુર્બળ થઈ ગયું, અતે પોતાના શુરુમહારાજને પ્રાર્થના કરી તેમની આજ્ઞા અનુસાર પદપોષગમન સંધારો ધારણ કર્યો. આ

छाया—अनुत्कशायी अल्पेच्छः, अज्ञातैषी अलोलुपः ।

रसेषु नानुगृध्येत्, नानुत्प्येत प्रज्ञावान् ॥ ३९ ॥

टीका—‘अणुकसाई’ इत्यादि ।

अनुत्कशायी=अनुत्कः-अनुत्कण्ठितः शेते, धातूनामनेकार्थत्वाद् वर्तते इत्येवं शीलः सत्कारादिवाञ्छारहित इत्यर्थः, यद्वा-प्राकृतत्वाद्-‘अणुकपायी’ इति-छाया । अल्पकपायी-कपायरहित इत्यर्थः-वन्दनादिकमकुर्वते न क्रुध्यति, वन्दनादौ कृते वा न मानं कुरुते न वा तदर्थं शीतोष्णाऽऽतापनादिभिर्मायां करोति, न चापि तत्र लोभं करोतीति भावः । अत एव-‘अल्पेच्छः’=धर्मोपकरणमात्राभिलाषी, न तु सत्कारपुरस्काराभिलाषीत्यर्थः । अत एव-अज्ञातैषी-अज्ञातः=जातिश्रुतादिभिरपरिचितो भूत्वा एषयति-गवेपयति पिण्डादिकं, यः स तथा, यद्वा-अज्ञाते=अज्ञातकुले एषयति=गवेपयति पिण्डादिकं यः स तथा, तत्र हेतुं प्रदर्शयति

अथ सूत्रकार इसी अर्थको विशद करते हैं-‘अणुकसाई’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—(अणुकसाई-अनुत्कशायी) सत्कार आदि की अभिलाषा रहित अथवा अल्पकपाय वाला-सत्कारादि विषयक कपायभाव रहित, अर्थात्-वन्दना आदि नहीं करने वाले के प्रति क्रोध नहीं करने वाला, तथा वन्दनादि करने पर अभिमान नहीं करने वाला, तथा मान सन्मान आदि के निमित्त शीत, उष्ण, आतापना आदि द्वारा मायाचार नहीं करने वाला, तथा उस विषय में लोभ-कपाय भी नहीं करने वाला, (अपिच्छे-अल्पेच्छः) तथा अल्पहृच्छावाला धर्मोपकरणमात्र की अभिलाषा वाला सत्कारपुरस्कार आदि की अभिलाषा वाला नहीं, तथा (अन्नाएसी-अज्ञातैषी) जाति एवं श्रुत आदि से अपरिचित होकर शुद्ध पिण्डादिक की गवेपणा करने वाला, अथवा-अज्ञातकुल में

हुये सूत्रकार आ अर्थने स्पष्ट करे छे—‘अणुकसाई’ इत्यादि.

अन्वयार्थ—अणुकसाई-अनुत्कशायी सत्कार आदिनी अभिलाषाथी रहित अथवा अल्प कपायवाणा-सत्कारादि विषयक कपायभाव रहित, अर्थात्-वन्दना आदि न करना तदर्थ क्रोध नहीं करनावाणा तथा वन्दनादि करवाथी अभिमान नहीं करनावाणा तथा मान सन्मान आदि निमित्त शीत, उष्ण, आतापना आदि द्वारा मायाचार नहीं करनावाणा तथा ये विषयमां दोष कपाय पक्ष नहीं करनावाणा अपिच्छे-अल्पेच्छः तथा-अल्प हृच्छावाणा-धर्मोपकरण मात्रनी अभिलाषावाणा-सत्कार पुरस्कार आदिनी अभिलाषावाणा नहीं तथा अन्नाएसी-अज्ञातैषी जाति अगर श्रुत आदिथी अपरिचित जनीने शुद्ध पिण्डादिकनी गवेपणा

સત્કારં કુર્યાત્, તાનિ=અભિવાદાદીનિ યે સ્વયૂથવર્તિનઃ અવસન્નપાર્શ્વસ્થાદયઃ, પરતીર્થિકા દણ્ડિશાક્યાદયો વા દ્રવ્યલિઙ્ગિનઃ પ્રતિસેવન્તે=આગમનિપિદ્ધાન્યપિ સ્વીકુર્વન્તિ, તેભ્યઃ=ઋદ્ધિરસસાતગૃદ્ધિયુક્તેભ્યઃ, મુનિઃ=અનગારઃ ન સ્પૃહયેત્, રાજાદિકૃતસત્કારપુરસ્કારૌ પ્રતિસેવમાનાન્ દ્રવ્યલિઙ્ગિનઃ સાધૂન્ વિલોક્ય-“અહો! પુણ્યશાલિનોઽમી પાર્શ્વસ્થાદયઃ શાક્યાદયથ યદેતાદૃશં ચન્દનાભ્યુત્થાનાદિસત્કારં પ્રાપ્નુવન્તિ, અતોઽહમપ્યેવાદૃશો ભવામી”-તિ મુનિસ્તત્સામ્યં ન વાચ્છેદિત્યર્થઃ ॥૩૮॥

અમુમેવાર્થે વિશદયતિ—

મૂલમ્-અણુકેસાર્ઙ્ અપ્પિચ્છે, અન્નાપંસી અલોલુપ્પા ।

રસેસુ નાણુંગિઙ્ગિજ્ઞાજ્ઞા, નાણુંતપ્પિજ્ઞ પંણવં ॥૩૯॥

તથા નિમંત્રણ (કુઙ્ગા-કુર્યાત્) કરે ઔર (તાઈ-તાનિ) ઉનકો (જે-યે) જો સ્વયૂથવર્તી અવસન્ન પાસત્થ આદિ, અથવા પરતીર્થિક દણ્ડિશાક્યાદિક દ્રવ્યલિઙ્ગી સાધુ (પડિસેવંતિ-પ્રતિસેવન્તે) સેવન કરતે હૈં ઉનકો સ્વીકાર કરતે હૈં તો (મુણી તેસિં ન પીહણ-મુનિઃ તેભ્યઃ ન સ્પૃહયેત્) મુનિ ઉન ઋદ્ધિરસસાતગૃદ્ધિયુક્તોં કી સ્પૃહા ન કરે રાજા આદિ દ્વારા કિયે ગયે સત્કાર પુરસ્કાર કો પ્રતિસેવન કરને વાલે અવસન્નપાર્શ્વસ્થાદિ દ્રવ્યલિઙ્ગી સાધુઓં કો દેખકર “અહો! યે અવસન્ન પાર્શ્વસ્થાદિક તથા શાક્યાદિક વડે હી પુણ્યશાલી હૈં જિસસે યે હસ પ્રકાર કે ચન્દન અભ્યુત્થાન આદિ સત્કાર કો પાતે હૈં અતઃ મૈં ભી હનકે જૈસા હોઝં તો અચ્છા હો” હસ પ્રકાર અણગાર-મુનિ ઉનકી સમાનતા કી અર્થાત્ ઉનકે જૈસા હોને કી વાચ્છા નહીં કરે ॥ ૩૮ ॥

કરે અને તાઈ-તાનિ એમને જે-યે જે સ્વયૂથવર્તી અવસન્ન પાસત્થ આદિ અથવા પરતીર્થિક દંડી, શાક્યાદિક દ્રવ્યલિંગી સાધુ પડિસેવંતિ-પ્રતિસેવન્તે સેવન કરે છે-એનો સ્વીકાર કરે છે મુણી તેસિં ન પીહણ-મુનિઃ તેભ્યઃ ન સ્પૃહયેત્ તો મુનિ એ ઋદ્ધિરસ સાત ગૃદ્ધિયુક્તોની સ્પૃહા ન કરે. રાજા આદિ દ્વારા કરાયેલા સત્કાર પુરસ્કારનું પ્રતિસેવન કરવાવાળા અવસન્ન પાર્શ્વસ્થાદિ દ્રવ્યલિંગી સાધુએને બોધને “અહો” એ અવસન્ન પાર્શ્વસ્થાદિક તથા શાક્યાદિક ઘણા જ પુણ્યશાળી છે, જેથી તે આ પ્રકારનાં વંદન અભ્યુત્થાન આદિ સત્કાર પામે છે. એથી હું પણ એમના જેવો થાઉં તો સાડું થાય. આ પ્રકારે અણગાર મુનિ તેમની સમાનતાની અર્થાત્ તેમનાં જેવા થવાની વાંચ્છના ન કરે. ॥ ૩૮ ॥

छाया—अनुत्कशायी अल्पेच्छः, अज्ञातैषी अलोलुपः ।

रसेषु नानुगृध्येत्, नानुतप्येत प्रज्ञावान् ॥ ३९ ॥

टीका—‘अणुकसाई’ इत्यादि ।

अनुत्कशायी=अनुत्कः—अनुत्कण्ठितः शेते, धातुनामनेकार्थत्वाद् वर्तते इत्येवं शीलः सत्कारादिवाञ्छारहित इत्यर्थः, यद्वा—प्राकृतत्वाद्—‘अणुकपायी’ इति-च्छाया । अल्पकपायी—कपायरहित इत्यर्थः—वन्दनादिकमकुर्वते न कुध्यति, वन्दनादौ कृते वा न मानं कुरुते न वा तदर्थं शीतोष्णाऽऽतापनादिभिर्मायां करोति, न चापि तत्र लोभं करोतीति भावः । अत एव—‘अल्पेच्छः’=धर्मोपकरणमात्राभिलाषी, न तु सत्कारपुरस्काराभिलाषीत्यर्थः । अत एव—अज्ञातैषी—अज्ञातः=जातिश्रुतादिभिरपरिचितो भूत्वा एषयति—गवेपयति पिण्डादिकं, यः स तथा, यद्वा—अज्ञाते=अज्ञातकुले एषयति=गवेपयति पिण्डादिकं यः स तथा, तत्र हेतुं प्रदर्शयति

अयं सूत्रकार इसी अर्थ को विशद करते हैं—‘अणुकसाई’ इत्यादि ।

अन्ययार्थ—(अणुकसाई—अनुत्कशायी) सत्कार आदि की अभिलाषा रहित अथवा अल्पकपाय वाला—सत्कारादि विषयक कपायभाव रहित, अर्थात्—वन्दना आदि नहीं करने वाले के प्रति क्रोध नहीं करने वाला, तथा वन्दनादि करने पर अभिमान नहीं करने वाला, तथा मान सन्मान आदि के निमित्त शीत, उष्ण, आनापना आदि द्वारा मायाचार नहीं करने वाला, तथा उस विषय में लोभ—कपाय भी नहीं करने वाला, (अपिच्छे—अल्पेच्छः) तथा अल्पइच्छावाला धर्मोपकरणमात्र की अभिलाषा वाला सत्कारपुरस्कार आदि की अभिलाषा वाला नहीं, तथा (अन्नाएसी—अज्ञातैषी) जाति एवं श्रुत आदि से अपरिचित होकर शुद्ध पिण्डादिक की गवेपणा करने वाला, अथवा—अज्ञातकुल में

इसे सूत्रकार आ अर्थने स्पष्ट करे छे—‘अणुकसाई’ इत्यादि.

अन्ययार्थ—अणुकसाई—अनुत्कशायी सत्कार आदिनी अभिलाषायी रहित अथवा अल्प कपायवाला—सत्कारादि विषयक कपायभाव रहित, अर्थात्—वन्दना आदि न करने पर तर्क क्रोध नहीं करवावाला तथा वन्दनादि करवायी अभिमान नहीं करवावाला तथा मान सन्मान आदि निमित्त शीत, उष्ण, आतापना आदि द्वारा मायाचार नहीं करवावाला तथा ये विषयमां दोष कपाय पक्ष नहीं करवावाला अपिच्छे—अल्पेच्छः तथा—अल्प इच्छावाला—धर्मोपकरण मात्रा की अभिलाषावाला—सत्कार पुरस्कार आदिनी अभिलाषावाला नहीं तथा अन्नाएसी—अज्ञातैषी जाति अगर श्रुत आदिनी अपरिचित होने से शुद्ध पिण्डादिकनी गवेपणा

—‘અલોલુપ’ ઇતિ । અલોલુપઃ=સરસાહારાદિષુ રસનેન્દ્રિયાદિલોલુપતાવર્જિતઃ, તથા—પ્રજ્ઞાવાન્=હેયોપાદેયવિવેચનનિપુણબુદ્ધિમાન્, રસેષુ=રસાદિષુ, નાનુગૃધ્યેત્=મનોજ્ઞરસાદિભિઃ સત્કારે પુરસ્કારે ચ કૃતે તત્ર મૂર્છાં ન કુર્યાત્ । નાનુતપ્યેત્=સત્કારપુરસ્કારયોરભાવે વિષાદં ન કુર્યાત્ ।

અર્થ ભાવઃ—ભક્તપાનવસ્ત્રપાત્રાદીનાં લાભઃ સત્કારઃ, ગુણોત્કીર્તનં વન્દનામ્નુ-
ત્થાનાસનપ્રદાનાદિવ્યવહારથ પુરસ્કારઃ । તત્ર—સત્કારપુરસ્કારમાત્તૌ સત્યાં શુદ્ધિ
ન કુર્યાત્, તયોરભાવે દ્વેષં ન કુર્યાત્, નાપિ ચ મનસ્તાપેનાત્માનં દૂષયેત્, કિંતુ
દૈન્યવર્જનેન તદનાકાઙ્ક્ષયા ચ સત્કારપુરસ્કારપરીપઠઃ સોઢ્યઃ, इत्येवं सद्भावास्त-
द्भावभेदेन द्विविधोऽयं परीपठः सोढव्य इति । उक्तञ्च

ગવેષણા કરને ચાલા, તથા (અલોલુપ—અલોલુપઃ) સરસ આહારાદિક
મેં રસના—ઇન્દ્રિય કી લોલુપના સે રહિત એસા (પણ્ણવં—પ્રજ્ઞાવાન્) હેય
ઔર ઉપાદેય કે વિવેચન કરને મેં નિપુણ બુદ્ધિવાલા મુનિ (રસેષુ નાણુ-
ગિજ્ઞિજ્ઞા—રસેષુ નાનુગૃધ્યેત્) મનોજ્ઞ રસાદિ કે દ્વારા સત્કારપુરસ્કાર
હોને પર રસાદિ મેં મૂર્છા—ગૃદ્ધિ ભાવ નહીં કરે, તથા મનોજ્ઞ રસાદિ કે
નહીં મિલને પર વિષાદ નહીં કરે ।

‘ભાવાર્થ’—હસકા સારાંશ યહ હૈ કિ—ભક્ત, પાન, વસ્ત્ર એવં પાત્રા-
દિકકા લાભ સત્કાર હૈ, તથા ગુણોં કા કથનરૂપ તથા વન્દના અભ્યુ-
ત્થાન એવં આસનપ્રદાનરૂપ જો વ્યવહાર હૈ વહ પુરસ્કાર હૈ । સાધુ કો
સત્કારપુરસ્કાર કી પ્રાપ્તિ હોને પર ગૃદ્ધિ ઔર इनके અભાવ મેં દ્વેષ
નહીં કરના ચાહિયે, ઔર ન મનકે સંતાપ સે અપને આપકો દૂષિત હી

કરવાવાળા અથવા અજ્ઞાત કુળમાં આહારની ગવેષણા કરવાવાળા તથા
અલોલુપ—અલોલુપઃ સરસ આહારાદિકમાં રસનાઇન્દ્રિયની લોલુપતાથી રહિત એવી
પણ્ણવં—પ્રજ્ઞાવાન્ હેય અને ઉપાદેયનું વિવેચન કરવામાં નિપુણ બુદ્ધિવાળા
મુનિ, રસેષુ નાણુગિજ્ઞિજ્ઞા—રસેષુ નાનુગૃધ્યેત્ મનોજ્ઞ રસાદિ દ્વારા સત્કારપુરસ્કાર
હોવા છતાં રસાદિમાં મૂર્છા—ગૃદ્ધિભાવ ન કરે. તથા મનોજ્ઞ રસાદિ નહીં મળ-
વાથી વિષાદ ન કરે.

આનો સારાંશ એ છે કે—ભક્ત, પાન, વસ્ત્ર, અને પાત્રાદિકનો લાભ
સત્કાર છે, તથા ગુણોના કથનરૂપ, તથા વંદના અભ્યુત્થાન અને આસનપ્રદાન
રૂપ જે વહેવાર છે, તે પુરસ્કાર છે. સાધુને સત્કારપુરસ્કારની પ્રાપ્તિ હોવાથી
ગૃદ્ધિ અને તેના અભાવમાં દ્વેષ ન કરવો જોઈએ. તેમ મનના સંતાપો તે

ઉત્થાને વન્દને દાને, ન મવેદમિલાપુકઃ ।

અસત્કારે ન દીનઃ સ્યાત્, સત્કારે સ્યાન્ન હર્ષવાન્ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ।

અત્ર દૃષ્ટાન્તઃ પ્રદર્શ્યતે—

અરુણાચાર્યઃ શિષ્યપરિવારેણ સઠ મથુરાનગર્યાં સમવસતઃ । તત્રારિમર્દનો નામ
ભૂપતિરાસીત્, ઇન્દ્રદત્તનામકસ્તસ્ય પુરોહિતસ્તત્ર નિવસતિ । સ જિનશાસનવિરો-

કરના ચાહિયે, કિન્તુ દીનતા કે પરિહાર સે એવં સત્કારપુરસ્કાર કી
અનાકાંક્ષા સે સત્કારપુરસ્કાર ઇન દોનોં કો સહન કરતે રહના
ચાહિયે । હસ પ્રકાર સદ્ભાવ ઓર અસદ્ભાવ કે ભેદ સે દો પ્રકારકા યહ
પરીપદ સાધુ કો સહન કરને યોગ્ય બતલાયા ગયા હૈ । કહા ભી હૈ—

ઉત્થાને વન્દને દાને, ન મવેદમિલાપુકઃ ।

અસત્કારે ન દીનઃ સ્યાત્, સત્કારે સ્યાન્ન હર્ષવાન્ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—વસ્ત્ર પાત્રાદિક કા લાભ હો ચાહે ન હો, કોઈ વંદનાદિક
કરે યા ન કરે, હસ તર્ફ લક્ષ્ય ન દેના ઓર ન હસ વિષયક હર્ષ વિષાદ
કરના । ચાહે કોઈ સત્કાર કરે ચાહે ન કરે સબ મેં સમભાવ રહના સો
સત્કારપુરસ્કારપરીપદજય હૈ ।

દૃષ્ટાન્ત—એક સમય અરુણાચાર્ય અપને શિષ્યપરિવાર કે સાથ
મથુરા નગરી મેં આયે હુએ થે । ડસ સમય વહાં અરિમર્દન રાજા કા
રાજ્ય થા । રાજા કે પુરોહિત કા નામ ઇન્દ્રદત્ત થા । યહ ડસી નગરી

પોતાને દ્રવિત ન કરે, પરંતુ દીનતાના પરિહારથી અને સત્કારપુરસ્કારની
અનાકાંક્ષાથી સત્કારપુરસ્કાર આ ખંને ને સહન કરતા રહેવું જોઈએ. આ
પ્રકારે સદ્ભાવ અને અસદ્ભાવના લેક્ષથી બે પ્રકારનો આ પરીપદ સાધુએ
સહન કરવા યોગ્ય બતાવેલ છે. કહ્યું છે કે—

ઉત્થાને વંદને દાને, ન મવેદમિલાપુકઃ ।

અસત્કારે ન દીનઃ સ્યાત્, સત્કારે સ્યાન્ન હર્ષવાન્ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—વસ્ત્ર પાત્રાદિકનો લાભ હોય અગર ન હોય, કોઈ વંદના
આદિ કરે કે ન કરે, એ તરફ લક્ષ ન આપવું. અથવા ન આ વિષયમાં હર્ષ
વિષાદ કરવો. આહે કોઈ સત્કાર કરે, આહે ન કરે સધળામાં સમભાવ રહેવો
તે સત્કારપુરસ્કાર પરીપદ જય છે.

દૃષ્ટાન્ત—એક સમયે અરુણાચાર્ય પોતાના શિષ્ય પરિવાર સાથે મથુરા
નગરીમાં વિચરતા હતા. એ વખતે ત્યાં અરિમર્દન રાજાનું રાજ્ય હતું. રાજાના
પુરોહિતનું નામ ઇન્દ્રદત્ત હતું. તે એજ નગરીમાં રહેતા હતા. જનશાસન પ્રત્યે

धित्वात् स्वगवाक्षस्थः सन्नधो ब्रजन्तमरुणाचार्यस्य शिष्यं सुधर्मशीलनामकं मुनिं दृष्ट्वा धर्मद्वेपादचिन्तयत्-‘अस्य मुनेः शिरसि पादं निक्षिपामि’ इति एवं विचिन्त्य, स तन्मस्तकोपरि स्वपादमवलम्बितं कृतवान् ।

यदा यदा भिक्षार्थं स्थण्डिलभूमौ वा मुनिस्तद्रवनाऽऽसन्नमार्गेण गच्छति, तदा तदाऽसौ पुरोहितः स्वगवाक्षे उपविश्य मुनिमस्तकोपरि पादधारणबुद्ध्या स्वपादौ तत्रावलम्बितौ कृत्वा दृष्टो भवति । एवं निरन्तरं कुर्वाणं दृष्ट्वाऽपि शान्तर-ससमुद्रोऽसौ मुनिर्जनसाऽपि नाकुप्यत् । एकदा मुनिमस्तकोपरि पादं निक्षिपन् स

में रहता था । जिन शासन के प्रति इसका विरोध सदा से चला आता था । एक दिन की बात है कि जब यह अपने मकान के झरोखे में बैठा हुआ था उसी समय इसने अरुणाचार्य के एक शिष्य को कि जिनका नाम सुधर्मशील मुनि था दृष्टि को झुकाकर जाते हुए देखा । देखकर धर्म के प्रति द्वेष होने की वजह से इसने उसी वल्लत विचार किया कि आज मैं इस मुनि के मस्तक पर पैर रखुं । ऐसा विचार कर झरोखे के पास से निकलते हुए मुनि के सिर के ऊपर अपने पैर लटका दिये ।

एक दिन उस नगर के सेठ ने कि जिसका नाम सुभद्र था इस पुरोहित को मुनि के मस्तक के ऊपर पैर रखते हुए देख लिया । मुनि के मस्तक ऊपर पुरोहित पैर इस तरह रखता था कि मुनि जबर भिक्षा के लिये या शौच के लिये उसके मकान की खिड़की के पास के मार्गसे हो कर निकलते तब यह पुरोहित अपने मकानकी उस खिड़की में बैठ जाता और चलते हुए मुनि के मस्तक ऊपर अपने दोनों पैर

तेना विरोध सदा आत्ये आपतो હતો. એક દિવસની વાત છે કે, બ્યારે તે પોતાના મકાનના અંદરનાં બેઠેલ હતો તે સમયે તેણે અંદરનાચાર્યના એક શિષ્યને કે જેનું નામ સુધર્મશીલ મુનિ હતું તેને નીચે માથું રાખી જતા તેણે જોયા. બેઠેને ધર્મના તરફ દ્વેષ હોવાના કારણે તેણે તે વખતે વિચાર કર્યો કે, આજ હું આ મુનિના મસ્તક ઉપર પગ રાખું, એવો વિચાર કરી અંદરના પાસેથી નિકળતા મુનિના માથા ઉપર પોતાના પગ લટકાવ્યા.

એક દિવસ એ નગરના જ સુભદ્ર નામના થેઠે આ પુરોહિતને મુનિના માથા ઉપર પગ રાખતા બેઠે લીધા. મુનિના માથા ઉપર પુરોહિત પગ એવી રીતે રાખતા કે, મુનિ બ્યારે બ્યારે ભિક્ષા માટે અગર શૌચ માટે તેના મકાનની ખડકીની પાસેના માર્ગેથી નીકળે ત્યારે ત્યારે તે પુરોહિત પોતાના મકાનની ખડકીમાં બેસી રહેતો, અને ચાલતા મુનિના માથા ઉપર પોતાના પગ રાખતો.

प्रियदर्शिनी टोका अ०२ गा०३२ सत्कारपुरस्कारपरीपहं सुधर्मशीलमुनिदृष्टान्तः ४११

पुरोहितस्तन्नगरश्रेष्ठिना सुभद्रनामकेन श्रावकेण दृष्टः। स सुभद्रश्रावको गुरोरपमानम-
सदमानोऽरुणाचार्यसमीपं गत्वा वदति-भदन्त ! पुरोहितकृतो भवदपमानो मया न
सह्यते, यतो भवदीयशिष्यस्य मस्तकोपरि इन्द्रदत्तपुरोहितेन पादो निक्षिप्तः,
तस्मादस्य यथोचितशासनं कर्तुमिच्छामि। आचार्येणोक्तम्-देवानुप्रिय ! यथा
नृपादिकृते सत्कारे पुरस्कारे च न प्रमोदः क्रियतेऽस्माभिः, तथा तदभावे द्वेष-
दैव्यादिकमपि न क्रियते, जैनधर्मद्वेपादसौ तथा करोति। अस्माभिस्त्वेष परीपहः
सोढव्य एव।

रखने की इच्छा से पसार देता इससे वे मुनि के माथे ऊपर हो जाते
थे। इस कार्य से पुरोहित को बड़ा मजा आता। पुरोहित की इस प्रवृत्ति
को देखकर भी मुनिके चित्त में जरा भी विकृति नहीं आती, क्योंकि
वे शान्तरस के समुद्र थे। किन्तु सुभद्र श्रावक को पुरोहित की यह बात
सहन नहीं हुई। गुरु का अपमान देखकर उसका मन तिलमिला उठा।
वह शीघ्र ही अरुणाचार्य के पास पहुँचकर कहने लगा-भदन्त ! पुरो-
हित द्वारा होता हुआ आपका अपमान मुझसे सहन नहीं किया
जाता है, क्योंकि वह आप के शिष्य के मस्तक पर कई दिन से पैर
जो रख रहा है, इसलिये मैं उसे इसका उचित उत्तर देना चाहता हूँ।
सुभद्र सेठ की बात सुनकर आचार्यमहाराज ने कहा कि देवानुप्रिय !
हम लोग जिस प्रकार नृपादिकद्वारा क्रियमाण सत्कारपुरस्कार में
प्रसन्न नहीं होते हैं उसी प्रकार उसके अभाव में द्वेष एवं दैन्यादिक भी

आ किया जेवी रीते करतो के, पग लांभा करी पसारतो के जेथी ते मुनिना
भाथा उपर आवे. आ कार्यभां पुरोहितने पूष भज आवती. पुरोहितनी आ
प्रकारनी प्रवृत्तिने जेष्ठने मुनिना मनभां जरा पक्ष विकृति आवती न હતી.
કારણ કે, તેઓ શાંતરસના સમુદ્ર હતા. પરંતુ સુભદ્રશ્રાવકથી પુરોહિતનું આ
વર્તન સહન ન થયું. ગુરુનું અપમાન જોઈને એનું મન પૂષ વ્યગ્ર થઈ ગયું.
તે તરત જ અરુણાચાર્યની પાસે પહોંચીને કહેવા લાગ્યા, હે ભદન્ત ! પુરોહિતથી
થતું આપનું અપમાન મારાથી સહન થતું નથી કેમકે, તે આપના શિષ્યના
મસ્તક પર કેટલાક દિવસથી પગ રાખી અસાતના કરે છે. હું તેને આને ઉચિત
ઉત્તર આપવા આહું છું. સુભદ્રશેઠની વાત સાંભળીને આચાર્ય મહારાજે કહ્યું કે,
દેવાનુપ્રિય ! અગે લોકો જે પ્રકારે નૃપાદિક દ્વારા કરાવેલા સત્કારપુરસ્કારમાં
પ્રસન્ન નથી થતા, તેવી રીતે તેના અભાવમાં દ્વેષ અને દૈન્ય આદિક પણ

एकदा पुरोः समीपमागत्य सुभद्रश्रावको वदति-भदन्त ! पुरोहितेन नूतनं भवनं निर्मापितं, तत्रासौ राजानं भोजयितुं निमन्त्रयति । तदा स आचार्यः पूर्वं उपयोगं दत्त्वा कथयति-देवानुप्रिय ! यदा राजा भवने प्रवेशं करिष्यति तदैव स्वया करं धृत्वा राजा भवनाद् वहिर्निःसारणीयः, तद्भवनं कुमुदूर्तं निर्मापितं, येन राज्ञः प्रवेशसमये निश्चयेन तत् पतिष्यति । एतच्छ्रुत्वा सुभद्रश्रावकस्तस्मिन् भवने

नहीं करते हैं। यह पुरोहित जो कुछ करता है वह जैनधर्म के प्रति अपने द्वेष से करता है। हमारा तो यही आचार है कि हमें यह परीपह सहन करना ही चाहिये। आचार्य महाराज की बात सुनकर सेठ अपने घर चला गया। पुनः एक समय आकर सुभद्र श्रावक ने आचार्य महाराज को यह खबर सुनाई कि पुरोहित ने एक नूतन भवन बनवाया है सो आज उसके प्रवेश के उत्सव में उस ने राजा को भोजन के लिये आमंत्रित किया है। मैं चाहता हूं कि पुरोहित का यह व्यवहार जो उसने मुनिराज के साथ किया है वहां जाकर चुपके से राजा को सुनाया जाय। आचार्य महाराज ने सेठ की इस बात पर ध्यान न देकर उसे इस बात से सचेत किया कि-देखो जब राजा पुरोहित के नूतन भवन में प्रवेश करने लगे तो तुम उसी समय उनका हाथ पकड़ कर मकान से बाहर निकाल लेना, क्योंकि वह भवन कुमुदूर्त में बना है, और ज्यों ही राजा उसमें प्रविष्ट होगा त्यों ही वह उस समय गिर पड़ेगा। मरते को बचाना अपना काम है, आचार्य महाराज की बात

કરતા નથી. આ પુરોહિત જે કંઈ કરે છે તે જૈનધર્મ તરફના તેના દ્વેષને લઈને કરે છે. અમારો તો એ આચાર છે જ કે, અમારે આ પરીપહ સહન કરવો જ બેઠુંએ. આચાર્ય મહારાજની વાત સાંભળીને શેઠ પોતાને ઘેર આવ્યા ગયા. ફરીથી એક વખતે આવીને સુભદ્રશ્રાવકે આચાર્ય મહારાજને એવી ખબર આપી કે, પુરોહિતે એક નવું મકાન બનાવ્યું છે. અને આજ તેના વાસ્તુ સુદૂર્તમાં તેણે રાજાને લોજન માટે આમંત્રણ આપેલ છે. હું ચાહું છું કે, પુરોહિતનો આ વહેવાર જે તેણે મુનિરાજની સાથે કર્યો છે, તે ત્યાં જઈને રાજાને ચુપકીદીથી કહેવામાં આવે. આ પ્રકારની શેઠની વાત ઉપર ધ્યાન ન આપતાં આચાર્ય મહારાજે બેઠુંને કહ્યું કે એ મકાન એવા કુસુદૂર્તમાં તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે કે તે સુદૂર્તને દિવસે જ પડી જવાનું છે. માટે રાજા જે સમયે એમાં દાખલ થવા જાય તે સમયે તમે તેમનો હાથ પકડીને બહાર ખેંચી દેજો. મરતાને બચાવવા તે આપણો ધર્મ છે. આચાર્ય મહારાજની આ વાત સાંભળી શ્રાવક સુભદ્ર શેઠ ત્યાંથી નિકળી પુરોહિતના નવા

राज्ञः प्रवेशसमये तद्रक्षार्थं गतः । तत्र भवने राजा यदैव प्रविशति, तदैव स करं धृत्वा वेगेन राजानमाकृष्य भवनाद्वह्निनिःसारयति, नृपे निःसारिते सत्येव तद्भवनं समूलं निपतितम् । नृपेणोक्तम्—कथमेतद्भवता विदितम् । श्रावकः प्राह—मम गुरु-देवेन केनचित् कथाप्रसङ्गेन बोधितम्—कुमुद्वर्तनिर्मापितं भवनं नृपस्य प्रवेशकाले पतितं भविष्यतीति । इत्युक्त्वा श्रावको नृपतिं निवेदयति—राजन् ! अयं पुरोहितः

सुनकर श्रावक सुभद्र सेठ प्रवेश होने के समय राजा की रक्षा करने के अभिप्राय से उस मकान पर गया । ज्यों ही राजा ने ओकर उस भवन के भीतर प्रवेश करना चाहा कि सुभद्र सेठ ने उनका हाथ पकड़ वहाँ से शीघ्र ही राजा को बाहिर की ओर खेंच लिया । राजा के बाहर होते ही वह मकान पूरा का पूरा गिरपड़ा । राजा ने जब परिस्थिति देखी तो उसे बड़ा ही आश्चर्य हुआ । राजा ने हाथ पकड़ कर बाहिर निकालने का कारण पूछा तो सुभद्रसेठ ने सब बात उन्हें स्पष्ट कह सुनाई । राजाने प्रसन्न होकर सुभद्र सेठ से पूछा सुभद्र ! तुम्हें इस बात का पता कैसे पड़ा ? सुभद्र सेठ ने कहा महाराज ! किसी प्रसङ्ग पर आज मेरे गुरु-महाराज ने मुझ से यह बात कही कि कुमुद्वर्त में निर्मापित यह भवन नृप के प्रवेश करते समय गिर जायगा । राजा को इस पर बड़ा सन्तोष हुआ । उन्होंने आचार्य महाराज के अतिशय ज्ञान की बहुत प्रशंसा की और वहीं से उन्हें परोक्ष वंदन किया । इतने में ही सुअवसर देख

। भक्ताने पहोन्म्या अने राजाना आववाणी प्रतिक्षा करवा लाग्या. राजाये आषी
ये भक्तानमा प्रवेश करवा शर् कथे अटले राजाने अयावीदेवाना अभिप्रा-
यथी तेनी प्रतिक्षा करी रडेल सुभद्र शेठे राजानो हाथ पकडी आगण वधता
अटकावी दीधा अने थोडा पाछा जेथी लीधा. राजाना भडार जेथार्थ जवानी
साथेसाथ ज ये आधुंये भक्तान कडडुस करतुं जमीनहोस्त अन्धुं. राजाने
आ परिस्थिति जेध पूणज आश्चर्य थयुं. तेले सुभद्रशेठने तेनुं कारण पूछथुं
त्यारे तेले सधणी वात राजाने कडी संलगणी. राजाये प्रसन्न थतां कहुं के, आ
वातनी लणु कथ रीते थध ? सुभद्रशेठे जण्ठाण्डुं के, आज भारा शुरुदेव साथे
वतचितमां आ प्रसंगनी वात उपस्थित थतां तेजोश्रीये कहुं के, पुरोहितना
ये भक्तानो पाये जेवा सुद्धर्तमां नाथवामां आव्यो छे के राजानो प्रवेश थतांज
ये आधुंये भक्तान जमीनहोस्त थवातुं. राजाने आ वातथी धण्णज संतोष थयो.
जेले आचार्यमहाराजना अगाध जेवा ज्ञाननी पूणज प्रसंशा करी अने
त्यांथी ज जेभने परोक्ष वंदन कथुं. आ वधते सुअवसर जेध सुभद्र शेठे

કુમુદર્તે ભવનં નિર્માપ્ય મોજનાથં ભવન્તમામન્વિતવાન્, મમ ગુરુદેવં ચાનેન પથા
ગચ્છન્તં દૃષ્ટ્વા ગવાક્ષદેશાયસ્થિતોઽયં પ્રત્યહં તન્મસ્તકોપરિ ધર્મદ્રેષાત્ પાદં નિશ્ચિ-
પતિ । એતદ્વચનં શ્રુત્વા નૃપસ્તસ્ય દુષ્ટભાવસંપન્નસ્ય પુરોહિતસ્ય પાદચ્છેદરૂપં દણ્ડં
કર્તું સ્વશૃત્યાનાજ્ઞાપયત્ । હ્યં રાજાજ્ઞાનગરે તત્કાલમેવ પ્રમૃતા, અરુણાચાર્યેણાપિ
શ્રુતા । તતઃ કરુણાર્દ્રચિત્તઃ સ મુનિઃ સ્વશિષ્યેણ નૃપતિં પ્રવોઘ્ય તં પુરોહિતમરણ્યવદ્ ।
પ્રવમન્યૈરપિ મુનિભિઃ સુધર્મશીલમુનિવત્ સત્કારપુરસ્કારપરીપહઃ સોઢવ્ય ઇતિ ॥૩૯॥

કર સુભદ્ર સેઠ ને રાજા કો મુનિ કે પ્રતિ હુપ પુરોહિત કા વ્યવહાર મી
આયોપાન્ત સય સ્પષ્ટ કર કે સુના દિયા, કહા કિ-હે રાજન્! આપકે
હન પુરોહિત ને હસ ભવન કા નિર્માણ કુમુદર્ત મેં કરાયા હૈ ઓર ઉસમેં
પ્રવેશ કે ઉત્સવ પર આપકો ભોજન કે લિયે આમંત્રિત કિયા હૈ । મેરે
ગુરુ મહારાજ હસ ભવન કી દ્ધરોલે કે પાસ સે જવ ૨ હોકર નિકલતે
હૈં તવ ૨ યહ ધર્મ કે દ્રેષ સે દ્ધરોલે મેં વૈઠ કર “મુનિકે માથે ઉપર દોનોં
પૈર, મેરે રહે” હસ ભાવના સે પૈર પસાર દિયા કરતા હૈ । સુભદ્ર આંબક
કી હસ વાત કો સુનકર રાજા ને “યહ પુરોહિત દુષ્ટભાવ સંપન્ન હૈ”
યહ જાન લિયા ઓર અપને નૌકરોં કો યહ આદેશ દિયા કિ હસકે દોનોં
પૈર કાટ ઢાલો । યહ રાજાજ્ઞા નગર મેં વાયુવેગ સે ફૈલ ગયી । અરુણા-
ચાર્ય કો મી યહ વાત માલુમ હુઈ તો ઉન્હોં ને અપને શિષ્ય દ્વારા રાજા
કો સમક્ષા વુક્ષા કર પુરોહિત કો વચા લિયા । હસ કથા સે યહી શિક્ષા

પુરોહિતદ્વારા મુનિપ્રત્યે કરાતા અપમાનીત વ્યવહારની વાત વિગતથી રાજા
સમક્ષ રજુ કરી અને કહ્યું કે, હે રાજન્! આપના આ પુરોહિતે આ મકા-
નનું નિર્માણ કુમુદર્તમાં કર્યું અને તેમાં પ્રવેશના ઉત્સવ ઉપર આપને લોભન
માટે આમંત્રણ આપેલ છે. મારા ગુરુમહારાજ આ મકાનના અરૂંધાપાસેથી
બ્યારે બ્યારે નિકળે છે ત્યારે ત્યારે પુરોહિત ધર્મના દ્રેષથી અરૂંધામાં બેસી
એમના માથા ઉપર “મારા બન્ને પગ રહે” આ ભાવનાથી પગ લાંબો કરી
દે છે. સુભદ્ર શેઠની વાત સાંભળી રાજાએ “આ પુરોહિત દુષ્ટ ભાવનાથી
ભરેલ છે” આ વાત બહુ લીધી, અને પોતાના નોકરોને હુકમ કર્યો કે,
પુરોહિતના બન્ને પગ કાપી નાખો. આ પ્રમાણેની રાજાની આજ્ઞા વાયુવેગથી
નગરમાં ફેલાઈ ગઈ અને તે અરૂંધાચાર્ય મુનિના બહુવામાં આવતા તેઓએ પોતાના
શિષ્ય મારકટ રાજાને સમજાવી પુરોહિતને બચાવી લીધો. આ કથાથી એ બહુ

अथ विंशतितमं प्रज्ञापरीपहमाह—

मूलम्—से' य नूनं मए पुंवं, कम्माऽण्णाणफला कंडा ।
 जेणोहं नाभिजानोमि, पुंठो केणइ कंणहुइ ॥ ४० ॥
 अहे पच्छो उइज्जंति, कम्माऽण्णाणफला कंडो ।
 एवमासांसि अप्पाणं, नच्चा कम्मविवागयं ॥ ४१ ॥

छाया—अथ नूनं मया पूर्व, कर्माणि अज्ञानफलानि कृतानि ।
 येनाहं नाभिजानामि, पृष्टः केनचित् कस्मिंश्चित् ॥ ४० ॥
 अथ पश्चाद् उदीयन्ते, कर्माणि अज्ञानफलानि कृतानि ।
 एवम् आश्वासय आत्मानं, ज्ञात्वा कर्मविपाकम् ॥ ४१ ॥

टीका—‘से य नूनं’ इत्यादि, ‘अह पच्छा’ इत्यादि ।

अथ च नूनं=निश्चयेन, मया पूर्व=पूर्वकाले-पूर्वभवे इत्यर्थः, अज्ञानफलानि=अज्ञानोत्पादकानि, कर्माणि=ज्ञानावरणीयकर्माणि, कृतानि=धर्माचार्यगुरुश्रुतज्ञान-निन्दाध्ययनवाधादिभिरुपार्जितानि । उक्तञ्च—

मिलती है कि सुधर्मशील मुनि की तरह प्रत्येक मुनि को सत्कारपुरस्कार परीपह सहन करते रहना चाहिये ॥ ३९ ॥

अथ बीसवाँ प्रज्ञापरीपहको सूत्रकार बतलाते हैं—

‘से य नूनं’ इत्यादि । ‘अह पच्छा’ इत्यादि ।

अन्वयार्थ—प्रज्ञापरीपहको जीतनेके लिये साधु विचार करे कि (नूनं-नूनम्) निश्चयसे (मए-मया) मैंने (पुंवं-पूर्वम्) पूर्वभवमें (अण्णाणफला कम्मा कंडा-अज्ञानफलानि कर्माणि कृतानि) धर्माचार्य गुरु महाराज और श्रुतज्ञान की निन्दा करने से तथा किस के ध्यान अध्ययन में विघ्न डालनेसे अज्ञानोत्पादक ज्ञानावरणीय आदि ‘मो’ का उपार्जन किया है ।

शकाय छे के, सुधर्मशील मुनिनी जेभ प्रत्येक मुनिजे सत्कारपुरस्कारपरीपह सहन करता रहेवुं जेधजे. ॥ ३९ ॥

इवे बीसवा प्रज्ञापरीपहने सूत्रकार बतावे छे—

‘से य नूनं’ इत्यादि. ‘अह पच्छा’ इत्यादि.

अन्वयार्थ—प्रज्ञापरीपहने एतवा भाटे साधु विचार करे के, नूनं-नूनं निश्चयशी मए-मया में पुंवं-पूर्वं पूर्वभवमां अण्णाणफला कम्मा कंडा-अज्ञान-फलानि-कर्माणि कृतानि धर्माचार्य गुरुमहाराज अने श्रुतज्ञाननी निन्दा करवाभां तथा डोहना ध्यान अध्ययनमां विघ्न नाथवानुं, आज्ञानोत्पादक ज्ञानावरणीय

નાણસ્સ નાણિણં ચિય, નિંદા પહોસમચ્છરેહિં ય ।

ઉવયાયણવિગ્ધેહિં, નાણગ્ધં વજ્જણ કમ્મં ॥ ૧ ॥ ”

છાયા-જ્ઞાનસ્ય જ્ઞાનિનાં ચૈવ, નિન્દાપદ્ધેપમત્સરૈશ્વ ।

ઉપધાતનવિઘ્નેઃ, જ્ઞાનઘ્નં વધ્યતે કમ ॥ ૧ ॥

યેન=યસ્માત્ કારણાત્, કેનચિત્=જિજ્ઞાસુના, કાસ્મિશ્ચિત્=જીવાદિતત્ત્વ-વિષયે, પૃષ્ઠોઽહં નામિજાનામિ=અજ્ઞાનવશાત્ પ્રશ્નસ્યોત્તરં કર્તુ ન શક્નોમીત્યર્થઃ । પૂર્વોપાર્જિત-જ્ઞાનાવરણીય-કર્મોદયાત્ મયા જ્ઞાનં ન લભ્યતે, અતઃ પ્રશ્નોત્તરં કર્તુ-મત્સર્યો ભવામીતિ ભાવઃ । ઉક્તञ्च—

(જેણ-યેન) જિસકે કારણ સે (કેણહ-કેનચિત્) કિસી જિજ્ઞાસુ કે દ્વારા (કણહુહ-કસ્મિશ્ચિત્) કિસી મી જીવાદિક તત્ત્વ કે વિષય મેં (પુઠ્ઠો-પૃષ્ઠઃ) પૂછે જાને પર (અહં) મેં (નામિજાણામિ-નામિજાનામિ) કુછ મી નહીં જાન સકતા હું, અર્થાત્ અજ્ઞાનવશ ઉસકે પ્રશ્ન કા કુછ મી ઉત્તર નહીં દે સકતા હું । કહા મી હૈ—

“નાણસ્સ નાણિણં ચિય, નિંદા પહોસમચ્છરેહિં ય ।

ઉવધાયણ વિગ્ધેહિં, નાણગ્ધં વજ્જણ કમ્મં ॥ ૧ ॥ ”

જ્ઞાન એવં જ્ઞાનિયોંકી નિંદા કરને સે, ઉનમેં દ્વેષબુદ્ધિ રલ્ખને સે, ઉનકે સાથ મત્સરભાવ રલ્ખને સે, ઉનકા ઉપધાત કરને સે અથવા જ્ઞાન કે સાધનોં મેં અથવા જ્ઞાનિયોં કે જ્ઞાનોપાર્જન મેં વિઘ્ન કરને સે જીવ જ્ઞાનનાશક કર્મ કા બંધ કરતા હૈ ।

આદિ કર્મોંનુ ઉપાર્જન કરેલ છે જેણ-યેન એના કારણથી કેણહ-કેનચિત્ કોઈ જિજ્ઞાસુ દ્વારા કણહુહ-કસ્મિશ્ચિત્ કોઈ પણ જીવાદિક તત્ત્વના વિષયમાં પુઠ્ઠો-પૃષ્ઠઃ પુછવામાં આવવાથી અહં હું નામિજાણામિ-નામિજાનામિ કોઈ પણ જાણતો નથી અર્થાત્ અજ્ઞાનવશ એમના પ્રશ્નને કોઈ પણ ઉત્તર આપી શકતો નથી. કહું પણ છે કે—

“નાણસ્સ નાણિણં ચિય, નિંદા પહોસમચ્છરેહિં ય ।

ઉવધાયણ વિગ્ધેહિં, નાણગ્ધં વજ્જણ કમ્મં ॥ ”

જ્ઞાન અને જ્ઞાનીયોંની નિંદા કરવાથી, એમનામાં દ્વેષબુદ્ધિ રાખવાથી, એની સાથે મત્સરભાવ રાખવાથી, એનો ઉપધાત કરવાથી અથવા જ્ઞાનના સાધનોમાં અથવા જ્ઞાનીયોના જ્ઞાનોપાર્જનમાં વિઘ્ન કરવાથી જીવ જ્ઞાનનાશક કર્મનો બંધ કરે છે.

“સુહાસુહાણિ કમ્માણિ, સયં કુવ્વંતિ દેહિણો ।
સયમેવોવયુંજંતિ, દુહાણિ ય સુહાણિ ય ॥ ૧ ॥”

છાયા—શુભાશુભાનિ કર્માણિ, સ્વયં કુર્વન્તિ દેહિનઃ ।
સ્વયમેવોપયુજ્જતે, દુઃસ્વાનિ ચ સુસ્વાનિ ચ ॥ ૧ ॥ ૪૦ ॥

ભાવાર્થ—સાધુ કે ઊપર સવ હી કા વિશ્વાસ હોતા હૈ । પ્રત્યેક વ્યક્તિ ઉનસે અપનીર જિજ્ઞાસાકા સમાધાન જાનને કા અભિલાષી તથા ઉત્સુક રહતા હૈ, હસ પરિસ્થિતિ મેં યદિ કોઈ જિજ્ઞાસુ પુરુષ મુનિ કે પાસ આકર જીવાદિતત્ત્વવિષયક અપની શંકા કી નિવૃત્તિ કરના ચાહે ઔર વહ સાધુ સે હસ વિષય મેં પ્રશ્ન કરે, ઔર મુનિ ઉસકા ઉત્તર નહીં દે સકે તો ઉસ મુનિ કો ચાહિયે કિ અપની આત્મા મેં સંક્લિષ્ટ પરિણામ ન કરે, કિન્તુ સમભાવ સે હસ પ્રકાર સોચે કિ મેરે જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મોં કા કિતના તીવ્ર ઉદય હૈ જો જ્ઞાન કે સાધન હોને પર ખી મુજે જ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ નહીં હુઈ હૈ । બુદ્ધિ મેં હસ પ્રકાર કી મંદતા કા કારણ મેરે-પૂર્વ મેં શુર્વાદિક કી નિંદા આદિ સે ઉપાર્જિત જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મ હી હૈ । હસ મેં કિસી કા દોષ નહીં હૈ । જૈસે કહા ખી હૈ—

“સુહાસુહાણિ કમ્માણિ, સયં કુવ્વંતિ દેહિણો ॥
સયમેવોવયુંજંતિ, દુહાણિ ય સુહાણિ ય ॥ ૧ ॥”

દેહી-આત્મા-શુભ ઔર અશુભ કર્મોં કો સ્વયં ઉપાર્જિત કરતા હૈ ઔર ઉનકે ફલ સુખ દુઃસ્વાદિક કો સ્વયં હી ભોગતા હૈ ॥ ૪૦ ॥

ભાવાર્થ—સાધુના ઉપર દરેકનો વિશ્વાસ હોય છે, પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતા પોતાની જિજ્ઞાસાનું સમાધાન એમની પાસેથી મેળવવાના અભિલાષી તથા ઉત્સુક રહે છે. આ પરિસ્થિતિમાં જો કોઈ જિજ્ઞાસુ પુરુષ મુનિની પાસે આવી જીવાદિતત્ત્વ વિષયક પોતાની શંકાનું નિવારણ કરવા ઇચ્છે અને તે સાધુને આ વિષયમાં પ્રશ્ન કરે અને મુનિ એનો ઉત્તર ન આપી શકે તો એ મુનિ પોતાના આત્મામાં શંકાશિલ વૃત્તિ ન બગવા દે પરંતુ સમભાવથી એવું વિચારે કે, મારા જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મોનો કેટલો તીવ્ર ઉદય છે કે જે જ્ઞાનના સાધન હોવા છતાં પણ મને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ શકી નથી. બુદ્ધિમાં આ પ્રકારની મંદતાનું કારણ મેં-પૂર્વભાગમાં શુરુ આદિની નિંદા વગેરેથી ઉપાર્જિત કરેલ જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મો છે. એમાં કોઈનો દોષ નથી. એમ કહું પણ છે—

“સુહાસુહાણિ કમ્માણિ, સયં કુવ્વંતિ દેહિણો ।
સયમેવોવયુંજંતિ, દુહાણિ ય સુહાણિ ય ॥ ૧ ॥”

આત્મા શુભ અને અશુભ કર્મોને સ્વયં ઉપાર્જિત કરે છે, અને એને સ્વરૂપ સુખ દુઃખાદિકને સ્વયં ભોગવે છે. ॥ ૪૦ ॥

‘અહ પચ્છા’ ઇતિ ।

અથ અજ્ઞાનફલાનિ=અજ્ઞાનોત્પાદકાનિ કર્માણિ કૃતાનિ તાનિ પશ્ચાત્-અવા-
ધોત્તરકાલમ્, ‘ઉદીયન્તે’=અજ્ઞાનરૂપેણ અલર્ક-મૂષિકચિપવિકારવદ્ ઉદિતાનિ
ભવન્તિ, એવમ્=અમુના પ્રકારેણ કર્મવિપાકકમ્=કર્મણઃ ફલં, જ્ઞાત્વા હે શિષ્ય ! આ-
ત્માનમ્ આશ્વાસય=સ્વસ્થીકુરુ, ‘સ્વયં કૃતાનામેવ જ્ઞાનાવરણીયકર્મણાં કૃત્તિત્વં
ફલમેતત્, યદહં ન જાનામિ-પ્રશ્નોત્તરમિતિ વિજ્ઞાય સ્વસ્થો ભવ, ન તુ તન્નિમિ-
ત્તકં વિપાદં કુરુ ઇત્યર્થઃ । ‘કમ્મા’ ઇતિ વહુવચનં કર્મવન્ધહેતૂનાં વહુત્વાત્ ।

અન્વયાર્થ—(કહાડનાળફલા કમ્મા-કૃતાનિ અજ્ઞાનફલાનિ કર્માણિ)
ગુર્વાદિકોંકી નિંદા આદિસે-પૂર્વભવમેં ઉપાર્જિત તથા જ્ઞાનમેં અંતરાય ઢાલને
વાલે-જ્ઞાન કે નિરોધક-એસે જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મ અપને અઘાઘાકાલ
કે બાદ (ઉદ્ગ્જંતિ-ઉદીયન્તે) પાગલ કુત્તે અથવા પાગલ ચૂહેકે વિષ કે
વિકાર કી तरह અજ્ઞાનરૂપ સે ઉદય મેં આતે હૈં । (એવં કમ્મવિવાગયં-
એવં કર્મવિપાકકમ્) હસ પ્રકાર કર્મ કે ફલ કો (નચ્ચા-જ્ઞાત્વા)
જાનકર હે શિષ્ય ! (અપ્પાણં આસાસિ-આત્માનં આશ્વાસય) તુમ
અપની આત્મા કો કુછ નહીં આને પર-દૂસરોં કે પ્રશ્નોં કા ઉત્તર નહીં
દે સકને પર ધૈર્ય ઘઘાઓ-હસ નિમિત્ત કો લેકર વિપાદ મત કરો ।

ભાવાર્થ—પ્રજ્ઞાપરીષદ્ કો જીતને કે લિયે સૂત્રકાર સાધુઓં કે
લિયે શિક્ષા દેતે હૈં કિ જો જૈસા કરતા હૈં ઉસે ફલ મી વૈસા હી
મિલતા હૈ । ચબુલ કા જાડ ઘોને પર કોઈ ઉસસે આમ્રફલ પ્રાપ્તિ કી
આશા કરે તો વ્યર્થ હૈ । હસી પ્રકાર પૂર્વભવ મેં જિસ જીવ ને જિન ૨

અન્વયાર્થ—કહાડનાળફલા કમ્મા-કૃતાનિ અજ્ઞાનફલાનિ કર્માણિ . પૂર્વભવમાં
શુરુઆદિની નિંદાથી ઉપાલંબિત તથા જ્ઞાનમાં અંતરાયના અવધાન-જ્ઞાનના નિરોધક-
એવા જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મ પોતાના વિતેલા કાળ પછી ઉદ્ગ્જંતિ-ઉદીયન્તે હડકાયા
કુતરાના અથવા વકરેલા ઉંદરના વિષના વિકારની માફક અજ્ઞાન રૂપથી ઉદયમાં
આવે છે. એવં કમ્મવિવાગયં-એવં કર્મવિપાકકમ્ આ પ્રકારે કર્મના ફળને નચ્ચા-જ્ઞાત્વા
જાણી હે શિષ્ય ! અપ્પાણં આસાસિ-આત્માનં આશ્વાસય તમે પોતાના આત્મામાં
કંઈ ન આવવાથી બીજાના પ્રશ્નોને ઉત્તર આપી શકતા નથી એ. જાણીને આ
બધાના નિમિત્તને લઈ વિપાદ ન કરો.

ભાવાર્થ—પ્રજ્ઞાપરીષદ્ને જીતવા માટે સૂત્રકાર સાધુઓ માટે શિક્ષા
રૂપથી કહે છે કે, જે જેવું કરે છે, તેને તેવું ફળ મળે છે. કાંઈ
બાવળનું ઝાડ વાવીને તેમાંથી આંખાના ફળની આશા રાખે તો તે વ્યર્થ છે.

इदं गाथायुग्मं प्रज्ञाया अपकर्षमाश्रित्य व्याख्यातम् । इदमुपलक्षणं - यदि ज्ञानावरणीयकर्मणां क्षयोपशमात् प्रज्ञाया उत्कर्षः स्यात् तदा तन्निमित्तकं मदं न कुर्यादित्यपि बोध्यमिति । उक्तं हि ।

कारणों द्वारा जिन २ कर्मों का बन्ध किया है वे वे कर्म अवाधाकाल के बाद उस जीव के उदय आते रहते हैं । जब हे आत्मन् ! गुर्वादिक की निंदा करने से, शास्त्रों का अवर्णवाद बोलने से, उपघात से अर्थात् ज्ञानादिक के साधनों का नाश करने से, ज्ञान की अन्तराय देने से तूने तीव्र ज्ञानावरणीयादिक कर्मों का बंध किया है, तो उनका फल भी तुझे वैसा ही भोगना पड़ेगा । इसमें कोई के हाथ की बात नहीं है । जिन ज्ञानावरणीयादिक कर्मों का तूने बंध किया है वे उन उन रूप में ही उदय आवेंगे । अतः यदि तेरे से कोई जीवादिक तत्त्वों के विषय में कुछ पूछता है और तुझे उस विषय का कोई उत्तर ज्ञान में नहीं झलकता है इससे तू आत्मा में हीनता की भावना मत कर, और न खेद ही कर, किन्तु अपने आत्मा को धैर्य बंधा और इस प्रकार समझा कि यह तेरे ही किये हुए कर्म हैं अतः तुझे ही भोगना पड़ेगा । फिर इसमें हर्षविपाद करने की जरूरत क्या है ? । इस प्रकार इस परिणति से आत्मा प्रज्ञापरीपद को बहुत अच्छी तरह सहन कर सकता है ।

આ પ્રકારે પૂર્વભવમાં જે જીવે જે જે કારણો દ્વારા જે જે કર્મોના બંધ કર્યો હોય તે તે કર્મ અબાધાકાળની બાદ તે તે જીવને ઉદયમાં આવે છે. આથી હે આત્મન્ ! શુરુ આદિની નિંદા કરવાથી, શાસ્ત્રોના અવર્ણવાદ બોલવાથી, ઉપ-
ધાતથી અર્થાત્ જ્ઞાનાદિકનાં સાધનોના નાશ કરવાથી જ્ઞાનમાં અંતરાય નાખવાથી,
તેં તીવ્ર જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મોના બંધ કર્યો છે તો તેનું ફળ પણ તારે તેવુંજ
લોગવતું પડશે. તેમાં કોઈના હાથની વાત નથી. જે જ્ઞાનાવરણીય કર્મોના તેં
બંધ કર્યો છે, તે તેવા તેવા રૂપમાંજ ઉદયમાં આવશે. આથી જો તને કોઈ જીવા-
દિક તત્ત્વોના વિષયમાં કંઈ પુછે છે તો તને એ વિષયનો કોઈ જ્ઞાનભર્યો ઉત્તર
જડતો નથી તો તેનાથી તું પોતાના આત્મામાં હિનતાની ભાવના અને ખેદ
કરીશ નહીં. પરંતુ પોતાના આત્મામાં ધૈર્ય રાખ અને એ પ્રકારે સમજાવ કે,
આ તારાંજ કરેલાં કર્મ છે. એથી એ તારેજ લોગવવાં પડશે. પછી આમાં
હર્ષ વિપાદ કરવાની જરૂર જ શું છે ? આ પ્રકારે આ પરિણતીથી આત્મા પ્રજ્ઞા
પરીપદને ખૂબજ સારી રીતે સહન કરી શકે છે. ગાથામાં “કમ્મા” એ બંદુ-

पूर्वपुरुषसिंहानां, विज्ञानातिशयसागरानन्त्यम् ।

શ્રુત્વા સામ્પ્રતપુરુષાઃ, કથં સ્વબુદ્ધ્યા મદં યાન્તિ ॥ ૧ ॥

યદ્વા-ઇહ તન્વેનાર્થદ્વયસંભવઃ અનેકાર્થબોધનેચ્છાતઃ સકૃદુચારણં તન્નહ ।
અથ ચ-તન્વન્યાયેનાર્થદ્વયસ્ય યુગપત્સંભવઃ-તન્ત્રં ચ દૈર્ઘ્યપ્રસારિતાસ્તન્ત્વઃ, તતો
યથા-દૈર્ઘ્યપ્રસારિતમેકં મૂઢમનેકસ્ય તિરશ્ચીનસ્ય તન્તોઃ=સંગ્રાહિ, તથા-યદેકયા

ગાથા મેં “કમ્મા” યહ જો વહુવચનાન્ત શબ્દ કા પ્રયોગ ક્રિયા ગયા
હૈ વહ કમોં કે બંધ કે હેતુ અનેક હૈં, હસ આશય કો પ્રગટ કરને કે લિયે
ક્રિયા હૈ । ચાલીસ ઓર ઇકતાલીસવી ગાથા કા જો હસ પ્રકાર વિવેચન
ક્રિયા ગયા હૈ વહ બુદ્ધિ કી મન્દતા કો લક્ષ્ય મેં લેકર ક્રિયા હૈ । યદિ
જ્ઞાનાવરણીય કમોં કે ક્ષયોપશમ સે પ્રજ્ઞા કા ઉત્કર્ષ આત્મા મેં હો તો
ઉસ સમય સાધુ કો હસ પ્રજ્ઞાનિમિત્તક મદ-અહંકાર નહીં કરના
ચાહિયે । યહ વાત મી ઉપલક્ષણ સે સમજ લેની ચાહિયે । કહા મી હૈ-

पूर्वपुरुषसिंहानां, विज्ञानातिशयसागरानन्त्यम् ।

શ્રુત્વા સામ્પ્રતપુરુષાઃ, કથં સ્વબુદ્ધ્યા મદં યાન્તિ ॥ ૧ ॥

પહિલે કે શ્રેષ્ઠ પુરુષોં કે અસાધારણ વિજ્ઞાન કી વાતોં કો સુનકર
એસા કૌન પુરુષ હોગા જો અપને જ્ઞાન કા મદ-અહંકાર કરેગા । હસ-
લિયે બુદ્ધિ કી પ્રકર્ષતા કા મી મદ નહીં કરના ચાહિયે । તન્ત્ર ન્યાય
સે પ્રજ્ઞા કે ઉત્કર્ષ અપકર્ષરૂપ દોનોં અર્થ મી યુગપત્ વિવક્ષિત હો
સકતે હૈં । જૈસે એક લંચા ફૈલા હુઆ ડોરા તિરછે ફૈલે હુઅ અનેક

પ્રથનાત્મક શબ્દનો પ્રયોગ કરેલ છે તે કમના બાધના હેતુ અનેક છે તેવો આશય
ખતાવવા માટે જ કરેલ છે. ચાલીસ અને એકતાલીસમી ગાથામાં જે આ પ્રકારે
વિવેચન કરેલ છે તે બુદ્ધિની મંદતાને લક્ષમાં લઈને કરેલ છે. જે કહી જાના-
વરણીય કમોના ક્ષયોપશમથી પ્રજ્ઞાનો ઉત્કર્ષ આત્મામાં હોય તો તે સમયે સાધુએ
આ પ્રજ્ઞા નિમિત્તક મદ અહંકાર ન કરવો જોઈએ. આ વાત પણ ઉપલ-
ક્ષણથી સમજ લેવી જોઈએ. કહું પણ છે—

पूर्वपुरुषसिंहानां, विज्ञानातिशयसागरानन्त्यम् ।

શ્રુત્વા સામ્પ્રતપુરુષાઃ, કથં સ્વબુદ્ધ્યા મદં યાન્તિ ॥ ૧ ॥

પહેલાં શ્રેષ્ઠ પુરુષોની અસાધારણ વિજ્ઞાનની વાતો સાંભળીને એવો કયો
પુરુષ હશે કે જે પોતાના જ્ઞાનનો મદ અહંકાર કરશે ? આથી બુદ્ધિની પ્રકર્ષ-
તાનો પણ મદ ન કરવો જોઈએ.

તંત્ર ન્યાયથી પ્રજ્ઞાનો ઉત્કર્ષ અપકર્ષરૂપ બનને અર્થ પણ યુગપત્ વિવ-
ક્ષિત બની શકે છે. જેમ એક લાંબો ફેલાએલો દોરો આડા અવળા

ગાથયા અનેકાર્થસ્યામિધાનં સ તન્નન્યાયઃ, તદ્વિવક્ષયા પ્રજ્ઞાયા ઉત્કર્ષમાશ્રિત્યાપિ ભગવતા ગાથાદયં કથિતમ્। ઉપલક્ષણત્વે તુ તાત્પર્યગ્રાહકતયા પ્રમાણાન્તરં શ્રુતમ-
પેક્ષણીયં સ્યાત્, અતસ્તન્નાશ્રયણાદિહ વ્યાખ્યાદયં ક્રિયતે। તત્ર પ્રજ્ઞાયા ઉત્કર્ષ-
પક્ષે એવં ગાથાદયં વ્યાખ્યાયતે—

પ્રજ્ઞોત્કર્ષવતા એવં ચિન્તનીયમ્—અથ નૂનં મયા પૂર્વં કર્માણિ=જ્ઞાનપ્રશંસા-
જ્ઞાનિવૈયાવૃત્ત્યાદિરુપાણ્યનુષ્ઠાનાનિ, જ્ઞાનફલાનિ = જ્ઞાનમિહ વિમર્શપૂર્વકો બોધ-
સ્તત્ફલકાનિ, કૃતાનિ, યેન હેતુના—કેનાપિ=અવિવક્ષિતવિશેષેણ સર્વેણાપીત્યર્થઃ,
કસ્મિંશ્ચિત્=યત્ર કુત્રાપિ વસ્તુનિ વિષયે પૃષ્ઠઃ અહં, ના=મનુષ્યઃ, વિશિષ્ટમનુષ્યત્વ-
મનુભવન્ અમિજાનામિ।

તન્તુઓં કા ચત્રાદિક મેં સંગ્રાહક હોતા હૈં उसी प्रकार एक गाथा द्वारा युगपत् अनेक अर्थों का भी संग्रह होता है, यही तन्त्र न्याय है। इस विवक्षा से इन दोनों गाथाओं द्वारा प्रज्ञा का उत्कर्ष लेकर भी प्रज्ञा-
परीपह का कथन हो सकता है। इसी अभिप्राय से सूत्रकार ने ये दोनों गाथाएँ कही हैं। बुद्धि की प्रकर्षता को लेकर व्याख्यान इस प्रकार है—

मैंने पूर्वभव में ज्ञानप्रशंसा, ज्ञानियों की वैयावृत्य आदिरूप शुभ कर्म किये हैं इसलिये इनका फल मुझे विमर्शपूर्वक बोधरूप में मिला है। इसलिये इस के प्रभाव से मैं जब कोई मुझ से किसी भी विषय की अपनी जिज्ञासा समाधान करने के रूप में उपस्थित करता है उसकी उस जिज्ञासा का यथोचित समाधान कर देता हूँ, इससे उस पूछने वाले को सन्तोष हो जाता है। इसलिये सूत्रकार इकतालीसवीं गाथा द्वारा ऐसे श्रुतशाली—साधु को यह समझाते हैं कि हे साधो!

अनेक ताष्ठावाष्पुने पत्ररूपमां इरेवनार भने छे, ते प्रकारे ओक गाथा द्वारा युगपत् अनेक अर्थोना पष्पु संग्रह थाय छे आ तंत्र न्याय छे आ विवक्षाथी आ भन्ने गाथाओ द्वारा प्रज्ञानो उत्कर्ष लखने पष्पु प्रज्ञापरीपहत्तुं कथन भनी शके छे, आ अलिप्रायथी भगवान सूत्रकारे आ भन्ने गाथाओ कही छे। बुद्धिनी प्रदर्शता भतावनार व्याख्यान आ प्रकाशत्तुं छे.

મેં પૂર્વભવમાં જ્ઞાન પ્રશંસા, જ્ઞાનિઓની વૈયાવૃત્તિ આદિ રૂપ શુભ કર્મ કરેલ છે. એતું ફળ મને વિમર્શપૂર્વક બોધરૂપમાં મળેલ છે. આ કારણે એના પ્રભાવથી ન્યારે કોઈ મારી પાસે કોઈ પષ્પુ વિષયની પોતાની જિજ્ઞાસા સમા-
ધાન કરવાના રૂપમાં ઉપસ્થિત કરે છે ત્યારે હું એ જિજ્ઞાસાતું યથોચિત્, સમા-
ધાન કરી દઉં છું. આથી એ પૂછવાવાળાને સંતોષ થાય છે, આ માટે સૂત્રકાર એકતાલીસમી ગાથાદ્વારા એવા શ્રુતશાળી—સાધુને એમ સમજાવે છે કે, હે સાધો!

તત્ર-શ્રુતમદો ન કર્તવ્ય ઇતિ વોધયિતુમાહ-‘ અહ પચ્છા ’ ઇત્યાદિ । અય-
 ઉત્કર્ષભાષનાનન્તરમ્, એવં વિભાવનીયમ્-મયા પૂર્વભવે કૃતાનિ જ્ઞાનફલાનિ કર્માણિ
 પશ્ચાત્=અવાપોત્તરકાલમ્, ઇદાનીમ્, ઉદીયન્તે-ઉદિતાનિ ભવન્તિ, એવં કર્મ-
 વિપાકકં જ્ઞાત્વાઽઽત્માનમ્ આશ્વાસય-આત્મનિ શાન્તિ સ્થાપય, ન તુ તન્નિમિત્તકં
 મદં કુરુ । અયં ભાવઃ-શ્રુતમદો હિ જ્ઞાનાવરણીયકર્મણઃ કારણમ્, તચ્ચાવશ્યવેધમ્,
 તદુદયે ચ કુતો જ્ઞાનમ્, તસ્માચ્છ્રુતમદો ન કર્તવ્યઃ ।

યતઃ-“ નાણં મયદપ્પહરં, મજ્જહ જો તેણ તસ્સ કો વેજ્જો ।

અમિયં જસસ વિસાયહ, તસ્સ તિગિચ્છા કહં કિજ્જહ ” ॥ ૧ ॥

છાયા--જ્ઞાનં મદર્પહરં, માદ્યતિ યસ્તેન તસ્ય કો વૈદઃ ।

અમૃતં યસ્ય વિપાયતે, તસ્ય ચિકિત્સા કયં ક્રિયતે ॥ ૧ ॥

ઇત્યેવં ચિન્તનેન શાન્તિ પ્રાપ્નુહોતિ ।

વસ્તુતસ્તુ-ગાથાદ્વયમિદં યુગ્મકમ્ । ‘ સે ’ અથ નૂનં=નિશ્ચયેન મયા પૂર્વ=પૂર્વ
 ભવે-અજ્ઞાનફલાનિ કર્માણિ કૃતાનિ યેન કારણેનાહં કેનાપિ જિજ્ઞાસુના ક-
 સ્મિશ્ચિત્ જીવાજીવાદિસ્વરૂપવિષયે પૃષ્ઠઃ સન્ નાભિજાનામિ=મન્દબુદ્ધિવાજ્ઞી-

તુમને યદિ પૂર્વભવ મેં જ્ઞાન કે સાધનોં કા અનુષ્ઠાન કરકે યદિ ઇસ
 ભવ મેં દૂસરોં કી અપેક્ષા કુછ વિશિષ્ટ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર લિયા હૈ, તો
 તુમ ઇસ જ્ઞાનરૂપ શ્રુત કા મદ મત કરો, કિન્તુ અપની આત્મા મેં શાન્તિ-
 ભાવ સે રહો-આત્મા કો સમજાતે રહો કિ કહીં એસા ન હો જાય કિ
 મદ કરને સે આત્મા જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મ કા બન્ધ કરલે । ઇસ
 કર્મ કે બંધ મેં જબ ઇસકા ઉદય અપની અવાધાકાલ કે બાદ મેં
 આતા હૈ તો જીવ યથાર્થ જ્ઞાન સે રહિત હો જાતા હૈ, ઇસલિયે હે
 શિષ્ય તું શ્રુત કા મદ મતકર । તાત્પર્ય ઇન દોનોં ગાથાઓં કા યહ હૈ
 કિ જિસ સમય આત્મા મેં પ્રજ્ઞા કી હીનતા હો તો મુનિ કો એસા

તમે કહાય પૂર્વભવમાં જ્ઞાનના સાધનોનું અનુષ્ઠાન કરી લે આ ભાવમાં ખીલની
 અપેક્ષાએ કાંઈ વિશિષ્ટ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલ છે તો તમે એ જ્ઞાનરૂપ શ્રુતનો મદ ન
 કરો. પણ તમારા આત્મામાં શાન્તિભાવથી રહો આત્માને સમજાવતા રહો કે
 કયાંય એવું ન બની બાય કે, મદ કરવાથી આત્મા જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોનું
 બંધન કરી લે. એ કર્મના બંધમાં બ્યારે એનો ઉદય પોતાની અવાધાકાળની
 પછી આવે છે ત્યારે જીવ યથાર્થ જ્ઞાનથી રહિત થઈ બાય છે. આ માટે છે
 શિષ્ય ! તું શ્રુતનો મદ ન કર. આ બન્ને ગાથાનું તાત્પર્ય એ છે કે, જે સમયે
 આત્મામાં પ્રજ્ઞાની હિનતા હોય ત્યારે મુનિએ એવો વિચાર ન કરે એઈએ

વાદિસ્વરૂપં નિરૂપયિતું ન સમર્થોઽસ્મિ । એવમ્=અમુના પ્રકારેણ કર્મવિપાકં-પૂર્વો-
પાર્જિત-જ્ઞાનાવરણીયકર્મફલં જ્ઞાત્વા આત્માનમ્ આશ્વાસયેત્યુત્તરગાથયા સમ્બન્ધઃ
અપમર્થઃ-હે શિષ્ય ! બુદ્ધિમાન્ધવિપયે વિપાદમકૃત્વા, તપઃ સંયમારાધને પ્રવૃત્તો ભવ ।
તપઃસંયમારાધનેન હિ કેવલજ્ઞાનગ્રાપ્તિરપિ ભવિતુમર્હતીતિ સોત્સાહં તત્સમારાધને
તત્પરો ભવેતિ ભાવઃ ।

અથ-પ્રજ્ઞાપકર્પે પશ્ચાત્-કદાચિત્તયાવિધજ્ઞાનાવરણીયક્ષયોપશમાનન્તરં ‘કમ્મા-
ણાણફલા’ इत्यस्य कर्माणि ज्ञानफलानि इति च्छाया तत्र - ज्ञानफलानि-
जीवाजीवादिस्वरूपनिर्णयजनकानि कर्माणि कृतानि=पूर्वभवोपार्जितानि उदीयन्ते
तदा एवम્=अमुना प्रकारेण कर्मविपाकं ज्ञानावरणीयक्षयोपशमजन्यं प्रज्ञापकर्मरूपं
कर्मफलं ज्ञात्वा हे शिष्य ! आत्मानम् आश्वासय=ज्ञानमदं परित्यज्य स्वस्थीकुरु ।
पूर्वकृतशुभकर्मणा मम ज्ञानावरणीयकर्मणः क्षयोपशमो जातस्तेन सूक्ष्म-सूक्ष्मतर-
सूक्ष्मतममपि जीवादिस्वरूपं सम्यग् जानामि, तथा केनापि पृष्टः सन् तस्मै
सम्यगवबोधयितुं समर्थोऽस्मीति विचारणया प्रज्ञामदं परिहरेत्यर्थः ।

વિચાર નહીં કરના ચાહિયે કિ મેં કુછ નહીં જાનતા હું-મૂર્ખ હું જહાં
તહાં મેરા પરાભવ હોતા હૈ । ઇસ વિચાર સે આત્મા મેં પરિતાપ હોતા
હૈ, ઇસ પ્રકાર વિચાર નહીં કરના યહ પ્રજ્ઞાપરીપહ હૈ । અથવા
શ્રુતજ્ઞાન કી વિશિષ્ટતા આત્મા મેં હોને પર ઉસ સમય ઉસ મુનિ કો
ઉસકા મદ નહીં કરના ચાહિયે કિ-મેં વિશિષ્ટજ્ઞાનસંપન્ન હું, પ્રત્યેક
વ્યક્તિ મેરે પાસ અપની ૨ જિજ્ઞાસા કા સમાધાન કરને કે લિયે આતે
હૈ । પ્રત્યેક આત્મા કો મુશ્કેલ સે કિતના લાભ હોતા રહતા હૈ । ઇસ
પ્રકાર કા મદ નહીં કરના ચાહિયે । પ્રજ્ઞા કા મદ કરના ઇસ લિયે
નિષિદ્ધ હૈ કિ યહ જો જ્ઞાન પ્રાપ્ત હુઆ હૈ વહ જ્ઞાનાવરણીયકર્મ કે
ક્ષયોપશમ સે પ્રાપ્ત હુઆ હૈ । ઇસકા મેં કયોં મદ કરૂં । ઇસ પ્રકાર

કે, હું કાંઈ બાણુતો નથી, મૂર્ખ છું, બ્યાં ત્યાં મારો પરાભવ થાય છે. આ
વિચારથી આત્મામાં પરિતાપ થાય છે માટે આ પ્રકારનો વિચાર ન કરવો તે
પ્રજ્ઞાપરીપહ છે. અથવા શ્રુતજ્ઞાનની વિશિષ્ટતા આત્મામાં થવાથી તે સમયે તે
મુનિએ તેનો મદ ન કરવો બોધ્યો કે હું, વિશિષ્ટ જ્ઞાન સંપન્ન છું. પ્રત્યેક
વ્યક્તિ મારી પાસે પોતપોતાની જિજ્ઞાસાનું સમાધાન કરવા આવે છે. પ્રત્યેક
આત્માને મારાથી કેટલો લાભ થાય છે? આ પ્રકારનો મદ ન કરવો બોધ્યો.
પ્રજ્ઞાનો મદ કરવાનો આ માટે નિષેધ છે કે, જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે તે જ્ઞાના-
વરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થયેલ છે. આનો હું કંઈ રીતે મદ કરી

અસ્ય ગાથાદ્વયસ્યાયં નિષ્કર્ષઃ—પ્રજ્ઞાયા અપકર્ષે 'નાહં કિંચિજ્ઞાનામિ, મૂર્ત્યોઽસ્મિ, યત્ર તત્ર પરાજિતો ભવામિ' इत्येवं परितापो न कर्तव्यः उत्कर्षे श्रुत-
मदो न कर्तव्यः । किन्तु कर्मविपाकोऽयमिति ज्ञात्वाऽऽत्मनः स्थिरीकरणेन द्वि-
षोऽपि प्रज्ञापरीपहः सोढव्यः ।

અત્ર પ્રજ્ઞાપકર્ષે દૃષ્ટાન્તઃ પ્રદર્શ્યતે—

પુષ્પદન્તાચાર્યઃ શિષ્યપરિવારેણ સહ ચમ્પાનગર્યાં સમવસ્યતઃ । તેષુ શિષ્યેષુ
ભદ્રમતિનામકઃ શિષ્યોઽતીવમન્દમતિરાસીત્ । સ આવશ્યકસમાપ્ત્યનન્તરં દશ-
વૈકાલિકસૂત્રાભ્યાસાર્થં પ્રવૃત્તઃ, પરન્તુ તદા તસ્ય પ્રબલજ્ઞાનાવરણીયાન્તરાયકર્મો-
દયો જાતસ્તે નૈકમપ્યક્ષરં ન સ્મરતિ, તતોઽસૌ ચિન્તયતિ—અહમસ્મિ પૂર્વધરાચાર્યસ્ય
શિષ્યઃ, આચાર્યો વાત્સલ્યેન મામધ્યાપયતિ, અન્યે મુનયશ્ચાપિ પ્રેમ્ણા મામક્ષરં

આત્મા को अपने स्वभाव में स्थिर करते हुए प्रज्ञा के प्रकर्ष को सहन
करना यह भी प्रज्ञापरीपह है । इस तरह प्रज्ञा के उत्कर्ष और अप-
कर्ष के भेद से यह परीपह दो प्रकार का हो जाता है । यह दोनों प्रकार
का परीपह सहन करना मुनि के लिये आवश्यक है ।

પ્રજ્ઞા કે અપકર્ષ મેં દૃષ્ટાન્ત—કિસી સમય પુષ્પદન્તાચાર્ય શિષ્ય-
પરિવાર કે સાથ ચંપાનગરી મેં આયે । ઇનકી ઇસ શિષ્યમંડલી મેં
ભદ્રમતિ નામ કા એક શિષ્ય અતીવ મંદમતિ થા । એક દિન કી રાત્ર
હે કિ ઉસને આવશ્યક કી સમાપ્તિ કે બાદ દશવૈકાલિકસૂત્ર કા
અભ્યાસ કરના પ્રારંભ કિયા । પરન્તુ ઉસ સમય ઉસકે પ્રબલ જ્ઞાના-
વરણીયકર્મ કા ઉદય હોને સે એક બી અક્ષર ઉસકો યાદ નહીં હોતા ।
ઇસને વિચાર કિયા કિ પૂર્વધર આચાર્ય કા મેં શિષ્ય હૂં વાત્સલ્યભાવ

શકું ? આ પ્રકારે આત્માને પોતાના સ્વભાવમાં સ્થિર કરીને પ્રજ્ઞાને પ્રકર્ષ
સહન કરવો તે પણ પ્રજ્ઞાપરીપહ છે, આવી રીતે પ્રજ્ઞાને ઉત્કર્ષ અને અપ-
કર્ષના ભેદથી આ પરીપહ બે પ્રકારનો બને છે. આ બન્ને પ્રકારના પરીપહ
સહન કરવા મુનિને માટે આવશ્યક છે. પ્રજ્ઞાના અપકર્ષનું દષ્ટાન્ત—

કોઈ એક સમયે પુષ્પદન્તાચાર્ય શિષ્યપરીવાર સાથે ચંપાનગરીમાં આવ્યા.
આ શિષ્ય મંડળીમાં ભદ્રમતિ નામનો એક શિષ્ય ઘણો મંદમતી હતો. એક
દિવસની વાત છે કે, તેણે આવશ્યકની સમાપ્તિ બાદ દશવૈકાલિક સૂત્રનો અભ્યાસ
કરવો શરૂ કર્યો. પરંતુ તે સમયે તેને પ્રબળ જ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ઉદય થવાથી
એક પણ અક્ષર યાદ રહેતો નહીં. તેણે વિચાર કર્યો કે, હું પૂર્વધર આચાર્ય-
નો શિષ્ય છું, વાત્સલ્યભાવથી તેઓ મને શાસ્ત્રાધ્યયન કરાવે છે. બી નિઝે

બોધયતિ, તથાપિ મમ તત્ સ્મૃતિપથં નાયાતિ, અત્ર કથિત્ મુનિઃ સકૃદેવ થુત્વા ધારયતિ, કથિદ્ દિવારં, કથિત્ ત્રિવારમ્ ।

કેનચિત્-શતં શતં ગાથા પ્રત્યહમભ્યસ્તાઃ, કેનચિત્ દ્વે દ્વે શતે । કથિદેક-પૂર્વધરઃ, કથિદ્ દ્વિપૂર્વધરો યાવચ્ચતુર્દશપૂર્વધરઃ સંજાતઃ, પરન્તુ મહાનિષ્ઠુરોઽતીવ નિર્બુદ્ધિરહમસ્મિં, શતશોઽભ્યાસે કૃતેઽપિ ધારણા ન ભવતિ । મમ પૂર્વજન્મોપાર્જિતં જ્ઞાનાવરણીયં કર્મ, તથા જ્ઞાનાન્તરાયરૂપં કર્મ તીવ્રતયા સંપ્રત્યુદયાવસ્થાં પ્રાપ્તમ્,

સે વે મુક્તે પદાતે હૈં, અન્ય મુનિ ભી મુક્ત પર વિશેષ અનુગ્રહ રખતે હૈં, વે ભી સમય ૨ પર મુક્તે વચવાતે હૈં-તો ભી મુક્ત કો યાદ નહીં હોતો ! હમારે મેં કોઈ તો મુનિરાજ એસે હૈં જો એક વાર ભી સુનકર યાદ કર લેતે હૈં, કોઈ ૨ એસે હૈં જિन्हોં દો વાર કહને સે યાદ હો જાતા હૈ । કોઈ ૨ એસે હૈં જો ત્રીન વાર સુનકર વિષય કો અચ્છી તરહ યાદ કર લેતે હૈં । કિતને એસે હૈં જો એક હી દિન મેં સૌ-સૌ ૧૦૦-૧૦૦ ગાથાઈ યાદ કર લેતે હૈં ! કોઈ ૨ એસે હૈં જો દો સૌ ૨૦૦-દો સૌ ૨૦૦ ગાથાઈ તંક કંઠસ્થ કર લેતે હૈં । કોઈ એક પૂર્વધર હૈં । કોઈ દો પૂર્વધર હૈં । કોઈ ત્રીન, કોઈ ચાર, કોઈ પાંચ, કોઈ છહ, કોઈ સાત ઓર કોઈ આઠ આદિ સે લેકર ચૌદહ પૂર્વતક કે પાઠી હૈં, કિન્તુ ઇન સવ મેં એક મેં હી એસા મન્દબુદ્ધિ હું જિસકો કુછ નહીં આતા હૈ । બુદ્ધિહીન યના હુઆ હું । સૌ વાર યાદ કરને પર ભી ધારણા હોતી હી નહીં હૈ । કયા કરૂં પૂર્વોપાર્જિત જ્ઞાનાવરણીયકર્મ કા હી ઇસ સમય તીવ્ર ઉદય

પણ મારા ઉપર વિશેષ ભાવ રાખે છે અને સમય સમય ઉપર તેઓ મને બતાવે છે, તો પણ મને યાદ રહેતું નથી. અમારામાં કેટલાક મુનિરાજ એવા છે કે, તેઓ એકવાર સાંભળીને તેને કંઠસ્થ કરી લે છે, કોઈ કોઈ એવા છે કે, તેમને બે વખત કહેવાથી યાદ થઈ જાય છે, કોઈ કોઈ ત્રણ વાર સાંભળ્યાથી વિષયને સારી રીતે યાદ કરી લે છે. કેટલાક એવા પણ છે કે જે એક જ દિવસમાં ૧૦૦-૧૦૦ (સૌ-સૌ) ગાથાઓ યાદ કરી લે છે. કોઈ કોઈ ૨૦૦-૨૦૦ (બસો-બસો) ગાથાઓ કંઠસ્થ કરી લે છે. કોઈ કોઈ પૂર્વધર છે, કોઈ બે પૂર્વધર છે, કોઈ ત્રણ, કોઈ ચાર, કોઈ પાંચ, કોઈ છ, કોઈ સાત, કોઈ આઠ આદિથી લઈને ચૌદ પૂર્વ સુધીના પાઠી છે આ બધા વચ્ચે હું એકજ એવો મંદબુદ્ધિનો છું કે મને કોઈ પણ આવડતું નથી. હું બુદ્ધિહીન બનેલો છું સૌ વખત યાદ કરવા છતાંયે અહણ કરી શકતો નથી. શું કરું ? પૂર્વોપાર્જિત જ્ઞાનાવરણીય કર્મજ આ સમયે તીવ્ર ઉદયમાં આવેલ છે. એનો જ આ પ્રતાપ છે.

अस्य गाथाद्वयस्यायं निष्कर्षः—प्रज्ञाया अपकर्षं 'नाहं किञ्चिज्ज्ञानाभि,
मूर्खोऽस्मि, यत्र तत्र पराजितो भवामि' इत्येवं परितापो न कर्तव्यः उत्कर्षे भुक्त-
मदो न कर्तव्यः । किन्तु कर्मविपाकोऽयमिति ज्ञात्वाऽऽत्मनः स्थिरीकरणेन द्विवि-
धोऽपि प्रज्ञापरीपहः सोढव्यः ।

अत्र प्रज्ञापकर्षं दृष्टान्तः प्रदर्श्यते—

पुष्पदन्ताचार्यः शिष्यपरिवारेण सह चम्पानगरीं समवसृतः । तेषु शिष्येषु
भद्रमतिनामकः शिष्योऽतीवमन्दमतिरासीत् । स आवश्यकसमाप्यनन्तरं दश-
वैकालिकसूत्राभ्यासार्थं प्रवृत्तः, परन्तु तदा तस्य प्रबलज्ञानावरणीयान्तरायकर्मो-
दयो जातस्तेनैकमप्यक्षरं न स्मरति, ततोऽसौ चिन्तयति—अहमस्मि पूर्वधराचार्यस्य
शिष्यः, आचार्यो वात्सल्येन मामध्यापयति, अन्ये मुनयश्चापि प्रेम्णा मामङ्गरं
आत्मा को अपने स्वभाव में स्थिर करते हुए प्रज्ञा के प्रकर्ष को सहन
करना यह भी प्रज्ञापरीपह है । इस तरह प्रज्ञा के उत्कर्ष और अप-
कर्ष के भेद से यह परीपह दो प्रकार का हो जाता है । यह दोनों प्रकार
का परीपह सहन करना मुनि के लिये आवश्यक है ।

प्रज्ञा के अपकर्ष में दृष्टान्त—किसी समय पुष्पदन्ताचार्य शिष्य-
परिवार के साथ चंपानगरी में आये । इनकी इस शिष्यमंडली में
भद्रमति नाम का एक शिष्य अतीव मंदमति था । एक दिन की बात
है कि उसने आवश्यक की समाप्ति के बाद दशवैकालिकसूत्र का
अभ्यास करना प्रारंभ किया । परन्तु उस समय उसके प्रबल ज्ञाना-
वरणीयकर्म का उदय होने से एक भी अक्षर उसको याद नहीं होता ।
इसने विचार किया कि पूर्वधर आचार्य का मैं शिष्य हूँ वात्सल्यभाष

शङ्क ? आ प्रकारे आत्माने चेताना स्वभावमां स्थिर करीने प्रज्ञाने प्रकर्ष
सहन करवे ते पण प्रज्ञापरीपह छे, आवी रीते प्रज्ञाने उत्कर्षं अने अप-
कर्षांना लेदधी आ परीपह छे प्रकाराने अने छे. आ अन्ने प्रकाराना परीपह
सहन करवा मुनिने माटे आवश्यक छे. प्रज्ञाना अपकर्षतुं दृष्टांत—

कोई एक समये पुष्पदन्ताचार्य शिष्यपरिवार साथे चंपानगरीमां आब्यां.
आ शिष्य मंडलीमां भद्रमति नामनो एक शिष्य धनो मंदमती हुतो. एक
दिवसनी बात छे के, तेखे आवश्यकनी समाप्ति बाद दशवैकालिक सूत्रनो अभ्यास
करवो शङ्क क्यो. परंतु ते समये तेने प्रणय ज्ञानावरणीय कर्मनो उदय यवाधी
एक पण अक्षर याद रहेतो नही. तेखे विचार क्यो के, हुं पूर्वधर आचार्य
नो शिष्य छुं, वात्सल्यभावधी. तेओ अने आत्माध्ययन करावे छे. जीअ मुनिओ

प्रज्ञाप्रकर्षे दृष्टान्तः प्रदर्श्यते—

एकदा—कालकाचार्यः प्रमादवतः स्वशिष्यानुज्जयिन्यां विहाय धारावासनगरे स्वशिष्यस्य सागरचन्द्रमुनेः समीपे समागतः । सागरचन्द्रस्तं सामान्यसाधुबुद्ध्या जानाति कालकाचार्योऽपि न किञ्चित् परिचयं ददाति ।

अथाऽन्यदा सागरचन्द्रमुनिनाऽऽगमनिर्णीततत्त्वस्वरूपव्याख्याने कृते सति लोकास्तं प्रशंसन्ति, तदा सागरचन्द्रमुनिः कालकाचार्यं प्रति प्राह—मद्व्याख्यानं सकेगा, इस गाथा को तो याद करके ही छोड़ने का भाव है । इस प्रकार निश्चय करके प्रज्ञापकर्षकरूप परीपह को सहन करते हुए उस भद्रमुनि ने शुभाध्यवसायजन्य प्रशस्त ध्यान से क्षपकश्रेणी को अरोहण कर केवलज्ञान को प्राप्त किया ।

प्रज्ञा के प्रकर्ष में दृष्टान्त इस प्रकार है—एक समय कालकाचार्य प्रमादशील अपने शिष्योंको उज्जयिनी नगरीमें छोड़कर धारावासनगर में स्वशिष्य सागरचंद्रमुनि के पास आ गये । सागरचंद्रशिष्यने उनके साथ सामान्य साधुके जैसा ही व्यवहार किया, गुरु जैसा नहीं । कालकाचार्यने भी इस बात पर कुछ भी ध्यान नहीं दिया और अपना परिचय भी नहीं दिया । एक दिन की बात है कि जब सागरचंद्रमुनि ने आगमनिर्णीत तत्त्वों के स्वरूप को समझाते हुए व्याख्यान दिया तो सुनकर लोगों को अपार आनंद आया,—सबने प्रवचन की मुक्तकंठ से प्रशंसा की । सागरचंद्रमुनि ने अपरिचित गुरु के समीप आकर कहा—आपने

याह कथे न छुटके, तेवो भनोलाव छे. आ प्रकारनो निश्चय करीने प्रज्ञाप्रकर्षपरीपहने सहन करता करता ते भद्रमुनिछे शुभ अध्यवसाय नन्य प्रशस्त ध्यानधी क्षपकश्रेणी उपर गयी केवलज्ञान प्राप्त कथुं.

प्रज्ञाना प्रदर्शमां दृष्टांत आ प्रकारनुं छे—

એક સમય કાલકાચાર્ય પ્રમાદશિલ પોતાના શિષ્યોને ઉજ્જૈની નગરીમાં મૂકીને ધારાવાસ નગરમાં સ્વશિષ્ય સાગરચંદ્ર મુનિની પાસે આવ્યા. સાગરચંદ્ર શિષ્યે તેમની સાથે સામાન્ય સાધુ જેવો વહેવાર કર્યો, ગુરુ શિષ્ય જેવો નહીં. કાલકાચાર્યે આ વાત ઉપર કાંઈ ધ્યાન ન આપ્યું, અને પોતાનો પરિચય પણ ન આપ્યો. એક દિવસની વાત છે કે, બ્યારે સાગરચંદ્ર મુનિએ આગમ નિર્ણીત તત્ત્વોના સ્વરૂપને સમજાવવાનું વ્યાખ્યાન આપ્યું તે સાંભળીને લોકોને અપાર આનંદ થયો. સઘળાએ પ્રવચનની મુક્તકંઠે પ્રશંસા કરી. સાગરચંદ્ર મુનિએ અપરિચિત ગુરુની સમીપ આવીને કહ્યું. આપે આજ માટે તાત્વિક પ્રવચન

તસ્માન્મયા પ્રજ્ઞાયા અસદ્ભાવરૂપોઽયં પરીપદઃ સોઢ્યઃ, ન તુ કસ્મિંશ્ચિત્ ઈર્ષ્યા દ્રેષો
વા કરણીયઃ, એવં વિચિન્ત્ય પ્રત્યહં પઠતિ, પુનઃ પુનરભ્યસ્યતિ ચ, પરં તુ ધારણા
ન ભવતિ, ' ધમ્મો મંગલમુક્ષિદ્ધ' ઇતિ ગાથા દ્વાદશવર્ષાણિ અભ્યસ્તા, પરં તુ
તસ્યા એકસ્યા અપિ ગાથાયાઃ સ્મૃતિસ્તસ્ય નાભૂત, અભ્યાસકાલે ધારિતેવ સા
તસ્ય ભવતિ, પરં ત્વલ્પકાલ એવં પુનસ્તાં વિસ્મરતિ । તદાઽસી પુનરધ્યવસ્યતિ-
પુનરપિ દ્વાદશવર્ષાણિ કાલમભ્યાસાર્થં યાપયિષ્યામિ, યેન કેનાપિ પ્રકારેણ ગાથા-
મેતાં કઠસ્થીકરિષ્યામ્યેવ । હત્યેવં નિશ્ચિત્ય પ્રજ્ઞાઽપકર્ષપરીપદં સદ્માનઃ શુભા-
ધ્યવસાયેન પ્રશસ્તધ્યાનેન ક્ષપકથેણિમાલ્લ સ ભદ્રમુનિઃ કેવલજ્ઞાનં પ્રાપ્તવાન્ ।

હો રહા હૈ, ડન્હીં કા યહ કામ હૈ, અતઃ પ્રજ્ઞા કા અસદ્ભાવરૂપ યહ
પરીપદ મુક્ષે શાંતિ કે સાથ સહન કરના ચાહિયે, ઇસી મેં મેરા કલ્યાણ
હૈ, કિસી કે સાથ ઈર્ષા યા દ્રેષ કરને સે કોઈ લાભ નહીં । ઇસ પ્રકાર
ભદ્રમતિ મુનિ વાર ૨ વિચાર કરતા ઓર અપને પૂર્વોપાર્જિતકર્મોં કી
નિન્દા કરતા થા, પરન્તુ ડસને અપના પઢના ઓર યાદ કરના બંદ નહીં
કિયા । અકેલે “ધમ્મો મંગલમુક્ષિદ્ધ” ઇસ ગાથા કો હી ડસને લગા-
તાર વારહ વર્ષતક યાદ કિયા-રતા, પર તૌ ખી ડસ કો યહ ગાથા યાદ
નહીં હુઈ । જિસ સમય યહ યાદ કરને બેઠતા ડસ સમય તૌ યહ યાદ હો
જાતી પર ડયોં હી યહ યાદ કરના બંદ કર દેતા અથવા કિયા કરને મેં
ઉપયોગ લગાતા તૌ શીઘ્ર હી ડસ ગાથા કો ભૂલ જાતા થા । યહ ફિર
ખી ડસકો યાદ કરના ઓર પઢના નહીં છોડતા ઓર વિચાર કરતા
કિ યદિ યહ ગાથા ઇન વારહ ૧૨ વર્ષોં મેં કંઠસ્થ નહીં હુઈ તૌ અબ-
આગે કે ૧૨ વર્ષોં મેં કંઠસ્થ હો જાયેગી, કયા ચિંતા જૈસે ખી હો

આથી પ્રજ્ઞાને આ અસદ્ભાવરૂપ પરીપદ માટે શાંતિથી સહન કરવો જોઈ એ.
તેમાં જ માફ કરવાથી છે. કોઈની સામે ઈર્ષા અથવા દ્રેષ કરવાથી કોઈ લાભ
નથી. આ પ્રકારે ભદ્રમતિ મુનિ વારંવાર વિચાર કરતા અને યોતાના પૂર્વો-
પાર્જિત કર્મોની નિન્દા કરતા. પણ યોતાના પઠન-પાઠન આદિને તેણે બંધ ન કર્યો.
“ ધમ્મો મંગલમુક્ષિદ્ધ ” એ એક ગાથાને એકલાં તેણે બાર વર્ષ સુધી યાદ કરી ગોખ્યું.
છતાં પણ તેને એ ગાથા યાદ ન થઈ. જે સમય તે યાદ કરવા બેસતા તો તે વખતે યાદ
રહી જતી પણ એ પછી યાદ કરવાનું બંધ કરી ક્રિયામાં ગુથાતાં તે ગાથા
બૂલાઈ જતી. છતાં પણ તે એને યાદ કરવાનું છોડતા નહીં. અને વિચાર
કરતા કે, આ બારવર્ષમાં યાદ ન થઈ તો આવતા બારવર્ષમાં જરૂર યાદ થઈ
જશે. ચિંતા શા માટે કરવી જોઈએ. જે રીતે બનશે તે રીતે ય ગાથાને

સહિતઃ કાલકાચાર્ય આગચ્છતિ ઇતિ બુદ્ધ્યા સાગરચંદ્રમુનિસ્ત્રાંગચ્છતાં કાલકા-
ચાર્યશિષ્યાણાં સંમુલ્લે સમાંગતઃ । સ તત્ર પરિતો વિલોક્યાચાર્યમંદદ્વા; તાન
સમાંગતાન મુનીન્ પૃચ્છતિ-મો મુનયઃ ! ક્વ વર્તન્તે પૂજ્યચરણાઃ, સાગરચંદ્રમુને-
રેતદ્વચનં નિશમ્ય હતાશાઃ સર્વે મુનયઃ સાથુનેત્રાઃ સર્ગદ્વદં પ્રોક્તવન્તઃ-હતમાગ્યા-
નસ્માન્ પરિત્યજ્ય ગુરુચરણાઃ ક્વ ગતા ઇતિ વયં ન વિદ્મઃ, ભવતા જ્ઞાયતે કિમ્ ? ।
સાગરચંદ્રમુનિનોક્તમ્-તં ન વિદ્મા વયમ્, કિં તુ એકઃ કોઽપિ વૃદ્ધઃ સંપ્રતિ વર્તતે
ઉપાશ્રયે । તતઃ સર્વે ગુરુભક્ત્યુદ્રેકાત્ તદ્વિરહચિન્તા ઉપાશ્રયે આગતાઃ । સાગરમુનિ-
નાઽહુલ્યા નિર્દેશેન પ્રદર્શ્ય કથિતમ્-અયમાગન્તુકો મહાનુભાવઃ । શિષ્યાસ્તદૈવ

બલ દિયે । સાગરચંદ્રમુનિ કો જય પતા ચલા કિ સશિષ્ય ગુરુ મહા-
રાજ કાલકાચાર્ય વિહાર કરતે હુએ યહાં આરહે હું તો વે ઉનકા
સ્વાગત કરને કે લિયે સાંમને ગયે । વંહાં ઉંને મુનિયોં મેં ગુરુ મંહેરાજ
કો નહીં દેખા તંબે ઉંસને ઉંને અંપને ગુરુભાઈઓં સે પૂછાં કિ-પૂજ્ય
ગુરુ મંહેરાજ તો દિખતે નહીં હું કંહો વેં હસં સમય કહાં હું । તંબે
મુનિયોં ને સાગરચંદ્રમુનિ કે વંચનં મુનેકરે હતાશાં એવં આંમું ડાલતે
હુએ ગંદ્રદં કંઠ સે ચોલે હતમાગ્ય હમલોગોં કોં છોડંકરે ગુરુ મંહેરાજ
કહાં ચલે ગયે હું યહ હમ નહીં જાનતે હું । કહો આંપે કો માલૂમ હૈ
કંયા ? સાગરચંદ્રમુનિ ને કહા ઉન્હેં તો હમ જાનતે નહીં હું કિન્તુ એક
કોઈ વૃદ્ધ મહાત્મા હસ સમય ઉપાશ્રય મેં અવશ્ય ઠહેરે હુએ હું ।
સાગરચંદ્રમુનિ કી હસ વાત કો સુનકર સમસ્ત શિષ્ય જો ગુરુ મહા-
રાજ કે વિરહ સે લેદલિખત બને હુએ થે ગુરુભક્તિ કે ઉદ્રેક સે પ્રેરિત
હોકર ઉપાશ્રય મેં પહુંચે । સાગરચંદ્રમુનિ ને અંગુલી કે હંશારે સે

કરવા લાગ્યા. સાગરચંદ્ર મુનિને એ ખબર મળ્યા કે, ગુરુમહારાજ કાલકાચાર્ય
શિષ્યો સાથે વિહાર કરતા કરતા અહીં પધારે છે ત્યારે તે તેમનું સ્વાગત
કરવા સામે ગયા. ત્યાં એ મુનિઓમાં ગુરુમહારાજને ન બેઠા ત્યારે તેણે પોતાના
એ ગુરુભાઈઓને પૂછ્યું કે પૂજ્ય ગુરુમહારાજ તો દેખાતા નથી કહો, તે આ
સંભે ક્યાં છે ? સાગરચંદ્ર મુનિનાં આ વચન સાંભળતાં તે શિષ્યો હતાશ
બની ગયા અને આંસુભરી આંખે ગદ્ગદ કંઠથી બોલ્યા, હતમાગી અમે
ખધાને છોડીને ગુરુમહારાજ ક્યાં ચાલ્યા ગયા છે એ અમે બાંધ્યું નથી. કહો
કહો આંપને ખબર છે ? સાગરચંદ્ર મુનિએ કહ્યું, એમને હું બાળખતો નથી
પરંતુ એક વૃદ્ધ મહાત્મા આ વખતે ઉપાશ્રયમાં રોકાયેલા છે. સાગરચંદ્રની
આ વાત સાંભળી સઘળા શિષ્યો એ ગુરુમહારાજના વિરહથી ખેદાગ્રસ્ત બનેલ
હતા; તે સઘળા ગુરુભક્તિના ભાવથી પ્રેરિત બની ઉપાશ્રયમાં પહોંચ્યા. સાગર-

श्रुतं भवद्भिः, कीदृशं तत्, ? तेनोक्तम्—शोभनम् ; कालकाचार्येण सह तस्य तर्क-
माश्रित्य वादः प्रवृत्तः । सागरचन्द्रमुनिस्तस्य तुल्यतया प्रत्युत्तरं कर्तुमसमर्थो जात-
स्ततोऽस्तीव चमत्कारं स प्राप्तवान् ।

इतथ कालकाचार्यस्य शिष्याः स्वगुरुपरिस्मृताश्चतुर्विधसंघेस्तिरस्कारं प्राप्य;
लज्जिताः सन्तः स्वगुरुं गवेषयन्ति । ते ग्रामानुग्रामं विहरन्तः कालकाचार्यवार्तां
प्रतिग्रामं प्रतिनगरं प्रतिस्थलं पृच्छन्तः क्रमेण धारावासनगरं समीगताः । शिष्यः

आज मेरा तात्त्विक प्रवचन तो सुना है ? वह कैसा हुआ । कालका-
चार्य ने कहा अच्छा हुआ, वातचीत के सिलसिले में ही गुरु शिष्य का
तर्कशास्त्र पर परस्पर में वादविवाद छिड़ गया । सागरचन्द्रमुनि को
यह पता नहीं था कि ये मेरे गुरु महाराज कालकाचार्य हैं । सागरचन्द्र
मुनि कालकाचार्य को तर्कणाओं का प्रत्युत्तर नहीं दे सका अतः वह
कालकाचार्य के अंगाध ज्ञान से विशेष प्रभावित हुआ ।

उधर से जब अपने शिष्यों को उज्जयिनी में छोड़कर कालकाचार्य
आगये तो उन शिष्यों का वहाँ के चतुर्विधसंघने बड़ा ही तिरस्कार
किया । वे सबके सब लज्जित होने लगे । सबने विचार किया कि
गुरु महाराज का पता लगाना चाहिये कि वे कहाँ पधारें हैं । विचार
निश्चित कर सबने वहाँ से गुरु महाराज की गवेषणा करने के लिये
विहार कर दिया । ग्रामानुग्राम विचरते हुए उन्होंने प्रत्येक जगह में,
प्रत्येक ग्राम में, प्रत्येक शहर में कालकाचार्य का पता लगाया तथा
उनकी खबर भी पूछी । पूछते-ये सब के सब धारावास नगर की ओर

सांभल्यु ? ते केम इतु ? कालकाचार्ये केधु; साइ इतु; वातचीतनी अर्थमा
अं गुरु शिष्यने तर्कशास्त्रे उपर परस्परमा वादविवादं अर्थो; सागरचन्द्र मुनिने
अं ज्वाल न इतो के आ भारा गुरुमहाराज कालकाचार्ये छे; सागरचन्द्र मुनि
कालकाचार्यनी तर्क धाराओनो प्रत्युत्तर आधी शंकेओ नई; आधी ते कालका-
चार्यना अंगाध ज्ञानथी पूज प्रभावित जनी गया:

आ तरश् उज्जयिनीमां रहेता ते शिष्येना त्यांना चतुर्विध संघे धिओ
तिरस्कार कथो. ते सधणा आधी पूजण शरमाया. अने जधाओ मणी ओ विचार
कथो के, गुरुमहाराजने पत्तो भेजवो जेधओ के तेओ कथां विचरे छे. विचार
नई करी ओ शिष्येओ गुरुमहाराजनी तपास भाटे विहार कथो. ग्राम-
नुग्राम विचरखु करतां तेभओ प्रत्येक जग्याओ, प्रत्येक ग्राममां, प्रत्येक
शहरमां, कालकाचार्य महाराजनी पृच्छा करी: अने तेभनी जंभर पूछी.
पूछतां पूछतां जंभर मणी जतां ते सधणा धारावास नगर विहार

‘નિરદ્વગં’ इत्यादि ।

નિરર્થકમ્=વ્યર્થમ્ મિ=અહં મૈથુનાત્=કામસુખાદ્ વિરતઃ=નિવૃત્તઃ। પ્રાણાતિપા-
તાદિવિરમણં વિહાય યન્મૈથુનમાત્રોપાદાનં તત્તસ્ય દુસ્ત્યજત્વવોધનાર્થમ્। દુસ્ત્યજ-
મૈથુનાત્ પ્રતિનિવર્તનેનાહં દુષ્કરં કાર્યં વ્યર્થમેવ કૃત્વાનિતિ ભાવઃ। તથા-નિરર્થકં
સુસંવૃતઃ = ઇન્દ્રિયનો ઇન્દ્રિયવ્યાપારનિરોધેન સુષ્ટુસંવરયુક્તઃ । યોઽહં કલ્યાણં=
શુભં, પાપકમ્=અશુભં, ધર્મ=વસ્તુસ્વમાર્ગં સાક્ષાત્=પરિસ્ફુટં યથા સ્યાત્ તથા, ના-
ભિજાનામિ=અવધ્યાદિજ્ઞાનાભાવેન પ્રત્યક્ષતયા સર્વથા ન જાનામીત્યર્થઃ । ઇતિ
ભિક્ષુર્ને ચિન્તયેત્ । ‘इह भिक्षू न चिंतए’ इत्युत्तरगाथा(૪૪)સ્થેન સહ સમ્બન્ધઃ ।

મતિશ્રુતરૂપ પરોક્ષજ્ઞાન કો આશ્રિત કર પ્રજ્ઞાપરીપહ કા સૂત્રકારને
યહ વર્ણન કિયા હૈ । અવ અવધિ આદિ રૂપ જો પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન હૈ
उनके अभावरूप इक्षीसवां अज्ञानपरीपह का वर्णन किया जाता है—

‘निरद्वगंमि’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(નિરદ્વગંમિ મેહુણાઓ વિરઓ- નિરર્થકમહં મૈથુનાત્
વિરતઃ) વ્યર્થ હી મૈ કામસુખ સે વિરક્ત હુઆ હું । (સુસંવૃત્તો-સુસં-
વૃતઃ) વ્યર્થ હી મૈને ઇન્દ્રિયોં એવં મન કો અપને અભિલપિત વિષયોં સે
હટાકર સુસંવૃત્ત કિયા હૈ । (જો-યઃ) જો મૈ અભીતક મી (કલ્યાણં પાવગં
ધર્મં સક્લં નાભિજાનામિ-કલ્યાણં પાપકં ધર્મં સાક્ષાત્ નાભિજાનામિ)
શુભ તથા અશુભ વસ્તુસ્વભાવરૂપ ધર્મ કો અવધિ આદિ પ્રત્યક્ષ
જ્ઞાનોં કૈ અભાવ મૈ સાક્ષાત્-સ્પષ્ટરૂપ સે નહીં જાનતા હું । ઇસ પ્રકાર
ભિક્ષુ વિચાર ન કરે । “इह भिक्षू न चिंतए” યહ આગે ગાથા
चौवालीस ४४वीं में कहा गया वाक्य यहां योजित कर लेना चाहिये ।

મતિશ્રુત રૂપ પરોક્ષજ્ઞાનને આશ્રિત કરી પ્રજ્ઞાપરીપહનું સૂત્રકારે આ
વર્ણન કરેલ છે. હવે અવધિ આદિરૂપ જે પ્રત્યક્ષજ્ઞાન છે તેના અભાવરૂપ
એકવીસમા અજ્ઞાનપરીપહનું વર્ણન કરવામાં આવે છે—‘નિરદ્વગંમિ’ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—નિરદ્વગંમિ મેહુણાઓ વિરઓ-નિરર્થકમહં મૈથુનાત્ વિરતઃ કામસુખને
છોડીને હું નકામો વિરક્ત બન્યો છું. સુસંવૃત્તો-સુસંવૃતઃ ઇન્દ્રિયો અને મનને તેના
અભિલપિત વિષયોથી હટાવીને મેં વ્યર્થ સુસંવૃત્ત કરેલ છે, જે આજ સુધી પણ
હું કલ્યાણ પાવગં ધર્મ સક્લં નાભિજાનામિ-કલ્યાણ પાપકં ધર્મ સાક્ષાત્ નાભિ-
જાનામિ શુભ તથા અશુભ વસ્તુ સ્વભાવરૂપ ધર્મને અવધિ આદિ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનના
અભાવથી સાક્ષાત્-સ્પષ્ટરૂપથી બાહુતો નથી. આ પ્રકારનો વિચાર ભિક્ષુ ન
કરે. ઇહ ભિક્ષૂ ન ચિંતય આ આગળ બતાવવામાં આવેલ ૪૪ મી ગાથાનું

દૃષ્ટતુષ્ટાઃ સસંભ્રમં હર્ષવશચિસર્પવૃદ્ધયાઃ, 'શમેણ મમ ગુરવઃ' ઇતિ તન્વિતવન્તઃ । સાગરચંદ્રમુનિસ્તદા કાલકાચાર્યે પરિચિતે પથ્યાત્તાપં કુર્વન્ વદતિ-ભગવન્ ! મયા શ્રુતનિધીનાં તત્રભવતાં ભવતામાશાતના કૃતા, ક્ષમસ્વ ।

કાલકાચાર્યેણોક્તમ્—હે વત્સ ! શ્રુતમદો ન કર્તવ્યઃ । એવમન્યૈરપિ કાલકા-
ચાર્યવત્ પ્રજ્ઞાપ્રકર્યે મદાકરણેન પ્રજ્ઞાપરીપહઃ સોઢ્યઃ ॥ ૪૧ ॥

મતિશ્રુતરૂપપરોક્ષજ્ઞાનમાશ્રિત્ય પ્રજ્ઞાપરીપહો વર્ણિતઃ । અધેદાનીમવશ્યાદિરૂપં
પ્રત્યક્ષજ્ઞાનમાશ્રિત્ય તદભાવરૂપ એકવિંશતિતમોઽજ્ઞાનપરીપહઃ પ્રોચ્યતે—

મૂલમ્—નિરંદ્રગં મિં વિરંઓ, મેહુળાંઓ સુસંવૃહો ।

જો સર્વેંલં નૌભિજાળૌમિ, ધર્મંમં કહ્લૌણ વાવગં ॥ ૪૨ ॥

છાયા-નિરર્થકમ્ અહં વિરતઃ, મૈથુનાત્ સુસંવૃતઃ ।

યઃ સાક્ષાત્ નાભિજાનામિ, ધર્મં કલ્યાણં પાપકમ્ ॥ ૪૨ ॥

ચતલાકર કહા કિ દેસો યે હૈં વે આગન્તુક મહાનુભાવ । વે શિષ્ય
સવ કે સવ उसी समय अपार हर्ष से उत्फुल्लहृदय होकर दृष्ट तुष्ट
होते हुए बड़े ही आदर से “यही है हमारे गुरु महाराज” कह कर
उनके चरणों में गिर कर चंदना करने लगे । सागरचंद्रमुनि उस
समय कालकाचार्य के परिचित होने पर पथ्यास्ताप करता हुआ उनसे
बोला भगवन् ! श्रुतनिधि पूज्य आपकी मेरे द्वारा आशातना हुई है,
अतः मैं उसकी क्षमा चाहता हूं, आप क्षमा करें । कालकाचार्य ने कहा
वत्स ! श्रुतज्ञान का मद नहीं करना चाहिये । इस कथा से यही शिक्षा
मिलती है कि कालकाचार्य की तरह प्रज्ञा के प्रकर्ष में मद नहीं करने
से प्रज्ञापरीपह का जय होता है ॥ ४१ ॥

ચંદ્ર મુનિએ આંગળીના ઇસારાથી બતાવીને કહ્યું કે, બુદ્ધો આ છે તે આવેલા
મહાનુભાવ ! આથી તે સઘળા શિષ્યો તે સમયે અપાર હર્ષથી પ્રકુલિત બની
પુથી થતાં થતાં ખૂબજ આદરથી “આ જ છે અમારા ગુરુમહારાજ” કહીને
તેમના ચરણમાં પડીને વંદન કરવા લાગ્યા. સાગરચંદ્રમુનિ એ સમયે કાલકા-
ચાર્યના પરિચયથી પથ્યાસ્તાપ કરતાં કરતાં તેમને કહેવા લાગ્યા, ભગવંત !
શ્રુતનિધિ પૂજ્ય મારાથી આપની આશાતના થઈ છે. આથી હું તેની ક્ષમા
ચાહું છું. આપ મને ક્ષમા કરો. કાલકાચાર્યે કહ્યું, વત્સ ! શ્રુતજ્ઞાનનો મદ ન
કરવો જોઈએ. આ કથાથી એ બહુવાનું મળે છે કે, કાલકાચાર્યની મોટી
પ્રજ્ઞાના પ્રકર્ષમાં મદ નહીં કરવાથી પ્રજ્ઞાપરીપહનો જય થાય. ૧૧.

ટીકા—‘તવોવહાણમાદાય’ इत्यादि ।

તપઃ=યવમધ્યચન્દ્રપ્રતિમા-વજ્રમધ્યચન્દ્રપ્રતિમાદિકમ્, ઉપધાનં=સામિગ્રહં તપઃ
આદાય=સ્વીકૃત્ય ચરિત્વેત્યર્થઃ, અમિગ્રહવિશેષરૂપાં માસિવયાદિકાં, પ્રતિપદ્યમા-
નસ્ય=પ્રતિપદ્યમાનસ્ય અગ્નીકૃતયતઃ, એવમપિ=વિશિષ્ટચર્યયાઽપિ, વિહરતઃ=નિષ્પ્રતિવ-
ન્ધં વિચરતઃ, મે=મમ, છદ્મ=છાદયતીતિ છદ્મ-જ્ઞાનાવરણીયાદિકં કર્મ, ન નિવર્તતે
=નાપગચ્છતિ, इति भिक्षुर्न चिन्तयेत्, इत्युत्तरगाथास्थेन सह सम्यग्धः ।

અર્થ માયઃ—અહં યવમધ્યચન્દ્રપ્રતિમાદિકં તપઃ કરામિ, તથા સામિગ્રહં તપઃ

किंच—‘तवोवह्णणमादाय’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(તવોવહાણમાદાય-તપઉપધામ્ આદાય) યવમધ્ય-
ચન્દ્રપ્રતિમા, વજ્રમધ્યચન્દ્રપ્રતિમા આદિક તપ કો તથા સામિગ્રહ તપ
રૂપ ઉપધાન કો સ્વીકાર કર કે, તથા ઉનકા આચરણ કરકે (પઢિમં-
પઢિવજ્જઓ-પ્રતિમાં પ્રતિપદ્યમાનસ્ય) અમિગ્રહવિશેષરૂપ માસિક્યા
દિક પ્રતિમા કો અંગીકાર કરને ચાલે (મે-મમ) મેરા જો કિ (એવં
પિ વિહરઓ-એવમપિ વિહરતઃ) ઇસ પ્રકાર કી વિશિષ્ટચર્યા સે મુક્તિ
કે માર્ગ મેં વિચરણ કર રહા હું (છડમં-છદ્મ) જ્ઞાનાવરણીયાદિક
કર્મોં કા આવરણ તૌ મી (ન નિયટ્ઢ-ન નિવર્તતે) નિવર્તિત નહીં હોતા
હે । ઇસ પ્રકાર ભિક્ષુ વિચાર નહીં કરે ।

ये दो ४२-४३ गाथाएँ अवधि आदि प्रत्यक्ष ज्ञान की प्राप्ति के विषय में कही गई हैं ।

तात्पर्य यह है कि मैं यवमध्यचन्द्रप्रतिमा आदिक तप करता हूँ

किंच—‘तवोवह्णणमादाय’ इत्यादि.

અન્વયાર્થ—‘તવોવહાણમાદાય’-તપઉપધાનં આદાય યવમધ્યચન્દ્રપ્રતિમા-
વજ્રમધ્યચન્દ્ર પ્રતિમા આદિકે તપને તથા સામિગ્રહ તપરૂપ ઉપધાનને સ્વીકાર કરી
તથા તેનું આચરણ કરી પઢિમં પઢિવજ્જઓ-પ્રતિમાં પ્રતિપદ્યમાનસ્ય અભિગ્રહ વિશેષરૂપ
માસિક્યાદિ પ્રતિમાને અંગીકાર કરવાવાળા મે-મમ હું કે જે-એવં પિ વિહરઓ-
એવમપિ વિહરતઃ આ પ્રકારની વિશિષ્ટ ચર્યાથી મુક્તિના માર્ગમાં વિચરણ કરી
રહ્યો છું છડમં-છદ્મ છતાં જ્ઞાનાવરણીયાદિકે કર્મોંનું આવરણ ન નિયટ્ઢ-ન નિવર્તતે
હર થતું નથી. આ પ્રકારનો વિચાર ભિક્ષુ ન કરે.

બેતાલીસ અને તેતાલીસ આ બે ગાથાઓ અવધિ આદિ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનની અપ્રાપ્તિના વિષયમાં કહેવામાં આવેલ છે.

तात्पर्य आ છે કે,— હું યવમધ્ય ચન્દ્રપ્રતિમા આદિકે તપ કરું છું તથા

અર્થ ભાવઃ — મયા વૃથા મૈથુનવિરમણં કૃતમ્, ધૃયેવ ચેન્દ્રિયાણિ વિમિત્તાનિ
યદહં શુભમશુભં વા વસ્તુસ્વભાવં પ્રત્યક્ષરુપેણ નામિજાનામીત્યેવં ચિન્તનૈન મુનિર્વિ-
પાદં ન કુર્વાત્ । ‘મિ’ इत्यार्षत्वात् प्रथमार्थे द्वितीया ॥ ४२ ॥

કિન્ન—

मूलम्—तेवोवहाणंमादाय, पडिमं पडिवज्जओ ।

एवं पि° विहरओ मे, छउंमं ते नियंइइ ॥ ४३ ॥

છાપા—તપડમધાનમાદાય, પ્રતિમાં પ્રતિપદમાનસ્ય ।

एवमपि विहसतो मे, छम न निवर्तते ॥ ४३ ॥

इस गाथा में एक मैथुन मात्र का ही ग्रहण इसलिये किया है कि अहिंसा
आदि सब की अपेक्षा यह दुस्मयज्ञ होता है इसलिये मुनि विचारता
है कि ऐसे दुष्कर त्याग करने पर भी मुझे कुछ लाभ नहीं हुआ ।

भावार्थ—इसका भाव यह है कि अवधि आदि प्रत्यक्ष ज्ञानों की
प्राप्ति के अभाव में भिक्षु को अपनी आत्मा के लिये इस प्रकार के
विचार से विषादित नहीं करना चाहिये कि—मुझे ब्रह्मचर्य का पालन
तथा तपश्चर्या करते २ बहुत काल हो चुका है अभी तक भी मुझे
वस्तु का वास्तविक शुभाशुभ स्वभाव स्पष्ट रीति से जानलाने वाले
प्रत्यक्ष ज्ञानों में से एक भी किसी ज्ञान की प्राप्ति नहीं हुई है । यह
दीक्षा ब्रह्मचर्यव्रत और तपश्चर्या आदि मैंने व्यर्थ धारण किये । इसकी
अपेक्षा तो संसारदशा में ही आजन्म था ॥ ४२ ॥

વાક્ય અહિં મેળવ કરી શેવું જોઈએ. એ ગાથામાં એક મૈથુન ભાવનું
એટલા માટે ચહણ કરવામાં આવેલ છે કે, અહિંસા આદિ અધ્યાત્મી અપેક્ષા
એ દુસ્મયજ્ઞ હોય છે. આ માટે મુનિ વિચારતા હોય છે કે, આવો દુષ્કર ત્યાગ
કરના છતાં પણ મને કંઈ લાભ થયો નહીં.

ભાવાર્થ—અપોહાવ એ છે કે, અવધિ આદિ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનોની પ્રાપ્તિના અભાવમાં
ભિક્ષુએ પોતાના આત્મા સાટે આ પ્રકારનો વિચાર કરી કેદી વિષાદિત બનવું
ન જોઈએ—કે, મને બ્રહ્મચર્યનું પાલન અને તપશ્ચર્યા કરતાં કરતાં છતાં સમય
ગયો તેમ છતાં પણ વસ્તુનો વાસ્તવિક શુભાશુભ સ્વભાવ સ્પષ્ટ રીતે જાણવ-
નાર પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનોમાંથી કંઈ એક પણ જ્ઞાનોની પ્રાપ્તિ થવા પ્રાપ્તી નથી. આ
દીક્ષા, બ્રહ્મચર્યવ્રત અને તપશ્ચર્યા વગેરે જે નકામાં પ્રારણ કર્યાં છે. આની
અપેક્ષા તો સંસાર દશામાં જ આનંદ હતો ॥ ૪૨ ॥

મયા નોપલબ્ધમ્ । તદનુપલબ્ધી ચ દુસ્ત્યજમૈથુનાત્ પ્રતિનિવર્તનં મમ વ્યર્થમ્ ।
તથા નિર્ણયકં દુસંતૃપ્તઃ = ઇન્દ્રિયનો ઇન્દ્રિયવ્યાપારનિરોધેન સુષ્ટુસંચરયુક્તોઽભવમ્ ,
યોઽહં કલ્યાણં પાપકં વા ધર્મં=વસ્તુસ્વભાવં, સાક્ષાત્=પરિસ્ફુટં, નામિજાનામિ=અમિ-
-સર્વથા નિરવશેષવિશેષપૂર્વકં ન જાનામિ । અયં ભાવઃ—“ જે ઇગં જાણહ, સે
સર્વં જાણહ, જે સર્વં જાણહ, સે ઇગં જાણહ ” ઇત્યાગમવચનાચ્છદ્યસ્થોઽહં
કિમપ્યેકમપિ વસ્તુસ્વરૂપં ન તત્ત્વતો જાનામિ, યદિ સાક્ષાત્ સમસ્તભાવસ્વભાવાવ-
ભાસકં કેવલાલોકં ન લબ્ધવાન્, તર્હિ કિમનેનાલપેન મુકુલિતવસ્તુસ્વરૂપજ્ઞાનેન,
હ્યેવં વિપાદં ન કુર્યાદિતિ ।

તથા-તપઉપધાનાદિભિર્નિર્જરાહેતુભિરપિ છદ્મસ્થાવસ્થા ન નિવર્તતે=નિરવશેષં
ન ક્ષીયતે, કિં તર્હિ મમાનેન ક્રિયાકલાપેન? ઇતિ વિચિન્ત્ય મુનિર્વિપાદં ન કુર્યાત્ ।

તથા ઇન્દ્રિય નો ઇન્દ્રિય કા નિગ્રહ ભી ક્રિયા હૈ વે સચ નિર્ણયક હૈ ।
ક્યોં કિ અભીતક મુજે શુભાશુભ વસ્તુ કા સંપૂર્ણરૂપ સે જ્ઞાન કરાને
વાલા કેવલજ્ઞાન તો પ્રાપ્ત હુવા હી નહીં હૈ । ઉસકે ન હોને પર હિસ
દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ એવં ભાવ કી મર્યાદા કો લેકર વસ્તુ કે સ્વરૂપ કો
પ્રકટ કરાને વાલે હન અવધિમનઃપર્યયજ્ઞાન સે ક્યા લાભ હૈ । હિસ
પ્રકાર વિચાર કર સાધુ અપની આત્મા કો દુઃખિત નહીં કરે ।

તથા-નિર્જરા કે કારણ હન તપ એવં ઉપધાન આદિ કે આચરણ
કરને સે મુજે લાભ હી ક્યા હુઆ, ક્યોં કિ અભીતક મેરી છદ્મસ્થા-
વસ્થા તો દૂર નહીં હુઈ હૈ । સમસ્ત જ્ઞાનાવરણીયકર્મ નષ્ટ હોકર જબ
તક કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત નહીં હોતા તવતક છદ્મસ્થાવસ્થા રહતી હૈ । અતઃ
કેવલજ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ કા અભાવસ્વરૂપ અજ્ઞાનપરીપહ સાધુ કો જીતના
ચાહિયે । તથા તપ એવં ઉપધાન આદિ જો નિર્જરા કે હેતુ હૈં ઉનસે મેરે

નિગ્રહ પશુ કર્યો છે. તે બધું નિર્ણયક છે. કેમકે, હજી સુધી મને શુભાશુભ
વસ્તુનું સંપૂર્ણરૂપથી જ્ઞાન કરાવનાર કેવળજ્ઞાન તો પ્રાપ્ત થયું નથી. તેના ન
હોવાથી આ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ અને ભાવની મર્યાદાને લઈને વસ્તુના સ્વરૂપને
પ્રગટ કરાવનાર આ અવધિમનઃપર્યયજ્ઞાનથી શું લાભ છે? આ પ્રકારનો વિચાર
કરી સાધુ પોતાના આત્માને દુઃખી ન કરે.

તથા-નિર્જરાનું કારણ આ તપ અને ઉપધાન આદિનું આચરણ કરવાથી
મને લાભ શું થયો? કેમકે, હજી સુધી મારી છદ્મ અવસ્થા દૂર થઈ નથી. જ્યાં
સુધી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો નાશ થઈ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી છદ્મસ્થ
અવસ્થા રહે છે. આથી કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના અભાવ સ્વરૂપ અજ્ઞાનપરીપહ
સાધુએ છતવો બેઠો છે. તથા તપ અને ઉપધાન આદિ જે નિર્જરાના હેતુ છે

કરોમિ, પ્રતિમાં સમાચરામિ, एवं मोक्षमार्गे विचरामि, तथापि-अवधि-मनः पर्य-यरूप-प्रत्यक्षज्ञानवान् न भवामि' इति न चिन्तयेत् । इत्येवमज्ञानस्य सद्भावे विपादाकरणेनाज्ञानपरीपहः सोढव्य इति ।

यद्वा-इहापि तन्त्रन्यायेन गाथायुग्मस्यार्थद्वयं बोध्यम् । तत्र-अज्ञानसद्भाव-पक्षमाश्रित्य व्याख्याऽभिहिता । अथ ज्ञानसद्भावपक्षमाश्रित्य व्याख्या प्रदर्श्यते-
ज्ञानसद्भावे-अवधिमनःपर्ययज्ञानसद्भावेऽपि केवलज्ञानाप्राप्ती भिक्षुरेवं न चिन्तयेत्-यदहं व्यर्थमेव मैथुनाद् विरतः=निवृत्तः । परमलक्ष्यकेवलज्ञानमद्यापि

तथा अभिग्रह भी करता हूँ एवं भिक्षुप्रतिमा का पालन भी करता हूँ इस प्रकार मैं मोक्षमार्ग में ही विचरण कर रहा हूँ तो भी मुझे अभी तक अवधिमनःपर्ययरूप प्रत्यक्ष ज्ञानकी प्राप्ति नहीं हुई है इस प्रकारसे साधुको विचार नहीं करना चाहिये । इस तरह अवधिमनःपर्ययरूप ज्ञानकी प्राप्ति के अभाव में विपाद नहीं करना इसी का नाम अज्ञानपरीपहका जीतना है ।

अथवा तन्त्रन्याय से भी इन दोनों गाथाओं का अर्थ जानना चाहिये । उस में अज्ञान के सद्भाव पक्ष को लेकर पहले व्याख्या की गई है अब ज्ञान के सद्भाव पक्ष को लेकर व्याख्या की जाती है, वह इस प्रकार है—

अवधिमनःपर्ययज्ञान के सद्भाव में केवलज्ञान की प्राप्ति न होने पर साधु इस प्रकार विचार नहीं करे कि-मैंने जो मैथुन जैसे दुष्कर कार्यों का परित्याग किया है प्राणातिपातादिक का विरमण किया है

અભિગ્રહ પણ કરે છું. આ પ્રકારથી હું મોક્ષમાર્ગમાં જ વિચરણ કરી રહ્યો છું તો પણ મને હજી સુધી અવધિમનઃપર્યયરૂપ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ નથી. આ પ્રકારનો સાધુએ વિચાર ન કરવો જોઈએ. આ રીતે અવધિમનઃપર્યયરૂપ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિના અભાવમાં વિપાદ ન કરવો જોઈએ. આનું જ નામ અજ્ઞાન પરીપહને જીતવો એ છે.

અથવા-તંત્ર ન્યાયથી પણ આ બંને ગાથાઓના અર્થ બોધવા જોઈએ. એમાં અજ્ઞાનના સદ્ભાવપક્ષને લઈ પહેલાં વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે હવે જ્ઞાનના સદ્ભાવ પક્ષને લઈ વ્યાખ્યા કરવામાં આવે છે, તે આ પ્રકારે છે.

અવધિમનઃપર્યયજ્ઞાનના સદ્ભાવમાં કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ન થવાથી સાધુ આ પ્રકારનો વિચાર ન કરે કે-મેં મૈથુન જેવા દુષ્કર કાર્યોનો પરિત્યાગ કર્યો છે, પ્રાણાતિપાતાદિકનું વિરમણ કર્યું છે, તથા ધન્દિય નો (મન) ધન્દિયનો

મયા નોપલબ્ધમ્ । તદનુપલબ્ધૌ ચ દુસ્ત્યજમૈથુનાત્ પ્રતિનિવર્તનં મમ વ્યર્થમ્ ।
તથા નિર્ણયકં સુસંવૃત્તઃ = ઇન્દ્રિયનોઈન્દ્રિયવ્યાપારનિરોધેન સુષ્ટુસંવાયુકોઽભવમ્ ,
યોઽહં કલ્યાણં પાપકં વા ધર્મ=વસ્તુસ્વભાવં, સાક્ષાત્=પરિસ્ફુટં, નામિજાનામિ=અમિ
-સર્વયા નિરવશેષવિશેષપૂર્વકં ન જાનામિ । અયં ભાવઃ—“ જે એમં જાણહ, સે
સવ્વં જાણહ, જે સવ્વં જાણહ, સે એમં જાણહ ” ઇત્યાગમવચનાચ્છદ્રસ્થોઽહં
કિમપ્યેકમપિ વસ્તુસ્વરૂપં ન તત્ત્વતો જાનામિ, યદિ સાક્ષાત્ સમસ્તભાવસ્વભાવાંવ-
ભાસકં કેવલાલોકં ન લબ્ધવાન્, તર્હિ કિમનેનાલ્પેન મુકુલિતવસ્તુસ્વરૂપજ્ઞાનેન,
इत्येवं विपादं न कुर्यादिति ।

તથા-તપઉપધાનાદિભિર્નિર્જરાહેતુભિરપિ છદ્રસ્થાવસ્થા ન નિવર્તતે=નિરવશેષં
ન ક્ષીયતે, કિં તર્હિ મમાનેન ક્રિયાકલાપેન? इति विचिन्त्य मुनिर्विपादं न कुर्यात् ।

તથા ઇન્દ્રિય નોઈન્દ્રિય કા નિગ્રહ બી ક્રિયા હૈ વે સવ નિર્ણયક હૈ ।
કર્ણો કિ અમીતક મુજ્ઞે શુભાશુભ વસ્તુ કા સંપૂર્ણરૂપ સે જ્ઞાન કરાને
વાલા કેવલજ્ઞાન તો પ્રાપ્ત હુવા હી નહીં હૈ । ઉસકે ન હોને પર હસ
દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ એવં ભાવ કી મર્યાદા કો લેકર વસ્તુ કે સ્વરૂપ કો
પ્રકટ કરાને વાલે હન અવધિમનઃપર્યયજ્ઞાન સે ક્યા લાભ હૈ । હસ
પ્રકાર વિચાર કર સાધુ અપની આત્મા કો દુઃખિત નહીં કરે ।

તથા-નિર્જરા કે કારણ હન તપ એવં ઉપધાન આદિ કે આચરણ
કરને સે મુજ્ઞે લાભ હી ક્યા હુઆ, કર્ણો કિ અમીતક મેરી છદ્રસ્થા-
વસ્થા તો દૂર નહીં હુઈ હૈ । સમસ્ત જ્ઞાનાવરણીયકર્મ નષ્ટ હોકર જય
તક કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત નહીં હોતા તવતક છદ્રસ્થાવસ્થા રહતી હૈ । અતઃ
કેવલજ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ કા અભાવસ્વરૂપ અજ્ઞાનપરીપહ સાધુ કો જીતના
ચાહિયે । તથા તપ એવં ઉપધાન આદિ જો નિર્જરા કે હેતુ હૈ ઉનસે મેરે

નિશ્ચય પશુ કર્યો છે. તે બધું નિર્ણયક છે. કેમકે, હજી સુધી મને શુભાશુભ
વસ્તુનું સંપૂર્ણરૂપથી જ્ઞાન કરાવનાર કેવળજ્ઞાન તો પ્રાપ્ત થયું નથી. તેના ન
હોવાથી આ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર ઠાળ અને ભાવની મર્યાદાને લઈને વસ્તુના સ્વરૂપને
પ્રગટ કરાવનાર આ અવધિમનઃપર્યયજ્ઞાનથી શું લાભ છે? આ પ્રકારનો વિચાર
કરી સાધુ પોતાના આત્માને દુઃખી ન કરે.

તથા-નિર્જરાનું કારણ આ તપ અને ઉપધાન આદિનું આચરણ કરવાથી
મને લાભ શું થયો? કેમકે, હજી સુધી મારી છદ્ર અવસ્થા દૂર થઈ નથી. જ્યાં
સુધી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો નાશ થઈ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી છદ્રસ્થ
અવસ્થા રહે છે. આથી કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના અભાવ સ્વરૂપ અજ્ઞાનપરીપહ
સાધુએ છતવો બેઈએ. તથા તપ અને ઉપધાન આદિ જે નિર્જરાના હેતુ છે

અત્રાઽજ્ઞાનસન્નાવપક્ષે દૃષ્ટાન્તઃ પ્રદર્શયતે—

एकदा चतुर्ज्ञानसम्पन्नो भद्रगुप्ताचार्यः शिष्यपरिवारेण सह ग्रामानुग्रामं विहरन् श्रावस्तीनगरीं तिन्दुकोद्याने समवसृतः । तत्र वसुमित्रनामकः श्रेष्ठी तस्य समीपे धर्मं श्रुत्वा प्रयत्नितः । ततः स एकादशाङ्गान्यधीतवान् । स चानिच्छन् तपश्चरति, उग्रं विहारं करोति, उत्कृष्टाचारं पालयति, यतनया चरति, यतनया तिष्ठति, यतनया उपविशति यतनया शेते, यतनया भुङ्क्ते, यतनया भाषते ।

તત્ર સુવીરનામકો નૃપતિર્ભદ્રગુપ્તાચાર્યસ્ય સંનિધાવાગમ્ય તં વન્દિત્વા પર્યુપાસતે ।

જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મ સર્વથા નષ્ટ નહીં હુવે હું તો હસ ક્રિયાકલાપ સે મુક્તે કયા લાભ હુવા ? એસા વિચાર કર સાધુ વિપાદ નહીં કરે ।

अज्ञान के सद्भाव पक्ष में दृष्टान्त—एक समय चतुर्ज्ञानसंपन्न भद्रगुप्त आचार्य शिष्यपरिवार के साथ ग्रामानुग्राम विचरते हुए श्रावस्ता नगरी में तिन्दुक उद्यान में आये । वहा वसुमित्र नाम के एक सेठ ने उनसे धर्मकथा सुनकर दीक्षा धारण की । ग्यारह अंगों को पढ़कर उन्होंने ने अच्छी तरह ज्ञान प्राप्त किया । सदा उग्र तपस्या करना, उग्र विहार करना, उत्कृष्ट आचार का पालन करना, यतना से उठना, यतनासे बैठना, यतनासे सोना, यतना से आहार करना और यतना से बोलना, चलना, इस तरह प्रत्येक क्रिया, इनकी यतना से होने लगी ।

શ્રાવસ્તી નગરી કા રાજા કિ જિનકા નામ સુવીર થા પ્રતિદિન ભદ્રગુપ્ત આચાર્ય કે પાસ વંદના એવં પર્યુપાસના કરને કે લિયે આતે થે ।

તેનાથી મારાં જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મ સર્વથા નાશ પામેલ નથી. તો આ ક્રિયા કરવાથી મને શું લાભ થયો ? એવો વિચાર કરી સાધુ વિપાદ ન કરે.

અજ્ઞાનના સદ્ભાવ પક્ષમાં દૃષ્ટાન્ત—

એક સમય ચતુર્જ્ઞાનસંપન્ન ભદ્રગુપ્ત આચાર્ય શિષ્ય પરિવારની સાથે ગ્રામાનુગ્રામ વિચરતા શ્રાવસ્તી નગરીનાં તિન્દુક ઉદ્યાનમાં આવ્યા. ત્યાં વસુમિત્ર નામના એક શેઠે તેમને ધર્મ ઉપદેશ સાંભળી દીક્ષા ધારણ કરી. અગીઆર અંગોને ભણીને તેમણે સારી રીતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું. સદા ઉગ્ર તપસ્યા કરવી, ઉગ્રવિહાર કરવો, ઉત્કૃષ્ટ આચારનું પાલન કરવું, યતનાથી ઉઠવું, યતનાથી બેસવું, યતનાથી આહાર કરવો, યતનાથી બોલવું, યતનાથી ચાલવું, આ રીતે તેમની પ્રત્યેક ક્રિયાઓ યતનાપૂર્વક થવા લાગી.

શ્રાવસ્તી નગરીનો રાજા કે જેનું નામ સુવીર હતું તે દરરોજ ભદ્રગુપ્ત આચાર્યની પાસે વંદના અને પર્યુપાસના કરવા માટે આવતા હતા. આચાર્ય

તદા મદ્રગુપ્તાચાર્યસ્તમવ્રતીત્-રાજન્ ! વન્ધમોક્ષસ્વરૂપં પ્રપ્તું સમાગતોઽસિ કિમ્ ? ।
રાજા પ્રોક્તમ્-મદન્ત ! સત્યં ભવદીયવચનમ્ । તતોઽસૌ મદ્રગુપ્તાચાર્યશ્ચતુર્ભિર્જાનૈસ્તં
વન્ધમોક્ષસ્વરૂપોપદેશેન પરિતોપયતિ સ્મ । તદા સુવીરનૃપતિર્જાતવૈરાગ્યઃ સન્
મવ્રજ્યાં ગૃહીતવાન્ ।

તદા વસુમિત્રમુનિર્મદ્રગુપ્તાચાર્યસ્યાદ્ભૂતં ચતુર્જાનપ્રભાવમવલોક્ય મનસિ
ચિન્તયતિ-અહો ! આત્મનો વીર્યં મદદદ્ભુતમ્-યદન્તર્મુહૂર્તમાત્રેણૈવ જ્ઞાનાવરણીયા-

આચાર્ય મહારાજ મ્હી ઉન કો ધર્મદેશના દેતે થે । રાજા કે હૃદય
મેં એક દિન વંધ ઓર મોક્ષ કે યથાર્થ સ્વરૂપ કો જાનને કી જિજ્ઞાસા
હુઈ, વે શીઘ્ર હી આચાર્ય મહારાજ કે પાસ આયે ઓર વંદના એવં
પર્યુપાસના કર સમીપ વેઠે । આચાર્ય મહારાજ ને ઉનસે કહા-કહો હે
રાજન્ ! આજ વંધ ઓર મોક્ષ કા યથાર્થ સ્વરૂપ પૂછને કો આયે હો
કયા ? રાજાને વડે વિનય કે સાથ દોનોં હાથ જોડકર કહા-હાં મદન્ત ! ।
ચાર જ્ઞાન કે ધારી આચાર્ય મહારાજ ને રાજા કો વંધ ઓર મોક્ષ કા
યથાર્થ સ્વરૂપ અચ્છી તરહ સમજાયા । ઉપદેશમેં સ્પષ્ટ કિયે ગયે વંધ ઓર
મોક્ષ કે સ્વરૂપ કો સુનકર રાજા કો વડા હી આનંદ આયા । રાજા અપની
વૈરાગ્ય ભાવના સે આચાર્ય મહારાજ કે પાસ દીક્ષા ધારણ કરલી ।

વસુમિત્ર મુનિ જિનકા નામ સંસારી અવસ્થા મેં વસુમિત્ર સેઠ થા,
ઉન્હોં ને મદ્રગુપ્ત આચાર્ય કે ચાર જ્ઞાનોં કા પ્રભાવ દેખકર મન મેં
વિચાર કિયા-અહો ! આત્મા કી શક્તિ અચિન્ત્ય હૈ, હસકે વલ સે

મહારાજ પણ તેમને ધર્મદેશના આપતા હતા. રાજાના હૃદયમાં એક દિવસ બંધ
અને મોક્ષના યથાર્થ સ્વરૂપને જાણવાની છાસા થઈ. તે તુરંત જ આચાર્યની
પાસે આવ્યા અને વંદના કરી સામે બેઠા. આચાર્ય મહારાજે તેમને કહ્યું, કહે
રાજન્ ! આજ બંધ અને મોક્ષનું યથાર્થ સ્વરૂપ પૂછવાને આવ્યા છો ને ?
રાજાએ વિનય સાથે બન્ને હાથ જોડીને કહ્યું, હા ! ચાર જ્ઞાનના ધારક આચાર્ય
મહારાજે રાજાને જ્ઞાન અને બંધનું યથાર્થ સ્વરૂપ સારી રીતે સમજાવ્યું.
ઉપદેશમાં કહેવામાં આવેલ બંધ અને મોક્ષના સ્વરૂપને સાંભળીને રાજાને
ધણે આનંદ થયો અને વૈરાગ્ય ભાવના જાગૃત થતાં રાજાએ આચાર્ય મહારાજ
પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી.

વસુમિત્રમુનિ કે બેમનું સંસારી અવસ્થામાં નામ વસુમિત્ર શેઠ હતું. તેમણે
મદ્રગુપ્ત આચાર્યનો ચાર જ્ઞાનનો પ્રભાવ જોઈને મનમાં વિચાર કર્યો, અહો !
આત્માની શક્તિ અચિન્ત્ય છે. તેના બળથી આત્મા એક અંતર્મુહૂર્તમાં જ જ્ઞાના-

ઘટ્ટવિધકર્મરજોઽપનીય, અયમાત્મા સર્વજ્ઞઃ સર્વદર્શી ભવતિ । મયા તુ એકાદશજ્ઞા-
ન્યધીતાનિ, એવં નિરતિચારં શ્રુતજ્ઞાનમારાધિતમ્ । નિઃશંકિત-નિષ્કાંક્ષિતાદિ ભેદ-
દર્શનાચારોઽધ્યારાધિતઃ, સમિતિગુણિભિઃ પ્રશસ્તયોગયુક્તો ભૂત્વા ચારિત્રાચારઃ
સમારાધિતઃ, અગ્લાનતયા દ્વાદશવિધૈરનજ્ઞનાદિતપોભિસ્તપઆચારઃ સમારાધિતઃ ।
એષુ જ્ઞાનાચારાદિષુ ચતુર્ણાં જ્ઞાનાચારઃ કાલવિનયાદિભેદૈરષ્ટવિધઃ, દર્શનાચારઃ સ્વછ
નિઃશંકિત-નિષ્કાંક્ષિતાદિ ભેદૈરષ્ટવિધઃ, ચારિત્રાચારઃ સમિતિ-ગુણિપાલનાત્મકોઽ-
ષ્ટવિધઃ, તથાઽનજ્ઞનાદિદ્વાદશવિધસ્તપઆચારસ્તેષુ સર્વેષુ પદ્વિંશદ્વિધેષ્વાચારેષુ

આત્મા એક અન્તર્મુદ્દર્ત મેં હી જ્ઞાનાચરણીયાદિક આઠ પ્રકાર કી કર્મ-
રજ કો નષ્ટ કર સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી હો જાતા હું । મને ગ્યારહ અંગ પઢે હૈં
उनका खूब मनन किया है इस प्रकार निरतिचार श्रुतज्ञान की आरा-
धना की है । निःशंकित एवं निःकांक्षित आदि भेदों से युक्त दर्शना-
चार का यथावत् पालन किया है । समिति गुणियों द्वारा प्रशस्त उप-
योग युक्त होकर चारित्राचार का भी अच्छी तरह आराधन किया है ।
अग्लानभाव से अनज्ज्ञान आदि चारह प्रकार के तपों का अनुष्ठान
करने से तप आचार को भी अच्छी तरह पाला है । इसी तरह काल
विनयादिक के भेद से आठ प्रकार के ज्ञानाचार, निःशंकित, निःकां-
क्षित आदि भेद से आठ प्रकार के दर्शनाचार, समिति गुणि आदि
के पालनस्वरूप आठ प्रकार के चारित्राचार, एवं चौबीस तथा अन-
ज्ज्ञानादि चारह प्रकार का तप, इस प्रकार छत्तीस ३६ भेदवाले इस

વરણીયાદિક આઠ પ્રકારની કર્મરજને નાશ કરી સર્વજ્ઞ સર્વદર્શિ બની જાય છે.
મેં અગીયારઅંગનો અભ્યાસ કર્યો છે. તેનું ખૂબ મનન કર્યું છે. એ પ્રકારે
નિરતિચાર શ્રુતજ્ઞાનની આરાધના કરેલ છે. નિઃશંકિત અને નિઃકાંક્ષિત આદિ
લેદ્દથી યુક્ત દર્શનાચારનું યથાવત્ પાલન કર્યું છે. સમિતિ ગુણિઓ દ્વારા
પ્રશસ્ત ઉપયોગયુક્ત બનીને ચારિત્રાચારનું પણ સારી રીતે આરાધન કર્યું છે.
અગ્લાનભાવથી અનજ્ઞાન આદી ૧૨ પ્રકારના તપોનું અનુષ્ઠાન કરવાથી તપ
આચારને પણ સારી રીતે પાળેલ છે. એવી રીતે કાલ વિનયાદિકના લેદ્દથી આઠ
પ્રકારના જ્ઞાનાચાર, નિઃશંકિત, નિઃકાંક્ષિત, આદિ લેદ્દથી આઠ પ્રકારનો દર્શના-
ચાર, સમિતિગુણિ આદિના પાલન સ્વરૂપ આઠ પ્રકારનો ચારિત્ર આચાર અને ચોવીસ
તથા અનજ્ઞાન આદિ બાર પ્રકારનું તપ આ પ્રકારે છત્રીસ લેદ્દવાળા આ આચારને

અગોપિતવલ્લોચેન, અર્થાત્-પરિપૂર્ણસ્વશક્તિપ્રયોગેણ સોપયોગં પરાક્રમણેન વીર્યાચારોઽપિ સમારાધિતઃ । એતાનિ પદત્રિશ્વદાચારરૂપોદ્યાનાનિ વીર્યાચારવારિણા નિરન્તરપરિસેચનેન હરિતીકૃતાનિ શુભભાવનાનિરીક્ષણૈઃ શોભયા મરિતીકૃતાનિ તથાપ્યદ્યાવધિ મમ જ્ઞાનાવરણીય-કર્મણાં ક્ષયાભાવાદવધ્યાદિરૂપં પ્રત્યક્ષજ્ઞાનં ન જાતમ્ , અતોઽહમપિ પુનસ્તથા યતિપ્ત્યે, યથા તન્મમાવશ્યં મવિપ્વત્યેવ । તસ્માદધુના વિપાદાકરણેનાજ્ઞાનપરીપહં સહમાનઃ પુનરપિ વીર્યાચારં નિરતિચારં નિરતિશ્યં

આચાર કો પરિપૂર્ણ અપની શક્તિ કે પ્રયોગ સે ઉપયોગપૂર્વક તલ્લીન હોકર પાલન કિયા હૈ । ઇસીકા નામ વીર્યાચાર હૈ । મૈને ઇન પાંચોં આચારોં કા સમ્યક્ રીતિ સે પાલન કિયા હૈ । છત્તીસભેદવિશિષ્ટ ઇસ આચારરૂપ ઉદ્યાન કો વીચારરૂપ નિર્મલ જલ સે મૈને નિરન્તર સિંચિત કર હરા-મરા રખા હૈ । શુભ ભાવનાઓં સે ઇસે શોભિત કિયા હૈ । તો ખી અખીતક જ્ઞાનાવરણીયકર્મોં કે ક્ષય નહીં હોને સે મુક્તે અવધિ આદિ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ નહીં હુઈ હૈ, ઇસલિયે મૈ ફિર ઇસ પ્રકાર કા યત્ન કરૂં કિ જિસસે મુક્તે ઇસ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ અવશ્ય હો જાય । ઇસ પ્રકાર સોચકર વસુમિત્ર મુનિ ને પુનઃ યહ વિચાર કિયા કિ પ્રત્યક્ષજ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ નહીં હોને કા મુક્તે ઇસ સમય કુછ ખી વિપાદ નહીં કરના ચાહિયે, કયોં કિ વિપાદ કરને સે અજ્ઞાન પરીપહ વિજિત નહીં હોતા હૈ, અતઃ વિપાદ કો નહીં લાકર અજ્ઞાન પરીપહ સહન કરના યહ સાધુમાર્ગ હૈ, ઇસલિયે વીર્યાચાર કી

પરિપૂર્ણ પોતાની શક્તિના પ્રયોગથી ઉપયોગપૂર્વક તલ્લીન બની પાલન કર્યું છે, તેનું નામ વીર્યાચાર છે. મેં આ પાંચે આચારનું સમ્યક્ રીતિથી પાલન કર્યું છે. છત્તીસ ભેદ વિશિષ્ટ આ આચારરૂપ ઉદ્યાનને વીર્યાચાર રૂપ નિર્મળ જળથી મેં નિરન્તર સિંચિત કરી હર્યું-મર્યું રાખ્યું છે. શુભ ભાવનાઓથી તેને શોભિત કર્યું છે. તો પણ હજી સુધી જ્ઞાનાવરણીયકર્મોના ક્ષય ન થયો અને અવધિ આદિ પ્રત્યક્ષજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થયેલ નથી. આ માટે હું ફરી એ પ્રકારનો યત્ન કરું કે, જોનાથી મને આ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અવશ્ય થઈ જાય. આ પ્રકારથી વિચારીને વસુમિત્ર મુનિએ ફરીથી એ વિચાર કર્યો કે પ્રત્યક્ષજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ ન થવાનો મારે આ સમયે કાંઈ પણ વિપાદ ન કરવો જોઈએ. કેમકે, વિપાદ કરવાથી અજ્ઞાનપરીપહને છતાંતો નથી. આથી વિપાદ ન લાવતાં અજ્ઞાન-પરીપહ સહન કરવો એ સાધુમાર્ગ છે. આ માટે વીર્યાચારની નિરતિચાર

સમ્યગારાધયામિ इत्येवं विचिन्त्य प्रशस्तध्यानेन शुभाध्यवसायेन अवधिं मनःपर्ययं च संप्राप्य क्षपकश्रेणिमारुह्य केवलीं जातः। एवमन्यैरपि मुनिभिरज्ञानपरीपहः सोढव्यः।

अथाऽज्ञानाऽसद्भाव(ज्ञानसद्भाव)पक्षे दृष्टान्तः प्रदर्श्यते—

उग्रविहारी चतुर्ज्ञानचतुर्दशपूर्वधारी जिनवचनानुगामी गौतमस्वामी शिष्य-
परिवारेण सह ग्रामानुग्रामं विहरन् भास्करवदज्ञानान्धकारं विध्वंसयन् स्याद्वाद-
सिद्धान्तं स्थापयन् क्षान्त्यादिधर्मं प्रद्योतयन् चार्वाकादिपाखण्डमतं खण्डयन्
विचरति स्म। एवं विहरन् गौतमस्वामी चम्पानगर्यां पूर्णभद्रोद्याने समवसतः।

નિરતિચાર સમ્યક્ આરાધના કરતે ૨ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનકી પ્રાપ્તિ મુક્તિ હો
જાયગી। હસ પ્રકાર વિચાર કરકે ડસને પ્રશસ્તધ્યાન કે હેતુભૂત શુભ
અધ્યવસાય સે અવધિ એવં મનઃપર્યય જ્ઞાન કો પ્રાપ્ત કર લિયા, તથા
ક્ષપકશ્રેણી પર અરોહણ કર કેવલિપદ કો ભી પ્રાપ્ત કર લિયા। હસી
તરહ અન્યમુનિયો કો ભી અજ્ઞાનપરીપહ સહન કરના ચાહિયે।

અજ્ઞાન કે અસદ્ભાવ(જ્ઞાન કે સદ્ભાવ) પક્ષમે દૃષ્ટાન્ત હસ પ્રકાર હૈ—

ઉગ્ર વિહાર કરને ચાલે, મતિ, શ્રુત, અવધિ એવં મનઃપર્યયજ્ઞાન કે
ધારી, ચૌદહ પૂર્વ કે પાઠી, એવં જિનવચન કે અનુસાર ચલને ચાલે
ગૌતમસ્વામી શિષ્યપરિવાર કે સાથ ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતે હુએ,
સૂર્ય કે સમાન ભવ્યો કે અજ્ઞાનરૂપ અન્ધકાર કો ધ્વસ્ત કરતે હુએ,
સ્યાદ્વાદસિદ્ધાન્ત કી વિજયપતાકા ફરકાતે હુએ, ક્ષાન્તિ આદિ ધર્મકા
ઉદ્યોત કરતે હુએ એવં ભૌતિકવાદી ચાર્વાક આદિ મત કા નિરાકરણ
કરતે હુએ વિહાર કરતે ૨ ચંપાનગરી કે પૂર્ણભદ્ર ઉદ્યાન મેં પધારે।

સમ્યક્ આરાધના કરતાં કરતાં પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ મને થઈ જશે. આ પ્રકારનો વિ-
ચાર કરી તેણે પ્રશસ્ત ધ્યાનના હેતુભૂત શુભ અધ્યવસાયથી અવધિ અને મનઃપર્ય-
યજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કર્યું, તથા ક્ષપકશ્રેણી ઉપર આરૂઢ થઈ કેવળ પદને પણ પ્રાપ્ત કરી
લીધું. આ પ્રકારે અન્ય મુનિઓએ પણ અજ્ઞાનપરીપહ છુટવો ભેધ્યો—

જ્ઞાનના સદ્ભાવ પક્ષમાં દૃષ્ટાન્ત આ પ્રકારનું છે.—

ઉગ્ર વિહાર કરવાવાળા, મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મનઃપર્યયજ્ઞાનના ધારી,
ચૌદ પૂર્વના પાઠી, અને જીનવચન અનુસાર ચાલવાવાળા ગૌતમસ્વામી શિષ્ય
પરિવારની સાથે ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતા, સૂર્યની માફક ભવ્યોના અજ્ઞાનરૂપ
અન્ધકારને દૂર કરતા સ્યાદ્વાદસિદ્ધાન્તની વિજયપતાકા ફરકાવતા, ક્ષાન્તિ આદિ
ધર્મનો ઉદ્યોત કરતા કરતા અને ભૌતિકવાદી ચાર્વાક આદિ મતનું નિરા-
કરણ કરતા કરતા, વિચરણ કરતા કરતા, ચંપાનગરીના પૂર્ણભદ્ર પધાર્યા.

एकदा सोमभद्रनामा कथिदधर्मानुयायी, अधर्मसेवी, अधर्मिष्ठः, अधर्मख्याति-
रधर्मानुरागी, अधर्मप्रलोकी, अधर्मजीवी, अधर्मप्रजनकः, अधर्मप्रचारकः, सकल-
शास्त्रदर्शी तच्चाविमर्शी प्रकाण्डकुतर्ककेसरी शास्त्रार्थं कर्तुं तत्र गौतमस्वामिसंनिधौ
समागतः । तयोः शास्त्रार्थविषये विवादः प्रवृत्तः, परस्परं खण्डनमण्डनकरणे
प्रवृत्तयोस्तयोरेकस्य कस्यापि जयः पराजयो वा नाभूत् । गौतमस्वामी
शास्त्रार्थविषये स्वबुद्धिप्रतिभावालेन नास्तिकमतं निराकर्तुंमुद्यतः, सोऽपि नास्तिकः
स्वबुद्धिकौशलेन गौतमस्वामिनः स्पर्धया वाग्जालं वितन्वन् परिपदि तत्प्रदर्शितयुक्ति-

एक दिन की बात है कि सोमभद्र नामका कोई एक विशिष्ट विद्वान्
शास्त्रार्थ करने के लिये उनके पास आया । यह जैनधर्म से अतिरिक्त
धर्म का अनुयायी था, अधर्मसेवी था, अधर्मिष्ठ था, अधर्माख्यायी था,
अधर्मानुरागी था, अधर्मप्रलोकी था, अधर्मजीवी था, अधर्मप्रजनक था,
अधर्मप्रचारक था, सकलशास्त्रदर्शी होने पर भी तत्त्व-अविमर्शी था,
इसलिये प्रकाण्डकुतर्ककेसरी था । गौतमस्वामी एवं सोमभद्र का
परस्पर शास्त्रार्थ के विषय में विवाद प्रारम्भ हुआ । एक दूसरे के
खंडन मंडन करने में प्रवृत्त हुए । इन दोनों में जब किसी का भी जय
और पराजय नहीं हुआ तब गौतमस्वामी ने शास्त्रार्थ के विषय में
अपनी प्रतिभा के बल पर नास्तिकमत का निराकरण करना प्रारंभ
कर दिया । सोमभद्र ने भी जो नास्तिकमत का पक्षपाती था जब
अपने मत का खंडन होते देखा तो उसने सिर्फ अपनी बुद्धि की ही
कुशलता से गौतमस्वामी की युक्तियों का स्पर्धा के बश सभा के

एक दिवसनी बात छे के, सोमभद्र नामनो केछे एक विशिष्ट विद्वान्
शास्त्रार्थ करवा भाटे तेमनी पासे आब्यो. ते जैनधर्मांथी अतिरिक्त धर्मांनो
अनुयायी हुतो. अधर्मसेवी हुतो, अधर्मिष्ठ हुतो, अधर्माख्यायी हुतो, अध-
र्मानुरागी हुतो, अधर्मप्रलोकी हुतो, अधर्मजीवी हुतो, अधर्म प्रजनक हुतो,
अधर्म प्रचारक हुतो, सकल शास्त्र दर्शी होवा छतां पणु तत्त्व-अविमर्शी हुतो.
आ भाटे प्रकांडकुतर्ककेसरी हुतो. गौतमस्वामी :अने सोमभद्रनो परस्पर
शास्त्रार्थना विषयमां विवाद श्रुं थयो. एक णीजानुं अंडन मंडन करवाभां
प्रवर्त अन्या. आ अन्नेमांथी न्यारे केछेनो पणु जय अने पराजय न थयो
त्यारे गौतमस्वामीअ शास्त्रार्थना विषयमां पोतानी प्रतिबाना अण उपर
नास्तिकमतनुं निराकरण करवानुं श्रुं करी दीधुं. सोमभद्र के जे नास्तिक
मतनो पक्षपाती हुतो तेहे न्यारे पोताना मतनुं अंडन थतुं जेथुं तो तेहे
इकत पोतानी बुद्धिनी कुशलताथी रूपधोने वश थछे गौतमस्वामीनी युक्तिअने

सम्यगाराधयामि इत्येवं विचिन्त्य प्रशस्तध्यानेन शुभाध्यवसायेन अवधिं मनःपर्ययं च संप्राप्य क्षपकश्रेणिमारुह्य केवलीं जातः । एवमन्यैरपि मुनिभिरज्ञानपरीपहः सोढव्यः ।

अथाऽज्ञानाऽसद्भावः (ज्ञानसद्भावः) पक्षे दृष्टान्तः प्रदर्श्यते—

उग्रविहारी चतुर्ज्ञानचतुर्दशपूर्वधारी जिनवचनानुगामी गौतमस्वामी शिष्य-परिवारेण सह ग्रामानुग्रामं विहरन् भास्करवदज्ञानान्धकारं विध्वंसयन् स्याद्वाद-सिद्धान्तं स्थापयन् क्षान्त्यादिधर्मं प्रद्योतयन् चार्वाकादिपाखण्डमतं खण्डयन् विचरति स्म । एवं विहरन् गौतमस्वामी चम्पानगरीं पूर्णभद्रोद्याने समवसृतः ।

निरतिचार सम्यक् आराधना करते २ प्रत्यक्ष ज्ञानकी प्राप्ति मुझे हो जायगी । इस प्रकार विचार करके उसने प्रशस्तध्यान के हेतुभूत शुभ अध्यवसाय से अवधि एवं मनःपर्यय ज्ञान को प्राप्त कर लिया, तथा क्षपकश्रेणी पर आरोहण कर केवलपद को भी प्राप्त कर लिया । इसी तरह अन्यमुनियों को भी अज्ञानपरीपह सहन करना चाहिये ।

अज्ञान के असद्भाव (ज्ञान के सद्भाव) पक्षमें दृष्टान्त इस प्रकार है—

उग्र विहार करने वाले, मति, श्रुत, अवधि एवं मनःपर्ययज्ञान के धारी, चौदह पूर्व के पाठी, एवं जिनवचन के अनुसार चलने वाले गौतमस्वामी शिष्यपरिवार के साथ ग्रामानुग्राम विहार करते हुए, सूर्य के समान भव्यों के अज्ञानरूप अन्धकार को ध्वस्त करते हुए, स्याद्वादसिद्धान्त की विजयपताका फरकाते हुए, क्षान्ति आदि धर्मका उद्योत करते हुए एवं भौतिकवादी चार्वाक आदि मत का निराकरण करते हुए विहार करते २ चंपानगरी के पूर्णभद्र उद्यान में पधारे ।

सम्यक् आराधना करतां करतां प्रत्यक्ष ज्ञानकी प्राप्ति भने धर्म ज्ञे। आ प्रकारने वि-
चार करी तेजे प्रशस्त ध्यानना हेतुभूत शुभ अध्यवसायथी अवधि अने मनःपर्य-
यज्ञानने प्राप्त कथुं, तथा क्षपकश्रेणी उपर आरुह्य धर्म केवल पदने पक्ष प्राप्त करी
लीधुं, आ प्रकारे अन्य मुनिओजे पक्ष अज्ञानपरीपह छतवे। जेधजे—

ज्ञानना सद्भाव पक्षमां दृष्टान्त आ प्रकारनुं छे—

उग्र विहार करवावाणा, मति, श्रुत, अवधि अने मनःपर्ययज्ञानना धारी,
चौद पूर्वना पाठी, अने जिनवचन अनुसार चलवावाणा गौतमस्वामी शिष्य
परिवारनी साथे ग्रामानुग्राम विहार करता, सूर्यनी भाङ्क लब्धेना अज्ञानरूप
अन्धकारने द्वर करता स्याद्वादसिद्धान्तनी विजयपताका फरकावता, क्षान्ति आदि
धर्मने उद्योत करता करता अने भौतिकवादि चार्वाक आदि मतनुं निरा-
करण करता करता, विचारण करता करता, चंपानगरीना पूर्णभद्र उद्यानमां पधायी।

સ્તવ હૃદયે જાતો ન વા ? । તદાસ્સૌ નાસ્તિકસ્તદ્વચનં સ્વીકુર્વન્ વદતિ-ભદન્ત !
 ભવાન્ સત્યં વદતિ મમ મનસ્યયમેવ વિચારઃ પ્રાદુરાસીત્ । ઇત્યુત્ત્વાસ્સૌ ગૌતમસ્વામિનઃ
 શિષ્યો ભૂત્વા દીક્ષિતો જાતઃ । તેન શિષ્યેણાન્યૈશ્ચ શિષ્યપરિવારૈઃ સહ ગ્રામાનુગ્રામં
 વિહરન્ ગૌતમસ્વામી રાજગૃહનગરે ગુણશિલ્લે ચૈત્યે ભગવતઃ શ્રીવર્ધમાનસ્વામિનઃ
 સંનિધૌ સમાગતઃ । ભગવન્તં વન્દિત્વા નમસ્કૃત્ય ગૌતમસ્વામી ચતુર્જાનગર્વ્મકુર્વન્
 સવિનયં વ્રતીતિ-હે ભગવન્ ! અયં ભગવત્પ્રભાવાદેવ સન્માર્ગે સમાયાતઃ । તતો
 ભગવતા શ્રીવર્ધમાનસ્વામિના શ્રમણનિર્ગન્ધાનાહૂય કથિતમ્-ભો ! મુનયઃ ! ગૌતમ-

ભદ્ર સે પૂછા કિ-કહો મહાનુભાવ ! તુમ્હારે મન મેં યહ વિચાર ઉત્પન્ન
 હુઆ યા નહીં ? । તય સોમભદ્ર ને ગૌતમસ્વામી કે ઇસ કથન કો સ્વીકાર
 કરતે હુએ કહા-ભદન્ત ! આપને બિલકુલ હી યથાર્થ કહા હૈ, મેરે મન
 મેં એસા હી વિચાર ઉત્પન્ન હુઆ થા । ઇસ પ્રકાર અપને હૃદયંગમ અભિ-
 પ્રાય કો પ્રગટ કરતે હુએ ડસને ગૌતમસ્વામી કે પાસ દીક્ષા ધારણ
 કરલી ઓર ડનકા શિષ્ય હો ગયા । મુનિ સોમભદ્ર એવં અન્ય શિષ્યોં કે
 સાથ ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતે હુએ ગૌતમસ્વામી રાજગૃહ નગર કે
 ગુણશિલચૈત્ય મેં ભગવાન્ વર્ધમાન સ્વામી કે પાસ આયે । વંદના એવં
 નમસ્કાર કર કે ગૌતમસ્વામી ને અપને મેં રહે હુએ ચતુર્જાન કી વિશિષ્ટતા
 કા ગર્વ ન કરકે પ્રભુ સે વડે વિનય કે સાથ કહા-ભગવન્ ! યહ સોમભદ્ર
 મુનિ આપકે હી પ્રભાવ સે સન્માર્ગ મેં આયા હૈ । ભગવાન શ્રીવર્ધમાન-
 સ્વામી ને શ્રમણનિર્ગન્થોં કો બુલાકર કહા કિ હે મુનિયોં ! દેખો ચાર

ઉત્પન્ન થયેલ કે નહીં ? ત્યારે સોમભદ્રે ગૌતમસ્વામીના આ કથનનો સ્વીકાર
 કરીને કહ્યું, ભદન્ત ! આપે બીલકુલ યથાર્થ કહ્યું છે. મારા મનમાં આવે જ
 વિચાર ઉત્પન્ન થયો હતો. આ પ્રકારે પોતાના હૃદયમાંના અભિપ્રાયને પ્રગટ
 કરીને તેણે ગૌતમસ્વામીની પાસે દીક્ષા ગ્રહણ કરી લીધી. અને તેમના શિષ્ય
 બની ગયા. મુનિ સોમભદ્ર અને બીજા શિષ્યો સાથે ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતા
 કરતા ગૌતમસ્વામી રાજગૃહ નગરના ગુણશિલચૈત્યમાં ભગવાન વર્ધમાન
 સ્વામીની પાસે આવ્યા. વંદના અને નમસ્કાર કરી ગૌતમસ્વામીએ પોતાનામાં
 ચારજ્ઞાન વિશિષ્ટતાનો ગર્વ ન કરતાં પ્રભુને ઘણા વિનય સાથે કહ્યું, ભગવન્ !
 આ સોમભદ્રમુનિ આપના જ પ્રભાવથી સન્માર્ગમાં અવ્યા છે. ભગવાનશ્રી
 વર્ધમાન સ્વામીએ શ્રમણનિર્ગન્થોને બોલાવીને કહ્યું કે, હે મુનિઓ ! જુઓ

खण्डनात् प्रतिनिवृत्तो नाभूत् , परंतु अन्ततस्तदुक्तयुक्तिप्रतिपुक्तिस्वरूपं खण्डयितुम-
समर्थः सन् मनसि विचारयति—“ सत्यम् अयमस्ति गौतमस्वामी महान् विद्या-
निधिः, यदीदृशं मम मनोगतं भावं गौतमस्वामी कथयिष्यति तदाऽहमस्य शिष्यो
भविष्यामि ” इति ।

गौतमस्वामी मनःपर्ययज्ञानधारकतया तदानीमेव परिपदि वदति—“ अस्य
तर्ककेसरिणो मनसि संप्रति अयं विचारः समायातः—“सत्यमयं गौतमस्वामी महान्
विद्यानिधिः परंत्वेवं मम मनोगतं विचारं गौतमस्वामी यदि कथयेत् तर्हि तस्य
शिष्यो भविष्यामी”ति । इत्युक्त्वा पुनस्तं नास्तिकं पृच्छति—कथय किमयं विचार-

ચીચ ટુંડન કરના પ્રારંભ કર દિયા, પરંતુ ગૌતમસ્વામી ને જ્યેહ ઉસકી
યુક્તિયોં કા પૂરે તોર સે ટુંડન કિયા તો વહ ઉસકો સંભાલને મેં સમર્થ
નહીં હો સકા । ગૌતમસ્વામી કે અગાધ જ્ઞાન કો દેગ્ગર ઉસ સમય
ઉસકે મન મેં યહી વિચાર આયા કિ વાસ્તવ મેં યે ગૌતમસ્વામી વિશિષ્ટ
વિદ્યાનિધાન હૈં, પરંતુ યદિ યે મેરે ઇસ મનોગત ભાવ કો બતલા દેવેં
તો મેં ઇનકા શિષ્ય હો જાઁગા ?

ગૌતમસ્વામી મનઃપર્યયજ્ઞાન કે ધારી યે, અતઃ ઉસી સમય બે
ઇસકે માનસિક વિચાર કો સ્પષ્ટરૂપ સે જાન ગયે । ઉન્હોં ને ઉસી
સમય સભા કે ચીચ મેં કહા કિ ઇસ તર્કકેસરી સોમભદ્ર કે મન મેં
ઇસ પ્રકાર કા વિચાર ઉત્પન્ન હુઆ હૈ કિ “યે ગૌતમસ્વામી મહાન્
વિદ્યા કે નિધાન હૈં યદિ યે મેરે ઇસ અભિપ્રાય કો બતલા દેં તો મેં
ઇનકા શિષ્ય હો જાઁગા” । ગૌતમસ્વામી ને ઇસા કહ કર ઉસ સોમ-

સભાની વચમાં ખંડન કરવાનો પ્રારંભ કરીઃદીધો. પરંતુ ગૌતમસ્વામીએ જ્યારે
તેની યુક્તિઓનું પુરી રીતે ખંડન કર્યું ત્યારે તે પોતાની બાતને સંભાળવામાં
સમર્થ ન બન્યો. ગૌતમસ્વામીના અગાધ જ્ઞાનને જોઈ એ સમય એના મનમાં એ
વિચાર આવ્યો કે, વાસ્તવમાં આ ગૌતમસ્વામી વિશિષ્ટવિદ્યાનિધાન છે. પરંતુ
જો તેઓ મારા આ મનોભાવને બતાવી આપે તો હું એમનો શિષ્ય બની જાઉં.

ગૌતમસ્વામી મનઃપર્યયજ્ઞાનના ધારી હતા. આથી એજ વખતે તેમણે
એના માનસિક વિચારને સ્પષ્ટ રૂપથી બહારી લીધા. અને એજ વખતે સભાની
વચમાં કહ્યું કે, આ તર્કકેસરી સોમભદ્રના મનમાં એ પ્રકારનો વિચાર ઉત્પન્ન
થયો છે કે, “આ ગૌતમસ્વામી મહાન વિદ્યાનિધાન છે તેઓ જો મારા આ
અભિપ્રાયને બતાવી આપે તો હું તેમનો શિષ્ય બની જાઉં.” ગૌતમસ્વામીએ
એવું કહીને સોમભદ્રને કહ્યું કે, કહો મહાનુભાવ ! તમારા મનમાં આ વિચાર

ટીકા—‘ નત્થિ નૂણં ’ ઇત્યાદિ ।

પરો લોકઃ=પરભવઃ=જન્માન્તરમ્, નૂનં=નિશ્ચયેન નાસ્તિ=ન ભવતિ । અયં ભવઃ=શરીરં હિ ભૂતાત્મકં, તદિદૈવ નશ્યતિ, શરીરે વર્તમાનસ્ય ચૈતન્યસ્યાપિ ભૂત-ધર્મત્વાદેવ શરીરેણ સહ નાશસંભવાત્ । શરીરવ્યતિરેકેણ આત્મનઃ પ્રત્યક્ષતોડનુપ-લભ્યમાનત્વાચ્ચ જન્માન્તરં ન ભવતીતિ નિશ્ચેતન્યમિતિ । યદ્વા=નૂનમિતિ સંભાવ-નાયામ્ પરલોકઃ સ્વર્ગાદિર્નાસ્તીતિ સંભાવયામિ, યતઃ પરલોકે ગતઃ કોડપિ નાત્રા-ગત્ય વદતિ, તસ્માત્ પ્રત્યક્ષાભાવાન્નાસ્તિ પરલોક ઇતિ । વા=અથવા, અપિ=શ્દાપિ-

અવ સૂત્રકાર ચાઈસવાં દર્શનપરીપહજય કો વતલાતે હું—

‘ નત્થિ નૂણં ’—ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(પરે લોએ નૂણં નત્થિ=પરઃલોકઃ નૂનં નાસ્તિ) નિશ્ચય સે જન્માન્તર નહીં હૈ—યહ શરીર ભૂતાત્મક હૈ, હસલિયે યહ તો યહાં હી વિનિષ્ઠ હો જાતા હૈ । હસ શરીર મેં જો ચૈતન્ય વર્તમાન હૈ વહ બી ભૂતોં કા ધર્મ હોને સે શરીર કે સાથ હી નાશ કો પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ । દૂસરે—શરીર સે ભિન્ન આત્મા—નામક કોઈ પદાર્થ હૈ, યહ કિસી બી પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ સે સાચિત નહીં હોતા હૈ અતઃ પરલોકી (પરલોક જાને વાલા આત્મા) કા અભાવ હોને સે પરલોક કા અભાવ સ્વતઃ સિદ્ધ હૈ, અર્થાત્ જન્માન્તર નહીં હૈ । અથવા “ નૂનં ” યહ પદ સંભાવના મેં બી પ્રયુક્ત કિયા જાતા હૈ હસ અપેક્ષા પરલોક-સ્વર્ગાદિક જો માને જાતે હૈ સો વે બી નહીં હૈ, એસી સંભાવના હોતી હૈ, ક્યોં કિ કોઈ એસા તો હૈ નહીં જો પરલોક મેં જાકર પશ્ચાત્ યહાં આકર યહ કહે કિ મેં અમુક

હવે સૂત્રકાર બાવીસમા દર્શનપરીપહજને જીતવાનું બતાવે છે—

‘ નત્થિ નૂણં ’ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—પરે લોએ નૂણં નત્થિ=પરલોકઃ નૂનં નાસ્તિ નિશ્ચયથી જન્માન્તર નથી. આ શરીર ભૂતાત્મક છે, આ માટે તે તો અહિં જ વિનિષ્ઠ થઈ જાય છે. આ શરીરમાં જે ચૈતન્ય વર્તમાન છે તે પણ જીતીને ધર્મ હોવાથી શરીરની સાથેસાથ નાશ પામે છે, બીજું શરીરથી ભિન્ન આત્મા નામનો કોઈ પદાર્થ છે, એ કોઈ પણ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી જોળખી શકાતો નથી. આથી પરલોકીનો (પરલોક જવાવાળો આત્મા) અભાવ હોવાથી પરલોકનો અભાવ સ્વતઃ સિદ્ધ છે. અર્થાત્ જન્માન્તર નથી. અથવા ‘ નૂનં ’ આ પદ સંભાવનામાં પણ પ્રયુક્ત કરાય છે. આ અપેક્ષા પરલોક, સ્વર્ગાદિક જે માનવામાં આવે છે તે પણ નથી એવી સંભાવના થાય છે. કેમકે, કોઈ એવો તો છે જ નહીં જે પરલોકમાં

ચતુર્જાનચતુર્દશપૂર્વધારકઃ સ્વજ્ઞાનપ્રભાવાદનેકયુક્તિપતિયુક્તીઃ પ્રદર્શ્ય, મત્તગજેન્દ્રમિવ સોમભદ્રં વશીકૃત્ય દીક્ષિતં કૃત્વાઽઽનીતવાન્ । અયં ગૌતમસ્ય પ્રયત્ને નૈવ મોક્ષમાર્ગમાશ્રિતઃ, તથાપિ ગૌતમો વિનયાતિશયં કુર્વન્ જ્ઞાનગર્ભં ન વ્રહ્મતિ, ન ચ કેવલજ્ઞાનાપ્રાપ્તૌ વિપાદં કરોતિ । યથા ગૌતમેનાઽવધિમનઃપર્યયજ્ઞાનપરીપદં તન્મદાકરણેન કેવલજ્ઞાનાપ્રાપ્તિવિષયકવિપાદાકરણેન ચ પરિપક્વ તદુપરિ વિનયઃ પ્રાપ્તસ્તથાઽન્યૈરપિ મુનિભિરજ્ઞાનાભાવપરીપદઃ સોદ્રવ્યઃ ॥ ૪૩ ॥

અથ દ્વાવિંશતિતમં દર્શનપરીપદજયં ગ્રાહ—

મૂલમ્—નૅતિથિ નૂળં પૅરે લોણે ઈંદુઢી વા વિં તવસ્સિંળો ।

અદુંવા 'વંચિંઓ મિ—ત્તિ', ઈંદુ મિર્કેવૂ નૅ ચિંતેણ ॥૪૪॥

છાયા—નાસ્તિ નૂનં પરો લોકઃ કદ્ધિર્વાઽપિ તપસ્વિનઃ ।

અથવા વચ્ચિતોઽસ્મીતિ ઇતિ મિથુર્ન ચિન્તયેત્ ॥ ૪૪ ॥

જ્ઞાન કે ધારી એવં ચતુર્દશપૂર્વ કે પાઠી ગૌતમ ને અપને પ્રભાવ સે હી મત્તગજરાજ કી तरह હસ સોમભદ્ર કો અનેક યુક્તિ પ્રયુક્તિયોં દ્વારા વશ મેં કર કે દીક્ષિત કિયા હૈ, ઓર યહાં યે હસ કો હે આયે હૈ, ગૌતમ કા હી યહ પ્રયત્ન હૈ જો યહ મોક્ષમાર્ગ મેં આ ગયા હૈ, ફિર ખી ગૌતમ કો અપને વિનયાતિશય સે હસ વાત કા જરા ખી ગર્ભ નહીં હૈ । તથા કેવલજ્ઞાન કી અપ્રાપ્તિ કે વિષય મેં વિપાદ ખી નહીં હૈ । જિસ તરહ ગૌતમ ને અવધિમનઃપર્યયજ્ઞાન કે પરીપદ કો ઉનકા મદ નહીં કરને સે તથા કેવલજ્ઞાન કી અપ્રાપ્તિ મેં વિપાદ નહીં કરને સે જીતા હૈ ઊસી તરહ તુમ સવ મુનિયોં કો ખી અજ્ઞાનાભાવ અર્થાત્ જ્ઞાન કા સદ્-માવ પરીપદ જીતના ચાહિયે ॥ ૪૩ ॥

ચાર જ્ઞાનના ધારી અને ચૌદપૂર્વના પાઠી ગૌતમે મત્ત-ગજરાજની માફક સ્વૈરવિહારી અને યુક્તિ પ્રયુક્તિઓના સ્વામી એવા આમને પોતાના જ્ઞાનવડે વશ કરીને દીક્ષિત કરેલ છે. અને તેને અહીં લઈ આવેલ છે. ગૌતમનો જ આ પ્રયત્ન છે કે જે આ મોક્ષમાર્ગમાં આવેલ છે. છતાં પણ ગૌતમને પોતાના વિનય અતિશયથી આ વાતનો જરા પણ ગર્વ નથી તથા કેવલજ્ઞાનની અપ્રાપ્તિના વિષયમાં વિપાદ પણ નથી. જેવી રીતે ગૌતમે અવધિમનઃપર્યયજ્ઞાનના પરીપદનો મદ નહીં કરવાથી તથા કેવલજ્ઞાનની અપ્રાપ્તિમાં વિપાદ નહીં કરવાથી જીતેલ છે. આ રીતે તમે સઘળા મુનિઓએ પણ અજ્ઞાન અભાવ અર્થાત્ જ્ઞાનનો સદ્-માવ જીતવો જોઈએ. ॥ ૪૩ ॥

ટીકા—‘ નતિય નૂળં ’ ઇત્યાદિ ।

પરો લોકઃ=પરભવઃ=જન્માન્તરમ્, નૂનં=નિશ્ચયેન નાસ્તિ=ન ભવતિ । અયં માવઃ=શરીરં હિ ભૂતાત્મકં, તદિદૈવ નશ્યતિ, શરીરે વર્તમાનસ્ય ચૈતન્યસ્યાપિ ભૂત-ધર્મત્વાદેવ શરીરેણ સહ નાશસંભવાત્ । શરીરવ્યતિરેકેણ આત્મનઃ પ્રત્યક્ષતોડનુપ-લભ્યમાનત્વાચ્ચ જન્માન્તરં ન ભવતીતિ નિશ્ચેતન્યમિતિ । યદ્વા=નૂનમિતિ સંભાવ-નાયામ્ પરલોકઃ સ્વર્ગાદિનાસ્તીતિ સંભાવયામિ, યતઃ પરલોકે ગતઃ કોડપિ નાત્રા-ગત્ય વદતિ, તસ્માત્ પ્રત્યક્ષાભાવાનાસ્તિ પરલોક ઇતિ । વા=અથવા, અપિ=દ્વાપિ-

અથ સૂત્રકાર ચાઈસવાં દર્શનપરીપહજય કો વતલાતે હું—

‘ નતિય નૂળં ’—ઈત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(પરે લોણ નૂળં નતિય—પરઃ લોકઃ નૂનં નાસ્તિ) નિશ્ચય સે જન્માન્તર નહીં હૈ—યહ શરીર ભૂતાત્મક હૈ, હસલિયે યહ તો યહાં હી વિનિષ્ઠ હો જાતા હૈ । હસ શરીર મેં જો ચૈતન્ય વર્તમાન હૈ વહ બી ભૂતોં કા ધર્મ હોને સે શરીર કે સાથ હી નાશ કો પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ । દૂસરે-શરીર સે ભિન્ન આત્મા-નામક કોઈ પદાર્થ હૈ, યહ કિસી બી પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ સે સાધિત નહીં હોતા હૈ અતઃ પરલોકી (પરલોક જાને વાલા આત્મા) કા અભાવ હોને સે પરલોક કા અભાવ સ્વતઃ સિદ્ધ હૈ, અર્થાત્ જન્માન્તર નહીં હૈ । અથવા “ નૂનં ” યહ પદ સંભાવના મેં બી પ્રયુક્ત કિયા જાતા હૈ હસ અપેક્ષા પરલોક-સ્વર્ગાદિક જો માને જાતે હૈ સો વે બી નહીં હૈ, એસી સંભાવના હોતી હૈ, ક્યોં કિ કોઈ એસા તો હૈ નહીં જો પરલોક મેં જાકર પશ્ચાત્ યહાં આકર યહ કહે કિ મેં અમુક

હવે સૂત્રકાર બાવીસમા દર્શનપરીપહજને છતવાનું બતાવે છે—

‘ નતિય નૂળં ’ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—પરે લોણ નૂળં નતિય—પરલોકઃ નૂનં નાસ્તિ નિશ્ચયથી જન્માન્તર નથી. આ શરીર ભૂતાત્મક છે, આ માટે તે તો અહિં જ વિનિષ્ઠ થઈ જાય છે. આ શરીરમાં જે ચૈતન્ય વર્તમાન છે તે પણ ભૂતોનો ધર્મ હોવાથી શરીરની સાથેસાથ નાશ પામે છે, બીજું શરીરથી ભિન્ન આત્મા નામનો કોઈ પદાર્થ છે, એ કોઈ પણ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી ઓળખી શકાતો નથી. આથી પરલોકીનો (પરલોક જવાવાળો આત્મા) અભાવ હોવાથી પરલોકનો અભાવ સ્વતઃ સિદ્ધ છે. અર્થાત્ જન્માન્તર નથી. અથવા ‘ નૂનં ’ આ પદ સંભાવનામાં પણ પ્રયુક્ત કશય છે. આ અપેક્ષા પરલોક, સ્વર્ગાદિક જે માનવામાં આવે છે તે પણ નથી એવી સંભાવના થાય છે. કેમકે, કોઈ એવો તો છે જ નહીં જે પરલોકમાં

શબ્દો મિત્રક્રમઃ અતોઽયમર્થઃ-તપસ્વિનોઽપિ મમ ઋદ્ધિઃ=આમશૌંષધ્યાદિલભ્વિ-
રૂપા નાસ્તિ=ન વિદ્યતે, તસ્યા અપ્યનુપલભ્યમાનત્વાત્ ।

પ્રસન્નાદિહ લભ્વિભેદા ઉચ્યન્તે—

૧ આમશૌંષધિઃ, ૨ વિપ્રુઙોપધિઃ, ૩ खेलौपधिः, ૪ जल्लौपधिः, ૫ सर्वौषधिः,
૬ સંભિન્નશ્રોતોલભ્વિઃ, ૭ અવધિલભ્વિઃ, ૮ ઋજુમતિલભ્વિઃ, ૯ વિપુલમતિલભ્વિઃ,
૧૦ ચારણલભ્વિઃ, ૧૧ આશીર્વિપલભ્વિઃ, ૧૨ કેવલિલભ્વિઃ, ૧૩ ગણધરલભ્વિઃ,
૧૪ પૂર્વધરલભ્વિઃ, ૧૫ અર્હલ્લભ્વિઃ, ૧૬ ચક્રવર્તિલભ્વિઃ, ૧૭ ચલદેવલભ્વિઃ,
૧૮ વાસુદેવલભ્વિઃ, ૧૯/૧ ક્ષીરાસ્રવલભ્વિઃ, ૧૯/૨ મધ્વાસ્રવલભ્વિઃ,
૧૯/૩ સર્પિરાસ્રવલભ્વિઃ, ૨૦ કોષ્ઠવુદ્ધિલભ્વિઃ, ૨૧ પદાનુસારિલભ્વિઃ, ૨૨

સ્વર્ગ સે આયા હું, ઇસલિયે પ્રત્યક્ષ સે ડનકી ઉપલભ્વિ કા અભાવ હોને
સે પરલોક નહીં હૈ । (વા) અથવા (તવસ્સિણો ઇદ્દી અવિ-તપસ્વિનઃ
ઋદ્ધિઃ અપિ) તપસ્વી જન કો ઋદ્ધિકી પ્રાપ્તિ હો જાતી હૈ યહ મી વાત
ઠીક નહીં હૈ, ક્યોં કિ ઋદ્ધિયોં અર્થાત્ લભ્વિયોં કી સિદ્ધિ મી પ્રત્યક્ષપ્ર-
માણ સે હોતો નહીં હૈ । લભ્વિયાં ૨૮ પ્રકાર કી હૈં વે યે હૈં—

આમશૌંષધિ ૧, વિપ્રુઙોપધિ ૨, खेलौपधि ૩, जल्लौपधि ૪, सर्वौषधि ૫,
સંભિન્નશ્રોતોલભ્વિ ૬, અવધિલભ્વિ ૭, ઋજુમતિલભ્વિ ૮, વિપુ-
લમતિલભ્વિ ૯, ચારણલભ્વિ ૧૦, આશીર્વિપલભ્વિ ૧૧, કેવલિલભ્વિ ૧૨,
ગણધરલભ્વિ ૧૩, પૂર્વધરલભ્વિ ૧૪, અર્હલ્લભ્વિ ૧૫, ચક્રવર્તિલભ્વિ ૧૬,
ચલદેવલભ્વિ ૧૮, ક્ષીરાસ્રવલભ્વિ ૧૯/૧, મધ્વાસ્રવલભ્વિ ૧૯/૨, સર્પિ-
રાસ્રવલભ્વિ ૧૯/૩, કોષ્ઠવુદ્ધિલભ્વિ ૨૦, પદાનુસારિલભ્વિ ૨૧, બીજવુ-

જઘ પાછો ઋદ્ધિ આવી તે એમ કહે કે હું અમુક સ્વર્ગમાં જઈને આવ્યો
હું. આ માટે પ્રત્યક્ષથી તેની ઉપલબ્ધીનેા અભાવ હોવાથી પરલોક નથી. અથવા
તવસ્સિણો ઇદ્દી અવિ તપસ્વીઓને ઋદ્ધિયોની પ્રાપ્તિ થઈ બાક છે એ વાત પણ
ઠીક નથી. કેમકે, ઋદ્ધિયોની સિદ્ધિ પણ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી થતી નથી. ઋદ્ધિયો
૨૮ પ્રકારની છે. તે આ પ્રમાણે છે.

(૧) આમશૌંષધિ, (૨) વિપ્રુઙોપધિ, (૩) खेलौपधि, (૪) जल्लौपधि,
(૫) सर्वौषधि, (૬) સંભિન્નશ્રોતોલભ્વિ, (૭) અવધિલભ્વિ, (૮) ઋજુમતિ
લભ્વિ, (૯) વિપુલમતિલભ્વિ, (૧૦) ચારણલભ્વિ, (૧૧) આશીર્વિપલભ્વિ,
(૧૨) કેવલિલભ્વિ, (૧૩) ગણધરલભ્વિ, (૧૪) પૂર્વધરલભ્વિ, (૧૫) અર્હલ્લભ્વિ,
(૧૬) ચક્રવર્તિલભ્વિ, (૧૭) ચલદેવલભ્વિ, (૧૮) વાસુદેવલભ્વિ, (૧૯) ક્ષીરાસ્રવ-
લભ્વિ, મધ્વાસ્રવલભ્વિ, સર્પિરાસ્રવલભ્વિ, (૨૦) કોષ્ઠવુદ્ધિલભ્વિ ૧) પદાનુ-

બીજુદ્વિલઘ્વિઃ, ૨૩ તેજોલેશ્યાલઘ્વિઃ, ૨૪ આહારકલઘ્વિઃ, ૨૫ શીતલેશ્યાલઘ્વિઃ, ૨૬ વૈક્રિયલઘ્વિઃ, ૨૭ અક્ષીણમહાનસિકલઘ્વિઃ, ૨૮ પુલાકલઘ્વિઃ ।

ભવ્યત્વાભવ્યત્વવિશિષ્ટાનાં પુરુષાણાં ચ યાવત્યો લઘ્વયો ભવન્તિ, તા એવમ્-ભવ્યપુરુષાણામેતાઃ પૂર્વોક્તા સર્વા અપિ લઘ્વયો ભવન્તિ । અર્હચક્રવર્તિવાસુ-દેવલદેવસંભિન્નશ્રોતશ્ચારણપૂર્વધરગણધરપુલાકાઽઽહારકલઘ્વિલક્ષણા એતાદશ લઘ્વયો ભવ્યસ્ત્રીणां નૈવ ભવન્તિ । શેષાસ્ત્વષ્ટાદશલઘ્વયો ભવ્યસ્ત્રીणां ભવન્તિ ।

યચ મહિસ્વામિનઃ સ્ત્રીત્વેઽપિ તીર્થંકરત્વમ્ભૂત્તદાશ્ચર્યંભૂતત્વાન્ન ગણ્યતે । તથા -અનન્તરોક્તાઅર્હદાદ્યા આહારકપર્યન્તા દશ લઘ્વયઃ, કેવલિ-ઋજુમતિ-વિપુલમતિ

દ્વિલઘ્વિ ૨૨, તેજોલેશ્યાલઘ્વિ ૨૩, આહારકલઘ્વિ ૨૪, શીતલેશ્યાલઘ્વિ ૨૫, વૈક્રિયલઘ્વિ ૨૬, અક્ષીણમહાનસીકલઘ્વિ ૨૭, પુલાકલઘ્વિ ૨૮ ।

અય ભવ્યત્વભાવવિશિષ્ટ એવં અભવ્યત્વભાવવિશિષ્ટ પુરુષ કો જિતની જિતની લઘ્વિયાં હોતી હૈં વે કહતે હૈં—

ભવ્યત્વભાવવિશિષ્ટ પુરુષોં કે યે સમી લઘ્વિયાં હોતી હૈં । ભવ્ય સ્ત્રિયોં કે અર્હલ્લઘ્વિ ૧, ચક્રવર્તિલઘ્વિ ૨, વાસુદેવલઘ્વિ ૩, લલદેવલઘ્વિ ૪, સંભિન્નશ્રોતોલઘ્વિ ૫, ચારણલઘ્વિ ૬, પૂર્વધરલઘ્વિ ૭, ગણધરલઘ્વિ ૮, પુલાકલઘ્વિ ૯, એવં આહારકલઘ્વિ ૧૦, યે દસ લઘ્વિયાં નહીં હોતી હૈં । વાકી અવશિષ્ટ અઠારહ લઘ્વિયાં ભવ્ય સ્ત્રિયોં કે મી હોતી હૈં । જો મહિસ્વામી કે સ્ત્રીપના હોને પર મી તીર્થંકરત્વ વહાં હુઆ વહ અચ્છેરા-આશ્ચર્ય હોને કી વજહ સે ગિના નહીં જાતા હૈ । યે ૧૩ તેરહ લઘ્વિયાં અભવ્યપુરુષોં કે નહીં હોતી હૈં-કેવલિલઘ્વિ, ઋજુ-

સારિલઘ્વિ, (૨૨) બીજુદ્વિલઘ્વિ, (૨૩) તેજોલેશ્યાલઘ્વિ, (૨૪) આહારકલઘ્વિ, (૨૫) શીતલેશ્યાલઘ્વિ, (૨૬) વૈક્રિયલઘ્વિ, (૨૭) અક્ષીણમહાનસિકલઘ્વિ, (૨૮) પુલાકલઘ્વિ.

હવે ભવ્યત્વભાવવિશિષ્ટ અને અભવ્યત્વભાવ વિશિષ્ટ પુરુષોને જેટલી જેટલી લઘ્વિઓ થાય છે તે બતાવે છે.

ભવ્યત્વભાવ વિશિષ્ટ પુરુષોને આ બધી લઘ્વિઓ થાય છે. ભવ્ય સ્ત્રિઓને ૧ અર્હલ્લઘ્વિ, ૨ ચક્રવર્તિલઘ્વિ, ૩ વાસુદેવલઘ્વિ, ૪ બલદેવલઘ્વિ, ૫ સંભિન્નશ્રોતોલઘ્વિ, ૬ ચારણલઘ્વિ, ૭ પૂર્વધરલઘ્વિ, ૮ ગણધરલઘ્વિ, ૯ પુલાકલઘ્વિ, અને ૧૦ આહારકલઘ્વિ. આ દશ લઘ્વિઓ થતી નથી. બાકીની અઠાર લઘ્વિઓ ભવ્ય સ્ત્રીઓને પણ થાય છે. જેમ મહિલ સ્વામીને શ્રીપણ હોવા છતાં પણ તીર્થંકરત્વ તેમને થયું. તે અચ્છેરા-આશ્ચર્ય થવાની ગણત્રીમાં ગણવામાં આવતું નથી. આ તેર લઘ્વિઓ અભવ્ય પુરુષોને થતી નથી

—લઘ્યયથૈતાસ્યયોદશ લઘ્યયઃ પુરુષાણામપ્યભવ્યાનાં નૈવ ભવન્તિ, શેષાઃ પચ્ચદશ લઘ્યયસ્તુ ભવન્તિ । અભવ્યસ્ત્રીણામપ્યેતાસ્યયોદશ લઘ્યયો ન ભવન્તિ, મધુસ્રીરાસ્રવલ્લ-
વિરપિચતુર્દશી તાસાં નૈવ ભવતિ । શેષાથતુર્દશલઘ્યયસ્તુ તાસામપિ ભવન્તિ ।

અથાસાં વ્યાख्या પ્રદર્શયતે—આમર્શોપધિઃ—આમર્શો દિ હસ્તાદિના સ્પર્શઃ, સ
એવ ઓપધિઃ, કરાદિસંસ્પર્શમાત્રાદેવ વ્યાધ્યપનયનસામર્થ્યમ્ ॥ ૧ ॥

વિપુલોપધિઃ—યન્માહાત્મ્યાન્મૂત્રપુરીપાવયવમાત્રમપિ રોગરાશિપ્રણાશાય
સંપદ્યતે સુરમિ ચ સા ॥ ૨ ॥

મતિલઘ્વિ, વિપુલમતિલઘ્વિ ત્રીન યે તથા ભવ્ય સ્ત્રિયોં કે જિન દશ ૧૦
ઋદ્ધિયોં કા અભાવ વતલાયા ગયા હૈ વે । ઇસ પ્રકાર ૧૩ તેરહ લઘ્વિયોં કા
અભવ્યપુરુષોં કે અભાવ રહતા હૈ । વાકી ૧૫ લઘ્વિયાં હોતી હૈ । ઇસી તરહ
અભવ્યસ્ત્રિયોં કે ભી યે હી ૧૩ તેરહ લઘ્વિયાં નહીં હોતી હૈ । તથા ક્ષીરા-
સ્રવ એવં મધ્વાસ્રવ નામકી ભી લઘ્વિ અનેકે નહીં હોતી હૈ । ઇસ પ્રકાર
તેરહ ૧૩ પૂર્વોક્ત ઓર ૧૪ ચૌદહવીં ક્ષીરાસ્રવ, મધ્વાસ્રવ સર્પિરાસ્રવરૂપ
કા અનેકેઅભાવ જાનના ચાહિયે । વાકી ૧૪ ચૌદહ લઘ્વિયાં અભવ્ય-
સ્ત્રિયોં કે હોતી હૈ ।

इन लघ्वियों की व्याख्या की जाती है—हस्त आदि द्वारा स्पर्श होने
का नाम आमर्श है । यह स्पर्श ही जिनका औपधि का काम करता है
वह आमर्शोपधि है । इस लघ्वि के धारी को जो रोगी अपने हस्तादिक
से छू लेता है उसका वह रोग छूते ही नष्ट हो जाता है १, जिस के
प्रभाव से मूत्र, पुरीष, आदि भी रोगराशिके विनाश करने में औष-

કેવલીલઘ્વિ, ઋણુમતિલઘ્વિ, વિપુલમતિલઘ્વિ, ત્રણુ આ તથા ભવ્ય સ્ત્રીઓને
જે દશઋદ્ધિઓને અભાવ બતાવેલ છે તે આ પ્રકારની તેર લઘ્વિઓને અભવ્ય
પુરુષોને અભાવ રહે છે. બાકી પંદર લઘ્વિઓ થાય છે. આ રીતે અભવ્ય
સ્ત્રીઓને પણ આ તેર લઘ્વિઓ થતી નથી. તથા ક્ષીરાસ્રવ અને મધ્વાસ્રવ
સર્પિરાસ્રવ નામની પણ તેને થતી નથી. આ રીતે તેર પૂર્વોક્ત અને ચૌદમી ક્ષીરા-
સ્રવ મધ્વાસ્રવ લઘ્વિઓ તેને અભાવ બહુવો બોધ્યો. બાકી ચૌદ લઘ્વિઓ
અભવ્ય સ્ત્રીઓને થાય છે.

આ લઘ્વિઓની વ્યાખ્યા કહેવામાં આવે છે,—હાથ આદિ દ્વારા થવાનું
નામ આમર્શ છે. આ સ્પર્શ જ જેને ઔષધિનું કામ કરે છે તે આમર્શ
ઔપધિ છે. આ લઘ્વિના ધારીને જે રોગી પોતાના હાથથી અડે છે એને
જે રોગ અડતાં જ નાશ પામે છે. (૧) જેના પ્રભાવથી મૂત્ર, પુરીષ, આદિ
રોગ વિનાશ કરવામાં ઔષધિનું કામ કરવા લાગે છે તથા તેમ આવવા

खेलौपधिः—यत् प्रभावात् श्लेष्मा सर्वरोगापहारकः सुरभिश्च भवति सा ॥३॥

जल्लौपधिः—जल्लो=मलः कर्णवदननासिकानयनजिह्वासमुद्भवः शरीरसमुद्भवश्च, स एव ओषधिर्भवति यत्प्रभावात् सा ॥ ४ ॥

सर्वौपधिः—यत्प्रभावात् सर्वे त्रिभूत्रकेशनखादय ओषधयो भवन्ति सा ॥५॥

संभिन्नश्रोतोલઘ્વિઃ—યત્પ્રભાવાત્ સર્વેરપિ શરીરાવયવઃ સુસ્પષ્ટ શૃણોતિ સા । યદ્વા—‘સંભિન્નશ્રોતસ્’ ઇતિચ્છાયા । અત્ર શ્રોતસ્ શબ્દ ઇન્દ્રિયવાચકઃ, તેન યત્પ્રભાવાત્—એકૈકમિન્દ્રિયં સર્વેષામિન્દ્રિયાણાં કાર્યં સંપાદયતિ સા । યથા—કર્ણે—નૈવ શ્રવણદર્શનઘ્રાણરસનસ્પર્શનકાર્યાણિ લઘ્વિપ્રભાવાત્ સમ્પાદયતિ ॥ ૬ ॥

अवधिलઘ્વિઃ—અવધિજ્ઞાનમેવ લઘ્વિઃ—અર્વાધિલઘ્વિઃ । અરુપિદ્રવ્યં વિદ્યાય

ધિકા કામ કરને લગ જાતે હૈં, તથા ઉનમૈં સુગંધ આને લગતી હૈ, ઇસ કા નામ વિષુદ્ધોપધિ હૈ ૨ । જિસકે પ્રભાવ સે શ્લેષ્મા સર્વરોગ કા અપ-હારક હો જાતા હૈ ઉસ કા નામ खेलौपधि हॆ । ઇસકે પ્રભાવ સે શ્લેષ્મ મી સુગંધવાલા હો જાતા હૈ ૩ । જિસકે પ્રભાવસે કાન, મુખ, નાસિકા, નયન, એવં જિહ્વા કા મૈલ, તથા શરીરકા મૈલ ઔપધિ જૈસા પરિણમિત હોતા હૈ ઉસકા નામ जल्लौपधि हॆ । જિસકે પ્રભાવસે વિષ્ટા, મૂત્ર, કેશ, તથા નખ આદિક ઔપધિ જૈસે હો જાતે હૈં ઉસકા નામ सर्वौपधि हॆ । જિસકે પ્રભાવસે સમસ્ત શારીરિક અવયવોં દ્વારા સુના જાય, અથવા એક હી ઇન્દ્રિય જિસકે પ્રભાવ સે અન્ય ઇન્દ્રિયોં કા કામ કરને લગ જાય ઉસ કા નામ संभिन्नश्रोतोलघ्वि हॆ । જિસકે યહ લઘ્વિ હોતી હૈ વહ એક કર્ણ ઇન્દ્રિય સે હી અવશિષ્ટ ઇન્દ્રિયોં કે કામ—દર્શનાદિક કરને કી શક્તિ-વાલા હો જાતા હૈ ૬ । જિસકે પ્રભાવ સે અમૂર્તિક દ્રવ્ય કો છોડી કર મૂર્તિક દ્રવ્યકો જાનને કી સામર્થ્ય આત્મામૈં પ્રકટ હો જાતી હૈ ઉસકા નામ

લાગે છે. તેનું નામ વિષુદ્ધ ઔપધિ છે. (૨) જેના પ્રભાવથી શ્લેષ્મા સર્વ રોગોનો નાશ કરનાર છે તેનું નામ खेलौपधि છે, તેના પ્રભાવથી શ્લેષ્મ પણ સુગંધવાળા થઈ જાય છે. (૩) જેના પ્રભાવથી કાન, મોઢું, નાક, નેણ અને જીભનો મેલ તથા શરીરનો મેલ, ઔપધિની જેમ પરિણમિત બને છે તેનું નામ जल्लौपधि છે. (૪) જેના પ્રભાવથી વિષ્ટા, મૂત્ર, વાળ, નખ, આદિ ઔપધિ જેવા થઈ જાય છે તેનું નામ सर्वौपधि છે. (૫) જેના પ્રભાવથી શરીરનાં તમામ અવયવો દ્વારા સંભળાય અથવા એક જ ઇન્દ્રિય જેના પ્રભાવથી બીજા ઇન્દ્રિયોનું કામ કરવા લાગી જાય તેનું નામ संभिन्नश्रोतोलघ्वि છે. જેને આ લઘ્વિ હોય છે તે એક કષ્ટ ઇન્દ્રિયથી જ અવશિષ્ટ ઇન્દ્રિયોનાં

રૂપિદ્રવ્યવિષયકમિન્દ્રિયનિરપેક્ષં મનઃપ્રગિધાનવીર્યકં પ્રતિવિશિષ્ટક્ષયોપશમનિમિ-
ત્તકં દેવમનુષ્યતિર્યહ્નારકસ્વામિકં જ્ઞાનં ભવતિ યત્પ્રભાવાત્ સા ॥ ૭ ॥

ઋજુમતિલલિધિઃ—ઋજુઃ=સામાન્ય—વિશેષરહિતં, દેશકાલાધનેકપર્યાય-
ર્જિતં, સંજ્ઞિતા ચિન્તિતં, તદ્ગ્રાહિણી મતિઃ—ઋજુમતિઃ, સૈવ લલિધિઃ। સા ચ-
ઘટોઽનેન ચિન્તિતઃ, इत्येवं संज्ञिमनोद्रव्यपरिच्छेदः ॥૮॥

વિપુલમતિલલિધિઃ—વિશુદ્ધતરઃ સંપૂર્ણમનુષ્યક્ષેત્રવર્તિસંજ્ઞિપદ્ધેન્દ્રિયમનોદ્રવ્ય-
પ્રત્યક્ષીકરણહેતુર્મનઃપર્યયજ્ઞાનવિશેષઃ। યથા—પરેણ ચિન્તિતં ઘટં પ્રસંગતો બહુભિઃ

અવધિલલિધિ હૈ, यह अवधि, इन्द्रिय और मनकी सहायता से उत्पन्न नहीं होता है। अवधिज्ञानावरणीय कर्मके प्रतिविशिष्ट क्षयोपशम से उत्पन्न होता है। देव, मनुष्य, नरक एवं तीर्यञ्च, इस प्रकार चारों गतियों के जीव इस के स्वामी हो सकते हैं ७। जिस के प्रभाव से-
देश, काल आदि अनेक पर्यायों से वर्जित पदार्थ का सामान्य ज्ञान होता है, और जो संज्ञी जीव के द्वारा चिन्तित पदार्थ को ग्रहण करता है उसका नाम ऋजुमतिललिधि है। जैसे जिसने अपने मन के द्वारा घट का विचार किया तो ऋजुमतिललिधि वाला उसे शीघ्र बतला देगा कि इसने घट का विचार किया है ८। जिसके प्रभाव से मनुष्यक्षेत्र-
वर्ती समस्त संज्ञी पंचेन्द्रिय जीवों के मनोद्रव्य को साक्षात् करनेवाला जो विशुद्धतर ज्ञान होता है उसका नाम विपुलमतिललिधि है। यह मनःपर्यय ज्ञान का एक भेद है। जैसे किसी ने घट का विचार किया

કામ દર્શનાદિક કરવાની શક્તિવાળા બની બાય છે. (૬) જેના પ્રભાવથી અમુર્તિક દ્રવ્યને છોડીને મુર્તિક દ્રવ્યને બાણવાનું સમર્થ આત્મામાં પ્રગટ થાય છે. તેનું નામ અવધિલલિધિ છે. આ અવધિ ઈન્દ્રિય અને મનની સહાયતાથી ઉત્પન્ન થતા નથી. અવધિ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના પ્રતિવિશિષ્ટ ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થાય છે, દેવ, મનુષ્ય, નરક અને તિર્યંચ આ ચાર ગતીના જીવો તેના સ્વામી બની શકે છે. (૭) જેનો પ્રભાવ દેશ, કાલ આદિ અનેક પર્યાયોથી વર્જિત સામાન્ય જ્ઞાન થાય છે. અને જે સંજ્ઞી જીવ દ્વારા ચિન્તિત પદાર્થને ગ્રહણ કરે છે. અને તેનું નામ ઋજુમતિલલિધિ છે. જેવો જેણે પોતાના મનની સાથે વિચાર કર્યો તે તે ઋજુમતિ લલિધિવાળા તેને તુરંત બતાવી શકે છે કે આણે મનમાં આ વિચાર કર્યો છે. (૮) જેના પ્રભાવથી મનુષ્ય ક્ષેત્રવર્તી સમસ્તસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવોના મનોદ્રવ્યોને સાક્ષાત્ કરવાવાળું જે વિશુદ્ધતરજ્ઞાન હોય છે. તેનું નામ વિપુલમતિલલિધિ છે આ મનઃપર્યયજ્ઞાનનો એક ભેદ છે. જેમ કોઈએ મનમાં વિચાર કર્યો હોય તે આ લલિધિવાળા તેને પ્રસંગવશ એવા

પર્યાયરૂપેતં જાનાતિ, તત્ર ઘટોડયં દ્રવ્યતઃ સૌવર્ણઃ, ક્ષેત્રતો મરુદેશીયસ્તથા ગૃહા-
મ્યન્તરસ્થઃ, કાલતસ્રૈમાસિકઃ, ભાવતઃ-સુસંસ્થાનચાકચિક્યાદિયુક્તઃ, આકારેણ
મહાન્, ઇત્યાદિ પ્રચુરવિશેષણવિશિષ્ટં જાનાતિ ॥ ૯ ॥ ચારણલલ્લિધઃ-આકાશ-
ગમનશક્તિઃ ॥ ૧૦ ॥ આશીર્વિપલલ્લિધઃ-આશીઃ-અનુગ્રહઃ, વિપં-નિગ્રહઃ, તદ્રૂપા
લલ્લિધઃ, નિગ્રહાનુગ્રહસામર્થ્યમિત્યર્થઃ ॥ ૧૧ ॥ કેવલિલલ્લિધઃ-કેવલિનઃ કેવલ-
જ્ઞાનસિદ્ધિઃ ॥ ૧૨ ॥ ગણધરલલ્લિધઃ-ગણધરત્વપ્રાપ્તિઃ ॥ ૧૩ ॥ પૂર્વધરલલ્લિધઃ
-પૂર્વધરત્વપ્રાપ્તિઃ ॥ ૧૪ ॥ અર્હલ્લલ્લિધઃ-અર્હત્વપ્રાપ્તિઃ ॥ ૧૫ ॥ ચક્રવર્તિલલ્લિધઃ-

હૈ તો હસ લલ્લિધવાલા ઉસે પ્રસંગવશ હસ રૂપ સે સ્પષ્ટ જાન લેતા હૈ
કિ હસને દ્રવ્ય કી અપેક્ષા સુવર્ણ કા, ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા મરુદેશ કા
અથવા ઘર કે ખીતર કા, કાલ કી અપેક્ષા ત્રીન માસ કા, એવં ભાવ
કી અપેક્ષા અચ્છે આકાર કા, અથવા ચાકચિક્યાદિ રૂપ સે યુક્ત ઘટ
કા ચિન્તન કિયા હૈ । હસ પ્રકાર વિપુલમતિલલ્લિધ વાલા ઘટકો અનેક
વિશેષણાં સે વિશિષ્ટ જાન સકતા હૈ તય કિ ઋજુમતિલલ્લિધ વાલા
હસ પ્રકાર સે ઘટ કો નહીં જાન સકતા હૈ વહ તો ઉસે સામાન્યરૂપ
સે હી જાનતા હૈ ૯ । આકાશ મેં ગમન કરને કી શક્તિ જિસ લલ્લિધ
દ્વારા ઉત્પન્ન હો જાતી હૈ વહ ચારણલલ્લિધ હૈ ૧૦ । જિસકે પ્રભાવ સે
અનુગ્રહ ઓર નિગ્રહ કરને કી શક્તિ પ્રગટ હો જાવે વહ આશીર્વિપ-
લલ્લિધ હૈ ૧૧ । કેવલિયોં કે જો કેવલજ્ઞાન કી સિદ્ધિ હોતી હૈ ઉસકા
નામ કેવલિલલ્લિધ હૈ ૧૨ । ગણધરપદ કી પ્રાપ્તિ હોને મેં જો કારણ
હોતી હૈ વહ ગણધરલલ્લિધ હૈ ૧૩ । પૂર્વધરત્વ કી પ્રાપ્તિ પૂર્વધરલલ્લિધ ।
૧૪, અર્હત્વપદ કી પ્રાપ્તિ અર્હલ્લલ્લિધ ૧૫, ચક્રધરત્વ કી પ્રાપ્તિ ચક્રવર્તિ-

તેવા રૂપથી રૂપક બાણી હે છે કે, તેણે દ્રવ્યની અપેક્ષા, સુવર્ણના ક્ષેત્રની
અપેક્ષા, મરુદેશના અથવા ઘરની અંદરના કાળની અપેક્ષા ત્રણ માસનું અને
ભાવની અપેક્ષા સારા આકારનું અથવા ચળકાટ ચકચકાટાદિ રૂપથી યુક્ત
ઘટ બાણી છે. આ પ્રકારે વિપુલમતિ લલ્લિધવાળા ઘટને અનેક વિશેષણોથી વિશિષ્ટ
બાણી શકે છે. ત્યારે ઋજુમતિ લલ્લિધવાળા આ રીતે ઘટને બાણી શકતા નથી.
તે તો એને સામાન્યરૂપથી જ બાણી છે. (૯) આકાશમાં ઉડવાની શક્તિ જે લલ્લિધ-
દ્વારા ઉત્પન્ન થાય છે તે ચારણલલ્લિધ છે. (૧૦) જેના પ્રભાવથી અનુગ્રહ
અને નિગ્રહ કરવાની શક્તિ પ્રગટ થાય છે તે આશીર્વિપલલ્લિધ છે. (૧૧)
કેવલીઓને કેવળજ્ઞાની લલ્લિધ થાય છે તેનું નામ કેવળલલ્લિધ છે. (૧૨) ગણ-
ધર પદની પ્રાપ્તિ થવામાં જે કારણ હોય છે તે ગણધરલલ્લિધ છે. (૧૩) પૂર્વધર-
ત્વની પ્રાપ્તિ પૂર્વધરલલ્લિધ. (૧૪) અર્હત્વપદની પ્રાપ્તિ અર્હત્વલલ્લિધ. (૧૫)

ચક્રધરત્વપ્રાપ્તિઃ ॥૧૬॥ યલદેવલલ્લિઃ-ચલદેવત્વપ્રાપ્તિઃ ॥૧૭॥ વાસુદેવલલ્લિઃ-વાસુદેવત્વપ્રાપ્તિઃ ॥૧૮॥ ક્ષીરાસ્રવલલ્લિઃ-યત્પ્રમાવાદ્યવચનં ક્ષીરવન્મધુરં ભવતિ ॥૧૯॥ ૧ ॥ મધ્વાસ્રવલલ્લિઃ-યત્પ્રમાવાદ્યવચનં મધુતુલ્યં ભવતિ ॥૨૦॥ ૨ ॥ સર્પિરાસ્રવલલ્લિઃ-યત્પ્રમાવાદ્યવચનં ઘૃતવત્ સ્નિગ્ધમરુક્ષં ભવતિ ॥૨૧॥ ૩ ॥

કોઠ્ઠયુદ્ધિલલ્લિઃ-યથા કોઠ્ઠકે ધાન્યં પ્રથિપ્તં તદવસ્થમેવ ચિરમપ્યવતિષ્ઠતે, ન કિમપિ કાલાન્તરેડપિ ગલતિ, एवं यस्मिन् पुरुषे श्रुतज्ञानं निधिप्तं तदवस्थ-मेव चिरकालं तिष्ठति न कदापि विस्मरति यत्प्रमावात् सा ॥२०॥ पदानुसारिणी लल्लिः-यत्प्रमावात् पुनरेकमपि श्रुतपदमवधार्य शेषमश्रुतमपि तदवस्थमेव श्रुतमव-गाहते सा ॥ २१ ॥ बीजयुद्धिलल्लिः-यथा-एकस्माद् बीजान्महातरुत्पद्यते, लल्लि १६, યલદેવ પદ કી પ્રાપ્તિ યલદેવલલ્લિ ૧૭, વાસુદેવ પદ કી પ્રાપ્તિ વાસુદેવલલ્લિ ૧૮, ક્ષીર જૈસે મીઠે વચનોં કી પ્રાપ્તિ જિસકે પ્રભાવ સે હો વહ ક્ષીરાસ્રવલલ્લિ, મધુતુલ્ય મધુર વચનોં કા હોના. વહ મધ્વાસ્રવલલ્લિ, સિન્ધ એવં અરુક્ષ વચન જિસકે પ્રભાવ સે હો વહ સર્પિરાસ્રવ લલ્લિ હૈ ૧૯. જિસ પ્રકાર કોઠે મેં રક્ત્વા હુવા ધાન્ય જ્યોં કા ત્યોં યદ્રુત કાલ તક રહતા હૈ-ચિગડતા નહીં હૈ, ડસી પ્રકાર જિસકે પ્રભાવ સે પ્રાપ્ત શ્રુત મી જ્યોં કા ત્યોં સ્થિર રહે વિસ્મૃત ન હો ડસકા નામ કોઠ્ઠયુદ્ધિલલ્લિ હૈ ૨૦ જિસકે પ્રભાવ સે શ્રુત કા એક પદ મી અવધારિત હોને પર શેષ નહીં સુના હુવા મી શ્રુત અવધારિત હો જાય ઇસ કા નામ પદાનુસારિણીલલ્લિ હૈ ૨૧. જિસ પ્રકાર એક ઓઠે સે મી બીજ સે વિશાલ કાય વૃક્ષ ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ, ડસી પ્રકાર ઉત્પાદઃ વ્યય,

ચક્રધરત્વની પ્રાપ્તિ ચક્રવર્તિલલ્લિ. (૧૬) બલદેવપદની પ્રાપ્તિ બળદેવલલ્લિ. (૧૭) વાસુદેવ પદની પ્રાપ્તિ વાસુદેવલલ્લિ. (૧૮) ખીર જેવાં મીઠા વચનોની જેના પ્રભાવથી થાય તે ક્ષીરાસ્રવલલ્લિ. મધુતુલ્ય મધુર વચનોનું બનવું તે મધ્વાસ્રવલલ્લિ. સિન્ધ અને અરુક્ષવચન જેના પ્રભાવથી થાય તે સર્પિરાસ્રવલલ્લિ છે. (૧૯) જે રીતે કોઠીમાં રાખેલું અનાજ જેમનું તેમ ઘણા સંમય સુધી રહે છે. છતાં બગડતું નથી. તે પ્રકારે જેના પ્રભાવથી પ્રાપ્ત શ્રુત પણ જ્યાંનું ત્યાં સ્થિર રહે, વિસ્મૃત ન બને, તેનું નામ કોઠ્ઠયુદ્ધિલલ્લિ છે. (૨૦) જેના પ્રભાવથી શ્રુતનું એક પદ પણ અવધારીત થવાથી આગળ ન સાંભળેલ પણ શ્રુત અવધારીત થઈ જાય તેનું નામ પદાનુસારીણીલલ્લિ છે. (૨૧) જે રીતે એક નાના બીજથી વિશાળકાય વૃક્ષ ઉત્પન્ન થાય છે. તે પ્રકારે ઉત્પાદ,

તથા-ઉત્પાદવ્યયધ્રોવ્યયુક્તં સદિત્યાદિરૂપમર્થપ્રધાનં પદમર્થપદં, તદેકં વીજભૂત-
મર્થપદમનુસૃત્ય શેષમપિ તથૈવ પ્રભૂતતરમર્થપદં જાનાતિ યત્પ્રભાવાત્ સા ॥ ૨૨ ॥

તેજોલેશ્યાલઘ્વિઃ - યત્પ્રભાવાદનેકયોજનપ્રમાણક્ષેત્રાશ્રિતવસ્તુદહનદક્ષતી-
વ્રતેજોનિસર્જનશક્તિરુત્પદ્યતે સા । इह यः खलु शमी-क्षमाशीलो मुनिर्निरन्तरम-
પાનકં પઘ્તતપઃ કરોતિ, પારણકદિને ચ સનલ્કુલ્માપમુષ્ટિયા જલચુલુકે નૈવ
એકેન આત્માનં યાપયતિ, પુનરાતાપનાં કરોતિ તસ્ય પળ્માસાન્તે તેજોલેશ્યાલઘ્વિ-
રુત્પદ્યતે ॥૨૩॥ આહારકલઘ્વિઃ-આહારકશરીરકરણશક્તિઃ । આહારકશરીરં ચ-
સ્ફટિકવદુજ્જ્વલં હસ્તપ્રમાણમેકસ્મિન્ ભવે દ્વિઃ, સંસારે ચતુર્વારં કૃત્વા મોક્ષમવશ્યં

एवं ध्रौव्य युक्त सत् है, इत्यादिरूप एक भी अर्थ प्रधानपद के अनु-
સરણ સે શેષ પ્રભૂતતર અર્થપદ ધી ઇસી તરહ જ્ઞાત હો જાવેં વહ
વીજબુદ્ધિલઘ્વિ હૈ । ૨૨ જિસકે પ્રભાવ સે અનેકયોજનપ્રમાણ ક્ષેત્ર
મેં રહી હુઈ વસ્તુ કો જલારે વાલે તેજ કો નિકાલ ને કી શક્તિ ઉત્પન્ન
હો જાતી હૈ ઇસકા નામ તેજોલેશ્યાલઘ્વિ હૈ, જો શમી-ક્ષમાશીલમુનિ
નિરન્તર ચૌવિહાર પઘ્ત તપ કરતા હૈ, ઓર પારણા કે દિન સનલ્ક-
કુલ્માપમુષ્ટિ અર્થાત્-સીજે હુઈ એક મુઠ્ઠી ભર ઉડદ ખાકર ડસી
સમય એક ચુલ્લૂ ભર પાની પીતા હૈ, ઓર આતાપના લેતા હૈ, ઇસ પ્રકાર
છહ મહિને તક લગાતાર કરતા રહતા હૈ તો ડસકે તેજોલેશ્યાલઘ્વિ
ઉત્પન્ન હો જાતી હૈ । ૨૩ આહારક-શરીર કે ઉત્પન્ન હોને કી લઘ્વિ કા
નામ આહારકલઘ્વિ હૈ । આહારક શરીર સ્ફટિકમણિ કે જૈસા ડજ્જ્વલ
તથા એક હાથ કા હોતા હૈ । એક ભવ મેં ઇસકી પ્રાપ્તિ જીવ કો ડો વાર,
તથા સંસાર અવસ્થા મેં ચાર વાર તક હોતી હૈ, પશ્ચાત્ વહ જીવ મુક્તિ

વ્યય, અને ધ્રોવ્ય યુક્ત સત્ છે રૂપ એક પણ અર્થ પ્રધાનપદના અનુસરણથી
શેષ પ્રભૂતતરઅર્થ પદ પણ તેવી રીતે જ્ઞાત થઈ બધા તે ધીજબુદ્ધિ લઘ્વિ છે. (૨૨)
જેના પ્રભાવથી અનેક યોજન પ્રમાણક્ષેત્રમાં રહેલી વસ્તુઓને બાબુનાર તેજને
કાઢવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે તેનું નામ તેજોલેશ્યાલઘ્વિ છે. જે શમી-ક્ષમાશીલ
મુનિ નિરન્તર ચૌવિહાર છડુ તપ કરે છે અને પારણાના દિવસે ખાઈલા એક મુઠ્ઠીભર
અડક ખાઈ ને એજ વખતે એક ચાપડું પાણી પીયે છે અને આતાપના લે છે આ
પ્રકાર લગાતાર છ મહિના મુઠ્ઠી કરતા રહે છે તો તેને તેજોલેશ્યાલઘ્વિ ઉત્પન્ન થાય
છે. (૨૩) આહારક શરીરના ઉત્પન્ન થવાની લઘ્વિનું નામ આહારકલઘ્વિ છે, આહાર-
ક શરીર સ્ફટિકમણીના જેવું ઉજ્જ્વળ અને એક હાથનું હોય છે. એક ભવમાં તેની
પ્રાપ્તિ જીવને બે વાર તથા સંસાર અવસ્થામાં ચાર વાર થાય છે. પછીથી એ

પ્રયાતિ । કથિચતુર્દશપૂર્વધારી ઋદ્ધિં પ્રાપ્ય, તીર્થંકરસમીપે પ્રેષણાર્થમાહારકશરીરં કરોતિ । તત્ર પ્રેષણં નિગોદાદિસંશયવિચ્છેદનાર્થં, સૂક્ષ્માર્થનિર્ણયાર્થમ્ ઋદ્ધિર્દર્શનાર્થે, પ્રાણિરક્ષણાર્થં, છદ્મસ્થોપગ્રહાર્થં ચ ભવતિ । ઉક્તञ्च—

પાણિદય-ઋદ્ધિદરિસણ, છઝમત્યોવગ્ગહણહેઝં વા ।

સુહુમત્ય સંસયચ્છે, -યત્થં ગમણં જિણસ્સંતે ॥ ૧ ॥

હૃદમત્ર વોધ્યમ્—આહારકશરીરં યત્ર સ્થાને લબ્ધિધારી મુનિઃ પ્રેષયતિ, તત્ર મગ્ગવતોઽનુપસ્થિતૌ તસ્માદાહારકશરીરાદ્નહસ્તં શરીરં નિઃસરતિ, તદેવ મગ્ગવતઃ

કો અવશ્ય પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ । ચતુર્દશ પૂર્વકા પાઠી કોઈ મુનિ આહારક લબ્ધિ કો પ્રાપ્ત કર તીર્થંકર કે સમીપ મેં મેજને કે લિયે આહારક શરીર કી રચના કરતા હૈ । નિગોદાદિસંયંધી સંશય કો દૂર કરને રૂપ સૂક્ષ્મ અર્થ કા નિર્ણય કરને કે લિયે ૧ ઋદ્ધિ કે દર્શન કરને કે લિયે ૨ પ્રાણિયોં કી રક્ષા કરને કે લિયે ૩ ઓર છદ્મસ્યોં કા ઉપકાર કરને કે લિયે ૪ હસ શરીર કા તીર્થંકર કે પાદમૂલ મેં ગમન હોતા હૈ । કહા મી હૈ—

“પાણિદય-રિદ્ધિદંસણ, -છઝમત્યોવગ્ગહણહેઝં વા ।

સુહુમત્યસંસયચ્છેયત્થં ગમણં જિણસ્સંતે ॥ ૧ ॥”

છાયા—પ્રાણિદયા-ઋદ્ધિદર્શન-છદ્મસ્થોપગ્રહણહેતું વા ।

“સૂક્ષ્માર્થસંશયચ્છેદાર્થં ગમનં જિનસ્થાન્તે ॥”

આહારક શરીર કો જિસ સ્થાન મેં લબ્ધિધારી મુનિ મેજતા હૈ વહાં યદિ ભગવાન ન હોં તો ઉસ આહારક શરીર સે એક હાથ સે કુછ

છવ અવશ્ય મુકિત પ્રાપ્ત કરી દ્યે છે. ચોદપૂર્વનાં પાઠી કોઈ મુનિ આહારક લબ્ધિને પ્રાપ્ત કરી તીર્થંકરના સમીપમાં મોકલવા માટે આહારક શરીરની રચના કરે છે. નિગોદાદિ સંયંધિ સંશયને દૂર દૂર કરવા માટે, સૂક્ષ્મ અર્થનો નિર્ણય કરવા માટે, ઋદ્ધિનાં દર્શન કરવા માટે, પ્રાણીઓની રક્ષા કરવા માટે, અને છદ્મસ્થોના ઉપકાર કરવા માટે આ શરીરનું તીર્થંકરના પાદમૂલમાં ગમન થાય છે. કહું પણ છે.—

“પાણીદય-ઋદ્ધિદરિસણ, છઝમત્યોવગ્ગહણહેઝં વા ।

સુહુમત્ય-સંસયચ્છેયત્થં, ગમણં જિણસ્સંતે ॥”

છાયા—પ્રાણીદયા ઋદ્ધિદર્શન, -છદ્મસ્થોપગ્રહણહેતું વા ।

સૂક્ષ્માર્થસંશયચ્છેદાર્થં, ગમનં જિનસ્થાન્તે ॥

આહારક શરીરને જે સ્થાનમાં લબ્ધિધારી મુનિ મોકલે છે ત્યાં જ ભગવાન ન હોય તો તે આહારક શરીરથી એક હાથ આછું (અંડહાથ) શરીર ખાંજી

સંનિર્ધૌ ગત્વા સ્વકાર્યં સંપાદ્ય હસ્તપ્રમાણશરીરે પ્રવિશતિ । તત્ત્વાદારકશરીરં સ્વમૂલ-
 ભૂતે શરીરે પુનર્લીનં ભવતિ ॥૨૪॥ શીતલેદ્યાલઘ્વિઃ—પરમકારુણ્યવશાદનુગ્રાહ્યં
 પ્રતિ તેજોલેદ્યાપ્રશમનહેતુશીતલેજોવિશેષવિમોચનસામર્થ્યમ્ ॥ ૨૫ ॥ વૈક્રિય-
 લઘ્વિઃ — વૈક્રિયશરીરકરણશક્તિઃ । સા ચાનેકવિધા—અણુત્વ—મહત્ત્વ—લઘુત્વ—
 ગુરુત્વ—પ્રાપ્તિ—પ્રાકાશ્ય—ઈશિત્વ—વશિત્વા—અપ્રતિઘાતિત્વા—અન્તર્ધાન—કામરૂપિત્વાદિ-
 મેદાત્ ॥૨૬॥ અક્ષીણમહાનસીલઘ્વિઃ—મહાનસમ્—અન્નપાકસ્થાનં, તદાશ્રિત-
 ત્વાદન્નમપિ મહાનસમ્બુચ્યતે, તત્ત્વ યત્પ્રભાવાત્ અક્ષીણં=સ્વલ્પમપ્યન્નં પાત્રે પતિતં
 પુરુષશતસહસ્રૈરપિ તૃપ્ત્યા ભુક્તં ન ક્ષીયતે, યાવત્ સ્વેનતદન્નં ન ભુજ્યતે સા ॥૨૭॥

કમ શરીર ઓર નિકલતા હૈ, વહો ભગવાન કે પાસ જાકર અપને કાર્ય કો
 સંપાદિત કર પૂર્વ કે હસ્તપ્રમાણ શરીર મેં સમા જાતા હૈ, ઓર વહ પૂર્વ-
 હસ્ત પ્રમાણ શરીર મી ફિર વહાં સે લૌટ કર અપને મૂલ શરીર મેં સમા-
 જાતા હૈ ૨૪ । પરમ કરુણા કે વશ સે દયા કરને યોગ્ય પ્રાણી કે પ્રતિ તેજો-
 લેદ્યા કે પ્રશમન કા હેતુ જો શીતલેજવિશેષ કો નિકાલને કી શક્તિ હૈ
 ઉસકા નામ શીતલેદ્યાલઘ્વિ હૈ ૨૫ । વૈક્રિયશરીર કો કરને કી
 શક્તિ કા નામ વૈક્રિયલઘ્વિ હૈ । યહ લઘ્વિ અણુત્વ, મહત્ત્વ, લઘુત્વ,
 ગુરુત્વ, પ્રાપ્તિ, પ્રાકાશ્ય, ઈશિત્વ, વશિત્વ, અપ્રતિઘાતિત્વ, અન્તર્ધાન,
 કામરૂપિત્વ આદિ કે ભેદ સે અનેક પ્રકાર કી હૈ ૨૬ । મહાનસ-શબ્દ
 કા અર્થ યદ્યપિ રસોઈઘર હૈ તો મી તદાશ્રિત હોને સે અન્ન કો મી
 મહાનસ કહ દિયા ગયા હૈ ઇસલિયે મહાનસ શબ્દ સે અન્ન સમજના

નીકજે છે તે ભગવાનની પાસે જઈને પોતાના કાર્યને સંપાદિત કરી પૂર્વના હસ્ત
 પ્રમાણ શરીરમાં સમાઈ જાય છે. અને તે પૂર્વહસ્ત પ્રમાણ શરીર પણ ત્યાંથી
 પાછું ફરી પોતાના મૂળ શરીરમાં સમાઈ જાય છે. (૨૪) પરમ કરુણાના વશથી દયા
 કરીને યોગ્ય પ્રાણી તરફ તેજોલેદ્યાના પ્રશમનનો હેતુ, જે શીત તેજ વિશેષને કાઢ-
 વાની શક્તિ છે તેનું નામ શીતલેદ્યાલઘ્વિ છે. (૨૫) વૈક્રિયશરીરને બનાવવાની
 શક્તિનું નામ વૈક્રિયલઘ્વિ છે આ લઘ્વિ અણુત્વ, મહત્ત્વ, લઘુત્વ, ગુરુત્વ, પ્રાપ્તિ,
 પ્રાકાશ્ય, ઇશિત્વ, વશિત્વ, અપ્રતિઘાતિત્વ, અન્તર્ધાન, કામરૂપિત્વ આદિના લેદથી
 અનેક પ્રકારની છે. (૨૬) મહાનસ શબ્દનો અર્થ જે કે રસોઈ ઘર છે તો પણ
 તદાશ્રિત હોવાથી અન્નને પણ મહાનસ કહેવાયેલ છે. માટે મહાનસ શબ્દથી અન્ન
 સમજવું જોઈએ. આથી આ અન્ન લોજન સામગ્રી જેના પ્રભાવથી અક્ષીણ-સ્વદ્ય

પુલાકલલ્લિધિ:—તપઃશ્રુતહેતુકા પ્રવચનલાઘવાદિપ્રયોજને જિનશાસનવિરોધિનઃ સંવલ્લાહનસ્ય ચક્રવર્ત્યાદેરપિ પુલાકલલ્લિધિ:સારકરણે સમર્થા યા શક્તિઃ સા ॥૨૮॥

અથવા—ઈતિ=અનેન-કેશલુચ્ચનેન પંચમહાવ્રતાગ્રીકારેણ, યાતનાત્મકેનાન-શનાદિના તપસા, પૃથિવીકાયાદિસપ્તદશવિધસંયમેન મહાકષ્ટપદદીક્ષાગ્રહેન ચેત્યર્થઃ, વચ્ચિતોઽસ્મિ=કામસુખાદપવર્જિતોઽસ્મીત્યર્થઃ । ઉક્તં ચ—

ચાહિયે અતઃ યહ અન્ન-ભોજનસામગ્રી જિસકે પ્રભાવ સે અક્ષીળ-સ્વલ્પ ભી અન્ન પાત્ર મેં પડે તો ભી ઉસસે હજારોં મનુષ્ય ભરપેટ આહાર કરલે ફીર ભી છૂટે નહીં, જય તક કિ વહ સ્વયં આહાર ન કરલે, એસી શક્તિ કા નામ અક્ષીળમહાનસ લલ્લિધિ હૈ ૨૭ । પ્રવચન કી લઘુતા કે સમય જિનશાસન કા વિરોધી સેના ઓર વાહનસહિત ચક્રવર્તી ભી હોવે તો વહ ભી જિસકે પ્રભાવ સે પુલાક (દાનારહિત ઘાસ કા પુલા) કી તરહ નિઃસાર કર દિયા જાતા હૈ એસી શક્તિ કા નામ પુલાકલલ્લિધિ હૈ, યહ લલ્લિધિ તપ એવં શ્રુત હેતુક હોતી હૈ ૨૮ ।

ઇસ પ્રકાર યે અઠાઈસ લલ્લિધિયાં જો ચતલાઈ ગઈ હૈં બે, અથવા ઇનમેં સે કોઈ એક લલ્લિધિ ભી મુશ્કે પ્રાપ્ત નહીં હુઈ હૈં । ઇસી પ્રકાર કેશ લુંચન કરના પંચમહાવ્રતોં કા પાલન કરના, યતનાત્મક અનશનાદિક તપોં કા તપના, પૃથિવીકાયાદિકોં કી રક્ષા કરને રૂપ સત્તરહ ૧૭ પ્રકાર કે સંયમ કા પાલના, મહાકષ્ટપદ દીક્ષા કા ગ્રહણ કરના, ઇન સબ વાતોં સે મેં ઠગા ગયા હૂં—અર્થાત્ સાંસારિક વિલાસતા સે મુક્ત

પણ અન્ન પાત્રમાં પડે તો પણ તેનાથી હબ્બરો મનુષ્ય પેટભરીને આહાર કરી લે છતાં પણ ખૂટે નહીં જ્યાં સુધી તે પોતે આહાર ન કરી લે. આવી શક્તિનું નામ અક્ષીણમહાનસલલ્લિધિ છે. (૨૭) પ્રવચનની લઘુતાના સમયે જીન શાસનના વિરોધી સેના અને વાહન સહિત કોઈ ચક્રવર્તિ હોય તો તે પણ જેના પ્રભાવથી પુલાકની માફક નિઃસાર કરી દેવામાં આવે છે. એવી શક્તિનું નામ પુલાકશક્તિ છે. આ લલ્લિધિ તપ અને શ્રુત હેતુક હોય છે. (૨૮)

આ પ્રકારે એ અઠ્યાવીસ લલ્લિધિઓ જે બતાવવામાં આવી છે તે અથવા આમાંથી એક લલ્લિધિ પણ મને પ્રાપ્ત થયેલ નથી. આ રીતે કેશનો લેખ કરવો ખાંચ મહાવ્રતોનું પાલન કરવું, યતનાત્મક અનશનાદિક તપોને તપવા, પૃથ્વી-કાયાદિકોની રક્ષા કરવારૂપ સત્તર પ્રકારના સંયમનું પાલન, મહાકષ્ટપદ દીક્ષાને મહણ કરવી, આ સઘળી વાતોથી હું કળાયો છું. અર્થાત્ સંસાર લાસતાથી

“તપાંસિ યાતનાશ્ચિત્રાઃ સંયમો ભોગવંચના” ઇત્યાદિ। ઇતિ=એતદ્, મિશ્રુઃ, ન ચિન્તયેત્=ન વિચારયેત્। અસ્ય ચિન્તનસ્ય સંયમઘાતકત્વેન તુચ્છત્વાત્।

તથાહિ-યદુચ્યતે-જન્માન્તરં નાસ્તિ, શરીરસ્ય ભૂતસમુદાયાત્મકત્વાત્ ભૂતધર્મ-સ્વાશૈતન્યરૂપસ્યાત્મનઃ શરીરેણ સદૈવ નાશાત્, ઇતિ, તદસત્-ન વયં શરીરસ્ય જન્મા-ન્તરાજ્જુગામિત્વમઙ્ગીકુર્મઃ, કિંત્વાત્મન એવ, સ ચાત્મા નાસ્તિ ભૂતધર્મઃ, તથાહિ-

મોઢ કર જો મેં હન કષ્ટપ્રદ નિઃસાર કાર્યોં કી આરાધના મેં લગ ગયા હું વહ સય વ્યર્થ હૈ। કહા મી હૈ-

તપાંસિ યાતનાશ્ચિત્રાઃ, સંયમો ભોગવંચના” ઇત્યાદિ।

અર્થાત્-તપ એક વિચિત્ર પ્રકાર કા કષ્ટ હૈ, સંયમ જો હૈ વહ ભાગોં સે ઠગાના હૈ।

ભૂતવાદી યનકર ભિક્ષુ કો હસ પ્રકાર કા વિચાર નહીં કરના ચાહિયે। ક્યોં કિ હસ પ્રકાર કી વિચારધારા સર્વથા તુચ્છ થતલાઈ ગઈ હૈ। હસીકા વિચાર અથ યહાં સે કિયા જાતા હૈ।

જો ભૂતવાદી યહ કહતા હૈ કિ “જન્માન્તર નહીં હૈ ક્યોં કિ યહ શરીર ભૂતોં કા સમુદાયસ્વરૂપ હૈ ઓર ચૈતન્યરૂપ આત્મા મી ભૂત કા ધર્મ હૈ। ઉસકા વિનાશ મી શરીર કે વિનાશ કે સાથ હી હો જાતા હૈ।” સો હસકા હસ પ્રકાર કા કહના ઠીક નહીં હૈ। ક્યોં કિ હમ લોગ અર્થાત્ જૈન-શરીર કો પરલોક મેં જાનેવાલા નહીં માનતે હૈં, હમ તો પરલોક મેં જાનેવાલી એક આત્મા કો હી માનતે હૈં। વહ આત્મા ભૂતોં કા ધર્મ નહીં હૈ। જવ ભિન્ન ૨ અવસ્થા મેં ભૂતોં સે

મોઢુ મરડીને હું આ કષ્ટપ્રદ નિઃસાર કાર્યોંની આરાધનામાં લાગી ગયો છું તે સઘળું વ્યર્થ છે. કહ્યું છે—

“તપાંસિ યાતનાશ્ચિત્રાઃ સંયમો ભોગવંચના” ઇત્યાદિ.

અર્થાત્ તપ એક વિશિષ્ટ પ્રકારનું કષ્ટ છે સંયમ જે છે તે ભોગોને ઠગનાર છે. ભૌતિકવાદી બની ભિક્ષુએ આ પ્રકારનો વિચાર નહીં કરવો જોઈએ. કેમકે, આ પ્રકારની વિચારધારા સર્વથા તુચ્છ બતાવવામાં આવી છે તેનો વિચાર હવે અહીં કહેવામાં આવે છે.

પહેલાં જે ભૌતિકવાદીએ એવું કહ્યું છે કે, “જન્માન્તર નથી કેમકે આ શરીર ભૂતોના સમુદાય સ્વરૂપ છે અને ચૈતન્યરૂપ આત્મા પણ ભૂતોનો ધર્મ છે. તેનો વિનાશ પણ શરીરના વિનાશની સાથે થાય છે.” તેનું તેવા પ્રકારનું કહેવું ઠીક નથી. કેમકે, અમે લોક અર્થાત્ જૈનશરીરને પરલોકમાં જવા વાળું માનતા નથી. અમે તો એક આત્મા ભૂતોનો ધર્મ નથી. જ્યારે જુદી જુદી

પુલાકલલ્લિઃ—તપઃશ્રુતહેતુકા પ્રવચનલાઘવાદિપ્રયોજને જિનશાસનવિરોધિનઃ સવલવાહનસ્ય ચક્રવર્ત્યાદેરપિ પુલાકલ્લિઃસારકરણે સમર્થા યા શક્તિઃ સા ॥૨૮॥

અથવા—ઇતિ=અનેન-કેશલુચ્ચનેન પંચમહાવ્રતાક્રીકારેણ, યાતનાત્મકેનાન-શનાદિના તપસા, પૃથિવીકાયાદિસપ્તદશવિધસંયમેન મહાકષ્ટપ્રદદીક્ષાગ્રહણેન ચેત્યર્થઃ, વચ્ચિતોઽસ્મિ=કામમુલાદપવર્જિતોઽસ્મીત્યર્થઃ । ઉક્તં ચ—

ચાહિયે અતઃ યહ અન્ન-ભોજનસામગ્રી જિસકે પ્રભાવ સે અક્ષીણ-સ્વલ્પ ભી અન્ન પાત્ર મેં પડે તો ભી ઉસસે હજારોં મનુષ્ય મરપેટ-આહાર કરલે ફીર ભી છૂટે નહીં, જય તક કિ વહ સ્વયં આહાર ન કરલે, એસી શક્તિ કા નામ અક્ષીણમહાનસ લલ્લિ હૈ ૨૭ । પ્રવચન કી લઘુતા કે સમય જિનશાસન કા વિરોધી સેના ઓર વાહનસહિત ચક્રવર્તી ભી હોવે તો વહ ભી જિસકે પ્રભાવ સે પુલાક (દાનારહિત ઘાસ કા પુલા) કી તરહ નિઃસાર કર દિયા જાતા હૈ એસી શક્તિ કા નામ પુલાકલલ્લિ હૈ, યહ લલ્લિ તપ એવં શ્રુત હેતુક હોતી હૈ ૨૮ ।

ઇસ પ્રકાર યે અઠાઈસ લલ્લિયાં જો વતલાઈ ગઈ હૈં વે, અથવા ઇનમેં સે કોઈ એક લલ્લિ ભી મુક્તે પ્રાપ્ત નહીં હુઈ હૈ । ઇસી પ્રકાર કેશ લુંચન કરના પંચમહાવ્રતોં કા પાલન કરના, યતનાત્મક અનશનાદિક તપોં કા તપના, પૃથિવીકાયાદિકોં કી રક્ષા કરને રૂપ સત્તરહ ૧૭ પ્રકાર કે સંયમ કા પાલના, મહાકષ્ટપ્રદ દીક્ષા કા ગ્રહણ કરના, ઇન સબ વાતોં સે મેં ઠગા ગયા હૂં—અર્થાત્ સાંસારિક વિલાસતા સે મુક્ત

પણ અન્ન પાત્રમાં પડે તો પણ તેનાથી હબારે મનુષ્ય પેટભરીને આહાર કરી લે છતાં પણ ખૂટે નહીં જ્યાં સુધી તે પોતે આહાર ન કરી લે. આવી શક્તિનું નામ અક્ષીણમહાનસલલ્લિ છે. (૨૭) પ્રવચનની લઘુતાના સમયે જીન શાસનના વિરોધી સેના અને વાહન સહિત કોઈ ચક્રવર્તિ હોય તો તે પણ જેના પ્રભાવથી પુલાકની માફક નિઃસાર કરી દેવામાં આવે છે. એવી શક્તિનું નામ પુલાકશક્તિ છે. આ લલ્લિ તપ અને શ્રુત હેતુક હોય છે. (૨૮)

આ પ્રકારે એ અઠ્યાવીસ લલ્લિઓ જે બનાવવામાં આવી છે તે અથવા આમાંથી એક લલ્લિ પણ મને પ્રાપ્ત થયેલ નથી. આ રીતે કેશનો લેવા કરવો ખાંચ મહાવ્રતોનું પાલન કરવું, યતનાત્મક અનશનાદિક તપોને તપવા, પૃથ્વી-કાયાદિકોની રક્ષા કરવારૂપ સત્તર પ્રકારના સંયમનું પાલન, મહાકષ્ટપ્રદ દીક્ષાને મહાલ્પ કરવી, આ સઘળી વાતોથી હું કળાયો છુંઃ અર્થાત્ સંસાર ।સતાશી

વિશેષોઽન્નાર્ના તતોઽપ.ત્ત્વમ્ન્યતે, તર્હિ જીવ એવ નામાન્તરેણ સ્વીકૃતો
તે, અસ્તુ યત્ કિંચિદેતત્, કથમપિ ભૂતસદૃદાયમાત્રેણ ન ચૈતન્યાવિર્ભાવ ઇતિ
મ્, પૃથિવ્યાદિષુ એકત્ર વ્યવસ્થાપિતેષ્વપિ ચૈતન્યાનુપલબ્ધેઃ । અથ કાયાકાર-
ણતૌ સત્યાં તદભિવ્યક્તિરિષ્યતે, તદપિ ન, યતો લેપ્યમયપુત્તલિકાયાં
તત્ભૂતસદ્ભાવેઽપિ જડત્વમેવોલમ્બ્યતે, તદેવમન્વયવ્યતિરેકાભ્યામાલોચ્યમાનો

કા સડના હો નહીં સકતા હૈં । યદિ હસ પર ઈૉ કહા જાય
“ સૂક્ષ્મ વાયુ તથા અગ્નિ વહાં સે અપગત હો ચુકી હૈ અતઃ શરીર
મરણ કા વ્યવહાર હો જાયગા ” સો ઇસા કહના આત્મા કે હી
ભાવ કા રૂપાપક માના જાતા હૈ । તુમ જિસે સૂક્ષ્મ વાયુ યા અગ્નિ
તે હો હમ ઉસે આત્મા કહતે હૈં । ભૂતસદૃદાય સે ચૈતન્ય કા
વિર્ભાવ હસલિયે ભી સિદ્ધ નહીં હોતા હૈ કિ એક હી જગહ હન
ઈ કો સ્થાપિત કરને પર ભી ઉનસે ચૈતન્ય કો ઉપલબ્ધિ નહીં હોતી
યદિ ભૂતવાદી હસ પર ઈૉ કહે કિ “ જવ યે ભૂત કાયાકાર
ણત હોતે હૈં તવ હી જાકર હન સે ચૈતન્ય કી અભિવ્યક્તિ હોતી
સો ઇસા કહના ભી હસ લિયે ઉચિત નહીં હૈ કિ લેપ્યમયપુત્તલિકા
સમસ્તભૂતૉ કા સદ્ભાવ હોને પર ભી વહાં ચૈતન્ય કી ઉપલબ્ધિ
ઈ હોતી હૈ, કિન્તુ જડતા હી ઉપલબ્ધિ હોતી હૈ । કાર્યકારણભાવ
વ્યવ્યતિરેક કે સદ્ભાવ મેં હી બનતા હૈ । હસ પ્રકાર યહાં ભૂત ઔર
ન્ય કા અન્વયવ્યતિરેક ઘટિત નહીં હોતા હૈ, -અતઃ ભૂતૉ કા કાર્ય

થી અપગત થઈ ગયેલ છે, આથી શરીરમાં મરણનો વહેવાર થવાનો છે”
‘એવું કહેવું’ તે આત્માના સદ્ભાવનો ખ્યાપક મનાય છે. તમે સૂક્ષ્મ વાયુ
ગરતો અગ્નિ કહો છો અને તેને આત્મા કહીએ છીએ ભૂત સમુદાયથી
તન્યનો આવિર્ભાવ એ માટે પણ સિદ્ધ નથી થતો કે, એકજ જગ્યાએ તે
રેને લેખા કરવા છતાં પણ તેમાં ચૈતન્યની ઉપલબ્ધિ થતી નથી. બે કદાચ
તવાદી આ ઉપર એવું કહે કે, “ જ્યારે એ ભૂતકાયઆકાર પરિણત હોય છે
તારે જ જઈને તેનાથી ચૈતન્યની અભિવ્યક્તિ થાય છે.” તો એવું કહેવું
પણ એ માટે ઠીક નથી કે, લેપ્યમય પુતલીકામાં સમસ્ત ભૂતોનો સદ્ભાવ
જાવા છતાં પણ ત્યાં ચૈતન્યની ઉપલબ્ધિ થતી નથી પરંતુ જડતાજ ઉપલબ્ધ
ાય છે. કાર્યકારણ ભાવ અન્વય વ્યતિરેકના સદ્ભાવમાં જ બને છે. આ પ્રકાર
મહિં ભૂત અને ચૈતન્યનો અન્વય વ્યતિરેક ઘટીત થતો નથી માટે ‘ભૂતોનું’
યં ચૈતન્ય છે તે કોઈ પ્રકારે સિદ્ધ થતું નથી. આ માટે આ ચૈતન્ય શુદ્ધ

एकैकस्य पृथिव्यादेः पृथक्त्वे चैतन्योत्पत्तिर्न भवति चेत् तर्हि पृथिव्यादिसमुदाया-
दपि चैतन्यं न भवितुमर्हति । यथैकस्मात् सिरुताकणात् तैलं नोत्पद्यते, तेन सिकता-
समुदायादपि न भवति तैलोत्पत्तिः किंच-चैतन्यस्य भूतधर्मत्वस्वीकारे मरणाभावः
स्यात्, मृतकायेऽपि पृथिव्यादिभूतानां सद्भावात्, न च मृतकाये वायोस्तेजसो
वा अभावान्मरणसद्भावः इति वाच्यम्, यतः मृतकाये शोफोपलब्धेर्न वायोरभावः ।
पक्षित्वभावस्य च कोधस्य (शठनस्य) दर्शनाच्चाग्नेरभाव इति । अथ सूक्ष्मः कश्चिद्

चैतन्य की उत्पत्ति नहीं होती है तो उनके समुदाय में चैतन्य की
उत्पत्ति कैसे हो सकती है, जैसे एक सिकता (रेती) के कण से जब
तैल नहीं निकलता है तो समुदाय से तैल निकल सकेगा यह बात
कौन बुद्धिमान मान्य कर सकता है । दूसरी बात यह भी है कि जब
चैतन्य को भूतों का धर्म माना जायगा तो मरण का अभाव प्रसक्त
होता है, क्योंकि मृतकाय में भी पृथिवी आदि भूतों का सद्भाव
तो रहता ही है । यदि मृत शरीर में मरणसद्भाव ख्यापित करने के
लिये यह कहा जाय कि “वहाँ पर वायु एवं तेज का अभाव है
इसलिये इन दो तत्त्वों का अभाव होने से वहाँ भी मरण का सद्भाव
अंगीकार किया जाता है” सो ऐसा कहना इसलिये उचित नहीं है
कि मृतकाय में भी शोफ (सूजन) की उपलब्धि होने से वायु का वहाँ
असद्भाव नहीं माना जा सकता है । अग्नि-तत्त्व का भी वहाँ इसी
तरह अभाव नहीं माना जा सकता है, क्योंकि इसके अभाव में

અવસ્થામાં ભૂતોથી ચૈતન્યની ઉત્પત્તિ નથી થતી તો તેના સમુદાયમાં ચૈતન્યની
ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઈ શકે ? જેમ રેતીના એક કણમાંથી તેલ નીકળી શકતું
નથી તો રેતીના ઢગલામાંથી તેલ નીકળી શકે તેવું કોણ કહી શકે ? બીજી
વાત એ પણ છે કે, જો ચૈતન્યને ભૂતોનો ધર્મ માનવામાં આવે તો મરણનો
અભાવ પ્રસક્ત થાય છે. કેમકે, મૃતકાયામાં પણ પૃથ્વી આદિ ભૂતોનો સદ્ભાવ
તો રહેલો જ છે. જો મરણ શરીરમાં મરણ સદ્ભાવ ખ્યાપિત કરવા માટે એમ
કહેવામાં આવે કે, “ત્યાં વાયુ અને તેજનો અભાવ છે માટે આ બન્ને તત્ત્વોનો
અભાવ હોવાથી ત્યાં પણ મરણનો સદ્ભાવ અંગિકાર કરવામાં આવે છે.” તો એમ
કહેવું એ માટે ઉચિત નથી કે, મૃતકાયામાં પણ સૂજનની ઉપલબ્ધિ હોવાથી
વાયુનો ત્યાં અસદ્ભાવ માની શકાતો નથી. અગ્નિતત્ત્વનો પણ ત્યાં તેવી રીતે
અભાવ નથી માનવામાં આવતો કેમકે, તેના અભાવમાં એવું સડવું બનતું
નથી, જો કદાચ એ ઉપર એમ કહેવામાં આવે કે, “સૂક્ષ્મ વાયુ તથા અગ્નિ

વાયુવિશેષોઽર્નાર્ તતોઽપ ત્વમિત્યન્યતે, તર્હિ જીવ એવ નામાન્તરેણ સ્વીકૃતો
ભવતિ, અસ્તુ યત્ કિંચિદેતત્, કથમપિ ભૂતસમુદાયમાત્રેણ ન ચૈતન્યાવિર્ભાવ ઇતિ
સિદ્ધમ્, પૃથિવ્યાદિપુ એકત્ર વ્યવસ્થાપિતેષ્વપિ ચૈતન્યાનુપલબ્ધેઃ। અથ કાયાકાર-
પરિણતૌ સત્યાં તદભિવ્યક્તિરિષ્યતે, તદપિ ન, યતો લેપ્યમયપુત્તલિકાયાં
સમસ્તભૂતસદ્ભાવેઽપિ જડત્વમેવોલભ્યતે, તદેવમન્યવ્યવ્યતિરેકાભ્યામાલોચ્યમાનો

અસકા સદ્ભાવો હો નહીં સકતા હોં। યદિ હસ પર ટોં કહા જાય
કિ “સૂક્ષ્મ વાયુ તથા અગ્નિ વહાં સે અપગત હો ચુકી હૈ અતઃ શરીર
મેં મરણ કા વ્યવહાર હો જાયગા” સો એસા કહના આત્મા કે હી
સદ્ભાવ કા લ્યાપક માના જાતા હૈ। તુમ જિસે સૂક્ષ્મ વાયુ યા અગ્નિ
કહતે હો હમ ડસે આત્મા કહતે હોં। ભૂતસમુદાય સે ચૈતન્ય કા
આવિર્ભાવ ઇસલિયે મો સિદ્ધ નહીં હોતા હૈ કિ એક હી જગહ ઇન
ચારોં કો સ્થાપિત કરને પર મો ડનસે ચૈતન્ય કો ઉપલબ્ધિ નહીં હોતી
હૈ। યદિ ભૂતવાદી હસ પર યોં કહે કિ “જલ યે ભૂત કાયાકાર
પરિણત હોતે હોં તલ હી જાકર ઇન સે ચૈતન્ય કો અભિવ્યક્તિ હોતી
હૈ” સો એસા કહના મો હસ લિયે ઉચિત નહીં હૈ કિ લેપ્યમયપુત્તલિકા
મેં સમસ્તભૂતોં કા સદ્ભાવ હોને પર મો વહાં ચૈતન્ય કો ઉપલબ્ધિ
નહીં હોતી હૈ, કિન્તુ જડતા હી ઉપલબ્ધ હોતી હૈ। કાર્યકારણભાવ
અન્યવ્યવ્યતિરેક કે સદ્ભાવ મેં હી વનતા હૈ। હસ પ્રકાર યહાં ભૂત ઓર
ચૈતન્ય કા અન્યવ્યવ્યતિરેક ઘટિત નહીં હોતા હૈ, -અતઃ ભૂતોં કા કાર્ય

ત્યાંથી અપગત થઈ ગયેલ છે, આથી શરીરમાં મરણનો વહેવાર થવાનો છે”
તો એવું કહેવું તે આત્માના સદ્ભાવનો જ્યાપક મનાય છે. તમે સૂક્ષ્મ વાયુ
અગરતો અગ્નિ કહેો છો અને તેને આત્મા કહીયે છોએ ભૂત સમુદાયથી
ચૈતન્યનો આવિર્ભાવ એ માટે પણ સિદ્ધ નથી થતો કે, એકજ જગ્યાએ તે
ચારેને લેખા કરવા છતાં પણ તેમાં ચૈતન્યની ઉપલબ્ધિ થતી નથી. એ કદાચ
ભૂતવાદી આ ઉપર એવું કહે કે, “જ્યારે એ ભૂતકાયઆકાર પરિણત હોય છે
ત્યારે જ જઈ ને તેનાથી ચૈતન્યની અભિવ્યક્તિ થાય છે.” તો એવું કહેવું
પણ એ માટે ઠીક નથી કે, લેપ્યમય પુતલીકામાં સમસ્ત ભૂતોનો સદ્ભાવ
હોવા છતાં પણ ત્યાં ચૈતન્યની ઉપલબ્ધિ થતી નથી પરંતુ જડતાજ ઉપલબ્ધ
થાય છે. કાર્યકારણ ભાવ અન્યવ્યવ્યતિરેકના સદ્ભાવમાં જ અને છે. આ પ્રકાર
આહિં ભૂત અને ચૈતન્યનો અન્યવ્યવ્યતિરેક ઘટિત થતો નથી માટે ભૂતોનું
કાર્ય ચૈતન્ય છે તે કોઈ પ્રકારે સિદ્ધ થતું નથી. આ માટે આ ચૈતન્ય પણ

નાયં ચૈતન્યાख्यो गुणो भूतानां भवितुमर्हति । तस्मात् पारिशेष्याच्चैतन्यमात्मनो धर्म इति सिद्धान्तोऽनुसरणीयः ।

यदप्युक्तम्-आत्मनः प्रत्यक्षतोऽनुपलभ्यमानत्वादिति तदप्यसंदेह, सर्वेषां स्वात्मा स्वप्रत्यक्ष एव, ज्ञानादीनामात्मगुणानां प्रत्यक्षानुभवात् घटमहं जानामीत्याद्यनुभवस्य सर्वसिद्धत्वात् । यथा घटादीनां रूपादयः प्रत्यक्षतयोपलभ्यन्ते, तथाऽऽत्मनोऽपि ज्ञानमुखादयो गुणाः कस्य न सन्ति प्रत्यक्षानुभवगोचराः, किंतु सर्वेषामावालवृद्धानां प्रत्यक्षानुभवगोचराः सन्त्येव । उक्तंच-‘आत्मप्रत्यक्ष आत्माऽयम्’ इत्यादि ।

चैतन्य है यह किसी प्रकार सिद्ध नहीं होता है इसलिये यह चैतन्यगुण पारिशेष्यात् (अनुमानविशेष से) आत्मा का ही एक धर्म है, इसी से आत्माका सद्भाव ख्यापित होता है यह सिद्धान्त अनुसरणीय है ।

तथा और भी जो ऐसा कहा है कि “आत्मा की प्रत्यक्ष से अनुपलब्धि होने की वजह से सत्ता ज्ञात नहीं होती है” सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है क्योंकि प्रत्येक संसारी जीवों को अपनी २ आत्मा का स्वानुभव से प्रत्यक्ष होता है, कारण कि उसके ज्ञानादिक गुणों का प्रत्यक्ष अनुभव होता रहता है । “मैं घट को जानता हूँ” यह अनुभव तो सब को ही होता है । जिस प्रकार घटादिकों के रूपादिक गुण प्रत्यक्ष से उपलब्ध हैं उसी प्रकार आत्मा के भी ज्ञानादिक गुण समस्त जीवों को प्रत्यक्ष से अनुभवित हो रहे हैं । ऐसा कोई भी जीव नहीं है चाहे वह बालक हो चाहे वृद्ध कि जिसे इन का प्रत्यक्ष से अनुभव न होता हो । कहा भी है—“आत्मप्रत्यक्ष आत्माऽयम्” इत्यादि ।

अनुमान विशेषથી આત્માનો જ એક ધર્મ છે. આથી જ આત્માનો સદ્ભાવ સ્થાપિત થાય છે. આ સિદ્ધાંત અનુસરણીય છે.

તેમ વધુમાં એમ પણ કહ્યું છે કે, “આત્માની પ્રત્યક્ષથી અનુપલબ્ધિ હોવાના કારણે સત્તા જ્ઞાત થતી નથી.” તેવું કહેવું પણ ઠીક નથી. કેમકે, પ્રત્યેક સંસારી જીવોને પોત પોતાના આત્માના સ્વાનુભવથી પ્રત્યક્ષ થાય છે. કારણ કે, તેને જ્ઞાનાદિક ગુણોનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ થતો રહે છે.” હું ઘટને જાણું છું” આ અનુભવ તો દરેકને થાય છે. જેવી રીતે ઘટાદિકના તથા રૂપાદિકના ગુણ પ્રત્યક્ષથી ઉપલબ્ધ છે જેવી રીતે આત્માને પણ જ્ઞાનાદિક ગુણ સમસ્ત જીવોને પ્રત્યક્ષથી અનુભવિત થઈ રહે છે. એવો કોઈ પણ જીવ નથી, લલે તે બાળક અથવા વૃદ્ધ હોય કે જેને તેનો પ્રત્યક્ષથી અનુભવ ન થતો હોય. કહ્યું છે કે—“આત્મ-પ્રત્યક્ષ આત્માઽયમ્” ઇત્યાદિ. ! બે આની ઉપર એમ કહેવામાં આવે કે,

નનુ ન ચં દૃષ્ટિગોચરો ભવતીત્યતો નાસ્તીત્યુચ્યતે ? નાયમપ્યેકાન્તઃ, ઉક્તં હિ—
 “ન ચ નાસ્તીહ તત્ સર્વં, ચક્ષુષા યન્ન ગૃહ્યતે ।” અન્યથા ચૈતન્યમપિન દૃષ્ટિ-
 ગોચરીભવંતીતિ ભૂતધર્મત્વેન, તદપ્યસત્ સ્યાત્ । અથ યદિ તત્ સ્વસંવિદિતમ્, અતઃ
 સદિત્યુચ્યતે, તર્હિ અપમાત્માઽપિ સ્વસંવિદિત એવ ભવતીતિ વિદ્યમાનો ભવતુ । યતઃ—
 અસ્ત્યેવ ચાત્મા પ્રત્યક્ષો, જીવો હ્યાત્માનમાત્મના ।

અહમસ્મીતિ સંવેત્તિ, રૂપાદીનિ યથેન્દ્રિયૈઃ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ॥

યદિ હસ પર ચોં કહા જાય કિ—“યહ આત્મા દૃષ્ટિગોચર નહીં
 હોતા હૈં હસ લિયે યહ નહીં હૈં” સો યહ કથન એકાન્તતઃ સત્ય નહીં
 માના જાં સકના । “ન ચ નાસ્તીહ તત્સર્વં, ચક્ષુષા યન્ન ગૃહ્યતે”
 જો ચક્ષુ સે ગૃહીત નહીં હોતા હૈં વહ નહીં હૈં, એસા મત કહો, અર્થાત્
 જો વસ્તુ ચક્ષુ સે નહીં દિખાઈ દે વહ મી હૈં એસા કહો । નહીં તો તુમ્હારે
 મતસે ચૈતન્ય મી દૃષ્ટિગોચર નહીં હોતા હૈં અતઃ વહ ભૂત કા ધર્મ હૈં
 યહ યાત અસત્ માનની પડેગી । હસ પર યદિ યહ કહા જાય કિ “વહ તો
 સ્વસંવેદન પ્રત્યક્ષ કા વિષય હૈં અતઃ ઉસે સર્ માન લિયા જાવેગા” તો
 આત્મા મી સ્વસંવેદિત હૈં હસ લિયે હસે મી સર્ માનના ચાહિયે ।

યતઃ—“અસ્ત્યેવ ચાત્મા પ્રત્યક્ષો, જીવો હ્યાત્માનમાત્મના ।

અહમસ્મીનિ સંવેત્તિ, રૂપાદીનિ યથેન્દ્રિયૈઃ ॥ ૧ ॥

અર્થાત્ અત્મા પ્રત્યક્ષ સે હૈં ક્યોં કિ જીવ હી આત્મા સે આત્મા કો
 “મૈં” હસ પ્રકાર સંવેદન (અનુભવ) કરતા હૈં, જૈસે ઇન્દ્રિયોં સે રૂપાદિકકા

“આત્મા દૃષ્ટિગોચર થતો નથી માટે આ નથી” તો આ કહેવું એકાન્તતઃ
 સત્ય માનવામાં આવતું નથી. “ન ચ નાસ્તીહ તત્સર્વં ચક્ષુષા યન્ન ગૃહ્યતે” જે
 ચક્ષુથી ગૃહીત થતું નથી, તે નથી. એવું ન કહેા. અર્થાત્ જે વસ્તુ ચક્ષુથી
 ન દેખાય તે પણ છે એમ કહેા નહીં તો તમારા મતથી ચૈતન્ય પણ દૃષ્ટિગોચર
 થતું નથી. માટે તે ભૂતનો ધર્મ છે એ વાત અસત્ય માનવી પડશે. આ ઉપર
 જે કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે, “તે તો સ્વસંવેદન પ્રત્યક્ષનો વિષય છે
 આથી એને સાચું માની લેવામાં આવે” તો આત્મા પણ સ્વસંવેદિત છે આ
 માટે તેને પણ સત્ માનવો જોઈએ. કહ્યું પણ છે—

“અસ્ત્યેવ ચાત્મા પ્રત્યક્ષો, જીવો હ્યાત્માનમાત્મના ।

અહમસ્મીતિ સંવેત્તિ, રૂપાદીનિ યથેન્દ્રિયૈઃ ॥ ૧ ॥”

અર્થાત્—આત્મા પ્રત્યક્ષથી છે. કેમકે, જીવ આત્માથી આત્માને “હું” આ
 પ્રકારનો સંવેદન (અનુભવ) કરે છે. જેમ ઇન્દ્રિયોથી રૂપ આદિનું સંવેદન થાય છે.

અલમધિકેન, યથા ચૈતન્યમસ્તીતિ મન્યતે, તથા ઽઽત્માઽસ્તીત્યપિ મન્તવ્યઃ ।
તથા ચોક્તમ્—

જ્ઞાનં સ્વસ્થં પરસ્થં વા યથા જ્ઞાનેન ગૃહ્યતે ।

જ્ઞાતા સ્વસ્થઃ પરસ્થો વા, તથા જ્ઞાનેન ગૃહ્યતામ્ ॥ ૧ ॥

અથાઽઽત્મસત્ત્વે તદભાવે સર્વસમ્બન્ધ્યનુપલમ્ભસ્ય હેતુત્વં ન સમ્મથતીત્યુચ્યતે,
યતોઽયમપ્યસિદ્ધો હેતુઃ, અહમસ્મીત્યનુભવસ્ય સદ્ભાવાત્, સર્વેભિઃ પ્રાણિનાં હિ સ્વસ્ય
સ્વસ્યાત્મનં ઉપલમ્ભઃ પ્રતિપેદ્યમશ્વક્યઃ, કેવલિનાં ચ સર્વાત્મનામુપલંભઃ પ્રતિપેદ્યમશ્વક્યઃ ।

સંવેદન હોતા હૈ । જિસ પ્રકાર ઉક્ત કથન સે ચૈતન્ય કા સદ્ભાવ માના
જાતા હૈ ઉસી પ્રકાર આત્માકા ભી સદ્ભાવ માનના ચાહિયે । કહા ભી હૈ—

“ જ્ઞાનં સ્વસ્થં પરસ્થં વા, યથા જ્ઞાનેન ગૃહ્યતે ।

જ્ઞાતા સ્વસ્થો પરસ્થો વા, તથા જ્ઞાનેન ગૃહ્યતામ્ ” ॥ ૧ ॥

જિસ પ્રકાર અપને મેં રહા હુઆ જ્ઞાન, તથા દૂસરે મેં રહા હુઆ જ્ઞાન,
જ્ઞાન સે જાના જાતા હૈ ઉસી પ્રકાર અપને ઓર દૂસરે મેં રહે હુએ જ્ઞાતા
(આત્મા) કો ભી જ્ઞાન સે ગ્રહણ કર લેના ચાહિયે ॥ ૧ ॥

આત્મા કે અભાવમેં જો અનુપલમ્ભરૂપ હેતુ દિયા ગયા હૈ । સો
આત્મા કા અનુપલંભ સવ કો હોતા હૈ, યદિ એસા કહા જાય તો યહ હેતુ
અસિદ્ધ હો જાતા હૈ, ક્યોં કિ સવ કો આત્મા કા અનુપલમ્ભ હૈ એક
તો યહ વાત ઇન્દ્રિયજન્ય પ્રત્યક્ષ સે જાન નહીં સકતે દૂસરે પ્રત્યેક પ્રાણી
કો “ અહમસ્મિ ” ઇત્યાકારક સ્વસંવેદનરૂપ પ્રત્યક્ષ સે ઉસ કી ઉપલબ્ધિ

જે રીતે આ કથનથી ચૈતન્યનો સદ્ભાવ માની લેવામાં આવે એજ રીતે
આત્માનો પણ સદ્ભાવ માનવો જોઈએ. કહ્યું પણ છે—

“ જ્ઞાનં સ્વસ્થં પરસ્થં વા, યથાજ્ઞાનેન ગૃહ્યતે ।

જ્ઞાતા સ્વસ્થો પરસ્થો વા, તથા જ્ઞાનેન ગૃહ્યતામ્ ॥ ૧ ॥ ”

જે રીતે પોતાનામાં રહેલું જ્ઞાન તથા બીજામાં રહેલું જ્ઞાન જ્ઞાનથી જાણી
શકાય છે એવી રીતે પોતામાં અને બીજામાં રહેલા આત્માને પણ જ્ઞાનથી
સમજી લેવો જોઈએ.

આત્માના અભાવમાં જે અનુપલમ્ભરૂપ હેતુ આવેલ છે તે આત્માનો
અનુપલંભ કરેકને થાય છે. તેવું જો કહેવામાં આવે તો આ હેતુ અસિદ્ધ બની
જાય છે કેમકે, સઘળાને આત્માનું અનુપલંભ છે. એક તો આ વાત ઇન્દ્રિય-
જન્ય પ્રત્યક્ષથી જાણી નથી શકાતાં બીજા પ્રત્યેક પ્રાણીને “ અહમસ્મિ ” ઇત્યાદિ

યદપિ-ઋદ્ધિર્વા તપસ્યિનો નાસ્તીત્યુક્તં, તદપિ નિષ્પમાણકમ્ । ઋદ્ધેરભાવે-
 નુપલમ્બો હેતુરુક્તઃ સોઽપિ સ્વસમ્બન્ધો, સર્વસમ્બન્ધી વા ? તત્ર સ્વસમ્બન્ધી નિ-
 યતદેશકાલાપેક્ષયાઽન્યથા વાઽનુપલમ્બઃ સ્યાત્, તત્ર મધ્યમપક્ષે કચિત્ કદાચિત્
 પંચમારકાપેક્ષયા ભરતક્ષેત્રાપેક્ષયા ઋદ્ધેરનુપલમ્બસ્યોપલમ્બસ્ય ચાસ્માકમપિ સંમ-
 તત્વાત્ । દ્વિતીયપક્ષે તુ હેતોરનૈકાન્તિકતા, યથા દેશવિપ્રકૃષ્ટાનાં મેરુમથૃતીનાં
 કાલવિપ્રકૃષ્ટાનાં પિતામહાદીનામનુપલમ્બેઽપિ સત્ત્વાત્ । દૃશ્યતે ચ ક્વચિત્ કદાચિ-
 છુલ્લિપ્રભાવાચરણધૂલિસ્પર્શાદિ માત્રેણ વ્યાધિ પ્રશમનાદિઃ । તતથ્થેહાઽપિ ભરતાદૌ
 હોતી હૈ । કેવલિયોંકો તો સવ આત્માકા ઉપલમ્બ હોતા હૈ, યહ
 તો નિપેધ નહીં કિયા જા સકના ।

તથા લલ્લિયોંકો અસત્તા પ્રકટ કરને કે લિયે ખી આપને જો
 અનુપલંભરૂપ હેતુ કહા હૈ સો વહ ખી ઠીક નહીં હૈ । યહાં પર અનુપ-
 લંભ સ્વસંબંધી ગ્રહણ કિયા હૈ યા સર્વસંબંધી । સ્વસંબંધી અનુપલંભ ખી
 કૈસા ? નિયતદેશકાલાપેક્ષ, અથવા અનિયતદેશકાલાપેક્ષ ? પ્રથમપક્ષ મેં
 સિદ્ધસાધનતા હૈ । અર્થાત્ યહ વાત તો હમ ખી માનતે હૈં કિ હિસ પંચમ-
 કાલ કે અંદર ભરતક્ષેત્ર મેં લલ્લિયોંકા અનુપલમ્બ હૈ । દ્વિતીયપક્ષ
 મેં હેતુ અનૈકાન્તિક હૈ । દેશવિપ્રકૃષ્ટ મેર્વાદિકોં કા, કાલવિપ્રકૃષ્ટ
 પિતામહ આદિકોં કા અનુપલમ્બ હોને પર ખી ઉનકા સદ્ભાવ માના
 જાતા હૈ । કહીં ૨ કમો ૨ લલ્લિયે કે પ્રભાવ સે ચરણધૂલિ કે સ્પર્શ
 આદિ કરને માત્ર સે વ્યાધિ કી શાંતિ હોતી હુઈ દેલી જાતી હૈ । ઉસી
 તરહ યહાં ભરત આદિ ક્ષેત્રોં મેં ખી પહિલે સમય મેં લલ્લિયોંકા સદ્ભાવ

કારણે સ્વ સંવેદન રૂપ પ્રત્યક્ષથી તેની ઉપલલ્લિ થાય છે. કેવલીઓને તો બધા
 આત્માનો ઉપલંભ થાય છે. આનો તો નિપેધ થઈ શકે તેમ નથી.

અર્થાત્—ઋદ્ધિઓની અસત્તા પ્રગટ કરવા માટે પણ આપે જે અનુપ-
 લંભ રૂપ હેતુ કહેલ છે તે પણ ઠીક નથી. આ સ્થળે અનુપલંભ સ્વ સંબંધી
 અર્હણ કરેલ છે, કે સર્વ સંબંધી ? સ્વ સંબંધિ અનુપલંભ પણ કેવો ?
 નિયત દેશકાળ અપેક્ષ કે અનિયત દેશકાળ અપેક્ષ. પ્રથમ પક્ષમાં સિદ્ધ સાધ-
 નતા છે. અર્થાત્ એ વાત અમે પણ માનીએ છીએ કે, આ પંચમકાળની અંદર
 ભરતક્ષેત્રમાં ઋદ્ધિઓના અનુપલંભ છે. બીજા પક્ષમાં હેતુ અનૈકાન્તિક છે.
 દેશવિપ્રકૃષ્ટ મેર્વાદિકોં કાલવિપ્રકૃષ્ટ પિતામહ આદિકોં અનુપલંભ હોવા
 છતાં પણ તેનો સદ્ભાવ માનવામાં આવે છે. કોઈ કોઈ સ્થળે કહી કહી લલ્લિયોંકા
 પ્રભાવથી ચરણરૂબો સ્પર્શ આદિ કરવા માત્રથી વ્યાધિની શાંતિ થતી એવામાં
 આવે છે. એજ રીતે અહિં ભરત આદિ ક્ષેત્રોમાં પણ પહેલા સમયમાં લલ્લિયોંકા

કાલાન્તરેડવીતે કાલે, મદાવિદેહેણુ ચ સર્વકાલમૃદ્વીનામપિ સદ્ભાવાત્ । સર્વસમ્-
ન્ધી અનુપલમ્ભસ્તુ અસિદ્ધ એવ ।

યદપિ “કામસુખાદ્ વંચિતોડ્મી”-ત્યુક્તં તદપ્યસમીક્ષિતમ્, વિષયસુખં
હિ રાગદ્વેષમોહજનનદ્વારેણ અતૃપ્તિકાંક્ષાશોકવિપાદાદિભિર્વિવિધકર્મબન્ધહેતુત્વેન ચ
ચતુર્ગતિભ્રમણકારકત્વેન ઘડુલદુઃસ્વજનકત્વાત્ પ્રેક્ષાવતાં તત્ત્વવેદિનામનુપાદેયમ્ ।
વિપસંપૃક્તાડ્ઞસદૃશં કામસુખં કસ્ય વિવેકિનો મનો રમયેત્, ન કસ્યાપિ ।

યદપિ-તપસો યાતનાત્મકત્વમુક્તં, તદપ્યસત્-સકલદુઃસ્વમૂલકર્મક્ષયહેતુત્વાત્,
મનઇન્દ્રિયયોગાનામહાનિકારકત્વેન તપસો યથાશક્તિ વિધાનાત્ । ઉક્તં હિ—

ધા તથા વિદેહક્ષેત્ર મેં સર્વદા લલ્લિયોં કા સદ્ભાવ રહતા હૈ । સર્વસંવંધી
અનુપલમ્ભ તો અસિદ્ધ હી હૈ. અર્થાત્ સર્વસમ્પન્ધી અનુપલમ્ભ લલ્લિયોં કી
અભાવાત્મકતા પ્રકટ કરને મેં અસમર્થ હૈ ।

“મેં કામસુખ સે વંચિત હો ગયા હું” જો યહ ઘાત કહી હૈ બહ
બી ઠીક નહીં હૈ ક્યોં કિ વિષયસુખ રાગદ્વેષ મોહ કી ઉત્પત્તિ કા કારણ
હોને સે, અતૃપ્તિ, કાંક્ષા, શોક એવં વિપાદ આદિ કો ઉત્પન્ન કરતે રહતે
હૈં, इनसे विविध कर्मों का बंध होता रहता है, उस के उदय से जीव चारों
ગતિયોં મેં ભ્રમણ કરતા ૨ અનેક દુઃસ્વપરમ્પરા કો વહાં ભોગતા રહતા
હૈ, અતઃ કામ કો સુખ માનના યહ ભ્રમ હૈ । इसी लिये तत्त्वज्ञानियों
કે લિયે યે ઉપાદેય નહીં હૈં । વિચાર કિયા જાય તો વિષમિશ્રિત અજ્ઞકી
તરહ યે કામસુખ કિસ વિવેકી કે મન કો આનંદ પહુંચા સકતે હૈં,
અર્થાત્ કિસી કો બી નહીં । તપ કો યાતનાત્મક કહના ફસલિયે અનુ-

ઓના સદ્ભાવ રહે છે. સર્વસંબંધિ અનુપલમ્ભ તો અસિદ્ધ જ છે. અર્થાત્
સર્વસંબંધિ અનુપલમ્ભ ઋદ્ધિઓની અભાવાત્મકતા પ્રગટ કરવામાં અસમર્થ છે.

“હું કામસુખથી વંચિત બની ગયો છું” આ વાત કહી છે તે પણ
ઠીક નથી. કેમકે, વિષયસુખ રાગદ્વેષ મોહની ઉત્પત્તિનું દ્વાર હોવાથી અતૃ-
પ્તિકાંક્ષા સુખ શોક અને વિપાદ આદિને ઉત્પન્ન કરતાં રહે છે, તેનાથી વિવિધ
કર્મોના બંધ થતો રહે છે. તેના ઉદયથી જીવ ચારે ગતિઓમાં ભ્રમણ કરતાં
કરતાં અનેક દુઃખ પરંપરાને ત્યાં ભોગવતો રહે છે. માટે કામને સુખ માનવું
એ ભ્રમ છે. આથી તત્ત્વજ્ઞાનીઓ માટે એ ઉપાદેય નથી. વિચારવામાં આવે
તો વિષમિશ્રિત અજ્ઞની માફક એ કામ સુખ કયા વિવેકીના મનને આનંદ
પહોંચાડી શકે છે ? અર્થાત્ કોઈને પણ નહીં. તપને યાતનાત્મક કહેવું એ માટે
અનુચિત છે કે, ઓનાથી કોઈને પણ કષ્ટ પહોંચતું નથી. કારણે તે

મનઇન્દ્રિયયોગાના, -મહાનિઃ કથિતા જિનૈઃ ।

યતોઽત્ર તત્કથં તસ્ય, યુક્તા સ્યાદ્ દુઃસ્વરૂપતા ॥ ૧ ॥

કેશલુંચનાદીનામપિ કિંચિત્ પીઢાજનકત્વેઽપિ સમીહિતાર્થપ્રાપકત્વેન દુઃસ્વ
દાયકત્વં નાસ્તિ । તદુક્તમ્—

“દૃષ્ટા ચેષ્ટાર્થસંસિદ્ધૌ, કાયપીઢાઽપ્યદુઃસ્વદા ।

રત્નાદિવણિગાદીનાં, તદ્વદત્રાપિ ભાવ્યતામ્” ॥ ૧ ॥

ચિત્ત હૈ કિ ઉસ સે કિસી કો બી કષ્ટ નહીં પહુંચતા હૈ પ્રત્યુત્ત યહ
સકલ દુઃસ્વોં કે મૂલ કારણ કર્મોં કા ક્ષય કરનેવાલા હૈ । મન, ઇન્દ્રિય
તથા, યોગ ઇન કો હાનિ ન પહુંચને પાવે હસ રૂપ સે યથાશક્તિ તપસ્યા
કરને કા વિધાન હૈ । કહા બી હૈ—

મનઇન્દ્રિયયોગાના, -મહાનિઃ કથિતા જિનૈઃ ।

યતોઽત્ર તત્કથં તસ્ય, યુક્તા સ્યાત્ દુઃસ્વરૂપતા ॥ ૧ ॥

તપમેં મન ઓર ઇન્દ્રિયોં કે યોગોં કી હાનિ નહીં હોતી હૈ, એસા
ભગવાનને ફરમાયા હૈ તો ફિર તપમેં દુઃસ્વરૂપતા કેસે માની જાય, અર્થાત્
તપ દુઃસ્વરૂપ નહીં હૈ કિન્તુ સુસ્વરૂપ હૈ ॥ ૧ ॥

યથાપિ કેશલુંચન આદિ ક્રિયાઈ કિંચિત્ પીઢાજનક હૈ તો બી
સમીહિત અર્થ કી સિદ્ધિકે કારણ હોને સે ઇનમેં સર્વથા દુઃસ્વદાયકતા
નહીં હૈ । કહા બી હૈ—

દૃષ્ટા ચેષ્ટાર્થસંસિદ્ધૌ, કાયપીઢાઽપ્યદુઃસ્વદા ।

રત્નાદિવણિગાદીનાં, તદ્વદત્રાપિ ભાવ્યતામ્ ॥ ૧ ॥

સકળ હાથોનું મૂળ કારણ અને કષ્ટોને ક્ષય કરનાર છે. મન ઇન્દ્રિય તથા યોગ એને
હાની ન પહોંચે તેવા રૂપથી યથાશક્તિ તપસ્યા કરવાનું વિધાન છે. કહ્યું પણ છે—

મનઇન્દ્રિયયોગાના, -મહાનિઃ, કથિતા જીનૈઃ ।

યતોઽત્ર તત્કથં તસ્ય, યુક્તા સ્યાત્ દુઃસ્વરૂપતા ॥ ૧ ॥

તપમાં મન અને ઇન્દ્રિયોના યોગોની હાની થતી નથી એવું ભગવાને
ફરમાવ્યું છે. તો પછી તપમાં દુઃખરૂપતા કેમ માનવામાં આવે ? અર્થાત્ તપ
દુઃખ રૂપ નથી પરંતુ સુખરૂપ છે.

કેશ લોચન આદિ ક્રિયાઓ બે કે પિઠાજનક કહેવાય છે તો પણ સમીહિત
સિદ્ધિનું કારણ હોવાથી તેનામાં સર્વથા દુઃખદાયકતા નથી. કહ્યું પણ છે—

દૃષ્ટા ચેષ્ટાર્થ સંસિદ્ધૌ, કાયપીઢાઽપ્યદુઃસ્વદા ।

રત્નાદિવણિગાદીનાં, તદ્વદત્રાપિ ભાવ્યતામ્ ॥ ૧ ॥

इत्थमत्रानुमानप्रयोगः—यत् इष्टार्थप्रसाधकं, न तत् कायपीडाकरत्वेऽपि दुःखदायकं, यथा रत्नवणिजामध्वश्रमादि । इष्टार्थप्रसाधकं च तपः । न चाऽस्याप्यसिद्धता, प्रशम-हेतुत्वेन तपस्तत्परिपक्तितारतम्यात् परमानन्दतारतम्यस्यानुभूयमानत्वेन तत्प्रकर्षे तस्यापि प्रकर्षाऽनुमानात् । प्रयोगश्च—यत्तारतम्येन यस्य तारतम्यं तस्य प्रकर्षे तत्प्रकर्षः, यथाऽग्नितापप्रकर्षे काञ्चनविशुद्धिप्रकर्षः, अनुभूयते च प्रशमतारतम्येन परमानन्दतारतम्यम्, लोकप्रतीतत्वाच्च ॥ ४४ ॥

इसलिये ऐसा अनुमान बनाना चाहिये कि जो इष्ट अर्थ का प्रसाधक होता है वह काय का पीड़ा करक होने पर भी दुःखदायक नहीं होता है, जैसे रत्नव्यापारियों का मार्गश्रम देशाटन का परिश्रम, इसलिये तप भी इष्ट अर्थ का प्रसाधक है अतः यह भी दुःखदायक नहीं है । तप में इष्टार्थप्रसाधकता असिद्धि नहीं है, क्योंकि तप प्रशम का हेतु है । तप द्वारा प्रशमभाव की जैसी २ तरतमता आत्मा में होगी वैसी २ परमानन्द की तरतमता भी आत्मा में अनुभवित होगी इसलिये प्रशम के प्रकर्ष में परमानन्द का भी प्रकर्ष अनुमित होता है । जैसे अग्नि के ताप के प्रकर्ष में काञ्चन की विशुद्धि का प्रकर्ष, प्रयोग से देखा जाता है । अतः परम्परा रूप से तप इष्ट अर्थ का प्रसाधक सिद्ध होता है, क्योंकि तप प्रशम का कारण, प्रशम परमानन्द का कारण इस प्रकार बनता है ॥ ४४ ॥

આ માટે એવું અનુમાન બનાવવું જોઈએ કે, જે ઇષ્ટ, અર્થના પ્રસાધક હોય છે—તે કાયાને પીડા કરક હોવા છતાં પણ દુઃખ દાયક થતા નથી. જેમકે રત્નવ્યાપારીઓના માર્ગશ્રમ દેશાટનનાં પરિશ્રમ—આ માટે તપ પણ ઇષ્ટ અર્થનો પ્રસાધક છે. માટે એ પણ દુઃખદાયક નથી. તપમાં ઇષ્ટાર્થ પ્રસાધકતા અસિદ્ધ નથી, કેમકે, તપ પ્રશમનો હેતુ છે. તપ દ્વારા પ્રશમભાવની જેવી જેવી તારતમ્યતા આત્મામાં હશે તેવી તેવી પરમાનંદની તરતમતા પણ આત્મામાં અનુભવિત થશે. આ માટે પ્રશમના પ્રકર્ષમાં પરમાનંદનો પણ પ્રકર્ષ અનુમિત થાય છે. જેમ અગ્નિનાં તાપના પ્રકર્ષમાં કાંચનની શુદ્ધિનો પ્રકર્ષ પ્રયોગથી દેખાય છે. આથી પરંપરા રૂપથી તપ પ્રશમનું કારણ, પ્રશમ પરમાનંદનું કારણ આ પ્રકારથી બને છે ॥ ૪૪ ॥

તથા—

મૂલમ્—અમ્ જિણા અત્થિ જિણા, અદુવા વિ ભવિસ્સઈ ।

મુંસં તે એવં મોહંસુ, ઈંઈ મિક્કેવૂ ને ચિંતે ॥ ૪૫ ॥

છાયા—અમ્વન્ જિનાઃ સન્તિ જિનાઃ, અથવાઽપિ ભવિષ્યન્તિ ।

મૃપા તે એવમાહુઃ, ઇતિ મિહુર્ન ચિન્તયેત્ ॥ ૪૫ ॥

ટીકા—‘અમ્ જિણા’ ઇત્યાદિ ।

જિનાઃ—રાગાદિજયિનઃ—કેવલિનઃ, અમ્વન્ અતીતકાલે, ‘જિનાઃ સન્તિ’=વર્તમાનકાલે જિના વિદ્યન્તે વિદેહેષુ ઇત્યર્થઃ । અથવા—જિના ભવિષ્યન્તિ, ભરતાદિષુ ઇત્યપિ । અપિ શબ્દો મિત્રક્રમઃ, તે=જિનાસ્તિત્વવાદિનઃ, એવમ્=ઉક્તીત્યા મૃપા=મિથ્યા-અલીકમ્, અસત્યમર્થમ્, આહુઃ=વદન્તિ, ઇતિ મિહુર્ન ચિન્તયેત્, અનુમાનાદિ પ્રમાણૈર્જિનાનાં કાલત્રયવર્તિત્વસિદ્ધેઃ ।

અર્થ ભાવઃ—મિથ્યાત્વમોહનીયોદયપ્રમાવાત્ કથંચિદસમ્યક્ત્વે સમુત્પન્ને પ્રત્યક્ષા-

તથા—‘અમ્ જિણા’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(જિણા-જિનાઃ) રાગાદિક કે જીતને વાળે કેવલી ભગવાન્ (અમ્-અમ્વન્) અતીતકાલ મેં હુવે હેં (જિણા અત્થિ-જિનાઃ સન્તિ) વર્તમાનકાલ મેં જિન હેં (અદુવા વિ ભવિસ્સઈ-અથવાઽપિ ભવિષ્યતિ) અથવા ભવિષ્યત્કાલ મેં હોંગે । (એવં-એવમ્) હસ પ્રકાર જો કહતે હેં (તે મુંસં આહંસુ-તે મૃપા આહુઃ) વે મિથ્યા કહતે હેં, (ઈંઈ મિક્કેવૂ ન ચિંતે-ઇતિ મિહુઃ ન ચિન્તયેત્) હસ પ્રકાર મિહુ વિચાર નહીં કરે, કારણ કિ અનુમાનાદિક પ્રમાણોં સે જિનકા ત્રિકાલ મેં અસ્તિત્વ સિદ્ધ હોતા હૈ ।

ભાવાર્થ—આત્મામેં જબ મિથ્યાત્વમોહનીયકા ઉદય રહતા હૈ તબ ઉસંકે

તથા—‘અમ્ જિણા’ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—જિણા-જિનાઃ રાગાદિનને જીતનાર કેવલી ભગવાન અમ્-અમ્વન્ અતીતકાળમાં થયા છે જિણા અત્થિ-જિનાઃ સન્તિ વર્તમાનકાળમાં જીન છે અદુવા વિ ભવિસ્સઈ-અથવાઽપિ ભવિષ્યતિ અથવા ભવિષ્યત્ કાળમાં થશે એવં-એવમ્ આ પ્રકારનું જે કહેવામાં આવે છે તે મુંસં આહંસુ-તે મૃપા આહુઃ તે મિથ્યા કરે છે. ઈંઈ મિક્કેવૂ ન ચિંતે-ઇતિ મિહુઃ ન ચિંતયેત્ આ પ્રકારનો વિચાર મિહુ ન કરે. કારણ કે, અનુમાનાદિક પ્રમાણોથી જેનું ત્રિકાળમાં અસ્તિત્વ સિદ્ધ થયું છે.

ભાવાર્થ—આત્મામાં જ્યારે મિથ્યાત્વ મોહનિયનો ઉદય હોય છે ત્યારે તેના

દિપમાળૈઃ સદ્ભાવનયાં તન્નિરાકૃત્ય સમ્યક્ચરણેનૈવ દર્શનપરીપહઃ સોદ્ભવ્ય इति ।
અત્ર દૃષ્ટાન્તઃ પ્રદર્શયતે—

અવન્તીનગર્યાં વૈશ્રવણાચાર્યઃ શિષ્યપરિવારેણ સદૃશ સમવસૃતઃ । તસ્ય દૃઢમતિ
નામકઃ શિષ્ય આसीત્, સ ઉગ્રતપસ્વી ઉગ્રવિહારી ઉત્કૃષ્ટક્રિયાપાલકઆસીત્,
અન્તપ્રાન્તાહારેણાવમોદરિકાદિ તપઃ કરોતિ, વીરાસનાદિકં કરોતિ, ગ્રીષ્મકાલે
પ્રચण्डસૂર્યાતાપનાં સેવતે । શીતકાલે શીતસ્પર્શ સહતે સ્મ, કેવલં ચોલપટ્કં, દુલ્લો-

પ્રભાવ સે સમ્યક્ત્વ કી પ્રાપ્તિ કા અભાવ હોને પર જીવ એસા માનતા
હે કિ જિન આદિ પરોક્ષપદાર્થ નહીં હૈં । અતઃ उनका प्रत्यक्ष न होने
पर भी अन्य अनुमानादिक प्रमाणों द्वारा उनकी सत्ता सिद्ध होती
है, इसलिये उनकी सद्भावना से उनकी असंभावनारूप मिथ्यात्व-
परिणति का परिहार करते हुए साधु को अपने सम्यक्त्व का रक्षण
करते रहना चाहिये । इसी का नाम दर्शनपरीपह जय है ।

દૃષ્ટાન્ત—વૈશ્રવણાચાર્ય અપને શિષ્ય પરિવાર કે સાથે વિહાર
કરતે હુણે કિસી સમય અવન્તી નગરી મેં પધારે । उन शिष्यों में
दृढमति नाम का एक शिष्य था जो उग्रतपस्वी, उग्रविहारी एवं उत्कृष्ट-
रूप से प्रत्येक क्रिया का पालन करता था । अन्त प्रान्त आहार से यह
अवमोदरिका आदि तपों को तपता था । वीरासन आदि आसनों को
करता था । ग्रीष्मकाल में प्रचण्ड सूर्य की अतापना लेता था । शीत-
काल में शीतस्पर्श को सहता था । केवल चोलपट्टक तथा मुख पर

પ્રભાવથી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિને અભાવ હોવાના કારણે જીવ એવું માને છે કે, જીવ
આદિ પરોક્ષપદાર્થ નથી. આથી તે પ્રત્યક્ષ ન હોવાથી અન્ય અનુમાનાદિક
પ્રમાણો દ્વારા તેની સત્તા સિદ્ધ હોય છે. આ માટે તેની સદ્ભાવનાથી તેની
અસંભવતારૂપ મિથ્યાત્વ પરિણતિને પરિહાર કરીને સાધુએ પોતાના સમ્ય-
ક્ત્વનું રક્ષણ કરતા રહેવું જોઈએ તેનું નામ દર્શનપરીપહ જય છે.

દૃષ્ટાન્ત—વૈશ્રવણાચાર્ય પોતાના શિષ્ય પરિવાર સાથે વિહાર કરતાં કરતાં
એક સમય અવન્તી નગરીમાં પધાર્યા. તેમના શિષ્યોમાં દૃઢમતિ નામે એક
શિષ્ય હતો. જે ઉગ્રતપસ્વી, ઉગ્રવિહારી અને ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી પ્રત્યેક ક્રિયાઓનું
પાલન કરતો હતો. અન્તપ્રાન્ત આહારથી તે અવમોદરિકા આદિ તપ તપતો
હતો. વીરાસન આદિ આસનો કરતો હતો, ગ્રીષ્મકાળમાં પ્રચંડ સૂર્યની આતાપના
લેતો હતો, શીતકાળમાં ઠંડીના સ્પર્શને સહન કરતો, ફક્ત ચોલપટ્ટો અને

रि सदोरकमुखवस्त्रिकां च विभ्रत्, संपूर्णशरीरमनादृतं कृत्वा हेमन्ते रात्रौ उत्थितां
व तिष्ठति, जिनवचने सम्यक् श्रद्धाबुद्धासीत् ।

एकदा कश्चिन्मिथ्यात्वी देवस्तत्रागत्य वैक्रियकं नन्दनवनमिवोद्यानं प्रदर्श्य,
दृढमतिमुनिमब्रवीत् - हे मुने ! अस्यामातापनायां को लाभः, किं निरर्थकमेतत्
कष्टं वहसि, नास्ति परलोकः, आगम्यताम्, मया सहाऽस्य नन्दनवनसमानोद्यानस्य
सुखमनुभूयताम् । यदाऽसौ दृढमतिमुनिर्वीरासनमध्यास्ते, तदा वैक्रियपुष्पशय्या-
प्रदर्श्य स देवो वदति-अत्रास्यताम्, किमर्थं कष्टमावहसि, नास्ति परलोकः । यदा-
ऽसौ तपस्यति, तदा स देवः सवैक्रियशक्त्या विविधं मिष्टान्नं निर्माय तस्य बुभुक्षाशु-

सदोरकमुखवस्त्रिका को धारण कर एवं समस्त शरीर को अनादृत रख-
कर हेमन्त ऋतु में रात्रि के समय को खड़े २ व्यतीत करता था ।
जिनवचन में इसे अप्रतिम श्रद्धा थी ।

एक समय की बात है कि कोई मिथ्यात्वी देव वहां आया और
उसने अपनी वैक्रियशक्ति से नन्दनवनके समान एक उद्यान की रचना
कर दृढमति मुनि से कहा हे मुने ! इस आतापना से क्या लाभ है ।
निरर्थक आप इस कष्ट को सहन करते हो । परलोक आदि कुछ भी
नहीं है, अतः आओ और मेरे साथ इस नन्दनवन के समान उद्यान
के सुख का यथेच्छ अनुभव करो । जिस समय दृढमति मुनि वीरासन
से विराजते तो वह देव वैक्रियपुष्पशय्या की रचना कर उनसे कहता
कि इस आसन में बैठने में क्या लाभ है इस पुष्प की शय्या
पर आप विराजो । जिस को लक्षित कर यह आप कर रहे हो, हे मुनि
वह कुछ भी नहीं है । इसी तरह जब यह तप तपते तो वह अपनी

सदोरकमुखवस्त्रिकाने धारण करी साराशरीरने शुद्धं रात्री हेमन्त ऋतुमां
रात भर उठे पड़े रहते। हतो, एत नवनमां अने अप्रतिम श्रद्धा હતી.
એક સમયની વાત છે કે, કોઈ મિથ્યાત્વી દેવ ત્યાં આવ્યો અને તેણે
પોતાની વૈક્રિયશક્તિથી નંદનવન જેવું સુંદર ઉદ્યાન બનાવી દીધું. અને દૃઢમતિ
મુનિને કહ્યું કે, હે મુનિ ! આ આતાપનાથી શું લાભ છે ? નિરર્થક આપ આ
કષ્ટને સહન કરો છો ! પરલોક વગેરે કંઈ પણ નથી. આથી મારી સાથે આવો
અને આ નંદનવન સમાન ઉદ્યાનના સુખનો યથેચ્છ અનુભવ કરો. જે સમયે
દૃઢમતિ મુનિ વીરાસનમાં વિરાજીત થતા ત્યારે તે દેવ વૈક્રિય પુષ્પશય્યાની
રચના કરી એનાથી કહેતો કે, આ આસનથી બેસવામાં કયો લાભ ? આ પુષ્પની
શૈયા ઉપર આપ બીરાજો. જેનું લક્ષ કરીને આપ આ બધું કરી રહ્યા છો તેવું
હે મુનિ કંઈ છે જ નહીં. આ રીતે તપ તપતા ત્યારે પણ તે દેવ પોતાની

દિપમાણેઃ સદ્ભાવનયાં તથિરાકૃત્ય સમ્યક્વરણે નૈવ દર્શનપરીપહઃ સોદ્યમ્ય ઇતિ ।
અત્ર દૃષ્ટાન્તઃ પ્રદર્શ્યતે—

અવન્તીનગર્યાં વૈશ્રવણાચાર્યઃ શિષ્યપરિવારેણ સહ સમવસૃતઃ । તસ્ય દૃઢમતિ
નામકઃ શિષ્ય આસીત્, સ ઉગ્રતપસ્વી ઉગ્રવિહારી ઉત્કૃષ્ટક્રિયાપાલકઆસીત્,
અન્તપ્રાન્તાહારેણાવમોદરિકાદિ તપઃ કરોતિ, વીરાસનાદિકં કરોતિ, ગ્રીષ્મકાલે
પ્રવણ્ડસૂર્યાતાપનાં સેવતે । શીતકાળે શીતસ્પર્શ સહતે સ્મ, કેવલં ચોલપટ્કં, મુલો-

પ્રભાવ સે સમ્યક્ત્વ કી પ્રાપ્તિ કા અભાવ હોને પર જીવ એસા માનતા
હૈ કિ જિન આદિ પરોક્ષપદાર્થ નહીં હૈં । અતઃ ઉનકા પ્રત્યક્ષ ન હોને
પર મી અન્ય અનુમાનાદિક પ્રમાણોં દ્વારા ઉનકી સત્તા સિદ્ધ હોતી
હૈ, હસલિયે ઉનકી સદ્ભાવના સે ઉનકી અસંભાવતારૂપ મિથ્યાત્વ-
પરિણતિ કા પરિહાર કરતે હુણ સાધુ કો અપને સમ્યક્ત્વ કા રક્ષણ
કરતે રહના ચાહિયે । હસી કા નામ દર્શનપરીપહ જય હૈ ।

દૃષ્ટાન્ત—વૈશ્રવણાચાર્ય અપને શિષ્ય પરિવાર કે સાથ વિહાર
કરતે હુણ કિસી સમય અવન્તી નગરી મેં પધારે । ઉન શિષ્યોં મેં
દૃઢમતિ નામ કા એક શિષ્ય થા જો ઉગ્રતપસ્વી, ઉગ્રવિહારી એવં ઉત્કૃષ્ટ-
રૂપ સે પ્રત્યેક ક્રિયા કા પાલન કરતા થા । અન્ત પ્રાન્ત આહાર સે યહ
અવમોદરિકા આદિ તપોં કો તપતા થા । વીરાસન આદિ આસનોં કો
કરતા થા । ગ્રીષ્મકાલ મેં પ્રવણ્ડ સૂર્ય કી અતાપના લેતા થા । શીત-
કાલ મેં શીતસ્પર્શ કો સહતા થા । કેવલ ચોલપટ્ક તથા મુલ પર

પ્રભાવથી સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિને અભાવ હોવાના કારણે જીવ એવું માને છે કે, જીવ
આદિ પરોક્ષપદાર્થ નથી. આથી તે પ્રત્યક્ષ ન હોવાથી અન્ય અનુમાનાદિક
પ્રમાણો દ્વારા તેની સત્તા સિદ્ધ હોય છે. આ માટે તેની સદ્ભાવનાથી તેની
અસંભવતારૂપ મિથ્યાત્વ પરિણતિને પરિહાર કરીને સાધુએ પોતાના સમ્ય-
ક્ત્વનું રક્ષણ કરતા રહેવું જોઈએ તેનું નામ દર્શનપરીપહ જય છે.

દૃષ્ટાન્ત—વૈશ્રવણાચાર્ય પોતાના શિષ્ય પરિવાર સાથે વિહાર કરતાં કરતાં
એક સમય અવન્તી નગરીમાં પધાર્યા. તેમના શિષ્યોમાં દૃઢમતિ નામે એક
શિષ્ય હતો. જે ઉગ્રતપસ્વી, ઉગ્રવિહારી અને ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી પ્રત્યેક ક્રિયાઓનું
પાલન કરતો હતો. અન્તપ્રાન્ત આહારથી તે અવમોદરિકા આદિ તપ તપતો
હતા. વીરાસન આદિ આસનો કરતો હતો, ગ્રીષ્મકાળમાં પ્રવણ્ડ સૂર્યની આતાપના
લેતો હતો, શીતકાળમાં ઠંડીના સ્પર્શને સહન કરતો, ફક્ત ચોલપટ્ટો અને

મધુરં વારિ, કિમાત્મનઃ પિપાસાઽઽકુલીકરણેન, નાસ્તિ પરલોકઃ । इत्येवं विविध-
પરીપદાનુત્પાદ્ય સ દેવસ્તસ્ય મુનેઃ સમ્યક્ત્વમપનેતું મવૃત્તઃ, તથાપિ સ દૃઢમતિ-
મુનિસ્તપઃસંયમારાધનાદ્ લેશતોઽપિ વિચલિતો નાભૂત્ । તદાઽસૌ મેરુરિવાપ્રકમ્પઃ
સાગર ઇવ ગમ્भीરઃ સન્ વિચારયતિ-ભગવતઃ સર્વજ્ઞતયા તદ્વચનં સત્યં સંદેહરહિતં ધ્રુવં
નિત્યં - પરમકલ્યાણસાધકં શ્રદ્ધેયમેવાસ્તિ । एभ्यः पौद्गलिकसुखेभ्यः किमपि

કિ હે મુનિ ! देखो यह कितना सुन्दर तालाब भरा हुआ है । आपको
इस समय घोर पिपासा की वेदना हो रही है अतः आप शीतल
मधुर जल का पान कर पिपासा को शान्त करो । व्यर्थ में पिपासा से
आत्मा को आकुलित करने से क्या लाभ है ? परलोक नहीं है । इस
प्रकार इस देव ने मुनिराज के लिये अनेक परीपहों को उत्पन्न कर उनको
सम्यक्त्व से पतित करने के निमित्त अनेक प्रयत्न किये तो भी वे
मुनिराज सम्यक्त्व से रंचमात्र भी चलायमान नहीं हुए । प्रत्युत
संयम एवं तप की आराधना करने में मेरु के समान अप्रकंप होकर
एवं सागर के समान गंभीर बनकर अधिक से अधिक दृढ बनते रहे ।
साथ में यह भी इन्होंने विचार करने में कसर नहीं रखी कि भगवान्
वीतराग होने से, तथा सर्वज्ञ होने से कभी भी असत्य वचन वाले
नहीं हो सकते हैं, इनका प्रत्येक वचन संदेहरहित ध्रुव सत्य है ।
जिन वचनों की आराधना से ही जीवों को निःश्रेयस मार्ग की प्राप्ति
होती है, अतः यही एकान्ततः परमकल्याणसाधक है, और इसी

આ સમય ખૂબજ તરસ લાગી રહી છે, આથી આ શિતળ મધુર જળનું પાન
કરીને તમારી તરસને છીપાવો. તરસથી આત્માને નકામો પીડીત કરવાથી શું
લાભ ? પરલોક છે જ નહીં. આ પ્રકારે તે દેવે મુનિરાજ માટે અનેક પરીપદો
ઉત્પન્ન કર્યા અને તેમને સમ્યક્ત્વથી પતિત બનાવવા ખૂબ પ્રયત્નો કર્યા તો
પણ એ મુનિરાજ લેશ માત્ર પણ ચલાયમાન થયા નહીં. અને પોતાના સંયમ
અને તપની આરાધનામાં મેરુની માફક અડગ રીતે ઉભા રહ્યા અને સાગરની
માફક ધીર ગંભિર બની અધિક દૃઢ બનતા ગયા. સાથે સાથે તેમણે એ પણ
વિચાર કરવામાં કસર ન રાખી કે ભગવાન વીતરાગી સર્વજ્ઞ હોવાને
કારણે કદી પણ અસત્ય વચનવાળા હોઈ શકતા નથી. એમનું પ્રત્યેક વચન
સંદેહ રહીત ધ્રુવ-સત્ય છે. જનવચનોની આરાધનાથી જ જીવોને નિશ્ચેયસ
(મોક્ષ) માર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેથી તેને વિશ્વાસ કરવો યોગ્ય છે. આથી
આજ એક માત્ર પરમ કલ્યાણનું સાધન છે. આ પૌદ્ગલિક સુખોથી જીવોનું

ત્વાથ વદતિ-મુને ! કિં બુધ્ધસ્યા પ્રાણાન્ ગમયસિ ! મુંદસ્વ વિવિધાનિ મિષ્ટાન્નાનિ,
 ચર્ધમેતત્ કષ્ટમદ્વીકરોપિ સ નાસ્તિ પરલોકઃ । યદાઽસી મુનિરુગ્રવિહારં કરોતિ,
 તેન ચ શ્રાન્તો ભવતિ, તદા સ દેવઃ સ્વૈક્રિયશક્ત્યા શિવિકાં વાહકૈર્નીયમાનાં
 પ્રદર્શ્ય વદતિ-મુને ! યાનમારુહતામ્, અલમનેન કષ્ટકરેણ પાદચારેણ, નાસ્તિ
 પરલોકઃ । ઉષ્ણકાલે સ્વશક્ત્યા ધોરપિપાસામુત્પાદ્ય શીતલસુગન્ધિર્નિર્મલજલપૂર્ણ-
 જલાશયં તદીયદદિગોચરીકુર્વન્ સ દેવસ્તં મુનોમત્રવીત્-મુને ! પિત્ર શીતલમિદં

વૈક્રિયશક્તિ કે પ્રભાવ સે વિવિધ મિષ્ટાન્નોં કો તયાર કર ઓર ઉન્ને
 બુધ્ધસિત વનાકર કહને લગતા હે મુને ! ક્યોં બૂલ સે વ્યર્થ મેં ઇન પ્યારે
 પ્રાણોં કો નષ્ટ કરના ચાહતે હો । જિસકે નિમિત્ત તુમ યહ કષ્ટ-
 પરંપરા સહ રહે હો વહ તો કુછ હૈ હી નહીં, અતઃ વિવિધ ઇન મિષ્ટાન્નોં
 કો ભોગો । જવ મુનિરાજ ઉગ્રવિહારી હોતે ઓર શ્રાન્ત હો જાતે તો
 યહ દેવ ઉસ સમય શિવિકા કી રચના કર ઉન્નેં ઇત્ત પ્રકાર દિલાતા
 કિ યહ શિવિકા અનેક પુરુષોં દ્વારા અપને કંધો પર ઉઠાઈ જા રહી હૈ,
 ઓર ફિર કહને લગતા કિ મહારાજ આપ થક ચુકે હૈં અતઃ ઇસ
 શિવિકા પર ચઢકર વિહાર કરિયે । કષ્ટપ્રદ ઇસ પૈદલ ચલને સે
 ક્યા લાભ ? ઇસે છોડિયે । ઉષ્ણકાલ મેં અપની શક્તિ કે પ્રભાવ સે
 મુનિ કો ધોર પિપાસા ઉત્પન્ન કર ઓર શીતલ સુરભિ નિર્મલ જલ સે
 પરિપૂર્ણ જલાશય કી રચના કરકે મુનિ કો દિલાતા હુઆ કહને લગતા

વૈક્રિયશક્તિના પ્રભાવથી વિવિધ મિષ્ટાન્ન તૈયાર કરી તેને વિભૂષિત બનાવી
 કહેવા લાગતો હે મુનિ ! શા માટે વ્યર્થમાં ભૂખ અને તરસથી આ પ્યારા
 પ્રાણોને નષ્ટ કરી રહ્યા છો ? જે નિમિત્તથી તમે આ બધાં કષ્ટો સહન કરો
 છો એવું કંઈ પણ નથી. આથી આ વિવિધ મિષ્ટાન્નોને આરોગો. ન્યારે મુનિ-
 રાજ ઉગ્ર વિહારી બનતા અને શ્રાન્ત બની જતા તો તે દેવ એ સમયે
 શિવિકા (પાલખી)ની રચના કરી એને બતાવતો અને કહેતો આ શિવિકા
 અનેક પુરુષોદ્વારા પોતાના ખંભે ઉઠાવવામાં આવી રહી છે. મહારાજ આપ
 થાકી ગયા છો જેથી આ શિવિકામાં બેસી બાજો. અને વિહાર કરો. કષ્ટપ્રદ
 એવા પગપાળા ચાલવાથી શું લાભ મેળવનારો છો ? એને છોડી દો. ઉષ્ણકાળમાં
 પોતાની શક્તિના પ્રભાવથી મુનિરાજ ને પાણીની ખૂબ તરસ ઉત્પન્ન કરાવી,
 શિતળ સુરભી નિર્મળ બળથી પરિપૂર્ણ જલાશયની રચના કરી મુનિને દેખા-
 ડીને કહેતો કે, હે મુનિ ! જુઓ આ કેવું મુંદર તળાવ બન્યું છે. આપને

અથ પરીપહાવતરણમાહ—

એતે ધર્મસ્યાન્તરાયકારણભૂતાઃ દ્વાવિંશતિપરીપહાઃ સોઢવ્યા ઇત્યુક્તમ્ । તત્ર-
જ્ઞાનાવરણીય-વેદનીય-દર્શનમોહનીય-ચારિત્રમોહનીયા-ડન્તરાયાણાં કર્મણામુદયાદેતે
સર્વે પરીપહાઃ પ્રાદુર્ભવન્તિ । ચતસ્રપુ કર્મપ્રકૃતિપુ=જ્ઞાનાવરણીય-વેદનીય-મોહનીયા
-ન્તરાયેપુ દ્વાવિંશતિઃ પરીપહાઃ સમવતરન્તિ, ઇતરામ્ ચતસ્રપુ-દર્શનાવરણીયાડ-
યુષ્ક-નામ-ગોત્રેપુ પરીપહા નોત્પદ્યન્તે । (ભગ૦ ૮ । ૮)

યઃ સૂક્ષ્મ સંપરાયઃ સૂક્ષ્મલોભપરમાણુસદ્ભાવાત્ ન વીતરાગત્વં પ્રાપ્તઃ સ દશમગુણ-
સ્થાનવર્તી ઉપશમશ્રેણિસંપન્નો વા ક્ષપકશ્રેણિસંપન્નો વા તસ્ય સંયતસ્ય, તથા છદ્મસ્થવી-
તરાગયોર્ગુણસ્થાનમેદેન દ્વિવિધયોરેકાદશદ્વાદશગુણસ્થાનવર્તિનોશ્ચ સંયતયોશ્ચતુર્દશ-

અથ પરીપહોં કા અવતરણ કહતે હૈં—

યદપિ ધર્મકે સેવન કરને મેં યે વાઈસ પરીપહ અન્તરાયરૂપ હૈં સાધુ
કો इन को सहन करते रहना चाहिये, यह बात बतलाई जा चुकी है ।
अब कौन २ से पारीपह किस २ कर्म के उदय से होते हैं यह बतलाया
जाता है—ज्ञानावरणीय, वेदनीय, मोहनीय (दर्शनमोहनीय चारित्रमो-
हनीय) एवं अन्तराय, इन चार कर्मों के उदय से ये २२ वार्षि पारीपह
उत्पन्न होते हैं । दर्शनावरणीय आयु नाम एवं गोत्र, इन चार कर्मों के
उदय में पारीपह उत्पन्न नहीं होते हैं । (भग० श ८ उ० ८)

સૂક્ષ્મલોભ પરમાણુ કે સદ્ભાવ સે જો વીતરાગતા કો પ્રાપ્ત નહીં
હુઆ હૈં એસા દશમગુણસ્થાનવર્તી જીવ યાહે વહ ઉપશમશ્રેણી મેં સ્થિત
હો યાહે ક્ષપકશ્રેણી મેં ડસકે તથા છદ્મસ્થ વીતરાગ કે ૧૧ ગ્યારહવેં એવં

હવે પરીપહોંનું અવતરણ કહેવામાં આવે છે—

ધર્મનું સેવન કરવામાં કહાય આ બાવીસ પરીપહ અન્તરાયરૂપ થાય
છતાં સાધુએ એને સહન કરતા રહેવું બોધ્યું. આ વાત સમજાવવામાં આવી.
હવે કયા કયા પરીપહ કયા કયા કર્મના ઉદયથી થાય છે એ બતાવવામાં આવે
છે—જ્ઞાનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, (દર્શન મોહનીય ચારિત્ર મોહનીય) અને
અન્તરાય આ ચાર કર્મોના ઉદયથી આ બાવીસ પરીપહ ઉત્પન્ન થાય છે. દર્શનાવ-
રણીય, આયુ, નામ, અને ગોત્ર આ ચાર કર્મોના ઉદયથી પરીપહ ઉત્પન્ન થતા નથી.
ભગ. શ. ૮, ઉ. ૮

સૂક્ષ્મલોભ પરમાણુના સદ્ભાવથી જે વીતરાગતાને પ્રાપ્ત નથી થયા એવા
દશગુણ સ્થાનવર્તી જીવ યાહે તે ઉપશમ શ્રેણીમાં સ્થિત હોય, યાહે ક્ષપક
શ્રેણીમાં તથા છદ્મસ્થ વીતરાગના અગીયાર અને બારમા ગુણસ્થાનવર્તી જીવોને

कल्याणं नास्ति । मयाऽनादिभवसमागतं मिथ्यात्वमपनीय सम्यक्त्वं लब्धम् । तदेव पुनः पुनरात्मनि दृढीकृत्य ज्ञानावरणीयाद्यष्टविकर्मरजः समुत्सारणेन केवलित्वप्राप्तिपूर्वकं मोक्षपदं मम लब्धव्यमस्ति । अन्नमननं तुच्छेन विषयसुखेन । इति विमृश्य तपःसंयमसमाराधनपूर्वकनिरतिचारसम्यक्त्वरक्षणेन दृढमति मुनिदर्शनपरीषदं परिपद्य, क्षपकश्रेणिमारूढ, केवलित्वं लब्ध्वा स्वात्मकल्याणं साधितवान् । एवमन्यैरपि मुनिभिर्दर्शनपरोपदः सोढव्यः ।

का विश्वास करना योग्य है । इन पौद्गलिक सुखों से जीवों का कुछ भी आत्महित नहीं हो सकता है । मैंने घड़ी कठिनता से अनादि भवों से संसक्त मिथ्यात्व का अपनयन कर सम्यक्त्व का लाभ किया है । इसलिये यह दुर्लभता से प्राप्त होने वाली वस्तु (सम्यक्त्व) का नाश न होने पावे, इस प्रकार सचेष्ट होकर मुझे यार २ इस को निज आत्मा में दृढ करते रहना चाहिये, और ज्ञानावरणीय आदि अष्ट प्रकार कर्मरजके निवारण से केवलित्वकी प्राप्तिपूर्वक मुक्तिपदका लाभ करना चाहिये इसी में मेरा कल्याण है । इन तुच्छ वैषयिक सुखों के सेवन से कौनसा निज का लाभ हो सकता है । इस प्रकार विचार कर तप एवं संयम की आराधना करते हुए दृढमति मुनिराज ने निरतिचार सम्यक्त्व की रक्षा से दर्शनपरीषद को सहन किया और क्षपकश्रेणी पर आरूढ़ हो कर केवलित्वका लाभ कर अपना आत्मकल्याण कर लिया । इसी प्रकार अन्य मुनिजनों को भी दर्शनपरिपहजयी बनना चाहिये ।

कई पक्ष आत्महित थर्ड शकवानुं नहीं. थे' लारे कठिनताथी अनादि भवोथी संसक्त मिथ्यात्वनुं अपनयन करी सम्यक्त्वनो लाभ कथो' छे. आ भाटे आ दुर्लभताथी प्राप्त थयेव वस्तु सम्यक्त्वनो नाशन थाय ओ रीते सचेत जनीने भादे वारंवार ओने मारा पोताना आत्माभां दृढ करता रहेवुं नो'छे. अने ज्ञानावरणीय आदि आठ प्रकारनी कर्मरजना निवारणथी केवलित्वनी प्राप्तिपूर्वक मुक्ति पदनो लाभ भेजवो नो'छे. आ करवाभां ज भाई' कल्याण छे. तुच्छ ओपां वैषयिक सुखोना सेवनथी भने कथो' लाभ थवानो छे ? आ प्रकारनो दृढ विचार करी तप अने संयमनी आराधना करतां दृढमति मुनिराजे निरतिचार सम्यक्त्वनी रक्षाथी दर्शनपरीषद सहन करी क्षपकश्रेणी उपर आरूढ़ जनी केवलीपदनो लाभ करी पोताना आत्मानुं कल्याण कथुं. आ रीते अन्य मुनिजनोओ पक्ष दर्शनपरीषद जयी जनवुं नो'छे.

નનુ આત્પન્તિકશીતસ્પર્શે સતિ વહ્નિસાન્નિધ્યે, તથા-શરીરસ્યૈકસ્મિન્ ભાગે છાયાશ્રિતેઽપરસ્મિન્ ભાગે સૂર્યકિરણપ્રતપ્તે સતિ એકસ્ય પુરુષસ્ય એકસ્યાં દિશિ શીતમ્, અન્યસ્યાં ચોષ્ણમિત્યેવં દ્વયોરપિ શીતોષ્ણપરીપહયોર્યુગપત્ સંભવોઽસ્તીતિ ચેત્, ઉચ્યતે-અત્ર પરીપહે કાલકૃતશીતોષ્ણયોર્ગ્રહણમ્, અતો નાસ્ત્યેતત્પ્રશ્ના-વકાશ ઇતિ ।

શંકા—શીતસ્પર્શી ઓર ઉષ્ણસ્પર્શ કા જો આપને પરસ્પર વિરોધ થતલાયા હૈ વહ જચતા નહીં હૈ, ક્યોં કિ આત્યંતિક શીતસ્પર્શ હોને પર ખી અગ્નિ કે સમીપ મેં, તથા શરીર કા એક ભાગ છાયાશ્રિત હોને પર, દુસરા ભાગ સૂર્ય કી કિરણોં સે તસ હોને પર એક હી પુરુષ કો એક દિશા મેં શીત કા, અન્ય દિશા મેં ઉષ્ણ કા અનુભવ યુગપત્ હોતા હૈ, ઇસ પ્રકાર શીત ઓર ઉષ્ણસ્પર્શ કા એક હી પુરુષ મેં દેશાદિક કી અપેક્ષા એક સાથ સદ્ભાવ પાવે જાનેસે ઇનમેં આપ વિરોધ કૈસે કહતે હૈં ।

ઉત્તર—ઇસ પ્રકાર કી આશંકા યહાં નહીં કરના ચાહિયે । ક્યોં કિ યહાં જો શીત ઉષ્ણ પરીપહ કા યુગપત્ વિરોધ થતલાયા ગયા હૈ વહ કાલ કી અપેક્ષા સે થતલાયા ગયા હૈ । શીતકાલ મેં શીતપરીપહ કા ઉષ્ણકાલ મેં ઉષ્ણપરીપહ કા સદ્ભાવ રહતા હૈ । શીતકાલ મેં ઉષ્ણકાલ નહીં હોતા ઓર ઉષ્ણકાલ મેં શીતકાલ નહીં હોતા, અતઃ ઇસ અપેક્ષા સે યહાં ઇસ પ્રશ્ન કે હોને કા અવકાશ હી નહીં હૈ ।

શંકા—શીતસ્પર્શ અને ઉષ્ણસ્પર્શનો જે આપે પરસ્પર વિરોધ બતાવેલો છે તે ખરોખર નથી. કેમકે, આત્યંતિક ઠંડીનો સ્પર્શ હોવાથી પણ અગ્નિના સાંનિધ્યમાં તથા શરીરનો એક ભાગ છાયાશ્રિત હોવાથી, બીજો ભાગ સૂર્યનાં કિરણોથી તૃપ્ત હોવાથી, એકજ માણસને એક દિશામાં ઠંડીનો અને બીજી દિશામાં ઉષ્ણનો અનુભવ યુગપત્ થાય છે. આ રીતે ઠંડી અને ઉષ્ણસ્પર્શનો એકજ માણસમાં દેશાદિકની અપેક્ષા એક સાથ સદ્ભાવ દેખાતાં આમાં આપ વિરોધ કેવી રીતે કહો છો ?

ઉત્તર—આ પ્રકારની આશંકા અહિં ન કરવી જોઈએ કેમકે, અહિં જે ઠંડી અને ઉષ્ણ પરીપહનો યુગપત્ વિરોધ બતાવવામાં આવેલ છે તે કાળની અપેક્ષાથી બતાવવામાં આવેલ છે. શીતકાળમાં ઠંડીનો પરીપહ અને ઉષ્ણકાળમાં ઉષ્ણપરીપહનો સદ્ભાવ રહે છે. શીતકાળમાં ઉષ્ણકાળ હોતો નથી અને ઉષ્ણકાળમાં શીતકાળ હોતો નથી. આથી આ અપેક્ષાએ અહિંયાં આ પ્રશ્ન થવાનો અવકાશ જ નથી.

અચેલા-રતિ-સ્ત્રી-નિપદ્યા-ડડકોશ-યાચના-સત્કારપુરસ્કારપરીપદ્યા: મન્વતિ ।
 દર્શનમોહનીયોદયે-એક: દર્શનપરીપદ્ય: -વેદનીયોદયે-એકાદશધ્વ-ત્વિપાસા-શીતો-
 ણ્ણ દંશમશક-ચર્યા-શર્યા-વધ-રોગ-તૃણસ્પર્શ-મલાશ્યા: પરીપદ્યા: ઉત્પન્નતે ।
 લાભાન્તરાયોદયે-એક: અલામપરીપદ્ય: । અઠ્ઠચિધકર્મબન્ધકસ્ય, તથાડડધુર્વિજિત-
 સત્ત્વિધકર્મબન્ધકસ્ય ચ સંયતસ્ય દ્વાવિંશતિ: પરીપદ્યા: સંભવન્તિ, તત્ર સ ઉત્કર્ષતો
 યુગપદ્વિંશતિપરીપદ્યાન્ વેદયતિ । યત્ર સમયે શીતપરીપદ્યં વેદયતિ ન તદોષ્ણ-
 પરીપદ્યમ્, યદા ચોષ્ણપરીપદ્યં વેદયતિ, ન તદા શીતપરીપદ્યં, તયો: પરસ્પરમત્ય-
 ન્તવિરોધેન એકદા એકત્રાસંમવાત્ । તથા યસ્મિન્ સમયે ચર્યાપરીપદ્યમ્ વેદયતિ,
 ન તદા નિપદ્યાપરીપદ્યમ્, યદા નિપદ્યા પરીપદ્યં વેદયતિ ન તદા ચર્યાપરીપદ્યં,
 ચર્યાનિપદ્યાપરીપદ્યોરપિ પરસ્પરમત્યન્તવિરોધેન એકદા એકત્રાસંમવાત્ ।

ચે દો પરીપદ્ય હોતે હૈં । ચારિત્રમોહનીય કે ઉદય મેં અચેલ ૧; અરતિ
 ૨, સ્ત્રી ૩, નિપદ્યા ૪, આક્રોશ ૫, યાચના ૬, સત્કારપુરસ્કાર ૭,
 ચે ૭ સાત પરીપદ્ય હોતે હૈં । દર્શનમોહનીય કે ઉદય મેં એક દર્શનપરી-
 પદ્ય, વેદનીય કે ઉદય મેં ૧૧ ગ્યારહ પરીપદ્ય-ધ્રુધા ૧, તૃષા ૨, શીત ૩,
 ઉષ્ણ ૪, દંશમશક ૫, ચર્યા ૬, શર્યા ૭, વધ ૮, રોગ ૯, તૃણસ્પર્શ ૧૦,
 ઓર મેલ ૧૧ હોતે હૈં । લાભાન્તરાય કે ઉદય મેં એક અલામ
 પરીપદ્ય ઉત્પન્ન હોતા હૈં । આઠોં પ્રકાર કે કર્મ કા બન્ધક તથા આયુ
 સિવાય સાત કર્મોં કા બન્ધક જો સંયત હૈં ઉસ્કે ૨૨ બાઈસ પરીપદ્ય
 હોતે હૈં । એક કાલ મેં જીવ અધિક સે અધિક ૨૦ વીસ પરીપદ્યોં કા
 વેદન કર સકતા હૈં, ક્યોં કિ ચર્યા ઓર નિપદ્યા મેં સે કિસી એક કા,
 શીત એવં ઉષ્ણ મેં સે કિસી એક એક કા હી વેદન હોગા, દોનોં કા
 યુગપત્ નહીં, કારણ કિ ઇનકા પરસ્પર એક સાથ રહને મેં વિરોધ હૈં ।

પરીપદ્ય છે. ચારિત્ર મોહનીયના ઉદયમાં અચેલ, ૧ અરતિ, ૨ સ્ત્રી, ૩ નિપદ્યા, ૪
 આક્રોશ ૫ યાચના, ૬ સત્કારપુરસ્કાર, ૭ આ સાત પરીપદ્ય હોય છે. દર્શનમોહ-
 નીયના ઉદયમાં એક દર્શનપરીપદ્ય, વેદનીયના ઉદયમાં ૧૧ અગીયાર પરીપદ્ય,
 બ્રૂમ, ૧ તરસ, ૨ ઠંડી, ૩ ઉષ્ણ, ૪ દંશમશક, ૫ ચર્યા, ૬ શર્યા, ૭ વધ, ૮ રોગ,
 ૯ તૃણસ્પર્શ ૧૦ અને મેલ ૧૧ હોય છે. લાભાન્તરાયના ઉદયમાં એક અલામ
 પરીપદ્ય ઉત્પન્ન થાય છે. આઠ પ્રકારના કર્મના બંધક તથા આયુ સિવાય સાત
 કર્મોના બંધક જે સંયત છે તેને ૨૨ બાવીસ પરીપદ્ય હોય છે. એક કાળમાં એક એવ
 અધિકમાં અધિક ૨૦ વીસ પરીપદ્યનું વેદન કરી શકે છે. કેમકે, અથા અને નિપ-
 દ્યામાંથી કોઈ એકનું ઠંડી અને ઉષ્ણમાંથી કોઈ એકનું જ વેદન થતું હોય છે.
 બન્નેનું યુગપત્ નહીં. કારણ કે, તેના પરસ્પર એક સાથે રહેવામાં વિરોધ છે.

વેદુચ્યતે — સૂક્ષ્મસંપરાયસ્ય ચારિત્રમોહનીયં દર્શનમોહનીયં સત્તામાત્રં વર્તતે, ન તુ પરીપહહેતુભૂતઃ સૂક્ષ્મોઽપિ મોહનીયોદયોઽસ્તીતિ ન મોહનીયજન્યપરીપહો ભવતિ, તત્તથ પદ્વિધબંધકસ્ય મોહનીયોદયાભાવેન સર્વત્રૌત્સુક્યનિવૃત્તિર્ભવતિ, ઔત્સુક્યનિવૃત્ત્યા ચ વિહારપરિણામાભાવઃ, તેન શય્યાપરીપહવેદનસમયે ચર્યાયા અભાવઃ । અત્ર તુ—મોહનીયોદયાદ્ વાદરરાગવચ્ચેન ઔત્સુક્યં વિહારપરિણામરૂપં સંભવતિ, તદા શય્યાપરીપહવેદનસમયે ચર્યાપરીપહં પરિણામરૂપેણ વેદયતિ, અતો વિંશતિપરીપહાન્ વેદયતીતિ કથનં સમ્યગેવ ।

કિ શય્યા ઓર નિપઘામેં સે એક ફિર ઘટ જાને સે વીસ કી જગહ ૧૧
ઉન્નીસ પરીપહોં કે વેદના કા હી સદ્ભાવ કહના ચાહિયે ?

ઉત્તર—સૂક્ષ્મસંપરાય સંયત કે ચારિત્રમોહનીય એવં દર્શનમોહનીય કેવલ સત્તામાત્ર હૈ, પરીપહ કા હેતુભૂત થોડા સા મોહનીય કા ઉદય વહાં નહીં હૈ કિ જિસસે વહાં મોહનીય કે ઉદય સે હોને ચાલા પરીપહ હો સકે, અતઃ છહ કર્મોં કા બંધક જો સંયત હૈ ઉસકે મોહનીય કર્મ કે ઉદય કે અભાવ સે સર્વત્ર ઔત્સુક્ય કી નિવૃત્તિ હો જાતી હૈ । ઔત્સુક્ય કી નિવૃત્તિ સે વિહાર કરને કે પરિણામ કી મો નિવૃત્તિ હો જાતી હૈ, ઇસસે શય્યાપરીપહ કે વેદન કે સમય મેં વહાં ચર્યા કા અભાવ હૈ પરન્તુ જો સપ્તવિધ કર્મ કા અથવા અષ્ટવિધ કર્મ કા બંધક હૈ ઉસકે મોહનીય કા ઉદય હૈ ઇસસે વાદર રાગવાલા હોને સે ઉસકે વિહારપરિણામરૂપ ઔત્સુક્યભાવ સંભવિત હોતા હૈ । ઉસ સમય વહ શય્યાપરીપહ કે વેદન કે સમય મેં ચર્યાપરીપહ કો પરિણામ-

કારણ કે શય્યા અને નિપઘામાંથી એક ઘટિ જવાથી વીસને બદલે એગણીસ પરીપહોના વેદનનો જ સદ્ભાવ કહેવો બોધ છે.

ઉત્તર—સૂક્ષ્મ સાંપરાય સંયતના ચારિત્ર મોહનીય અને દર્શનમોહનીયની કેવળ સત્તા માત્ર છે. પરીપહના હેતુભૂત થોડો પણ મોહનીયનો ઉદય ત્યાં નથી કે જેનાથી ત્યાં મોહનીયના ઉદયથી આવનાર પરીપહ થઈ શકે. આથી છ કર્મોના બંધક જે સંયત છે તેના મોહનીય કર્મના ઉદયના અભાવથી સર્વત્ર ઔત્સુક્યની નિવૃત્તિ થઈ જાય છે. ઔત્સુક્યની નિવૃત્તિથી વિહાર કરવાના પરિણામની પણ નિવૃત્તિ થઈ જાય છે. આથી શય્યાપરીપહનાં વેદનના સમયે ત્યાં ચર્યાનો અભાવ છે પરંતુ જે સાત પ્રકારના કર્મોના અથવા આઠ પ્રકારના કર્મોના બંધક છે તેને મોહનીયનો ઉદય છે. આ કારણે વાદર રાગ વાળા હોવાથી એના વિહાર પરિણામ રૂપ ઔત્સુક્યભાવ સંભવિત બને છે. એ સમયે તે શય્યાપરીપહના વેદન સંભવમાં ચર્યાપરીપહને પરિણામરૂપથી વેદિત

નત્રુ ભગવતા ' આયુર્મોહનીયવર્જિતપદ્ધિવિધર્મવન્ધકઃ સૂક્ષ્મસંપરાયસંયત ઉત્કર્ષતો યુગપદ્ દ્વાદશ પરીપહાન્ વેદયતિ ' इत्युक्तम्, તત્ર યદા શ્ય્યાપરીપહં વેદયતિ, ન તદા ચર્યાપરીપહમ્, યદા ચર્યાપરીપહં વેદયતિ, ન તદા શ્ય્યાપરીપહમ્, इति कथितम्, કથં તર્હિ—સપ્તવિધર્મવન્ધકોષ્ટવિધર્મવન્ધકશ્ચ સંયતો યુગપદ્ વિંશતિપરીપહાન્ વેદયેત્ । યતથર્થયા સહ શ્ય્યાનિપદયોર્વિરોધેન ચર્યાસન્નાવે શ્ય્યાનિપદયોરસંભવાત્, एकोनविंशतेरेव परीपहानां वेदनसंभव इति

શંકા—ભગવાન્ ને “આયુ એવં મોહનીય વર્જિત છહ કર્મોં કા બંધ કરનેવાલા સૂક્ષ્મસંપરાય ગુણસ્થાનવાલા સંયત ઉત્કર્ષ કી અપેક્ષા યુગપત્ ૧૨ ચારહ પરીપહોંકા વેદન કરતા હૈ” એસા કહા હૈ સો ઉસમેં જિસ સમય વહ શ્ય્યાપરીપહકા વેદન કરતા હૈ ઉસ સમય વહ ચર્યાપરીપહકા વેદન નહીં કરતા હૈ, ઓર જિસ સમય ચર્યાપરીપહ કા વેદન કરતા હૈ ઉસ સમય શ્ય્યાપરીપહ કા વેદન નહીં કરતા સો હસ પ્રકાર કી વિવક્ષા સે વહાં ચૌદહ પરીપહોં કે સામાન્ય કથન મેં ઉત્કર્ષક કી અપેક્ષા ધારહ પરીપહ કા વેદન કરના ઠીક વૈઠ જાતા હૈ, પરન્તુ જો આયુવર્જિત સાત પ્રકાર કે અથવા આઠ પ્રકાર કે કર્મોં કા બંધક સંયત હૈ ઉસકે ચર્યા કે સાથ શ્ય્યા ઓર નિપદ્યા કા વિરોધ હોને સે ચર્યા કે સદ્ભાવ મેં શ્ય્યા ઓર નિપદ્યા કા સંભવ હો નહીં સકતા હૈ એસી પરિસ્થિતિ મેં હસ સંયત કે જો ઉત્કર્ષક કી અપેક્ષા ૨૦ બીસ પરીપહોં કા સદ્ભાવ બતલાયા હૈ વહ કેસે સંગત હો સકતા હૈ, क्यों

શંકા—ભગવાને “આયુ અને મોહનીય વર્જિત છ કર્મોના બંધ કરવા-વાળા સૂક્ષ્મ સંપરાય સંયત ઉત્કર્ષની અપેક્ષા યુગપત્ બાર પરીપહનું વેદન કરે છે.” એવું કહ્યું છે તો તેમાં જે સમય તે શ્ય્યાપરીપહનું વેદન કરે છે. તે સમય તે ચર્યાપરીપહનું વેદન કરતા નથી. અને જે સમય ચર્યાપરીપહનું વેદન કરે છે તે સમય શ્ય્યાપરીપહનું વેદન નથી કરતા. આ પ્રકારની વિવિધાથી ચૌદ પ્રકારના પરીપહોના સામાન્ય કથનમાં ઉત્કર્ષની અપેક્ષા બાર પરીપહનું વેદન કરવું ખરેખર બંધ બેસતું છે. પરંતુ આયુવર્જિત જે સાત પ્રકારના અથવા આઠ પ્રકારના કર્મોના બંધક સંયત છે—એની ચર્યા સાથે શ્ય્યા અને નિપદ્યાનો વિશેષ હોવાથી ચર્યાના સદ્ભાવમાં શ્ય્યા અને નિપદ્યાનો સંભવ થઈ શકતો નથી. એવી પરિસ્થિતિમાં આ સંયત કે જે ઉત્કર્ષની અપેક્ષા ૨૦ બીસ પરીપહોના સદ્ભાવ બતાવેલ છે. તે કઈ રીતે સંગત થઈ શકે ?

સમ્યક્ત્વ-મોહનીયરૂપસ્ય વૃદ્ધિ ભાગે ઉપશાન્તે, શેષે ચાનુપશાન્તે એવ સ્યાત્ । નપુંસકવેદં ચાસૌ દર્શનત્રયસ્ય શેષાંશેન સહોપશમયિતું પ્રવર્તતે, તતશ્ચ નપુંસકવેદો-પંશમાવસરે અનિવૃત્તિવાદરસંપરાયસ્ય સતો દર્શનમોહનીયસ્ય પ્રદેશત ઉદયોઽસ્તિ, ન તુ દર્શનમોહનીયસ્ય સત્તામાત્રમ્, તતસ્તન્નિમિત્તકો દર્શનપરીપદસ્તસ્પાસ્તિ, તતશ્ચા-પ્તાવપિ પરીપદાન વેદયતિ ।

ઉત્તર—યહ અનિવૃત્તિવાદરસંપરાય ચાલા સંયમ દર્શનસત્તક કે ઉપશમ હોને કે ઝપર હી નપુંસકવેદાદિક કે ઉપશમકાલ મેં હોતા હૈ । હસકે દર્શનમોહનીય કા ઉદય પ્રદેશ કી અપેક્ષા સે માના ગયા હૈ । યહ હસ પ્રકાર - દર્શનસત્તક કે અન્તર્ગત જો મિથ્યાત્વ, મિશ્ર, સમ્યક્ત્વમોહનીય, યે ત્રીન દર્શન હૈ, હનકા અધિક સે અધિક જબ ઉપશમન હો જાતા હૈ તથા કુછ ભાગ અનુપશાન્ત રહતા હૈ તય નપુંસક-વેદ કો યહ હસી અનુપશાન્ત દર્શનત્રય કે ભાગ કે સાથ ૨ ઉપશાન્ત કરને કે લિયે પ્રવૃત્ત હોતા હૈ, હસલિયે નપુંસકવેદ કે ઉપશમન કે કાલ મેં હસ અનિવૃત્તિવાદરસંપરાય ચાલે સંયત કે દર્શનમોહનીય કા પ્રદેશ કી અપેક્ષા સે ઉદય માના ગયા હૈ, અતઃ દર્શનમોહનીય કા હસકે કેવલ સત્તામાત્ર હી નહીં હૈ, પ્રદેશોદય ધી હૈ । હસસે હસકે દર્શનમોહનીય ઉદય જન્ય પરીપદ હૈ એસા માનના ચાહિયે હસસે વહાં યહ આઠ પરીપદોં કા વેદન કરતા હૈ ।

ઉત્તર—આ અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાયવાળા સંયમદર્શનસત્તકને ઉપ-શમ થવાના ઉપર જ નપુંસકવેદાદિકના ઉપશમ કાળમાં થાય છે. એના દર્શન-મોહનીયને ઉદય પ્રદેશની અપેક્ષાથી માનવામાં આવેલ છે તે આ પ્રકારે-દર્શન સત્તકના અંતર્ગત જે મિથ્યાત્વ, મિશ્ર, સમ્યક્ત્વ મોહનીય આ દર્શનત્રય છે. એમને અધિકથી અધિક ભાગ બ્યારે ઉપશાન્ત થઈ જાય છે તથા થોડા ભાગ અનુપશાન્ત રહે છે ત્યારે નપુંસકવેદને આ એજ અનુપશાન્ત દર્શનત્રયના ભાગની સાથે સાથે ઉપશાન્ત કરવા માટે પ્રવૃત્ત થાય છે. આ માટે નપુંસક-વેદના ઉપશમના કાળમાં આ અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાયવાળા સંયતના દર્શન-મોહનીયના પ્રદેશની અપેક્ષાથી ઉદય માનવામાં આવેલ છે. આથી દર્શન મોહનીયને એમાં કેવળ સત્તા માત્ર નથી, પ્રદેશોદય પણ છે. આથી એના દર્શન મોહનીય ઉદયજન્ય દર્શનપરીપદ છે. એમ માનવું જોઈએ. આથી ત્યાં તે આઠ પરિપદોનું વેદન કરે છે.

નનુ અનિવૃત્તિવાદરસંપરાયસ્ય મોહનીયસંભવાનામપ્તાનામપિ પરીપહાનાં કથં સંભવઃ ? યતો દર્શનસપ્તકોપશમે વાદરકપાયસ્ય દર્શનમોહનાયોદયાભાવેન દર્શન-પરીપહાભાવાત્ સપ્તાનામેવ સંભવો નાપ્તાનામ્, અથ દર્શનમોહનીયોદયાભાવેઽપિ દર્શનમોહનોયસત્તાઽપેક્ષયા દર્શનપરોપહોઽપિ સ્યાદિત્યુચ્યતે, તર્હિ ઉપશમકલ્પે સૂક્ષ્મસંપરાયસ્યાપિ મોહનીયસત્તાસદ્ભાવાત્ કથં તજ્જનિતાઃ સર્વેઽપિ પરીપહા ન ભવન્તીતિ ન્યાયસ્ય સમાનત્વાત્ ? ।

અગ્રોચ્યતે—દર્શનસપ્તકોપશમસ્યોપર્યેચ નયુંસકવેદાદ્યુપશમકાલે અનિવૃત્તિ-વાદરસંપરાયો ભવતિ, સ ચ દર્શનસપ્તકાન્તર્ગતસ્ય દર્શનત્રયસ્ય મિધ્યાત્વ-મિશ્ર-

રૂપ સે વેદિત કરતા હૈ । હસ કારણ વહ ૨૦ વીસ પરીપહોં કા વેદન કરતા હૈ, યહ કથન સમીચીન હી હૈ ।

શંકા—જો સંયત અનિવૃત્તિ વાદર સંપરાય વાલા હૈ ઉસકે મોહ-નીય સે સંભવિત આઠ પરીપહોં કી સંભાવના કૈસે હો સકતી હૈ ? ક્યોં કિ દર્શનસપ્તક કે ઉપશમ હાને પર ઉસ વાદર કપાય વાલે સંયત કે દર્શનમોહનીય કે ઉદય કે અભાવ સે દર્શનપરીપહ તો હોગા નહીં, ઇસલિયે વહાં આઠ કી જગહ ૭ સાત પરીપહ હી સંભવિત હોતે હૈ, ફિર આઠ કી સંભાવના કૈસે કહી ગઈ હૈ ? યદિ દર્શનમોહનીય કે ઉદય કે અભાવ મેં ભી દર્શનમોહનીય કી સત્તા કી અપેક્ષા સે દર્શન-પરીપહ ભી હૈ એસા કહા જાય તો ઉપશમક હોને પર સૂક્ષ્મસંપરાય વાલે કે ભી મોહનીય કી સત્તા કે સદ્ભાવસે ઉસકે ઉદય સે હોનેવાલે સર્વ પરીપહ નહીં માનના ચાહિયે ક્યોં કિ ન્યાય સર્વત્ર સમાન હોતા હૈ ।

કરે છે આ કારણે તે વીસ પરીપહોનું વેદન કરે છે આ કથન સમીચીન જ છે.

શંકા—જે સંયત અનિવૃત્તિ વાદર સંપરાયવાળા છે તેના મોહનીયથી સંભવિત આઠ પરીપહોની સંભાવના કેવી રીતે બની શકે ? કેમકે દર્શનસપ્તકનું ઉપશમ થવાથી એ વાદર કપાયવાળા સંયતના દર્શન મોહનીયના ઉદયના અભાવથી દર્શનપરીપહ તો થશે નહીં. આ માટે ત્યાં આઠની જગ્યાએ સાત પરીપહ જ સંભવિત દેખાય છે. છતાં આઠની સંભાવના કેમ કહેવાઈ છે ? કહાય દર્શન મોહનીયના ઉદયના અભાવમાં પણ દર્શન મોહનીયની સત્તાની અપેક્ષા દર્શનપરીપહ પણ છે. એવું કહેવામાં આવે તો ઉપશમક હોવા છતાં સૂક્ષ્મ સંપરાયવાળાને પણ મોહનીયની સત્તાના સદ્ભાવથી તેના ઉદયથી થનાર સર્વ પરીપહ ન માનવા બોધ્યો. કારણ કે, ન્યાય સર્વત્ર સમાન હોય છે.

તત્ર પ્રથમં સ્થાનમ્-ઉદિતકર્મા । ઉદિતં પ્રવલં વા કર્મ=મિથ્યાત્વમોહનીયાદિ
યસ્ય ત્થ તથા, સ્વલુ અયં પુરુષ ઉન્મત્તકમ્ભૂતો મદિરાદિના વિપ્લુતચિત્ત ઇવાસ્તિ,
તેન કારણેન 'મામયમાક્રોશતિ વા, અપહસતિ વા, નિચ્છોટયતિ=હસ્તાદી ગૃહીત્વા
વલાત્ ક્ષિપતિ વા, દુર્વચનોર્નિર્ભત્સયતિ વા, રજ્જ્વાદિના વધ્નાતિ વા, કારાગાર-
પ્રવેશનાદિના રુણદિ વા, છવિચ્છેદં-છવેઃ શરીરાવયવસ્ય હસ્તાદેશ્ચેદં કરોતિ વા,
મારણસ્થાનં નયતિ વા, મારયતિ વા, અપદ્રાવયતિ વા, ઉપદ્રવં કરોતિ વા, વસ્ત્રે,

અધિક સે અધિક સમય તક રાખના યાહિયે તાકિ ઉનકે સહન કરને
કી ક્ષમતા આત્મા મેં આતી રહે । પાંચ સ્થાનોં મેં સર્વપ્રથમ સ્થાન
ઉદિતકર્મા હૈ-મિથ્યાત્વ મોહનીય આદિ કર્મ જિસકા પ્રવલરૂપ સે
ઉદય મેં આરહા હૈ એસા જીવ ઉદિતકર્મા હૈ । ઇસ પ્રથમસ્થાન કો
લેકર જવ પરીપહ એવં ઉપસર્ગોં કા નિપાત સંયત કે ઉપર હો તય
ઉસે યહ વિચાર કરના યાહિયે કિ યહ પુરુષ ઉદિતકર્મા હૈ-ઇસકા
મિથ્યાત્વમોહનીયાદિક કર્મ પ્રવલરૂપ સે ઉદય મેં આરહા હૈ, ઇસલિયે
યહ ઉન્મત્ત જૈસા હો રહા હૈ-મદિરા કે પાન સે જિસ પ્રકાર મનુષ્ય
હોશ હવાશ લો બેઠતા હૈ ઉસી તરહ કા યહ બના હુઆ હૈ, ઇસી કારણ
યહ મેરે પ્રતિ રુષ્ટ હો રહા હૈ, મેરી હૈંસી મજાક કરતા હૈ, હાથ પકડ
કર મુઝે લેચના હૈ, દુર્વચનોં સે મેરા તિરસ્કાર કરતા હૈ, રસ્સી આદિ
સે મુઝે બાંધતા હૈ, કારાગાર મેં મુઝે બંધ કરતા હૈ, મેરે શરીરં કે અવ-
યવ કો છેદતા હૈ, વધસ્થાન પર મુઝે લે જાંતા હૈ, મારતા હૈ, મુઝે યહાં

અધિક સમય મુધી રહેવું બેઠએ. જેથી તેને સહન કરવાની સમતા આત્મામાં
આવતી રહે. પાંચ સ્થાનોમાં સર્વપ્રથમ સ્થાન ઉદિત કર્મો છે. મિથ્યાત્વ
મોહનીય આદિ કર્મો જેનું પ્રખળ રૂપથી ઉદયમાં આવી રહેલ છે એવો જીવ
ઉદિત કર્મો છે. આ પ્રથમ સ્થાનને ધર્મને બ્યારે પરીપહ અને ઉપસર્ગોના
નિપાત સાધુ સંયતની ઉપર હોય ત્યારે તેણે એ વિચાર કરવો બેઠ એકે આ
પુરુષ ઉદિત કર્મો છે. તેનું મિથ્યાત્વ મોહનીયાદિક કર્મ પ્રખળ રૂપથી ઉદયમાં
આવી રહેલ છે આથી જ તે ઉન્મત્ત એવો બની રહેલ છે. મદિરાના પાનથી જેવી
રીતે મનુષ્ય શુદ્ધિ બુદ્ધિ ખોઈ બેસે છે એવી રીતનું આ બનેલ છે. આ કારણથી
તે મારા તરફ રુષ્ટ બની રહેલ છે, મારી હાંસી મજાક કરે છે, હાથ પકડીને
મને ખેંચે છે. દુર્વચનોથી મારો તિરસ્કાર કરે છે, ઢોરડા આદિથી મને બાંધે
છે, કારાગારમાં મને બંધ કરે છે, મારા શરીરના અવયવોને છેદે છે, વધસ્થાન
ઉપર મને લઈ બંધ છે, મારે છે, મને ત્યાંથી લગાડે છે, મારા ઉપર ઉપદ્રવ

૧. એતે ચ પરીપદા દ્વિવિધાઃ-દ્રવ્યપરીપદા ભાવપરીપદામ્ । તત્ર દ્રવ્યપરીપદા
નામ યે શ્લોક નિમિત્તકા વધવંધનાદયઃ પરવશાદધિસમ્પન્તે તે । ભાવપરીપદા કે
સંસારોચ્છેદનાર્થમનાકુલેન મનસાઽધિસમ્પન્તે । અત્ર શાસ્ત્રે ભાવપરીપદાનામેવાધિકારઃ ।
અથ છદ્મસ્થપરીપદાણાં ભેદાઃ—

જ્ઞાનાવરણીયાદિઘાતિકર્મચતુષ્ટયં છદ્મ, તત્ર તિષ્ઠતીતિ છદ્મસ્થઃ=કપાયસહિતઃ,
સ પશ્ચમિઃ પરીપદાદિસહનાલમ્બનરૂપેઃ સ્થાનૈરુદિતાન્ પરીપદોપસર્ગાન્ સમ્યક્
તત્કપાયોદયનિરોધાઽઽદિના સહેત=વિચલિતો ન મહેત્, ક્ષાન્ત્યા ક્ષમેત, અદીનઃ
તૃપ્ત્યા તિતિક્ષેત, અધ્યાસીત=પરીપદાદાવેવ આધિક્યેનાસીત, ન ચલેત્ ।

યે પરીપદા દો પ્રકાર કે હૈં—એક દ્રવ્યપરીપદા દુસરા ભાવપરીપદા । હસ
લોકસંબંધી જો વધ વંધન આદિક પરવશતા સે સહન કિયે જાતે હૈં કે
દ્રવ્યપરીપદા હૈં । સંસાર વંધન કો નષ્ટ કરને કે લિયે ભવ્ય સંયમીજનો
દ્વારા જો વિના કિસી આકુલતા કે સહન કિયે જાતે હૈં કે ભાવપરી-
પદા હૈં । હસ શાસ્ત્ર મેં ઇન્હીં ભાવપરીપદાં કો સહન કરને કા ઉપદેશ હૈં,
ઔર ઉસી નિમિત્ત યહ અધિકાર હૈં ।

છદ્મસ્થપરીપદાં કે ભેદ—જ્ઞાનાવરણીય આદિ ચાર ઘાતિયાકર્મ
કા નામ છદ્મ હૈં । હસ છદ્મ મેં જો રહતા હૈં ઉસકા નામ છદ્મસ્થ હૈં ।
એસા સંયમી જીવ કપાયસહિત હોતા હૈં । ઉસે પાંચ સ્થાનો સે ઉદિત
પરીપદાં એવં ઉપસર્ગોં કો કપાય કે ઉદય કા નિરોધ આદિ કરતે હુપ
સહન કરના ચાહિયે । શાન્તિભાવ સે અવિચલિત હોકર ઉસે ઉસ સમય
ઘરારાના નહીં ચાહિયે । પરીપદા આદિ કે સ્થાન મેં હી અપને આપકો

આ પરીપદા મે પ્રકારના છે—એક દ્રવ્યપરીપદા બીજો ભાવપરીપદા. આ બોલ
સંબંધી જે વધ વંધન આદિક પરવશતાથી સહન કરવામાં આવે છે તે દ્રવ્યપરીપદા
છે. સંસાર વંધનને નષ્ટ કરવા માટે ભવ્ય સંયમી જનો દ્વારા જે કોઈ પ્રકારની
આકુળતા વગર સહન કરવામાં આવે છે તે ભાવપરીપદા છે. આ શાસ્ત્રમાં તે
ભાવપરીપદાને સહન કરવાનો ઉપદેશ છે અને એ નિમિત્તે આ અધિકાર છે.

છદ્મસ્થપરીપદાના ભેદ—

જ્ઞાનાવરણીય આદિ ચાર ઘાતિયા કર્મોનું નામ છદ્મ છે. આ છદ્મમાં જે
રહે છે તેનું નામ છદ્મસ્થ છે. એવા સંયમીભવ કપાય સહીત છે. એને પાંચ
સ્થાનોથી ઉદિત પરીપદા અને ઉપસર્ગોને કપાયના ઉદયનો નિરોધ આદિ સમજીને
સહન કરવા જોઈ એ. શાંતિભાવથી અવિચલીત બનીને તેણે એ સમયે તેનાથી
ગભરાવું ન જોઈ એ. પરીપદા આદિના સ્થાનમાં જ પોતે પોતાને અધિકથી

તથા-एष बालः पापभयरहितत्वात् करोतु नाम आक्रोशनादि, मम पुनरसहमानस्य=अक्षममाणस्य अतितिक्षमाणस्य=अनध्यासमानस्य, सर्वथा असातादि पापकर्म संपद्यते । इति चतुर्थं स्थानम् ।

તથા-एष बालः पापभयरहितत्वात् करोतु नाम आक्रोशनादिकं, मम पुनरसहमानस्य यावत् अध्यासमानस्य किं संपद्यते, अयं तावत् पापं वध्नाति मया च एकान्तेन निर्जरा क्रियते । इति पञ्चमं स्थानम् ।

તૃતીય સ્થાન મેં એસા વિચાર કરેં કે યહ તો બાલ હૈ, પાપ કે ભય સે રહિત હોને કે કારણ ખલે હી યહ આક્રોશ આદિ કરતા રહે, પરંતુ મેરા કર્તવ્ય તો ઇનકો સહન કરને કા હી હૈ । યદિ મેં ઇનકો સહન નહીં કરતા હું-સહન મેં સાહસ કો છોડ દેતા હું, ઇનસે યદિ ઘવરા જાતા હું તો મુસે અસાતા આદિ પાપકર્મ કા નિયમતઃ બંધ હોગા । ઇસ પ્રકાર યહ ચતુર્થ સ્થાન હૈ ।

પંચમસ્થાન મેં સંયમી કો એસા વિચાર કરના ચાહિયે, કે યહ પરીપહ એવં ઉપસર્ગકારી વ્યક્તિ પાપ કે ભય સે રહિત હોને કે કારણ બાલ હૈ, ઇસકી ઇચ્છા હૈ યહ આક્રોશાદિક કરે । ઇસસે મેરા વિગડતા ક્યા હૈ? મુસે તો ઉલ્ટા ફાયદા હી હૈ, ક્યોં કે ઉપસર્ગ ઓર પરીપહ કો સમતાપૂર્વક સહન કરનેવાલે કે એકાન્તતઃ કર્મોં કી નિર્જરા હોતી હૈ, પરંતુ યહ ઉપસર્ગ પરીપહકારી પુરુષ પાપ કા બંધ કરતા હૈ । યહ પંચમ સ્થાન હૈ ।

ત્રીજા સ્થાનમાં-એવો વિચાર કરે કે, આ તો બાળ છે, પાપનો ભયથી રહિત થવાના કારણે ભલે એ આક્રોશ આદિ કરતો રહે પરંતુ મારું કર્તવ્ય તો એને સહન કરવાનું જ છે. જો હું તેને સહન કરતો નથી. તો સંહિષ્ણુતાનો શુભધર્મ વિમુખ થાઉં છું. જો તેનાથી હું ગભરાઈ જાઉં છું, તો મને અસાતા આદિ પાપે કર્મનો નિયમતઃ બંધ થશે. આ પ્રકારે આ ચોથું સ્થાન પણ છે.

પાંચમ સ્થાનમાં-સંયમીએ એવો વિચાર કરવો જોઈએ કે, આ પરીપહ એને ઉપસર્ગ કરનાર વ્યક્તિ પાપના ભયથી રહિત હોવાના કારણે બાળ છે. તેની ઇચ્છા છે કે, આ આક્રોશ આદિ કરે પણ તેથી મારું બગડે છે શું? મને તો એથી ઉલટો ફાયદો જ છે. કારણકે ઉપસર્ગ અને પરીપહને સમતા પૂર્વક સહન કરનારને એકાન્તતઃ કર્મોની નિર્જરા થાય છે. પરંતુ દયાની વાત એ છે કે ઉપસર્ગ પરીપહકારી પુરુષ તો કેવળ પાપનો જ બંધ કરે છે. આ પાંચમું સ્થાન છે.

પાત્રં, કમ્બલં, પાદમોચ્છનં, સદોરકમુલવલ્લિકાં રજોહરણં વા આચ્છિનત્તિ=
 ચલાદુશાલપતિ વા, વિચ્છિનત્તિ=વિચ્છિન્નં કરોતિ દૂરે વ્યવસ્થાપયતિ વા, અથવા
 વલ્લમીપચ્છિનત્તિ-આચ્છિનત્તિ, વિશેષેણ છિનત્તિ-વિચ્છિનત્તિ । મિનત્તિ=પાત્રં
 સ્ફોટયતિ વા, અપહરતિ=ચોરયતિ વા । इदं चाक्रोशादिकमत्र आक्रोशवधाभिधान-
 परीपहद्वयरूपं-मन्तव्यम् । उपसर्गविवक्षायां तु मानुष्यकप्रादेपिकाद्युपसर्गरूपमिति
 मथमं स्थानम् ।

તથા—અયં પરીપહોપસર્ગકારી, મિથ્યાત્વાદિકર્મવશવર્તી પુરુષો યસ્યાऽऽવિષ્ટઃ
 =દેવાધિષ્ઠિતઃ, તેન કારણેન મામાક્રોશતીત્યાદિ । इति द्वितीयं स्थानम् ।

તથા—મમ તદ્વચવેદનીયં કર્મ ઉદિતમસ્તિ, તેનેપ મામાક્રોશતીત્યાદિ । तेनैव
 मानुष्यकेन भवेन वेद्यते=अनुभूयते यत्तत्, તદ્વચવેદનીયમ્ । इति तृतीयं स्थानम् ।

સે ભગાતા હૈ, મેરે ऊपर उपद्रव करता है, वस्त्र, पात्र, कम्बल, पाद-
 मोच्छन, दोरासहित मुखवल्लिका रजोहरण आदि मेरे छुड़ाता है,
 और छुड़ाकर उन्हें दूर फेंक देता है, अथवा उन्हें झटकता है उन्हें फोड़ता
 है, चुराता है । ये आक्रोश आदि यहां पर आक्रोश एवं वधपरीपह रूप
 मानना चाहिये । जिस समय उपसर्ग की विवक्षा में ये आक्रोशादिक
 हों उस समय इनको मनुष्यकृत अथवा किसी द्वेषीकृत उपसर्ग में
 परिगणित करना चाहिये । इस प्रकार यह प्रथमस्थान है ।

द्वितीय स्थान में यह विचार करना चाहिये कि मिथ्यात्वादिकर्म-
 वशवर्ती यह, परीपह एवं उपसर्गकारी पुरुष किसी देव से अधिष्ठित
 हो रहा है । इसी कारण यह मुझे आक्रोश आदि से पीड़ित कर
 रहा है । यह द्वितीय स्थान है ।

કરે છે, વસ્ત્ર, પાત્ર, કમ્બલ, પાદમોચ્છન, દોરા સહિત મુખવલ્લિકા, રજોહરણ
 આદિ મારી પાસેથી ખસેડે છે, ખસેડીને તેને દૂર ફેંકી દે છે, અથવા તેને ઝાટકે
 છે, તેને ફોડે છે, ચોરાવે છે, એ આક્રોશ આદિ સર્વને આ સ્થળે આક્રોશ અને વધ
 પરીપહરૂપ માનવા જોઈએ. જે સમયે ઉપસર્ગની વિવક્ષામાં એ આક્રોશ આદિક
 થાય તે સમયે એને મનુષ્યકૃત અથવા કોઈ દ્વેષીકૃત ઉપસર્ગમાં પરિગણીત
 કરવું જોઈએ. એ પ્રકારે આ પ્રથમ સ્થાન છે.

બીજા સ્થાનમાં—એ વિચાર કરવો જોઈએ કે, મિથ્યાત્વ આદિ કર્મના વશવર્તી
 આ પરીપહ અને ઉપસર્ગકારી પુરુષ કોઈ દેવથી અધિષ્ઠિત થઈ રહેલ છે. આ
 કારણથી મને આક્રોશ વગેરેથી પીડા આપી રહેલ છે. આ બીજું સ્થાન છે.

તથા-एष बालः पापभयरहितत्वात् करोतु नाम आक्रोशनादि, मम पुनर
सहमानस्य=अहममाणस्य अतितिक्षमाणस्य=अनध्यासमानस्य, सर्वथा असात्तादि
पापकर्म संपद्यते । इति चतुर्थं स्थानम् ।

तथा-एष बालः पापभयरहितत्वात् करोतु नाम आक्रोशनादिकं, मम पुनः
खलु सम्पक् सहमानस्य यावत् अध्यासमानस्य किं संपद्यते, अयं तावत् पापं बध्नाति
मया च एकान्तेन निर्जरा क्रियते । इति पञ्चमं स्थानम् ।

તૃતીય સ્થાન મેં એસા વિચાર કરેં કે યહ તાં બાલ હૈ, પાપ કે ભય
સે રહિત હોને કે કારણ ભલે હી યહ આક્રોશ આદિ કરતા રહે,
પરંતુ મેરા કર્તવ્ય તો ઇનકો સહન કરને કા હી હૈ । યદિ મેં ઇનકો
સહન નહીં કરતા હું-સહન મેં સાહસ કો છોડ દેતા હું; ઇનસે યદિ
ઘવરા જાતા હું તો મુક્ષે અસાતા આદિ પાપકર્મ કા નિયમતઃ બંધ હોગા ।
इस प्रकार यह चतुर्थं स्थान है ।

પંચમસ્થાન મેં સંઘમી કો એસા વિચાર કરનાં ચાહિયે, કિં યહ
પરીપહ એવં ઉપસર્ગકારી વ્યક્તિ પાપ કે ભય સે રહિત હોને કે કારણ
બાલ હૈ, ઇસકી ઇચ્છા હૈ યહ આક્રોશાદિક કરે । ઇસસે મેરા વિગડતા
ક્યા હૈ? મુક્ષે તો ઉલ્ટા ફાયદા હી હૈ, ક્યોં કિં ઉપસર્ગ ઔર પરીપહ કો
સમતાપૂર્વક સહન કરનેવાલે કે એકાન્તતઃ કર્મોં કી નિર્જરા હોતી હૈ,
પરંતુ યહ ઉપસર્ગ પરીપહકારી પુરુષ પાપ કા બંધ કરતા હૈ । યહ પંચમ
સ્થાન હૈ ।

ત્રીતી સ્થાનમાં-એવો વિચાર કરે કે, આ તો બાળ છે, પાપનાં ભયથી
રહિત થવાના કારણે ભલે એ આક્રોશ આદિ કરતો રહે પરંતુ મારું કર્તવ્ય
તો એને સહન કરવાનું જ છે. એ હું તેને સહન કરતો નથી. તો સંહિષ્ણુતાનાં
શુદ્ધથી વિમુખ થાઉં છું. એ તેનાથી હું ગભરાઈ બહાણું, તો મને અસાતા આદિ
પાપ કર્મનાં નિયમતઃ બંધ થશે. આ પ્રકારે આ ચોથું સ્થાન પણ છે.

પાંચમ સ્થાનમાં-સંઘમીએ એવો વિચાર કરવો એમ છે કે, આ પરીપહ
એને ઉપસર્ગ કરનાર વ્યક્તિ પાપનાં ભયથી રહિત હોવાના કારણે બાળ છે,
તેની ઇચ્છા છે કે, આ આક્રોશ આદિ કરે પણ તેથી મારું બગડે છે શું?
મને તો એથી ઉલટો ફાયદો જ છે. કારણકે ઉપસર્ગ અને પરીપહને સમતા પૂર્વક
સહન કરનારને એકાન્તતઃ કર્મોની નિર્જરા થાય છે. પરંતુ દયાની વાત એ છે કે
ઉપસર્ગ પરીપહકારી પુરુષ તો કેવળ પાપનો જ બંધ કરે છે. આ પાંચમું સ્થાન છે.

इत्येतैः पञ्चभिः स्थानैश्च ग्रन्थसंयतः उदितान् परीपहोपसर्गान् सम्यक् सहेत, समेत, तिविक्षेत, अध्यासीत ।

अथ केवलिपरीपहाणां भेदाः—

पञ्चभिः स्थानैः केवली उदितान् परीपहोपसर्गान् सम्यक् सहेत यावत्-
अध्यासीत । तद् यथा-क्षिप्तचित्तः=पुत्रशोकादिना नष्टचित्तः खलु अयं पुरुषः,
तेन कारणेन-एष पुरुषो मामाक्रोशति वा तथैव यावत् अपहरति वा ।
इति प्रथमं स्थानम् ।

तथा—अयं पुरुषो हर्षाधिक्याद् दृष्टचित्तोऽस्ति, पुत्रजन्मादि जनितहर्षेण
गर्वितोऽस्ति, तेन कारणेन एष पुरुषो मामाक्रोशति यावत् अपहरति वा । इति
द्वितीयं स्थानम् ।

इस प्रकार इन पूर्वोक्त पांच स्थानों से उदित परीपह एवं ઉપસર્ગો
को सम परिणाम से युक्त हो कर साधु को सहन करना चाहिये । उन
से घबराना नहीं चाहिये ।

केवलीपरीपहों के भेद—

केवली पांच स्थानों से उदित परिपहों को सहन करते हैं, यावत्
अध्यासित करते हैं—अर्थात् सम्यक् रूपसे सहन करते हैं । प्रथम
स्थानमें वे यह विचार करते हैं कि—यह पुरुष पुत्रशोक आदि से विक्षि-
प्तचित्त है—इसका चित्त ठिकाने पर नहीं है इस कारण यह मेरे प्रति
आक्रोश आदि कर रहा है ।

द्वितीयस्थानमें वे यह विचार करते हैं कि यह पुरुष हर्षातिरेकसे
दृष्टचित्त है—पुत्रोत्पत्ति आदि जनित हर्ष से गर्वित हो रहा है, इस
कारण यह मेरे प्रति आक्रोश आदि चेष्टाएँ कर रहा है ।

આ પ્રકારનાં એ પૂર્વોક્ત પાંચ સ્થાનોથી ઉદિત પરીપહ અને ઉપસર્ગોને સમંપરિ-
ણામથી યુક્ત, અન્યને સાધુએ સહન કરવાં જોઈએ, એનાથી ગભરાવું ન જોઈએ.

કેવલીપરીપહોના ભેદ—

કેવલી પાંચ સ્થાનોથી ઉદિત પરીપહોને સહન કરે. યાવત અધ્યાસિત કરે.
પ્રથમ સ્થાનમાં તે વિચાર કરે કે આ પુરુષ, પુત્રશોક આદિથી ચિત્તભ્રમ સ્થિતમાં છે.
જેનું ચિત્ત ઠેકાણે નથી તે કારણે તે મારા ઉપર આક્રોશ આદિ કરી રહેલ છે.
બીજા સ્થાનમાં તે એવો વિચાર કરે કે, આ પુરુષ હર્ષના આવેશમાં
કેલાઈ ગયેલ છે, પુત્રોત્પત્તિ વગેરેના કારણથી તે હર્ષથી છટકી ગયેલ છે. આ
કારણે એ મારા તરફ આક્રોશ વગેરે ચેષ્ટાઓ કરે છે.

તથા—યક્ષાવિષ્ટઃ खलु अयं पुरुषः, तेन कारणेन एष पुरुषो मामाक्रोशति यावत्-अपहरति वा । इति तृतीयं स्थानम् ।

તથા-મમ પુનઃ खलु तद्वभववेदनीयं कर्म उदितम् । तेन कारणेन एष पुरुषो मामाक्रोशति यावत्-अपहरति वा । इति चतुर्थं स्थानम् ।

તથા-માં પુનઃ खलु सम्यक् सहमानं क्षममाणं तितिक्षमाणम् अध्यासमानं दृष्ट्वा बहवोऽन्ये छद्मस्थाः श्रमणा निर्ग्रन्था उदितान् परीपहोपसर्गान् एवं सम्यक् सहिष्यन्ते यावत् अध्यासिष्यन्ते । इति पञ्चમं स्थાનમ્ ॥

इत्येतैः पञ्चभिः स्थानैः केवली उदितान् परीपहोपसर्गान् सम्यक् सहेत् यावत् अभ्यासीत् । एतत् स्थानाङ्गसूत्रे स्पष्टम् । (स्था ५ ठा. १ उ०) ॥ ४५ ॥

તૃતીયસ્થાન મેં વે યહ વિચાર કરતે હૈં કિ યહ પરીપહ એવં ઉપ-સર્ગકારી વ્યક્તિ યક્ષાવિષ્ટ હો રહા હૈં હસ કારણ મેરે પ્રતિ આક્રોશ આદિ કર રહા હૈં ।

ચતુર્થસ્થાન મેં વે એસા વિચાર કરતે હૈં કિ-મેરે હસી ભવ કા વેદનીય કર્મ ઉદિત હો રહા હૈં હસ કારણ યહ પુરુષ મેરે પ્રતિ આક્રોશાદિક કર રહા હૈં ।

પંચમસ્થાન મેં એસા વિચાર કરતે હૈં-મુજે હન પરીપહ એવં ઉપ-સર્ગોં કો અન્છી તરહ સહન કરતે હુણ દેશ્વકર અન્ય અનેક છદ્મસ્થ શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ ઉદિતપરીપહોં એવં ઉપસર્ગોંકો સહન કરેંગે, ઉનકે સહન કરને મેં ચલાયમાન નહીં હોવેંગે-સહન કરતે સમય ધૈર્ય ધારણ કરેંગે ।

હસ પ્રકાર હન પાંચ સ્થાનોં સે પરીપહોં એવં ઉપસર્ગોં કો સહન આદિ કરતે હૈં । યહ સ્થાનાંગસૂત્રમેં સ્પષ્ટ લિખા હુઆ હૈં । (સ્થા. ૫ ઠા. ૧) ॥ ૪૫ ॥

ત્રીજા સ્થાનમાં એવો વિચાર કરે છે કે, આ પરીપહ અને ઉપસર્ગ કરનાર વ્યક્તિ યક્ષાવિષ્ટ થઈ રહેલ છે. આ કારણે તે મારા તરફ આક્રોશ વગેરે કરી રહેલ છે.

ચોથા સ્થાનમાં એવો વિચાર કરે છે કે, મારાં આ લવનાં વેદનીય કર્મ ઉદયમાં આવેલ છે, અને તે કારણેને લઈ આ પુરુષ મારા તરફ આક્રોશ કરી રહેલ છે.

પાંચમા સ્થાનમાં એવો વિચાર કરે છે કે, મને આવા પરીપહ અને ઉપસર્ગોને સારી રીતે સહન કરતાં બોધને અન્ય અનેક છદ્મસ્થ નિર્ગ્રન્થ શ્રમણ ઉદિત પરીપહો અને ઉપસર્ગોને સહન કરશે. તેના સહન કરવામાં ચલાયમાન નહીં થાય અને સહન કરતી વખતે ધૈર્ય ધારણ કરતા રહેશે.

આ પ્રકારે એ પાંચે સ્થાનોથી પરીપહો અને ઉપસર્ગોને સહન કરે. આ સ્થાનાંગસૂત્રમાં સ્પષ્ટ લખેલ છે. (સ્થા. ૫ ઉ૦ ૧) ॥ ૪૫ ॥

અધ્યયનાર્થમુપસંહરચાહ—

મૂલમ—એષ પરીસહા સંવ્વે, કાસવેણં પવેહ્યા ।

જે ભિર્વસ્તૂ ણે વિહમ્મેજ્જા, પુંટો કેળંહ કણ્હુહ ॥૪૬॥ સિંબેમિ ॥

॥ ધીયં પરિસહજ્જયણં સમત્તં ॥

છાયા—એતે પરીપહાઃ સર્વે, કાશ્યપેન પ્રવેદિતાઃ ।

યાન્ મિથુર્ન વિહન્યેત, સ્પૃષ્ઠઃ કેનાપિ કસ્મિશ્ચિત્ ॥૪૬॥ इति ब्रवीमि ॥

ટીકા—‘એ’ ઇત્યાદિ ।

એતે સર્વે પરીપહાઃ કાશ્યપેન=કાશ્યપગોત્રોત્પન્નેન ભગવતા શ્રીવર્ધમાનસ્વામિના તીર્થકરેણ પ્રવેદિતાઃ—પ્રતિવોધિતાઃ । યાન્=પરીપહાન્ જ્ઞાત્વા મિથુઃ કેનાપિ પરીપહેણ કસ્મિશ્ચિત્ સ્થાને સ્પૃષ્ઠઃ સન્ ‘ન વિહન્યેત=ન પરાજિતો ભવેત્, સંપમાત્

અવ અધ્યયન કે અર્થ કા ઉપસંહાર કરતે છુપ સૂત્રકાર કહતે છે—
‘એ’ ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(એ પરીસહા—એતે પરાપહાઃ) યે ૨૨ ચાઈસ પરીપહ (કાસ-
વેણ-કાશ્યપેન) કાશ્યપગોત્રોત્પન્ન તીર્થકર ભગવાન્ શ્રીમહાવીર સ્વામીને
(પવેહ્યા-પ્રવેદિતાઃ) કહે છે । (જે-યત્) જિનકા જાનકર (મિસ્ત્ર-મિથુઃ)
મિથુ (કેળહ-કેનાપિ) કિસી ખી પરીપહ સે (કણ્હુહ-કુત્રચિત્) કિસી
સ્થાન મેં આક્રાન્ત હોને પર (ણ વિહમ્મેજ્જા-ન વિહન્યેત) પરાજિત નહીં

હવે અધ્યયનના અર્થનો ઉપસંહાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે.—

‘એ’ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—એ પરીસહા—એતે પરીપહાઃ આ બાવીસ પરીપહ કાસવેણ-કાશ્યપેન
કાશ્યપગોત્રોત્પન્ન તીર્થકર ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીએ પવેહ્યા-પ્રવેદિતાઃ
કહેલ છે. જે-યત્ જેને બાણીને મિસ્ત્ર-મિથુઃ કોઈ પણ બિથુ કેળહ-કેનાપિ પરીપહથી
કણ્હુહ-કુત્રચિત્ કોઈ સ્થાનમાં આક્રાન્ત થવાથી ન વિહમ્મેજ્જા-ન વિહન્યેત સંયમથી
બિથુ પતિત ન થાય. “इति ब्रवीमि” આ પ્રકારે હે બંધુ ! ભગવાને જેવું કહ્યું
છે તેવું જ મેં કહ્યું છે. મારી પોતાની શુદ્ધિની કલ્પનાથી-કોઈ પણ નથી.

पतितो न भवेदित्यर्थः । इति ब्रवीमि=भगवता यथा प्रतिबोधितं, तथा कथयामि
न तु स्वयुद्धया प्रकल्प्येति भावः ॥ ४६ ॥

इति श्रीविश्वविख्यात-जगद्गुरु-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मायक-
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-
“जैनशास्त्राचार्य”-यदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य-
श्रीघासीलालव्रतिविरचितायां श्रीमदुत्तराध्ययन-
सूत्रस्य मियदर्शिन्याख्यायां व्याख्यायां
परीपहनामकं द्वितीयमध्ययनं
सम्पूर्णम् ॥ २ ॥

—(०)—

होवे-संयम से पतित नहीं होवे। “इति ब्रवीमि” इस प्रकार हे जम्बू!
भगवान् ने जैसा कहा है मैंने वैसा ही कहा है। अपनी बुद्धि से कल्पित
कर कुछ नहीं कहा है।

भावार्थ—अध्ययन की समाप्ति करते हुए सूत्रकार कहते हैं कि जो
साधु इन परीपहों से पराजित नहीं होता है वह संयम की ठीक २
आराधना करता है। ये चाईस परीपह मैंने नहीं कहे हैं, भगवान् महा-
वीरने कहे हैं। अतः इनका स्वरूप जानकर इनके सहन करने में प्रत्येक
संयत को सावधान रहना चाहिये ॥

॥ यह द्वितीय परीपह अध्ययन समाप्त हुआ ॥२॥

भावार्थ—अध्ययन की समाप्ति करता सूत्रकार कहे छ डे, जे साधु
आ परीपहोथी पराजित नथी यतां, ते संयम की ठीक ठीक आराधना करे छे.
आ आचीस परीपह में कथा नथी भगवान् महावीर कथा छे आथी ओनुं
स्वयं जगदीश ने तेने सहन करवाभां प्रत्येक संयत को सावधान रहवुं जेछे.

॥ आ ओनुं परीपह नामनुं अध्ययन समाप्त यथुं ॥२॥

અધ્યયનાર્થમુપસંહરન્નાહ—

મૂલમ—એણે પરીસહા સંભવે, કાંસવેણં પવેદ્યેયા ।

જે ભિર્વસ્તૂ ણં વિહમ્મેજ્જાં, પુંદ્રો કેળ્હ કણ્હુહ ॥૪૬॥ સિધેમિ ॥

॥ ધીયં પરિસહજ્જયણં સમત્તં ॥

છાયા—એતે પરીપહાઃ સર્વે, કાશ્યપેન પ્રવેદિતાઃ ।

યાન્ મિશ્વુર્ન વિહન્યેત, સ્પૃષ્ઠઃ કેનાપિ કસ્મિશ્ચિત્ ॥૪૬॥ इति ब्रवीमि ॥

ટીકા—‘ એણે ’ इत्यादि ।

એતે સર્વે પરીપહાઃ કાશ્યપેન=કાશ્યપગોત્રોત્પન્નેન ભગવતા શ્રીવર્ધમાનસ્વામિના તીર્થકરેણ પ્રવેદિતાઃ—પ્રતિવોધિતાઃ । યાન્=પરીપહાન્ જ્ઞાત્વા મિશ્વુઃ કેનાપિ પરીપહેણ કસ્મિશ્ચિત્ સ્થાને સ્પૃષ્ઠઃ સન્ ‘ ન વિહન્યેત=ન પરાજિતો ભવેત્, સંપન્નાત્

અવ અધ્યયન કે અર્થ કા ઉપસંહાર કરતે છુપે સૂત્રકાર કહેતે હૈ—
‘ એણે ’ इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(એણે પરીસહા—એતે પરીપહાઃ) એ ૨૨ બાઈસ પરીપહ (કાસ-
વેણ-કાશ્યપેન) કાશ્યપગોત્રોત્પન્ન તીર્થકર ભગવાન્ શ્રીમહાવીર સ્વામીને
(પવેદ્યેયા—પ્રવેદિતાઃ) કહે હૈ । (જે—યત્) જિનકા જાનકર (મિશ્વુ—મિશ્વુઃ)
મિશ્વુ (કેળ્હ—કેનાપિ) કિસી મી પરીપહ સે (કણ્હુહ—કુત્રચિત્) કિસી
સ્થાન મેં આક્રાન્ત હોને પર (ણ વિહમ્મેજ્જા—ન વિહન્યેત) પરાજિત નહીં

હવે અધ્યયનના અર્થનો ઉપસંહાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે.—

‘ એણે ’ इत्यादि.

અન્વયાર્થ—એણે પરીસહા—એતે પરીપહાઃ આ બાવીસ પરીપહ કાસવેણ—કાશ્યપેન
કાશ્યપગોત્રોત્પન્ન તીર્થકર ભગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીએ પવેદ્યેયા—પ્રવેદિતાઃ
કહેલ છે. જે—યત્ જેને બાણીને મિશ્વુ—મિશ્વુઃ કોઈ પણ બિશ્વુ કેળ્હ—કેનાપિ પરીપહથી
કણ્હુહ—કુત્રચિત્ કોઈ સ્થાનમાં આક્રાન્ત થવાથી ન વિહમ્મેજ્જા—ન વિહન્યેત સંયમથી
બિશ્વુ પતિત ન થાય. “ इति ब्रवीमि ” આ પ્રકારે છે. જંબુ ! ભગવાને જેવું કહ્યું
છે તેવું જ મેં કહ્યું છે. મારીપોતાની સુદ્ધિની કલ્પનાથી કોઈ પણ કહેલ નથી.

મૂલમ્—ચત્તારિ પરમંગાણિ, દુલ્લહાણીહે જંતુણો ।

માણુસત્તં સુદ્ધં સદ્ધા, સંજંમમ્મિયં વીરિયં ॥૧॥

ઝાયા—ચત્તારિ પરમાદ્ધાનિ, દુર્લભાનિ इह जन्तोः ।

માનુપત્ત્વં શ્રુતિઃ શ્રદ્ધા, સંયમે ચ વીર્યમ્ ॥ ૧ ॥

ટીકા—‘ચત્તારિ’ ઇત્યાદિ ।

इह=संसारे चत्वारि परमाद्धानि-परमाणु=उत्कृष्टानि, अद्धानि=साधनानि-
मुक्तिप्राप्तिकारणानि, जन्तोः=प्राणिनः, दुर्लभानि=दुःखेन लभ्यानि, नरकनिगो-
दाद्यनन्तजन्ममरणानन्तरप्राप्यत्वात् । तानि धर्मप्राप्तेः प्रधानकारणानि चत्वारि ।
कानि ? इत्यत आह-‘माणुसत्तं’ इत्यादि । मानुपत्तं=मनुष्यजन्म, श्रुतिः=
धर्मस्य श्रवणम्, श्रद्धा=धर्मे रुचिः, च=पुनः संयमे आस्रवविरमणरूपे विरतिलक्षणे
सप्तदशविधे वीर्यं विशेषेण ईरयति प्रवर्तयति आत्मानं तासु तासु क्रियासु इति
वीर्यं=सामर्थ्यम् । एतानि चत्वारि जीवस्य दुर्लभानि सन्तीति ।

अन्वयार्थ—(इह) इस संसार में (चत्तारि परमंगाणि-चत्वारि
परमाद्धानि) मुक्तिप्रापक ये चार अंग (जंतुणो-जन्तोः) प्राणि को
(दुल्लहानि-दुर्लभानि) महादुर्लभ हैं-नरक निगोदादिक में अनन्त
जन्म कर लेने के बाद जीवों को प्राप्त होते हैं । धर्मप्राप्ति के प्रधान
कारण चार अंग ये हैं-(माणुसत्तं-मानुपत्वम्) १ मनुष्यजन्म, (सुई-श्रुतिः) २
धर्म का श्रवण, (सद्धानि-श्रद्धा) ३ धर्म में श्रद्धा रुचि (य-च) और
(संजमम्मि य वीरियं-संयमे वीर्यम्) ४ आस्रव का विरमणरूप जो १७
संग्रह प्रकार का संयम है उसमें विशेषरूप से शक्ति के अनुरूप प्रवृत्ति ।
ये चार बातें जीवके लिये प्राप्त होना महादुर्लभ हैं ।

અન્વયાર્થ—इह आ संसारमां चत्तारि परमंगाणि-चत्वारि परमाद्धानि मुक्ति
आपनार ये चार अंग जंतुणो-जन्तोः प्राणीने दुल्लहानि-दुर्लभानि भडा दुर्लभ
छे. नरक निगोदादिकमां अनन्त जन्म करी वीधा पछी एवेने प्राप्त थाय
छे. धर्म प्राप्तितुं प्रधान कारण आ चार अंग छे माणुसत्तं-मानुष्यत्वम् १ मनुष्य
जन्म, सुई-श्रुतिः २ धर्मनुं श्रवणु सद्धानि-श्रद्धा ३ धर्ममां श्रद्धा-इथी य-च अने
संजयम्मि वीरियं-संयमे वीर्यम् ४ आस्रवना विरमणरूप जे सत्तर प्रकारने संयम छे
तेमां विशेषरूपथी शक्तिनी अनुरूप प्रवृत्ति आ चारे बातो एव भाटे प्राप्त
थपी भडा दुर्लभ छे.

॥ અથ તૃતીયમધ્યયનમ્ ॥

પરીપહનામક દ્વિતીયમધ્યયનમુક્તમ્ । અથ તૃતીયં ચતુરંગીયમધ્યયનં પ્રારમ્ભ્યતે ।
 અસ્ય ચાયમભિસમ્બન્ધઃ—શ્દાનન્તરાધ્યયને પરીપહાઃ સોઢવ્યા ઇત્યુક્તમ્, તત્ર
 ‘કિમાલમ્બનં કૃત્વા તે સોઢવ્યાઃ ?’ ઇત્યાકાઢ્ઢ્યાયાં ચતુર્ણમિજ્ઞાનાં દુર્લભસ્વમેવ
 તત્રાલમ્બનમિતિ યોધયિતું ચતુરંગીયનામકમિદં તૃતીયમધ્યયનમુચ્યતે, તત્રાઢ્ઢો તેષાં
 નામાનિ નિર્દિશન્નાહ—

તૃતીય અધ્યયન—

પરીપહનામક દ્વિતીય અધ્યયન કહા જા ચુકા હૈ । અથ ચતુ-
 રંગીયનામક તૃતીય અધ્યયન પ્રારંભ હોતા હૈ । દ્વિતીય અધ્યયન કે
 પાદ ઇસ અધ્યયન કો પ્રારંભ કરને કા સૂત્રકાર કા યહ ઉદ્દેશ્ય હૈ કિ
 જો દ્વિતીય અધ્યયન મૈ “પરીપહ સહન કરના ચાહિયે” ઁસા કહા હૈ
 સો વહાં પર ઁસા પ્રશ્ન હોતા હૈ કિ “ઇન પરીપહોં કો કિસકા અવલમ્બન
 લેકર સહન કરના ચાહિયે” । ઇસકે સમાધાન નિમિત્ત હી ઇસ તૃતીય
 અધ્યયન કા પ્રારંભ હૈ । ઇસમૈ યહ બતલાયા જાયગા કિ ચાર પરમ-
 ઉત્કૃષ્ટ અંગોં કી પ્રાપ્તિ મહાદુર્લભ હૈ । યે ચાર અંગ બડે પુણ્ય સે મિલે
 હૈ, ઁસા સમજકર મુનિ પરીપહોં કો સહન કરતે હૈ, યે હી ચાર અંગ
 યહાં અવલમ્બન-આધાર-રૂપ હૈ અતઃ ડન ચાર અંગોંકો યહાં બતલાતે હૈ—
 ‘ચત્તારિ’—ઇત્યાદિ ।

અધ્યયન ત્રીજું

પરીપહ નામનું ત્રીજું અધ્યયન કહેવાઈ ગયું. હવે ચતુરંગીય નામનું
 ત્રીજું અધ્યયન શરૂ થાય છે. ત્રીજા અધ્યયન પછી આ ત્રીજા અધ્યયનનો
 પ્રારંભ કરવાનો સૂત્રકારનો એ ઉદ્દેશ છે કે, ત્રીજા અધ્યયનમાં “પરીપહ સહન
 કરવો જોઈએ” એવું કહેલ છે. તેમાં એવો પ્રશ્ન ઉત્પન્ન થાય છે કે, આ
 પરીપહોને કોનું અવલંબન લઈને સહન કરવા જોઈએ. એના સમાધાન નિમિત્તે
 જ આ ત્રીજા અધ્યયનનો પ્રારંભ છે. આમાં એ વાત બતાવવામાં આવે છે કે,
 ચાર પરમ-ઉત્કૃષ્ટ અંગોની પ્રાપ્તિ મહા દુર્લભ છે. એ ચાર અંગ ઘણા પુન્યથી
 મળે છે. એવું સમજીને મુનિ પરીપહોને સહન કરે. એ ચાર અંગ અહીં
 અવલંબન આધાર રૂપ છે. આથી એ ચાર અંગોને અહીં બતાવવામાં આવેલ છે.
 ‘ચત્તારિ’ ઇત્યાદિ.

માનુષત્વાદિપુ ચતુર્પુ કસ્યાપ્યેકસ્યામાવે મોક્ષો ન સંભવતીત્યતુક્તં 'ચત્તારિ' इति ।
ધર્મશ્રવણં વિનાઽપિ યસ્ય શ્રદ્ધા દૃશ્યતે સા જન્માન્તરીયશ્રવણજન્યૈવેતિ નાસ્તિ
શક્ટાવસરઃ । મૃદં વિના ઘટ ઇવ, તન્તૂર વિના પટ ઇવ, કાષ્ઠં વિના શકટમિવ
માનુષત્વાદિચતુષ્ટયં વિના મોક્ષો ન ભવતિ ।

નિર્જેરા કી અપેક્ષા યે ચાર અંગ સર્વપ્રથમ ઉપાદેય હોને કે કારણ
મુખ્ય હૈં । ફસલિયે ડનમેં હી ઉત્કૃષ્ટતા આતી હૈ । ડન ચારોં મેં સે યદિ
એક મી અંગ કા અભાવ રહતા હૈ તો મુક્તિ કા લાભ જીવ કો નહોં
હો સકતા હૈ । યહી વાત "ચત્તારિ" ડસ વિશેષણ સે પુષ્ટ કી ગઈ હૈ ।

પ્રશ્ન—ધર્મ કે શ્રવણ સે હી જીવ કો ધર્મ મેં શ્રદ્ધા હાતી હૈ । એસા
એકાન્તિક નિયમ નહીં હૈ, ક્યોં કિ પ્રાયઃ એસે મી જીવ દેલે જાતે હૈ
કિ જો ધર્મ કા શ્રવણ તો નહીં કરતે હૈ ફિર મી ડનકી ધર્મ મેં
અટૂટ શ્રદ્ધા રહતી હૈ ।

ઉત્તર—પ્રશ્ન ઠીક હૈ । પરંતુ ડસકા ઉત્તર યહ હૈ કિ—જો જીવ
એસે હૈં કિ ધર્મ શ્રવણ કિયે વિના મી ધર્મ મેં શ્રદ્ધાશાલી હોતેહૈં ડનહોં ને
પહિલે ભવ મેં ધર્મશ્રવણ કિયા હૈ, ડસીકા પ્રતાપ હૈ । મિટ્ટી
કે વિના જૈસે ઘટ ઉત્પન્ન નહીં હો સકતા હૈ, તન્તુઓં કે વિના
જૈસે વસ્ત્ર નહીં ઘન સકતા હૈ, કાષ્ઠ કે વિના જૈસે શકટ કા નિર્માણ

ચાર અંગ સર્વ પ્રથમ ઉપાદેય થવાના કારણે મુખ્ય છે. આ કારણે તેનામાં
ઉત્કૃષ્ટતા આવે છે. આ ચારમાંથી જો એક પણ અંગનો અભાવ રહે તો
મુક્તિનો લાભ જીવને થઈ શકતો નથી. આ વાત "ચત્તારિ" એ વિશેષણથી
નક્કી કરવામાં આવેલ છે.

પ્રશ્ન—ધર્મના શ્રવણથી જ જીવને ધર્મમાં શ્રદ્ધા થાય છે એવો એકાન્તિક
નિયમ નથી. કેમકે, ઘણા એવા જીવ જોવામાં આવે છે કે, જે ધર્મનું શ્રવણ
કરતા નથી છતાં પણ એની ધર્મમાં અટૂટ શ્રદ્ધા રહે છે.

ઉત્તર—પ્રશ્ન ઠીક છે. પરંતુ એનો ઉત્તર એ છે કે, જે જીવ એવા છે કે
જે ધર્મનું શ્રવણ ક્યો વગર પણ ધર્મમાં શ્રદ્ધાવાળા છે, એમણે આગલા ભવમાં
ધર્મ શ્રવણ કરેલું હોય છે આથી જ આ ભવમાં ધર્મમાં જે શ્રદ્ધા છે તે પરભવને
વીશે સાંભળેલા ધર્મ શ્રવણનો પ્રતાપ છે. માટી વગર જેમ ઘડો બની શકતો નથી,
તંત્રો વગર જેમ વસ્ત્ર બની શકતું નથી, લાકડા વગર જેમ શકટનું નિર્માણ

एतदङ्गचतुष्टयं हि गिरिषु मेरुरिव, तरुषु कल्पतरुरिव, धातुषु सुवर्णमिव, पानेषु पीयूषमिव, मणिषु चिन्तामणिरिव, प्रामाणिकपुरुषेषु तीर्थंकर इव, धेनुषु कामधेनुरिव, मनुष्येषु चक्रवर्तीव, देवेषु शक्र इव प्रधानमस्तीति सूचनार्थं 'परमंगाणि' इत्यत्र परमेति विशेषणम् ।

ननु मानुषत्वादीनां कथं परमाङ्गत्वम् निर्जराया एव मुक्तिप्राप्तौ साक्षात् कारणत्वेन प्राधान्यादिति चेत् ? उच्यते—मानुषत्वादичतुष्टयं विना निर्जराया अनुत्पत्त्या तदपेक्षया मानुषत्वादичतुष्टयस्य प्रथमोपादेयतया मुख्यत्वादुक्तुष्टत्वमस्ति ।

ये चાર અંગ, પર્વતોં મેં જૈસે મેરુ પ્રધાન હૈ, વૃક્ષોં મેં જૈસે કલ્પવૃક્ષ પ્રધાન હૈ, ધાતુઓં મેં જૈસે સુવર્ણ પ્રધાન હૈ, પેય પદાર્થોં મેં જૈસે અમૃત પ્રધાન હૈ, મણિયોં મેં જૈસે ચિન્તામણિ પ્રધાન હૈ, પ્રામાણિક પુરુષોં મેં જૈસે તીર્થંકર પ્રધાન હૈ, ગાયોં મેં જૈસે કામધેનુ પ્રધાન હૈ, મનુષ્યોં મેં જૈસે ચક્રવર્તી પ્રધાન હૈ ઓર દેવોં મેં જૈસે ઇન્દ્ર પ્રધાન હૈ વસી પ્રકાર યે બાર અંગ પ્રધાન હેં । ઇસી વાત કો યોતન કરને કે લિયે સૂત્રકારને “પરમ” વહ વિશેષણ દિયા હૈ ।

પ્રશ્ન—માનુષ્યતા આદિ મેં પરમાંગતા-પ્રધાનતા કૈસે હો સક્તી હૈ । ક્યોં કિ મુક્તિ કી પ્રાપ્તિ મેં નિર્જરા હી સાક્ષાત્કારણ હોતી હૈ અતઃ નિર્જરા કી પ્રધાનતા હૈ ।

ઉત્તર—યથાપિ મુક્તિ કી પ્રાપ્તિ મેં સાક્ષાત્કારણ નિર્જરા હૈ પરંતુ નિર્જરા નિરાશ્રય તો હોગી નહીં, અતઃ માનુષ્યતાદિ ચાર કે વિના જબ નિર્જરા નહીં થન સક્તી હૈ તો યહ વાત સ્વતઃ સિદ્ધ હોતી હૈ કિ

જેવી રીતે પર્વતોમાં મેરુ પ્રધાન છે, વૃક્ષોમાં જેમ કલ્પવૃક્ષ પ્રધાન છે, ધાતુમાં જેમ સુવર્ણ પ્રધાન છે, પીવાના પદાર્થોમાં જેમ અમૃત પ્રધાન છે, મણીઓમાં જેમ ચિન્તામણી પ્રધાન છે, પ્રામાણિક પુરુષોમાં જેમ તીર્થંકર પ્રધાન છે, ગાયોમાં જેમ કામધેનુ પ્રધાન છે, મનુષ્યોમાં જેમ ચક્રવર્તી પ્રધાન છે, અને દેવોમાં જેમ ઇન્દ્ર પ્રધાન છે, આવી રીતે આ ચાર અંગ પ્રધાન છે. આ વાતને સમજાવવા માટે સૂત્રકારે “પરમ” એવું વિશેષણ આપેલ છે.

પ્રશ્ન—મનુષ્યતા આદિમાં પરમાંગતા-પ્રધાનતા કય રીતે હોઈ શકે કેમકે, મુક્તિની પ્રાપ્તિમાં નિર્જરા જ સાક્ષાત્કારણ હોય છે. આથી નિર્જરાની પ્રધાનતા છે.

ઉત્તર—કહાય મુક્તિની પ્રાપ્તિમાં સાક્ષાત્કારણ નિર્જરા છે પરંતુ નિર્જરા નિરાશ્રય તો રહે નહીં આથી માનુષ્યતાદિ ચાર અંગ વગર નિર્જરા બની શકતી નથી. આથી આ વાત સ્વતઃ સિદ્ધ થાય છે કે, નિર્જરાની આ

चुलन्यामासक्तो जातः । तयोर्दुश्चरितं ब्रह्मदत्तेन विदितम् । ब्रह्मदत्तेन काकहंसी युगलं पिष्टमयं मैथुनपरायणं निर्माय शूलप्रोतं कृत्वा ताभ्यां प्रदर्शितम् । तथा गोमस-पद्मनागिनीयुगलं पिष्टमयं कृत्वा वाचा तर्जयति-रे दुष्ट ! दुराचारिन् ! गोमस ! किं पद्मनागिन्या सह रमसे ? तत्फलं भुङ्क्ष्व, इत्युक्त्वा तदुभयं प्रज्वलज्ज्वलने प्रक्षिपति । एवं दुष्कर्मनिवृत्त्यर्थं ब्रह्मदत्तप्रदर्शितं दण्डं विलोक्यापि तौ दुष्कर्म-करणान्न निवृत्तौ । ततश्चुलन्या दीर्घपृष्ठनृपेण च परस्परं विचार्य ब्रह्मदत्तस्य विवाहः

तो वह दीर्घपृष्ठ चुलनी के मोह में फँस गया । चुलनी और दीर्घपृष्ठ के दुश्चरित की बात ब्रह्मदत्त के कान तक भी पहुँच गई । ब्रह्मदत्त ने उन दोनों को शिक्षा देने के अभिप्राय से आटे का एक, मैथुन में परायण काक और हँसी का जोड़ा निर्मापित कर और उसे शूल में पिरोकर उन दोनों को दिखलाया । तथा गोमस (फणरहित सर्प) और पद्मनागिनी का भी एक जोड़ा आटे से उसने तयार किया, और उन्हीं के समक्ष कहने लगा रे-दुष्ट ! दुराचारी गोमस ! तुझे लज्जा नहीं आती जो तू पद्मनागिनी के साथ रमता है ? अरे अधम ! तू अब अपने किये हुए कर्म का फल भोग । इस प्रकार वाणी से तर्जित कर उसने उन दोनों को जलती हुई अग्नि में डाल दिया । इस प्रकार दुष्कर्म की निवृत्ति के लिये ब्रह्मदत्त के द्वारा प्रदर्शित दण्ड को देखकर भी रानी और दीर्घपृष्ठ अपने अनर्थविधायक दुष्कर्म से पीछे नहीं हटा ।

समय विती गया आठ ते दिर्घपृष्ठ चुलनीना भोडभां इसाई गये। चुलनी अने दिर्घपृष्ठनी आ दुश्चरित्रनी बात ब्रह्मदत्तना कान सुधी पडोन्ही गध, ब्रह्मदत्ते अे अन्नेने ने शिक्षा देवाना अबिप्रायथी आटाभांथी (बाटभांथी) अेक मैथुनभां परायण काक अने डंसलीनुं जेडुं निर्माणु करी तेने शुल्यभां परोवीने ते अन्नेने अताव्युं, तथा इेषु वगरने। साप अने पद्मनागणुनुं पणु अेक जेडुं आटाभांथी (बाटभांथी) अनावी तैयार क्युं, अने तेनी साथे कडेवा लाग्ये, रे दुष्ट ! दुराचारि गोमस (इेषु रहित सर्प) ! तने लाग नथी आवती के तुं, पद्मनागणुनी साथे रमी रह्यो छे. अरे अधम ! तुं डवे पोताना करेला कर्मनुं इण लोगव. आ प्रकारे कहीने अे अन्नेने तेले नडलडती अग्निभां नाभी दीधा. आ प्रकारे दुष्कर्मनी निवृत्ति आटे ब्रह्मदत्तद्वारा प्रदर्शित दंडने जेधने राखी अने दिर्घपृष्ठ पोताना अनर्थ विधायक दुष्कर्मथी पाछां न कर्या. अेक दिवसनी बात छे के, आ ...

માનુપત્વં દુર્લભમિત્યત્ર દશ દૃષ્ટાન્તાઃ પ્રદર્શ્યન્તે, તદ્ યથા—ચોલ્લકઃ ૧, પાશકઃ ૨, ધાન્યં ૩, શૂતં ૪, રત્નં ૫, સ્વપ્નઃ ૬, ચક્રં ૭, કૂર્મઃ ૮, યુગં ૯, પરમાણુઃ ૧૦ ।

અથ પ્રથમચોલ્લકદૃષ્ટાન્તઃ—ચોલ્લકો=ભોજનં તદુપલક્ષિતો દૃષ્ટાન્તઃ પ્રોચ્યતે—કામ્પિલ્યનગરે બ્રહ્મનામકો નૃપતિરાસીત્, તસ્ય માર્યાં ચુલનીનામ્ની, પુત્રો બ્રહ્મદત્તનામકઃ । તસ્મિન્ બ્રહ્મનૃપતૌ મૃતે સતિ તત્પુત્રસ્ય બ્રહ્મદત્તસ્ય બાલ્યાવસ્થાં વિલોક્ય બ્રહ્મનૃપસુદ્ધુર્લભપૃષ્ઠનામકો નૃપસ્તદ્રાજ્યં રક્ષતિ । તદનન્તરં સ

નહીં હો સકતા હૈ उसी तरह इन मानुपत्व आदि चार अंगों की प्राप्ति हुए बिना मुक्ति की प्राप्ति जीव को नहीं हो सकती है ।

“માનુપત્વં દુર્લભં” મનુષ્યપન કી પ્રાપ્તિ મહાદુર્લભ હૈ, હસ વિષય મૈં દશ દૃષ્ટાન્ત કહે જાતે હૈં, જૈસે—ચોલ્લક ૧, પાશક ૨, ધાન્ય ૩, શૂત ૪, રત્ન ૫, સ્વપ્ન ૬, ચક્ર ૭, કૂર્મ ૮, યુગ ૯ પરમાણુ ૧૦ ।

ચોલ્લક નામ ભોજનકા હૈ । હસસે ઉપલક્ષિત હોનેસે ચોલ્લકકો બી દૃષ્ટાન્ત કહ દિયા ગયા હૈ । યહ પ્રથમ ચોલ્લકદૃષ્ટાન્ત હસ પ્રકાર હૈ—

કાંપિલ્ય નગર મૈં બ્રહ્મ નામ કા રાજા થા । હસકી છત્રી કા નામ ચુલની ઓર પુત્ર કા નામ બ્રહ્મદત્ત થા । રાજા બ્રહ્મ કે કાલ પ્રાપ્ત હો જાને કે બાદ બ્રહ્મદત્ત કી વાલ અવસ્થા દેખકર “રાજ્ય મૈં અવ્યવસ્થા ન ફેલ જાય” હસ દૃષ્ટિ સે રાજા બ્રહ્મ કે મિત્ર દીર્ઘપૃષ્ઠ નામ કે રાજા ને હસકે રાજ્ય કો સંભાલ લિયા । જબ કુછ સમય ગ્યતીત હો ગયા

થઈ શકતું નથી, એજ રીતે આ માનુપત્વ આદિ ચાર અંગોની પ્રાપ્તિ થયા બિના મુક્તિની પ્રાપ્તિ હવને થઈ શકતી નથી.

માનુપત્વં દુર્લભં મનુષ્યપણની પ્રાપ્તિ મહાદુર્લભ છે, આ વિષયમાં દશ દૃષ્ટાંત કહેવામાં આવે છે. જેમ—ચોલ્લક ૧, પાશક ૨, ધાન્ય ૩, શૂત ૪, રત્ન ૫, સ્વપ્ન ૬, ચક્ર ૭, કૂર્મ ૮, યુગ ૯, પરમાણુ ૧૦.

ચોલ્લક નામ લોચનનું છે એથી ઉપલક્ષિત થવાથી ચોલ્લકનું પણ દૃષ્ટાંત કહેવામાં આવેલ છે. આ પ્રથમ ચોલ્લકદૃષ્ટાંત આ પ્રકારનું છે.—

કાંપિલ્ય નગરમાં બ્રહ્મનામનો રાજા હતો. તેની સ્ત્રીનું નામ ચુલની અને પુત્રનું નામ બ્રહ્મદત્ત હતું. રાજા બ્રહ્મની કાળપ્રાપ્તિ પછી, બ્રહ્મદત્તની બાળ અવસ્થા જોઈને “રાજ્યમાં અવ્યવસ્થા ન ફેલાઈ જાય” આ દૃષ્ટીથી રાજા બ્રહ્મના મિત્ર દિર્ઘપૃષ્ઠ નામના રાજાએ તેના રાજ્યને સંભાળી લીધું. મોઢા

તત્સમીપે પ્રકોષ્ઠકાન્તરે શયનાર્થં ગતઃ । તદાઽર્ધરાત્રે જનન્યાઽગ્નિસંયોજનાત્
તજ્જતુર્ગૃહં પ્રદીપિતમ્ । વ્રહ્મદત્ત ઉત્થિતઃ । તદા વરધનુર્બ્રહ્મદત્તં વદતિ-નાથ !
પાસાદઃ પ્રજ્વલતિ, મયાન્ નિઃસરતુ । ઇતિ તદ્વચનં શ્રુત્વા વ્રહ્મદત્તો વ્રવીતિ-પ્રદર્શય
માર્ગમ્, તદા વરધનુર્વદતિ નાથ ! અયમસ્તિ સુરજ્ઞામાર્ગઃ, પાદાઘાતેન સુરજ્ઞાદ્વારવર્તિ-
શિલાપટ્ટકં ચૂરય, વ્રહ્મદત્તેન તથા કૃતે સતિ ઓમૌ તેનૈવ સુરજ્ઞાપથેન નિઃસૃત્ય વહ્નિ-
દ્વારાવસ્થિતતુરગ્ગમૌ સમારુઢ્ય દેશાન્તરં ગતૌ ।

દ્વારા પ્રેરિત હોને પર વ્રહ્મદત્ત ઉસ લાક્ષાગૃહ મેં જાકર સો ગયા । વર-
ધનુ ભી ઉસી કે સમીપ એક પ્રકોષ્ઠક મેં સો ગયા । જય આધી રાત
હોને કા સમય આયા તો ચુલની માતા ને ઉસ લાક્ષાગૃહ મેં આગ
લગા દી મકાન જલને લગા । વ્રહ્મદત્ત એકદમ ઉઠા । વરધનુ ને શીઘ્ર
પાસ આકર વ્રહ્મદત્ત સે કહા-નાથ ! મહલ જલ રહા હૈ, અપન યહાં સે
શીઘ્ર ચલે જાવેં । વરધનુ કે વચન સુનકર વ્રહ્મદત્તને કહા-વતાઓ માર્ગ
કહાં હૈ ? વ્રહ્મદત્ત કે વચન સુનકર વરધનુ ને કહા-નાથ ! યહ રહા
સુરંગ કા માર્ગ । હસકે દ્વાર પર જો યહ પથર કી શિલા કા ઢક્કન
લગા હુઆ હૈ હસે આપ પૈરોં સે હટા દીજિયે ઓર વાહર નિકલ જાઈયે ।
વ્રહ્મદત્ત ને એસા હી કિયા । સુરંગ કે દ્વાર પર લગે હુએ પથર કો પૈર સે
હટાકર વે ઓર વરધનુ દોનોં સુરંગમાર્ગસે વાહર નિકલ આયે ઓર વાહર
કે દ્વારપર યહ હુએ દોનોં ઘોઝોંપર ચઢકર વહાંસે દૂસરે દેશકો ચલે ગયે ।

મહેલમાં સુતા માટે ગયો. મંત્રીના પુત્ર વરધનુ પણ તેની સાથે તે મહેલમાં
ગયો અને તેની સાથે એ મહેલમાં તે પણ એક આસન ઉપર સુતો ન્યાયે
અરધી રાતનો પ્રારંભ થઈ ચુકયો ત્યારે દુષ્કર્મિણી એવી કુમારની માતા
ચુલનીએ તે લાખાગૃહમાં આગ લગાડી. મહેલ સળગવા લાગ્યો, બ્રહ્મદત્ત
એકદમ ઉઠ્યો. વરધનુએ એ વખતે તેની પાસે આવીને કહ્યું, નાથ ! મહેલ
સળગી રહ્યો છે. આપણે અહીંથી તુરત જ નીકળી જવું જોઈએ. વરધનુનાં
વચન સાંભળીને બ્રહ્મદત્તે કહ્યું કે માર્ગ કયાં છે ? બતાવો. બ્રહ્મદત્તનું વચન
સાંભળીને વરધનુએ કહ્યું, નાથ ! આ રહ્યો બહાર નીકળવાનો રસ્તો. અહીં જે
પથરનું ઢાંકણ લગાડેલું છે તેને આપ પગથી ફર કરો અને પછી લોંચરામાં
ઉતરી બહાર નીકળી જાઓ. બ્રહ્મદત્તે એ પ્રમાણે કર્યું. લોંચરાના મુખદ્વારના
પથરને ફર કરી કુમાર બ્રહ્મદત્ત અને વરધનુ બન્ને લોંચરાના રસ્તે બહાર
નીકળી ગયા અને બહારના દ્વાર પાસે તૈયાર રાખવામાં આવેલા ઘોડા ઉપર
બેસી બન્ને જણા ફર દેશમાં ચાલ્યા ગયા.

कारितः । ततः कपटप्रवन्धेन ब्रह्मदत्तमारणार्थं जतुगृहं कारितम् । तदा धनुनामकं ब्रह्मनृपतेर्मन्त्री तत् कपटं ज्ञातवान् । स च नदीतीरात् तद्गृहाभ्यन्तरेऽधः पृथिव्यां सुरङ्गां निर्माय नदीतटे सुरङ्गाद्वारे तुरंगमद्वयं स्थापयित्वा स्वपुत्रं वरधनुनामकं जतुगृहनिर्माणकारणं ज्ञापयति । ततो निःसरणार्थं निर्मापितां सुरङ्गां च दर्शयति । स वरधनुः स्वपित्राज्ञया ब्रह्मदत्तानुचरोऽभवत् ।

अन्यदा कदाचित् जनन्या प्रेरितो ब्रह्मदत्तस्तस्मिन् जतुगृहे मुप्तः, वरधनुश्च

एक दिन की बात है कि इन दोनोंने एकान्त में इस प्रकार की गुप्तमंत्रणा की कि ब्रह्मदत्त का विवाह कर देना चाहिये । ऐसा ही हुआ ब्रह्मदत्त का विवाह कर दिया गया । तथा ब्रह्मदत्त को मारने के लिये कपट से एक लाक्षागृह-लाख का महल भी बनवा कर तयार कराया गया । राजा ब्रह्म के मंत्री को उनकी यह कपट रचना ज्ञात हो गई । मंत्री का नाम धनु था । उसने नदी के तीर से लेकर उस लाक्षागृह के भीतर तक पृथिवी के नीचे एक सुरंग बनवाई । जब सुरंग बनकर तयार हो चुकी तो नदी के तट पर कि जहां सुरंग से बाहर निकलने का द्वार था दो घोड़े खड़े करवा दिये और अपने पुत्र से कि जिसका नाम वरधनु था लाक्षागृह के निर्माण का कारण प्रकट कर दिया । तथा यहां से निकलने के लिये जो सुरंग बनाई गई थी उसका भी भीतरी दरवाजा उसे दिखला दिया । वरधनु अपने पिता की आज्ञा से ब्रह्मदत्त का अनुचर बन गया । एक दिन की बात है कि अपनी माता

ऐसा प्रकारनी शुभ्र भंत्रणा करी के, ब्रह्मदत्तने विवाह करी देवे। अने ओ प्रभावे ब्रह्मदत्तने विवाह करी देवाभां आये। आ पछी ब्रह्मदत्तने कपटथी भारवा भाटे ओक लाक्षागृह (लगेष्ठीने भडेव) बनावी तैयार कथी। राजा ब्रह्मना भंत्रीने तेमनी आ कपट रचना बलुवाभां आवी गध। भंत्रीनुं नाम धनु हुतुं। तेछे नदीना कांठाथी लध ने ओ लाक्षागृहनी अंदर सुधीनुं ओक लोयङ्ग तैयार कराव्युं। न्यारे लोयङ्ग तैयार थरु गयुं त्यारे नदीना कांठा उपर के न्यां लोयारभांथी अहार नीकणवाने रस्तो राख्यो हुतो ते स्थणे ओ घोडा तैयार रभाव्या। अने पोताना पुत्र के नेनुं नाम वरधनु हुतुं तेने लाक्षागृहनी सभस्त वातथी बलुकार करी तेभांथी निकणवा भाटे ओ लोयङ्ग बनाववाभां आवेव हुतुं तेनी सधणी भाडिती आपी नीकणवा भाटेने दरवाजे तेने अतावी दीधो। ओक दिवसनी वात छे के, कुमार ब्रह्मदत्त तेनी माताना कडेवाथी,

તત્સમીપે પ્રકોષ્ઠકાન્તરે શયનાર્થં ગતઃ । તદાઽર્ધરાત્રે જનન્યાઽગ્નિસંયોજનાત્
તજ્જતુગૃહં પ્રદીપિતમ્ । વ્રહ્મદત્ત ઉત્થિતઃ । તદા વરધનુર્વ્રહ્મદત્તં વદતિ-નાથ !
પ્રાસાદઃ પ્રજ્વલતિ, ભગ્વાન્ નિઃસરતુ । ઇતિ તદ્વચનં શ્રુત્વા વ્રહ્મદત્તો વ્રવીતિ-પ્રદર્શય
માર્ગમ્, તદા વરધનુર્વદતિ નાથ ! અયમસ્તિ સુરજ્ઞામાર્ગઃ, પાદાઘાતેન સુરજ્ઞાદ્વારવર્તિ-
શિલાપટ્ટકં ચૂરય, વ્રહ્મદત્તેન તથા કૃતે સતિ ઓમૌ તેનૈવ સુરજ્ઞાપથેન નિઃસૃત્ય વહિ-
ર્દ્વારાવસ્થિતતુરંગમૌ સમારુઘ્ય દેશાન્તરં ગતૌ ।

દ્વારા પ્રેરિત થોને પર વ્રહ્મદત્ત ઉસ લાક્ષાગૃહ મેં જાકર સો ગયા । વર-
ધનુ મી ઉસી કે સમીપ એક પ્રકોષ્ઠક મેં સો ગયા । જય આધી રાત
હોને કા સમય આયા તો ચુલની માતા ને ઉસ લાક્ષાગૃહ મેં આગ
લગા દી મકાન જલને લગા । વ્રહ્મદત્ત એકદમ ઉઠા । વરધનુ ને શીઘ્ર
પાસ આકર વ્રહ્મદત્ત સે કહા-નાથ ! મહલ જલ રહા હૈ, અપન યહાં સે
શીઘ્ર ચલે જાવેં । વરધનુ કે વચન સુનકર વ્રહ્મદત્તને કહા-વતાઓ માર્ગ
કહાં હૈ ? વ્રહ્મદત્ત કે વચન સુનકર વરધનુ ને કહા-નાથ ! યહ રહા
સુરંગ કા માર્ગ । હસકે દ્વાર પર જો યહ પથ્થર કી શિલા કા ઢક્કન
લગા હુઆ હૈ હસે આપ પૈરોં સે હટા દીજિયે ઓર બાહર નિકલ જાઈયે ।
વ્રહ્મદત્ત ને એસા હી કિયા । સુરંગ કે દ્વાર પર લગે હુણ પથ્થર કો પૈર સે
હટાકર વે ઓર વરધનુ દોનોં સુરંગમાર્ગસે બાહર નિકલ આયે ઓર બાહર
કે દ્વારપર સ્વહે હુણ દોનોં ઘોડોંપર ચઢકર વહાંસે દૂસરે દેશકો ચલે ગયે ।

મહેલમાં સુવા માટે ગયો. મંત્રીનો પુત્ર વરધનું પશુ તેની સાથે તે મહેલમાં
ગયો અને તેની સાથે એ મહેલમાં તે પશુ એક આસન ઉપર સુતો બ્યારે
અરધી રાતનો પ્રારંભ થઈ ચુક્યો ત્યારે હુકમિણી એવી કુમારની માતા
ચુલનીએ તે લાખાગૃહમાં આગ લગાડી. મહેલ સળગવા લાગ્યો, બ્રહ્મદત્ત
એકદમ ઉઠ્યો. વરધનુએ એ વખતે તેની પાસે આવીને કહ્યું, નાથ! મહેલ
સળગી રહ્યો છે. આપણે અહીંથી તુરત જ નીકળી જવું બેઠ્યો. વરધનુનાં
વચન સાંભળીને બ્રહ્મદત્તે કહ્યું કે માર્ગ કયાં છે? બતાવો. બ્રહ્મદત્તનું વચન
સાંભળીને વરધનુએ કહ્યું, નાથ! આ રહ્યો બહાર નીકળવાનો રસ્તો. અહીં જે
પથ્થરનું ઢાંકણ લગાડેલું છે તેને આપ પગથી ફર કરો અને પછી લોયરામાં
ઉતરી બહાર નીકળી જાઓ. બ્રહ્મદત્તે એ પ્રમાણે કહ્યું. લોયરાના મુખદ્વારના
પથ્થરને ફર કરી કુમાર બ્રહ્મદત્ત અને વરધનુ બન્ને લોયરાના રસ્તે બહાર
નીકળી ગયા અને બહારના દ્વાર પાસે તૈયાર રાખવામાં આવેલા ઘોડા ઉપર
બેસી બન્ને જણા ફર દેશમાં આવ્યા ગયા.

अत्यन्तदूरपथभ्रमणजनितश्रमादभौ मृती । पादचारेण ब्रह्मदत्तो वरधेनुना सह पृथिव्यामट । । ततो दीर्घपृष्ठनृपस्य भयात् पृथक् पृथक् भूता तौ पर्यटतः । अथ ब्रह्मदत्तः पर्यटन् निर्धनवेपेण क्वचिद् वृक्षतले उपविष्टः । तदा केनचित् सामुद्रिकविधायता विप्रेण मार्गे ब्रह्मदत्तचरणन्यासं दृष्ट्वा मुदितचित्तः शीघ्रगत्या तत्र वृक्षतले समायातः । तत्र निर्धनवेपेण वर्तमानं ब्रह्मदत्तमवलोक्य स विमो रोदिति । तं ब्रह्मदत्तः पृच्छति—हे विम ! कथं रोदिषि ? सामुद्रिकशास्त्रज्ञोऽसौ विम आह—अद्य मम विद्या असदर्थबोधिका जाता, भद्रचरणलक्षणं भवतश्चक्रवर्तित्वमावे-

अत्यन्त दूर तक अधिक वेग से चलने के कारण उनके घोड़े बहुत थक गये थे इसलिये उनका पेट फूल गया और दोनों घोड़े मर गये । ब्रह्मदत्त और वरधनु दोनों ही पैदल जंगलमें घूमने लगे, पर दीर्घपृष्ठ राजा का भय हृदय में बना हुआ था । इसलिये उन्होंने ने अब अलग २ होकर चलना ही अच्छा समझा । ब्रह्मदत्त चलते २ एक किसी वृक्ष के नीचे आकर ठहर गया । इतने में वहाँ एक सामुद्रिक शास्त्र का वेत्ता ब्राह्मण जो उसी रस्तेसे होकर कहीं जा रहा था मार्गमें ब्रह्मदत्त के चरणचिह्नों को देखकर यड़ा ही प्रसन्न हुआ, और चरणचिह्नों को लक्षित कर वह उस स्थान पर आपहुँचा जहाँ ब्रह्मदत्त वृक्ष के नीचे बैठा हुआ था । ब्रह्मदत्त की निर्धन अवस्था देखकर ब्राह्मण को रोना आगया । ब्राह्मण को रोते देखकर ब्रह्मदत्त ने पूछा हे ब्राह्मण ! क्यों रो रहे हो ? सामुद्रिक शास्त्रज्ञ उस ब्राह्मण ने कहा कि मैंने जो सामुद्रिक

मन्त्रा वेगथी लांभी मज्जल कापवाथी तेमना घोडा थाकी गया अने ऐथी ऐ घोडाओतुं पेट कुली जतां अन्ने घोडा भरी गया. वरधनु अने ब्रह्मदत्त अन्ने पगपाणा जंगलमां इरवा लाया. आ रीते इरवाथी दीर्घपृष्ठ राजा तरइथी लय आवी पडथे तेवी दडेशतथी अन्ने जणुअे लुदा लुदा आलवानुं राअुं. ब्रह्मदत्त आलतां आलतां केअि अेक वृक्षनी नीचे जेअि पडोअेअे अने त्यां रोकाअि गये. आ सभये सामुद्रिकशास्त्रज्ञाननो जणुकार अेक ब्राह्मण के जे अे रस्तेथी जेअि रहोो हतो तेजे भागंभां ब्रह्मदत्तनां यरखुनां धूणमां पडोअं पगलानां चिन्हांने जेअेने भूण प्रसन्नता अनुभवी अने यरखु चिन्हांने लक्षमां राअतो राअतो ते जे स्थजे कुमार ब्रह्मदत्त हतो त्यां आवी पडोअेअे. ब्रह्मदत्तनी निर्धन अवस्था जेअेने ब्राह्मणनी आंभमां आंसु आवी गयां. ब्राह्मणने रोतां जेअि ब्रह्मदत्ते कहुं, हे ब्राह्मण था भाटे रडेो छे ? सामुद्रिक शास्त्रना जणुकार तं ब्राह्मणे कहुं के, में आज सुधी

દયતિ કિંતુ ભવાન્ નિર્ધનાવતારો મિલિતઃ । વ્રહ્મદત્તો વદતિ-અહમસ્મિ ચક્રવર્તી,
યદા મમ રાજ્યપ્રાપ્તિઃ સ્પાત્તદા ભવતા મમાન્તિકમાગન્તવ્યમ્ ।

કાલાન્તરે વ્રહ્મદત્તેન ચક્રવર્તિરાજ્યં પ્રાપ્તમ્, દ્વાદશ વર્ષાણિ રાજ્યાભિષેકો-
ત્સવઃ પ્રારબ્ધઃ । સામુદ્રિકશાસ્ત્રજ્ઞોઽસૌ વિપ્રસ્તદુત્સવસમાચારં પ્રાપ્ય તત્રાગતઃ ।

શાસ્ત્ર કા અભીતક અધ્યયન કિયા હૈ વહ આજ વિલકુલ ગલત સાચિત હો રહા હૈ इसलिये मैं रो रहा हूं। आपके चरणों में जो चिह्न यने हुए हैं उनसे यह बात ज्ञात होती है कि आपको चक्रवर्ती होना चाहिये पर आपकी तो यह दशा है कि इस समय आपके पास खाने तक को अन्न भी नहीं है। आपका यह वेप दरिद्रियों जैसा है। अवस्था आपकी निर्धन है। ऐसे मालूम पड़ता है कि मानों आप मैं निर्धनताने ही अवतार लिया है। ब्राह्मण की बात सुनकर ब्रह्मदत्त ने कहा-तुम्हारा सामुद्रिक शास्त्र मिथ्या नहीं है दुःखी मत होओ, मैं वास्तव में चक्रवर्ती ही हूं। जब मुझे राज्य की प्राप्ति हो तो उस समय तुम मेरे पास आना ।

કાલાન્તર મેં વ્રહ્મદત્ત કો ચક્રવર્તિપદ્ કી પ્રાપ્તિ હુઈ। વ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી બન ગયે । બારહ વર્ષ કા રાજ્યાભિષેક વડા હો ઠાટ ઘાટ સે મનાયા જાને લગા । इसी अवसर में उस ब्राह्मण ने जब यह समाचार सुना तो वह भी वहां पर आगया पर वह ब्रह्मदत्तसे मिल नहीं सका ।

સામુદ્રિક શાસ્ત્રતું જે અધ્યયન કર્યું છે તે આજે બીલકુલ નકાસું માલુમ પડ્યું છે. આ માટે હું રોઇ રહ્યો છું. આપના ચરણોમાં જે ચિન્હ જોવામાં આવે છે તેનાથી એવી વાત સિદ્ધ થાય છે કે, આપ ચક્રવર્તી બનવા જોઈએ. પરંતુ આપની તો એ દશા છે કે, આ સમયે આપની પાસે ખાવાને અન્ન પણ નથી. આપનો આ વેશ દરિદ્રીઓના જેવો છે. આપની અવસ્થા નિર્ધન છે. એવું માલુમ પડે છે કે, આપનામાં નિર્ધનતાએ અવતાર લીધો છે, બ્રાહ્મણની વાત સાંભળી બ્રહ્મદત્તે કહ્યું. આ તમારું સામુદ્રિક શાસ્ત્ર મિથ્યા નથી, દુઃખી ન બનો. હું વાસ્તવમાં ચક્રવર્તી જ છું જ્યારે મને રાજ્યની પ્રાપ્તિ થાય એ સમયે તમે મારી પાસે આવજો.

સમયના વહેવા સાથે બ્રહ્મદત્તને ચક્રવર્તિ પદ પ્રાપ્ત થયું. રાજ્યમાં ૧૨ વર્ષ સુધી તેના રાજ્યાભિષેકનો ઉત્સવ ઠામઠામ મનાવા લાગ્યો. એ બ્રાહ્મણે જ્યારે આ પ્રસંગના શુભ સમાચર જાણ્યા તો તે પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યો, પણ તે બ્રહ્મદત્તને મળી શક્યો નહીં. બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તી સાથે તેના મેળાપ

ब्रह्मदत्तचक्रवर्तिनो दर्शनं मम कथं स्यादिति पृष्ठः कथितुं श्रेष्ठो तं विप्रं मार्गं दर्शयति । अथोत्सवसमये चक्रवर्ती गजमारुह्य वहिर्निःसरति । स विप्रस्तदा जन-समूहमध्ये वंशाग्रे पादत्राणमालां संयोज्य तं वंशमुत्थाप्य स्थितवान् । चक्रवर्ती स्वराज्यैश्वर्यशोभां समन्ताद् विलोकयन् वंशाग्रसंलग्नानुपानद्मालामपश्यत् । ततः कोपारुणनेत्रश्चक्रवर्ती भृत्यैस्तमाहूय पृच्छति-किमेतत् त्वया मर्तुमाचरितम् ? । विप्रः माह-नहि मर्तुं, किंतु जीवितुम् । चक्रवर्ती वंशोत्थापनकारणं विज्ञाय

ब्रह्मदत्त चक्रवर्ती से अब मेरा मिलाप कैसे हो ? इस बात को उसने किसी वहीँ के सेठ से पूछा तो उसने उसे मिलाप का रस्ता भी बतला दिया । उत्सव के समय चक्रवर्ती हाथी पर चढ़कर आ रहे थे, भीड़ काफी थी । ब्राह्मण ने मिलाप का मार्ग सोचा, उसके अनुसार एक बांस पर जूतों की माला लटका कर और उस बांस को भीड़ के बीच में ऊपर उठा कर वह खड़ा हो गया । चक्रवर्ती अपने राज्य के ऐश्वर्य की शोभा का चारों ओर से निरीक्षण करते हुए चल रहे थे । उन्होंने ने इस दृश्य को ज्यों ही देखा इकदम देखते ही आंखों में क्रोध की लाली उतर आई, नौकरों के जरिये उस ब्राह्मण को बुलवाकर पूछा, अरे ! इस सुन्दर अवसर पर यह तूने क्या काम किया है ? मालूम पड़ता है तेरी मौत आ गई है । ब्राह्मण ने चक्रवर्ती की बात सुनकर कहा यह काम मैंने अपनी मौत को बुलाने के लिये नहीं किया है, किन्तु जीने के लिये किया है । जब चक्रवर्ती वंशोत्थापन के कारण से

કઈ રીતે થાય આ વાત તેણે ત્યાંના કોઈ શેઠને પૂછી તો તેણે મેળાપ માટેના રસ્તા બતાવ્યો. ઉત્સવના સમયે ચક્રવર્તી હાથી ઉપર બેસી આવી રહ્યા હતા. ભીડ ખૂબ હતી, બ્રાહ્મણે મેળાપનો માર્ગ વિચાર્યો. આ અનુસાર તે એક વાંસ ઉપર લટકાવેલ બેડાની માળા સાથે તે લોકોની ભીડમાં હાથમાં વાંસડો ઉંચે રાખીને ઉભો રહ્યો. ચક્રવર્તી પોતાના રાજ્યની ઐશ્વર્યની શોભાને ચારે તરફ દૃષ્ટી ફેરવી બેઠો રહેલો હતા, તેમણે આ દૃશ્ય જોયું અને બેડાના એક-દમ આંખોમાં ક્રોધની લાલીમા છવાઈ ગઈ. નોકરો દ્વારા એ બ્રાહ્મણને બોલાવી પૂછ્યું. અરે ! આ સુંદર અવસર ઉપર તું આંતું કામ કેમ કરી રહ્યો છે ? મોલુમ પડે છે કે તારું મોત આવ્યું છે. ચક્રવર્તીની વાત સાંભળી બ્રાહ્મણે કહ્યું, આ કામ મેં મારા મોતના બોલાવવાથી નથી કર્યું, પરંતુ જીવવા માટે કરેલ છે. આ પછી ચક્રવર્તી વંશોત્થાપનના કારણથી મર્યાદા રૂપથી

પરિતુષ્ટો ભૂત્વા ગજોપરિ સ્વપાર્થે તમુપવેશ્ય વ્રવીતિ-હે વિપ્ર! સ્વામોષ્ટં વ્રૂહિ, સોઽવદત્ ભાર્યાં પૃષ્ઠા કથયામિ । તતસ્તેન સ્વગૃહમાગત્ય ભાર્યાં પૃષ્ઠા । ભાર્યાં મનસિ ચિન્તયતિ-ધનાગમે ત્રીણિ નશ્યન્તિ જીર્ણં ગૃહં, જીર્ણાં ભાર્યાં, જિર્ણં મિત્રમ્ । ઇતિ વિચાર્ય સા પ્રાહ - એકૈકસ્મિન્ દિને એકૈરુગૃહે પાયસભોજનં ભવતુ, ઇત્યેવ પ્રાર્થનીયમ્ । તતોઽસૌ વિપ્રથકવર્તિસંનિધૌ સમાગત્ય તદેવ પ્રાર્થિતવાન્ । ચક્રવર્તી

યથાર્થરૂપ મેં પરિચિત્ત હો ચુકે, તય વે વડે પ્રસન્ન હુણ । ઉન્હોં ને ઉસ વ્રાહ્મણ કો શીઘ્ર હી હાથી પર અપને પાસ વૈઠા કર કહા કિ કહો વિપ્રદેવ ! તુમ કયા ચાહતે હો ? ઉસને કહા મહારાજ ! મેં કયા ચાહતા હું યહ વાત તો અપની ભાર્યાં સે પૂછકર આપસે કહૂંગા । ચક્રવર્તી સે વહ ઘર જાને કી આજ્ઞા લેકર ઘર આગયા । ઘર પર આકર ઉસને અપની પત્ની સે સમસ્ત વૃત્તાન્ત કહ દિયા । પત્ની ને સુનકર વિચાર કિયા કિ યદિ યહ ધનવાન્ વન જાયગા તો મુક્ષે અવશ્ય છોડ દેગા, કયોં કિ ધન કે આને પર ત્રીન ચીજેં છોડ દી જાતી હૈં—૧જૂના ઘર, ૨ જૂની ભાર્યાં ઓર ૩ જૂનાં મિત્ર । ઇસલિયે ઇસસે કહ દિયા જાય કિ હમેં તો પ્રતિદિન એકર ઘર પર સ્વીર કા ભોજન મિલતા રહે, એસી વ્યવસ્થા હો જાની ચાહિયે । યસ ઇસ પ્રકાર વિચાર કર વ્રાહ્મણી ને અપને પતિ સે યહી વાત કહી ઓર કહા કિ જાકર તુમ રાજા સે યહી માંગો અપને લિયે ઓર વસ્તુ કો કયા કરના હૈ । વ્રાહ્મણ ને અપની પત્ની કી સલાહ માન કર ચક્રવર્તી સે યહી માંગા । ચક્રવર્તી ને વ્રાહ્મણ સે કહા

પરિચિત્ત બનતાં ખૂબજ પ્રસન્ન થયા અને તેમણે બ્રાહ્મણને એજ વખતે પોતાના હાથી ઉપર બેસાડી લઈને પૂછ્યું, કહો વિપ્રદેવ તમે શું ચાહો છો ? જવાબમાં તે બ્રાહ્મણે કહ્યું, મહારાજ ! હું શું ચાહું છું તે વાત મારી સ્ત્રીને પૂછ્યા પછી આપને કહીશ. ચક્રવર્તીની આજ્ઞા લઈ તે પોતાને ઘેર ગયો. ઘેર પહોંચી તેણે પોતાની સ્ત્રીને સઘળો વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. સ્ત્રીએ સઘળી ખીના સાંભળીને વિચાર કર્યો કે, મારો પતિ ધનવાન બની જશે તો એ મને અવશ્ય છોડી દેશે. કેમકે, ધનના આવવાથી ત્રણ ચીજો ભુલાઈ જાય છે. એક તો બુનાં ઘર, બીજું સ્ત્રી, ત્રીજું બુનામિત્ર. આ માટે એને એમ માગવાનું કહેવામાં આવે કે, અમને પ્રતિદિન એક એક ઘેરથી ખીરનું લોબન મળતું રહે એવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવે. આ પ્રકારનો વિચાર કરી બ્રાહ્મણીએ પોતાના પતિને એ વાત કહી અને કહ્યું કે, તમે રાજા પાસે જઈને એ પ્રમાણે માગો. આપણે બીજી વસ્તુની શું જરૂર છે ? બ્રાહ્મણે સ્ત્રીની સલાહ માનીને રાજા પાસે જઈ તેની સ્ત્રીના કીધા પ્રમાણે જ માગ્યું.

પ્રાહ—કિમિદં પ્રાર્થયસિ? ગ્રામો, નગરં, વા કોશો વા યાચ્યતામ્ । સ વિપ્રોઽવદત્—
 ઇદમેવ મમેપ્સિતમ્, તતશ્ચક્રવર્તિના તત્સ્વીકૃતમ્ । પ્રથમદિને ચક્રવર્તિનો ભવને પરમ-
 સુસ્વાદુ પાયસં લબ્ધમ્ । તત્ર કામ્પિલ્યનગરે ચક્રવર્ત્યાન્નયાઽસૌ વિપ્રઃ પ્રત્યેકગૃહે
 ભોજનં ક્રમેણ પ્રતિદિનં લભતે, તથાપ્યસૌ ગૃહાણામન્તં ન પ્રાપ, કથં તર્હિ તસ્ય સમસ્ત
 ભરતક્ષેત્રવર્તિપુ ગૃહેષુ એકૈકગૃહે ક્રમેણ પ્રતિદિનં ભોજનપ્રાપ્ત્યનન્તરં પુનશ્ચક્રવર્તિભવને

યહ તુમને કયા चीज मांगी है, गांव मांगो नगर मांगो वा कोश-
 खजाना मांगो । सुनकर ब्राह्मण ने कहा हमें इन चीजों की आवश्यक-
 कता नहीं है । हमारी इच्छा तो जो है वह आप से निवेदित कर दी है ।
 चक्रवर्ती ने ब्राह्मणकी बात स्वीकार करली । चक्रवर्तीने स्वयं सबसे
 पहिले दिवस इसके लिये परम स्वादिष्ट यदिया खीर अग्ने महलमें तैयार
 करवाई । ब्राह्मण ने बड़े आनंद के साथ खाई । क्रमर से अब वह उस
 कांपित्य नगर में सब के घर एकर दिन खीर के भोजन के लिये जाने
 लगा, परन्तु वहां इतने अधिक घर थे कि इसके जीवनभर तक भी
 जीमतेर घरों के बारे नहीं समाप्त हो सकते थे । तथा छह खंड की
 पृथिवी का अधिपति चक्रवर्ती होता है इसलिये यद्यपि उसके जीमने
 का नंबर छह खंडों में नियत कर दिया गया था, पर जब कांपित्य नगर
 के घरों की ही समाप्ति नहीं हो सकी तो भरतक्षेत्र भर के घरों का
 द्वारा उसके कैसे प्राप्त हो सकता था ? अतः वह बड़ा ही चिन्तित रहने
 लगा । वह विचारता रहता कि कब समस्त घरों का वारा मेरा समाप्त

ચક્રવર્તીએ બ્રાહ્મણને કહ્યું કે તમે આ શું માગ્યું ? ગામ, નગર અથવા તો ધન
 દાહત જે બેઠ એ તે માગીશ્યો, બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, મહારાજ ! મને એવી કોઈ ચીજની
 જરૂરીઆત નથી. અમારી જે ઇચ્છા છે તે આપની સમક્ષ રજુ કરી છે. ચક્રવર્તીએ
 બ્રાહ્મણની વાતનો સ્વીકાર કરી અને પોતાનાજ મહેલમાં તેને માટે સ્વાદિષ્ટ
 એવી ખીર તૈયાર કરાવી. બ્રાહ્મણે ખૂબ જ આનંદથી તે ખાધી. કંમે કંમે તે
 કાંપિલ્ય નગરમાં બધાને ત્યાં એક એક દિવસ ખીરના લોજન માટે જવા
 લાગ્યો. પરંતુ ત્યાં એટલાં બધાં ઘરો હતાં કે એના જીવન સુધી જમતાં જમતાં
 ઘરનો વારો સમાપ્ત થઈ શકે તેમ ન હતું. તેમાંથી ચક્રવર્તી તો જ ખંડ
 ધરતીનો અધિપતી હોય છે. આથી તેના જમવાનો નંબર જ ખંડોમાં નક્કી
 કરી આપેલ હતો પણ જ્યારે એકલા કાંપિલ્ય નગરનાં જ ઘરો તે પુરાં કરી
 શકે તેમ ન હતું ત્યાં ભરતક્ષેત્રનાં વિસ્તારનાં ઘરોનો વારો તો ક્યાંથી જ આવે ?
 આથી તે ખૂબ જ ચિંતા કરવા લાગ્યો. તે વિચારવા લાગ્યો કે, ક્યારે સમસ્ત

ભોજનં લઘ્વન્યમ્, સપસ્તભરતક્ષેત્રાન્તર્ગતગૃહાણાં વાહુલ્યાત્ । एवं यथा चक्रवर्तिनो
भवनेऽनुपमं पायसं प्राप्नुमिच्छतस्तस्य विप्रस्य तद् दुर्लभं तथा मनुष्यजन्म दुर्लभम् ।

અત્ર સંગ્રહશ્લોકઃ — (શાર્દૂલવિક્રીડિતવૃત્તમ્)

શુક્તં સ્વાદુરસં દ્વિજેન ભવને શ્રીવ્રહ્મદત્તસ્ય યત્,
ક્ષેત્રેઽસ્મિન્ ભરતેઽસ્થિલે પ્રતિગૃહે શુક્ત્વા પુનસ્તદ્ગૃહે ।
જાતં તસ્ય યથા મનોઽભિલપિતં તદ્ ભોજનં દુર્લભં,
સંસારે ભ્રમતઃ પુનર્નરભવો જન્તોસ્તથા દુર્લભઃ ॥ ૧ ॥
॥ इति प्रथमश्चોलकदृष्टान्तः ॥ १ ॥

હો, ઓર કય મુજે પુનઃ ચક્રવર્તી કે ઘર પર વઢિયા खीर खानेको मिले,
परन्तु न समस्त छह खण्ड के घरों का चारा उसका समाप्त हो और
न पुनः चक्रवर्ती के घर की खीर उसको मिले । जैसे इस ब्राह्मण को
पुनः वह खीर भोजन दुर्लभ हो गया उसी प्रकार यह मनुष्यजन्म भी
बड़ा दुर्लभ है । यह प्रथम दृष्टान्त है । इस पर यह संग्रह श्लोक है—

શુક્તં સ્વાદુરસં દ્વિજેન ભવને શ્રીવ્રહ્મદત્તસ્ય યત્,
ક્ષેત્રેઽસ્મિન્ ભરતેઽસ્થિલે પ્રતિગૃહે શુક્ત્વા પુનસ્તદ્ગૃહે ।
જાતં તસ્ય યથા મનોઽભિલપિતં તદ્ભોજનં દુર્લભં ।
સંસારે ભ્રમતઃ પુનર્નરભવો જન્તોસ્તથા દુર્લભઃ ॥ ૧ ॥

इस श्लोक में इस कथा का सार घतलाया गया है । अर्थात् जिस
प्रकार ब्रह्मदत्तचक्रवर्ती के घर पर एक चार वडिया खीर का भोजन

ધરોનો વારો પુરો થાય અને કથારે મને ચક્રવર્તીના મહાલયમાં ફરીથી ઉત્તમ
એવી ખીર ખાવાનો પ્રસંગ મળે? આ રીતે ન તો સમસ્ત છ ખંડના ધરોનો
તેનો વારો પુરો થાય અને ન ચક્રવર્તીને ત્યાં ફરીથી ખીર ખાવા જવાનો
પ્રસંગ મળે. આ રીતે તે બ્રાહ્મણને ફરીથી ચક્રવર્તીને ત્યાં ખીર ખાવાનો
પ્રસંગ પ્રાપ્ત ન થયો. તેવી જ રીતે આ મનુષ્ય જન્મ પણ ધણું દુર્લભ
છે. આ પ્રથમ દષ્ટાંત છે એના ઉપર આ સંગ્રહ શ્લોક છે.

શુક્તં સ્વાદુરસં દ્વિજેન ભવને શ્રીવ્રહ્મદત્તસ્ય યત્ ।
ક્ષેત્રેઽસ્મિન્ ભરતેઽસ્થિલે પ્રતિગૃહે શુક્ત્વા પુનસ્તદ્ગૃહે ॥
જાતં તસ્ય યથા મનોઽભિલપિતં તદ્ભોજનં દુર્લભં ।
સંસારે ભ્રમતઃ પુનર્નરભવો જન્તોસ્તથા દુર્લભઃ ॥ ૧ ॥

આ શ્લોકમાં આ કથાનો સાર બતાવવામાં આવેલ છે. અર્થાત્ જે રીતે
બ્રહ્મદત્તચક્રવર્તીના ઘરે એકવાર ઉત્તમ ખીરનું લોજન કરીને તે બ્રાહ્મણને

અથ દ્વિતીયઃ પાશકદૃષ્ટાન્તઃ પ્રોચ્યતે—

પાશકો ધૂતોપકરણવિશેષઃ, સ એવ દૃષ્ટાન્તઃ-પાશકદૃષ્ટાન્તઃ, સ ચૈવમ્—
ગોલ્લદેશે ચળકનામકે ગ્રામે વહુ શીલવ્રતગુણવ્રતવિરમણપ્રત્યાખ્યાનપૌપધોપવા
સાદિ શ્રાવકધર્મ પાલપન્ ચળકનામકો બ્રાહ્મણ આસીત્ । સ વદ્ધસદોરુમુલ્લવલ્લિકઃ
સન્નુભયકાલં સામાયિકપતિક્રમણં કુર્વન્નાસીત્ । અન્યદા કદાચિત્ તસ્ય ગૃહે સુવ્રત-

કર ઉસ બ્રાહ્મણ કો ઉસી ઘરપર પુનઃ ભોજન કરને કી અમિલાવા હુઈ
પરન્તુ ઉસકી પૂર્તિ હોની વઢી હી મુશ્કિલ થી ક્યોં કિ જય તક ઉનકે
સામ્રાજ્યભર કે ઘરોં કા વારા વહ સમાપ્ત નહીં કર લેતા તથ તક
ઉસકો પુનઃ ચક્રવર્તી કે ઘર કા નંવર પ્રાપ્ત નહીં હો સકતા । હસી
પ્રકાર હસ સંસાર મેં ભ્રમણ કરને વાલે હસ જીવ કો પુનઃ નરભવ
મિલના વઢા દુર્લભ હૈ । યહ પ્રથમ ચોલ્લકદૃષ્ટાન્ત હુઆ ॥ ૧ ॥

અવ દ્સરા પાશકદૃષ્ટાન્ત કહતે હૈ—

જુઆ खेलने का जो उपकरण विशेष होता है जिसको हिन्दी में
पासा कहते हैं उसका नाम पाशक है । उसका दृष्टान्त इस प्रकार है—

ગોલ્લદેશસ્થ ચળક નામ કે ગ્રામ મેં વહુ શીલ વ્રત ગુણ અર્થાત્ વ્રત-
પ્રાણાતિપાતાદિવિરમણ, પ્રત્યાખ્યાન-પૌપધોપવાસ આદિ શ્રાવકધર્મ
કો પાલન કરને વાલા ચળક નામ કા એક બ્રાહ્મણ રહતા થા । યહ
દોનોં કાલ મુલ પર ઢોરે સે મુલપત્તિ વાંધકર સામાયિક એવં પ્રતિ
ક્રમણ ક્રિયા કરતા થા । એક દિન કી વાત હૈ કિ ઉસકે ઘર પર એક

ચક્રવર્તિને ત્યાં ખીરનું ભોજન ફરીથી કરવાની ઇચ્છા બળી પરંતુ તેની એ ઇચ્છા
પૂર્ણ થઈ શકી નહીં. કેમકે, એના સામ્રાજ્યભરનાં ઘરોનો વારો તે પૂર્ણ ન
કરી લે ત્યાં સુધી તેને ફરી ચક્રવર્તિને ત્યાં ખીર ખાવા માટે જવાનો વારો પ્રાપ્ત
થતો નહતો. એ પ્રકારે આ સંસારમાં ભ્રમણ કરવાવાળા આ જીવને પુનઃ મનુષ્ય
અવતાર મળવો મહા દુર્લભ છે. આ પ્રથમ ચોલ્લક દૃષ્ટાંત બતાવેલ છે.

હવે બીજું પાશકદૃષ્ટાંત કહેવામાં આવે છે—

બુગાર ખેલવામાં જેનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તેને પાસા કહે છે.
તેનું નામ પાશક છે. તેનું દૃષ્ટાંત આ પ્રકારનું છે.—

ગોલ્લ દેશમાં ચળક નામના ગામમાં ઘણા જ શીલ વ્રત ગુણ સંપન્ન અને
વ્રત પ્રાણાતિપાતાદિ વિરમણ પ્રત્યાખ્યાન પૌપધ ઉપવાસ વગેરેથી શ્રાવક ધર્મનું
પાલન કરવાવાળા ચળક નામના એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. એ બંને વખત
મોઢા ઉપર દોરા સાથેની મુખવસ્ત્રિકા રાખીને સામાયિક અને પ્રતિક્રમણ કરતો
હતો. એક દિવસની વાત છે કે, તેને ઘેર સુવ્રત નામના એક સુ

નામા મુનિર્મિસાર્થં સમાગતઃ । તદા ચળકત્રાહ્મણસ્ય દન્તસહિતઃ પુત્રો જાતઃ ।
વાલકં મુનેઃ સમીપમાનીયાઽવ્રવીત્—‘ભદન્ત ! અયં દન્તસહિતો જાતઃ, કિમસ્ય ફલં
ભવિષ્યતિ ’ । મુનિઃ પ્રાહ—અયં દન્તસહિતઃ સમુત્પન્નસ્તસ્માદયં રાજા ભવિષ્યતિ ।
ચળકો મુનેર્વચનં નિશમ્ય ચિન્તયતિ—અયં રાજા ભૂત્વા નરકં યાસ્યતિ । इत्येवं
विचिन्त्य वालकस्य दन्तान् घृष्टवान् ।

પુનરેકદા કાલાન્તરે સુવ્રતમુનિશ્ચળકસ્ય ગૃહે સમાગતઃ, તતશ્ચળકત્રાહ્મણો
મુનિં પ્રાહ—ભદન્ત ! અસ્ય વાલકસ્ય દન્તા ઘૃષ્ટાઃ । મુનિર્વદતિ—દન્તેષુ ઘૃષ્ટેષુ
વાલકોઽયં રાજા ન સ્યાત્, કિં તુ સર્વાધિકારસંપન્નઃ સચિવો ભવિષ્યતિ । ચળકેન

સુવ્રત નામ કે મુનિરાજ મિશ્કા કે લિયે આયે । ઉસ સમય ઉસ વ્રાહ્મણ
કે યહાં દાંત સહિત એક પુત્ર ઉત્પન્ન હુઆ થા । ચળક ને ઉસ વાલક
કો મુનિ કે સમીપ લાકર કહા—ભદન્ત ! યહ વાલક દાંતસહિત ઉત્પ-
ન્ન હુઆ હૈ । હસકા કયા ફલ હોના ચાહિયે સો કૃપા કર કહિયે ।
સુનકર મુનિરાજ ને કહા—યહ જો દાંતોંસહિત ઉત્પન્ન હુઆ હૈ । ઉસકા
યહ ફલ હૈ કિ યહ રાજા હોગા । ચળક ને મુનિ કે વચન સુનકર
વિચાર કિયા કિ યદિ યહ રાજા હોગા તો દુર્ગતિ કા ભાગી હો
જાયગા । હસલિયે ઉસને ઉસકે દાંતોં કો ઘિસ દિયા ।

કાલાન્તર મેં વે હી સુવ્રતમુનિ એક દિન ચળક કે ઘર પર પુનઃ
પધારે । મુનિરાજ કો આયે દેલકર ચળક ને ઉનસે કહા—ભદન્ત ! હસ
વાલક કે દાંતોં કો મૈને ઘિસ દિયા હૈ । ચળક કી વાત સુનકર
મુનિરાજ ને કહા—દાંતોં કો ઘિસે જાને સે યદ્યપિ યહ વાલક રાજા નહીં
હો સકેગા તો ‘મી રાજા જૈસા હોગા, અર્થાત્ રાજા કા સર્વાધિકાર

માટે આવ્યા. તે વખતે એ બ્રાહ્મણને ઘેર જન્મ વખતે દાંત સહિત એક પુત્ર જન્મ્યો.
હતો, ચણક એ બાળકને મુનિ પાસે લઈ આવ્યો અને કહ્યું, ભદંત ! આ
બાળક દાંત સાથે ઉત્પન્ન થયો છે. એનું શું ફળ હોવું જોઈ એ ? સાંભળી
મુનિરાજે કહ્યું કે, દાંત સહિત ઉત્પન્ન થયેલ આ બાળકનું ફળ એ છે કે, તે
રાજા થશે. ચણકે મુનિનું વચન સાંભળીને મનમાં વિચાર કર્યો કે, જો આ બાળક
રાજા થશે તો દુર્ગતિ ભોગવનાર બનશે. આથી તેણે તે બાળકના દાંત ઘસી નાખ્યા.

વખત જતાં તે સુવ્રત મુનિ એક દિવસ ચણકને ત્યાં ફરીથી પધાર્યા.
મુનિરાજને આવેલા જોઈને ચણકે તેમને કહ્યું હે ભદંત ! મેં આ બાળકના
દાંતોને ઘસી નાખ્યા છે. ચણકની વાત સાંભળીને મુનિરાજે કહ્યું, —દાંતોના ઘસી
નાખવાથી જો કે તે રાજા બદ્દે ન બની શકે તો પણ તે રાજા જેવો થશે. અર્થાત

તસ્ય વાલકસ્ય 'ચાળક્ય' इति नाम कृतम् । स चतुर्दश विद्या अधीतवान् ।
तस्य यौवने वयसि विवाहः कारितः ।

चाणક્યસ્ય શ્વશુરો ધનાઢ્ય આસીત્ । કદાચિત્ તસ્ય ગૃહે પુત્રસ્ય પરિણયો-
ત્સવઃ સંજાતઃ । તદ્ વૃત્તં વિદિત્વા ચાણક્યસ્ય માર્યાં પિતૃર્ભવનં ગતા । સા ગચ્છ-
ન્તી પતિમચોચત્-ભવતાઽપિ તત્રાગાન્તવ્યમ્ । ચાણક્યો વદતિ-અહં નિર્ધનોઽસ્મિ,
સ ધનાઢ્યોઽસ્તિ, સ મમાદરં ન કરિષ્યતિ, માં નિર્ધનં મત્વા તેન નાહં નિમન્ત્રિતઃ,

સંપન્ન પ્રધાન વનેગા । ચળક ને ઉસ વાલક કા નામ ચાળક્ય રહ્યા ।
ચાળક્ય ને ૧૪ ચૌદહ વિદ્યાઈ પઢી । પઢકર જવ ચાળક્ય યોગ્યતા
સંપન્ન હો ગયા તવ યુવા હોને પર પિતાને હસકા વિવાહ કર દિયા ।

ચાળક્ય કા શ્વશુરપક્ષ ધનસંપન્ન થા । કિસી એક સમય ચાળક્ય
કે સસુરાલ મેં વિવાહ હોનેવાલા થા । ચાળક્ય કી માર્યા કો જવ યહ
વૃત્તાન્ત જ્ઞાત હુઆ તો વહ વિવાહ મેં સંમિલિત હોને કે લિયે પતિગૃહ
સે અપને પિતા કે ઘર આઈ । જિસ સમય યહ પતિગૃહ સે પિતૃગૃહ
આઈ થી તવ હસને અપને પતિ ચાળક્ય સે ચલતે ૨ યહ કહા થા કિ
આપ મી સંમિલિત હોને કે લિયે વહાં આવેં । ચાળક્ય ને ઉસકે
પ્રત્યુત્તર મેં ઉસસે કહા કિ મેં નિર્ધન હું-વે ધનિક હૈં વહાં વિના
ઘુલાયે આને પર મેરા કોઈ આદર નહીં હોગા । યહી કારણ હૈં કિ
સસુરને સુજ્ઞે વિવાહકા આમંત્રણ તક મી નહીં મેજા હૈં । ચાળક્ય કી યહ

રાજાનેા સર્વ અધિકાર સંપન્ન એવોા સર્વાધિકારી પ્રધાન બનશે. ચણકે એ
બાળકનું નામ ચણક્ય રાખ્યું. ચણક્યે ચૌદ વિદ્યાનેા અભ્યાસ કર્યો. આ પછી
તે વિદ્યાથી સંપન્ન બની ગયો અને યોગ્ય વયે પહોંચ્યો ત્યારે તેના પિતાએ
તેનો વિવાહ કરી દીધો.

ચણક્યનો શ્વસુરપક્ષ ધન સંપન્ન હતો. કોઈ એક સમય ચણક્યના
શ્વસુરપક્ષમાં લગ્ન પ્રસંગ હતો. ચણક્યની પત્નિએ બ્યારે આ હકીકત
બણી ત્યારે તે લગ્ન પ્રસંગમાં સામેલ થવા માટે પતિને ત્યાંથી નીકળી પોતાના
પિતાના ઘેર આવી. જે સમય તે પોતાના પતિને ત્યાંથી નીકળેલી ત્યારે તેણે
પોતાના પતિ ચણક્યને પણ લગ્ન પ્રસંગમાં આવવાનું કહેલું. જેના પ્રત્યુ-
ત્તરમાં ચણક્યે જણાવેલું કે, હું નિર્ધન છું એ ધનવાન છે. ત્યાં બોલાવ્યા
વગર જવાથી મારો યોગ્ય આદર ન પણ થાય અને મારી નિર્ધન અવસ્થા એ પણ
એક કારણ છે કે જેને લઈ મને લગ્નનું આમંત્રણ પણ આવવામાં આવેલ નથી.

चाणक्ये नैवमुक्ता भार्या पुनस्तत्राऽऽगन्तुं प्रति प्रार्थितवती । ततः स्वभार्यानुरो-
रोधेन चाणक्योऽपि पश्चात् तत्र गतः । ग्रामाद् बहिः क्वचिद् दृक्षतले चाणक्यः
स्थित्वा श्वशुरं प्रति संदेशं प्रेषयति । श्वश्रूः श्वशुरश्च चाणक्यं प्रति तदुत्तरं दत्तवन्तौ-
त्वया दिवसेऽत्र नागन्तव्यम्, रात्रौ भवनस्य पश्चाद्भागवर्तिना मार्गेणागन्तव्यम् ।
चाणक्यस्तच्छ्रुत्वा तथैव रात्रौ गतः । श्वश्रूः श्वशुरश्च भवनस्याधस्तनभूमिकायां
चाणक्यं भोजयतः । अन्यान् सम्बन्धिनस्तु भवनोपरितनभूमिकायाम् । श्वश्रूश्चा-
णक्याय शुष्कं रुक्षं भोजनीयं परिवेषयति, अन्येभ्यस्तु विविधानि मिष्टानानि ।

यात सुनकर उसकी भार्या ने पुनः उनसे यही प्रार्थना की कि आप इस
यात का विचार न कर वहां अवश्य आवें । भार्या के इस प्रकार के
अनुरोध करने पर चाणक्य भी पीछे से वहां गया । उसने श्वशुर-
गृह में पहुँच ने के पहिले बाहिर ही किसी वृक्ष के नीचे ठहर कर श्वशुर
के पास अपने आनेका समाचार भेजा । सास ससुर ने चाणक्य के प्रति
उत्तररूप संदेश भेजा कि आप आये बहुत अच्छा किया परन्तु आप यहां
दिनमें न आवें, रात्रिमें आवें, सो भी मकान के पीछे के मार्ग से आवें
-साम्हनेके मार्ग से नहीं । चाणक्यने ऐसा ही किया । वे रात्रिमें श्वशुरगृह
पर पहुँचे । सास और श्वशुर न चाणक्य को भोंयरेमें बैठाकर भोजन कराया ।
बाकीजो और संबंधीजन थे उन सबको मकान की छतपर बैठाकर भोजन
कराया । चाणक्य के लिये सासुजी ने जो भोजन परोसा था वह इक-
दम विलकुल शुष्क एवं रुक्ष था । दूसरे महेमानों के लिये जो भोजन
परोसा गया था वह विविध प्रकार के मिष्टानों से युक्त था । चाणक्य

आणुअयनुं आ वयन सांभणी तेनी पत्तिअये अेवी प्रार्थना करी के, तमे आवी वातने।
विचार न करतां लग्नमां जइरथी आवे। पत्तिना आवा आअडेने वश भनी पाछ-
णथी आणुअय लग्न प्रसंगमां साभेल थवा त्यां गया। अेखे सासराने त्यां पडोअ्यातां
पडोलां गामनी लागेणे केअ अेक वृक्ष नीचे रेकाधने सासराने पोताना आववाना
भणर भोअ्या। सासु ससरअे तेना आववाना सभाचार बाणी तेने डडेवराअ्युं के,
तमे आव्या ते डीक अ्युं. परंतु तमे दिवसना भागमां अडिं आवशे। नही. रातना
वणते अने ते पछु मकानना पाछला भागमां थधने आवजे. आणुअये अेम ज
अ्युं. ते रातना वणते सासराने घेर पडोअ्या। सासु ससरअे तेने मकानना
लोअ्यतणीये अेसाडीने लोअ्न कराअ्युं. अ्यारे भाडीना मडेमानेने अेक साथे सभा-
रेडमां उपरना भाणे लोअ्न कराअ्युं. आणुअयने आपवामां आवेल लोअ्न
पछु साव निरस अने शुष्क अंतुं. अ्यारे भील मडेमानेने स्वादिष्ट मिष्ट

एवमपमानितो भूत्वा सभार्यथाणक्यः स्वशृङ्गं समागतः । तदा चाणक्येन चिन्तितम्—श्वशुरेण मम निर्धनत्वादपमानः कृतः । इति विचिन्त्य धनमर्जयितुं चाणक्यः पाटलिपुत्रनगरे नन्दनाम्नो नृपस्य समीपे योगवेपेण गतः । पूर्वाह्ने राज्यकार्यालये प्रविष्टः, तदा तस्य दासी कार्यालयं समार्जयन्ती पश्यति—चाणक्यः सिंहासने तुम्बीपात्रं स्थापनं च स्थापयति । नन्दनृपस्य भृत्याश्चाणक्यं तिरस्कृत्य बहिर्निःसारयन्ति । तदा चाणक्येन प्रतिज्ञा कृता—नन्दनृपस्य राज्यं समूलं नाशयिष्यामि ।

अपना इस प्रकार का वहां निरादर देख कर भार्या को साथ में लेकर अपने घर पर वापिस आ गया। आकर उसने विचार किया कि श्वशुर ने जो मेरा निरादर किया है उसका कारण मेरी यह निर्धनता है, अतः धन कमाने का प्रयत्न करना चाहिये। इस प्रकार विचार करने के बाद यह धन कमाने के लिये पाटलीपुत्र नगर में नन्द नाम के राजा के पास योगी का वेप धारण कर पहुँचा। पूर्वाह्न अर्थात् दिन के पूर्व भाग में चाणक्य ने कचहरी में प्रवेश किया, एक उस कचहरी की दासी ने जो उस समय उस कचहरी को झाड़ रही थी चाणक्य को देखा, चाणक्य ने वहाँ एक ओर सिंहासन के ऊपर अपना तुम्बीपात्र और आसन रख दिया। नन्द राजा के नौकरों ने यह देखकर चाणक्य को धक्का देकर एवं तिरस्कार कर के वहाँ से बाहिर निकाल दिया। चाणक्य ने इस अपमान से क्रुद्ध होकर वहीं पर यह प्रतिज्ञा की, कि मैं इस नन्दनृप के राज्य का समूल विनाश कर दूंगा। इस प्रकार कह

લોજન જમાડ્યું. આણક્ય આ પ્રકારની પોતાના પ્રત્યેની વર્તાણુંક જોઈને પોતાની પત્નિને લઈ ને પોતાને ઘેર પાછા ફર્યા. ઘેર આવીને તેણે મનમાં એવો વિચાર કર્યો કે, સાસુસસરાએ મારું જો અપમાન કર્યું તેટું કારણ મારી નિર્ધનતા જ છે. આથી ધન કમાવવાનો મારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કર્યા પછી તે ધન કમાવા માટે પાટલીપુત્ર નગરમાં નંદ રાજાની પાસે યોગીનો વેષ ધારણ કરી પહોંચી ગયા. દિવસના પહેલા પહરમાં આણક્યે રાજકચેરીમાં પ્રવેશ કર્યો. એ વખતે રાજકચેરીની દાસી કચેરીને સાફસુફ કરી રહી હતી. તેણે આણક્યને જોયા. આણક્યે ત્યાં એક સિંહાસન ઉપર પોતાનું તુંબીપાત્ર અને આસન રાખી દીધું. નંદ રાજાના નોકરોએ આ જોઈને આણક્યને ધક્કા મારીને તથા તેનો તિરસ્કાર કરીને બહાર ઠાઠી સુકયા. આણક્યે આ અપમાનથી ક્રોધિત થઈને ત્યાંજ પ્રતિજ્ઞા કરી કે, હવે હું આ નંદરાજાના રાજ્યનો સમૂળજોજ વિનાશ કરી નાખીશ. આ પ્રમાણે નિર્ણય કરીને તે

ततश्चाणक्यस्तस्य नन्दनृपस्य राज्ये भ्रमन् मयूरनामके लघुग्रामे समागतः, तत्र मयूरपालको निवसति । तत्र मयूरपालकस्य सगर्भायां भार्यायाश्चन्द्रपानदोहदो जातः। सा दोहदालाभेन कृशशरीरा खिन्ना संजाता । संन्यासिवेपेण चाणक्यस्तत्र भ्रमन् मयूरपालकस्य गृहे समायातः । दोहदालाभेन मयूरपालकस्य भार्या कृशां दीनां विलोक्य चाणक्यो ब्रूते—भो ! मयूरपालक ! अहमस्या दोहदं पूरयिष्यामि, यदाऽस्याः पुत्रोऽष्टवर्षयस्कः स्यात् तदा मम शिष्यत्वेन भवता समर्पणीयः । मयूरपालकेन तद् वचनं स्वीकृतम् । ततश्चाणक्यः सच्छिद्रं मण्डपं कारयित्वा तस्पो-

कर वह चाणक्य वहां से चलकर नंद राजा के राज्य के ही अन्तर्गत मयूर नाम के किसी एक छोटे से गांव में चला गया । वहां एक मयूरों को पालने वाला मयूरपालक नामक पुरुष रहता था । उसकी भार्या गर्भवती थी ! उसे चन्द्र को पीने का दोहला उत्पन्न हुआ था । दोहले की पूर्ति न हो सकने के कारण शरीर से वह विशेष कृश हो गई थी । तथा चिन्तित भी रहती थी । चाणक्य भी इधर उधर घूमता घामता मयूरपालक के घर आया । मयूरपालक की पत्नी को ज्यों ही उसने दोहद की पूर्ति न हो सकने के कारण कृश-शरीर एवं खेदखिन्न जाना तो कहने लगा हे मयूरपालक ! तुम्हारी धर्मपत्नी के चन्द्र पीने के दोहद की पूर्ति मैं कर सकता हूं यदि तुम हमारी इस शर्त को कबूल कर सको तो, शर्त यह है कि जब इसका बालक आठ वर्ष का हो जाय तो तुम उसे मुझे दे देना, मैं उसे अपना शिष्य बना लूंगा । मयूरपालक ने चाणक्य की शर्त स्वीकार करली ।

आणक्य नंदराजाना राज्ये भ्रमन् मयूर नामके एक नानकडा गावर्भा आया गया, त्यां भोरने पाणवावाणे मयूरपालक नामके एक पुरुष रहेतो उतो, तेनी श्री गर्भवती होती, तेने चंद्र पिपानी छिछा उत्पन्न थई होती, ते छिछा परिपूर्ण न थई शकवाना कारखे ते शरीरे अत्यंत दुष्णी थई गर्भ तथा चिंता-तुर रहेती होती, आणक्य पणु आम तेम करतां करतां मयूरपालकने घेर आवी पडोळ्या, मयूरपालकनी स्त्रीने तेनी छिछा परिपूर्ण न थई शकवाना कारखे शरीरे दुष्णी तेमच चिंतातुर देखीने ते कडेवा लाग्या, मयूरपालक तारी पत्तिने चंद्र पीपानी जे छिछा थई छे ते हुं परिपूर्ण करी शकुं तेम छं पणु तुं भारी एक शरतने कणुव करे तो ज. शर्त जे छे के, न्यारे तारी पत्तिने अवतरनार पाणक आठ वर्षने याय त्यारे ते पाणक भने सोंपी देवा परेशे, हुं तेने भारी शिष्य बनावीश, मयूरपालक आणक्यनी शर्तने स्वीकार कयो, आणक्ये

ध्वभागे तच्छिद्राच्छादनार्थं कंचिदेकं पुरुषं गुप्तरीत्या नियोज्य छिद्रस्याधस्तात्
सितामिश्रपयःपूर्णं स्थालं स्थापितवान् । अथ मध्यरात्रे तच्छिद्रद्वारेण तत्र स्थाले
चन्द्रप्रतिबिम्बसंस्पर्शे सति मयूरपालभार्यां तत्र नोत्वा चाणक्यः स्थालगतं चन्द्र-
प्रतिबिम्बं प्रदर्शयन् प्राह—अयं चन्द्रः पीयताम् । ततः सा चन्द्रप्रतिबिम्बसहितं
स्थालमुत्थाप्य दुग्धं पिवति, तस्मिन्नेव समये छिद्रसमीपस्थः पुरुषः शूनैः शूनै-
श्छिद्रमाच्छादयति ।

चाणक्य ने अब उसके चन्द्र पीने के दोहले की पूर्ति करने का प्रयत्न
प्रारंभ कर दिया । इसमें उसने एक सछिद्र मंडप तयार करवाया ।
उसके उर्ध्वभाग में गुप्तरिति से एक पुरुष की उसने नियुक्ति की,
जो उस छिद्र के पास जाकर बैठ गया । जहां छिद्र था ठीक उसी के
नीचे उसने मिश्री से मिश्रित कर एक दूध का भरा हुआ थाल रख
दिया । मध्यरात्रि में उस छिद्र के द्वारा उस थाल में चन्द्र का प्रतिबिम्ब
ज्यों ही पड़ा कि चाणक्य ने मयूरपालक की भार्या को वहां बुलवा
लिया । उसके आनेपर चाणक्य ने उसको उस थाल में रहे हुए प्रति-
बिम्ब को दिखाया और कहने लगा देखो यह रहा चन्द्र, पी जाओ ।
उस ने उसी समय चन्द्रप्रतिबिम्बसहित थाल को उठा कर उसमें का
दूध पीना प्रारंभ कर दिया । ज्यों २ यह दूध पीती जाती थी त्यों २
छिद्र के पास बैठा हुआ वह मंडप के ऊपर रहा व्यक्ति उस छिद्र को
धीरे २ बन्द करता जाता था । जब वह पूरा दूध पी चुकी तो उसने भी
उस छिद्र को पूरा बन्द कर दिया । इस प्रकार चाणक्य ने उसके चन्द्र

हवे चंद्र पीवानी मयूरपालकनी पत्निनी छिद्राने परिपूर्ण करवाना प्रयत्ननी शङ्-
कात करी दीधी. आभां तेष्ते अेक छिद्रवाणे मंडप तैयार कराव्यो. तेना उर्ध्व-
भागमां शुभरीते अेक पुरुषने ते छिद्र पासो भेसाव्यो. न्यां छिद्र उतुं त्यां
भरावर तेनी नीचे साकरथो मिश्रीत करेल दूधथी भरवो अेक थाण राख्यो.
मध्यरात्रीअे आ छिद्र द्वारा ते थाणमां चंद्रनुं न्यारे प्रतिबिम्ब पड्यु त्यारे
आणुक्ये मयूरपालकनी स्त्रीने त्यां बोलावी. अने थाणीमां देखाता चंद्रने
भतावी कहुं के, ह्यो आ रह्यो चंद्र । पी जाव्यो. तेणीअे ते वभते चंद्रना
प्रतिबिम्बवाणा थाणने उठावीने तेमांनुं दूध पीवानी शङ्कात करी. नेम
नेम ते दूध पीती गध तेम तेम ते छिद्रनी पासो जेठवो तेमअे ते मंडपनी
ऊपर छुपाव रहेल ते व्यक्तिअे ते छिद्रने धीरे धीरे बंध करवा मांड्यु.
न्यारे तेणीअे अंधुं दूध पी दीधुं त्यारे तेष्ते पणु छिद्रने पुरेपुर् अंध करी दीधुं.

एवं चाणक्येन तस्याश्चन्द्रपानदोहदः सफलीकृतः । तदनु चाणक्यो रसायनो-
दिभिर्धनार्जनं कर्तुं प्रवृत्तः । इतश्च समये प्राप्ते सति संपूर्णदोहदायास्तस्याः पुत्रो
जातः । जनन्या दोहदपूर्तिसमये चन्द्रस्य गोपनात् पित्रा तस्य बालकस्य 'चन्द्रगुप्त'
इति नाम कृतम् । चन्द्रगुप्तः क्रीडनकाले बालकैः सह राजनीतिं प्रदर्शयन् क्रीडति ।
यदा चन्द्रगुप्तोऽष्टवर्षवयस्को जातः, तदा पुनश्चाणक्यस्तत्रागतः । ततो विदित-
स्वजन्मवृत्तान्तोऽसौ चन्द्रगुप्तश्चाणक्यं ग्राह-भो मुनीन्द्र ! भवान् स्वेन सह मां
नयतु । चाणक्यो वदति-त्वत्पिता त्वां प्रतिपेत्स्यति । चन्द्रगुप्तो वदति-मम पिता

पीने के दोहले की पूर्ति करने में सफलता प्राप्त करली । वह भी अपने
दोहले की पूर्ति से विशेष प्रसन्न हुई । इसके बाद चाणक्य ने रासाय-
निक क्रिया द्वारा धन का उपार्जन करना प्रारंभ कर दिया । इस तरफ
जब पूरे नौ मास व्यतीत हो चुके तब दोहले की पूर्ति से प्रसन्न हुई
उस मयूरपालक की पत्नी के पुत्र उत्पन्न हुआ । माता की गर्भावस्था
में चंद्र को गोपन करने से पिताने उसका नाम चन्द्रगुप्त रखा । धीरे २
जय चन्द्रगुप्त बालकों के साथ क्रीडा करने के लायक हो गया तब
वह उनके साथ खेलते समय राजनीति का प्रदर्शन करने लगा । जिस
समय चन्द्रगुप्त की अवस्था आठ वर्ष की हो गई उस समय चाणक्य
मयूरपालक के घर पर आया चाणक्य ने चंद्रगुप्त को उसकी उत्पत्ति
के वृत्तान्त से विदित कर दिया । चन्द्रगुप्त को जब अपनी उत्पत्ति
का वृत्तान्त विदित हो चुका तो उसने चाणक्य से कहा हे महात्मा !
आप मुझे अपने ही साथ ले चलिए । चाणक्य ने कहा तुम्हारा पिता

आ प्रभाषे आणक्ये तेलीनी चंद्र पीवानी धन्धाने परिपूर्णा करवामां सङ्गता
मेणवी पोतानी धन्धानी परिपूर्णायां मयूरपालकनी पत्नि भूष प्रसन्नतामां
रहेवा लागी. आ पछी आणक्ये रसायणीक क्रियाओ द्वारा धन मेणववानी
शङ्कात करी दीधी. आ तरङ्ग न्यारे पुरा नव महिना बीती गया त्यारे
पोतानी धन्धानी पूर्तिथी प्रसन्न थयेली ते मयूरपालकनी पत्निओ पुत्रनो जन्म
आप्यो. पिताओ तेलुं नाम चंद्रगुप्त राख्युं. समय जतां न्यारे चंद्रगुप्त
भाण्डोनी साथे रमवाने लायक थयो त्यारे तेलु भाण्डोनी साथे जेलती वण्णते
राजनीतितुं शिक्षण आपवा मांड्युं. यथा समये न्यारे चंद्रगुप्त आठ वर्षनो थयो
त्यारे आणक्य मयूरपालकने घेर आवी पडोन्था. आणक्ये चंद्रगुप्तने तेना
जन्म कालुं वृत्तांत कहुं चंद्रगुप्ते पोताना जन्मकालुं वृत्तांत बण्ण्युं त्यारे तेलु
आणक्यने कहुं, हे महात्मा ! आप भने आपनी साथे लछ बओ, आणक्ये

પૂર્વમેવ માં દત્તવાન્ । તત્તથાળવ્યથન્દ્રગુપ્તં સહ નીત્વા પ્રાહ-તવ રાજ્યલાભં કરિ-
 ણ્યામિ । તત્તથાળવ્યો વનં ગત્વા રસાયનેન દ્રવ્યં નિર્માય તત્પ્રભાવાત્ સેનાં સંગૃ-
 હીતવાન્ । સૈનિકૈઃ સહ સ પાટલિપુત્રનગરે નન્દનૃપતિમાક્રમતે સ્મ । નન્દનૃપતિશ્ચા-
 ણવ્યસ્ય પરાજયં કૃતવાન્ । ચન્દ્રગુપ્તેન સહ ચાળવ્યસ્તતોઽપ્સૃત્ય ક્વચિત્ પ્રચ્છન્નો
 ભૂત્વા સ્થિતઃ । નન્દનૃપતેઃ કથિત્ સૈનિકોઽશ્વમારુદ્ધ ચાળવ્યં ગ્રહીતુમાગતઃ । ચાળ-
 વ્યસ્તં વિલોક્ય ચિન્તયતિ-અયં તુ માં ગ્રહીતું પ્રત્યાસન્નો ભવતિ, વાલકોઽયં ચન્દ્ર-

મેરે સાથ ચલને મેં તુમ્હેં નિપેધ કરેગા । ચન્દ્રગુપ્ત ને કહા-નિપેધ ક્યોં
 કરેગા ? પિતા ને તો મુજે આપકો પહિલે સે હી દે દિયા હૈ । ચંદ્રગુપ્ત કી
 વાત સુનકર ચાળવ્ય ને ચંદ્રગુપ્ત કો અપને સાથ લે લિયા । કહા-ચલો
 મૈ તુમ્હેં રાજ્ય કી પ્રાપ્તિ કરાઝંગા । ચન્દ્રગુપ્ત કો સાથ લેકર ચાળવ્ય
 વન મેં પહુંચા । રસાયન સે ડસને વહાં દ્રવ્ય કો સૂચ ઇકઢા કિયા ઓર
 ડસકે પ્રભાવ સે ડસને વહીં પર સેના કા સંગ્રહ કરના ખી પ્રારંભ કર
 દિયા । જય સેના અચ્છી તરહ સંગૃહીત હો ચુકી તો ચાળવ્ય ને સેના
 કો લેકર પાટલિપુત્ર મેં જાકર રાજા નન્દ કે ડપર આક્રમણ કર દિયા ।
 રાજા નન્દ ને ચાળવ્ય કો પરાજિત કર વહાં સે નિકાલ દિયા । ચાળ-
 વ્ય ખી પરાસ્ત હોકર ચન્દ્રગુપ્ત કો સાથ લેકર વહાં સે ચલા ગયા
 ઓર કિસી જગહ ગુપ્તરૂપ સે જાકર છિપ ગયા । રાજા નન્દ ને ચાળવ્ય
 કો પકડ ને કે લિયે ડસકે પીછે ઇક અપના ઘુડસવાર ખેજા । ઘુડ-
 સવાર કો અપના પીછા કરતે હુપ દેઝકર ચાળવ્ય ને વિચાર કિયા

કહું કે તારા પિતા તને મારી સાથે મોકલવામાં અડચણ ઉભી કરશે ચંદ્રગુપ્તે
 કહું અડચણ શા માટે કરશે ? પિતાએ તો પહેલેથી જ મને આપને સુપ્રત કરેલ
 છે. ચંદ્રગુપ્તની વાત સાંભળીને ચાણક્યે ચંદ્રગુપ્તને પોતાની સાથે લઈ લીધો
 અને કહું, ચાલો ! હું તમને રાજ્યની પ્રાપ્તિ કરાવીશ. ચંદ્રગુપ્તને લઈ ચાણક્ય
 વનમાં ગયા. રસાયણ પ્રયોગથી ત્યાં તેણે ખૂબ દ્રવ્ય એકઠું કર્યું અને એની
 સહાયથી સેના એકઠી કરવાનો આરંભ કરી લીધો. સેનાને લઈને પાટલીપુત્ર
 પહોંચી નંદરાજ ઉપર આક્રમણ કર્યું. યુદ્ધમાં રાજા નંદે ચાણક્યનો પરાજય કરીને
 ભગાડી મૂક્યા. ચાણક્ય હારી જવાથી ચંદ્રગુપ્તને સાથે લઈ ત્યાંથી ચાલી
 નીકળ્યા અને ડોઈ છુપા સ્થળે જઈ રહેવા લાગ્યા. રાજા નંદે ચાણક્યને
 પકડવા માટે તેની પાછળ એક ઘોડેસ્વારને મોકલ્યો. ઘોડેસ્વાર પોતાનો પીછો
 પકડી રહ્યો છે. જાણીને ચાણક્ય વિચાર કરવા લાગ્યા કે તે પકડવા

ગુપ્તઃ કથં મયા સહ ગન્તું પ્રભવતિ । इत्येवं विचार्य स तत्र सरस्तटे बद्धं धावमानस्य
 રજકસ્યાન્તિકે ગત્વા વદતિ—અરે રજક ! નન્દનપતેઃ સૈનિકાસ્ત્વાં હન્તુમાગચ્છન્તિ ।
 રજકસ્તદ્વચનં શ્રુત્વા તદ્ભયાત્ તતઃ પલાયિતઃ । चाणक्यस्तानि वस्त्राणि धावमान-
 સ્તત્ર સંસ્થિતઃ, ચન્દ્રગુપ્તોઽપિ તત્રૈવાન્યભાગે જલે પ્રવિશ્ય પ્રચ્છન્નોઽભવત્ । अश्वा-
 रूढोऽसौ नन्दराजपुरुषस्तत्रागत्य पृच्छति—अरे रजक ! चाणक्यः क्व गतः ?
 રજકવેપધારી ચાણક્યઃ પ્રાહ—જલે પ્રવિષ્ટઃ તતોઽસૌ નન્દરાજપુરુષસ્તસ્ય કૃતરજ-

કિ यह तो मुझे पकड़ने के लिये बिलकुल ही पास आ चुका है, यह चन्द्र-
 ગુપ્ત ચાલક હૈ મેરે સાથ દોડ સકતા નહીં હૈ અતઃ એક ઉપાય કરના
 चाहिये कि जो साम्हने के तालाय पर धोयी कपड़े धो रहा है उसको
 કિસી વહાને સે વહાં સે ભગા દેના चाहिये और स्वयं को उसका काम
 કરને લગ જાના चाहिये तभी रक्षा हो सकती है। ऐसा विचार कर
 ચાણક્ય ઉસ ધોવી કે પાસ આકર કહને લગા કિ અરે ધોવી ! તું
 देखता नहीं है राजा के सैनिक तुझे मारने के लिये आ रहे हैं । धोवी
 ને ડયોં હી ચાણક્ય કી હસ ઘાત કો સુના કિ વહ વહાં સે એકદમ
 ભગ ગયા । चाणक्य ने अपनी नीति में सफलता प्राप्त की और उस
 ધોવી કે જો કપડે વહાં ધોને કે લિયે પડે હુય થે ઉન્હે ધોના પ્રારંભ
 કર દિયા । चन्द्रगुप्त भी वहीं पर एक किनारे पानी में जाकर छुप
 ગયા । वह आश्चर्य राजपुरुष जो इनके पीछे पड़ा हुआ था वहाँ पर
 આ પહુંચા । उसने आते ही उससे पूछा कि अरे धोवी ! चाणक्य कहाँ
 ગયા હૈ । रजकवेषधारी चाणक्य ने कहा कि वह अभी जल में घुस

भाटे तहत नष्ट आवी गये। आ बाणक्य चंद्रगुप्त भारी साथे ढोडी
 શકશે નહીં. भाटे अने कांधक उपाय करये लेछे. सामा तणाव उपर धोणी
 કપડાં ધોઈ રહ્યો છે, તેમને કાંઈ પણ બહાને લ્યાંથી ભગાડી દે અને
 પોતે તે કામ કરવા લાગી બચ કે જેથી રક્ષા થાય આવો વિચાર
 કરીને ચાણક્ય તે ધોળીની પાસે બંધને કહેવા લાગ્યા, કે હે ધોળી !
 તું ભેતો નથી કે રાબાને સૈનિક તેને મારવા માટે આવી રહ્યો છે ! ધોળી
 ચાણક્યની આ વાત સાંભળીને લ્યાંથી એકદમ ભાગવા લાગ્યો. ચાણક્યે
 પોતાની નીતિને મળેલી સફળતા ભેઈ ને તે ધોળીનાં જે કપડાં ત્યાં ધોવા માટે
 પડ્યાં હતાં તેને ધોવા લાગ્યો. ચંદ્રગુપ્ત પણ કિનારા ઉપર પાણીમાં બંધને છુપાઈ
 ગયો. એટલામાં પેલો ધોડેસ્વાર રાજપુરુષ જે તેમની પાછળ પડ્યો હતો તે ત્યાં
 આવી પહોંચ્યો. તેણે આવીને પૂછ્યું, અરે ધોળી ! ચાણક્ય કઈ બાબુએ ગયો ?
 ધોળી વેશધારી ચાણક્યે કહ્યું કે, તે હમણાં જ પાણીમાં ઉતરી ગયો છે. તેની

પૂર્વમેવ માં દત્તવાન્ । તત્તથાણક્યથન્દ્રગુપ્તં સહ નીત્વા પ્રાહ-તવ રાજ્યલાભં કરિ-
 ણ્યામિ । તત્તથાણક્યો વનં ગત્વા રસાયનેન દ્રવ્યં નિર્માય તત્પ્રભાવાત્ સેનાં સંગૃ-
 હીતવાન્ । સૈનિકૈઃ સહ સ પાટલિપુત્રનગરે નન્દનૃપતિમાક્રમતે સ્મ । નન્દનૃપતિથા-
 ણક્યસ્ય પરાજયં કૃતવાન્ । ચન્દ્રગુપ્તેન સહ ચાણક્યસ્તતોઽપ્સૃત્ય ક્વચિત્ પ્રચ્છન્નો
 ભૂત્વા સ્થિતઃ । નન્દનૃપતેઃ કથિત્ સૈનિકોઽશ્વમાસ્ત્ય ચાણક્યં ગ્રહીતુમાગતઃ । ચાણ-
 ક્યસ્તં વિલોક્ય ચિન્તયતિ-અયં તુ માં ગ્રહીતું પ્રત્યાસન્નો ભવતિ, વાલકોઽયં ચન્દ્ર-

મેરે સાથ ચલને મેં તુમ્હેં નિપેધ કરેગા । ચન્દ્રગુપ્ત ને કહા-નિપેધ ક્યોં
 કરેગા ? પિતા ને તો મુझे आपको पहिले से ही दे दिया है । चंद्रगुप्त की
 बात सुनकर चाणक्य ने चंद्रगुप्त को अपने साथ ले लिया । कहा-चलो
 मैं तुम्हें राज्य की प्राप्ति कराऊंगा । चन्द्रगुप्त को साथ लेकर चाणक्य
 वन में पहुँचा । रसायन से उसने वहाँ द्रव्य को खूब इकट्ठा किया और
 उसके प्रभाव से उसने वहीं पर सेना का संग्रह करना भी प्रारंभ कर
 दिया । जब सेना अच्छी तरह संगृहीत हो चुकी तो चाणक्य ने सेना
 को लेकर पाटलिपुत्र में जाकर राजा नन्द के ऊपर आक्रमण कर दिया ।
 राजा नन्द ने चाणक्य को पराजित कर वहाँ से निकाल दिया । चाण-
 क्य भी परास्त होकर चन्द्रगुप्त को साथ लेकर वहाँ से चला गया
 और किसी जगह गुप्तरूप से जाकर छिप गया । राजा नन्द ने चाणक्य
 को पकड़ ने के लिये उसके पीछे एक अपना घुड़सवार भेजा । घुड़-
 सवार को अपना पीछा करते हुए देखकर चाणक्य ने विचार किया

કહ્યું કે તારા પિતા તને મારી સાથે મોકલવામાં અડચણ ઉભી કરશે ચંદ્રગુપ્તે
 કહ્યું અડચણ શા માટે કરશે ? પિતાએ તો પહેલેથી જ મને આપને સુપ્રત કરેલ
 છે. ચંદ્રગુપ્તની વાત સાંભળીને ચાણક્યે ચંદ્રગુપ્તને પોતાની સાથે લઈ લીધો
 અને કહ્યું, ચાલો ! હું તમને રાજ્યની પ્રાપ્તિ કરાવીશ. ચંદ્રગુપ્તને લઈ ચાણક્ય
 વનમાં ગયા. રસાયણ પ્રયોગથી ત્યાં તેણે ખૂબ દ્રવ્ય એકઠું કર્યું અને એની
 સહાયથી સેના એકઠી કરવાનો આરંભ કરી લીધો. સેનાને લઈને પાટલીપુત્ર
 પહોંચી નંદરાજ ઉપર આક્રમણ કર્યું. યુદ્ધમાં રાજા નંદે ચાણક્યનો પરાજય કરીને
 ભગાડી મૂક્યા. ચાણક્ય હારી જવાથી ચંદ્રગુપ્તને સાથે લઈ ત્યાંથી ચાલી
 નીકળ્યા અને કોઈ છુપા સ્થળે જઈ રહેવા લાગ્યા. રાજા નંદે ચાણક્યને
 પકડવા માટે તેની પાછળ એક ઘોડેસ્વારને મોકલ્યો. ઘોડેસ્વાર પોતાનો પીછો
 પકડી રહ્યો છે. બાણીને ચાણક્ય વિચાર કરવા લાગ્યા કે તે મને પકડવા

वृद्धा ग्राह-भोजने राज्यग्रहणे च प्रथमं प्रान्तभागे हस्तो निक्षेपणीयः । एतद्वचनं श्रुत्वा चाणक्यो हिमगिरिं गतवान् । तत्र पर्वतनामको नृपतिरासीत् । तस्य समीपं गत्वा चाणक्योज्ज्वलत्-पाटलिपुत्रनगरे नन्दनृपतिना सह युद्धे भवान् सहयोगं दद्यात् तर्हि तदर्थं राज्यं भवते दास्यामि । तदा पर्वतेन तस्य वचनं स्वीकृतम् ।

ततश्चाणक्यः पर्वतश्च चन्द्रगुप्तेन सह पाटलिपुत्रनगरमागत्य नन्दं विजित्य राज्यं गृहीतवन्तौ । तदा नन्दनृपतिर्धर्मद्वारेण निःसर्तुं प्रार्थयति, चन्द्रगुप्तेन तत्प्रार्थनं स्वीकृत्य कथितम्-एकस्मिन् रथे यावद् द्रव्यं समाविशति, तावद् द्रव्यमुपादाय

ने क्या अनुचित किया है ? । वृद्धा ने कहा भोजन एवं राज्यग्रहण में प्रथम प्रान्तभाग में हाथ डालना चाहिये । वृद्धा के वचन सुनकर चाणक्य हिमगिरि जाकर वहाँ के राजा पर्वत से मिला । उससे चाणक्य ने कहा पाटलिपुत्र नगर में नन्दनृपति के साथ यदि युद्ध में आप हमें सहयोग प्रदान करें तो वहाँ का आधा राज्य हम आपको देंगे । चाणक्य की बात सुनकर पर्वत ने युद्ध में सहायता देना कबूल कर लिया ।

चंद्रगुप्त को लेकर चाणक्य और पर्वत दोनों मिल कर पाटलिपुत्र आये । वहाँ नन्द राजा के ऊपर इन्होंने धावा बोल दिया । नन्द को परास्त कर उसका राज्य ले लिया । उस समय नन्द ने धर्मद्वार से निकल ने के लिये प्रार्थना की । चंद्रगुप्त ने उसकी प्रार्थना को स्वीकार करते हुए कहा-एक रथ में जितना द्रव्य हो सकता हो उतने द्रव्य को

अनुचित काम क्युं छे ? वृद्धाये कहुं के, लोभन अने राज्य अङ्गेषुमां प्रथम अेक छेडेथी हाथ नाभवे लोभये. वृद्धानुं आ वचन सांभणी तेने नमन करीने आषुक्य त्यांथी आलता थया. आ पछी आषुक्ये हिमगिरि जध त्यांना राज पर्वतनी मुलाकात वीधी अने तेने कहुं के, पाटलीपुत्रना राज नंदनी सामे अमे युद्ध करवा छच्छीये छीये. अे युद्धमां तमे ले अभने साथ आपशे तो ते लतेला रान्यने। अरथे लाग तमने आपवामां आवशे. आषुक्यनी आ वात सांभणी पर्वत राजअे युद्धमां सहायता देवानुं कथुल क्युं.

चंद्रगुप्तेन वध ने आषुक्य अने पर्वत भन्नेअे पाटलीपुत्र उपर आक्रमण क्युं. सामसामी लडाई थध जेमां राज नंद हारी गया, तेना रान्यने। कणअे चंद्र-गुप्ते संभानी वीधी. आ समये नंदे धर्मद्वारथी निकणवा भाटे प्रार्थना करी. चंद्र-गुप्ते तेनी प्रार्थनाने स्वीकार करीने कहुं के, अेक रथमां जेटहुं द्रव्य समाध

કવેપસ્ય चाणक्यस्य हस्ते स्व खड्गं इयं च दत्त्वा जले प्रविशति । तस्मिन्नेव समये रजकरूपश्चाणक्यस्तेन खट्वेन तस्य नन्दराजपुरुषस्य शिरश्चिच्छेद ।

ततश्चाणक्यश्ચન્દ્રગુપ્તેન સહ સ્થાનાન્તરં ગતઃ । કસ્મિંશ્ચિદ્ ગ્રામે મિશ્નાર્થે ગૃહ-
સ્થગૃહે ગત્વા પશ્યતિ—एका वृद्धा स्यालके पायसं परिचिप्य बालकाय भोक्तुं ददाति ।
तेन बालकेन स्यालकस्य मध्यभागे हस्तो निक्षिप्तः । प्रतप्तपायसस्पर्शेन तस्य हस्तो
दग्धः, तेनासौ क्रन्दति । वृद्धा वदति—रे मूढ ! त्वं चाणक्य इव किमाचरसि ।
एतद् वचनं श्रुत्वा वृद्धा चाणक्यः प्राह—मातः ! किमनुचितं चाणक्येन कृतम् ;

गया है । सवार ने ज्यों ही यह बात सुनी तो वह अपने घोड़े से नीचे
उतर पड़ा और कहने लगा कि तुम मेरे इस घोड़े को और तलवार को
पकड़े रहो, जयतक मैं जलमें घुस कर उसे पकड़ लाता हूं । इतने में ही
चाणक्य ने उसकी ही तलवार से उसको मार दिया ।

चाणક્ય વહાં સે ચંદ્રગુપ્ત કો સાથ લેકર કિસી દૂસરે સ્થાન પર
ચલા ગયા । એક સમય કી વાત હૈ કિ ચાણક્ય જય મિશ્ના લેને કે
લિયે કિસી દૂસરે ગાંવ મેં એક ગૃહસ્થ કે ઘર પર ગયા હુઆ થા તબ उसने
वहां देखा कि एक वृद्धा ने धाली में गर्म खीर परोस कर खाने के
लिये किसी बालक को दी और उस बालक ने उस गर्म खीर से युक्त
धाली के बीचोबीच हाथ डाल दिया सो गर्म खीर के उष्णस्पर्श से उस
बालक का हाथ जल गया इससे वह रोने लगा । उसको रोता देखकर
वृद्धा ने कहा कि रे मूढ ! तू चाणक्य की तरह क्यों होता जा रहा
- है । वृद्धा के ये वचन सुनकर चाणक्य ने उससे कहा हे माता ! चाणक्य

આ વાત સાંભળીને તે પોતાના ઘોડા ઉપરથી નીચે ઉતરી અને કહેવા લાગ્યો,
મારા આ ઘોડાને અને તરવારને તમે સાચવો ત્યાંસુધીમાં હું હમણાં જ તેને પાણી-
માંથી પકડી લાવું છું. ઘોડા અને તરવાર હાથ કરીને આણક્યે તરવારથી પેલા
સ્વારને મારી નાખ્યો. એને મારીને આણક્ય ચંદ્રગુપ્તને સાથે લઈ કોઈ બીજા
સ્થળે ચાલ્યા ગયા. એક સમયની વાત છે કે જ્યારે આણક્ય ત્યાં સ્થિર
થઈ ભિક્ષા લેવા માટે કોઈ બીજા ગ્રામે એક ગૃહસ્થને ત્યાં ગયા. ત્યાં તે ભિક્ષા
માટે પહોંચ્યા, એજ વખતે એક વૃદ્ધા થાળીમાં ગરમ ગરમ ખીર પીરસી
બાળકને ખવરાવવાની તૈયારી કરી રહેલ હતી. બાળકે ખીર ખાવાની
હતાવળમાં તે ગરમ ખીરથી ભરેલી થાળીની વચ્ચે વચ્ચે હાથ નાખ્યો. ગરમ
ખીરના સ્પર્શથી બાળકનો હાથ દાબ્યો અને રોવા લાગ્યો. આ જોઈ વૃદ્ધાએ
તે બાળકને કહ્યું, કે અરે મૂઠા! આણક્યના જેવો તું કેમ થતો જાય છે? વૃદ્ધાનાં
આ વચન સાંભળી આણક્યે તે વૃદ્ધાને પૂછ્યું કે હે માતા ! આણક્યે - કયું

चाणक्यस्तदा नन्दराज्यस्य द्वौ भागौ कृत्वा पर्वताय चन्द्रगुप्ताय चैकैकं भागं प्रदत्तवान् । नन्देन स्वभवने विपकन्या स्थापिता । तत्र पर्वतनृपस्तां विमोक्ष्य मोहितो जातः, तस्याः स्पर्शमात्रेण पर्वतनृपो विपाकान्तः संजातः । तद्विषापहारार्थं चन्द्रगुप्तः प्रवृत्तः, स चाणक्येन प्रतिषेधितः, तदनन्तरं पर्वतनृपो मृतः । तदा चन्द्रगुप्तस्य राज्यमखण्डं संजातम् ।

अथ नन्दराज्यान्तर्गताः शत्रुलोकाश्चौर्यादिभिरुपद्रवं कुर्वन्ति । चाणक्यश्चौराणां

मंगल है। चक्र के जो नव आरे टूट गये हैं उससे यह सूचित होता है कि नौ पीढ़ी पर्यन्त यह राज्य स्थिर रहेगा। इसके बाद चाणक्य, पर्वत और चंद्रगुप्त राज्यभवन में प्रविष्ट हो गये।

चाणक्य ने उस मिले हुए नन्दराज्य के दो भाग किये। एक भाग पर्वत के लिये और दूसरा भाग चन्द्रगुप्त के लिये दिया। नंद के भवन में एक विपकन्या पाली हुई थी। पर्वत इस कन्या को देखकर उस पर मोहित हो गया। ज्यों ही उसने उसका स्पर्श किया कि उसका समस्त शरीर विष से व्याप्त हो गया। पर्वत के समस्त शरीर में व्याप्त विष को दूर करने के लिये चंद्रगुप्त ने प्रयत्न करना चाहा, परन्तु चाणक्य ने उसे इसके लिये मना कर दिया अतः वह उससे दूर रहने लगा। बाद में पर्वत मर गया। पर्वत के मरते ही चंद्रगुप्त का एकछत्र राज्य हो गया।

राज्य परिवर्तित होने से अथ नन्दराज्यान्तर्गत लोकों ने चोरी आदि उपद्रव करना प्रारंभ कर दिया। चाणक्य ने चोरों को दमन

गणक्षप नथी परंतु भारे भंगणक्षप छे. यकंना जे नव आरा तूटी गया छे ओनाथी ओ सूचित थाय छे के, तभारी नव पेढी सुधी आ राज्य अखल अने स्थिर रहेछे. पछी आखुअ, राजा पर्वत अने चंद्रगुप्त भधा राजलवनमां गया.

नंद राजना ओ राज्यना आखुअ जे लागला पाउथा. ओक लाग राजा पर्वतने अने ओक चंद्रगुप्तने सुप्रत करवाभां आओये. नंदना राजलवनमां ओक विपकन्या छेरेवाभां आवी छती. पर्वत ओने ओछ ओना उपर मोहीत अनी गयो. तेछे ओ कन्याना शरीरने स्पर्श कर्यो के तुरत ज तेना समस्त शरीरमां विष प्रसरी गयुं. पर्वतना शरीरमां प्रसरी गयेला विषने दूर करवा चंद्रगुप्त तत्पर अओये ओज वओते आखुअ तेने तेम करतां अटकाओये. आथी तेछे तेम करवुं मांडी पाओयुं. विषना भारे प्रकोपथी पर्वतनुं मृत्यु थयुं. पर्वतना मृत्युने कारछे राजा नंदनुं समग्र राज्य चंद्रगुप्तना ओक छत्र नीचे आवी गयुं.

राज्यनुं परिवर्तन थवाथी राज्यनुं शासन भट्ठातां डेटवाक बोकोओे थोरी आदि उपद्रवने प्रारंभ करी दीधो. आखुअे थोरी आदि उपद्रव करनाराओे सामे

भार्यापुत्रादिभिः सह भवान्निसरतु । नन्देन तथैव कृतम् । तदा रथस्थिता नन्दस्य पुत्री निर्गच्छन्ती चन्द्रगुप्तं सानुरागं पश्यति, तदा नन्दः स्वपुत्रीं प्राह—पुत्रि ! अभीष्टं चेचन्द्रगुप्तं वरय । ततोऽसौ नन्दपुत्री चन्द्रगुप्तस्य रथे समारोहति, तदा नव संख्यका रथचक्रस्य अरा भग्नाः । चन्द्रगुप्तस्तद्भङ्गममङ्गलं विज्ञाय नन्दपुत्रीं प्रतिषेधयति । चाणक्यश्चन्द्रगुप्तं वदति—इदं महन्मङ्गलम्, नवसंख्यका अरा भग्ना इति नवपुरुषपर्यन्तं राज्यं स्थास्यति । ततश्चन्द्रगुप्तः पर्यतश्चाणक्यश्च सर्वे राजभवनं प्रविष्टाः ।

लेकर आप अपने स्त्रीपुत्रादिकसहित यहां से चले जायें । चन्द्रगुप्त की आज्ञानुसार नन्द ने वैसा ही किया । जिस समय नन्द राज्य से बाहर होकर बालक्यचेसहित चलने लगा उस समय रथ में बैठी हुई नन्द की पुत्री सुचन्द्रा ने बड़े ही अनुराग से चंद्रगुप्त की ओर देखा । चंद्रगुप्त की ओर अनुराग से देखनेवाली अपनी पुत्री को देखकर नन्द ने कहा कि हे पुत्री ! यदि तेरी इच्छा हो तो तू इस चंद्रगुप्त को बरले । पिता की बात सुनकर पुत्री चंद्रगुप्त के रथ पर जाकर बैठ गई । जिस समय यह उसके रथ पर बैठी उसी समय चंद्रगुप्त के रथ के पहिये के नौ आरे टूट गये । चंद्रगुप्त ने ज्यों ही अपने रथ के पहिये की यह हालत देखी तो उसने इसमें अमंगल माना और नन्द की पुत्री को उस में बैठने से निषेध कर दिया । चाणक्य ने इस बात को देखकर चंद्रगुप्त से कहा कि तुम जिसे अमंगल समझ रहे हो वह बड़ा भारी

शुभ के टुकड़ा है । आप आपना स्त्री पुत्रादिकने लक्ष्य नहीं थी बल्कि नन्द के चंद्रगुप्त की आज्ञानुसार कथुं । ने समझे राजा नन्द के पोताना परिवार सहित राज्य छोड़ने का लाज्य । ते समझे रथ में बैठे नन्द की पुत्री सुचन्द्रा ने चंद्रगुप्त की सामने लगे अनुराग की दृष्टि देखी । चंद्रगुप्त तरफ अनुराग की लक्ष्य रहे ल पोतानी पुत्री ने उद्देश्य ने नन्द के कथुं के, हे पुत्रि ! ने तारी इच्छा होय तो तू पुत्री की चंद्रगुप्त से बरी ले । पिता की आ बात सांख्यी सुचन्द्रा ने रथ में उतरी चंद्रगुप्तना रथ ऊपर नहीं गय । नेवी ते चंद्रगुप्तना रथ ऊपर लक्ष्य ने लक्ष्य तेवा न चंद्रगुप्तना रथना पहिंड़ना नव आरा टूटी गया । चंद्रगुप्त पोताना रथना पहिंड़ना आ जनाव नेतां तेना मनमां अभंगणनी शंका नगी अने ऐसी नन्द की पुत्री ने रथ ऊपर खड्गानी ना पाडी । बाणक्य आ ने चंद्रगुप्तने समझाये के, तमे ने अभंगण माने छे ते अभं-

ચાળક્યસ્તદા નન્દરાજ્યસ્ય દ્વૌ ભાગૌ કૃત્વા પર્વતાય ચન્દ્રગુપ્તાય ચૈકૈકં ભાગં
પદત્તવાન્ । નન્દેન સ્વભવને વિષકન્યા સ્થાપિતા । તત્ર પર્વતનૃપસ્તાં વિલોક્ય
મોહિતો જાતઃ, તસ્યાઃ સ્પર્શમાત્રેણ પર્વતનૃપો વિપાક્રાન્તઃ સંજાતઃ । તદ્વિપાપહારાર્થ
ચન્દ્રગુપ્તઃ પ્રવૃત્તઃ, સ ચાળક્યેન પ્રતિપેધિતઃ, તદનન્તરં પર્વતનૃપો મૃતઃ । તદા
ચન્દ્રગુપ્તસ્ય રાજ્યમલ્ખણં સંજાતમ્ ।

અથ નન્દરાજ્યાન્તર્ગતાઃ શત્રુલોકાશ્ચૌર્યાદિભિરુપદ્રવં કુર્વન્તિ । ચાળક્યશ્ચૌરાણાં

મંગલ હૈ । ચક્ર કે જો નવ આરે ટૂટ ગયે હૈં उससे यह सूचित होता है कि
नौ पीढ़ी पर्यन्त यह राज्य स्थिर रहेगा । इसके बाद चाणक्य, पर्वत
और चंद्रगुप्त राज्यभवन में प्रविष्ट हो गये ।

ચાળક્ય ને उस मिले हुए नन्दराज्य के दो भाग किये । एक भाग
पर्वत के लिये और दूसरा भाग चन्द्रगुप्त के लिये दिया । नंद के भवन
में एक विषकन्या पाली हुई थी । पर्वत इस कन्या को देखकर उस पर
मोहित हो गया । ज्यों ही उसने उसका स्पर्श किया कि उसका समस्त शरीर
विष से व्याप्त हो गया । पर्वत के समस्त शरीर में व्याप्त विष को दूर
करने के लिये चंद्रगुप्त ने प्रयत्न करना चाहा, परन्तु चाणक्य ने उसे
इसके लिये मना कर दिया अतः वह उससे दूर रहने लगा । बाद में
पर्वत मर गया । पर्वत के मरते ही चंद्रगुप्त का एकछत्र राज्य हो गया ।

રાજ્ય પરિવર્તિત होने से अब नंदराज्यान्तर्गत लोकों ने चोरी
आदि उपद्रव करना प्रारंभ कर दिया । चाणक्य ने चोरों को दमन

ગળગ્ધ્રપ નથી પરંતુ ભારે મંગળગ્ધ્રપ છે. ચક્રના જે નવ આરા તૂટી ગયા છે
એનાથી એ સૂચિત થાય છે કે, તમારી નવ પેઢી સુધી આ રાજ્ય અચલ અને સ્થિર
રહેશે. પછી આલ્પક્ય, રાજા પર્વત અને ચંદ્રગુપ્ત બધા રાજ્યભવનમાં ગયા.

નંદ રાજાના એ રાજ્યના આલ્પક્યે જે ભાગલા પાડયા. એક ભાગ રાજા પર્વતને
અને એક ચંદ્રગુપ્તને સુપ્રત કરવામાં આવ્યો. નંદના રાજ્યભવનમાં એક વિષકન્યા
ઉછેરવામાં આવી હતી. પર્વત એને જોઈ એના ઉપર મોહીત બની ગયો. તેણે
એ કન્યાના શરીરને સ્પર્શ કર્યો કે તુરત જ તેના સમસ્ત શરીરમાં વિષ પ્રસરી
ગયું. પર્વતના શરીરમાં પ્રસરી ગયેલા વિષને દૂર કરવા ચંદ્રગુપ્ત તત્પર બન્યો.
એજ વખતે આલ્પક્યે તેને તેમ કરતાં અટકાવ્યો. આથી તેણે તેમ કરવું માંડી
પાળ્યું. વિષના ભારે પ્રકોપથી પર્વતનું મૃત્યુ થયું. પર્વતના મૃત્યુને કારણે
રાજા નંદનું સમગ્ર રાજ્ય ચંદ્રગુપ્તના એક છત્ર નીચે આવી ગયું.

રાજ્યનું પરિવર્તન થવાથી રાજ્યનું શાસન બદલાતાં કેટલાક લોકોએ ચોરી
આદિ ઉપદ્રવને પ્રારંભ કરી દીધો. આલ્પક્યે ચોરી આદિ ઉપદ્રવ કરનારાઓ સામે

દમનાર્થં વિચિન્તયન્ કદાચિદ્ નગરતો વર્ધિર્નિઃસૃતઃ સન્ પડ્યતિ-નલદામનામા
કુવિન્દઃ પુત્રં મત્કોટકૈર્દદ્યં દદ્વા કોપાવિષ્ટો ભૂત્વા તેષાં વિલમન્વેપયતિ ।
ચાણક્યસ્તથાકુર્વન્તં કુવિન્દં દદ્વા પૃચ્છતિ-કુવિન્દ ! કિમન્વેપયસિ ? કુવિન્દઃ
પ્રાઢ-મત્પુત્રદંશદાપિનાં મત્કોટકાનાં ગૃહમ્, એવં તદ્વૃત્તં વિદિત્વા ચાણક્યો મનસિ
વિચારયતિ-યોગ્યોઽયં કુવિન્દો વૈરનિર્યાતનસ્ય । ઇતિ મનસિ વિચાર્ય તમેવ
નગરાધ્યક્ષં કૃતવાન્ ।

एकदा कोशपूरणार्थं चाणक्यः मुवर्णप्राप्तिकामो देवाराधनं कृतवान् । देवः

કરને કા વહુત કુછ વિચાર કિયા પર સમજા મેં નહીં બેઠા । એક દિન
હસી વિષય કા વિચાર કરતે ૨ ચાણક્ય નગર સે બાહર જા પહુંચે ।
પહુંચતે હો વહાં એક નલદામ નામક કુવિન્દ (જુલાહે) કો દેલા જો
અપને પુત્ર કો કાટને વાલે મકોડોં કે વિલ કી તલાસ કરને મેં બઢે
ક્રોધ સે અભિભૂત હોકર ઇધર ડધર ફિર રહા થા । ચાણક્ય ને હસ
પ્રકાર સે તલાશી કરને મેં પ્રયત્ન કરતે હુએ દેલકર કુવિન્દ સે પૂછાં
કિહે કુવિન્દ ! કહો ક્યા ટૂંઢ રહે હો ? કુવિન્દ ને કહા મેરે પુત્ર કો એક
મકોડે ને કાટ લિયા હૈ સો મૈં ઉસકે ઘર કો દેલ રહા હૂં । હસ પ્રકાર
કુવિન્દ કી વાત સુનકર ચાણક્ય ને મન મેં વિચાર કિયા કિ યહ
કુવિન્દ વૈર કા વદલા લેને મેં યોગ્ય હૈ । હસ પ્રકાર વિચાર કર
ચાણક્ય ને ઉસે નગર કા કોતવાલ બના દિયા ।

एक समय की बात है कि खजाने की पूर्ति करने के निमित्त
चाणक्य ने किसी देव की आराधना की । चाणक्य की आराधना से

સમ્પત હાથે કામ લેવાનો તેમજ હમનનો કોરડો વીંછવાનો વિચાર કર્યો. પરંતુ
તેમ કરવું અત્યારના સંભોગોમાં તેને ઉચિત ન લાગ્યું. એક દિવસ આજ બાબ-
તનો વિચાર કરતાં કરતાં ચાણક્ય નગરની બહાર જતા હતા, ત્યાં રસ્તામાં એક
સ્થળે એક નલદામ નામના કુવિન્દ (વણકર)ને ભેટો. જે પોતાના પુત્રને કરડનારા
મંકોડાનું દર શોધી રહ્યો હતો. તેને ચાણક્યે પૂછ્યું, કુવિન્દ શું શોધી રહ્યો છે ?
ઘણા જ ક્રોધના આવેશથી અહીં તહીં ફરી રહેલા કુવિન્દે કહ્યું, મારા પુત્રને
એક મંકોડાએ કરડી ખાધેલ છે, હું તેના ઘરને જોતી રહ્યો છું. આ પ્રકારની
કુવિન્દની વાત સાંભળી ચાણક્યે વિચાર્યું કે, આ માણસ બહોલો લેવામાં યોગ્ય
છે. આમ વિચારી તેને સમજાવી પછીથી ચાણક્યે તેને નગરના કોટવાળાની
જગાએ નીમ્યો.

એક સમયની વાત છે-રાજ્યના ખજાનાને ભરપૂર બનાવવા ચાણક્યે

प्रसन्नो भूत्वा चाणक्याय जयप्रदानं पाशकान् ददौ । तदनन्तरं चाणक्येन दीनारपूर्णस्थालेन सह पाशकान् दत्त्वा कश्चिद् द्यूतपटुः पुरुषो द्यूतार्थं नगरे प्रेषितः । दीनारपूर्णं स्थालं पाशकानपि गृहीत्वाऽसौ पुरुषः पुराभ्यन्तरे भ्रमन् वदति—यद्यहं जयामि, तर्हि दीनारमेकं गृह्णामि । यदि मामन्यो जयति, तदा दीनारपूर्णमिदं स्थालं ददामि—इति । ततो वह्नो जना द्यूतक्रीडार्थं समागताः । सर्वे तेन पुरुषेण पराजिता, तं पाशकहस्तं पुरुषं विजेतुमसमर्था जाताः । यथा तस्य पाशकहस्तपुरुषस्य पराजयो दुर्लभस्तथा संसारे खलु मनुष्यजन्म दुर्लभम् ।

देव प्रसन्न भी हो गया । प्रसन्न होकर देव ने चाणक्य के लिये जय कराने वाले चार पासे वरदानरूप में दिये । इसके बाद चाणक्य ने स्वर्णमुद्रा-सोनामुहर से परिपूर्ण एक थाली को उन पासों के साथ किंसी द्यूतक्रीडा में निपुण पुरुष को देकर उसको नगर में जुआ खेलने के लिये भेजा । सोनामुहरों से पूर्ण थाल को तथा पासों को लेकर वह पुरुष नगर में यह अवाज देते हुए फिरने लगा कि यदि मैं जीत जाता हूँ तो पराजित हुए व्यक्ति से सिर्फ एक ही सोनामुहर लेता हूँ, और यदि हार जाता हूँ तो जीतने वाले को सोनामुहरों से पूर्ण यह थाल का थाल दे देता हूँ । उसकी इस घोषणा को सुनकर अनेक जन द्यूतक्रीडा के लिये आने लगे । जुआ खेलना प्रारंभ हो गया । उस पुरुष ने सब को जीत लिया, इस को कोई भी पराजित न कर सका । सारांश—जिस प्रकार इस देवप्रदत्त पासों के प्रभाव से उस पुरुष का पराजित होना

कैाई देवनी आराधना करी. आषुअनी आराधनाथी प्रसन्न थई देवे आषुअने विजय आपवनार जेवा आर पासा तेने आप्था. आ पछी आषुअने वरदानना रूपमां भणेलो जे पासानो प्रयोग करवानुं विचारी जेअ थाणमां सुवणुं मुद्राजो लरी द्यूतक्रीडांमां निपुषु जेवा जेअ पुअने पासा साथे ते थाण आपी नगरीमां जुगार रमवा भोअल्यो. सोनाभडोरथी लरेल थाण तथा पासा लध ते पुअ नगरमां घोषणा करतो करवा लाग्यो. के जे कैाई भने दावमां डरावे तो सोनाभडोरथी लरेल आ थाण आपी छँ भने सामो भाषुस डारे तो तेजे भने कृता जेअ न सोनाभडोर आपवी. जेनी आवी घोषणा सांलणीने अनेक भाषुसो जुगार रमवा आपवा लाग्या. जुगार रमवानो प्रारंभ थई चुक्यो. तेजे रमवा आपवनार हरेकने छती लीधा पषु तेने कैाई पराजित करी शक्युं नही. सारांश—देवना आपेला प्रसादरूप पासाना प्रभावथी जेवी रीते जे

દમનાર્થં વિચિન્તયન્ કદાચિદ્ નગરતો વહિર્નિઃસૃતઃ સન્ પશ્યતિ-નલદામનામા
કુવિન્દઃ પુત્રં મત્કોટકૈર્દૃષ્ટં દૃષ્ટ્વા કોપાવિષ્ટો ભૂત્વા તેષાં વિલમન્વેષયતિ ।
ચાણક્યસ્તથાકુર્વન્તં કુવિન્દં દૃષ્ટ્વા પૃચ્છતિ-કુવિન્દ ! કિમન્વેષયસિ ? કુવિન્દઃ
પ્રાઢ-મત્પુત્રદંશદાયિનાં મત્કોટકાનાં ગૃહમ્, एवं तद्वृत्तं विदित्वा चाणक्यो मनसि
વિચારયતિ-યોગ્યોઽયં કુવિન્દો વૈરનિર્યાતનસ્ય । इति मनसि विचार्य तमेव
નગરાધ્યક્ષં કૃતવાન્ ।

एकदा कोशपूरणार्थं चाणक्यः मुवर्णमाप्तिकामो देवाराधनं कृतवान् । देवः

करने का बहुत कुछ विचार किया पर समझ में नहीं बैठा । एक दिन
इसी विषय का विचार करते २ चाणक्य नगर से बाहर जा पहुँचे ।
पहुँचते ही वहाँ एक नलदाम नामक कुविन्द (जुलाहे) को देखा जो
अपने पुत्र को काटने वाले मकोड़ों के बिल की तलास करने में बड़े
क्रोध से अभिभूत होकर इधर उधर फिर रहा था । चाणक्य ने इस
प्रकार से तलाशी करने में प्रयत्न करते हुए देखकर कुविन्द से पूछा
कि हे कुविन्द ! कहो क्या ढूँढ रहे हो ? कुविन्द ने कहा मेरे पुत्र को एक
मकोड़े ने काट लिया है सो मैं उसके घर को देख रहा हूँ । इस प्रकार
कुविन्द की बात सुनकर चाणक्य ने मन में विचार किया कि यह
कुविन्द घैर का बदला लेने में योग्य है । इस प्रकार विचार कर
चाणक्य ने उसे नगर का कोतवाल बना दिया ।

एक समय की बात है कि खजाने की पूर्ति करने के निमित्त
चाणक्य ने किसी देव की आराधना की । चाणक्य की आराधना से

સમ્પત્તિ હાથે કામ લેવાનો તેમજ દમનનો કોરડો વીંછવાનો વિચાર કર્યો. પરંતુ
તેમ કરવું અત્યારના સંભોગોમાં તેને ઉચિત ન લાગ્યું. એક દિવસ આજ બાબ-
તનો વિચાર કરતાં કરતાં ચાણક્ય નગરની બહાર જતા હતા, ત્યાં રસ્તામાં એક
સ્થળે એક નલદામ નામના કુવિન્દ (વણકર)ને જોયો. જે પોતાના પુત્રને કરડનારા
મ'કોડાનું દર ચોધી રહ્યો હતો. તેને ચાણક્યે પૂછ્યું, કુવિન્દ શું ચોધી રહ્યો છે ?
ધણા જ કોપના આવેશથી અહીં તહીં ફરી રહેલા કુવિન્દે કહ્યું, મારા પુત્રને
એક મ'કોડાએ કરડી ખાધેલ છે, હું તેના ઘરને જોતી રહ્યો છું. આ પ્રકારની
કુવિન્દની વાત સાંભળી ચાણક્યે વિચાર્યું કે, આ માણસ બદલો લેવામાં યોગ્ય
છે. આમ વિચારી તેને સમજાવી પછીથી ચાણક્યે તેને નગરના કોતવાળાની
જગાએ નીમ્યો.

એક સમયની વાત છે-રાજ્યના ખજાનાને ભરપૂર બનાવવા ચાણક્યે

ત્રીદિ-કદ્દરુ-કોદ્રવ-મકુષ્ઠકા-ઢકી-વલ્લ-કુલત્ય-શુણ-પીનક-મમૂરા-તસી-
કલમ્બપટ્ટિકા-મધ્વા-વર્જરીત્યાદિવહુભેદમિજ્ઞાન્ સંપૂર્ણભરતક્ષેત્રમધ્યગાન્ ધાન્ય-
રાશીન્ કોઽપિ દેવઃ સ્વશક્ત્યા સંમીલ્યાધ્રંલિહં તત્પુઞ્જં કુર્યાત્ તત્ર પ્રસ્થૈકપરિમિત-
સર્પં નિશ્ચિપ્ય સર્વં ધાન્યં સંમિશ્રયેત્, તદનન્તરં જરાજર્જરાં વિગલન્નેત્રાં કમ્પમા-
નગાત્રામેકાં વૃદ્ધાં તાન્ સર્પાન્ ધાન્યરાશિમ્બઃ કણશઃ પૃથક્ કૃત્ય પ્રસ્થં પૂરયિતું
સમાદિશેત્ તદા તસ્યાસ્તત્પૃથક્કરણં યથા દુષ્કરં ભવેત્ તથા મનુષ્યભવાત્ પ્રચ્યુ-
તસ્ય પ્રમાદિનઃ પુનર્મનુષ્યજન્મ દુર્લભમિતિ ॥

ઉડ્ડ, તિલ, રાજમાપ (ચૌલા), મટર, મોંઠ, વાજરા આદિ સમસ્ત
ધાન્યોં કો વો દેવેં ઑર વે જવ અપને સમય પર નિરૂપદ્રવરૂપ સે
પકકર તૈયાર હો જાવેં તવ કોઈ દેવ હસ સમસ્ત ધાન્યરાશિ કીં
ઉડાવની અર્થાત્-તુપ સાફ-કરકે એક વહુત અધિક ઝૂંચી જો માનો
આકાશ કો બી સ્પર્શ કરતી હો એસી ઢેરી લગા દે । ફિર ઉસમેં એક
પ્રસ્થપ્રમાણ સર્પપ મિલાકર કિસી વૃદ્ધા કો કિ જિસે કમ ઢીલતા હો
તથા શરીર બી જિસકા કંપિત હો રહા હો યહ આદેશ દે કિ તૂ હસ
ઢેરી મેં ઉસ પ્રસ્થપ્રમાણ સર્પપ કો અલગ ૨ છાંટ દે । તો જૈસે ઢેરી મેં
ઉસ પ્રસ્થપ્રમાણ સર્પપ કા એક ૨ કણ કરકે છાંટના વડા મુશ્કિલ હૈ,
વસી પ્રકાર મનુષ્ય ભવ કે છૂટ જાને પર પુનઃ ઉસકા મિલના જીવ
કો વડા દુર્લભ હૈ ।

ચોખા, ઘઉં, ચણા, મગ, અડદ, તલ, ચોળા, મઠ, કળધી, બાજરા, જુવાર
વગેરે સમસ્ત ધાન્યોનાં વાવેતર કરવાના કામમાં લાગી બાય છે. વવાયેલ તે
સમગ્ર ધાન્ય તેના ચોખ્ય સમયે ઉપદ્રવરૂપીત પાકીને તૈયાર થઈ બાય ત્યારે
કોઈ દેવ એ સમસ્ત ધાન્યરાશીની ઉડાવણી અર્થાત્ તુલ સાફ કરીને એક
ખૂબ અધિક ઉંચો માનો કે આકાશને પણ સ્પર્શ કરી બાય એવડો મોટો એક ઢગલો
કરી દે, પછી તેમાં એક પ્રસ્થપ્રમાણ સરસવ મેળવીને કોઈ વૃદ્ધા કે જેને ચોખું
દેખાતું હોય, તથા શરીર પણ જેનું કંપતું હોય તેને કહે કે, તું આ ઢગલા
માંથી એ પ્રમાણપ્રસ્થ સરસવને જોળી જોળીને અલગ પાડી આપતો જેમ એ
ઢગલામાંથી એ પ્રસ્થપ્રમાણ સરસવનો એકેક કણ કરીને જુદા પાડવા ઘણું મુશ્કેલ
છે છતાં પણ તે શક્ય બને તો પણ મનુષ્યભવ પુરો થતાં ફરીથી મનુષ્ય ભવ
પામવો આત્માને ઘણું જ દુર્લભ છે.

અથ સંગ્રહઃ શ્લોકઃ—(શાર્દૂલ ચિક્રીઢિતઘૃસામ્)

દેવારાધનલઘ્વપાશકવરાન્ સ્થાલં ચ રત્નૈર્મૃતં,

ચાળક્યેન વિતીર્ય કોઽપિ પુરુષઃ સ્વીયે પુરે પ્રેષિતઃ ।

સર્વેપાં સ ચ તત્પુરાધિવસતાં જાતો યથા દુર્જયઃ,

સંસારે ભ્રમતઃ પુનર્નરભવો જન્તોસ્તથા દુર્લભઃ ॥

इति द्वितीयः पाशकदृष्टान्तः ॥ २ ॥

અથ તૃતીયો ધાન્યદૃષ્ટાન્તઃ પ્રોચ્યતે—

ભરતક્ષેત્રે દ્વાત્રિશત્સહસ્રદેશસમન્વિતેઽનેકગ્રામનગરપત્તનાદિસહિતે પ્રશસ્ત
વૃષ્ટૌ સત્યાં કૃપિકર્મદક્ષેઃ કૃપીચલૈઃ સર્વધાન્યવીજેષુત્રેષુ સમુત્પન્નાન્ નિરુપદ્રવં
નિષ્પન્નાન્ શાલિ-ગોધૂમ-ચળક-મુદ્ગ-માપ-તિલાણુક-રાજમાપ-કલાય-યવ-

દુર્લભ વના ડસી પ્રકાર ઇસ સંસાર મેં યહ મનુષ્યજન્મ થડા દુર્લભ હૈ ।

સંગ્રહ શ્લોક—

દેવારાધનલઘ્વપાશકવરાન્ સ્થાલં ચ રત્નૈર્મૃતમ્,

ચાળક્યેન વિતીર્ય કોઽપિ પુરુષઃ સ્વીયે પુરે પ્રેષિતઃ ।

સર્વેપાં સ ચ તત્પુરાધિવસતાં જાતો યથા દુર્જયઃ,

સંસારે ભ્રમતઃ પુનર્નરભવો જન્તોસ્તથા દુર્લભઃ ॥ ૨ ॥

यह दूसरा पाशकदृष्टान्त हुआ ॥ २ ॥

તૃતીય ધાન્યદૃષ્ટાન્ત ઇસ પ્રકાર હૈ—અનેક ગ્રામ, નગર, પત્તન
આદિ સે સહિત ઇસ ૩૨ વતીસ હજાર દેશવાલે ભરતક્ષેત્ર મેં વૃષ્ટિ કે
હોને પર કૃપિ કર્મ મેં દક્ષ કિસાન લોગ શાલિ, ગોધૂમ, ચળક, મુદ્ગ,

પુરુષને પરાજીત બનાવેલા મહાદુર્લભ હંતું એવીજ રીતે આ સંસારમાં આ
મનુષ્ય જન્મ મહાદુર્લભ છે. સંગ્રહ શ્લોક—

દેવારાધનલઘ્વપાશકવરાન્ સ્થાલં ચ રત્નૈર્મૃતમ્,

ચાળક્યેન વિતીર્ય કોઽપિ પુરુષઃ સ્વીયે પુરે પ્રેષિતઃ ।

સર્વેપાં સ ચ તત્પુરાધિવસતાં જાતો યથા દુર્જયઃ,

સંસારે ભ્રમતઃ પુનર્નરભવો જન્તોસ્તથા દુર્લભઃ ॥ ૨ ॥

આ ત્રીજું પાશકદૃષ્ટાન્ત થયું ॥ ૨ ॥

ત્રીજું ધાન્યદૃષ્ટાન્ત આ પ્રકારનું છે.

અનેક ગ્રામ, નગર, જંગલ વગેરે દરેક સ્થળે ૩૨ હજાર દેશવાળા આ
ભરતક્ષેત્રમાં વરસાદ વરસતાં ખેતીના કામમાં રચ્યા પચ્યા ખેડૂતો

ગ્રીહિ-કરુણ-કોદ્રવ-મકુષ્ઠકા-ઢકી-વહ્ન-કુલત્ય-શુણ-ચીનક-મમૂરા-તસી-
કલમ્બપષ્ઠિકા-મક્કા-વર્જરીત્યાદિવહુભેદમિન્નાન્ સંપૂર્ણમરતક્ષેત્રમધ્યગાન્ ધાન્ય-
રાશીન્ કોઽપિ દેવઃ સ્વશક્ત્યા સંમીલ્યાશ્ચંલિહં તત્પુઞ્જં કુર્યાત્ તત્ર પ્રસ્થૈકપરિમિત-
સર્પં નિશિષ્ય સર્વં ધાન્યં સંમિશ્રયેત્, તદનન્તરં જરાજર્જરાં વિગલન્નેત્રાં કમ્પમા-
નગાત્રામેકાં વૃદ્ધાં તાન્ સર્પપાન્ ધાન્યરાશિમ્બઃ કળશઃ પૃથક્ કૃત્ય પ્રસ્થં પૂરયિતું
સમાદિશેત્ તદા તસ્યાસ્તત્પૃથક્કરણં યથા દુષ્કરં ભવેત્ તથા મનુષ્યભવાત્ પ્રચ્યુ-
તસ્ય પ્રમાદિનઃ પુનર્મનુષ્યજન્મ દુર્લભમિતિ ॥

ઉડદ, તિલ, રાજમાપ (ચૌલા), મટર, મોંઠ, વાજરા આદિ સમસ્ત
ધાન્યોં કો વો દેવેં ઑર વે જવ અપને સમય પર નિરુપદ્રવરુપ સે
પકકર તૈયાર હો જાવેં તવ કોઈ દેવ ઇસ સમસ્ત ધાન્યરાશિ કી
ઉઢાચની અર્થાત્-તુપ સાફ-કરકે ઇક ઘટુત અધિક ઝૂંચી જો માનો
આકાશ કો ખી સ્પર્શ કરતી હો ઇસી ઢેરી લગા દે । ફિર ઉસમેં ઇક
પ્રસ્થપ્રમાણ સર્પપ મિલાકર કિસી વૃદ્ધા કો કિ જિસે કમ દીક્ષતા હો
તથા શરીર ખી જિસકા કંપિત હો રહા હો યહ આદેશ દે કિ તૂ ઇસ
ઢેરી મેં ઉસ પ્રસ્થપ્રમાણ સર્પપ કો અલગ ૨ છાંટ દે । તો જૈસે ઢેરી મેં
ઉસ પ્રસ્થપ્રમાણ સર્પપ કા ઇક ૨ કળ કરકે છાંટના વઢા મુદિકલ હૈ,
ઉસી પ્રકાર મનુષ્ય ભવ કે છૂટ જાને પર પુનઃ ઉસકા મિલના જીવ
કો વઢા દુર્લભ હૈ ।

ચોળા, ઘઉં, ચણા, મગ, અડદ, તલ, ચોળા, મઠ, કળથી, ખાજરો, જુવાર
વગેરે સમસ્ત ધાન્યોનાં વાવેતર કરવાના કામમાં લાગી જાય છે. વવાયેલ તે
સમગ્ર ધાન્ય તેના ચોળ્ય સમયે ઉપદ્રવરહીત પાકીને તૈયાર થઈ જાય ત્યારે
કોઈ દેવ એ સમસ્ત ધાન્યરાશીની ઉડાવણી અર્થાત્ તુલ સાફ કરીને એક
ખૂણ અધિક ઉંચો માનો કે આકાશને પણ સ્પર્શ કરી જાય એવડો મોટો એક ઢગલો
કરી દે, પછી તેમાં એક પ્રસ્થપ્રમાણ સરસવ મેળવીને કોઈ વૃદ્ધ કે જેને ઓછું
દેખાતું હોય, તથા શરીર પણ જેનું કંપિત હોય તેને કહે કે, તું આ ઢગલા
માંથી એ પ્રમાણપ્રસ્થ સરસવને ખોળી ખોળીને અલગ પાડી આપતો જેમ એ
ઢગલામાંથી એ પ્રસ્થપ્રમાણ સરસવનો એકેક કણ કરીને જુદા પાડવા ઘણું મુશ્કેલ
છે છતાં પણ તે શક્ય બને તો પણ મનુષ્યભવ પુરો થતાં ફરીથી મનુષ્ય ભવ
પામવો આત્માને ઘણું જ દુર્લભ છે.

અગ્ર સંગ્રહઃ શ્લોકઃ—(શાર્દૂલ વિક્રીડિતવૃત્તમ્)

દેવારાધનલબ્ધપાશકવરાન્ સ્થાલં ચ રત્નૈર્મૃતમ્,
 ષાણક્યેન વિતીર્ય કોઽપિ પુરુષઃ સ્વીયે પુરે પ્રેષિતઃ ।
 સર્વેષાં સ ચ તત્પુરાધિવસતાં જાતો યથા દુર્જયઃ,
 સંસારે ભ્રમતઃ પુનર્નરભવો જન્તોસ્તથા દુર્લભઃ ॥

इति द्वितीयः पाशकदृष्टान्तः ॥ २ ॥

અથ તૃતીયો ધાન્યદૃષ્ટાન્તઃ પ્રોચ્યતે—

ભરતક્ષેત્રે દ્વાત્રિશત્સહસ્રદેશસમન્વિતેઽનેકગ્રામનગરપત્તનાદિસહિતે પ્રસસ્ત
 વૃષ્ટી સત્યાં કૃપિકર્મદક્ષેઃ કૃપીત્વલૈઃ સર્વધાન્યવીજેશ્વરેષુ સમુત્પન્નાન્ નિરુપદ્રવં
 નિષ્પન્નાન્ શાલિ-ગોધૂમ-ચણક-મુદ્ગ-માપ-તિલાણુક-રાજમાપ-કલાય-યવ-

દુર્લભ ધના ડસી પ્રકાર ઇસ સંસાર મેં યહ મનુષ્યજન્મ બઢા દુર્લભ હૈ ।

સંગ્રહ શ્લોક—

દેવારાધનલબ્ધપાશકવરાન્ સ્થાલં ચ રત્નૈર્મૃતમ્,
 ષાણક્યેન વિતીર્ય કોઽપિ પુરુષઃ સ્વીયે પુરે પ્રેષિતઃ ।
 સર્વેષાં સ ચ તત્પુરાધિવસતાં જાતો યથા દુર્જયઃ,
 સંસારે ભ્રમતઃ પુનર્નરભવો જન્તોસ્તથા દુર્લભઃ ॥ ૨ ॥

यह दूसरा पाशकदृष्टान्त हुआ ॥ २ ॥

તૃતીય ધાન્યદૃષ્ટાન્ત ઇસ પ્રકાર હૈ—અનેક ગ્રામ, નગર, પત્તન
 આદિ સે સહિત ઇસ ૩૨ વતીસ હજાર દેશવાલે ભરતક્ષેત્ર મેં વૃષ્ટિ કે
 હોને પર કૃપિ કર્મ મેં દક્ષ કિસાન લોગ શાલિ, ગોધૂમ, ચણક, મુદ્ગ,

પુરુષને પરાશ્રુત બનાવેલ મહાદુર્લભ હતું એવીજ રીતે આ સંસારમાં આ
 મનુષ્ય જન્મ મહાદુર્લભ છે. સંગ્રહ શ્લોક—

દેવારાધનલબ્ધપાશકવરાન્, સ્થાલં ચ રત્નૈર્મૃતમ્,
 ષાણક્યેન વિતીર્ય કોઽપિ પુરુષઃ સ્વીયે પુરે પ્રેષિતઃ ।
 સર્વેષાં સ ચ તત્પુરાધિવસતાં જાતો યથા દુર્જયઃ,
 સંસારે ભ્રમતઃ પુનર્નરભવો જન્તોસ્તથા દુર્લભઃ ॥ ૨ ॥

આ બીજું પાશકદૃષ્ટાન્ત થયું ॥ ૨ ॥

ત્રીજું ધાન્યદૃષ્ટાન્ત આ પ્રકારનું છે.

અનેક ગ્રામ, નગર, જંગલ વગેરે દરેક સ્થળે ૩૨ હજાર દેશવાળા આ
 ભરતક્ષેત્રમાં વસાહ વસતાં ખેતીના કામમાં રચ્યા થય્યા ખેડૂતો

अत्र संग्रहः—(शार्दूल विक्रीडितवृत्तम्)

स्तम्भानां हि सहस्रमष्टसहितं प्रत्येकमष्टोत्तरं ।

कोणानां च सहस्रमेष्टु जयति द्यूते पितु र्यः सुतः ।

साम्राज्यं लभते स, तस्य विजयो द्यूते यथा दुर्लभः ।

संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ २ ॥

इति चतुर्थो द्यूतदृष्टान्तः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमो रत्नदृष्टान्तः—

धनसमृद्धे पुरे रत्नकोटिप्रभुर्धनदनामा वणिक् प्रतिवसति स भूमौ रत्नानि निखन्य तदुपरि पर्यङ्कं निधाय शयनं करोति । स विश्वासाभावेन पुत्रानपि तानि न प्रदर्शयति । स्वधनानुरूपं वेषं भवनादिकं च न करोति, व्यापारकरणे धनानि हस्तादपगतानि भविष्यन्तीति बुद्ध्या व्यापारमपि न करोति ।

संग्रह श्लोक—

स्तम्भानां हि सहस्रमष्टसहितं प्रत्येकमष्टोत्तरं,

कोणानां च सहस्रमेष्टु जयति द्यूते पितु र्यः सुतः ।

साम्राज्यं लभते स तस्य विजयो द्यूते यथा दुर्लभः

संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ ४ ॥

यह चौथा द्यूतदृष्टान्त है ॥ ४ ॥

पांचवा रत्न दृष्टान्त इस प्रकार है—धनसमृद्ध नामका एक नगर था । उसमें एक करोड रत्नों का मालिक धनद नामका वणिक् रहता था । वह जमीन में गडे हुए रत्नों के ऊपर पलंग बिछाकर सोया करता था । उसको अपने पुत्रों तक का भी विश्वास नहीं था

संग्रह श्लोक—स्तम्भानां हि सहस्रमष्टसहितं प्रत्येकमष्टोत्तरं,

कोणानां च सहस्रमेष्टु जयति द्यूते पितु र्यः सुतः ॥

साम्राज्यं लभते स तस्य विजयो ते यथा दुर्लभः

संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ ४ ॥

आ शेषं द्यूतदृष्टान्त छे ॥ ४ ॥

पांचवुं रत्नदृष्टान्त आ प्रकारवुं छे—

धनसमृद्ध नामवुं ओक नगर हवुं, तेमां ओक करोड रत्नानो मालिक ओवो धनद नामको वणिक् रहैतो हतो। ते जमीनमां द्वाटी राखेला रत्नो उपर पलंग पाथरीने सुध रहैतो हतो। तेने पोताना पुत्रोने पण विश्वास न हतो, तेथी

ત્રસહસ્રવારં વિજિતે સતિ તૈવ ક્રમેણ સર્વે સ્તમ્ભા વિજિતા ભવેયુઃ, તત્રાપ્યષ્ટો-
ત્રસહસ્રવારવિજયકરણે દૈવાત્ તન્મધ્યે પરાજયઃ સ્યાત્ તદા સર્વે વિજિતાઃ
કોળા અવિજિતાઃ ભવન્તિ, સઠ્ઠદપિ વ્રહ્મવર્ષભક્તે સર્વ મહાવ્રતમિવ, અતઃ
પુનરાદિત એવ સર્વે કોળા વિજેતવ્યાઃ, એવં ત્વમપિ કુરુ । ઇતિ પિર્તુવચનં શ્રુત્વા
વસુમિત્રશ્ચિન્તયતિ-ધૂતાદેવ રાજ્યં લભ્યં પુનઃ કિમર્થં પિતરં હન્મિ, ઇતિ વિચાર્ય
રાજા સહ ધૂતક્રીડાર્યા પ્રવૃત્તઃ, તથાપિ જયો દુર્લભો જાતઃ તસ્ય વસુમિત્રસ્યેતદ્
કાર્યં યથા દુષ્કરં, તથા મનુષ્યત્વમપિ દુર્લભમ્ ।

इनके जो प्रत्येक के एक हजार आठ १००८ कोने हैं उन कोनों में से
एक २ कोने को एक हजार आठ १००८ बार जीत जाता है । इसी क्रम
से ये समस्त खंभे जय जीत लिये जाते हैं तब जाकर वह विजयी
कहलाता है । यदि सब कोने जीत भी लिये जायें और एक भी कोना
यदि जीता न जा सके तो जीते हुए भी सब कोने नहीं जीते समझे
जा सकते हैं, और उन सब को पुनः जीतने के लिये दूत का आरंभ
करना पड़ता है । जैसे एक बार भी यदि गृहीत ब्रह्मचर्य खंडित हो
जाता है तो समस्त महाव्रत खंडित माना जाता है । इस प्रकार पिता
के वचन को सुनकर वसुमित्र ने विचार किया कि जब दूत क्रीडा में
जीत होने से राज्य मिलता है तो फिर पिता के मार ने से क्या लाभ ।
इस प्रकार विचार कर पिता के साथ जुआ खेलने में प्रवृत्त हो गया ।
परन्तु उसे विजय पूर्वोक्त प्रकार से जैसे दुष्कर घनी उसी प्रकार यह
मनुष्यभवं भी पुनः प्राप्त होना प्राणी के लिये दुर्लभ जानना चाहिये ।

છે અને એ પ્રત્યેકને એકહજારઆઠ ૧૦૦૮ ખુણા છે એ ખુણામાંથી એક-એક ખુણાને
એકહજારઆઠ ૧૦૦૮વાર જીતવામાં આવે છે. આ ક્રમથી તે સમગ્ર સાંભળતા બધાને
જીતવામાં આવે ત્યારે તે વિજયી કહેવાય છે. કદાચ બધા ખુણા જીતી લેવામાં આવે
અને એકાદ ખુણા જીતવામાં બાકી રહે તો બધા ખુણા ન જીતાયેલા જ મનાય
છે. અને એ બધાને જીતવા માટે ફરીથી જુગાર રમવો પડે છે. જેમ એક-
વાર પણ ગ્રહણ કરેલ બ્રહ્મચર્ય ખંડિત થઈ જાય તો સમસ્ત મહાવ્રત ખંડિત
માનવામાં આવે છે. આ પ્રકારનાં પિતાનાં વચન સાંભળીને વસુમિત્રે વિચાર
કર્યો કે, બધારે જુગાર રમવામાં જીત થવાથીજ જો રાજ્ય મળતું હોય તો પિતાને
મારવાંથી લાભ શું થવાનો ? આ પ્રકારનો વિચાર કરી વસુમિત્ર પિતાની સાથેજુગાર
ખેલવામાં પ્રવૃત્ત બન્યો, પરંતુ તેને ઉપરોક્ત પ્રકારથી વિજય મેળવવો દુષ્કર
બન્યો તેવીજ રીતે આ મનુષ્યભવ પુનઃ પ્રાપ્ત થવો પ્રાણી માટે દુર્લભ બન્યો તેવોજ

अत्र संग्रहः—(शार्दूल विक्रीडितवृत्तम्)

स्तम्भानां हि सहस्रमष्टसहितं प्रत्येकमष्टोत्तरं ।
कोणानां च सहस्रमेष्टु जयति द्यूते पितु र्यः सुतः ।
साम्राज्यं लभते स, तस्य विजयो द्यूते यथा दुर्लभः ।
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ २ ॥

इति चतुर्थो द्यूतदृष्टान्तः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमो रत्नदृष्टान्तः—

धनसमृद्धे पुरे रत्नकोटिप्रभुर्धनदनामा वणिक् प्रतिवसति स भूमौ रत्नानि
निखन्य तद्वपरि पर्यङ्कं निधाय शयनं करोति । स विश्वासाभावेन पुत्रानपि
वानि न प्रदर्शयति । स्वधनानुरूपं वेषं भवनादिकं च न करोति, व्यापारकरणे
धनानि हस्तादपगतानि भविष्यन्तीति बुद्ध्या व्यापारमपि न करोति ।

संग्रह श्लोक—

स्तम्भानां हि सहस्रमष्टसहितं प्रत्येकमष्टोत्तरं,
कोणानां च सहस्रमेष्टु जयति द्यूते पितु र्यः सुतः ।
साम्राज्यं लभते स तस्य विजयो द्यूते यथा दुर्लभः
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ ४ ॥

यह चौथा द्यूतदृष्टान्त है ॥ ४ ॥

पाँचवा रत्न दृष्टान्त इस प्रकार है—धनसमृद्ध नामका एक
नगर था । उसमें एक करोड़ रत्नों का मालिक धनद नामका वणिक्
रहता था । वह जमीन में गड़े हुए रत्नों के ऊपर पलंग बिछाकर
सोया करता था । उसको अपने पुत्रों तक का भी विश्वास नहीं था

संग्रह श्लोक—स्तम्भानां हि सहस्रमष्टसहितं प्रत्येकमष्टोत्तरं,
कोणानां च सहस्रमेष्टु जयति द्यूते पितु र्यः सुतः ॥
साम्राज्यं लभते स तस्य विजयो ते यथा दुर्लभः
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ ४ ॥
आ योथुं द्यूतदृष्टान्त छे ॥ ४ ॥

पाँचमो रत्नदृष्टान्त आ प्रकारनुं छे—

धनसमृद्ध नामनुं ओक नगर छुनुं, तेमां ओक करोड रत्नानो मालिक ओवे।
धनद नामनो वणिक् रहेतो छेतो। ते जमीनमां दाटी राखेला रत्नो ऊपर पलंग
पाथरीने सुध रहेतो छेतो। तेने पोताना पुत्रानो पणु विश्वास न छेतो, तेथी

ત્રસહસ્રવારં વિજિતે સતિ તનેવ ક્રમેણ સર્વે સ્તમ્ભા વિજિતા મંચુઃ, તત્રાપ્યષ્ટો-
ત્રસહસ્રવારવિજયકરણે દૈવાત્ તન્મધ્યે પરાજયઃ સ્યાત્ તદા સર્વે વિજિતાઃ
કોળા અવિજિતાઃ મયન્તિ, સઠ્ઠદપિ વ્રહ્મચર્યમંત્રે સર્વ મહાવ્રતમિવ, અતઃ
પુનરાદિત એવ સર્વે કોળા વિજેતવ્યાઃ, એવં ત્વમપિ કુરુ । ઇતિ પિર્તુવચનં શ્રુત્વા
વસુમિત્રશ્ચિન્તયતિ-ધૂતાદેવ રાજ્યં લભ્યં પુનઃ કિમર્થે પિતરં હન્મિ, ઇતિ ત્રિચાર્ય
રાજ્ઞા સહ ધૂતક્રીડાર્યા પ્રવૃત્તઃ, તથાપિ જયો દુર્લભો જાતઃ તસ્ય વસુમિત્રસ્યેતત્
કાર્યં યથા દુષ્કરં, તથા મનુષ્યત્વમપિ દુર્લભમ્ ।

इनके जो प्रत्येक के एक हजार आठ १००८ कोने हैं उन कोनों में से
एक २ कोने को एक हजार आठ १००८ बार जीत जाता है । इसी क्रम
से ये समस्त खंभे जब जीत लिये जाते हैं तब जाकर वह विजयी
कहलाता है । यदि सब कोने जीत भी लिये जायें और एक भी कोना
यदि जीता न जा सके तो जीते हुए भी सब कोने नहीं जीते समझे
जा सकते हैं, और उन सब को पुनः जीतने के लिये धूत का आरंभ
करना पड़ता है । जैसे एक बार भी यदि गृहीत ब्रह्मचर्य खंडित हो
जाता है तो समस्त महाव्रत खंडित माना जाता है । इस प्रकार पिता
के वचन को सुनकर वसुमित्र ने विचार किया कि जब धूत क्रीडा में
जीत होने से राज्य मिलता है तो फिर पिता के मार ने से क्या लाभ ।
इस प्रकार विचार कर पिता के साथ जुआ खेलने में प्रवृत्त हो गया ।
परन्तु उसे विजय पूर्वोक्त प्रकार से जैसे दुष्कर बनी उसी प्रकार यह
मनुष्यभव भी पुनः प्राप्त होना प्राणी के लिये दुर्लभ जानना चाहिये ।

છે અને એ પ્રત્યેકને એકહજારઆઠ૧૦૦૮ ખુણા છે એ ખુણામાંથી એક એક ખુણાને
એકહજારઆઠ ૧૦૦૮વાર જીતવામાં આવે છે. આ ક્રમથી તે સઘળા થાંભલા ન્યારે
જીતવામાં આવે ત્યારે તે વિજયી કહેવાય છે. કદાચ બધા ખુણા જીતી, લેવામાં આવે
અને એકાદ ખૂણા જીતવામાં બાકી રહે તો બધા ખુણા ન જીતાયેલા જ મનાય
છે. અને એ બધાને જીતવા માટે ફરીથી જુગાર રમવો પડે છે. જેમ એકઃ
વાર પણ ગ્રહણ કરેલ બ્રહ્મચર્ય ખંડિત થઈ જાય તો સમસ્ત મહાવ્રત ખંડિત
માનવામાં આવે છે. આ પ્રકારનાં પિતાનાં વચન સાંભળીને વસુમિત્રે વિચાર
કર્યો કે, ન્યારે જુગાર રમવામાં જીત થવાથીજ જો રાજ્ય મળતું હોય તો પિતાને
મારવાથી લાભ શું થવાનો ? આ પ્રકારનો વિચાર કરી વસુમિત્ર પિતાની સાથેજુગાર
ખેલવામાં પ્રવૃત્ત બન્યો. પરંતુ તેને ઉપરોક્ત પ્રકારથી વિજય મેળવવો ડુષ્કર
બન્યો તેવીજ રીતે આ મનુષ્યભવ પુનઃ પ્રાપ્ત થવો પ્રાણી માટે દુર્લભ બાજુવો બોધ્યો

सन्तस्तन्नगरागतानामन्यान्यदेशवासिनां श्रेष्ठिनां हस्ते रत्नानि विक्रीय वाणि-
ज्यार्थं पण्यवस्तूनि क्रीतवन्तः, तैर्वाणिज्यकार्यं प्रसारयन्ति स्म । ततस्तत्पुत्राः
कोटिध्वजा जाताः । चिरेण तेषां पिता गृहमागतः । स स्वस्थापितानि रत्नान्य-
दृष्ट्वा वसुप्रियं पुत्रं पृच्छति-अरे ! केन मम रत्नानि गृहीतानि ? वसुप्रिय आह-
सर्वैर्भ्रातृभिरपहृतानि । ततः पुत्रवाक्यं श्रुत्वा धनदः कोपाविष्टः सन्नब्रवीत्-रे
लक्ष्मीकन्दकुटालकाः । यूयं मद्गृहान्निर्गच्छत, तानि विक्रीतरत्नानि समानीय
मद्गृहे स्थापयन्तु, अन्यथा गृहे नागन्तव्यम् । यथा तेषां रत्नानां पुनरानयनं
धनदपुत्राणां दुष्करं, तथा मनुष्यत्वमपि दुर्लभम् ॥

रत्नों को निकाल लिया । सर्वों को रत्न की प्राप्ति से अपार हर्ष हुआ ।
जो दूसरे देश के वाणिजजन व्यापार के लिये नगर में आये हुए थे
उनके लिये वे सब रत्न उन लोगों ने बेच दिये और अपनी पुंजी बना-
कर फिर वे सब के सब व्यापार करने में लग गये । इनका व्यापार
कार्य खूब चला । सब के सब कोटिध्वज हो गये । कालान्तर में धनद
घर पर वापिस आया । उसने अपने रखे हुए रत्नों की ज्यों ही
संभाल की वे उसको नहीं मिले-तब उसने वसुप्रिय पुत्र से पूछा ।
किसने मेरे रत्नों को लिया है । वसुप्रिय ने कहा-सब भाईओं ने ।
वसुप्रिय की बात सुनकर धनद को बहुत ही अधिक क्रोध आ गया ।
उस्से में आकर उसने कहा-तुम सब के सब लक्ष्मीरूपी कन्द को
उग्राड़ने के लिये कुटाली के समान हो अतः तुम्हारी अब भलाई
इसी में है कि तुम सब मेरे घर से निकल जाओ । नहीं तो बेचे हुए
रत्नों को वापिस लाओ । जब तक रत्न नहीं आवे तब तक याद

इयं श्रियो. भील देशना वल्लिकञ्जेना वेपार भाटे नगरभां आव्या इता तेमने
आ बोडोअे जधां रत्नो वेथी दीधा अने पोतपोतानी पुण्ण जनावी लधने दरेक
जधु वेपार करवा लाग्या. तेमनो वेपार भूम आल्यो. जधा करोडपती जनी
गया कालान्तरे धनद पाछो घेर आव्या, त्यारे तेण्णे पोते राजेलां रत्नोनी जे
ते स्थणे तपास करी तो ते तेने मज्यां नही. त्यारे तेण्णे वसुप्रियने पूछथुं, केण्णे
भारां रत्नोने लीधां छे ? वसुप्रिये कहुं, जधा लाध् ओअे रत्नो वडेथी लीधां छे.
वसुप्रियनी वात सांजणीने धनदने ऐकदम क्रोध थडयो अने शुस्साभां आवीने
तेण्णे कहुं, तमे जधा लक्ष्मीरूपी कंदने उभाडनारा केदाणी जेवा छे. आथी
तमे जधा भारा घरभांथी आल्या जव ऐभांज तमे सधगानी बलाध् छे,
नडितर वेथेलां रत्नोने पाछां लावो. ज्यां सुधी रत्नो पाछां नडि आवे त्यां

કદાચિત્ સમ્વન્ધિનઃ કાર્યવશાદામન્ત્રણપત્રં સમાગતમ્ । તત્ર ગન્તું પ્રસ્થિતો
ધનદસ્તદ્રત્નરક્ષણાય વસુપ્રિયં સ્વકનિષ્ઠપુત્રં મૂચયતિ । તદનન્તરં ધનદે ગૃહાન્નિઃ-
સૃતે સતિ વસુપ્રિયસ્ય ભ્રાતરઃ સર્વે ગૃહે સમાગતાઃ । વસુપ્રિયઃ પિતૃઘૃષિતં રત્ન-
સ્થાનં ભ્રાતૃન્ કથયતિ । તૈર્ભૂમિં સ્વનિત્વા રત્નાન્યુદ્ધૃતાનિ । સર્વે દૃષ્ટચિત્તાઃ

હસલિયે વહ રત્નોં કો વે કહાં ૨ રલ્લે હુણ હં પુત્રોં કો નહોં વતલાયા
થા । જૈસા યહ ધનપતિ થા ઉસકે અનુરૂપ ન હસકા મકાન થા ઓર
ન રહન સહન ભી । વ્યાપાર ભી યહ હસલિયે નહોં કરતા થા, યહ માનતા
થા કિ વ્યાપાર કરને મેં જો ધન લગાયા જાતા હૈ વહ હાથ સે ચલા
જાતા હૈ । ઉસકી પુનઃ પ્રાપ્તિ કોઈ નિશ્ચિત નહોં હોતી હૈ ।

એક સમય કી વાત હૈ કિ કિસી સંવંધી કા હસકે પાસ બુલાને કે
લિયે આમંત્રણ પત્ર આયા । જય યહ વહાં જાને કો તયાર હુઆ તથ
રત્નોં કી રક્ષા કરને કે લિયે હસને સય સે છોટે પુત્ર કો કિ જિસકા
નામ વસુપ્રિય થા, નિયુક્ત કર દિયા । તય કહાં કિતને ૨ રત્ન રલ્લે
હુણ હં યહ વાત ભી ઉસકો વતલા દી । ધનદ જવ ચલા ગયા ઓર
વસુપ્રિય રત્નાદિક કી રક્ષા કરને લગા તય સય ભાઈ મિલકર વસુપ્રિય
કે પાસ આયે ઓર વાતોં વાતાં મેં ઉસને ઉન અપને ભાઈઓં કો રત્ન
રલ્લેને કે સમસ્ત સ્થાનોં કો વતલા દિયા । ઉન્હોં ને જમીન સ્વોદ કર

રત્નોને તેણે ક્યાં ક્યાં રાખ્યાં છે તે પોતાના પુત્રોને પણ બતાવતો ન હતો. જેવી-
તે ધનપતી હતો તેને અનુરૂપ તેને રહેવાનું મકાન ન હતું તેમ તેની રહેણી-
કરણી પણ તેને અનુરૂપ ન હતી. તે વેપાર પણ કરતો નહીં કારણ કે તેની માન્યતા
જેવી હતી કે, વેપારમાં જે ધન રાકવામાં આવે તે હાથથી ચાલ્યું જાય
છે. અને ગયેલું ધન ફરીથી મળવાનું નિશ્ચિત હોતું નથી.

એક સમયની વાત છે કે, જ્યારે તેને જોલાવવા માટે તેના કોઈ સંબં-
ધીનું આમંત્રણ આવ્યું. જ્યારે તે ત્યાં જવા માટે તૈયાર થયો ત્યારે
તેણે રત્નોની રક્ષા માટે પોતાનો સૌથી નાનો પુત્ર કે જેનું નામ વસુપ્રિય હતું
તેને નિયુક્ત કર્યો. અને કંઈ કંઈ જગ્યાએ કેટલાં રત્નો રાખ્યાં છે, એ વાત
પણ તેને બતાવી દીધી. તે ધનદ જ્યારે બહારગામ ગયો ત્યારે વસુપ્રિય રત્ના-
દિકની રક્ષા કરવા લાગ્યો. બધા ભાઈઓ એકઠા મળીને વસુપ્રિયની પાસે આવ્યા
અને વાત વાતમાં વસુપ્રિયે પોતાના ભાઈઓને રત્નનાં બધાં ઠેકાણાં બતાવી દીધાં.
તેમણે જમીન ખોદી રત્નો કાઢી લીધાં. દરેકને રત્નોની પ્રાપ્તિ થવાથી અપાર

जिनवचनानुरागी धर्मे दृढमतिरासीत् । मूलदेवः कार्पटिकश्चोभौः काञ्चनपुरनगराद्वहिः
सासस्तटे रात्रौ विप्लवः । तत्र सुप्तेन मूलदेवेन रात्रिशेषे स्वप्नो दृष्टः—
मुखे चन्द्रः प्रविष्ट इति । तदानीमेव तत्र सुप्तेन कार्पटिकेनापि तादृश एव स्वप्नो
दृष्टः । स्वप्नदर्शनात्तरं तौ विनिद्रौ जातौ । कार्पटिको वदति—स्वप्नावस्थायां मम
मुखे चन्द्रः प्रविष्ट इति मया दृष्टः । मूलदेवः प्राह—अयं स्वप्नो रक्षणीयः, साधारण-
जनानामग्रे नायं प्रकाशनीयः । स्वप्नोत्थितयोस्तयोर्मनः प्रसन्नमभवत् । सूर्योदया-
नन्तरमेव तौ काञ्चनपुरनगरे प्रविष्टौ ।

वृद्धि के लिये दूसरे देश को घर से चला । मार्ग में जाते २ एक कार्प-
टिक ने इसका साथ कर लिया । मूलदेव जिन वचन में श्रद्धालु था ।
चलते २ ये दोनों काञ्चनपुर नगर के बहार रहे हुए किसी एक तालाब
के तीर पर रात्रि को ठहर गये । मूलदेव को रात्रि के शेषभाग में एक
स्वप्न दिखाई दिया । जिसमें उसने देखा कि मेरे मुख में चन्द्रमा
प्रविष्ट हो गया है । उसी समय कार्पटिक ने भी इसी तरह का स्वप्न
देखा । स्वप्न देखने के बाद दोनों जग गये । आपस में बातचीत होने
लगी । कार्पटिक ने कहा आज मैंने स्वप्न में चन्द्रमा को अपने मुख में
प्रवेश करता हुआ देखा है । मूलदेव ने उसका स्वप्न सुनकर उससे
कहा यह स्वप्न गोपनीय है, हर एक आदमी के सामने इसको प्रका-
शित नहीं करना । जब प्रातः काल हो चुका तब ये दोनों उठे, उस समय
वे बड़े ही प्रसन्न मालूम देते थे, क्योंकि इनका मन बड़ा प्रसन्न था ।
सूर्योदय के अनन्तर फिर इन दोनों ने काञ्चनपुर नगरमें प्रवेश किया ।

मार्गमां यावतां यावतां तेने ऐक बुवानो साथ थई गये। भूणदेव उन
वचनमां भूम श्रद्धालु छतो यावतां यावतां जन्ने काञ्चनपुर नगरनी अडारना
ऐक तणावना ठाँडा उपर रातना रैकाई गया। भूणदेवने रात्रीना पाछवा
भागमां ऐक स्वप्न देआयुं जेमां तेजे जेयुं के, जेजे तेना मोढाभां चंद्रमाजे
आवीने प्रवेश क्यो छे। आज सभये तेनी आनुमां सुतेला बुवाजे पछु
तेवुं जे स्वप्न जेयुं स्वप्न जेया पछी जन्ने जगी गया। आपसमां बातचीत
करवा लाग्या बुवाजे कह्युं, आज मे स्वप्नमां चंद्रमाने मारा मोढाभां प्रवेश
करतां जेयो भूलदेवे तेना स्वप्नानुं कथन सांभलीने कह्युं के, आ स्वप्न जानगी
राजवा जेवुं छे। हरेक आदमीनी सामे आने प्रकाशित न करवुं जेछेजे
ज्यारे सवार थयुं त्यारे जन्ने उक्या ते सभये तेज्यां धषा प्रसन्न मालूम
पडता छता। केमके, तेमनां मन धषां प्रसन्न छतां। सूर्योदय पछी जन्ने
जध्याजे काञ्चनपुर नगरमां प्रवेश क्यो।

અત્ર સંગ્રહ—(શાર્દૂલચિક્રીડિતપૃથ્વામ)

તાતેઽન્યત્ર ગતે ધરાઽન્તરગતાન્યાદાય રત્નાનિ યદ્ ,

વિક્રીતાનિ સુતૈર્વિદેશિવણિજાં હસ્તેષુ પથ્યાત્ તતઃ ।

રત્નાન્યાનયતેતિ તાતકથને, તત્પ્રાપ્તં દુષ્કરં,

સંસારે ભ્રમતઃ પુનર્નરભવો જન્તોસ્તથા દુર્લભઃ ॥ ૫ ॥

इति पञ्चमो रत्नदृष्टान्तः ॥ ५ ॥

અથ પઠઃ સ્વપ્નદૃષ્ટાન્તઃ—

આસીત્ પાટલિપુત્રનગરે મૂલદેવનામકઃ ક્ષત્રિયઃ । સ સ્વાશ્ચર્યદયાર્થં દેશાન્તરં
ગતું પ્રસ્થિતઃ । માર્ગે ગચ્છતસ્તસ્ય કથિત્ કાર્પટિકઃ સહચરોઽભવત્ । મૂલદેવઃ સહ

રખના ઘર મેં તુમ્હારે લિયે સ્થાન નહીં હૈ । ઇસ દૃષ્ટાન્ત સે યહ સમજાતા
ચાહિયે કિ જૈસે ઉન વિક્રીત રત્નોં કી પ્રાપ્તિ ઉન પુત્રોં કે લિયે દુષ્કર
હુઈ ડસી તરહ સે હાથ સે નિકલા હુઆ મનુષ્ય જન્મ મી મહા દુર્લભ હૈ ।

इस दृष्टान्त का सार प्रदर्शक श्लोक इस प्रकार है—

તાતેઽન્યત્રગતે ધરાન્તરગતાન્યાદાય રત્નાનિ યત્ ,
વિક્રીતાનિ સુતૈર્વિદેશિવણિજાં હસ્તેષુ પથ્યાસ્તતઃ ।

રત્નાન્યાનયતેતિ તાતકથને તત્પ્રાપ્તં દુષ્કરમ્ ,

સંસારે ભ્રમતઃ પુનર્નરભવો જન્તોસ્તથા દુર્લભઃ ॥

यह पांचवां रत्नदृष्टान्त है ॥ ५ ॥

છઠા સ્વપ્નદૃષ્ટાન્ત ઇસ પ્રકાર હૈ—પાટલિપુત્ર નગર મેં મૂલદેવ
નામ ક્રા એક ક્ષત્રિય રહતા થા । વહ કિસી સમય અપને ભારય કી

સુધી યાદ રાખો કે, તમારા માટે ઘરમાં કોઈ સ્થાન નથી. એટલા માટે આ
દૃષ્ટાન્તથી એમ સમજવું બેઠે એ કે, વેચેલા રત્નોની પ્રાપ્તિ તે પુત્રોને માટે બેમહુશ્કર
થઈ તેમ હાથમાંથી નિકળી ગયેલ મનુષ્યજન્મ પણ ક્ષત્રી પ્રાપ્ત થયો મહાદુર્લભ છે.

સંબંધ શ્લોક—તાતેઽન્યત્રગતે ધરાન્તરગતાન્યાદાય રત્નાનિ યત્ ,

વિક્રીતાનિ સુતૈર્વિદેશિવણિજાં હસ્તેષુ પથ્યાસ્તતઃ ।

રત્નાન્યાનયતેતિ તાતકથને તત્પ્રાપ્તં દુષ્કરમ્ ,

સંસારે ભ્રમતઃ પુનર્નરભવો જન્તોસ્તથા દુર્લભઃ ॥

આ પાંચમું રત્નદૃષ્ટાન્ત છે. ॥ ૫ ॥

છઠું સ્વપ્નદૃષ્ટાન્ત આ પ્રકારથી છે—

પાટલીપુત્ર નગરમાં મૂલદેવ નામનો એક ક્ષત્રિય રહેતો હતો. તે એક
સમય પોતાના ભાગ્યની વૃદ્ધિ માટે ઘેરથી બીજા દેશમાં જ નીકળ્યો.

લોકૈઃ કથિતમ્-શુક્રસ્ય રાત્રૌ સ્વપ્નો દૃષ્ટઃ, અથ શનિવાસરઃ, તેન કારણેન ઘૃતગુડસ-
હિતં રોટકં તૈલં ચ મિલિપ્યતિ। યત્ર યત્ર ગૃહસ્થગૃહે કાર્પટિકો ભિક્ષાર્થં ગચ્છતિ,
તત્ર તત્ર શનિદિવસે પ્રચુરં તાદૃશં રોટકં તૈલં ચ તેન લબ્ધમ્।

અથ પુત્રરહિતસ્તન્નગરનૃપઃ સ્વાયુષઃ ક્ષયેણ મૃતઃ। તસ્મિન્ મૃતે સતિ મન્ત્રિ
પ્રમૃતપસ્તદા વ્યવસ્થાં કૃતવન્તઃ-ઇયં રાજહસ્તિની યસ્ય ગલે પુષ્પમાલાં દદ્યાત્, સ
એવ રાજા ભવિષ્યતિ। ઇત્યેવં નિશ્ચિતે સતિ હસ્તિની સ્વશુન્ડયા પુષ્પમાલાં નીત્વા
મનુષ્યપરિવારૈઃ સહ નગરે પ્રતિમાર્ગં ભ્રમન્તી વનં ગતા। સા તત્ર વૃક્ષચ્છાયાયામુ-
પવિષ્ટસ્ય મૂલદેવસ્ય ગલે પુષ્પમાલાં દદૌ। તત્તો મનુષ્યવૃન્દૈઃ સહ રાજમન્ત્રિણો મૂલદેવં

તુમને શુક્ર કી રાત્રિ મેં યહ સ્વપ્ન દેખા હૈ, આજ શનિવાર હૈ, હસ
કારણ તુમકો ઘૃત ગુડ સહિત રોટ એવં તૈલ મિલેગા। અથ જિસર ઘરમેં
વહ કાર્પટિક ભિક્ષા કે લિયે ગયા વહાં રડસકો વહીં चीज खूब मिली।
જય છહ્ દિન પૂરે હુઅ ઉસી રાત મેં ઉસ નગર કા રાજા મર ગયા।
રાજા કે કોઈ પુત્ર નહીં થા હસલિયે જય વહ મરા તથ મન્ત્રિયોં ને
રાજ્ય કી વ્યવસ્થા કે લિયે એસા વિચાર ક્રિયા કિ યહ રાજા કી હથિની
જિસકે ગલે મેં પુષ્પમાલા ઢાલે વહી રાજા સમજા જાય। હસ પ્રકાર
કા વિચાર જય પૂર્ણરૂપ સે નિશ્ચિત હો ચુકા તથ હથિની કો અપની
સુંડ મેં પુષ્પમાલા દેકર છોડા। નગર કે પ્રત્યેક માર્ગ મેં વહ ઘૂમતી
રહી। ઉસકે સાથ મનુષ્યોં કા સમુદાય ખી વહુત થા। ઘૂમતે ર વહ
જંગલ મેં પહુંચી। મૂલદેવ ઉસ સમય એક વૃક્ષ કે નીચે છાયા મેં બેઠા હુઆ
થા। હથિની ને પહુંચતે હી મૂલદેવ કે ગલે મેં વહ પુષ્પમાલા ઢાલ દી।

કહ્યું કે, શુકની રાત્રીમાં આ સ્વપ્ન દેખાયું છે આજે શનિવાર છે. એ કારણે
તમને ધી ગોળ સાથે રોટલો અને તેલ મળશે. હવે જ્યાં જ્યાં એ ભિક્ષા
માટે ગયો ત્યાં ત્યાં તેને એ ચીજો ખૂબ પ્રમાણમાં મળી.

બીજા રો દિવસ પુરા થયે એક રાત્રિએ તે નગરનો રાજા મરી ગયો.
રાજાને કોઈ પુત્ર ન હતો. મંત્રીઓએ રાજ્યની વ્યવસ્થા માટે એવી
મસલત કરી કે રાજાની હાથણી જેના ગળામાં પુષ્પમાળા પહેરાવે
તેને રાજગાદી સુપ્રદ કરવી. આ પ્રકારનો બીજા પૂર્ણરૂપથી નિષ્કૃય
લેવાયો ત્યારે હાથણીની સુંડમાં પુષ્પમાળા આપીને તેને છુટી મુકી. નગરના
દરેક માર્ગ ઉપર તે ફરતી હતી, તેની પાછળ માણસોનો સમૂહ પણ ચાલ્યો.
આવતો હતો. ધૂમતાં ધૂમતાં તે જંગલ તરફ વળી. મૂળદેવ આ વખતે
ત્યાં એક વૃક્ષની છાયામાં બેઠો હતો. હાથણીએ ત્યાં પહોંચીને મૂળદેવના

तत्र मूलदेवः स्वप्नपाठकस्य गृहे गत्वा विनयेन स्वप्नपाठकं पृच्छति-
मुखे चन्द्रः प्रविष्ट इति स्वप्नो मया दृष्टः किमस्य फलं भविष्यति ? । तेनोक्तम्-
प्रथमं मम कन्यकया सह विवाहमङ्गीकरोषि चेत्तदाऽस्य स्वप्नस्य फलं वक्ष्यामि ।
मूलदेवेन तदङ्गीकृतम्, स स्वप्नपाठकः स्वपुत्रीं प्रदाय जामातृसम्बन्धं विधाय भोजनं
कारयित्वा मूलदेवं वदति-इतः सप्तमे दिवसे भवानस्य नगरस्य राजा भविष्यति ।
कार्षटिकस्तु स्वकीयस्वप्नघृतं तत्र नगरे साधारणलोकानां पुरः प्रकाशितवान्,

मूलदेव ने वहाँ स्वप्न के फल को कहने वाले विद्वान के घर की
तलाश की । जब उसको इसका पता लग गया तो वह थड़े ही विनय
के साथ स्वप्नपाठक के घर गया-और वहाँ विनीतभाव से उसने
स्वप्नपाठक से पूछा-महानुभाव ! आज मैंने रात्रि के पिछले पहर में
चन्द्रमा को मुख में प्रवेश करते हुवे देखा है इसका फल क्या होगा ।
कृपाकर कहिये । मूलदेव की बात सुनकर स्वप्नपाठक ने कहा कि-
यदि तुम पहिले मेरी कन्या के साथ अपना विवाह करना मंजूर करो
तो मैं इसका फल तुम्हें बतला सकता हूँ । मूलदेव ने स्वप्नपाठक की
बात अङ्गीकार करली । स्वप्नपाठक ने अपनी पुत्री का विवाह उसके
साथ कर दिया । मूलदेव अब स्वप्नपाठक का जमाई बन गया । स्वप्न-
पाठक ने जमाई का आदरसत्कार किया और भोजन करा कर कहा
आज से सातवें दिन आप इस नगर के राजा हो जायेंगे ।

इधर कार्षटिक ने अपना स्वप्न नगर के साधारण से भी साधारण
व्यक्ति को सुनाना शुरू कर दिया । लोकों ने भी उससे यही कहा कि

मूलदेवे त्यां स्वप्न इणना कडेवावाणा विद्वानना धरनी तपासं करी,
तेना पंतो भेणवी स्वप्नपाठकने घेर गये। अने त्यां विनीत भावधी तेणे स्वप्न-
पाठकने पूछ्युं, मडानुभाव ! आज मे रात्रिना पाछला पडोसमां चंद्रमाने मुखमां
प्रवेश करतो जेथे छे. तेनुं इण शुं हथे ? ते कृपाकरीने कडे। मूलदेवनी बात
सांभलीने स्वप्नपाठके कहुं के, जे तमे पडेलं भारी कन्यानी साथे तमारा विवाह
करवानुं मंजूर करो तोज हुं तमने तेनुं इण भतानुं। मूलदेवे स्वप्नपाठकनी बात
स्वीकारी लीधी. स्वप्नपाठके पोतानी पुत्रीना विवाह तेनी साथे करी दीधी।
मूलदेव हुवे स्वप्नपाठकने जमाई भनी गये। स्वप्नपाठके जमाईने
आदरसत्कार कये अने खोजन जमाईने कहुं के आजधी सातमे दिवसे तमे
आ नगरना राजा थये। जील्ल भाव्यु बुवाये पोतानुं स्वप्न नगरना साधा-
रणी साधारण भाव्युसने पण संभलावपुं शरू करी दीधुं. डोकाये तेने जेम

અત્ર સંગ્રહશ્લોકઃ—(શાર્દૂલવિકીરિતવૃત્તમ્)

સ્વપ્ને કાર્પટિકેન રાત્રિવિગમે ચન્દ્રં મુલાન્તર્ગતં,

દૃષ્ટ્વા સર્વજનાગ્રતો નિગદિતં લબ્ધં ન રાજ્યં ફલમ્ ।

સ્વપ્નસ્તસ્ય પુનઃ સ તત્ર શયિતસ્યાસીદ્ યથા દુર્લભઃ,

સંસારે ભ્રમતઃ પુનર્નરભવો જન્તોસ્તથા દુર્લભઃ ॥ ૧ ॥

॥ ૧ ॥ ઇતિ પંઠઃ સ્વપ્નદૃષ્ટાન્તઃ ॥ ૬ ॥

અથ સપ્તમચ્ચક્રદૃષ્ટાન્તઃ—ચક્રોપલક્ષિતો દૃષ્ટાન્તઃ, રાધાવેષદૃષ્ટાન્ત
 ઇત્યર્થઃ સિ ચૈવમ્—

મથુરાનગર્યાં જિતશત્રુનામકો ભૂપતિરાસીત્ । ઇન્દિરાનામ્ની તસ્ય પુત્રી- ચતુઃ-

ઉસ સ્વપ્ન કી પ્રાપ્તિ પુનઃ દુર્લભ હુઈ ઉસી પ્રકાર'હસ મનુષ્યજન્મ સે
 પ્રંચ્યુત-પ્રમાદીં જીવ કો પુનઃ મનુષ્યભવ કો પ્રાપ્તિ દુર્લભ હૈ ।

હસ કથા કા ભાવદર્શક શ્લોક હસ પ્રકાર હૈ—

સ્વપ્ને કાર્પટિકેન રાત્રિવિગમે ચન્દ્રં મુલાન્તર્ગતં,

દૃષ્ટ્વા સર્વજનાગ્રતો નિગદિતં લબ્ધં ન રાજ્યં ફલમ્ ।

સ્વપ્નસ્તસ્ય પુનઃ સ તત્ર શયિતસ્યાસીદ્ યથા દુર્લભઃ,

સંસારે ભ્રમતઃ પુનર્નરભવો જન્તોસ્તથા દુર્લભઃ ॥ ૧ ॥

- યહ છદ્વા સ્વપ્નદૃષ્ટાન્ત હૈ ॥ ૬ ॥

સાતવાં ચક્ર દૃષ્ટાન્ત હસ પ્રકાર હૈ—હસકા દૂસરા નામ રાધાવેષ
 દૃષ્ટાન્ત મી હૈ—મથુરા નગરી મેં જિતશત્રુ નામ કા રાજા રહતા થા ।

હસકી એક કન્યા થી, જિસકા નામ ઇન્દિરા થા । યહ ચૌસઠ કલાઓ

પ્રાપ્તિ દુર્લભ બનીઃ તે રીતે આ મનુષ્યજન્મથી પ્રંચ્યુત પ્રમાદીભવને ફરી
 મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે.

આ કથાનો ભાવદર્શક શ્લોક આ પ્રકારનો છે.

સ્વપ્ને કાર્પટિકેન રાત્રિવિગમે ચન્દ્રં મુલાન્તર્ગતં,

દૃષ્ટ્વા સર્વ જનાગ્રતો નિગદિતં લબ્ધં ન રાજ્યં ફલમ્ ।

સ્વપ્નસ્તસ્ય પુનઃ સ તત્ર શયિતસ્યાસીદ્ યથા દુર્લભઃ,

સંસારે ભ્રમતઃ પુનર્નરભવો જન્તોસ્તથા દુર્લભઃ ॥ ૧ ॥

છડું સ્વપ્નદૃષ્ટાન્ત છે.

સાતમું ચક્રદૃષ્ટાન્ત આ પ્રકારનું છે. આનું બીજું નામ રાધાવેષ દૃષ્ટાન્ત પણ છે.

મથુરા નગરીમાં જિતશત્રુ નામનો એક રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેને એક

કન્યા હતી જેનું નામ ઇન્દિરા હતું. તે ચોસઠ કલાઓમાં કુશળ હતી એક

તામેવ હસ્તિનીં સાદરં સમારોહ્ય નગરં પ્રવેશ્યન્તિ ।

કાર્પટિકસ્તુ મનુષ્યવૃન્દૈઃ સહ હસ્તિનીસમારૂઢં પ્રાપ્તરાજ્યં મૂલદેવં વિલોક્ય
ચન્દ્રપાનસ્વપ્નારાધનેન મૂલદેવસ્ય રાજ્યલાભો જાતઃ, इति बुद्ध्या स्वात्मानं निन्दयन्
पश्चात्तापं करोति-धिगूमां, मन्दलोकानां पुरस्तात् स्वप्नप्रकाशनेन मया स्वप्नो
निष्फलीकृतः, तस्मात् पुनरहं तत्रैव सरस्तीरे शयिष्ये, तदा राज्यप्राप्तिकरं स्वप्नं
पुनः पश्यामीति विचिन्त्य राज्यलक्ष्मीं काङ्क्षमाणः पुनः पुनस्तत्र स्वपिति ।

यथा कार्पटिकस्य तत्स्वप्नदर्शनं दुर्लभं, तथा मनुष्यदेहात् प्रच्युतस्य प्रमादिनः
पुनर्मनुष્યत्वं दुर्लभम् ।

હથિની તે પુષ્પમાલા મૂલદેવ કે ગલે મેં ઢાલી દેલકર મન્ત્રિયો ને
મૂલદેવ કો. ઉસી સમયે ઉસ હથિની પર વૈઠા કર. વહે આદર કે સાથ
ઉનેકા નગર મેં પ્રવેશ કરાયા ।

કાર્પટિક ને મનુષ્યવૃન્દોં કે સાથ મૂલદેવ કો હસ્તિની પર બૈઠા
અં. વહાં કા રાજા બના હુઆ દેલકર "ચન્દ્રમાપાનરૂપ સ્વપ્ન કે આરા-
ધન કે પ્રભાવ સે મૂલદેવ કો રાજ્ય કાં લાભ હુઆ હૈ" ; હસ વિચાર સે
અધિક સે અધિક પશ્ચાત્તાપ કિયા-મુક્ત અભાગે કો ધિક્કાર હૈ જો મૈને
સબ લોકોં કે સામને અપને સ્વપ્ન કો પ્રકાશિત કર નિષ્ફલ બનાયા ।
અવ. વહ પુનઃ હસ વિચાર સે રાજલક્ષ્મી કી પ્રાપ્તિ કી આશા સે-ઉસ
સ્થાન પર ચાર ૨ સોને લગા કિ કવ. વહ : ચન્દ્રસ્વપ્ન મુક્તે દિલ્લાઈ દે
ઔર કય મુક્તે રાજ્ય કી પ્રાપ્તિ હો ।

હસ દૃષ્ટાન્ત સે યહી સમજનાં ચાહિયેં કિં જિસ પ્રકાર કાર્પટિક કા
ગજામાં પુષ્પમાળા પહેરાવી દીધી. હાથણીએ મૂળદેવને પુષ્પમાળા પહેરાવેલી
જેઈને મંત્રીઓએ મૂળદેવને તે સમયે તે હાથણી ઉપર બેસાડીને ઘણા આદર-
સત્કારની સાથે તેના નગરપ્રવેશ કરાવ્યો.

બુવાએ મનુષ્યના ટોળાની વચ્ચે મૂલદેવને હાથણીપર બેઠેલો-તેમજ ત્યાંને રાજ
બનેલો. જેઈને તેને લાગ્યું કે સ્વપ્નના આરાધનના પ્રભાવથી મૂલદેવને રાજ્યને
લાભ થયો છે. આ વિચારથી તેને ઘણો જ પશ્ચાત્તાપ થયો. અને મનમાં
મનમાં બંડબંડયો કે, મને અભાગીને ધીક્કાર છે કે, એ સઘળા લોકોની સાથે
મારા સ્વપ્નને પ્રકાશિત કરી નિષ્ફળ બનાવ્યું. આ પછી જ્યાં તેને સ્વપ્ન
આવ્યું હતું : ત્યાં રાજલક્ષ્મીની આશાથી રાજા રાત્રીના સુઈ જવા લાગ્યો.
ક્યારે સ્વપ્નમાં મને ચંદ્ર દેખાય અને ક્યારે મને રાજ્યની પ્રાપ્તિ થાય.
આ દૃષ્ટાન્તથી એ સમજવું જેઈએ કે, એ પ્રકારે બુવાને સ્વપ્નની

अत्र संग्रहश्लोकः—(शार्दूलचिकीर्षितवृत्तम्)

स्वप्ने कार्पटिकेन रात्रिविगमे चन्द्रं मुखान्तर्गतं,

दृष्ट्वा सर्वजनाग्रतो निगदितं लब्धं न राज्यं फलम् ।

स्वप्नस्तस्य पुनः स तत्र शयितस्यासीद् यथा दुर्लभः,

संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ १ ॥

॥ इति पण्डः स्वप्नदृष्टान्तः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमश्चक्रदृष्टान्तः—चक्रोपलक्षितो दृष्टान्तः, राधावेधदृष्टान्त

इत्यर्थः सि चैवम्—

मथुरानगरीं जितशत्रुनामको भूपतिरासीत् । इन्दिरानाम्नी तस्य पुत्री चतुः-

उस स्वप्न की प्राप्ति पुनः दुर्लभ हुई उसी प्रकार इस मनुष्यजन्म से

प्रच्युत प्रमादी जीव को पुनः मनुष्यभव की प्राप्ति दुर्लभ है ।

इस कथा का भावदर्शक श्लोक इस प्रकार है—

स्वप्ने कार्पटिकेन रात्रिविगमे चन्द्रं मुखान्तर्गतं,

दृष्ट्वा सर्वजनाग्रतो निगदितं लब्धं न राज्यं फलम् ।

स्वप्नस्तस्य पुनः स तत्र शयितस्यासीद्यथा दुर्लभः,

संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ १ ॥

यह छद्वा स्वप्नदृष्टान्त है ॥ ६ ॥

सातवां चक्र दृष्टान्त इस प्रकार है—इसका दूसरा नाम राधावेध

दृष्टान्त भी है—मथुरा नगरी में जितशत्रु नाम का राजा रहता था ।

इसकी एक कन्या थी, जिसका नाम इन्दिरा था । यह चौंसठ कलाओं

प्राप्ति दुर्लभ थी । तेरी ते आ मनुष्यजन्मभी प्रच्युत प्रमादी होने दूरी

मनुष्यभवनी प्राप्ति दुर्लभ छे ।

आ कथानो भावदर्शक श्लोक आ प्रकारनो छे ।

स्वप्ने कार्पटिकेन रात्रिविगमे चन्द्रं मुखान्तर्गतं,

दृष्ट्वा सर्व जनाग्रतो निगदितं लब्धं न राज्यं फलम् ।

स्वप्नस्तस्य पुनः स तत्र शयितस्यासीद्यथा दुर्लभः,

संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ १ ॥

छद्वा स्वप्नदृष्टान्त छे ।

सातवुं चक्रदृष्टान्त आ प्रकारनुं छे । आनुं णीनुं नाम राधावेध दृष्टान्त पंखु छे ।

मथुरा नगरीमां एतशत्रु नामनो ओक राणा राण्य करतो हतो तेने ओक

कन्या हती नेनुं नाम इन्दिरा हतुं ते चौंसठ कलाओमां कुशण हती ओक

पष्टिकलाभिज्ञा जाता । जितशत्रुनृपस्तस्याः विवाहयोग्यं वयो विष्णोः चिन्तयति
-यः खलु राजकुमारो धार्मिकः कलाकुशलः सकलनीतिशास्त्रनिष्णो राधावेधसाध-
नसमर्थः स्यात् स एव योग्यो वरः स्यादस्याः इति विचिन्त्य, तेन राज्ञा स्वयंवर-
मण्डपः कारितः । तत्संनिधौ चैकमुच्यते स्तम्भः स्थापितः । तस्य स्तम्भस्योर्ध्व-
भागेऽनुलोमेन चत्वारि, विलोमेन च चत्वारि लोहचक्राणि निवेशितानि । तेषां
चक्राणामुपरि राधानाम्ना प्रसिद्धा काष्ठमयी भ्रमन्ती पुत्तलिका स्थापिता । तत्रा-
धस्तात् तैलपूर्णकटाहश्च स्थापितः । यः खलु राधाया वामनयनं श्रेण विध्येत् स
एव मत्कन्यकाया इन्दिराया वरः स्यादिति जितशत्रुणा घोषणारूपेण प्रतिज्ञातम् ।

की ज्ञाता थी । जिस समय जितशत्रु ने विवाहयोग्य इसकी अवस्था
देखी तो विचार किया कि-जो राजकुमार धार्मिक, कलाकुशल;
सकलनीति शास्त्र में निष्णात एवं साथ में राधावेधसाधन में भी
समर्थ हो वही इस कन्या का पति होने योग्य है । इस प्रकार विचार
कर राजा ने स्वयंवरमंडप रचाया और उसके पास ही एक ओर एक
बड़ा ऊँचा खंभा भी खड़ा करवाया । पश्चात् उसने उस खंभे के उर्ध्व-
भाग में लोहे के चार चक्र अनुलोम-सुलटे फिरने वाले और चार
चक्र विलोम-उलटे फिरनेवाले लगवा दिये । फिर उन चक्रों के भी
ऊपर राधा नाम की एक काष्ठमयी घूमती हुई पुत्तली रखवा दी । खंभे
के ठीक नीचे के भाग में तैल से भरा हुआ एक कड़ाह भी रखवा दिया ।
जब इस प्रकार से स्वयंवरमंडप की पूर्ण तयारी हो चुकी तब उसने यह
घोषणारूप में अपनी प्रतिज्ञा प्रकट करवाई कि जो व्यक्ति राधा के
वामनयन को बाण से वेध देगा वही मेरी कन्या इन्दिरा का पति

समये जितशत्रुने तेनी विवाहयोग्य वय जेधने विचार क्यो के, जे
राजकुमार धार्मिक, कलाकुशल, सकल नीतिशास्त्रमां निष्णात अने साथे साथ
राधावेध साधनामां पखु समर्थ होय तेज आ कन्याने पति थवा योअ छे.
आ प्रकारने विचार करी राजअ स्वयंवरमंडप रच्यो अने तेनी पासे ज
जेक भूज जडे उंचो स्तंभ पखु उलो करायो. जे पछी-तेखे ते स्तंभना
उर्ध्व भागमां लोढाना यारे यक सीधां इरवावाणां अने यार यक अवणां इरवा
वाणां गोठवायां पछी ते यकोनी ऊपर पखु राधा नामनी इरती लाकडानी
पुतणी गोठवावी स्तंभना छेक नीचा भागमां तेवथी भरैली जेक कड़ाह रखावी.
ज्यारे आ प्रकारे स्वयंवरनी संपूर्ण तैयारी थई चुकी त्वारे जेक ठंडे

ततस्तेन नृपतिना निमन्त्रिता ब्रह्मो राजानो राजकुमाराश्च देशाद् देशान्तरादपि
त्रं सोत्साहं समागताः । सर्वेषु राजसु राजकुमारेषु च मण्डपे समुपविष्टेषु जित-
शत्रुनृपस्तत्रागत्य वदति-यो राधापुत्तलिकाया वामनेत्रं शरेण विध्वेत् तस्मै मया
कन्यका दातव्येति । राज्ञो वचः श्रुत्वा एकैकमुत्थितो नृपादिकस्तत्र राधावेधनाय
शरं धनुषि संयोज्य प्राक्षिपत् । स च शरः कस्यचिदेकेन चक्रेणास्त्रालय भग्नः सन्
भूमौ निपतितः, कस्यचिदेकं चक्रमतिक्रान्तः, कस्यचिद् द्वे, कस्यचित् त्रीणि,
अन्येषां तु लक्ष्यादन्यत्रैव निर्गतः, कोऽपि राधावेधं साधयितुं नाशक्तः ।

होगा । राजा ने इस प्रकार अपना भाव प्रकट कर सब राजाओं एवं
राजपुत्रों के लिये स्वयंवरमंडप में आनेका आमंत्रण भेज दिया ।
राजा से आमंत्रित हो बड़े उत्साह से अनेक राजा और राजकुमार
देश देशान्तर से उत्साहपूर्वक आये और स्वयंवरमंडप में बैठ गये ।
जब समस्त राजा और राजपुत्र अच्छी तरह अपने २ स्थानों पर बैठ
गये तब राजा जितशत्रु वहाँ आये और कहने लगे कि जो इस भ्रमण
करती हुई राधा पुत्तलिका के वामनेत्र को बाण से वेधित करेगा वही
मेरी पुत्री का पति होगा-अपनी पुत्री मैं उसे ही परणाऊँगा । राजा
के इस प्रकार वचन सुनकर वे राजा तथा राजकुमार आदि राधावेध
साधने के लिये उठे और अपने २ धनुष पर बाण रख कर राधावेध
साधने के अभिप्राय से बाण को छोड़ने लगे । इनमें से किसी का
बाण एक चक्र से टकरा कर, किसी का दूसरे चक्र से टकरा कर और

अडार पाडी पोतानी भडेच्छा प्रगट करी के, जे व्यक्ति राधाना उणा नेत्रने आबुधी
वीधये ते भारी राजकन्या धन्दिराने पति जनये. राजाये आ प्रकारे ढंढेरे
पीटावीने सधणा राजाये. अने राजपुत्राने स्वयंवर मंडपमां आववानुं
आमंत्रण भोडलाव्युं. राजानुं आमंत्रण भणतां धणा उत्साहधी अनेक राज
अने राजकुमारो देश देशांतरथी उत्साहपूर्वक आव्या अने स्वयंवर मंडपमां
भिराज्या. न्यारे सर्व राजाये. अने राजपुत्रो सारी रीते पोते पोताना
स्थान उपर भेसी गया त्यारे राज लुतशत्रु त्यां आव्या अने कडेवा लाग्या
के, जे कौछ व्यक्ति आ इरती राधा पुतणीना उणा नेत्रने आबुधी विधये तेने
भारी पुत्री वरभाणा पडेरारवये अने तेनेजुं भारी पुत्री परषावीश. राजानुं
आ प्रकारनुं वचन सांभणीने मंडपमां भिरालुत थयेला राज तथा
राजकुमार वगेरे राधावेध साधवा भाटे उठ्या अने पोतपोताना धनुष्य उपर
आबु अडावीने राधावेध साधवाना लक्ष्यधी आबुने छोडवा लाग्या. तेजोभांथी कौछनुं

अधेन्द्रपुराधीशस्येन्द्रदत्तनाम्नो नृपस्य पुत्रो जयन्तकुमारः सोत्साहमुत्थितः
लोकाः करतालीप्रदानपूर्वकमुपहसन्तो वदन्ति-अहो ! इमे वीरा धनुर्धरा यत्र न
समास्तत्रास्य कुमारस्य कीदृशं साहसम् ? किमनेन कर्तुं शक्यते ? एवं वदन्तु वनजः
वास्तव्येषु मनोहररूपलावण्यसंपन्नो जयन्तकुमारः स्तम्भस्य संनिधौ गत्वा धनुषि
संयोज्य, तैलपूर्णकटाहसंकान्तचक्रप्रतिविम्बान्तरालमार्गणं राधावामनेत्रप्रतिवि-

किसीकी तीसरे चक्र से टकरा कर टूट कर नीचे गिर पड़ा। लक्ष्यस्थान
तक किसी को भी घाण नहीं पहुँच सका। किसी रंका बाण तो लक्ष्य से
भी खचटकर आगे निकल गया। इस प्रकार राधावेध किसीको भी
द्वारा साध्य नहीं हो सका। इतने में इन्द्रपुर का राजा इन्द्रदत्त का पुत्र
जयन्तकुमार बड़े उत्साह से अपने स्थान से उठा। उसके खटते ही
लोगों ने करतल धनि से पहिले तो उसकी हँसी करने लगे, फिर कहने लगे
लगे-देखो ये एक नवीन वीरपुरुष आये हैं, जहाँ ऐसे इन् वीर
धनुर्धारियों की भी नहीं चली वहाँ विचारे इस कुमार की क्या
चलेगी जो यह साहस दिखला ने को खंडा हुआ है। लोग जब इस
तरह से जयन्तकुमार की हँसी करने में तंतपर हो रहे थे कि कुमार
सब के देखते ही उस स्तम्भ के पास पहुँच गया। पहुँचते ही उसने
पहिले अपने धनुष पर घाण चढ़ाया। चढ़ाकर फिर वह तैलपूर्ण
कटाह में पड़े हुए चक्र के प्रतिविम्ब को देखने लगा। देखते र चक्र के

भाषु पड़ेला अक साथे अथडाधने तो कोधनुं जीला अक साथे अथडाधने कोधनुं
नीला अक साथे अथडाधने तुटीने नीचे पडी अतां पषु लक्ष्य स्थान सुधी कोधनुं
पषु भाषु अक शक्युं नहीं कोध कोधनां भाषु तो लक्ष्यथी पषु उपर थधने आगण
निकली गया। आ प्रकारे राधावेध कोधनाथी पषु साध्य न थर शक्ये अटलाभां
धद्रपुर नगरना राल धन्द्रदत्तनोत्पुत्र जयंतकुमार धषु उत्साहथी पोताना स्थनेथी
उठ्यो तेना उठतां जो कोओ तेनी डांसी उडाववा भांडी अने पछी कडेवा लाव्या
भुयो आ अक नवीन वीरपुरुष आवेल छे न्यां मोटा मोटा वीर धनुधा
रीओनुं पषु न आदथुं त्यां आ बियांरा कुमारनुं शुं आलवानुं छे
आ साहस अताववा उठ्यो छे दोको न्यारे आवी रीते न्यंत कुमारनी डांसी
उडाववाभां तत्पर अनी रखा डता त्यारे कुमार अधाना जेतजेताभां ते स्तंभनी
पासे पडोन्थी गया अने पडोन्थतां ज तेबु पडेलां पोताना धनुष्य उपर भाषु
अडाव्युं अने पछी तेलथी अरेल कडाधभां पडता अकना अतिभिंअने जेवा
लाओ जेतां जेतां अकना अंतरालभांथी पछी तेबु राधा १ डाणी

म्वनिवेशितदृष्टिर्ध्वमुष्टिर्भवति, तदा जयन्तकुमारस्य कलाचार्यस्तं पृच्छति-
पश्यसि, किं दृष्टिगतं भवति? जयन्तकुमारः प्राह-केवलं पुत्तलिकाया वामनेत्रम्,
न तु किंचिदन्यत् । तद्वचनं श्रुत्वा गुरुः परितुष्टो जातः । ततोऽसौ जयन्तकुमार-
स्तैलपूर्णकटादगतं प्रतिविम्बितं वामनेत्रं पश्यन् निश्चयेन मनसा करं स्थिरीकृत्य
हस्तलाघवं दर्शयन् सद्यः शरं व्यमुचत् । स शरश्चक्रान्तरालेन सवेगं निर्गच्छन्
पुत्तलिकाया वामनेत्रकनीनिकामविध्यत् । ततस्तस्य करस्थैर्यलग्नुदस्तत्वादिकं वर्ण-
यन्तो लोकाः प्रमुदिता जयजयध्वनिं प्रकुर्वन्ति । तदा जितशत्रुपुत्री इन्दिरा

अन्तराल मार्ग से फिर उसने राधा पुत्तली के वामनेत्र का प्रति-
विम्ब देखा । देखकर उसने फिर धनुष को चढ़ाने के लिये हाथ की
मुट्टी ऊँची की । इतने में उसके कालाचार्य बीच ही में उससे पूछा
जयन्त ! तुम्हें इस समय क्या दिख रहा है ? । जयन्त ने कहा-गुरुमहा-
राज ! मुझे इस समय पुत्तली के वामनेत्र सिवाय और कुछ नहीं
दिख रहा है । जयन्तकुमार के वचन सुनकर कलाचार्य के हर्ष का
ठिकाना नहीं रहा । जयन्त ने तैलपूर्ण कडाह में पड़े हुए पुत्तली के
वामनेत्र के प्रतिविम्ब को लक्ष्यकर शीघ्र ही निश्चल मन से हाथ को
संभालते हुए उस ओर धनुष से बाण छोड़ दिया । छूटते ही बाण ने
चक्र के अन्तराल से निकलते हुए उस पुत्तली के वामनेत्र की कनी-
निका को वेध दिया । उपस्थित जनताने जयन्तके लक्ष्यवेधकी निपुणता
की एवं हस्तलाघवकी वदुत अधिक प्रशंसा की । सब के सब बड़े ही प्रसन्न
हुए । जयन्त की चारों ओर से जयध्वनिपूर्वक बधाई होने लगी ।

आंणानुं प्रतिणिंण भेयुं, भेधने तेव धनुष्येने चडाववा भाटे हाधनी मुडी
ढंथी करी, ये वणते तेना कणात्थये वयमां ञ तेने पूछयुं न्यंतं तमने
आ समये शु देणाय छे ? न्यते कलुं, शुरुमहाराज मने आ समये पुतणीनी
डाणी आंण सिवाय पीणुं कंछ देणानुं नथी, न्यंतकुमारनां वयन सांलणीने
कलात्थायं हुरिंत भन्या, न्यते तेव भरेव कडाधमां पडता पुतणीना डाया
नेत्रना प्रतिणिंणने लक्ष्य करी तरत ञ निश्चल मनथी हाथने सांलाणीने
ते तरक्ष णावु छोडयुं णावु छुटतां ञ चकना अंतरालथी नीकणीने
पुतणीनी डाणी आंणनी कीकीनुं वेधन कयुं, लेणी थयेली जनताये न्यंत-
कुमारना लक्ष्यवेधनी प्रशंसा करी अने हाथकुशणतानी धलीं प्रशंसा करी,
सधणा णणं प्रसन्न थया, न्यंतनी आदे णावुथी न्यध्वनी पूर्वक वधाई थवा
लागी, इन्दिरा पणु चोताना लायने वणावुती न्यंतना गणाभां वरभाणा

જયન્તકુમારસ્ય કળ્થે પુષ્પમાલાં દદૌ । યથા રાધાવેધો દુષ્કરસ્તથા મનુષ્યદેહ-
ચ્ચ્યુતસ્ય પ્રમાદિનઃ પુનર્મનુષ્યત્વં દુર્લભમિતિ ।

અત્ર સંગ્રહશ્લોકઃ—(શાર્દૂલચિક્રીડિતઘૃત્તમ્)

રાધાયાવદનાદયઃ ક્રમવશાચક્રાણિ ચત્વાર્યપિ,
ભ્રામ્યન્તીહ વિપર્યયેણ સ્વલુ તદ્વામાસિવેધો યથા ।
પ્રાપ્તો દુષ્કરતાં નરેન્દ્રતનયાપાણિગ્રહાકાક્ષિણાં,
સંસારે ભ્રમતઃ પુનર્નરભવો જન્તોસ્તથા દુર્લભઃ ॥ ૧ ॥

इति सप्तमश्चक्रदृष्टान्तः ॥ ७ ॥

अथाष्टमः कूर्मदृष्टान्तः—

अगाधजलपरिपूर्णः सहस्रयोजनविस्तीर्णः सलिलजन्तुसंभृतः सुशोभितः

इन्दिरा भी अपने भाग्य की सराहना करती हुई जयन्त के गले में
वरमाला डालकर अपने आपको धन्य माननं लगी । इस दृष्टान्त का भाव
केवल इतना ही है कि जिस प्रकार राधावेध साधना दुष्कर कार्य
है उसी प्रकार मनुष्य जन्मको हारा हुआ प्रमादी प्राणी को पुनः मनुष्य-
जन्मकी प्राप्ति दुर्लभ है । इस दृष्टान्तका भावप्रदर्शकश्लोक इस प्रकार है—

રાધાયા વદનાદયઃ ક્રમવશાત્ ચક્રાણિ ચત્વાર્યપિ,
ભ્રામ્યન્તીહ વિપર્યયેણ સ્વલુ તદ્વામાસિવેદો યથા ।
જાતો દુષ્કરતાં નરેન્દ્રતનયાપાણિગ્રહાકાક્ષિણામ્;
સંસારે ભ્રમતઃ પુનર્નરભવો જન્તોસ્તથા દુર્લભઃ ॥ ૧ ॥

• यह सातवा चक्रदृष्टान्त है ॥ ७ ॥

આઠવા કૂર્મ (કચ્છપ) ના દૃષ્ટાન્ત ઇસ પ્રકાર છે—અગાધજલ સે

પહેરાવીને પોતે પોતાને ધન્ય માનવા લાગી. આ દૃષ્ટાંતનો ભાવ એટલો છે કે,
જે રીતે રાધાવેધ સાધના અત્યંત કઠીન અને દુષ્કર છે એજ રીતે મનુષ્ય
જન્મને હારી ગયેલ પ્રમાદી પ્રાણીને પુનઃ મનુષ્યજન્મની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે.
આ દૃષ્ટાંતનો ભાવપ્રદર્શક શ્લોક આ પ્રકારનો છે.

રાધાયા વદનાદયઃ ક્રમવશાત્ ચક્રાણિ ચત્વાર્યપિ,
ભ્રામ્યન્તીહ વિપર્યયેણ સ્વલુ તદ્ વામાસિ વેદો યથા ।
જાતો દુષ્કરતાં નરેન્દ્રતનયાપાણિગ્રહાકાક્ષિણામ્,
સંસારે ભ્રમતઃ પુનર્નરભવો જન્તોસ્તથા દુર્લભઃ ॥ ૧ ॥

આ સાતમું ચક્રદૃષ્ટાંત છે. ॥ ૭ ॥

આઠમું કૂર્મ કાચળા (કચ્છપ) નું દૃષ્ટાંત આ પ્રકારનું છે.—

જળથી પરિપૂર્ણ એવો એક (ધરો) હોજ હતો, જે

એક

एको हृद आसीत् । तदुदकं च परस्परसम्बद्धशैवालजालैश्छादितमभवत् । तत्र
स्वाप्त्यसंततितिसमन्वितः कच्छपः प्रतिवसति । अन्यदा कदाचित् तत्र सान्द्र
शैवालमध्ये हृदोपान्तस्थितजम्बूविटपिनः सुपक्वफलसंपातेन शैवालतन्तु-
विच्छेदाच्छिद्रमभवत्, तस्मिन्नेव समये तत्रस्थिताऽसौ कूर्मस्तत्कालजातच्छिद्रमा-
श्रित्य ग्रीवां वहिष्करोति । तदनु खल्वसौ निर्मलगगनमण्डलमण्डनायमान तारा-
गणसमन्वितसुपमासम्पन्नशरदपूर्णशशाङ्कविम्बमवलोक्य साश्चर्यं मनसि चिन्तयति
-अहो ! किमिदं विलोक्यते । कीदृशमिदमदृष्टपूर्वं नयनानन्दजनकम् ? । इत्येवं

परिपूर्ण एक દ્રહ થા । जिसका विस्तार एक हजार योजन का था ।
इसमें अनेक जलचर जीव रहते थे । यह बड़ा सुन्दर था । इसका जल
परस्पर संबद्ध शैवालसमूह से आच्छादित था । इसमें एक कच्छुआ
अपने बच्चों के साथ रहता था । एक समय की बात है कि उस द्रह
के किनारे पर जो जामुन के वृक्ष खड़े हुए थे उनके कुछ जम्बूफल
उस शैवालजाल के ऊपर गिरे । उनके गिरने से उस शैवालजाल के
बीच में शैवाल के तन्तुओं के टूट जाने से छिद्र हो गया । उसी समय
कछुए ने जो उस शैवालजाल के नीचे रहता था उस छिद्र से अपनी
गर्दन को बाहर निकाला । बाहर निकालते ही उसने स्वच्छ आकाश
में आकाश का मण्डनस्वरूप एवं तारागणों से सुशोभित परमशोभा-
संपन्न ऐसे शरदकालीन पूर्णचन्द्रमा के विम्ब को देखा । देखते ही उसे
बड़ा भारी आश्चर्य हुआ । विचार ने लगा-अहो ! यह क्या दिखाई
देता है ? मैंने तो आज तक ऐसा नेत्रों को अपूर्व आनन्द देने वाला

હબર થોજન નેટવો હતો. તેમાં અનેક પ્રકારના જળચર જીવ રહેતા હતા. તે ધરે
પૂખળ સુંદર હતો. તેનું જળ શેવાળ સમૂહથી આચ્છાદિત હતું એમાં એક કાચળો
પોતાનાં બચ્ચાંઓ સાથે રહેતો હતો. એક સમયની વાત છે કે, તે ધરાના
કાંઠે બાંધુડાનાં વૃક્ષો હારખંધ ઉગ્યાં હતાં તે પૈકીના એક વૃક્ષ ઉપરથી થોડાં બાંધુકળ
શેવાળ ઉપર પડ્યાં. આ રીતે બાંધુડાના પડવાથી જળ ઉપર આચ્છાદિત થયેલી
શેવાળમાં છિદ્ર પડી ગયાં. આ વખતે એ શેવાળની નીચે રહેતા કાચળાએ
બાંધુને લઈને શેવાળમાં પડેલા છિદ્રમાંથી પોતાની ડાક બહાર કાઢી. પોતાની
ડાકને શેવાળમાંથી બહાર કાઢતાં જ કાચળાએ સ્વચ્છ આકાશમાં તારાગણોથી
સુશોભિત પરમ શોભાસંપન્ન એવા શરદકાળના પૂર્ણ ચંદ્રમાના પ્રકાશને જોયો.
જોતાં જ તેને ઘણું જ આશ્ચર્ય થયું અને તે મનોમન વિચારવા લાગ્યો કે,
..... આ જુ દેખાઈ રહ્યું છે ? મેં આજ સુધી નેત્રોને આનંદ દેવાવાળો આવો

જયન્તકુમારસ્ય કળ્થે પુષ્પમાલાં દદો । યથા રાધાવેધો દુષ્કરસ્તથા મનુષ્યદેહ-
ચ્ચુતસ્ય પ્રમાદિનઃ પુનર્મનુષ્યત્વં દુર્લભમિતિ ।

અત્ર સંગ્રહશ્લોકઃ—(શાર્દૂલવિક્રીડિતવૃત્તમ્)

રાધાયાવદનાદયઃ ક્રમવશાચક્રાણિ ચત્વાર્યપિ,
ભ્રામ્યન્તીહ વિપર્યયેણ खलु तद्वामाक्षिवेधो यथा ।
પ્રાપ્તો દુષ્કરતાં નરેન્દ્રતનયાપાણિગ્રહાકાક્ષિણાં,
સંસારે ભ્રમતઃ પુનર્નરભવો જન્તોસ્તથા દુર્લભઃ ॥ ૧ ॥

इति सप्तमश्चक्रदृष्टान्तः ॥ ७ ॥

અધાષ્ટમઃ કૂર્મદૃષ્ટાન્તઃ—

अगाधजलपरिपूर्णः सहस्रयोजनविस्तीर्णः सलिलजन्तुसंभृतः सुशोभितः
इन्दिरा भी अपने भाग्य की सराहना करती हुई जयन्त के गले में
वरमाला डालकर अपने आपको धन्य मानने लगी । इस दृष्टान्त का भाव
केवल इतना ही है कि जिस प्रकार राधावेध साधना दुष्कर कार्य
है उसी प्रकार मनुष्य जन्मको हारा हुआ प्रमादी प्राणी को पुनः मनुष्य-
जन्मकी प्राप्ति दुर्लभ है । इस दृष्टान्तका भावप्रदर्शकश्लोक इस प्रकार है—

राधाया वदनादयः क्रमवशात् चक्राणि चत्वार्यपि,
भ्राम्यन्तीह विपर्ययेण खलु तद्वामाक्षिभेदो यथा ।
जातो दुष्करतां नरेन्द्रतनयापाणिग्रहाकाक्षिणाम्;
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ १ ॥

यह सातवा चक्रदृष्टान्त है ॥ ७ ॥

આઠઠાં કૂર્મ (કચ્છપ) નો દૃષ્ટાન્ત આ પ્રકારે છે—અગાધજલ સે

પહેલાવીને પોતે પોતાને ધન્ય માનવા લાગી, આ દૃષ્ટાન્તનો ભાવ એટલો છે કે,
જે રીતે રાધાવેધ સાધના અત્યંત કઠીન અને દુષ્કર છે એજ રીતે મનુષ્ય
જન્મને હારી ગયેલ પ્રમાદી પ્રાણીને પુનઃ મનુષ્યજન્મની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે.
આ દૃષ્ટાન્તનો ભાવપ્રદર્શક શ્લોક આ પ્રકારનો છે.

રાધાયા વદનાદયઃ ક્રમવશાત્ ચક્રાણિ ચત્વાર્યપિ,
ભ્રામ્યન્તીહ વિપર્યયેણ खलु तद्वामाक्षि भेदो यथा ।
जातो दुष्करतां नरेन्द्रतनयापाणिग्रहाकाक्षिणाम्,
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ १ ॥

આ સાતમું ચક્રદૃષ્ટાન્ત છે. ॥ ૭ ॥

આઠમું કૂર્મ કાચપા (કચ્છપ) નું દૃષ્ટાન્ત આ પ્રકારનું છે.—

અગાધ જળથી પરિપૂર્ણ એવો એક (ધર) હોજ હોતો, ૨ એક

શૈવાલે મિલિતે યથૈવ શશિનઃ સંદર્શનં દુર્લભં,
સંસારે ભ્રમતઃ પુનર્નરભવો જન્તોસ્તથા દુર્લભઃ ॥ ૧ ॥

इत्यष्टमः कूर्मदृष्टान्तः ॥ ८ ॥

અથ નવમો યુગદૃષ્ટાન્તઃ પ્રોચ્યતે—

અસંખ્યયોજનવિસ્તીર્ણો વલયાકારઃ સદ્વ્યયોજનગમ્भीરઃ સ્વયંભૂરમણ-
સમુદ્રોઽસ્તિ । તસ્ય પ્રાચ્યાં દિશિ કોઽપિ દેવો યુગં પ્રાક્ષિપત્ તસ્ય યુગસ્ય કીલિકાં
પશ્ચિમાયાં દિશિ । યથા તસ્મિન્ સમુદ્રે ભ્રામ્યન્ત્યાસ્તસ્પાઃ કીલિકાયાસ્તેન યુગેન

शैवाले मिलिते यथैव शशिनः संदर्शनं दुर्लभम्,
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ १ ॥

यह आठवा कूर्मदृष्टान्त हुआ ॥ ८ ॥

નૌવાં યુગદૃષ્ટાન્ત ઇસ પ્રકાર હૈ—યહ દૃષ્ટાન્ત કલ્પનાં સે સંબંધ
રાખતા હૈ । અસંખ્યાત દ્વીપ ઓર સમુદ્રોં કે વાદ એક અન્તિમ દ્વીપ
ઓર સમુદ્ર હૈ । અન્તિમ સમુદ્ર કા અસંખ્યાત યોજન કા વિસ્તાર હૈ ।
ગહરાઈ બી ઇસકી એક હજાર યોજન કી હૈ । ઇસમેં કલ્પના કરો કિં
કોઈ એક દેવ પૂર્વ દિશા કી ઓર એક જુઆ-ગાડી કા અવયવવિશેષ
જો ચૈલોં કે કન્ધાં પર રખા જાતા હૈ-ડાલ દે, ઓર પશ્ચિમ દિશા કી
ઓર ઉસકી કીલિકા-સેલ-ડાલ દે । અવ યહ કીલિકા ઉસ સમુદ્ર મેં
ઉસ દિશા સે વહતી હુઈ ચલી આવે ઓર વહતે હુએ જુઆ કે સાથ

शैवाले मिलिते यथैव शशिनः संदर्शनं दुर्लभम्,
संसारे भ्रमतः पुनर्नरभवो जन्तोस्तथा दुर्लभः ॥ १ ॥

આ આઠમું કૂર્મદૃષ્ટાન્ત છે. ॥ ૮ ॥

નવમું યુગદૃષ્ટાન્ત આ પ્રકારનું છે—

આ દૃષ્ટાન્ત કલ્પનાથી સંબંધ રાખે છે. અસંખ્યાત દ્વીપ અને સમુદ્રો
પછી એક છેલ્લો દ્વીપ અને સમુદ્ર છે. એ છેલ્લા સમુદ્રનો વિસ્તાર અસંખ્ય
યોજનનો છે. ઉંડાઈ પણ તેની એક હજાર યોજનની છે. આમાં કલ્પના કરો
કે, કેઈ એક દેવ પૂર્વદિશા તરફ એક ધોંસડું કે જે ગાડીમાં બળદના કાંધ
ઉપર રાખવામાં આવે છે તે નાખી દે અને પશ્ચિમ દિશા તરફથી એ ધોંસ-
રાની લાકડીઓ નાખી દે. પશ્ચિમ દિશાએ નાખેલી ધોંસરાની એ સાંખેલ
વહેતાં વહેતાં આવી આવે અને તે ધોંસરી સાથે મળી જાય. જે રીતે આ વાત

विचिन्त्य स कूर्मः स्वप्नूयन्नपि तद् दर्शयितुं जले निमज्ज्य यावता काष्ठेन तैः सह पुनरायाति, तावत् पुनः समीरसंयोजितशैवालैस्तच्छिद्रमाच्छादितम् । यथा तच्चन्द्रमण्डलदर्शनं पुनस्तस्य कूर्मस्य दुर्लभं तथा मनुष्यदेहाच्छ्रुतस्य प्रमादिनः पुनर्मुन्यत्वं दुर्लभमिति ।

अत्र संग्रहश्लोकः—(शार्दूलविक्रीडितवृत्ताम्) ।

दृष्ट्वा कोऽपि हि कच्छपो हृदमुखे शैवालबन्धच्युते,
पूर्णेन्दुं मुदितः कुटुम्बमिह तं द्रष्टुं समानीतवान् ।

पदार्थ नहीं देखा है, यह कितना सुन्दर है। इस प्रकार विचार कर उसने इस अपूर्व वस्तु को अपने परिवार को भी दिखाने का विचार किया, अतः वह पानी में डुबकी लगाकर अपने परिवार के पास पहुँचा और उनको साथ में लेकर ज्यों ही यह वहाँ आया कि वह शैवालजाल हवा के लगने से फिर से ज्यों का त्यों परस्पर में मिल गया। इस दृष्टान्त से हम को यह शिक्षा मिलती है कि जिस प्रकार हवा के झोकों के लगने से शैवाल के तन्तु आपस में मिल गये और छिद्र का अभाव हो गया, अतः उस अभागे कच्छप को पुनः चंद्रदर्शन होना दुर्लभ हुआ, उसी प्रकार मनुष्यजन्म को हारे हुए प्रमादी प्राणी को पुनः मनुष्यजन्म मिलना महा दुर्लभ है। इस दृष्टान्त का भावसंग्रह श्लोक इस प्रकार है—

दृष्ट्वा कोऽपि हि कच्छपो हृदमुखे शैवालबन्धच्युते,
पूर्णेन्दुं मुदितः कुटुम्बमिह तं द्रष्टुं समानीतवान् ।

अपूर्व पदार्थ कही पक्ष जेथो नथी..आ केवो सुंदर छे ? आ प्रकारेनो विचार करी, ओ अपूर्व वस्तु पोताना परिवारने पक्ष पोताववानो विचार करीं आने पाछीमां डुबकी भारी ते पोताना परिवारनी पासे पछोन्थे. आने तेने साथे लई ते उपरोक्त स्थले पछोन्थे त्यारे ते शेवाण के जेमां जांयुने लई छिद्र पड्युं छंतुं. ते पवनने कारणे पुराई जतां शेवाणनी सपाटी करीथी संधाछ गछ तेथी कायभा आने तेना परिवारने करीथी अंद्रनां दर्शन न थयां. ओ प्रकारे मनुष्य जन्मने हारी गथेल प्रमादी प्राणीने मनुष्य जन्म भणवो महा दुर्लभ छे.
आ दृष्टान्तने भावसंग्रहक श्लोक आ प्रभाछे छे.—

दृष्ट्वा कोऽपि हि कच्छपो हृदमुखे शैवालबन्धच्युते,
पूर्णेन्दुं मुदितः कुटुम्बमिह तं द्रष्टुं समानीतवान् ।

તુલ્યં તચ્ચૂર્ણં નલિકાન્તર્નિધાય મેરુશિખરં સમાશ્રય્ય ફૂટકૃતસમીરણૈસ્તચ્ચૂર્ણં
સકલં સર્વતઃ સમૃદ્ધાયિતમ્ ।

અથ તેન દેવેન વિસિપ્તાસ્તે પરમાણવઃ પ્રચણ્ડપવનોદ્ધૂતાઃ સર્વાશ્ચ દિશુ
દૂરં ગતા એકૈકશો વિભિન્નાઃ પતિતાઃ ।

યથા તાન્ પરમાણૂન્ સર્વતઃ સંચિત્ય તૈઃ પુનઃ સ્તમ્ભનિષ્પાદનં લોકસ્ય દુષ્કરં,
તથા મનુષ્યભવાત્ પ્રચ્યુતસ્ય પ્રમાદિનઃ પ્રાણિનો મનુષ્યજન્મ દુર્લભમિતિ ॥

દસવાં પરમાણુ દૃષ્ટાન્ત હસ પ્રકાર હૈ—યહ દૃષ્ટાન્ત મી કલ્પના સે
સંબંધ રખને વાલા હૈ—જૈસે ક્રીડાવશ કિસી દેવ ને માણિક્યનિર્મિત
એક સ્તમ્ભ કો વજ્ર કે પ્રહાર સે તોડા । પશ્ચાત્ ઉસે इतना પીસા કિ
ઉસકા ચૂર્ણ ચૂર્ણ હો ગયા । ચૂર્ણ જૈસા જવ વહ વન ચુકા તવ ઉસ
ચૂર્ણ કો ઉસને એક નલિકા મેં ભરા ઓર સુમેરુ પર્વત કે શિખર પર
ખડે હોકર ઉસકો સવ તરફ ફૂંક સે ડાડા દિયા । વે સવ કે સવ ઉસ
સ્તમ્ભકે પરમાણુ જો ઉસ દેવ ને અપની ફૂંક સે ઇધર ઉધર ડાડા દિયે હૈ
ઓર વાયુકે પ્રવલ ઘોંકો ને ઉનકો પ્રત્યેક દિશા મેં લે જાકર ઓર મી
દૂર ફેંકા દિયે । ઉન સવ કે સવ પરમાણુઓં કો એકત્રિત કર કે ફિર સે
જૈસે ઉસ સ્તમ્ભ કા ઉસી રૂપ સે નિર્માણ કરના દુષ્કર હૈ—ઉસી તરહ
મનુષ્યભવ સે પ્રચ્યુત જીવ કો મનુષ્યભવકી પુનઃ પ્રાપ્તિ હોના દુર્લભ હૈ ।

હસચુ' પરમાણુદૃષ્ટાન્ત આ પ્રકારનું છે.

આ દૃષ્ટાન્ત પણ કલ્પનાથી સંબંધ રાખવાવાળું છે. જેમ રમતના તોરથી
કોઈ દેવે માણિક્યથી ભરેલા એવા એક સ્તંભને વજ્રના પ્રહારથી તોડી નાખ્યો.
પછી તેને એટલો પિરયો કે, તેના ચૂરેચૂરા થઈ ગયા. ચૂર્ણ જેવો બન્યાં તે
થઈ ગયો. ત્યારે તે ભુકાને તેણે એક નળીમાં ભરી અને સુમેરુપર્વતના શિખર
ઉપર ઉભા રહીને ચારે બાજુ તે ભુકાને ફુંકથી ઉડાડી દીધો. એ સ્તંભના
ભુકા રૂપે બનેલા સઘળા પરમાણુઓને તે દેવે પોતાની ફુંકથી ચારે કોર ઉડાવી
દીધા અને વાયુએ પ્રબળ વેગથી દરેક દિશામાં લઈ જઈને દૂર ફેંકી દીધા.
દૂર દૂર બન્યાં ત્યાં ફેંકાઈ ગયેલા એ સઘળા પરમાણુઓને એકત્રિત કરી ફરીથી
સ્તંભનું નિર્માણ કરવું દુષ્કર છે તેવીજ રીતે આ મનુષ્યભવને હારી બેઠેલો
જીવ ફરી મનુષ્ય જન્મની પ્રાપ્તિ કરી શકતો નથી.

સહ સંઘટનમેવ દુર્લભં, તસ્ય યુગસ્ય છિદ્રે પુનઃ પ્રવેશસ્તુ તત્રાપિ દુર્લભસ્તથા
મનુષ્યભવાત્પ્રચ્યુતસ્ય પ્રમાદિનઃ પુનર્મનુષ્યજન્મ દુર્લભમિતિ ।

અત્ર સંગ્રહઃ— (શાર્દૂલચિક્રીડિતવૃત્તામ્)

પ્રાચ્યબ્ધૌ યુગ-કીલિકા વિનિહિતા ક્ષિપ્તં યુગં પશ્ચિમે,
યદ્દુર્લભમેવ તત્ર વહતોઃ સંમીલનં તદ્વયોઃ ।
શમ્યાયાસ્તુ પુનર્યુગસ્ય વિવરે તસ્યાઃ પ્રવેશો યથા,
સંસારે ભ્રમતઃ પુનર્નરભવો જન્તોસ્તથા દુર્લભઃ ॥ ૧ ॥
इति नवमो युगदृष्टान्तः ॥ ९ ॥

અથ દશમઃ પરમાણુદૃષ્ટાન્તઃ—

કેનાઽપિ ક્રીડાપરેણ દેવેન મણિક્યમયં સ્તમ્ભં વજ્રેણ ચૂર્ણીકૃત્ય પરમાણુ-

મિલ જાવે તો જિસ પ્રકાર યહ યાત વહુત દુર્લભ હૈ ઓર હસસે મી
અધિક દુર્લભ યહ હૈ કિ વહ કીલિકા વહતે ૨ ઉસ જુગ કે છેદ મેં
પ્રવિષ્ટ હો જાવે યહ યાત દુર્લભ હૈ । હસી તરહ મનુષ્ય ભવ સે પ્રચ્યુત
પ્રમાદી જીવ કો પુનઃ મનુષ્યભવ કી પ્રાપ્તિ હોના દુર્લભ હૈ । હસકા
ભાવપ્રદર્શકશ્લોક હસ પ્રકાર હૈ—

પ્રાચ્યબ્ધૌ યુગકીલિકા વિનિહિતા ક્ષિપ્તં યુગં પશ્ચિમે,
યદ્દુર્લભમેવ તત્ર વહતોઃ સંમીલનં તદ્વયોઃ ।
શમ્યાયાસ્તુ પુનર્યુગસ્ય વિવરે તસ્યાઃ પ્રવેશો યથા,
સંસારે ભ્રમતઃ પુનર્નરભવો જન્તોસ્તથા દુર્લભઃ ॥ ૧ ॥
यह नौवां युगदृष्टान्त है ॥ ९ ॥

ઘણી જ દુર્લભ છે અને તેનાથી પણ અધિક દુર્લભ તો એ છે કે, ધોંસરાની
તે સાંભિલો વહેતાં વહેતાં તે ધોંસરાના વીંધમાં ભોડાઈ બાથ એ વાત દુર્લભ
છે. આ રીતે મનુષ્યભવથી પ્રચ્યુત પ્રમાદી જીવને ફરીથી મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ
થવી દુર્લભ છે.

તેના ભાવને દર્શાવતો શ્લોક આ પ્રકારનો છે—

પ્રાચ્યબ્ધૌ યુગકીલિકા વિનિહિતા ક્ષિપ્તં યુગં પશ્ચિમે,
યદ્દુર્લભમેવ તત્ર વહતોઃ સંમીલનં તદ્વયોઃ ।
શમ્યાયાસ્તુ પુનર્યુગસ્ય વિવરે તસ્યાઃ પ્રવેશો યથા,
સંસારે ભ્રમતઃ પુનર્નરભવો જન્તોસ્તથા દુર્લભઃ ॥ ૧ ॥

આ નવમું યુગદૃષ્ટાન્ત છે. ॥ ૯ ॥

છાયા—એકદા દેવલોકેષુ, નરકેષ્વપિ એકદા ।

એકદા આસુરં કાયં, યથા કર્મભિઃ ગચ્છતિ ॥ ૩ ॥

ટીકા—‘એગયા’ ઇત્યાદિ ।

જીવઃ, એકદા=એકસ્મિન્ કાલે શુભકર્માનુભવકાલે દેવલોકેષુ=સૌધર્મોદિપુ
યથાકર્મભિઃ=તદ્વત્પત્તિરૂપેષ્વેષ્ટિતૈઃ સરાગસંયમદેશચિરત્યકામનિર્જરાવાલતપઃકર્મભિઃ
ગચ્છતિ । એકદા=અશુભકર્મોદયકાલે, નરકેષુ=રત્નપ્રભાદિપુ યથાકર્મભિઃ=મહા-
રમ્ભમહાપરિગ્રહપંચેન્દ્રિયવધકુણપાહારૈર્ગચ્છતિ । એકદા આસુરમ્=અસુરસમ્બન્ધિનં,
કાયં=નિકાયમ્ અસુરકુમારભાવમિત્યર્થઃ, યથા કર્મભિઃ=સરાગસંયમાદિભિઃ,
ગચ્છતિ=પ્રાપ્નોતિ । ઉપલક્ષણસાજ્ઞ્યોતિર્વ્યન્તરયોરપિ ગચ્છતીતિ વોચ્યમ્ ॥ ૩ ॥

.. ઉપરોક્ત કથન કો સ્પષ્ટ કરતે હુએ કહતે હૈ—‘એગયા’—ઇત્યાદિ ।
.. અન્વયાર્થ—યહ જીવ (એગયા-એકદા) કમી તો શુભ કર્મ-કે
અનુભવન કાલ મેં (દેવલોકેષુ-દેવલોકેષુ) સૌધર્મ આદિ દેવ લોક મેં
(અહાકર્મેહિં—યથાકર્મભિઃ) ‘સરાગસંયમ, દેશચિરતિ, અકામનિર્જરા
એવં વાલતપ આદિરૂપ ઉસ ગતિ કે કર્મ કે કારણોં સે (ગચ્છહ-ગચ્છતિ)
જન્મ લેતા હૈ । (એગયા-એકદા) કમી અશુભકર્મ કે અનુભવનકાલ
મેં (નરેષુ-નરકેષુ) રત્નપ્રભા આદિક નરકોં મેં (અહાકર્મેહિં—
યથાકર્મભિઃ) મહા આરંભ, મહાપરિગ્રહ, પંચેન્દ્રિયવધ કુણપ (માંસ)
આહાર આદિ કરને સે (ગચ્છહ-ગચ્છતિ) જાતા હૈ । (એગયા-એકદા)

ઉપરોક્ત કથનને વધારે સ્પષ્ટ કરતાં કહે છે—

“એગયા” ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—આ જીવ એગયા-એકદા કયારેક તો શુભકર્મના અનુભવ કાળમાં,
દેવલોકેષુ-દેવલોકેષુ સૌધર્મ આદિ દેવલોકમાં અહાકર્મેહિં-યથાકર્મભિઃ સરાગ
સંયમ, દેશચિરતિ, અકામ નિર્જરા, અને વાલતપ આદિરૂપ એ ગતિનાં કર્મોનાં
કારણોથી ગચ્છહ-ગચ્છતિ જન્મ લે છે. એગયા-એકદા કયારેક અશુભ કર્મના
ઉદયમાં નરેષુ-નરકેષુ રત્નપ્રભા આદિક નરકોમાં અહાકર્મેહિં-યથાકર્મભિઃ આરંભ,
મહાઆરંભ, મહાપરિગ્રહ, પંચેન્દ્રિયવધ કુણપ (માંસ) આહાર આદિ કરવાથી

(૧) “ચરહિં ઠાણેહિં જીવા દેવાવયત્તાપ કર્મં પગરેતિ, તં જહા-સરાગ
સંજમેણં, સંજમાસંજમેણં, વાલતવોકર્મેણં, અકામણિજ્જરાપ” । (સ્થા. સ્થા. ૪ ૬.
૪ એવં ઔપાતિક સૂત્રેષુ)

(૨) “ચરહિં ઠાણેહિં જીવા ગેરહયત્તાપ કર્મંપકરેતિ, તં જહા-મહારંભાપ મહા-
પરિગ્રાહાય, પંચિંદ્રિયવહેણં, કુણિમાહારેણં (સ્થા. ૦ સ્થા. ૦ ૪ ૩ ૪. એવમ્ ઔપા-
તિકસૂત્રેષુ)

અર્થ ભાવઃ—માનુષ્ય જન્મ લઙ્ઘ્યાઽપિ પ્રમાદકૃતદુષ્કર્મપ્રભાવાદેકેન્દ્રિયાદિ-
જાતિપ્રાપ્ત્યા ચક્રવર્તિપાયસાદિવત્ પુનર્માનુષત્વં દુર્લભમિતિ ॥ ૨ ॥

एतदेव स्पष्टयति—

मूलम्—एगया देवलोएसु, नरएसुवि एगया ।

एगया आंसुरं कायं, अहा कम्मेहिं गच्छइ ॥ ३ ॥

ને અપને જન્મ મરણ સે ન ભર દિયા હો । જીવ ને સૂક્ષ્મપૃથિવી-
કાયાદિ સ્થાવર કાય મેં ઉત્પન્ન હોકર લોકાકાશ કા પ્રત્યેક પ્રદેશ કો
તેલ સે તિલ કી तरह ભર દિયા હૈ । इसलिये मनुष्यजन्म पाकर भी
जो प्रमादी होकर दुष्कर्मों का उपार्जन करते हैं वे उनके प्रभाव से
एकेन्द्रियादिक जाति की प्राप्ति से चक्रवर्ती के पायस आदि की तरह
मनुष्यभव की प्राप्ति को दुर्लभ बनालेते हैं—

ભાવાર્થ—મનુષ્યભવ પાકર મી પ્રાણી કા કર્તવ્ય હૈ કિ વહ
પ્રમાદી નહીં બને । પ્રમાદ કે કારણ જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મો કા બંધ
હોને સે इस जीव का एकेन्द्रियादिक योनियों में जन्म होता है ।
इसमें इसका अनन्तकाल निकल जाता है । अतः पुनः मनुष्यभव की
प्राप्ति दुर्लभ बन जाती है । तात्पर्य कहने का यह है कि मनुष्यभव
सार्थक करने का यही उपाय है कि प्रमादी न बना जाय ॥ ૨ ॥

જન્મમરણથી ન ભરી દીધા હોય. એવે સૂક્ષ્મ પૃથ્વી કાયાદિ સ્થાવર કાયમાં
ઉત્પન્ન થઈ થઈને લોકાકાશના પ્રત્યેક પ્રદેશને તલના તેલની માફક ભરી દીધેલ
છે. આ માટે મનુષ્યજન્મ મળવાં છતાં પણ જે પ્રમાદી બની દુષ્કર્મોનું ઉપાજન
કરે છે, તે એના પ્રભાવથી એકેન્દ્રિયાદિક બીજીની પ્રાપ્તિથી ચક્રવર્તીના દુધપાક
વગેરેની માફક ફરી મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિને દુર્લભ બનાવે છે.

ભાવાર્થ—મનુષ્યભવ મેળવીને પણ પ્રાણીનું કર્તવ્ય છે કે, તે પ્રમાદી ન
બને. પ્રમાદના કારણે જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મોના બંધ થવાથી આ જીવને એકે-
ન્દ્રિયાદિક જેવી યોનીઓમાં જન્મ થાય છે. તેમાં તેનાં અનંત કાળ નીકળી
જાય છે. આથી મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ દુર્લભ બની જાય છે. તાત્પર્ય કહેવાનું
એ છે કે, મનુષ્યભવ સાર્થક કરવાનો એક માત્ર ઉપાય એ છે કે, આપણે
પ્રમાદી ન બની અને જ્યાં સુધી સુક્ષિતની પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી મનુષ્યભવની જ
ફરી ફરી પ્રાપ્તિ થતી રહે એવો પ્રયત્ન તો કરવો જોઈએ. ॥ ૨ ॥

एवं चतुरशीतिलक्षसंख्यका योनयस्तासु, इत्यर्थः । न निर्विघ्नन्ते=अस्मात् पर्यटनात् कदा मोक्षो भविष्यतीति नोद्विजन्ते=उद्वेगं न प्राप्नुवन्ति । केषु कं इव ? सर्वार्थेषु=सर्वे च ते अर्थाः, सर्वार्थास्तेषु हिरण्य-सुवर्ण-मणि-मुक्ताफल-वज्र-वैडूर्य-ग्राम-नगर-कोश-कोष्ठागार-भूमि-गजाश्वादिषु सर्वविभवेषु प्राप्तेष्वपि, क्षत्रियाः=राजान इव । अयं भावः—यथा सर्वेषु विषयेषु प्राप्तेष्वपि राजानः संतोषं नाप्नुवन्ति, किंतु तत्प्राप्त्यर्थमेव पुनः पुनः प्रवर्तन्ते । एवं तासु तासु योनिषु पुनः पुनः कृत्पत्तिमनुभवन्तोऽपि जीवाः पुनः पुनः ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधकर्म कुर्वन्तस्तच्चद् योनिप्राप्त्यर्थमेव प्रवर्तन्ते, तस्मान्मनुष्यजन्म दुर्लभम् इति ।

लाख, तथा मनुष्य की चौदह लाख, इस प्रकार इन चौरासी लाख योनियों—उत्पत्ति स्थानों में) (न निविज्जन्ति—न निर्विघ्नन्ते) 'इस संसार परिभ्रमणसे मेरा कब मोक्ष होगा' इस प्रकार कभी भी निर्वेद-उद्वेग को प्राप्त नहीं होते हैं । (व-इव) जैसे(सबहुँसु खत्तिया-सर्वार्थेषु क्षत्रियाः)हिरण्य सुवर्ण, मणि, मुक्ताफल, वज्र वैडूर्य, ग्राम, नगर, कोश एवं कोष्ठागार, भूमि, गज अश्व आदि प्राप्त विभवोंमें क्षत्रिय लोग उद्वेग (उदासीनता) को प्राप्त नहीं होते हैं । तात्पर्य इसका यह है कि जैसे युद्ध कर २ के समस्त देशों का राज्य प्राप्त होने पर भी क्षत्रिय लोग उद्वेग (उदासीनता) को प्राप्त नहीं होते हैं, किन्तु उनकी प्राप्ति के लिये ही वे बार २ चेष्टा किये करते हैं उसी प्रकार उन उन योनियों में बार २ जन्म मरण के दुःखों का अनुभव करते हुए भी ये जीव पुनः पुनः ज्ञानावरणीयादिक अष्टविध कर्मों का बन्ध करते हुए उन २ योनियों की प्राप्ति करने के लिये

तथा मनुष्यांनी चौदह लाख, आ प्रकारे ये चौरासी लाख येनीओमां 'न निविज्जन्ति—न निर्विघ्नन्ते आ संसार परिभ्रमणुथी भादे क्यारे भोक्ष थशे?' ये प्रकारे तेने कोछ जातनी चिंता थती नथी. व-इव जेम सबहुँसु खत्तिया-सर्वार्थेषु क्षत्रियाः हीरा भाण्डेक, सुवर्ण, मणी, मुक्ताफल, वज्र, वैडूर्य, ग्राम, नगर, कोश अने कुष्ठागार, भूमि, गज, अश्व, आदि प्राप्त वैभवोमां रज्यापय्या रहैता क्षत्रियोने कोछ उद्वेग थतो नथी. तात्पर्य ओनुं ये छे के, जेम युद्ध करी करीने सभस्त देशनुं राज्य प्राप्त थवा छतां पणु क्षत्रियोने कोछ उद्वेग थतो नथी परंतु तेनी प्राप्तने भाटे ज ये बारंवार प्रयत्न करता रहै छे. ओवी रीते येनीओमां बारंवार जन्म मरणुने अनुभव करवा छतां पणु ये लुव करी करी ज्ञानावरणीयादि आठ प्रकारना कर्मोने अंध करीने ते ते येनीओमांनी प्राप्ति करवामां ज कीयाशील रहै छे.

મૂલમ્—એવમાવદ્દજોણીસુ, પાણિણો કમ્મકિલ્લિવાસા ।

નં નિવિઝ્ઞંતિ સંસારે, સંવવદ્દેસુ વં સ્વત્તિયા ॥૫॥

છાયા—એવમ્ આવર્તયોનિપુ, પ્રાણિનઃ કર્મકિલ્લિવાસાઃ ।

ન નિવિઘ્નન્તે સંસારે, સર્વોર્થેષુ ઇવ સત્ત્રિયાઃ ॥ ૫ ॥

ટીકા—‘એવમ્’ इत्यादि ।

કર્મકિલ્લિવાસાઃ=કર્મભિર્મલિનાઃ પ્રાણિનઃ સંસારે=ભવે એવમ્=અમુના પ્રકારેણ, આવર્તયોનિપુ=આવર્તેન-પુનઃપુનઃપરિભ્રમણેન સ્પૃષ્ટા યોનયઃ આવર્તયોનયસ્તાસુ ચતુરશીતિલક્ષપ્રકારાસુ, તત્ર પૃથિવ્યપ્તેજોવાયુકાયેષુ પ્રત્યેકં સપ્ત લક્ષાઃ, દશ લક્ષાઃ પ્રત્યેકવનસ્પતિષુ, નિગોદર્જીવેષુ ચ ચતુર્દશ લક્ષાઃ, દ્વિ-ત્રિ-ચતુરિન્દ્રિયેષુ પ્રત્યેકં દ્વે દ્વે લક્ષે, તિર્યઙ્નારકદેવેષુ પ્રત્યેકં ચતસ્રથતસો લક્ષાઃ મનુજેષુ ચતુર્દશ લક્ષાઃ,

કમ્મી, તેન્દ્રિય જીવોં મેં ઓર કમ્મી ચતુરિન્દ્રિય જીવોં મેં જન્મ લેતા હૈ ।
 હસ પ્રકાર હસ સંસાર મેં પ્રમાદી જીવ ભ્રમણ કરતા હી રહતા હૈ ।
 હસ કીટાદિક શબ્દ કે ઉપલક્ષણસે સમસ્ત તોર્યજ્જાતિ કે ભેદોપભેદોં
 કા પ્રહ્ણ જાનના ચાહિયે ॥ ૪ ॥

‘એવમ્’-इत्यादि ।

અન્યથાર્થ—(કમ્મકિલ્લિવાસા-કર્મકિલ્લિવાસાઃ) કર્મોં સે મલિન (પાણિણો-પ્રાણિનઃ) પ્રાણી (સંસારે-સંસારે) સંસાર મેં (એવં-એવમ્) ઉક્ત પ્રકાર સે ભ્રમણ કરતે હુએ (આવદ્દજોણીસુ-આવર્તયોનિપુ) ઇમ ચોરાસી લાખ યોનિયોં મેં (પૃથ્વીકાય કી સાતલાખ, અપકાય કી સાત લાખ, તેજસ્કાય કી સાત લાખ, વાયુકાય કી સાત લાખ, પ્રત્યેક વનસ્પતિ કી દશ લાખ, નિગોદર્જીવોં કી ચૌદહ લાખ, દ્વિન્દ્રિય, તેન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિય કી દો.દો લાખ, તિર્યઙ્ચ, દેવ એવં નારકી કી ચાર ચાર

એ પ્રકારે આ સંસારમાં પ્રમાદી જીવ ભ્રમણ કરતા જ રહે છે આ કીટાદિક શબ્દના ઉપલક્ષણથી સમસ્ત તિર્યંચ જાતીના ભેદોપભેદોં અકલ્પ બાહ્યું જોઇએ. ॥ ૪ ॥

“એવમ્”-इत्यादि.

અન્યથાર્થ—કમ્મકિલ્લિવાસા-કર્મકિલ્લિવાસાઃ કમોંથી મલિન પાણિણો-પ્રાણિનઃ પ્રાણી સંસારે-સંસારે સંસારમાં એવં-એવમ્ ઉક્ત પ્રકારથી ભ્રમણ કરતાં કરતાં આવદ્દજોણીસુ-આવર્તયોનિપુ આ ચોરાસી લાખ યોનીઓમાં (પૃથ્વીકાયની સાત લાખ, અપકાયની સાત લાખ, તેજસ્કાયની સાત લાખ, વાયુકાયની સાત લાખ, પ્રત્યેક વનસ્પતિની દસ લાખ, નિગોદ જીવોની ચૌદ લાખ, બે ઇન્દ્રિય, ત્રણ ઇન્દ્રિય, ચાર ઇન્દ્રિયની બે લાખ અને તિર્યંચ, દેવ અને નારકોની ચાર ચાર લાખ,

एवं चतुरशीतिलक्षसंख्यका योनयस्तासु, इत्यर्थः । न निर्विघ्नन्ते=अस्मात् पर्यटनात् कदा मोक्षो भविष्यतीति नोद्विजन्ते=उद्वेगं न प्राप्नुवन्ति । केषु कं इव ? सर्वार्थेषु=सर्वे च ते अर्थाः, सर्वार्थास्तेषु हिरण्य-सुवर्ण-मणि-मुक्ताफल-वज्र-वैडूर्य-ग्राम-नगर-कोश-कोष्ठागार-भूमि-गजाश्वादिषु सर्वविभवेषु प्राप्तेष्वपि, क्षत्रियाः=राजान इव । अयं भावः—यथा सर्वेषु विषयेषु प्राप्तेष्वपि राजानः संतोषं नाप्नुवन्ति, किंतु तत्प्राप्त्यर्थमेव पुनः पुनः प्रवर्तन्ते । एवं तासु तासु योनिषु पुनः पुनरुत्पत्तिमनुभवन्तोऽपि जीवाः पुनः पुनः ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधकर्म कुर्वन्तस्तत्तद् योनिप्राप्त्यर्थमेव प्रवर्तन्ते, तस्मान्मनुष्यजन्म दुर्लभम् इति ।

લાખ, તથા મનુષ્ય કી ચૌદહ લાખ, હસ પ્રકાર હન ચૌરાસી લાખ યોનિયો—ઉત્પત્તિ સ્થાનો મેં) (ન નિવિઝંતિ-ન નિર્વિઘન્ટે) ‘હસ સંસાર પરિભ્રમણસે મેરા કય મોક્ષ હોગા’ હસ પ્રકાર કમી મી નિર્વેદ-ઉદ્વેગ કો પ્રાપ્ત નહીં હોતે હૈં । (વ-ઇવ) જૈસે(સવદ્દેસુ સ્વત્તિયા-સર્વાર્થેષુ ક્ષત્રિયાઃ)હિરણ્ય સુવર્ણ, મણિ, મુક્તાફલ, વજ્ર વૈદૂર્ય, ગ્રામ, નગર, કોશ ઇવં કોષ્ટાગાર, ભૂમિ, ગજ અશ્વ આદિ પ્રાપ્ત વિભવોમેં ક્ષત્રિય લોગ ઉદ્વેગ(ઉદાસીનતા) કો પ્રાપ્ત નહીં હોતે હૈં । તાત્પર્ય હસકા યહ હૈં કિ જૈસે યુદ્ધ કર રં.કે સમસ્ત દેશોં કા રાજ્ય પ્રાપ્ત હોને પર મી ક્ષત્રિય લોગ ઉદ્વેગ (ઉદાસીનતા) કો પ્રાપ્ત નહીં હોતે હૈં, કિન્તુ ડનકી પ્રાપ્તિ કે લિયે હી વે વાર ૨ ચેષ્ટા કિયે કરતે હૈં ડસો પ્રકાર ડન ડન યોનિયોં મેં વાર ૨ જન્મ મરણ કે દુઃખોં કા અનુભવ કરતે હુઅ મી યે જીવ પુનઃ પુનઃ જ્ઞાનાવરણીયાદિક અષ્ટ-વિધ કર્મોં કા બન્ધ કરતે હુઅ ડન ૨ યોનિયોં કી પ્રાપ્તિ કરને કે ડિયે

તથા મનુષ્યાની ચૌદ લાખ, આ પ્રકારે એ ચૌરાસી લાખ યોનીઓમાં ‘ન નિવિઝંતિ -ન નિર્વિઘન્ટે આ સંસાર પરિભ્રમણથી મારો કયાં રોક્ષ થશે?’ એ પ્રકારે તેને કોઈ બાતની ચિંતા થતી નથી. વ-ઇવ જેમ સર્વદેસુ સ્વત્તિયા-સર્વાર્થેષુ ક્ષત્રિયાઃ હીરા માણુક, સુવર્ણ, મણી, મુક્તાફળ, વજ્ર, વૈદૂર્ય, ગ્રામ, નગર, કોશ અને કુષ્ટાગાર, ભૂમિ, ગજ, અશ્વ, આદિ પ્રાપ્ત વૈભવોમાં રમ્યાપમ્યા રહેતા ક્ષત્રિયોને કોઈ ઉદ્વેગ થતો નથી. તાત્પર્ય એનું એ છે કે, જેમ યુદ્ધ કરી કરીને સમસ્ત દેશનું રાજ્ય પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ ક્ષત્રિયોને કોઈ ઉદ્વેગ થતો નથી પરંતુ તેની પ્રાપ્તને માટે જ એ વારંવાર પ્રયત્ન કરતા રહે છે. એવી રીતે યોનીઓમાં વારંવાર જન્મ મરણનો અનુભવ કરવા છતાં પણ એ જીવ ફરી ફરી જ્ઞાનાવરણીયાદિ આઠ પ્રકારના કર્મોનો બંધ કરીને તે તે યોનીઓની પ્રાપ્તિ કરવામાં જ કીયાશીલ રહે છે.

મનુષ્યાણામ્, તથા વિપયા અપ્યનુકૂલતયા મનો હરન્તિ સર્વેષામ્ । વર્ષાકાલે જલબુદ્બુદા ઇવ, કરાજ્જલિગતા આ ઇવ સમ્પદઃ ક્ષણભરાઃ સન્તિ । યથા-સ્વચ્છ-જલપરિપૂર્ણગંભીરગર્તે પ્રતિવિમ્બમાધાપન્નં તત્તટવર્તિવૃક્ષ-જ્ઞાયા-લતા-પત્ર-પુષ્પાદિકં કિમપિ કાર્યં સાધયિતું ન શ્યનોતિ, તથા સંસારાન્તર્ગતં વસ્તુજાતમ્ કિમપિ આત્મકલ્યાણાય ન ભવતિ । એવમનન્તદુઃખસંભૃતે સંસારેડનન્તાનન્તદુઃખમનુભવન્તોઽપિ નોદ્વિજન્તે સર્વાર્યેષુ લઙ્ઘેષ્વપિ રાજાન ઇવ પ્રાણિનઃ । અતો મનુષ્યજન્મદુર્લભમ્ ।

વિપયસુખ મ્હી અનુકૂલ હોને સે સય કો સુહાવને લગતે હૈં, સય કે ચિત્ત લુભાતે રહતે હૈં । વર્ષાકાલ મેં જૈસે જલ કા બુદ્બુદા દેખતે ૨ નષ્ટ હો જાતા હૈ, ઓર અંજલિ કો જલ જૈસે ક્ષણભર મેં ફર જાતા હૈ ઉસી પ્રકાર સે યહ વૈભવ મ્હી ક્ષગચિનશ્વર જાનના ચાહિયે । જૈસે સ્વચ્છ જલ સે પરિપૂર્ણ ગંભીર ઘડે મેં પ્રતિવિમ્બરૂપ સે પતિત ઉસકે તટવર્તી વૃક્ષ કી છાયા લતા પત્ર પુષ્પાદિક કુછ મ્હી કાર્ય સાધક નહીં હો સકતે હૈં, ઉસી તરહ સંસાર કે અન્તર્ગત વસ્તુઓં કા સમૂહ મ્હી આત્મકલ્યાણ કા કુછ મ્હી સાધક નહીં હોતા હૈ । ઇસ પ્રકાર અનંત દુઃખોં સે ભરે હુએ ઇસ સંસાર મેં અનન્ત દુઃખોં કા અનુભવ કરતે હુએ મ્હી સંસારી જીવ પ્રાપ્ત અર્થ મેં અધિકતર લુભાને વાલે રાજા કી તરહ પ્રતિદિન ઉન્હીં સંસારવર્ધક વૈપવિક સુખોં મેં લુભાતે રહતે હૈં । આત્મકલ્યાણ કૈસે હોગા ઇસકી થોડી સી મ્હી ચિન્તા નહીં કરતે હૈં । ઇસલિયે યદિ મનુષ્યજન્મ પાયા હૈ તો કુછ કર લેના ચાહિયે, નહીં તો ઇસ મનુષ્ય

પ્રકારથી આ વિષયસુખ પણ અનુકૂળ હોતાં સધાના સુખરૂપ લાગે છે. બધાના ચિત્તને લોભાવે છે, વર્ષાકાળમાં પાણીના પરપોટાની જેમ ભેત ભેતામાં નાશ પામે છે અને હાથમાં લીધેલ પાણી જેમ ક્ષણભરમાં ઓડ્યું બચે છે. એજ પ્રકારથી આ વૈભવ પણ ક્ષણભરમાં નાશ પામનાર સમજવો ભેઈએ. જેમ સ્વચ્છ જળથી ભરેલા ઉંડા ખાડામાં પ્રતિબિંબ રૂપથી પતિત તેની પાસેના વૃક્ષની છાયા, લતા, પાંદડાં, પુષ્પ વગેરે, કાંઈ પણ કાર્યસાધક થતાં નથી. એવી રીતે સંસારનો અંતર્ગત વસ્તુઓનો સમૂહ પણ આત્મકલ્યાણમાં કાંઈપણ સાધક બનતો નથી. આ પ્રકારનાં અનંત દુઃખોથી ભરેલા આ સંસારમાં અનંત દુઃખોનો અનુભવ કરવા છતાં પણ સંસારી જીવ પ્રાપ્ત અર્થમાં અધિકતર લોભાવનારા રાબની માફક દરરોજ તેની સંસારવર્ધક વિષયી સુખોમાં લોભાતો રહે છે. આત્માનું કલ્યાણ કઈ રીતે થશે તેની થોડી પણ ચિન્તા કરતો નથી. આટલા મોટેજ મનુષ્યજન્મ મળેલ છે તો તેનું કાંઈક સારું કરી ભેઈએ.

તસ્માન્મનુષ્યજન્મ લબ્ધ્વા સંસારસ્વરૂપં ભાવयेत्—અહો ! ઈદંશં દુઃખસ્થાનમન્યત
કિમપિ નાસ્તિ યાદશઃ સંસારઃ ॥ ૫ ॥

જન્મ છુટ જાને કે વાદ્દે હસકી પુનઃ પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે, અતઃ મનુષ્ય કા કર્તવ્ય છે કે વહ મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત કર સંસાર કે સ્વરૂપ કા અવશ્યર વિચાર કરતા રહે, ઉસકો સોચના ચાહિયે કે એસા દુઃખ કા સ્થાન ઓર કોઈ દૂસરા નહીં છે જૈસા કી યહ સંસાર છે ।

ભાવાર્થ—કર્મ સે કદર્થિત યે સંસારી જીવ ચૌરાસી લક્ષ યોનિયોં મેં ભ્રમણ કરતે હુએ મી પુનઃ ઉસી ચક્કર મેં ફેસને કે અભિલાપી હોતે રહતે હેં । યહ ચક્કર કેસે બંદ હોગા હસકી ચિન્તા હી નહીં કરતે હેં । જૈસે કોઈ ક્ષત્રિય વાર વાર યુદ્ધ કરને પર મી યુદ્ધ સે અરુચિ નહીં લાતા હૈ । ઉસી પ્રકાર યે સંસારો જીવ મી સાંસારિક અનંત દુઃખોં સે અરુચિ ન લાકર જ્ઞાનાવરણીય કર્મોં કો પુનઃ પુનઃ વઢાને કી ઓર હી અગ્રેસર બને રહતે હેં । ઇન કો હસ વાત કા પતા નહીં કે હસ મનુષ્યભવ સે હી ઇન અનંત દુઃખોં કા અંત હોતા હૈ, અતઃ હસ ભવસે યદિ યે દુઃખ નહીં નષ્ટ કિયે ગયે તો ફિર દૂસરા કૌન એસા ભવ હૈ જો ઇન દુઃખોં કા અન્ત કરનેવાલા હો સકેગા, અતઃ મિલે હુએ મનુષ્ય ભવ

નહીં તો આ મનુષ્યજન્મ પુરો થતાં તેની પ્રાપ્તિ ફરી થવી દુર્લભ છે. આથી મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે કે, જ્યાં મહાદુર્લભ એવો મનુષ્યજન્મ તેને પ્રાપ્ત થયો છે તો સંસારના સાચા સ્વરૂપનો અવશ્ય અવશ્ય વિચાર કરતો રહે. તેણે વિચારનું નેઈએ કે, એવો આ સંસાર છે તેના જેવું દુઃખનું સ્થાન બીજું કોઈ નથી.

ભાવાર્થ—કર્મથી કદાચ સંસારી જીવ ચૌરાસી લાખ યોનીઓમાં ભ્રમણ કરવા છતાં પણ ફરી એજ ચક્કરમાં ફસાય—ખૂંચી બંધ તેવાં કાર્યોમાં તે રત રહે છે પણ એ ચક્કર કઈ રીતે બંધ થાય તેની ચિંતા કરતો નથી. જેમ કોઈ ક્ષત્રિય વારંવાર યુદ્ધ કરવા છતાં તેના દિલમાં યુદ્ધની અરૂચી જાગતી નથી. તેવી રીતે સંસારી જીવ પણ સંસારનાં અનંત દુઃખોને બાજુવા છતાં તેના પ્રત્યે અરૂચી ન લાવતાં જ્ઞાનાવરણીય કર્મોને ફરી ફરી વધારવાની તરફ જ તેની મુખ્ય પ્રવૃત્તિ બની રહે છે. તેને એ વાતનો ખ્યાલ પણ નથી આવતો કે, આ મનુષ્યભવદ્વારા જ તે અનંત દુઃખોનો અંત લાવી શકાય છે. એ કારણે આ ભવદ્વારા જ જો તે દુઃખ નષ્ટ કરવામાં નહીં આવે તો ફરી એવો કયો ભવ છે કે, આ દુઃખોનો અંત લાવવામાં ઉપયોગી થાય ? આથી મહાપ્રશ્નના ઉદ્ઘટથી અપ્રાપ્ય એવા મળેલા મનુષ્યભવને સફળ બનાવવા તરફ લક્ષ દેવું

મૂલમ્-કર્મસંગેહિ સંમૂઢા, દુઃખિચ્યા વહુવેયર્ણા ।

અમાણુસાસુ જોળીસુ, વિણિહમ્મંતિ પાણિણો ॥ ૬ ॥

છાયા—કર્મસંગૈઃ સંમૂઢાઃ, દુઃખિતા વહુવેદનાઃ ।

અમાનુષીપુ યોનિપુ, વિનિહન્યન્તે પ્રાણિનઃ ॥ ૬ ॥

ટીકા—‘કર્મસંગેહિ’ इत्यादि ।

કર્મસંગૈઃ=જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મસંયોગૈઃ, સંમૂઢાઃ=તત્ત્વાતત્ત્વવિવેકરહિતાઃ, દુઃખિતાઃ=વિવિધદુઃખજાલજનકરોગશોકાદિસમાક્રાન્તાઃ, વહુવેદનાઃ=મન્દ તીવ્ર-તીવ્રતર-પીડાયુક્તાઃ પ્રાણિનઃ, અમાનુષીપુ=એકેન્દ્રિય-દ્વીન્દ્રિય-ત્રીન્દ્રિય-ચતુરિન્દ્રિયમનુષ્યભિન્નપચ્ચેન્દ્રિયરૂપાસુ ચ, યોનિપુ કર્મભિઃ વિનિહન્યન્તે=પુનઃ પુનસ્-ત્પદ્યન્તે । અતો માનુષત્વં દુર્લભમિતિ ભાવઃ ॥ ૬ ॥

કો સફલ ઘનને કી ઓર લક્ષ્ય દેના યહી સવ સે પ્રથમ કર્તવ્ય હૈ ॥ ૫ ॥

“કર્મસંગેહિ” इत्यादि

અન્વયાર્થ—(કર્મસંગેહિ—કર્મસંગૈઃ) જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મો કે સંયોગ સે (સંમૂઢા—સંમૂઢાઃ) તત્ત્વાતત્ત્વ કે વિવેક સે વિકલ બને હુએ અતएव (દુઃખિચ્યા—દુઃખિતાઃ) વિવિધદુઃખજનક એસે રોગ, શોક આદિ સે સમાક્રાન્ત એવં (વહુ વેયર્ણા—વહુ વેદનાઃ) મન્દ, તીવ્ર, તીવ્રતર પીડાઓ સે યુક્ત યે (પાણિણો—પ્રાણિનઃ) સંસારી પ્રાણી (અમાણુસાસુ જોળીસુ-અમાનુષીપુ યોનિપુ) એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય એવં મનુષ્ય ભિન્ન પચ્ચેન્દ્રિય इन યોનિયોં મેં (વિણિહમ્મંતિ—વિનિહન્યન્તે) પુનઃ પુનઃ જન્મમરણજનિત દુઃખ પાતે હૈં । ઇસલિયે મનુષ્યમવ દુર્લભ હૈ ।

બેઇએ અને તે પ્રાણીમાત્રનું એક માત્ર સૌ પ્રથમ કર્તવ્ય છે. ॥ ૫ ॥

“કર્મસંગેહિ”—इत्यादि.

અન્વયાર્થ—કર્મસંગેહિ—કર્મસંગૈઃ જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોના સંયોગથી સંમૂઢા—સંમૂઢાઃ તત્ત્વાતત્ત્વના વિવેકથી, વિકલ અનેલા તેમજ દુઃખિચ્યા—દુઃખિતાઃ વિવિધ દુઃખજનક એવા રોગ, શોક આદિથી સમાક્રાન્ત અને વહુ વેયર્ણા—વહુ વેદનાઃ મન્દ, તીવ્ર, તીવ્રતર, પીડાઓથી યુક્ત આ પાણિણો—પ્રાણિનઃ સંસારી પ્રાણી અમાણુસાસુ જોળીસુ-અમાનુષીપુ યોનિપુ એકેન્દ્રિય, બેઇન્દ્રિય, ત્રીઇન્દ્રિય, ચાર ઇન્દ્રિય, અને મનુષ્ય ભિન્ન પાંચ ઇન્દ્રિય આ યોનીઓમાં વિણિહમ્મંતિ—વિનિહન્યન્તે ફરી ફરી જન્મ મરણ જનીત દુઃખ પામે છે. એટલા માટે મનુષ્યમવ દુર્લભ કહ્યો છે.

કથં તર્હિ માનુષત્વં પ્રાપ્નોતીત્યાહ—

મૂલમ્—કર્મમાણં તું પહાળાણ, આણુપુર્વિવં કેંયાઈ વિ' ।

જીવાં સોહિમણુપ્પંત્તા, ઓંયયંતિ મણુંસ્સયં ॥ ૭ ॥

છાયા—કર્મણાં તુ પ્રહાણ્યા, આનુપૂર્વ્યા કદાચિદપિ ।

જીવા શોધિમણુપ્રાપ્તાઃ, આદદતે મનુષ્યતામ્ ॥ ૭ ॥

ટીકા—‘કર્મમાણં’ ઇત્યાદિ ।

તુ=પુનઃ આનુપૂર્વ્યા=અનુક્રમેણ, કર્મણાં=મનુષ્યગતિવિધાતકાનામનન્તાનુ-
વન્ધિક્રોધાદિરૂપાણામ્, પ્રહાણ્યા=ક્ષયેગ-અપગમેન, જીવાઃ=માગિનઃ, આનુપૂર્વ્યા
=અનુક્રમેણ પૃથિવીકાયાદિક્રમેણેત્યર્થઃ, શોધિમ્=અશુભકર્માપગમરૂપાં શુદ્ધિમ્,

ભાવાર્થ—પ્રાપ્ત મનુષ્યભવ યદિ પ્રમાદી હોકર યોં હી શુમા દિયા
જાતા હૈ તો ફિર હસ જીવ કો કર્મોં કે પ્રભાવ સે તત્ત્વાતત્ત્વવિવેક
રહિત ધનકર અનેક અમાનુષીય યોનિયોં મેં અનેક પ્રકાર કે કષ્ટોં કા
સામ્હના કરતે હુએ ઉત્પન્ન હોતે રહતે હૈં । હસલિયે મિલે હુએ હસ મનુષ્ય-
ભવ કો વ્યર્થ મત જાને દો, નહોં તો પુનઃ હસકા મિલના દુર્લભ હૈ ॥ ૬ ॥

મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત કેસે હોતા હૈ યહ યાત સૂત્રકાર યતલાતે હૈં—

“કર્મમાણં” ઇત્યાદિ

અન્વયાર્થ—(આણુપુર્વી-આનુપૂર્વ્યા) અનુક્રમ સે (કર્મમાણં-કર્મણામ્)
મનુષ્યગતિવિધાતક અનંતાનુબંધી ક્રોધાદિ કર્મોં કી પહાળાણ-પ્રહાણ્યા
પ્રહાણિ-ક્ષયસે (જીવા જીવાઃ) જીવ (આણુપુર્વી-આનુપૂર્વ્યા) પૃથિવી-

ભાવાર્થ—પ્રાપ્ત મનુષ્યભવ જો પ્રમાદી બની એમને એમજ શુભાવી દેવાય તો
પછી આ જીવને કર્મોંના પ્રભાવથી તત્ત્વાતત્ત્વવિવેકરહીત બની અનેક અમા-
નુષીય યોનીઓમાં અનેક પ્રકારનાં કષ્ટોંના સામનો કરતાં કરતાં ઉત્પન્ન થતા
રહે છે. પણ મનુષ્યભવ પામવો દુર્લભ રહે છે. માટે મળેલા આ મનુષ્યભવને
વ્યર્થ જવા ન દેવો જોઈ એ. જીવને ફરી ફરી મનુષ્યભવ મળવો દુર્લભ છે. ॥ ૬ ॥

મનુષ્યભવ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે તે સૂત્રકાર જતાવે છે—

‘કર્મમાણં’ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—આણુપુર્વી-આનુપૂર્વ્યા અનુક્રમથી કર્મમાણં-કર્મણામ્ મનુષ્યગતી
વિધાતક અનંતાનુબંધી ક્રોધાદિ કર્મોંના પહાળાણ-પ્રહાણ્યાક્ષયથી જીવા-જીવાઃ જીવ
આણુપુર્વી-આનુપૂર્વ્યાપૃથ્વીકાયાદિકના ક્રમથી સોહિં-શોધિમ્ અશુભ કર્મોંના અપગ-

મૂલમ્-કર્મસંગેહિં સંમૂઢા, દુઃખિત્વો વહુવેયર્ણા ।

અમાણસાસુ જોળીસુ, વિણિહમ્મંતિ પાણિણો ॥ ૬ ॥

ઢાયા—કર્મસંગૈઃ સંમૂઢાઃ, દુઃખિતા વહુવેદનાઃ ।

અમાનુષીપુ યોનિપુ, વિનિહન્યન્તે પ્રાણિનઃ ॥ ૬ ॥

ટીકા—‘કર્મસંગેહિં’ ઇત્યાદિ ।

કર્મસંગૈઃ=જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મસંયોગૈઃ, સંમૂઢાઃ=તત્ત્વાતત્ત્વવિવેકરહિતાઃ, દુઃખિતાઃ=વિવિધદુઃખજાલજનકરોગશોકાદિસમાક્રાન્તાઃ, વહુવેદનાઃ=મન્દ તીવ્ર-તીવ્રતર-પીડાયુક્તાઃ પ્રાણિનઃ, અમાનુષીપુ=એકેન્દ્રિય-દ્વીન્દ્રિય-ત્રીન્દ્રિય-ચતુરિન્દ્રિયમનુષ્યભિન્નપશ્ચેન્દ્રિયરૂપાસુ ચ, યોનિપુ કર્મભિઃ વિનિહન્યન્તે=પુનઃ પુનઃ ત્વધન્તે । અતો માનુષત્વં દુર્લભમિતિ ભાવઃ ॥ ૬ ॥

કો સફલ યનાને કી ઓર લક્ષ્ય દેના યહી સવ સે પ્રથમ કર્તવ્ય હૈ ॥ ૬ ॥

“કર્મસંગેહિં” ઇત્યાદિ

અન્વયાર્થ—(કર્મસંગેહિં-કર્મસંગૈઃ) જ્ઞાનાવરણીયાદિક કર્મોં કે સંયોગ સે (સંમૂઢા-સંમૂઢાઃ) તત્ત્વાતત્ત્વ કે વિવેક સે વિકલ બને હુએ અતઃપ્રવ (દુઃખિત્વા-દુઃખિતાઃ) વિવિધદુઃખજનક ઇસે રોગ, શોક આદિ સે સમાક્રાન્ત ઇવં (વહુ વેયર્ણા-વહુ વેદનાઃ) મન્દ, તીવ્ર, તીવ્રતર પીડાઓં સે યુક્ત યે (પાણિણો-પ્રાણિનઃ) સંસારી પ્રાણી (અમાણસાસુ જોળીસુ-અમાનુષીપુ યોનિપુ) એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય ઇવં મનુષ્ય ભિન્ન પશ્ચેન્દ્રિય ઇન યોનિયોં મેં (વિણિહમ્મંતિ-વિનિહન્યન્તે) પુનઃ પુનઃ જન્મમરણજનિત દુઃખ પાતે હેં । ઇસલિયે મનુષ્યમ્બવ દુર્લભ હૈ ।

જેઢએ અને તે પ્રાણીઆત્મનું એક માત્ર સૌ પ્રથમ કર્તવ્ય છે. ॥ ૫ ॥

“કર્મસંગેહિં”—ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—કર્મસંગેહિં-કર્મસંગૈઃ જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોના સંયોગથી સંમૂઢા-સંમૂઢાઃ તત્ત્વાતત્ત્વના વિવેકથી, વિકળ અનેલા તેમજ દુઃખિત્વા-દુઃખિતાઃ વિવિધ દુઃખજનક એવા રોગ, શોક આદિથી સમાક્રાન્ત અને વહુ વેયર્ણા-વહુ વેદનાઃ મન્દ, તીવ્ર, તીવ્રતર, પીડાઓથી યુક્ત આ પાણિણો-પ્રાણિનઃ સંસારી પ્રાણી અમાણસાસુ જોળીસુ-અમાનુષીપુ યોનિપુ એકેન્દ્રિય, બેધન્દ્રિય, ત્રીધન્દ્રિય, ચાર ધન્દ્રિય, અને મનુષ્ય ભિન્ન પાંચ ધન્દ્રિય આ યોનીઓમાં વિણિહમ્મંતિ-વિનિહન્યન્તે ફરી ફરી જન્મ મરણ જનીત દુઃખ પામે છે. એટલા માટે મનુષ્યમ્બવ દુર્લભ કહ્યો છે.

કસ્યચિદ્ વિશિષ્ટપુણ્યસ્પોદયેન માનુષત્વલાભેઽપિ શ્રુતિર્દુર્લભેત્યાહ—

મૂલમ્—માણુસ્સં વિગ્રહં લઙ્ઘું, સુર્દૈ ધર્મસ્સ દુર્લ્લહા ।

જં સોચ્છા પઢિવ્જ્જંતિ, તેવં 'સંતિ'મેહિંસયં ॥૮॥

છાયા—માનુષ્યં વિગ્રહં લઙ્ઘ્વા, શ્રુતિર્ધર્મસ્ય દુર્લ્ભા ।

યં શ્રુત્વા પ્રતિપચ્ચન્તે, તપઃ ક્ષાન્તિમ્ અહિંસતામ્ ॥ ૮ ॥

ટીકા—‘ માણુસ્સં ’ इत्यादि ।

માનુષ્યં=મનુષ્યભવસમ્પન્નિધનં, વિગ્રહં=શરીરં, લઙ્ઘ્વા=પ્રાપ્ય, ધર્મસ્ય=શ્રુતચારિત્રલક્ષણસ્ય, શ્રુતિઃ=શ્રાવણં, દુર્લ્ભા, યં ધર્મં શ્રુત્વા, તપઃ=અનશનાદિ દ્વાદશવિધમ્, ઇન્દ્રિયજયં વા, ક્ષાન્તિ=ક્રોધજયરૂપાં, ઉપલક્ષણમેતન્માનાદિજયસ્યાપિ, અહિંસતામ્=અહિંસકત્વમ્, અનેન પ્રથમવ્રતમુક્તમ્, इदमध्युपलक्षणम्—મૃપાવાદાદત્તાદાનમૈથુનપરિગ્રહવિરમણસ્ય, પ્રતિપચ્ચન્તે=પ્રાપ્નુવન્તીત્યર્થઃ । ધર્મસ્ય શ્રવણં હિ મિથ્યાત્વતિમિરમણાશકં, શ્રદ્ધાજ્યોતિઃપ્રકાશકં, તત્ત્વાતત્ત્વવિવેચકં, પીયૂષપાનમિવ

કહતે હૈ—“ માણુસ્સં ” इत्यादि ।

અન્વયાર્થ—(માણુસ્સં વિગ્રહં લઙ્ઘું માનુષ્યકં વિગ્રહં લઙ્ઘ્વા) મનુષ્યભવ સંબંધી શરીર કો વાકર મી (ધર્મસ્સ સુર્દૈ દુર્લ્લહા—ધર્મસ્ય શ્રુતિઃ દુર્લ્ભા) શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મકા શ્રવણ દુર્લભ હૈ । (જં સોચ્છા—યં શ્રુત્વા) જિસ ધર્મ કો સુનકર પ્રાણી (તેવં સંતિમેહિંસયં—તપઃ ક્ષાન્તિમ્ અહિંસતામ્) અનશના આદિ ચારહ ૧૨ પ્રકાર કે તપ કો, અથવા ઇન્દ્રિયનિગ્રહ કો, ક્રોધ જયરૂપ ક્ષાન્તિ કો, ઉપલક્ષણ સે માન આદિ કપાય કે વિજય કો, તથા અહિંસક ભાવ કો, ઉપલક્ષણ સે મૃપાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન એવં પરિગ્રહ સે વિરમણરૂપ વ્રત કો (પઢિવ્જ્જંતિ—પ્રતિપચ્ચન્તે) પ્રાપ્ત કરતે હૈ । ધર્મ કા શ્રવણ જીવ કે મિથ્યાત્વરૂપ તિમિર કા ચિનાશક, શ્રદ્ધારૂપ જ્યોતિ કા પ્રકાશક, તત્ત્વ અતત્ત્વ કા વિવેચક, અમૃતપાન કે સમાન

‘ માણુસ્સં ’ इत्यादि.

અન્વયાર્થ—માણુસ્સં વિગ્રહં લઙ્ઘું—માનુષ્યકં વિગ્રહં લઙ્ઘ્વા મનુષ્યભવ સંબંધી શરીરને મેળવીને પણ ધર્મસ્સ સુર્દૈ દુર્લ્લહા—ધર્મસ્ય શ્રુતિઃ દુર્લ્ભા શ્રુત ચારિત્રરૂપ ધર્મનું શ્રવણ દુર્લભ છે. જં સોચ્છા—યં શ્રુત્વા જે ધર્મને સાંભળીને પ્રાણી તેવં સંતિમેહિંસયં—તપઃ ક્ષાન્તિમ્ અહિંસતામ્ અનશનાદિ બાર ૧૨ પ્રકારના તપને અથવા ઇન્દ્રિયનિગ્રહને, ક્રોધન્યરૂપ, ક્ષાન્તિને ઉપલક્ષણથી માન આદિ કપાયના વિજયને તથા અહિંસક બોવને ઉપલક્ષણથી મૃપાવાદ, અદત્તાદાન, મૈથુન અને પરિગ્રહથી વીરમણ રૂપ વ્રતને પઢિવ્જ્જંતિ—પ્રતિપચ્ચન્તે પ્રાપ્ત કરે છે. ધર્મનું શ્રવણ બોવને મિથ્યાત્વથી અધિકારનો નાશ કરનાર, શ્રદ્ધારૂપ જ્યોતિનો પ્રકા-

અનુમાતાઃ સન્તઃ, કદાચિદેવ, ન તુ સર્વદા, અત્ર તુ-શબ્દ એવાર્થકઃ । મનુષ્યતામ્
આદદતે=પ્રદાન્તિ-પ્રાપ્નુવન્તીત્યર્થઃ । અયં માત્રઃ-પ્રકૃતિભદ્રતયા, પ્રકૃતિવિનીતતયા,
સાનુક્રોશતયા (સદયતયા) અમત્સરિતયા મનુષ્યેષુ પ્રાણિન ઉત્પદ્યન્તે । અપિ ચ-
વિશિષ્ટશુદ્ધિહેતુભિસ્તનુકપાયત્વાદિર્મિર્મનુષ્યાયુર્વધ્નો ભવતિ । ઉક્તચ્છ—

પયર્થે તણુકસાઓ, દાળરઓ સીલસંજમવિહૂનો ।

મજ્જમગુણેહિં જુત્તો મળ્યાડં વંધણે જીવો ॥ ૨ ॥

છાયા-પ્રકૃત્યા તનુકપાયો, દાનરતઃ શીલસંયમવિહીનઃ ।

મધ્યમગુણૈર્યુક્તો મનુજાયુર્વધ્નાતિ જીવઃ ॥ ૧ ॥ ઇતિ ॥ ૭ ॥

કાયાદિક કે ક્રમસે (સોહિ-શોધિમ્) અશુભ કર્મોં કે અપગમરૂપ
શુદ્ધિ કો પ્રાપ્ત હોતે હુએ (કયાઈ ચિ-કદાચિદપિ) કમી કમી હી-
સર્વદા નહીં, (મળુસ્સયં આયયંતિ-મનુષ્યતાં આદદતે) મનુષ્યભવ
કો પ્રાપ્ત કરતે હૈં । પ્રાણી સ્વાભાવિક ભદ્રપરિણામી હો, સ્વાભાવિક
વિનીત હો, દયાળુ હો, મત્સરભાવ સે રહિત હો તો વહ મરકર
મનુષ્યપર્યાય કો પ્રાપ્ત કરતા હૈં । વિશિષ્ટ શુદ્ધિ કા કારણ જો કષાયોં
કી મંદતા હૈં ઉસસે મી મનુષ્યાયુકા વંધ પ્રાણી કો હોતા હૈં । ઉક્તચ્છ—

પયર્થે તણુકસાઓ દાળરઓ સીલસંજમવિહૂનો ।

મજ્જમગુણેહિં જુત્તો મળ્યાડં વંધણે જીવો ॥ ૧ ॥

છાયા-પ્રકૃત્યા તનુકપાયો દાનરતઃ શીલસંયમવિહીનઃ ।

મધ્યમગુણૈર્યુક્તો મનુજાયુર્વધ્નાતિ જીવઃ ॥ ૧ ॥ ૭ ॥

વિશિષ્ટ પુણ્ય કે ઉદય સે કિસી જીવ કો મનુષ્યભવ કી પ્રાપ્તિ હો
મી જાય તો મી ધર્મ કા સુનના દુર્લભ હૈં । ઇસ વાત કો સૂત્રકાર

મ૩૫ શુદ્ધિને પ્રાપ્ત કરીને કયાઈ વિ-કદાચિદપિ કોઈ કોઈ વખત મળુસ્સયં-મનુષ્યતાં—
મનુષ્યભવને આયયંતિ-આદદતે પ્રાપ્ત કરે છે. પ્રાણી સ્વાભાવિક ભદ્ર પરિણામી હોય,
સ્વાભાવિક વિનીત હોય, દયાળુ હોય, મત્સરભાવથી રહિત હોય તો તે મરીને
મનુષ્યપર્યાયને પ્રાપ્ત કરે છે. વિશિષ્ટ શુદ્ધિનું કારણ જે કષાયોની મંદતા
છે તેનાથી પણ મનુષ્ય આયુને બંધ પ્રાણીને થાય છે. કહું પણ છે—

પયર્થે તણુકસાઓ દાળરઓ સીલસંજમવિહૂનો ।

મજ્જમ ગુણેહિં જુત્તો મળ્યાડં વંધણે જીવો ॥ ૧ ॥

છાયા—પ્રકૃત્યા તનુકપાયો દાનરતઃ શીલસંયમવિહીનઃ ।

મધ્યમગુણૈર્યુક્તો મનુજાયુર્વધ્નાતિ જીવઃ ॥ ૧ ॥ ૭ ॥

વિશિષ્ટ કર્મના ઉદયથી કોઈ જીવને મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ થઈ પણ બી
તો પણ ધર્મને સાંભળવો દુર્લભ છે આ વાતને સૂત્રકાર

ટીકા—‘ આહચ્ચ ’ ઇત્યાદિ ।

કદાચિત્ શ્રવણં=ધર્મશ્રવણં લઙ્ઘ્વાઽપિ શ્રદ્ધા=ધર્મવિપયિકા રુચિઃ, પરમદુર્લભાઽસ્તિ । શ્રદ્ધા ઠિ સંસારસાગસ્તરણતરણિઃ, મિથ્યાત્વતિમિરહરણદ્યુમણિઃ, સ્વર્ગાપવર્ગસુખચિન્તામણિઃ, ક્ષપકશ્રેણિસરણિઃ, કર્મરિપુદમની, કેવલજ્ઞાનકેવલદર્શનજનની । શ્રદ્ધાયાઃ પરમદુર્લભત્વે હેતુમાહ—‘ વહવે ’ ઇત્યાદિ ।

વહવો મનુષ્યા નૈયાયિકં—ન્યાયે પશ્ચસમવાયકારણે ભવં નૈયાયિકં પશ્ચસમ-

ધર્મશ્રવણ કી પ્રાપ્તિ કે વાદ સૂત્રકાર અથ શ્રદ્ધા કી દુર્લભતા દિખલાતે હૈં—‘ આહચ્ચ ’—ઇત્યાદિ ।

અન્વયાર્થ—(આહચ્ચ-આહત્ય) કદાચિત્ (સવણં લઙ્ઘું-શ્રવણં લઙ્ઘ્વા) ધર્મકા શ્રવણ ભી પ્રાપ્ત હો જાય તો ભીં (સદ્ધા પરમદુર્લભા-શ્રદ્ધા પરમદુર્લભા) ધર્મ મેં શ્રદ્ધા-રુચિ-હોના પરમ દુર્લભ હૈં । યહ શ્રદ્ધા સંસારરૂપી સાગર સે પાર કરાને કે લિયે નૌકા જૈસી હૈ, મિથ્યાત્વરૂપી તિમિર કો દૂર કરાને કે લિયે દ્યુમણિ-સૂર્ય જૈસી હૈ । સ્વર્ગ એવં મોક્ષ કે સુખોં કો દેને કે લિયે ચિન્તામણિરત્ન જૈસી હૈ । ક્ષપક શ્રેણી પર આરૂઢ હોને કે લિયે નિસરણી જૈસી હૈ । કર્મરૂપી શત્રુ કો પરાસ્ત કરાને વાલી હૈ, એવં કેવલ જ્ઞાન કેવલ દર્શન કો ઉત્પન્ન કરાને કે લિયે જનની જૈસી હૈ । યહ શ્રદ્ધા પરમ દુર્લભકયોં હૈ? યહ વાત સ્વયં સૂત્રકાર કહતે હૈં (વહવે-વહવઃ) સંસારમેં એસે ભી કિતનેક મનુષ્ય હૈં જો

ધર્મ શ્રવણની પ્રાપ્તિ બાદ સૂત્રકાર હવે શ્રદ્ધાની દુર્લભતા સમજાવે છે,—
‘ આહચ્ચ ’ ઇત્યાદિ.

અન્વયાર્થ—આહચ્ચ-આહત્ય કદાચિત્ સવણં લઙ્ઘું-શ્રવણં લઙ્ઘ્વા ધર્મનું શ્રવણ પ્રાપ્ત થઈ જાય તો પણ સદ્ધા પરમદુર્લભા-શ્રદ્ધા પરમદુર્લભા ધર્મમાં શ્રદ્ધા રૂપી થવી એ પરમ દુર્લભ વાત છે. આ શ્રદ્ધા સંસારરૂપી સાગરથી પાર ઉતારનાર નૌકાનું કામ કરે છે. મિથ્યાત્વ રૂપી ઘોર અંધકારને દૂર કરી માણસના હૃદયમાં સૂર્ય તેજનાં કિરણો જેવો પ્રકાશ પહોંચાડે છે. સ્વર્ગ અને મોક્ષનાં સુખોને આપવા માટે ચિન્તામણીરત્ન જેવી છે. ક્ષપકશ્રેણી ઉપર આરૂઢ થવા માટે એ નિસરણી જેવી છે. કર્મરૂપી શત્રુનો નાશ કરવા માટે એ અતુલ બળવાળી છે. અને કેવળજ્ઞાનદર્શનને ઉત્પન્ન કરવા માટે એ જનની જેવી છે. આ શ્રદ્ધા પરમ દુર્લભ કેમ છે? આ વાત સ્વયં સૂત્રકાર બતાવે છે. ‘તેઓ કહે છે કે, વહવે-વહવઃ સંસારમાં એવા પણ કેટલાક મનુષ્યો છે જે નૈયાયકં-

હિતાવહં, ચન્દ્રચન્દ્રિકેય હૃદયાહાદકં, સ્વમદદૃષ્ટુનઃ પુનર્જાગ્રદવસ્યાયાં તદ્દા-
ભવત્ પ્રમોદજનકં, ભૂમિગતનિધાપ્રાપ્તિરિવ સુલજનકં, સકલસંતાપહારકમ્ ।
તસ્માદ્ ધર્મઃ શ્રોતવ્ય इति भावः ॥ ૮ ॥

શ્રુતિલાભેઽપિ શ્રદ્ધા દુર્લભેત્યાહ—

મૂલમ્—આહચ્ચ સર્વેણં લદ્ધું, સદ્ધા પરમંદુલ્લહા ।

સોઽર્ચા નૈયાઉયં મર્ગં, વહવે પરિભંસસઙ્ ॥ ૯ ॥

છાયા—શ્રદ્ધાચિત્ શ્રવણં લબ્ધ્વા, શ્રદ્ધા પરમદુર્લભા ।

શ્રુત્વા નૈયાયિકં માર્ગં, વહવઃ પરિશ્રમ્યન્તિ ॥ ૯ ॥

एकान्ततः हितविधायक, निर्मल चादनी के समान हृदय को आनंद
उत्पन्न करने वाला, स्वप्न में दृष्ट पदार्थ की जागृत अवस्था में प्राप्ति
होने की तरह प्रमोदजनक, भूमि में गड़े हुए निधान की प्राप्ति के समान
सुखजनक एवं समस्त संताप का अपहारक होता है, इसलिये धर्म
अवश्य श्रवण करने योग्य है ।

भावार्थ—મનુષ્યભવ પાકર ખી જીવ કો શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મ કાં
શ્રવણ વડે ભાગ્ય સે મિલતા હૈ । ધન્ય વે પુરુષ હૈ જો હસ પ્રકાર સે
અપને જીવન કો સફલ કરતે હૈ, ક્યોં કિ ધર્મ કે શ્રવણ સે હી યહ
જીવ કો માલૂમ હોતા હૈ કિ હમારા ક્યા કર્તવ્ય હૈ ક્યા અકર્તવ્ય હૈ ?
હિંસાદિક પાપ અકર્તવ્ય હૈ, તથા પ્રણાતિપાતાદિ વિરમણરૂપકર્તવ્ય હૈ ।
તપ પાલો યોગ્ય હૈ એવં કપાગદિક પરિત્યાગ કરને યોગ્ય હૈ ॥ ૮ ॥

શક, તત્ત્વ અતત્ત્વનો વિવેચક અમૃત પાન સમાન, એકાન્તતાઃ હિત વિધાયક,
નિર્મળ ચાંદની સમાન હૃદયને ઉત્પન્ન કરવાવાળા, સ્વપ્નમાં દૃષ્ટ પદાર્થની ભ્રમત
અવસ્થામાં પ્રાપ્તિ થવાની માફક, પ્રમોદ જનક ભૂમિમાં દટાયેલા ધનની પ્રાપ્તિ
સમાન, સુખ જનક અને સમસ્ત સંતાપનો અપહારક અને છે. માટે ધર્મ
અવશ્ય શ્રવણ કરવા યોગ્ય છે.

ભાવાર્થ—મનુષ્યભવ મેળવીને પણ જીવને શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મનું શ્રવણ ભાગ્યના
ઉદયથી જ મળે છે. એ પુરૂષને ધન્ય છે કે જે આ પ્રકારથી ચેતાના જીવનને
સદ્ગુણ બનાવે છે. કેમકે ધર્મનું શ્રવણ કરવાથી જ આ જીવને ખબર પડે છે
કે ભાર્ગ કર્તવ્ય શું છે અને અકર્તવ્ય શું ? છે. હિંસાદિક પાપ એ અકર્તવ્ય
છે, અને એનાથી પ્રાણાતિપાતાદિ વિરમણરૂપ કર્તવ્ય છે. તપ પાળવા યોગ્ય
છે, અને કપાયાદિક પરિત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. ॥ ૮ ॥

વાયકારણવાદરૂપ જૈનદર્શન, યદ્વા-ન્યાયયુક્ત માર્ગ સમ્યગ્દર્શનાદિરૂપ માર્ગ-મોક્ષમાર્ગ શ્રુત્વા પરિભ્રમ્યન્તિ-મોક્ષમાર્ગાત્ પચ્યુતા મવન્તિ ।

અત્ર દૃષ્ટાન્તાઃ—જમાલિપ્રમૃતયો નિહવાઃ ।

અથ કે તે જમાલિપ્રમૃતયઃ ? इत्युच्यते—जमालिप्रमृतयः सप्त प्रवचननिहवाः—मिथ्यात्वाभिनिवेशाज्जिनोक्ततत्त्वापलापकास्त्यक्तसम्यग्दर्शना अभूवन् । तत्र जमालिः प्रथमः, स बहुस्तः—बहुषु समयेषु स्तः=सक्तः, प्रभूतसमयैः कार्योत्पत्तिर्भवति, नत्वेकेन समयेनेति प्ररूपयति ॥ १ ॥ तिष्यगुप्तो द्वितीयः—स जीवप्रदेशिकः—जीवः प्रदेश एव यस्य स जीवप्रदेशः, स एव जीवप्रदेशिकः, चरमप्रदेश एव जीव इति प्ररूपयति ॥२॥ तृतीय आपादः—स तु अव्यक्तिकः, अव्यक्तम्—अस्फुटं वस्तु

(નેયાઉયં મર્ગ-નૈયાયિકં માર્ગ) પંચસમવાયકારણવાદરૂપ જૈનદર્શન કો, અથવા સમ્યગ્દર્શનાદિરૂપ ન્યાયયુક્ત માર્ગ-મોક્ષમાર્ગ કો (સોચ્ચા-શ્રુત્વા) મુનકર મી ઉસમેં શ્રદ્ધાનહીં હોને સે (પરિમસ્સઈ-પરિભ્રમ્યન્તિ) ઉસ મોક્ષમાર્ગ સે શ્રદ્ધા હો જાતે હેં ઇસલિયે શ્રદ્ધા કો ટુલમ થતલાઈ હૈ ।

‘ ‘ ઇસ વિષય મેં દૃષ્ટાન્તસ્વરૂપ જમાલિ નિહવ આદિ સમજના ચાહિયે । જમાલિ આદિ કૌન હેં ? ઇસ વિષય કો યહાં પ્રદર્શિત કિયા જાતા હૈ । યે જમાલિ આદિ સાત વ્યક્તિ નિહવ-પ્રવચનકો છિપાને વાલે હુએ હેં—મિથ્યાત્વ કે અભિનિવેશ સે જિનોક્ત તત્ત્વ કે અપલાપક-સમ્યગ્દર્શન સે રહિત હુએ હેં । ઇનમેં સર્વપ્રથમ જમાલિ હુએ હેં, ઇનકી માન્યતા યહ હૈ કિ અનેકસમયોં સે દ્રવ્ય કી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ, એક સમય સે નહીં ? દ્વિતીય નિહવ તિષ્યગુપ્ત હુએ હેં, ઇનકી એસી માન્યતા હૈ કિ જીવકા એક અન્તિમ પ્રદેશ હી જીવસ્વરૂપ હૈ ૨ । તૃતીય નિહવ આપાદ હુએ હેં, ઇનકી

મર્ગ-નૈયાયિકં માર્ગ પાંચ સમવાયકારણવાદરૂપ જૈનદર્શનને અથવા સમ્યગ્દર્શનાદિરૂપ ન્યાયયુક્ત માર્ગ-મોક્ષ માર્ગને સૌએ સોચ્ચા-શ્રુત્વા સાંભળીને પણ એનામાં શ્રદ્ધા ન હોવાથી પરિમસ્સઈ-પરિભ્રમ્યન્તિ એ મોક્ષમાર્ગથી શ્રદ્ધા થઈ નાથ છે. આ માટે શ્રદ્ધાને ફુલ્લ બતાવેલ છે.

આ વિષયમાં દૃષ્ટાંતસ્વરૂપ જમાલિ નિહવ આદિ સમજવા બેઠએ. જમાલિ આદિ કેાણુ હતા એ વિષયને આહિ પ્રદર્શિત કરવામાં આવે છે. એ જમાલિ આદિ સાત વ્યક્તિ પ્રવચનનિહવ છુપાવવાવાળા હતા. મિથ્યાત્વના અભિનિવેશથી ઇનોક્ત તત્ત્વના અપલાપક—સમ્યગ્દર્શનથી રહિત હતા. એમાં સર્વ પ્રથમ જમાલિ હતા. એમની માન્યતા એ હતી કે અનેક સમયોથી દ્રવ્યની ઉત્પત્તિ થાય છે એક સમયથી નહી. (૧) દ્વિતીય નિહવ તિષ્યગુપ્ત હતા, એમની એવી માન્યતા હતી કે, એવનો એક અન્તિમ પ્રે જ એવ

યસ્ય સઃ, સંયતાદિજ્ઞાને સંદિગ્ધચુદ્ધિઃ । ૩ । અશ્વમિત્રશ્ચતુર્થઃ સામુચ્છેદિકઃ, સ ઉત્પાદાનન્તરમેવ વસ્તુનઃ સમુચ્છેદઃ—ચિનાશો ભવતીતિ પ્રરૂપયતિ । ૪ । ગંગાચાર્યઃ પશ્ચમો દ્વૈક્રિયઃ—સ એકસ્મિન્ સમયે ક્રિયાદ્વયાનુભવો ભવતીતિ પ્રરૂપયતિ । ૫ । પડુલૂકઃ પટ્ટસૈરાશિકઃ, સ જીવા-જીવ-નોજીવ-ભેદાત્ ત્રયો રાશયઃ સન્તીતિ પ્રરૂપયતિ । ૬ । ગોઘઃમાહિલઃ સ્થવિરઃ સપ્તમોઽવદ્ધિકઃ સ ચ જીવેન સ્પૃષ્ઠં કર્મ અવદ્ધં પ્રરૂપયતિ । ૭ ।

તત્ર જમાલેવૃત્તાન્તઃ પ્રોચ્યતે—

ક્ષત્રિયકુણ્ડપુરે ભગવતઃ શ્રીવીરવર્ધમાનસ્વામિનો ભગિન્યાઃ સુદર્શનાયાઃ પુત્રઃ ક્ષત્રિયા એસી માન્યતા હૈ કિ સંયત આદિ કા જ્ઞાન સદા સંદિગ્ધ રહતા હૈ, કૌન સંયત હૈ કૌન નહીં ઇસકા યથાર્થ નિશ્ચય નહીં હો સકતા હૈ, ઇસ પ્રકાર યે અવ્યક્તવાદી હૈ ૩ । ચતુર્થ નિહવ-અશ્વમિત્ર હૈ, ઇનકી એસી માન્યતા હૈ કિ ઉત્પાદ કે અનન્તર હી વસ્તુ ચિનટ્ હો જાતી હૈ ૪ । પંચમ નિહવ ગંગાચાર્ય હૈ, ઇનકી એસી માન્યતા હૈ કિ એક સમય મેં દો ક્રિયાઓં કા અનુભવ હોતા હૈ ૫ । છઠવાં નિહવ પડુલૂક હૈ, ઇનકી એસી માન્યતા હૈ કિ જીવ અજીવ એવં નોજીવ, ઇસ પ્રકાર ત્રીન રાશિ હૈ ૬ । ગોઘ માહિલ સ્થવિર સાતવાં નિહવ હૈ, ઇનકી એસી માન્યતા હૈ કિ જીવ કે સ્પૃષ્ઠ કર્મ સદા ઉસસે અવદ્ધ રહતા હૈ ૭ ।

જમાલિ કા વૃત્તાન્ત ઇસ પ્રકાર હૈ—જમાલિ ભગવાન્ વર્ધમાન સ્વામાં કી વહિન સુદર્શના કે પુત્ર થે । યે ક્ષત્રિયકુણ્ડપુર કા નિવાસી ક્ષત્રિય થે । ભગવાન્ વીર પ્રશ્ન કી પુત્રી જો પ્રિયદર્શના થી ઉસકા

સ્વરૂપ છે. (૨) તૃતીય નિહવ આપાદ હતા એમની એવી માન્યતા હતી કે, સંયત આદિતુ જ્ઞાન સદા સંદિગ્ધ રહે છે. કોણ સંયત છે ? કોણ સંયત નથી ? એનો યથાર્થ નિશ્ચય થઈ શકતો નથી. આ પ્રકારથી તેઓ અવ્યક્તવાદી હતા. (૩) ચતુર્થ નિહવ અશ્વમિત્ર હતા એમની એવી માન્યતા હતી કે, ઉત્પાદના અનન્તરજ વસ્તુનો નાશ થઈ જાય છે. (૪) પંચમ નિહવ ગંગાચાર્ય હતા, એમની એવી માન્યતા હતી કે, એક સમયમાં બે ક્રિયાઓનો અનુભવ થાય છે. (૫) છઠા નિહવ પડુલૂક હતા એમની એવી પણ માન્યતા હતી કે, જીવ, અજીવ અને નો જીવ આ રીતે ત્રણ પ્રકારની રાશી છે. (૬) સાતમા નિહવ ગોઘમાહિલસ્થવિર હતા એમની એવી પણ માન્યતા હતી કે, સ્પૃષ્ઠ કર્મ હંમેશાં તેનાથી અળદ્ધ રહે છે.

જમાલિનું વૃત્તાંત આ પ્રકારે છે—જમાલિ ભગવાન વર્ધમાન સ્વામીની બહેન સુદર્શનાના પુત્ર હતા. તેઓ ક્ષત્રિય હતા અને ક્ષત્રિયકુણ્ડપુરના નિવાસી હતા. ભગવાન વીરપ્રશ્નની પુત્રી જે પ્રિયદર્શના હતી, તેના તેઓ

જમાલિરાસીત્ । શ્રીવીરવર્ધમાનસ્વામિનઃ પુત્રી પ્રિયદર્શના જમાલેઃ માર્યાઽમ્ભવત્ ।

एकदा कदाचित् भगवान् श्रीवीरवर्धमानस्वामी तत्र क्षत्रियकुण्डपुरे समवसृतः। जमा-
लिर्मार्थया सह तं वन्दितुं समागतः। भगवद्देशनया जातवैराग्योऽसौ जमालिर्गृहभागस्य
पित्रोरनुज्ञां गृहीत्वा पञ्चशतक्षत्रियकुमारैः सह प्रव्रज्यां गृहीतवान्। अयं भगवतः
श्रोमहावीरस्य केवलज्ञानप्राप्त्यनन्तरं चतुर्दश वर्षे प्रव्रजितः। तदा तस्य मार्या
प्रियदर्शनाऽपि भगवतः श्रीवीरवर्धमानस्वामिनः समीपे स्त्रीसहस्रेण सह प्रव्रजिता।
ततः पञ्चशतसंख्यकान् साधून् जमालिमुनये, तस्यै प्रियदर्शनासाध्व्यै च साध्वी-
सहस्रं शिष्यतया भगवान् प्रददौ। अथ जमालिमुनिः श्रीवर्धमानस्वामिना सह
विहरन् दुश्चरं तपस्तेपे, एकादशाङ्गानि चाधीतवान् ।

ये पति थे। एक दिन की बात है कि वीर श्रीवर्धमान स्वामी क्षत्रिय-
कुण्डपुर में पधारे। जमालि अपनी पत्नी प्रियदर्शना के साथ उनको
वंदना करने के लिये आये। भगवान् ने इनको धर्मदेशना दी। दिव्य
धर्मदेशना का पान कर जमालि को वैराग्य जागृत हो गया। घर पर
आकर इन्होंने अपने माता पिता से आज्ञा लेकर पांचसौ क्षत्रिय-
कुमारों के साथ दीक्षा अंगीकार करली। उस समय भगवान् को
केवल ज्ञान प्राप्त हुए को चौदह वर्ष व्यतीत हो चुके थे। पति को
दीक्षित देखकर प्रियदर्शना ने भी एक हजार स्त्रियों के साथ दीक्षा
अंगीकार करली। प्रभु ने पांचसौ मुनियों को जमालिमुनि की नेस-
राय में करदिये, एवं एक हजार साध्वियों को प्रियदर्शना साध्वी की
नेसराय में कर दी। पांचसौ जमालि के शिष्य और एक हजार
साध्वियां प्रियदर्शना की शिष्याएँ हुईं। जमालिमुनि ने श्री वर्धमान-

પતિ હતા. એક સમયની વાત છે કે, શ્રી વીર વર્ધમાનસ્વામી દીક્ષા લીધા
પછી ક્ષત્રિયકુન્ડપુરમાં પધાર્યા. જમાલિ પોતાની પત્ની પ્રિયદર્શનાની સાથે
તેમને વંદના કરવા માટે આયા. ભગવાને તેમને ધર્મદેશના આપી. દિવ્ય ધર્મ
દેશનાનું પાન કરતાં જમાલિને વૈરાગ્ય જાગૃત થયો. ઘેર આવી પોતાનાં
માતાપિતાની આજ્ઞા લઈ તેમણે પાંચસો ક્ષત્રિય કુમારો સહિત દીક્ષા અંગીકાર
કરી. આ સમયે ભગવાનને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા ને ચૌદ વર્ષ વિતી ગયાં
હતાં. પતિને દીક્ષિત થયેલા બેઈ પ્રિયદર્શનાએ પણ એક હજાર સ્ત્રીઓ
સહિત દીક્ષા અંગીકાર કરી. પ્રભુએ પાંચસો મુનિઓને જમાલિ મુનિની
નેસરાયમાં કરી દીધા. અને એક હજાર સાધ્વીઓને પ્રિયદર્શના સાધ્વીની
નેસરાયમાં કરી દીધી. જમાલિના પાંચસો શિષ્ય થયા અને એક હજાર
સાધ્વીઓ પ્રિયદર્શનાની શિષ્યા થઈ. જમાલિ મુનિએ શ્રી વર્ધમાન સ્વામીની

अथान्यदा जमालिमुनिर्भगवतः श्रीवीरवर्धमानस्वामिनं वन्दित्वा नमस्कृत्य कृताञ्जलिः सन् पप्रच्छ-भगवन् ! भवदाज्ञयाऽन्यत्र विहर्तुमिच्छामि ? तदा भगवता पृथग्विहारे जमालेर्भादर्शनात् मौनमवलम्बितम् । जमालिस्तु अप्रतिषिद्धमनुमतं भवतीति मत्वा भगवन्तं वन्दित्वा नमस्कृत्य पञ्चशतशिष्यैः सह तदन्तिकात् प्रतिनिष्क्रामति ।

अथाऽसौ पञ्चशतैरनगारैः सह ग्रामानुग्रामं विहरन् श्रावस्तीनगर्यां कोष्ठकनामके उद्याने समागतः । तत्र यथाप्रतिरूपमवग्रहं गृहीत्वा संयमेन तपसाऽऽत्मानं भावयन् विहरति ।

स्वामी के साथ विहार करते २ खूब तो तपश्चर्या की और ग्यारह अंगों का अध्ययन भी कर लिया ।

किसी समय जमालि मुनि ने भगवान श्री वर्धमानस्वामी को दोनों हाथ जोड़कर वन्दना एवं नमस्कार कर के पूछा कि हे भगवान् ! आपकी आज्ञा से मैं दूसरी जगह विहार करना चाहता हूँ । जमालि की बात सुनकर भगवान् ने इस अभिप्राय से कि इनका पृथग् विहार लाभकारी नहीं है, उनको कुछ भी उत्तर नहीं दिया किन्तु मौन रहे । भगवान् ने जब जमालि से कुछ भी नहीं कहा तो उन्होंने ने यह समझकर कि “अप्रतिषिद्धं अनुमतम्” अप्रतिषिद्ध अनुमत होता है, वहाँ से प्रभु को वन्दना नमस्कार करके अपने पांचसौ शिष्यों को साथ लेकर विहार कर दिया ।

पांचसौ शिष्यों के साथ ग्रामानुग्राम विहार करते हुए वे श्रावस्ती

साथे विहार करतां करतां ऋण तपश्चर्या करी अने अग्यार अंगोने अभ्यास पञ्च करी दीधो.

कौण्ड अेक सभये जमालिमुनिअे भगवान श्री वर्धमान स्वामीने जे हाथ जेडीने वंदना नमस्कार करीने पूछयुं के, हे भगवन् ! आपनी आज्ञाथी हुं णील जग्याअे विहार करवा छिछुं छुं. जमालिनी आ बात सांभगीने भगवान अेमने णुहो विहार लाभकारी नथी अेवा अलिप्रायधी मौन रह्या अने उत्तर न आप्यो. भगवाने ज्यारे जमालिने कांछ कहुं नडीं त्यारे तेभल्ले अेम सभल्ल दीधुं के, “अप्रतिषिद्धं अनुमतं भवति” मौन अे अनुमती छे, अेम सभल्लने त्याथी प्रभुने वंदना नमस्कार करीने पोताना पांचसो शिष्यो साथे प्रभुथी अवग विहार करी दीधो.

पांचसो शिष्योनी साथे ग्रामानुग्राम विहार करतां करतां तेअो श्रावस्ती

તતઃ સ્વલુ શ્રમણો ભગવાન્ મહાવીરોઽન્યદા કદાચિત્ પૂર્વાનુપૃથ્વ્યચિન્તન યાવત્ સુલ્લંસુલ્લેન વિહરન્ યૈવ ચમ્પાનગરી યૈવ પૂર્ણભદ્રનામકમુદ્યાનં તત્રૈવોપાગતઃ, ઉપાગત્ય યથાપતિરૂપમવગ્રહં ગૃહીત્વા સંયમેન તપસાઽઽસ્માનં ભાવયન્ વિહરતિ ।

તતઃ સ્વલુ તસ્ય જમાલેરનગારસ્ય શરીરેઽન્તપ્રાન્તરૂક્ષતુચ્છાહારૈરન્યદા કદાચિત્ વિપુલરોગાતઙ્કઃ પ્રાદુર્ભૂતઃ । તદા સ ઉપવેદ્દુમશક્તઃસન્નનગારાન્ માહ-મમ સંસ્તારકઃ શીઘ્રં ક્રિયતામ્ । તે મુનયઃ સંસ્તારકં કર્તુ મૃત્તાઃ । જમાલિસ્તાન્ પુનઃ પુનઃ પૃચ્છતિ-સંસ્તારકઃ કૃતો નો વા ભવદ્ધિઃ ? ત ડચુઃ—સંસ્તારકઃ કૃતો

નગરી કે કોછક નામક ઉદ્યાન મેં આયે । વહાં વનપાલ સે વસતિ કી આજ્ઞા ગ્રહણ કર સંયમ एवं તપ સે અપની આત્મા કો ભવિત કરતે હુણ વિચરને લગે ।

શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર ને બી કોઈ સમય પૂર્વાનુપૂર્વી સે ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતે હુણ વે ચંપાનગરી કે પૂર્ણભદ્રનામક ઉદ્યાન મેં પધારે ઔર યથાપતિરૂપ અવગ્રહ (વસતિ કી આજ્ઞા) ગ્રહણ કર સંયમ एवं તપ સે આત્મા કો ભવિત કરતે હુણ વિચરને લગે ।

હધર જમાલિ કે શરીર મેં અન્ત પ્રાન્ત રૂક્ષ एवं તુચ્છ આહાર કે છેને સે અનેક પ્રકાર કે રોગ ઉત્પન્ન હો ગયે । ઇસસે યે બેઠને મેં બી અશક્ત બન ગયે । ઇસ સ્થિતિ મેં ઇન્હોં ને અપને શિષ્યોં સે કહા—મેરે લિણ સંસ્તારક શીઘ્ર કર દો । મુનિયોં ને સંસ્તારક કરના પ્રારંભ કર દિયા ।

નગરીના કોઝક નામના યાગમાં આવી પહોંચ્યા ત્યાં વનપાલ પાસેથી આજ્ઞા લઈને ઉતર્યાં. અને તે સ્થળે સંયમ અને તપથી પોતાની આત્માને ભાવિત કરતાં કરતાં વિચરવા લાગ્યા.

શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પણ કોઈ સમય પૂર્વાનુપૂર્વીથી ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતા કરતા ચંપાનગરીના પૂર્ણભદ્ર નામના યાગમાં પધાર્યાં. અને યથાપતિરૂપ અવગ્રહ (વસતિની આજ્ઞા) લઈને સંયમ અને તપથી આત્માને ભવિત કરતાં કરતાં વિચરવા લાગ્યા.

આ તરફ જમાલિના શરીરમાં અન્ત, પ્રાન્ત, રૂક્ષ તેમજ તુચ્છ આહાર લેવાથી અનેક પ્રકારના રોગો ઉત્પન્ન થયા, આ રોગોના કારણે તેઓ બેસવામાં પણ અશક્ત બની ગયા. આ સ્થિતિમાં તેમણે પોતાના શિષ્યોને કહ્યું કે, મારે માટે જલ્દી સંસ્તારક (પચારી) કરી દો. મુનિઓ સંસ્તારકની તૈયારી કરવા લાગ્યા જમાલિએ તેમને વારંવાર પૂછવા માડ્યું કે, સંસ્તારક ક નહીં ?

નાસ્તિ, કિં તુ ક્રિયતે, પરમુક્તે સતિ સ જમાલિર્મિથ્યાત્વમોહનીયોદયાત્ સમ્ય-
ક્ત્વપરિભ્રષ્ટઃ સન્ વ્યચિન્તયત્-ક્રિયમાણં કૃતમિતિ જિનોક્તં સત્યં ન ભવિતુમર્હતિ,
યતોઽયં સંસ્તારકઃ ક્રિયમાણો ન કૃતઃ સંસ્તીર્યમાણોઽપિ ન સંસ્તૃતઃ. ઇત્યુચ્યતે ।
ઇતિ મનસિ વિચિન્ત્ય તત્ર સર્વાન્ મુનીનાદ્ય જમાલિઃ પ્રાહ—યત્ ક્રિયમાણં તત્
કૃતમ્, યચ્ચલત્ તચ્ચલિતમ્, યદુદીર્યમાણં તદુદીરિતમ્, ઇત્યાદિ શ્રીમહાવીરસ્વા-
મિના યદ્ ભાપિતં તત્ સ્વલ્લ મિથ્યા, ક્રિયમાણે સંસ્તારકે શયનરૂપાર્થસાધકત્વા-
ભાવેન કૃતત્વાભાવાત્ ।

જમાલિ ને ડનસે ઘાર ૨ પૂછના શુરુ ક્રિયા કિ સંસ્તારક ક્રિયા યા નહીં ?
ડનહોં ને કહા સંસ્તારક અમી નહીં ક્રિયા હૈ કર રહે હૈં । ઇસ
પ્રકાર જય ડનહોં ને કહા તવ મિથ્યાત્વમોહનીય કે ડદય સે
સમ્યક્ત્વ સે પતિત હોકર જમાલિ ને વિચાર ક્રિયા કિ “ક્રિયમાણં
કૃતમ્” જો ક્રિયા જા રહા હૈ વહ “ક્રિયા ગયા” ંસા જો જિન
મગવાન ને કહા હૈ વહ સત્ય નહીં હો સકતા હૈ, વયોં કિ સંસ્તારક
ક્રિયમાણ હૈ વહ “કૃતઃ” ક્રિયા ગયા ંસા નહીં કહા જા સકતા હૈ ।
ડસી તરહ યહ તો અમી “સંસ્તીર્યમાણ” હૈ વિછાયા જા રહા હૈ, ઇસે
“સંસ્તૃતઃ” વિછ ગયા હૈ, ંસે કૈસે કહ સકતે હૈં । ઇસ પ્રકાર વિચાર
કર ડનહોં ને અપને સમસ્ત શિષ્યોં કો બુલાકર કહા કિ દેખો મગવાન્
વીર પ્રમુ જો ંસા કહતે હૈં કિ “ક્રિયમાણં કૃતમ્” “યચ્ચલત્ તત્
ચલિતમ્” “યદુદીર્યમાણં તદુદીરિતમ્” જો ક્રિયમાણ હૈ વહ
ક્રિયા ગયા હૈ, જો ચલ રહા હૈ વહ ચલ ચુકા હૈ, જો ડદય મેં આ

શિષ્યોએ કહ્યું કે, સંસ્તારક હજી કરેલ નથી પરંતુ કરીએ છીએ આ પ્રકારે
બીજા શિષ્યોએ કહ્યું, ત્યારે મિથ્યાત્વ મોહનીયતા ઉદયથી સમ્યક્ત્વથી પતિત
થઈને જમાલિએ વિચાર કર્યો કે, “ક્રિયમાણં કૃતં” ને કરવામાં આવે છે તે
“થઈ ચૂક્યું” એવું ને જીન ભગવાને કહ્યું છે તે સત્ય કરતું નથી. કેમ કે
સંસ્તારક ક્રિયમાણ છે તે “કૃતઃ” થઈ ચૂક્યું છે એમ કહી શકાય નહિ.
આ પ્રમાણે આ ને હમણાં “સંસ્તીર્યમાણ” છે—બીજાવવામાં આવે છે એને
બીજાવી દીધલ છે એમ કેમ કહી શકાય ? આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેમણે
પોતાના સમસ્ત શિષ્યોને બોલાવીને કહ્યું કે, બુઝો ભગવાન વીર પ્રમુ ને એમ
કહે છે કે, “ક્રિયમાણં કૃતમ્” “યચ્ચલત્ તત્ ચલિતમ્” “યદુદીર્યમાણં તદુ-
દીરિતમ્” ને ક્રિયમાણ ને ને આ ચૂક્યું છે, ને ચાલી રહ્યું છે, તે ચાલી

તતઃ સ્વલુ શ્રમણો ભગવાન્ મહાવીરોઽન્યદા કદાચિત્ પૂર્વાનુપૂર્વાચરન્
યાવત્ સુલંસુલેન વિહરન્ યત્રૈવ ચમ્પાનગરી યત્રૈવ પૂર્ણભદ્રનામકમુદ્યાનં તત્રૈવોપા-
ગતઃ, ઉપાગત્ય યથાપતિરૂપમવગ્રહં ગૃહીત્વા સંયમેન તપસાઽઽત્માનં ભાવયન્ વિહરતિ ।

તતઃ સ્વલુ તસ્ય જમાલેરનગારસ્ય શરીરેઽન્તગ્રાન્તરૂક્ષતુચ્છાહારૈરન્યદા કદા-
ચિત્ વિપુલરોગાતઃ પ્રાદુર્ભૂતઃ । તદા સ્ત ઉપવેદ્યુમશક્તઃ સત્રનગારાન્ પ્રાહ-મમ
સંસ્તારકઃ શીઘ્રં ક્રિયતામ્ । તે મુનયઃ સંસ્તારકં કર્તું મૃત્તાઃ । જમાલિસ્તાન્ પુનઃ
પુનઃ પૃચ્છતિ-સંસ્તારકઃ કૃતો નો વા ભવદ્વિઃ ? ત ઝનુઃ—સંસ્તારકઃ કૃતો

નગરી કે કોષ્ઠક નામક ઉદ્યાન મેં આયે । વહાં વનપાલ સે વસતિ કી
આજ્ઞા ગ્રહણ કર સંયમ एवं તપ સે અપની આત્મા કો ભવિત કરતે
હુપ વિચરને લગે ।

શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર ને ખી કોઈ સમય પૂર્વાનુપૂર્વી સે પ્રામા-
નુગ્રામ વિહાર કરતે હુપ વે ચંપાનગરી કે પૂર્ણભદ્રનામક ઉદ્યાન મેં
પધારે ઔર યથાપતિરૂપ અવગ્રહ (વસતિ કી આજ્ઞા) ગ્રહણ કર સંયમ
এবং তপ সે আত্মা কો ভবিত করতે হুপ বিচরনে লগে ।

ઈધર જમાલિ કે શરીર મેં અન્ત ગ્રાન્ત રૂક્ષ एवं તુચ્છ આહાર કે
લેને સે અનેક પ્રકાર કે રોગ ઉત્પન્ન હો ગયે । ઇસસે યે બેઠને મેં ખી
અશક્ત વન ગયે । ઇસ સ્થિતિ મેં ઇન્હોં ને અપને શિષ્યોં સે કહા-મેરે લિપ
સંસ્તારક શીઘ્ર કર દો । મુનિયોં ને સંસ્તારક કરના પ્રારંભ કર દિયા ।

નગરીના કોઠક નામના બાગમાં આવી પહોંચ્યા ત્યાં વનપાલ પાસેથી આજ્ઞા
લઈને ઉતર્યા. અને તે સ્થળે સંયમ અને તપથી પોતાની આત્માને ભાવિત
કરતાં કરતાં વિચરવા લાગ્યા.

શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પણ કોઈ સમય પૂર્વાનુપૂર્વીથી પ્રામાનુગ્રામ વિહાર
કરતા કરતા ચંપાનગરીના પૂર્ણભદ્ર નામના બાગમાં પધાર્યા. અને યથાપતિરૂપ
અવગ્રહ (વસતિની આજ્ઞા) લઈને સંયમ અને તપથી આત્માને ભવિત કરતાં
કરતાં વિચરવા લાગ્યા.

આ તરફ જમાલિના શરીરમાં અન્ત, પ્રાન્ત, રૂક્ષ તેમજ તુચ્છ આહાર
લેવાથી અનેક પ્રકારના રોગો ઉત્પન્ન થયા, આ રોગોના કારણે તેઓ
બેસવામાં પણ અશક્ત બની ગયા. આ સ્થિતિમાં તેમણે પોતાના શિષ્યોને કહ્યું કે,
મારે માટે જલ્દી સંસ્તારક (પચારી) કરી દો. મુનિઓ સંસ્તારકની તૈયારી કરવા
લાગ્યા જમાલિએ તેમને વારંવાર પૂછવા માડ્યું કે, સંસ્તારક કયો કે નહીં ?

ત્યાદિ, તત્સર્વમસંવદ્ધમેવેતિ. । एवं मिथ्यात्वमोहनीयोदयात् जमालिमुन्मार्गगतं
 तात्वा स्थविरा अवदन्-जमाले । भगवत आशयं न जानासि, भगवान् आप्तः,
 वेगतदोषसत्यवक्ता, तन्मतमनेकान्तवादात्मकम्, एकोपि प्रदार्थः, अपेक्षाभेदेन
 नेकरूपो भवति; यथा एक एव पुरुषः अपेक्षाभेदेन जामाता इयालकः पुत्रः
 पिता च । तथैव प्रकृतेऽपि क्रियमाणत्वेपि संस्तारके कृतत्वं संभवति । पटस्य
 क्रियमाणतायां कृतः पटः' इत्यादिवत् । ननु कथं क्रियमाणं पटादिकं कृतं स्यादिति
 तत्रोच्यते-पटस्योत्पद्यमानताकाले प्रथमतस्तुप्रवेशे उत्पद्यमान एव पट उत्पन्नो

‘इत्यादि’ सो यह श्रद्धेय नहीं है । इस प्रकार भाग्यदोष से
 तमालि को विपरीत मार्ग में जाते हुए देखकर स्थविरा ने कहा-हे
 तमालि ! आप भगवान के आशय को नहीं जानते हो । भगवान सर्व
 दोष-रहित यथार्थवक्ता हैं । भगवान का मत अनेकान्तरूप है । एक
 ही पदार्थ अपेक्षा-भेद से अनेकरूप होता है । जैसे एक ही पुरुष शशुर
 ही अपेक्षा से जामाता कहलाता है, वहनोई की अपेक्षा साला कहलाता है
 पिता की अपेक्षा से पुत्र कहलाता है, पुत्र की अपेक्षा से पिता कह-
 लाता है । वंसी प्रकार प्रकृत में आपका विस्तर हो भी रहा है, हो भी
 गया है, ऐसा कह सकते हैं । जैसे कि पट की क्रियमाणता में भी
 कृतत्वं का व्यवहार होता है उसी तरह । पुनः प्रश्न करता है कि जो
 क्रियमाण है वह कृत कैसे हो सकता है ? इसका उत्तर देते हैं-पट के
 उत्पत्तिकाल में प्रथम तंतु के प्रवेश समय में भी वह उत्पन्न होता ही है

તે શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય નથી. આ પ્રમાણે ભાગ્યદોષથી વિપરીત-માર્ગે જતા
 જમાલીને જોઈ તે સ્થવિરેએ તેઓને કહ્યું કે-હે જમાલિ ! તમે ભગવાનના
 આશયને બાબત નથી. ભગવાન સર્વદોષ રહિત સાચું જોલવાવાળા છે.
 ભગવાનનો મત અનેકાન્ત રૂપ છે. એક જ પદાર્થ અપેક્ષા લેઈથી અનેકરૂપ થાય
 છે. જેમ એક જ પુરુષ સસરાની આગળ જમાઈ કહેવાય છે. બનેલીની આગળ સાજો
 કહેવાય છે. અને પિતા આગળ પુત્ર કહેવાય છે. અને તે જ પુરુષ પુત્ર આગળ
 પિતા કહેવાય છે. એવી જ રીતે પ્રસ્તુતમાં આપની યથારી થઈ રહી છે. થઈ પણ
 ગઈ છે. એવું કહેવામાં આવે છે. જેવી રીતે, પ્રદની, ક્રિયમાણતામાં કૃતત્વનો
 વ્યવહાર થાય છે. તેવી જ રીતે.

... શરીરી પ્રશ્ન કરે છે કે-જે ક્રિયમાણ છે તે કૃત કેવી રીતે થઈ શકે ?
 એનો ઉત્તર આપતાં કહે છે કે-પદના ઉત્પત્તિકાળમાં પ્રથમ તન્તુના પ્રવેશ
 સમયે પણ તે ઉત્પન્ન થાય છે. કેમકે પ્રથમતન્તુપ્રવેશ કાળથી જ " પટ

કૃતે સંસ્તારકે શયનાધર્થક્રિયાકારિત્વં વિધતે, કરણસમયે તુ નાસ્તિ તાદૃશી અર્થક્રિયા, અતઃ ક્રિયમાણં કૃતમિતિ વ્યપદેશઃ કથં સ્યાત્ ? । કિંચ-ક્રિયમાણમિતિ વર્તમાનવ્યપદેશઃ, કૃતમિતિ ચ ભૂતવ્યપદેશઃ, વર્તમાનત્વં ભૂતત્વં ચ. પરસ્પરવિરુદ્ધમિતિ પરસ્પરવિરુદ્ધયોસ્તયોરેકતા ન સ્યાત્, વર્તમાનધ્વંસપ્રતિયોગિત્વસ્ય ભૂત-ત્વાદિતિ મહાવીરસ્વામિના યત્ પ્રતિપાદિતમ્-‘ કરેમાણે કહે ચલમાણે ચલિય’

રહા હૈ વહ ઉદય મેં આચુકા હૈ ” સો વહ સય મિથ્યા હૈ, કારણ કિ ક્રિયમાણ સંસ્તારક મેં શયનરૂપ અર્થક્રિયા કે પ્રતિ સાધકત્વ કા અભાવ હોને સે વહાં કૃતત્વ નહીં આ સકના હૈ ।

સંસ્તારક (વિસ્તાર) કરને કે યાદ હી ઉસમેં શયનાદિરૂપ અર્થ ક્રિયાકારિતા આતી હૈ, પરન્તુ સંસ્તારક કરને કે સમય મેં ઉસમેં ઉસ પ્રકાર કી અર્થક્રિયાકારિતા નહીં હૈ, ફિર “ક્રિયમાણં કૃતમ્”-ક્રિય-માણ કૃત હોતા હૈ-યહ વ્યપદેશ કૈસે હો સકતા હૈ ? ।

ઔર ખી-“ક્રિયમાણમ્” યહ વર્તમાન કાલ કા કથન હૈ ઔર “કૃતમ્” યહ ભૂતવ્યપદેશ હૈ । ભૂત ઔર વર્તમાન પરસ્પર વિરુદ્ધ હૈ, ઔર પરસ્પર વિરુદ્ધ દો પદાર્થો કી એકતા નહીં હો સકતી હૈ, ક્યોં કિ વર્ત-કાલ મેં વિચમાણ જો ધ્વંસ ઉસકે વિરોધી કા નામ હૈ ભૂત, એતાવુશ ભૂત ઔર વર્તમાન યે દોનોં એક અધિકરણ મેં નહીં રહ સકતે હૈ । ફિર જો મહાવીર સ્વામી ને કહા હૈ કિ ક્રિયમાણં કૃતમ્, ચલત્ ચલિતમ્

ચુક્યું છે, જે ઉદયમાં આવી રહેલ છે તે ઉદયમાં આવી ચુકેલ છે, એ બધું સઘળું મિથ્યા છે. કારણ કે, ક્રિયમાણ સંસ્તારકમાં શયનરૂપ અર્થ ક્રિયામાં સાધકત્વના અભાવથી ત્યાં કરેલ છે એમ આવી શકતું નથી.

સંસ્તારક (પથારી) કયાં પછી જ તેમાં શયનાદિરૂપ “ક્રિયાકારિતા” આવે છે. પરન્તુ સંસ્તારક કરતી વખતે તો તેમાં તેવા પ્રકારની ‘અર્થક્રિયા કારિતા’ આવતી નથી. તો પછી ક્રિયમાણં કૃતમ્-ક્રિયમાણ કૃત થાય છે, એવો વ્યવહાર કેવી રીતે થઈ શકે ?

વળી “ક્રિયમાણમ્” એ વર્તમાનકાળનું કથન છે. અને “કૃતમ્” એ ભૂતકાળનો વ્યવહાર છે. ભૂત (કાળ) અને વર્તમાન એ બન્ને પરસ્પર વિરુદ્ધ અર્થવાળાં છે. એટલે પરસ્પર વિરુદ્ધ એવા બે પદાર્થોની એકતા થઈ શકતી નથી. કેમકે વર્તમાનકાળથી વિરુદ્ધ ભૂત (કાળ) છે, એવા પ્રકારનો ભૂત અને વર્તમાન એ બન્ને એક અધિકરણમાં રહી શકતા નથી. તો પછી મહા-વીર સ્વામીએ જે કહ્યું છે કે, “ક્રિયમાણં કૃતમ્” “ચલત્ ચિ”-વિગેદ

પ્રવેશે પટસ્વોત્પત્તિરિતિ પ્રથમસમયાદારમ્ય કિञ्चित્ કાર્ય સર્વેરપિ ક્ષણેઃ કૃતમિતિ મન્તવ્યમ્ । યદિ પ્રથમક્રિયા નોત્પન્નઃ પટસ્તદા ઉત્તરક્રિયાપિ નોત્પન્નઃ સ્વાદિતિ સર્વદેવ પટાનુત્પત્તિપ્રસંગઃ, સ ચ ન કસ્યાપિ ઇષ્ટઃ, અતઃ પ્રથમતન્તુપ્રવેશકાલે એવ કિञ્ચિદુત્પન્નપટસ્ય યાવાન્ અંશો નોત્પન્નઃ સ ઇવાંશઃ ઉત્તરક્રિયા ઉત્પાદ્યતે યદિ પુનરુત્પાદ્યત તદા એકદેશેનૈવ ઉત્પાદનં ક્રિયાયા ઇતિ સ્વીકર્તવ્યમ્ । યદિ પ્રથમા-
શોત્પાદનનિરપેક્ષા દ્વિતીયાદિક્રિયા તદૈવ દ્વિતીયા ફલવતી સ્વાત્, નાન્યથા, તતશ્ચ યથા ઉત્પાદ્યમાન એવ પટ ઉત્પન્નઃ, તથા ક્રિયમાણમેવ સંસ્તારકં કૃતમિતિ—

અન્તિમ તન્તુ કે પ્રવેશ હોને પર પટ કી ઉત્પત્તિ હોતી હૈ હસલિયે 'પટ ઉત્પન્નઃ'—એસા વ્યવહાર હોતા હૈ, અતઃ એસા માનો કિ પ્રથમ સમય સે લેંકર કુછર કાર્ય સમી ક્ષણોં મેં હોતા હૈ । યદિ કદાચિત્ પ્રથમ ક્રિયા સે પટ ઉત્પન્ન નહીં હુઆ તો દ્વિતીય સે બી ઉત્પન્ન નહીં હોગા, તૃતીય સે બી નહીં હોગા, હસ પ્રકાર અન્તિમ ક્રિયા સે બી નહીં હોગા તો પટ કી કમી બી ઉત્પત્તિ નહીં હોગી । પરન્તુ યહ કિસી કો બી ઇષ્ટ નહીં હૈ । અતઃ પ્રથમતન્તુપ્રવેશકાલ મેં બી ધોડા પટ ઉત્પન્ન હુઆ, ઓર જો અંશ અનુત્પન્ન હૈ વહ દ્વિતીયાદિ ક્ષણોં મેં હોતા હૈ । હસ પ્રકાર યહ સિદ્ધાન્ત હોતા હૈ કિ ક્રિયા કો એક વેશ સે હી ઉત્પાદકત્વ હૈ, ઓર યહ આપકો બી માનના પડેગા । યદિ પ્રથમ અંશ કે ઉત્પાદન સે નિરપેક્ષ દ્વિતીય ક્રિયા કો માનોગે તમી દ્વિતીયાદિ ક્રિયાયેં સાર્વક હોગી, અન્યથા નહીં । તય જૈસે પ્રથમ ક્રિયા સે ઉત્પન્ન હોતે હુપ પટ કી ઉત્પત્તિ દ્વિતીયાદિ ક્રિયા સે હોતી હૈં ડસી પ્રકાર

તાન્તુના પ્રવેશ થતાની સાથે જ પટની ઉત્પત્તિ થાય છે. એટલા માટે “પટઃ ઉત્પન્નઃ” એવો વ્યવહાર થાય છે. એટલે એવું માનવું બોધ્યએ કે પ્રથમ સમયથી લઈને દરેક ક્ષણે કંઈક કંઈક કાર્ય થાય છે જ. બે કદાચ પ્રથમ ક્રિયાથી પટ ઉત્પન્ન ન થયું તો બીજીથી પણ ઉત્પન્ન થશે. નહીં. અને ત્રીજીથી પણ ઉત્પન્ન થશે નહિ. તેવી જ રીતે અન્તિમ ક્રિયાથી પણ થશે નહીં, અને એ રીતે તો પટની કોઈ રીતે ઉત્પત્તિ થશે જ નહીં. પરંતુ એ વાત કોઈ માની શકે તેમ નથી. એટલે પ્રથમતન્તુપ્રવેશકાળમાં પણ પટનો થોડો ભાગ ઉત્પન્ન થયો, અને જે અંશ ઉત્પન્ન નથી થયો, તે બીજી ત્રીજી વિગેરે ક્ષણોમાં થાય છે. આ રીતે એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે ક્રિયાના એક દેશથી જ ઉત્પાદ-
કત્વ છે. અને એ વાત તમારે પણ માનવી પડશે. બે પ્રથમ અંશના ઉત્પાદનથી નિરપેક્ષ દ્વિતીય ક્રિયાને માનશે ત્યારે જ દ્વિતીયાદિક્રિયાઓ સાર્થક થશે. અન્ય રીતે નહીં. તો જેવી રીતે પ્રથમ ક્રિયાથી ઉત્પન્ન થતા પટની ઉત્પત્તિ દ્વિતીયાદિ

મનતિ, ઉત્પદ્યમાનતા ચ પટસ્ય પ્રથમતન્તુપ્રવેશકાન્ત્યાદારમ્બ્યેવ મનતિ તદૈવ 'પટ ઉત્પદ્યતે' इति व्यवहारदर्शनात् । ઉત્પન્નત્વમપિ તસ્ય પટસ્ય તત્કાલે एव, तथाहि-उत्पत्तिक्रियाकाले-प्रथमतन्तुप्रवेशे एवासौ उत्पन्नोऽभूत्, अन्यथा उत्पत्तिक्रियाकाले यदि तस्य पटस्योत्पत्तिर्न स्वीक्रियेत तदा प्रथमक्रिया निरर्थिका स्यात्, कार्यकरणमेव धर्मः क्रियायाः । यदि प्रथमक्रिया उत्पत्तिरूपं कार्यं न कुर्यात् तदा सा निरर्थिकैव स्यात्, उत्पाद्योत्पादनमेव क्रियाया धर्मः । एवं यथा प्रथमक्षणे पटो नोत्पन्नस्तथा द्वितीयक्षणेऽपि नोत्पन्न एव, तृतीयादावपि क्षणे नोत्पन्न इति अंतिमक्रियायापि अनुत्पन्न एव स्यात्, युक्तैः सर्वत्र समानत्वात् । यदा तु प्रथमादिक्रियाया न किमपि फलमुत्पादितं तदा अन्त्यया फलं स्यादिति प्रत्याशामात्रमेव, दृश्यते चान्त्यतन्तु'

કર્ણોં કિ પ્રથમતંતુપ્રવેશ-કાલ સે હી 'પટ ઉત્પન્ન હોતા હે' ऐसा व्यवहार देखने में आता है । तथा उत्पन्नत्व भी उस पट में उस काल से ही है, क्योंकि कि उत्पत्तिक्रियाकाल में प्रथम तन्तु के प्रवेश होने पर ही पट उत्पन्न हो गया, यदि उस पट की उत्पत्ति स्वीकार नहीं करें तो वह प्रथम क्रिया निरर्थक हो जायगी, कारण कि कार्योत्पाद ही क्रिया का धर्म है । यदि ऐसा मानें कि प्रथम क्षण में पट उत्पन्न नहीं हुआ तो इसी तरह द्वितीय क्षण में भी उत्पन्न नहीं होगा, तृतीय क्षण में भी उत्पन्न नहीं होगा, इस तरह से अंतिम क्रिया तक पट की उत्पत्ति नहीं होगी, क्योंकि युक्ति सर्वत्र समान है ।

‘यदि प्रथम क्रिया से कुछ भी फल नहीं हुआ तो अन्तिम क्रियासे भी उत्पादरूप फल का होना असंभव ही है, परन्तु देखने में आता है कि

‘ઉત્પન્ન થાય છે’ એવો વ્યવહાર જોવામાં આવે છે. તથા ‘ઉત્પન્ન થવાપણું’ પણું તે પટમાં તે કાળથી જ છે, કેમકે ઉત્પત્તિક્રિયાકાળમાં પ્રથમતન્તુનાં પ્રવેશ થતાની સાથે જ ‘પટ’ ઉત્પન્ન થઈ ગયું, જો તે પટની ઉત્પત્તિનો સ્વીકાર ન કરીએ તો તે પ્રથમક્રિયા નિરર્થક થઈ જશે. કારણ કે કાર્યની ઉત્પત્તિ જ ક્રિયાનો ધર્મ છે. કદાચ જો એમ માનીએ કે પ્રથમ ક્ષણમાં પટ ઉત્પન્ન થયું નથી. તો એવી જ રીતે બીજા ક્ષણમાં પણ ઉત્પન્ન નહિ થાય, તેમ જ ત્રીજા ક્ષણમાં પણ ઉત્પન્ન થશે નહીં. એવી જ રીતે અંતિમક્રિયા સુધી પટની ઉત્પત્તિ શું નહીં, કેમકે ક્રિયા સર્વત્ર-એકસરખી હોય છે.

જો પ્રથમ ક્રિયાથી કંઈ પણ ફલ ન થયું તો અંતિમ ક્રિયાથી પણ ઉત્પાદરૂપ ફલનું થવું અસંભવ જ છે. પરંતુ જોવામાં આવે છે કે અંતિમ

અથ યસ્મિન્નેવ સમયે ઘટાદિકાર્ય પ્રારમ્ભ્યતે, તસ્મિન્નેવ સમયે નિષ્પન્નતે, અતો નિષ્પન્નમેવ તત્ ક્રિયતે-ઇતિ ચેન્નૈવમ્, યસ્માત્ ઘટાદિકાર્યાણામુત્પન્નમાના-નામસંખ્યેયસમયરૂપો દીર્ઘ એવ નિર્વર્તનક્રિયાકાલો દૃશ્યતે, અતો ન યસ્મિન્નેવ

-અવસ્થા મેં અવિચમાન રહતા હૈ, કુંભકારાદિક કે વ્યાપાર કે વાદ હી વહ ઉત્પન્ન હુઆ માના જાતા હૈ। इसलिये जो अकून होता है वही किया जाता है कृत नहीं किया जाता, ऐसा मानना चाहिये। यह तीसरा पक्ष है।

यदि कोई “कृतं क्रियते” इस व्यवहार को सत्य सावित करने के लिये ऐसा कहे कि-जिस समय में घटादिक कार्य बनना प्रारंभ होता है वह उसी समय में निष्पन्न हो जाता है इसलिये जब निष्पन्न ही घट किया जाता है तब “कृतमेव क्रियते” इस प्रकार के व्यवहार में कौनसी ग्राधा आती है ? सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, क्यों कि उत्पन्नमान घटादिक कार्यों की उत्पत्तिरूप क्रिया का वह समय असं-ख्यातसमयरूप बहुत भारी काल है। ऐसा नहीं है कि जिस समय घट बनना प्रारंभ होता है वह उसी समय निष्पन्न हो जाता है। इसके बनने में तो बहुत समय लगता है। मिट्टी का लाना, उसका पिंड बनाना, उसे चक्र पर रखना शिबक आदि पर्याय में उसे परिणमित करना, इस प्रकार घट की उत्पत्ति होने में बहुत अधिक समय लग जाता है,

અવસ્થામાં ઘટ તરીકે તો અવિચમાન રહે છે. કુંભકારાદિકના વ્યાપાર ખાદ જ તે ઉત્પન્ન થયેલ માનવામાં આવે છે. આ માટે જે અકૂત હોય છે તેજ કરવામાં આવે છે. કૃત નથી કરાતું એવું માનવું બેઠ્યું. આ ત્રીજો મુદ્દો છે. ॥ ૩ ॥

જો કોઈ “કૃતં ક્રિયતે” આ વ્યવહારને સાચો સાબીત કરવા માટે એવું કહે કે જે સમયમાં ઘટાદિક બનાવવાના કાર્યનો પ્રારંભ થાય છે તે એ સમયમાં પુરું થાય છે માટે બ્યારે નિષ્પન્ન જ ઘટ કરવામાં આવે છે. ત્યારે “ક્રિયતે” આ પ્રકારના વ્યવહારમાં કઈ બાધા આવે છે ? તેથી એમ કહેવું એ પણ ઠીક નથી. કેમકે, ઉત્પન્નમાન ઘટાદિક કાર્યોની ઉત્પત્તિરૂપ ક્રિયાનો તે સમય અસં-ખ્યાત સમયરૂપ ઘણો બારે કાળ છે. એવું નથી કે, જે સમયે ઘટ બનવાનો પ્રારંભ થાય છે તે તેજ સમયે નિષ્પન્ન થઈ જાય છે. તેના બનવામાં તો ઘણો સમય લાગે છે. માટીને લાવવી, તેને કચરીને તેનો પિંડ બનાવવો, તે પછી તેને આકાશ ઉપર ચઢાવવો, તેને આકાર આપવો, આ રીતે ઘટની ઉત્પત્તિ થવામાં ઘણો જ લાંબો સમય લાગે છે. આથી જે સમયે ઘટને બનાવવાનો

यदि कृतमपि क्रियते, तदाऽन्येऽपि दोषाः सन्ति, तथाहि—यदि कृतमपि क्रियते, अर्थात्—क्रियमाणं कृतं मन्यते तदा घटादिकार्योत्पादनार्थं मृन्मर्दनचक्र-
भ्रमणादिकायाः क्रियाया वैफल्यं स्यात्, तस्मिन् काले कार्यस्य घटस्य कृतत्वा-
भ्युपगमात्, तस्य प्रागेव सत्त्वात् ॥ २ ॥

किञ्च—कृतं क्रियते इति यन्मन्यते तत्र, प्रत्यक्षविरोधः, यस्मादुत्पत्तेः
पूर्वं मृत्पिण्डावस्थायामवियमानं, पश्चात् कुम्भकारादिव्यापारे घटादिकार्यजायमानं
दृश्यते उत्पत्तिकाले, तस्मादकृतमेव क्रियमाणं भवति ॥ ३ ॥

સદ્ભાવ સે કમી 'મી' વહાં 'મનન-હોને-રૂપ' ક્રિયા કી પરિસમાપ્તિ નહીં
હો સકને કે કારણ કિસી 'મી' કાર્ય કી પૂર્ણરૂપ સે નિષ્પત્તિ નહીં હો
સકેગો । વહ કાર્યઅનિષ્પત્તિરૂપ પ્રથમ દોષ હૈ ॥ ૧ ॥

यदि कृत 'मी' "क्रियते" ऐसा माना जाय अर्थात् जो हो चुका
है वह 'मी' किया जाता है ऐसा ही पक्ष स्वीकार किया जाय तो इसका
यह 'मी' तात्पर्य होता है कि जो क्रियमाण है—हो रहा है—वह हो चुका
ऐसा कहा जाता है तो इस पक्ष में यह सय से प्रबल दोष उपस्थित
होता है कि घटादि कार्य की उत्पत्ति के लिये जो मिट्टा का मर्दन चाक
का भ्रमण आदि क्रियाएँ की जा रही हैं ये सय निष्फल हो जाती हैं, क्यों
कि क्रियमाण अवस्था में 'मी' घट कृत तो हो चुका तब उसके वर्तमान
होनेसे निष्पन्न करने की क्या आवश्यकता रही? यह दूसरा पक्ष है ॥ २ ॥

और 'मी'—“कृतं क्रियते” यह व्यवहार इसलिये भी दूषित साबित
होता है कि जबतक घट उत्पन्न नहीं हो जाना है तब तक वह मृत्पिण्ड

તર ઘટોત્પત્તિરૂપ ક્રિયાના સદ્ભાવથી કહી પણ ત્યાં ભવન-થવારૂપ ક્રિયાની
પરિસમાપ્તિ ન થઈ શકવાના કારણે કોઈ પણ કાર્યની પૂર્ણરૂપથી નિષ્પત્તિ
થઈ શકશે નહીં. આ કાર્ય અનિષ્પત્તિરૂપ પ્રથમ દોષ છે. ॥ ૧ ॥

જો કૃત પણ “ક્રિયતે” એમ માનવામાં આવે અર્થાત જો બની ગયેલ
છે તે પણ કરવામાં આવી રહ્યું છે તેવો સ્વીકાર કરવામાં આવે તો તેનું એ
તાત્પર્ય થાય છે કે, જે ક્રિયામાણ છે બની રહ્યું છે તે બની ચુક્યું એમ કહે-
વામાં આવે છે તો આ પક્ષમાં એ બધાથી મોટો દોષ ઉપસ્થિત થાય છે.
ઘટાદિકાર્યની ઉત્પત્તિ માટે જે માટીનું મર્દન અને ચાકનું ભ્રમણ આદિ
ક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે તે બધી નિષ્ફળ બની બચ છે. કેમકે, ક્રિયામાણ
અવસ્થામાં પણ ઘટ કૃત તો થઈ ગયો તો એનું વર્તમાન થવાથી નિષ્પન્ન
કરવાની કઈ આવશ્યકતા રહી? આ બીજો સુદો. ॥ ૨ ॥

વળી—“કૃતં ક્રિયતે” આ વ્યવહાર એટલા માટે પણ દૂષિત. સાબીત
થાય છે કે, જ્યાં સુધી ઘટ ઉત્પન્ન નથી થતો ત્યાં સુધી તે માટીના પિંડની

તદાનીમદર્શનાત્ । દીર્ઘક્રિયાકાલસ્યાન્તે તુ કાર્યં મન્વિતુમર્હતિ, તદાનીમેવ તસ્ય દર્શનાત્ । તદેવં ન નિર્વર્તનક્રિયાકાલે કાર્યમસ્તિ, અનુપલભ્યમાનત્વાત્, કિંતુ તન્નિષ્ઠાકાલ એવ તદસ્તિ, તથૈવોપલભ્યમાનત્વાત્, ક્રિયાકાલનિષ્ઠાકાલયોથાત્પન્ત-
ભેદાત્, અતઃ ક્રિયમાણં કૃતં ન મવતિ । સર્વલોકપ્રત્યક્ષાનુભવસિદ્ધમેવૈતત્ ॥ ૫ ॥
ઇતિ જમાલેઃ પૂર્વપક્ષઃ ।

એવં માર્ગવિચ્યુતં જમાલિં પ્રતિ સ્થવિરાઃ પ્રોચુઃ—આર્ય ! કિં વિરુદ્ધવચનં વદસિ ? , રાગદ્વેષરહિતાનાં સર્વજ્ઞાનાં જિનાનાં વચને દોષલેશોઽપિ નાસ્તિ, નહિ તે મૃપા ભાપન્તે । આર્ય ! “ કૃતં ન ક્રિયતે, કૃતત્વાત્, કૃતઘટવત્ ” ઇતિ કુતર્કમા-

નહીં હો સકતા હૈ, અતઃ “ અનુપલભ્યમાનત્વાત્ નિર્વર્તનક્રિયાકાલે વિવક્ષિતઘટરૂપં કાર્યં નાસ્તિ ઇતિ મન્તવ્યમ્ ” જય યહ યાત નિશ્ચિત હો જાતી હૈ તો યહ યાત ભી સ્વતઃ માન લેની પડતી હૈ કિ કાર્ય અપને નિષ્ઠાકાલ મેં હી વનકર તયાર હોતા હૈ, કયોં કિ વહીં પર ડસકી ઉપ-
લબ્ધિ હોતી હૈ । ક્રિયાકાલ એવં નિષ્ઠાકાલ ઇન દોનોં મેં અત્પન્ત ભેદ હૈ ઇસલિયે ક્રિયમાણ કૃત નહીં કહા જા સકતા । યહ યાત સર્વજન સાક્ષિક ભી હૈ । યહ પાંચવા પક્ષ હૈ, યહ હુવા જમાલિ કા પૂર્વ પક્ષ ॥ ૫ ॥

ઇસ પ્રકાર જમાલિ દ્વારા સ્થાપિત ઇસ પૂર્વપક્ષ કાં સુનકર સ્થવિરોં ને ડનકો માર્ગ સે વ્યુત જાના ઓર ઇસલિયે વે ડનસે કહને લગે કિ-
હે આર્ય ! વિરુદ્ધ વચન આપ કયોં કહતે હૈં ? રાગદ્વેષરહિત સર્વજ્ઞ જિન ભગવાન કે વચન અન્યથા નહીં હોતે હૈં ડનમેં દોષ કા અંશ ભી સંભવિત નહીં હો સકતા હૈ । સાધારણ પુરુષોં કી તરહ વે મિથ્યાભાષી

“ અનુપલભ્યમાનત્વાત્ નિર્વર્તનક્રિયાકાલે વિવક્ષિતઘટરૂપં કાર્યં નાસ્તિ ઇતિ મન્તવ્યમ્ ”
ન્યારે આ નિશ્ચિત બની જાય છે તો એ વાત પણ આપ મેળે માની લેવી પડે
છે કે, કાર્ય પોતાના ચોગ્ય વખતે જ બનીને તૈયાર થાય છે. કેમકે, તે સ્થળે
તેની ઉપલબ્ધિ થાય છે. ક્રિયાકાળ અને નિષ્ઠાકાળ આ બન્નેમાં અત્યંત ભેદ
છે. આ માટે ક્રિયમાણ કૃત કહી શકાય નહીં. આ વાત સર્વજનથી સાક્ષીભૂત
છે. આ પાંચમો મુદ્દો. આ થયો જમાલિનો પૂર્વપક્ષ. ॥ ૫ ॥

આ પ્રકારે જમાલિ દ્વારા સ્થાપિત એ પૂર્વપક્ષને સાંભળીને સ્થવિરોએ જાણ્યું
કે જમાલિમુનિ ભગવાનના માર્ગથી ચલિત થયા છે. અને તે માટે તેઓ તેમને કહેવા
લાગ્યા કે, હે આર્ય ! વિરોધ વચન આપ કેમ કહે છે ? રાગદ્વેષરહિત સર્વજ્ઞ જિન
ભગવાનનું વચન અન્યથા થતું નથી. તેમાં દોષનો અંશ પણ સંભવિત થતો નથી.
સાધારણ પુરુષોની માફક તે મિથ્યાભાષી પણ નથી. આપે જે અસત્કાર્યવાદને

સમયે ઘટાદિ પ્રારમ્ભ્યતે, તસ્મિન્નેન સમયે નિષ્પદ્યતે, શ્રદ્ધાનયનતસ્પિન્ધવિધાન-
ચક્રારોપણશિવકાદિવિધાનાદિભિશ્ચિરકાલેનૈવ તદ્વ્યત્તિર્ભવતિ ॥ ૪ ॥

અસ્તુ દીર્ઘઃ કાર્યનિર્વર્તનક્રિયાકાલઃ ક્રિયાયાઃ પ્રથમસમય એવ કાર્ય
નિષ્પદ્યતે, ઇતિ चेन्न, यदि क्रियायाः प्रथमसमय एव कार्य निष्पद्यत, तर्हि
तत् तत्रैवोपलभ्येत, न चारम्भसमय एव घटादिरूपं कार्य दृश्यते, नापि शिवक-
स्थास-कोश-कुशलादिसमये दृश्यते । किन्तु दीर्घक्रियाकालस्यान्ते घटादिरूपं कार्य
दृश्यते, तस्मात् क्रियाया आरम्भकाले कार्यं निष्पद्यते, इति कथनं न युक्तम्, तस्य

અતઃ “ જિસ સમય મેં ઘટ કા યનના પ્રારંભ હોતા હૈ વહ, उसी समय
મેં યન જાતા હૈ ” यह कहना अनुचित है । यह चौथा पक्ष है ॥ ४ ॥

यदि कोई फिर भी ऐसा कहे, कि कर्म को निर्वर्तन करने वाली
क्रिया का काल भले ही अधिक हो इसमें हमें कोई आपत्ति नहीं है,
परन्तु क्रिया से जो कार्य निष्पन्न होना होता है वह उस क्रिया के प्रथम
समय में ही निष्पन्न हो जाता है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है ।
कारण कि यदि क्रिया के प्रथम समय में ही कार्य निष्पन्न हो जाता है
तो वह उस समय ही दिखना चाहिये-परन्तु ऐसा तो होता नहीं है,
और न विवक्षित कार्य कोश कुशल शिवक स्थासक आदि समयों में
प्रतीत होता है, किन्तु दीर्घक्रियाकाल के अन्त में ही निष्पन्न हुआ
दिखलाई देता है । इसलिये ऐसा मानना कि क्रिया के आरंभकाल में ही
घट बनकर तयार हो जाता है, यह कथमपि किसी तरह भी युक्तियुक्त

‘પ્રારંભ થાય છે’ એજ સમયે તે બની જાય છે એમ કહેવું અનુચિત છે. આ
થોથો મુશ્કેલી છે. ॥ ૪ ॥

જો કોઈ ફરી પણ એમ કહે કે, કર્મને નિર્વર્તન કરવાવાળી ક્રિયાનો
કાળ ભલે અધિક હોય એમાં અમને કોઈ વાધો નથી. પરંતુ ક્રિયાથી જે
કાર્ય નિષ્પન્ન થવું જોઈએ, તે એ ક્રિયાના પ્રથમ સમયમાં જ નિષ્પન્ન બની
જાય છે. તેમ કહેવું પણ ઠીક નથી. કારણ કે, જો ક્રિયાના પ્રથમ સમયમાં જ
કાર્ય નિષ્પન્ન થઈ જાય છે, તો તે તે સમયે જ દેખાવું જોઈએ. પરંતુ એવું તો
બનતું નથી. અને વિવક્ષિત કાર્ય, કોશ, કોશાણી, આકાર, સ્થાસક આદિ
સમયોમાં પ્રતીત થતો નથી. પરંતુ દીર્ઘ ક્રિયાકાળના અંતમાં જ નિષ્પન્ન થયેલ
દેખાય છે. આ માટે એવું માનીએ કે ક્રિયાના આરંભ કાળમાં જ ઘટ બનીને
તયાર થઈ જાય છે. તો આ કોઈ પંથુ રીતે ‘બની’ શકાય તેવું આથી

તદાનીમદર્શનાત્ । દીર્ઘક્રિયાકાલસ્થાન્તે તુ કાર્યં ભવિતુમર્હતિ, તદાનીમેવ તસ્ય દર્શનાત્ । તદેવં ન નિર્વર્તનક્રિયાકાલે કાર્યમસ્તિ, અનુપલભ્યમાનત્વાત્, કિંતુ તન્નિષ્ઠાકાલ એવ તદસ્તિ, તત્રૈવોપલભ્યમાનત્વાત્, ક્રિયાકાલનિષ્ઠાકાલયોદ્યાત્યન્ત-ભેદાત્, અતઃ ક્રિયમાણં કૃતં ન ભવતિ । સર્વલોકપ્રત્યક્ષાનુભવસિદ્ધમેવૈતત્ ॥ ૧ ॥
 इति जमालेः पूर्वपक्षः ।

एवं मार्गविच्युतं जमालिं प्रति स्थविराः प्रोचुः—आर्य ! किं विरुद्धवचनं वदसि ?, रागद्वेषपरहितानां सर्वज्ञानां जिज्ञानां वचने दोषलेशोऽपि नास्ति, नहि ते मृषा भाषन्ते । आर्य ! “ कृतं न क्रियते, कृतत्वात्, कृतघटवत् ” इति कुतर्कमा-

नहीं हो सकता है, अतः “ अनुपलभ्यमानत्वात् निर्वर्तनक्रियाकाले विवक्षितघटरूपं कार्यं नास्ति इति मन्तव्यम् ” जब यह बात निश्चित हो जाती है तो यह बात भी स्वतः मान लेनी पड़ती है कि कार्य अपने निष्ठाकाल में ही बनकर तयार होता है, क्यों कि वहीं पर उसकी उपलब्धि होती है । क्रियाकाल एवं निष्ठाकाल इन दोनों में अत्यन्त भेद है इसलिये क्रियमाण कृत नहीं कहा जा सकता । यह बात सर्वजन साक्षिक भी है । यह पांचवा पक्ष है, यह हुवा जमालि का पूर्व पक्ष॥१॥

इस प्रकार जमालि द्वारा स्थापित इस पूर्वपक्ष को सुनकर स्थविरो ने उनको मार्ग से च्युत जाना और इसलिये वे उनसे कहने लगे कि— हे आर्य ! विरुद्ध वचन आप क्यों कहते हैं ? रागद्वेषपरहित सर्वज्ञ जिन भगवान के वचन अन्यथा नहीं होते हैं उनमें दोष का अंश भी संभवित नहीं हो सकता है । साधारण पुरुषों की तरह वे मिथ्याभाषी

“ अनुપલભ્યમાનત્વાત્ નિર્વર્તનક્રિયાકાલે વિવક્ષિતઘટરૂપં કાર્યં નાસ્તિ ” इति मन्तव्यम् ”
 ન્યારે આ નિશ્ચિત બની બધ છે તો એ વાત પણ આપ મેળે માની લેવી પડે છે કે, કાર્ય પોતાના ચોગ્ય વખતે જ બનીને તૈયાર થાય છે. કેમકે, તે સ્થળે તેની ઉપલબ્ધિ થાય છે. ક્રિયાકાળ અને નિષ્ઠાકાળ આ બન્નેમાં અત્યંત ભેદ છે. આ માટે ક્રિયમાણ કૃત કહી શકાય નહીં. આ વાત સર્વજનથી સાક્ષીભૂત છે. આ પાંચમો મુદ્દો. આ થયો જમાલિનો પૂર્વપક્ષ. ॥ ૫ ॥

આ પ્રકારે જમાલિ દ્વારા સ્થાપિત એ પૂર્વપક્ષને સાંભળીને સ્થવિરોએ બાણ્યું કે જમાલીમુનિ ભગવાનના માર્ગથી ચલિત થયા છે. અને તે માટે તેઓ તેમને કહેવા લાગ્યા કે, હે આર્ય ! વિરોધ વચન આપ કેમ કહે છે ? રાગદ્વેષરહિત સર્વજ્ઞ જન ભગવાનનું વચન અન્યથા થતું નથી. તેમાં દોષનો અંશ પણ સંભવિત થતો નથી. સાધારણ પુરુષોની માફક તે મિથ્યાભાષી પણ નથી. આપે જે અસત્યકાર્યવાદને

સમયે ઘટાદિ પ્રારમ્ભ્યતે, તસ્મિન્નેય સમયે નિષ્પન્ન્યતે; ઘટાનયનતસ્પિન્ધવિધાન-
ચક્રારોપણશિવકાદિવિધાનાદિભિથિરકાલેનૈવ તદુત્પત્તિર્ભવતિ ॥ ૪ ॥

અસ્તુ દીર્ઘઃ કાર્યનિર્વર્તનક્રિયાકાલઃ ક્રિયાયાઃ પ્રથમસમય એવ કાર્ય
નિષ્પન્ન્યતે, ઇતિ चेन्न, यदि क्रियायाः प्रथमसमय एव कार्य निष्पद्येत, तर्हि
तत् तत्रैवोपलभ्येत, न चारम्भसमय एव घटादिरूपं कार्य दृश्यते, नापि शिवक-
स्थास-कोश-कुशलादिसमये दृश्यते । किंतु दीर्घक्रियाकालस्यान्ते घटादिरूपं कार्य
दृश्यते, तस्मात् क्रियाया आरम्भकाले कार्य निष्पद्यते, इति कथनं न युक्तम्, तस्य

અતઃ “ જિસ સમય મેં ઘટ કા યનના પ્રારંભ હોતા હૈ વહ, उसी समय
में बन जाता है ” यह कहना अनुचित है । यह चौथा पक्ष है ॥ ४ ॥

यदि कोई फिर भी ऐसा कहे, कि कर्म को निर्वर्तन करने वाली
क्रिया का काल भले ही अधिक हो इसमें हमें कोई आपत्ति नहीं है,
परन्तु क्रिया से जो कार्य निष्पन्न होना होता है वह उस क्रिया के प्रथम
समय में ही निष्पन्न हो जाता है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है ।
कारण कि यदि क्रिया के प्रथम समय में ही कार्य निष्पन्न हो जाता है
तो वह उस समय ही दिखना चाहिये-परन्तु ऐसा तो होता नहीं है,
और न विवक्षित कार्य कोश कुशल शिवक स्थासक आदि समयों में
प्रतीत होता है, किन्तु दीर्घक्रियाकाल के अन्त में ही निष्पन्न हुआ
दिखलाई देता है । इसलिये ऐसा मानना कि क्रिया के आरंभकाल में ही
घट बनकर तयार हो जाता है, यह कथमपि-किसी तरह भी युक्तियुक्त

‘પ્રારંભ થાય છે’ એજ સમયે તે બની જાય છે એમ કહેવું અનુચિત છે. આ
ચોથો મુદ્દો છે. ॥ ૪ ॥

જો કોઈ ફરી પણ એમ કહે કે, કર્મને નિર્વર્તન કરવાવાળી ક્રિયાનો
કાળ ભલે અધિક હોય એમાં અમને કોઈ વાધો નથી. પરંતુ ક્રિયાથી જે
કાર્ય નિષ્પન્ન થયું જોઈએ તે એ ક્રિયાના પ્રથમ સમયમાં જ નિષ્પન્ન બની
જાય છે. તેમ કહેવું પણ ઠીક નથી. કારણ કે, જો ક્રિયાના પ્રથમ સમયમાં જ
કાર્ય નિષ્પન્ન થઈ જાય છે, તો તે તે સમયે જ દેખાવું જોઈએ. પરંતુ એવું તો
બનતું નથી. અને વિવક્ષિત કાર્ય, કોશ, કોશાણી, આકાર, સ્થાસક આદિ
સમયોમાં પ્રતીત થતો નથી. પરંતુ દીર્ઘ ક્રિયાકાળના અંતમાં જ નિષ્પન્ન થયેલ
દેખાય છે. આ માટે એવું માનીએ કે ક્રિયાના આરંભ કાળમાં જ ઘટ બનીને
તયાર થઈ જાય છે. તો આ કોઈ પંજી રીતે ‘બની’ શકાય તેવું આથી

चेति दोषद्वयं यदुक्तं, तद् भवन्मतेऽपि शक्यते वक्तुम्, यथाऽस्मत्स्वीकृते कृत-
पक्षे दोषा भवता प्रदीयन्ते, तथा भवदङ्गीकृते अप्यकृतपक्षेऽपि एते दोषाः आप-
तन्ति । तथाहि-यद्यकृतम्-(अविद्यमानं) क्रियते, तर्हि नित्यमेव क्रियताम्, शश
विषाणकल्पस्यासत्ः करणं कथमुपरमेत । तादृशे कार्ये समुत्पाद्ये क्रियाया वैफल्य-
मपि तव दुर्वारम्, असत्ः कदाप्युत्पत्त्यभावात् ।

इससे प्रथम तो करण-क्रिया की वहां कभी भी समाप्ति नहीं हो
सकती है १, दूसरा वहां करणक्रिया की विफलता भी आती है २ ।
जब पदार्थ स्वयं मौजूद है तो वहां करनेरूप क्रिया सफलित कैसे हो
सकती है ? इस प्रकार कृत करण मानने पर आपने ये जो क्रिया की
असमाप्ति १ और क्रिया की विफलता २ ये दो दोष दिये हैं सो ये दोनों
दोष आपके मन्तव्य में भी आते हैं, और वे इस प्रकार से-यदि
“अविद्यमान ही क्रिया जाता है” यह बात ही एकान्ततः स्वीकार की
जाय तो उसको भी नित्य ही होते रहना चाहिये, क्यों कि जो शश
विषाण की तरह सर्वथा असत् है उसकी करनेरूप क्रिया का विराम
कैसे हो सकता है । दूसरे असत् की जब उत्पत्ति ही नहीं होती है तो
असत्कार्य की उत्पत्ति में क्रिया की सफलता भी कैसे हो सकती है ? ।
वह तो वहां विलकुल निष्फल ही होगी, क्यों कि उसकी उससे
उत्पत्ति तो हो नहीं सकती है, कारण वह असत् है इसलिये ।

અતિ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે. તેનાથી પ્રથમ તો કરણ ક્રિયાની ત્યાં કદી પણ
સમાપ્તિ થતી નથી. બીજું ત્યાં કરણ ક્રિયાની વિક્ષણતા પણ આવે છે ? ન્યારે
પદાર્થ સ્વયં મોજૂદ છે તો ત્યાં કરવારૂપ ક્રિયા ક્ષણભૂત કેમ થઈ શકે ? આ
પ્રકારથી કૃતને કરણ માનવાથી આપે જે ક્રિયાની અસમાપ્તિ અને ક્રિયાની
વિક્ષણારૂપ બે દોષ આવેલ છે તો આ બંને દોષ આપના મંતવ્યમાં પણ આવે
છે. અને તે આ પ્રકારથી-જે “અવિદ્યમાન જ કરવામાં આવે છે” આ વાત
જ એકાન્તતઃ સ્વીકાર કરવામાં આવે તો તેને પણ નિત્ય જ બની રહેવું જોઈએ.
કેમકે, જે શશવિષાણની (સસલાના શીંગ) માફક સર્વથા અસત્ છે. તેના
કરવારૂપ કરવાનો વિશમ કઈ રીતે હોઈ શકે ? બીજા અસતની ન્યારે ઉત્પત્તિ
થતી નથી તો અસત કાર્યની ઉત્પત્તિમાં ક્રિયાની સફળતા પણ કેવી રીતે હોઈ
શકે ? એ તો તદ્દન નિષ્ફળ જ થવાની. કેમકે, તેનાથી ઉત્પત્તિ તો બની શકતી
નથી. કારણ તે અસત છે માટે.

શ્રિત્યાઽસત્કાર્યવાદિનો ભવતાઽભિધીયતે, અકૃતં खलु क्रियमाणं भवतीति, तत्र ययं सत्कार्यवादिनो ब्रूमः-निष्प्रमाणमेतद्भवदीयवचनम्। अकृतम् (अविद्यमानं) घटादिकार्यं न क्रियते, असत्त्वात्, आकाशकुसुमवत्। यदि अकृतम् (अविद्यमानम्) अपि क्रियते, तर्हि शशविषाणमपि क्रियताम्, अकृतत्वाविशेषात् (अविद्यमानत्वाविशेषात्)। अपि च-ये नित्यकरणादयो दोषाः सत्कार्यवादे प्रदत्तास्ते खल्वसत्कार्यवादेऽपि तत्र सन्ति। विद्यमाने वस्तुनि करणक्रियाया अङ्गीकारे पुनः-पुनरनवरतं करणक्रियाया अतिप्रसङ्गात्, क्रियाया अपरिसमाप्तिः क्रियाया वैफल्यं

નहीं हैं। आपने जो असत्कार्यवाद को लेकर कुतर्क का आश्रय करते हुए ऐसा कहा है कि-‘कृतं न क्रियते कृतत्वात्, कृतघटवत्’ अर्थात्-कृत होनेसे कृत किया नहीं जाता है जैसे कृत घट, अकृतं खलु क्रियमाणं भवति’ अर्थात् अकृत ही क्रियमाण होता है सो आपका यह कथन कथंचित् सत्कार्यवादी हमलोगों के चित्त में उतरता नहीं है भला आप को यह विचारना चाहिये जो सर्वथा असत् होता है-द्रव्य दृष्टि से भी जिसकी सत्ता कायम नहीं है ऐसा असत् पदार्थ कभी भी निष्पन्न नहीं हो सकता है। यदि इस प्रकार का भी पदार्थ निष्पन्न होने लगे तो शश विषाण को भी उत्पन्न होना चाहिये। दूसरे द्रव्य की अपेक्षा सत् को कार्य मानने पर जो आपने नित्यकरण होने की प्रसक्तिरूप दोष दिये हैं सो ये सभी दोष आपके असत्कार्यवाद में भी आते हैं, आपने जो यह कहा है कि विद्यमान वस्तु में करनेरूप क्रिया को अङ्गीकार करने पर पुनः पुनः अनवरत उस करनेरूप क्रिया का अतिप्रसंग प्राप्त होता है

સ્વીકારી કૃતકર્ત્ત્વેના આશ્રય લઈને એવું કહ્યું છે કે, કૃતં ન ક્રિયતે કૃતત્વાત્, કૃત ઘટવત્ અર્થાત્ કૃત થવાથી કૃત કરેલા મનાતું નથી જેવી રીતે કૃત ઘટ, અકૃતં खलु क्रियमाणं भवति અર્થાત્ જ્યારે અકૃત જ ક્રિયમાણ હોય છે, જેથી આપતું આ કથન કથંચિત્ સત્કાર્યવાદી અમારા લોકોના દિલમાં ઉતરતું નથી. આપે એ વિચારવું જોઈએ કે, જે સર્વથા અસત્ હોય છે દ્રવ્યદૃષ્ટિથી પણ જેની સત્તા કાયમ નથી એવા અસત્ પદાર્થ કદી તૈયાર થઈ શકતા નથી. જો કદી આ પ્રકારના પણ પદાર્થ પુરા થયેલા માનવામાં આવે તો ખરવિષાણ (ગધેડાંને શીંગડાં) પણ ઉત્પન્ન થવાં જોઈએ. દ્રવ્યની અપેક્ષા સત્ને કાર્ય માનવાથી જે આપે નિત્યકરણ હોવાનો પ્રશસ્તીરૂપ દોષ આપ્યો છે, તે સઘળા દોષ આપના અસતકાર્ય વાદમાં પણ આવે છે. આપે જે એમ કહ્યું કે, વિદ્યમાન વસ્તુમાં કરવારૂપ ક્રિયાને અંગિકાર કરવાથી ફરી ફરી અનવરત એ ક. નો

પ્રિયદર્શિની ટીકા અ० ૩ મા० ૧ અદ્વાદોલ્ભ્યેક્રિયમાણકૃતવિષયકાવિચારઃ ૬૬૧

દુર્વારઃ, તથાહિ-યદિ પૂર્વમ્ (કારણાવસ્થાયામ્) અસત્ (અવિદ્યમાનં) કાર્યં જાયતે, તર્હિ મૃત્પિન્ડાદ્ કુમ્ભવત્, શશશ્વદ્ગમપિ જાયમાનં કિં ન દૃશ્યતે, અસત્ત્વા વિશેષાત્ ? । અથ શશશ્વદ્ગમુત્પદ્યમાનમપિ ન દૃશ્યતે, તર્હિ ઘટોઽપિ તથૈવાસ્તુ, ઉત્પદ્યમાનત્વાવિશેષાત્ । અથવા-મૃત્પિન્ડાત્ પટોઽપિ ઉત્પદ્યતામ્, અસત્ત્વાવિશેષાત્ ॥૩॥

અપેક્ષા મ્હી કાર્ય અસત્ હૈ, ઓર વહ ઉસસે ઉત્પન્ન હોતા હૈ તો જિસ પ્રકાર મૃતપિન્ડ સે ઘટ ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઊસી તરહ શશશ્વંગ મ્હી ઉસસે ઉત્પન્ન હોતે દિખના ચાહિયે, ક્યોં કિ જિસ પ્રકાર મૃત્પિન્ડ મેં ઘટ વિદ્યમાન નહીં હૈ ઊસી પ્રકાર શશવિપાળ મ્હી વહાં વિદ્યમાન નહીં હૈ ફિર અવિદ્યમાન કી અવિશેષતા હોને પર મ્હી મૃત્પિન્ડ સે ઘટ હી ક્યોં ઉત્પન્ન હોતા હૈ શશશ્વંગ ક્યોં નહીં ? । યદિ ઇસકે ઝપર ઁસા કહાં જાય કિ શશશ્વંગ મ્હી મૃત્પિન્ડસે ઉત્પન્ન હોતા હૈ પરન્તુ વહ દિખતા નહીં હૈ તો હમ મ્હી યહ કહ સકતે હૈં કિ ઇસી તરહ ઉસસે જાયમાન ઘટ મ્હી નહીં દિખના ચાહિયે, અતઃ યહ માનના હી ચાહિયે કિ અપને કારણ મેં કિસી અપેક્ષા કાર્ય રહા હુઆ હૈ તમ્હી જાકર વહ ઉસસે હી ઉત્પન્ન હોતા હૈ અન્ય સે નહીં । નહીં તો ફિર ક્યા હૈ ચાહે જિસસે ચાહે જૈસા પદાર્થ ઉત્પન્ન હોને લગેગા । ઁસી સ્થિતિ મેં મૃત્તિકા સે પટ કી મ્હી ઉત્પત્તિ માનની પડેગી ॥ ૩ ॥

અપેક્ષાથી કાર્ય અસત છે અને તે એનાથી ઉત્પન્ન થાય છે. તો જે રીતે માટીના પિંડથી ઘટ ઉત્પન્ન થાય છે. એજ રીતે સસલાને શીંગડાં પણ થતાં દેખાવાં નેઈએ. કેમકે જે રીતે માટીના પિંડમાં ઘટ વિદ્યમાન નથી એજ રીતે સસલાને પણ શીંગડાં વિદ્યમાન નથી. પછી અવિદ્યમાનની અવિશેષતા હોવાથી પણ મૃત પિંડથી ઘટ જ કેમ ઉત્પન્ન થાય છે ? સસલાનાં શીંગડેમ નહીં ? જો આ અંગે એમ કહેવામાં આવે કે, સસલાનાં શિંગ પણ માટીના પિંડથી ઉત્પન્ન થાય છે પરંતુ તે દેખતાં નથી તો અંગે પણ એમ કહી શકીએ કે, એ રીતે એનાથી તૈયાર થનાર ઘટ પણ ન દેખાવો નેઈએ. આથી એ માનવું નેઈએ કે, પોતાના કારણમાં કોઈ અપેક્ષા કાર્ય રહેલ છે ત્યારે જ તે તેમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. બીજાથી નહીં. એમ ન હોય તો પછી ગમે તે ચીજથી ગમે તે પદાર્થ ઉત્પન્ન થવા લાગશે. આવી સ્થિતિમાં માટીથી પટની પણ ઉત્પત્તિ માનવી પડશે. ॥૩॥

आयुष्कमेपुद्गलानर्जरणेन, 'भवक्खएणं' भवक्षयेण=देव भवसम्बन्धकमेणां गत्यादीनां निर्जरणेन ठिइक्खएणं' स्थितिक्षयेण=देव भवसम्बन्धि शरीरावस्थानक्षयेण, अनन्तरं चयं=देव भवसम्बन्धि शरीरं त्यक्त्वा कुत्र गमिष्यति ? कुत्रोत्पत्स्यते ? हे गौतम ! महाविदेहे वर्षे=महाविदेहक्षेत्रे सिज्झिहिइ' सेत्स्यति सकलकार्यकारितया सिद्धो भविष्यति, वुज्झिहिइ' भोत्स्यते=विमलकेवलालोकेन सकललोकालोकं ज्ञास्यति, 'मुच्चिहिइ' मोक्षयति=सर्वकर्मभ्यो मुक्तो भविष्यति, 'परिनिव्वाहिइ' परिनिर्वास्यति=समस्तकर्मकृतविकाररहितत्वेन स्वस्थो भविष्यति, 'सव्वदुःखाणमंतं करेहिइ' सर्वदुःखानामन्तं करिष्यति=समस्तक्लेशानां नाशं विधास्यति, अव्याचायसुखभोगी भविष्यतीत्यर्थः। अथ-

देवे ताओ देवलोयाओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठिइक्खएणं अणन्तरं चयं चइत्ता कहिं गच्छिहिइ कहिं उववज्झिहिइ ?) इस प्रकार प्रभु के मुखारविन्द से मेघकुमार की उत्पत्ति का स्थान सुन कर गौतमने पुनः उनसे यह पूछा कि हे भदंत ! अब ये मेघकुमार देव उस देवलोकेसे आयु के क्षय से, भव के क्षय से, स्थिति के क्षय से देवभव संबन्धी शरीर का त्याग कर कहाँ जावेगे । कहाँ उत्पन्न होंगे ! (गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ, वुज्झिहिइ, मुच्चिहिइ, परिनिव्वाहिइ सव्वदुःखाण मंतं करेहिइ) इस प्रकार गौतम द्वारा पुनः पूछने पर प्रभुने उनसे कहा- गौतम ये मेघकुमार देव महाविदेह में उत्पन्न हो कर वहीं से सिद्ध होंगे विमल केवल ज्ञानरूप आलोक से समस्तलोक और आलोक का ज्ञाता होंगे। समस्त ज्ञानावरणादिक अष्ट कर्मों से रहित होंगे, कर्मकृत समस्त विकारों से

सागर जेटली स्थिति कडेवाभां आवी छे. (एसणं भंते मेहे देवे ताओ देवलोयाओ आउक्खएणं भवक्खएणं ठिइक्खएणं अणन्तरं चयं चइत्ता कहिं गच्छिहिइ कहिं उववज्झिहिइ ?) आ प्रभाण्णे मेघकुमारणी उत्पत्ति विषेणा स्थानणी वात सांखणीने गौतमे इरी प्रश्न कयो-केहे-भदंत ! मेघकुमार देव ते देवलोकेथी आयुष्य क्षयथी, भवक्षयथी, स्थितिक्षयथी देवभवना शरीरने त्याग करीने कथां जये ? कथां उत्पन्न थये ? (गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ वुज्झिहिइ, मुच्चिहिइ, परिनिव्वाहिइ, सव्वदुःखाणमन्ते करेहिइ) आ प्रभाण्णे गौतमना प्रश्नने सांखणीने प्रभुणे तेभने कहुं के-हे गौतम ! आ मेघकुमार देव महाविदेहभां उत्पन्न थधने त्यांथी सिद्ध थये. विभज्जने केवणज्ञानइय आवोक्खथी समस्तलोके अने आ लोकेना जणुनारा थये. तेओ समस्त ज्ञानावरण वगेरे आठ कर्मों रहित थये अने विदारे रहित थधने स्वस्थता पाभये. तेओ जथां दुःखेनो नाथ करये

यनार्थमुपसहरन् आसुधमोस्वामां जम्बूस्वामिनमाह-एव खलु हे जम्बूः !
श्रमणेन भगवता महावीरेण आदिकरेण तीर्थकरेण यावत्संप्राप्तेन आत्मोपा-
लम्भनिमित्तं-आप्तेन हितेन गुरुणेत्यर्थः, विनेयम्याविहितविधायिनः उपालम्भः-
आत्मोपालम्भः तन्निमित्तं=तदर्थः प्रथमस्य ज्ञाताध्ययनस्य अर्थः=पूर्वोक्तः=
मेघकुमारचरितरूपोऽर्थः प्रज्ञप्तः=कथितः। अविधिप्रवृत्तस्य शिष्यस्य गुरुणा मोक्ष-
मार्गे स्थापनाय हितसारगर्भितवचनेन प्रतिबोधनम् उपालम्भः स दातव्यः,
यथा भगवता दत्तो मेघकुमाराय, इत्येवमर्थं प्रथममध्ययनमिति भावः ॥

रहित होकर स्वस्थ होंगे, ममस्त दुःखों का नाश करेंगे अव्याघात सुख के भोक्ता होनेगे अब सूत्रकार श्री सुधर्मास्वामी इस अध्ययन के अर्थ का उपसंहार करते हुए श्री जंबूस्वामी से कहते हैं। (एवं खलु जंबू। समणे णं भगवया महो-
वीरेणं आइमरेणं त्ति त्थगरे णं जाव संपत्तेणं अप्पोपालंभनिमित्तं पदमस्स नायज्झ
णस्स' अयमद्वे पन्नत्ते त्ति वेमि) कि हे जंबू। आदिकर तीर्थंकर श्री श्रमण
भगवान् महावीरने कि जो सिद्धिस्थान को प्राप्त हो चुके हैं अविहित
विधायी शिष्य को आसोपालभनिमित्त यह मेघकुमार के चरित्ररूप प्रथम
ज्ञाताध्ययन का अर्थ प्रज्ञप्त (प्ररूपित) किया है। अविधि में प्रवृत्त हुए शिष्य
को गुरु देव मोक्षमार्ग में म्यापन करने के लिये जो हित सारगर्भित वचनों
द्वारा समझाया है। इसी का नाम आसोपालंभ है। आसजन के द्वारा दिया
गया उपालंभ यही आसोपालभ का अर्थ है। मेघकुमार के साथ यही
कार्य प्रभुने किया है। यही विषय इस अध्ययन द्वारा समझाया गया है।
अतः इस अध्ययन का नाम भी आसदत्त परोपालंभ है। स्वोपालंभ परोपालंभ

અને અભ્યાસાદ્ય સુખને લોગવનારા થયે. અહીં હવે સૂત્રકાર શ્રી સુધર્મા સ્વામી આ અધ્યયનના અર્થનો ઉપસંહાર કરતા જખૂસ્વામીને કહે છે. (एवं खलु जंचू ! सम-
णेणं भगवया महावीरेण आङ्गरेण तिन्धगरेणं जात्र संपत्तेणं अप्पोपालंम-
निमित्तं पढमस्स नायज्झवणस्स अयमट्ठे पन्नसो तिचेमि) હે જખૂ, આદિકર તીર્થ-
કર શ્રી શ્રમણુ ભગવાન મહાવીરે જેમણે સિદ્ધિસ્થાનને મેળવ્યું. છે-એવા તેમણે અવિ-
હિત વિદ્યાથી શિષ્યને આસોપાલંભના માટે આ મેઘકુમારના ચારિત્રરૂપ પ્રથમ જ્ઞાતાધ્ય-
યનનો અર્થ પ્રસ્તુત કર્યો છે. અવધિમાં પ્રવૃત્ત થયેલ શિષ્યને ગુરુદેવ મોક્ષમાર્ગમાં
વાળવા માટે જે હિતસાર યુક્ત વચનો દ્વારા સમજાવે છે. તે આસોપાલંભ કહેવાય છે.
આપ્તજન વડે આપવામાં આવેલો ઉપાલંભ એ જ આસોપાલંભનો અર્થ છે મેઘકુમારની
સાથે પણ ભગવાને આ પ્રમાણે જ વ્યવહાર કર્યો છે. આ અધ્યયન દ્વારા એ જ
વિષય સમજાવવામાં આવ્યો છે. એથી આ અધ્યયનનું નામ ‘આપ્તદત્ત પદોપાલંભ’

आयुष्कर्मपुद्गलानर्जरणेन, 'भवक्खणं' भवक्षयेण=देवभवसम्बन्धकर्मणां
 गत्यादीनां निर्जरणेन ठिइक्खणं' स्थितिक्षयेण=देवभवसम्बन्ध शरीरावस्थान-
 क्षयेण, अनन्तरं चयं=देवभवसम्बन्धशरीरं त्यक्त्वा कुत्र गमिष्यति ?
 कुत्रोत्पत्स्यते ? हे गौतम ! महाविदेहे वर्षे=महाविदेहक्षेत्रे सिज्झिहिइ' सेत्स्यति
 सकलकार्यकारितया सिद्धो भविष्यति, वुज्झिहिइ' भोत्स्यते=विमलकेवला-
 लोकेन सकललोकालोकं ज्ञास्यति, 'मुच्चिहिइ' मोक्ष्यति=सर्वकर्मभ्यो मुक्तो
 भविष्यति, 'परिनिव्वाहिइ' परिनिर्वास्यति=समस्तकर्मकृतविकाररहितत्वेन
 स्वस्थो भविष्यति, 'सव्वदुःखाणमंतं करेहिइ' सर्वदुःखानामन्तं करिष्यति=
 समस्तक्लेशानां नाशं विधास्यति, अव्यायाधमुखभोगी भविष्यतीत्यर्थः॥ अथ-

देवे ताओ देवलोयाओ आउक्खणं भवक्खणं ठिइक्खणं अणन्तरं
 चयं चइत्ता कहिं गच्छिहिइ कहिं उववज्झिहिइ ?) इस प्रकार प्रभु के
 मुखारविन्द से मेघकुमार की उत्पत्ति का स्थान सुन कर गौतमने पुनः
 उनसे यह पूछा कि हे भदंत ! अब ये मेघकुमार देव उस देवलोकसे
 आयु के क्षय से, भव के क्षय से, स्थिति के क्षय से देवभव संघन्धी
 शरीर का त्याग कर कहां जावेगे । कहां उत्पन्न होंगे ! (गोयमा ! महा-
 विदेहे वासे सिज्झिहिइ, वुज्झिहिइ, मुच्चिहिइ, परिनिव्वाहिइ सव्वदुःखाण
 मंतं करेहिइ) इस प्रकार गौतम द्वारा पुनः पूछने पर प्रभुने उनसे कहा-
 गौतम ये मेघकुमार देव महाविदेह में उत्पन्न हो कर वहीं से सिद्ध होंगे
 विमल केवल ज्ञानरूप आलोक से समस्तलोक और आलोक का ज्ञाता होंगे।
 समस्त ज्ञानावरणादिक अष्ट कर्मों से रहित होंगे, कर्मकृत समस्त विकारों से

सागर नेटली स्थिति छडेवाभां आवी छे. (एसणं भत्ते मेहे देवे ताओ देवलो-
 याओ आउक्खणं भवक्खणं ठिइक्खणं अणन्तरं चयं चइत्ता कहिं-
 गच्छिहिइ कहिं उववज्झिहिइ ?) आ प्रभाळ्हे मेघकुमारनी उत्पत्ति विषेना स्था-
 ननी वात सांलणीने गौतमे इरी प्रश्न कयो-के छे-भदंत ! मेघकुमारदेव ते देवलोकथी आयुष्य
 क्षयथी, भवक्षयथी, स्थितिक्षयथी देवभवना शरीरने त्याग करीने कथां नथे ? कथां
 उत्पन्न थथे ? (गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ वुज्झिहिइ, मुच्चिहिइ,
 परिनिव्वाहिइ, सव्वदुःखाणमते करेहिइ) आ प्रभाळ्हे गौतमना प्रश्नने
 सांलणीने प्रभुओ तेभने कहुं के-छे गौतम ! आ मेघकुमार देव महाविदेहभां उत्पन्न
 थधने त्यांथी सिद्ध थथे. विमल अने केवलज्ञानइय आलोकथी समस्तलोक अने आ
 लोकना ज्ञानावाध थथे. तेओ समस्त ज्ञानावरण वगेरे आठ कर्मों रहित थथे अने
 विकारो रहित थधने स्वस्थता पावथे. तेओ जथां दुःखोना नाथ करथे

तदुभयोपालम्भो यथा—

अज्ञानिनोऽमी निजजीवितस्य,

हेतोः किमर्थं बहु जीव कोटीः ।

संस्थापयन्तीह च दुःखगतीं

किं जीवनं शाश्वतमस्ति तेषाम् ? ॥ ३ ॥

अत्र आप्तदत्तपरोपालम्भाधिकारः—

अयमत्राभिप्रायः—प्राप्तरत्नत्रयक्षणस्य विचक्षणस्यापि विनेयस्य प्रमाद-
वशतस्खलनायां सत्यां तं सन्मार्गे स्थापनाय भगवता मेघमुनेरिव गुरुणो-
पालम्भो देय इति ।

परोपालम्भ में अविधि में प्रवृत्त हुए जीव को गुर्वादि आप्त जन सम-
झाते हैं—जैसे हे चत्स । तुम्हारा जन्म विशुद्ध वंश में हुआ है, और तुम
जिनेन्द्र प्रभु के धर्म में दीक्षितहुए हो । सदा तुम उत्तम ज्ञानादि गुणों से
युक्त हो रहे हो—तो फिर ऐसी क्या बात है जो तुम सहमा इस प्रकार
के अविविहित कार्य में प्रवृत्ति करने की ओर झुक रहे हो । यद्यप्यर्थ तुम्हें शोभा
नहीं देता है। अतः इससे विरक्त होकर विहित कर्तव्य की ओर ही प्रवृत्ति करो ॥२॥

तदुभयोपालम्भमें इस प्रकार बोध दिया जाता है—ये अज्ञानी जीव
अपने स्वयं के जीवन के लिये अनेक जीवों की कोटियों को दुःखरूपी
खड्गों में न मालूम क्यों पटकते रहेते हैं । तो क्या वे अपने जीवन को
शाश्वत मान रहे हैं ॥ ३ ॥

मेघकुमार को महावीर प्रभुने जो यह उपालम्भ दिया है—वह परोपा-
लम्भ रूप है । जिस अपने शिष्यने रत्नत्रयरूप मुक्ति का मार्ग प्राप्त कर

परोपालम्भ अविधिमा प्रवृत्त यथा लवने शुभु वगेरे आप्तजनो समजवे छे-
नेमके छे जेता । तमासे जन्म विशुद्ध वंशमां थयो छे अने तमे जिनेन्द्र प्रभुनी
दीक्षा पाभ्या छे दुमेथां तमे श्रेष्ठज्ञान वगेरे शुद्धोत्थी युक्त थय रह्या छे,
तो पछी जेवुं शुं थय गयुं छे ओकदम तमे आप्तजनाना न करवा थोअ
(अविहित) कार्यमां प्रवृत्ति करवा तैयार थया छे. आ काम तमने शोखतुं नथी.
ओटवे जेनाथी वि-कृत थयने विहित (विहित) कर्तव्यमां प्रवृत्त थायो. ॥२॥

तदुभयोपालम्भमां आ प्रमाखे-जोध अपाय छे—के आ अज्ञानी लवो पोताना
लवन मोटे घण्टा लवोने दु जेइपी आकासां डेम नाजता रहे छे ? शुं जेवा माखुसो
पोताना लवनने शायत मानीने जेका छे. ॥३॥

मेघकुमारने महावीर प्रभुजे ने उपालम्भ आप्यो छे ते परोपालम्भ छे. ने शिष्ये
रत्नत्रय रूप मुक्तिमार्ग मेणव्यो छे, अने हुवे प्रमादवश थयां ते मुक्तिमार्गथी प्रष्ट

स्वोपालम्भो यथा—

लब्ध्वा जनुर्मानुपमघ दुर्लभं,
रे जीव ! कल्पदुमकल्पमोदम् ।

जैनेन्द्रधर्मं न करोपि सादरं,

स्वस्यात्मनः शत्रु रहो ! परोऽस्तिकः ? ॥ १ ॥

परोपालम्भा यथा—

विशुद्धवंशे च तवास्ति जन्म,

जिनेन्द्रधर्मे खलु दीक्षितोऽसि ।

सदोक्तमज्ञानगुणाढ्य ! वरस् ।

कथं त्वमेवं सदसा प्रवृत्तः ? ॥ २ ॥

तथा, तदुभयोपालम्भ के भेद से उपालम्भ प्रकार का कहा गया है—स्वोपालम्भ में जीव अपने आपको उपालम्भ देता है—जैसे—जब किसी अविहित कार्य में प्रवृत्ति करता हुआ जैनेन्द्र धर्म में प्रवृत्ति नहीं करता है—तब अपने आप अन्तरात्मा से जो ऐसी आवाज आती है कि हे जीव इस परिभ्रमण रूप संसार में किसी बड़े भारी पुण्य के उदय से तुझे यह मनुष्य भव प्राप्त हुआ है—तो इसमें यदि कोई प्रमोददायक वस्तु तुझे मिली है तो वह एक जिनेन्द्र देव द्वारा प्रतिपादित धर्म ही है। तू जिस तरह अन्य संसारिक कार्यों को बड़े आदर के साथ करता है उसी तरह इसे क्यों नहीं करता। याद रख यदि इसके करने से तू वंचित हो रहा है तो तू स्वयं निज का शत्रु है दूसरा नहीं है। ॥ १ ॥

छ.—स्वोपालम्भ, परोपालम्भ, तेमज तदुभयोपालम्भना बेदथी उपालम्भना त्रय प्रकार कहेवाभां आब्या छे. स्वोपालम्भभां भावुस पोतानी जतने उपालम्भ आपे छे. जेभडे एव ज्यारे कोछ अविहित (न करवा योअ्य) कार्यभां प्रवृत्ति करता जैनेन्द्र धर्मभां प्रवृत्त थतो नथी त्यारे पोतानी जेणेज अन्तरथी जे आवाज उठे छे. के छे. एव । आ परिभ्रमणरूप संसारभां कोछ महा पुण्यना उदयथी तने मनुष्यभव भज्यो छे. आ भव जे कछ जिक प्रमोद आपनारी वस्तु तने भणी छे ते कइत जिनेन्द्र देव वडे प्रतिपादित धर्म ज छे. तुं जेभ पीत संसारिक कामे जहुन भुशीथी करे छे तेम तुं आ धर्मभां प्रवृत्त हेम थतो नथी । जेणेजर याद राखले के आ धर्मभां तुं प्रवृत्ति करीय नहि. तो तुं पोते पोतानी जतने शत्रु जनी गयो छे. तादे पीजे कोछ शत्रु नथी. ॥ १ ॥

જો यह संग्रह गाथा उद्धृत की गई है—उसका अभिप्राय यह है—जो मुखके
अभिलाषी हैं उनका यह प्रधान कर्तव्य है कि वे श्रुतज्ञान का अविनय
न हो ऐसा सदा ध्यानमें रखें । अपने मनसे कल्पित कर आगम
की कोई बात न कहें क्योंकि छद्मस्थावस्थामें दृष्टि थरूण
रहती है यही विषय (तिवेमी) इन पदों से सूचित किया
गया है ।

જૈનાચાર્ય જૈન ધર્મદિવાકર પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલ મહારાજ કૃત
પ્રાતાધર્મકથાગમૂત્રકી અનગારધર્મામૃતવર્ણીટીકા કે
ઉક્તિષ્ઠ નામક પ્રથમ અધ્યયન સંપૂર્ણ ॥ ૧ ॥

મેં તમને કહ્યો છે. આ અર્થે વિષે જે આ અંગ્રહગાથા ટાંકવામાં આવી છે તેનો
અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે કે—જે સુખની ઇચ્છા ધરાવે છે તેમની આ સુખ્ય રૂપે ફરજ
હોય છે કે તેઓથી શ્રુતજ્ઞાનનો અવિનય થાય નહિ આ વિષયમાં હંમેશાં સાવચેત
રહે. પોતાના મનથી કલ્પીને આગમની કોઈ વાત કહે નહિ. કેમકે છદ્મસ્થાવસ્થામાં દૃષ્ટિ
અપૂર્ણ રહે છે, એજ વિષય (તિવેમિ) પદોથી સૂચવવામાં આવ્યો છે.

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મ દિવાકર પૂજ્ય શ્રી. ઘાસીલાલ મહારાજ કૃત
પ્રાતા ધર્મકથાગમૂત્રકી અનગારધર્મામૃતવર્ણી ટીકાનું
ઉક્તિષ્ઠ નામક પહેલું અધ્યયન સમાપ્ત. ॥૧॥

‘તિ વેમિ’ इति=उत्तरूपं तत्त्वं यथा तीर्थंकरस्य भगवतो महावीरस्य सहाशान्मया श्रुतं न तु स्वबुद्ध्या कल्पितं, यतः स्वबुद्ध्या कथने श्रुत-
ज्ञानस्य चिनयो भवति, किं च छद्मस्थानां दृष्टयोऽप्यपूर्णा भवन्ति, तस्माद्
यथा भगवत्प्रतिपादितमेव त्वां ब्रवीमि=उपदिशामीत्यर्थे इदार्थे चेयं संग्रहगाथा—

सुअणणस्स अविणओ परिहरणिज्जो परिहरणिज्जो सुहादिलासीहि ।

छउमत्थाणं दिट्ठी, पुण्णा णत्थिति सुदयं इदुणा ॥ इति ॥ सूत्र. ५० ॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्गुरु-महामहोपाध्याय-पञ्चदशभाषाकलितललित
कलापालापक-प्रविशुद्भगवत्पद्मैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक श्री

शाह छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-‘जैनशास्त्राचार्य’-पद-

भूषित-कोल्हापुरराजगुरु चालब्रह्मचारि जैनाचार्य-

जैनधर्मदिवाकर=पूज्यश्री घासीलालव्रति-विर-

चितायां श्री ज्ञानाधर्मकथाज्ञपूत्रस्याऽनगार

धर्माभूषणविणी टीकायाम् उत्ति-

सनामकं प्रथममध्ययनं

समाप्तम् ॥१॥

લિયા હૈ, ઓર વહ અવ પ્રમાદવશવર્તી હોકર ઉસસે સ્વલિત હો રહા હૈ-
યા હો ચુકા હૈ- તો ઉસે પુનઃ સન્માર્ગ મેં સ્થાપિત કરને કે લિયે ગુરુ
મહારાજ કા કર્તવ્ય હૈ કિ વે ઉસે ઉપાલંભ દેવે । જિસ પ્રકાર મહાવીર
પ્રમુને મેઘકુમાર મુનિરાજ કો દિયા હૈ (તિવેમિ) ઇસ પ્રકાર યહ ઉક્ત
રૂપ તત્ત્વ જિસ તરહ તીર્થંકર ભગવાન મહાવીર પ્રમુકે પાસસે મૈને સુના
હૈ, ઊસી તરહ યહ તુમસે કહા હૈ । અપની બુદ્ધિસે કલ્પિત કર યહ નહીં
કહા હૈ । ક્યોં કિ બુદ્ધિસે કલ્પિત કર કહનેમેં શ્રુત જ્ઞાન કી આશા
તના હોતી હૈ દૂસરી વાત યહ મી હૈ કિ છદ્માસ્થજીવોં કી દૃષ્ટિયાં
અપૂર્ણ હોતી હૈ । અતઃ વે વસ્તુ કા પૂર્ણરૂપ પ્રતિપાદિન નહીં કર સકીં
હૈ । ઇમ લિયે પ્રમુ પ્રતિપાદિત અર્થ હી યહ તુમ સે કહા હૈ । ઇસ અર્થમેં

થઈ રહ્યો છે, અથવા તો તે મુક્તિમાર્ગથી બ્રષ્ટ થઈ ચૂક્યો છે એવી વ્યક્તિને
ફરી સન્માર્ગમાં વાળવા માટે શુરુમહારાજની ફરજ છે કે તેને ઉપાલંભ આપે. જે
પ્રમાણે પ્રભુએ મુનિ-જી મેઘકુમારને ઉપાલંભ આપ્યો છે. (તિવેમિ) આ રીતે ઉચ-
શક્ત તત્ત્વ મેં જેવી રીતે તીર્થંકર ભગવાન મહાવીરની પાસેથી સાંભળ્યું છે તેવી
જ રીતે મેં તમને કહ્યું છે. મેં પેતાની બુદ્ધિથી કલ્પના કરીને કહ્યું નથી. કેમકે
બુદ્ધિથી કલ્પિતકરીને કહેવાથી શ્રુતજ્ઞાનની આશાતના હોય છે. બીજી વાત એ છે
કે છદ્મસ્થ જીવોની દૃષ્ટિએ અપૂર્ણ હોય છે. એટલા માટે પ્રભુ પ્રતિપાદિત અર્થ જ

જ્ઞાતાધ્યયનસ્ય કોડ્યઃ પત્રસઃ ૧ । શ્રી સુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામિનમાહ-

‘એવં સ્વલુ જમ્બૂ’ તિ-એવં સ્વલુ જમ્બૂઃ ! તસ્મિન્ કાલે તસ્મિન્ સમયે રાજગૃહઃ નામ નગરમાસીત્ વર્ણકઃ, તસ્ય સ્વલુ રાજગૃહસ્ય નગરસ્ય વહિરુત્તરપૌરસ્ત્યે દિગ્ભાગે ગુણશિલકં નામં ચૈત્યમાસીત્ વર્ણકઃ, તસ્ય સ્વલુ

હસ અધ્યયન કા પઢિલે અધ્યયન કે સાથ હસ પ્રકાર સંબન્ધ રહા હુઆ હૈ-ફિ પઢિલે અધ્યયન મેં યહ વિષય સમજાયા ગયા હૈ ફિ અનુચિત માર્ગ મેં પ્રવૃત્ત હુએ શિષ્ય કો ગુરુ કા કર્તવ્ય હૈ ફિ વહ ઉસે ઉપાલંભ દેવેં । હસ અધ્યયન મેં યહ સમજાયા જાવેગા ફિ મેં તથા અનુચિત માર્ગ મેં પ્રવૃત્ત હોતે હૈં ઉન્હેં અપને અપને કૃત કર્માનુસાર અર્થ તથા અનર્થ કો પ્રાપ્તિ પરંપરા ભોગની પડતી હૈ । હસી નિમિત્ત સે યહ અધ્યયન પઢિલે કે વાદ મારંમ કિયા ગયા હૈ હસ અધ્યયન કા યહ પ્રથમ સૂત્ર હૈ ‘જહ્ણં ભંતે !’ इत्यादि ।

ટીકા—જંબૂ સ્વામી સુધર્મા સ્વામી સે પૂછતે હૈં—(જહ) યદિ (જં) નિશ્ચય સે (ભંતે) હે ભંતે ! (સમણેગં ભગવયા મહાવીરેણં પદમસ્સ નાયજ્ઞયણસ્સ અયમદ્દે પણ્ણતે) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને પ્રથમ જ્ઞાતાધ્યયન કા યહ પૂર્વોક્ત અર્થ પ્રદિપાદિત કિયા હૈ તો (વીયસ્સણં ભંતે ! નાયજ્ઞયણસ્સ કે અદ્દે પણ્ણતે) દ્વિતીય જ્ઞાતાધ્યયન કા ઉન્હોંને કયા માવ અર્થ કહા હૈ ? હસ પ્રકાર જંબૂ સ્વામી કે પૂછને પર શ્રી સુધર્મા સ્વામીને ઉનસે કહા—(એવં સ્વલુ જમ્બૂ) હૈ જંબૂ મુનોં—હસ પ્રકાર હૈ—(તેણં કાલેણં તેણં સમણં રાયગિહે નામં નયરે દોત્થા) ઉસ કાલ ઉસ સમય મેં રાજગૃહ નામકા નગર થા (વન્નઓ) હસકા

અધ્યયનનો પહેલા અધ્યયનની સાથે સંબંધ આ રીતે છે—કે પહેલા અધ્યયનમાં આ વિષયનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવ્યું છે કે અનુચિત માર્ગમાં પ્રવૃત્ત શિષ્યને માટે યુરુની ફરજ છે કે તે તેમને ઉપાલંભ આપે. આ અધ્યયન વડે સમજાવવામાં આવશે કે જે અનુચિત અથવા તો ઉચિત માર્ગમાં પ્રવૃત્ત થાય છે, તેમને પોતાના કરેલાં કેમો અનુસાર અર્થ તેમજ અનર્થની પ્રાપ્તિ પરંપ. લોગવવી પડે છે. આ કારણથી જ આ અધ્યયન પહેલા અધ્યયન પછી આરંભવામા આવ્યું છે. આ બીજા અધ્યયનનો પહેલું સત્ર આ છે—‘જહ્ણં ભંતે’ ! इत्यादि ।

ટીકા—જંબૂસ્વામી સુધર્માસ્વામીને પૂછે છે—(જહ) જો (જં) નિશ્ચિત રૂપે (ભંતે) હે ભંતે ! (સમણેગં ભગવયા મહાવીરેણં પદમસ્સ નાયજ્ઞયણસ્સ અયમદ્દે પણ્ણતે) શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પહેલા ‘જ્ઞાતાધ્યયન’ નો અર્થ ઉપર કહ્યા મુજબ સ્પષ્ટ કર્યો છે, તો (વીયસ્સણં ભંતે ! નાયજ્ઞયણસ્સ કે અદ્દે પણ્ણતે) બીજા જ્ઞાતાધ્યયનનો તેમણે કઈ રીતે ભાવાર્થ સમજાવ્યો છે ? જંબૂસ્વામીનો આ પ્રકારનો પ્રશ્ન સાંભળીને શ્રી સુધર્માસ્વામીએ તેમને કહ્યું કે (એવં સ્વલુ જંબૂ) હે જંબૂ તમારા પ્રશ્નનો જવાબ

अथ द्वितीयमध्ययनं प्रारभ्यते

व्याख्यातं प्रथमोध्ययनं, साम्प्रतं द्वितीयमारभ्यते, अस्य पूर्वेषु सहाऽ-
यमसि सम्बन्धः—पूर्वस्मिन्नध्ययने भगवताऽनुचितमार्गप्रवृत्तास्य शिष्यस्योपा-
लम्भः प्रोक्तः, अत्र तु अनुचितोचितमार्गप्रवृत्तानामनर्थान्वर्थप्राप्तिपरम्परा
प्रोच्यते, इत्यनेन सम्बन्धेनायावत्स्यास्येदमादिममवयवम् ।

मूलम्—जइ णं भंते ! समणेणं भगवया महावीरेणं पढमस्स
नयज्झयणस्स अयसट्ठे पन्नत्ते वीयस्स णं भंते ! नायज्झयणस्स के
अट्ठे पन्नत्ते ? एवं खलु ! जंबू ! तेणं कालेणं तेणं समएणं रागगिहे
णामं नयरे होत्था वन्नओ तस्स णं रायगिहस्स नयस्स वहिया-
उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए गुणसिलए नामं चेइए होत्था वन्नओ,
तस्सणं गुणसिलयस्स चेइयस्स अदुरसामंते एत्थणं महं एगे जि-
ण्णुजाणे यावि होत्था, विण्णुदेवउले परिसडियतोरणघरे
नाणाविहगुच्छगुल्मलयावहिवच्छच्छाइए अणेगवालसयसंकणिजे
यावि होत्था । तस्सणं जिन्नुजणस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं महं
एगे भग्गकूवए यावि होत्था, तस्सणं भग्गकूवस्स अदुरसामंते एत्थणं
महं एगे मालुया कच्छए यावि होत्था, किणहे किणहोभासे जाव रस्से
महामेहनिउरंवभूए बहुहि रुक्खेहि य गुच्छेहि य गुम्मेहि य लयहि य
वल्लीहि य कुसेहि य खाणुएहि य संच्छन्ने पलिच्छन्ने अंतो झुसिरे वहिं
गंभीरे अणेग वालस संकणिजे यावि होत्था ॥सू०१॥

टीका—‘जइणं भंते !’ इत्यादि—यदि खलु भदन्त ! श्रमणेन भगवता
महावीरेण प्रथमस्य ज्ञाताध्ययनस्य, अयमर्थः प्रज्ञप्तं द्वितीयस्य खलु भदन्त !

दूसरा अध्ययन प्रारम्भ

प्रथम अध्ययन संपूर्ण हो चुका है। अब द्वितीय अध्ययन प्रारंभ

णीणुं अध्ययन प्रारंभ

पडेवुं अध्ययन पुडुं थं गयुं छे डवे णीणुं अध्ययन शउ थया छे आ

ज्ञाताध्ययनस्य कोऽर्थः प्रज्ञप्तः १ । श्री सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनमाह-

‘एवं खलु जम्बू’ ति-एवं खलु जम्बूः ! तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजगृहं नाम नगरमासीत् वर्णकः, तस्य खलु राजगृहस्य नगरस्य वहिर्नगरपौरस्त्ये दिग्भागे गुणशिलकं नामं चैत्यमासीत् वर्णकः, तस्य खलु

इस अध्ययन का पहिले अध्ययन के साथ इस प्रकार संबन्ध रहा हुआ है-कि पहिले अध्ययन में यह विषय समझाया गया है कि अनुचित मार्ग में प्रवृत्त हुए शिष्य को गुरु का कर्तव्य है कि वह उसे उपालम्भ देवे। इस अध्ययन में यह समझाया जावेगा कि मैं तथा अनुचित मार्ग में प्रवृत्त होते हैं उन्हें अपने अपने कृत कर्मानुसार अर्थ तथा अनर्थ की प्राप्ति परंपरा भोगनी पडती है। इसी निमित्त से यह अध्ययन पहिले के बाद प्रारंभ किया गया है इस अध्ययन का यह प्रथम सूत्र है-‘जइणं भंते ! इत्यादि ।

टीका—जंबू स्वामी सुधर्मा स्वामी से पूछते हैं—(जइ) यदि (णं) निश्चय से (भंते) हे भर्तृ ! (समणेणं भगवया महावीरेणं पढमस्स नायज्झयणस्स अयमट्ठे पणत्ते) श्रमण भगवान् महावीरने प्रथम ज्ञाताध्ययन का यह पूर्णोक्त अर्थ प्रदिपादित किया है तो (वीयस्सणं भंते ! नायज्झयणस्स के अट्ठे पणत्ते) द्वितीय ज्ञाताध्ययन का उन्होंने क्या भाव अर्थ कहा है ? इस प्रकार जंबू स्वामी के पूछने पर श्री सुधर्मा स्वामीने उनसे कहा—(एवं खलु जंबू) हे जंबू सुनो—इस प्रकार है—(तेणं कालेणं तेणं सदनणं रायगिहे नामं नयरे इत्या) उस काल उस समय में राजगृह नामका नगर था (वन्नओ) इसका

अध्ययनना पहिला अध्ययननी साथे संबन्ध आ रीते छे-के पहिला अध्ययनमां आ विषयतुं स्पष्टीकरण करवामां आब्युं छे के अनुचित मार्गमां प्रवृत्त शिष्यने भाटे भुङ्गनी करण छे के ते तेभने उपाखंड आये. आ अध्ययन वडे समजववामां आवये के के अनुचित अथवा तो उचित मार्गमां प्रवृत्त थाय छे, तेभने मोताना करेलां केमां अनुसार अर्थ तेभज अनर्थनी प्राप्ति परंप. । लोगववी पडे छे. आ करणथी के आ अध्ययन पहिला अध्ययन पछी आरंभवामा आब्युं छे. आ भीन अध्ययनने पहिलुं सत्र आ छे:—‘जइणं भंते’ ! इत्यादि !

टीका—जंबूस्वामी सुधर्मास्वामीने पूछे छे—(जइ) जे (णं) निश्चित रूपे (भंते) हे भर्तृ ! (समणेणं भगवया महावीरेणं पढमस्स नायज्झयणस्स अयमट्ठे पणत्ते) श्रमण भगवान् महावीर पहिला ‘ज्ञाताध्ययन’ ना अर्थ उपर कहा सुजण स्पष्ट क्यो छे, तो (वीयस्सणं भंते ! नायज्झयणस्स के अट्ठे पणत्ते) भीन ज्ञाताध्ययनने तेमले कइ रीते लावार्थ समजव्यो छे ? जंबूस्वामीने आ प्रकारने प्रश्न सांभलीने श्री सुधर्मास्वामीने तेमने कहुं के (एवं खलु जंबू) हे जंबू तमारा प्रश्नने जवाब

ગુણશિલકસ્ય ચૈવ્યસ્ય 'અદૂરસામંતે' નાતિદૂરે નાત્યાસન્ને, અપ ચત્તુ મહદેકં જીર્ણોદ્યાનં ચાપ્યાસીત, તન્કીદશમિત્યાદ-'વિણદ્વેદવડે' વિનટ દેવકુલં-વિનટવ્યન્તરાયતનં, 'પરિસદિયતોરણધરે' પરિસદિયતોરણ ગૃહં-પરિસદિતા નિ નટપ્રાચાણ ત્રોળાનિ વદિર્ચારાણિ ગૃહાણિ, પ્રાકાર દ્વારવ્યન્તરાયતનસમ્બન્ધીનિ ગૃહાણિ યત્ર તત્તથા । 'નાળવિહગુચ્છગુલ્મલયા-વલ્લિવચ્છચ્છાદૈ' નાનાવિધગુચ્છગુલ્મલતાવહ્લીધૃસચ્છાદિતં-નાનાવિધા યે ગુચ્છાઃ=સર્પાસી ગ્રપાકુમુમપ્રથતયઃ, ગુલ્માઃ=ગંડગાલી પ્રથતયઃ, લતાઃ પ્રશોકલતાદયઃ, વચ્ચઃ=વ્રુપીપ્રથતયઃ વૃક્ષાઃ=આત્રાદયઃ તૈશ્ચાદિતં યત્તત્તથા । 'અળેગવાલસયસંકળિજ્જે' અનેકગ્યાલસતશક્લનીયમ્, અનેકૈઃ=નાનાવિધે ગ્યાલ-સતૈઃ=સર્પાદિ શ્વાપદસતૈઃ શક્લનીયં=મયાવદં ચાપ્યાસીત ।

વર્ણન પહિલે ક્રિયા મયા દૈ (તસ્સ ણં રાયગિહસ્સ નયરસ્સ વહિયા ઉત્તર-પુરત્થિમે દિસીમાપ્ ગુણસિલપ્ નામં ચેદ્દપ્ હોત્થા) ઉસ રાજગૃહ નગર કે બાહર કો ઔગ ઉત્તર પૂર્વ કે દિગ્વિભાગ મેં અર્થાત્ ઈશાનકોણમેં ગુણશિલક નામકા ઉદ્યાન થા । (વન્નઓ) હસકા વર્ણન પહિલે ક્રિયા મયા દૈ । (તસ્સ ણં ગુણસિલયસ્સ ચેદ્દયસ્સ અદૂરસામંતે પ્તથ્થળં મહંપ્પે જિણુજ્ઞાણે યાવિ હોત્થા) ઉસ ગુણશીલક ઉદ્યાન કે ન અતિ સમીપ ઔર ન અતિ દૂર એક ઔર મી વડા મારી જીર્ણ ઉદ્યાન થા । (વિણદ્વેદવડે પરિસદિયતોરણધરે નાળાવિહગુચ્છગુલ્મલયાવહ્લીવચ્છચ્છાદૈ અળેગવાલસયસંકળિજ્જે યા વિ હોત્થા) હસમેં જો દેવકુલ થા વહ કમી કા નટ હો ચુકા થા ।

સાંભળો- (તેજ કાલેજ તેજ સમર્ણ રાયગિહે નામં નયરે હોત્થા) તે કાળે અને તે સમયે રાજગૃહ નામે એક નગર હતું (વન્નઓ) તે નગરનું વર્ણન પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે. (તસ્સ ણં રાયગિહસ્સ નયરસ્સ વહિયા ઉત્તરપુરત્થિમે દિસીમાપ્ ગુણસિલપ્ નામં ચેદ્દપ્ હોત્થા) રાજગૃહ નગરની બહાર ઉત્તર પૂર્વ દિશામાં એટલે ઇશાનકોણમાં ગુણશીલક નામે ઉદ્યાન હતો. (વન્નઓ) આ ઉદ્યાનનું વર્ણન પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે. (તસ્સ ણં ગુણસિલયસ્સ ચેદ્દયસ્સ અદૂરસામંતે પ્તથ્થળં મહંપ્પે જિણુજ્ઞાણે યાવિ હોત્થા) ગુણશીલક ઉદ્યાનની વધારે પાસે પણ નહિ અને વધારે દૂર પણ નહિ એવું એક ખીલો બહુ ઉદ્યાન હતું. (વિણદ્વેદવડે પરિસદિયતોરણધરે નાળાવિહગુચ્છ ગુલ્મલયાવલિવચ્છાદૈ અળેગવાલસયસંકળિજ્જે યાવિ હોત્થા) આમણ દેવકુળ અંતરાયન કધારનું એ નાશ પામ્યું હતું. દેવકુળનો અર્થ અહીં અન્તરત્વ આયતન

तस्य खलु जीर्णोद्यानस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु महानेको भग्नकूपासीन् तस्य खलु भग्नकूपस्य अदूरसामंते अत्र खलु महानेः 'मालुया कच्छए' मालुका कक्षकः मालुकाः एकास्थिकल वृक्षविशेषास्तेषां कक्षकः=गानं वनम् चाप्यासीत् । मकोदशः १ इत्याह-'किण्हे किण्हो भासे' कृष्णः कृष्णावभासः, तत्र-कृष्णः=कृष्णवर्ण-

देवकुल का अर्थ यहां व्यंतर का आयतन है । इस व्यन्तरायतन संयन्धी जिनने घर थे उन सबके भी यहां बहिर्द्वार नष्टप्राय हो चुके थे । यह जोर्ण उद्यान अनेक प्रकार के गुच्छों से कपास के जपा पुष्पों आदि के गुच्छों से--वंशजाली आदि गुल्मों से अशोकलता आदि लनाओं से त्रपुली (ककड़ी) आदि वेगोंसे, आम्र आदि वृक्षों से, आच्छादित हो रहा था । इसमें अनेक प्रकार के सँकड़ों सर्प इधर से ऊधर फिरते रहते थे अतः उनके द्वारा यह विशेष भयंकर बना हुआ था । (तस्स णं जिन्नुज्जाणस्स बहुमज्झदेमभाए एत्थ णं महं एगे भग्गकूपए यावि होत्था) इस जीर्ण उद्यान के ठीक मध्य भाग में एक बड़ा भारी भग्न जीर्ण हुआ कुँआ भी था (तस्स णं भग्गकूपस्य अदूरसामंते एत्थ णं महं एगे मालुया कच्छए यावि होत्था) उस भग्न कुँए के न अति समीप और न अति दूर--पास में मालुका वृक्षों का बहुत बड़ा गहन वन था । एकास्थिकल वाटे वृक्ष विशेषों का नाम मालुका है (किण्हे किण्हो भासे जाव रम्मे महामेहनिउरंवभूए बहूहि रुक्खे हि य गुच्छे हि य गुम्मे

छे. आ व्यन्तरायतननां जेटलां घर इतां, ते गंधाना गड्ढारना इस्वाभा नष्टप्राय यथं गथा इता. जूतुं उद्यान धर्षी लतना गुच्छा. -जेटले के वधु अने जपापुष्प वगेरेना गुच्छा-वंशजाली वगेरे गुम्मे अशोकलता वगेरे लताओ, त्रपुली (ककड़ी) वगेरेनी वेवो, आम्र वगेरे वृक्षोथी ढंकाओलो इतो. धर्षी लतना सेंकडे साप आ उद्यानमां आमथी तेम विचरता रहेता इता. ओथी आ उद्यान सविशेषलयंकर लागतुं इतुं. (तस्सणं जिन्नुज्जाणस्स बहुमज्झदेमभाए एत्थणं एगे भग्गकूपए यावि होत्था) आ जूता उद्याननी ठीक मज्झोवच्च ओक मोटो भग्गकूप नामे ओक लुब्धं थयेवो कूपो इतो. (तस्स णं भग्गकूपस्स अदूरसामंते एत्थणं महं एगे मालुया कच्छए यावि होत्था) ते भग्ग कूपानी वधारे दूर पखु नडि अने वधारे नल्लक पखु नडि कडेवाय ओवुं पासे मालुका वृक्षोतुं मोटुं सघन वन इतुं. ओकास्थिकल वृक्ष विशेषतुं नाम मालुका छे. (किण्हे किण्हो भासे जाव रम्मे महामेहनिउरंवभूए बहूहि रुक्खे हि य गुच्छे हि य गुम्मे

गुणशिलकस्य चैव्यस्य 'अदूरसामंते' नातिदूरं नात्यासन्ने, अत्र खलु
महदेकं जीर्णोद्यानं चाप्यासीत्, तन्कीदृशमित्याह—'विणट्टदेवउले' विनष्ट
देवकुलं—विनष्टव्यन्तरायतनं, 'पडिसडियतोरणघरे' परिसडिततोरण
गृहं—परिसडिता नि नष्टमायाणं त्रोगणानि बह्मिद्याणि गृहाणि, माकार
द्वारव्यन्तरायतनसम्बन्धीनि गृहाणि यत्र तत्तथा । 'नाणाविहगुच्छगुम्मलया
वल्लिवच्छच्छाडए' नानाविधगुच्छगुम्मलयावल्लीवृक्षच्छादितं—नानाविधा
ये गुच्छाः=कार्पासी जपाकुसुमप्रभृतयः, गुम्माः=वंशजाली प्रभृतयः, लताः
अशोकलतादयः, वश्यः=त्रपुपीप्रभृतयः वृक्षाः=आम्रादयः तैश्छादितं यत्तत्तथा ।
'अणेगवालमयसंरणिज्जे' अनेकग्यालशतशङ्कनीयम्, अनेकैः=नानाविधै ग्याल-
शतैः=सर्पादि श्वापदशतैः शङ्कनीयं=मयावहं चाप्यासीत् ।

वर्णन पहिले क्रिया गया है। (तस्स णं रायगिहस्स नयरस्स बहिया उत्तर-
पुरत्थिमे दिसीभाए गुणसिलए नामं चेइए होत्था) उस राजगृह नगर के
बाहर की ओर उत्तर पूर्व के दिग्विभाग में अर्थात् ईशानकोणमें गुणशिलक
नामका उद्यान था। (वन्नओ) इसका वर्णन पहिले किया गया है। (तस्स
णं गुणसिलयस्स चेइयस्स अदूरसामंते एत्थणं महंएगे जिणुज्जाणे यावि
होत्था) उस गुणशिलक उद्यान के न अति समीप और न अति दूर एक
और भी बड़ा भारी जीर्ण उद्यान था। (विणट्टदेवउले परिसडियतोरणघरे
नाणाविहगुच्छगुम्मलयावल्लीवच्छच्छाडए अणेगवालमयसंरणिज्जे या
वि होत्था) इसमें जो देवकुल था वह कभी का नष्ट हो चुका था।

सांख्यो—(तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नामं नयरे होत्था) तेक्षणे अने तेसभये
राजगृह नामे ओक नगर હતું (વન્નઓ) તે નગરતું વર્ણન પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે.
(તસ્સ ણં રાયગિહસ્સ નયરસ્સ બહિયા ઉત્તરપુરત્થિમે દિસીભાએ ગુણસિલએ
નામં ચેઈએ હોત્થા) રાજગૃહ નગરની બહાર ઉત્તર પૂર્વ દિશામાં એટલે ઇશાનકોણમાં
ગુણશીલક નામે ઉદ્યાન હતો. (વન્નઓ) આ ઉદ્યાનતું વર્ણન પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે.
(તસ્સ ણં ગુણસિલયસ્સ ચેઈયસ્સ અદૂરસામંતે એત્થણં મહંએગે જિણુજ્જાણે યાવિ હોત્થા)
ગુણશીલક ઉદ્યાનની વધારે પાસે પણ નહિ અને વધારે દૂર પણ નહિ એવું એક
બીજો હતું ઉદ્યાન હતું. (વિણટ્ટદેવઉલે પરિસડિયતોરણઘરે નાનાવિહગુચ્છ
ગુમ્મલયાવલ્લિવચ્છાડએ અણેગવાલમયસંરણિજ્જે યાવિ હોત્થા) આમતું દેવકુળ
વ્યંતરાયન ક્યારતું એ નાશ પામ્યું હતું. દેવકુળનો અર્થ અહીં વ્યંતરતું આયતન

तस्य खलु जीर्णोद्यानस्य बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु महानेको भग्नकूषामीन् तस्य खलु भग्नकूपस्य अदूरसामंते अत्र खलु महानेः 'मालुया कच्छए' मालुहा कक्षकः मालुकाः एकास्थिफल वृक्षविशेषास्तेषां कक्षकः=गजं वनम् चाप्यासीत् । मकोदशः १ इत्याह—'किण्हे किण्हो भासे' कृष्णः कृष्णावभासः, तत्र—कृष्णः=कृष्णवर्ण-

देवकुल का अर्थ यहां व्यंतर का आयतन है । इस व्यन्तरायतन संवन्धी जितने घर थे उन सबके भी यहाँ चहिद्वार नष्टपाय हो चुके थे । यह जीर्ण उद्यान अनेक प्रकार के गुच्छों से कपास के जपा पुष्पों आदि के गुच्छों से—वंशजाली आदि गुल्मी से अशोकलता आदि लताओं से त्रपुली (ककड़ी) आदि वेगैले, आम्र आदि वृक्षों से, आच्छादित हो रहा था । इसमें अनेक प्रकार के सँकड़ों सर्प इधर से ऊधर फिरते रहते थे अतः उनके द्वारा यह विशेष भयंकर बना हुआ था । (तस्स णं जिन्नुज्जाणस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थ णं महं एगे भग्गकूवए यावि होत्था) इस जीर्ण उद्यान के ठीक मध्य भाग में एक बड़ा भारी भग्न जीर्ण हुआ कुँआ भी था (तस्स णं भग्गकूवस्य अदूरसामंते एत्थ णं महं एगे मालुया कच्छए यावि होत्था) उस भग्न कुँए के न अति समीप और न अति दूर—पास में मालुका वृक्षों का बहुत बड़ा गहन वन था । एकास्थिरुत्त यात्रे वृक्ष विशेषों का नाम मालुका है (किण्हे किण्हो भासे जाव रम्मे महामेहनिउरंवभूए वहूहिं रुक्खे हि य गुच्छे हि य गुम्मे

छे. आ व्यन्तरायतननां जेटवां धर इतां, ते जधाना गङ्गारना हरवाज नष्टप्राय थष्ट गया होता. जूतुं उद्यान धल्ली जलना शुष्ठा.—जेटवे के वधू अने जपापुष्प वगेरेना शुष्ठा—वंशजाली वगेरे गुम्मे अशोकलता वगेरे लताओ, त्रपुली (ककड़ी) वगेरेनी वेवो, आम्र वगेरे वृक्षोथी ठंडाओवो हुतो. धल्ली जलना सेंकडा साप आ उद्यानभां आभथी तेम विथरता रहता हुता. ओथी आ उद्यान सविशेषभयंकर लागतुं हुतुं. (तस्सणं जिन्नुज्जाणस्स बहुमज्झदेसभाए एत्थणं एगे भग्गकूवए यावि होत्था) आ जूता उद्याननी ठीक वज्जोवज्ज ओक मोठो लज्जकूप नामे ओक लुब्धं थयेवो हुवेो हुतो. (तस्स णं भग्गकूवस्स अदूरसामंते एत्थणं महं एगे मालुया कच्छए याविहोत्था) ते लज्ज कूपानी वधारे हर पलु नडि अने वधारे नल्लक पल्लु नडि डडिवाय ओतुं पासे मालुका वृक्षोतुं ओटुं सधन वन हुतुं. ओकास्थिरुत्त वृक्ष विशेषतुं नाम मालुका छे. (किण्हे किण्हो भासे जाव रम्मे महामेहनिउरंवभूए वहूहिं रुक्खे हि य गुच्छे हि य गुम्मे

ગુણશિલકસ્ય ચૈવ્યસ્ય 'અદૂરસામંતે' નાતિદૂરે નાત્યાસન્ને, અત્ર સ્વત્તુ મહદેકં જીર્ણોદ્યાનં ચાપ્યાસીત્, તત્કીદશમિત્યાહ—'વિણદ્વદેવડલે' વિનષ્ટ દેવકુલં—વિનષ્ટવ્યન્તરાયતનં, 'પરિસદિયતોરણઘરે' પરિશદિતતોરણ ગૃહં—પરિશદિતા નિ નષ્ટમાયાણ તોમળાણિ ચદ્વિદ્યારાણિ ગૃહાણિ, માકાર દ્વારવ્યન્તરાયતનસમ્બન્ધીનિ ગૃહાણિ યત્ર તત્તથા । 'નાનાવિદ્યગુચ્છગુલ્મલયા વલ્લીવચ્છચ્છાદય' નાનાવિદ્યગુચ્છગુલ્મલયાવલ્લીવૃક્ષચ્છાદિતં—નાનાવિદ્યા યે ગુચ્છાઃ=કાર્પાસી ત્રપાકુસુમપ્રભૃતયઃ, ગુલ્માઃ=વંશજાલી પ્રભૃતયઃ, લતાઃ અશોકલતાદયઃ, વચ્ચઃ=ત્રપુપીપ્રભૃતયઃ વૃક્ષાઃ=આમ્રાદયઃ તૈશ્ચાદિતં યત્તત્તથા । 'અનેગવાલમયસંકળિજ્જે' અનેકગ્યાલગતશઙ્કનીયમ્, અનેકૈઃ=નાનાવિદ્યે ગ્યાલ-શતૈઃ=સર્પાદિ શ્વાપદશતૈઃ શઙ્કનીયં=મયાવહં ચાપ્યાસીત્ ।

વર્ણન પહિલે ક્રિયા ગયા છે। (તસ્સ જં રાયગિહસ્સ નયરસ્સ ચહિયા ઉત્તર-પુરત્થિમે દિસીમાણ ગુણસિલપ નામં ચેહણ હત્યા) ઉત્તર રાજગૃહ નગર કે બાહર કી ઓર ઉત્તર પૂર્વ કે દિગ્વિભાગ મેં અર્થાત્ ઈશાનકોણમે ગુણશિલક નામકા ઉદ્યાન થા। (વન્નઓ) હસકા વર્ણન પહિલે ક્રિયા ગયા છે। (તસ્સ જં ગુણસિલપસ્સ ચેહ્યસ્સ અદૂરસામંતે ઇત્થજં મહંણે જિણુજ્ઞાણે યાવિ હત્યા) ઉત્તર ગુણશિલક ઉદ્યાન કે ન અતિ સમીપ ઓર ન અતિ દૂર એક ઓર મી વડા ભારી જીર્ણ ઉદ્યાન થા। (વિણદ્વદેવડલે પરિસદિયતોરણઘરે નાનાવિદ્યગુચ્છગુલ્મલયાવલ્લીવચ્છચ્છાદય અનેગવાલમયસંકળિજ્જે યા વિ હત્યા) હસમેં જો દેવકુલ થા વહ કમી કા નષ્ટ હો ચુકા થા।

સાંભળો—(તેજં કાલેજં તેજં સમણં રાયગિહે નામં નયરે હત્યા) તે કાળે અને તે સમયે રાજગૃહ નામે એક નગર હતું (વન્નઓ) તે નગરનું વર્ણન પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે. (તસ્સ જં રાયગિહસ્સ નયરસ્સ ચહિયા ઉત્તરપુરત્થિમે દિસીમાણ ગુણસિલપ નામં ચેહણ હત્યા) રાજગૃહ નગરની બહાર ઉત્તર પૂર્વ દિશામાં એટલે ઇશાનકોણમાં ગુણશિલક નામે ઉદ્યાન હતો. (વન્નઓ) આ ઉદ્યાનનું વર્ણન પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે. (તસ્સ જં ગુણસિલપસ્સ ચેહ્યસ્સ અદૂરસામંતે ઇત્થજં મહંણે જિણુજ્ઞાણે યાવિ હત્યા) ગુણશિલક ઉદ્યાનની વધારે પાસે પણ નહિ અને વધારે દૂર પણ નહિ એવું એક ખીલે બહુ ઉદ્યાન હતું. (વિણદ્વદેવડલે પરિસદિયતોરણઘરે નાનાવિદ્યગુચ્છ ગુલ્મલયાવલ્લીવચ્છચ્છાદય અનેગવાલમયસંકળિજ્જે યાવિ હત્યા) આમાં ઈવકુળ વ્યંતરાયન ક્યારનું એ નાથ પામ્યું હતું. ઈવકુળનો અર્થ અહીં વ્યંતરનું આયતન

તસ્ય સ્વલુ જીર્ણોદ્યાનસ્ય વહુમધ્યદેશભાગે અત્ર સ્વલુ મહાનેકો
ભગ્નજ્ઞાધામીન્ તસ્ય સ્વલુ ભગ્નરૂપસ્ય અદૂરસામંતે અત્ર સ્વલુ
મહાને-: 'માલુયા કચ્છણ' માલુકા કક્ષકઃ માલુકાઃ एकास्थिफल
વૃક્ષવિશેષાસ્તેવાં કક્ષકઃ=ગઃનં વનમ્ ચાપ્યાસીત્ । મકોદશઃ ૧
इत्याह-'किंहे किण्हो भासे' कृष्णः कृष्णावभासः, तत्र-कृष्णः=कृष्णवर्ण-

દેવકુલ કા અર્થ યહાં વ્યંતર કા આયતન હૈ । ઇસ વ્યંતરાયતન સંવન્ધી
જિનને ઘર થે ઉન સવકે મી યહાં ચહિદ્વાર નષ્ટપ્રાય હો ચુકે થે । યહ
જોર્ણ ઉદ્યાન અનેક પ્રકાર કે ગુચ્છોં સે કપાસ કે જપા પુષ્પોં આદિ કે
ગુચ્છોં સે--વંશજાલી આદિ ગુલ્મોં સે અશોકલતા આદિ લનાઓં સે
ત્રપુલી (કાકડી) આદિ વેગેસે, આમ્ર ખાદિ વૃક્ષોં સે, આચ્છાદિત હો
રહા થા । ઇસમેં અનેક પ્રકાર કે સંકડોં સર્પ રૂપર સે ઊધર ફિરતે રહતે
થે અતઃ ઉનકે દ્વારા યહ વિશેષ મયંકર બના હુઆ થા । (તસ્મિં
જિન્નુજ્ઞાણસ્મ વહુમજ્ઞદેશમાણ एत्थ णं महं एगे भग्गकूवण यावि हो
त्था) ઇસ જીર્ણ ઉદ્યાન કે ઠીક મધ્ય ભાગ મેં એક વડા ભારી ભગ્ન જીર્ણ
હુઆ કુંઆ મો થા (તસ્મિં ભગ્નકૂવસ્ય અદૂરસામંતે एत्थ णं महं एगे
मालुया कच्छण यावि होत्था) ઉસ ભગ્ન કુંઆ કે ન અતિ સમીપ
ઔર ન અતિ દૂર--પાસ મેં માલુકા વૃક્ષોં કા વહુન વડા મહન વન થા ।
एकास्थिरूप वाटे वृक्ष विशेषों का नाम मालुका है (किंहे किण्हो भासे
जाव रम्मे महामेहनिउरंवभूए बहूहिं रुक्खे हि य गुच्छे हि य गुम्मे

છે. આ વ્યંતરાયતનનાં બેટલાં ઘર હતાં, તે બધાના બહારના દરવાજા નષ્ટપ્રાય થઈ
ગયા હતા. જૂનું ઉદ્યાન ઘણી બાતના ગુચ્છો,--બેટલે કે વણુ અને જપાપુષ્પ વગેરેના
ગુચ્છો--વંશજાલી વગેરે ગુચ્છો અશોકલતા વગેરે લતાઓ, ત્રપુલી (કાકડી) વગેરેની વેલો,
આમ્ર વગેરે વૃક્ષોથી ઢંકાયેલા હતા. ઘણી બાતના સંકડો સાપ આ ઉદ્યાનમાં આમથી
તેમ વિચરતા રહેતા હતા. એથી આ ઉદ્યાન સવિશેષ ભયંકર લાગતું હતું. (તસ્મિં
જિન્નુજ્ઞાણસ્મ વહુમજ્ઞદેશમાણ एत्थ णं एगे भग्गकूवण यावि होत्था)
આ જૂના ઉદ્યાનની ઠીક વચ્ચેવચ્ચ એક મોટો ભગ્નકૂપ નામે એક છાંયું થયેલો ફૂવો હતો.
(તસ્મિં ભગ્નકૂવસ્મ અદૂરસામંતે एत्थ णं महं एगे मालुया कच्छण यावि होत्था)
તે ભગ્ન ફૂવાની વધારે દૂર પણુ નહિ અને વધારે નજીક પણુ નહિ કહેવાય એવું
પાસે માલુકા વૃક્ષોનું મોટું સઘન વન હતું. એકાસ્થિરૂપ વૃક્ષ વિશેષનું નામ માલુકા છે.
(किंहे किण्हो भासे जाव रम्मे महामेहनिउरंवभूए बहूहिं रुक्खे हि य गुच्छे हि य

अञ्जनवत्, कृष्णावभासः=कृष्णमभः स्वरूपेण कृष्णवर्णपवावभासते, यावद्
 रम्यः=सुन्दरः 'महामेघनिउरंबभूय' महामेघनिकुम्भवभूतः, महामेघः=वर्षाकाल
 भावि मेघस्तस्य निकुम्भवः=समूहः तथाभूतः-यनीभूतः नूतनधर्मापम इत्यर्थः
 नीलधर्मसाभ्यात् । पद्मभिर्दलैश्च, गुच्छैश्च, गुल्मैश्च, लताभिश्च, वल्लीभिश्च,
 कुशैश्च=रैर्भैश्च, स्थाणुकैश्च=ऊर्ध्वकीलकैश्च 'कुंठाइति भाषायाम्' संछन्नाः=
 व्याप्तः, परिच्छन्नः=विशेषेण समाच्छादितः 'अंतो जुसिरे' अन्तः=मध्ये
 शुशिरः सावकाशत्वात् 'वाहिं गंभीरे' वाहिर्गन्भीरः, अतिगहनत्वेन दृष्टेरपसृत-
 त्वात्, अनेक न्यालशतशङ्कुनीयः-अनेकशतसर्पादिभिः शङ्कुनीयः-मयजनकथा-
 प्यासीत् ॥ सू. १॥

मूलम्—तत्तथ पां रायगिहे नयरे धणणे नामं सत्थवाहे अङ्कुं दित्तं
 जाव विच्छड्डियविउलभत्तपाणे, तस्स पां धणणस्स सत्थवाहस्स
 भद्दा नामं भारिया होत्था, सुकुमालपाणिपाया अहीणपडिपुण्णपंचि-

हि य लया हि य वल्ली हि य कुए हि य खाणुएहि य मंच्छन्ने पलिच्छन्ने
 अंतो जुसिरे वाहिं गंभीरे अणेगवालसयसंकणिज्जे यावि होत्था) यह
 गहन वन कज्जल की तरह कृष्ण वर्णवाला था स्वरूप से ही इसकी प्रभा
 कृष्ण थी। यावत् यह सुन्दर था। वर्षाकाल भावी मेघ के समूह जैसा
 यह नीला था। अनेक प्रकार के वृक्षों से, अनेक प्रकार के गुल्मों से, अनेक
 प्रकार की लताओं से, अनेक प्रकार की वल्लियों से, अनेक प्रकार के कुशों
 से, अनेक विध स्थाणुओं से यह बहुत अधिक रूप में आच्छादित हो रहा था।

बीच में यह सावकाश होने से पोला था। बाहिर गहन होनेकी वजह
 से गंभीर था। अनेक प्रकार के सैकड़ों सर्पों से यह भी महान भया-
 नक था। सूत्र "१"

गुम्मे हि य लया हि य वल्ली हि य खाणुएहि य सच्छन्ने पलिच्छन्ने अंतो जुसिरे
 वाहिं गंभीरे अणेगवालसयसंकणिज्जे यावि होत्था) आ सधनवन भेशनी
 नेम काणा रंगत्तुं हत्तुं. आनी प्रभा स्वइपथी न काणी हत्ती. वपाकाणना मेघ नेवा
 ते नीला रंगत्तुं हत्तुं. धणी नतनां दृक्षे, धणी नतना गुल्मे, धणी नतनी लताये
 धणी नतनी वल्लीये, धणी नतना दंशे धणी नतना स्थाणुयेथी आ उधान
 सधन इपे दंकायेत्तुं हत्तो. पच्चे भावी न्या हत्ती पल्लु आणूणाणू येमेर वृक्षावली-
 ने वीध ते सधन हत्तुं. धणी नतना संकडे सापोथी आ भूय न सयकारी लागत्तुं
 हत्तुं. सूत्र ॥ १ ॥

दियसरीरा लक्खणवंजणगुणोववेया माणुम्माणप्पमाणपडिपुन्न-
सुजायसव्वंगसुंदरंगा ससिसोमोगारा कंता पियदंसणा सुख्खा
करयल-परिमियतिवलियमज्झा कुंडल्लुल्लिहियगंडलेहा कोमुइ-रय-
णियर-पडिपुण्णसोमवयणा सिंगारागारचारुवेसा जाव पडिख्खा
वंझा आवियाउरी जाणुकोप्परमाया यावि होत्था ॥सू. २॥

टीका-‘तएणं रायगिहे’ त्ति-तत्र खलु राजगृहे नगरे धन्यनामा
सार्थवादः=जनमूढनायकः गरिम-धरिम-मेय, परिच्छेद्यरूपं क्रयाणकद्रव्य-
भातं गृहीत्या लाभार्थमन्यदेशं व्रजन् सहागतवणिगजनस्य योगक्षेमचिन्तया
परिपालक इति भावः अड्डे ‘आद्यः-ऋद्ध्यादिपूर्णः ‘दित्ते’ दीप्तः-सच्चरित्रेण
उज्ज्वलः यावद् विच्छर्दितविपुलभक्तपानः। यावच्छब्देनायमर्थो ग्रहीतव्यः-
विस्तीर्णविपुल भवनशयनासनयानवाहनाकीर्णः, बहुधनयहुजातरुपरजनः, आयो-

तत्थ णं रायगिहे नयरे इत्यादि

टीकार्थ- (तत्थ णं रायगिहे नयरे) उस राजगृह नगरमें (धन्नेनामं सत्थवा
हे) धन्य नाम के सार्थवाह थे। जब ये गरिम धरिम मेय एवं परिच्छेद्य
रूप-क्रयाणक द्रव्य समूह लेकर लाभप्राप्ति की इच्छा से परदेश जाते थे
तो इनके साथ जो और भी वर्णकजन होते उनके ये योगक्षेमकारक
होते थे। उनकी हर एक प्रकार की चिन्ता रखते थे। ये (अड्डे)
ऋद्ध्यादि से परिपूर्ण थे। (दित्ते) सच्चरित्र से उज्ज्वल थे। (जाव विच्छ-
र्दियविउलभक्तपाणे) यावत् विच्छर्दित विपुलभक्तपानवाले थे--
यहां यावत् शब्द से इनके विषय में इतना और समझ लेना चाहिये कि
इनके भवन बहुत विस्तीर्ण थे, शयन, आसन, यान, वाहन, भी इनके

‘तत्थणं रायगिहे नयरे’ इत्यादि ॥

टीकार्थ- (तत्थणं रायगिहे नयरे) तत्र गृह नगरभां (धन्ने नामं सत्थवाहे)
धन्य नामे सार्थवाह होता है। न्याये तेजो गरिम, धरिम, मेय अने परिच्छेद्य रूप कल्याणक द्रव्य-
निधि धरने वालानी छिन्नार्थी विदेश जाता होता है। त्थारे अभिनी साथे ले गीला वस्तुंजन
रहेता तेमना भाटे तेधन्य सार्थवाह गंधी रीते कुशण करनार होता, तेमनी दरेक नतनी
संभाण राभता होता होता, ओ (आड्डे) ऋद्धि वगेरथी संपूर्ण पछे पूर्ण होता,
(दित्ते) सत्थारिअथी उज्ज्वल होता, (जाव विच्छर्दियविउलभक्तपाणे) यावत्
विच्छर्दित विपुल भक्त पान पाता होता, अर्द्धा ने यावत् शब्द आये छे तेना
अर्थ आ प्रभावे छे के अभिनी भवन गहुळ विशाण होतां, शयन, आसन, यान,

अञ्जनवत्, कृष्णावभासः=कृष्णप्रभः स्वरूपेण कृष्णवर्णपद्मावभासते, यावद्
 रम्यः=सुन्दरः 'महामेघनिउरंयभूत' महामेघनिकुम्भभूतः, महामेघः=वर्षाकाल
 भावि मेघस्तस्य निकुम्भः=समूहः तथाभूतः-यनीभूतः नूतनधनोपम इत्यर्थः
 नीलधर्मसाम्यात् । घट्टभिर्द्वैतैश्च, गुच्छैश्च, गुल्मैश्च, लताभिश्च, वल्लीभिश्च,
 कुशैश्च=द्वैतैश्च, स्थाणुकैश्च=ऊर्ध्वकीलकैश्च 'कुंठादिति भाषायाम्' संज्ञाः=
 व्यासः, परिच्छन्नः=विशेषेण समाच्छादितः 'अंतो ब्रुसिरे' अन्तः=मध्ये
 शुशिरः सावकाशत्वान् 'वर्हि गंभीरे' वर्हिगंभीरः, अतिगहनत्वेन दृष्टेरपसृत-
 त्वात्, अनेक व्यालशतशङ्कनीयः-अनेकशतसर्पादिभिः शङ्कनीयः-मयजनकश्चा-
 प्यासीत् ॥ सू. १॥

मूलम्—तत्थ णं रायगिहे नयरेधणणे नामं सत्थवाहे अहं दित्तं
 जाव विच्छड्डियविउलभत्तपाणे, तस्स णं धणस्स सत्थवाहस्स
 भदा नामं भारिया होत्था, सुकुमालपाणिपाया अहीणपडिपुण्णपंचि-

हि य लया हि य वल्ली हि य कुण हि य खाणुएहि य मच्छन्ने पलिच्छन्ने
 अंतो ब्रुसिरे वर्हि गंभीरे अणेगवालसयसंकणिज्जे यात्रि होत्था) यह
 गहन वन कज्जल की तरह कृष्ण वर्णवाला था स्वरूप से ही इसकी प्रमा
 कृष्ण थी। यावत् यह सुन्दर था। वर्षाकाल भावी मेघ के समूह जैसा
 यह नीला था। अनेक प्रकार के वृक्षों से, अनेक प्रकार के गुल्मों से, अनेक
 प्रकार की लताओं से, अनेक प्रकार की वल्लियों से, अनेक प्रकार के कुशों
 से, अनेक विध स्थाणुओं से यह बहुत अधिक रूप में आच्छादित हो रहा था।

धीरे से यह सावकाश होने से पोला था। बाहिर गहन होनेकी वजह
 से गंभीर था। अनेक प्रकार के सैंकड़ों सर्पों से यह भी महान भया-
 नक था। सूत्र "१"

गुम्मे हि य लया हि य वल्ली हि य खाणुएहि य सच्छन्ने पलिच्छन्ने अंतो ब्रुसिरे
 वर्हि गंभीरे अणेगवालसयसंकणिज्जे यात्रि होत्था) आ सधनवन मेधनी
 नेम काण रंगत्तुं हत्तुं. आनी प्रभा स्वइपथी न काणी हत्ती. वर्षाकाणना मेध नेवा
 ते नीला रंगत्तुं हत्तुं. धल्ली अतनां दृष्टो, धल्ली अतना गुल्मो, धल्ली अतनी लताओ
 धल्ली अतनी वल्लीओ, धल्ली अतना दंष्ट्रो धल्ली अतना स्थाणुओथी आ उद्यान
 सधन इपे दंष्टायेत्तुं हत्तो. वत्थो आली नत्था हत्ती पायु आणूणाणू ओमेर वृक्षावली-
 ने वीधे ते सधन हत्तुं. धल्ली अतना सेकंडो सापोथी आ पूज न भयकारी लागत्तुं
 हत्तुं. सूत्र ॥ १ ॥

કરેવારૂપાણિ, 'વંજન' વ્યજ્જનાનિ, વ્યજ્યન્તે-સૂચ્યન્તે ભાગ્યોદયા યેન્માનિ
તિલમવાદીનિ 'ગુણ' ગુણાઃ સૌશીલ્યપાતિવ્રત્યાદયમ્તૈઃ ઉચ્ચેવા' ઉપપે ૧-
સમન્વિતા, તત્ર ઉપ અપદ્યુપસર્ગયોઃ 'અપ' इत्यत्राद्यङ कारस्यपृषादरादि-
त्वाद्धोपः। 'માણુમ્માણપ્માણપડિપુન્નસુજાયસન્વંગસુંદરંગા' માનોન્માન-
પ્રમાગપનિર્દૂત્તાતપર્વાદ્વપુન્દરાક્તી. તત્ર= 'માગ' માનં=જલદ્રોણપ્રમાણતા,
તથાહિ-પરિપૂર્ણજલકુण्डे यस्य पुरुषस्य यस्याः स्त्रियो वा प्रवेशे सति यदि
द्रोणपरिमितं जलं बहिर्निस्सरति तदा स पुरुषः सा स्त्री वा मानमाप्नो-
च्यते, માનપાપ્તયાઃ શરીરાવગાહનાવિશેષો માનમિત્યુચ્યતે। 'ઉન્માગ'
ઉન્માનપ્, અર્ધભારપ્રમાણતા સાવેત્યમ્-તુલાયામારોપિતો નરો નારી વા યથ
ધેનારપ્રમાણા મયનિ તદા સ પુરુષઃ સા સ્ત્રી વા ઉન્માનપાપ્તા નિગદ્યતે
'પ્રમાગ' પ્રમાણ સ્વાનુદેષ્ટોતરગનોચ્છાયઃ, इत्थं च-मानं चोन्मानं च प्रमाणं
युक्तं था। (લગ્નજન) સે ત્રિગ્ધા, ધન આદિ કો સૂચક કરસ્થશુભ રેલા રૂપ
ગિહ્નોં સે, તથા ભાગ્યોદય સૂચક તિલમસા આદિ રૂપ વ્યંજનોં સે યદ
સમન્વિત થી। સુશીલતા તથા પાતિવ્રત આદિ ગુણોં વા યદ ધર થી।
(માણુમ્માણપ્માણપડિપુન્નસુજાયસન્વંગસુંદરંગા) માન, ઉન્માન ઓર પ્રમાણ
इन के अनुसार इसके समस्त अंगपूर्ण थे। परिपूर्ण जल कुण्ड में प्रवेश
करने पर द्रोण परिमित जल यदि उस कुंड से बाहर निकल आवे
तो वह पुरुष अथवा स्त्री मान वाली कही जाती है। अर्थात् इसके शरीर
थी अवगाहना इतने मान प्रमाण थी। तुला पर आरोपित होने पर जिसे
स्त्री अथवा पुरुष का वजन अर्धभार प्रमाण निकलता है। तो वह उन्मान
प्राप्त कहलाना है। અને અંગુર્જોતે ૧૦૮ અંગુઠ વાલી વને હૂર ઝંચાઈ
ધન વગેરેને સૂચવનારી હાથની શુભરેખાઓથી તેમજ ભાગ્યોદયના સૂચક તલમપા
વગેરે રૂપ વ્યંજનોથી તે સંપન્ન હતી. શાલીનતા તેમજ પાતિવ્રત્ય વગેરે શુભોત્ત
તે ધર હતી. (માણુમ્માણપ્માણપરિપુન્નસુજાયસન્વંગસુંદરંગા) માન,
ઉન્માન અને પ્રમાણ સહિત તેનાં બધાં અંગો પૂર્ણ હતાં. સંપૂર્ણ રૂપથી ભરેલા
પાણીના કુંડમાં પ્રવેશ્યા બાદ જે દ્રોણ પરિમાણ જેટલું પાણી તે કુંડમાંથી બહાર
નીકળે તો તે પુરુષ અથવા સ્ત્રી 'માન' વાળી કહેવામાં આવે છે. એટલે કે તેમના
શરીરની અવગાહના અમુક જેટલા માન પ્રમાણવાળી હતી. ત્રાજવાં ઉપર ચઢીને
જે સ્ત્રી અથવા પુરુષ પોતાનું વજન કરાવતાં તેમનું વજન અર્ધભાર પ્રમાણ જેટલું
થાય તો તે ઉન્માન પ્રાપ્ત કહેવાય છે. પોતાના આંગળથી જ માપ કરવામાં આવે
અને તે પુરુષ કે સ્ત્રી એકસો આઠ જેટલા આંગળના માપ જેટલી થાય તો તે
પ્રમાણ પ્રાપ્ત કહેવાય છે. એવી રીતે માન, ઉન્માન અને પ્રમાણ યુક્ત તેમના દરેકે

गमयोगसमयुक्तः, आयोगेन द्विगुणादित्रिप्सया प्रयोगः अधमर्णानां सन्निधे
द्रव्यस्य वितरणं, तेन युक्तः। विच्छेदितविपुलभक्तपानः=यस्य गृहे भोजना-
वशिष्टैर्द्रव्यभिरन्नपानैः क्षुधार्तानामनेकहीनदीनानां परिपोषणमभूदित्यर्थः।

तस्य खलु धन्यस्य सार्धवाहस्य भद्रा नामभार्याऽभवत् सा कीदृशीत्याह-
'सुकुमालपाणिपाया' सुकुमारपाणिपादा, तत्र सुकुमारी कीमलौ पाणी च पादौ यस्य।
सा अतिकोमलकरचरणवतीत्यर्थः। 'अहीणपट्टिपुष्ण पंचिदियसरीरा' अहीन
प्रतिपूर्णपञ्चेन्द्रियशरीरा, तत्र-'अहीण' अहीनानि लक्षणस्वरूपाभ्याम् 'पट्टि-
पुष्ण' प्रतिपूर्णानि, 'पंचिदिय' पञ्चेन्द्रियाणि यस्मिन् तादृशं शरीरं यस्याः
सा तथा 'लक्खवंचणगुणोचवेया' लक्षणव्यञ्जनगुणोपपेता, तत्र-'लक्खवण' लक्ष-
णानि लक्ष्यन्ते दृश्यन्ते ज्ञायन्ते ऐस्तानि शुभचिह्नानि-करस्थविद्याधनादि सूच-

पास नाना प्रकार के बहुत अधिक थे। गाय भैरव आदि धन तथा चाँदी
सोना भी इनके पास बहुत अधिक मात्रामें था। आयोग प्रयोग से ये युक्त
थे-अर्थात् कर्जदारों के लिये ये द्विगुणित लेने की अभिलाषा से कर्ज दिया
करते थे। भोजन के बाद जो विविध प्रकार की भोजन सामग्री बचती-
थी उसे ये बुभुक्षित, भूखे अनेक हीन प्राणियों में वितरित करवा दिया करते
थे। अथवा भोजन करते समय इनके यहाँ इतना अधिक खाना उच्छिष्ट
रूप में बचता था कि जिससे अनेक दीनहीनबुभुक्षित प्राणियों का पालन
पोषण हो जाता था (तस्स णं धणस्स सत्थवाहस्स भद्रा नामं भारिया होत्था)
उन धन्य सार्धवाह की भद्रा नाम का धर्मपत्नी थी। (सुकुमाल पाणिपाया
अहीणपट्टिपुष्णपंचिदियसरीरा लक्खवणवंचणगुणोचवेया) इनका शरीर
सुकुमार हाथ चरण वाला था लक्षण एवं स्वरूप इन दोनों से इनका शरीर

वाहन पशु ऐभनी पासे धण्णी नतनां अने पुष्कण प्रमाद्युमां हुतां. गाय लेस
वगेरे, पशु धन तेमन् यांही सोतुं पशु तेमनी पासे पुष्कण प्रमाद्युमां हुतुं. आयोग
प्रयोगही तेओ युक्त हुता ओटवे डे ऋषु आपता हुता. अभ्या पछी जे धण्णी
नतनी लेजननी सामग्रीओ वधती ते सामग्रीने तेओ भूष्या धण्णी हीन, हीन,
प्राणीओमां वडैयावी देता हुता. अथवा तो ऐभने त्यां ओटहुं नधुं पाधा पछी
ओहुं वधतुं डे जेथी धण्णी गरीण. हीन, भूष्या प्राणीओतुं सरथ पोपथु यध
जतुं हुतुं. (तस्स णं धणस्स सत्थवाहस्स भद्रा नामं भारिया होत्था) ते धन्य
सार्धवाहनी भद्रा नामे धर्मपत्नी हुती. (सुकुमालपाणिपाया अहीणपट्टिपुष्ण-
पंचिदियसरीरा लक्खवणवंचणगुणोचवेया) ते सुकैभण हाथपण वाणी हुती
तेमन् लक्षण अने स्वरूप आ जनेथी तेमनुं शरीर युक्त हुतुं. (लक्खवणं) विद्या,

કરેવારૂપાણિ, 'વંજણ' વ્યજ્જનનિ, વ્યજ્યન્તે-સૂચ્યન્તે ભાગ્યોદયા યેન્તાનિ તિલમપાદીનિ 'ગુણ' ગુણાઃ મૌશીલ્યપાતિવ્રત્યાદયસ્તૈઃ ઉવવેયા' ઉપપેતા-સમન્વિતા, તત્ર ઉપ અપહત્યુપસર્ગયોઃ 'અપ' इत्यत्राद्यङ कारस्य पृषादरादि-त्वाद्धोपः। 'માણુમ્માણપ્પમાણપડિપુન્નસુજાયસવ્વંગસુ'દરંગા' માનોન્માન-પ્રમાણપતિર્ણાનુજાતપર્વાફુન્દરાક્ષી, તત્ર= 'માગ' માનં=જલદ્રોણપ્રમાણતા, તથાહિ-પરિપૂર્ણજલકુण्डे यस्य पुरुषस्य यस्याः स्त्रियो वा प्रवेशे सति यदि द्रोणपरिमितं जलं वह्निर्निस्सरति तदा स पुरुषः सा स्त्री वा मानमाप्नो-च्यते, માનપાસાયાઃ શરીરાવગાહનાવિશેષો માનમિત્યુચ્યતે। 'ઉન્માગ' ઉન્માનપ્, અર્ધભારપ્રમાણતા સાવેત્યમ્-તુલાયામારોપિતો નરો નારી વા યથા ધેભારપ્રમાણા ભવન્તિ તદા સ પુરુષઃ સા સ્ત્રી વા ઉન્માનપાતા નિગદ્યતે 'પ્રમાગ' પ્રમાણ સ્વાર્થેનૈકેષ્ટોત્તરગોચ્છાયઃ, इत्थं च-मानं चोन्मानं च प्रमाणं

યુક્ત થા। (લગ્નવળ) સે ત્રિયા, ધન આદિ કી સૂચક કરસ્થશુભ રેત્વા રૂપ ચિહ્નો સે, તથા ભાગ્યોદય સૂચક તિલમસા આદિ રૂપ વ્યંજનો સે યહ સમન્વિત થી। સુશીલતા તથા પાતિવ્રત આદિ ગુણો કા યહ ધર થી। (માણુમ્માણપ્પમાણપડિપુન્નસુજાયસવ્વંગસુ'દરંગા) માન, ઉન્માન ઓર પ્રમાણ ઇન કે અનુસાર ઇસકે સમસ્ત અંગપૂર્ણ થે। પર્ણિ પૂર્ણ જલ કુણડ મેં પ્રવેશ કરને પર દ્રોણ પરિમિત જલ યદિ ઉસ કુંડ સે વાહર નિકલ આવે તો વહ પુરુષ અથવા સ્ત્રી માન વાલી કહી જાતી હૈ। અર્થાત્ ઇસકે શરીર થી અવગાહના ઇતને માન પ્રમાણ થી। તુલા પર આરોપિત હોને પર જિન સ્ત્રી અથવા પુરુષ કા વજન અર્ધભાર પ્રમાણ નિકલતા હૈ। તો વહ ઉન્માન માસ કહલાતા હૈ। આને અંગુલોતે ૧૦૮ અંગુલ વાલી વતે દૂર ઝૂંચાઈ

ધન વગેરેને સૂચવનારી હાથની શુભરેખાઓથી તેમજ ભાગ્યોદયના સૂચક તિલમપા વગેરે રૂપ વ્યંજનોથી તે સંપન્ન હતી. શાલીનતા તેમજ પાતિવ્રત્ય વગેરે શુભોત્તે તે ધર હતી.

(માણુમ્માણપ્પમાણપરિપુન્નસુજાયસવ્વંગસુ'દરંગા) માન, ઉન્માન અને પ્રમાણ સહિત તેનાં બધાં અંગો પૂર્ણ હતાં. સંપૂર્ણ રૂપથી ભરેલા પાણીના કુંડમાં પ્રવેશ્યા બાદ જો દ્રોણ પરિમાણ બેટલું પાણી તે કુંડમાંથી બહાર નીકળે તો તે પુરુષ અથવા સ્ત્રી 'માન' વાળી કહેવામાં આવે છે. બેટલે કે તેમના શરીરની અવગાહના અમુક બેટલા માન પ્રમાણવાળી હતી. ત્રાજવા ઉપર ચઢીને જો સ્ત્રી અથવા પુરુષ પોતાનું વજન કરાવતાં તેમનું વજન અર્ધભાર પ્રમાણ બેટલું થાય તો તે ઉન્માન પ્રાપ્ત કહેવાય છે. પોતાના આંગળથી જ માપ કરવામાં આવે અને તે પુરુષ કે સ્ત્રી એકસો આઠ બેટલા આંગળના માપ બેટલી થાય તો તે પ્રમાણ પ્રાપ્ત કહેવાય છે. એવી રીતે માન, ઉન્માન અને પ્રમાણ યુક્ત તેમના દરેકે

गमयोगसमयुक्तः, आयोगेन द्विगुणादिनिष्पत्त्या प्रयोगः अधमर्णानां सन्निधे
द्रव्यस्य वितरणं, तेन युक्तः। विच्छर्दितविपुलभक्तपानः=यस्य गृहे भोजना-
वशिष्टैर्बहुभिरन्नपानैः क्षुधार्तानामनेकहीनदीनानां परिपोषणमभूदित्यर्थः।

तस्य खलु धन्यस्य सार्धवाहस्य भद्रा नामभार्याऽभवत् सा कीदृशीत्याह—
'सुकुमालपाणिपाया' सुकुमारपाणिपादा, तत्र सुकुमारी कोमलौषणी च पादौ यस्य
सा अतिकोमलकरचरणवतीत्यर्थः। 'अहीणपडिपुण्ण पंचिदियसरीरा' अहीन
प्रतिपूर्णपञ्चेन्द्रियशरीरा, तत्र—'अहीण' अहीनानि लक्षणस्वरूपाभ्याम् 'पडि-
पुण्ण' प्रतिपूर्णानि, 'पंचिदिय' पञ्चेन्द्रियाणि यस्मिन् तादृशं शरीरं यस्याः
सा तथा 'लक्खवञ्जणगुणोववेया' लक्षणव्यञ्जनगुणोपपेता, तत्र—'लक्खण' लक्ष-
णानि लक्ष्यन्ते दृश्यन्ते ज्ञायन्ते यैस्तानि शुभचिह्नानि—करस्थविद्याधनादि सूच-

पास नाना प्रकार के बहुत अधिक थे। गाय भैम आदि धन तथा चाँदी
सोना भी इनके पास बहुत अधिक मात्रामें था। आयोग प्रयोग से ये युक्त
थे—अर्थात् कर्जदारों के लिये ये द्विगुणित लेने की अभिलाषा से कर्ज दिया
करते थे। भोजन के बाद जो विविध प्रकार की भोजन सामग्री बचती-
थी उसे ये बुभुक्षित, भूखे अनेक हीन प्राणियों में वितरित करवा दिया करते
थे। अथवा भोजन करते समय इनके यहां इतना अधिक खाना उच्छिष्ट
रूप में बचता था कि जिससे अनेक दीनहीनबुभुक्षित प्राणियों का पालन-
पोषण हो जाता था (तस्स णं धण्णस्स सत्थवाहस्स भद्रा नामं भारिया होत्था)
उन धन्य सार्धवाह की भद्रा नाम का धर्मपत्नी थी। (सुकुमाल पाणिपाया
अहीणपडिपुण्णपंचिदियसरीरा लक्खणवञ्जणगुणोववेया) इनका शरीर
सुकुमार हाथ चरण वाला था लक्षण एवं स्वरूप इन दोनों से इनका शरीर

वाहन पशु ऐमनी पासे धण्णी लतनां अने पुष्कण प्रमाळुमां हुतां. गाय कोस
वगेदे, पशु धन तेमज्जांही सोतुं पशु तेमनी पासे पुष्कण प्रमाळुमां हुतुं. आयोग
प्रयोगथी तेज्जा युक्त हुता ऐठवे के ऋण आपता हुता. जम्मा पछी जे धण्णी
लतनी ऐज्जननी सामञ्जीज्जा वधती ते सामञ्जीने तेज्जा भूज्या-धण्णा हीन, हीन,
प्राणीज्जांमां वडैआवी देता हुता. अथवा तो ऐमने त्यां ऐठलुं गधुं भाधा पछी
ऐठुं वधतुं के जेथी धण्णा गरीज. हीन, भूज्या प्राणीज्जातुं लरलु पोपलु थर्
जतुं हुतुं. (तस्स णं धण्णस्स सत्थवाहस्स भद्रा नामं भारिया होत्था) ते धन्य
सार्धवाहनी भद्रा नामे धर्मपत्नी હતી. (सुकुमारपाणिपाया अहीणपडिपुण-
पंचिदियसरीरा लक्खणवञ्जणगुणोववेया) ते सुकोमल हाथयग वाली હતી
तेમજ લક્ષણ અને સ્વરૂપ આ બંનેથી તેમનું શરીર યુક્ત હતું. (લ વિદ્યા,

કરેવારૂપાણિ, 'વ્યંજન' વ્યંજનાનિ, વ્યંજ્યન્તે-સૂચ્યન્તે આગ્યોદયા યન્માનિ તિલમપાદીનિ 'ગુણ' ગુણાઃ સૌશીલ્યપાતિવ્રત્યાદયમ્તૈઃ ઉવવેયા' સપ્પે ૧૧-સમન્વિતા, તત્ર ઉપ અપદ્વિત્યુપસર્ગયોઃ 'અપ' ઇત્યન્નાઘડ કારસ્ય પૃષ્ઠાદરાદિ-ત્વાઢોપઃ। 'માણુમ્માણપ્પમાણપહિપુન્નસુજાયસવ્વંગમુંદરંગા' માનોન્માન-પ્રમાગપનિર્ગુણુજાતપર્વાંકુમુદરાદી. તત્ર= 'માગ' માનં=જલદ્રોણપ્રમાણતા, તથાહિ-પરિપૂર્ણજઞ્ઞકુણ્ડે યસ્ય પુરુષસ્ય યસ્યાઃ ક્ષિપો વા પ્રવેશે યતિ યદિ દ્રોણપરિમિતં જલં ઘટ્ઠિર્નિસ્મરતિ તદા સ પુરુષઃ સા સ્ત્રી વા માનનાસાં-ચ્યતે, માનપાપ્તયાઃ શરીરાવગાહનાવિશેષો માનમિત્યુચ્યતે। 'ઉન્માગ' ઉન્માનમ્, અર્ધમારપ્રમાણતા સાચેત્યમ્-તુલાયામારોપિતો નરો નારી વા યથ ધેન્મારપ્રમાણા ભવન્તિ તદા સ પુરુષઃ સા સ્ત્રી વા ઉન્માનપાપ્તા નિગદ્યતે 'પનાગ' પ્રમાણ સ્વાર્જુકૈરપ્તોતરગ્નોચ્છ્રાયઃ, ઇત્યં ચ-માનં ચોન્માનં ચ પ્રમાણં

યુક્ત થા। (લક્ષણ) સે વિદ્યા, ધન આદિ કી મૂલક કરસ્ય શુભ રેલા રૂપ ગિહ્નોં સે, તથા આગ્યોદય મૂલક તિલમસા આદિ રૂપ વ્યંજનોં સે યથ સમન્વિત થી। સુશીલતા તથા પાતિવ્રત આદિ ગુણોં વા યથ ઘર થી। (માણુમ્માણપ્પમાણપહિપુન્નસુજાયસવ્વંગમુંદરંગા) માન, ઉન્માન ઓર પ્રમાણ ઇન કે અનુસાર ઇસકે સમન્ત અંગપૂર્ણ થે। પરિપૂર્ણ જઞ્ઞ કુણ્ડ મેં પ્રવેશ કરને પર દ્રોણ પરિમિત જલ યદિ ઉસ કુંડ સે વાહર નિકલ આવે તો વહ પુરુષ અથવા સ્ત્રી માન વાલી કહી જાતી હૈ। અર્થાત્ ઇસકે શરીર કી અવગાહના ઇતને માન પ્રમાણ થી। તુલા પર આરોપિત હોને પર જિમ સ્ત્રી અથવા પુરુષ કા વજન અર્ધમાર પ્રમાણ નિકલતા હૈ। તો વહ ઉન્માન પ્રાપ્ત કહલાતા હૈ। આને અંગુર્જાતે ૧૦૮ અંગુઠ વાલી વતે હૂર ઝંચાઈ

ધન વગેરેને સૂચવનારી હાથની શુભરેખાઓથી તેમજ ભાગ્યોદયના સૂચક તલમપા વગેરે રૂપ વ્યંજનોથી તે સંપન્ન હતી. શાલીનતા તેમજ પાતિવ્રત્ય વગેરે ગુણોનું તે ધર હતી. (માણુમ્માણપ્પમાણપરિપુન્નસુજાયસવ્વંગમુંદરંગા) માન, ઉન્માન અને પ્રમાણ સહિત તેનાં બધાં અંગો પૂર્ણ હતાં. સંપૂર્ણ રૂપથી ભરેલા પાણીના કુંડમાં પ્રવેશ્યા બાદ જો દ્રોણ પરિમાણ જેટલું પાણી તે કુંડમાંથી બહાર નીકળે તો તે પુરુષ અથવા સ્ત્રી 'માન' વાળી કહેવામાં આવે છે. એટલે કે તેમના શરીરની અવગાહના અમુક જેટલા માન પ્રમાણવાળી હતી. ત્રાજવાં ઉપર ચઢીને જે સ્ત્રી અથવા પુરુષ પોતાનું વજન કરાવતાં તેમનું વજન અર્ધમાર પ્રમાણ જેટલું થાય તો તે ઉન્માન પ્રાપ્ત કહેવાય છે. પોતાના આંગણથી જ માપ કરવામાં આવે અને તે પુરુષ કે સ્ત્રી એકસો આઠ જેટલા આંગળના માપ જેટલી થાય તો તે પ્રમાણ પ્રાપ્ત કહેવાય છે. એવી રીતે માન, ઉન્માન અને પ્રમાણ યુક્ત તેમના દરેકે

चेत्येषां द्वे मानान्मानवमागानि तेः प्रातर्पूर्णानि-संयन्तानि, अतएव
 'सुजायुः' मुजातानि यथोचितावयवमन्निवेशयन्ति 'सव्य'
 सर्वाणि सकलानि, 'अंग' अङ्गानि-प्रज्यते व्यज्यते प्रागो यैस्तानि मस्त-
 कादारभ्य चरणान्तानि यस्मिस्तत्. अतएव 'सुंदरंगा' सुन्दराङ्गी-सुंदरमङ्गं
 वपुर्स्याः सा तथा, 'ससिसोमागारा' शशिमीम्याकाश-शशी=चन्द्रस्तद्वत्
 सौम्यो-रमणीय आकारः-स्वरूपं यस्याः सा 'कंता' कान्ता कमनीया। 'पिय
 दंसणा' प्रियदर्शना प्रियं दर्शकजनमनोह्लादकं दर्शनमवलोकनं यस्याः सा, अत एव
 'सुरुवा' सुरुवा सर्वातिशायिरूपलावण्यवतीत्यर्थः 'करयलपरिमिय-ति चलीय-
 मज्झा' करतलपरिमितत्रिवलिकमध्य करतलपरिमितः=मुष्टिग्रहः, त्रिवलिकश्च-
 वलिकत्रयोपेतः रेखात्रयवान् 'मज्झा' मध्यभागो यस्याः सा, कथोदरी
 तनु कटिश्चेत्यर्थः 'कुंडलुल्लिहियगंडलेहा' कुण्डलोल्लिखितगण्डलेखा कुण्डलाभ्या-
 मुल्लिखिता-उपदृष्टागण्डलेखा-कपोलावस्थितचन्दनादि रेखा यस्याः सा, कुण्डल
 शोभासम्पन्नेत्यर्थः। 'कोमुइ-रयणियरपडि पुण्णसोम्मवयणा' कौमुदी=कार्तिकी

वाला जिस पुरुष अथवा स्त्री का शरीर होता है वह प्रमाण प्राप्त कहलाता
 है। इस तरह मान उन्मान एवं प्रमाण के अनुसार इसके समस्त शारीरिक
 अवयव थे अतएव वे यथोचित सन्निवेश विशिष्ट थे। मस्तक से लेकर चरण
 पर्यन्त उपांग अवयव कहलाते हैं। इसी कारण इनका शरीर बहुत अधिक
 सुन्दर था। (ससिसोमागारा कंता प्रियदर्शणा सुरुवा करयलपरिमिय त्रिचालय-
 मज्झा) चन्द्रमा के समान इसका आकार सौम्य था। अतः बहुत ही कमनीय
 थी। दर्शक जनों के मन को इनका अवलोकन आह्लादकारक था। यह सर्वातिशायी-
 रूप लावण्य से युक्त थी इनका त्रिवली युक्त मध्य भाग इतना अधिक
 पतला था कि मुष्टि ग्राह्य हो जाता था। (कुंडलुल्लिहिय गंडलेहा कोमुइरयणियर-
 पडिपुण्णसोम्मवयणा सिंगारागारचारुवेसा जाव पडिरुवा बंझा अविपाउरी
 द्वेक अवयवो सप्रभाषु अने योज्य इत्ता मस्तकथी भांडीने पग सुधी उपांग
 अवयव कहवाय छि. ओटवा भाटे व ओमनु शरीर पूणव सुंदर इतुं. (ससि
 सोमगारा . कंता प्रियदर्शणा सुरुवा करयलपरिमियत्रिवलियमज्जा)
 तेमनी आकृति चन्द्र जेवी सौम्य इती. ओथी ते पूण व कमनीय इती. जेनारा
 ओ भाटे तेमनु दर्शन आह्लाद कारक इतुं. ते अतिशय रूप अने लावण्य संपन्न
 इती. तेमनी त्रिवली युक्त कमर (मध्य लाग) ओटवी अथी पातणी इती तेने
 समावेश भूमीमां पय थध शकते इते. (कुंडलुल्लिहियगंडलेहा कोमुइ-
 रयणियरपडिपुण्णसोम्मवयणा सिंगारागारचारुवेसा जाव पडिरुवा बंझा

पौर्णिमासी तस्याः रजनीकरश्चन्द्रस्तद्वत् प्रतिष्ण-सौम्य-आर्द्धादजनकं वदनं-
मुखं यस्याः सा तथा 'सिंगारागारचारुवेसा,' शृङ्गारागारचारुवेसा, शृङ्गारास्य
प्रथमरसस्य अगामिव-गृहमिव चारुवेपो यस्याः सा, ५द्वा शृङ्गारो
भूषणाटोपस्तत्प्रधान आकारो यस्याः सा तथा मनोहरनेपथ्या, अत्र पद
द्वयस्य कर्मधारयः । 'जाव' यावत् 'पडिस्वा' प्रतिरूपा 'वंझा' बन्ध्या-
अवस्थकृतापेक्षया निष्कृता, एतत्तार संतानसंज्ञाता ननरमपत्यप्रणेतारि
फलतो बन्ध्या भवति, अतएव 'अविया उरी' देशी शब्दः, अविजनयित्री
मर्त्यथा संतानाऽजननशीला संतानजननशक्तिरहिता, इत्यतः 'जाणु-
कोप्परमाया' जानु कूर्परमाता, 'जाणु' जानुनी चरणयोर्मध्यभागौ 'कोप्पर'
कूर्परी कारयोर्मध्यभागौ तेषामेव 'माया' माता-जननी चाप्यासीत् ॥ सू. २ ॥

मूलम्—तस्स णं धणस्स सत्थवाहस्स पंथए नामं दासचैहे
होत्था, सव्वंगसुंदरंगे मंसोवचिएवालकीलावणकुसले यावि होत्था,
तएणं से धण्णे सत्थवाहे रायगिहे नयरे वहूणं नयरनियगसेट्ठि
सत्थवाहाणं अट्टारसण्ह य सेणिप्पसेणीणं वट्सु कज्जेसु य कुडुवेसु य
मंतेसु य जाव चक्खुभूए यावि होत्था, नियगस्स वियणं कुडुवस्स
वहूसु य कज्जेसु जाव चक्खुभूए यावि होत्था ॥ सू. ३ ॥

जाणुकोप्परमाया यावि होत्था) उसके कपोल मंडल पर जो चन्द्रनादिक की
रेखा लगी रहनी थी वह दोनों कानों के कुंडलों से घर्षित होना रहना
थी। हात्तिही पूर्णमासी के पूर्ण चन्द्र मंडल के समान इनका सौम्य-आर्द्धाद-
जनक-मुख था। इसका सुन्दर वेश शृंगाररस के घर जैसा था। फिर भी
यह इतनी त्रिभुवन सुन्दरी होने पर भी बन्ध्या थी। ऐसी बन्ध्या भी-कि
इसके प्रारंभ से ही संतान नहीं हुई थी-संतान जननशक्ति से यह बिलकुल
रहित थी। यह तो केवल जानु और कूर्पर-करके मध्यभाग देहनी की
माता थी। ॥ मत्र २ ॥

अवियाउरी (जाणुकोप्परमाया यावि होत्था) तेमना कपोल उपर अनाववाभां
आपेदी चन्दन रेणाये, अने कानाभां पडिरेवा कुडुवेथी घसाती હતી. કાર્તિક
પૂર્ણમા ચન્દ્રમંડળની જેમ તેમનું એ સૌમ્ય અને આલ્હાદજનક હતું. ત્રિભુવન
સુંદરી હોવા છતાં તે વંધ્યા હતી. શરૂઆતથી જ તેને એકે સંતાન થયું ન હતું.
સંતાન જનન શક્તિ તેમનામાં સદંતર સમૂળ રૂપે હતી નહિ. એને તો સંતાન
રૂપે ફક્ત દીચણ અને કોણી જ હતાં. ॥ સૂત્ર ૨ ॥

चेत्येषां द्वे मानान्मानयमायानि तेः प्रातर्पूर्णानि-संवन्नानि, अतएव
 'सुजायुः' सुजातानि यथोचितावयवमन्निवेशप्रवृत्ति 'संव'
 सर्वाणि सकलानि, 'अंग' अङ्गानि-अव्ययते न्यव्ययते पागो यैस्तानि मस्त-
 कादारभ्य चरणान्तानि यस्मिंस्तत्, अतएव 'सुंदरंगा' सुन्दराङ्गी-सुंदरमङ्ग
 वपुर्वस्याः सा तथा, 'ससिसोमागारा' शशिमौम्याकाग-शशी=चन्द्रस्तद्वत्
 सौम्यो-रमणीय आकारः-स्वरूपं यस्याः सा 'कंता' कान्ता कमनीया। 'पिय
 दंसणा' प्रियदर्शना प्रियं दर्शकजनमनोह्लादकं दर्शनमवलोकनं यस्याः सा, अत ए
 'सुरूवा' मुरूपा सर्वातिशायिरूपलावण्यवतीत्यर्थः 'करयलपरिमिय-ति वलीय-
 मज्झा' करतल परिमितत्रिवलिकमध्य करतलपरिमितः=मुष्टिग्रन्थः, त्रिवलिकश्च-
 वलिकत्रयोपेतः रेखात्रयवान् 'मज्झा' मध्यभागो यस्याः सा, कृशोदरी
 तनु कटिश्चेत्यर्थः 'कुंडलुल्लिहियगंडलेहा' कुण्डलोल्लिखितगण्डलेखा कुण्डलाभ्या-
 मुल्लिखिता-उपदृष्टागण्डलेखा-कपोलावस्थितचन्दनादि रेखा यस्याः सा, कुण्डल
 शोभासम्पन्नेत्यर्थः। 'कोमुइ-रयणियरपडि पुणसोम्मवयणा' कौमुदी=कार्तिकी

वाला जिस पुरुष अथवा स्त्री का शरीर होता है वह प्रमाण प्राप्त कहलाता
 है। इस तरह मान उन्मान एवं प्रमाण के अनुसार इसके समस्त शारीरिक
 अवयव थे अतएव वे यथोचित सन्निवेश त्रिशिष्ट थे। मस्तक से लेकर चरण
 पर्यन्त उपांग अवयव कहलाते हैं। इसी कारण इनका शरीर बहुत अधिक
 सुन्दर था। (ससिसोमागारा कंता पियदंसणा मुरूवा करयलपरिमिय तिर्वालय-
 मज्झा) चन्द्रमा के समान इसका आकार सौम्य था। अतः बहुत ही कमनीय
 थी। दर्शक जनों के मन को इनका अवलोकन आह्लादकारक था। यह सर्वातिशायी
 रूप लावण्य से युक्त थी इनका त्रिवली युक्त मध्य भाग इतना अधिक
 पतला था कि मुष्टि ग्राह्य हो जाता था। (कुंडलुल्लिहिय गंडलेहा कोमुइरयणियर-
 पडिपुणसोम्मवयणा सिंगारागारचारुवेसा जाव पडिरुवा बंझा अत्रियाउरी
 द्वेक अवयवे। सप्रमाण्य अने योज्य होता, मस्तकथी भांझीने पंग सुधी उपांग
 अवयव कहवाय छे, ओटवा भाटे न् ओमनुं शरीर पूणन् सुंदर हुं. (ससि
 सोमगारा . कंता :पियदंसणा मुरूवा करयलपरिमियतिर्वालयमज्झा)
 तेमनी आकृति चन्द्र जेवी सौम्य हुती, ओथी ते पूण न् कमनीय हुती, जेनार
 ओ भाटे तेमनुं दर्शन आह्लाद करके हुं. ते अतिशय रूप अने लावण्य संपन्न
 हुती, तेमनी त्रिवली युक्त कमर (मध्य भाग) ओटवी नधी पावणी हुती के तेने
 समावेश भूझीमां पञ्च यथं शकते हुते. (कुंडलुल्लिहियगंडलेहा . कोमुइ-
 रयणियरपडिपुणसोम्मवयणा सिंगारागारचारुवेसा जाव पडिरुवा बंझा

प्रभातनेपु च कुटुम्बेषु च परिवारेषु च 'मनेषु' मन्त्रेषु-कर्तव्यानिथयार्थं गुप्त-
रिवारेषु यावत्तुर्गो मार्गदर्शकथाप्यामीन् 'नियमन्त्रि' निजकस्यापि-स्वकी-
यस्यापि च खलु कुटुम्बस्य बहुषु च कार्येषु यावत्तुर्भूतथाप्यामीन् ॥ सूत्र ३॥

मन्त्रम्—तत्थ पां रायगिहे नयरे विज्ञए नामं तकरे होत्था, पावे
चडालरुवे भीमतररुदकम्मे आरुसियदित्तरत्तनयणे खरफरुस-
महल्लविगयंभीमत्थदाडिए असंपुडियउठ्ठे उद्धयपइन्नलवंतमूद्धए
भमरराहुवन्ने निरणुकोसे निरणुतावे दारुणे पइभए निसंसइए
निरणुत्तपे अहिब्व एगंतदिट्टिए खुरेव.एगंतधारए गिद्धेव आमिस
तल्लिच्छेअगिमिव सव्वभक्खी जलमिव सव्वगाही उक्कवण-वंच-
णमाया-नियडि-कूड-कवड-साइ-संपओग-बहुले, चिरनगर विणट्टु
हुट्टुसीलायारचरित्ते जूयपसंगी मज्जपसंगी, भोजपसंगी मंसपसंगी
दारुणे हियपदारए साहसिय संविच्छेयए उवहिए विसंभवार्इ आली-
यगतित्थमेवलहुहत्थसंपउए पारस्स दव्वहराणम्मि निब्वं अणुवद्धे
तिव्ववेरे, रायगिहस्स नयस्स बहूणि अइगमणाणि य निग्गमणा-
णि य दाराणि य अत्रइराणि य छिंडीओ य खंडीओ य नगरनिद्धम-
णाणि य संवट्टणाणि य निवट्टणाणि य जूवखलयाणि य पाणागाराणि-
वेस्सागाराणि य तइरट्टाणाणि य तकरट्टाणाणि य तकरधराणिय सिंगाड-
गाणि य तियाणि य चउल्लाणि य चव्वगणि य नागवराणि य भूयवराणि
य जक्खदेउलाणि य सभाणि य पराणि य पणियसाल्लाणिय सुन्न-

प्रश्नेगी शब्द से यहाँ लो गई हैं। (नियमस्वरियणं कुटुम्बस्स बहुषु य
कज्जेसु जाव चखुभूए यावि होत्था) तथा अरने निज कुटुम्ब के भी अनेक
कार्यआदि में चक्षुभूत थे मार्गदर्शक थे। ॥ सूत्र ३॥

नियमं, कुटुम्बस्स बहुषु य कज्जेसु जाव चखुभूर यावि होत्था) तेभ्य
पात्तानां हुट्टुभूता धव्वा कज्जेसु तेभ्यो मार्गदर्शनं तस्मिन्ने इत्था ॥ सूत्र ३ ॥

ટીકા—તસ્મ જ્ઞાન-તસ્ય સ્વલુ ધન્યસ્ય સાર્થવાહસ્ય પંથકનામા
 દાસચેટકઃ—દાસપુત્ર આસીત સર્વોદ્ગમુન્દરાદ્ઃ, માંસોવનિતઃ—પુષ્ટશરીરઃ,
 ચાલક્રીડન્કુશલઃ—ચાલાન્ ક્રીડયિતું દક્ષશ્રાપ્યમ્ભવત્ । તદનુ સ્વલુ મ ધન્યઃ
 સાર્થવાહસ્તસ્મિન્ રાજગૃહે નગરે વહૂનાં 'નયરનિગમસેદ્ધિસ્તથવાહાણં' નગર
 નિગમશ્રેષ્ઠિસાર્થવાહાનામ્, તત્ર 'નયર' નગરસ્પ=રાજગૃહસ્ય, 'નિગમ' નિગ-
 મસ્ય=નિગમપ્રામસ્ય, 'સેદ્ધિ' શ્રેષ્ઠિનઃ—સાર્થવાહાય, एनेषां च पुनः 'अट्टारसण्ड य'
 મંટાદશનામ્ 'સેનિપ્પસેણીયં' શ્રેણિપ્રેણીનામ્, તત્ર 'સેણિ' શ્રેણયઃ કુમ્ભ-
 કારાદિજાતયઃ 'વસેગો' પ્રવેગયઃ—અવાન્તરજાતયજ્ઞાનાં વહુવુ કાર્યેવ—

'નમ્મ જ્ઞાં ધણસ્સ સત્થવાહસ્સ' इत्यादि ।

ટીકાર્થ—(તસ્મ જ્ઞાં ધણસ્સ) ઉસ ધન્ય સાર્થવાહ કે યહાં (પંથજ્ઞાનમં
 દાસચેટે હોત્યા) પંથક નામકા એક દાસપુત્ર થા (સજ્વંગમુદરંગે) યહ સર્વાંગ
 સુંદર થા । (માંસોવનિ) પુષ્ટશરીર ચાલા થા । (ચાલક્રીલાવગકુસલે યાવિ
 હોત્યા) ચાલકોં કે ચિલાને મેં થડા ચતુર થા । (તણં સે ધણે સત્થવાહે-
 રાયગિહે નયરે વહૂ જ્ઞાં નયરનિગમસેદ્ધિસ્તથવાહાણં અટ્ટારસણ્ડ ય સેનિપ્પસેણીજ્ઞાં
 વહુસુ કજ્જેસુ ય કુહુવેસુ ય મંતેસુ ય જાવ ચક્કુભૂણ યાવિ હોત્યા) વહુ ધન ।
 સાર્થવાહ રાજગૃહ નગર મેં અનેક નગર નિવાસી વણિકમનોં કો—શ્રેષ્ઠિજનોં કોં
 સાર્થવાહોં કો તથા અટ્ટારહ શ્રી પ્રવેણિયોં કો વહુત સે કાર્યોં મેં અનેક
 પરિવાગોં મેં અનેક મંત્રણાઓં મેં—ગુપ્ત વિચારોં મેં યાવત્ ચક્કુભૂત થે મારી
 દર્શક થે । કુમ્ભકાર આદિ જાતિયાં શ્રી શબ્દ સે ઓર અવાન્તરજાતિયાં

'તસ્મ જ્ઞાં ધણસ્સ સત્થવાહસ્સ' इत्यादि. ॥

ટીકાર્થ—(તસ્મ જ્ઞાં ધણસ્સ) તે ધન્ય સાર્થવાહને ત્યાં (પંથજ્ઞાનમં દાસ ચેટે હોત્યા) પંથક
 નામે એક દાસ પુત્ર હતો. (સજ્વંગમુદરંગે) તે સર્વાંગ સુંદર હતો. (માંસોવનિ)
 સુડોળ શરીર વાળો હતો. (ચાલક્રીલાવગકુસલે યાવિ હોત્યા) ખાળકોને
 રમાડવામાં તેમજ કુશળ હતો. (તણં સે ધણે સત્થવાહે રાયગિહે નયરે વહૂજ્ઞાં
 નયરનિગમસેદ્ધિસ્તથવાહાણં અટ્ટારસણ્ડ ય સેનિપ્પસેણીજ્ઞાં વહુસુ કજ્જેસુ ય
 કુહુવેસુ ય મંતેસુ ય જાવ ચક્કુભૂણ યાવિ હોત્યા) તે ધન્ય સાર્થવાહ રાજગૃહ
 નગરમાં ધણા નગરના વણિકો, શ્રેષ્ઠિનો, સાર્થવાહો તેમજ અટ્ટાર શ્રી પ્રવેણીએને
 ધણા કામોમાં ધણા કુટુંબોમાં, અનેક જાતની મંત્રણાઓમાં, ગુપ્ત વિચારોમાં યાવત
 ચક્કુભૂત હતા એટલે કે આગંદર્શક હતા. કુમ્ભાર વગેરેની જાતને અહીં શ્રેણી
 શબ્દથી અને પેટા જાતને પ્રવેણી શબ્દ દ્વારા બતાવવામાં આવી છે. (નિગમસ્સ

ફલજપડ્વિગારીમઃચરાદિ' સ્વરરુપમહાધિકાચીમત્સર્દિષ્ટકઃ, તત્ર-
'સ્વાપુરુપે=અતિકર્કશે 'મહલ્' મહત્યો=અતિવિશાલે 'વિગય' રિકૃત્તે=શોભા
વર્જિતે 'ચીમત્થ' ચીમત્સે=યુગાજનકે 'દાદિ' દ્રષ્ટિકે=દાદિકે હનુવર્દિતકેશગુ-
ચરુપે વા યસ્ય સઃ-ઠર્કતવિકૃતનૃણિતદાદિકાયુકઃ, સ્વાપુરુપમહાધિકાચીમત્સ-
દન્તો વા। 'અમંપુડિયઠ્ઠે' અસંપુટિનોઠઃ, અસંપુટિનો, અમંટુતો વા પરસ્પ-
રાસંમિલિતો સ્ફાટિતો ઓઠ્ઠલધુ-વાદ્યનરીર્ધત્વાચ્છોઠ્ઠો યસ્ય સઃ સ્ફાટિત-
મુચ્ચ इत्यर्थः। 'ઉદ્દેયપડન્નલંચંતમુદ્દપ' ઉદ્દેય પ્રકીર્ણલમ્બમાનમૂર્ધજઃ, તત્ર-
'ઉદ્દેય' ઉદ્દેના=સાયુમમ્પર્કાત્પ્રચલિતા અત एव-'પડન્ન' પ્રકીર્ણા=ઇતસ્તતો
વિક્ષિપ્તાઃ 'લંચંત' લમ્બમાનાઃ=અથઃ પ્રસર્પન્તઃ 'મુદ્દપ' મૂર્ધજાઃ=કેશા યસ્ય
સ તથા। 'અમરરાહુવન્ને' અમરરાહુવર્ણઃ-અમરરાહુર્વિગ્રહ इव वर्णो યસ્ય સઃ-
અત્યન્તકૃણવર્ણ इत्यर्थः। 'નિરણુકોસે' નિરણુકોશઃ=નિર્દેયઃ, નિરણુતાવે'
નિરણુનારઃ= પાપં કૃત્વા પદ્માતારાદિતઃ યનएव 'દારુણે' દારુણઃ=ક્રૂરઃ। 'અ-

ધી અતિશય કઠોર થી; વહુન વિશાળ થી, જોભા રહિત થી, તથા યુગા-
જનક થી-અથવા ઇમ્મ કી દાદી કે વાળ કઠોર થે, વહુ-
ઘને થે, શોભાસે રહિત થે ઓર ઘૂળા ઉત્પાદક થે। (અસંપુડિય-
ઠ્ઠે ઉદ્દેય, પડન્નલંચંતમુદ્દપ, અમરરાહુવન્ને, નિરણુકોસે, નિરણુતાવે દારુણે
પડમપ) દાંતો કો દીર્ઘ હોને કે કારણ ઇમ્મકે ઓઠ પરસ્પર મેં મિલે હુપ
નહીં થે-કિન્તુ રુલે હુપ થે। ઇસકે મસ્તક પર જો કેશ થે-થે પવન મેં
ફપર, ઉધર ઉઢતે, ઇસલિયે ફેલે હુપ થે વધે હુપ નહીં થે। તથા વહુત
પડે હુપ થે। ઇમ્મકા ગારીરિક વર્ણ રાહુ તથા અમર જેમા અત્યન્ત કાલા
થા। દયા સે યહુ, સર્વથા રહિત થા। પાપ કારકે મી ઇસકે હૃદય મેં
પદ્માનાપ કા ભાવ ઉત્પન્ન નહીં હોતા થા। ઇસલિયે ક્રૂર પ્રકૃતિ કા થા।

મહાભયંકર હતી. તેની દાદા-ખૂબજ કઠોર હતી, ઘણી મોટી હતી, શોભા વગરની
હતી. તેમજ ધૂણાજનક હતી, અથવા તો તેની દાદીના વાળ કઠોર હતા, સઘન હતા,
શોભા વગરના હતા, અને ધૂણાજનક હતા. (અસંપુડિયઠ્ઠે ઉદ્દેયપડન્નલંચંત
મુદ્દપ, અમરરાહુવન્ને નિરણુકોસે, નિરણુતાવે દારુણે પડમપ) તેના દાંત
લાંબા હતા. તેથી જાને એક એક બીજાના સ્પર્શ વગર દૂર જ રહેતા હતા. તે
હમેશાં ખુદ્દા, જ રહેતા હતા. તેના માથાના વાળ પવનને લીધે અસ્તવ્યસ્ત થઈને
હિડતા હતા; એથી તેઓ ફેલાઈ જતા હતા. તેના વાળ બાંધેલા રહેતા જ ન હતા
અને તે બહુ જ વધેલા હતા, તેના શરીરનો રંગ રાહુ અને ભમરા જેવો કાળો
થેજ જેવો હતો. તે તંદન નિર્દેય હતો. પાપ કરવા છતાં તેના મનમાં પસ્તાવો
થતો ન હતો. એટલા માટે તે ક્રૂર પ્રકૃતિનો હતો. તેને બોતાની સાથે જ માણીઓનાં

घराणि य आभोऽमाणीर मग्गमाणे गवेसमाणे बहुजणस्स छिद्देसु य
 विसंसेसु य विहुरेसु य वसगेषु य अग्गुदएसु य उस्सत्तेसु य पत्तेसु य
 तिहीसु य छणेसु य जन्नेसु य पव्वणीसु य मत्त-पमत्तस्स य विक्खि-
 त्तस्स य वाउलस्स य र हियस्स य दुक्खियस्स विदेसत्थस्स य विप्प-
 वसियस्स य मग्गं च छिद्दं च विरहं च अंतरं च मग्गमाणे गवेस-
 माणे एवं च णं विहरइ, वंहिरो वि य णं रायगिहस्स नगरस्स आरा-
 मे तु य उज्जाणेषु य वावि पोक्खरिणा-दीहि वायुं जालिया सरेसु य
 सरपंतिवासु य सरसरपंतिवासु य जिणगुज्जाणेषु य भग्गहूवएसु य
 माल्लयाकच्छएसु य सुसाणएसु य गिरिकंदरलेण उव्वट्टाणेषु य
 बहुजणस्स छिद्देसु य जाव एवं च णं विहरइ ॥सु. ४॥

टीका—‘तत्थ णं’ इत्यादि । तत्र खलु राजगृहे नगरे विजयनामा
 तक्करः=चौरः होत्वा=आसीत् । स कीदृशः ? इत्याह—‘पावे’ इति, पापः=
 पापकर्मा चाण्डालरूपः=चाण्डालसदृशः, भीमतरुदकम्मे’ भीमतरुदककर्मा-
 चाण्डालकर्मापेक्षयाऽपि भीमतराणि=भयङ्कराणि रौद्रकर्माणि हिंसादिक्रूरकर्माणि
 यस्य स तथा, ‘आरुसियदित्तरत्तनयणे’ आरुपित दीप्तरत्तनयनः, तत्र-‘आरुसिय’
 आरुपितम्येव ‘दित्त’ दीप्ते=विकराले ‘रत्त’ रक्ते नयने यस्य स तथा, ‘खर-

‘तत्थ णं रायगिहे नगरे विजए नामं तक्करे होत्वा’ इत्यादि ।

टीका—(तत्थ णं रायगिहे नगरे) उसी राजगृह नगर में विजय नामका
 चौर था (पावे चाण्डालहूवे भीमतरुदकम्मे आरुसियदित्तरत्तनयणे, खरफरुस
 महल्ल-विगाय-भीमस्थ-दादि) यह पापी था। चाण्डाल जैसा था। इसके हिंसा
 दिक्रूर कर्म चाण्डाल के कार्य की अपेक्षा भी बहुत भयंकर थे। इसके
 नेत्र क्रौंशो पुरुष के नेत्र जैसे लाल थे, और महा विकराल था दाढ़े इस

टीका—(तत्थं रायगिहे नगरे) ते राजगृहनगरम् (विजयनामं
 तक्करे होत्वा) विजय नामे चौर उद्यते उद्यते । (पावे चाण्डालहूवे भीमतरु
 रुदकामे आरुसियदित्तरत्तनयणे, खरफरुस-महल्ल-विगाय-भीमस्थ-
 दादि) ते पापी उद्यते । यंराणं नेपो उद्यते । हिंसा वगैरे तेनां कूर कर्मो यंराण
 कस्तां पणु भयंकर उद्यते । तेनीं आंजे होधीं भावुसनां नेवीं दाव उद्यते अने ते

फलत्राड्डविगात्रीभन्धरादि' खरखनहापिक्रान्तीभत्सदंष्ट्रिकः, तत्र-
'खापुरुषे=अतिकर्षे 'मदल' महत्तयो=अतिविशाले 'त्रिमय' त्रिकुते=शोभा
वर्जिते 'वीमत्थ' वीमत्से=वृणाजनके 'दादि' द्रष्टिके=दादिके हनुवर्द्धितकेशयु
चउरूपे वा यस्य सः-हर्कविकृतघृणितदादिकायुक्तः, खापखनहापिक्रान्तीभत्स-
दन्तो वा। 'असंपुडियउट्टे' असंपुडिनौष्ठः, असंपुडिनौ, असंपुटौ वा परस्पर-
रासंमिलितौ स्फाटितौ ओष्ठलघु-वाइशनदीर्घत्वाच्चौष्ठौ यस्य सः स्फाटित-
मुख इत्यर्थः। 'उड्डयपइन्नलंचंतमुद्धए' उड्डे प्रकीर्णलम्बमानमूर्धजः, तत्र-
'उड्डेय' उड्डेताः=ययुमम्पर्क्षाप्रचलिता अत एव-'पइन्न' प्रकीर्णाः=इतस्ततो
विक्षिप्ताः 'लंचंत' लम्बमानाः=अथः प्रमर्षन्तः 'मुद्धए' मूर्धजाः=केशा यस्य
स तथा। 'भमरराहुवन्ने' भ्रमरराहुवर्णः-भ्रमरराहुर्वर्ण इव वर्णो यस्य सः-
अत्यन्तकृष्णवर्ण इत्यर्थः। 'निरणुकोसे' निरनुकोशः=निर्दयः, निरणुतावे'
निरनुताः= पापं कृत्वा पश्चात्तारहितः अनप्य 'दारुणे' दारुणः=क्रूरः। "इ-

श्री अतिशय कठोर थीं; बहुत विशाल थीं, शोभा रहित थीं, तथा घृणा-
जनक थीं-अथवा इस की दाढ़ी के बाज कठोर थे, बहुत-
घने थे, शोभासे रहित थे और घृणा उत्पन्न थे। (असंपुडिय-
उट्टे उड्डेय, पइन्नलंचंतमुद्धए, भ्रमरराहुवन्ने, निरणुकोसे, निरणुतावे दारुणे
पइभए) दाढ़ों को दीर्घ होने के कारण इनके ओष्ठ परस्पर में मिले हुए
नहीं थे-किन्तु खुले हुए थे। इसके मस्तक पर जो केश थे-वे पवन में
इधर, उधर उड़ते, इसलिये फैले हुए थे वधे हुए नहीं थे। तथा बहुत
घने हुए थे। इसका शारीरिक वर्ण राहु तथा भ्रमर जैसा अत्यन्त काला
था। दया से यह, सर्वथा रहित था। पाप कारके भी इसके हृदय में
पश्चात्ताप का भाव उत्पन्न नहीं होता था। इसलिये क्रूर प्रकृति का था।

महालयंकर होती। तेनी दाढ़ी भ्रमर कठोर होती, घड़ी ओठी होती, शोभा नगरी
होती, तेभय घृणाजनक होती, अथवा तो तेनी दाढ़ीना बाज कठोर होता, सघन होता,
शोभा नगरी होता, अने घृणाजनक होता। (असंपुडियउट्टे उड्डेयपइन्नलंचंत
मुद्धए, भ्रमरराहुवन्ने निरणुकोसे, निरणुतावे दारुणे पइभए) तेना दांत
दांणा होता तेथी अने ओठ ओठ भीमना स्पर्श नगर हर न रहता होता। ते
उभेथां भुद्धा, न रहता होता। तेना माथाना बाज पवनने लीधे अस्तव्यस्त यधने
उठता होता, ओथी तेओ हेलार्ध नता होता। तेना बाज गांधेला रहता न न होता
अने ते भुद्धा, न वधेला होता, तेना शरीरने रंग राहु अने लभश जेयो अण्ये
भेश जेयो होता। ते तदन निर्दय होता। पाप करवा छतां तेना मनमां यस्तावे
यतो न होता, ओठवा मटे ते क्रूर प्रकृतिने होता। तेने जेतानी साथे न प्राणीजोनां

भय' प्रतिभयः=भयोत्पादकः। 'निसंसिप' नृशंसकः। 'निगुणकंपे' निरनु-
 कम्पः=दयागुणवर्जितः। 'अहिंव्यएगंतदिट्ठिए' अहिरिवैकान्तदृष्टिकः, भुजङ्ग-
 इव क्रूरकर्मकरणे एकाग्रतालक्षणः एकान्ता=एक निश्चया दृष्टिः=विचारसरणि-
 र्यस्य स तथा। खुरेव एगंतधारण'धुर इव एकान्तधारकः, धुरो=नाभितश-
 स्त्रविशेषः 'उम्तरा' इति भाषायाम्, तद्वत् 'एगंत' एकान्तेन=तीव्रत्वात्सर्व
 प्रकारेण परपक्षापकरणे 'धारा' धारा=परोपतापनरूपा परिणामधारा यस्य सः,
 सर्वस्वापहारात्यर्थः, 'गिद्धेव आमिसतल्लिच्छे' गृद्ध इव-आमिप तल्लिप्सः गृद्ध
 इव-गृहपक्षिवत् 'आमिस, आमिपे=शब्दादिविषये 'तल्लिच्छे' तल्लिच्छः=
 तत्परः'तल्लिच्छे' इति तत्परार्थो देशी शब्दः। अथवा आमिपे=विषयभोगादिके
 सा=अत्युत्कटा लिप्सा यस्य सः-कान्भोजे तोत्राभिलाषोत्यर्थः। 'अग्निमिव
 सव्वभक्खी' अग्निरिव सर्वभक्षी=भक्ष्याभक्ष्यसर्वभोजी सर्वजनलुण्ठको

इसे देखते ही जीवों के हृदयमें भय का संचार हो जाता था। (निसमइए
 निरनुकंपे अहिंव्यएगंतदिट्ठिए, खुरेव एगंतधारण, गिद्धेव आमिसतल्लिच्छे)
 यह स्वभावतः नृशंसक (घातक) था निरनुकंपे-दयागुण वर्जित था। सर्प
 की तरह क्रूर कर्म करने में इस की विचारसरणि एक निश्चयवादी होती
 थी, धुरा-उत्तम के समान वह सर्व प्रकार से परकीय वस्तुओं के हरण
 करने में परोपतापनरूप परिणाम धारावाला था। गिद्धपक्षी की तरह यह
 शब्दादि विषयरूप आमिप में अथवा कामवासना में तत्पर रहा करता था।
 (अग्निमिव सव्वभक्खी जलमिव मज्झमादी उक्कंवण, वंचण, माया नियडि,
 कूड, कवड, साइ, संगओग, बहुले, चिरणपरविणट्ठुट्ट सीलायारचरित्ते,
 जूयपसंगी, मज्जपसंगी, भोज्ज, पसंगी, मंसपसंगी दारुणे हिययशारण)
 अग्नि के समान यह सर्व भक्षी था, अथवा लक्षणों से सर्व जीवों को

भय लयभीत र्थी होता होता। (निसमइए निरनुकंपे, अहिंव्य एगंतदिट्ठिए
 खुरेव एगंतधारण, गिद्धेव आमिसतल्लिच्छे) स्वभावधी ७ ते नृशंस अने
 घातक होता। (निरनुकंपे) निर्दय होता। सापनी जेम क्रूर कर्ममां प्रवृत्त यत्नारा
 तेना विचारो दृढ निश्चयवादी होता अस्तसानी जेम ते अधी रीने जीवज्योनी
 वस्तुज्योने डरी डेवाभां परोपतापन रूप परिणाम वाणो होता। गीधनी जेम शब्द
 वगेरे विषय रूप आमिपमां अथवा कामवासना जेवी जाअतमां ते डुमेथां तयार
 रहेतो होता। (अग्निमिव सव्वभक्खी जलमिव सव्वमगादी उक्कंवण, वंचण,
 माया नियडि, कूड, कवड, साइसंपओग, बहुले, चिरणपरविणट्ठुट्ट
 सीलायारचरित्ते, जूयपसंगी, मज्जपसंगी भोज्जपसंगी मंसपसंगी दारुणे हियय
 दारण) अग्निना जेयो ते सर्वभक्षी होता अथवा ते जया प्राणीज्योने दंतार

વા । ‘જલમિવ સત્ત્વગ્રાહી’ જલમિવ સર્વગ્રાહી—યથા જલં સ્વવિષયપાત્રં
 સર્વં સ્વાન્નર્તનં કરોતિ તથૈવાપી મર્વં સર્વસ્માદપદ્ધરતિ । ‘ઉત્કંચન-
 વંચનમાયાનિયત્ક્રૂડકવટમાઙ્ગસંપ્રભોગવહુલ’ ઉત્કંચનવચ્ચનમાયા-
 નિકૃતિ ક્રૂડકપટમાતિસંપ્રયોગવહુલઃ, તત્ર—‘ઉત્કંચન’ ઉત્કંચન=સ્વપરગુણ-
 ભાવેऽપિ ગુણોત્ક્રીતનમ્, ‘વંચન’ વચ્ચન=હલકરણં, માયા=પરવચ્ચનમ્, ‘નિયત્ક્રૂડ’
 નિકૃતિઃ=માયાઽઽચ્છાદનાર્થં પૂનર્માયાકરણં—વચ્ચત્ત્યા મર્તલકૃત્તિધારણમ્,
 ‘ક્રૂડ’ ક્રૂટં પરવચ્ચનાર્થં તુલાદેન્યુનાધિકકારણમ્, ‘કવટ’ કપટમ્=વેપમા-
 પાદિવિષયકરણમ્, ઇમિરુત્કંચનાદિભિઃ સઠ ‘સાઙ્ગસંપ્રભોગ’ સાનિસંપ્ર-
 યોગઃ—અતિજયેન યોગસ્તેન યો વહુલઃ=ગ્યાપ્તઃ સકલક્રૂડકપટાદિ મળ્ડાગાર-
 હન્યર્થઃ । ‘ચિત્તનગરવિણદ્વદ્વસીલાગારવર્ષિતે’ ચિત્તનગરવિણદ્વદ્વસીલાચાર-

લૂટને ચાલા થા । જલ કી तरह સર્વગ્રાહી થા અર્થાત્ જલ નિસ પ્રકાર
 અપને મેં પડે હુણ પદાર્થ કો અપને ખીતર હે જાતા હૈ—ઉપી પ્રકાર યહ
 ખી દૂસરોં કે પાસ સે સમસ્ત ચોજોં કા અમ્હરણ કર અપને પાસ રલ્લ
 હેવા થા । અપને ખીતરજો ગુણ નહીં હે ડનકી ખી યહ અપને મેં હૈં ઇસ
 તંરહ કી પ્રશંસા ક્રિયા કરતા થા । વંચના—હલ કરને મેં યહ વિશેષવદુ—વતુર થા,
 માયા પરવંચન મેં વહુત્ દોશિયાર થા—નિકૃતિ અપને માયાચારીકો દવાને મેં
 દુવારા માયા કરને મેં વડા હી સિદ્ધહસ્ત થા । તુલા આદિ કા ન્યૂનાધિક
 કરના ઇસકા નામ વ્યુહ હૈ, વેપ આદિ કો ષદલના ઇસકા નામ કપટ હૈ
 ઇન સવકે કરને મેં યહ પ્રહ્યાન થા । અર્થાત્ ઇન ઉત્કંચન માયા, નિકૃતિ
 ક્રૂડ, કપટ કા યહ મળ્ડાર થા । ચિત્કાલ સે યહ નગર સે ચાઢર રહતા
 થા । ઇસલિયે ઇસકા સ્વભાવ કુટ્ટ હો ગયા થા । આચાર—કુલ મર્યાદાલ્પ

હતો. પાણીની જેમ તે સર્વગ્રાહી હતો— એટલે કે પાણી જેમ તેમાં પડી ગયેલા
 બધા પદાર્થો તે પોતાની અંદર લઈ લેતો છે, તે પ્રમાણે જ તે ચોર પણ ખીજ-
 ઓની પાસેથી બધી વસ્તુઓ ચોરીને તેની પાસે સંગ્રહી રાખતો હતો. જે શુભો
 તેમાં હતા તેમની પણ ખીજઓની સાથે પ્રશંસા કરતો રહેતો હતો. ખીજને છિત-
 રવામાં તે પાવધો હતો. માયા—એટલે કે ખીજને કામવામાં તે ખૂબ જ કુશળ હતો.
 નિકૃતિ—એટલે કે માયા ચોરીને પરાજિત કરવામાં તે ખીજ બળત માયા (પર
 વંચન) કરવામાં બહુ જ ચતુર હતો. ગ્રાજ્ઞવાં વગેરેને આકાંક્ષીથી ન્યૂનાધિક કરતું
 તેનું નામ વ્યુહ છે. વેપભૂષા વગેરે ખટલવી તે કપટ કહેવાય છે. આ માટે તે
 પ્રખ્યાત હતો. એટલે કે ઉત્કંચન, વંચન, માયા, નિકૃતિ, ક્રૂટ, કપટનો તે ખજાનો
 હતો. લાંબા વખતથી તે નગરની બહાર જ રહ્યા કરતો હતો. એટલા માટે સ્વભાવે

भण' प्रतिभयः=भयोत्पादकः। 'निसंसिण' नृशंसकः। 'निगणुकंपे' निरनु-
कम्पः=दयागुणवर्जितः। 'अहिंवएगंतदिट्ठिए' अहिंरिक्कान्तदृष्टिकः, भुजङ्ग-
इव क्रूरकर्मकरणे एकाग्रतालक्षणः एकान्ता=एक निश्चया दृष्टिः=विचारसरणि-
र्यस्य स तथा। खुरेव एगंतधारए'धुर इव एकान्तधारकः, धुरो=नाभितश-
ह्वविशेषः 'उम्तरा' इति भाषायाम्, तद्वत् 'एगंत' एकान्तेन=तीव्रतात्सर्व-
प्रकारेण परवस्तुधारणे 'धारा' धारा=परोपतापनरूपा परिणामधारा यस्य सः,
सर्वस्यापहारित्यर्थः। 'गिद्धेव आमिसतल्लिच्छे' गृद्ध इव-आमिष तल्लिप्सः गृद्ध
इव-गृह्यभिवत् 'आमिस्स, आमिपे=शब्दादिविषये 'तल्लिच्छे' तल्लिच्छः=
तत्परः'तल्लिच्छे' इति तत्परार्थो देशी शब्दः। अथवा आमिपे=विषयभोगादिके
सा=अत्युत्कटा लिप्सा यस्य सः-कामभोगे तोत्राभिलाषोत्यर्थः। 'अग्गमिव
सव्वभवल्ली' अग्निमिव सर्वभक्षी=भक्ष्याभक्ष्यसर्वभोजी सर्वजनलुण्टको

इसे देखते ही जीवों के हृदयमें भय का संचार हो जाता था। (निसमडए
निरनुकंपे अहिंवएगंतदिट्ठिए, खुरेव एगंतधारए, गिद्धेव आमिसतल्लिच्छे)
यह स्वभावतः नृशंसक (घातक) था निरनुकंपे-दयागुण वर्जित था। सर्प
की तरह क्रूर कर्म करने में इस की विचारसरणि एक निश्चय वाली होती
थी, धुरा-उम्तरा के समान वह सर्व प्रकार से परकीय वस्तुओं के हरण
करने में परोपतापनरूप परिणाम धारावाला था। गिद्धपक्षी की तरह यह
शब्दादि विषयरूप आमिष में अथवा कामवासना में तत्पर रहा करता था।
(अग्गमिव सव्वभवल्ली जलमिममग्गमाही उक्कंवण, वंचण, माया नियडि,
कूड, कवड, साइ, संओग, चहुळे, चिरणगरविणट्ठुट्ठ सीलाचारचरित्ते,
जूयपसंगी, मज्जपसंगी, भोज्ज, पसंगी, मंसपसंगी दारुणे हिययधारए)
अग्नि के समान यह सर्व भक्षी था, अथवा लक्षण से सर्व जीवों की
भन अथलीत थं अतां हतां। (निसमडए निरनुकंपे, अहिंवए एगंतदिट्ठिए
खुरेव एगंतधारए, गिद्धेव आमिसतल्लिच्छे) स्वभावधी अ ते नृशंस अने
घातक हतो। (निरनुकंपे) निर्दय हुनो। सापनी जेम क्रूर कर्ममां प्रवृत्त थनाश
तेना विचारो हद निश्चयवागो हुता। अस्तंरानी जेम ते अधी रीने पीअओनी
वस्तुओने हरी देवाभां परोपतापन इप परिणाम वाणो हुतो। गीधनी जेम शण्ड
वगेरे विषय इप आभिषमां अथवा कामवासना जेवी आगतमां ते हुमेथां तथार
रहेतो हुतो। (अग्गमिव सव्वभवल्ली जलमिव सव्वगमाही उक्कंवण, वंचण,
माया नियडि, कूड, कवड, साइसंपओग, चहुळे, चिरणपरविणट्ठुट्ठ
सीलाचारचरित्ते, जूयपसंगी, मज्जपसंगी भोजपसंगी मंसपसंगी दारुणे हियय
धारए) अग्निना जेयो ते सर्वभक्षी हुतो अथवा ते अपा प्राणीओने हंतार

मान्तकं पद प्राकृतत्वात् 'नित्यभेयलघुहस्तसंपयुक्तं' तीर्थभेदलघुहस्तसंपयुक्तः,
'नित्यभेय' तीर्थभेदे=धर्मपध्वंसने धर्मस्थानध्वंसने वा लघुहस्तसंपयुक्तः=
हस्तलाघययुक्तः अतिकुशल इत्यर्थः। 'परस्स दन्वहरणम्मि निच्चं अणुवद्धे'
परस्य द्रव्यहरणे नित्यमनुवद्धः=आसक्तः। 'तिव्वेरे' तोत्रवैरः= उत्कट
विरोधवान् स राजगृहस्य नगरस्य बहूनि 'अइगमणाणिय' भतिगमनानि=
च प्रवेशमार्गाः 'निग्गमणाणि' निर्गमनानि=निस्सरणमार्गाः, 'दाराणि' द्वाराणि=
नगरद्वाराणि, 'अदाराणि' अद्वाराणि-लघुद्वाराणि गुप्तद्वाराणि वा, 'छिंडीओ'
छिण्डोः=घृतिछिद्रारूपाः कण्टक प्राकारछिद्राणीत्यर्थः, 'खंडीओ' खण्डोः=
दुर्गछिद्राणि, 'नगरनिद्धमणाणि' नगरनिर्द्धमनानि=नगरजलनिर्गमनद्वाराणि,
'संवट्टणाणि' संवर्त्तनानि=अनेकमार्गसङ्गमस्थानानि, 'निव्वट्टणाणि' निर्वर्त्तनानि=
नूतननिर्मितमार्गरूपाणि, 'जुव्वलयाणि' जूवललकानि=घृतक्रीडास्थानानि,
'पाणाणि' 'पानागाराणि' मदिरास्थानानि, 'वेस्सागाराणि' वेश्यागाराणि=

तीर्थ भेद लघु हस्त संपयुक्त था-अर्थात् धर्मस्थान को नष्ट करने में यह
अति कुशल था। (परस्स दन्वहरणम्मि निच्चं अणुवद्धे) दूसरों के द्रव्य
हरण में यह आसक्त रहता था। (तिव्वेरे) तीव्र वैर वाला था।
(रायगिहस्स नयरस्स बहूणि अइगमणाणि य निग्गमणाणि य दाराणि य अच रा-
णिय छिंडीओ य खंडीओ य नगरनिद्धमणाणि य) यह राजगृहनगरके अनेक
प्रवेशमार्गों को जाने के मार्गों को वहां के अनेक द्वारों को छोटे-द्वारों
को-अथवा गुप्त द्वारों को कांटों की लगी हुई बाड़के छिद्रों को जल के
निकलने की नालियों को (संवट्टणाणि) अनेक मार्गों के संगमस्थानों को
(निवट्टणाणि) नूतननिर्मित मार्गों को (जुव्वलयाणि) जूवा के खेलने के
स्थानों को (पाणागाराणि) मदिरा पीने के स्थानों को (वेस्सागाराणि)

विचार पणु उत्पन्न थतो हुतो हे ३। हुं हेतुं कृत्य करी रह्यो छुं. ते ' तीर्थभेद
लघुहस्त संपयुक्त ' हुतो—जेटले के धर्मस्थानने नष्ट करवाभां ते अतिकुशल हुतो.
(परस्सदन्व हरणम्मि निच्चं अणुवद्धे) परस्सना द्रव्यने हरवाभां ते आसक्त
रह्य करतो हुतो. (तिव्वेरे) ते अथकर रीते वेर (दुश्मनावट) सम्पन्नार हुतो.
(रायगिहस्स नयरस्स बहूणि अइगमणाणि निग्गमणाणि य दाराणिय अच-
दाराणि य छिंडीओ य खंडीओ य नगरनिद्धमणाणि य) राजगृह नगरना
धरुण प्रवेश भाओने अवर अवरना रस्ताओने, त्यां ना धरुण दरवान्ओने, नाना
दरवान्ओने अथवा तो शुप्त दरवान्ओने, कैटोने, बाडना छिद्रोने, छिद्राना
छिद्रोने, पाछीनी, नणीओने. (संवट्टणाणि), धरुण रस्ताओ लेण थता होय तेवा
स्थानोने (निवट्टणाणि) नवा बनवाववाभां आवेला रस्ताओने. (जुव्वलयाणि)
जूवान्ना अक्षओने, (पाणागाराणि) धरु पीवान्ना स्थानोने, (वेस्सागाराणि)

ચરિત્રઃ, તત્ર-‘ચિર’ ચિરં=વહુકાલં યાવન્ ‘નગર’ નગરાન્ ‘વિણદ્વ’ વિનદ્વઃ=
 લાગિતઃ, અત એવ ‘દુદ્ધ’ દુપ્તં શીલં=સ્વભાવઃ, આચારઃ કુલમર્માદાલક્ષણઃ,
 ચરિત્રં=જીવનવ્યવહારરૂપં यस્ય સં તથા । ‘જૂવપસંગી’ યૂવમસ્ત્રી=યૂવકીડા-
 સક્તઃ ‘મઙ્ગલપસંગી’ મઘપસંસ્ત્રી=મઘપાત્રી, ‘મોઙ્ગલપસંગી’ મોઙ્ગલપસંસ્ત્રી=લઘ-
 લાયાદિરસલોચ્છપઃ । ‘મોગમસંસ્ત્રી’ इति पाठ गणिकापरायण इति । ‘મંસપસંગો’
 માંસપસંસ્ત્રી=માંસાહારી, ઉપલક્ષણાત્ સપ્તવ્યસનસેવી । ‘દારુણે’ દારુણઃ=કઠોર-
 હૃદયઃ । ‘હૃદયદારણ’ હૃદયદારકઃ=અન્વેષાં હૃદયવિદારકઃ । સાહસિણ્ સાહ-
 સિકઃ=અવિચારકારી । સંધિચ્છેપણ્ સન્ધિચ્છેદકઃ=ક્ષત્રાલિપ્તકઃ=પૃષ્ઠાદિમિત્તિ-
 ભેદકઃ ‘ઉત્તરિણ્’ ઔપધિકઃસમાપિત્વેન પ્રચ્છન્નચારી । ‘વિસંમધાર્દ’ વિસંમ-
 ધાતી=વિશ્વાસઘાતકઃ । ‘આલીયગ’ આદીપકઃ=ગ્રામાદિપ્રજ્વાલકઃ ‘લુપ્તપથ

વ્યવહાર’ इसका बिलकुल नष्ट भ्रष्ट हो गया था, और चरित्र इसका बिल्कुल पतित बन गया था । यह यून संगी-जुआ खेलने में आसक्त मद्य पाने में प्रसक्त भोज्य प्रसंगी-मिष्टान्न आदिरस का लोलुपी, और गणिकाओं के सेवन करने में सदा तल्लीन रहता था । यह मांसाहारो था-उपलक्षण से सातों ही व्यसनों का सेवन करने वाला था । कठोर हृदय था-अन्य माणियों के हृदय विदारक था (साहसिण) बड़ा साहसिक था बिना विचारे हर एक काम कर डालता था । (संधिच्छेपण, उतर्दिण, विसंमधार्द, आलीयगतिस्थभैरलहृत्यसंपउण) मकानों में सेव (खात) लगाने में उनकी भित्तिकोड़ने में-यह प्रख्यात था, औपधिक था-मायावाती होने के कारण यह अपना वेा परिवर्तिन कर इधर उधर फिर करता था । विश्वासघातक था । आदीपक-ग्राम आदि के जंगलमें उसे कोई विचार नहीं होता था ।

તે દુષ્ટ થઈ ગયો હતો. આચાર-એટલે કે કુળની મર્યાદા રૂપ તેનો વ્યવહાર સંદર્ભ નાથ પામ્યો હતો અને તેનું ચારિત્ર્ય સાવ બ્રહ્મ થઈ ગયું હતું. તે યુવ પ્રસંગી જુગારમાં આસક્ત, મધપી-દારુ પીનામાં પ્રસક્ત, લોભ્ય પ્રસંગી-મિષ્ટાન્ન વગેરે ગળ્યું ખાવામાં લોલુપ અને ગણિકાઓ વગેરેના સેવનમાં તે હમેશાં તल्लीન રહ્યા કરતો હતો તે માંસ ભક્ષક હતો. ઉપલક્ષણથી તે સાતે સાત વ્યસનોને આચરનાર હતો. કઠોર હૃદય વાળો હતો. બીજા આલુસોના હૃદયને કુખી બનાવનાર હતો (સાહસિણ) તે જૂઠા સાહસિક હતો. વિવેક વગરનો થઈને તે ગમે તે કામ કરતો હતો. (સંધિચ્છેપણ ઉતર્દિણ વિસંમધાર્દ આલીયગતિસ્થભૈરલહૃત્યસંપઉણ) ઘરમાં ખાતર પાડવામાં તે પ્રખ્યાત હતો. તે ઔપધિક હતો-એટલે કે મર્યાબદ્ધી હોવા બદલ તે પેતાનો વેપ બદલીને આર્થ તેમ ખર્ચ કરતો હતો. તે વિશ્વાસ ઘાત કરનાર હતો. આદીપક-એટલે કે ગ્રામ ને સગળાવતાં તેને

रूपेषु 'विहरेषु' विधुरेषु व्याकुलावधारूपेषु 'वसणेषु' व्यसनेषु-विपत्तृषु
'अब्धुदण्डेषु' अब्धुदण्डेषु राज्यलक्ष्म्यादिप्राप्तिरूपेषु 'उत्सवेषु' उत्सवेषु
विवाहादिप्रसङ्गरूपेषु 'पसवेषु' प्रसवेषु-पुत्रादिजन्मोत्सवेषु 'तिहिषु' तिथिषु-
सांवत्सरिकादिरूपासु 'छणेषु' क्षणेषु आनन्दजनकव्यापाररूपेषु 'जन्नेषु'
यज्ञेषु नागाद्युत्सवेषु 'पव्वणीसु' पर्वणीषु-कार्तिकपूर्णिमादिपर्वतिथिषु 'मत्त-
पमत्तस्स' मत्तपमत्तस्य तत्र 'मत्त' उन्मत्तः 'पमत्त' प्रमत्तः-प्रमादवान् यः स
तस्य 'विविक्खत्तस्स' विक्षिप्तस्य प्रयोगविशेषेण भ्रान्तचित्तस्य 'वाडलस्स'
वातुलस्य वातरोगयुक्तस्य अन्यमनस्कस्य वा 'सुहियस्स' सुखितस्य
सकलेन्द्रियानुकूलविषयप्राप्तत्वात्सुखमग्नस्य 'दुक्खियस्स' दुःखितस्य इष्ट
वियोगानिष्टसंयोगादिना दुःखनिमग्नस्य 'विदेसत्थस्स' विदेशस्थस्य परदेश-
स्थितस्य 'विण्वसियस्स' विप्रोषितस्य-इष्टजनवियोगिनः इत्यादि बहुज-

विहरेषु) व्याकुल अवस्था में होता था (वसणेषु) हिंसी और बिराति से
ग्रस्त होता था उस समय में तथा (अब्धुदण्डेषु) राज्यलक्ष्मी आदि की
प्राप्तिरूप उत्सवों में (उत्सवेषु य पसवेसु य तिहीसु य छणेषु य जन्नेसु य
पव्वणीसु य) विवाह आदि प्रसंगों में पुत्रादि जन्मोत्सवों में सांवत्सरिक
तिथियों में, आनंद जनक व्यापाररूप क्षणों में नागादि उत्सवरूप यज्ञों में
कार्तिक पूर्णिमा आदिरूप पर्वतिथियों में. (मत्त-पमत्तस्स विविक्खत्तस्स वाड-
लस्स य सुहियस्स य दुक्खियस्स य विदेसत्थस्स य विण्वसियस्स य) जब
कोई जन मत्त हो जाता था प्रमादवशंगत हो जाता था, प्रयोग विशेष
से भ्रान्त चित्त बन जाता था, वातव्याधि से युक्त हो जाता था। या
अन्यमनस्क हो जाता था, सकल इन्द्रियों के अनुकूल विषयों की प्राप्ति
से आनन्द युक्त बन जाता था इष्ट वियोग अनिष्ट संयोग आदि से दुःख-

(वसणेषु) भील कोश आकृतियों में आसक्त हो, ते समय में तेमज (अब्धुदण्डेषु)
राज्य लक्ष्मी वगेरेनी प्राप्तिरूप उत्सवों में (उत्सवेषु य पसवेषु य तिहीसु य
छणेषु य जन्नेसु य पव्वणीसु य) लज्ज वगेरेनी प्रसंगों में, पुत्र वगेरेना जन्मो-
त्सवों में, सांवत्सरिक तिथियों में, आनंदनी क्षणों में, नाग वगेरेना उत्सव इय
यज्ञों में, कार्तिक पूर्णिमा वगेरे रूप पर्व तिथियों में (मत्त-पमत्तस्स विविक्खत्तस्स वाडलस्स य
सुहियस्स य दुक्खियस्स य विदेसत्थस्स य पयत्तस्स विक्खियस्स विण्वसियस्स य)
न्यारे कोश भाषुस गांडो यथंजतो, प्रमादी यथंजतो, (तत्र मंत्रना) प्रयोग विशेषथी
भ्रान्तचित्त यथंजतो, वातना रोगथी पीडित यथंजतो, शून्य मनस्क यथंजतो,
गंधी छिद्रियेने सुष प्राप्ति थाय अथो संयोग यथा न्यारे कोश आनंद भग्न
यथंजतो, छष्ट वियोग तथा अनिष्ट संयोग वगेरेथी दुःखी यथंजतो, परदेशों में

गणिकागृहाणि 'तद्दारद्वाराणि' तद्द्वारस्थानानि=गणि हागृहद्वाराणीत्यर्थः, 'तद्द-
रद्वाराणि य' तत्करस्थानानि च=चोरनिवासस्थानानि, 'सिंघाडगाणि' शृङ्गा-
टकानि=शृङ्गाटकाकृतित्रिकोणस्थानानि, 'तिपाणि' त्रिकोण मार्गत्रयसंमी-
लनस्थानानि, 'चउकाणि' चतुष्कोणस्थानानि, चचराणि चच्चराणि=
चतुष्पथरूपाणि, 'नागघराणि' नागगृहाणि 'भूयघराणि' भूतगृहाणि 'जक्खदे-
उलानि' यक्षदेवकुलानि= यक्षायतनानि 'सभाणि' सभाः 'पवाणि' प्रपाः-
पानीयशाला 'पणियसालानि' पणितृशालानि-कृषिक्रयस्थानानि 'मुन्नघराणि'
शून्यगृहाणि 'आभोएमाणेर' आभोगयन्त्र-सोपयोग प्रेक्षमाणः 'मग्गमाणे'
मार्गमाणः-अन्विष्यन्। 'गवेसमाणे' गवेयमाणः, सूक्ष्मरीत्या त्रिलोक-
मानः-बहुजनस्य 'छिद्देसु' छिद्देसु स्खलनारूपेषु 'विसमेसु' विषमेषु-रोगाद्यवस्था-

वेद्याओं के गृहों को (तद्दारद्वाराणि) उनके दरवाजों को (तत्करद्वाराणि)
चोरों के निवासस्थानों को (सिंघाडगाणि) शृंगोटक जैसे त्रिकोण वाले
स्थानों को (तिपाणि) तीन मार्ग जहाँ मिले हों ऐसे स्थानों को (चउकाणि)
चतुष्कोण वाले स्थानों को (चचराणि) चतुष्पथ रूप स्थानों को (नागघराणि)
नागगृहों को, (भूयघराणि) भूतगृहों को, (जक्खदेउलानि) यक्ष के देरलों को
(पवाणि) सभाओं को (पराणि) व्याकुलों को, (पणियसालाणि) कृषिक्रय
के स्थानों को (मुन्नघराणि) शून्य घरों को (आभोएमाणेर) उपयोग देकर
बारबार देखता था। (मग्गमाणे) उन्हें बारर तलाशता। (गवेसमाणे)
सूक्ष्मदृष्टि से उन की गवेयणा करता था (बहुजनस्स 'छिद्देसु य') जब कोई
किसी प्रकार के कष्ट में होता था (विसमेसु) रोगादि अवस्था संज्ञान

वेद्याओंनां धरेने, (तद्दारद्वाराणि) ते वेद्याओंना द्दरद्वाराणे, (तत्करद्वाराणि)
चोरेना अध्याणे (सिंघाडगाणि) शृंगोटक-ओटले के त्रय रस्ता सेगा यता डोय
तेवा स्थानेने, (चउकाणि) चतुष्कोणवाणा स्थानेने (चचराणि) चार रस्ताओ
सेगा यता डोय तेवा स्थानेने, (नागघराणि) नागनां गृहोने, (भूयघराणि)
भूतिनां धरेने, (जक्ख देउलानि) यक्षोना देवालयोने (मभाणि) सभाओने
(पवाणि) परओने, (पणिय सालाणि-कृष पिकद्वयना स्थानेने, (मुन्नघराणि) आली
पडी रहेला धरेने, (आभोएमाणे) महत्तर आपीने वारे धरीओ नेतो इतो
(मग्गमाणे) ते स्थानेने बारवार तथासता रहे तो इतो. (गवेसमाणे) सूक्ष्म
दृष्टिथी तेभने नेतो रहेतो इतो. (बहुजनस्स 'छिद्देसु य') न्यारे कोय भावुय
कोय पण आतना कष्टभां पीउतो रहे छि. (विसमेसु) रोग वगेरथी मुक्त रहेतो,

रूपेषु 'विहरेषु' विहरेषु व्याकुलान्धारूपेषु 'वसणेषु' व्यसनेषु-विपत्तु
 'अब्भुदणसु' अब्भुदयेषु राज्यलक्ष्म्यादिमाप्तिरूपेषु 'उत्सवेसु' उत्सवेषु
 विवाहादिपञ्चरूपेषु 'पपवेषु' पपवेषु-पुत्रादिजन्मोत्सवेषु 'तिहिंसु' तिथिंसु-
 सांवत्सरिकादिरूपासु 'छणेषु' क्षणेषु आनन्दजनकव्यापाररूपेषु 'जन्नेसु'
 यज्ञेषु नागाद्युत्सवेषु 'पव्वणीसु' पर्वणीषु-कार्तिकपूर्णिमादिपर्वतिथिषु 'मत्त-
 पमत्तस्स' मत्तपमत्तस्य तत्र 'मत्त' उन्मत्तः 'पमत्त' प्रमत्तः-प्रमादवान् यः स
 तस्य 'विक्खित्तस्स' विक्षिप्तस्य पयोगविशेषेण भ्रान्तचित्तस्य 'वाउल्लस्स'
 वातुल्लस्य वातरोगयुक्तस्य अन्यमनस्कस्य वा 'सुहियस्स' सुखितस्य
 मरुत्तेन्द्रियाणुकूलविषयप्राप्तत्वात्सुखमग्नस्य 'दुक्खियस्स' दुःखितस्य इष्ट
 वियोगानिष्टसंयोगादिना दुःखनिमग्नस्य 'विदेसत्थस्स' विदेशस्थस्य परदेश-
 स्थितस्य 'विण्वसियस्स' विप्रोषितस्य-इष्टजनवियोगिनः इत्यादि बहुज-

विहरेषु) व्याकुल अवस्था में होता था (वाणेषु) क्रिस्ती और चान्ति से
 ग्रस्त होता था उस समय में तथा (अब्भुदणसु) राज्यलक्ष्मी आदि की
 माप्तिरूप उत्सवों में (उत्सवेसु य पपवेषु य तिहीसु य छणेषु य जन्नेसु य
 पव्वणीसु य) विवाह आदि प्रसंगों में पुत्रादि जन्मोत्सवों में सांवत्सरिक
 तिथियों में, आनंद जनक व्यापाररूप क्षणों में नागादि उत्सवरूप यज्ञों में
 कार्तिक पूर्णिमा आदिरूप पर्वतिथियों में, (मत्त-पमत्तस्स विक्खित्तस्स वाउ-
 ल्लस्स य सुहियस्स य दुक्खियस्स य विदेसत्थस्स य विण्वसियस्स य) जब
 कोई जन मत्त हो जाता था प्रमादवशंगन हो जाता था, प्रयोग विशेष
 से भ्रान्त चित्त बन जाता था, वातव्याधि से युक्त हो जाता था। या
 अन्यमनस्क हो जाता था, सकल इन्द्रियों के अनुकूल विषयों की प्राप्ति
 से आनन्द युक्त बन जाता था इष्ट वियोग अनिष्ट संयोग आदि से दुःख-

(वसणेषु) भीलु डोअ आइतमां इसाथवेा रहितो, ते समथे तेमअ (अब्भुदणसु)
 राज्य लक्ष्मी वगेरेनी प्राप्तिइय उत्सवोमां (उत्सवेसु य पपवेषु य तिहीसु य
 छणेषु य जन्नेसु य पव्वणीसु य) लअ वगेरेनी प्रसंगोमां, पुत्र वगेरेना जन्मो-
 त्सवोमां, सांवत्सरिक तिथियोमां, आनंदनी क्षणोमां, नाग वगेरेना उत्सव इय
 यज्ञोमां, कार्तिक पूनम वगेरेइय पर्व तिथियोमां (मत्त-पमत्तस्स विक्खियस्स उवा ल्लस्स य
 सुहियस्स, य दुक्खियस्स य विदेसत्थस्स य पयत्तस्स विक्खियस्स विण्वसियस्स य)
 न्यारे डोअ भाणुंस गांडा थई जतो, प्रमादी थई जतो, (तत्र भंजना) प्रयोग विशेषथी
 भ्रान्तचित्त थई जतो, वातना रोगथी पीडित थई जतो, शून्य मनस्क थई जतो,
 गंधी छिन्दियोने सुअ प्राप्ति थाय जेवेा संयोग थतां न्यारे डोअ आनंद भग्न
 थई जतो, छिष्ट वियोग तथा अनिष्ट संयोग वगेरेथी दुःखी थई जतो, परदेशमां

नस्य 'मगं' मार्गम् अवसरम् 'छिद्' छिद्रम्-स्खलनारूपम् विरहं वियोगम्
 'अंतरं' स्थानान्तरगमनरूपं सायंकालादिरूपं वा 'मगमाणे' मार्गयमाणः
 विलोकमानः 'गवेसमाणे' अन्विष्यन् 'एवं च णं' उक्तेरीत्या 'विहरइ'
 विहरति विजयतस्फुरोऽवतिष्ठते इत्यर्थः, चकारः समुचयार्थः, णं वाक्या-
 लङ्कारे । 'वहिया वि य णं' वहिरपि च खलु राजगृहनगरस्य 'आरामेसु' आरा-
 मेषु-पुष्पफलादि समृद्धसुखलतासंकुलक्रीडास्थानेषु 'उज्जाणेषु' उद्यानेषु=
 पत्रपुष्पफलच्छायोपशोभितनगरासन्नवर्तिकाक्रीडास्थानेषु 'वावीपोक्खरिणी-
 दीहियागुंजालियासरेसु' वापीपुष्करिणीदीर्घिकागुञ्जालिकासरस्सु,
 तत्र 'वावी' वापी चतुष्कोणयुक्ता 'पोक्खरिणी' पुष्करिणी-कमल युक्तगो-
 लाकारा 'दीहिया' दीर्घिका=दीर्घाकार वापी, 'गुंजालिया' गुञ्जालिका=वक्रा-
 कारवापी 'सरः'=तडागः, 'सरपंतियासु' सरःपार्श्वेकासु=सरोवरभेगिण्यु

मग्न हो जाता था, परदेश में गये हुए जनों का, इष्ट जनों से वियुक्त
 होता था-तब यह उनके (मगं च छिद् च विरहं च अंतरं च मगमाणे,
 गवेसमाणे एवं च णं विहरइ) अवसर की, स्खलनारूप छिद्रको, वियोग को
 स्थानान्तर गमनरूप अथवा सायंकाल आदिरूप अंतर को ताकता रहता था-
 उनकी खोज में रहता था इस प्रकार से यह जब नगर में रहता था तब
 अपना समय व्यतीत करता था । तथा (वहिया वि य णं रायगिहस्स नयरस्स
 आरामेसु य उज्जाणेषु य वाविपोक्खरिणी-दीहिया गुंजालिया-सरेसु य
 सरपंतियासु य सरसरपंतियासु य जिणुज्जाणेषु य मगकूवेसु य मालुया
 कच्छएसु य सुसाणएसु य गिरिकंदलेणउवट्ठाणेषु य बहुजणस्स छिद्देषु य
 जाव एवं च णं विहरइ) राजगृह नगरके बाहर वहां के आरामों में पुष्पफल
 गयेवा मालुसेने तेमना धृष्टजोथी वियोग थर्ध जोतो त्थारे ते (था.) तेमना
 (मगं च छिद् च विरहं च अंतरं च मगमाणे, गवेसमाणे एवं च णं विहरइ)
 उपर यांपती नजर राभतो. वियोग, स्थानान्तर गमन, सायंकाल वगेरेना अव-
 सरनी तेमनी असावधानीनी भराभर तकना लास लेवा तैयार रहेतो. आवा अवसरानी
 ते तथासमां रहे तो. आ रीते नगरमां रहीने, ते योत्ताने वथत पसार करतो.
 हुतो. तेम न (वहिया वि य णं रायगिहस्स नयरस्स आरामेसु य उज्जाणेषु य
 वाविपोक्खरिणीदीहिया गुंजालिया,सरेसु य सरपंतियासु य सरसर-
 पंतियासु य जिणुज्जाणेषु य मगकूवेसु य मालुया कच्छएसु य सुसाण-
 एसु य गिरिकंदलेणउवट्ठाणेषु य बहुजणस्स छिद्देषु य जाव एवं च णं
 विहरइ) राजनगरनी अहार त्यांन आरामोमां, पुष्पफलथी समृद्धि युक्त तथा

‘સરસપંતિયાસુ’ સારસપક્ષિકામૃ=પરસ્પરં સંલગ્નેષુ વહુષુ તડાગેષુ યેષુ સારસુ પડ્મવા વ્યવસ્થિતેષુ ફક્ષ્માત્સરસોઽન્યસ્મિન્ સરસિ તતોઽન્યથા, एवं जलसंवारदागटकेन जलं संचरति। अथवा ऊर्ध्वाधः क्रमेण पक्षिरूपेण व्यवस्थितेषु सरससु स्वन एव सुतरां जलं संचरति, तत्रेत्यर्थः। ‘जिष्णुज्जा-
णेसु’ जीर्णोद्यानेषु=शुष्कप्रायतरुजतादियुक्तवनखण्डेषु ‘भग्नकुवएसु’ भग्न-
कूपकेषु=खण्डितकूपकेषु ‘मालुकाकच्छएसु’ मालुकाकक्षकेषु सुभाणएसु’
इमशानकेषु गिरिकंदरछेनोवद्वाणेषु’ गिरिकंदरलयनोपस्थानेषु=तत्र-गिरि-
कंदरेषु=पर्वतरन्ध्रेषु ‘लेज’ लयनेषु=गिरिस्थितपापाणगृहेषु ‘उवद्वाणेषु’
उपस्थानेषु=लतादिमण्डपेषु बहुजनस्य=जनसमुदायस्य छिद्रेषु अत आरभ्य
यावत्-अनन्तरं गवेपयमाणोऽसौ तस्करः एवं प्रकारेण विचरति ॥ सू० ४ ॥

મૂલમ્—તપ્પણં તીસે મદાણ ભારિયાણ અન્નયા કયાઈં
પુલ્લરત્તાવરત્તકાલસમયંસિ કુહુંવજાગરિયં જાગરમાણીણ અયમે-
યારુવે અજ્ઞરિથિણ જાવ સમુપજિત્થા—અહં ધપ્પણેણ સત્થવાહેણ
સંદ્ધિં વહૂણિ વાસાણિ સદ્ધરિસરસગંધરૂવાણિ માણુસ્સગાઈં કામ-

આદિ સે સમૃદ્ધ વૃક્ષોં વાલે તથા લતા સે યુક્ત એસે ક્રીડાસ્થાનોં મેં—ઉદ્યાનોં
મેં નગરાસન્નવર્તીં એસે ક્રીડા કે સ્થલોં મેં જો પત્ર પુષ્પ ફલ એવં છાયા વાલે
વૃક્ષોં સે શોભિત હોતે હૈં, વાવડિયોં મેં, પુષ્કરણિયોં મેં દીર્ઘિઠ્ઠાઓં મેં ગુંજાલિ
કાઓં મેં તાલાવ મેં સરોવરથ્રેણિયોં મેં પરસ્પર સંલગ્ન અનેક તાલાવોં
મેં જીર્ણ ઉદ્યાનોં મેં, ભગ્નકુંઓ મેં, માલુકાકચ્છોં મેં ઇમશાનોં
મે. પર્વત કી ગુફાઓં મેં પર્વત ઉપર રહે હુણ પાપાણગૃહોં મેં ઓર
લતાદિ મંડપોં મેં છુપર કર ચહ જન સમુદાય કે છિદ્રોં કી વિરહ કી
અંતરઆદિ કી તાક મેં રહા કરતા યા અન કી ગવેપનામેં લગા રહતા થાં ॥મૂ.૪॥

લતા વિતાનોથી ઢંકાએલાં ક્રીડા સ્થાણોમાં, ઉદ્યાનોમાં—નગરની પાસેના પત્ર, પુષ્પ
ફળ અને છાયાવાળા પૃષ્ઠોથી શોભિત ક્રીડા સ્થાણોમાં, વાવોમાં પુષ્કરણીઓમાં,
દીર્ઘિકાઓમાં ‘ગુંજાલિકાઓમાં, તપાવોમાં, સરોવરોની ઓળીઓમાં, જેમનાં પાણી
એક થઈ રહ્યાં છે. એવાં ઘણાં તપાવોમાં જૂના બગીચાઓમાં, ભૂતા ભગ્ન કૂવાઓમાં,
માલુકા કચ્છોમાં, રમશાનોમાં, પર્વતની ગુફાઓમાં, પર્વત ઉપરના શિલા ખડોની
વચ્ચેના પાપાણુ ગૃહોમાં અને લતા મંડપોમાં છુપાઈને તે (ચોર) જન સમુદાયની
અસાવધાનતા તેમ જ તેઓ ક્યારે પોતાના ઘરથી વિખૂટા થાય છે તેની શોધમાં
રહેતો હતો, તેની બરોબર તપાસ રાખતો હતો. ॥ સૂત્ર ૪ ॥

नस्य 'मगं' मार्गम् अवसरम् 'छिदं' छिद्रम्-स्खलनारूपम् विरहं' वियोगम्
 'अंतरं' स्थानान्तरगमनरूपं सायंकालादिरूपं वा 'मगमाणे' मार्गयमाणः
 विलोकमानः 'गवेसमाणे' अन्विष्यन् 'एवं च णं' उक्तरीत्या 'विहरइ'
 विहरति विजयतस्करोऽवतिष्ठते इत्यर्थः, चकारः समुच्चयार्थः, णं वाक्या-
 लङ्कारे । 'वहिया वि य णं' वहिरपि च खलु राजगृहनगरस्य 'आरामेसु' आरा-
 मेषु-पुष्पफलादि समृद्धशुल्लतासंकुलक्रीडास्थानेषु 'उज्जाणेषु' उद्यानेषु=
 पत्रपुष्पफलच्छायापशोभितनगरासन्नवर्चिक्रीडास्थानेषु 'वावीपोक्खरिणी-
 दीहियागुंजालियासरेसु' वापीपुष्करिणीदीर्घिकागुञ्जालिकासरस्सु,
 तत्र 'वावी' वापी चतुष्कोणयुक्ता 'पोक्खरिणी' पुष्करिणी-कमल युक्तगो-
 लाकारा 'दीहिया' दीर्घिका=दीर्घाकार वापी, 'गुंजालिया' गुञ्जालिका=वक्रा-
 कारवापी 'सरः'=:तडागः, 'सरपंतियासु' सरःपार्श्वकासु=सरोवरभेण्डेषु
 मग्न हो जाता था, परदेश में गये हुए जनों का, इष्ट जनों से वियुक्त
 होता था-तब यह उनके (मगं च छिदं च विरहं च अंतरं च मगमाणे,
 गवेसमाणे एवं च णं विहरइ) अवसर की, स्खलनारूप छिद्रको, वियोग को
 स्थानान्तर गमनरूप अथवा सायंकाल आदिरूप अंतर को ताकता रहता था-
 उनकी खोज में रहता था इस प्रकार से यह जब नगर में रहता था तब
 अपना समय व्यतीत करता था । तथा (वहियावि य णं रायगिहस्स नयरस्स
 आरामेसु य उज्जाणेषु य वाविपोक्खरिणी-दीहिया गुंजालिया-सरेसु य
 सरपंतियासु य सरसरपंतियासु य जिणुज्जाणेषु य मगकूवेसु य मालुया
 कच्छएसु य सुसाणएसु य गिरिकंदलेणउवट्ठाणेषु य बहुजणस्स छिदेसु य
 जाव एवं च णं विहरइ) राजगृह नगरके बाहर वहाँ के आरामों में पुष्पफल
 गयेवा भाष्यशाने तेभना धृष्टज्जोत्थी वियोग थधं जतो त्याहे ते (था-) तेभना
 (मगं च छिदं च विरहं च अंतरं च मगमाणे, गवेसमाणे एवं च णं विहरइ)
 उपर थापती नजर राखतो. वियोग, स्थानान्तर गमन, सायंकाल वगेरेना अव-
 सरनी तेभनी असावधानीनी नराभर तकना लास लेवा तैयार रहेतो. आवा अवसरानी
 ते तापसभां रहे तो. आ सीते नगरभां रहीने, ते पोताने वधत पसार करते.
 हुतो. तेभन (वहिया वि य णं रायगिहस्स नयरस्स आरामेसु य उज्जाणेषु य
 वाविपोक्खरिणीदीहिया गुंजालिया,सरेसु य सरपंतियासु य सरसर-
 पंतियासु य जिणुज्जाणेषु य मगकूवेसु य मालुया कच्छएसु य सुसाण-
 एसु य गिरिकंदलेणउवट्ठाणेषु य बहुजणस्स छिदेसु य जाव एवं च णं
 विहरइ) राजनगरनी बहार त्यांना आरामोभां, पुष्पफलानी अभुजि युक्त तथा

अहं देवाणुप्पिया ! तुव्भेहिं सद्धिं बहुइं वासाइं जाव देंति समुल्ला-
वए सुमहुरे पुणे मंजुलप्पभणिए तण्णं अहं अहन्ता अपुन्ना
अलक्खणा एत्तो एगमवि न पत्ता, तं इच्छामि णं देवाणुप्पिया !
तुव्भेहिं अव्वभणुन्नाया समाणी विपुलं असणं ४ जाव अणुवद्धेमि
(त्तिकट्ठु) उवाइयं करेत्तए । तण्णं धण्णे सत्थवाहे भइं भारयं
एवं वयासी—ममं।प य णं खल्ल देवाणुप्पिया ! एस चेव मणोरहे
—कहं णं तुमं दारग दारिगं वा पयाएज्जसि ? भद्दाए सत्थवाहीए
एयमट्ठमणुजाणइ । तए गं सा भद्दा सत्थवाही धण्णेणं सत्थवाहेणं
अव्वभणुन्नाया समाणी हट्ठुत्तु जाव हियया विपुलं असणपाण
खाइमसाइमं उवक्खडावेइ उवक्खडुवित्ता सुवहुं पुप्फगंधवत्थम-
ल्लालंकारं गेण्हइ गेण्हित्ता सयाओ गिहाओ निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता
रायगिहं नयरं मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता जेणेव पोक्ख-
रिणी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता पुक्खरिणीए तीरे सुवहु
पुप्फजाव मल्लालंकारं ठवेइ, ठवित्ता पुक्खरिणि ओगाहइ, ओगा-
हित्ता जलमज्जणं करेइ जलकीडं करेइ, करित्ता प्हाया कयवलिकम्मा
उल्लपडसाडिगा जाइं तत्थ उप्पलाइं जाव सहस्सपत्ताइं ताइं
णिण्हइ गिण्हित्ता पुक्खरिणीओ पच्चोरुहइ पच्चोरुहित्ता जेणमेव
नागघरए य जाव वेसमणघरइ य तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता
तत्थ णं नागपडिमाण य जाव वेसमणपडिमाण य आलोए पणाम-
करेइ करित्ता ईसिं पच्चुन्नमइ पच्चुन्नमित्ता लोमहत्यगं परामुसइ
परामुसित्ता नागपडिमाओ य जाव वेसमणपडिमाओ य लोमहत्य-

भोगाइं पच्चणुभवमाणी विहरामि, नो चेव णं अहं दारगं वा दारिगं
 पयायामि, तं धन्नाओ णं ताओ अम्मयाओ जाव सुलद्वेणंमाणुस्तए
 जम्मजीवियफले तासिं अम्मयाणं जासिं मन्ने णियगकुच्छिसंभूयाइं
 थणदुल्लु द्दयाइं महुसमुञ्जवगाइं मम्मंणपयंपियाइं थणमूलकं-
 क्खदेसभागं अभिसरमाणाइं मुद्धयाइं थणयं पिवंति, तओ य
 कोमलकमलोवमेहिं हत्थेहिं गिण्हिऊणं उच्छंगे निवेसियाइं देति
 समुल्लावए पिए सुमदुरे पुणोरे मंजुलप्पभणिए, तं अहन्नं अधन्ना
 अपुत्ता अलक्खणा अकयपुत्ता एत्तो एगमवि नं पत्ता, तं सेयं मम
 कंठं पाउप्पभायाए रयणीए जाव जलंते धणं सत्थवाहं आपुच्छित्ता
 धणणेणं सत्थवाहेणं अब्भणुन्नाया समाणी सुवहुं विपुलं असण-
 पाणखाइमसाइमं उवक्खंडावेत्ता सुवहुं पुप्फवत्थगंधमल्लालंकारं
 गहाय बहूहिं मित्तनाइनियगसयणसंवंधिपरिजणमहिलाहिं सद्धिं संप-
 रिबुडा जाइं इमाइं रायगिहस्स नयरस्स बहिया णागाणि य भूयाणि य
 जक्खाणि य इंदाणि य खंदाणि य रुद्धाणि य सिवाणिय वेसमणाणि
 य तत्थ णं य बहूणं नागपडिमाण य जाव वेसमणपडिमाण य मह-
 रिहं पुप्फच्चणियं करेत्ता जाणुपायवडियाए एवं वइत्तए—जइ णं अहं
 देवाणुप्पिया ! दारगं वा दारिगं वा पयायामि तो णं अहं तुब्भं
 जायं च दायं च मायं च अक्खयणिहिं च अणुवहेमि त्ति कहु उव-
 याइयं उवयाइत्तए, एवं संपेहित्ता कल्लं जाव जलंते जेणामेव धणो
 सत्थवाहे तेणामेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता एवं वयासी—एवं खल्लु

अहं देवाणुप्पिया ! तुव्भेहिं सार्द्धं बहुइं वासाइं जाव देंति समुल्ला-
वए सुमहुरे पुणे मंजुलप्पभणिए तण्णं अहं अहन्ना अपुन्ना
अलक्खणा एत्तो एगमवि न पत्ता, तं इच्छामि णं देवाणुप्पिया !
तुव्भेहिं अब्भणुन्नाया समाणी विपुलं असणं ४ जाव अणुवड्ढेमि
(त्तिकट्ठु) उवाइयं करेत्तए । तण्णं धण्णे सत्थवाहे भइं भारयं
एवं वयासी—ममाप य णं खलु देवाणुप्पिया ! एस चेव मणोरहे
—कहं णं तुमं दारग दारिगं वा पयाएज्जसि ? भदाए सत्थवाहीए
एयमट्ठमणुजाणइ. । तए णं सा भदा सत्थवाही धण्णेणं सत्थवाहेणं
अव्भणुन्नाया समाणी हट्ठुत्तु जाव हियया विपुलं असणपाण
खाइमसाइमं उवक्खडावेइ उवक्खड्ढावित्ता सुवहुं पुप्फगंधवत्थम-
ल्लालंकारं गेण्हइ गेणिहत्ता सयाओ गिहाओ निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता
रायगिहं नयरं मज्झं मज्झेणं निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता जेणेव पोक्ख-
रिणी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता पुक्खरिणीए तीरे सुवहु
पुप्फजाव मल्लालंकारं ठवेइ, ठवित्ता पुक्खरिणि ओगाहइ, ओगा-
हित्ता जलमज्जणं करेइ जलकीडं करेइ, करित्ता प्हाया कयवलिकम्मा
उल्लपडसाडिगा जाइं तत्थ उप्पलाइं जाव सहस्सपत्ताइं ताइं
गिण्हइ गिणिहत्ता पुक्खरिणीओ पच्चोरुहइ पच्चोरुहित्ता जेणमेव
नागघरए य जाव वेसमणघरइ य तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता
तत्थ णं नागपडिमाण य जाव वेसमणपडिमाण य आलोए पणाम-
करेइ करित्ता ईसिं पच्चुन्नमइ पच्चुन्नमित्ता लोमहत्थगं परामुसइ
परामुसित्ता नागपडिमाओ य जाव वेसमणपडिमाओ य लोमहत्थ-

भोगाङ् पच्चणुभवमाणी विहरामि, नो चेव णं अहं दारगं वा दारिणं
 पयायामि, तं धन्नाओ णं ताओ अम्मयाओ जाव सुलद्धेणं माणुस्तए
 जम्मजीवियफले तासिं अम्मयाणं जासिं मन्ने णियगकुच्छिसंभूयाइं
 थणदुल्लु छयाइं महुसमुल्लावगाइं मम्मंणपयंपियाइं थणमूलकं-
 क्खदेसभागं अभिसरमाणाइं मुद्धयाइं थणयं पिवंति, तओ य
 कोमलकमलोवमेहिं हत्थेहिं गिण्हिउणं उच्छंगे निवेसियाइं देति
 समुल्लावए पिए सुमदुरे पुणो२ मंजुलप्पभणिए, तं अहन्नं अधन्ना
 अपुत्ता अलक्खणा अकयपुन्ना एत्तो एगमवि नं पत्ता, तं सेयं मम
 कल्लं पाउप्पभायाए रयणीए जाव जलंते धणं सत्थवाहं आपुच्छित्ता
 धणणेणं सत्थवाहेणं अब्भणुन्नाया समाणी सुवहुं विपुलं असण-
 पाणखाइमसाइमं उवक्खंडावेत्ता सुवहुं पुप्फवत्थगंधमल्लालंकारं
 गहाय बहूहिं मित्तनाइनियगसयणसंवंधिपरिजणमहिलाहिं सद्धिसंघ-
 रिनुडा जाइं इमाइं रायगिहस्स नयरस्स बहिया णागाणि य भूयाणि य
 जक्खाणि य इंदाणि य खंदाणि य रुद्धाणि य सिवाणि य वेसमणाणि
 य तत्थ णं य बहूणं नागपडिमाण य जाव वेसमणपडिमाण य मह-
 रिहं पुप्फच्चणियं करेत्ता जाणुपायवडियाए एवं वडत्तए-जइ णं अहं
 देवाणुप्पिया ! दारगं वा दारिणं वा पयायामि तो णं अहं तुब्भं
 जायं च दायं च मायं च अक्खयणिहिं च अणुवड्ढेमि त्ति कहु उव-
 याइयं उवयाइत्तए, एवं संपेहित्ता कल्लं जाव जलंते जेणामेव धण्णे
 सत्थवाहे तेणामेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता एवं वयासी-एवं खल्लु

आध्यात्मिकः=आत्मनि विचारः यावत् समुदपद्यत—अहं खलु धन्येन सार्थ-
वाहेन सादं वदूनि वर्षाणि तावत्-वहुवर्षपर्यन्तं शब्दस्पर्शरसस्वपात्मकान्
मानुष्यकान् कामभोगान् 'पच्वणुभवमाणी' मत्पनुभवन्ती=परिभुजाना
विहरामि=तिष्ठामि किन्तु नोचैव खलु अहं दारकं वा दारिकां वा प्रजन-
यामि, तत्-धन्याःखलु ता अम्वा यावत् सुलब्धं खलु मानुष्यकं जन्म-
जीवितफलं तासामम्बानां यासां मन्ये निजककुक्षिसम्भूताःस्तनदुग्धलुब्धा
मधुरसमुल्लापका 'मम्मणपजं पियाइं' मम्मणपजलिताः— 'मम्मण' इति
स्खलत् प्रजलितं येषां ते 'तथा यणमूलकवत्त्वदेसभागं अभिसरमाणाइं'
स्तनमूलकक्षदेशभागमभिमरन्तः— स्तनमूलात्=स्तनमूलभागात् कक्षदेश-

रुवे अङ्गतिथि ए जाव समुपज्जित्या) इस प्रकार यह आध्यात्मिक यावत्
मनोगत संकल्प उत्पन्न हुआ कि (अहं) मैं (धन्येन सत्यवाहेन सद्धिं) धन्य
सार्थवाह के साथ (वहूणि) बहुत वर्षों से (सदफरिसरसगंधरूपाणि माणुस्स-
गाइं कामभोगां पच्वणुभवमाणी विहरामि) शब्द, स्पर्श, रस, गंध,
और रूप स्वरूप मनुष्यभवं संबंधी काम भोगों को भोग रही हुई हुं।
(नो चैव णं अहं दारगं वा दारिगां वा पयायामि) परन्तु अभी तक मेरे
न लडका ही हुआ है और न लडकी ही (तं धन्नाओ णं ताओ अम्म-
याओ जाव सुलदेणं माणुस्सए मण्णे जम्मजी वियफलेतासि अम्मयाओ)
अतः मैं उन माताओं को धन्य मानती हुं, उन्हीं का जीवन सफल
समजती हुं, और यह मानती हुं कि उन्हींने अपने मनुष्य भवं सम्बन्धी
जन्म का और जीवन का फल पाया है। (जासि णियगकुच्छिसंभूयाइं-
यणदुद्धलुद्धयाइं मधुरसमुल्लावगाइं मम्मणयं पियाइं यणमूलकवत्त्वदेसभागं

धन्य सार्थवाहनी साथे (वहूणि वासाणि) बहु वर्षोत्थी (सदफरिसरसगंध-
रूपाणि माणुस्सगाइं कामभोगाइं, पच्वणुभवमाणी विहरामि)
शब्द, स्पर्श, रस, गंध अने रूपना मनुष्यभावना कामभोगो भोगवी रही छुं.
(नो चैव णं अहं दारगं वा दारिगां वा पयायामि) पक्ष अत्यार सुधी भारे पुत्र के,
पुत्रीकंधं ययुं नथी. (तं धन्नाओ णं ताओ अम्मयाओ जाव सुलदेणं माणुस्सए
मण्णे जम्मजीवियफले तासि अम्मयाओ) हुं ते माताओने धन्य समजुं
छुं, तेमना एवने न सद्धा भानुं छुं, के एवने मनुष्यभावना नन्म
अने एवनेना सद्धा इण भण्यां छि (जासि णियगकुच्छिसंभूयाइं यण दुद्धलुद्धयाइं
मधुरसमुल्लावगाइं मम्मणयं पियाइं यणमूल-कवत्त्वदेसभागं अभिसरमाणाइं

एणं पमज्झइ पमज्जित्ता उदगधाराए अंभुमुखेइ, अंभुमुखित्ता
 म्महलसुकुमालाए गंधकासाइयाए गायाइं लूहेइ, लूहित्ता महरिहं
 वत्थारुहणं च मल्लारुहणं च गंधारुहणं च चुन्नारुहणं च करेइ, करित्ता
 जाव धूवं डहइ, डहित्ता जाणुपायवडिया पंजलिउडा एवं वयासी-
 जइणं अहं दारगं वा दारिगं वा पयायामि तो णं अहं आयं च जाव
 अणुवड्ढेमि त्तिकुट्ट उवाइयं करेइ, करित्ता जेणेव पोक्खरिणी तेणेव
 उवागच्छइ, उवागच्छित्ता विउलं असणं४ आसाएमाणी जाव विह-
 रइ, जिमेया जाव सुईभूया जेणेव सए गिहे तेणेव उवागया, अटु-
 त्तर च णं भद्दा सत्थवाही चाउइसट्टुमुट्टिपुन्नमासिणीसु विउलं
 असणं४ उवक्खडेइ, उवक्खडित्ता वहवे नागा य जाव वेसमणा य
 उवायमाणी जाव एवं च णं विहरइ ॥सू० ५॥

टीका—‘तएणं तीसे’ इत्यादि । ततःखलु तस्याः भद्राया भार्याया अन्यदा
 कदाचित् ‘पुंवरत्तावरत्तकालसमयं’सि’ पूर्वरात्रापररात्रकालसमये=रात्रेः पश्चिमे
 भागे ‘कुडुं वजागरियं’ कुटुम्बजागरिकां=कुटुम्बसम्बन्धिविन्तया निद्रातयरूपां
 जागरणम् ‘जागरमाणीए’ जाग्रत्याः=कुर्वत्याः अयमेतद्रूपः ‘अज्झत्थिए’

‘तएणं तीसे भद्दाए भारियाए’ इत्यादि ।

टीकार्थ—(तएणं) इसके बाद (तीसे भद्दाए भारियाए) उस भद्रा भार्या
 को (अन्नया कयाइं) किसी एक समय (पुंवरत्तावरत्तकालं समयं) रात्रि
 के पूर्वभाग के बाद पश्चाद्भाग में (कुडुं वजागरियं जागरमाणीए) कुटुम्ब
 की विन्ता से निद्रा नही आने के कारण जगती हुई स्थिति में (अयमेया-

‘तएणं तीसे भद्दाए भारियाए’ इत्यादि ॥

टीकार्थ—(तएणं) त्थार जाइ (तीसे भद्दाए भारियाए) लद्दा भायाने
 (अन्नया कयाइं) कौड पणते (पुंवरत्तावरत्तकालसमयं)सि
 रात्रिना पूर्व भागनी पछी पश्चाद्भागभां (कुडुं वजागरि यं जागरमाणीए)
 कुटुम्बनी चिंताने वीधे वीध न आवतां न्यत्रावस्थाभां (अय-
 मेयारूवे अज्झत्थिए जाव समुपजित्था) अय भाताने आध्यात्मिक आवत
 भनोगत संकल्प उद्भूतों के (अहं) हुं (धन्नेण सत्थवाहेण सद्धिं)

सञ्चितपुण्याऽग्नि 'एत्तो' इतः पूर्वमद्यावधि=एषां मध्याद् एकमपि शिशुं
चेष्टनकलापादेकमपि चेष्टनमेकमपि शिशुं वा न प्राप्ता 'तंतत्=तस्मात्का-
रणात् 'सेयं' श्रेयः=श्रेयस्करं शोभनं मम कल्ये प्रादुर्गभातायां रजन्यां
यावत् 'जलंति' ज्वलते'=सूर्योदये सति धन्यं सार्थवाहमापृच्छथ धन्येन सार्थवाहेन
'अभ्यनुज्ञाया' अभ्यनुज्ञाता=प्राप्तनिदेशा सती 'सुबहुं'=प्रकारबहुलं 'विपुलं'
विपुलं=पचुरम् अशनपानलाघस्वाद्यम् 'उक्खल्लडावेत्ता=उपस्कार्य चतुर्विध-
माहारं निष्पाद्य 'सुबहु' सुबहुम्=बहुप्रकारकं पुष्पवस्त्रगन्धमाल्यालंकारं गृहीत्वा
बहुभिर्भिरज्ञातिनिजकरस्वजनसम्बन्धिपरिजनमहिलाभिः सार्द्धं संपरिवृता

है ऐसी हूं जो अभी तक इस प्रकार की चेष्टा संवन्न वालों में से एक भी चेष्टा
विशिष्ट और मीठी तोतली वाणी बोलने वाले शिशु को नहीं पा सकी हूँ। (तं सेयं
मम कलं पाउप्पभायाए रयणीए जाव जलंते धणं सत्थवाहं आपुच्छित्ता
धण्णेणं सत्थवाहेणं अभ्यनुज्ञाया समाणी सुबहुं विपुलं असणपाण-
खाइमसाइमं उक्खल्लडावेत्ता) तो अब मुझे यही श्रेयस्कर है कि मैं कल
प्रभात होते ही— सूर्य के उदित होने पर धन्यमार्थवाह से पूछकर और
उनकी आज्ञा प्राप्त कर अशन, पान, खाद्य और स्वाद्य इस तरह चार
प्रकार का आहार निष्पन्न करा कर (सुबहुं पुष्पवस्त्रगंधमल्लालंकारं गहाय
बहूहि मित्त नाइ-नियग-सयण-संवंधि-परिजनमहिलाहिं सद्धिं संपरिवुडा-
जाइं इमाइं रायगिहस्स नयरस्स बहिया जागाणि य भूयाणि य जक्खाणि य
इंदाणि य खंदाणि य रुद्धाणि य) और पुष्प, वस्त्र, गंध, माला, एवं
अलंकार को लेकर अपने अनेक मित्र, ज्ञाति, निजक, स्वजन संवन्धी

हुं छुं, डेभडे डल्ल ओवी जाण चेष्टाओ करनार जाणकोभंधी भे' ओके पल्लु जाणके
भेणवु' नहीं. (तं सेयं मम कलं पाउप्पभायाए रयणीए जाव जलं
ते धणं सत्थवाहं आपुच्छित्ता धण्णेणं सत्थवाहेणं अभ्यनुज्ञाया समाणी
सुबहुं विपुले असणपाणखाइमसाइमं उक्खल्लडावेत्ता) ओवी स्थितिमां
भने ओ ७ उचित लागे छे के आवती डाले सवारे सूरज उदय पाभतां धन्य
सार्थवाहने पूछीने तेमनी आज्ञा भेणवीने अशन, पान पाद्य अने स्नाद्य आ रीते
थार नतने आहार तैथारकरावडवीने (सुबहुं पुष्पवस्त्रगंधमल्लालंकारं
गहाय बहूहि मित्तनाइनियगसयणसंवंधिपरिजनमहिलाहिं सद्धिं
संपरिवुडा जाइं इमाइं रायगिहस्स नयरस्स बहिया जागाणिय भूयाणि य
जक्खाणि य इंदाणि य खंदाणि य रुद्धाणि य वेसमणाणि य) अने पुष्प वस्त्र,
गंध भाणा अने घरेष्टांओ साथे लधने अनेक मित्र, ज्ञाति, निजक स्वजन संवन्धी

भागम् अभिसरन्तः=मममुखं सञ्चरन्तः सन्तः 'सुदयाइ' सुग्धाः=मनोहराः
 शिशवः 'थणयं' पिवन्ति, स्तनजं=दूधं पिवन्ति स्तन्यपानं कुर्वन्तीत्यर्थः ।
 ततश्च ते 'कोमलकमलोवमेहि' कोमलकमलोपमाभ्यां=सुकुमालकमल-
 सदृशाभ्यां हस्ताभ्यां गृहीत्वा 'उच्छंगनिवेशियाइ' उत्सङ्गनिवेशिताः=अङ्गे
 स्थाप्तिताः सन्तः स्तनन्धया मातृभ्यः 'देति' ददति, किमित्याह—'समु-
 द्धावे' समुद्रापकान्, संजल्पान् कीदृशान् ? इत्याह—'पिए' मियान् प्रीति-
 जनकान् 'सुमहुरे' सुमधुरान्=कर्णसुखजनकान् 'पुणो पुणो मंजुलपभणिए'
 पुनः पुनर्मंजुलप्रभणितान्=वारंवारं कोमलाक्षरप्रयुक्तजल्पितान् ददति प्रियम-
 ंजुलभाषया भाषन्ते धन्या इत्यर्थः । 'तं' तत्-किन्तु अहं खलु 'अधन्ना'
 अधन्या=अकृतार्था 'अपुण्णा' अपुण्या=पुण्यहीना, 'अलवखणा'=अन्वक्षणा
 =कुलक्षणा 'अकयपुण्णा' अकृतपुण्या=न कृतं पूर्वभवे पुण्यं यया सा पूर्वभवाऽ

अभिसरमाणां सुदयां थणयं पिवन्ति) किं जिनकी कुक्षिसे उत्पन्न स्तन
 के दूध में 'लुब्ध, मीठी' रसोत्तरी बोलते हुए 'बालक शिशु, स्तन के
 मूल भाग से कक्ष देश पर्यन्त सरक कर दूध पीते हैं। (तओ य
 कोमलकमलोवमेहिं हत्थेहिं गिण्हिऊणं उच्छंगे निवेशियाइ) और माता
 उन्हें अपने सुकुमार तथा कमल जैसा दोनों हाथों से पकड़ कर उत्संग
 में बैठाती है। और वे स्तनन्धय-बालक (समुद्रावए देति) उन अपनी
 माताओं को इस प्रकार के आलापों को देते हैं (पिए सुमहुरे पुणो २
 मंजुलपभणिए) जो प्रीति जनक होते हैं, कर्ण सुखजनक होते हैं
 और जिनमें बार-बार कोमल अक्षरवाली वाणी होती है। (तं अहन्नं अधन्ना
 अपुण्णा अलवखणा अकयपुण्णा एत्तोएगमवि न पत्ता) किन्तु मैं तो अधन्य
 हूँ, पुण्यहीन हूँ-कुलक्षणा हूँ अकृत पुण्या हूँ-पूर्वभव में पुण्यजिसने नहीं किया

सुदयाइ थणयं पिवन्ति) ओहूँ मातृं छे डे जेमना उदरे जन्मेहुं, स्तनं पान
 भाटे उठंडित, भीडुं भीडुं अने तोतडुं गोवतुं जाणके स्तनो सुधी—पड्या सुधी
 धसी आनीने दूध पीवे छे । (तओ य कोमलकमलोवमेहिं हत्थेहिं
 गिण्हिऊ उच्छंगे निवेशियाइ) अने माता तेने कमल जेवा अने छाथेमां
 उचकीने जाणामां जेसाडे छे. ते जाणके पणु (समुद्रावए देति) माताओनी
 सामे ओवी रीते कलु कलु गोवे छे डे (पिए सुमहुरे पुणो २ मंजुलपभणिए)
 जे अत्यन्त प्रेम जनक होय छे, कानेने सुभकर होय छे. तेनी बाएणी कामल
 अक्षरवाणी युक्त होय छे. (तं अहन्नं अधन्ना अपुण्णा अलवखणा
 अकयपुण्णा एत्तो एगमवि न पत्ता) पणु हुं तो अभाणी छुं, पुण्य हीन छुं,
 कुलक्षण छुं, अकृत पुण्य छुं, जेहे पूर्वभव जन्ममां पुण्ये क्यो ज नथी ओवी

‘दायच’ दायं=दानम् अभयदानादकं, पचाद्विसादिदानं वा, ‘भायंच’ भागं
वर्द्धयामि-प्रभूतद्रव्यमर्पयिष्यामीत्यर्थः, ‘तिवहु’ इति कृत्वा=इत्युक्त्वा
‘उवाइयं’ उपयाचितम्=अपत्यमाप्तिपार्थनारूपां मान्यतां ‘मनौती’ इति
प्रसिद्धाम् ‘उवायइत्तर’ उपयाचतुं=कर्तुं ‘अयः’ इति पूर्वेण सम्बन्धः । एवं
सम्प्रेक्षते, सम्प्रेक्ष्य कलये यावज्ज्वलति यत्रैव धन्यः सार्थवाहस्तत्रैवोपा-
गच्छति, उपागम्य एवमवादीत—एवं खलु अहं देवानुपियाः ! युष्माभिः

अणुवहुमि) यदि मैं हे देवानुपियों ! अपनी कुक्षिसे पुत्र या पुत्री
को जन्म दूंगी तो मैं आपकी सेवा करूंगी—आपके निमित्त अभय-
दानादिकका वितरण करूंगी, अथवा पूरे दिनों में दान आदि वांटने
की व्यवस्था करदूंगी । अपने हिस्सेमें आपके लिये विभाग अलग
तथा आपके अक्षय कोष की वृद्धि करवादूंगी—तात्पर्य इसका यह है
कि मेरी मनो कामना पूर्णहोने पर मैं प्रभूत द्रव्य आप सबके लिये
अर्पित करूंगी । (त्ति कु उवयाइयं उवयाइत्तर) इस तरह की मुझे
उनके पास मनौती—मानता—मनाने में मेरी भलाई है । (एवं संपेहेइ)
इस प्रकार का उसने विचार किया । (संपेहिता) और विचार कर (कल्लं-
जावज्जलंते जेणामेव धण्णे सत्थवाहे तेणामेव उवागच्छइ) वह दूसरे दिन
(उसी दिन) प्रातः काल होते ही सूर्य के प्रकाशित होने पर जहां
अपने पति धन्य सार्थवाह थे वहां गई । (उवागच्छिता एवं वयासी)
वहां जाकर उसने उनसे ऐसा कहा—(एवं खलु अहं देवानुपिया !

याणिहिं च अणुवहुमि) हे देवानुपियो ! जो मेरा उद्देश्यी पुत्र के पुत्री जन्मसे
तो हुं आपनी पूज करीश. आपना निमित्त अलवदान वगेरे करीश, अथवा
तो पडेखाना दिवसांमां दान वगेरे वडेखवानी व्यवस्था करीश. मेरा हिस्सांमां जे
कंठ आवसे तेमांथी तमारे लाग जुहो भूझवडावीश. तेमज तमारा अक्षय निधिनी
पणु हुं वृद्धि करीश. मतलब जे छे के जो भारी मनोकाभना पूरी थसे तो हुं
प्रभूत द्रव्य तमारा थरखोमां लेट रेपे अर्पणु करीश. (त्तिकहुं उवयाइयं उवया
इत्तर) आ जतनी मान्यतामां जे भने हुवे भारुं अथ जणुथ छे. (एवं संपेहेइ)
आ प्रमाणे तेणु विचार कर्यो. (संपेहिता) अने विचार करीने (कल्लं जाव जलंते
जेणामेव धण्णे सत्थवाहे तेणामेव उवागच्छइ) भीजे दिवसे सवारे सूर्योदय
थतां जे जयां पोताना पति धन्य सार्थवाह हुता त्यां गछ. (उवागच्छिता
एवं वयासी) त्यां जेने तेने आम कहूं— (एवं खलु अहं देवानुपिया !

યાનીમાનિ રાજગૃહસ્ય નગરસ્ય વદિઃ 'નામાણિ ય' નાગાનિચ-નાગગૃહાણો-
ત્યર્થઃ, एवं सर्वत्र विज्ञेयम्: भूतानि च-भूतगृहाणि, यक्षाणि च यक्षगृहाणि,
इन्द्राणि च-इन्द्रगृहाणि, स्कन्दानि च—स्कन्दगृहाणि, रुद्राणि च-रुद्रगृहाणि
शिवानि च-शिवगृहाणि, वैश्रमणानि च-वैश्रमणगृहाणि सन्ति, तत्र खलु बहूनां
नागप्रतिमानां च यावत् वैશ्रमणप्रतिमानां च 'महરिहं' महाह्रीं
बहुमूल्यां 'पुष्कचणियं' पुष्पार्चनिकां=कुसुमसेवां कृत्वा, जाणुपायवडियाए'
जानुपादपतितायाः—पादयोः पतिता-पादपतिता. जानुभ्यां पादपतिता जानु-
पादपतिता=जानुनी भूमौ विन्यस्य प्रणेत्यर्थः, तस्या मम एवं वक्ष्यमाण-
प्रकारेण चकुं=मार्थयितुं श्रेयः 'श्रेयः' इति पूर्वेण सम्बन्धः । तदेव दर्श-
यति--'जइ णं अहं' इत्यादिना,—यदि खलु अहं देवानुप्पिया ! 'दारगं
दारकं=निजकुक्षिसंजातं पुत्रं दारिकां वा=पुत्रीं वा, पयायामि' प्रजनयामि
प्रजनयिष्यामीत्यर्थः 'तो णं' तर्हि खलु अहं युप्पभ्ये 'जाये' यागं=सेवां

परिजनોં કી મહિલાઓં કે સાથ મિલકર રાજગૃહનગર કે બાહર જિતને
भी नागघर हैं, जितने भी भूत घर हैं, जितने भी यक्ष घर हैं,
जितने भी इन्द्र घर हैं, जितने भी स्कन्द घर हैं, जिनने भी रुद्रघर
हैं, जितने भी शिवघर हैं, जितने भी वैश्रमणघर हैं—और
(तत्थणं वयणं नागगडिमाण य जाय वेस्समणपडिमाण य) उनमें जितनी
नाग देव की प्रतिमाएँ हैं यावत् वैश्रमण देव प्रतिमाएँ हैं उन सबको
(महरिहं पुष्कचणियं करिना) बहुमूल्य पुष्पो से अर्वा करके (जाणुपाय-
वडियाए एवं वइनए) उनके पैरों में दोनों छुटने झुकाकार पड़जाउँ ओर
उनसे ऐसी मार्यना करूँ (जइणं अहं देवानुप्पिया ! दारगं वा दरिगं वा
पयायामि तो णं अहं तुब्भं जागं च दाये च माय च अवखयणिहिं च

પરિજનોની મહિલાઓની સાથે રાજગૃહ નગરની બહાર જેટલાં નાગ ઘરો છે, જેટલાં
ભૂતઘરો છે, જેટલાં યક્ષ ઘરો છે, જેટલાં રુદ્ર ઘરો છે, જેટલાં ઇન્દ્ર ઘરો છે,
જેટલાં યક્ષ ઘરો છે, જેટલાં રુદ્ર ઘરો છે, જેટલાં શિવઘરો છે, અને જેટલાં
વૈશ્રમણ ઘરો છે તેમજ (તત્થણં વહૂણં નાગપાઢિમાણ ય જાવ વેસ્સમણ
પઢિમાણ ય) તેઓમાં જેટલાં નાગ દેવથી માંડીને વૈશ્રમણ દેવ સુધીની પ્રતિમાઓ
છે, તે બધી પ્રતિમાઓની (મહરિહં પુષ્પચણિયં કરિત્તા) બહુમૂલ્ય પુષ્પોથી પૂજા કરીને
(જાણુપાયવડિયાए एवं वहनए) તેમના ચરણોમાં બંને પૂંદણ ટેકીને પડી
બળ અને તેમને વિનંતી કરું કે (જइणं अहं देवानुप्पिया ! दारगं वा
दारिगां वा पायायामि तो णं अहं तुब्भं जायं च दाये च माये च अवख-

‘दायच’ दायं=दानम् अभयदानादिकं, पचाद्विसादिदानं वा, ‘भायच’ भारं
वर्द्धयामि—प्रभूतद्रव्यमर्पयिष्यामीत्यर्थः, ‘तिवहु’ इति कृत्या=इत्युक्त्वा
‘उवाङ्यं’ उपयाचितम्=अपत्यमाप्तिपार्थनारूपां मान्यतां ‘मनौती’ इति
प्रसिद्धाम् ‘उवायइत्तर’ उपयाचतुं=कर्तुं ‘अयः’ इति पूर्वेण सम्बन्धः । एवं
सम्प्रेक्षते, सम्प्रेक्ष्य कल्ये याचञ्चलति यत्रैव धन्यः सार्थवाहस्तत्रैवोपा-
गच्छति, उपागम्य एवमवादीत—एवं खलु अहं देवानुप्रियाः ! युष्माभिः

अणुवहुमि) यदि मैं हे देवानुप्रियों ! अपनी कुक्षिसे पुत्र या पुत्री
को जन्म दूंगी तो मैं आपकी सेवा करूंगी—आपके निमित्त अभय-
दानादिकका वितरण करूंगी, अथवा पूर्व दिनों में दान आदि वांटने
की व्यवस्था करदूंगी । अपने हिस्सेमें आपके लिये विभाग अलग
तथा आपके अक्षय कोष की वृद्धि करवादूंगी—तात्पर्य इसका यह है
कि मेरी मनो कामना पूर्णहोने पर मैं प्रभूत द्रव्य आप सबके लिये
अर्पित करूंगी । (त्ति कु उवायइयं उवायइत्तर) इस तरह की मुझे
उनके पास मनौती—मानता—मनाने में मेरी भलाई है। (एवं संपेहेइ)
इस प्रकार का उमने विचार किया । (संपेहिता) और विचार कर (कल्लं-
जाचजलंते जेणामेव धण्णे सत्थवाहे तेणामेव उवागच्छइ) वह दूसरे दिन
(उसी दिन) मातः काल होते ही सूर्य के प्रकाशित होने पर जहां
अपने पति धन्य सार्थवाह थे वहां गई । (उवागच्छिता एवं वयासी)
वहां जाकर उसने उनसे ऐसा कहा—(एवं खलु अहं देवानुप्रिया !

याणिहिं च अणुवहुमि) हे देवानुप्रियो ! मे भारा उदरस्थी पुत्र के पुत्री जन्मसे
तो हुं आपनी पूज करीश. आपना निमित्ते अभयदान वगेरे करीश, अथवा
तो पड़ेलाना द्विसोभां दान वगेरे वड़ेयवानी व्यवस्था करीश. भारा द्विस्साभां मे
कंछ आवसे तेभांथी तभारे लाग जुहो भूडावडावीश. तेभज तभारा अक्षय निधिनी
पणु हुं वृद्धि करीश. मतलब ये छि के मे भारी मनोकाभना पूरी थसे तो हुं
प्रभूत द्रव्य तभारा यरछोभां लेट इपे अर्पणु करीश. (त्तिकहुं उवायइयं उवाय
इत्तर) आ जतनी मान्यताभां ज भने डवे भाउं अथ जणुय छि. (एवं संपेहेइ)
आ प्रभाणु तेणु विचार कर्यो. (संपेहिता) अने विचार करीने (कल्लं जाच जलंते
जेणामेव धण्णे सत्थवाहे तेणामेव उवागच्छइ) नीजे द्विसे अवासे सूयेद्वय
थतां ज जयां पोताना पति धन्य सार्थवाह डता त्यां गछ. (उवागच्छिता
एवं वयासी) त्यां जछने तेने आभ कहुं—(एवं खलु अहं देवानुप्रिया !

સાદ્ર વહુનિ વર્ષાણિ યાવદ્ દદતિ સમુલ્લાપકાન્ સુમધુરાન્ પુનઃપુનર્મઞ્જુલ-
મમણિતાન્ તત્ સ્વલુ અહમધન્યા, અપુણ્યા, અકૃતલક્ષણા, इत एकमपि न
प्राप्ता, तद् इच्छामि स्वलु देवानुप्रिय ! युष्माभिरभ्यनुज्ञाता सती विपुल-
म- ४ यावद् अनुवर्द्धयामि, (तिष्ठतु) इतिकृत्वा=इत्युक्त्वा उपयाचितं

તુઞ્મેહિં સદ્ધિં વહૂં વાસાં જાવ દેતિ સમુલ્લાવે સુમધુરે) હે દેવાનુ-
પ્રિય ! આપકે સાથ વહુત વર્ષાં સે મેં મનુષ્ય ભવસંવન્ધી કામ ભાગ
ભોગ રહી હું પરન્તુ અભી તક મેરે યહાં ન કોઈ લડકા હુઆ હૈ ઓર
ન કોઈ લડકી વે માતાઈ ધન્ય હૈં જો સંતાન સે યુક્ત હૈં એવં ઉનકી
તોતલી મધુર ચોલી સે જો અપને કો મસન્ન રાખતી હૈં—ઈત્યાદિ કહ
કર ફિર ઉસને કહા (અહં અહન્નાઅપુણ્યા અલક્ષણા એતો એગમચિ ન પત્તા)
મેં અધન્યા હું અપુણ્યા હું પૂર્વ મેં મૈને કોઈ બી એસા પુણ્ય નહીં ક્રિયા
હૈ, જિસસે મેરે યહાં તો લડકા લડકી મેંસે કોઈબી નહીં હૈ—
(તં ઇચ્છામિ ણં દેવાણુપ્પિયા ! તુઞ્મેહિં અઘ્મણુનાયા સમાણા વિપુલં
અસણં ૪ જાવ અણુવર્દ્ધેમિ તિક્કહુ ઉવયાઇયં કરેત્તણ) ઇસલિએ હે દેવાનુ-
પ્રિય ! મૈં આપસે આજ્ઞાપિત હોંકર યહ ચાહતી હું । કી ચારોં પ્રકાર
કા આહાર વિપુલ માત્રા મેં તૈયાર કરાકર તથા ગંધ પુષ્પાદિલેકર
અનેક માત્રાદિક મહિલાઓં કે સાથ યહાં કે જિતને બી ઇન્દ્રાદિતોં કે
ઘર હૈં ઉન સબ કી પુષ્પાર્ચાકર ઉન કે ચરણોં મેં પડકર સંતાન હોને
કી મનોતી (માનતા) મનાઈ— । ઇસ ઇચ્છા કે પૂર્ણ હોને પર ફિર મૈ

તુઞ્મેહિં સદ્ધિં વહૂં વાસાં જાવ દેતિ સમુલ્લાવે સુમધુરે)
હે દેવાનુપ્રિય ! તમારી સાથે બહુ લાંબા વખતથી હું મનુષ્યલવના કામલોગો
લોગવી રહી છું. પણ હજી મારે પુત્ર કે પુત્રી માંથી કંઈ થયું નથી. આ સંસારમાં
સંતાનવાળી માતાઓ જ ભાગ્યશાળી ગણાય છે. કે જેમનાં નાનાં નાનાં બાળકો
તોતલી મધુર વાણી દ્વારા તેમને ખુશ રાખે છે. (અહં અહન્ના અપુણ્યા
અલક્ષણા એતો એગમચિ ન પત્તા) હું તો અભાગી છું, પાપિણી છું, પૂર્વલવમાં
મેં સંતાન થાય આવું કંઈ પુણ્ય કાર્ય કર્યું નથી. (તં ઇચ્છામિ ણં દેવાણુપ્પિયા !
તુઞ્મેહિં અઘ્મણુનાયા સમાણા વિપુલં અસણં જાવ અણુવર્દ્ધેમિ તિ કટ્ટ
ઉવયાઇયં કરેત્તણ) હું તમારી આજ્ઞાથી પુષ્કળ પ્રમાણમાં ચારે બાતના આહાર
બનાવડાવીને તેમજ ગંધ પુષ્પ વગેરે લઈને અનેક મહિલાઓની સાથે અહિંયાં
જેટલાં ઇન્દ્ર વગેરે દેવાના ઘરો છે તે બધાંની પુષ્પ વગેરેથી પૂજા કરી તેમના
ચરણોમાં પડીને સંતાનવતી થવાની માનતા રાખું. ત્યારે મારી આ મનોકામના

कर्तुं श्रेयः । ततः खलु धन्यः सार्थवाही भद्रां भायामोत्रेमवादात्-ममापि च खलु हे देवानुप्रिये ! एष एव मनोरथः' यथा-‘कहं णं’ कथं खलु केनोपायेन त्वं दारकं वा दारिकां च प्रजनयिष्यसि ? इति कथयित्वा सार्थवाह्यः ‘एयं’ एतम्=मनोरथरूपम् अर्थम् ‘अणुजाणइ’ अनुजानाति=अनुमोदयति । ततः खलु सा भद्रा सार्थवाही धन्येन सार्थवाहेन अभ्यनुज्ञाता सती ‘हट्ठुद्धा जाव हियया’ इष्ट तुष्ट यावत्-इष्टतुष्ट चिन्तानन्दिता हर्षवशविसर्प-द्वहदया विपुलमशनपानखाद्यस्वाद्यमुपस्कारयति, उपस्कार्य सुवह्नुं

अभयदानादिक का वितरण करूं इत्यादि । इस तरह उपयुक्त सब अपनी भावना उस भद्रा भार्याने धन्य सार्थवाह से निवेदित की । (तए णं धन्ने सत्थवाहे भइ भारियं एवं वयासी) इस प्रकार धन्य सार्थवाह ने अपनी भद्राभार्या की भावना सुनकर उससे ऐसा कहा-(ममं पि णं खलु देवानुप्रिया ! एस चेव मणोरहे) हे देवानुप्रिये मेरा भी ही मनोरथ है किं (कहं णं तुमं दारगं दारियं वा पयाएज्जसि) तुम किस उपाय से दारक या दारिका को जन्म दोगी ! इस प्रकार कहकर (भद्राए सत्थवाहीए एयमट्ठमणुजाणइ) धन्य सार्थवाहने उस भद्रा सार्थवाही के इस मनोरथरूप अर्थ को स्वीकार कर लिया उसकी अनुमोदना की । (तए णं सा भद्रा सत्थवाही धन्नेणं सत्थवाहेणं अब्भणुन्नाया समाणी हट्ठुद्धा जाव) इसके बाद भद्रा सार्थवाहीने अपने पति धन्य सार्थवाह से आज्ञा प्राप्त कर बहुत अधिक हर्षित एवं सन्तुष्ट चित्त होते हुए (विपुलं असणं पाणं खाइमं साइमं उवक्खडावेइ) विपुलमात्रा में अशन पान खादिम और

सङ्गण थई जय त्थारे हुं अब्भयदान वगेरे वहेइयुं आ प्रभाण्णे भद्रा भार्याण्ये तेना पति धन्यसार्थवाहने विनंती करी. (तए णं धन्ने सत्थवाहे भइ भारियं एवं वयासी) आ प्रभाण्णे धन्य सार्थवाहे तेमनी भद्रा भार्याणी वात सांभणीने तेने आ प्रभाण्णे कल्लुः— ममं पि खलु देवानुप्रिया ! एसचेव मणोरहे) हे देवानुप्रिये भारी पल्लु धन्येय्येयी न छे डे (कहं णं तुमं दारगं दारियं वा पयाएज्जसि) केवी रीते तमे पुत्र के पुत्रीने जन्म आपी थडे ? आ रीते कहीने (भद्राए सत्थवाहीए एयमट्ठमणुजाणइ) धन्यसार्थवाहे तेमनी भद्रा भार्याणी वात स्वीकारी अने तेने अनुमति आपी. (तए णं सा भद्रा सत्थवाही धन्नेणं सत्थवाहेणं अब्भणुन्नाया समाणी हट्ठ तुद्धा जाव) त्थारणाड भद्रासार्थवाहीण्ये तेमना पति सार्थवाहनी आज्ञा मेणवीने अत्यंत प्रसन्नता अनुभवने अने सन्तुष्ट थईने तेण्णे (विपुलं असणं पाणं खाइमं साइमं उवक्खडावेइ) पुङ्कण प्रभाण्णुमां अशन, पान, खादिम स्वादिम आहार त्थार करवडाव्ये

पुष्पागन्धावपात्राणाञ्छारं गृह्णाति, गृहीत्या स्वकाद् गृह्णातिर्गच्छति।
निर्मित्य राजगृहं नगरं मध्यमध्येन निर्गच्छति, निर्मित्य यत्रैव पुष्करिणीं
तत्रैवोपागच्छति, उपगत्य पुष्करिण्यास्तीरे सुबहुं पुष्पागन्धमात्राणाञ्छारं
स्थापयति, स्थापयित्वा पुष्करिणीमवगाहते, अवगाह्य जलमज्जनं करोति,
कृत्वा जलक्रीडां करोति, कृत्वा स्नाना कृतवलिर्कमा 'उल्लपडसाडिगा'
आर्द्रपटशाटिका=जलावगाहनेन आर्द्रे पटशाटिके=उत्तरीयपरिधानवस्त्रे यस्याः
सा तथ, तादृशी सा यानि तत्र 'उप्पलाइं' उत्पलानि=कमलानि 'जाव स-
हस्सपत्ताइं' यावत्सहस्रपत्राणि=सहस्रदलकलितानि महापत्राणि सन्ति तानि

स्वादिम आहार तैयार करोया-(उवक्खडाविन्ता सुबहुं पुष्पागन्धवत्थमल्लालं-
लकारं गोहइ) चाद में पुष्प गंध वस्त्र माला अलंकार को लिया और (गेहिन्ता)
लेकर (सयाओ गिहाओ) अपने घर से (निगच्छइ) वह (निकली-निग्ग-
च्छिता रायगिहं नगरं मज्झं मज्झगं निगच्छइ) निकल कर राजगृह
नगर के ठीक बीचोबीच मार्ग से हो कर वह चली (निग्गच्छिता जेणेव
पोक्खरणीतेणेव-उवागच्छइ) चलतेर वह वहां पहुँची जहां पुष्करिणी थी।
(उवागच्छिता पुष्करिणीए तीरे सुबहुं पुष्पजावमल्लालंकरं ठवेइ) पहुँचते ही
उसने उस पुष्करिणी के तीर पर वह चारों प्रकार के आहार को सामग्री
तथा पुष्प आदि सब वस्तुएँ रख दी (ठविन्ता पुष्करिणि ओगाहइ) रख
कर फिर उसने उस में अवगाहन किया (ओगाहिन्ता जलमज्जनं करेइ)
अवगाहन कर स्नान किया (जलक्रीडा करेइ) जल क्रीडा की (करिन्ता ण्हाया
कयवलिक्कमा उल्लपडसाडिगा जाइं तत्थ उप्पलाइं जाव सहस्सपत्ताइं ताइं-

(उवक्खडाविन्ता सुबहुं पुष्पागन्धवत्थमल्लालंकारं गोहइ) त्यारपधी पुष्प,
वस्त्र, भाणा अने अलंकारोने लीधा अने (गेहिन्ता) लधने (सयाओ गिहाओ)
घोताना घेरथी (निगच्छइ) ते ण्हार नीकणी (निग्गच्छिता रायगिहं नगरं मज्झं
मज्झेणं निगच्छइ) नीकणीने सवग्गुड नगरनी ठीक वत्थो वत्थ रस्तेथी 'ते आली
(निग्गच्छिता जेणेव पोक्खरणी तेणेव उवागच्छइ) आवतां आवतां न्यां पुष्प-
रिणी छती त्यां पडोन्थी. (उवागच्छिता पुष्करिणीए तीरे सुबहुं पुष्प जाव
मल्लालंकार ठवेइ) त्यां पडोन्थीने तेणे पुष्प-रिणीनां कडे आवे वताना आहारनी
सामग्री वगेरे अधी वस्तुओ भूडी दीधी. (ठविन्ता पुष्करिणि ओगाहइ) भूडीने ते
पुष्परिणीभां उतरि (ओगाहिन्ता जलमज्जनं करेइ) त्यां उतरिने तेणे स्नान क्युं
(जलक्रीडां करेइ) जलक्रीडा करी (करिन्ता ण्हाया कयवलिक्कमा उल्लपडसाडिगा-
जाइं तत्थ उप्पलाइं जाव सहस्सपत्ताइं ताइं) त्यार पधी न्यारे तेणे

गृह्णन्ति, गृहीत्वा पुष्पां णांतः प्रत्यवरोहति, प्रत्यवरुह्य तं सुवहं पुष्पगन्ध-
वस्त्रमालालङ्कारं गृह्णन्ति, गृहीत्वा यत्रैव नागगृहं च यावद् वैश्रमण-
गृहं च तद्यौवोषागच्छति, उपागत्य तत्र खलु नागप्रतिमानां च यावद्
वैश्रमणप्रतिमानांच. 'आलोए' आलोके=दृष्टिपथमागते सति प्रणामं
करोति, कृत्या 'ईसि पच्चुन्नमइ' ईपत्तयुन्नमति=स्तोकं प्रणमति, प्रत्युन्नम्य
'लोमहत्थगं' लोमहस्तकं=मयूरपिच्छप्रमार्जनकं 'परामुसइ' परामुसति=गृह्णाति

गिण्डइ) वाद में जब वह अच्छी तरह स्नान कर चुकी और काकादि
पक्षी को अन्नादि को दिया तब गीली पट्टाटिका पहिने हुए ही उसने
वहां जितने कमल थे यावत् सहस्रपत्र युक्त महाकमल थे उन सबको उस
पुष्पकरिणी से लिया और (गिह्णित्ता पुक्खरिणीओ पच्चोरुहइ, पच्चोरुहिच्चा
तं सुवहं पुष्पं गंधवत्थमल्लालंकारं गेण्हइ, गिण्हि । जेणामेवनागघरए
य जाव वेसमणघरण्य तेणेव उवागच्छइ) लेकर वह उस पुष्पकरिणी से
बाहर निकली-निकल कर उसने समस्त उन पुष्प, गंध वस्त्र, माला,
अलंकार आदि को लिया-और लेकर जहां नागघर यावत् वैश्रमण का घर
था वहां गई (उवागच्छित्ता तत्थणं नागपडिमाण य जाव वेसमणपडिमाण य
आलोए पणामं करेइ वहां पहुँच कर उसने वहाँ नाग प्रतिमाओं को यावत्
वैश्रमण प्रतिमाओं को दृष्टिपथ होते ही प्रणाम किया। (करित्ता ईसि पच्चु-
न्नमइ) प्रणाम कर फिर वह कुछ शूकी-(पच्चुन्नमित्ता लोमहत्थगं परामुसइ-
परामुसित्ता नागपडिमाओ य जाव वेसमणपडिमाओ य लोमहत्थणं पम-

सारी रीते स्नान करी लीधुं' अने डागडा वगेरे पक्षीओने अन्न वगेरेने। लाग
आप्यो। त्थारणाड बीनी साडी पडेरीने न तेण्हे त्यां गेटलां कमणो, सहस्र पत्रवाणा
भडा कमणो हुतां ते अघांने पुष्करिणीभांथी लध लीधां अने (गिह्णित्ता पुक्खरि-
णीओ पच्चोरुहइ, पच्चोरुहिच्चा तं सुवहं पुष्पगंधवत्थमल्लालंकारं गेण्हइ-
गिह्णित्ता जेणामेव नागघरण्य य जाव वेसमणघरण्य तेणेव उवागच्छइ)
लधने ते पुष्करिणीनी अडार नीकणी-नीकणीने तेण्हे अघां पुष्प वस्त्र, गंध, माणा
अलंकार वगेरे लीधां अने लधने न्यां नागघर वैश्रमणु घर वगेरे हुतां त्यां गध-
(उवागच्छित्ता तत्थणं नागपडिमाण य जाव वेसमणपडिमाण य आलोए पणामं
करेइ) त्यां पडोन्हीने तेण्हे नाग अने वैश्रमणु वगेरेनी प्रतिमाओने जेतां न प्रणाम कर्थां.
(करित्ता ईसि पच्चुन्नमइ) प्रणाम करीने ते नीन्ही नभी (पच्चुन्नमित्ता लोम
हत्थगं परामुसइ परामुसित्ता नागपडिमाओ य जाव वेसमणपडिमाओ य

पुष्पगन्धपात्रालङ्कारं गृह्णाति, गृहीत्या स्वहाद् गृहाद्विर्गच्छति।
निर्मत्य राजगृहं नगरं मध्यमध्येन निर्गच्छति, निर्मित्य यत्रैव पुष्करिणी
तत्रैवोपागच्छति, उपगत्य पुष्करिण्यास्तीरे सुवह्नुं पुष्पगन्धपात्रालङ्कारं
स्थापयति, स्थापयित्वा पुष्करिणीमवगाहते, अवगाह्य जलमज्जनं करोति,
कृत्वा जलक्रीडां करोति, कृत्वा स्नाना कृतकलिकर्मा 'उल्लपडसाडिगा'
आर्द्रपटशाटिका=जलावगाहनेन आर्द्रे पटशाटिके=उत्तरीयपरिधानवधौ यस्याः
सा तथ, तादृशी सा यानि तत्र 'उप्पलाइ' उत्पलानि=कमलानि 'जाव स-
हस्सपत्ताइ' जावसहस्रपत्राणि=सहस्रदलकलितानि महापत्राणि सन्ति तानि

स्वादिम आहार तैयार कराया-(उवक्खडाविचा सुवह्नुं पुष्पगन्धपात्रमल्लालं-
लकारं गेह्णइ) चाद् में पुष्प गंध वह्ण माला अलंकार को लिया और (गेण्हिता)
लेकर (सयाओ गिहाओ) अपने घर से (निगच्छइ) वह (निकली-निग-
च्छिता रायगिहं नगरं मज्झं मज्झणं णिगच्छइ) निकल कर राजगृह
नगर के ठीक बीचोबीच मार्ग से हो कर वह चली (निगच्छिता जेणेव
पोक्खरणीतेणेव-उवागच्छइ) चलते-र वह वहां पहुँची जहां पुष्करिणी थी।
(उवागच्छिता पुष्करिणीएतीरे सुवह्नुं पुष्पजावमल्लालं करं ठवेइ) पहुँचते ही
उसने उस पुष्करिणी के तीर पर वह चारों प्रकार के आहार की सामग्री
तथा पुष्प आदि सब वस्तुएँ रख दी (ठविचा पुक्खरिणि ओगाहइ) रख
कर फिर उसने उस में अवगाहन किया (ओगाहिचा जलमज्जनं करेइ)
अवगाहन कर स्नान किया (जलक्रीडा करेइ) जल क्रीडा को (करिचा ण्हाया
कयवलिकम्मा उल्लपडसाडिगा जाइं तत्थ उप्पलाइं जाव सहस्सपत्ताइं ताइं-

(उवक्खडाविचा सुवह्नुं पुष्पगन्धपात्रमल्लालंकारं गेह्णइ) त्थारपणी पुष्प,
वस्त्र, भाण्डा आने अलंकारोने लीधा आने (गेण्हिता) लधने (सयाओ गिहाओ)
पोताना घेरथी (निगच्छइ) ते ण्हार नीअणी (निगच्छिता रायगिहं नगरं मज्झं
मज्झणं णिगच्छइ) नीअणीने राजगृह नगरनी ठीक मज्जे वस्थ रस्तेथी 'ते आली
(निगच्छिता जेणेव पोक्खरणी तेणेव उवागच्छइ) आलतां आलतां न्यां पुष्क-
रिणीं उती त्यां पडोन्थी. (उवागच्छिता पुक्खरिणीए तीरे सुवह्नुं पुष्प जाव
मल्लालंकार ठवेइ) त्यां पडोन्थीने तेण्ण पुष्कणिणीना कोठे आरे नतना आहारनी
सामग्री वगेरे ण्धी वस्तुणे भूडी दीधी. (ठविचा पुक्खरिणि ओगाहइ) भूडीने ते
पुष्करिणीभां उतरी (ओगाहिचा जलमज्जनं करेइ) त्यां उतरीने तेण्ण स्नान क्खुं
(जलक्रीडा करेइ) जलक्रीडा करी (करिचा ण्हाया कयवलिकम्मा उल्लपडसाडिगा-
जाइं तत्थ उप्पलाइं जाव सहस्सपत्ताइं ताइं गिण्हइ) त्थार पणी न्यारे तेण्ण

धूपं दहति, दग्धा जानुपादपतिता 'पंजलिउडा' प्राञ्जलिपुटा=क्षयोनित-
कादया एवमादीन्—'यदि खलु अहं दारकं वा दारिकां वा 'पायायामि=
मजनयामि=मजनयिष्यामि तदा खलु अहं यागं च यावत् अनुवर्द्धयामि
=संवर्द्धयिष्यामि ! 'त्तिरुट्टु' इति कृत्वा=इत्युक्त्वा उपवाचितं करोति,
कृत्वा यत्रैव पुष्करिणी तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य त्रिपुल्लमश्नानं पानं ग्राह्यं
स्नायमास्वादयन्ती यावद् विहरति। तदनन्तरं सा 'जिमिया' जिमिता=
भुक्ता यावद् 'सुईभूया' शुवीभूता=मक्षालितहस्तमुखा सती यत्रैव स्वकं

चंदनादि गंध द्रव्यों को रखा अथवा उनके ऊपर चन्दनादि तेल को छिड़का
अगरतगर आदि सुगंधिद्रव्यों का उन्हें समर्पण किया विलेपनद्रव्य उन पर
लगाया। (करिन्ता जाव धूव उडइ डहिन्ता जाणुपायपडिया पंजलिउडा एवं
वयासी) इन सब वस्तुओं का समर्पण करने के बाद फिर उसने वहां धूप
को जला कर फिर वह उनके समस्त दोनों घुटने टेक कर नीचे जमीन
पर झुक गई और दोनों हाथ जोड़ कर इस प्रकार प्रार्थना करने लगी
(जइणं अहं दारगं वा दारिगं वा पायायामि तो णं अहं जायं च जाव अनुवर्द्धेमि
त्तिरुट्टु उवाइयं करेइ) यदि मैं पुत्र अथवा पुत्री को जन्म दूंगी तो
आपकी सेवा पूजा करूंगी यावत् आपके कोप की वृद्धि कलंगी—इस
प्रकार उसने प्रार्थना रूपमें मनौती मानता मनाई (करिन्ता जेणेव पोक्खरिणी
तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता विउलं असणं ४ आसाएमाणी जाव विहरइ)
मनौती मना कर फिर वह उस पुष्करिणी पर आई आकर वहां उसने
उस विपुल खाने पीने की सामग्री का आहार किया (जिमिया जाव सुई-
भूया जेणेव सएगिहे तेणेव उवागया) आहार कर के फिर उसने हाथ

धुई. अगरतगर वगेरे सुगंधित द्रव्यों अर्पण कर्था. अने सुगंधित लेपाने लेप कर्था.
(करिन्ता जाव धूवडइ डहिन्ता जाणुपायपडिया पंजलिउडा एवं वयासी)
आ जधी वस्तुओनुं समर्पण करीने तेहे धूपसणी सणगावी अने सणगावीने ते तेमनी
सामे अने घुंटेले टेकीने नीचे पृथ्वी उपर नमी अने जने हाथ नेकीने आ प्रभावे
प्रार्थना करवा लागी (जइणं अहं दारगं वा दारिगं वा पायायामि तोणं अहं जायं
च जाव अनुवर्द्धेमि त्तिरुट्टु उवाइयं करेइ) जे हुं पुत्र के पुत्रीने जन्म आपीश
तो आपनी सेवा-पूजा करीश अने आपना निधिनी अलिपुद्धि करीश. आ रीते तेहे
प्रार्थना करता मानता राणी. करिन्ता जेणेव पोक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ उवा-
गच्छित्ता विउलं असणं ४ आसाएमाणी जाव विहरइ) मानता मानीनीने ते
पुष्करिणीना कांठे आवी अने जथां तेहे पूण ज सारी पेठे लोअन कथु. (जिमिया
जाव सुईभूया जेणेव सए गिहे तेणेव उवागया) आहार वगेरे करीने तेहे हाथ

परामृश्य नागप्रतिमाथ यावद् वैश्रमणप्रतिमाथ लाभहस्तकेन प्रमार्जयति
 रजोऽपनयति, प्रमार्ज्य उदगधाराया 'अम्बुखेइ' अम्बुक्षति=अभिषिञ्चति,
 अम्बुक्ष 'पम्हलसुकुमालाए' पक्ष्मलसुकुमारया=पक्ष्मवती सुकुमारा तथा
 'गंधकासाइयाए' गन्धकापायिकया=गन्धप्रधानकपायरागेण रक्ता शाटिका=
 लघुवस्त्रं तथा 'गायाइं' गात्राणि 'लूहेइ' वस्त्रयति मोच्छति, रूक्षयित्वा
 'महरिहं' महार्हं=बहुमूल्यं 'वत्थारुहणं' वत्थारोहणं च वस्त्रसमर्पणम्, ए।
 'मल्लारुहणं' माल्यारोहणं च=पुष्पसमर्पणं, गन्धारुहणं' गन्धारोहणं च=वन्दना-
 दिगन्धसमर्पणं, 'चुन्नारुहणं' चूर्णारोहणं च=अगरतगरादिगन्धद्रव्यचूर्ण-
 समर्पणं, 'वन्नारुहणं' वर्णारोहणं च=विलेपनद्रव्यसमर्पणं च करोति यावद्

जई) झुक कर वहां रखी हुई उसने मयूर पिच्छ की प्रमार्जनी को उठाया-
 उठा कह नागप्रतिमाओं का यावत् वैश्रमण प्रतिमाओं का उस प्रमार्जनी से
 प्रमार्जन किया। (पमज्जिता उदगधाराए अम्बुखेइ) प्रमार्जन कर फिर
 उसने उनके ऊपर पानी की धारा छोड़ी-(अम्बुक्खित्ता पम्हलसुकुमालाए
 गंधकासाइयाए) पानी की धारा से सिञ्चित कर के फिर उसने उनकां
 पक्ष्मल, सुकुमार गंध कपाय से रंगी हुई वस्त्र से (गायाइं लूहेइ) उनके
 शरीर को पोंछा (लूहिता) पोंछ कर (महरियं वत्थारुहणं च मल्लारुहणं च
 गंधारुहणं च चुन्नारुहणं च वन्नारुहणं च करेइ) फिर उसने उन पर वस्त्र
 का आरोपण किया- माल्य का आरोपण किया, गंध द्रव्य का आरोपण
 किया चूर्ण का आरोपण किया, विलेपन द्रव्य का आरोपण किया अर्थात्
 जब वह उनके शरीर को पोंछ चुकी तब बाद में उसने उनको वैश-
 कीमती-बहुमूल्य वस्त्र पहिराये-उन्हें बहुमूल्य मालाएँ पहिराई, उनके समस्त

लोमहत्थणं पमज्जइ) नभीने तेहे त्या भूँईली भोरना पीछांनी प्रभाज्जनी उपाडी
 उपाडीने नाग वैश्रवक्ष वजेरेनी प्रतिभाज्जोत्तं प्रभाज्जनीथी प्रभाज्जनं कथुं. (पम-
 ---ज्जित्ता उदगधाराए अम्बुखेइ) प्रभाज्जनं कथां ग्हाइ तेहे ते प्रतिभाज्जो उपर
 ज्जणधारा वडे सिञ्चनं कथुं (अम्बुक्खित्ता पम्हलसुकुमालाए गंध कासाइयाए)
 ज्जणधाराथी अभिषिक्त करीने तेहे ते प्रतिभाज्जोने पक्ष्मल, सुकुमोण, गंध, कपायथी
 रंगाज्जोला वस्त्रथी (गायाइं लूहेइ) तेभना शरीरने वूञ्चु. (लूहिता) वूँछीने
 (महरियं वत्थारुहणं च मल्लारुहणं च गंधारुहणं च चुन्नारुहणं च वन्नारुहणं
 च करेइ) त्थार पछी तेहे प्रतिभाज्जो उपरवस्त्रो यद्धव्यां, भाणाज्जो पडेरवी, गंध-
 द्रव्यो यद्धव्यां, चूर्णं यद्धव्युं, सुगन्धित वेष यद्धव्यो जेट्ठे के न्यारे तेहे प्रतिभाज्जोने
 वस्त्रथी वूँछी वीछी त्थार पछी तेहे ते प्रतिभाज्जोने णहु किंमती वस्त्रो पडेरव्यां,
 णहु मूल्य भाणाज्जो पडेरवी तेभनी सामे यद्धन वजेरेना सुगन्धित तेलत्तं सिञ्चन

गच्छित्ता पोक्खरिणीं ओगाहन्ति, ओगाहित्ता ण्हायाओ कयवलिक-
म्माओ सव्वालंकारविभूसियाओ विपुलं असणं ४ आसाएमाणीओ
जाव परिभुंजेमणीओ दोहलं विणेइ । एवं संपेहेइ संपहित्ता कल्लं
जाव जलंते जेणेव धण्णे सत्थवाहे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता
धण्णं सत्थवाहं एवं वयासी-एवं खल्ल देवाणुप्पिया ! मम तस्स
गव्वमस्स जाव विणेइ तं इच्छामि णं देवाणुप्पिया ! तुव्वमेहिं अव्व-
णुन्नायासमाणी जाव विहरित्ते, अहा सुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिवधं
करेह, तएणं सा भद्दा सत्थवाही धण्णेणं सत्थवाहेणं अव्वणुन्नाया
समाणी हट्ठुट्ठा जाव विपुलं असणं ४ जाव ण्हाया जाव उल्लपड
साडिया जेणेव नागघरणे जाव धूवं डहइ, डहित्ता पणामं करेइ
पणामं करित्ता जेणेव पोक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ । तएणं ताओ
मित्तनाइ जाव नगरमहिलाओ भदं सत्थवाहिं सव्वालंकारविभूसियं
करेति, तएणं सा भद्दा सत्थवाही ताहिं मित्तनाइ नियगसयणसं-
बंधिपरिजणणगरमहिलाहिं सद्धिं तं विपुलं असणं ४ जाव परिभुंज-
माणी य दोहलं विणेइ विणेइत्ता जामेव दिसिं पाउव्वभूया तामेव दिसिं
पडिगया । तएणं सा भद्दा सत्थवाही संपुन्नडोहला जाव तं गव्वं
सुहं सुहेणं परिवहइ, तएणं सा भद्दा सत्थवाही णवण्हं मासाणं
वहुपडिपुन्नाणं अद्धट्ठमाण राइंदियाणं सुकुमालपाणिपायं जाव दारगं
पयाया, तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो पढमे दिवसे जाय-
कम्मं करेति करित्ता तहेव जाव विपुलं असणं ४ उवक्खडावेति
उवक्खडावित्तां तहेव मित्तनाइ निजकसयणसंबंधिपरिजणे भोयावेइ

गृह तत्रोपागता । अदुत्तरं=तदनन्तरं 'दश' शब्दोऽयम्, गृहगमनानन्तरं च खलु
 सा भद्रा सार्धवाही 'चाउदसद्वमुद्दिष्टपुनमासिणीम्' चतुर्दशपट्म्युद्दिष्टपू-
 र्णमासीषु 'उद्दिष्ट' उद्दिष्ट-इत्यमावास्या. चतुर्दश्यादिदिवसेषु त्रिपुलमशन-
 पानस्वायस्वाद्यप्युपस्करोति, उपस्कृत्य च नृ नागांश्च यावद् वैश्रवणांश्च
 'उपायमाणी' उपयाचमाना यावद् एवं च खलु 'विहरइ' विहरति=
 तिष्ठति. ॥ सू० ६ ॥

मूलम्--तएण सा भद्रा सत्थवाही अन्नया कयाइं केणइ
 कालंतरेणं आवन्नसत्ता जाया यावि होत्था, तएणं तीमे भद्राए
 सत्थवाहीए दोसु मासेसु वीइकंतेसु तइए मासे वट्टमाणे इमेयारूवे
 दोहले पाउब्भूए धन्नाओ णं ताओ अम्मयाओ जाव कयलक्ख-
 णाओ णं ताओ अम्मयाओ जाओ णं विउलं असणं ४ सुवहुयं पुक्क-
 वत्थगधमल्लाकारं गहाय मित्तनाइनियगसयणसंघं विपरियणमहिला
 हि य सद्धिं संपरिवुडाओ रादगिहस्स नयरस्स मज्झ मज्झेणं
 निगंच्छंति, निगच्छित्ता जेणेव पुक्खरिणी तेणेव उवागच्छंति, उवा-

वगैरह का प्रक्षालन किया इस प्रकार भुचोभूत होकर फिर वह वहां से
 जहां अपना घर था वहां आ गई । (अदुत्तरं भद्रा सत्थवाही चाउदसद्वमुद्दिष्ट-
 पुणमासिणीम्) विउलं असणं ४ उवक्खडेइ-उवक्खडित्ता वहवे नागा य
 ॥ जाव वेसमणा य उवायमाणी जाव एवं च णं विहरइ इसके बाद वह भद्रा-
 ॥ सार्धवाही चतुर्दशी अष्टमी अमावस्या और पूर्णमासी के दिनों में त्रिपुल
 ! चारों प्रहर के आहार बनाती और बनाकर उन अनेक नाग याचत
 वैश्रवण की पूजा सेवाकरती हुई उनसे मनौती मनाती रहती । ॥ सूत्र ६ ॥

मां धियां आ प्रभाणु शुद्धं धर्मे ते त्यांथी पोत्ताने घेर आवी. (अदुत्तरं च णं
 भद्रा सत्थवाही चाउदसद्वमुद्दिष्टपुणमामिणीम्) विउलं असणं ४ उवक्खडेइ-
 उवक्खडित्ता वहवे नागाय जाव वेसमणाय उवायमाणी जाव एवं च णं विहरइ)
 त्थारणाद भद्रा सार्धवाही योदश, आठम, अमास अने पूनमना द्विस्तेमां पुण्डण
 प्रभाणुमां चारे ज्ञातना आहार जनावजवती अते जनावजवतीने नाग अने वैश्रवण
 वगेरे जमा देवोती पूजा करती अने मानता सम्पत्ती होती. ॥ सूत्र. ५ ॥

गच्छित्ता पोक्खरिणीं ओगाहन्ति, ओगाहित्ता ण्हायाओ कयवलिक-
म्माओ सव्वालंकारविभूसियाओ विपुलं असणं ४ आसाएमाणीओ
जाव परिभुंजेमणीओ दोहलं विणेइ । एवं संपेहेइ संपहित्ता कल्लं
जाव जलंते जेणेव धण्णे सत्थवाहे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता
धण्णं सत्थवाहं एवं वयासी-एवं खल्ल देवाणुप्पिया ! मम तस्स
गव्वभस्स जाव विणेइ तं इच्छामि णं देवाणुप्पिया ! तुब्भेहिं अव्व-
णुन्नायासमाणी जाव विहरित्तए, अहा सुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिवधं
करेह, तएणं सा भद्दा सत्थवाही धण्णेणं सत्थवाहेणं अव्वणुन्नाया
समाणी हट्ठुट्ठा जाव विपुलं असणं ४ जाव ण्हाया जाव उल्लपड
साडिया जेणेव नागघरए जाव धूवं डहइ, डहित्ता पणामं करेइ
पणामं करित्ता जेणेव पोक्खरिणी तेणेव उवागच्छइ । तएणं ताओ
मित्तनाइ जाव नगरमहिलाओ भद्वं सत्थवाहिं सव्वालंकारविभूसियं
करेति, तएणं सा भद्दा सत्थवाही ताहिं मित्तनाइ नियगसयणसं-
बंधिपरिजणणगरमहिलाहिं सद्धिं तं विपुलं असणं ४ जाव परिभुंज-
माणी य दोहलं विणेइ विणेइत्ता जामेव दिसिं पाउव्वभूया तामेव दिसिं
पडिगया । तएणं सा भद्दा सत्थवाही संपुन्नडोहला जाव तं गव्वं
सुहं सुहेणं परिवहइ, तएणं सा भद्दा सत्थवाही णवण्हं मासाणं
वहुपडिपुन्नाणं अद्धट्ठमाण राइंदियाणं सुकुमालपाणिपायं जाव दारगं
पयाया, तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो पढमे दिवसे जाय-
कम्मं करेति करित्ता तहेव जाव विपुलं असणं ४ उवक्खडावेत्ति
उवक्खडावित्तां तहेव मित्तनाइ निजकसयणसंबंधिपरिजणे भोयावेइ

गृह तत्रोपागता । अदुत्तरं=तदनन्तरं 'दशा शब्दाऽयम्, गृहगमनानन्तरं च खलु सा भद्रा सार्धवाही 'चाउदसद्वमुद्दिष्टपुण्यमासिणी' चतुर्दशपट्मुद्दिष्टपूर्णमासीषु 'उद्दिष्ट' उद्दिष्ट-इत्यमावास्या, चतुर्दश्यादिदिवसेषु विपुलमशन-पानखाद्यस्वाद्यपुष्करोति, उपस्कृत्य च न नागांश्च यावद् वैश्रवणांश्च 'उत्रायमाणी' उपयाचमाना यावद् एवं च खलु 'विहरइ' विहरति=तिष्ठति । म० ५ ॥

मूलम्--तएण सा भद्रा सत्थवाही अन्नया कयाइं केणइ कालंतरेणं आवन्नसत्ता जाया यावि होत्था, तएणं तीमे भद्राए सत्थवाहीए दोसु मासेसु वीइकंतेसु तइए मासे वट्टमाणे इमेयारूवे दोहले पाउब्भूए धन्नाओ णं ताओ अम्मयाओ जाव कयलक्खणाओ णं ताओ अम्मयाओ जाओ णं विउलं असणं ४ सुवहुयं पुष्कवत्थगधमल्लाकारं गहाय मित्तनाइनियगसयणसंवाधिपरियणमहिला हि य सद्धि संपरिवुडाओ राधगिहस्स नयरस्स मज्झ मज्झेणं निगच्छंति, निगच्छित्ता जेणेव पुक्खरिणी तेणेव उवागच्छंति, उवा-

गौरह का प्रक्षालन किया इस प्रकार थुचीभूत होकर फिर वह वहां से जहां अपना घर था वहां आ गई । (अदुत्तरं भद्रा सत्थवाही चाउदसद्वमुद्दिष्टपुण्यमासिणीषु) विउलं असणं ४ उवक्खडे-उवक्खडित्ता वहवे नागा य जाव वेसमणा य उवायमाणी जाव एवं च णं विहरइ इसके बाद वह भद्रा-सार्धवाही चतुर्दशी अष्टमी अमावस्या और पूर्णमासी के दिनों में विपुल चारों प्रकार के आहार बनाती और बनाकर उन अनेक नाग यावत् वैश्रवण की पूजा सेवाकरती हुई उनसे मनौती मनाती रहती । ॥ सूत्र ५ ॥

मां धियां आ प्रभाणु शुद्ध यधने ते त्यांथी पोताने घेर आवी. (अदुत्तरं च णं भद्रा सत्थवाही चाउदसद्वमुद्दिष्टपुण्यमामिणीमु विउलं असणं ४ उवक्खडे-उवक्खडित्ता वहवे नागाय जात्र वेसमणाय उवायमाणी जाव एवं च णं विहरइ) त्याण्णाइ भद्रा सार्धवाही योदश, आठम, अमास्य अने पूनमना दिवसोमां पुण्य प्रभातुमां यादे जतना आहार जनावजवती अते जनावजवतीने नाग अने वैश्रवण वगेरे जमा देवोनी पूजा करती अने भानता राखती छती । ॥ सूत्र. ५ ॥

સહુ વિપુલમગ્નને પાને પ્વાથં સ્વાથં, સુચદ્ધુકં પુષ્પવસ્ત્રગન્ધમાલઘાલકારં મૃદ્ધીત્યા
મિત્રજ્ઞાનિનિજઠસ્વજનસમ્બન્ધિપરિજનમહિલામિથ્ર સાદૃ સંપરિવૃટતા રાજગૃ-
રસ્ય નગરસ્ય મધ્યમધ્યેન નિર્ગચ્છન્તિ, નિર્ગત્ય યત્રવપુષ્કરિણી તૃગૈવોપાગચ્છન્તિ,
ઉપાંગત્ય પુષ્કરિણીમવગાહન્તે, અવ ગાહ્ય સ્નાતા કૃતવલિકર્માણઃ સર્વાલંકારવિભૂ-
પિતાઃ તદઃ વિપુલમગ્નપાનસ્વાથસ્વાથમાસ્વાદયન્ત્યઃ ચાતૃ પરિમુજ્જાના દોહદં વ્યપ-

(જાઓ નં વિઝલં અસળ ૪ સુચદ્ધુયં-પુષ્પ-વસ્ત્ર-ગંધ-મલ્લાલંકારં ગદ્ધાય
મિત્તનાદ-નિયગ-મયણ-સંવંધિપરિયણમહિલાહિ ય સદ્ધિ સંપરિવૃટાઓ
રાયગિદ્ધસ્ત નયરસ્સ મઝ્ઞં મઝ્જેણં નિમ્મચ્છન્તિ) જો માતાપ વિપુલ અજ્ઞાન
પાનાદિ ૪ પ્રકાર કે આહાર કો ઓર વહુત અધિક પુષ્પ વસ્ત્ર ગંધ, માલા
અલંકાર કો લેકર મિત્રજ્ઞાતિ, નિજક, સ્વજન, સંવંધી-પરિજન કી મહિલાઓ
કે સાથર પ્રિરી હુદ્ડ હોકર રાજગૃહ નગર કે ઠીક વીચો વીચ કે માર્ગ
સે નિકલતી હૈં। (નિમ્મચ્છિત્તા જેનેવ પુષ્કલરિણી તેનેવ ઉવાગચ્છિંતિ ઉવા-
ગચ્છિત્તા પુષ્કલરિણી ઓગાહંતિ, ઓગાહિત્તા ણ્ઠાયાઓ કયવલિક્રમ્માઓ
સન્વાલંકારવિભૂસિયાઓ વિઝલં અસળં આસાપમાણોઓ જાવ પરિમુજે-
માણીઓ દોહલં વિણેઢ) ઓર નિકલ કર જહાં પુષ્કરિણી હૈ વહાં જાતી હૈં
જા કર ઉસમેં અવગાહન કરતી હૈં, અવગાહન કર સ્નાન કરતી હૈં-સ્નાત
હોકર ચલિકર્મ યાયસાદિ કો અન્નાદિ કા ભાગ દેકર સમસ્ત અલંકારોં
સે શરીર કો વિભૂષિત કરતી હૈં ઓર ફિર ઉસ વિપુલ માત્રા મેં નિવ્વન્ન

તે માતાઓનાં જે સામુદ્રિક શાસ્ત્ર પ્રમાણેના શારીરિક લક્ષણો સદ્ગુણ થયાં છે,
(જાઓ નં વિઝલં અસળં ૪ સુચદ્ધુયં પુષ્પવસ્ત્રગંધમલ્લાલંકારં ગદ્ધાય
મિત્તનાદ-નિયગ-મયણ-સંવંધિપરિયણમહિલાહિ ય સદ્ધિ સંપરિવૃટાઓ
રાયગિદ્ધસ્ત નયરસ્સ મઝ્ઞં મઝ્જેણં નિમ્મચ્છન્તિ) જે માતાઓ પુષ્કળ પ્રમાણમાં
અજ્ઞાન પાન વગેરે ચાર ભાતનો આહાર અને ખૂણ જે પુષ્પ, વસ્ત્ર, ગંધ, માળા
અને અલંકારોને લઈને મિત્ર, જ્ઞાતિ, નિજક સ્વજન સંબંધી પરિજનની મહિલા
ઓની સાથે રાજગૃહ નગરના વચ્ચે વચ્ચે ભાગમાં થઈને પસાર થાય છે.
(નિમ્મચ્છિત્તા જેનેવ પુષ્કલરિણી તેનેવ ઉવાગચ્છિંતિ ઉવાગચ્છિત્તા,
પુષ્કલરિણી ઓગાહંતિ, ઓગાહિત્તા ણ્ઠાયાઓ કયવલિક્રમ્માઓ સન્વા-
લંકારવિભૂસિયાઓ વિઝલં અમળં આપાપમાણોઓ જાવ પરિમુજે
માણીઓ દોહલં વિણેઢ) અને પસાર થઈને જ્યાં પુષ્કરિણી છે ત્યાં જાય છે.
ત્યાં જઈને તેમાં ઉતરે છે, ઉતરીને નહાય છે. નહાઈને કાગડા વગેરે પક્ષીઓને
અન્નનો ભાગ અપીંડે બલિકર્મ કરે છે, અને શરીરનાં બધાં અંગોને ઘરેણાંઓથી
અલંકૃત કરે છે. અને ફરી તે પુષ્કળ પ્રમાણમાં તૈયાર કરવામાં આવેલા અજ્ઞાન

भोग्यावेत्ता अयमेयारूवं गोणं गुणनिष्फन्न नामधेजं करेति जम्हाणं अम्हं इमे दारए वट्ठुणं नागपडिमाण य जाव वेसमण— पडिमाण य उवाइयलद्धे, तं होउ णं अम्हं इमे दारए देवदिन्ने नामेणं, तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो नामधिजं करेति देवदिन्नेत्ति। तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो जायं चदायं च मायं च अक्खयनिहिं च अणुवड्ढेति ॥सू ६॥

टीका—‘तएणं सा’ इत्यादि—ततः खलु सा भद्रा सार्थवाही अन्यदा कदाचित् ‘केणइकालंतरेणं’ केनापि कालान्तरेण=क्रियता कालान्तरेण ‘आवन्नसत्ता जाया’ आपन्नसत्त्वा जाता, आपन्नः=उत्पन्नः सत्त्वः=जीवो गर्भे यस्याः सा तथा गर्भवती जाता चाप्यासीत्। ततः खलु तस्याः भद्रायाः सार्थवाद्या द्वयोर्मसयोर्न्यतिक्रान्तयोः सनोः तृतीये मासे वर्तमानेऽयमेतद्रूपो दोहदः प्राकृ-
भूतः—धन्याः खलु ता अम्माः यावत् कृतलक्षणाः खलु ता अम्माः, याः

‘तएणं सा भद्रा सत्थवाही’ इत्यादि।

टीकार्थ—(तएणं) इसके बाद (सा भद्रा सत्थवाही) वह भद्रा सार्थवाही (अन्नया कयाइ) किसी समय (केणइकालंतरेणं) कितने काल के अनन्तर (आवन्नसत्ता जाया यावि होत्था) गर्भवती हुई। (तएणं तीसे भद्राए सत्थवाहीए) इससे उस भद्रासार्थवाही के (दोसु मासेसु वीइकंतेसु) दो मास व्यतीत होने पर (तइए मासे वट्टमाणे) जब तीसरा मास प्रारम्भ हुआ तब (इमेयारूवे दोहले पाउवूपए) इस तरह का यह वक्ष्यमाण दोहला उत्पन्न हुआ—(धन्नाओ णं ताओ अम्मयाओ) वे माताएँ धन्य हैं (जाव कयलवखणाओ णं ताओ अम्मयाओ) यावत् वे माताएँ कृत लक्षणा हैं

‘तएणं सा भद्रा सत्थवाही’ इत्यादि।

टीकार्थ—(तएणं) त्थार पछी (सा भद्रा सत्थवाही) भद्रा सार्थवाही (अन्नया कयाइ) दोह वण (केणइ कालंतरेणं) केलाउट समय णाढ (आवन्नसत्ता जाया यावि होत्था) गर्भवती थई। (तए णं से भद्राए सत्थवाहीए) सगलाव. स्थाभां न न्यारे भद्रा सार्थवाहीने (दोसु मासेसु वीइकंतेसु) ने भडिना पूरा थया (तइए मासे वट्टमाणे) अने त्रीन्ने भडिने। जेठो त्थारे (इमेयारूवे दोहले पाउवूपए) आ प्रभाण्णे दोहद थयुं के—(धन्नाओ णं ताओ अम्मयाओ) ते माताओ ने धन्य ते (जाव कयलवखणाओ णं ताओ अम्मयाओ)

भद्रा सार्थवाही धन्येन सार्थवाहेनाभ्यनुज्ञाता सती हृष्टतुष्टा यावद् विपुलम् अशनं
 पानं खाद्यं खाद्यं यावत् स्नाता यावत् आर्द्रपट्याटिका यत्रव नागगृहं
 यावत् धूपं दहति, दग्ध्वा प्रणामं करोति, प्रणामं कृत्वा यत्रैव पुष्करिणी
 तत्रैवोत्तामगच्छति। ततः खलु ता मित्रज्ञाति यावत् नगरमहिला भद्रां सार्थ
 वाहीं सर्वालंकारविभूषितां कुर्वन्ति। ततः खलु सा भद्रा सार्थवाही ताभिर्मित्रज्ञाति
 निजकस्यजनमम्यन्धिरिजननगरमहिलाभिः सार्थं तद् विपुलमशनं पानं खाद्यं
 स्वाद्यं यावत् परिभुञ्जाना च दोहदं व्यपनयति, व्यपनीय यस्या दिगः प्रादु-
 (अहानुहं देवाणुषिया। मा पडिवधं करेह) हे देवानुप्रिये! तुम्हें जैसे सुख
 हो बैसा करो इसमें देरी मत करो (तएणं सा भद्रा सत्यवाही धन्नेणं
 सत्यवाहेणं अन्नगुन्नाया समानी हृष्ट तुष्टा) उसके बाद उस भद्रा सार्थ-
 वाहीने धन्य सेठ से अनुमति प्राप्त कर बहुत ही अधिक हर्षित और
 सन्तुष्ट चित्त हो (जाव) यावत् (विपुलं असगं ४ जाव ह्याया) विपुलमात्रा
 में चारों प्रकार का आहार तैयार किया—यावत् उसने पुष्करिणी में स्नान किया
 (जाव उल्लपडसाडिया जेणेव नागघरण जाव धूपं डहइ) यावत् गीली साड़ी
 पहिने हुए ही फिर उसने उस पुष्करिणी से कमलों को लिया और जहां
 नागधर आदि थे वहां गई—यहमूल्य पुष्पाचां कर उनके समक्ष धूप दिखाई।
 इस प्रकार यहां पांचवें सूत्र में जो वर्णन है वह समझ लेना (उडित्ता पणामं
 करेइ—पणाम करित्ता जेणेव पोखरिणी तेणेव उवागच्छइ) धूप दिखा चुकने
 पर उसने उन्हें प्रणाम किया प्रणाम कर फिर वह पुष्करिणी पर वापिस
 आ गई (तएणं ताओ मित्तनाइ नियमसमयसंबंधिपरियणगगामहिलायहिं
 वंधं करेह) हे देवानुं प्रिये! तमने जेभ सुण थाय तेभ करे, भोडुं करे नडि.
 (तए णं सा भद्रा सत्यवाही धन्नेणं सत्यवाहेणं अन्नगुन्नाया समानी
 हृष्ट तुष्टा) त्थार णाढ ते लद्धा सार्थवाही धन्य सार्थवाहनी पासेथी आशा भेजवीने
 भूण न प्रसन्न अने संतुष्ट थध. (जाव) यावत् (विपुलं असगं ४ जाव ह्याया)
 पुं४॥ प्रमाणुमां आरे प्रकारेना आहार जनावराज्यो. अने त्थार यहीं तेले पुं४रि-
 षीमां स्नान क्युं (जाव उल्लपडसाडिया जेणेव नागघरण जाव धूपं
 डहइ) बीना लुगडे न तेले पुं४रिषीमांथी कमणे वीधां अने नागधर वगेरेना
 देवस्थानमां गध. भूण न डिंमति पुं४ो वगेरेथी ते जधा देवानी भूण करी तेमनी
 सामे धूपसणी सणगावी. आगणत्तं वणुंन पाठडेअ पांचमां सूत्र प्रमाणे न
 नाल्लुपुं नोधअ. (उडित्ता पणामं करेइ पणामं करित्ता जेणेव पोखरिणी ते-
 णेव उवागच्छइ) धूप क्यों णाढ तेले तेमने प्रणाम क्यो. प्रणाम क्यों णाढ
 करीने पुं४रिषीना डिनारे आवी गध. (तए णं ताओ मित्तनाइ नियमसमय

नयन्ति। एवं समेक्षते, तं प्रेक्ष्य कल्ये यावज्ज्वलति यौव धन्यः सार्थवाहस्तत्रैवोपाग-
च्छति, उपागत्य धन्यं सार्थवाहमेवमवादीत=गवं खलु देवानुप्रियाः। मम तस्य
गर्भस्य (प्रभावेण) यावत् व्यपनयन्ति, तद् उच्छामि खलु देवानुप्रियाः ! भवद्भि-
रभ्यनुज्ञाता सतो यावद् विदुर्मु। यथा मुखं देवानुप्रिये! मा प्रतिवन्द्यं कुरु ततः खलु स

हुण अज्ञान पानादिक चारों प्रकार के आठार करती हैं—दुसरों को कराती हैं—इस तरह जो अपने दोहले की पूर्ति करती हैं। (एवं संपेहेइ) इस प्रकार उस दोहले में उसने विचार किया (संपेहिच्छा कल्लं जाव जलंते जेणेव सत्थवाहे तेणेव उवागच्छइ) विचार करके फिर चढ प्रातः होते ही जब सूर्य चमकने लग गया—तब जहां धन्य सार्थवाह था वहां गई। (उवागच्छिता धणं सत्थवाहं एवं वयासी) जाकर उसने धन्यसार्थवाह से इस प्रकार कहा (एवं खल्लु देवाणुप्पिया! मम तस्स गर्भस्स जाव विणेइ—तं इच्छामि णं देवाणुप्पिया तुब्भेहिं अब्भणुन्नाया समाणी जाव विहरित्तए) हे देवानु प्रिय! मुझे उस गर्भ के प्रभाव से इस प्रकार का दोहला उत्पन्न हुआ है कि जो माताएं ऐसा २ करती हैं और अपने गर्भके मनोरथ की पूर्ति करती हैं वे धन्य हैं कृत लक्षणा हैं इत्यादि। अतः मैं आपके द्वारा आवाहयित हो कर इसी रूप से अपना दोहला उत्पन्न करना चाहती हूँ (इस प्रकार उसने अपना सब विचार धन्य सार्थवाह से निवेदित कर दिया)। धन्य सार्थवाहने उसका ऐसा अभिप्राय सुनकर उससे कहा—

પાન વગેરે ચારે જાતનો આહાર પોતે કરે છે. અને બીજાઓને કરાવે છે આ પ્રમાણે જે માતાઓ પોતાના દોહદની ખૂતિ કરે છે તે માતાઓને ધન્ય છે (एव संपेहेइ) આ પ્રમાણે તેણે પોતાના દોહદ માટે વિચાર કર્યો. (संपेहिता करलं जाव जलंते जेणेव सत्थवाहे तेणेव उवागच्छइ) વિચાર કરીને તેણે સવારમાં ન્યારે સૂરજ પૂર્વ દિશામાં પ્રકાશિત થયો ત્યારે ન્યાં ધન્યવાર્થવાહુ ન્યાં હોતો ત્યાં ગઈ (उवाच्छिता धर्णां, सत्थवाहं एवं वयासी) ત્યાં જઈને તેણે ધન્ય સાર્થવાહુને આ પ્રમાણે કહ્યું—(एवं खलु देवाणुपिया !)

મન તસ્સ ગર્ભસ્સ જાવ ત્રિણેદ તં ઇચ્છામિ ણં દેવાણુપ્પિયા તુઘ્ભેહિ અઘમ-
ણુન્નાયા સમાણી જાવ ત્રિઠરિત્તરે) હે દેવાતુપ્રિય ! ગર્ભાવસ્થાને લીધે મને
દોહડ થયું છે. જે માતાઓ આ બાતનું પોતાનું દોહડ પુરું કરી શકે છે. પોતાની
ગર્ભેશ્વિયા પૂરી કરે છે તે માતાઓ ખરેખર ધન્ય છે. અને કૃતલક્ષણ છે વગેરે
વગેરે. એટલા માટે હું આપની આસા મેળવીને આ રીતે જ મારું દોહડ પુરું
કરવા ઇચ્છું છું. (આ રીતે તેણે પોતાની ઇશ્વિયા ધન્ય સાર્થવાહની સામે પ્રકટ કરી).
ધન્ય સાર્થવાહે તેની વાત સાંભળીને કહ્યું કે (અહામુહં દેવાણુપ્પિયા ! મા તન્નિ

તથૈવ મિત્રજ્ઞાતિનિજકમ્વજનમમ્યન્ધિપરિજનાન્ ભોજયિત્વા ઇમમેતદ્દૂપં 'ગોણં'
ગોણં=ગુણૈર્નિર્વૃત્તં ગોણં=યથાર્થ, 'ગુણનિષ્કન્નં' ગુણનિષ્પન્નં=ગુણસંજ્ઞાતં નામ-
ધેયં કુરુતઃ-યસ્માત્ સ્વલુ આવયોરયં દારકો ચહૂનાં નાગપતિમાનાં ચ યાવત્
વૈશ્રવણપતિમાનાં ચ 'ઉવાઙ્મલદ્વે-ય' ઉવાચિતલબ્ધઃ=પ્રાર્થનયા પ્રાપ્તઃ તદ્
'મચતુ સ્વલુ આવયોરયં દારકઃ 'દેવદિન્ને નામેણ' દેવદત્તો નામ્ના । તતઃ
સ્વલુ તમ્ય દારકસ્યામ્વાપિતરૌ નામધેયં કુરુતઃ 'દેવદત્તઃ' ઇતિ । તતઃસ્વલુ
તમ્ય દારકસ્યામ્વાપિતરૌ યાગં ચ દાયં ચ ભાગં ચ અક્ષયનિધિં ચાનુ-
વર્દયતઃ ॥મૂત્ર ૬॥

બાલક કે માતા પિતાને પ્રથમ દિન વાચક કા જાત કર્મ ક્રિયા
કરકે ઉસી તરહ યાવત્ વિપુલ માત્રા મેં અશન આદિચારોં પ્રકાર કા આહાર
તૈયાર ક્રિયા (ઉવચ્ચલ્લહાચિત્તા તદૈવ મિત્રનાઇનિજકમયણસંબંધિપરિજને
ભોયાવેત્તા અયમેયારૂવં ગોણં ગુણનિષ્કન્નં નામધેજ્જનં કરેતિ) આહાર
તૈયાર કરકે ફિર ઉન્હોંને ઉસે મિત્ર, જ્ઞાતિ, નિજક, સ્વજન સંબંધિજન
ઔર પરિજનોં કો ચિલાયા-ચિલાકર ઉન્હોંને વચ્ચે કા નામ યથાર્થરૂપં
મેં ગુણોં સે નિષ્પન્ન હોને કે કારણં ઇસ તરહ વક્ષ્યમાણરૂપ સે રક્ષા !
(જમ્હાણં અમ્હં ઇમે દારણ વહૂણં નાગપડિમાણ ય જાવ વેસમણપડિમાણ ય
ઉવચ્ચલ્લદ્વે તં હોડણં અમ્હં ઇમે દારણ દેવદિન્ને નામેણં) યહ હમારા પુત્ર-
નાગ પ્રતિમા યાવત્ વૈશ્રવણ પ્રતિમાઓં કી મનોતી સે ઉત્પન્ન હુવા હૈ ઇસલિયે
ઇમકા નામ દેવદત્ત હો. (તણં તસ્સ દારગસ્સ અમ્માપિયરો નામધેજ્જનં
કરેતિ) ઇમ પ્રકાર કહકર ઉસ દારક કે માતા પિતાને ઉસકા નામ દેવ-
દત્તો રલ દિયા । (તણં તસ્સ દારગસ્સ અમ્માપિયરો જાયં ચ ભાયં ચ

બાળકનાં માતાપિતાએ જન્મના પહેલા દિવસે પુષ્કળ પ્રમાણમાં અશન વગેરે
ચારે ચાર પ્રકારના આહાર તૈયાર કરાવ્યો. (ઉવચ્ચલ્લહાચિત્તા તદૈવ મિત્રનાઇ-
નિજકમયણસંબંધિપરિજને ભોયાવેત્તા અયમેયારૂવં ગોણં ગુણ
નિષ્કન્નં નામધેજ્જનં કરેતિ) આહાર તૈયાર કરાવીને તેમને મિત્ર, જ્ઞાતિ,
નિજક, સ્વજન સંબંધિજન અને પરિજનોને જમાડ્યાં. જમાડીને તેમણે બાળકનું
નામ તેના શુભ પ્રમાણે રાખ્યું (જમ્હાણં અમ્હં ઇમે દારણ વહૂણં નાગપડિમા-
ણ ય જાવ વેસમણપડિમાણ ય ઉવચ્ચલ્લદ્વે તં હોડણં અમ્હં ઇમે દારણ
દેવદિન્ને નામેણં) લોકોની સામે બાળકનાં માતાપિતાએ કહ્યું કે આ અમારો
પુત્ર નાગ વૈશ્રવણ વગેરે દેવ પ્રતિમાઓની ભાનતા રાખવાથી થયો છે, એથી
આનું નામ દેવદત્ત રાખવામાં આવ્યું છે. (તણં તસ્સ દારગસ્સ અમ્મા-
પિયરો નામધેજ્જનં કરેતિ) આ પ્રમાણે બાળકનાં માતાપિતાએ મળીને બાળ-
કનું નામ દેવદત્ત પાડ્યું. (તણં તસ્સ દારગસ્સ અમ્માપિયરો જાયં ચ

भूता तामेव दिशं प्रतिगता । ततः खलु सा भद्रा सार्थवाही सम्पूर्ण दोहदा
यावत् तं गर्भं सुखं सुखेन परिवहति । ततः खलु सा भद्रा सार्थवाही नवमु
मासेषु बहुमतिपूर्णेषु अर्द्धाष्टमेषु रात्रिन्दिवेषु (व्यतीतेषु) सुकुमारपाणिपादं
यावत् दारकं प्रजनिता । ततः खलु तस्य दारकस्य अम्भापितरौ प्रथमं दिसे जातवर्म
कुरुतः कृत्वा तथैव यावत् विपुलमशनं पानं स्नायं स्नायमुपस्कारयतः, उपस्कार्य

य सद्धि तं विपुलं असणं ४ जाव परिभुजमाणी य दोहलं विणेइ) इसके
बाद उन मित्र ज्ञाति निजक, स्वजन, संबंधी, परिजन की नगर महिलाओं
के साथ २ उस ४ चारों प्रकार के आहार को किया कराया—और अपने
दोहले की पूर्ति की । (विणिइत्ता जामेव दिस्सि पउब्भूया तामेव दिस्सि पडिगया)
दोहले की पूर्ति कर वह फिर जिस दिशा से पकट हुई थी—आई थी
उसी दिशा की ओर चली गई । अर्थात् अपने घर पहुँच गई (तएणं सा
भद्रा सत्यवाही संपुन्नडोहला जाव त गव्भं सुहं सुहेणं परिवहइ) इसके अन-
न्तर उस भद्रा सार्थवाहीने कि जिसका गर्भ मनोरथ भच्छी तरह परिपूर्ण
हो गया है यावत् अपने गर्भ को भलीभाँति से सुख पूर्वक परिवहन किया ।
(तएणं सा भद्रा सत्यवाही णवण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं अद्धट्टराइंदियाणं
सुकुमालपाणिपायं दारगं पयाया) बाद में जब गर्भ के ठीक नौ मास ७।
साढ़े सात दिन समाप्त हो चुके तब उसने सुकुमार कर चरणवाला पुत्र
को जन्म दिया । (तएणं तस्स दारगस्स अम्भापिगरो पढमे दिवसे जाय
कम्मं करेति, करिन्ता तदेव विउलं असणं ४ उवक्खडावेति) इसके बाद

संबंधिपरिगणनगरमहिलादि य सद्धि तं विपुलं असणं ४ जाव
परिभुजमाणी य दोहलं विणेइ) त्थार भाइ तेहे पोताना सणंधीनी नगरनी
स्त्रीओ साथे थारे नतने आहार क्यो. अने करावडाव्यो. आ रीते तेहे पोताना
दोहदनी पूर्ति करी. (विणेइत्ता जामेव दिस्सि पाउब्भूया तामेव दिस्सि
पडिगया) दोहद पूर्ति क्यो भाइ ते न्यांथी आवी छती. त्यां आवी गछ. ओटले
ते तेना घेर पछोंथी गछ. (तए णं सा भद्रा सत्यवाही संपुन्नडोहला जाव
तं गव्भं सुहं सुहेणं परिवहइ) त्थार पछी पहुँ दोहद लद्दा सार्थवाही सुजेथी
पोताना गळने परिवहन करती रहेवा लागी. (तए णं सा भद्रा सत्यवाही
णवण्हं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं अद्धट्टराइंदियाणं सुकुमालपाणि
पायं दारगं पयाया) आ प्रभाछे गळं न्यारे णराभर नव भास अने साडा सात
दिवस रातने थये. त्थारे लद्दासार्थवाहीओ सुकौमल हाथ पग बाजा पुत्रने
जन्म आय्यो (तए णं तस्स दारगस्स अम्भापिगरो पढमे दिवसे जायकम्मं
करेति करिन्ता तदेव जाव विउलं असणं ४ उवक्खडावेति) त्थार पछी

तथैव मित्रज्ञातिनिजकस्वजनमम्यन्धिपरिजनान् भोजयित्वा इममेतद्रूपं 'गौणं'
गौणं=गुणैर्निवृत्तं गौणं=यथार्थ, 'गुणनिष्कन्तं' गुणनिष्पन्नं=गुणसञ्जातं नाम-
धेयं कुरुतः-यस्मात् खलु आवयोरयं दारको बहूनां नागप्रतिमानां च यावत्
वैश्रवणप्रतिमानां च 'उवाइयलदे-य' उवाचितलब्धः=प्रार्थनया प्राप्तः तद्
भवतु खलु आवयोरयं दारकः 'देवदिन्ने नामेण' देवदत्तो नाम्ना । ततः
खलु तस्य दारकस्याम्बापितरौ नामधेयं कुरुतः 'देवदत्तः' इति । ततःखलु
तस्य दारकस्याम्बापितरौ यागं च दायं च भागं च अक्षयनिधिं चानु-
वर्द्धयतः ॥ सूत्र ६ ॥

बालक के माता पिताने प्रथम दिन बालक का ज्ञात कर्म किया
करके उसी तरह यावत् चिपुल मात्रा में अन्न आदिचारों प्रकार का आहार
तैयार किया (उवाइयलदेवित्ता तदेव मित्रनाइनिजकमयणमम्यन्धिपरिजणे
भोयावेत्ता अयमेयारुवं गौणं गुणनिष्कन्तं नामधेज्जं करेति) आहार
तैयार करके फिर उन्होंने उसे मित्र, ज्ञाति, निजक, स्वजन संबंधिजन
और परिजनों को खिलाया-खिलाकर उन्होंने बच्चे का नाम यथार्थरूप
में गुणों से निष्पन्न होने के कारण इस तरह वक्ष्यमाणरूप से रक्खा !
(जम्हाणं अम्हं इमे दारए बहूणं नागपडिमाणय जाव वेसमणपडिमाणय
उवाइयलदे तं होउणं अम्हं इमे दारए देवदिन्ने नामेणं) यह हमारा पुत्र-
नाग प्रतिमा यावत् वैश्रवण प्रतिमाओं की मनौती से उत्पन्न हुवा है इसलिये
इसका नाम देवदत्त हो। (तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो नामधेज्जं
करेति) इस प्रकार कहकर उस दारक के माता पिताने उसका नाम देव-
दत्त रख दिया। (तएणं तस्स दारगस्स अम्मापियरो जायं च भायं च

आणकनां मातापिताये जन्मना पडेल्ल द्विसे पुच्छण प्रमाणुमां अथन वगेरे
आरे आर प्रक्षरने आहार तैयार कराये। (उवाइयलदेवित्ता तदेव मित्रनाइ-
निजकमयणमम्यन्धिपरिजणे भोयावेत्ता अयमेयारुवं गौणं गुण
निष्कन्तं नामधेज्जं करेति) आहार तैयार करावीने तेभने मित्र, ज्ञाति,
निजक, स्वजन संबंधिजन अने परिजनोने जभाउथां जभाडीने तेमले आणकनुं
नाम तेना शुले प्रभाले राखुं (जम्हाणं अम्हं इमे दारए बहूणं नागपडिमा-
णय जाव वेसमणपडिमाणय उवाइयलदे तं होउणं अम्हं इमे दारए
देवदिन्ने नामेणं) लोकेनी साथे आणकनां मातापिताये कहुं डे आ अभासे
पुत्र नाग वैश्रमण्य वगेरे देव प्रतिमाओनी मानता राखवाथी थये छि, येथी
आनुं नाम देवदत्त राखवां आउथुं छि। (तए णं तस्स दारगस्स अम्मा-
पियरो नामधेज्जं करेति) आ प्रभाले आणकनां मातापिताये मणीने आण-
कनुं नाम देवदत्त पाउथुं। (तए णं तस्स दारगस्स अम्मापियरो जायं च

मूलम्—तएणं से पंथए दासचेडए देवदिन्नस्स दारगस्स
 वालग्गाही जाए, देवदिन्नंदारयं कडीए गेण्हइ, गेणिहत्ता वडूहिं डिंभ
 एहि य डिंभयाहि य दारएहि य दारियाहि य कुमारएहि य कुमारियाहि य
 सद्धि संपरिवुडे अभिरमइ। तए णं भद्दा सत्थवाही अन्नया कयाइं देव-
 दिन्नं दारयं ण्हायं कयवलिकम्मं कयकोउलपायच्छित्तं सव्वालंकार-
 विभूसियं करेइ, करित्ता पंथयस्स दासचेटयस्स हत्थयंसि दलइ। तएणं
 से पंथए दासचेडए भद्दाए सत्थवाहीए हत्थाओ देवदिन्नं दारगं
 कडिए गिण्हइ, गिणिहत्ता सयाओ गिहाओ पडिनिक्खमइ, पडिनि-
 क्खमित्ता वडूहिं डिंभएहि य डिंभियाहि य कुमारएहि य कुमारियाहि
 य सद्धि संपरिवुडे जेणेव गयमग्गे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता
 देवदिन्नं दारगं एगंते ठावेइ, ठावित्ता वडूहिं डिंभएहि य जाव
 कुमारियाहिय सद्धि संपरिवुडे पमत्ते यावि विहरइ। इमं च णं विजए तक्करे
 रायगिहस्स वडूणि दाराणि य अवहाराणि य तहेव जाव आभोएमाणे
 मग्गेमाणे गवेसेमाणे जेणेव देवदिन्ने दारए तेणेव उवागच्छइ, उवा-
 गच्छित्ता देवदिन्नं दारगं सव्वालंकारविभूसियं पासइ पासित्ता देवदिन्नस्स
 दारगस्स आभरणालंकारेसु मुच्छिए गडिए गिद्धे अज्झोववन्ने पंथयं

अक्खयनिहिं च अणुवडूँतेति) बालक के नाम संस्कार होने के पश्चात् मातापिता ने
 उन नाग आदि रु प्रतिमाओं की खूब सेवा की—दान दिया—अपने हिस्से में से खूब
 द्रव्य का वितरण किया और उनके कोष की खूब वृद्धि की ॥ सूत्र ६॥

दायं च भाय च अक्खयनिहिं च अणुवडूँतेति) जाणकनां नाम संस्कार जाण
 जाणकनां मातापिताओ नाग वगेरे प्रतिमाओनी पूण न सारी, पेठे पूण करी,
 पुण्ड्र प्रमाणुमां दान आयुं, पोताना लागना द्रव्यं नहुं न प्रमाणुमां वितरण
 कयुं अने देवताओना डोपनी पूण अणिवृद्धि करी ॥ सू ६ ॥

दासचेडं पमत्तं पासइ, पासित्ता दिसालोय करेइ करेत्ता देवदिन्नं
 दारगं गेण्हइ, गेण्हित्ता कक्खंसि अल्लियावेइ अल्लियावित्ता उत्तरिज्जेणं
 पिहेइ, पिहित्ता सिग्घं तुरियं चवलं वेइयं रायगिहस्स नगरस्स अव-
 दारेणं निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता जेणेव जिण्णुज्जाणे जेणेव
 भग्गकूवए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता देवदिन्नं दारयं जीवि
 याओ ववरोवेइ, ववरोवित्ता आभरणाळंकारे गिण्हइ गिण्हित्ता देव-
 दिन्नस्स दारगस्स सरीरगं निप्पाणं निच्चेट्ठं जीवियविप्पजडं भग्गकू-
 वए पक्खिवइ, पक्खिवित्ता जेणेव मालुयाकच्छए तेणेव उवागच्छइ
 उवागच्छित्ता मालुयाकच्छयं अणुपविसइ, अणुपविसित्ता निच्चले
 निप्फंदे तुसिणीए दिवसं खवेमाणे चिट्ठइ ॥सू. ७॥

टीका—‘तएणं से पंधए’ इत्यादि—‘तएणं’ ततः खलु=तदनन्तरं ‘से’
 असौ पाण्डकनामा ‘दामचेडए’ दासचेटकः= दासपुत्रो यो धन्यसार्थवाहस्य
 गृहे कर्मकरत्वेन स्थित आसीत्—स देवदत्तस्य दारकस्य ‘बालगाही’ बाल-
 ग्राही बालं गृहीतुं शीलमस्यास्तीति बालग्राही=शिशुसंरक्षको जातः । असौ देव-
 दत्तं दारकं कट्वा गृह्णाति, गृहीत्वा बहूभिः ‘डिम्भहि य’ डिम्भकैश्च,

‘तएणं से पंधए दासचेडए’ इत्यादि ।

टीकार्थ—(तएणं) इसके बाद (से पंधए दासचेडए) यह पाण्डकनाम
 का दास पुत्र जो धन्य सार्थवाह के घर पर—नौकर—था (देवदिन्नस्स दारगस्स
 बालगाही जाए) वह देवदत्त का बालग्राही—शिशु अवस्था का संरक्षक—
 हुआ । (देवदिन्नं दारयं कडीए गेण्हइ) यह देवदत्त को अपनी कमर=गोद में
 लिये रहता था । (गेण्हित्ता) यह उसे अपनी गोद में लेकर (वहूहिं

तए णं से पंधए दासचेडए इत्यादि ॥

टीकार्थ (तए णं) त्थार पछी (से पंधए दासचेडए) पाण्डक नामे दास
 पुत्र—के धन्यसार्थवाहना घर नौकर હતો— (देवदिन्नस्स दारगस्स बालगाही
 जाए) पाण्डક દેવદત્તના સંરક્ષણ માટે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યો (દેવદિન્નં દારગં
 કડીએ ગેણ્હइ) તે દેવદત્તને કેડ=જોળામાં બેસાડીને રાખતો હતો. (ગેણ્હિત્તા) અને

मूलम्—तएणं से पंथए दासचेडए देवदिन्नस्स दारगस्स

वालगाही जाए, देवदिन्नंदारयं कडीए गेण्हइ, गेण्हित्ता वडूहिं डिंभ
एहि य डिंभयाहि य दारएहि य दास्याहि य कुमारएहि य कुमारियाहिय
सद्धि संपरिवुडे अभिरमइ। तए णं भद्दा सत्थवाही अन्नया कयाइं देव-
दिन्नं दारयं ण्हायं कयवलिकम्मं कयकोउलपायच्छित्तं सव्वालंकार-
विभूसियं करेइ, करित्ता पंथयस्स दासचेटयस्स हत्थयंसि दलइ। तएणं
से पंथए दासचेडए भद्दाए सत्थवाहीए हत्थाओ देवदिन्नं दारगं
कडिए गिण्हइ, गिण्हित्ता सयाओ गिहाओ पडिनिक्खमइ, पडिनि-
क्खमित्ता वडूहिं डिंभएहि य डिंभियाहि य कुमारएहि य कुमारियाहि
य सद्धि संपरिवुडे जेणेव गयमग्गे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता
देवदिन्नं दारगं एगंते ठावेइ, ठावित्ता वडूहिं डिंभएहि य जाव
कुमारियाहिय सद्धि संपरिवुडे पमत्ते यावि विहरइ। इमं च णं विजए तक्करे
रायगिहस्स वडूणि दाराणि य अवदाराणि य तहेव जाव आभोएमाणे
मग्गेमाणे गवेसेमाणे जेणेव देवदिन्ने दारए तेणेव उवागच्छइ, उवा-
गच्छित्ता देवदिन्नं दारगं सव्वालंकारविभूसियं पासइ पासित्ता देवदिन्नस्स
दारगस्स आभरणालंकारेसु मुच्छिए गडिए गिद्धे अज्झोववन्ने पंथयं

अक्खयनिहिं च अणुवड्ढेति) वालक के नाम संस्कार होने के पश्चात् मातापिताने
उन नाग आदिक प्रतिमाओं की खूब सेवा की—दान दिया—अपने हिस्से में से खूब
द्रव्य का वितरण किया और उनके कोष की खूब वृद्धि की ॥ सूत्र ६॥

दायं च भाय च अक्खयनिहिं च अणुवड्ढेति) आणकनां नाम संस्कार आद
आणकनां मातापिताओ नाग वगेरे प्रतिमाओनी भूषण सारी, येठे पूजा करी,
पुष्पज प्रमाणुमां दान आप्थुं, पोताना लागना द्रव्यसुं भहुं न प्रमाणुमां वितरण
क्षुं अने देवताओना कोपनी भूषण अभिवृद्धि करी ॥ सू. ६ ॥

दासचेडं पमत्तं पासइ, पासित्ता दिसालोय करेइ करेत्ता देवदिन्नं
दारगं गेण्हइ, गेण्हित्ता कवखंसि अल्लियावेइ अल्लियावित्ता उत्तरिजेणं
पिहेइ, पिहित्ता सिग्धं तुरियं चवलं चेइयं रायगिहस्स नगरस्स अव-
दारेणं निग्गच्छइ, निग्गच्छित्ता जेणेव जिण्णुज्जाणे जेणेव
भग्गकूवए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता देवदिन्नं दारयं जीवि
याओ ववरोवेइ, ववरोवित्ता आभरणालंकारे गिण्हइ गिण्हित्ता देव
दिन्नस्स दारगस्स सरीरगं निष्पाणं निच्चेटं जीवियविप्पजठं भग्गकू-
वए पक्खिवइ, पक्खिवित्ता जेणेव मालुयाकच्छए तेणेव उवागच्छइ
उवागच्छित्ता मालुयाकच्छयं अणुपविसइ, अणुपविसित्ता निच्चले
निष्फंदे तुसिणीए दिवसं खवेमाणे चिट्ठइ ॥सू. ७॥

टीका—‘तएणं से पंथए’ इत्यादि—‘तएणं’ ततः खलु=तदनन्तरं ‘से’
अस्मां पान्थकनामा ‘दासचेडए’ दासचेटकः= दासपुत्रो यो धन्यसार्थवाहस्य
गृहे कर्मकरत्वेन स्थित आसीत्—स देवदत्तस्य दारकस्य ‘बालगाही’ बाल
ग्राही बालं ग्राहीतुं शीलमस्यास्तीति बालग्राही=शिशुसंरक्षको जातः । अस्मां देव-
दत्तं दारकं कट्यां गृह्णाति, गृहीत्वा बहुभिः ‘डिम्मएहि य’ डिम्मकैश्च,

‘तएणं से पंथए दासचेडए’ इत्यादि ।

टीकार्थ—(तएणं) इसके बाद (से पंथए दासचेडए) यह पान्थकनाम
का दास पुत्र जो धन्य सार्थवाह के घर पर-नौकर-था (देवदिन्नस्स दारगस्स
बालगाही जाए) वह देवदत्त का बालग्राही—शिशु अवस्था का संरक्षक-
हुआ । (देवदिन्नं दारयं कडीए गेण्हइ) यह देवदत्त को अपनी कमर=गोद में
लिये रहता था । (गेण्हित्ता) यह उसे अपनी गोद में लेकर (वहूहिं

तए णं से पंथए दासचेडए इत्यादि ॥

टीकार्थ (तए णं) त्थार पछी (से पंथए दासचेडए) पान्थक नामे दास
पुत्र-के धन्यसार्थवाहना घर नौकर હતો— (देवदिन्नस्स दारगस्स बालगाही
जाए) पाण्डक देवदत्तના સંરક્ષણ માટે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યો (देवदिन्नं दारगं
कडीए गेण्हइ) तो देवदत्तने केड=जोणाમાં गेसादीने राखतो હતો. (गेण्हित्ता) અને

मूलम्—तएणं से पंथए दासचेडए देवदिन्नस्स दारगस्स
 वालगाही जाए, देवदिन्नंदारयं कडीए गेणहइ, गेणिहत्ता वडूहिं डिंभ
 एहि य डिंभयाहि य दारएहि य दारियाहि य कुमारएहि य कुमारियाहिय
 सद्धि संपरिवुडे अभिरमइ। तए णं भद्दा सत्थवाही अन्नया कयाइं देव-
 दिन्नं दारयं ण्हायं कयवलिकम्मं कयकोउलपायच्छित्तं सव्वालंकार
 विभूसियं करेइ, करित्ता पंथयस्स दासचेटयस्स हत्थयंसि दलइ। तएणं
 से पंथए दासचेडए भद्दाए सत्थवाहीए हत्थाओ देवदिन्नं दारगं
 कडिए गिणहइ, गिणिहत्ता सयाओ गिहाओ पडिनिक्खमइ, पडिनि-
 क्खमित्ता वडूहिं डिंभएहि य डिंभियाहि य कुमारएहि य कुमारियाहि
 य सद्धि संपरिवुडे जेणेव गयमग्गे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता
 देवदिन्नं दारगं एगंते ठावेइ, ठावित्ता वडूहिं डिंभएहि य जाव
 कुमारियाहिय सद्धि संपरिवुडे पमत्ते यावि विहरइ। इमं च णं विजए तक्करे
 रायगिहस्स वडूणि दाराणि य अवदाराणि य तहेव जाव आभोएमाणे
 मग्गेमाणे गवेसेमाणे जेणेव देवदिन्ने दारए तेणेव उवागच्छइ, उवा-
 गच्छित्ता देवदिन्नंदारगं सव्वालंकारविभूसियं पासइ पासित्ता देवदिन्नस्स
 दारगस्स आभरणालंकारेसु मुच्छिए गडिए गिद्धे अज्झोववन्ने पंथयं

अवखयनिर्दि च अणुवडूट्टेति) बालक के नाम संस्कार होने के पश्चात् मातापिताने
 उन नागबादिक प्रतिमाओं की खूब सेवा की—दान दिया—अपने हिस्से में से खूब
 द्रव्य का वितरण किया और उनके कोप की खूब वृद्धि की ॥ सूत्र ६॥

दायं च भाय च अवखयनिर्दिच अणुवडूट्टेति) जाणकनां नाम संस्कार जाण
 जाणकनां मातापिताये नाग वजेदे प्रतिमाओनी पूज न सारी, पेठे पूज करी,
 पुष्पज प्रभाद्युमां दान आय्थुं, पोताना बागना द्रव्यत्थं णहुं न प्रभाद्युमां वितरथु
 कथुं अने देवताओना डोपनी पूज अलिपृच्छि करी ॥ सू ६ ॥

कृत्वा पाण्डकस्य दासचेष्टकस्य हस्ते ददाति । ततः खलु स पाण्डको दास-
चेष्टको भद्रायाः सार्थवाहा हस्ताद् देवदत्तं दारकं कट्यां गृह्णाति, गृहीत्वा
म्वकाद् गृहात् प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य बहुभिः डिम्भकैश्च डिम्भिकाभिश्च
दाकैश्च दारिकाभिश्च, कुमारकैश्च कुमारिकाभिश्च सार्द्धं संपरिवृतो यत्रैव राज-
मार्गस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य देवदत्तदारकमेतन्ते 'ठवेड' स्थापयति=उपवेशयति
उपवेश्य बहुभिः डिम्भकैश्च यावत्कुमारिकाभिश्च सार्द्धं संपरिवृतः 'पमतै'
पमतः=तद्रक्षणे प्रमादयान् चापि 'विहरड' विहरति=यात्रकचालिकादिभिः
सदान्यत्र रमते ।

चरित कर समस्त अलंकारों से विभूषित किया (करिचा पंथयस्स दासचेष्ट
यस्म हत्थयंसि दलयइ) विभूषित करके बाद में उसने उसे पांथक दाम
चेष्ट के हाथमें दे दिया । (तएणं से पंथए दासचेष्टए भदाए मत्थवा
हीए हत्थाओ देवदिन्न दारयं कडिए गिण्डइ) उस पांथकदासचेष्टकने भद्रा
सार्थवाहीके हाथ से लेकर देवदत्त को अपनी कटी=गोद में ले लिया ।
(गिण्डिचा सयाओ गिहाओ पडिनिक्खमइ) और लेकर वह अपने घर
से बाहर निकला । (पडिनिक्खमिच्चा बहूहि डिम्भएहि डिम्भयाहि य कुमा-
रएहि य कुमारियाहि य सद्धि संपरिवुडे जेणेव रायमग्गे तेणेव उवा-
गच्छइ) निकल कर वह अनेक डिम्भिकों से अनेक डिम्भिकाओं से कुमार
और कुमारिकाओं से घिरा हुआ होकर जहां राजमार्ग था वहां पर गा
(उवागच्छिच्चा देवदिन्नं दारयं एगंते ठवेइ, ठाविच्चा बहूहि डिम्भएहि
जाव कुमारियाहि य सद्धि संपरिवुडे पमतै यावि विहरइ) जाकर उसने

अलंकृत कथी. (करिचा पंथयस्स दासचेष्टयस्स हत्थयंसि दलयइ) गाणकने
घरेणुंओथी अलंकृत कथी. गाढ माताओ नेने पांथक दास चेष्टकने सोंपी दीधो.
(तए णं से पंथए दासचेष्टए भदाए मत्थवाहीए हत्थाओ देवदिन्नं
दारयं कडिए गिण्डइ) पांथक दासचेष्टके लद्दा सार्थवाहीना हाथमांथी गाणकने
लधने पोताना ओणाभां लधं दीधो. (गिण्डिचा सयाओ गिहाओ पडिनिक्ख-
मइ) अने लधने ते घरेथी जडार निकल्यो. (पडिनिक्खमिच्चा बहूहि डिम्भ
एहि डिम्भियाहि य कुमारयाहि य कुमारियाहि य सद्धि संपरिवुडे जेणेव
रायमग्गे तेणेव उवागच्छइ) नीकणीने ते धणु डिब्बिके-माणके-डिब्बि-
काओ-गाणाओ, तेमज कुमार अने कुमारीओनी साथे न्यां राज-
मार्ग छतो त्यां गयो. (उवागच्छिच्चा देवदिन्नं दारयं एगंते ठवेइ
ठाविच्चा बहूहि डिम्भएहि जाव कुमारियाहि य सद्धि संपरिवुडे पमतै यावि

ડિમ્મા:=અલ્પકાલિકા: શિશવ: . ડિમ્મા પૃા ડિમ્મકાસ્તૈ: , ડિમ્મિકામિથ= અલ્પકાલિકચાલિકામિથ. 'દારપદિ ય, દારકૈથ=ચતુકાલિકચાલકૈ: , દારિકામિથ=ચાલિકામિ: સાદ્ સંપરિવૃત: =સદિત: 'અભિરમમાણે' અભિરમમાણ:= ક્રોડન્ સન્ 'અભિરમઙ' અભિરમતિ=તિષ્ઠતિ । તત: ચતુ સા મદ્રા સાર્થવાહી અન્નયા કદાચિત્ દેવદત્ત દારકં 'હાયા' સ્નાતં કારિતસ્નાનં, 'કચવલિકમ્મં' કૃતચલિકર્માણમ્=અરિણદિ નિવારણાય પશુપદ્યાદિ સર્વપાપે- નિમિત્તં કારિતાઓત્સર્ગમ્ 'કચકોડયમંગલપાયાચ્છિત્ત' કૃતકૌતુકમદ્વલપાયા- ચ્ચિત્ત=દૃષ્ટિરોપાદિનિવારણાર્થ કૃતમપોતિલકારિકં સર્વાલંકારવિભૂષિતં કરોતિ.

ડિમ્મપદિ ય ડિમ્મિયાદિ ય દારપદિ ય દારિયાદિ ય કુમારેદિ ય કુમારિ- યાદિ ય સદિ સંપરિવૃટે અભિરમમાણે અભિરમઙ) અનેક ડિમ્મકોં કે— છોટ્ટેડવાલકોં કે સાથ અનેક છોટ્ટે ચાલિકાઓં કે સાથ, અનેક દારકોં કે સાથ—ડિમ્મકોં કી અપેક્ષા કુછ અધિક ઉમરવાલે ચાલકોં કે સાથ કુછ અધિક અનેક દારિયાઓં કે સાથ, અનેક કુમાર ઓર કુમારિકાઓં કે સાથ ઉનસે યુક્ત ઠોકર ક્રીડા ક્રિયા કરતા થા । અર્થાત્ ઉન સચકે સાથ મિલકર વડે ઉસ દેવદત્ત ચાલક કો ચિલાયા કરતા થા । (તણં સા મદ્રા સત્યવાહી અન્નયા કયાઈ દેવદિન્નં દારયં પદ્યાયં કચવલિકમ્મં કચ- કોડયમંગલપાયાચ્છિત્તં સર્વાલંકારવિભૂસિયં કરેઈ) એક દિન કી વાત હૈ કિ ઉસ મદ્રા સાર્થવાહી ઉસ દેવદત્ત નામકે અપને પુત્ર કો સ્નાન કરવા કર તથા ઉસકે નિમિત્ત સે વાયસાદિ પક્ષિયોં કો અન્નાદિ કા માગરૂપ ચલિકર્મ કર એવં કૌતુક, મંગલ ઓર પ્રાયશ્ચિત્ત વિધિ સમા-

બોળામાં બેસાડીને (ચહૃદિં ડિમ્મપદિ ય ડિમ્મિયાદિ ય દારપદિ ય દારિ- યાદિ ય કુમારેદિ ય કુમારિયાદિ ય સદિ સંપરિવૃટે અભિરમમાણે અભિરમઙ) અનેક ડિલકો-નાના નાનાં ઘણાં બાળકોની સાથે-નાની નાની બાળક- ઓની સાથે, ઘણા દારકોની સાથે એટલે કે ડિલકો ક-તાં બરા મોટી ઉંમર વાળા બાળકોની સાથે—ઘણી દારિકાઓની સાથે, ઘણા કુમાર અને કુમારિકાઓની સાથે મળીને રમતા રમાડતા હતા. એટલે કે પાંચક બધાં બાળકોની સાથે મળીને દેવદત્ત રમાડતા હતા. (તણં સા મદ્રા સત્યવાહી અન્નયા કયાઈ દેવદિન્નં દારયં પદ્યાયં કચવલિકમ્મં કચકોડયમંગલપાયાચ્છિત્તં સર્વાલંકાર- વિભૂસિયં કરેઈ) એક દિવસ ભદ્રા સાર્થવાહીએ પોતાના બાળક દેવદત્તને નવ- ડાંબોને તે નિમિત્તે કાગડા વગેરે પક્ષીઓને અન્ન વગેરેનો ભાગ અર્પિને, કૌતુક, મંગલ અને પ્રાયશ્ચિત્ત વિધિ પૂરી કરી અને ત્યાર બાદ બાળકને સુંદર ઘરેણાંઓથી

कृत्वा पाण्डकस्य दासचेटकस्य हस्ते ददाति । ततः खलु स पाण्डको दास-
चेटको भद्रायाः सार्धवाद्या हस्ताद् देवदत्तं दारकं कट्यां गृह्णाति, गृहीत्वा
स्वकाद् गृहात् प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य बहुभिः डिम्भकैश्च डिम्भिकाभिश्च
दारकैश्च दारिकाभिश्च, कुमारकैश्च कुमारिकाभिश्च सार्द्धं संपरिवृतो यत्रैव राज-
मार्गस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य देवदत्तदारकमेकान्ते 'उवेड' स्थापयति=उपवेशयति
उपवेश्य बहुभिः डिम्भकैश्च यावत्कुमारिकाभिश्च सार्द्धं संपरिवृतः 'पमते'
'पमतः'=तद्रक्षणे प्रमादवान् चापि 'विहरइ' विहरति=वालकवाल्मिकादिभिः
सहान्यत्र रमते ।

चरित कर समस्त अलंकारों से विभूषित किया (करित्ता पंथयस्स दासचेट-
यस्म हत्थयंसि दलयइ) विभूषित करके बाद में उसने उसे पाण्डक दास
चेटक के हाथमें दे दिया ! (तएणं से पंथए दासचेडए भद्दए मत्थवा-
हीए हत्थाओ देवदिन्न दारयं कडिए गिण्हइ) उस पाण्डकदासचेटकने भद्रा
सार्धवादीके हाथ से लेकर देवदत्त को अपनी कटी=गोद में ले लिया ।
(गिण्हित्ता सयाओ गिहाओ पडिनिक्खमइ) और लेकर वह अपने घर
से बाहर निकला । (पडिनिक्खमित्ता बहूहि डिम्भएहि डिम्भयाहिय कुमा-
रएहि य कुमारियाहि य सद्धि संपरिवुडे जेणेव रायमग्गे तेणेव उवा-
गच्छइ) निकल कर वह अनेक डिम्भिकों से अनेक डिम्भिकाओं से कुमार
और कुमारिकाओं से घिरा हुआ होकर जहाँ राजमार्ग था वहाँ पर गा
(उवागच्छित्ता देवदिन्नं दारयं एगंते ठावेइ, ठावित्ता बहूहि डिम्भएहि
जाव कुमारियारि य सद्धि संपरिवुडे पमत्ते यावि विहरइ) जाकर उसने

अलंकृत कयीं. (करित्ता पंथयस्स दासचेटयस्स हत्थयंसि दलयइ) आणकने
धरेण्णाम्भी अलंकृत कयीं. आह माताये तेने पांथक दास चेटकने सोंपी दीधो.
(तए णं से पंथए दासचेडए भद्दए मत्थवाहीए हत्थाओ देवदिन्नं
दारयं कडिए गिण्हइ) पांथक दासचेटके लद्दा सार्धवादीना हाथमांथी आणकने
लधने पोताना जोणाभां लध दीधो. (गिण्हित्ता सयाओ गिहाओ पडिनिक्ख-
मइ) अने लधने ते घरेथी णहार निज्जये. (पडिनिक्खमित्ता बहूहि डिम्भ
एहि डिम्भयाहि य कुमारयाहि य कुमारियाहि य सद्धि संपरिवुडे जेणेव
रायमग्गे तेणेव उवागच्छइ) नीकणीने ते धण्ण डिमिडे-माणडे-डिमि-
काओ-आणाओ, तेमज्ज कुमार अने कुमारीओनी साथे न्यां राज-
मार्ग उतो त्यां गये. (उवागच्छित्ता देवदिन्नं दारयं एगंते उवेइ
ठावित्ता बहूहि डिम्भएहि जाव कुमारियाहि य सद्धि संपरिवुडे पमत्ते यावि

डिम्भाः=अल्पकालिकाः शिशवः. डिम्भा एव डिम्भकास्तैः, डिम्भिकाभिश्च= अल्पकालिकबालिकाभिश्च. 'दारएहि य, दारकैथ=बहुकालिकबालकैः, दारिकाभिश्च=बालिकाभिः सार्द्धं संपरिचृतः=सहितः 'अभिरममाणे' अभिरममाणः= क्रीडन् सन् 'अभिरमइ' अभिरमनि=तिष्ठति। ततः खलु सा भद्रा सार्थवाही अन्यदा कदाचित् देवदत्तं दारकं 'ह्याया' स्नातं कारितस्नानं, 'कयवलिकम्मं' कन्यालोकमार्गम्=अरिष्टादि निवारणाय पशुपदयादि सर्वपापनिमित्तं कारितान्नोत्सर्गम् 'कयकोउयमंगलपायच्छित्तं' कृतकौतुकमङ्गलपायश्चित्तं=दृष्टिःशोपादिनिवारणार्थं कृतमपीतिलकादिकं सर्वालंकारविभूषितं करोति.

डिम्भएहि य डिम्भियाहि य दारएहि य दारियाहि य कुमारेहि य कुमारियाहि य सद्धिं संपरिचुडे अभिरममाणे अभिरमइ) अनेक डिम्भकों के—छोटेऽबालकों के साथ अनेक छोटी २ बालिकाओं के साथ, अनेक दारकों के साथ—डिम्भकों की अपेक्षा कुछ अधिक उमरवाले बालकों के साथ कुछ अधिक अनेक दारिकाओं के साथ, अनेक कुमार और कुमारिकाओं के साथ उनसे युक्त होकर क्रीडा किया करता था। अर्थात् उन सबके साथ मिलकर वह उस देवदत्त बालक को खिलाया करता था। (तएणं सा भद्रा सत्थवाही अन्नया कयाइं देवदिन्नं दारयं ण्हायं कयवलिकम्मं कयकोउयमंगलपायाच्छित्तं सञ्चालंकारविभूसियं करेइ) एक दिन की बात है कि उस भद्रा सार्थवाही उस देवदत्त नामके अपने पुत्र को स्नान करवा कर तथा उसके निमित्त से वायसादि पक्षियों को अन्नादि का भागरूप बलिकर्म कर एवं कौतुक, मंगल और प्रायश्चित्त विधि समा-

आजामां भेसाडीने (बहूहिं डिंनएहिं य डिंनयाहे य दारएहि य दारियाहि य कुमारेहि य कुमारियाहि य सद्धिं संपरिचुडे अभिरममाणे अभिरमइ) अनेक डिलंडो-नाना नानां धणुं आणडोनी साथे-नानी नानी आणाओनी साथे, धणुं धारडोनी साथे ओटवे डे डिलंडो क-तां जस भोटी डंभर वाणा आणडोनी साथे—धणुं धारिकाओनी साथे, धणुं कुमार अने कुमारिकाओनी साथे भणीने रभतो रभाउतो हुतो. ओटवे डे पांथक ण्धां आणडोनी साथे भणीने देवदत्त रभाउतो हुतो. (तए णं सा भद्रा सत्थवाही अन्नया कयाइं देवदिन्नं दारयं ण्हायं कयवलिकम्मं कयकोउयमंगलपायाच्छित्तं सञ्चालंकारविभूसियं करेइ) ओक द्विजस लद्दा सार्थवाहीओ पोताना आणक देवदत्तने नव-अवीने ते निमित्ते काण्डा वगेरे पक्षीओने अन्न वगेरेना लाग अरिंने, कौतुक, मंगल अने प्रायश्चित्त विधि पूरी करी अने त्यार जाड आणकने सुंदर धरेणुंओधी

चेटं 'पमतं' प्रमतम् अन्यत्र संज्ञानचित्त पश्यति, दृष्ट्वा दिशालोयं' दिशालोको
कम्— 'अस्मिन्नवसरे कस्यापि गमनागमनमस्ति न वा ?' इति सकलदिशा
निरीक्षणं करोति, कृत्वा देवदत्तं दारकं गृह्णाति, गृहीत्वा 'कक्खंसि' कक्षे=
वाह्मूळे 'अल्लियावेइ' आलीनयति=अन्तर्धानं करोति आलीनयित्वा 'उत्त-
रिज्जेणं' उत्तरीयेण=उपरिचस्त्रण 'दुपट्ठा' इति भाषायां, तेन 'पिहेइ' पिद-
धाति,=प्रच्छादयति, प्रच्छाद्य शीघ्रं त्वरितं चपलं वेगितं=शीघ्रातिशीघ्रमित्यर्थः
राजगृहस्य नगरस्यापद्वारेण निर्गच्छति, निर्गत्य यत्रैव जीर्णोद्यान. यत्रैव
भग्नकूपरुस्तत्रैवोपागच्छति. उपागत्य देवदत्तं दारकं 'जीविषाओ' जीविनात्

छित्त हा गया—ग्राधत हा गया—उनमें एकाग्र बन गया, अथवा गृह—
लुब्ध हो गया—इन्हें मैं छलूं इस स्थिति से युक्त हुए उसने साथ
में पाँथक दास चेटक का भी अन्यत्र संलग्न चित्तवाला देवा (पासित्ता
दिसालोयं करेइ करित्ता देवदिन्नं दारयं गेण्हइ) देखकर फिर उसने दिशा-
वलोकन किया—आजू बाजू को ओर इधर उधर देखा की कहीं से कोई
आता जाता तो नहीं है, जब कोई कहीं नहीं दिखाईपड़ा तो उसने
उसी समय उस देवदत्त दारक को उठा लिया। (गेण्हित्ता कक्खंसि
अल्लियावेइ, अल्लियावित्ता उत्तरिज्जेणं पिहेइ) उठाकर फिर उसने उसे
अपना काँख में छुपा लिया। छुपाकर बाद में उसे दुपट्ट से ढक किया
(विहित्ता सिग्गं, तुरियं चवलं चेइयं रायगिहस्स नगरस्स अवदारेणं निग्गच्छइ)
ढक कर वह फिर वहाँ से शीघ्र, त्वरित, जल्दी जल्दी राजगृह नगर के
अगद्वार पिछले द्वार २ से बाहर निकला (निग्गच्छित्ता जेणेव जिण्णुज्जाणे जेणेव

पासइ) देवदत्तने अहु भूस्थ धरेणुंओथी अलंकृत लेधने ते भोडुवथ थध गयो,
तेतुं चित्त धरेणुंओभां न थांटी गथुं अथवा तो ते बोलाध गयो. आ धरेणु-
ओने हुं डरी लडं आ नततो विचार तेना मनभा स्कुथो. थारे दास चेटक
पंथकने पथु त्यां थोडे दूर रमतमां तल्लीन लेयो. (पासित्ता दिशालोयं करेइ करित्ता
देवदिन्नं दारयं गेण्हइ) पंथकने लेयो पथी तेणु थोमेर लेथुं डे डोड आवतुं
तो नथी ? ज्यारे तेने डोड देणायुं नहि. त्यारे तेणु तरत गाणक देवदत्तने उपादी
दीधो. (गेण्हित्ता कक्खंसि अल्लियावेइ अल्लियावित्ता उत्तरिज्जेणं पिहेइ) उपादीने
तेणु गाणकने पड्यामां छुपावीने तेने दुपट्ठाथी ढांकी दीधो. (विहित्ता सिग्गं तुरियं
चाळं वेइयं रायगिहस्स नगरस्स अवदारेणं निग्गच्छइ) ढांकीने ते सत्वर
त्वरित गतिथी राजगृह नगरना अपद्वारथी अह्वार नीडणी गयो. (निग्गच्छित्ता
जेणेव जिण्णुज्जाणे जेणेव भग्नकूपए तेणेव उवागच्छइ) नीडणीने ते
ते ज्यां भूतुं उद्यान अने भग्न कूपे इतो त्यां पडोंथो. (उवागच्छित्ता

अयं च खलु विजयस्तस्करो राजगृहस्य नगरस्य बहूनि दाराणि च
 'अवदाराणि य' अपदाराणि=लघुदाराणि च 'तद्देव तथैव=पूर्वदेवात्र सर्वस्या-
 नानि वाच्यानि यावत् 'आभोएमाणे आभोगयन्=सोपयोगमवलोकयन् मार्गं
 यमाणो गवेपयमाणो यथैव देवदत्तो दारकस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य देवः तं
 दारकं सर्वालङ्कारविभूषितं पश्यति, दृष्ट्वा देवदत्तस्य दारकस्याभरणालङ्कारेषु
 'मुच्छिष्ट' मूर्च्छितः=कर्तव्यव्यापारशून्यः 'गदिए' ग्रथितः=एकाग्रतामापन्नः,
 'गिद्धे' गृद्धः=लुब्ध 'अज्झोचवन्ने' अध्युपपन्नः=ममत्वबहुलः पान्थकं दाम

उस देवदत्त दारक को एकांत में छोड़ दिया और स्वयं उन दिग्भक्त
 यावत् कुमारिकाओं के साथ घिरा हुआ होकर प्रमादवान् बन गया—
 अर्थात् उन बालक बालिका आदिकों के—साथ अन्यत्र खेलने लग गया ।
 (इमंच णं विजए तक्करे रायगिहस्स नगरस्स बहूणि दाराणि य अवदाराणि
 य तद्देव जाव आभोएमाणे मग्गेमाणे गवेसेमाणे जेणेव--देव
 दिन्ने दारए तेणेव उवागच्छइ) इतने में विजय तस्कर राजगृह नगर के
 अनेक द्वारों को अनेक छोटे २ द्वारों को पहिले की तरह उपयोग पूर्वक
 देखता हुआ उन्हें चार २ तपासता हुआ, मूर्खमदृष्टि से उनकी गवे-
 पणा करता हुआ जहां वह देवदत्त दारक था वहां आया । (उवागच्छित्ता
 देवदिन्नं दारगं सत्वालङ्कारविभूसियं पासइ) आकर उसने देवदत्त दारक
 को समस्त अलंकारों से विभूषित हुआ देखा । (पासित्ता देवदिन्नस्स
 दारगस्स आभरणालङ्कारेसु मुच्छिष्ट गदिए गिद्धे अज्झोचवन्ने पंथयं दास-
 च्चेंडं पमत्तं पासइ) देखकर के वह देवदत्त के आभरण और अलंकारों में मु-
 विहरइ) त्यां पडोन्थीने तेखे देवदत्तने प्रमाद वश थपने ओकांत जग्गाथे भूझी
 दीधो अने पोते ने जथा डिंलक, डिंलिका-कुमार अने कुमारिकाओनी साथे
 रमतमां पडी गयो. ओठले के तेमनी साथे रमवा लाग्यो. (इमंच णं विजए
 तक्करे रायगिहस्स नगरस्स बहूणि दाराणि य अवदाराणि य तद्देव जाव
 आभोएमाणे गवेसमाणे जेणेव देवदिन्ने दारए तेणेव उवागच्छइ)
 ओठलाभां विजय नामे ते तस्कर (थार) राजगृह नगरना अनेक दरवाजाओ,
 अनेक नाना दरवाजाओने पडोवांणी जेम ज थोरीनी ताऊमां जीव्ही नजरे तपासतो
 जेतो--ज्यां जाणक देवदत्त हुतो त्यां आग्यो. (उवागच्छित्ता देवदिन्नं दारगं
 सत्वालङ्कारविभूसियं पासइ) त्यां आवतांणी साथे ज तेखे जाणक देवदत्तने
 सर्वालङ्कारेथी अवलोकित थयेओ ज्यो. (पासित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स आभरणा-
 लङ्कारेसु मुच्छिष्ट गदिए गिद्धे अज्झोचवन्ने पंथयं दासच्चेण्डं पमत्तं

मूलम्--तएणं से पंथए दासचेडे तओ मुहुत्तंतरस्स जेणेव
 देवदिन्ने दारए ठविए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता देवदिन्नं
 दारगं तंसि ठाणंसि अपासमाणे रोयमाणे कंदमाणे विलवमाणे देव-
 दिन्नस्स दारगस्स सव्वओ समंता मग्गणगवेसणं करेइ करित्ता देव-
 दिन्नस्स दारगस्स कत्थइ सुइं वा खुइं वा पउत्ति वा अलभमाणे
 जेणेव सए गिहे जेणेव धण्णे सत्थवाहे तेणेव उवागच्छइ, उवाग-
 च्छित्ता धण्णं सत्थवाहं एवं वयासी-एवं खलु सामी ! भद्दा सत्थ
 वाही देवदिन्नं दारयं ण्हायं जाव मम हत्थंसि दलयइ, तएणं अहं
 देवदिन्नं दारयं कडीए गिण्हामि गिण्हित्ता जाव, मग्गणगवेसणं करेमि
 तं न णज्जइ णं सामि ! देवदिन्ने दारए केणइ हये वा अवहिए वा
 अवखित्ते वा पायवडिए धण्णस सत्थवाहस्स एयमट्ठं निवेदेइ, त . णं
 से धण्णे सत्थवाहे पंथयदासचेडयस्स एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म तेण य
 महया पुत्तसोएणाभिभूये समाणे परसुणियत्तं चंपगपायवे धत्तत्ति
 धरणीतलंसि सव्वंगेहिं सन्निवइए, तएणं मे धण्णे सत्थवाहे तओ
 मुहुत्तंतरस्स आसत्थे पच्छागयपाणे देवदिन्नस्स दारगस्स सव्वओ
 समंता मग्गणगवेसणं करेइ देवदिन्नस्स दारगस्स कत्थइ सुइं वा
 खुइं वा पउत्ति वा अलभमाणे जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ,
 उवागच्छित्ता महत्थं पाहुडं गेण्हइ, गेण्हित्ता जेणेव नगरयुत्तिया
 तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तं महत्थं पाहुडं उवणेइ, उवणित्ता
 एवं वयासी एवं खलु देवाणुप्पिया ! मम पुत्ते भद्दाए भारियाए अत्तए
 देवदिन्ने नाम दारए इट्ठे जाव उंवरपुप्फंपिव दुल्लहे सव्वणयाए किमंग

માણેભયઃ વવરોવેદ' વપરોપયાત=પૃથક્કરાતિ મરણતાત્યથઃ, જોવિતા-
દ્વયપરોપ્ય આભરણાલંકારાન્ ગૃહ્ણતિ, ગૃહ્ણીત્વા દેવદત્તાસ્ય દારયકસ્ય શરીરં
'નિષ્પાણં' નિષ્પાણમ્=ભામોચ્છ્રીમાદિ માણરક્તિતં 'નિચ્ચેદં' નિષ્કેદં=જીવનચારા-
રહિતં 'જીવચિષ્પજઠં' 'જીવચિપ્રત્યક્તમ્'=આત્મમદેશરહિતં દેવદત્તાદારકશરીરં ભગ્નરૂપે
પ્રક્ષિપતિ, પ્રક્ષિપ્ય યત્રેવ માલુકાકક્ષકસ્તત્રેવોપાગચ્છતિ, ઉપાગત્ય માલુકાકક્ષ-
કમનુપ્રવિશતિ, અનુપ્રવિશ્ય 'નિચ્ચલે' નિશ્ચલઃ=ગમનાગમનાદિવર્જિતઃ 'નિષ્ફંદે'
નિષ્પન્દઃ=હસ્તપાદાદયવચલનરહિતઃ 'તુસિની' તૂષ્ણીકઃ=વચનવ્યાપાર-
રહિતઃ સન્ દિવસં=તદિનં 'સ્વેમાણે' ક્ષપયન્=ગમયન્ તિષ્ઠતિ ॥ સૂ. ૭ ॥

ભગ્નરૂપ, તેણેવ ઉવાગચ્છઈ) નિકલ કર વહાં ગયા કિ જહાં વહ જીર્ણ
ઉદ્યાન ઔર ભગ્ન રૂપ થા । (ઉવાગચ્છિત્તા દેવદિન્નં દારયં જીવિયાઓ
વવરોવેદ) વહાં પહુંચ કર ઉસને ઉસ દેવદત્ત દારક કો માર ઢાલા ।
(વવરોવેદા આભરણાલંકારે ગિળ્દઈ, ગિળ્દિત્તા દેવદિન્નસ્સ દારગસ્સ સરીરં
નિષ્પાણં નિચ્ચેદં જીવિચિષ્પજઠં ભગ્નરૂપ પવિત્રવદ) માર કર ઉસકે
મમન્તઆભૂષણ ઉતાર લિયે—ઔર દેવદત્ત દારક કે ઉસ નિષ્પાણ, નિષ્કેદ
તથા આત્મપદેશોં સે વિહીન ચને હુઈ શરીર કો ભગ્નરૂપ મેં ઢાલ દિયા ।
(પક્ષિસ્ત્રિત્તા જેણેવ માલુયા કચ્છઈ તેણેવ ઉવાગચ્છઈ ઉવાગચ્છિત્તા
માલુયા કચ્છઈ અણુપવિસઈ, અણુપવિસિત્તા નિચ્ચલે નિષ્ફંદે તુસિની
દિવસં સ્વેમાણે ચિદ્દઈ) ઢાલકર ફિર વહ જહાં માલુકા કક્ષ થા વહાં
આયા । આકર વહ જસમેં પ્રવિષ્ટ હુઆ—ઔર ઉસી મે ચુપવાપ ઘુસે
ઉમને નિશ્ચલ ઔર નિષ્કેદ હોકર વહ અપના દિન વ્યતીત—કિયા । ॥ મૂ. ૭ ॥

દેવદિન્નં દારય જીવિયાઓ વવરોવેદ) ત્યાં પહોંચીને તેણે બાળક દેવદત્તને મારી
નાખ્યો. (વવરોવેદા આભરણાલંકારે ગિળ્દઈ ગિળ્દિત્તા દેવદિન્નસ્સ દારગસ્સ
સરીરં નિષ્પાણં નિચ્ચેદં જીવિચિષ્પજઠં ભગ્નરૂપ પવિત્રવદ) મારીને
તેનાં બધાં ઘરેણાંઓ તેણે ઉતારી લીધાં અને તેના નિષ્પાણ, નિષ્કેદ તેમજ આત્મ
પદેશો વગરના શરીરને ભગ્ન રૂપમાં ફેંકી દીધું. (પક્ષિસ્ત્રિત્તા જેણેવ માલુયા
કચ્છઈ તેણેવ ઉવાગચ્છઈ ઉવાગચ્છિત્તા માલુયાકચ્છયં અણુપવિસઈ
અણુપવિસિત્તા નિચ્ચલે નિષ્ફંદે તુસિની દિવસં સ્વેમાણે ચિદ્દઈ).
(ફેંકીને તે ન્યાં માલુકા કક્ષ હતો ત્યાં ગયો. જ્યારે તેમાં પ્રવેશીને તેણે ચુપ
વાપ નિશ્ચળ અને નિષ્કેદ થઈને પોતાનો દિવસ પસાર કર્યો. ॥ સૂ. ૭ ॥

मूलम्--तएणं से पंथए दासचेडे तओ मुहुत्तंतरस्स जेणेव
 देवदिन्ने दारए ठविए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता देवदिन्नं
 दारगं तंसि ठाणंसि अपासमाणे रोयमाणे कंदमाणे विलवमाणे देव-
 दिन्नस्स दारगस्स सव्वओ समंता मग्गणगवेसणं करेइ करित्ता देव-
 दिन्नस्स दारगस्स कत्थइ सुइं वा खुइं वा पउत्ति वा अलभमाणे
 जेणेव सए गिहे जेणेव धण्णे सत्थवाहे तेणेव उवागच्छइ, उवाग-
 च्छित्ता धण्णं सत्थवाहं एवं वयासी--एवं खलु सामी ! भद्दा सत्थ
 वाही देवदिन्नं दारयं ण्हायं जाव मम हत्थंसि दलयइ, तएणं अहं
 देवदिन्नं दारयं कडीए गिण्हामि गिण्हित्ता जाव, मग्गणगवेसणं करेमि
 तं न णज्जइ णं सामि ! देवदिन्ने दारए केणइ हये वा अवहिए वा
 अवखित्ते वा पायवडिए धण्णस सत्थवाहस्स एयमट्ठं निवेदेइ, त . णं
 से धण्णे सत्थवाहे पंथयदासचेडयस्स एयमट्ठं सोच्चा णिसम्म तेण य
 महया पुत्तसोएणाभिभूये समाणे परसुणियत्तं चंपगपायवे धसत्ति
 धरणीतलसि सव्वंगेहिं सन्निवइए, तएणं मे धण्णे सत्थवाहे तओ
 मुहुत्तंतरस्स आसत्थे पच्छागयपाणे देवदिन्नस्स दारगस्स सव्वओ
 समंता मग्गणगवेसणं करेइ देवदिन्नस्स दारगस्स कत्थइ सुइं वा
 खुइं वा पउत्ति वा अलभमाणे जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ,
 उवागच्छित्ता महत्थं पाहुडं गेण्हइ, गेण्हित्ता जेणेव नगरगुत्तिया
 तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तं महत्थं पाहुडं उवणेइ, उवणित्ता
 एवं वयासी एवं खलु देवाणुप्पिया ! मम पुत्ते भद्दाए भारियाए अत्तए
 देवदिन्ने नाम दारए इट्ठे जाव उंवरपुप्फंपिव दुल्लहे सवणयाए किमंग

पुण पासण्याए?, तएणं सा भद्दा देवदिन्नं दारयं सव्वालंकारविभू-
 सियं पंथगस्स हत्थे दलाइ जाव पायवडिए तं मम निवेदेइ, तं इच्छा
 मिणं देवाणुप्पिया! देवदिन्नदारगस्स सव्वओ समंता मग्गणगवेसणं
 काउं। तएणं ते नगरगुत्तिया धण्णेणं सत्थवाहेणं एवं बुत्ता समाणा
 सन्नद्धवद्धवम्मियकवया उप्पीलियसरासणवट्टिया जाव गहियाउयप-
 हरणा धण्णेणं सत्थवाहेणं सद्धिं रायगिहस्स नगरस्स बहूणि अइ-
 गमणाणि य जाव पवासु य मग्गणगवेसणं करेमाणा रायगिहाओ
 नगराओ पडिनिक्खमंति पडिनिक्खमिच्चा जेणेव जिण्णुज्जाणे जेणेव
 भग्गकूवए तेणेव उवागच्छंते उवागच्छित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स
 सरीरगं निप्पाणं जीवविप्पजढं पासंति, पासित्ता हा हा अहो अक-
 ज्जमितिकहु देवदिन्नं दारगं भग्गकूवाओ उत्तारंति उत्तारित्ता धण्णस्स
 सत्थवाहस्स हत्थे दलयंति ॥सू० ८॥

टीका—‘तएणं से पंथए’ इत्यादि। ततः खलु स पान्थको दासचेटकः,
 .तओ मुहुत्ततरस्स’ ततो मुहुत्तान्तरस्य=मुहुत्तान्तरं यत्र देवदत्तो दारकस्थापि
 तस्तत्रैवोपा गच्छंति, उपागत्य देवदत्तं दारकं तस्मिन् स्थाने ‘अपासमाणे’ अपश्यन्

‘तएणं से पंथए दासचेडे’ इत्यादि ।

टीकार्थ—इसके बाद (से पंथए दासचेडे) वह पान्थकदासचेटक
 (तओ) वहाँ से (मुहुत्ततरस्स जेणेव देवदिन्ने दारए ठविए तेणेवाउवाग-
 च्छइ) एक मुहुत्त के बाद जहाँ देवदत्त को बैठाया था वहाँ—गया
 (उवागच्छित्ता देवदिन्न दारगं तंसि ठाणंसि अपासमाणे रोयमाणे कंद-

तएणं से पंथए दासचेडे इत्यादि ॥

टीकार्थ—(तएणं) त्वात्त एव (से पंथए दासचेडे) पान्थक दासचेटक (तओ
 त्यांथी (मुहुत्ततरस्स जेणेव देवदिन्ने दारए ठविए तेणेव उवागच्छइ)
 ओक मुहुत्त पछी जयां देवदत्तने ठेसाइथे इतो त्यां गथो. (उवागच्छित्ता
 देवदिन्नं दारगं तंसि ठाणंसि अपासमाणे रोयमाणे कंद-

‘रोयमाणे’ रुदन=साश्रुपातमार्तनाद कुर्वन्, ‘कंदमाणे’ क्रन्दन्=उच्चैः स्वरेण रुदन ‘विलवमाणे’ विलपन्=‘कगतो दारकः? तमन्तरेण कीदृशोऽनर्थो भविष्यति किं करोमि? क गच्छामि?’ इति जल्पन् देवदत्तस्य दारकस्य सर्वतः समन्तान् मार्गणगवेषणां करोति कृत्वा देवदत्तस्य दारकस्य कुत्रापि ‘सुइं वा’ श्रुतिं वा=दारकवृत्तान्तं ‘सुइं वा’ श्रुतिं वा छिक्काव्यक्तं तच्चिह्नम्, ‘पउत्तिवा’ पवृत्तिं वा=पकटतरवार्यम् ‘अलभमाणे’ अलभमानः=अप्राप्तुवन् यत्रैव स्वकं गृहं यत्रैव धन्यः सार्थवाहस्तत्रैवोपागच्छति

माणे विलवमाणे देवदिक्कास्त दारगस्त सन्वाओ समता मग्गणगवेसणं करेइ) जाकर उसने उस स्थानपर देवदत्त दारक को नहीं देखा—तो रो पड़ा अश्रु पात करता हुआ आर्तनाद करने लग गया जोर २ से चिल्ला चिल्ला कर रोने लगा, विलाप करने लगा— देवदत्त दारक कहाँ गया—अब—उसके बिना कैसा अनर्थ होगा, क्या कहूँ—कहाँ—जाऊँ—इस प्रकार बड़बड़ाने लगा—वाद में उसने उन्म देवदत्त की वहां सब तरफ चारों ओर मार्गणा की गवेषणा की। (करिचा देवदिन्नस्स दारगस्स कत्थइ सुइं वा खुइं वा पउत्ति वा अलभमाणे जेणेव सए गिहे जेणेव धन्ने सत्थवाहे तेणेव उवागच्छइ) करके जब उसे उस देवदत्त दारक की कोई श्रुति नहीं सुनाई दी, छिक्कादि अव्यक्त चिह्न भी नहीं ज्ञात हो सका तथा स्पष्ट उसकी किसी बात का पता नहीं पड़ा तो वह जहां अपना घर था— और जहां धन्य सार्थवाह थे— वहां आया (उवागच्छत्ता धण्णं सत्थवाहं एवं वयासी) आकर धन्य सार्थ-

देवदिन्नस्स दारगस्स सन्वाओ समता मग्गणगवेसणं करेइ) त्यां जेधने ते णाणक देवदत्तने नहि जेतां रउवा भांडये. विलाप करवा लाग्यो. “आणक देवदत्त कथां जेतो रद्धो? ते वगर डवे शुं थये? शुं डडुं? डवे कथां नउं? ‘आ प्रभासो ते दुःणी थधने विचार करवा लाग्यो. त्थार पछी तेरो योभेर णाणक देवदत्तनी तपास करी अने शोध करी. (करिचा देवदिन्नस्स दारगस्स कत्थइ सुइं वा खुइं वा पउत्तिवा अलभमाणे जेणेव सए गिहे जेणेव धन्ने सत्थवाहे तेणेव उवागच्छइ) शोध करवाभां ज्यारे तेने देवदत्तनी रउवा वगेरेने अवाज तेमज छीक वगेरेनी अव्यक्त ध्वनी संलणार्थ नहि अने णाणकने कोध पणु रीते पत्तो भेणवी शड्यो नहि त्थारे ते जथां तेहुं घर डतुं अने धन्य सार्थवाह डता त्यां आये (उवागच्छत्ता धण्णं सत्थवाहं एवं वयासी)

पुण पासणयाए?, तएणं सा भद्दा देवदिन्नं दारयं सव्वालंकारविभू-
 सियं पंथगस्स हत्थे दलाइ जाव पायवडिए तं मम निवेदेइ, तं इच्छा
 मिणं देवाणुप्पिया! देवदिन्नदारगस्स सव्वओ समंता मग्गणगवेसणं
 काउं। तएणं ते नगरगुत्तिया धणणेणं सत्थवाहेणं एवं वुत्ता समाणा
 सन्नद्धवद्धवम्मियकवया उप्पीलियसरासणवट्टिया जाव गहियाउयप-
 हरणा धणणेणं सत्थवाहेणं सद्धिं रायगिहस्स नगरस्स बहूणि अइ-
 गमणाणि य जाव पवासु य मग्गणगवेसणं करेमाणा रायगिहाओ
 नगराओ पडिनिक्खमंति पडिनिक्खमित्ता जेणेव जिण्णुजाणे जेणेव
 भग्गकूवए तेणेव उवागच्छंते उवागच्छित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स
 सरीरगं निप्पाणं जीवविप्पजडं पासंति, पासित्ता हा हा अहो अक-
 ज्जमितिकहु देवदिन्नं दारगं भग्गकूवाओ उत्तारंति उत्तारित्ता धणणस्स
 सत्थवाहस्स हत्थे दलयंति ॥सू० ८॥

टीका—‘तएणं से पंथए’ इत्यादि। ततः खलु स पान्थको दासचेटकः,
 .तओ मुहुत्तंतरस्स’ ततो मुहूर्तान्तरस्य=मुहूर्तान्तरं यत्र देवदत्तो दारकस्थापि
 तस्तत्रैवोपा गच्छंति, उपागत्य देवदत्तं दारकं तस्मिन् स्थाने ‘अपासमाणे’ अपश्यन्

‘तएणं से पंथए दासचेडे’ इत्यादि ।

टीकार्थ—इसके बाद (से पंथए दासचेडे) वह पान्थकदासचेटक
 (तओ) वहाँ से (मुहुत्तंतरस्स जेणेव देवदिन्ने दारए ठविए तेणेवाउवग-
 च्छइ) एक मुहूर्त के बाद जहाँ देवदत्त को बैठाया था वहाँ—गया
 (उवागच्छित्ता देवदिन्न दारगं तंसि ठाणंसि अपासमाणे रोयमाणे कंद-

तएणं से पंथए दासचेडे इत्यादि ॥

टीकार्थ—(तए णं) त्वां व्याह (से पंथए दासचेडे) पान्थक दास चेटक (तओ
 त्यांथी (मुहुत्तंतरस्स जेणेव देवदिण्णे दारए ठविए तेणेव उवागच्छइ)
 ओक मुहुर्त्त पछी ज्थां देवदत्तने जेसाउथे हुते त्यां ज्ये. (उवागच्छित्ता
 देवदिन्नं दारगं तंसि ठाणंसि अपासमाणे रोयमाणे कंदमाणे विलम्बमाणे

‘रोयमाणे’ रुदन=साश्रुपातमार्त्तनाद कुर्वन्, ‘कंदमाणे’ क्रन्दन्=उच्चैः स्वरेण रुदन ‘विलवमाणे’ विलपन=‘कगतो दारकः? तमन्तरेण कीदृशोऽनर्थो भविष्यति किं करोमि? क गच्छामि?’ इति जल्पन् देवदत्तस्य दारकस्य सर्वतः समन्तान् मार्गणगवेण्यां करोति कृत्वा देवदत्तस्य दारकस्य कुत्रापि ‘सुइं वा’ श्रुतिं वा=दारकवृत्तान्तं ‘सुइं वा’ श्रुतिं वा छिकाव्यव्यक्तं तच्चिह्नम्, ‘पउत्तिवा’ प्रवृत्तिं वा=पकटतरवारताम् ‘अलभमाणे’ अलभमानः=अप्राप्तुवन् यत्रैव स्वकं गृहं यत्रैव धन्यः सार्थवाहस्तत्रैवोपागच्छति

माणे विलवमाणे देवदिनस्स दारगस्स सव्वाओ समता मग्गणगवेसणं करेइ) जाकर उसने उस स्थानपर देवदत्त दारक को नहीं देखा—तो रो पड़ा अश्रु पात करता हुआ आर्तनाद करने लग गया जोर २ से चिल्ला चिल्ला कर रोने लगा, विलाप करने लगा— देवदत्त दारक कहाँ गया—अथ—उसके बिना कैसा अनर्थ होगा, क्या करूँ—कहाँ—जाऊँ—इस प्रकार बड़बड़ाने लगा—वाद में उसने उम् देवदत्त की वहाँ सब तरफ चारों ओर मार्गणा की गवेण्या की। (करित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स कत्थइ सुइं वा खुइं वा पउत्तिं वा अलभमाणे जेणेव सए गिहे जेणेव धन्ने सत्थवाहे तेणेव उवागच्छइ) करके जब उसे उस देवदत्त दारक की कोई श्रुति नही सुनाई दी, छिक्कादि अव्यक्त चिन्ह भी नहीं ज्ञात हो सका तथा स्पष्ट उसकी किसी बात का पता नहीं पड़ा तो वह जहाँ अपना घर था— और जहाँ धन्य सार्थवाह थे— वहाँ आया (उवागच्छित्ता धण्णं सत्थवाहं एवं वयासी) आकर धन्य सार्थ-

देवदिन्नस्स दारगस्स सव्वाओ समता मग्गणगवेसणं करेइ) त्यां अधने ते णाणक देवदत्तने नहि जेतां रउवा भांडये। विलाप करवा लाग्ये। “णाणक देवदत्त कथां जतो रह्यो? ते वगर हुवे शुं थये? शुं कडुं? हुवे कथां नठि?” “आ प्रभासो ते दुःभी यधने विचार करवा लाग्ये। त्थार पछी तेरो थोभेर णाणक देवदत्तनी तपास करी अने शोध करी। (करित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स कत्थइ सुइं वा खुइं वा पउत्तिं वा अलभमाणे जेणेव सए गिहे जेणेव धन्ने सत्थवाहे तेणेव उवागच्छइ) शोध करवाभां ज्यारे तेने देवदत्तनी रउवा वगेरेने। अवाज तेभज छींके वगेरेनी अव्यक्त ध्वनी संभगाई नहिं अने णाणकने कोछ पछु रीते पत्तो भेजवी शक्ये नहिं त्यारे ते जथां तेहुं घर हुतुं अने धन्य सार्थवाह हुता त्यां आग्ये। (उवागच्छित्ता धण्णं सत्थवाहं एवं वयासी)

उपगत्य धन्यं सार्थवाहमेवमवादीन्—एवं—खलु ! स्वामिन् भद्रा
सार्थवाही देवदत्तं दारकं स्नातं यावन्मम हस्ते ददाति, ततः खलु अहं
देवदत्तं दारकं कट्यां गृह्णामि, गृहीत्वा यावत्—मार्गणगवेषणां करोमि,
तन्न ज्ञायते खलु स्वामिन ! देवदत्तो दारकः केनापि 'णीएवा' नीतः=
मित्रादिना कुत्रापि गुप्तस्थाने प्रापितः 'अवहिए वा' अपहृतः=चोरादिना
चोरितः 'अवखिखे वा' अवसिप्तः=अशोभतांदिषु क्षिप्तो वा ! इति मोक्ष्य
'पायवडिए' पादपतितः=चरणलग्नः सन् धन्यस्य सार्थवाहस्य एतमर्थं
'निवेदेइ' निवेदयति=दारककृतान्तं कथयति । ततः खलु म धन्यः सार्थवाहः

वाह से इस प्रकार कहा--(एवं खलु मामी भद्रा सत्थवाही देवदिन्नं
दारयं ण्हायं जाव मम हत्थंसि दलयइ) हे स्वामिन् ? मेरी बात सुनिये
भद्रा सार्थवाहीने देवदत्त दारक को स्नान करा कर तथा वेप भूषा से
सुसज्जित कर मेरे हाथ में दिया-- (तएणं अहं देवदिन्नं दारयं कडीए
गिण्हामि) मैंने उसे कटि भाग पर ले लिया (गिण्हित्ता जाव मग्गणगवेषणं
करंमि तं न णज्जइ) उसे लेकर मैं कोई कुमार कुमारीका-आदिकों के
साथ खेलनेमें लग-गया--खेलने के थोड़ी देर बाद उ्यों ही मैंने उस
स्थान पर आकर देखा तो मुझे वहां देवदत्त दारक नहीं मिला है ।
(णं सामि ! देवदिन्ने दारए केणइ हये वा अवहिए वा अवखिखे वा पाय-
वडिए घण्णस्स सत्थवाहस्स एयमट्ठं निवेदेइ) अतः हे स्वामिन् ? नहीं
मालूम कि--देवदत्त दारक को वहां से किसी मित्रनेकहीं अन्यत्र रक्ख
दिया है या किसी चोर ने उसे वहां से हर लिया है या किसी खड्डे

आधीने धन्यसार्थवाहने आ प्रभाषो कथं--(एवं खलु मामी भद्रा सत्थवाही
देवदिन्नं दारयं ण्हायं जाव मम हत्थंसि दलयइ) हे स्वामी ! आणक देव-
दत्तने नवरावीने सुंदर वस्त्रो तेमज्ज धरेखांओथी अवकृत करीने, लद्रा सार्थवाहीओ
भने सोंओ छतो. (तए णं अहं देवदिन्नं दारयं कडीए गिण्हामि)
मे तेने डेउमां वीधि. (गिण्हित्ता जाव मग्गणगवेषणं करंमि ण गज्जइ)
आणकने वरुने हुं डेटवाक कुमार कुमारिओ वगेरेनी साथे राजभार्ण उपर गथे.
त्यां आणकने ओक तरइ ओसाहीने हुं ते गथा आणक अने आणओनी साथे रमतमां ओक
चित्त थइ गथे. रमतं रमतं थोडो वणत पसार थयो त्यारे मे' ने स्थाने आणकने ओसा
उथो छतो. त्यां वरुने ओथुं तो भने आणक देवदत्त मओथे नहि. (णं सामि ! देव-
दिन्ने दारए केणइ हये वा अवहिए वा अवखिखे वा पायवडिए घण्णस्स
सत्थवाहस्स एयमट्ठं निवेदेइ) तेथी हे स्वामी ! कथं जणर पउती नथी.
डे आणकने आपणा डोई न मित्रे वरुने कथं जीजे भूझी वीधि छे डे डोई चोरे

पान्यकदासचेटकस्य एतमथ श्रुत्वा निशम्य ततः च महता पुत्रशाकन
(अभिभूए) अभिभूतः=आक्रान्तः सन् 'परसुणियत्तेव' परशुनिकृत्त इव
'परशुना=कुठारेण निकृतः=दिन्नः 'चंपगपायवेव' चम्पकपाद इव=चम्पक
वृक्ष इव 'धसन्ति धरणीयलमि' 'धस' इति शब्देन भूमितले 'मन्वगेहि'
सर्वज्ञैः 'सन्निवडए' सन्निपतितः । ततः न्वलु स धन्यः सार्थवाहः 'ततो
मुहुत्तंतरस्स' ततो मुहुर्तान्तरस्य=मुहूर्तस्य पश्चात् मुहूर्तान्तरमित्यर्थः
'आसत्थे' आश्वस्थः, आश्वस्तो वा=मात्स्येष्टः 'पच्छागयपाणे' पश्चादाग-
तप्राणः=पूर्व मृतप्राण इव भूत्वा पुनर्जागरितप्राणः सन् देवदत्तस्य दारकस्य
'सन्वओ समंता' सर्वतः समन्तान्=सर्वासु दिशासु मार्गगवेपणं करोति,

आदि में डाल दिया है। इस प्रकार कह कर वह धन्य सार्थवाह के
पैरोंपर गिर पड़ा। (नएणं से धन्ने सत्थवाहे पंथयदासचेडयस्स एयमट्ठं
सोच्चा णिमम्म तेणय महया पुत्तसोयेणाभिभूए समाणे परसुणियत्ते चंपगपायवे
धसन्ति धरणीतलमि सन्वगेहि सन्निवडए) इस प्रकार वह धन्य सार्थवाह
पंथयदासचेटक से इस अर्थ-समाचार-को सुनकर और उसे हृदय में अव-
धृतकर उस मठान् पुत्र शोक से युक्त होता हुआ परशु कुठार से काटे गये चंपक
वृक्षके समान समस्त अंगों से इकदम जमीन पर गिर पड़ा। (तएणं
से धन्ने सत्थवाहे तओ मुहुत्तंतरस्स आसत्थे पच्छागयपाणे
देवदिन्नस्स दारगस्स सन्वओ समंता मग्गणगवेसणं करेइ) बाद में
वह धन्य सार्थवाह १ मुहुत्त के बाद आश्वस्त हुआ ऐसा उस समय
मालूम हुआ कि मानों इसमें प्राण लौटकर पुनः आ गये हैं--
अपने पुत्र देवदत्त की सब तरफ चारों दिशाओं में मार्गणा गवेपणा
तेनुं अपहरणुं कथुं छि. अथवा णाणकने कोछिं हुंछे आडा वगेरेमां हे'डी दीधि छि.
आ रीते कहेतां ते धन्यसार्थवाहना पगे पड्यो. (तए णं से धण्णे सत्थवाहे
पंथयदासचेडयस्स एयमट्ठं सोच्चा णिमम्म तेणय महया पुत्तसोयेणाभि-
भूये समाणे परसुणियत्तेव चंपगपायवे धसन्ति धरणीतलमि सन्वगेहि
सन्निवडए) आ प्रभावे धन्य सार्थवाहे पंथयदास चेटकना मोढेथी अधी विगत
सांलणीने तेने अराणर हृदयमां धारणुं करीने भडान पुत्रशोकथी पीडाते कुडा-
दीथी आपेला यंचाना वृक्षनी नेभ ते पृथ्वी उपर पडी गये, (त एणं से धण्णे
सत्थवाहे तओ मुहुत्तंतरस्स आमस्थे पच्छागयपाणे देवदिन्नस्स दार-
गस्स सन्वओ समंता मग्गणगवेसणं करेइ) त्थार आद ओक मुहुत्तं
पछी धन्य सार्थवाह लानमां आव्यो. ते वणते नल्ले डरी तेओमां प्राणुतुं सत्थ-
यथुं डाय तेम वायुं. जेओ यधने ते पोताना पुत्र देवदत्तनी ओमेर तपास

દેવદત્તસ્ય દારકમ્ય કુત્રાપિ યુતિ વા ધુતિ વા પ્રવૃત્તિ વા અલભમાનો
 યત્રૈવ મ્વકં ગૃહં તત્રૈવોપાગચ્છતિ, ઉપાગત્ય 'મહત્થં' મહાર્થે=મહુમૂલ્ય
 'પાહુહં' પ્રાપ્તમ્=ઉપહારં ગૃહ્ણતિ, ગૃહીત્વા યત્રૈવ 'નગરગુણિયા' નગર
 ગોપ્ત્રકાઃ=નગરરક્ષકાઃ કોટપાલા इत्यर्थः. તત્રૈવોપાગચ્છતિ, ઉપાગત્ય તન્મ-
 હાર્થે પ્રાપ્તમ્ 'ઉવણેહ' ઉપનયતિ તેષાં સમીપે સ્થાપયતિ, ઉપનીય એવમ-
 વાદીત્વં એવં સ્વલુ દેવાનુપિયાઃ ! મમ પુત્રો મદ્રાયા માર્યાયા આત્મજો
 દેવદત્તો નામ દારકઃ 'ડહે ઇદ્ધે=અભિલપિતઃ યાવત્ 'ઉંચરપુષ્કંપિવ'
 દુલ્લહે સવળયાણ કિમંગપુણપાસળયાણ' ઉદુમ્બરપુષ્પમિત્ર દુર્લભઃ શ્રવ-

કારને મેલગ ગયા-પરન્તુ (દેવદિન્નસ્સ દારગસ્સ કત્થઈ સુહં વા સું વા પવર્તિ વા
 અલભમાણે જેણેવ સળ ગિહે તેણેવ ઉવાગચ્છઈ) દેવદત્તદારક કી ઉસે
 કહીં પર મી કુછ મી સ્વચર નહીં મિલી, છિકા આદિ ચિહ્ન મી
 ઉસકા ઉસે કહીં દિસલ્લાઈ નહીં દિયા--ઝૌર ન ઉસકી કિસી વાત
 કા હી ઠીક ૨ ઉસે પતા પડા । હસ તરહ નિરાશ હોકર વહ અપને
 ઘર પર આ ગયા । (ઉવાગચ્છિત્તા મહત્થ પાહુહં ગેહ્વઈ, ગેહ્વિત્તા જેણેવ
 નગરગુણિયા, તેણેવ ઉવાગચ્છઈ) ઘર આકર ઉસને યહુમૂલ્ય પ્રાપ્ત લિયા
 ઓર લેકર જહાં નગર કે રક્ષક કોટપાલ થે વહાં ગયા-(ઉવાગચ્છિત્તા
 તં મહત્થં પાહુહં ઉવણેહ, ઉવણિત્તા એવં વયાસી)-જાકર ઉસને વહ
 યહુમૂલ્ય નજરાના ઉન્હે મેટમેં દિયા--દેકર ફિર ઇસ પ્રકાર બોલા
 (એવં સ્વલુ દેવાનુપિયા ! મમ પુત્રે મદ્રાણ મારિયાણ અત્તણ-દેવદિન્ને
 નામં દારણ ડહે જાવ ઉંચરપુષ્કંપિવ દુલ્લહે મવળયાણ કિમંગ પુણ

કરવા લાગ્યો. પણ (દેવદિન્નસ્સ દારગસ્સ કત્થઈ સુહં વા સું વા પવર્તિ વા
 અલભમાણે જેણેવ સળ ગિહે તેણેવ ઉવાગચ્છઈ) બાળક દેવદત્ત તેને ક્યાંય
 દેખાયો નહિ. બાળકના છીંક વગેરેના અત્યંત ચિદ્રો પણ કેઇપણ સ્થાને સંભળાયા
 નહિ. આ રીતે ધન્ય સાર્થવાહને બાળક દેવદત્ત વિશેની થોડી પણ માહિતી મળી
 થકી નહિ. અંતે નિરાશ થઇને તે પોતાને ઘેર પાછો ફર્યો. (ઉવાગચ્છિત્તા મહત્થં
 પાહુહં ગેહ્વઈ, ગેહ્વિત્તા જેણેવ નગર ગુણાયા, તેણેવ ઉવાગચ્છઈ) ઘેર આવીને
 તેણે બહુ દ્રવ્ય લીધું અને નગરરક્ષક કોટવાળની પાલે ગયો. (ઉવાગચ્છિત્તા તં
 મહત્થં પાહુહં ઉવણેહ, ઉવણિત્તા એવં વયાસી) બંધને તેણે બહુકિંમતી
 નજરાણાં કોટવાળને લેટમાં આપ્યાં અને કહ્યું--(એવં સ્વલુ દેવાનુપિયા ! મમ
 પુત્ર મદ્રાણ મરિયાણ અત્તણ દેવદિન્ને નામ દારણ ડહે જાવ ઉંચરપુષ્કં
 પિવ દુલ્લહે સવળયાણ કિમંગપુણપાસળયાણ ?) હે દેવાનુપિયા ! સાંભળો-

गतया किम्पु पुनर्दर्शनतया=अयमुदुस्वरपुष्पवत् श्रवणगाचरतया दुर्लभः
किं पुनर्दर्शनेन. तस्य नाम श्रवणमपि दुर्लभं वर्तते दर्शनस्य का कथे
ति भावः । ततः खलु=एकदा सा भद्रा भार्या देवदत्तं दारकं स्नातं
सर्वालङ्कारविभूषितं पान्थकस्य हस्ते ददाति यावत् पादपतितस्तन्मम निवे-
दयति. तत्=तस्मात् कारणात् इच्छामि खलु हे देवानुप्रियाः देवदत्तस्य
दारकस्य सर्वतः समन्तान्मार्गगवेपणं कर्तुम् । ततः खलु ते नगर-

पासणयाए) हे देवानुप्रियों ! सुनो ! भद्रा भार्या की कुक्षि से उत्पन्न
हुआ देवदत्त नामक मेरा एक पुत्र है जो विशेष इष्ट यावत् उदुंबर
पुष्प के समान सुनने के लिये भी मुझे दुर्लभ था । उसके देवने
को तो बात ही क्या है (नएणं सा भद्रा देवदिन्नं दारयं ण्हायं सब्वा-
लंकारविभूसियं पंथगस्स हत्थे दलाइ) उस देवदत्त दारक को भद्रा भार्याने
स्नान करा कर और समस्त अलंकारों से विभूषित कर पांथक के
हाथमें दिया । (जाव पायपडिए तं मम निवेदेइ) वह उसे गोद में
लेकर क्रीडा के लिये राजमार्ग ले गया साथ में और भी कई बालक
बालिकाये थीं--उसने वहां जाकर उसे एक तरफ एकांत स्थान में
रख दिया और स्वयं उन बालक बालिकाओं के साथ खेलने लग गया ।
थोडा समय बाद जब वह वहां आया तो क्या देखता है कि वहां देवदत्त
नहीं हैं आकर उसने मेरे पैरों में पडकर मुझसे यह समाचार
निवेदित किया है । अतः (इच्छामि णं देवानुप्रिया ! देवदिन्नदारगस्स
सब्बओ समंता मगणगवेसणं काउ) अतः मैं चाहता हूँ कि हे देवा

भारी पत्नी लद्धाना उदरथी जन्मेवो देवदत्त नामे भारे पुत्र हुतो. जे भने जहु ज
छह हुतो. तेने जेवानी बात तो दूर रही पछु उदुंबरना पुष्पनी जेभ तेनु नाम श्रवण
पक्षु असंभव हुतुं. (तएणं सा भद्रा देवदिन्नं दारयं ण्हायं सब्वालंकार-
विभूसियं पंथगस्स हत्थे दलाइ) देवदत्तने लद्धानायां नवज्जिवीने जधा धरेणु-
ओधी सुसज्ज कथो अने पांथकने सोंथो. (जाव पायपडिए, तं मम निवेदेइ)
जाणकने ते डेउमां लछने राजमार्ग उपर रभाउवा लछ गयो. तेनी साथे धावुं
जाणके अने जाणाओ हुती. त्यां जर्धने तेहे जाणक देवदत्तने ओक तरक्क भेसाडी
दीधो. अने जते ते जीव जाणकेनी साथे रमतमां पडी गयो. थोडा वणत पछी
ज्यारे ते त्यां आओ त्यारे जाणक देवदत्त तेने जउयो नहि. भारी पास आवीने
तेहे आ जधी बात करी छि. (इच्छामि णं देवानुप्रिया ! देवदिन्न
दारगस्स सब्बओ समंता मगणगवेसणं काउ) हुं आहुं छि डे जाणक देव-

देवदत्तस्य दारकस्य कुत्रापि श्रुति वा क्षुति वा प्रवृत्ति वा अलभमानो यत्रैव स्वकं गृहं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य 'महत्थं' महार्थं=बहुमूल्यं 'पाहुडं' प्राभृतम्=उपहारं गृह्णाति, गृहीत्वा यत्रैव 'नगरगुप्तिया' नगर गोप्तृकाः=नगररक्षकाः कोटपाला इत्यर्थः तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य तन्महार्थं प्राभृतम् 'उवणेइ' उपनयति तेषां समीपे स्थापयति, उपनीय एवमद्यादीत् एवं खलु देवानुप्पियाः ! मम पुत्रो भद्राया भार्याया आत्मनो देवदत्तो नाम दारकः 'इहे इष्टः=अभिलषितः यावत् 'उंवरपुष्कपिव' दुल्लहे सवणयाए कियंगपुणपासणयाए' उदुम्बरपुष्पमिव दुर्लभः श्रव-

करने में लग गया—परन्तु (देवदिन्नस्स दारगस्स कत्थइ सुइ वा खु वा पउत्ति वा अलभमाणे जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ) देवदत्तदारक की उसे कहीं पर भी कुछ भी खबर नहीं मिली, छिक्का आदि चिह्न भी उसका उसे कहीं दिखलाई नहीं दिया—और न उसकी किसी बात का ही ठीक २ उसे पता पड़ा। इस तरह निराश होकर वह अपने घर पर आ गया। (उवागच्छत्ता महत्थ पाहुडं गेहइ, गेहत्तिता जेणेव नगरगुप्तिया, तेणेव उवागच्छइ) घर आकर उसने बहुमूल्य प्राभृत लिया और लेकर जहाँ नगर के रक्षक कोटपाल थे वहाँ गया—(उवागच्छत्ता तं महत्थं पाहुडं उवणेइ, उवणित्ता एवं वयासी)—जाकर उसने वह बहुमूल्य नजराना उन्हें भेंटमें दिया—देकर फिर इस प्रकार बोला (एवं खलु देवानुप्पिया ! मम पुत्तो भद्राए भारियाए अत्तए—देवदिन्ने नामं दारए इहे जाव उंवरपुष्कपिव दुल्लहे सवणयाए किमंग पुण

करवा लाये। पक्ष (देवदिन्नस्स दारगस्स कत्थइ सुइ वा खु वा पउत्ति वा अलभमाणे जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ) आणक देवदत्त तेने कथांइ हेआयेो नहि, आणकना छींके वगेरेना अव्यक्त चिट्रो पक्ष कोछपक्ष स्थाने संभणया नहि, आ दाते धन्य सार्थवाहने आणक देवदत्त विशेषी थोडी पक्ष भाडिती भणी थकी नहि, अत्ते निशय यधने ते पोताने घेर पाछे इथीं, (उवागच्छत्ता महत्थं पाहुडं गेहइ, गेहत्तिता जेणेव नगर गुप्ताया, तेणेव उवागच्छइ) घेर आवीने तेछे अहुं द्रव्य वीधुं अने नगररक्षक कोटवाणनी पावे गथे, (उवागच्छत्ता तं महत्थं पाहुडं उवणेइ, उवणित्ता एवं वयासी) यधने तेछे अहुडिंभती नजराना कोटवाणने सेठभां आभ्यां अने छल्लु—(एवं खलु देवानुप्पिया ! मम पुत्तं भद्राए भरियाए अत्तए देवदिन्ने नाम दारए इहे जाव उंवरपुष्कपिव दुल्लहे सवणयाए किमंगपुणपासणयाए ?) हे देवावधि ! संभणो

यत्रैव भग्नकूपस्तत्रापागच्छन्ति, उपागत्य देवदत्तस्य दारकस्य शरीरकं निष्पाणं निश्चेष्टं जीवविप्रत्यक्तं पश्यति. दृष्ट्वा 'हा ! हा ! अहो ! अकज्ज' हा ! हा ! अहो अकार्यम्=अनिष्टं मज्जातम् ? इति कृत्वा=इति प्रोच्य देवदत्तं दारकं भग्नकूपात् 'उत्तारे'ति उत्तारयन्ति=वह्निर्निष्काशयन्ति उत्तार्य धन्यस्य सार्थवाहस्य हस्ते ददति. ॥ सू. ८ ॥

मूलम्—तए णं ते नगरगुत्तिया विजयस्स तक्करस्स पयमग्गमणुगच्छमाणा जेणेव मालुयाकच्छए तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता मालुयाकच्छयं अणुपविसंति अणुपविसित्ता विजयं तक्करं ससक्खं सहोढं सगेवेज्जं जीवग्गाहं गिण्हति गिण्हित्ता अट्ठि-मुट्ठिजाणुकोप्परपहारसंभग्गमहियगत्तं करे'ति, करित्ता अवउडग वंधणं करे'ति कारित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स आभरणं गेण्हति गेण्ह-

(पडिनिक्खमित्ता जेणेव जिण्णुज्जाणे जेणेव भग्गकूपे तेणेव उवागच्छइ) निकल कर वे फिर वहाँ भाये जहाँ वह जीर्ण उद्यान और वह भग्नकूप था । उवागच्छित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स शरीरकं निष्पाणं निश्चेष्टं जीव विप्रजडं पासंति पासित्ता हा हा अहो अकज्जमिति कर्तुं देवदिन्नं दारगं भग्गकूपाओ उत्तारे'ति उत्तारिता धणस्स सत्थवाहस्स हत्थे दलयंति) आकर के उन लोगोंने देवदत्त दारक के शरीरको निष्पाण निश्चेष्ट और जीव से विप्रमुक्त देखा देखकर "हाय हाय यह महान् अनर्थ हुआ" इस प्रकार कहकर देवदत्त दारक को उस भग्नकूप से बाहर निकाला । बाहर निकाल कर फिर उसे धन्य सार्थवाह के हाथ में सौंप दिया । सूत्र ॥ ८ ॥

शोध करता राजगृह नगरनी गडार नीकल्या (पडिनिक्खमित्ता जेणेव जिण्णु-उजाणे जेणेव भग्गकूपे तेणेव उवागच्छइ) गडार नीकलीने तेओ करता लुण्ठ उद्यान तेभज्ज लज्ज कूपाणी पासि आव्या. (उवागच्छित्ता देवदिन्नस्स दारगस्स शरीरकं निष्पाणं निश्चेष्टं जीवविप्रजडं पासंति पासित्ता हा हा अहो अकज्जमिति कर्तुं देवदिन्नं दारगं भग्गकूपाओ उत्तारे'ति उत्तारित्ता धणस्स सत्थवाहस्स हत्थे दलयंति) त्यां तेओओे गणक देवदत्तना शरीरने निष्पाव, निष्पाव अने निश्चेष्ट जेथुं अने जेधने "अरे ! अरे !! गहुं जोडुं थयुं" आ प्रभावे कडीने तेओओे गणक देवदत्तना शरीरने लज्ज कूपाभांथी गडार काधुं. गडार कडीने धन्य सार्थवाहने ते शरीर सोंपी दीधुं. ॥ सूत्र ॥ ८ ॥

ગોપૃકા ધન્યેન સાર્થવાહેને એવમુક્તાઃ સન્તઃ 'સન્નદ્વવદ્વર્મમયકવચા' સંનદ્વધ્વર્મિતકવચાઃ સંનદ્વઃ=કૃતમ્નાહાઃ=ચન્ધનોપયોગિમાધનૈઃ સર્જાભૂતાઃ, વદ્ધા.કશાચન્ધનેન, ર્મિનાઃ=શરીરે પરિપ્રુતાઃ કવચા યૈન્તે તથા, 'ઉપીલિયસરામણપટ્ટિયા' સ્ત્વીહિતશરામણપટ્ટિકાઃ—'ઉપીલિય' ઉત્પીડિતાઃ=શુણારોપણેન નમિતાઃ 'સરામણપટ્ટિયા' શરામણપટ્ટિયા=ધનુઃ પટ્ટિકા યૈન્તે તથા, યાસ્ 'ગહિયાઝપહરણા' શૃઙ્ગીતાયુધપહરણાઃ 'ગદિય' શૃઙ્ગીતાનિ 'ખાઝહ' આયુધાનિ=ધનુરાદીનિ 'પહરણા' પહરણાનિ=અસિકુન્તાદીનિ યૈન્તે તથા, એવમ્ભૂતાઃ સન્તો નગરગોપૃકાઃ ધન્યેન માર્થવાહેન સાર્દ રાજગૃહસ્ય નગરસ્ય વહ્નિ 'અગમણાણિ ય' અનિગમનાનિ ચ પ્રવેશમાર્ગાઃ, ઇત્યાદિ—મ્યાનાનિ તેપુ યાવત્ પ્રયાસુ ચ માર્ગગવેષણં કુર્વન્તો રાજગૃહાન્નગરાત્પ્રતિનિષ્ક્રામત, પ્રતિનિષ્ક્રમ્ય યથૈવ જીર્ણોદ્યાનં

નુપ્રિયો ! આપ લોક उस देवदत्त दारक को सब आर' चारों दिशाओं में मार्गणकरें गवेक्षण करें । (तएणं से नगरशुत्तिया धण्णेण सत्थवाहेणं एवं वुत्ता समाणा सन्नद्ववद्वर्म्मियकवचा उप्पीलियसरासनवट्टिया जाव गहियाउयपहरणा धन्नेणं सत्थवाहेणं मद्धिं रायगिहस्स वहुणि अइगमणाणि य जाव पवासु य मग्गणगवेसणं करेमाणा रायगिहाओ नगराओ पड्डिणिवत्थमंति) धन्य सार्थवाह से इस प्रकार कहे वे नगर रक्षक जन बंधनोपयोगी साधनों से सर्जभूत हुए कशाबंधन से बद्ध हुए और शरीर पर कवचों को पहिन २ कर अपने २ धनुषों पर प्रत्यंचा आरोपित कर यावत् आयुध और प्रहरणों को लेले कर धन्यसार्थवाह के साथ राजगृह नगर के गमनागमनों के स्थानों की यावत् प्रया (पियाउ) आदि स्थलोंकी मार्गणा गवेषणा करते हुए राजगृहनगर से निकले ।

દત્તની તમે બધા મળીને એમરે તપાસ કરો. (તપ્પણં મે નગરશુત્તિયા ધણ્ણેણં સત્થવાહેણં એવં વુત્તા સમાણા સન્નદ્વવદ્વર્મમયકવચા ઉપ્પીલિયસરામણપટ્ટિયા જાવ ગહિયાઝયપહરણા ધન્નેણં સત્થવાહેણં મદ્ધિં રાયગિહસ્સ વહ્નિ અગમણાણિ ય જાવ પવાસુ ય મગ્ગણગવેસણં કરેમાણા રાયગિહાઓ નગરાઓ પડ્ડિણિવત્થમંતિ) ધન્ય સાર્થવાહની આ રીતે વાત સાંભળીને તે બધા નગર રક્ષકોએ એર વગેરે શુનેગારોને બાંધવા એજ સાધનો સાથે લીધા, તેમજ કોરડાઓ બાંધ્યા અને શરીરે કવચો પહેરીને પોતપોતાના ધનુષ્યો ઉપર પ્રત્યંચા ચઢાવી આ પ્રમાણે તેઓ બધા આયુધો તેમજ પ્રહરણો લઈને ધન્ય સાર્થવાહની સાથે રાજગૃહ નગરના અવર જવરના સ્થાનોની તેમજ પરચો વગેરે સ્થળોમાં

चरणविह 'अणुगच्छमाणा' अनुगच्छन्तो यत्रैव मालुकाकक्षकस्तत्रैवोपागच्छन्त,
उपागत्य मालुकाकक्षकमनुप्रविशन्ति, अनुप्रविश्य विजयं तरकरं 'ससक्खं' ससाक्ष्यं
ससाक्षिमित्यर्थः 'सहोदं' सहोदं=समोपं चौर्यापहनवस्तुमहितं देवदत्तदार-
काशङ्कायुक्तमित्यर्थः, 'सगेवेज्जं' सगेवेज्जं=श्रीवाचन्यनसहितं गलवन्धन-
वद्धं गले रज्जुं बद्धेत्यर्थः, तं 'जीवगाहं' जीवगाहं=जीवन्तं 'गिहंति' गृह्णन्ति
गृहीत्वा 'अट्टिमुट्टिजाणुकोप्परपहारं' सभगमहियगन्तं अस्थिमुट्टिजानुकूर्परपहार
संभग्न मथितगात्रम्-अस्थि च मुट्टिश्च जानुनी च कूर्परौ च-अस्थिमुट्टिजानुकूर्पराः,
तेषु तैर्वा ये प्रहारास्तैः 'सभगं' सम्भग्नं=चूर्णितं 'महियं' मथितं=जर्जरितम्
'गत्तं' गात्र=शरीरं यस्य स तं=भग्नसकलशरीरसन्धिस्थानं कुर्वन्ति. कृत्वा
'अवउडगबंधणं' अवकोटकवन्धनम्-अवकोटकेन बाहोः शिरसश्च पश्चाद्वागा-

तक्करस्स पयमग्गमणुगच्छमाणा जेणेव मालुयाकच्छण तेणेव उवागच्छन्ति)
विजयतस्कर के पाद चिह्नों का अनुसरण करते हुए वहाँ पहुँचे जहाँ
वह (मालुका काच्छया उवागच्छिता मालुयाकच्छयं अणुपविसन्ति)
पहुँचकर वे उसमें घुसे (अणुपविमिता विजयं तक्करं ससक्खं सहोदं
सगेवेज्जं जीवगाहं गिहंति) घुसकर उन्होंने उसके गलेमें रस्सी बांधकर जीता
ही मसाक्ष्य देवदत्त दारक के अलंकार रूप साक्ष्य सहित पकड़ लिया। गिह्णित्ता
अट्टिमुट्टि जाणुकोप्परपहारं=भग्नमहियगन्तं करे'ति) पकड़कर उन्होंने उसकी
हड्डियों में सुठियों में, घुटनों में, कुहनियों में, खूब प्रहार किये--इससे
उसका शरीर का चूर २ हो गया--जर्जरित हो गया। तात्पर्य यह
कि उसे इतनी बुरी तरह उन लोगोंने पीटा कि जिससे उसके शरीर
की समस्त संधियां भग्न हो गईं। (करित्ता अवउडगबंधणं, करे'ति

तक्करस्स पयमग्गमणुगच्छमाणा जेणेव मालुयाकच्छण तेणेव उवागच्छन्ति)
विजय नामना थारनां पगना चिह्नोंने अनुसरतां मालुका कक्षमां पड़ोआया.
(उवागच्छिता मालुयाकच्छयं अणुपविसन्ति) अने मालुका कक्षमां पेडा.
अणुपविसित्ता विजयं तक्करं ससक्खं सहोदं सगेवेज्जं जीवगाहं
गिहंति) पेसीने तेओओ विजय नामना थारने ससाक्ष्य ओटले पाण्ड देव-
दत्तना धरेणुओनी साथे ४ गणाभां धेरी भांधीने लुपत्तो ४ पडडी वीधा.
(गिह्णित्ता अट्टिमुट्टिजाणुकोप्परपहारं संभग्नमहियगन्तं करे'ति)
पडडीने तेओओ थारना डाडकं, मूठीओ, दी'यओ अने डोलीओ उपर पूण प्रहारे
क्यां. ओधी तेषु शरीर शिथिल अने भूडा नेपुं थडं गयुं. भतलण ओ छे तेने
ओवो सभत मार पडयो के नेथी तेना शरीरना नधा सांधाओ तूटी गया.

ता विजयस्स तद्धरस्स गीवाए वंधंति वंधित्ता मात्तुया कच्छगाओ
 पडिनिक्खमंति पडिनिक्खमित्ता जेणेव रायगिहे नयरे तेणं उवा
 गच्छंति उवागच्छित्ता रायगिहं नगरं अणुपविसंति अणुपविसित्ता
 रायगिहे नयरे सिंघाडगतियचउक्कचच्चग्महापहपहेसु कसप्पहारे य
 लयप्पहारे य छिवापहारे य निवाएमाणा २ छारं च धूलिं च कय-
 वरं च उवरिं पक्खिमाणा २ महया २ सदेणं उग्घोसेमाणा एवं
 वयंति,—एसणं देवाणुप्पिया ! विजए नामं तकरे जाव गिद्धे
 विव आमिसभक्खी वालघायए वालमारए, तं नो खल्ल देवा
 णुप्पिया ! एयस्स केइ राया वा रायपुत्ते वा रायमच्च वा अवरज्झइ
 एत्थट्ठे अप्पणो सयाइं कम्माइं अवरज्झंति तिकहु जेणामेव चार
 गसाला तेणामेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता हडिवंधणं करेति
 करित्ता भत्तपाणनिरोहं करेति, करित्ता तिसंजं कसप्पहारे य जाव
 निवाएमाणा २ विहरंति । तएणं से धण्णे सत्थवाहे मित्तनाइ
 नियगसयणसंबंधिप रयणेणं सद्धि रोयमाणे जाव विलवमाणे
 देवदिन्नस्स दारगस्स सरीरस्स महया इड्डिसक्कारसमुदएणं नीह-
 रणं करेइ, करेत्ता बहूइं लोइयाइं मयगकिच्चाइं करेइ करित्ता
 केणइ कालंतरेणं अवगयसोए जाए यावि होत्था ॥ सू. ८ ॥

टीका—‘तएणं ते’ इत्यादि । ततः खलु तदनु=सज्जीभूतानन्तरं जिगमिषवो
 ते नगरगोप्त्रका=नगररक्षकाः विजयस्य तस्करस्य ‘पयमगं’ पदमार्ग=पद=यासम्

तए णं ते नगर गुत्तिया इत्यादि ॥

ट्कार्थ—(तएणं) इमके बाद (ते नगर गुत्तिया) वे नगर रक्षक (विजयस्य)

तएणं ते नगरगुत्तिया इत्यादि !

टीकार्थ—(तएणं) त्वात् ॥ (ते नगरगुत्तिया) नगर रक्षक (विजयस्य)

टी०—तत् कथं क्षमितव्यमिति चेत् । धर्मितव्यमिति भावे कुर्यात् । अत्रापि भाव एव । अतः सामान्यमात्रमाधित्वं तच्छब्दप्रयोगः । वाच्यार्थस्तु-सा-क्षमा कथं-केन प्रकारेण कर्तव्या ? । एवं मन्यते दुर्भञ्जः क्रोधवेगो मदाकुठस्थेन करिणः । वेच्छब्दः शङ्कायाः सूचकः । एवमाशङ्किते आशङ्क्यपुदासचिकीर्षया आह—उत्पन्न इति । क्रोध-निमित्तस्यात्मनि भावाभावचिन्तनात् । भावः सन्नोऽस्ति तं तच्चिन्तनात् तदुपबोधात् उभयथाऽपि क्रोधो न घटत इति । येन निमित्तेन परप्रयुक्तनायं मम क्रोध उत्पद्यते तन्निमित्तं मयि किं सत्यमेवास्ति उवाच्याख्याति परः ? , यदि सत्यमस्त्येतन्निमित्तं किं कोपेन ? कृतं खलु मयेदं, नाणीयोऽपि परस्यात्राऽऽगः सन्नूतमर्थं प्रकाशयतः, स्वकृतं हि दुर्वरितं तपतीत्येवं चिन्तयेत् । एतदेवाह—भावचिन्तनात् । तादृ विद्यन्ते मयेते दोषाः किमत्रासौ मिथ्या ब्रवीतीति धर्मितव्यं, तथाऽभावचिन्तनादपि धर्मितव्यमित्यादि, ये दोषाः परेषो-पक्षिष्यन्ते मयि नैते विद्यन्ते । अभाव एव, परस्त्वज्ञानादेवमभिधत्ते । अज्ञात्वेन दोषानुपक्षिपतीत्यर्थः । एवं च निरपराधमात्मानमवेत्य धन्तव्यमेव ॥ किञ्चान्यदालम्बनं सहिष्णुत्वे इत्याह—

भा०—परैः प्रयुक्तस्य क्रोधनिमित्तस्यात्मनि भावचिन्तनादभावचिन्तनाच्च क्षमितव्यम् । भावचिन्तनात् तावद् विद्यन्ते मयि एते दोषाः किमत्रासौ मिथ्या ब्रवीतीति क्षमितव्यम् । अभावचिन्तनादपि क्षमितव्यम्, नैते विद्यन्ते मयि दोषा यानज्ञानादसौ ब्रवीतीति क्षमितव्यम् । किञ्चान्यत् ॥

टी०—गतार्थमेवेदं भाष्यम् ।

क्षमाकरणे अन्यान्या- भा०—क्रोधदोषचिन्तनाच्च क्षमितव्यम् । क्रुद्धस्य हि विद्वेषा-लम्बनानि सादनस्मृतिप्रंशव्रतलोपादयो दोषा भवन्तीति । किञ्चान्यत् ॥

टी०—क्रोधदोषचिन्तनाच्चेत्यादि । क्रुद्धः—कृपायपरिणतो विद्वेषी कर्म ब्रह्माति, परं वा निहन्ति व्यापादयति वा । अतः प्राणातिपातनिषुचितव्रतलोपः स्यात्, गुरूनासादयेद्-अधिक्षिपेत्, अतो ज्ञानादिनिर्वाणसाधनपरिहाणिरवश्यंभाविनी । क्रुद्धो वा अष्टस्मृतिको मृपाऽपि भाषेत, विस्मृतप्रव्रज्याप्रतिपत्तिः परेणादत्तमप्याददीत, द्वेषात् परपाखण्डिनीषु ब्रह्म-व्रतभङ्गमप्यासेवेत । तथा प्रद्विष्टः सहायबुद्ध्या गृहस्थेष्वविरतेषु मूर्च्छामपि कुर्यात् । आदि-ग्रहणाद् उत्तरगुणभङ्गमप्याचरेत् कारटुक(करटुक?)भक्तालाभे मासक्षपकवत् ॥ किञ्चान्य-दालम्बनं क्षान्तावित्याह—

भा०—वालस्वभावचिन्तनाच्च परोक्षप्रत्यक्षाक्रोशताडनमारणधर्मभ्रंशानामुत्तरोत्तररक्षार्थम् । वाल इति मृढमाह । परोक्षमाक्रोशति वाले क्षमितव्यमेव । एवंस्वभावा हि वाला भवन्ति । दिष्ट्या च मां परोक्षमाक्रोशति न प्रत्यक्षमिति लाभ एव मन्तव्यः । प्रत्यक्षमप्याक्रोशति वाले क्षमितव्यम् । विद्यते एवैतद् बालेषु । दिष्ट्या च मां प्रत्यक्षमाक्रोशति, न ताडयति, एतदप्यस्ति बालेष्विति लाभ एव मन्तव्यः । ताडयत्यपि वाले क्षमितव्यम् । एवंस्वभावा हि वाला भवन्ति । दिष्ट्या च मां ताडयति, न प्राणैर्वियोजयतीति । एतदपि विद्यते बालेष्विति । प्राणैर्वियोजयत्यपि वाले क्षमितव्यम् । दिष्ट्या च मां प्राणैर्वियोजयति, न धर्माद् भ्रंशयतीति क्षमितव्यम् । एतदपि विद्यते बालेष्विति लाभ एव मन्तव्यः । किञ्चान्यत्—

टी०—वालस्वभावेत्यादि । वालशब्दोऽवैधेयवचनः, न वयोऽवस्थावाची । तथैव चाह भाष्यकृत् । वालः मृढो निर्विवेक इत्यर्थः । तस्य चैप एव स्वभावो मृढत्वात् यत्किञ्चनभाषित्वं तत्स्वभावलोचनमन्वेष्टव्यं, अतस्तच्चिन्तनाच्च क्षमितव्यमेव । चशब्दः समुच्चयार्थः । उत्तरोत्तररक्षार्थमिति परोक्षाक्रोशात् प्रत्यक्षाक्रोशनमुत्तरं, प्रत्यक्षाक्रोशनात् ताडनं, ताडनान्मारणं, मारणाद् धर्मभ्रंशनं, परोक्षाक्रोशेन क्षमायां प्रत्यक्षाक्रोशनं रक्षितं भवति । एवमुत्तरत्रापि, अस्ति हि कियत्यपि मन्दाक्षमाक्रोशदुर्मयि ततः परोक्षमाक्रोशति, न प्रत्यक्षम् । दिष्ट्येति तृतीयैकवचनप्रतिरूपको निपातः प्रसादवचनः प्रशंसावचनो वा । अयमेव च प्रसादो मम-इदमेव वा साधु यन्मां परोक्षमाक्रोशति, न प्रत्यक्षमित्येव एव लाभः । लौकिकः खलु अयमाभाणकः—अयमेव (मे) लाभ इति, एवं सर्वत्र व्याख्या । किञ्चान्यदालम्बनमाश्रित्य क्षमा कार्या तदभिधीयते—

भा०—स्वकृतकर्मफलाभ्यागमाच्च । स्वकृतकर्मफलाभ्यागमोऽयं मम, निमित्तमात्रं पर इति क्षमितव्यम् । किञ्चान्यत्—

टी०—स्वकृतफलाभ्यागमाच्चेति । जन्मान्तरोपात्तस्य कर्मणः स्वकृतस्यायं विपाको मम यदाक्रोशति ताडयति वा परः, स तु निमित्तमात्रं कर्मोदयस्य । यस्माद् द्रव्यक्षेत्रकाल-भवाभावापेक्षः कर्मणाप्युदयो भगवद्भिराख्यातः । स्वकृतं च कर्मानुभवितव्यमवश्यन्त्या निकाचितं, तपसा वा क्षपणीयमिति । किञ्चान्यदालम्बनं क्षन्तुमनसा विधातव्यमित्याह—

भा०—क्षमागुणांश्चानायासादीननुस्मृत्य क्षमितव्यमेवेति क्षमाधर्मः ॥ १ ॥

टी०—क्षमागुणांभेत्यादि । धमाया गुणाः आनादिद्विद्वेदसोऽनायासावयः । तांशानुचिन्त्य धमामेव विदधीत । आयागो—दुःखादेतुषेष्टादिभिः प्रहरनमहायान्त्रेण सं-
म्भावेष्टारुणविलोचनस्वेदद्रवप्रवाहप्रहाखेदनादिकः । गद्विपरीतोऽनायासः—स्वस्थता । आदि-
ग्रहणात् तत्प्रत्ययकर्मप्राप्यधिकाभावः शुभध्यानाभ्यवगाविना परममाभानोत्पादनं स्मिन्नप्र-
सन्नान्तरात्मत्वमित्यादयः । इत्यमनुस्मृतो गुणाः तत्प्रत्यये धममागस्य, श्रमितम्यमिति
धमाधर्मः । तथा मार्दवधर्मः मृदुः—अस्तन्यस्तज्जास्तकर्म वा मार्दवम् । तदुभयप्रदर्श-
नायाह—

भा०—नीचैर्वृत्त्यनुत्सेको मार्दवलक्षणम् । मृदुभायो मृदुकर्म वा मार्दवं,
मदनिग्रहो मानविघातश्चेत्यर्थः । तत्र मानस्येमान्यष्टौ स्थानानि भवन्ति ॥

टी०—नीचैर्वृत्त्यनुत्सेकाविति । नीचैर्वृत्तिः—अभ्युत्थानाग्रनदानाग्रलिप्रग्रहपर्याह-
विनयकरणरूपा नीचैर्वर्तनम् । उत्सेकश्चिचपरिणामो गर्वरूपस्त्वद्विपर्ययोऽनुत्सेकः । संसारस्व-
भावं भावयतोऽसमञ्जसविशिष्टजातिकुलादिसम्पदः कदाचिदेवासायन्ते कदाचिद्दीनास्ततो
न गर्वपरिणाममास्कन्दतीत्येतदेवाह—मदनिग्रह इत्यादि । मायत्यनेनेति मदः जात्या-
दिमदस्तस्य (निग्रहः उदयनिरोधः कदाचिदुदितस्य वा वैकल्याणापादनं मानो-मूलप्रकृतिः
यद्विजृम्भणादेते प्रादुष्यन्ति जात्यादिमदास्तस्य) च निर्घातो मूलोत्कर्तनमित्यर्थः । तस्मात्
चावश्यम्भावी जात्यादिमदविनाशः । तन्निरूपणार्थमाह—तत्र मानस्येत्यादि । तत्रेति वा-
क्योपन्यासार्थः । स्थानानि भेदाः । इमानीति प्रत्यधीकरोति । परस्यानुभवमुत्पादयति—

अष्टविधता मानस्य भा०—तद्यथा—जातिः १ कुलं २ रूपम् ३ ऐश्वर्यं ४ विज्ञानं ५
श्रुतं ६ लाभः ७ वीर्यम् ८ इति ॥

टी०—तद्यथेत्यादिनोदाहरति । जात्यादीनि वीर्यान्तान्यष्टौ स्थानानि । तत्र
जातिः पित्रन्वयः प्रख्यातवतमवंशता जातिर्जन्मात्मलाभः पञ्चेन्द्रियादिलक्षणा वा तथा गर्व-
मुद्रहति विशिष्टजातिरहमिति । विदितकर्मपरिणामस्तु निरुणद्धि जातिमदं, स्वकृतकर्मफलानु-
भाजो जीवा नानाजातीरूपावचाः प्रपद्यन्ते इति न श्रेयान् जातिमदः । मात्रन्वयः कुलं उग्र-
भोजादि वा । तेनापि मदो न युक्तएव जात्यादिभावनावदिति । रूपं शरीरावयवानां सन्निवेश-
विशेषो लावण्ययुक्तस्तेनापि कश्चिन्माद्यति, तत्प्रतिषेधेत्स्वाद्युत्तरकारणालोचनाद् भवति । तत्रार्थं
कारणं मातुरोजः पितुः शुक्रम्, उत्तरकारणं जननीग्रस्ताक्षपानरसाभ्यवहारो रसहरणेत्ये-
वमाश्रितो न प्रतिभाति रूपमदः । त्वग्-भांसा-ऽस्थि-पुरीष-पूयाद्यशुभप्रायत्वात् । ऐश्वर्यमदो

१ 'द्रव्य' इति च-पाठः । २ 'च' इति घ-पाठः । ३ 'जन्मात्मा जातः पञ्चेन्द्रियाः' इति च-पाठः ।
४ 'भोगादि' इति च-पाठः । ५ 'बोधमुत्तर' इति क-पाठः ।

धनधान्यसम्पत्प्रभवः । धनं रजत-चामीकर-मरकतादि गो-महिष्य-ऽजाविकादि च, व्रीहि-
तिल-मुद्ग-माष-कङ्गुवादि धान्यं तेनापि कर्मानुभावादग्राप्तेन ग्राप्तेन वा संरक्ष्यमाणेन क्लेशकारिणा
अकाण्डभङ्गुरेणाऽऽयत्यामायासबहुलेन को मद इत्येवं प्रत्याचक्षीत ॥ वाचकेन त्वेतदेव

प्रशमरती बलसंज्ञया प्रशमरतावुपात्तम् । तच्च त्रिधा-शरीर-स्वजन-द्रव्य-बलम् ।
मतान्तरम् इहैश्वर्यग्रहणात् स्वजनद्रव्यबलपरिग्रहः । शरीरबलं तु वीर्यग्रहणात् पृथग्
गृहीतं वीर्यबलस्य प्राधान्यप्रकाशनार्थम् । चिज्ञानं-बुद्धिश्चतुर्विधा-औत्पत्तिकी, वैनयिकी,
कर्मजा, पारिणामिकी चेति । तत्रौत्पत्तिकी अदृष्टाश्रुतपूर्ववस्तुन्युपनते तत्क्षण एव समासादितो-
औत्पत्तिकीप्रमुख-पजना (?) अव्याहृतफला भरतरोहकादेरिव भवति । गुर्वादि विनयानु-
बुद्धिचतुष्टयम् घृानाभ्यासविशेषप्रभवा वैनयिकी ऐहिकामुष्मिकफलसम्पादिनी प्रस्तुत-
कार्यनिस्तरणसमर्था धर्मादित्रिवर्गशास्त्रार्थग्राहिणी च पुत्रागमनकाणहस्तिनीपरिज्ञाननैमित्तिक-
स्यैव । कर्मजा पुनः धीः साधुकारफला, अनाचार्यकं कर्म, तत्र पुनः पुनरुपयोगात् प्रतिक्षण-
मभ्यस्यतस्तादृशी बुद्धिरूपयते येन प्रथमादिकृतकर्मतिशायि पाथात्वं कर्मोपजायते, सौवर्णि-
ककृपीबलतन्तुवायादेरिव । पारिणामिकी तु वयोविपाकलब्धजन्मा परमहितनिःश्रेयसफला
पञ्चावयवादिसाधनानुसारिणी भवत्यभयकुमारादेरिव यथासम्भारम् । इत्थं लब्धया बुद्ध्या
अहमेव बुद्धिमानिति मन्यमानः परिभवति शेषं जनम् । मदसमुद्भवस्य परपरिभवपरि-
वादादात्मोत्कर्षाद्याशुभं कर्म नीचैर्गोत्रादि बन्धमेति यदनेकभवपरम्परास्तु परिनिष्ठास्यतीति
सापायमवग(म)त्य बुद्धिगर्वमित्थं विचिन्तयेत्-बुद्धयो हि विनयाधानहेतवः सर्वदा, न जातु-
चित् अहङ्कारस्य कारणीभवन्ति । मानपरस्य च विनयखण्डनमवश्यम्भावि । विनयहीनस्य च
धर्मतपसी निष्फले स्यातामिति विज्ञानमदो यत्नेन महता विवर्जनीयः । श्रुतम्-आप्तप्रणीत
आगमः तत्परिज्ञानान्माद्यति अहमेवैको जाने, नापर इति । श्रुतमदान्धश्च बालिशमेव परं
मन्यते, श्रुतमदं च निजिघृक्षुरित्यमालोचयेत्-प्रकर्षोपकर्षवृत्तित्वात् क्षयोपशमस्य सन्ति मत्तो-
ऽन्येऽपि बहुश्रुताः, कदाचिदहमन्येभ्योऽप्यपरश्रुतोऽस्ति गहनार्थत्वादागमानामधिगतश्रुतोऽपि
वा दुरधिगततदर्थः स्यामिति श्रुतमदत्यागः श्रेयान् । अपि च-चतुर्दशपूर्वधरेष्वपि पटस्थानक-
मवधुष्यते-यदि, तत्र का कया शेषश्रुतधरे श्रुतज्ञानावरणक्षयोपशमवैचित्र्याद्, अधिगतसकल-

१ उक्तं च तत्र—

जाति-कुल-रूप-बल-बुद्धि-बालभ्यक्त-श्रुतमदान्याः ।

स्त्रीवाः परत्र चेहं च हितमप्यर्थं न पश्यन्ति ॥ ८० ॥

२ सन्तुल्यतां यदुक्तं नमस्कारनिर्युक्ती हारिमद्रीये तद्विवरणे च (४१४-४३५ पञ्चाङ्गेषु) ।

३ 'मादाय' इति च-पाठः । ४ 'भ्योऽन्यतर' इति च-पाठः । ५ 'स्यादिति' इति छ-पाठः ।

टी०—क्षमागुणांश्चेत्यादि । धर्माणां गुणाः आनादिद्विद्वेदबोद्धव्यासाख्यः । तानुचित्य धर्मा मेव विदर्पीत । आयायो-दुःखहेतुभेदाभिधेयः प्रहरनसहानन्वेपमं संरम्भावेशाख्यविलोचनस्वेदत्राप्रवाहप्रहास्वेदनादिकः । तद्विपरीतोऽन्वायासः-स्वस्थता । आदिग्रहणात् तत्प्रत्ययकर्मप्राप्यधिताभावः शुभध्यानाभ्यासादिना परमाभातोत्पादनं स्तिमितप्रसन्नान्तरात्मत्वमित्यादयः । इत्यमनुस्मरतो गुणाः सम्पद्यन्ते धर्ममाख्यः, क्षमित्यभिहितः धर्माधर्मः । तथा मार्दवधर्मः मृदुः-अस्तव्यस्तान्तास्तरुर्धर्म वा मार्दवम् । तत्र धर्मप्रदेशनायाह—

भा०—नीचैर्घृत्यनुत्सेको मार्दवलक्षणम् । मृदुभायो मृदुकर्म वा मार्दवं, मदनिग्रहो मानविघातश्चेत्यर्थः । तत्र मानस्येमान्यष्टौ स्थानानि भवन्ति ॥

टी०—नीचैर्घृत्यनुत्सेकाविति । नीचैर्घृतिः-अभ्युत्थानात्तदनात्प्रतिप्रवृत्त्यर्थ-विनयकरणरूपा नीचैर्वर्तनम् । उत्सेकश्चित्तपरिणामो गर्वरूपस्तद्विपर्ययोऽनुत्सेकः । संसारस्वभावं भावयतोऽसमञ्जसविशिष्टजातिवृत्तादिसम्पदः कदाचिदेवासायन्ते कदाचिद्दीनास्ततो न गर्वपरिणाममास्कन्दतीत्येतदेवाह—मदनिग्रह इत्यादि । मांघत्यनेनेति मदः जात्यादिमदस्तस्य (निग्रहः उदयनिरोधः कदाचिदुदितस्य वा र्वकल्याणादानं मानो-मूलप्रकृतिः यद्विजृम्भणादेते प्रादुष्पन्ति जात्यादिमदास्तस्य) च निर्घातो मूलोत्कर्तनमित्यर्थः । तत्राते चावश्यम्भावी जात्यादिमदविनाशः । तन्निरूपणार्थमाह—तत्र मानस्येत्यादि । तत्रेति वाक्योपन्यासार्थः । स्थानानि भेदाः । इमान्तीति प्रत्यक्षीकरोति । परस्यानुभवद्वुत्पादयति—

अष्टविधता मानस्य भा०—तद्यथा—जातिः १ कुलं २ रूपम् ३ ऐश्वर्यं ४ विज्ञानं ५ श्रुतं ६ लाभः ७ वीर्यम् ८ इति ॥

टी०—तद्यथेत्यादिनोदाहरति । जात्यादीनि वीर्यान्तान्यष्टौ स्थानानि । तत्र जातिः पित्रन्वयः प्रख्याततमवंशता जातिर्जन्मात्मलाभः पञ्चेन्द्रियादिलक्षणा वा तथा गर्वमुद्रहति विशिष्टजातिरहमिति । विदितकर्मपरिणामस्तु निरुणद्धि जातिमदं, स्वकृतकर्मफलानुभाजो जीवा नानाजातीरूपावचाः प्रपद्यन्ते इति न श्रेयान् जातिमदः । मात्रन्वयः कुलं उग्रभौजादि वा । तेनापि मदो न युक्तएव जात्यादिभावनावदिति । रूपं शरीरावयवानां सन्निवेशविशेषो लावण्ययुक्तस्तेनापि कश्चिन्माद्यति, तत्प्रतिषेधंस्त्वायुत्तरकारणालोचनाद् भवति । तत्रार्थकारणं मातुरोजः पितुः शुक्रम्, उच्चरकारणं जननीग्रस्तान्नपानरसाभ्यवहारो रसहरणेत्येवमावृशतो न प्रतिभाति रूपमदः । त्वग्-मांसा-स्थि-पुरीष-पूयाद्यशुभप्रायत्वात् । ऐश्वर्यमदो

धनधान्यसम्पत्प्रभवः । धनं रजत-चामीकर-मरकतादि गो-महिष्य-ज्जाविकादि च, व्रीहि-
तिल-मुद्ग-माप-कङ्गुादि धान्यं तेनापि कर्मानुभावादप्राप्तेन प्राप्तेन वा संरक्ष्यमाणेन क्लेशकारिणा
अकाण्डभङ्गुरेणाऽऽयत्यामायासग्रहलेन को मद इत्येवं प्रत्याचक्षीत ॥ वाचकेन त्वेतदेव
प्रशमरतो बलसंज्ञया प्रशमरतावुपात्तम् । तच्च त्रिधा-शरीर-स्वजन-द्रव्य-बलम् ।
मतान्तरम् इहैश्वर्यग्रहणात् स्वजनद्रव्यबलपरिग्रहः । शरीरबलं तु वीर्यग्रहणात् पृथग्
गृहीतं वीर्यबलस्य प्राधान्यप्रकाशनार्थम् । चिज्ञानं-बुद्धिश्चतुर्विधा-औत्पत्तिकी, वैयर्थिकी,
कर्मजा, पारिणामिकी चेति । तत्रौत्पत्तिकी अदृष्टश्रुतपूर्ववस्तुपुनरेतत्क्षण एव समासादितो-
औत्पत्तिकीप्रमुख-पजना (१) अव्याहतफला भरतराहकादेरिव भवति । गुर्वादिविनयानु-
बुद्धिचतुष्टयम् पानाभ्यासविशेषप्रभवा वैयर्थिकी ऐहिकामुष्मिकफलसम्पादिनी प्रस्तुत-
कार्यनिस्तरणसमर्था धर्मादित्रिवर्गशास्त्रार्थग्राहिणी च पुत्रागमनकाणहस्तिनीपरिज्ञाननैमित्तिक-
सैव । कर्मजा पुनः धीः साधुकारफला, अनाचार्यकं कर्म, तत्र पुनः पुनरुपयोगात् प्रतिक्षण-
मन्यस्यतस्तादृगी बुद्धिरुत्पद्यते येन प्रथमादिकृतकर्मातिशायि पाथात्वं कर्मोपजायते, सौवर्णि-
ककृषीबलतन्तुयायादेरिव । पारिणामिकी तु वयोविपाकलब्धजन्मा परमहितनिःश्रेयसफला
पञ्चावयवादिसाधनानुसारिणी भवत्यभयकुमारादेरिव यथासम्भाम् । इत्थं लब्धया बुद्ध्या
अहमेव बुद्धिमानिति मन्यमानः परिभवति शेषं जनम् । मदसमुद्भूतस्य परपरिभवपरि-
चादादात्मोत्कर्षाद्याशुभं कर्म नीचैर्गोत्रादि बन्धमेति यदनेकभवपरम्परासु परिनिष्ठास्यतीति
सापायमवग(म)त्य बुद्धिगर्वमित्थं विचिन्तयेत्-बुद्धयो हि विनयाधानहेतवः सर्वदा, न जातु-
चित् अहङ्कारस्य कारणीभवन्ति । मानपरस्य च विनयखण्डनमवश्यम्भावि । विनयहीनस्य च
धर्मतपसी निष्फले स्यातामिति विज्ञानमैदो यत्नेन महता विवर्जनीयः । श्रुतम्-आप्तप्रणीत
आगमः तत्परिज्ञानमाद्यति अहमेवैको जाने, नापर इति । श्रुतमदान्धध वालिशमेव परं
मन्यते, श्रुतमदं च निजिधृक्षुर्तिथमालोचयेत्-प्रकर्षापकर्षवृत्तित्वात् क्षयोपशमस्य सन्ति मत्तो-
ऽन्येऽपि बहुश्रुताः, कदाचिदहमन्येभ्योऽल्पतरश्रुतोऽतिगहनार्थत्वादागमानामधिगतश्रुतोऽपि
वा दुरधिगततदर्थः स्यामिति श्रुतमदस्यागः श्रेयान् । अपि च-चतुर्दशपूर्वधरेष्वपि पटस्थानक-
भवपुण्यते यदि, तत्र का कथा शेषश्रुतधरे श्रुतज्ञानावरणक्षयोपशमवैचित्र्याद्, अधिगतसकल-

१ उक्तं च तत्र—

जाति-कुल-रूप-बल-बुद्धि-बालभ्यक्त-श्रुतमदान्धाः ।

होवाः परत्र चेह च हितमन्यर्थं न पश्यन्ति ॥ ८० ॥

२ सन्तुल्यतां यदुक्तं नमस्कारनिरुक्ती हारिमद्रीये तद्विवरणे च (४१४-४३५ पञ्चाङ्गेषु) ।

३ 'मादाय' इति च-पाठः । ४ 'भ्योऽल्पतर' इति च-पाठः । ५ 'स्यादिति' इति च-पाठः ।

श्रुतेनापि परिहायः श्रुतमद इति । लभ्यमानं लाभः—प्राप्तिर्निश्चितकृतस्य सत्त्वात्सम्बन्धः कृ-
तिसन्निभमृत्वास्तजनेभ्यो विज्ञान-नयोऽभिज्ञान-गोपायाधिव्यादहं लभेयं, अस्मैः प्रक-
वानपि न लभत इति स्वलाभेन मायति । तथा मलजनगुणानां च प्राप्तोऽहं, अवयवतो न
कस्मैचिद् रोचते, वचनमप्यस्य नादगन्तीति गवोऽप्ययं लाभमदः । स चैवं निपृहीतस्यो
लाभान्तरायकर्मोदयादलाभो लाभान्तरायकर्मयोगोपगमाच्च सरसारादिलाभः, संसारे परि-
भ्रमतो जीवस्य कदाचित्को न तु ग्राह्यतः, कर्मोपगन्तान्, संसारानुबन्धेवेति लाभ-
दत्यागः श्रेयस्करः । यादृन्यक्तप्राप्तिरपि कर्मोदयवर्तिनीय, संसारिणां च मुक्तयेति वाङ्मन-
फलाभमदः परिवर्जनीय इति । वीर्यं—पराक्रमः युक्तिरुत्साहः सामर्थ्यमतिशयवर्ती वेष्टेति
पर्यायाः । वीर्यान्तरायधयोपगमान् प्रादुरसि वीर्यं-बलविशेषेन वीर्येण मायतीति वीर्य-
मदः, तस्य प्रतिक्षेपः संसारानुबन्धित्यचिन्तनान्, संसारानुरन्धी वीर्यमदः कषास्त्वत्त्वम्,
वीर्यस्य चाद्यावत्त्वात् । तथाहि—बलिनोऽपि पुण्याः धनेन निर्बलतामुपपन्तो दम्बन्ते,
निर्बलाश्च बलवन्तः संस्कारवशादाशु जायन्ते, तथा व्याधि-जरा-मृत्युपृष्ठतलेषु चक्रवर्तिह-
रिसीरिणोऽपि सीदन्ति सगुरामुराः, किमुतान्ये पृथग्जना इति ? वीर्यमदाद् व्युपरयः
श्रेयान् । इतिशब्दो मदस्थानानामियचामायेदयति । मौलान्येवावन्ति, स्वस्वभेदास्तेषां
भूयस इति ॥

सम्प्रति सामान्येन सर्वमदस्थानेषु दोषानाविर्भावपक्षसंहरति—

भा०—एभिर्जात्यादिभिरष्टाभिर्मदस्थानैर्मत्तः परास्मनिन्दाप्रशंसाभि-
रतः तीव्राहङ्कारोपहतमतिरिहामुत्र च अशुभफलमकुशलं कर्मोपचिनोति । उप-
दिश्यमानमपिच श्रेयो न प्रतिपद्यते । तस्मादेषां मदस्थानानां निग्रहो मार्ग-
धर्म इति ॥ २ ॥

टी०—एभिर्जात्यादिभिरित्यादि । उक्तलक्षणैर्जात्यादिभिर्मत्तः—अहंमानी परनिन्दा-
यामात्मप्रशंसायां च सक्तस्तीव्रेण—अतिशयवताऽहङ्कारेणोपहतबुद्धिर्मलीमसधिषण इह-
परलोकानुभवनीयं कर्मोपचिनोति—वधाति अकुशलं—पापमशुभफलम्, अकुशलमपि बद्धं
कदाचित् कुशलफलतया परिणमत इत्यशुभफलग्रहणम् । सम्यग्दर्शनादि युक्तिसाधनं श्रेयः ।
तच्चाख्यायमानमपि न प्रतिपद्यते—न श्रद्धते । यत एतदेवं तस्मादेषां मदस्थानानां मार्ग-
निग्रहकं, तन्निग्रहाच्च धर्म इति ॥

सम्प्रति मायाप्रतिपक्षमार्जवं लक्षयति—

भा०—भावविशुद्धिरविसंवादनं चार्जवलक्षणम् । ऋजुभावः ऋजुकर्म

वाऽऽर्जवम् । भावदोषवर्जनमित्यर्थः । भावदोषयुक्तो हि उपधिनिवृत्तिसंप्रयुक्त इहामुत्र चाशुभफलमकुशलं कर्मोपचिनोति । उपदिश्यमानमपि च श्रेयो न प्रतिपद्यते । तस्मादार्जवं धर्म इति ॥ ३ ॥

टी०—भावविशुद्धिरिति । भावाः—कायवाङ्मानसानि तेषां विशुद्धिः—अवकृत-
शाब्दविरहितत्वम्, मनसोऽपि परिणामः कायवाचोरूपचर्यते तद्वृत्तानुवृत्तेः । मायावी तु
सर्वाभिसन्धानपरतया सर्वाभिश्चक्रीयः कपटपटग्रच्छादितकायादिक्रियः सुहृदेऽपि द्रुहति ।

तमेव योगानामविपर्यासं दर्शयति ऋजुभाव इत्यादिना । उपधिनिवृत्त्योर्विशेषः—
उपधिः छद्म छादनं स्वाभिसन्धेः निकारो निवृत्तिः परयुद्धिपराभवद्वारेण स्वाभिसन्धेः साफल्य-
पादनम् । अविस्त्वादनमविनाशनं अहिंसनमित्यनर्थान्तरम् । विनाशनं—परिणामान्तरापादनं
विस्त्वादनमुच्यते । न विस्त्वादनमविस्त्वादनम्, परिणामान्तरानापादनमिति । तस्मादेवं-
विधमार्जवं धर्मः ॥

अधुना लोभप्रतिपक्षं शौचलक्षणमाविर्भावयन्नाह—

भा०—अलोभः शौचलक्षणम् । शुचिभावः शुचिकर्म वा शौचम् ॥

टी०—अलोभ इति । अलोभः शौचलक्षणम् । लोभस्तु भावतः परमार्थतोऽ-
भिष्वङ्गश्चेतनाचेतनमिश्रवस्तुविषयः । लोभदोषाच्च क्रोधमानमायाहिंसाऽनृतस्तेयाऽव्रह्मपरि-
ग्रहार्जनमलजालेनोपचीयमान आत्मा भवत्यशुचिः । तत्रालोभो—लोभाभावो न कचिन्मम-
त्वम् । अलोभस्य हि लोभदोषविनिर्मुक्तत्वान्निर्भयत्वम् । ततः स्वपरंहिताभिप्रवृत्तिरि-
त्येतदेव शौचलक्षणं मुख्यमात्मनः ।

एतदेव स्पष्टयति—

भा०—भावविशुद्धिर्निष्कल्मषता । धर्मसाधनमात्रास्वपि अनभिष्वङ्ग
इत्यर्थः । अशुचिर्हि भावकल्मषसंयुक्त इहामुत्र चाशुभफलमकुशलं कर्मोप-
चिनोति, उपदिश्यमानमपि च श्रेयो न प्रतिपद्यते । तस्माच्छौचं धर्म इति ॥ ४ ॥

टी०—भावविशुद्धिर्ममत्वाभावो निःसङ्गता च, अपरद्रोहेणात्मार्थानुष्ठानं, निष्कल्म-
षता—निर्मलता भाव(धर्म?)साधनमात्राः—रजोहरण-मुखवस्त्रिका-चोलपट्टक-पात्रादिलक्षणाः
तैस्त्वप्यनभिष्वङ्गो विगतमूर्च्छ इत्यर्थः । यस्मादशुचिर्भावकल्मषसंयुक्तः, भावकल्मषं च
लोभकपायस्तस्मात् तस्यागः । शौचं धर्म इति, शरीरमहाव्रणप्रक्षालनादि द्रव्यशौचं, तच्च
प्रासुकैषणीयेन जलादिना निर्लेपनिर्गन्धतापादनमागमोक्तेन विधिना कार्यमिति ॥

श्रुतेनापि परिहाणेः श्रुतमय इति । लभनं लाभः—प्राप्तिर्निष्ठकतस्य सत्कारात्मन्नादेः वृत्तिसन्निवृत्त्यस्तज्जनेभ्यो विज्ञान-तपो-अभिनन-गोपायाभिज्ञादहं लभेयं, अथः प्रकृत्यापि न लभत इति स्वलाभेन मापति । तथा सत्तज्जनलभनं च प्राप्तोऽहं, अथमपरो न कर्मचिद् रोचते, वचनमप्यस्य नादमन्तीति गर्वोऽप्ययं लाभमदः । स चैवं निवृत्तिभ्यो लाभान्तरापरकर्मोदयादलाभो लाभान्तरापरमध्ययोगमात्रं सत्कारादिलाभः, संसारे परिभ्रमतो जीवस्य कादाचित्को न तु ग्राह्यतः, कर्मवचत्वात्, संतागनुषन्त्येवेति कायमदत्यागः श्रेयस्तरः । बाल्यभ्युत्थारपि कर्मोदयजनिवृत्त, संसारिणां च गुलमेति बाल्यभ्युत्थारमदः परिवर्जनीय इति । वीर्य-पराक्रमः शक्तिरुत्साहः सामर्थ्यमतिगुणवती चेष्टेति पर्यायाः । वीर्यान्तरापरधनोपगमात् प्रादुरसि वीर्य-चलविशेषेण वीर्येण माप्यतीति वीर्यमदः, तस्य प्रतिधेयः संसारानुषन्धितचिन्तनान्, संसारानुषन्धी वीर्यमदः कषायरूपस्तन्, वीर्यस्य चाशान्तत्वात् । तथाहि-चलिनोऽपि पुर्याः ध्वजेन निर्वलतापुपयन्तो रमन्ते, निर्वलाश्च चलन्तः संस्कारवशादाशु जायन्ते, तथा व्याधि-जरा-मृत्युपृष्ठवलेषु चक्रवर्तिहरिसीरिणोऽपि सीदन्ति समुरामुराः, किमुतान्ये पृथग्जना इति ? वीर्यमदाद् व्युत्पन्नः श्रेयान् । इतिशब्दो मदस्थानानामियचामावेदयति । मौलान्येवावन्ति, सूक्ष्ममेवास्तेषां भूयांस इति ॥

सम्प्रति सामान्येन सर्वमदस्थानेषु दोषानाविर्भावयरूपसंहरति—

भा०—एभिर्जात्यादिभिरिष्टाभिर्मदस्थानैर्मतः परात्मनिन्दाप्रशंसाभिरतः तीव्राहङ्कारोपहतमतिरिहामुत्र च अशुभफलमकुशलं कर्मोपचिनोति । उपदिश्यमानमपिच श्रेयो न प्रतिपद्यते । तस्मादेषां मदस्थानानां निग्रहो मार्गवर्धन इति ॥ २ ॥

टी०—एभिर्जात्यादिभिरित्यादि । उक्तलक्षणैर्जात्यादिभिर्मतः—अहंमानी परनिन्दायामात्मप्रशंसायां च सक्तस्तीव्रेण—अतिशयवताऽहङ्कारेणोपहतबुद्धिर्मलीमसधिषण इह-परलोकानुभवनीयं कर्मोपचिनोति—वधाति अकुशलं—पापमशुभफलम्, अकुशलमपि बद्धं कदाचित् कुशलफलतया परिणमत इत्यशुभफलग्रहणम् । सम्यग्दर्शनादि मुक्तिसाधनं श्रेयः । तच्चाख्यायमानमपि न प्रतिपद्यते—न श्रद्धयै । यत एतदेवं तस्मादेषां मदस्थानानां मार्गवर्धननिग्रहकं, तन्निग्रहाच्च धर्म इति ॥

सम्प्रति मायाप्रतिपक्षमार्जवं लक्षयति—

भा०—भावविशुद्धिरविसंवादनं चार्जवलक्षणम् । ऋजुभावः ऋजुकर्म

ग्राम्यमग्राम्यम् । पदार्थाथ विवक्षितानभिव्याहरतीति पदार्थाभिव्याहारम्, अग्राम्यत्वात् पदार्थानभिव्याहरतीति । विद्वज्जनाभिमतानित्यग्राम्यपदार्थाभिव्याहारं, सीभरं विकृत्यनं विमर्दकरं, न सीभरमसीभरं आधेव प्रस्तुतार्थपरिसमाप्तिकारि । अरागद्वेषयुक्तमिति मायालोभाभ्यां कोपमानाभ्यां चायुक्तम् ॥

भा०—सूत्रमार्गानुसारप्रवृत्तार्थमर्थ्यमर्थिजनभावग्रहणसमर्थमात्मपरार्थानुग्राहकं निरुपधं देशकालोपपन्नमनवद्यमर्हच्छासनप्रशस्तं यतं मितं याचनप्रच्छन्नं प्रश्नव्याकरणमिति सत्यधर्मः ॥ ५ ॥

टी०—सूचनात् सूत्रं—गणधरग्रत्येकबुद्धस्यचिरग्रथितं तस्य यो मार्गः—उत्सर्गापवादलक्षणः तदनुसारेण प्रवृत्तार्थ—प्रस्तुतार्थात् अनपेक्षं अर्थं शुश्रूषुर्जनोऽर्थी तस्य भावः—चित्तं तद्ग्रहणसमर्थं—तदावर्जनसमर्थम् । तदेवंविधमात्मपरानुग्रहसमर्थं भवति । निरुपधं मायारहितम् । उपधा—भावदोषः । देशे यद् यत्र यस्यार्थस्य प्रसिद्धं तद्देशोपपन्नमविरुद्धम्, कालोपपन्नं यद् यत्र काले भण्यमानं न परस्योद्देशगकारि भवति, प्रस्तावापेक्षमित्यर्थः । अनवद्यम्—अगर्हितम् । अर्हच्छासनं द्वादशाङ्गं प्रवचनं तत्र तेन वा प्रशस्तम् अनुज्ञातं यत् तत् प्रयत्नसहितो मुखवसनाच्छादितवदनविवरः पाणितलस्थगितमुखो वा । मितमिति यावता विवक्षितकार्यप्रतिपत्तिस्तावदेव, न त्वपरिमितं, याचनमभीक्ष्णावग्रहादिविषयं, प्रच्छन्नमुत्पन्नसन्देहस्य मार्गादिसूत्रार्थविषयं प्रश्नव्याकरणमन्येन पृष्टः प्रवचनाविरुद्धं व्याकरोतीति । तदेवमनृतपरुषाद्यपोह्य तद्विपर्ययेण सत्यमन्वेष्यमिति । याचनप्रच्छन्नप्रश्नव्याकरणेषु च त्रिष्वेव प्राधान्येन साधोर्वाग्व्यापारो, नान्यत्र निष्प्रयोजनत्वात्, स्वाध्यायवाचनाद्यपि न कर्तव्यमिति चेत्, न तत्, आत्मसंस्कारार्थो वाचनादिर्यत्नः । संस्कृतात्मा च त्रिष्वेव याचनादिषु व्याग्रियत इति । अथवा मुमुक्षोर्मुक्त्यर्थे यत्ने यदुपकारकं वचनं न तस्यास्ति निषेध इति ॥

सम्प्रति संयमोऽभिधीयते—

भा०—योगनिग्रहः संयमः । सै सप्तदशविधः । तद्यथा—पृथिवीकायिकसंयमः, अप्रकायिकसंयमः, तेजस्कायिकसंयमः, वायुकायिकसंयमः, वनस्पतिकायिकसंयमः, द्वीन्द्रियसंयमः, त्रीन्द्रियसंयमः, चतुरिन्द्रियसंयमः, पञ्चेन्द्रियसंयमः ॥

टी०—योगनिग्रहः संयम इति । योगा—मनोवाक्कायलक्षणास्तेषां निग्रहः—प्रवचनोक्तविधिना नियमः एवमेव गन्तव्यमेवं स्यात्तव्यमेवं चिन्तयितव्यं एवं भाषितव्यमिति एष

अवतरप्राप्तं पञ्चमं धर्मात् निर्दिदिशुराह—

भा०—सत्यर्थं भयं वचः सत्यं, सद्गुणो वा हितं सत्यम्, तदननृतम्, अपरूपमपिशुनमनसम्यमचपलमनायिलमविरलमसम्भ्रान्तं मधुरमभिजातमसन्दिग्धं स्फुटमौदार्ययुक्तमग्राग्यपदार्थान्वित्याहारमसीनरमरागवैषयुक्तम् ॥

टी०—सन्-विद्यमानोऽर्थोऽनेक्यर्था तस्मिन् सत्यर्थं भयं, दिगादिरात् यत्, इवा-
ज्वस्त्यतार्थप्रतिपत्तिरिति सत्यम् ॥ नन्वेवं सति लुब्धकाय गृणास्पानमपि सत्यं स्यात्, किं
(एवं ?) तर्हि सच्छब्दः प्रशंसायैः । प्रशस्तोऽर्थः । सन् न पापहेतुः तस्मिन् सति भयं सत्यं,
पक्षान्तरसमाश्रयणं वा, सद्गुणो वा हितं सत्यमिति, सन्तो जीवा एव गृह्यन्ते, हितशब्दो-
पादानात् । न क्षणीयसम्बन्धि किञ्चिद्विषयमस्ति, अतोऽप्रशस्तार्थव्यावृत्तिः । सामान्येन वा
जीवाजीवेभ्यो हितम् । अनेकपर्यायकलापमाजोऽर्थः । तेषां यथाऽस्थितविवक्षितपर्यायप्रति-
पादनं सत्यं, एतदेव तेभ्यो हितं यद् यथार्थप्रतिपादनमिति, तस्येदानीं सत्यवचनस्य विशेष-
गुणानाचष्टे-तदनृतमिति । अनृतं-भूतनिवृत्तः अभूतोऽप्रापनं विपरीतरुदुरुक्तावद्यादिवचनं,
नानृतम् । ननु च सत्यपर्याय एवायम् । सत्यमेतत्, तथापि यक्ष्यमाणोत्तरगुणप्राप्त्यर्थं पुनर्वच-
नम् । परुषं-रुद्धं स्नेहरहितं (निष्ठुरं) परपीडाकारि । न परुषमपरुषम् । तत्राविनयेषु माध्य-
स्थ्यभावना, विनयेषु तु सौम्यावागपरुषम्, पिशुनं-प्रीतिविच्छेदकारि द्वयोर्हनां वा सत्त्वा-
सत्यदोषालयानात् । न पिशुनमपिशुनम् । सभार्हं-सम्भ्यं, न सभार्हमसम्भ्यं-समासु विगर्हितं
विदग्धसमासु गुह्यप्रकटनामोद्घाटनवचनवत् । तस्य प्रतिषेधो नासम्भ्यमनसम्भ्यम् । चपलः-
अनालोचितभाषी, तद्वचनमपि चपलं, तच्च दोषाद्येऽपि भवति । आविलं-कलुषं, कपायवशव-
र्त्तिनो वचनं न आविलमनाविलं, प्रसन्नवचनमिति यावत् । विरलं-विश्रम्भभाषणम् । सविच्छे-
दत्वाच्च श्रोतुरनादरवाक्यव्याहरणाच्छृण्वैरस्यं करोति । न विरलमविरलमनुसन्ततमिति ।
सम्भ्रान्तं तु त्रासकरं, न सम्भ्रान्तमसम्भ्रान्तं अतित्वरितं वा सम्भ्रान्तमनुच्छेदसन् भाषते च यत्
अव्यक्तवर्णपदलोपत्वादग्रत्यायकं वा श्रुतिविरसाक्षरमप्ररोचकमेव स्यात् । मधुरमिति प्रसन्न-
पदवटितं श्रुतिसुखं, सुखावबोधार्थं च अंनभिमानं-विनयसहितं अभिजातं-सप्रश्रयं सविनयं
सन्दिग्धम्-आकाङ्क्षाविनिवर्तने अक्षमं, तद्विपरीतमसन्दिग्धमाकाङ्क्षाविच्छेदकारि,
निराकाङ्क्षमिति । अस्फुटम् अंनिश्चितार्थत्वादालूनविशीर्णप्रायं, (वि)निश्चितार्थं तु स्फुटम् ।
अनौदार्यम्-अत्यौद्धत्यप्रदीपकं, तद्विपरीतमौदार्यम् । अग्रधानार्थं अनौदार्यं उदारार्थप्रति-
वदत्वादुदारं तज्ज्ञाव औदार्यं तद्युक्तमौदार्ययुक्तम् । विद्वज्जनमनोऽनुरज्जनेऽसमर्थं ग्राम्यं, न

ग्राम्यमग्राम्यम् । पदार्थाश्च विवक्षितानभिब्याहरीतीति पदार्थाभिब्याहारम्, अग्राम्यत्वात् पदार्थानभिब्याहरीतीति । विद्वज्जनाभिमतानित्यग्राम्यपदार्थाभिब्याहारं, सीभरं विकल्प्यते विमर्दकरं, न सीभरमसीभरं आश्वेय प्रस्तुतार्थपरिसमाप्तिकारि । अरागद्वेषयुक्तमिति मायालोभाभ्यां कोपमानाभ्यां चायुक्तम् ॥

भा०—सूत्रमार्गानुसारप्रवृत्तार्थमर्थ्यमर्थ्यजनभावग्रहणसमर्थमात्मपरार्था-
नुग्राहकं निरुपधं देशकालोपपन्नमनवच्यमर्हच्छासनप्रशस्तं यतं मितं याचनप्रच्छन्नं
प्रश्नव्याकरणमिति सत्यधर्मः ॥ ५ ॥

टी०—सूचनात् सूत्रं—गणधरप्रत्येकयुद्धस्थविरग्रयितं तस्य यो मार्गः—उत्सर्गापवादलक्षणः
तदनुसारेण प्रवृत्तार्थ—प्रस्तुतार्थात् अनपेक्षं अर्थं शुश्रूषुर्जनोऽर्थी तस्य भावः—चित्तं तद्वहणस-
मर्थ—तदावर्जनसमर्थम् । तदेवंविधमात्मपरानुग्रहसमर्थं भवति । निरुपधं मायारहितम् । उपधा-
भावदोषः । देशे यद् यत्र यस्यार्थस्य प्रसिद्धं तद्देशोपपन्नमविरुद्धम्, कालोपपन्नं यद् यत्र काले
भण्यमानं न परस्योद्वेगकारि भवति, प्रस्तावापेक्षमित्यर्थः । अनवच्यम्—अगद्विषयम् । अर्ह-
च्छासनं द्वादशाङ्गं प्रवचनं तत्र तेन वा प्रशस्तम् अनुज्ञातं यत् तत् प्रयत्नसहितो मुखवसना-
च्छादितवदनविवरः पाणितलस्थगितमुखो वा^१ । मितमिति यावता विवक्षितकार्यप्रतिपत्तिस्ताव-
देव, न त्वपरिमितं, याचनमभीक्ष्णायग्रहादिविषयं, प्रच्छन्नमुत्पन्नसन्देहस्य मार्गादिसूत्रार्थवि-
षयं प्रश्नव्याकरणमन्येन पृष्टः प्रवचनाविरुद्धं व्याकरोतीति । तदेवमनृतपक्षाद्यपोह्य तद्विपर्य-
येण सत्यमन्वेप्यमिति । याचनप्रच्छन्नप्रश्नव्याकरणेषु च त्रिष्वेव प्राधान्येन साधोर्वाग्व्यापारो,
नान्यत्र निष्प्रयोजनत्वात्, स्वाध्यायवाचनाद्यपि न कर्तव्यमिति चेत्, न तत्, आत्मसंस्कारार्थो
वाचनादिर्यत्नः । संस्कृतात्मा च त्रिष्वेव याचनादिषु व्याप्रियत इति । अथवा मुमुक्षोर्मुक्त्यर्थे
यत्ने यदुपकारकं वचनं न तस्यास्ति निषेध इति ॥

सम्प्रति संयमोऽभिधीयते—

भा०—योगनिग्रहः संयमः । सै सप्तदशविधः । तद्यथा—पृथिवीकायिक-
संयमः, अप्रकायिकसंयमः, तेजस्कायिकसंयमः, वायुकायि-
संयमस्य सप्तदश-
विधत्वम्
कसंयमः, चनस्पतिकायिकसंयमः, दीन्द्रियसंयमः, त्रीन्द्रिय-
संयमः, चतुरिन्द्रियसंयमः, पञ्चेन्द्रियसंयमः ॥

टी०—योगनिग्रहः संयम इति । योगा—मनोवाक्कायलक्षणास्तेषां निग्रहः—प्रवचनो-
क्तविधिना नियमः एवमेव गन्तव्यमेवं स्वातव्यमेवं चिन्तयितव्यं एवं भाषितव्यमिति एष

अवसरप्राप्तं पञ्चमं धर्मात्तं निर्दिष्टपुराद—

भा०—सत्यर्थं भवं चचः सत्यं, सद्गुणो वा हितं सत्यम्, तद्वन्नृतम्, अपरूपमपिशुनमनसंयमचपलमनाविलमविरलमसम्भ्रान्तं मधुरमभिज्ञानमसन्दिग्धं स्फुटमौदार्ययुक्तमप्राप्यपदार्थाभिव्याहारमसीभरमरागबेगयुक्तम् ॥

टी०—सन्-विद्यमानोऽर्थोऽनेनैवार्थो तस्मिन् सत्यर्थं भवं, दिगादिरात् यत्, यथा-
ज्यस्थितार्थप्रतिपत्तिरिति सत्यम् ॥ नन्वेवं सति लुब्धकाय गृणाद्व्यापनमपि सत्यं स्यात्, किं
(एवं ?) तर्हि सच्छब्दः प्रशंसाार्थः । प्रशस्तोऽर्थः सन् न पापहेतुः तस्मिन् गति भवं सत्यं,
पधान्तरसमाश्रयणं वा, सद्गुणो वा हितं सत्यमिति, सन्तो जीवा एव गृह्यन्ते, हितशब्दो-
पादानात् । न क्षीयसम्बन्धि किञ्चिद्विमतस्ति, अतोऽप्रशस्तार्थव्यावृत्तिः । सामान्येन वा
जीवाजीवेभ्यो हितम् । अनेनैवार्थोऽनेनैवार्थोऽर्थः । तेषां यथाऽस्थितविवक्षितपर्यायप्रति-
पादनं सत्यं, एतदेव तेभ्यो हितं यद् यथार्थप्रतिपादनमिति, तस्येदानीं सत्यवयवस्य विशेष-
गुणानाचष्टे-तदनृतमिति । अनृतं-भूतनिद्रयः अभूतोऽज्ञानं विपरीतरुद्ररुसायद्यादिवचनं,
नानृतम् । ननु च सत्यपर्याय एवायम् । सत्यमेतत्, तथापि वक्ष्यमाणोत्तरगुणप्रोक्त्यर्थं पुनर्वच-
नम् । पर्य-रूपं स्नेहरहितं (निष्ठुरं) परपीडाकारि । न परुषमपरुषम् । तत्राविनयेषु माभ्य-
स्थ्यभावना, विनयेषु तु सौम्यावागपरुषम्, पिशुनं-प्रीतिविच्छेदकारि द्वयोर्वहनां वा सत्या-
सत्यदोषाख्यानात् । न पिशुनमपिशुनम् । सभाहं-सभ्यं, न सभाहमसभ्यं-सभासु विगर्हितं
चिद्विधसभासु गुह्यप्रकटनामोद्घाटनवचनवत् । तस्य प्रतिषेधो नाप्रभ्यमनसभ्यम् । चपलः-
अनालोचितभाषी, तद्वचनमपि चपलं, तच्च दोषाक्षेपि भवति । आविलं-कलुषं, कषायवशव-
र्तिनो वचनं न आविलमनाविलं, प्रसन्नवचनमिति यावत् । विरलं-विश्रम्यभाषणम् । सविच्छे-
दत्वाच्च श्रोतुरनादरवाक्यव्याहरणाच्छ्रवणवैरस्यं करोति । न विरलमविरलमनुसन्तवमिति ।
सम्भ्रान्तं तु त्रासकरं, न सम्भ्रान्तमसम्भ्रान्तं अतित्वरितं वा सम्भ्रान्तमनुच्छेदसन् भाषते च यत्
अव्यक्तवर्णपदलोपत्वादप्रत्यायकं वा श्रुतिविरसाधुरमप्ररोचकमेव स्यात् । मधुरमिति प्रसन्न-
पदघटितं श्रुतिसुखं, सुखावबोधार्थं च अनेनभिमानं-विनयसहितं अभिजातं-सप्रश्रयं सविनयं
सन्दिग्धम्-आकाङ्क्षाविनिवर्तने अक्षमं, तद्विपरीतमसन्दिग्धमाकाङ्क्षाविच्छेदकारि,
निराकाङ्क्षमिति । अस्फुटम् अनिश्चितार्थत्वादाहूनविशीर्णप्रायं, (वि)निश्चितार्थं तु स्फुटम् ।
अनौदार्यम्-अत्यौदत्यप्रदीपकं, तद्विपरीतमौदार्यम् । अप्रधानार्थं अनौदार्यं उदारार्थप्रति-
पक्षत्वादुदारं तज्ज्ञाय औदार्यं तद्युक्तमौदार्ययुक्तम् । विद्वज्जनमनोऽनुरज्जनेऽसमर्थं ग्राम्यं, न

ग्राम्यमग्राम्यम् । पदार्थाथ विवक्षितानभिव्याहरतीति पदार्थाभिव्याहारम्, अग्राम्यत्वात् पदार्थानभिव्याहरतीति । विद्वज्जनाभिमतानित्यग्राम्यपदार्थाभिव्याहारं, सीभरं विकृत्यनं विमर्दकरं, न सीभरमसीभरं आथेव प्रस्तुतार्थपरिसमाप्तिकारि । अरागद्वेपयुक्तमिति मायालोभाभ्यां कोपमानाभ्यां चायुक्तम् ॥

भा०—सूत्रमार्गानुसारप्रवृत्तार्थमर्थ्यमार्थिजनभावग्रहणसमर्थमात्मपराध्यानुग्राहकं निरुपधं देशकालोपपन्नमनवच्यमर्हच्छासनप्रशस्तं यतं मितं याचनप्रच्छन्नं प्रश्नव्याकरणमिति सत्यधर्मः ॥ ५ ॥

टी०—सूचनात् सूत्रं—गणधरप्रत्येकयुद्धस्थविरग्रथितं तस्य यो मार्गः—उत्सर्गापवादलक्षणः तदनुसारेण प्रवृत्तार्थ—प्रस्तुतार्थात् अनपेक्षं अर्थं शुश्रूषुर्जनोऽर्थी तस्य भावः—चित्तं तद्ग्रहणसमर्थं—तदावर्जनसमर्थम् । तदेवंविधमात्मपरानुग्रहसमर्थं भवति । निरुपधं मायारहितम् । उपधाभावदोषः । देशे यद् यत्र यस्यार्थस्य प्रसिद्धं तद्देशोपपन्नमविरुद्धम्, कालोपपन्नं यद् यत्र काले भण्यमानं न परस्योद्वेगकारि भवति, प्रस्तावपेक्षमित्यर्थः । अनवच्यम्—अगर्हितम् । अर्हच्छासनं द्वादशाङ्गं प्रवचनं तत्र तेन वा प्रशस्तम् अनुज्ञातं यत् तत् प्रयत्नसहितो मुखवसनाच्छादितवदनविवरः पाणितलस्थगितमुखो वा । मितमिति यावता विवक्षितकार्यप्रतिपत्तिस्तावदेव, न त्वपरिमितं, याचनमभीक्ष्णवग्रहादिविषयं, प्रच्छन्नमुत्पन्नसन्देहस्य मार्गादिमुत्रार्थविषयं प्रश्नव्याकरणमन्येन पृष्टः प्रवचनाविरुद्धं व्याकरोतीति । तदेवमनृतपरुषाद्यपोह्य तद्विपर्ययेण सत्यमन्वेप्यमिति । याचनप्रच्छन्नप्रश्नव्याकरणेषु च त्रिवेव प्राधान्येन साधोर्वाग्व्यापारो, नान्यत्र निष्प्रयोजनत्वात्, स्वाध्यायवाचनाद्यपि न कर्तव्यमिति चेत्, न तत्, आत्मसंस्कारार्थो वाचनादिर्यत्नः । संस्कृतात्मा च त्रिवेव याचनादिषु व्याप्रियत इति । अथवा मुमुक्षोर्मुक्त्यर्थे यत्ने यदुपकारकं वचनं न तस्यास्ति निषेध इति ॥

सम्प्रति संयमोऽभिधीयते—

भा०—योगनिग्रहः संयमः । सै सप्तदशविधः । तद्यथा—पृथिवीकायिक-संयमः, अप्रकायिकसंयमः, तेजस्कायिकसंयमः, वायुकायिकसंयमः, चनस्पतिकायिकसंयमः, दीन्द्रियसंयमः, त्रीन्द्रियसंयमः, चतुरिन्द्रियसंयमः, पञ्चेन्द्रियसंयमः ॥

टी०—योगनिग्रहः संयम इति । योगा—मनोवाक्कायलक्षणास्तेषां निग्रहः—प्रवचनोक्तविधिना नियमः एवमेव गन्तव्यमेवं स्यातव्यमेवं चिन्तयितव्यं एवं भाषितव्यमिति एष

संयमोऽभिधीयते, स ससद्वशाधिप इति । स इत्यंशः संयमः सत्त्वप्रकाशो भवति । तस्यधेत्यनेन तान् प्रज्ञातानभिमुखीकरोति । पृथिवीकायिकसंयमः पृथिवी कायः—
 शरीरं येषां ते पृथिवीकायाः । एषां येनन्तर्धानाभावाः ? उच्यते—
 पृथिवीकायिकस्य नातिशयत्वाद् भावो र मत्तर्धानः कृष्णवर्णस्त्वीक
 इति यथा । अथवा शरीराद् भावन्ति "इन्द्रियाः प्रकृष्टिभिः" (पा०
 अ० ३, पा० २, सू० १३०) इति । पृथिवीकायिकज्ञातो ज्ञानोऽसंयमः—सम्पत् यमः—उपरमो
 निवृत्तिरित्यर्थः । ये जीवाः पृथिवीशरीराः तेषां संपद-परित्यागपारधीर्मनो-वाह-कायैः कृष्ण-
 रितानुमतिभिश्च परिहरतीत्यर्थः । एषां सर्वत्र यावत् पञ्चेन्द्रियसंयमः ।

भा०—प्रेक्ष्यसंयमः, उपेक्ष्यसंयमः, अपहृत्यसंयमः, प्रमृज्यसंयमः, कायसं-
 यमः, वाक्संयमः, मनःसंयमः, उपकरणसंयम इति संयमो धर्मः ॥ ६ ॥

टी०—प्रेक्ष्येति । प्रेक्ष्यसंयम इत्यत्र क्रियापदाध्याहारः । प्रेक्ष्य क्रियामाचरन् संय-
 मेन युज्यते । प्रेक्ष्येति चक्षुषा दृष्टा स्थण्डिलं पीनजन्तुदरितादिरहितं पश्चादूर्ध्वनिर्गतास्त्व-
 र्त्तनस्थानानि विदधीतेत्येवमाचरतः संयमो भवति । उपेक्ष्यसंयम इति व्यापार्याज्यापार्य
 चेत्यर्थः । एवं च संयमो भवति, साधून् व्यापारयतः प्रवचनविहितासु क्रियासु संयम इति व्या-
 पारणमेवोपेक्षणं गृहस्थान् स्वक्रियासु अव्यापारयत उपेक्षमाणस्य—औदासीन्यं भजतः
 संयमो भवति । अपहृत्यसंयम इति । प्रोज्झ्य-परिवर्ज्य संयमं लभते, वस्त्रपात्राद्यतिरिक्तमनुष-
 कारकं चरणस्य वर्जयतः संयमलाभः, भक्तपानादि वा संसक्तं विधिना परित्यजत इति । प्रमृज्य
 संयम इति प्रेक्षिते स्थण्डिले रजोहृत्या प्रमार्जनमनुविधाय स्थानादि कार्ये पथि वा गच्छतः
 सचिच्छाच्चिमिश्रपृथिवीकायोरजोऽनुरजितचरणस्य स्थण्डिलात् स्थण्डिलं सङ्क्रामतोऽस्थ-
 ण्डिलाद् वा स्थण्डिलं प्रमृज्य चरणौ संयमभावत्वमगार्यादिरहितेऽन्यथा त्वप्रमार्जयत एवं
 संयमः । कायसंयम इति । धावन-वस्त्रन-प्लवनादिनिवृत्तिः, शुभक्रियासु च प्रवृत्तिः ।
 वाक्संयमो हिंस्र-पश्यादिनिवृत्तिः, शुभभाषायां च प्रवृत्तिः । मनःसंयमोऽभिद्रोहा-ऽभिमा-
 नेर्ध्यादिनिवृत्तिः, धर्मध्यानादिषु च प्रवृत्तिः । उपकरणसंयम इत्यजीवकायसंयमः ।
 पुस्तकग्रहणे अजीवकार्येथ पुस्तकादिः, तत्र यदा ग्रहणधारणशक्तिसम्पन्नाजोऽभूवन्
 हेतुः पुरुषाः दीर्घायुष्य तदा नासीत् प्रयोजनं पुस्तकैः, दुष्पमानुभावात् तु
 परिहीनैर्ग्रहणधारणादिभिरस्ति निर्युक्त्यादिपुस्तकग्रहणानुज्ञेत्येवं यथा कालमपेक्ष्यासंयमः
 संयमो वा भवतीत्येवं संयमो धर्मः ॥

१ 'यत्रोपरमः' इति ग-पाठः । २ 'निपद्यतेन' इति ऊ-पाठः । ३ 'सर्वं ग्रहणं गृहस्था' इति ग-पाठः ।
 ४ 'एष' इति च-पाठः । ५ 'कायसंयमश्च' इति ग-पाठः ।

सम्प्रति तपः प्रस्तावायातमुच्यते—

भा०—तपो द्विविधम् । तत् परस्ताद् (अ० ९, सू० १९-२०) वक्ष्यते । प्रकीर्णकं चेदमनेकविधम् ।

टी०—तपो द्विविधमित्यादि । तपतीति तपः । कर्तर्यसुन् वा । संयमात्मनः शेषा-
शयविशोधनार्थं बाह्याभ्यन्तरतपेन तपः । शरीरेन्द्रियतापनात् कर्मनिर्दहनाच्च तपः । अपर
तपोलक्षणे आह—“ विशेषेण कायमनस्तापविशेषात् तपः ” । द्विविधमिति बाह्यमा-
मतान्तरम् भ्यन्तरं वा (च) । बाह्यमिति बाह्यद्रव्यापेक्षत्वात् तीर्थिकगृहस्थादिकार्यत्वाच्च ।
आभ्यन्तरं त्वन्यतीर्थिकानभ्यस्तत्वादन्तःकरणव्यापारस्य प्राधान्याद् बाह्यद्रव्यानपेक्षत्वाच्च ।
अन्ये त्वाहुः—“ परप्रत्यक्षं बाह्यम् । स्वप्रत्यक्षमाभ्यन्तरम् ” । अथवा आतापनादिः कायक्लेश-
स्तपो बहिर्लक्ष्यत इति बाह्यम् । अनश्नादिभ्यो[वा तेभ्यो]ऽपि च बहिस्तरां वर्तत
इति तदुपलक्षितं बाह्यम् । नैवं प्रायश्चित्तादि । तत् परस्ताद्—उपरिष्ठाद् वक्ष्यते—अनश्नावमौ-
दर्यादि प्रायश्चित्तविनयादि च यथाक्रमम् । इह त्वशून्यार्थं पुरुषविशेषचरितं प्रकीर्णकं का-
लाहारादिनियतमनेकविधं तद्यथेत्यादिना दर्शयति—

भा०—तद्यथा—यववज्रमध्ये चन्द्रप्रतिमे द्वे । कनकरत्नमुक्तावल्पस्तिम्भः ।
सिंहविक्रीडिते द्वे ॥

टी०—यववज्रमध्ये चन्द्रप्रतिमे द्वे इति । मध्यशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते—यवमध्या
वज्रमध्या च । चन्द्रप्रतिमे इति चन्द्रतुल्ये । यथा चन्द्रस्य कलावृद्धिः प्रतिदिनमेवं भिक्षाकव-
लवृद्धिः । यथा चन्द्रस्य हानिः प्रतिदिनं तथा भिक्षाकवलहानिरिति । तत्र यवमध्या चन्द्रप्र-
तिमा शुक्लप्रतिपदारम्भादमावास्यान्ता, प्रतिपद आरभ्य यथा चन्द्रस्य कलावृद्धिः (तथा भिक्षा-
कवलवृद्धिः), कवलवृद्धिर्वा यावत् पौर्णमास्यां पञ्चदश कवलाः । ततः कृष्णप्रतिपद्यपि
पञ्चदशैव । एवमेकैककवलहान्या यावदमावास्यायामेकः कवल इत्येषा यवमध्या ।

वज्रमध्या कृष्णप्रतिपदारम्भा, कृष्णप्रतिपदि पञ्चदशकवलानभ्यवहरति । तत्राप्येकैकक-
वलहानिर्वायदमावास्यायामेकः कवलः, शुक्लप्रतिपद्यप्येक एवेति । द्वितीयादिष्वेकैकवृद्धिर्वायत्
पौर्णमास्यां पञ्चदशेत्येषा वज्रमध्या ।

१ ‘ वक्ष्यति ’ इति ग-पाठः । २ ‘ तप्यतीति ’ इति ग-पाठः । ३ ‘ तापनं तपः ’ इति ड-पाठः ।
४-५ ‘ यवस्येव मध्ये स्थूलस्य पर्यन्तमागयोस्तु तनुकस्य मध्यं यस्याः सा यवमध्या, वज्रस्येव मध्ये तनुकस्य
पर्यन्तयोस्तु स्थूलस्य मध्यं यस्याः सा वज्रमध्या ’ इति श्रीनैमिचन्द्रसूत्रिवरविरचितस्य प्रवचनसाराध्वारस्य
श्रीसिद्धसेनसुरिकृतटीकायां (४४-तमे पत्रादौ) ।

६ यवमध्या चन्द्रप्रतिमामुद्दिश्य प्रोक्तम्—

“ एकैका वर्धयेद् भिक्षां, शुक्ले कृष्णे च न्हापयेत् ।

भुञ्जीत नामावास्या-नेप चान्द्रायणो विधिः ॥”

संयमोऽभिधीयते, स ससत्त्वशायि इति । स इत्येकः संयमः भवत्यत्र ससत्त्वो भवति ।
 तस्य धेत्यनेन तान् प्रकारानभिमुगीकरोति । पृथिवीकायिकसंयमः पृथिवी कायः—
 पृथ्वीकायिकसं-
 यस्य तिङिः पृथिवीकायिकस्य जातिशब्दात् भात्येव मत्तार्थायः कृष्णवर्णस्त्रीक
 इति यथा । अथवा शापताद् भाति “इन्द्रार्थाः शत्रुकुम्भि” (पा०
 अ० ३, पा० २, सू० १३०) इति । पृथिवीकायिकजातीजनितो संयमः—सम्पत् यमः—उपरमो
 निवृत्तिरित्यर्थः । ये जीवाः पृथिवीशरीराः तेषां संग्रह-परितारणायभीमंनो-बाहू-कायैः कृत्वा-
 रितानुमतिभिश्च परिहरतीत्यर्थः । एवं सर्वत्र याम् प्रभेन्द्रियसंयमः ।

भा०—प्रेक्ष्यसंयमः, उपेक्ष्यसंयमः, अपहृत्यसंयमः, प्रमृज्यसंयमः, कायसं-
 यमः, वाक्संयमः, मनःसंयमः, उपकरणसंयम इति संयमो घर्मः ॥ ६ ॥

टी०—प्रेक्ष्येति । प्रेक्ष्यसंयम इत्यत्र क्रियापदाभ्याहारः । प्रेक्ष्य क्रियामाचरन् संय-
 मेन युज्यते । प्रेक्ष्येति चक्षुषा दृष्ट्वा स्थण्डिलं पीजजन्तुहरितादिरहितं पश्चादूर्ध्वनिर्गच्छात्प्रव-
 र्त्तनस्थानानि विदधीतेत्येवमाचरतः संयमो भवति । उपेक्ष्यसंयम इति व्यापार्याभ्यापार्य
 चेत्यर्थः । एवं च संयमो भवति, साधून् व्यापारयतः प्रवचनविहितानु क्रियासु संयम इति व्या-
 पारणमेवोपेक्षणं गृहस्थान् स्वक्रियासु अव्यापारयत उपेक्षमाणस्य-आदासीन्धं भजतः
 संयमो भवति । अपहृत्यसंयम इति । प्रोज्झ्य-परिवर्ज्य संयमं लभते, वस्त्रपात्राद्यतिरिक्तमनुष-
 कारकं चरणस्य वर्जयतः संयमलामः, भक्तपानादि वा संसक्तं विधिना परित्यजत इति । प्रमृज्य
 संयम इति प्रेक्षिते स्थण्डिले रजोहृत्वा प्रमार्जनमनुविधाय स्थानादि कार्यं पथि वा गच्छतः
 सचिच्छाचिचमिश्रपृथिवीकायरजोऽनुरञ्जितचरणस्य स्थण्डिलात् स्थण्डिलं सङ्क्रामतोऽस्य-
 ण्डिलाद् वा स्थण्डिलं प्रमृज्य चरणौ संयमभावत्वमगार्यादिरहितेऽन्यथा त्वप्रमार्जयत एवं
 संयमः । कायसंयम इति । धावन-व्रणन-प्लवनादिनिवृत्तिः, शुभक्रियासु च प्रवृत्तिः ।
 वाक्संयमो हिंस्र-परुषादिनिवृत्तिः, शुभभाषायां च प्रवृत्तिः । मनःसंयमोऽभिद्रोहा-ऽभिमा-
 नेर्ष्यादिनिवृत्तिः, धर्मध्यानादिषु च प्रवृत्तिः । उपकरणसंयम इत्यजीवकायसंयमः ।
 पुस्तकग्रहणे अजीवकार्येषु पुस्तकादिः, तत्र यदा ग्रहणधारणशक्तिसम्पन्नाजोऽभूवन्
 हेतुः पुरुषाः दीर्घायुष्य तदा नासीत् प्रयोजनं पुस्तकैः, दुष्पमानुभावात् तु
 परिहीनैर्ग्रहणधारणादिभिरस्ति निर्युक्त्यादिपुस्तकग्रहणानुज्ञेत्येवं यथा कालमपेक्ष्यासंयमः
 संयमो वा भवतीत्येवं संयमो घर्मः ॥

सम्प्रति तपः प्रस्तावायातमुच्यते—

भा०—तपो द्विविधम् । तत् परस्ताद् (अ० ९, सू० १९-२०) वक्ष्यते । प्रकीर्णकं चेदमनेकविधम् ।

टी०—तपो द्विविधमित्यादि । तपतीति तपः । कर्तर्यसुन् वा । संयमात्मनः शेषा-
शयविशोधनार्थं बाह्याभ्यन्तरतपनं तपः । शरीरेन्द्रियतापनात् कर्मनिर्दहनाच्च तपः । अपर
तपोलक्षणे आह—“विशेषेण कायमनस्तापविशेषात् तपः” । द्विविधमिति बाह्यमा-
भ्यन्तरम् भ्यन्तरं वा (च) । बाह्यमिति बाह्यद्रव्यापेक्षत्वात् तीर्थिकगृहस्थादिकार्यत्वाच्च ।
आभ्यन्तरं त्वन्यतीर्थिकानभ्यस्तत्वादन्तःकरणव्यापारस्य प्राधान्याद् बाह्यद्रव्यानपेक्षत्वाच्च ।
अन्ये त्वाहुः—“परप्रत्यक्षं बाह्यम् । स्वप्रत्यक्षमाभ्यन्तरम्” । अथवा आतापनादिः कायक्लेश-
स्तपो बहिर्लक्ष्यत इति बाह्यम् । अनशनादिभ्यो[वा तेभ्यो]ऽपि च बहिस्तरां वर्तत
इति तदुपलक्षितं बाह्यम् । नैवं प्रायश्चित्तादि । तत् परस्ताद्—उपरिष्ठाद् वक्ष्यते—अनशनावमौ-
दार्यादि प्रायश्चित्तविनयादि च यथाक्रमम् । इह त्वशून्यार्थं पुरुषविशेषचरितं प्रकीर्णकं का-
लाहारादिनियतमनेकविधं तद्यथेत्यादिना दर्शयति—

भा०—तद्यथा—यववज्रमध्ये चन्द्रप्रतिमे द्वे । कनकरत्नमुक्तावल्यस्तिन्नः ।
सिंहविक्रीडिते द्वे ॥

टी०—यववज्रमध्ये चन्द्रप्रतिमे द्वे इति । मध्यशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते—यवमध्या
वज्रमध्या च । चन्द्रप्रतिमे इति चन्द्रतुल्ये । यथा चन्द्रस्य कलावृद्धिः प्रतिदिनमेवं भिक्षाकव-
लवृद्धिः । यथा चन्द्रस्य हानिः प्रतिदिनं तथा भिक्षाकवलहानिरिति । तत्र यवमध्या चन्द्रप्र-
तिमा शुक्रप्रतिपदारम्भादमावास्यान्ता, प्रतिपद आरभ्य यथा चन्द्रस्य कलावृद्धिः (तथा भिक्षा-
कवलवृद्धिः), कवलवृद्धिर्वा यावत् पौर्णमास्यां पञ्चदश कवलाः । ततः कृष्णप्रतिपद्यपि
पञ्चदशैव । एवमेकैककवलहान्या यावदमावास्यायामेकः कवल इत्येषा यवमध्या ।

वज्रमध्या कृष्णप्रतिपदारम्भा, कृष्णप्रतिपदि पञ्चदशकवलानभ्यवहरति । तत्राप्येकैकक-
वलहानिर्यावदमावास्यायामेकः कवलः, शुक्रप्रतिपद्यप्येक एवेति । द्वितीयादिष्वेकैकवृद्धिर्वायत्
पौर्णमास्यां पञ्चदशैवेत्या वज्रमध्या ।

१ ‘वक्ष्यति’ इति ग-पाठः । २ ‘तप्यतीति’ इति ग-पाठः । ३ ‘तापनं तपः’ इति ऊ-पाठः ।

४-५ ‘यवस्येव मध्ये स्थूलस्य पर्यन्तभागयोस्तु तनुकस्य मध्यं यस्याः सा यवमध्या, वज्रस्येव मध्ये तनुकस्य
पर्यन्तयोस्तु स्थूलस्य मध्यं यस्याः सा वज्रमध्या’ इति धीनैमिचन्द्रसूत्रविरचितस्य प्रवचनसारोद्धारस्य
श्रीसिद्धसेनसूत्रकृतटीकायां (४४० तमे पत्राष्टे) ।

६ यवमध्यां चन्द्रप्रतिमामुद्दिश्य प्रोक्तम्—

“एकैकां वर्धयेद् भिक्षां, शुक्ले कृष्णे च न्हायेत् ।

शुभीत नामावास्याया—मेघ चान्द्रायणो विधिः ॥”

संपमोऽभिधीयते, स सप्तदशविध इति । स इत्यंस्ताः संपमः मन्त्रप्रवक्तो भवति ।
 सत्यधेत्यनेन यान् प्रकृतानभिधुषीकरोति । पृथिवीकापिकृतसंपमः पृथिवी कषः—
 पृथ्वीकापिकृता-
 चरस्य सिद्धिः पृथिवीकापिकृतस्य जातिशब्दाद् भाव्ये । मन्त्रार्थः कृष्णमर्पस्वीक
 इति यथा । अथवा शान्ताद् भाविनि "इहृभावेः प्रवहन्निधि" (पा०
 अ० ३, पा० २, सू० १३०) इति । पृथिवीकापिकृतातीजने ॥ संपमः—सम्पन् यमेः—उत्पन्नो
 निश्चिरित्यर्थः । ये जीवाः पृथिवीगरीराः वेदां संपद-परिहारस्याभिर्नतो-वाह-कायैः कृष्ण-
 रितानुमतिभिर्न परिहरतीत्यर्थः । एवं सर्वे यान् पञ्चेन्द्रियसंपमः ।

भा०—प्रेक्ष्यसंपमः, उपेक्ष्यसंपमः, अपहृत्यसंपमः, प्रमृज्यसंपमः, कायसं-
 यमः, वाक्संपमः, मनःसंपमः, उपकरणसंपम इति संपमो धर्मः ॥ ६ ॥

टी०—प्रेक्ष्येति । प्रेक्ष्यसंपम इत्यत्र क्रियापदाभ्याहारः । प्रेक्ष्य क्रियामापरन् संव-
 मेन युज्यते । प्रेक्ष्येति चक्षुषा दृष्टा स्थण्डिलं धीजन्तुदरितादिरहितं पमादूर्ध्वनिष्पातव-
 र्त्तस्थानानि विदधीतेत्येवमाचरतः संपमो भवति । उपेक्ष्यसंपम इति व्यापारोऽव्यापार्य
 चेत्यर्थः । एवं च संपमो भवति, साधून् व्यापारयतः प्रवचनविदितासु क्रियासु संपम इति व्या-
 पारणमेवोपेक्षणं गृहस्थान् स्वक्रियासु अव्यापारयत उपेक्षमाणस्य-औदासीन्यं भजतः
 संपमो भवति । अपहृत्यसंपम इति । प्रोज्ञ्य-परिवर्ज्य संपमं लभते, वस्त्रपात्राद्यतिरिक्तमनुप-
 कारकं चरणस्य वर्जयतः संपमलाभः, भक्तपानादि वा संस्तक्तं विधिना परित्यजत इति । प्रमृज्य
 संपम इति प्रेक्षिते स्थण्डिले रजोहृत्या प्रमार्जनमनुविधाय स्थानादि कार्यं पथि वा गच्छतः
 सचिच्चाचिचमिश्रपृथिवीकापरजोऽनुरञ्जितचरणस्य स्थण्डिलात् स्थण्डिलं सङ्क्रामतोऽस्य-
 ण्डिलाद् वा स्थण्डिलं प्रमृज्य चरणौ संपमभाषत्वमगार्यादिरहितेऽन्यथा त्वप्रमार्जयत एवं
 संपमः । कायसंपम इति । धावन-वल्गन-प्लवनादिनिवृत्तिः, शुभक्रियासु च प्रवृत्तिः ।
 वाक्संपमो हिंस-पक्षादिनिवृत्तिः, शुभभाषार्या च प्रवृत्तिः । मनःसंपमोऽभिद्रोहा-ऽभिमा-
 नेर्ण्यादिनिवृत्तिः, धर्मध्यानादिषु च प्रवृत्तिः । उपकरणसंपम इत्यजीवकायसंपमः ।
 पुस्तकग्रहणे अजीवकार्येथ पुस्तकादिः, तत्र यदा ग्रहणधारणशक्तिसम्पद्भाजोऽभूवन्
 हेतुः पुरुषाः दीर्घायुषश्च तदा नासीत् प्रयोजनं पुस्तकैः, दुष्पमानुभावात् तु
 परिहीनैर्ग्रहणधारणादिभिरस्ति निर्युक्त्यादिपुस्तकग्रहणानुज्ञेत्येवं यथा कालमपेक्ष्यासंपमः
 संपमो वा भवतीत्येवं संपमो धर्मः ॥

सम्प्रति तपः प्रस्तावायातुच्यते—

भा०—तपो द्विविधम् । तत् परस्ताद् (अ० ९, सू० १९-२०) वक्ष्यते । प्रकीर्णकं चेदमनेकविधम् ।

टी०—तपो द्विविधमित्यादि । तपतीति तपः । कर्तर्यमुन् वा । संयमात्मनः शेषा-
शयविशोधनार्थं बाह्याभ्यन्तरतपनं तपः । शरीरेन्द्रियतापनात् कर्मनिर्दहनाच्च तपः । अपर-
तपोलक्षणे आह—“विशेषेण कायमनस्तापविशेषात् तपः” । द्विविधमिति बाह्यमा-
मतान्तरम् भ्यन्तरं वा (च) । बाह्यमिति बाह्यद्रव्यापेक्षत्वात् तीर्थिकगृहस्थादिकार्यत्वाच्च ।
आभ्यन्तरं त्वन्यतीर्थिकानभ्यस्तत्वादन्तःकरणव्यापारस्य प्राधान्याद् बाह्यद्रव्यानपेक्षत्वाच्च ।
अन्ये त्वाहुः—“परप्रत्यक्षं बाह्यम् । स्वप्रत्यक्षमाभ्यन्तरम्” । अथवा आतापनादिः कायक्लेश-
स्तपो बहिर्लक्ष्यत इति बाह्यम् । अनश्नादिभ्यो वा तेभ्यो ऽपि च बहिस्तरां वर्तत
इति तदुपलक्षितं बाह्यम् । नैवं प्रायश्चित्तादि । तत् परस्ताद्—उपरिष्ठाद् वक्ष्यते—अनश्नावमौ-
दार्यादि प्रायश्चित्तविनयादि च यथाक्रमम् । इह त्वशून्यार्थं पुरुषविशेषचरितं प्रकीर्णकं का-
लाहारादिनियतमनेकविधं तद्यथेत्यादिना दर्शयति—

भा०—तद्यथा—यववज्रमध्ये चन्द्रप्रतिमे द्वे । कनकरत्नमुक्तावल्पस्तिन्नः ।
सिंहविक्रीडिते द्वे ॥

टी०—यववज्रमध्ये चन्द्रप्रतिमे द्वे इति । मध्यशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते—यवमध्या
वज्रमध्या च । चन्द्रप्रतिमे इति चन्द्रतुल्ये । यथा चन्द्रस्य कलावृद्धिः प्रतिदिनमेवं भिक्षाकव-
लवृद्धिः । यथा चन्द्रस्य हानिः प्रतिदिनं तथा भिक्षाकवलहानिरिति । तत्र यवमध्या चन्द्रप्र-
तिमा शुक्रप्रतिपदारम्भादमावास्यान्ता, प्रतिपद आरभ्य यथा चन्द्रस्य कलावृद्धिः (तथा भिक्षा-
कवलवृद्धिः), कवलवृद्धिर्वा यावत् पौर्णमास्यां पञ्चदश कवलाः । ततः कृष्णप्रतिपद्यपि
पञ्चदशैव । एवमेकैककवलहान्या यावदमावास्यायामेकः कवल इत्येषा यवमध्या ।

वज्रमध्या कृष्णप्रतिपदारम्भा, कृष्णप्रतिपदि पञ्चदशकवलानभ्यवहरति । तत्राप्येकैकक-
वलहानिर्यावदमावास्यायामेकः कवलः, शुक्रप्रतिपद्यप्येक एवेति । द्वितीयादिष्वेकैकवृद्धिर्यावत्
पौर्णमास्यां पञ्चदशेत्येषा वज्रमध्या ।

१ ‘वक्ष्यति’ इति ग-पाठः । २ ‘तपतीति’ इति ग-पाठः । ३ ‘तापनं तपः’ इति ड-पाठः ।

४-५ ‘यवस्येव मध्ये स्थूलस्य पर्यन्तभागयोस्तु तनुकस्य मध्यं यस्याः सा यवमध्या, वज्रस्येव मध्ये तनुकस्य
पर्यन्तयोस्तु स्थूलस्य मध्यं यस्याः सा वज्रमध्या’ इति श्रीनेमिचन्द्रसूरिवरविरचितस्य प्रवचनसारेद्वारस्य
श्रीसिद्धसेनसूक्तटीकायां (४४० तमे पत्रादे) ।

६ यवमध्यां चन्द्रप्रतिमासुदृश्यं प्रोक्तम्—

“एकैकां वर्धयेद् भिक्षां, शुद्धे कृष्णे च चापयेत् ।

शुभीतं नामावास्याया—मेघ चान्द्रायणो विधिः ॥”

संप्रमोऽभिधीयते, स सत्त्वशक्तिश्च इति । स इत्यंस्तुः संयमः नमस्कृत्यकृतो भवति ।
 तत्त्वधेत्यनेन ज्ञान् प्रकृतानभिधायीत्यनेन । पृथिवीकायिकसंयमः पृथिवी कायः—
 शरीरं येषां ते पृथिवीकायाः । एषां गेन्द्रकर्षावाभावः ? उत्पत्तेः—
 पृथ्वीकायिकरूपा-
 न्नस्य तिष्ठति । पृथिवीकायिकस्य जातिशून्यत्वाद् भावेऽपि मर्यादाः कुलकर्षकनीक
 इति यथा । अथवा शास्त्राद् भावि "इन्द्राचार्यः शतशृङ्गिणि" (अ०
 अ० ३, पा० २, सू० १३०) इति । पृथिवीकायिकज्ञानी ज्ञानोऽसंयमः—सम्पत् बन्धः—उत्तरमो
 निवृत्तिरित्यर्थः । ये जीवाः पृथिवीशरीराः संप्रमोऽपरित्याग-तत्त्वार्थमनो-वाङ्-कायैः कुल-
 रिक्तानुमतिभिश्च परिहरतीत्यर्थः । एवं सर्वत्र यावत् पञ्चेन्द्रियसंयमः ।

भा०—प्रेक्ष्यसंयमः, उपेक्ष्यसंयमः, अपहृत्यसंयमः, प्रमृज्यसंयमः, कायसं-
 यमः, वाक्संयमः, मनःसंयमः, उपकरणसंयम इति संप्रमो धर्मः ॥ ६ ॥

टी०—प्रेक्ष्येति । प्रेक्ष्यसंयम इत्यत्र क्रियापदाध्याहारः । प्रेक्ष्य क्रियामात्रम् संय-
 मेन युज्यते । प्रेक्ष्येति चक्षुषा दृष्ट्वा स्थण्डिलं पीजजन्तुहरितादिरहितं पमादूर्ध्वनिर्गतात्मक-
 र्त्तनस्थानानि विदधीतेत्येवमाचरतः संप्रमो भवति । उपेक्ष्यसंयम इति व्यापार्याऽव्यापार्य
 चेत्यर्थः । एवं च संप्रमो भवति, साधून् व्यापारयतः प्रवचनविहितास्तु क्रियास्तु संयम इति व्या-
 पारणमेवोपेक्षणं गृहस्थान् स्वक्रियासु अव्यापारयत उपेक्षमाणस्य—आंदासीन्यं भजतः
 संप्रमो भवति । अपहृत्यसंयम इति । प्रोजय-परिवर्ज्य संयमं लभते, वस्त्रपात्राद्यतिरिक्तमनुष-
 कारकं चरणस्य वर्जयतः संयमलभः, भक्तपानादि वा संसक्तं विधिना परित्यजत इति । प्रमृज्य
 संयम इति प्रेक्षिते स्थण्डिले रजोहत्या प्रमार्जनमनुविधाय स्थानादि कार्यं पथि वा गच्छतः
 सचिचाचिचमिश्रपृथिवीकायरजोऽनुरक्षितचरणस्य स्थण्डिलात् स्थण्डिलं सहकामतोऽस्थ-
 ण्डिलाद् वा स्थण्डिलं प्रमृज्य चरणौ संयमभावत्वमगार्यादिरहितेऽन्यथा त्वप्रमार्जयत एवं
 संयमः । कायसंयम इति । धावन-वस्त्रन-प्लवनादिनिवृत्तिः, शुभक्रियासु च प्रवृत्तिः ।
 वाक्संयमो हिंस्र-स्वरूपादिनिवृत्तिः, शुभभाषायां च प्रवृत्तिः । मनःसंयमोऽभिद्रोहा-ऽभिमा-
 नेर्ण्यादिनिवृत्तिः, धर्मध्यानादिषु च प्रवृत्तिः । उपकरणसंयम इत्यजीवकायसंयमः ।
 पुस्तकग्रहणे अजीवकार्येऽथ पुस्तकादिः, तत्र यदा ग्रहणधारणशक्तिसम्पन्नाजोऽभूवन्
 हेतुः पुरुषाः दीर्घायुषश्च तदा नासीत् प्रयोजनं पुस्तकैः, दुष्प्रमानुभावात् तु
 परिहर्नैर्ग्रहणधारणादिभिरस्ति निर्युक्त्यादिपुस्तकग्रहणानुज्ञेत्येवं यथा कालमपेक्ष्यासंयमः
 संप्रमो वा भवतीत्येवं संयमो धर्मः ॥

सम्प्रति तपः प्रस्तावायातमुच्यते—

भा०—तपो द्विविधम् । तत् परस्ताद् (अ० ९, सू० १९-२०) वक्ष्यते । प्रकीर्णकं चेदमनेकविधम् ।

टी०—तपो द्विविधमित्यादि । तपतीति तपः । कर्तर्यमुन् वा । संयमात्मनः शेषा-
शयविशोधनार्थं बाह्याभ्यन्तरतपनं तपः । शरीरेन्द्रियतापनात् कर्मनिर्दहनाच्च तपः । अपर-
तपोलक्षणे आह—“ विशेषेण कायमनस्तापविशेषात् तपः ” । द्विविधमिति बाह्यमा-
भ्यन्तरम् भ्यन्तरं वा (च) । बाह्यमिति बाह्यद्रव्यापेक्षत्वात् तीर्थिकगृहस्थादिकार्यत्वाच्च ।
आभ्यन्तरं त्वन्यतीर्थिकानभ्यस्तत्वादन्तःकरणव्यापारस्य प्राधान्याद् बाह्यद्रव्यानपेक्षत्वाच्च ।
अन्ये त्वाहुः—“ परप्रत्यक्षं बाह्यम् । स्वप्रत्यक्षमाभ्यन्तरम् ” । अथवा आतापनादिः कायक्लेश-
स्तपो बहिर्लक्ष्यत इति बाह्यम् । अनश्नादिभ्यो[वा तेभ्यो]ऽपि च बहिस्तपः वर्तत
इति तदुपलक्षितं बाह्यम् । नैवं प्रायश्चित्तादि । तत् परस्ताद्—उपरिष्ठाद् वक्ष्यते—अनश्नावमौ-
दार्यादि प्रायश्चित्तविनयादि च यथाक्रमम् । इह त्वशून्यार्थं पुरुषविशेषचरितं प्रकीर्णकं का-
लाहारादिनियतमनेकविधं तद्यथेत्यादिना दर्शयति—

भा०—तद्यथा—यववज्रमध्ये चन्द्रप्रतिमे द्वे । कनकरत्नमुक्तावल्यास्तिस्रः ।
सिंहविक्रीडिते द्वे ॥

टी०—यववज्रमध्ये चन्द्रप्रतिमे द्वे इति । मध्यशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते—यवमध्या
वज्रमध्या च । चन्द्रप्रतिमे इति चन्द्रतुल्ये । यथा चन्द्रस्य कलावृद्धिः प्रतिदिनमेवं भिक्षाकव-
लवृद्धिः । यथा चन्द्रस्य हानिः प्रतिदिनं तथा भिक्षाकवलहानिरिति । तत्र यवमध्या चन्द्रप्र-
तिमा शुक्लप्रतिपदारम्भादमावास्यान्ता, प्रतिपद आरभ्य यथा चन्द्रस्य कलावृद्धिः (तथा भिक्षा-
कवलवृद्धिः), कवलवृद्धिर्वा यावत् पौर्णमास्यां पञ्चदश कवलाः । ततः कृष्णप्रतिपद्यपि
पञ्चदशैव । एवमेकैककवलहान्या यावदमावास्यायामेकः कवल इत्येषा यवमध्या ।

वज्रमध्या कृष्णप्रतिपदारम्भा, कृष्णप्रतिपदि पञ्चदशकवलानभ्यवहरति । तत्राप्येकैकक-
वलहानिर्यावदमावास्यायामेकः कवलः, शुक्लप्रतिपद्यप्येक एवेति । द्वितीयादिष्वेकैकवृद्धिर्यावत्
पौर्णमास्यां पञ्चदशेत्येषा वज्रमध्या ।

१ ‘वक्ष्यति’ इति ग-पाठः । २ ‘तप्यतीति’ इति ग-पाठः । ३ ‘तापनं तपः’ इति ड-पाठः ।

४-५ ‘यवस्येव मध्ये स्थूलस्य पर्यन्तभागयोस्तु तनुकस्य मध्यं यस्याः सा यवमध्या, वज्रस्येव मध्ये तनुकस्य
पर्यन्तयोस्तु स्थूलस्य मध्यं यस्याः सा वज्रमध्या’ इति धीनेमिचन्द्रसूरिवरविरचितस्य प्रवचनसारोद्धारस्य
श्रीसिद्धसेनसूक्तटीकायां (४४० तमे पत्राङ्के) ।

६ यवमध्या चन्द्रप्रतिमासुदित्य प्रोक्तम्—

“ एकैकां वर्षयेद् भिक्षां, शुक्ले कृष्णे च न्हापयेत् ।
शुष्मैव नामावास्याया-मेष चान्द्रायणो विधिः ॥ ”

संपमोऽभिधीयते, स सत्तदशयिष इति । स इत्येताः संयमः मन्त्रयस्मरौ भवति ।
 तथ्येत्यनेन वाक् प्रकृतानभिधुर्गोहोति । श्रुतिवीक्षाधिकसंयमः श्रुतिवी क्षयः—
 श्रुतिवीक्षाधिकसंयमः श्रुतिवीक्षायाः । एवं येऽन्यथाभावाः ? उपपत्तेः—
 श्रुतिवीक्षाधिकसंयमः जातिवन्त्वाद् भाव्ये मन्त्रार्थः कृष्णवर्णस्त्विति
 इति यथा । अत्रा धातुत्वाद् भावि "इदुर्भावाः उपकृष्टिभिः" (पा०
 अ० ३, पा० २, सू० १३०) इति । श्रुतिवीक्षाधिकजाती जनेषां संयमः—तस्यैव दधेः—उपरमो
 निवृत्तिरित्यर्थः । ये जीवाः श्रुतिवीक्षोताः तेषां संपद-परित्यागतापीर्मनो-बाह-कायैः कृष्ण-
 रितानुमतिभिः परिहरतीत्यर्थः । एवं सर्वत्र वाक् पद्मेन्द्रियसंयमः ।

भा०—प्रेक्ष्यसंयमः, उपेक्ष्यसंयमः, अपहृत्यसंयमः, प्रमृज्यसंयमः, कायसं-
 यमः, वाक्संयमः, मनःसंयमः, उपकरणसंयम इति संयमो धर्मः ॥ ६ ॥

टी०—प्रेक्ष्येति । प्रेक्ष्यसंयम इत्यत्र क्रियापदाध्याहारः । प्रेक्ष्य क्रियाभाषणं संय-
 मेन युज्यते । प्रेक्ष्येति चक्षुषा दृष्टा स्थण्डिलं चीजजन्तुदरितादिरहितं पश्चादूर्ध्वनिर्गच्छात्म-
 र्त्वनस्थानानि विदधीतेत्येवमाचरतः संयमो भवति । उपेक्ष्यसंयम इति व्यापार्याध्यापार्य
 चेत्यर्थः । एवं च संयमो भवति, साधून् व्यापारयतः प्रवचनविहितातु क्रियासु संयम इति व्या-
 पारणमेवोपेक्षणं गृहस्थान् स्वक्रियासु अव्यापारयत उपेक्षमाणस्य-औदासीन्यं भवतः
 संयमो भवति । अपहृत्यसंयम इति । प्रोज्झ्य-परिवर्ज्य संयमं लभते, वस्त्रपात्राद्यतिरिक्तमनुष-
 कारकं चरणस्य वर्जयतः संयमलभः, भक्तपानादि वा संसक्तं विधिना परित्यजत इति । प्रमृज्य
 संयम इति प्रेक्षिते स्थण्डिले रजोहृत्या प्रमार्जनमनुविधाय स्थानादि कार्यं पथि वा गच्छतः
 सचिन्ताचिन्तमिश्रश्रुतिवीक्षायरजोऽनुरजितचरणस्य स्थण्डिलात् स्थण्डिलं सङ्क्रामतोऽस्व-
 ण्डिलाद् वा स्थण्डिलं प्रमृज्य चरणौ संयमभावत्वमगार्यादिरहितेऽन्यथा त्वप्रमार्जयत एवं
 संयमः । कायसंयम इति । धावन-वलगन-प्लवनादिनिवृत्तिः, शुभक्रियासु च प्रवृत्तिः ।
 वाक्संयमो हिस-पक्षादिनिवृत्तिः, शुभभाषायां च प्रवृत्तिः । मनःसंयमोऽभिद्रोह-अभिमा-
 नेर्न्यादिनिवृत्तिः, धर्मध्यानादिषु च प्रवृत्तिः । उपकरणसंयम इत्यजीवकायसंयमः ।
 पुस्तकग्रहणे अजीवकार्येथ पुस्तकादिः, तत्र यदा ग्रहणधारणशक्तिसम्पद्भाजोऽभूवन्
 हेतुः पुरुषाः दीर्घाशुपथ तदा नासीत् प्रयोजनं पुस्तकैः, दुष्पमानुभावात् तु
 परिहीनैर्ग्रहणधारणादिभिरस्ति निर्युक्त्यादिपुस्तकग्रहणानुज्ञेत्येवं यथा कालमपेक्ष्यासंयमः
 संयमो वा भवतीत्येवं संयमो धर्मः ॥

१ 'यत्रोपरमः' इति ग-पाठः । २ 'नियत्यनेन' इति छ-पाठः । ३ 'क्षणं ग्रहणं गृहस्था' इति ग-पाठः ।

४ 'एव' इति च-पाठः । ५ 'कायसंयमश्च' इति ग-पाठः ।

भा०—सप्तसप्तमिकायाः प्रतिमाश्चतस्रः भद्रोत्तरमाचाम्लवर्धमानं सर्वतो-
भद्रमित्येवमादि ॥

दी०—सप्तसप्तमिका अष्टाष्टमिका नवनवमिका दशदशमिका चेति । तत्र सप्तसप्तमिका
प्रथमायामहोरात्राणामेकोनपञ्चाशद् दिवसा इत्यर्थः । अष्टाष्टकाः । अष्टाष्टमिकायामहोरात्राणां
चतुःषष्टिर्दिनानीति । तथा नवनवमिकायामेकाशीतिरहोरात्राणि । दशदशमिकायां दिवसशतम् ।
सर्वत्र प्रथमा अहोरात्रसङ्ख्यासु एकैकभिक्षाशित्वम् । सर्वत्रेति चतसृष्वपि प्रतिमासु प्रथमे सप्तमे
प्रथमेऽष्टके प्रथमे नवके प्रथमे च दशके प्रतिदिनमेकैकभिक्षाशित्वं द्वितीये सप्तकेऽष्टके नवके दशके
च भिक्षाद्वयाशित्वम्, एवं शेषेष्वपि सप्तकादिष्वेकैकभिक्षावृद्धिः कार्या यावत् सप्तमे सप्तके
सप्तभिक्षा अष्टमेऽष्टौ भिक्षा नवमे नव भिक्षा दशमे दशभिक्षाशित्वमिति ॥

तथाऽन्यत् तपः सर्वतोभद्रमिति द्विविधं तत्—क्षुल्लकसर्वतोभद्रं महासर्वतोभद्रं चेति ।
तत्र प्रथमस्य प्रस्तारविधिर्भण्यते—पञ्च गृहाणि कृत्वा तिर्थगूर्ध्वं च । ततो रचना तपसः
कार्या । चतुर्थपष्टाष्टमदशमद्वादशानि प्रथमपङ्क्तौ, द्वितीयस्यां च दशमद्वादशचतुर्थपष्टाष्टमानि,
तृतीयायां पष्टाष्टमदशमद्वादशचतुर्थानि, द्वादशचतुर्थपष्टाष्टमदशमानि चतुर्थ्यां, पञ्चम्याम-
ष्टमदशमद्वादशचतुर्थपष्टानि । पारणादिवसाः पञ्चविंशतिः । कालो मासत्रयं दिनानि दश । एष
एव चतुर्गुणो वर्षमेकं मासो दश दिनानीति ॥

१ 'सर्वतोभद्रं भद्रोत्तर०' इति ग-पाठः ।

२ सप्तसप्तमिकायाः स्वरूपं अन्तर्कृद्वासासु यथा—

“पक्वे सप्तए एकैकं भोजनस्य दत्तिं पडिगाहेद्, एकैकं पाणयस्त, एवं जाव सप्तमे सप्त दत्तोऽ भोजनस्य,
सप्त पाणयस्त...”

[प्रथमे सप्तके एकैकां भोजनस्य दत्तिं प्रतिगृह्णाति, एकैकां पानकस्य, एवं यावत् सप्तमे सप्त दत्तयो भोजनस्य,
सप्त पानकस्य....]

व्यवहारभाष्ये त्वेवम्—

“अह्वा एकैकियं दत्तिं, जा सत्तेकैकस्त सप्तए ।

आएसो अत्थि एसो वि.....॥”

[अथवा एकैकां दत्तिं यावत् सप्त एकैकस्मिन् सप्तके ।

आदेशोऽस्ति एयोऽपि.....]

३ 'दशमिकाया' इति च-पाठः ।

४ क्षुल्लकसर्वतोभद्रस्य प्रथमो विकल्पः

१	२	३	४	५
४	५	१	२	३
२	३	४	५	१
५	१	२	३	४
३	४	५	१	२

भा०—सप्तसप्तमिकायाः प्रतिमाश्चतस्रः भेदोत्तरमाचाम्लवर्धमानं सर्वतो-
भद्रमित्येवमादि ॥

टी०—सप्तसप्तमिका अष्टाष्टमिका नवनवमिका दशदशमिका चेति । तत्र सप्तसप्तमिका
प्रथमायामहोरात्राणामेकोनपञ्चाशद् दिवसा इत्यर्थः । अष्टाष्टकाः । अष्टाष्टमिकायामहोरात्राणां
चतुःषष्टिर्दिनानीति । तथा नवनवमिकायामेकाशीतिरहोरात्राणि । दशदशमिकायां दिवसशतम् ।
सर्वत्र प्रथमा अहोरात्रसङ्ख्यासु एकैकमिक्षाशित्वम् । सर्वत्रेति चतसृष्वपि प्रतिमासु प्रथमे सप्तमके
प्रथमेऽष्टके प्रथमे नवके प्रथमे च दशके प्रतिदिनमेकैकमिक्षाशित्वं द्वितीये सप्तकेऽष्टके नवके दशके
च भिक्षाद्वयाशित्वम्, एवं शेषेष्वपि सप्तकादिष्वेकैकमिक्षावृद्धिः कार्या यावत् सप्तमे सप्तके
सप्तमिक्षा अष्टमेऽष्टौ भिक्षा नवमे नव भिक्षा दशमे दशमिक्षाशित्वमिति ॥

तथाऽन्यत् तपः सर्वतोभद्रमिति द्विविधं तत्—शुद्धकसर्वतोभद्रं महासर्वतोभद्रं चेति ।
तत्र प्रथमस्य प्रस्तारविधिर्भण्यते—पञ्च गृहाणि कृत्वा तिर्यगूर्ध्वं च । ततो रचना तपसः
कार्या । चतुर्थपष्ठाष्टमदशमद्वादशानि प्रथमपङ्क्तौ, द्वितीयस्यां च दशमद्वादशचतुर्थपष्ठाष्टमानि,
तृतीयायां पष्ठाष्टमदशमद्वादशचतुर्थानि, द्वादशचतुर्थपष्ठाष्टमदशमानि चतुर्थ्यां, पञ्चम्याम-
ष्टमदशमद्वादशचतुर्थपष्ठानि । पारणादिवसाः पञ्चविंशतिः । कालो मासत्रयं दिनानि दश । एष
एव चतुर्गुणो वर्षमेकं मासो दश दिनानीति ॥

१ 'सर्वतोभद्रं भद्रोत्तर०' इति ग-पाठः ।

२ सप्तसप्तमिकायाः स्वरूपं अन्तरुद्देशास्तु यथा—

"पठने सप्तए एकैकं भोजनस्य दत्ति पडिगाहेइ, एकैकं पाणयस्व, एवं याव सप्तमे सप्त दत्तोड भोजनस्य,
सप्त पाणयस्त..."

[प्रथमे सप्तके एकैकां भोजनस्य दत्ति प्रतिगृह्णाति, एकैकां पानकस्य, एवं यावत् सप्तमे सप्त दत्तयो भोजनस्य,
सप्त पानकस्य....]

अथचहारभाष्ये त्वेवम्—

"अथवा एकैकियं दत्ति, जा सत्तेकेकस्स सप्तए ।

आएसो अत्थि एसो मि.....॥"

[अथवा एकैकां दत्ति यावत् सप्त एकैकस्मिन् सप्तके ।

आदेशोऽस्ति एपोऽपि.....]

३ 'दशमिकाया' इति च-पाठः ।

४ शुद्धकसर्वतोभद्रस्य प्रथमो विकल्पः

१	२	३	४	५
४	५	१	२	३
२	३	४	५	१
५	१	२	३	४
३	४	५	१	२

भेदोत्तररचना । द्वादशचतुर्दशषोडशाष्टादशविंशतिभक्तानि, अष्टादशविंशतिद्वादश-
चतुर्दशषोडशभक्तानि, चतुर्दशषोडशाष्टादशविंशति द्वादशभक्तानि, विंशतिद्वादशचतुर्दश-
षोडशाष्टादशभक्तानि, षोडशाष्टादशविंशतिद्वादशचतुर्दशभक्तानि दिनानि पञ्चविंशद्भेदो-
त्तरवत्पसि ।

तथाऽपरं तपः आचाम्लवर्धमानम् । अलवणारनालौदनलक्षणमाचाम्लं तद् वर्धमानं
यत्र तपसि तदाचाम्लवर्धमानं तस्य प्ररूपणा—प्राक् तावदाचाम्लं ततश्चतुर्थभक्तं पुनर्द्वे आचाम्ले
पुनश्चतुर्थभक्तं पुनस्त्रीण्याचाम्लानि पुनश्चतुर्थभक्तं चत्वार्याचाम्लानि पुनश्चतुर्थभक्तं पञ्चा-
चाम्लानि पुनश्चतुर्थभक्तं एवमेकैकमाचाम्लं वर्धयता चतुर्थभक्तं च विदधता तावद् वर्धयि-
तव्यमाचाम्लं यावदाचाम्लशतं पूर्णं पर्यन्ते च चतुर्थभक्तं कालपरिमाणमस्य चतुर्दश वर्षाणि
मासत्रयं विंशतिर्दिवसाश्चेति । सर्वतोभद्रमित्येवमादीत्यादिग्रहणादनेकप्रकारं तपोऽस्ति
प्रकीर्णकमिति ज्ञापयतीति पारमर्ष्य एव प्रसिद्धं प्रवचने ॥

अथवाऽऽदिशब्दसङ्गृहीता द्वादश भिक्षुप्रतिमास्तद्दर्शनार्थमाह—

भा०—तथा द्वादश भिक्षुप्रतिमाः—मासिक्याद्याः आ सप्तमासिक्यः सप्त,
सप्तचतुर्दशैकविंशतिरात्रिक्यास्तिस्रः, अहोरात्रिकी, एकरात्रिकी चेति ॥ ७ ॥

टी०—तथा द्वादश भिक्षुप्रतिमा मासिक्याद्या इति । मासिकी आदिर्यासां ता
मासिक्याद्याः । द्वादशेति इयत्तानिरूपणाय संख्या । भिक्षुरुद्धमोत्पादनैपणादिशुद्ध-
मिक्षाशी । प्रतिमा प्रतिज्ञा । मासः प्रयोजनमस्या इति मासिकी । मासेन परिसमाप्तिमायाती-
त्यर्थः । आ सप्तमासिक्याः सप्तेति विभागं दर्शयति, द्वित्रिचतुःपञ्चषट्सप्तमासाख्याः ।
एवमेताः सप्त तथाऽपरास्तिस्रः प्रथमा सप्तरात्रिकी द्वितीया सप्तरात्रिकी तृतीया
सप्तरात्रिकी चेति । एवमेता दश । अपरे द्वे अहोरात्रिकी एकरात्रिकी
चेति । एवं द्वादश । तत्र मासिकीं प्रतिमामारूढः साधुर्भोजनस्यैकां दैतिमाचे ।

१ भद्रोत्तरम्

५	६	७	८	९
८	९	५	६	७
६	७	८	९	५
९	५	६	७	८
७	८	९	५	६

प्रवचनसारोद्गारे तु भद्रोत्तरं यथा—

५	६	७	८	९
७	८	९	५	६
९	५	६	७	८
६	७	८	९	५
८	९	५	६	७

१ 'तदेव' इति छ-पाठः । २ 'सप्तरात्रिक्याः तिस्रः' इति घ-पाठः । ४ 'रात्रिकी रात्रिकी' इति घ-पाठः ।
५ 'दैतिकामा(१)' इति छ-पाठः ।

धुत्तकसर्वतोभद्रमुच्यते—तिर्थगृहं कर्मयोग सर्वत्र दिनरात्रिमुत्सवः पञ्चदशपरिमाण-
इति । अथवा धुत्तकस्य सर्वतोभद्रस्य 'द्वितीयो विद्वान्' । चतुर्थपष्ठाष्टमदशमद्वादशानि,
अष्टमदशमद्वादशचतुर्थपष्ठानि, द्वादशचतुर्थपष्ठाष्टमदशानि, पष्ठाष्टमदशमद्वादशचतुर्थानि,
दशमद्वादशचतुर्थपष्ठानितीति ॥

सम्प्रति महत्कर्मयोगभद्रं भगवते—यत्त गृहकानि कृत्वा तिर्थगृहं च तपोरचनां ।
चतुर्थपष्ठाष्टमदशमद्वादशचतुर्दशोऽङ्गभक्तानि, चतुर्दशोऽङ्गचतुर्थपष्ठाष्टमदशमद्वादशम-
क्तानि, दशमद्वादशचतुर्दशोऽङ्गचतुर्थपष्ठानि, पष्ठाष्टमदशमद्वादशचतुर्दशोऽङ्गचतुर्थानि,
पौर्ण्यचतुर्थपष्ठाष्टमदशमद्वादशचतुर्दशानि, द्वादशचतुर्दशोऽङ्गचतुर्थपष्ठाष्टमदशानि, षष्ठ-
मदशमद्वादशचतुर्दशोऽङ्गचतुर्थपष्ठानि ॥

१ धुत्तकसर्वतोभद्रस्य द्वितीयो विद्वान्, भवेत्तु प्रयत्नसरोद्धारे निर्दिष्टस्य भद्रपञ्चः सत्त्वशास्त्री ।

१	२	३	४	५
३	४	५	१	२
५	१	२	३	४
२	३	४	५	१
४	५	१	२	३

२ महासर्वतोभद्रम्

१	२	३	४	५	६	७
६	७	१	२	३	४	५
४	५	६	७	१	२	३
२	३	४	५	६	७	१
७	१	२	३	४	५	६
५	६	७	१	२	३	४
३	४	५	६	७	१	२

३ प्रयत्नसरोद्धारे सर्वतोभद्रं यथा—

५	६	७	८	९	१०	११
८	९	१०	११	५	६	७
११	५	६	७	८	९	१०
७	८	९	१०	११	५	६
१०	११	५	६	७	८	९
६	७	८	९	१०	११	५
९	१०	११	५	६	७	८

प्रयत्नसरोद्धारे महाभद्रमपि दृश्यते तद्वचना यथा—

१	२	३	४	५	६	७
४	५	६	७	१	२	३
७	१	२	३	४	५	६
३	४	५	६	७	१	२
६	७	१	२	३	४	५
२	३	४	५	६	७	१
५	६	७	१	२	३	४

भद्रोत्तररचना । द्वादशचतुर्दशपोडशाष्टादशविंशतिभक्तानि, अष्टादशविंशतिद्वादश-
चतुर्दशपोडशभक्तानि, चतुर्दशपोडशाष्टादशविंशति द्वादशभक्तानि, विंशतिद्वादशचतुर्दश-
पोडशाष्टादशभक्तानि, पोडशाष्टादशविंशतिद्वादशचतुर्दशभक्तानि दिनानि पञ्चविंशद्भद्रो-
त्तरतपसि ।

तथाऽपरं तपः आचाम्लवर्धमानम् । अलवणारनालौदनलक्षणमाचाम्लं तद् वर्धमानं
यत्र तपसि तदाचाम्लवर्धमानं तस्य प्ररूपणा—प्राक् तावदाचाम्लं ततश्चतुर्थभक्तं पुनर्द्वे आचाम्ले
पुनश्चतुर्थभक्तं पुनस्त्रिण्याचाम्लानि पुनश्चतुर्थभक्तं चत्वार्याचाम्लानि पुनश्चतुर्थभक्तं पञ्चा-
चाम्लानि पुनश्चतुर्थभक्तं एवमेकैकमाचाम्लं वर्धयता चतुर्थभक्तं च विदधता तावद् वर्धयि-
तव्यमाचाम्लं यावदाचाम्लशतं पूर्णं पर्यन्ते च चतुर्थभक्तं कालपरिमाणमस्य चतुर्दश वर्षाणि
मासत्रयं विंशतिर्दिवसाश्चेति । सर्वतोभद्रमित्येवमादीत्यादिग्रहणादनेकप्रकारं तपोऽस्ति
प्रकीर्णकमिति ज्ञापयतीति पारमर्प एव प्रसिद्धं प्रवचने ॥

अथवाऽऽदिशब्दसङ्गृहीता द्वादश भिक्षुप्रतिमास्तद्दर्शनार्थमाह—

भा०—तथा द्वादश भिक्षुप्रतिमाः—मासिक्याद्याः आ सप्तमासिक्यः सप्त,
सप्तचतुर्दशैकविंशतिरात्रिक्यस्तिस्रः, अहोरात्रिकी, एकरात्रिकी चेति ॥ ७ ॥

टी०—तथा द्वादश भिक्षुप्रतिमा मासिक्याद्या इति । मासिकी आदिर्यासां ता
मासिक्याद्याः । द्वादशेति इयत्तानिरूपणाय संख्या । भिक्षुरुद्रमोत्पादनैषणादिशुद्ध-
भिक्षांशी । प्रतिमा प्रतिज्ञा । मासः प्रयोजनमस्या इति मासिकी । मासेन परिसमाप्तिमायाती-
त्यर्थः । आ सप्तमासिक्याः सप्तेति विभागं दर्शयति, द्वित्रिचतुःपञ्चपदसप्तमासाख्याः ।
एवमेताः सप्त तथाऽपरास्तिस्रः प्रथमा सप्तरात्रिकी द्वितीया सप्तरात्रिकी तृतीया
सप्तरात्रिकी चेति । एवमेता दश । अपरे द्वे अहोरात्रिकी एकरात्रिकी
चेति । एवं द्वादश । तत्र मासिकीं प्रतिमामारूढः साधुर्भोजनस्थैकां दैतिमात्ते ।

१ भद्रोत्तरम्

५	६	७	८	९
८	९	५	६	७
६	७	८	९	५
९	५	६	७	८
७	८	९	५	६

प्रवचनसारोद्धारे तु भद्रोत्तरं यथा—

५	६	७	८	९
७	८	९	५	६
९	५	६	७	८
६	७	८	९	५
८	९	५	६	७

२ 'तदेव' इति ङ-पाठः । ३ 'सप्तरात्रिक्याः तिस्रः' इति घ-पाठः । ४ 'रात्रिकी' रात्रिकी' इति घ-पाठः ।
५ 'दत्तिकामा(?)' इति ङ-पाठः ।

धुतकस्तर्वतोभद्रमुच्यते—तिर्यगूर्ध्वं कर्णयोम गर्भेन दिनरात्रिमुच्यते ॥ अष्टदशपरिमाण-
इति । अथवा धुतकस्तर्वतोभद्रस्य 'द्वितीयो विहङ्गः' । अतुभ्यष्टाष्टमदशमद्वादशानि,
अष्टमदशमद्वादशचतुर्थपञ्चानि, द्वादशचतुर्थपञ्चष्टाष्टमदशानि, पञ्चाष्टमदशमद्वादशचतुर्थानि,
दशमद्वादशचतुर्थपञ्चाष्टमानीति ॥

सम्प्रति महत्तमस्तर्वतोभद्रं मन्त्रो—सप्त गृहकानि कृत्वा तिर्यगूर्ध्वं च तपोरचना ।
चतुर्थपञ्चाष्टमदशमद्वादशचतुर्दशपौडगमकानि, अतुर्दशपौडगचतुर्थपञ्चाष्टमदशमद्वादशच-
त्तानि, दशमद्वादशचतुर्दशपौडगचतुर्थपञ्चाष्टमानी, पञ्चाष्टमदशमद्वादशचतुर्दशपौडगचतुर्थानि,
पौडगचतुर्थपञ्चाष्टमदशमद्वादशचतुर्दशानि, द्वादशचतुर्दशपौडगचतुर्थपञ्चाष्टमदशानि, अष्ट-
मदशमद्वादशचतुर्दशपौडगचतुर्थपञ्चानि ॥

१ धुतकस्तर्वतोभद्रस्य द्वितीयो विहङ्गः, भवेत्तु प्रयत्नसारीकारे निर्दिष्टस्य भद्रवक्त्रः स्वरुपायो ।

१	२	३	४	५
३	४	५	१	२
५	१	२	३	४
२	३	४	५	१
४	५	१	२	३

२ महासर्वतोभद्रम्

१	२	३	४	५	६	७
६	७	१	२	३	४	५
४	५	६	७	१	२	३
३	३	४	५	६	७	१
७	१	२	३	४	५	६
५	६	७	१	२	३	४
३	४	५	६	७	१	२

३ प्रयत्नसारीकारे सर्वतोभद्रं यथा—

५	६	७	८	९	१०	११
८	९	१०	११	५	६	७
११	५	६	७	८	९	१०
७	८	९	१०	११	५	६
१०	११	५	६	७	८	९
६	७	८	९	१०	११	५
९	१०	११	५	६	७	८

प्रयत्नसारीकारे महाभद्रमपि दृश्यते तद्वचना यथा—

१	२	३	४	५	६	७
४	५	६	७	१	२	३
७	१	२	३	४	५	६
३	४	५	६	७	१	२
६	७	१	२	३	४	५
२	३	४	५	६	७	१
५	६	७	१	२	३	४

भद्रोत्तररचना । द्वादशचतुर्दशषोडशाष्टादशविंशतिभक्तानि, अष्टादशविंशतिद्वादश-
चतुर्दशषोडशभक्तानि, चतुर्दशषोडशाष्टादशविंशति द्वादशभक्तानि, विंशतिद्वादशचतुर्दश-
षोडशाष्टादशभक्तानि, षोडशाष्टादशविंशतिद्वादशचतुर्दशभक्तानि दिनानि पञ्चविंशद्भद्रो-
चरतपसि ।

तथाऽपरं तपः आचाम्लवर्धमानम् । अलवणारनालौदनलक्षणमाचाम्लं तद् वर्धमानं
यत्र तपसि तदाचाम्लवर्धमानं तस्य प्ररूपणा—प्राक् तावदाचाम्लं ततश्चतुर्थभक्तं पुनर्द्वे आचाम्ले
पुनश्चतुर्थभक्तं पुनस्त्रीण्याचाम्लानि पुनश्चतुर्थभक्तं चत्वार्याचाम्लानि पुनश्चतुर्थभक्तं पञ्चा-
चाम्लानि पुनश्चतुर्थभक्तं एवमेकैकमाचाम्लं वर्धयता चतुर्थभक्तं च विदधता तावद् वर्धयि-
तव्यमाचाम्लं यावदाचाम्लशतं पूर्णं पर्यन्ते च चतुर्थभक्तं कालपरिमाणमस्य चतुर्दश वर्षाणि
मासत्रयं विंशतिर्दिवसाश्चेति । सर्वतोभद्रमित्येवमादीत्यादिग्रहणादनेकप्रकारं तपोऽस्ति
प्रकीर्णकमिति ज्ञापयतीति पारमर्ष एव प्रसिद्धं प्रवचने ॥

अथवाऽऽदिशब्दसङ्गृहीता द्वादश भिक्षुप्रतिमास्तद्दर्शनार्थमाह—

भा०—तथा द्वादश भिक्षुप्रतिमाः—मासिक्याद्याः आ सप्तमासिक्यः सप्त,
सप्तचतुर्दशैकविंशतिरात्रिक्यस्तिस्रः, अहोरात्रिकी, एकरात्रिकी चेति ॥ ७ ॥

टी०—तथा द्वादश भिक्षुप्रतिमा मासिक्याद्या इति । मासिकी आदिर्यासां ता
मासिक्याद्याः । द्वादशेति इयत्तानिरूपणाय संख्या । भिक्षुरुद्रमोत्पादनैपणादिशुद्ध-
भिक्षाशी । प्रतिमा प्रतिज्ञा । मासः प्रयोजनमस्या इति मासिकी । मासेन परिसमाप्तिमायाती-
त्यर्थः । आ सप्तमासिक्याः सप्तेति विभागं दर्शयति, द्वित्रिचतुःपञ्चपदसप्तमासाख्याः ।
एवमेताः सप्त तथाऽपरास्तिस्रः प्रथमा सप्तरात्रिकी द्वितीया सप्तरात्रिकी तृतीया
सप्तरात्रिकी चेति । एवमेता दश । अपरे द्वे अहोरात्रिकी एकरात्रिकी
चेति । एवं द्वादश । तत्र मासिकीं प्रतिमामारूढः साधुर्भोजनस्यैकां दैत्तिमाचे ।

१ भद्रोत्तरम्

५	६	७	८	९
८	९	५	६	७
६	७	८	९	५
९	५	६	७	८
७	८	९	५	६

प्रवचनसारोद्धारे तु भद्रोत्तरं यथा—

५	६	७	८	९
७	८	९	५	६
९	५	६	७	८
६	७	८	९	५
८	९	५	६	७

१ 'तदेव' इति ङ-पाठः । २ 'सप्तरात्रिक्याः तिस्रः' इति घ-पाठः । ४ 'रात्रिकी' 'रात्रिकी' इति घ-पाठः ।
५ 'दत्तिकामा(?)' इति ङ-पाठः ।

एवं तपः प्रकीर्णकमभिधाय त्यागाभिधित्तया ग्राह—

भा०—वाह्याभ्यन्तरोपधिशरीरान्नपानाद्याश्रयो भावदोषपरित्यागस्त्यागः ।

टी०—वाह्याभ्यन्तरोपधिशरीरान्नपानादिराश्रयो यस्य तस्यैवंविधस्य भावदोषस्य परित्यागस्त्यागोऽभिधीयते । न हि निरालम्बनो भावदोषः समस्ति । यथा ह्यशुभं तपसा नादत्ते प्राप्तनं च त्यजत्येवं बाह्योपकरणादित्यागोऽपि संवृणोत्यास्रवद्वाराणि । तत्रोपकरणं बाह्यं रजोहरणपात्रादि स्थविरजिनकल्पयोग्योपधिः दुष्टवाङ्मनसः अभ्यन्तरं क्रोधादिश्चातिदुस्त्यज उपधिः । शरीरं वाऽभ्यन्तरमन्नपानं च बाह्यम् । आदिग्रहणादौपग्रहिकं च बहिर्निपद्यादण्डकादि आश्रयभूतं भावदोषस्य भवति । भावदोषो मूर्च्छा स्नेहः गाध्यादिः । संयमसाधनं रजोहरणादीत्येवं धारयति, न पुना रागादियुक्तः शोभाद्यर्थम् । एवंविधस्य भावदोषस्य परित्यागः सर्वप्रकारस्त्याग उच्यते ॥

सम्प्रति आकिञ्चन्यस्वरूपनिरूपणायाह—

भा०—शरीरधर्मोपकरणादिषु निर्ममत्वमाकिञ्चन्यम् ॥ ९ ॥

टी०—शरीरेति । उक्तेन न्यायेन भावदोषत्यागं कृत्वा बाह्योपकरणं रजोहरणपात्राद्युपभुञ्जानोऽप्यकिञ्चन एव भवति । शरीरमाश्रयमात्रमात्मनो यदा च तत्र त्यागार्हमशुचित्वङ्मांसास्थिपञ्जरं केवलं धर्मसाधनचेष्टायाः संयमभरक्षमायाः साहायके वर्तते । तदिदं शकटाक्षोपाञ्जनवदाहारादिनोपग्राह्यम् । न त्ववयवसन्निवेशशोभार्थमिति । निर्ममत्वमाकिञ्चन्यं धर्मोपकरणं रजोहृत्यादि प्रमार्जनादिकार्यप्रसाधनाय व्याप्रियत इति संयमोपकरणम् । अत्रापि निर्ममत्वमाकिञ्चन्यमिति ॥

ब्रह्मचर्यस्वरूपनिर्दिधारयिष्या ग्राह—

भा०—व्रतपरिपालनाय ज्ञानाभिवृद्धये कपायपरिपाकाय च गुरुकुलवासो ब्रह्मचर्यम् ॥

टी०—व्रतपरिपालनायेत्यादि । आकिञ्चन्ये व्यवस्थितो ब्रह्मचर्यं परिपालयेत् । तच्च ब्रह्मचर्यं गुरुकुलवासलक्षणम् । गुरुकुलवासो ब्रह्मचर्यमिति । बृहत्त्वादात्मा ब्रह्म [आवृत्तिरात्मनि ब्रह्मचर्यमाख्यातम्] ब्रह्मणि चरणमात्मारामत्वमरक्तद्विष्टात्मनि व्यवस्थानम् । अत्रब्रह्मणश्च विनिवृत्तिव्रतं मैथुनवर्जप्राधान्येन । तत्रपरिपालनाय गुरुकुले वस्तव्यम् । यद्यपि मनोज्ञामनोज्ञ-

१ 'त्यागधर्मः' इति ग-पाठः । २ 'मनसमभ्यन्तरं' इति ग-पाठः । ३ 'शोभायां प्रति' इति च-पाठः । ४ 'रजोगुण्यादि' इति ङ-पाठः । ५ 'तस्य प्रतिपा०' इति ग-पाठः ।

एकमासिण्याः

स्वरूपम्

उया पानरुस्य, दायिका च एतुहस्यान्तः पादमेकं विन्वस्वारं बहिर्व-
वस्याप्य तां दापि यदि ददाति ननः कर्तव्ये । तथा प्रादिमध्यावमान-
गोचरप्रयदीडी पेडा अभिपेडा गोमूत्रिका पत्रजरीभिः संयुक्ता मत्ता

प्रत्यागता चेति पञ्चविंशगोचरभूमिचारी । पञ्चविंशपञ्चारीति यत्र प्रापने तत्र करारं कर्तव्ये
वासः । यत्र न ज्ञायते तत्र करारं वाऽहोरात्रद्वयं वा वस्तु कर्तव्ये, न परतः । याचनप्रसन्नान्जु-
ज्ञापनप्रश्रव्याकरणभाषो आगमनविहृतगृहकृतधूम्रलोपाधनप्रपारिमोगकारी वृषिरीक्षापवा-
स्तीर्णसंस्तारकप्रयज्ञायी कथिन् उदध्यासिते प्रतिभये प्रापं लगपेन् ततो दाहभयाच्च निष्क्रमेद्
कण्टकादिकं पादलप्रमक्षितो वा कण्ठकादिनो निर्दरेत् । जलस्थडादिषु यत्रास्तेति तपनस्तवः
स्यानादेकमपि पदं न प्रयाति । पिणतजीवेनापि पानरुन रुसापादादिप्रधाननं न करोति ।
सन्मुखमापततो दुष्टाद्यहस्त्यादेर्मत्वा पदमप्येकं पञ्चात्रापमर्पेत् । एवमादिभिर्नियमविशेषैर्बि-
चित्रा एषा मासिकी प्रतिभेति । दिमासप्रतिमामारुडस्यान्वसो द्वे दत्तो पानरुस्य च, श्रेष्वर्वा
पूर्ववत् । एवमुत्तरास्वपि यावन्तो मासास्तावत्य एव दत्तयोऽपि यावत् सप्तमासिण्यां
सप्त दत्तयः । शेषं प्रथमप्रतिमावद्विषयानम् । प्रथममसरात्रिकीं प्रतिमामारुडस्य चतुर्थमक्त-

सप्तरात्रिण्याः

स्वरूपम्

मपानकं ग्रामादेर्बहिर्वृत्तानपाध्यायिनो नियमस्य वा कर्तव्ये स्यात्
दिव्यमानुषतैर्यग्योनानुपसर्गान् सम्यग्रुहमानस्येत्यन्यत् पूर्ववत् ।
द्वितीयां सप्तरात्रिकीं प्रतिमामारुडस्य तदेव चतुर्थमक्तमपानकं च स्वानं

त्वस्य दण्डायतं लगडायिता उर्तुकुटुहासनं वा । तृतीयापि सप्तरात्रिकीं प्रतिमामारुडस्य
चतुर्थमक्तमपानकं च, स्थानं पुनरस्य गोदोहिका वीरासनं आम्रकुञ्जिता चेति । अहोरात्रिकीं
प्रतिपन्नस्य प्रतिमां षष्ठमक्तमपानकं बहिर्ग्रामादेश्चतुरङ्गलान्तरो चरणौ विधाय लम्बितबाहोः
कायोत्सर्गावस्थानमेकं, शेषं पूर्ववत् । एकरात्रिकीं प्रतिमां कुर्वतोऽष्टममक्तमपानकं ग्रामादे-
र्बहिरीपत् प्राग्भारगतेन कायेनैकपुत्रलनिर्बद्धदृष्टिरनिमिषनयनो यथाप्रणिहितगात्रः सुगुप्तेन्द्रिय-
ग्रामः कायोत्सर्गावस्थायी दिव्यमानुषतैरन्योनानुपसर्गान् सम्यक्कृतितिक्षते यस्तस्य भवतीति सप्त-
चतुर्दशैकविंशतिरात्रिक्यस्तिस्र इति । नेदं पारमर्षप्रवचनानुसारि भाष्यं, किं तर्हि ?

भाष्यपाठपरामर्शः

प्रमत्तगीतमेतत् । वाचको हि पूर्ववित् कथमेवंविधमार्पणविस्वादि निर्व-
धनीयात् ? सूत्रानवबोधादुपजातभ्रान्तिना केनापि रचितमेतद् वचनकम्-
दोचा सचराहंदिद्या तद्व्या सचराहंदिद्या । द्वितीया सप्तरात्रिकी तृतीया सप्तरात्रिकीति
सूत्रनिर्भेदः । द्वे सप्तरात्रे त्रीणीति सप्तरात्राणीति । सूत्रनिर्भेदं कृत्वा पठितमन्त्रेण सप्तचतुर्दशै-
कविंशतिरात्रिक्यस्तिस्र इति ॥

१ 'प्रातिक्रमेत्' इति ग-पाठः । २ 'कादिना' इति ड-पाठः । ३ 'दण्डयतः' इति ड-पाठः । ४ 'उत्कुकुटुहासनं'
इति ड-पाठः । ५ 'दिक्पुनर्वीरा' इति ड-पाठः । ६ 'निर्बद्धदृष्टि' इति च-पाठः । ७ 'मर्षवचना' इति ड-पाठः ।
८ 'व्यायत्' इति ड-पाठः । ९ 'द्विषत्' इति ग-पाठः ।

एवं तपः प्रकीर्णकमभिधाय त्यागाभिधित्तया ग्राह—

भा०—वाह्याभ्यन्तरोपधिशरीरान्नपानाद्याश्रयो भावदोषपरित्यागस्त्यागः ।

टी०—वाह्याभ्यन्तरोपधिशरीरान्नपानादिराश्रयो यस्य तस्यैवंविधस्य भाव-
दोषस्य परित्यागस्त्यागोऽभिधीयते । न हि निरालम्बनो भावदोषः समस्ति । यथा ह्यशुभं
तपसा नादत्ते प्राक्तनं च त्यजत्येवं वाह्योपकरणादित्यागोऽपि संवृणोत्यास्रवद्वाराणि ।
तत्रोपकरणं वाह्यं रजोहरणपात्रादि स्वविरजिनकल्पयोग्योपधिः दुष्टवाङ्मनसैः अभ्यन्तरं
क्रोधादिश्चातिहुस्त्यज उपधिः । शरीरं वाऽभ्यन्तरमन्नपानं च ब्राह्मम् । आदिग्रहणादौपग्रहिकं
च बहिर्निपद्यादण्डकादि आश्रयभूतं भावदोषस्य भवति । भावदोषो मूर्च्छा स्नेहः गार्ध्यादिः ।
संयमसाधनं रजोहरणादीत्येवं धारयति, न पुना रागादियुक्तः शोभाद्यर्थम् । एवंविधस्य
भावदोषस्य परित्यागः सर्वप्रकारस्त्याग उच्यते ॥

सम्प्रति आकिञ्चन्यस्वरूपनिरूपणायाह—

भा०—शरीरधर्मोपकरणादिषु निर्ममत्वमाकिञ्चन्यम् ॥ ९ ॥

टी०—शरीरेति । उक्तेन न्यायेन भावदोषत्यागं कृत्वा वाह्योपकरणं रजोहरणपात्रा-
द्युपशृङ्खानोऽप्यकिञ्चन एव भवति । शरीरमाश्रयमात्रमात्मनो यदा च तत्र त्यागार्हमशुचि-
त्वङ्मांसास्थिपञ्जरं केवलं धर्मसाधनचेष्टायाः संयमभरक्षमायाः साहायके वर्तते । तदिदं
शकटाक्षोपाञ्जनवदाहारादिनोपग्राह्यम् । न त्ववयवसन्निवेशशोभार्थमिति । निर्ममत्वमाकि-
ञ्चन्यं धर्मोपकरणं रजोहृत्यादि प्रमार्जनादिकार्यप्रसाधनाय व्याग्नियत इति संयमोपकरणम् ।
अत्रापि निर्ममत्वमाकिञ्चन्यमिति ॥

ब्रह्मचर्यस्वरूपनिर्दिधारयिषया ग्राह—

भा०—व्रतपरिपालनाय ज्ञानाभिवृद्धये कषायपरिपाकाय च गुरुकुलवासो
ब्रह्मचर्यम् ॥

टी०—व्रतपरिपालनायेत्यादि । आकिञ्चन्ये व्यवस्थितो ब्रह्मचर्यं परिपालयेत् । तच्च
ब्रह्मचर्यं गुरुकुलवासलक्षणम् । गुरुकुलवासो ब्रह्मचर्यमिति । वृहत्त्वादात्मा ब्रह्म [आद्युत्तिरात्मनि
ब्रह्मचर्यमाख्यातम्] ब्रह्मणि चरणमात्मारामत्वमरक्तद्विष्टात्मनि व्यवस्थानम् । अत्रब्रह्मणश्च
विनिवृत्तिर्नैतं मैथुनवर्जप्राधान्येन । तत्परिपालनाय गुरुकुले वस्तव्यम् । यद्यपि मनोज्ञामनोज्ञ-

१ 'त्यागधर्मः' इति ग-पाठः । २ 'मनसमभ्यन्तरं' इति ग-पाठः । ३ 'शोभायां प्रति' इति च-पाठः ।

४ 'रजोगुण्यादि' इति ङ-पाठः । ५ 'तस्य प्रतिपा०' इति ग-पाठः ।

एकमात्रिकस्याः
स्वरूपम्

तथा पानकस्य, द्राघिका च प्लुतस्थानः पादमेकं विन्यस्यात् बहिर्मे-
वस्यापि नो दासं यदि दद्यात् नतः कनयो । तथा आदिमज्जातान-
मोचप्रयदीदी पेदा करिंदा गोमूत्रिका पाद्वरीतिः संतुक्ता गता

प्रत्यागता येति पृथिवीगोचरभूमिचारी । पूर्वविचारकरीति यत्र जायते तत्र करां कृत्ये
पानः । यत्र न जायते तत्र करां वाग्दोगादपं ता वप्नु कृत्ये, न पततः । पावनप्रच्छन्ना-
जापनप्रशान्ता कृत्यमाया आगमनविच्छेदकृद्गृहकृद्गृहमोचप्रयदीदी पाद्वरीतिः पृथिवी कृष्ण-
स्तीर्णसंस्कारकप्रयगायी कथिन् गृह्यासिने प्रतिभये आर्षं लगयेन् करो दादभ्यासं निष्कामेव
कष्टकादिकं पादनप्रमथितो वा कृष्णकादि नो निद्वेरेन् । अन्त्यनादिषु म

स्थानादेकमपि पदं न प्रयाति । विगतप्रायेणानि पानकेन दृष्टा

सन्मुखमापवतो दृष्टाद्यदस्त्वादेर्मात्वा पदमपेकं पद्याभावनपर्वन्

चित्रा एषा मासिकी प्रतिभेति । दिमासप्रतिमामाह उस्थान्यमो

पूर्ववत् । एवमुत्तरास्यपि यावन्तो मागास्तास्य एव

सप्त दचयः । शेषं प्रथमप्रतिमात्रिगानम् । प्रथमगतरात्रि

सप्तरात्रिक्याः मपानकं ग्रामादेर्मात्वा

स्वरूपम् दिव्यमानुषतैर्यग्योनानुपसगान्

द्वितीयां सप्तरात्रिकीं प्रतिमात्र

त्वस्य देण्डायवं लगडशायिता उतकृदुक्तान्नं वा

चतुर्थमक्तमपानकं च, स्थानं पुनरस्य

प्रतिपन्नस्य प्रतिमां पष्ठमक्तमपानकं बहिर्ग्रामादे

कायोत्सर्गावस्थानमेकं, शेषं पूर्ववत् ।

बहिरीपत् प्राग्भारगतेन कायेनैकपुद्गलनिर्मुक्त

ग्रामः कायोत्सर्गावस्थापी दिव्य

चतुर्दशैकविंशतिरात्रिक्यस्ति सप्त इति । ने

प्रमचगीतमेतत् । वाचको

भाष्यपाठपरामर्शः धनीयात् ?

दोच्चा सप्तराहंदिद्या तद्वया सप्तराहंदिद्या ।

सूत्रनिर्भेदः । द्वे सप्तरात्रे त्रीणीति सप्तरात्राणीति

कविंशतिरात्रिक्यस्ति सप्त इति ॥

१ 'प्रादिकामेत' इति ग-पाठः । २ 'कादिना' इति

इति ङ-पाठः । ५ 'द्विगुणवीरा' इति ङ-पाठः । ६

८ 'ब्रूयात्' इति ङ-पाठः । ९ 'द्विसप्त' इति ग-पाठः ।

एवं तपः प्रकीर्णकमभिधाय त्यागाभिधित्तया प्राह—

भा०—वाह्याभ्यन्तरोपधिशरीरान्नपानाद्याश्रयो भावदोषपरित्यागस्त्यागः ।

टी०—वाह्याभ्यन्तरोपधिशरीरान्नपानादिराश्रयो यस्य तस्यैवंविधस्य भाव-
दोषस्य परित्यागस्त्यागोऽभिधीयते । न हि निरालम्बनो भावदोषः समस्ति । यथा ह्यशुभं
तपसा नादत्ते प्राक्तनं च त्यजत्येवं वाह्योपकरणादित्यागोऽपि संवृणोत्यासन्नद्वाराणि ।
तत्रोपकरणं वाह्यं रजोहरणपात्रादि स्थविरजिनकल्पयोग्योपधिः दुष्टवाङ्मनसः अभ्यन्तरं
क्रोधादिश्रान्तिदुस्त्यज उपधिः । शरीरं वाऽभ्यन्तरमन्नपानं च वाह्यम् । आदिग्रहणादौ प्रहिं-
कं च बहिर्निपद्यादण्डकादि आश्रयभूतं भावदोषस्य भवति । भावदोषो मूर्च्छा स्नेहः गाध्यादिः ।
संयमसाधनं रजोहरणादीत्येवं धारयति, न पुना रागादियुक्तः शोभाद्यर्थम् । एवंविधस्य
भावदोषस्य परित्यागः सर्वप्रकारस्त्याग उच्यते ॥

सम्प्रति आकिञ्चन्यस्वरूपनिरूपणायाह—

भा०—शरीरधर्मोपकरणादिषु निर्ममत्वमाकिञ्चन्यम् ॥ ९ ॥

टी०—शरीरेति । उक्तेन न्यायेन भावदोषत्यागं कृत्वा वाह्योपकरणं रजोहरणपात्रा-
द्युपभुञ्जानोऽप्यकिञ्चन एव भवति । शरीरमाश्रयमात्रमात्मनो यदा च तत्र त्यागार्हमशुचि-
त्वङ्मांसास्थिपञ्जरं केवलं धर्मसाधनचेष्टायाः संयमभरक्षमायाः साहायके वर्तते । तदिदं
शकटाक्षोपाञ्जनवदाहारादिनोपप्राह्यम् । न त्वयवसन्निवेशशोभार्थमिति । निर्ममत्वमाकि-
ञ्चन्यं धर्मोपकरणं रजोहृत्पादि प्रमार्जनादिकार्यप्रसाधनाय व्याप्रियत इति संयमोपकरणम् ।
अत्रापि निर्ममत्वमाकिञ्चन्यमिति ॥

ब्रह्मचर्यस्वरूपनिर्दिधारयिषया प्राह—

भा०—व्रतपरिपालनाय ज्ञानाभिवृद्धये कपायपरिपाकाय च गुरुकुलवासो
ब्रह्मचर्यम् ॥

टी०—व्रतपरिपालनायेत्यादि । आकिञ्चन्ये व्यवस्थितो ब्रह्मचर्यं परिपालयेत् । तच्च
ब्रह्मचर्यं गुरुकुलवासलक्षणम् । गुरुकुलवासो ब्रह्मचर्यमिति । बृहत्त्वादात्मा ब्रह्म [आशुचिरात्मनि
ब्रह्मचर्यमाख्यातम्] ब्रह्मणि चरणमात्मारामत्वभरक्तद्विष्टात्मनि व्यवस्थानम् । अब्रह्मणश्च
विनिवृत्तिर्त्रैतं मैथुनवर्जप्राधान्येन । तत्परिपालनाय गुरुकुले वस्तव्यम् । यद्यपि मनोज्ञामनोज्ञ-

१ 'त्यागधर्मः' इति ग-पाठः । २ 'मनसमभ्यन्तरं' इति ग-पाठः । ३ 'शोभायां प्रति' इति च-पाठः ।
४ 'रजोहृत्पादि' इति क-पाठः । ५ 'तस्य प्रतिपा०' इति ग-पाठः ।

एकमासिक्याः
स्वरूपम्

तथा पानरुस्य, दापिका च प्लुतस्यान्तः पादमेकं विन्यस्यापरं बहिष्क-
यस्याप्य तां दापि यदि ददाति ततः कर्त्तव्यं । तथा प्रादिमध्याह्नान-
गोचरत्रयदीप्ती पेडा अर्धपेडा गोमूत्रिका पत्रहारीतिः संयुक्तानां गत्वा
प्रत्यागता चेति पञ्चविधगोचरभूमिनारी । एवंविधतपभारीति यत्र ज्ञाप्यते तत्रैकरात्रं कल्पते
वासः । यत्र न ज्ञाप्यते तत्रैकरात्रं वाऽहोरात्रद्वयं वा गत्तु कर्त्तव्यं, न परतः । याचनप्रच्छनाज्जु-
ज्ञापनप्रश्नव्याकरणमार्गो आगमनविहङ्गगृहगृध्रमूलोपाध्वययारिमोगहारी दृषिवीकाष्टयथा-
स्त्रीर्णसंस्तारकप्रयशायी कश्चित् तदध्यासिते प्रतिश्रये आश्रितं लगयेत् ततो दाहभयार्थं निष्कामेत्
कण्टकादिकं पादलग्नमक्षिणो वा कण्ठकादिनो निर्दरेत् । जलस्पृश्यादिषु यत्रास्त्वमेति तपनस्ततः
स्थानादेकमपि पदं न प्रयाति । विगतजीवेनापि पानकेन हस्तपादादिप्रक्षालनं न करोति ।
सन्मुखमापततो दुष्टाद्यहस्त्यादेर्भोत्या पदमप्येकं पश्चात्प्रापयेत् । एवमादिभिर्निषमविशेषैर्वि-
चित्रा एषा मासिकी प्रतिभेति । द्विमासप्रतिमामारुढस्यान्यतो द्वे दत्ती पानरुस्य च, शेषचर्या
पूर्ववत् । एवमुत्तरास्वपि याचन्तो मासास्तावत्य एव दत्तयोऽपि यावत् सप्तमासिक्यां
सप्त दत्तयः । शेषं प्रथमप्रतिमावद्विधानम् । प्रथमतस्तारात्रिकीं प्रतिमामारुढस्य चतुर्थमक्त-

सप्तारात्रिक्याः
स्वरूपम्

मपानकं ग्रामादेर्वहिरुत्थानपार्श्वेऽपि नो नियम्यस्य वा कल्पते स्यात्
दिव्यमानुपतेर्यग्योनानुपसर्गान् सम्यहसहमानस्येत्यन्यत् पूर्ववत् ।
द्वितीयां सप्तारात्रिकीं प्रतिमामारुढस्य तदेव चतुर्थमक्तमपानकं च स्थानं
त्वस्य दण्डायतं लगडशापिता उट्कटुकासनं वा । तृतीयामपि सप्तारात्रिकीं प्रतिमामारुढस्य
चतुर्थमक्तमपानकं च, स्थानं पुनरस्य गोदोहिंका वीरासनं आम्रकुञ्जिता चेति । अहोरात्रिकीं
प्रतिपन्नस्य प्रतिमां षष्ठमक्तमपानकं बहिर्ग्रामादेथतुरङ्गलान्तरो चरणौ विधाय लम्बितबाहोः
कायोत्सर्गावस्थानमेकं, शेषं पूर्ववत् । एकरात्रिकीं प्रतिमां कुर्वतोऽष्टममक्तमपानकं ग्रामादे-
र्वहिरपत् प्राग्भारगतेन कायेनैरुपद्रलनिर्दृष्टदृष्टिनिमित्तनयनो यथाप्रणिहितवात्रः सुगुप्तेन्द्रिय-
ग्रामः कायोत्सर्गावस्थायी दिव्यमानुपतैरथानुपसर्गान् सम्यक् तितिष्ठते यस्तस्य भवतीति सप्त-
चतुर्दशैकविंशतिरात्रिक्यस्तिस्त्र इति । नेदं पारमर्षप्रवचनानुसारि भाष्यं, किं तर्हि ?

भाष्यपाठपरामर्शः

प्रमत्तगीतमेतत् । वाचको हि पूर्ववित् कथमेवंविधमार्पविसंवादि निर्व-
धनीयात् ? सूत्रानवबोधादुपजातभ्रान्तिना केनापि रचितमेतद् वचनकम्-
दोच्चा सचराह्दिया तद्वया सचराह्दिया । द्वितीया सप्तारात्रिकी तृतीया सप्तारात्रिकीति
सूत्रनिर्भेदः । द्वे सप्तारात्रे त्रीणीति सप्तारात्राणीति । सूत्रनिर्भेदं कृत्वा पठितमज्ञेन सप्तचतुर्दशै-
कविंशतिरात्रिक्यस्तिस्त्र इति ॥

एवं तपः प्रकीर्णकमभिधाय त्यागाभिधित्तया ग्राह—

भा०—वाह्याभ्यन्तरोपधिशरीरान्नपानाद्याश्रयो भावदोषपरित्यागस्त्यागः ।

टी०—वाह्याभ्यन्तरोपधिशरीरान्नपानादिराश्रयो यस्य तस्यैवंविधस्य भाव-
दोषस्य परित्यागस्त्यागोऽभिधीयते । न हि निरालम्बनो भावदोषः समस्ति । यथा ह्यशुभं
तपसा नादत्ते प्राक्तनं च त्यजत्येवं बाह्योपकरणादित्यागोऽपि संवृणोत्यास्रवद्वाराणि ।
तत्रोपकरणं बाह्यं रजोहरणपात्रादि स्थविरजिनकल्पयोग्योपधिः दुष्टवाङ्मनसैः अभ्यन्तरं
श्रोधादिधातिदुस्त्यज उपधिः । शरीरं वाऽभ्यन्तरमन्नपानं च ग्राह्यम् । आदिग्रहणादौ प्रहिकं
च बहिर्निष्पादण्डकादि आश्रयभूतं भावदोषस्य भवति । भावदोषो मूर्च्छा स्नेहः गार्ह्यादिः ।
संयमसाधनं रजोहरणादीत्येवं धारयति, न पुना रागादियुक्तः शोभाघर्थम् । एवंविधस्य
भावदोषस्य परित्यागः सर्वप्रकारस्त्याग उच्यते ॥

सम्प्रति आकिञ्चन्यस्वरूपनिरूपणायाह—

भा०—शरीरधर्मोपकरणादिषु निर्ममत्वमाकिञ्चन्यम् ॥ ९ ॥

टी०—शरीरेति । उक्तेन न्यायेन भावदोषत्यागं कृत्वा बाह्योपकरणं रजोहरणपात्रा-
द्युपभुञ्जानोऽप्यकिञ्चन एव भवति । शरीरमाश्रयमात्रमात्मनो यदा च तत्र त्यागार्हमशुचि-
त्वङ्मांसास्थिपञ्जरं केवलं धर्मसाधनचेष्टायाः संयमभरक्षमायाः साहायके वर्तते । तदिदं
शकटाक्षोपाञ्जनवदाहारादिनोपग्राह्यम् । न त्ववयवसन्निवेशशोभाधर्ममिति । निर्ममत्वमाकि-
ञ्चन्यं धर्मोपकरणं रजोहृत्यादि प्रमार्जनादिकार्यप्रसाधनाय व्याप्रियत इति संयमोपकरणम् ।
अत्रापि निर्ममत्वमाकिञ्चन्यमिति ॥

ब्रह्मचर्यस्वरूपनिर्दिधारयिषया ग्राह—

भा०—व्रतपरिपालनाय ज्ञानाभिवृद्धये कपायपरिपाकाय च गुरुकुलवासो
ब्रह्मचर्यम् ॥

टी०—व्रतपरिपालनाय ज्ञानाभिवृद्धये कपायपरिपाकाय च गुरुकुलवासो
ब्रह्मचर्यम् । तत्र [आवृत्तिरात्मनि
ब्रह्मचर्यमाख्यातम्] ब्रह्मणि चरणमात्मारामत्वभरक्तद्विष्टात्मनि व्यवस्थानम् । अन्नद्वण्य
विनिवृत्तिर्न तत्र मैथुनवर्जप्राधान्येन । तत्रपरिपालनाय गुरुकुले वस्तव्यम् । यद्यपि मनोज्ञामनोज्ञ-

१ 'त्यागधर्मः' इति ग-पाठः । २ 'मनसमभ्यन्तरं' इति ग-पाठः । ३ 'शोभाधर्मं प्रति' इति च-पाठः ।
४ 'रजोऽस्यादि' इति छ-पाठः । ५ 'तस्य प्रतिपा०' इति ग-पाठः ।

विषयरागविरागविमुक्तिर्भ्रमार्थं, तथापि प्रभानत्वेन विरथा भूयते इति । तत्परिपल्लवार्थं च भगवद्भिन्नवगुण उपदिष्टाः—वृत्ति-कथा-निरर्थ-निद्रा-कृद्धान्तर-पूर्वकीदृशप्रवृत्तिराहारा-
ऽतिमात्र-भोजनविभूषणाख्याः । ज्ञानसंनिधौ च गुरुकुलभागः । यथाकामार्थ—

“नामस्त होइ भागी विरगओ इंगणे चरिते व ।

पद्या आनरुदाए गुरुकुलवासं न सुंति ॥ १ ॥”

कपायाः क्रोधादयस्तेषां परिपाकः—परिणतिर्यत्रमः धर्मो वा तदर्थं च गुरुकुल-
वासोऽभ्युपेयः । गुरुद्वित्यस्य हि परिणामवैनिष्ठाद् विकृतादिदोषात् अज्ञानसम्पत्तौ वृत्त-
क्रियासङ्गात् अनुस्रोतोगामित्वदोषात् सय एव मोक्षमार्गाद् भ्रमः स्यात् । तस्मादाप्राप्तिवत्
गुरुकुलवासः श्रेयः । गुरुकुलवासेन वा स्वतन्त्रीकृतस्य ज्ञानदर्शनचरणव्रतभावनागुणवा-
दिपरिवृद्धिः । अत एव च साधोर्द्विषद्गृहीतत्वमाचार्योपाध्यायान्याम् । निर्वन्ध्यास्तु प्रवर्तिनी
सद्गृहीतत्वं च । तदेव च पर्यायशब्देराख्यातमादराधानार्थम् ॥

भा०—अस्यातन्म्यं गुर्वधीनत्वं गुरुनिर्देशः (शास्त्रं ?) स्थायित्व-
माचार्याणां पञ्चविधत्वम् । इत्यर्थं च पञ्चाचार्याः प्रोक्ताः—प्रव्राजकः, दिगाचार्यः, श्रुतोद्देशा,
श्रुतसमुद्देशा, आम्नायार्थवाचक इति ॥

टी०—अस्यातन्म्यं गुर्वधीनत्वं गुरुनिर्देशावस्थायित्वमिति । आचार्यप्रव्राजक
पञ्चाचार्याः प्रोक्ताः—ख्याप्याः प्रव्राजकः—सामायिकव्रतादेरातोपयिता १, दिगाचार्यः—
सचिचापितमिश्रवस्त्वनुज्ञापी २, श्रुतोद्देशा—श्रुतम्—आगममुद्दिशति यः प्रथमतः ३,
एवमुद्दिष्टगुर्वधिरपाये तदेव श्रुतं समुद्दिश्यनुजानीते वा यः स्थिरपरिचितकारयित्वेन
सम्यग् धारणानुप्रवचनेन च स श्रुतसमुद्देशा । समुद्देशानुज्ञयोरेककालत्वाद् समुद्देशसङ्ग-
हीतमनुज्ञानम् ४, आम्नाय—आगमस्तस्योत्सर्गापवादलक्षणोऽर्थस्तं वक्तीत्याम्नायार्थवाचकः,
पारमर्षप्रवचनार्थकथनेनानुग्राहकोऽक्षनिपयानुज्ञापी पञ्चम आचार्यः ५ ॥

भा०—तस्य ब्रह्मचर्यस्येमे विशेषगुणा भवन्ति । अब्रह्मविरतेष्वेतस्य
भावना यथोक्ता इष्टस्पर्श-रस-गन्ध-विभूषणभिनन्दित्वं चेति ॥

टी०—तस्य ब्रह्मचर्यस्येत्यादि । पुनरपि तद्रक्षणद्वीकरणार्थं ब्रह्मचर्यस्य
विशेषगुणाः ख्याप्यन्ते—इमे इति प्रत्यक्षीक्रियन्ते । विशेषेण—अतिशयेनोपकारित्वाद् विशेष-
गुणा अब्रह्मविरतेष्वेव तस्य । यथोक्ता भावनाः प्राक् पञ्च दोषवर्जनेन निगूढं ह्यज्ञा-

१ छाया—

ज्ञानस्य भवति भागी विरतरतो दर्शने चरित्रे च ।

धन्या यावत्कथं गुरुकुलवासं न मुच्यन्ति ॥

२ ‘गुर्वधिप्राये’ इति ऋग्राठः । ३ ‘रतिप्रतभावना’ इति घ-पाठः । ४ ‘रस-रूप-गन्ध-शब्द-विभूषा’
इति घ-पाठः ।

लोचनपूर्वरतस्मृतिवृष्यरसकामकथनेभ्यः संसक्तादावेतयाच्च विरतयो भावना ब्रह्मणः, इष्टाश्च शुभा ये स्पर्शादयः, शरीरचिभूषा च, तत्रानभिनन्दत्वं-तत्प्राप्तावप्यपरितुष्टिर्मनसोऽप्रसादः-अरक्तद्विष्टतेत्येवं ब्रह्मचर्यं जायते इति । तदेवं क्षमया क्रोधं निहन्त्यात्, निहतक्रोधो नीचैर्धृत्यनुत्सेकाभ्यां मार्दवं धारयेत्, परित्यक्तमदस्थान आर्जवं भावयेत्, भावदोषवर्जनेन निगूढदोषां मायामार्जवेन प्रकटीकृत्य शौचमाचरेत् अलोभसंश्रयेण, लोभाशौचं अलोभशौचेन संशोध्य शुद्धात्मा सत्यं ब्रूयात्, सत्यभाषी सप्तदशविधं संयममनुतिष्ठेत्, संयतात्मा शेषाश्रयविशोधनार्थं तपश्चरेत्, ततो बाह्याभ्यां धर्मसाधनानि त्यजेत्, विद्यमानेष्वपि कायवाङ्मानसेषु धर्मोपकरणेषु स्वजनसुहृत्सन्ध्रियेषु च निःस्पृहत्वाच्चिर्ममत्वाख्यमाकिञ्चन्यं भावयेत् । सत्याकिञ्चन्ये ब्रह्मचर्यं परिपूर्णं भवतीति ॥ ६ ॥

एवं परमविशुद्धिलक्षणे धर्मे व्यवस्थितः पुनरपि आत्मगुणदोषजुगुप्सार्थं जगद् द्वाद-
शभिः स्वतन्त्रैर्विभज्यानुचिन्तयेदित्याह—

सूत्रम्—अनित्या-ऽशरण-संसारै-कत्वा-ऽन्यत्वा-ऽशुचि-
त्वा-ऽऽप्तव-संवर-निर्जरा-लोक-बोधिदुर्लभ-धर्म-
स्वाख्यातत्वानुचिन्तनमनुप्रेक्षाः ॥ ९-७ ॥

टी०—अपरे पठन्ति—अनुप्रेक्षा इति अनुप्रेक्षितव्या इत्यर्थः । अपरेऽनुप्रेक्षाशब्दमेक-
वचनान्तमधीयते, तत्रार्थोऽनित्यादिचिन्तनमनुप्रेक्षाच्यते, बहुवचनान्ते त्वनित्यादिचिन्तना-
न्यनुप्रेक्षा इति ।

भा०—एता द्वादशानुप्रेक्षाः । तत्र बाह्याभ्यन्तराणि शरीर-ज्ञाया-ऽऽसन-
वस्त्रादीनि द्रव्याणि सर्वसंयोगाश्चानित्या इत्यनुचिन्तयेत् । एवं ह्यस्य चिन्तयत-
स्तेष्वभिष्वङ्गो न भवति । मा भून्मे तद्वियोगजं दुःखमित्यनित्यानुप्रेक्षा ॥ १ ॥

टी०—एता द्वादशानुप्रेक्षा इत्यादि । एता अनित्यादिकाः परामृश्यन्ते । द्वादशेति द्वादशैव, नाधिका न्यूना वा । अनुप्रेक्षणमनुप्रेक्षा । अनुप्रेक्ष्यन्ते अनुचिन्त्यन्त इति वाऽनु-
 न्द्राः

सह सम्प्रतिपद्यन्ते । अभ्यन्तरं शरीरद्रव्यं जीवप्रदं शैर्वासात्वात् बाह्यानि शय्या-ऽऽसन-वस्त्रा-
दीनि । आदिग्रहणादौ वाकौ प्रग्रहीकोपधेः समस्तस्य ग्रहणम् । तत्र
अनित्यभावनायाः
स्वरूपम्
शरीरं तावत् जन्मनः प्रभृति पूर्वावस्थां जहदुत्तरावस्थामास्तन्दत् प्रतिश्र-
णमन्यथाऽन्यथा च भवज्जराजर्जरितसकलावयवं पुद्गलजालविरचनामात्रं

अनित्यभावेनायाः
स्वरूपम्

विषयरागविरागविमुक्तिर्ज्ञानं, तथापि प्रभानत्वेन निवृत्ता मेभूततेहरेव । तत्परिपाठनायं च भगवन्निर्गुण उपदिष्टः—रसति-कृपा-निरावे-न्द्रिय-कृद्भान्तर-पूर्वकीदृशप्रवर्णनाराहा-ऽतिमात्र-भोजनविभूषणाख्याः । ज्ञानसार्धनार्थं च गुरुकुलगतः । यथोक्तमर्थं—

“नाणस्त होइ भागी धिरमाओ दंगजे चरिते य ।

पचा आवरुहाए गुरुकुलपाठं न सुंति ॥ १ ॥”

कृपायाः क्रोधादयस्तेषां परिपाकः—परिनिष्कण्ठमः धर्मो वा तदर्थं च गुरुकुल-वातोऽभ्युपेयः । गुरुहितस्यादि परिणामाग्निभ्याद् धिक्कृपादिदोषात् अज्ञानसम्पर्कतु अस्त-त्क्रियासङ्गात् अनुस्रोतोगामित्वदोषात् मय एव मोक्षमार्गाद् भंगः स्यात् । तस्मादाश्रयितव्यं गुरुकुलयासः श्रेयः । गुरुकुलपाठेन वा स्वतन्त्राकृतस्य ज्ञानदर्शनपरणव्रतभावनागुत्सा-दिपरिवृद्धिः । अत एव च साधोर्द्विसहस्रगृहीतत्वमाचार्याणां प्राप्ताभ्याभ्याम् । निग्नन्ध्यास्तु अवर्तिनी सहस्रगृहीतत्वं च । तदेव च पर्यायशब्देराख्यातमाद्राधानार्थम् ॥

भा०—अस्वातन्त्र्यं गुर्वधीनत्वं गुरुनिर्देशः (शास्त्रं ?) स्थापित्वा-
आचार्याणां पञ्चविधत्वम् मित्यर्थं च पञ्चाचार्याः प्रोक्ताः—प्रवाजकः, दिगाचार्यः, भुतोद्देष्टा, श्रुतसमुद्देष्टा, आम्नापार्थवाचक इति ॥

टी०—अस्वातन्त्र्यं गुर्वधीनत्वं गुरुनिर्देशावस्थापित्वमिति । आचार्यप्रवृत्त्या पञ्चाचार्याः प्रोक्ताः—ख्याप्याः प्रवाजकः—सामायिकव्रतादेरारोपिता १, दिगाचार्यः—सचिचाचिचमिश्रवस्त्वनुज्ञायी २, भुतोद्देष्टा—श्रुतम्—आगममृदिशति यः प्रथमतः ३, एवमुद्दिष्टगुर्वदेरपाये तदेव श्रुतं समुद्दिश्यनुजानीते वा यः स्थिरपरिचितकारयित्वेन सम्यग् धारणानुप्रवचनेन च स श्रुतसमुद्देष्टा । समुद्देशानुज्ञयोरेककालत्वात् सहस्रसहस्र-हीतमनुज्ञानम् ४, आम्नाय—आगमस्तस्योत्सर्गापवादलक्षणोऽर्थस्तं वक्तीत्याम्नापार्थवाचकः, पारमर्षप्रवचनार्थकयनेनानुग्राहकोऽक्षनिपद्यानुज्ञायी पञ्चम आचार्यः ५ ॥

भा०—तस्य ब्रह्मचर्यस्येमे विशेषगुणा भवन्ति । अब्रह्मचरितेर्ब्रह्मस्य भावना यथोक्ता इष्टस्पर्श-रस-गन्ध-विभूषणभिनन्दित्वं चेति ॥

टी०—तस्य ब्रह्मचर्यस्येत्यादि । पुनरपि तद्रक्षणद्वीकरणार्थं ब्रह्मचर्यस्य विशेषगुणाः ख्याप्यन्ते—इमे इति प्रत्यक्षीक्रियन्ते । विशेषेण—अतिशयेनोपकारित्वाद् विज्ञे-षगुणा अब्रह्मचरितेर्ब्रह्मव्रतस्य । यथोक्ता भावनाः प्राक् पञ्च दोषवर्जनेन निगूढं ह्यङ्गा-

१ छाया—

ज्ञानस्य भवति भागी धिरतरतो दर्शने चरिते च ।

धन्या यावत्कथं गुरुकुलवासं न मुच्यन्ति ॥

२ ‘गुर्वपपाये’ इति छ-पाठः । ३ ‘रतिव्रतभावना’ इति छ-पाठः । ४ ‘रस-रूप-गन्ध-स्पर्श-विभूषा-’ इति छ-पाठः ।

लोचनपूर्वरतस्मृतिवृष्यरसकामकथनेभ्यः संसृतादावेसयाच विरतयो भावना ब्रह्मणः, इष्टाथ शुभा ये स्पर्शादयः, शरीरविभूषा च, तत्रानभिनन्दत्वं-तत्रासावप्यपरितुष्टिर्मनसोऽ-
प्रसादः-अरक्तद्विष्टतेत्येवं ब्रह्मचर्यं जायते इति । तदेवं क्षमया क्रोधं निहन्यात्, निहतक्रोधो
नीचैर्बुध्यन्तुत्सेकाभ्यां मार्दवं धारयेत्, परित्यक्तमदस्यान आर्जवं भावयेत्, भावदोषवर्जनेन
निगूढदोषां मायामार्जवेन प्रैकटीकृत्य शौचमाचरेत् अलोभसंश्रयेण, लोभाशौचं अलोभशौचं

संशोध्य शुद्धात्मा सत्यं ब्रूयात्, सत्यभाषी सप्तदशविधं संयममनुतिष्ठेत्,
ब्रह्मचर्यस्य परि-
पूर्णतायां साधनानि
संयतात्मा शेषाशयविशोधनार्थं तपश्चरेत्, ततो ब्राह्मण्यपि धर्मसाधनानि
त्यजेत्, विद्यमानेष्वपि कायवाङ्मानसेषु धर्मोपकरणेषु स्वजनमुहृत्स-
म्बन्धिषु च निःस्पृहत्वाचिर्ममत्वाख्यमाकिञ्चन्यं भावयेत् । सत्याकिञ्चन्ये ब्रह्मचर्यं परिपूर्णं
भवतीति ॥ ६ ॥

एवं परमविशुद्धिलक्षणे धर्मे व्यवस्थितः पुनरपि आत्मगुणदोषजगुप्तार्थं जगद् द्वाद-
शभिः स्वतत्त्वैर्विभज्यानुचिन्तयेदित्याह—

द्वादश भावनाः

सूत्रम्—अनित्या-ऽशरण-संसारै-कत्वा-ऽन्यत्वा-ऽशुचि-
त्वा-ऽऽस्रव-संवर-निर्जरा-लोक-बोधिदुर्लभ-धर्म-
स्वाख्यातंत्वानुचिन्तनमनुप्रेक्षाः ॥ १-७ ॥

टी०—अपरे पठन्ति-अनुप्रेक्षा इति अनुप्रेक्षितव्या इत्यर्थः । अपरेऽनुप्रेक्षाशब्दमेक-
वचनान्तमधीयते, तत्रार्थोऽनित्यादिचिन्तनमनुप्रेक्षाच्यते, बहुवचनान्ते त्वनित्यादिचिन्तना-
न्यनुप्रेक्षा इति ।

भा०—एता द्वादशानुप्रेक्षाः । तत्र बाह्याभ्यन्तराणि शरीर-शय्या-ऽऽसन-
वस्त्रादीनि द्रव्याणि सर्वसंयोगाश्चानित्या इत्यनुचिन्तयेत् । एवं ह्यस्य चिन्तयत-
स्तेष्वभिष्वङ्गो न भवति । मा भून्मे तद्वियोगजं दुःखमित्यनित्यानुप्रेक्षा ॥ १ ॥

टी०—एता द्वादशानुप्रेक्षा इत्यादि । एता अनित्यादिकाः परामृश्यन्ते । द्वादशेति
द्वादशैव, नाधिका न्यूना वा । अनुप्रेक्षणमनुप्रेक्षा । अनुप्रेक्ष्यन्ते अनुचिन्त्यन्ते इति वाऽनु-
प्रेक्षाः । तत्र-तास्वनित्यभावना तावद् भण्यत । तत्रानित्यादयो धर्मस्वाख्यातान्ताः कृतब्रह्माः
विहितभावप्रत्यया अनुचिन्तनशब्देन सह कृतपणीसमासास्तत्पुरुषसमानाधिकरणानुप्रेक्षाशब्देन
सह सम्प्रतिपद्यन्ते । अभ्यन्तरं शरीरद्रव्यं जीवप्रदं शैव्यास्तत्वात् बाह्यानि शय्या-ऽऽसन-वस्त्रा-
दीनि । आदिग्रहणादौघिकौपग्रहिकोपधेः समस्तस्य ग्रहणम् । तत्र

अनित्यभावनायाः

स्वरूपम्

शरीरं तावत् जन्मनः प्रभृति पूर्वावस्थां जहदुत्तरावस्थामास्कन्दत् प्रतिक्ष-
णमन्यथाऽन्यथा च भवज्जराजर्जरितसकलावयवं पुद्गलजालविरचनामात्रं

विषयरागविरागविमुक्तिर्निर्जनम्, तथापि प्रभानत्वेन विरज्या मैथुनमेतरेषु । तत्परिपातनार्थं च भगवद्भिन्नवस्तुस्य उपदिष्टाः—रगति-रूपा-निरागे-न्द्रिय-कृद्धान्तर-पूर्वकीदृक्प्रवृत्तिनारात्-
ऽतिमात्र-भोजनविभूषणाख्याः । ज्ञानतन्त्रेणार्थं च गुरुकृतभागः । यथोक्तमर्थं—

“नानास्त होद भागी विरतरतो दंशे चरिते य ।

यथा आपकहाण गुरुकृतवासं न मुञ्चति ॥ १ ॥”

कपायाः क्रोधादयस्तेषां परिपातः—परिणतिरगमः धर्मो वा तदर्थं च गुरुकृत-
वासोऽभ्युपेयः । गुरुहितस्य हि परिणामवैनिष्प्राद् विरुधादिदोषात् असंजनसम्पन्नस्य अत-
त्किपासहगात् अनुस्रोतोगामित्वदोषात् यद्यप्येव मोक्षमार्गाद् भ्रंशः स्यात् । तस्मादप्रापितान्
गुरुकृतवासः श्रेयः । गुरुकृतवासेन वा स्वतन्त्रीकृतस्य ज्ञानदर्शनपरिणामव्रतमाननागुत्सा-
दिपरिवृद्धिः । अत एव च साधोर्द्विसहस्रगृहीतत्वमानार्थोपाध्यायाभ्याम् । निर्वन्ध्यास्तु प्रवर्तिनी
सहस्रगृहीतत्वं च । तदेव च पर्यायशब्देराख्यातमादराधानार्थम् ॥

भा०—अस्वातन्त्र्यं गुर्वधीनत्वं गुरुनिर्देशा(शाब् ?)स्थापित्व-
आचार्याणां पञ्चविधत्वम् मित्यर्थं च पञ्चाचार्याः प्रोक्ताः—प्रवाजकः, दिगाचार्यः, श्रुतोद्देश्यः,
श्रुतसमुद्देश्यः, आम्नापार्थवाचक इति ॥

टी०—अस्वातन्त्र्यं गुर्वधीनत्वं गुरुनिर्देशायस्थापित्वमिति । आचार्यब्रह्मणश्च
पञ्चाचार्याः प्रोक्ताः—ख्याप्याः प्रवाजकः—सामायिकव्रतादेरारोपयिता १, दिगाचार्यः—
सचिचाचितमिश्रवस्त्वनुज्ञायी २, श्रुतोद्देश्यः—श्रुतम्—आगममुद्दिशति यः प्रथमतः ३,
एवमुद्दिष्टगुर्वेदिरपाये तदेव श्रुतं समुद्दिश्यनुजानीते वा यः स्थिरपरिचितकारयित्वेन
सम्पद्य धारणानुप्रवचनेन च स श्रुतसमुद्देश्यः ४, समुद्देश्यनुज्ञयोरेककालत्वात् समुद्देश्यसहस्र-
गृहीतमनुज्ञानम् ४, आम्नाय—आगमस्तस्योत्सर्गापवादलक्षणोऽर्थस्तं यत्कीत्याम्नापार्थवाचकः,
पारमर्षप्रवचनार्थकयनेनानुग्राहकोऽक्षनिपद्यानुज्ञायी पञ्चम आचार्यः ५ ॥

भा०—तस्य ब्रह्मचर्यस्येमे विशेषगुणा भवन्ति । अब्रह्मचरितेर्ब्रह्मस्य
भावना यथोक्ता इष्टस्पर्श-रस-गन्ध-विभूषानभिनन्दित्वं चेति ॥

टी०—तस्य ब्रह्मचर्यस्येत्यादि । पुनरपि तद्रक्षणद्वीकरणार्थं ब्रह्मचर्यस्य
विशेषगुणाः ख्याप्यन्ते—इमे इति प्रत्यक्षीक्रियन्ते । विशेषेण—अतिशयेनोपकारित्वाद् विशे-
षगुणा अब्रह्मचरितेर्ब्रह्मव्रतस्य । यथोक्ता भावनाः प्राक् पञ्च दोषवर्जनेन निगूढस्यज्ञा-

१ छाया—

ज्ञानस्य भवति भागी विरतरतो दर्शने चरिते च ।

पण्या यावत्कथं गुरुकृतवासं न मुञ्चति ॥

२ ‘गुर्वप्याये’ इति छ-पाठः । ३ ‘रतिमतभावना’ इति छ-पाठः । ४ ‘रस-रूप-गन्ध-शब्द-विभूषा-
इति छ-पाठः ।

लोचनपूर्वरतस्मृतिवृष्यरसकामकथनेभ्यः संसक्तादवसथाच्च विरतयो भावना ब्रह्मणः, इष्टाश्च शुभा ये स्पर्शादयः, शरीरविभूषा च, तत्रानभिनन्दत्वं-तत्प्राप्तावप्यपरितुष्टिर्भनसोऽ-
प्रसादः-अरक्तद्विष्टतेत्येवं ब्रह्मचर्यं जायते इति । तदेवं क्षमया क्रोधं निहन्त्यात्, निहतक्रोधो
नीचैर्दृष्ट्यनुत्सेकाभ्यां मार्दवं धारयेत्, परित्यक्तमदस्थान आर्जवं भावयेत्, भावदोषवर्जनेन
निगूढदोषां मायामार्जवेन प्रकटीकृत्य शौचमाचरेत् अलोभसंश्रयेण, लोभाशौचं अलोभशौचेन

संशोध्य शुद्धात्मा सत्यं ब्रूयात्, सत्यभाषी सप्तदशविधं संयममनुतिष्ठेत्,
ब्रह्मचर्यस्य परि-
पूर्णतायां स्वाधनानि
संयतात्मा शेषाशयविशोधनार्थं तपश्चरेत्, ततो ब्राह्मण्यपि धर्मसाधनानि
त्यजेत्, विद्यमानेष्वपि कायवाङ्मानसेषु धर्मोपकरणेषु स्वजनसुहृत्स-
म्बन्धिषु च निःस्पृहत्वाभिर्ममत्वाख्यमाकिञ्चन्यं भावयेत् । सत्याकिञ्चन्ये ब्रह्मचर्यं परिपूर्णं
भवतीति ॥ ६ ॥

एवं परमविशुद्धिलक्षणे धर्मे व्यवस्थितः पुनरपि आत्मगुणदोषजुगुप्सार्थं जगद् द्वाद-
शभिः स्वतत्त्वैर्विभज्यानुचिन्तयेदित्याह—

द्वादश भावनाः

सूत्रम्—अनित्या-ऽशरण-संसारै-कत्वा-ऽन्यत्वा-ऽशुचि-
त्वा-ऽऽस्रव-संवर-निर्जरा-लोक-बोधिदुर्लभ-धर्म-
स्वाख्यातत्वानुचिन्तनमनुप्रेक्षाः ॥ १-७ ॥

टी०—अपरे पठन्ति-अनुप्रेक्षा इति अनुप्रेक्षितव्या इत्यर्थः । अपरेऽनुप्रेक्षाशब्दमेक-
वचनान्तमधीयते, तत्रार्थोऽनित्यादिचिन्तनमनुप्रेक्षाच्यते, बहुवचनान्ते त्वनित्यादिचिन्तना-
न्यनुप्रेक्षा इति ।

भा०—एता द्वादशानुप्रेक्षाः । तत्र बाह्याभ्यन्तराणि शरीर-शय्या-ऽऽसन-
वस्त्रादीनि द्रव्याणि सर्वसंयोगाश्चानित्या इत्यनुचिन्तयेत् । एवं ह्यस्य चिन्तयत-
स्तेष्वभिष्वङ्गो न भवति । मा भूमे तद्वियोगजं दुःखमित्यनित्यानुप्रेक्षा ॥ १ ॥

टी०—एता द्वादशानुप्रेक्षा इत्यादि । एता अनित्यादिकाः परामृश्यन्ते । द्वादशेति
द्वादशैव, नाधिका न्यूना वा । अनुप्रेक्षणमनुप्रेक्षा । अनुप्रेक्ष्यन्ते अनुचिन्त्यन्त इति वाऽनु-
प्रेक्षाः । तत्र-तास्वनित्यभावना तावद् भण्यत । तत्रानित्यादयो धर्मस्वाख्यातान्ताः कृतद्वन्द्वाः
विहितभावप्रत्यया अनुचिन्तनशब्देन सह कृतपट्टीसमासास्तत्पुरुषसमानाधिकरणानुप्रेक्षाशब्देन
सह सम्प्रतिपद्यन्ते । अभ्यन्तरं शरीरद्रव्यं जीवप्रदेशैर्वास्तत्वात् बाह्यानि शय्या-ऽऽसन-वस्त्रा-
दीनि । आदिग्रहणादौषिकौपग्रहिकोपधेः समस्तस्य ग्रहणम् । तत्र

अनित्यभावनायाः
स्वरूपम्

शरीरं तावत् जन्मनः प्रभृति पूर्वावस्थां जहदुत्तरावस्थामास्कन्दत् प्रतिक्ष-
णमन्यथाऽन्यथा च भवज्जराजर्जरितसकलावयवं पुद्गलजालविरचनामात्रं

विषयरागविरागविसृक्तिर्भ्रमवर्गः, तथापि प्रभानत्वेन विरथा भेषुनतेष्वरेषु । तत्परिणामनाशं च भगवद्भिन्नवगुणस्य उपदिष्टाः—गति-रूपा-निरपे-न्द्रिय-कृद्भान्त-पूर्वकीदृशप्रतीतिराहारा-ऽस्तिमात्र-भोजनविभूषणाख्याः । ज्ञानसंश्लेषार्थं च गुरुकुलवासः । यथोक्तमर्थः—

“नाणस्तु होह मागी धिरपराओ दंमजे चरिते म ।

पचा आपरुहाय गुरुकुलवासं न मुचंति ॥ १ ॥”

कपायाः क्रोधादयस्तेषां परिपाकः—परिनिमित्तगुणमः धर्मो वा तदर्थं च गुरुकुल-
वासोऽभ्युपेयः । गुरुहितस्य हि परिणामोनिष्प्राद् विरुपादिदोषात् असंजनसम्पर्कान् अस-
त्क्रियासहपात् अनुस्रोतोगामित्वदोषात् सय एव मोक्षमार्गाद् भ्रमः स्यात् । तस्मादाप्राप्तिस्तत्र
गुरुकुलवासः श्रेयः । गुरुकुलवासेन वा स्वतन्त्रीकृतस्य ज्ञानदर्शनचरणव्रतभावनागुप्ता-
दिपरिवृद्धिः । अत एव च साधोर्द्विसदृशवृत्तत्वमाचार्योपाध्यायान्याम् । निर्वन्व्यास्तु प्रवर्तिनी
सदृशवृत्तत्वं च । तदेव च पर्यायशब्दराख्यातमादराधानार्थम् ॥

भा०—अस्यातन्त्र्यं गुर्वधीनत्वं गुरुनिर्देश(श्चाच्च ?)स्थापित्व-
आचार्योणां पञ्चविधत्तम् मित्यर्थं च पञ्चाचार्याः प्रोक्ताः—प्रवाजकः, दिगाचार्यः, भुतोद्देशा,
श्रुतसमुद्देशा, आम्नायार्थवाचक इति ॥

टी०—अस्यातन्त्र्यं गुर्वधीनत्वं गुरुनिर्देशावस्थापित्वमिति । आचार्यप्रहणाच्च
पञ्चाचार्याः प्रोक्ताः—ख्याप्याः प्रवाजकः—सामायिकव्रतादेरातोपयिता १, दिगाचार्यः—
सचिचाचित्तमिश्रवस्त्वनुज्ञायी २, भुतोद्देशा—श्रुतम्—आगममुद्दिशति यः प्रथमतः ३,
एवमुद्दिष्टगुर्वेदरपाये तदेव श्रुतं समुद्दिश्यनुजानीते वा यः स्थिरपरिचितकारपित्वेन
सम्यग् धारणानुप्रवचनेन च स श्रुतसमुद्देशा ४, समुद्देशानुज्ञयोरेककालत्वात् समुद्देशसदृश-
हीतमनुज्ञानम् ५, आम्नाय—आगमस्तस्योत्सर्गापवादलक्षणोऽर्थस्तं वक्तीत्याम्नायार्थवाचकः,
पारमर्षप्रवचनार्थकथनेनाग्राहकोऽक्षनिपद्यानुज्ञायी पञ्चम आचार्यः ५ ॥

भा०—तस्य ब्रह्मचर्यस्येमे विशेषगुणा भवन्ति । अब्रह्मचरितेर्ब्रह्मस्य
भावना यथोक्ता इष्टस्पर्श-रस-गन्ध-विभूषणभिनन्दित्वं चेति ॥

टी०—तस्य ब्रह्मचर्यस्येत्यादि । पुनरपि तद्रक्षणदृढीकरणार्थं ब्रह्मचर्यस्य
विशेषगुणाः ख्याप्यन्ते—इमे इति प्रत्यक्षीक्रियन्ते । विशेषेण—अतिशयेनोपकारित्वाद् विशेष-
गुणा अब्रह्मचरितेर्ब्रह्मव्रतस्य । यथोक्ता भावनाः प्राक् पञ्च दीपवर्जनेन निगूढं स्युज्जा-

१ छाया—

ज्ञानस्य भवति भागी धिरतरतो दर्शने चरिते च ।

यस्या यावत्कथं गुरुकुलवासं न मुचंति ॥

२ ‘गुर्वपराये’ इति छ-पाठः । ३ ‘रतिव्रतभावना’ इति छ-पाठः । ४ ‘रस-रूप-गन्ध-शब्द-विभूषा’
इति छ-पाठः ।

लोचनपूर्वतस्मृतिवृष्यरसकामकथनेभ्यः संसक्तादावेसयाच्च विरतयो भावना ब्रह्मणः, इष्टांश्च शुभा ये स्पर्शादयः, शरीरविभूषा च, तत्रानभिनन्दत्वं-तत्प्राप्तावप्यपरितुष्टिर्मनसोऽ-
प्रसादः-अरक्तद्विष्टतेत्येवं ब्रह्मचर्यं जायते इति । तदेवं क्षमया क्रोधं निहन्त्यात्, निहतक्रोधो
नीचैर्वृत्त्यनुत्सेकाभ्यां मार्दवं धारयेत्, परित्यक्तमदस्थान आर्जवं भावयेत्, भावदोषवर्जनेन
निगूढदोषां मायामार्जवेन प्रकटीकृत्य शौचमाचरेत् अलोभसंश्रयेण, लोभाशौचं अलोभशौचेन
संशोध्य शुद्धात्मा सत्यं ब्रूयात्, सत्यभाषी सप्तदशविधं संयममनुतिष्ठेत्,
पूर्णतायां साधनानि संयतात्मा शेषाश्रयविशोधनार्थं तपश्चरेत्, ततो ब्राह्मण्यपि धर्मसाधनानि
त्यजेत्, विद्यमानेष्वपि कायवाङ्मानसेषु धर्मोपकरणेषु स्वजनसुहृत्स-
मन्धिषु च निःस्पृहत्वाभिर्ममत्वाख्यमाकिञ्चन्यं भावयेत् । सत्याकिञ्चन्ये ब्रह्मचर्यं परिपूर्णं
भवतीति ॥ ६ ॥

एवं परमविशुद्धिलक्षणे धर्मे व्यवस्थितः पुनरपि आत्मगुणदोषजुगुप्सार्थं जगद् द्वाद-
शभिः स्वतत्त्वैर्विभज्यानुचिन्तयेदित्याह—

सूत्रम्—अनित्या-ऽशरण-संसारै-कत्वा-ऽन्यत्वा-ऽशुचि-
त्वा-ऽऽस्रव-संवर-निर्जरा-लोक-बोधिदुर्लभ-धर्म-
स्वाख्यातत्वानुचिन्तनमनुप्रेक्षाः ॥ ९-७ ॥

टी०—अपरे पठन्ति-अनुप्रेक्षा इति अनुप्रेक्षितव्या इत्यर्थः । अपरेऽनुप्रेक्षाशब्दमेक-
वचनान्तमधीयते, तत्रार्थोऽनित्यादिचिन्तनमनुप्रेक्षोच्यते, बहुवचनान्ते त्वनित्यादिचिन्तना-
न्यनुप्रेक्षा इति ।

भा०—एता द्वादशानुप्रेक्षाः । तत्र बाह्याभ्यन्तराणि शरीर-शय्या-ऽऽसन-
वस्त्रादीनि द्रव्याणि सर्वसंयोगाश्चानित्या इत्यनुचिन्तयेत् । एवं ह्यस्य चिन्तयत-
स्तेष्वभिष्वङ्गो न भवति । मा भून्मे तद्वियोगजं दुःखमित्यनित्यानुप्रेक्षा ॥ १ ॥

टी०—एता द्वादशानुप्रेक्षा इत्यादि । एता अनित्यादिकाः परामृश्यन्ते । द्वादशेति
द्वादशैव, नाधिका न्यूना वा । अनुप्रेक्षणमनुप्रेक्षा । अनुप्रेक्ष्यन्ते अनुचिन्त्यन्ते इति वाऽनु-
प्रेक्षाः । तत्र-तास्वनित्यभावना तावद् भण्यते । तत्रानित्यादयो धर्मस्वाख्यातान्ताः कृतब्रह्माः
विहितभावप्रत्यया अनुचिन्तनशब्देन सह कृतपट्टीसमासास्तत्पुरुषसमानाधिकरणानुप्रेक्षाशब्देन
सह सम्प्रतिपद्यन्ते । अभ्यन्तरं शरीरद्रव्यं जीवप्रदेशैर्व्याप्तत्वात् बाह्यानि शय्या-ऽऽसन-वस्त्रा-
दीनि । आदिग्रहणादौर्विकौपग्रहिकोपधेः समस्तस्य ग्रहणम् । तत्र
शरीरं तावत् जन्मनः प्रभृति पूर्वावस्थां जहदुत्तरावस्थामास्कन्दत् प्रतिक्ष-
णमन्यथाऽन्यथा च भवज्जराजर्जरितसकलावयवं पुद्गलजालविरचनामात्रं

अनित्यभावनायाः
स्वरूपम्

विषयरागविरागविमुक्तिर्भजनार्थं, तथापि प्रधानत्वेन विरक्षा भवतुतेहरेः । तत्परिपालनार्थं च भगवन्निर्नयगुह्य उपदिष्टाः—रसति-रूपा-निराग-स्त्रिग-कृत्वान्तर-पूर्वक्रीडितप्रतीतिरासा-
तिमात्र-भोजनविभूषणाख्याः । ज्ञानसंभारार्थं च गुरुकुलभागः । यथोक्तमर्थः—

“नाणस्त होह भागी विरयाओ रंसजे चरिते न ।

घना आवरुहाए गुरुकुलवासं न मुंति ॥ १ ॥”

कपायाः क्रोधादयस्तेषां परिपाकः—परिजतिस्वप्नः धर्मो वा तदर्थं च गुरुकुल-
वासोऽभ्युपेयः । गुरुहितस्य हि परिणामवैनिष्प्राद् विरुधादिदोषात् अज्ञानसम्बन्धेन जल-
त्क्रियासहगात् अनुस्रोतोगामित्वदोषात् स एव मोक्षमार्गोद् भ्रंशः स्यात् । तस्मादाश्रयितव्यं
गुरुकुलवासः श्रेयः । गुरुकुलवासेन वा स्वतन्त्रीकृतस्य ज्ञानदर्शनचरणव्रतभावनागुह्या-
दिपरिवृद्धिः । अत एव च साधोर्द्विसङ्गृहीतत्वमाचार्योपाध्याप्याभ्याम् । निर्बन्ध्यास्तु प्रवर्तिनी
सङ्गृहीतत्वं च । तदेव च पर्यायशब्देराख्यातमादराधानार्थम् ॥

भा०—अस्यातन्त्र्यं गुर्वधीनत्वं गुरुनिर्देशा(शास्त्र?)स्वायित्त्व-
मित्यर्थं च पञ्चाचार्याः प्रोक्ताः—प्रवाजकः, दिगाचार्यः, श्रुतोद्देश्या,
पञ्चविधत्तम्

श्रुतसमुद्देश्या, आम्नायार्थवाचक इति ॥

टी०—अस्यातन्त्र्यं गुर्वधीनत्वं गुरुनिर्देशायस्थापित्वमिति । आचार्यप्रवणाय
पञ्चाचार्याः प्रोक्ताः—ख्याप्याः प्रवाजकः—सामायिकव्रतादेरारोपयिता १, दिगाचार्यः—
सचिचाचितमिश्रवस्त्वनुज्ञायी २, श्रुतोद्देश्या—श्रुतम्—आगममुद्दिशति यः प्रथमतः ३,
एवमुद्दिष्टगुर्वीदरपाये तदेव श्रुतं समुद्दिश्यनुजानीते वा यः स्थिरपरिचितकारयित्वेन
सम्यग् धारणानुप्रवचनेन च स श्रुतसमुद्देश्या ४, समुद्देशानुज्ञायोरेककालत्वात् समुद्देशसङ्ग-
हीतमनुज्ञानम् ४, आम्नाय—आगमस्वस्योत्सर्गापवादलक्षणोऽर्थस्तं वक्तीत्याम्नायार्थवाचकः,
पारमर्षप्रवचनार्थकथनेनानुग्राहकोऽक्षुनिपद्यानुज्ञायी पञ्चम आचार्यः ५ ॥

भा०—तस्य ब्रह्मचर्यस्येमे विशेषगुणा भवन्ति । अब्रह्मचरितेर्ब्रह्मस्य
भावना यथोक्ता इष्टस्पर्श-रस-गन्ध-विभूषणभिनन्दित्वं चेति ॥

टी०—तस्य ब्रह्मचर्यस्येत्यादि । पुनरपि तद्रक्षणदृढीकरणार्थं ब्रह्मचर्यस्य
विशेषगुणाः ख्याप्यन्ते—इमे इति प्रत्यक्षीक्रियन्ते । विशेषेण—अतिशयेनोपकारित्वाद् विशेष-
गुणा अब्रह्मचरितेर्ब्रह्मव्रतस्य । यथोक्ता भावनाः प्राक् पञ्च दोषवर्जनेन निगूढं लब्धम्—

१ छाया—

ज्ञानस्य भवति भागी विरतरतो दर्शने चरिते च ।

धन्या यावत्कथं गुरुकुलवासं न मुच्यन्ति ॥

२ ‘गुर्वीदरपाये’ इति छ-प्राठः । ३ ‘रतिव्रतभावना’ इति घ-पाठः । ४ ‘रस-रूप-गन्ध-स्पर्श-विभूषा-
इति घ-पाठः ।

एवमित्यादिना दार्ष्टान्तिकमर्थं समीकरोति । जन्म-योनेर्निःसरणं गर्भाधानं वा, उभयं दुःखहेतुस्तत्राकुलः पिण्डकवद् योनिमुखेन पीडयमानः कृच्छ्रेण अशरणभावनायाः निःसरति । उदरस्थोऽपि पिण्डितावयवत्वात् पुरीतन्मृत्रपुरीपाकुलितः स्वरूपम् कतिचिन्मासान् दुःखेन गमयति । निर्लुठितस्तु योनेर्जरसा ग्रस्यत एव, प्रतिक्षणमवस्थान्तरापत्तेः । मरणमप्यावीचिक्रमवश्यंभाव्येव जन्मवतः । व्याधयो ज्वरा-ऽतीसार-कास-श्वास-कुष्ठग्रभृतयः । प्रियः-इष्टो जनस्तेन सह विप्रयोगः । तद्विपरीतो-ऽप्रियस्तेन च सं(प्र)योगः । ईप्सितमाप्नुमिदं तस्याऽलाभः । दौर्मनस्यं मानसमेव दुःखम् । अतः स्वमरणमल्पायुषत्वादुपक्रमसन्निधानाद् वा सकलायुषः परिक्षयाद् वाऽवश्यंतया प्राणिनां संसारे भवति । आदिग्रहणाद् वधवन्धपरिक्लेशशीतोष्णदंशमशकद्वन्द्वाभिभवः ॥

भा०—एवं ह्यस्य चिन्तयतो नित्यमशरणोऽस्मीति नित्योद्विग्नस्य सांसारिकेषु भावेष्वनभिष्वङ्गो भवति । अर्हच्छासनोक्त एव विधौ घटते, तद्वि परं शरणमित्यशरणानुप्रेक्षा ॥ २ ॥

टी०—एवं जन्मनाऽऽदितः समुद्भूतेन दुःखेनालीढस्य जन्मवतः शरणं नास्तीत्यालोचयतः सर्वदाऽहमशरण इति नित्यमेव भीतस्य सांसारिकेषु भावेषु मनुजसुरसुखेषु हस्त्यश्वादिषु हिरण्यसुवर्णादिषु च नाभिष्वङ्गो-न प्रीतिर्भवतीति परमर्षिप्रणीतशासनाभिहिते एव विधौ ज्ञानचरणादिलक्षणे घटते-प्रवर्तते इति । जन्मजरामरणभयपरिष्वक्तस्य च यस्मात् तदेव परं-प्रकृतं शरणमित्यशरणानुप्रेक्षा ॥

संसारानुप्रेक्षानिरूपणाय प्रक्रमते—

भा०—अनादौ संसारे नरक-तिर्यग्योनि-मनुष्या-ऽमर-भवग्रहणेषु चक्रवत् परिवर्तमानस्य जन्तोः सर्व एव जन्तवः स्वजनाः परजना वा ॥

टी०—अनादौ संसारे इत्यादि । अविद्यमान आदिष्यस्यासावनादिर्नाभूत् उत्पन्नो नाप्युत्पादितः केनचिदिति । संसरणम्-इत्यर्थे तच्च गमनं संसारस्तस्य चातुर्विध्यं नरकादि-भेदेन । भवशब्दो जन्मवचनः । नरकादिजन्मनां ग्रहणानि-उपादानानि तेषु चक्रवत् तत्रैव परिभ्रमतो जन्मवतः सर्व एव प्राणिनः क्षिति-जल-दहन-पवन-वनस्पतिशरीराः द्वि-त्रि-चतुः-पञ्चेन्द्रियलक्षणाः स्वजनकाः सन्तो यदा यौनेन सम्बन्धेन स्वाम्यादिसम्बन्धेन वा सम्बन्धमन्वभूवन्ननुभवन्त्यनुभविष्यन्ति वा तदा स्वजनाः, स्वाम्यादयो वा यदा न सम्बन्धास्तदा परजनाः । एतदेव दर्शयति—

पर्यन्ते परित्यक्तसन्निवेशविशेषं विशीर्येत इत्यनित्यमेव परिणामानित्यतया । एवमनागत-
मेवानुप्रेक्षमाणस्य तत्राभिप्यङ्गः—दोहप्रतिपन्थो न भाति । तत्र स्नेहाभ्यञ्जनोद्भूतनमर्दन-
स्नानविभूपादिषु निःस्पृहस्य धर्मध्यानादिप्रासङ्गो भवति । आगमेऽप्यभिहितम्—“अ-
पि मे इमं शरीरं दृष्टं कृतं पियं मणुष्यं” इत्यादि । शय्या—प्रतिश्रयः संस्तरणपट्टादिः संस्ता-
रकफलकादिर्वा । आसनं—गोमयपीठकादि । चरत्रं—कल्प-चोलपट्टकादि । प्रतिदिवसं रजसा
विपरिणम्यमानं सर्वप्रकारं रसां तन्निवेशावसां विदाय विगराहतां प्रतिपद्यत इत्यनित्य-
भावनाभ्यासान्न तेषु ममत्वं भवति, केवलं धर्मसाधनमिति ग्रहणम् । सर्वसंपोगाभ्यानित्या
इति । यावन्तः संयोगा—भैम सम्बन्धाः केचिद् बाह्याभ्यन्तरैर्द्रव्यैः शय्याशरीरादिभिस्ते
ह्यकाण्डभङ्गुरा इत्यवश्यं चादिमता संयोगेन वियोगान्तेन भवितव्यम् । स्वभावः सन्तर्प-
बाह्याभ्यन्तराणां द्रव्याणामित्येवं चिन्तयेत् । कस्माद्देवोः ? यस्मादेवं चिन्तयतस्तेष्व-
भिष्वङ्गो न भवति स्नेहप्रतिपन्थः । एतदेवाह—मा भून्मे तद्वियोगजं दुःखमित्यादि ।
तैर्वियांगो बाह्याभ्यन्तरैर्द्रव्यैः, तद्वियोगे जातं दुःखं शरीरं मानसं वा । तन्मा भूदित्यना-
गतमेवेत्यनित्यानुप्रेक्षा ॥

अधुनाश्रयणानुप्रेक्षाप्रतिपादनायाह—

भा०—यथा निराश्रये जनविरहिते वनस्थलीपृष्ठे, बलवता क्षुत्परिगतैनामि-
षैपिणा सिंहेनाभ्याहतस्य मृगशिशोः शरणं न विद्यते । एवं जन्म-जरा-मर-
णव्याधि-प्रियविप्रयोगा-ऽप्रियसंप्रयोगे-ऽप्सितालाभ-दारिद्र्य-दौर्भाग्य-दौर्मेनस्य-मर-
णादिसमुत्थेन दुःखेनाभ्याहतस्य जन्तोः संसारे शरणं न विद्यत इति चिन्तयेत् ।

टी०—यथा निराश्रये इत्यादि । यथेति दृष्टान्तप्रदर्शनम् । निराश्रये इति गुप्ति-
स्थानशून्ये । जनविरहिते इति निवारकाभावप्रदर्शनम् । यत्र तु जनस्तत्र कदाचित् कश्चित्
कारुणिको निवारयत्यपि । वनस्थलीपृष्ठ इति । वनशब्देन वृक्षा एव गृह्यन्ते, न पुनर्जालि-
कूटादिगुप्तिस्थानम् । बलवतेति । दुर्बलेनाभिभूतः कदाचित् प्रणश्यत्यपि । बलवानपि
यदि भ्रान्तो भवति ततो मन्दादरत्वान्नानुगच्छेदित्याह—क्षुत्परिगतेन आमिषैषिणेति ।
सिंहेन-मृगराजेन अभ्याहतस्य—अभिभूतस्य । मृगशिशोरिति जीर्णमृगः कदाचिद-
नुभूतकूटशतवायुरानिःसरणः प्रगल्भत्वात् प्रणश्येदपि, न पुनः शावः । शरणं—भयापहारी
स्थानं तस्य चाभावः ।

१ ‘ततश्च’ इति ग-पाठः ।

२ भगवत्यां (श० २, उ० १, सू० १४) १२० तमे पत्रादे ।

३ छाया—

यद्यपि मे इदं शरीरकं दृष्टं कान्तं प्रियं मनोज्ञम् ।

४ ‘मे सम्बन्धा’ इति ग-पाठः ।

५ ‘जालिच्छाटाविगुप्ति’ इति ग-पाठः ।

एवमित्यादिना दार्ष्टान्तिकमर्थं समीकरोति । जन्म-योनेर्निःसरणं गर्भाधानं वा, उभयं दुःखहेतुस्तत्राकुलः पिण्डकवद् योनिमुखेन पीडयमानः कृच्छ्रेण अशरणभावनायाः निःसरति । उदरस्थोऽपि पिण्डतावयवत्वात् पुरीतन्मूत्रपुरीपाकुलितः स्वरूपम् कतिचिन्मासान् दुःखेन गमयति । निर्लुठितस्तु योनेर्जरसा ग्रस्यत एव, प्रतिक्षणमवस्थान्तरापत्तेः । मरणमप्यावीचिकमवश्यंभाव्येव जन्मवतः । व्याधयो ज्वरा-ऽतीसार-कास-श्वास-कुष्ठप्रभृतयः । प्रियः-इष्टो जनस्तेन सह विप्रयोगः । तद्विपरीतो-ऽप्रियस्तेन च सं(प्र)योगः । ईप्सितमाप्नुमिष्टं तस्याऽल्लभः । दौर्मनस्यं मानसमेव दुःखम् । अतः स्वमरणमत्पायुपत्त्वादुपक्रमसन्निधानाद् वा सकलायुषः परिक्षयाद् वाऽवश्यंतया प्राणिनां संसारे भवति । आदिग्रहणाद् वधवन्धपरिक्लेशशीतोष्णदंशमशकद्वन्द्वाभिभवः ॥

भा०—एवं ह्यस्य चिन्तयतो नित्यमशरणोऽस्मीति नित्योद्विग्नस्य सांसारिकेषु भावेष्वनभिष्वङ्गो भवति । अर्हच्छासनोक्त एव विधौ घटते, तद्वि परं शरणमित्यशरणानुप्रेक्षा ॥ २ ॥

टी०—एवं जन्मानाऽऽदितः समुद्भूतेन दुःखेनालीढस्य जन्मवतः शरणं नास्तीत्यालोचयतः सर्वदाऽहमशरण इति नित्यमेव भीतस्य सांसारिकेषु भावेषु मनुजसुरसुखेषु हस्त्यश्वादिषु हिरण्यसुवर्णादिषु च नाभिष्वङ्गो-न ग्रीतिर्भवतीति परमर्षिप्रणीतशासनाभिहिते एव विधौ ज्ञानचरणदिलक्षणे घटते-प्रवर्तते इति । जन्मजरामरणभयपरिवृत्तस्य च यस्मात् तदेव परं-प्रकृष्टं शरणमित्यशरणानुप्रेक्षा ॥

संसारानुप्रेक्षानिरूपणाय प्रक्रमते—

भा०—अनादौ संसारे नरक-तिर्यग्योनि-मनुष्या-ऽमरभवग्रहणेषु चक्रवत् परिवर्तमानस्य जन्तोः सर्व एव जन्तवः स्वजनाः परजना वा ॥

टी०—अनादौ संसारे इत्यादि । अविद्यमान आदिर्यस्यासाचनादिर्नाभूत् उत्पन्नो नाप्युत्पादितः केनचिदिति । संसरणम्-इतथैतश्च गमनं संसारस्तस्य चातुर्विध्यं नरकादिभेदेन । अवशब्दो जन्मवचनः । नरकादिजन्मनां ग्रहणानि-उपादानानि तेषु चक्रवत् तत्रैव परिभ्रमतो जन्मवतः सर्व एव प्राणिनः क्षिति-जल-दहन-पवन-वनस्पतिशरीराः द्वि-त्रि-चतुः-पञ्चेन्द्रियलक्षणाः स्वजनकाः सन्तो यदा यौनेन सम्बन्धेन स्वाम्यादिसम्बन्धेन वा सम्बन्धमन्वभूवन्ननुभवन्त्यनुभविष्यन्ति वा तदा स्वजनाः, स्वाम्यादयो वा यदा न सम्बद्धास्तदा परजनाः । एतदेव दर्शयति—

पर्यन्ते परित्यक्तसन्निवेशविशेषं विधीयते इत्यनित्यमेव परिणामानित्यतया । एवमनामन-
मेवानुप्रेक्षमाणस्य तत्राभिप्रायः—श्रेष्ठप्रतिबन्धो न भवति । तत्र स्नेहान्धज्जनोद्गर्जनमर्दन-
स्नानविभूषादिषु निःस्पृहस्य धर्मभ्यानादिपापज्ञो भवति । आगमेष्वप्यभिहितम्—“अ-
पि मे इमं शरीरं इष्टं कंतं प्रियं मनुष्यं” इत्यादि । श्रम्या-प्रतिभयः संस्रजपट्टादिः संसा-
रकफलादिर्वा । आसनं-गोमयपीठकादि । घट्टं-तन्त्र-चोलापट्टादि । प्रतिदिनं रजसा-
विपरिणम्यमानं सर्वप्रकारं रसां सन्निवेशासां विहाय विवशाहतां प्रतिपद्यत इत्यनित्य-
भावनाभ्यास्तान् तेषु ममत्वं भवति, कैवलं धर्मसाधनमिति ग्रहणम् । सर्वसंयोगाभ्यामित्या-
इति । यावन्तः संयोगा-भेम सम्बन्धाः केचिद् वासाभ्यन्तरैर्द्रव्यैः श्रम्याशरीरादिमित्तो-
ष्णकाण्डभङ्गुरा इत्यवश्यं चादिमता संयोगेन वियोगान्तेन भवितव्यम् । स्वभावः स्वस्व-
वासाभ्यन्तराणां द्रव्याणामित्येवं चिन्तयेत् । कस्मादेतोः ? यस्माद्येवं चिन्तयतस्तेष्व-
भिप्यवज्ञो न भवति स्नेहप्रतिबन्धः । एतदेवाह—मा भून्मे तद्वियोगजं दुःखमित्यादि ।
तैर्विवांगो वासाभ्यन्तरैर्द्रव्यैः, तद्वियोगे जातं दुःखं शरीरं मानसं वा । तन्मा भूदित्यना-
गतमेवेत्यनित्यानुप्रेक्षा ॥

अधुनाश्रवणानुप्रेक्षाप्रतिपादनायाह—

भा०—यथा निराश्रये जनचिरहिते वनस्थलीपृष्ठे बलवता क्षुत्परिगतैर्नामि-
पैपिणा सिंहेनाभ्याहतस्य मृगशिशोः शरणं न विद्यते । एवं जन्म-जरा-मर-
णव्याधि-प्रियविप्रयोगा-अप्रियसंप्रयोगे-स्सितालाभ-दारिद्र्य-दौर्भाग्य-दौर्भनस्य-मर-
णादिसमुत्थेन दुःखेनाभ्याहतस्य जन्तोः संसारे शरणं न विद्यत इति चिन्तयेत् ।

टी०—यथा निराश्रये इत्यादि । यथेति दृष्टान्तप्रदर्शनम् । निराश्रये इति गुप्ति-
स्थानशून्ये । जनचिरहिते इति निवारकाभावप्रदर्शनम् । यत्र तु जनस्तत्र कदाचित् कश्चित्
कारुणिको निवारयत्यपि । वनस्थलीपृष्ठ इति । वनशब्देन वृक्षा एव गृह्यन्ते, न पुनर्जालि-
कूटादिगुप्तिस्थानम् । बलवतेति । दुर्बलेनाभिभूतः कदाचित् प्रणश्यत्यपि । बलवानपि
यदि प्राणो भवति ततो मन्दादरत्वान्नानुगच्छेदित्याह—क्षुत्परिगतेन आमिषैषिणेति ।
सिंहेन-मृगराजेन अभ्याहतस्य-अभिभूतस्य । मृगशिशोरिति जीर्णमृगः कदाचिद-
नुभूतकूटशतवायुरानिःसरणः प्रगल्भत्वात् प्रणश्येदपि, न पुनः श्रावः । शरणं-भयापहारि-
स्थानं तस्य चाभावः ।

१ 'ततश्च' इति ग-पाठः ।

२ भगवत्यां (घ० २, उ० १, सू० १४) १२० तमे पत्रादे ।

३ छाया—

यद्यपि मे इदं शरीरं इष्टं कान्तं प्रियं मनोज्ञम् ।

४ 'मे सम्बन्धा' इति ग-पाठः ।

५ 'जालिच्छायाविगुप्ति' इति ग-पाठः ।

यादृशः संसारः, द्वन्द्वो बध्वन्धदंशमशकशीतोष्णादयः न एवाराभो यत्र संसारे । आरामो हि नानाजातीयतरुसमूहः । आराम इवाराभो द्वन्द्वानां सञ्जातः । कष्टं—कृच्छ्रं दुःखं गहनं स्वभावः—स्वरूपं यस्य संसारस्येत्येवं चिन्तयेत् । ततः संसारभयादुद्विग्नस्य जातारतेः सांसारिकसुखजिहासालक्षणो भवति निर्वेद इत्येषा संसारानुप्रेक्षा ॥

एकत्वभावनास्वरूपभावनायाह—

भा०—एक एवाहं, न मे कश्चित् स्वः परो वा विद्यते । एक एवाहं जाये । एक एव त्रिये ॥

टी०—एक एवाहमित्यादि । एक एवाहं न जातुचित् सहायो जाये त्रिये वा—जननं मरणं वाऽनुभवामीति । यमलकयोरपि क्रमेणैव निःसरणम् । यच्च जन्मनि दुःखं मरणे वा तदेक एवाहं (हम)नुभवामीत्यर्थः । न तस्य मदीयस्याशर्मणोऽनुभवे कश्चित् सहायोऽस्ति । ततश्च सहजन्मानः सहमरणाश्च निगोदजीवा अपि न व्यभिचारयन्त्यमुमर्थमेक एवाहं जाये एक एवाहं त्रिये इति ॥

एतदेव भाष्येण दर्शयति—

भा०—न मे कश्चित् स्वजनसंज्ञः परजनसंज्ञो वा व्याधि-जरा-मरणादीनि दुःखान्यपहरति प्रत्यंशहारी वा भवति । एक एवाहं स्वकृतकर्मफलमनुभवामीति चिन्तयेत् । एवं ह्यस्य चिन्तयतः स्वजनसंज्ञकेषु स्नेहानुरागप्रतिबन्धो न भवति परसंज्ञकेषु च द्वेषानुबन्धः । ततो निःसङ्गतामभ्युपगतो मोक्षायैव घटत इत्येकत्वानुप्रेक्षा ॥ ४ ॥

टी०—न मे कश्चिदित्यादि । मयः सकलं दुःखमाक्षिप्यात्मनि निधत्ते इत्येतन्न, प्रत्यंशो विभागो वण्टनम् । न च सम्भूय स्वजनाः परजना वा मयि दुःखमुत्पन्नं विभाजयन्तीत्यर्थः । ततश्चैक एवाहं स्वकृतस्य कर्मणः फलमनुभवामीति चिन्तयेत् । स्नेहानुरागप्रतिबन्ध इति । जनन्यादिष्वकामविषये स्नेहः, भार्यायां कामविषयोऽनुरागः, प्रतिबन्धः—आसक्तिर्न भवति । परसंज्ञकेषु द्वेषानुबन्धः । पर एवाहं न कदाचिदात्मीयो भवति किमनेन ममादृतेनेति । ततः स्वजनेषु परजनेषु च निःसङ्गतामुपगतो मोक्षायैव यतेत (घटेत ?) इत्येकत्वानुप्रेक्षा ॥

अन्यत्वभावनाविभावनायाह—

भा०—शरीरव्यतिरेकेणात्मानमनुचिन्तयेत्—अन्यच्छरीरमन्योऽहम्, ऐन्द्रियकं शरीरम्, अतीन्द्रियोऽहम् ।

भा०—नहि स्वजनपरजनपौर्व्वयस्था विद्यते । माता हि भूत्वा भगिनी भार्या वृद्धिता च भवति । भगिनी भूत्वा माता भार्या वृद्धिता च भवति । भार्या भूत्वा भगिनी वृद्धिता माता च भवति । वृद्धिता भूत्वा माता भगिनी भार्या च भवति । तथा पिता भूत्वा भ्राता पुत्रः पौत्रश्च भवति । भ्राता भूत्वा पिता पुत्रः पौत्रश्च भवति । पुत्रो भूत्वा [शशुभेयति] पिता भ्राता पौत्रश्च भवति । पौत्रो भूत्वा पिता (भ्राता) पुत्रश्च भवति । भर्ता भूत्वा दासो भवति । दासो भूत्वा भर्ता भवति । मित्रं भूत्वा शशुभेयति । शशुभूत्वा मित्रं भवति । पुमान् भूत्वा स्त्री भवति नपुंसकं च । स्त्री भूत्वा पुमान् नपुंसकं च भवति । नपुंसकं भूत्वा स्त्री पुमांश्च भवेतीति ॥

टी०—नहि स्वजनपरजनपौर्व्वयस्था विद्यत इति । न नित्यमेव कश्चित् स्वजनः परजनो वाऽस्ति । स्वजनो भूत्वा कर्मानुभावात् परजनो भवति । परजनश्च भूत्वा स्वजनो भवति इयमेव्यवस्थैव संसारे न व्यवस्थाऽस्तीति । माता हि भूत्वेत्यादिना तामेवाव्यवस्थां प्रपञ्चयति ॥

भा०—एवं चतुरशीतियोनिप्रमुखशतसहस्रेषु राग-द्वेष-मोहाभिभूतैर्जन्तुभिरभिनिवृत्तविषयतृष्णैरन्योन्यभक्षणाभिघातबन्धाभियोगाक्रोशादिजनितानि तीव्राणि दुःखानि प्राप्यन्ते । अहो दन्त्यारामः कष्टस्य भावः संसार इति चिन्तयेत् । एवं ह्यस्य चिन्तयतः संसारभयोद्विग्नस्य निर्वेदो भवति । निर्विण्णश्च संसार-प्रहाणाय घटत इति संसारानुप्रेक्षा ॥ ३ ॥

टी०—एवं चतुरशीतियोन्यादिर्यत्र सम्मूर्च्छति गर्भस्थानं वा तत्र विभागो भवति परस्परं केनचिद् वैलक्षण्येन दृश्येनादृश्येन वा सर्वज्ञवचनप्राप्तेन । तत्र पृथिवी-
८४०००००० जल-ज्वलन-समीरणेषु प्रत्येकं सप्त सप्तलक्षाः, दश लक्षाः प्रत्येकवनस्पतिषु,
योनयः निगोदजीवेषु च चतुर्दशलक्षाः, द्वि-त्रि-चतुरिन्द्रियेषु प्रत्येकं द्वे द्वे लक्षे, तिर्यङ्-
नारक-देवेषु प्रत्येकं चतस्रश्चतस्रो लक्षाः, मनुजेषु चतुर्दश लक्षाः, एवं चतुरशीतिर्लक्षा योनीनां, चतुरशीतियोनिप्रमुखानि शतसहस्राणि । प्रमुखशब्दः प्रधानवचनः । चतुरशीतियोनिप्रधानानि यानि शतसहस्राणि तेषु, नान्येष्वित्यर्थः । रागो माया-लोभो द्वेषः क्रोध-मानौ मिथ्यात्वहास्यादिर्मोहः, एभिरभिभूतैः—चक्षीकृतैर्जन्मवद्भिः अनिवृत्ता विषयतृष्णा येषां तैरविच्छिन्नविषयतृष्णैरन्योन्यं-परस्परं भक्षणं पृथुरोमादीनामिव । तथा वधः (अभिघातः ?)—मारणं बन्धः—संयमनं अभियोगः—अभ्याख्यानं (आ-
क्रोशः—अप्रियवचनं, एभिरन्योन्यभक्षणादिभिर्जनितानि तीव्राणि-प्रकटानि दुःखानि प्राप्यन्ते—अनुभूयन्ते । अहो इति विस्मये न,) आः खल्वेवंविधदुःखभाजनमन्यदस्ति

यादृशः संसारः, द्वन्द्वा वधवन्धदंशमशकशीनोष्णादयः त एवाराभो यत्र संसारे । आरामो हि नानाजातीयतरुसमूहः । आराम इवाराभो द्वन्द्वानां सङ्घातः । कष्टं-कृच्छ्रं दुःखं गहनं स्वभावः-स्वरूपं यस्य संसारस्येत्येवं चिन्तयेत् । ततः संसारभयादुद्विग्नस्य जातारतेः सांसारिकमुखजिहासालक्षणो भवति निर्वेद इत्येषा संसारानुप्रेक्षा ॥

एकत्वभावनास्वरूपभावनायाह—

भा०—एक एवाहं, न मे कश्चित् स्वः परो वा विद्यते । एक एवाहं जाये । एक एव त्रिये ॥

टी०—एक एवाहमित्यादि । एक एवाहं न जातुचित् सहायो जाये त्रिये वा-जननं मरणं वाऽनुभवामीति । यमलकयोरपि क्रमेणैव निःसरणम् । यच्च जन्मनि दुःखं मरणे वा तदेक एवा(हम)नुभवामीत्यर्थः । न तस्य मदीयस्याशर्मणोऽनुभवे कश्चित् सहायोऽस्ति । ततश्च सहजन्मानः सहमरणाश्च निगोदजीवा अपि न व्यभिचारयन्त्यमुमर्थमेक एवाहं जाये एक एवाहं त्रिये इति ॥

एतदेव भाष्येण दर्शयति—

भा०—न मे कश्चित् स्वजनसंज्ञः परजनसंज्ञो वा व्याधि-जरा-मरणादीनि दुःखान्यपहरति प्रत्यंशहारी वा भवति । एक एवाहं स्वकृतकर्मफलमनुभवामीति चिन्तयेत् । एवं ह्यस्य चिन्तयतः स्वजनसंज्ञकेषु स्नेहानुरागप्रतिबन्धो न भवति परसंज्ञकेषु च द्वेषानुबन्धः । ततो निःसङ्गतामभ्युपगतो मोक्षायैव घटत इत्येकत्वानुप्रेक्षा ॥ ४ ॥

टी०—न मे कश्चिदित्यादि । मयः सकलं दुःखमाक्षिप्यात्मनि निधत्ते इत्ये-तन्न, प्रत्यंशो विभागो वण्टनम् । न च सम्भूय स्वजनाः परजना वा मयि दुःखमुत्पन्नं विभाजयन्तीत्यर्थः । ततश्चैक एवाहं स्वकृतस्य कर्मणः फलमनुभवामीति चिन्तयेत् । स्नेहानुरागप्रतिबन्ध इति । जनन्यादिष्वकामविषये स्नेहः, भार्यायां कामविषयो-ऽनुरागः, प्रतिबन्धः-आसक्तिर्न भवति । परसंज्ञकेषु द्वेषानुबन्धः । पर एवायं न कदा-चिदात्मीयो भवति किमनेन ममादृतेनेति । ततः स्वजनेषु परजनेषु च निःसङ्गतामुपगतो मोक्षायैव यतेत (घटेत ?) इत्येकत्वानुप्रेक्षा ॥

अन्यत्वभावनाविभावनायाह—

भा०—शरीरव्यतिरेकेणात्मानमनुचिन्तयेत्-अन्यच्छरीरमन्योऽहम्, ऐन्द्रियकं शरीरम्, अतीन्द्रियोऽहम् ।

भा०—नहि स्वजनपरजनयोर्व्यवस्था विद्यते । माता हि भूत्वा भगिनी
 भार्या दूहिता च भवति । भगिनी भूत्वा माता भार्या दूहिता
 स्वजन-परजन-
 विवेकः च भवति । भार्या भूत्वा भगिनी दूहिता माता च भवति । दूहिता
 भूत्वा माता भगिनी भार्या च भवति । तथा पिता भूत्वा
 भ्राता पुत्रः पौत्रश्च भवति । भ्राता भूत्वा पिता पुत्रः पौत्रश्च भवति । पुत्रो
 भूत्वा [शशुर्भवति] पिता भ्राता पौत्रश्च भवति । पौत्रो भूत्वा पिता (भ्राता)
 पुत्रश्च भवति । भर्ता भूत्वा दासो भवति । दासो भूत्वा भर्ता भवति । मित्रं
 भूत्वा शशुर्भवति । शशुर्भूत्वा मित्रं भवति । पुमान् भूत्वा स्त्री भवति नपुंसकं
 च । स्त्री भूत्वा पुमान् नपुंसकं च भवति । नपुंसकं भूत्वा स्त्री पुमांश्च भवतीति ॥

टी०—नहि स्वजनपरजनयोर्व्यवस्था विद्यत इति । न नित्यमेव कश्चिद् स्वजनः
 परजनो वाऽस्ति । स्वजनो भूत्वा कर्मानुभावात् परजनो भवति । परजनश्च भूत्वा स्वजनो
 भवति इत्यभिव्यवस्थैव संसारं न व्यवस्थाऽस्तीति । माता हि भूत्वेत्यादिना तामेवाप्यवस्थां
 प्रपञ्चयति ॥

भा०—एवं चतुरशीतियोनिप्रमुखशतसहस्रेषु राग-द्वेष-मोहाभिभूतैर्जन्तुभि-
 रभिनिवृत्तविषयतृष्णैरन्योन्यभक्षणाभिघातयन्त्राभियोगाक्रोशादिजनितानि ती-
 व्राणि दुःखानि प्राप्यन्ते । अहो दन्धारामः कष्टस्वभावः संसार इति चिन्तयेत् ।
 एवं ह्यस्य चिन्तयतः संसारभयोद्विग्नस्य निर्वेदो भवति । निर्विण्णश्च संसार-
 प्रहाणाय घटत इति संसारानुमेक्षा ॥ ३ ॥

टी०—एवं चतुरशीतियोन्यादिर्यत्र सम्मूर्च्छति गर्भस्थानं वा तत्र विभागो
 भवति परस्परं केनचिद् वैलक्षण्येन दृश्येनादृश्येन वा सर्वज्ञवचनश्रोणेन । तत्र पृथिवी-
 ८४००००० जल-ज्वलन-समीरणेषु प्रत्येकं सप्त सप्त-लक्षाः, दश लक्षाः प्रत्येकवनस्पतिषु,
 योनयः निगोदजीवेषु च चतुर्दशलक्षाः, द्वि-त्रि-चतुरिन्द्रियेषु प्रत्येकं द्वे द्वे लक्षे, तिर्यङ्-
 नारक-देवेषु प्रत्येकं चतस्रश्चतस्रो लक्षाः, मनुजेषु चतुर्दश लक्षाः, एवं चतुरशीतिर्लक्षा
 योनीनां, चतुरशीतियोनिप्रमुखानि शतसहस्राणि । प्रमुखशब्दः प्रधानवचनः ।
 चतुरशीतियोनिप्रधानानि यानि शतसहस्राणि तेषु, नान्येष्वित्यर्थः । रागो माया-लोभौ
 द्वेषः क्रोध-मानौ मिथ्यात्वहास्यादिर्मोहः, एभिरभिभूतैः-वशीकृतैर्जन्मवद्भिः अनिवृत्ता
 विषयतृष्णा येषां तैरविच्छिन्नविषयतर्पणैरन्योन्यं-परस्परं भक्षणं पृथुरोमादीनामिव ।
 तथा वधः (अभिघातः ?)-मारणं बन्धः-संयमनं अभियोगः-अभ्याख्यानं (आ-
 क्रोशः-अप्रियवचनं, एभिरन्योन्यभक्षणादिभिर्जनितानि तीव्राणि-प्रकृतानि दुःखानि
 प्राप्यन्ते-अनुभूयन्ते । अहो इति विस्मये न,) आः खल्वेवंविधदुःखमाजनमन्यदस्ति

यादृशः संसारः, द्वन्द्वा वधवन्धदंशमशकशीनोष्णादयः त एवारागो यत्र संसारे । आरामो हि नानाजातीयतरुसमूहः । आराम इवारागो द्वन्द्वानां सदातः । कष्टं—कृच्छ्रं दुःखं गहनं स्वभावः—स्वरूपं यस्य संसारस्येत्येवं चिन्तयेत् । ततः संसारभयाद्बुद्धिग्नस्य जातारतेः सांसारिकसुखजिहासालक्षणो भवति निर्वेद इत्येषा संसारानुपेक्षा ॥

एकत्वभावनास्वरूपभावनायाह—

भा०—एक एवाहं, न मे कश्चित् स्वः परो वा विद्यते । एक एवाहं जाये । एक एव त्रिये ॥

टी०—एक एवाहमित्यादि । एक एवाहं न जातुचित् सहायो जाये त्रिये वा-जननं मरणं वाऽनुभवाभीति । यमलकयोरपि क्रमेणैव निःसरणम् । यच्च जन्मनि दुःखं मरणे वा तदेक एवा(हम)नुभवाभीत्यर्थः । न तस्य मदीयस्याशर्मणोऽनुभवे कश्चित् सहायोऽस्ति । ततश्च सहजन्मानः सहमरणाथ निगोदजीवा अपि न व्यभिचारयन्त्यमुमर्थमेक एवाहं जाये एक एवाहं त्रिये इति ॥

एतदेव भाष्येण दर्शयति—

भा०—न मे कश्चित् स्वजनसंज्ञः परजनसंज्ञो वा व्याधि-जरा-मरणादीनि दुःखान्यपहरति प्रत्यंशहारी वा भवति । एक एवाहं स्वकृतकर्मफलमनुभवा-भीति चिन्तयेत् । एवं ह्यस्य चिन्तयतः स्वजनसंज्ञकेषु स्नेहानुरागप्रतिबन्धो न भवति परसंज्ञकेषु च द्वेषानुबन्धः । ततो निःसङ्गतामभ्युपगतो मोक्षायैव घटत इत्येकत्वानुपेक्षा ॥ ४ ॥

टी०—न मे कश्चिदित्यादि । यतः सकलं दुःखमाक्षिप्यात्मनि निधत्ते इत्ये-तच्च, प्रत्यंशो विभागे वण्टनम् । न च सम्भूय स्वजनाः परजना वा यदि दुःखमुत्पन्नं विभाजयन्तीत्यर्थः । ततश्चैक एवाहं स्वकृतस्य कर्मणः फलमनुभवाभीति चिन्त-येत् । स्नेहानुरागप्रतिबन्ध इति । जनन्यादिष्वकामविषये स्नेहः, भार्यायां कामविषयो-ऽनुरागः, प्रतिबन्धः—आसक्तिर्न भवति । परसंज्ञकेषु द्वेषानुबन्धः । पर एवायं न कदा-चिदात्मीयो भवति किमनेन ममादृतेनेति । ततः स्वजनेषु परजनेषु च निःसङ्गतामुपगतो मोक्षायैव यतेत (घटेत ?) इत्येकत्वानुपेक्षा ॥

अन्यत्वभावनाविभावनायाह—

भा०—शरीरव्यतिरेकेणात्मानमनुचिन्तयेत्—अन्यच्छरीरमन्योऽहम्, ऐन्द्रि-यकं शरीरम्, अतीन्द्रियोऽहम् ।

भा०—नहि स्वजनपरजनयोर्व्यवस्था विद्यते । माता हि भूत्वा भगिनी
 'भार्या' दृष्टिता च भवति । 'भगिनी' भूत्वा माता 'भार्या' दृष्टिता
 च भवति । 'भार्या' भूत्वा 'भगिनी' दृष्टिता माता च भवति । दृष्टिता
 भूत्वा माता 'भगिनी' 'भार्या' च भवति । तथा पिता भूत्वा

स्वजन-परजन-
 विषयः

भ्राता पुत्रः पौत्रश्च भवति । भ्राता भूत्वा पिता पुत्रः पौत्रश्च भवति । पुत्रो
 भूत्वा [शशुर्भवति] पिता भ्राता पौत्रश्च भवति । पौत्रो भूत्वा पिता (भ्राता)
 पुत्रश्च भवति । भर्ता भूत्वा दासो भवति । दासो भूत्वा भर्ता भवति । मित्रं
 भूत्वा शशुर्भवति । शशुर्भूत्वा मित्रं भवति । पुमान् भूत्वा स्त्री भवति नपुंसकं
 च । स्त्री भूत्वा पुमान् नपुंसकं च भवति । नपुंसकं भूत्वा स्त्री पुमान्श्च भवतीति ॥

टी०—नहि स्वजनपरजनयोर्व्यवस्था विद्यते इति । न नित्यमेव कश्चित् स्वजनः
 परजनो वाऽस्ति । स्वजनो भूत्वा कर्मलुभावात् परजनो भवति । परजनो भूत्वा स्वजनो
 भवति इत्येवमवस्थैव संसारे न व्यवस्थाऽस्तीति । माता हि भूत्वेत्यादिना तामेवाव्यवस्थां
 प्रपञ्चयति ॥

भा०—एवं चतुरशीतियोनिप्रमुखशतसहस्रेषु राग-द्वेष-मोहाभिभूतैर्जन्तुभि-
 रभिनियुक्तविषयतृष्णैरन्योन्यभक्षणाभिघातचन्धाभियोगाक्रोशादिजनिता निती-
 व्राणि दुःखानि प्राप्यन्ते । अहो दन्द्यारामः कष्टस्वभावः संसार इति चिन्तयेत् ।
 एवं ह्यस्य चिन्तयतः संसारभयोद्विग्नस्य निर्वेदो भवति । निर्विण्णश्च संसार-
 प्रहापाय घटत इति संसारानुप्रेक्षा ॥ ३ ॥

टी०—एवं चतुरशीतियोन्यादिर्यत्र सम्मूर्च्छति गर्भस्थानं वा तत्र विभागो
 भवति परस्परं केनचिद् वैलक्षण्येन दृश्येनादृश्येन वा सर्वज्ञवचनप्राप्तेन । तत्र पृथिवी-
 ८५००००० जल-ज्वलन-समीरणेषु प्रत्येकं सप्त सप्त-लक्षाः, दश लक्षाः प्रत्येकवनस्पतिषु,
 योनयः निगोदजीवेषु च चतुर्दशलक्षाः, द्वि-त्रि-चतुरिन्द्रियेषु प्रत्येकं द्वे द्वे लक्षे, त्रियङ्-
 नारक-देवेषु प्रत्येकं चतस्रश्चतस्रो लक्षाः, मनुजेषु चतुर्दश लक्षाः, एवं चतुरशीतिर्लक्षा
 योनीनां, चतुरशीतियोनिप्रमुखानि शतसहस्राणि । प्रमुखशब्दः प्रधानवचनः ।
 चतुरशीतियोनिप्रधानानि यानि शतसहस्राणि तेषु, नान्येष्वित्यर्थः । रागो माया-लोभौ
 द्वेषः क्रोध-मानौ मिथ्यात्वहास्यादिर्मोहः, एभिरभिभूतैः-वशीकृतैर्जन्मवद्भिः अनिष्टता
 विषयतृष्णा येषां तैरविच्छिन्नविषयतृष्णैरन्योन्यं-परस्परं भक्षणं पृथुरोमादीनामिव ।
 तथा वधः (अभिघातः ?)-मारणं चन्धः-संयमनं अभियोगः-अभ्याख्यानं (आ-
 क्रोशः-अप्रियवचनं, एभिरन्योन्यभक्षणादिभिर्जनिता नितीव्राणि-प्रकृतानि दुःखानि
 प्राप्यन्ते-अनुभूयन्ते । अहो इति विस्मये न,) आः खल्वेवंविधदुःखभाजनमन्यदस्ति

शरीरस्याशुचित्वे हेतुपञ्चकम्
 भा०—अशुचि खल्विदं शरीरमिति चिन्तयेत् । तत् कथम-
 शुचीति चेत् आयुत्तरकारणाशुचित्वात्, अशुचिभाजनत्वात्,
 अशुच्युद्भवत्वात्, अशुभपरिणामपाकानुबन्धात्, अशक्य-
 प्रतीकारत्वाच्चेति ॥

टी०—अशुचि खल्विदं शरीरमित्यादि । शुचि—मलरहितं न शुच्यशुचि शरीरकं-
 पाणिपादाद्यवयवसान्नवेशविशेषस्तदशुचीत्येवं चिन्तयेत् ।

ननु च निर्मलशरीराः स्निग्धत्वचः स्त्रियः पुमांसश्च दृश्यन्ते, तत् कथमस्य
 प्रतिज्ञामात्रेणाशुचित्वं प्रतिपद्येमहीत्याह—

भा०—तत्रायुत्तरकारणाशुचित्वात् तावच्छरीरस्यायं कारणं शुक्रं
 शोणितं च तदुभयमत्यन्ताशुचीति । उत्तरमाहारपरिणामादि ।

टी०—तत्रायुत्तरकारणाशुचित्वादित्यादि हेतुपञ्चकम् । तत्र—तेषु पञ्चसु हेतुषु
 आयुत्तरकारणाशुचित्वादित्यस्य व्याख्या । तावच्छब्दः क्रमावद्योतनार्थः । आद्यं कारणं—
 प्रथमं शुक्रं शोणितं च । करोतीति कारणम्, निर्वर्तयति उत्पादयतीत्यर्थः । येनासा(योना?)—
 बुत्पद्यमानो जीवस्तैजसकार्मणशरीरी प्रथममेव शुक्रशोणिते अभ्यवहरति शरीरीकरोति औदा-
 रिकशरीरतया परिणमयति । ततः कललार्जुदपेशीघनपाणिपादाद्यङ्गोपाङ्गशोणितमांसमस्तुलु-
 ङ्गास्थिमज्जकेशश्मश्रुनखशिराधमनीरोमकूपादिना परिणमयति । उत्तरकारणं तु रसहरण्या
 परस्परप्रतिषेद्धया जनन्याहृतमाहाररसमभ्यवहरति । तदेव तदुभयमत्यन्ताशुचीति शुक्र-
 शोणितयोरशुचित्वं लोकस्य प्रतीतमिति ख्यापयति अत्यन्ताशुचीति, न जातुचिच्छुचित्वं
 शुक्रशोणितयोः समस्ति ॥

भा०—तद्यथा—कवलाहारो हि ग्रस्तमात्र एव श्लेष्माशयं प्राप्य श्लेष्मणा
 द्रवीकृतः अत्यन्ताशुचिर्भवतीति । ततः पित्ताशयं प्राप्य पच्यमानः खलीभूतोऽ-
 शुचिरेव भवति । पक्वो वाय्वाशयं प्राप्य वायुना विभिद्यते पृथक् खलः पृथक्
 रसः, खलात् मूत्रपुरीषादयो मलाः प्रादुर्भवन्ति, रसाच्छोणितं परिणमति, शोणि-
 तान्मांसं, मांसान्मेदः, मेदसोऽस्थीनि, अस्थिभ्यो मज्जानः, मज्जभ्यां शुक्रमिति ।
 सर्वं चैतत् श्लेष्मादिशुक्रान्तमशुचि भवति । तस्मादायुत्तरकारणाशुचित्वाद-
 शुचि शरीरमिति ॥

टी०—तद्यथा—कवलाहारो हीत्यादिनोत्तरकारणस्याशुचित्वमाचष्टे । कवलाहारो
 हि जनन्या ग्रस्तमात्र एव श्लेष्माशयं—कफस्थानं प्राप्तः श्लेष्मणा द्रवतामापादितोऽत्य-

टी०—शरीरव्यतिरेकेणेत्यादि । शरीरं पञ्चप्रकारं औदारिकादि तस्माच्छरीर-
पञ्चाकादन्योऽहम् । कुत एतद् ? यस्मादिन्द्रियग्राह्यं शरीरं, अतीन्द्रियोऽहं, न चक्षुरादिना
करणेन ग्रहीतुं शक्यः । इन्द्रियग्राह्यं शरीरमित्यव्यापिनी भेदप्रतिपत्तिरित्याह ।

भा०—अनित्यं शरीरं नित्योऽहम्, अज्ञ शरीरं ज्ञोऽहम्, आद्यन्तवच्छ-
रीरं अनाद्यन्तोऽहम्, यद्विच मे शरीरशतसहस्राणि अतीतानि संसारे परि-
भ्रमतः स एवायमहमन्यस्तेभ्य इत्यनुचिन्तयेत् । एषं तस्य चिन्तयतः शरीर-
प्रतिपन्नो न भवतीति । अन्यथ शरीराभित्योऽहमिति श्रेयसे घटत इत्यन्य-
त्वानुपेक्षा ॥ ५ ॥

टी०—अनित्यं शरीरमित्यादि । पुद्गलात्मकमौदारिकादि शरीरं, पुद्गलाच्च विश्वरा-
कत्वाच्छरीरसन्निवेशविशेषं विहाय स्वरूपान्तरेण परमाणुरूपेण वा वर्तन्ते, न जातुविदात्मा
असत्त्वपेयप्रदेशसन्निवेशं परित्यज्य ज्ञानदर्शनरूपं वा पृच्छो वर्तते वर्तिष्यते वा । ततश्च नित्य-
त्वमात्मनः । ननु परिणामानित्यतया आत्मा अनित्योऽपीष्यते इत्यपरितुष्यन्नाह—अहं
शरीरं ज्ञोऽहमिति । न कदाचित् पुद्गला ज्ञानाद्युपयोगरूपेण परिणामिनो भवन्ति । आत्मा तु
परिणामी । ज्ञानाद्युपयोगपरिणामेन अतोऽन्यत्वं, तथा आद्यन्तवच्छरीरं अनाद्यन्तोऽहम् ।
आदिः—आरम्भकालः अन्तो—विनाशकालः, तौ यस्य स्वस्वद् आद्यन्तयत् । आदिर्औदारिक-
वैक्रिया-ऽऽहारकाणां सुज्ञानः । तैजस-कार्मणयोः सत्यप्यनादिसम्बन्धे सन्तत्याऽनादित्वमिष्टं,
पर्यायाङ्गीकारेण तु तैजसकार्मण्यपुद्गलाः परिशृण्वन्ति लगन्ति च । यदाऽऽश्लेषमायान्ति तैजस-
कार्मण्यतया तदा आदिः, यदा परिशृण्वन्ति तदाऽन्तः । नैवमात्मनः कदाचिदादिरन्तो वा विद्यते,
आरम्भारम्भकभावाभावात् । ज्ञानरूपेण दर्शनरूपेण वा (दर्शयति) अविच्छिन्नत्वाद् तत्स्व-
रूपत्वाच्च सर्वदेवानाद्यन्तोऽहं इत्यन्यत्वम् । यद्विच मे शरीरशतसहस्राणीत्यादि ।
न हि प्राक्तनजन्मशरीराणि इदानीन्तनजन्मशरीराणि भवन्ति । संसारे परिभ्रमतः ।
अनादौ च संसारे परिभ्रमतो बहून्यतीतानि शरीरकाणि, नहि तेषां अधुनातनशरीरे-
ऽव्ययोऽस्ति स्वल्पोऽपि । अहं पुनः स एव येनोपभुक्तान्यतीतानि शरीरशतसहस्राणीत्यतो-
ऽहमन्यस्तेभ्य इत्यनुचिन्तयेत् । अन्यत्वे च सति विच्छिन्नशरीरममत्वो निःश्रेयसायैव
यतते इत्यन्यत्वानुपेक्षा ॥

अशुचित्वानुपेक्षानिर्धारणायाह—

शरीरस्याशुचित्वे
हेतुपञ्चकम्
भा०—अशुचि खल्विदं शरीरमिति चिन्तयेत् । तत् कथम-
शुचीति चेत् आद्युत्तरकारणाशुचित्वात्, अशुचिभाजनत्वात्,
अशुच्युद्भवत्वात्, अशुभपरिणामपाकानुबन्धात्, अशक्य-
प्रतीकारत्वाच्चेति ॥

टी०—अशुचि खल्विदं शरीरमित्यादि । शुचि-मलरहितं न शुच्यशुचि शरीरकं-
पाणिपादाद्यवयवसान्निवेशविशेषस्तदशुचीत्येवं चिन्तयेत् ।

ननु च निर्मलशरीराः स्निग्धत्वचः स्त्रियः पुमांसश्च दृश्यन्ते, तत् कथमस्य
प्रतिज्ञामात्रेणाशुचित्वं प्रतिषेधमहीत्याह—

भा०—तत्राद्युत्तरकारणाशुचित्वात् तावच्छरीरस्याद्यं कारणं शुक्रं
शोणितं च तदुभयमत्यन्ताशुचीति । उत्तरमाहारपरिणामादि ।

टी०—तत्राद्युत्तरकारणाशुचित्वादित्यादि हेतुपञ्चकम् । तत्र-तेषु पञ्चसु हेतुषु
आद्युत्तरकारणाशुचित्वादित्यस्य व्याख्या । तावच्छब्दः क्रमावद्योतनार्थः । आद्यं कारणं-
प्रथमं शुक्रं शोणितं च । करोतीति कारणम्, निर्वर्तयति उत्पादयतीत्यर्थः । येनासा(योनाः)-
वृत्तद्यमानो जीवस्त्वैजसकर्मणशरीरी प्रथममेव शुक्रशोणिते अभ्यवहरति शरीरीकरोति औदा-
रिकशरीरतया परिणमयति । ततः कललार्बुदपेशीघनपाणिपादाद्यङ्गोपाङ्गशोणितमांसमस्तु-
ङ्गास्थिमज्जकेशश्मश्रुनखशिराधमनीरोमकूपादिना परिणमयति । उत्तरकारणं तु रसहरण्या
परस्परप्रतिवद्धया जनन्याहृतमाहाररसमभ्यवहरति । तदेव तदुभयमत्यन्ताशुचीति शुक्र-
शोणितयोरशुचित्वं लोकस्य प्रतीतमिति ख्यापयति अत्यन्ताशुचीति, न जातुचिच्छुचित्वं
शुक्रशोणितयोः समस्ति ॥

भा०—तद्यथा—कवलाहारो हि ग्रस्तमात्र एव श्लेष्माशयं प्राप्य श्लेष्मणा
द्रवीकृतः अत्यन्ताशुचिर्भवतीति । ततः पित्ताशयं प्राप्य पच्यमानः खलीभूतोऽ-
शुचिरेव भवति । पको वाय्वाशयं प्राप्य वायुना विभिद्यते पृथक् खलः पृथग्
रसः, खलात् सूत्रपुरीपादयो मलाः प्रादुर्भवन्ति, रसाच्छोणितं परिणमति, शोणि-
तान्मांसं, मांसान्मेदः, मेदसोऽस्थीनि, अस्थिभ्यो मज्जानः, मज्जभ्यां शुक्रमिति ।
सर्वं चैतत् श्लेष्मादिशुक्रान्तमशुचि भवति । तस्मादाद्युत्तरकारणाशुचित्वाद-
शुचि शरीरमिति ॥

टी०—तद्यथा-कवलाहारो हीत्यादिनोत्तरकारणस्याशुचित्वमाचष्टे । कवलाहारो
हि जनन्या ग्रस्तमात्र एव श्लेष्माशयं-कफस्थानं प्राप्तः श्लेष्मणा द्रवतामापादितोऽत्य-

टी०—शरीरव्यतिरेकेणेत्यादि । शरीरं पञ्चप्रकारं औदारिकादि तस्माच्छरीर-
पञ्चकादन्योऽहम् । कुत एतत् ? यस्मादिन्द्रियप्राप्तं शरीरं, अतीन्द्रियोऽहं, न चक्षुरादिना
करणेन ग्रहीतुं शक्यः । इन्द्रियप्राप्तं शरीरमित्यव्यापिनी भेदप्रतिपत्तिरित्याह ।

भा०—अनित्यं शरीरं नित्योऽहम्, अज्ञ शरीरं ज्ञोऽहम्, आद्यन्तवच्छ-
रीरं अनाद्यन्तोऽहम्, बहूनि च मे शरीरशतसहस्राणि अतीतानि संसारे परि-
भ्रमतः स एवापमहमन्यस्तेभ्य इत्यनुचिन्तयेत् । एवं तास्य चिन्तयतः शरीर-
प्रतिबन्धो न भवतीति । अन्यच्च शरीरादित्योऽहमिति श्रेयसे घटत इत्यन्य-
त्वानुपेक्षा ॥ ५ ॥

टी०—अनित्यं शरीरमित्यादि । पुद्गलात्मकमौदारिकादि शरीरं, पुद्गलात् विश्वरा-
वत्वाच्छरीरसन्निवेशविशेषं विहाय स्तब्धान्तरेण परमाणुरूपेण वा वर्तन्ते, न जातुविदात्मा
असङ्ख्येयप्रदेशसन्निवेशं परित्यज्य ज्ञानदर्शनरूपं वा पृथो वर्तते वर्तिष्यते वा । ततश्च नित्य-
त्वमात्मनः । ननु परिणामानित्यतया आत्मा अनित्योऽपीष्यते इत्यपरितुष्यन्नाह—अहं
शरीरं ज्ञोऽहमिति । न कदाचित् पुद्गला ज्ञानाद्युपयोगरूपेण परिणामिनो भवन्ति । आत्मा तु
परिणामी । ज्ञानाद्युपयोगपरिणामेन अतोऽन्यत्वं, तथा आद्यन्तवच्छरीरं अनाद्यन्तोऽहम् ।
आदिः—आरम्भकालः अन्तो—विनाशकालः, तौ यस्य स्वस्वद् आद्यन्तवत् । आदिरौदारिक-
वैक्रिया-ऽऽहारकाणां सुज्ञानः । तैजस-कर्मणयोः सत्यप्यनादिसम्बन्धे सन्तत्वाज्जादित्वमिष्टं,
पर्यायाङ्गीकारेण तु तैजसकर्मणपुद्गलाः परिशृण्वन्ति लगन्ति च । यदाऽऽश्लेषमायान्ति तैजस-
कर्मणतया तदा आदिः, यदा परिशृण्वन्ति तदाऽन्तः । नैवमात्मनः कदाचिदादिरन्तो वा विद्यते,
आरम्भारम्भकभावाभावात् । ज्ञानरूपेण दर्शनरूपेण वा (दर्शयति) अविच्छिन्नत्वात् तत्स्व-
रूपत्वाच्च सर्वदैवानाद्यन्तोऽहं इत्यन्यत्वम् । बहूनि च मे शरीरशतसहस्राणीत्यादि ।
न हि प्राक्तनजन्मशरीराणि इदानीन्तनजन्मशरीराणि भवन्ति । संसारे परिभ्रमतः ।
अनादौ च संसारे परिभ्रमतो बहून्वतीतानि शरीरकाणि, नहि तेषां अधुनातनशरीरे-
ऽन्योऽस्ति स्वल्पोऽपि । अहं पुनः स एव येनोपशुक्तान्यतीतानि शरीरशतसहस्राणीत्यतो-
ऽहमन्यस्तेभ्य इत्यनुचिन्तयेत् । अन्यत्वे च सति विच्छिन्नशरीरममत्वो निःश्रेयसायैव
यतते इत्यन्यत्वानुपेक्षा ॥

अशुचित्वानुपेक्षानिर्धारणायाह—

भा०—किञ्चान्यत्-अशक्यप्रतीकारत्वात् । अशक्यप्रतीकारं खल्वपि शरीरस्याशुचित्वम्, उद्धर्तन-रूक्षण स्नाना-ऽनुलेपन-धूप-प्रघर्ष वासयुक्ति माल्यादिभिरप्यस्य न शक्यमशुचित्वमपनेतुम् ।

टी०—किञ्चान्यदिति प्रकारान्तरेणाशुचित्वप्रतिपादनम् । अशक्यप्रतीकारत्वादिति । अशक्यः प्रतीकारो यस्याशुचित्वस्य । अशुच्यपनयनप्रकारश्च लोके जलक्षालनादिना प्रसिद्धः । उद्धर्तनकं प्रतीतम् । रूक्षणं रोधकपायादिभिः । स्नानं जलेन । अनुलेपनं चन्दनादिकम् । धूपो विशिष्टसुगन्धिद्रव्यसमवायः । प्रघर्षोऽङ्गघर्षणकम् । वासयुक्तिः पटवासादिकम् । माल्यं मालाहं पुष्पम् । आदिग्रहणात् कर्पूरोशीरतुरुक्कस्तूरिकाग्रहः । एभिरप्यस्य शरीरकस्य विशिष्टद्रव्यैरशुचित्वमपनेतुं न शक्यम् । कुतः ?

भा०—अशुच्यात्मकत्वात् शुच्युपघातकत्वाच्चेति । तस्मादशुचि शरीरमिति । एवं ह्यस्य चिन्तयतः शरीरे निर्वेदो भवतीति । निर्विण्णश्च शरीर(रे जन्म)प्रहाणाय घटत इत्यशुचित्वानुपेक्षा ॥ ६ ॥

टी०—अशुच्यात्मकत्वादिति । अशुचिरात्मा-स्वभावो यस्य तदशुच्यात्मकम् । अशुचिस्वभावस्य पुरीषादेरिव अशक्यप्रतीकारम् अशुचित्वापनयनम् । शुच्युपघातकत्वाच्चाशुचि शरीरम् । शुचीनि द्रव्याणि शाल्योदनदधिश्रीरादीनि, तान्यप्यात्मसम्पर्कादुपहन्ति-अशुचीकरोति । तथा कर्पूर-चन्दन-काश्मीरजादीनि सुगन्धिद्रव्याणि संश्लेषमात्रादेव पूतीकरोति, अतोऽन्विष्यमाणं सर्वप्रकारं शरीरमेवाशुचि । परमार्थतो नापरं किञ्चित् स्वतोऽशुचि समस्ति शरीरकं वा शरीरसम्पृक्तं वा विहायेति । एवं ह्यस्य चिन्तयत इत्यादिना अशुचित्वानुपेक्षायाः फलमाह—निर्वेदः-अप्रीतिः अरतिः-उद्वेगः । शरीरके निर्विण्णश्च न शरीरसंस्कारार्थमायतते । जन्मप्रहाणायैव तु घटते इत्यशुचित्वानुपेक्षा ॥ ६ ॥

आस्रवानुपेक्षास्वभावप्रकाशनायाह—

भा०—आस्रवान् इहामुत्रापाययुक्तान् महानदीस्रोतोवेगतीक्ष्णान् अकुशलागमकुशलनिर्गमद्वारभूतान् इन्द्रियादीन् अवच्यतश्चिन्तयेत् ।

टी०—आसूयते-यैः कर्मादीयते त आस्रवास्ते इन्द्रियादयस्तानास्रवानिह लोके । अमुत्रेति परलोके । अपायो-दोषः पीडा दुःखं तेनापायेन युक्तान् । महानदी-गङ्गादिका

न्ताशुचिः । ततोऽपि पितृस्थानप्राप्तो मलनामापन्नोऽशुचिरिव । ततो व्याघ्राशयं प्राप्तः समीरणेन विभग्यमानः पृथक् मलः पृथक् रस इति स्वीयपरिगतिप्रापयते । तत्र मलान् मूत्र-पुरीष-दूषिका-स्वेद-लालादयो मलाः प्रादुष्यन्ति । रसाच्छोणि-मांस-मेदो-ऽस्ति-मज्जा-शुक्राणि जायन्ते । सद्यं येनैतत् कलादिशुद्धान्तमशुच्येयं, तस्मादागुणरकारणा-शुचित्वादशुचि शरीरमिति निगमयति ॥

अशुचित्वे हेत्वन्तरमाह—

भा०—किञ्चान्यत्—अशुचिभाजनत्वात् अशुचीनां सत्यपि भाजनं शरीरं कर्ण-नासा-ऽक्षि-दन्त-मल-स्वेद-श्लेष्म-पित्त-मूत्र-पुरीषादीनामवस्करभूतं तस्माद-शुचीति ॥ किञ्चान्यत्—अशुच्युद्भवत्वात् एवमेव कर्णमलादीनामुद्भवः शरीरं तत उद्भवन्तीति । अशुचौ च गर्भे सम्भवतीत्यशुचि शरीरम् ॥ किञ्चान्यत्—अशुभपरिणामपाकानुबन्धादार्तवे विन्दोराधानात् प्रभृति सद्यपि शरीरं कलला-शुद्धपेशी-घनव्यूह-सम्पूर्णगर्भ-कौमार-यौवन-स्थविर-भावजनकेनाशुभ-परिणामपाकेनानुबद्धं दुर्गन्धि पूतिस्वभावं दुरन्तं तस्मादशुचि ॥

टी०—किञ्चान्यत् । अशुचिभाजनत्वादिति । अशुचीनि कर्णमलादीनि तेषां भवस्करभूतम् । अवस्करो वर्चःस्थानं पाद(पायुः)शालनकं तदिव यत् तदवस्करभूतं तस्माद-शुचीति । किञ्चान्यत्—अशुच्युद्भवत्वादिति हेत्वन्तरम् । एवमेव कर्णमलादीनामशुची-नामुद्भव आकरः शरीरं यस्मात् तत उद्भवन्ति—उत्पद्यन्ते एते कर्णमलादयः, अनन्तरेण हेतुना उत्पन्नानां कर्णमलादीनामाश्रयः शरीरमिति प्रतिपादितम् । अनेन पुनर्हेतुना शरीरादेव कर्ण-मलादय उत्पद्यन्त इति प्रतिपाद्यते । अथवास्यं विशेषः—अशुचौ च गर्भे सम्भवतीत्यशुचि शरीरम् । गर्भः—उदरमध्यम् । चशब्दो वाशब्दार्थः । अशुचौ वा गर्भे पुरीषादिप्राये सम्भवति—उत्पद्यते यस्माच्छरीरं तस्मादशुचीति । किञ्चान्यदित्ययमपरो हेतुरशुचित्वे । अशुभपरि-णामपाकानुबन्धादिति । अशुभः परिणामो यस्य पाकस्य तेनानुबन्धित्वात् अनुगतत्वात् । तमेवाशुभपरिणामं पाकं प्रकाशयति (आर्तव इत्यादिना) आर्तवम्—ऋतौ (भवं) शोणितं तस्मिन् आर्तवे सति । विन्दोराधानात् प्रभृतीति । विन्दुः—शुक्रावयवस्तदाधानात्—तत्प्रक्षेपात् प्रभृति औदारिकं कललादिभावेन परिणमते । अर्बुदं—घनव्यूहोऽवयवविभागः । सर्वश्चायमशुभ-परिणामः पाकः कललाद्यवयरूपस्तेनानुबद्धं दुर्गन्धि—अशुभगन्धम् । अत एव पूतिस्वभावं कौथस्वभावम् । दुरन्तमिति । पर्यवसानेऽपि कृम्यादिपुद्गो वा गृध्र-सारमेय-वायसादिभक्ष्यं वा भस्मान्तमस्तिशकलानि वा । एवमिदं दुष्टा(२१)न्तं शरीरं यतस्तस्मादशुचीति ॥

भा०—किञ्चान्यत्-अशक्यप्रतीकारत्वात् । अशक्यप्रतीकारं खल्वपि शरीरस्याशुचित्वम्, उद्वर्तन-रूक्षणं स्नाना-ऽनुलेपन-घूप-प्रघर्षं वासयुक्तिं माल्यादिभिरप्यस्य न शक्यमशुचित्वमपनेतुम् ।

टी०—किञ्चान्यदिति प्रकारान्तरेणाशुचित्वप्रतिपादनम् । अशक्यप्रतीकारत्वादिति । अशक्यः प्रतीकारो यस्याशुचित्वस्य । अशुच्यपनयनप्रकारश्च लोके जलक्षालनादिना प्रसिद्धः । उद्वर्तनकं प्रतीतम् । रूक्षणं रोधकपायादिभिः । स्नानं जलेन । अनुलेपनं चन्दनादिकम् । घूपो विशिष्टसुगन्धिद्रव्यसमवायः । प्रघर्षोऽङ्गवर्षणकम् । वासयुक्तिः पटवासादिकम् । माल्यं मालाहं पुष्पम् । आदिग्रहणात् कर्पूरोशीरतुल्यकस्तूरिकाग्रहः । एभिरप्यस्य शरीरकस्य विशिष्टद्रव्यैरशुचित्वमपनेतुं न शक्यम् । कुतः ?

भा०—अशुच्यात्मकत्वात् शुच्युपघातकत्वाच्चेति । तस्मादशुचि शरीरमिति । एवं ह्यस्य चिन्तयतः शरीरे निर्वेदो भवतीति । निर्विण्णश्च शरीरं (रज्ज्जन्म) प्रहाणाय घटत इत्यशुचित्वानुपेक्षा ॥ ६ ॥

टी०—अशुच्यात्मकत्वादिति । अशुचिरात्मा-स्वभावो यस्य तदशुच्यात्मकम् । अशुचिस्वभावस्य पुरीषादेरिव अशक्यप्रतीकारम् अशुचित्वापनयनम् । शुच्युपघातकत्वाच्चाशुचि शरीरम् । शुचीनि द्रव्याणि शाल्योदनदधिक्षीरादीनि, तान्यप्यात्मसम्पर्कादुपहन्ति-अशुचीकरोति । तथा कर्पूर-चन्दन-काश्मीरजादीनि सुगन्धिद्रव्याणि संश्लेषमात्रादेव पूतीकरोति, अतोऽन्विष्यमाणं सर्वप्रकारं शरीरमेवाशुचि । परमार्थतो नापरं किञ्चित् स्वतोऽशुचि समस्ति शरीरकं वा शरीरसम्पृक्तं वा विहायेति । एवं ह्यस्य चिन्तयत इत्यादिना अशुचित्वानुपेक्षायाः फलमाह—निर्वेदः-अप्रीतिः अरतिः-उद्वेगः । शरीरके निर्विण्णश्च न शरीरसंस्कारार्थमायतते । जन्मप्रहाणायैव तु घटते इत्यशुचित्वानुपेक्षा ॥ ६ ॥

आस्रवानुपेक्षास्वभावप्रकाशनायाह—

भा०—आस्रवान् इहामुच्चापाययुक्तान् महानदीस्रोतोवेगतीक्ष्णान् अकुशलागमकुशलनिर्गमद्वारभूतान् इन्द्रियादीन् अवयतश्चिन्तयेत् ।

टी०—आस्रूयते-यैः कर्मादीयते त आस्रवास्ते इन्द्रियादयस्तानास्रवानिह लोके । अमुत्रेति परलोके । अपायो-दोषः पीडा दुःखं तेनापायेन युक्तान् । महानदी-गङ्गादिका

तस्याः स्रोतः-प्रवाहः तस्य वेगः-(सं)स्पर्शविशेषः तद्वत् तीक्ष्णान् । यथा स नदीप्रवाहः
 वृणकाद्यादि पतितमपहरति, एवमेतच्चतुराद्यः सप्रवाहपतितमात्मानम्
 उत्तरार्धस्य पहरन्ति, सेन्मार्गाद् ग्रंथयन्ति । अकुशले-पापं सामान्येन वा कर्मवन्ध-
 मर्थप्रयम् स्तस्यागमः-प्रवेशस्त्वद्वारनूतान्, कुशलस्य च पुण्यस्य दशविषयमस्य
 निर्गमद्वारभूतान् । इन्द्रियमादिर्गोपं च इन्द्रियादयस्तानवपतः-सम्भ-
 यतो जीवस्यापकारिणश्चिन्तयेत् । अथवा अवयव-गर्हितं गर्हितान् पापान् इत्येवं चिन्तयेत् ।
 तथथेत्यादिना सोदाहरणानास्रवान् दर्शयति—

भा०—तथथा—स्पर्शनेन्द्रियप्रसक्तचित्तः सिद्धोऽनेकविद्याबलसम्पन्नोऽ-
 प्याकाशगोऽष्टाङ्गमहानिमित्तपारगो गार्ग्यः सत्यकिनिधनमाजगाम । तथा प्रभू-
 तयवसोदकप्रमाथावगाहादिगुणसम्पन्नविचारिणश्च मदीकृता बलयन्तो हस्तिनो
 हस्तिबन्धकीपु स्पर्शनेन्द्रियप्रसक्तचित्ता ग्रहणमुपगच्छन्ति । ततो बन्ध बध-दमन-
 (वाहन)निहननाऽकुशपार्ष्णिप्रतोदाभिघातादिजनिता निवृत्ताणि दुःखान्यनु-
 भवन्ति । नित्यमेवं स्वच्छ-दप्रचारसुखस्य वनवासस्यानुभवरन्ति । तथा मैथुन-
 सुखप्रसङ्गादाहितगर्भोऽध्वतरी प्रसवकाले प्रसवितुमशक्नुयती तीव्रदुःखाभिहता
 अवशा मरणमभ्युपैति । एवं सर्व एव स्पर्शनेन्द्रियप्रसक्ता इहामुत्र च विनिपा-
 तमृच्छन्तीति ॥

टी०—सिद्धविद्यः सोऽनेकेन विद्याबलेन युक्तोऽपि विद्यविचारी अङ्गस्वरलक्षणादि
 अष्टाङ्गनिमित्तं तस्य पारङ्गतो गार्ग्य इति गोत्राख्या सत्यकिः स्त्रीष्वात्तक्तचित्तो निधन-
 विनाशमुपजगामेति । तथेत्यपरमुदाहरणम् । यवसः-चरणीयविशेषः तस्य प्रमाथो भञ्ज-
 नमर्दनाभ्यवहारलक्षणः । उदके च स्वेच्छयाऽवगाहः । अवगाहादिगुणसम्पन्नेति ।
 आदिग्रहणात् सिंहादिव्यालरहितत्वम् । एवंविधवनविचारिणो मदेन दुष्टतरा हस्तिनः ।
 हस्तिबन्धकीष्विति गणि(करेणु)कानां संज्ञा । तास्वनेकप्रकारं चादुकरणस्पर्शनादिभिः
 प्रौढयोषित इव मनुजान् प्रतारयन्ति हस्तिमुखान् । बन्धः-संयमनं बधः-ताडनं दमनं-
 शिक्षाग्रहणं पश्चाद् (वाहनं) निहननं-अकुशपार्ष्णिप्रतोदः-प्राजनकस्तेनाभिघातः ।
 आदिग्रहणादतिभारारोपणं, युद्धकाले च शस्त्राभिघातः । तथेति दृष्टान्तान्तरमाह—तथा
 मैथुनेति । मैथुनसुखप्रसङ्गेनाहितः-धृतो गर्भो यस्या अश्वतरी-वेगसरी प्रसवकाले
 मरणमभ्युपैत्यवशा । एवमित्यादिना दार्ष्टान्तिकमर्थमुपसंहरति । एवमुक्तेन न्यायेन
 लोकद्वयेऽपि विनाशमृच्छन्ति-प्राप्नुवन्तीति ।

भा०—तथा जिह्वेन्द्रियप्रसक्ताः मृतहस्तिशरीरस्थस्रोतोवेगोदयायसवत् हेमेन्तधृतकुम्भप्रविष्टमूपिकवत् गोष्ठप्रसक्तहृदवासिकूर्मवत् मांसपेशीलुब्ध-
 ज्ञेयवत् वडिशोगतमांसगृद्धमत्स्यवद्येति ॥ तथा घ्राणेन्द्रिय-
 जिह्वादिविषयप्रस्ता-
 नां विडम्बनाः प्रसक्ता ओषधिगन्धलुब्धपन्नगवत् पललगन्धानुसारिमूपकव-
 द्येति ॥ तथा चक्षुरिन्द्रियप्रसक्ताः स्त्रोदर्शनप्रसङ्गादर्जुनकचोर-
 वत् दीपांलोकनलोलपतङ्गवद् विनिपातमृच्छन्तीति चिन्तयेत् ॥ तथा श्रोत्रे-
 न्द्रियप्रसक्तास्तित्तिरि-कपोत-कपिञ्जलवत् गीतसङ्गीतध्वनिलोलमृगवद् विनि-
 पातमृच्छन्तीति चिन्तयेत् । एवं हि चिन्तयन्नास्त्रवनिरोधाय घटत इत्यास्त्रवानु-
 प्रेक्षा ॥ ७ ॥

टी०—तथेत्यास्त्रवान्तरेऽपि दोषदर्शनम् । सामयिकानि च बाधसाधुदाहरणानि ।
 वडिशो—गलः तत्र मांसम् । तथेत्यपरास्त्रवगतदोषोद्घाटनमुदाहरणद्वयेन । तथाऽपरत्रास्त्रवे
 दोषोपपादनम् । अर्जुनचोरः श्यामायां निवेशितदृष्टिर्निघ्नं गत इति सामयिकमेवाख्यानकम् ।
 तथेत्ययमप्यास्त्रवः सदोष इति कथयति । तित्तिरः पञ्जरस्थः तित्तिरीशब्दश्रवणादागतो
 युयुत्सार्थी पाशेन बध्यते । एवं कपोत-कपिञ्जलादेरपि, गीतमेक-
 गीतसङ्गीतयो-
 र्विशेषः एव गौर्याखेटके गायति, सङ्गीतकं तु वंशकांस्यादियुक्तम् । एवमेता-
 नास्त्रवान् दोषबहुलानेव चिन्तयेत् । एवं च परिचिन्तयन्नास्त्रवनिरो-
 धायैव घटत इत्यास्त्रवानुप्रेक्षा ॥ ७ ॥

संवरानुप्रेक्षानिरूपणायाह—

भा०—संवराश्च महाव्रतादीन् गुप्त्यादिपरिपालनाद् गुणतश्चिन्तयेत् ।
 सर्वे ह्येते यथोक्तास्त्रवदोषाः संवृतात्मानो भवन्तीति चिन्तयेत् । एवं ह्यस्य
 चिन्तयतो मतिः संवरायैव घटत इति संवरानुप्रेक्षा ॥ ८ ॥

टी०—संवराश्च महाव्रतादीनित्यादि । आस्त्रवद्वाराणां पिधानमास्त्रवदोषपरिवर्जनं
 संवरः । तांश्च संवरान् प्राणातिपातनिवृत्त्यादीन् गुप्त्यादिपरिपालनादिति । गुप्त्यादयः
 परिपालनाः—परिपालका येषां महाव्रतादीनाम् । आदिग्रहणादुत्तरगुणपरिग्रहः । इतरत्रा-
 दिग्रहणात् समितिग्रहणम् । तान् गुणैतश्चिन्तयेत् । गुणा—उपकारिणस्तान् गुणान् इत्येवं
 चिन्तयेत् । सर्वे ह्येते इत्यादि गतार्थं भाष्यम् ॥ ८ ॥

निर्जराऽनुप्रेक्षास्वरूपावधारणमधुना—

निर्जरायाः पर्यायाः भा०—निर्जरा वेदना विपाक इत्यनर्थान्तरम् ।

तस्याः स्रोतः—प्रवादः तस्य वेगः—(सं)तर्पणविशेषः उदन् तीक्ष्णान् । यथा स नदीप्रवाहः
 वृणकाष्टादि पतितमपहरति, एवमेने चक्षुरादयः सः प्रवादपतितमात्मानम-
 उत्तरार्धस्य पहरन्ति, संनार्गाद् भ्रंशयन्ति । अकुशालं—पापं सामान्येन वा कर्मवन्ध-
 मर्थद्वयम् स्तस्यागमः—प्रवेशस्तद्वारनूतान्, कुशालस्य च गुणस्य दशविधमर्थस्य
 निर्गमज्ञारभूतान् । इन्द्रियमादिष्येतां तं इन्द्रियादपस्तानवचयतः—सम्भ-
 यतो जीवस्यापकारिणश्चिन्तयेत् । अथवा अचर्यं—गर्हितं गर्हितान् पापान् इत्येवं चिन्तयेत् ।
 तथथेत्यादिना सोदाहरणानासयान् दर्शयति—

भा०—तथथा—स्पर्शनेन्द्रियप्रसक्तचित्तः सिद्धोऽनेकविद्याबलसम्पन्नोऽ-
 प्याकाशगोऽष्टाऽङ्गमहानिमित्तपारगो गार्ग्यः सत्यकिनिधनमाजगाम । तथा प्रभू-
 तमवसोदकप्रमाथावगाहादिगुणसम्पन्नविचारिणश्च मदोत्कटा बलवन्तो हस्तिनो
 हस्तिवन्धकीषु स्पर्शनेन्द्रियप्रसक्तचित्ता ग्रहणमुपगच्छन्ति । ततो बन्ध बन्ध-दमन-
 (वाहन)निहननाऽङ्कुशपाष्णिप्रतोदाभिघातादिजनितानि तीव्राणि दुःखान्यनु-
 भवन्ति । नित्यमर्थं स्वच्छ-दमचारसुखस्य वनवासस्यानुस्मरन्ति । तथा मैथुन-
 सुखप्रसङ्गादाहितगर्भाऽश्वतरी प्रसवकाले प्रसवितुमशक्नुयती तीव्रदुःखाभिहता
 अवशा मरणमभ्युपैति । एवं सर्व एव स्पर्शनेन्द्रियप्रसक्ता इहामुत्र च विनिपा-
 तमृच्छन्तीति ॥

टी०—सिद्धविद्यः सोऽनेकेन विद्याबलेन युक्तोऽपि विद्यविचारी अङ्गस्वरलक्षणादि
 अष्टाङ्गनिमित्तं तस्य पारङ्गतो गार्ग्य इति गोत्राख्या सत्यकिः स्त्रीव्यासक्तचित्तो निधनं-
 विनाशमुपजगामेति । तथेत्यपरमुदाहरणम् । यवसः—चरणीयविशेषः तस्य प्रमाथो भञ्ज-
 नमर्दानभ्यवहारलक्षणः । उदके च स्वेच्छयाऽवगाहः । अवगाहादिगुणसम्पन्नेति ।
 आदिग्रहणात् सिद्धादिव्यालरहितत्वम् । एवंविधवनविचारिणो मदेन दुष्टतरा हस्तिनः ।
 हस्तिवन्धकीष्विति गणि(करेण?)ज्ञानां संज्ञा । तास्नेकप्रकारं चादुकरणस्पर्शनादिभिः
 प्रौढयोपित इव मनुजान् प्रतारयन्ति हस्तिमूर्खान् । बन्धः—संयमनं बन्धः—ताडनं दमनं-
 शिक्षाग्रहणं पश्चाद् (वाहनं) निहननं—अङ्कुशाभिघातः प्रतोदः—प्राजनकस्तेनाभिघातः ।
 आदिग्रहणादतिमारारोपणं, युद्धकाले च शस्त्राभिघातः । तथेति दृष्टान्तान्तरमाह—तथा
 मैथुनेति । मैथुनसुखप्रसङ्गेनाहितः—धृतो गर्भो यस्या अश्वतरी—वेगसरी प्रसवकाले
 मरणमभ्युपैत्यवशा । एवमित्यादिना दार्ष्टान्तिकमर्थमुपसंहरति । एवमुक्तेन न्यायेन
 लोकद्वयेऽपि विनाशमृच्छन्ति—ग्राप्नुवन्तीति ।

भा०—तथा जिह्वेन्द्रियप्रसक्ताः मृतहस्तिशरीरस्थस्रोतोवेगोदयायसवत् हेमन्तघृतकुम्भप्रविष्टमूपिकवत् गोष्ठप्रसक्तहृदवासिकूर्मवत् मांसपेशीलुब्ध-
 श्येनवत् वडिशगतमांसगृद्धमत्स्यवचेति ॥ तथा घ्राणेन्द्रिय-
 जिह्वादिविषयप्रस्ता- प्रसक्ता ओषधिगन्धलुब्धपन्नगवत् पललगन्धानुसारिमूषकव-
 नां विडम्बनाः चेति ॥ तथा चक्षुरिन्द्रियप्रसक्ताः स्त्रीदर्शनप्रसङ्गादर्जुनकचोर-
 वत् दीपांलोकनलोलपतङ्गवद् विनिपातमृच्छन्तीति चिन्तयेत् ॥ तथा श्रोत्रे-
 न्द्रियप्रसक्तास्तित्तिरि-कपोत-कपिञ्जलवत् गीतसङ्गीतध्वनिलोलमृगवद् विनि-
 पातमृच्छन्तीति चिन्तयेत् । एवं हि चिन्तयन्नास्रवनिरोधाय घटत इत्यास्रवानु-
 प्रेक्षा ॥ ७ ॥

टी०—तथेत्यास्रवान्तरेऽपि दोषदर्शनम् । सामयिकानि च वायुसाद्युदाहरणानि ।
 वडिशो—गलः तत्र मांसम् । तथेत्यपरास्रवगतदोषोद्घाटनमुदाहरणद्वयेन । तथाऽपरत्रास्रवे
 दोषोपपादनम् । अर्जुनचोरः श्यामायां निवेशितदृष्टिर्निर्वनं गत इति सामयिकमेवाख्यानकम् ।
 तथेत्ययमप्यास्रवः सदोष इति कथयति । तित्तिरः पञ्जरस्थः तित्तिरीशब्दश्रवणादागतो
 युयुत्सार्थी पाशेन बध्यते । एवं कपोत-कपिञ्जलादेरपि, गीतमेरुक-
 गीतसङ्गीतयो-
 विशेषः
 एव गौर्वाखेटके गायति, सङ्गीतकं तु वंशकांस्पादियुक्तम् । एवमेता-
 नास्रवान् दोषबहुलानेव चिन्तयेत् । एवं च परिचिन्तयन्नास्रवनिरो-
 धायैव घटत इत्यास्रवानुप्रेक्षा ॥ ७ ॥

संवरानुप्रेक्षानिरूपणायाह—

भा०—संवराश्च महाव्रतादीन् गुप्त्यादिपरिपालनान् गुणतश्चिन्तयेत् ।
 सर्वे ह्येते यथोक्तास्रवदोषाः संवृतात्मानो भवन्तीति चिन्तयेत् । एवं ह्यस्य
 चिन्तयतो मतिः संवरायैव घटत इति संवरानुप्रेक्षा ॥ ८ ॥

टी०—संवराश्च महाव्रतादीनित्यादि । आस्रवद्वाराणां पिधानमास्रवदोषपरिवर्जनं
 संवरः । तांश्च संवरान् प्राणातिपातनिवृत्त्यादीन् गुप्त्यादिपरिपालनादिति । गुप्त्यादयः
 परिपालनाः—परिपालका येषां महाव्रतादीनाम् । आदिग्रहणादुत्तरगुणपरिग्रहः । इतरत्रा-
 दिग्रहणात् समितिग्रहणम् । तान् गुणतश्चिन्तयेत् । गुणा—उपकारिणस्तान् गुणान् इत्येवं
 चिन्तयेत् । सर्वे ह्येते इत्यादि गतार्थं भाष्यम् ॥ ८ ॥

निर्जराऽनुप्रेक्षास्वरूपावधारणमधुना—

निर्जरायाः पर्यायाः भा०—निर्जरा वेदना विपाक इत्यनर्थान्तरम् ।

टी०—निर्जरा चेदनेत्यादि । निर्जरं निर्जरा आत्मप्रदेशेन्योऽनुभूतकर्मपुद्गल-
परिशटना । निर्जराया एकार्याविर्भा वेदना विपाक इति । तत्र वेदना अनुभूतः तस्याः स्वादनं
विपचनं विपाकः । कर्मपुद्गलानां उदयारलिताप्रवेशेऽनुभूतरतानामुत्तरकालं परिशटः ।
विपच्यमाना विपाकाः परिशटन्ति ।

भा०—स द्विविधः—अबुद्धिपूर्वः कुशलमूलः । तत्र नरकादिषु कर्मफल-
विपाकस्य द्विविध्यम् विपाकोदयोऽबुद्धिपूर्वस्तस्मिन्मयगतोऽनुचिन्तयेत् अकुशलानु-
बन्ध इति ॥

टी०—स द्विविधः इति विपाकाभिसम्बन्धः । निर्जरया मदेहायत्वाद् । तद्विविध-
प्रदर्शनायाह—अबुद्धीत्यादि । तत्राबुद्धिपूर्वः बुद्धिः पूर्वा यस्य कर्म शाट्यामीत्येवंलक्षणा
बुद्धिः प्रथमं यस्य विपाकस्य स बुद्धिपूर्वः न बुद्धिपूर्वोऽबुद्धिपूर्वः, तत्र तयोर्विपाकयोरप्ये-
तावदबुद्धिपूर्वः नरकतिर्यग्प्रानुप्यामरेषु कर्म ज्ञानाभरणेन तस्य यत् फलमाच्छादकादिरूपं
तद्विपाकः—तदुदयस्तस्मात् कर्मफलाद् विपच्यमानाद् यो विनिर्जरगलधुनो विपाकः । सति
तस्मिन् कर्मफले विपच्यमाने स भवत्यबुद्धिपूर्वकः । न हि तत्तपः परीपहजयो वा नार-
कादिभिर्मनीषितः । तमेवंविधं विपाकमवगतः पापं संसारानुबन्धनमेव चिन्तयेत्, नहि
तादृशो निर्जरया मोक्षः शक्योऽधिगन्तुमिति । एतदेवाह—अकुशलानुबन्ध इति ।
यस्मादुपभुज्यापि तत् कर्मफलं पुनः संस्तवायैव श्रमितव्यम् ।

भा०—तपःपरीपहजयकृतः कुशलमूलः । तं गुणतोऽनुचिन्तयेत् शुभानु-
बन्धो निरनुबन्धो वेति । एवमनुचिन्तयन् कर्म निर्जरणायैव घटत इति निर्जरा-
ऽनुप्रेक्षा ॥ ९ ॥

टी०—यः पुनः कुशलमूलो विपाकस्तपसा द्वादशविधेन परीपहजयेन वा कृतः
सोऽवश्यंतयैव बुद्धिपूर्वकः । तमेवंविधं गुणत इति । गुणम्—उपकारकमेव चिन्तयेत् ।
यस्मात् स तादृशो विपाकः शुभमनुबध्नाति, अमरेषु तावदिन्द्रसामानिकादिस्थानानि अवा-
प्नोति । मनुष्येषु च चक्रवर्तिनलमहामण्डलादिपदानि लब्ध्वा ततः सुखपरम्परया मुक्ति-
मवाप्स्यतीति शुभानुबन्धो निरनुबन्धो वेति । वाशब्दः पूर्वविकल्पापेक्षः । तपःपरीपह-
जयकृतो विपाकः सकलकर्मक्षयलक्षणः साध्वान्मोक्षायैव कारणीभवतीति ॥ ननु च यदि
बुद्धिपूर्वको देवादिकलः शुभानुबन्धो विपाकस्तत आगमेन सह विरोधः “नो इह लोगद-
याए तवं अहिहेज्जा” (अ० ९, उ० ४, सू० ४) भण्यते, न मुमुक्षुणा देवादिकलमिष्टं, सहितं(?)
मोक्षार्थमेव घटते, यदान्तरालिकं फलं देवादि तदानुपपन्नं, इक्षुवनसेके तृणादिसेकवत् ।

मनीषितं तु तेन तपःपरीपहजयाभ्यां मोक्षः प्राप्यः । तत्र या प्रवृत्तिस्तपसि परीपहजये वा सा बुद्धिपूर्विका विपाकहेतुरिति । तस्मादेवमनुचिन्तयन् कर्मनिर्जरेणायैव घटते इति निर्जरानुप्रेक्षा ॥ ९ ॥

पञ्चास्तिकायात्मकमित्यादिना लोकानुप्रेक्षास्वरूपं निरूपयति—

भा०—पञ्चास्तिकायात्मकं विविधपरिणाममुत्पत्तिस्थित्यन्यतानुग्रहप्रलय-युक्तं लोकं चित्रस्वभावमनुचिन्तयेत् । एवं ह्यस्य चिन्तयतस्तत्त्वज्ञानविशुद्धि-र्भवतीति लोकानुप्रेक्षा ॥ १० ॥

टी०—पञ्चास्तिकायात्मकमित्यादिना । पञ्चास्तिकाया धर्माऽधर्माऽऽकाश-पुद्गल-जीवाख्यास्ते आत्मानः—स्वरूपमस्येति, लोकमित्युपरिष्ठाद् वक्ष्यति । विविधो—नानाप्रकारः परिणामो यस्येति, तमेवंविधपरिणामं दर्शयति—उत्पत्तिस्थित्येत्यादि । उत्पत्तिर्द्विविधा—प्रतिक्षणवर्तिनी-कालान्तरवर्तिनी च । प्रतिक्षणवर्तिनी च अविभाव्यान्त्य-उत्पत्तेर्द्विविध्यम् प्रलयानुमेया, प्रतिक्षणमन्यथाऽन्यथा चोत्पद्यन्ते परिणमन्ते भावा अस्तिकायाः । कालान्तरवर्तिनी मृद्वव्यं पिण्डाद्याकारेण मृद्भावं प्रक्षीणमपहाय पिण्डादिरूपेण परिणमते । स्थितिः—अवस्थानं [अस्तिकाय इति] अस्तिकायरूपेण सर्वदा व्यवस्थानात् । धर्मास्तिकायादिव्यपदेशमजहतः ते सर्वदा व्यवतिष्ठन्ते वचनार्थपर्यायैः । अन्यता तूत्पत्तिस्थितिभ्यामन्यत्वं—विनाशः । सोऽपि द्विविधः—क्षणिकः—कालान्तरवर्ती च । विवक्षितक्षणाद् द्वितीयक्षणेऽन्यत्वमवश्यम्भावीत्यवस्थान्तरात्पत्तिरेव विनाशः, न निरन्वयः कचिदस्ति प्रलयः । स्थित्युत्पत्ती अनुग्रहकारिण्यौ सत्त्वानाम् । घटो हि समुत्पन्नस्तिष्ठंश्च जलाहरणधारणादिरूपेणानुगृह्णाति । प्रलयोऽपि कालान्तरभावी भवत्यनुग्राहको विनाशसंज्ञितः । कुण्डलार्थिनः कटकविनाशवत् । अत एव(भिः?) उत्पत्त्यादिभिर्युक्तमुत्पत्त्यादिपरिणतिस्वभावं लोकं जीवाजीवाधारलक्षणं क्षेत्रम् । अत एव चित्रस्वभावमिति । चित्रो—नानाप्रकारः स्वभावः—स्वरूपं यस्य सुखदुःखप्रकर्षापकर्षरूपत्वात् वैचित्र्याच्च कर्म-परिणतेः । एवं ह्यस्य चिन्तयतस्तत्त्वज्ञानविशुद्धिर्भवतीति लोकानुप्रेक्षा । एवम्—उक्तेन प्रकारेण लोकस्वरूपमभिध्यायतस्तत्त्वेण जीवाजीवादिषु पदार्थेषु विशुद्धं—निर्मलं शङ्कादिदोषरहितं ज्ञानं भवति । यथा भगवद्भिरुक्तम् (आवश्यकं?)—“सर्व्व(व्याई) ठाणाई असासयाई” ति । न कचिदस्मिन् व्यावर्णितलक्षणे लोके किञ्चित् स्थानमस्ति शाश्वतं यत्रात्यन्तिकी निर्घृतिरात्मनो भवतीत्याह । परलोकनिरपेक्षस्य च मोक्षायैव चेतोवृत्तिरनुगुणा भवतीति लोकानुप्रेक्षा ॥

टी०—निर्जरा येदनेत्यादि । निर्जरं निर्जरा आत्मपदेनेत्योऽनुभूतमकर्मपुण्य-
रियंतेना । निर्जराया एकाग्रविधौ येदना विपाक इति । तत्र येदना अनुभूतः तस्याः स्मरणं
विपचनं विपाकः । कर्मपुण्यतानां उद्यावलिहाप्रवेष्टुभूतानामनुभूतकालं परिग्राहः ।
विपच्यमाना विपाकाः परिगृह्यन्ति ।

भा०—स द्विविधः—अबुद्धिपूर्वः कुशलमूलश्च । तत्र नरकादिषु कर्मफल-
विपाकोदयोऽबुद्धिपूर्वस्तमयगतोऽनुचिन्तयेत् अकुशलानु-
विपाकस्य द्विविध्यम् यन्ध इति ॥

टी०—स द्विविधः इति विपाकाभिसम्बन्धः । निर्जरा गदेहाभ्याम् । तद्वैविध्य-
प्रदर्शनायाह—अबुद्धीत्यादि । तत्राबुद्धिपूर्वः बुद्धिः पूर्वा यस्य कर्म शास्त्रासीत्येवंबुद्ध्या
बुद्धिः प्रथमं यस्य विपाकस्य स बुद्धिपूर्वः न बुद्धिपूर्वोऽबुद्धिपूर्वः, तत्र तयोर्विपाकयोरप्यं
तावदबुद्धिपूर्वः नरकतिर्थानुप्यामरेण कर्म ज्ञानाभ्यामादि तस्य यत् फलमाच्छादहादिरूपं
तद्विपाकः—तदुदपस्तस्मात् कर्मफलान् विपच्यमानान् यो निर्निर्जरगलधुनो विपाकः । सति
तस्मिन् कर्मफले विपच्यमाने स भवत्यबुद्धिपूर्वकः । न हि तस्तपः परीपहजयो वा नार-
कादिभिर्मनीषितः । तमेवंविधं विपाकमवधनः पापं संसारानुगन्धनमेव चिन्तयेत्, नहि
तादृश निर्जरया मोक्षः शक्योऽधिगन्तुमिति । एतदेवाह—अकुशलानुबन्ध इति ।
यस्मादुपभुज्यापि तत् कर्मफलं पुनः संकृतावेव भ्रमितव्यम् ।

भा०—तपःपरीपहजयकृतः कुशलमूलः । तं गुणतोऽनुचिन्तयेत् शुभानु-
बन्धो निरनुबन्धो वेति । एवमनुचिन्तयन् कर्म निर्जरणायेव घटत इति निर्जरा-
ऽनुप्रेक्षा ॥ ९ ॥

टी०—यः पुनः कुशलमूलो विपाकस्तपसा द्वादशविधेन परीपहजयेन वा कृतः
सोऽवश्यंतयैव बुद्धिपूर्वकः । तमेवंविधं गुणत इति । गुणम्—उपकारकमेव चिन्तयेत् ।
यस्मात् स तादृशो विपाकः शुभमनुबध्नाति, अमरेषु तावदिन्द्रसामानिकादिस्थानानि अवा-
प्नोति । मनुष्येषु च चक्रवर्तिधलमहामण्डलिकादिपदानि लब्ध्वा ततः सुखपरम्परया मुक्ति-
मवाप्स्यतीति शुभानुबन्धो निरनुबन्धो वेति । वाशब्दः पूर्वविकल्पापेक्षः । तपःपरीपह-
जयकृतो विपाकः सकलकर्मक्षयलक्षणः साध्वान्मोक्षायैव कारणीभवतीति ॥ ननु च यदि
बुद्धिपूर्वको देवादिकलः शुभानुबन्धो विपाकस्तत आगमेन सह विरोधः “ नो इह लोगद-
याए तवं अहिहेज्जा ” (अ० ९, उ० ४, सू० ४) भण्यते, न मुमुक्षुणा देवादिकलमिष्टं, सदितं(?)
मोक्षार्थमेव घटते, यदान्तरालिकं फलं देवादि तदानुपज्जिकं, इक्षुवनसेके तृणादिसेकवत् ।

मनीषितं तु तेन तपःपरीपहजयाभ्यां मोक्षः प्राप्यः । तत्र या प्रवृत्तिस्तपसि परीपहजये वा सा बुद्धिपूर्विका विपाकहेतुरिति । तस्मादेवमनुचिन्तयन् कर्मनिर्जरेणायैव घटते इति निर्जरानुप्रेक्षा ॥ ९ ॥

पञ्चास्तिकायात्मकमित्यादिना लोकानुप्रेक्षास्वरूपं निरूपयति—

भा०—पञ्चास्तिकायात्मकं विविधपरिणाममुत्पत्तिस्थित्यन्यतानुग्रहप्रलय-युक्तं लोकं चित्रस्वभावमनुचिन्तयेत् । एवं ह्यस्य चिन्तयतस्तत्त्वज्ञानविशुद्धिर्भवतीति लोकानुप्रेक्षा ॥ १० ॥

टी०—पञ्चास्तिकायात्मकमित्यादिना । पञ्चास्तिकाया धर्माऽधर्माऽऽकाश-पुद्गल-जीवाख्यास्ते आत्मानः—स्वरूपमस्येति, लोकमित्युपरिष्ठाद् वक्ष्यति । विविधो—नानाप्रकारः परिणामो यस्येति, तमेवंविधपरिणामं दर्शयति—उत्पत्तिस्थित्यादि । उत्पत्तिर्द्विविधा—प्रतिक्षणवर्तिनी कालान्तरवर्तिनी च । प्रतिक्षणवर्तिनी च अविभाज्यान्त्य-उत्पत्तेर्द्विविध्यम् प्रलयानुमेया, प्रतिक्षणमन्यथाऽन्यथा चोत्पद्यन्ते परिणमन्ते भावा अस्तिकायाः । कालान्तरवर्तिनी मृद्द्रव्यं पिण्डाद्याकारेण मृद्भावं प्रक्षीणमपहाय पिण्डादिरूपेण परिणमते । स्थितिः—अवस्थानं [अस्तिकाय इति] अस्तिकायरूपेण सर्वदा व्यवस्थानात् । धर्मास्तिकायादिव्यपदेशमजहतः ते सर्वदा व्यवतिष्ठन्ते वचनार्थपर्यायैः । अन्यता तूत्पत्तिस्थितिभ्यामन्यत्वं—विनाशः । सोऽपि द्विविधः—क्षणिकः कालान्तरवर्ती च । विवक्षितक्षणाद् द्वितीयक्षणेऽन्यत्वमवश्यम्भावीत्यवस्थान्तरापत्तिरेव विनाशः, न निरन्वयः क्वचिदस्ति प्रलयः । स्थित्युत्पत्ती अनुग्रहकारिण्यौ सत्त्वानाम् । घटो हि समुत्पन्नस्तिष्ठंश्च जलाहरणधारणादिरूपेणानुगृह्णाति । प्रलयोऽपि कालान्तरभावी भवत्यनुग्राहको विनाशसंज्ञितः । कुण्डलार्थिनः कटकविनाशवत् । अत एव (भिः?) उत्पत्त्यादिभिर्युक्तप्लुत्पत्त्यादिपरिणतिस्वभावं लोकं जीवाजीवाधारलक्षणं क्षेत्रम् । अत एव चित्रस्वभावमिति । चित्रो—नानाप्रकारः स्वभावः—स्वरूपं यस्य सुखदुःखप्रकर्षापर्यवृत्त्यत्वात् वैचित्र्याच्च कर्मपरिणतेः । एवं ह्यस्य चिन्तयतस्तत्त्वज्ञानविशुद्धिर्भवतीति लोकानुप्रेक्षा । एवम्—उक्तेन प्रकारेण लोकस्वरूपमभिध्यायतस्तत्त्वेषु जीवाजीवादिषु पदार्थेषु विशुद्धं—निर्मलं शङ्कादिदोषरहितं ज्ञानं भवति । यथा भगवद्भिरुक्तम् (आवश्यके ?)—“सर्व्व(व्वाइं) ठाणाइं असासयाइं” ति । न क्वचिदस्मिन् व्यावर्णितलक्षणे लोके किञ्चित् स्थानमस्ति शाश्वतं यत्रात्यन्तिकी निर्वृतिरात्मनो भवतीत्याह । परलोकनिरपेक्षस्य च मोक्षायैव चेतोवृत्तिरनुगुणा भवतीति लोकानुप्रेक्षा ॥

अनादौ संसारे इत्यादिना बोधिदुर्लभत्वानुपेक्षा निरूपयति—

भा०—अनादौ संसारे नरकादिषु तेषु तेषु भयप्रदोऽनन्तकृत्यः परिवर्तमानस्य जन्तोर्विचित्रः सान्निहतस्य मिथ्यादर्शनाद्युपहतमनेर्ज्ञानदर्शनावरणमोहान्तरापोदयाभिभूतस्य ।

टी०—अनादायिति तर्कज्ञानस्यापिनि । संसारे किंरूपेण नरकादिभित्तार, तेषु तेषु भयप्रदोऽनन्तकृत्यः । तेष्वेव नरक-निर्गन्तु-मनुष्या-अरमाप्रदेषु पुनः पुनश्चक्रवृत्तिपरिभ्रमवोऽनन्तकृत्यः प्राणिनः शरीरमानसैर्नानाप्रकारैः शिरालीशस्य तत्त्वार्थाभिधानादिरतिप्रमादकपायादिभिरुपहतमतेः, ज्ञानारण्यपुदयाभिभूतस्य-ज्ञानारण्यदिर्भवेनपुष्टं घातिकर्म विशेषतो मोहनीयं सम्यग्दर्शनादिमार्गस्य विघातकमित्येतदाह ।

भा०—सम्यग्दर्शनादिविशुद्धो बोधिदुर्लभो भवतीत्यनुचिन्तयेत् । एवं यस्य बोधिदुर्लभत्वमनुचिन्तयतो बोधिं प्राप्य प्रमादो न भवतीति बोधिदुर्लभत्वानुपेक्षा ॥ ११ ॥

टी०—सम्यग्दर्शनादीत्यादि । सम्यग्दर्शनविरत्यप्रमादकायविशुद्धो बोधिदुर्लभो भवतीति विभक्तिविपरिणामेनाभिसम्बन्धनीयम् । जन्तुना दुर्लभ इति । पाठभेदः बोधिशब्देनात्र चारित्र्यमेव विवक्षितम् । अथवा पाठान्तरं सम्यग्दर्शनादिविशुद्धो बोधिः सम्यग्दर्शनादिवैद्य बोधिरपगतसकलशुद्धादिदोषरहितो दुःखेन लभ्यत इति । एवं बोधिदुर्लभत्वमनुचिन्तयतो बोधिं प्राप्य प्रमादो न भवतीति बोधिदुर्लभत्वानुपेक्षा ॥

स्वाख्यातधर्मानुपेक्षाप्रतिपादनायाह—

भा०—सम्यग्दर्शनद्वारः पञ्चमहाव्रतसाधनो द्वादशाङ्गोपदिष्टतत्त्वो गुण्यादिविशुद्धव्यवस्थानः संसारनिर्वाहकः ।

टी०—सम्यग्दर्शनद्वार इत्यादि । तत्त्वार्थश्रद्धानलक्षणं सम्यग्दर्शनं तत् द्वारं-मुखं यस्य धर्मस्येति । नहि सम्यग्दर्शनप्रतिष्ठामन्तरेण महाव्रतादिलाभः समस्ति । प्रागेव सम्यग्दर्शनं द्वारभूतं धर्मानुष्ठानस्येति प्रतिपादयति, सम्यग्दर्शनद्वारेण धर्मावगाह इति । पञ्च महाव्रतानि साधनं यस्येत्यनेन समस्तमूलोत्तरगुणपरिग्रहः । आचारादीनि दृष्टिवादपर्यन्तानि द्वादशाङ्गानि—अर्हत्पुण्यणीतागमः तेनोपदिष्टं तत्त्वं-स्वरूपं यस्य चेत्यत्र, चरणकरणलक्षणस्येत्यर्थः । तत्परिपालनविशुद्धं व्यवस्थानमस्येति । तत्रैव नः समितिमिष्य परिपालनं मूलं व्यवस्थानं-स्वरूपावस्थानं यस्य स

तथोक्तः । संसारो नरकादिगतिचतुष्टयं तस्मान्निर्वाहको निस्तारकः । न चासावभावीभवति मुक्तावस्थायामित्याह—

भा०—निःश्रेयसप्रापको भगवता परमर्पिणाऽर्हताऽहो स्वाख्यातो धर्म इत्येवमनुचिन्तयेत् । एवं ह्यस्य धर्मस्वाख्यातत्वमनुचिन्तयतो मार्गाच्चवने तदनुष्ठाने च व्यवस्थानं भवतीति धर्मस्वाख्यातत्वानुचिन्तनानुप्रेक्षा ॥ १२ ॥ ७ ॥

टी०—निःश्रेयसप्रापक इति । निश्चितं श्रेयो निःश्रेयसं—स्वात्मन्येवावस्थानं समस्तकर्मापेतस्य निःश्रेयसमुच्यते तस्य प्रापकः, तस्य पर्यायान्तरस्योत्पादक इत्यर्थः । यशोविभवादिभ्युक्तो भगवान्, परमर्पिरिति समधिगतसकलज्ञानस्तीर्थकरनामकर्मोदयात् तीर्थस्य प्रणायकः चन्दनपूजायर्होऽर्हन् तेनामोषवचनेन स्वाख्यातो अहो इत्याश्चर्ये नापरेण केनचिदेवं कथितः, सुमृत्सर्गापवादलक्षणः, ख्यातो धर्म इत्येवमस्य धर्मस्वाख्यातत्वमनुचिन्तयतो मार्गाच्चवने तदनुष्ठाने वाऽवस्थानं भवतीति । मार्गो—रत्नत्रयं युक्तेः पन्थाः तस्मादध्यवसनम्—अग्रच्यवनमनपेतत्वम् । तदिति मार्गस्य सम्बन्धः, तस्यानुष्ठानं—श्रद्धानं स्वाध्यायक्रिया चरणम् । एतदेव परमार्थतोऽध्यवसनं मार्गाद् यथोक्तक्रियाऽनुष्ठानमित्येषा धर्मस्वाख्यातत्वानुचिन्तनानुप्रेक्षा ॥ ७ ॥

भा०—उक्ता अनुप्रेक्षाः । परीपहान् वक्ष्यामः—

टी०—उक्ता अनुप्रेक्षाः सोदाहरणाः । सम्प्रति परीपहान् वक्ष्याम इति प्रतिजानीते—

परीपहसहने
हेतु

सूत्रम्—मार्गाच्चवन-निर्जरार्थं परिपोढव्याः परी-
पहाः ॥ १-८ ॥

भा०—सम्यग्दर्शनादेर्मोक्षमार्गादध्यवनार्थं कर्मनिर्जरार्थं च परिपोढव्याः परीपहा इति ॥ ८ ॥

टी०—अर्थशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते—मार्गाच्चवनार्थं निर्जरार्थं च । परीपहा-धिसहने मार्गाच्चवनं प्रयोजनम् । कदाचित् क्लिष्टचित्तः क्लीवत्वात् सहनासमर्थः सन्मार्गात् प्रच्यवेतापि अतस्तत्सहनादरः मार्गः, तस्य तु सम्यग्धिसहमानस्य गिरेरिव निष्प्रकम्प-चेतसो निराकुलध्यानस्य जायते कर्मनिर्जरा । एतदेवाह—सम्यग्दर्शनादेरित्यादिना । तत्त्वार्थश्रद्धानादिलक्षणो मार्गो निर्द्वैतेरात्यन्तिकयाः, तस्या मार्गान्मा ग्रच्योष्महीति सखन्ते

१ 'निःसारकः' इति च-पाठः । २ 'मर्पिणाऽहो ख्यातो धर्म' इति ग-पाठः । ३ 'स्वाख्यातत्व' इति घ-पाठः । ४ 'आत्मन्येव' इति ड-पाठः । ५ 'विभावादि' इति घ-पाठः । ६ 'कुलस्य ध्यानैक(?) जायते' इति ग-च-पाठः । ७ 'श्रद्धानाश्रद्धानादि' इति ग-पाठः ।

अनादौ संसारे इत्यादिना बोधिदुर्लभत्वानुपेक्षा निरूपयति—

भा०—अनादौ संसारे नरकादिषु तेषु तेषु भवप्रहणेऽनन्तकृत्यः परित्यक्त-
मानस्य जन्तोर्विचित्रदुःखाभिहतस्य मिथ्यादर्शनाद्युपहतमतेर्ज्ञानदर्शनावरणमो-
हान्तरायादपाभिभूतस्य ।

टी०—अनादाविति सर्वज्ञावस्यायिनि । संसारे हिंसरूपेण नरकादिवित्याह,
तेषु तेषु भवप्रहणेऽप्यिति । तेष्वेव नरक-तिर्यग्-मनुष्या-अनराग्रहणेषु पुनः पुनश्चकन्
परिभ्रमतोऽनन्तकृत्यः प्राणिनः शरीरमानसैर्नानाप्रकारैः रीत्यादीनां तत्त्वार्थाभेदानावि-
रतिप्रमादकपायादिभिरुपहतमतेः, ज्ञानावरणाद्युदपाभिभूतस्य-ज्ञानारणादि कर्मचतुष्टयं
धातिकर्म विशेषतो मोहनीयं सम्यग्दर्शनादिमार्गस्य विपातकमित्येतदाह ।

भा०—सम्यग्दर्शनादिविशुद्धो बोधिदुर्लभो भवतीत्यनुचिन्तयेत् । एवं
स्य बोधिदुर्लभत्वमनुचिन्तयतो बोधिं प्राप्य प्रमादो न भवतीति बोधिदुर्लभ-
त्वानुपेक्षा ॥ ११ ॥

टी०—सम्यग्दर्शनादीत्यादि । सम्यग्दर्शनविरत्यप्रमादकपायविशुद्धो बोधिदुर्लभो
भवतीति विभक्तिविपरिणामेनाभिसम्यग्यनीयम् । जन्तुना दुर्लभ इति ।
पाठभेदः बोधिश्चन्देनात्र चारित्रमेव विवक्षितम् । अथवा पाठान्तरं सम्यग्दर्शना-
दिविशुद्धो बोधिः सम्यग्दर्शनादिरेव बोधिरपगतसकलशुद्धादिदोषरहितो दुःखेन लभ्यत
इति । एवं बोधिदुर्लभत्वमनुचिन्तयतो बोधिं प्राप्य प्रमादो न भवतीति बोधि-
दुर्लभत्वानुपेक्षा ॥

स्वाख्यातधर्मानुपेक्षाप्रतिपादनायाह—

भा०—सम्यग्दर्शनद्वारः पञ्चमहाव्रतसाधनो द्वादशाङ्गोपदिष्टतत्त्वो
गुप्तादिविशुद्धव्यवस्थानः संसारनिर्वाहकः ।

टी०—सम्यग्दर्शनद्वार इत्यादि । तत्त्वार्थश्रद्धानलक्षणं सम्यग्दर्शनं तत् द्वारं-मुखं
यस्य धर्मस्येति । नहि सम्यग्दर्शनप्रतिष्ठामन्तरेण महाव्रतादिलाभः समस्ति । प्रागेव
सम्यग्दर्शनं द्वारभूतं धर्मानुष्ठानस्येति प्रतिपादयति, सम्यग्दर्शनद्वारेण धर्मावगाह इति ।
पञ्च महाव्रतानि साधनं यस्येत्यनेन समस्तमूलोत्तरगुणपरिग्रहः । आचारादीनि
दृष्टिवादपर्यन्तानि द्वादशाङ्गानि—अर्हदाप्तप्रणीतागमः तेनोपदिष्टं तत्त्वं-स्वरूपं यस्य
धर्मस्य, चरणकरणलक्षणस्येत्यर्थः । गुप्तिमितिपरिपालनविशुद्धं व्यवस्थानमस्येति ।
गुप्तिभिः समितिभिश्च परिपालनं-परिरक्षणं विशुद्धं-निर्मलं व्यवस्थानं-स्वरूपावस्थानं यस्य स

उष्णमापतितं सम्यक् सहेत । न चातपत्राद्युष्णवारणायाददीतेति । दंशमशकादिभिः दृश्यमानो-
जपि न ततः स्थानादपगच्छेत्, न च तदपनयनार्थं धूमादिना यतेत, न च व्यजनादिना
निवारयेदित्येवं दंशमशकपरीषहजयः कृतः स्यात्, नान्यथेति ।

नाग्न्यपरीपहस्तु न निरूपकरणतैव दिग्भ्ररभौतादिवत् । किं तर्हि ? प्रवच-
नोक्तविधानेन नाग्न्यम् । प्रवचने तु द्विप्रकारः कल्पः—जिनकल्पः स्वविरकल्पश्च ।
तत्र स्वविरकल्पे परिनिष्पन्नः, क्रमेण धर्मश्रवणसमनन्तरं प्रग्रज्याप्रतिपत्तिः । ततो द्वादश
वर्षाणि सूत्रग्रहणं पश्चात् द्वादश वर्षाण्यर्थग्रहणं ततो द्वादशवर्षाण्य-
स्वविरकल्पः नियतवासी देशदर्शनं कुर्वते । कुर्वन्नेव च देशदर्शनं निष्पादयति
शिष्यान् । शिष्यनिष्पत्तेरनन्तरं प्रतिपद्यते अभ्युद्यतविहारम् । स च

त्रिविधः—जिनकल्पः शुद्धः परिहारो यथालब्धश्च । तत्र जिनकल्पप्रतिपत्तियोग्य एव जिनकल्पप्रतिपत्तुकामः प्रथममेव तपःसत्त्वादिभावनाभिरात्मानं भावयति । भावितात्मा च द्विविधे परिकर्मणि प्रवर्तते । यदि पाणिपात्रलब्धिरस्ति ततस्तदनुसूपमेव परिकर्माचेष्टते । अथ कल्पे उपधिः पाणिपात्रलब्धिर्नास्ति ततः प्रतिग्रहधारित्वपरिकर्मणि प्रवर्तते । तत्र यः पाणिपात्रलब्धिसम्पन्नस्तस्योपधिरवश्यंतया रजोहरणं मुखवस्त्रिका च । कल्पग्रहणात् त्रिविधश्चतुर्विधः पञ्चविधो वा । प्रतिग्रहधारिणस्तु नवप्रकारोऽवश्यंतया, कल्पग्रहणाद् दशविध एकादशविधो (द्वादशविधो) वा उपधिरागमाभिहितः । एवंविधं नान्यमिष्टम् । दशविधसामाचार्या चैमाः पञ्च तेषां सामाचार्यः आप्रच्छन् मिथ्यादुष्कृतमावश्यकता निशीथि-
(पैथे ?) का गृहस्थोपसम्पन्नः । उपरितनी वा त्रिप्रकारा सामाचारी आवश्यकतादिका । श्रुत-
सम्पदपि तेषामाचारवस्तु नवमस्य पूर्वस्य जघन्यतः । तत्र हि कालपरिज्ञानं न्यक्षेण, उत्कर्षेण दश पूर्वाणि भिन्नानि, न सम्पूर्णानि । वज्रर्पभनाराचसंहननाश्च ते वज्रकुञ्जकल्पधृतयः । स्थितिरपि तेषां क्षेत्रादिका अनेकभेदाः । क्षेत्रतस्तावद् जन्मना सद्भावेन च सर्वास्वेव कर्म-
भूमिषु, संहरणतः कदाचित् कर्मभूमावकर्मभूमौ वा, अवसर्पिण्यां कालतः तृतीयचतुर्थयोः समयोर्जन्मतः त्रिचतुर्थपञ्चमीषु सद्भावः । चतुर्थ्या लब्धजन्मा पञ्चम्यां प्रव्रजति । उत्सर्पिण्यां दुष्पमादिषु त्रिषु कालविभागेषु जन्म, द्वयोस्तु सद्भावः । सामायिकच्छेदोपस्थाप्ययोजिनकल्प-
प्रतिपत्तिश्चरणयोः । एवं तीर्थपर्यायागमभेदादिकाऽपि स्थितिरूपयुज्यागमानुसारेण वाच्या ।

ननु चाचेलक्यादिर्दशविधः कल्पः । तत्राचेलक्यं स्फुटमेवोक्तम् । तत्र च मध्यमतीर्थ-
वर्तिनां सामायिकसंयतानां चतुर्विधः कल्पोऽवस्थितोऽव्ययतया करणीयः । यथाऽऽह—

अवस्थितकल्पस्य
चातुर्विध्यम्

“शय्यातरपिण्डत्यागः कृतिकर्म च तथा व्रतादेशः ।

पुरुषध्येष्टत्वं हि, चत्वारोज्वस्थिताः कल्पाः ॥ १ ॥ "

१ 'आणाया०' इति च-पाठः । २ 'तत्र ग्रहणं' इति ड-पाठः । ३ 'स्वापनयोः' इति ग-पाठः ।
४ 'वेपादि' इति ड-पाठः ।

परीपहाः । तथा ज्ञानास्नादिकर्मधनार्थं च (परि)मोदन्त्याः भिदिप्रस्थानं वा प्रिहृतमस्तं च
रविहृतवः परिपोदन्त्याः, परीपहा इति निर्गन्तम् । ममन्तादायन्ताः धुतिपासादयो
द्रव्यक्षेत्रकालभावापेक्षाः सोदन्त्याः—नादिनन्त्याः परीपहा मन्त्यन्ते । " कृत्यन्तुः प्रोक्तं "
(पा० अ० ३, पा० ३, सू० ११३) इति कर्त्तव्यविहृतान्तामन्त्यत्राणि कर्मणि प्रप्रत्ययः ।
परिससन्त इति परीपहाः ॥ ८ ॥

कियन्तस्ते किंतामानः किंस्वरूपाधेत्याह—

भा०—तद्यथा—

टी०—तद्यथेति सत्त्व्यादितिरूपणोपक्रमणम् ।

सूत्रम्—धुतिपासाशीतोष्णदंशमशक्नान्पारतिस्त्रीचर्यानिपद्या-
शय्याऽऽक्रोशयधयाचनाऽलाभरोगतृणस्पर्शमलसत्कार-
पुरस्कारप्रज्ञाज्ञानादर्शनानि ॥ ९-१ ॥

२२ परीपहाः

टी०—धुतिपासेति सूत्रम् । धुतिपासादयः परीपहा शान्तिनिर्गन्तव्यः धुतादि-
नामानः । स्वरूपमपि शब्दाधेनावेदितमेव । सत्त्व्यादीनां त्रयाणामपि प्रदर्शनं करोति
भाष्यकारः—

भा०—धुत्परीपहः १ पिपासा २ शीतं ३ उष्णं ४ दंशमशकं ५ नाश्र्यं ६
अरतिः ७ स्त्रीपरीपहः ८ चर्यापरीपहः ९ निपद्या १० शय्या ११ आक्रोशः १२
वधः १३ याचनं १४ अलाभः १५ रोगः १६ तृणस्पर्शः १७ मलं १८ सत्कार-
पुरस्कारः १९ प्रज्ञाज्ञाने २०-२१ अदर्शनपरीपहः २२ इति ॥

टी०—धुत्वेदनामुदितां शेषवेदनातिशयिनीं सम्यग् विपद्मानस्य जठरान्त्रविदाहि-
नीमागमविहितेन विधिना धुधां शमयतोऽनेपणीयं च परिहरतः धुत्परीपहजयो भवति ।
अनेपणीयग्रहणे तु न विजितः स्यात् धुत्परीपहः । एवं पिपासापरीपहः । एपणीयभावे तु
प्राणिदयालुना समस्तमनेपणीयं परिहरता शरीरस्थितिः कार्या । शीतपरीपहजयस्तु शीते
पतति महत्यपि जीर्णवसनः परित्राणवर्जितो नाकलानि वासांसि गृह्णाति शीतत्राणाय । आग-
मविहितेन विधिना एपणीयमेव कदादि गवेपयेत् परिभुञ्जीत वा । नापि शीतार्तोऽग्निं
ज्वालयेत् । अन्यज्वालितं वा नासेवेत् । एवमनुतिष्ठता शीतपरीपहजयः कृतो भवति ।
एवमुष्णतप्तोऽपि जलावगाहनस्नानन्यजनवातादि वर्जयेत्, अभिधारितच्छायादि वा । अतः

उष्णमापतितं सम्यक् सहेतु । न चातपत्राद्युष्णवोरणायाददीतेति । दंशमशकादिभिः दश्यमानो-
ऽपि न ततः स्थानादपगच्छेत्, न च तदपनयनार्थं धूमादिना यतेत, न च व्यजनादिना
निवारयेदित्येवं दंशमशकपरीपहजयः कृतः स्यात्, नान्यथेति ।

नाग्न्यपरीपहस्तु न निरूपकरणतैव दिग्भ्रमरभौतादिवत् । किं तर्हि ? प्रवच-
नोक्तविधानेन नाग्न्यम् । प्रवचने तु द्विप्रकारः कल्पः—जिनकल्पः स्थविरकल्पश्च ।
तत्र स्थविरकल्पे परिनिष्पन्नः, क्रमेण धर्मश्रवणसमनन्तरं प्रव्रज्याप्रतिपत्तिः । ततो द्वादश
वर्षाणि सूत्रग्रहणं पश्चात् द्वादश वर्षाण्यर्थग्रहणं ततो द्वादशवर्षाण्य-
स्थविरकल्पः नियतवासी देशदर्शनं कुरुते । कुर्वन्नेव च देशदर्शनं निष्पादयति
शिष्यान् । शिष्यनिष्पत्तेरनन्तरं प्रतिपद्यते अभ्युद्यतविहारम् । स च

त्रिविधः—जिनकल्पः शुद्धः परिहारो यथातन्मर्थः । तत्र जिनकल्पप्रतिपत्तियोग्य एव जिनकल्पं
प्रतिपत्तुकामः प्रथममेव तपःसत्त्वादिभावनाभिरात्मानं भावयति । भावितात्मा च द्विविधे
परिकर्मणि प्रवर्तते । यदि पाणिपात्रलब्धिरस्ति ततस्तदनुरूपमेव परिकर्माचेष्टते । अथ
पाणिपात्रलब्धिर्नास्ति ततः प्रतिग्रहधारित्वपरिकर्मणि प्रवर्तते । तत्र यः
कल्पे उपधिः

पाणिपात्रलब्धिसम्पन्नस्तस्योपधिरवश्यंतया रजोहरणं मुखवस्त्रिका च ।
कल्पग्रहणात् त्रिविधश्चतुर्विधः पञ्चविधो वा । प्रतिग्रहधारिणस्तु नवप्रकारोऽवश्यंतया, कल्प-
ग्रहणाद् दशविध एकादशविधो (द्वादशविधो) वा उपधिरागमाभिहितः । एवंविधं नाग्न्यमिष्टम् ।
दशविधसामाचार्या चेमाः पञ्च तेषां सामाचार्यः आप्रच्छनं मिथ्यादुष्कृतमावश्यकानि शीथि-
रपि ? का गृहस्थोपसम्पन्नः । उपरितनी वा त्रिप्रकारा सामाचारी आवश्यकानि । श्रुत-
सम्पदपि तेषामाचारवस्तु नवमस्य पूर्वस्य जघन्यतः । तत्र हि कालपरिज्ञानं न्यक्षेण, उत्कर्षेण
दश पूर्वाणि भिन्नानि, न सम्पूर्णानि । वज्रर्पभनाराचसंहननाश्च ते वज्रकुड्यकल्पधृतयः ।
स्थितिरपि तेषां क्षेत्रादिका अनेकभेदा । क्षेत्रतस्तावद् जन्मना सद्भावेन च सर्वास्वेव कर्म-
भूमिषु, संहरणतः कदाचित् कर्मभूमावकर्मभूमौ वा, अवसर्पिण्यां कालतः तृतीयचतुर्थयोः
समयोर्यजन्मतः त्रिचतुर्थपञ्चमीषु सद्भावः । चतुर्थ्यां लब्धजन्मा पञ्चम्यां प्रव्रजति । उत्सर्पिण्यां
दुष्पमादिषु त्रिषु कालविभागेषु जन्म, द्वयोस्तु सद्भावः । सामायिकच्छेदोपसर्प्याप्ययोजिनकल्प-
प्रतिपत्तिश्रवणयोः । एवं तीर्थपर्यायागमवेदादिकाऽपि स्थितिरूपयुज्यागमानुसारेण वाच्या ।

ननु चाचेलक्यादिदेशविधः कल्पः । तत्राचेलक्यं स्फुटमेवोक्तम् । तत्र च मध्यमतीर्थ-
वर्तिनां सामायिकसंयतानां चतुर्विधः कल्पोऽवस्थितोऽवश्यंतया करणीयः । यथाऽऽह—

अवस्थितकल्पस्य
चातुर्विध्यम्

“ श्रय्यातरपिण्डत्यागः कृतिकर्म च तथा व्रतादेशः ।

पुरुषज्येष्ठत्वं हि, चत्वारोऽवस्थिताः कल्पाः ॥ १ ॥ ”

१ 'श्राणाया' इति च—पाठः । २ 'तत्र ग्रहणं' इति ड—पाठः । ३ 'स्वापनयोः' इति ग—पाठः ।
४ 'वेपादि' इति ड—पाठः ।

परीपहाः । तथा ज्ञानावरणादिकर्मधनार्थं च (परि)सोदय्याः सिद्धिप्रदानं प्राप्तिरुत्तमं च-
रविगृहेतवः परिपोदय्याः, परीपहा इति निर्वाचनम् । ममन्तादात्मनः क्षुत्पिपासादयो
द्रव्यक्षेत्रकालभावापेक्षाः सोदय्याः-सहितय्याः परीपहा मन्वन्ते । "कृत्स्नगुणो बभूव" (पा० अ० ३, पा० ३, सू० ११३) इति कृत्स्नाधिकृत्याऽयामन्यत्रापि कर्मणि प्रप्रत्ययः ।
परिसयन्त इति परीपहाः ॥ ८ ॥

कियन्तस्ते किं नामानः किं स्वरूपाधेत्याह—

भा०—तद्यथा—

टी०—तद्यथेति सवरूपादिनिरूपणोपक्रमणम् ।

सूत्रम्—क्षुत्पिपासाशीतोष्णदंशमशकनाभ्यारतिस्त्रीचर्यानिषद्या-
शय्याऽऽक्रोशवधयाचनाऽलाभरोगतृणस्पर्शमलसत्कार-
पुरस्कारप्रज्ञाज्ञानादर्शनानि ॥ ९-९ ॥

२२ परीपहाः

टी०—क्षुत्पिपासेति सूत्रम् । क्षुत्पिपासादयः परीपहा द्वाविंशतिर्नामतः क्षुदादि-
नामानः । स्वरूपमपि शब्दाधेनावेदितमेव । सद्यचादीनां त्रयाणामपि प्रदर्शनं करोति
भाष्यकारः—

भा०—क्षुत्परीपहः १ पिपासा २ शीतिं ३ उष्णं ४ दंशमशकं ५ नाभ्यं ६
अरतिः ७ स्त्रीपरीपहः ८ चर्यापरीपहः ९ निषद्या १० शय्या ११ आक्रोशः १२
वधः १३ याचनं १४ अलाभः १५ रोगः १६ तृणस्पर्शः १७ मलं १८ सत्कार-
पुरस्कारः १९ प्रज्ञाज्ञाने २०-२१ अदर्शनपरीपहः २२ इति ॥

टी०—क्षुद्वेदनामुदितां शेषवेदनातिशयिनीं सम्पद्य विपहमानस्य जठरान्त्रविदाहि-
नीमागमविहितेन विधिना क्षुधां शमयतोऽनेपणीयं च परिहरतः क्षुत्परीपहजयो भवति ।
अनेपणीयग्रहणे तु न विजितः स्यात् क्षुत्परीपहः । एवं पिपासापरीपहः । एषणीयभावे तु
प्राणिदयालुना समस्तमनेपणीयं परिहरता शरीरस्थितिः कार्या । शीतपरीपहजयस्तु शीते
पतति महत्यापि जीर्णवसनः परित्राणवर्जितो नाकलानि वासांसि गृह्णाति शीतत्राणाय । आग-
मविहितेन विधिना एषणीयमेव कल्पादि गवेपयेत् परिशुज्जीत वा । नापि शीतार्तोऽपि
ज्वालयेत् । अन्यज्वालितं वा नासेवेत् । एवमनुतिष्ठता शीतपरीपहजयः कृतो भवति ।
एवमुष्णतप्तोऽपि जलावगाहनस्नानन्यजनवातादि वर्जयेत्, अभिधारितच्छायादि वा । अत

समधिगम्याः आचार्यो-पाध्याय-स्थविर-भिदु-धुल्लकविभागाः मासकल्पविहारिणः परितनुकमूल्यवसनस्थगिताग्रिमभागाः वर्षाकल्पादिपरिभोगकारिणः दशविधसामाचार्यनुष्ठाथिनः उद्गमोत्पादनैषणादिशुद्धाहारोपधिग्रह्यासेविनश्चेति । एवं जिनकल्पिकादीनां गच्छवासिनां च पारमर्षप्रवचनानुसारिणां नाग्न्यपरीपहजयः सम्भवतीति, नान्येषाम् ।

अरतिः उत्पद्यते कदाचिद् विहरतः तिष्ठतो वा सूत्रोपदेशेन, तत्रोत्पन्नारतिनाऽपि सम्यग्धर्मारामरतेनैव भवितव्यम्, एवमरतिपरीपहजयः स्यादिति ।

स्त्रीणामङ्गप्रत्यङ्गसंस्थानहसितललितविभ्रमादिचेष्टाश्चिन्तयेत् न जातुचित्, चक्षुरपि न ताहु निवेशयति मोक्षमार्गगलसु कामबुद्ध्या, एवं स्त्रीपरीपहजयः कृतो भवति ।

तर्जितालस्यो ग्रामनगरकुलादिष्वनियतवसतिनिर्ममत्वः प्रतिमासं चर्यामाचरेदित्येवं चर्यापरीपहजयः ।

निपीदन्त्यस्यामिति निषद्या-स्थानं स्त्रीपशुपण्डकविवर्जितमिष्टानिष्टोपसर्गजयिना तत्रानुद्विगेन निषद्यापरीपहजयः कार्यः ।

शय्या-संस्तारकः मञ्चकादिपटो वा मृदुकठिनादिभेदेनोच्चावचः प्रतिश्रयो वा पांसूत्कर-प्रचुरः शिशिरे बहुधर्मको वा तत्र नोद्विजेत कदाचनेति शय्यापरीपहजयः ।

आक्रोशः-अनिष्टवचनं, तद् यदि सत्यं कः कोपः ? शिक्षयति हि मामयमुपकारी, न पुनरेवं करिष्यामीति । असत्यं चेत् सुतरां कोपो न कर्तव्य इत्याक्रोशपरीपहजयः ।

वधः-ताडनं पाणिपाणिंलताकशादिभिः । तदपि शरीरमवश्यंतया विध्वंसत एवेति मत्वा सम्यक् सहितव्यम्, अन्यदेवेदमात्मनः पुद्गलसंहतिरूपम्, आत्मा पुनर्न शक्यत एव ध्वंसयितुम् । अतः स्वकृतकर्मफलमुपनतमिदं ममेति सम्यक् सहमानस्य वधपरीपहजयः ।

याचनं-मार्गणं भिक्षोर्वस्त्र-पात्रा-ञ्ज-पान-प्रतिश्रयादेः परतो लब्धव्यं सर्वमेव । शालीन-तया च न याञ्छां प्रत्याद्वियते, साधुना तु प्रागल्भ्यभाजा याचनमवश्यमेव कार्यमित्येवं याच्यापरीपहजयो विधेयः ।

अलाभस्तु याचिते सति प्रत्याख्यानं विद्यमानमविद्यमानं वा न ददाति, यस्य स्वं तत् कदाचित् वा दत्ते, कदाचिन्न, कस्तत्रापरितोपो न यच्छति सति ? । यथोक्तम् (दशवै० अ० ५, उ० २)—“बहुं परधरे अत्थि” इत्यादि । अलाभेऽपि समचेतसैव अविश्रुतस्वान्तेनैव भवितव्यमित्यलाभपरीपहजयः ।

१ ‘अनृतं’ इति ङ-पाठः । २ ‘याचनया०’ इति ङ-पाठः ।

३ सम्पूर्णं पदं साक्षीभूतपाठरूपेण दृश्यते श्रीजिनसुरग्रणीतयां प्रियङ्करनृपकथायां (पृ० २२), तच्च वम्—

“बहुं परधरे अत्थि विविहं खादमं सादमं ।

न तस्य पंडिओ कुप्पे इच्छा दिन्न परो न वा ॥”

एतच्छाया यथा—

बहुं परधरेऽस्ति विविधं खादमं स्वादमम् ।

न तत्र पण्डितः कुप्येत् इच्छया दयात् परो न वा ॥

पदविधानवस्थितः कल्पः । यथोक्तम्—

यत्नवस्थितस्य

“ अचेलायोरिति नृपपि इत्याग-मासकृत्याम् ।

पाद्विषयम्

वर्षाविधिः प्रतिक्रमविधानं वाज्नास्थिताः कृताः ॥ १ ॥ ”

आद्यचरमतीर्थद्वरतीर्थसर्विनां तु दशविधो न्यास्थितः कल्पः ।

अस्य तु पुनर्भगवत्स्तीर्थे धीचर्यमानग्रन्थस्य ।

स्थित एवेष्टः कल्पः स्थानेषु दशस्यपि यथावत् ॥ १ ॥

किं पुनः कारणमेतदेवं तीर्थकृतां विषयमुपदेशनम् ?

“ आर्जन-जडा अनार्जन-जडा गुप-भ-धीरतीर्थकालमयाः ।

मनुजा यस्मान् तस्मान्, कल्पः स्थित एव स प्रोक्तः ॥ १ ॥ ”

सत्यमुक्तमाचेलवयम् । तत् तु यथोक्तं तथा कर्तव्यम् । तीर्थकरकल्पस्तावदन्व-
एव, मति-श्रुता-ज्यधिष्ठानिनः प्रतिपन्नचारिग्रास्तु चतुर्गोनिन इति युक्तमेव तेषां पाणिपात्र-
भोजित्वमेकदेवदम्पपरिग्रहात् । साधवस्तु तदुपदिष्टाचारानुष्ठायिनो जीर्णखण्डितासर्वतनु-
प्रावरणाः श्रुतोपदेशेन विद्यमानैर्विधवास्ततोऽप्यचेलका एव । यथाऽप्यगोत्तराणे शटक-
परिवेष्टितशिराः पुष्यो नम्र उच्यते सवद्यकोऽपि, तथाऽत्र गुह्यप्रदेशस्थगनाय गृहीतचोलपट्ट-
कोऽपि नम्र एवेति । योपिच काचित् परिपूर्णशटिकापिधाना तन्तुवायमाह-नप्राज्ञः, देहि
मे शटिकामिति । एवं साधवोऽप्यमहाधनमूल्यानि खण्डितानि जीर्णानि च विभ्रतः श्रुतो-
पदेशाद् धर्मबुद्ध्या नान्यभाज एवेति । चारित्रग्रन्थे शुद्धपारिहारिकान् वक्ष्यामः ॥

यथालन्दिकास्तु भण्यन्ते । लन्दमिति कालस्याख्या । तत्र पञ्चरात्रं, तेषां हि पञ्चको
गच्छः, सामाचारी तु तेषां जिनकल्पिकैस्तुल्या, सूत्रप्रमाणभिदाचर्याकल्पान् विहाय, तत्रा-
परिसमाप्तावपसूत्रार्यास्तु गच्छप्रतिग्रहाः । परिसमाप्तार्थास्त्वप्रतिग्रहाः । तत्र केचित् जिन-
कल्पिकाः केचित् स्वविरकल्पिका यथालन्दिनः । तत्र जिनकल्पिकाः निष्प्रतिकर्मेशरीराः

जिनकल्पः

समुत्पन्नरोगाधिकित्सायां न प्रवर्तन्ते, नेत्रमलाद्यपि नापनयन्ति, स्वविर-

कल्पिकास्तुत्यन्नरोगं गच्छे प्रक्षिपन्ति । गच्छोऽपि प्राप्तुकैपणीयेन परिकर्म
करोति भैषजादिना । स्वविरकल्पिकास्त्वैकैकप्रतिग्रहधारिणः सप्रावरणाः । जिनकल्पिकानां
तु वस्त्रपात्राणि भाज्यानि । एकत्र पञ्चपञ्चरात्रचारिण एते । गणप्रमाणं जघन्यतस्त्रयो गणाः,
शतश उत्कृष्टाः । भिक्षाचर्या तु तेषां पञ्च पञ्चैव, एकैकवीथौ चरन्तः पञ्चभिः पदकैर्मासकल्पं
परिसमापयन्ति । स्थितास्थितकल्पयोश्च द्वयोरपि ते भवन्ति । एवमेते जिनकल्पिकादयो
गच्छनिर्गतास्तत्र यद्येवंविधं नाभ्यमिष्यते तदा नागमोपरोधः । अथ परिधानकपरित्याग-
मात्रं ततस्तदप्रमाणकं न मनांसि प्रीणयति जैनेन्द्रशासनानुसारिणामिति । स्वविरकल्पिकास्तु
चतुर्दशविधोपधयः उत्सर्गापवादव्यवहारिणः औपग्रहिकोपधिधारिणश्च । प्रव्रज्यादिद्वार-

१ ‘महार्थमूल्यानि’ इति छ-पाठः । २ ‘काद्वक्ष्यामः’ इति छ-पाठः । ३ ‘एकत्र पञ्चरात्र’ इति छ-पाठः ।

४ ‘कल्पिकयो’ इति छ-पाठः । ५ ‘ततो’ इति छ-पाठः । ६ ‘औपग्रहादिको’ इति च-पाठः । ७ ‘धारणाश्च’
इति छ-पाठः ।

संमधिगम्याः आचार्योपाध्याय-स्यविर-भिक्षु-क्षुल्लकविभागाः मासकल्पविहारिणः परितनुकमूल्यवसनस्थगिताग्रिमभागाः वर्षाकल्पादिपरिभोगकारिणः दशविधसामाचार्यनुष्ठायिनः उद्गमोत्पादनैषणादिशुद्धाहारोपधिशय्यासेविनश्चेति । एवं जिनकल्पिकादीनां गच्छवासिनां च पारमर्षप्रवचनानुसारिणां नाग्न्यपरीपहजयः सम्भवतीति, नान्येषाम् ।

अरतिः उत्पद्यते कदाचिद् विहरतः तिष्ठतो वा सूत्रोपदेशेन, तत्रोत्पन्नारतिनाऽपि सम्यग्धर्मारामरतेनैव भवितव्यम्, एवमरतिपरीपहजयः स्यादिति ।

स्त्रीणामङ्गप्रत्यङ्गसंस्थानहसितललितविभ्रमादिचेष्टाश्रितयेत् न जातुचित्, चक्षुरपि न तासु निवेशयति मोक्षमार्गार्गलासु कामवुद्ध्या, एवं स्त्रीपरीपहजयः कृतो भवति ।

तर्जितालस्यो ग्रामनगरकुलादिबन्धनियतवसतिनिर्ममत्वः प्रतिमासं चर्यामाचरेदित्येवं चर्यापरीपहजयः ।

निपीदन्त्यस्यामिति निपद्या-स्थानं स्त्रीपशुपण्डकविवर्जितमिष्टानिष्टोपसर्गजयिना तत्रानुद्विजेन निपद्यापरीपहजयः कार्यः ।

शय्या-संस्तारकः मञ्जकादिपट्टो वा मृदुकठिनादिभेदेनोच्चावचः प्रतिश्रयो वा पांसूत्कर-प्रचुरः शिशिरे बहुधर्मको वा तत्र नोद्विजेत कदाचनेति शय्यापरीपहजयः ।

आक्रोशः-अनिष्टवचनं, तद् यदि सत्यं कः कोपः ? शिक्षयति हि मामयमुपकारी, न पुनरेवं करिष्यामीति । असत्यं चेत् सुतरां कोपो न कर्तव्य इत्याक्रोशपरीपहजयः ।

वधः-ताडनं पाणिपार्श्वलताकशादिभिः । तदपि शरीरमवश्यंतया विध्वंसत एवेति मत्वा सम्यक् सहितव्यम्, अन्यदेवेदमात्मनः पुद्गलसंहतिरूपम्, आत्मा पुनर्न शक्यत एव ध्वंसयितुम् । अतः स्वकृतकर्मफलमुपनतमिदं ममेति सम्यक् सहमानस्य वधपरीपहजयः ।

याचनं-मार्गणं भिक्षोर्वस्त्र-पात्रा-न्न-पान-प्रतिश्रयादेः परतो लब्धव्यं सर्वमेव । शालीन-तया च न याच्छां प्रत्याद्रियते, साधुना तु प्रागल्भ्यभाजा याचनमवश्यमेव कार्यमित्येवं याच्नापरीपहजयो विधेयः ।

अलाभस्तु याचिते सति प्रत्याख्यानं विद्यमानमविद्यमानं वा न ददाति, यस्य स्वं तत् कदाचित् वा दत्ते, कदाचिन्न, कस्तत्रापरितोषो न यच्छति सति ? । यथोक्तम् (दशवै० अ० ५, उ० २)—“बहुं परधरे अत्यि” इत्यादि । अलाभेऽपि समचेतसैव अविकृतस्वान्तेनैव भवितव्यमित्यलाभपरीपहजयः ।

१ ‘अवृत्तं’ इति छ-पाठः । २ ‘याचनया०’ इति छ-पाठः ।

३ सम्पूर्णं पयं साक्षीभूतपाठरूपेण दृश्यते श्रीजिनसूरप्रणीतायां प्रियङ्करनृपकथायां (पृ० २२), तथैवम्—

“बहुं परधरे अत्यि विविहं खादिमं सादिमं ।

न तस्य पंडिओ कुप्ये इच्छा दिव्य परो न वा ॥”

एतच्छाया मया—

बहु परधरेऽस्ति विविधं खादिमं सादिमम् ।

न तत्र पण्डितः कुप्येव इच्छया दयात् परो न वा ॥

पद्विधधानवस्थितः कल्पः । यथोक्तम्—

धनयस्थितस्य

“ आचेलगौरेगिरिः नृपपिङ्गलराज-भातकृताम् ।

पाणिष्यम्

वर्षाधिपिः प्रतिक्रमनधिधानं वाज्जरास्थिताः कृताः ॥ १ ॥ ”

आद्यचरमतीर्थं दूरतीर्थं वर्णिनां तु दशविधो व्यास्थितः कल्पः ।

अस्य तु पुनर्भगवत्स्तोत्रं धीवर्षमानचन्द्रस्य ।

स्थित एवेष्टः कल्पः स्थानेषु दशस्यपि यथा ॥ १ ॥

किं पुनः कारणमेतदंघं तीर्थं कृतां विषममुपदेशनम् ?

“ आर्जव-जडा अनर्जव-जडा गुपन-धीरतीर्थं कालभयाः ।

मनुजा यस्मान् वस्मान्, कल्पः स्थित एव स प्रोक्तः ॥ १ ॥ ”

सत्यमुक्तमाचेलयम् । तत् तु यथोक्तं तथा कृतं व्यम् । तीर्थं करकल्पस्तावदन्य
एव, मति-श्रुता-ज्वपिज्ञानिनः प्रतिपन्नचारिणास्तु चतुर्गानिन इति युक्तमेव तेषां पाणिपात्र-
भोजित्वमेकदेवदृश्यपरिग्रहात् । साधवस्तु तदुपदिष्टाचारानुष्ठायिनो जीर्णसृष्टितासर्वतनु-
प्रावरणाः श्रुतोपदेशेन विद्यमानैर्विधवाससोऽप्यचेलका एव । यथाऽऽपगोत्तरमे श्राद्ध-
परिवेष्टितशिराः पुण्यो नम उच्यते सवद्यकोऽपि, तथाऽत्र गुह्यप्रदेशस्यगनाय गृहीतचोलपट्ट-
कोऽपि नम एवेति । योपिच काचित् परिनृणेश्राटिकापिधाना तन्तुवायमाह-नम्राऽहं, देहि
मे श्राटिकामिति । एवं साधवोऽप्यमहाधनमूल्यानि सृष्टितानि जीर्णानि च विभ्रतः श्रुतो-
पदेशाद् धर्मेयुद्धया नाग्न्यभाज एवेति । चारित्र्यग्रे शुद्धपारिहारिकान् वक्ष्यामः ॥

यथालन्दिकास्तु मण्यन्ते । लन्दमिति कालस्याख्या । तत्र पञ्चरात्रं, तेषां हि पञ्चको
गच्छः, सामाचारी तु तेषां जिनकल्पिकैस्तुल्या, सूत्रप्रमाणमिधाचर्याकल्पान् विहाय, तत्रा-
परिसमाप्तावप्यसूत्रार्थास्तु गच्छप्रतिग्रहाः । परिसमाप्ताथैस्त्वप्रतिग्रहाः । तत्र केचित् जिन-
कल्पिकाः केचित् स्वविरकल्पिका यथालन्दिनः । तत्र जिनकल्पिकाः निष्प्रतिकर्मशरीराः

जिनकल्पः

समुत्पन्नरोगाधिकित्सायां न प्रवर्तन्ते, नेत्रमलाद्यपि नापनयन्ति, स्वविर-
कल्पिकास्तुत्पन्नरोगं गच्छे प्रक्षिपन्ति । गच्छोऽपि प्रासुकैषणीयेन परिकर्म
करोति भैषजादिना । स्वविरकल्पिकास्त्वेकैकप्रतिग्रहधारिणः संप्रावरणाः । जिनकल्पिकानां
तु वस्त्रपात्राणि भाज्यानि । एकत्र पञ्चपञ्चरात्रचारिण एते । गणप्रमाणं जघन्यतस्त्रयो गणाः,
शतश उक्तृष्टाः । मिधाचर्या तु तेषां पञ्च पञ्चैव, एकैकवीथौ चरन्तः पञ्चभिः षट्कैर्मासकल्पं
परिसमापयन्ति । स्थितास्थितकल्पयोश्च द्वयोरपि ते भवन्ति । एवमेते जिनकल्पिकादयो
गच्छनिर्गतास्तत्र यथेवंविधं नाग्न्यमिष्यते तदो नागमोपरोधः । अथ परिधानकपरित्याग-
मात्रं ततस्तदप्रमाणकं न मनांसि ग्रीणयति जैनेन्द्रशासनानुसारिणामिति । स्वविरकल्पिकास्तु
चतुर्दशविधोपधयः उत्सर्गपवादव्यवहारिणः औपग्रहिकोपधिधारिणश्च । प्रव्रज्यादिद्वार-

१ 'महाधर्ममूल्यानि' इति ड-पाठः । २ 'काद्वक्ष्यामः' इति ड-पाठः । ३ 'एकत्र पञ्चरात्र' इति ड-पाठः ।

४ 'कल्पिकयो' इति ड-पाठः । ५ 'ततो' इति ड-पाठः । ६ 'औपग्रहादिको' इति ख-पाठः । ७ 'धारणाश्च'
इति ड-पाठः ।

भा०—एते द्वाविंशतिर्धर्मविघ्नहेतवो यथोक्तं प्रयोजनमभिसन्धाय राग-
तय परिपोहव्या भवन्ति ॥ ९ ॥

श्रुदादयोऽदर्शनान्ताः प्रत्यक्षीकृता द्वाविंशतिरिति न न्यूना नाधिकाः
तस्य विघ्नहेतवः—अन्तरायकारणभूताः । यथोक्तं संवराख्यं
भिसन्धाय संवरफलं चाभिसन्धाय मोक्षं रागद्वेषौ निहत्येति ।
केचिद् द्वेषादिति, अतः सर्व एवैते प्रादुःप्यन्तः समापतिताः
येति ॥ ९ ॥

तन्वधाति—

प्रकृतीनामुदयादेते परीषहाः प्रादुर्भवन्ति । तद्यथा—
मोहनीया-अन्तरायाणामिति ॥

तत्तृणां कर्मप्रकृतीनामुदयाद् विपाकादेते द्वाविंशतिः
तस्य कर्मप्रकृतय इति नामग्राहमाचष्टे—ज्ञानावरणस्य
विपाकारं—दर्शनमोहनीयं चारित्रमोहनीयं च । तथा
तत्र कः परीषहः कस्य गुणस्थानेषु चेत्याह—

स्थवीतरागयोश्चतुर्दश ॥ ९-१० ॥

स्थवीतरागसंयते च चतुर्दश परीषहाः
तच्चर्याप्रज्ञाज्ञानालाभशय्यावधरोगतृण-

तत् । चतुर्दशानां परीषहाणां सम्परायः—
तानि नवमे गुणस्थाने । दशमे तु गुण-
रायो यस्यासौ सूक्ष्मसम्परायः, शमकः
सम्परायसंयते अमी चतुर्दश
त-आवरणं तत्र स्थितश्छद्मस्थः,
तपस्तमोहक्षयाच्च यस्य, क्रमेणै-
तरागसामान्याच्चैकवचनम् ।
रिपठिताः परीषहाः श्रुदा-

पदविधानवस्थितः कल्पः । यथोक्तम्—

अनवस्थितस्य “आचेलम्योरेक्षिरु-नृपपिण्डस्याग-मासकन्याम् ।
पात्रिष्यम् यर्षाविधिः प्रतिक्रमजविधानं यान्त्रास्थिताः कन्याः ॥ १ ॥”

आद्यचरमतीर्थद्वरतीर्थवर्तिनां तु दशविधो व्यवस्थितः कल्पः ।

अस्य तु पुनर्भगवत्तीर्थे धीचर्चमानचन्द्रस्य ।

स्थित एवैष्टः कल्पः स्थानेषु दशस्यपि यथावत् ॥ १ ॥

किं पुनः कारणमेतदेवं तीर्थकृतां विषमगुणदेशनम् ?

“आर्जव-जटा अनार्जव-जटा गृध्र-न-धीरतीर्थं जालमवाः ।

मनुजा यस्मात् तस्मात्, कल्पः स्थित एव स श्रोतः ॥ १ ॥”

सत्यमुक्तमाचेलस्यम् । तत् तु यथोक्तं तथा कर्तव्यम् । तीर्थकरकल्पस्तावदन्व
एव, मति-श्रुता-ज्वविज्ञानिनः प्रतिपन्नचारित्रास्तु चतुर्ज्ञानिन इति युक्तमेव तेषां पाणिपात्र-
भोजित्वमेकदेवदृश्यपरिग्रहाथ । साधयस्तु तदुपदिष्टाचारानुष्ठायिनो जीर्णतण्डितासर्वतनु-
प्रावरणाः श्रुतोपदेशेन विद्यमानैवंविधवाससोऽप्यचेलका एव । यथाऽऽपगोत्तरणे श्राद्ध-
परिवेष्टितशिराः पुष्पो नम्र उच्यते सवस्त्रकोऽपि, तथाऽत्र गुप्तप्रदेशस्वगनाय गृहीतचोलपट्ट-
कोऽपि नम्र एवेति । योषिष्य काचित् परिपूर्णश्राटिकापिधाना तन्तुवायमाह-नप्राञ्चं, देहि
मे श्राटिकामिति । एवं साधयोऽप्यमहापनमूल्यानि खण्डितानि जीर्णानि च विव्रतः श्रुतो-
पदेशाद् धर्मबुद्ध्या नाग्न्यभाज एवेति । चारित्र्यसूत्रे शुद्धपारिहारिकान् वक्ष्यामः ॥

यथालन्दिकास्तु भण्यन्ते । लन्दमिति कालस्याख्या । तत्र पञ्चरात्रं, तेषां हि पञ्चको
गच्छः, सामाचारी तु तेषां जिनकल्पिकैस्तुल्या, सूत्रप्रमाणभिक्षाचर्याकल्पान् विहाय, तत्रा-
परिसमाप्तावप्यसूत्रार्थास्तु गच्छप्रतिबद्धाः । परिसमाप्तार्थास्त्वप्रतिबद्धाः । तत्र केचित् जिन-
कल्पिकाः केचित् स्थविरकल्पिका यथालन्दिनः । तत्र जिनकल्पिकाः निष्प्रतिकर्मेशरीराः

समुत्पन्नरोगाधिकित्सायां न प्रवर्तन्ते, नेत्रमलाद्यपि नापनयन्ति, स्थविर-

जिनकल्पः

कल्पिकास्तुत्पन्नरोगं गच्छे प्रक्षिपन्ति । गच्छोऽपि प्राप्तुकैवर्णीयेन परिकर्म

करोति मैपजादिना । स्थविरकल्पिकास्त्वेकैकप्रतिग्रहधारिणः संप्रावरणाः । जिनकल्पिकानां
तु वस्त्रपात्राणि भाज्यानि । एकत्र पञ्चपञ्चरात्रचारिण एते । गणप्रमाणं जघन्यतस्त्रयो गणाः,
शतश उत्कृष्टाः । भिक्षाचर्या तु तेषां पञ्च पञ्चैव, एकैकवीथौ चरन्तः पञ्चभिः षट्कैर्मासकल्पं
परिसमापयन्ति । स्थितास्थितकल्पयोश्च द्वयोरपि ते भवन्ति । एवमेते जिनकल्पिकादयो
गच्छनिर्गतास्तत्र यद्येवंविधं नाग्न्यभिष्यते तदो नागमोपरोधः । अथ परिधानकपरित्याग-
मात्रं ततस्तदप्रमाणकं न भनोति प्रीणयति जैनेन्द्रशासनानुसारिणामिति । स्थविरकल्पिकास्तु
चतुर्दशविधोपधयः उत्सर्गापवादव्यवहारिणः औपग्रहिकोपधिधारिणश्च । प्रव्रज्यादिद्वार-

१ ‘महार्घमूल्यानि’ इति ऊ-पाठः । २ ‘काद वक्ष्यामः’ इति ऊ-पाठः । ३ ‘एकत्र पञ्चरात्र’ इति ऊ-पाठः ।

४ ‘कल्पिकयो’ इति ऊ-पाठः । ५ ‘ततो’ इति ऊ-पाठः । ६ ‘औपग्रहिको’ इति च-पाठः । ७ ‘धारणाश्च’
इति ऊ-पाठः ।

भा०—एते द्वाविंशतिर्धर्मविघ्नहेतवो यथोक्तं प्रयोजनमभिसन्धाय राग-
द्वेषौ निहृत्य परिपोढव्या भवन्ति ॥ ९ ॥

टी०—एत इति । शुदादयोऽदर्शनान्ताः प्रत्यक्षीकृता द्वाविंशतिरिति न न्यूना नाधिकाः
क्षमादिदशलक्षणकस्य धर्मस्य विघ्नहेतवः—अन्तरायकारणभूताः । यथोक्तं संवराख्यं
प्रयोजनमभिसमीक्ष्य अभिसन्धाय संवरफलं चाभिसन्धाय मोक्षं रागद्वेषौ निहृत्येति ।
केचिद् रागादुदयमासादयन्ति केचिद् द्वेषादिति, अतः सर्व एवैते प्रादुःप्यन्तः समापतिताः
समन्तात् परिपोढव्या भवन्तीति ॥ ९ ॥

पञ्चानामेवेत्यादिना सूत्रं सम्बध्नाति—

भा०—पञ्चानामेव कर्मप्रकृतीनामुदयादेते परीपहाः प्रादुर्भवन्ति । तद्यथा—
ज्ञानावरण-वेदनीय-दर्शनचारित्रमोहनीया-ऽन्तरायाणामिति ॥

टी०—पञ्चानामेव न पण्णां न चतस्रणां कर्मप्रकृतीनामुदयाद् विपाकादेते द्वाविंशतिः
परीपहाः समुपजायन्ते । काः पुनस्ताः पञ्च कर्मप्रकृतय इति नामग्राहमाचष्टे—ज्ञानावरणस्य
वेद्यस्य मोहनीयस्य । तच्च मोहनीयं द्विप्रकारं—दर्शनमोहनीयं चारित्रमोहनीयं च । तथा
अन्तरायस्येत्येवमेताः पञ्च प्रकृतयः । तत्र कः परीपहः कस्य गुणस्थानेषु चेत्याह—

सूत्रम्—सूक्ष्मसम्पराय-छद्मस्थवीतरागयोश्चतुर्दश ॥ ९-१० ॥

भा०—सूक्ष्मसम्परायसंयते छद्मस्थवीतरागसंयते च चतुर्दश परीपहाः
संभवन्ति, क्षुत्पिपासाशीतोष्णदंशमशकचर्याप्रेक्षाज्ञानालाभशय्यावधरोगतृण-
स्पर्शमलानि ॥ १० ॥

टी०—सूक्ष्मेत्यादि । स्वामिविशेषावधारणम् । चतुर्दशानां परीपहाणां सम्परायः—
कपायो लोभाख्यस्तस्य वादराणि खण्डानि परिशदितानि नवमे गुणस्थाने । दशमे तु गुण-
स्थाने सूक्ष्मलोभपरमाणवो वेद्यन्ते । ततः सूक्ष्मः सम्परायो यस्यासौ सूक्ष्मसम्परायः, शमकः
क्षपको वा संयतो मूलोत्तरगुणसम्पन्नस्तस्मिन् सूक्ष्मसम्परायसंयते अमी चतुर्दश
परीपहाः सम्भवन्ति, उदयमासादयन्तीति यावत् । छद्म-आवरणं तत्र स्थितश्छद्मस्थः,
सावरणज्ञान इति । वीतः—अपेतो रागः सकलमोहोपश्रमात् समस्तमोहक्षयाच्च यस्य, क्रमेणै-
कादशद्वादशगुणस्थानवर्तिनौ संयतौ परिगृह्येते । छद्मस्थवीतरागसामान्याच्चैकवचनम् ।
सूक्ष्मसम्परायश्च छद्मस्थवीतरागश्चेति द्वन्द्वः । तयोश्चतुर्दशैते भाष्यपरिपठिताः परीपहाः शुदा-
दयो मलावसानाः ॥ १० ॥

१ ' परीपहाः ' इत्यधिको घ-पाठः ।

२-३ ' यतेः ' इति ग-पाठः ।

४ ' भवन्ति ' इति घ-पाठः ।

५ ' अलाभप्रेक्षाज्ञानशय्या ' इति ग-पाठः ।

६ ' शमसमस्तमोह ' इति छ-पाठः ।

रोगो-ज्वर-ज्वीसार-कास-धातादिः, तस्य प्रादुर्भावे सत्यपि न गच्छनिर्गताविक्रि-
त्सायां प्रवर्तन्ते । गच्छासिनस्त्वस्यपदुत्वालोचनया सम्यक् सहन्ते, प्रवर्तनोक्तं वा
विधिना प्रतिक्रियामाचरन्तीति रोगपरीपहजयः ।

अशुपिरवृणस्य दर्मादिः परिभोगोऽनुज्ञातो गच्छनिर्गतानां गच्छासिनां च, तत्र केषां
शयनमनुज्ञातं निष्पन्नानां तेषां (निशायां ते तान् ?) दर्मान् भूमागार्त्ताय संस्कारको-
त्तरपट्टको च दर्भाणामुपरि विधाय शेरते, चौरापहतोपकरणो वा प्रतनुकसंस्कारकादिपट्टो
वाऽत्यन्तजीर्णत्वात् तथापि तं पक्षपट्टदर्मादिवृणसंस्कारं सम्यगधिसहते यस्तस्य तूणस्पर्शा-
परीपहजयः ।

रजः परागमात्रं मलस्तु स्वेदपारिसम्पर्करूढिनीभूतो यद्यपि स्थिरतामितो श्रीमोप्य-
संस्मातजनितधर्मजलाद्रैवां गतो दुर्गन्धिर्महान्तमुद्गममुत्पादयति । तदपनयनाय न कदाचिदभि-
पेकाद्यभिलाषं करोतीति मलपरीपहजयः ।

सत्कारो मत्तपानवस्त्रपात्रादिना परतो योगः, पुरस्कारः सञ्चतगुणोत्कीर्तनं बन्धना-
भ्युत्थानासनप्रदानादिन्यवहारश्च, तत्रासत्कारितोऽपुरस्कृतो वा न द्वेषं यायात्, न द्वेषेत्
मनोविकारेणात्मानमिति सत्कारपुरस्कारपरीपहजयः ।

प्रज्ञायतेऽनयेति प्रज्ञा-धुंक्षतिशयः, तत्राप्तो न गर्वमुदहृत इति प्रज्ञापरीपहजयः ।
प्रज्ञाप्रतिपक्षेणाप्यबुद्धिकत्वेन परीपहो भवति । नाहं किञ्चिज्ज्ञाने मूर्खोऽहं सर्वपरिभूत इत्येवं
परितापेष्टपागवस्य परीपहः, तदकरणात् कर्मविपाकोऽयमिति परीपहजयः ।

ज्ञानं तु श्रुताख्यं चतुर्दश पूर्वोप्येकादशाङ्गानि, समस्तश्रुतधरोऽहमिति गर्वमुदहृते,
तत्रागर्वकरणात् ज्ञानपरीपहजयः । ज्ञानप्रतिपक्षेणाप्यज्ञानेनागमशून्यतया परीपहो भवति,
ज्ञानावरणक्षयोपशमोदयविजृम्भितमेतदिति, स्वकृतकर्म फलपरिभोगादपैति तपोनुष्ठानेन
चेत्येवमालोचयतो ज्ञानपरीपहजयो भवति ।

अदर्शनपरीपहस्तु सर्वपापस्थानेभ्यो विरतः प्रकृततपोऽनुष्ठायी निःसङ्गश्चाहं
तथापि धर्माधर्मात्मदेवनारकादिभावाद्येष्टे, अतो मृषा समस्तमेतदिति अदर्शनपरीपहः ।

तत्रैवमालोकयेत्-धर्माधर्मौ पुण्यपापलक्षणौ यदि कर्मरूपौ शुद्धात्मकौ,
धर्माद्यदर्शने हेतवः ततस्तयोः कार्यदर्शनादनुमानसमधिगम्यत्वम् । अथ क्षमाक्रोधादिकौ

धर्माधर्मौ, ततः स्वातुमवस्थादात्मपरिणामरूपत्वात् प्रत्यक्षविरोधः । देवास्त्वत्यन्तरतमुखा-
सक्तत्वान्मनुष्यलोके च कार्याभावात् दुष्पमानुभावाच्च न दर्शनपोचरमायान्ति । नारकास्तु
तीव्रवेदनातीः पूर्वकृतकर्मोदयनिगडबन्धनवशीकृतत्वादस्वतन्त्राः कथमायान्तीत्येवमाक्रो-
चयंतः अदर्शनपरीपहजयो भवतीति । इतिशब्द इत्येताप्रदर्शनार्थः ॥

१ 'सम्पात' इति ग-पाठः ।

२ 'बुद्धिरतिशयः' इति ऊ-पाठः ।

३ 'तापस्तस्य' इति ग-पाठः ।

४ 'धर्मात्म' इति ऊ-पाठः ।

५ 'यतश्च दर्शन' इति ऊ-पाठः ।

भा०—एते द्वाविंशतिर्धर्मविघ्नहेतवो यथोक्तं प्रयोजनमभिसन्धाय राग-
द्वेषौ निहत्य परिपोढव्या भवन्ति ॥ ९ ॥

टी०—एत इति । क्षुदादयोऽदर्शनान्ताः प्रत्यक्षीकृता द्वाविंशतिरिति न न्यूना नाधिकाः
क्षमादिदशलक्षणकस्य धर्मस्य विघ्नहेतवः—अन्तरायकारणभूताः । यथोक्तं संवराख्यं
प्रयोजनमभिसमीक्ष्य अभिसन्धाय संवरफलं चाभिसन्धाय मोक्षं रागद्वेषौ निहत्येति ।
केचिद् रागादुदयमासादयन्ति केचिद् द्वेषादिति, अतः सर्व एवैते प्रादुःप्यन्तः समापतिताः
समन्तात् परिपोढव्या भवन्तीति ॥ ९ ॥

पञ्चानामेवेत्यादिना सूत्रं सम्बध्नाति—

भा०—पञ्चानामेव कर्मप्रकृतीनामुदयादेते परीपहाः प्रादुर्भवन्ति । तद्यथा—
ज्ञानावरण-वेदनीय-दर्शनचारित्रमोहनीया-ऽन्तरायाणामिति ॥

टी०—पञ्चानामेव न पण्णां न चतसृणां कर्मप्रकृतीनामुदयाद् विपाकादेते द्वाविंशतिः
परीपहाः समुपजायन्ते । काः पुनस्ताः पञ्च कर्मप्रकृतय इति नामग्राहमाचष्टे—ज्ञानावरणस्य
वेद्यस्य मोहनीयस्य । तच्च मोहनीयं द्विग्रकारं—दर्शनमोहनीयं चारित्रमोहनीयं च । तथा
अन्तरायस्येत्येवमेताः पञ्च प्रकृतयः । तत्र कः परीपहः कस्य गुणस्थानेषु चेत्याह—

सूत्रम्—सूक्ष्मसम्पराय-छद्मस्थवीतरागयोश्चतुर्दश ॥ ९-१० ॥

भा०—सूक्ष्मसम्परायसंयते छद्मस्थवीतरागसंयते च चतुर्दश परीपहाः
संभवन्ति, क्षुत्तिपपासाशीतोष्णदंशमशकचर्याप्रज्ञाज्ञानालाभशय्यावधरोगतृण-
स्पर्शमलानि ॥ १० ॥

टी०—सूक्ष्मेत्यादि । स्वामिविशेषावधारणम् । चतुर्दशानां परीपहाणां सम्परायः—
कपायो लोभाख्यस्तस्य वादराणि खण्डानि परिशाटितानि नवमे गुणस्थाने । दशमे तु गुण-
स्थाने सूक्ष्मलोभपरमाणवो वेद्यन्ते । ततः सूक्ष्मः सम्परायो यस्यासौ सूक्ष्मसम्परायः, शमकः
क्षपको वा संयतो मूलोत्तरगुणसम्पन्नस्तस्मिन् सूक्ष्मसम्परायसंयते अमी चतुर्दश
परीपहाः सम्भवन्ति, उदयमासादयन्तीति यावत् । छद्म—आवरणं तत्र स्थितश्छद्मस्थः,
सावरणज्ञान इति । वीतः—अपेतो रागः सकलमोहोपशमात् समस्तमोहक्षयाच्च यस्य, क्रमेणै-
कादशद्वादशगुणस्थानवर्तिनौ संयतौ परिगृह्येते । छद्मस्थवीतरागसामान्याच्चैकवचनम् ।
सूक्ष्मसम्परायश्च छद्मस्थवीतरागश्चेति द्वन्द्वः । तयोश्चतुर्दशैते भाष्यपरिपठिताः परीपहाः क्षुदा-
दयो मलावसानाः ॥ १० ॥

रोगो-ज्वरा-ज्वरीसार-कास-धातादिः, तस्य प्रादुर्भावो सत्यपि न गच्छन्निर्गताधिक-
त्वायां प्रवर्तन्ते । गच्छन्नासिनस्त्वल्पवहुत्वालोचनया सम्यक् सहन्ते, प्रवर्तनोक्तेन वा
विधिना प्रतिक्रियामाचरन्तीति रोगपरीपहजयः ।

अशुषिरतृणस्य दर्भादेः परिमोगोऽनुज्ञातो गच्छन्निर्गतानां गच्छन्नासिनां च, तत्र केषां
क्षयनमनुज्ञातं निष्पन्नानां तेषां (निश्यायां ते तान् ?) दर्भान् भूमावास्तार्य संस्कारको-
त्तरपट्टको च दर्भाणामुपरि विधाय शेरते, चौरापहृतोपकरणो वा प्रतनुकसंस्कारकादिपट्टो
वाऽत्यन्तजीर्णत्वात् तथापि तं पक्षपट्टदर्भादितृणसंस्पर्शं सम्यगधिसहते यस्तस्य तृणस्पर्श-
परीपहजयः ।

रजः परागमात्रं मलस्तु स्वेदवारिसम्पर्ककठिनीभूतो यपुषि स्थिरतामितो ग्रीष्मोष्म-
सम्पातजनितवर्मजलाद्र्वां गतो दुर्गन्धिर्महान्तमुद्रेगमुत्पादयति । तदपनयनाय न कदापिदमि-
षेकाद्यभिलाषं करोतीति मलपरीपहजयः ।

सत्कारो भक्तपानवस्त्रपात्रादिना परतो योगः, पुरस्कारः सञ्ज्ञतगुणोत्कीर्तने नन्दना-
भ्युत्थानासनप्रदानादिव्यवहारश्च, तत्रासत्कारितोऽपुरस्कृतो वा न द्वेषं यायात्, न दूषयेत्
मनोविकारेणात्मानमिति सत्कारपुरस्कारपरीपहजयः ।

प्रज्ञायतेऽनयेति प्रज्ञा-सुदृढपतिशयः, तत्रासौ न गर्वमुद्वहति इति प्रज्ञापरीपहजयः ।
प्रज्ञाप्रतिपक्षेणाप्यसुदृढकत्वेन परीपहो भवति । नाहं किञ्चिज्ज्ञाने मूर्खोऽहं सर्वपरिभूत इत्येवं
परितापमुपागतस्य परीपहः, तदकरणात् कर्मविपाकोऽयमिति परीपहजयः ।

ज्ञानं तु श्रुताख्यं चतुर्दश पूर्वाण्येकादशाङ्गानि, समस्तश्रुतधरोऽहमिति गर्वमुद्वहते,
तत्रागर्वकरणात् ज्ञानपरीपहजयः । ज्ञानप्रतिपक्षेणाप्यज्ञानेनागमशून्यतया परीपहो भवति,
ज्ञानावरणक्षयोपशमोदयविजृम्भितमेतदिति, स्वकृतकर्म फलपरिमोगादयेति तपोनुष्ठानेन
चेत्येवमालोचयतो ज्ञानपरीपहजयो भवति ।

अदर्शनपरीपहस्तु सर्वपापस्थानेभ्यो विरतः प्रकृष्टतपोऽनुष्ठायी निःसङ्गश्चाहं
तथापि धर्मो धर्मोऽत्मदेवनारकादिभावाज्ज्ञे, अतो मृषा समस्तमेतदिति अदर्शनपरीपहः ।

तत्रैवमालोकयेत्-धर्मो धर्मो पुण्यपापलक्षणौ यदि कर्मरूपौ पुद्गलारमकौ,
धर्मोऽदर्शने हेतवः

ततस्तयोः कार्यदर्शनादनुमानसमधिगम्यत्वम् । अथ क्षमाक्रोधादिकौ
धर्मो धर्मो, ततः स्वानुभवत्वादात्मपरिणामरूपत्वात् प्रत्यक्षविरोधः । देवास्त्वत्यन्तरतः सुखा-
सक्तत्वान्मनुष्यलोके च कार्याभावात् दुष्पमानुभावाच्च न दर्शनगोचरमायान्ति । नारकास्तु
तीव्रवेदनातोः पूर्वकृतकर्मोदयनिगडवन्धनवशीकृतत्वादस्वतन्त्राः कथमायान्तीत्येवमालो-
चयेतः अदर्शनपरीपहजयो भवतीति । इति शब्द इयमात्रप्रदर्शनार्थः ॥

१ 'सन्धात' इति ग-पाठः ।

२ 'सुदृढपतिशयः' इति ङ-पाठः ।

३ 'तापस्तस्य' इति ग-पाठः ।

४ 'धर्मोऽत्म' इति ङ-पाठः ।

५ 'यतश्च दर्शन' इति ङ-पाठः ।

सूत्रम्—दर्शनमोहा-ऽन्तराययोरदर्शनालभौ ॥ ९-१४ ॥

भा०—दर्शनमोहान्तराययोरदर्शनालभौ यथासङ्ख्यं दर्शनमोहोदयेऽदर्शनपरीपहः । लाभान्तरायोदयेऽलाभपरीपहः ॥ १४ ॥

टी०—दर्शनमोहः—अनन्तानुबन्धिनो मिथ्यात्वादित्रयं च, यथासङ्ख्यमिति क्रमेण दर्शनमोहे अदर्शनपरीपहः । अन्तराये अलाभपरीपहः । अदर्शनम्—अथद्वानं देवादिसद्भावविषयम्, अतो मिथ्यात्वानुबन्धाद् दर्शनमोहेऽन्तःपात इति ॥ १४ ॥

सूत्रम्—चारित्रमोहे नाग्न्या-ऽरति-स्त्री-निषद्या-ऽऽक्रोश-याचना-सत्कारपुरस्काराः ॥ ९-१५ ॥

भा०—चारित्रमोहोदये एते नाग्न्यादयः सप्त परीपहा भवन्ति ॥ १५ ॥

टी०—दर्शनमोहवर्जं शेषं चारित्रमोहनीयम् । चारित्रं मूलोत्तरगुणसम्पन्नान्मोहनात् पराङ्मुखत्वाच्चारित्रमोहनीयम् । तदुदये सत्येते नाग्न्यादयः सप्त परीपहा भवन्ति । नाग्न्यं जुगुप्सोदयात् । अरत्युदयादरतिः । स्त्रीवेदोदयात् स्त्रीपरीपहः । निषद्या-स्थानासेवित्वं भयोदयात् । क्रोधोदयादाक्रोशपरीपहः । मानोदयाद् याच्नापरीपहः । लोभोदयात् सत्कार(पुरस्कार)परीपह इति ॥ १५ ॥

सूत्रम्—वेदनीये शेषाः ॥ ९-१६ ॥

भा०—वेदनीये शेषा एकादश परीपहा भवन्ति ये जिने सम्भवन्तीत्युक्तम् (अ० ९, सू० ११) । कुतः शेषाः ? एभ्यः प्रज्ञा-ऽज्ञान-दर्शना-ऽलाभ-नाग्न्या-ऽरति-स्त्री-निषद्या-ऽऽक्रोश-याचना-सत्कारपुरस्कारेभ्य इति ॥ १६ ॥

टी०—वेदनीयकर्मोदये शेषाः एकादश परीपहाः सम्पतन्ति । कुतः शेषाः ? उपर्युक्तेभ्योऽन्ये शेषाः । के पुनरुपर्युक्ताः ? प्रज्ञा-ऽज्ञाने अदर्शना-ऽलाभौ सप्त च नाग्न्यादयः, एभ्यः शेषाः केवलिनो ये सम्भवन्ति । एकादश जिने प्रागुक्ताः क्षुत्पिपासा-शीतोष्णदर्शमशकचर्याशय्यावधरोगतृणस्पर्शमलपरीपहाख्या इति ॥ १६ ॥

एवमेते व्याख्यातनिमित्तलक्षणविकल्पाः आवादरसम्परायात् सर्वे भवन्ति । परतस्तु नियताः । तत् किमेते कदाचित् सर्वेष्वेकस्य जन्तोर्योगपथेन सम्भवन्ति न वा ? सम्भवन्तीत्याह—

भवस्यकेवलिनः शेषकर्मकारणमायाद् वेदनीयसम्भवाच्च तदाश्रया एवं परीपहा भवन्तीत्याह—

सूत्रम्—एकादश जिने ॥ ९-११ ॥

टी०—अस्य भाष्यम्—

भा०—एकादश परीपहाः सम्भवन्ति जिने वेदनीयाश्रयाः । तद्यथा—
केवलिनः परीपहाः क्षुत्पिपासाशीतोष्णदंशमशकृष्णपाशव्यायधरोगतृणस्पर्शमल-
परीपहाः ॥ ११ ॥

टी०—एकादशैव परीपहाः पूर्वोक्तचतुर्दशकमध्यादपनीय अमृतं प्रज्ञाज्ञानाला-
भाख्यांस्त्रीन् एकादश शेषा भवन्ति वेदनीयकर्माश्रया जिने । मोहपुरःसरं ज्ञानदर्शना-
चरणान्तरायेषु ध्ययमात्यन्तिकमुपगतेषु पातिकर्मसु उत्पन्नसकलज्ञेयग्राहिनिरावरणज्ञानो जिनः
केवलीतियावत् । तत्रान्त्योपान्त्ययोगुणस्थानयोर्जिनत्वं, तत्र सम्भवः ॥ ११ ॥

सर्वेषां परीपहकारणानां कर्मणामुदयसम्भवमग्रीकृत्याह—

सूत्रम्—चादरसम्पराये सर्वे ॥ ९-१२ ॥

भा०—चादरसम्परायसंयते सर्वे द्वाविंशतिरपि परीपहाः सम्भवन्ति ॥ १२ ॥

टी०—चादरः—स्थूलः सम्परायः—रूपायस्तदुदयो यस्यासौ चादरसम्परायः संमतः ।
स च मोहप्रकृतीः कथिदुपशमयतीत्युपशमकः । कथित् क्षपयतीति क्षपकः । तत्र सर्वेषां
द्वाविंशतेरपि क्षुदादीनां परीपहाणामदर्शनान्तानां सम्भव इति उक्ता गुणस्थानेषु यथा-
सम्भवं परीपहाः ॥ १२ ॥

सम्प्रति कर्मप्रकृतिष्वन्तर्भावकथनायाह—

सूत्रम्—ज्ञानावरणे प्रज्ञाज्ञाने ॥ ९-१३ ॥

भा०—ज्ञानावरणीयोदये प्रज्ञाज्ञानपरीपहौ भवतः ॥ १३ ॥

टी०—प्रज्ञा चाज्ञानं च प्रज्ञाज्ञाने । प्रज्ञापरीपहोऽज्ञानपरीपहश्च ज्ञानावरणे भवतः ।
ज्ञानावरणक्षयोपशमात् प्रज्ञाज्ञानं च । सत्येव हि ज्ञानावरणे तस्य क्षयोपशमः । ज्ञानावरणो-
दयाच्च अप्रज्ञा—निर्युद्धिकत्वमज्ञानं चेति । कथं पुनरिदंभयं लभ्यते । १ तुल्या हि संहिता
अप्रज्ञा च ज्ञानं च अप्रज्ञाज्ञाने ज्ञानावरणोदये भवत इत्युभयथाऽपि स्पष्टं भाष्यम् ॥ १३ ॥

१ 'भवपरीपहा' इति छ-पाठः । २ 'उत्तरगुणः' इति छ-पाठः । ३ 'रिदं लभ्यते' इति छ-पाठः,
'रिदमुदयं लभ्यते' इति ब्र-च-पाठः ।

सूत्रम्—दर्शनमोहा-ऽन्तराययोरदर्शनालामौ ॥ ९-१४ ॥

भा०—दर्शनमोहान्तराययोरदर्शनालामौ यथासह्यं दर्शनमोहोदयेऽदर्शनपरीपहः । लाभान्तरायोदयेऽलाभपरीपहः ॥ १४ ॥

टी०—दर्शनमोहः—अनन्तानुबन्धिनो मिथ्यात्वादित्रयं च, यथासह्यमिति क्रमेण दर्शनमोहे अदर्शनपरीपहः । अन्तराये अलाभपरीपहः । अदर्शनम्—अथद्वानं देवादिसद्भावविषयम्, अतो मिथ्यात्वानुबन्धाद् दर्शनमोहेऽन्तःपात इति ॥ १४ ॥

सूत्रम्—चारित्रमोहे नाग्न्या-ऽरति-स्त्री-निपद्या-ऽऽक्रोश-याचना-सत्कारपुरस्काराः ॥ ९-१५ ॥

भा०—चारित्रमोहोदये एते नाग्न्यादयः सप्त परीपहा भवन्ति ॥ १५ ॥

टी०—दर्शनमोहवर्जं शेषं चारित्रमोहनीयम् । चारित्रं मूलोत्तरगुणसम्पन्नानमोहनात् पराङ्मुखत्वाच्चारित्रमोहनीयम् । तदुदये सत्येते नाग्न्यादयः सप्त परीपहा भवन्ति । नाग्न्यं जुगुप्सोदयात् । अत्युदयादरतिः । स्त्रीवेदोदयात् स्त्रीपरीपहः । निपद्या-स्थानासेवित्वं भयोदयात् । क्रोधोदयादाक्रोशपरीपहः । मानोदयाद् याच्नापरीपहः । लोभोदयात् सत्कार(पुरस्कार)परीपह इति ॥ १५ ॥

सूत्रम्—वेदनीये शेषाः ॥ ९-१६ ॥

भा०—वेदनीये शेषा एकादश परीपहा भवन्ति ये जिने सम्भवन्तीत्युक्तम् (अ० ९, सू० ११) । कुतः शेषाः ? एभ्यः प्रज्ञा-ऽज्ञान-दर्शना-ऽलाभ-नाग्न्या-ऽरति-स्त्री-निपद्या-ऽऽक्रोश-याचना-सत्कारपुरस्कारेभ्य इति ॥ १६ ॥

टी०—वेदनीयकर्मोदये शेषाः एकादश परीपहाः सम्पतन्ति । कुतः शेषाः ? उपर्युक्तेभ्योऽन्ये शेषाः । के पुनरुपर्युक्ताः ? प्रज्ञा-ऽज्ञाने अदर्शना-ऽलामौ सप्त च नाग्न्यादयः, एभ्यः शेषाः केवलिनो ये सम्भवन्ति । एकादश जिने प्रागुक्ताः क्षुत्पिपासा-शीतोष्णदंशमशकचर्चाशय्यावधरोगतृणस्पर्शमलपरीपहाख्या इति ॥ १६ ॥

एवमेते व्याख्यातनिमित्तलक्षणविकल्पाः आवादरसम्प्रायात् सर्वे भवन्ति । परतस्तु नियताः । तत् किमेते कदाचित् सर्वेष्वेकस्य जन्तोर्योगपद्येन सम्भवन्ति न वा ? सम्भवन्तीत्याह—

सूत्रम्—एकादयो भाज्या युगपदेकोनविंशतेः ॥ ९-१७ ॥

भा०—एषां द्वाविंशतेः परीपहाणामेकादयो भजनीया युगपदेकस्मिन् जीवे आ एकोनविंशतेः । अथ शीतोष्णपरीपहौ युगपत् भवतः, अत्यन्तविरोधित्वात् । तथा चर्याशय्यानिषद्यापरीपहाणामेकस्य सम्भवे द्वयोरभावः ॥ १७ ॥

टी०—एकादश इति तद्वृत्तसंविज्ञानो बहुव्रीहिः । अथैकशेषः । एकभासाभाविष्ये कादिः, एक आदिर्येषां ते एकादयः, एकादिश्च एकादयश्च एकादयः । तदेते द्वाविंशतिः परीपहा भाज्या-विकल्प्या युगपदेकस्मिन् यतौ । तत्र कस्यचिदेकः कस्यचिद् द्वौ कस्यचित् त्रयस्तावद् यावदेकोनविंशतिरविरोधात् युगपदेकयोदयन्ते, विरोधात् तु न द्वाविंशतिरप्येकस्मिन् युगपदिति । भाज्या इति णिजन्तायत् । णिजपि चौरादिकः । आ एकोनविंशतेरिति एकेनोना विंशतिरिति तत्र समासः । तृतीयेति योगविभागात्मनः प्रकृतिभावः । आहुक्तः, ऊनार्याभिधायी चात्र नञ् । एकेनोना विंशतिरित्यर्थः । विंशतिशब्दस्य द्विदशवर्गनिर्धृत्तत्वात् द्वौ दशकौ परिमाणमस्य सङ्घस्य विंशतिः । एकवचनान्तत्वा एकत्वेन निपातनात् । बहुत्वाद् बहुवचनमिति चेत् न, एकार्थत्वाद् युय-चनादिवत् । कथं पुनरेकोनविंशतिः समस्ति युगपत् न पुनर्द्वाविंशतिरपीत्याह—अत्यन्तविरोधादिति । शीतोष्णयोरसहावस्थानलक्षणो विरोधः परस्परपरिहारेण स्थितिः । अत्यन्तग्रहणं पर्यायनयविमक्षाप्राधान्यरूपापनार्थम् । शीतोष्णपर्यायावत्यन्तभिन्नौ-विरुद्धौ, तयोश्चैकस्मिन् काले नैकत्वेनावस्थानम् । द्रव्यार्थिकस्य तु तदेव द्रव्यमपास्तसमस्तपर्यायं शीतमुष्णं चेत्युत्पित्तासीनपुरुषवद् उत्कृष्टविकृणीभूतसर्पवद् वा नास्ति कश्चिद् विरोधः । तथा चर्या-शय्या-निषद्यानामेकस्य सम्भवे द्वयोरभावः । चर्यायां सत्यां निषद्या-शय्ये न स्तः । निषद्यायां तु शय्या-चर्ययोरभावः । शय्यायां पुनर्निषद्या-चर्ये न भवतः इति त्रयो वर्ज्यन्ते इति ॥ १७ ॥

उक्तः परीपहजयः । सम्प्रति प्रस्तावप्राप्तं चारित्रमुच्यते—

चारित्रस्य
पञ्चविधत्वम्

सूत्रम्—सामायिक-छेदोपस्थाप्य-परिहारविशुद्धि-
सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातानि चारित्रम् ॥ ९-१८ ॥

भा०—सामायिकसंयमः १ छेदोपस्थाप्यसंयमः २ परिहारविशुद्धिसंयमः ३ सूक्ष्मसम्परायसंयमः ४ यथाख्यातसंयमः ५ इति पञ्चविधं चारित्रम् । तत् पुलाकादिषु (अ० ९, सू० ४८) विस्तरेण वक्ष्यामः ॥ १८ ॥

टी०—सामयिकादयः कृतद्वन्द्वाः प्रथमावहुवचनेन निर्दिष्टाः, केचित् विच्छिन्नपद-

मेव सूत्रमधीयते, एकमेव चारित्रं सप्रदाये मा प्रापदिति, तच्च नातीव
सूत्रपाठविमर्शः
वहु मन्यामहे, सामायिकमेवेदं छेदोपस्थाप्यादिभेदेन ज्ञापितम्,

यतोऽतः परमार्थत एकमेव चारित्रं संयम इति अभेदं मन्यमानो भाष्यकृदाह—सामायिक-
संयम इत्यादि । सर्वसावद्ययोगविरतिलक्षणं सामायिकं, तद्विशेषा एव छेदोपस्थाप्यादयः,
विशुद्धतराध्यवसायविशेषाः सावद्ययोगविरतेरेव । तत्र शब्दनिर्भेदः—रागद्वेषविरहितः समः

अयो-गमनम् । सकलक्रियोपलक्षणमेतत् । सर्वैव क्रिया साधोरक्त-
सामायिक-
शब्दस्य निष्पत्तिः
द्विष्टस्य निर्जराफला । समस्यायः समायः, समाय एव सामायिकमिति
स्वार्थिकः ठक् । समाये वा भवं सामायिकं, समायेन 'निर्वृत्तं सामायिकं,
समायस्य वा विकारः तन्मयः सामायः, स प्रयोजनमस्येति वा, सर्वत्र यथाऽभिप्रेतेऽर्थे ठक् ।
तच्च सामायिकं द्विप्रकारम्—इत्वरकालं यावज्जीविकं च । तत्रार्थं प्रथमान्यतीर्थकर-

सामायिकस्य
द्वैविध्यम्
जहातीत्यत इत्वरकालम् । मध्यमतीर्थकृतां विदेहक्षेत्रवर्तिनां च

यावज्जीविकं—प्रव्रज्याप्रतिपत्तावारोपितं शस्त्रपरिज्ञाध्ययनादिविदः श्रद्धयतः
छेदोपस्थाप्यसंयमारोपणविशिष्टतरत्वाद् विरतेः सामायिकव्यपदेशं
महाव्रतारोपणं छेदोपस्थाप्यसंयमः । छेदोपस्थापनमेव छेदोपस्थाप्यम् । पूर्वपर्याय-

छेदे सति उत्तरपर्याये उपस्थापनं भावे यतो विधानात् । तदपि
छेदोपस्थाप्यस्य
द्विविधता
द्विधा, निरतिचार-सातिचारभेदेन । तत्र शिक्षकस्य निरतिचारम-

धीतविशिष्टाध्ययनविदः मध्यमतीर्थकरशिष्यो वा यदोपसस्यते चरम-
तीर्थकरशिष्याणामिति । सातिचारं तु भयमूलगुणस्य पुनर्व्रतारोपणात् छेदोपस्थाप्यम् ।

उभयं चैतत् सातिचारं निरतिचारं च स्थितकल्प एव, आद्यन्ततीर्थङ्करयोरेवेत्यर्थः ।
परिहारः—तपोविशेषस्तेन विशुद्धं परिहारविशुद्धिकं चेति । तदपि द्विधा—निर्विश्यमानकं

निर्विष्टकायिकं च । तत्र निर्विश्यमानकम्—आसेव्यमानकं, परि-
परिहारविशुद्धेः
द्विविधत्वम्
शुष्यमानकमित्यर्थः, निर्विष्टकायिकमासेवित्तमुपभुक्तम्, तत्सहयोगात्
तदनुष्ठायिनोऽपि निर्विश्यमानकाः ताच्छील्ये शक्तौ वा चानश्च ।

निर्वेशः—उपभोगः, निर्विशमानकास्तत् उपभुञ्जानाः, निर्विष्टकायिकास्तु निर्विष्टः कायो
येषामस्ति ते निर्विष्टकायिकास्तत्सहयोगात् तेनाकारेण तपोऽनुष्ठानद्वारेण परिशुक्तः कायो

सूत्रम्—एकादयो भाज्या युगपदेकोनविंशतेः ॥ ९-१७ ॥

भा०—एषां द्वाविंशतेः परीपहाणामेकादयो भजनीया युगपदेकस्मिन् जीवे आ एकोनविंशतेः । अत्र शीतोष्णपरीपहा युगपत्तु योयपद्येन परी-
पहाः भवतः, अत्यन्तविरोधित्वात् । तथा चर्याशयानिषद्यापरी-
पहाणामेकस्य सम्भवे द्वयोरभावः ॥ १७ ॥

टी०—एकादय इति तद्वृणोति विज्ञानो बहुव्रीहिः । अथैकशेषः । एकभासावाविश्वे
कादिः, एक आदिर्येषां ते एकादयः, एकादिद्य एकादयश्च एकादयः । तदेते द्वाविंशतिः
परीपहा भाज्या-विकल्प्या युगपदेकस्मिन् यतो । तत्र कस्यनिर्देहः कस्यचिद् द्वौ कस्यनिवृ
त्रयस्तावद् यावदेकोनविंशतिरविरोधान् युगपदेकप्रोदयन्ते, विरोधान् तु न द्वाविंशतिरप्येक-
स्मिन् युगपदिति । भाज्या इति निजन्तायत् । निजपि चौरादिकः । आ एकोनविंशतेरिति
एकेनोना विंशतिरिति तत्र समासः । तृतीयेति योगविभागाभन्नः प्रकृतिभावः । आहुक्तः,
ऊनार्थाभिधायी चात्र नञ् । एकेनोना विंशतिरित्यर्थः । विंशतिशब्दस्य द्विदशवर्गनि-
वृत्तत्वात् द्वौ दशकौ परिमाणमस्य सङ्घस्य विंशतिः । एकवचनान्तता एकत्वेन निपातनात् ।
बहुत्वाद् बहुवचनमिति चेत् न, एकार्थत्वाद् युय-यनादिवत् । कथं पुनरेकोनविंशतिः समस्ति
युगपत् न पुनर्द्वाविंशतिरपीत्याह—अत्यन्तविरोधादिति । शीतोष्णयोरसहावस्यानलक्षणो
विरोधः परस्परपरिहारेण स्थितिः । अत्यन्तग्रहणं पर्यायनयविरुद्धाप्रधान्यख्यापनार्थम् । शीतो-
ष्णपर्यायावत्यन्तभिन्नौ-विरुद्धौ, तयोर्द्वैकस्मिन् काले नैकत्वेनावस्थानम् । द्रव्यार्थिकस्य तु तदेव
द्रव्यमपास्तमस्तपर्यायं शीतमुष्णं चेत्युत्थितासीनपुरुषवद् उत्कृष्टविकृणीभूतसर्पवद् वा नास्ति
कधिद् विरोधः । तथा चर्या-शय्या-निषद्यानामेकस्य सम्भवे द्वयोरभावः । चर्यायां सत्यां
निषद्या-शय्ये न स्तः । निषद्यायां तु शय्या-चर्ययोरभावः । शय्यायां पुनर्निषद्या-चर्ये न
भवतः इति त्रयो वर्ज्यन्त इति ॥ १७ ॥

उक्तः परीपहजयः । सम्प्रति प्रस्तावप्राप्तं चारित्रमुच्यते—

चारित्रस्य
पञ्चविधत्वम्

सूत्रम्—सामायिक-छेदोपस्थाप्य-परिहारविशुद्धि-
सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातानि चारित्रम् ॥ ९-१८ ॥

भा०—सामायिकसंयमः १ छेदोपस्थाप्यसंयमः २ परिहारविशुद्धिसंयमः
३ सूक्ष्मसम्परायसंयमः ४ यथाख्यातसंयमः ५ इति पञ्चविधं चारित्रम् । तत्
पुलाकादिषु (अ० ९, सू० ४८) विस्तरेण वक्ष्यामः ॥ १८ ॥

टी०—सामयिकादयः कृतद्वन्द्वाः प्रथमावहुवचनेन निर्दिष्टाः, केचित् विच्छिन्नपद-

मेव सूत्रमधीयते, एकमेव चारित्रं समुदाये मा प्रापदिति, तच्च नातीव
सूत्रपाठविमर्शः बहु मन्यामहे, सामायिकमेवेदं छेदोपस्थाप्यादिभेदेन ज्ञापितम्,

यतोऽतः परमार्थत एकमेव चारित्रं संयम इति अभेदं मन्यमानो भाष्यकृदाह—सामायिक-
संयम इत्यादि । सर्वसावद्ययोगविरतिलक्षणं सामायिकं, तद्विशेषा एव छेदोपस्थाप्यादयः,
विशुद्धतराध्यवसायविशेषाः सावद्ययोगविरतेरेव । तत्र शब्दनिर्भेदः—रागद्वेषविरहितः समः

अयो-गमनम् । सकलक्रियोपलक्षणमेतत् । सर्वैव क्रिया साधोररक्त-

द्विष्टस्य निर्जराफला । समस्यायः समायः, समाय एव सामायिकमिति

स्वार्थिकः ठक् । समाये वा भवं सामायिकं, समायेन निर्धुतं सामायिकं,

समायस्य वा विकारः तन्मयः सामायः, स प्रयोजनमस्येति वा, सर्वत्र यथाऽभिप्रेतेऽर्थे ठक् ।

तच्च सामायिकं द्विप्रकारम्—इत्वरकालं यावज्जीविकं च । तत्राद्यं प्रथमान्त्यतीर्थकर-

तीर्थयोः प्रव्रज्याप्रतिपत्ताचारोपितं शस्त्रपरिज्ञाध्ययनादिविदः श्रद्धतः

छेदोपस्थाप्यसंयमारोपणविशिष्टतरत्वाद् विरतेः सामायिकव्यपदेशं

जहातीत्यत इत्वरकालम् । मध्यमतीर्थकृतां विदेहक्षेत्रवर्तिनां च

यावज्जीविकं—प्रव्रज्याप्रतिपत्तिकालादारभ्य—आप्राणप्रयाणकालादवतिष्ठते । प्रथमान्त्यतीर्थकर-

शिष्याणां सामान्यसामायिकपर्यायच्छेदो विशुद्धतरसर्वसावद्ययोगविरतावस्थानं विविक्ततर-

महाव्रतारोपणं छेदोपस्थाप्यसंयमः । छेदोपस्थापनमेव छेदोपस्थाप्यम् । पूर्वपर्याय-

च्छेदे सति उत्तरपर्याये उपस्थापनं भावे यतो विधानात् । तदपि

द्विधा, निरतिचार-सातिचारभेदेन । तत्र शिक्षकस्य निरतिचारम-

धीतविशिष्टाध्ययनविदः मध्यमतीर्थकरशिष्यो वा यदोपसम्पद्यते चरम-

तीर्थकरशिष्याणामिति । सातिचारं तु भयमूलगुणस्य पुनर्व्रतारोपणात् छेदोपस्थाप्यम् ।

उभयं चैतत् सातिचारं निरतिचारं च स्थितकल्प एव, आद्यन्ततीर्थङ्करयोरेवेत्यर्थः ।

परिहारः—तपोविशेषस्तेन विशुद्धं परिहारविशुद्धिकं चेति । तदपि द्विधा—निर्विश्यमानकं

निर्विष्टकायिकं च । तत्र निर्विश्यमानकम्—आसेव्यमानकं, परि-

श्रुज्यमानकमित्यर्थः, निर्विष्टकायिकमासेवितमुपश्रुक्तम्, तत्सहयोगात्

तदनुष्ठायिनोऽपि निर्विश्यमानकाः ताच्छील्ये शक्तौ वा चानश ।

निर्वेशः—उपभोगः, निर्विशमानकास्तत् उपश्रुज्यानाः, निर्विष्टकायिकास्तु निर्विष्टः कायो

येनामस्ति ते निर्विष्टकायिकास्तत्सहयोगात् तेनाकारेण तपोऽनुष्ठानद्वारेण परिश्रुक्तः कायो

यैरिति परिभुक्तत्वात्प्रतिपत्तः, निर्दिष्टकृतिता इत्यर्थः । परिहारविशुद्धिं च तपः
 प्रतिपन्नानां नवको गच्छः । तत्र परिहाराचारिणभक्तारोऽनुपरिहारिणोऽपि चत्वारः
 कल्पस्थित एकः, चाचनाचार्य इत्यर्थः । सर्वेऽपि ते श्रुतायतिगुणसम्पन्नाः तथापि कृप्या
 (रूढ्या ?) कल्पस्थित एकः कथिदवस्थाप्यते । तत्र ये कालभेदेन विहितं तपोऽनुतिष्ठन्ति ते
 परिहारिणः । नियताचाम्लभक्तास्त्वनुपरिहारिणस्तेषामेवाभिसराः, तपोग्लानानां परिहारिणां
 सहायके वर्तन्ते । कल्पस्थितोऽपि नियताचाम्लभक्त एव । तत्र तपः परिहारिणां शीघ्रे
 चतुर्थपष्टाष्टमभक्तलक्षणं जपन्यमध्यमोत्कृष्टं क्रमेण । गिगिरिकाले षष्ठाष्टमदशमानि जपन्य-
 मध्यमोत्कृष्टानि । वर्षास्वष्टमदशमद्वादशभक्तानि जपन्यमध्यमोत्कृष्टानि । पारणाकालेऽप्या-
 चाम्लमेव पारयन्ति । उक्तविधानं तपः पञ्मासं कृत्वा परिहारिणोऽनु-
 परिहारित्वं प्रतिपद्यन्ते । अनुपरिहारिणश्च परिहारिणो भवन्ति । तेऽपि
 पञ्मासान् विदधते तत् तपः, पश्चात् कल्पस्थित एकारमेव पञ्मासावधिकं
 परिहारतपः प्रतिपद्यते । तस्य चैकोऽनुपरिहारी भवति, तन्मध्ये अपरैकः कल्पस्थित इति,
 एवमेव परिहारविशुद्धः संयमोऽष्टादशनिर्मासैः परितमाप्तिमुपयाति । परितमाप्ते तु तस्मिन्
 पुनस्तदेव केचित् परिहारतपः प्रतिपद्यन्ते स्वशक्त्यपेक्षाः, केचिद् वा जिनकल्पम्, अपरे तु
 गच्छमेव वा विशन्तीति । परिहारविशुद्धिकाश्च स्थितकल्प एव प्रथमचरमतीर्थकरीत्येवोरेव,
 न मध्यमतीर्थेऽप्येति । सूक्ष्मसम्परायसंयमस्तु श्रेणिमारोहतः प्रपततो वा भवति ।

श्रेणिरपि द्विप्रकारा—औपशमिकी श्वाधिकी च । तत्रौपशमिकी अनन्तानुबन्धिनो मिथ्या-
 त्वादिव्रये नपुंसकस्त्रीवेदौ हास्यादिपट्कं पुंवेदः अग्रत्याख्यानावरणाः संज्वलनाधेति । अस्याश्च
 आरम्भकोऽग्रमत्तसंयतः । अपरे तु युवते—“अविरतदेशग्रमत्ताग्रमत्तविरतानामन्यतमः प्रारभते,
 स चानन्तानुबन्धिनश्चतुरोऽपि समकमेव शमयति अन्तर्गृह्णतेन, ततो
 औपशमिकी श्रेणी दर्शनत्रिकं, ततोऽनुदीर्घं पुमानारोहन्नपुंसकवेदं, ततः स्त्रीवेदं, योषिदारो-
 हन्ती, प्राग् नपुंसकवेदं, ततः पुरुषवेदं, तृतीयप्रकृतिरधिरोहन्
 प्राक् स्त्रीवेदं, ततः पुरुषवेदं, ततोऽपि हास्यादिपट्कं ततः (नपुंसक) पुंवेदं, ततोऽग्र-
 त्याख्यानानां प्रत्याख्यानावरणानां च युगपदेव द्वौ क्रोधौ संज्वलनक्रोधान्तरितौ शमयति,
 पश्चात् संज्वलनक्रोधं, पुनर्द्वौ मानौ, पश्चात् संज्वलनमानं, पुनर्द्वौ मावे, ततः संज्वलनमायां,
 पुनर्द्वौ लोभौ, पश्चात् संज्वलनलोभम् । सङ्ख्येयानि खण्डानि कृत्वा क्रमेण चोपशमय्य पश्चिम-
 खण्डमसङ्ख्येयानि खण्डानि करोति । ततः प्रतिसमयमसङ्ख्येयभागमुपशमयन् समस्तमन्त-
 र्गृह्णतेन शमयति । तांश्चासङ्ख्येयभागान् शमयन् सूक्ष्मसम्परायसंयमी भवति । अन्त-
 शुद्धाध्यवसायो दशमगुणस्थानवर्ती, श्रेण्यारोहे च वर्धमानविशुद्धाध्यवसायस्य विशुद्धमवतरतः

संकिंष्टाध्यवसायस्य संकिंष्टे, सूक्ष्मः-श्लक्ष्णावयवः सम्परायः-कपायः संसारभ्रान्तिहेतुर्यत्र तत् सूक्ष्मसम्परायम् । स चोपशान्तकपायोऽपि स्वल्पप्रत्ययलाभाद् दचदग्धाञ्जनद्रुमवदुदकासेचः नादिप्रत्ययलाभादङ्कुरादिरूपेण भस्मच्छन्नाग्निवद् वा वाय्विन्धनादिप्रत्ययतः स्वरूपमुपदर्शयति, तद्वदसौ मुखवस्त्रिकादिषु भस्मत्वसमीरणेन सन्धुक्षमाणः कपायाग्निश्चरणेन्ध्वेनमामूलतो दहनप्रचयान्व्यते प्रतिविशिष्टाध्यवसायादिति । क्षायिकी तु श्रेणिरनन्तानुबन्धिनो मिथ्यात्वमिश्रसम्यक्त्वानि अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणाः नपुंसकस्त्रीवेदो हास्यादिपट्कं पुंवेदः संज्वलनांश्च, अस्याश्चैरोहकः अविरतदेशप्रमत्ताप्रमत्ताविरतानामन्यतमो विशुध्यमानाध्यवसायः । स चानन्तानुबन्धिनो युगपदेव क्षपयत्यन्तर्मुहूर्तेन । ततः क्रमेण दर्शनत्रिकं,

क्षपकश्रेणी-
घर्जनम्

ततोऽप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणांश्च युगपदेव क्षपयितुमारभते । विमध्यभागे चैषामिमाः षोडश प्रकृतीः क्षपयति-नरकतिर्यग्गती एतदानुपूर्व्यां एकद्वित्रिचतुरिन्द्रियजातीयातपोद्व्योतस्थावरसाधारणसूक्ष्मनामानि, ततो निद्रानिद्राप्रचलाप्रचलास्त्यानद्धीः, ततोऽष्टानां शेषं, ततोऽनुदीर्णं वेदं जघन्यं पूर्ववत्, ततो हास्यादिपट्कं, ततोऽप्युदितं वेदं, ततः संज्वलनानामेकैकं क्रमेण क्षपयति, सावशेषे च पूर्वसंज्वलनकपाये उत्तरं क्षपयितुमारभते । सर्वत्र पूर्वशेषं चोत्तरेणैव सह क्षपयति यावत् संज्वलनलोभसङ्ख्येयभागः । तमपि सङ्ख्येय (भाग) भसङ्ख्यानि खण्डानि कृत्वा प्रतिसमयमेकैकं खण्डं क्षपयति, तदा [पि] सूक्ष्मसम्परायसंयमी भवति । समस्तमोहनीयोपशमे तु एकादशगुणस्थानप्राप्त उपशान्तकपायो यथाख्यातसंयमी भवति । क्षपकस्तु सकलमोहार्णवमुत्तीर्णो निर्ग्रन्थो यथाख्यातसंयमी जायते । अथशब्दो यथाशब्दार्थः । यथा ख्यातः संयमो भगवता तथाऽसावेव, कथं च ख्यातः ?, अकपायः, स चैकादशद्वादशयोर्गुणस्थानयोः, उपशान्तत्वात् क्षीणत्वाच्च कपायाभाव इति । एवं पञ्चविधं चारित्रमष्टविधकर्मचयिरिक्तीकरणात् । तच्च पुलाकादिषु विस्तरेण चक्ष्यामः पुलाकादिसूत्रे उपरिष्ठात् (अ० ९, सू० ४८), पुलाकादिभेदेषु सामायिकादिसंयमः पञ्चप्रकारोऽपि पञ्चसु पुलाकादिनिर्ग्रन्थेषु विस्तरेण-प्रपञ्चेन भावयिष्यत इति ॥१८॥

उक्तं चारित्रं, प्रकीर्णकं च तपः, सम्प्रत्यनशनादिकं तपो भण्यते—

बाह्यतपसः
पञ्चविधता

सूत्रम्—अनशना-ज्वमौर्दर्य-वृत्तिपरिसङ्ख्यान-रसपरि-
त्याग-विविक्तशय्यासन-कायकेशा बाह्यं तपः ॥९-१९॥

टी०—द्विविधं तपः—बाह्यमभ्यन्तरं च, तत्र बाह्याभ्यन्तरशब्दार्थः प्राङ् निरूपितः । तदेकैकं षोडा । तत्र बाह्यस्य तावद् भाष्यकारो भेदानाचष्टे षडपि सूत्रं विवृण्वन्—

यैरिति परिशुक्लत्वात्प्रतिपत्तः, निर्दिष्टत्वात् इत्यर्थः । परिहारविशुद्धिं च तपः
प्रतिपन्नानां नवको गच्छः । तत्र परिहारानारिण्यतारोऽनुपरिहारिणोऽपि चत्वारः
कल्पस्थित एकः, चाचनाचार्य इत्यर्थः । सर्वेऽपि ते शुनाद्यतिशयसम्पन्नाः तथापि कृष्णा
(रूढ्या ?) कल्पस्थित एकः कश्चिदवस्थाप्यते । तत्र ये कालभेदेन विहितं तपोऽनुतिष्ठन्ति ते
परिहारिणः । नियताचाम्स्तमक्तास्त्वनुपरिहारिणस्तेषामेवाभिसाराः, तपोऽग्लानानां परिहारिणां
सहायके वर्तन्ते । कल्पस्थितोऽपि नियताचाम्स्तमक्त एव । तत्र तपः परिहारिणां श्रीय्ये
चतुर्थपष्टाष्टमस्तमक्तधुपं जपन्यमध्यमोत्कृष्टं क्रमेण । शिशिरकाले पष्टाष्टमदशमानि जपन्म-
ध्यमोत्कृष्टानि । वर्षास्वष्टमदशमद्वादशमक्तानि जपन्मध्यमोत्कृष्टानि । पारष्णाकालेऽप्या-
चाम्लमेव पारयन्ति । उक्तविधानं तपः षण्मासं कृत्वा परिहारिणोऽनु-
परिहारित्वं प्रतिपद्यन्ते । अनुपरिहारिणश्च परिहारिणो भवन्ति । तेऽपि
षण्मासान् विदधते तत् तपः, पथान् कल्पस्थित एकारयेव षण्मासावधिकं
परिहारतपः प्रतिपद्यते । तस्य चैकोऽनुपरिहारी भवति, तन्मध्ये अपरार्थकः कल्पस्थित इति,
एवमेव परिहारविशुद्धः संप्रमोऽष्टादशमिमांसेः परिसमाप्तिमुपयाति । परिसमाप्ते तु तस्मिन्
पुनस्तदेव केचित् परिहारतपः प्रतिपद्यन्ते स्वशक्त्यपेक्षाः, केचिद् वा जिनकल्पम्, अपरे तु
गच्छमेव वा विशन्तीति । परिहारविशुद्धिकाश्च स्थितकल्प एव प्रथमचरमतीर्थकरतीर्थयोरेव,
त मध्यमतीर्थेष्विति । सूक्ष्मसम्परायसंयमस्तु श्रेणिमारोहतः प्रपततो वा भवति ।

श्रेणिरपि द्विप्रकारा-औपशमिकी क्षाधिकी च । तत्रौपशमिकी अनन्तानुवन्धिना मिथ्या-
त्वादित्रयं नपुंसकस्त्रीवेदौ हास्यादिपट्टकं पुंवेदः अप्रत्याख्यानावरणाः संज्वलनाधेति । अस्मात्
आरम्भकोऽग्रमत्तसंयतः । अपरे तु श्रुते-“अविरतदेशप्रमत्ताग्रमत्तविरतानामन्यतमः प्रारभते,
स चानन्तानुवन्धिनश्चतुरोऽपि समक्रमेण शमयति अन्तर्मुहूर्तेन, ततो
दर्शनत्रिकं, ततोऽनुदीर्घं पुमानारोहचपुंसकवेदं, ततः स्त्रीवेदं, योषिदत्तो-
हन्ती, प्राग् नपुंसकवेदं, ततः पुरुषवेदं, तृतीयप्रकृतिरधिरोहन्
प्राक् स्त्रीवेदं, ततः पुरुषवेदं, ततोऽपि हास्यादिपट्टकं ततः (नपुंसक) पुंवेदं, ततोऽग्र-
त्याख्यानानां प्रत्याख्यानावरणानां च युगपदेव द्वौ क्रोधौ संज्वलनक्रोधान्तरितौ शमयति,
पश्चात् संज्वलनक्रोधं, पुनर्द्वौ मानौ, पश्चात् संज्वलनमानं, पुनर्द्वौ माये, ततः संज्वलनमर्षां,
पुनर्द्वौ लोभौ, पश्चात् संज्वलनलोभम् । सङ्ख्येयानि खण्डानि कृत्वा क्रमेण चोपशमय्य पश्चिम-
खण्डमसङ्ख्येयानि खण्डानि करोति । ततः प्रतिसमयमसङ्ख्येयभागमुपशमयन् समस्तमन्त-
र्मुहूर्तेन शमयति । तांश्चसङ्ख्येयभागान् शमयन् सूक्ष्मसम्परायसंयमी भवति । अन्तन्त-
शुद्धाध्यवसायो दशमगुणस्थानवर्ती, श्रेण्यारोहं च वर्धमानविशुद्धाध्यवसायस्य विशुद्धमवतरतः-

संक्रिष्टाध्यवसायस्य संक्रिष्टं, सूक्ष्मः-शुष्णावयवः सम्परायः-कपायः संसारभ्रान्तिहेतुर्न तत् सूक्ष्मसम्परायम् । स चोपशान्तकपायोऽपि स्वल्पप्रत्ययलाभाद् दवदग्धाञ्जनद्रुमवदुदकासेचः नादिप्रत्ययलाभाद्द्वारादिरूपेण भस्मच्छन्नाग्रिवद् वा वाय्विन्धनादिप्रत्ययतः स्वरूपमुपदर्शयति, तद्वदसौ मुखवस्त्रिकादिषु ममत्वसमीरणेन सन्युक्षमाणः कपायाग्रिश्चरणेन्धनमामूलतो दहनप्रचयाव्यते प्रतिविशिष्टाध्यवसायादिति । क्षायिकी तु श्रेणिरनन्तानुबन्धिनो मिथ्यात्वमिश्रसम्यक्त्वानि अप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणाः नपुंसकस्त्रीवेदौ हास्यादिपट्कं पुंवेदः संज्वलनांश्च, अस्याश्चैरोहकः अविरतदेशप्रमत्ताप्रमत्ताविरतानामन्यतमो विशुध्यमानाध्यवसायः । स चानन्तानुबन्धिनो युगपदेव क्षपयत्यन्तर्मुहूर्तेन । ततः क्रमेण दर्शनत्रिकं, ततोऽप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणांश्च युगपदेव क्षपयितुमारभते । विमध्यभागे चैषामिमाः षोडश प्रकृतीः क्षपयति-नरकतिर्यग्गती एतदानुपूर्व्यै

क्षपकधेणी-
धर्णनम्

एकद्वित्रिचतुरिन्द्रियजातीयातपोह्योतस्थावरसाधारणसूक्ष्मनामानि, ततो निद्रानिद्राप्रचलाः प्रचलास्त्यानर्द्धीः, ततोऽष्टानां शेषं, ततोऽनुदीर्णं वेदं जघन्यं पूर्ववत्, ततो हास्यादिपट्कं, ततोऽप्युदितं वेदं, ततः संज्वलनानामेकैकं क्रमेण क्षपयति, सावशेषे च पूर्वसंज्वलनकपाये उत्तरं क्षपयितुमारभते । सर्वत्र पूर्वशेषं चोत्तरेणैव सह क्षपयति यावत् संज्वलनलोभसङ्ख्येयभागः । तमपि सङ्ख्येय(भाग)मसङ्ख्यानि खण्डानि कृत्वा प्रतिसमयमेकैकं खण्डं क्षपयति, तदा-

[पि] सूक्ष्मसम्परायसंयमी भवति । समस्तमोहनीयोपशमे तु एकादशगुणस्थानप्राप्त उपशान्तकपायो यथाख्यातसंयमी भवति । क्षपकस्तु सकलमोहार्णवमुत्तीर्णो निर्ग्रन्थो यथाख्यातसंयमी जायते । अथशब्दो यथाशब्दार्थः । यथा ख्यातः संयमो भगवता तथाऽसावेव, कथं च ख्यातः ?, अकपायः, स चैकादशद्वादशयोगुणस्थानयोः, उपशान्तत्वात् क्षीणत्वाच्च कपायाभाव इति । एवं पञ्चविधं चारित्रमष्टविधकर्मचरिक्तीकरणात् । तच्च पुलाकादिषु विस्तरेण वक्ष्यामः पुलाकादिष्वत्रे उपरिष्ठात् (अ० ९, सू० ४८), पुलाकादिभेदेषु सामायिकादिसंयमः पञ्चप्रकारोऽपि पञ्चसु पुलाकादिनिर्ग्रन्थेषु विस्तरेण-प्रपञ्चेन भावयिष्यत इति ॥१८॥

उक्तं चारित्रं, प्रकीर्णकं च तपः, सम्प्रत्यनशनादिकं तपो भण्यते—

वाह्यतपसः
पञ्चविधता

सूत्रम्—अनशना-ज्वमौर्दर्य-वृत्तिपरिसङ्ख्यान-रसपरि-
त्याग-विविक्तशय्यासन-कायक्लेशा बाह्यं तपः ॥९-१९॥

टी०—द्विविधं तपः-वाह्यमभ्यन्तरं च, तत्र वाह्याभ्यन्तरशब्दार्थः प्राङ् निरूपितः । तदेकैकं षोढा । तत्र वाह्यस्य तावद् भाष्यकारो भेदानाचष्टे षडपि सूत्रं विवृण्वन्—

भा०—अनशनं १ अयमौदयं २ गुप्तिपरिसङ्ख्यानं ३ रसपरित्यागः ४ विविक्तशय्यासनता ५ काग्लेशः ६ इत्येतत् पदविभं बालं तपः ॥ "सम्यग् योगानिग्रहो गुप्तिः" (अ० ९, सू० ४) इत्यतः प्रभृति सम्यगित्यनुवर्तते, संयमरक्षणार्थं कर्मनिर्जरायं च चतुर्थपष्ठाष्टमादि सम्प्रगनशनं तपः ॥

टी०—अनशनमयमौदयं गुप्तिपरिसङ्ख्यानमित्यादि । प्राठ प्रकृतः सम्यग्प्रभृदोऽनुवर्तते । स च विशेषणम्—सम्यगनशनं सम्यगवमौदयम्, एवं च सर्वत्र गुप्तिपरिसङ्ख्यानादिष्वपि । किं पुनर्विशेषणेन व्याचल्यते ? नृपशत्रुनस्करकृताहारनिरोधादि तथा पङ्क्तिनिमित्त-

भाजीवादिहेतोः उपहतभावदोषस्य हि न संयमरक्षणं न च कर्मनिर्जरेत्त्वतः सम्यग्रहणे हेतयः सम्यग्रहणम् । यस्तु प्रयचनोदितशु(श्रा)द्धतया स्वसामर्थ्यावेषो द्रव्यत्रकालमावाभिज्ञः क्रियाशाहापयभ्रहोरात्राभ्यन्तरकार्याः करोत्यनवनादितपः स कर्मनिर्जराभाग् भवतीत्येवंमर्थमनुवर्त्यते । सम्यग्रहणं बालतपःप्रतिषेधाय च । संयमः सप्तदशभेद उक्तः (अ० ९, सू० ६), चारित्र्यं वा पञ्चप्रकारं संयमः । तत्परिपालनाय रसत्यागादि सम्यक्त्वपो भवति । कर्म ज्ञानावरणादि तस्य निर्जरा-आत्मप्रदेशेभ्यः परिशोढनम् । यथोक्तम् (प्रश्नमरतो श्लो० १५९)—यद्द्वि विशेषणादुपचितोपीत्यादि । तपश्च प्रायः सर्वं समये प्रतीतं शुभाशुभकर्मव्याप्येत्वेवं कर्मनिर्जरेणार्थं चेत्युक्तम् । चशब्दः समुच्चयार्थः । तत्रानशनमादावेव, आहारगवेषणे यत्नवानपि संयतः केनचिदतीचारकलङ्गेन युष्यत एवेति तत्परिहारायोपन्यस्तं सप्रपञ्चं चतुर्थपष्ठाष्टमादीत्यादिना, अशनम्—आहारस्तत्परित्यागोऽनशनम् । तद् द्विधा—इत्वरं यावज्जीविकं च । तत्रेत्वरं

इत्यरमनशनम् नमस्कारसहितादि । चतुर्थमक्तादि तु भाष्यकारेणोपन्यस्तमतीत्वरत्वादितरदुपेक्षितम् चतुर्थमक्तादि षण्मासपर्यवसानमित्त्वरमनशनं भगवतो महावीरस्य तीर्थं । यावज्जीविकं तु त्रिविधम्—पादपोषगमनं, इङ्गिनी, भक्तप्रत्याख्यानमिति । तत्र पादपोषगमनं द्विधा—सव्याघातमव्याघातं च । सतोऽव्याघातो यदोषक्रान्तिः क्रियते समुपजातव्याधिनोत्पन्नमहावेदनेन तत् सव्याघातम् । निर्व्याघातं तु प्रव्रज्याशिक्षापदादिक्रमेण जराजर्जरितशरीरः करोति यदुपहितचतुर्विधाहारप्रत्याख्यानो निर्जन्तुकं स्थण्डिलमाश्रित्य पादप इवैकेन पार्श्वेन निपत्याऽपरिस्पन्दस्तावदास्ते प्रशस्तध्यानव्यापृत्तान्तःकरणो यावदुत्क्रान्ताः प्राणास्तदेतत् पादपोषगमनाख्यं अनशनम् । इङ्गिनी श्रुतविहितक्रियाविशेषस्तद्विशिष्टं मरणमिङ्गिनीमरणम् । अयमपि हि

पादपोषगमन-
नशनम्

१ 'व्याचल्यते' इति छ-पाठः । २ 'त्येवमनु' इति छ-पाठः । ३ 'शदनं' इति च-पाठः ।

४ सम्पूर्णं पदं यथा—

"यद्द्वि विशेषणादुपचितोऽपि यत्नेन जीयेते दोषः ।

तद्वत् कर्मोपचितं निर्जरेयति संश्रुतस्तपसा ॥"

प्रव्रज्यादिप्रतिपत्तिक्रमेणैवायुषः परिहाणिमवबुध्य आचनजोपकरणः स्थावरजङ्गमप्राणि-
 इङ्गिन्यनशनम् विवर्जितस्यण्डिलस्थायी एकाकी कृतचतुर्विधाहारप्रत्याख्यानः छायात्
 उष्णं उष्णाच्छायां सङ्क्रामन् सचेष्टः सम्यग्ज्ञानपरायणः प्राणान् जहाति ।
 एतदिङ्गिनीमरणमपरिकर्मपूर्वकं चेति । भक्तप्रत्याख्यानं तु गच्छमध्यवर्तिनः, स कदाचित्
 त्रिविधाहारप्रत्याख्यायीति, कदाचिच्चतुर्विधाहारप्रत्याख्यायी, पर्यन्ते कृत-
 समस्तप्रत्याख्यानः समाश्रितमृदुसंस्कारकः समुत्प्लष्टशरीराद्युपकरणममत्वः
 स्वयमेवोद्वाहितनमस्कारः समीपवर्तिसाधुदत्तनमस्कारो वा उद्वर्तनपरि-
 वर्तनादि कुर्वाणः समाधिना करोति कालमेतद् भक्तप्रत्याख्यानं मरणमिति ॥

भक्तप्रत्याख्याना-
नशनम्

उत्तमनशनम् । अवमौर्दर्यमुच्यते—

भा०—अवमौर्दर्यम् । अवममित्यूननाम । अवमंमुदरमस्य (इति) अव-
 मोदरः । अवमोदरस्य भावः अवमौर्दर्यम् ॥

टी०—अवमौर्दर्यम् । अवममित्यूननामेत्यादि । अवमं—न्यूनमुदरमस्येत्य-
 वमोदरः तद्भावोऽवमौर्दर्यं—न्यूनोदरता ॥ कवलप्रमाणनिरूपणार्थमाह—

अवमौर्दर्यस्य
त्रैविध्यम्

भा०—उत्कृष्टावकृष्टौ च वर्जयित्वा मध्यमेन कवलेन त्रि-
 विधमवमौर्दर्यं भवति । तद्यथा—अल्पाहारावमवौर्दर्यं, उपा-
 र्धावमौर्दर्यं, प्रमाणप्राप्तात् किञ्चिदूनावमौर्दर्यमिति । कवलपरि-
 सङ्ख्यानं च प्राग् द्वात्रिंशद्भ्यः कवलेभ्यः ॥

टी०—उत्कृष्टावकृष्टावित्यादि । उत्कृष्टो विकृत्य मुखविवरं यत्नतो महाप्रमाणं
 कृत्वा यः प्रक्षिप्यते, अवकृष्टस्त्वत्यन्तलघुकः, तौ वर्जयित्वा मध्यमेन कवलेनाविकृत-
 स्वमुखप्रमाणेनावमौर्दर्यं कार्यम्, तच्च त्रिविधमवमौर्दर्यं तद्यथेत्यादिना प्रत्यक्षीकरोति—
 अल्पाहारावमौर्दर्यमित्यादि । तत्राहारः पुंसो द्वात्रिंशत्कवलप्रमाणः । कवलाष्टकाभ्यवहारो-
 ऽल्पाहारावमौर्दर्यम् । उपार्धावमौर्दर्यं द्वादशकवलाः, अर्धसमीपम् उपार्धं, द्वादश कवलाः,
 यतः कवलचतुष्टयप्रक्षेपात् सम्पूर्णमर्थं भवति । प्रमाणप्राप्ताहारो द्वात्रिंशत्कवलः । स चैकेन
 कवलेन न्यूनः किञ्चिदूनावमौर्दर्यं भवति । इतिशब्दः प्रकारार्थः । प्रमाणप्राप्तावमौर्दर्यं चतु-
 र्विंशतिः कवलाः । [भागद्वयावमौर्दर्यं षोडश कवलाः] त्रिविधे चावमौर्दर्ये
 एकैककवलहासेन बहूनि स्थानानि जायन्ते । सर्वाणि च तान्यवमौर्दर्य-
 विशेषाः । कवलपरिसङ्ख्यानं चेति पुरुषस्य द्वात्रिंशत्, योषितो-
 ऽष्टाविंशतिः, अतो विभागः कार्यः ॥

पुरुषप्रमदानां
कवलसङ्ख्या

भा०—अनशनं १ अयमौदयं २ शक्तिपरिसङ्ख्यानं ३ रसपरित्यागः ४ विविक्तशय्यासनता ५ कायक्लेशः ६ इत्येतत् पञ्चविधं चार्था तपः ॥ "सम्पत्पोगानिग्रहो गुप्तिः" (अ० ९, सू० ४) इत्यतः प्रभृति सम्पत्तिस्तनुवर्तते, संयमरक्षणार्थं कर्मनिर्जरायं च चतुर्थपष्ठाष्टमादि सम्पत्तिगणनं तपः ॥

टी०—अनशनमयमौदयं शक्तिपरिसङ्ख्यानमित्यादि । प्राक् प्रकृतः सम्पत्प्रभृदोऽनुवर्तते । स च विशेषणम्—सम्पत्तिगणनं सम्पत्तिगवमौदयम्, एवं च सत्त्वे शक्तिपरिसङ्ख्यानादिष्वपि । किं पुनर्विशेषणेन व्यावर्त्यते ? नृपशत्रुतस्करकृताहारनिरोधादि तथा पङ्क्तिनिमित्त-

माजीवादिहेतोः उपहतभावदोषस्य हि न संयमरक्षणं न च कर्मनिर्जरेत्त्वतः

सम्पत्प्रहणे हेतयः सम्पत्प्रहणम् । यस्तु प्रवचनोदितशु(श्रु)ततया स्वसामर्थ्यापेक्षो द्रव्यवे-

प्रकालभावभिज्ञः क्रियाधाहापयभूतोरात्राभ्यन्तरकार्याः करोत्यनश्नना-

दितपः स कर्मनिर्जरामाय भवतीत्येवंमर्ममनुवर्त्यते । सम्पत्प्रहणं बालतपःप्रतिषेधार्थं च ।

संयमः सप्तदशभेद उक्तः (अ० ९, सू० ६), चारित्र्यं वा पञ्चप्रकारं संयमः । तत्परिपाल-

नाय रसत्यागादि सम्पत्कृतपो भवति । कर्म ज्ञानावरणादि तस्य निर्जरा-आत्मप्रदेशेभ्यः

परिश्रान्तम् । यथोक्तम् (प्रशमरतौ श्लो० १५९) —यद्वद् विशेषणादुपचितोपीत्यादि ।

तपश्च प्रायः सर्वं समये प्रतीतं शुभाशुभकर्मक्षयावेत्येवं कर्मनिर्जरणार्थं चेत्युक्तम् ।

चशब्दः समुच्चयार्थः । तत्रानश्नमादावेव, आहारगवेपणे यत्नवानपि संयतः केनचिद-

तीचारकलङ्गेन युष्यत एवेति तत्परिहारायोपन्यस्तं सप्रपञ्चं चतुर्थपष्ठाष्टमादीत्यादिना,

अशनम्—आहारस्वपरित्यागोऽनशनम् । तद् द्विधा—इत्वरं यावज्जीविकं च । तत्रेत्वरं

इत्वरमनशनम् नमस्कारसहितादि । चतुर्थभक्तादि तु भाष्यकारेणोपन्यस्तमतीत्वर-

त्वादितरदुपेक्षितम् चतुर्थभक्तादि पञ्चासपर्यवसानमित्तरमनशनं भगवतो

महावीरस्य तीर्थे । यावज्जीविकं तु त्रिविधम्—पादपोषणमनं, इङ्गिनी, भक्तप्रत्याख्यान-

मिति । तत्र पादपोषणमनं द्विधा—सव्याघातमव्याघातं च । सतोऽप्या-

युपो यदोपक्रान्तिः क्रियते समुपजातव्याधिनीत्यन्महावेदनेन तत्

सव्याघातम् । निर्व्याघातं तु प्रव्रज्याशिक्षापदादिक्रमेण जराजर्जरित-

शरीरः करोति यदुपहितचतुर्विधाहारप्रत्याख्यानो निर्जन्तुकं स्थण्डिलमाश्रित्य पादप इवैकेन

पार्श्वेन निपत्याऽपरिस्पन्दस्तावदास्ते प्रशस्तध्यानव्यापृत्तान्तःकरणो

यावदुत्क्रान्ताः प्राणास्तदेतत् पादपोषणमनाख्यं अनशनम् । इङ्गिनी

श्रुतविहितक्रियाविशेषस्तद्विशिष्टं मरणमिङ्गिनीमरणम् । अयमपि हि

१ 'व्याहृत्यते' इति छ-पाठः । २ 'त्येवमतु' इति छ-पाठः । ३ 'शतनं' इति च-पाठः ।

४ सम्पूर्णं पदं यथा—

"यद्वद् विशेषणादुपचितोऽपि यत्नेन जीयते दोषः ।

तद्वत् कर्मोपचितं निर्जरयति संश्रुतस्तपसा ॥"

प्रव्रज्यादिप्रतिपत्तिक्रमेणैवायुषः परिहाणिमवबुध्य आत्तनिजोपकरणः स्थावरजङ्गमप्राणि-
 शङ्गिन्यनशनम् विवर्जितस्थण्डिलस्थायी एकाकी कृतचतुर्विधाहारप्रत्याख्यानः छायात
 उष्णं उष्णाच्छायां सङ्क्रामन् सचेष्टः सम्यग्ज्ञानपरायणः प्राणान् जहाति ।
 एतदिङ्गिनीमरणमपरिकर्मपूर्वकं चेति । भक्तप्रत्याख्यानं तु गच्छमध्यवर्तिनः, स कदाचित्
 भक्तप्रत्याख्याना-
 नशनम् त्रिविधाहारप्रत्याख्यायीति, कदाचिच्चतुर्विधाहारप्रत्याख्यायी, पर्यन्ते कृत-
 समस्तप्रत्याख्यानः समाश्रितमृदुसंस्तारकः समुत्सृष्टशरीराद्युपकरणममत्वः
 स्वयमेवोद्गाहितनमस्कारः समीपवर्तिसोधुदत्तनमस्कारो वा उद्धर्तनपरि-
 वर्तनादि कुर्वाणः समाधिना करोति कालमेतद् भक्तप्रत्याख्यानं मरणमिति ॥

उक्तमनशनम् । अवमौदर्यमुच्यते—

भा०—अवमौदर्यम् । अवममित्यूननाम । अवममुदरमस्य (इति) अव-
 मोदरः । अवमोदरस्य भावः अवमौदर्यम् ॥

टी०—अवमौदर्यम् । अवममित्यूननामेत्यादि । अवमं—न्यूनमुदरमस्येत्य-
 वमोदरः तद्भावोऽवमौदर्यं—न्यूनोदरता ॥ कवलप्रमाणनिरूपणार्थमाह—

अवमौदर्यस्य
 त्रिविध्यम् भा०—उत्कृष्टावकृष्टौ च वर्जयित्वा मध्यमेन कवलेन त्रि-
 विधमवमौदर्यं भवति । तद्यथा—अल्पाहारावमवौदर्यं, उपा-
 र्धावमौदर्यं, प्रमाणप्रासात् किञ्चिदूनावमौदर्यमिति । कवलपरि-
 सङ्ख्यानां च प्राग् द्वात्रिंशद्भ्यः कवलेभ्यः ॥

टी०—उत्कृष्टावकृष्टावित्यादि । उत्कृष्टो विकृत्य मुखविवरं यत्नतो महाप्रमाणं
 कृत्वा यः प्रक्षिप्यते, अवकृष्टस्त्वत्यन्तलघुकः, तौ वर्जयित्वा मध्यमेन कवलेनाविकृत-
 स्वमुखप्रमाणेनावमौदर्यं कार्यम्, तच्च त्रिविधमवमौदर्यं तद्यथेत्यादिना प्रत्यक्षीकरोति—
 अल्पाहारावमौदर्यमित्यादि । तत्राहारः पुंसो द्वात्रिंशत्कवलप्रमाणः । कवलाएकाभ्यवहारो-
 ऽल्पाहारावमौदर्यम् । उपार्धावमौदर्यं द्वादशकवलाः, अर्धसमीपम् उपार्धं, द्वादश कवलाः,
 यतः कवलचतुष्टयप्रक्षेपात् सम्पूर्णमर्थं भवति । प्रमाणप्रासाहारो द्वात्रिंशत्कवलः । स चैकेन
 कवलेन न्यूनः किञ्चिदूनावमौदर्यं भवति । इतिशब्दः प्रकारार्थः । प्रमाणप्रासावमौदर्यं चतु-
 र्विंशतिः कवलाः । [भागद्वयावमौदर्यं षोडश कवलाः] त्रिविधे चावमौदर्ये
 एकैककवलहासेन बहूनि स्थानानि जायन्ते । सर्वाणि च तान्यवमौदर्य-
 विशेषाः । कवलपरिसङ्ख्यानां चेति पुरुषस्य द्वात्रिंशत्, योपितो-
 ऽष्टाविंशतिः, अतो विभागः कार्यः ॥

पुरुषप्रमदानां
 कवलसङ्ख्या

भा०—वृत्तिपरिसङ्ख्यानमनेकविधम् । तत्राभा—उत्क्षिप्तनिक्षिप्तान्ताप्रान्त-
चर्पादीनां सक्तुकुल्माषौदनादीनां पान्यतममभिगृह्याशेषस्य प्रत्याख्यानम् ।

टी०—वृत्तिसङ्ख्यानमनेकविधमित्यादि । नत्वेने यथा सा वृत्तिः—मैश्वं तस्याः
वृत्तिभिक्षयोर्वि- परिसङ्ख्यानं—परिगणनं, आगमविहितोऽभिग्रहो वा परिगणनं,
शेषः दक्षीनां मिधानां वा । तत्र दक्षिणदेकमुखेन प्रक्षिपति शत्रुकाशौ
पटलकेन वा दौघनकादिना वा । मिधा तु हस्तेनोर्दिश्य यद्
ददाति कङ्कचुकुकेन धौदङ्गिरुपा वा तत् परिगणनम्—एतत् दत्तिं प्रदीप्याम्यप द्वे विस्त्रो वा
इत्यादि । एवं मिधानामपि परिगणनं गोचरप्रवेशकाले करोति । तद्यथेत्यादिना त्रिभिर्वा-
उत्क्षिप्तवृत्तिः नेकविधत्वं दर्शयति—उत्क्षिप्तनिक्षिप्तान्तेत्यादिना । उत्क्षिप्तं पटलका-
दिकं कङ्कचुकुकादिनोपकरणेन दानयोग्यतया दायकेनोपतं तादृशं
यदि लप्स्ये ततो प्रदीप्यामि, नावशिष्टमित्युत्क्षिप्तचर्पा—उत्क्षिप्ताभ्यवहरणमिति । तथा परो
निक्षिप्तचरकः पूर्वोक्तविपरीतग्राही । इत्युत्क्षिप्तचर्पादीनामन्यतममभिग्रहमभिगृह्य पर्वयति
मिधायै । सक्तुकुल्माषौदनादीनां चेत्यनेन द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावाविभक्तानभिग्रहान् मूचयति ।
तत्र द्रव्यतः सक्तुकुल्माषाद्युष्कादनम् । आदिशब्दात् तत्र एककमाचाम्लपर्णकं मण्डकान् वा
प्रहीन्ये, क्षेत्रतो देहर्लां जलयोरन्तः कृत्वा, कालतो विनिश्चेषु सर्वमिधाचरेषु, भावतो
हसनरोदनादिव्यापृतो निगडादिवद्भोऽक्ताद्यः कृतवमालपत्रो वा दायको ददाति यत्, तदेवं-
मन्यतमं द्रव्याद्यभिगृह्य शेषप्रत्याख्यानं वृत्तिपरिसङ्ख्यानं तप इति ॥

भा०—रसपरित्यागोऽनेकविधः । तद्यथा—मद्य-मांस-मधु-नवनीतादीनां
रसविकृतीनां प्रत्याख्यानं विरसरूक्षाद्यभिग्रहश्च ॥

टी०—रसपरित्यागोऽनेकविध इत्यादि । रस्यन्ते—खाद्यन्तेऽतिशयेनेति रसाः ।
तत्परित्यागो हि तत्परिहारः । सोऽनेकप्रकारस्तद्बहुत्वादेव । तद्यथेत्यादिना रसान् प्रत्यक्षी-
करोति, मद्य-मांसेत्यादि । तत्र मद्यं गौडपिट्टाद्याखर्जुरादिद्रव्यसम्भारोपजातमदसामर्थ्य-
विपगरादिवज्जीवमस्वतन्त्रं करोति, अस्वतन्त्रश्च तद्वशः कार्याकार्यविवेकशून्यः प्रअष्टमृति-
संस्कारो न किञ्चिन्नाचरति गर्हितम् । [अतो नित्यावपरिहर्यद्रव्यक्षेत्रकालभावापेक्षयाऽनुयु-
क्तितः शुद्धेनागमानुसारिणा यथायुक्तमाचरणीयं,] सर्वथा तत्परित्यागस्तपः । मांसं तु प्राणिश-
रीरावयवः, तच्च प्राणव्यपरोपणमन्तरेण दुष्प्रापम् । प्राणातिपातश्च स्वशरीरसम्भूतदुःखानुमानेन
न शक्यः प्राज्ञेन कर्तुं, स्वयं न करोतीत्यन्यः कार्यत इत्येतदपि न, अन्योऽपि नैव कार्यते । न

चानुमोदनीयः । स्वयमेव कुर्वन् शुनिना साधुभ्यो दास्यामीति, एवं कृतकारितानुमतिभिः
 परिहारः सर्वथा मुमुक्षोरूपदिष्टः शासनप्राणायिना सर्वज्ञेनेति । अथ यत्
 मांसमक्षणे निषेधः कृतकारितानुमतिपरिशुद्धमोदनादिवत् तत् किमिति न वर्ण्यते ? । तदपि
 गार्ध्यपरिहारार्थं यतयः परिहरन्त्येव द्रव्यादिचतुष्टयापेक्षाः ॥ ननु चैवमोदनादयोऽपि गार्ध्य-
 परिहारिणा त्याज्याः ? , नैतदेवम्, मांसरसो हि सर्वरसातिशायी वृष्यतमश्च किल । तत्र चाव-
 श्यंभावि गार्ध्यम् । न चैवमोदनादयः ॥ ननु च क्षीर-दधि-घृतादयोऽपि रसा वृष्या एवेति,
 उच्यते—तेऽपि हि मुमुक्षोः सर्वदा नैवानुज्ञाता भगवद्भिः । यदाऽप्यनुज्ञातास्तदाऽपि मात्रया
 तप्तायोभाजनप्रक्षिप्तघृतादिबिन्दुक्षयवन्न चरणवाधायै प्रत्यलाः । परेणाप्यवश्यमिदमभ्युपेयं, न
 नियोगतोऽभ्यवहर्तव्यं सर्वमेव, त्रिकोटिपरिशुद्धाहिगजाश्वनरमांसाभ्यवहारप्रसङ्गात् ।
 तस्मान्न सर्वमेव त्रिकोटिपरिशुद्धमभ्यवहार्यम् । मद्यपाने चातिप्रसङ्गः । अथ मद्यपानं प्रकृति-
 सावद्यमिति परिह्रियते । एतदप्यसत् प्राणातिपातसम्बन्धात् रसातिशयगार्ध्याच्च । मांसमपि
 प्रकृतिसावद्यमेव । अपि च—मद्यमुपशुज्जते युक्तितो येन न तेषु किञ्चिदवद्यमुपलभ्यते ।
 तस्मान्मांसरसपरित्यागः श्रेयानिति । मधु त्रिप्रकारम्—माक्षिकं कौत्तिकं
 आम्रं च । एतदपि प्राण्युपधातनिष्पन्नमेवेति परिहार्यं द्रव्यादिचतुष्ट-
 यापेक्षयेति । गो-ऽमहिष्य-ऽजा-विकानां नवनीतं चतुर्धा । स चापि रसो
 वृष्य इति परिहार्यः । आदिग्रहणात् क्षीर-दधि-गुड-घृत-तैलाख्याः
 पञ्चावश्यक्यन्तेः विकृतयः । तत्र क्षीरविकृतिः पञ्चप्रकारा गो-महिष्य-ऽजा-विको-ष्ट्रीणाम् । दधि-
 विकृतिरपि करमीवर्जानां चतुःप्रकारैव । गुडविकृतिरिक्षुविकारः । फाणितादि प्रसिद्धं, खण्ड-
 शर्करावर्जः । दधिविकृतिरिव घृतादिविकृतिरपि चतुर्विधैव । तैलविकृ-
 तिरपि चतुर्विधा । तिला-ऽतसी-सिद्धार्थक-कुसुम्भकाख्यानि तैलानि ।
 दशमी घृताद्यवगाहनिष्पन्ना । अवगाहकविकृतिरूपादिक्ता । साऽपि
 आदिग्रहणादागृहीतैव । एवमेतासां रसविकृतीनां प्रत्याख्यानं तपः । एता हि वृष्यत्वाद्
 वाजीकरणप्रसिद्धेभ्यः, न सर्वदाऽभ्यवहार्याः, चिचविकारहेतुभूतत्वात् । एवं च विकृतयोऽन्वर्थ-
 सञ्ज्ञां लभन्ते । अतो मुमुक्षुणा ललनाऽङ्गप्रत्यङ्गविलोकनवत् प्रत्याख्येयाः । इत्थं च रसपरि-
 त्यागलक्षणं विशिष्टं तपः । विरसरूक्षाद्यभिरग्रश्चेत्यनेन विनापि विकृतिभिः शक्यं प्राण-
 संरक्षणं यतिनेति दर्शयन्ति । विगतसरं विरसम्, विकृतिभिरसंस्पृष्टं विरसं वा । तस्माद् रसात्
 प्रच्युतं रूक्षं कोद्रवाम्लपर्णकम् । आदिग्रहणादन्तप्रान्तपरिग्रहः ॥

भा०—विविक्तशय्यासनता नाम एकान्तेऽनावाधेऽसंसक्ते स्त्रीपशुपण्डक-
 वर्जिते ।

भा०—वृत्तिपरिसङ्ख्यानमनेकविधम् । तथा—उत्तिष्ठसन्निक्षिप्तान्ताग्रान्त-
चर्यादीनां सक्तुकुल्मापौदनादीनां चान्यतममभिगृह्यायशेषस्य प्रत्याख्यानम् ।

टी०—वृत्तिसङ्ख्यानमनेकविधमित्यादि । तर्कते यथा सा वृत्तिः—मैश्वं तस्याः
वृत्तिभिस्तयोर्वि- परिसङ्ख्यानं—परिगणनं, आगमविहितोऽभिग्रहो वा परिगणनं,
शेषः दचीनां मिश्राणां वा । तत्र दत्तिर्यदेकमुद्यमेन प्रक्षिपति पात्रकाशे
पटलकेन वा दौदनकादिना वा । मिश्रा तु इस्तेनोरिक्ष्म्य यद्
ददाति कंठुच्छुकेन औदङ्गिकया वा तत् परिगणनम्—एतां दत्तिं ग्रहीष्याम्यप्य द्वे तिस्रो वा
इत्यादि । एवं मिश्राणामपि परिगणनं गोचरप्रवेशकाले करोति । तद्यथेत्यादिना अभिग्रहा-
उत्तिष्ठसृष्टिः नेकविधत्वं दर्शयति—उत्तिष्ठसन्निक्षिप्तान्तेत्यादिना । उत्तिष्ठं पटलका-
दिकं कडुच्छुकादिनोपकरणेन दानयोग्यतया दायकेनोद्यतं तादृशं
यदि लप्स्ये ततो ग्रहीष्यामि, नावशिष्टमित्युत्तिष्ठसचर्या—उत्तिष्ठसाध्यवहरणमिति । तथा परो
निक्षिप्तचरकः पूर्वोक्तविपरीतग्राही । इत्युत्तिष्ठसचर्यादीनामन्यतममभिग्रहमभिगृह्य पर्यटति
मिश्रायै । सक्तुकुल्मापौदनादीनां चेत्यनेन द्रव्य-क्षेत्र-काल-भाषविमत्तानमिग्रहान् सूचयति ।
तत्र द्रव्यतः सक्तुकुल्मापात्रशुष्कादनम् । आदिशब्दात् तत्र एककमाचाम्लपर्णकं मण्डकान् वा
ग्रहीष्ये, क्षेत्रतो देहलीं जल्योरन्तः कृत्वा, कालतो विनिवृत्तेषु सर्वमिक्षाचरेषु, भावतो
इसनरोदनादिव्यापृतो निगडादिवद्भोऽक्ताक्षः कृतवमालपत्रो वा दायको ददाति यत्, तदेवं-
मन्यतमं द्रव्याद्यभिगृह्य शेषप्रत्याख्यानं वृत्तिपरिसङ्ख्यानं तप इति ॥

भा०—रसपरित्यागोऽनेकविधः । तथा—मद्य-मांस-मधु-नवनीतादीनां
रसविकृतीनां प्रत्याख्यानं विरसरुक्षाद्यभिग्रहश्च ॥

टी०—रसपरित्यागोऽनेकविध इत्यादि । रस्यन्ते—खाद्यन्तेऽतिशयेनेति रसाः ।
तत्परित्यागो हि तत्परिहारः । सोऽनेकप्रकारस्तद्गृह्यत्वादेव । तद्यथेत्यादिना रसान् प्रत्यक्षी-
करोति, मद्य-मांसेत्यादि । तत्र मद्यं गौडपिष्टद्राक्षाखर्जूरादिद्रव्यसम्भारोपजातमदसामर्थ्य
विपगरादिवज्जीवमस्वतन्त्रं करोति, अस्वतन्त्रश्च तद्वशः कार्यकार्यविवेकशून्यः प्रअष्टस्मृति-
संस्कारो न किञ्चिन्नाचरति गार्हितम् । [अतो नित्यावपरिहार्यद्रव्यक्षेत्रकालभावापेक्षयाऽनुयु-
क्तितः शुद्धेनागमानुसारिणा यथायुक्तमाचरणीयं,] सर्वथा तत्परित्यागस्तपः । मांसं तु प्राणिश-
रीरावयवः, तच्च प्राणव्यपरोपणमन्तरेण दुष्प्रापम् । प्राणातिपातश्च स्वशरीरसम्भूतदुःखानुमानेन
न शक्यः प्राज्ञेन कर्तुं, स्वयं न करोतीत्यन्यः कार्यत इत्येतदपि न, अन्योऽपि नैव कार्यते । न

अवश्यम्भाविनी, एकत्वपरिणतेषु विना संसार्यात्मनः सुखदुःखाभाव एव स्याद्, एवमात्मनः कायद्वारेण केशोपपत्तिः “सम्यग्योगनिग्रहो गुप्तिः” (अ० ९, सू० ४) इत्येतस्मात् सम्यग्रहणमनुवर्तते, तच्च कायकेशविशेषणम् । आगमानुसारिणी सम्यक्केशोत्पत्तिः निर्जरायै न्याय्या । स चागमेऽनेकप्रकारः कायकेश उपन्यस्तः । तद्यथेत्यादिना तदनेकविधत्वं दर्शयति—स्थानवीरासनेत्यादि । स्थानग्रहणादूर्ध्वस्थानलक्षणकायोत्सर्गपरिग्रहः । तस्य चाभिग्रहविशेषात् स्वशक्त्यपेक्षातः कालनियमश्चन्द्राचतंसकनृपतेरिवावगन्तव्यः । वीरासनं तु जानुप्रमाणासनसन्निविष्टस्याधस्तात् समाकृष्यते तदासनं, निवेष्टां च तदवस्थ एवास्ते यदा तदा कायकेशाख्यं तपो भवति । तत्राप्यभिग्रहविशेषादेवं स्वसामर्थ्यापेक्षातः कालनियमः । उत्कण्ठकासनं तु प्रसिद्धमेव विनाऽऽसनेन भूमौ वा ग्रासस्निग्ध्यस्य भवति । एकपार्श्वशायित्वं त्वधोमुख उत्तानमुखस्तिर्यग्यवस्थितो वा कालनियमभेदेन यदवतिष्ठते तत् तपः कायकेशाख्यम् । तथा दण्डायतशायित्वं नाम तपः ऋजुकृतशरीरः प्रसारितजङ्घाद्वयश्चलनरहितस्तिष्ठति यदा तदा तद् भवति । तथा आतापनमपि ऊर्ध्वबाहोर्ध्वस्थितस्य निविष्टस्य निपण्णस्य वा प्रज्वलितगभस्तिजालस्य सवितुरभिमुखस्थितस्य भवति । अप्रावरणाभिग्रहः शिशिरसमये प्रावरणाग्रहणम् । आदिग्रहणात् हेमन्तेऽपि रजनीष्वातापनं सन्तापनमात्मनः, शीतार्तिसदनमित्यर्थः । तथा सलगण्डशायित्वमप्रतिकर्मशरीरत्वमस्नानकं केशोच्छ्वन्नमित्येवमेताति स्थानवीरासनादीनि ॥

भा०—सम्यक् प्रयुक्तानि बाह्यं तपः ।

टी०—सम्यक् प्रयुक्तानि आगमचौदितानि-अनुगता(नि) बाह्यं तपः । यथा-शक्ति विधिनाऽनुष्ठेयम्, अन्यथा त्वविधिप्रयोगादात्मानमितरांश्च धर्मावश्यकविधानात् पीडयेदविध्युपयुक्तविषयत् । किं पुनरितो बाह्यात् तपसः फलमवाप्यत इत्याह—

भा०—अस्मात् पङ्क्तिधादपि बाह्यात् तपसः सङ्गत्याग-शरीरलाघवे-न्द्रियविजय-संयमरक्षण-कर्मनिर्जरा भवन्ति ॥ १९ ॥

बाह्यातपसः-
विधं फलम्

टी०—अस्मात् पङ्क्तिधादपीति । सङ्गत्यागः शरीरलाघवं इन्द्रियविजयः संयमरक्षणं कर्मनिर्जरा चेत्यनेकं फलमासाद्यते । तत्र निःसङ्गत्वं बाह्याभ्यन्तरोपधिष्वन-

१ ‘क्षात्’ इति ड-पाठः । २ एतद्वर्णनार्थं विलोक्यतां योगशास्त्रस्य स्वोपज्ञं विवरणं (पृ. १७७) ।
३ ‘निवेष्टा’ इति ड-पाठः । ४ ‘देतत्’ इति ड-पाठः । ५ ‘पेक्षात्’ इति ड-पाठः । ६ ‘नियमस्य’ इति ग-पाठः । ७ ‘चौदनानि अनुगता बाह्यं’ इति च-पाठः ।

टी०—विविक्तशय्यासनता नामेति । शय्याग्रहणेन प्रतिश्रवणकउरु-संस्काररूपग्रहणम् । आसनग्रहणेन पीठवृत्तिकादिविविक्तं गर्हितजनसम्पातरहितं अचलागुनिरादि न । विविक्तं च तत् शय्यासनं च विविक्तशय्यासनं तद्वार्यो विविक्तशय्यासनता । नामग्रन्थो वाचमात्रद्वारायः अभिधानवचनो वा । अस्मैव विवरणमेकान्तेऽनायास इत्यादि, पर्यायकथनेन व्याख्यानम् । विविक्तम्—एकान्तम् अनायासम् असंशक्तं स्त्रीपशुपण्डकवर्जितमिति पर्यायाः । अथवा एकान्ते इति । 'अम गत्वादियु' (पा० धा० ४६६) "सर्वं गत्यर्था ज्ञानार्थाः" इति वच-
नादमनम्—अन्तः श्रुतज्ञानं तद्व्यापार एवैको यत्र वाचना-प्रच्छन्नादिभिरुत्सर्पति तद्वैकान्तम् । अनायासे इति । आयासः—शरीरोपपातः, स न विद्यते यत्र तदनायासम् । असंसक्तं इति सूक्ष्मस्थूलजनुरहिते । स्त्रीपशुपण्डकवर्जित इति । त्रियो-मानुष्यः पशवो-गो-महिष्य-उत्रा-
विकायाः पण्डका-नपुंसकानि । वस्तुतयारिद्रोपपात एवैव सर्वः ॥

तदेवैकान्तादिगुणयुक्तं प्रतिश्रयादि दर्शयति—

भा०—शून्यागार-देवकुल-सभा-पर्वतगुहादीनामन्यतमस्मिन् समाध्यर्थं संलीनता ॥

टी०—शून्यागारेत्यादिना । शून्यागारं शून्यगृहमदोषम् । देवकुलं दुर्गाद्यायतनादि । सभा यत्र ब्राह्मणानुष्याः समवायमकुरुत । सम्प्रति तु न तत्र समवयन्ति । पर्वतगुहा-पर्वतविवरं गिरिनगरादाविवलयनानि । आदिग्रहणादन्यदपि जीर्णोद्यानमध्यवर्ति मण्डपकादि परिगृह्यते । एषां यथोक्तानां अन्यतमस्थाने व्यवस्थानम् । किमर्थमिति चेत् समाध्यर्थम् । समाधिर्ज्ञान-
दर्शन-चारित्र-तपो-वीर्यात्मकं पञ्चधा । समाधानं समाधिः ज्ञानादीनामपरिहाणिवृद्धिश्च । इत्य-
मियं संलीनता तपोविशेषः । इन्द्रियाणि संयम्य सस्वान्तानि श्रोत्रादिकपायकदम्बकं च विविक्तं शय्यासनमासेवमानस्य संलीनता भवति । प्राप्तेष्विन्द्रियविषयेषु भवितव्यमरक्त-
द्विष्टेन कपायसंलीनता । क्रोधस्य तावदुदयनिरोधः, प्राप्तेदयस्य च वैकल्यापादनम्, एवं शेषाणामपि । तथा अकुशलमनोनिरोधः कुशलचित्तोदीरणं वा । एवं वागपि वाच्या । काय-
व्यापारस्तु समुत्पन्नप्रयोजनस्य यत्नवतः संलीनताव्यपदेशमश्नुते । विना तु प्रयोजनेन निश्चलासनमेव श्रेयः । विविक्तचर्या तु भाष्यकृतवैक्या ।

भा०—कायक्लेशोऽनेकविधः । तद्यथा—स्थानवीरासनोत्कटुकासनैकपार्श्व-
क्षण्डायतशयनातापनाप्रावृतादीनि ।

टी०—कायक्लेशोऽनेकविध इत्यादि । कायः—शरीरं तस्य क्लेशो—बाधनम् । कायात्म-
नोरभेदः संसार्यवस्थायामन्योन्यानुगतत्वात् क्षीरोदकादेरिव, अतः कायबाधायामात्मनो बाधा-

उत्तरपक्षः

जैनानां नास्त्येव मोक्ष इति । अत्रोच्यते—द्विविधः कर्मपरिपाकहेतुर्भग-
वन्निरुक्तः—स्थितिक्षयस्तपश्च । तत्र प्रणिधानादिगमनमन्तरेण कर्मक्षयः

स्थितिक्षयात् । यथोक्तं (अ० ८, सू० १५-१८)—“ आदितस्तिसृणामन्तरायस्य च त्रिंशत्
सागरोपमकोटीकोट्यः परा स्थितिः, सप्ततिमोहनीयस्य, नामगोत्रयोर्विंशतिः त्रयस्त्रिंशद् साग-
रोपमाण्यायुष्कस्य ” इति च । स्फुटमिदं प्रणिधानमन्तरेण स्थितिक्षयात् कर्मविनाशः । तथा
अपरं कर्मक्षपणार्थमर्हता दर्शितं तपो द्विविधम्—अभ्यन्तरं बाह्यं च । एकैकं चापि पद्भेदम् ।
लोके परसमयेषु च यत् प्रथितं तत् तपो भवति बाह्यम् । अभ्यन्तरमप्रथितं कुशलजनेनैव तु
ग्राह्यं तथैतदागोपालाङ्गनादिजनप्रसिद्धमशुभकर्मक्षपणकारीति । रात्रावभोजनं चैकभोजनं
निष्प्रतिक्रियत्वं च रोमनखधारणं वृक्षमूलवीरासनादीनि अज्ञातपिण्डपातोत्थादप्रतिबद्धमटन-
मामरणात् । अदर्शनधावनचीवरधारणभूकाष्ठशय्याश्च इत्येवमादयः कायस्य

तपोलक्षणम्

क्लेशा ननु प्रसह्यन्ते सर्वैरपि पापण्डिभिः । अतस्तपस्तद् भवति सिद्धं

दुःखसहनार्थितालक्षणं सुखेऽनादरस्तपः कष्टं देहत्यागो वीर्योधमौ च विषयेष्वसङ्गत्वं स्वात्म-
वशीकरणं च । प्रियधर्माणो च वीर्यसञ्जननं कायक्लेशस्य गुणाः प्रभावना ध्यानदार्यं च ।

ततश्चैवं प्रमाणयतो मायासूनवीयस्य ‘आर्हतानामात्मसन्तापनाद्युपक्रमवि-
तपसः सार्थकता

शेषवैयर्थ्यम्’ (पृ० २४२) इति लोकविरोधिनी प्रतिज्ञा । लोके त्वविगानतो-

ऽनशनादितपः प्रसिद्धं कर्मक्षयकृत्, तदपद्रुवानस्य परिस्फुट एव लोकविरोधः । तथा मध्या-
ह्नादुपर्योदनादि न भोक्तव्यं वृष्टिक्षितेनापि । रात्रौ च कालोपस्थायिभिस्तु दर्शननिमित्तगर्भ-
पातादीनां च दर्शनान्न भोक्तव्यं इति । कालविशेषाश्रयणेन नीरुजस्यापि अशनप्रतिषेधः
उक्तो वृक्षमूलासेवित्वनिष्प्रतिक्रियत्वादि च कायक्लेशलक्षणं तपः स्वागमेऽभ्युपेतमिति ।
अतस्तपोऽकिञ्चित्करमित्यागमविरोधः । तथा सर्वज्ञप्रणीतागमानुसारिलोचमौण्ड्याताप-
नादिकः कायक्लेशः प्रतिविशिष्टेष्टफलः आगमचोदितत्वे सति कायक्लेशत्वाद् वृक्षमूलासे-
वित्वनिष्प्रतिक्रियादिवत् । अन्यजन्मकृतकर्मफलोपभोगित्वादिति यद्यन्यजन्मकृतं ददाति
स्वतन्त्रसेवनोपभोक्तुः कश्चिद् व्यापारः, ततो द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावनिरपेक्षत्वादसिद्धो हेतुः ।
नहि किञ्चिदपि द्रव्यादिनिरपेक्षं फलमिष्टं जैनेन्द्रैर्येन कर्मणां विपाकोपशमावात्मचेष्टापूर्वकौ,
न तु यादृच्छिकौ । अतः कथं व्यर्थता लोचमौण्ड्यादिक्रियायास्तदुदयहेतुकायाः ? ।
यथोक्तम्—

“ यदि भाग्यं फलहेतु-र्ननु विफलो हेतुनाऽप्यनुपदेशः ।

न्याय्या पाचयति नृणा-मीहा पुण्यं हि सापेक्षम् ॥ १ ॥—आर्या

भिष्वङ्गो-निर्ममता । प्रतिदिनमतिमात्राहारोपयोगान् प्रर्षाणाहारोपयोगाश्च शरीरस्य गौरवं,
ततश्च मासकल्पविहारित्वायोग्यता । तद्वर्जनान् तु ग्रहणान्यजनादुपयोगाद् वा शरीरलापव-
स्तुपजायते । ततश्चाप्रर्षाणशरीरस्योन्नादानुद्रेकादिन्द्रियविनाशः । भक्तपानाभ्रमहिष्ममानस्य
चर्याजनितवज्रेन्तूपरोधाभावान् संपमरथुषं निःगङ्गादिगुणयोगादनगनादितपोऽनुतिष्ठतः शुभ-
ध्यानव्यवस्थितस्य कर्मनिर्जरणमपश्यं भवतीति ॥ अत्र केचिन्मोहान्तमसतापा(स्तु)भाभोद-
यन्ति-आतापनशिरोलुञ्जाननग्नकापोत्सर्गादिकापकृत्योपक्रमेण न कर्म-
कापहेतुस्य विकल्प- विच्छेदो भवतीति प्रतिज्ञातव्यं । विकल्पश्च नैनमर्थं युक्त्या प्रसाध्यन्ति ।
तासाधकः पूर्वपक्षः दुःखं चेत् पूर्वकृतजं व्यर्थं यत्नो न वा क्षयः, कर्माभावो न वा मोक्षो
वेति नाकृतद्वन्द्वः । यत् तदनेकेनोपक्रमेणातापनादिना प्रयोगेणोपक्रमिकं बुद्धिपूर्वकमारमानं
तापयतां दुःखमुपजायते तत् किं पूर्वकृतकर्महेतुकमाहोस्विदातापनाद्युपक्रमेणैव जनितमिति ? ।
तत्र यदि प्रथमो विकल्पः पूर्वकृतकर्महेतुकं तदातापनादिजं दुःखमेव तर्हि व्यर्थं एवा-
तापनाद्युपक्रमः । पूर्वकृतकर्मविपाके हातापनादिप्रयत्नस्यानीश्वरत्वदर्शनाभारकादिभित्ति ।
ततश्चाह्वानाभात्मसन्तापनाद्युपक्रमविशेषवर्धनमन्यजन्मकृतकर्मकलोपमोगित्वाभारकादिब-
दिति प्रयोगः । न च तत् पूर्वकृतकर्मजं दुःखं प्रयत्नानुविधायित्वाभर्तकीभ्रूमङ्गवदिति ।

अथ द्वितीयो विकल्पः—आतापनाद्युपक्रमजनितमेव दुःखं, न पूर्वकृतकर्महेतुकम्, एवं
तर्हि न वा क्षयः, कर्मणां क्षयाभावो वा यत्तवर्थं वेति वाद्यन्दाद् विकल्पः । नहि पूर्वकृतस्य
पापस्य क्षयः सिद्ध्यति, तत्फलप्रतिवेदनात्, अदत्तफलत्वादित्यर्थः । न तस्य कर्मणः परि-
क्षयः, अदत्तफलत्वात्, इतरादत्तफलकमेवत् । अथ आतापनादिप्रयत्नोऽपि पूर्वकृतहेतुक एवा-
भ्युपेयते, न तर्हि कश्चित् पुरुषकारोऽस्तीति प्राप्तः कर्माभावः । असति च पुरुषकारे प्राक्तनस्या-
कृतत्वादभावः स्यात् कर्मणो यस्यायमातापनादिप्रयत्नं फलमभ्युपगम्यते तदपि प्राक्तनं कर्म
न सिध्यति इत्यत्यन्ताभाव एव कर्मणां प्राप्तः । न वा मोक्षः । अथ योऽसौ पापस्य कर्मणो
विपाकः सोऽपि कर्मैव प्रतिज्ञायते, अतस्त्वदप्यौपक्रमिकं कर्म प्राप्नोति, पापविपाकत्वात् । अतो
न सिध्यति मोक्षः, पापक्षयासम्भवात् । न वा पापस्य कर्मणः कुशलो विपाक आतापनादिः
समस्ति, कुशलस्यापि अकुशलविपाकप्रसङ्गादिति । स एव मोक्षाभावप्रसङ्गः । नैवाह्वानां
पापस्य कर्मणः क्षयः सम्भाव्यते । असञ्चेतिता कृतबन्धतः असञ्चेतितमपि प्राणातिपातादि
कुर्वन्नेनसा युज्यते । लोकश्च व्याप्तः स्थावरजङ्गमजन्तुभिः सूक्ष्मैर्वादेरैश्च । तत्र चावश्यम्भावी
चङ्क्रमणादिक्रियास्तु जन्तुवधः । तथा अप्रकुर्वतोऽपि च पापं परेपामनुत्पादयन्तोऽपि च दुःखं
कामक्रोधशोकमयादीनां निमिचीभवन्तः पापेन युज्यन्ते । एवमसञ्चेतितबन्धतोऽकृतबन्धतश्च

१ 'चर्याजन्तुप०' इति ड-च-पाठः । २ 'भावीति' इति ड-च-पाठः । ३ 'प्रपन्ना' इति च-पाठः ।

४ 'कर्मणः' इति ड-पाठः ।

उत्तरपक्षः

जैनानां नास्त्येव मोक्ष इति । अत्रोच्यते—द्विविधः कर्मपरिपाकहेतुर्भग-
वद्विरुक्तः—स्थितिक्षयस्तपश्च । तत्र प्रणिधानादिगमनमन्तरेण कर्मक्षयः

स्थितिक्षयात् । यथोक्तं (अ० ८, सू० १५-१८)—“ आदितस्तिष्ठणामन्तरायस्य च त्रिंशत्
सागरोपमकोटीकोट्यः परा स्थितिः, सप्ततिमोहनीयस्य, नामगोत्रयोर्विंशतिः त्रयस्त्रिंशत् साग-
रोपमाण्यायुष्कस्य ” इति च । स्फुटमिदं प्रणिधानमन्तरेण स्थितिक्षयात् कर्मविनाशः । तथा
अपरं कर्मक्षपणार्थमर्हता दर्शितं तपो द्विविधम्—अभ्यन्तरं बाह्यं च । एकैकं चापि पद्मभेदम् ।
लोके परसमयेषु च यत् प्रथितं तत् तपो भवति बाह्यम् । अभ्यन्तरमप्रथितं कुशलजनेनैव तु
ग्राह्यं तथैतदागोपालाङ्गनादिजनप्रसिद्धमशुभकर्मक्षपणकारीति । रात्रावभोजनं चैकभोजनं
निष्प्रतिक्रियत्वं च रोमनखधारणं वृक्षमूलवीरासनादीनि अज्ञातपिण्डपातोत्थादप्रतिबद्धमटन-

तपोलक्षणम्

मामरणात् । अदर्शनधावनचीवरधारणभूकापुश्याश्च इत्येवमादयः कायस्य
क्लेशा ननु प्रसह्यन्ते सर्वैरपि पापणिडभिः । अतस्तपस्तद् भवति सिद्धं

दुःखसहनार्थितालक्षणं सुखेऽनादरस्तपः कष्टं देहत्यागो वीर्योद्यमौ च विषयेष्वसङ्गत्वं स्वात्म-
वशीकरणं च । प्रियधर्माणां च वीर्यसञ्जननं कायक्लेशस्य गुणाः प्रभावना ध्यानदाढ्यं च ।
ततश्चैवं प्रमाणयतो मायासूनवीयस्य ‘आर्हतानामात्मसन्तापनाद्युपक्रमवि-
शेषवैयर्थ्यम्’ (पृ० २४२) इति लोकविरोधिनी प्रतिज्ञा । लोके त्वविगानतो-

तपसः सार्थकता

ऽनशनादितपः प्रसिद्धं कर्मक्षयकृत्, तदपह्वानस्य परिस्फुट एव लोकविरोधः । तथा मध्या-
ह्नादुपर्योदनादि न भोक्तव्यं वयुक्षितेनापि । रात्रौ च कालोपस्यायिभिर्दुर्दर्शननिमित्तगर्भ-
पातादीनां च दर्शनाच्च भोक्तव्यं इति । कालविशेषाश्रयणेन नीरुजस्यापि अशनप्रतिषेधः
उक्तो वृक्षमूलासेवित्वनिष्प्रतिक्रियत्वादि च कायक्लेशलक्षणं तपः स्वागमेऽभ्युपेतमिति ।
अतस्तपोऽकिञ्चित्करमित्यागमविरोधः । तथा सर्वज्ञप्रणीतागमानुसारिलोचमौण्ड्याताप-
नादिकः कायक्लेशः प्रतिविशिष्टेष्टफलः आगमचोदितत्वे सति कायक्लेशत्वाद् वृक्षमूलासे-
वित्वनिष्प्रतिक्रियादिवत् । अन्यजन्मकृतकर्मफलोपभोगित्वादिति यद्यन्यजन्मकृतं ददाति
स्वतन्त्रसेवनोपभोक्तुः कश्चिद् व्यापारः, ततो द्रव्यक्षेत्र-काल-भावनिरपेक्षत्वादसिद्धो हेतुः ।
नहि किञ्चिदपि द्रव्यादिनिरपेक्षं फलमिष्टं जैनेन्द्रैर्यैर्न कर्मणां विपाकोपशमावात्मचेष्टापूर्वकौ,
न तु यादृच्छिकौ । अतः कथं व्यर्थता लोचमौण्ड्यादिक्रियायास्तदुदयहेतुकायाः ? ।
यथोक्तम्—

“ यदि भाग्यं फलहेतु—र्ननु विफलो हेतुनाऽप्यनुपदेशः ।

न्याय्या पाचयति नृणा—मीहा पुण्यं हि सापेक्षम् ॥ १ ॥—आर्या

भिष्यद्भो-निर्ममता । प्रतिदिनमनिषायाहारोपयोगान् प्रणीताहारोपयोगाच्च प्ररीरस्व नीरवः,
ततश्च मासकल्पविहारित्वायोग्यता । तदुज्ज्वलान् तु द्रष्टव्यजननद्रूपयोगाद् वा प्ररीरतापव-
मुपजायते । ततश्चाप्रणीतशरीरस्योन्नादानुद्रेकादिन्द्रियरिजयः । भक्तपानार्थमहिष्मानस्य
चर्याजनितजेन्तुपरोधाभावात् संपरमथुनं निःगङ्गादिगुणयोगादनशनादितपोऽनुतिष्ठतः शुभ-
ध्यानव्यवस्थितस्य कर्मनिर्जरणमवश्यं भवतीति ॥ अत्र केचिन्मोहान्धतमसतापा(स्त)भाषोद-
यन्ति-आतापनशिरोरुचनानशनकापोत्सर्गादिकापकृत्योपक्रमेण न कर्म-
कापयेदस्य विकल- विच्छेदो भवतीति प्रतिज्ञाने । धिरुत्स्य चैनमर्थं युक्त्या प्रसाधयन्ति ।
तासाधकः पूर्वपक्षः दुःखं चेत् पूर्वकृतजं व्यर्थं यत्नो न वा क्षयः, कर्माभावो न वा मोक्षो
वेति नाकृतबन्धः । यत् तदनेकेनोपक्रमेणातापनादिना प्रयोगेणोपक्रमिकं बुद्धिपूर्वकमारमानं
तापयतां दुःखमुपजायते तत् किं पूर्वकृतकर्महेतुकमाहोस्विदातापनाद्युपक्रमेणैव जनितमिति ? ।
तत्र यदि प्रथमो विकल्पः पूर्वकृतकर्महेतुकं तदातापनादिजं दुःखमेव तर्हि व्यर्थं एवा-
तापनाद्युपक्रमः । पूर्वकृतकर्मविपाके सातापनादिप्रयत्नस्यानीश्वरत्वदर्शनाभारकादिभित्ति ।
ततश्चाहृतानामात्मसन्तापनाद्युपक्रमविशेषवैयर्थ्यमन्यजन्मकृतकर्मफलोपयोगित्वाभारकादिव-
दिति प्रयोगः । न च तत् पूर्वकृतकर्मजं दुःखं प्रयत्नानुविधायित्वाभर्तकीभूमज्जवदिति ।

अथ द्वितीयो विकल्पः—आतापनाद्युपक्रमजनितमेव दुःखं, न पूर्वकृतकर्महेतुकम्, एवं
तर्हि न वा क्षयः, कर्मणां क्षयाभावो वा यत्तवैयर्थ्यं वेति याशब्दाद् विकल्पः । नहि पूर्वकृतस्य
पापस्य क्षयः सिद्ध्यति, तत्फलप्रतिवेदनात्, अदत्तफलत्वादित्यर्थः । न तस्य कर्मणः परि-
क्षयः, अदत्तफलत्वात्, इतरादत्तफलकर्मवत् । अथ आतापनादिप्रयत्नोऽपि पूर्वकृतहेतुक एवा-
भ्युपेयते, न तर्हि कथित् पुरुषकारोऽस्तीति प्राप्तः कर्माभावः । असति च पुरुषकारे प्राक्तनस्या-
कृतत्वादभावः स्यात् कर्मणो यस्यायमातापनादिप्रयत्नं फलमभ्युपगम्यते तदपि प्राक्तनं कर्म
न सिद्ध्यति इत्यत्यन्ताभाव एव कर्मणां प्राप्तः । न वा मोक्षः । अथ योऽसौ पापस्य कर्मणो
विपाकः सोऽपि कर्मैव प्रतिज्ञायते, अतस्तदप्यौपक्रमिकं कर्म प्राप्नोति, पापविपाकत्वात् । अतो
न सिद्ध्यति मोक्षः, पापक्षयासम्भवात् । न वा पापस्य कर्मणः कुशलो विपाक आतापनादिः
समस्ति, कुशलस्यापि अकुशलविपाकप्रसङ्गादिति । स एव मोक्षाभावप्रसङ्गः । नैवाहृतानां
पापस्य कर्मणः क्षयः सम्भाव्यते । असञ्चेतिता कृतबन्धतः असञ्चेतितमपि प्राणातिपातादि
कुर्वन्नेनसा युज्यते । लोकश्च व्याप्तः स्थावरजङ्गमजन्तुभिः सुखमैवादीरैश्च । तत्र चावश्यम्भावी
चङ्क्रमणादिक्रियासु जन्तुवधः । तथा अप्रकुर्वतोऽपि च पापं परेपामनुत्पादयन्तोऽपि च दुःखं
कामक्रोधशोकभयादीनां निमित्तीभवन्तः पापेन युज्यन्ते । एवमसञ्चेतितबन्धतोऽकृतबन्धतश्च

उत्तरपक्षः

जैनानां नास्त्येव मोक्ष इति । अत्रोच्यते—द्विविधः कर्मपरिपाकहेतुर्भग-
वद्विरुक्तः—स्थितिक्षयस्तपश्च । तत्र प्रणिधानादिगमनमन्तरेण कर्मक्षयः
स्थितिक्षयात् । यथोक्तं (अ० ८, सू० १५-१८)—“ आदितस्तिष्ठणामन्तरायस्य च त्रिंशत्
सागरोपमकोटीकोट्यः परा स्थितिः, सप्ततिमोहनीयस्य, नामगोत्रयोर्विंशतिः त्रयस्त्रिंशत् साग-
रोपमाण्यायुष्कस्य ” इति च । स्फुटमिदं प्रणिधानमन्तरेण स्थितिक्षयात् कर्मविनाशः । तथा
अपरं कर्मक्षपणार्थमर्हता दर्शितं तपो द्विविधम्—अभ्यन्तरं बाह्यं च । एकैकं चापि पञ्चभेदम् ।
लोके परसमयेषु च यत् प्रथितं तत् तपो भवति बाह्यम् । अभ्यन्तरमप्रथितं कुशलजनेनैव तु
ग्राह्यं तथैतदागोपालाङ्गनादिजनप्रसिद्धमशुभकर्मक्षपणकारीति । रात्रावभोजनं चैकभोजनं
निष्प्रतिक्रियत्वं च रोमनखधारणं वृक्षमूलवीरासनादीनि अज्ञातपिण्डपातोत्थादप्रतिबद्धमटन-
मामरणात् । अदर्शनधावनचीवरधारणभूकाष्ठशय्याश्च इत्येवमादयः कायस्य
तपोलक्षणम्

क्लेशा ननु प्रसह्यन्ते सर्वैरपि पापण्डिभिः । अतस्तपस्तद् भवति सिद्धं
दुःखसहनार्थितालक्षणं सुखेऽनादरस्तपः कष्टं देहत्यागो वीर्योद्यमौ च विषयेष्वसङ्गत्वं स्वात्म-
वशीकरणं च । प्रियधर्माणां च वीर्यसज्जननं कायक्लेशस्य गुणाः प्रभावना ध्यानदाढ्यं च ।
ततश्चैवं प्रमाणयतो मायामूनवीयस्य ‘आर्हतानामात्मसन्तापनाद्युपक्रमवि-
तपसः सार्थकता
शेषवैयर्थ्यम्’ (पृ० २४२) इति लोकविरोधिनी प्रतिज्ञा । लोके त्वविगानतो-
ऽनशनादितपः प्रसिद्धं कर्मक्षयकृत्, तदपहुवानस्य परिस्फुट एव लोकविरोधः । तथा मध्या-
ह्नादुपर्योदनादि न भोक्तव्यं वृथुक्षितेनापि । रात्रौ च कालोपस्थायिभिक्षुदर्शननिमित्तगर्भ-
पातादीनां च दर्शनाच्च भोक्तव्यं इति । कालविशेषाश्रयणेन नीरुजस्यापि अशनप्रतिषेधः
उक्तो वृक्षमूलासेवित्वनिष्प्रतिक्रियत्वादि च कायक्लेशलक्षणं तपः स्वागमेऽभ्युपेतमिति ।
अतस्तपोऽकिञ्चित्करमित्यागमविरोधः । तथा सर्वज्ञप्रणीतागमानुसारिलोचमौण्ड्याताप-
नादिकः कायक्लेशः प्रतिविशिष्टेष्टफलः आगमचोदितत्वे सति कायक्लेशत्वाद् वृक्षमूलासे-
वित्वनिष्प्रतिक्रियादिवत् । अन्यजन्मकृतकर्मफलोपभोगित्वादिति यद्यन्यजन्मकृतं ददाति
स्वतन्त्रसेवनोपभोक्तुः कश्चिद् व्यापारः, ततो द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावनिरपेक्षत्वादसिद्धो हेतुः ।
नहि किञ्चिदपि द्रव्यादिनिरपेक्षं फलमिष्टं जैनेन्द्रैर्यैर्न कर्मणां विपाकोपशमावात्मचेष्टापूर्वकौ,
न तु यादृच्छिकौ । अतः कथं व्यर्थता लोचमौण्ड्यादिक्रियायास्तदुदयहेतुकायाः ? ।
यथोक्तम्—

“ यदि भाग्यं फलहेतुर्ननु विफलो हेतुनाऽप्यनुपदेशः ।

न्याय्या पाचयति नृणा-मीहा पुण्यं हि सापेक्षम् ॥ १ ॥—आर्या

उभयोपशमौ तुक्तौ, सापेक्षौ कर्मणोः शुभाशुभयोः ।

स्याद् विकलेहा सत्त्वं, निरपेक्षं कर्म कदापनः ॥ २ ॥—आर्या

तस्मादवश्यभावा, अप्यर्थास्ते प्रयोगतः सिद्धाः ।

न त्विदं नोभिर्भवति, कदाचिदनुजं सलिलमन्यैः ॥ ३ ॥—आर्या

तस्मान्मुमुक्षोः धादस्य प्रवचनानुगारिभ्रंशौ सार्वभौम कर्मोदयमाविर्भावयतो न व्यर्थ आतापनादिक्रियाकलापः कर्मनिर्जराकलः ॥ अथ न स्वतन्त्रमेव कलं ददाति कर्म, न तर्हि व्यर्थमातापनादि तपः पूर्वकृतं तद् भवति कर्म । न च व्यर्थो यत्नः, पुण्यप्रयत्नेन विपच्यमानत्वात् । ततश्च नारकदृष्टान्तः साध्यशून्यः । नारकीयमपि कर्म [अन्य]जन्मान्तरोपार्थं नरकभवापेक्षमुदयति । स्वपरिणामापेक्षं च न व्यर्थं, निर्जराकलत्वात् । एवं चातापनादिप्रयत्नस्यानीश्वरत्वमसिद्धं, कर्मोपगमहेतुत्वात् । यद्योक्तं (पृ० २४२) 'न च तत्पूर्वकृतकर्मजं दुःखं प्रयत्नानुविधायित्वात्' इति, तदप्यपेक्षलम् । यद् यत् प्रयत्नानुविधायि तत् तत् पूर्वकृतकर्मजं न भवति, यथा नर्तकीभूभङ्गकर्मणि । खदिरशलाकामीतः किल नदपयनाकलः सुगतः प्रयत्नवानपि पादे विदुः शलाकया । तच्च पादवेधनकर्म प्रयत्नानुविधायि भवति पूर्वकृतकर्मजं चेत्यनेकान्तः ।

“ इत एकनवते कल्पे, शतया मे पुरुषो इतः ।

तस्य कर्मविपाकेन, पादे विद्वोऽस्मि मिश्रवः ॥ १ ॥”

इति तत्सिद्धान्तः । नर्तकीभूभङ्गोऽपि पूर्वकृतकर्म एव । भूभङ्ग इति ध्रुवोर्विन्यासः—औदारिक-शरीरावयवः । तद्यौदारिकं पूर्वकृतकर्मजं क्रियाक्रियावतोरभेदादिति साधनशून्यो दृष्टान्तः । न च कर्म क्रियैवार्हतानाम् । कर्म हि पौद्गलिकमिष्टं तच्च पूर्वमिति । अथातापनाद्युपक्रमजनितमेव तद् दुःखं, न पूर्वकृतकर्मजं, ततः कर्मक्षयाभाव इति यदुक्तं (पृ० २४२, पं० १५) तदसम्बन्धकमानैमेव । यस्मात् पूर्वकृतमेव कर्म द्रव्याद्यपेक्षमुदेति, न पुनरातापनादिक्रियाया तदपूर्वमेवोत्पद्यत इत्यज्ञातजैनसिद्धान्तेन वैयावृत्यादि कल्पितं मूढेनेति । तच्चाशङ्कितमातापनादिप्रयत्नोऽपि पूर्वकर्मकृत एवेति, ततश्च पुरुषकाराभाव इत्येतदप्यज्ञानविजृम्भितम् । जीवकर्मणोरनादिसम्बन्धः । आत्मा च संसारी सकर्मकः कर्ता । क्रियत इति च कर्म, धीर्यान्तरायक्षयोपशमाच्च । वीर्यं—प्रयत्नविशेषः आत्मनः करणजन्यः । करणानि च कर्तव्यापारापेक्षाणि प्रयत्नमारभन्त इति । ईदृशि प्रक्रियायां कथं पुरुषकाराभावश्चोत्पद्यते ? तथा अपरमुक्तमन्त्रेन (पृ० २४२, पं० २१) यदि पापस्य कर्मणो यो विपाकः सोऽपि कर्म, ततो मोक्षाभावः, पापक्षयासम्भवात् । यस्मात् किल तदप्योप-क्रमिकं कर्म तस्याप्यपरो विपाकस्तस्याप्यपर इति कुतो मोक्षः ? अत्राप्यज्ञानमेवापाराध्यति । कर्मपुद्गलानां विपाकोऽनुभावो रसविशेषः । स कर्मैव गुणगुणिनोः कथञ्चिदैक्यात् । तच्च कर्म

पक्वं परिश्रुति जीवप्रदेशेभ्यः, न हि ततोऽन्यत् कर्मोपादानमस्ति, कथं मोक्षाभावः
चायं नियमः—पापस्य कर्मणः पापेनैव विपाकेन भवितव्यं कुशलस्य च कुशलेन
स्थित्यनुभाववन्धयोर्विपर्यासवचनात् । यथोक्तम्—

“मूलप्रकृत्यभिन्नाः, सङ्क्रमयति गुणत उत्तराः प्रकृतीः ।

न त्वात्माऽमूर्तत्वा-दध्यवसायप्रयोगेण ॥ १ ॥—आर्या

शिथिलयति दृढं बन्धं, शिथिलं द्रढयति च कर्म ननु जीवः ।

उत्कृष्टाश्च जघन्या, स्थितिर्विपर्यासयति चापि ॥ २ ॥—आर्या

तारीकरणं ताम्र-स्य शोषणस्तेमने भृदः क्रमशः ।

वृक्षपरिपाचनं वा, काले तेपृषदष्टान्ताः ॥ ३ ॥—आर्या

सङ्क्रमस्य तारीकरणं, स्थितेः शोषणस्तेमने, वृक्षपरिपाचनमित्युदीरणाः ।

“अनुभावांश्च विपर्या-सयति तथैव प्रयोगतो जीवः ।

तीव्रत्वमन्दत्वावस्थासु प्रकृतिष्वभिन्नासु ॥ ४ ॥—आर्या

यद्वद् वा मन्दं सत्क्षारी-क्रियते हरिद्रया चूर्णम् ।

वातातपादिमिथ, धारं मन्दीक्रियेत यथा ॥ ५ ॥—आर्या

इति । यदप्युक्तं (पृ० २४२) असञ्चेतिता कृतवन्धतो मोक्षाभावः इति तदप्युक्तं
यदि सञ्चेतितमेव शुभमशुभं वा वध्यते नासञ्चेतितं, एवं तर्हि न कश्चिन्मिथ्यादृष्टिर्न
न हि साङ्ख्यः काणश्चो वा द्विजादिर्वा स्वं दर्शनं मिथ्येति सञ्चेत्य प्रतिपद्यते । सर्वे
हि स्वं दर्शनं निश्चितमेव सम्यगित्यभ्युपगच्छति, न मिथ्येति सञ्चेतयति । अथैवमाशङ्क्य
विपरीताभिनिवेशात् तस्य मिथ्यादर्शनम् । तदेवं सति रज्जुबुद्ध्या छिन्दतः सर्पमवश्यम्भा
हिंसाप्राप्तिः, विपरीताभिनिवेशात् संसारमोचकयात्रिकगलाकारप्रभृतीनां च निघ्नतां धर्मो
मेवेति पापमिति वा सञ्चेतनान्न पापं स्यात् । न हि ते अपुण्यमेव सञ्चेतयन्ति । अथ य
तथा वा प्राणवधे विहिते पापं भवति, ततः सिद्धैव हिंसा नावश्यम् । यदि प्राणी च भ
प्राणिसंज्ञा च भवति वधकचित्तं वाऽस्योत्पद्यते वधितश्च भवति ततो हिंसेति । अथ ते हिं
मित्येवं सञ्चेतयन्ति संसारमोचकादयो भिक्षुरपि तर्हि सञ्चेतयितुं नियमेन जीववधो भवत्
रम्भ इति ।

यथोक्तम्—

“भूकाष्टाग्न्यपगोमय-वनवायुवनस्पतीन् पशून् प्रेष्यान् ।

मत्वाऽऽरभमाणस्य, प्राणव्यपरोपणं नियतम् ॥ १ ॥—आर्या

उभयोपशमौ शुक्ती, तापेधौ कर्मणोः शुभाशुभयोः ।

स्याद् विरुलेहा तव, निरपेधं कर्म कस्यायतः ॥ २ ॥—आर्या

तस्मादवश्यभावा, अप्यर्पास्ते प्रयोगतः सिद्धाः ।

न त्विह नोभिर्भवति, कदाचिदनुन्नं तल्लिखन्त्यैः ॥ ३ ॥—आर्या

तस्मान्मृमुधोः श्राद्धस्य प्रवचनानुगारिप्रवृत्तौ सार्वर्षिकं कर्मोदयमाविर्भावयतो न व्यर्थं आतापनादिक्रियाकलापः कर्मनिर्जरणकृतः ॥ अथ न स्वगन्धमेव कलं ददाति कर्म, न तर्हि व्यर्थमातापनादि तपः पूर्वकृतं तद् भवति कर्म । न च व्यर्थो यत्नः, पुरुषप्रयत्नेन विपच्यमानत्वात् । ततश्च नारकदृष्टान्तः साध्यशून्यः । नारकीयमपि कर्म [अन्य]जन्मान्तरोपायं नरकभवापेक्षमुदयति । स्वपरिणामापेक्षं च न व्यर्थं, निर्जराकृतत्वात् । एवं चातापनादिप्रयत्न-स्यानीश्वरत्वमसिद्धं, कर्मोपगमहेतुत्वात् । यद्योक्तं (पृ० २४२) 'न च तत्पूर्वकृतकर्मजं दुःखं प्रयत्नानुविधायित्वात्' इति, तदप्यपेक्षलम् । यद् यद् प्रयत्नानुविधायि तत् तत् पूर्वकृतकर्मजं न भवति, यथा नर्तकीभूमङ्गकर्मणि । एतदिरशलाकामीतः किल नश्यन्ननाकुलः सुगतः प्रयत्नवानपि पादे विद्धः शलाकया । तच्च पादवेधनकर्म प्रयत्नानुविधायि भवति पूर्वकृतकर्मजं चेत्यनेकान्तः ।

“ इव एकनयते कल्पे, शक्त्या मे पुरुषो हवः ।

तस्य कर्मविपाकेन, पादे विद्धोऽस्मि भिक्षवः ! ॥ १ ॥”

इति तत्सिद्धान्तः । नर्तकीभूमङ्गोऽपि पूर्वकृतकर्म एव । भूमङ्ग इति ध्रुवोर्विन्यासः—औदारिक-शरीरावयवः । तच्चौदारिकं पूर्वकृतकर्मजं क्रियाक्रियावतोरभेदादिति साधनशून्यो दृष्टान्तः । न च कर्म क्रियैवार्हतानाम् । कर्म हि पौद्गलिकमिष्टं तच्च पूर्वमिति । अथातापनाद्युपक्रमजनितमेव तद् दुःखं, न पूर्वकृतकर्मजं, ततः कर्मक्षयाभाव इति यदुक्तं (पृ० २४२, पं० १५) तदसम्बन्धकमानैव । यस्मात् पूर्वकृतमेव कर्म द्रव्याद्यपेक्षमुदेति, न पुनरातापनादिक्रियया तदपूर्वमेवोत्पद्यत इत्यज्ञातजैनसिद्धान्तेन वैयर्थ्यादि कल्पितं मूढेनेति । तच्चाशङ्कितमातापनादिप्रयत्नोऽपि पूर्व-कर्मकृत एवेति, ततश्च पुरुषकाराभाव इत्येतदप्यज्ञानविजृम्भितम् । जीवकर्मणोरनादिसम्बन्धः । आत्मा च संसारी सकर्मकः कर्ता । क्रियत इति च कर्म, वीर्यान्तरायक्षयोपशमाच्च । वीर्यं-प्रय-त्नविशेषः आत्मनः करणजन्यः । करणानि च कर्तृव्यापारापेक्षाणि प्रयत्नमारभन्त इति । ईदृशि प्रक्रियार्या कथं पुरुषकाराभावश्चोत्पद्यते ? तथा अपरमुक्तमज्ञेन (पृ० २४२, पं० २१) यदि पापस्य कर्मणो यो विपाकः सोऽपि कर्म, ततो मोक्षाभावः, पापक्षयासम्भवात् । यस्मात् किल तदप्यौष-कर्मिकं कर्म तस्याप्यपरो विपाकस्तस्याप्यपर इति कुतो मोक्षः ? । अत्राप्यज्ञानमेवापराध्यति । कर्मपुद्गलानां विपाकोऽनुभावो रसविशेषः । सकर्मैव गुणगुणिनोः कथञ्चिदैक्यात् । तच्च कर्म

अपि वा प्रमत्तमाह—हिंसकमर्हन्न वक्रजडकरणम् ।
 सूत्रोदितेन मार्गेण विहारश्चाप्रमादाख्यः ॥ ४ ॥—आर्या
 ज्ञानस्य हि सगुणो यत्, स्वाध्यायशुभाय कर्मणे यतते ।
 नोऽसाध्यं साधयितुं, प्रवर्तते ज्ञानवान् पुरुषः ॥ ५ ॥—आर्या
 ज्ञानी कर्मक्षपणा—र्यमुत्थितो नो शठः प्रयतमानः ।
 सूत्रोदितेन विधिना, न बन्धकः सत्त्वमरणेऽपि ॥ ६ ॥—आर्या
 स्यान्नाम यदा बन्ध—श्छन्नस्थस्य प्रमाददोषेण ।
 तस्य प्रायश्चित्तं, दशविधमातिष्ठति तदा सः ॥ ७ ॥—आर्या
 उपपादिताश्च कायाः, सर्वे मोक्षश्च सर्वतन्त्रेष्टः ।
 यदि चैवं नाहिंसा, स्यात् तस्मान्मोक्ष एव ननु ॥ ८ ॥—आर्या
 भुवते परामहिंसां, सर्वे धर्मेप्रवादिनो लोके ।
 तिष्ठति भिक्षावृत्तौ, ज्ञानरतौ सा त्वनारम्भे ॥ ९ ॥—आर्या

तस्मादसञ्चेतितोऽपि कर्मबन्धः समस्ति जीवव्याप्तेऽपि लोकेऽस्त्यहिंसकः साधुरिति ।
 यथोक्तमनुत्पादयन्तोऽपि दुःखं परस्य कामक्रोधादीनां निमित्ततां प्रतिपद्यमानाः काययोग-
 द्वारेणैव सायुज्यन्ते । यतः सर्वाङ्गोपाङ्गसुन्दरो मुनिर्योपितां कामाग्निमृद्वीपयति कस्येचिच्च
 तदर्शनात् प्रवेष्टः । यदि च बाह्यनिमित्तमात्राद् बन्धः, ततो मृगोऽपि बधहेतुरिति स्यात्, न
 तस्यापि बधनिमित्तत्वाद् बन्धः । तथा जैनैश्चोद्यते—नैमित्तिकं पापमनिच्छतो मायासूतवीयस्य
 मांसभक्षणमप्यदोषं स्यात् । एवं चोदित आह—यदि त्रिविधमाशयं नोत्पादयति । तद्यथा—
 मांसरसगृह्णाशयं तत्पर्येष्ट्याशयं बध्ये नैर्घृण्याशयं चेत्त्येतदप्यज्ञातपरसमयस्य फलं वचनम् ।
 यतो यावदात्माधिष्ठितः कायस्तावदप्रमत्तस्य आगमानुसारेण यतमानस्य नैवास्त्येनसा
 योगः । यथोक्तम्—

“यो रक्तो द्विष्टो वा, मृढो वा यं प्रयोगमाचरति ।

तस्माद्भि तदनुरूपो, बन्धस्तस्यार्हता प्रोक्तः ॥ १ ॥”—आर्या

यदा त्वचेतनः कायोपविद्धः सत्त्वेन तदाऽप्युत्सृष्टस्त्रिविधस्त्रिविधेनेति न तज्जनितः
 कर्मबन्धोऽस्ति । एतेन काष्ठादीनां पुण्यपापप्रसङ्ग उक्तो वेदितव्यः । यथोक्तमार्गे—“यं हि
 धर्मपुण्यपापक्रियायामिच्छतः क्रुद्धस्येव पुण्यार्थिनो निर्गन्त्यशिरोलुञ्चने पापप्रसङ्गात्” इत्यादि
 सर्वं प्रतिहतं बोद्धव्यम् । न च दृष्टान्तः सर्वैर्विकल्पैरुपनेयः, अनुमानाभावात्प्रसङ्गादिति ।
 यथोक्तम्—“मृगस्यापि बधनिमित्तकर्मबन्धः” इति । तत्राप्युक्तमेव पूर्वं इति चानुक्तोप-

आरम्भे सञ्चेतन—मस्त्येतोषां च न तु त्रिषांगायाम् ।
इति तदपि तुल्यप्रामाण्ये—पामप्यन्याभिस्तन्निवृत्तात् ॥ २ ॥—आर्याः
सञ्चेत्यर्हिसक्तोऽतिवृ—शंसस्तोषां तथा तु नारम्भी ।
यन्योऽपि तदनुत्पत्तो, यन्वयिदेशो हि भास्यताम् ॥ ३ ॥—आर्याः

अज्ञानक्षयमन्यमानो वा यः शोणितमुत्पादयति मापागूनोस्तत्त्वानन्तर्यकमबुद्धबुद्धि-
त्वाच्च समस्ति । न च भक्तिशून्यस्य बुद्धोऽयमिति तत्त्वतोऽनुदिरस्ति । यस्य नास्ति भक्तिः
स उपासकः कथमुत्पादयेद् बुद्धस्वाग्रहः ? । न च संगमितस्वाभरणतश्च मञ्चेतनमिष्टम् । नो चेद्
बाह्यारम्भेऽपि सर्वपापविहतां भवेद् दोषः । यन् ते विदन्ति निर्ग्रन्थानां जीवाः क्लेशेभ्य इति ।
आनन्तर्यकमेवं मातापित्रहतां वधेऽप्यार्यं स्तूपमिदं तथैव शौर्योपनृताद्यङ्गुलानि ययोक्तेन
चतुष्टयसंयोगेनेति । बालस्य पांसुमुष्टी राज्यं कलित इति वाऽस्ति बुद्धोक्तिः । न च पांसुष्व-
न्नत्वं व्यक्तम् । सञ्चेतयन्ति पांगून् रन्वनाधारमोपदेशित्वाच बुद्धस्य हिंसकत्वं प्राप्तं, न तु
चेतयति स जन्तून् काष्ठाद्याश्रितङ्गुधूदेहिकापिपीलिकादीन् नो चेन्न भवेत् स सर्वज्ञः यद्यसञ्चे-
तितः कर्मबन्धो न भवति, ततः सर्व एव प्रयत्नो व्यर्थः स्यात् ।

“ ईर्याभापादानो-त्सर्गस्त्वानशयनाशनादिषु च ।

यतनं व्यर्थं सर्वं, प्रतिलिख्यसमीक्ष्यकरणादि ॥ १ ॥—आर्याः

पात्रपरीक्षणमुदक-सावणप्रपसम्पदादिनियमाश्च ।

भावप्रामाण्येन तु, बुद्धस्य भवन्त्यपार्थानि ॥ २ ॥—आर्याः

शुभबुद्ध्या शुभफलदं, यदि च शुभं कर्म तत् समारब्धम् ।

शुभबुद्ध्या विप्राणां, पश्चादिवधे कथमधर्मः ? ॥ ३ ॥—आर्याः

यदप्युक्तं गन्धसमुद्भक्तवज्रजन्तूनामापूर्णां लोकः । तदत्राहिंसकत्वं दुर्लभमिति । उक्तं च—

“ जीवव्याप्ते लोके, यतेरहिंसा कथं भवेत् कृत्स्ना ? ।

उदधिमवगाहमानः, कथं न सङ्घट्टयेत् सलिलम् ? ॥ १ ॥—आर्याः

अत्रोच्यते—

“ इत्येष विप्रलापो, यत्कायाः सूक्ष्मपरिणताः पञ्च ।

अप्रतिघातिन इष्टाः, स्कन्धप्रतिभेद उक्तश्च ॥ २ ॥—आर्याः

अपि चाचित्ताः कायाः, प्रचुराः सन्तीह जीवनिर्मुक्ताः ।

स्याद् येषु यतेर्धृत्ति-निश्चासप्रभृतिचेष्टासु ॥ ३ ॥—आर्याः

अपि वा प्रमत्तमाह—हिंसकमर्हच्च वक्रजडकरणम् ।
 सूत्रोदितेन मार्गे—ण विहारश्चाप्रमादाख्यः ॥ ४ ॥—आर्या
 ज्ञानस्य हि समुणो यत्, स्वाध्यायशुभाय कर्मणे यतते ।
 नोऽसाध्यं साधयितुं, प्रवर्तते ज्ञानवान् पुरुषः ॥ ५ ॥—आर्या
 ज्ञानी कर्मक्षपणा—र्थमुत्थितो नो शठः प्रयतमानः ।
 सूत्रोदितेन विधिना, न बन्धकः सत्त्वमरणेऽपि ॥ ६ ॥—आर्या
 स्यान्नाम यदा बन्ध—श्छिन्नस्थस्य प्रमाददोषेण ।
 तस्य प्रायश्चित्तं, दशविधमातिष्ठति तदा सः ॥ ७ ॥—आर्या
 उपपादिताश्च कायाः, सर्वे मोक्षश्च सर्वतन्त्रेष्टः ।
 यदि चैवं नाहिंसा, स्यात् तस्मान्मोक्ष एव ननु ॥ ८ ॥—आर्या
 ब्रुवते परामहिंसां, सर्वे धर्मप्रवादिनो लोके ।
 तिष्ठति मिश्रावृत्तौ, ज्ञानरतौ सा त्वनारम्भे ॥ ९ ॥—आर्या

तस्मादसञ्चेतितोऽपि कर्मबन्धः समस्ति जीवव्याप्तेऽपि लोकेऽस्त्यहिंसकः साधुरिति ।
 यथोक्तमनुत्पादयन्तोऽपि दुःखं परस्य कामक्रोधादीनां निमित्ततां प्रतिपद्यमानाः काययोग-
 द्वारेणैव सायुज्यन्ते । यतः सर्वाङ्गोपाङ्गसुन्दरो मुनिर्योपितां कामाग्निद्वीपयति कस्यचिच्च
 तद्दर्शनात् प्रद्वेषः । यदि च बाह्यनिमित्तमात्राद् बन्धः, ततो मृगोऽपि बधहेतुरिति स्यात्, न
 तस्यापि बधनिमित्तत्वाद् बन्धः । तथा जैनैश्चोद्यते—नैमित्तिकं पापमनिच्छतो मायाध्वनवीयस्य
 मांसभक्षणमप्यदोषं स्यात् । एवं चोदित आह—यदि त्रिविधमाशयं नोत्पादयति । तद्यथा—
 मांसरसगृह्णाशयं तत्पर्येष्ट्याशयं बध्ये नैर्घृण्याशयं चेत्येतदप्यज्ञातपरसमयस्य फल्गु वचनम् ।
 यतो यावदात्माधिष्ठितः कायस्तावदप्रमत्तस्य आगमानुसारेण यतमानस्य नैवास्त्येनसा
 योगः । यथोक्तम्—

“यो रक्तो द्विष्टो वा, मृढो वा यं प्रयोगमाचरति ।

तस्माद्धि तदनुरूपो, बन्धस्तस्यार्हता प्रोक्तः ॥ १ ॥”—आर्या

यदा त्वचेतनः कायोपविद्धः सत्त्वेन तदाऽत्युत्पृष्टस्त्रिविधस्त्रिविधेनेति न तज्जनितः
 कर्मबन्धोऽस्ति । एतेन काष्ठादीनां पुण्यपापप्रसङ्ग उक्तो वेदितव्यः । यथोक्तमार्गे—“यं हि
 धर्मपुण्यपापक्रियायामिच्छतः क्रुद्धस्येव पुण्यार्थिनो निर्ग्रन्थशिरोलुब्धने पापप्रसङ्गात्” इत्यादि
 सर्वं प्रतिहृतं बोद्धव्यम् । न च दृष्टान्तः सर्वैर्विकल्पैरुपनेयः, अनुमानामात्रप्रसङ्गादिति ।
 यथोक्तम्—“मृगस्यापि बधनिमित्तकर्मबन्धः” इति । तत्राप्युक्तमेव पूर्वं—इति चानुक्तोप-

लम्भोऽप्यम् । वन्धो हि नः प्रयोगवशात् । न च तस्य हन्यमानस्य तत्र हिताप्रयोगोऽस्ति ।
औद्देशिकाधारम्भे चापश्यंभावी जीवधः शाक्यानाम् । यथोक्तम्—

“प्रतिसेवासंरासः, प्रतिधुतिभानुमोदना हीटाः ।
औद्देशिकादिनिर्वर्त्तने च नियमेन जीवधः ॥ १ ॥—आर्या
भित्तुनुद्दिश्य हते, दोषो न तु मांसमधुनेऽर्माष्टः ।
शाक्यानां सर्वानु-दिश्वारब्धमदन् भित्तुः ॥ २ ॥”—आर्या

कथमदुष्टः ? यस्मात् सच्चोऽपि हि न भित्तुज्यतिरेकेणान्योऽस्ति । यच्च सच्चदृश्य
कृतं तद् भित्तुद्देशेनैव कृतं, तदव्यतिरेकान् । मायायूनवीपभोदयति—

“कथमेपणीयमपि भिक्षुरदन् हिंसां न सोऽनुमन्येत ।
परितुष्यति यल्लब्धा, ग्रहणं न सस्त्यसति दोषे ॥ १ ॥”—आर्या

जैनेन्द्रास्त्वाहुः—

“इत्येष विप्रलापो, न स तुष्यति येन जीवधाताय ।
सुखमुत्सर्पति मेयं, धर्मोऽनेनेति तुष्यति तु ॥ २ ॥—आर्या
ननु देहेन समर्थे-नानेन सुखं तपोऽधितिष्ठामि ।
इति तुष्यतोऽस्ति न यते-मातापितृमैशुनानुमतिः ॥ ३ ॥”—आर्या

अथ कदाचिदाशङ्कत—

“औद्देशिकादिमोज्यपि, तथैव न तु तुष्यतीत्यपि न युक्तम् ।
आत्मार्थं हि हितानां, न यतिर्दयते स जीवानाम् ॥ ४ ॥—आर्या
इत्वाऽऽत्मार्थं सत्त्वं, समक्षमुपहृतमुदीक्ष्य तन्मांसम् ।
न हि गृह्णाति दयालु-गृह्णन् ननु निर्दयो भवति ॥ ५ ॥—आर्या
परमुद्दिश्वारब्ध-मपि तद् गृह्णन् कथं न विकृपः स्यात् ।
इत्येष विप्रलाप-स्तद्विचारब्धं स्वभावेन ॥ ६ ॥—आर्या
गृहिणा नह्यारम्भः, शक्यो वारयितुं सर्व एव जीवानाम् ।
स हि धर्मः संसरतां शक्यस्त्वौद्देशिकारम्भः ॥ ७ ॥”—आर्या

निवारयितुं यच्चोक्तमाश्रयत्रयविशुद्धमदतो मांसं न दोष इति (पृ० २४७, पं० १९)
तत्रोक्तं रसपरित्यागस्तपसि, तत्त्वमिति ॥ १९ ॥

प्रकृतमुच्यते । किञ्च प्रकृतं तपस्तत्र बाह्यमुक्तम् । अधुनाऽऽभ्यन्तरमुच्यते । तच्चाति-
शयेन कर्मनिर्देहनक्षमम् ।

अभ्यन्तराणि
पट्ट तपांसि

सूत्रम्—प्रायश्चित्त-विनय-वैयावृत्य-स्वाध्याय-
व्युत्सर्ग-ध्यानान्युत्तरम् ॥ १-२० ॥

भा०—सूत्रक्रमप्रामाण्यादुत्तरमित्यभ्यन्तरमाह । प्रायश्चित्तं १ विनयो २
वैयावृत्यं ३ स्वाध्यायो ४ व्युत्सर्गो ५ ध्यानं ६ इत्येतत् पट्विधं अभ्यन्तरं
तपः ॥ २० ॥

अभ्यन्तरतपो-
लक्षणम्

टी०—अन्तर्व्यापारभूयस्त्वा-दन्यतीर्थविशेषतः ।

बाह्यद्रव्यानपेक्षत्वा-दान्तरं तप उच्यते ॥ १ ॥—अनु०

प्रायश्चित्तादीनां ध्यानान्तानां द्वन्द्वः । मूलोत्तरगुणेषु स्वल्पोऽप्यतीचारः चित्तं मलि-
नयतीति तत्प्रकाशनाय तच्छुद्धयैव प्रायश्चित्तं विहितं, पापच्छेदका-
रित्वात् प्रायश्चित्तमिति । पृषोदरादित्वाच्छब्दसंस्कारः । प्रायो बाहु-
ल्येन चित्तविशुद्धिहेतुत्वात् प्रायश्चित्तम् । विनीयते येनाष्टप्रकारं कर्मा-
पनीयते स विनयः । श्रुतोपदेशेन व्यावृत्तो-व्यग्रस्तद्भावो वैयावृत्यम् । सुषु-मर्यादया
कालवेलापरिहारेण पौरुष्यपेक्षया वाऽऽध्यायः स्वाध्यायः । विविधस्यान्नपानवस्त्रपात्रादेः
संसक्तस्यातिरिक्तस्य च परित्याग उत्सर्गो व्युत्सर्गः । बाह्यायचित्तानां आगमविधानेन
निरोधो ध्यानम् । उत्तरमिति पूर्वसूत्रोपन्यस्तबाह्यतपोऽपेक्षया सूत्रानुपूर्वीप्रामाण्यादुत्तर-
मित्यभ्यन्तरमाह । एतदपि पट्टप्रकारमभ्यन्तरं तप इति तदेतदभ्यन्तरं तपः ॥ २० ॥

अभ्यन्तरतपो-
भेदनिर्देशः

सूत्रम्—नव-चतुर्-दश-पञ्च-द्विभेदं यथाक्रमं

प्राग् ध्यानात् ॥ १-२१ ॥

भा०—तदभ्यन्तरं तपः नव-चतुर्-दश-पञ्च-द्विभेदं भवति यथाक्रमं प्राग्
ध्यानात् । इत उत्तरं वक्ष्यामः ॥ २१ ॥ तद्यथा—

टी०—नवादीनां भेदशब्दोपसंहितानां भेदशब्देन बहुव्रीहिः, द्विपदवृत्तौ समासे
समानाधिकरणे बहुलमुत्तरपदलोपविज्ञानमुष्टमुखन्यायेन । नव च चत्वारश्च दश च पञ्च च
द्वौ च भेदाश्च ते नवचतुर्दशपञ्चद्विभेदाः । एते भेदा यस्येत्येकस्य भेदशब्दस्य लोपः ।
यथाक्रममिति यथासङ्ख्यम् । प्राग् ध्यानात् प्रायश्चित्तादारभ्य यावद् व्युत्सर्ग इति । इतः—
अस्मात् सूत्रादुत्तरं यद् वक्ष्यामः प्रायश्चित्तादित्यंभेदमवसेयमिति ॥ २१ ॥

लम्भोऽप्यम् । वन्धो हि नः प्रयोगवशात् । न च तस्य हन्यमानस्य तत्र हिंसाप्रयोगोऽस्ति ।
औद्देशिकाधारम्मे चावश्यंभावी जीववधः शापयानाम् । यथोक्तम्—

“प्रतिसेवासंवातः, प्रतिधुतिशानुमोदना हीष्टाः ।
औद्देशिकादिनिर्वर्तने च नियमेन जीववधः ॥ १ ॥—आर्या
मिधुनुद्दिश्य हते, दोषो न तु मांसमध्वजेऽभीष्टः ।
शापयानां सर्वानु-दिश्वारब्धमदन् मिधुः ॥ २ ॥”—आर्या

कथमदुष्टः ? यस्मात् सज्जोऽपि हि न मिधुव्यतिरेकेणान्योऽस्ति । यच्च सङ्ग्रहस्य
कृतं तद् मिधुदेहेनैव कृतं, तदव्यतिरेकात् । मायाग्नवीर्यशोदयति—

“कथमेपणीयमपि मिधुरदन् हिंसां न सोऽनुमन्येत ।
परितुष्यति यल्लब्ध्वा, ग्रहणं नक्षस्त्यसति दोषे ॥ १ ॥”—आर्या

जैनेन्द्रास्ताहुः—

“इत्येष विप्रलापो, न स तुष्यति येन जीवधाताय ।
सुखमुत्सर्पति मेयं, धर्मोज्जेनेति तुष्यति तु ॥ २ ॥—आर्या
ननु देहेन समर्थे-नानेन सुखं तपोऽपितिष्ठामि ।
इति तुष्यतोऽस्ति न यते-मार्तापितृमैथुनानुमतिः ॥ ३ ॥”—आर्या

अथ कदाचिदाशङ्कत—

“औद्देशिकादिभोज्यपि, तथैव न तु तुष्यतीत्यपि न युक्तम् ।
आत्मार्थं हि हितानां, न यतिर्दयते स जीवानाम् ॥ ४ ॥—आर्या
हत्वाऽऽत्मार्थं सत्त्वं, समक्षमुपहतमुदीक्ष्य तन्मांसम् ।
न हि गृह्णाति दयालु-गृह्णन् ननु निर्दयो भवति ॥ ५ ॥—आर्या
परमुद्दिश्वारब्ध-मपि तद् गृह्णन् कथं न विकृपः स्यात् ।
इत्येष विप्रलाप-स्तद्विश्वारब्धं स्वभावेन ॥ ६ ॥—आर्या
गृहिणा नक्षारम्भः, शक्यो वारयितुं सर्व एव जीवानाम् ।
स हि धर्मः संसरतां शक्यस्त्वौद्देशिकारम्भः ॥ ७ ॥”—आर्या

निवारयितुं यच्चोक्तमाशयत्रयविशुद्धमदतो मांसं न दोष इति (पृ० २४७, पं० १९०)
तत्रोक्तं रसपरित्यागस्तपसि, तत्त्वमिति ॥ १९ ॥

प्रकृतमुच्यते । किञ्च प्रकृतं तपस्तत्र बाह्यमुक्तम् । अधुनाऽऽभ्यन्तरमुच्यते । तच्चाति-
शयेन कर्मनिर्दहनक्षमम् ।

युक्तः प्रत्यवमर्शः—पश्चात्तापः उत्सृज्यमिदं मया दुष्टं कृतमिति स्वच्छन्दतो न सूत्रा-
नुसारेणेति समुपजावविप्रतिसारः प्रतीपमपसर्पति प्रत्याख्याति—न पुनरेवं करिष्यामीति
प्रत्याख्यानं प्रतिक्रमणं, कायोत्सर्गकरणं चेति । कायस्य—शरीरस्य उत्सर्गः—उज्झनं
भावतः कायोत्सर्गः । यस्मात् सुविशुद्धभावस्यापि ममायं कायो बलान्नपतितः कायेष्विति
न मे भावदोष इति ।

तदेतदेवंविधं प्रतिक्रमणं प्रायश्चित्तमहिंसकस्य गुप्तिमितिप्रमादिनो गुरुनासादयतो
विनयहानिमाचरत इच्छाकारादिसामाचारीमप्रयुज्जानस्य लघुकर्मपादत्तमूर्च्छावतो विधिशून्य-
कासजृम्भितक्षुतवातमोक्षणकन्दर्पहासविकथादिमतो विहितं तदुभयप्रायश्चित्तनिरूपणायाह—

विवेकस्य
पर्यायाः
भा०—एतदुभयमालोचनप्रतिक्रमणे । विवेको विवेचनं विशो-
धनं प्रत्युपेक्षणमित्यनर्थान्तरम् । स एष संसक्तान्नपानोपधि-
शय्यादिषु भवति ॥

टी०—एतदुभयमालोचनप्रतिक्रमणे इति । आलोचनं व्याख्यातं प्रतिक्रमणं च ।
एतदेवोभयं प्रायश्चित्तं प्राणालोचनं पश्चाद् गुरुसन्दिष्टस्य प्रतिक्रमणम् । एतच्चोभयं प्रायश्चित्तं
सम्भ्रमभयातुरापत्सहसाज्ञाभोगानात्मवशगतस्य दुष्टचिन्तितभाषणचेष्टावतश्च विहितम् ।
सम्प्रति विवेकप्रायश्चित्तवसरः—विवेको विवेचनमित्यादि । विवेकः—त्यागपरिणामः । वि-
वेचनं—भावविशुद्धिः । विशोधनं—निरवयवता पुनः प्रत्युपेक्षणं प्रस्फोटनमीक्षणमेव वा प्रयत्नेन
स्वल्पोऽप्यवयवो नास्तीति । विशुद्धिरित्येते पर्यायशब्दा अभिन्नमर्थमभिदधति । विवेकप्राय-
श्चित्तस्य विषयं दर्शयति—स एष विवेकः संसक्तान्नपानोपकरणादिषु भवतीति ।
उपयुक्तेन गीतार्थेन गृहीतं प्राक् पश्चादवगतमशुद्धं विवेकार्हम् । अन्नपानग्रहणात् पिण्डपरिग्रहः ।
उपधिरौधिकौपग्रहिकलक्षणः । शय्या—प्रतिश्रयः । आदिग्रहणाद् डगलकभस्ममल्ल(क)भेषजादि-
परिग्रह इत्येवं विवेक एव प्रायश्चित्तमिति ॥

सम्प्रति व्युत्सर्गप्रायश्चित्तमुच्यते—

भा०—व्युत्सर्गः प्रतिष्ठापनमित्यनर्थान्तरम् । एषोऽप्य-
व्युत्सर्गस्य पर्यायः नेषणीयान्नोपकरणादिषु अशङ्कनीयविवेकेषु च भवति ॥

टी०—व्युत्सर्ग इत्यादि । विशिष्ट उत्सर्गो व्युत्सर्गः—प्राणिधानपूर्वको निरोधः । काय-
वागव्यापारस्य, पर्यायान्तरेण व्याचष्टे—प्रतिष्ठापनमित्यनर्थान्तरम् । प्रतिष्ठापनशब्दः परि-
त्यागार्थः । कायोत्सर्गप्रायश्चित्तस्य विषयमादर्शयति—एषोऽपि कायोत्सर्गः प्रायश्चित्तं भवति ।
क ? अनेषणीयादिषु—त्यक्तेषु । तत्रानेषणीयमुद्रमाद्यविशुद्धमन्नपानमुपकरणं वा प्रतिष्ठाप्य

तद्यथेत्यनेन गृहं सम्यग्भूति । अभ्यन्तरतपोभेदस्याप्यस्य निर्दिष्टविकल्पसङ्ख्यस्य
तन्नेदानामाख्याविशेषप्रसङ्गस्यार्थमिदमुच्यतेऽत्र—

प्रापञ्चितस्य
नव भेदाः

सूत्रम्—आलोचन-प्रतिक्रमण-तदुभय-विवेक-व्युत्सर्ग-
तप-उच्छेद-परिहारो-पस्थापनानि ॥ ९-२२ ॥

भा०—प्रापञ्चितं नवभेदम् । तद्यथा—आलोचनं, प्रतिक्रमणं, आलोचन-
प्रतिक्रमणे, विवेकः, व्युत्सर्गः, तपः, उच्छेदः, परिहारः, उपस्थापनमिति ॥

टी०—आलोचनादय उपस्थापनान्ताः कृत्वद्वा ननुग्रहलिङ्गेन निर्दिष्टाः । प्राप-
ञ्चितं नवभेदमित्यादि विवरणम् । औपसह्यनानिहः मुद् । तद्यथेत्यादिना नवापि भेदान्
विवेकेन दर्शयति । तदुभयमित्येतद् व्याचष्टे—आलोचन-प्रतिक्रमणे इति । तदित्यने-
नालोचनं प्रतिक्रमणं च सङ्गृहीतम् । एष च तृतीयो भेदः । आलोचनादीन् भाष्यकार एव
क्रमेण विवृणोति । अनया मर्यादया दोषरहितः कार्याकार्याव्युत्पन्नबालजल्पितवन् सकलम-
तीचारमाचष्टे—प्रत्यक्षीकरोति प्रकाशयत्यालोचनादीय गुरवे । तत्र कश्चिदतीचारः प्रकाश-
मात्रेणैवापोक्षते, यथाश्रुतोपदिष्टस्यापारानुष्ठापी मोक्षाय प्रयतमानोऽवश्यकरणीयेषु प्रत्युपेक्ष-
णप्रमार्जनवैयाघ्रस्यस्वाध्यायतपश्चरणाहाराद्युचारविहारावनिर्चेत्ययतिवन्दनादिषु कार्येषु अत्त-
न्तोपयुक्तो निःसपन्नः प्रवर्तते व्यस्तस्थूलातिचारः यस्मात्प्रमादक्रियाविशुद्धपर्यमालो-
चनमात्रादेव विशुध्यति । तस्यालोचनस्यैकार्थाः पर्यायाः—

आलोचनस्य
पर्यायाः

भा०—आलोचनं विवरणं प्रकाशनमाख्यानं प्रादुष्करण-
मित्यनर्थान्तरम् ॥

टी०—आलोचनं मर्यादनं मर्यादया गुरोर्निवेदनम् । पिण्डिताख्यानस्य विवरणं
द्रव्यादिभेदेन । प्रकाशनं गुरोश्चेतसि सम्यगतीचारसमारोपणम् । आख्यानं प्रथमं मृदुना
चेतसा । प्रादुष्करणं निन्दा-गर्हाद्वारेण । इति—एवमनर्थान्तरम्—एकार्थत्वं परमार्थत इति ॥

प्रतिक्रमणमित्यादि स्वयमेव विवृणोति भाष्यकारः—

भा०—प्रतिक्रमणं मिथ्यादुष्कृतसंप्रयुक्तं प्रत्यवमर्शः प्रत्याख्यानं कायो-
त्सर्गकरणं च ॥

टी०—अतीचाराभिमुख्यपरिहारेण प्रतीपं क्रमणम्—अपसरणं प्रतिक्रमणम् । एत-
दाह—मिथ्या-अलीकमुत्सृज्यन्मार्गः । दुष्टं कृतं दुष्कृतं चरणविराधनमित्यर्थः । तेन सम्प्र-

१ 'प्रकृत्यर्थ' इति ड-च-पाठः । २ 'स्थानानि' इति च-पाठः । ३ 'स्थानमिति' इति ग-पाठः ।

४ 'निष्पन्नः' इति च-पाठः । ५ 'प्रकटनं' इति घ-पाठः ।

युक्तः प्रत्ययमर्शः—पथात्तापः उत्सृजमिदं मया दुष्टं कृतमिति स्वच्छन्दतो न सूत्रा-
नुसारेणेति समुपजातविप्रतिसारः प्रतीपमपसर्पति प्रत्याख्याति—न पुनरेवं करिष्यामीति
प्रत्याख्यानं प्रतिक्रमणं, कायोत्सर्गकरणं चेति । कायस्य-शरीरस्य उत्सर्गः—उज्झनं
भावतः कायोत्सर्गः । यस्मात् सुविशुद्धभावस्यापि ममायं कायो बलान्निपतितः कायेष्विति
न मे भावदोष इति ।

तदेतदेवंविधं प्रतिक्रमणं प्रायश्चित्तमहिंसकस्य गुप्तिसमितिप्रमादिनो गुरुनासादयतो
विनयहानिमाचरत इच्छाकारादिसामाचारीमप्रयुञ्जानस्य लघुकर्मपादत्तमूर्च्छावतो विधिशून्य-
कासजृम्भितक्षुत्वातमोक्षणकन्दर्पहासविकथादिमतो विहितं तदुभयप्रायश्चित्तनिरूपणायाह—

विवेकस्य पर्यायाः
भा०—एतदुभयमालोचनप्रतिक्रमणे । विवेको विवेचनं विशो-
धनं प्रत्युपेक्षणमित्यनर्थान्तरम् । स एष संसक्तान्नपानोपधि-
शय्यादिषु भवति ॥

टी०—एतदुभयमालोचनप्रतिक्रमणे इति । आलोचनं व्याख्यातं प्रतिक्रमणं च ।
एतदेवोभयं प्रायश्चित्तं प्रागालोचनं पश्चाद् गुरुसन्दिग्धस्य प्रतिक्रमणम् । एतच्चोभयं प्रायश्चित्तं
सम्भ्रमभयातुरापत्सहसाऽज्ञाभोगानात्मवशगतस्य दुष्टचिन्तितभाषणचेष्टावतश्च विहितम् ।
सम्प्रति विवेकप्रायश्चित्तावसरः—विवेको विवेचनमित्यादि । विवेकः—त्यागपरिणामः । वि-
वेचनं—भावविशुद्धिः । विशोधनं—निरवयवता पुनः प्रत्युपेक्षणं प्रस्फोटनमीक्षणमेव वा प्रयत्नेन
स्त्रलपोऽप्यवयवो नास्तीति । विशुद्धिरित्येते पर्यायशब्दा अभिन्नमर्थमभिदधति । विवेकप्राय-
श्चित्तस्य विषयं दर्शयति—स एष विवेकः संसक्तान्नपानोपकरणादिषु भवतीति ।
उपयुक्तेन गीतार्थेन गृहीतं प्राक् पश्चादवगतमशुद्धं विवेकार्हम् । अन्नपानग्रहणात् पिण्डपरिग्रहः ।
उपधिरौधिकौपग्रहिकलक्षणः । शय्या—प्रतिश्रयः । आदिग्रहणाद् डगलकभस्ममल्ल(क)भेषजादि-
परिग्रह इत्येवं विवेक एव प्रायश्चित्तमिति ॥

सम्प्रति व्युत्सर्गप्रायश्चित्तमुच्यते—

भा०—व्युत्सर्गः प्रतिष्ठापनमित्यनर्थान्तरम् । एषोऽप्य-
व्युत्सर्गस्य पर्यायः नेपणीयान्नोपकरणादिषु अशङ्कनीयविवेकेषु च भवति ॥

टी०—व्युत्सर्ग इत्यादि । विशिष्ट उत्सर्गो व्युत्सर्गः—प्रणिधानपूर्वको निरोधः । काय-
वागव्यापारस्य, पर्यायान्तरेण व्याचष्टे—प्रतिष्ठापनमित्यनर्थान्तरम् । प्रतिष्ठापनशब्दः परि-
त्यागार्थः । कायोत्सर्गप्रायश्चित्तस्य विषयमादर्शयति—एषोऽपि कायोत्सर्गः प्रायश्चित्तं भवति ।
क ? अनेपणीयादिषु—त्यक्तेषु । तत्रानेपणीयमुद्गमाद्यविशुद्धमन्नपानमुपकरणं वा प्रतिष्ठाप्य

कायोत्सर्गः कार्यः । आदिग्रहणाद् गमनागमनविहारभुतगावयसमदर्शननौतन्त्रिकोचर-
प्रसवणावरणपरिग्रहः । अशादकनीयवियेकेषु चेति । मनसंगतकगत्तदभिनकादिषु न
प्राणिनो वियेक्तुं शक्यन्त इत्यग्नूनीयवियेकेषु च सक्तप्रभृतिषु प्रतिष्ठापितेषु कायोत्सर्गे
एव तपः प्रापयितुं भवतीति ॥

तपःप्रापयितविवक्षया त्वाह—

भा०—तपो याद्यमनशानादि प्रकीर्णं चानेकविधं चन्द्रप्रतिमादि ॥

टी०—तपो याद्यमनशानादि । प्रापयितमित्यभ्यन्तरं तपः, अनशनादि तु वाक्यम् ।
याद्याभ्यन्तरता च केनचिदंशेनेत्यविरोधः । तत्रानशनग्रहणाच्चतुर्थमक्तपरिग्रहः, भुतानुशा-
रात् पञ्चमव्यवहारानुसाराच्च । तत्र मध्यमग्रहणं मध्यमग्रहणाद्यामेदपरिग्रहोऽपि । तत्राद्याः
पञ्चक-दशक-विंशति-पञ्चविंशतिमेदा लघवो गुरवश्च । मासोऽपि च लघुगुरुद्वयः । चत्वारश्च
मासा लघवो गुरवश्च । पृ० च मासा लघुगुरवः मध्यं च । भिन्नमासो लघुगुरुमेदः । सर्वमेतत्
तपः प्रापयितुं ज्ञानदर्शनचारिशपराधानुरूपमागमेऽतिचारविशुद्धपथम् । सम्प्रति पञ्चम-
व्यवहारप्रमाणेन यतयो भूयसा विशुद्धिमाचरन्ति । तत्र निर्विकृत्याद्यष्टममक्तान्तम् । तत्राने-
कातिचारविषयम् । यथा उद्देशकाध्ययनधृतस्कन्धाङ्गेषु प्रमादिनः कालविन्यातिक्रमादिऽ
क्रमेण निर्विकृत्याद्याचाम्लान्तमनागाढयोगे, आगाढे तु पुरस्तादर्थचतुर्थमक्तान्तम् । एव-
मादि प्रकीर्णकं चानेकविधं चन्द्रप्रतिमादीत्युक्तलक्षणं वाक्ये तपसि प्राक् प्रपञ्चनेति ॥

छेदप्रापयित्वाभिधितस्योवाच—

छेदस्य पर्यायाः
भा०—छेदोऽपवर्तनमपहार इत्यनर्थान्तरम् । स प्रव्रज्यादिवस-
पक्ष-मास-संवत्सराणामन्यतमेपां भवति ॥

टी०—छेदोऽपवर्तनमपहार इत्यभिन्नार्थाः पर्यायाः । स च छेदः पर्यायस्य महा-
व्रतारोपणकालादारभ्य गण्यते । एतदेवाह—प्रव्रज्येत्यादि । प्रव्रज्यादिवस-पक्ष-मास-
संवत्सराणामन्यतमेपां भवति । प्रव्रज्यादिवसो यत्र महाव्रतारोपणं कृतं तदादिः
पर्यायः । तत्र पञ्चकादिच्छेदपर्यायस्य यथा यस्य तावद् दश वर्षाण्यारोपितमहाव्रतस्यापराधा-
नुरूपः कदाचित् पञ्चकच्छेदः कदाचिच्च दशक इत्यादि यावत् पञ्चमासपरिमाणच्छेदो लघु-
गुरुत्वा, एवंविधेन छेदेन छिद्यमानः प्रव्रज्यादिवसमप्यपहरतीति । अस्य च विषयस्तपसा
गवितः तपसोऽसमर्थस्तपस्याश्रद्धानः तपसा च यो न दाम्पत्यतिपरिणामकश्चेत्यादि ॥

सम्प्रति मूलप्रापयित्वाभिधीयते—

भा०—परिहारो मासिकादिः । उपस्थानं पुनर्दीक्षणं पुन-
उपस्थापनस्य पर्यायाः
श्ररणं पुनर्व्रतारोपणमित्यनर्थान्तरम् ॥

टी०—परिहारो मासिकादिरिति । इदं मूलप्रायश्चित्तोपलक्षणम् । परिह्रियते अस्मिन्
सति वन्दनालापान्नपानप्रदानादिक्रियया साधुभिरिति परिहारः । स च मासादिकः पणमा-
सान्तः । तस्य चान्ते कचिन्मूलं पुनर्नवतारोपणं तद्विषयः सङ्कल्पात् कृतः प्राणातिपातो

अनवस्थाप्यपार-
श्चिकयोरन्तर्भावः

दर्पाच्चतुर्यसेवनमुत्कृष्टं मृषावादादि वा सेवमानस्येत्येवमादिः । अनव-
स्थाप्यपारश्चिकप्रतिपादनार्थमाह—उपस्थापनं पुनर्दीक्षणमित्यादि ।

अनवस्थाप्यपारश्चिकप्रायश्चित्ते लिङ्गक्षेत्रकालतपःसाधर्म्यादेकस्थीकृत्योक्ते

तत्र यथोक्तं तपो यावन्न कृतं तावन्न व्रतेषु लिङ्गे वा स्थाप्यते इत्यनवस्थाप्य तेनैव
तपसाऽतिचारपारमश्चतीति पारश्चिकः । पृथोदरादिपाठाच्च संस्कारः शब्दस्य । तयोः
पर्यन्ते तेषुपस्थापनं—व्यवस्थानं पुनर्दीक्षणं—पुनः प्रव्रज्याप्रतिपत्तिः पुनश्चरणं—चारित्र्यं
पुनर्नवतारोपणमित्यनर्थान्तरम् । तत्रानवस्थाप्यविषयः साधर्मिकान्यधार्मिकास्तेयहस्तता-
डनादिः दुष्टमूढान्योन्यकरणादिः पारश्चिकस्येति ॥

भा०—तदेतन्नवविधं प्रायश्चित्तं देशं कालं शक्तिं संहननं संयमविराधनां
च कायेन्द्रियजातिगुणोत्कर्षकृतां च प्राप्य विशुद्ध्यर्थं यथाऽर्हं दीयते चाचर्यते च ॥

टी०—तदेतन्नवविधं प्रायश्चित्तमित्यादि । तदेतदित्यालोचनादेः परामर्शः ।

प्रायश्चित्तप्रकार-
णां सङ्ख्या

नवविधमिति स्वर्कृतसूत्रसन्निवेशमाश्रित्योक्तम् । आप्ते तु दशधा विश-
तिधा वाऽभिहितं प्रायश्चित्तं वक्ष्यमाणनिर्वचनम् । देशो निर्गुणः किल
क्षेत्रम् । कालः स्निग्धो रूक्षः साधारणश्च । शक्तिः प्रायश्चित्तकारिणो

वीर्यं—सामर्थ्यम् । संहननं वज्रर्षभनाराचादि । संयमः सप्तदशभेदः समस्तो वा
मूलगुणोत्तरगुणकलापः तस्य विराधना—खण्डनमतिचरणम् । चशब्दः समुच्चयार्थः ।
तां विराधनां विशिनष्टि—कायेन्द्रियेत्यादि । कायाः पृथिव्यादयः षट्सङ्ख्याः । तत्रा-
वनि-जल-ज्वलन-पवन-प्रत्येकवनस्पतिषु सङ्घटन-परितापना-श्वद्रावणविषयमन्यादृशं प्रायश्चित्त-
मन्यादृक् साधारणवनस्पतावन्यादृशं च द्वि-त्रि-चतुः-पञ्चेन्द्रियकायेषु इत्यमुषुषुज्य यथावद्
देयम् । एवं कालादयोऽपि पर्यालोचनीयास्तदनुरूपं च देयमिति । तथा एक-द्वि-त्रि-
चतुः-पञ्चेन्द्रियप्राणिप्रत्युपेक्षणेन च विमजनीयं प्रायश्चित्तम् । अथवा एक-द्वि-त्रि-चतुः-
पञ्चेन्द्रियजातिद्वारेण गुणा राम-द्वेष-मोहाः तेषामुत्कर्षा-ऽपकर्ष-मध्यावस्थाः समीक्ष्य मृग-
राज-गवादिव्यापादकवत् तत्कृतां च विराधनां प्राप्य अतिचारविशोधनार्थं यथाऽर्हमपराधा-
नुरूपं दीयते चाचर्यते च प्रायश्चित्तमिति ॥

कायोत्सर्गः कार्यः । आदिप्रदणाद् गमनागमनविहारभुतगारघसप्रदर्शनमौक्तिकप्रयोग-
प्रसवणावरणपरिग्रहः । अशङ्कनीयवियेकेषु चेति । मनसंगतमनुकूलचित्तकादिषु न
प्राणिनो विवेक्तुं शक्यन्त इत्यशङ्कनीयवियेकेषु च मनुप्रभृतिषु प्रतिष्ठापितेषु कायोत्सर्ग-
एव तपः प्रापयितुं भवतीति ॥

तपःप्रापयितुं विधया त्वाद—

भा०—तपो याणामनशानादि प्रकीर्णं चानेकविधं चन्द्रप्रतिमादि ॥

टी०—तपो याणामनशानादि । प्रापयितुमित्यन्तरं तपः, अनग्रनादि तु वाच्यम् ।
वाद्याभ्यन्तरता च केनचिदंशेनेत्यविरोधः । तत्रानग्रनग्रहणावतुर्धर्मकपरिग्रहः, भुतानुसा-
रात् पञ्चमव्यवहारानुसाराच्च । तच्च मध्यमग्रहणं मध्यमग्रहणाच्चाद्यभेदपरिग्रहोऽपि । तत्राद्याः
पञ्चक-दशक-विंशति-पञ्चविंशतिभेदा लघवो गुरुत्वम् । मासोऽपि च लघुगुरुः । चत्वारश्च
मासा लघवो गुरुव्य । षट् च मासा लघुगुरुवः मध्यं च । निम्नमासो लघुगुरुभेदः । सर्वमेतत्
तपः प्रापयितुं ज्ञानदर्शनचारिप्रापरापानुरूपमागमेऽतिनारविशुद्धपर्यम् । सम्प्रति पञ्चम-
व्यवहारप्रमाणेन यतयो भूयसा विशुद्धिमाचरन्ति । तच्च निर्विकृत्याद्यष्टमभक्तान्तम् । तच्चाने-
कातिचारविषयम् । यथा उद्देशकाप्ययनर्थात्स्कन्धाङ्गेषु प्रमादिनः कालविनयातिक्रमादिषु
क्रमेण निर्विकृत्याद्याचान्तान्तमनागाढयोगे, आगाढे तु पुरस्तादर्थचतुर्थभक्तान्तम् । एव-
मादि प्रकीर्णकं चानेकविधं चन्द्रप्रतिमादीत्युक्तलक्षणं वाद्ये तपसि प्राक् प्रपञ्चेति ॥

छेदप्रापयित्वाभिधित्तयोवाच—

भा०—छेदोऽपवर्तनमपहार इत्यनर्थान्तरम् । स प्रव्रज्यादिवस-
छेदस्य पर्यायाः पक्ष-मास-संवत्सराणामन्यतमेपां भवति ॥

टी०—छेदोऽपवर्तनमपहार इत्यभिधित्वाभिधित्तयोः पर्यायाः । स च छेदः पर्यायस्य महा-
व्रतारोपणकालादारभ्य गण्यते । एतदेवाह—प्रव्रज्येत्पादि । प्रव्रज्यादिवस-पक्ष-मास-
संवत्सराणामन्यतमेपां भवति । प्रव्रज्यादिवसो यत्र महाव्रतारोपणं कृतं तदादिः
पर्यायः । तत्र पञ्चकादिच्छेदपर्यायस्य यथा यस्य तावद् दश वर्षाभ्यारोपितमहाव्रतस्यापराधा-
नुरूपः कदाचित् पञ्चकच्छेदः कदाचिच्च दशक इत्यादि यावत् पञ्चमासपरिमाणच्छेदो लघु-
गुरुत्वा, एवंविधेन छेदेन छिद्यमानः प्रव्रज्यादिवसमप्यपहरतीति । अस्य च विषयस्तपसा
गर्वितः तपसोऽसमर्थस्तपश्चाश्रद्धानः तपसा च यो न दाम्यत्यतिपरिणामकश्चेत्यादि ॥

सम्प्रति मूलप्रापयित्तमभिधीयते—

भा०—परिहारो मासिकादिः । उपस्थानं पुनर्दीक्षणं पुन-
उपस्थापनस्य पर्यायाः श्रवणं पुनर्व्रतारोपणमित्यनर्थान्तरम् ॥

टी०—परिहारो मासिकादिरिति । इदं मूलप्रायश्चित्तोपलक्षणम् । परिह्रियते अस्मिन्
 सति वन्दनालापान्नपानप्रदानादिक्रियया साधुभिरिति परिहारः । स च मासादिकः षण्मा-
 सान्तः । तस्य चान्ते कचिन्मूलं पुनर्व्रतारोपणं तद्विषयः सङ्कल्पात् कृतः प्राणातिपातो
 दर्पाचतुर्थसेवनमुत्कृष्टं मृषावादादि वा सेवमानस्येत्येवमादिः । अनव-
 स्थाप्यपार-
 श्विकयोरन्तर्भावः
 स्थाप्यपारश्विकप्रतिपादनार्थमाह—उपस्थापनं पुनर्दीक्षणमित्यादि ।
 अनवस्थाप्यपारश्विकप्रायश्चित्ते लिङ्गक्षेत्रकालतपःसाधर्म्यादेकस्थीकृत्योक्ते
 तत्र यथोक्तं तपो यावन्न कृतं तावन्न व्रतेषु लिङ्गे वा स्थाप्यते इत्यनवस्थाप्य तेनैव
 तपसाऽतिचारपारमञ्चतीति पारश्विकः । प्रयोदरादिपाठाच्च संस्कारः शब्दस्य । तयोः
 पर्यन्ते तेषुपस्थापनं—व्यवस्थानं पुनर्दीक्षणं—पुनः प्रव्रज्याप्रतिपत्तिः पुनश्चरणं—चारित्रं
 पुनर्व्रतारोपणमित्यनर्थान्तरम् । तत्रानवस्थाप्यविषयः साधर्मिकान्यधार्मिकास्तेयहस्तता-
 डनादिः दुष्टमृढान्योन्यकरणादिः पारश्विकस्येति ॥

भा०—तदेतन्नवविधं प्रायश्चित्तं देशं कालं शक्तिं संहननं संयमविराधनां
 च कायेन्द्रियजातिगुणोत्कर्षकृतां च प्राप्य विशुद्ध्यर्थं यथाऽहं दीयते चाचर्यते च ॥

टी०—तदेतन्नवविधं प्रायश्चित्तमित्यादि । तदेतदित्यालोचनादेः परामर्शः ।
 नवविधमिति स्वर्कृतसूत्रसन्निवेशमाश्रित्योक्तम् । आप्ते तु दशधा विंश-
 तिधा वाऽभिहितं प्रायश्चित्तं वक्ष्यमाणनिर्वचनम् । देशो निर्गुणः किल
 क्षेत्रम् । कालः स्निग्धो रूक्षः साधारणश्च । शक्तिः प्रायश्चित्तकारिणो
 वीर्यं—सामर्थ्यम् । संहननं वज्रर्पभनाराचादि । संयमः सप्तदशभेदः समस्तो वा
 मूलगुणोत्तरगुणकलापः तस्य विराधना—खण्डनमतिचरणम् । चशब्दः समुच्चयार्थः ।
 तां विराधनां विशिनष्टि—कायेन्द्रियेत्यादि । कायाः पृथिव्यादयः पदसङ्ख्याः । तत्रा-
 वनि-जल-ज्वलन-पवन-प्रत्येकवनस्पतिषु सङ्घटन-परितापना-ज्वद्रावणविषयमन्यादृशं प्रायश्चित्त-
 मन्यादृक् साधारणवनस्पतावन्यादृशं च द्वि-त्रि-चतुः-पञ्चेन्द्रियकायेषु इत्थमुपपुञ्ज्य यथावद्
 देयम् । एवं कालादयोऽपि पर्यालोचनीयास्तदनु रूपं च देयमिति । तथा एक-द्वि-त्रि-
 चतुः-पञ्चेन्द्रियप्राणिप्रत्युपेक्षणेन च विभजनीयं प्रायश्चित्तम् । अथवा एक-द्वि-त्रि-चतुः-
 पञ्चेन्द्रियजातिद्वारेण गुणा राग-द्वेष-मोहाः तेषामुत्कर्षा-ऽपकर्ष-मध्यावस्थाः समीक्ष्य मृग-
 राज-गवादिव्यापादकवत् तत्कृतां च विराधनां प्राप्य अतिचारविशोधनार्थं यथाऽहंमपराधा-
 नुरूपं दीयते चाचर्यते च प्रायश्चित्तमिति ॥

सम्प्रति प्रापश्चित्तमिति शब्दं व्युत्पादयति—

भा०—‘चित्ती सञ्ज्ञानविशुद्धयोः’ धातुः । तस्य चित्तमिति भवति निष्ठान्तमौणादिकं च ॥ एवमेभिरालोचनादिभिः कृच्छ्रैस्तपो-
प्रापश्चित्तशब्दस्य व्युत्पादनम् विशेषैर्जनिताप्रमादः तं व्यतिक्रमं प्रापश्चेतपति, चेतयंश्च न पुनराचरतीति । अतः प्रापश्चित्तमपराधो वा प्रापस्तेन विशुध्यत इति । अतश्च प्रापश्चित्तमिति ॥ २२ ॥

टी०—चित्ती सञ्ज्ञानविशुद्धयोर्धातुरित्यादि । श्रीमत्सेनाद् परतोऽन्यैर्वाक्य-
रणैरर्थद्वये पठितो धातुः सञ्ज्ञाने विशुद्धौ च । इह विशुद्धयर्थस्य सह सञ्ज्ञानेन ग्रहणम् ।
अथवा ‘उनेकार्था धातव’ इति सञ्ज्ञाने पठितो विशुद्धायपि वर्तते । भाष्यकृता चोपयुज्यमान-
मेवार्थमभिसन्धाय विशुद्धिरपि पठिता तस्य चित्तमिति रूपं भवति निष्ठान्तमौणादिकं
च चेततीति चित्तं विशुद्धयतीत्यर्थः । भावविशुद्धिसुपज्ञायमानां सञ्ज्ञानार्ते चेतति-
प्रणिदधान इति । ‘अजृष्टसिन्धुः कः’ (उणादिसूत्रे ३७७) कस्य च निष्ठासञ्ज्ञा ।
औणादिकं चैतच्छब्दरूपं चित्तमिति नान्यलक्षणमन्वेष्टव्यम् ‘उणादयो बहुलं’ (पा० अ०
३, पा० ३, सू० १) इति चित्तेरपि कः कर्तरि । केन पुनः प्रकारेण विशुद्धिरित्याह—
एवमेभिरित्यादि । उक्तलक्षणैरालोचनादिभिः पारश्चिकावसानैः कृच्छ्रैः—दुष्करैस्तपो-
विशेषैर्जनिताप्रमादः कृताप्रमादः, अप्रमत्त इत्यर्थः । तं च मूलोत्तरविषयं व्यतिक्रमम-
तिचारमुपयुक्तः प्रायो—बाहुव्येन चेतपति । प्रायोग्रहणमत्यन्तसूक्ष्मातिचारव्युदासार्थम् ।
चेतयंश्च—सञ्ज्ञानानो न पुनराचरति—आसेवते तादृशमपराधमित्यतः प्रापश्चित्तमुच्यते ।
प्रायःशब्देन वाऽपराधोऽभिधीयते । तेनालोचनादिना सूत्रविहितेन सोऽपराधो विशुद्धयत्य-
पीति । अतश्च—अस्माच्च हेतोः प्रापश्चित्तमिति ॥ २२ ॥

उक्तं प्रापश्चित्तम् । अधुना विनयोऽभिधीयते । तत्प्रतिपादनायाह—

विनयस्य चातु-
र्विध्यम् सूत्रम्—ज्ञानदर्शनचारित्र्योपचाराः ॥ ९-२३ ॥

भा०—विनयश्चतुर्भेदः । तद्यथा—ज्ञानविनयः, दर्शनविनयः, चारित्र्यवि-
नयः, उपचारविनय इति । तत्र ज्ञानविनयः पञ्चविधो मतिज्ञानादिः ।

टी०—ज्ञानादयः कृतद्वन्द्वाः प्रथमाबहुवचनेन निर्दिष्टाः । एतद्विवरणायाह—विनय-
श्चतुर्भेद इति । विनयनिर्वचनमुपरि व्याख्यास्यते ताश्चतुर्धा भेदानामग्राहमाचष्टे । तद्यथाश-
ब्दस्तदुपन्यासार्थः । ज्ञानविनय इत्यादि । तत्र—तेषु चतुर्षु भेदेषु ज्ञानविनयस्तावत् पञ्च-

विधो मतिज्ञानादिः । आदिग्रहणात् श्रुता-ज्वधि-मनःपर्याय-केवलज्ञानप-
रिग्रहः । अस्मिन् सति ज्ञानादिपञ्चके भक्तिर्वहुमानो ज्ञानस्वरूप-
श्रद्धानं तद्विषयं श्रद्धानं च ज्ञानविनयः । श्रुते च विशेषः—“काले

विणए बहुमाणे उवहाणे” इत्यादि ॥

दर्शनविनयस्य
एकविधत्वम्

भा०—दर्शनविनयस्त्वेकविध एव सम्यग्दर्शनविनयः ।

टी०—दर्शनविनयस्त्वेकविध एव । “तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यग्दर्शनम्” (अ० १, सू० २)
इत्येकलक्षणत्वादेकविध एव सम्यग्दर्शनविनयः । तथाऽर्हत्प्रणीतस्य च धर्मस्याचार्यो-
पाध्याय-स्थविर-कुल-गण-सङ्घ-साधु-संभोगा(मनोज्ञा ?)नां चानासादनाप्रशम-संवेग-निर्वेदा-
नुकम्पाऽऽस्तिक्यानि च सम्यग्दर्शनविनय इति ॥

भा०—चारित्र्यविनयः पञ्चविधः । सामायिकविनयादिः । औपचारिक-
विनयोऽनेकविधः—

टी०—सामायिकादयः प्रागुक्तलक्षणाः सामायिकादिस्वरूपश्रद्धानपूर्वकं चानुष्ठानवि-
धिना च प्ररूपणमित्येष चारित्र्यविनयः । औपचारिकेत्यादि । उपचरणं उपचारः—श्रद्धान-
पूर्वकः क्रियाविशेषलक्षणो व्यवहारः, स प्रयोजनमस्येत्यौपचारिकः । स चानेकप्रकारः ।
तस्य विषयनिर्देशार्थमाह—

भा०—सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यादिगुणाधिकेषु अभ्युत्थानासनप्रदानवन्दना-
नुगमनादिः । विनीयते तेन तस्मिन् वा विनयः ॥ २३ ॥

टी०—सम्यग्दर्शनेत्यादि । सम्यक्त्वज्ञानचरणानि गुणास्तैरभ्यधिका ये मुनयः ।
आदिग्रहणाद् दशविधसामाचारीसम्पत्परिग्रहः तेषु । अभ्युत्थानासनप्रदानेत्यादि । अमि-
मुखमागच्छति गुणाधिके उत्थानमासनादभ्युत्थानं अदृष्टपूर्वं च साधुवेषभाजि कार्यमभ्युत्थानम्
तदनन्तरमासनप्रदानं ततो वन्दनप्रतिपत्तिः । गच्छतः कतिचित् पदान्यनुगमनमनुव्रजनम् ।
आदिग्रहणान्मुकुलितकरकमलद्वयस्य ललाटेदेशे न्यासोऽञ्जलिप्रग्रहः, वस्त्रादिपूजासत्कारः ।
सद्भूतगुणोत्कीर्तनं सन्मानः । विनयशब्दनिर्भेदप्रदर्शनायाह—विनीयते—क्षिप्यतेऽनेनाष्टप्रकारं
कर्मेति विनयः । पचाद्यचि करणसाधनम् । विनीयते चास्मिन् सति ज्ञानावरणादिरजोराशि-
रिति विनयः । अधिकरणसाधने च ॥ २३ ॥

१ सम्पूर्णा गाथा तच्छाया चैवम्—

“ काले विणए बहुमाणे उवहाणे तह अनिन्दवणे ।

वंजण अत्य तदुभए अद्विदो नाणमायारो ॥ ”

[काले विनये बहुमाने उपधाने तथा अनिन्दवने ।

व्यग्रनेऽर्थे तदुभये अद्विधो ज्ञाने आचारः ॥]

सम्प्रति प्रायश्चित्तमिति शब्दं व्युत्पादयति—

भा०—‘चित्ती सज्ज्ञानविशुद्धयोः’ भातुः । तस्य चित्तमिति भवति निष्ठान्तमौणादिकं च ॥ एवमेभिरालोचनादिभिः कृच्छ्रैस्तपो-
प्रायश्चित्तशब्दस्य व्युत्पादनम् विशेषैर्जनिताप्रमादः तं व्यतिक्रमं प्राप्येत्यपि, चेतयं न पुनराचरतीति । अतः प्रायश्चित्तमपराधो वा प्रायस्तेन विशुध्यति इति । अतश्च प्रायश्चित्तमिति ॥ २२ ॥

टी०—चित्ती सज्ज्ञानविशुद्धयोर्धातुरित्यादि । भीमसेनात् परतोऽर्थैवाकर्णैर्यद्वये पठितो धातुः सज्ज्ञाने विशुद्धौ च । इह विशुद्धयर्थस्य सह सज्ज्ञानेन ब्रह्मम् । अथवा‘ज्ञेकार्था धातव’ इति सज्ज्ञाने पठितो विशुद्धावपि वर्तते । भाष्यकृता चोपयुग्ममानमेवार्थमभिसन्धाय विशुद्धिरपि पठिता तस्य चित्तमिति रूपं भवति निष्ठान्तमौणादिकं च चेततीति चित्तं विशुद्धयतीत्यर्थः । भावविशुद्धिमुपजायमानां सज्ज्ञानीते चेतति—प्रणिदधान इति । ‘अजृष्टसिन्धुः कः’ (उणादिसूत्रे ३७७) कस्य च निष्ठास्तच्छा । औणादिकं चैतच्छब्दरूपं चित्तमिति नान्यलक्षणमन्वेष्टव्यम् ‘उणादयो बहुलं’ (पा० अ० ३, पा० ३, सू० १) इति चित्तेरपि कः कर्तरि । केन पुनः प्रकारेण विशुद्धिरित्याह—एवमेभिरित्यादि । उक्तलक्षणैरालोचनादिभिः पारश्चिकावसानैः कृच्छ्रैः—दुष्करैस्तपो-विशेषैर्जनिताप्रमादः कृताप्रमादः, अप्रमत्त इत्यर्थः । तं च मूलोत्तरविषयं व्यतिक्रममतिचारमुपयुक्तः प्रायो—बाहुव्येन चेतयति । प्रायोग्रहणमत्यन्तसूक्ष्मातिचारव्युदासार्थम् । चेतयंश्च—सज्ज्ञानानो न पुनराचरति—आसेवते तादृशमपराधमित्यतः प्रायश्चित्तमुच्यते । प्रायःशब्देन वाऽपराधोऽभिधीयते । तेनालोचनादिना सूत्रविहितेन सोऽपराधो विशुद्धयत्यपीति । अतश्च—अस्माच्च हेतोः प्रायश्चित्तमिति ॥ २२ ॥

उक्तं प्रायश्चित्तम् । अधुना विनयोऽभिधीयते । तत्प्रतिपादनायाह—

विनयस्य चातुर्विध्यम् सूत्रम्—ज्ञानदर्शनचारित्र्योपचाराः ॥ ९-२३ ॥

भा०—विनयश्चातुर्भेदः । तद्यथा—ज्ञानविनयः, दर्शनविनयः, चारित्र्यविनयः, उपचारविनय इति । तत्र ज्ञानविनयः पञ्चविधो मतिज्ञानादिः ।

टी०—ज्ञानादयः कृतद्वन्द्वाः प्रथमावहुवचनेन निर्दिष्टाः । एतद्विवरणायाह—विनयश्चातुर्भेद इति । विनयनिर्वचनमुपरि व्याख्यास्यते तत्त्रितुर्धा भेदान्नामग्राहमाचष्टे । तद्यथाशब्दस्तदुपन्यासार्थः । ज्ञानविनय इत्यादि । तत्र—तेषु चतुर्षु भेदेषु ज्ञानविनयस्तावत् पञ्च-

ज्ञानविनयस्य
पञ्चविधत्वम्

विधो मतिज्ञानादिः । आदिग्रहणात् श्रुता-ज्वधि-मनःपर्याय-केवलज्ञानप-
रिग्रहः । अस्मिन् सति ज्ञानादिपञ्चके भक्तिर्वहुमानो ज्ञानस्वरूप-
श्रद्धानं तद्विषयं श्रद्धानं च ज्ञानविनयः । श्रुते च विशेषः—“काले

विणए बहुमाणे उवहाणे” इत्यादि ॥

दर्शनविनयस्य
एकविधत्वम्

भा०—दर्शनविनयस्त्वेकविध एव सम्यग्दर्शनविनयः ।

टी०—दर्शनविनयस्त्वेकविध एव । “तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यग्दर्शनम्” (अ० १, सू० २)
इत्येकलक्षणत्वादेकविध एव सम्यग्दर्शनविनयः । तथाऽहंत्प्रणीतस्य च धर्मस्याचार्यो-
पाध्याय-स्थविर-कुल-गण-सङ्घ-साधु-संभोगा(मनोज्ञा १)नां चानासादनाप्रशम-संवेग-निर्वेदा-
नुकम्पाऽऽस्तिक्यानि च सम्यग्दर्शनविनय इति ॥

भा०—चारित्र्यविनयः पञ्चविधः । सामायिकविनयादिः । औपचारिक-
विनयोऽनेकविधः—

टी०—सामायिकादयः प्रागुक्तलक्षणाः सामायिकादिस्वरूपश्रद्धानपूर्वकं चातुष्टानवि-
धिना च प्ररूपणमित्येव चारित्र्यविनयः । औपचारिकेत्यादि । उपचरणं उपचारः—श्रद्धान-
पूर्वकः क्रियाविशेषलक्षणो व्यवहारः, स प्रयोजनमस्येत्यौपचारिकः । स चानेकप्रकारः ।
तस्य विषयनिर्देशार्थमाह—

भा०—सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यादिगुणाधिकेषु अभ्युत्थानासनप्रदानवन्दना-
नुगमनादिः । विनीयते तेन तस्मिन् वा विनयः ॥ २३ ॥

टी०—सम्यग्दर्शनेत्यादि । सम्यक्त्वज्ञानचरणानि गुणास्तैरभ्यधिका ये मुनयः ।
आदिग्रहणाद् दशविधसामाचारीसम्पत्परिग्रहः तेषु । अभ्युत्थानासनप्रदानेत्यादि । अभि-
मुखमागच्छति गुणाधिके उत्थानमासनादभ्युत्थानं अदृष्टपूर्वं च साधुवेषभाजि कार्यमभ्युत्थानम्
तदनन्तरमासनप्रदानं ततो वन्दनप्रतिपत्तिः । गच्छतः कतिचित् पदान्यनुगमनमनुव्रजनम् ।
आदिग्रहणान्मुकुलितकरकमलद्वयस्य ललाटदेशे न्यासोऽञ्जलिप्रग्रहः, वस्त्रादिपूजासत्कारः ।
सद्भूतगुणोत्कीर्तनं सन्मानः । विनयशब्दनिर्भेदप्रदर्शनायाह—विनीयते—क्षिप्यतेऽनेनाष्टप्रकारं
कमेति विनयः । पचाद्यचि करणसाधनम् । विनीयते चास्मिन् सति ज्ञानावरणादिरजोराशि-
रिति विनयः । अधिकरणसाधने च ॥ २३ ॥

१ सम्पूर्णा गाया तच्छाया चैवम्—

“ काले विणए बहुमाणे उवहाणे तह अनिन्हवणे ।

वंजण अत्थ तदुभए अइविहो नाणमायातो ॥ ”

[काले विनये बहुमाने उपधाने तथा अनिहवने ।

व्यञ्जनेऽयं तदुभये अष्टविधो ज्ञाने आचारः ॥]

सम्प्रति वैपावृत्त्युच्यते—

वैपावृत्त्यस्य
दशविधता

सूत्रम्—आचार्योपाध्याय-तपस्वि-शिक्षक-ग्लान-गण-
कुल-सङ्घ-साधु-समनोज्ञानाम् ॥ १-२४ ॥

टी०—आचार्यादीनां समनोज्ञानानां कृतश्रद्धानां गृहीतवृत्तनेन निर्दिष्टः ॥

भा०—वैपावृत्त्यं दशविधम् । तद्यथा—आचार्यवैपावृत्त्यं, उपाध्यायवैपा-
वृत्त्यं, तपस्विवैपावृत्त्यं, शिक्षकवैपावृत्त्यं, ग्लानवैपावृत्त्यं, गणवैपावृत्त्यं, कुलवै-
पावृत्त्यं, सङ्घवैपावृत्त्यं, साधुवैपावृत्त्यं, समनोज्ञवैपावृत्त्यं, इति व्यावृत्तभाषो
वैपावृत्त्यमिति व्यावृत्तकर्म वां ॥

टी०—वैपावृत्त्यं दशविधमित्यादि । आचार्यादिमेवाद् दशधा । तान् दश प्रकारान्
नामग्राहमाख्याति—आचार्यवैपावृत्त्यमित्यादिना । वैपावृत्त्यशब्दव्युत्पादनायाह—व्यावृ-
त्तित्यादि । व्यावृत्तो-व्यापारप्रवृत्तः, प्रवचनचोदितक्रियाविशेषानुष्ठानपरः, तस्य यो भावः—
तथाभवनं तथापरिणामस्तद्वैपावृत्त्यम् । व्यावृत्तकर्म चेति । तथाभूतस्य यत् कर्म क्रियते तद्
वैपावृत्त्यम् । पूर्वत्र क्रियाक्रियावतोः प्राधान्यमुत्तरत्र क्रियाया इति । तच्च वैपावृत्त्यं यथासम्भवं
क्षेत्रवसतिप्रत्यवेक्षणभक्तपानवस्त्रपात्रमेपजशरीरशुश्रूषणतदादेशगमनविद्यामन्त्रप्रयोगसाध्यादिः ।
आचार्याद्युद्देशेनाचार्यादीनां यत् कर्तव्यं तत्र व्यग्रता ॥

भा०—तत्राचार्यः पूर्वोक्तः (अ० ९, सू० ६) पञ्चविधः । आचारगोचर-
उपाध्यायशब्दस्य विनयं स्वाध्यायं वाऽऽचार्यादनु तस्मादुपाधीयत इत्युपाध्यायः,
अर्थः सङ्ग्रहोपग्रहानुग्रहार्थं चोपाधीयते सङ्ग्रहादीन् वाऽऽस्योपाध्ये-
तीत्युपाध्यायः । द्विसङ्ग्रहो निर्ग्रन्थः आचार्योपाध्यायसंग्रहः । त्रिसङ्ग्रहो
निर्ग्रन्था आचार्योपाध्याय-प्रवर्तिनीसङ्ग्रहाः ॥

टी०—आचार्यः पूर्वोक्तः पञ्चविध इत्यादि । आचरत्याचरयति वेत्याचार्यः ।
'कृत्यल्युटो बहुल' (पा० अ० ३, पा० ३, सू० ११३) वचनात् । पूर्वोक्त इति ('उत्तमः ' क्षमामा-
र्द्धवा' दिसूत्रे (पृ० १८९) पञ्चप्रकारः—प्रवाजकः १ दिगाचार्यः २ श्रुतोद्देश ३ श्रुतसमुद्देश ४
आज्ञायवाचक ५ श्रेति । आचारो ज्ञानादिभेदः पञ्चधा । तस्य गोचरो-विषयो यथास्वं तद्विषयो
विनयस्तमाचारगोचरविनयं स्वाध्यायं पञ्चप्रकारं वक्ष्यमाणं आचार्याल्लब्धानुज्ञाः साधवोऽनु-
पश्चात् तस्मादुपाधीयत इत्युपाध्यायः अपादानसाधनो घञ् । सङ्ग्रहोपग्रहानुग्रहार्थं चेति ।
वस्त्रपात्रप्रदानात् सङ्ग्रहः । अन्नपानमेपजप्रदानाद् उपग्रहः । एतदर्थं चोपाधीयते—सेव्यत

इत्युपाध्यायः ष्टोदरादित्वात् । सङ्ग्रहादीन् वाऽस्योपाध्येतीति संग्रहोपग्रहानुग्रहान्-वास्य
सम्बन्धिनस्तत्समीपभावांस्तत्कृतानुपाध्येति स्मरतीति उपाध्यायः द्विसङ्ग्रहो निर्ग्रन्थ
इति । सङ्ग्रह्यतेऽनेनेति सङ्ग्रहः । द्वाभ्यां सङ्ग्रह्यते इत्यर्थः ॥

का पुनरियं प्रवर्तनीत्याह—

भा०—प्रवर्तनी दिगाचार्येण व्याख्याता । हिताय प्रवर्तते प्रवर्तयति चेति
प्रवर्तनी ॥

टी०—प्रवर्तनी दिगाचार्येण व्याख्यातेति । दिगाचार्यो दिशामनुजानाति ।
सचित्ताचित्तमिश्रदायीत्यर्थः । तेन व्याख्याता तत्सदृशी द्रष्टव्या श्रुतसकलनिशीयाध्ययना-
समुचितकल्पव्यवहारस्तत्र ग्राहिणी संविशा प्राप्तदिगनुज्ञा चात्महिताय प्रवर्तते निःश्रेयसायैव
घटते । अन्याश्च प्रवर्तयति साध्वीः स्मरणावधारणवारणादिप्रयोगेणेति प्रवर्तनी ॥

भा०—विकृष्टोऽग्रतपोयुक्तस्तपस्वी । अचिरप्रव्रजितः शिक्षयितव्यः शिक्षः,
शिक्षामर्हतीति शैक्षो वा । ग्लानः प्रतीतः । गणः स्थविरसन्ततिसंस्थितिः । कुलं
एकाचार्यसन्ततिसंस्थितिः । सङ्घश्चतुर्विधः श्रमणादिः । साधवः-संयताः ।
सम्भोगयुक्ताः समनोज्ञाः ॥

टी०—विकृष्टेत्यादि । विकृष्टं-दशमादि किञ्चिन्न्यूनपण्मासान्तं उग्रं-भावविशुद्ध-
मनिश्रितमल्पसत्त्वस्य वा भयानकमुग्रं तपस्तेन युक्तस्तपस्वीति । अचिरप्रव्रजित इत्यादि ।
आद्यपश्चिमतीर्थयोर्मध्यमतीर्थेषु च कतिचिदहानि प्रतिपन्नस्य सामायिकस्य गतानि यस्य सोऽ-
चिरप्रव्रजितः । अनारोपितविविक्तव्रतो वा ग्रहणासेवनशिक्षासुभर्यां शिक्षयितव्यः शिक्षः ।
शिक्षामर्हतीति । वा शिक्षाशीलो वा शैक्षः । छत्रादित्वाण्यप्रत्ययः । ग्लानो मन्दोऽ-
पदुर्व्याध्यमिभूतः । प्रतीतः-सुज्ञात एवेत्यर्थः । कुलानि स्थानीयादीनि । कुलं-समुदायः ।
गणः-स्थविरसन्ततिसंस्थितिः । स्थविरग्रहणेन श्रुतस्थविरपरिग्रहः, न वयसा पर्यायेण
वा, तेषां सन्ततिः-परम्परा तस्याः संस्थानं-वर्तनं अद्यापि भवनं संस्थितिः कुलमाचार्य-
सन्ततिसंस्थितिः एकाचार्यप्रणेतृसाधुसमूहो गच्छः । बहूनां गच्छानां
गच्छ-कुलयोरर्थः एकजातीयानां समूहः कुलम् । तत्र ये आचार्यगुणोपेतास्तत्सन्तति-
संस्थितिः कुलं तेषां प्राधान्यम् । सङ्घश्चतुर्विधः—साधु-साध्वी-श्रावक-श्राविकाः । तत्र ये
व्यवस्थिताः ज्ञान-दर्शन-चरणगुणास्ते परमार्थतः सङ्घः श्रमणादिरिति । 'पुरुषोत्तरो धर्मः'
इति ज्ञापनार्थमुक्तम् । साधवः संयता इति । ज्ञानादिलेखणाभिः पौल्लेयीभिः शक्तिभिः साध-

१ 'अचिरते प्रव्रजित' इति घ-पाठः । २ 'आचार्यः' इति घ-पाठः । ३ 'गुणो यस्तद्' इति ड-पाठः ।

४ "धम्मो पुरिसप्पमनो पुरिसवदेसिओ पुरिसजिहो । छेए वि पट्ठ पुरिसो किं पुण लोपुत्तमे धम्मो ? ॥" इत्युल्लेख उपदेशमालायां (गा० १६) । ५ 'ख्याभिः' इति ग-पाठः ।

सम्प्रति वैयावृत्यमुच्यते—

वैयावृत्यस्य
दशविधता

सूत्रम्—आचार्योपाध्यायतपस्विशिक्षकग्लानगण-
कुलसङ्घसाधुसमनोज्ञानाम् ॥ ९-२४ ॥

टी०—आचार्यादीनां समनोज्ञानानां कृतद्वन्द्वानां गृह्यद्वन्द्वनेन निर्देशः ॥

भा०—वैयावृत्यं दशविधम् । तथा—आचार्यवैयावृत्यं, उपाध्यायवैया-
वृत्यं, तपस्विवैयावृत्यं, शिक्षकवैयावृत्यं, ग्लानवैयावृत्यं, गणवैयावृत्यं, कुलवै-
यावृत्यं, सङ्घवैयावृत्यं, साधुवैयावृत्यं, समनोज्ञवैयावृत्यं, इति व्यावृत्तभाषो
वैयावृत्यमिति व्यावृत्तकर्म वा ॥

टी०—वैयावृत्यं दशविधमित्यादि । आचार्यादिभेदाद् दशधा । तान् दश प्रकारान्
नामग्राहमाख्याति—आचार्यवैयावृत्यमित्यादिना । वैयावृत्यशब्दव्युत्पादनायाह—व्यावृ-
त्तेत्यादि । व्यावृत्तोऽन्यापारग्रहः, प्रवचनचोदितक्रियाविशेषानुष्ठानपरः, तस्य यो भावः—
तथाभवने तथापरिणामस्तद्वैयावृत्यम् । व्यावृत्तकर्म वेति । तथाभूतस्य यत् कर्म क्रियते तद्
वैयावृत्यम् । पूर्वत्र क्रियाक्रियावतोः ग्राधान्यमुत्तरत्र क्रियाया इति । तत्र वैयावृत्यं यथासम्भवं
क्षेत्रवसतिप्रत्यवेक्षणभक्तपानवस्त्रपात्रमेपजशरीरशुश्रूषणतदादेशमनविधामन्त्रप्रयोगसाध्यादिः ।
आचार्याद्युद्देशेनाचार्यादीनां यत् कर्तव्यं तत्र व्यग्रता ॥

भा०—तत्राचार्यः पूर्वोक्तः (अ० ९, सू० ६) पञ्चविधः । आचारगोचर-
उपाध्यायशब्दस्य विनयं स्वाध्यायं वाऽऽचार्यादनु तस्मादुपाधीयत इत्युपाध्यायः,
अर्थः सङ्ग्रहोपग्रहानुग्रहार्थं चोपाधीयते सङ्ग्रहादीन् वाऽऽपोपाध्ये-
तीत्युपाध्यायः । द्विसङ्ग्रहो निर्ग्रन्थः आचार्योपाध्यायसंग्रहः । त्रिसङ्ग्रहा
निर्ग्रन्था आचार्योपाध्यायप्रवर्तिनीसङ्ग्रहाः ॥

टी०—आचार्यः पूर्वोक्तः पञ्चविध इत्यादि । आचरत्याचरयति वेत्याचार्यः ।
'कृत्यत्युटो घहुलं' (पा० अ० ३, पा० ३, सू० ११३) वचनात् । पूर्वोक्त इति ('उत्तमः) क्षमामा-
र्दवा'दिसूत्रे (पृ० १८९) पञ्चप्रकारः—ग्रन्थजः १ दिगाचार्यः २ श्रुतोद्देश ३ श्रुतसमुद्देश ४
आम्नायवाचक ५ श्रेति । आचारो ज्ञानादिभेदः पञ्चधा । तस्य गोचरो-विषयो यथास्वं तद्विषयो
विनयस्तमाचारगोचरविनयं स्वाध्यायं पञ्चप्रकारं वक्ष्यमाणं आचार्याल्लब्धानुज्ञाः साधवोऽनु-
पश्चात् तस्मादुपाधीयत इत्युपाध्यायः अपादानसाधनो घञ् । सङ्ग्रहोपग्रहानुग्रहार्थं वेति ।
वस्त्रपात्रप्रदानात् सङ्ग्रहः । अन्नपानमेपजप्रदानाद् उपग्रहः । एतदर्थं चोपाधीयते—सेव्यत

अधुना व्युत्सर्गो व्याख्यायते—

सूत्रम्—वाह्या-ऽभ्यन्तरोपधयोः ॥ ९-२६ ॥

भा०—व्युत्सर्गो द्विविधः—वाह्योऽभ्यन्तरश्च । तत्र वाह्यो द्वादशरूपक-

स्योपधेः । अभ्यन्तरः शरीरस्य कपायाणां चेति ॥ २६ ॥

टी०—व्युत्सर्गो द्विविध इत्यादि । विविधस्योत्सर्गो व्युत्सर्गः । संसक्तासंसक्त्या-

नादेः विधिना प्रवचनविहितेनोत्सर्गो व्युत्सर्गः । स द्विप्रकारः वाह्या-ऽभ्यन्तरभेदात् ।

तत्र तयोर्वाह्यस्य तावद् द्वादशरूपकस्योपधेः पात्रतद्वन्धपात्रस्थापनादीनि द्वादश रूपा-

ण्यस्येति द्वादशरूपकः । उपग्राहकत्वादुपकारत्वादुपधिः । अभ्यन्तरः शरीरस्य कपा-

याणां चेति । शरीरस्य पर्यन्तकाले विज्ञायाकिञ्चित्करत्वं शरीरकं परित्यजति—उज्जति ।

यथोक्तम् (भग० श० २, उ० १, सू० ९५)—“जं पि य इमं सरीरं इदं कंतं” इत्यादि ।

क्रोधादयः कपायाः संसारपरिभ्रमणहेतवः तेषां व्युत्सर्गः—परित्यागो मनो-वाङ्-कायैः कृत-

कारिता-ऽनुमतिमिक्षेति ॥ २६ ॥

सम्यक्त्वादित्यत्र मोक्षसाधनं, तत्रापि ध्यानं गरीयस्तन्निरूपणायाह—

सूत्रम्—उत्तमसंहननस्यैकाग्रचिन्तानिरोधो

ध्यानम् ॥ ९-२७ ॥

भा०—उत्तमसंहननं वज्रर्षभेनाराचं वज्रनाराचं नाराचं अर्धनाराचं च ।

तद्युक्तस्यैकाग्रचिन्तानिरोधश्च ध्यानम् ॥ २७ ॥

टी०—उत्तमं—प्रकृष्टं संहननम्—अस्त्रां बन्धविशेषः । उत्तमं संहननमस्येत्युत्तमसंहननं,

तदुत्तमसंहननं चतुर्विधं वज्रर्षभनाराचं वज्रनाराचं नाराचं अर्धनाराचम् । वज्रं—कीलिका,

ऋषभः—पट्टः, नाराचो—भर्कटबन्धः । प्रथमं त्रितययुक्तम् । द्वितीयसंहनने पट्टो नास्ति । तृतीये

वज्रर्षभौ न स्तः । ततो वज्रर्षभं अर्धवज्रर्षभं नाराचं चेत्यनेन चत्वारो भेदाः प्रतिपाद्याः

उत्तमसंहननवाच्याः । उत्तमसंहननग्रहणं निरोधे कार्ये प्रतिविशिष्टसामर्थ्यप्रतिपादनार्थम् । तस्यो-

त्तमसंहननस्य एकाग्रचिन्तानुरोधो ध्यानम् । अग्रम्—आलम्बनं एकं च तदग्रं चेत्येकाग्रं,

एकालम्बनमित्यर्थः । एकस्मिन्नालम्बने चिन्तानिरोधः । चलं चित्तमेव चिन्ता, तन्निरोधस्त-

स्यैकत्रावस्थापनमन्यत्रोपप्रचरो निरोधः । अतो निश्चलं स्थिरमध्यवसानमेकालम्बनं उन्नत्यविषयं

ध्यानम् । केवलानां पुनर्वाकाययोगनिरोध-एव ध्यानम्, अभ्यान्मनसः । नह्यवाप्तकेवलस्य

१ छाया—

यदपि च इदं शरीरमिष्टं कान्तम् ।

२ ‘भमर्षवज्रनाराचं च’ इति च-पाठः । ३ ‘नाराचं कीलिका’ इति ग-पाठः । ४ ‘त्रितयन’ इति च-पाठः ।

५ ‘मन्यत्रापवा निरोधः’ इति च-पाठः ।

यन्तीति साधो मोक्षम्, संता इति मूलोत्तरगुणगन्ध्याः आदशसिद्धसम्भोगमात्रः समनो-
ज्ञानदर्शनचारित्र्याणि मनोज्ञानि सद् मनोज्ञैः समनोज्ञाः तानि नानि वा सम्भोगकारणानि
संविद्येष्ट्यपि विद्यन्ते ॥

भा०—एषामन्नपानचग्रपात्रप्रतिश्रवणीकृत्कर्मस्तारादिभिर्भूमिपानैरुच्य-
ग्रहः शुश्रूषा भेषजक्रिया कान्तारविषमदुर्गोपसर्गो अभ्युपपत्तिरित्येतदादि
वैयावृत्यम् ॥ २४ ॥

टी०—एषामित्यादि । आचार्यादयः समनोज्ञान्ताः सम्बन्ध्यन्ते एषामित्यनेन । अन्न-
पानादयः प्रसिद्धाः तैरुच्यग्रहः—उपहारः । शुश्रूषा—विश्रामणादिहा । भेषजक्रिया—माद्ये
सति तदनुरूपमैषजसम्पादनम् । कान्तारम्—अरण्यम् । श्रापदयकृतत्वाद् विषमदुर्गो—गर्ता-
कृपकण्टकादिप्रचितम् । उपसर्गो—ज्वराज्ज्वरान्तरात्तन्माथीशिमपुत्रादिः । अभ्युपपत्तिः—
अभ्युद्वरणं परिपालनं परिरक्षणमन्नपानादिभिः) यत् तद् वैयावृत्यमिति ॥ २४ ॥

सम्प्रति स्वाध्यायोऽभिधीयते—

स्वाध्यायस्य
पञ्चविधत्वम्

सूत्रम्—वाचना-प्रच्छना-ऽनुप्रेक्षा-ऽऽम्नाय-
धर्मोपदेशाः ॥ १-२५ ॥

भा०—स्वाध्यायः पञ्चविधः । तद्यथा—वाचना, प्रच्छनं, अनुप्रेक्षा, आ-
धर्मोपदेशस्य
पञ्चायाः
न्नायः, धर्मोपदेश इति । तत्र वाचनं शिष्याध्यापनम् । प्रच्छनं
ग्रन्थार्थयोः । अनुप्रेक्षा ग्रन्थार्थयोरेव मनसाऽभ्यासः । आ-
म्नायो धोपविशुद्धं परिवर्तनं गुणनं, रूपादानमित्यर्थः । अर्थो-
पदेशो व्याख्यानं अनुयोगवर्णनं धर्मोपदेश इत्यनर्थान्तरम् ॥ २५ ॥

टी०—स्वाध्यायः पञ्चविध इत्यादि । तद्यथेत्यनेन भेदपञ्चकोपन्यासं सूचयति ।
तत्र वाचनेत्यादि । शिष्याणामध्यापनं वाचना कालिकस्योत्कालिकस्य वाऽऽलापकप्र-
दानम् । ग्रन्थः सूत्रार्थः सूत्रामिधेयं तद्विषयं प्रच्छनम् । सन्देहे सति ग्रन्थार्थयोर्मनसाऽभ्या-
सोऽनुप्रेक्षा । न तु बहिर्वर्णोच्चारणमनुश्रावणीयम् । आम्नायोऽपि परिवर्तनं उदात्तादिपरि-
शुद्धमनुश्रावणीयमभ्यासविशेषः । गुणनं—सङ्ख्यानं पदाक्षरद्वारेण रूपादानमेकरूपम् । एका
परिपाटी द्वे रूपे त्रीणि रूपाणीत्यादि । धर्मोपदेशस्तु सूत्रार्थकथनं व्याख्यानमनुयोगवर्णन-
मनुयोगद्वारप्रक्रमेण श्रुतचरणधर्मोपदेश इत्यनर्थान्तरमिति ॥ २५ ॥

अधुना व्युत्सर्गो व्याख्यायते—

सूत्रम्—वाह्याऽभ्यन्तरोपधयोः ॥ ९-२६ ॥

भा०—व्युत्सर्गो द्विविधः—वाह्योऽभ्यन्तरश्च । तत्र वाह्यो द्वादशरूपक-
स्योपधेः । अभ्यन्तरः शरीरस्य कपायाणां चेति ॥ २६ ॥

टी०—व्युत्सर्गो द्विविध इत्यादि । विविधस्योत्सर्गो व्युत्सर्गः । संसक्तासंसक्तपा-
नादेः विधिना प्रवचनविहितेनोत्सर्गो व्युत्सर्गः । स द्विप्रकारः वाह्याऽभ्यन्तरभेदात् ।
तत्र तयोर्वाह्यस्य तावद् द्वादशरूपकस्योपधेः पात्रतद्वन्धपात्रस्थापनादीनि द्वादश रूपा-
ण्यस्येति द्वादशरूपकः । उपग्राहकत्वादुपकारत्वादुपधिः । अभ्यन्तरः शरीरस्य कपा-
याणां चेति । शरीरस्य पर्यन्तकाले विज्ञायाकिञ्चित्करत्वं शरीरकं परित्यजति—उज्झति ।
यथोक्तम् (भग० श० २, उ० १, सू० ९५)—“जं पि य इमं सरीरं इदं कंतं” इत्यादि ।
क्रोधादयः कपायाः संसारपरिभ्रमणहेतवः तेषां व्युत्सर्गः—परित्यागो मनो-वाक्-कायैः कृत-
कारिता-ज्जुमतिमिथेति ॥ २६ ॥

सम्यक्त्वादित्यं मोक्षसाधनं, तत्रापि ध्यानं गरीयस्तन्निरूपणायाह—

सूत्रम्—उत्तमसंहननस्यैकाग्रचिन्तानिरोधो

ध्यानस्य लक्षणम्

ध्यानम् ॥ ९-२७ ॥

भा०—उत्तमसंहननं वज्रपर्मनाराचं वज्रनाराचं नाराचं अर्धनाराचं च ।
तद्युक्तस्यैकाग्रचिन्तानिरोधश्च ध्यानम् ॥ २७ ॥

टी०—उत्तमं—प्रकृष्टं संहननम्—अस्त्रां बन्धविशेषः । उत्तमं संहननमस्येत्युत्तमसंहननं,
तदुत्तमसंहननं चतुर्विधं वज्रपर्मनाराचं वज्रनाराचं नाराचं अर्धनाराचम् । वज्रं—कीलिका,
ऋषभः—पट्टः, नाराचो—मर्कटबन्धः । प्रथमं त्रितययुक्तम् । द्वितीयसंहनने पट्टो नास्ति । तृतीये
वज्रपर्मौ न स्तः । ततो वज्रपर्मं अर्धवज्रपर्मं नाराचं चेत्यनेन चत्वारो भेदाः प्रतिपाद्याः
उत्तमसंहननवाच्याः । उत्तमसंहननग्रहणं निरोधे कार्यं प्रतिविशिष्टसामर्थ्यप्रतिपादनार्थम् । तस्यो-
त्तमसंहननस्य एकाग्रचिन्तानुरोधो ध्यानम् । अग्रम्—आलम्बनं एकं च तदग्रं चेत्येकाग्रं,
एकालम्बनमित्यर्थः । एकस्मिन्नालम्बने चिन्तानिरोधः । चलं चित्तमेव चिन्ता, तन्निरोधस्त-
स्यैकत्रावस्थापनमन्यत्रावचारो निरोधः । अतो निश्चलं स्थिरमध्यवसानमेकालम्बनं छन्नस्थविपयं
ध्यानम् । केवलिनां पुनर्वाक्यायोगनिरोध-एव ध्यानम्, अभिवान्मनसः । नह्यवाप्तकेवलस्य

१ छाया—

यदपि च इदं शरीरमिष्टं कान्तम् ।

२ ‘भनपर्मवज्रनाराचं च’ इति च-याठः । ३ ‘नाराचं कीलिका’ इति ग-याठः । ४ ‘त्रिनयन’ इति च-याठः ।

५ ‘मन्यत्रायवा निरोधः’ इति च-याठः ।

यन्तीति साधयो मोक्षम्, संयत्ता इति मूलोत्तरगुणगम्यत्वाः द्वादशविधसम्भोगमात्रः समनो-
ज्ञानदर्शनचारिणाणि मनोज्ञानि सद् मनोऽः समनोज्ञाः तानि तानि वा सम्भोगकारणानि
संविज्ञेष्वपि विद्यन्ते ॥

भा०—एषामन्नपानयग्रपात्रप्रतिश्रयपीठफलकसंस्कारादिनिर्भरमेसाधनैरुप-
ग्रहः शुश्रूषा भेषजक्रिया कान्तारविषमनुगोपसर्गेषु अभ्युपपत्तिरित्येतदादि
वैयावृत्यम् ॥ २४ ॥

टी०—एषामित्यादि । आचार्यादयः समनोज्ञानाः समन्वयनेन एषामित्यनेन । अन्न-
पानादयः प्रसिद्धाः तैरुपग्रहः—उपकारः । शुश्रूषा—विश्रामजादिक । भेषजक्रिया—मान्ये
सति तदनुसूच्यभेषजसम्पादनम् । कान्तारम्—अरण्यम् । आपदवृत्तत्वाद् विषमनुगो—गर्ता-
कूपकण्टकादिप्रचितम् । उपसर्गो—ज्वराभ्रतोसार-कास-धास-गरादिः । अभ्युपपत्तिः—
अभ्युद्धरणं परिपालनं परिरक्षणमन्नपानादि(भिः) यत् तद् वैयावृत्यमिति ॥ २४ ॥

सम्प्रति स्वाध्यायोऽभिधीयते—

स्वाध्यायस्य
पञ्चविधत्वम्

सूत्रम्—वाचना-प्रच्छन्ना-ऽनुप्रेक्षा-ऽऽम्नाय-
धर्मोपदेशाः ॥ ९-२५ ॥

भा०—स्वाध्यायः पञ्चविधः । तद्यथा—वाचना, प्रच्छन्नं, अनुप्रेक्षा, आ-
म्नायः, धर्मोपदेश इति । तत्र वाचनं शिष्याध्यापनम् । प्रच्छन्नं
धर्मोपदेशस्य
पर्यायाः
ग्रन्थार्थयोः । अनुप्रेक्षा ग्रन्थार्थयोरेव मनसाऽभ्यासः । आ-
म्नायो घोषविशुद्धं परिचर्तनं गुणनं, रूपादानमित्यर्थः । अर्थो-
पदेशो व्याख्यानं अनुयोगवर्णनं धर्मोपदेश इत्यनर्थान्तरम् ॥ २५ ॥

टी०—स्वाध्यायः पञ्चविध इत्यादि । तद्यथेत्यनेन भेदपञ्चकोपन्यासं सूचयति ।
तत्र वाचनेत्यादि । शिष्याणामध्यापनं वाचना कालिकस्योत्कालिकस्य वाऽऽलापकप्र-
दानम् । ग्रन्थः सूत्रार्थः सूत्राभिधेयं तद्विषयं प्रच्छन्नम् । सन्देहे सति ग्रन्थार्थयोर्मनसाऽभ्या-
सोऽनुप्रेक्षा । न तु बहिर्वर्णोच्चारणमनुश्रावणीयम् । आम्नायोऽपि परिचर्तनं उदात्तादिपरि-
शुद्धमनुश्रावणीयमभ्यासविशेषः । गुणनं—सङ्ख्यानं पदाक्षरद्वारेण रूपादानमेकरूपम् । एका
परिपाटी द्वे रूपे त्रीणि रूपाणीत्यादि । धर्मोपदेशस्तु सूत्रार्थकथनं व्याख्यानमनुयोगवर्णन-
मनुयोगद्वारप्रक्रमेण श्रुतचरणधर्मोपदेश इत्यनर्थान्तरमिति ॥ २५ ॥

टी०—कृतद्वन्द्वान्यार्तादीनि नपुंसकवहुवचनेन निर्दिष्टानि—तच्चतुर्विधं भवती-
त्यादि । तद्वचनं सामान्येन लक्षितं चतुर्विधं भवति—चतुर्धा भिद्यते । चतस्रो विधा यस्य
तच्चतुर्विधम् । विधाप्रदर्शनायाह—तद्यथेति । आर्तं, रौद्रं, धर्म्यं, शुक्लमिति । तत्रार्तस्य
शब्दनिर्भेदाभिधानम् । ऋतशब्दो दुःखपर्यायवाच्याश्रीयते । अर्तर्गमिक्रियापरिस्पन्दिनो
निष्ठाप्रत्ययान्तः । तस्मादागतार्थे तद्विप्रत्ययो णित् । आर्तं दुःखभवं
आर्तादीनां
व्युत्पत्तिः
दुःखानुबन्धि चेति । तथाचामनोज्ञविषयप्रयोगो दुःखम् । वेदना च नेत्र-
शिरोदशनादिका दुःखमेव । तथा मनोज्ञविषयविप्रयोगोऽश्मैव । निदा-
नमपि चित्तदुःखासिकयैव क्रियत इत्युपपन्नः प्रत्ययार्थः । तथा रोदयत्यपरानिति रुद्रो दुःखस्य
हेतुः तेन कृतं तत्कर्म वा रौद्रं प्राणिवधवन्धपरिणत आत्मैव रुद्र इत्यर्थः । धर्मः क्षमादिदश-
लक्षणकतस्मादनपेतं धर्म्यम् । शुक्लं—शुचि निर्मलं सकलकर्मक्षयहेतुत्वादिति । शुक्वा दुःख-
मष्टप्रकारं कर्म तां च शुचं क्लमयति—लपयति निरसति । शुक्लं इत्येतावदेव ध्यानं चतुर्विध-
मिति ॥ २९ ॥

तेषामित्यनेन सूत्रं सम्बध्नाति—

सूत्रम्—परे मोक्षहेतू ॥ १-३० ॥

भा०—तेषां चतुर्णां ध्यानानां परे धर्म्य-शुक्ले मोक्षहेतू भवतः । पूर्वं
त्वार्तरौद्रे संसारहेतू इति ॥ ३० ॥

टी०—तेषां चतुर्णामित्यादि । यानि प्रस्तुतानि ध्यानानि तेषामार्त-रौद्र-धर्म-शुक्लानां
चतुर्णां ध्यानानां सूत्रसन्निवेशमाश्रित्य परे धर्म्य-शुक्ले मोक्षहेतू—मुक्तेः कारणतां प्रतिपद्येते ।
तत्रापि साक्षात् मुक्तेः कारणीभवतः । पाश्चात्त्यौ शुक्लध्यानभेदौ सूक्ष्मक्रियमप्रतिपाति व्युपरत-
क्रियां वा निवर्ति, धर्म्यध्यानं पुनराद्याभ्यां सह शुक्लभेदाभ्यां पारंपर्येण मोक्षस्य कारणं भवति,
न साक्षादिति । ततश्चैतद्भर्म्यध्यानादि देवगतेषुक्तेश्च कारणं, न मुक्तेरेव । अर्थादिदमगम्यमान-
माह—पूर्वं त्वार्तरौद्रे संसारहेतू इति । आर्त-रौद्रयोः संसारहेतुत्वैव, न जातुचिन्मुक्तिहेतुता ।
संसारश्च नारकादिभेदश्चतुर्गतिक इति । परमार्थतस्तु रागद्वेषमोहाः संसारहेतवः । तदनुगतं
चार्तरौद्ररूपमपि प्रकृष्टतमरागद्वेषमोहभाजः, अतः संसारपरिभ्रमणहेतुता तयोरिति ॥ ३० ॥

भा०—अत्राह—किमेषां लक्षणामिति ? । अत्रोच्यते—

टी०—सम्प्रति ध्येयप्रकाराः विषयविषयविकल्पनिमित्तभेदेनोच्यन्ते—अत्राहेत्यादि ।
सम्बन्धो लक्ष्यते येन तल्लक्षणं विलापशोकादि । अमनोज्ञविषयसम्बन्धे क्रन्दति शोचतीति
लक्ष्यते आर्तध्यायी ॥

मनोव्यापारः सगस्ति, सरलरूपप्राप्त्यनिरपेक्षत्वादिति । तद्युक्तस्येति तेन प्रतिविधिरेन तद-
ननययोगाद्येन चतुर्विधेन वा युक्तस्य-सम्पन्नस्य । एकाग्रचित्तानिरोधः । अतश्चाद् वाद्-काय-
निरोधश्च ध्यानम् । अत्र च ध्याना संसार्यात्मा ध्यानस्वरूपमैकाग्रचित्तानिरोधः । ध्यानिर्धान-
मिति भावसाधनः । कालतो मुहूर्तमात्रं चतुःप्रकारमानादिभेदेन । ध्येयप्रकारास्तमनोव्यव-
संयोगादयः । शोकाक्रन्दनविलपनादिलक्षणमात्रं, उत्तमभवदादिलक्षणं रौद्रं, त्रिप्रभं त-
भावध्रुवनादिलिप्तं धर्म्यं, अवाधाश्रमोहादिलक्षणं शुक्लम् । कलं पुनस्त्रियह-नरक-देवगत्यादि-
मोक्षाख्यमिति क्रमेण उत्तमसंज्ञनपदार्थलभ्यो ध्याता अभिहितः । ध्यानस्वरूपं भावसाधनता
च विज्ञेया ॥ २७ ॥

सम्प्रति ध्यानकालप्रमाणनिरूपणायाह—

ध्यानस्य कालमानम् सूत्रम्—आ मुहूर्तात् ॥ ९-२८ ॥

भा०—तद्वधानमा मुहूर्तात् भवति परतो न भवति दुर्ध्यानत्वात् ॥ २८ ॥

टी०—आ मुहूर्तादिति । घटिकादयं मुहूर्तः । अमिविधायाह । अन्तर्मुहूर्तपरिमाणं
न परतो मुहूर्तादित्यर्थः । तद्वधानमित्यादि । तदेतत् सामान्यलक्षणोक्तं ध्यानं चतुर्विधम-
प्यामुहूर्तात् भवति, परतो न भवत्यपेक्षेरेव । यस्मान्मोहनीयकर्मनुभावाद् संलेशाद् वा
विशोध्य वान्तर्मुहूर्तात् परावर्तते । उक्तं च—

“नान्तर्मुहूर्तकालं, व्यतीत्य शक्यं हि जगति सङ्कल्लुम् ।

नापि विशोद्धं शक्यं, प्रत्यक्षो ह्यात्मनः सोऽर्थः ॥”—आर्या

किं पुनः कारणं परतो न ध्यानमस्तीत्याह—दुर्ध्यानत्वात् । दुरितिशब्दो वैकृते वर्तते ।
विकृतो वर्णो दुर्वर्ण इति यथा, एवं विकृतं ध्यानं विकारान्तरमापन्नं दुर्ध्यानमिति । अथवा
वृद्धौ दुःशब्दः । क्रद्विविधुक्ता यवना दुर्यवने दुष्कं(ष्टं?) बीजमिति । एवं
दुःशब्दस्य अर्थाः ध्यानलक्षणविनिर्मुक्तं दुर्ध्यानं । अनीप्तायां वा दुःशब्दः । अनीप्सितोऽस्या
मग इति दुर्मगा कन्या । एवमनीप्सितं दुर्ध्यानमिति तद्भावो दुर्ध्यानत्वं तस्माद् दुर्ध्यानत्वात्
परतो ध्यानमस्ति ॥ २८ ॥

सामान्येन ध्यानलक्षणमभिधाय सम्प्रति भेदकथनायाह—

ध्यानस्य चतुर्विधता सूत्रम्—आर्त-रौद्र-धर्म्य-शुक्लानि ॥ ९-२९ ॥

भा०—तच्चतुर्विधं भवति—तद्यथा आर्तं, रौद्रं, धर्म्यं, शुक्लमिति ॥ २९ ॥
तेषाम्—

टी०—कृतद्वन्द्वान्यार्तादीनि नपुंसकवहुवचनेन निर्दिष्टानि—तच्चतुर्विधं भवती-
त्यादि । तद्व्याख्यानं सामान्येन लक्षितं चतुर्विधं भवति—चतुर्धा भिद्यते । चतस्रो विधा यस्य
तच्चतुर्विधम् । विधाप्रदर्शनायाह—तद्यथेति । आर्तं, रौद्रं, धर्म्यं, शुक्लमिति । तत्रार्तस्य
शब्दनिर्भेदाभिधानम् । कृतशब्दो दुःखपर्यायवाच्याश्रीयते । अर्तेर्गमिक्रियापरिस्पन्दिनो
निष्ठाप्रत्ययान्तः । तस्मादागतार्थे तद्विप्रत्ययो णित् । आर्तं दुःखमव-
आर्तादीनां
व्युत्पत्तिः
दुःखानुबन्धि चेति । तथाचामनोज्ञविषयप्रयोगो दुःखम् । वेदना च नेत्र-
शिरोदशनादिका दुःखमेव । तथा मनोज्ञविषयविप्रयोगोऽश्मैव । निदा-
नमपि चित्तदुःखासिकयैव क्रियत इत्युपपन्नः प्रत्ययार्थः । तथा रोदयत्यपरानिति रुद्रो दुःखस्य
हेतुः तेन कृतं तत्कर्म वा रौद्रं प्राणिवधवन्धपरिणत आत्मैव रुद्र इत्यर्थः । धर्मः क्षमादिदश-
लक्षणकस्तस्मादनपेतं धर्म्यम् । शुक्लं-शुचि निर्मलं सकलकर्मक्षयहेतुत्वादिति । शुक्ला दुःख-
मष्टप्रकारं कर्म तां च शुचं क्लमयति-लपयति निरस्यति । शुक्लं इत्येतावदेव ध्यानं चतुर्विध-
मिति ॥ २९ ॥

तेषामित्यनेन सूत्रं सम्बन्धाति—

सूत्रम्—परे मोक्षहेतू ॥ १-३० ॥

भा०—तेषां चतुर्णां ध्यानानां परे धर्म्य-शुक्ले मोक्षहेतू भवतः । पूर्वं
त्वार्तरौद्रे संसारहेतू इति ॥ ३० ॥

टी०—तेषां चतुर्णामित्यादि । यानि प्रस्तुतानि ध्यानानि तेषामार्त-रौद्र-धर्म-शुक्लानां
चतुर्णां ध्यानानां सूत्रसन्निवेशमाश्रित्य परे धर्म्य-शुक्ले मोक्षहेतू-मुक्तेः कारणतां प्रतिपद्येते ।
तत्रापि साक्षात् मुक्तेः कारणीभवतः । पाश्चात्यौ शुक्लध्यानभेदौ सूक्ष्मक्रियमप्रतिपाति व्युपरत-
क्रियां वा निवर्ति, धर्म्यध्यानं पुनराद्याभ्यां सह शुक्लभेदाभ्यां पारंपर्येण मोक्षस्य कारणं भवति,
न साक्षादिति । ततश्चैतद्धर्म्यध्यानादि देवगतेषुक्तेश्च कारणं, न मुक्तेरेव । अर्थादिदमगम्यमान-
माह—पूर्वं त्वार्तरौद्रे संसारहेतू इति । आर्त-रौद्रयोः संसारहेतुत्वैव, न जातुचिन्मुक्तिहेतुता ।
संसारश्च नारकादिभेदश्चतुर्गतिक इति । परमार्थतस्तु रागद्वेषमोहाः संसारहेतवः । तदनुगतं
चार्तरौद्ररूपमपि प्रकृतमरागद्वेषमोहमाजः, अतः संसारपरिभ्रमणहेतुता तयोरिति ॥ ३० ॥

भा०—अत्राह—किमेषां लक्षणमिति ? । अत्रोच्यते—

टी०—सम्प्रति ध्येयप्रकाराः विषयविषयविकल्पनिमित्तभेदेनोच्यन्ते—अत्राहेत्यादि ।
सम्बन्धो लक्ष्यते येन तल्लक्षणं विलापशोकादि । अमनोज्ञविषयसम्बन्धे क्रन्दति शोचतीति
लक्ष्यते आर्तध्यायी ॥

मनोज्ञापाः समस्ति, सकलरूपग्रामनिरपेक्षतादिति । तमुक्तस्येति नेन प्रतिविशिष्टेन सै-
ननत्रयेणाद्येन चतुर्विधेन वा युक्तस्य-सम्पन्नस्य । एकाग्रचिन्तानिरोधः । अग्रपदाद् वाङ्-कस्य-
निरोधश्च ध्यानम् । अग्र च ध्याना संताप्यमा ध्यानस्वरूपमेकाग्रचिन्तानिरोधः । ध्यानिध्यान-
मिति भावसाधनः । कालतो मुहूर्तमात्रं चतुःप्रकारमात्रादिभेदेन । अग्रप्रकारास्तपनोद्गम-
संप्रयोगादयः । शोकाक्रन्दनपिलपनादिलक्षणमात्रं, उत्पन्नप्रदादिलक्षणं रौरं, त्रिनप्रर्णल-
भावप्रद्वानादिलिखं धर्म्यं, अवापाश्रमोहादिलक्षणं शुभम् । कलं पुनस्तिर्यङ्-नरक-देवगत्यादि-
मोक्षारूपमिति क्रमेण उत्तमसंज्ञनपदार्थलभ्यो ध्याना अभिहितः । ध्यानस्वरूपं भावसाधनता
च विधेया ॥ २७ ॥

सम्प्रति ध्यानकालप्रमाणनिरूपणायाह—

ध्यानस्य कालमात्रम् सूत्रम्—आ मुहूर्तात् ॥ १-२८ ॥

भा०—तद्वधानमा मुहूर्तात् भवति परतो न भवति दुर्ध्यानत्वात् ॥ २८ ॥

टी०—आ मुहूर्तादिति । षटिकाद्यं मुहूर्तः । अनिविधायाह । अन्तर्मुहूर्तपरिमाणं
न परतो मुहूर्तादित्यर्थः । तद्वधानमित्यादि । तदेतत् सामान्यलक्षणोक्तं ध्यानं चतुर्विधम-
प्यामुहूर्तात् भवति, परतो न भवत्यशक्तेरेव । यस्मान्मोहनीयकमोनुभावात् संक्षेपाद् वा
विशेष्य चान्तर्मुहूर्तात् परावर्तते । उक्तं च—

“ नान्तर्मुहूर्तकालं, व्यतीत्य शक्यं हि जगति सङ्कल्पेष्टुम् ।

नापि विशोद्धं शक्यं, प्रत्यक्षो ह्यात्मनः सोऽर्थः ॥ ”—आर्या

किं पुनः कारणं परतो न ध्यानमस्तीत्याह—दुर्ध्यानत्वात् । दुरितिशब्दो वैकृते वर्तते ।
विकृतो वर्णो दुर्वर्ण इति यथा, एवं विकृतं ध्यानं विकारान्तरमापन्नं दुर्ध्यानमिति । अथवा
दुःशब्दस्य अर्थाः व्युद्धौ दुःशब्दः । आद्विचिपुक्ता यवना दुर्यवनं दुष्कं(ष्टं) बीजमिति । एवं
ध्यानलक्षणविनिर्मुक्तं दुर्ध्यानं । अनीप्सायां वा दुःशब्दः । अनीप्सितोऽस्या
भग इति दुर्मगा कन्या । एवमनीप्सितं दुर्ध्यानमिति तद्भावो दुर्ध्यानत्वं तस्माद् दुर्ध्यानत्वाच्च
परतो ध्यानमस्ति ॥ २८ ॥

सामान्येन ध्यानलक्षणमभिधाय सम्प्रति भेदकथनायाह—

ध्यानस्य चतुर्विधता सूत्रम्—आर्त-रौद्र-धर्म्य-शुक्लानि ॥ १-२९ ॥

भा०—तच्चतुर्विधं भवति—तद्यथा आर्तं, रौद्रं, धर्म्यं, शुक्लमिति ॥ २९ ॥
तेषाम्—

आर्तस्य तृतीय-
चिकल्पः

सूत्रम्—विपरीतमनोज्ञानाम् ॥ ९-३३ ॥

भा०—मनोज्ञानां विषयाणां मनोज्ञायाश्च वेदनाया विप्रयोगे तत्सम्प्रयोगाय स्मृतिसमन्वाहार आर्तम् ॥ ३३ ॥ किञ्चान्यत्—

टी०—मनोज्ञा-अभिरुचिता इष्टाः प्रीतिहेतवः तेषां विपरीतं संयोजनं कार्यम् । मनोज्ञानामित्यादि । मनोज्ञानां विषयाणां वेदनायाश्च मनोज्ञायाः विपरीतप्रधानार्थाभिसम्बन्धो विपरीतशब्देन क्रियत इत्याह—विप्रयोगे तत्सम्प्रयोगायेत्यादि । तत्सम्प्रयोगार्थः तत्सम्प्रयोगाय सम्प्रयोगप्रयोजनः स्मृतेः समन्वाहारः । कथं नु नाम भूयोऽपि तैः सह मनोज्ञविषयैः संप्रयोगः स्यान्ममेति । एवं प्रणिधत्ते दृढं मनस्तदप्यार्तमिति ॥ ३३ ॥

किञ्चान्यदिति तुरीयमार्तप्रकारं दर्शयति—

आर्तस्य चतुर्थो
चिकल्पः

सूत्रम्—निदानं च ॥ ९-३४ ॥

टी०—निपूर्वाद् दातेर्लेवनार्थस्य ल्युटि रूपम् । निदायते-ल्यते लुप्यते येनात्महितमैकान्तिकात्यन्तिकानायाधसुखलक्षणं तन्निदानमिति । चशब्दः समुच्चये । निदानशब्दस्य सिद्धिः । एष चार्तप्रकार इत्यर्थः ।

भा०—कामोपहतचित्तानां पुनर्भवविषयसुखगृद्धानां निदानमार्तध्यानं भवति ॥ ३४ ॥

टी०—कामोपहतचित्तानामित्यादि । काम-इच्छाविशेषः शब्दाद्युपयोगविषयः । अथवा मदनः-कामः चिरमुग्रतपोनिष्ठाय कर्मक्षपणक्षमदीर्घदर्शितया खल्यस्य विनश्वरस्यावितृप्तिकारिणः सुरमनुजसुखैर्धर्मसौभाग्यादेः कृते तत्रैव कृतदृढप्रणिधाना बहविनश्वरं सतत-वृत्तिकारणमुक्तिसुखमनुपममेवमन्य, प्रवर्तमानाः कामोपहतचेतसः पुनर्भवविषयगृद्वा विदधति यन्निदानं तदार्तध्यानं निदानरूपम् । एष एवार्थो विभक्त्यन्तरेण प्रतिपादितः । कामोपहतचित्तानां पुनर्भवविषयसुखगृद्धानां निदानमार्तध्यानं भवतीति । तस्यैतस्यार्तध्यानस्य चतुःप्रकारस्यापि शोकादीनि लक्षणानि भवन्ति । यैरार्तध्यायी लक्ष्यते करतलपर्योप्तप्रम्लानवदनः शोचति क्रन्दति विलपति हा हा अहो धिक् कष्टं हुं मानस्योरस्ताडं परिदेवते दीर्घं निश्वासति कवोर्ष्णं शून्यव्याक्षिप्तचित्तं इवोपलक्ष्यते । तथा कलहमायामात्सर्यासूयास्तथा अरतिः स्त्रीभोजनकथासुहृत्स्वजनानुरागाश्च तस्य लक्षणानि भवन्ति परिस्फुटानीति ॥ ३४ ॥

इत्थमार्तध्यानं समेदकमभिधायाऽधुनास्यैव ध्यातारः स्वामिनो निरूप्यन्ते इति तदर्थमाह—

आर्तस्य प्रथमो
विकल्पः

सूत्रम्—आर्तममनोज्ञानां सम्प्रयोगे तद्विप्रयोगाय
स्मृतिसमन्वाहारः ॥ १-३१ ॥

भा०—अमनोज्ञानां विषयाणां सम्प्रयोगे तेषां विप्रयोगार्थं यः स्मृति-
समन्वाहारो भवति तदार्तध्यानमित्याचक्षते ॥ ३१ ॥ किञ्चान्यत्—

टी०—आर्तमनोज्ञानां इत्यादि । आर्तशब्दः पूर्वाद् व्याख्येयः । अयं नापरप्रकारः ।
अतिघातुर्दुःखायः । तस्मादिति रूपम् । अर्ति-दुःखं शरीरं मानसं
आर्तशब्दस्य
निष्पत्तिः चानेकप्रकारं तस्मात् भवमार्तं ध्यानम् । अमनोज्ञानं अनिष्टाः शब्दादयः
तेषां सम्बन्धे इन्द्रियेण सह सम्पर्के सति चतुर्णां शब्द-स्पर्श-रस-गन्धाना-
मेकस्य च योग्यदेशावस्थितस्य द्रव्यादेः स्नेहे विषयिणा शब्दग्राहकत्वधने सम्प्रयोगे सति
तद्विप्रयोगायेति । तदित्यमनोज्ञविषयमिमम्वन्धः । तेषाममनोज्ञानां शब्दादीनां विप्रयोगः
अपगमस्तदर्थं विप्रयोगायानिष्टशब्दादिविषयपरिहाराय यः स्मृतिसमन्वाहारस्तदार्तम् ।
स्मृतिसमन्वाहारो नाम तद्विप्रयोगादेवानुग्रहप्रतिपत्तीच्छया य आत्मनः प्रणिधानविशेषः स
समन्वाहारः स्मृतेः कथमहमसादमनोज्ञविषयसम्प्रयोगाद् विमुच्येयेति । सत्यतेऽनेनेति स्मृति-
र्मनोऽभिधीयते । स्मृतिहेतुत्वाद् वा-स्मृतिर्मनः । तस्याः स्मृतेः प्रणिधानरूपायाः सम-
न्वाहरणं समन्वाहारः । अमनोज्ञविषयविप्रयोगोपाये व्यवस्थापनं मनसो निश्चलमार्तध्यानं
केनोपायेन वियोगः स्यादित्येकतानमनोनिवेशनमार्तध्यानमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ किञ्चान्यदिति
सम्बन्धाति ।

प्रकारान्तरमन्यदस्यार्तस्यास्तीत्याह—

आर्तस्य द्वितीयो
विकल्पः

सूत्रम्—वेदनायाश्च ॥ १-३२ ॥

टी०—वेदनं-वेदनाया अनुभवः । अनन्तरसूत्रमनुवर्तते तदमित्यन्वयम् भाष्यकृदाह—

भा०—वेदनायाश्चामनोज्ञायाः सम्प्रयोगे तद्विप्रयोगाय स्मृतिसमन्वाहार
आर्तमिति ॥ ३२ ॥ किञ्चान्यत्—

टी०—वेदनाया अमनोज्ञाया इत्यादि । सुखा दुःखा चोभयी वेदना । तत्रा-
मनोज्ञायाः सम्प्रयोगे वेदनायाः प्रकुपितपवनपित्तश्लेष्मसन्निपातनिमित्तरूपजातायाः शूल-
शिरःकम्पज्वराक्षिश्रवणदशनादिकायास्तद्विप्रयोगाय स्मृतिसमन्वाहारो ध्यानमार्तमेव
द्वितीयो विकल्पः । किञ्चान्यदित्यार्तप्रकारान्तरं दर्शयति—

आर्तस्य तृतीय-
विकल्पः

सूत्रम्—विपरीतमनोज्ञानाम् ॥ ९-३३ ॥

भा०—मनोज्ञानां विषयाणां मनोज्ञायाश्च वेदनाया विप्रयोगे तत्सम्प्रयोगाय स्मृतिसमन्वाहार आर्तम् ॥ ३३ ॥ किञ्चान्यत्—

टी०—मनोज्ञा-अभिरुचिता इष्टाः प्रीतिहेतवः तेषां विपरीतं संयोजनं कार्यम् । मनोज्ञानामित्यादि । मनोज्ञानां विषयाणां वेदनायाश्च मनोज्ञायाः विपरीतप्रधानार्थाभि-
सम्बन्धो विपरीतशब्देन क्रियत इत्याह—विप्रयोगे तत्सम्प्रयोगायेत्यादि । तत्सम्प्रयोगार्थः
तत्सम्प्रयोगाय सम्प्रयोगप्रयोजनः स्मृतेः समन्वाहारः । कथं नु नाम भूयोऽपि तैः सह
मनोज्ञविषयैः संग्रयोगः स्यान्मयेति । एवं प्रणिधत्ते दृढं मनस्तदप्यर्तमिति ॥ ३३ ॥

किञ्चान्यदिति तुरीयमार्तप्रकारं दर्शयति—

आर्तस्य चतुर्थो
विकल्पः

सूत्रम्—निदानं च ॥ ९-३४ ॥

टी०—निर्पूर्वाद् दातेर्लवनार्थस्य ल्युटि रूपम् । निदायते-लुप्यते लुप्यते येनात्महितमै-
कान्तिकात्यन्तिकानायाधसुखलक्षणं तन्निदानमिति । चशब्दः समुच्चये ।
निदानशब्दस्य सिद्धिः । एष चार्तप्रकार इत्यर्थः ।

भा०—कामोपहतचित्तानां पुनर्भवविषयसुखगृद्धानां निदानमार्तध्यानं
भवति ॥ ३४ ॥

टी०—कामोपहतचित्तानामित्यादि । काम-इच्छाविशेषः शब्दाद्युपयोगविषयः ।
अथवा मदनः-कामः चिरमुग्रतपोनिष्ठाय कर्मक्षपणक्षमदीर्घदर्शितया स्वल्पस्य विनश्वरस्यावि-
वृत्तिकारिणः सुरमनुजसुखैर्धर्मसौभाग्यादेः कृते तत्रैव कृतदृढप्रणिधाना बह्विन्ध्वरं सतत-
वृत्तिकारणमुक्तिसुखमनुपममर्भवमन्य, प्रवर्तमानाः कामोपहतचेतसः पुनर्भवविषयगृद्वा विदधति
यन्निदानं तदार्तध्यानं निदानरूपम् । एष एवार्थो विभक्त्यन्तरेण प्रतिपादितः । कामोपहत-
चित्तानां पुनर्भवविषयसुखगृद्धानां निदानमार्तध्यानं भवतीति । तस्यैतस्मार्तध्यानस्य
चतुःप्रकारस्यापि शोकादीनि लक्षणानि भवन्ति । यैरार्तध्यायी लक्ष्यते करतलपर्याप्तप्र-
म्लानवदनः शोचति क्रन्दति विलपति हा हा अहो धिक् कष्टं हुं मानस्योरस्ताडं परिदेवते
दीर्घं निश्वासिति कवोष्णं शून्यव्याधिक्षिप्तिचि च इवोपलक्ष्यते । तथा कलहमायामात्सर्यामूयास्तथा
अरतिः स्त्रीभोजनकथासुहृत्स्वजनानुरागाश्च तस्य लक्षणानि भवन्ति परिस्फुटानीति ॥ ३४ ॥

इत्यमार्तध्यानं समेदकमभिधायाऽधुनास्यैव ध्यातारः स्वामिनो निरूप्यन्ते इति तद-
र्थमाह—

आर्तस्य प्रथमो
विकल्पः

**सूत्रम्—आर्तममनोज्ञानां सम्प्रयोगे तद्विप्रयोगाय
स्मृतिसमन्वाहारः ॥ १-३१ ॥**

भा०—अमनोज्ञानां विषयाणां सम्प्रयोगे तेषां विप्रयोगार्थं यः स्मृति-
समन्वाहारो भवति तद्वर्तमानमित्याचक्षते ॥ ३१ ॥ किञ्चान्यत्—

टी०—आर्तमनोज्ञानां इत्यादि । आर्तशब्दः पूर्वाद् व्याख्येयः । अयं चापरप्रकारः ।

आर्तशब्दस्य
निष्पत्तिः

अतिधातुर्दुःखार्थः । तस्मान्निरिति रूपम् । अनिम-दुःखं शरीरं मानसं
चानेकप्रकारं तस्यां भवमार्तं ध्यानम् । अमनोज्ञा अनिष्टाः दुष्कादयः
तेषां सम्बन्धे इन्द्रियेण सह सम्पर्कं मतिं गतुणां शब्द-स्पर्श-रस-गन्धाना-

मेकस्य च योग्यदेशवस्थितस्य द्रव्यादेस्तेन विषयिणा प्रायग्राहकत्वक्षणे सम्प्रयोगे सति
तद्विप्रयोगेति । तदित्यमनोज्ञविषयविगम्यन्धः । तेषाममनोज्ञानां दुष्कादिनां विप्रयोगः
अपगमस्तदर्थं विप्रयोगायानिष्टदुष्कादिविषयपरिहाराय यः स्मृतिसमन्वाहारस्तद्वर्तमानम् ।
स्मृतिसमन्वाहारो नाम तद्विप्रयोगादेवानुग्रहप्रतिपत्तीच्छया य आत्मनः प्रणिधानविशेषः स
समन्वाहारः स्मृतेः कथमहमसादमनोज्ञविषयसम्प्रयोगाद् विमुच्येति । सयतेऽनेनेति स्मृति-
र्मनोऽभिधीयते । स्मृतिहेतुत्वाद् वा- स्मृतिर्मनः । तस्याः स्मृतेः प्रणिधानरूपायाः सम-
न्वाहरणं समन्वाहारः । अमनोज्ञविषयविप्रयोगोपाये व्यवस्थापनं मनसो निश्चलमार्तध्यानं
केनोपायेन विप्रयोगः स्यादित्येकतानमनोनिवेशनमार्तध्यानमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ किञ्चान्यदिति
सम्बन्धाति ।

प्रकारान्तरमन्यदस्यातस्यास्तीत्याह—

आर्तस्य द्वितीयो
विकल्पः

सूत्रम्—वेदनायाश्च ॥ १-३२ ॥

टी०—वेदनं-वेदनाया अनुभवः । अनन्तरसूत्रमनुवर्तते तदभिसम्बन्धन् भाष्यकृदाह—

भा०—वेदनायाश्चामनोज्ञायाः सम्प्रयोगे तद्विप्रयोगाय स्मृतिसमन्वाहार
आर्तमिति ॥ ३२ ॥ किञ्चान्यत्—

टी०—वेदनाया अमनोज्ञाया इत्यादि । सुखा दुःखा चोभयी वेदना । तत्रा-
मनोज्ञायाः सम्प्रयोगे वेदनायाः प्रकुपितपवनपित्तश्लेष्मसन्निपातनिमित्तैरुपजातायाः शूल-
शिरःकम्पज्वराक्षिश्रवणदशनादिकायास्तद्विप्रयोगाय स्मृतिसमन्वाहारो ध्यानमार्तमेव
द्वितीयो विकल्पः । किञ्चान्यदित्यार्तप्रकारान्तरं दर्शयति—

आर्तस्य तृतीय-
विकल्पः

सूत्रम्—विपरीतमनोज्ञानाम् ॥ ९-३३ ॥

भा०—मनोज्ञानां विपद्याणां मनोज्ञायाश्च वेदनाया विप्रयोगे तत्सम्प्रयोगाद्य स्मृतिसमन्वाहार आर्तम् ॥ ३३ ॥ किञ्चान्यत्—

टी०—मनोज्ञा-अभिरुचिता इष्टाः प्रीतिहेतवः तेषां विपरीतं संयोजनं कार्यम् । मनोज्ञानामित्यादि । मनोज्ञानां विपद्याणां वेदनायाश्च मनोज्ञायाः विपरीतप्रधानार्थाभिसम्बन्धो विपरीतशब्देन कियत् इत्याह—विप्रयोगे तत्सम्प्रयोगाद्येत्यादि । तत्सम्प्रयोगार्थः तत्सम्प्रयोगाद्य सम्प्रयोगप्रयोजनः स्मृतेः समन्वाहारः । कथं नु नाम भूयोऽपि तैः सह मनोज्ञविषयैः संप्रयोगः स्यान्ममेति । एवं प्राणिधत्ते दृढं मनस्तदप्यार्तमिति ॥ ३३ ॥

किञ्चान्यदिति तुरीयमार्तप्रकारं दर्शयति—

आर्तस्य चतुर्थो
विकल्पः

सूत्रम्—निदानं च ॥ ९-३४ ॥

टी०—निर्पूर्वाद् दातेर्लवणार्थस्य ल्युटि रूपम् । निदायते-ल्ययते लुप्यते येनात्महितमै-
निदानशब्दस्य कान्तिकात्यन्तिकानावाधसुखलक्षणं तन्निदानमिति । चशब्दः समुच्चये ।
सिद्धिः । एष चार्तप्रकार इत्यर्थः ।

भा०—कामोपहतचित्तानां पुनर्भवविषयसुखगृह्णानां निदानमार्तध्यानं भवति ॥ ३४ ॥

टी०—कामोपहतचित्तानामित्यादि । काम-इच्छाविशेषः शब्दाद्युपयोगविषयः । अथवा मदनः-कामः चिरमुग्रतपोनिष्ठाया कर्मक्षपणक्षमदीर्घदर्शितया स्वल्पस्य विनश्वरस्याविरुत्तिकारिणः सुरमनुजसुखैश्वर्यसौभाग्यादेः कृते तत्रैव कृतदृढप्राणिधाना ब्रह्मविनश्वरं सततवृत्तिकारणमुक्तिसुखमनुपममेवमन्य, प्रवर्तमानाः कामोपहतचेतसः पुनर्भवविषयगृह्णा विदधति यन्निदानं तदार्तध्यानं निदानरूपम् । एष एवार्थो विभक्त्यन्तरेण प्रतिपादितः । कामोपहतचित्तानां पुनर्भवविषयसुखगृह्णानां निदानमार्तध्यानं भवतीति । तस्यैतत्स्यार्तध्यानस्य चतुःप्रकारस्यापि शोकादीनि लक्षणानि भवन्ति । यैरार्तध्यायी लक्ष्यते करतलपर्योत्तप्रम्लानवदनः शोचति क्रन्दति विलपति हा हा अहो धिक् कष्टं हुं मानस्योरस्ताडं परिदेवते दीर्घं निश्वासिति कवोष्णं शून्यव्याप्तिमन्त्रिच इवोपलक्ष्यते । तथा कलहमायामात्सर्वाभ्यास्तथा अरतिः स्त्रीभोजनकथासुहृत्सज्जनानुरागाश्च तस्य लक्षणानि भवन्ति परिस्फुटानीति ॥ ३४ ॥

इत्यमार्तध्यानं सभेदकमभिधायाऽधुनास्यैव ध्यातारः स्वामिनो निरूप्यन्ते इति तदर्थमाह—

आर्तस्य प्रथमो
विकल्पः

सूत्रम्—आर्तमनोज्ञानां सम्प्रयोगे तद्विप्रयोगाय
स्मृतिसमन्वाहारः ॥ १-३१ ॥

भा०—अमनोज्ञानां विषयाणां सम्प्रयोगे तेषां विप्रयोगार्थं यः स्मृति-
समन्वाहारो भवति तदार्तध्यानमित्याचक्षते ॥ ३१ ॥ किञ्चान्यत्—

टी०—आर्तमनोज्ञानां इत्यादि । आर्तशब्दः पूर्वाद् व्याख्येयः । अयं नामग्रन्थारः ।
आर्तशब्दस्य
निष्पत्तिः अर्तिपातुर्दुःखार्थः । तस्माद्विगतिरूपम् । अर्तिपातुः शरीरं मानसं
चानेन्द्रियं तस्मात्तन्मात्रं ध्यानम् । अमनोज्ञानं अनिष्टाः दुष्टादयः
तेषां मन्वन्धे इन्द्रियेण मदसम्पर्के नति पतुषां दुष्ट-साधन-रग-गन्धाना-

मेकस्य च योग्यदेशावस्थितस्य द्रव्यादस्तेन विषयिना शब्दादहलक्षणे सम्प्रयोगे सति
तद्विप्रयोगायेति । तदित्यमनोज्ञविषयानिमन्वन्धः । तेषाममनोज्ञानां दुष्टादीनां विप्रयोगः
अपगमस्तदर्थं विप्रयोगायानिष्टदुष्टादिविषयपरिहाराय यः स्मृतिसमन्वाहारस्तदार्तम् ।
स्मृतिसमन्वाहारो नाम तद्विप्रयोगादेवानुग्रहप्रतिपत्तीच्छया य आत्मनः प्रणिधानविशेषः स
समन्वाहारः स्मृतेः कथमहमसादमनोज्ञविषयसम्प्रयोगाद् विमुच्येयेति । सर्वतज्जेनेति स्मृति-
र्मनोज्ञमिधीयते । स्मृतिहेतुत्वाद् वा-स्मृतिर्मनः । तस्याः स्मृतेः प्रणिधानरूपायाः सम-
न्वाहरणं समन्वाहारः । अमनोज्ञविषयविप्रयोगोपाये व्यवस्थापनं मनसो निश्चलमार्तध्यानं
केनोपायेन वियोगः स्यादित्येकतानमनोनिवेशनमार्तध्यानमित्यर्थः ॥ ३१ ॥ किञ्चान्यदिति
सम्यग्भाति ।

प्रकारान्तरमन्यदस्यार्तस्यास्तीत्याह—

आर्तस्य द्वितीयो
विकल्पः

सूत्रम्—वेदनायाश्च ॥ १-३२ ॥

टी०—वेदनं वेदनाया अनुभवः । अनन्तरसूत्रमनुवर्तते तदमित्यभ्यन्तर्भाष्यकृदाह—

भा०—वेदनायाश्चामनोज्ञायाः सम्प्रयोगे तद्विप्रयोगाय स्मृतिसमन्वाहार
आर्तमिति ॥ ३२ ॥ किञ्चान्यत्—

टी०—वेदनाया अमनोज्ञाया इत्यादि । सुखा दुःखा चोभयी वेदना । तत्रा-
मनोज्ञायाः सम्प्रयोगे वेदनायाः प्रकुपितपवनपित्तश्लेष्मसन्निपातनिमित्तरूपजातायाः शूल-
शिरःकम्पज्वराक्षिश्रवणदशनादिकायास्तद्विप्रयोगाय स्मृतिसमन्वाहारो ध्यानमार्तमेव
द्वितीयो विकल्पः । किञ्चान्यदित्यार्तप्रकारान्तरं दर्शयति—

आर्तस्य तृतीय-
विकल्पः

सूत्रम्—विपरीतमनोज्ञानाम् ॥ ९-३३ ॥

भा०—मनोज्ञानां विपद्याणां मनोज्ञायाश्च वेदनाया विप्रयोगे तत्सम्प्रयोगाय स्मृतिसमन्वाहार आर्तम् ॥ ३३ ॥ किञ्चान्यत्—

टी०—मनोज्ञा-अभिरुचिता इष्टाः प्रीतिहेतवः तेषां विपरीतं संयोजनं कार्यम् । मनोज्ञानामित्यादि । मनोज्ञानां विपद्याणां वेदनायाश्च मनोज्ञायाः विपरीतप्रधानार्थाभिसम्बन्धो विपरीतशब्देन क्रियत इत्याह—विप्रयोगे तत्सम्प्रयोगायेत्यादि । तत्सम्प्रयोगार्थः तत्सम्प्रयोगाय सम्प्रयोगप्रयोजनः स्मृतेः समन्वाहारः । कथं नु नाम भूयोऽपि तैः सह मनोज्ञविषयैः संप्रयोगः स्यान्ममेति । एवं प्रणिधत्ते दृढं मनस्तदप्यार्तमिति ॥ ३३ ॥

किञ्चान्यदिति तुरीयमार्तप्रकारं दर्शयति—

आर्तस्य चतुर्थो
विकल्पः

सूत्रम्—निदानं च ॥ ९-३४ ॥

टी०—निर्पूर्वाद् दातेर्लवनार्थस्य ल्युटि रूपम् । निदायते—लूयते लुप्यते येनात्महितमै-
निदानशब्दस्य कान्तिकात्यन्तिकानावाधसुखलक्षणं तन्निदानमिति । चशब्दः समुच्चये ।
स्तिब्धिः । एष चार्तप्रकार इत्यर्थः ।

भा०—कामोपहतचित्तानां पुनर्भवविषयसुखगृह्णानां निदानमार्तध्यानं भवति ॥ ३४ ॥

टी०—कामोपहतचित्तानामित्यादि । काम-इच्छाविशेषः शब्दाद्युपयोगविषयः । अथवा मदनः—कामः चिरमुग्रतपोनिष्ठाया कर्मक्षपणक्षमदीर्घदर्शितया स्वल्पस्य विनश्वरस्यावि-
वृत्तिकारिणः सुरमनुजमुखैर्धर्मसौभाग्यादेः कृते तत्रैव कृतदृढप्रणिधाना बह्वविनश्वरं सतत-
वृत्तिकारणमुक्तिसुखमनुपममेवमन्य, प्रवर्तमानाः कामोपहतचेतसः पुनर्भवविषयगृह्णा विदधति
यन्निदानं तदार्तध्यानं निदानरूपम् । एष एवार्थो विभक्त्यन्तरेण प्रतिपादितः । कामोपहत-
चित्तानां पुनर्भवविषयसुखगृह्णानां निदानमार्तध्यानं भवतीति । तस्यैतत्स्यार्तध्यानस्य
चतुःप्रकारस्यापि शोकादीनि लक्षणानि भवन्ति । यैरार्तध्यायी लक्ष्यते करतलपर्याप्तप्र-
म्लानवदनः शोचति क्रन्दति विलपति हा हा अहो धिक् कष्टं हुं मानस्योरस्ताडं परिदेवते
दीर्घं निश्वासति कवोष्णं शून्यव्याक्षिप्तचित्तं इवोपलक्ष्यते । तथा कलहमायामात्सर्यासूयास्तथा
अरतिः स्त्रीभोजनकथासुहृत्स्वजनानुरागाश्च तस्य लक्षणानि भवन्ति परिस्पृष्टानीति ॥ ३४ ॥

इत्यमार्तध्यानं समेदकमभिधायाऽधुनास्वैव ध्यातारः स्वामिनो निरूप्यन्ते इति तद-
र्थमाह—

आर्तप्यानस्य
स्यामिनः।

सूत्रम्—तदविरतदेशविरतप्रमत्तसंयतानाम् । १-३५॥

भा०—तदेतदातप्यानं अविरतदेशविरतप्रमत्तसंयतानामेष
भवतीति ॥ ३५ ॥

टी०—तदित्यार्तमभिसम्बध्यते । तदातप्यानमविरतगम्यगृह्यार्थानां त्रयाणां
स्यामिनां सम्भवति । एतस्य त्रयः स्यामिनभृत्य-यश्म-यष्टगुणस्थानार्तिनः क्रमेणाविरत-
देशविरतप्रमत्तसंयतः । अविरतभासो सम्यग्रष्टिरेति अविरतगम्यगृह्यः प्रत्याख्याना-
रूपोदये सति विरतिलक्षणस्य संयमस्याभारादविरतगम्यगृह्यः । आह च—

“आवृण्वन्ति प्रत्या-ख्यानं सत्यमपि येन जीयस्व ।

तेनाप्रत्याख्याना-वरणास्ते नञ् हिंसोऽन्त्यार्थः ॥ १ ॥—आर्या

प्रत्याख्यानावरणसरूपत्वाद् वा तन् तथा भवति सिद्धम् ।

न त्वन्नाक्षणवचने, तत्सरगः पुरुष एवेष्टः ॥ २ ॥”—आर्या

औपशमिक-धायोपशमिक-धायिक्रमेदानं त्रिविधं सम्यग्दर्शनं, तपोणात् सम्यग्रष्टिः
देशविरतः संयतासंयतः हिंसादिभ्यो देशतो विरतत्वात् संयतः, अन्यतः सावधयोगादनिष्ठ
इति स एवासंयतः, सोऽविरतसम्यग्रष्टिस्थानादसंख्येयानि विशोधिस्थानानि गत्वा अप्रत्या-
ख्यानावरणकपायेषु ध्योपशमं नीतेषु प्रत्याख्यानावरणकपायोदयात् कृत्वाप्रत्याख्यानाभावाद्
देशविरतः । आह च—

“तस्मादविरतसम्पग्-दृष्टिस्थानाद् विशोधिप्रपगम्य ।

स्थानान्तराण्यनेका-न्यारोहति पूर्वविधिर्नैव ॥ १ ॥—आर्या

क्षपयत्युपशमयति वा, प्रत्याख्यानादृतः कृपायास्तान् ।

सततो येन भवेत् त-स्य विरमणे बुद्धिरल्पेऽप्या ॥ २ ॥—

तस्य तथैव विशोधि-स्थानान्यारोहतोऽतिसह्ययानि ।

गच्छन्ति सर्वथाऽपि, प्रकर्षतस्ते ध्योपशमम् ॥ ३ ॥—

श्रावकधर्मो द्वादश-भेदः सञ्जायते ततस्तस्य ।

पञ्चत्रिचतुःसहस्र-व्रतगुणशिक्षामयः शुद्धः ॥ ४ ॥—

सर्वं प्रत्याख्यानं, येनावृण्वन्ति तदमिलपतोऽपि ।

तेन प्रत्याख्याना-वरणास्ते निर्विशेषोक्ताः ॥ ५ ॥”—

इदानीं प्रमत्तसंयतः । तस्मादसह्येयानि विशोधिस्थानान्यारोहतस्तृतीयकपायेषु प्रकर्षात्
ध्योपशमं गतेषु सर्वसावधयोगप्रत्याख्यानाविरतिर्भवति । उक्तं च—

१ ‘संयतानां’ इति छ-पाठः । २ ‘वरणो देशविरति’ इति च-पाठः । ३ ‘संयतासंयतः’ इति छ-पाठः ।

४ ‘चितस्थानानि’ इति च-पाठः । ५ ‘शमनीयेषु’ इति छ-पाठः ।

“देवविरतेऽपि ततः प्रत्याख्यानावरणक्षयोपशमात् ॥ ३ ॥”

विशोविमुत्तमां प्राप्य ।

कोनि ॥ १ ॥

—आर्या

वृत्तः कपायांस्तान् ।

विर

सर्वतोऽपि मतिः ॥ २ ॥—

सामासि चैरित्रं वा ।

तत्प्रत्याख्यानावरणक्षयोपशमात् ॥ ३ ॥

—

तस्येदानीं महाव्रतगुप्तिसमितियुक्तस्य कपायनिग्रहाद् इन्द्रियदमाच्च निरुद्धाश्रयस्य निर्वेदादिवैराग्यभावनाभिः स्थिरीकृतसंवेगस्य यथोक्तद्वादशप्रकारतपोयोगात् सञ्चितानि कर्माणि निर्जरायतः सूत्रानुसाराद् यतमानस्यापि मोहनीयकर्मानुभावात् सङ्कलेशाद् वा विशोऽध्या वाञ्छन्तर्मुहूर्तात् परावर्तते । ततः सञ्ज्वलनकपायोदयाद्, इन्द्रियविकयाप्रमादाद्, योगदुष्प्राणिधानात्, कुशलेष्वनादराच्च प्रमत्तसंयतो भवति, तस्मात् सङ्कलेशाद्वायां वर्तमानः प्रमत्तसंयतः । एते त्रयोऽप्यार्तध्यायिनो भवन्ति, आर्तध्यानस्वामिन इत्यर्थः । एतदार्तध्यानमविरतादीनामेव भवति, नाप्रमत्तसंयतादीनामित्यर्थः । तदेतदार्तनातिसंक्षिप्तकापोतनीलकण्ठलेख्यानुयायि द्रष्टव्यमिति ॥ ३५ ॥

रौद्रध्यानस्य
स्वामिनः

सूत्रम्—हिंसा-ऽनृत-स्तेय-विषयसंरक्षणेभ्यो रौद्र-
मविरतदेशविरतयोः ॥ १-३६ ॥

भा०—हिंसार्थमनृतवचनार्थं स्तेयार्थं विषयसंरक्षणार्थं च स्मृतिसमन्वा-
हारो रौद्रध्यानं, तदविरतदेशविरतयोरेव भवति ॥ ३६ ॥

टी०—हिंसा अनृतं स्तेयं विषयसंरक्षणं चेति द्वन्द्वः । ततो द्वन्द्वसमासः ।
लिङ्गान्यस्योत्सन्नवृद्धानामरणदोषाः । तत्र हिंसानन्दादीनां चतुर्णां प्रकाराणामन्यतमभेदेऽनव-

रतमविश्रान्त्या प्रवर्तमानस्य बहुकृत्वः सञ्चितदोष उत्सन्नशब्दवाच्यः । यथोत्सन्नकालान्तर-
मुपचितमिति । तथा हिंसानन्दादिषु चतुर्ष्वपि प्रवर्तमानस्याभिनिविष्टान्तःकरणस्य बहुदोषता
अज्ञानदोषता तेष्वेव हिंसादिषु अधर्मकार्येभ्युदयकार्येवुद्विग्यपाश्रयस्य चैकतानविधाना-
वलम्बितसंसारमोचकस्येव भवति । अथवा नानाप्रकारेषु हिंसानन्दाद्युपायेषु प्रवर्तमानस्य
प्रचण्डक्रोधाविष्टस्य महामोहाभिभूतस्य तीव्रवधवन्धसंक्षिप्ताध्यवसायस्य नानाविधदोषता,
पाठान्तरव्याख्यानं तृतीयविकल्पस्य । तुर्यदोषस्तु मरणावस्थायामपि हिंसानन्दादिकृतः स्वल्पोऽपि
पञ्चात्तापो यस्य नास्ति तस्यामरणान्तदोषतेति ॥ ३६ ॥

१ ‘विरतेऽपि’ इति ड-पाठः । २ ‘चैरित्रं’ इति ड-पाठः । ३ ‘प्रमादात्’ इति ड-पाठः । ४ भाष्यस्य
विवरणं समुपलभ्यतेऽनन्तरसूत्रटीकायाम् । ५ ‘हिंसादिषु’ इति च-पाठः ।

आर्तध्यानस्य
स्थामिनः

सूत्रम्—तदविरतदेशविरतप्रमत्तसंयतानाम् । १-३५॥

भा०—तदेतदातध्याने अविरतदेशविरतप्रमत्तसंयतानामेव भवतीति ॥ ३५ ॥

टी०—तदित्यातमभिगम्यभ्यते । तदार्तध्यानमविरतगम्यगृह्यमादीनां त्रयाणां स्थामिनां सम्भवति । एतस्य त्रयः स्थामिनःतुयं-यश्चम-गृह्यगुणस्थानवर्तिनः क्रमेणाविरत-देशविरतप्रमत्तसंयताः । अविरतभासौ सम्मन्दष्टिभेति अविरतगम्यगृह्यः प्रत्याख्याना-रंणोदये सति विरतिलक्षणस्य संयमस्याभावादविरतगम्यगृह्यः । आह च—

“आवृण्वन्ति प्रत्या-स्थानं स्वल्पमपि येन जीमस्य ।

तेनाप्रत्याख्याना-वरणास्ते नञ् हिंसोऽन्यार्थः ॥ १ ॥—आर्या

प्रत्याख्यानावरणसद्वत्त्वाद् वा तन् तथा भवति सिद्धम् ।

न त्वन्नाक्षणवचने, तत्सदृशः पुरुष एवेष्टः ॥ २ ॥”—आर्या

औपशमिक-धायोपशमिक-धायिक्रमेदाद्य विविधं सम्मन्दर्शनं, तपोणाद् सम्मन्दष्टिः देशविरतः संयतासंयतः हिंसादिभ्यो देशतो विरतत्वात् संयतः, अन्यतः सावधयोगादनिष्टत इति स एवासंयतः, सोऽविरतसम्मन्दष्टिस्थानादसंख्येयानि विशेषधिस्थानानि गत्वा अप्रत्या-ख्यानावरणकपायेषु धयोपशमं नीतेषु प्रत्याख्यानावरणकपायोदयाद् कृत्स्नप्रत्याख्यानाभावाद् देशविरतः । आह च—

“तस्मादविरतसम्यग्-दृष्टिस्थानाद् विशेषधियुपगम्य ।

स्थानान्तराण्यनेका-न्यारोहति पूर्वविधिर्न ॥ १ ॥—आर्या

क्षपयत्युपशमयति वा, प्रत्याख्यानादृतः कपायांस्तान् ।

सततो येन भवेत् त-स्य विरमणे बुद्धिरल्पेऽस्या ॥ २ ॥—

तस्य तथैव विशेषधि-स्थानान्यारोहतोऽतिसह्ययानि ।

गच्छन्ति सर्वथाऽपि, प्रकर्षतस्ते क्षयोपशमम् ॥ ३ ॥—

श्रावकधर्मो द्वादश-भेदः सञ्जायते ततस्तस्य ।

पञ्चत्रिचतुःसङ्ख्य-व्रतगुणशिक्षामयः शुद्धः ॥ ४ ॥—

सर्वं प्रत्याख्यानं, येनावृण्वन्ति तदमिलपतोऽपि ।

तेन प्रत्याख्याना-वरणास्ते निर्विशेषोक्ताः ॥ ५ ॥”—

इदानीं प्रमत्तसंयतः । तस्मादसङ्ख्येयानि विशेषधिस्थानान्यारोहतस्तृतीयकपायेषु प्रकर्षाद् क्षयोपशमं गतेषु सर्वसावधयोगप्रत्याख्यानविरतिर्भवति । उक्तं च—

१ ‘संयतानां’ इति छ-पाठः । २ ‘वरणो देशविरति’ इति च-पाठः । ३ ‘संयतोऽसंयतः’ इति घ-पाठः ।

४ ‘धितस्थानानि’ इति च-पाठः । ५ ‘शमनीयेषु’ इति घ-पाठः ।

“देवाविर्नेनोऽपि ततः ॥ १ ॥” विशोधिमुत्तमां प्राप्य ।

तेकानि ॥ १ ॥ —आर्या

वृत्तः कपायांस्तान् ।

विरः सर्वतोऽपि मतिः ॥ २ ॥—,,

सामाग्यं, चरित्रं वा ।

—तत् प्रत्याख्यानावरणक्षयोपशमात् ॥ ३ ॥ —,,

तस्येदानीं महाव्रतगुप्तिसमितियुक्तस्य कपायनिग्रहाद् इन्द्रियदमाच्च निरुद्धाश्रवस्य निर्वेदादिवैराग्यभावनाभिः स्थिरीकृतसंवेगस्य यथोक्तद्वादशप्रकारतपोयोगात् सञ्चितानि कर्माणि निर्जरयतः सूत्रानुसाराद् यतमानस्यापि मोहनीयकर्मानुभावात् सङ्केशाद् वा विशोध्या वाञ्छन्तर्मुहूर्तात् परावर्तते । ततः सञ्ज्वलनकपायोदयाद्, इन्द्रियविकयाग्रमादाद्, योगदुष्प्रणिधानात्, कुशलेष्वनादराच्च प्रमत्तसंयतो भवति, तस्मात् सङ्केशाद्वायां वर्तमानः प्रमत्तसंयतः । एते त्रयोऽप्यार्तध्यायिनो भवन्ति, आर्तध्यानस्वामिन इत्यर्थः । एतदार्तध्यानमविरतादीनामेव भवति, नाप्रमत्तसंयतादीनामित्यर्थः । तदेतदार्तं नातिसंक्लिष्टकापोतनीलकृष्णलेश्यानुयायि द्रष्टव्यमिति ॥ ३५ ॥

सम्प्रति रौद्रध्यानं सस्वामिकमभिधित्सुराह—

रौद्रध्यानस्य
स्वामिनः

सूत्रम्—हिंसा-ऽनृत-स्तेय-विषयसंरक्षणेभ्यो रौद्र-
मविरतदेशविरतयोः ॥ १-३६ ॥

भा०—हिंसार्थमनृतवचनार्थं स्तेयार्थं विषयसंरक्षणार्थं च स्मृतिसमन्वाहारो रौद्रध्यानं, तदविरतदेशविरतयोरेव भवति ॥ ३६ ॥^१

टी०—हिंसा अनृतं स्तेयं विषयसंरक्षणं चेति द्वन्द्वः । ततो द्वन्द्वसमासः । लिङ्गान्यस्योत्सन्नवृद्धज्ञानामरणदोषाः । तत्र हिंसानन्दादीनां चतुर्णां प्रकाराणामन्यतमभेदेऽनवस्तमविश्रान्त्या प्रवर्तमानस्य बहुकृत्वः सञ्चितदोष उत्सन्नशब्दवाच्यः । यथोत्सन्नकालान्तरमुपचितमिति । तथा हिंसानन्दादिषु चतुर्विधे प्रवर्तमानस्याभिनिविष्टान्तःकरणस्य बहुदोषता अज्ञानदोषता तेष्वेव हिंसादिषु अधर्मकार्येभ्योदयकार्येषु द्विव्यपाश्रयस्य चैकतानविधानावलम्बितसंसारमोचकस्येव भवति । अथवा नानाप्रकारेषु हिंसानन्दाद्युपायेषु प्रवर्तमानस्य प्रचण्डक्रोधाविष्टस्य महामोहाभिभूतस्य तीव्रवधन्धसंक्लिष्टाध्यवसायस्य नानाविधदोषता, पाठान्तरव्याख्यानं तृतीयविकल्पस्य । तुर्यदोषस्तु मरणावस्थायामपि हिंसानन्दादिकृतः स्वल्पोऽपि पश्चात्तापो यस्य नास्ति तस्यामरणान्तदोषतेति ॥ ३६ ॥

१ ‘विरतेऽपि’ इति ड-पाठः । २ ‘चरित्रं’ इति ड-पाठः । ३ ‘प्रमोदात्’ इति ड-पाठः । ४ भाष्यस्य विवरणं समुपलभ्यतेऽनन्तरसूत्रटीकायाम् । ५ ‘हिंसादिषु’ इति च-पाठः ।

आनन्दे स्थितौ । अन्तर्गतं धर्मध्यानमात्रमन्तः । तत्र तत्रेदं कथयितुं
नाश्यायम्—

धर्मध्यानं वा १ । मूलम्—आज्ञा-आय-विपाक-संस्थानविषयाय धर्ममन्त्र-
मन्त्रसंगतस्य ॥ १-१७ ॥

भा०—आज्ञाविषयाय आयविषयाय विपाकविषयाय संस्थानविषयाय
च स्मृतिसमन्वाहारो धर्मध्यानम् । तद्व्यममसंगतस्य भवति ॥ १७ ॥
किञ्चान्यात्—

टी०—आज्ञादीनां कृताञ्जनां विषयजन्देन गदं पशुमनामः । आध्यात्मिकः—
पर्यलोचनम् । विषयजन्तः प्रत्येकमभिमन्त्रयन्ते । आध्यात्मिकविपाकसंस्थानविषयजन्तः
तादर्थ्यं चतुर्थी । धर्मजन्तो व्याख्यानः । अथमन्त्रसंगतस्येति सामिनिर्देशः । तत्र
सर्वत्रप्रणीत आगमः । तामाज्ञामित्थं विविधुषात्-पर्यलोचनम्—प्रागपरिग्रहाप्रतिनिधुषा-
मन्त्रेण जीवरापहिनामनरयो महापां महानुभावां निपुणजनादिषां द्रव्यपर्यायप्रपञ्चवर्तीमनाय-
निधनां “इदं द्रव्यं दुर्बलसंगं गणिपिटकं न कदापि नासीत्” इत्यादि (नन्दी सू० ५८) वचनात् ।
तत्र प्रज्ञायाः परिदुर्बलत्वादुपपुक्तेःपि गूढमया श्रेयमुप्या यदि नार्थनि भूतमर्थं सावरणज्ञानत्वात् ।
यथोक्तम्—

“नहि नामानाभोग-च्छमस्यस्येह कस्यचिन्नास्ति ।

ज्ञानावरणीयं हि, ज्ञानावरणप्रकृति कर्म ॥ १ ॥”—आर्या

तथाप्येवं विचिन्वतोऽवितथयादिनः क्षीणरागद्वेषमोहाः सर्वज्ञा नान्यथाव्यवस्थितमन्त्रवा-
चयन्ति भाषन्ते वाञ्छुतकारणाभावात् । अतः सत्यमिदं शासनमनेकदुःखगहनात् संसारसाग-
रादुत्तारकमित्याज्ञायां स्मृतिसमन्वाहारः । प्रथमं धर्मध्यानमाज्ञाविषयाख्यम् ।

अपायविषयं द्वितीयं धर्मध्यानमुच्यते । अपाया-विषयः शरीर-मानसानि दुःखानीति
पर्यायास्तेषां विषयः—अन्वेषणमिहाशुत्रं च रागद्वेषाकुलितचेतोवृत्तयः सत्त्वा मूलोत्तरप्रकृति-
विभागापितजन्मजरामरणार्णवश्रमणपरिखेदितान्तरात्मानः सांसारिकसुखप्रपञ्चेष्वविवृत्तमानसाः
कायेन्द्रियादिध्वांसवद्धारप्रवाहेषु वर्तमाना मिथ्यात्वज्ञानाविरतिपरिणतिभिर्निवृत्ताः । प्रातिप-
दिकात् तादर्थ्यं चतुर्थीबहुवचनम् । हिंसायै हिंसार्थं हिंसाप्रयोजनं रौद्रं भवति ध्यानम् ।
एवमनुताय स्तेयाय विषयसंरक्षणाय चेति वाच्यं रौद्रमित्युक्तं निर्वचनं प्राक् । अविरतश्च

१ छाया—

इत्येतद् द्वादशाङ्गे गणिपिटकं न कदापि नासीत् ।

२ 'विचित्रता' इति च-पाठः ।

देशविरतश्च कृतद्वन्द्वौ स्वामिनौ रौद्रध्यानस्य निर्दिष्टौ पृष्ठीद्विवचनेन । अविरत-देशविरतयोस्तु रौद्रध्यानमेतावस्य ध्यातारावित्यर्थः । एतदेव भाष्यकारो विवृणोति-हिंसार्थमित्यादिना । स्पष्टमेव तादर्थ्यं दर्शयति । “ग्रमत्तयोगात् प्राणव्यपरोपणं हिंसा” (अ० ७, सू० ८) तच्च सत्त्वव्यापादनोद्वन्धपरितापनताडनकरचरणश्रवणनासिकाऽधरवृषणाशिश्रादिच्छेदनस्वभावं हिंसानन्दम् । तत्र स्मृतिसमन्वाहारो रौद्रध्यानम् । ये च जीवव्यापादनोपायाः परस्य च दुःखोत्पादनप्रयोगास्तेषु च स्मृतिसमन्वाहारो हिंसानन्दमिति प्रथमो विकल्पः ।

प्रबलरागद्वेषमोहस्य अनृतप्रयोजनवत् कन्याक्षितिनिक्षेपापलापपिशुनासत्यासद्भूतधाता-मिसन्धानप्रवणमसदभिधानमनृतं तत्परोपघातार्थमनुपरततीव्ररौद्राशयस्य स्मृतेः समन्वाहारः । तत्रैव दृढप्रणिधानमनृतानन्दमिति ।

स्तेयार्थं स्तेयप्रयोजनमधुनोच्यते । तीव्रसङ्केशाव्यवसायस्य ध्यातुः प्रबलीभूतलोभप्रचाराहितसंस्कारस्य अपास्तपरलोकापेक्षस्य परस्वादित्सोरकुशलः स्मृतिसमन्वाहारः । द्रव्यहरणोपाय एव चेतसो निरोधः प्रणिधानमित्यर्थः ।

विषयसंरक्षणार्थं चेति चतुर्थो विकल्पः । चशब्दः समुच्चये । विषयपरिपालनप्रयोजनं

च भवति रौद्रं ध्यानम् । विषमिव यान्ति विसर्पन्ति परिभुज्यमानाः । विषयशब्दस्य निष्पादनम्

पृषोदरादित्वात् संस्कारः । अथवा ‘पिबू बन्धने’ (पा० धा० १४७८) भोक्तारं विशेषेण विविधं वा सिन्वन्ति-ब्रह्मन्तीति विषयाः-शब्दादयः ।

तत्साधनानि च चेतनाचेतनव्यामिश्रवस्तूनि विषयशब्दवाच्यानि । विपीदन्ति वा प्राणिनो येषु परिभुज्यानास्ते विषयाः । यथोक्तं (प्रशमरतौ श्लो० १०७)—

“यद्यपि निषेव्यमाणा, मनसः परितुष्टिकारका विषयाः ।

किम्पाकफलादनवद्, भवन्ति पश्चादतिदुरन्ताः ॥”—आर्या

विषयाणां च संरक्षणमुक्तं परिग्रहेष्वप्राप्तनष्टेषु काङ्क्षाशोकौ प्राप्तेषु रक्षणमुपभोगे चा-वितृप्तिः । इत्थं च विषयसंरक्षणाहितक्रौर्यस्य ग्लेच्छमलिम्बुचाग्रिक्षेत्रमृदायादिभ्यः समुदिता-युधस्यानायुधस्य वा रक्षतः तीव्रेण लोभकपायेणानुरक्तचेतसः तद्गतप्रणिधानस्य तत्रैव स्मृति-समन्वाहारमाचरतो विषयसंरक्षणानन्दम् रौद्रं भवति ध्यानम् । तच्चैतदविरतस्वामिकम् । तौ च पूर्वोक्तलक्षणौ । तयोरेव च भवत्येतत् ग्रमत्तसंयत्तादीनामिति । रौद्रध्यायिनः तीव्रसंक्रियाः कापोर्तनीलकृष्णलेश्यास्तिस्त्रस्तदनुगमाच्च नरकगतिमूलमेतत् । पर्याप्तमादाय कर्मजालं दुरन्तं

१ ‘ये च व्यापादनो’ इति छ-पाठः । २ ‘प्रसंगा’ इति च-पाठः । ३ ‘प्राप्तनष्टेषु’ इति च-पाठः । ४ ‘त्वेव त(ः) प्रमत’ इति ग-पाठः । ५ ‘संक्रेशः’ इति छ-पाठः । ६ ‘नीललेस्या’ इति छ-पाठः ।

आतंरौद्रे व्याख्याने । सम्प्रति धर्मध्यानव्याख्यागरः । तत्र ममेदं सत्त्वामि-
माख्यायते—

धर्मध्यानस्य चातु- सूत्रम्—आज्ञा-अपाय-विपाक-संस्थानविचयाय धर्ममप्र-
विचयं तस्या-
मिनाम् मत्तसंयतस्य ॥ ९-३७ ॥

भा०—आज्ञाविचयाय अपायविचयाय विपाकविचयाय संस्थानविचयाय
च स्मृतिसमन्वाहारो धर्मध्यानम् । तदप्रमत्तसंयतस्य भवति ॥ ३७ ॥
किञ्चान्यत्—

टी०—आज्ञादीनां कृतद्रव्यानां विचयशब्देन सह गृहीतमासः । आज्ञादीनां विचयः—
पर्यालोचनम् । विचयशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते । आज्ञाऽपायविपाकसंस्थानविचयशब्दात्
तादर्थ्यं चतुर्थी । धर्मशब्दो व्याख्यातः । अप्रमत्तसंयतस्येति स्वामिनिर्देशः । तत्राज्ञा-
सर्वज्ञप्रणीत आगमः । तामाज्ञामित्थं विचिनुयाद्—पर्यालोचयेत्—पूर्वापरविशुद्धामतिनिष्ठुणा-
मशेषजीविकायद्वितामनवधां महार्थां महानुभावां निपुणजनविज्ञेयां द्रव्यपर्यायप्रपञ्चवर्तीमनाद्य-
निधनां “इच्चैदं दुयालसंगं गणिपिटकं न कयाइ णासी” इत्यादि (नन्दी सू० ५८) वचनात् ।
तत्र प्रज्ञायाः परिदुर्बलत्वादुपपुक्तेऽपि सूक्ष्मया श्रेयुष्या यदि नावति भूतमर्थं सावरणज्ञानत्वात् ।
यथोक्तम्—

“नहि नामानाभोग—च्छन्नस्थस्येह कस्यचिन्नास्ति ।

ज्ञानावरणीयं हि, ज्ञानावरणप्रकृति कर्म ॥ १ ॥”—आर्या

तथाप्येवं विचिन्वतोऽवितथवादिनः क्षीणरागद्वेषमोहाः सर्वज्ञा नान्यथाव्यवस्थितमन्वया-
वयन्ति भाषन्ते वाऽनृतकारणाभावात् । अतः सत्यमिदं ज्ञासनमनेकदुःखगहनात् संसारसाग-
रादुत्तारकमित्याज्ञायां स्मृतिसमन्वाहारः । प्रथमं धर्मध्यानमाज्ञाविचयाख्यम् ।

अपायविचयं द्वितीयं धर्मध्यानमुच्यते । अपाया-विपदः शरीर-मानसानि दुःखानीति
पर्यायास्तेषां विचयः—अन्वेषणमिदामुत्र च रागद्वेषाकुलितचेतोवृत्तयः सत्त्वा मूलोत्तरप्रकृति-
विभागार्पितजन्मजरामरणार्णवभ्रमणपरिखेदितान्तरात्मानः सांसारिकसुखप्रपञ्चेष्ववितृप्तमानसाः
कायेन्द्रियादिष्वास्रवद्धारप्रवाहेषु वर्तमाना मिथ्यात्वाज्ञानाविरतिपरिणतिभिर्निवृत्ताः । प्रातिप-
दिकात् तादर्थ्यं चतुर्थीवहुवचनम् । हिंसायै हिंसार्थं हिंसाप्रयोजनं रौद्रं भवति ध्यानम् ।
एवमनृताय स्तेयाय विषयसंरक्षणाय चेति वाच्यं रौद्रमित्युक्तं निर्वचनं प्राक् । अविरतश्च

१ छाया—

इत्येतद् द्वादशाङ्गं गणिपिटकं न कदापि नासीत् ।

‘२’ विचित्रता’ इति च—पाठः ।

देशविरतश्च कृतद्वन्द्वौ स्वामिनौ रौद्रध्यानस्य निर्दिष्टौ पृष्ठीद्विवचनेन । अविरत-देशविरतयोस्तु रौद्रध्यानमेतावस्य ध्यातारावित्यर्थः । एतदेव भाष्यकारो विवृणोति-हिंसार्थमित्यादिना । स्पष्टमेव तादर्थ्यं दर्शयति । “ग्रमत्तयोगात् प्राणव्यपरोपणं हिंसा” (अ० ७, सू० ८) तच्च सत्त्वव्यापादनोद्बन्धपरितापनताडनकरचरणश्रवणनासिकाऽधरघृषणशिश्नादिच्छेदनस्वभावं हिंसानन्दम् । तत्र स्मृतिसमन्वाहारो रौद्रध्यानम् । ये च जीवव्यापादनोपायाः परस्य च दुःखोत्पादनप्रयोगास्तेषु च स्मृतिसमन्वाहारो हिंसानन्दमिति प्रथमो विकल्पः ।

प्रबलरागद्वेषमोहस्य अनृतप्रयोजनवत् कन्याक्षितिनिक्षेपापलापपिशुनासत्यासद्भूतघाता-
मिसन्धानप्रवणमसदभिधानमनृतं तत्परोपघातार्थमनुपरततीव्ररौद्राशयस्य स्मृतेः समन्वाहारः ।
तत्रैवं दृढप्राणिधानमनृतानन्दमिति ।

स्तेयार्थं स्तेयप्रयोजनमधुनोच्यते । तीव्रसङ्केशाध्यवसायस्य ध्यातुः प्रबलीभूतलोभप्रचा-
राहितसंस्कारस्य अपास्तपरलोकापेक्षस्य परस्वादित्सोरकुशलः स्मृतिसमन्वाहारः । द्रव्यहरणोपाय
एव चेतसो निरोधः प्राणिधानमित्यर्थः ।

विषयसंरक्षणार्थं चेति चतुर्थो विकल्पः । चशब्दः समुच्चये । विषयपरिपालनप्रयोजनं
च भवति रौद्रं ध्यानम् । विषमिव यान्ति विसर्पन्ति परिभुज्यमानाः ।
विषयशब्दस्य निष्पादनम् पृषोदरादित्वात् संस्कारः । अथवा ‘पिञ्चन्धने’ (पा० धा० १४७८)
भोक्तारं विशेषेण विविधं वा सिन्धन्ति-वधन्तीति विषयाः-शब्दादयः ।
तत्साधनानि च चेतनाचेतनव्यामिश्रवस्तूनि विषयशब्दवाच्यानि । विपीदन्ति वा प्राणिनो येषु
परिभुञ्जानास्ते विषयाः । यथोक्तं (प्रशमरतौ श्लो० १०७)—

“यद्यपि निषेव्यमाणा, मनसः परितुष्टिकारका विषयाः ।

किम्पाकफलादनवद्, भवन्ति पश्चादतिदुरन्ताः ॥”—आर्या

विषयाणां च संरक्षणशुक्तं परिग्रहेष्वप्राप्तनष्टेषु काङ्क्षाशोकौ प्राप्तेषु रक्षणमुपभोगे चा-
वितृप्तिः । इत्थं च विषयसंरक्षणाहितक्रौर्यस्य ग्लेच्छमलिम्बुचामिक्षेत्रमृदायादिभ्यः समुदिता-
युधस्यानायुधस्य वा रक्षतः तीव्रेण लोभकपायेणानुरक्तचेतसः तद्गतप्राणिधानस्य तत्रैव स्मृति-
समन्वाहारमाचरतो विषयसंरक्षणानन्दम् रौद्रं भवति ध्यानम् । तच्चैतदविरतस्वामिकम् ।
तौ च पूर्वोक्तलक्षणौ । तयोरेव च भवत्येतत् ग्रमत्तसंयतादीनामिति । रौद्रध्यायिनः तीव्रसंक्लिष्टोः
कापोर्तनीलकृष्णलेभ्यास्तिष्ठस्तदनुगमाच्च नरकगतिमूलमेतत् । पर्याप्तमादाय कर्मजालं दुरन्तं

नरकादिगतिषु दीर्घेराद्यमपायेर्पुण्यन्तः । केचिदिहापि कृतवीरानुगताः परस्परमाक्रोशव्यवहारा-
द्यपायभाजो दृश्यन्ते मिथ्यन्तो इत्यतः प्रत्यगायत्रागेऽस्मिन् संसारं त्यक्तोद्गमाय सृष्टिममन्वाहा-
रतोऽप्यविचर्य धर्मध्यानमाचिरेविति ।

तृतीयं धर्मध्यानं विषाकविनयाग्न्यमुच्यते—विशिष्टो विविष्टो वा पाको विषाकः—
अनुभावः । अनुभावो रसानुभवः । कर्मज्ञो नरक-तिर्यग्-मनुष्या-अरभवेण तस्य विचयः—अनु-
चिन्तनं मार्गणं तदपित्वेताः । तत्रैव सृष्टिं समन्वाहन् यतमानो विषाकविनयाध्यायी भवति ।
ज्ञानावरणादिकमष्टप्रकारं कर्म प्रकृति-स्थित्य-अनुभाव-प्रदेशभेदमिष्टानिष्टविषाकपरिणामं उपन्य-
मध्यमोत्कृष्टस्थितिकं विविधविषाकम् । तथा—ज्ञानावरणाद् दुर्मणस्त्यम् । दर्शनावरणाच्चक्षुरादि-
वेरुत्थं निद्राद्युद्वेगः । अग्नेयाद् दुःखं, सदेयान् सुखानुभवः । मोहनी-
याद् विपरीतग्राहिता चारित्र्येविनिवृत्तिः । आयुषोऽनेकमवप्रादुर्भावः ।
नाशोऽशुभप्रशस्तदेहादिनिवृत्तिः । गोत्रादुत्पत्तिरगुल्लोपपत्तिः । अन्तराभा-
दलाभ इति । इत्थं निरुद्धचेतसः कर्मविषाकानुसरण एव सृष्टिसमन्वाहारतो धर्म्यं भवति
ध्यानमिति ॥

कर्मोष्कस्य
फलानि

संस्थानविचयं नाम चतुर्थं धर्मध्यानमुच्यते—संस्थानम्—आकारविशेषो लोकस्य द्रव्याणां
च । लोकस्य तावत् तत्राधोमुखमल्लकसंस्थानं वर्णयन्त्यधोलोकं स्थालमिव च तिर्यग्लोक-
मूर्ध्वमधोमल्लकसमुद्रम् । तत्रापि तिर्यग्लोको ज्योतिर्व्यन्तराकुलः । असङ्ख्येया द्वीप-समुद्रा
वलयाकृतयो धर्मा-ऽधर्मा-ऽऽकाश-पुद्गल-जीवास्तिकायात्मका अनादिनिधनसम्भिवेशभाजो ज्योम-
प्रतिष्ठाः क्षितिबलयद्वीपसागरनरकविमानभवननादिसंस्थानानि च । तथाऽऽत्मानमुपयोगलक्षणम-
नादिनिधनमर्थान्तरभूतं शरीराद्, अरूपं कर्तारमुपभोक्तारं च स्वकृतकर्मणः शरीराकारं, शुक्तौ
विभागहीनाकारम् । ऊर्ध्वलोको द्वादशकल्पा असकलसकलनिशाकरमण्डलाकृतयो नव ग्रंथेयकाणि
पञ्च महाविमानानि मुक्ताधिवासश्च । अधोलोकोऽपि भवनवासिदेवो नारकाधिवसतिः । धर्मा-
ऽधर्मावपि लोकाकारौ गतिस्थितिहेतू, आकाशमवगाहलक्षणं, पुद्गलद्रव्यं शरीरादिकार्यं, इत्थं
संस्थानस्वाभाव्यान्वेपणार्थं सृष्टिसमन्वाहारो धर्मध्यानमुच्यते । पदार्थस्वरूपपरिज्ञानं तत्त्वाव-
बोधस्तत्त्वावबोधश्च क्रियानुष्ठानं तदनुष्ठानान्मोक्षावाप्तिरिति । तदेतदप्रमत्तसंयतस्य भवति
धर्मध्यानं प्रमत्तसंयतस्थानाद् विशुद्धयमानाध्यवसायोऽप्रमत्तस्थानेनाप्नोति । यथोक्तम्—

“निर्ज्ञाता एव तथा, विशोधयोऽसङ्ख्यलोकमान्नास्ताः ।

तरतमयुक्ता या अधि-तिष्ठन् यतिरप्रमत्तः स्यात् ॥ १ ॥”—आर्या

१ ‘चारित्र्येतिनिवृत्तिश्च’ इति ड-पाठः । २ ‘धर्म्यव्यनं’ इति ड-पाठः । ३ ‘तत्राभातुल्यल्लक’ इति
ड-पाठः । ४ ‘देवनार’ इति ड-पाठः । ५ ‘स्थान एव नरतच्छ्रमाणकामान्नोवि’ इति ग-पाठः ।

अतो विशुद्धाद्यायां वर्तमानोऽग्रमत्तसंयतस्तस्य च भगवतो धर्मध्यानादितपोयोगैः कर्माणि क्षपयतो विशोधिस्थानान्तराणि आरोहतः ऋद्विविशेषाः प्रादुर्भवन्त्यणिमादयः । उक्तं हि—

“अवगाहते च स श्रुत-जलधिं प्राप्नोति चावधिज्ञानम् ।
मानसपर्यायं वा, विज्ञानं वा कोष्टादियुद्धिर्वा ॥ १ ॥—आर्या
चारणवैक्रियसर्वा-पधा[व]द्यावापि लब्धयस्तस्य ।
प्रादुर्भवन्ति गुणतो, बलानि वा मानसादीनि ॥ २ ॥”—,,

अत्र च श्रेणिप्राप्त्यभिमुखः प्रथमकपायान् दृष्टिमोहत्रयं चाविरतसम्यग्दृष्टिदेशविरत-
ग्रमत्ताग्रमत्तसंयतानामन्यतम उपशमश्रेण्याऽभिमुख्यादुपशमयति, क्षपकश्रेण्याभिमुख्याद् क्षप-
यति । यथोक्तम्—

“क्षपयति तेन ध्याने-न ततोऽनन्तानुबन्धिनश्चतुरः ।
मिथ्यात्वं संमिश्रं, सम्यक्त्वं च क्रमेण ततः ॥ १ ॥—आर्या
क्षीयन्ते हि कपायाः, प्रथमास्त्रिविधोऽपि दृष्टिमोहश्च ।
देशयतोऽयतसम्यग्-दृग्ग्रमत्तग्रमत्तेषु ॥ २ ॥ —,
पार्थिवाग्राहरीस्तान्, निहत्य विगतस्पृहो विदीर्णभयः ।
प्रीतिसुखमपक्षोभः, प्राप्नोति समाधिमत्स्थानम् ॥ ३ ॥”—, इति ॥ ३७ ॥

किञ्चान्यदित्यनेन साम्यन्तरं सम्ब्रूणाति—

सूत्रम्—उपशान्तक्षीणकपाययोश्च ॥ ९-३८ ॥

भा०—उपशान्तकपायस्य क्षीणकपायस्य च धर्मं ध्यानं भवति ॥ ३८ ॥

किञ्चान्यत्—

टी०—चशब्दः समुच्चये । कपायशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते । उपशान्ताः कपाया
यस्यासावुपशान्तकपायः एकादशगुणस्थानवर्ती । क्षीणाः कपाया यस्य स क्षीणकपायः ।
भस्मच्छन्नाश्रिवदुपशान्ताः निरवशेषतः परिशदिताः क्षीणा विध्मातहुताशनवदनयोश्च उपशान्त-
क्षीणकपाययोऽग्रमत्तसंयतस्य च ध्यानं धर्मं भवति । तत्रोपशान्तक्षीणकपायस्वरूपनिर्ज्ञानाय
अधस्तनं गुणस्थानत्रयमवश्यंतया प्ररूपणीयम्, अन्यथा तदपरिज्ञानमेव स्यादिति । अग्रमत्तस्था-
नादसङ्ख्येयानि विशोधिस्थानान्याख्यापूर्वकरणं श्रविशति । समये समये स्थिति-घात-रसघात-
स्थितिबन्ध-गुणश्रेणि-गुणसङ्क्रमणकरणमपूर्वं निर्गच्छतीत्यपूर्वकरणम् । अप्राप्तपूर्वकत्वाद् वा

नरकादिगतिषु दीर्घरात्रमपानैर्भुज्यन्ते । केचिदिहापि कृत्वा रसानुभवाः परस्परमाक्रोशयन्त्यन्या-
द्यपापभाजो दृश्यन्ते म्रियन्ते इत्यनः प्रत्यगागप्राप्यः स्मिन् संगारे द्रव्यन्तोद्देशाय सृष्टिममन्वाहा-
रतोऽप्यविचर्य धर्मध्यानमाविर्भवति ।

तृतीयं धर्मध्यानं विपाकविनयाज्यमुच्यते—विशिष्टो विशिष्टो वा पाको विपाकः—
अनुभावः । अनुभावो रसानुभवः । कर्मणो नरकतिर्यङ्मनुष्याऽमरभवेषु तस्य विनयः—अनु-
चिन्तनं मार्गणं तदर्पितवेत्ताः । तथैव सृष्टिं गमन्नादित्य वर्तमानो विपाकविनयाध्यायी भवति ।
ज्ञानावरणादिकमष्टप्रकारं कर्म प्रकृति-स्थित्य-ज्जुभावा-प्रदेशभेदमिष्टानिष्टविपाकरिणाम् उपन्य-
मध्यमोत्कृष्टस्थितिकं विविधविपाकम् । तथैव—ज्ञानावरणाद् दुर्मेधस्तम् । दर्शनावरणाद् भ्रूरादि-
चरुत्वं निद्रायुञ्जयथ । अगद्व्याद् दुःखं, गद्व्याद् सुखानुभवः । मोहनी-
याद् विपरीतप्राप्तिना चारित्र्यविनिवृत्तिः । आपुणोन्नेकमवप्रादुर्भावः ।
नासोऽशुभप्रशस्तद्वेहादिनिवृत्तिः । गोत्रादुगनीनगुलोपपत्तिः । अन्तरापा-
दलाभ इति । इत्थं निरुद्धचेतसः कर्मविपाकानुसरण एव सृष्टिसमन्वाहारतो धर्म्यं भवति
ध्यानमिति ॥

संस्थानविचयं नाम चतुर्थं धर्मध्यानमुच्यते—संस्थानम्—आकारविशेषो लोकस्य द्रव्याणां
च । लोकस्य तावत् तत्राधोमुखमल्लकसंस्थानं वर्णयन्त्यधोलोकं स्थालमिव च तिर्यग्लोक-
मूर्ध्वमधोमल्लकसमुद्रम् । तत्रापि तिर्यग्लोको ज्योतिर्व्यन्तराकुलः । असङ्ख्येया द्वीपसमुद्रा
वलयाकृतयो धर्मा-धर्मा-ऽऽकाश-पुद्गल-जीवास्तिकायात्मका अनादिनिधनसन्निवेशभाजो व्योम-
प्रतिष्ठाः क्षितिबलयद्वीपसागरनरकविमानभवनादिसंस्थानानि च । तथाऽऽत्मानमुपयोगलक्षणम-
नादिनिधनमर्थान्तरभूतं शरीराद्, अरूपं कर्तारमुपभोक्तारं च स्वकृतकर्मणः शरीराकारं, मुक्तौ
विभागहीनाकारम् । ऊर्ध्वलोको द्वादशकल्पा असकलसकलनिशाकरमण्डलाकृतयो नव प्रवेयकाणि
पञ्च महाविमानानि मुक्ताधिवासश्च । अधोलोकोऽपि भवनवासिदेवो नारकाधिवासतिः । धर्मा-
धर्मावपि लोकाकारौ गतिस्थितिहेतू, आकाशमवगाहलक्षणं, पुद्गलद्रव्यं शरीरादिकार्यं, इत्थं
संस्थानस्वाभाव्यान्वेषणार्थं सृष्टिसमन्वाहारो धर्मध्यानमुच्यते । पदार्थस्वरूपपरिज्ञानं तत्त्वाव-
बोधस्तत्त्वावबोधश्च क्रियानुष्ठानं तदनुष्ठानान्मोक्षावाप्तिरिति । तदेतदप्रमत्तसंयतस्य भवति
धर्मध्यानं प्रमत्तसंयतस्थानाद् विशुद्धचमानाध्यवसायोऽप्रमत्तस्थानमाप्नोति । यथोक्तम्—

“निर्ज्ञाता एव तथा, विशेषयोऽसङ्ख्यलोकमात्रास्ताः ।

तरतमयुक्ता या अधि-तिष्ठन् यतिरप्रमत्तः स्यात् ॥ १ ॥”—आर्या

१ ‘चारित्र्येतिनिवृत्तिश्च’ इति ऊ-पाठः । २ ‘धर्म्यध्यानं’ इति ऊ-पाठः । ३ ‘तत्राधोमुखमल्लक’ इति
ऊ-पाठः । ४ ‘देवनार’ इति ऊ-पाठः । ५ ‘स्थान एव तरतच्छ्रमाणाकामाप्नोति’ इति ग-पाठः ।

अतो विशुद्धाद्यायां वर्तमानोऽग्रमत्तसंयतस्तस्य च भगवतो धर्मध्यानादितपोयोगैः कर्माणि क्षपयतो विशोधिस्थानान्तराणि आरोहतः ऋद्धिविशेषाः प्रादुर्भवन्त्यणिमादयः । उक्तं हि—

“अवगाहते च स धृत-जलधिं प्राप्नोति चावधिज्ञानम् ।

मानसपर्यायं वा, विज्ञानं वा कोटादिशुद्धिर्वा ॥ १ ॥—आर्या

चारणवैक्रियसर्वो-पधा[व]द्यावापि लब्धयस्तस्य ।

प्रादुर्भवन्ति गुणतो, ब्रह्मानि वा मानसादीनि ॥ २ ॥”—,,

अत्र च श्रेणिप्राप्त्यभिमुखः प्रथमकपायान् दृष्टिमोहत्रयं चाविरतसम्यग्दृष्टिदेशविरत-
ग्रमत्ताग्रमत्तसंयतानामन्यतम उपशमश्रेण्याऽभिमुख्यादुपशमयति, क्षपकश्रेण्यामिमुख्योत् क्षप-
यति । यथोक्तम्—

“क्षपयति तेन ध्याने-न ततोऽनन्तानुबन्धिनश्चतुरः ।

मिथ्यात्वं संमिश्रं, सम्यक्त्वं च क्रमेण ततः ॥ १ ॥—आर्या

क्षीयन्ते हि कपायाः, प्रथमास्त्रिविधोऽपि दृष्टिमोहश्च ।

देशयतांयतसम्यग्-दृग्ग्रमत्तग्रमत्तेषु ॥ २ ॥ —,,

पार्थिवग्राहरींस्तान्, निहत्य विगतस्पृहो विदीर्णभयः ।

प्रीतिसुखमपक्षोभः, प्राप्नोति समाधिमत्स्थानम् ॥ ३ ॥”—,, इति ॥ ३७ ॥

किञ्चान्यदित्यनेन स्वाम्यन्तरं सम्ब्रजति—

सूत्रम्—उपशान्तक्षीणकपाययोश्च ॥ ९-३८ ॥

भा०—उपशान्तकपायस्य क्षीणकपायस्य च धर्मं ध्यानं भवति ॥ ३८ ॥

किञ्चान्यत्—

टी०—चशब्दः समुच्चये । कपायशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते । उपशान्ताः कपाया

यस्यासावुपशान्तकपायः एकादशगुणस्थानवर्ती । क्षीणाः कपाया यस्य स क्षीणकपायः ।

भस्मच्छन्नाग्निवदुपशान्ताः निरवशेषतः परिशदिताः क्षीणा विध्मातद्भुताशनवदनयोश्च उपशान्त-

क्षीणकपाययोरग्रमत्तसंयतस्य च ध्यानं धर्मं भवति । तत्रोपशान्तक्षीणकपायस्वरूपनिर्ज्ञानाय

अधस्तनं गुणस्थानत्रयमवश्यंतया प्ररूपणीयम्, अन्यथा तदपरिज्ञानमेव स्यादिति । अग्रमत्तस्था-

नादसङ्ख्येयानि विशोधिस्थानान्यारूढापूर्वकरणं प्रविशति । समये समये स्थिति-घात-रसघात-

स्थितिवन्ध-गुणश्रेणि-गुणसङ्क्रमणकरणमपूर्वं निर्गच्छतीत्यपूर्वकरणम् । अप्राप्तपूर्वकत्वाद् वा

नरकादिगतिषु दीर्घरात्रमपार्थिव्यन्ते । केचिदिहापि कृतीमानुषाः परस्परमाक्रोशवपञ्च-
घपायभाजो दयन्ते मिदयन्ते इत्यनः प्रत्यगायप्रान्तेऽस्मिन् संगारेऽन्यन्तोद्गम्य स्मृतिममन्वाहा-
रतोऽप्यविरत्यं धर्मध्यानमाचिभेति ।

तृतीयं धर्मध्यानं विषाहविनयाख्यामुच्यते—विशिष्टो विशिष्टो वा पात्रो विपाकः—
अनुभावः । अनुभावो रसानुभवः । कर्मणां नरक-तिर्यग्-मनुष्या-अरभवेत् तस्य विषयः—अनु-
चिन्तनं मार्गणं तदपितरेताः । तत्रैव सृष्टिं समन्वाह्य तन्मानो विषाहविनयाध्यासी भवति ।
ज्ञानावरणादिकमप्यकारं कर्म प्रकृति-स्थित्य-जुभा-प्रदेगभेदमिष्टानिष्टविपाकरिणाम् जपन्व-
मध्यमोत्कृष्टस्थितिकं विविधविपाकम् । तद्यथा—ज्ञानारणाद् दुर्भेदस्तम् । दर्शनावरणाद् भुरादि-
यैक्यं निद्रागुह्यम् । अग्नेयाद् दुःखं, सद्देवान् सुरानुभवः । मोहनी-
याद् विपरीतप्राहिता चारिधेविनिवृत्तिः । आपुण्येकमवप्रादुर्भावः ।
नाम्नोऽनुभयशब्दद्वयदिनिवृत्तिः । गोत्रादुत्पत्तीनाहलोपपत्तिः । अन्तराया-
दलाभ इति । इत्थं निरुद्धचेतसः कर्मविपाकानुसरण एव सृष्टिसमन्वाहारतो धर्म्यं भवति
ध्यानमिति ॥

कर्मोत्कृष्टस्य
फलानि

संस्थानविचयं नाम चतुर्थं धर्मध्यानमुच्यते—संस्थानम्—आकारविशेषो लोकस्य द्रव्याणां
च । लोकस्य तावत् तत्राधोमुखमल्लकसंस्थानं वर्णयन्त्यधोलोकेऽस्मिन् च तिर्यग्लोक-
मूर्ध्वमधोमल्लकसमुद्रम् । तत्रापि तिर्यग्लोको ज्योतिर्व्यन्तराकृतः । असङ्ख्येया द्वीप-समुद्रा
वलयाकृतयो धर्मा-अधर्मा-ऽऽकाश-पुद्गल-जीवास्तिकायात्मका अनादिनिधनसन्निवेशभाजो व्योम-
प्रतिष्ठाः क्षितिवलयद्वीपसागरनरकविमानभवनदिंसंस्थानानि च । तथाऽऽत्मानमुपयोगलक्षणम-
नादिनिधनमर्थान्तरभूतं शरीराद्, अरूपं कर्तारमुपभोक्तारं च स्वकृतकर्मणः शरीराकारं, मुक्तौ
विभागहीनाकारम् । ऊर्ध्वलोको द्वादशकल्पा असकलसकलनिशाकरमण्डलाकृतयो नव ग्रैवेयकाणि
पञ्च महाविमानानि मुक्ताधिवासश्च । अधोलोकोऽपि भवनवासिदेवा नारकाधिवसतिः । धर्मा-
अधर्मावपि लोकाकारौ गतिस्थितिहेतू, आकाशमवगाहलक्षणं, पुद्गलद्रव्यं शरीरादिकार्यं, इत्थं
संस्थानस्वाभाव्यान्वेषणार्थं सृष्टिसमन्वाहारो धर्मध्यानमुच्यते । पदार्थस्वरूपपरिज्ञानं तत्ताव-
बोधस्तत्तावबोधाच्च क्रियानुष्ठानं तदनुष्ठानान्मोक्षावाप्तिरिति । तदेतदप्रमत्तसंयतस्य भवति
धर्मध्यानं प्रमत्तसंयतस्थानाद् विशुद्धयमानाध्यवसायोऽप्रमत्तस्थानमाप्नोति । यथोक्तम्—

“निर्ज्ञाता एव तथा, विशोधयोऽसङ्ख्यलोकमात्रास्ताः ।

तरतममुक्ता या अधि-तिष्ठन् यतिप्रमत्तः स्यात् ॥ १ ॥”—आर्या

१ ‘चारिधेविनिवृत्तिश्च’ इति ड-पाठः । २ ‘धर्मध्यानं’ इति ड-पाठः । ३ ‘तत्राधातुबपञ्च’ इति
ड-पाठः । ४ ‘देवनार’ इति ड-पाठः । ५ ‘स्थान एव नरतच्छ्रमाणाकामानोति’ इति ग-पाठः ।

अतो विशुद्धाद्यां वर्तमानोऽग्रमत्तसंयतस्तस्य च भगवतो धर्मध्यानादितपोयोगैः कर्माणि क्षपयतो विशोधिस्थानान्तराणि आरोहतः ऋद्विशेषाः प्रादुर्भवन्त्यणिमादयः । उक्तं हि—

“अवगाहते च स श्रुत-जलधिं प्राप्नोति चावधिज्ञानम् ।
मानसपर्यायं वा, विज्ञानं वा कोष्टादियुद्धिर्वा ॥ १ ॥—आर्या
चारणवैक्रियसर्वा-पधा[व]द्यावापि लब्धयस्तस्य ।
प्रादुर्भवन्ति गुणतो, बलानि वा मानसादीनि ॥ २ ॥”—,,

अत्र च श्रेणिप्राप्त्यभिमुखः प्रथमकपायान् दृष्टिमोहत्रयं चाविरतसम्यग्दृष्टिदेशविरत-
ग्रमत्ताग्रमत्तसंयतानामन्यतम उपशमश्रेण्याऽभिमुख्यादुपशमयति, क्षपकश्रेण्याभिमुख्योत् क्षप-
यति । यथोक्तम्—

“क्षपयति तेन ध्याने-न ततोऽनन्तानुबन्धिनश्चतुरः ।
मिथ्यात्वं संमिश्रं, सम्यक्त्वं च क्रमेण ततः ॥ १ ॥—आर्या
क्षीयन्ते हि कपायाः, प्रथमास्त्रिविधोऽपि दृष्टिमोहश्च ।
देशयतोयतसम्यग्-दृग्ग्रमत्तग्रमत्तेषु ॥ २ ॥ —,,
पार्थिप्राहारींस्तान्, निहत्य विगतस्पृहो विदीर्णभयः ।
प्रीतिसुखमपक्षोभः, प्राप्नोति समाधिमत्स्थानम् ॥ ३ ॥”—, इति ॥ ३७ ॥

किञ्चान्यदित्यनेन साम्यन्तरं सम्यग्भाति—

सूत्रम्—उपशान्तक्षीणकपाययोश्च ॥ ९-३८ ॥

भा०—उपशान्तकपायस्य क्षीणकपायस्य च धर्मे ध्यानं भवति ॥ ३८ ॥

किञ्चान्यत्—

टी०—चशब्दः समुच्चये । कपायशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते । उपशान्ताः कपाया
यस्यासावुपशान्तकपायः एकादशगुणस्थानवर्ती । क्षीणाः कपाया यस्य स क्षीणकपायः ।
भस्मच्छन्नाप्रिवदुपशान्ताः निरवशेषतः परिशदिताः क्षीणा विध्मातद्भुताशनवदनयोश्च उपशान्त-
क्षीणकपाययोरग्रमत्तसंयतस्य च ध्यानं धर्मं भवति । तत्रोपशान्तक्षीणकपायस्वरूपनिर्ज्ञानाय
अधस्तनं गुणस्थानत्रयमवश्यंतया प्ररूपणीयम्, अन्यथा तदपरिज्ञानमेव स्यादिति । अग्रमत्तस्था-
नादसङ्ख्येयानि विशोधिस्थानान्याख्यापूर्वकरणं प्रविशति । समये समये स्थिति-धात-रसधात-
स्थितिवन्ध-गुणश्रेणि-गुणसङ्क्रमणकरणमपूर्वं निर्गच्छतीत्यपूर्वकरणम् । अप्राप्तपूर्वकत्वाद् वा

संसारे तदपूर्वकरणम् । न तत्र कस्मादपि तन्मंत्रद्वारेणः श्रयो वा । उपश्रमनमिदं कृत्यम्
तत्पुरस्कारादुपश्रमकः क्षपणाद्विना क्षपण इति । उक्तं च—

“स ततः क्षपणधेनिं, प्रतिपद्य चरित्रानिनीः शेषाः ।
क्षपयन् मोक्षप्रवृत्तिः, प्रतिष्ठेन शुद्धलेन्याकः ॥ १ ॥—आर्षा
प्रविशत्यपूर्वकरणं, प्रस्थित एते ततोऽथरं शानम् ।
तदपूर्वकरणमिष्टे, कदाचिदप्राप्तपूर्वतान् ॥ २ ॥” —,,

ततोऽप्युत्तरोत्तरविशेषस्थानप्राप्त्या अनिशुचिस्थानं भवति । परस्परं नातिशर्तने इत्य-
निवृत्तयः । परस्परस्तुल्यपुत्तय इत्यर्थः । सम्परायाः कालागस्तदुदयो बादरो येषां ते बादर-
सम्परायाः । अनिवृत्तयश्च ते बादरसम्परायाश्च त इत्यर्थः । ते उपश्रमकाः क्षपकाश्च । तत्र नष्ट-
सकल्विवेदपट्टनोरुपायादिक्रमान्मोक्षप्रवृत्तिरुपश्रमकः श्रमयति—

“अणदंसणपुंसगइत्यिवेयल्लं च पुरसवेयं च ।
दो दो एगंतरिण, सरिसे सरिसं उयसमेइ ॥ १ ॥”—आर्षा
—आयक्ष्यकनिर्मुक्तौ गा० ११६

क्षपको निद्रानिद्रादिउदय(यादित्रय?)क्षयान् त्रयोदशनामकर्मक्षयाणाप्रत्याख्यानावरणादि-
कषायाष्टकनपुंसकल्विवेदक्रमश्च क्षपयति । उक्तं च—

“अथ स क्षपयति निद्रा-निद्रादित्रयमशेषतस्तत्र ।
नरकगमनानुपूर्वी, नरकगतिं चापि कात्स्न्येन ॥ १ ॥—आर्षा
सूक्ष्मस्यावरसाधा-रणातपोद्घोतनामकर्माणि ।
तिर्यग्गतिनाम तथा, तिर्यग्गत्यानुपूर्व्यां च ॥ २ ॥ —,,
चतुरेकद्वित्रीन्द्रिय-नामानि तथैव नाशमुपयान्ति ।
तिर्यग्गतियोग्यास्ताः, प्रकृतय एकादश प्रोक्ताः ॥ ३ ॥ —,,
अष्टौ ततः कषायान्, पण्डकवेदं ततस्ततः स्त्रीत्वम् ।
क्षपयति पुंवेदे सङ्क्रमय्य पण्णोकषायांश्च ॥ ४ ॥ —,,
पुंस्त्वं क्रोधे क्रोधं, माने मानं तथैव मायायाम् ।
मायां च तथा लोभे, स क्षपयति सङ्क्रमय्य ततः ॥ ५ ॥—,,

१ आर्षा—

अनदशनपुंस

दो दो

पुरुषवेदं च ।

उपश्रमयति ॥

२ 'पूर्व्यां'

३ 'पुंवेदे' इति ड-पाठः

लोभस्य यावद् वादप्रकृतीर्वेदयति तावदनिवृत्तिवादरसम्परायसंयताः । ततः सूक्ष्म-
प्रकृतिवेदनालोभकपायस्य सूक्ष्मसम्परायसंयतः उपशमकः सञ्ज्वलनलोभमुपशमयति क्षपकः
क्षपयति । यथोक्तम्—

“अथ सूक्ष्मसम्पराय-स्थानं प्राप्नोति वादरे लोभे ।
क्षीणे सूक्ष्मे लोभे-कपायशेषे विशुद्धात्मा ॥ १ ॥
यत् सम्परायमुपजन-यन्ति स्वयमपि च सम्परायन्ति ।
व्यासङ्गहेतवस्ते-न कपायाः सम्परायाख्याः ॥ २ ॥
सम्यग्भावपरायण-हेतुत्वाद् वाऽपि सम्परायास्ते ।
प्रकृतिविशेषाच्च पुन-लोभकपायस्य सूक्ष्मत्वम् ॥ ३ ॥
स ततो विशुद्धियोगे, नयति स्थानान्तरं व्रजंस्तमपि ।
क्षपयन् गच्छति यावत्, क्षीणकपायत्वमाप्नोति ॥ ४ ॥”

ततोऽष्टाविंशतिविधमोहनीयोपशमादुपशान्तकपायवीतरागच्छब्रस्यः वीतो-गतो (रागो
यस्मादिति वीतरागः) छद्म-आवरणं तत्र स्थितः छद्मस्यः मोहनीयस्य कृत्स्नक्षयात् स क्षीणक-
पायवीतरागच्छब्रस्यः ततः क्षीणकपायो धर्मशुक्लाद्यद्वयध्यानविशेषाद् यथाख्यातसंयमविशुद्ध्या-
ऽवशेषाणि कर्माणि क्षपयति । तत्र निद्राप्रचले द्विचरमसमये क्षपयति । ततोऽस्य चरमसमये आवरण-
द्वयान्तरायक्षयात् केवलज्ञानदर्शनमुत्पद्यत इति । धर्मध्यानानुप्रवेशपरिकर्माणि च भावनादेशका-
लासनादीनि । तत्र चतस्रो भावना ज्ञान-दर्शन-चारित्र-वैराग्याख्याः । ज्ञाने नित्याभ्यासान्मनसः
तत्रैव ग्रणिधानमवगतगुणसारश्च निश्चलमतिरनायासेनैव धर्म्यं ध्यायति । तथा विगतशङ्कादिशल्यः
प्रशम-संवेगनिर्वेदा-ऽनुकम्पा-ऽऽस्तिक्य-स्थैर्य-प्रभावना-यतना-सेवन-भक्तियुक्तः असम्मूढचेता
दर्शनभावनया विमर्लीकृतमतिरस्वलितमेव धर्मं ध्यायति । तथा चरणभावनधिष्ठितः कर्माण्य-
पराणि नादत्ते, पुरातननिर्जरणं शुभानि वा सञ्चिनुते । ततश्चायत्नेनैव धर्मध्यायी भवति । तथा
जगत्कायस्वभावलोचनात् सुविदितजगत्स्वभावो निःसङ्गो निर्भयो विरागो वैराग्ये भावनावष्ट-
ब्धचेताः लीलैव धर्मध्यायी भवति । देशोऽपि निष्कण्टको यः । कण्टकाः स्त्रीपशु-पण्डकाः ।
कालोऽपि यस्मिन्नेव काले मनसः समाधिरुत्पद्यते स एव ध्यानकालः । यथोक्तम्—

“पाँथि कालो अकालो वा ज्ञायमाणस्स भिक्खुणो ।”

आसनं-कायावस्थाविशेषः । य एवावाधकोऽभ्यस्तो जितः स एव कायविकल्प आसनम्
यथोक्तम्—

१ ‘च शेषाणि’ इति च-पाठः । २ ‘विमलकृत’ इति च-पाठः ।

३ छाया—

नास्ति कालोऽकालो वा ध्यायमानस्य भिक्षोः ।

संसारे तदपूर्वकृतम् । न तत्र कस्यापिदपि तन्मन्त्रकृतकृत्यमः श्रुतो वा । उपपन्नमपि कृतम् ।
तत्पुस्तकागदुपपन्नः धपनादित्याय धपन इति । उक्तं च—

“स ततः धपनार्थेन, प्रविषय चरित्रगानिनीः श्रेताः ।
धपयन् मोक्षप्रकृतीः, प्रतिष्ठो शुद्धलेभ्याः ॥ १ ॥—आर्षा
प्रविष्टत्पूर्वकृतम्, प्रस्थित एव ततोऽथरं शानम् ।
तदपूर्वकृतमिष्टे, कदाचिदप्राप्तपूर्वतान् ॥ २ ॥” —

ततोऽप्युत्तरोत्तरविशेषिस्थानप्राप्त्या अनिष्टनिष्ठानं भवति । परस्परं नातिस्पर्धने इत्य-
निवृत्तयः । परस्परस्तुल्यवृत्तय इत्यर्थः । गम्भरायाः कायास्तदुदयो बादरो येषां ते बादर-
सम्भरायाः । अनिवृत्तयश्च ते बादरसम्भरायाश्च न इत्यर्थः । ते उपपन्नाः धपनाम् । तत्र न-
सकस्त्रीविदपदनोरुपायादिक्रमान्मोक्षप्रकृतीरुपपन्नः श्रमयति—

“अणदंसणपुंसगइत्थियेयछकं च पुरसवेयं च ।
दो दो एणंतरिण, सरित्ते सरितं उपसमेद ॥ १ ॥”—आर्षा
—आवश्यकनिर्मुक्तौ गा० ११६

धपको निद्रानिद्रादिउदय(यादिवय?)धयात् त्रयोदशनामकर्मधयाणाप्रत्याख्यानावरणादि-
कपायाष्टकनपुंसकस्त्रीविदक्रममात्र धपयति । उक्तं च—

“अथ स धपयति निद्रा-निद्रादित्रयमशेषतस्तत्र ।
नरकगमनानुपूर्वी, नरकगतिं चापि कात्स्न्येनः ॥ १ ॥—आर्षा
सूक्ष्मस्यावरसाधा-रणातपोद्घोतनामकर्माणि ।
तिर्यग्गतिनाम तथा, तिर्यग्गत्यानुपूर्व्यां च ॥ २ ॥ —
चतुरेकद्वित्रीन्द्रिय-नामानि तथैव नाशमुपयान्ति ।
तिर्यग्गतियोग्यास्ताः, प्रकृतय एकादश प्रोक्ताः ॥ ३ ॥ —
अथै ततः कपायान्, पण्डकवेदं ततस्ततः स्त्रीत्वम् ।
धपयति पुंवेदे सङ्क्रमय्य पण्णोकपायांश्च ॥ ४ ॥ —
पुंस्त्वं क्रोधे क्रोधं, माने मानं तथैव मायायाम् ।
मायां च तथा लोभे, स धपयति सङ्क्रमय्य ततः ॥ ५ ॥—

१ छाया—

अनदर्शनपुंसकस्त्रीविदपदकं च पुरसवेदं च ।

द्वौ द्वौ एकान्तरितौ सदृशे सदृशं उपशमयति ॥

२ ‘पूर्व्यां’ इति ग-भाठः, ‘पूर्वीं च’ इति च-पाठः । ३ ‘पुंवेदो’ इति क-पाठः

लोभस्य यावद् वादरप्रकृतीर्वेदयति तावदनिवृत्तिवादरसम्परायसंयताः । ततः सूक्ष्म-
कृतिवेदनाल्लोभकपायस्य सूक्ष्मसम्परायसंयतः उपशमकः सञ्चलनलोभमुपशमयति क्षपकः
पयति । यथोक्तम्—

“अथ सूक्ष्मसम्पराय-स्थानं ग्राप्नोति वादरे लोभे ।
क्षीणे सूक्ष्मे लोभे-कपायशेषे विशुद्धात्मा ॥ १ ॥
यत् सम्परायमुपजन-यन्ति स्वयमपि च सम्परायन्ति ।
व्यासङ्गहेतवस्ते-न कपायाः सम्परायाख्याः ॥ २ ॥
सम्यग्भावपरायण-हेतुत्वाद् वाऽपि सम्परायास्ते ।
प्रकृतिविशेषाच्च पुन-ल्लोभकपायस्य सूक्ष्मत्वम् ॥ ३ ॥
स ततो विशुद्धियोगे, नयति स्थानान्तरं व्रजंस्तमपि ।
क्षपयन् गच्छति यावत्, क्षीणकपायत्वमाप्नोति ॥ ४ ॥”

ततोऽष्टाविंशतिविधमोहनीयोपशमादुपशान्तकपायवीतरागच्छद्व्यस्थः वीतो-गतो (रागो
यस्मादिति वीतरागः) छद्म-आवरणं तत्र स्थितः छद्मस्थः मोहनीयस्य कृत्स्नक्षयात् स क्षीणक-
पायवीतरागच्छद्व्यस्थः ततः क्षीणकपायो धर्मशुक्लाद्यद्वयध्यानविशेषाद् यथाख्यातसंयमविशुद्ध्या-
ऽवशेषाणि कर्माणि क्षपयति । तत्र निद्राप्रचले द्विचरमसमये क्षपयति । ततोऽस्य चरमसमये आवरण-
द्वयान्तरायक्षयात् केवलज्ञानदर्शनमुत्पद्यत इति । धर्मध्यानानुप्रवेशपरिकर्माणि च भावनादेशका-
लासनादीनि । तत्र चतस्रो भावना ज्ञान-दर्शन-चारित्र-वैराग्याख्याः । ज्ञाने नित्याभ्यासान्मनसः
तत्रैव प्रणिधानमवगतगुणसारश्च निश्चलमतिरनायासेनैव धर्मं ध्यायति । तथा विगतशङ्कादिशल्यः
प्रशम-संवेगनिर्वेदा-ऽनुकम्पा-ऽऽस्तिव्य-स्थैर्य-प्रभावना-यतना-सेवन-भक्तियुक्तः असम्मूढचेता
दर्शनभावनाया विमर्लकृतमतिरस्वलितमेव धर्मं ध्यायति । तथा चरणभावनाधिष्ठितः कर्माण्य-
पराणि नादत्ते, पुरातननिर्जरणं शुभानि वा सञ्चिनुते । ततश्चायत्नेनैव धर्मध्यायी भवति । तथा
जगत्कायस्वभावालोचनात् सुविदितजगत्स्वभावो निःसङ्गो निर्भयो विरागो वैराग्ये भावनावष्ट-
ब्धचेताः लीलयैव धर्मध्यायी भवति । देशोऽपि निष्कण्टको यः । कण्टकाः स्त्री-पशु-पण्डकाः ।
कालोऽपि यस्मिन्नेव काले मनसः समाधिरुत्पद्यते स एव ध्यानकालः । यथोक्तम्—

“णंति कालो अकालो वा ज्ञायमाणस्स भिक्खुणो ।”

आसनं-कायावस्थाविशेषः । य एवावाधकोऽभ्यस्तो जितः स एव कायाविकल्प आसनम्
यथोक्तम्—

१ ‘च शेषाणि’ इति च-पाठः । २ ‘बिमलकृत’ इति च-पाठः ।

३-छाया—

नास्ति कालोऽत्रलो वा ध्यायमानस्य भिक्षोः ।

संसारे तदपूर्वकरणम् । न तत्र कस्यापिदपि कर्मप्रवृत्तेरुपशमः श्रयो वा । उपशमनामिदमुक्तम् ।
तत्पुरस्कारादुपशमकः क्षपणाद्विज्ञात क्षपक इति । उक्तं च—

“स ततः क्षपकश्रेणि, प्रतिपद्य चरित्रपातिनीः शेषाः ।
क्षपयन् मोहप्रवृत्तीः, प्रतिष्ठने शुद्धलेभ्याहः ॥ १ ॥—आर्या
प्रविशत्यपूर्वकरणं, प्रस्थित एव ततोऽपरं स्थानम् ।
तदपूर्वकरणमिष्टं, यद्वानिदम्राप्तपूर्वतान् ॥ २ ॥” —,

ततोऽप्युत्तरोत्तरविशोपिस्थानप्राप्त्या अनिशनिस्थानं भवति । परस्परं नातिवर्तनं इत्य-
निवृत्तयः । परस्परतुल्यवृत्तय इत्यर्थः । सम्परायाः कथायास्तदुदयो चादरो येषां ते चादर-
सम्परायाः । अनिवृत्तयश्च ते चादरसम्परायाश्च त इत्यर्थः । ते उपशमकाः क्षपकाश्च । तत्र नष्ट-
सकल्विवेदपद्वनोक्तपायादिप्रमाणोद्भवप्रवृत्तीरुपशमकः शमयति—

“अणदंसणपुंसगइत्थिवेयउत्तं च पुरसवेयं च ।
दो दो एगंतरिण, सरित्ते सरित्तं उवसमेइ ॥ १ ॥”—आर्या
—आवश्यकनिर्मुक्तौ गा० ११६

क्षपको निद्रानिद्रादिउदय(यादित्रय?)क्षयात् त्रयोदशनामकर्मक्षयाच्चाप्रत्याख्यानावरणादि-
कपायाष्टकनपुंसकल्विवेदक्रमाच्च क्षपयति । उक्तं च—

“अथ स क्षपयति निद्रा-निद्रादित्रयमशेषतस्तत्र ।
नरकगमनानुपूर्वी, नरकगतिं चापि कात्स्न्येन ॥ १ ॥—आर्या
सूक्ष्मस्थावरसाधा-रणातपोद्योतनामकर्माणि ।
तिर्यग्गतिनाम तथा, तिर्यग्गत्यानुपूर्व्यां च ॥ २ ॥ —,
चतुरेकद्वित्रीन्द्रिय-नामानि तथैव नाशमुपयान्ति ।
तिर्यग्गतियोग्यास्ताः, प्रकृतय एकादश श्रोक्ताः ॥ ३ ॥ —,
अष्टौ ततः कपायान्, पण्डकवेदं ततस्ततः स्त्रीत्वम् ।
क्षपयति पुंवेदे सङ्-क्रमय्य पण्णोकपायांश्च ॥ ४ ॥ —,
पुंस्त्वं क्रोधे क्रोधं, माने मानं तथैव मायायाम् ।
मायां च तथा लोभे, स क्षपयति सङ्क्रमय्य ततः ॥ ५ ॥—,

१ छाया—

अनदर्शनपुंसकल्विवेदपदकं च पुरुषवेदं च ।

द्वौ द्वौ एकान्तरीती सदृशे सदृशं उपशमयति ॥

२ ‘पूर्व्यां च’ इति ग-पाठः, ‘पूर्वी च’ इति च-पाठः । ३ ‘पुंवेदे’ इति छ-पाठः ।

लोभस्य यावद् वादरप्रकृतीर्वेदयति तावदनिवृत्तिवादरसम्परायसंयताः । ततः सूक्ष्म-
प्रकृतिवेदनाल्लोभकपायस्य सूक्ष्मसम्परायसंयतः उपशमकः सञ्ज्वलनलोभमुपशमयति क्षपकः
क्षपयति । यथोक्तम्—

“अथ सूक्ष्मसम्पराय—स्थानं प्राप्नोति वादरे लोभे ।
क्षीणे सूक्ष्मे लोभे—कपायशेषे विशुद्धात्मा ॥ १ ॥
यत् सम्परायमुपजन—यन्ति स्वयमपि च सम्परायन्ति ।
व्यासङ्गहेतवस्ते—न कपायाः सम्परायाख्याः ॥ २ ॥
सम्यग्भावपरायण—हेतुत्वाद् वाऽपि सम्परायास्ते ।
प्रकृतिविशेषाच्च पुन—लौभकपायस्य सूक्ष्मत्वम् ॥ ३ ॥
स ततो विशुद्धियोगे, नयति स्थानान्तरं व्रजंस्तमपि ।
क्षपयन् गच्छति यावत्, क्षीणकपायत्वमाप्नोति ॥ ४ ॥”

ततोऽष्टाविंशतिविधमोहनीयोपशमादुपशान्तकपायवीतरागश्छन्नस्थः वीतो—गतो (रागो
यस्मादिति वीतरागः) छन्न—आवरणं तत्र स्थितः छन्नस्थः मोहनीयस्य कृत्स्नक्षयात् स क्षीणक-
पायवीतरागश्छन्नस्थः ततः क्षीणकपायो धर्मशुक्लाद्यद्वयध्यानविशेषाद् यथाख्यातसंयमविशुद्ध्या-
ज्वशेषाणि कर्माणि क्षपयति । तत्र निद्राप्रचले द्विचरमसमये क्षपयति । ततोऽस्य चरमसमये आवरण-
द्वयान्तरायक्षयात् केवलज्ञानदर्शनमुत्पद्यत इति । धर्मध्यानानुप्रवेशपरिकर्माणि च भावनादेशका-
लासनादीनि । तत्र चतस्रो भावना ज्ञान-दर्शन-चारित्र-वैराग्याख्याः । ज्ञाने नित्याभ्यासान्मनसः
तत्रैव प्रणिधानमवगतगुणसारश्च निश्चलमतिरनायासेनैव धर्मं ध्यायति । तथा विगतशङ्कादिशल्यः
प्रशम-संवेगनिर्वेदा-ऽनुकम्पा-ऽऽस्तिक्य-स्थैर्य-प्रभावना-यतना-सेवन-भक्तियुक्तः असम्मूढचेता
दर्शनभावनया विमर्शलीकृतमतिरस्वलितमेव धर्मं ध्यायति । तथा चरणभावनाधिष्ठितः कर्माण्य-
पराणि नादत्ते, पुरातननिर्जरणं शुभानि वा सञ्चिनुते । ततश्चायत्नेनैव धर्मध्यायी भवति । तथा
जगत्कायस्वभावालोचनात् सुविदितजगत्स्वभावो निःसङ्गो निर्भयो विरागो वैराग्ये भावनावष्ट-
ब्धचेताः लीलयैव धर्मध्यायी भवति । देशोऽपि निष्कण्टको यः । कण्टकाः स्त्री-पशु-पण्डकाः ।
कालोऽपि यस्मिन्नेव काले मनसः समाधिरुत्पद्यते स एव ध्यानकालः । यथोक्तम्—

“गैरिथ कालो अकालो वा ज्ञायमाणस्स भिक्खुणो ।”

आसनं—कायावस्थविशेषः । य एवावाधकोऽभ्यस्तो जितः स एव कायविकल्प आसनम्
यथोक्तम्—

— १ ‘च शेषाणि’ इति च—पाठः । २ ‘विमलकृत’ इति च—पाठः ।

३-छाया—

नास्ति कालोऽकालो वा ध्यायमानस्य भिक्षोः ।

“कालः समाधिर्ध्यानस्य, कायावस्था जिनागमम् ।

शुनिर्निष्कण्ठको देश-स्ते च स्त्री-पशु-पण्डिताः ॥ १ ॥”

आलम्बनान्यापि नागना-श्व-जना-परितन-विन्तनानि मृदमोक्ष-हार्दानि च सामाधिक्य-
दीनि । एनिरालम्बनैर्धर्मध्यानं समारोहति ध्यानप्रतिपत्तिरुभय मनोयोगनिष्ठहादिः । मयकाले
केवलिनः शेषस्य ध्यातृपथा समाख्येयमिति । लेज्जान्तु पीन-पद्म-शुक्रास्यास्तीव्र-मन्दादिभेदाः ।
निसर्गा-ऽधिगमाभ्यामशेषजीवादिपदार्थभ्रदानं जिनगाधुगुणोत्कीर्तनं श्रवणा-स्मरण-दानानि च
धर्मध्यानलिङ्गम् ।

“तस्मादथाग्रमत्त-स्थानान् स विशोधिमुत्तमं प्राप्य ।

स्थानान्तराण्यनेका-न्यारोहति पूर्वविधिर्नमः ॥ १ ॥—आर्या

देशे ततो विविक्ते, समे शुचौ जन्तुविरहिते कल्पे ।

श्रज्जायम्य स देहं, बद्ध्वा पल्लवमगलाङ्गः ॥ २ ॥—,,

वीरासनादि चासन-मथ समपादादि वाचलं स्थानम् ।

यद् वाऽधिष्ठाय यतिः, शयनं चोत्तानशयनादि ॥ ३ ॥—,,

ज्ञेयमखिलं विविदिष-त्राधितिष्ठारंथ मोक्षविधिमखिलम् ।

सन्धाय स्मृतिमात्मनि, किञ्चिदुपावर्त्य दृष्टिं स्वाम् ॥ ४ ॥—,,

विषयेभ्य इन्द्रियाणि, प्रत्यवहृत्य च मनस्तथा तेभ्यः ।

धारयति मनः स्वात्मनि, योगं प्रणिधाय मोक्षाय ॥ ५ ॥—,,

ध्यानं ततः सधर्म्यं, मिथुर्विचिनोति मोहनाशाय ।

उत्तमसंहननवलः, क्षपकश्रेणीयुपयियासन् ॥ ६ ॥ —,,

तल्लक्षणान्युपशमा-र्जवमार्दवलाघवानि दृष्टानि ।

उपदेशज्ञासूत्रनि-सर्गास्तद्रुचयं हृष्यन्ते ॥ ७ ॥ —,,

तत्प्रश्रवाचनानु-प्रेक्षापरिवर्तनावलम्बनकः ।

तदनुप्रेक्षाः संसा-रैक्यानित्याशरणचिन्ताः ॥ ८ ॥ —,,

एकाग्रैः मनः स्वं, निरुध्य भावाजिनाज्ञया ग्राह्यन् ।

विचिनोति यथातत्त्वं, तथैव च शुभाशुभापायान् ॥ ९ ॥ —,,

संस्थानानि च सर्व-द्रव्याणां कर्मफलविपाकाश्च ।

प्रवचनसम्भिन्नमति-र्विशुद्धलेख्याः प्रविचिनोति ॥ १० ॥—,,

१ ‘मनःसमाधि’ इति च-पाठः । २ ‘पेक्षमेति’ इति च-पाठः । ३ ‘तद्वाधि’ इति च-पाठः ।

४ ‘स्तत्र’ इति च-पाठः । ५ ‘द्रव्य’ इति च-पाठः ।

क्षपयति तेन ध्याने—न ततोऽनन्तानुबन्धिनश्चतुरः ।
 मिथ्यात्वं संमिश्रं, सम्यक्त्वं च क्रमेण ततः ॥ ११ ॥—आर्या
 क्षीयन्ते हि कपायाः, प्रथमास्त्रिविधोऽपि दृष्टिमोहश्च ।
 देशयतायतसम्यग्—दृग्प्रमत्तप्रमत्तेषु ॥ १२ ॥ ”—

एवं पूर्वोक्तेन क्रमेण क्षपयन् कर्मप्रकृतीरुपशान्तकपायस्थानप्राप्त उपशान्तकपायः
 क्षीणकपायश्च भवतीति ॥ ३८ ॥

उपशान्तक्षीणकपाययोश्चेत्युक्तमविशेषेण धर्मध्यानं, ततश्चैकादशाङ्गविदो द्रष्टव्यम् ।
 एवमवस्थिते किं धर्ममेव ध्यानं तयोः ? नेत्युच्यते । किञ्चान्यदिति सम्प्रधाति । न
 केवलमेतयोर्धर्म्यं, शुक्लं च ध्यानमुपशान्तक्षीणकपाययोर्भवति । किं चतुर्विधमपि—पृथक्त्ववितर्कं
 एकत्वसविचारं सूक्ष्मक्रियमप्रतिपाति व्युत्पत्तिक्रियमनिवर्तीति ? । उच्यते—न खलु चतुष्प्रकारमपि
 तयोः शुक्लध्यानं भवति, किं तर्हि ?

सूत्रम्—शुक्ले चाद्ये ॥ ९-३९ ॥

भा०—शुक्ले चाद्ये ध्याने पृथक्त्ववितर्कैकत्ववितर्के चोपशान्तक्षीणकपा-
 ययोर्भवतः ॥ ३९ ॥

टी०—शुक्ले चाद्ये चे(इ?)ति । शुक्ले ध्याने उपशान्तक्षीणकपाययोर्भवतः । के
 पुनस्ते ? पृथक्त्वैकत्ववितर्के । स्वरूपतः कीदृशे ? । उच्यते—पृथग्-अयुतर्कं भेदः तद्भावः
 पृथक्त्वम्—अनेकत्वं तेन सह गतो वितर्कः, पृथक्त्वमेव वा वितर्कः सहगतं वितर्कपुरोगं पृथ-
 क्त्ववितर्कम् । तच्च परमाणुजीवादावेकद्रव्ये उत्पादव्ययध्रौव्यादिपर्यायानेकतयाऽपि तत्त्वं तत्
 पृथक्त्वं पृथक्त्वेन पृथक्त्वे वा तस्य चिन्तनं वितर्कसहचरितं सविचारं च यत् तत् पृथक्त्व-
 वितर्कं सविचारं तच्च पृथक्त्वमर्थव्यञ्जनयोगानां वक्ष्यति—“ अ्येककाययोगायोगानां ”,
 “ वितर्कः श्रुतं ”, “ विचारोऽर्थव्यञ्जनयोगसङ्क्रान्तिः ” (अ० ९, सू० ४३, ४६, ४७) ।
 पूर्वगतमङ्गिकश्रुतानुसारेणार्थव्यञ्जनयोगान्तरप्राप्तिः—गमनं विचारः । अर्थाद् व्यञ्जनसङ्क्रान्तिः,
 व्यञ्जनादर्थसङ्क्रान्तिः, मनोयोगात् काययोगसङ्क्रान्तिर्वाग्योगसङ्क्रान्तिर्वा । एवं काययोगा-
 न्मनोयोगं वाग्योगं वा सङ्क्रामति । तथा वाग्योगान्मनोयोगं काययोगं वेति । यत्र सङ्क्रामति
 तत्रैव निरोधो ध्यानमिति । एकस्य भाव एकत्वं, एकत्वगतो वितर्क एकत्ववितर्कः । एक

१ ' कपायस्थाः क्षीणकपायः क्षीण० ' इति छ-पाठः ।

२ ' स्थानप्राप्त उपशान्तकपायः ' इति च-पाठः ।

३ ' तर्कं सवि० ' इति छ-पाठः ।

४ ' उप० ' इति ग-पाठः ।

५ ' यत्र ' इति च-पाठः ।

"कालः समाधिध्यानस्य, कायास्वा मितगमम् ।

शुचिनिष्कण्टको देश-स्ने च भ्रा-यशु-पण्डिताः ॥ १ ॥ "

आलम्बनान्यपि यानना-प्रच्छन्ना-परितर्जन-विनतनानि मन्दमार्गस्य कर्तव्यानि च मामाधिक-
दीनि । एभिरालम्बनैर्धर्मध्यानं समारोहति ध्यानप्रतिपत्तिरुभय मनोयोगनिष्ठहादिः । भवकाले
केवलिनः शेषस्य ध्यातुर्यथा समाध्यपेक्षमिति । लेभ्यास्तु पीत-वस्त्र-शुक्राभ्यास्तीक्ष्ण-मन्दादिभेदाः ।
निसर्गा-ऽधिगमाभ्यामशेषजीवादपदार्थभेदानं जिनगा-गुणोत्कीर्तनं प्रशंसा-विनय-दानानि च
धर्मध्यानलिङ्गम् ।

"तस्मादध्यायमत्र-स्थानान् स विशोधिमुत्तमं प्राप्य ।

स्थानान्तराप्पनेका-न्यारोहति पूर्वविधिर्नयः ॥ १ ॥—आर्या

देशे ततो विविक्ते, समे शुचा जन्तुविरहिणे कल्पे ।

श्रज्जायम्य स देहं, यद्बद्धा पत्यङ्गमचलाङ्गः ॥ २ ॥—,,

वीरासनादि चासन-मथ समपादादि वाचलं स्थानम् ।

यद् वाऽधिष्ठाय यतिः, शयनं चोत्तानशयनादि ॥ ३ ॥—,,

द्वेयमखिलं विविदिष-त्रयित्तिष्ठसंघं मोक्षविधिमखिलम् ।

सन्धाय स्मृतिमात्मनि, किञ्चिदुपायत्वं दष्टिं स्वात् ॥ ४ ॥—,,

विषयेभ्य इन्द्रियाणि, प्रत्यवहृत्य च मनस्तथा तेभ्यः ।

धारयति मनः स्वात्मनि, योगं श्रणिषाम मोक्षाय ॥ ५ ॥—,,

ध्यानं ततः सधर्म्यं, मिश्रविचिनोति मोहनाशाय ।

उत्तमसंहननबलः, क्षपकत्रेणीमुपयियासन् ॥ ६ ॥ —,,

तल्लक्षणाभ्युपशमा-ज्वमार्दवलाघवानि दृष्टानि ।

उपदेशाज्ञासंज्ञानि-सर्गास्तद्गुच्यं इष्यन्ते ॥ ७ ॥ —,,

तत्प्रश्नवाचनानु-प्रेक्षापरिवर्तनावलम्बनकः ।

तदनुप्रेक्षाः संसा-रैक्यानित्याशरणचिन्ताः ॥ ८ ॥ —,,

एकाग्रेण मनः स्वं, निरुध्य भावाङ्गिनाज्ञया ग्राह्यान् ।

विचिनोति यथातत्त्वं, तथैव च शुभाशुभापायान् ॥ ९ ॥ —,,

संस्थानानि च सर्व-द्रव्याणां कर्मफलविपाकाश्च ।

प्रवचनसम्भिन्नमति-र्विशुद्धलेभ्याः प्रविचिनोति ॥ १० ॥—,,

१ 'मनःसमाधि' इति च-पाठः । २ 'पेक्षमेति' इति च-पाठः । ३ 'तद्वाधि' इति च-पाठः ।

४ 'स्तत्र' इति च-पाठः । ५ 'द्रव्य' इति च-पाठः ।

क्षपयति तेन ध्याने—न ततोऽनन्तानुबन्धिनश्चतुरः ।
 मिथ्यात्वं संमिश्रं, सम्यक्त्वं च क्रमेण ततः ॥ ११ ॥—आर्या
 क्षीयन्ते हि कपायाः, प्रथमास्त्रिविधोऽपि दृष्टिमोहश्च ।
 देशयतायतसम्यग्—दृग्प्रमत्तप्रमत्तेषु ॥ १२ ॥”—

एवं पूर्वोक्तं क्रमेण क्षपयन् कर्मप्रकृतीरुपशान्तकपायस्थानं प्राप्ता उपशान्तकपायः
 क्षीणकपायश्च भवतीति ॥ ३८ ॥

उपशान्तक्षीणकपाययोश्चेत्युक्तमविशेषेण धर्मध्यानं, ततश्चैकादशाङ्गविदो द्रष्टव्यम् ।
 एवमवस्थिते किं धर्ममेव ध्यानं तयोः ? नेत्युच्यते । किञ्चान्यदिति सम्बन्धाति । न
 केवलमेतयोर्धर्म्यं, शुक्लं च ध्यानमुपशान्तक्षीणकपाययोर्भवति । किं चतुर्विधमपि—पृथक्त्ववितर्क
 एकत्वसविचारं सूक्ष्मक्रियमप्रतिपाति व्युपरतक्रियमनिवर्तीति ? । उच्यते—न खलु चतुष्प्रकारमपि
 तयोः शुक्लध्यानं भवति, किं तर्हि ?

सूत्रम्—शुक्ले चाद्ये ॥ १-३९ ॥

भा०—शुक्ले चाद्ये ध्याने पृथक्त्ववितर्कैकत्ववितर्कं चोपशान्तक्षीणकपा-
 ययोर्भवतः ॥ ३९ ॥

टी०—शुक्ले चाद्ये चे(इ?)ति । शुक्ले ध्याने उपशान्तक्षीणकपाययोर्भवतः । के
 पुनस्ते ? पृथक्त्वैकत्ववितर्कं । स्वरूपतः कीदृशे ? । उच्यते—पृथग्—अयुतकं भेदः तद्भाषः
 पृथक्त्वम्—अनेकत्वं तेन सह गतो वितर्कः, पृथक्त्वमेव वा वितर्कः सहगतं वितर्कपुरोगं पृथ-
 क्त्ववितर्कम् । तच्च परमाणुजीवादवैकद्रव्ये उत्पादव्ययध्रौव्यादिपर्यायानेकतयाऽपि तत्त्वं तत्
 पृथक्त्वं पृथक्त्वेन पृथक्त्वे वा तस्य चिन्तनं वितर्कसहचरितं सविचारं च यत् तत् पृथक्त्व-
 वितर्कं सविचारं तच्च पृथक्त्वमर्थव्यञ्जनयोगानां वक्ष्यति—“त्र्येककाययोगायोगानां”,
 “वितर्कः श्रुतः”, “विचारोऽर्थव्यञ्जनयोगसङ्क्रान्तिः” (अ० ९, सू० ४३, ४६, ४७) ।
 पूर्वगतमङ्गिकश्रुतानुसारेणार्थव्यञ्जनयोगान्तरप्राप्तिः—गमनं विचारः । अर्थाद् व्यञ्जनसङ्क्रान्तिः,
 व्यञ्जनादर्थसङ्क्रान्तिः, मनोयोगात् काययोगसङ्क्रान्तिर्वाग्योगसङ्क्रान्तिर्वा । एवं काययोगा-
 न्मनोयोगं वाग्योगं वा सङ्क्रामति । तथा वाग्योगान्मनोयोगं काययोगं वेति । यत्र सङ्क्रामति
 तत्रैव निरोधो ध्यानमिति । एकस्य भाव एकत्वं, एकत्वगतो वितर्क एकत्ववितर्कः । एक

१ ‘कपायस्थः क्षीणकपायः क्षीण०’ इति छ-पाठः । २ ‘स्थानप्राप्त उपशमकपायः’ इति च-पाठः ।
 ३ ‘तर्कं सवि०’ इति छ-पाठः । ४ ‘उप०’ इति ग-पाठः । ५ ‘यत्र’ इति च-पाठः ।

“कालः समाधिध्यानस्य, कायावस्था जितासनम् ।

शुचिनिष्कण्ठको देश-स्ते च र्सी-पद्म-पङ्कजाः ॥ १ ॥”

आलम्बनान्यपि वाचना-प्रच्छन्ना-परितर्जन-चिन्तनानि सद्धर्मविषयकादीनि च सामाधिक्य-
दीनि । एभिरालम्बनैर्धर्मध्यानं समारोहति ध्यानप्रतिपत्तिक्रमश्च मनोयोगनिग्रहादिः । भक्काले
केवलिनः शेषस्य ध्यातुर्यथा समाध्यपेक्षमिति । लेश्यास्तु पीत-पद्म-शुक्लाभ्यास्तीव्र-मन्दादिभेदाः ।
निसर्गाऽधिगमाभ्यामशेषजीवादिपदार्थभ्रद्धानं जिनसाधुगुणोत्कीर्तनं प्रशंसा-विनय-दानानि च
धर्मध्यानलिङ्गम् ।

“तस्मादथाप्रमत्त-स्थानात् स विशोधिमुत्तमं प्राप्य ।

स्थानान्तरारण्यनेका-न्यारोहति पूर्वविधिर्नवः ॥ १ ॥—आर्या

देशे ततो विचिक्रे, समे शुचां जन्तुविरहिते कल्पे ।

श्रज्जायम्य स देहं, वद्ध्वा पल्पद्मचलाङ्गः ॥ २ ॥—”

वीरासनादि चासन-मथ समपादादि वाचलं स्थानम् ।

यद् वाऽधिष्ठाय यतिः, शयनं चोत्तानशयनादि ॥ ३ ॥—”

ज्ञेयमखिलं विविदिष-त्रयितिष्ठासंघं मोक्षविधिमखिलम् ।

सन्धाय स्मृतिमात्मनि, किञ्चिदुपायस्य दृष्टिं स्वाय ॥ ४ ॥—”

विषयेभ्य इन्द्रियाणि, प्रत्यवहृत्य च मनस्तथा तेभ्यः ।

धारयति मनः स्वात्मनि, योगं प्रणिधाय मोक्षाय ॥ ५ ॥—”

ध्यानं ततः सधर्म्यं, मिश्रविचिनोति मोहनाशाय ।

उत्तमसंहननबलः, क्षपकश्रेणीमुपयियासन् ॥ ६ ॥ —”

तल्लक्षणान्युपशमा-र्जयमार्दवलाघवानि दृष्टानि ।

उपदेशाज्ञासूत्रानि-सर्गास्तद्रुचयं इष्यन्ते ॥ ७ ॥ —”

तत्प्रश्नवाचनानु-प्रेक्षापरिवर्तनावलम्बनकः ।

तदनुप्रेक्षाः संसा-रैक्यानित्याशरणचिन्ताः ॥ ८ ॥ —”

एकाग्रेण मनः स्वं, निरुध्य भावाज्जिनाज्ञया ग्राह्यान् ।

विचिनोति यथातत्त्वं, तथैव च शुभाशुभापायान् ॥ ९ ॥ —”

संस्थानानि च सर्व-द्रव्याणां कर्मफलविपाकाश्च ।

प्रवचनसम्भिन्नमति-र्विशुद्धलेश्याः प्रविचिनोति ॥ १० ॥—”

१ ‘मनःसमाधि’ इति च-पाठः । २ ‘पेक्षमेति’ इति च-पाठः । ३ ‘तद्वाधि’ इति च-पाठः ।

४ ‘स्तत्र’ इति च-पाठः । ५ ‘द्रव्य’ इति च-पाठः ।

क्षपयति तेन ध्याने—न ततोऽनन्तानुबन्धिनश्चतुरः ।
 मिथ्यात्वं संमिश्रं, सम्यक्त्वं च क्रमेण ततः ॥ ११ ॥—आर्या
 क्षीयन्ते हि कपायाः, प्रथमास्त्रिविधोऽपि दृष्टिमोहश्च ।
 देशयतायतसम्यग्—दृग्प्रमत्तप्रमत्तेषु ॥ १२ ॥”—

”

एवं पूर्वोक्तेन क्रमेण क्षपयन् कर्मप्रकृतीरुपशान्तकपायस्थानप्राप्त उपशान्तकपायः
 क्षीणकपायश्च भवतीति ॥ ३८ ॥

उपशान्तक्षीणकपाययोश्चेत्युक्तमविशेषेण धर्मध्यानं, ततश्चैकादशाङ्गविदो द्रष्टव्यम् ।
 एवमवस्थिते किं धर्ममेव ध्यानं तयोः ? नेत्युच्यते । किञ्चान्यदिति सम्प्रभाति । न
 केवलमेतयोर्धर्म्यं, शुक्लं च ध्यानमुपशान्तक्षीणकपाययोर्भवति । किं चतुर्विधमपि—पृथक्त्ववितर्कं
 एकत्वसविचारं सूक्ष्मक्रियमप्रतिपाति व्युपरतक्रियमनिवर्तीति ? उच्यते—न खलु चतुष्प्रकारमपि
 तयोः शुक्लध्यानं भवति, किं तर्हि ?

सूत्रम्—शुक्ले चाद्ये ॥ ९-३९ ॥

भा०—शुक्ले चाद्ये ध्याने पृथक्त्ववितर्कैकत्ववितर्कं चोपशान्तक्षीणकपा-
 ययोर्भवतः ॥ ३९ ॥

टी०—शुक्ले चाद्ये चे(इ?)ति । शुक्ले ध्याने उपशान्तक्षीणकपाययोर्भवतः । के
 पुनस्ते ? पृथक्त्वैकत्ववितर्कं । स्वरूपतः कीदृशे ? उच्यते—पृथग्-अयुतकं भेदः तद्भावः
 पृथक्त्वम्—अनेकत्वं तेन सह गतो वितर्कः, पृथक्त्वमेव वा वितर्कः सहगतं वितर्कपुरोगं पृथ-
 कत्ववितर्कम् । तच्च परमाणुजीवादावेकद्रव्ये उत्पादव्ययधौव्यादिपर्यायानेकतयाऽपि तत्त्वं तत्
 पृथक्त्वं पृथक्त्वेन पृथक्त्वे वा तस्य चिन्तनं वितर्कसहचरितं सविचारं च यत् तत् पृथक्त्व-
 वितर्कं सविचारं तच्च पृथक्त्वमर्थव्यञ्जनयोगानां वक्ष्यति—“ त्र्येककाययोगायोगानां ”,
 “ वितर्कः श्रुतं ”, “ विचारोऽर्थव्यञ्जनयोगसङ्क्रान्तिः ” (अ० ९, सू० ४३, ४६, ४७) ।
 पूर्वगतभङ्गिकश्रुतानुसारेणार्थव्यञ्जनयोगान्तरप्राप्तिः—गमनं विचारः । अर्थाद् व्यञ्जनसङ्क्रान्तिः,
 व्यञ्जनादर्थसङ्क्रान्तिः, मनोयोगात् काययोगसङ्क्रान्तिर्वाग्योगसङ्क्रान्तिर्वा । एवं काययोगा-
 न्मनोयोगं वाग्योगं वा सङ्क्रामति । तथा वाग्योगान्मनोयोगं काययोगं वेति । यत्र सङ्क्रामति
 तत्रैव निरोधो ध्यानमिति । एकस्य भाव एकत्वं, एकत्वगतो वितर्क एकत्ववितर्कः । एक

१ ‘कपायस्थः क्षीणकपायः क्षीण०’ इति छ-पाठः । २ ‘स्थानप्राप्त उपशमकपायः’ इति च-पाठः ।

३ ‘तर्कं सवि०’ इति छ-पाठः । ४ ‘उप०’ इति ग-पाठः । ५ ‘यत्र’ इति च-पाठः ।

“कालः समाधिध्यानस्य, कायावस्था जितागमम् ।

शुचिनिष्कण्टको देश-स्ते च शीतशुष्कः ॥ १ ॥”

आलम्बनान्यपि वाचना-प्रच्छन्ना-परितर्क-विन्ननानि गदमावश्यकादीनि च सामाधिक्य-
दीनि । एभिरालम्बनैर्धर्मध्यानं समारोहति ध्यानप्रतिपत्तिक्रमश्च मनोयोगनिग्रहादिः । मन्त्रकले
केवलिनः शेषस्य ध्यातुर्यथा समाध्यपेक्षमिति । लेन्यास्तु पीत-यव-शुक्राख्यास्तीक्ष्ण-मन्दादिभेदाः ।
निसर्गोऽधिगमाभ्यामशेषजीवादिवदार्थश्रद्धानं जिनगामुण्योत्कीर्तनं प्रशंसा-विनय-दानानि च
धर्मध्यानलिङ्गम् ।

“तस्मादथाप्रमत्त-स्थानात् स विशोधिमुत्तमं प्राप्य ।
स्थानान्तराण्यनेका-न्यारोहति पूर्वविधिर्नवः ॥ १ ॥—आर्या
देशे ततो विविक्ते, समे शुचां जन्तुविरहिते कल्पे ।
श्रज्जायम्य स देहं, चद्ध्या पत्यङ्गमचलाङ्गः ॥ २ ॥—,
वीरासनादि चासन-मथ समपादादि वाचलं स्थानम् ।
यद् वाऽधिष्ठाय यतिः, शयनं चोत्तानशयनादि ॥ ३ ॥—,
त्रेयमखिलं विविदिष-त्रपितिष्ठासंघं मोक्षविधिमखिलम् ।
सन्धाय स्मृतिमात्मनि, किञ्चिदुपावर्त्य दृष्टिं स्वाम् ॥ ४ ॥—,
विषयेभ्य इन्द्रियाणि, प्रत्यवहृत्य च मनस्तथा तेभ्यः ।
धारयति मनः स्वात्मनि, योगं प्रणिधाय मोक्षाय ॥ ५ ॥—,
ध्यानं ततः सधर्म्यं, मिश्रविचिनोति मोहनाशाय ।
उत्तमसंहननबलः, क्षपकश्रेणीमुपयियासन् ॥ ६ ॥ —,
तल्लक्षणान्युपशमा-र्जवमार्दवलाघवानि दृष्टानि ।
उपदेशाज्ञासंज्ञानि-सर्गास्तद्रुचयं इष्यन्ते ॥ ७ ॥ —,
तत्प्रभवाचनानु-प्रेक्षापरिवर्तनावलम्बनकः ।
तदनुप्रेक्षाः संसा-रैक्यानित्याश्रयचिन्ताः ॥ ८ ॥ —,
एकाग्रैर्ग मनः स्वं, निरुध्य भावाजिनाज्ञया ग्राह्यान् ।
विचिनोति यथातत्त्वं, तथैव च शुभाशुभापायान् ॥ ९ ॥ —,
संस्थानानि च सर्व-द्रव्याणां कर्मफलविपाकाश्च ।
प्रवचनसम्भिन्नमति-र्विशुद्धलेश्याः प्रविचिनोति ॥ १० ॥—,

१ ‘मनःसमाधि’ इति च-पाठः । २ ‘पेक्षमेति’ इति च-पाठः । ३ ‘तद्वाधि’ इति च-पाठः ।

४ ‘स्तत्र’ इति च-पाठः । ५ ‘द्रव्य’ इति च-पाठः ।

क्षपयति तेन ध्याने—न ततोऽनन्तानुबन्धिनश्चतुरः ।
 मिथ्यात्वं संमिश्रं, सम्यक्त्वं च क्रमेण ततः ॥ ११ ॥—आर्या
 क्षीयन्ते हि कपायाः, प्रथमास्त्रिविधोऽपि दृष्टिमोहश्च ।
 देशयतायतसम्पग्—दृग्ग्रमत्तग्रमत्तेषु ॥ १२ ॥”—

एवं पूर्वोक्तेन क्रमेण क्षपयन् कर्मप्रकृतीरुपशान्तकपायस्थानं प्राप्ता उपशान्तकपायः
 क्षीणकपायश्च भवतीति ॥ ३८ ॥

उपशान्तक्षीणकपाययोश्चेत्युक्तमविशेषेण धर्मध्यानं, ततश्चैकादशाङ्गविदो द्रष्टव्यम् ।
 एवमवस्थिते किं धर्ममेव ध्यानं तयोः ? नेत्युच्यते । किञ्चान्यदिति सम्ब्रज्जाति । न
 केवलमेतयोर्धर्म्यं, शुक्लं च ध्यानमुपशान्तक्षीणकपाययोर्भवति । किं चतुर्विधमपि—पृथक्त्ववितर्कं
 एकत्वसविचारं सूक्ष्मक्रियमप्रतिपाति व्युपरतक्रियमनिवर्तति ? । उच्यते—न खलु चतुष्प्रकारमपि
 तयोः शुक्लध्यानं भवति, किं तर्हि ?

सूत्रम्—शुक्ले चाद्ये ॥ ९-३९ ॥

भा०—शुक्ले चाद्ये ध्याने पृथक्त्ववितर्कैकत्ववितर्के चोपशान्तक्षीणकपा-
 ययोर्भवतः ॥ ३९ ॥

टी०—शुक्ले चाद्ये चे(इ?)ति । शुक्ले ध्याने उपशान्तक्षीणकपाययोर्भवतः । के
 पुनस्ते ? पृथक्त्वैकत्ववितर्के । स्वरूपतः कीदृशे ? । उच्यते—पृथग्—अयुतकं भेदः तद्भावाः
 पृथक्त्वम्—अनेकत्वं तेन सह गतो वितर्कः, पृथक्त्वमेव वा वितर्कः सहगतं वितर्कपुरोगं पृथ-
 कत्ववितर्कम् । तच्च परमाणुजीवादावेकद्रव्ये उत्पादव्ययधौव्यादिपर्यायानेकतयाऽपि तत्त्वं तत्
 पृथक्त्वं पृथक्त्वेन पृथक्त्वे वा तस्य चिन्तनं वितर्कसहचरितं सविचारं च यत् तत् पृथक्त्व-
 वितर्कं सविचारं तच्च पृथक्त्वमर्थव्यञ्जनयोगानां वक्ष्यति—“त्र्येककाययोगायोगानां”,
 “वितर्कः श्रुतं”, “विचारोऽर्थव्यञ्जनयोगसङ्क्रान्तिः” (अ० ९, सू० ४३, ४६, ४७) ।
 पूर्वगतभङ्गिकश्रुतानुसारेणार्थव्यञ्जनयोगान्तरप्राप्तिः—गमनं विचारः । अर्थाद् व्यञ्जनसङ्क्रान्तिः,
 व्यञ्जनादर्थसङ्क्रान्तिः, मनोयोगात् काययोगसङ्क्रान्तिर्वाग्योगसङ्क्रान्तिर्वा । एवं काययोगा-
 न्मनोयोगं वाग्योगं वा सङ्क्रामति । तथा वाग्योगान्मनोयोगं काययोगं वेति । यत्र सङ्क्रामति
 तत्रैव निरोधो ध्यानमिति । एकस्य भाव एकत्वं, एकत्वगतो वितर्क एकत्ववितर्कः । एक

१ 'कपायस्यः क्षीणकपायः क्षीण०' इति छ-पाठः ।

२ 'स्थानप्राप्त उपशमकपायः' इति च-पाठः ।

३ 'तर्कं सवि०' इति छ-पाठः ।

४ 'उप०' इति ग-पाठः ।

५ 'यत्र' इति च-पाठः ।

एव योगस्रयाणामन्यतमस्तथा अर्थो व्यञ्जने चैकमेव पर्यायान्तरानर्पितमेकपर्यायचिन्तनमृत्वाद्-
व्ययध्यादिवपर्यायाणामेकस्मिन् पर्याये निवातशरणप्रतिष्ठितप्रदीपाभिव्यक्त्यर्थः, पूर्वगतश्रुतानु-
सारि चेतो निर्विचारमर्थव्यञ्जनयोगान्तरेण तदेकत्वनिर्दिष्टविचारम् । आह च—

“ क्षीणकृपावस्थानं, तन् प्राप्य ततो विशुद्धलेभ्यः सन् ।
एकत्ववितर्काधीनारं ध्यानं ततोऽप्येति ॥ १ ॥— आर्या
एकार्थाश्रयमिष्टं, योगेन च केनचित् तदंशेन ।
ध्यानं समाप्यते यत्, कालोऽप्योऽन्तर्मुहूर्तश्च ॥ २ ॥— ”
श्रुतमुच्यते वितर्कः, पूर्वाभिहितार्थनिधितमतेन ।
ध्यानं तदिष्यते ये-न तेन सवितर्कमिष्टं तत् ॥ ३ ॥— ”
अर्थव्यञ्जनयोगा—नां सङ्क्रान्तिरुदितो हि विचारः ।
तदभावात् तद् ध्यानं, प्रोक्तमविचारमर्हन्ति ॥ ४ ॥— ”
व्युत्सर्गविवेकात् सं-मोहाव्ययलिङ्गमिष्यते शूलम् ।
न च सम्भवन्ति कात्स्न्ये—न तानि लिङ्गानि मोहवतः ॥ ५ ॥— ”
व्युत्सर्गः सङ्गत्यागः देहोपधीनां विवेकः ।
प्रीत्यप्रीतिविरहितं, ध्यायंस्तदुपेक्षकः प्रसन्नं सः ॥ ६ ॥— ”
प्राप्नोति परं छादं, हिमातपाभ्यामिव विमुक्तम् ।
तेन ध्यानेन यथा-ख्यातेन च संयमेन घातयति ॥ ७ ॥— ”
शेषाणि घातिकर्माणि युगपदपरञ्जनानि ततः ।
कात्स्न्यान्मस्तकशूच्यां, यथा हतायां हतो भवति तालः ॥— ”
कर्माणि क्षीयन्ते, तथैव मोहे हते कात्स्न्यात् ॥ ८ ॥— ”
निद्राप्रचले द्विचरम-समये तस्य क्षयं संमुपयातः ।
चरमान्ते क्षीयन्ते, शेषाणि तु घातिकर्माणि ॥ ९ ॥— ”
आवरणचरमसमये, तस्य दयाभावित्वात्मनो भवति ।
जीवैस्ततं जगत् पश्यतो हि भावैक्षयोपश्रमः ॥ १० ॥— ”
शटितप्रायं हि तदा-ऽऽवरणं परमावधिश्च भवति तदा ।
अथ कात्स्न्यात् उत्पत्तनाद् द्वितीयसमये क्षयायैति ॥ ११ ॥— ”

१ 'निवातव्यशरणमप्रति' । २ 'योगान्तरेषु इति ड-पाठः । ३ 'मुहूर्तः सः' इति ड-
पाठः । ४ 'वीचारः' इति । ५ 'सर्वसु प्रतिषु समस्ति तथापि अशुद्धेव सा-प्रति-
भाति । ६ 'विमुक्तः'
इति च-पाठः । ८ 'क्षयायाम्' इति छ-पाठः ।
९ 'समयोपेक्षयायैति'

तस्य हि तस्मिन् समये, केवलमुत्पद्यते गततमस्कम् ।
 ज्ञानं च दर्शनं चा-वरणद्वयसङ्क्षयाच्छुद्धम् ॥ १२ ॥— आर्या
 चित्रं चित्रपटनिभं, त्रिकालसहितं ततः सलोकमिमम् ।
 पश्यति युगपत् सर्वं, सालोकं सर्वभावज्ञम् ॥ १३ ॥—
 वीर्यं निरन्तरायं, भवत्यनन्तं तथैव तस्य तदा ।
 कल्पातीतस्य महा-त्मनोऽन्तरायक्षयः कात्स्न्यात् ॥ १४ ॥—
 स ततो वेदयमानो, विहरति चत्वारि शेषकर्माणि ।
 आयुष्यस्य समाप्ति-र्यावत् स्याद् वेद्यमानस्य ॥ १५ ॥—

भाष्यकारस्तु पूर्वविद इति सूत्रावयवं पृथग् विवृणोति सम्बन्धयति । एवमेते शुक्लध्याने पूर्वविदो भवतः ॥ ३९ ॥

सूत्रम्—पूर्वविदः ॥ ९-४० ॥

भा०—आद्ये शुक्ले ध्याने पृथक्त्ववितर्कैकत्ववितर्के पूर्वविदो भवतः ॥ ४० ॥

टी०—पूर्वविदो यौ उपशान्तक्षीणकषायौ तयोर्भवतः । सूत्रान्तरमिव व्याचष्टे, न तु परमार्थतः पृथक् सूत्रम् । पूर्वं प्रणयनात् पूर्वाणि चतुर्दश तद्विदः पूर्वविदस्ते भवन्ति नैकाद-
 शाङ्गविदः । एवमाद्यशुक्लध्यानद्वयस्य स्वामिनियमनं विहितम् ॥ ४० ॥

अथ पश्चाच्छुक्लध्यानद्वयस्य कः स्वामीति तन्निर्दिदिक्षुषोवाच—

सूत्रम्—परे केवलिनः ॥ ९-४१ ॥

भा०—परे द्वे शुक्ले ध्याने केवलिन एव भवतः, न छद्मस्थस्य ॥ ४१ ॥

अन्तिमशुक्लध्यान-
 द्वयस्य स्वामिनः इति । तत् कानि तानीति ? अत्रोच्यते—

टी०—परं च परं च परं सूत्रसन्निवेशमाश्रित्य सूक्ष्मक्रियमप्रतिपाति व्युपरतक्रियं
 चानिवर्ति प्रहीतव्यं, ते च केवलिन एव त्रयोदशचतुर्दशगुणस्थानक्रमेणैव भवतः । छद्मस्थस्य
 तु नैते जातुचिद् भवत इति तत्र सूक्ष्मक्रियमप्रतिपातीति । सूक्ष्मा क्रिया यत्र तत् सूक्ष्मक्रियम् ।
 तच्च योगनिरोधकाले भवति । वेद्य-नाम-गोत्रकर्मणां भवधारणायुष्कादधिकानां समुद्रातसाम-
 ध्यादचिन्त्यैश्वर्यशक्तियोगादायुष्कसमीकृतानां मनो-वाक्-काययोगपरिणतस्यौदारिकशरीरत्रिभा-
 गोन्स्थस्य केवलिनः संज्ञिषञ्चेन्द्रियपर्याप्तकमनोऽसहृथेयगुणकहीनं सूक्ष्मयोगित्वमप्रतिपात्यच्युत-
 स्वभावमा व्युपरतक्रियानिवृत्तिध्यानावाप्तेः । उक्तं च—

एव योगस्रपाणामन्यतमस्तथा अर्थो व्यञ्जनं चैतमेव पर्यायान्तरानपि तमेव पर्यायचिन्तनमुत्पाद-
व्ययधोव्यादिपर्यायाणामेकस्मिन् पर्याये निगातशरणप्रतिष्ठिप्रदीपप्रभिरूपं, पूर्वगतपुनानु-
सारि चेतो निर्विचारमर्थव्यञ्जनयोगान्तरेण तदेकत्वविनिर्दिष्टविचारम् । आह च—

"क्षीणकषायस्थानं, तत् प्राप्य ततो विशुद्धलेखः सन् ।
एकत्ववितर्काधीनारं ध्यानं ततोऽप्येति ॥ १ ॥— आर्षा
एकार्थाधयमिष्टं, योगेन च केनचिन् तदङ्गेन ।
ध्यानं समाप्यते यत्, कालोऽस्योऽन्तर्मुहूर्तश्च ॥ २ ॥—
श्रुतमुच्यते वितर्कः, पूर्वोभिहितार्थनिधितमतेऽथ ।
ध्यानं तदिष्यते ये-न तेन सवितर्कमिष्टं तन् ॥ ३ ॥—
अर्थव्यञ्जनयोगा—नां सङ्क्रान्तिरुदितो हि विचारः ।
तदभावाद् तद् ध्यानं, प्रोक्तमविचारमहद्भिः ॥ ४ ॥—
व्युत्सर्गविवेकाद् सं-मोहाज्ययलिङ्गमिष्यते शुरुम् ।
न च सम्भवन्ति कात्स्न्ये—न तानि लिङ्गानि मोहवतः ॥ ५ ॥—
व्युत्सर्गः सङ्ख्यागः देहोपधीनां विवेकः ।
प्रीत्यप्रीतिविरहितं, ध्यायंस्तदुपेक्षकः प्रसन्नं सः ॥ ६ ॥—
प्राप्नोति परं छन्दं, हिमातपाभ्यामिव विमुक्तम् ।
तेन ध्यानेन यथा-ख्यातेन च संपमेन पातयति ॥ ७ ॥—
शेषाणि घातिकर्माणि युगपदपरञ्जनानि ततः ।
कात्स्न्यान्मस्तकशून्यां, यथा हतायां हतो भवति तालः ॥—
कर्माणि क्षीयन्ते, तथैव मोहे हते कात्स्न्यात् ॥ ८ ॥—
निद्राप्रचले द्विचरम-समये तस्य क्षयं समुपयातः ।
चरमान्ते क्षीयन्ते, शेषाणि तु घातिकर्माणि ॥ ९ ॥—
आवरणचरमसमये, तस्य दयाभावित्वात्मनो भवति ।
जीवैस्ततं जगत् प-श्यतो हि भावक्षयोपशमः ॥ १० ॥—
शटितप्रायं हि तदा-ऽऽवरणं परमावधिश्च भवति तदा ।
अथ कात्स्न्यात् तत्पतनाद् द्वितीयसमये क्षयायैति ॥ ११ ॥—

१ 'निवातव्यशरणप्रति' इति छ-पाठः । २ 'योग्यन्तरेण इति छ-पाठः । ३ 'सुहृतेः सः' इति छ-
पाठः । ४ 'वीचारः' इति छ-पाठः । ५ 'यद्यपि इयं पदुक्तिः सर्वांश्च प्रतिषु समस्ति तथापि अशुद्धेन सा प्रसि-
भाति । ६ 'विमुक्तः' इति छ-पाठः । ७ 'समुपयातः' इति च-पाठः । ८ 'क्षयानाम' इति छ-पाठः ।
९ 'समयोपक्षयायैति' इति च-पाठः ।

वादरतत्वात् पूर्वं, वाङ्मनसे वादरे स निरुणद्धि क्रमेणैव ।
 आलम्बनाय करणं, हि तदिष्टं तत्र वीर्यवतः ॥ १२ ॥ —आर्या
 सत्यप्यनन्तवीर्य-त्वे वादरतनुमपि निरुणद्धि ततः ।
 सूक्ष्मेण काययोगेना(न?) न निरुध्यते हि सूक्ष्मो योगः ॥ १३ ॥ —,
 सति वादरे योगे, न हि धावन् वेपथुं वारयति ।
 नाशयति काययोगं, स्थूलं सोऽपूर्वफडुकीकृत्य ।
 शेषस्य काययोग-स्य तथा कृतीथ स करोति ॥ १४ (?) ॥ —,
 सूक्ष्मेण काययोगे-न ततो निरुणद्धि सूक्ष्मवाङ्मनसे ।
 भवति ततोऽसौ सूक्ष्म-क्रियस्तदाकृतिगतयोगः ॥ १५ ॥ —,
 तमपि स योगं सूक्ष्मं, निरुह्यतस्तन् सर्वपर्ययानुगतम् ।
 ध्यानं सूक्ष्मक्रिय-मप्रतिपात्युपयाति वितमस्कम् ॥ १६ ॥ —,
 ध्याने दृढार्पिते पर-मात्मनि ननु निष्क्रियो भवति कायः ।
 प्राणापातनिमेषो-न्मेषवियुक्तो मृतस्येव ॥ १७ ॥ —,
 ध्यानार्पितोपयोग-स्यापि न वाङ्मनसक्रिये यस्मात् ।
 अन्तर्धर्तित्वाहुष-रमतस्तेन तयोर्ध्यानेन निरोधनं नेष्टम् ॥ १८ ॥
 सततं तेन ध्याने-न निरुद्धे सूक्ष्मकाययोगेऽपि ।
 निष्क्रियदेशो भवति, स्थितोऽपि देहे विगतलेश्यः ॥ १९ ॥ —आर्या

तुर्यध्याने

योगाभावात् समयस्थितिना(नोऽ)पि न कर्मणो भवति बन्धः ।
 ध्यानार्पणसंहारात्, किञ्चिच्च ससंहतावयवाः ॥ २० ॥ —,
 लेस्याक्रियानिरोधो, योगनिरोधश्च गुणनिरोधेन ।
 इत्युक्तो विज्ञेयो, बन्धनिरोधश्च हि तथैव ॥ २१ ॥ —,

त्रसवादरपर्याप्तादेयशुभगकीर्तिमनुजनांश्च पञ्चेन्द्रियतामन्यतरच्च वेद्यम् उच्चैस्तथा
 गोत्रम् । मनुजायुष्कं च स एकादशं वेदयति कर्मणां प्रकृतीः वेदयति तु तीर्थकरो द्वादशस-
 हतीर्थकृत्त्वेन सततो देहत्रयमोक्षार्थमनिवर्ति सर्वगतमुपयाति समुच्छिन्नक्रियमतमस्कं परं ध्यानं
 व्युपरतक्रियमनिवर्तीत्यर्थः । तद्धि तावन्निवर्तते यावन्न मुक्तः ॥ ४१ ॥

१ 'वीर्यत्वे' इति ड-पाठः । २ 'पदानुगतं' इति ड-पाठः । ३ 'क्रिया' इति ड-पाठः ।
 ४ 'निरुद्ध' इति ड-पाठः । ५ 'वयवलेस्याः' इति ग-पाठः । ६ 'नामनि' इति ग-पाठः । ७ 'प्रकृतयः'
 इति ड-पाठः । ८ 'क्रिययातमस्कं' इति ड-पाठः । ९ 'गच्छे' इत्यधिको ग-पाठः ।

“अप्रतिपाति ध्यायन्, कथिन् गूढमक्रियं विहृत्यन्ते ।
 आयुःसमीक्रियाञ्च, त्रयस्य गच्छेत् समुद्रातम् ॥ १ ॥—आर्या
 आर्द्राम्बराशुशोष-दात्मविगारणविशुद्धसमकर्म ।
 समयाष्टरेण देहे, स्थित्वा योगान् क्रमाद् द्वन्द्वे ॥ २ ॥—”

तथाऽन्य आह—

आयुषि समाप्यमाने, शेषाणां कर्मणां यदि समाप्तिः ।
 न स्वात् स्थितिर्वपम्याद्, गच्छति न ततः समुद्रातम् ॥ १ ॥—आर्या
 स्थित्या च बन्धनेन, च समीक्रियाञ्च हि कर्मणां तेषाम् ।
 अन्तर्मुहूर्तशेषे, तदायुषि समुज्जियांति सः ॥ २ ॥—
 आर्द्रं विरहितं सद्, वसं मङ्गल्येव ननु विनिर्वाति ।
 संवेष्टितं तु न तथा, तथा हि कर्माणि मूर्तत्वात् ॥ ३ ॥—
 स्नेहद्वयसाम्यात् (स्थितिबन्धनहेतुर्हि) स्नेहः स च द्वीयते समुद्रातात् ।
 क्षीणस्नेहं शरति हि भवति तदल्पस्थिति च शेषम् ॥ ४ ॥—
 आयुष्कस्यापि विरहितस्य, नै हास्यते स्थितिः कस्मात् ।
 इति वा चोद्यं चरम-शरीरोऽनुपक्रमायुष्यत् कङ्कडुकवत् ॥ ५ ॥—
 दण्डकपाटकरुचक्र-क्रिया जगत्पूरणं चतुःसमयम् ।
 क्रमशो निवृत्तिरपि च त-थैव प्रोक्ता चतुःसमया ॥ ६ ॥—
 विकसनसङ्कोचनधर्मत्याज्जीवस्य तत् तथा सिद्धम् ।
 यथाप्यनन्तवीर्यं, तस्य ज्ञानं च गततिमिरम् ॥ ७ ॥—
 शेषायाः शेषायाः, समये संहृत्य सङ्ख्येयान् ।
 भागान् स्थितेरनन्तान्, भागान् शुभानुभावस्य ॥ ८ ॥—
 स ततो योगनिरोधं, करोति लेभ्यानिरोधमपि काङ्क्षन् ।
 समसमयस्थितिं बन्धं, योगनिमित्तं स हि रुहत्सन् ॥ ९ ॥—
 समये समये कर्मादाने सति सन्ततेर्न मोक्षः स्यात् ।
 यद्यपि हि न मुच्यन्ते, स्थितिद्वयात् पूर्वकर्माणि ॥ १० ॥—
 नौकर्माणि हि वीर्यं, योगद्रव्येण भवति जीवस्य ।
 तस्यावस्थाने ननु, सिद्धः समयस्थितिर्वन्धः ॥ ११ ॥—

१ 'विकृत्यन्ते' इति च-पाठः । २ ग-च-छ-प्रतिष्वपि चिद्विज्ञास्यप्यधिकानि सन्ति । ३ 'वितरति'
 इति च-पाठः । ४ 'तद् भास्यते' इति ग-पाठः । ५ 'प्रोक्तचतुःसमये' इति छ-पाठः । ६ 'नौकर्माणि हि'
 इति छ-पाठः ।

वादरतत्वात् पूर्वं, वाङ्मनसे वादरे स निरुणद्धि क्रमेणैव ।
 आलम्बनाय करणं, हि तदिष्टं तत्र 'वीर्यवतः ॥ १२ ॥ —आर्या
 सत्यप्यनन्तवीर्यं-त्वे वादरतनुमपि निरुणद्धि ततः ।
 सूक्ष्मेण काययोगेना(न?) न निरुध्यते हि सूक्ष्मो योगः ॥ १३ ॥ —,
 सति वादरे योगे, न हि धावन् वेपथुं वारयति ।
 नाशयति काययोगं, स्थूलं सोऽपूर्वफडुकीकृत्य ।
 शेषस्य काययोग-स्य तथा कृतीश्च स करोति ॥ १४ (?) ॥ —,
 सूक्ष्मेण काययोगे-न ततो निरुणद्धि सूक्ष्मवाङ्मनसे ।
 भवति ततोऽसौ सूक्ष्म-क्रियस्तदाकृतिगतयोगः ॥ १५ ॥ —,
 तमपि स योगं सूक्ष्मं, निरुह्यतस्त्वं सर्वपर्ययानुगतम् ।
 ध्यानं सूक्ष्मक्रिय-मप्रतिपात्युपयाति वितमस्कम् ॥ १६ ॥ —,
 ध्याने दृढापिते पर-मात्मनि ननु निष्क्रियो भवति कायः ।
 प्राणापातनिमेषो-न्मेषवियुक्तो मृतस्येव ॥ १७ ॥ —,
 ध्यानापितोपयोग-स्यापि न वाङ्मनसक्रियै यस्मात् ।
 अन्तर्गतित्वादुप-रमतस्तेन तयोर्ध्यानेन निरोधनं नेष्टम् ॥ १८ ॥
 सततं तेन ध्याने-न निरुद्धे सूक्ष्मकाययोगेऽपि ।
 निष्क्रियदेशो भवति, स्थितोऽपि देहे विगतलेश्यः ॥ १९ ॥ —आर्या

तुल्यध्याने

योगाभावात् समयस्थितिना(नोऽपि न कर्मणो भवति बन्धः ।
 ध्यानार्पणसंहारात्, किञ्चिच्च ससंहतावयवाः ॥ २० ॥ —,
 लेश्याक्रियानिरोधो, योगनिरोधश्च गुणनिरोधेन ।
 इत्युक्तो विज्ञेयो, बन्धनिरोधश्च हि तथैव ॥ २१ ॥" —,

त्रसवादरपर्याप्तादेयशुभगकीर्तिमनुजर्नांश्च पञ्चेन्द्रियतामन्यतरच्च वेद्यम् उच्चैस्तथा
 गोत्रम् । मनुजायुष्कं च स एकादशं वेदयति कर्मणां प्रकृतीः वेदयति तु तीर्थकरो द्वादशस-
 हतीर्थकृत्त्वेन सततो देहत्रयमोक्षार्थमनिवर्तितं सर्वगतमुपयाति समुच्छिन्नार्कियमतमस्कं परं ध्यानं
 व्युपरतक्रियमनिवर्तीत्यर्थः । तद्वि तावन्नवर्तते यावन्न मुक्तः ॥ ४१ ॥

१ 'वीर्यत्वे' इति ड-पाठः । २ 'पदानुगतं' इति ड-पाठः । ३ 'क्रिया' इति ड-पाठः ।
 ४ 'निरुद्धं' इति ड-पाठः । ५ 'वयवलेस्याः' इति ग-पाठः । ६ 'नामनि' इति ग-पाठः । ७ 'प्रकृतयः'
 इति ड-पाठः । ८ 'क्रियायामस्कं' इति ड-पाठः । ९ 'गच्छे' इत्यधिको ग-पाठः ।

अत्राह—उक्तमित्यादिगम्यन्तः । शुके चापे द्वे पूर्वविदः इत्युक्तं (अ० ९, सू० ३९, ४०), परे द्वे केवलिन इति चाभिहितं (अ० ९, सू० ४१) । तत् कानि तानीति अत्रानानेन प्रश्ने कृते अत्रोच्यते इत्याह—

शुक्रध्यानस्य
चतुर्विधम्

सूत्रम्—पृथक्त्ववितर्कसूक्ष्मक्रियाप्रतिपाति-
व्युपरतक्रियानिवर्तीनि ॥ १-४२ ॥

भा०—पृथक्त्ववितर्कम्, एकत्ववितर्कम्, सूक्ष्मक्रियमप्रतिपाति, व्युपरत-
क्रियानिवर्तीति चतुर्विधं शुक्रध्यानम् ॥ ४२ ॥

टी०—पृथक्त्ववितर्कमित्यादिना भाष्येण नामग्राहं पठति चतुरोऽपि भेदान् ॥ ४२ ॥

एते चोक्तलक्षणा भेदाः शुक्रध्यानमित्यं चतुर्विधमिति सप्तागिरुमुक्तम् । तस्याधुना
पूर्वोक्तस्वामिन एव विदोष्य कथ्यन्ते—

सूत्रम्—तत् त्र्येककाययोगायोगानाम् ॥ १-४३ ॥

भा०—तदेव चतुर्विधं शुक्रध्यानं त्रियोगस्यान्यतमयोगस्य काययोगस्या-
योगस्य च पथासङ्ख्यं भवति । तत्र त्रियोगानां पृथक्त्ववितर्कं, एकान्यतमक-
योगानामेकत्ववितर्कं, काययोगानां सूक्ष्मक्रियमप्रतिपाति, अयोगानां व्युपरत-
क्रियानिवर्तीति ॥ ४३ ॥

टी०—तदेतच्चतुर्विधं शुक्रध्यानं प्रथमद्वितीयो(?)तमसंहतनवतो भवति । तत्रार्थं
पृथक्त्ववितर्कं त्रियोगस्य भवति, मनो-वाक्-काययोगव्यापारवत् इत्यर्थः । एकान्यतमयो-
गानामिति । अन्यतमैकयोगानामेकत्ववितर्कं एकोऽन्यतमः कायादीनां योगो यस्य ध्यायिनो
व्याग्रियते, कदाचिन्मनोयोगः कदाचिद् वाययोगः कदाचित् काययोग इति । काययोगाना-
मिति कार्यैकयोगभाजामेव सूक्ष्मक्रियमप्रतिपाति शुक्रध्यानमिति । निरुद्धयोगद्वयावस्थानां
कायव्यापारवतां सूक्ष्मक्रियं भवति, न च प्रतिपतति । अयोगानामिति शैलेश्यवस्थानां
ह्रस्वाक्षरपञ्चकोचारणसमकालानां मनो-वाक्-काययोगत्रयरहितानां व्युपरतक्रियमनिवर्ति
ध्यानं भवति । उक्तं च—

“यदर्थव्यञ्जने काय-वैचसी च पृथक्त्वतः ।

मनः सङ्क्रमयत्यात्मा, स विचारोऽभिधीयते ॥ १ ॥—अनु०

सङ्क्रान्तिर्योदर्थं यद्, व्यञ्जनाद् व्यञ्जनं तथा ।

योगाच्च योगमित्येव, विचार इति वा मतः ॥ २ ॥ —”

अर्थादि च पृथक्त्वेन, यद् वितर्कयतीव हि ।
 ध्यानमुक्तं समासेन, तत् पृथक्त्वविचारवत् ॥ ३ ॥ —अनु०
 अविकम्प्यमनस्त्वेन, योगसङ्क्रान्तिनिःस्पृहम् ।
 तदेकत्ववितर्काल्प्यं, श्रुतज्ञानोपयोगवत् ॥ ४ ॥ —,
 सूक्ष्मायक्रिया-रुद्धसूक्ष्मवाङ्मनसक्रियः ।
 यद् ध्यायति तदप्युक्तं, सूक्ष्ममप्रतिपाति च ॥ ५ ॥ —,
 कायिकी च यदेपाऽपि, सूक्ष्मोपरमति क्रिया ।
 अनिवर्ति तदप्युक्तं, ध्यानं व्युपरतक्रियम् ॥ ६ ॥ ॥ ४२ ॥ —,

सूत्रम्—एकाश्रये सवितर्के पूर्वे ॥ ९-४४ ॥

भा०—एकद्रव्याश्रये सवितर्के पूर्वे ध्याने प्रथमद्वितीये । तत्र सविचारं प्रथमं, अविचारं द्वितीयं, अविचारं सवितर्के द्वितीयं ध्यानं भवति ॥ ४४ ॥

टी०—एक आश्रय-आलम्बनं ययोस्ते एकाश्रये एकद्रव्याश्रये इति पूर्वविदोऽरभ्ये मतिगर्भश्रुतप्रधानव्यापाराद्यैकाश्रयतापरमाणुद्रव्यमेकमालम्ब्यात्मादिद्रव्यं वा श्रुतानुसारेण निरुद्धचेतसः शुक्लध्यानमिति “वितर्कः श्रुतम्” वक्ष्यति (अ० ९, सू० ४५) इति । सह वितर्केण सवितर्कं, पूर्वगतश्रुतानुसारिणीत्यर्थः । पूर्वं च पूर्वं च पूर्वं ध्याने । एतदेव निश्चिनोति—प्रथमद्वितीये इति पृथक्त्ववितर्कमेकत्ववितर्कं च । तत्र-तयोर्वत् प्रथमम्-आद्यं पृथक्त्ववितर्कं तत् सविचारं सह विचारेण सविचारं, सह सङ्क्रान्त्येति यावत् । वक्ष्यति (अ० ९, सू० ४६)—“विचारोऽर्थव्यञ्जनयोगसङ्क्रान्तिः” । कथं पुनरनुपात्तं सूत्रे सविचारमिति गम्यते ? । अविचारं द्वितीयमिति वचनादर्थलभ्यं प्रथमं सविचारमिति ।

अविचारं द्वितीयम् । अविद्यमानविचारं अविचारं, अर्थव्यञ्जनयोगसङ्क्रान्तिरहितमित्यर्थः । द्वितीयमिति सूत्रक्रमग्रामाभ्यादैकत्ववितर्कमविचारं भवति ध्यानमिति ॥ ४४ ॥

भा०—अत्राह—वितर्कविचारयोः कः प्रतिविशेष इति ? । अत्रोच्यते—

टी०—अत्राहेत्यादि वितर्कविचारयोर्विशेषमज्ञानानः स्वरूपमवगच्छन् परः पृच्छति—कः प्रतिविशेष इति । प्रतिशब्दस्तच्चाख्यायां वर्तते । यथा—शोभनश्चैत्रः प्रतिमातरं एवं प्रतिविशेषः स्वरूपमितरेतरव्यावृत्तं तत्त्वं वितर्कविचारयोः कीदृशमिति तत्त्वमाख्यायताम् । अत्रोच्यत इत्याह—

‘प्रति’शब्दस्य
अर्थनानारवम्

अत्राह—उक्तमित्यादिसम्बन्धः । शुद्धे चापि द्वे पूर्वादिदः इत्युक्तं (अ० ९, सू० ३९, ४०), परे द्वे केवलिन इति चामिक्षितं (अ० ९, सू० ४१) । तत्र कानि तानीति अत्रानानेन प्रश्ने कृते अत्रोच्यते इत्याह—

शुद्धध्यानस्य
चतुर्विधम्

सूत्रम्—पृथक्त्ववितर्कसूक्ष्मक्रियाप्रतिपाति-
व्युपरतक्रियानिवर्तानि ॥ ९-४२ ॥

भा०—पृथक्त्ववितर्कम्, एकत्ववितर्कम्, सूक्ष्मक्रियमप्रतिपाति, व्युपरत-
क्रियानिवर्तानि चतुर्विधं शुद्धध्यानम् ॥ ४२ ॥

टी०—पृथक्त्ववितर्कमित्यादिना भाष्येण नामग्राहं पठति चतुरोऽपि भेदान् ॥ ४२ ॥

एते चोक्तलक्षणा भेदाः शुद्धध्यानमित्ये चतुर्विधमिति सप्तागिरूपमुक्तम् । तस्याधुना
पूर्वोक्तस्यामिन एव विशेष्य कथ्यन्ते—

सूत्रम्—तत् त्र्येककाययोगायोगानाम् ॥ ९-४३ ॥

भा०—तदेव चतुर्विधं शुद्धध्यानं त्रियोगस्यान्यतमयोगस्य काययोगस्या-
योगस्य च यथासङ्ख्यं भवति । तत्र त्रियोगानां पृथक्त्ववितर्कं, एकान्यतमक-
योगानामेकत्ववितर्कं, काययोगानां सूक्ष्मक्रियमप्रतिपाति, अयोगानां व्युपरत-
क्रियानिवर्तानि ॥ ४३ ॥

टी०—तदेतच्चतुर्विधं शुद्धध्यानं प्रथमद्वितीयो(१)त्तमसंहननवतो भवति । तत्रार्थं
पृथक्त्ववितर्कं त्रियोगस्य भवति, मनो-वाक्-काययोगव्यापारवत् इत्यर्थः । एकान्यतमयो-
गानामिति । अन्यतमैकयोगानामेकत्ववितर्कं एकोऽन्यतमः कायादीनां योगो यस्य ध्यायिनो
व्याप्रियते, कदाचिन्मनोयोगः कदाचिद् वाग्योगः कदाचित् काययोग इति । काययोगाना-
मिति कार्यकयोगभाजामेव सूक्ष्मक्रियमप्रतिपाति शुद्धध्यानमिति । निरुद्धयोगद्वयावस्थानां
कायव्यापारवतां सूक्ष्मक्रियं भवति, न च प्रतिपतति । अयोगानामिति शैलेश्यवस्थानां
हस्ताक्षरपञ्चकोच्चारणसमकालानां मनो-वाक्-काययोगत्रयरहितानां व्युपरतक्रियमनिवर्ति
ध्यानं भवति । उक्तं च—

“यदर्थव्यञ्जने काय-वचसी च पृथक्त्वतः ।

मनः सङ्क्रमयत्यात्मा, स विचारोऽभिधीयते ॥ १ ॥—अनु०

सङ्क्रान्तिरर्थादर्थं यद्, व्यञ्जनाद् व्यञ्जनं तथा ।

योगाच्च योगमित्येष, विचार इति वा मतः ॥ २ ॥ —”

प्रायश्चित्तादि तदनुष्ठानात् । अनुभावतश्च । अनुभावो विपाकस्तस्माच्च विपाकात् कर्मणः परि-
शतो निर्जरा भवतीति । एवमनूय निर्जरां सन्देहस्थानमुपन्यस्यति । यस्मादेवं तस्मात्
किं सम्यग्दृष्टयः सर्वे एव समनिर्जरास्तुल्यमेव कर्म निर्जरयन्ति आहोस्विदस्ति कश्चित्
प्रतिविशेष इति ? । विशेषो विपमनिर्जरणं, न तुल्यनिर्जरत्वमिति । आचार्योऽपि हृदि व्यव-
स्थाप्य विपमनिर्जरणमाह-अत्रोच्यत इति । यत् तत्त्वं तदाख्यायत इत्यर्थः ॥

सूत्रम्—सम्यग्दृष्टिश्चावकविरतानन्तवियोजकदर्शनमोहक्षपकोप-
शमकोपशान्तमोहक्षपक्षीणमोहजिनाः क्रमशोऽसङ्ख्ये-
यगुणनिर्जराः ॥ ९-४७ ॥

विपमानि
निर्जरणानि

भा०—सम्यग्दृष्टिः, आवकः, विरतः, अनन्तानुबन्धिवियोजकः, दर्शन-
मोहक्षपकः, मोहोपशमकः, उपशान्तमोहः, मोहक्षपकः, क्षीणमोहः, जिनः
इत्येते दश क्रमशः असङ्ख्येयगुणनिर्जरा भवन्ति । तद्यथा-सम्यग्दृष्टेः आव-
कोऽसङ्ख्येयगुणनिर्जरः, आवकाद् विरतः, विरतादनन्तानुबन्धिवियोजकः,
इत्येवं शेषाः ॥ ४७ ॥

टी०—सम्यग्दृष्टिरिति । तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यग्दर्शनं तद्युक्तः सम्यग्दृष्टिः, सम्यग्दर्शन-
मात्रभागत्यर्थः । आचार्यप्रभृतीन् पर्युपासीनः प्रवचनसारं शृणोतीति आवकः । शृण्वंश्च सकल-
चरणकरणाक्षमो गृहस्थयोग्यमनुगुणशिक्षाव्रतलक्षणं धर्ममनुतिष्ठति । यथा-
शक्ति वा द्वादशप्रकारस्य धर्मस्यैकदेशानुग्राह्यपि आवक एव । विरतस्तु
साधुधर्मानुष्ठायी सर्वस्मात् प्राणातिपाताद् यावज्जीवं विरतः, एवं मृपावादादिभ्योऽपि;
अनन्तः संसारस्तदनुबन्धिनोऽनन्ताः क्रोधादयस्तान् वियोजयति क्षपयत्युपशमयति
वा अनन्तवियोजकः । दर्शनमोहक्षपक इति । दर्शनमोहोऽनन्तानुबन्धिनश्चत्वारः
सम्यग्-मिथ्यात्व-तदुभयानि च । अस्य सप्तविधस्य दर्शनमोहस्य क्षपकः । तथाऽस्त्वैवो-
पशमकः । मोहोऽष्टाविंशतिभेदः-षोडश कपायाः सम्यक्त्व-मिथ्यात्व-सम्यग्मिथ्यात्व-हास्य-
रति-अरति-भय-शोक-जुगुप्सा-स्त्री-पुं-नपुंसकवेदाश्च । अस्योपशमनादुपशान्तमोहः । अस्यैव
सकलस्य क्षपणान्मोहक्षपकः । क्षपणोपशमनक्रियाविशिष्टयोर्ग्रहणम् । क्षपितनिरवशेषमोहः
क्षीणमोहः । स चतुर्विधघातिकर्मजयनाज्जिनः-केवली । एते सम्यग्दृष्ट्यादयो जिना-
वसाना दश क्रमेण क्रमशः-परिपाठ्या यथोपन्यस्तास्तथैवासङ्ख्येयगुणनिर्जरा भवन्ति,
न तु तुल्यनिर्जरा इत्यर्थः । तामेवासङ्ख्येयगुणां निर्जरां स्पष्टयति भाष्यकारः—सम्य-
ग्दृष्टेः आवकोऽसङ्ख्येयगुणनिर्जर इत्यादिना । केवलसम्यग्दृष्टेः प्रतिपन्नाशुव्रतादि-

सूत्रम्—वितर्कः श्रुतम् ॥ १-४५ ॥

भा०—यथोक्तं श्रुतज्ञानं वितर्को भवति ॥ ४५ ॥

टी०—वितर्को—मतिज्ञानं विकल्पः । विनश्यते—येनालोच्यते पदार्थः स वितर्कः तदनुगतं श्रुतं वितर्कः तदभेदाद् विगतं तर्कं वा वितर्कं, संग्रहविपर्ययोपेतं श्रुतज्ञानमित्यर्थः । इदमेव सत्यमित्यविचलितस्वभावम् । यथोक्तमिति पूर्वगतमेव, नेत्यत् । श्रुतज्ञानमात्रवचनं वितर्क उच्यते इति ॥ ४५ ॥

सम्प्रति विचारस्वरूपनिरूपणायाह—

सूत्रम्—विचारोऽर्थव्यञ्जनयोगसङ्क्रान्तिः ॥ १-४६ ॥

भा०—अर्थव्यञ्जनयोगसङ्क्रान्तिविचार इति । एतदभ्यन्तरं तपः संवरत्वादभिनवकर्मोपचयप्रतिषेधकं निर्जरणफलत्वात् कर्मनिर्जरकम् । अभिनवकर्मोपचयप्रतिषेधकत्वात् पूर्वोपचितकर्मनिर्जरकत्वाच्च निर्वाणप्रापकमिति ॥ ४६ ॥

टी०—अर्थव्यञ्जनयोगेऽपि च सङ्क्रमणं सङ्क्रान्तिः । अर्थः—परमाप्तादिः, व्यञ्जनं तस्य वाचकः शब्दः, योगा—मनोवाक्यायास्तेषु सङ्क्रमणं सङ्क्रान्तिरेकद्रव्ये अर्थस्वरूपा(त्) व्यञ्जनं व्यञ्जनस्वरूपादर्थं वर्णादिकः पर्यायोऽर्थः व्यञ्जनशब्दः । एतदुक्तं भवति—प्राक्शब्दस्तत्तत्त्वालम्बनमिदमस्य स्वरूपमयमस्य पर्यायस्तत्तत्तदर्थचिन्तनं साकल्येन, ततः शब्दार्थयोः स्वरूपविशेषचिन्ताप्रतिबन्धः प्रणिधानमर्थसङ्क्रान्तिः, काययोगोपयुक्तध्यानस्य वाग्योगसञ्चारः, वाग्योगोपयुक्तध्यानस्य वा मनोयोगसञ्चारः इत्येवमन्यत्रापि योज्यम् । इत्यलक्ष्णो विचार इत्यस्ति वितर्कविचारयोः प्रतिविशेष इति ॥ एतदभ्यन्तरं तप इत्यादि संवरकारणं संवरप्रस्तावे (अ० ९, सू० ३) इदमुक्तं “तपसा निर्जरा च” इति । संवरो निर्जरा च भवति उभयं करोति तपः । तच्च तपो बाह्यमाभ्यन्तरं च संवरकारणं संवररूपत्वाच्च स्थगितास्रवद्वारस्याभिनवकर्मोपचयप्रतिषेधकारि नापूर्वकर्मपुद्गलप्रवेशः । कर्मनिर्जरा चेति निर्जरणफलत्वात् कर्मनिर्जरकं कर्म निर्जरयति, परिश्रयतीत्यर्थः । ततश्चाभिनवकर्मोपचयप्रतिषेधकारित्वात् पूर्वोपचितकर्मनिर्जरकत्वाच्च सकलकर्मपरिक्षयान्निर्वाणप्रापकमिति ॥ ४६ ॥

भा०—अत्राह—उक्तं भवता (अ० ९, सू० २-३) परीपहजयात् तपसोऽनुभावतश्च कर्मनिर्जरा भवतीति । तत् किं सर्वे सम्यग्दृष्टयः समनिर्जरा आहोस्विदस्ति कश्चित् प्रतिविशेष इति ? । अत्रोच्यते—

टी०—अत्राह—उक्तं भवतेत्यादि सम्बन्धग्रन्थः । किमुक्तं तद् दर्शयति—परीपहजयात्, क्षुत्पिपासादयः परीपहास्तज्जयात्—सम्यगतिसहनात् । तपो द्वादशभेदमनशन-

प्रायश्चित्तादि तदनुष्ठानात् । अनुभावतश्च । अनुभावो विपाकस्तस्माच्च विपाकात् कर्मणः परि-
श्रादो निर्जरा भवतीति । एवमनृद्य निर्जरां सन्देहस्थानमुपन्यस्यति । यस्मादेवं तस्मात्
किं सम्यग्दृष्टयः सर्वे एव समनिर्जरास्तुल्यमेव कर्म निर्जरयन्ति आहोस्विदस्ति कश्चित्
प्रतिविशेष इति ? । विशेषो विपमनिर्जरणं, न तुल्यनिर्जरत्वमिति । आचार्योऽपि हृदि व्यव-
स्थाप्य विपमनिर्जरणमाह-अत्रोच्यत इति । यत् तत्त्वं तदाख्यायत इत्यर्थः ॥

**सूत्रम्—सम्यग्दृष्टिआवकविरतानन्तवियोजकदर्शनमोहक्षपकोप-
शमकोपशान्तमोहक्षपक्षीणमोहजिनाः क्रमशोऽसङ्ख्ये-
यगुणनिर्जराः ॥ ९-४७ ॥**

विपमानि
निर्जरणानि

**भा०—सम्यग्दृष्टिः, आवकः, विरतः, अनन्तानुबन्धिवियोजकः, दर्शन-
मोहक्षपकः, मोहोपशमकः, उपशान्तमोहः, मोहक्षपकः, क्षीणमोहः, जिनः**
इत्येते दश क्रमशः असङ्ख्येयगुणनिर्जरा भवन्ति । तथा-सम्यग्दृष्टेः आव-
कोऽसङ्ख्येयगुणनिर्जरः, आवकाद् विरतः, विरतादनन्तानुबन्धिवियोजकः,
इत्येवं शेषाः ॥ ४७ ॥

**टी०—सम्यग्दृष्टिरिति । तच्चार्यश्रद्धानं सम्यग्दर्शनं तद्युक्तः सम्यग्दृष्टिः, सम्यग्दर्शन-
मात्रभागित्यर्थः । आचार्यप्रभृतीन् पर्युपासीनः प्रवचनसारं शृणोतीति आवकः । शृण्वंश्च सकल-
चरणकरणाक्षमो गृहस्थयोग्यमनुगुणशिक्षाव्रतलक्षणं धर्ममनुतिष्ठति । यथा-
आवकस्य व्याख्या शक्ति वा द्वादशप्रकारस्य धर्मस्यैकदेशानुष्ठाय्यपि आवक एव । विरतस्तु
साधुधर्मानुष्ठायी सर्वस्मात् प्राणातिपाताद् यावज्जीवं विरतः, एवं मृषावादादिभ्योऽपि;
अनन्तः संसारस्तदनुबन्धिनोऽनन्ताः क्रोधादयस्तान् वियोजयति क्षपयत्युपशमयति
वा अनन्तवियोजकः । दर्शनमोहक्षपक इति । दर्शनमोहोऽनन्तानुबन्धिनश्चत्वारः
सम्यग्-मिथ्यात्व-तदुभयानि च । अस्मिन् सप्तविधस्य दर्शनमोहस्य क्षपकः । तथाऽस्यैवो-
पशमकः । मोहोऽष्टाविंशतिभेदः—षोडश कपायाः सम्यक्त्व-मिथ्यात्व-सम्यगिमिथ्यात्व-हास्य-
रति-अरति-भय-शोक-जुगुप्सा-स्त्री-पुं-नपुंसकवेदाश्च । अस्योपशमनादुपशान्तमोहः । अस्मैव
सकलस्य क्षपणान्मोहक्षपकः । क्षपणोपशमनक्रियाविशिष्टयोर्ग्रहणम् । क्षपितनिरवशेषमोहः
क्षीणमोहः । स चतुर्विधधातिकर्मजयनाजिनः—केवली । एते सम्यग्दृष्ट्यादयो जिना-
वसाना दश क्रमेण क्रमशः—परिपाठ्या यथोपन्यस्तास्तथैवासङ्ख्येयगुणनिर्जरा भवन्ति,
न तु तुल्यनिर्जरा इत्यर्थः । तामेवासङ्ख्येयगुणां निर्जरां स्पष्टयति भाष्यकारः—सम्य-
ग्दृष्टेः आवकोऽसङ्ख्येयगुणनिर्जर इत्यादिना । केवलसम्यग्दृष्टेः प्रतिपन्नाशुव्रतादि-**

सूत्रम्—वितर्कः श्रुतम् ॥ ९-४५ ॥

भा०—यथोक्तं श्रुतज्ञानं वितर्को भवति ॥ ४५ ॥

टी०—वितर्को—मतिज्ञानं विकल्पः । विनार्तो—येनालोच्यते पदार्थः स वितर्कः तदनुगतं श्रुतं वितर्कः तदभेदाद् विगतं तर्कं वा वितर्कं, संग्रहविपर्ययोपेतं श्रुतज्ञानमित्यर्थः । इदमेव सत्यमित्यविचलितस्वभावम् । यथोक्तमिति पूर्वगतमेव, नेतरत् । श्रुतज्ञानमात्रवचनं वितर्क उच्यते इति ॥ ४५ ॥

सम्प्रति विचारस्वरूपनिरूपणायाह—

सूत्रम्—विचारोऽर्थव्यञ्जनयोगसङ्क्रान्तिः ॥ ९-४६ ॥

भा०—अर्थव्यञ्जनयोगसङ्क्रान्तिर्विचार इति । एतदभ्यन्तरं तपः संवरत्वाद्भिनवकर्मोपचयप्रतिषेधकं निर्जरणफलत्वात् कर्मनिर्जरकम् । अभिनवकर्मोपचयप्रतिषेधकत्वात् पूर्वोपचितकर्मनिर्जरकत्वाच्च निर्वाणप्रापकमिति ॥ ४६ ॥

टी०—अर्थव्यञ्जनयोगिण्यु च सङ्क्रमणं सङ्क्रान्तिः । अर्थः—परमाणादिः, व्यञ्जनं तस्य वाचकः शब्दः, योगा-मनोवाक्यास्तेषु सङ्क्रमणं सङ्क्रान्तिरेकद्रव्ये अर्थस्वरूपा(त्) व्यञ्जनं व्यञ्जनस्वरूपादर्थं वर्णादिकः पर्यायोऽर्थः व्यञ्जनशब्दः । एतदुक्तं भवति—प्राक्शब्दस्ततस्तत्त्वालम्बनमिदमस्य स्वरूपमयमस्य पर्यायस्ततस्तदर्थचिन्तनं साकल्येन, ततः शब्दार्थयोः स्वरूपविशेषचिन्ताप्रतिबन्धः प्रणिधानमर्थसङ्क्रान्तिः, काययोगोपपुक्तध्यानस्य वाग्योगसञ्चारः, वाग्योगोपपुक्तध्यानस्य वा मनोयोगसञ्चारः इत्येवमन्यत्रापि योज्यम् । इत्यलक्ष्णो विचार इत्यस्ति वितर्कविचारयोः प्रतिविशेष इति ॥ एतदभ्यन्तरं तप इत्यादि संवरकारणं संवरप्रस्तावे (अ० ९, सू० ३) इदमुक्तं “तपसा निर्जरा च” इति । संवरो निर्जरा च भवति उभयं करोति तपः । तच्च तपो बाह्यमाभ्यन्तरं च संवरकारणं संवररूपत्वाच्च स्थगितास्रवद्वारस्याभिनवकर्मोपचयप्रतिषेधकारि नापूर्वकर्मपुद्गलप्रवेशः । कर्मनिर्जरा चेति निर्जरणफलत्वात् कर्मनिर्जरकं कर्म निर्जरयति, परिश्रायतीत्यर्थः । ततश्चाभिनवकर्मोपचयप्रतिषेधकारित्वात् पूर्वोपचितकर्मनिर्जरकत्वाच्च सकलकर्मपरिक्षयान्निर्वाणप्रापकमिति ॥ ४६ ॥

भा०—अत्राह—उक्तं भवता (अ० ९, सू० २-३) परीपहजयात् तपसोऽनुभावतश्च कर्मनिर्जरा भवतीति । तत् किं सर्वं सम्यग्दृष्टयः समनिर्जरा आहोस्विदस्ति कश्चित् प्रतिविशेष इति ? । अत्रोच्यते—

टी०—अत्राह—उक्तं भवतेत्यादि सम्बन्धग्रन्थः । किमुक्तं तद् दर्शयति—परीपहजयात्, क्षुत्पिपासादयः परीपहास्तज्जयात्—सम्यगतिसहनात् । तपो द्वादशभेदमनशन-

प्रायश्चित्तादि तदनुष्ठानात् । अनुभावतश्च । अनुभावो विपाकस्तस्माच्च विपाकात् कर्मणः परि-
श्राटो निर्जरा भवतीति । एवमनूद्य निर्जरां सन्देहस्थानमुपन्यस्यति । यस्मादेवं तस्मात्
किं सम्यग्दृष्टयः सर्वे एव समनिर्जरास्तुल्यमेव कर्म निर्जरयन्ति आहोस्विदस्ति कश्चित्
प्रतिविशेष इति ? । विशेषो विपमनिर्जरणं, न तुल्यनिर्जरत्वमिति । आचार्योऽपि हृदि व्यव-
स्थाप्य विपमनिर्जरणामाह—अत्रोच्यत इति । यत् तत्त्वं तदाख्यायत इत्यर्थः ॥

सूत्रम्—सम्यग्दृष्टिश्चावकविरतानन्तवियोजकदर्शनमोहक्षपकोप-
शमकोपशान्तमोहक्षपक्षीणमोहजिनाः क्रमशोऽसङ्ख्ये-
यगुणनिर्जराः ॥ ९-४७ ॥

विपमानि
निर्जरानि

भा०—सम्यग्दृष्टिः, आवकः, विरतः, अनन्तानुबन्धिवियोजकः, दर्शन-
मोहक्षपकः, मोहोपशमकः, उपशान्तमोहः, मोहक्षपकः, क्षीणमोहः, जिनः
इत्येते दश क्रमशः असङ्ख्येयगुणनिर्जरा भवन्ति । तथा—सम्यग्दृष्टेः आव-
कोऽसङ्ख्येयगुणनिर्जरः, आवकाद् विरतः, विरतादनन्तानुबन्धिवियोजकः,
इत्येवं शेषाः ॥ ४७ ॥

टी०—सम्यग्दृष्टिरिति । तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यग्दर्शनं तद्युक्तः सम्यग्दृष्टिः, सम्यग्दर्शन-
मात्रभागित्यर्थः । आचार्यप्रभृतीन् पर्युपासीनः प्रवचनसारं शृणोतीति आवकः । शृण्वंश्च सकल-
चरणकरणाक्षमो गृहस्थयोग्यमनुगुणशिक्षात्रतलक्षणं धर्ममनुतिष्ठति । यथा-
शक्ति वा द्वादशप्रकारस्य धर्मस्यैकदेशानुग्राह्यपि आवक एव । विरतस्तु
साधुधर्मानुष्ठायी सर्वस्मात् प्राणातिपाताद् यावज्जीवं विरतः, एवं मृपावादादिभ्योऽपि;
अनन्तः संसारस्तदनुबन्धिनोऽनन्ताः क्रोधादयस्तान् वियोजयति क्षपयत्युपशमयति
वा अनन्तवियोजकः । दर्शनमोहक्षपक इति । दर्शनमोहोऽनन्तानुबन्धिनश्चत्वारः
सम्यग्-मिथ्यात्व-तदुभयानि च । अस्य सप्तविधस्य दर्शनमोहस्य क्षपकः । तथाऽस्यैवो-
पशमकः । मोहोऽष्टाविंशतिभेदः—षोडश कपायाः सम्यक्त्व-मिथ्यात्व-सम्यग्मिथ्यात्व-हास्य-
रति-अरति-भय-शोक-जुगुप्सा-स्त्री-पुं-नपुंसकवेदाश्च । अस्योपशमनादुपशान्तमोहः । अस्यैव
सकलस्य क्षपणान्मोहक्षपकः । क्षपणोपशमनक्रियाविशिष्टयोर्ग्रहणम् । क्षपितनिरवशेषमोहः
क्षीणमोहः । स चतुर्विधघातिकर्मजयनाज्जिनः—केवली । एते सम्यग्दृष्ट्यादयो जिना-
वसाना दश क्रमेण क्रमशः—परिपाद्या यथोपन्यस्तास्तथैवासङ्ख्येयगुणनिर्जरा भवन्ति,
न तु तुल्यनिर्जरा इत्यर्थः । तामेवासङ्ख्येयगुणां निर्जरां स्पष्टयति भाष्यकारः—सम्य-
ग्दृष्टेः आवकोऽसङ्ख्येयगुणनिर्जर इत्यादिना । केवलसम्यग्दृष्टेः प्रतिपन्नाशुव्रतादि-

यकुश इति श्वलपर्यायः । श्वलो वर्णव्यतिकरः कंचिद् बलक्षः कंचित् क
 रक्तः एक एव पटः । एवमयमपि निर्ग्रन्थः । सातिचारत्वाचरणप
 यकुशशब्दार्थः विशुद्धचशुद्धिव्यतिकीर्णस्वभावं करोति । स च द्विधा-शरीरोप
 तदाह वृत्ति(भाष्य?)कारः—नैर्ग्रन्थ्यं प्रति प्रस्थिता इत्यादि । निर्ग्रन्थस्य भा
 यकुशस्य द्वैविध्यम् अष्टाविंशतिविधमोहनीयक्षयस्तत् प्रति प्रस्थिताः—प्रवृत्तास्तदभि
 याकाङ्क्षिणः । शरीरम्-अङ्गोपाङ्गसङ्घातः उपकारित्वादुपकर
 त्रादि तद्विषयां विभूषाम्—अलङ्कृतिमनुवर्तन्ते, तच्छीलाद्येति । शरीरे तावदनागु
 कर-चरण-चदनप्रक्षालनमक्षि-कर्ण-नासिकावयवेभ्यो दूषिकाम्
 दन्तपचनभ(अ)क्षणं केशसंस्कारं च विभूषार्थमाचरन् शरीरयकु
 उपकरणयकुशस्तु अकाल एव प्रक्षालितचोलपट्टकान्तरकल्पादिव
 प्रियः पात्रदण्डकाद्यपि तैलपात्रया(त्र्या) उज्ज्वलीकृत्य विभूषार्थमनुवर्तमानो विभू
 प्रभूतवस्त्रपात्रादिकास्ता इच्छन्ति कामयन्ते तत्कामाः यशःख्या
 उपकरणयकुशस्य विशिष्टाः साधवः इत्येवंविधः प्रवादस्तच्च यशः कामयन्त इति
 स्वरूपम् शस्कामाः । सातगौरवमाश्रिता इति । सुखशीलता
 तदाश्रिताः । आदरवचनो गौरवशब्दः । सुखे य आदरः तदवाप्तिव्यापारप्रवणता
 नातीवाहोरात्राभ्यन्तरानुष्ठेयासु क्रियास्वभ्युद्यताः । अविचिता इति नासंयमात् पृथ
 जङ्घाः तैलादिकृतशरीरमृजाः कर्तरिकाकल्पितकेशा एवंविधः परिवारो येषां ते आ
 रिचाराः सर्वदेशच्छेदार्हातीचारजनितशबलेन वैचित्र्येण युक्ताः एवंविधा
 यकुशशब्दाः ॥

कुशीलस्वरूपनिर्धारणायाह—

भा०—कुशीला द्विविधाः—प्रतिसेवनाकुशीलाः कपायकुशीलाश्च
 कुशीलस्य द्वैविध्यं प्रतिसेवनाकुशीला नैर्ग्रन्थ्यं प्रति प्रस्थिता अनियमि
 प्रतिसेवनाकुशील- कथञ्चित् किञ्चिदुत्तरगुणेषु विराधयन्तश्चरन्ति ते' प्रा
 स्य स्वरूपं च कुशीलाः ॥

टी०—कुशीला द्विविधा इत्यादि । अष्टादशसहस्रभेदं शीलं तदुत्तरगुण
 चित् कपायोदयेन वा कुत्सितं येषां ते कुशीला द्विप्रकाराः । तत्प्रकाराख्यानायाह—
 नाकुशीलाः कपायकुशीलाश्चेति । आसेवनं-भजनं प्रतिसेवना तथा कुत्सितं शीलं
 प्रतिसेवनाकुशीलाः । कपायाः संज्वलनाख्यास्तदुदयात् कुत्सितं शीलमेवामिति कपायः

कलापः श्रावतोऽग्न्येयगुणनिर्जरो भाति यांन्ति कर्माणि निर्जरेयति मन्मथः मन्मथ-
दर्शनप्रभाधान् तत्कर्मापरेणासङ्ग्येयराशिना गुणिर्न तद् याद् भवति ताप्द् ईश्वरितः
क्षपयति । एवं पूर्वस्मान् पूर्वस्मादग्नोऽग्नोऽग्न्येयगुणनिर्जरो नातीति दर्शयति भावकाद्
चिरतो विरतादनन्तानुयन्धिविपोजक इत्येवं शेषा याजिनः सर्वेऽप्यग्न्यामङ्ग्येयगु-
णनिर्जर इति । अस्य ऐचित्र्यभाजः संरत्नारिष्यस्य के सामिन इति तन्निर्दिष्टेऽप्यह—

निर्ग्रन्थां पञ्च-
विधत्तम्

सूत्रम्—पुलाक-चकुश-कुशील-निर्ग्रन्थ-स्नातका

निर्ग्रन्थाः ॥ ९-४८ ॥

भा०—पुलाको चकुशः कुशीलो निर्ग्रन्थः स्नातक इत्येते पञ्च निर्ग्रन्थ-
विशेषा भवन्ति ॥

टी०—पुलाकादयः पञ्चान्यर्थसञ्ज्ञका निर्ग्रन्थाः स्वामिनः । तद्विवरणायमाह—पुलाकः
चकुशः कुशीलः निर्ग्रन्थः स्नातक इति । एते पञ्च निर्ग्रन्थविशेषा-भेदा भवन्ति
निर्ग्रन्थानामिति । ग्रन्थः कर्माष्टक्यकारं मिथ्यात्वा-ऽविरति-(काय)दुष्प्रणिहितयोगात् ।
निर्ग्रन्थशब्दार्थः तज्जये प्रवृत्तानि निर्ग्रन्थानि । निर्गच्छद्ग्रन्था निर्ग्रन्थाः धर्मोपकरणादते
परित्यक्तवाद्याभ्यन्तरोपधयो निर्ग्रन्थाः । पुलाकादिस्वरूपनिरूपणायाह—

भा०—तत्र सततमप्रतिपातिनो जिनोक्तादागमाभिर्ग्रन्थपुलाकाः । 'नैर्ग्र-
पुलाक-चकुशयोः न्यं प्रति प्रस्थिताः शरीरोपकरणविभूपाऽनुवर्तिनः ऋद्धिपश-
स्वरूपम् स्तामाः सातगौरवाश्रिताः अचिविक्तपरिवाराः छेदशबल-
युक्ता निर्ग्रन्था चकुशाः ॥

टी०—तत्र सततमित्यादि । तत्र-तेषु पञ्चसु निर्ग्रन्थेषु पुलाकास्तावदेवंविधाः ।
पुलाको निःसार इति प्ररुढं लोके । पलञ्जिस्तन्दुलकणश्चन्या पुलाकः ।
पुलाकशब्दार्थः एवं निर्ग्रन्थोऽपि लब्धियुत्पन्नां तपःश्रुताभ्यां हेतुभ्यामुपजीवन् सकलसंयम-
गलनात् पलञ्जिरूपं निःसारमात्मानं करोति । ज्ञानदर्शनचरणानि च सारः तदपगमान्निःसारः ।
जिनप्रणीतादागमाद्धेतुतः, सदैवाप्रतिपातिन आगमाश्च सम्यग्दर्शनमूलज्ञानचरणे निर्वाणहेतु
इत्यस्मादपरिभ्रष्टाः श्रद्धावान् ज्ञानानुसारेण क्रियाऽनुष्ठायिनो लब्धियुपजीवन्तो निर्ग्रन्थाः
पुलाका भवन्ति । उपजीवन्तश्च निःसारतामात्मनः कुर्वन्तीति ग्राह्यम् । सततमप्रमादिन इत्यपरे
पठन्ति । जिनोक्ताद् वाऽऽगमाद्धेतुभूतान्मुक्तिसाधनेषु न प्रमाद्यन्ति
न्याय्याभेदः जातुचिदिति ॥

वकुश इति श्वलपर्यायः । श्वलो वर्णव्यतिकरः कंचिद् वलक्षः कचित् कृष्णः कंचिद्
 रक्तः एक एव पटः । एवमयमपि निर्ग्रन्थः । सातिचारत्वाच्चरणपटं श्वलयति
 वकुशशब्दार्थः विशुद्धयशुद्धिव्यतिकीर्णस्वभावं करोति । स च द्विधा-शरीरोपकरणभेदेन ।
 तदाह वृत्ति(भाष्य?)कारः—नैर्ग्रन्थ्यं प्रति प्रस्थिता इत्यादि । निर्ग्रन्थस्य भावो नैर्ग्रन्थ्यं-
 अष्टाविंशतिविधमोहनीयक्षयस्तत् प्रति प्रस्थिताः—प्रवृत्तास्तदमिमुखास्तत्क्ष-
 यकाक्षिणः । शरीरम्-अङ्गोपाङ्गसङ्घातः उपकारित्वाट्टपकरणं वक्षपा-
 त्रादि तद्विषयां विभूषाम्-अलङ्कृतिमनुवर्तन्ते, तच्छीलाश्चेति । शरीरे तावदनाद्युपन्यतिरेकेण
 कर-चरण-वदनप्रक्षालनमक्षि-कर्ण-नासिकावयवेभ्यो दूषिकामलाद्यपनयनं
 शारीरवकुशस्य स्वरूपम् दन्तपवनभ(त्र)क्षणं केशसंस्कारं च विभूषार्थमाचरन् शारीरवकुशो भवति ।
 उपकरणवकुशस्तु अकाल एव प्रक्षालितचोलपट्टकान्तरकल्पादिदोषकवासः-
 प्रियः पात्रदण्डकाद्यपि तैलपात्रया(त्र्या) उज्ज्वलीकृत्य विभूषार्थमनुवर्तमानो विभर्ति ऋद्धीः
 उपकरणवकुशस्य स्वरूपम् प्रभूतवस्त्रपात्रादिकास्ता इच्छन्ति कामयन्ते तत्कामाः यशःख्यातिगुणवन्तो
 विशिष्टाः साधवः इत्येवंविधः प्रवादस्तच्च यशः कामयन्त इति ऋद्धिय-
 शस्कामाः । सातगौरवमाश्रिता इति । सुखशीलता-सातगौरवं
 तदाश्रिताः । आदरवचनो गौरवशब्दः । सुखे य आदरः तदवाप्तिव्यापारप्रवणता तदाश्रिताः
 नातीवाहोरात्राभ्यन्तरानुष्ठेयासु क्रियास्वभ्युद्यताः । अविविक्ता इति नासंयमात् पृथग्भूता घृष्ट-
 जङ्घाः तैलादिकृतशरीरमृजाः कर्तरिकाकल्पितकेशा एवंविधः परिवारो येषां ते अविविक्तप-
 रिवाराः सर्वदेशच्छेदार्होतीचारजनितशयलेन वैचित्र्येण युक्ताः एवंविधा निर्ग्रन्थाः
 वकुशसंज्ञाः ॥

कुशीलस्वरूपनिर्धारणायाह—

भा०—कुशीला द्विविधाः—प्रतिसेवनाकुशीलाः कपायकुशीलाश्च । तत्र
 कुशीलस्य द्वैविध्यं प्रतिसेवनाकुशील- कथञ्चित् किञ्चिदुत्तरगुणेषु विराधयन्तश्चरन्ति ते प्रतिसेवना-
 स्य स्वरूपं च कुशीलाः ॥

टी०—कुशीला द्विविधा इत्यादि । अष्टादशसहस्रभेदं शीलं तदुत्तरगुणभङ्गेन केन-
 चित् कपायोदयेन वा कुत्सितं येषां ते कुशीला द्विप्रकाराः । तत्प्रकाराख्यानायाह—प्रतिसेव-
 नाकुशीलाः कपायकुशीलाश्चेति । आसेवर्न-भजनं प्रतिसेवना तया कुत्सितं शीलमेपामिति
 प्रतिसेवनाकुशीलाः । कपायाः संज्वलनाख्यास्तदुदयात् कुत्सितं शीलमेपामिति कपायकुशीलाः ।

कलापः श्रावज्ञोऽग्न्येगुणनिर्जरो भवति यांति कर्माणि निर्जस्यति सम्पदरतिः सम्पद-
दर्शनप्रभावात् तत्कर्मापरेणासङ्ख्येयशान्तिना गुणितं तद् वाद् भवति तावद् देशविरतः
क्षपयति । एवं पूर्वस्मान् पूर्वस्मादचरोचरोऽग्न्येगुणनिर्जरो भवतीति दर्शयति आशङ्काद्
विरतो विरतादनन्तानुयन्धिचिषोजरु इत्येवं बोधा यागजिनः सर्वेभ्य एवाग्न्येगु-
णनिर्जर इति । अस्य वैचित्र्यभाजः संवरनारिष्य के स्यामिन इति तस्मिर्दिदिध्यासाद्—

सूत्रम्—पुलाक-वकुश-कुशील-निर्ग्रन्थ-स्नातका

निर्ग्रन्थानां पञ्च-
विधत्वम्

निर्ग्रन्थाः ॥ १-४८ ॥

भा०—पुलाको वकुशः कुशीलो निर्ग्रन्थः स्नातक इत्येते पञ्च निर्ग्रन्थ-
विशेषा भवन्ति ॥

टी०—पुलाकादयः पञ्चान्वर्थसञ्ज्ञका निर्ग्रन्थाः स्यामिनः । तद्विवरणार्थमाह—पुलाकः
वकुशः कुशीलः निर्ग्रन्थः स्नातक इति । एते पञ्च निर्ग्रन्थविशेषा-भेदा भवन्ति
निर्ग्रन्थानामिति । ग्रन्थः कर्माटकप्रकारं मिथ्यात्वा-श्रितति-(काय)-दुष्प्रणिहितयोगात् ।
निर्ग्रन्थशब्दार्थः तज्जये प्रयुक्तानि निर्ग्रन्थानि । निर्गच्छद्वन्था निर्ग्रन्थाः धर्मोपकरणादते
परित्यक्तवाह्याभ्यन्तरोपधयो निर्ग्रन्थाः । पुलाकादिसवरूपनिरूपणायाह—

भा०—तत्र सततमप्रतिपातिनो जिनोक्तादागमाभिर्ग्रन्थपुलाकाः । 'नैर्ग्र-
पुलाक-वकुशयोः न्यर्थं प्रति प्रस्थिताः शरीरोपकरणविभूपाऽनुवर्तिनः ऋद्धियशा-
स्वरूपम् स्तामाः सातगौरवाश्रिताः अविविक्तपरिवाराः छेदशबल-
युक्ता निर्ग्रन्था वकुशाः ॥

टी०—तत्र सततमित्यादि । तत्र-तेषु पञ्चसु निर्ग्रन्थेषु पुलाकास्तावदेवंविधाः ।
पुलाकशब्दार्थः पुलाको निःसार इति प्ररुढं लोके । पलजिस्तन्दुलकणशून्या पुलाकाः ।
एवं निर्ग्रन्थोऽपि लब्धिमुत्पन्नां तपःश्रुताभ्यां हेतुभ्यामुपजीवन् सकलसंयम-
गलनात् पलजिरूपं निःसारमात्मानं करोति । ज्ञानदर्शनचरणानि च सारः तदपगमाभिःसारः ।
जिनप्रणीतादागमाद्धेतुतः, सदैवाप्रतिपातिन आगमाश्च सम्पददर्शनमूलज्ञानचरणे निर्वाणहेतु
इत्यस्मादपरिभ्रष्टाः श्रद्धावाना ज्ञानानुसारेण क्रियाऽनुष्ठापिणो लब्धिमुपजीवन्तो निर्ग्रन्थाः
पुलाका भवन्ति । उपजीवन्तश्च निःसारतामात्मनः कुर्वन्तीति ग्राह्यम् । सततमप्रमादिन इत्यपरे
पठन्ति । जिनोक्ताद् वाऽऽगमाद्धेतुभूतान्युक्तिसाधनेषु न प्रमाद्यन्ति
ज्याख्याभेदः जातुचिदिति ॥

१- 'यावत् कर्म' इति च-पाठः । २- 'दिदिध्यासाद्' इति च-पाठः । ३- 'पञ्चविधा' इति ग-पाठः ।

४- शब्दसाम्यार्थं विलोक्यतां तत्त्वार्थराजवार्तिकं (पृ. ३५८) ।

यकुश इति शबलपर्यायः । शबलो वर्णव्यतिकरः कंचिद् बलक्षः कंचित् कृष्णः कंचिद् रक्तः एक एव पटः । एवमयमपि निर्ग्रन्थः । सातिचारत्वाचरणपटं शबलयति यकुशशब्दार्थः विशुद्धयशुद्धिव्यतिकर्णस्वभावं करोति । स च द्विधा—शरीरोपकरणभेदेन । तदाह वृत्ति(भाष्य?)कारः—नैर्ग्रन्थ्यं प्रति प्रस्थिता इत्यादि । निर्ग्रन्थस्य भावो नैर्ग्रन्थ्य-अष्टाविंशतिविधमोहनीयक्षयस्तत् प्रति प्रस्थिताः—प्रवृत्तास्तदभिमुखस्तत्क्ष-यकाङ्क्षिणः । शरीरम्-अङ्गोपाङ्गसञ्जातः उपकारित्वादुपकरणं वस्त्रपा-त्रादि तद्विषयां विभूषाम्—अलङ्कृतिमनुवर्तन्ते, तच्छीलाश्चेति । शरीरे तावदनागुप्तव्यतिरेकेण कर-चरण-चदनप्रक्षालनमक्षि-कर्ण-नासिकावयवेभ्यो दूषिकामलाद्यपनयनं दन्तपवनम(म्र)क्षणं केशसंस्कारं च विभूषार्थमाचरन् शारीरयकुशो भवति । उपकरणयकुशस्तु अकाल एव प्रक्षालितचोलपट्टकान्तरकल्पादिशोधकवासः-प्रियः पात्रदण्डकाद्यपि तैलपात्रया(त्र्या) उज्ज्वलीकृत्य विभूषार्थमनुवर्तमानो विभर्ति ऋद्धीः प्रभूतवस्त्रपात्रादिकास्ता इच्छन्ति कामयन्ते तत्कामाः यशःख्यातिगुणवन्तो विशिष्टाः साधवः इत्येवंविधः प्रवादस्तच्च यशः कामयन्त इति ऋद्धिय-शास्त्रकामाः । सातगौरवमाश्रिता इति । सुखशीलता—सातगौरवं तदाश्रिताः । आदरवचनो गौरवशब्दः । सुखे य आदरः तदवाप्तिव्यापारप्रवणता तदाश्रिताः नातीवाहोरात्राभ्यन्तरानुष्ठेयासु क्रियास्वभ्युद्यताः । अविविक्ता इति नासंयमात् पृथग्भूता घृष्ट-जङ्घाः तैलादिकृतशरीरमृजाः कर्तारिकाकल्पितकेशा एवविधः परिवारो येषां ते अविचित्तप-रिवाराः सर्वदेशच्छेदार्हातीचारजनितशबलेन वैचित्र्येण युक्ताः एवविधा निर्ग्रन्थाः यकुशसंज्ञाः ॥

कुशीलस्वरूपनिर्धारणाय—

भा०—कुशीला द्विविधाः—प्रतिसेवनाकुशीलाः कपायकुशीलाश्च । तत्र कुशीलस्य द्वैविध्यं प्रतिसेवनाकुशीला नैर्ग्रन्थ्यं प्रति प्रस्थिता अनियमितेन्द्रियाः कथञ्चित् किञ्चिदुत्तरगुणेषु विराधयन्तश्चरन्ति ते' प्रतिसेवना-कुशीलाः ॥

टी०—कुशीला द्विविधा इत्यादि । अष्टादशसहस्रभेदं शीलं तदुत्तरगुणभङ्गेन केन-चित् कपायोदयेन वा कुत्सितं येषां ते कुशीला द्विप्रकाराः । तत्रकाराख्यानायाह—प्रतिसेव-नाकुशीलाः कपायकुशीलाश्चेति । आसेवनं—भजनं प्रतिसेवना तथा कुत्सितं शीलमेवामिति प्रतिसेवनाकुशीलाः । कपायाः संज्वलनाख्यास्तदुदयात् कुत्सितं शीलमेवामिति कपायकुशीलाः ।

कलापः आसक्तोऽसङ्ख्येयगुणनिर्जरो भवति नांति कर्माणि निर्जस्यति मय्यग्रहिः मय्यग्र-
दर्शनप्रभावात् तत्कर्मापरेणासङ्ख्येयराशिना गुणितं तद् यावद् भवति तावद् देशविरतः
क्षपयति । एवं पूर्वस्मात् पूर्वस्मादुत्तरोत्तरोऽसङ्ख्येयगुणनिर्जरो भवतीति दर्शयति आसक्त्या
विरतो विरतादनन्तानुपन्धिचिपोजक इत्येवं शेषा यावज्जिनः सर्वस्य एतामसङ्ख्येयगु-
णनिर्जर इति । अस्य वैशिष्ट्यभाजः संस्तवार्थस्य के सामिन इति तस्मादिदं शेषाऽह—

निर्ग्रन्थां पञ्च-
विधस्यम्

सूत्रम्—पुलाक-यकुश-कुशील-निर्ग्रन्थ-स्नातक
निर्ग्रन्थाः ॥ ९-४८ ॥

भा०—पुलाको यकुशः कुशीलो निर्ग्रन्थः स्नातक इत्येते पञ्च निर्ग्रन्थ-
विशेषा भवन्ति ॥

टी०—पुलाकादयः पञ्चान्यर्थसञ्ज्ञका निर्ग्रन्थाः सामिनः । तद्विवरणार्थमाह—पुलाकः
यकुशः कुशीलः निर्ग्रन्थः स्नातक इति । एते पञ्च निर्ग्रन्थविशेषा-भेदा भवन्ति
निर्ग्रन्थानामिति । ग्रन्थः कर्माष्टकप्रकारं भिव्यात्वा-ऽविरति-(कथाय)दुष्प्रणिहितयोगात् ।
तज्जये प्रवृत्तानि निर्ग्रन्थानि । निर्गच्छद्ग्रन्था निर्ग्रन्थाः धर्मोपकरणादृते
निरग्रन्थशब्दार्थः परित्यक्तवाद्याभ्यन्तरोपधयो निर्ग्रन्थाः । पुलाकादिस्वरूपनिरूपणायाह—

भा०—तत्र सततमप्रतिपातिनो जिनोक्तादागमाभिर्ग्रन्थपुलाकाः । 'नैर्ग्र-
पुलाक-यकुशयोः न्यं प्रति प्रस्थिताः शरीरोपकरणविभूपाऽनुवर्तिनः ऋद्धिपञ्च-
स्वरूपम् स्नामाः सातगौरवाश्रिताः अविविक्तपरिवाराः छेदशबल-
युक्ता निर्ग्रन्था यकुशाः ॥

टी०—तत्र सततमित्यादि । तत्र-तेषु पञ्चसु निर्ग्रन्थेषु पुलाकास्तावदेवंविधाः ।
पुलाकाशब्दार्थः पुलाको निःसार इति प्ररुढं लोके । पलञ्जिस्तनुलकणशून्या पुलाकः ।
एवं निर्ग्रन्थोऽपि लब्धिमुत्पन्नां तपःश्रुताभ्यां हेतुभ्यामुपजीवन् सकलसंयम-
गलनात् पलञ्जिरूपं निःसारमात्मानं करोति । ज्ञानदर्शनचरणानि च सारः तदपगमाभिःसारः ।
जिनप्रणीतादागमाद्देवतुतः, सदैवाप्रतिपातिन आगमाश्च सम्यग्दर्शनमूलज्ञानचरणे निर्वाणहेतु
इत्यस्मादपरिभ्रष्टाः श्रद्धधाना ज्ञानानुसारेण क्रियाऽनुष्ठायिनो लब्धिमुपजीवन्तो निर्ग्रन्थाः
पुलाका भवन्ति । उपजीवन्तश्च निःसारतामात्मनः कुर्वन्तीति ग्राह्यम् । सततमप्रमादिन इत्यपरे
पठन्ति । जिनोक्ताद् वाऽऽगमाद्देवतुभूतान्युक्तिसाधनेषु न प्रमाद्यन्ति
व्याख्याभेदः जातुचिदिति ॥

वकुश इति शबलपर्यायः । शबलो वर्णव्यतिकरः कंचिद् बलक्षः कंचित् कृष्णः कंचिद् रक्तः एक एव पटः । एवमयमपि निर्ग्रन्थः । सातिचारत्वाचरणपटं शबलयति वकुशशब्दार्थः विशुद्धशुद्धिव्यतिकीर्णस्वभावं करोति । स च द्विधा-शरीरोपकरणभेदेन । तदाह वृत्ति(भाष्य?)कारः-नैर्ग्रन्थ्यं प्रति प्रस्थिता इत्यादि । निर्ग्रन्थस्य भावो नैर्ग्रन्थ्य-अष्टाविंशतिविधमोहनीयक्षयस्तत् प्रति प्रस्थिताः-प्रवृत्तास्तदभिमुखास्तत्क्ष-वकुशस्य द्वैविध्यम् याकाङ्क्षिणः । शरीरम्-अङ्गोपाङ्गसङ्घातः उपकारित्वादुपकरणं वस्त्रपा-त्रादि तद्विषयां विभूषाम्-अलङ्कृतिमनुवर्तन्ते, तच्छीलाश्चेति । शरीरे तावदनागुप्तव्यतिरेकेण कर-चरण-वदनप्रक्षालनमक्षि-कर्ण-नासिकावयवेभ्यो दूषिकामलाद्यपनयनं दन्तपवनभ(त्र)क्षणं केशसंस्कारं च विभूषार्थमाचरन् शारीरवकुशो भवति । उपकरणवकुशस्तु अकाल एव प्रक्षालितचोलपट्टकान्तरकल्पादिश्लोकवासः-प्रियः पात्रदण्डकाद्यपि तैलपात्राया(त्र्या) उज्ज्वलीकृत्य विभूषार्थमनुवर्तमानो विभर्ति ऋद्धीः प्रभूतवस्त्रपात्रादिकास्ता इच्छन्ति कामयन्ते तत्कामाः यशःख्यातिगुणवन्तो उपकरणवकुशस्य स्वरूपम् विशिष्टाः साधवः इत्येवंविधः प्रवादस्तच्च यशः कामयन्त इति ऋद्धिय-शस्कामाः । सातगौरवमाश्रिता इति । सुखशीलता-सातगौरवं तदाश्रिताः । आदरवचनो गौरवशब्दः । सुखे य आदरः तदवासिष्यापारप्रवणता तदाश्रिताः नातीवाहोरात्राभ्यन्तरानुष्ठेयासु क्रियास्वभ्युद्यताः । अविविक्ता इति नासंयमात् पृथग्भूता वृष्ट-जङ्घाः तैलादिकृतशरीरमृजाः कर्तरिकाकल्पितकेशा एवंविधः परिवारो येषां ते अविविक्तप-रिवाराः सर्वदेशच्छेदार्हातीचारजनितशबलेन वैचित्र्येण युक्ताः एवंविधा निर्ग्रन्थाः वकुशसंज्ञाः ॥

कुशीलस्वरूपनिर्धारणायाह—

भा०—कुशीला द्विविधाः-प्रतिसेवनाकुशीलाः कपायकुशीलाश्च । तत्र कुशीलस्य द्वैविध्यं प्रतिसेवनाकुशील-स्य स्वरूपं च कथञ्चित् किञ्चिदुत्तरगुणेषु विराधयन्तश्चरन्ति ते' प्रतिसेवना-कुशीलाः ॥

टी०—कुशीला द्विविधा इत्यादि । अष्टादशसहस्रभेदं शीलं तदुत्तरगुणभङ्गेन केन-चित् कपायोदयेन वा कुत्सितं येषां ते कुशीला द्विप्रकाराः । तत्प्रकाराख्यानायाह—प्रतिसेव-नाकुशीलाः कपायकुशीलाश्चेति । आसेवनं-भजनं प्रतिसेवना तथा कुत्सितं शीलमेवामिति प्रतिसेवनाकुशीलाः । कपायाः संज्वलनाख्यास्तदुदयात् कुत्सितं शीलमेवामिति कपायकुशीलाः ।

कलापः श्रावतोऽग्न्येवमुपनिर्जरो भवति गांस्ति कर्माणि निर्जस्यति मम्मगरष्टिः मम्मग्-
दर्शनप्रभावात् तत्कर्मापरेणाग्न्येवराशिना मुणितं तद् याद् भवति ताद् देवविरतः
क्षपयति । एवं पूर्वस्मान् पूर्वस्मादनरोनरोऽग्न्येवमुपनिर्जरो भवतीति दर्शयति आशङ्काद्
विरतो विरतादनन्तानुपन्धिधियोजक इत्येवं शेषा गांस्तिनः सर्वं एवमग्न्येवमु-
पनिर्जर इति । अस्मै वैचित्र्यभाजः संतरास्त्रिस्त के स्तामिन इति तन्निर्दिष्टमाह—

सूत्रम्—पुलाक-वकुश-कुशील-निर्ग्रन्थ-स्नातका

निर्ग्रन्थानां पञ्च-
विधत्तम्

निर्ग्रन्थाः ॥ ९-४८ ॥

भा०—पुलाको वकुशः कुशीलो निर्ग्रन्थः स्नातक इत्येते पञ्च निर्ग्रन्थ-
विशेषा भवन्ति ॥

टी०—पुलाकादयः पञ्चान्वर्थसञ्ज्ञका निर्ग्रन्थाः स्यामिनः । तद्विवरणार्थमाह—पुलाकः
वकुशः कुशीलः निर्ग्रन्थः स्नातक इति । एते पञ्च निर्ग्रन्थविशेषा-भेदा भवन्ति
निर्ग्रन्थानामिति । ग्रन्थः कर्माएकप्रकारं मिथ्यात्वा-श्वरति-(काय)दुष्प्रणिहितयोगात् ।
तज्जये प्रवृत्तानि निर्ग्रन्थानि । निर्गच्छद्वन्था निर्ग्रन्थाः धर्मापकरणादते
निर्ग्रन्थशब्दार्थः परित्यक्तवाद्याभ्यन्तरोपधयो निर्ग्रन्थाः । पुलाकादिस्वरूपनिरूपणायाह—

भा०—तत्र सततमप्रतिपातिनो जिनोक्तादागमान्निर्ग्रन्थपुलाकाः । 'नैर्ग्र-
पुलाक-वकुशयोः न्ययं प्रति प्रस्थिताः शरीरोपकरणविभूयाऽनुवर्तिनः श्रद्धियश-
स्वरूपम् स्तामाः सातगौरवाश्रिताः अविविक्तपरिवाराः छेदशबल-
युक्ता निर्ग्रन्था वकुशाः ॥

टी०—तत्र सततमित्यादि । तत्र-तेषु पञ्चसु निर्ग्रन्थेषु पुलाकास्तावदेवंविधाः ।
पुलाकशब्दार्थः पुलाको निःसार इति प्ररुढं लोके । पलञ्जिस्तन्दुलकणशून्या पुलाकः ।
एवं निर्ग्रन्थोऽपि लब्धिमुत्पन्नां तपःश्रुताभ्यां हेतुभ्यामुपजीवन् सकलसंयम-
गलनात् पलञ्जिरूपं निःसारमात्मानं करोति । ज्ञानदर्शनचरणानि च सारः तदपगमान्निःसारः ।
जिनप्रणीतादागमाद्देतुतः, सदैवाप्रतिपातिन आगमाश्च सम्यग्दर्शनमूलज्ञानचरणे निर्वाणहेतु
इत्यस्मादपरिभ्रष्टाः श्रद्धधाना ज्ञानानुसारेण क्रियाऽनुष्ठायिनो लब्धिमुपजीवन्तो निर्ग्रन्थाः
पुलाका भवन्ति । उपजीवन्तश्च निःसारतामात्मनः कुर्वन्तीति ग्राह्यम् । सततमप्रमादिन इत्यपरे
पठन्ति । जिनोक्ताद् वाऽऽगमाद्देतुभूतान्मुक्तिसाधनेषु न प्रमाद्यन्ति
व्याख्याभेदः जातुचिदिति ॥

१- 'यावत् कर्म' इति च-पाठः । २ 'दिक्षुराह' इति च-पाठः । ३ 'पञ्चविधा' इति ग-पाठः ।

४ शब्दसाम्यार्थं विलोक्यतां तत्त्वार्थराजचार्तिकं (पृ. ३५८) ।

“ ध्यानं ह्यभिसन्धानं, ध्यानेन च कर्मणो भवति मोक्षः ।

ध्यानेन ततः क्षपयति, कर्माणि स पञ्चमात्रेण ॥ १ ॥”—आर्या

पञ्च मात्रा यत्र ध्यान इति । एवंविधावस्थाः शैलेशीप्रतिपन्ना उच्यन्ते तदा चेमाः प्रकृतीः क्षपयन्ति—

“ स्पर्शसवर्णगन्धा—ऽनादेयनिर्माणदेहनामानि ।

संहननाङ्गोपाङ्गा—नि तथा संस्थाननामानि ॥ १ ॥—आर्या

नृसुरगतिप्रायोग्ये, सुरगत्युपधातमगुल्लघुता च ।

उच्छ्वासपराधाता, पर्याप्तशुभाशुभानि तथा ॥ २ ॥—,,

दुर्भगदुःस्वरमुच्चै—नीचैर्गोत्रस्थिरास्थिराणि तथा ।

अन्यतरवेद्यखगति, प्रत्येकशरीरमयश्च ॥ ३ ॥—,,

प्रकृतय एता द्विचरम—समये तस्य क्षयं सप्पयान्ति ।

क्षपयत्ययोगिवेद्या—श्च ततः प्रकृतीः स चरमान्ते ॥ ४ ॥—,,

तैजसशरीरबन्धो—ऽपि तस्य नामक्षयात् क्षयं याति ।

औदारिकबन्धो—ऽपि, क्षीयत आयुःक्षयात् तस्य ॥ ५ ॥—,,

एवमशेषकर्मक्षयान्मुक्तो भवति ॥ ४८ ॥

एवमेते पुलाकादयोऽभिहिताः पञ्च निर्ग्रन्थाः स्वरूपतः । अथैषां कः कस्य संयमविकल्पः श्रुतादिविकल्पो वेत्याह—

अनुगमविकल्पा-
एकम्

सूत्रम्—संयमश्रुतप्रतिसेवनातीर्थलिङ्गलेश्योपपा-
तस्थानविकल्पतः साध्याः ॥ १-४९ ॥

टी०—संयमादयोऽष्टौ स्थानान्ताः कृतद्वन्द्वा विकल्पशब्देन सह समस्यन्ते । संयमा-
दीनां विकल्पाः—चरणभेदाः तैः संयमादिविकल्पैः । संयमादिविकल्पतः संयमादिकारणैर्हेतुभिः
साध्याः—साधनीयाः प्रतिविशिष्टाः संयमादिरूपेण । केचित् तु विकल्प-
शब्दं स्थानसन्निधावेव निपुञ्जते स्थानस्य विकल्पाः संयमस्थानभेदा इति ॥

भा०—एते पुलाकादयः पञ्च निर्ग्रन्थविशेषाः एभिः संयमादिभिरनुयोग-
विकल्पैः साध्या भवन्ति । तद्यथा—संयमः । कः कस्मिन् संयमे भवतीति ।
उच्यते—पुलाक-बकुश-प्रतिसेवनाकुशीला द्वयोः संयमयोः सामयिके छेदोपस्थाप्ये
च, कपायकुशीला द्वयोः परिहारविशुद्धौ सूक्ष्मसंपराये च, निर्ग्रन्थ-ज्ञातकौ
एकस्मिन् यथारूपात्संयमे ॥

तत्र-तयोः प्रतिसेवनाकुशीला नैर्घन्यं प्रति प्ररिपता अभिगमितेन्द्रिया-इन्द्रिय-
नियमशून्या रूपादिविषयेषु ठतादराः कथञ्चित्-केनचित् प्रकारेण व्याजमुपदिश्य किञ्चि-
देवोत्तरगुणेषु पिण्डविशुद्धि-समिति-भारता-तपः-प्रतिमा-अभिषेकादिषु विराचयन्तः-सम्प-
यन्तोऽतिचरन्तः सर्वज्ञाज्ञोत्तममाचरन्ति ते प्रतिसेवनाकुशीलाः ॥

कपायकुशीलानाचष्टे—

भा०—येषां तु संयतानां सतां कथञ्चित् सञ्ज्वलनकपाया उदीर्यन्ते ते
कपायकुशीलाः ॥

टी०—येषां त्वित्यादि । येषां संयतानां सतां-भूतोत्तरगुणसम्पदुपेतानामपि
भवतां कथञ्चित्-केन प्रकारेण स्वल्पेनापि हेतुना कुल्यहाष्टलोष्टविषमकान्त्यर्पाप्ररसलनादिना
सञ्ज्वलनकपायाः श्लोधादयः उदीर्यन्ते-उदयमुपनीयन्ते, किञ्चिदेव कारणमासाधोदयं
गच्छन्ति ते कपायकुशीलाः ॥

सम्प्रति निर्ग्रन्थनिरूपणार्थमाह—

भा०—ये धीतरागच्छदस्था ईर्यापथप्राप्तास्ते निर्ग्रन्थाः ।
ईर्यायाः पर्यायाः ईर्या योगः, पन्थाः संयमः, योगसंयमप्राप्ता इत्यर्थः ।

टी०—ये धीतरागच्छदस्था इत्यादि । उपशमितदुषितमोहजाला विगताशेषरागद्वेष-
मोहत्वात् एकादश-द्वादशगुणस्थानवर्तिनस्ते धीतरागच्छदस्थाः । छद्म-आवरणं तत्र स्थिताः ।
सावरणज्ञानाः छद्मस्थाः । ईर्यापथं प्राप्ताः अकपायत्वादुपशान्तकपायाः क्षीणकपायाश्च
एकसमयावस्थापीर्यापथं कर्म वध्नन्ति । ईर्यायाः पन्था ईर्यापथः । ईर्या व्यापारो योग इति
पर्यायाः । तस्य व्यापारस्य विषयः-पन्थाः स च संयमः सप्तदशप्रकारः । एनमेवार्थं स्पष्टतर-
माचष्टे—योगसंयमप्राप्ता इत्यर्थः । योगेन-विशिष्टक्रियया विशिष्टमेव संयमं यथाख्या-
तारूप्यं प्राप्ता इति यावत् । ते निर्ग्रन्था विकीर्णमोहग्रन्थय इत्यर्थः ॥

भा०—सयोगाः शैलेशीप्रतिपन्नाश्च केवलिनः स्नातका इति ॥ ४८ ॥

टी०—सयोगा इत्यादिना स्नातकनिरूपणं करोति । योगः-कायादिवेष्टा । सह
योगेन सयोगाः त्रयोदशगुणस्थानवर्तिनो निरस्तधातिकर्मचतुष्टयाः केवलिनः स्नातकाः,
प्रक्षालितसकलधातिकर्ममलपटला इत्यर्थः । शैलेशीप्रतिपन्नाश्चेत्यनेनायोगकेवलिन उपात्ताः ।
ते च केवलिनो विद्वत् कञ्चित् कालं ततोऽकृतसमुद्राताः समुद्राताद् विनिवृत्ताः क्रमेण योगान्
निरुन्धन्ति वा । स चोक्त एव क्रमः प्राक् । निरुद्धयोगाश्च व्युपरतक्रियानिवर्तिनो ध्यानेन शेष-
कर्माशान् क्षपयन्ति । यथोक्तम्—

“ ध्यानं ह्यभिसन्धानं, ध्यानेन च कर्मणो भवति मोक्षः ।

ध्यानेन ततः क्षपयति, कर्माणि स पञ्चमात्रेण ॥ १ ॥”—आर्या

पञ्च मात्रा यत्र ध्यान इति । एवंविधावस्थाः शैलेशीप्रतिपन्ना उच्यन्ते तदा चेमाः
प्रकृतीः क्षपयन्ति—

“ स्पर्शरसवर्णगन्धा—ज्जादेयनिर्माणदेहनामानि ।

संहननाङ्गोपाङ्गा—नि तथा संस्थाननामानि ॥ १ ॥—आर्या

नृसुरगतिप्रायोग्ये, सुरगत्युपधातमगुल्लघुता च ।

उच्छ्वासपराधाता, पर्याप्तशुभाशुभानि तथा ॥ २ ॥—,,

दुर्भगदुःस्वस्वधै—नीचैर्गोत्रस्थिरास्थिराणि तथा ।

अन्यतरवेद्यखगति, प्रत्येकशरीरमयश्च ॥ ३ ॥—,,

प्रकृतय एता द्विचरम—समये तस्य क्षयं समुपयान्ति ।

क्षपयत्ययोगिवेद्या—श्च ततः प्रकृतीः स चरमान्ते ॥ ४ ॥—,,

तैजसशरीरबन्धो—ऽपि तस्य नामक्षयात् क्षयं याति ।

औदारिकबन्धो—ऽपि, क्षीयत आयुःक्षयात् तस्य ॥ ५ ॥—,,

एवमशेषकर्मक्षयान्मुक्तो भवति ॥ ४८ ॥

एवमेते पुलाकादयोऽभिहिताः पञ्च निर्ग्रन्थाः स्वरूपतः । अथैषां कः कस्य संयमविकल्पः
श्रुतादिविकल्पो वेत्याह—

अनुगमविकल्पा-
ष्टकम्

सूत्रम्—संयमश्रुतप्रतिसेवनातीर्थलिङ्गलेश्योपपा-
तस्थानविकल्पतः साध्याः ॥ ९-४९ ॥

टी०—संयमादयोऽष्टौ स्थानान्ताः कृतद्वन्द्वा विकल्पशब्देन सह समस्यन्ते । संयमा-
दीनां विकल्पाः—चरणभेदाः तैः संयमादिविकल्पैः । संयमादिविकल्पतः संयमादिकारणैर्हेतुभिः

साध्याः—साधनीयाः प्रतिविशिष्टाः संयमादिरूपेण । केचित् तु विकल्प-
व्याख्याऽन्तरम् शब्दं स्थानसन्निधावेव नियुज्यते स्थानस्य विकल्पाः संयमस्थानभेदा इति ॥

भा०—एते पुलाकादयः पञ्च निर्ग्रन्थविशेषाः एभिः संयमादिभिरनुयोग-
विकल्पैः साध्या भवन्ति । तद्यथा—संयमः । कः कस्मिन् संयमे भवतीति ।
उच्यते—पुलाक-चक्रुश-प्रतिसेवनाकुशीला द्वयोः संयमयोः सामयिके छेदोपस्थाप्ये
च, कपायकुशीला द्वयोः परिहारविशुद्धौ सूक्ष्मसंपराये च, निर्ग्रन्थ-ज्ञातकौ
एकस्मिन् यथाख्यातसंयमे ॥

तत्तापोपिगम्यम्

तत्र-तयोः प्रतिसेपनाकुशीला नैर्घन्थे प्रति प्रस्थिता अनिपमिनेन्द्रिया-इन्द्रिय-
नियमशून्या रूपादिशिवेधनरुद्रादयः कथञ्चित्-केनचित् प्रकाशेन व्याप्यमाना किञ्चि-
देवांतरगुणेषु स्थितिशुद्धि ममिति-माना तयः-प्रतिमा-अभिप्रायिषु विराजयन्तः-सम्-
यन्तोऽनिरुद्धः सर्वज्ञाज्ञोऽनन्यमात्राग्नि ते प्रतिसेपनाकुशीलाः ॥

कपायकुशीलानां च

भा०-येषां तु संयतानां सतां कथञ्चित् सञ्ज्वलनकपाया उदीर्यन्ते ते
कपायकुशीलाः ॥

टी०-येषां चित्त्यादि । येषां संयतानां सतां-मूलोत्तरगुणसम्पन्नानामपि
भवतां कथञ्चित्-केन प्रकाशेन ध्वन्येनापि हेतुना कृद्वाछाष्टोदयिपमत्तामर्षप्रसलनादिना
सञ्ज्वलनकपायाः क्रोधादयः उदीर्यन्ते-उदयमुपनीयन्ते, किञ्चिदप्य कारणमासायोदये
गच्छन्ति ते कपायकुशीलाः ॥

मन्प्रति निर्यन्तनिरूपणार्थमाह—

भा०—ये वीतरागच्छमस्था ईर्यापथप्राप्तास्ते निर्ग्रन्थाः ।
इयांयाः पयांयाः ईर्या योगः, पन्थाः संयमः, योगसंयमप्राप्ता इत्यर्थः ।

टी०—ये वीतरागच्छमस्था इत्यादि । उपशमितधृतिमोहजाला विगताशेषरागद्वेष-
मोहत्वात् एकादश-द्वादशगुणस्थानवर्तिनस्ते वीतरागच्छमस्थाः । छद्म-आवरणं तत्र स्थिताः ।
सावरणज्ञानाः छद्मस्थाः । ईर्यापथं प्राप्ताः अकपायत्वादुपशान्तकपायाः क्षीणकपायाश्च
एकसमयावस्थायीर्यापथं कर्म वध्नन्ति । ईर्यायाः पन्था ईर्यापथः । ईर्या व्यापारो योग इति
पर्यायाः । तस्य व्यापारस्य विषयः-पन्थाः स च संयमः सप्तदशप्रकारः । एनमेवार्थं स्पष्टतर-
माचष्टे—योगसंयमप्राप्ता इत्यर्थः । योगेन-विशिष्टक्रियया विशिष्टमेव संयमं यथाख्या-
ताख्यं प्राप्ता इति यावत् । ते निर्ग्रन्था विकीर्णमोहग्रन्थय इत्यर्थः ॥

भा०—सयोगाः शैलेशीप्रतिपन्नाश्च केवलिनः स्नातका इति ॥ ४८ ॥

टी०—सयोगा इत्यादिना स्नातकनिरूपणं करोति । योगः-कायादिवेषा । सह
योगेन सयोगाः त्रयोदशगुणस्थानवर्तिनो निरस्तघातिकर्मचतुष्टयाः केवलिनः स्नातकाः,
प्रक्षालितसकलघातिकर्ममलपटला इत्यर्थः । शैलेशीप्रतिपन्नाश्चेत्यनेनायोगकेवलिन उपात्ताः ।
ते च केवलिनो विद्वत् कश्चित् कालं ततोऽकृतसमुद्भाताः समुद्भाताद् विनिवृत्ताः क्रमेण योगान्
निरुन्धन्ति वा । स चोक्त एव क्रमः प्राक् । निरुद्धयोगाश्च व्युपरतक्रियानिवर्तिनो ध्यानेन शेष-
कर्मांशान् क्षपयन्ति । यथोक्तम्—

“ ध्यानं ह्यभिसन्धानं, ध्यानेन च कर्मणो भवति मोक्षः ।

ध्यानेन ततः क्षपयति, कर्माणि स पञ्चमात्रेण ॥ १ ॥”—आर्या

पञ्च मात्रा यत्र ध्यान इति । एवंविधावस्थाः शैलेशीप्रतिपन्ना उच्यन्ते तदा चेमाः
प्रकृतीः क्षपयन्ति—

“ स्पर्शरसवर्णगन्धा—ऽनादेयनिर्माणदेहनामानि ।

संहननाङ्गोपाङ्गा—नि तथा संस्थाननामानि ॥ १ ॥—आर्या

नृसुरगतिप्रायोग्ये, सुरगत्युपधातमगुल्लघुता च ।

उच्छ्वासपराधाता, पर्याप्तशुभाशुभानि तथा ॥ २ ॥—,,

दुर्भगदुःस्वप्नुचै—नीचैर्गोत्रस्थिरास्थिराणि तथा ।

अन्यतरवेद्यखगति, प्रत्येकशरीरमयश्च ॥ ३ ॥—,,

प्रकृतय एता द्विचरम—समये तस्य क्षयं सप्पुपयान्ति ।

क्षपयत्ययोगिवेद्या—श्च ततः प्रकृतीः स चरमान्ते ॥ ४ ॥—,,

तैजसशरीरबन्धो—ऽपि तस्य नामक्षयात् क्षयं याति ।

औदारिकबन्धो—ऽपि, क्षीयत आयुःक्षयात् तस्य ॥ ५ ॥—,,

एवमशेषकर्मक्षयान्मुक्तो भवति ॥ ४८ ॥

एवमेते पुलाकादयोऽभिहिताः पञ्च निर्ग्रन्थाः स्वरूपतः । अर्थेषां कः कस्य संयमविकल्पः
श्रुतादिविकल्पो वेत्याह—

अनुगमविकल्पा-
ष्टकम्

सूत्रम्—संयमश्रुतप्रतिसेवनातीर्थलिङ्गलेश्योपपा-
तस्थानविकल्पतः साध्याः ॥ १-४९ ॥

टी०—संयमादयोऽष्टौ स्थानान्ताः कृतद्वन्द्वा विकल्पशब्देन सह समस्यन्ते । संयमा-
दीनां विकल्पाः—चरणभेदाः तैः संयमादिविकल्पैः । संयमादिविकल्पतः संयमादिकारणैर्हेतुभिः
साध्याः—साधनीयाः प्रतिविशिष्टाः संयमादिरूपेण । केचित् तु विकल्प-
व्याख्याऽन्तरम् शब्दं स्थानसन्निधावेव निषुञ्जते स्थानस्य विकल्पाः संयमस्थानभेदा इति ॥

भा०—एते पुलाकादयः पञ्च निर्ग्रन्थविशेषाः एभिः संयमादिभिरनुयोग-
विकल्पैः साध्या भवन्ति । तद्यथा—संयमः । कः कस्मिन् संयमे भवतीति ।
उच्यते—पुलाक-वकुश-प्रतिसेवनाकुशीला द्वयोः संयमयोः सामयिके छेदोपस्थाप्ये
च, कपायकुशीला द्वयोः परिहारविशुद्धौ सूक्ष्मसंपराये च, निर्ग्रन्थ-ज्ञातकौ
एकस्मिन् यथाख्यातसंयमे ॥

तत्र-तयोः प्रतिसेवनाकुशीला नैर्घन्यं प्रति प्रस्थिता अनिगमिनंन्त्रिषा-इन्द्रि-
नियमशून्या रूपादिविषयेष्वणुतादराः कथञ्चित्-केनचित् प्रकारेण व्याजमुपदिश्य किञ्चि-
देवोत्तरगुणेषु फिडविशुद्धि-समिति-भावना-तपः-प्रतिमा-अनिवृद्धादिषु विराजयन्तः-सम्ब-
यन्तोऽतिचरन्तः सर्वज्ञाज्ञोद्धनमानरन्ति ते प्रतिसेवनाकुशीलाः ॥

कपायकुशीलानागटे—

भा०—येषां तु संयतानां सतां कथञ्चित् सञ्चलनकथाया उदीर्यन्ते ते
कपायकुशीलाः ॥

टी०—येषां चित्त्वादि । येषां संयतानां सतां—मूर्तोपरगुणसम्बद्धेनानामपि
भवतां कथञ्चित्-केन प्रकारेण स्वल्पेनापि हेतुना कुड्यकाष्टलोष्टविषमकाश्यर्पाप्रस्तुतनादिना
सञ्चलनकथायाः क्रोधादयः उदीर्यन्ते-उदयमुपनीयन्ते, किञ्चिदेव कारणमासाधोदय-
गच्छन्ति ते कपायकुशीलाः ॥

सम्प्रति निर्ग्रन्थनिरूपणार्थमाह—

भा०—ये चीतरागच्छन्नस्था ईर्यापथप्राप्तास्ते निर्ग्रन्थाः ।
ईर्यायाः पथायाः ईर्या योगः, पन्थाः संयमः, योगसंयमप्राप्ता इत्यर्थः ।

टी०—ये चीतरागच्छन्नस्था इत्यादि । उपशमितधृषितमोहजाला विगताशेषरागद्वेष-
मोहत्वात् एकादश-द्वादशगुणस्थानवर्तिनस्ते चीतरागच्छन्नस्थाः । छन्न-आवरणं तत्र स्थिताः ।
सावरणज्ञानाः छन्नस्थाः । ईर्यापथं प्राप्ताः अकपायत्वादुपशान्तकथायाः क्षीणकथायाश्च
एकसमयावस्थायीर्यापथं कर्म वध्नन्ति । ईर्यायाः पन्था ईर्यापथः । ईर्या व्यापारो योग इति
पर्यायाः । तस्य व्यापारस्य विषयः-पन्थाः स च संयमः सप्तदशप्रकारः । एनमेवार्थं स्पष्टतर-
माचष्टे—योगसंयमप्राप्ता इत्यर्थः । योगेन-विशिष्टक्रियया विशिष्टमेव संयमं यथाख्या-
ताख्यं प्राप्ता इति यावत् । ते निर्ग्रन्था विकीर्णमोहग्रन्थय इत्यर्थः ॥

भा०—सयोगाः शैलेशीप्रतिपन्नाश्च केवलिनः स्नातका इति ॥ ४८ ॥

टी०—सयोगा इत्यादिना स्नातकनिरूपणं करोति । योगः-कायादिचेष्टा । सह
योगेन सयोगाः त्रयोदशगुणस्थानवर्तिनो निरस्तघातिकर्मचतुष्टयाः केवलिनः स्नातकाः,
प्रक्षालितसकलघातिकर्ममलपटला इत्यर्थः । शैलेशीप्रतिपन्नाश्चेत्यनेनायोगकेवलिन उपात्ताः ।
ते च केवलिनो विहृत्य कञ्चित्कालं ततोऽकृतसमुद्भाताः समुद्भाताद् विनिवृत्ताः क्रमेण योगान्
निरुन्धन्ति वा । स चोक्त एव क्रमः प्राक् । निरुद्धयोगाश्च व्युपरतक्रियानिवर्तिनो ध्यानेन शेष-
कर्मांशान् क्षपयन्ति । यथोक्तम्—

“ ध्यानं ह्यभिसन्धानं, ध्यानेन च कर्मणो भवति मोक्षः ।

ध्यानेन ततः क्षपयति, कर्माणि स पञ्चमात्रेण ॥ १ ॥”—आर्या

पञ्च मात्रा यत्र ध्यान इति । एवंविधावस्थाः शैलेशीप्रतिपन्ना उच्यन्ते तदा चेमाः
प्रकृतीः क्षपयन्ति—

“ स्पर्शरसवर्णगन्धा—ज्जादेयनिर्माणदेहनामानि ।

संहननाङ्गोपाङ्गा—नि तथा संस्थाननामानि ॥ १ ॥—आर्या

नृसुरगतिप्रायोग्ये, सुरगत्युपघातमगुरुलघुता च ।

उच्छ्वासपराधाता, पर्याप्तशुभाशुभानि तथा ॥ २ ॥—,,

दुर्भगदुःस्वरसुखै—नीचैर्गोत्रस्थिरास्थिराणि तथा ।

अन्यतरवेद्यसगति, प्रत्येकशरीरमयशश्च ॥ ३ ॥—,,

प्रकृतय एता द्विचरम—समये तस्य क्षयं समुपयान्ति ।

क्षपयत्ययोगिवेद्या—श्च ततः प्रकृतीः स चरमान्ते ॥ ४ ॥—,,

तैजसशरीरबन्धो—ऽपि तस्य नामक्षयात् क्षयं याति ।

औदारिकबन्धो—ऽपि, क्षीयत आयुःक्षयात् तस्य ॥ ५ ॥—,,

एवमशेषकर्मक्षयान्मुक्तो भवति ॥ ४८ ॥

एवमेते पुलाकादयोऽभिहिताः पञ्च निर्ग्रन्थाः स्वरूपतः । अथैषां कः कस्य संयमविकल्पः
श्रुतादिविकल्पो वेत्याह—

अनुगमविकल्पा-
एकम्

सूत्रम्—संयमश्रुतप्रतिसेवनातीर्थलिङ्गलेश्योपपा-
तस्थानविकल्पतः साध्याः ॥ ९-४९ ॥

टी०—संयमादयोऽष्टौ स्थानान्ताः कृतद्वन्द्वा विकल्पशब्देन सह समस्यन्ते । संयमा-
दीनां विकल्पाः—चरणभेदाः तैः संयमादिविकल्पैः । संयमादिविकल्पतः संयमादिकारणैर्हेतुभिः

साध्याः—साधनीयाः प्रतिविशिष्टाः संयमादिरूपेण । केचित् तु विकल्प-
शब्दं स्थानसन्निधावेव नियुज्यते स्थानस्य विकल्पाः संयमस्थानभेदा इति ॥

भा०—एते पुलाकादयः पञ्च निर्ग्रन्थविशेषाः एभिः संयमादिभिरनुयोग-
विकल्पैः साध्या भवन्ति । तद्यथा—संयमः । कः कस्मिन् संयमे भवतीति ।
उच्यते—पुलाक-वकुश-प्रतिसेवनाकुशीला द्वयोः संयमयोः सामयिके छेदोपस्थाप्ये
च, कपायकुशीला द्वयोः परिहारविशुद्धौ सूक्ष्मसंपराये च, निर्ग्रन्थ-ज्ञातकौ
एकस्मिन् यथाख्यातसंयमे ॥

टी०—एते पुलाकादय इत्यादि । एत इत्युक्तलक्षणाः पुलाकादयः पञ्च निर्ग्रन्थाः ।
 एभिः संप्रमादिभिरष्टाभिरनुगमविकल्पैरनुगमनम्—अनुसरणमनुगमोन्मुख्येणद्वाराण्यवधि-
 णमुखानि तद्विकल्पैः—वर्ततेः साध्या भवन्ति । तत्रयत्न्यादिना । तान् संप्रमादिविकल्पानु-
 पन्यस्यति । संप्रम इति प्रथमोऽनुगमवित्त्यः । पुलाकादीनां पञ्चानां निर्ग्रन्थानां कः कस्मिन्
 संप्रमे सामायिकादौ भवति—वर्तत इत्यत्रप्रभः । उच्यते—यो यस्मिन् संप्रमादौ भवति
 स तथा भण्यते । पुलाक-यकुश-प्रतिसेवनाकुशीलाम्रयो निर्ग्रन्थाः संप्रमद्वये वर्तन्ते
 सामयिकसंप्रमे छेदोपस्थाप्यसंप्रमे च । तत्र पुलाकः पञ्च-
 भेदः ज्ञान-दर्शन-चरण-लिङ्ग-सूक्ष्माख्यः । स्तंलिनादिभिर्ज्ञानपुलाकः ।
 कुशसंस्तव्यादिभिर्दर्शनपुलाकः । मूलोत्तरगुणप्रतिसेवनाभरणपुलाकः ।
 यथोक्तलिङ्गाधिकरणाद्विज्ञानपुलाकः । किञ्चित्प्रमादान् सूक्ष्मपुलाकः । एष पञ्चप्रकारोऽपि
 संप्रमद्वये वर्तते । यकुशोऽपि आमोगा-आमोग-संभृता-संभृत-सूक्ष्मव-
 कुशमेदात् पञ्चप्रकारः । तत्र सञ्चिन्त्यकारी आमोगयकुशः । सहस्रकारी
 अनामोगयकुशः । प्रच्छन्नकारी संभृतयकुशः । प्रकटकारी असंभृतयकुशः ।
 किञ्चित्प्रमादौ सूक्ष्मयकुशः । प्रतिसेवनाकुशीलोऽपि ज्ञान-दर्शन-चरण-लिङ्ग-सूक्ष्मभेदेन
 पञ्चप्रकारः । ज्ञानावतिचारप्रतिसेवनादिति । प्रतिगता सेवना प्रतिसेवना । क्रियायोगात्पयं
 सत्युपसर्गसञ्ज्ञाभावात् पत्वामावोऽतिसिक्तवत् । अन्ये तु प्रतिसेवनामेवेच्छन्ति । कषाय-
 कुशीलाः परिहारविशुद्धिसंप्रमे सूक्ष्मसम्परायसंप्रमे च द्वयोरेव
 दर्शिता भाष्यकारेण । अपरे तु युवते—“कषायकुशीलाः सामायिकादिषु
 चतुर्षु संप्रमेषु यथाख्यातसंप्रमरहितेषु वर्तन्ते” । यथाऽऽह—

“आद्यचारित्रयोराद्या-स्रय एकश्चतुर्विधः ।

निर्ग्रन्थ-स्नातकी नित्यं, यथाख्यातचरित्रिणौ ॥ १ ॥”—अनु०

प्रतिसेवनाकुशीलवत् कषायकुशीलोऽपि पञ्चभेद एव । निर्ग्रन्थः स्नातकश्च एकस्मिन्नेव
 यथाख्यातसंप्रमे वर्तते । उपशान्तवीणमोहा निर्ग्रन्थाः । स्नातकाः सयोगायोगकेवलिनः ।
 निर्ग्रन्थोऽपि पञ्चभेद एव, प्रथमसमया-अथमसमय-चरमसमया-अचरमसमय-सूक्ष्मभेदतः ।
 स्नातकोऽपि पञ्चप्रकारः—अच्छविः, अशवलः, अकर्माशः, अपरिश्रावी, संशुद्धज्ञानदर्शन-
 धरश्चेति । छविः—शरीरं तदभावात् काययोगनिरोधे सति अच्छविर्भवति । निरतिचारत्वादश-
 वलः । क्षपितकर्मत्वादकर्माशः । निष्क्रियत्वात् सकलयोगनिरोधे त्वपरिश्रावी । ज्ञानान्तरेणा-
 सम्युक्तत्वात् संशुद्धज्ञानदर्शनधर इति ॥

श्रुतं कियत् कस्येत्याह—

भा०—श्रुतम् । पुलाक-वकुश-प्रतिसेवनाकुशीला उत्कृष्टेनाभिन्नाक्षरदश-पूर्वधराः । कपायकुशील-निर्ग्रन्थौ चतुर्दशपूर्वधरौ । जघन्येन पुलाकस्य श्रुतमाचारवस्तु । वकुश-कुशील-निर्ग्रन्थानां श्रुतमष्टौ प्रवचनमातरः । श्रुतापगतः केवली स्नातक इति ॥

टी०—पुलाक-वकुश-प्रतिसेवनाकुशीला उत्कर्षेण अभिन्नाक्षराणि दश पूर्वाणि धारयन्ति । अभिन्नम्-अन्यूनमेकेनाप्यक्षरेणान्यूनानि दश पूर्वाणीत्यर्थः । कपायकुशीलो निर्ग्रन्थश्च चतुर्दशपूर्वधर उत्कर्षतः । जघन्येन पुलाकस्य नवमपूर्वान्तःपाति तृतीयमाचारवस्तु यावच्छ्रुतम् । वकुश-कुशील-निर्ग्रन्थानामष्टौ प्रवचनमातरः ।

श्रुतरहितः केवलीति । आंगमस्त्यन्यथा व्यवस्थितः—‘पुलाए णं भंते भागमे मतभेदः केवतिथं सुयं अहिजि(ज्जे?)जा ? गोयमा ? जण्हणेणं णवमस्स पुव्वस्स तत्तिथं आयावत्तुं, उक्कोसेणं नव पुव्वाइं संपुण्णाइं, वउसपडिसेवणाकुशीला जहण्णेणं अट्ठ-पवयणमायाओ, उक्कोसेणं चौदस पुव्वाइं अहिजिजा कसायकुशीलनिगंथा जहण्णेणं अट्ठ-पवयणमायाओ उक्कोसेणं चौदस पुव्वाइं अहिजिजा ॥”

सम्प्रति प्रतिसेवनामाश्रित्योच्यते—

भा०—प्रतिसेवना पञ्चानां मूलगुणानां रात्रिभोजनविरतिपष्ठानां पराभियोगाद् बलात्कारेणान्यतमं प्रतिसेवमानः पुलाको भवति । मैथुनमित्येके ॥

टी०—प्रतिसेवना पञ्चानामित्यादि । मूलगुणाः प्राणातिपातनिवृत्त्यादयः पञ्च क्षपाभोजनविरतिश्च तानपरेणामियुज्यमानः सेवते । पराभियोगादित्यस्यैव व्याख्या—बलात्कारेण वा परेणामियुक्तः प्रेरितो यदा भवति तदा प्रवर्तते, न स्वरसत एव । परैस्तु राजादिभिर्बलात्कारेण प्रवर्त्यते । तदेवमन्यतमं मूलगुणं प्रतिसेवमानः पुलाको भवति । मैथुनमित्येके । अपरे आचक्षते—मैथुनमेवेत्यर्थं पराभियोगात् बलात्कारेण सेवां कार्यते स पुलाकः, न प्राणातिपातं सेवमान इति । अत्राप्यन्यथैवांगमः—‘पुलाए णं भंते ! किं पडिसेवए होज्जा अप्पडिसेवए होज्जा ? गोयमा ! पडिसेवए, नो अपडिसेवए । जइ पडिसेवए किं मूलगुणपडिसेवए उच्चरगुणपडिसेवए ? मूलगुणपडिसेवए

मतान्तरम्

१ ‘आगमरहितः’ इति ग-पाठः । २ कोऽयमांगम इति न निर्णयते, सहक् पाठस्तु समस्ति भगवत्यां (श० २५, उ० ६, सू० ७५७) । ३ छाया-पुलाको भदन्त । कियत् श्रुतमधीयेत ? गौतम । जघन्येन नवमस्य पूर्वस्य तृतीयमाचारवस्तु, उत्कृष्टेन नव पूर्वाणि सम्पूर्णानि, वकुशप्रतिसेवनाकुशीलौ जघन्येन अष्टप्रवचनमातरः, उत्कृष्टेन चतुर्दश पूर्वाणि अधीयेयाताम् । कपायकुशीलनिर्ग्रन्थौ जघन्येन अष्टप्रवचनमातरः, उत्कृष्टेन चतुर्दश पूर्वाणि अधीयेयाताम् । ४ ‘दस पुव्वाइं’ इति मुद्रितायां भगवत्याम् । ५ प्राय ईदृक् पाठो वर्तते भगवत्यां (श० २५, उ० ६, सू० ७५५) । ६ पुलाको भदन्त । किं प्रतिसेवको भवेत् अप्रतिसेवको भवेत् ? । गौतम । प्रतिसेवकः नो अप्रतिसेवकः । यदि प्रति-

टी०—एते पुलाकादय इत्यादि । एत इत्युक्तलक्षणाः पुलाकादयः पञ्च निर्ग्रन्थाः ।
 एभिः संप्रमादिभिरष्टाभिरनुगमविकल्पैरनुगमनम्—अनुगमनमनुगमोऽनुयोगद्वाराप्यर्थ-
 यमुत्पानि तद्विकल्पः—वर्ततेः साध्या भवन्ति । तत्रयेत्यादिना । तान् संप्रमादिविकल्पानु-
 पन्यस्यति । संप्रम इति प्रथमोऽनुगमविकल्पः । पुलाकादीनां पञ्चानां निर्ग्रन्थानां कः कस्मिन्
 संप्रमे सामायिकादौ भवति—वर्तते इत्यनुग्रहः । उच्यते—यो कस्मिन् संप्रमादौ भवति
 स तथा भण्यते । पुलाक-यकुश-प्रतिसेवनाकुशीलात्मनो निर्ग्रन्थाः संप्रमद्वये वर्तन्ते
 सामयिकसंप्रमे छेदोपस्थाप्यसंप्रमे च । तत्र पुलाकः पञ्च-
 भेदः ज्ञान-दर्शन-चरण-लिङ्ग-सूक्ष्मात्म्यः । स्तंलितादिभिर्ज्ञानपुलाकः ।
 कुशसंस्तयादिभिर्दर्शनपुलाकः । मूलोत्तरगुणप्रतिसेवनानभरणपुलाकः ।
 यथोक्तलिङ्गाधिकरणाद्धिस्तपुलाकः । किञ्चित्प्रमादान् सूक्ष्मपुलाकः । एष पञ्चप्रकारोऽपि
 संप्रमद्वये वर्तते । यकुशोऽपि आमोगा-ज्नामोग-संहता-संहत-सूक्ष्मव-
 कुशभेदात् पञ्चप्रकारः । तत्र सञ्चिन्त्यकारी आमोगवकुशः । सहस्रकारी
 अनामोगवकुशः । प्रच्छन्नकारी संहतवकुशः । प्रकटकारी असंहतवकुशः ।
 किञ्चित्प्रमादी सूक्ष्मवकुशः । प्रतिसेवनाकुशीलोऽपि ज्ञान-दर्शन-चरण-लिङ्ग-सूक्ष्मभेदेन
 पञ्चप्रकारः । ज्ञानाद्यतिचारप्रतिसेवनादिति । प्रतिगता सेवना प्रतिसेवना । क्रियायोगात्यये
 सत्युपसर्गसञ्ज्ञाभावात् पत्वाभावोऽतिसिक्तवत् । अन्ये तु प्रतिषेवणामेवेच्छन्ति । कषाय-
 कुशीलाः परिहारविशुद्धिसंप्रमे सूक्ष्मसम्परायसंप्रमे च द्वयोरेव
 दर्शिता भाष्यकारेण । अपरे तु ब्रुवते—“कषायकुशीलाः सामायिकादिषु
 चतुर्षु संप्रमेषु यथाख्यातसंयमरहितेषु वर्तन्ते” । यथाऽऽह—

“आद्यचारित्रयोराद्या-स्त्रय एकश्चतुर्थ्यपि ।

निर्ग्रन्थ-स्नातकौ नित्यं, यथाख्यातचरित्रिणौ ॥ १ ॥”—अनु०

प्रतिसेवनाकुशीलवत् कषायकुशीलोऽपि पञ्चभेद एव । निर्ग्रन्थः स्नातकश्च एकस्मिन्नेव
 यथाख्यातसंयमे वर्तते । उपशान्तक्षीणमोहा निर्ग्रन्थाः । स्नातकाः सयोगायोगकेवलिनः ।
 निर्ग्रन्थोऽपि पञ्चभेद एव, प्रथमसमया-अथमसमय-चरमसमया-ऽचरमसमय-सूक्ष्मभेदतः ।
 स्नातकोऽपि पञ्चप्रकारः—अच्छविः, अश्वलः, अकर्माशः, अपरिश्रावी, संशुद्धज्ञानदर्शन-
 धरश्चेति । छविः—शरीरं तदभावात् काययोगनिरोधे सति अच्छविर्भवति । निरतिचारत्वादश-
 वलः । क्षपितकर्मत्वादकर्माशः । निष्क्रियत्वात् सकलयोगनिरोधे त्वपरिश्रावी । ज्ञानान्तरेणा-
 सम्यक्तत्वात् संशुद्धज्ञानदर्शनधर इति ॥

श्रुतं कियत् कस्येत्याह—

भा०—श्रुतम् । पुलाक-वकुश-प्रतिसेवनाकुशीला उत्कृष्टेनाभिन्नाक्षरदश-पूर्वधराः । कपायकुशील-निर्ग्रन्थौ चतुर्दशपूर्वधरा । जघन्येन पुलाकस्य श्रुतमाचारवस्तु । वकुश-कुशील-निर्ग्रन्थानां श्रुतमष्टौ प्रवचनमातरः । श्रुतापगतः केवली स्नातक इति ॥

टी०—पुलाक-वकुश-प्रतिसेवनाकुशीला उत्कर्षेण अभिन्नाक्षराणि दश पूर्वाणि धारयन्ति । अभिन्नम्-अन्यूनमेकेनाप्यक्षरेणान्यूनानि दश पूर्वाणीत्यर्थः । कपायकुशीलो निर्ग्रन्थश्च चतुर्दशपूर्वधर उत्कर्षतः । जघन्येन पुलाकस्य नवमपूर्वान्तःपाति तृतीयमाचारवस्तु यावच्छ्रुतम् । वकुश-कुशील-निर्ग्रन्थानामष्टौ प्रवचनमातरः ।

श्रुतरहितः केवलीति । आंगमस्त्वन्यथा व्यवस्थितः—“पुलाए णं भंते आगमे मतभेदः केवतियं सुयं अहिजि(ज्जे?)ज्जा ? गोयमा ? जण्हणेणं णवमस्स पुव्वस्स तच्चियं आचारवस्तुं, उक्कोसेणं नव पुव्वाइं संपुण्णाइं, वउसपडिसेवणाकुशीला जहण्णेणं अट्ठ-पवयणमायाओ, उक्कोसेणं चौद्दस पुव्वाइं अहिजिज्जा कसायकुशीलनिगंथा जहण्णेणं अट्ठ-पवयणमायाओ उक्कोसेणं चौद्दस पुव्वाइं अहिजिज्जा ॥”

सम्प्रति प्रतिसेवनामाश्रित्योच्यते—

भा०—प्रतिसेवना पञ्चानां मूलगुणानां रात्रिभोजनविरतिपष्ठानां पराभियोगाद् बलात्कारेणान्यतमं प्रतिसेवमानः पुलाको भवति । मैथुनमित्येके ॥

टी०—प्रतिसेवना पञ्चानामित्यादि । मूलगुणाः प्राणातिपातनिवृत्त्यादयः पञ्च क्षपाभोजनविरतिश्च तानपरेणामियुज्यमानः सेवते । पराभियोगादित्यस्यैव व्याख्या—बलात्कारेण वा परेणामियुक्तः प्रेरितो यदा भवति तदा प्रवर्तते, न स्वरसत एव । परैस्तु राजादिभिर्बलात्कारेण प्रवर्तते । तदेवमन्यतमं मूलगुणं प्रतिसेवमानः पुलाको भवति । मैथुनमित्येके । अपरे आचक्षते—मैथुनमेवेत्यं पराभियोगात् बलात्कारेण सेवां कार्यते स पुलाकः, न प्राणातिपातं सेवमान इति । अत्राप्यन्ययैवांगमः—“पुलाए णं भंते ! किं पडिसेवए होज्जा अप्पडिसेवए होज्जा ? गोयमा ! पडिसेवए, नो अपडिसेवए । जह पडिसेवए किं मूलगुणपडिसेवए उत्तरगुणपडिसेवए ? मूलगुणपडिसेवए

मतान्तरम्

१ ‘आगमरहितः’ इति ग-पाठः । २ कोऽयमागम इति न निर्णयिते, सट्क् पाठस्तु समस्ति भगवत्यां (श० २५, उ० ६, सू० ७५७) । ३ छाया-पुलाको भवन्ति । कियत् श्रुतमधीयेत् ? गौतम । जघन्येन नवमस्य पूर्वस्य तृतीयमाचारवस्तु, उत्कृष्टेन नव पूर्वाणि सम्पूर्णानि, वकुशप्रतिसेवनाकुशीलौ जघन्येन अष्टप्रवचनमातरः, उत्कृष्टेन चतुर्दश पूर्वाणि अधीयेयाताम् । कपायकुशीलनिर्ग्रन्थौ जघन्येन अष्टप्रवचनमातरः, उत्कृष्टेन चतुर्दश पूर्वाणि अधीयेयाताम् । ४ ‘दस पुव्वाइं’ इति मुद्रितायां भगवत्याम् । ५ प्राय ईदृक् पाठो वर्तते भगवत्यां (श० २५, उ० ६, सू० ७५५) । ६ पुलाको भवन्ति । किं प्रतिसेवको भवेत् अप्रतिसेवको भवेत् ? गौतम । प्रतिसेवकः नो अप्रतिसेवकः । यदि प्रति-

टी०—एते पुलाकादय इत्यादि । एत इत्युक्तत्वात्पुलाकादयः पञ्च निर्ग्रन्थाः ।
 एभिः संप्रमादिभिरष्टाभिरनुगमधिकल्पैस्तुगमनम्—अनुगमनमुगमोन्नुयोगादसाम्यार्थि-
 णमुत्तानि वद्विक्त्यः—वज्रदेः साध्या भवन्ति । तद्यथेत्यादिना । तान् संप्रमादिविक्त्यानु-
 पन्यस्यति । संप्रम इति प्रथमोऽनुगमविविक्त्यः । पुलाकादीनां पञ्चानां निर्ग्रन्थानां कः कस्मिन्
 संप्रमे सामायिकादी भवति—वर्तत इत्यत्रप्रथमः । उच्यते—यो कस्मिन् संप्रमादी भवति
 स तथा भण्यते । पुलाक-यकुश-प्रतिसेवनाकुशीलाम्रयो निर्ग्रन्थाः संप्रमद्वये वर्तन्ते
 सामयिकसंप्रमे छेदोपस्थाप्यसंप्रमे च । तत्र पुलाकः पञ्च-
 भेदः ज्ञान-दर्शन-चरण-लिङ्ग-सूक्ष्माख्यः । स्तोलिनादिभिर्ज्ञानपुलाकः ।
 कुशसंस्तवादिभिर्दर्शनपुलाकः । मूलोत्तरगुणप्रतिसेवनाभरणपुलाकः ।
 यथोक्तलिङ्गाधिकरणाद्धिज्ञपुलाकः । किञ्चित्प्रमादान् सूक्ष्मपुलाकः । एष पञ्चप्रकारोऽपि
 संप्रमद्वये वर्तते । यकुशोऽपि आभोगा-आभोग-संश्रुता-संश्रुत-सूक्ष्मव-
 कुशमेदात् पञ्चप्रकारः । तत्र सञ्चिन्त्यकारी आभोगवकुशः । सहस्रकारी
 अनाभोगवकुशः । प्रच्छन्नकारी संश्रुतवकुशः । प्रकृतकारी असंश्रुतवकुशः ।
 किञ्चित्प्रमादी सूक्ष्मवकुशः । प्रतिसेवनाकुशीलोऽपि ज्ञान-दर्शन-चरण-लिङ्ग-सूक्ष्मभेदेन
 पञ्चप्रकारः । ज्ञानाद्यतिचारप्रतिसेवनादिति । प्रतिगता सेवना प्रतिसेवना । क्रियायोगात्यये
 सत्युपसर्गसञ्ज्ञाभावात् पत्वाभावोऽतिसिक्तवत् । अन्ये तु प्रतिषेवणामेवेच्छन्ति । कषाय-
 कुशीलाः परिहारविशुद्धिसंप्रमे सूक्ष्मसम्परायसंप्रमे च द्वयोरेव
 दर्शिता भाष्यकारेण । अपरे तु ब्रुवते—“कषायकुशीलाः सामायिकादिषु
 चतुर्षु संप्रमेषु यथाख्यातसंप्रमरहितेषु वर्तन्ते” । यथाऽऽह—

“आद्यचारित्रयोराद्या-स्य एकश्चतुर्विधः ।

निर्ग्रन्थ-स्नातको नित्यं, यथाख्यातचरित्रिणौ ॥ १ ॥”—अनु०

प्रतिसेवनाकुशीलवत् कषायकुशीलोऽपि पञ्चभेद एव । निर्ग्रन्थः स्नातकश्च एकस्मिन्नेव
 यथाख्यातसंप्रमे वर्तते । उपशान्तक्षीणमोहा निर्ग्रन्थाः । स्नातकाः सयोगायोगकेवलिनः ।
 निर्ग्रन्थोऽपि पञ्चभेद एव, प्रथमसमया-अथमसमय-चरमसमया-अचरमसमय-सूक्ष्मभेदतः ।
 स्नातकोऽपि पञ्चप्रकारः—अच्छविः, अश्वलः, अकर्माशः, अपरिश्रावी, संशुद्धज्ञानदर्शन-
 धरश्चेति । छविः—शरीरं तदभावात् काययोगनिरोधे सति अच्छविर्भवति । निरतिचारत्वादश-
 वलः । क्षपितकर्मत्वादकर्माशः । निष्क्रियत्वात् सकलयोगनिरोधे त्वपरिश्रावी । ज्ञानान्तरेणा-
 सम्पृक्तत्वात् संशुद्धज्ञानदर्शनधर इति ॥

श्रुतं कियत् कस्येत्याह—

भा०—श्रुतम् । पुलाक-वकुश-प्रतिसेवनाकुशीला उत्कृष्टेनाभिन्नाक्षरदश-पूर्वधराः । कपायकुशील-निर्ग्रन्थौ चतुर्दशपूर्वधरौ । जघन्येन पुलाकस्य श्रुतमाचारवस्तु । वकुश-कुशील-निर्ग्रन्थानां श्रुतमष्टौ प्रवचनमातरः । श्रुतापगतः केवली स्नातक इति ॥

टी०—पुलाक-वकुश-प्रतिसेवनाकुशीला उत्कर्षेण अभिन्नाक्षराणि दश पूर्वाणि धारयन्ति । अभिन्नम्-अन्यूनमेकेनाप्यक्षरेणान्यूनानि दश पूर्वाणीत्यर्थः । कपायकुशीलो निर्ग्रन्थश्च चतुर्दशपूर्वधर उत्कर्षतः । जघन्येन पुलाकस्य नवमपूर्वान्तःपाति तृतीयमाचारवस्तु यावच्छ्रुतम् । वकुश-कुशील-निर्ग्रन्थानामष्टौ प्रवचनमातरः ।

श्रुतरहितः केवलीति । आगमस्त्वन्यथा व्यवस्थितः—“पुलाए णं भंते आगमे मतभेदः केवलित्यं सुयं अहिजि(ज्जे?)ज्जा ? गोयमा ? जण्हणेणं णवमस्स पुच्चस्स तत्तियं आचारवत्थुं, उक्कोसेणं नव पुच्चाइं संपुण्णाइं, वउसपडिसेवणाकुसीला जण्हणेणं अट्ठ-पवयणमायाओ, उक्कोसेणं चौदस पुच्चाइं अहिजिज्जा कसायकुशीलनिग्गंथा जण्हणेणं अट्ठ-पवयणमायाओ उक्कोसेणं चौदस पुच्चाइं अहिजिज्जा ॥”

सम्प्रति प्रतिसेवनामाश्रित्योच्यते—

भा०—प्रतिसेवना पञ्चानां मूलगुणानां रात्रिभोजनविरतिपष्ठानां परा-भियोगाद् बलात्कारेणान्यतमं प्रतिसेवमानः पुलाको भवति । मैथुनमित्येके ॥

टी०—प्रतिसेवना पञ्चानामित्यादि । मूलगुणाः प्राणातिपातनिवृत्त्यादयः पञ्च क्षुपाभोजनविरतिश्च तानपरेणामियुज्यमानः सेवते । पराभियोगादित्यस्यैव व्याख्या—बलात्कारेण वा परेणामियुक्तः प्रेरितो यदा भवति तदा प्रवर्तते, न स्वरसत एव । परैस्तु राजादिभिर्बलात्कारेण प्रवर्तते । तदेवमन्यतमं मूलगुणं प्रतिसेवमानः पुलाको भवति । मैथुनमित्येके । अपरे आचक्षते—मैथुनमेवेत्यर्थं पराभियोगात् बलात्कारेण सेवां कार्यते स पुलाकः, न प्राणातिपातं सेवमान इति । अत्राप्यन्यथैवागमः—“पुलाए णं भंते ! किं पडिसेवए होज्जा अप्पडिसेवए होज्जा ? गोयमा ! पडिसेवए, नो अपडिसेवए । जइ पडिसेवए किं मूलगुणपडिसेवए उत्तरगुणपडिसेवए ? मूलगुणपडिसेवए

मतान्तरम्

१ ‘आगमरहितः’ इति ग-पाठः । २ कोऽयमागम इति न निर्णयते, सट्क् पाठस्तु समस्ति भगवत्यां (श० २५, उ० ६, सू० ७५७) । ३ छाया-पुलाको भदन्त । कियत् श्रुतमधीयेत ? गौतम ! जघन्येन नवमस्य पूर्वस्य तृतीयमाचारवस्तु, उत्कृष्टेन नव पूर्वाणि सम्पूर्णानि, वकुशप्रतिसेवनाकुशीलौ जघन्येन अष्टप्रवचनमातरः, उत्कृष्टेन चतुर्दश पूर्वाणि अधीयेयाताम् । कपायकुशीलनिर्ग्रन्थौ जघन्येन अष्टप्रवचनमातरः, उत्कृष्टेन चतुर्दश पूर्वाणि अधीयेयाताम् । ४ ‘दस पुच्चाइं’ इति मुद्रितायां भगवत्याम् । ५ प्राय ईट्क् पाठो वर्तते भगवत्यां (श० २५, उ० ६, सू० ७५५) । ६ पुलाको भदन्त । किं प्रतिसेवको भवेत् अप्रतिसेवको भवेत् ? । गौतम ! प्रतिसेवकः नो अप्रतिसेवकः । यदि प्रति-

उत्तरगुणपडिसेवय । मूलगुणे पडितोत्तमाने पञ्चदं मदन्तमानं अण्णयरं पडिसंवे उत्तरगुणे पडिसेवमाणे दसविहस्स पचरत्ताणस्स अण्णयरं पडिसंवेज्जा ॥ ”

भा०—यकुशो विविधः—उपकरणयकुशः शरीरयकुशश्च । तत्रोपकरणाभिष्वक्तचित्तो विविधविधित्रमहापनापकरणपरिमद्वयुक्तो यकुशस्य द्विविध्यम् । बहुविशेषोपकरणाकाङ्क्षायुक्तो नित्यं तत्प्रतिसंस्कारसेवी भिक्षुरूपकरणयकुशो भवति ॥

टी०—यकुशो द्विधा—उपकरण-शरीरमेवान् । तत्र-तयोपरूपकरणयकुश उपकरणे-वत्त-पात्रादौ अभिष्वक्तचित्तः—प्रतिप्रद्वयेहः समुपजाततोः । वत्सं विविधं देवमेवेन पौण्ड्रवर्धनककासाकुलकादि । पात्रमपि पुरिकाङ्गन्यधारकप्रतिप्रहकादिविधं रक्तपीतबिन्दु-सितपट्टकादिप्रचितं महाधनं—महामूल्यम् । एवमादिना उपकरणपरिमद्वेण युक्तो ममेदं स्वं अहमस्य स्वामीत्युपजातमूर्च्छेः पर्याप्तोपकरणोऽपि भूयो बहुविशेषोपकरणकाङ्क्षा-युक्तः बहुविशेषो यत्र मृदु-दृढ-क्षुब्ध-घन-निचित-रुचिरवर्णादि तादृस्युपकरणे लब्धव्ये जात-काङ्क्षो-जाताभिलाषः । सर्वदा च तस्योपकरणस्य प्रतिसंस्कारं प्रक्षालनदशाबन्धमटिकासं-वेष्टनादिकं सेचमानस्तच्छील उपकरणयकुशः ॥

भा०—शरीराभिष्वक्तचित्तो विभूषार्थं तत्प्रतिसंस्कारसेवी शरीरयकुशः । प्रतिसेवनाकुशीलो मूलगुणानविराधयन् उत्तरगुणेषु काञ्चिद् विराधनां प्रति-सेवते । कपायकुशील-निर्ग्रन्थ-स्नातकानां प्रतिसेवना नास्ति ॥

टी०—शरीरयकुशस्तु शरीराभिष्वक्तेत्यादि । तस्य-शरीरस्याभ्यञ्जनोद्वर्तनस्नानादिकं प्रतिसंस्कारं सेचमानस्तच्छील एव भवति । एष चोत्तरगुणभ्रंशकारी, न तु मूलगुणान् विराधयति । यथोक्तमागमे—“ वंउसे पुच्छा । गोयमा ! नो मूलगुणपडिसेवी होज्जा उत्तरगुणपडिसेवी होज्जा । उत्तरगुणे पडिसेवमाणे दसविहस्स पचरत्ताणस्स अण्णयरं पडिसेवेज्जा ॥ ” ।

सेवकः किं मूलगुणप्रतिसेवक उत्तरगुणप्रतिसेवकः ? मूलगुणप्रतिसेवकः उत्तरगुणप्रतिसेवकश्च । मूलगुणान् प्रतिसेवमानः पद्धानां महाप्रतानां अन्यतरं प्रतिसेवेत् उत्तरगुणान् प्रतिसेवमानो दशविधस्य प्रत्याख्यानस्य अन्यतरं प्रतिसेवेत् ।

१ ‘काञ्चधारक’ इति ग-पाठः ।

२ छाया—

यकुशे पुच्छा । गौतम ! नो मूलगुणप्रतिसेवी भवेत्, उत्तरगुणप्रतिसेवी भवेत् । उत्तरगुणान् प्रतिसेवमानो दशविधस्य प्रत्याख्यानस्यान्यतरं प्रतिसेवेत् ।

३ ‘सेवए’ इति भगवत्यां (ध० २५, उ० ६, सू० ५५५) ।

प्रतिसेवनाकुशीलो मूलगुणान् प्राणातिपातनिवृत्त्यादीनविराधयन्-अखण्डयन्नुत्तरगुणेषु
आगमे मान्यताभेदः दशसु काश्चिद् विराधनां न सर्वा कदाचिदेव प्रतिसेवत इति ।
अत्राप्यागमोऽन्यथाऽतिदेशकारी-“पण्डिसेवणाकुशीलो जहा पुलागो” ।
कपायकुशीलस्य निर्ग्रन्थस्नातकयोश्च नास्त्येव प्रतिसेवनेति ॥

भा०—तीर्थम् । सर्वे सर्वेषां तीर्थकराणां तीर्थेषु भवन्ति ।

मत्तान्तरम्

एके त्वाचार्या मन्यन्ते-पुलाक-चकुश-प्रतिसेवनाकुशीलास्तीर्थे

नित्यं भवन्ति, शोपास्तीर्थे वाऽतीर्थे वा ॥

टी०—तरन्त्यनेनेति तीर्थ-प्रवचनं प्रथमगणधरो वा । तत्र किं कस्यचिदेव तीर्थकृत-
स्तीर्थेषु पुलाकादयो भवन्त्युत सर्वेषामेव तीर्थकराणामित्याह—सर्वे सर्वेषामित्यादि । सर्वे
पुलाकादयः सर्वेषां तीर्थकृतां तीर्थेषु भवन्ति । एके त्वाचार्या इत्यादि । पुलाको
चकुशः प्रतिसेवनाकुशीलश्च नित्यं तीर्थ एव । शोपाः कपायकुशील-निर्ग्रन्थ-स्नातकाः
तीर्थे भवन्ति । एते कदाचिदतीर्थेऽपि मरुदेवीप्रभृतयः श्रूयन्त इति ।

मतभेदः

इदमेव चादेशान्तरमाश्रित्यागममुपलभामहे—“पुलागे णं भंते ! किं तित्थे
होज्जा अतित्थे वा होज्जा ? गोयमा ! तित्थे होज्जा नो अतित्थे । एवं वउसपण्डिसेवणाकुशीला
वि कसायकुशीला तित्थे वा होज्जा अतित्थे वा होज्जा ? एवं नियंठसिणाया वि” ॥

भा०—लिङ्गम् । लिङ्गं द्विविधं-द्रव्यलिङ्गं भावलिङ्गं च । भावलिङ्गं प्रतीत्य
सर्वे पञ्च निर्ग्रन्था भावलिङ्गे भवन्ति, द्रव्यलिङ्गं प्रतीत्य भाज्याः ॥

टी०—लिङ्गं द्विविधमित्यादि । लिङ्गं-चित्तं सुसुक्ष्मोः । तच्च द्विधा-द्रव्य-भावभेदात् ।
तत्र द्रव्यलिङ्गं रजोहरण-मुखवस्त्रिकादि । भावलिङ्गं ज्ञान-दर्शन-चारित्राणि । भावलिङ्गं
प्रतीत्य-निसृत्य सर्वे पञ्चापि पुलाकादयो भावलिङ्गे भवन्त्येव । द्रव्यलिङ्गं प्रतीत्य
भाज्याः कदाचिद् रजोहरणादि भवति कदाचिन्नेति, मरुदेवी-भरतप्रभृतीनामिति ॥

भा०—लेश्याः । पुलाकस्योत्तरास्तिस्त्रो लेश्या भवन्ति । चकुश-प्रतिसेवना-
कुशीलयोः सर्वाः पण्डपि । कपायकुशीलस्य परिहारविशुद्धेस्तिस्त्र उत्तराः । सूक्ष्म-

१ छाया—

प्रतिसेवनाकुशीलो यथा पुलाकः ।

२ ‘कुशीले जहा पुलाए’ इति भगवत्या (श० २५, उ० ६, सू० ७५५) ।

३ सन्तुल्यतां यदुक्तं भगवत्यां (सू० ७५६) ।

४ छाया—

पुलाको भदन्त । किं तीर्थं भवेत् अतीर्थं वा भवेत् ? गौतम । तीर्थं भवेत्, नो अतीर्थं । एवं चकुशप्रतिसेवना-
कुशीला अपि । कपायकुशीलः तीर्थं वा भवेत् अतीर्थं वा भवेत् । एवं निर्ग्रन्थस्नातकौ अपि ।

३७

उत्तरगुणपडिसेवणं च । मूलगुणे पडितेऽस्मान्ने पञ्चदं महन्नापार्णं अण्णपरं पडिसेवे उत्तरगुणे पडिसेवमाणे दसविहस्स पचक्खाणस्स अण्णपरं पडिसेवेज्जा ॥ ”

भा०—यकुशो विविधः—उपकरणयकुशः शरीरयकुशश्च । तत्रोपकरण-
यकुशस्य विविधम्
णामिष्यक्तचित्तो विविधविधित्रमहाभनोपकरणपरिमहयुक्तो
महविशेषोपकरणाकाङ्क्षायुक्तो नित्यं तत्प्रतिसंस्कारसेवी
निधुरूपकरणयकुशो भवति ॥

टी०—यकुशो विधा-उपकरण-शरीरभेदान् । तत्र-तयोपकरणयकुश उपकरणे-
वत्त-पात्रादौ अभिष्यक्तचित्तः-प्रतिपदग्रेहः समुपजाततोः । यत्र विविधं देयमेदेन
पौण्ड्रवर्धनककासाकुलकादि । पात्रमपि पुरिष्ठांगवधारप्रतिग्रहकादिविचित्रं रक्तपीतबिन्दु-
सितपट्टकादिप्रचितं महाभनं-महामूल्यम् । एवमादिना उपकरणपरिमहं युक्तो ममेदं
स्वं अहमस्य स्वामीत्युपजातमूर्च्छः पर्याप्तोपकरणोऽपि भूयो बहुविशेषोपकरणाकाङ्क्षा-
युक्तः महविशेषो यत्र मृदु-रुद-श्लक्ष्ण-धन-निचित-रुचिरवर्णादि तादृश्युपकरणे लब्धव्यं जात-
काङ्क्षो-जाताभिलाषः । सर्वदा च तस्योपकरणस्य प्रतिसंस्कारं प्रक्षालनदशावन्धपटिकासं-
वेष्टनादिकं सेवमानस्तच्छील उपकरणयकुशः ॥

भा०—शरीराभिष्यक्तचित्तो विभूयार्थं तत्प्रतिसंस्कारसेवी शरीरयकुशः ।
प्रतिसेवनाकुशीलो मूलगुणानविराधयन् उत्तरगुणेषु काञ्चिद् विराधनां प्रति-
सेवते । कपायकुशील-निर्ग्रन्थ-स्नातकानां प्रतिसेवना नास्ति ॥

टी०—शरीरयकुशस्तु शरीराभिष्यक्तेत्यादि । तस्य-शरीरस्याभ्यञ्जनोद्भर्तनस्नानादिकं
प्रतिसंस्कारं सेवमानस्तच्छील एव भवति । एष चोत्तरगुणब्रंशकारी, न तु मूलगुणान्
विराधयति । यथोक्तमागमे—“ वंउसे पुच्छा । गोयमा ! नो मूलगुणपडिसेवी होज्जा उत्तरगु-
णपडिसेवी होज्जा । उत्तरगुणे पडिसेवमाणे दसविहस्स पचक्खाणस्स अण्णपरं पडिसेवेज्जा ” ।

सेवकः किं मूलगुणप्रतिसेवक उत्तरगुणप्रतिसेवकः ? मूलगुणप्रतिसेवकः उत्तरगुणप्रतिसेवकश्च । मूलगुणान् प्रतिसेवमानो
पधानां महाव्रतानां अन्यतरं प्रतिसेवेत् उत्तरगुणान् प्रतिसेवमानो दशविधस्य प्रत्याख्यानस्य अन्यतरं प्रतिसेवेत् ।

१ ‘काङ्क्षारक’ इति ग-पाठः ।

२ छाया—

यकुशे पृच्छा । गौतम ! नो मूलगुणप्रतिसेवी भवेत्, उत्तरगुणप्रतिसेवी भवेत् । उत्तरगुणान् प्रतिसेवमानो
दशविधस्य प्रत्याख्यानस्यान्यतरं प्रतिसेवेत् ।

३ ‘सेवण’ इति भगवत्यां (श० २५, उ० ६, सू० ७५५) ।

प्रतिसेवनाकुशीलो मूलगुणान् प्राणातिपातनिवृत्त्यादीनविराधयन्-अखण्डयत्नोत्तरगुणेपु
दशसु काञ्चिद् विराधनां न सर्वा कदाचिदेव प्रतिसेवत इति ।
आगमे मान्यताभेदः
अत्राप्यागमोऽन्यथाऽतिदेशकारी-“पण्डिसेवणाकुशीलो जहा पुलागो” ।
कपायकुशीलस्य निर्ग्रन्थस्नातकयोश्च नास्त्येव प्रतिसेवनेति ॥

भा०—तीर्थम् । सर्वे सर्वेषां तीर्थकराणां तीर्थेषु भवन्ति ।
मतान्तरम्
एके त्वाचार्या मन्यन्ते-पुलाक-बकुश-प्रतिसेवनाकुशीलास्तीर्थे
नित्यं भवन्ति, शेषास्तीर्थे वाऽतीर्थे वा ॥

टी०—तरन्त्यनेनेति तीर्थं-प्रवचनं प्रथमगणधरो वा । तत्र किं कस्यचिदेव तीर्थकृत-
स्तीर्थेषु पुलाकादयो भवन्त्युत सर्वेषामेव तीर्थकराणामित्याह-सर्वे सर्वेषामित्यादि । सर्वे
पुलाकादयः सर्वेषां तीर्थकृतां तीर्थेषु भवन्ति । एके त्वाचार्या इत्यादि । पुलाको
बकुशः प्रतिसेवनाकुशीलश्च नित्यं तीर्थ एव । शेषाः कपायकुशील-निर्ग्रन्थ-स्नातकाः
तीर्थे भवन्ति । एते कदाचिदतीर्थेऽपि मरुदेवीप्रभृतयः श्रूयन्त इति ।
मतभेदः
इदमेव चादेशान्तरमाश्रित्यागममुपलभामहे-“पुलागे णं मंते ! किं तित्थे
होज्जा अतित्थे वा होज्जा ! गोयमा ! तित्थे होज्जा नो अतित्थे । एवं वउसपण्डिसेवणाकुशीला
वि कसायकुशीला तित्थे वा होज्जा अतित्थे वा होज्जा ! एवं निणंठसिणाया वि” ॥

भा०—लिङ्गम् । लिङ्गं द्विविधं-द्रव्यलिङ्गं भावलिङ्गं च । भावलिङ्गं प्रतीत्य
सर्वे पञ्च निर्ग्रन्था भावलिङ्गे भवन्ति, द्रव्यलिङ्गं प्रतीत्य भाज्याः ॥

टी०—लिङ्गं द्विविधमित्यादि । लिङ्गं-चिह्नं मुमुक्षोः । तच्च द्विधा-द्रव्य-भावभेदात् ।
तत्र द्रव्यलिङ्गं रजोहरण-मुखवस्त्रिकादि । भावलिङ्गं ज्ञान-दर्शन-चारित्र्याणि । भावलिङ्गं
प्रतीत्य-निसृत्य सर्वे पञ्चापि पुलाकादयो भावलिङ्गे भवन्त्येव । द्रव्यलिङ्गं प्रतीत्य
भाज्याः कदाचिद् रजोहरणादि भवति कदाचिन्नेति, मरुदेवी-भरतप्रभृतीनामिति ॥

भा०—लेख्याः । पुलाकस्योत्तरास्तिस्रो लेख्या भवन्ति । बकुश-प्रतिसेवना-
कुशीलयोः सर्वाः पञ्चपि । कपायकुशीलस्य परिहारविशुद्धेस्तिस्र उत्तराः । सूक्ष्म-

१ छाया—

प्रतिसेवनाकुशीलो यथा पुलाकः ।

२ ‘कुशीले जहा पुलाए’ इति भगवत्या (श० २५, उ० ६, सू० ७५५) ।

३ सन्तुल्यतां यदुक्तं भगवत्यां (सू० ७५६) ।

४ छाया—

पुलाको मदन्त । किं तीर्थे भवेत् अतीर्थे वा भवेत् ? गौतम । तीर्थे भवेत्, नो अतीर्थे । एवं बकुशप्रतिसेवना-
कुशीला अपि । कपायकुशीलः तीर्थे वा भवेत् अतीर्थे वा भवेत् । एवं निर्ग्रन्थस्नातकौ अपि ।

उत्तरगुणपडिसेवणं य । मूलगुणे पडिसेवमाणे पञ्चदं मद्व्यापारं अण्यपरं पडिसेवे उत्तरगुणे पडिसेवमाणे दसविहस्स पचाराणस्स अण्यपरं पडिसेवेज्जा ॥ ”

भा०—यकुशो द्विविधः—उपकरणयकुशः शरीरयकुशश्च । तत्रोपकरणाभिष्वक्तचित्तो द्विविधविनिग्रमहाभनापकरणपरिमह्युक्तो यकुशस्य द्विविध्यम् । बहुविशेषोपकरणाकाङ्क्षायुक्तो नित्यं तत्प्रतिसंस्कारसेवी निधुरूपकरणयकुशो भवति ॥

टी०—यकुशो द्विधा—उपकरण-शरीरभेदान् । तत्र-तयोपकरणयकुश उपकरणे-यत्न-पात्रादौ अभिष्वक्तचित्तः—प्रतिबद्धलोकः समुपजाततोनः । वस्त्रं विविधं देवमेदेन पौण्ड्रवर्धनककासाकुलकादि । पात्रमपि पुरिकाङ्गव्यधारकप्रतिप्रदकादिविविधं रक्तपीतबिन्दु-सितपट्टकादिप्रचितं महाधनं-महामूल्यम् । एवमादिना उपकरणपरिमह्येण युक्तो ममेदं स्वं अहमस्य स्वामीत्युपजातमूर्च्छः पर्याप्तोपकरणोऽपि भूयो बहुविशेषोपकरणकाङ्क्षा-युक्तः बहुविशेषो यत्र मृदु-दृढ-श्लक्ष्ण-घन-निचित-रुचिरवर्णादि तादृश्युपकरणे लब्धये जात-काङ्क्षो-जातामिलापः । सर्वदा च तस्योपकरणस्य प्रतिसंस्कारं प्रक्षालनदशाबन्धपटिकासं-वेष्टनादिकं सेवमानस्तच्छील उपकरणयकुशः ॥

भा०—शरीराभिष्वक्तचित्तो विभूयार्थं तत्प्रतिसंस्कारसेवी शरीरयकुशः । प्रतिसेवनाकुशीलो मूलगुणानविराधयन् उत्तरगुणेषु काञ्चिद् विराधनां प्रति-सेवते । कपायकुशील-निर्ग्रन्थ-स्नातकानां प्रतिसेवना नास्ति ॥

टी०—शरीरयकुशस्तु शरीराभिष्वक्तेत्यादि । तस्य-शरीरस्याभ्यञ्जनोद्दत्तनस्नानादिकं प्रतिसंस्कारं सेवमानस्तच्छील एव भवति । एष चोत्तरगुणग्रंथकारी, न तु मूलगुणान् विराधयति । यथोक्तमागमे—“ वृत्तं पुच्छ । गोयमा ! नो मूलगुणपडिसेवी होज्जा उत्तरगुणपडिसेवी होज्जा । उत्तरगुणे पडिसेवमाणे दसविहस्स पचक्खणस्स अण्यपरं पडिसेवेज्जा ” ।

सेवकः किं मूलगुणप्रतिसेवक उत्तरगुणप्रतिसेवकः ? मूलगुणप्रतिसेवकः उत्तरगुणप्रतिसेवकश्च । मूलगुणान् प्रतिसेवमानो पचानां महामतानां अन्यतरं प्रतिसेवेत् उत्तरगुणान् प्रतिसेवमानो दशविधस्य प्रत्याख्यानस्य अन्यतरं प्रतिसेवेत् ।

१ ‘काञ्चधारक’ इति ग-पाठः ।

२ छाया—

यकुशे पृच्छ । गौतम ! नो मूलगुणप्रतिसेवी भवेत्, उत्तरगुणप्रतिसेवी भवेत् । उत्तरगुणान् प्रतिसेवमानो दशविधस्य प्रत्याख्यानस्यान्यतरं प्रतिसेवेत् ।

३ ‘सेवप’ इति भगवत्यां (ध० २५, उ० ६, सू० ७५५) ।

प्रतिसेवनाकुशीलो मूलगुणान् प्राणातिपातनिवृत्त्यादीनविराधयन्-अखण्डयन्तुत्तरगुणेषु
दशसु काश्चिद् विराधनां न सर्वा कदाचिदेव प्रतिसेवत इति ।
आगमे मान्यताभेदः
अत्राप्यागमोऽन्यथाऽतिदेशकारी-“पंडिसेवणाकुशीलो जहा पुलागो” ।
कपायकुशीलस्य निर्ग्रन्थस्नातकयोश्च नास्त्येव प्रतिसेवनेति ॥

भा०-तीर्थम् । सर्वे सर्वेषां तीर्थकराणां तीर्थेषु भवन्ति ।
मतान्तरम् एके त्वाचार्या मन्यन्ते-पुलाक-बकुश-प्रतिसेवनाकुशीलास्तीर्थे

नित्यं भवन्ति, शेषास्तीर्थे वाऽस्तीर्थे वा ॥

टी०-तरन्त्यनेनेति तीर्थे-प्रवचनं प्रथमगणधरो वा । तत्र किं कस्यचिदेव तीर्थकृत-
स्तीर्थेषु पुलाकादयो भवन्त्युत सर्वेषामेव तीर्थकराणामित्याह-सर्वे सर्वेषामित्यादि । सर्वे
पुलाकादयः सर्वेषां तीर्थकृतां तीर्थेषु भवन्ति । एके त्वाचार्या इत्यादि । पुलाको
बकुशः प्रतिसेवनाकुशीलश्च नित्यं तीर्थे एव । शेषाः कपायकुशील-निर्ग्रन्थ-स्नातकाः
तीर्थे भवन्ति । एते कदाचिदतीर्थेऽपि मरुदेवीप्रभृतयः श्रूयन्त इति ।
मतभेदः इदमेव चादेशान्तरमाश्रित्यागममुपलभामहे-“पुलागे णं भंते ! किं तित्थे
होज्जा अतित्थे वा होज्जा ? गोयमा ! तित्थे होज्जा नो अतित्थे । एवं वडसपडिसेवणाकुशीला
वि कसायकुशीला तित्थे वा होज्जा अतित्थे वा होज्जा ? एवं नियंठसिणाया वि” ॥

भा०-लिङ्गम् । लिङ्गं द्विविधं-द्रव्यलिङ्गं भावलङ्गं च । भावलङ्गं प्रतीत्य
सर्वे पञ्च निर्ग्रन्था भावलङ्गे भवन्ति, द्रव्यलिङ्गं प्रतीत्य भाज्याः ॥

टी०-लिङ्गं द्विविधमित्यादि । लिङ्गं-चिह्नं मुमुक्षोः । तच्च द्विधा-द्रव्य-भावभेदात् ।
तत्र द्रव्यलिङ्गं रजोहरण-मुखवस्त्रिकादि । भावलङ्गं ज्ञान-दर्शन-चारित्र्याणि । भावलङ्गं
प्रतीत्य-निसृत्य सर्वे पञ्चापि पुलाकादयो भावलङ्गे भवन्त्येव । द्रव्यलिङ्गं प्रतीत्य
भाज्याः कदाचिद् रजोहरणादि भवति कदाचिन्नेति, मरुदेवी-भरतप्रभृतीनामिति ॥

भा०-लेइयाः । पुलाकस्योत्तरास्तिस्रो लेइया भवन्ति । बकुश-प्रतिसेवना-
कुशीलयोः सर्वाः षडपि । कपायकुशीलस्य परिहारविशुद्धेस्तिस्र उत्तराः । सूक्ष्म-

१ छाया-

प्रतिसेवनाकुशीलो यथा पुलाकः ।

२ 'कुशीले जहा पुलाए' इति भगवत्या (श्र० २५, उ० ६, सू० ७५५) ।

३ सन्तुल्यतां यदुक्तं भगवत्या (सू० ७५८) ।

४ छाया-

पुलाको भदन्त । किं तीर्थं भवेत् अतीर्थं वा भवेत् ? गौतम । तीर्थं भवेत्, नो अतीर्थं । एवं बकुशप्रतिसेवना-
कुशीला अपि । कपायकुशीलः तीर्थे वा भवेत् अतीर्थे वा भवेत् । एवं निर्ग्रन्थस्नातकौ अपि ।

उत्तरगुणपडिसेवणं य । मूलगुणे पडितोत्तमापे पंचदं महत्पात्रं अण्णयरं पडिसेवे उत्तरगुणे पडिसेवमाणे दसविहस्स पक्खसाणस्स अण्णयरं पडिसेवेज्जा ॥ ”

भा०—पकुशो विविधः—उपकरणपकुशः शरीरपकुशश्च । तत्रोपकरण-
पकुशस्य विविध्यम्
णाभिष्वक्तचित्तो विविधविनिश्रमहाभनापकरणपरिमहयुक्तो
यद्विशेषोपकरणाकाङ्क्षायुक्तो नित्यं तत्प्रतिसंस्कारसेवी
भिधुरूपकरणपकुशो भवति ॥

टी०—पकुशो द्विधा—उपकरण-शरीरमेवान् । तत्र—तयोपकरणपकुश उपकरणे-
यत्न-पात्रादौ अभिष्वक्तचित्तः—प्रतिपदस्येहः समुपजाततोनः । वक्त्रं विविधं वंशमेदेन
पौण्ड्रवर्धनरुक्तासाकुलकादि । पात्रमपि पुरिकांगन्यपात्रप्रतिग्रहकादिविचित्रं रत्नर्पितविन्दु-
सितपट्टकादिप्रचितं महाधनं—महामूल्यम् । एवमादिना उपकरणपरिमहेण युक्तो ममेदं
स्वं अहमस्य स्वामीत्युपजातमूर्च्छः पर्याप्तोपकरणोऽपि भूयो बहुविशेषोपकरणकाङ्क्षा-
युक्तः बहुविशेषो यत्र मृदु-दृढ-क्षुब्ध-धन-निचित-रुचिरवर्णादि तादृश्युपकरणे लब्धये जात-
काङ्क्षो—जातामिलापः । सर्वदा च तस्योपकरणस्य प्रतिसंस्कारं प्रक्षालनदशावन्धपटिकासं-
वेष्टनादिकं सेवमानस्तच्छील उपकरणपकुशः ॥

भा०—शरीराभिष्वक्तचित्तो विभूयार्थं तत्प्रतिसंस्कारसेवी शरीरपकुशः ।
प्रतिसेवनाकुशीलो मूलगुणानविराधयन् उत्तरगुणेषु काञ्चिद् विराधनां प्रति-
सेवते । कपायकुशील—निर्ग्रन्थ-त्वातकानां प्रतिसेवना नास्ति ॥

टी०—शरीरपकुशस्तु शरीराभिष्वक्तेत्यादि । तस्य शरीरस्याभ्यञ्जनोद्वर्तनस्नानादिकं
प्रतिसंस्कारं सेवमानस्तच्छील एव भवति । एष चोत्तरगुणभ्रंशकारी, न तु मूलगुणान्
विराधयति । यथोक्तमागमे—“ वंउसे पुच्छा । गोयमा ! नो मूलगुणपडिसेवी होज्जा उत्तरगु-
णपडिसेवी होज्जा । उत्तरगुणे पडिसेवमाणे दसविहस्स पक्खसाणस्स अण्णयरं पडिसेवेज्जा ॥ ”

सेवकः किं मूलगुणप्रतिसेवक उत्तरगुणप्रतिसेवकः ? मूलगुणप्रतिसेवकः उत्तरगुणप्रतिसेवकश्च । मूलगुणान् प्रतिसेवमानो
पद्मानां महामतानां अन्यतरं प्रतिसेवेत उत्तरगुणान् प्रतिसेवमानो दशविधस्य प्रत्याख्यानस्य अन्यतरं प्रतिसेवेत ।

१ ‘काङ्गधारक’ इति ग-पाठः ।

२ छाया—

पकुशे पृच्छा । गौतम ! नो मूलगुणप्रतिसेवी भवेत्, उत्तरगुणप्रतिसेवी भवेत् । उत्तरगुणान् प्रतिसेवमानो
दशविधस्य प्रत्याख्यानस्यान्यतरं प्रतिसेवेत ।

३ ‘सेवण’ इति भगवत्यां (श० २५, उ० ६, सू० ७५५) ।

टी०—असंख्येयानीत्यादि । स्थानमित्यध्यवसायस्थानं परिणामस्थानं संयम-
स्थानमिति । — — — — —
शोधयोऽवश्यम्भाविन्यः । क्षीण-
व्येयानि संयमस्थानानि भवन्ति ।

“संजमहाणं भवति” ।

१ ॥ —आर्या

॥ २ ॥ — ”

॥ — ”

अणंतगुणियं पदमं संजमहाणं
परिणामविसुद्धिनिमित्तेणाधि-
संजमहाणपरिणामो विसुद्धतरो
। एतेण चैव कमेण वीया-

स्थानं भवति ।

। नं देशितं समये ॥

एतेन कारणेन सर्वाङ्गाः । अथप्रदेशैरनन्तगुणितं प्रथमं संयमस्थानं पर्यायवर्गेण भवति । तत एतत्
चैव प्रथमं संयमस्थानं एतत्प्रमाणपरिणामविसुद्धिनिमित्तेन अधिकतरं भवति । ततः प्रथमं संयमस्थानपरिणामविसुद्धे-
द्वितीयं संयमस्थानपरिणामो विसुद्धतर इति कृत्वा प्रथमसंयमस्थानाद् द्वितीयं संयमस्थानमनन्तभागमभ्यधिकम् ।
एतेन चैव कमेण द्वितीयाद् तृतीयमनन्तभागमभ्यधिकं यावत् चरममनन्तभागमभ्यधिकम् ।

सम्परापस्य निर्ग्रन्थ-स्नातकयोश्च शुद्धेय केचला भवति । अयोगः शैलेशीप्रति-
पत्तोऽलेद्यो भवति ॥

टी०—लेद्याः पूर्वाक्तनिर्गन्ताः । उचराः पारमर्कमप्रामाण्यात् गुलाकस्य त्रैवी-
पद्म-शुलनामानस्तिष्ठो भवन्ति । चकुश-प्रतिसेवनाकुशीलयोः सर्वाः । किन्त्यः ?
सर्वाः पञ्चपीत्याह । परिहारपिशुद्विसंयमप्राप्तस्य कषायकुशीलस्य एता एव तिष्ठः ।
सूक्ष्मसम्परापसंयमप्राप्तस्य कषायकुशीलस्य तथा निर्ग्रन्थस्य तयोगप्रातकस्य च त्रयाणा-
मप्येषां शुद्धेय, केचला-अन्यलेद्यानिरपेक्षेति । शैलेशीप्रतिपत्तस्तत्त्वयोगकेचली नियमेन-
लेद्य एव भवति ॥

भा०—उपपातः । गुलाकस्योत्कृष्टस्थितिषु देवेषु सहस्रारं । चकुश-प्रति-
सेवनाकुशीलयोर्विंशतिसागरोपमस्थितिप्यारणा-अच्युतकल्पयोः । कषायकु-
शीलनिर्ग्रन्थयोस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिषु देवेषु सर्वार्थसिद्धे । सर्वेषामपि
जघन्या पत्योपमपृथक्त्वस्थितिषु सौधर्मे । स्नातकस्य निर्वाणमिति ॥

टी०—उपपात इति उपपत्तिः—जन्मान्तरप्राप्तिः, पूर्वजन्मपरित्यागेन स्थानान्तरप्राप्ति-
रित्यर्थः । सहस्रारेऽष्टादशसागरोपमा स्थितिर्लुहृष्टा । तत्र गुलाकस्योत्पत्तिर्जन्ममरणोत्तर-
कालम् । चकुश-प्रतिसेवनाकुशीलयोः अच्युते द्वाविंशतिसागरोपमस्थितिपूत्यतिः ।
कषायकुशील-निर्ग्रन्थयोः सर्वार्थसिद्धविमाने त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिपूत्यतिः । सर्वेषां
गुलाकादीनां शमितकषायाणां प्रथमकल्पे जघन्येन द्विप्रभृत्या नवभ्यः पृथक्त्वपरिभाषात्
स्थितिकेषु देवपूत्यतिः । स्नातकस्य निर्वाणस्थानप्राप्तिरेवेति स्थानद्वारमधुना चिन्त्यते—

भा०—स्थानम् असङ्ख्येयानि संप्रमस्थानानि कषायनिमित्तानि भवन्ति ।
तत्र सर्वजघन्यानि लब्धिस्थानानि गुलाक-कषायकुशीलयोः । तौ युगपदसङ्ख्ये-
यानि स्थानानि गच्छतः । ततः गुलाको व्युच्छिद्यते । कषायकुशी-
लस्तु असङ्ख्येयानि स्थानान्येकको गच्छति । ततः कषायकुशी-
ल-प्रतिसेवनाकुशील-चकुशा युगपदसङ्ख्येयानि संप्रमस्था-
नानि गच्छन्ति । ततो चकुशो व्युच्छिद्यते । ततोऽसङ्ख्येयानि स्थानानि गत्वा
प्रतिसेवनाकुशीलो व्युच्छिद्यते । ततोऽसङ्ख्येयानि स्थानानि गत्वा कषायकु-
शीलो व्युच्छिद्यते । अत ऊर्ध्वमेकषायस्थानानि निर्ग्रन्थः प्रतिपद्यते । सोऽप्यस-
ङ्ख्येयानि स्थानानि गत्वा व्युच्छिद्यते । अत ऊर्ध्वमेकमेव स्थानं गत्वा निर्ग्रन्थ-
स्नातको निर्वाणं प्राप्नोति । एषां संप्रमलब्धिरनन्तानन्तगुणा भवतीति ॥ ४९ ॥

१ 'निर्ग्रन्थकुशीलस्य' इति ग-याठः । २ 'स्थित्युत्पत्तिः' इति च-याठः । ३ 'कषायानां' इति ग-याठः ।
४ 'ऊर्ध्वमेव' इति ग-याठः । ५ 'पृथक्' इति ग-याठः ।

सम्परायस्य निर्ग्रन्थ-स्नातकयोश्च शुल्लेय केयला भवति । अयोगः शैलेशीप्रति-
पन्नोऽलेक्ष्यो भवति ॥

टी०—लेक्ष्याः पूर्वोक्तनिर्गन्ताः । उत्तराः पारमार्थिकनप्रामाण्यात् पुलाकस्य तेजनी-
पद्म-शुल्लनामानस्तिष्ठो भवन्ति । यकुशा-प्रतिसेवनाकुशीलयोः सर्वाः । चिन्त्यः ।
सर्वाः पउपीत्याह । परिहारविशुद्धिसंगमप्राप्तस्य कषायकुशीलस्य एता एव तिष्ठः ।
सूक्ष्मसम्परायसंयमप्राप्तस्य कषायकुशीलस्य तथा निर्ग्रन्थस्य योगप्राप्तकस्य च त्रयाणा-
मप्येषां शुल्लेय, केयला-अन्यलेस्यानिरपेक्षेति । शैलेशीप्रतिपन्नस्त्वयोगकैवर्दी नियमेना-
लेक्ष्य एव भवति ॥

भा०—उपपातः । पुलाकस्योत्कृष्टस्थितिषु देवेषु सहस्रारे । यकुशा-प्रति-
सेवनाकुशीलयोर्व्यापिशतिसागरोपमस्थितिप्वारणा-अच्युतकल्पयोः । कषायकु-
शीलनिर्ग्रन्थपोखरयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिषु देवेषु सर्वार्थसिद्धे । सर्वेषामपि
जघन्या पत्न्योपमपृथक्त्वस्थितिषु सौधमं । स्नातकस्य निर्वाणमिति ॥

टी०—उपपात इति उपपत्तिः—जन्मान्तरप्राप्तिः, पूर्वजन्मपरित्यागेन स्थानान्तरप्राप्ति-
रित्यर्थः । सहस्रारेऽष्टादशसागरोपमा स्थितिः कृष्टा । तत्र पुलाकस्योत्पत्तिर्जन्ममरणोत्तर-
कालम् । यकुशा-प्रतिसेवनाकुशीलयोः अच्युते व्यापिशतिसागरोपमस्थितिपूतयः ।
कषायकुशील-निर्ग्रन्थयोः सर्वार्थसिद्धयिमाने त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिपूतयः । सर्वेषां
पुलाकादीनां शमितकषायाणां प्रथमकल्पे जघन्येन द्विप्रभृत्या नवभ्यः पृथक्त्वपरिभाषा
स्थितिकेषु देवेषूपत्ययः । स्नातकस्य निर्वाणस्थानप्राप्तिरिवेति स्थानद्वारमधुना चिन्त्यते—

भा०—स्थानम् असङ्ख्येयानि संयमस्थानानि कषायनिमित्तानि भवन्ति ।
तत्र सर्वजघन्यानि लब्धिस्थानानि पुलाक-कषायकुशीलयोः । तौ युगपदसङ्ख्ये-
यानि स्थानानि गच्छतः । ततः पुलाको व्युच्छिद्यते । कषायकुशी-
लस्तु असङ्ख्येयानि स्थानान्येकको गच्छति । ततः कषायकुशी-
ल-प्रतिसेवनाकुशील-यकुशा युगपदसङ्ख्येयानि संयमस्था-
नानि गच्छन्ति । ततो यकुशो व्युच्छिद्यते । ततोऽसङ्ख्येयानि स्थानानि गत्वा
प्रतिसेवनाकुशीलो व्युच्छिद्यते । ततोऽसङ्ख्येयानि स्थानानि गत्वा कषायकु-
शीलो व्युच्छिद्यते । अत ऊर्ध्वमेककषायस्थानानि निर्ग्रन्थः प्रतिपद्यते । सोऽप्यस-
ङ्ख्येयानि स्थानानि गत्वा व्युच्छिद्यते । अत ऊर्ध्वमेकमेव स्थानं गत्वा निर्ग्रन्थ-
स्नातको निर्वाणं प्राप्नोति । एषां संयमलब्धिरनन्तानन्तगुणा भवतीति ॥ ४९ ॥

१ 'निर्ग्रन्थकुशीलस्य' इति ग-पाठः । २ 'स्थित्युत्पत्तिः' इति च-पाठः । ३ 'कषायानां' इति ग-पाठः ।
४ 'ऊर्ध्वमेव' इति ग-पाठः । ५ 'एतेषां' इति ग-पाठः ।

श्रीपरमगुरुभ्यो नमः ।

दशमोऽध्यायः १०

~*~*~

टी०—निर्दिष्टे संवर-निर्जरे “आस्रवनिरोधः संवरः” (अ० ९, सू० १), “तपसा
निर्जरा च” (अ० ९, सू० ३) इति । सम्प्रति तत्फलं मोक्षः तं वक्ष्यामः ।

उपक्रमः

स च केवलज्ञानोत्पत्तिमन्तरेण न जातुचिदभूद् भवति भविष्यति । अतः
केवलोत्पत्तिमेव तावद् वक्ष्यामः—

सूत्रम्—मोहक्षयात् ज्ञानदर्शनावरणान्तरायक्षयाच्च
केवलम् ॥ १०-१ ॥

टी०—अथवा तपसा निर्जरातश्च कर्मणां केवलज्ञानमुत्पद्यते । तत् केसां कर्मणां निर्ज-
रातः केन वा क्रमेण निर्जरणे सति केवलज्ञानमाधिर्भवतीति ? । तानि कर्माणि क्रमं चानेन
सूत्रेण दर्शयति—मोहक्षयात् ज्ञानदर्शनावरणान्तरायक्षयाच्च केवलम् ॥

भा०—मोहनीये क्षीणे ज्ञानदर्शनावरणान्तरायेषु क्षीणेषु च केवलज्ञान-
दर्शनमुत्पद्यते । आसां चतसृणां प्रकृतीनां क्षयः केवलस्य हेतुरिति । तत्क्षया-
दुत्पद्यते इति ।

टी०—मोहानामोहोऽष्टाविंशतिभेदः पूर्वोक्तः (पृ० १४२) । तस्य क्षयो—निरवशेषतः
परिशाटनमात्मप्रदेशेभ्यः । क्षीणे च सकलभेदमोहनीये ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायेषु
च पञ्च-चतुः-पञ्चभेदेषु युगपत् क्षीणेषु-निरवशेषीकृतेषु केवलज्ञानं दर्शनमाधिर्भवति—
समस्तद्रव्यपर्यायपरिच्छेदिघातिकर्मविगमादुत्पद्यते । यथोक्तम्—

“तस्य हि तस्मिन् समये, केवलमुत्पद्यते गततमस्कम् ।

ज्ञानं च दर्शनं चावरणद्वयसङ्क्षयाच्छुद्धम् ॥ १ ॥—आर्या

चित्रं चित्रपटनिभं, त्रिकालसहितं ततः स लोकमिमम् ।

पश्यति युगपत् सर्वं, सालोकं सर्वभावज्ञाः ॥ २ ॥”

आसामिति सूत्रनिर्दिष्टानां कियतीनाम् ? चतसृणां कर्मप्रकृतीनां-कर्मस्वभावानां
मोहनं आच्छादनं विघ्नकारित्वं चेति स्वभावाः । क्षयो—निःशेषतादः । केवलस्य ज्ञानस्य
दर्शनस्य च । हेतुः कारणं निमित्तमिति पर्यायाः । फलसाधनयोग्यः पदार्थो हेतुरिति भाषितः ।

ओ वतिथं अण्वंभागमन्महिषं जाय परिमं अजन्तभागमन्महिषं ” । एवं संयमस्यानारुह्यता ।
 “एतेसिं चैव जहा भणितानां संयमदानानां अतंसिञ्जानां समुदयेन तं निष्पज्जद् न कण्डकं सि
 पा अंतरकण्डकं ति वा भणइ । एतेमि कण्डके कतिपादां संयमदानां ? असंखिजाइ अतंसि-
 ज्जाहिं उस्सप्पिणीहिं कालओ अवहारंति, रोणओ अंगुलस्य अतंसिजाइ भागेन ॥

सम्प्रति भाष्यभाषना क्रियते । पुलाकादिस्थाननिरूपणद्वारेण निदर्शनमात्रमिदं भाष्य-
 भावनार्थमुपन्यस्तं पुलाकस्य कपायकुशीलस्य सर्वजघन्यानि स्थानान्यपः । ततस्तौ युगप-
 दसङ्ख्येयानि स्थानानि गच्छतः, तुल्याध्ययमानत्वात् । ततः पुलाको व्युच्छिद्यते,
 हीनपरिणामत्वात् । व्युच्छिद्ये पुलाके कपायकुशीलस्यैव एतासङ्ख्येयानि स्थानानि
 गच्छति, वर्धमानपरिणामत्वात् । ततः कपायकुशील-प्रतिसेयनाकुशील-बहुशा युग-
 पदसङ्ख्येयानि स्थानानि प्राप्नुवन्ति । ततश्च बहुशो व्युच्छिद्यते । ततोऽप्यस-
 ङ्ख्येयानि स्थानानि गत्या प्रतिसेयनाकुशीलो व्युच्छिद्यते । ततोऽप्यसङ्ख्येयानि
 स्थानानि गत्या कपायकुशीलो व्युच्छिद्यते । एवमेतानि स्थानानि द्रष्टव्यानि । अत
 ऊर्ध्वमिति कपायकुशीलव्युच्छेदनादुपरि अकपायस्थानानि निर्ग्रन्थः प्रतिपद्यते । सोऽ-
 प्यसङ्ख्यातानि गत्या व्युच्छिद्यते । अत ऊर्ध्वं-निर्ग्रन्थस्थानादुपरि गत्वा निर्ग्रन्थः
 क्षपितसकलकमांशः स्नातकौ निर्वाणमेवाप्नोति । एषां च पुलाकादीनां संयमलब्धिः
 संयमस्थानप्राप्तिरुत्तरोत्तरस्यानन्तानन्तगुणा भवतीति भावितमेवेति ॥ ४९ ॥

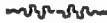
इति श्रीतत्त्वार्थाधिगमेऽर्हत्प्रवचनसंग्रहे भाष्यानुसारिण्यां तत्त्वार्थटीकायां
 संवरस्वरूपनिरूपको नाम नवमोऽध्यायः समाप्तः ॥ ९ ॥

१ एतेषु चैव यथा भणितानां संयमस्थानानाम् असङ्ख्येयानां समुदयेन यत् निष्पद्यते तत् कण्डकमिति वा
 अन्तरकण्डकमिति वा भणति । एकस्मिन् कण्डके कतिपयानि संयमस्थानानि ? असङ्ख्येयानि असङ्ख्यातानि रूपाणिभिः
 कालतोऽवहारन्ति, क्षेत्रतोऽङ्गुलस्य असङ्ख्यातानि भागेन ।

श्रीपरमगुरुभ्यो नमः ।

दशमोऽध्यायः १०

टी०—निर्दिष्टे संवर-निर्जरे “आस्रवनिरोधः संवरः” (अ० ९, सू० १), “तपसा
निर्जरा च” (अ० ९, सू० ३) इति । सम्प्रति तत्फलं मोक्षः तं वक्ष्यामः ।

उपक्रमः

स च केवलज्ञानोत्पत्तिमन्तरेण न जातुचिदभूद् भवति भविष्यति । अतः
केवलोत्पत्तिमेव तावद् वक्ष्यामः—

सूत्रम्—मोहक्षयात् ज्ञानदर्शनावरणान्तरायक्षयाच्च
केवलम् ॥ १०-१ ॥

टी०—अथवा तपसा निर्जरातश्च कर्मणां केवलज्ञानमुत्पद्यते । तत् केयां कर्मणां निर्ज-
रातः केन वा-क्रमेण निर्जरेण सति केवलज्ञानमाविर्भवतीति ? । तानि कर्माणि क्रमं चानेन
सूत्रेण दर्शयति—मोहक्षयात् ज्ञानदर्शनावरणान्तरायक्षयाच्च केवलम् ॥

भा०—मोहनीये क्षीणे ज्ञानदर्शनावरणान्तरायेषु क्षीणेषु च केवलज्ञान-
दर्शनमुत्पद्यते । आसां चतसृणां प्रकृतीनां क्षयः केवलस्य हेतुरिति । तत्क्षया-
दुत्पद्यते इति ।

टी०—मोहान्मोहोऽष्टाविंशतिभेदः पूर्वोक्तः (पृ० १४२) । तस्य क्षयो—निरवशेषतः
परिशादनमात्मप्रदेशेभ्यः । क्षीणे च सकलभेदमोहनीये ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायेषु
च पञ्च-चतुः-पञ्चभेदेषु युगपत् क्षीणेषु—निरवशेषीकृतेषु केवलज्ञानं दर्शनमाविर्भवति—
समस्तद्रव्यपर्यायपरिच्छेदिघातिकर्मविगमादुत्पद्यते । यथोक्तम्—

“तस्य हि तस्मिन् समये, केवलमुत्पद्यते गततमस्कम् ।

ज्ञानं च दर्शनं चावरणद्वयसहक्षयाच्छुद्धम् ॥ १ ॥—आर्या

चित्रं चित्रपटनिर्भं, त्रिकालसहितं ततः स लोकमिमम् ।

पश्यति युगपत् सर्वं, सालोकं सर्वभावज्ञाः ॥ २ ॥”

आसामिति सूत्रनिर्दिष्टानां कियतीनाम् ? चतसृणां कर्मप्रकृतीनां—कर्मस्वभावानां
मोहनं आच्छादनं विभक्तारित्वं चेति स्वभावाः । क्षयो—निःशेषसादः । केवलस्य ज्ञानस्य
दर्शनस्य च । हेतुः कारणं निमित्तमिति पर्यायाः । फलसाधनयोग्यः पदार्थो हेतुरिति भाषितः ।

ओ ततिथं अण्वभागमन्महियं जाय परिमं अण्वभागमन्महियं ॥ एतं संयमस्थानानाम् ।
 "एतेसि चैव जहा भणितानां संयमज्ञानानां अण्विज्ञानं समुदयनं न निष्कृष्टं न कन्दमं नि
 पा अंतरकंडगं ति वा भणत् । एतमि कंडके केतिपाई संयमज्ञानां ? अण्विज्ञानां अण्वि-
 ज्ञाहिं उस्तपिणीहिं कालथो अवहारंति, येनथो अंगुलस्य अण्विज्ञानां भागेन ॥

सम्प्रति भाष्यभाषना क्रियते । पुलाकादिस्थाननिरूपणशारेण निर्द्वन्द्वमात्रमिदं भाष्य-
 भावनार्थमुपन्यस्तं पुलाकस्य कपायकुशीलस्य सर्वजघन्यानि स्थानान्यधः । ततस्तौ पुग-
 दसङ्ख्येयानि स्थानानि गच्छतः, तुल्याध्यासानत्वात् । ततः पुलाको व्युच्छिद्यते,
 हीनपरिणामत्वात् । व्युच्छिद्ये पुलाके कपायकुशीलस्यैव एतासङ्ख्येयानि स्थानानि
 गच्छति, वर्धमानपरिणामत्वात् । ततः कपायकुशील-प्रतिसेयनाकुशील-बहुशा पुग-
 पदसङ्ख्येयानि स्थानानि प्राप्नुवन्ति । ततश्च बहुशा व्युच्छिद्यते । ततोऽप्यस-
 ङ्ख्येयानि स्थानानि गत्वा प्रतिसेयनाकुशीलो व्युच्छिद्यते । ततोऽप्यसङ्ख्येयानि
 स्थानानि गत्वा कपायकुशीलो व्युच्छिद्यते । एवमेतानि स्थानानि द्रष्टव्यानि । अत
 ऊर्ध्वमिति कपायकुशीलव्युच्छेदनादुपरि अकपायस्थानानि निर्मन्यः प्रतिपद्यते । सोऽ-
 प्यसङ्ख्यातानि गत्वा व्युच्छिद्यते । अत ऊर्ध्व-निर्मन्यस्थानादुपरि गत्वा निर्मन्यः
 क्षपितसकलकमांशः स्नातको निर्वाणमेवामोति । एषां च पुलाकादीनां संयमलब्धिः
 संयमस्थानप्राप्तिरुत्तरोत्तरस्यानन्तानन्तगुणा भवतीति भावितमेवेति ॥ ४९ ॥

इति श्रीतत्त्वार्थाधिगमेऽर्हत्ववचनसंग्रहे भाष्यानुसारिण्यां तत्त्वार्थटीकायां
 संवरस्वरूपनिरूपको नाम नवमोऽध्यायः समाप्तः ॥ ९ ॥

१ एतेषु चैव यथा भणितानां संयमस्थानानाम् असङ्ख्येयानां समुदयेन यत् निष्पद्यते तत् कण्डकमिति वा
 अन्तरकण्डकमिति वा भणति । एकस्मिन् कण्डके कतिपयानि संयमस्थानानि ? असङ्ख्येयानि असङ्ख्यातानि कल्पार्थिणीभिः
 कालतोऽवहारन्ति, क्षेत्रतोऽङ्गुलस्य असङ्ख्यातानि भागेन ।

श्रीपरमगुरुभ्यो नमः ।

दशमोऽध्यायः १०

टी०—निर्दिष्टे संवर-निर्जरे “आस्रवनिरोधः संवरः” (अ० ९, सू० १), “तपसा
निर्जरा च” (अ० ९, सू० ३) इति । सम्यग्ति तत्फलं मोक्षः तं वक्ष्यामः ।
उपक्रमः
स च केवलज्ञानोत्पत्तिमन्तरेण न जातुचिदभूद् भवति भविष्यति । अतः
केवलोत्पत्तिमेव तावद् वक्ष्यामः—

**सूत्रम्—मोहक्षयात् ज्ञानदर्शनावरणान्तरायक्षयाच्च
केवलम् ॥ १०—१ ॥**

टी०—अथवा तपसा निर्जरातश्च कर्मणां केवलज्ञानमुत्पद्यते । तत् केषां कर्मणां निर्ज-
रातः केन वा-क्रमेण निर्जरणे सति केवलज्ञानमाविर्भवतीति ? तानि कर्माणि क्रमं चानेन
सूत्रेण दर्शयति—मोहक्षयात् ज्ञानदर्शनावरणान्तरायक्षयाच्च केवलम् ॥

भा०—मोहनीये क्षीणे ज्ञानदर्शनावरणान्तरायेषु क्षीणेषु च केवलज्ञान-
दर्शनमुत्पद्यते । आसां चतसृणां प्रकृतीनां क्षयः केवलस्य हेतुरिति । तत्क्षया-
दुत्पद्यते इति ।

टी०—मोहान्मोहोऽष्टाविंशतिभेदः पूर्वोक्तः (पृ० १४२) । तस्य क्षयो—निरवशेषतः
परिशाटनमात्मप्रदेशेभ्यः । क्षीणे च सकलभेदमोहनीये ज्ञानावरणदर्शनावरणान्तरायेषु
च पञ्च-चतुः-पञ्चभेदेषु युगपत् क्षीणेषु—निरवशेषीकृतेषु केवलज्ञानं दर्शनमाविर्भवति—
समस्तद्रव्यपर्यायपरिच्छेदिघातिकर्मविगमादुत्पद्यते । यथोक्तम्—

“तस्य हि तस्मिन् समये, केवलमुत्पद्यते गततमस्कम् ।
ज्ञानं च दर्शनं चावरणद्वयसङ्क्षयाच्छुद्धम् ॥ १ ॥—आर्या
चित्रं चित्रपटनिभं, त्रिकालसहितं ततः स लोकमिमम् ।
पश्यति युगपत् सर्वं, सालोकं सर्वभावज्ञाः ॥ २ ॥”

आसामिति सूत्रनिर्दिष्टानां कियतीनाम् ? चतसृणां कर्मप्रकृतीनां—कर्मस्वभावानां
मोहनं आच्छादनं विघ्नकारित्वं चेति स्वभावाः । क्षयो—निःशेषसादः । केवलस्य ज्ञानस्य
दर्शनस्य च । हेतुः कारणं निमित्तमिति पर्यायाः । फलसाधनयोग्यः पदार्थो हेतुरिति भाषितः ।

अभावोऽपि हि निमित्तं भाति यथा विपक्षे हेतुरनाशारेण गमकः । तत्त्वस्यावृत्त्यत इति, पातिर्कर्मध्यानात्पन इत्यर्थः । अत्राद्विगमनधुनो गुणो हेतुः । “विभाषा गुणैर्विभा” (पा० अ० २, पा० ३, सू० २५) इति ॥

भा०—हेतो पञ्चमीनिर्देशः । मोहक्षयादिति पृथक्करणं क्रमप्रसिद्धयर्थम् । यथा—गम्येत पूर्वं मोहनीयं कृत्स्नं क्षीयते । ततोऽन्तर्मुहूर्तं उपस्थचीतरागो भवति । ततोऽस्य ज्ञानदर्शनावरणान्तरायप्रकृतीनां तिसृणां युगपत् क्षयो भवति । ततः केवलमुत्पद्यत इति ॥ १ ॥

टी०—हेतो पञ्चमीनिर्देशः । मोहक्षयादिति । सांप्रभु कर्मवृत्तये स्वप्ने निराकरणो जीवस्वभावो ज्ञानदर्शनलक्षणः सदा चक्षुः । तस्य न सांप्रभुकर्मविगमो निमित्तं किरणमालिन इयातिवह्लाधपटलप्रच्छादितमण्डलस्य सदुन्निकिरणरूपास्य तदपगमे निराकरणसमस्तगमस्तिविस्तरणवद् विरूपाति ज्ञानं दर्शनं च । मोहक्षयादिति पृथक्करणं प्रसिद्धिश्चक्रमप्रसिद्धयर्थम् । क्रमप्रसिद्धिः यथाऽऽगमे तत् प्रादुर्भावोऽप्यत्र एव सर्वस्य सुमुद्योः । ततश्च मोहसागरमुत्तीर्यान्तर्मुहूर्तमात्रं निशाम्यति उपस्थचीतरागावस्थः । ततोऽस्य ज्ञानदर्शनावरणान्तरायधुनो युगपदेव भवति । तत्समनन्तरमेव च केवलज्ञानं केवलदर्शनं चोपजनमासादयति । यथोक्तमागमे—“वीसमिज्ज निपटो” इत्यादि “चरिमे नाणावरणं” इत्यादि ॥ १ ॥

भा०—अत्राह—उक्तं (पृ० २९३) मोहक्षयात् ज्ञानदर्शनावरणान्तरायक्षयाच्च केवलमिति । अथ मोहनीयादीनां क्षयः कथं भवतीति ? अत्रोच्यते—

टी०—अत्राह—उक्तमित्यादिनोत्तरसूत्रं सम्बध्नाति । मोहक्षयात् केवलज्ञानोत्पत्तिः । अथैषां मोहादीनां क्षयः कथं—केन प्रकारेण भवतीति ? । अयमभिप्रायः प्रसूयतः—यावदपि सकृदाययोगस्तावदपि कर्म सततं चक्ष्णाति कपाययोगप्रत्ययम् । तच्च प्रतिक्षणं वृंक्षन् कथं क्षयं करोतीति ? । अत्रोच्यत इत्याह—

कर्मपरिक्षये हेतु सूत्रम्—बन्धहेत्वभाव-निर्जराभ्याम् ॥ १०-२ ॥

टी०—आत्मप्रदेशानां कर्मपुद्गलानां चान्योन्यानुगतलक्षणः क्षीरोदकवद् बन्धः । तस्य हेतुर्मिथ्यादर्शनादिष्वविधः । तस्य हेतोरभावादपूर्वकर्मणो नास्ति । प्रथमवदस्य च निर्जरं निर्जरा—आत्मप्रदेशेभ्यः परित्यक्तं कर्मणः । बन्धहेत्वभावश्च निर्जरा च बन्धहेत्वभाव-निर्जरे ताभ्यां हेतुभ्यां कर्मपरिक्षयः ॥

१ ‘तथा विपक्षे’ इति ड-पाठः ।

२-३ छाया—

विश्रामयित्वा निर्ग्रन्थः चरमे ज्ञानावरणम् ।

४ ‘सन्तानं’ इति ग-पाठः । ५ ‘प्रदेशिनां’ इति ग-पाठः ।

भा०—मिथ्यादर्शनादयो बन्धहेतवोऽभिहिताः (पृ० १२१) । तेषामभिहितत्वावरणीयस्य कर्मणः क्षयादभावो भवति सम्यग्दर्शनादीनां चोत्पत्तिः । “तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्पाददर्शनं” (अ० १, सू० २), “तन्निर्गमादधिगमाद् वा” (अ० १, सू० ३) इत्युक्तम् ॥

टी०—मिथ्यादर्शनादय इत्यादि भाष्यम् । प्रागभिहिता मिथ्यादर्शनादयस्तेषामभिहितत्वावरणीयस्य कर्मणः क्षयादभावो भवति । मिथ्यादर्शनं अज्ञानविशेषः । ज्ञानावरणीयेन कर्मणा ज्ञानमेवाच्छादितं सदज्ञानमुच्यते । अन्यथा व्यवस्थितान् जीवादिवदर्थान् अन्यथा-वैपरीत्येन प्रतिपद्यते, अत आह—तदावरणीयस्य कर्मणः क्षयादात्यन्तिकात् तस्य मिथ्याज्ञानस्य यदावरणं तदभावान्मिथ्यादर्शनाभावः । नाप्यविरतिप्रमाद-रूपाया-दर्शनावरणमोहक्षयात् योगनिरोधकाले च योगनिमित्तोऽप्यपैति बन्धः । इत्युक्तं बन्धहेत्वभावे सति निर्जरणमुपचितस्य कर्मणोऽन्त्यकाले समस्ति । सम्यग्दर्शनज्ञानावरणान्नोत्पत्तिः प्रागभिहितानामुपलक्षयति—“तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्पाददर्शनं” (अ० १, सू० २) “तन्निर्गमादधिगमाद् वा” (अ० १, सू० ३) इत्युक्तौ च न पुनरपि व्याख्यायते । अथ सर्वमेतत् पूर्वमुक्तम् ।

भा०—एवं संवरसंवृतस्य महात्मनः सम्यग्व्यायामस्याभिनवस्य कर्मणोपचयो न भवति ।

टी०—एवं संवरसंवृतस्येत्यादि । एवम् उक्तेन प्रकारेण बन्धहेत्वसम्भव एव संवरस्तेन संवृतस्य-स्थगितसकलास्रवद्वारस्य महात्मनः परमातिशयसम्पन्नस्य सम्यग्व्यायामस्य-सम्यक्क्रियानुष्ठायिनः छद्मस्थस्य सयोगिकेवलिनश्च निरुद्धसकलयोगस्य च अभिनवस्यापूर्वकर्मणः उपचयो-ग्रन्थो न भवति ॥

भा०—पूर्वोपचितस्य च यथोक्तैर्निर्जराहेतुभिरत्यन्तक्षयः । ततः सर्वद्रव्यपर्यायविषयं पारमैश्वर्यमनन्तं केवलं ज्ञानदर्शनं प्राप्य शुद्धो बुद्धः सर्वज्ञः सर्वदर्शी जिनः केवली भवति । ततः प्रतनुशुभचतुःकर्मावशेषः आयुःकर्म-संस्कारवशाद् विहरति ॥ २ ॥ ततोऽस्य

टी०—पूर्वोपचितस्य-प्राग्बुद्धस्य क्षयो यथोक्तैस्तपोऽनुष्ठानादिभिर्निर्जराहेतुभिरत्यन्तिको घातिकर्मक्षयः, इतरस्तु भवधारणीयक्षयः । ततो घातिकर्मक्षयात् समनन्तरमेव समस्तद्रव्यपर्यायविषयमित्यनेनेतावदेव ज्ञेयमिति सूचयति । परं-प्रकृतमैश्वर्यं-विभूतिः परम-असाधारणं ईश्वरत्वं ऐश्वर्यं अनन्तमपर्यवसानत्वादनुच्छेदित्वात् केवलम्-असहायं मत्प्रादि-रहितं ज्ञानं च दर्शनं च प्राप्य-लब्ध्वा शुद्धो धौतोऽर्पणीतसकलकर्ममलः । बुद्ध इति कर्तरि

अभावोऽपि हि निमित्तं भवति यथा विपक्षे हेतुनाद्वादेन गमकः । तत्सत्त्वावृत्त्यत इति, पातिर्गम्यमानावृत्त्यत इत्यर्थः । अन्तर्निमित्तमनुगो मुनो हेतुः । “विनाता गुणेऽविना” (पा० अ० २, पा० ३, सू० २५) इति ॥

भा०—हेतो पञ्चमीनिर्देशः । मोहक्षपादिति वृषकारणं क्रमप्रसिद्धपर्यम् । यथा—गम्येत पूर्वं मोहनीयं कृत्स्नं क्षीयते । ततोऽन्तर्मुहर्त उग्रस्थवीतरागो भवति । ततोऽस्य ज्ञानदर्शनावरणान्तरायप्रकृतीनां तिसृणां युगपदक्षयो भवति । ततः केवलमुत्पद्यत इति ॥ १ ॥

टी०—हेतो पञ्चमीनिर्देशः । मोहक्षपादिति । तापेऽपि कर्मवतुष्टये व्यपेक्षे निराकरणो जीवस्वभावो ज्ञानदर्शनलक्षणः सदा चलास्ति । तस्य च सापेक्षकर्मविगमो निमित्तं किरणमालिन इयातिबहलाभपटलप्रच्छादितमण्डलस्य सञ्चलितकिरणस्तापस्य तदपगमे निराकरणसमस्तगमस्तिविस्तरणवद् विरुद्धमिति ज्ञानं दर्शनं च । मोहक्षपादिति वृषकारणं प्रविशिष्टक्रमप्रसिद्धपर्यम् । क्रमप्रसिद्धिः यथाऽऽगमे तद् ग्राह्यमोहनीयक्षय एव सर्वस्य समुद्योः । ततश्च मोहसागरमुत्तीर्यान्तर्मुहर्तमात्रं विश्राम्यति उग्रस्थवीतरागावस्थः । ततोऽस्य ज्ञानदर्शनावरणान्तरायप्रकृती युगपदेव भवति । तत्समनन्तरमेव च केवलज्ञानं केवलदर्शनं चोपजनमासादयति । यथोक्तमागमे—“वीसमिच्छा निपठो” इत्यादि “चरिमे नाणावरणं” इत्यादि ॥ १ ॥

भा०—अत्राह—उक्तं (पृ० २९३) मोहक्षपात् ज्ञानदर्शनावरणान्तराय-क्षयाच्च केवलमिति । अथ मोहनीयादीनां क्षयः कथं भवतीति ? । अत्रोच्यते—

टी०—अत्राह—उक्तमित्यादिनोत्तरसूत्रे सम्बधाति । मोहक्षपात् केवलज्ञानोत्पत्तिः । अथैषां मोहादीनां क्षयः कथं—केन प्रकारेण भवतीति ? । अयमभिप्रायः प्रस-यतः—यावदपि सकृदाययोगस्तावदपि कर्म सततं चभाति कृपाययोगप्रत्ययम् । तच्च प्रतिक्षणं ब्रह्मन् कथं क्षयं करोतीति ? । अत्रोच्यत इत्याह—

कर्मपरिक्षये हेतु सूत्रम्—बन्धहेत्वभाव-निर्जराभ्याम् ॥ १०-२ ॥

टी०—आत्मप्रदेशानां कर्मपुद्गलानां चान्योन्यानुगतलक्षणः क्षीरोदकवद् बन्धः । तस्य हेतुर्मिथ्यादर्शनादिपञ्चविधः । तस्य हेतोरभावादपूर्वकर्मामगो नास्ति । प्रथमवदस्य च निर्जरणं निर्जरा—आत्मप्रदेशेभ्यः परित्यक्तं कर्मणः । बन्धहेत्वभावश्च निर्जरा च बन्धहेत्वभाव-निर्जरे ताभ्यां हेतुभ्यां कर्मपरिक्षयः ॥

१ ‘तथा विपक्षे’ इति छ-पाठः ।

२-३ छाया—

विश्रामयित्वा निर्ग्रन्थः; चरमे ज्ञानावरणम् ।

४ ‘सन्तानं’ इति ग-पाठः । ५ ‘प्रदेशिनां’ इति ग-पाठः ।

‘मा०—मिथ्यादर्शनाद्यो बन्धहेतवोऽभिहिताः (पृ० १२१) । तेषामपि तदावरणीयस्य कर्मणः क्षयादभावो भवति सम्प्रदर्शनादीनां चोत्पत्तिः । “तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यादर्शनं” (अ० १, सू० २), “तन्निर्गोदधिगमाद् वा” (अ० १, सू० ३) इत्युक्तम् ॥

टी०—मिथ्यादर्शनादय इत्यादि भाष्यम् । प्रागभिहिता मिथ्यादर्शनादयस्तेषामपि मिथ्यादर्शनादीनां बन्धहेतूनां तदावरणीयस्य कर्मणः क्षयादभावो भवति । मिथ्यादर्शनं अज्ञानविशेषः । ज्ञानावरणीयेन कर्मणा ज्ञानमेवाच्छादितं सदज्ञानमुच्यते । अन्यथा व्यवस्थितात् जीवादिवदार्थान् अन्यथा-वैपरीत्येन प्रतिपद्यते, अत आह—तदावरणीयस्य कर्मणः क्षयादात्यन्तिकात् तस्य मिथ्याज्ञानस्य यदावरणं तदभावात् मिथ्यादर्शनाभावः । नाप्यविरति-प्रमाद-कृपाया-दर्शनावरणमोदक्षयात् योगनिरोधकाले च योगनिमित्तोऽप्यपि बन्धः । इत्थं बन्धहेत्वभावे सति निर्जरणमुपचितस्य कर्मणोऽन्त्यकाले समस्ति । सम्प्रदर्शनज्ञानावरणानां चोत्पत्तिः प्रागभिहितानामुपलक्ष्यति—“तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यादर्शनं” (अ० १, सू० २) “तन्निर्गोदधिगमाद् वा” (अ० १, सू० ३) इत्युक्तैव न पुनरपि व्याख्यायते । अथवा सर्वमेतत् पूर्वमुक्तम् ।

‘मा०—एवं संवरसंश्रुतस्य महात्मनः सम्यग्व्यापामस्याभिनयस्य कर्मणः उपचयो न भवति ।

टी०—एवं संवरसंश्रुतस्येत्यादि । एवम् उक्तेन प्रकारेण बन्धहेत्वगमस्य एव संवर-स्तेन संश्रुतस्य-अगितमकलास्रवङ्कारस्य महात्मनः परमातिशयगम्यस्य सम्यग्व्यापामस्य-सम्यक्क्रियानुष्ठायिनः लघुस्यस्य योगिकैवलिनश्च निरुद्धमकलयोगस्य च अभिनयस्यापूर्व-कर्मणः उपचयो-बन्धो न भवति ॥

‘मा०—पूर्वापचितस्य च यथोक्तैर्निर्जराहेतुभिरत्यन्तक्षयः । ततः सर्व-द्रव्यपर्यायविषयं पारमैश्वर्यमनन्तं केवलं ज्ञानदर्शनं प्राप्य शुद्धो वृद्धः सर्वज्ञः सर्वदर्शी जितः केवली भवति । ततः प्रतनुशुभचतुःकर्मोपशेषः आयुःकर्म-संस्कारवशाद् विहरति ॥ २ ॥ ततोऽस्य

टी०—पूर्वापचितस्य-प्राग्बद्धस्य श्रयो यथोक्तैस्तपोऽनुष्ठानादिभिर्निर्जराहेतुभिरत्यन्तिको घातिकर्मक्षयः, इतरस्तु भवधारणीयक्षयः । ततो घातिकर्मक्षयात् गगनान्तरमेव समस्तद्रव्यपर्यायविषयमित्यनेनैवावेवं ज्ञेयमिति सूचयति । परं-ब्रह्मैश्वर्यं-विवृतिः परम्-अभाधारणं ईश्वरत्वं ऐश्वर्यं अनन्तप्रपञ्चमानत्वादनुच्छेदित्वात् केवलम्-अतहायं मत्यादि-रहितं ज्ञानं च दर्शनं च प्राप्य-लब्ध्या शुद्धो धर्मोऽर्पणीतमकलकर्ममलः । वृद्ध इति फलं

अभावोऽपि हि निमित्तं भवति यथा विपक्षे हेतुरभावाद्गारेण गमकः । तत्त्वस्याप्युत्पद्यत इति, पातिकर्मधवाज्जापन इत्यर्थः । अन्तर्दिगनउद्युनो गुनो हेतुः । “विभाषा गुणैर्विभा” (पा० अ० २, पा० ३, पृ० २५) इति ॥

भा०—हेतो पञ्चमीनिर्देशः । मोहक्षपादिति पृथक्करणं क्रमप्रसिद्धयर्थम् । यथा—गम्येत पूर्वं मोहनीयं कृत्स्नं क्षीयते । ततोऽन्तर्गुह्यते छद्मस्थवीतरागो भवति । ततोऽस्य ज्ञानदर्शनावरणान्तरायप्रकृतीनां तिसृणां युगपत् क्षयो भवति । ततः केवलमुत्पद्यत इति ॥ १ ॥

टी०—हेतो पञ्चमीनिर्देशः । मोहक्षपादिति । सापेक्षे कर्मवतुष्टये म्यपेक्षे निराकरणो जीवस्वभावो ज्ञानदर्शनलक्षणः सदा चलाति । तस्य च सापेक्षकर्मविगमो निमित्तं किरणमालिन इवातिबहलाग्रपटलप्रच्छादितमण्डलस्य सङ्कुचितकिरणरूपास्य तदपगमे निराकरणसमस्तगमस्तिविस्तरणवद् विरसति ज्ञानं दर्शनं च । मोहक्षपादिति पृथक्करणं प्रसिद्धिप्रसिद्धकर्मप्रसिद्धयर्थम् । क्रमप्रसिद्धिः यथाऽङ्गमे तद् प्रादुर्भावोऽप्यप्य एव सर्वस्य सुमुखोः । ततश्च मोहसागरमुच्योर्चान्तर्गुह्यते मात्रं विश्राम्यति छद्मस्थवीतरागावस्थः । ततोऽस्य ज्ञानदर्शनावरणान्तरायद्वयो युगपदेव भवति । तत्समनन्तरमेव च केवलज्ञानं केवलदर्शनं चोपजनमासादयति । यथोक्तमागमे—“वीसमिज्ज निर्यडो” इत्यादि “वरिमे नाणावरणं” इत्यादि ॥ १ ॥

भा०—अग्राह—उक्तं (पृ० २९३) मोहक्षपात् ज्ञानदर्शनावरणान्तरायक्षयाच्च केवलमिति । अथ मोहनीयादीनां क्षयः कथं भवतीति ? । अत्रोच्यते—

टी०—अग्राह—उक्तमित्यादिनोत्तरसूत्रं सम्बन्धाति । मोहक्षपात् केवलज्ञानोत्पत्तिः । अथैषां मोहादीनां क्षयः कथं—केन प्रकारेण भवतीति ? । अयमभिप्रायः प्रपञ्चयतः—यावदपि सकृपाययोगस्तावदपि कर्म सततं बध्नाति कृपाययोगप्रत्ययम् । तच्च प्रतिक्षणं बध्नु कथं क्षयं करोतीति ? । अत्रोच्यत इत्याह—

कर्मपरिक्षये हेतु सूत्रम्—बन्धहेत्वभाव-निर्जराभ्याम् ॥ १०-२ ॥

टी०—आत्मप्रदेशानां कर्मापुद्गलानां चान्योन्यानुगतलक्षणः क्षीरोदकवद् बन्धः । तस्य हेतुर्मिथ्यादर्शनादिपञ्चविधः । तस्य हेतोरभावादपूर्वकर्मगमो नास्ति । प्रथमवद्वस्य च निर्जरं निर्जरा—आत्मप्रदेशेभ्यः परिशुद्धं कर्मणः । बन्धहेत्वभावश्च निर्जरा च बन्धहेत्वभाव-निर्जरे ताभ्यां हेतुभ्यां कर्मपरिक्षयः ॥

१ ‘तथा विपक्षे’ इति ड-पाठः ।

२-३ छाया—

विधायमित्या निर्मन्वः; चरमे ज्ञानावरणम् ।

४ ‘सन्तानं’ इति ग-पाठः । ५ ‘प्रदेशिनां’ इति ग-पाठः ।

भा०—मिथ्यादर्शनादयो बन्धहेतवोऽभिहिताः (पृ० १२१) । तेषामपि तदावरणीयस्य कर्मणः क्षयादभावो भवति सम्यग्दर्शनादीनां चोत्पत्तिः । “तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यग्दर्शनं” (अ० १, सू० २), “तन्निसर्गादधिगमाद् वा” (अ० १, सू० ३) इत्युक्तम् ॥

टी०—मिथ्यादर्शनादय इत्यादि भाष्यम् । प्रागभिहिता मिथ्यादर्शनादयस्तेषामपि मिथ्यादर्शनादीनां बन्धहेतूनां तदावरणीयस्य कर्मणः क्षयादभावो भवति । मिथ्यादर्शनं अज्ञानविशेषः । ज्ञानावरणीयेन कर्मणा ज्ञानमेवाच्छादितं सदज्ञानमुच्यते । अन्यथा व्यवस्थितान् जीवादिपदार्थान् अन्यथा-वैपरीत्येन प्रतिपद्यते, अत आह—तदावरणीयस्य कर्मणः क्षयादात्यन्तिकात् तस्य मिथ्याज्ञानस्य यदावरणं तदभावान्मिथ्यादर्शनाभावः । नाप्यविरति-प्रमाद-कषाया-दर्शनावरणमोहक्षयात् योगनिरोधकाले च योगनिमित्तोऽप्यपैति बन्धः । इत्थं बन्धहेत्वभावे सति निर्जरणमुपचितस्य कर्मणोऽन्त्यकाले समस्ति । सम्यग्दर्शनज्ञानावरणानां चोत्पत्तिः प्रागभिहितानामुपलक्ष्यति—“तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यग्दर्शनं” (अ० १, सू० २) “तन्निसर्गादधिगमाद् वा” (अ० १, सू० ३) इत्युक्तैव न पुनरपि व्याख्यायते । अथवा सर्वमेतत् पूर्वमुक्तम् ।

भा०—एवं संवरसंघृतस्य महात्मनः सम्यग्व्यायामस्याभिनवस्य कर्मणः उपचयो न भवति ।

टी०—एवं संवरसंघृतस्येत्यादि । एवम् उक्तेन प्रकारेण बन्धहेत्वसम्भव एव संवरस्तेन संघृतस्य-स्थितसकलास्रवद्धारस्य महात्मनः परमातिशयसम्पन्नस्य सम्यग्व्यायामस्य-सम्यक्क्रियानुष्ठायिनः छन्नस्य सयोगिकेवलिनश्च निरुद्धसकलयोगस्य च अभिनवस्यापूर्व-कर्मणः उपचयो-ग्रन्थो न भवति ॥

भा०—पूर्वोपचितस्य च यथोक्तैर्निर्जराहेतुभिरत्यन्तक्षयः । ततः सर्वद्रव्यपर्यायविषयं पारमैश्वर्यमनन्तं केवलं ज्ञानदर्शनं प्राप्य शुद्धो बुद्धः सर्वज्ञः सर्वदर्शी जिनः केवली भवति । ततः प्रतनुशुभचतुःकर्मावशेषः आयुःकर्म-संस्कारवशाद् विहरति ॥ २ ॥ ततोऽस्य

टी०—पूर्वोपचितस्य-प्राग्बुद्धस्य क्षयो यथोक्तैस्तपोऽनुष्ठानादिभिर्निर्जराहेतुभिरत्यन्तिको घातिकर्मक्षयः, इतरस्तु भवधारणीयक्षयः । ततो घातिकर्मक्षयात् समनन्तरमेव समस्तद्रव्यपर्यायविषयमित्यनेनैतावदेव ज्ञेयमिति सूचयति । परं-प्रकृष्टमैश्वर्यं-विभूतिः परम-असाधारणं ईश्वरत्वं ऐश्वर्यं अनन्तमपर्यवसानत्वादनुच्छेदित्वात् केवलम्-असाहायं मत्यादि-रहितं ज्ञानं च दर्शनं च प्राप्य-लब्ध्वा शुद्धो धौतोऽर्पणीतसकलकर्ममलः । बुद्ध इति कर्तरि

अभावोऽपि हि निमित्तं भवति यथा विपक्षे हेतुरभावाशङ्क्य गमकः । तत्तत्तत्तापोऽप्युच्यते इति, यातिर्कर्मक्षयाज्जायते इत्यर्थः । अत्रादिगमकयोः गुणो हेतुः । “विभाता गुणेऽपि” (पा० अ० २, पा० ३, सू० २५) इति ॥

भा०—हेतौ पञ्चमीनिर्देशः । मोहक्षयादिति पृथक्करणं क्रमप्रसिद्धयर्थम् । यथा—गम्येत पूर्वं मोहनीयं कृत्स्नं क्षीयते । ततोऽन्तर्मुहर्तुं उग्रस्थषीतरागो भवति । ततोऽस्य ज्ञानदर्शनावरणान्तरायमोहनीनां तिसृणां युगपत् क्षयो भवति । ततः केवलमुत्पद्यत इति ॥ १ ॥

टी०—हेतौ पञ्चमीनिर्देशः । मोहक्षयादिति । तापेऽपि क्रमेणतुष्टये व्यपेक्षे निराकरणो जीवस्वभावो ज्ञानदर्शनलक्षणः सदा चहासि । तस्य च तापेऽपि क्रमेण निमित्तं किरणमालिन इवातिबहुलाधपटलप्रच्छादितमण्डलस्य सद्युचितकिरणालापस्य तद्वगमे निराकरणसमस्तगमस्तिपिस्तरणवत् विरुतति ज्ञानं दर्शनं च । मोहक्षयादिति पृथक्करणं प्रतिविशिष्टक्रमप्रसिद्धयर्थम् । क्रमप्रसिद्धिः यथाऽगमे तत् प्रादुर्भावोऽप्यप्य एव सर्वस्वमुमुक्षोः । ततश्च मोहसागरमुत्तीर्यान्तर्मुहर्तुमात्रं विश्राम्यति उग्रस्थषीतरागावस्थः । ततोऽस्य ज्ञानदर्शनावरणान्तरायलक्ष्यो युगपदेव भवति । तत्समनन्तरमेव च केवलज्ञानं केवलदर्शनं चोपजनमासादयति । यथोक्तमागमे—“वीसमिज्ज निर्यटो” इत्यादि “चरिमे नाणावरणं” इत्यादि ॥ १ ॥

भा०—अत्राह—उक्तं (पृ० २९३) मोहक्षयात् ज्ञानदर्शनावरणान्तरायक्षयाच्च केवलमिति । अथ मोहनीयादीनां क्षयः कथं भवतीति ? । अत्रोच्यते—

टी०—अत्राह—उक्तमित्यादिनोत्तरसूत्रं सम्प्रधाति । मोहक्षयात् केवलज्ञानोत्पत्तिः । अथैषां मोहादीनां क्षयः कथं—केन प्रकारेण भवतीति ? । अयमभिप्रायः प्रश्नयतः—यावदपि सकृपाययोगस्तावदपि कर्म सततं बध्नाति कृपाययोगप्रत्ययम् । तच्च प्रतिक्षणं प्रभन् कथं क्षयं करोतीति ? । अत्रोच्यत इत्याह—

कर्मपरिक्षये हेतु सूत्रम्—बन्धहेत्वभाव-निर्जराभ्याम् ॥ १०-२ ॥

टी०—आत्मप्रदेशानां कर्मपुद्गलानां चान्योन्यानुगतलक्षणः क्षीरोदकवद् बन्धः । तस्य हेतुर्मिथ्यादर्शनादिपञ्चविधः । तस्य हेतोरभावादपूर्वकर्मणो नास्ति । प्रथमवदस्य च निर्जरणं निर्जरा—आत्मप्रदेशेभ्यः परिशुद्धं कर्मणः । बन्धहेत्वभावश्च निर्जरा च बन्धहेत्वभाव-निर्जरे ताभ्यां हेतुभ्यां कर्मपरिक्षयः ॥

१ ‘तथा विपक्षे’ इति ड-पाठः ।

२-३ छाया—

विश्रामयित्वा निर्मेत्यः, चरमे ज्ञानावरणम् ।

४ ‘सन्तानं’ इति ग-पाठः । ५ ‘प्रवेक्षिनां’ इति ग-पाठः ।

नामकर्मप्रकृतयश्च त्रयोदश, दर्शनावरणप्रकृतयश्च तिस्रः । क्रमेणानेनाप्रत्याख्यानाः क्रोधादयश्च-
त्वारः, प्रत्याख्यानावरणाः क्रोधादयश्चत्वारः, नरकगतिः, नरकगत्यानुपूर्वी, तिर्यग्गतिः, तिर्यग्ग-
त्यानुपूर्वी, एक-द्वि-त्रि-चतुरिन्द्रियजातयः, आतपं, उद्द्योतं, स्वावरं, सूक्ष्मं, साधारणं च । निद्रा-
निद्रा प्रचलाप्रचला स्त्यानर्द्धिः । ततो नपुंसक-स्त्रीवेदौ हास्य-रत्य-श्रुति-शोक-भय-जुगुप्साः

कस्मिन् गुण-
स्थाने कस्याः
प्रकृतेः क्षयः ?

पुरुषवेदश्च संज्वलनक्रोधमानमाया इति सूक्ष्मसम्परायस्थाने चरमसमये
संज्वलनलोभः क्षीणः । ततः क्षीणकपायस्थाने निद्रा-प्रचले द्वे द्विचरम-
समये क्षीणे । चरमसमये तु प्रकृतयश्चतुर्दश क्षीणाः—ज्ञानदर्शनावरण-
विघ्नानि पञ्च-चतुः-पञ्चभेदानि । अयोगिकैवलिनो द्विचरमसमये नामप्रकृ-

तयः पञ्चचत्वारिंशत् क्षीणाः । ताश्चेमाः—देवगतिः, औदारिकादिशरीरपञ्चकं, संस्थानपट्टकं,
अङ्गोपाङ्गत्रयं, संहननपट्टकं, वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्शचतुष्टयं, मनुष्यदेवगत्यानुपूर्व्यां, अगुरुलघु,
उपघातं, पराघातं, उच्छ्वासः, प्रशस्तविहायोगतिः, अप्रशस्तविहायोगतिः, अपर्याप्तं, प्रत्येकं,
स्थिरं, अस्थिरं, शुभं, अशुभं, दुर्भगं, सुस्वरं, दुःस्वरं, अनादेयं, अयशःकीर्तिः, निर्माणम् । बाधे
च द्वे अन्यतरवेदनीये नीचैर्गोत्राख्ये क्षीणे तीर्थकराज्योगकेवलिनश्चरमसमये द्वादश क्षीणाः—
अन्यतरवेद्यं, उच्चैर्गोत्रं, मनुष्यायुः, नव च नामप्रकृतयः । तद्यथा—मनुष्यगति-पञ्चेन्द्रिय-
जाति-त्रस-धादर-पर्याप्त-सुभगा-ऽऽदेय-यशःकीर्ति-तीर्थकराख्याः । अतीर्थकराज्योगकेवलिनस्तु
चरमसमये एता एवैकादश क्षीणाः तीर्थकरनामवर्जाः । मनुष्यायुश्चैकमेव बद्धं, न शेषाणीत्येक-
मेव गण्यते । एवं तत्क्षयसमकालमेव—सकलकर्मक्षयतुल्यकालमेव औदारिकशरीरवि-
युक्तस्यास्य मनुष्यजन्मनः प्रहाणम्—उच्छेदः । बन्धहेत्वभावाच्चोत्तरजन्मनोऽप्रादुर्भावः ।
एषाञ्चस्थितिः पूर्वजन्मन उच्छेद उत्तरजन्माप्रादुर्भावः । केवल आत्मा ज्ञानाद्युपयोगलक्षणः
शुद्धः, इत्येषाञ्चस्था कृत्स्नकर्मक्षयलक्षणो मोक्ष इत्याख्यायते । अवस्थाग्रहणमा-
त्मानुच्छेदप्रतिपादनार्थमिति ॥ ३ ॥

किञ्चान्यदित्यनेन तस्यामवस्थायां प्रष्टव्यशेषमाशङ्कते—“औपशमिक-क्षाधिकौ भावौ
मिश्रश्च जीवस्य स्वतत्त्वमौदयिकपारिणामिकौ च” (अ० २, सू० १) इत्युक्तं जीवस्वतत्त्वम् ।
तत् किं तस्यामवस्थायां सकलमेव परिशुद्धं उत नैव क्षीयते किञ्चित् आहोस्वित् किञ्चन परि-
शुद्धं किञ्चिन्नेति सन्देहापनयनार्थमाह सूत्रकारः—

सूत्रम्—औपशमिकादिभव्यत्वाभावाच्चान्यत्र केवलसम्यक्त्व-ज्ञान-
दर्शन-सिद्धत्वेभ्यः ॥ १०-४ ॥

निष्ठा । सुखतेरुत्कर्षकत्वात् गुणविपुलतात्ते प्रयोगदर्शनादसंभ्रमम् । बुद्ध्या इति बुद्ध्याः, ज्ञानस्वभावा इत्यर्थः । केवलज्ञानेन सां ज्ञानात् इति सर्वज्ञः । केवलदर्शनेन सर्वं वस्तुवैशिष्ट्यं सर्वदर्शी । रागद्वेषमोहनिज्जिनः । केयली केवलज्ञानदर्शनादभ्रमत्वात् । तत्र उत्पत्तेरसंभ्रमः । प्रतनूनि-स्वत्सानुमातानि शुभविपाकानि च प्रापयन्तारि कर्माण्यवशेषाणि यस्य स्यात्-ऽऽनु-र्नाम-गोत्राणि स चायुषः कर्मणः संस्कारवशात्, प्रतिक्षणमनुवृत्तिः संस्कारः, तद्वशात् विहरति भव्यजनकमुदवनयोपनाय शरीरमिति कदाचित् ध्याति विहरति विहृषति च । विविधं रजो हरतीति विहरति ॥ २ ॥

ततोऽस्य विहरत उक्तेन विधिना आयुष्कर्मपरिणामात्तावितराव्यति शीघ्रं कर्माणि क्षीयन्ते । अतः—

सूत्रम्—कृत्स्नकर्मक्षयो मोक्षः ॥ १०-३ ॥

टी०—कृत्स्नं-सम्पूर्णं निरवशेषं ज्ञानावरणापन्तरायपर्यवसानमवशिष्यं मूलप्रकृतिवत्, उत्तरप्रकृतीनां तु द्वाविंशत्युत्तरं शतम् । एतत् कृत्स्नं कर्म तस्य क्षयः-नाशः आत्मप्रदेहेभ्योऽपगमः । कर्मराशेर्भोऽः, आत्मनः स्वात्मावस्थानमिति ॥

भा०—कृत्स्नकर्मक्षयलक्षणो मोक्षो भवति ।

टी०—कृत्स्नकर्मक्षयलक्षण इत्यादि भाष्यम् । कृत्स्नकर्मक्षयो लक्षणं यस्य मोक्षस्य । कृत्स्नकर्मविमुक्त्या आत्मा मुक्त इति लक्ष्यते । स एव मोक्षः सकलकर्मविमुक्तस्य ज्ञानदर्शनो-पयोगलक्षणस्यात्मनः स्वात्मन्यवस्थानं मोक्षः, न पुनरात्माभाव एव । परिणामिनो निरन्वय-नाशे न तदुपपत्तिदृष्टान्तौ परिणामित्वादेव ज्ञानाद्यात्मा न सोऽभावः । स च कर्मणामपगमः क्रमेणानुनेति दर्शयति—

भा०—पूर्वं क्षीणानि चत्वारि कर्माणि पश्चाद् वेदनीय-नाम-गोत्रा-ऽऽयुष्क-क्षयो भवति । तत्क्षयसमकालमेवौदारिकशरीरवियुक्तस्यास्य जन्मनः प्रहाणम् । हेत्वभावाद्युत्तरस्याप्रादुर्भावः । एषाऽवस्था कृत्स्नकर्मक्षयो मोक्ष इत्युच्यते ॥ ३ ॥

किञ्चान्यत्—

टी०—केवलज्ञानोत्पत्तेः प्राक्-पूर्वं मोहनीयज्ञानदर्शनावरणान्तरायाख्यानि चत्वारि धातिकर्माणि क्षीणानि । ततः केवलज्ञानोत्पत्तिः पश्चाद् वेदनीय-नाम-गोत्रा-ऽऽयुष्कक्षयो भवतीति । केवलज्ञानोत्पादात् पश्चाद् वेदनीयादीनि चत्वारि कर्माणि क्षयं प्रतिपद्यन्ते भवधार-णीयानि । तत्र का प्रकृतिः क गुणस्थाने क्षीणेति प्रपञ्चेन प्रदर्श्यते—अविरतसम्यग्दृष्टि-देश-यति-प्रमत्ताप्रमत्तस्थानानामन्यतमस्थाने मोहनीयप्रकृतयः सप्त क्षीणाः, अनन्तानुबन्धिनश्चत्वारः सम्यक्त्व-मिथ्यात्व-तदुभयानि च । अतोऽनिवृत्तिस्थाने मोहनीयप्रकृतयो विंशतिः क्षीणाः,

नामकर्मप्रकृतयश्च त्रयोदश, दर्शनावरणप्रकृतयश्च तिस्रः । क्रमेणानेनाप्रत्याख्यानाः क्रोधादयश्च-
त्वारः, प्रत्याख्यानावरणाः क्रोधादयश्चत्वारः, नरकगतिः, नरकगत्यानुपूर्वी, तिर्यग्गतिः, तिर्यग्ग-
त्यानुपूर्वी, एक-द्वि-त्रि-चतुरिन्द्रियजातयः, आतपं, उद्द्योतं, स्थावरं, सूक्ष्मं, साधारणं च । निद्रा-
निद्रा प्रचलाप्रचला स्त्यानर्द्धिः । ततो नपुंसक-स्त्रीवेदौ हास्य-रत्य-रति-शोक-भय-जुगुप्साः

कस्मिन् गुण-
स्थाने कस्याः
प्रकृतेः क्षयः ?

पुरुषवेदश्च संज्वलनक्रोधमानमाया इति सूक्ष्मसम्परायस्थाने चरमसमये
संज्वलनलोभः क्षीणः । ततः क्षीणकषायस्थाने निद्रा-प्रचले द्वे द्विचरम-
समये क्षीणे । चरमसमये तु प्रकृतयश्चतुर्दश क्षीणाः—ज्ञानदर्शनावरण-
विघ्नानि पञ्च-चतुः-पञ्चभेदानि । अयोगिकेवलिनो द्विचरमसमये नामप्रकृ-

तयः पञ्चचत्वारिंशत् क्षीणाः । ताथेमाः—देवगतिः, औदारिकादिशरीरपञ्चकं, संस्थानपट्कं,
अङ्गोपाङ्गत्रयं, संहननपट्कं, वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्शचतुष्टयं, मनुष्यदेवगत्यानुपूर्व्यां, अगुरुलघु,
उपघातं, पराघातं, उच्छ्वासः, प्रशस्तविहायोगतिः, अप्रशस्तविहायोगतिः, अपर्याप्तं, प्रत्येकं,
स्थिरं, अस्थिरं, शुभं, अशुभं, दुर्भगं, सुस्वरं, दुःस्वरं, अनादेयं, अयशःकीर्तिः, निर्माणम् । बाह्ये
च द्वे अन्यतरवेदनीये नीचैर्गोत्राख्ये क्षीणे तीर्थकराऽयोगकेवलिनश्चरमसमये द्वादश क्षीणाः—
अन्यतरवेद्यं, उच्चैर्गोत्रं, मनुष्यायुः, नव च नामप्रकृतयः । तद्यथा—मनुष्यगति-पञ्चेन्द्रिय-
जाति-त्रस-त्रादर-पर्याप्त-सुभगा-ऽऽदेय-यशःकीर्ति-तीर्थकराख्याः । अतीर्थकराऽयोगकेवलिनस्तु
चरमसमये एता एवैकादश क्षीणाः तीर्थकरनामवर्जाः । मनुष्यायुश्चैकमेव ब्रह्मं, न शेषाणीत्येक-
मेव गण्यते । एवं तत्क्षयसमकालमेव—सकलकर्मक्षयतुल्यकालमेव औदारिकशरीरवि-
युक्तस्यास्य मनुष्यजन्मनः प्रहाणम्—उच्छेदः । बन्धहेत्वभावाच्चोत्तरजन्मनोऽप्रादुर्भावः ।
एषाऽवस्थितिः पूर्वजन्मन उच्छेद उत्तरजन्माप्रादुर्भावः । केवल आत्मा ज्ञानाद्युपयोगलक्षणः
शुद्धः, इत्येषाऽवस्था कृत्स्नकर्मक्षयलक्षणो मोक्ष इत्याख्यायते । अवस्थाग्रहणमा-
त्मानुच्छेदप्रतिपादनार्थमिति ॥ ३ ॥

किञ्चान्यदित्यनेन तस्यामवस्थायां प्रष्टव्यशेषमाशङ्कते—“ औपशमिक-क्षायिकौ भावौ
मिश्रश्च जीवस्य स्वतत्त्वमौदयिकपारिणामिकौ च ” (अ० २, सू० १) इत्युक्तं जीवस्वतत्त्वम् ।
तत् किं तस्यामवस्थायां सकलमेव परिशदति उत नैव क्षीयते किञ्चित् आहोस्वित् किञ्चन परि-
शदति किञ्चिन्नेति सन्देहापनयनार्थमाह सूत्रकारः—

सूत्रम्—औपशमिकादिभव्यत्वाभावाच्चान्यत्र केवलसम्यक्त्व-ज्ञान-
दर्शन-सिद्धत्वेभ्यः ॥ १०—४ ॥

निष्ठा । बुध्यतेरत्नाङ्गताम् गुणविषयान्तेके प्रयोगदर्शनाद्व्यभिचयम् । बुध्यते इति बुद्धः, ज्ञानस्वभाव इत्यर्थः । केवलज्ञानेन सर्वं ज्ञानं इति सर्वज्ञः । केवलज्ञानेन सर्वं पश्यतीति सर्वदर्शी । रागद्वेषमोदजिज्ञिषः । केपली केवलज्ञानदर्शनगम्भिरात् । न च उत्पन्नकेवलज्ञानः प्रतनूनि-स्वत्यानुभावानि शुभविपाकानि च प्रापभत्तारि कर्माण्यवशेषाणि यस्य वेद्याऽऽनु-नाम-गोत्राणि स चायुषः कर्मणः संस्कारवशात्, प्रतिभुगमनुवृत्तिः संस्कारः, तद्वशात् विहरन्ति भव्यजनकुमुदवनयोधनाय शीतारिभिरिव कदापि भ्याति विहरति लिहन्ति वा । विविधं रजो हरतीति विहरति ॥ २ ॥

ततोऽस्य विहरत उक्तेन विधिना आयुष्कर्मपरिणामात्तावितराव्यसि श्रीणि कर्माणि क्षीयन्ते । अतः—

सूत्रम्—कृत्स्नकर्मक्षयो मोक्षः ॥ १०-३ ॥

टी०—कृत्स्नं-सम्पूर्णं निरवशेषं ज्ञानावरणापन्तरायपर्यवसानमष्टविधं मूलप्रकृतिवर्ष्यं, उत्तरप्रकृतीनां तु द्वार्विश्रत्युत्तरं शतम् । एतत् कृत्स्नं कर्म तस्य क्षयः—घाटः आत्मप्रदेहेभ्योऽपगमः । कर्मराशेर्मोक्षः, आत्मनः स्वात्मावस्थानमिति ॥

भा०—कृत्स्नकर्मक्षयलक्षणो मोक्षो भवति ।

टी०—कृत्स्नकर्मक्षयलक्षण इत्यादि भाष्यम् । कृत्स्नकर्मक्षयो लक्षणं यस्य मोक्षस्य । कृत्स्नकर्मविमुक्त्या आत्मा मुक्त इति लक्ष्यते । स एव मोक्षः सकलकर्मविमुक्तस्य ज्ञानदर्शनो-पयोगलक्षणस्यात्मनः स्वात्मन्यवस्थानं मोक्षः, न पुनरात्माभाव एव । परिणामिनो निरन्वय-नाशे न तदुपपत्तिदृष्टान्तौ परिणामित्वादेव ज्ञानाद्यात्मा न सोऽभावः । स च कर्मणामपगमः क्रमेणाप्नुतेति दर्शयति—

भा०—पूर्वं क्षीणानि चत्वारि कर्माणि पश्चाद् वेदनीय-नाम-गोत्राऽऽयुष्क-क्षयो भवति । तत्क्षयसमकालमेवौदारिकशरीरवियुक्तस्यास्य जन्मनः ग्रहणम् । हेत्वभावाच्चोत्तरस्याप्रादुर्भावः । एषावस्था कृत्स्नकर्मक्षयो मोक्ष इत्युच्यते ॥ ३ ॥

किञ्चान्यत्—

टी०—केवलज्ञानोत्पत्तेः प्राक्-पूर्वं मोहनीयज्ञानदर्शनावरणान्तरायाख्यानि चत्वारि धातिकर्माणि क्षीणानि । ततः केवलज्ञानोत्पत्तिः पश्चाद् वेदनीय-नाम-गोत्राऽऽयुष्कक्षयो भवतीति । केवलज्ञानोत्पादात् पश्चाद् वेदनीयादीनि चत्वारि कर्माणि क्षयं प्रतिपद्यन्ते भवधार-णीयानि । तत्र का प्रकृतिः क गुणस्थाने क्षीणेति प्रपञ्चेन प्रदर्श्यते—अविरतसम्यग्दृष्टि-देश-यति-प्रमत्ताप्रमत्तस्थानानामन्यतमस्थाने मोहनीयप्रकृतयः सप्त क्षीणाः, अनन्तालुबन्धिनश्चत्वारः सम्यक्त्व-मिथ्यात्व-तदुभयानि च । अतोऽनिवृत्तिस्थाने मोहनीयप्रकृतयो विंशतिः क्षीणाः,

भूमिमित्याह—आ लोकान्तात् पञ्चास्तिकायसमुदायो लोकः तस्यान्तो—मस्तकः, तत्रेपत्-
 प्राग्भारा नाम क्षोणी तुहिनसकलधवला उचानकच्छत्रकाकृतिः । तस्याधोपरि योजनमेकं
 लोकः, तस्याधस्तनक्रोशत्रयं हित्वा तुरीयक्रोशस्य उपस्तनके पद्भागे त्रयस्त्रिंशदुत्तरधनुस्त्रि-
 शतीसम्मिमे धनुस्त्रिभागाधिके लोकान्तश्चन्दो वर्तते । आडो मर्यादायां प्रयोगः आ उदका-
 न्तादिति यथा, एवमा लोकान्ताद् गच्छति, न ततः परमिति । तस्य च मुक्तात्मनो देह-
 वियोगः सर्वात्मना तैजस-कर्मणयोः क्षयः । सिध्यमानगतिरिति ताच्छील्ये वाऽनङ्-सेध-
 नशील एवासौ नान्यशीलोऽवश्यमेव सिध्यति तस्य गतिरितो गमनं मुक्तस्य सतः लोकान्त-
 प्राप्तिः—लोकान्तेऽवस्थानं एतच्चित्तयमप्येकेन समयेन परमनिरुद्धेन कालविशेषेण युगपद्
 भवति । गतिश्च समयान्तरं प्रदेशान्तरं वाऽस्पृशन्ती भवति । तस्य
 मतान्तरम् अचिन्त्यसामर्थ्याच्चैतत् सर्वं युगपद् भवति । देहवियोगादि केचिदाहुः
 कर्मक्षयकालश्च देहवियोगादिसमकाल एव भवतीति ।

भा०—तद्यथा—प्रयोगपरिणामादिसमुत्थस्य गतिकर्मण उत्पत्तिकार्यार-
 म्भविनाशा युगपदेकसमयेन भवन्ति तद्वत् ॥ ५ ॥

टी०—तद्यथेत्यादिना दृष्टान्तयति—प्रसिद्धेन दृष्टान्तवस्तुना सिद्धस्य उत्पादादीनामे-
 ककालता साध्यते । प्रयोगो वीर्यान्तरायक्षयोपशमात् क्षयाद् वा चेष्टास्वरूपः परिणामः प्रयोग-
 परिणामः । आदिग्रहणात् स्वाभाविको वा । परमाण्वादीनां गतिपरिणामस्तत्समुत्थस्य—
 तस्माज्जातस्य गतिकर्मणो—गतिक्रियाविशेषस्य कार्यद्वारेणोत्पत्तिकालः कार्यारम्भश्च
 कारणविनाशाश्च पर्यायान्तरेण व्यणुकादिकार्यारम्भः पूर्वपर्यायेण विनाशस्तद्वत् सिद्धस्यापि
 कर्मक्षयदेहवियोगादयः समकाला एकसमयेन भवन्तीत्यर्थः । उत्पादविगमस्थानवदिति
 सुज्ञानम् ॥ ५ ॥

भा०—अत्राह—प्रहीणकर्मणो निरास्रवस्य कथं भवतीति ? अत्रोच्यते—

टी०—अत्राहेत्यादि सूत्रं सम्बध्नाति । प्रहीणकर्मण इति क्षपितनिरवशेषकर्मराशे-
 निरास्रवस्य—निरस्तकायवाङ्मनोयोगस्य कथं—केन प्रकारेण गतिः—लोकान्तप्राप्तिर्भवति । एवं
 मन्यते—योगाभावात् स तदा निष्क्रियोऽगतिश्च (अ)क्रियातो लोकान्तगमनमनुपपन्नमिति प्रश-
 यति । अत्रोच्यते—यथा गमनं समाप्ति मुक्तात्मनस्तथोच्यते—

१ 'तदेव' इति ड-पाठः । २ 'कच्छपाकृतिः' इति ड-पाठः । ३ 'अत्रोदकान्ता०' इति ड-पाठः,
 'अत्रेदं कान्ता' इति डु च-ज-पाठः । ४ 'विनाशस्थान' इति ग-पाठः । ५ 'जोकागमन' इति ड-पाठः ।

टी०—'उपग्रमे भाः उपग्रमेन वा निर्गुनः औपशमिकः, ग आदिपदां ने इमे औपशमिकादयः । आदिग्रहणेन धाविके धावोपगमिहो-दक्षितपारिणामिका गृहीताः । संस्पर्शजन्यं भव्यत्वं औपशमिकादयश्च भव्यत्वं च औपशमिकादिभ्यस्तानि । एषामभावाः औपशमिकादिभ्यस्तत्वाभावाः । पञ्चदः समुच्चयः । औपशमिकापभावाद् भव्यत्वामत्ताय वृत्तत्वा भवति । किं संध्यामौपशमिकादीनामभावाः ? तदुच्यते—अन्यत्र केवलसम्पत्त्य-केवलज्ञानदर्शन-सिद्धत्वेभ्यः 'शेता न सन्ति । औपशमिके धावोपगमिहो दक्षिणः सर्वथा न सन्त्येव । धाविके तु भावे केवलसम्पत्तं, धाविकगम्यत्तमित्यर्थः । केन्द्रज्ञानं केवलदर्शनं सिद्धत्वं च सम्भवति मुक्तात्मनि । पारिणामिके तु भावे भव्यतामेव केन सिद्धे न सम्भवति । तत्रौपशमिकादिग्रहणाद् भव्यत्वं तद्गृहीतमेव, किमर्थं पुनर्भव्यत्वप्रश्नम् ? उच्यते—पारिणामिकभावे भव्यत्वमेव केवलं सिद्धे न समस्ति, शेताः पारिणामिकाः प्रायेण सन्तीति आप्नायम् । अस्तित्व-गुणवत्त्वा-ज्जादित्वा-श्रद्धास्वयंप्रदेशवत्-नित्यत्वादयः सन्त्येव । एतदनुसारिभाष्यम्—

भा०—औपशमिक-क्षायोपशमिकौ-द्वयिक-पारिणामिकानां भावानां भव्यत्वस्य चाभावान्मोक्षो भवति अन्यत्र केवलसम्पत्त्य-केवलज्ञान-केवलदर्शन-सिद्धत्वेभ्यः । एते णस्य क्षायिका नित्यास्तु मुक्तस्यापि भवन्ति ॥ ४ ॥

टी०—औपशमिकेत्यादि । औपशमिकादयः कृतद्वन्द्वाः पृष्ठीयवचनेन निर्दिष्टाः । एषामभावाद् भव्यत्वाभावाच्च मोक्षः । अन्यत्र केवलसम्पत्त्यादिभ्यः इत्युपपदलक्षणा पञ्चमी । दर्शनसप्तकधयात् धाविकं केवलसम्पत्त्यर्थं, समस्तज्ञानावरणधयात् धाविकं केवलज्ञानं अशेषदर्शनावरणधयात् धाविकं केवलदर्शनं, समस्तकर्मधयात् सिद्धत्वमित्येते क्षायिका भावा यस्मान्नित्यास्तस्मान्मुक्तस्यापि भवन्तीति ॥ ४ ॥

स पुनर्मुक्तात्मा यत्र मुक्तः समस्तकर्मभिः किं तत्रैवावतिष्ठते उतान्यत्रेति' पृष्टे जगाद्—

सूत्रम्—तदनन्तरमूर्ध्वं गच्छत्या लोकान्तात् ॥ १०-५ ॥

भा०—तदनन्तरमिति कृत्स्नकर्मक्षयानन्तरं औपशमिकाद्यभावानन्तरं चेत्यर्थः । मुक्त ऊर्ध्वं गच्छत्या लोकान्तात् । कर्मक्षये देहविद्योग-सिध्यमानगति-लोकान्तप्राप्तयो ह्यस्य युगपदेकसमयेन भवन्ति ।

टी०—तच्छब्देन कृत्स्नकर्मक्षयः परामृश्यते औपशमिकादिभव्यत्वाभावो वा । तदनन्तरमिति कृत्स्नकर्मक्षयानन्तरं अनु सन्ततमेव मुक्तः सन्नूर्ध्वमेव गच्छति । कियतीं

१ 'उपशमनेन' इति ग-पाठः ।

२ 'सिद्धा न सन्ति' इति छ-पाठः ।

३ 'कादीनां' इति ग-पाठः ।

४ 'केवलदर्शनं' इति छ-पाठः । ५ 'इत्य' इति घ-पाठः ।

भूमिमित्याह—आ लोकान्तात् पञ्चास्तिकायसमुदायो लोकः तस्यान्तो-मस्तकः, तत्रेपत्-
प्राग्भारा नाम क्षोणी तुहिनसकलधवला उत्तानकच्छत्रकाकृतिः । तस्याधोपरि योजनमेकं
लोकः, तस्याधस्तनक्रोशत्रयं हित्वा तुरीयक्रोशस्य उपरितनके पद्भागे त्रयस्त्रिंशदुत्तरधनुस्त्रि-
शतीसम्मिमे धनुस्त्रिभागाधिके लोकान्तशब्दो वर्तते । आडो मर्यादायां प्रयोगः आ उदका-
न्तादिति यथा, एवमा लोकान्ताद् गच्छति, न ततः परमिति । तस्य च मुक्तात्मनो देह-
वियोगः सर्वात्मना तैजस-कर्मणयोः क्षयः । सिध्यमानगतिरिति ताच्छील्ये वाऽनङ्-सेध-
नशील एवासौ नान्यशीलोऽवश्यमेव सिध्यति तस्य गतिरितो गमनं मुक्तस्य सतः लोकान्त-
प्राप्तिः—लोकान्तेऽवस्थानं एतस्त्रितयमप्येकेन समयेन परमनिरुद्धेन कालविशेषेण युगपद्
भवति । गतिश्च समयान्तरं प्रदेशान्तरं वाऽस्पृशन्ती भवति । तस्य
मतान्तरम् अचिन्त्यसामर्थ्याच्चैतत् सर्वं युगपद् भवति । देहवियोगादि केचिदाहुः
कर्मक्षयकालश्च देहवियोगादिसमकाल एव भवतीति ।

भा०—तद्यथा—प्रयोगपरिणामादिसमुत्थस्य गतिकर्मण उत्पत्तिकार्यार-
म्भविनाशा युगपदेकसमयेन भवन्ति तद्वत् ॥ ५ ॥

टी०—तद्यथेत्यादिना दृष्टान्तयति—प्रसिद्धेन दृष्टान्तवस्तुना सिद्धस्य उत्पादादीनामे-
ककालता साध्यते । प्रयोगो वीर्यान्तरायक्षयोपशमात् क्षयाद् वा चेष्टास्वरूपः परिणामः प्रयोग-
परिणामः । आदिग्रहणात् स्वाभाविको वा । परमाण्वादीनां गतिपरिणामस्तत्समुत्थस्य—
तस्माज्जातस्य गतिकर्मणो—गतिक्रियाविशेषस्य कार्यद्वारेणोत्पत्तिकालः कार्यारम्भश्च
कारणविनाशश्च पर्यायान्तरेण व्यणुकादिकार्यारम्भः पूर्वपर्यायेण विनाशस्तद्वत् सिद्धस्यापि
कर्मक्षयदेहवियोगादयः समकाला एकसमयेन भवन्तीत्यर्थः । उत्पादविगमस्थानवदिति
सुज्ञानम् ॥ ५ ॥

भा०—अत्राह—प्रहीणकर्मणो निरास्रवस्य कथं भवतीति ? अत्रोच्यते—

टी०—अत्राहेत्यादि सूत्रं सम्ब्रूणाति । प्रहीणकर्मण इति क्षपितनिरवशेषकर्मराशे-
र्निरास्रवस्य—निरस्तकायवाङ्मनोयोगस्य कथं—केन प्रकारेण गतिः—लोकान्तप्राप्तिर्भवति । एवं
मन्यते—योगाभावात् स तदा निष्क्रियोऽगतिश्च (अ)क्रियातो लोकान्तगमनमनुपपन्नमिति प्रश-
यति । अत्रोच्यते—यथा गमनं समस्ति मुक्तात्मनस्तथोच्यते—

१ 'तद्देश' इति ड-पाठः । २ 'कच्छपाकृतिः' इति ड-पाठः । ३ 'अत्रोदकान्ता' इति ड-पाठः,
'अत्रेदं कान्ता' इति तु च-ज-पाठः । ४ 'विनाशस्थान' इति ग-पाठः । ५ 'लोकगमन' इति ड-पाठः ।

टी०—‘उपशमे भाः उपशमेन वा निर्वृताः औपशमिकाः, स आदिर्देवो ते इमे औपशमिकादयः । आदिग्रहणेन धायिकृत्धापोपशमिर्हो-दयिकृत्पारिणामिका गृहीताः । मत्स्यतन्त्रे भव्यत्वं औपशमिकादयः भव्यत्वं च औपशमिकादिभ्यस्तस्मात् । एषामभावाद् औपशमिकादिभ्यस्तत्त्वाभावात् । पञ्चदशः गनुषे । औपशमिकायनात् भव्यत्वाभावात् मुक्तत्वं भवति । किं सर्वेषामौपशमिकादीनामभावात् ? तदुच्यते—अन्यत्र केवलसम्पत्त्वज्ञानदर्शनसिद्धत्वेभ्यः श्रेया न सन्ति । औपशमिकृत्धापोपशमिर्हो-दयिकृत्तः सर्वथा न सन्त्येव धायिके तु भावे केवलसम्पत्त्वं, धायिकृत्सम्पत्तामित्यर्थः । द्वात्रिंशत् केवलदर्शने सिद्धत्वं सम्भवति मुक्तात्मनि । पारिणामिके तु भावे भव्यत्वमेव केनैव सिद्धे न गन्तव्यम् । तर्थापशमिकादिग्रहणाद् भव्यत्वं नदृश्यते, किमर्थं पुनर्गोचराग्रहणम् ? उच्यते—पारिणामिकभावाद् भव्यत्वमेव केवलं सिद्धे न समस्ति, श्रेयाः पारिणामिकाः प्राप्य सन्तीति ज्ञापनायम् अस्तित्व-गुणवत्त्वा-आदित्वा-श्रद्धास्वयंप्रदेशात्-नित्यत्वादयः सन्त्येव । एतदनुसारिभाष्यम्

भा०—औपशमिक-क्षापोपशमिकौ-दयिकृत्-पारिणामिकानां भावान् भव्यत्वस्य चाभावान्मोक्षो भवति अन्यत्र केवलसम्पत्त्व-केवलज्ञान-केवलदर्शन-सिद्धत्वेभ्यः । एते णस्य क्षायिका नित्यास्तु मुक्तस्यापि भवन्ति ॥ ४ ॥

टी०—औपशमिकेत्यादि । औपशमिकादयः कृतद्वन्द्वाः पृथिव्युपचनेन निर्दिष्टाः एषामभावाद् भव्यत्वाभावाच्च मोक्षः । अन्यत्र केवलसम्पत्त्वादयः इत्युपपदलक्षणपञ्चमी । दर्शनसप्तकक्षयात् धायिकं केवलसम्पत्त्वं, समस्तज्ञानावरणक्षयात् धायिकं केवलज्ञानं अशेषदर्शनावरणक्षयात् धायिकं केवलदर्शनं, समस्तकर्मक्षयात् सिद्धत्वमित्येते क्षायिका भावा यस्मान्नित्यास्तस्मान्मुक्तस्यापि भवन्तीति ॥ ४ ॥

स पुनर्मुक्तात्मा यत्र मुक्तः समस्तकर्मभिः किं तत्रैवावतिष्ठते उतान्यत्रेति पृष्टे जगाद्—

सूत्रम्—तदनन्तरमूर्ध्वं गच्छत्या लोकान्तात् ॥ १०-५ ॥

भा०—तदनन्तरमिति कृत्स्नकर्मक्षयानन्तरं औपशमिकाद्यभावानन्तरं चेत्पर्यः । मुक्त ऊर्ध्वं गच्छत्या लोकान्तात् । कर्मक्षये देहवियोग-सिध्यमानगतिरलोकान्तप्राप्तयो ह्यस्य युगपदेकसमयेन भवन्ति ।

टी०—तच्छब्देन कृत्स्नकर्मक्षयः परामृश्यते औपशमिकादिभव्यत्वाभावो वा । तदनन्तरमिति कृत्स्नकर्मक्षयानन्तरं अनु सन्ततमेव मुक्तः सचूर्ध्वमेव गच्छति । कियती

१ ‘उपशमेनेन’ इति ग-पाठः ।

२ ‘सिद्धा न सन्ति’ इति ङ-पाठः ।

३ ‘कादीनां’ इति ग-पाठः ।

४ ‘केवलदर्शनं’ इति ङ-पाठः । ५ ‘इत्य’ इति घ-पाठः ।

भा०—अतोऽन्यासङ्गादिजनिता गतिर्भवति । यथा सत्स्वपि प्रयोगादिषु गतिकारणेषु जातिनियमेनाधस्तिर्यग्ध्वं च स्वाभाविक्यो लोष्ट्वाय्वग्रिनां गतयो दृष्टास्तथा सङ्गचिनिर्मुक्तस्योर्ध्वगौरवादूर्ध्वमेव सिध्यमानगतिर्भवति । संसारिणस्तु कर्मसङ्गादधस्तिर्यग्ध्वं च । किञ्चान्यत्—

टी०—अतोऽन्येति स्वाभाविकीं गतिमपहाय सङ्गादिजनिता गतिर्भवति । सङ्गः—कर्मकृतं स्खलनम् । आदिग्रहणात् अभिघातप्रेरणादिषु गमनकारणेषु । 'जातिनियमेन' जातिः पृथिव्य-ऽनिला-ऽनलव्यक्तिभेदेन भिन्ना । पृथिवीत्व-वायुत्वा-ऽग्नित्वाख्या तथा नियमः क्रियते । तत्र पृथिवीत्वनियमेनाधोगतिर्लोष्टः । यो हि वादरः पृथिवीपरिणामः स सर्वोऽधोगतिः । एवं तिर्यगतिर्विषुः । ऊर्ध्वगतिर्दहनः । स्वजातिनियमेनैवमपामेताः स्वाभाविक्यो गतयो यथा तथा सङ्गचिनिर्मुक्तस्य-कर्मकृतस्खलनरहितस्य ऊर्ध्वगौरवात् परिणामविशेषादूर्ध्वमेव सिध्यमानगतिर्भवति । संसारिणस्तु—नरकादिगतिचतुष्टयवर्तिनः संसारे परिश्रमतः कर्मसङ्गात्-कर्मजनितस्खलनादधस्तिर्यग्ध्वं चानियमेन गतिर्भवति ॥

किञ्चान्यदिति युक्त्यन्तरोपन्याससूचनम् ।

भा०—बन्धच्छेदात् । यथा रज्जुबन्धच्छेदात् पेडाया बीजकोशबन्धनच्छेदाच्चैरण्डबीजादीनां गतिर्दृष्टा तथा कर्मबन्धनच्छेदात् सिध्यमानगतिः ॥ किञ्चान्यत्—

टी०—बन्धच्छेदादिति । वध्यते 'येन रज्ज्वादिना स बन्धः । तस्य छेदः शस्त्रेण श्रोतनं वा । तद् व्याचष्टे—यथा रज्ज्वा गाढमापीध्यापीड्य बद्धायाः कीचकविदलघटितायाः रज्जुबन्धच्छेदादुपरितनपुटस्य गमनमूर्ध्वं दृष्टं बीजकोशबन्धच्छेदाच्च बीजकोशः फली-फलं वा तस्यास्तु बन्धनं गाढसम्पुटता सवित्करजालशोषितायाः परिणतिकाले सम्पुटोद्भेदः छेदः । ततश्च एरण्डादिफलभेदे बीजानां गतिर्दृष्टा । तानि तूड्डीयोड्डीय दूरे पतन्ति तथा कर्मबन्धः फलकडाहस्थानीयस्तच्छेदात्-तद्विघटनादनन्तरमेवोर्ध्वं सिध्यमानगतिरिति ॥ किञ्चान्यदिति विवक्षितार्थप्रसाधनाय हेत्यन्तरमुपादत्ते—

भा०—तथागतिपरिणामाच्च । ऊर्ध्वगौरवात् पूर्वप्रयोगादिभ्यश्च हेतुभ्यस्तथाऽस्य गतिपरिणाम उत्पद्यते येन सिध्यमानगतिर्भवति, ऊर्ध्वं नाधस्तिर्यग् वा ॥

टी०—तथागतिपरिणामाच्चेति । तथा—तेन प्रकारेण सर्वकर्मविनिर्मुक्तस्यास्य गतिपरिणामो भवति विगतयोगस्यापि । चशब्दः समुच्चये । एभ्यश्च पूर्वोक्तहेतुभ्यः—ऊर्ध्व-गौरवात् पूर्वप्रयोगादिभ्यश्च गतिपरिणाम उत्पद्यते येन सिध्यमानगतिर्भवतीति ।

मुक्तिगमने
हतयः

सूत्रम्—पूर्वप्रयोगाद्, असङ्गत्वाद्, बन्धच्छेदात्, तथा-
गतिपरिणामाच्च तद्वृत्तिः ॥ १०-६ ॥

भा०—पूर्वप्रयोगात् । यथा हस्तदण्डचक्रसंयुक्तसंयोगात् पुरुषप्रपन्नतत्त्वा-
विद्धं कुलालचक्रमुपरतेष्वपि पुरुषप्रपन्नहस्तदण्डचक्रसंयोगेषु पूर्वप्रयोगाद्
भ्रमत्येवा संस्कारपरिक्षयात् ।

टी०—उपरतर्तुव्यापाराद् यथा कुलालचक्रं 'हस्तदण्डचक्रसंयुक्तसंयोगात्'
हस्तेन दण्डः संपुक्तः, दण्डेन चक्रं संपुक्तं संपुक्तसंयोगः तस्मात् पुरुषप्रपन्नतत्त्व-पुरुषपरिस्-
न्दाच्च आविद्धं-वेगितं प्रेरितं उपरतेष्वपि पुरुषव्यापारादिषु पूर्वप्रयोगात् हस्तादिव्यापार-
प्रेणाद् भ्रमत्येव आ संस्कारपरिक्षयात् । संस्कारः—अनसर्तक्रियाप्रबन्धः । दृष्टान्तेन
दार्ष्टान्तिकमर्थं समीकृष्वन्नाह—

भा०—एवं यः पूर्वमस्य यत्कर्मणा प्रयोगो जनितः स क्षीणेऽपि कर्मणि
गतिहेतुर्भवति । तत्कृता गतिः । किञ्चान्यत्—

टी०—एवं यः पूर्वमस्येत्यादि । योगनिरोधानिमुखस्य यत् कर्म—क्रिया तेन कर्मणा
यः प्रयोगो जनितः स क्षीणेऽपि कर्मणि अविच्छिन्नसंस्कारत्वात् योगाभावेऽपि गतिहेतु-
र्भवति । तेन हेतुना क्रियते गतिरित्यर्थः । किञ्चान्यदिति द्वितीयं हेतुन्तरमुपन्यस्यति—

भा०—असङ्गत्वात् । पुद्गलानां जीवानां च गतिमत्त्वमुक्तं, नान्येषां द्रव्या-
णाम् । तत्राधोगौरवधर्माणः पुद्गलाः, ऊर्ध्वगौरवधर्माणो जीवाः । एष स्वभावः ।

टी०—असङ्गत्वादिति । सङ्गः—स्खलनं तद्भावः सङ्गत्वं, स्खलितत्वमित्यर्थः । न
सङ्गत्वमसङ्गत्वम्—अस्खलितत्वं तस्मादसङ्गत्वात् सिद्धस्योर्ध्वं गतिः सिद्धा । न हि स्वाभाविक्या
गत्या गच्छन्नुर्ध्वं कश्चित् स्खलनमासादयति । एतद्व्याख्यानायाह—पुद्गलानामित्यादि । पूर-
णाद् गलनाच्च पुद्गलाः—परमाणुप्रभृतयः । जीवास्तु ज्ञानदर्शनोपयोगलक्षणाः । एषां पुद्गल-
जीवानां गतिमत्त्वमुक्तं, नान्येषां—धर्माधर्माकाशद्रव्याणाम् । तत्र स्वभावत एव अधः—
अधस्तात् गौरवं भारिकत्वं, परिणामविशेषः । गौरवं धर्मो येषां ते गौरवधर्माणः पुद्गलाः
ऊर्ध्वगौरवधर्माणो जीवा इति । जीवानामपि तादृशं गौरवं परिणामविशेषो लाघवं
येषामिति । एवंविधं तेषां गौरवं विशिष्टं येनोर्ध्वं गच्छन्ति एषां(प ?) पुद्गलानां च स्वभावः ।

१ 'चक्रसंयोगात्' इति ग-पाठः । २ 'मस्य कर्मणा' इति घ-पाठः । ३ 'विध्यस्य' इति च-पाठः ।
४ 'गतिव' इति ग-पाठः ।

भा०—अतोऽन्यासङ्गादिजनिता गतिर्भवति । यथा सत्स्वपि प्रयोगादिषु गतिकारणेषु जातिनियमेनाधस्तिर्यग्ध्वं च स्वाभाविक्यो लोष्ट्वाध्वग्रिणां गतयो दृष्टास्तथा सङ्गविनिर्मुक्तस्योर्ध्वगौरवादूर्ध्वमेव सिध्यमानगतिर्भवति । संसारिणस्तु कर्मसङ्गादधस्तिर्यग्ध्वं च । किञ्चान्यत्—

टी०—अतोऽन्येति स्वाभाविकीं गतिमपहाय सङ्गादिजनिता गतिर्भवति । सङ्गः—कर्मकृतं स्वलनम् । आदिग्रहणात् अभिघातप्रेरणादिषु गमनकारणेषु । 'जातिनियमेन' जातिः पृथिव्य-ऽनिला-ऽजलव्यक्तिभेदेन भिन्ना । पृथिवीत्व-वायुत्वा-ऽग्नित्वाख्या तथा नियमः क्रियते । तत्र पृथिवीत्वनियमेनाधोगतिर्लोष्टः । यो हि वादरः पृथिवीपरिणामः स सर्वोऽधोगतिः । एवं तिर्यगतिर्वायुः । ऊर्ध्वगतिर्दहनः । स्वजातिनियमेनैवमेवामेताः स्वाभाविक्यो गतयो यथा तथा सङ्गविनिर्मुक्तस्य-कर्मकृतस्वलनरहितस्य ऊर्ध्वगौरवात् परिणामविशेषादूर्ध्वमेव सिध्यमानगतिर्भवति । संसारिणस्तु—नरकादिगतिचतुष्टयवर्तिनः संसारे परिभ्रमतः कर्मसङ्गात्—कर्मजनितस्वलनादधस्तिर्यग्ध्वं चानियमेन गतिर्भवति ॥

किञ्चान्यदिति युक्त्यन्तरोपन्याससूचनम् ।

भा०—बन्धच्छेदात् । यथा रज्जुबन्धच्छेदात् पेडाया वीजकोशबन्धनच्छेदाच्चैरण्डवीजादीनां गतिर्दृष्टा तथा कर्मबन्धनच्छेदात् सिध्यमानगतिः ॥ किञ्चान्यत्—

टी०—बन्धच्छेदादिति । वध्यते 'येन रज्ज्वादिना स बन्धः । तस्य छेदः शस्त्रेण चोटनं वा । तद् व्याचष्टे—यथा रज्ज्वा गाढमापीड्यापीड्य बद्धायाः कीचकविदलघटितायाः रज्जुबन्धच्छेदादुपरितनपुटस्य गमनमूर्ध्वं दृष्टं वीजकोशबन्धच्छेदाच्च वीजकोशः फलीफलं वा तस्यास्तु बन्धनं गाढसम्पुटता सवितृकरजालशोपितायाः परिणतिकाले सम्पुटोन्नेदः छेदः । ततश्च एरण्डादिफलभेदे वीजानां गतिर्दृष्टा । तानि तूड्डीयोड्डीय दूरे पतन्ति तथा कर्मबन्धः फलकडाहस्यानीयस्तच्छेदात्—तद्विघटनादनन्तरमेवोर्ध्वं सिध्यमानगतिरिति ॥ किञ्चान्यदिति विवक्षितार्थप्रसाधनाय हेत्वन्तरमुपादत्ते—

भा०—तथागतिपरिणामाच्च । ऊर्ध्वगौरवात् पूर्वप्रयोगादिभ्यश्च हेतुभ्यस्तथास्य गतिपरिणाम उत्पद्यते येन सिध्यमानगतिर्भवति, ऊर्ध्वं नाधस्तिर्यग् वा ॥

टी०—तथागतिपरिणामाच्चेति । तथा—तेन प्रकारेण सर्वकर्मविनिर्मुक्तस्यास्य गतिपरिणामो भवति विगतयोगस्यापि । चशब्दः समुच्चये । एभ्यश्च पूर्वोक्तहेतुभ्यः—ऊर्ध्वगौरवात् पूर्वप्रयोगादिभ्यश्च गतिपरिणाम उत्पद्यते येन सिध्यमानगतिर्भवतीति ।

मुक्तिमते
हंतया

सूत्रम्—पूर्वप्रयोगाद्, असङ्गत्वाद्, बन्धच्छेदात्, तथा-
गतिपरिणामाच्च तद्वतिः ॥ १०-६ ॥

भा०—पूर्वप्रयोगात् । यथा हस्तदण्डचक्रसंयुक्तसंयोगात् पुरुषप्रपन्नतया-
विद्धं कुलालचक्रमुपरतेष्वपि पुरुषप्रपन्नहस्तदण्डचक्रसंयोगेषु पूर्वप्रयोगाद्
भ्रमत्येवा संस्कारपरिक्षयात् ।

टी०—उपरतरुज्यापाताद् यथा कुलालचक्रं 'हस्तदण्डचक्रसंयुक्तसंयोगात्'
हस्तेन दण्डः संयुक्तः, दण्डेन चक्रं संयुक्तं संयुक्तसंयोगः तस्मान् पुरुषप्रपन्नतया-पुरुषपरिस्-
न्दाच्च आविद्धं-वेगितं प्रेरितं उपरतेष्वपि पुरुषज्यापातादिषु पूर्वप्रयोगात् हस्तादिव्यापार-
प्रेरणाद् भ्रमत्येव आ संस्कारपरिक्षयात् । संस्कारः—अनसृजकक्रियाप्रवन्धः । दृष्टान्तेन
दार्ष्टान्तिकमर्थं समीकृत्याह—

भा०—यः पूर्वमेतस्य यत्कर्मणा प्रयोगो जनितः स क्षीणेऽपि कर्मणि
गतिहेतुर्भवति । तत्कृता गतिः । किञ्चान्यत्—

टी०—एवं यः पूर्वमस्येत्यादि । योगनिरोधामिमुखस्य यत् कर्म—क्रिया तेन कर्मणा
यः प्रयोगो जनितः स क्षीणेऽपि कर्मणि अविच्छिन्नसंस्कारत्वात् योगाभावेऽपि गतिहेतु-
र्भवति । तेन हेतुना क्रियते गतिरित्यर्थः । किञ्चान्यदिति द्वितीयं हेतुन्तरमुपन्यस्यति—

भा०—असङ्गत्वात् । पुद्गलानां जीवानां च गतिमत्त्वमुक्तं, नान्येषां द्रव्या-
णाम् । तत्राधोगौरवधर्माणः पुद्गलाः, ऊर्ध्वगौरवधर्माणो जीवाः । एष स्वभावः ।

टी०—असङ्गत्वादिति । सङ्गः—स्खलनं तद्भावः सङ्गत्वं, स्थलितत्वमित्यर्थः । न
सङ्गत्वमसङ्गत्वम्—अस्खलितत्वं तस्मादसङ्गत्वात् सिद्धस्योर्ध्वं गतिः सिद्धा । न हि स्वाभाविक्या
गत्या गच्छन्नुर्ध्वं क्वचित् स्खलनमासादयति । एतद्व्याख्यानायाह—पुद्गलानामित्यादि । पूर-
णाद् गलनाच्च पुद्गलाः—परमाणुप्रभृतयः । जीवास्तु ज्ञानदर्शनोपयोगलक्षणाः । एषां पुद्गल-
जीवानां गतिमत्त्वमुक्तं, नान्येषां—धर्माधर्माकाशद्रव्याणाम् । तत्र स्वभावत एव अधः—
अधस्तात् गौरवं भारिकत्वं, परिणामविशेषः । गौरवं धर्मो येषां ते गौरवधर्माणः पुद्गलाः
ऊर्ध्वगौरवधर्माणो जीवा इति । जीवानामपि तादृशं गौरवं परिणामविशेषो लाघवं
येषामिति । एवंविधं तेषां गौरवं विशिष्टं येनोर्ध्वं गच्छन्ति एषां(प ?) पुद्गलानां च स्वभावः ।

१ 'चक्रसंयोगाद्' इति ग-पाठः । २ 'मस्य कर्मणा' इति घ-पाठः । ३ 'मित्यस्य' इति च-पाठः ।

४ 'गतित्व' इति ग-पाठः ।

भा०—अतोऽन्यासङ्गादिजनिता गतिर्भवति । यथा सत्स्वपि प्रयोगादिषु गतिकारणेषु जातिनियमेनाधस्तिर्यग्ध्वं च स्वाभाविक्यो लोष्ट्वाय्वग्रिणां गतयो दृष्टास्तथा सङ्गविनिर्मुक्तस्योर्ध्वगौरवादूर्ध्वमेव सिध्यमानगतिर्भवति । संसारिणस्तु कर्मसङ्गादधस्तिर्यग्ध्वं च । किञ्चान्यत्—

टी०—अतोऽन्येति स्वाभाविकीं गतिमपहाय सङ्गादिजनितः गतिर्भवति । सङ्गः—कर्मकृतं स्खलनम् । आदिग्रहणात् अभिधातप्रेरणादिषु गमनकारणेषु । 'जातिनियमेन' जातिः पृथिव्य-ज्ज्वा-ज्जलव्यक्तिभेदेन भिन्ना । पृथिवीत्व-वायुत्वा-ज्ज्वात्वाख्या तथा नियमः क्रियते । तत्र पृथिवीत्वनियमेनाधोगतिलोष्टः । यो हि वादरः पृथिवीपरिणामः स सर्वोऽधोगतिः । एवं तिर्यगगतिर्वायुः । ऊर्ध्वगतिर्दहनः । स्वजातिनियमेनैवमेपामेताः स्वाभाविक्यो गतयो यथा तथा सङ्गविनिर्मुक्तस्य कर्मकृतस्खलनरहितस्य ऊर्ध्वगौरवात् परिणामविशेषादूर्ध्वमेव सिध्यमानगतिर्भवति । संसारिणस्तु—नरकादिगतित्तुष्टयवर्तिनः संसारे परिभ्रमतः कर्मसङ्गात्—कर्मजनितस्खलनादधस्तिर्यग्ध्वं चानियमेन गतिर्भवति ॥

किञ्चान्यदिति युक्त्यन्तरोपन्याससूचनम् ।

भा०—वन्धच्छेदात् । यथा रज्जुवन्धच्छेदात् पेडाया बीजकोशवन्धनच्छेदाच्चैरण्डबीजादीनां गतिर्दृष्टा तथा कर्मवन्धनच्छेदात् सिध्यमानगतिः ॥ किञ्चान्यत्—

टी०—वन्धच्छेदादिति । वध्यते 'येन रज्ज्वादिना स वन्धः । तस्य छेदः शस्त्रेण श्रोतनं वा । तद् व्याचष्टे—यथा रज्ज्वा गाढमापीड्यापीड्य बद्धायाः कीचकविदलघटितायाः रज्जुवन्धच्छेदादुपरितनपुटस्य गमनमूर्ध्वं दृष्टं बीजकोशवन्धनच्छेदाच्च बीजकोशः फली-फलं वा तस्यास्तु वन्धनं गाढसम्पुटता सवित्करजालशोपितायाः परिणतिकाले सम्पुटोद्भेदः छेदः । ततश्च एरण्डादिफलभेदे बीजानां गतिर्दृष्टा । तानि तूड्डीयोड्डीय दूरे पतन्ति तथा कर्मवन्धः फलकडाहस्यानीयस्तच्छेदात्—तद्विघटनादनन्तरमेवोर्ध्वं सिध्यमानगतिरिति ॥ किञ्चान्यदिति विवक्षितार्थप्रसाधनाय हेत्वन्तरमुपादत्ते—

भा०—तथागतिपरिणामाच्च । ऊर्ध्वगौरवात् पूर्वप्रयोगादिभ्यश्च हेतुभ्यस्तथाऽस्य गतिपरिणाम उत्पद्यते येन सिध्यमानगतिर्भवति, ऊर्ध्वं नाधस्तिर्यग् वा ॥

टी०—तथागतिपरिणामाच्चेति । तथा—तेन प्रकारेण सर्वकर्मविनिर्मुक्तस्यास्य गतिपरिणामो भवति विभक्तयोगस्यापि । चशब्दः समुच्चये । एभ्यश्च पूर्वोक्तहेतुभ्यः—ऊर्ध्वगौरवात् पूर्वप्रयोगादिभ्यश्च गतिपरिणाम उत्पद्यते येन सिध्यमानगतिर्भवतीति ।

१ 'वायादीनां' इति ग-पाठः । २ 'संयोगा०' इति ग-पाठः । ३ 'हेम' इति ज-पाठः । ४ 'ऊर्ध्वमेव भवति' इति घ-पाठः ।

मुक्तिप्रदाने
हेतुः

सूत्रम्—पूर्वप्रयोगाद्, असङ्गत्वाद्, अन्यच्छेदात्, तथा-
गतिपरिणामाच्च तद्वतिः ॥ १-६ ॥

भा०—पूर्वप्रयोगात् । यथा हस्तदण्डचक्रसंयुक्तसंयोगात् पुरुषप्रत्यक्षनञ्चा-
विद्धं कुलालचक्रमुपरनेष्यपि पुरुषप्रत्यक्षनदण्डचक्रसंयोगेषु पूर्वप्रयोगात्
भ्रमत्येषा संस्कारपरिक्षयात् ।

टी०—उपलब्धज्ञापासाद् यथा कुलालचक्रं 'हस्तदण्डचक्रसंयुक्तसंयोगात्'
हस्तेन दण्डः संयुक्तः, दण्डेन चक्रं संयुक्तं संयुक्तसंयोगः तस्मात् पुरुषप्रत्यक्षनतच्च-पुरुषपरि-
न्दाद्य आविद्धं-वेगितं प्रेरितं उपरतेष्वपि पुरुषस्यापासाःषु पूर्वप्रयोगात् इत्यादिज्ञापास-
प्रेरणाद् भ्रमत्येषा आ संस्कारपरिक्षयात् । संस्कारः—अनसन्नक्रियाप्रत्ययः । दृष्टान्तेन
दार्ष्टान्तिरुभयं समीकृत्याह—

भा०—एवं यः पूर्वमेव यत्कर्मणा प्रयोगो जनितः स क्षीणेऽपि कर्मणि
गतिहेतुर्भवति । तत्कृता गतिः । किञ्चान्यत्—

टी०—एवं यः पूर्वमस्येत्यादि । योगनिरोधानिपुणस्य यत् कर्म—क्रिया तेन कर्मणा
यः प्रयोगो जनितः स क्षीणेऽपि कर्मणि अविच्छिन्नसंस्कारत्वात् योगाभावेऽपि गतिहेतु-
र्भवति । तेन हेतुना क्रियते गतिरित्यर्थः । किञ्चान्यदिति द्वितीये हेतुन्तरमुपन्यस्यति—

भा०—असङ्गत्वात् । पुद्गलानां जीवानां च गतिमत्त्वमुक्तं, नान्येषां द्रव्या-
णाम् । तत्राधोगौरवधर्माणः पुद्गलाः, ऊर्ध्वगौरवधर्माणो जीवाः । एष स्वभावः ।

टी०—असङ्गत्वादिति । सङ्गः—स्खलनं तद्भावः सङ्गत्वं, स्थलितत्वमित्यर्थः । न
सङ्गत्वमसङ्गत्वम्—अस्खलितत्वं तस्मादसङ्गत्वात् सिद्धस्योर्ध्वं गतिः सिद्धा । न हि स्वाभाविक्या
गत्या गच्छन्नुर्ध्वं कश्चित् स्खलनमासादयति । एतद्व्याख्यानायाह—पुद्गलानामित्यादि । पूर-
णाद् गलनाच्च पुद्गलाः—परमाणुप्रभृतयः । जीवास्तु ज्ञानदर्शनोपयोगलक्षणाः । एषां पुद्गल-
जीवानां गतिमत्त्वमुक्तं, नान्येषां—धर्माधर्माकाशद्रव्याणाम् । तत्र स्वभावत एव अधः—
अधस्तात् गौरवं भारिकत्वं, परिणामविशेषः । गौरवं धर्मो येषां ते गौरवधर्माणः पुद्गलाः
ऊर्ध्वगौरवधर्माणो जीवा इति । जीवानामपि तादृशं गौरवं परिणामविशेषो लाघवं
येनामिति । एवंविधं तेषां गौरवं विशिष्टं येनोर्ध्वं गच्छन्ति एषां(य १) पुद्गलानां च स्वभावः ।

१ 'चक्रसंयोगात्' इति ग-पाठः । २ 'मस्य कर्मणा' इति घ-पाठः । ३ 'मिथ्यस्य' इति च-पाठः ।

४ 'गतिस्त्व' इति ग-पाठः ।

भा०—अतोऽन्यासङ्गादिजनिता गतिर्भवति । यथा सत्स्वपि प्रयोगादिषु गतिकारणेषु जातिनियमेनाधस्तिर्यग्ध्वं च स्वाभाविक्यो लोष्ट्वाध्वग्नानां गतयो दृष्टास्तथा सङ्गचिनिर्मुक्तस्योर्ध्वगौरवादूर्ध्वमेव सिध्यमानगतिर्भवति । संसारिणस्तु कर्मसङ्गादधस्तिर्यग्ध्वं च । किञ्चान्यत्—

टी०—अतोऽन्येति स्वाभाविकीं गतिमपहाय सङ्गादिजनिता गतिर्भवति । सङ्गः—कर्मकृतं स्खलनम् । आदिग्रहणात् अभिघातग्रेरणादिषु गमनकारणेषु । 'जातिनियमेन' जातिः पृथिव्य-अनिला-अलव्यक्तिभेदेन भिन्ना । पृथिवीत्व-वायुत्वा-अग्नित्वाख्या तथा नियमः क्रियते । तत्र पृथिवीत्वनियमेनाधोगतिर्लोष्टः । यो हि वादरः पृथिवीपरिणामः स सर्वोऽधोगतिः । एवं तिर्यग्गतिर्वायुः । ऊर्ध्वगतिर्दहनः । स्वजातिनियमेनैवमेपामेताः स्वाभाविक्यो गतयो यथा तथा सङ्गचिनिर्मुक्तस्य-कर्मकृतस्खलनरहितस्य ऊर्ध्वगौरवात् परिणामविशेषादूर्ध्वमेव सिध्यमानगतिर्भवति । संसारिणस्तु—नरकादिगतितचतुष्टयवर्तिनः संसारे परिभ्रमतः कर्मसङ्गात्—कर्मजनितस्खलनादधस्तिर्यग्ध्वं चानियमेन गतिर्भवति ॥

किञ्चान्यदिति युक्त्यन्तरोपन्याससूचनम् ।

भा०—वन्धच्छेदात् । यथा रज्जुवन्धच्छेदात् पेडाया वीजकोशवन्धनच्छेदाच्चैरण्डवीजादीनां गतिर्दृष्टा तथा कर्मवन्धनच्छेदात् सिध्यमानगतिः ॥ किञ्चान्यत्—

टी०—वन्धच्छेदादिति । वध्यते 'येन रज्ज्वादिना स वन्धः । तस्य छेदः शस्त्रेण श्रोतनं वा । तद् व्याचष्टे—यथा रज्ज्वा गाढमापीड्यापीड्य वद्वायाः कीचकविदलघटितायाः रज्जुवन्धच्छेदादुपरितनपुटस्य गमनमूर्ध्वं दृष्टं वीजकोशवन्धच्छेदाच्च वीजकोशः फली-फलं वा तस्यास्तु वन्धनं गाढसम्पुटता सवितृकरजालशोपितायाः परिणतिकाले सम्पुटोद्भेदः छेदः । ततश्च एरण्डादिफलभेदे बीजानां गतिर्दृष्टा । तानि तूड्डीयोड्डीय दूरे पतन्ति तथा कर्मवन्धः फलकडाहस्थानीयस्तच्छेदात्—तद्विघटनादनन्तरमेवोर्ध्वं सिध्यमानगतिरिति ॥ किञ्चान्यदिति विवक्षितार्थप्रसाधनाय हेतुन्तरमुपादत्ते—

भा०—तथागतिपरिणामाच्च । ऊर्ध्वगौरवात् पूर्वप्रयोगादिभ्यश्च हेतुभ्यस्तथास्य गतिपरिणाम उत्पद्यते येन सिध्यमानगतिर्भवति, ऊर्ध्वं नाधस्तिर्यग् वा ॥

टी०—तथागतिपरिणामाच्चेति । तथा—तेन प्रकारेण सर्वकर्मविनिर्मुक्तस्यास्य गतिपरिणामो भवति विगतयोगस्यापि । चशब्दः समुच्चये । एभ्यश्च पूर्वोक्तहेतुभ्यः—ऊर्ध्वगौरवात् पूर्वप्रयोगादिभ्यश्च गतिपरिणाम उत्पद्यते येन सिध्यमानगतिर्भवतीति ।

१ 'वायादीनां' इति ग-पाठः । २ 'संयोगा०' इति ग-पाठः । ३ 'हेम' इति ज-पाठः । ४ 'ऊर्ध्वमेव भवति' इति घ-पाठः ।

मुक्तिर्गमने
हस्यः

सूत्रम्—पूर्वप्रयोगाद्, असङ्गत्वाद्, मन्थश्रेयाद्, तथा-
गतिपरिणामात् तद्वतिः ॥ १२-६ ॥

भा०—पूर्वप्रयोगात् । यथा हस्तदण्डचक्रसंयुक्तसंयोगात् पुरुषप्रत्यक्ष-
विद्धं कृत्वा लक्षणमुपरतेष्वपि पुरुषप्रत्यक्षदण्डचक्रसंयोगेषु पूर्वप्रयोगात्
धर्मत्वेया संस्कारपरिक्षयात् ।

टी०—उपलक्षणव्यापारात् यथा कुन्डालचक्रं 'हस्तदण्डचक्रसंयुक्तसंयोगात्'
हस्तेन दण्डः संयुक्तः, दण्डेन चक्रं संयुक्तं संयुक्तसंयोगः तस्मात् पुरुषप्रत्यक्ष-
व्यापार आधिद्वन्द्व-वेगितं प्रेक्षितं उपरतेष्वपि पुरुषव्यापारादिषु पूर्वप्रयोगात् हस्तादिव्यापार-
प्रेरणाद् धर्मत्वेय आ संस्कारपरिक्षयात् । संस्कारः—अनसन्नक्रियात्मकः । दृष्टान्तं
दाष्टान्तिरुमर्थं समीकृत्याह—

भा०—एवं यः पूर्वमस्य यत्कर्मणा प्रयोगो जनितः स क्षीणेऽपि कर्मणि
गतिहेतुर्भवति । तत्कृता गतिः । किञ्चान्यत्—

टी०—एवं यः पूर्वमस्येत्यादि । योगनिरोधामिमुखस्य यत् कर्म—क्रिया तेन कर्मणा
यः प्रयोगो जनितः स क्षीणेऽपि कर्मणि अविच्छिन्नसंस्कारत्वात् योगाभावेऽपि गतिहेतु-
र्भवति । तेन हेतुना क्रियते गतिरित्यर्थः । किञ्चान्यदिति द्वितीयं हेतुन्तरमुपन्यस्यति—

भा०—असङ्गत्वात् । पुद्गलानां जीवानां च गतिमत्त्वमुक्तं, नान्येषां द्रव्या-
णाम् । तत्राद्योगौरवधर्माणः पुद्गलाः, ऊर्ध्वगौरवधर्माणो जीवाः । एष स्वभावः ।

टी०—असङ्गत्वादिति । सङ्गः—स्वलनं तद्भावः सङ्गत्वं, स्थलित्वमित्यर्थः । न
सङ्गत्वमसङ्गत्वम्—अस्थलित्वं तस्मादसङ्गत्वात् सिद्धस्योर्ध्वं गतिः सिद्धा । न हि स्वाभाविक्या
गत्या गच्छन्तुर्ध्वं कश्चित् स्थलनमासादयति । एतद्व्याख्यानायाह—पुद्गलानामित्यादि । पू-
णाद् गलनाच्च पुद्गलाः—परमाणुप्रभृतयः । जीवास्तु ज्ञानदर्शनोपयोगलक्षणाः । एषां पुद्गल-
जीवानां गतिमत्त्वमुक्तं, नान्येषां—धर्माधर्माकाशद्रव्याणाम् । तत्र स्वभावत एव अधः—
अधस्तात् गौरवं भारिकत्वं, परिणामविशेषः । गौरवं धर्मो येषां ते गौरवधर्माणः पुद्गलाः
ऊर्ध्वगौरवधर्माणो जीवा इति । जीवानामपि तादृशं गौरवं परिणामविशेषो लाघवं
येषामिति । एवंविधं तेषां गौरवं विशिष्टं येनोर्ध्वं गच्छन्ति एषां (प १) पुद्गलानां च स्वभावः ।

१ 'चक्रसंयोगात्' इति ग-पाठः । २ 'मस्य कर्मणा' इति घ-पाठः । ३ 'मिथ्यस्य' इति च-पाठः ।

४ 'गतिल' इति ग-पाठः ।

सम्यग्दर्शनादिसलिलच्छेदात् प्रहीणाष्टविधकर्ममृत्तिकालेपः ऊर्ध्वगौरवादूर्ध्वमेव गच्छत्या लोकान्तात् ॥ स्यादेतत् । लोकान्तादूर्ध्वं मुक्तस्य गतिः किमर्थं न भवतीति ? । अत्रोच्यते—

टी०—एवमूर्ध्वगौरवेत्यादि । संसारोदधौ भवसलिले भवः—औदारिकादिकाय-निर्वृत्तिः । भव एव सलिलं तत्र मग्नो भवासक्तः शरीरी अनियमेन अधस्तिर्यगूर्ध्वं च गच्छति । ततः सम्यग्दर्शनज्ञानावरणसलिलार्द्राकृतप्रहीणाष्टविधकर्ममृत्तिकालेपः ऊर्ध्वमेव गच्छति आ लोकान्तादिति । स्यादेतदित्यादिना इदमाशङ्कते—ऊर्ध्वं गच्छत्या लोकान्तादिति को नियमः ? स्वाभाविक्या गत्या लोकान्तादपि परेण गच्छतु गतेर्निवारकस्याभावादिति । अत्रोच्यते—

भा०—धर्मास्तिकायाभावात् । धर्मास्तिकायो हि जीवपुद्गलानां गत्युपग्रहेणोपकुर्वते । स तत्र नास्ति । तस्माद् गत्युपग्रहकारणाभावात् परतो गतिर्न भवत्यप्सु अलावुचत् । नाधो न तिर्यगित्युक्तम् । तत्रैवानुश्रेणिगतिलोकान्तेऽवतिष्ठते मुक्तो निष्क्रिय इति ॥ ६ ॥

टी०—धर्मास्तिकायाभावादिति । अस्त्येव निवारकं धर्मद्रव्यं तद्वपेक्षाकारणं स्वयमेव गतिपरिणतस्य जीवपुद्गलद्रव्यस्य धर्मद्रव्यमुपग्राहकं भवति मीनस्येव वारिद्रव्यम्, न त्वगच्छन्तं ज्ञपं बलाद् वारि नयति । एवं गतिपरिणतस्यात्मनः पुद्गलस्य वा स्वत एव गत्युपग्रहाकारी धर्मास्तिकायः कारणीभवति । स च लोकात् परतो नास्ति । तस्माद् गत्युपग्रहकारिणोऽभावात् परतो गतिर्नास्ति अप्सु यथाऽलावुनः । अलावु हि मृष्टेपापगमात् स्वयमेव गच्छज्जलमस्तकप्रविष्टं भवति, न परतो याति, उपग्राहकजलद्रव्याभावात् । ऊर्ध्वमेव च प्रयाति, नाधो न तिर्यगित्युक्तमेव । तत्रैवानुश्रेणिगतिलोकान्तेऽवतिष्ठत इति । यत्र देशे स्थितो मुच्यते समस्तैः कर्मभिस्तत्र या शरीरस्योपरि रुद्धा श्रेणिर्नभसस्तथैव गत्वा लोकान्तेऽवतिष्ठते मुक्तात्मा निष्क्रिय इति ॥ यथोक्तम्—

“ धर्माभावाचालोके स प्रतिहन्यते न लोकाग्रे ॥

[न तु स्पशित्वात्] गमनोपकृद्धिधर्मो जीवानां पुद्गलानां च ॥ १ ॥

मुक्तोऽनन्तं कालं गच्छत्युपरीति वाऽप्यनुपपन्नम् ।

मुक्तस्य संसृतिर्हि न युक्ता भ्रमणं हि संसारः ॥ २ ॥

संसारिणस्तु विश्रमणमस्ति तस्य न महाननर्थः स्यात् ।

अपि चालोकोऽभीष्टः स च कृतकृत्यस्तथाऽऽत्मवशः ॥ ३ ॥

त च गतिपरिणाम ऊर्ध्वमेव भानि नापस्तिर्यग् वा । पूर्वाभिदिदं तु निरपेक्ष ऊर्ध्वगौरव-
योगपरिणामाद् विना भग्नगोपं चान्नर्ध्वेत्यादि । तदा—

भा०—गौरवप्रयोगपरिणामासङ्गयोगानायात् । तथा—गुणवद्भूमि-
भागारोपितमृतुकालजातं धीजोन्नेदाददुरप्रबालपर्णगुणकृत्कालेषु भविमानिते सं-
कदोर्द्धदादिपोषणकर्मपरिणतं कालच्छिद्यं शुष्कमलागु अप्सु न निमज्जति ।

टी०—गौरवप्रयोगपरिणामासङ्गयोगानायादित्यादि । तथा—एतानां दृष्टान्त-
माह—अलायुनोजस्याः पूर्विका विशेषणं । गुणवद्भूमिभागारोपितमिति बीजावस्था ।
गुणवान् भूमिभागोऽनुपहतः धारमूत्र-प्रांतादिभिः नमारोपितं निगानं गन् काले—कामु
जानं तन्मोर्द्धनास्यार् धीजोन्नेदाददुरः प्रातलं हितलपं पणं जलं
अलायुनोऽवस्थाः ततः पुनं ततः फले एषां बीजारोपणोन्नेदाददुरप्रबालपर्णगुणकलानां
कालेषु स्वेषु स्वेषु विमानितः प्राप्तकालो न कृतः कृतस्त्वयिमानितः संको दोर्द्धदम् ।
आदिग्रहणादस्थि-भूम-भस्मावगुण्टनादिपरिग्रहः । एवमादिना पोषणकर्मणा परिणत-
जरीभूतं पणं काले परिपाकोत्तरकालच्छिद्यं शुष्कमलागु अप्सु न निमज्जति—
न जलेऽन्तः प्रविशति । सर्वेषां विशेषणानामिदं फलं निरूपयते वातेनानाभिरुद्धं अशुषिरमिति ।

भा०—तदेव गुरुकृष्णमृत्तिकालेपैर्वनैर्यदुभिरालिप्तं यनमृत्तिकालेपवेष्टन-
जनितागन्तुकगौरवमप्यु प्रक्षिप्तं तं जलप्रतिष्ठं भवति । यदा त्वस्याङ्गिः क्लिप्तो
मृत्तिकालेपो व्यपगतो भवति तदा मृत्तिकालेपसङ्गनिर्मुक्तं मोक्षानन्तरमेवोर्ध्वं
गच्छति आ सलिलोर्ध्वतलात् ।

✓ टी०—तदेव च पुनर्गुर्व्याः कृष्णमृत्तिकाया लेपैर्वनैः—निरन्तरैर्यदुभिः—अद्याभि-
र्दर्मवेष्टने कालमालिप्तः तेन च यनमृत्तिकालेपेन वेष्टनेन च दर्भादिजनितमागन्तुकं
गौरवं यस्य तदेवंविधमप्यु प्रक्षिप्तं तं जलप्रतिष्ठं भवति उत्तरकालम् । यदा त्वस्याङ्गिः
सम्पन्धतः क्लिप्तो मृत्तिकालेपो व्यपगतो भवति तदा तत्सङ्गविनिर्मुक्तं दर्भादिवन्ध-
नमृत्तिकामोक्षणसमनन्तरमेवोर्ध्वं गच्छत्या सलिलोर्ध्वतलादित्येव दृष्टान्तः ।

सम्प्रति दार्शनिकं दर्शयति—

भा०—एवमूर्ध्वगौरवगतिधर्मा जीवोऽप्यष्टविधकर्मलेपमृत्तिकावेष्टितस्तत्-
सङ्गान् संसारमहार्णवे भवसलिले निमग्नो भवासक्तोऽधस्तिर्यगूर्ध्वं च गच्छति

१ 'तूना' इति ज-पाठः । २ 'मृत्तिकावेष्टन' इति ग-पाठः । ३ 'तलप्रतिष्ठं' इति ग-पाठः ।
४ 'वेष्टनकाल' इति च-ज-पाठः । ५ 'तलप्रतिष्ठं' इति च-ज-पाठः । ६ 'सम्पन्धेन' इति ग-पाठः ।
७ 'मृत्तिकावेष्टितः सन् संसारः' इति ग-पाठः ।

सम्यग्दर्शनादिसलिलच्छेदात् प्रहीणाष्टविधकर्ममृत्तिकालेपः ऊर्ध्वं गच्छत्या लोकान्तात् ॥ स्यादेतत् । लोकान्तादूर्ध्वं मुक्तस्य गतिः । तीति ? । अत्रोच्यते—

टी०—एवमूर्ध्वगौरवेत्यादि । संसारोदधौ भवसलिले भवः—उत्तिष्ठति । भव एव सलिलं तत्र मग्नो भवासक्तः शरीरी अनियमेन अगच्छति । ततः सम्यग्दर्शनज्ञानावरणसलिलाद्रीकृतप्रहीणाष्टविधक ऊर्ध्वमेव गच्छति आ लोकान्तादिति । स्यादेतदित्यादिना इदमाशङ्कते लोकान्तादिति को नियमः ? स्वाभाविक्या गत्या लोकान्तादपि परेण गच्छतु भावादिति । अत्रोच्यते—

भा०—धर्मास्तिकायाभावात् । धर्मास्तिकायो हि जीवपुद्गलः ग्रहेणोपकुर्वते । स तत्र नास्ति । तस्माद् गत्युपग्रहकारणाभावात् भवत्यप्सु अलावुवत् । नाधो न तिर्यगित्युक्तम् । तत्रैवानुश्रेणिर्गातिष्ठते मुक्तो निष्क्रिय इति ॥ ६ ॥

टी०—धर्मास्तिकायाभावादिति । अस्त्येव निवारकं धर्मद्रव्यं तद्वत्मेव गतिपरिणतस्य जीवपुद्गलद्रव्यस्य धर्मद्रव्यमुपग्राहकं भवति मीनस्येव वारिद्रच्छन्तं श्वपं बलाद् वारि नयति । एवं गतिपरिणतस्यात्मनः पुद्गलस्य वा स्वतः कारी धर्मास्तिकायाः कारणीभवति । स च लोकात् परतो नास्ति । तस्माद् रिणोऽभावात् परतो गतिर्नास्ति अप्सु यथाज्जलानुनः । अलावु हि मृद्वेपाप गच्छज्जलमस्तकप्रविष्टं भवति, न परतो याति, उपग्राहकजलद्रव्याभावात् । ऊर्ध्वं नाधो न तिर्यगित्युक्तमेव । तत्रैवानुश्रेणिर्गतिलोकान्तेऽवतिष्ठत इति । मुच्यते समस्तैः कर्मभिस्तत्र या शरीरस्योपरि रुद्धा श्रेणिर्नभसस्तथैव गत्वा लं मुक्तात्मा निष्क्रिय इति ॥ यथोक्तम्—

“ धर्माभावाच्चालोके स प्रतिहन्यते न लोकाग्रे ॥

[न तु स्पष्टित्वात्] गमनोपकृद्धिधर्मो जीवानां पुद्गलानां च ॥ १

मुक्तोऽनन्तं कालं गच्छत्युपरीति वाऽप्यनुपपन्नम् ।

मुक्तस्य संसृतिर्हि न युक्ता भ्रमणं हि संसारः ॥ २ ॥

संसारिणस्तु विश्रमणमस्ति तस्य न महाननर्थः स्यात् ।

त च गतिपरिणाम ऊर्ध्वमेव भवति नापस्तिर्गन् या । तूनां निदिशन्ते तु निर्येध ऊर्ध्वगौरवप्र-
योगपरिणामाद् विना अङ्गयोगं नानास्येत्यादि । तदाह—

भा०—गौरवप्रयोगपरिणामात्तद्गोमा नापाम् । नगभा—गुणवद्भूमि-
भागारोपितमृत्कालजातं पीजोद्भेदाद्दूरप्रवालपर्णगुणकालकालेषु भविमानिते सं-
कदोर्ध्वदादिपोषणकर्मपरिणतं कालच्छिद्यं शुष्कमलावु अप्सु न निमज्जति ।

टी०—गौरवप्रयोगपरिणामात्तद्गोमा नाप्यादित्यादि । नगभेदादिना दृष्टान्त-
माह—अलावुनोज्ज्वलाः पूर्णिमा विशेषणम् । गुणवद्भूमिभागारोपितमिति बीजावस्था ।
गुणवान् भूमिमापोऽनुपहतः धार-मूत्र-पुरीषादिभिः तद्भागोपितं निपातं गन् काले-कामु
अलावुनोऽयस्याः जातं ततोर्ध्वेनावस्थान् पीजोद्भेदाद्दूरः प्रयातं क्षिप्तं पत्रं जरठं

ततः पुष्पं ततः फलं एषां बीजारोपणोद्भेदाद्दूरप्रवालपर्णगुणकालानां
कालेषु स्वेषु स्वेषु विमानितः प्राप्तकालो न कृतः कृतस्त्वविमानितः संको दोर्ध्व-
आदिग्रहणादस्य-भूम-भस्मावगुणनादिपरिग्रहः । एवमादिना पोषणकर्मणा परिणत-
जरठीभूतं पत्रं काले परिपाकोचरकालच्छिद्यं शुष्कमलावु अप्सु न निमज्जति—
न जलेऽन्तः प्रविशति । सर्वेषां विशेषणानामिदं फलं निरूपयतं यातेनानाक्षिप्तं अशुभिरमिति ।

भा०—तदेव गुरुकृष्णमृत्तिकालेपैर्वैर्बहुभिरालिप्तं घनमृत्तिकालेपवेष्टन-
जनितागन्तुकगौरवमप्यु प्रक्षिप्तं तज्जलप्रतिष्ठं भवति । यदा त्वस्याङ्गिः क्षिप्तो
मृत्तिकालेपो व्यपगतो भवति तदा मृत्तिकालेपसङ्गनिर्मुक्तं मोक्षानन्तरमेवोर्ध्वं
गच्छति आ सलिलोर्ध्वतलात् ।

✓ टी०—तदेव च पुनर्गुण्याः कृष्णमृत्तिकाया लेपैर्वैर्बहुभिः—अष्टाभि-
र्दोर्ध्वेष्टने कालमालिप्तः तेन च घनमृत्तिकालेपेन वेष्टनेन च दर्भादिजनितमागन्तुकं
गौरवं यस्य तदेवंविधमप्यु प्रक्षिप्तं तज्जलप्रतिष्ठं भवति उत्तरकालम् । यदा त्वस्याङ्गिः
सम्बन्धतः क्षिप्तो मृत्तिकालेपो व्यपगतो भवति तदा तत्सङ्गविनिर्मुक्तं दर्भादिवन्ध-
नमृत्तिकामोक्षणसमनन्तरमेवोर्ध्वं गच्छत्या सलिलोर्ध्वतलादित्येव दृष्टान्तः ।

सम्प्रति दार्ष्टान्तिकं दर्शयति—

भा०—एवमूर्ध्वगौरवगतिधर्मा जीवोऽप्यष्टविधकर्मलेपमृत्तिकाऽवेष्टितस्तत्-
सङ्गात् संसारमहार्णवे भवसलिले निमग्नो भवासक्तोऽधस्तिर्यगूर्ध्वं च गच्छति

१ 'तूना' इति ज-पाठः । २ 'मृत्तिकावेष्टन' इति ग-पाठः । ३ 'तलप्रविष्टं' इति ग-पाठः ।

४ 'वेष्टनकाल' इति च-ज-पाठः । ५ 'तलप्रविष्टं' इति च-ज-पाठः । ६ 'सम्बन्धेन' इति ग-पाठः ।

७ 'मृत्तिकावेष्टितः सन् संसारः' इति ग-पाठः ।

टी०—तत्र क्षेत्रमाकाशं जीवंपुद्गलानां निवासगतिविशेषणाद्धोकाकाशपरिग्रहः । तस्यापि लोकाकाशस्यैकदेशग्रहणम्, अर्धतृतीयद्वीपसमुद्रद्वयमीपत्प्राग्भारोपलक्षितश्च गगनप्रदेश इति । कालोऽनादिरनन्तस्तस्योत्सर्पिण्यवसर्पिणी च ग्राह्या । गतिर्नरकादिभेदेन चतुर्विधा । लिङ्गं स्त्री-पुं-नपुंसकाख्यम्, अथवा द्रव्यलिङ्गं भावलिङ्गमलिङ्गमिति । तीर्थमिति तीर्थकरत्वं प्राप्य सिद्धा इत्यादिविकल्पम् । चारित्रं सामायिकादि मूलगुणोत्तरगुणभेदम् । प्रत्येकबुद्धयोधितः स्वयम्बुद्धसिद्धादिभेदः । ज्ञानं मति-श्रुतादिभेदम् । अवगाहनामिति शरीरावगाहग्रहणम् । अन्तरमेकसमयादिकं पण्मासान्तिकम् । सङ्ख्येत्येकस्मिन् समये कियन्तः सिध्यन्तीत्यादि । अल्पबहुत्वमिति क्षेत्रसिद्धाद्यन्तःपातिभेदानां परस्परं चिन्त्यते । एतानि द्वादशानु-योगद्वाराणि सिद्धस्य सिद्धत्वलाभे कारणानि भवन्ति । एतदेव स्पष्टयति—

भा०—एभिः सिद्धः साध्यः अनुगम्यश्चिन्त्यो व्याख्येय इत्येकार्थत्वम् । तत्र पूर्वभावप्रज्ञापनीयः प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयश्च द्वौ नयौ भवतः । तत्कृतोऽनुयोगविशेषः ।

टी०—साध्यपर्यायानाचष्टे—अनुगमनीयोऽनुगम्योऽनुसर्तव्योऽनुसृत्यः । चित्ते व्यवस्थाप्यश्चिन्त्यः व्यवस्थाप्य च व्याख्येयः—कथनीयः । एकस्य—अभिन्नस्यार्थस्य वाचकाः सर्व एते साध्यादयः । अत एव पर्यायत्वं युगपदप्रयोगात् । तत्र—अस्मिन् सिद्धव्याख्याने कर्तव्ये द्वौ नयौ पूर्वभावप्रज्ञापनीयः प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयश्च । पूर्वम्—अतीतं भावं प्रज्ञापयतीति पूर्वभावप्रज्ञापनीयः । प्रत्युत्पन्नं—वर्तमानं भावं प्रज्ञापयतीति प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयः । नैगमादिप्रसिद्धनयेभ्यश्च नेमा व्यतिरिक्तौ । एतेषामेव वाचोयुक्तिभेदेन ग्रहणम् । तत्र नैगमसङ्ग्रह-व्यवहाराः सर्वकालार्थग्राहित्वात् पूर्वभावप्रज्ञापनीयशब्दवाच्याः । ऋजुसूत्र-शब्द-समभिरु-द्धैवम्भूतास्तु वर्तमानकालार्थप्रतिग्राहित्वात् प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयशब्दवाच्या विज्ञेयाः । आभ्यां नयाभ्यां क्षेत्रादयो व्याख्येयाः । तत्कृतः—ताभ्यां कृतोऽनुयोगविशेषो—व्याख्याप्रकारः ॥

भा०—तद्यथा—कस्मिन् क्षेत्रे सिध्यतीति । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयं प्रति सिद्धिक्षेत्रे 'सिध्यतीति । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य जन्म प्रति पञ्चदशसु कर्मभूमिषु जातः 'सिध्यतीति । संहरणं प्रति मानुषे क्षेत्रे 'सिध्यतीति । तत्र प्रमत्तसंयताः संयतासंयताश्च संहियन्ते ॥

टी०—तद्यथेत्यादिना क्षेत्रं निरूपयति—कस्मिन् क्षेत्रे सिध्यति । तत्र प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य सिद्धिक्षेत्रे सिध्यतीति । तत्र सिद्धः प्रतिष्ठितः । तथा चागमः—
“इहं बोधिं चइत्ता णं तत्थ गंतूण सिञ्जई” । अयासस्यानस्तु नैव सिद्धः, ‘कृत्यशेषत्वात् ।

१-३ 'सिध्यति' इति घ-पाठः । ४ 'प्रतिष्ठितो यः' इति च-ज-पाठः । ५ आचक्ष्यक-निर्युक्तेः ९५१-

तमीगायाया अयमुत्तरार्धः, एतत्पूर्वार्धं भ्राज्यापूर्वको यथा—

“अलोए पडिहया सिद्धा, लोअगे अ पडिहिया ॥”

अलोके प्रतिहताः सिद्धा लोकाग्रे च प्रतिष्ठिताः । इह तत्त्वं त्यक्त्वा तत्र गत्वा सिध्यन्ति ॥

६ 'कृत्यं' इति च-ज-पाठः ।

तिष्ठन्ति मार्गान् मोक्षयन्तं पश्यन्त्या विज्ञानेन ।
 नास्ति सभावधिगमो न तु मार्गस्यापि भासः ॥ ४ ॥
 पातीनि तु कर्मानि सभावज्ञानान् गुणान् विज्ञानानि ।
 तदभावान् सभावविहगुणभावो भानि न तु मिदः ॥ ५ ॥
 यदि च सभावधिगमो नेष्टः कस्मान् म निश्चितो भानि ।
 इति वा चोपे प्रोक्तं यत्सन्दग्धत्वाभावानाम् ॥ ६ ॥
 कार्याभावाच्च पुनरे सन्दग्धस्य विपरेत्यन्ताम् ।
 प्रायोगिहोऽप्यपुक्तः सन्दः कर्मप्रमुक्तस्य ॥ ७ ॥
 विपर्यय तस्य नाथः धुन्वृष्ट-संज्ञादि-मोहवाधानाम् ।
 रागादीनां च तथाऽभावादुपयोगहेतूनाम् ॥ ८ ॥
 एतेन व्याख्यातो भाषण-चक्रमण-चिन्तनादीनाम् ।
 चेष्टानां सिद्धस्याभावो विशरीरसाधनममः ॥ ९ ॥”

एवं तेषां मुक्तात्मनां “पूर्वप्रयोगादिनिर्मुक्तिनिरतिः” इति वचनात् तेषां गतिः
 सिद्धेति ॥ ६ ॥

त एते सिद्धान्तज्ञेन सिद्धाः क्षेत्रादिमिद्वादशमिरनुयोगद्वारैरनुगन्तव्याः “प्रमाणनवैर-
 धिगमः” (अ० १, सू० ६) इति वचनादित्याह—

सूत्रम्—क्षेत्र-काल-गति-लिङ्ग-तीर्थ-चारित्र-प्रत्येक-

सिद्धस्य १२
 अनुयोगद्वाराणि

बुद्धबोधित-ज्ञाना-अवगाहना-अन्तर-सङ्ख्या-अल्पबहुत्वतः
 साध्याः ॥ १०-७ ॥

टी०—अथवा अमी सिद्धाः परिनिवृत्तदोषाः कर्मणशरीरपशमिकादिभावनिरुपाख्याः
 किं पर्यायान्तरेण व्यपदेशमशक्या एव आहोस्विदतीतव्यवहारा एव हि निर्धार्या इति ? । उच्यते
 —शक्यन्त एव व्यपदेशं, यस्मात् ते खलु व्यवजिहीर्षद्भिः प्रत्युत्पन्नभूतार्थानुग्रहतन्त्रनयद्वितय-
 सामर्थ्यविशेषवद्भिः श्रुतज्ञानाहितदार्ढ्यज्ञानदर्शनचरणाप्रच्युतमार्गैस्तत्त्वप्रतिपत्त्यर्थमात्महितमा-
 दधानैः क्षेत्रादिद्वारैरनुगमनीया इत्याह—क्षेत्रकाल इत्यादि । क्षेत्रादीनां अल्पबहुत्वान्तानां
 द्वन्द्वः । द्वन्द्वसमासाभिनिर्वृत्ताच्च प्रातिपदिकात् तृतीयायै तसिः । सिद्धिविशेषस्यानेकाश्रयत्वात्
 साध्यवचनम् । क्षेत्रादीनि च द्वादशापि द्वाराणि प्रतिपदं दर्शयति भाष्येण—

भा०—क्षेत्रं, कालः, गतिः, लिङ्गं, तीर्थं, चारित्रं, प्रत्येकबुद्धबोधितः,
 ज्ञानं, अवगाहना, अन्तरं, सङ्ख्या, अल्पबहुत्वमित्येतानि द्वादशानुयोगद्वाराणि
 सिद्धस्य भवन्ति ।

टी०—तत्र क्षेत्रमाकाशं जीवपुद्गलानां निवासगतिविशेषणाहोकाकाशपरिग्रहः । तस्यापि लोकाकाशस्यैकदेशग्रहणम्, अर्धतृतीयद्वीपसमुद्रद्वयमीपत्रागमारोपलक्षितश्च गगनप्रदेश इति । कालोऽनादिरनन्तस्तस्योत्सर्पिण्यवसर्पिणी च ग्राह्या । गतिर्नरकादिभेदेन चतुर्विधा । लिङ्गं स्त्री-पुं-नपुंसकाख्यम्, अथवा द्रव्यलिङ्गं भावलङ्गमलिङ्गमिति । तीर्थमिति तीर्थकरत्वं प्राप्य सिद्धा इत्यादिविकल्पम् । चारित्रं सामायिकादि मूलगुणोत्तरगुणभेदम् । प्रत्येकबुद्धबोधितः स्वयम्बुद्धसिद्धादिभेदः । ज्ञानं मति-श्रुतादिभेदम् । अवगाहनामिति शरीरावगाहग्रहणम् । अन्तरमेकसमयादिकं षण्मासान्तिकम् । सङ्ख्येत्येकस्मिन् समये क्रियन्तः सिध्यन्तीत्यादि । अल्पबहुत्वमिति क्षेत्रसिद्धाद्यन्तःपातिभेदानां परस्परं चिन्त्यते । एतानि द्वादशानु-योगद्वाराणि सिद्धस्य सिद्धत्वलाभे कारणानि भवन्ति । एतदेव स्पष्टयति—

भा०—एभिः सिद्धः साध्यः अनुगम्यश्चिन्त्यो व्याख्येय इत्येकार्थत्वम् । तत्र पूर्वभावप्रज्ञापनीयः प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयश्च द्वौ नयौ भवतः । तत्कृतोऽ-नुयोगविशेषः ।

टी०—साध्यपर्यायानाचष्टे-अनुगमनीयोऽनुगम्योऽनुसर्तव्योऽनुसृत्यः । चित्ते व्यवस्था-प्यश्चिन्त्यः व्यवस्थाप्य च व्याख्येयः-कथनीयः । एकस्य-अभिन्नस्यार्थस्य वाचकाः सर्व एते साध्यादयः । अत एव पर्यायत्वं युगपदप्रयोगात् । तत्र-अस्मिन् सिद्धव्याख्याने कर्तव्ये द्वौ नयौ पूर्वभावप्रज्ञापनीयः प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयश्च । पूर्वम्-अतीतं भावं प्रज्ञापयतीति पूर्वभावप्रज्ञापनीयः । प्रत्युत्पन्नं-वर्तमानं भावं प्रज्ञापयतीति प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयः । नैगमादिप्रसिद्धनयेभ्यश्च नेमौ व्यतिरिक्तौ । एतेषामेव वाचोयुक्तिभेदेन ग्रहणम् । तत्र नैगमस-ङ्ग्रह-व्यवहाराः सर्वकालार्थग्राहित्वात् पूर्वभावप्रज्ञापनीयशब्दवाच्याः । ऋजुसूत्र-शब्द-समभिरु-ढैवम्भूतास्तु वर्तमानकालार्थप्रतिग्राहित्वात् प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयशब्दवाच्या विज्ञेयाः । आभ्यां नयाभ्यां क्षेत्रादयो व्याख्येयाः । तत्कृतः-ताभ्यां कृतोऽनुयोगविशेषो-व्याख्याप्रकारः ॥

भा०—तद्यथा—कस्मिन् क्षेत्रे सिध्यतीति । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयं प्रति सिद्धिक्षेत्रे 'सिध्यतीति । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य जन्म प्रति पञ्चदशसु कर्मभूमिषु जातः 'सिध्यतीति । संहरणं प्रति मानुषे क्षेत्रे 'सिध्यतीति । तत्र प्रमत्तसंयताः संयतासंयताश्च संह्रियन्ते ॥

टी०—तद्यथेत्यादिना क्षेत्रं निरूपयति—कस्मिन् क्षेत्रे सिध्यति । तत्र प्रत्युत्प-न्नभावप्रज्ञापनीयस्य सिद्धिक्षेत्रे सिद्धयतीति । तत्र सिद्धः प्रतिष्ठितः । तथा चागमः—
“इह बौद्धिं चक्षुः श्रोत्रं तत्तत् गन्तुं सिद्ध्यति” । अप्राप्तस्थानस्तु नैव सिद्धः, 'कृत्यशेषत्वात् ।

१-३ 'सिध्यति' इति घ-पाठः । ४ 'प्रतिष्ठितो यः' इति च-ज-पाठः । ५ आवश्यक-निर्युक्तैः ९५९-तमीगाथाया अयमुत्तरार्थः, एतत्पूर्वार्थं भ्रष्टापूर्वको यथा—

“अलोप पडिहया सिद्धा, लोअग्गे अ पडिहया ।”

अलोके प्रतिहताः सिद्धा लोकाग्रे च प्रतिष्ठिताः । इह तनुं त्यक्त्वा तत्र गत्वा सिध्यन्ति ॥

६ 'कृत्य' इति च-ज-पाठः ।

तिष्ठति नार्थान् गोचरान् पश्यन्त्या विज्ञानम् ।
 नास्ति स्वाभाविकमो न तु गोचराणि भाव्य ॥ ४ ॥
 पार्तानि तु कर्माणि स्वाभाविकान् भूतान् विज्ञानि ।
 तदभावात् स्वाभाविकगुणनाशो भवति न तु मिदः ॥ ५ ॥
 यदि च स्वाभाविकमो नेष्टः कस्मान् न निश्चितो भवति ।
 इति वा चोद्ये प्रोक्तं यत्सन्दर्भस्वभावान् ॥ ६ ॥
 कार्याभावात् पुनर्न सन्दर्भस्य विगतेऽव्ययम् ।
 प्रायोगिकोऽप्युक्तः सन्दर्भः कर्मप्रमुक्तस्य ॥ ७ ॥
 विपर्ययस्य नार्थः शुद्ध-वृद्ध-संज्ञादि-मोक्षसाधनानाम् ।
 रागादीनां च तथाऽभावादुपयोगहेतूनाम् ॥ ८ ॥
 एतेन व्याख्यातो भाषण-चक्षुर्मण-चिन्तनादीनाम् ।
 चेष्टानां सिद्धस्वाभावो विशरीरवाद्यमनसः ॥ ९ ॥ "

एवं तेषां युक्तात्मनां " पूर्वप्रयोगादिमिथुक्तित्वाद्भूतिः " इति वचनात् तेषां गतिः सिद्धेति ॥ ६ ॥

त एते सिद्धान्तवेन सिद्धाः क्षेत्रादिमिर्द्वादशमिरनुयोगद्वारैरनुगन्तव्याः " प्रमाणनिर-
 धिगमः " (अ० १, सू० ६) इति वचनादित्याह—

सूत्रम्—क्षेत्र-काल-गति-लिङ्ग-तीर्थ-चारित्र-प्रत्येक-

बुद्धबोधित-ज्ञाना-अवगाहना-अन्तर-सङ्ख्या-अल्पबहुत्वतः

साध्याः ॥ १०-७ ॥

सिद्धस्य १२
 अनुयोगद्वाराणि

टी०—अथवा अमी सिद्धाः परिनिवृत्तदोषाः कर्मणशरीरौपशमिकादिभावनिरुपाख्याः किं पर्यायान्तरेण व्यपदेश्यमशक्या एव आहोस्विदतीतव्यवहारा एव हि निर्धार्या इति ? ॥ उच्यते—शक्यन्त एव व्यपदेश्यं, यस्मात् ते खलु व्यवजिहीर्षद्भिः प्रत्युत्पन्नभूतार्थानुग्रहतन्त्रनयद्वितय-सामर्थ्यविशेषद्विः श्रुतज्ञानाहितदार्ढ्यज्ञानदर्शनचरणाप्रच्युतमार्गस्तत्त्वप्रतिपत्त्यर्थमात्महितमा-दधानैः क्षेत्रादिद्वारैरनुगमनीया इत्याह—क्षेत्रकाल इत्यादि । क्षेत्रादीनां अल्पबहुत्वान्तानां द्वन्द्वः । द्वन्द्वसमासाभिनिर्वृत्ताच्च प्रातिपदिकात् तृतीयार्थे तसिः । सिद्धिविशेषस्यानेकाश्रयत्वाद् साध्यवचनम् । क्षेत्रादीनि च द्वादशापि द्वाराणि प्रतिपदं दर्शयति भाष्येण—

भा०—क्षेत्रं, कालः, गतिः, लिङ्गं, तीर्थं, चारित्रं, प्रत्येकबुद्धबोधितः, ज्ञानं, अवगाहना, अन्तरं, सङ्ख्या, अल्पबहुत्वमित्येतानि द्वादशानुयोगद्वाराणि सिद्धस्य भवन्ति ।

टी०—तत्र क्षेत्रमाकाशं जीवपुद्गलानां निवासगतिविशेषणाल्लोकाकाशपरिग्रहः । तस्यापि लोकाकाशस्यैकदेशग्रहणम्, अर्धवर्तीयद्वीपसमुद्रद्वयमीपत्याम्भारोपलक्षितश्च गगनप्रदेश इति । कालोऽनादिरनन्तस्तस्योत्सर्पिण्यवसर्पिणी च ग्राह्या । गतिर्नरकादिभेदेन चतुर्विधा । लिङ्गं स्त्री-पुं-नपुंसकाख्यम्, अथवा द्रव्यलिङ्गं भावलिङ्गमलिङ्गमिति । तीर्थमिति तीर्थकरत्वं प्राप्य सिद्धा इत्यादिविकल्पम् । चारित्रं सामायिकादि मूलगुणोत्तरगुणभेदम् । प्रत्येकबुद्धबोधितः स्वयम्बुद्धसिद्धादिभेदः । ज्ञानं प्रति-श्रुतादिभेदम् । अवगाहनामिति शरीरावगाहग्रहणम् । अन्तरमेकसमयादिकं पन्मासान्तिकम् । सङ्ख्येत्येकस्मिन् समये कियन्तः सिध्यन्तीत्यादि । अल्पबहुत्वमिति क्षेत्रसिद्धाद्यन्तःपातिभेदानां परस्परं चिन्त्यते । एतानि द्वादशानु-योगद्वाराणि सिद्धस्य सिद्धत्वलाभे कारणानि भवन्ति । एतदेव स्पष्टयति—

भा०—एभिः सिद्धः साध्यः अनुगम्यश्चिन्त्यो व्याख्येय इत्येकार्थत्वम् । तत्र पूर्वभावप्रज्ञापनीयः प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयश्च द्वौ नयौ भवतः । तत्कृतोऽनुयोगविशेषः ।

टी०—साध्यपर्यायानाचष्टे-अनुगमनीयोऽनुगम्योऽनुसर्तव्योऽनुसृत्यः । चित्ते व्यवस्थाप्यश्चिन्त्यः व्यवस्थाप्य च व्याख्येयः-कथनीयः । एकस्य-अभिन्नस्वार्थस्य वाचकाः सर्व एते साध्यादयः । अत एव पर्यायत्वं पुणपदप्रयोगात् । तत्र-अस्मिन् सिद्धव्याख्याने कर्तव्ये द्वौ नयौ पूर्वभावप्रज्ञापनीयः प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयश्च । पूर्वम्-अतीतं भावं प्रज्ञापयतीति पूर्वभावप्रज्ञापनीयः । प्रत्युत्पन्नं-वर्तमानं भावं प्रज्ञापयतीति प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयः । नैगमादिप्रसिद्धनयेभ्यश्च नेमौ व्यतिरिक्तौ । एतेषामेव वाचोयुक्तिभेदेन ग्रहणम् । तत्र नैगमसङ्ग्रह-व्यवहाराः सर्वकालार्थग्राहित्वात् पूर्वभावप्रज्ञापनीयशब्दवाच्याः । शत्रुमूत्र-शब्द-समभिरु-दैवम्भूतास्तु वर्तमानकालार्थप्रतिग्राहित्वात् प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयशब्दवाच्या विज्ञेयाः । आभ्यां नयाभ्यां क्षेत्रादयो व्याख्येयाः । तत्कृतः-ताभ्यां कृतोऽनुयोगविशेषो-व्याख्याप्रकारः ॥

भा०—तद्यथा-कस्मिन् क्षेत्रे सिध्यतीति । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयं प्रति सिद्धिक्षेत्रे 'सिध्यतीति । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य जन्म प्रति पञ्चदशसु कर्मभूमिषु जातः 'सिध्यतीति । संहरणं प्रति मानुषे क्षेत्रे 'सिध्यतीति । तत्र प्रमत्तसंयताः संयतासंयताश्च संह्रियन्ते ॥

टी०—तद्यथेत्यादिना क्षेत्रं निरूपयति-कस्मिन् क्षेत्रे सिध्यति । तत्र प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य सिद्धिक्षेत्रे सिध्यतीति । तत्र सिद्धः प्रतिष्ठितः । तथा चागमः—
“इहं ह्येदं चिदा णं तत्त गंतुं सिज्जई” । अप्राप्तस्थानस्तु नैव सिद्धः, कृत्यशेषत्वात् ।

१-३ 'सिध्यति' इति घ-पाठः । ४ 'प्रतिष्ठितो यः' इति च-ज-पाठः । ५ आद्यद्वयक-निर्वुक्तेः ९५९-तमीगाथाया अयमुत्तरार्धः, एतत्पूर्वार्धेऽस्मात्पूर्वको यथा—

“अलोए पडिइया सिद्धा, सोअग्गे अ पइइया ।”

अलोके प्रतिष्ठताः सिद्धा लोकाग्गे च प्रतिष्ठिताः । इह तत्तं त्यक्त्वा तत्र गत्वा सिध्यन्ति ॥

६ 'कृत्यं' इति च-ज-पाठः ।

तिष्ठन्ति सर्वार्थान् मोक्षयन्ति पश्यन्त्या विज्ञानम् ।
 नास्ति सत्ताविगमो न तु मांस्तापि भावाः ॥ ४ ॥
 गतीनि तु रूपाणि सत्तात्त्वान् गुणान् विदुः ॥
 तदभावात् सत्ताविगमो नास्ति न तु मिदः ॥ ५ ॥
 यदि न सत्ताविगमो नेष्टः हस्तान् न निश्चितो भवति ।
 इति वा चोपे श्रेष्ठं यत्सन्दर्भसत्तात्त्वान् ॥ ६ ॥
 कार्याभावात् पुनरे सन्दर्भसत्तात्त्वान् ॥
 प्रयोगितोऽप्युक्तः सन्दः कर्मप्रमुक्तस्य ॥ ७ ॥
 विपर्ययस्य नाथः शुद्ध-संज्ञादि-मोक्षयोगानाम् ।
 रागादीनां न तथाऽभावात्प्रयोगदेवताम् ॥ ८ ॥
 एतेन व्याख्यातो भाषण-वद्भूमण-चिन्तनादीनाम् ।
 चेष्टानां सिद्धस्याभावो विशरीखाद्भवनगः ॥ ९ ॥ "

एवं तेषां मुक्तात्मनां " पूर्वप्रयोगादिभिर्गुक्तिनादृतिः " इति वचनात् तेषां गतिः सिद्धेति ॥ ६ ॥

त एते सिद्धान्तज्ञेन सिद्धाः क्षेत्रादिभिर्द्वादशमिरनुयोगद्वारैरनुगन्तव्याः " प्रमाणनैर-
 धिगमः " (अ० १, सू० ६) इति वचनादित्याह—

सूत्रम्—क्षेत्र-काल-गति-लिङ्ग-तीर्थ-चारित्र-प्रत्येक-
 बुद्धबोधित-ज्ञाना-अवगाहना-अन्तर-सङ्ख्या-अल्पबहुत्वतः
 साध्याः ॥ १०-७ ॥

सिद्धस्य १२
 अनुयोगद्वाराणि

टी०—अथवा अमी सिद्धाः परिनिवृत्तदोषाः कार्यणशरीरौपशमिकादिभावनिरुपाख्याः किं पर्यायान्तरेण व्यपदेष्टुमशक्या एव आहोस्विदतीतव्यवहारा एव हि निर्धार्या इति ? ॥ उच्यते—शक्यन्त एव व्यपदेष्टुं, यस्मात् ते खलु व्यवजिहीर्षद्भिः प्रत्युत्पन्नभूतार्थानुग्रहतन्त्रनयद्वितय-सामर्थ्यविशेषवद्भिः श्रुतज्ञानाहितदाढ्यैर्ज्ञानदर्शनचरणप्रच्युतमार्गैस्तत्त्वप्रतिपत्त्यर्थमात्महितमा-दधानैः क्षेत्रादिद्वारैरनुगमनीया इत्याह—क्षेत्रकाल इत्यादि । क्षेत्रादीनां अल्पबहुत्वान्तानां द्वन्द्वः । द्वन्द्वसमासामिनिर्वृत्ताच्च प्रातिपदिकात् तृतीयार्थे वसिः । सिद्धिविशेषस्यानेकाश्रयत्वात् साध्यवचनम् । क्षेत्रादीनि च द्वादशापि द्वाराणि प्रतिपदं दर्शयति भाष्येण—

भा०—क्षेत्रं, कालः, गतिः, लिङ्गं, तीर्थं, चारित्रं, प्रत्येकबुद्धबोधितः, ज्ञानं, अवगाहना, अन्तरं, सङ्ख्या, अल्पबहुत्वमित्येतानि द्वादशानुयोगद्वाराणि सिद्धस्य भवन्ति ।

टी०—काल इति । अत्रापि तदेव नयद्वयम् । कस्मिन् काले सिध्यतीति ? । तत्र प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य अकाले-अविद्यमानकाले ईपत्प्राग्भारोपलक्षितगमनदेशे सिध्यति । न च तत्र कालः समस्ति गतश्च तत्र सिध्यति । इतरस्य तु जन्मतः संहरणतश्च । तत्र जन्मतोऽवसर्पिण्यादिषु त्रिष्वपि जातः सिध्यति । एवं तावदविशेषतः, सामान्येनेत्यर्थः । विशेषतस्तु अवसर्पिण्यां सुषमदुःपमायां-चतुर्थे कालभागे सङ्ख्येयेषु वर्षेषु शेषेषु जातः सिध्यति । दुःपमसुपमायां सर्वस्थां-चतुर्थे कालविभागे सर्वत्र सिध्यति । दुःपमसुपमायां जातो दुःपमायां-पञ्चमे कालविभागे सिध्यति, न तु दुःपमायां जातः कदाचित् सिध्यतीति । अन्यत्रोत्पत्तिः दुःपमायामपि जातो नैव सिध्यति । संहरणं प्रति विवक्ष्यते यदा तदा सर्वकालेष्ववसर्पिण्यादिव्यपि सिध्यतीति ॥

भा०—गतिः । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य सिद्धिगत्यां सिध्यति । शेषास्तु नया द्विविधाः—अनन्तरपश्चात्कृतगतिकश्च एकान्तरपश्चात्कृतगतिकश्च । अनन्तरपश्चात्कृतगतिकस्य मनुष्यगत्यां सिध्यति । एकान्तरपश्चात्कृतगतिकस्याविशेषेण सर्वगतिभ्यः सिध्यति ॥

टी०—गतिद्वारे प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य सिद्धिगत्यां सिध्यति, नान्यस्यां गतौ । शेषाच्चिकालविषया नया द्विप्रकाराः । अनन्तरपश्चादित्यादि । अनन्तरा पश्चात् कृता गतिर्येषां तेऽनन्तरपश्चात्कृतगतिकास्तेषां मनुष्यगत्यां सिध्यति । एकान्तरेत्यादि । एकान्तराः पश्चात्कृता गतयो येन तस्याप्यविशेषेण सर्वगतिभ्यः सिध्यति । एकमनुष्यगत्या अन्तरिताः पश्चात्कृता नरकगतयो येनेत्यर्थः ॥

भा०—लिङ्गम् । स्त्री-पुं-नपुंसकानि । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्यावेदः सिध्यति । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य अनन्तरपश्चात्कृतगतिकस्य परम्परपश्चात्कृतगतिकस्य च त्रिभ्यो लिङ्गेभ्यः सिध्यति ॥

टी०—लिङ्गं रुपादि । तत्र प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य अवेदो-विगतलिङ्गः सिध्यति । लिङ्गं वेद इत्येकोऽर्थः । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य तु अनन्तरपश्चात्कृतगतिकस्य । अनन्तरपश्चात्कृतलिङ्गस्येत्यर्थः । गतौ चतुर्विधायां नियमेन लिङ्गं, लिङ्गे चावश्यम्भाविनी गतिरिति लिङ्गशब्दो नोचरितः, अविनाभावात् । यदेवानन्तरं पुंलिङ्गं स्त्रीलिङ्गं नपुंसकलिङ्गं वा एकमेव । एकान्तरपश्चात्कृतगतिकश्चेत्यत्रापि गतिशब्दो लिङ्गवाची । एकेनान्तरेण लिङ्गेन पश्चात्कृतानि शेषलिङ्गानि येन तस्य त्रिभ्यो लिङ्गेभ्यः सिध्यति ॥

पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य जन्मप्रतिपन्नजातः कर्मभूमिषु पञ्चसु भूतेषु पञ्चसंसारान्तेषु पञ्चसु विदेहेषु सिध्यति । संहरणं प्रति मानुषक्षेत्रे सिध्यति । संहरणं शिवा—स्वकृतं स्वकृतं च । तत्र स्वकृतं चारणानां विषागराणां वेलातो विनिष्टस्थानाश्रयणम् । परकृतं चारण-विषाकर-देवः प्रत्यनीकवाञ्छुत्पन्ना बोद्धव्यान्वयं श्रेयसं संहरणम् । तत्र न सर्वस्यां साधोः संहरणं ममस्वीकृतम् विवेकेन दद्वेषति—तत्र प्रमत्तसंपत्ताः संपत्तासंयताश्च-दद्वेषिताः संहर्यन्ते । केचिदाहुरविरतसम्पन्नश्चिरीति । अर्था पुनर्न जातुनिन् संहर्यन्ते—

भा०—ध्रमण्यपगतचेदः परिहारविशुद्धिसंयतः पुला-
कोऽप्रमत्तधनुर्दशपूर्वा आहारकशरीरीति न संहर्यन्ते—

ध्रमण्याविसत्तानां
संहरणाभावः
टी०—ध्रमणी संयतीत्यर्थः । अपगतचेदः परिहारविशुद्धिसंयत उक्तलक्षणः
तथा पुलाकसंयतः अप्रमत्तसंयतः चतुर्दशपूर्वधरः आहारकशरीरीति । एते सप्तापि न संहर्यन्ते । आगमोऽपि—

“समणीमवगयचेदं परिहारपुलागमपमतं च ।
चौदसपुर्वि आहारगं च णपि कोवि संहरइ ॥”

भा०—ऋजुसूत्रनयः शब्दादयश्च त्रयः प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयाः शेषा नया उभयभावं प्रज्ञापयन्तीति ।

टी०—ऋजुसूत्रनयः शब्दादयश्च त्रयः—शब्द-सममिरुद्धै-वन्भूताः प्रत्युत्पन्नभाव-प्रज्ञापनीयाः—वर्तमानार्थग्राहिणः । शेषा—नैगमादयो नया उभयभावं प्रज्ञापयन्त्यतीतं वर्तमानं चेति कालत्रयाभ्युपगमादिति ॥

भा०—कालः । अत्रापि नयद्वयम् । कस्मिन् काले सिध्यतीति ? प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य अकाले सिध्यति । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य जन्मतः संहरणतश्च । जन्मतोऽवसर्पिण्युत्सर्पिण्यामनवसर्पिण्युत्सर्पिण्यां च जातः सिध्यति । एवं तावद-विशेषतः । विशेषतोऽप्यवसर्पिण्यां सुपमदुःपमायां सहस्रयेषु वर्षेषु शेषेषु जातः सिध्यति, दुःपमासुपमायां सर्वस्यां सिध्यति, दुःपमसुपमायां जातो दुःपमायां सिध्यति, न तु दुःपमायां जातः सिध्यति, अन्यत्र नैव सिध्यति । संहरणं प्रति सर्वकालेषु अवसर्पिण्यामुत्सर्पिण्यामनवसर्पिण्युत्सर्पिण्यां च सिध्यति ॥

१ 'इति' इति न्यूनो ग-पाठः ।

२ छाया—

ध्रमणीमपगतचेदं परिहारं पुलाकमप्रमत्तं च ।

चतुर्दशपूर्वधरमाहारकं च नापि कोऽपि संहरति ॥

३ प्रवचनसारोद्धृते १४१९तमीगधारूपेणोद्धृतेयम् ।

टी०—काल इति । अत्रापि तदेव नयद्वयम् । कस्मिन् काले सिध्यतीति ? । तत्र प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य अकाले-अविद्यमानकाले ईपत्यागभारोपलक्षितगमेनदेशे सिध्यति । न च तत्र कालः समस्ति गतश्च तत्र सिध्यति । इतरस्य तु जन्मतः संहरणतश्च । तत्र जन्मतोऽवसर्पिण्यादिषु त्रिष्वपि जातः सिध्यति । एवं तावदविशेषतः, सामान्येनेत्यर्थः । विशेषतस्तु अवसर्पिण्यां सुषमदुःपमायां-तृतीये कालभागे सङ्ख्येयेषु वर्षेषु शेषेषु जातः सिध्यति । दुःपमसुषममायां सर्वस्यां-चतुर्थे कालविभागे सर्वत्र सिध्यति । दुःपमसुषममायां जातो दुःपमायां-पञ्चमे कालविभागे सिध्यति, न तु दुःपमायां जातः कदाचिद् सिध्यतीति । अन्यत्रोत्पत्तिः दुःपमायामपि जातो नैव सिध्यति । संहरणं प्रति विवक्ष्यते यदा तदा सर्वकालेष्ववसर्पिण्यादिष्वपि सिध्यतीति ॥

भा०—गतिः । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य सिद्धिगत्यां सिध्यति । शेषास्तु नया द्विविधाः—अनन्तरपश्चात्कृतगतिकश्च एकान्तरपश्चात्कृतगतिकश्च । अनन्तरपश्चात्कृतगतिकस्य मनुष्यगत्यां सिध्यति । एकान्तरपश्चात्कृतगतिकस्याविशेषेण सर्वगतिभ्यः सिध्यति ॥

टी०—गतिद्वारे प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य सिद्धगत्यां सिध्यति, नान्यस्यां गतौ । शेषाधिकालविषया नया द्विप्रकाराः । अनन्तरपश्चादित्यादि । अनन्तरा पश्चात् कृता गतिर्येषां तेऽनन्तरपश्चात्कृतगतिकास्तैषां मनुष्यगत्यां सिध्यति । एकान्तरेत्यादि । एकान्तराः पश्चात्कृता गतयो येन तस्याप्यविशेषेण सर्वगतिभ्यः सिध्यति । एकमनुष्यगत्या अन्तरिताः पश्चात्कृता नरकगतयो येनेत्यर्थः ॥

भा०—लिङ्गम् । स्त्री-पुंनपुंसकानि । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्यावेदः सिध्यति । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य अनन्तरपश्चात्कृतगतिकस्य परम्परपश्चात्कृतगतिकस्य च त्रिभ्यो लिङ्गेभ्यः सिध्यति ॥

टी०—लिङ्गं रुपादि । तत्र प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य अवेदो-विगतलिङ्गः सिध्यति । लिङ्गं वेद इत्येकोऽर्थः । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य तु अनन्तरपश्चात्कृतगतिकस्य । अनन्तरपश्चात्कृतलिङ्गस्येत्यर्थः । गतौ चतुर्विधायां नियमेन लिङ्गं, लिङ्गे चावश्यम्भाविनी गतिरिति लिङ्गशब्दो नोचरितः, अविनाभावात् । यदेवानन्तरं पुंलिङ्गं स्त्रीलिङ्गं नपुंसकलिङ्गं वा एकमेव । एकान्तरपश्चात्कृतगतिकश्चेत्यत्रापि गतिशब्दो लिङ्गवाची । एकेनान्तरेण लिङ्गेन पश्चात्कृतानि शेषलिङ्गानि येन तस्य त्रिभ्यो लिङ्गेभ्यः सिध्यति ॥

पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य जन्मप्रतिपन्नजातः कर्मभूमिषु पञ्चगु भवति पञ्चसंज्ञानेषु पञ्चगु विदेहेषु सिध्यति । संहरणं प्रति मानुषदेशे सिध्यति । संहरणं द्विधा—स्वरुतं पररुतं च । तत्र स्वरुतं चारणानां विद्याभरणानां वेत्तानां विद्विष्टस्थानाभरणम् ।

संहरणस्य
द्विविध्यम्

पररुतं चारण-विद्याभर-देवीः प्रत्यर्नाम्नायाश्चुत्पन्ना भोक्तिप्यान्वत्र कुण्डलं संहरणम् । तत्र न सर्वस्या मायोः संहरणं गमसीत्येनं विवेकेन दृश्यति—तत्र प्रमत्तसंघताः संघतासंघताश्च-देशविरताः संक्षिपन्ते । केचिदाहुरविरतसम्पन्नश्चिपीति । अर्मा पुनर्न जातुचित् संक्षिपन्ते—

मतान्तरम्

धमण्याविसत्तानां
संहरणाभायः

भा०—ध्रमण्यपगतवेदः परिहारविशुद्धिसंघतः पुला-
कोऽप्रमत्तश्चतुर्दशपूर्वा आहारकशरीरीति न संक्षिपन्ते—

टी०—ध्रमणी संघतीत्यर्थः । अपगतवेदः परिहारविशुद्धिसंघत उक्तलक्षणः
तथा पुलाकसंघतः अप्रमत्तसंघतः चतुर्दशपूर्वधरः आहारकशरीरीति । एते सप्तापि न
संक्षिपन्ते । आगमोऽपि—

“समणीमवगयवेदं परिहारपुलागमप्यमचं च ।

चोदसपुर्व्वि आहारं च णवि कोवि संहरइ ॥”

भा०—ऋजुसूत्रनयः शब्दादयश्च त्रयः प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयाः शेषा नया
उभयभावं प्रज्ञापयन्तीति ।

टी०—ऋजुसूत्रनयः शब्दादयश्च त्रयः—शब्द-सममिरुद्धै-वन्भूताः प्रत्युत्पन्नभाव-
प्रज्ञापनीयाः—वर्तमानार्थग्राहिणः । शेषा—जंगमादयो नया उभयभावं प्रज्ञापयन्त्यतीतं
वर्तमानं चेति कालत्रयाभ्युपगमादिति ॥

भा०—कालः । अत्रापि नयद्वयम् । कस्मिन् काले सिध्यतीति ? प्रत्युत्पन्नभाव-
प्रज्ञापनीयस्य अकाले सिध्यति । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य जन्मतः संहरणतश्च ।
जन्मतोऽवसर्पिण्युत्सर्पिण्यामनवसर्पिण्युत्सर्पिण्यां च जातः सिध्यति । एवं तावद-
विशेषतः । विशेषतोऽप्यवसर्पिण्यां सुपमदुःपमायां सङ्ख्येयेषु वर्षेषु शेषेषु जातः
सिध्यति, दुःपमासुपमायां सर्वस्यां सिध्यति, दुःपमसुपमायां जातो दुःपमायां
सिध्यति, न तु दुःपमायां जातः सिध्यति, अन्यत्र नैव सिध्यति । संहरणं प्रति
सर्वकालेषु अवसर्पिण्यामुत्सर्पिण्यामनवसर्पिण्युत्सर्पिण्यां च सिध्यति ॥

१ ‘इति’ इति न्यूनो ग-पाठः ।

२ छाया—

ध्रमणीमपगतवेदं परिहारं पुलाकमप्रमत्तं च ।

चतुर्दशपूर्विणमाहारकं च नापि कोऽपि संहरति ॥

३ प्रवचनसारोद्धारे १४१९तमीमाथारुवेणोद्धतेयम् ।

भा०—चारित्र्यम् । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य नोचारित्र्यी नोअचारित्र्यी सिध्यतीति ।^१

टी०—चारित्र्यमिति । वर्तमानग्राहिणो नयस्य नोचारित्र्यी नोअचारित्र्यी सिध्यति । नोशब्दः सर्वप्रतिषेधे । नास्त्यस्य चारित्र्यं सामायिकादि नोअचारित्र्यी द्वौ प्रतिषेधौ । तत्र चारित्र्येव गम्यते किं तर्हि अचारित्र्यी अविरत इत्यपि वक्तुं न शक्यते । तस्मान्न विरतो नाविरत इति ॥

भा०—पूर्वभावप्रज्ञापनीयो द्विविधः—अनन्तरपश्चात्कृतिकश्च परम्परपश्चात्कृतिकश्च । अनन्तरपश्चात्कृतिकस्य यथाख्यातसंयतः सिध्यति । परम्परपश्चात्कृतिकस्य व्यञ्जितेऽव्यञ्जिते च । अव्यञ्जिते त्रिचारित्र्यपश्चात्कृतः चतुश्चारित्र्यपश्चात्कृतः पञ्चचारित्र्यपश्चात्कृतश्च । व्यञ्जिते सामायिक-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातपश्चात्कृतसिद्धाः छेदोपस्थाप्य-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातपश्चात्कृतसिद्धाः सामायिक-छेदोपस्थाप्य-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातपश्चात्कृतसिद्धाः छेदोपस्थाप्य-परिहार-विशुद्धि-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातपश्चात्कृतसिद्धाः सामायिक-छेदोपस्थाप्य-परिहार-विशुद्धि-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातपश्चात्कृतसिद्धाः ॥

टी०—पूर्वभावप्रज्ञापनीयो द्विधा । अनन्तरस्य पश्चात्कृतिः—पश्चात्करणं यत्रासावनन्तरपश्चात्कृतिको नयः । अस्य तु यथाख्यातचारित्र्यी सिध्यति । इतरस्य व्यञ्जिते-व्यक्ति-मापादिते स्पष्टीकृते विशेषिते अव्यञ्जिते सामान्यमात्रे अविशेषिते वक्तव्यं तत्राव्यञ्जिते त्रिचतुःपञ्चचारित्र्यपश्चात्कृतः सिध्यति । कानि त्रीणि चारित्र्याणि चत्वारि-पञ्च वा ? अतो व्यज्यते—सामायिकं, सूक्ष्मसम्परायं, यथाख्यातं च; अथवा छेदोपस्थाप्यं सूक्ष्मसम्परायं यथाख्यातमिति त्रिचारित्र्यस्य विकल्पद्वयम् । चतुश्चारित्र्यस्यापि विकल्पद्वयमेव सुज्ञानम् । पञ्च-चारित्र्यस्यैक एव विकल्पः ॥

भा०—प्रत्येकबुद्धबोधितः । अस्य व्याख्या—विकल्पश्चतुर्विधः । तद्यथा—
 प्रत्येकबुद्धबो- अस्ति स्वयम्बुद्धः । स द्विविधः—अर्हश्च तीर्थकरः प्रत्येकबुद्ध-
 धितस्य व्याख्याया- सिद्धश्च । बुद्धबोधितैसिद्धः त्रिचतुर्थो विकल्पः । परबोधकसिद्धाः
 श्चातुर्विध्यम् स्वेष्टकारिसिद्धाः ॥

टी०—प्रत्येकबुद्धबोधित इति चतुर्धा व्याख्यायते—तीर्थकरः प्रत्येकबुद्धः परबो-
 धकः स्वेष्टकारी चेति । तद्यथेत्यादिना दर्शयति । अस्ति स्वयम्बुद्धसिद्धः, स्वयमेव बुद्धः,

१ 'सिध्यति' इति घ-पाठः । २ 'पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य नोचारित्र्यी सिध्यतीति' इत्यधिको ग-पाठः ।

३ 'अविरत' इति च-ज-पाठः ।

४ 'साम्परायिक' इति घ-पाठः ।

५ 'सिद्धाः' इति घ-पाठः ।

भा०—चारित्र्यम् । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य नोचारित्र्यी नोअचारित्र्यी
'सिध्यतीति ।^१

टी०—चारित्र्यमिति । वर्तमानग्राहिणो नयस्य नोचारित्र्यी नोअचारित्र्यी सिध्यति ।
नोशब्दः सर्वप्रतिपेधे । नास्त्यस्य चारित्र्यं सामायिकादि नोअचारित्र्यी द्वौ प्रतिपेधौ । तत्र चारित्र्येव
गम्यते किं तर्हि अचारित्र्यी अविरत इत्यपि वक्तुं न शक्यते । तस्मान्न विरतो नाविरत इति ॥

भा०—पूर्वभावप्रज्ञापनीयो द्विविधः—अनन्तरपश्चात्कृतिकश्च परम्परप-
श्चात्कृतिकश्च । अनन्तरपश्चात्कृतिकस्य यथाख्यातसंयतः सिध्यति । परम्परपश्चा-
त्कृतिकस्य व्यञ्जितेऽव्यञ्जिते च । अव्यञ्जिते त्रिचारित्र्यपश्चात्कृतः चतुश्चारित्र्यपश्चा-
त्कृतः पञ्चचारित्र्यपश्चात्कृतश्च । व्यञ्जिते सामायिक-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातपश्चा-
त्कृतसिद्धाः छेदोपस्थाप्य-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातपश्चात्कृतसिद्धाः सामायिक-
छेदोपस्थाप्य-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातपश्चात्कृतसिद्धाः छेदोपस्थाप्य-परिहार-
विशुद्धि-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातपश्चात्कृतसिद्धाः सामायिक-छेदोपस्थाप्यपरि-
हारविशुद्धि-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातपश्चात्कृतसिद्धाः ॥

टी०—पूर्वभावप्रज्ञापनीयो द्विधा । अनन्तरस्य पश्चात्कृतिः—पश्चात्करणं यत्रासाव-
नन्तरपश्चात्कृतिको नयः । अस्य तु यथाख्यातचारित्र्यी सिध्यति । इतरस्य व्यञ्जिते-व्यक्ति-
मापादिते स्पष्टीकृते विशेषिते अव्यञ्जिते सामान्यमात्रे अविशेषिते वक्तव्यं तत्राव्यञ्जिते
त्रिचतुःपञ्चचारित्र्यपश्चात्कृतः सिध्यति । कानि त्रीणि चारित्र्याणि चत्वारि-पञ्च वा ! अतो
व्यज्यते—सामायिकं, सूक्ष्मसम्परायं, यथाख्यातं च; अथवा छेदोपस्थाप्यं सूक्ष्मसम्परायं
यथाख्यातमिति त्रिचारित्र्यस्य विकल्पद्वयम् । चतुश्चारित्र्यस्यापि विकल्पद्वयमेव सुज्ञानम् । पञ्च-
चारित्र्यस्यैक एव विकल्पः ॥

भा०—प्रत्येकबुद्धबोधितः । अस्य व्याख्या—विकल्पश्चतुर्विधः । तद्यथा—
प्रत्येकबुद्धबो- अस्ति स्वयम्बुद्धः । स द्विविधः—अर्हंश्च तीर्थंकरः प्रत्येकबुद्ध-
धितस्य व्याख्याया- सिद्धश्च । बुद्धबोधितैरसिद्धः त्रिचतुर्थो विकल्पः । परबोधकसिद्धाः
श्चातुर्विध्यम् स्वेष्टकारिसिद्धाः ॥

टी०—प्रत्येकबुद्धबोधित इति चतुर्धा व्याख्यायते—तीर्थंकरः प्रत्येकबुद्धः परबो-
धकः स्वेष्टकारी चेति । तद्यथेत्यादिना दर्शयति । अस्ति स्वयम्बुद्धसिद्धः, स्वयमेव बुद्धः,

१ 'सिध्यति' इति घ-पाठः । २ 'पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य नोचारित्र्यी सिध्यतीति' इत्यधिको ग-पाठः ।

३ 'अचरित' इति च-ज-पाठः । ४ 'साम्परायिक' इति घ-पाठः । ५ 'सिद्धाः' इति घ-पाठः ।

भा०—तीर्थम् । सन्ति तीर्थकरसिद्धाः तीर्थकरतीर्थं नोतीर्थकरसिद्धास्तीर्थ-
करतीर्थं अतीर्थकरसिद्धाः तीर्थकरतीर्थं । एयं तीर्थकरीतीर्थं सिद्धा अपि ॥

टी०—तीर्थमिति । अत्र सन्ति-विद्यन्ते तीर्थकरसिद्धाः तीर्थकरनामकमानुभव-
पूर्वकाः सिद्धाः तीर्थकरसिद्धाः । ते च तीर्थकरतीर्थं तीर्थकरेण प्राप्तं प्रवर्तितं तीर्थं तस्मिन् सति
पुनः स एव तीर्थस्य प्रवर्तयिता तीर्थकरः सिध्यति । नोतीर्थकरसिद्धाः प्रत्येकपुद्गाः । ते च
तीर्थकरतीर्थं । अतीर्थकरसिद्धाः साधवः तीर्थकरतीर्थं । एयम्-उक्तेन प्रकारेण तीर्थकरी-
तीर्थसिद्धा अपि येच्याः । तीर्थकरीतीर्थं नोतीर्थकरी सिध्यतीत्यादि । सिद्धप्राभृते अर्था
विकल्पाः—“ अतिय तित्यकरसिद्धा तित्यकरतित्ये नोतित्यसिद्धा तित्यकरतित्ये तित्यसिद्धा
तित्यकरतित्ये तित्यसिद्धाओ तित्यकरीसिद्धा तित्यकरीतित्ये नोतित्यसिद्धा तित्यकरीतित्ये
तित्यसिद्धा तित्यकरीतित्ये तित्यसिद्धाओ ” । अत्र तत्त्वविदः प्रवचनमिच्छाः ॥

भा०—लिङ्गे पुनरन्यो विकल्प उच्यते-द्रव्यलिङ्गं भावलिङ्गं अलिङ्गमिति ।
प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्यालिङ्गः सिध्यति । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य भावलिङ्गं प्रति
स्वलिङ्गे सिध्यति । द्रव्यलिङ्गं त्रिविधं—स्वलिङ्गमन्यलिङ्गं गृहिलिङ्गमिति । तत् प्रति
भाज्यम् । सर्वस्तु भावलिङ्गं प्राप्तः सिध्यति ॥

टी०—लिङ्गे पुनरन्यो विकल्प उच्यते ॥ ननु च पूर्वमेवोपन्यसनीयः स्यात् ।
सत्यमेव धर्म्यतामिदमेकमाचार्यस्य । त्रिप्रकारं लिङ्गं-द्रव्यलिङ्गं भाव-
लिङ्गमलिङ्गमिति, तीर्थोपाधिकत्वात् वृत्तौ त्रय एव विकल्पाः । तत्र प्रत्यु-
त्पन्नप्राहिणो नयस्य शुद्धस्य अलिङ्ग एव सिध्यति तदा तु द्रव्यलिङ्गं न
सम्भवत्येव । द्रव्यलिङ्गं त्रिविधं रजोहरणमुखवस्त्रिकाचोलपट्टकादि स्वलिङ्गम् । अन्यलिङ्गं
भौतपरिव्राजकादिवेषः । गृहिलिङ्गं दीर्घकेश-कच्छा-वन्धादि । तदेवंविधं द्रव्यलिङ्गं भाज्यम्-
कदाचित् सलिङ्गः कदाचिदलिङ्ग इति । भावलिङ्गं श्रुतज्ञानधायिकसम्यक्त्वचरणानि । तत्र
किञ्चिदनुयायि किञ्चिन्निवर्तते, श्रुतं नास्ति सिद्धे धायिकसम्यक्त्वं तु विद्यते । चरणमपि
सामायिकादि आवर्तत एव । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य भावलिङ्गं प्रति । श्रुतादिकं स्वलिङ्गं
तत्रस्यः सिध्यति । सङ्क्षेपतस्तु सर्वो भावलिङ्गं प्राप्तः सिध्यतीति नियमः ॥

१ 'व्याख्याताः' इति ग-पाठः ।

२ छाया—

अस्ति तीर्थकरसिद्धास्तीर्थकरतीर्थं नोतीर्थसिद्धास्तीर्थकरतीर्थं तीर्थसिद्धास्तीर्थकरतीर्थं तीर्थसिद्धास्तीर्थकरीसिद्धाः
तीर्थकरीतीर्थं नोतीर्थसिद्धाः तीर्थकरीतीर्थं तीर्थसिद्धास्तीर्थकरतीर्थं तीर्थसिद्धाः ।

भा०—चारित्र्यम् । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य नोचारित्र्यी नोअचारित्र्यी सिध्यतीति ।^१

टी०—चारित्र्यमिति । वर्तमानग्राहिणो नयस्य नोचारित्र्यी नोअचारित्र्यी सिध्यति । नोशब्दः सर्वप्रतिषेधे । नास्त्यस्य चारित्र्यं सामायिकादि नोअचारित्र्यी द्वौ प्रतिषेधौ । तत्र चारित्र्येव गम्यते किं तर्हि अचारित्र्यी अविरत इत्यपि वक्तुं न शक्यते । तस्मान्न विरतो नाविरत इति ॥

भा०—पूर्वभावप्रज्ञापनीयो द्विविधः—अनन्तरपश्चात्कृतिकश्च परम्परपश्चात्कृतिकश्च । अनन्तरपश्चात्कृतिकस्य यथाख्यातसंयतः सिध्यति । परम्परपश्चात्कृतिकस्य व्यञ्जितेऽव्यञ्जिते च । अव्यञ्जिते त्रिचारित्र्यपश्चात्कृतः चतुश्चारित्र्यपश्चात्कृतः पञ्चचारित्र्यपश्चात्कृतश्च । व्यञ्जिते सामायिक-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातपश्चात्कृतसिद्धाः छेदोपस्थाप्य-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातपश्चात्कृतसिद्धाः सामायिक-च्छेदोपस्थाप्य-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातपश्चात्कृतसिद्धाः छेदोपस्थाप्य-परिहार-विशुद्धि-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातपश्चात्कृतसिद्धाः सामायिक-च्छेदोपस्थाप्य-परिहार-विशुद्धि-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातपश्चात्कृतसिद्धाः ॥

टी०—पूर्वभावप्रज्ञापनीयो द्विधा । अनन्तरस्य पश्चात्कृतिः—पश्चात्करणं यत्रासावनन्तरपश्चात्कृतिको नयः । अस्य तु यथाख्यातचारित्र्यी सिध्यति । इतरस्य व्यञ्जिते-व्यक्ति-मापादिते स्पष्टीकृते विशेषिते अव्यञ्जिते सामान्यमात्रे अविशेषिते वक्तव्यं तत्राव्यञ्जिते त्रिचतुःपञ्चचारित्र्यपश्चात्कृतः सिध्यति । कानि त्रीणि चारित्र्याणि चत्वारि-पञ्च वा ! । अतो व्यज्यते—सामायिकं, सूक्ष्मसम्परायं, यथाख्यातं च; अथवा छेदोपस्थाप्यं सूक्ष्मसम्परायं यथाख्यातमिति त्रिचारित्र्यस्य विकल्पद्वयम् । चतुश्चारित्र्यस्यापि विकल्पद्वयमेव सुज्ञानम् । पञ्च-चारित्र्यस्यैव एव विकल्पः ॥

भा०—प्रत्येकबुद्धबोधितः । अस्य व्याख्या—विकल्पश्चतुर्विधः । तद्यथा—
 प्रत्येकबुद्धबो- अस्ति स्वयम्बुद्धः । स द्विविधः—अर्हंश्च तीर्थंकरः प्रत्येकबुद्ध-
 धितस्य व्याख्याया- सिद्धश्च । बुद्धबोधितं सिद्धः त्रिचतुर्थो विकल्पः । परबोधकसिद्धाः
 श्चातुर्विध्यम् स्वेष्टकारिसिद्धाः ॥

टी०—प्रत्येकबुद्धबोधित इति चतुर्था व्याख्यायते—तीर्थंकरः प्रत्येकबुद्धः परबो-
 धकः स्वेष्टकारी चेति । तद्यथेत्यादिना दर्शयति । अस्ति स्वयम्बुद्धसिद्धः, स्वयमेव बुद्धः,

१ 'सिध्यति' इति घ-पाठः । २ 'पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य नोचारित्र्यी सिध्यतीति' इत्यधिको ग-पाठः ।

३ 'अचरित' इति च-ज-पाठः ।

४ 'साम्प्रदायिक' इति घ-पाठः ।

५ 'विद्धाः' इति घ-पाठः ।

नान्येन बोधितः । स द्विविधः—तीर्थं करोर्हतां तीर्थं करुणामात्मोदयमाह । तथा सः प्रत्ये-
कबुद्धसिद्धः प्रत्येकमेकमात्मानं प्रति केनचिन्निमित्तेन गजानज्जातिस्मरणाद् बन्तकलबीरि-
प्रभृतयः करकरणञ्चयादयश्च प्रत्येकस्यैव । बुद्धयोर्भिन्नोऽपि द्विविधः । बुद्धेर्न-त्रागमिदान्तेन
विदितसंसारस्यभावेन बोधितो बुद्धबोधितः । परयोर्भक्तः परस्मात्पुण्यदंष्ट्रं ददाति । अपरः पुनः
स्वस्मै इष्टं-हितं स्वेष्टं तत्करणशीलः स्वेष्टकारी, न परस्मै गुणपदपदिशति किञ्चिदिति चतु-
र्थो चिरुत्पन्नः । एते चत्वारोऽपि शिष्या शिष्यादयमनुप्रविशन्ति । तत्र
चतुर्विंशत्यानां प्रत्येकान्तर्भावाः स्वयम्बुद्धसिद्धे तीर्थं करः प्रत्येकबुद्धश्च बुद्धबोधिसिद्धे पद्मोदकः स्वेष्टकारी
चेति ॥

भा०—ज्ञानम् । अत्र प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य केवली सिध्यति । पूर्वभाव-
प्रज्ञापनीयो द्विविधः—अनन्तरपश्चात्कृतिकश्च परम्परपश्चात्कृतिकश्च अव्यञ्जिते च
व्यञ्जिते च । अव्यञ्जिते व्याभ्यां ज्ञानाभ्यां सिध्यति । त्रिभिर्भूतुर्भिरिति । व्यञ्जिते
व्याभ्यां मति-श्रुताभ्याम्, त्रिभिर्मति-श्रुता-ज्वधिभिः मति-श्रुत-मनःपर्यायैर्वा, चतु-
र्भिर्मति-श्रुता-ज्वधि-मनःपर्यायैरिति ॥

टी०—ज्ञानमिति । अत्रापि तावेव द्वौ नयौ । तत्र वर्तमानकालप्राहिणः केवलज्ञान-
वान् सिध्यति । इतरोऽपि द्विविधः । तत्रानन्तरं कदाचित् किञ्चित् ज्ञानं भवति परम्परपश्चा-
त्कृतिकस्य । अव्यञ्जिते व्यञ्जिते चेति चत्वारो चिरुत्पन्नाः । तत्राव्यञ्जिते द्वे त्रीणि चत्वारि
वा ज्ञानानि पश्चात्कृतानि । व्यञ्जिते मते मति-श्रुतवान् मति-श्रुता-ज्वधिमान् मति-श्रुतः
मनःपर्यायवान् वा मति-श्रुता-ज्वधि-मनःपर्यायवान् सिध्यतीति ॥

भा०—अवगाहना । कः कस्यां शरीरावगाहनायां वर्तमानः सिध्यति ? ।
अवगाहना द्विविधा—उत्कृष्टा जघन्या च । उत्कृष्टा पञ्चधनुःशतानि धनुः-
पृथक्त्वेनाभ्यधिकानि । जघन्याः सप्त रत्नयोऽङ्गुलपृथक्त्वहीनाः । एतासु शरी-
रावगाहनासु सिध्यति पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य । अप्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य तु
एतास्वेव यथास्यं त्रिभागहीनासु सिध्यति ॥

टी०—अवगाहनेति । आत्मनः शरीरेज्जगाहः—अनुप्रवेशः । सङ्कोचविकासधर्मत्वा-
दात्मनस्तच्छरीरं किंप्रमाणमिति चिन्त्यतेज्जगाहना चरमशरीरे । साऽवगाहना द्विधा—
उत्कृष्टा जघन्या च । तत्रोत्कृष्टा पञ्च धनुःशतानि धनुःपृथक्त्वेनाभ्यधिकानि,

द्विप्रभृत्या नवभ्यः पृथक्त्वसंज्ञा च । एतच्चोत्कृष्टं देहमानं मरुदेवीप्रभृतीनां सम्भवति । तीर्थकराणां पञ्चव धनुःशतान्युत्कृष्टा जघन्या च सप्तहस्तानां तीर्थकराणामेव । अङ्गुलपृथक्त्वोना सामान्येन तु जघन्या द्विहस्तानां वामनकूर्मसुतादीनामिति । तत्र पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य एतास्वेवावगाहनासु सिध्यति । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीये तु एतास्वेवावगाहनासु यथास्वं पञ्चधनुःशतादिकासु त्रिभागहीनासु सिध्यतीति ॥

भा०—अन्तरम् । सिध्यमानानां किमन्तरम् ? । अनन्तरं च सिध्यन्ति सान्तरं च सिध्यन्ति । तत्रानन्तरं जघन्येन द्वौ समयौ, उत्कृष्टेनाष्टौ समयान् । सान्तरं जघन्येनैकं समयं, उत्कृष्टेन पण्मासा इति ॥

टी०—अन्तरमिति । सिध्यमानानां जीवानामन्तरं च । तत्रान्तरमेको वर्तमानसमये सिद्धस्ततोऽन्यः कियता कालेन सेत्स्यतीति सिद्धेः गमनशून्यः कालोऽन्तरम्, अन्तरालमित्यर्थः । अनन्तरं निरन्तरमन्यव्यवच्छेदोऽनुसन्ततमित्यर्थः । तत्र नैरन्तर्येण जघन्यतः सिध्यन्ति द्वौ समयौ उत्कृष्टेनाष्टौ समयानिति । ततः परं व्यवच्छेदः । अन्तरं तु जघन्येनैकसमयः, उत्कृष्टेन पण्मासाः सिध्यन्तः सिध्यतो व्यवच्छिद्यन्ते । व्यवच्छेदः कदाचिदेकस्मिन् समये द्वयोस्त्रिषु वेत्यादि यावत् पण्मासा इति ॥

भा०—सङ्ख्या । कत्येकसमये सिध्यन्ति ? । जघन्येनैकः, उत्कृष्टेनाष्टशतम् ॥

टी०—सङ्ख्येति । एकस्मिन् समये कति सिध्यन्ति ? जघन्यत एकः सिध्यति, उत्कृष्टेनाष्टोत्तरशतमिति ॥

भा०—अल्पबहुत्वम् । एषां क्षेत्रादीनामेकादशानामनुयोगद्वाराणामल्पबहुत्वं वाच्यम् । तद्यथा—क्षेत्रसिद्धानां जन्मतः संहरणतश्च कर्मभूमिसिद्धा अकर्मभूमिसिद्धाश्च सर्वस्तोकाः, संहरणसिद्धा जन्मतोऽसङ्ख्येयगुणाः ॥

टी०—अल्पबहुत्वमित्यादि । एषां क्षेत्रादीनां सङ्ख्यातानामेकादशानामल्पबहुत्वं चिन्त्यते जन्मतः संहरणतश्चेति । जन्मतः पञ्चदशसु कर्मभूमिषु अकर्मभूमयस्त्रिंशद् हैमवताद्याः । तत्र संहरणं कर्मभूमिष्वकर्मभूमिषु वा । तत्र सर्वस्तोकाः संहरणसिद्धाः । अत एवासङ्ख्येयगुणा जन्मतः सिद्धाः ॥

भा०—संहरणं द्विविधं—परकृतं स्वयंकृतं च । परकृतं देवकर्मणा चारण-विद्याधरैश्च । स्वयंकृतं चारण-विद्याधराणामेव । एषां च क्षेत्राणां विभागः कर्मभूमिरकर्मभूमिः समुद्रा द्वीपा ऊर्ध्वमधस्तिर्पगिति लोकत्रयम् । तत्र सर्वस्तोका ऊर्ध्व-

नान्येन बोधितः । स द्विविधः—तीर्थं करोर्हतां तीर्थं करुणामर्माद्यमाह । तथा परः प्रत्ये-
कपुद्गसिद्धः प्रत्येकमेकमात्मानं प्रति केनचिन्निमित्तेन सञ्ज्ञानज्ञानिस्मरणाद् बन्तकलपीरि-
प्रभृतयः करकरणउवाद्यथ प्रत्येकपुद्गः । पुद्गलबोधितोऽपि द्विविधः । पुद्गल-ज्ञानसिद्धान्तेन
विदितसंसारस्वभावेन बोधितो पुद्गलबोधितः । परमोपकः परस्मादुपदिशति किञ्चिदिति चतु-
स्वस्मै इष्टं-हितं स्वेष्टं तत्करणशीलः स्वेष्टकारी, न परस्मै गुणपदपदिशति किञ्चिदिति चतु-
र्थो चिरुत्पः । एते चत्वारोऽपि विख्याता विख्यातमनुप्रविशन्ति । तत्र
चतुर्विंशत्यानां
द्वयेभ्यस्तत्त्वार्थः
स्वयमुद्गसिद्धे तीर्थं करः प्रत्येकपुद्गलं पुद्गलबोधितसिद्धे परमोपकः स्वेष्टकारी
चेति ॥

भा०—ज्ञानम् । अत्र प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य केवली सिध्यति । पूर्वभाव-
प्रज्ञापनीयो द्विविधः—अनन्तरपश्चात्कृतिकथं परम्परपश्चात्कृतिकथं अव्यञ्जिते च
व्यञ्जिते च । अव्यञ्जिते द्वाभ्यां ज्ञानाभ्यां सिध्यति । त्रिभिर्भूतभिर्मिति । व्यञ्जिते
द्वाभ्यां मति-श्रुताभ्याम्, त्रिभिर्मति-श्रुता-स्वधिभिः मति-श्रुत-मनःपर्यायैर्वा, चतु-
र्भिर्मति-श्रुता-स्वधि-मनःपर्यायैरिति ॥

टी०—ज्ञानमिति । अत्रापि तावेव द्वौ नयौ । तत्र वर्तमानकालग्राहिणः केवलज्ञान-
वान् सिध्यति । इतरोऽपि द्विविधः । तत्रानन्तरं कदाचित् किञ्चित् ज्ञानं भवति परम्परपश्चा-
त्कृतिकस्य । अव्यञ्जिते व्यञ्जिते चेति चत्वारो चिरुत्पाः । तत्राव्यञ्जिते द्वे त्रीणि चत्वारि
वा ज्ञानानि पश्चात्कृतानि । व्यञ्जिते मते मति-श्रुतवान् मति-श्रुता-स्वधिमान् मति-श्रुतः
मनःपर्यायवान् वा मति-श्रुता-स्वधि-मनःपर्यायवान् सिध्यतीति ॥

भा०—अवगाहना । कः कस्यां शरीरावगाहनायां वर्तमानः सिध्यति ।
अवगाहना द्विविधा—उत्कृष्टा जघन्या च । उत्कृष्टा पञ्चधनुःशतानि धनुः-
पृथक्त्वेनाभ्यधिकानि । जघन्याः सप्त रत्नयोऽङ्गुलपृथक्त्वहीनाः । एतासु शरी-
रावगाहनासु सिध्यति पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य । अप्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य तु
एतास्वेव यथास्वं त्रिभागहीनासु सिध्यति ॥

टी०—अवगाहनेति । आत्मनः शरीरेऽवगाहः—अनुप्रवेशः । सङ्कोचविकासधर्मत्वा-
दात्मनस्तच्छरीरं किंप्रमाणमिति चिन्त्यतेऽवगाहना चरमशरीरे । साऽवगाहना द्विधा—
उत्कृष्टा जघन्या च । तत्रोत्कृष्टा पञ्च धनुःशतानि धनुःपृथक्त्वेनाभ्यधिकानि,

भा०—तीर्थम् । सर्वस्तोकास्तीर्थकरसिद्धाः तीर्थकरतीर्थे नोतीर्थकरसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा इति । तीर्थकरतीर्थसिद्धा नपुंसकाः सङ्ख्येयगुणाः । तीर्थकरतीर्थसिद्धाः स्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः । तीर्थकरतीर्थसिद्धाः पुमांसः सङ्ख्येयगुणा इति ॥

टी०—तीर्थमित्यत्राल्पबहुत्वचिन्ता । तीर्थकरतीर्थे नोतीर्थकरसिद्धा अतीर्थकराः सन्तः सिद्धास्तीर्थकरसिद्धेभ्यः सङ्ख्येयगुणास्ते नपुंसकादयोऽपि सर्वे सङ्ख्येयगुणाः ॥

भा०—चारित्रम् । अत्रापि नयौ द्वौ-प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयश्च पूर्वभावप्रज्ञापनीयश्च । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य नोचारित्री नोऽचारित्री सिध्यति । नास्त्यल्पबहुत्वम् । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य व्यञ्जिते चाव्यञ्जिते च । अव्यञ्जिते सर्वस्तोकाः पञ्चचारित्रसिद्धाश्चतुश्चारित्रसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः त्रिचारित्रसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः । व्यञ्जिते सर्वस्तोकाः सामायिक-छेदोपस्थाप्य-परिहारविशुद्धि-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातचारित्रसिद्धाः छेदोपस्थाप्य-परिहारविशुद्धि-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातचारित्रसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः सामायिक-छेदोपस्थाप्य-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातचारित्रसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः [सामायिक-परिहारविशुद्धि-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः] सामायिक-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यात-चारित्रसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः छेदोपस्थाप्य-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातचारित्रसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः ॥

टी०—चारित्रमित्यत्रापि तावेव द्वौ नयौ चतुश्चारित्रसिद्धेषु द्वौ विकल्पौ, त्रिचारित्रसिद्धेष्वपि द्वावेव । सर्वत्र सङ्ख्येयगुणत्वम् ।

भा०—प्रत्येकबुद्धबोधितः । सर्वस्तोकाः प्रत्येकबुद्धसिद्धाः । बुद्धबोधितसिद्धा नपुंसकाः सङ्ख्येयगुणाः । बुद्धबोधितसिद्धाः स्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः । बुद्धबोधितसिद्धाः पुमांसः सङ्ख्येयगुणा इति ॥

टी०—प्रत्येकबुद्धबोधित इत्यत्र सर्वस्तोकाः प्रत्येकबुद्धसिद्धाः । सर्वत्र सङ्ख्येयगुणत्वम् ॥

भा०—ज्ञानम् । कः केन ज्ञानेन युक्तः सिध्यति ? । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य सर्वः केवली सिध्यति । नास्त्यल्पबहुत्वम् । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य सर्वस्तोका द्विज्ञानसिद्धाः, चतुर्ज्ञानसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, त्रिज्ञानसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः । एवं तावदव्यञ्जिते व्यञ्जितेऽपि सर्वस्तोका मति-श्रुतज्ञानसिद्धाः, मति-श्रुता-ऽवधि-मनःपर्यायज्ञानसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, मति-श्रुता-ऽवधिज्ञानसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा इति ॥

लोकसिद्धाः, अपोलोक्तसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, निर्गलोकसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, सर्वस्तोकाः समुद्रसिद्धाः, व्रीपसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः । एवं तावदभ्यग्निने व्यज्जिनेऽपि सर्वस्तोका लयणसिद्धाः कालोदसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, जम्बवीपसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, धातकीलण्डसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, पुष्करार्थसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा इति ॥

टी०—संहरणं त्रिविधमित्यादि गताप्यम् । समभूतजगद्भूमाणा नर योत्रनम्रतान्वा-
स्त तत् उपर्युर्ध्वलोकः, अपोलोक्तोऽपि नर योत्रनम्रतान्वाणाव परतोऽष्टादशयोत्रनम्रपरि-
माणो मध्ये तिर्यग्लोकः । भाष्यशेषे पठितसिद्धम् ।

एवं क्षेत्रगतमल्पबहुत्वमभिप्राय कालकृतमल्पबहुत्वं भव्यते—

भा०—काल इति त्रिविधो विभागो भवति—अवसर्पिणी उत्सर्पिणी
अनवसर्पिण्युत्सर्पिणीति । अथ सिद्धानां व्यज्जितान्यज्जितविशेषयुक्तोत्पन्नबहुत्वा-
नुगमः कर्तव्यः । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य सर्वस्तोका उत्सर्पिणीसिद्धाः, अवस-
र्पिणीसिद्धा विशेषाधिकाः, अनवसर्पिण्युत्सर्पिणीसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा इति ।
प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्याकाले सिध्यति । नास्त्यल्पबहुत्वम् ।

टी०—काल इति । त्रिविधो विभागो भवतीत्यादि गुणानमेव भाष्यम् ॥

भा०—गतिः । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य सिद्धिगतौ सिध्यति । नास्त्यल्पब-
हुत्वम् । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्यानन्तरपश्चात्कृतिकस्य मनुष्यगतौ सिध्यति । नास्त्य-
ल्पबहुत्वम् । परम्परपश्चात्कृतिकस्याऽनन्तरा गतिश्चिन्त्यते । तद्यथा—सर्वस्तो-
कास्तिर्यग्योन्यनन्तरगतिसिद्धाः, मनुष्येभ्योऽनन्तरगतिसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः,
नारकेभ्योऽनन्तरगतिसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, देवेभ्योऽनन्तरसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा
इति ॥

टी०—गतावल्पबहुत्वं चिन्त्यते—तिर्यग्योन्यनन्तरगतिसिद्धा इति । तिर्यग्योनेह-
द्धृत्य मनुष्यगतौ सिद्धास्तथा मनुष्यगतेरेवोद्धृत्य मनुष्येपूतयन्ते सिद्धाः । एवं शेषेष्वपि
वाच्यम् ॥

भा०—लिङ्गम् । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य व्यपगतवेदः सिध्यति । नास्त्य-
ल्पबहुत्वम् । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य सर्वस्तोका नपुंसकलिङ्गसिद्धाः, स्त्रीलिङ्गसिद्धाः
सङ्ख्येयगुणाः, पुल्लिङ्गसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा इति ॥

टी०—लिङ्गमिति ह्यादिकम् । नपुंसकसिद्धाः स्तोकाः । स्त्रीसिद्धाः सङ्ख्ये-
यगुणाः । पुल्लिङ्गसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा इति ।

भा०—तीर्थम् । सर्वस्तोकास्तीर्थकरसिद्धाः तीर्थकरतीर्थे नोतीर्थकरसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा इति । तीर्थकरतीर्थसिद्धा नपुंसकाः सङ्ख्येयगुणाः । तीर्थकरतीर्थसिद्धाः स्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः । तीर्थकरतीर्थसिद्धाः पुमांसः सङ्ख्येयगुणा इति ॥

टी०—तीर्थमित्यत्राल्पबहुत्वचिन्ता । तीर्थकरतीर्थे नोतीर्थकरसिद्धा अतीर्थकराः सन्तः सिद्धास्तीर्थकरसिद्धेभ्यः सङ्ख्येयगुणास्ते नपुंसकादयोऽपि सर्वे सङ्ख्येयगुणाः ॥

भा०—चारित्र्यम् । अत्रापि नयौ द्वौ-प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयश्च पूर्वभावप्रज्ञापनीयश्च । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य नोचारित्री नोऽचारित्री सिध्यति । नास्त्यल्पबहुत्वम् । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य व्यञ्जिते चाव्यञ्जिते च । अव्यञ्जिते सर्वस्तोकाः पञ्चचारित्र्यसिद्धाश्चतुश्चारित्र्यसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः त्रिचारित्र्यसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः । व्यञ्जिते सर्वस्तोकाः सामायिक-छेदोपस्थाप्य-परिहारविशुद्धि-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातचारित्र्यसिद्धाः छेदोपस्थाप्य-परिहारविशुद्धि-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातचारित्र्यसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः सामायिक-छेदोपस्थाप्य-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातचारित्र्यसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः [सामायिक-परिहारविशुद्धि-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः] सामायिक-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातचारित्र्यसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः छेदोपस्थाप्य-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातचारित्र्यसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः ॥

टी०—चारित्र्यमित्यत्रापि तावेव द्वौ नयौ चतुश्चारित्र्यसिद्धेषु द्वौ विकल्पौ, त्रिचारित्र्यसिद्धेऽपि द्वावेव । सर्वत्र सङ्ख्येयगुणत्वम् ।

भा०—प्रत्येकबुद्धबोधितः । सर्वस्तोकाः प्रत्येकबुद्धसिद्धाः । बुद्धबोधितसिद्धा नपुंसकाः सङ्ख्येयगुणाः । बुद्धबोधितसिद्धाः स्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः । बुद्धबोधितसिद्धाः पुमांसः सङ्ख्येयगुणा इति ॥

टी०—प्रत्येकबुद्धबोधित इत्यत्र सर्वस्तोकाः प्रत्येकबुद्धसिद्धाः । सर्वत्र सङ्ख्येयगुणत्वम् ॥

भा०—ज्ञानम् । कः केन ज्ञानेन युक्तः सिध्यति ? प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य सर्वः केवली सिध्यति । नास्त्यल्पबहुत्वम् । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य सर्वस्तोका विज्ञानसिद्धाः, चतुर्ज्ञानसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, त्रिज्ञानसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः । एवं तावद्व्यञ्जिते व्यञ्जितेऽपि सर्वस्तोका मति-श्रुतज्ञानसिद्धाः, मति-श्रुता-ऽवधि-मनःपर्यायज्ञानसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, मति-श्रुता-ऽवधिज्ञानसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा इति ॥

लोकसिद्धाः, अपोलोकोसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, तिर्यग्लोकसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, सर्वस्तोकाः समुद्रसिद्धाः, यीपसिद्धाः संख्येयगुणाः । एवं तावदप्यजिने व्यजिनेऽपि सर्वस्तोका लयणसिद्धाः कालादसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, जम्बूद्वीपसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, धातकीलण्डसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, पुष्करार्थसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा इति ॥

टी०—संहरणं विविधमित्यादि गतायेम् । तत्रभूतजान्भूभागा न योजनशतान्वा-
ह्य तत् उपर्यर्धलोकः, अपोलोकोऽपि न योजनशतान्वागाम परतोऽष्टादशयोजनत्रयपरि-
माणो मध्ये तिर्यग्लोकः । भाष्यशेषं पठितसिद्धम् ।

एवं क्षेत्रगतमल्पबहुत्वमभिप्राय कालकृतमल्पबहुत्वं भवति—

भा०—काल इति त्रिविधो विभागो भवति—अवसर्पिणी उत्सर्पिणी
अनवसर्पिण्युत्सर्पिणीति । अत्र सिद्धानां व्यजितान्यजितविशेषयुक्तोत्पन्नबहुत्वा-
नुगमः कर्तव्यः । पूर्वभागप्रज्ञापनीयस्य सर्वस्तोका उत्सर्पिणीसिद्धाः, अवस-
र्पिणीसिद्धा विशेषाधिकाः, अनवसर्पिण्युत्सर्पिणीसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा इति ।
प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्याकाले सिध्यति । नास्त्यल्पबहुत्वम् ।

टी०—काल इति । त्रिविधो विभागो भवतीत्यादि मुद्रानमेव भाष्यम् ॥

भा०—गतिः । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य सिद्धिगतौ सिध्यति । नास्त्यल्पब-
हुत्वम् । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्यानन्तरपश्चात्कृतिकस्य मनुष्यगतौ सिध्यति । नास्त्य-
ल्पबहुत्वम् । परम्परपश्चात्कृतिकस्याऽनन्तरा गतिश्चिन्त्यते । तद्यथा—सर्वस्तो-
कास्तिर्यग्योन्यनन्तरगतिसिद्धाः, मनुष्येभ्योऽनन्तरगतिसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः,
नारकेभ्योऽनन्तरगतिसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, देवेभ्योऽनन्तरसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा
इति ॥

टी०—गतावल्पबहुत्वं चिन्त्यते—तिर्यग्योन्यनन्तरगतिसिद्धा इति । तिर्यग्योनेर-
द्धृत्य मनुष्यगतौ सिद्धास्तथा मनुष्यगतेरेवोद्धृत्य मनुष्येभ्योऽनन्तरं सिद्धाः । एवं शेषेष्वपि
वाच्यम् ॥

भा०—लिङ्गम् । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य व्यपगतवेदः सिध्यति । नास्त्य-
ल्पबहुत्वम् । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य सर्वस्तोका नपुंसकलिङ्गसिद्धाः, स्त्रीलिङ्गसिद्धाः
सङ्ख्येयगुणाः, पुंलिङ्गसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा इति ॥

टी०—लिङ्गमिति रुपादिकम् । नपुंसकसिद्धाः स्तोकाः । स्त्रीसिद्धाः सङ्ख्ये-
यगुणाः । पुंसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा इति ।

भा०—तीर्थम् । सर्वस्तोकास्तीर्थकरसिद्धाः तीर्थकरतीर्थे नोतीर्थकरसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा इति । तीर्थकरतीर्थसिद्धा नपुंसकाः सङ्ख्येयगुणाः । तीर्थकरतीर्थसिद्धाः स्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः । तीर्थकरतीर्थसिद्धाः पुमांसः सङ्ख्येयगुणा इति ॥

टी०—तीर्थमित्यत्राल्पबहुत्वचिन्ता । तीर्थकरतीर्थे नोतीर्थकरसिद्धा अतीर्थकराः सन्तः सिद्धास्तीर्थकरसिद्धेभ्यः सङ्ख्येयगुणास्ते नपुंसकादयोऽपि सर्वे सङ्ख्येयगुणाः ॥

भा०—चारित्रम् । अत्रापि नयौ द्वौ-प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयश्च पूर्वभावप्रज्ञापनीयश्च । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य नोचारित्री नोऽचारित्री सिध्यति । नास्त्यल्पबहुत्वम् । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य व्यञ्जिते चाव्यञ्जिते च । अव्यञ्जिते सर्वस्तोकाः पञ्चचारित्रसिद्धाश्चतुश्चारित्रसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः त्रिचारित्रसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः । व्यञ्जिते सर्वस्तोकाः सामायिक-छेदोपस्थाप्य-परिहारविशुद्धि-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातचारित्रसिद्धाः छेदोपस्थाप्य-परिहारविशुद्धि-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातचारित्रसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः सामायिक-छेदोपस्थाप्य-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातचारित्रसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः [सामायिक-परिहारविशुद्धि-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः] सामायिक-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यात-चारित्रसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः छेदोपस्थाप्य-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातचारित्रसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः ॥

टी०—चारित्रमित्यत्रापि तावेव द्वौ नयौ चतुश्चारित्रसिद्धेषु द्वौ विकल्पौ, त्रिचारित्रसिद्धेष्वपि द्वावेव । सर्वत्र सङ्ख्येयगुणत्वम् ।

भा०—प्रत्येकबुद्धबोधितः । सर्वस्तोकाः प्रत्येकबुद्धसिद्धाः । बुद्धबोधितसिद्धा नपुंसकाः सङ्ख्येयगुणाः । बुद्धबोधितसिद्धाः स्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः । बुद्धबोधितसिद्धाः पुमांसः सङ्ख्येयगुणा इति ॥

टी०—प्रत्येकबुद्धबोधित इत्यत्र सर्वस्तोकाः प्रत्येकबुद्धसिद्धाः । सर्वत्र सङ्ख्येयगुणत्वम् ॥

भा०—ज्ञानम् । कः केन ज्ञानेन युक्तः सिध्यति ? । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य सर्वः केवली सिध्यति । नास्त्यल्पबहुत्वम् । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य सर्वस्तोका द्विज्ञानसिद्धाः, चतुर्ज्ञानसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, त्रिज्ञानसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः । एवं तावदव्यञ्जिते व्यञ्जितेऽपि सर्वस्तोका मति-श्रुतज्ञानसिद्धाः, मति-श्रुता-ऽवधि-मनःपर्यायज्ञानसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, मति-श्रुता-ऽवधिज्ञानसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा इति ॥

लोकसिद्धाः, अपोलोकसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, निर्गलोकसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, सर्वस्तोकाः समुद्रसिद्धाः, दीपसिद्धाः संख्येयगुणाः । एवं तावद्व्याप्तिने व्यप्तिनेऽपि सर्वस्तोका लघुसिद्धाः कालोदसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, जम्बूदीपसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, धातकीलण्डसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, पुष्करार्पसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा इति ॥

टी०—संहरणं विविधमित्यादि गन्धम् । समभूतज्ञानाणां नव योत्रनश्रान्ता-
रुह तत उपर्युर्ध्वलोकः, अपोलोकोऽपि नव योत्रनश्रुतान्तरगात्र परतोऽष्टादशयोत्रनश्रुतपरि-
माणो मध्ये तिर्यग्लोकः । भाष्येण पठितसिद्धम् ।

एवं क्षेत्रगतमल्पबहुत्वमभिधाय कालकृतमल्पबहुत्वं भव्यम्—

भा०—काल इति त्रिविधो विभागो भवति—अवसर्पिणी उत्सर्पिणी
अनवसर्पिण्युत्सर्पिणीति । अत्र सिद्धानां व्यञ्जिताव्यञ्जितविशेषयुक्तोऽल्पबहुत्वा-
नुगमः कर्तव्यः । पूर्वभागप्रज्ञापनीयस्य सर्वस्तोका उत्सर्पिणीसिद्धाः, अवस-
र्पिणीसिद्धा विशेषाधिकाः, अनवसर्पिण्युत्सर्पिणीसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा इति ।
प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्याकाले सिध्यति । नास्त्यल्पबहुत्वम् ।

टी०—काल इति । त्रिविधो विभागो भवतीत्यादि गुज्ञानमेव भाष्यम् ॥

भा०—गतिः । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य सिद्धिगतौ सिध्यति । नास्त्यल्प-
बहुत्वम् । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्यानन्तरपश्चात्कृतिकस्य मनुष्यगतौ सिध्यति । नास्त्य-
ल्पबहुत्वम् । परम्परपश्चात्कृतिकस्याऽनन्तरा गतिश्चिन्त्यते । तद्यथा—सर्वस्तो-
कास्तिर्यग्योन्यनन्तरगतिसिद्धाः, मनुष्येभ्योऽनन्तरगतिसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः,
नारकेभ्योऽनन्तरगतिसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, देवेभ्योऽनन्तरसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा
इति ॥

टी०—गतावल्पबहुत्वं चिन्त्यते—तिर्यग्योन्यनन्तरगतिसिद्धा इति । तिर्यग्योने-
दृत्य मनुष्यगतौ सिद्धास्तथा मनुष्यगतेरेवोदृत्य मनुष्येष्टृत्यन्ते सिद्धाः । एवं शेषेष्वपि
वाच्यम् ॥

भा०—लिङ्गम् । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य व्यपगतवेदः सिध्यति । नास्त्य-
ल्पबहुत्वम् । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य सर्वस्तोका नपुंसकलिङ्गसिद्धाः, स्त्रीलिङ्गसिद्धाः
सङ्ख्येयगुणाः, पुंलिङ्गसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा इति ॥

टी०—लिङ्गमिति कृयादिकम् । नपुंसकसिद्धाः स्तोकाः । स्त्रीसिद्धाः सङ्ख्ये-
यगुणाः । पुंसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा इति ।

भा०—तीर्थम् । सर्वस्तोकास्तीर्थकरसिद्धाः तीर्थकरतीर्थे नोतीर्थकरसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा इति । तीर्थकरतीर्थसिद्धा नपुंसकाः सङ्ख्येयगुणाः । तीर्थकरतीर्थसिद्धाः स्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः । तीर्थकरतीर्थसिद्धाः पुमांसः सङ्ख्येयगुणा इति ॥

टी०—तीर्थमित्यत्राल्पबहुत्वचिन्ता । तीर्थकरतीर्थे नोतीर्थकरसिद्धा अतीर्थकराः सन्तः सिद्धास्तीर्थकरसिद्धेभ्यः सङ्ख्येयगुणास्ते नपुंसकादयोऽपि सर्वे सङ्ख्येयगुणाः ॥

भा०—चारित्रम् । अत्रापि नयौ द्वौ-प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयश्च पूर्वभावप्रज्ञापनीयश्च । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य नोचारित्री नोऽचारित्री सिध्यति । नास्त्यल्पबहुत्वम् । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य व्यञ्जिते चाव्यञ्जिते च । अव्यञ्जिते सर्वस्तोकाः पञ्चचारित्रसिद्धाश्चतुश्चारित्रसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः त्रिचारित्रसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः । व्यञ्जिते सर्वस्तोकाः सामायिक-छेदोपस्थाप्य-परिहारविशुद्धि-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातचारित्रसिद्धाः छेदोपस्थाप्य-परिहारविशुद्धि-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातचारित्रसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः सामायिक-छेदोपस्थाप्य-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातचारित्रसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः [सामायिक-परिहारविशुद्धि-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः] सामायिक-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातचारित्रसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः छेदोपस्थाप्य-सूक्ष्मसम्पराय-यथाख्यातचारित्रसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः ॥

टी०—चारित्रमित्यत्रापि तावेव द्वौ नयौ चतुश्चारित्रसिद्धेषु द्वौ विकल्पौ, त्रिचारित्रसिद्धेष्वपि द्वावेव । सर्वत्र सङ्ख्येयगुणत्वम् ।

भा०—प्रत्येकबुद्धबोधितः । सर्वस्तोकाः प्रत्येकबुद्धसिद्धाः । बुद्धबोधितसिद्धा नपुंसकाः सङ्ख्येयगुणाः । बुद्धबोधितसिद्धाः स्त्रियः सङ्ख्येयगुणाः । बुद्धबोधितसिद्धाः पुमांसः सङ्ख्येयगुणा इति ॥

टी०—प्रत्येकबुद्धबोधित इत्यत्र सर्वस्तोकाः प्रत्येकबुद्धसिद्धाः । सर्वत्र सङ्ख्येयगुणत्वम् ॥

भा०—ज्ञानम् । कः केन ज्ञानेन युक्तः सिध्यति ? । प्रत्युत्पन्नभावप्रज्ञापनीयस्य सर्वः केवली सिध्यति । नास्त्यल्पबहुत्वम् । पूर्वभावप्रज्ञापनीयस्य सर्वस्तोका द्विज्ञानसिद्धाः, चतुर्ज्ञानसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, त्रिज्ञानसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः । एवं तावदव्यञ्जिते व्यञ्जितेऽपि सर्वस्तोका मति-श्रुतज्ञानसिद्धाः, मति-श्रुता-ऽवधि-मनःपर्यायज्ञानसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, मति-श्रुता-ऽवधिज्ञानसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा इति ॥

टी०—ज्ञानमित्यत्रापि सर्वत्र सङ्ख्येयगुणत्वम् ॥

भा०—अयगाहना । सर्वस्तोका जगन्प्रायगाहनासिद्धाः । उत्कृष्टावगाहना-
सिद्धास्ततोऽसङ्ख्येयगुणाः । ययमभ्यसिद्धा असङ्ख्येयगुणाः, ययमभ्योपरि-
सिद्धा असङ्ख्येयगुणाः, ययमभ्याभस्तात् सिद्धा विशेषाधिकाः, सर्वे विशो-
पाधिकाः ॥

टी०—अयगाहनेत्यत्र उत्कृष्टावगाहनासिद्धा असङ्ख्येयगुणाः । इत्यस-
ङ्ख्येयगुणां द्वौ विशेषाधिकाविति ॥

भा०—अन्तरम् । सर्वस्तोका अष्टसमयान्तरसिद्धाः, सप्तसमयान्तर-
सिद्धाः षट्समयान्तरसिद्धा इत्येवं यावत् दिसमयान्तरसिद्धा इति सङ्ख्येय-
गुणाः । एवं तावदनन्तरेषु सान्तरैष्वपि सर्वस्तोकाः षण्मासान्तरसिद्धाः, एकसम-
यान्तरसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, ययमध्यान्तरसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, अधस्ताद्-
ययमध्यान्तरसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, उपरिययमध्यान्तरसिद्धा विशेषाधिकाः,
सर्वे विशेषाधिकाः ॥

टी०—अन्तरमित्यत्राष्टसु समयेषु नैरन्तर्येण सिद्धाः सर्वेऽपि सङ्ख्येयगुणाः ।
सान्तरैष्वर्षात्प्रादि । एकसमयान्तरसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा ययमध्यान्तरे च सङ्ख्येय-
गुणाः, अधस्ताद्ययमध्यान्तरे च सङ्ख्येयगुणाः ॥

भा०—सङ्ख्या । सर्वस्तोका अष्टोत्तरशतसिद्धाः, विपरीतक्रमात् सप्तो-
त्तरशतसिद्धादयो यावत् पञ्चाशदित्यनन्तगुणाः । एकोनपञ्चाशदादयो यावत्
पञ्चविंशतिरित्यसङ्ख्येयगुणाः । चतुर्विंशत्यादयो यावदेक इति सङ्ख्येयगुणाः
विपरीतहानिर्यथा—सर्वस्तोका अनन्तगुणहानिसिद्धाः, असङ्ख्येयगुणहानि-
सिद्धा अनन्तगुणाः, सङ्ख्येयगुणहानिसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा इति ॥

टी०—सङ्ख्येत्यत्र अष्टोत्तरशतसिद्धाः सर्वस्तोकाः । विपरीतक्रमादिति
सप्तोत्तरशतसिद्धा अनन्तगुणाः । एवं विपरीतहान्या यावत् पञ्चाशदित्यनन्तगुणाः ।
विपरीतहानिर्यथेत्यादिना दर्शयति । सर्वस्तोका अनन्तगुणहानिसिद्धाः, असङ्ख्येय-
गुणहानिसिद्धा अनन्तगुणाः, सङ्ख्येयगुणहानिसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा इति ॥

भा०—एवं निसर्गाऽधिगमयोरन्यतरजं तत्त्वार्थश्रद्धानात्मकं शङ्काव्यतिचार-
रवियुक्तं प्रशम-संवेग-निर्वेदा-ऽऽनुकम्पा-ऽऽस्तिक्याभिव्यक्तिलक्षणं विशुद्धं सम्यग्-
दर्शनमवाप्य सम्यग्दर्शनोपलम्भाद् विशुद्धं च ज्ञानमधिगम्य निक्षेप-प्रमाण-नय-
निर्देश-सत्-सङ्ख्यादिभिरभ्युपायैर्जीवादीनां तत्त्वानां पारिणामिकौ-दयिकौ-पञ्च-

मिकक्षायोपशमिकक्षाधिकानां भावानां स्वतत्त्वं विदित्वा आदिमत्पारिणा-
 मिकौदधिकानां च भावानामुत्पत्तिस्थित्यन्यतानुग्रहप्रलयतत्त्वज्ञो
 उपसंहारः विरक्तो निस्तृष्णः त्रिगुप्तः पञ्चसमितो दशलक्षणधर्मानुष्ठानात्
 फलदर्शनाच्च निर्वाणप्राप्तिपतनयाऽभिवर्धितश्रद्धासंवेगो भावनाभिर्भावितात्मा-
 ऽनुप्रेक्षाभिः स्थिरीकृतात्मानभिष्वङ्गः संवृतत्वादिस्त्रास्रवत्वाद् विरक्तत्वादिस्तृष्ण-
 त्वाच्च व्यपगताभिनवकर्मोपचयः परीपहजयाद् बाह्याभ्यन्तरतपोऽनुष्ठानात्
 अनुभावतश्च सम्यग्दृष्ट्यविरतादीनां च जिनपर्यन्तानां परिणामाध्यवसाय-
 विशुद्धिस्थानान्तराणामसङ्ख्येयगुणोत्कर्षप्राप्त्या पूर्वोपचितकर्म निर्जरयन्
 सामायिकादीनां च सूक्ष्मसम्परायान्तानां संयमविशुद्धिस्थानानामुत्तरोत्तरो-
 पलम्भात् पुलाकादीनां च निर्ग्रन्थानां संयमानुपालनविशुद्धिस्थानविशेषाणामुत्त-
 रोत्तरप्रतिपत्त्या घटमानोऽत्यन्तप्रहीणार्तरौद्रध्यानो धर्मध्यानविजयादवाप्तसमा-
 धिवलः शुक्लध्यानयोश्च पृथक्त्वैकत्ववितर्कयोरन्यतरस्मिन् वर्तमानो नानाविधा-
 नृद्विविशेषान् प्राप्नोति । तद्यथा-आमशौपथित्वं विप्रुडौपथित्वं सर्वापथित्वं
 शापानुग्रहसामर्थ्यजननीमभिव्याहारसिद्धिमीशित्वं वशित्वं अवधिज्ञानं शारी-
 रविकरणाङ्गप्राप्तितामणिमानं लघिमानं महिमानं अणुत्वम् । अणिमा विसच्छि-
 द्रमपि प्रविश्यासीत् । लघुत्वं नाम लघिमा वायोरपि लघुतरः स्यात् । महत्त्वं
 महिमा मेरोरपि महत्तरं शरीरं विकुर्वीत् । प्राप्तिर्भूमिष्ठोऽङ्गुल्यग्रेण मेरुशिखरभा-
 स्करादीनपि स्पृशेत् । प्राकाम्यमप्सु भूमाविव गच्छेत्, भूमावाप्स्विव निमज्जे-
 दुन्मज्जेच्च ॥

टी०—एवमित्यादिना मन्दबुद्धयनुग्रहार्थं सकलमेव तत्त्वार्थशास्त्रार्थं समासतः कथ-
 यति—विशुद्धं सम्यग्दर्शनमवाप्स्यैतस्य विशेषणानि निसर्गाधिगमादीनि । ज्ञानं
 च विशुद्धमधिगम्य सम्यग्दर्शनोपलम्भात् मिथ्यादर्शनभावितमज्ञानमेव नियमतो
 मिथ्यादृष्टेः सम्यक्त्वलाभे तु विशुद्धं ज्ञानम् । निक्षेपो नामादिः । प्रमाणे प्रत्यक्ष-परोक्षे ।
 नया नैगमादयः । तथा निर्देश-स्वामित्वादिभिः सत्-सङ्ख्या-क्षेत्रादिभिश्च जीवादीनां
 च पारिणामिकादयो ये भावास्तेषां स्वरूपं विदित्वा धर्माधर्मादीनां अनादीनामादिमतां
 च पारिणामिकादीनां धनशरीरादीनामुत्पत्तिस्थितिविनाशवत्तामनुग्रहः—उपकारस्तत्कृतः
 प्रलयः—उपघात इत्येवमवगम्य तत्त्वज्ञो विरक्तः सांसारिकेभ्यो भावेभ्यो विगततृष्णो
 गुप्त्याद्यनुष्ठानात् फलदर्शनाच्चेति निर्वाणमेव फलं तत्प्राप्तौ यत्नार्थमभिवर्धितश्रद्धा-
 संवेगः पञ्चानां व्रतानां भावना ईयांसयित्यादयस्ताभिर्भावितात्मा अनित्याद्यनुप्रेक्षाभिः
 स्थिरीकृतात्मा अनभिष्वङ्गो—न कचिदावद्वस्नेहः संवृतत्वादिभिर्व्यपगताभिनव-

टी०—ज्ञानमित्यत्रापि सर्वत्र सङ्ख्येयगुणत्वम् ॥

भा०—अवगाहना । सर्वस्तोका अपन्यायगाहनासिद्धाः । उत्कृष्टावगाहना-
सिद्धास्ततोऽसङ्ख्येयगुणाः । यवमध्यासिद्धा असङ्ख्येयगुणाः, यवमध्यापरि-
सिद्धा असङ्ख्येयगुणाः, यवमध्याभस्तात् सिद्धा विशेषाधिकाः, सर्वे विशेष-
पाधिकाः ॥

टी०—अवगाहनेत्यत्र उत्कृष्टावगाहनासिद्धा असङ्ख्येयगुणाः । इत्यस-
ङ्ख्येयगुणा द्वौ विशेषाधिकाविति ॥

भा०—अन्तरम् । सर्वस्तोका अष्टसमयान्तरसिद्धाः, सप्तसमयान्तर-
सिद्धाः षट्समयान्तरसिद्धा इत्येवं यावत् विंशत्यनन्तरसिद्धा इति सङ्ख्येय-
गुणाः । एवं तावदनन्तरेषु सान्तरेष्वपि सर्वस्तोकाः षण्मासान्तरसिद्धाः, एकसम-
यान्तरसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, यवमध्यान्तरसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, अधस्ताद्-
यवमध्यान्तरसिद्धाः संख्येयगुणाः, उपरियवमध्यान्तरसिद्धा विशेषाधिकाः,
सर्वे विशेषाधिकाः ॥

टी०—अन्तरमित्यत्राष्टासु समयेषु नैरन्तर्येण सिद्धाः सर्वेऽपि सङ्ख्येयगुणाः ।
सान्तरेष्वपीत्यादि । एकसमयान्तरसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा यवमध्यान्तरे च सङ्ख्येय-
गुणाः, अधस्ताद्यवमध्यान्तरे च सङ्ख्येयगुणाः ॥

भा०—सङ्ख्या । सर्वस्तोका अष्टोत्तरशतसिद्धाः, विपरीतक्रमात् सप्तो-
त्तरशतसिद्धावथो यावत् पञ्चाशदित्यनन्तगुणाः । एकोनपञ्चाशदादयो यावत्
पञ्चविंशतिरित्यसङ्ख्येयगुणाः । चतुर्विंशत्यादयो यावदेक इति सङ्ख्येयगुणाः
विपरीतहानिर्यथा-सर्वस्तोका अनन्तगुणहानिसिद्धाः, असङ्ख्येयगुणहानि-
सिद्धा अनन्तगुणाः, सङ्ख्येयगुणहानिसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा इति ॥

टी०—सङ्ख्येत्यत्र अष्टोत्तरशतसिद्धाः सर्वस्तोकाः । विपरीतक्रमादिति
सप्तोत्तरशतसिद्धा अनन्तगुणाः । एवं विपरीतहान्या यावत् पञ्चाशदित्यनन्तगुणाः ।
विपरीतहानिर्यथेत्यादिना दर्शयति । सर्वस्तोका अनन्तगुणहानिसिद्धाः, असङ्ख्येय-
गुणहानिसिद्धा अनन्तगुणाः, सङ्ख्येयगुणहानिसिद्धाः सङ्ख्येयगुणा इति ॥

भा०—एवं निसर्गाऽधिगमयोरन्यतरजं तत्त्वार्थब्रह्मनात्मकं शङ्कायतिचा-
रवियुक्तं प्रशम-संवेग-निर्वेदा-ऽनुकम्पा-ऽऽस्तिक्याभिव्यक्तिलक्षणं विशुद्धं सम्यग्-
दर्शनमवाप्य सम्यग्दर्शनोपलम्भाद् विशुद्धं च ज्ञानमधिगम्य निक्षेप-प्रमाण-नय-
निर्देश-सत्-सङ्ख्यादिभिरभ्युपायैर्जीवादीनां तत्त्वानां पारिणामिकौ-दयिकौ-पश-

यत्किञ्चित् पदवाक्यार्थादि गृहीतं तन्न कदाचिन्नश्यतीति, कोष्ठप्रक्षिप्तधान्यवत् । यीज्जुद्धित्वं स्वल्पमपि दर्शितं वस्तु अनेकप्रकारेण गमयति । तद्यथा पदेन प्रदर्शितेन प्रकरणेनोद्देशकादिना सर्वमर्थं ग्रन्थं चानुधावति । परचित्तं जानाति । अभिलपितमर्थं प्रामोत्येवं अनिष्टं च नैवाप्नोति । एवमादयोऽतिशयाः शुभानुभावादपरिमितास्तस्य तस्यामवस्थायां प्रादुःष्यन्तीति ॥

भा०—वाचिकं क्षीरास्रचित्वं मध्वास्रचित्वं वादित्वं सर्वस्तज्ञत्वं सर्वसत्त्वावबोधनमित्येतदादि । तथा विद्याधरत्वमाशीविषत्वं भिन्नाभिन्नाक्षरचतुर्दश-पूर्वधरत्वमिति ॥

टी०—वाचिकमप्यतिशयवचम् । तस्य क्षीरास्रचित्वं गृण्यतस्तदीयवचनं क्षीरमिव स्वदते । एवं मध्वास्रचित्वम् । विद्वत्संसन्मध्येष्वपराजितत्वं वादित्वम् । सर्वेषां म्लेच्छ-मृग-पशु-पक्षिप्रभृतीनां स्तार्थज्ञत्वम् । सर्वान् सत्त्वानबुद्धिकानपि बोधयतीति सर्वसत्त्वावबोधनम् । आदिग्रहणादिधुरसास्रवित्वादिग्रहणम् । तथा विद्याधरत्वं महाविद्याः सर्वा एव तस्य तदा स्वयमेवोपतिष्ठन्ते । आशीविषत्वं कर्मजातिभेदादनेकप्रकारम् । भिन्नाक्षराणि किञ्चिन्न्यूनाक्षराणि चतुर्दश पूर्वाणि सम्पूर्णानि वा तद्धारणत्वम् ॥

भा०—ततोऽस्य निस्तृष्णात्वात् तेष्वनभिष्वक्तस्य मोहक्षपकपरिणामावस्थ-स्याष्टाविंशतिविधं मोहनीयं निरवशेषतः प्रहीयते । ततश्छद्मस्थवीतरागत्वं प्राप्तस्या-न्तर्मुहुर्तेन ज्ञानावरण-दर्शनावरणा-न्तरायाग्नि युगपदशेषतः प्रहीयन्ते । ततः संसारबन्धधीजबन्धननिर्मुक्तः फलबन्धनमोक्षापेक्षो यथाह्यातसंयतो जिनः केवली सर्वज्ञः सर्वदर्शी शुद्धो बुद्धः कृतकृत्यः स्वातको भवति । ततो वेदनीय-नाम-गोत्राऽऽयुष्यक्षयात् फलबन्धननिर्मुक्तो निर्दग्धपूर्वोपात्तन्धनो निरुपादान इवाग्निः पूर्वोपात्तभववियोगात् हेत्वभावाच्चोत्तरस्याप्रादुर्भावाच्छान्तः ॥

टी०—ततोऽस्येत्यादि । तेषु-अतिशयेष्वनभिष्वक्तस्य-अनुपजातगाद्वर्धस्य मोह-क्षपकपरिणामावस्थस्येति । अविरतसम्यग्दृष्ट्यादिस्थानवर्तिनो मोहक्षपणाभिमुखस्य श्रेण्या निरवशेषमोहक्षये सति ज्ञानावरणादिग्रहाणे च संसारबीजबन्धनं मोहज्ञानावरणादि तेन निर्मुक्तः केवली भवति । ततश्च फलबन्धनं वेदनीयादिचतुष्कं तन्मोक्षणापेक्षस्तेनापि वेदनीयादिना अशेषफलबन्धनेन विमुक्तो ध्यानाग्निनिर्दग्धपूर्वोपात्तकर्मन्धनो निरिन्धन इवाग्निः पूर्वोपात्तो भवः-औदारिकादिकायस्तद्वियोगादुत्तरस्य च कायस्य हेत्वभावात् संसारे पुनरप्रादुर्भावाच्छान्तः परमाह्लादमुपगतः कारणापेक्षम्—

- १ 'शयत्वम्' इति ज-पाठः । २ 'क्षय' इति ड-पाठः । ३ 'बन्धनिर्मुक्तः' इति घ-पाठः ।
४ 'हेतुभावात्' इति छ-च-पाठः ।

कर्मोपचयः । कर्मणां चानुभायतः सम्पादष्टभादिगुणस्थानानां केलिपर्वेस्तामाम-
सङ्ख्येयगुणोत्कर्षप्राप्त्या पूर्वोपचयकर्मनिर्देशान् सामाधिक्यपुनरुक्त्या च पुनस्त-
दिस्थानागतेष्वपेक्षितानां रोगानां भवन्त्यानिर्वाहानां दानाणां गुणानां द्रव्यस्य नाना-
विधा लब्धय उत्पद्यन्ते । साहस्यपादायापराधमपेक्षितं । गन्तव्यगणनयनसामर्थ्यमावर्त्तय-
धित्वम् । तदीयपुत्रपुत्रीतायागम्यतां चर्गर्गनेकम् विमुक्तौपचित्वम् । तथा सर्वं एव
तदीयावयवा दुःखार्तानामोपायनीति सर्वावधित्वम् । आभिषेपाहारनिश्चितोपचयैव ।
शापदानसामर्थ्यमनुग्रहणसामर्थ्यं च । ईशित्वं गन्तव्यभारताम् । अशित्वं सर्वभूतानि
स्ववशवर्तीनि । तथाज्यविज्ञानमेकरूपं वैकल्पिकशरीरकरणं तदंशं च द्रव्यत्वविमादि-
विशिष्टम् ॥

✓ भा० — जज्ञाचारणत्वं येनाग्निशिखाभूमापि निश्चितं व्याप्तिं गच्छेत् । मर्कटतन्तुः
तन्तुज्योतिष्करश्चिमाभूनामन्यतममधुपादाय विपति गच्छेत् । विपद्गतिचारित्वं
येन विपति भूमापि गच्छेत् शकुनिच प्रतीनायडीनगमनानि कुर्यात् ॥

टी० — जज्ञाचारणत्वमग्निशिखाभूमापि निश्चितं व्याप्तिं गच्छेत् । मर्कटतन्तुः
कोलिकोशं कृततन्तुः । अपरं विपद्गतिचारणत्वं निर्निश्च एव विपद्गति भूमापि व्याप्तिं
गच्छेत् । यथा च शकुनिर्विपति प्रतीनम्-उपरिष्ठाद् गमनं अवडीनम्-अधस्ताद् गमनं
करोत्येवमसावपि कुर्यात् ॥

भा० — अप्रतिपातित्वं पञ्चतर्क्येन विपत्तीव गच्छेत् । अन्तर्धानमदृश्यो
भवेत् । कामरूपित्वं नानाश्रयानेकरूपधारणं युगपदपि कुर्यात् । तेजोनिर्गमं
सामर्थ्यमेतदादि । इति इन्द्रियेषु मतिज्ञानविशुद्धिविशेषाद् द्वारात् स्पर्शान-
स्वादन-घ्राण-दर्शन-श्रवणानि विषयाणां कुर्यात् । सम्भिन्नज्ञानत्वं युगपदनेकविष-
यपरिज्ञानमित्येतदादि । मानसं कोष्ठबुद्धित्वं बीजबुद्धित्वं पदप्रकरगोप्येशा-
प्राभृतयस्तुपूर्वाङ्गानुसारित्वं क्रजुमतित्वं विपुलमतित्वं परचित्तज्ञानमभिल-
पितार्थप्राप्तिमनिष्ठानवाप्तिमित्येतदादि ॥

टी० — गच्छन् पर्वतमित्यादिभिरपि न प्रतिहन्यत इत्यप्रतिपातित्वम् । अन्तर्धा-
नम्-अदृश्यत्वम् । युगपदनेकरूपधारणं कामरूपित्वम् । तेजोलेखामोक्षणम् आदिग्रहणात्
शीतलेखानिसर्गशक्तिः । मतिज्ञानविशुद्धिकर्षाद् विषयाणां-रूपादीनां देशप्रमाणनि-
यमोद्धनेनापि ग्रहणं कुर्यात् । युगपदनेकविषयग्रहणं सम्भिन्नज्ञानत्वम् । आदिग्रह-
णादिन्द्रियव्यत्यासेनापि विषयग्रहणसामर्थ्यम् । मानसं-मनोव्यापारजातम् । कोष्ठबुद्धित्वं

यत्किञ्चित् पदवाक्यार्थादि गृहीतं तत्र कदाचिन्नश्यतीति, कोष्ठप्रक्षिप्तधान्यवत् । वीजवृद्धित्वं स्वल्पमपि दर्शितं वस्तु अनेकप्रकारेण गमयति । तद्यथा पदेन प्रदर्शितेन प्रकरणेनोद्देशकादिना सर्वमर्थं ग्रन्थं चानुधावति । परचित्तं जानाति । अभिलषितमर्थं प्राप्तोत्येवं अनिष्टं च नैवाप्नोति । एवमादयोऽतिशयाः शुभानुभावादपरिमितास्तस्य तस्याभिवस्थायां प्रादुर्भ्यन्तीति ॥

भा०—वाचिकं क्षीरास्रवित्वं मध्वास्रवित्वं वादित्वं सर्वस्तज्ञत्वं सर्वसत्त्वावबोधनमित्येतदादि । तथा विद्याधरत्वमाशीविषत्वं भिन्नाभिन्नाक्षरचतुर्दश-पूर्वधरत्वमिति ॥

टी०—वाचिकमप्यतिशयवत्त्वम् । तस्य क्षीरास्रवित्वं गृण्यतस्तदीयवचनं क्षीरमिव स्वदत्ते । एवं मध्वास्रवित्वम् । विद्वत्संस्तममध्येवपराजितत्वं वादित्वम् । सर्वेषां म्लेच्छ-मृग-पशु-पक्षिप्रभृतीनां स्तार्थज्ञत्वम् । सर्वांश्च सत्त्वानवृद्धिकानपि बोधयतीति सर्वसत्त्वावबोधनम् । आदिग्रहणादिधुरास्रावित्वादिग्रहणम् । तथा विद्याधरत्वं महाविद्याः सर्वा एव तस्य तदा स्वयमेवोपतिष्ठन्ते । आशीविषत्वं कर्मजातिभेदादनेकप्रकारम् । भिन्नाक्षराणि किञ्चिन्पूनाक्षराणि चतुर्दश पूर्वाणि सम्पूर्णानि वा तद्वारणत्वम् ॥

भा०—ततोऽस्य निस्तृष्णत्वात् तेष्वनभिष्वक्तस्य मोहक्षपकपरिणामावस्थ-स्याष्टाविंशतिविधं मोहनीयं निरवशोपतः प्रहीयते । ततश्छद्मस्थचीतरागत्वं प्राप्तस्या-न्तर्मुहूर्तेन ज्ञानावरण-दर्शनावरणा-न्तरायागि युगपदशोपतः प्रहीयन्ते । ततः संसारबन्धबीजबन्धननिर्मुक्तः फलबन्धनमोक्षापेक्षो यथाख्यातसंयतो जिनः केवली सर्वज्ञः सर्वदर्शी शुद्धो बुद्धः कृतकृत्यः स्नातको भवति । ततो वेदनीय-नाम-गोत्राऽऽयुष्यक्षयात् फलबन्धननिर्मुक्तो निर्द्वेषपूर्वोपात्तेन्धनो निरुपादान इवाग्निः पूर्वोपात्तभववियोगात् हेत्वभावाच्चोत्तरस्याप्रादुर्भावाच्छान्तः ॥

टी०—ततोऽस्येत्यादि । तेषु-अतिशयेष्वनभिष्वक्तस्य-अनुपजातगाढार्चस्य मोह-क्षपकपरिणामावस्थस्येति । अविरतसम्यग्दृष्ट्यादिस्थानवर्तिनो मोहक्षपणाभिमुखस्य श्रेण्या निरवशोपमोहक्षये सति ज्ञानावरणादिग्रहाणे च संसारबीजबन्धनं मोहज्ञानावरणादि तेन निर्मुक्तः केवली भवति । ततश्च फलबन्धनं वेदनीयादिवतुष्कं तन्मोक्षापेक्षस्तेनापि वेदनीयादिना अशेषफलबन्धनेन विमुक्तो ध्यानाग्निनिर्द्वेषपूर्वोपात्तकर्मन्धनो निरिन्धन इवाग्निः पूर्वोपात्तो भवः-औदारिकादिकायस्तद्वियोगादुत्तरस्य च कायस्य हेत्वभावात् संसारे पुनरप्रादुर्भावाच्छान्तः परमाद्यादयुगपतः कारणापेक्षम्—

भा०—संसारसुखमतीत्यात्यन्तिकमैकान्तिकं निरुपमं त्रितयं निरतिशयं
निर्वाणसुखमवामोतीति ॥ ७ ॥

टी०—संसारसुखमतीत्यात्यन्तिकं साधपर्यागानमैकान्तिकं एकान्तनेत्रं भवति,
न कदाचिन्न भवतीत्यर्थः । निरुपममिति नास्ति इह किञ्चित् तस्योपमानं तत्सदृशमिति ।
निरतिशयमिति' नास्यातिशयः प्रह्लापकूपलक्षणो विषयः, सर्वमुक्तानां तुल्यत्वात् । नित्य-
मिति ध्रुवं कूटस्थमविचालि निर्वाणसुखमवामोतीति ।

सत्कारार्हः सततं, निरुत्सुहो निर्भयो विरग्य विगदः ।
निःप्रणयो निर्द्वेषो, निर्द्वन्द्वो नीरजा वितनुः ॥ १ ॥—आर्या
संसारार्थि निर्वा-प्य दहन्तं परमसौख्यमालिलेन ।
निर्वाति स्वात्मस्यो, गतजाति-जरा-मरण-रोगः ॥ २ ॥—,,
व्यावाधाभावाच्च स, सर्वगुत्वाच्च भवति परमसुखी ।
व्यावाधाभावो नु, स्वस्थस्य गुस्य ननु मुमुक्षुम् ॥ ३ ॥—,,
अनुपमममेयमव्यय-मनघं शिवमजरमरुजमभयतृषम् ।
एकान्तिकमात्यन्तिक-मव्यावाधं सुखं हेतवत् ॥ ४ ॥—,,
त्रिष्वपि कालेषु सुखा-नि यानि त्रिषु मनुष्य-देवानाम् ।
सर्वाणि तानि न समा-नि तस्य भोगा मुखेनापि ॥ ५ ॥—,,
तानि हि रागोत्थोषा-ण्यावाधापूर्वकाणि च सुखानि ।
नह्यस्ति रागमपवि-ध्य तत्र किञ्चित् सुखमपृक्तम् ॥ ६ ॥—,,
एवं क्षायिकसम्यक्-त्वं वीर्य-सिद्धत्व-दर्शन-ज्ञानैः ।
आत्यन्तिकैः स युक्तो, निर्द्वन्द्वेनापि च मुखेन ॥ ७ ॥—,,

सम्प्रत्येनमेव शास्त्रार्थं श्लोकैरुपसंहरति, द्विर्वदं सुवदं भवतीति ॥

भा०—एवं तत्त्वपरिज्ञानाद्, विरक्तस्यात्मनो भृशम् ।
निरास्रवत्वाच्छिन्नायां, नवायां कर्मसन्ततौ ॥ १ ॥—अनु०

टी०—एवमित्यादि । उक्तनीत्या यानि जीवादीनि तत्त्वानि तत्परिज्ञानाद् विरक्त-
स्य-विषयसुखवितृष्णस्य भृशमात्मनः स्थगितास्रवद्भारत्वाद् विच्छिन्नायामभिनवकर्म-
सन्ततौ-कर्मसन्ताने ॥ १ ॥

भा०—पूर्वार्जितं क्षपयतो, यथोक्तैः क्षयहेतुभिः ।

संसारबीजं कात्स्न्येन, मोहनीयं प्रहीयते ॥ २ ॥—अनु०

टी०—पूर्वेत्यादि । प्राक्तनं कर्म क्षपयतस्तपोऽनुष्ठानादिभिः क्षयितृभिः संसार-
तरोर्वीजं समस्तमेव मोहनीयं प्रहीयते क्षपकश्रेण्याम् ॥ २ ॥

भा०—ततोऽन्तरायज्ञानघ्न—दर्शनघ्नान्यनन्तरम् ।

प्रहीयन्तेऽस्य युगपत्, त्रीणि कर्माण्यशेषतः ॥ ३ ॥—अनु०

टी०—तत इत्यादि । अन्तराये ज्ञानदर्शनावरणयोश्च क्षीणयोर्युगपत् अशेषतः ॥ ३ ॥

भा०—गर्भसूच्यां विनष्टायां, यथा तालो विनश्यति ।

तथा कर्म क्षयं याति, मोहनीये क्षयं गते ॥ ४ ॥—अनु०

टी०—गर्भसूच्यामित्यादि । मस्तकसूच्यां ध्वस्तायां सर्वात्मना विनाशमुपैति
सकलस्तालतरुः, एवं मोहनीये क्षीणे शेषं कर्म क्षयमेति सर्वम् ॥ ४ ॥

भा०—ततः क्षीणचतुःकर्मा, प्राप्तोऽथाख्यातसंयमम् ।

बीजबन्धननिर्मुक्तः, स्नातकः परमेश्वरः ॥ ५ ॥—अनु०

टी०—तत इत्यादि । क्षिप्तसकलघातिकर्मा यथाख्यातसंयममनुप्राप्तो बीजबन्धने-
न-मोहनीयादिना विमुक्तः स्नातकोऽन्तर्मलापगमात् परमेश्वरः—केवलद्विप्राप्तः ॥ ५ ॥

भा०—शेषकर्मफलापेक्षः, शुद्धो बुद्धो निरामयः ।

सर्वज्ञः सर्वदर्शी च, जिनो भवति केवली ॥ ६ ॥—अनु०

टी०—शेष इत्यादि । वेदनीयादिकर्मफलापेक्षः शुद्धो मोहादिमलापगमात्
बुद्धः केवलज्ञानावाप्तेर्निरामयो—निर्गताशेषरोगनिदानः केवली भवति ॥ ६ ॥

भा०—कृत्स्नकर्मक्षयादूर्ध्वं, निर्वाणमधिगच्छति ।

यथा दग्धेन्धनो वह्नि-निरूपादानसन्ततिः ॥ ७ ॥—अनु०

टी०—कृत्स्नेत्यादि । सकलकर्मकलङ्कनिर्मुक्त ऊर्ध्वमेव निर्वाणमधिगच्छति ।
निर्वृतस्य स्थानमप्युपचारान्निर्वाणम् । अथवा निर्वाणं—निर्वृतत्वं सिद्धत्वं प्रक्षिप्तप्रदग्धेन्धनो
वह्निरिव निरुद्धकाष्ठाद्युपादानसन्ततिः ॥ ७ ॥

भा०—दग्धे बीजे यथाऽत्यन्तं, प्रादुर्भवति नाङ्कुरः ।

कर्मबीजे तथा दग्धे, नारोहति भवाङ्कुरः ॥ ८ ॥—अनु०

टी०—दग्धे इत्यादि । बीजेऽत्यन्तं—भस्मसात्कृते नाङ्कुरस्य प्रादुर्भावः, एवं
कर्मबीजे ध्वस्ते संसाराङ्कुरस्याप्रादुर्भावः ॥ ८ ॥

भा०—संसारसुखमतीत्यात्यन्तिकमैकान्तिकं निरुपमं नित्यं निरतिशयं
निर्वाणसुखमवाप्नोतीति ॥ ७ ॥

टी०—संसारसुखमतीत्यात्यन्तिकं गायपर्वगानमैकान्तिकं एकान्तेनैव भवति,
न कदाचिन्न भवतीत्यर्थः । निरुपममिति नालि इह किञ्चित् तस्योपमानं तत्सदृशमिति ।
निरतिशयमिति नास्यातिशयः प्रकृष्टापर्यलक्षणो विद्यते, सर्वमुक्तानां तुल्यत्वात् । नित्य-
मिति ध्रुवं कूटस्थमविचालि निर्वाणसुखमवाप्नोतीति ।

सत्कारार्हः सततं, निरुक्तो निर्भयो विरुग् विगदः ।
निःप्रणयो निर्दोषो, निर्द्वन्द्वो नीरजा चित्तुः ॥ १ ॥—आयां
संसारार्थं निर्वा-प्य दहन्ते परमसौख्यमलिलेन ।
निर्वाति स्वात्मस्थो, गतजाति-जरा-मरण-रोगः ॥ २ ॥—,
व्यावाधाभावाच्च स, सर्वज्ञत्वाच्च भवति परमसुखी ।
व्यावाधाभावो नु, स्वस्यस्य ज्ञस्य ननु गुणसुखम् ॥ ३ ॥—,
अनुपमममेयमच्यय-मनघं शिवमजरमरुजमभयतृपम् ।
एकान्तिकमैकान्तिक-मव्यावाधं सुखं क्षेतत् ॥ ४ ॥—,
त्रिष्वपि कालेषु सुखा-नि यानि तिर्यग्-मनुष्य-देवानाम् ।
सर्वाणि तानि न समा-नि तस्य मात्रा सुखेनापि ॥ ५ ॥—,
तानि हि रागोद्वेगोपा-ण्यावाधापूर्वकाणि च सुखानि ।
नह्यस्ति रागमपवि-ध्य तत्र किञ्चित् सुखमपृक्तम् ॥ ६ ॥—,
एवं क्षायिकसम्यक्-त्वं वीर्य-सिद्धत्व-दर्शन-ज्ञानैः ।
आत्यन्तिकैः स युक्तो, निर्द्वन्द्वेनापि च सुखेन ॥ ७ ॥—,

सम्प्रत्येनमेव शास्त्रार्थं श्लोकैरुपसंहरति, द्विर्द्वं सुवदं भवतीति ॥

भा०—एवं तत्त्वपरिज्ञानाद्, विरक्तस्यात्मनो भृशम् ।

निरास्रवत्वाच्छिन्नायां, नवायां कर्मसन्ततौ ॥ १ ॥—अनु०

टी०—एवमित्यादि । उक्तनीत्या यानि जीवादीनि तत्त्वानि तत्परिज्ञानाद् विरक्त-
स्य-विषयसुखवितृष्णस्य भृशमात्मनः स्थगितास्रवद्धारत्वाद् विच्छिन्नायामभिनवकर्म-
सन्ततौ-कर्मसन्ताने ॥ १ ॥

१ 'वाप्नोति' इति ग-पाठः । २ 'पुलाकादिस्वातिशयः' इत्यधिको ज-पाठः । ३ 'स्वस्य ज्ञस्यापि' इति ज-
पाठः । ४ 'कं निरुपम' इति घ-पाठः । ५ 'मामि' इति ज-पाठः, च-पाठस्तु 'नामि' ।

भा०—पूर्वार्जितं क्षपयतो, यथोक्तैः क्षयहेतुभिः ।

संसारबीजं कात्स्न्येन, मोहनीयं प्रहीयते ॥ २ ॥—अनु०

टी०—पूर्वेत्यादि । प्राक्तनं कर्म क्षपयतस्तपोऽनुष्ठानादिभिः क्षयितृभिः संसार-
तरोर्बीजं समस्तमेव मोहनीयं प्रहीयते क्षपकश्रेण्याम् ॥ २ ॥

भा०—ततोऽन्तरायज्ञानघ्न—दर्शनघ्नान्यनन्तरम् ।

प्रहीयन्तेऽस्य युगपत्, त्रीणि कर्माण्यशेषतः ॥ ३ ॥—अनु०

टी०—तत् इत्यादि । अन्तराये ज्ञानदर्शनावरणयोश्च क्षीणयोर्युगपत् अशेषतः ॥ ३ ॥

भा०—गर्भसूच्यां विनष्टायां, यथा तालो विनश्यति ।

तथा कर्म क्षयं याति, मोहनीये क्षयं गते ॥ ४ ॥—अनु०

टी०—गर्भसूच्यामित्यादि । मस्तकसूच्यां ध्वस्तायां सर्वात्मना विनाशमुपैति
सकलस्तालतरः, एवं मोहनीये क्षीणे शेषं कर्म क्षयमेति सर्वम् ॥ ४ ॥

भा०—ततः क्षीणचतुःकर्मा, प्राप्तोऽथाख्यातसंयमम् ।

बीजबन्धननिर्मुक्तः, स्नातकः परमेश्वरः ॥ ५ ॥—अनु०

टी०—तत् इत्यादि । क्षिप्तसकलघातिकर्मा यथाख्यातसंयममनुप्राप्तो बीजबन्धने-
न-मोहनीयादिना विमुक्तः स्नातकोऽन्तर्मलापगमात् परमेश्वरः—केवलर्द्धिप्राप्तः ॥ ५ ॥

भा०—शेषकर्मफलापेक्षः, शुद्धो बुद्धो निरामयः ।

सर्वज्ञः सर्वदर्शी च, जिनो भवति केवली ॥ ६ ॥—अनु०

टी०—शेष इत्यादि । वेदनीयादिकर्मफलापेक्षः शुद्धो मोहादिमलापगमात्
बुद्धः केवलज्ञानावाप्तेर्निरामयो—निर्गताशेषरोगनिदानः केवली भवति ॥ ६ ॥

भा०—कृत्स्नकर्मक्षयादूर्ध्वं, निर्वाणमधिगच्छति ।

यथा दग्धेन्धनो वह्निर्निरूपादानसन्ततिः ॥ ७ ॥—अनु०

टी०—कृत्स्नेत्यादि । सकलकर्मकलङ्कनिर्मुक्त ऊर्ध्वमेव निर्वाणमधिगच्छति ।
निर्वृतस्य स्थानमप्युपचारान्निर्वाणम् । अथवा निर्वाणं—निर्वृतत्वं सिद्धत्वं प्रक्षिप्तप्रदग्धेन्धनो
वह्निरिव निरुद्धकाष्ठाद्युपादानसन्ततिः ॥ ७ ॥

भा०—दग्धे बीजे यथाऽत्यन्तं, प्रादुर्भवति नाङ्कुरः ।

कर्मबीजे तथा दग्धे, नारोहति भवाङ्कुरः ॥ ८ ॥—अनु०

टी०—दग्धे इत्यादि । बीजेऽत्यन्तं—भस्मसात्कृते नाङ्कुरस्य प्रादुर्भावः, एवं
कर्मबीजे ध्वस्ते संसाराङ्कुरस्याप्रादुर्भावः ॥ ८ ॥

भा०—संसारसुखमतीत्यात्यन्तिकमैकान्तिकं निरुपमं नित्यं निरतिशयं निर्वाणसुखमवाप्नोतीति ॥ ७ ॥

टी०—संसारसुखमतीत्यात्यन्तिकं ग्राह्यपर्यप्तानमैकान्तिकं एकान्तेनेव भवति, न कदाचिन्न भवतीत्यर्थः । निरुपममिति नास्ति इह किञ्चित् तत्सोपमानं तत्सदृशमिति । निरतिशयमिति नास्यातिशयः प्रकर्षार्थरूपलक्षणो विद्यते, सर्वमुक्तानां तुल्यत्वात् । नित्यमिति ध्रुवं दृढसमविचालि निर्वाणसुखमवाप्नोतीति ।

सत्कारार्हः सततं, निरुक्तो निर्भयो विरग् विगदः ।
निःप्रणयो निर्दोषो, निर्द्वन्द्वो नीरजा धितनुः ॥ १ ॥—आयां
संसारानि निर्वा-प्य दहन्तं परमसौख्यमलिलेन ।
निर्वाति स्वात्मस्थो, गतजाति-जरा-मरण-रोगः ॥ २ ॥—,,
व्यावाधाभावाच्च स, सर्वज्ञत्वाच्च भवति परमसुखी ।
व्यावाधाभावो नु, स्वस्थस्य ज्ञस्य ननु मुमुक्षुम् ॥ ३ ॥—,,
अनुपमममेयमव्यय-मनघं शिवमजरमरुजमभयतृपम् ।
एकान्तिकमात्यन्तिक-मव्यावाधं सुखं क्षेतत् ॥ ४ ॥—,,
त्रिष्वपि कालेषु सुखा-नि यानि तिर्यग्-मनुष्य-देवानाम् ।
सर्वाणि तानि न समा-नि तस्य मात्रा सुखेनापि ॥ ५ ॥—,,
तानि हि रागोद्वेगोपा-ण्यावाधापूर्वकाणि च सुखानि ।
नह्यस्ति रागमपवि-ध्य तत्र किञ्चित् सुखमपृक्तम् ॥ ६ ॥—,,
एवं ध्यायिकसम्यक्-त्वं वीर्य-सिद्धत्व-दर्शन-ज्ञानैः ।
आत्यन्तिकैः स युक्तो, निर्द्वन्द्वेनापि च सुखेन ॥ ७ ॥—,,

सम्प्रत्येनमेव शास्त्रार्थं श्लोकैरुपसंहरति, दिवद्वं सुवद्वं भवतीति ॥

भा०—एवं तत्त्वपरिज्ञानाद्, विरक्तस्यात्मनो भृशम् ।
निरास्रवत्वाच्छिन्नायां, नवायां कर्मसन्ततौ ॥ १ ॥—अनु०

टी०—एवमित्यादि । उक्तनीत्या यानि जीवादीनि तत्त्वानि तत्परिज्ञानाद् विरक्त-
स्य-विषयसुखवितृष्णस्य भृशमात्मनः स्थगितास्रवद्धारत्वाद् विच्छिन्नायामभिनवकर्म-
सन्ततौ-कर्मसन्ताने ॥ १ ॥

भा०—पूर्वाजितं क्षपयतो, ययोक्तैः क्षयहेतुभिः ।

संसारबीजं कात्स्न्येन, मोहनीयं प्रहीयते ॥ २ ॥—अनु०

टी०—पूर्वेत्यादि । प्राक्तनं कर्म क्षपयतस्तपोऽनुष्ठानादिभिः क्षयितृभिः संसार-
तरोर्वीजं समस्तमेव मोहनीयं प्रहीयते क्षपकश्रेण्याम् ॥ २ ॥

भा०—ततोऽन्तरायज्ञानघ्न—दर्शनघ्नान्यनन्तरम् ।

प्रहीयन्तेऽस्य युगपत्, त्रीणि कर्माण्यशेषतः ॥ ३ ॥—अनु०

टी०—तत इत्यादि । अन्तराये ज्ञानदर्शनावरणयोश्च क्षीणयोर्युगपत् अशेषतः ॥ ३ ॥

भा०—गर्भसूच्यां विनष्टायां, यथा तालो विनश्यति ।

तथा कर्म क्षयं याति, मोहनीये क्षयं गते ॥ ४ ॥—अनु०

टी०—गर्भसूच्यामित्यादि । मस्तकसूच्यां ध्वस्तायां सर्वात्मना विनाशशुभ्रैति
सकलस्तालतरः, एवं मोहनीये क्षीणे शेषं कर्म क्षयमेति सर्वम् ॥ ४ ॥

भा०—ततः क्षीणचतुःकर्मा, प्राप्तोऽथाख्यातसंयमम् ।

बीजबन्धननिर्मुक्तः, स्नातकः परमेश्वरः ॥ ५ ॥—अनु०

टी०—तत इत्यादि । क्षिप्तसकलघातिकर्मा यथाख्यातसंयममनुप्राप्तो बीजबन्धने-
न-मोहनीयादिना विमुक्तः स्नातकोऽन्तर्मलापगमात् परमेश्वरः—केवलद्विप्राप्तः ॥ ५ ॥

भा०—शेषकर्मफलापेक्षः, शुद्धो बुद्धो निरामयः ।

सर्वज्ञः सर्वदर्शी च, जिनो भवति केवली ॥ ६ ॥—अनु०

टी०—शेष इत्यादि । वेदनीयादिकर्मफलापेक्षः शुद्धो मोहादिमलापगमात्
बुद्धः केवलज्ञानावाप्तेनिरामयो—निर्गताशेपरोगनिदानः केवली भवति ॥ ६ ॥

भा०—कृत्स्नकर्मक्षयादूर्ध्वं, निर्वाणमधिगच्छति ।

यथा दग्धेन्धनो वह्नि-निरूपादानसन्ततिः ॥ ७ ॥—अनु०

टी०—कृत्स्नेत्यादि । सकलकर्मकलङ्कनिर्मुक्त ऊर्ध्वमेव निर्वाणमधिगच्छति ।
निर्वृतस्य स्थानमप्युपचारान्निर्वाणम् । अथवा निर्वाणं—निर्वृतत्वं सिद्धत्वं प्रक्षिप्तप्रदग्धेन्धनो
वह्निरिव निरुद्धकाष्ठाद्युपादानसन्ततिः ॥ ७ ॥

भा०—दग्धे बीजे यथाऽत्यन्तं, प्रादुर्भवति नाङ्कुरः ।

कर्मबीजे तथा दग्धे, नारोहति भवाङ्कुरः ॥ ८ ॥—अनु०

टी०—दग्धे इत्यादि । बीजेऽत्यन्तं—भस्मसात्कृते नाङ्कुरस्य प्रादुर्भावः, एवं
कर्मबीजे ध्वस्ते संसाराङ्कुरस्याप्रादुर्भावः ॥ ८ ॥

भा०—संसारसुखमतीत्यात्यन्तिकमैकान्तिकं निरुपमं नित्यं निरतिशयं निर्वाणसुखमेवाप्नोतीति ॥ ७ ॥

टी०—संसारसुखमतीत्यात्यन्तिकं मायपर्यवसानमैकान्तिकं एकान्तैरेव भवति, न कदाचिन्न भवतीत्यर्थः । निरुपममिति नास्ति इह किञ्चित् तस्मिन्मानं तत्सदृशमिति । निरतिशयमिति नास्यातिशयः प्रकर्षापरुषलक्ष्णो विधाने, सर्वमुक्तानां तुल्यत्वात् । नित्यमिति ध्रुवं कूटस्ममविचालि निर्वाणसुखमवाप्नोतीति ।

सत्कारार्हः सत्तत्वं, निरुत्पन्नो निर्भयो विरग्विगदः ।
निःप्रणयो निर्दोषो, निर्द्वन्द्वो नीरजा वितनुः ॥ १ ॥—आयां
संसारमिं निर्वा-प्य दहन्तं परमसौख्यमलिलेन ।
निर्वाति स्वात्मस्थो, गतजाति-जरा-मरण-रोगः ॥ २ ॥—,
व्यायाधाभावाच्च स, सर्वज्ञत्वाच्च भवति परममुखी ।
व्यायाधाभावो नु, स्वस्यस्य नु ननु सुमुखम् ॥ ३ ॥—,
अनुपममभेयमच्यय-मनघं शिवमजरमरुजमभयतृपम् ।
एकान्तिकमात्यन्तिक-मव्यावाधं सुखं देतु ॥ ४ ॥—,
त्रिष्वपि कालेषु सुखा-नि यानि तिर्यग्-मनुष्य-देवानाम् ।
सर्वाणि तानि न समा-नि तस्य मांशा मुखेनापि ॥ ५ ॥—,
तानि हि रागोत्थोपा-ण्यावाधापूर्वकाणि च सुखानि ।
नह्यस्ति रागमपवि-ध्य तत्र किञ्चित् सुखमपृक्तम् ॥ ६ ॥—,
एवं क्षायिकसम्यक्-त्वं वीर्य-सिद्धत्व-दर्शन-ज्ञानैः ।
आत्यन्तिकैः स युक्तो, निर्द्वन्द्वेनापि च सुखेन ॥ ७ ॥—,

सम्प्रत्येनमेव शास्त्रार्थं श्लोकैरुपसंहरति, दिव्यद्वं सुवद्वं भवतीति ॥

भा०—एवं तत्त्वपरिज्ञानाद्, विरक्तस्यात्मनो भृशम् ।

निरास्रवत्वाच्छिन्नायां, नवायां कर्मसन्ततौ ॥ १ ॥—अनु०

टी०—एवमित्यादि । उक्तनीत्या यानि जीवादीनि तत्त्वानि तत्परिज्ञानाद् विरक्त-
स्य-विषयसुखवितृष्णस्य भृशमात्मनः स्थगितास्रवद्भारत्वाद् विच्छिन्नायामभिनवकर्म-
सन्ततौ-कर्मसन्ताने ॥ १ ॥

भा०—अतस्तु गतिवैकृत्य-मेपां यदुपलभ्यते ।✓

कर्मणः प्रतिघाताच्च, प्रयोगाच्च तदिष्यते ॥ १५ ॥

टी०—अतस्त्वित्यादि । अस्मादुक्तप्रकारादन्यथा गतिवैकृत्यं यद् भवति गतिविकारूपं तत् कर्मणः—क्रियायाः प्रतिघाताद् गिरिभित्त्वादेः प्रयोगाच्च पुरुषेच्छानुविधानादिष्यते सर्वम् ॥ १५ ॥

भा०—अधस्तिर्यगथोर्ध्वं च, जीवानां कर्मजा गतिः ।

ऊर्ध्वमेव तु तद्वर्मा, भवति क्षीणकर्मणाम् ॥ १६ ॥—अनु०

टी०—अध इत्यादि । सर्वतो गतिर्जीवानामधस्तिर्यगूर्ध्वं च कर्मजा गतिः । क्षीणकर्मणां तूर्ध्वमेव गतिस्तद्वर्मा सा स्वाभाविकी गतिर्धर्मो येषामिति ॥ १६ ॥

भा०—द्रव्यस्य कर्मणो यद्व-दुत्पत्त्याऽऽरम्भ-धीतयः ।

समं तथैव सिद्धस्य, गति-मोक्ष-भवक्षयाः ॥ १७ ॥—अनु०

टी०—द्रव्यस्येत्यादि । द्रव्यस्य-परमाण्वादेः कर्मणः—क्रियाया यथोत्पत्तिरारम्भो गतिश्च समं-युगपत् तथा सिद्धस्य गतिमोक्षभवक्षयाः गतिः मुक्तिर्मोक्षः—स्वात्मन्यवस्थानं भवक्षयो-जन्मक्षयः संसारक्षयो वेति ॥ १७ ॥

भा०—उत्पत्तिश्च विनाशश्च, प्रकाश-तमसोरिह ।

युगपद् भवतो यद्वत्, तथा निर्वाण-कर्मणोः ॥ १८ ॥—अनु०

टी०—उत्पत्तिश्चेत्यादि । प्रकाश-तमसोर्यथा युगपदुत्पत्ति-विनाशौ । यस्मिन् काले प्रकाश उत्पद्यते तस्मिन्नेव काले तमसो विनाश इति युगपद् एवं निर्वाणं कर्मक्षयश्चेत्येक एव कालः । तथा अन्यत्राप्युक्तम्—

सं ततो बन्धनमोक्षादूर्ध्वं जीवः प्रवेगतो याति ।

न त्वैरण्डकवीजं, बन्धनमुक्तं ब्रजत्यूर्ध्वम् ॥ १ ॥—आर्या

सङ्गत्यागाद् वा लघु-रात्मा भूत्वा स उत्पतत्यूर्ध्वम् ।

न तु गतलेपालावृ-रुद्धयाति जले निमग्नऽपि ॥ २ ॥—

ध्यानेन तथा चात्मा, प्रयोजितो येन स ब्रजत्यूर्ध्वम् ।

तिष्ठामुरपि न शक्तः, प्रवेगितो ननु नरः स्यातुम् ॥ ३ ॥—

अपि चाप्तेरिव गमनं, स्वाभाविकमूर्ध्वमात्मनस्तस्य ।

आत्माग्निशिखाया गतिरन्या कर्मानिलवशाद्धि ॥ ४ ॥—”

१ ‘वीचयः’ इति ग-पाठः । २ ‘उत्पत्तिरित्यादि’ इति च-ज-पाठः । ३ ‘स सततो’ इति च-ज-पाठः ।

भा०—तदनन्तरमेवार्ध्वं—मालोकान्तात् स गच्छति ।

पूर्वप्रयोगासङ्गत्य-यन्धच्छेदोर्ध्वगौरवैः ॥ ९ ॥—अनु०

टी०—तदनन्तरेत्यादि । मालोकान्तात् अर्ध्वं स गच्छति ।

कथं युक्तस्य गतिरित्यारेकायामिदमाह—पूर्वप्रयोगादसङ्गत्वाद् यन्धच्छेदादूर्ध्वगौरवाच्च
गतिरस्य भवति सिद्धा ॥ ९ ॥

पूर्वप्रयोगस्योदाहरणानि दर्शयति—

भा०—कुलालचक्रे दोलाया-मिषौ वाजिनि यथेष्ट्यते ।

पूर्वप्रयोगात् कर्मणः, तथा सिद्धिगतिः स्मृता ॥ १० ॥—अनु०

टी०—कुलालेत्यादि । पूर्वप्रयोगात् कर्म-क्रिया यथा कुलालचक्रादिषु तथा
सिद्धिगतिः स्मृता ॥ १० ॥

भा०—मृल्लेपसङ्गनिर्मोक्षाद्, यथा दृष्टाऽस्वलानुः ।

कर्मसङ्गविनिर्मोक्षात्, तथा सिद्धिगतिः स्मृता ॥ ११ ॥—अनु०

टी०—मृल्लेपेत्यादि । अलानुनोऽसृन्मज्जनं दृष्टं मृल्लेपसङ्गनिर्मोक्षात् एवं
कर्माष्टकसङ्गत्यागात् सिद्धिगतिः सिद्धा ॥ ११ ॥

भा०—एरण्डयन्त्रपेडासु, यन्धच्छेदाद् यथा गतिः ।

कर्मयन्धनविच्छेदात्, सिद्धस्यापि तथेष्ट्यते ॥ १२ ॥—अनु०

टी०—एरण्डेत्यादि । व्याघ्रपादबीजयन्धनच्छेदाद् यन्त्रयन्धनच्छेदाद् पेडावन्धन-
च्छेदाच्च गतिर्दृष्टा मिज्जाकाष्ठपेडापुटानामेवं कर्मयन्धनविच्छेदात् सिद्धस्य गतिः ॥ १२ ॥

भा०—ऊर्ध्वगौरवधर्माणो, जीवा इति जिनोत्तमैः ।

अधोगौरवधर्माणः, पुद्गला इति बोधितम् ॥ १३ ॥—अनु०

टी०—ऊर्ध्वेत्यादि । ऊर्ध्वगमन एव गौरवं धर्मः—स्वभावो जीवानाम् पुद्गलास्त्वधो-
गमनधर्माण इति सर्वज्ञवचनम् ॥ १३ ॥

भा०—यथाऽधस्तिर्यग्ूर्ध्वं च, लोष्टवावभिर्वीतयः ।

स्वभावतः प्रवर्तन्ते, तथोर्ध्वं गतिरात्मनाम् ॥ १४ ॥—अनु०

टी०—यथेत्यादि । यथाक्रममधोगमनादि । लोष्टानां वीतयो-गतयः स्वभावादेव-
जायन्ते तथोर्ध्वगतिरात्मनाम् ॥ १४ ॥

भा०—अतस्तु गतिवैकृत्य-मेपां यदुपलभ्यते ।✓

कर्मणः प्रतिघाताच्च, प्रयोगाच्च तदिष्यते ॥ १५ ॥

टी०—अतस्त्वित्यादि । अस्मादुक्तप्रकारादन्यथा गतिवैकृत्यं यद् भवति गतिविकार-
रूपं तत् कर्मणः—क्रियायाः प्रतिघाताद् गिरिमित्यादेः प्रयोगाच्च पुरुषेच्छानुविधाना-
दिष्यते सर्वम् ॥ १५ ॥

भा०—अधस्तिर्यग्धोर्ध्वं च, जीवानां कर्मजा गतिः ।

ऊर्ध्वमेव तु तद्धर्मा, भवति क्षीणकर्मणाम् ॥ १६ ॥—अनु०

टी०—अध इत्यादि । सर्वतो गतिर्जीवानामधस्तिर्यग्धोर्ध्वं च कर्मजा गतिः ।
क्षीणकर्मणां तूर्ध्वमेव गतिस्तद्धर्मा सा स्वाभाविकी गतिर्धर्मो येषामिति ॥ १६ ॥

भा०—द्रव्यस्य कर्मणो यद्-दुत्पत्त्याऽऽरम्भ-वीतयः ।

समं तथैव सिद्धस्य, गति-मोक्ष-भवक्षयाः ॥ १७ ॥—अनु०

टी०—द्रव्यस्येत्यादि । द्रव्यस्य-परमाणादेः कर्मणः—क्रियाया यथोत्पत्तिरारम्भो
गतिश्च समं-युगपद् तथा सिद्धस्य गतिमोक्ष-भवक्षयाः गतिः मुक्तिर्मोक्षः—स्वात्मन्यव-
स्थानं भवक्षयो-जन्मक्षयः संसारक्षयो वेति ॥ १७ ॥

भा०—उत्पत्तिश्च विनाशश्च, प्रकाश-तमसोरिह ।

युगपद् भवतो यद्वा, तथा निर्वाण-कर्मणोः ॥ १८ ॥—अनु०

टी०—उत्पत्तिश्चेत्यादि । प्रकाश-तमसोर्यथा युगपदुत्पत्ति-विनाशौ । यस्मिन् काले
प्रकाश उत्पद्यते तस्मिन्नेव काले तमसो विनाश इति युगपद् एवं निर्वाणं कर्मक्षयश्चेत्येक
एव कालः । तथा अन्यत्राप्युक्तम्—

सं ततो बन्धनमोक्षाद्ध्वं जीवः प्रवेगतो याति ।

न त्वैरण्डकवीजं, बन्धनमुक्तं व्रजत्यूर्ध्वम् ॥ १ ॥—आर्या

सङ्गत्यागाद् वा लघु-रात्मा भूत्वा स उत्पतत्यूर्ध्वम् ।

न तु गतलेपालावू-हद्याति जले निमग्राऽपि ॥ २ ॥—

ध्यानेन तथा चात्मा, प्रयोजितो येन स व्रजत्यूर्ध्वम् ।

तिष्ठामुरपि न शक्तः, प्रवेगितो ननु नरः स्यात्तुम् ॥ ३ ॥—

अपि चाप्तेरिव गमनं, स्वाभाविकमूर्ध्वमात्मनस्तस्य ।

आत्माग्रिशिखाया गति-रन्या कर्मानिलवशाद्दि ॥ ४ ॥—

भा०—तदनन्तरमेवार्धं—मालोकान्तात् स गच्छति ।

पूर्वप्रयोगासङ्गत्य-बन्धच्छेदार्धगौरवैः ॥ ९ ॥—अनु०

टी०—तदनन्तरेत्यादि । सल्लर्म्मध्यरासनन्तरमालोकान्तार्धं स गच्छति ।
कथं मुक्तस्य गतिरित्यारेकायामिदमाह—पूर्वप्रयोगादसङ्गत्वाद् बन्धच्छेदार्धगौरवाच्च
गतिरस्य भवति सिद्धा ॥ ९ ॥

पूर्वप्रयोगस्योदाहरणानि दर्शयति—

भा०—कुलालचक्रे दोलाया-मिषौ वाऽपि यथेप्स्यते ।

पूर्वप्रयोगात् कर्मैह, तथा सिद्धिगतिः स्मृता ॥ १० ॥—अनु०

टी०—कुलालेत्यादि । पूर्वप्रयोगात् कर्म-क्रिया यथा कुलालचक्रादिषु तथा
सिद्धिगतिः स्मृता ॥ १० ॥

भा०—मृत्लेपसङ्गनिर्माक्षाद्, यथा दृष्टाऽप्स्यलावुनः ।

कर्मसङ्गविनिर्माक्षात्, तथा सिद्धिगतिः स्मृता ॥ ११ ॥—अनु०

टी०—मृत्लेपेत्यादि । अलावुनोऽस्मृन्मज्जनं दृष्टं मृत्लेपसङ्गनिर्माक्षात् एवं
कर्माटकसङ्गत्यागात् सिद्धिगतिः सिद्धा ॥ ११ ॥

भा०—एरण्डयन्त्रपेडासु, बन्धच्छेदाद् यथा गतिः ।

कर्मबन्धनविच्छेदात्, सिद्धस्यापि तथेप्स्यते ॥ १२ ॥—अनु०

टी०—एरण्डेत्यादि । व्याघ्रपादवीजबन्धनच्छेदाद् यन्त्रबन्धनच्छेदाद् पेडाबन्धन-
च्छेदाच्च गतिर्दृष्टा मित्राकाष्ठपेडापुटानामेवं कर्मबन्धनविच्छेदात् सिद्धस्य गतिः ॥ १२ ॥

भा०—ऊर्ध्वगौरवधर्माणो, जीवा इति जिनोत्तमैः ।

अधोगौरवधर्माणः, पुद्गला इति चोदितम् ॥ १३ ॥—अनु०

टी०—ऊर्ध्वेत्यादि । ऊर्ध्वगमन एव गौरवं धर्मः—स्वभावो जीवानाम् पुद्गलास्त्वधो
गमनधर्माण इति सर्वज्ञवचनम् ॥ १३ ॥

भा०—यथाऽधस्तिर्यगूर्ध्वं च, लोष्टवाय्वग्निवीतयः ।

स्वभावतः प्रवर्तन्ते, तथोर्ध्वं गतिरात्मनाम् ॥ १४ ॥—अनु०

टी०—यथेत्यादि । यथाक्रममधोगमनादि । लोष्टानां वीतयो-गतयः स्वभावादेव-
जायन्ते तथोर्ध्वगतिरात्मनाम् ॥ १४ ॥

(१ 'चापि' इति घ-पाठः । २ 'स्मृताः' इति ज-पाठः । ३ 'ऊर्ध्वमित्यादि' इति ज-पाठः । ४ 'वीतयः'
इति ग-पाठः । ५ 'स्वभावगतिरात्मनः' इति ग-पाठः । ६ 'लोष्टत्ववीचयो' इति ग-पाठः ।

भा०—अतस्तु गतिवैकृत्य-मेपां यदुपलभ्यते ।

कर्मणः प्रतिघाताच्च, प्रयोगाच्च तदिष्यते ॥ १५ ॥

टी०—अतस्तिवत्यादि । अस्मादुक्तप्रकारादन्यथा गतिवैकृत्यं यद् भवति गतिविकाररूपं तत् कर्मणः-क्रियायाः प्रतिघाताद् गिरिभित्त्यादेः प्रयोगाच्च पुरुषेच्छानुविधानादिष्यते सर्वम् ॥ १५ ॥

भा०—अधस्तिर्यग्धोर्ध्वं च, जीवानां कर्मजा गतिः ।

ऊर्ध्वमेव तु तद्वर्मा, भवति क्षीणकर्मणाम् ॥ १६ ॥—अनु०

टी०—अध इत्यादि । सर्वतो गतिर्जीवानामधस्तिर्यग्धोर्ध्वं च कर्मजा गतिः । क्षीणकर्मणां तूर्ध्वमेव गतिस्तद्वर्मा सा स्वाभाविकी गतिर्धर्मो येषामिति ॥ १६ ॥

भा०—द्रव्यस्य कर्मणो यद्-उत्पत्त्याऽऽरम्भ-वीतयः ।

समं तथैव सिद्धस्य, गति-मोक्ष-भवक्षयाः ॥ १७ ॥—अनु०

टी०—द्रव्यस्येत्यादि । द्रव्यस्य-परमाष्वादेः कर्मणः-क्रियाया यथोत्पत्तिरारम्भो गतिश्च समं-युगपद् तथा सिद्धस्य गतिमोक्ष-भवक्षयाः गतिः शुक्तिर्मोक्षः-स्वात्मन्यवस्थानं भवक्षयो-जन्मक्षयः संसारक्षयो वेति ॥ १७ ॥

भा०—उत्पत्तिश्च विनाशश्च, प्रकाश-तमसोरिह ।

युगपद् भवतो यद्वत्, तथा निर्वाण-कर्मणोः ॥ १८ ॥—अनु०

टी०—उत्पत्तिश्चेत्यादि । प्रकाश-तमसोर्यथा युगपदुत्पत्ति-विनाशौ । यस्मिन् काले प्रकाश उत्पद्यते तस्मिन्नेव काले तमसो विनाश इति युगपद् एवं निर्वाणं कर्मक्षयश्चेत्येक एव कालः । तथाऽन्यत्राप्युक्तम्—

सं ततो बन्धनमोक्षादूर्ध्वं जीवः प्रवेगतो याति ।

न त्वैरण्डकवीजं, बन्धनमुक्तं ब्रजत्यूर्ध्वम् ॥ १ ॥—आर्य

सङ्गत्यागाद् वा लघु-रात्मा भूत्वा स उत्पतत्यूर्ध्वम् ।

न तु गतलेपालावृ-रुद्याति जले निमग्नोऽपि ॥ २ ॥—

ध्यानेन तथा चात्मा, प्रयोजितो येन स ब्रजत्यूर्ध्वम् ।

तिष्ठामुरपि न शक्तः, प्रवेगितो ननु नरः स्यात्तुम् ॥ ३ ॥—

अपि चाग्नेरिव गमनं, स्वाभाविकमूर्ध्वमात्मनस्तस्य ।

आत्माग्निशिखाया गति-रन्या कर्मानिलवशाद्धि ॥ ४ ॥—

स्ववशस्यानभिसन्धेः—अथ तस्य न च विग्रहा गतिर्भवति ।
 भवति हि विग्रहगमनं, कर्मवशस्याधिगमभेदः ॥ ५ ॥—आका
 अपि चानुश्रेणिगति-जीवानां चैव पृथुलानां च ।
 स्वभाविकीप्सते ये-न तेन सा विग्रहा मित्रा ॥ ६ ॥—
 सिद्धस्य गतिर्युक्ता, स्ववशत्वादिः प्रयोजनत्वात् ।
 नो सिद्धावयुक्ता, कर्मविमुक्तस्य निःपततः ॥ ७ ॥—
 बन्धविमोक्षान् सद्ग-त्यागात् पूर्वप्रयोगतो नाभि ।
 ननु गच्छतोऽप्यवशता न च मुक्तोऽभीप्सते विग्रहः ॥ ८ ॥—
 इत्येवं विग्रहापो-ऽस्पृष्टगतौ नान्तरास्ति यत्कालः ।
 सत्यां हि सोत्तराव-स्यायां स्यात् सिद्ध इतरो वा ॥ ९ ॥—
 सोऽस्पृष्टया हि गत्या-ऽन्तरमेव समये जगच्छिस्तरम् ।
 अयगाद्वेतरां ते-न नास्ति ननु भो यजत्कालः ॥ १० ॥—
 सिध्यति गत्या ह्यात्मा, सिद्धिद्वयेऽप्यहाय देदमिह ।
 नान्तराऽस्ति सिद्धि-र्नासिद्धिधास्ति मुक्तस्य ॥ ११ ॥—
 स्ववशस्यानभिसन्धेः, कृतकृत्यस्य च यथा स्वभावेन ।
 तस्योपयोग इष्ट-स्तथा गतिः सा स्वभावेन ॥ १२ ॥—

अथ यस्याः पृथिव्या उपरि मुक्तानामवस्थानं सा किंस्वरूपेत्याह—

भा०—तन्वी मनोज्ञा सुरभिः, पुण्या परमभास्वरा ।

प्राग्भारा नाम वसुधा, लोकमुक्तिं व्यवस्थिता ॥ १९ ॥—अनु०

टी०—तन्वीत्यादि । मध्ये योजनाएकवहला प्रदेशपरिहाण्या चोपर्युपरि मयिकत्रयवत्
 तनुतरा पर्यन्तेऽतितन्वी मनोज्ञेत्यन्तरचिरा सुरभिः—इष्टगन्धा पुण्यवन्निः पृथिवीकान्वि-
 र्निर्वर्तिता पुण्या मृगं भासनशीला प्राग्भारेति नाम तस्याः । सा च लोकमूर्धनि व्यव-
 स्थिता ॥ १९ ॥

भा०—नृलोकतुल्यविष्कम्भा, सितच्छत्रनिभा शुभा ।

✓ ऊर्ध्वं तस्याः क्षितेः सिद्धा, लोकान्ते समवस्थिताः ॥ २० ॥—अनु०

टी०—नृलोकेत्यादि । नृलोकेऽर्धद्वितीयद्वीपा मानुषोत्तरमहीधरपरिक्षिता तनुल्यवि-
 ष्कम्भा, पञ्चचत्वारिंशदोजनलक्षविस्तरेत्यर्थः । उचानीकृतसितच्छत्रकाकुत्तिः शुभरूपाद्या-
 त्मिका शुभा तस्याः क्षितेरुपरि लोकान्तस्पृशां सिद्धानामवस्थानम् ॥ २० ॥

१ 'स्याधिग' इति ज-पाठः । २ 'सा विग्रहा' इति ज-पाठः । ३ 'नो सिद्धा च
 युष्मा' इति ग-पाठः । ४ 'भीप्सते' इति ज-पाठः ।

भा०—तादात्म्यादुपयुक्तास्ते, केवलज्ञानदर्शनैः ।

सम्यक्त्वसिद्धतावस्था, हेत्वभावाच्च निष्क्रियाः ॥ २१ ॥—अनु०

टी०—तादात्म्येत्यादि । स आत्मा स्वभावो येषां ते तदात्मानः तद्भावस्तादात्म्यं तस्मात् केवलज्ञानदर्शनस्वभावात् सदैव उपयुक्ताः क्षायिकसम्यक्त्वसिद्धतावस्थाः । हेत्वभावाच्च निष्क्रियाः क्रियापरिणामं प्रति न किञ्चित् तेषामस्ति निमित्तमिति ॥ २१ ॥

भा०—ततोऽप्यूर्ध्वगतिस्तेषां, कस्मान्नास्तीति चेन्मतिः ।

धर्मास्तिकायस्याभावात् स हि हेतुर्गतेः परः ॥ २२ ॥

टी०—ततोऽप्यूर्ध्वमित्यादि । लोकान्तात् परतोऽपि गतिस्तेषां कस्मान्न भवतीति चेत् गतेर्हेतुर्धर्मास्तिकायः परः—प्रधानमपेक्षाकारणं तदभावाच्च परतो गतिः ॥ २२ ॥

भा०—संसारविषयातीतं, मुक्तानामव्ययं सुखम् ।

अव्यावाधमिति प्रोक्तं, परमं परमर्पिभिः ॥ २३ ॥

टी०—संसारेत्यादि । संसारविषयमतीतं मुक्तानां सुखमव्ययत्वाद् विगतव्याघातं परमं—प्रकृष्टं परमर्पिभिः—तीर्थकरादिभिरभिहितम् ॥ २३ ॥

भा०—स्यादेतदशरीरस्य, जन्तोर्नष्टाष्टकर्मणः ।

कथं भवति मुक्तस्य, सुखमित्यत्र मे शृणु ॥ २४ ॥

टी०—स्यादेतदित्यादि । नष्टाष्टकर्मणो विगतयोगत्रयस्य कथमकरणस्य सुख-सम्भव इत्यत्र मे शृणु ॥ २४ ॥

भा०—लोके चतुर्विहार्थेषु, सुखशब्दः प्रयुज्यते ।

विषये वेदनाभावे, विपाके मोक्ष एव च ॥ २५ ॥

टी०—लोके इत्यादि । प्रतीतिं दर्शयति । सुखे विषयः शब्दादिः तथा दुःखवेदनाद्या-भ्याभावे, कर्मविपाके च सद्देहनीयादिके । तथा सकलकर्मक्षयलक्षणे च मोक्षे ॥ २५ ॥

उदाहरणानि यथाक्रमं दर्शयति—

भा०—सुखो बहिः सुखो १—विषयेष्विह कथ्यते ।

दुःखाभावे च पुरुषः, सुखितोऽस्मीति मन्यते ॥ २६ ॥

टी०—सुखो बहिरित्यादि । उदाहरणानि यथाक्रमं दर्शयति ॥ २६ ॥

भा०—पुण्यकर्मविपाकाच्च, सुखमिष्टेन्द्रियार्थजम् ।

कर्महेतुशविमोक्षाच्च, मोक्षे सुखमनुत्तमम् ॥ २७ ॥

टी०—पुण्यकर्मेत्यादि । गैतार्थावेतौ श्लोकौ ॥ २७ ॥

स्वयंस्यानभिसन्धेः च तस्य न च विग्रहा गतिर्भाति ।
 भवति हि विग्रहगमने, कर्मवशेनाभिनभेद ॥ ५ ॥—आर्षा
 अपि चानुश्रेणिगति-जीवानां चैव पुद्गलानां च ।
 स्वामाविकीप्यते 'ये-न तेन' सा विग्रहा सिद्धा ॥ ६ ॥—"
 सिद्धस्य गतिरयुक्ता, स्वयंत्वाभिः प्रयोजनत्वाच्च ।
 नो सिद्धायुक्ता, कर्मविमुक्तस्य निःफलः ॥ ७ ॥—"
 बन्धविमोक्षात् सङ्ग-त्यागात् पूर्वप्रयोगतो नापि ।
 ननु गच्छतोऽप्यवशता न च मुक्तोऽभीप्सते विग्रहः ॥ ८ ॥—"
 इत्येवं विग्रहापो-ऽसृष्टगती नान्तरास्ति यत्कालः ।
 सत्यां हि सोचराव-स्थायी स्यात् सिद्ध इतरो वा ॥ ९ ॥—"
 सोऽसृष्टया हि गत्या-ऽन्तरमेव समये जगच्छित्तरम् ।
 अवगाहतेतरां ते-न नास्ति ननु भो यज्जकालः ॥ १० ॥—"
 सिध्यति गत्वा ह्यात्मा, सिद्धिद्वेषेऽपहाय देहमिह ।
 नहन्तराऽस्ति सिद्धि-र्नासिद्धिर्नास्ति मुक्तस्य ॥ ११ ॥—"
 स्वयंस्यानभिसन्धेः, कृतकृत्यस्य च यथा स्वभावेन ।
 तस्योपयोग इष्ट-स्तथा गतिः सा स्वभावेन ॥ १२ ॥—"

अथ यस्याः पृथिव्या उपरि मुक्तानामवस्थानं सा किंस्वरूपेत्याह—

भा०—तन्वी मनोज्ञा सुरभिः, पुण्या परमभास्वरा ।

प्राग्भारा नाम वसुधा, लोकमूर्ध्नि व्यवस्थिता ॥ १९ ॥—अनु०

टी०—तन्वीत्यादि । मध्ये योजनादकवहला प्रदेशपरिहाण्या चोपर्युपरि मधिकप्रपञ्च
 तनुतरा पर्यन्तेऽतितन्वी मनोज्ञेत्यन्तरुचिरा सुरभिः—इष्टगन्धा पुण्यवन्निः पृथिवीकर्मि-
 निर्वर्तिता पुण्या भृशं भासनशीला प्राग्भारेति नाम तस्याः । सा च लोकमूर्धनि व्यव-
 स्थिता ॥ १९ ॥

भा०—नृलोकतुल्यविष्कम्भा, सितच्छत्रनिभा शुभा ।

✓ ऊर्ध्वं तस्याः क्षितेः सिद्धा, लोकान्ते समवस्थिताः ॥ २० ॥—अनु०

टी०—नृलोकेत्यादि । नृलोकेऽर्धवृत्तीयद्वीपा मालुपोत्तरमहीधरपरिशिप्ता तनुल्यवि-
 ष्कम्भा, पञ्चचत्वारिंशद्विधोजनलक्षविस्तरैत्यर्थः । उत्तानीकृतसितच्छत्रकाकृतिः शुभरूपापा-
 तिमका शुभा तस्याः क्षितेरुपरि लोकान्तसृष्टां सिद्धानामवस्थानम् ॥ २० ॥

१ 'स्याधिन' इति ज-पाठः । २ 'येन सेम (१) सा विग्रहा' इति ज-पाठः । ३ 'भो सिद्धता च
 युक्ता' इति ग-पाठः । ४ 'भीप्सते' इति ज-पाठः । ५ 'सुरभिगन्धा' इति ज-पाठः ।

भा०—तादात्म्यादुपयुक्तास्ते, केवलज्ञानदर्शनैः ।

सम्यक्त्वसिद्धतावस्था, हेत्वभावाच्च निष्क्रियाः ॥ २१ ॥—अनु०

टी०—तादात्म्येत्यादि । स आत्मा स्वभावो येषां ते तदात्मानः तद्भावस्तादात्म्यं तस्मात् केवलज्ञानदर्शनस्वभावात् सदैव उपयुक्ताः क्षायिकसम्यक्त्वसिद्धतावस्थाः । हेत्वभावाच्च निष्क्रियाः क्रियापरिणामं प्रति न किञ्चित् तेषामस्ति निमित्तमिति ॥ २१ ॥

भा०—ततोऽप्यूर्ध्वगतिस्तेषां, कस्मान्नास्तीति चेन्मतिः ।

धर्मास्तिकायस्याभावात् स हि हेतुर्गतेः परः ॥ २२ ॥

टी०—ततोऽप्यूर्ध्वमित्यादि । लोकान्तात् परतोऽपि गतिस्तेषां कस्मान्न भवतीति चेत् गतेर्हेतुर्धर्मास्तिकायः परः—प्रधानमपेक्षकारणं तदभावान्न परतो गतिः ॥ २२ ॥

भा०—संसारविषयातीतं, मुक्तानामव्ययं सुखम् ।

अव्यायाधमिति प्रोक्तं, परमं परमर्षिभिः ॥ २३ ॥

टी०—संसारेत्यादि । संसारविषयमतीतं मुक्तानां सुखमव्ययत्वाद् विगतव्यायाधं परमं—प्रकृष्टं परमर्षिभिः—तीर्थकरादिभिरभिहितम् ॥ २३ ॥

भा०—स्यादेतदशरीरस्य, जन्तोर्नष्टाष्टकर्मणः ।

कथं भवति मुक्तस्य, सुखमित्यत्र मे शृणु ॥ २४ ॥

टी०—स्यादेतदित्यादि । नष्टाष्टकर्मणो विगतयोगत्रयस्य कथमकरणस्य सुख-सम्भव इत्यत्र मे शृणु ॥ २४ ॥

भा०—लोके चतुर्विधार्थेषु, सुखशब्दः प्रयुज्यते ।

विषये वेदनाभावे, विपाके मोक्ष एव च ॥ २५ ॥

टी०—लोके इत्यादि । प्रतीतिं दर्शयति । सुखे विषयः शब्दादिः तथा दुःखवेदनासा-
ध्याभावे, कर्मविपाके च सब्देदनीयादिके । तथा सकलकर्मक्षयलक्षणे च मोक्षे ॥ २५ ॥

उदाहरणानि यथाक्रमं दर्शयति—

भा०—सुखो वह्निः सुखो दुःखविषयेष्विह कथ्यते ।

दुःखाभावे च पुरुषः, सुखितोऽस्मीति मन्यते ॥ २६ ॥

टी०—सुखो वह्निरित्यादि । उदाहरणानि यथाक्रमं दर्शयति ॥ २६ ॥

भा०—पुण्यकर्मविपाकाच्च, सुखमिष्टेन्द्रियार्थजम् ।

कर्मक्लेशविमोक्षाच्च, मोक्षे सुखमनुत्तमम् ॥ २७ ॥

टी०—पुण्यकर्मेत्यादि । गतार्थावेतौ श्लोकौ ॥ २७ ॥

स्वयशस्यानभिगमन्वे-य तस्य न च विप्रदा गतिर्भावि ।
 भवति हि विप्रदगमनं, कर्मशस्याधिगमयेद ॥ ५ ॥—अर्था
 अपि चानुधेनिगति-जीतानां च । वृद्धलानां च ।
 स्वामाधिकीप्सं 'वे-न नेनं वा विप्रदा मिदा ॥ ६ ॥—"
 मिदस्य गतिमुक्ता, म्तागन्तादिःप्रयोजनन्ताच ।
 नो मिदागुक्ता, त्मविमुक्तस्य निःपन्नः ॥ ७ ॥—"
 यन्प्रविमोक्षान् मङ्ग न्यामान् पृथंगयोगतो वाऽपि ।
 ननु गच्छतोऽन्ययता न च मुक्तोऽभीप्सं विप्रदः ॥ ८ ॥—"
 इत्येवं विप्रलापो-ऽभ्युपगमो नान्तराग्नि यत्कालः ।
 मत्यां हि मांनगव-स्यायां स्यात् सिद्ध इतो वा ॥ ९ ॥—"
 गोऽभ्युपेया हि गन्या-जन्तरमेव मयं जगच्छित्तरम् ।
 श्रवणाहनेतगं ने-न नाम्नि ननु भो यत्रलालः ॥ १० ॥—"
 मिथ्यनि गन्या धान्मा, मिद्धिधेप्रेऽपहाय देहमिह ।
 नागन्तराऽस्ति मिद्धि-नामिद्धिधाम्नि मुक्तस्य ॥ ११ ॥—"
 स्वयशस्यानभिगमन्वेः, कृतकृत्यस्य च यथा स्वभावेन ।
 तस्योपयोग इष्ट-मथा गतिः सा स्वभावेन ॥ १२ ॥—"

अथ यस्याः पृथिव्या उपरि मुक्तानामवस्थानं सा किंस्वरूपेत्याह—

भा०—तन्वी मनोज्ञा सुरभिः, पुण्या परममास्थरा ।

प्राग्भारा नाम वसुधा, लोकमूर्ध्नि व्यवस्थिता ॥ १९ ॥—अनु०

टी०—तन्वीत्यादि । मध्ये योजनाएकग्रहला प्रदेशपरिहाण्या चोपर्युपरि मक्षिकापत्रात्
 तनुतरा पर्यन्तेऽतितन्वी मनोज्ञेयन्तरुचिरा सुरभिः—इष्टगन्धा पुष्पवद्भिः पृथिवीऽविभ्रै-
 निर्वर्तिता पुण्या मृशं भासनशीला प्राग्भारेति नाम तस्याः । सा च लोकमूर्धनि व्यव-
 स्थिता ॥ १९ ॥

भा०—नृलोकतुल्यविष्कम्भा, सितच्छत्रनिभा शुभा ।

ऊर्ध्वं तस्याः क्षितेः सिद्धा, लोकान्ते समवस्थिताः ॥ २० ॥—अनु०

टी०—नृलोकेत्यादि । नृलोकेऽर्धतृतीयद्वीपा मालुपोत्तरमहीधरपरिक्षिप्ता तनुल्यवि-
 ष्कम्भा, पञ्चचत्वारिंशद्विधोजनलक्षविस्तरैत्यर्थः । उत्तानीकृतसितच्छत्रकाकृतिः शुभरूपाया-
 त्मिका शुभा तस्याः क्षितेरुपरि लोकान्तस्पृशां सिद्धानामवस्थानम् ॥ २० ॥

१ 'स्याधिन' इति ज-पाठः । २ 'वेन सेम (१) सा विप्रदा' इति ज-पाठः । ३ 'नो सिद्धता च
 युक्ता' इति श-पाठः । ४ 'भीष्मति' इति ज-पाठः । ५ 'सुरभिगन्धा' इति ज-पाठः । . . .

भा०—यस्त्विदानीं सम्यग्दर्शनज्ञानचरणसम्पन्नो भिक्षुर्मोक्षाय घटमा
कालसंहननायुर्दोषादल्पशक्तिः कर्मणां चातिगुरुत्वादकृतार्थ एवोपरमति
सौधर्मादीनां सर्वार्थसिद्धान्तानां कल्पविमानविशेषाणामन्यतमस्मिन् देवतयो
पद्यते ।

टी०—यः पुनरधुना दुःखबहुलं संसारमवेक्ष्य तन्निःसरणकृतप्रयत्नः सम्यग्दर्श
ज्ञानचरणसम्पन्नो भिक्षुर्मोक्षाय घटमानो—मोक्षार्थकृतोत्साहो दुःपमाकालदोष
परिपेक्षकीलिकासेवार्तसंहननदोषादनेकापायाल्पायुर्दोषाच्चाल्पशक्तिः—अतीव स्तोकवी
कर्मणां च—मोहनीयादीनामतिगुरुत्वादिति तीव्रानुभावादकृतार्थ एव—अक्षयितकर्मण
एव उपरमति—कालं करोति स खलूपचित्तशुभराशिः सौधर्मादीनां द्वादशानां कल्पा
विमानानां च सर्वार्थसिद्धान्तानामन्यतमस्मिन् कल्पे विमाने वा देवत्वायोपपद्यते—
देवत्वेनोपपद्यत इत्यर्थः ।

भा०—तत्र सुकृतकर्मफलमनुभूय स्थितिक्षयात् प्रच्युतो देशजातिकुलशील
विद्याविनयविभवविषयविस्तरविभूतियुक्तेषु मनुष्येषु प्रत्यायातिमवाप्य पुन
सम्यग्दर्शनादिविशुद्धबोधिमवाप्नोति । अनेन सुखपरम्परायुक्तेन कुशलाभ्या
सानुबन्धक्रमेण परं त्रिर्जनित्वा सिध्यतीति ॥

टी०—तत्र—सौधर्मादिषु कल्पेषु विमानेषु वा सुकृतकर्म—पुण्यकर्म तस्य फलं—विपा
कमनुभूयायुषः स्थितिक्षयात् प्रच्युतो मगधादावार्यदेशे क्षत्रियादौ मनुष्यजातौ इक्ष्वाकु
कुलादिषु शीलवत्सु—सत्त्वेषु विद्या—श्रुत्यनुगुणं ज्ञानं विनयः—अभ्युत्थानादिः विभवः
धन-धान्य-द्रविणसम्पत् विषयाः—शब्दादयः सर्वेषामेवेषां विस्तरः—प्राचुर्यं विस्तर एव
विभूतिस्तद्युक्तेषु प्रत्यायातिमवाप्य—जन्म समाधिगम्य पुनः सम्यग्दर्शनादिविशुद्ध
बोधिमवाप्नोति । सम्यग्दर्शनमादिर्ययोर्ज्ञानचारित्र्ययोर्वोधिस्वरूपयोस्तं बोधिमवाप्नोति । ज्ञान-
चरणे बोधिशब्दवाच्ये समवाप्नोतीत्यर्थः । अनेन—उक्तलक्षणेन कुशलाभ्यासानुबन्धक्रमेण
सुखपरम्परायुक्तेन परं—प्रकर्षतस्त्रिर्जनित्वा मनुष्यो देवः पुनर्मनुष्य इति एवं त्रीणि
जन्मानि समवाप्य सम्यक्त्वज्ञानलाभादिहितसंवरस्तपसा क्षयितकर्मराशिः सिध्यति सिद्धिक्षेत्र
इति । उक्तं च—

“एवं संवरवर्मा, पिनह सम्यक्त्ववाहमधिरूढः ।

सज्ज्ञानमहाचापो—ध्यानादितपःशितप्रपत्कैः ॥ १ ॥—आर्या

भा०—सुखप्रसुप्तयत् केशि-दिच्छन्ति परिनिर्मुक्तिम् ।

तदयुक्तं क्रियावत्त्वात्, सुखानुशङ्गस्तथा ॥ २८ ॥

टी०—सुखप्रसुप्तेत्यादि । शोभनेन सात्मनः गुमनिद्रया सुखमदिच्छन्ति निर्मुक्तिं तदेतदयुक्तं योगवत्त्वात् क्रियावत्त्वात् तथा सुखानुशङ्गाच्च । अनुशङ्गः प्रकर्षाप्रकर्षस्त्वम् ॥

भा०—अम-कृम-मद-व्याधि-मदनेभ्यश्च सम्भवात् ।

मोहोत्पत्तेर्विपाकाच्च, दर्शनास्य कर्मणः ॥ २९ ॥

टी०—अमेत्यादि । अमः—रोगः कृमो-न्तानिः मद्यो-मयपानादिजन्मिः व्याधिः—ज्वरादिः मदनः—कामसेवने गन्धश्च मुखापगुप्तस्य सम्भवात् स्मरतिमपशोकादिभ्यो मोहस्तस्माच्च गुप्तत्वसम्भवः । दर्शनां—दर्शनावरणकर्म तस्य विपाकात्—उदयात् गुप्तप्रसुप्तत्वमिति । न चेतानि कारणानि मुक्तानां सम्भवन्ति ॥ २९ ॥

भा०—लोके तत्सदृशो अर्थः, कृत्स्नेऽप्यन्यो न विद्यते ।

उपगीयेत तद् येन, तस्मात्त्रिरुपमं सुरुम् ॥ ३० ॥

टी०—लोके इत्यादि । मोक्षमुखसदृशोऽर्थः सकलेऽपि लोके न कश्चिदस्ति ततोऽनुपमं तत् ॥

भा०—लिङ्गप्रसिद्धेः प्रामाण्या-दनुमानोपमानयोः ।

अत्यन्तं चाप्रसिद्धं तद्, यत् तेनानुपमं स्मृतम् ॥ ३१ ॥

टी०—लिङ्गेत्यादि । नाप्युपमानं तत्र क्रमते सादृश्याभावात् । सादृश्याख्यं लिङ्गं नास्ति मोक्षमुखस्य । नाप्यनुमानस्य श्रुतिमुखं गोचरीभवति । यस्मात्तस्य प्रामाण्यं लिङ्गप्रसिद्धेः कारणात् । पक्षधर्मान्वयव्यतिरेकयेव लिङ्गम् । न चास्ति तादृशो मोक्षमुखप्रतिपत्तावित्यतो नाप्यनुमेयम् ॥ ३१ ॥

भा०—प्रत्यक्षं तद्भगवता-मर्हतां तच्चैव भाषितम् ।

गृह्यतेऽस्तीत्यतः प्रज्ञैर्न छद्मस्थपरीक्षया ॥ ३२ ॥ इति ।

टी०—प्रत्यक्षमित्यादि । अर्हतां—सर्वज्ञानमेव तत् प्रत्यक्षं प्रत्यक्षीकृत्य च तैर्यथावद् भाषितं—व्यपेतरागद्वेषमोहैः श्रद्धेयवाक्यैः सर्वज्ञैरेव तदाख्यातम् । अतः सर्वज्ञप्रणीतागमप्रामाण्यात् तदस्तीति गृह्यते । प्रज्ञाऽसामर्थ्याच्च छद्मस्थपरीक्षया आगमव्यतिरिक्तैश्च छद्मस्थप्रत्यक्षादिभिः परीक्षमाणं न जातुचिदुपलभ्यत इति ॥ ३२ ॥

एवमनुपममव्याबाधं च शाश्वतं स्वाभाविकं श्रुतिमुखमनुभवति क्षपितसकलकर्मजालः ।

भा०—यस्त्विदानीं सम्यग्दर्शनज्ञानचरणसम्पन्नो भिक्षुर्मोक्षाय घटमानः कालसंहननायुर्दोषादल्पशक्तिः कर्मणां चातिगुरुत्वादकृतार्थ एवोपरमति स सौधर्मादीनां सर्वार्थसिद्धान्तानां कल्पविमानविशेषाणामन्यतमस्मिन् देवतयोपपद्यते ।

टी०—यः पुनरधुना दुःखग्रहलं संसारमवेक्ष्य तन्निःसरणकृतप्रयत्नः सम्यग्दर्शन-ज्ञानचरणसम्पन्नो भिक्षुर्मोक्षाय घटमानो—मोक्षार्थकृतोत्साहो दुःपमाकालदोषात् परिपेक्षकीलिकासेवार्तसंहननदोषादनेकापायाल्पायुर्दोषाच्चाल्पशक्तिः—अतीव स्तोकवीर्यः कर्मणां च—मोहनीयादीनामतिगुरुत्वादिति तीव्रानुभावादकृतार्थ एव—अक्षपितकर्माष्टक एव उपरमति—कालं करोति स खलूपचित्तशुभराशिः सौधर्मादीनां द्वादशानां कल्पानां विमानानां च सर्वार्थसिद्धान्तानामन्यतमस्मिन् कल्पे विमाने वा देवत्वायोपपद्यते—देवत्वेनोपपद्यत इत्यर्थः ।

भा०—तत्र सुकृतकर्मफलमनुभूय स्थितिक्षयात् प्रच्युतो देशजातिकुलशील-विद्याविनयविभवविषयविस्तरविभूतियुक्तेषु मनुष्येषु प्रत्यायातिमवाप्य पुनः सम्यग्दर्शनादिविशुद्धबोधिमवाप्नोति । अनेन सुखपरम्परायुक्तेन कुशलाभ्यासानुबन्धक्रमेण परं त्रिर्जनिन्त्वा सिध्यतीति ॥

टी०—तत्र—सौधर्मादिषु कल्पेषु विमानेषु वा सुकृतकर्म—पुण्यकर्म तस्य फलं—विपा-कमनुभूयापुः स्थितिक्षयात् प्रच्युतो मगधादावार्यदेशे क्षत्रियादौ मनुष्यजातौ इक्ष्वाकु-कुलादिषु शीलवत्सु—सर्वेष्टेषु विद्या—भुक्त्यनुगुणं ज्ञानं विनयः—अभ्युत्थानादिः विभवः—धन-धान्य-द्रविणसम्पत् विषयाः—शब्दादयः सर्वेषामेवैषां विस्तरः—प्राचुर्यं विस्तर एव विभूतिस्तद्युक्तेषु प्रत्यायातिमवाप्य—जन्म समधिगम्य पुनः सम्यग्दर्शनादिविशुद्धं बोधिमवाप्नोति । सम्यग्दर्शनमादिष्योर्ज्ञानचारित्र्ययोर्बोधिस्वरूपयोस्तं बोधिमवाप्नोति । ज्ञान-चरणे बोधिशब्दवाच्ये समवाप्नोतीत्यर्थः । अनेन—उत्कलक्षणेन कुशलाभ्यासानुबन्धक्रमेण सुखपरम्परायुक्तेन परं—प्रकर्षतस्त्रिर्जनिन्त्वा मनुष्यो देवः पुनर्मनुष्य इति एवं त्रीणि जन्मानि समवाप्य सम्यक्त्वज्ञानलाभादिहितसंवरस्तपसा क्षपितकर्मराशिः सिध्यति सिद्धिक्षेत्र इति । उक्तं च—

“एवं संवरवर्मा, पिनह्य सम्यक्त्वाहमधिरूढः ।

सज्ज्ञानमहाचापो—ध्यानादितपःशितपृष्णकैः ॥ १ ॥—आर्या

भा०—सुखप्रसुप्तवत् केचि-दिच्छन्ति परिनिर्वृतिम् ।

तदयुक्तं क्रियावत्त्वात्, सुखानुशायतस्तथा ॥ २८ ॥

टी०—सुखप्रसुप्तेत्यादि । शोभनेन सात्तमनः सुखनिद्रया सुसुप्तिरिति निर्दिष्टं । तदेतदयुक्तं योगवत्त्वात् क्रियावत्त्वात् तथा सुखानुशयात् । अनुशयः प्रकर्षोपकर्षश्च ॥

भा०—श्रम-कृम-मद-व्याधि-मदनेभ्यश्च सम्भवात् ।

मोहोत्पत्तेर्विपाकाच्च, दर्शनास्य कर्मणः ॥ २९ ॥

टी०—श्रमेत्यादि । श्रमः—रोदः कृमो-ग्लानिः मदो-मषपानादिजनिनः व्याधिः—ज्वरादिः मदनः—कामसेवनं एभ्यश्च सुखप्रसुप्तस्य सम्भवात् स्वरतिमयशोकादिभ्यो मोह-स्तस्माच्च सुप्तत्वसम्भवः । दर्शनागं-दर्शनावरणकर्म तस्य विपाकात्—उदयात् मुखप्रसुप्त-मिति । न चेतानि कारणानि मुक्तानां सम्भवन्ति ॥ २९ ॥

भा०—लोके तत्सदृशो एषः, कृत्स्नेऽप्यन्यो न विद्यते ।

उपगीयेत तद् येन, तस्मान्निरुपमं सुखम् ॥ ३० ॥

टी०—लोके इत्यादि । मोक्षसुखसदृशोऽर्थः सकलेऽपि लोके न कश्चिदस्ति ततोऽ-नुपमं तत् ॥

भा०—लिङ्गप्रसिद्धेः प्रामाण्या-दनुमानोपमानयोः ।

अत्यन्तं चाप्रसिद्धं तद्, यत् तेनानुपमं स्मृतम् ॥ ३१ ॥

टी०—लिङ्गेत्यादि । नाप्युपमानं तत्र क्रमते सादृश्याभावात् । सादृश्याख्यं लिङ्गं नास्ति मोक्षसुखस्य । नाप्यनुमानस्य मुक्तिसुखं गोचरीभवति । यस्मात्तस्य प्रामाण्यं लिङ्गप्रसिद्धेः कारणात् । पक्षधर्मान्वयव्यतिरेक्येव लिङ्गम् । न चास्ति तादृशो मोक्षसुखप्रतिपत्तावित्यतो नाप्यनुमेयम् ॥ ३१ ॥

भा०—प्रत्यक्षं तद्भगवता-मर्हतां तच्चै भाषितम् ।

गृह्यतेऽस्तीत्यतः प्राज्ञैर्न छद्मस्थपरीक्षया ॥ ३२ ॥ इति ।

टी०—प्रत्यक्षमित्यादि । अर्हतां—सर्वज्ञानमेव तत् प्रत्यक्षं प्रत्यक्षीकृत्य च तैर्यथावद् भाषितं—व्यपेतरागद्वेषमोहैः श्रद्धेयवाक्यैः सर्वज्ञैरेव तदाख्यातम् । अतः सर्वज्ञप्रणीतागमप्रामा-ण्यात् तदस्तीति गृह्यते । ज्ञाऽसामर्थ्यान्न छद्मस्थपरीक्षया आगमव्यतिरिक्तैश्च छद्मस्थ-प्रत्यक्षादिभिः परीक्ष्यमाणं न जातुचिदुपलभ्यत इति ॥ ३२ ॥

एवमनुपममव्यावायं च श्लाघ्यं स्वाभाविकं मुक्तिसुखमनुभवति क्षयितसकलकर्मजालः ।

इदमुच्चैर्नागरवा-चकेन सत्त्वानुकम्पया द्रव्यम् ।

तत्त्वार्थाधिगमाख्यं, स्पष्टमुमास्वातिना शास्त्रम् ॥ ५ ॥—आर्या

यस्तत्त्वाधिगमाख्यं, ज्ञास्यति च करिष्यते च तत्रोक्तम् ।

सोऽव्याबाधं सौख्यं, प्राप्स्यत्यचिरेण परमार्थम् ॥ ६ ॥—आर्या

टी०—सम्प्रदायाविच्छेदेनायातमर्हद्वचनं सम्यगवधार्य शरीरैर्मनसैश्च दुःखैरातं
दुरागमैरहितकुलोपदेशप्रायैस्त्रयैः प्रभृतिभिः प्रमाणविषट्ठनायामधमैर्विहतमतिम्—उपहत-
विज्ञानमवलोक्य लोकमुच्चैर्नागरवाचकेनेति स्वशाखासूचकं तत्त्वार्थाधिगमाख्यं शास्त्रं
भव्यसत्त्वानुकम्पया विरचितं स्फुटार्थमुमास्वातिनेति । तदेतच्छास्त्रं जीवादितत्त्वाधि-
गमार्थं योज्यमोत्स्यते सूत्रतोऽर्थतत्त्वानुष्ठास्यति तत्रोक्तं सोऽव्याबाधसुखलक्षणमनन्तमनुपमं
परमार्थं मोक्षमचिरेण प्राप्स्यतीति ॥

इति श्रीतत्त्वार्थाधिगमेऽर्हत्प्रवचनसंग्रहे भाष्यानुसारिण्यां वृत्तौ

मोक्षस्वरूपनिरूपको द्दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

॥ तत्समाप्तौ च समासेयं तत्त्वार्थटीका ॥

आसीद् दिन्नगोणिः क्षमाश्रमणतां प्रापत् क्रमेणैव यो

विद्वत्सु प्रतिभाशुणेन जयिना प्रख्यातकीर्तिर्भृशम् ।

बोढा शीलभरस्य सच्छ्रुतनिधिर्मोक्षार्थिनामग्रणी-

ज्ज्वालामलमुच्चकैर्निजतपस्तेजोभिरव्याहृतम् ॥ १ ॥—शार्दूल०

यत्र स्थितं प्रवचनं, पुस्तकनिरपेक्षमक्षतं विमलम् ।

शिष्यगणसम्प्रदेयं, जिनेन्द्रवक्त्राद् विनिष्क्रान्तम् ॥ २ ॥—आर्या

तस्याभूत् परवादिनिर्जयपटुः सैर्ही दधच्छ्रतां

नाम्ना व्यज्यत सिंहसूर इति च ज्ञाताखिलार्थागमः ।

शिष्यः शिष्टजनप्रियः प्रियहितव्याहारचेष्टाश्रयाद्

भव्यानां शरणं भवौघपतनक्लेशार्दितानां श्रुति ॥ ३ ॥—शार्दूल०

निर्धूततमःसंहति-रखण्डमण्डलशशाङ्कसच्छाया ।

अद्यापि यस्य कीर्ति-र्भ्रमति दिगन्तानविश्रान्ता ॥ ४ ॥—आर्या

शिष्यस्तस्य वभूव रौजि(ज?)कशिरोरत्नप्रभाजालक-

व्यासैर्ज्ञाच्छ्रितस्फुरन्बलमणिप्रोद्भासिपादद्वयः ।

संप्रमरणाजिरस्वः, क्लेशनमूः संविभूय भव्यात्मा ।
 कर्मनृपरिभू हत्वा-अर्गाराज्यधियं लभते ॥ २ ॥—आर्या
 एवं कर्मोदपत्रै-र्भावीः कर्मधयोपगमजैभ ।
 संसारमुवाचादेव, सिद्धिं कर्मधयादेव ॥ ३ ॥—
 ज्ञानं सुमार्गदीपं, सम्यक्त्वं तु तदधिप्रणाशाय ।
 चारित्रमाश्रयत्वं, धृष्यति कर्मणि तु तवोग्रिः ॥ ४ ॥—
 एतेन भवति सिद्धिः, सिद्धान्त्यतुष्टयेन जिनवर्गने ।
 न तु संवररहितस्य च, सा साधनं ज्ञानमात्रेण ॥ ५ ॥—
 इत्येकान्तसमेक-द्वीपं विविधं शपमेरुपातालम् ।
 अष्टाहं द्विरयं, चतुरायतं चतुःशूलम् ॥ ६ ॥—
 विमहावातं श्रुदयं, पश्येगं चतुरशीतिनियतोर्मिम् ।
 संसारार्णवमात्मा, नावा चतुरद्वयोत्तरति ॥ ७ ॥—

सम्प्रति वाचको निजाचार्यान्वयं द्विप्रकारमप्यावेदयते—

भा०—वाचकमुख्यस्य शिव-ध्रियः प्रकाशयशसः प्रशिष्येष् ।
 शिष्येण घोषनन्दि-क्षमाश्रमणस्त्यैकादशाङ्गविदः ॥ १ ॥—गीतिः
 वाचनया च महावा-चकक्षमणमुण्डपादशिष्यस्य ।
 शिष्येण वाचकाचा-र्यमूलनाम्नः प्रथितकीर्तः ॥ २ ॥—अर्थः
 न्यग्रोधिकाप्रसूते-न विहरता पुरवरे कुसुमनाम्नि ।
 कौभीपणिना स्वातित-नयेन वात्सीसुतेनार्घ्यम् ॥ ३ ॥—

टी०—तत्रायं प्रव्राजकान्वयः—शिवश्रीर्नाम वाचकः पितामहः सङ्ग्रहकारस्य, तस्य
 शिष्यो घोषनन्दिक्षमणस्तस्यायं सङ्ग्रहकारः शिष्यः । सम्प्रति वाचनाचार्यान्वयो मुण्डपादो
 नाम महावाचकः क्षमणः सोऽस्य पितामहः सङ्ग्रहकारस्य । तस्य शिष्यो मूलनामा
 वाचकस्तस्यायं सङ्ग्रहकारः शिष्यः । सम्प्रत्यात्मीयजन्मान्वयस्थानमाचष्टे—न्यग्रोधिका
 नाम ग्रामस्तत्र जातेन पाटलिपुत्रे कुसुमपुरनाम्नि विहरता । कौभीपणिनेति गोब्राह्मणम्,
 स्वातितनयेनेति पितुराख्यानम्, वात्सीसुतेनेति गोत्रेण नाम्ना उमेति मातुराख्यानम् ॥

भा०—अर्हद्वचनं सम्यग्, गुरुक्रमेणागतं संभवधार्यं ।

दुःखार्ते च दुरागम-विहृतमतिलोकमवलोक्य ॥ ४ ॥—आर्या

सूत्रक्रमेणान्तराधिकारसूचा

सूत्राङ्कः

सूत्रपाठः

अधिकारः

पृष्ठाङ्कः

षष्ठोऽध्यायः ६

१	कायवाङ्मनःकर्म योगः		१
"	"	योगशब्दे हेतुः	"
"	"	योगस्यार्थः	२
"	"	योगस्य त्रैविध्यम्	१५
"	"	त्रिविधयोगानां व्याख्या	३
"	"	काययोगस्य सप्तविधत्वम्	"
"	"	प्रत्येकयोगस्य द्वैविध्यम्	४
"	"	कायिकयोगस्य भेदाः	"
"	"	वाचिकयोगस्य भेदाः	५
"	"	मानसिकयोगस्य भेदाः	"
"	"	शुभयोगस्य भेदाः	"
२	स आस्रवः		५ ६
"	"	आस्रवव्याख्या	"
३	शुभः पुण्यस्य		७
४	अशुभः पापस्य		"
"	"	द्विचत्वारिंशत् पुण्यप्रकृतयः	"
"	"	द्वयशीतिः पापप्रकृतयः	८
५	सकपायाकपाययोः साम्परायिकेर्थापधयोः		"
"	"	सूत्रगतशब्दानां व्युत्पत्तिः	"
"	"	आस्रवस्य द्वैविध्यम्	९
६	इन्द्रियकपायाव्रतक्रियाः पञ्चचतुःपञ्चपञ्चविंशतिसङ्ख्याः पूर्वस्य भेदाः		१०
"	"	साम्परायिकास्रवस्य ४९ भेदाः	"
"	"	पञ्चविंशतेः क्रियाणां विवेचनम्	११
७	तीव्रमन्दज्ञाताज्ञातभाववीर्याधिकरणविशेषेभ्यस्तद्विशेषः		१३
"	"	वन्यविशेषाणां हेतवः	"

भास्वामीति विजित्वा नाम जगृहे यस्तेजसां गम्यदा
 भासन्तं भवनिर्गोपतमनिर्विद्वज्जनाप्रेसरः ॥ ५ ॥—शार्दूल०
 धमया युक्तोऽनुलया, समस्तग्रायार्थं निम्नदाधमनः ।
 गच्छाधिपगुणयोगान् गुणाधिपत्वं चकाराध्वम् ॥ ६ ॥—आषा
 तत्पादरजोवपवः, स्वत्यागमश्रेणीरुचद्गजादयः ।
 तत्त्वार्थशास्त्रटीका-मिमां व्येषान् सिद्धसेनगणिः ॥ ७ ॥—
 अष्टादशसहस्राणि, द्वे शतं च तथा परे ।
 अशीतिरधिरा द्वाभ्यां, टीकायाः श्लोकसंग्रहः ॥ ८ ॥—अनु०
 मूलग्रन्थप्रमाणं हि, द्विशतं किञ्चिद्गुरुम् ।
 भाष्यश्लोकस्य मानं च, द्वाविंशतिशतानि वै ॥ ९ ॥—

इति श्रीतत्त्वार्थाधिगमटीका समाप्ता ॥ अङ्कतोऽपि श्लोकसंख्या २०६८० ।

सूत्रक्रमेणान्तराधिकारसूचा

—३३३३३३३३—

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
		पष्ठोऽध्यायः ६	
१	कायवाङ्मनःकर्म योगः		१
"	"	योगशब्दे हेतुः	"
"	"	योगस्यार्थः	२
"	"	योगस्य त्रैविध्यम्	"
"	"	त्रिविधयोगानां व्याख्या	३
"	"	काययोगस्य सप्तविधत्वम्	"
"	"	प्रत्येकयोगस्य द्वैविध्यम्	४
"	"	कायिकयोगस्य भेदाः	"
"	"	वाचिकयोगस्य भेदाः	५
"	"	मानसिकयोगस्य भेदाः	"
"	"	शुभयोगस्य भेदाः	"
२	स आस्रवः		५ ६
"	"	आस्रवव्याख्या	"
३	शुभः पुण्यस्य		७
४	अशुभः पापस्य		"
"	"	द्विचत्वारिंशत् पुण्यप्रकृतयः	"
"	"	द्वयशीतिः पापप्रकृतयः	८
५	सकृदायाकपाययोः साम्प्रयायिकैर्यापथयोः		"
"	"	सूत्रगतशब्दानां व्युत्पत्तिः	"
"	"	आस्रवस्य द्वैविध्यम्	९
६	इन्द्रियकपायात्रतक्रियाः पञ्चचतुःपञ्चपञ्चविंशतिसङ्ख्याः पूर्वस्य भेदाः		१०
"	"	साम्प्रयायिकास्रवस्य ४९ भेदाः	"
"	"	पञ्चविंशतेः क्रियाणां विवेचनम्	११
७	तीव्रमन्दज्ञाताज्ञातभाववीर्याधिकरणविशेषेभ्यस्ताद्विशेषः		१३
"	"	वन्धविशेषाणां हेतवः	"

भास्यामीति विजित्य नाम जगृहे गलंजतां सम्पदा
 भासन्तं भवनिर्जयोपतमनिर्विज्ञानाग्रेसरः ॥ ५ ॥—त्रार्द्ध०
 धमया युक्तोऽनुलया, समस्तग्राह्यार्थं निम्नहाभरणः ।
 गच्छाधिपगुणयोगात् गुणाधिपत्वं चकाराभ्यम् ॥ ६ ॥—आपो
 तत्पादरजोऽयवः, स्वत्यागमशेषां कृत्वाऽप्यः ।
 तत्त्वार्थशास्त्रटीका-गिमां व्येषात् सिद्धसेनगणिः ॥ ७ ॥—
 अद्याद्यसहस्राणि, द्वे शते च तथा परे ।
 अशीतिरधिकां शान्यां, टीकायाः श्लोकसंग्रहः ॥ ८ ॥—अनु०
 मूलमूलप्रमाणं हि, द्विशतं किञ्चिदुत्तरम् ।
 भाष्यश्लोकस्य मानं च, द्वाविंशतिशतानि वै ॥ ९ ॥—

इति श्रीतत्त्वार्थाधिगमटीका समाप्ता ॥ अङ्कतोऽपि श्लोकसंख्या २०६८० ।

सूत्रक्रमेणान्तराधिकारसूचा

सूत्राङ्कः

सूत्रपाठः

अधिकारः

प्रष्टाङ्कः

पष्ठोऽध्यायः ६

१	कायवाङ्मनःकर्म योगः		१
"	"	योगशब्दे हेतुः	"
"	"	योगस्यार्थः	२
"	"	योगस्य त्रैविध्यम्	"
"	"	त्रिविधयोगानां व्याख्या	३
"	"	काययोगस्य सप्तविधत्वम्	"
"	"	प्रत्येकयोगस्य द्वैविध्यम्	४
"	"	कार्यिकयोगस्य भेदाः	"
"	"	वाचिकयोगस्य भेदाः	५
"	"	मानसिकयोगस्य भेदाः	"
"	"	शुभयोगस्य भेदाः	"
२	त आस्रवः		६
"	"	आस्रवव्याख्या	"
३	शुभः पुण्यस्य		७
४	अशुभः पापस्य		"
"	"	द्विचत्वारिंशत् पुण्यप्रकृतयः	"
"	"	द्वयशीतिः पापप्रकृतयः	८
५	सकपायाकपाययोः साम्प्रत्यिकेर्थापययोः		"
"	"	सूत्रगतशब्दानां व्युत्पत्तिः	"
"	"	आस्रवस्य द्वैविध्यम्	९
६	इन्द्रियकपायान्नतक्रियाः पञ्चचतुःपञ्चपञ्चविंशतिसङ्ख्याः पूर्वस्य भेदाः		१०
"	"	साम्प्रत्यिकास्रवस्य ४९ भेदाः	"
"	"	पञ्चविंशतेः क्रियाणां विवेचनम्	११
७	तीव्रमन्दज्ञातज्ञातभाववीर्याधिकरणविशेषेभ्यस्तद्विशेषः		१३
"	"	बन्धविशेषाणां हेतवः	"

श्रुताङ्कः	श्रुतपाठः	अधिकारः	श्रुताङ्कः
८	अधिकरणं जीवादीनां		१६
"	"	अधिकरणस्य अधिकारः	"
९	आद्यं संरम्भस्यारम्भश्चाद्यरितानुमानस्यपरिचयः		१७
"	"	विचित्रतयास्य भेदभेदाः	"
"	"	संरम्भादीनां व्याख्या	"
"	"	जीवाधिकरणस्य विचित्रतयास्य	१९
१०	निर्वर्तनानिरोपसंयोगनिसर्गा द्विचतुर्भिर्भेदाः परम्		२०
"	"	निर्वर्तनादीनां व्याख्या	"
"	"	निर्वर्तनाधिकरणस्य सम्प्रपञ्चः	२१
११	तत्प्रदोपनिर्द्धारमात्सर्यान्तरापातादनोपपाता इत्यनर्शनाखणयोः		२३
"	"	ज्ञानारणीपकर्मण्य अक्षराः	"
"	"	दर्शनारणीपकर्मण्य भाषाः	२४
१२	दुःखशोकतापानन्दनखपरिदेवनान्यामपरोभयस्यान्यसंदेयस्य		"
"	"	असंदेयस्यास्रवाः	"
१३	भूतमत्यनुकम्पा दानं सरागसंप्रमादिभोगः ध्यान्तिः शौचमिति संदेयस्य		"
"	"	संदेयस्यास्रवाः	"
"	"	दुःखादीनां व्युत्पन्नानि	२५
"	"	भाष्यगतशब्दानां व्याख्या	"
"	"	संदेयस्यान्येऽप्यास्रवाः	२६
१४	केवलश्रुतसङ्घर्षमर्देवावर्णवादो दर्शनमोहस्य		२७
"	"	दर्शनमोहस्यास्रवाः	"
"	"	केवलिनोऽवर्णवादः	"
"	"	श्रुतस्यावर्णवादः	"
"	"	संयतादीनामवर्णवादः	"
"	"	देवानामवर्णवादः	२८
१५	कपायोदयात् तीव्रात्मपरिणामश्चारित्र्यमोहस्य		"
"	"	स्त्रीवेदादिनवनोकपायबन्धहेतवः	"
१६	बह्वारम्भपरिग्रहं च नारकस्याधुपः		२९
"	"	बह्वारम्भपरिग्रहाया व्याख्यान्तरम्	"
१७	माया तैर्यग्योनस्य		३०

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
१८	अल्पारम्भपरिग्रहत्वं स्वभावमार्दवार्जवं च मानुष्यस्य		३०
१९	निःशीलव्रतत्वं च सर्वेषाम्		३१
२०	सरागसंयमसंयमासंयमाकामनिर्जराचालतपांसि दैवस्य		॥
२१	योगवक्रता विसंवादनं चाशुभस्य नाग्नः		३३
२२	विपरीतं शुभस्य	अशुभनाग्न आस्रवाः	३४
२३	दर्शनविशुद्धिर्विनयसम्पन्नता शीलव्रतेष्वनतिचारोऽभीक्ष्णं ज्ञानोपयोगसंवेगौ शक्तिस्तस्यागतपसी		॥
	सङ्घसाधुसमाधिर्वैपावृत्यकरणमर्हदाचार्यवृद्ध्युत्तप्रवचनभक्तिरावश्यकपरिहाणिर्गोप्रभा-		
	वना प्रवचनयत्सलत्वमिति तीर्थकृत्वस्य		३५
२४	पराम्निन्दाप्रशंसि सदसद्गुणाच्छादनोद्भावने च नीचैर्गोत्रस्य	तीर्थकरनामकर्मण आस्रवाः	॥
२५	तद्विपर्ययो नीचैर्वृत्त्यनुत्सेकौ चोत्तरस्य	विनयस्य भेदप्रभेदाः	॥
२६	विघ्नकरणमन्तरायस्य	संवेगस्य व्याख्या	३६
२७	देशसर्वतोऽणुमहती	नीचैर्गोत्रस्यास्रवाः	३८
२८	तत्स्थैर्यार्थं भावनाः पञ्च पञ्च	उच्चैर्गोत्रस्यास्रवाः	३९
२९	तत्स्थैर्यार्थं भावनाः पञ्च पञ्च	अन्तरायस्यास्रवाः	॥
३०	तत्स्थैर्यार्थं भावनाः पञ्च पञ्च	दानलभादीनां व्याख्या	४०
३१	तत्स्थैर्यार्थं भावनाः पञ्च पञ्च	अध्यायोपसंहारः	॥
सप्तमोऽध्यायः ७			
१	हिंसानृत्तस्तेयाव्रक्षपरिग्रहेभ्यो विरतिर्व्रतम्		४१
२	देशसर्वतोऽणुमहती	व्रतव्याख्या	॥
३	तत्स्थैर्यार्थं भावनाः पञ्च पञ्च	हिंसादीनां व्याख्या	॥
४	तत्स्थैर्यार्थं भावनाः पञ्च पञ्च	रात्रिभोजननिषेधे हेतवः	४२
५	तत्स्थैर्यार्थं भावनाः पञ्च पञ्च	व्रतानां भावनानां सङ्ख्या	४३
६	तत्स्थैर्यार्थं भावनाः पञ्च पञ्च	सूत्रपाठविचारः	४४

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अभिहितः	शङ्काः
८	अभिकरणं जीराशीयाः		१६
॥	॥	अभिकरणस्य शीघ्रम्	॥
९	आद्यं संस्मृतमारम्भारम्भकृतकविराजितमनुगतचक्रपतिर्लोकेन्द्रिप्रिप्रिधनुषेन्द्राः		१७
॥	॥	जीराशिरूपस्य भेदभेदाः	॥
॥	॥	संस्मृतिर्नाम भ्याम्	॥
॥	॥	जीराशिरूपस्य विद्यतासद्व्युत्पत्त्या	१९
१०	निर्देशनानिधेयसंयोगनिसर्गो द्विधुर्द्विभेदाः परम्		२०
॥	॥	निर्देशनानिधेयं भ्याम्	॥
॥	॥	निर्देशनाभिकरणस्य स्वरूपम्	२१
११	तत्त्वदोषनिर्देशमात्रस्यन्तरायासादनोपपात्ता ज्ञानदर्शना (एवमेव)		२३
॥	॥	ज्ञानारणीयकर्मण आदत्ताः	॥
॥	॥	दर्शनारणीयकर्मण आदत्ताः	२४
१२	दुःखशोकतापास्तदनमपपरिदेवनाम्यात्मपरोभयस्थान्यसद्व्युत्पत्त्या		॥
॥	॥	असद्व्युत्पत्त्यास्तथाः	॥
१३	भूतवत्सनुकम्पा दानं सरागसंयमादियोगः क्षान्तिः शीघ्रमिति सद्व्युत्पत्त्या		॥
॥	॥	सद्व्युत्पत्त्यास्तथाः	॥
॥	॥	दुःखादीनां व्युत्पत्त्यानि	२५
॥	॥	भाष्यगतशब्दानां भ्याम्	॥
॥	॥	सद्व्युत्पत्त्यान्येऽप्यास्तथाः	२६
१४	केवलश्रुतसङ्घर्षमदेवार्णवादो दर्शनमोहस्य		२७
॥	॥	दर्शनमोहस्यास्तथाः	॥
॥	॥	केवलश्रुतसङ्घर्षवादः	॥
॥	॥	श्रुतस्यावर्णवादः	॥
॥	॥	संयतादीनामवर्णवादः	॥
॥	॥	देवानामवर्णवादः	२८
१५	कपामोदयात् सीत्रात्मपरिणामश्चारित्रमोहस्य		॥
॥	॥	स्त्रीवेदादिनवनोकषायबन्धहेतवः	॥
१६	बह्वारम्भपरिग्रहत्वं च नारकस्यायुधः		२९
॥	॥	बह्वारम्भपरिग्रहाया व्याख्यान्तरम्	॥
१७	माया तैर्यग्योनस्य		३०

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
८	”	मारणे बौद्धीयः पूर्वपक्षः	६५
”	”	हिंसालक्षणे बौद्धमतखण्डनम्	६६
”	”	योगव्याख्या	७०
”	”	एकेन्द्रियादीनां हिंसायां योगविचारः	”
”	”	रागद्वेषमोहहेतुका वधाः	७१
”	”	वचपर्यायाः	७२
९ असदभिधानमनृतम्			”
”	”	अनृतस्य लक्षणम्	”
”	”	सूत्रविन्यासविचारः	”
”	”	असतत्त्वैर्विषयम्	७३
”	”	आत्मनः परिमाणस्य विचारः	”
”	”	आत्मनो निष्क्रियत्वस्य निरासः	७४
”	”	सम्भिन्नप्रलापतानिरासः	७५
१० अदत्तादानं स्तेयम्			७६
”	”	स्तेयलक्षणम्	”
”	”	सूत्रपाठविचारः	”
”	”	भाष्यपाठविचारः	७७
”	”	देशवृत्तिता	”
११ मैथुनमव्रज			७८
”	”	अव्रजलक्षणम्	”
”	”	प्रमत्तयोगादित्यस्य नोपयोगे हेतुः	”
१२ मूर्च्छा परिग्रहः			८०
”	”	परिग्रहलक्षणम्	”
”	”	लोभस्य साम्राज्यम्	”
”	”	वाह्याभ्यन्तरा मूर्च्छाविषयाः	”
”	”	मूर्च्छायाः पर्यायाः	८१
”	”	व्रतव्रतिनोः सम्बन्धः	८२
१३ निःशल्पो व्रती			”
”	”	वाक्यार्थविचारः	८३
१४ अगार्यनगरश्च			८४

श्रुवाङ्कः	श्रुवपाठः	अभिधायः	पङ्क्तिः
३	"	अदिगताः पञ्च भावनाः	४४
"	"	मूलस्थ पञ्च भावनाः	४५
"	"	भक्तोत्पन्न पञ्च भावनाः	४६
"	"	मत्तवर्षेण पञ्च भावनाः	४७
४	हिंसादिभिः शत्रुभिर्यथाप्राप्तं दर्शनम्		४८
"	"	दिग्गता रिक्तः	"
"	"	अन्तःस्थ रिक्तः	४९
"	"	क्षोपस्थ रिक्तः	"
"	"	अनङ्गो रिक्तः	५०
"	"	परशामनस्य पञ्चम्	"
"	"	परिपक्षस्थ रिक्तः	५१
५	दुःखमेव वा		५२
"	"	हिंसादयो दुःखम्	"
"	"	मैथुने न मुक्तासतिः	५४
"	"	भाष्यस्य सूत्रीकरणं दोषः	५६
६	मैत्रीप्रमोदकारण्यमाध्यस्थानि सत्त्वगुणाधिकद्विष्यमानानि नेपथ्ये		"
"	"	मैत्रीभावना	"
"	"	प्रमोदभावना	५७
"	"	कारण्यभावना	"
"	"	माध्यस्थ्यभावना	५८
७	जगत्स्वभावो च संयोगैराभ्यर्थम्		५९
"	"	जगत्स्वभावः	६०
"	"	कायस्वभावः	"
"	"	सूत्रगतशब्दानां व्याख्या	"
८	प्रमत्तयोगात् प्राणव्यपरोपणं हिंसा		६३
"	"	हिंसालक्षणम्	"
"	"	पञ्चमीविभक्तेर्विचारः	६४
"	"	द्रव्यहिंसा	"
"	"	भावहिंसा	६५
"	"	प्रमत्तस्य लक्षणान्तरम्	"

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
८	”	मारणे बौद्धीयः पूर्वपक्षः	६५
”	”	हिंसालक्षणे बौद्धमतखण्डनम्	६६
”	”	योगव्याख्या	७०
”	”	एकेन्द्रियादीनां हिंसायां योगविचारः	”
”	”	रागद्वेषमोहहेतुका वधाः	७१
”	”	वधपर्यायाः	७२
९ असदभिधानमवृत्तम्	”		”
	”	अनृतस्य लक्षणम्	”
		सूत्रविन्यासविचारः	”
		असतत्त्वैर्विषयम्	७३
		आत्मनः परिमाणस्य विचारः	”
		आत्मनो निष्क्रियत्वस्य निरासः	७४
		सम्भिन्नप्रलापतानिरासः	७५
			७६
		स्तेयलक्षणम्	”
		सूत्रपाठविचारः	”
		भाष्यपाठविचारः	७७
		देशवृत्तिता	”
			७८
		अव्रक्षलक्षणम्	”
		प्रभक्तयोगादित्यस्य नोपयोगे हेतुः	”
			८०
		परिग्रहलक्षणम्	”
		लोभस्य साम्राज्यम्	”
		ग्राह्याभ्यन्तरा मूर्च्छाविषयाः	”
		मूर्च्छायाः पर्यायाः	८१
		व्रतव्रतिनोः सम्बन्धः	८२
			”
		वाक्यार्थविचारः	८३
			८४

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	श्लोकः
३	"	अदिशामाः पत्र भातनाः	४४
"	"	सूत्रास्य पत्र भातनाः	४५
"	"	भक्ष्यस्य पत्र भातनाः	४६
"	"	नक्षत्रस्य पत्र भातनाः	४७
४	हिंसादिधिहामुत्र चापापात्रदर्शनम्		४८
"	"	हिंसाया रिपाकः	"
"	"	अनृतस्य रिपाकः	४९
"	"	स्तोपस्य रिपाकः	"
"	"	अनक्षत्रगो रिपाकः	५०
"	"	पट्टदारगमनस्य पट्टम्	"
"	"	परिप्रेक्ष्य रिपाकः	५१
५	दुःखमेव या		५२
"	"	हिंसादयो दुःखम्	"
"	"	मैथुने न मुखाशक्तिः	५४
"	"	भाष्यस्य सूत्रीकरणे दोषः	५६
६	मैत्रीप्रमोदकारूपमाध्यस्थानि सत्त्वगुणाधिकद्विद्वयमानाभिनेपेषु		"
"	"	मैत्रीभावना	"
"	"	प्रमोदभावना	५७
"	"	कारूप्यभावना	"
"	"	माध्यस्थ्यभावना	५८
७	जगत्कायस्वभावौ च संवेगवैराग्यार्थम्		५९
"	"	जगत्स्वभावः	६०
"	"	कायस्वभावः	"
"	"	सूत्रगतशब्दानां व्याख्या	"
८	प्रमत्तयोगात् प्राणव्यपरोपणं हिंसा		६३
"	"	हिंसालक्षणम्	"
"	"	पञ्चमीविभक्तैर्विचारः	६४
"	"	द्रव्यहिंसा	"
"	"	भावहिंसा	६५
"	"	प्रमत्तस्य लक्षणान्तरम्	"

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
८	”	मारणे बौद्धीयः पूर्वपक्षः	६५
”	”	हिंसालक्षणे बौद्धमतखण्डनम्	६६
”	”	योगव्याख्या	७०
”	”	एकेन्द्रियादीनां हिंसायां योगविचारः	”
”	”	रागद्वेषमोहहेतुका वधाः	७१
”	”	वधपर्यायाः	७२
९ असदभिधानमनृतम्	”	अनृतस्य लक्षणम्	”
”	”	सूत्रविन्यासविचारः	”
”	”	असतत्त्वैविध्यम्	७३
”	”	आत्मनः परिमाणस्य विचारः	”
”	”	आत्मनो निष्क्रियत्वस्य निरासः	७४
”	”	सम्बन्धप्रलपतानिरासः	७५
१० अदत्तादानं स्तेयम्	”	स्तेयलक्षणम्	७६
”	”	सूत्रपाठविचारः	”
”	”	भाष्यपाठविचारः	७७
”	”	देशवृत्तिता	”
११ मैथुनमव्रत	”	अव्रतलक्षणम्	७८
”	”	प्रमत्तयोगादित्यस्य नोपयोगे हेतुः	”
१२ मूर्च्छा परिग्रहः	”	परिग्रहलक्षणम्	८०
”	”	लोभस्य साम्राज्यम्	”
”	”	वाह्याभ्यन्तरा मूर्च्छाविषयाः	”
”	”	मूर्च्छायाः पर्यायाः	८१
”	”	व्रतव्रतिनोः सम्बन्धः	८२
१३ निःशब्दो व्रती	”	वाक्यार्थविचारः	”
”	”		८३
१४ अगार्यनगरस्थ	”		८४

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	छात्रः
३	"	अद्विष्टायाः पञ्च भावनाः	४४
"	"	सूत्रायाः पञ्च भावनाः	४५
"	"	अद्विष्टायाः पञ्च भावनाः	४६
"	"	नक्षत्राणां पञ्च भावनाः	४७
४	हितादिभिर्हामुन चापायाः यद्वर्तनम्		४८
"	"	हितायाः विपाकः	"
"	"	अनृतस्य विपाकः	४९
"	"	स्तोदस्य विपाकः	"
"	"	अनृतस्यो विपाकः	५०
"	"	परदागमनस्य फलम्	"
"	"	परिग्रहस्य विपाकः	५१
५	दुःखमेव वा		५२
"	"	हितादयो दुःखम्	"
"	"	भैधुने न सुखावतिः	५४
"	"	भावस्य सूत्रीकरणे दोषः	५६
६	भैत्रीप्रमोदकाख्यमाख्यस्यानि सत्त्वगुणाधिकद्विस्तयानाभिनेयेषु		"
"	"	भैत्रीभावना	"
"	"	प्रमोदभावना	५७
"	"	काख्यभावना	"
"	"	माख्यस्यभावना	५८
७	जगत्कायस्वभावौ च संवेगैरागम्यार्थम्		५९
"	"	जगत्स्वभावः	६०
"	"	कायस्वभावः	"
"	"	सूत्रगतशब्दानां व्याख्या	"
८	प्रमत्तयोगात् प्राणव्यपरोपणं हिंसा		६३
"	"	हिंसालक्षणम्	"
"	"	पञ्चमीविभक्तेर्विचारः	६४
"	"	द्रव्याहिंसा	"
"	"	भावहिंसा	६५
"	"	प्रमत्तस्य लक्षणान्तरम्	"

सूत्राङ्कः

सूत्रपाठः

सूत्रक्रमेणान्तराधिकारसूत्रा

अधिकारः

३३३

पृष्ठाङ्कः

८

”

”

”

”

”

९ असदभिधानमनृतम्

”

”

”

”

”

”

१० अदत्तादानं स्तेयम्

”

”

”

”

११ मैथुनमव्रत

”

”

१२ मूर्च्छा परिग्रहः

”

”

”

”

”

१३ निःशल्यो व्रती

”

१४ अगार्यनगारश्च

”

मारणे वौद्धीयः पूर्वपक्षः

हिंसालक्षणे बौद्धमतखण्डनम्

योगव्याख्या

एकेन्द्रियादीनां हिंसायां योगविचारः

रागद्वेषमोहहेतुका वधाः

वधपर्यायाः

अनृतस्य लक्षणम्

सूत्रविन्यासविचारः

असततैर्विषयम्

आत्मनः परिमाणस्य विचारः

आत्मनो निष्क्रियत्वस्य निरासः

सम्भिन्नप्रलयपतानिरासः

स्तेयलक्षणम्

सूत्रपाठविचारः

भाष्यपाठविचारः

देशवृत्तिता

अव्रतलक्षणम्

प्रमत्तयोगादित्यस्य नोपयोगे हेतुः

परिग्रहलक्षणम्

लोभस्य साम्राज्यम्

वाह्याभ्यन्तरा मूर्च्छाविषयाः

मूर्च्छायाः पर्यायाः

व्रतव्रतिनोः सम्बन्धः

वाक्यार्थविचारः

६५

६६

७०

”

७१

७२

”

”

”

७३

”

७४

७५

७६

”

”

७७

”

७८

”

”

८०

”

”

”

८१

८२

”

८३

८४

सूत्राङ्कः

सूत्रपाठः

तन्त्रार्थाभिगमग्रन्थम्

अभितारः

छायाङ्कः

३	"	अहिमापाः पञ्च भावनाः	४४
"	"	गृह्यास्य पञ्च भावनाः	४५
"	"	अन्तोपस्य पञ्च भावनाः	४६
"	"	सन्त-वर्षस्य पञ्च भावनाः	४७
४ हिमाशिपिप्रक्षामुत्र च पाया ४७२ भावना	"	हिमापा निपातः	४८
"	"	भृशस्य निपातः	"
"	"	सोपस्य निपातः	४९
"	"	अप्रक्षमो निपातः	"
"	"	परदारगमनस्य फलम्	५०
५ तु स्वमेव वा	"	परिग्रहस्य निपातः	"
"	"	हितादयो दुःखम्	५१
"	"	मैथुने न सुखावसिः	५२
६ मैत्रीप्रमोदकारूपमाचार्यानि सत्यगुणाधिकस्त्वयमानाधिक्येयु	"	भाष्यस्य सूत्रीकरणे दोषः	"
"	"	मैत्रीभावना	५४
"	"	प्रमोदभावना	५६
"	"	कारुण्यभावना	"
"	"	माष्यस्यभावना	५७
७ जगत्कायस्वभावो च सत्त्वैर्विगम्यार्थम्	"	जगत्स्वभावः	"
"	"	कायस्वभावः	५८
"	"	सूत्रगतशब्दानां व्याख्या	५९
८ प्रमत्तयोगात् प्राणव्यपरोपणं हिंसा	"	हिंसा लक्षणम्	६०
"	"	पञ्चमीविभक्तेर्विचारः	"
"	"	द्रव्यहिंसा	६३
"	"	मार्वाहिंसा	"
"	"	प्रमत्तस्य लक्षणान्तरम्	६४
"	"		"
"	"		६५
"	"		"

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
८	”	मारणे बौद्धीयः पूर्वपक्षः	६५
”	”	हिंसालक्षणे बौद्धमतखण्डनम्	६६
”	”	योगव्याख्या	७०
”	”	एकेन्द्रियादीनां हिंसायां योगविचारः	”
”	”	रागद्वेषमोहहेतुका वधाः	७१
”	”	वधपर्यायाः	७२
९ असदभिधानमनृतम्			”
”	”	अनृतस्य लक्षणम्	”
”	”	सूत्रविन्यासविचारः	”
”	”	असतत्त्वैविध्यम्	७३
”	”	आत्मनः परिमाणस्य विचारः	”
”	”	आत्मनो निष्क्रियत्वस्य निरासः	७४
”	”	सम्भिन्नप्रलापतानिरासः	७५
१० अदत्तादानं स्तैयम्			७६
”	”	स्तैयलक्षणम्	”
”	”	सूत्रपाठविचारः	”
”	”	भाष्यपाठविचारः	७७
”	”	देशवृत्तिता	”
११ मैथुनमव्रह्म			७८
”	”	अव्रह्मलक्षणम्	”
”	”	प्रमत्तयोगादित्यस्य नोपयोगे हेतुः	”
१२ मूर्च्छा परिग्रहः			८०
”	”	परिग्रहलक्षणम्	”
”	”	लोभस्य साम्राज्यम्	”
”	”	वाङ्माम्यन्तरा मूर्च्छाविषयाः	”
”	”	मूर्च्छायाः पर्यायाः	८१
”	”	व्रतव्रतिनोः सम्बन्धः	८२
१३ निःशल्यो व्रती			”
”	”	वाक्यार्थविचारः	८३
१४ अगार्यनगारश्च			८४

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	श्लोकः
३	"	अहिंसायाः पञ्च भावनाः	४४
"	"	सत्यस्य पञ्च भावनाः	४५
"	"	असौम्यस्य पञ्च भावनाः	४६
"	"	मत्त-वैश्यस्य पञ्च भावनाः	४७
४	हिंसादिष्विहागुणं चापापास्यदर्शनम्		४८
"	"	हिंसायाः निपातः	"
"	"	अनृतस्य निपातः	४९
"	"	स्तोपस्य निपातः	"
"	"	अजल्लग्नो निपातः	५०
"	"	परदारगमनस्य षष्ठम्	"
"	"	परिग्रहस्य निपातः	५१
५	दुःखमेव वा		५२
"	"	हिंसादयो दुःखम्	"
"	"	मैथुने न मुखायासिः	५४
"	"	भाष्यस्य सूत्रीकरणे दोषः	५६
६	मैत्रीप्रमोदकारुण्यमाध्यस्थ्यानि सत्त्वगुणाधिकभित्त्यमानाविनेयेषु		"
"	"	मैत्रीभावना	"
"	"	प्रमोदभावना	५७
"	"	कारुण्यभावना	"
"	"	माध्यस्थ्यभावना	५८
७	जगत्कायस्वभावौ च संवेगवैराग्यार्थम्		५९
"	"	जगत्स्वभावः	६०
"	"	कायस्वभावः	"
"	"	सूत्रगतशब्दानां व्याख्या	"
८	प्रमत्तयोगात् प्राणव्यपरोपणं हिंसा		६३
"	"	हिंसालक्षणम्	"
"	"	पञ्चमीविभक्तेर्विचारः	६४
"	"	द्रव्यहिंसा	"
"	"	भावहिंसा	६५
"	"	प्रमत्तस्य लक्षणान्तरम्	"

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
८	"	मारणे वौद्धीयः पूर्वपक्षः	६५
"	"	हिंसालक्षणे वौद्धमतखण्डनम्	६६
"	"	योगव्याख्या	७०
"	"	एकेन्द्रियादीनां हिंसायां योगविचारः	"
"	"	रागद्वेषमोहहेतुका वधाः	७१
"	"	वधपर्यायाः	७२
९ असदभिधानमनृतम्			"
"	"	अनृतस्य लक्षणम्	"
"	"	सूत्रविन्यासविचारः	"
"	"	असतत्त्वैविच्यम्	७३
"	"	आत्मनः परिमाणस्य विचारः	"
"	"	आत्मनो निष्क्रियत्वस्य निरासः	७४
"	"	सम्भिनप्रलपतानिरासः	७५
१० अदत्तादानं स्तेयम्			७६
"	"	स्तेयलक्षणम्	"
"	"	सूत्रपाठविचारः	"
"	"	भाष्यपाठविचारः	७७
"	"	देशवृत्तिता	"
११ मैथुनमब्रह्म			७८
"	"	अब्रह्मलक्षणम्	"
"	"	प्रमत्तयोगादित्यस्य नोपयोगे हेतुः	"
१२ मूर्च्छा परिग्रहः			८०
"	"	परिग्रहलक्षणम्	"
"	"	लोभस्य साम्राज्यम्	"
"	"	वाह्याभ्यन्तरा मूर्च्छाविषयाः	"
"	"	मूर्च्छायाः पर्यायाः	८१
"	"	व्रतव्रतिनोः सम्बन्धः	८२
१३ निःशल्यो व्रती			"
"	"	वाक्यार्थविचारः	८३
१४ अगार्यनगराश्च			८४

सूत्राङ्कः	ग्रन्थपाठः	अभिप्रायः	शङ्काङ्कः
१४	"	अभाषिणा भेदाः	८५
"	"	अनभाषभेदाः	८६
"	"	कारण्यननसंशयः	"
१५	अणुगतोऽप्यारी		"
१६	दिग्देशानर्थदण्डरिति सामाधि	गोपयस्येनोपगमिभोगपरिभागातिविरतिभागाप्रतसम्भन	८८
"	"	गुणशिक्षाप्रतिपक्षः	"
"	"	दिग्देशान्नयः	८९
"	"	क्रमभेदे हेतुः	९०
"	"	देशप्रत्ययादया	"
"	"	अनर्थदण्डस्यादया	"
"	"	सामाधियलक्षणम्	९१
"	"	पौन्यलक्षणम्	९२
"	"	चतुर्थमतस्यार्थः	"
"	"	उपभोगपरिभोगप्रतस्य लक्षणम्	९३
"	"	पञ्चदश कर्मादानानि	"
"	"	अतिथिसंनिभागस्य व्याख्या	"
१७	मारणान्तिफी संलेखनां जोषिता		९४
१८	शङ्काकाङ्क्षाविक्रिस्ताऽन्यद्यपिशंसासंस्तवाः सम्यग्दृष्टेति चाराः		९६
"	"	सम्यग्दर्शनस्य पञ्चातिचाराः	"
"	"	शङ्कायाः स्वरूपम्	"
"	"	काङ्क्षायाः स्वरूपम्	९८
"	"	विक्रिस्ताविचारः	९९
"	"	शेषातिचारद्वयम्	"
"	"	क्रियावादिनां १८० भेदाः	१००
"	"	अक्रियावादिनां ८४ भेदाः	१०१
"	"	अज्ञानिकानां ६७ भेदाः	"
"	"	वैनयिकानां ३२ भेदाः	"
१९	मतशीलेषु पञ्च पञ्च यथाक्रमम्		१०२
२०	बन्ध-वध-च्छविच्छेदाऽतिभारारोपणाऽनपाननिरोधाः		१०३
"	"	स्थूलद्राणातिपातविरमणव्रतस्यातिचाराः पञ्च	"

सूत्रक्रमेणान्तराधिकारसूचा

३३५

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
२१	मिथ्योपदेश-रहस्याभ्यास्यान-कूटलेखक्रिया-न्यासापहार-साकारमन्त्रभेदाः		१०४
"	"	स्थूलमृषावादविरमणव्रतस्यातिचाराः पञ्च	"
२२	स्तेनप्रयोग-तदाहतादान-विरुद्धराज्यातिक्रम-हीनाधिकमानोन्मान-प्रतिरूपकव्यवहाराः		१०६
"	"	स्थूलादत्तादानविरमणव्रतस्यातिचाराः पञ्च	"
२३	परविवाहकरणे-धरपरिगृहीता-ऽपरिगृहीतागमना-ऽनङ्गकीडा-तीव्रकामाभिनिवेशाः		१०८
"	"	स्थूलमैथुनविरमणव्रतस्य पञ्चातिचाराः	"
"	"	सूत्रपाठपरामर्शः	१०९
२४	क्षेत्रवास्तु-हिरण्यसुवर्ण-धनयान्य-दासीदास-कुप्यप्रमाणातिक्रमाः		"
"	"	स्थूलपरिग्रहपरिमाणव्रतस्य पञ्चातिचाराः	"
"	"	क्षेत्रवास्तुभेदाः	११०
२५	ऊर्वाधस्तिर्यग्व्यतिक्रमक्षेत्रवृद्धिस्मृत्यन्तर्धानानि		"
"	"	दिग्व्रतस्य पञ्चातिचाराः	"
२६	आनयनप्रेष्यप्रयोगशब्दरूपानुपातपुद्गलक्षेपाः		१११
"	"	देशावकाशिकव्रतस्य पञ्चातिचाराः	"
"	"	दिग्देशव्रतयोर्विशेषः	"
२७	कन्दर्प-कौस्तुभ्य-मौखर्या-ऽसमीक्ष्याधिकरणो-पभोगाधिकत्वानि		११२
"	"	अनर्थदण्डविरमणव्रतस्य पञ्चातिचाराः	"
२८	योगदुष्प्रणिधानानादरस्मृत्यनुपस्थापनानि		११३
"	"	सामायिकव्रतस्य पञ्चातिचाराः	"
२९	अप्रत्यवेक्षिताप्रमादितोत्सर्गादाननिक्षेपसंस्तारोपक्रमणानादरस्मृत्यनुपस्थापनानि		११४
"	"	पौषधोपवासव्रतस्य पञ्चातिचाराः	"
३०	सच्चित्त-सम्बद्ध-संमिश्रा-ऽभिपन्न-दुष्पकाहाराः		"
"	"	उपभोगपरिभोगव्रतस्य पञ्चातिचाराः	"
३१	सच्चित्तनिक्षेपपिधानपरव्यपदेशमात्सर्यकालातिक्रमाः		११५
"	"	अतिथिसंविभागव्रतस्य पञ्चातिचाराः	"
३२	जीवितमरणाशंसाभिन्नानुरागसुखानुबन्धनिदानकरणानि		११६
३३	अनुग्रहार्थं स्वस्यातिसर्गो दानम्		११७
३४	विधि-द्रव्य-दातृ-पात्रविशेषाच्च तद्विशेषः		११८

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अभिप्रायः	श्लोकाङ्कः
१४	"	अनन्तरिभेदाः	८५
"	"	अनन्तरिभेदाः	८६
"	"	आरम्भप्रत्ययसम्बन्धः	"
१५	अणुमतोप्राप्ति		"
१६	दिग्देशानर्थदण्डविरतिसामाधि हस्तित्वोपपत्तौ भोगपरिभोगपरिभागातिरिक्तविभागप्रतिसाम्यमभ		८८
"	"	शुभातिशयभाषित्वः	"
"	"	दिग्देशप्रत्यय	८९
"	"	क्रमभेदः हेतुः	९०
"	"	देशप्रत्ययस्या	"
"	"	अनर्थदण्डव्याख्या	"
"	"	सामाधिपत्यद्वयम्	९१
"	"	षोडशद्वयम्	९२
"	"	चतुर्थभक्त्यर्थः	"
"	"	उपभोगपरिभोगप्रतत्य द्रव्यम्	९३
"	"	पञ्चदश कर्मादानानि	"
"	"	अतिथिसंनिभागत्य व्याख्या	"
१७	मारणान्तिकी संलेखनां जोषिता		९४
१८	शङ्काकाङ्क्षाविचिकित्साऽन्यद्यपिशंसासंस्तवाः सम्पद्यन्तेतिचाराः		९६
"	"	सम्पददर्शनस्य पञ्चातिचाराः	"
"	"	शङ्कायाः स्वरूपम्	"
"	"	काङ्क्षायाः स्वरूपम्	९८
"	"	विचिकित्साविचारः	९९
"	"	शोपातिचारद्वयम्	"
"	"	क्रियावादिनां १८० भेदाः	१००
"	"	अक्रियावादिनां ८४ भेदाः	१०१
"	"	अज्ञानिकानां ६७ भेदाः	"
"	"	वैनयिकानां ३२ भेदाः	"
१९	व्रतशीलेषु पञ्च पञ्च यथाक्रमम्		१०२
२०	वन्ध-वध-च्छविच्छेदा-ऽतिभारारोपणा-ऽन्नपाननिरोधाः		१०३
"	"	स्थूलप्राणातिपातविरमणव्रतस्यातिचाराः पञ्च	"

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
२१	मिथ्योपदेश-रहस्याभ्याख्यान-कूटलेखक्रिया-न्यासापहार-साकारमन्त्रभेदाः		१०४
"	"	स्थूलमृषावादविरमणव्रतस्यातिचाराः पञ्च	"
२२	स्तेनप्रयोग-तदाहतादान-विरुद्धराज्यातिक्रम-हीनाधिकमानोन्मान-प्रतिरूपकव्यवहाराः		१०६
"	"	स्थूलादत्तादानविरमणव्रतस्यातिचाराः पञ्च	"
२३	परविवाहकरणे-त्वरपरिगृहीता-ऽपरिगृहीतागमना-ऽनङ्गचीडा-तीव्रकामाभिनिवेशाः		१०८
"	"	स्थूलमैथुनविरमणव्रतस्य पञ्चातिचाराः	"
"	"	सूत्रपाठपरामर्शः	१०९
२४	क्षेत्रवास्तु-हिरण्यसुवर्ण-धनधान्य-दासीदास-कुस्यप्रमाणातिक्रमाः		"
"	"	स्थूलपरिग्रहपरिमाणव्रतस्य पञ्चातिचाराः	"
"	"	क्षेत्रवास्तुभेदाः	११०
२५	ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्व्यतिक्रमक्षेत्रवृद्धिस्मृत्यन्तर्वीनानि		"
"	"	दिग्ब्रतस्य पञ्चातिचाराः	"
२६	आनयनप्रेष्यप्रयोगशब्दरूपानुपातपुद्गलक्षेपाः		१११
"	"	देशावकाशिकव्रतस्य पञ्चातिचाराः	"
"	"	दिदेशव्रतयोर्विशेषः	"
२७	कन्दर्प-कौत्सुच्य-मौखर्या-ऽसमीक्ष्याधिकरणो-पभोगाधिकत्वानि		११२
"	"	अनर्थदण्डविरमणव्रतस्य पञ्चातिचाराः	"
२८	योगदुष्प्रणिधानानादरस्मृत्यनुपस्थापनानि		११३
"	"	सामायिकव्रतस्य पञ्चातिचाराः	"
२९	अप्रत्यवेक्षिताप्रमार्जितोत्सर्गादाननिक्षेपसंस्तारोपक्रमणानादरस्मृत्यनुपस्थापनानि		११४
"	"	पौषधोपवासव्रतस्य पञ्चातिचाराः	"
३०	सचिच्च-सम्बद्ध-संमिश्रा-ऽभिपव-दुष्पकाहाराः		"
"	"	उपभोगपरिभोगव्रतस्य पञ्चातिचाराः	"
३१	सचिच्चनिक्षेपपिधानपरम्यपदेशमात्सर्यकालातिक्रमाः		११५
"	"	अतिधिसंविभागव्रतस्य पञ्चातिचाराः	"
३२	जीवितभरणाशंसामित्रानुरागसुखानुबन्धनिदानकरणानि		११६
३३	अनुग्रहार्थं स्वस्यातिसर्गो दानम्		११७
३४	विधि-द्रव्य-दातृ-पात्रविशेषाच्च तद्विशेषः		११८

मूलाङ्कः

मूलपाठः

अभिहारः

पृष्ठाङ्कः

अष्टमोऽध्यायः ८

		अन्धत्वं न भवेत्	१२१
१ विष्णुदर्शना-इति-प्रमाण-तत्त्व-योग-वन्दितः			"
"	"	अन्धत्वं न भवेत्	"
"	"	कर्मन्धे हेतुः	१२२
"	"	अन्धत्वं न भवेत्	१२३
"	"	अन्धत्वं न भवेत्	"
"	"	कर्मन्धे हेतुः	१२४
"	"	कर्मन्धे हेतुः	१२५
"	"	अन्धत्वं न भवेत्	"
२ सकृत्पञ्चाङ्गीः कर्मणो पोम्पान् पुत्रद्वयनादते			"
"	"	कर्मन्धे हेतुः	"
"	"	समस्तपुत्रा न कर्मणोऽप्याः	१२७
"	"	अन्धत्वं न भवेत्	"
"	"	औदारिकादिस्त्वन्धानां प्रदेशाः	"
३ स वन्धः			१२८
४ प्रकृति-स्थित-जन्म-प्रदेशास्तद्विषयः			१२९
"	"	अन्धत्वं न भवेत्	"
"	"	प्रकृत्यादीनां साधनता	"
५ आद्यो ज्ञानदर्शनावरणवेदनीयमोहनीयायुष्मन्मग्नान्तरायाः			१३१
"	"	मूलप्रकृत्योऽर्थः	"
"	"	ज्ञानावरणादीनां व्युत्पत्त्यर्थः	"
"	"	ज्ञानावरणादीनां क्रमे हेतुः	"
६ पञ्चनवद्वयष्टाविंशतिचतुर्दिचत्वारिंशद्विपञ्चभेदा यथाक्रमम्			१३२
"	"	मूलप्रकृतीनामवान्तरभेदसङ्ख्या	"
७ मत्स्यादीनाम्			१३३
"	"	सूत्रपाठविचारः	"
८ चक्षुरचक्षुरवधिफलानां निदानिद्वानिद्राप्रचलाप्रचलाप्रचलोऽस्यानगृह्येदनीयानि च			१३४
"	"	दर्शनावरणस्य नवोत्तरप्रकृतयः	"
"	"	वेदनीयशब्दयोगे हेतुः	१३५

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
८	"	पाठान्तरपरामर्शः	१३५
९	सदसद्भेदे	"	"
"	"	वेदनीयस्य द्वे उत्तरप्रकृती	"
१०	दर्शनचारित्रमोहनीयकपायनोकपायवेदनीयाख्यास्त्रिपोडशनवभेदाः । सम्पक्त्वसिध्यात्तदुभयानि कपायनोकपायौ अनन्तानुवृत्त्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानावरणसंञ्चलनविकल्पाथैकशः क्रोधमानमाया-लोभाः हास्यस्मरणतिशोकभयजुरुग्नाः स्त्रीपुंनपुंसकवेदाः	मोहनीयस्याष्टाविंशतिरुत्तरप्रकृतयः अकपायस्यार्थः दर्शनमोहनीयस्य त्रैविज्येऽपि बन्धैकता सम्पक्त्वप्रकारप्रपञ्चः अनन्तानुवृत्त्यादिकपायाणामुदये सम्पद्- र्शनादीनामुपपत्ताः क्रोधस्य पर्यायाः-तद्भावानुसारीणि निदर्श- नानि च मानशब्दस्य पर्यायाः मायाशब्दस्य पर्यायाः लोभशब्दस्य पर्यायाः क्रोधादीनां सचरणोपायाः सूत्रलघवपरामर्शः	१३६ " १३७ १३९ १४२ १४३ ३४५ १४६ " १४७ " १४७ " १४८ " १४९ " १५१ १५४ १५५ १५६ १६०
११	नारक-तैर्पग्योन-मानुष-दैवानि	आयुषो व्युत्पत्त्यर्थः नामकर्मणः ६७ उत्तरप्रकृतयः नामशब्दस्य व्युत्पत्त्यर्थाः गत्यादिनामकर्मणामभवान्तरभेदसङ्ख्या सूत्रपाठभेदः अङ्गाष्टकम् अर्धवज्रर्षभनाराचन्पाख्यायां मतभेदः साधारणगन्धनिरासः आनुपूर्वीज्याख्यायां मतान्तरम् पर्यातिसङ्ख्यापरामर्शः	" १४८ " १४९ " १५१ १५४ " १५४ १५४ १५५ १५६ १६०

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	श्लोकः
		अष्टमोऽध्यायः ८	
१	मिथ्यादर्शना-ऽविरति-प्रगल्भ-कृतान्त-योगा-वन्धनैः	अव्यक्तव्यवृत्तयः	१२१
"	"	"	"
"	"	कर्मस्य सामान्यहेतुत्वकर्म	"
"	"	कर्मस्य सादृ-निमित्त	१२२
"	"	अव्यक्तव्यवृत्तयः	१२३
"	"	प्रगल्भस्य प्रेरित्वम्	"
"	"	कर्मस्य हेतुत्वं चतुर्दशमुक्तस्त्वान्तेषु योक्तव्ये	१२४
"	"	योगानां पञ्चदशविरतिराम्	१२५
"	"	वन्धनप्रत्ययानां भवना	"
२	सकृत्पञ्चाशतीः कर्मणो योग्यान् पुत्रत्वानादये	"	"
"	"	कर्मणो हेतुः	"
"	"	समस्तपुत्रत्वा न कन्ययोग्याः	१२७
"	"	वन्धयोग्यपुत्रत्ववर्णनम्	"
"	"	औदारिकादिस्त्वन्धानां प्रदेसाः	"
३	स वन्धः	"	१२८
४	प्रकृति-स्थित्य-ऽनुभाव-प्रदेशास्तद्विधयः	"	१२९
"	"	वन्धस्य विधानचतुष्टयम्	"
"	"	प्रकृत्यादीनां साधनता	"
५	आद्यो ज्ञानदर्शनावरणवेदनीयमोहनीयायुष्कलामगोशान्तरायाः	"	१३१
"	"	मूलप्रकृतयोऽष्टौ	"
"	"	ज्ञानावरणादीनां व्युत्पत्त्यर्थः	"
"	"	ज्ञानावरणादीनां कमे हेतुः	"
६	पञ्चनवद्वयष्टाविंशतिचतुर्द्विचत्वारिंशद्विपञ्चभेदा यथाक्रमम्	"	१३२
"	"	मूलप्रकृतीनामवान्तरभेदसङ्ख्या	"
७	मल्यादीनाम्	"	१३३
"	"	सूत्रपाठविचारः	"
८	चक्षुरचक्षुरवधिकेवलानां निद्रानिद्रानिद्राप्रचलाप्रचलाप्रचलास्त्यानगृह्णिवेदनीयानि च	"	१३४
"	"	दर्शनावरणस्य नवोत्तरप्रकृतयः	"
"	"	वेदनीयशब्दयोगे हेतुः	१३५

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
८	"	पाठान्तरपरामर्शः	१३५
९	सदसद्भेदे	"	"
"	"	वेदनीयस्य द्वे उत्तरप्रकृती	"
१०	दर्शनचारित्रमोहनीयकदायनोकदायवेदनीयाख्यास्त्रिद्विषोडशनवभेदाः । सम्यक्त्वमिव्यात्वतदुभयानि कदायनोकदायौ अनन्तानुबन्धप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानवरणसंज्वलनविकल्पाद्यैकशः क्रोधमानमाया- लोभाः हास्यरत्यरतिशोकभयजुगुप्साः स्त्रीपुंनपुंसकवेदाः	"	१३६
"	"	मोहनीयस्याष्टाविंशतिरुत्तरप्रकृतयः	"
"	"	अकदायस्यार्थः	"
"	"	दर्शनमोहनीयस्य त्रैविध्येऽपि वन्वैकता	१३७
"	"	सम्यक्त्वप्रकारप्रपञ्चः	१३९
"	"	अनन्तानुबन्धादिकमायाणामुदये सम्यग्द- र्शनादीनामुपवातः	१४२
"	"	क्रोधस्य पर्यायाः-तद्भावानुसारीणि निदर्श- नानि च	१४३
"	"	मानशब्दस्य पर्यायाः	३४५
"	"	मायाशब्दस्य पर्यायाः	१४६
"	"	लोभशब्दस्य पर्यायाः	"
"	"	क्रोधादीनां सचरणोपायाः	१४७
"	"	सूत्रलाघवपरामर्शः	"
११	नारक-तैर्यग्योन-मानुष-दैवानि	"	"
"	"	आयुषो व्युत्पत्त्यर्थः	१४८
"	"	नामकर्मणः ६७ उत्तरप्रकृतयः	"
"	"	नामशब्दस्य व्युत्पत्त्यर्थाः	"
"	"	गत्यादिनामकर्मणामवान्तरभेदसङ्ख्या	१४९
"	"	सूत्रपाठभेदः	"
"	"	अङ्गाष्टकम्	१५१
"	"	अर्धवज्रर्धमनाराचन्याख्यायां मतभेदः	१५४
"	"	साधारणगन्धनिरासः	१५५
"	"	आनुपूर्वीन्याख्यायां मतान्तरम्	१५६
"	"	पर्याप्तिसङ्ख्यापरामर्शः	१६०

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अभितारः	पृष्ठान्कः
१२	गतिनातिदरीताज्ञोपाज्ञमिर्भोजनसत्तातरीपानसंजनसर्गोपाज्ञसर्गोपुद्गोपुद्गसत्तातरीपाप- तपोरुतोष्ट्रासतिदामोक्तपः प्रत्येकतरीपसमुभयमुत्समुभयमुत्सर्गोपाज्ञसत्तातरीपसत्ताति		
	सत्ताति रीपेष्टः ५		१६०
१३	उद्येनीयेथ		१६३
"	"	गोप्यद्वी	"
१४	दानादीनाम्		१६४
"	"	अन्तरास्य प्रकृतिपञ्चकम्	"
१५	आदितस्त्रिमुणामन्तरास्य च त्रिरुत्तमानरोपमकोट्येयः परा स्थितिः		१६५
"	"	सूक्ष्माशान्द्रप्रयोदनानि	"
"	"	ज्ञाना रणीपादिप्रकृतीनामवगाह्यतः	१६६
१६	सत्ततिर्मोहनीयस्य		"
१७	नामगोत्रयोर्विशतिः		"
१८	अथचिदात् सागरोपमाप्यायुष्कस्य		"
"	"	सातासातायोः परापरी कथी	१६७
१९	अपरा द्वादशमुहूर्ता वेदनीयस्य		"
"	"	सूत्रपाठभेदः	"
"	"	नामकर्मोत्तरप्रकृतीनामुत्कृष्टा स्थितिरबाधा च	"
"	"	नामप्रकृतीनां जघन्या स्थितिरबाधा च	१६८
२०	नामगोत्रयोरष्टी		"
"	"	ज्ञानावरणादीनां उत्तरप्रकृतीनां जघन्या स्थितिरबाधा च	"
२१	शेषाणामन्तर्मुहूर्तम्		१६९
२२	विपाकोऽनुभावः		"
"	"	केवाचित् कर्मणां पुद्गलादिषु विपचनम्	१७०
"	"	सङ्क्रमस्थानम्	१७१
२३	स यथानाम		१७२
२४	ततश्च निर्जरा		१७३
"	"	निर्जराद्वयस्य व्याख्या	"
२५	नामप्रत्ययाः सर्वतो योगविशेषात् सूक्ष्मैकक्षेत्रावगाढस्थिताः सर्वात्म्यप्रदेशेषु अनन्तानन्तप्रदेशाः		१७४
"	"	प्रदेशबन्धविचारोऽष्टविधः	"

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
९	क्षुत्पिपासाशीतोष्णदंशमशक्नाभ्यारतिस्त्रीचर्यानिपद्याशय्याऽऽक्रोशवधयाचनाऽऽभरोगतृणस्पर्श- मलसत्कारपुरस्कारप्रज्ञाज्ञानदर्शनानि		२२४
”	”	२२ परीपहाः	”
”	”	स्पविरकल्पः	२२५
”	”	कल्पे उपधिः	”
”	”	अवस्थितकल्पस्य चातुर्विध्यम्	”
”	”	अनवस्थितस्य पाण्डुष्यम्	२२६
”	”	जिनकल्पः	”
”	”	धर्माद्यदर्शने हेतवः	२२८
१०	सूक्ष्मसम्पराय-छप्रत्यग्वीतरागयोधतुर्दश		२२९
११	एकादश जिने		२३०
”	”	केवलिनः परीपहाः	”
१२	बादरसम्पराये सर्वे		”
१३	ज्ञानावरणे प्रज्ञाऽज्ञाने		”
१४	दर्शनमोहा-ऽन्तराययोरदर्शनालम्बौ		२३१
१५	चारित्र्यमोहे नाम्न्या-ऽरति-स्त्री-निपद्या-ऽऽक्रोश-याचना-सत्कारपुरस्काराः		”
१६	वेदनीये शेषाः		”
१७	एकादयो भाज्या युगपदैकोनविंशतेः		२३२
”	”	यौगपद्येन परीपहाः	”
१८	सामायिक-च्छेदोपस्थाप्य-परिहारविशुद्धिसूक्ष्मसम्पराय-ययाख्यातानि चारित्र्यम्		”
”	”	चारित्र्यस्य पञ्चविधत्वम्	”
”	”	सूत्रपाठविमर्शः	२३३
”	”	सामायिकशब्दस्य निष्पत्तिः	”
”	”	सामायिकस्य द्वैविध्यम्	”
”	”	छेदोपस्थाप्यस्य द्विविधता	”
”	”	परिहारविशुद्धेः द्विविधत्वम्	”
”	”	परिहारविशुद्धिसंयमस्य सीमा	२३४
”	”	औपशमिकी श्रेणी	”
”	”	क्षप-रुश्रेणीवर्णनम्	२३५
१९	अनशना-ऽवमौर्द्ध-वृत्तिपरिवृद्ध्यान्-रसपरिग्रह-विविक्ततत्त्वासन-कषयकेशा बाह्यं तपः		”
”	”	बाह्यतपसः पद्धिधता	”

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	संख्या:
६	"	पुनश्चन्द्रने हेतुः	१९८
"	"	उत्प्रेक्षणे कान्तम्	१९९
"	"	पन्नास्यीनस्त्वम्	२००
"	"	कनकः सन्तः पान्नास्यीः	"
"	"	रानाः प्रीतिस्त्वम्	२०१
"	"	गुणस्यीनस्त्वम्	२०२
"	"	भुक्तस्त्वदीयस्त्वम्	"
"	"	महास्त्वदीयस्त्वम्	"
"	"	एकमासिस्त्वाः स्त्वम्	२०६
"	"	सत्तस्त्वम्	"
"	"	भाष्यस्यस्त्वम्	"
"	"	अचार्याणां पञ्चस्त्वम्	२०८
"	"	मन्त्रचर्चस्त्वम् परिपूर्णतायां सप्तस्त्वम्	२०९
७	अनित्य-अशरण-संसारे-कल्पा-अनित्य-अनुचित-अशरण-संसार-निर्गम-ओक्त-बोधिदुर्लभ-धर्म- स्वाध्यातत्त्वानुचिन्तनमनुप्रेक्षाः		
"	"	द्वादश भावनाः	"
"	"	अनित्यभारनायाः स्वरूपम्	"
"	"	अशरणभारनायाः स्वरूपम्	२११
"	"	सजन-परजनविभेदः	२१२
"	"	८४०००००० योन्त्यः	"
"	"	शरीरस्याशुचित्वे हेतुपञ्चकम्	२१५
"	"	उत्तरार्धस्य अर्धद्वयम्	२१८
"	"	जिह्वादिविषयप्रस्तानां विदम्बनाः	२१९
"	"	गीतसङ्गीतयोर्विशेषः	"
"	"	निर्जरायाः पर्यायाः	"
"	"	विपाकस्य द्वैविध्यम्	२२०
"	"	उत्पत्तेर्द्वैविध्यम्	२२१
"	"	पाठभेदः	२२२
८	मार्गाध्ययन-निर्जरार्थं परिषोढव्याः परीपहाः		
"	"	परीपहसहने हेतुः	२२३

सूत्राङ्कः

सूत्रपाठः

अधिकारः

प्रष्टाङ्कः

९ क्षुत्पिपासाशीतोष्णदंशमशकनाभ्यारतिस्त्रीचर्यानिपयाशय्याऽऽक्रोशवधयाचनाऽऽभरोगतृणस्पर्श-
मलसत्कारपुरस्कारप्रज्ञाऽज्ञानदर्शनानि

२२४

” ”

२२ परीपहाः

”

” ”

स्थविरकल्पः

२२५

” ”

कल्पे उपधिः

”

” ”

अवस्थितकल्पस्य चातुर्विध्यम्

”

” ”

अनवस्थितस्य पाङ्क्तिष्वम्

२२६

” ”

जिनकल्पः

”

” ”

धर्माद्यदर्शने हेतवः

२२८

१० सूक्ष्मसम्पराय-छप्रत्यशीतरागयोधतुर्दश

२२९

११ एकादश जिने

२३०

” ”

केवलिनः परीपहाः

”

१२ वादरसम्पराये सर्वे

”

१३ ज्ञानावरणे प्रज्ञाऽज्ञाने

”

१४ दर्शनमोहा-ऽन्तराययोरदर्शनालामौ

२३१

१५ चारित्रमोहे नाम्न्या-ऽरति-स्त्री-निपद्या-ऽऽक्रोश-याचना-सत्कारपुरस्काराः

”

१६ वेदनीये शेषाः

”

१७ एकादयो भाज्या युगपदैकोनविंशतेः

२३२

” ”

यौगपथेन परीपहाः

”

१८ सामायिक-छेदोपस्थाप्य-परिहारविशुद्धिसूक्ष्मसम्पराय-ययाख्यातानि चारित्रम्

”

” ”

चारित्रस्य पञ्चविधत्वम्

”

” ”

सूत्रपाठविमर्शः

२३३

” ”

सामायिकशब्दस्य निष्पत्तिः

”

” ”

सामायिकस्य द्वैविध्यम्

”

” ”

छेदोपस्थाप्यस्य द्विविधता

”

” ”

परिहारविशुद्धेः द्विविधत्वम्

”

” ”

परिहारविशुद्धिसंयमस्य सीमा

२३४

” ”

औपशमिकी श्रेणी

”

” ”

क्षपरश्रेणीवर्णनम्

२३५

१९ अनशना-ऽजमौर्ध्य-वृत्तिपरितङ्गस्थान-रसपरित्याग-विविक्तशय्यासन-कायकेशा बाह्या तपः

”

” ”

बाह्यातपसः पङ्क्तिधत्ता

”

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	सूत्राङ्कः
६	"	पुस्तकप्रदाने हेतुः	१९८
"	"	उत्प्रेषणे कदाचित्	१९९
"	"	कनकमयीरूपम्	२००
"	"	कनकमस्ताः पारंगतिभिः	"
"	"	रत्नाङ्गीरूपम्	२०१
"	"	मुक्तमङ्गीरूपम्	२०२
"	"	धुतमङ्गीरूपम्	"
"	"	महामङ्गीरूपम्	"
"	"	एकमासिभ्याः स्वरूपम्	२०६
"	"	सप्तमासिभ्याः स्वरूपम्	"
"	"	भाष्यप्रत्ययमर्गः	"
"	"	आचार्याणां पञ्चविधम्	२०८
"	"	महाचर्पस्य परिपूर्णतायां स्वप्ननि	२०९
७	अनित्या-अशरण-संसार-कल-अप्य-अनुचित-अस्तर-संसार-निर्वा-ओरु-बोधितुर्म-धर्म- स्वाध्यातवानुचिन्तनमनुप्रेक्षाः		"
"	"	द्वादश भावनाः	"
"	"	अनित्यभावनयाः स्वरूपम्	"
"	"	अशरणभावनयाः स्वरूपम्	२११
"	"	समन-परजनविशेषः	२१२
"	"	८४०००००० मोक्षः	"
"	"	शरीरस्यानुचिते हेतुपञ्चकम्	२१५
"	"	उत्तरार्धस्य अर्धद्वयम्	२१८
"	"	जिह्वादिविषयप्रस्तानां विदम्बनाः	२१९
"	"	गीतसङ्गीतयोर्विशेषः	"
"	"	निर्जरायाः पर्यायाः	"
"	"	विपाकस्य द्वैविध्यम्	२२०
"	"	उत्पत्तेर्द्वैविध्यम्	२२१
"	"	पाठभेदः	२२२
८	मार्गाव्ययन-निर्जरार्थे परिषोढव्याः परीषदाः		२२३
"	"	परीषदसहने हेतुः	"

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
९	सुविपासाशीतोष्णदंशमशकनाग्यारतिस्त्रीचर्यानिपद्याशय्याऽऽक्रोशवधयाचनाऽऽभरोगतृणस्पर्श- मलसत्कारपुरस्कारप्रज्ञाऽज्ञानदर्शनानि		२२४
"	"	२२ परीपहाः	"
"	"	स्यविरक्त्वः	२२५
"	"	फल्ये उपधिः	"
"	"	अवस्थितकल्पस्य चातुर्विध्यम्	"
"	"	अनवस्थितस्य पाङ्क्तिव्यम्	२२६
"	"	जिनकल्पः	"
"	"	धर्माद्यदर्शने हेतवः	२२८
१०	सूक्ष्मसम्पराय-छग्रस्यवीतरागयोधतुर्दश		२२९
११	एकादश जिने		२३०
"	"	केवलिनः परीपहाः	"
१२	बादरसम्पराये सर्वे		"
१३	ज्ञानावरणे प्रज्ञाऽज्ञाने		"
१४	दर्शनमोहा-ऽन्तराययोरदर्शनालम्बौ		२३१
१५	चारित्र्यमोहे नाम्न्या-ऽरति-स्त्री-निपद्या-ऽऽक्रोश-याचना-सत्कारपुरस्काराः		"
१६	वेदनीये शेषाः		"
१७	एकादयो भाज्या युगपदैकोनविंशतेः		२३२
"	"	यौगपद्येन परीपहाः	"
१८	सामायिक-च्छेदोपस्थाप्य-परिहारविशुद्धिसूक्ष्मसम्पराय-ययाख्यातानि चारित्र्यम्		"
"	"	चारित्र्यस्य पञ्चविधत्वम्	"
"	"	सूत्रपाठविमर्शः	२३३
"	"	सामायिकशब्दस्य निष्पत्तिः	"
"	"	सामायिकस्य द्वैविध्यम्	"
"	"	छेदोपस्थाप्यस्य द्विविधता	"
"	"	परिहारविशुद्धेः द्विविधत्वम्	"
"	"	परिहारविशुद्धिर्लप्यस्य सीमा	२३४
"	"	औपशमिकी श्रेणी	"
"	"	क्षपः-श्रेणीवर्णनम्	२३५
१९	अनशाना-ऽवमौर्दव्य-वृत्तिपरिसङ्ख्यान-रसपरियाग-विविक्तगम्यासन-कायकेशा ब्राह्मं तपः		"
"	"	बाह्यतपसः पङ्क्तिता	"

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठसंख्या:
६	"	पुनरावृत्तौ हेतुः	१९८
"	"	लोभेऽहने कामभयम्	१९९
"	"	कनकः रजितस्तम्	२००
"	"	कनकस्तथाः पाल्नातिरिः	"
"	"	एता रजितस्तम्	२०१
"	"	पुनरावृत्तौ हेतुः	२०२
"	"	सुतस्त्रीद्वितीयादिस्तम्	"
"	"	महाविद्वितीयादिस्तम्	"
"	"	एकमतिस्तथाः स्तम्	२०६
"	"	सत्तमतिस्तथाः स्तम्	"
"	"	भाष्यप्रत्ययान्तः	"
"	"	आचार्याणां पञ्चविंशत्	२०८
"	"	प्रत्ययस्य परिपूर्णतायां साधनानि	२०९
७	अनिता-ऽशरण-संसार-कला-ऽन्ता-ऽनुभिता-ऽऽस्तन-संसार-निर्गता-लोका-बोधितुर्धर्म-धर्म- स्वाध्यातवानुचिन्तनमनुप्रेक्षाः		"
"	"	हृदया भावनाः	"
"	"	अनिताभावनायाः स्वरूपम्	"
"	"	अशरणभावनायाः स्वरूपम्	२११
"	"	स्वजन-परजनविरिक्तः	२१२
"	"	८४०००००० बोन्सः	"
"	"	शरीरस्याशुचित्वे हेतुपञ्चकम्	२१५
"	"	उत्तरार्धस्य अर्धद्वयम्	२१८
"	"	निष्ठादिविषयप्रस्तानां विदम्बनाः	२१९
"	"	गीतसङ्गीतयोर्विशेषः	"
"	"	निर्जरायाः पर्यायाः	"
"	"	विपाकस्य द्वैविध्यम्	२२०
"	"	उत्पत्तेर्द्वैविध्यम्	२२१
"	"	पाठभेदः	२२२
८	मार्गाध्ययन-निर्गतरार्थे परियोद्व्याः परीपदाः		२२३
"	"	परीपहसहने हेतु	"

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाङ्कः
९	क्षुत्पिपासाशीतोष्णदंशमशकनाभ्यारतिघ्नीचर्यानिपयाशय्याऽऽक्रोशवधयाचनाऽऽभरोगतृणस्पर्श- मलसत्कारपुरस्कारप्रज्ञाऽज्ञानदर्शनानि		२२४
११	॥ ॥	२२ परीपहाः	॥
११	॥ ॥	स्यविरकल्पः	२२५
११	॥ ॥	कल्पे उपधिः	॥
११	॥ ॥	अवस्थितकल्पस्य चातुर्विध्यम्	॥
११	॥ ॥	अनवस्थितस्य पाट्टिच्यम्	२२६
११	॥ ॥	जिनकल्पः	॥
११	॥ ॥	धर्माद्यदर्शने हेतवः	२२८
१०	सूक्ष्मसम्प्राय-छमस्यवीतरागयोश्चतुर्दश		२२९
११	एकादश जिने		२३०
११	॥ ॥	केतलिनः परीपहाः	॥
१२	बादरसम्प्राये सर्वं		॥
१३	ज्ञानावरणे प्रज्ञाऽज्ञाने		॥
१४	दर्शनमोहा-ऽन्तराययोरदर्शनालाभौ		२३१
१५	चारित्र्यमोहे नाम्न्या-ऽरति-स्त्री-निपया-ऽऽक्रोश-याचना-सत्कारपुरस्काराः		॥
१६	वेदनीये शेषाः		॥
१७	एकादयो भाज्या युगपदैकोनविंशतेः		२३२
११	॥ ॥	यौगपथेन परीपहाः	॥
१८	सामायिक-छेदोपस्थाप्य-परिहारविशुद्धिसूक्ष्मसम्प्राय-ययाह्वयातानि चारित्र्यम्		॥
११	॥ ॥	चारित्र्यस्य पञ्चविधत्वम्	॥
११	॥ ॥	सूत्रपाठविमर्शः	२३३
११	॥ ॥	सामायिकशब्दस्य निष्पत्तिः	॥
११	॥ ॥	सामायिकस्य द्वैविध्यम्	॥
११	॥ ॥	छेदोपस्थाप्यस्य द्विविधता	॥
११	॥ ॥	परिहारविशुद्धेः द्विविधत्वम्	॥
११	॥ ॥	परिहारविशुद्धिसंयमस्य सीमा	२३४
११	॥ ॥	औपशमिकी श्रेणी	॥
११	॥ ॥	क्षपः-श्रेणीवर्णनम्	२३५
१९	अनशना-ऽवमौर्ष-वृत्तिपरिसङ्ख्यान-रसपरित्याग-विनिक्तशय्यासन-कायकेशा ब्राह्मं तपः		॥
११	॥ ॥	बाह्यतपसः पङ्क्तिता	॥

सूत्राङ्कः	ग्रन्थपाठः	अभिप्रायः	शृङ्गाङ्कः
१९	"	सम्पन्नः इने देवः	२३६
"	"	६ समनशनम्	"
"	"	या तन्मीरितनशनस्य भेदप्रभेदः	"
"	"	पाशोपगमनानशनम्	"
"	"	इक्षिपनशनम्	२३७
"	"	भक्त्यमकमृगानशनम्	"
"	"	अभ्योदयस्य श्रेष्ठम्	"
"	"	गुण्यमदानं कटसङ्ख्या	"
"	"	दक्षिणधपोरिधः	२३८
"	"	उत्तिष्ठतिः	"
"	"	मांसमभ्युगे निधेयः	२३९
"	"	मधुनर्धरिष्यं नरनृतस्य च चातुर्भिधम्	"
"	"	क्षीरादिषिष्ठतिनां निधित्वा	"
"	"	बाह्यतपसोऽनेकविधं कष्टम्	२४१
"	"	मयप्रेक्षास्य विस्तृतासाधकः पूर्वपक्षः	२४२
"	"	उत्तरपक्षः	२४३
"	"	तपोऽक्षयम्	"
"	"	तपसः सार्धकता	"
२०	प्रायश्चित्त-विनय-वैपाद्यस्य-स्याध्याय-न्युत्सर्ग-ध्यानान्युत्तरम्		२४९
"	"	अभ्यन्तराणि पदं तपांसि	"
"	"	अभ्यन्तरतपोऽक्षयम्	"
"	"	प्रायश्चित्तादीनां न्युत्पत्तिः	"
२१	नव-चतुर्-दश-पञ्च-द्विभेदं यथाक्रमं प्राग् ध्यानात्		"
"	"	अभ्यन्तरतपोभेदनिर्देशः	"
२२	आलोचन-प्रतिक्रमण-तदुभय-विवेक-न्युत्सर्ग-तप-इन्द्रे-परिहारो-पस्थापनानि		२५०
"	"	प्रायश्चित्तस्य नव भेदाः	"
"	"	आलोचनस्य पर्यायाः	"
"	"	विवेकस्य पर्यायाः	२५१
"	"	तर्गस्य पर्यायाः	"
"	"	पर्यायाः	२५२

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठा.
२२	"	उपस्थापनस्य पर्यायाः	२५८
"	"	अनवस्थाप्यपाराञ्चिकमोस्तर्भावः	२५९
"	"	प्रायश्चित्तप्रकाराणां सङ्ख्या	"
"	"	प्रायश्चित्तशब्दस्य व्युत्पादनम्	२५४
२३	ज्ञानदर्शनचारित्र्योपचाराः		"
"	"	विनयस्य चातुर्विध्यम्	"
"	"	ज्ञानविनयस्य पञ्चविधत्वम्	२२५
"	"	दर्शनविनयस्य एकविधत्वम्	"
२४	आचार्यो-पाध्याय-तपस्वि-शैक्षक-ग्लान-गण-कुल-सङ्घ-साधु-समनोज्ञानाम्		२५६
"	"	वैयावृत्यस्य दशविधता	"
"	"	गच्छकुलयोरर्थः	२५७
२५	वाचना-प्रच्छना-ऽनुप्रेक्षा-ऽऽम्नाय-धर्मोपदेशाः		२५८
"	"	स्वाध्यायस्य पञ्चविधत्वम्	"
"	"	धर्मोपदेशस्य पर्यायाः	"
२६	बाह्या-ऽभ्यन्तरोपभ्योः		२५९
२७	उत्तमसंहननस्यैकाम्रचिन्तानिरोधो ध्यानम्		"
"	"	ध्यानस्य लक्षणम्	"
२८	आ मुहूर्तात्		२६०
"	"	ध्यानस्य कालमानम्	"
"	"	दुःशब्दस्य अर्थाः	"
२९	आर्त-रौद्र-धर्म्य-शुक्लानि		"
"	"	ध्यानस्य चतुर्विधता	"
"	"	आर्तादीनां व्युत्पत्तिः	२६१
३०	परे मोक्षहेतु		"
३१	आर्तममनोज्ञानां सम्प्रयोगे तद्विप्रयोगाय स्मृतिसमन्वाहारः		२६२
"	"	आर्तस्य प्रथमो विकल्पः	"
"	"	'आर्त' शब्दस्य निष्पत्तिः	"
३२	वेदनायाश्च		"
"	"	आर्तस्य द्वितीयो विकल्पः	"
३३	विपरीतं मनोज्ञानाम्		२६३

१९	"	सम्पन्नान्ते हेतुः	२३९
"	"	इत्यनन्तम्	"
"	"	सात्त्विकीत्यनन्तम् भेदमेतः	"
"	"	पास्तोत्पन्नानन्तम्	"
"	"	इतिनन्तम्	"
"	"	मातृगणानन्तम्	२३७
"	"	असौदर्यस्य हेतुम्	"
"	"	पुष्पनदानं कात्यायना	"
"	"	दधिभिर्भक्षितः	"
"	"	उत्तिष्ठतिः	२३८
"	"	कंसकथने निरूपः	"
"	"	मनुनप्रेषिष्य नरनीतास्य च चातुर्भिषम्	२३९
"	"	क्षीरादिनिष्ठितेन निषिधता	"
"	"	वाद्यतपसोऽनेकभिर्भक्ष्यम्	२४१
"	"	पश्यन्नेतास्य निष्कृतासाधकः पूर्वपक्षः	२४२
"	"	उत्तरपक्षः	२४३
"	"	तपोऽक्षयम्	"
२० प्रायश्चित्त-विनय-वैयाहृत्य-स्वाध्याय-न्युत्सर्ग-भ्यानान्युत्तरम्	"	तपसः सार्धकता	"
"	"	अभ्यन्तराणि पदं तपांसि	२४९
"	"	अभ्यन्तरतपोऽक्षयम्	"
२१ नव-चतुर-दश-पञ्च-द्विभेदं यथाक्रमं प्राग् भ्यानात्	"	प्रायश्चित्तादीनां व्युत्पत्तिः	"
"	"	अभ्यन्तरतपोभेदनिर्देशः	"
२२ आलोचन-प्रतिक्रमण-तदुभय-विवेक-न्युत्सर्ग-तप-शुद्धे-परिहारो-पस्थापनानि	"	प्रायश्चित्तस्य नव भेदाः	२५०
"	"	आलोचनस्य पर्यायाः	"
"	"	विवेकस्य पर्यायाः	"
"	"	न्युत्सर्गस्य पर्यायाः	२५१
"	"	छेदस्य पर्यायाः	"
			२५२

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठाः
२२	"	उपस्थापनस्य पर्यायाः	२५२
"	"	अनवस्थाप्यपारञ्चिकयोरेतर्भावः	२५३
"	"	प्रायश्चित्तप्रकाराणां सङ्ख्या	"
"	"	प्रायश्चित्तशब्दस्य व्युत्पादनम्	२५४
२३ ज्ञानदर्शनचारित्र्योपचाराः			"
"	"	विनयस्य चातुर्विध्यम्	"
"	"	ज्ञानविनयस्य पञ्चविधत्वम्	२२५
"	"	दर्शनविनयस्य एकविधत्वम्	"
२४ आचार्यो-पाध्याय-तपस्वि-शैक्षक-ग्लान-गण-कुल-सङ्घ-साधु-समनोज्ञानाम्			२५६
"	"	वैयावृत्यस्य दशविधता	"
"	"	गच्छकुलयोरर्थः	२५७
२५ वाचना-प्रच्छना-ऽनुप्रेक्षा-ऽऽम्नाय-धर्मोपदेशाः			२५८
"	"	स्वाध्यायस्य पञ्चविधत्वम्	"
"	"	धर्मोपदेशस्य पर्यायाः	"
२६ बाह्या-ऽभ्यन्तरोपपत्तयोः			२५९
२७ उत्तमसंहननस्यैकाग्रचित्तानिरोधो ध्यानम्			"
"	"	ध्यानस्य लक्षणम्	"
२८ आ मुहूर्तात्			२६०
"	"	ध्यानस्य कालमानम्	"
"	"	दुःशब्दस्य अर्थाः	"
२९ आर्त-रौद्र-धर्म्य-शुक्लानि			"
"	"	ध्यानस्य चतुर्विधता	"
"	"	आर्तादीनां व्युत्पत्तिः	२६१
३० परे मोक्षहेतु			"
३१ आर्तममनोज्ञानां सम्प्रयोगे तद्विप्रयोगाय सृष्टिसमन्वाहारः			२६२
"	"	आर्तस्य प्रथमो विकल्पः	"
"	"	'आर्त'शब्दस्य निष्पत्तिः	"
३२ वेदनायाश्च			"
"	"	आर्तस्य द्वितीयो विकल्पः	"
३३ विपरीतं मनोज्ञानम्			२६३

श्लोकः	श्लोकाः	अभिप्रायः	पङ्क्तिः
३३	"	अन्तःस्थे भूतानि विद्यन्ते	२६३
३४ निदानं च	"	"	"
"	"	अन्तःस्थे भूतानि विद्यन्ते	"
"	"	'निदान' शब्दस्य सिद्धिः	"
३५ तदपि रत-देश-रित-प्रसक्तं पञ्चानाम्	"	आर्तभानस्य स्वामिनः	२६४
"	"	"	"
३६ हिता-ऽनृत-स्तोप-निषक्तं रघुज्योत्सो रीदमपि रत-देश-रितयोः	"	रीदभानस्य स्वामिनः	२६५
"	"	"	"
३७ आशा-ऽपाय-विपाक-संस्थानविषयस्य धर्ममन्त्रतत्त्वतश्च	"	धर्मभानस्य धातुर्विषयं तदस्वामिनश्च	२६६
"	"	"	"
"	"	'निष्ठा' शब्दस्य निष्ठादनम्	२६७
"	"	कर्माद्यस्य पञ्चानि	२६८
३८ उपशान्तक्षीणव्याययोश्च	"	"	२६९
३९ शुद्धे चाये	"	"	२७०
४० पूर्वनिदः	"	"	२७५
४१ परे केवलिनः	"	"	"
"	"	अन्तिमशुद्धभानस्य स्वामिनः	"
४२ पृथग्वैकल्यवितर्कसूक्ष्मक्रियाप्रतिपातिस्युपरतक्रियानिर्गतानि	"	शुद्धभानस्य चातुर्विध्यम्	२७८
"	"	"	"
४३ तत् त्र्येकक्रययोगयोगानाम्	"	"	२७८
४४ एकाग्रये सवितर्के पूर्वे	"	"	२७९
"	"	'प्रति' शब्दस्य अर्थनानात्वम्	"
४५ वितर्कः श्रुतम्	"	"	२८०
४६ विचारोऽर्थव्यञ्जनयोगसङ्क्रान्तिः	"	"	"
४७ सम्पदष्टिश्रावकविरतानन्तवियोजकदर्शनमोहक्षपकोपशमकोपशान्तमोहक्षपकक्षीणमोहजिनाः	"	"	"
"	"	क्रमशोऽसङ्ख्येयगुणनिर्जराः	२८१
"	"	विषयानि निर्जरणानि	"
"	"	श्रावकस्य व्याख्या	"
४८ पुत्रक-वक्रुरा-कुशील-निर्धन्य-स्नातका निर्धन्याः	"	निर्धन्यानां पञ्चविधत्वम्	२८२
"	"	"	"

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठा
४८	पुलाक-वकुश-कुशील-निर्ग्रन्थ-स्नातका निर्ग्रन्थाः	निर्ग्रन्थशब्दार्थः	२८
"	"	पुलाक-वकुशयोः स्वरूपम्	"
"	"	पुलाकशब्दार्थः	"
"	"	व्याख्याभेदः	"
"	"	वकुशशब्दार्थः	२८६
"	"	वकुशस्य द्वैविध्यम्	"
"	"	शरीरवकुशस्य स्वरूपम्	"
"	"	उपकरणवकुशस्य स्वरूपम्	"
"	"	कुशीलस्य द्वैविध्यं प्रतिसेवनाकुशीलस्य स्वरूपं च	"
"	"	ईर्यायाः पर्यायाः	२८४
४९	संयमश्रुतप्रतिसेवनातीर्थलिङ्गलेदयोपपातस्थानविकल्पतः साध्याः		२८५
"	"	अनुगमविकल्पाष्टकम्	"
"	"	व्याख्यानन्तरम्	"
"	"	पुलाकस्य पञ्चविधता	२८६
"	"	वकुशादेः पाञ्चविध्यम्	"
"	"	मतान्तरम्	"
"	"	आगमे मतभेदः	२८७
"	"	मतान्तरम्	"
"	"	वकुशस्य द्वैविध्यम्	२८८
"	"	आगमे मान्यताभेदः	२८९
"	"	मतान्तरम्	"
"	"	मतभेदः	"
"	"	निर्ग्रन्थानामव्यवसायस्थानानि	२९०
"	"	उपक्रमः	२९३

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	अङ्कः
३३	"	आर्तस्य तृतीयो विच्छेदः	२६३
३४ निदानं च	"	"	"
"	"	आर्तस्य चतुर्थो विच्छेदः	"
"	"	'निशुन'शब्दस्य विच्छेदः	"
३५ तदविरत-देशविरत-द्रव्यतत्त्वसंस्तानाम्	"	"	२६४
"	"	आर्तस्यानस्य स्वामिनः	"
३६ हिता-ऽमृत-स्तोष-विषपक्षरक्षणेभ्यो रौद्रमविरत-देशविरतयोः	"	"	२६५
"	"	रौद्रस्यानस्य स्वामिनः	"
३७ आत्मा-ऽपाय-निपाक-संस्थानविचयाय धर्मनद्रव्यतत्त्वस्य	"	"	२६६
"	"	धर्मस्यानस्य चातुर्विध्यं तात्त्वामिनश्च	"
"	"	'विषय'शब्दस्य निष्पादनम्	२६७
"	"	कर्माटकस्य पञ्चानि	२६८
३८ उपशान्तक्षीणकाययोश्च	"	"	२६९
३९ शुद्धे चाये	"	"	२७३
४० पूर्वविदः	"	"	२७५
४१ परे केवलिनः	"	"	"
"	"	अन्तिमशुद्धस्यानस्य स्वामिनः	"
४२ पृथक्त्वैकत्ववितर्कसूक्ष्मक्रियाप्रतिपातिव्युपरतक्रियानिमित्तानि	"	"	२७८
"	"	शुद्धस्यानस्य चातुर्विध्यम्	"
४३ तत् त्र्येककाययोगायोगानाम्	"	"	२७८
४४ एकाग्रये सवितर्के पूर्वे	"	"	२७९
"	"	'प्रति'शब्दस्य अर्थनानात्वम्	"
४५ वितर्कः श्रुतम्	"	"	२८०
४६ विचारोऽर्थव्यञ्जनयोगसङ्क्रान्तिः	"	"	"
४७ सम्यग्दृष्टिश्रावकविरतानन्तवियोजकदर्शनमोहक्षपकोपशमकोपशान्तमोहक्षपकक्षीणमोहजिनाः	"	"	"
	क्रमशोऽसङ्ख्येयगुणनिर्जराः	"	२८१
"	"	विषमाणि निर्जरणानि	"
"	"	श्रावकस्य व्याख्या	"
४८ पुलाक-बकुश-कुशील-निर्भन्य-स्नातका निर्भन्याः	"	"	२८२
"	"	निर्भन्यानां पञ्चविधत्वम्	"

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	पृष्ठा.
४८	पुलाक-वकुश-कुशील-निर्ग्रन्थ-स्नातका निर्ग्रन्थाः	निर्ग्रन्थशब्दार्थः	२८८
"	"	पुलाक-वकुशयोः स्वरूपम्	"
"	"	पुलाकशब्दार्थः	"
"	"	व्याख्याभेदः	"
"	"	वकुशशब्दार्थः	२८३
"	"	वकुशस्य द्वैविध्यम्	"
"	"	शरीरवकुशस्य स्वरूपम्	"
"	"	उपकरणवकुशस्य स्वरूपम्	"
"	"	कुशीलस्य द्वैविध्यं प्रतिसेवनाकुशीलस्य स्वरूपं च	"
"	"	ईर्यायाः पर्यायाः	२८४
४९	संयमश्रुतप्रतिसेवनातीर्थलिङ्गलेख्योपपातस्थानविकल्पतः साच्याः		२८५
"	"	अनुगमविकल्पाष्टकम्	"
"	"	व्याख्यान्तरम्	"
"	"	पुलाकस्य पञ्चविधता	२८६
"	"	वकुशादेः पाञ्चविध्यम्	"
"	"	मतान्तरम्	"
"	"	आगमे-मतभेदः	२८७
"	"	मतान्तरम्	"
"	"	वकुशस्य द्वैविध्यम्	२८८
"	"	आगमे मान्यताभेदः	२८९
"	"	मतान्तरम्	"
"	"	मतभेदः	"
"	"	निर्ग्रन्थानामव्यवसायस्थानानि उपक्रमः	२९० २९३

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अभिकारः	अङ्कः
३३	"	अर्तोस्य शृङ्गो विचित्रः	२६३
३४ निदानं च	"	"	"
"	"	अर्तोस्य शृङ्गो विचित्रः	"
"	"	'निदान'शब्दस्य सिद्धिः	"
३५ तदधिरत-देशरित-द्रमत्तसंपतनान्	"	"	२६४
"	"	अर्तोभ्यामस्य स्वामिनः	"
३६ हिता-ऽवृत-सोप-विपत्तरक्षणम्नो रौद्रमरित-देशरितपोः	"	"	२६५
"	"	रौद्रभ्यामस्य स्वामिनः	"
३७ अज्ञा-ऽयाव-विपाक-संस्थानविचक्षण धर्मद्रमत्तसंपतनस्य	"	"	२६६
"	"	धर्मभ्यामस्य चातुर्विध्यं तात्त्वामिनश्च	"
"	"	'नित्य'शब्दस्य निर्यादनम्	२६७
"	"	कर्मादकस्य पञ्चनि	२६८
३८ उपशान्तक्षीणकमाययोश्च	"	"	२६९
३९ शुद्धं चाये	"	"	२७३
४० पूर्वविदः	"	"	२७५
४१ परे केवलिनः	"	"	"
"	"	अन्तिमशुद्धभ्यामद्रव्यस्य स्वामिनः	"
४२ पृथक्त्वैकत्ववितर्क-सूक्ष्मक्रियाप्रतिपातिव्युपसृप्तक्रियानिवर्तानि	"	"	२७८
"	"	शुद्धभ्यामस्य चातुर्विध्यम्	"
४३ तत् श्रेयस्क्रययोगायोगानाम्	"	"	२७८
४४ एकाग्रये सवितर्के पूर्वे	"	"	२७९
"	"	'प्रति'शब्दस्य अर्थनानात्वम्	"
४५ वितर्कः श्रुतम्	"	"	२८०
४६ विचारोऽर्थव्यञ्जनयोगसङ्क्रान्तिः	"	"	"
४७ सम्पदष्टिग्रावकविरतानन्तविपोजकदर्शनमोहक्षपकोपशमकोपशान्तमोहक्षपकक्षीणमोहत्रिणाः	"	"	"
"	क्रमशोऽसङ्ख्येयगुणनिर्जराः	"	२८१
"	"	विषमाणि निर्जरेणानि	"
"	"	श्रावकस्य व्याख्या	"
४८ पुलाक-बकुश-कुशील-निर्धन्य-स्नातका निर्धन्याः	"	"	२८२
"	"	निर्धन्यानां पञ्चविधत्वम्	"

सूत्रक्रमेणान्तराधिकारसूचा

३

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	अधिकारः	
४८	पुलाक-वकुश-कुशील-निर्ग्रन्थ-स्नातका निर्ग्रन्थाः	निर्ग्रन्थशब्दार्थः	२८
"	"	पुलाक-वकुशयोः स्वरूपम्	"
"	"	पुलाकशब्दार्थः	"
"	"	व्याख्याभेदः	"
"	"	वकुशशब्दार्थः	२८०
"	"	वकुशस्य द्वैविध्यम्	"
"	"	शरीरवकुशस्य स्वरूपम्	"
"	"	उपकरणवकुशस्य स्वरूपम्	"
"	"	कुशीलस्य द्वैविध्यं प्रतिसेवनाकुशीलस्य स्वरूपं च	"
"	"	ईर्ष्यायाः पर्षायाः	२८४
४९	संयमश्रुतप्रतिसेवनातीर्थलिङ्गलेख्योपपातस्थानविकल्पतः साध्याः		२८५
"	"	अनुगमविकल्पाष्टकम्	"
"	"	व्याख्यानन्तरम्	"
"	"	पुलाकस्य पञ्चविधता	२८६
"	"	वकुशदेः पाञ्चविव्यम्	"
"	"	मतान्तरम्	"
"	"	आगमे-मतभेदः	२८७
"	"	मतान्तरम्	"
"	"	वकुशस्य द्वैविध्यम्	२८८
"	"	आगमे मान्यताभेदः	२८९
"	"	मतान्तरम्	"
"	"	मतभेदः	"
"	"	निर्ग्रन्थानामध्यवसायस्थानानि	२९०
"	"	उपक्रमः	२९३

श्वेताम्बरीय-दिगम्बरीयसूत्रपाठभेदसूची

सूत्राङ्कः सूत्रपाठः सूत्राङ्कः सूत्रपाठः

प्रथमोऽध्यायः

श्वेताम्बरान्नायः

दिगम्बरान्नायः

९ मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेवलानि ज्ञानम् ।	९ मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेवलानि ज्ञानम् ।
१५ अवग्रहेहापायधारणाः ।	१५ अवग्रहेहापायधारणाः
२१ द्विविधोऽवधिः ।	* *
२२ भवप्रत्ययो नारकदेवानाम् ।	२१ भवप्रत्ययोऽवधिर्देवनारकाणाम् ।
२३ यथोक्तनिमित्तः पङ्क्तिरूपः शेषाणाम्	२२ क्षयोपशमनिमित्तः पङ्क्तिरूपः शेषाणाम् ।
२४ ऋजुविपुलमती मनःपर्यायः ।*	२३ ऋजुविपुलमती मनःपर्यायः ।
२६ विशुद्धिक्षेत्रस्वामिविषयेभ्योऽवधिमनःपर्याययोः ।	२५ विशुद्धिक्षेत्रस्वामिविषयेभ्योऽवधिमनःपर्याययोः ।
२७ मतिश्रुतयोर्निबन्धः सर्वद्रव्येष्वसर्वपर्यायेषु ।	२६ मतिश्रुतयोर्निबन्धो द्रव्येष्वसर्वपर्यायेषु ।
२९ तदनन्तभागे मनःपर्यायस्य ।	२८ तदनन्तभागे मनःपर्यायस्य ।
३४ नैगमसङ्ग्रहव्यवहारसूत्रशब्दा नयाः ।	३३ नैगमसङ्ग्रहव्यवहारसूत्रशब्दसमभिरुद्धैवम्भूता नयाः ।

द्वितीयोऽध्यायः

५ ज्ञानाज्ञानदर्शनदानादिलब्धयश्चतुस्त्रिपञ्चभेदा यथाक्रमं सम्यक्त्वचारित्रसंयमासंयमाश्च	५ ज्ञानाज्ञानदर्शनलब्धयश्चतुस्त्रिपञ्चभेदाः सम्यक्त्वचारित्रसंयमासंयमाश्च ।
६ गतिकपायलिङ्गमिव्यादर्शनाज्ञानासंयतासिद्धत्वेऽस्याश्चतुश्चतुष्टयेकैकैकपङ्कभेदाः ।	६ गतिकपायलिङ्गमिव्यादर्शनाज्ञानासंयतासिद्धत्वेऽस्याश्चतुश्चतुष्टयेकैकैकपङ्कभेदाः ।
७ जीवभव्याभव्यत्वादीनि च ।	७ जीवभव्याभव्यत्वानि च ।
१३ पृथिव्यम्बुवनस्पतयः स्थावराः ।	१३ पृथिव्यस्तेजोवायुवनस्पतयः स्थावराः ।
१४ तेजोवायू द्वीन्द्रियादयश्च त्रसाः ।	१४ द्वीन्द्रियादयस्त्रसाः ।
१९ उपयोगः स्पर्शादिषु ।	* * *

सूत्राङ्कः सूत्रपाठः अर्थान्तरः प्राङ्गः

दशमोऽध्यायः १०

१	मोक्षशपात् शान्तदर्शनसंयत्तासंयत्ताय केतव्यम्	२९१
२	कथंहेतुभावाभिर्गताम्याम्	२९४
३	कृत्वाकर्त्तव्यो मोक्षः	२९६
४	औपशमिसिद्धिर्भवत्वाभावाद्यान्तर केतव्यम्	२९७
५	तदनन्तरम् गच्छता ओम्बन्ताम्	२९८
६	पूर्वप्रयोगाद्, असङ्गत्वाद्, कथंहेतुत्वाद्, तद्योगतिगतिनामाय तद्वतिः	३००
७	क्षेत्र-फाल-गति-विज्ञ-सार्थ-चारित्र-प्रत्येक-सुद्वोषित-ज्ञान-उपगाहना-न्तर-सर्वस्वात्मनः-	३०२
	त्यतः साध्याः	३०४
८	सिद्धस्य १२ अनुयोगद्वाराणि	३०६
९	संहरणस्य द्विविध्यम्	३०८
१०	मत्तान्तरम्	३१०
११	श्रमण्यादिसत्तानां संहरणाभावः	३१२
१२	आचार्यस्य स्वतन्त्रता	३१४
१३	प्रत्येकसुद्वोषितस्य व्याख्यायाश्चातुर्विध्यम्	३१६
१४	चतुर्विधस्यानां द्वयेऽन्तर्भावः	३१८
१५	तीर्थयत्राणामवगाहना	३२०
१६	उपसंहारः	३२२

श्वेताम्बरीय-दिगम्बरीयसूत्रपाठभेदसूची

सूत्राङ्कः सूत्रपाठः सूत्राङ्कः सूत्रपाठः

प्रथमोऽध्यायः

श्वेताम्बरान्नायः

दिगम्बरान्नायः

९ मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेवलानि ज्ञानम् ।	९ मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेवलानि ज्ञानम् ।
१५ अवग्रहेहापायधारणाः ।	१५ अवग्रहेहापायधारणाः ।
२१ द्विविधोऽवधिः ।	* * *
२२ भवप्रत्ययो नारकदेवानाम् ।	२१ भवप्रत्ययोऽवधिर्देवनारकाणाम् ।
२३ यथोक्तनिमित्तः पङ्क्तिरूपः शेषाणाम् ।	२२ क्षयोपशमनिमित्तः पङ्क्तिरूपः शेषाणाम् ।
२४ ऋजुविपुलमती मनःपर्यायः ।*	२३ ऋजुविपुलमती मनःपर्यायः ।
२६ विशुद्धिक्षेत्रस्यामिविषयेभ्योऽवधिमनःपर्याययोः ।	२५ विशुद्धिक्षेत्रस्यामिविषयेभ्योऽवधिमनःपर्याययोः ।
२७ मतिश्रुतयोर्निबन्धः सर्वद्रव्येष्वसर्वपर्यायेषु ।	२६ मतिश्रुतयोर्निबन्धो द्रव्येष्वसर्वपर्यायेषु ।
२९ तदनन्तभागे मनःपर्यायस्य ।	२८ तदनन्तभागे मनःपर्यायस्य ।
३४ नैगमसङ्ग्रहव्यवहारजुसूत्रशब्दा नयाः ।	३३ नैगमसङ्ग्रहव्यवहारजुसूत्रशब्दसमभिरुद्धैवन्मूता नयाः ।

द्वितीयोऽध्यायः

५ ज्ञानाज्ञानदर्शनदानादिलब्धयश्चतुस्त्रिपञ्चभेदा यथाकर्म सम्यक्त्वचारित्रसंयमासंयमाश्च ।	५ ज्ञानाज्ञानदर्शनलब्धयश्चतुस्त्रिपञ्चभेदाः सम्यक्त्वचारित्रसंयमासंयमाश्च ।
६ गतिकयायलिङ्गमिष्यादर्शनाज्ञानासंयतासिद्ध-त्वलेश्याश्चतुश्चतुष्टयैकैकैकपद्मभेदाः ।	६ गतिकयायलिङ्गमिव्यादर्शनाज्ञानासंयतासिद्ध-लेश्याश्चतुश्चतुष्टयैकैकैकपद्मभेदाः ।
७ जीवभव्याभव्यत्वादीनि च ।	७ जीवभव्याभव्यत्वानि च ।
१३ पृथिव्यम्बुवनस्पतयः स्थावराः ।	१३ पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतयः स्थावराः ।
१४ तेजोवायु द्वीन्द्रियादयश्च त्रसाः ।	१४ द्वीन्द्रियादयस्त्रसाः ।
१९ उपयोगः स्पर्शादिषु ।	* * *

मूत्राङ्गः मूत्रपाठः अभिज्ञातः पृष्ठाङ्कः

दशमोऽध्यायः १०

१	मोहक्षयात् क्षान्तदर्शनासृणान्तरादुपपाद्य केनऽम्	२९३
२	बन्धहेतुभास-निर्मिताम्याम्	२९४
"	" कर्मतरिभवे हेतुः	"
३	कृत्स्नकर्मक्षयो मोक्षः	२९६
"	" कर्मिन् गुणस्वानं वक्ष्याः प्रहृतैः धृमः !	२९७
४	औपशमिकादिभ्यस्त्वामासाध्यान्ध्र केनऽसम्पन्न-क्षान्त-दर्शन-सिद्धिभ्यः	"
५	तदनन्तरमूर्ध्व गच्छत्सा लोभ्यन्तात्	२९८
"	" मत्तन्तरम्	२९९
६	पूर्वप्रयोगाद्, असङ्गत्वाद्, बन्धभेदात्, तदागतिरिणीमाद्य तत्रतिः	३००
"	" मुक्तिमगने हेतवः	"
"	" अत्रावुबोद्धास्याः	३०२
७	क्षेत्र-काल-गति-दिङ्ग-तीर्थ-चारित्र-प्रत्येक-मुदबोधित-ज्ञान-अगाहना-अन्तर-सर्वस्याऽसम्बु- त्ततः साध्याः	३०४
"	" सिद्धस्य १२ अनुयोगद्वाराणि	"
"	" संहरणस्य द्वैविध्यम्	३०६
"	" मतान्तरम्	"
"	" श्रमण्यादिसत्त्वानां संहरणाभावः	३०८
"	" आचार्यस्य स्पष्टतया	"
"	" प्रत्येकबुद्धबोधितस्य व्याख्यायाश्चातुर्विध्यम्	"
"	" चतुर्विधकल्पानां द्वयेऽन्तर्भावः	३१०
"	" तीर्थव्यवस्थापनकाहना	३११
"	" उपसंहारः	३१५

श्वेताम्बरीय-दिगम्बरीयसूत्रपाठभेदसूची

सूत्राङ्कः सूत्रपाठः सूत्राङ्कः सूत्रपाठः

प्रथमोऽध्यायः

श्वेताम्बरान्नायः

दिगम्बरान्नायः

९ मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेवलानि ज्ञानम् ।	९ मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेवलानि ज्ञानम् ।
१५ अवग्रहेहापायधारणाः ।	१५ अवग्रहेहापायधारणाः ।
२१ द्विविधोऽवधिः ।	* *
२२ भवप्रत्ययो नारकदेवानाम् ।	२१ भवप्रत्ययोऽवधिर्देवनारकाणाम् ।
२३ यथोक्तनिमित्तः पङ्क्तिरूपः शेषाणाम् ।	२२ क्षयोपशमनिमित्तः पङ्क्तिरूपः शेषाणाम् ।
२४ ऋजुविपुलमती मनःपर्यायः ।*	२३ ऋजुविपुलमती मनःपर्यायः ।
२६ विशुद्धिक्षेत्रस्यामिविषयेभ्योऽवधिमनःपर्याययोः ।	२५ विशुद्धिक्षेत्रस्यामिविषयेभ्योऽवधिमनःपर्याययोः ।
२७ मतिश्रुतयोर्निबन्धः सर्वद्रव्येष्वसर्वपर्यायेषु ।	२६ मतिश्रुतयोर्निबन्धो द्रव्येष्वसर्वपर्यायेषु ।
२९ तदनन्तभागे मनःपर्यायस्य ।	२८ तदनन्तभागे मनःपर्यायस्य ।
३४ नैगमसङ्ग्रहव्यवहारजुसूत्रशब्दा नयाः ।	३३ नैगमसङ्ग्रहव्यवहारजुसूत्रशब्दसमभिरुद्धैवम्भूता नयाः ।

द्वितीयोऽध्यायः

५ ज्ञानाज्ञानदर्शनदानादिलब्धयश्चतुस्त्रिपञ्चभेदा यथाक्रमं सम्यक्त्वचारित्रसंयमासंयमाश्च ।	५ ज्ञानाज्ञानदर्शनलब्धयश्चतुस्त्रिपञ्चभेदाः सम्यक्त्वचारित्रसंयमासंयमाश्च ।
६ गतिकप्रायलिङ्गमिव्यादर्शनाज्ञानासंयतासिद्धत्वस्याश्चतुष्टयेकैकैकपञ्चभेदाः ।	६ गतिकप्रायलिङ्गमिव्यादर्शनाज्ञानासंयतासिद्ध-
देस्याश्चतुष्टयेकैकैकपञ्चभेदाः ।
७ जीवमव्यामव्यत्वादीनि च ।	७ जीवमव्यामव्यत्वादीनि च ।
१३ पृथिव्यम्बुवनस्पतयः स्थावराः ।	१३ पृथिव्यसेजोवायुवनस्पतयः स्थावराः ।
१४ तेजोवायू द्वीन्द्रियादयश्च त्रसाः ।	१४ द्वीन्द्रियादयश्च त्रसाः ।
१९ उपयोगः स्पर्शादिषु ।	* * *

सूत्राङ्कः

सूत्रपाठः

सूत्राङ्कः

श्वेताम्बरान्नायः

दिगम्बरान्नायः

७ जम्बूद्वीपलवणादयः शुभनामानो
द्वीपसमुद्राः ।

७ जम्बूद्वीपलवणोदादयः शुभनामानो द्वीपसमुद्राः ।

१० तत्र भरतहैमवतहरिविदेहरम्यकहैरण्यवतै-
रावतवर्पाः क्षेत्राणि ।

१० भरतहैमवतहरिविदेहरम्यकहैरण्यवतैरावतवर्पाः
क्षेत्राणि ।

* *

१२ हेमार्जुनतपनीयवैदूर्यरजतहैममयाः ।

* *

१३ मणित्रिचित्रपार्था उपरि मूढे च तुल्यविस्ताराः ।

* *

१४ पद्ममहापद्मतिगिञ्जकेसरिमहापुण्डरीकपुण्डरीका

* *

हृदास्तेषामुपरि ।

* *

१५ प्रथमो योजनसहस्रायामस्तदर्धविष्कम्भो हृदः ।

* *

१६ दशयोजनावगाहः ।

* *

१७ तन्मध्ये योजनं पुष्करम् ।

* *

१८ तद्द्विगुणद्विगुणा हृदाः पुष्कराणि च ।

* *

१९ तन्निवासिन्यो देव्यः श्रीह्रीधृतिकीर्तिद्युद्धिदक्ष्यः

पल्योपमस्थितयः ससामानिकपरिपत्काः ।

* *

२० गङ्गासिन्धुरोहिद्रोहितास्याहरिद्वरिकान्तासीतासीतो-
दानारीनरकान्तामुवर्णरूप्यकूलारक्तोदाः
सरितस्तन्मध्यगाः ।

* *

२१ द्वयोर्द्वयोः पूर्वोः पूर्वगाः ।

* *

२२ शेषास्त्वपरगाः ।

* *

२३ चतुर्दशनदीसहस्रपरिवृता गङ्गासिन्ध्यादयो नद्यः ।

* *

२४ भरतः पद्मविंशतिपद्मयोजनशतविस्तारः पद्मैकोन-
विंशतिभागा योजनस्य ।

* *

२५ तद्द्विगुणद्विगुणविस्तारो वर्धनवर्षा विदेहान्ताः ।

* *

२६ उत्तरा दक्षिणतुल्याः ।

* *

२७ भरतैरावतयोर्द्विद्विसौ पद्मसमाम्यामुत्सर्पणवत्सर्पि-
णीम्याम् ।

* *

२८ ताम्यामपरा भूमयोऽवस्थिताः ।

मृशः

नृशपाटः

गुणः

गुणवादः

$$R_i^* = \{x_i \in \mathbb{R}^n : x_i \in R_i, \forall i \in \mathcal{I}\}$$

SECRET

$\frac{d}{dt} \left(\frac{\partial L}{\partial \dot{x}} \right) = \frac{\partial L}{\partial x}$

၃.၁ ရာဇဂုဏ်၊ နိဗ္ဗာန်၊ နိဗ္ဗာန်၊

- 3 -

२२. वर्णन-प्रकार

2. 11. 2017

୨୦, ଦୁର୍ଦ୍ଦଶାବିଧୀ ।

• 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

३० एकं चैव त्रैलोक्यं साधनद्वयकम् ।

4. 10. 1941

३१ मल्लिङ्गनाथोत्तराक्षरम् ।

$$= \frac{1}{2} \left(\frac{1}{2} + \frac{1}{2} \right) = \frac{1}{2}$$

२३ तस्यपुत्राद्वन्द्वतोऽप्यसौ गर्भः ।

2. *Phragmites* *communis* L.

३४ विवरणम् :

[illegible]

३६ ओशदि द्वाविदि द्वादशतमोऽथ धर्मगानि

[illegible]

સમીક્ષક :

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

४० अक्ष-विन्दो ।

२७ ३ : वि० ० ३१० शुभः ३३३३ ५३३३ ।

५३ नक्षत्राणि भाग्यानि युगादेकस्मिन्नाद्युर्ध्वः ।

५० वि. वि. वि. वि. वि.

४६. भौषसादिक ऐक्यविह्वल ।

•

५८ तेजसमपि ।

४० शुन सिद्धिमन्त्रः ॥ चण्डिका चतुर्दशरूपः

४७. शुभं निशुद्धनश्यायति चाक्षरकं मनवत्तयतस्वीर ।

4 5 6

५२ शेनसिद्धिः ।

५२ ओषधितरुचरमहेहोनिममुग्गामहूपेयार्ग-

५३ औपपादिकचरमोत्तमदेहासहस्रपेपर्यायुषोऽनप-

दुष्टोऽनपयन्यः। युव ।

वन्यायुषः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

१ रत्नदर्शकावाङ्मिकापङ्कधूमतमोमहातमःप्रभा
भूमयो यन्नाम्बुजाताकाशप्रतिष्ठाः सप्ता-
धोऽथः पृथतराः

१ स्वस्वशर्करावाल्मुकापङ्कधूमतमोमहातमःप्रभा भूमयो
धनाम्बुजाताकाशप्रतिष्ठाः सत्ताधोऽधः ।

२ तामु नरकः ।

२ तामु त्रिंशत्पञ्चविंशतिपञ्चदशदशत्रिपञ्चोनैकनरक-
शतसहस्राणि पञ्च चैव यथाक्रमम् ।

३. [तेषु नारका] नित्याशुभतरत्वेऽप्यपरिणाम-
देहवैदनाविक्रियाः ।

३ नारका नित्याशुभतरलेश्यापरिणामदेहवेदनावि-
क्रियाः ।

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः
	श्वेताम्बरान्नायः		दिगम्बरान्नायः
७	जम्बूद्वीपलवणादयः शुभनामानो द्वीपसमुद्राः ।	७	जम्बूद्वीपलवणोदादयः शुभनामानो द्वीपसमुद्राः ।
१०	तत्र भरतहैमवतहरिविदेहरम्यकहैरण्यवतैरावतयर्पाः क्षेत्राणि ।	१०	भरतहैमवतहरिविदेहरम्यकहैरण्यवतैरावतयर्पाः क्षेत्राणि ।
*	*	१२	हेमार्जुनतपनीयवैदूर्यरजतहेममयाः ।
*	*	१३	मणिविचित्रपार्था उपरि मूले च तुल्यविस्ताराः ।
*	*	१४	पद्ममहापद्मतिगिञ्छकेसरिमहापुण्डरीकपुण्डरीका हृदास्तेषामुपरि ।
*	*	१५	प्रथमो योजनसहस्रायामस्तदर्धविष्कम्भो हृदः ।
*	*	१६	दशयोजनावगाहः ।
*	*	१७	तन्मध्ये योजनं पुष्करम् ।
*	*	१८	तद्द्विगुणद्विगुणा हृदाः पुष्कराणि च ।
*	*	१९	तन्निवासिन्यो देव्यः श्रीह्रीधृतिकीर्तिबुद्धिलक्ष्म्यः पत्योपमस्थितयः ससामानिकपरिपत्काः ।
*	*	२०	गङ्गासिन्धुरोहिद्रेहितास्याहरिद्धरिकात्तासीतासीतो- दानारीनरकान्तासुवर्णरूप्यकूळारक्तारक्तोदाः सरितस्तन्मध्यगाः ।
*	*	२१	द्वयोर्द्वयोः पूर्वाः पूर्वगाः ।
*	*	२२	शेषास्त्वपरगाः ।
*	*	२३	चतुर्दशनदीसहस्रपरिवृता गङ्गासिन्ध्यादयो नद्यः ।
*	*	२४	भरतः पद्मविंशतिपञ्चयोजनशतविस्तारः पद्मैकोन- विंशतिभागा योजनस्य ।
*	*	२५	तद्द्विगुणद्विगुणविस्तारा वर्षधरवर्षा विदेहान्ताः ।
*	*	२६	उत्तरा दक्षिणतुल्याः ।
*	*	२७	भरतैरावतयोर्द्विहासौ पद्मसमयाभ्यामुत्तर्पणवत्तर्पि- णीभ्याम् ।
*	*	२८	ताभ्यामपरा भूमयोऽवस्थिताः ।

सूत्राङ्कः

सूत्रपाठः

सूत्राङ्कः

सूत्रपा

श्वेताम्बरान्नायः

दिगम्बरान्नायः

७ जम्बूद्वीपलवणादयः शुभनामानो

७ जम्बूद्वीपलवणोदादयः शुभनामानो द्वीपसमुद्राः

द्वीपसमुद्राः ।

१० तत्र भरतहैमव्रतहरिविदेहरम्यकहैरण्यवतै-
रावतचर्पाः क्षेत्राणि ।

१० भरतहैमव्रतहरिविदेहरम्यकहैरण्यवतैरावतचर्पाः
क्षेत्राणि ।

* *

१२ हेमार्जुनतपनीयवैदूर्यरजतहेममयाः ।

* *

१३ मणिविचित्रपार्था ईपरि मूले च तुल्यविस्ताराः ।

* *

१४ पद्ममहापद्मतिगिञ्जकेसरिमहापुण्डरीकपुण्डरीका

* *

हृदास्तेषामुपरि ।

* *

१५ प्रथमो योजनसहस्रायामस्तदर्धविष्कम्भो हृदः ।

* *

१६ दशयोजनावगाहः ।

* *

१७ तन्मध्ये योजनं पुष्करम् ।

* *

१८ तद्विगुणद्विगुणा हृदाः पुष्कराणि च ।

* *

१९ तन्निवासिन्यो देव्यः श्रीद्वीधृतिकीर्तिबुद्धिदम्भ्यः
पल्योपमस्थितयः ससामानिकपरिपल्काः ।

* *

२० गङ्गासिन्धुरोहिद्रोहितास्याहरिद्विरकान्तासीतासीतो-
दानारीनरकान्तासुवर्णरूप्यकूटारक्तारक्तोदाः
सरितस्तन्मध्यगाः ।

* *

२१ द्वयोर्द्वयोः पूर्वाः पूर्वगाः ।

* *

२२ शेषास्त्वपरगाः ।

* *

२३ चतुर्दशनदीसहस्रपरिवृता गङ्गासिन्धवादयो नद्यः ।

* *

२४ भरतः पञ्चविंशतिपञ्चयोजनशतविस्तारः पद्मचैकोन-
विंशतिभागा योजनस्य ।

* *

२५ तद्विगुणद्विगुणविस्तारा वर्षवरवर्षा विदेहान्ताः ।

* *

२६ उत्तरा दक्षिणतुल्याः ।

* *

२७ भरतैरावतयोर्वृद्धिहासौ पद्मसमयाम्यामुत्सर्पण्यवसर्पि-
णीम्याम् ।

* *

२८ ताम्यामपरा भूमयोऽवस्थिताः ।

* *

श्वेताम्बरीय-दिगम्बरीयसूत्रपाठभेदसूची

सूत्राङ्कः

सूत्रपाठः

सूत्राङ्कः

सूत्र

श्वेताम्बरान्नायः

दिगम्बरान्नायः

७ जम्बूद्वीपलवणादयः शुभनामानो
द्वीपसमुद्राः ।

७ जम्बूद्वीपलवणोदादयः शुभनामानो द्वीपसमुद्राः

१० तत्र भरतहैमवतहरिविदेहरम्यकहैरण्यवतै-
रावतवर्पाः क्षेत्राणि ।

१० भरतहैमवतहरिविदेहरम्यकहैरण्यवतैरावतवर्पाः
क्षेत्राणि ।

* *

१२ हेमार्जुनतपनीयवैडूर्यरजतहेममयाः ।

* *

१३ मणिविचित्रपार्श्वोऽपरि मूले च तुल्यविस्ताराः ।

* *

१४ पद्ममहापद्मतिगिञ्जकेसरिमहापुण्डरीकपुण्डरीका
हृदास्तेषामुपरि ।

* *

१५ प्रथमो योजनसहस्रायामस्तदर्धविष्कम्भो हृदः ।

* *

१६ दशयोजनावगाहः ।

* *

१७ तन्मध्ये योजनं पुष्करम् ।

* *

१८ तद्द्विगुणद्विगुणा हृदाः पुष्कराणि च ।

* *

१९ तन्निवासिन्यो देव्यः श्रीहीधृत्तिकीर्तिबुद्धिदम्भ्यः
पत्योपमस्थितयः ससामानिकपरिपक्वाः ।

* *

२० गङ्गासिन्धुरोहिद्रोहितास्याहरिद्वरिकान्तासीतासीतो-
दानारीनरकान्तासुवर्णरूप्यकूलारक्तारक्तोदाः
सरितस्तन्मध्यगाः ।

* *

२१ द्वयोर्द्वयोः पूर्वाः पूर्वगाः ।

* *

२२ शेषास्त्वपरगाः ।

* *

२३ चतुर्दशन्तदीसहस्रपरिवृता गङ्गासिन्ध्यादयो नद्यः ।

* *

२४ भरतः पञ्चविंशतिपञ्चयोजनशतविस्तारः पट्टं चैकोन-
विंशतिभागा योजनस्य ।

* *

२५ तद्द्विगुणद्विगुणविस्तारा वर्षधरवर्पा विदेहान्ताः ।

* *

२६ उत्तरा दक्षिणतुल्याः ।

* *

२७ भरतैरावतयोर्वैद्विहासौ पट्टसमयाम्यामुत्सर्पण्यवसर्पि-
णीम्याम् ।

* *

२८ ताम्यामपरा भूमयोऽवस्थिताः ।

* *

मन्त्राङ्कः

मन्त्रपाठः

श्रीगणेशाय नमः

- १७ मन्त्राङ्कः १८ मन्त्रपाठः
१८ मन्त्राङ्कः १९ मन्त्रपाठः

मन्त्राङ्कः

मन्त्रपाठः

मन्त्रपाठः

मन्त्रपाठः

२० मन्त्राङ्कः २१ मन्त्रपाठः
२२ मन्त्राङ्कः २३ मन्त्रपाठः

२४ मन्त्राङ्कः

२५ मन्त्राङ्कः

२६ मन्त्राङ्कः

२७ मन्त्राङ्कः

चतुर्थोऽध्यायः ।

२ आदिताम्रिषु पीतान्तर्देशः ।

८ शेषः स्यात्पञ्चदशमः प्रतीचाद्यः ।

१२ गोविन्दाः सूर्याचन्द्रमसी मदनश्चर्यकीर्त-

१९ सौधर्मेशानमानकुमारपाहेन्द्रनखनक्षत्रान्त-

वक्रापिष्टशुक्रमहाशुक्रतारतह्वारेव्यान्त-

प्राणतपोराणाच्युतयोर्नखु म्रैवकेषु विजय-

वेजयन्तजयन्तापराजितेषु सर्वार्थसिद्धौ च ।

२४ ब्रह्मचोकाख्या लोकान्तिका ।

२७ औपपादिकमनुव्येभ्यः शेषास्तिर्यग्योनयः ।

२८ स्थितिसुरनागसुपर्णाक्षीपशेषाणां सागरोपम-

त्रिपत्योपमार्द्धहीनमिता ।

* * *

२९ सौधर्मेशानयोः सागरोपमेऽधिके ।

* * *

१ मन्त्राङ्कः २ मन्त्रपाठः

३ मन्त्राङ्कः ४ मन्त्रपाठः

५ मन्त्राङ्कः ६ मन्त्रपाठः

७ मन्त्राङ्कः ८ मन्त्रपाठः

९ मन्त्राङ्कः १० मन्त्रपाठः

११ मन्त्राङ्कः १२ मन्त्रपाठः

१३ मन्त्राङ्कः १४ मन्त्रपाठः

१५ मन्त्राङ्कः १६ मन्त्रपाठः

१७ मन्त्राङ्कः १८ मन्त्रपाठः

१९ मन्त्राङ्कः २० मन्त्रपाठः

२१ मन्त्राङ्कः २२ मन्त्रपाठः

२३ मन्त्राङ्कः २४ मन्त्रपाठः

२५ मन्त्राङ्कः २६ मन्त्रपाठः

२७ मन्त्राङ्कः २८ मन्त्रपाठः

२९ मन्त्राङ्कः ३० मन्त्रपाठः

सूत्राङ्कः

सूत्रपाठः

सूत्राङ्कः

सूत्रप

श्वेताम्बरान्नायः

दिगम्बरान्नायः

- ३६ सप्त सानत्कुमारे ।
 ३७ त्रिशेपत्रिसप्तदशैकादशत्रयोदशपञ्चदश-
 भिरधिकानि च ।
 ३९ अपरा पत्योपममधिकं च ।
 ४० सागरोपमे ।
 ४१ अधिके च ।
 ४७ परा पत्योपमम् ।
 ४८ ज्योतिष्काणामधिकम् ।
 ४९ प्रहाणामेकम् ।
 ५० नक्षत्राणामर्थम् ।
 ५१ तारकाणां चतुर्भाः ।
 ५२ जघन्या त्वष्टभागः ।
 ५३ चतुर्भाः शेषाणाम् ।
 * *

- ३० सानत्कुमारमाहेन्द्रयोः सप्त ।
 ३१ त्रिसप्तनवैकादशत्रयोदशपञ्चदश-
 भिरधिकानि तु ।
 ३३ अपरा पत्योपममधिकम् ।
 * *
 * *
 ३९ परा पत्योपममधिकम् ।
 ४० ज्योतिष्काणां च ।
 * *
 * *
 * *
 ४१ तदष्टभागोऽपरा ।
 * *
 ४२ लौकान्तिकानामष्टौ सागरोपमाणि सर्वेषाम् ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

- २ द्रव्याणि जीवाश्च ।
 * *
 ७ असङ्ख्येयाः प्रदेशा धर्माधर्मयोः ।
 ८ जीवस्य च ।
 १६ प्रदेशसंहारविसर्गान्यां प्रदीपवत् ।
 १७ गतिस्थित्युपग्रहौ धर्माधर्मयोरुपकारः ।
 २६ सङ्घातभेदेभ्य उत्पद्यन्ते ।
 * *
 ३६ वन्धे समाधिकौ पारिणामिकौ

- २ द्रव्याणि ।
 ३ जीवाश्च ।
 ८ असङ्ख्येयाः प्रदेशा धर्माधर्मैकजीवानाम्
 * *
 १६ प्रदेशसंहारविसर्पान्यां प्रदीपवत् ।
 १७ गतिस्थित्युपग्रहौ धर्माधर्मयोरुपकारः ।
 २६ भेदसङ्घातेभ्य उत्पद्यन्ते ।
 २९ सद् द्रव्यलक्षणम् ।
 ३६ वन्धेऽधिकौ पारिणामिकौ च ।

ग्राहः

ग्राहः

ग्राहः

ग्राहः

शेताग्रामाग्रः

शेताग्रामाग्रः

*

*

२९. पक्षिभिरुत्तमसिद्धिर्लोके देवताकृतादिभिरुत्तम-
पक्षः ।

*

*

२०. तपोत्तमः ।

*

*

२१. विदेहेषु संप्रदेयः ।

*

*

२२. भगवन् विद्वान्मो नमूनीयन् नमूनीयतमः ।

१७. वृत्तिनी पताये निवृत्तोग्रामान्तमुद्धी

२८. वृत्तिनी पताये निवृत्तोग्रामान्तमुद्धी ।

१८. तिर्यग्योनीनां च ।

२९. तिर्यग्योनीनां च ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

२. तृतीयः पीतयेवः ।

२. आशिश्रित् पीतान्तयेवः ।

७. पीतान्तयेवः ।

*

*

९. शेपाः स्पर्शरूपशब्दमनःप्रतीधारा द्वयोर्द्वयोः ।

८. शेपाः स्पर्शरूपशब्दमनःप्रतीधाराः ।

१३. ज्योतिष्यः सूर्याक्षन्मसो मदनक्षन्मसीर्ग-
तारकाश्च१२. ज्योतिष्याः सूर्याक्षन्मसीर्ग-
तारकाश्च ।२०. सौधर्मशान्तानलुगारमाहेन्द्रप्रल्लोकात्तान-
महाशुक्रसहस्रारैरुत्तमप्राणतयोरारणाभ्युत्तयो-
नैवमु प्रेयकेषु निजयैजयन्तजयन्तापरामितेषु
सर्वार्थसिद्धे च ।१९. सौधर्मशान्तानलुगारमाहेन्द्रप्रल्लोकात्तान-
महाशुक्रसहस्रारैरुत्तमप्राणतयोरारणाभ्युत्तयो-
नैवमु प्रेयकेषु निजय-
यैजयन्तजयन्तापरामितेषु सर्वार्थसिद्धे च ।

२५. प्रल्लोकात्तया लोकान्तिकाः ।

२४. प्रल्लोकात्तया लोकान्तिकाः ।

२८. औपपातिकमनुष्येभ्यः शेपास्तिर्यग्योनयः ।

२७. औपपातिकमनुष्येभ्यः शेपास्तिर्यग्योनयः ।

२९. स्थितिः ।

२८. स्थितिसुरनागमुपर्णद्वीपशेषाणां सागरोपम-
त्रिपत्योपमार्द्धहीनमिता ।

३०. भवनेषु दक्षिणार्धाधिपतीनां पत्योपममव्यर्थम् ।

*

*

३१. शेपाणां पादोने ।

*

*

३२. असुरेन्द्रयोः सागरोपममधिकं च ।

*

*

३३. सौधर्मदिषु यथाक्रमम् ।

२९. सौधर्मशानयोः सागरोपमेऽधिके ।

३४. सागरोपमे ।

*

*

३५. अधिके च ।

*

*

सूत्राङ्कः

सूत्रपाठः

सूत्राङ्कः

श्वेताम्बरान्नायः

दिगम्बरान्नायः

३६ सप्त सानकुमारे ।

३७ विशेषत्रिसप्तदशैकादशत्रयोदशपञ्चदश-
भिरधिकानि च ।

३९ अपरा पत्योपममधिकं च ।

४० सागरोपमे ।

४१ अधिकं च ।

४७ परा पत्योपमम् ।

४८ ज्योतिष्काणामधिकम् ।

४९ प्रहाणामेकम् ।

५० नक्षत्राणामर्धम् ।

५१ तारकाणां चतुर्भागाः ।

५२ जघन्या त्वष्टभागः ।

५३ चतुर्भागाः शेषाणाम् ।

*

*

३० सानकुमारमाहेन्द्रयोः सप्त ।

३१ त्रिसप्तनवैकादशत्रयोदशपञ्चदश-
भिरधिकानि तु ।

३३ अपरा पत्योपममधिकम् ।

*

*

*

*

३९ परा पत्योपममधिकम् ।

४० ज्योतिष्काणां च ।

*

*

*

*

*

*

४१ तदष्टभागोऽपरा ।

*

*

४२ लौकान्तिकानामष्टौ सागरोपमाणि सर्वेषाम् ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

२ द्रव्याणि जीवाश्च ।

*

*

७ असङ्ख्येयाः प्रदेशा धर्माधर्मयोः ।

८ जीवस्य च ।

१६ प्रदेशसंहारविसर्गाम्यां प्रदीपवत् ।

१७ गतिस्थित्युपग्रहो धर्माधर्मयोरुपकारः ।

२६ सङ्घातभेदेभ्य उत्पद्यन्ते ।

*

*

३६ वन्धे समाधिकौ पारिणामिकौ

२ द्रव्याणि ।

३ जीवाश्च ।

८ असङ्ख्येयाः प्रदेशा धर्माधर्मैकजीवानाम्

*

*

१६ प्रदेशसंहारविसर्गाम्यां प्रदीपवत् ।

१७ गतिस्थित्युपग्रहौ धर्माधर्मयोरुपकारः ।

२६ भेदसङ्घातेभ्य उत्पद्यन्ते ।

२९ सद् द्रव्यलक्षणम् ।

३६ वन्धेऽधिकौ पारिणामिकौ च ।

मूत्राङ्कः मूत्रपाठः मूत्राङ्कः मूत्रपाठः

शेताम्बराभ्यायः

शिवम्बराभ्यायः

* * २९ पृष्ठशिवित्योक्तमद्वयतपो देवताः पृष्ठशिवित्योक्तमद्वयतपो देवताः ।

* * ३० तपोऽष्टाः ।

* * ३१ शिवित्योक्तमद्वयतपो देवताः ।

* * ३२ भक्तस्य शिवित्योक्तमद्वयतपो देवताः ।

१७ तृप्तिती परापरे त्रिपत्योपमानान्मुद्रितं ३८ तृप्तिती परापरे त्रिपत्योपमानान्मुद्रितं ।

१८ त्रिपत्योपमानान् च । ३९ त्रिपत्योपमानान् च ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

२ तृतीयः पीतलेश्यः ।

२ आदित्यः पीतलेश्यः ।

७ पीतलेश्यः ।

* *

९ शेषाः स्पर्शरूपशब्दमनःप्रतीचारा द्वयोर्द्वयोः ।

८ शेषाः स्पर्शरूपशब्दमनःप्रतीचाराः ।

११ ज्योतिष्काः सूर्याश्चन्द्रमसौ ग्रहनक्षत्रप्रकीर्ण-
तारकाश्च ।

१२ ज्योतिष्काः सूर्याश्चन्द्रमसौ ग्रहनक्षत्रप्रकीर्ण-
तारकाश्च ।

२० सौधर्मेशानसानलुमारमाहेन्द्रनक्षत्रलोकास्त-
महाशुक्रसहस्रारेष्वानतप्राणतपोराणाप्युतयो-
र्नवसु प्रेयकेषु विजयप्रयन्तजयन्तापराजितेषु
सर्वार्थसिद्धे च ।

१९ सौधर्मेशानसानलुमारमाहेन्द्रनक्षत्रलोकास्त-
महाशुक्रसहस्रारेष्वानतप्राणतपोराणाप्युतयो-
र्नवसु प्रेयकेषु विजय-
प्रयन्तजयन्तापराजितेषु सर्वार्थसिद्धौ च ।

२५ ब्रह्मलोकालया लोकान्तिकाः ।

२४ ब्रह्मलोकालया लोकान्तिकाः ।

२८ औपपातिकमनुष्येभ्यः शेषास्त्रिपत्योपनयः ।

२७ औपपातिकमनुष्येभ्यः शेषास्त्रिपत्योपनयः ।

२९ स्थितिः ।

२८ स्थितिरसुरानगसुपर्णद्वीपशेषाणां सागरोपम-
त्रिपत्योपमार्द्धहीनमिता ।

३० भवनेषु दक्षिणार्धाधिपतीनां पत्योपममव्यर्थम् ।

* *

३१ शेषाणां पादोने ।

* *

३२ असुरेन्द्रयोः सागरोपममधिकं च ।

* *

३३ सौधर्मादिषु यथाक्रमम् ।

२९ सौधर्मेशानयोः सागरोपमेधिके ।

३४ सागरोपमे ।

* *

३५ अधिके च ।

* *

सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः	सूत्राङ्कः	सूत्रपाठः
	श्वेताम्बरान्नायः		दिगम्बरान्नायः
३६	सप्त सानत्कुमारे ।	३०	सानत्कुमारमाहेन्द्रयोः सप्त ।
३७	विशेषत्रिसप्तदशैकादशत्रयोदशपञ्चदश- भिरधिकानि च ।	३१	त्रिसप्तत्रैकादशत्रयोदशपञ्चदश- भिरधिकानि तु ।
३९	अपरा पत्योपममधिकं च ।	३३	अपरा पत्योपममधिकम् ।
४०	सागरोपमे ।	*	*
४१	अधिके च ।	*	*
४७	परा पत्योपमम् ।	३९	परा पत्योपममधिकम् ।
४८	ज्योतिष्काणामधिकम् ।	४०	ज्योतिष्काणां च ।
४९	ग्रहाणामेकम् ।	*	*
५०	नक्षत्राणामर्थम् ।	*	*
५१	तारकाणां चतुर्भागः ।	*	*
५२	जघन्या त्र्यष्टभागः ।	४१	तदष्टभागोऽपरा ।
५३	चतुर्भागः शेषाणाम् ।	*	*
*	*	४२	लौकान्तिकानामथौ सागरोपमाणि सर्वेषाम् ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

२	द्रव्याणि जीवाश्च ।	२	द्रव्याणि ।
*	*	३	जीवाश्च ।
७	असङ्ख्येयाः प्रदेशा धर्माधर्मयोः ।	८	असङ्ख्येयाः प्रदेशा धर्माधर्मैकजीवानाम् ।
८	जीवस्य च ।	*	*
१६	प्रदेशसंहारविसर्गाम्यां प्रदीपवत् ।	१६	प्रदेशसंहारविसर्गाम्यां प्रदीपवत् ।
१७	गतिस्थित्युपग्रहौ धर्माधर्मयोरुपकारः ।	१७	गतिस्थित्युपग्रहौ धर्माधर्मयोरुपकारः ।
२६	सङ्घातभेदेभ्य उत्पद्यन्ते ।	२६	भेदसङ्घातेभ्य उत्पद्यन्ते ।
*	*	२९	सद् द्रव्यलक्षणम् ।
३६	बन्धे समाधिकौ पारिणामिकौ	३६	बन्धेऽधिकौ पारिणामिकौ च ।

सूत्रपाठः

शिवभारतः

२९. दृष्टिनिवृत्त्योत्पत्तिवृत्तयो देवतात्वादिनिर्देशवृत्त-
यस्य ।

३० सत्योक्तः ।

૩૨ વિરૂદ્ધ સમુદાયતા :

३२ भारतस्य विजयभो जम्बूद्वीपस्य नवविंशतभागः ।

३८ गृहिणी परां हि जित्योगान्तामुत्तुं ।

३९ त्रिदम्पोनिजानां च ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

२ आदित्यस्य पीतान्तर्देश्याः ।

• • •

८ शेषाः सारसङ्गसङ्गमनःप्रतीचाः ।

१२ उपोतिष्ठाः सूर्याचन्द्रनक्षौ प्रहृत्यप्रतीर्णक-
तारकाश्च ।

१९ सौधर्मे शानसान्वुमारमाहेन्द्रनक्षत्रोत्तराणान्त-
यन्नापिष्टशुकमहाशुक्रशरतरसहस्रारेष्वानत-
प्राणतयोराणाच्युतपोर्नक्षत्र प्रेयकेषु विजय-
वैजयन्तजयन्तापराजितेषु सर्वार्थसिद्धौ च ।

२४ ब्रह्मलोकलया लौकान्तिकाः ।

२७ औपपादिकमनुष्येभ्यः शेषास्तिर्यग्योनयः ।

२८ स्थितिःसुरनागसुपर्णद्वीपशेषाणां सागरोपम-
त्रिपत्योपमार्द्धहीनमिता ।

* *

* *

* *

२९ सौधर्मेशानयोः सागरोपमेऽधिके ।

* *

✱ ✱ ✱

सूत्राङ्कः

सूत्रपाठः

सूत्राङ्कः

सूत्रपाठः

श्वेताम्बरान्नायः

दिगम्बरान्नायः

सप्तमोऽध्यायः ।

*	*	४ वाचनोऽनुसूतीर्यादाननिक्षेपणसमित्यालोक्तिपान-
		भोजनानि पञ्च ।
*	*	५ क्रोधलोभभीरुलहस्यप्रत्याख्यानान्यनुवीचिभाषणं
		च पञ्च ।
*	*	६ शून्यागारविमोचितावासपरोपरोवाकरणभैक्ष्यशुद्धि-
		सद्धर्माविसंवादाः पञ्च ।
*	*	७ स्त्रीरागकथाश्रवणतन्मनोहराङ्गनिरीक्षणपूर्वतानु-
		स्मरणवृष्येष्टरसस्वशरीरसंस्कारत्यागाः पञ्च ।
*	*	८ मनोज्ञामनोज्ञेन्द्रियविषयपरागद्वेपवर्जनानि पञ्च ।
४	हिंसादिष्विहामुत्र ५।पायावयदर्शनम् ।	९ हिंसादिष्विहामुत्रपायावयदर्शनम् ।
७	जगत्कायस्वभावौ च संवेगवैराग्यार्थम् ।	१२ जगत्कायस्वभावौ वा संवेगवैराग्यार्थम् ।
१६	दिग्देशानर्थदण्डविरतिसामाधिक्यौपधोपवासोप-	२१ दिग्देशानर्थदण्डविरतिसामाधिक्यौपधोपवासोप-
	भोगपरिभोगपरिमाणातिथिसंविभागव्रतस-	भोगपरिभोगपरिमाणातिथिसंविभागव्रतसम्प-
	म्पन्नश्च ।	न्नश्च ।
१७	मारणान्तिर्की सहेखनां जोपिता ।	२२ मारणान्तिर्की सहेखनां जोपिता ।
१८	शङ्काकाङ्क्षाविचिकित्साऽन्यदृष्टिप्रशंसासंस्त-	२३ शङ्काकाङ्क्षाविचिकित्सान्यदृष्टिप्रशंसासंस्तवाः
	वाः सम्यग्दृष्टेरतिचाराः ।	सम्यग्दृष्टेरतीचाराः ।
२५	ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्व्यतिक्रमक्षेत्रवृद्धिसृष्ट्यन्तर्धानानि ।	३० ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्व्यतिक्रमक्षेत्रवृद्धिसृष्ट्यन्तराधानानि ।
३३	परविवाहकरणेत्वरपरिगृहीताऽपरिगृहीताग-	२८ परविवाहकरणेत्वरिकापरिगृहीतापरिगृहीतागमना-
	मनाऽङ्गक्रीडातीव्रकामाभिनिवेशाः ।	नङ्गक्रीडाकामतीव्रभिनिवेशाः ।
३७	कन्दर्पकौलुच्यमौखर्यसमीक्ष्याधिकरणोप	३२ कन्दर्पकौलुच्यमौखर्यसमीक्ष्याधिकरणोपभोग-
	भोगाधिकत्वानि ।	परिभोगानर्थक्यानि ।
२८	योगदुष्प्रणिधानानादरस्मृत्यनुपस्थापनानि ।	३३ योगदुष्प्रणिधानानादरस्मृत्यनुपस्थानानि ।
२९	अप्रत्यवेक्षिताप्रमार्जितोत्सर्गादाननिक्षेप-	३४ अप्रत्यवेक्षिताप्रमार्जितोत्सर्गदानसंस्तरोपक्रमणा-
	संस्तारोपक्रमणानादरस्मृत्यनुपस्थापनानि ।	नादरस्मृत्यनुपस्थापनानि ।
३२	जीवितमरणशंसाभिन्नानुरागसुखानुबन्ध-	३७ जीवितमरणशंसाभिन्नानुरागसुखानुबन्धनिदा-
	निदानकरणानि ।	नानि ।

श्रुवाङ्कः गृहपाठः श्रुवाङ्कः श्रुवाङ्कः

श्रुताम्भरात्मनापः

श्रुताम्भरात्मनापः

- ३९ काउर्ध्वसंकेतः ।
 ४२ अनादिदिग्दर्शः ।
 ४३ रूपिभ्यादिमानः ।
 ४४ योगोपयोगी अंगः ।

३९. ४. ३५ ।

* * *
 * * *
 * * *

पठोऽध्यायः

- ३ शुभः पुण्यस्य ।
 ४ अशुभः पापस्य ।
 ५ अत्रतत्त्वार्थेन्द्रियक्रियाः पञ्चचतुःपञ्चपञ्चोऽस्ति-
 सङ्ख्याः पूर्वस्य भेदाः ।
 ७ तीव्रमन्दज्ञाताज्ञातभारतीर्याधिकरणविशेष-
 म्यस्ताद्विशेषः ।
 १५ कथापोदयात् तीव्रपरिणामधारित्रमोहस्य ।
 १६ बह्वारम्भपरिग्रहस्य च नारकस्यायुषः ।
 १८ अत्यारम्भपरिग्रहस्य स्वभाव-
 मार्दवान्नैव च मानुषस्य ।

* * *
 * * *

- २२ विपरीतं शुभस्य ।
 २३ दर्शनविशुद्धिर्धनसम्पन्नता शीलव्रतैर्धनति-
 चारोऽभीक्ष्णं ज्ञानोपयोगसंश्लेषौ शक्ति-
 स्त्यागतपसी सङ्घसाधुसमाधिवैवाचल्य-
 कारणमर्हदाचार्यबहुश्रुतप्रवचनभक्तिरा-
 वक्ष्यकापरिहाणिर्मार्गप्रभावना प्रवचन-
 वसलत्वमिति तीर्थकृतत्वस्य ।

- ३ शुभः पुण्यस्य शुभः फलस्य ।
 * * *
 ५ इन्द्रियपञ्चतत्त्वार्थक्रियाः पञ्चचतुःपञ्चपञ्चोऽस्ति-
 सङ्ख्याः पूर्वस्य भेदाः ।
 ६ तीव्रमन्दज्ञाताज्ञातभारतीर्याधिकरणविशेष-
 म्यस्ताद्विशेषः ।
 १५ कथापोदयात् तीव्रपरिणामधारित्रमोहस्य ।
 १६ बह्वारम्भपरिग्रहस्य च नारकस्यायुषः ।
 १८ अत्यारम्भपरिग्रहस्य मानुषस्य ।

१८ स्वभावनमर्दये च ।

२१ सम्यक्त्वं च ।

२३ तद्विपरीतं शुभस्य ।

- २४ दर्शनविशुद्धिर्धनसम्पन्नता शीलव्रतैर्धनति-
 चारोऽभीक्ष्णं ज्ञानोपयोगसंश्लेषौ शक्ति-
 स्त्यागतपसी सङ्घसाधुसमाधिवैवाचल्य-
 कारणमर्हदाचार्यबहुश्रुतप्रवचनभक्तिरा-
 वक्ष्यकापरिहाणिर्मार्गप्रभावना प्रवचन-
 वसलत्वमिति तीर्थकृतत्वस्य ।

सूत्राङ्कः

सूत्रपाठः

सूत्राङ्कः

सूत्रपाठः

श्वेताम्बरान्नायः

दिगम्बरान्नायः

सप्तमोऽध्यायः ।

*	*	४ वाद्यनोगुतीर्यादाननिक्षेपणसमित्यालोक्तिपान-
भोजनानि पञ्च ।
*	*	५ क्रोधलोभभीस्त्वहास्यप्रत्याख्यानान्यनुवीचिभाषणं
च पञ्च ।
*	*	६ शून्यागारद्विमोचितावासपरोपरोधाकरणभैक्ष्यशुद्धि-
सद्धर्माविसंवादाः पञ्च ।
*	*	७ स्त्रीरागकथाश्रवणतन्मनोहराङ्गनिरीक्षणपूर्वरतानु-
स्मरणवृष्येष्टरसस्वशरीरसंस्कारत्यागाः पञ्च ।
*	*	८ मनोज्ञामनोज्ञेन्द्रियविषयरागद्वेषवर्जनानि पञ्च ।
४	हिंसादिष्विहामुत्र ५।पाभाव्यदर्शनम् ।	९ हिंसादिष्विहामुत्रापाभाव्यदर्शनम् ।
७	जगत्कायस्वभावौ च संवेगवैराग्यार्थम् ।	११ जगत्कायस्वभावौ वा संवेगवैराग्यार्थम् ।
१६	दिग्देशानर्थदण्डविरतिसामाधिक्यपौषोपवासोप-
भोगपरिभोगपरिमाणातिथिसंविभागव्रतस-
म्पन्नश्च ।	२१ दिग्देशानर्थदण्डविरतिसामाधिक्यप्रोषोपवासोप-
भोगपरिभोगपरिमाणातिथिसंविभागव्रतसम्प-
न्नश्च ।
१७	मारणान्तिकीं सहेखनां जोपिता ।	२२ मारणान्तिकीं सहेखनां जोपिता ।
१८	शङ्काकाङ्क्षाविकित्ताऽन्यदष्टिप्रशंसासंस्त-
वाः सम्यग्दष्टिचाराः ।	२३ शङ्काकाङ्क्षाविकित्ताऽन्यदष्टिप्रशंसासंस्तवाः
सम्यग्दष्टिचाराः ।
२५	ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्व्यतिक्रमक्षेत्रद्विस्मृत्यन्तर्धानानि ।	३० ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्व्यतिक्रमक्षेत्रद्विस्मृत्यन्तरधानानि ।
२३	परविवाहकरणेत्वरपरिगृहीताऽपरिगृहीताग-
मनाऽङ्गक्रीडातीव्रकामाभिनिवेशाः ।	२८ परविवाहकरणेत्वरिकापरिगृहीतापरिगृहीतागमना-
नङ्गक्रीडकामतीव्रभिनिवेशाः ।
२७	कन्दर्पकौतुक्यमौखर्यसमीक्ष्याधिकरणोप-
भोगाधिकत्वानि ।	३२ कन्दर्पकौतुक्यमौखर्यसमीक्ष्याधिकरणोपभोग-
परिभोगानर्थक्यानि ।
२८	योगदुष्प्रणिधानानादरस्मृत्यनुपस्थापनानि ।	३३ योगदुष्प्रणिधानानादरस्मृत्यनुपस्थानानि ।
२९	अप्रत्यवेक्षिताप्रमाजितोत्सर्गादाननिक्षेप-
संस्तारोपक्रमणानादरस्मृत्यनुपस्थापनानि ।	३४ अप्रत्यवेक्षिताप्रमाजितोत्सर्गादानसंस्तारोपक्रमणा-
नादरस्मृत्यनुपस्थापनानि ।
३२	जीवितमरणाशंसाभिन्नानुरागसुखानुबन्ध-
निदानकरणानि ।	३७ जीवितमरणाशंसाभिन्नानुरागसुखानुबन्धनिदा-
नानि ।

मूत्राङ्कः

मूत्रपाठः

गूत्राङ्कः

मूत्रपाठः

श्वेताम्बरान्नायः

दिग्भरान्नायः

३९ काष्ठक्षेत्येते ।

३९ काष्ठम् ।

४२ अनादिरादिमांश ।

*

*

४३ रूपिण्यादिमान् ।

*

*

४४ योगोपयोगी जीवेषु ।

*

*

पष्ठोऽध्यायः

३ शुभः पुण्यस्य ।

३ शुभः पुण्यस्याशुभः पापस्य ।

४ अशुभः पापस्य ।

*

*

६ अत्रतकयायेन्द्रियक्रियाः पञ्चचतुःपञ्चपर्याप्तसति-
सङ्ख्याः पूर्वस्य भेदाः ।५ इन्द्रियकर्मापन्नक्रियाः पञ्चचतुःपञ्चपर्याप्तसति-
सङ्ख्याः पूर्वस्य भेदाः ।७ तीव्रमन्दज्ञाताज्ञातभाववीर्याधिकरणविशेषे-
भ्यस्तद्विशेषः ।

६ तीव्रमन्दज्ञाताज्ञातभाराधिकरणविशेषेभ्यस्तद्विशेषः ।

१५ कयापोदयात् तीव्रपरिणामधारित्रमोहस्य ।

१४ कयापोदयात् तीव्रपरिणामधारित्रमोहस्य ।

१६ ब्रह्मरम्भपरिग्रहत्वं च नारकस्यायुषः ।

१५ ब्रह्मरम्भपरिग्रहत्वं नारकस्यायुषः ।

१८ अल्पारम्भपरिग्रहत्वं स्वभाव-
मार्दवाज्यं च मानुषस्य ।

१७ अल्पारम्भपरिग्रहत्वं मानुषस्य ।

*

*

*

*

१८ स्वभावमार्दवं च ।

२१ सम्यक्त्वं च ।

२२ विपरीतं शुभस्य ।

२३ तद्विपरीतं शुभस्य ।

२३ दर्शनविशुद्धिर्विनयसम्पन्नता शीलव्रतेष्वनति-
चारोऽभीक्षणं ज्ञानोपयोगसंवेगौ शक्तित-
त्यागतपसी सङ्घसाधुसमाधिवैवाहृत्य-
करणमर्हदाचार्यवद्भुतप्रवचनभक्तिरा-
वश्यकपरिहाणिर्मार्गप्रभावना प्रवचन-
वत्सल्यमिति तीर्थकृत्वस्य ।२४ दर्शनविशुद्धिर्विनयसम्पन्नता शीलव्रतेष्वनतिचारोऽ
भीक्षणज्ञानोपयोगसंवेगौ शक्तितत्यागतपसी
साधुसमाधिवैवाहृत्यकरणमर्हदाचार्यवद्भुत-
प्रवचनभक्तिरावश्यकपरिहाणिर्मार्गप्रभावना
प्रवचनवत्सल्यमिति तीर्थकृत्वस्य ।

सूत्राङ्कः

सूत्रपाठः

श्वेताम्बरान्मायः

श्वेताम्बरीय-दिगम्बरीयसूत्रपाठभेदसूची

सूत्राङ्कः

सूत्रपाठः

दिगम्बरान्मायः

३५३

सप्तमोऽध्यायः ।

४ वाक्ननोगुतीर्यादाननिक्षेपणसमित्यालोकितपान-
भोजनानि पञ्च ।

५ क्रोधलोभभीस्त्वहास्यप्रत्याख्यानान्यनुवीचिभाषणं
च पञ्च ।

६ शून्यागारविमोचितावासपरोपरोधाकरणमैदयशुद्धि-
सद्धर्माविसंवादाः पञ्च ।

७ स्त्रीरागकथाश्रवणतन्मनोहराङ्गनिरीक्षणपूर्वतरानु-
स्मरणवृष्येष्टरसस्वशरीरसंस्कारव्यागाः पञ्च ।

८ मनोज्ञानमोक्षेन्द्रियविपयरागद्वैपवर्जनानि पञ्च ।

९ हिंसादिष्विहामुत्रापायावचदर्शनम् ।

१० जगत्कायस्वभावौ वा संवेगवैराग्यार्थम् ।

११ दिग्देशानर्थदण्डविरतिसामाधिकप्रोपभोपवासोप-
भोगपरिभोगपरिमाणातिथिसंविभागतत्सम्प-
न्नम् ।

१२ मारणान्तिकीं सहेडेखनां जोपिता ।

१३ शङ्काकाङ्क्षाविचिकित्सान्यद्विष्टप्रशंसासंस्त-
वाः सम्यग्दृष्टेरीचाराः ।

१४ ऊर्वाधस्तिर्यग्व्यतिक्रमक्षेत्रद्विस्मृत्यन्तराधानानि ।

१५ परवित्राहकरणेत्वरिपरिगृहीतापरिगृहीतागमना-
नङ्गक्रीडाकामतीव्रभक्तिनिवेशाः ।

१६ कन्दर्पकौलुक्यमौखर्यासमीक्ष्याधिकरणोपभोग-
परिभोगानर्थक्यानि ।

१७ योगदुष्प्रणिधानानादरस्मृत्यनुपस्थापनानि ।

१८ अप्रत्यवेक्षिताप्रमार्जितोत्सर्गदानसंस्तरोपक्रमणा-
नादरस्मृत्यनुपस्थापनानि ।

१९ जीवितमरणशंसाभिन्नानुरागसुखानुक्क-
नानि ।

१० हिंसादिष्विहामुत्र ५ पायावचदर्शनम् ।

११ जगत्कायस्वभावौ च संवेगवैराग्यार्थम् ।

१२ दिग्देशानर्थदण्डविरतिसामाधिकप्रोपभोपवासोप-
भोगपरिभोगपरिमाणातिथिसंविभागतत्सम्प-
न्नम् ।

१३ मारणान्तिकीं सहेडेखनां जोपिता ।

१४ शङ्काकाङ्क्षाविचिकित्सान्यद्विष्टप्रशंसासंस्त-
वाः सम्यग्दृष्टेरीचाराः ।

१५ ऊर्वाधस्तिर्यग्व्यतिक्रमक्षेत्रद्विस्मृत्यन्तराधानानि ।

१६ परवित्राहकरणेत्वरिपरिगृहीतापरिगृहीतागमना-
नङ्गक्रीडाकामतीव्रभक्तिनिवेशाः ।

१७ कन्दर्पकौलुक्यमौखर्यासमीक्ष्याधिकरणोपभोग-
परिभोगाधिकृतानि ।

१८ योगदुष्प्रणिधानानादरस्मृत्यनुपस्थापनानि ।

१९ अप्रत्यवेक्षिताप्रमार्जितोत्सर्गदाननिक्षेप-
संस्तारोपक्रमणानादरस्मृत्यनुपस्थापनानि ।

२० जीवितमरणशंसाभिन्नानुरागसुखानुक्क-
नानि ।

मूत्राङ्कः

मूत्रपाठः

मूत्राङ्कः

मूत्रपाठः

श्वेतान्तराग्न्यायः

दिग्भस्माग्न्यायः

- ३९ कालक्षेत्येके ।
 ४२ अनादिशदिग्बोध ।
 ४३ रूपिष्यादिमान् ।
 ४४ योगोपयोगी जीवेयु ।

३९ काठश ।

• •
 • •
 • •

पष्ठोऽध्यायः

- ३ शुभः पुण्यस्य ।
 ४ अशुभः पापस्य ।
 ६ अत्रतफरायेन्द्रियक्रियाः पञ्चचतुःपञ्चपञ्चविंशति-
 सङ्ख्याः पूर्वस्य भेदाः ।
 ७ तीव्रमन्दज्ञाताज्ञातभावरीर्याधिकरणविशेष-
 म्यस्तद्विशेषः ।
 १५ कथापोदयात् तीव्रपणिगामध्वारिप्रमोहस्य ।
 १६ बह्वारम्भपरिग्रहत्वं च नारकस्यायुषः ।
 १८ अल्पारम्भपरिग्रहत्वं स्वभाव-
 मार्दवार्ज्यं च मानुषस्य ।

* *
 * *

- २२ विपरीतं शुभस्य ।
 २३ दर्शनविशुद्धिर्धन्यसम्पन्नता शीलव्रतेष्वनति-
 चारोऽभीक्ष्णं ज्ञानोपयोगसंवेगौ शक्ति-
 स्त्यागतपत्नी सङ्घसाधुसमाधिर्वायव्य-
 कारणमर्हदाचार्यब्रह्मभुतप्रवचनभक्तिरा-
 वश्यकपरिहाणिर्मार्गप्रभावना प्रवचन-
 वत्सलत्वमिति तीर्थकृत्वस्य ।

- ३ शुभः पुण्यस्याशुभः पापस्य ।
 • •
 ५ इन्द्रियकरायावत्तक्रियाः पञ्चचतुःपञ्चपञ्चविंशति-
 सङ्ख्याः पूर्वस्य भेदाः ।
 ६ तीव्रमन्दज्ञाताज्ञातभावरीर्याधिकरणरीर्याधिकरणम्यस्त-
 द्विशेषः ।
 १४ कथापोदयात् तीव्रपणिगामध्वारिप्रमोहस्य ।
 १५ बह्वारम्भपरिग्रहत्वं नारकस्यायुषः ।
 १७ अल्पारम्भपरिग्रहत्वं मानुषस्य ।

- १८ स्वभावमार्दव्यं च ।
 २१ सम्यक्त्वं च ।

- २३ तद्विपरीतं शुभस्य ।
 २४ दर्शनविशुद्धिर्धन्यसम्पन्नता शीलव्रतेष्वनतिचारोऽ
 भीक्ष्णज्ञानोपयोगसंवेगौ शक्तिस्त्यागतपत्नी
 साधुसमाधिर्वायव्यकरणमर्हदाचार्यब्रह्मभुत-
 प्रवचनभक्तिरावश्यकपरिहाणिर्मार्गप्रभावना
 प्रवचनवत्सलत्वमिति तीर्थकृत्वस्य ।

सूत्राङ्कः

सूत्रपाठः

सूत्राङ्कः

सूत्रपाठः

श्वेताम्बरान्नायः

दिगम्बरान्नायः

सप्तमोऽध्यायः ।

*	*	४	वाङ्मनोगुतीर्यादाननिक्षेपणसमित्यालोकितपान-
भोजनानि पञ्च ।
*	*	५	क्रोधलोभभीस्त्वहास्यप्रत्याख्यानान्यनुवीचिभाषणं
च पञ्च ।
*	*	६	शून्यागारविमोचितावासपरोपरोधाकरणभैदयशुद्धि-
सद्धर्माधिसंवादाः पञ्च ।
*	*	७	स्त्रीरागकथाश्रवणतन्मनोहराङ्गनिरीक्षणपूर्वस्तानु-
स्मरणवृष्येष्टरसस्वशरीरसंस्कारस्यागाः पञ्च ।
*	*	८	मनोज्ञामनोज्ञेन्द्रियविपयरागद्वेषवर्जनानि पञ्च ।
४	हिंसादिष्विहामुत्र ९। पायावचदर्शनम् ।	९	हिंसादिष्विहामुत्रापायावचदर्शनम् ।
७	जगत्कायस्वभावौ च संवेगवैराग्यार्थम् ।	१२	जगत्कायस्वभावौ वा संवेगवैराग्यार्थम् ।
१६	दिग्दशानर्थदण्डविरतिसामायिकप्रोपबोपासोप-
भोगपरिभोगपरिमाणातिथिसंविभागव्रतस-
म्पन्नश्च ।	२१	दिग्दशानर्थदण्डविरतिसामायिकप्रोपबोपासोप-
भोगपरिभोगपरिमाणातिथिसंविभागव्रतसम्प-
न्नश्च ।
१७	मारणान्तिकीं संलेखनां जोपिता ।	२२	मारणान्तिकीं सहेलेखनां जोपिता ।
१८	शङ्काकाङ्क्षाविचिकित्साऽन्यदृष्टिप्रशंसासंस्त-
वाः सम्यग्दृष्टेरतिचाराः ।	२३	शङ्काकाङ्क्षाविचिकित्सान्यदृष्टिप्रशंसासंस्तवाः
सम्यग्दृष्टेरतीचाराः ।
२५	ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्व्यतिक्रमक्षेत्रवृद्धिस्मृत्यन्तर्धानानि ।	३०	ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्व्यतिक्रमक्षेत्रवृद्धिस्मृत्यन्तराधानानि ।
३३	परविवाहकरणेत्वरपरिगृहीताऽपरिगृहीताग-
मनाऽङ्गनीडातीव्रकामाभिनिवेशाः ।	२८	परविवाहकरणेत्वरिकापरिगृहीतापरिगृहीतागमना-
नङ्गनीडाकामतीव्राभिनिवेशाः ।
३७	कन्दर्पकौत्सुक्यमौखर्यसमीक्ष्याधिकरणोप-
भोगाधिकत्वानि ।	३२	कन्दर्पकौत्सुक्यमौखर्यसमीक्ष्याधिकरणोपभोग-
परिभोगानर्थक्यानि ।
३८	योगदुष्प्रणिधानानादरस्मृत्यनुपस्थापनानि ।	३३	योगदुष्प्रणिधानानादरस्मृत्यनुपस्थानानि ।
३९	अप्रत्यवेक्षिताप्रमार्जितोत्सर्गादाननिक्षेप-
संस्तारोपक्रमणानादरस्मृत्यनुपस्थापनानि ।	३४	अप्रत्यवेक्षिताप्रमार्जितोत्सर्गादानसंस्तारोपक्रमणा-
नादरस्मृत्यनुपस्थापनानि ।
३२	जीवितमरणशंसाभिन्नानुरागसुखानुवन्व-
निदानकरणानि ।	३७	जीवितमरणशंसाभिन्नानुरागसुखानुवन्वनिदा-
नानि ।

ध्यातुः

ध्यापाठः

ध्यातुः

ध्यातुः

भेदाद्वराभाषः

विशेषाभाषः

अष्टमोऽध्यायः ।

२ सकलपञ्चाशोः परितो योमन्तु पुनःकथं २ सकलपञ्चाशोः परितो योमन्तु पुनःकथं स
दत्तः । ध्यातुः ।

३ स पञ्चाशः ।

५ आधो दानदर्शनात्परोदर्शः परितो योमन्तु पुनःकथं ५ आधो दानदर्शनात्परोदर्शः परितो योमन्तु पुनःकथं स
नामगोत्रान्तपञ्चाशः । ध्यातुः ।

७ मन्वादीनाम् ।

६ मन्वादीनाम् ।

८ धनुस्त्रयपुरविधेः/पञ्चाशो निजनिजनिज- ८ धनुस्त्रयपुरविधेः/पञ्चाशो निजनिजनिज-
प्रचलाप्रचलाप्रचलापञ्चाशो निजनिजनिज-
साधनप्रचलापञ्चाशः । ध्यातुः ।

१० दर्शनचारित्र्योदनीयकथापरोदर्शनात्- ९ दर्शनचारित्र्योदनीयकथापरोदर्शनात्-
ल्याप्रिद्विपोदशनभेदाः सम्पद्यमानिप्याव-
नदुभयानि कथापरोदर्शनात्पञ्चाशो निजनिजनिज-
प्रचलाप्रचलाप्रचलापञ्चाशो निजनिजनिज-
साधनप्रचलापञ्चाशः । ध्यातुः ।

१४ दानादीनाम् ।

१३ दानादीनाम् ।

१७ नामगोत्रयोर्विशतिः ।

१६ विशतिर्नामगोत्रयोः ।

१८ त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाप्यायुष्यस्य ।

१७ त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाप्यायुषः ।

२१ शेषाणामन्तर्मुहूर्तम् ।

२० शेषाणामन्तर्मुहूर्ताः ।

२५ नामप्रत्ययाः सर्वतो योगविशेषात् सूक्ष्मक- २४ नामप्रत्ययाः सर्वतो योगविशेषात् सूक्ष्मक-
क्षेत्रावगाढास्थिताः सर्वात्मप्रदेशेष्वनन्ता-
स्थिताः सर्वात्मप्रदेशेष्वनन्तप्रदेशाः ।

नन्तप्रदेशाः ।

२६ सद्देवसम्पत्त्वहास्यरतिपुरुषवेदशुभायुर्नाम- २५ सद्देवशुभायुर्नामगोत्राणि पुण्यम् ।
गोत्राणि पुण्यम् ।

*

*

२६ अतोऽप्यत् पापम्

नवमोऽध्यायः ।

६ उत्तमक्षमामार्दवार्जवशौचसत्यसंप्रमत्तपस्यागात्रिकेभ्य-
ः । ध्यातुः ।

सूत्राङ्कः

सूत्रपाठः

सूत्राङ्कः

सूत्रपाठः

श्वेताम्बरान्नायः

दिगम्बरान्नायः

- १८ सामायिकच्छेदोपस्थाप्यपरिहारविशुद्धिसूक्ष्म- : १८ सामायिकच्छेदोपस्थापनापरिहारविशुद्धिसूक्ष्मसम्पराय-
सम्पराययथाख्यातानि चारित्रम् । यथाख्यातमिति चारित्रम् ।
- २२ आलोचनप्रतिक्रमणतदुभयविवेकव्युत्सर्गतप- २२ आलोचनप्रतिक्रमणतदुभयविवेकव्युत्सर्गतपश्छेदपरि-
श्छेदपरिहारोपस्थापनानि । हारोपस्थापनाः ।
- २७ उत्तमसंहननस्यैकाप्रचिन्तानिरोधो ध्यानम् । २७ उत्तमसंहननस्यैकाप्रचिन्तानिरोधो ध्यानमान्त-
सुद्धर्तात् ।
- २८ आ सुद्धर्तात् । * *
- ३३ विपरीतं मनोज्ञानाम् । ३१ विपरीतं मनोज्ञस्य
- ३७ आज्ञापायविपाकसंस्थानविचयाय धर्ममप्रमत्त- ३६ आज्ञापायविपाकसंस्थानविचयाय धर्मम् ।
संपतस्य ।
- ३८ उपशान्तक्षीणकपाययोश्च । * *
- ३९ शुक्ले चाद्ये । ३७ शुक्ले चाद्ये पूर्वविदः
- ४० पूर्वविदः । * *
- ४२ पृथक्त्वैकत्ववितर्कसूक्ष्मक्रियाप्रतिपातिव्युपरत- ३९ पृथक्त्वैकत्ववितर्कसूक्ष्मक्रियाप्रतिपातिव्युपरत-
क्रियानिवृत्तीनि । क्रियानिवर्तीनि ।
- ४३ तत्त्व्येककाययोगायोगानाम् । ४० त्र्येकयोगकाययोगायोगानाम् ।
- ४४ एकाश्रये सवितर्के पूर्वे । ४१ एकाश्रये सवितर्कत्रीचारे पूर्वे ।

दशमोऽध्यायः

- २ बन्धहेत्वभावनिर्जराभ्याम् । २ बन्धहेत्वभावनिर्जराभ्याम् क्लृप्त्नकर्मविप्रमोक्षो मोक्षः ।
* *
- ३ क्लृप्त्नकर्मक्षयो मोक्षः । * *
- ४ औपशमिकादिभक्ष्यत्वाभावाच्चान्यत्र ३ औपशमिकादिभक्ष्यत्वानां च ।
केवलसम्पक्त्वज्ञानदर्शनसिद्धत्वेभ्यः ।
- * *
- ५ तदन्तरमूर्ध्वं गच्छत्या लोकान्तात् । ४ अन्यत्र केवलसम्पक्त्वज्ञानदर्शनसिद्धत्वेभ्यः ।
- ६ पूर्वप्रयोगादसङ्गत्वाद् बन्धच्छेदात् तथागतिपरि- ५ तदनन्तरमूर्ध्वं गच्छत्यालोकान्तात् ।
णामाच्च तद्वतिः । ६ पूर्वप्रयोगादसङ्गत्वाद् बन्धच्छेदात् तथागतिपरि-
णामाच्च ।
- * *
- ७ आविद्धकुलालचक्रवद् व्यपगतल्लेपालावृवदेरण्डवीज- ७ आविद्धकुलालचक्रवद् व्यपगतल्लेपालावृवदेरण्डवीज-
वदग्निशिखावच्च । वदग्निशिखावच्च ।
- * *
- ८ धर्मास्तिकायाभावात् । ८ धर्मास्तिकायाभावात् ।

ग्रन्थः सूत्रपाठः

ग्रन्थः

ग्रन्थपाठः

श्रुताभ्युपगमायः

श्रुताभ्युपगमायः

अष्टमोऽध्यायः ।

२ सकलपदार्थातीतः धर्मो गोप्तात् पुनश्च न- २ सकलपदार्थातीतः धर्मो गोप्तात् पुनश्च न-
दत्ते । धर्मः ।

३ स धर्मः ।

५ आधो ज्ञानदर्शनात्तर्णदर्शनीयगोदनीयायुक्त-
नामगोत्रात्तत्त्वाः

७ मत्वादीनाम् ।

८ चक्षुरचक्षुरधिपेक्षानां निदानिनिदान-
प्रचलाप्रचलाप्रचलास्यानर्हिदर्शनीयानि च ।

१० दर्शनचारित्र्योदनीयपदार्थानोक्तपदार्थोदनीया-
ख्याद्विद्विपोदशानभेदाः सम्प्रदायमिष्यात्-
तदुभयानि कथायानोदतायानन्तानुबन्ध-
प्रत्याख्यानप्रत्याख्यानात्तर्णसंगठनरिक्त-
त्याधैक्यः क्रोधमानमायालोभाः हास्यत्य-
रतिशोकभयशुगलादीपुनपुनसकृदाः ।

१४ दानादीनाम् ।

१७ नामगोत्रयोर्विशतिः ।

१८ त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाभ्यायुक्तस्य ।

२१ शेषाणामन्तर्मुहूर्तम् ।

२५ नामप्रत्ययाः सर्वतो योगविशेषात् सूक्ष्मैक-
क्षेत्रावगाढास्थिताः सर्वात्मप्रदेशोऽध्वनन्ता-
नन्तप्रदेशाः ।

२६ सद्देवसम्पत्त्वहास्परतिपुरुषवेदशुभायुर्नाम-
गोत्राणि पुण्यम् ।

*

*

२६ अतोऽन्यत् पापम्

नवमोऽध्यायः ।

६ उत्तमः क्षमामार्दवार्जवशौचसत्यसंयमतप-
स्यागाकिञ्चन्यब्रह्मचर्याणि धर्मः ।

६ उत्तमक्षमामार्दवार्जवशौचसत्यसंयमतपस्यागाकिञ्चन्य-
ब्रह्मचर्याणि धर्मः ।

सूत्राङ्कः

सूत्रपाठः

सूत्राङ्कः

सूत्रपाठः

श्वेताम्बरान्तायः

दिगम्बरान्तायः

- १८ सामायिकच्छेदोपस्थाप्यपरिहारविशुद्धिसूक्ष्म- : १८ सामायिकच्छेदोपस्थापनापरिहारविशुद्धिसूक्ष्मसम्पराय-
सम्पराययथाख्यातानि चारित्रम् । यथाख्यातमिति चारित्रम् ।
- २२ आलोचनप्रतिक्रमणतदुभयविवेकव्युत्सर्गतप- २२ आलोचनप्रतिक्रमणतदुभयविवेकव्युत्सर्गतपश्छेदपरि-
श्छेदपरिहारोपस्थापनानि । हारोपस्थापनाः ।
- २७ उत्तमसंहननस्यैकाग्रचिन्तानिरोधो ध्यानम् । २७ उत्तमसंहननस्यैकाग्रचिन्तानिरोधो ध्यानमान्त-
सिद्धतात् ।
- २८ आ मुहूर्तात् । *
- ३३ विपरीतं मनोज्ञानाम् । ३१ विपरीतं मनोज्ञस्य
- ३७ आज्ञापायविपाकसंस्थानविचयाय धर्ममप्रमत्त- ३६ आज्ञापायविपाकसंस्थानविचयाय धर्मम् ।
संयतस्य ।
- ३८ उपशान्तक्षीणकपाययोश्च । *
- ३९ शुक्ले चाद्ये । ३७ शुक्ले चाद्ये पूर्वविदः
- ४० पूर्वविदः । *
- ४२ पृथक्त्वैकत्ववितर्कसूक्ष्मक्रियाप्रतिपातिव्युपरत- ३९ पृथक्त्वैकत्ववितर्कसूक्ष्मक्रियाप्रतिपातिव्युपरत-
क्रियानिवृत्तीनि । क्रियानिवृत्तीनि ।
- ४३ तत्त्वैककाययोगायोगानाम् । ४० त्र्येकयोगकाययोगायोगानाम् ।
- ४४ एकाग्रये सवितर्कैः पूर्वे । ४१ एकाग्रये सवितर्कैश्चोरे पूर्वे ।

दशमोऽध्यायः

- २ बन्धहेत्वभावनिर्जराभ्याम् । २ बन्धहेत्वभावनिर्जराभ्यां कृत्स्नकर्मविप्रमोक्षो मोक्षः ।
- ३ कृत्स्नकर्मक्षयो मोक्षः । *
- ४ औपशमिकादिभव्यत्वाभावाच्चान्यत्र ३ औपशमिकादिभव्यत्वानां च ।
- केवलसम्यक्त्वज्ञानदर्शनसिद्धत्वैभ्यः ।
- * *
- ५ तदन्तरमूर्ध्वं गच्छत्या लोकांतात् । ४ अन्यत्र केवलसम्यक्त्वज्ञानदर्शनसिद्धत्वैभ्यः ।
- ६ पूर्वप्रयोगादसङ्गत्वाद् बन्धच्छेदात् तथागतिपरि- ५ तदनन्तरमूर्ध्वं गच्छत्यालोकांतात् ।
- णामाच्च तद्वतिः । ६ पूर्वप्रयोगादसङ्गत्वाद् बन्धच्छेदात् तथागतिपरि-
णामाच्च ।
- * *
- ७ आविदकुलालचक्रवद् व्यपगतलेपालावूवदेरण्डबीज- ७ आविदकुलालचक्रवद् व्यपगतलेपालावूवदेरण्डबीज-
वदमिश्रिखावच्च ।
- * *
- ८ धर्मास्तिकायाभावात् । ८ धर्मास्तिकायाभावात् ।

श्रुवाङ्कः

श्रुवापठः

श्रुवाङ्कः

श्रुवापठः

श्रुताम्बरान्तापः

श्रुताम्बरान्तापः

अष्टमोऽध्यायः ।

२ सकलपञ्चाङ्गीः धर्मज्ञो योग्योऽपुनः २ सकलपञ्चाङ्गैः धर्मज्ञो योग्योऽपुनः २
दत्ते । कथं ।

३ स धर्मः ।

५ आपो जलदर्शनाभरणेदनीपमोदनीपापुष्क-
नामगोत्रान्तरापाः

५ आपो जलदर्शनाभरणेदनीपमोदनीपापुष्क-
नामगोत्रान्तरापाः ।

७ मन्वादीनाम् ।

७ मन्विषुतादिभिरनपरेदत्तनाम् ।

८ धशुरचक्षुरवधिषेयजानां निशानिनिशान-
प्रचलाप्रचलाप्रचलास्थानादिदनीपानि च ।

८ धशुरचक्षुरवधिषेयजानां निशानिनिशान-
प्रचलाप्रचलाप्रचलास्थानादिदनीपानि च ।

१० दर्शनचारिणोदनीपमगोत्रादनीपा-
ख्यादिद्विषोदशनभेदाः सम्प्रदायमिष्यात्-
तदुभयानि कथापानोक्तपावनन्तानुबन्ध-
प्रत्याख्यानप्रत्याख्यानारणसेगञ्जविक-
ल्पाधैकराः क्रोधानामापाठोभाः हास्यस्य-
रतिशोकभयजुगुप्साद्वीपुनपुंसकदेशाः ।

९ दर्शनचारिणोदनीपमगोत्रादनीपा-
ख्यादिद्विषोदशनभेदाः सम्प्रदायमिष्यात्-
कथापकथापौ हास्यस्यरतिशोकभयजुगुप्साद्वीपु-
नपुंसकदेश अनन्तानुबन्धप्रत्याख्यानप्रत्याख्यान-
संगञ्जविकल्पाधैकराः क्रोधानामापाठोभाः ।

१४ दानादीनाम् ।

१३ दानलभभोगोपभोगसीर्यानाम् ।

१७ नामगोत्रवोर्विशतिः ।

१६ विशतिर्नामगोत्रयोः ।

१८ त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाप्यायुष्कस्य ।

१७ त्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाप्यायुषः ।

२१ शेषाणामन्तर्मुहूर्तम् ।

२० शेषाणामन्तर्मुहूर्ता ।

२५ नामप्रत्ययाः सर्वतो योगविशेषात् सूक्ष्मेक-
क्षेत्रावगाढास्थिताः सर्वोत्प्रेदेशेष्वनन्ता-
नन्तप्रदेशाः ।

२४ नामप्रत्ययाः सर्वतो योगविशेषात् सूक्ष्मेकक्षेत्रावगाढ-
स्थिताः सर्वोत्प्रेदेशेष्वनन्तानन्तप्रदेशाः ।

२६ सद्द्वयसम्प्रत्ययास्वरतिपुरुषवेदशुभायुर्नाम-
गोत्राणि पुण्यम् ।

२५ सद्द्वयशुभायुर्नामगोत्राणि पुण्यम् ।

*

*

२६ अतोऽन्यत् पापम्

नवमोऽध्यायः ।

६ उत्तमः क्षमामार्द्वार्जवशौचसत्यसंयमतप-
स्यागाकिञ्चन्यब्रह्मचर्याणि धर्मः ।

६ उत्तमक्षमामार्द्वार्जवशौचसत्यसंयमतपस्यागाकिञ्चन्य-
ब्रह्मचर्याणि धर्मः ।

सूत्राङ्कः

सूत्रपाठः

सूत्राङ्कः

सूत्रपाठः

श्वेताम्बरान्नायः

दिगम्बरान्नायः

- १८ सामायिकच्छेदोपस्थाप्यपरिहारविशुद्धसूत्रम् - १८ सामायिकच्छेदोपस्थापनापरिहारविशुद्धिसूत्रमसम्प्राय-
सम्प्राययथाख्यातानि चारित्रम् । यथाख्यातमिति चारित्रम् ।
- २२ आलोचनप्रतिक्रमणतदुभयविवेकव्युत्सर्गतप- २२ आलोचनप्रतिक्रमणतदुभयविवेकव्युत्सर्गतपश्छेदपरि-
श्छेदपरिहारोपस्थापनानि । हारोपस्थापनाः ।
- २७ उत्तमसंहननस्यैकाग्रचिन्तानिरोधो ध्यानम् । २७ उत्तमसंहननस्यैकाग्रचिन्तानिरोधो ध्यानमान्त-
सुहृतात् ।
- २८ आ सुहृतात् । *
- ३३ विपरीतं मनोज्ञानाम् । ३१ विपरीतं मनोज्ञस्य *
- ३७ आज्ञापायविपाकसंस्थानविचयाय धर्ममप्रमत्त- ३६ आज्ञापायविपाकसंस्थानविचयाय धर्म्यम् ।
संयतस्य ।
- ३८ उपशान्तक्षीणकपाययोध । *
- ३९ शुक्ले चाये । ३७ शुक्ले चाये पूर्वविदः *
- ४० पूर्वविदः । *
- ४२ पृथक्त्वैकत्ववितर्कसूक्ष्मक्रियाप्रतिपातिव्युपरत- ३९ पृथक्त्वैकत्ववितर्कसूक्ष्मक्रियाप्रतिपातिव्युपरत-
क्रियानिवृत्तीनि । क्रियानिवृत्तीनि ।
- ४३ तत्त्वैकताययोगायोगानाम् । ४० त्र्येकयोगकाययोगायोगानाम् ।
- ४४ एकाग्रये सवितर्के पूर्वे । ४१ एकाग्रये सवितर्कवीचारे पूर्वे ।

दशमोऽध्यायः

- २ बन्धहेत्वभावनिर्जराम्याम् । २ बन्धहेत्वभावनिर्जराम्यां कृत्स्नकर्मविप्रमोक्षो मोक्षः ।
३ कृत्स्नकर्मक्षयो मोक्षः । *
- ४ औपशमिकादिभग्यत्वाभावाच्चान्यत्र ३ औपशमिकादिभग्यत्वानां च ।
केवलसम्यक्त्वज्ञानदर्शनसिद्धत्वेभ्यः ।
- * *
- ५ तदन्तरमूर्ध्वं गच्छत्या लोकान्तात् । ५ तदनन्तरमूर्ध्वं गच्छत्यालोकान्तात् ।
- ६ पूर्वप्रयोगादसङ्गत्वाद् बन्धच्छेदात् तथागतिपरि- ६ पूर्वप्रयोगादसङ्गत्वाद् बन्धच्छेदात् तथागतिपरि-
णामाच्च तद्वतिः । णामाच्च ।
- * *
- ७ आविद्धकुलालचक्रवद् व्यपगतलेपादावूवदेरण्डवीज-
वदग्निशिखावच्च ।
- * ८ धर्मास्तिकायाभावात् ।

पाठान्तराणि

—६४—

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	मूळपाठः	पाठान्तरम्
१	२०	तद्वर्गादिफलं तत्तत् १०	तद्वर्गादिफलं तत्तत् १०
२	८	साधकं	साधकं तत्तत्
३	२८	स्वातन्त्र्यसामान्यान्	स्वातन्त्र्यसामान्यान्
३	२९	निधनम्यस्यो यथार्थः	निधनम्यस्यो यथार्थः
३	२९	मित्यभिहितं	मित्यभिहितं
४	३	मिना न चिन्तयते	मिना चिन्तयते
४	२७	सम्भवान्	सम्भवी
५	१३	यस्यैव	यस्यामः
५	१४	साधय उपादनारम्भो	साधय उपादनारम्भो
६	१	कुशलचारी	कुशलं चारिक्तापसी
६	१२	इत्युपदर्शने	इत्युपदर्शने
७	२६	च	च पराजयतोऽत्
१०	२५	टी०—	यस्य हिंसाऽनृतस्तोपाग्रहपरिग्रहा इत्यादि ।
१२	३	तत्त्वार्थश्रद्धानं	तत्त्वार्थश्रद्धानं
१२	९	व्ययमानवेद्यमानस्य	व्ययमानस्य वेद्यमानस्य वा
१४	१२	गणितं	गणति०
१५	५	महाप्राणस्य, अतो वीर्यातिशयः	महाप्राणस्याभोगवीर्यातिशयः
१५	१५	मात्रादिभेदेन	मात्राधिमात्राभेदेन
१९	११	सूत्र एव सुखी०	सूत्रावयवसुखी०
२२	११	करणस्येतरोऽपि	करणं स्मरतोऽपि
२३	१०	कस्यापि	०
२३	१५	तथैकप्रयोगवित्तेऽस्य	तथैकप्रयोगचित्तस्य
२९	४	भयस्य	भयवेदनीयस्य
२९	५	कुशलं	शिष्टवर्गकुशलं

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	मूलपाठः	पाठान्तरम्
२९	२८	एवमेव	एवमेते
३१	१२	पदम्	प्रतिपदं
३३	२	अनुरोधत्	अनुरोधो
४२	२	निवृत्ते	निवृत्तौ
४२	४	नानुतिष्ठतीति	नानुतिष्ठन्तीति
४३	७	मर्मादि	नर्मादि
४३	१६	गुणाः	गुणः
४९	१३	अलीकं	अलीकमस्याख्यानम्
५१	१३	एव	इव
५१	१६	कृतविकृत०	कृत्यविकृत्य०
५१	२१	अर्जनं	अर्जनमुपादानं
५३	१९	स्वभावानि,	स्वभावानि तथात्मकत्वान्मैथुनं दुःखमेवेत्यादि ।
५४	८	भैषज्योपयोगः	भैषज्योपयोगः
५४	९	भैषजा०	भैषज्या०
५७	१४	यशस्तत्प्रथनम्	यशस्तदवादः
६१	२०	अपरः कायस्वभावाद्	अपरकायस्य स्वभावो
६१	२६	तदभावादयं	तदभावादयं
६५	९	प्रमत्तः	प्रमत्ते योगे दुष्प्रणिधानं च प्रमादोऽष्टविधः स्मृतस्तेन योगात् प्रमत्तः स्यादप्रमत्तस्ततोऽन्यथा ।
६६	२०	क्रमेण त्यज्यन्ते	क्रमेण व्यज्यन्ते
६७	१५	पशुपुष्टी	पशुपुष्टिपांशुमुष्टी
६८	१	तस्मादेनःपद०	तस्मादेनपद०
६८	७	सुतरामविहिता०	भोक्तुराप्तविहिता०
६८	१८	अवयेन, वध०	अवयेन युज्यते वध०
७६	३	वेन्द्रादिभिः कस्मैचिद्	वेन्द्रादिभिः परिगृहीतृभिः कस्मैचिद्
८०	१९	लोभ इति ।	लोभ इति निरवापि ।
८४	३	नादिभावतः	वनाशसावतः

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	मूलपाठः	पाठान्तरम्
८५	१४	मार्गिनी भगवती-	मार्गिनी भगवती-
८६	१६	धाम्नी-धाम्नी	धाम्नी-धाम्नी
९३	१५	वर्त्मना वर्त्मना	वर्त्मना वर्त्मना
९६	५	स्वतो वा	स्वतो अस्वतो
९६	२२	व्यतिक्रमः	व्यतिक्रमः-व्यतिक्रमः
९७	१५	सिद्धि (भाष !) नानाः	सिद्धि नानाः
१०२	२	अनादि	अनादि
११३	१०	प्रतीतिमिति	प्रतीतिमिति भाष्यम्
११४	२१	विनिश्चिति भाष्येन	विनिश्चिति विनिश्चिति भाष्येन
११५	१५	अज्ञादतिरिक्तादि	अज्ञादतिरिक्तादि भाष्यम्
१२२	७	कथ्यते यत्र	कथ्यते प्रमादप्रत्ययो यत्र
१३९	७	स्यादास्ययेतना (!)	स्यादस्य पाठाना
१४१	१८	तिनिश्चयादि	तिनिश्चयादि
१४९	८	विप्रत्ययदेव	विप्रत्ययदेव
१५४	३	सादिनाम०	सादिनाम०
१५९	२३	विद्यावता जीवानामिदं	जीवानां
१६१	२८	परिनिष्ठाऽऽत्माभिराह	परिनिष्ठा आत्माभिराह
१६९	२६	कार्त्तव्यग्रहणम्	कार्त्तव्यग्रहणम्
१७०	२७	पूर्वकर्म०	पूर्वकर्म०
१७१	२०	सर्वकर्मति	सर्वकर्मति
१७५	१४	येन	ये ते
१८४	१७	यत्रावस्थानं	यत्रावस्थानं
१८४	२५	पीठिकाद्यमुपैव	पीठिकाद्यमुपैव
१९६	१८	दोषाक्षेपि	दोषादरेऽपि
१९६	२२	पदलोप०	पदलोप०
२१०	३	धर्मव्यानादिष्वसङ्गो	धर्मव्यानादिषु व्यासङ्गो
२१०	८	शय्याशरीरादि०	वाह्या-शय्याशरीरादि०
२१४		ममत्वो	ममत्वाद
२१६		अशुचिले	विश्वान्यदशुचिले

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	मूलपाठः	पाठान्तरम्
२१७	२४	आसूयते	आसूयानिहामुत्रापाययुक्तानि- त्यादि । आसूयते
२२६	८	कालभवाः	कालभावाः
२३४	२	परिहाराचारिण०	परिहारिण०
२३६	९	प्रवचनोदितशु(श्रा)द्ध०	प्रवचनोदितं श्राद्ध०
२३६	२८	अयमपि हि	अयमपि हि प्रतिपत्ता—अस्याः
२३७	३	ज्ञानपरायणः	ज्ञानध्यानपरायणः
२५८	२२	सूत्रार्थः	सूत्रमर्थः
२७१	१	यावद् वादर०	यावद् द्वादश वादर०
२८२	५	अस्य	अथास्य
२८५	८	दुःस्वरसुच्चैर्नीचै	दुःस्वरसुस्वरनीचै
२८८	१८	तस्य	विभूषार्थं तस्य
२९१	१७	प्रदेशकं	प्रदेशाग्रं
२९१	२६	प्रदेशगं	प्रदेशाग्रं
२९३	१३	प्रकृतीनां	कर्मप्रकृतीनां
२९४	१२	यथाऽऽगमे	यथा गम्येत
२९६	१२	शतम्—एतत्	शतमेवमेतत्
३००	१३	मुखस्य	मुख्यस्य
३११	१०	सिष्यमानानां	सिष्यमानानामनन्तरं
३११	१०	मन्तरं	मन्तरं सिष्यतां
३११	१५	सिष्यतो	सिष्यन्तो
३१७	२२	अविरत	विरत
३२२	६	सिद्धावयुक्ता	सिद्धा च युक्ता
३२३	२०	मुखे	मुखौ
३२३	२३	मुखो	मुखो वायु
३२४	८	मुखप्रसुप्त	मुत्वाप्रसुप्त
३२५	२०	प्रत्यायाति	प्रत्ययाति
३२५	२४	दिहित	दाहित

शृणु	पङ्क्तिः	मूलपाठः	पाठान्तरम्
८५	१४	गतिनो भगवती-	गतिनोऽङ्गमगवती-
८६	१६	भगवती-गतिभक्ति	भगवती गति-गतिभक्ति
९३	१५	कर्मनो कर्मण	कर्मनो कर्मिणो कर्मण
९६	५	स्वनो वा	स्वनो भगवतनन्दनीयतो वा
९६	२२	भक्तिदमः	भक्तिदमः-उत्तम
९७	१५	सिद्धं (आय ?)मानाः	सिद्धमानाः
१०२	२	बनादिषु	ननादिषु पुत्रेषु
११३	१०	प्रतिभित्ति	प्रतिभित्ति भाष्यम्
११४	२१	वित्तित्तित्ति भाष्येन	वित्तित्तित्ति सवित्तित्ति ६५-
११५	१५	भक्तादेशित्वादि	दिना भाष्येन
१२२	७	कथ्यते यत्र	भक्तादेशित्वादि भाष्यम्
१३९	७	स्यादास्यदेताना(?)	कथ्यते प्रमादप्रपयो यत्रःमा
१४१	१८	तिनिशब्दादेह०	स्यादस्य याताना
१४९	८	मिथ्यत्वादेव	तिनिशब्दादेह०
१५४	३	सादिनाम०	मिशोक्त्यादेव
१५९	२३	निराप्रतां जीवानामिह	साधिनाम०
१६१	२८	परिनिष्ठायाऽऽतामिष्याह	जीवानां
१६९	२६	कार्त्तव्यप्रहणम्	परिनिष्ठा आतामिष्याह
१७०	२०	पूर्वकर्म०	कार्त्तव्यप्रहणम्
१७१	२०	सङ्क्रमति	पूर्वकर्म०
१७५	१४	येन	सङ्क्रमति
१८४	१७	यत्रावस्थानं	ये ते
१८४	२५	पीठिकाद्यमुयैव	यत्रावस्थानं
१९६	१८	दोषाक्षेपि	पीठिकाद्यमुयैव
१९६	२२	पदलोप०	दोषाक्षेपि
२१०	३	धर्मध्यानादिष्व्यासङ्गो	पदाख्यप०
२१०	८	शय्याशरीरादि०	धर्मध्यानादिषु न्यासङ्गो
२१४	२४	ममलो	बाह्या-शय्याशरीरादि०
२१६	६	अशुचित्वे	ममत्वाद्
			विष्वान्यदशुचित्वे

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	मूलपाठः	पाठान्तरम्
२१७	२४	आस्तूयते	आस्तवानिहामुत्रापाययुक्तानि- त्यादि । आस्तूयते
२२६	८	कालभावाः	कालभावाः
२३४	२	परिहाराचारिणः०	परिहारिणः०
२३६	९	प्रवचनोदितशु(श्रा)द्धः०	प्रवचनोदितं श्राद्धः०
२३६	२८	अयमपि हि	अयमपि हि प्रतिपत्ता—अस्याः
२३७	३	ज्ञानपरायणः	ज्ञानध्यानपरायणः
२५८	२२	सूत्रार्थः	सूत्रमर्थः
२७१	१	यावद् वादरः०	यावद् द्वादश वादरः०
२८२	५	अस्य	अथास्य
२८५	८	दुःस्वरसुच्चैर्नाचै	दुःस्वरसुस्वरनीचै
२८८	१८	तस्य	विभूषार्थं तस्य
२९१	१७	प्रदेशकं	प्रदेशाग्रं
२९१	२६	प्रदेशगं	प्रदेशाग्रं
२९३	१३	प्रकृतीनां	कर्मप्रकृतीनां
२९४	१२	यथाऽऽगमे	यथा गम्येत
२९६	१२	शतम्—एतत्	शतमेवमेतत्
३००	१३	मुखस्य	मुख्यस्य
३११	१०	सिध्यमानानां	सिध्यमानानामनन्तरं
३११	१०	मन्तरं	मन्तरं सिध्यतां
३११	१५	सिध्यतो	सिध्यन्तो
३१७	२२	अविरत	विरत
३२२	६	सिद्धावयुक्ता	सिद्धा च युक्ता
३२३	२०	सुखे	सुखौ
३२३	२३	सुखो	सुखो वायु
३२४	८	सुखप्रसुप्त	सुखाप्रसुप्त
३२५	२०	प्रत्यायाति	प्रत्ययावि
३२५	२४	दिहित	दाहित

अनुभवाधारेणाशुद्धिशोधनपत्रकम्

(Emendations & Alterations)

—<D>000<D>—

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	अशुद्धिः	शुद्धिः
४	२३	तेषु	तस्य भेदेषु
६	२६	निरस्तम्	निरस्तम्
७	२२	निर्दिष्टेन, सत्यम्	निर्दिष्टेन
८	४	गत्यानुद्धी	गत्यानुद्धी निर्दिष्टेन सत्यम्
८	१२	भोद्	भोद् वा
८	२०	पगतिः उपादानं कर्म/तापस्य	पगत्यानुदानं कर्म/तापस्य
८	२२	कर्मपदस्यार्थे	कर्मपदस्यार्थे
८	२३	भास्वन्मनुदा-	भास्वन्मनुदा-
९	८	प्रवृत्तौपयोगा०	प्रवृत्तौपयोगा०
१२	५	वृत्तनादिः	वृत्तनादिः
१२	१४	निवर्तने० निवर्तने	निवर्तने० निवर्तने
१२	१८	परितापिका तु	परितापिका तु
१२	२३	क्रोधादिषु	क्रोधादिषु
१२	२६	शय्यपुस्ताया०	शय्यपुस्ताया०
१४	१०	स्तीयः	स्तोकः
१५	३	तस्य	तस्य धीर्यस्य
१५	९	प्रकर्षवर्तिनः	प्रकर्षवर्तिनः
१६	१२	कल्पस्येत्याशङ्क्या	कल्पस्येत्याशङ्क्या
१६	१३	जीवाः	जीवाजीवाः
१७	१८	सूत्रक्रम०	सूत्रक्रम०
१७	२३	निश्चि०	निश्चि०
१७	२३	क्रियाभ्याह-	क्रियाभ्याह-
१७	२६	वाक्संस्पर्शाधिकरणम्	वाक्संस्पर्शाधिकरणं मनःसंस्पर्शाधिकरणम्

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	अशुद्धिः	शुद्धिः
१९	११	सारणमवसायैव	सरणमवसायैव
१९	१३	क्रियावादिपदार्थान्त-	क्रियावाचिपदार्थान्त-
१९	१५	भिद्यात्	भिन्द्यात्
२०	१७	शस्त्रकल्पश्च	शस्त्रकलापश्च
२१	१५	संस्थानादि	संस्थापनादि
२१	२४	योग्यनिर्मापितौ	योग्यद्रव्यनिर्मापितौ
२३	१६	अनन्तराय	अन्तराय
२४	३	कर्मप्रस्तावात्	कर्मग्रन्थप्रस्तावात्
२४	२०	सद्वेद्यस्यास्तवाः	असद्वेद्यस्यास्तवाः
२४	२३	असद्वेद्यस्यास्तवाः	सद्वेद्यस्यास्तवाः
२४	२३	संयमादि योगः	संयमादियोगः
२५	१६	द्युत्पादयन्ति० दयन्ति	द्युत्पादयति० दयति
२५	१८	एव	इव
२६	५	वनीयकादिषु	वनीपकादिषु
२६	१९	रक्तस्यात्म०	लोभकपायरक्तस्यात्म०
२७	१३	दुरुपचार०	दुरुपचर०
२८	२	तेन	अतो न
२८	७	चारम्भकस्य	वाऽऽरम्भकस्य
२८	२७	योपित्सव्यभिचार०	योपित्सु व्यभिचार०
३१	२	व्रतत्वं सर्वेषाम्	व्रतत्वं च सर्वेषाम्
३३	१८	शीततपनलेश्या०	पीतपद्मलेश्या०
३३	२७	वोपाये	वोपायेन
३४	१५	धूपादिचार्य०	धूपादिचौर्य०
३४	२४-२५	त्रिशदभेदस्यास्तवा	त्रिशदभेदस्यास्तवा
३६	१८	दिवस०	प्रतिदिवस०
३६	२४	स्वगुणदोषाकृष्ट०	स्वगुणसन्दोहाकृष्ट०
३७	४	चरणदर्शन-	चरणदर्शनज्ञान-
३७	२३	वाधकल्याण०	वाधककल्याण०
३९	१३	तद्विपर्ययो	तद्विपर्ययो
४१	२१	विपरीतकृत्स्नव्यादि	विपरीतकटुकस्त्वव्यादि

अनुभवाधारेणाशुद्धिशोधनपत्रकम्

(Emendations & Alterations)

शृष्ठम्	पङ्क्तिः	अशुद्धिः	शुद्धिः
४	२३	तेषु	तेषु नरेषु
६	२६	निरत्य	निरत्य-एव
७	२२	निर्तिने, शर्तुः	निर्तिनेश्वरि
८	४	गङ्गाशुद्धौ	गङ्गाशुद्धौ निर्दिष्टातिशयिभ्यः पा- शुद्धौ
८	१२	भोद्	भोते पा
८	२०	भगतिः उपादानं कर्मभगवत्पत्न्य	भगवत्पुत्रादानं कर्माभगवत्पत्न्य
८	२२	कर्मपदम्बको	कर्मपदम्बको
८	२३	भास्वत्पुद्गल-	भास्वत्पुद्गल-
९	८	प्रष्टोपयोगा०	प्रष्टा उपयोगा०
१२	५	यउनादिः	यत्ननादिः
१२	१४	नियर्तने० नियर्तने	निरर्तिने० निरर्तिने
१२	१८	परितापिका तु	परितापनिका तु
१२	२३	क्रोधाभिष्ट	क्रोधाभिष्टेः
१२	२६	शयस्सुस्ताया०	शयवित्तुस्ताया०
१४	१०	स्तीव्रः	स्तोकः
१५	३	तस्य	तस्य वीर्यस्य
१५	९	प्रकर्षवर्तिनः	प्रकर्षोपकर्षवर्तिनः
१६	१२	कल्पस्येत्याशङ्कायां	कल्पनेत्याशङ्कायां
१६	१३	जीवाः	जीवाजीवाः
१७	१८	सूत्रक्रम०	सूत्रक्रम०
१७	२३	निवृत्ति०	निवृत्ति०
१७	२३	क्रियाव्यावृ-	क्रियाव्यावृ-
१७	२६	वाक्संस्पर्शाधिकरणम्	वाक्संस्पर्शाधिकरणं मनःसंस्पर्शा- धिकरणम्

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	अशुद्धिः	शुद्धिः
७२	१	प्राणिनां	प्राणिनां प्राणानां
७४	१७	मृपावादादिनिवृत्तय	मृपावादादिनिवृत्तय
७६	८	लक्षणं	लक्ष्यं
७७	१०	सत्यम् । गृहिणा	सत्यम्, तद् गृहिणा
७९	४	परिमाणवृह०	परिमाणो वृह०
७९	६	आमरणं	आरमणं
७९	१६	तीव्रदेहपरि-	तीव्रदेदपरि-
७९	२५	परम्परा रागात्	परम्पराकारिरागात्
८०	१७	दूरवर्ति	दूरदेशवर्ती
८०	२३	द्वित्रिचतुःपाद्गाण्डाख्य	द्वित्रिचतुःपाद्गाण्डाख्य
८०	२५	वैताऽऽत्मनो	वैताऽऽत्मनो
८०	२८	०	त्रिपादिति पाठोऽसङ्गतः प्रति- भाति, परिग्रहाधिकारे त्रिपादा- ख्यस्यासम्भवात्
८०	२८	५ 'वत्	६ 'वत्
८२	१	गार्ह्यम्	गर्धः
८२	३	गृद्धस्य	गर्धस्य
८४	५	ततोऽप्यात्म०	सतोऽप्यात्म०
८४	२७	भवेत्	भावतः
८५	२३	विविधमेव	द्विविधमेव
८९	५	गुणव्रतसंख्या	गुणव्रतसङ्ख्या
८९	१३	सूर्योपलक्षिता	सूर्योदयोपलक्षिता
८९	१८	कायापेक्षया	कार्पापेक्षया
९०	२०	करणापेक्षया	कारणापेक्षया
९१	११	पुनर्भोगो वा	पुनर्भोगो वसनादेः परिभोग इति वहिर्भोगो वा
९१	१६	आदराधानार्थं दण्ड०	आदराधानार्थमनर्थदण्ड०
९१	२१	समायः प्रति०	समायः, समो हि प्रति०
९२	१२	तस्य	यस्य
९२	१३	माख्याते	माख्यायते

श्लो०	पङ्क्तिः	अनुवृत्तिः	श्रुतिः
४१	२६	विधिः	विधिः वाप्या
४२	१०	कर्मण्येवम्	कर्मण्येवम्
५०	८	कर्मण्येवम्	कर्मण्येवम्
५१	४	विप्रश्नात् कानां नन्द्यं	विप्रश्नात् कानां नन्द्यं
५१	२१	पात्रे	पात्रे
५२	९	शुद्धार्थे	शुद्धार्थे
५२	१७	नोपेक्षन्ते	नोपेक्षन्ते
५५	१९	परिष्कृता	परिष्कृता
५५	२२	रश्मि	रश्मि
५७	१	विप्रोदयः	विप्रोदयः
५७	९	कारार्थे	कारार्थः
५९	१	पापेनावोध०	पापेन बोध०
६०	८	भगवन्नुभयपरि०	भगवन्नुभयपरि०
६०	२२	व्याख्याती	व्याख्यास्येते
६३	८	पनभिषङ्गो	पनभिषङ्गो
६३	९	तेषु गार्थमिति	तेषु गार्थमिति
६४	२७	वास्त्यपरि०	वास्त्यपरि०
६५	२	दृष्टायुष्यकर्म०	दृष्टायुष्यकर्म०
६६	४	दर्शनस्पर्शने	दर्शन स्पर्शने
६६	१७	परित्यागाकारणं	परित्यागाकारणं
६७	७	हन्यमानेष्वधर्मो	हन्यमानेष्वेतेष्वधर्मो
६७	१५	फलत	फलत
६७	२३	विकल्पितं	विकल्पितं
६७	२४	वाससस्यं	वाससस्यं
६८	१	वसुवन्धा(?)रामिप	वसुवन्धोरामिप
६९	९	पातहेतुक०	पातनिर्हेतुक०
६९	११	शरशृङ्गस्येव	शरशृङ्गस्येव
७१	१	मन्तरेण स्पष्ट०	मन्तरेणास्पष्ट०
७१	७	मप्रकृष्टं च	मप्रकृष्टं प्रकृष्टं च
७१	१८	स्तावच्च मद०	स्तावच्च अमरमद०

श्लो०	पङ्क्तिः	अशुद्धिः	शुद्धिः
७२	१	प्राणिनां	प्राणिनां प्राणानां
७४	१७	मृपावादादिवृत्तय	मृपावादादिनिवृत्तय
७६	८	लक्षणं	लक्ष्यं
७७	१०	सत्यम् । गृहिणा	सत्यम्, तद् गृहिणा
७९	४	परिमाणवृह०	परिमाणो वृह०
७९	६	आमरणं	आरमणं
७९	१६	तीव्रदेहपरि-	तीव्रवेदपरि-
७९	२५	परम्परा रागात्	परम्पराकारिरागात्
८०	१७	दूरयति	दूरदेशवर्ती
८०	२३	द्वित्रिचतुःपाद्वाण्डाख्य	द्वित्रिचतुःपाद्वाण्डाख्य
८०	२५	वैताऽऽत्मनो	वैताऽऽत्मनो
८०	२८	०	त्रिपादिति पाठोऽसङ्गतः प्रति- भाति, परिग्रहाधिकारे त्रिपादा- ख्यस्यासम्भवात्
८०	२८	५ 'वत्	६ 'वत्
८२	१	गार्ह्यम्	गर्धः
८२	३	गृद्धस्य	गर्धस्य
८४	५	ततोऽप्यात्म०	सतोऽप्यात्म०
८४	२७	भवेत्	भावतः
८५	२३	विविधमेव	द्विविधमेव
८९	५	गुणव्रतसंख्या	गुणव्रतसञ्ज्ञा
८९	१३	सूर्योपलक्षिता	सूर्योदयोपलक्षिता
८९	१८	कायापेक्षया	कार्यापेक्षया
९०	२०	करणापेक्षया	कारणपेक्षया
९१	११	पुनर्भोगो वा	पुनर्भोगो वसनादेः परिभोग इति वह्निर्भोगो वा
९१	१६	आदराधानार्थं दण्ड०	आदराधानार्थमनर्थदण्ड०
९१	२१	समायः प्रति०	समायः, समो हि प्रति०
९२	१२	तस्य	यस्य
९२	१३	माख्याते	माख्यायते

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	अशुद्धिः	शुद्धिः
९२	२६	संसारः	संसारः
९२	३०	०	२ भवतिगमन् 'संसार' इति ६३ सुखं लोभासुखे ।
९४	३	पौन्योपपत्तौ०	पौन्योपपत्तौ०
९४	७	पाश्चात्तन०	पाश्चात्तन०
९४	१६	गुणोपपत्तौ०	गुणोपपत्तौ०
९४	२३	पन्	पन्
९४	२६	पौन्य	पौन्य
९५	२	मरणपर्यन्तो	मरणपर्यन्तो
९८	१५	गुण्यते, साधीयन्	गुण्यते इति साधीयन्
९८	२३	हीन्यादि	हीन्यादि
१००	१०	भेदोपदर्शनं	भेदोपदर्शनं
१०३	१९	नातिगादृग्दृग्—	नातिगादृग्दृग्—
१०७	३	पर्ययका याभि०	पर्ययकादिभि०
१११	१३	इन्	एन्
११३	१२	सम्बन्ध	सम्बन्धते
११५	४	तिष्ठानां	तिष्ठानादिना
१२०	१६	भूत्वात्	भूत्वात्
१२२	६	कलापयोगा—	कलापयोगा—
१२२	१९	सूत्रोपात्तम्	नोपात्तम्
१२४	२१	केवलं	केवलं तु
१३०	४	प्रकृतेरादौ	प्रस्तुतेरादौ
१३३	१९	कारणरूपाः	कारणरूपाः
१३७	२	संज्वलनाः	०
१३७	१२	धत्ता	धाना
१४३	११	शक्यते	शङ्क्यते
१४८	९	पात्राधार—	पात्राधारा—
१५२	८	मुस्तुल्लङ्घनं	मुस्तुल्लङ्घनं
१५३	१	कर्म, पुद्गल०	कर्मपुद्गल०
१५६	१८	कुञ्जादीना०	कुञ्जादीना०

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	अशुद्धिः	शुद्धिः
१५६	१९	उधूनि	उधूनि, न गुरुलघूनि
१५६	२०	नियामकमेतत्	नियामकमेतत्
१५८	२३	त्रस्त्यादि	त्रस्तभावनिर्वर्तकं त्रस्तनामेत्यादि
१६८	११	भागभागेन	भागेन
१७७	४	स्कन्धे वति	स्कन्धेष्विति
१८४	२६	पूर्वके निरवद्यौ	पूर्वको निरवद्यो
१८५	५	विरतिस्तयोरुतिः	विरतिस्ततो गुतिः
१८६	२०	वज्जितो	वज्जतो
१८६	२७	प्राणितश्चोदकं	प्राणिनश्चोदकं
१८६	२८	अवमातं० विजल	अवपातं० विजलं
१८७	७	अवश्यकार्यं०	अवश्यकार्यं०
१८७	२५	बुद्धैरनाचरिता नेमां	बुद्धैरनाचीर्णा नैनां
१९७	८	अर्थ	अर्थ्य
२०१	५	एष पिण्डितः	एकपिण्डितः
२०९	१६-१८	अपरे० इति	पाठोऽयमत्रासङ्गतः, तत्स्थानं तु २६तमपङ्क्तिगत'सम्प्रति पद्यन्ते' पदस्य उत्तरतः ।
२१०	२०	कदाचित् कथित्	कदाचित् कचित्
२१६	१४	किञ्चान्यत्	०
२१७	१८	स्वतोऽशुचि	स्वतः शुचि
२२५	१६	एकादशविधो	०
२२५	१७-१८	निशीधि(पेधि ?)का	नैपेधिका
२३०	१६	कथिदुप० कथित्	काश्चिदुप० काश्चित्
२३३	१	केचित्	केचित् (किञ्चित्)
२३३	१७	महान्नतारोपणं	महान्नतारोपणात्
२३३	१९	शिक्षकस्य	शैक्षस्य
२३३	२१	रोपणात्	रोपणं
२३६	२७	पादपोगमना-	पादपोपगमना-
२३८	२०	खाद्यन्ते	स्वाद्यन्ते
२३८	२४	परिहार्यं द्रव्यं०	परिहार्यं द्रव्यं०
२३९	१५	गो-महिष्य-	गो-महिष्य-ऽ

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	अनुक्तिः	श्रुतिः
९२	२६	सोत्तरः	सोत्तरः
९२	३०	०	२ मन्त्रिणां 'संसार' इति पदं शुद्धं प्रतिपाद्यते ।
९४	३	पौनपौनस्यस्य०	पौनपौनस्यस्य०
९४	७	पारमार्थिक०	पारमार्थिक०
९४	१६	मृदोचसम्पत्ता०	मृदोचसम्पत्ता०
९४	२३	पम्	टम्
९४	२६	पञ्चदश	पञ्चदश
९५	२	मरणपर्यन्तो	मरणपर्यन्तो
९८	१५	गुह्यते, साधीपान्	गुह्यते इति साधीपान्
९८	२३	हीन्यादि	हीन्यादि
१००	१०	मेरोपदर्शन	मेरोपदर्शन
१०३	१९	नातिगाढगूढ-	नातिगाढगूढ-
१०७	३	धर्मरक्षा याभि०	धर्मरक्षादिभि०
१११	१३	इव	एव
११३	१२	सम्प्रप्य	सम्प्रप्यते
११५	४	तिलानां	तिलादिना
१२०	१६	कूटत्वात्	भूतत्वात्
१२२	६	कलापयोगा-	कलापयोगा-
१२२	१९	सूत्रोपात्तम्	नोपात्तम्
१२४	२१	केवलं	केवलं तु
१३०	४	प्रकृतेरादौ	प्रकृतेरादौ
१३३	१९	करणरूपाः	करणरूपाः
१३७	२	संज्वलनाः	०
१३७	१२	धत्ता	धाना
१४३	११	शक्यते	शक्यते
१४८	९	पात्राधार-	पात्राधारा-
१५२	८	मस्तुलङ्गकं	मुस्तुलङ्गकं
१५३	१	कर्म, पुद्गल०	कर्मपुद्गल०
१५६	१८	कुन्वादीना०	कुन्वादीना०

अनुभवाधारेणाशुद्धिशोधनपत्रकम्

शुद्धिः

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	अशुद्धिः
१५६	१९	लघूनि
१५६	२०	नियामकमेतत्
१५८	२३	त्रसेत्यादि
१६८	११	भागभागेन
१७७	४	स्कन्धे वति
१८४	२६	पूर्वकैः निरवद्यै
१८५	५	विरतिस्तयोर्गुप्तिः
१८६	२०	वर्जितो
१८६	२७	प्राणिनश्चोदकं
१८६	२८	अवमातं० विजल
१८७	७	अवश्यकार्य०
१८७	२५	बुद्धैरनाचरिता नैमां
१९७	८	अर्थ
२०१	५	एष पिण्डितः
२०९	१६-१८	अपरे० इति
२१०	२०	कदाचित् कश्चित्
२१६	१४	किञ्चान्यत्
२१७	१८	स्वतोऽशुचि
२२५	१६	एकादशविधो
२२५	१७-१८	निशीथि(पेधि ?)का
२३०	१६	कश्चिदुप० कश्चित्
२३३	१	केचित्
२३३	१७	महाव्रतारोपणं
२३३	१९	शिक्षकस्य
२३३	२१	रोपणात्
२३६	२७	पादपोगमना-
२३८	२०	खाद्यन्ते
२३८	२४	परिहार्यं द्रव्य०
२३९	१५	गो-महिष्य-

लघूनि, न गुरुलघूनि
नियामकमेतत्
त्रसभावनिर्वर्तकं त्रसनामेत्यादि
भागेन
स्कन्धेऽध्विति
पूर्वको निरवद्यो
विरतिस्ततो गुप्तिः
वर्जितो
प्राणिनश्चोदकं
अवपातं० विजलं
अवश्यकार्य०
बुद्धैरनाचीर्णा नैनां
अर्थ
एकपिण्डितः
पाठोऽयमत्रासङ्गतः, तत्स्थानं तु
२६तमपङ्क्तिगत'सम्प्रति पद्यन्ते' पदस्य उत्तरतः ।
कदाचित् कश्चित्
०
स्वतः शुचि
०
नैपेधिका
कश्चिदुप० कश्चित्
केचित् (किञ्चित्)
महाव्रतारोपणात्
शैक्षस्य
रोपणं
पादपोगमना-
खाद्यन्ते
परिहार्यं द्रव्य०
गो-महिष्य-5

श्रुतम्	परिः	अशुद्धिः	शुद्धिः
२४७	१५	कृतेन न स्यात्०	कृतेन न स्यात्०
२५१	२४	पर्यायः	पर्यायः
२५९	५	संसर्गसंगतता-	संसर्गसंगतता-
२६०	१५	सिरोभ्य गन्ता०	सिरोभ्य भज्य गच्छता०
२६७	२४	सितस्तामिन्	सितदेशसितस्तामिन्
२६९	२२	सिन्धुतटता०	सिन्धुतटता०
२७२	७	डिङ्गम्।	डिङ्गम्। यथोक्तम्-
२७२	११	क्रमापस्य	क्रमापस्य
२७७	२३	नाम्नि	नामानि
२८०		जयात्, धुरिगाता०	जयात्, सम्पद्दुर्गिताता०
२८१	३	सरे ए।	सरे ए।
२८१	५	निर्जरणमाह	निर्जरणमाह
३०२	२३	गच्छत्या	गच्छत्याऽऽ
३०३	५	दर्शनारण	दर्शनचरण
३०३	१९	प्रतिष्ठ	प्रतिष्ठ
३०४	५	स्पन्दस्तत	स्पन्दस्य तत
३०४	१५	भिरनु०	भिरनु०
३१५	७	दृश्य	दृष्टिर्नि
३२९	२३	४९	३९
३३१	३	देवस्य	देवस्य
३४२	१३	विकृतिनां	विकृतिनां

અભિપ્રાય: (Opinions)

“ શ્રીઉમાસ્વાતિવાચકૃત શ્રીતત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર (પ્રથમ વિભાગ) આ મહાન્ ગ્રન્થના દ્વય અધ્યાય છે. તેમાંથી આ પ્રથમ વિભાગમાં પાંચ અધ્યાય શુદ્ધકારે બહાર પાડેલ છે. ગ્રંથ સ્વોપત્ત ભાષ્ય સહિત અને બે આચાર્યોની કરેલી સંબંધકારિકાદ્યતિ સહિત છે. તદુપરાંત શ્રીસિદ્ધસેનગણિકૃત ભાષ્યાનુસારી વિસ્તૃત ટીકાયુક્ત છે. પ્રારંભમાં પ્રસ્તાવના વિગેરે પણ બહુ ઉપયોગી આપેલ છે. કીંમત રૂ. ૬) રાખેલ છે. પ્રતિ અનુક્રમણિકા વિગેરે પણ ઉપયોગી આપેલ છે. ગ્રંથાંક ૬૭ છે. ”

પુ. ૪૨, અ. ૯, પ. ૩૧૦ }
સં. ૧૯૮૩, માર્ગશીર્ષ

શ્રીજૈન ધર્મ પ્રકાશ.

Prof. Hermann Jacobi, writes from Bonn in his letter, dated the 18th January 1927, as follows:—

“ I have just been looking into the Tattvārthādhigamasūtra and think the edition a very good one, printed in the best style. It fulfils a great want long felt by all Jain scholars interested in philosophy. ”

In his letter, dated the 21st June 1927, he observes:—

“ Your request to write a Foreword to the Tattvārthādhigamasūtra puts me at a great inconvenience, as I am overburdened with work through which I can hardly get, especially at my advanced age. Besides, I do not know what I should write in a Foreword of mine, since all that can be said has been so well said already by the editor. ”

Dr. Johannes Hertel, Professor of Sanskrit in the University of Leipzig makes the following remark in his letter of the 23rd August 1927:—

“ I must congratulate you as well as Prof. Kapadia on publishing this magnificent edition of this highly interesting and importing Sūtra together with the gloss and the commentary and I hope that you will soon be able to publish the 2nd part as well. ”

“ This new edition of Umāsvāti's work, so carefully established by you, is valuable to the greatest degree, because it contains the excellent commentary of Siddhasenagani, that was hitherto properly unknown to western scholars, a short extract from it having been only printed by the late Prof. P. Peterson in his third report.

Both the introductions, Sanskrit and English by Prof. Kapadia, when once completed by the second part at the end of the book, will be verily exhaustive, and according to my opinion a preface or Foreword by a European learned man becomes indeed neither necessary nor useful. Be pleased to believe that native men like Mr. K. P. Mody or Prof. Kapadia and others have really the same authority as any European one,

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	अशुद्धिः	शुद्धिः
२४७	१५	ऊर्णे। सायु०	ऊर्णे। न सायु०
२५१	२४	पयोपः	पयोपः
२५९	५	संस्तारसंस्तारा-	संस्तारसंस्तारा-
२६०	१५	सिरोध पात्रा०	सिरोध अत्र पात्रा०
२६७	२४	सिस्तस्यनिरु	सिस्तदर्शस्यनिरु
२६९	२२	निष्ठाद्वया०	निष्ठाद्वया०
२७२	७	त्रिजग।	त्रिजग। पयोक्तृ-
२७२	११	नृणापस्य	नृणापस्य
२७७	२३	नामनि	नामनि
२८०		जयात्र, शुद्धितासा०	जयात्र, ताम्बहशुद्धितासा०
२८१	३	सर्गे ए	सर्गे ए
२८१	५	निर्भरणागाह	निर्भरणागाह
३०२	२३	गण्डव्या	गण्डव्याऽऽ
३०३	५	दर्शनारण	दर्शनचरण
३०३	१९	प्रतिष्ठ	प्रतिष्ठ
३०४	५	स्पन्दस्तत	स्पन्दस्य तत
३०४	१५	सिरु०	सिरु०
३१५	७	दृष्ट्य	दृष्टिनि
३२९	२३	४९	३९
३३१	३	देवस्य	देवस्य
३४२	१३	विठतिनां	विठतिनां

"ત્રેણિ મંદિરવંદ લાલભાઈ જેન પુસ્તકોનાર હું તરણી પ્રગટ કરેલ પ્રતીન જેન પુસ્તકોમાં તત્ત્વોપિગમગુપ્તનો નંબર ૧૭ માં આવે છે, અને તે એ હુંના એક મોટેલી મી. ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ઈસ્ટર્ન સ્ટડીઝમાં છે. આ પુસ્તકના રચનાર પ્રકિશ જેન વિદ્યાન મુનિશાન શ્રીકૃષ્ણસ્વામિ વાચક છે, જ્યારે તેના ઉપર મંદિરવંદુપેક્ષિત અને મંદિરવંદસેનમંદિરે રીકા લખી છે. સંપાદકે આ પુસ્તકની પ્રતાપના અંગ્રેજીમાં અને સંસ્કૃતમાં આપેલી છે. પુસ્તક આશરે સ્ત્રી પાંચમો પાનાનું છે અને તે 'મીનપાનપદ્યમાય' શ્રીમદ્ ૧૦૦૮ વિનયસિદ્ધિમૂર્તીશરને અર્પણ કરાયેલ દોષાળી તેમની અને મ. દેવચંદ લાલભાઈની ત્રિંશી છબીઓ તેમાં આપી છે.

"તત્ત્વોપિગમગુપ્ત" એ નામ ઉપરથી જોઈએ સમજી શકે એમ છે કે તેમાં જેન પાનાં બધાં તત્ત્વોનું વર્ણન હોયું છે અને તે પણ તેમજ. આ પુસ્તક જેન પાનાં પાયાપ છે. તેમાં વિવિધાં શ્રુતિં શ્રુતિં તત્ત્વો અને તેના સંબંધોનું લખાણની વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. પુસ્તકના પહેલા અધ્યાયમાં ૭ તત્ત્વોનું, ૪ વિધેયોનું અને ૭ નોનાના સ્વરૂપનું, બીજા અધ્યાયમાં અલભાનું, ત્રીજા અધ્યાયમાં નારકીના શ્રેણીનું અને માનવશક્તિનું અને તિર્થંચોનું, ચોથા અધ્યાયમાં દેવોનું અને પાંચમા અધ્યાયમાં અશ્વનું વર્ણન છે. આ પાંચે અધ્યાયો જેન પાનાં પાયાપ તત્ત્વોના વર્ણનરૂપે છે અને જે મોટી તેનો અભ્યાસ કરે તેને જેન પાનાં વિશે નવો પ્રકાશ મળ્યા વગર નહિ રહે. એ પછીના અધ્યાયોમાં પણ પર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષને લક્ષી બાળતો સમાવે છે. કુંકમાં આખા પુસ્તકમાં વર્ણિતરૂપનું એવું અદ્વૈત કથન છે કે જે હાલની શોધોની સાથે સરખાવતાં પણ પ્રતીન તત્ત્વજ્ઞાનીઓ માટે માન જે ઉપયોગ કરે.

સંપાદકે પુસ્તક રચનાર શ્રીમદ્ ઉમાસ્વામિ વાચકનું ઇનામદર્શન પણ સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી ભાષાઓમાં આવ્યું છે જે પણ વાંચવા લાયક છે. સંપાદકે આ પુસ્તકનું મુદ્રણની આયોજન કરી પુસ્તકમાં આવેલ તત્ત્વોની હાલની વૈજ્ઞાનિક શોધો સાથે સરખાવવાની કમી દેવા માં વાંચકને અને અંગ્રેજી ભાષાની અગત્ય હજામ્ને વધારે ઉપયોગી થઈ પડત. આ પુસ્તકની મુદ્રણ દરમિયાનથી ૧/૧૦૦૦ શ્રીકૃષ્ણની રીકા તેમજ શ્રીકૃષ્ણસ્વામિ વાચક રચિત ૨૨૦૦ શ્રીકૃષ્ણની ભાષા પણ આવવામાં આવ્યું છે, જેની મામમી આશ્રમાં આવેલ શ્રીવિગ્નપદ્મલક્ષ્મી જ્ઞાનમંદિરમાંથી મળેલી વર્ણન, ૧૯૨૬ વર્ષમાં વર્ણવેલ મને ગુપ્તમાં મળી છે. શુદ્ધિપત્રકે તેયાર કરવામાં ઉપાધ્યાય શ્રીમંત્રવર્ણિતૃત્ત મદ્યમંદિર બદ્ધ મંદિરના બીજી કાળમાં આ પ્રંથમાં પૂરાવાઓ સહિત આ પુસ્તક રચનાર મેતાનરેકે દિનંત્ર ૧૧ માર્ચના નવા મેની જોડે મળેલી છે. આ પ્રંથમાં પૂરાવાઓ સહિત આ પુસ્તક રચનાર મેતાનરેકે દિનંત્ર ૧૧ માર્ચના નવા મેની જોડે મળેલી છે. કૃતિને એતાંબર સંપ્રદાયના સાબીત કરવામાં આવેલ છે. —ભા. ૧૧ ૬ ૧૫, " મેદક બાંધવી."

—ભા. ૨૦-૬-૧૦ ને દિને શ્રીમંત્ર વર્ણવેલમાં મળેલ મળેલ.

